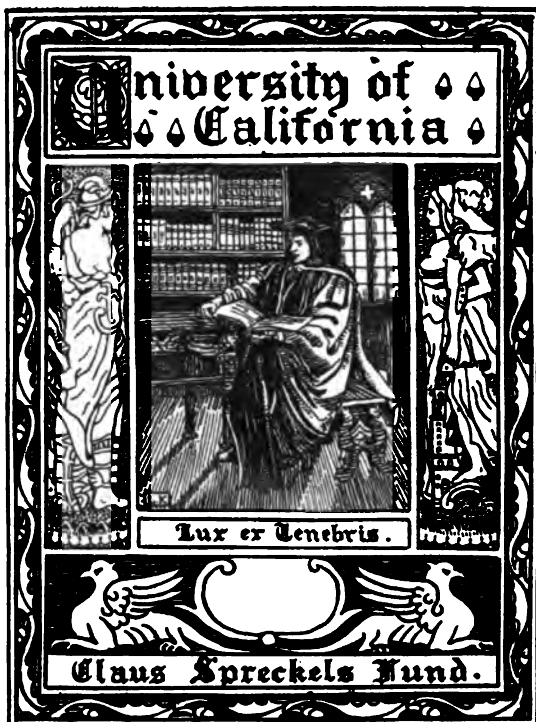

University of California
Lux ex Tenebris.
Claus Spreckels Fund.

DE

STAATKUNDIGE GESCHIEDENIS

VAN

NEDERLAND

TOT 1830,

GESCHETST DOOR

JHR. MR. J. DE BOSCH KEMPER,

HOOGLEERAAR IN DE REGTSGELEERDHEID EN STAATSWETENSCHAPPEN TE AMSTERDAM.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1868.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

STAATKUNDIGE GESCHIEDENIS

VAN

NEDERLAND

TOT 1830.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

STAATKUNDIGE GESCHIEDENIS

VAN

NEDERLAND

TOT 1830.

HANDLEIDING TOT DE KENNIS

VAN DE

WETENSCHAP DER ZAMENLEVING

EN VAN HET

NEDERLANDSCHE STAATSREGT,

DOOR

JHR. MR. J. DE BOSCH KEMPER,

HOOGLEERAAR IN DE REGTSGELEERDHEID EN STAATSWETENSCHAPPEN TE AMSTERDAM.

TWEEDE DEEL.

STAATKUNDIGE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND TOT 1830.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1868.

VOORBERIGT.

Bij de volledige uitgave van mijne Handleiding voor de beoefening der staatkundige geschiedenis in Nederland, *die vroeger in drie afleveringen, van* 1866—1868, *en van de* Letterkundige Aanteekeningen *daarop, die van* 1868—1871 *in het licht zijn verschenen, heb ik slechts een enkel woord aan mijne lezers mede te deelen of te herhalen uit de Voorberigten voor de* 2de *en* 3de *aflevering, waardoor deze thans kunnen vervallen.*

Tusschen de algemeene wetenschap der zamenleving en het stellige staatsregt eener natie vormt hare staatkundige geschiedenis den band, waardoor het algemeene aan het bijzondere verbonden wordt. Aanvankelijk was mijn plan de staatkundige geschiedenis tot den tegenwoordigen tijd te vervolgen, toen ik, in 1868, *uit het studeervertrek in de Volksvertegenwoordiging geroepen, dit plan moest opgeven. Thans hoop ik, zoo leven, gezondheid en andere omstandigheden het mij toelaten, de geschiedenis althans voorloopig tot* 1848 *te vervolgen.*

De eerste 12 *hoofdstukken van deze schets zijn eene ver-*

beterde uitgave van mijn geschrift: de Staatkundige partijen, *in* 1837 *uitgekomen. Van het* 12de *hoofdstuk begint een oorspronkelijk werk, waarin ik van onderscheidene onuitgegeven papieren en brieven heb gebruik gemaakt. Inzonderheid vermeld ik de MSS., achtergelaten door den Oud-Minister* W. F. ROËLL; *de aanteekeningen van den Oud-Minister* C. F. VAN MAANEN, *van de Commissiën voor de Grondwet van* 1814 *en* 1815; *een MS. van* Prof. J. ACKERSDIJCK, *tijdens zijn verblijf te Luik geschreven, mij medegedeeld door mijnen vriend* Mr. W. C. MEES, *eenige brieven en geschriften, gevonden in de nalatenschap van mijnen Vader* JOAN MELCHIOR KEMPER, *en onderscheidene belangrijke stukken, op het Rijksarchief voorhanden, die mij door den hooggeachten Archivaris* Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH *met de meeste welwillendheid ten gebruike zijn gegeven.*

In de Letterkundige Aanteekeningen *heb ik gemeend mij niet te moeten bepalen tot het opgeven van titels van boeken, maar heb ik eenige analecta uit min bekende werken en uit de MSS. door mij gebruikt, medegedeeld. Ik vertrouw daarmede aan de beoefenaars der geschiedenis een dienst gedaan te hebben.*

Voor het overige herhaal ik, hetgeen ik vroeger schreef: ik gaf slechts een handleiding tot het verkrijgen van meerdere kennis. Ik maak geen aanspraak op volledigheid. De wetenschap heeft nooit haar laatste woord gesproken, Strenge onpartijdige critiek over mijn arbeid verlang ik uit waarheidsliefde — eene welwillende uit besef van het vele gebrekkige, dat daarin kan worden opgemerkt.

AMSTERDAM, November 1871. J. DE BOSCH KEMPER.

INHOUD.

INLEIDING.

HOOFDSTUK I.

HOOFDSTUK II.

HOOFDSTUK III.

HOOFDSTUK IV.

HOOFDSTUK V.

HOOFDSTUK VI.

HOOFDSTUK VII.

HOOFDSTUK VIII

HOOFDSTUK IX.

HOOFDSTUK X.

HOOFDSTUK XI.

HOOFDSTUK XII.

HOOFDSTUK XIII.

HOOFDSTUK XIV.

HOOFDSTUK XV.

HOOFDSTUK XVI.

HOOFDSTUK XVII.

HOOFDSTUK XVIII.

HOOFDSTUK XIX.

HOOFDSTUK XX.

HOOFDSTUK XXI.

HOOFDSTUK XXII.

HOOFDSTUK XXIII.

INLEIDING.

Het standpunt der geschiedkundige beschouwing. — Betrekking van de wetenschap der zamenleving daarop. — Verband tusschen het verledene, tegenwoordige en toekomende in onze geschiedenis. — Noodzakelijkheid van eigen onderzoek. — Doel van ons geschrift. — Plan en verdeeling.

De geschiedenis van het staatsleven en het staatsregt van een bijzonder volk is slechts een enkel hoofdstuk van de algemeene geschiedenis der menschelijke zamenleving; de wetenschappelijke beschouwing dier zamenleving moet dus het standpunt bepalen, waarop de geschiedschrijver zich behoort te plaatsen.

Men roemt teregt de onpartijdigheid als eene eerste zedelijke eigenschap in den geschiedschrijver. Het komt er zeer op aan zich juist voor te stellen, wat daaronder verstaan moet worden.

Eene volkomen onvooringenomenheid, of juister: "*Voraussetzungslösigkeit*" is bij geschiedkundige beschouwingen, en wel het minst van alle bij een kort algemeen overzigt van geschiedkundige gebeurtenissen, mogelijk. Hetgeen als belangrijk opgemerkt, als minder belangrijk verzwegen moet worden, hangt van vroeger gevormde meeningen af, en deze worden weder door wijsgeerige of godsdienstige overtuigingen bepaald.

De trouwe zoon van de R. K. kerk kan bij geene mogelijkheid een anderen godsdienstigen vooruitgang opmerken,

dan door de Kerk erkend; voor het licht, dat de kerkhervorming heeft doen schijnen, moet hij noodwendig blind zijn, zoolang zijn geloof aan het onfeilbaar kerkgezag niet aan het wankelen is gebragt. De confessionele rigting der Lutherschen en Calvinisten heeft noodwendig invloed, niet alleen op de waardeering der feiten, maar ook op de voorstelling en rangschikking der gebeurtenissen. Het standpunt van den Hegeliaanschen wijsgeer openbaart zich in de voorstelling van de algemeene ontwikkeling van een idee, waarbij de aanknoopingspunten in de individuele overtuigingen en de persoonlijke handelingen over het hoofd worden gezien. Welk het ware standpunt is, waaruit de geschiedenis moet beschouwd worden, hangt af van de minder of beter aangewezen methode bij de wetenschap der zamenleving.

Dit deel onzer *Handleiding* sluit zich derhalve aan hetgeen wij in het eerste deel hebben voorgedragen, — omtrent de wijsgeerige beschouwing van het rijk der menschen, als het belangrijkste deel der algemeene encyclopaedie, — omtrent de bijzondere geschiedkundige wetenschappen, als bronnen voor de geschiedenis der menschelijke zamenleving, — omtrent het nut van de wijsbegeerte der geschiedenis, maar ook hoe deze tot een oppervlakkig historisch dogmatisme aanleiding geeft, zonder bronnen-onderzoek en speciaal-studie.

De ontwikkelingsperioden in de oude en in de nieuwe geschiedenis, door ons vroeger geschetst, kunnen daarom alleen voorloopig worden aangenomen, terwijl hare voorstelling voortdurend door de critiek van dwaling gezuiverd en door nieuwontdekte waarheden moet verrijkt worden. Tot eene grondiger kennis der menschelijke zamenleving dienen de anthropologie, inzonderheid hare betrekking tot het sociale leven, de statistiek in haren uitgebreidsten omvang en de wetenschappen, die de bestrijding der maatschappelijke kwalen aanwijzen, beoefend te worden. Voor den regtsgeleerde vormt de geschiedenis de inleiding tot de kennis, hoe de levensbetrekkingen door het regtsgezag beschermd zijn

en moeten worden. Terwijl wij ten opzigte van de breedere ontwikkeling van het aangestipte verwijzen naar het **EERSTE DEEL**, meenen wij hier in het kort ons begrip van hetgeen tot eene juiste geschiedkundige beschouwing behoort, in herinnering te moeten brengen.

Er zijn uitnemende mannen, die meenen dat de vraag, wat Gods plan in de geschiedenis is, eene zaak des geloofs moet blijven en van geen invloed mag zijn op de beschouwing der gebeurtenissen. Behalve dat hun gevoelen feitelijk wedersproken wordt, door dat ieders godsdienstige of wijsgeerige overtuiging met zijn oordeel verbonden is, meenen wij daarenboven, dat de geschiedenis eenzijdig wordt beoefend, wanneer alleen op bijzonderheden de aandacht wordt gevestigd en men niet tevens het oog geopend houdt voor den ontwikkelingsgang, dien een hooger dan menschelijke magt in de gebeurtenissen des tijds werkt.

Tegen een blind noodlot, waarvan een geesteloos causaalverband bijna niet onderscheiden is, komt het godsdienstig gevoel op, eerst met het nog onontwikkeld geloof, dat de Almagt op onbegrijpelijke, bovennatuurlijke wijze nu en dan in den natuurlijken loop der dingen ingrijpt. Het onredelijke van een God, die nu eens meer, dan minder werkt, wordt eerst opgeheven, nadat men den alwijzen Geest niet alleen erkent in de levensorde van de onderscheidene organen in het individuele leven, maar ook in den zamenloop van al het verscheidene in de gebeurtenissen tot één geheel.

Bij deze wereldbeschouwing moet de geschiedschrijver het algemeen verband der geschiedkundige ontwikkeling opsporen en de daden en bedoelingen der handelende personen trachten te begrijpen, en naarmate dit plaats vindt, wordt ook de ware onpartijdigheid en verdraagzaamheid geboren, die voorwaar niet bestaat in beurtelings een onregt te erkennen, nu ter regter-, dan ter linkerzijde, maar wel, gelijk de oude Nederlandsche regtsgeleerden het uitdrukten, door te letten op *alles 'tgene ter materie dienende is.*

Bij de voorlichting van de algemeene wetenschap der zamenleving hebben de volken in het algemeen één gelijke ontwikkeling. De volken beginnen hun leven in den natuurstaat. Door den invloed van uiterlijke omstandigheden worden meeningen en overtuigingen gevormd; maar die meeningen en overtuigingen zijn weder op hare beurt mede-oorzaken van volgende gebeurtenissen. In de menschelijke zamenleving is alles werking en tegenwerking. Het individuele levert de bouwstoffen voor de algemeene volksovertuiging, en deze vormt weder een algemeenen grond, waaruit nieuwe individuele meeningen opkomen. Uiterlijke gebeurtenissen, niet minder dan inwendige geestkracht en redelijke overtuiging vormen in het leven der volken tijdvakken van bijzonderen bloei en luister, die weder afgewisseld worden door tijdvakken, waarin de geest zich meer inwendig ontwikkelt. De geschiedenis vertoont overal leven en vooruitgang, — en wel vooruitgang in eene vaste rigting, vooruitgang in meerdere kennis, in meerdere persoonlijke overtuiging.

Het einddoel, waarnaar, in het licht der geschiedenis, de Staat streeft, — en met het ideaal der menschelijke zamenleving vóór zich, *moet* streven, is geene groote nationale gemeente door de leden gezamentlijk bestuurd. Zulk eene groote gemeente zonder verscheidenheid en met gelijke regten en werkzaamheden, zou onmogelijk te bereiken zijn bij het groote aantal hulpbehoevenden, waaruit noodwendig elke menschelijke zamenleving bestaat; maar daarenboven den rijkdom van verscheidenheid der menschelijke levenskringen oplossen in een oppervlakkige gelijkheid van werkzaamheid met een zelfzuchtig beginsel tot grondtoon. De bestemming der zamenleving, gelijk zij door de gezonde wijsbegeerte der geschiedenis uit den ontwikkelingsgang der gebeurtenissen wordt aangewezen, is veeleer, dat uit het eenvormige, weinig ontwikkelde natuurleven telkens meerdere zelfstandige levenskringen gevormd worden, waar-

in het gemoedelijke karakter, in den strijd des levens tot persoonlijkheid wordt opgeleid, en de zamenleving allengs nadert tot een veelzijdig volksleven, waarin geen enkel levenselement verwaarloosd of eenzijdig aangekweekt wordt. Het individuele en het algemeene, — vrijheid en gezag, wetenschap en volksbewustzijn, werken wederkeerig op elkander. Nu eens heeft men tijdvakken, waarin het centraal gezag de vruchten eener vroegere beschaving • aan het volksleven oplegt, dan weder tijdvakken van vrijheid van provinciaal en gemeenteleven, waarin die vruchten zelfstandig verwerkt worden. Naarmate de staatsgeschiedenis zich van het natuurleven verwijdert, rijzen personen op als helden van kracht, van verstand en geloof, terwijl bij meer algemeene volksontwikkeling de eerste beginselen van vooruitgang in het verborgene van het volksleven ontkiemen, om eerst later een werkelijken vorm te ontvangen door die staatslieden en vorsten, die hunnen tijd verstaan. Eerst openbaart zich de vooruitgang bij weinigen, dan bij meerderen; nu ontwikkelt zich de denkwijze in diepte bij enkelen, dan weder in breedte bij velen; in dit groote ontwikkelingsproces kan de mensch alleen vruchtbaar werken hetgeen Gods wijsheid werkt: telkens meerder waarheid en meerder regt. Het lot der volken wordt bepaald door hunnen geheelen intellectuelen en morelen toestand: "*Les peuples ont le sort qu'ils méritent.*" Is de menigte nog op een zeer lagen trap van beschaving, dan is de volksgeest geheel lijdelijk onder den invloed van de zinnelijkheid en het bijgeloof; bij hoogere ontwikkeling wordt het bewogen door den eerbied voor groote mannen en schoonklinkende woorden; eerst zeer langzamerhand ontwikkelen zich meer algemeen de persoonlijke en krachtige overtuigingen, die tegen elkander in botsing zijn, tot dat door meerdere gelijkheid in waarheidsliefde meerdere eenheid in de publieke opinie geboren wordt. In de langzame ontwikkeling van het maatschappelijk leven komt de groote

meerderheid achteraan, terwijl de kracht van den vooruitgang bij de minderheid is. De echt nationale geschiedenis vindt men slechts bij de ontwikkeling van de kern der natie.

Dezelfde ontwikkelingsperioden, die de algemeene geschiedenis van het meest invloedrijke deel der menschheid tot heden gehad heeft, spiegelen zich met enkele wijzigingen ook in de geschiedenis van Nederland af.

Ook in het staatsleven van ons Vaderland is duidelijk eene opklimming van het natuurleven tot een veelzijdig vrij maatschappelijk leven op te merken.

Naarmate onze voorouders zich door beschaving van den natuurstaat verwijderden, verloren ook zij hunne onschuld en gemoedelijkheid; een krachtige zelfzucht ontwikkelde zich, waarin vooruitgang van een bewust worden van eigen belang en eigen regt niet te miskennen is. Er zijn ook in onze geschiedenis tijdvakken geweest, waarin de volksbeschaving scheen stil te staan, maar die bij naauwkeurige beschouwing de dagen der kleine dingen waren, waarin het grootere werd voorbereid. Op het einde der 13e eeuw ontstaat er bijna eensklaps een Nederduitsche letterkunde in vollen bloei en een vaderlandsche geest in volle kracht, die het: "Holland! Holland!" langs de duinen doet hooren en den vreemdeling van de grenzen verjaagt; maar jaren, ja eeuwen waren voorgegaan om die letterkunde tot haar bloeitijd te brengen en aan den landzaat die trouwhartigheid in het verdedigen van zijn land en van zijn vorst te schenken.

Er is geen enkele eeuw verloopen, zonder dat het maatschappelijk leven in veelzijdigheid van ontwikkeling is vooruitgegaan. — Na de Romeinsche overheersching waren onze heidensche voorouders meer ontwikkeld, dan vóór dien tijd. De overheersching van KAREL *den Groote* leidde hen tot nog hoogere beschaving op. In de verdediging van hun erf tegen de Noormannen ontwikkelden zich trouwhartigheid

en pligtbesef. De 11e, 12e, 13e, 14e, 15e en 16e eeuwen vertoonen in de regeringen van Graaf DIRK III, WILLEM I, FLORIS V, WILLEM III, PHILIPS van Bourgondië en KAREL van Oostenrijk een telkens beter en vollediger georganiseerd staatsleven. De krachtige monarchale regering van den laatstgenoemde was in den aanvang niet impopulair, evenmin als de strenge handhaving van de algemeene Kerk tegen de opkomende ketterij; — het absolutisme van PHILIPS verwekte, onder medewerking van velerlei omstandigheden, een algemeenen opstand.

Nu tegenwoordig eene onbeperkte godsdienstvrijheid naar veler overtuiging zoo geheel natuurlijk is, ziet men op de strenge bloedplakaten als een tijdvak van ruwheid, en teregt, terug; maar in het begin her 16e eeuw werden zij algemeen pligtmatig geacht. Het volk geloofde aan geene godsdienst dan in den algemeen erkenden vorm, en de aanranding van dat geloof werd in bekrompen menschenwaan als een misdaad tegen God zelven beschouwd; — de middeneeuwen hadden geen ander algemeen geloof bij de menigte ontwikkeld. De strijd tegen Spanje werd door velerlei omstandigheden voor een groot gedeelte een strijd voor de vrijheid der Hervormde godsdienst; men had beter gedaan, voor de vrijheid der godsdienst in het algemeen de wapens te voeren! Maar welk onpartijdig geschiedschrijver zal niet erkennen, dat in de 16e eeuw zulk een edele strijd slechts in de bedoelingen kon liggen van hen, die hunnen tijd drie eeuwen vooruit waren. Hevige geschillen in de Hervormde kerk hebben in het begin der 17e eeuw den uitnemenden staatsman, aan wien naast WILLEM I en MAURITS Nederland zijn nationaal volksbestaan te danken heeft, op het schavot het leven doen verliezen. Oppervlakkige betweters geven daarvan uitsluitend de schuld aan OLDENBARNEVELD zelven, die het prediken over de betwiste punten in de kerk niet had moeten beletten, — of aan MAURITS, die de onregtvaardige regtspleging had moeten ver-

hinderen; de meer naauwkeurige geschiedvorscher ontdekt de zaden van die rampzalige twisten reeds in de dogmatische rigting, die de hervorming te midden der vervolging nam, en bepaalt zich, die gebeurtenissen bij het licht van den tijd, waarin zij voorvielen, te verklaren; waarbij hij den zegen niet behoeft te verzwijgen, dat wij thans een tijd van hooger godsdienstige ontwikkeling beleven.

Na Zwitserland, mogen wij er roem op dragen, het eerste land in Europa geweest te zijn, waar als staatsmaxime in het leven trad: dat alle regering is voor het volk en dat het volk aan geen vorsten toebehoort; maar toch is de burgerlijke en staatkundige vrijheid van vroegere dagen slechts een begin geweest van wat zij nu is. Vroeger bestond zij veelal ongeregeld en ten gevolge van zwakheid van regeermagt; thans vindt zij in die magt hare bescherming. In hare buitenlandsche betrekkingen heeft de Republiek eene schitterende rol gespeeld; in den zee-oorlog voor onze onafhankelijkheid gevormd, waren wij in de zeevaart en weldra in den koophandel andere volken vooruit en gedeeltelijk door onze ligging de opvolgers van Venetië op ruimer gebied, terwijl door onzen strijd tegen Spanje en den Munsterschen vrede onze kleine Staat tot den rang eener groote mogendheid werd verheven. Onze magt was echter te gering om die te kunnen handhaven op de hoogte, waarop de buitengewone gebeurtenissen ons geplaatst hadden. Met Engeland verbonden onder de gemeenschappelijke leiding van onzen WILLEM III, werden wij de sloep, die het oorlogschip in zijne bewegingen volgde. De 18e eeuw deed onze voorouders zich van het buitenlandsch staatstooneel terugtrekken in de binnenkameren van het huisselijk leven, waar de wetenschap met meerder vlijt en in ruimer omvang dan ooit te voren beoefend werd, en de burgerklasse bij het genot van welvaart zich met staatkundige bespiegelingen in rijm en onrijm vermaakte, tot dat men begon te dweepen met een versnelden vooruitgang, ofschoon de kracht ont-

brak om onzen regeringsvorm naar den eisch der tijden te hervormen. Den ondervonden tegenspoed bij den Engelschen oorlog schreef men aan allerlei denkbeeldige oorzaken toe, terwijl men de ware over het hoofd zag. Eindelijk werd de vreemdeling ingeroepen, om belangeloos, zoo als men waande, het rijk van vrijheid, gelijkheid en broederschap bij ons te stichten. Binnen weinige dagen werd de eeuwenoude staatsregeling gesloopt, die nog weinige jaren te voren door vreemdeling en landgenoot als een model van regeringsvorm geprezen was, ofschoon ook hier jaren, ja eeuwen lang de kiemen van het verderf reeds aanwezig waren geweest. Ook thans echter was onder de oppervlakkige geestdrift, waarmede alom de vrijheidsboomen geplant werden, als of dit het begin van het ideaal staatsleven was, menig edel gevoel en overtuiging van waarheid ontwikkeld, die later vruchten zouden dragen. En die vruchten zijn rijper geworden te midden van de stormen der partijschappen en den guren winter der vreemde dwingelandij, die, bij gemeenschappelijk leed, naar eenen nationalen regeringsvorm deed uitzien, waarin het goede van de nieuwe tijden op het oude, dat nog groeikracht had, kon worden ingeënt.

En de gebeurtenissen der laatste vijftig jaren hebben wederom duidelijk bewezen, dat ons volksleven vooruitgaat.

En die vooruitgang is nimmer in wezentlijkheid door breede kloven afgescheiden, al werden ook de banden van het oppergezag door revolutionair geweld verbroken. Het streven naar eenheid onder het Bourgondische en Oostenrijksche huis hief de plaatselijke en provinciale autonomie van vroeger niet geheel op, en bij de afzwering van den laatsten Graaf hadden de algemeene Staten toch meerder magt, dan toen zij het eerst werden zaamgeroepen. Hoe radicaal de omwenteling van 1795 ook moge schijnen, onder andere benamingen werd de strijd tusschen de provinciën en de generaliteit toch voortgezet, terwijl in de rigtingen van den tegenwoordigen tijd een gelijksoortig verschil is op te

merken, als de staatspartijen verdeelde ten tijde van de Dordrechtsche synode.

Het leven der volken kent evenmin als het leven der individuen interruptiën. De vooruitgang knoopt zich noodwendig aan den vroegeren toestand vast. De nieuwere begrippen worden inderdaad altijd ingeënt op den ouden boom, ook dan, wanneer de wetgevers wanen een geheel nieuw tijdperk te kunnen aanvangen.

Het geloof aan eenen vooruitgang door God gewerkt, drijft meer dan iets anders den geschiedschrijver aan, dien vooruitgang op te sporen. Waar men, met dankbare erkentenis voor de vermogens ons geschonken, het natuurschoon bewondert, moet men niet minder het schoone tafereel der geschiedkundige ontwikkeling gadeslaan. Het geloof aan vooruitgang kweekt alleen een eenzijdig optimisme aan, wanneer het oog wordt gesloten òf voor het goede in het verledene, òf voor het veelvuldige onware, onregtvaardige en vormenlooze dat er nog bestaat. Het ideaal der zamenleving is, dat door allen met kennis deelgenomen wordt aan de algemeene belangen, door ieder in zijnen kring. Geen enkel mensch is uitgesloten van de deelneming aan het vraagstuk der geschiedenis. In de zedelijke wereldorde wordt ieders werkzaamheid eene persoonlijke medewerking. De geschiedschrijver moet die meerdere bewuste deelneming zoeken op te sporen. Naar den waren maatstaf geldt niets voor wezentlijk goed, dan hetgeen uit het vrije individuele geweten als eigen overtuiging is voortgekomen. Bij deze beschouwing zijn de ruwe middeneeuwen een toenadering tot het rijk der persoonlijkheid, boven het eenvoudige, gemoedelijke eerste natuurleven en is de levendigheid van een tijd vol van critiek en subjective meening een vooruitgang boven de tijdvakken van staats- en kerkgezag, al is het ook dat men nog verre, zeer verre verwijderd is van het ideaal, waarvoor de menschelijke zamenleving vatbaar is.

Het mag twijfelachtig gerekend worden, of bij de tegenwoordige uitbreiding der geschiedkunde er immer eene zoo onpartijdig geschrevene en uit zuivere bronnen volledig toegelichte geschiedenis van ons Vaderland zal kunnen gegeven worden, dat zij elk belangrijk feit in de ontwikkeling van het volksleven in zijn vollen omvang doet kennen. Eerst de met zorg bewerkte *monographiën* kunnen elke gebeurtenis in haar bijzonder karakter ten volle in het licht stellen; daarbij veranderen de tijden en de maatschappelijke behoeften; in de geschiedenis van een volk is niet alles even belangrijk voor elk volgend tijdvak, en het speciale punt uit het oude Staatsregt, dat voor den individu, die met een ander proces voert, gewigtig is, kan nog niet altijd belangrijk geacht worden voor het algemeen.

Hetgeen waarop inzonderheid bij een algemeen overzigt moet gelet worden, is, dat het volk in zijne algemeene staatkundige ontwikkeling geschetst worde en dat door de beoefening der Vaderlandsche geschiedenis worde voorbereid een onpartijdig oordeelen over de tegenwoordige staatsaangelegenheden. De resultaten, die een enkel schrijver uit de geschiedenis afleidt ter bevordering van het gezonde staatsleven en door anderen worden overgenomen, zijn luttel en beperkt vergeleken bij de veel uitgebreidere vruchten, die een werk kan opleveren, wanneer het velen opwekt tot onpartijdig onderzoek en oordeel over den geschiedkundigen zamenhang, waarin uit het verledene het tegenwoordige is voortgekomen en waarin het tegenwoordige de kiemen der toekomst bevat.

Het TWEEDE DEEL van onze *Handleiding tot de kennis van de wetenschap der zamenleving en van het Nederlandsche Staatsregt*, moet naar onze bedoeling den ontwikkelingsgang van het Nederlandsche staatsleven aanwijzen, te midden van de algemeene ontwikkelingsperioden der Europesche maatschappij en, zoo mogelijk, de opwekking inhouden om

langs de historische ontwikkelingslijn het tegenwoordig Nederlandsch Staatsregt verder te volmaken.

Ons voornemen is dus een kort overzigt te geven als eene handleiding tot verder zelfstandig onderzoek. Wij hebben de stof verdeeld in hoofdstukken, die zooveel mogelijk afgeronde perioden bevatten. De oudste tijden zullen wij korter, de latere breedvoeriger behandelen tot op den tegenwoordigen tijd; terwijl het einde van dit deel zich zal aansluiten aan het *Derde Deel*, dat het tegenwoordig Nederlandsche Staatsregt omvat.

Ons onderwerp is beperkt tot de geschiedenis van het inwendig Staatsleven en Staatsregt; — toch mogen wij de waarschuwing niet achterwege laten, dat dit slechts een klein gedeelte uitmaakt van de algemeene geschiedenis des Vaderlands, en dat men tot groote eenzijdigheid dreigt te vervallen, wanneer men deze studie afscheidt van de geschiedenis van de ethnographie en geographie van Nederland, — van hare uiterlijke beschaving, welvaart, armoede, staatshuishoudkundige begrippen, diplomatie, krijgswezen, zeewezen, burgerlijke- en strafwetgeving, taal- en letterkunde, school- en academie-wezen, kerkelijk leven en godsdienstig en wijsgeerig denken.

Eene handleiding tot zelfonderzoek zou geheel onvolledig zijn, wanneer zij de bronnen en hulpmiddelen niet aanwees tot verkrijging van meerdere kennis. In de opgave daarvan, die wij laten volgen, hebben wij er naar gestreefd hem, die eenig onderwerp verder wilde onderzoeken, den weg te wijzen, zonder dat wij eene volledige lijst van geschriften vervaardigd hebben, dat ons geheel onnoodig toescheen, bij de catalogussen en bibliographiën, waarop wij de aandacht gevestigd hebben.

Mogt onze *Handleiding* zijn een wegwijzer tot bronnenonderzoek en speciaal-studie, eene opwekking tot zelfstandig oordeel, wij zouden onzen arbeid rijkelijk beloond zien.

HOOFDSTUK I.

Vóór en na de Romeinen. — De Friezen, Saksers en Franken. — De Frankische overheersching. — De Regtsbedeeling. — Het Benificiaal- en leen-wezen. — De Kerk en het Canonieke regt. — De Noormannen. — De Kruistogten. — De onderscheidene gewesten in hunne ontwikkeling vóór het Bourgondische huis. — Friesland. — Utrecht. — Groningen en Drenthe. — Holland en Zeeland. — Gelderland. — Brabant en Limburg. — Gemeenschappelijke gebeurtenissen en inrigtingen. — De derde stand. — De steden. — De Staten in de onderscheidene gewesten. — De partijschappen in de 14e en 15e eeuw.

Van de staatsinstellingen der oudste bewoners van deze landen vóór onze jaartelling, weten wij zeer weinig. De gevonden oudheden wijzen slechts aan, dat zij steenen werktuigen hadden en dat zij diepen eerbied voor hunne dooden koesterden. De geschiedenis der aborigines, de steenperiode der beschaving, is in alle landen in dikke nevelen gehuld.

De stammen, door de Romeinen in ons tegenwoordig Vaderland ten onder gebragt, die de oudste bewoners, òf verdreven, òf overwonnen hadden, waren Friezen, die langs de kust woonden, en andere Germanen, die veelal hunne namen aan de landstreek of aan hunne gewoonten ontleenden, de Batavieren in de Betuwe, de Tubanten in Overijssel enz. Het waren kloeke menschen, die in veeteelt en vischvangst hunne middelen van bestaan vonden, die kort vóór de geboorte van Christus aan de Romeinen cijnsbaar werden en

bijna geen bestuur hadden dan eenige rustbewaring door den priester of de oudsten. *In pace nullus fere magistratus.*

Tijdens de Romeinsche overheersching behoorden de zuidelijke Nederlanden tot *Gallia Belgica* met Reims tot hoofdstad, terwijl Friesland met een streek van Utrecht tot *Neder-Germanië* met Keulen tot hoofdstad werd gebragt.

De overheersching der Romeinen was die van een uiterlijk zeer beschaafd volk over een natuurvolk op den eersten trap van ontwikkeling; zij hebben hunne overheersching gekenmerkt door het aanleggen van enkele militaire wegen, het graven van enkele grachten en het bouwen van enkele sterkten; maar de Romeinsche beschaving heeft zich slechts zeer oppervlakkig aan onze voorouders medegedeeld. Terwijl de overwinnaars de rust handhaafden en door overmagt het cijnsbaar volk meer tot arbeid dwongen en verder met hen handel dreven, inzonderheid in slaven, leerden zij hun tevens het gebruik van ijzeren werktuigen, enz.

Het is zeer twijfelachtig of het Romeinsche regt en de Romeinsche municipale instellingen in deze periode eenigen blijvenden invloed op ons Vaderland hebben uitgeoefend.

Het voortdringen van ALARIK naar Italië, omstreeks 400, noodzaakte STILICO, den Romeinschen veldheer, die de landen van den Rijn bezet hield, naar Italië te trekken, waardoor de noord-westelijke wingewesten van den Romeinschen Staat werden prijs gegeven. Bij het vertrek der Romeinen waren de beginselen van zeer vele dorpen en steden reeds aanwezig.

•

De groote volksverhuizing, die in de 5e eeuw plaats had, liet het noorden van ons land, Friesland, grootendeels onbezocht. In de oostelijke en zuidelijke streken treffen wij de Saksers, Anglen, Warnen en andere stammen aan, terwijl bij het verval der Romeinsche heerschappij de Friezen zich meer zuidwaarts uitbreidden tot het Swin of Sincfal in Vlaanderen. Onze vaderlandsche geschiedenis van de 4de tot

de 9de eeuw is bijna geheel de geschiedenis der Friezen en van hunnen strijd tegen de Franken.

Telkens verhuisden enkelen en meerderen uit deze volksstammen, terwijl zij hunne regtsgewoonten met zich medevoerden. Uit de hieruit ontstane onzekerheid, welke regtsgewoonten men volgde, ontstonden de vrijwillige verklaringen omtrent het regt, dat men volgde, de zoogenaamde *professiones juris*, welke regtsinstellingen inhaerent aan de personen, territoriaal werden, toen de volksverhuizing ophield, hetgeen een groote vooruitgang in het maatschappelijk leven was. Alle deze volken hadden in het algemeen eene verdeeling van standen, in edelen, vrijgelatenen en slaven, en een bestuur, dat zijn grondslag had in de natuurlijke zucht tot onderlinge bescherming met eene gemoedelijke trouw aan het ware vereenigingsbeginsel: één voor allen en allen voor één; maar dat in de Germaansche zamenleving bijna geen anderen omvang had dan van onderlinge bescherming van persoon en goed. De kleinste der vereenigingen was de *mark* of het vereenigd grondbezit. Bij de volksverhuizing zetteden meestal een aantal huisgezinnen zich op dezelfde plaats neder. Ieder huisvader kreeg in de eerste plaats zooveel hij voor zijn huis, hof en tuin noodig had. Het overige veld werd in kampen verdeeld, in den beginne, zoo het schijnt, met periodieke afwisseling en met bepaling, door de meerderheid vastgesteld, wat op den grond bebouwd zou worden, terwijl de wouden en heidevelden onverdeeld in gemeenschappelijk bezit bleven. In Friesland, en daaronder ook Holland en Zeeland, die vroeger tot Friesland behoorden, kwam men het spoedigst tot meer individueel grondbezit. Ook buiten de markgenootschappen had men vele gemeene gronden, gemeene weiden en bosschen.

De markgenootschappen, en in Friesland en Holland de buurten, hebben lang een aloude en Germaansche autonomie op het platte land bewaard. Eene andere soort van autonomie vormden de vereenigingen tegen het water, waaruit

de polderbesturen en heemraadschappen ontstonden, die reeds zeer vroegtijdig eenen aanvang namen, vóór dat de Vorsten het bestuur der dijken regelden.

In die autonomie golden inzonderheid drie regels, waarin de geest dier instellingen zich openbaart: "dien 't water deert, die 't water keert;" — "die mede beteren wil, moet mede gelden;" — "die bekostigt, die beheert," gelijk het aloude vaderlandsche regt, uit het volksleven voortgekomen, zich dikwijls in spreekwoorden en zinnebeelden openbaarde. Uit dienzelfden Germaanschen geest van vereeniging, waaruit de markgenootschappen, de gemeene weiden, de waterschappen ontstonden, kwamen ook de Gouwen of Germaansche graafschappen en later de gemeenten en gilden op, al zijn de laatstgemelde maatschappelijke instellingen van een lateren tijd. Van het zuiver Germaansche regt zijn geene monumenten meer over, daar hunne gewoonten eerst beschreven werden, toen de Christelijke godsdienst haar invloed op het regtswezen begon te openbaren. Het is echter overtuigend aangetoond, dat de heidensche godsdienst op dat oorspronkelijk regt grooten invloed heeft uitgeoefend. Ofschoon het Angelsaksisch regt in Engeland in de 7de eeuw beschreven werd, heeft het toch in hoofdzaak ook hier te lande als gewoonteregt gegolden.

Van de 7de eeuw af vinden wij op den Vaderlandschen bodem drie hoofdvolken: de Franken in het zuiden, de Friezen in het noorden en de Saksers op de oostelijke grenzen, terwijl de vroegere bewoners in voortdurende oorlogen òf uitgeroeid òf in slavernij gebragt òf onder de nieuwe bevolking als vrijen waren opgenomen. De naam van Batavieren komt in de 5e eeuw niet meer voor.

Tot de Frankische overheersching werden onze voorouders ook gedeeltelijk gebragt door de prediking van het Christendom. Zoo dit voornamelijk geschiedde uit staatkunde en de bekeerden met de uiterlijke toetreding tot de nieuwe godsdienst de heidensche zeden nog bleven aankleven, ontbrak het echter niet aan vele vrome zendelingen, die door een godsdienstig be-

ginsel gedreven werden. Van het begin der prediking van het Christendom hier te lande tot dat de heidensche eeredienst geheel ophield, verliepen echter bijna twee eeuwen. Tot in de laatste middeneeuwen werden nog heimelijke vereerders der heidensche goden gevonden, terwijl het heidensche bijgeloof en de heidensche ondeugden onder het uiterlijk Christendom tot op den tegenwoordigen tijd hier en daar nog voortduren.

De bisschoppelijke kerk van Utrecht was voor bijna alle de Nederlanden eene opvoedster door de kennis en de godsdienst, die zij verspreidde, en niet minder door het kerkelijk regt en de tucht, die zij vaststelde, waardoor een groot gedeelte van het maatschappelijk leven geregeld werd, al werd ook de bisschoppelijke titel meermalen door ruwe zonde ontheiligd en al bleef de vastgestelde tucht ook dikwijls zonder handhaving.

Reeds vroeger onder de PEPIJN'S aangevangen, kreeg ons Vaderland onder KAREL *den Groote* een vast bestuur als een deel van het Frankische rijk. Die overheersching strekte zich uit over het geheele Land, Friesland niet uitgezonderd; ofschoon het Frankische regt in het zuiden het sterkst, in het noorden minder doordrong, terwijl de algemeene inrigting der Frankische monarchie medebragt, dat de Keizer slechts het algemeene hoofd was van het geheele rijk, — de opperleenheer, aan wien allen trouw verschuldigd waren en die wederzijds aan allen bescherming beloofde, met het staatkundig stelsel van KAREL *den Groote*, om uit de puinhoopen van het Romeinsche keizerrijk een Romeinsch-Germaansch keizerrijk op te rigten, onder één sterk wereldlijk-kerkelijk gezag: Caesaropapie.

Onder den Keizer waren twee hoofdambtenaren, de *Capellanus* of *Apocrisiarius* en de *Comes palatii*, geplaatst, terwijl de *Missi dominici*, altijd een wereldlijk en geestelijk ambtenaar, zoowel op de regtspleging als op de kerkelijke zaken moesten toezien. Ons Vaderland behoorde gedeelte-

lijk tot het missiaat van Keulen, gedeeltelijk tot dat van Munster, en schijnt volgens sommigen tot drie hertogdommen behoord te hebben, Friesland, Saksenland en Frankenland. Voorts was het Land verdeeld in zeer vele graafschappen, waarin de graven, later de grafelijke ambtenaren, onder de namen van burggraaf, schout, bailjuw, officier, maarschalk, ambtman, regter, grietman, enz., met bijzitters uit het volk, regt spraken.

De regtsspraak geschiedde mondeling en in het openbaar, — in groote zaken meestal in de hoofdplaats van de Gouw, terwijl de regtsspraak in de marken, in de buurten, door *azingen* enz. volgens de oude gewoonten bleef bestaan, bijna zonder tusschenkomst van het openbaar gezag.

Deze regtspleging onderging wel door het gewoonteregt groote wijzigingen, ten gevolge van meerdere verscheidenheid van zaken, maar is in het algemeen tot op het Bourgondische huis blijven bestaan. Ook het veemgerigt, dat in het oosten van ons land zijn regtsgebied heeft uitgeoefend, schijnt tot de tijden van KAREL *den Groote* teruggebragt te moeten worden.

De Capitularia of algemeene rijkswetten der Frankische vorsten en later de algemeene rijkswetten der Duitsche keizers, vormden met het leenregt het algemeen staatsregt voor de middeneeuwen, dat veel meer bestond in de aanwijzing van regten en bevoegdheden der magthebbenden, dan in eene wetgeving omtrent algemeene belangen.

Door de magistratuur onder KAREL *den Groote* werd meer en meer behoefte gevoeld aan eene beschrijving der gewoonten. In de Capitularia werd voorgeschreven, dat de regters liever naar geschrevene wetten, dan naar willekeur moesten oordeelen. Onder den invloed der Frankische vorsten heeft de regtsbeschrijving plaats gevonden in de latijnsche taal. Hieraan is men verschuldigd de zoogenaamde *leges barbarorum*, die door bijzondere personen uit de overlevering opgeschreven, in onderscheidene tijden bijvoegselen

verkregen hebben, en waarvan enkele ook in ons Vaderland hebben gegolden. De hoofdinhoud dier wetten was regeling en beteugeling der bijzondere wraakoefening.

Uit de gewoonte om gedeelten van het overwonnen land aan dappere edelen onder zekere voorwaarden weg te schenken, ontstond het leenregt, niet door een woord des wetgevers, maar geheel uit de gebeurtenissen des tijds. Het leenstelsel is ook voor ons Vaderland een ijzeren band geweest, die de uitspattingen van ruwe zelfzucht bedwong. Geen vorst, geen edelman was onbeperkt in zijn gezag. Het leenwezen had in een breed net van vele onderscheidene wederkeerige verpligtingen tot verdediging en hulp, vele magtigen aan elkander verbonden. De Graaf van Holland was voor enkele streken leenpligtig aan den Hertog van Brabant, die op zijne beurt eenige plaatsen van den Hollandschen Graaf in leen bezat, en zoo was het weder in Gelderland en Utrecht, terwijl allen leenpligtig waren aan den Keizer. Het leenwezen vormde een soort van foederativen Staat tusschen de vorsten, uit eigenbelang voortgesproten, maar waarbij het eigenbelang ook al vroeg de belangen der landzaten deed behartigen, op wier trouw men in tijden van nood moest rekenen.

Het is moeijelijk, juist aan te wijzen wanneer het leenregt zijn vollen wasdom heeft gehad, daar het zijne grootste uitbreiding met het in leen uitgeven van ambten en regten en zijne wetenschappelijke bearbeiding eerst gekregen heeft, toen het eigentlijk leenwezen, in de gewijzigde betrekking tot den Keizer als oppersten leenheer, reeds ontaard was van zijn oorspronkelijk karakter van onderlinge bescherming en later alleen bleef voortduren in eenige heerlijke regten, en in de beleening van zakelijke regten, als jagtregt, tiendregt, enz.

Reeds in de 11[de] eeuw begonnen in ons Vaderland leenmannen zich aan het leenverband jegens den Keizer te onttrekken, terwijl de gewoonte der leenmannen om hunne regten

in onderleen uit te geven, zich in ons Vaderland het meest heeft uitgebreid van de 12e tot de 14e eeuw.

De verzwakking van de regeermagt, die op de verdeeling van het rijk van KAREL *den Groote* volgde, deed het geheel zijner staatsinrigting wel vervallen, maar de afzonderlijke instellingen bleven gedeeltelijk bestaan in de onderscheidene graafschappen, waarvan véle naderhand door giften, door leenopdragten en huwelijken uitgebreid, de provinciën hebben gevormd, waaruit ons Vaderland thans bestaat.

Na de verdeeling van het Frankische rijk kwamen de Nederlandsche gewesten eerst onder Lotharingen en toen onder Duitschland, terwijl hunne betrekking tot het Duitsche rijk, in onderscheidene gewesten verschillend, voor een groot gedeelte slechts in naam bestond.

In het noorden van ons Vaderland hadden de Friezen, beschermd door hunne moerassen, de voorvaderlijke vrijheid het meest behouden, al wordt de echtheid van den brief van KAREL *den Groote* omtrent die vrijheid met regt betwijfeld. Door die meerdere vrijheid hebben het beneficiaalwezen en het leenregt aldaar eene geheel andere en veel mindere beteekenis gehad dan elders. Wel maakten de Duitsche keizers van hun regt op Friesland meermalen gebruik om met de regering daarvan Graven, zooals Graaf EGBERT van Brandenburg en later de Graven van Holland, van Gelre en de Bisschoppen van Utrecht, te beleenen, maar deze vorsten erlangden weinig gezag in Friesland. De Friesche vrijheid moge een zelfstandig, onbuigzaam en vrijheidlievend karakter ontwikkeld hebben, voor de orde en welvaart was zij weinig bevorderlijk. Na eene vroegtijdige ontwikkeling bleef Friesland bijna stationair in de 13e en 14e eeuw.

De wereldlijke magt van de Bisschoppen van Utrecht strekte zich niet alleen uit binnen het eigentlijke bisdom, maar tevens over een deel der Veluwe, Overijssel of het Over-Sticht, Drenthe en gedeeltelijk over Groningen, terwijl het kerkelijk gezag van den Bisschop zich over bijna ons ge-

heele Vaderland deed gelden en een algemeenen band van godsdienstige beschaving vormde.

De Graven van Holland, wier oorspronkelijk graafschap, klein van omvang, bij Dordrecht gelegen, langzamerhand door giften, overwinningen en huwelijken in aanzien steeg, was het meest onafhankelijke van het rijk, met een zeer vroegtijdig ontwikkelden burgerstand, terwijl in Zutphen en Gelre de vrije edelen het langst hunne magt handhaafden en de Hertogen van Brabant, na de overwinning bij Woeringen ook Hertogen van Limburg, boven allen in vorstelijken luister uitmuntten.

Alle deze gewesten hebben tusschen KAREL *den Groote* en het Bourgondische Vorstenhuis gedurende vijf eeuwen een afzonderlijk staatsregtelijk bestaan gehad, waardoor zij niet zelden met elkander in oorlog waren, maar hebben ook in vele opzigten in gelijke lotgevallen en eene gelijke ontwikkeling gedeeld.

Reeds onder KAREL *den Groote* begonnen de invallen der Noormannen in het gebied der Franken. De Friesche kusten leverden de eerste tooneelen van die woeste plundertogten van de heidensche zeevaarders, die zich zochten te verrijken met buit bij die volken, die reeds een meerderen trap van welvaart bereikt hadden. De Frankische Koning zocht de Noormannen te winnen door hun graafschappen in Kennemerland en elders in leen te geven, onder voorwaarde dat de nieuwe Graven het land tegen de Noordsche zeeroovers zouden beschermen. Het tegendeel gebeurde. De Noormannen regeerden, 826—885, als geweldenaars, dikwijls in verstandhouding met den vijand. Wel werden zij, na den moord aan GODFRIED gepleegd, verdreven, maar voortdurend verontrüstten zij nog onze kusten en drongen tot binnen in het land door.

De Noordsche invallen hebben overal in de oude Friesche

wetten sporen achtergelaten van de naamlooze ellende, die zij over Nederland gebragt hebben, maar tevens is door de geschiedschrijvers de aandacht gevestigd op de gunstige gevolgen, die deze plundertogten gehad hebben, en teregt is daarbij opgemerkt: "Volken evenzeer als enkele personen ko- "men door strijd en tegenspoed niet zelden tot hooger ont- "wikkeling; zoo ging het in zekere mate ook den Friezen." In de onderlinge bescherming leerde men trouw en pligtbesef. In vele opzigten was in de opvatting dier tijden de verdedigingsstrijd tegen de Noormannen een strijd voor het Christendom, gelijk de kruistogten die later werden.

In dezelfde eeuw, waarin de Noormannen voor het laatst voor Utrecht waren verschenen (1010), leefde DIRK III van Holland (1039—1049.)

d' eerste van de Graven
Die met ghebeden ende met haven
Eerde 't Heilige graf ons Heeren.

De kruistogten namen weldra een aanvang; meer dan twee honderd jaren hebben zij met tusschenpoozen in Europa plaats gevonden. De Nederlanders namen een betrekkelijk grooter aandeel er aan dan eenig volk, en meer dan elders hebben die togten ook in ons Vaderland op den maatschappelijken toestand invloed uitgeoefend. De Graven van Holland stegen er door in aanzien, en zij leerden vreemde vorsten en staatsinstellingen er door kennen. Het getal edelen en ridders met hunnen overmoed werd wel door de kruistogten vermeerderd, maar tevens werden ook bij enkelen gevoelens van christelijken pligt jegens hunne onderhoorigen ontwikkeld. De ridderpligt gebood armen en zwakken te beschermen. Meer dan vroom pligtbesef heeft echter de behoefte aan geld de edelen gebragt tot handelingen, die op den maatschappelijken toestand een grooten invloed hebben uitgeoefend. Men gaf aan lijfeigenen de vrijheid. De onvrijheid hield meer en meer op; maar met de vrijheid ontstond niet dadelijk de wel-

vaart. De opheffing der slavernij of van haren zachteren vorm, de hofhoorigheid, is ook voor ons Vaderland een hoogst belangrijke maatschappelijke omwenteling geweest, terwijl de gevolgen der vroegere onvrijheid, zooals geldelijke uitkeeringen, nog lang, ja gedeeltelijk tot in de 19de eeuw zijn blijven voortduren.

De strekking van de grafelijke magt om zich uit te breiden, moest het eerst in botsing komen met de vrije Heeren, die niet leenroerig aan den Graaf waren. Deze strijd is niet het minst belangrijk geweest in Holland onder FLORIS V en later in Gelderland, terwijl een soortgelijke strijd ook eenigzins is op te merken tusschen de Potestaten, de vertegenwoordigers van het algemeen belang, en de edelen in hunne versterkte stinzen in Friesland. In den strijd van de grafelijke of algemeene regeermagt tegen de edelen speelde een gewigtige rol de opkomst der steden, die bij eene algemeene gelijke geschiedenis toch in elke provincie een andere is geweest. In de geschiedenis van de opkomst der steden verdienen de Friesche steden eene bijzondere beschouwing, daar zij haren regeringsvorm niet alleen zelve ontwierpen, hetgeen ook in de Hollandsche steden plaats vond, maar òf in het geheel niet, òf van den Keizer zelven stedelijke privilegiën ontvingen.

De staatkundige toestand hieruit geboren, zou moeijelijk in algemeene trekken naauwkeurig te beschrijven zijn, want, daar het de regeringen der onderscheidene steden waren, welke zich de privilegiën bedongen, waren zij niet alleen in elke stad onderscheiden, maar de aard en uitgestrektheid van deze hingen ook wederom af van de onderscheidene inzigten der toenmalige regeringsleden. Een algemeen gevolg van deze vergunningen en van de door de steden gekochte vrijheden, was een stedelijke naijver en een stedelijk belang, hetgeen de ontwikkeling van vaderlandsliefde verhinderde, tot dat zich de noodzakelijkheid deed gevoelen, om ten minste eenige belangen meer algemeen te maken.

De groote steden, welker middelen van bestaan uit een gelijke bron voortvloeiden, begonnen zich al spoedig te vereenigen en werden door den Graaf, die oudtijds de edelen als raadgevers (*Conciliarii*) en niet als volksvertegenwoordigers, veel minder als gemagtigden uit het volk plagt te raadplegen, bij gewigtige aangelegenheden mede opgeroepen. Deze gewoonte, die de Graaf niet onwillig was in te voeren, omdat daardoor een nieuw tegenwigt tegen den adel werd gesteld, was eene gewigtige aanwinst voor het volk in de steden, hetwelk door zijne afgevaardigden zijne belangen aan den Vorst zag voorgedragen, even als het landvolk thans door de verschijning der steden op de dagvaart, in de Edelen zijne beschermers tegen de steden begon te vinden. Deze vertegenwoordiging, om ons voor een oogenblik van deze hier ter plaatse nog onjuiste benaming te bedienen, even gebrekkig in hare zamenstelling als ongeschikt om de wezentlijke belangen des volks, hoe gewigtig ook voor de toenmalige tijden, waarin de volksbelangen zoo geheel en al veronachtzaamd werden, was echter even weinig in aanleg als inderdaad, een tegenwigt tegen het vorstelijk gezag. De Staten kwamen slechts te zamen, indien zij door den Vorst ter bewilliging der verzochte beden werden te zaam geroepen, en bezaten lang eene zeer beperkte magt.

Ofschoon de Staten dus niet dadelijk eene beperking der vorstelijke magt te weeg bragten, werd echter hun invloed allengs grooter, naarmate de behoefte aan geld bij de vorsten toenam en de Staten uitgebreider privilegiën bedongen. De regering in de steden, bij hare opkomst aan een algemeene volkskeuze opgedragen, terwijl de burgerij in de gewigtigste zaken bleef beslissen, gelijk dit uit de oudste privilegiën is op te maken, begon reeds spoedig, volgens den aard der zaak, tot weinigen bepaald te worden. Eerst waren het de poorters, de gezworene burgers, die hunne magistraats-personen verkozen, daarna de gilden en schutterijen, tot dat deze weldra door de vroeden en rijken verdrongen

werden. Het geschiedde op de meeste plaatsen niet tegen den wil des volks, maar uit gewoonte om de verkiezing over te laten aan hen, die zich de stadsbelangen aantrokken.

Terwijl in Duitschland de telkens grooter wordende landsheerlijke magt (superioritas territorialis) een tal van kleine dwingelanden vormde, en in Frankrijk de groote leenen in het koningschap werden opgelost, waren in onze meeste provinciën, bij telkens grooter geworden landsheerlijke magt, de Graven en Hertogen meestal de beschermers van den opkomenden derden stand. Het handelsbedrijf en de zeevaart, de gesteldheid van den bodem en het groote getal welgeboren vrije mannen, — die overal in onze noordelijke gewesten gevonden werden, terwijl in Duitschland en Frankrijk door de voortdurende volksoorlogen het getal vrijen geringer was dan bij ons, — hebben reeds zeer vroegtijdig een veelzijdig vrij maatschappelijk leven in de Nederlanden ontwikkeld.

Met de opkomst der steden ontwikkelde zich een krachtige burgerzin, ook blijkbaar in de stedelijke schutterijen en verdedigingsmiddelen, terwijl in de afwisselende tijden van voor- en tegenspoed een ondernemende geest in koophandel en nijverheid heerschte, waarbij men voor eigene belangen zorgde, waar de staatszorg nog gering was. De geschiedenis van het Hanseeverbond en van de stedelijke gilden doen ons dien geest kennen. De letterkunde in de landtaal openbaarde de vrijwording der volksontwikkeling van het Romanisme; werden de oudste wetten door monniken in het latijn opgesteld, reeds in de 12e en 13e eeuw werden privilegiën en handvesten in de landtaal gegeven en landregten in die taal beschreven, terwijl in Friesland dit nog vroeger plaats vond.

Uit dit opgewekt zelfstandig leven in de burgerklasse moest noodwendig strijd ontstaan tusschen het volk en de bevoorregte standen. De geestelijken, de edelen en welgeborenen waren vrij van belasting, — hetgeen inzonderheid moet verklaard worden uit de geschiedenis der belastingen,

die in het eerst alleen werden opgebragt als cijns door de vroeger onvrijen. Naarmate de burgerstand in aanzien en eigen handels- en nijverheidsbedrijf toenam, werden tegen de voorregten van adel en geestelijkheid klagten ingebragt en niet zelden door de Vorsten verhoord. De toeneming van de landbezittingen van kloosters, nadeelig voor den Vorst, omdat de geestelijke goederen vrij waren van belasting, — en nadeelig voor de ingezetenen, omdat de kloosters de vrije nering benadeelden, gaf reeds vroegtijdig aanleiding tot het verbod om zonder verlof van den Graaf landerijen aan kloosters te schenken of te verkoopen. In 1293 gaf GUY van Vlaanderen van zulk een verbod een eerste voorbeeld, in 1328 door WILLEM III in Holland gevolgd. Ja, dit verbod werd zelfs in 1446 in Utrecht, niettegenstaande de stad de zetel des bisschops was, vastgesteld, terwijl dergelijke bepalingen ook voorkomen in het privilegie in 1497 aan Hoorn geschonken. Ook het landvolk zocht dikwijls tegen den adel bescherming bij den Graaf. In 1345 verleende Graaf WILLEM IV aan de landlieden onder Haarlem het voorregt, dat een pachter, die jaarlijks geregeld de pachtpenningen betaalde, de pacht levenslang zou behouden, en dat zijne erfgenamen tegen de betaling van de dubbele pachtsom het ongestoord genot zich konden verzekeren. In deze bepaling, zoowel als in het Groninger beklemregt, waarbij de meijer bijna alle regten des eigenaars uitoefent, zoolang hij de pacht betaalt, kan men duidelijk den invloed van het oude Germaansche regt, dat het bezit begunstigde, herkennen, terwijl in het plakaat van Keizer KAREL V van 1515, dat de eigenaars handhaafde bij de vrije beschikking over hunne goederen na het eindigen der pachtjaren, het Romeinsche eigendomsregt meer op den voorgrond treedt.

Door de privilegiën en gewoonten, die de Graven bij hunne inhuldiging telkens bezwoeren, werd hunne landsheerlijke magt meer en meer beperkt, en werd eene krachtige regering, die bij de vermenigvuldiging der maatschappelijke

belangen zoo dringend gevorderd werd, zonder adelijke regten te schenden, hoogst moeijelijk. De regering van WILLEM II, 1234—1256, en nog meer die van Graaf FLORIS V, 1256—1296, zijn er voorbeelden van. Na den moord van den laatstgenoemden Graaf door de edelen en bij den twist over de erfopvolging ontstaat een tijd van verwarring, die ophoudt onder het wijze en geordende bestuur van WILLEM III, 1304—1333. De zwakke regering van zijn opvolger was de voorbereiding van een maatschappelijken toestand, waarin de twisten tusschen WILLEM V en zijne moeder hevige partijschappen deden ontstaan. De langdurige regering van ALBRECHT, eerst als ruwaard en later als Graaf, 1357—1404, was in tweederlei opzigt eene voorbereiding voor de Bourgondische regering. Meer dan de vorige Graven, was Hertog ALBRECHT van Beijeren een buitenlandsche prins. In Duitschland geboren en opgevoed, bragt hij van de nieuwere staatkundige beginselen, onder de regering van LUDWIG *der Baier* ontwikkeld, waarbij een regeermagt onafhankelijk van de Kerk, en met terzijdestelling van de beginselen van het leenregt, geleerd werd, bijna niets mede, dan een vorstelijk hofleven, boven alle de edelen in luister verheven. Zwakheid van karakter en voortdurend geldgebrek bragten er hem toe in groote ruimte de privilegiën der steden te vermeerderen, waardoor het telkens moeijelijker werd de rust te bewaren, waar steden met steden, edelen met edelen verschil hadden.

Door de privilegiën aan de steden verleend was de regtsmagt en ook een groot gedeelte der wetgeving bijna geheel afhankelijk van stedelijke keuren geworden. Daarbij was de regtspleging nog weinig ontwikkeld in vastgestelde formulieren met vragen en antwoorden, terwijl de criminele regtspleging niet veel meer was dan een middel om de bijzondere wraakoefening door boete te vervangen en hoofdzakelijk vredebewaring ten doel had. Zulk eene regtspleging was weinig geschikt om de orde te handhaven

onder de krachtige en levenslustige mannen, die de 14e eeuw had gevormd.

De middeneeuwsche beschaving had in den aanvang der 15e eeuw vele elementen van het maatschappelijk leven tot ontwikkeling gebragt, en wanneer men uit verschillende steden en dorpen en uit onderscheidene jaren het goede bij elkander zoekt en voor het verkeerde de oogen sluit, kost het weinig moeite dien toestand te idealiseren; maar de onpartijdige geschiedvorscher laat zulk eene reconstructie van het verledene niet toe. Hij sluit zijne oogen niet voor de velerlei volksellenden, die in de middeneeuwen heerschten en erkent bij die beschouwing, dat het dwaasheid is te zeggen, dat de vroegere tijden beter waren dan de latere. De geschiedenis leert dat de zamenleving telkens vooruitgaat door de almagtige kracht, die haar tot ontwikkeling drijft, maar niet zonder hevigen strijd tusschen de verschillende elementen, die met elkander in aanraking komen.

Na de Romeinsche overheersching waren onze voorouders meer beschaafd dan vroeger. De strijd der Friezen tegen de Franken was een strijd van Germanisme tegen Romanisme, die eeuwen heeft geduurd en nog in den strijd van Nederland tegen Spanje zijn laatste bedrijf gehad heeft. Het heidendom had niet uitgediend voor dat het vertrouwen op Thor en Wodan ijdel was gebleken; maar het Christendom is niet dadelijk als een zuiver geestelijke kracht in het leven getreden. Vele Christenen en heidenen stonden in zedelijkheid niet zoo ver van elkander. De invoering van het Christendom heeft niet plaats gevonden alleen door het woord van vrome mannen, wier namen nog met eerbied genoemd worden, maar ook door het zwaard. Hetgeen Romeinsche kunstbeschaving aan de heidensche tempels der Germanen had toegevoegd, werd met ruwen godsdienstijver vernield. Vóór dat de Roomsch-Catholieke godsdienst in het dagelijksch leven doordrong en het gevoel van burgerlijke vrijheid zich in persoonlijk gevoel openbaarde, stond het

volk geheel als onmondig onder de leiding van priesters en onder de magt van edelen. De eerste volksopstanden en revolutiën kenmerkten zich door woest geweld. Om zich van de Noordsche of Deensche overheersching te ontslaan werden de Deensche graven verraderlijk vermoord. Bij den Kennemer opstand in 1268 kwamen de boeren te Utrecht en vonden daar bij het volk ondersteuning, bij de leus, dat de goederen der rijken en edelen gedeeld moesten worden. De Graaf van Gelderland hielp den gevaarlijken opstand in Holland en Utrecht dempen; maar een halve eeuw later had in den broedertwist tusschen REINALD en EDUARD het landvolk op de Veluwe gelijke leuzen aangenomen. Moord bleef lang een politiek middel om zich van tegenstanders te ontslaan.

De stroom der maatschappelijke ontwikkeling gaat niet geleidelijk voort door telkens rustig nieuwe beken in zich op te nemen. De vooruitgang in de menschelijke zamenleving is een voortdurende persoonlijke strijd tusschen het verkeerde en het goede, tusschen het oude en het nieuwe, tusschen die velerlei zelfzuchtige strijders, die een leus en een vorm aannemen van den tijd, maar inderdaad niets anders dan hun eigen belang zoeken. — Deze zelfzuchtige partijstrijd keert elke eeuw onder andere vormen terug, maar met die strekking, dat hij in elke eeuw voor iets edelers, en door meerderen met minder zelfzucht, gestreden wordt.

Men idealiseert de 15e eeuw in ons Vaderland, wanneer men meent dat toen reeds voor juist afgeronde ideeën van behoud en vooruitgang gestreden werd. In het schisma in het Utrechtsche bisdom is geen strijd voor edele beginselen te ontdekken. De partijschappen van de Hoekschen en Kabeljaauwschen in Holland en Zeeland, van de Lichtenbergers en Lockhorsten in Utrecht, van de Hekerens en Bronkhorsten in Gelderland, van de Schieringers en Vetkoopers in Friesland, van de Stichtschen en Kuilenburgers in Overijssel, van de Stedelingen en Ommelanders in Gronin-

gen, waren in waarheid partijschappen tusschen zelfzuchtige edelen, bij wie de stedelingen en landbewoners dikwijls beurtelings bescherming zochten voor hunne bijzondere belangen, al is het ook waar, dat de belangen, die men partijzuchtig verdedigde, aan de eene zijde iets meer die van den opkomenden burgerstand, aan de andere zijde die van den behoudenden adel waren.

In het begin der 15e eeuw was er in ons Vaderland bij een algemeen uiterlijk kerkgeloof, bij onderscheidene goede staatsregtelijke instellingen en een begin van een vertegenwoordigend stelsel in Staten, bijna overal verdeeldheid en partijhaat, — de noodwendige droevige gezellen van de eerste opwelling van een krachtig leven, waarbij men wel begreep, dat de mensch als persoon moet zorgen voor zijn eigen regt en eigen belang, maar nog niet doordrongen was van het besef van een persoonlijk leven voor algemeene belangen.

Onder deze stormen ontwikkelde zich echter die kiem van het goede, dat bij velen in de Kerk zich een weemoed openbaarde naar betere tijden, en dat in de burgermaatschappij de behoefte erkend werd aan meerdere orde en zekerheid van regt.

In de toen nog zeer kostbare handschriften der Nederlandsche letterkunde, in kloostercel en huisgezin gelezen, sprak zich telkens meer uit een afkeer van list en geweld, — een geloof aan zedelijkheid en regt, — eene hoop, dat de waarheid over den leugen zou zegepralen. Weldra zou de uitvinding der drukpers die stemmen vermenigvuldigen.

De 14e eeuw was ook voor ons Vaderland, even als voor het grootste gedeelte van Europa, het einde van het leven der middeneeuwen en de inleiding van het groote overgangstijdvak tot de nieuwe geschiedenis.

HOOFDSTUK II.

Langzame vereeniging van meerdere Nederlandsche gewesten onder dezelfde vorsten. — Het Bourgondische huis. — PHILIPS *de Goede*. — KAREL *de Stoute*. — Het Groot Privilegie van MARIA. — Jonker-Fransen-oorlog. — ALBRECHT van Saksen in de Nederlanden. — PHILIPS *de Schoone*. — KAREL V en zijne plakaten. — Het verdrag van Augsburg. — PHILIPS II.

De vereeniging der Nederlandsche gewesten heeft zich langzamerhand ontwikkeld. Reeds vroegtijdig werden kleinere graafschappen vereenigd. De Bisschop van Utrecht werd wereldlijk heer van Utrecht, Overijssel, Drenthe en Groningerland. Westergoo en Oostergoo en andere streken vormden Friesland. FLORIS V noemde zich het eerst Graaf van Holland en Zeeland. Brabant werd met Limburg vereenigd, Zutphen met Gelderland, en deze vereenigde gewesten ontvingen nieuwen luister nadat sommige Graven den titel van Hertog hadden verkregen, welke titel ook door de Graven van Holland gevoerd werd, nadat Hertogen uit het huis van Beijeren en Bourgondië tot de erfopvolging geroepen waren. Eerst onder het laatstgemelde huis, onder de regering van KAREL *den Stoute*, werden voor een korten tijd bijna alle de Nederlanden onder éénen scepter vereenigd, terwijl die band, later weder verbroken, onder KAREL V op nieuw werd gelegd.

Vóór die vereeniging had bijna elke provincie een zelfstandig staatsbestuur gekregen. De blijde inkomsten door

de Hertogen van Brabant en Limburg bij hunne inhuldiging bezworen, hielden algemeene bepalingen in, die men eenigzins constitutiën zou kunnen noemen. In Gelderland hadden in 1419 de verbonden steden een staatsverdrag tot stand gebragt, waaraan ook de Hertog zich onderwierp. In Utrecht bezwoeren de bisschoppen het algemeen landregt van 1375, terwijl in Overijssel, Drenthe en Groningen hunne wereldlijke magt ook zeer beperkt was. Friesland had door het verdrag met ALBRECHT van Beijeren zich gunstige bepalingen bedongen, waardoor daar de volksregering bevestigd scheen. Het verdrag of de soen, waarbij JACOBA van Beijeren PHILIPS van Bourgondië als ruwaard in 1428 aannam, is voor het Hollandsche staatsregt eene regeling geweest, waarop naderhand onderscheidene besluiten zijn gegrond.

Bij dat tractaat was bepaald, dat het bestuur over Holland, Zeeland en Friesland aan negen raden zou worden toevertrouwd, waarvan JACOBA en PHILIPS ieder drie uit de gemelde gewesten zou benoemen en PHILIPS nog drie uit zijne andere landen, gelijk zulks ook geschiedde en een begin was van invloed van vreemdelingen als staatslieden, die later zulk een tegenstand zou opwekken. Verder werd in het verdrag bepaald, dat het verboden zou zijn de Hoeksche en Kabeljaauwsche partijnamen te gebruiken, terwijl zulke strenge straffen tegen de overtreders werden bedreigd, *dat elck exempel daervan nemen soude*, — een afschrikkingsbeginsel, dat in den woedenden partijstrijd als stelsel van regering in veelvuldige doodstraffen zich had ontwikkeld, en dat men thans als stelsel van regering tegen de herleving der partijschappen wilde aanwenden. Is het verdrag reeds belangrijk, de instructie aan de negen raadslieden gegeven, is voor de kennis van het inwendig bestuur niet minder gewigtig. Naast dezen raad bestond reeds toen een Stadhouder, die de regten van den Graaf alleen of met 's Graven raad uitoefende.

Deze commissie werd, nadat PHILIPS, na den afstand van JACOBA, Graaf was geworden, door eene andere commissie,

gelijk men meent, tusschen 17 Maart en 18 December 1430, vervangen.

De eerste jaren van de regering van PHILIPS van Bourgondië, 1428—1441, waren voor de Nederlanden weinig voorspoedig. De Engelsche oorlog was in hooge mate tegen den zin van Holland en Zeeland, die standvastig weigerden de verzochte beden in te willigen, terwijl de oorlog in de Oostzee graangebrek deed ontstaan. De rampspoedige jaren deden de oude twisten herleven. PHILIPS kwam daarop in 1441 in het Land, reisde de steden rond en openbaarde zijn krachtig maar toch verzoenend regeringstelsel. Op raad van JAN van Nassau, Heer van Breda en Vianden, overgrootvader van Prins WILLEM, stelde hij de regeringen uit een gelijk getal Hoekschen en Kabeljaauwschen, aanzienlijken en burgers, te zamen, terwijl hij het strenge plakaat tegen de partijnamen vernieuwde.

Inmiddels was het gebied van Hertog PHILIPS weder aanmerkelijk uitgebreid. Hij verkreeg in 1427 Namen, in 1443 Luxemburg door koop, en in 1430 door erfregt Brabant en Limburg.

Tot betere regeling van het bestuur beval PHILIPS in 1457, dat de hooge regering in Holland aan den Stadhouder met zes Heeren van den eersten rang zou opgedragen zijn, terwijl toen onder hooge regering inzonderheid het opzigt over de domeinen en de regtsoefening begrepen waren.

Deze raad of het Hof van Holland verrigtte eerst allerlei regeringszaken, tot dat telkens, bij vermeerdering van zaken, bijzondere hoven of vergaderingen werden opgerigt, als: collegiën voor de zaken van oorlog, admiraliteitscollegiën, collegiën voor de jagtzaken, reken- en domeinkamer (1446), afzonderlijk geregtshof (1462); terwijl de leenkamer of het leenhof, nadat KAREL *de Stoute* in 1469 eene tijdelijke commissie voor de leenzaken met eene instructie had voorzien, eerst als vast collegie is opgerigt door KAREL V

in 1520. Welke goede orde PHILIPS op de politie in Brabant stelde, blijkt uit het belangrijke en uitvoerige charter, dat door hem, 14 Aug. 1459, werd gegeven. Terwijl in zijn leeftijd Gelderland, Overijssel en Utrecht door de heidens of zoogenaamde Zigeuners werden bezocht, bleven de gewesten onder het Bourgondische bestuur daarvan meer bevrijd.

Rigtte PHILIPS *de Goede* de regering in de onderscheidene gewesten beter in, hij bragt ook eenige eenheid in de regering van alle de gewesten gezamentlijk. Dit streven blijkt uit de instelling van de ridderorde van het Gulden Vlies, met de bedoeling van een hoog verbond van edelen tot instandhouding der Bourgondische heerschappij.

Naast de vergadering van ridders van het Gulden Vlies had PHILIPS nevens zich algemeene raadslieden, uit welken algemeenen raad in 1455 is ontstaan de Raad van Mechelen, als een *algemeen* geregtshof voor alle de Nederlanden.

Onder PHILIPS *den Goede* kwamen ook het eerst de Staten van de onderscheidene Nederlandsche gewesten te zamen. Van de eerste bijeenkomsten, die waarschijnlijk ook slechts gecombineerde vergaderingen van enkele gewesten zijn geweest, in 1437, 1441, 1443, 1464, is bijna niets bekend, ofschoon reeds in 1437 een vertoog aan PHILIPS is ingeleverd, om nooit de wapenen op te vatten zonder toestemming der algemeene Staten. De Staten-Generaal vormden in den aanvang geen zelfstandig ligchaam, waarin beraadslaagd werd; dit deden de afzonderlijke Staten, die tot het bijwonen der algemeene vergadering waren opgekomen in de stad, waar de Staten-Generaal gehouden werden. Op de eerste vergadering verschenen de afgevaardigden van Holland, Zeeland en Friesland nog niet, omdat zij oordeelden, buiten hunne grenzen niet vrijelijk te kunnen beraadslagen, welk gevoelen door Friesland langen tijd is volgehouden.

Deze geest van centralisatie was bij het Bourgondische huis in zeer vele maatregelen zigtbaar, ofschoon de vorsten door

de finantiële behoeften, waarin zij verkeerden, in enkele opzigten tot vermindering van de grafelijke magt werkzaam waren, zooals door de uitbreiding van de privilegiën der steden en de vermeerdering van heerlijkheden. Inzonderheid dit laatste was bij de landzaten van Noord-Holland, die vroeger dadelijk onder de grafelijkheid hadden gestaan, zooals in Kennemerland, weinig gewild.

In de geschiedenis behooren regeringsdaden streng afgescheiden te worden van het bijzonder karakter van staatslieden en Vorsten. Als mensch verdient PHILIPS weinig achting. Hij was zedeloos, listig, heerschzuchtig en verkwistend, en toch is hij, wanneer men let op de gevolgen van zijne regering, met volle regt *de Goede* bijgenaamd. — Hij kende zijnen tijd en begreep, dat hij door diens eischen op te volgen, tevens zijn eigen belang bevorderde. Eenheid en kracht van regering was eene behoefte des tijds, maar tevens een middel ter uitbreiding van de Bourgondische heerschappij; orde in de finantiën was voor de hertogelijke hofhouding eene behoefte, maar niet minder voor het algemeen; weinig kiesch omtrent de middelen om zijne heerschappij te vergrooten, was hij echter zeer op strenge handhaving van het regt gesteld, waar dit zijne belangen niet krenkte; onmeedoogend, waar hij zijne plannen zocht te volvoeren, wist hij, dat staatkunde gebood door welwillendheid en uiterlijk vertoon van barmhartigheid de gemoederen te winnen, waar hij zulks noodig oordeelde; door list en geweld plaatste hij een van zijne vele natuurlijke zonen, DAVID van Bourgondië, op den bisschoppelijken zetel van Utrecht; maar wist evenzeer als deze Bisschop achting te toonen aan vrome geestelijken en geleerden van zijnen tijd; op pracht en weelde van zijn hof gesteld, wist hij tevens de welvaart van de landen, waarover hij gebied voerde, te bevorderen door, op voorlichting van bekwame staatslieden, billijke verzoeken van steden in te willigen. Toen hij in 1467 te Brugge overleed, was de rouw algemeen. Volgens gelijk-

tijdige schrijvers was het of ieder een vader begraven had.

KAREL *de Stoute* (1467—1477) breidde de Bourgondische magt in de Nederlanden uit, door Gelderland en gedeeltelijk Friesland te onderwerpen, en waar de Bourgondische heerschappij binnendrong kenmerkte zij zich, deels door de invoering van vreemde zeden, deels door handhaving van betere orde. PHILIPS *de Goede* wist bij staatsbeleid zijne heerschzucht te temperen, — KAREL *de Stoute* niet. In de eerzuchtige plannen van KAREL, om stedehouder van het Duitsche keizerrijk te worden en zijne staten tot een Koningrijk te verheffen, verspilde hij zijne krachten, en bij zijn dood liet hij de Nederlanden, ontevreden over zijne geldverspillingen, aan zijne eenige dochter MARIA na. Deze bevond zich bij den dood haars vaders te Gent. Frankrijk wilde zich van hare bezittingen meester maken. De Staten der Nederlandsche gewesten beloofden trouw, ofschoon men zich tegen eene regering als van KAREL *den Stoute* behoeden wilde. In Brabant en Vlaanderen zocht men zich voor het vervolg te waarborgen bij de inhuldiging van MARIA, door nieuwe vrijheden te verwerven. Holland deed zulks door, in navolging van Vlaanderen, haar het *Groot-privilegie* af te dwingen (1477). De ongeldigheid van dit privilegie, als door geweld verkregen, is later beweerd, maar ook, wanneer dit wordt aangenomen, zal het altijd een hoogst belangrijk staatsstuk blijven, daar zijne motieven een aanwijzing zijn van den treurigen toestand, waarin Holland en Zeeland, na den dood van KAREL *den Stoute* zich bevonden, terwijl de inhoud van het privilegie de voornaamste regten doet kennen, waarop de edelen en steden toen den hoogsten prijs stelden. Het eigentlijke volk, dat is die burgerklasse, die het grootste gedeelte er van uitmaakt, het meest aan den Staat toebrengt en het minst van hem vordert, verkreeg er niet één regt, niet één voordeel bij, tenzij in die zaken, waarin zijn belang met dat van adel en aristocratie verbonden was. Uitsluiting van vreemdelingen bij de ambten,

geene heffing van belastingen zonder consent der Staten, en dergelijken meer waren de regten, die men bedong.

Intusschen deden zich, onderscheidene mededingers voor de hand van de jeugdige Hertogin op. De Koning van Frankrijk wilde haar en hare bezittingen voor zijnen zesjarigen kleinzoon. Met dit huwelijksplan waren noch de Hertogin, noch de anti-Franschgezinde Vlamingers ingenomen, en toen de Fransche Koning de Bourgondische landen niet door een huwelijk kon verwerven, nam hij de wapenen op. Te Gent bevond zich de jeugdige weduwenaar ADOLF, de wettige Hertog van Gelderland. Door KAREL *den Stoute* gevangen gehouden en bij diens dood door de Vlamingers in vrijheid gesteld, zegt men, dat hij zijne hand aan de Hertogin had aangeboden, toen hij voor hare belangen tegen de Franschen strijdende, eenige weken na zijne invrijheidstelling sneuvelde. Om tegen Frankrijk beschermd te worden, vereenigden zich thans de Nederlandsche Staten, met het plan, dat de Hertogin den zoon van den Duitschen Keizer, Hertog MAXIMILIAAN, tot gemaal zou erlangen, die ook weldra in Nederland kwam, MARIA huwde, maar het land overal in onrust vond. Gelderland zocht zich van de vreemde overheersching te ontslaan. In Holland leed het volk den druk van zeer ongunstige jaren. De Hoekschen zagen dit misnoegen smeulen, wakkerden het aan, noemden zich volksbeschermers, en zoo werd het misleide en verdrukte volk tot oproer en opstand aangevuurd door en tegen belangzuchtige partijen. De Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten herleefden. Hoorn, Gouda, Schoonhoven, Leyden, Haarlem, Delft, doch vooral Dordrecht, zagen er van 1478—1482 de droevigste gevolgen van. De daarop gevolgde dood van Hertogin MARIA, met achterlating van een minderjarigen zoon, PHILIPS *den Schoone*, gaf aanleiding tot eene bijeenkomst der algemeene Staten, waarop ook die van Holland verschenen, eerst te Brugge en daarna te Gent, om over de opdragt der voogdij aan den vader, MAXIMILIAAN, te beslissen. De Vlaamsche

partij en de Hoeksche edelen in Holland verzetteden zich tegen den weduwenaar van MARIA, die inmiddels tot Roomsch-Koning was benoemd, als voogd. In Brugge (1486) beloofde de gevangen genomen vorst het vreemde krijgsvolk binnen een maand uit al de Nederlanden te verwijderen, de tollen en belastingen zouden verminderd worden en jaarlijks zou, in Mei, eene algemeene vergadering der algemeene Nederlandsche Staten ter behartiging der algemeene belangen worden gehouden; maar naauwelijks in vrijheid gesteld, werd door hem het verdrag nietig verklaard en trok hij tegen Gent op met het Duitsche leger onder ALBRECHT van Saksen, dat de Duitsche Keizer tot hulp van zijn zoon gezonden had. PHILIPS van Kleef, die als gijzelaar van MAXIMILIAAN te Gent was achtergelaten, beschouwde diens handelingen als trouwbreuk en verzette zich met de Gentenaars tegen den Roomsch-Koning; hij werd deswege door den Keizer in den ban gedaan; dit verbitterde hem slechts des te meer en binnen één jaar had hij Vlaanderen en Brabant tegen de Oostenrijkers opgezet. Deze beweging bragt in Holland eene dergelijke der Hoeksche edelen onder FRANS VAN BREDERODE voort, bekend onder den naam van *Jonker-Fransen-oorlog*. Adelijke overmoed, — brooddronken vertering van den buit uit de uitgeplunderde dorpen mogen dezen opstand gekenmerkt hebben, een nationaal element tegenover de vreemdelingen heeft er ook niet aan ontbroken; vandaar verstandhouding met de Gelderschen, die de wapens tegen MAXIMILIAAN hadden opgevat. Men moet de Hoeksche edelen van de 15de eeuw niet meten naar den maatstaf onzer beschaving, evenmin als men vergeten mag, dat de ridderlijke hoedanigheden van MAXIMILIAAN er veel toe bijbragten, dat hij altijd zonder geld was. De Hoeksche edelen en het oproer van het *Kaas- en broodvolk*, inzonderheid door de munt-verzetting in het leven geroepen, werden weldra bedwongen door het Duitsche leger onder ALBRECHT van Saksen, die bij het vertrek van MAXIMI-

LIAAN naar Duitschland, tot algemeen landvoogd werd benoemd.

In 1494 aanvaardde PHILIPS *de Schoone*, op 16jarigen leeftijd, de regering. Aan Zeeland werd door hem bij zijne inhuldiging eene nieuwe landskeur verleend, waardoor, facto, het Groot-privilegie van MARIA werd opgeheven. Voor Holland had de inhuldiging plaats in 1494 te Geertruidenberg, in de herberg, waar *de Wildeman* uithing. Van wege den Hertog werden de redenen medegedeeld, waarom hij bezwaar maakte de privilegiën na den dood van KAREL *den Stoute* verleend, met uitzondering van eenige bepaald opgenoemde, te bekrachtigen. De Staten bewilligden met eenparigheid van stemmen daarin, afgemat als zij waren door den Jonker-Fransen-oorlog, en begeerig naar een krachtig bestuur om de partijschappen te onderdrukken en waarschijnlijk ook uit vrees voor het Duitsche leger, dat zich nog in Holland bevond. Het jaar daarna werd ingevoerd het zoo merkwaardig *Hervormings-édict* om vele ingeslopen misbruiken in het algemeen bestuur en bijzonder in de zaken van de geldmiddelen en de domeinen tegen te gaan, een stuk dat even gewigtig is om den inwendigen toestand van ons staatsbestuur in dien tijd als om de redenen van de niet-bekrachtiging van het Groot-privilegie te doen kennen.

Terwijl de raadslieden van PHILIPS *den Schoone*, want het is niet twijfelachtig, dat de schoone zestienjarige jongeling aan deze handelingen geen ander deel had, dan dat hij de raadgevingen van anderen opvolgde, aldus de regering van Holland en Zeeland, even als van Brabant en Limburg op beteren voet bragt, trad twee jaren later (1498) de jeugdige Hertog in het huwelijk met JOHANNA, dochter des Spaanschen Konings. De Vorst overleed in 1506 in Spanje, nalatende zes kinderen, waarvan de oudste KAREL V was en de jongste MARIA, vroegtijdig weduwe van den Koning van Hongarije, van 1530—1556 landvoogdesse der Nederlanden is geweest.

Bij zijn vertrek naar Spanje had PHILIPS *de Schoone* de algemeene landvoogdij over de Nederlanden opgedragen aan ENGELBRECHT van Nassau, die later vervangen werd door WILLEM van Croy, Heer van Chièvres en Aarschot, en toen deze aan KAREL V als leermeester werd toegevoegd, door MARGARETHA van Oostenrijk, dochter van MAXIMILIAAN en zuster van den overleden Vorst. Menigvuldig waren de misbruiken, die in dat tijdperk inslopen of zich uitbreidden. Openbare ambten en andere zaken stonden aan het Hof van Brussel, als ware het in een openbaren winkel te koop, en terwijl voor geld alles te verkrijgen was, werden de algemeene aangelegenheden verwaarloosd, en voor persoonlijke giften de belastingen aan sommige steden kwijtgescholden, terwijl andere die weder moesten opbrengen. Het algemeene welzijn werd verwaarloosd.

Inmiddels hadden er gewigtige omkeeringen plaats in bijna alle de Nederlandsche gewesten. Gelderland had geheel de Bourgondisch-Oostenrijksche heerschappij afgeworpen en in KAREL van Egmond een vorst gevonden, die de oude Geldersche zelfstandigheid veertig jaren wist te verdedigen in den langdurigen Gelderschen oorlog. In Utrecht was met het ophouden van het schisma de partijschap niet uitgedoofd; onder het bestuur van FREDERIK van Baden, in 1496 bisschop geworden, was de zelfstandigheid van het Bisdom meer en meer verzwakt. In Friesland en Groningen waren de partijschappen tot een volslagen burgeroorlog geklommen. Uitgeput zocht een deel hulp bij ALBRECHT van Saksen, die zich nog in West-Friesland bevond, en deze werd weldra, tot belooning van de onderdrukking der Vlaamsche beweging, van den Jonker-Fransen-oorlog en van het Kaas- en Broodvolk-oproer en niet het minste ter betaling der gemaakte oorlogskosten, weldra door Keizer MAXIMILIAAN bij een uitvoerigen giftbrief met Friesland beschonken. De Saksische regering kenmerkte zich in dit gewest aanvankelijk door meerdere handhaving van orde en de totstandbren-

ging van onderscheidene goede inrigtingen. Na den dood van Hertog ALBRECHT ontstonden echter weder allerlei oneenigheden, waarin de Oost-Friesche Graaf EDZARD aanvankelijk in dienst was van de Saksische regering, terwijl hij later, door de stad Groningen ter hulp geroepen, zich tegen den Saksischen Hertog GEORGE, ALBRECHTS tweeden zoon, keerde. De Groningers onder EDZARD tegen den Saksischen Hertog aan het hoofd van Friesland niet bestand, riepen de hulp in van den Gelderschen Hertog KAREL van Egmond, die weldra met een leger in Groningen kwam, aldaar als Heer werd gehuldigd en een inval in Friesland deed. Hertog GEORGE, onmagtig zijn gezag te handhaven, verliet het land, achterlatende het overschot van het Duitsche leger, dat zonder soldij en aangevuld met allerlei volk, onder den naam van "Zwarte hoop" zich overal door moord, brand en plundering kenmerkte, terwijl de Gelderschen de hulp aan de Groningers en Friezen ook op eene wijze verleenden, dat men van de Geldersche troepen, niet minder dan van den Zwarte hoop, wenschte ontslagen te worden.

De Geldersche strijd moge zich op zeer vele plaatsen door groote ruwheid en plundering gekenmerkt hebben, die veertigjarige oorlog tegen Oostenrijk is toch eenigzins een voorspel van den tachtigjarigen strijd tegen Spanje geweest. Menig Gelderschman, die onder KAREL van Gelre tegen KAREL V had gestreden, is nog als slagtoffer van de dwingelandij van PHILIPS gevallen, terwijl het schisma in het bisdom Utrecht en de langdurige strijd tegen het bisschoppelijk gezag ongetwijfeld medegewerkt hebben, dat de hervorming vroegtijdig op de Veluwe aanhangers gevonden heeft.

In een zeer verwarden toestand werd KAREL V meerderjarig. Hij bevestigde de zuster zijns vaders, MARGARETHA van Oostenrijk, in de landvoogdij. Hare zorgen voor het algemeene welzijn moeten billijker wijze beoordeeld worden naar de groote moeijelijkheden, waarin de zaken zich bevonden ten gevolge van den Gelderschen oorlog en de gebeurtenis-

sen in Utrecht, Groningen en Friesland, welk gewest KAREL V van den Saksischen Hertog had afgekocht, maar dat zijn gezag niet dadelijk erkende. Ook in Holland en de verdere gewesten hadden velerlei ongeregeldheden plaats. In 1524 brak een oproer in 's Hage uit wegens de verregaande schelmerijen van de Schepenen en Thesaurieren der stad, welke den smokkelhandel voor groote sommen gelds begunstigden en geene rekening der ontvangene gelden gaven. De Landvoogdesse deed de ontrouwe Schepenen en Thesaurieren afzetten, bepaalde de wijze, hoe in het vervolg rekening van de opbrengst der accijnsen moest worden gedaan, en beval, ten einde alle kuiperijen te voorkomen, dat in het vervolg de accijnsen niet meer ingezameld, maar openlijk aan den meestbiedende verpacht zouden worden, een middel voor die tijden berekend.

Mogt hier eene verbetering, toen het kwaad ten top gestegen was, plaats grijpen, het was er echter verre af, dat daarom de andere gebreken in het staatsbestuur minder werden. Terwijl de Keizer buitenslands den oorlog voerde, tierden de gebreken in de regering welig voort. De stedelijke regeringen, om van de drukkende beden vrij te zijn, namen meermalen hare toevlugt tot geschenken aan den Stadhouder, ten einde hem tot hare belangen over te halen; doch deze omkoopingen beantwoordden zelden aan haar doel en vermeerderden slechts de drukkende lasten; de tegenspoed nam nog toe door de rampen des oorlogs: de Hollandsche zeevaart werd door zeeroovers geteisterd, het platte land door de Gelderschen afgeloopen en 's Gravenhage zelfs door hen geplunderd.

Eerst de vredesonderhandelingen en de vrede van Kamerijk, in 1529, tusschen KAREL V en FRANS I gesloten, gaf den eerste gelegenheid zich meer met de Nederlandsche zaken bezig te houden. In 1528 werd KAREL wereldlijk Heer van Utrecht en Overijssel, met Gelderland werd een wapenstilstand gesloten, Friesland, en eenige jaren later Groningen,

werd aan het Oostenrijksche gezag onderworpen. Deze aanwassende magt gaf aan den Keizer bij zijn verblijf te Brussel aanleiding tot het nemen van onderscheidene maatregelen. Bij den dood van MARGARETHA droeg KAREL V de landvoogdij op aan zijne zuster MARIA van Hongarije. Den wethouders der onderscheidene steden en plaatsen werd bevolen, de bijzondere plaatselijke gewoonten of costumen in schrift te stellen en aan het Hof van Mechelen op te zenden. Voorts vermelden wij zijne bepalingen omtrent de munt, — tegen de monopoliën, die sedert de opkomst der aristocratie zoo veelvuldig waren geworden, — de strafbepalingen tegen bedriegelijke banqueroutiers, — zijne verordeningen omtrent de bedelarij, de armenbedeeling en tegen misbruik van drank, dat zich tot in de regtbanken verspreid had, — zijne ordonnantie, waarbij *het bezitten van stille waarheid*, een zeer ongepast en drukkend middel ter ontdekking van misdaden, werd afgeschaft, — inzonderheid de bepalingen tot verbeterde inrigting der regtspleging en zijne pogingen om deze in alle zijne Nederlanden in te voeren, hoe ook gelaakt door den oud-Hollandschen gewestelijken en stedelijken geest, die geene nieuwigheid nuttig erkende, en eindelijk zijne oprigting eener vaste zeemagt. De plakaten van KAREL V ademen overal een verlichten geest in zijn staatkundig stelsel.

Ongelukkig echter was KAREL V, hoe gehecht ook aan de Nederlanders, altijd meer bezig met zijne groote plannen ter bevestiging van zijne uitgestrekte magt, dan wel om door zijne tegenwoordigheid de goede uitoefening zijner staatsinrigtingen in de Nederlanden te waarborgen, en levert zijn voorbeeld aan het nageslacht de les op, dat hoe voortreffelijk ook wijze verordeningen mogen zijn, hare vruchten slechts zelden rijpen, indien men door andere bemoeijingen wordt afgetrokken van het waakzame toevoorzigt over hare toepassing, zonder hetwelk de beste wetten niets vermogen.

Naauwelijks was de Keizer naar Spanje vertrokken of de door hem onderdrukte misbruiken kwamen weder in zwang,

en de stedelijke en gewestelijke tegenkanting, die in de drukkende beden eene reden vond ter opruijing van het volk, had alle gelegenheid zich te ontwikkelen en uit te breiden. De treurige gevolgen hiervan waren de verregaande onlusten, die in 1536 te Gent plaats hadden.

Bij de terugkomst des Keizers werd Gent bij een uitvoerig vonnis van zijne privilegiën beroofd, terwijl ook bij dat verblijf des Keizers in de Nederlanden weder verordeningen werden vastgesteld.

Gelderland had zich bij den dood van Hertog KAREL van Egmond niet aan den Keizer willen onderwerpen. Vandaar herleving voor korten tijd van den Gelderschen oorlog, die echter weldra eindigde met het verdrag van Venlo (1543), waarbij Gelderland aan Keizer KAREL werd afgestaan, die daardoor Heer van alle Nederlanden werd.

Onder de gewigtigste middelen om de verschillende Nederlanden in het staatkundige tot éénheid te brengen, behoort het verdrag van Augsburg (1548), waarbij de onderscheidene gewesten onder één kreits vervat werden en zoo veel als twee Keurvorsten in de rijkslasten moesten dragen, doch daarentegen ook de bescherming en ondersteuning des rijks genieten zouden, met behoud van alle hunne overige vrijheden, regten en regtsgebied, welke laatste bepaling wij daarom vermeld hebben, omdat zij zeer juist het staatkundig stelsel van KAREL aanduidt. Ofschoon privilegiën en vrijheden bij meer dan eene gelegenheid moesten plaats maken voor zijne algemeene verordeningen, poogde hij echter deze inbreuken in de zachtst mogelijke bewoordingen te doen plaats vinden. Hierdoor misten zijne maatregelen den kouden tint der willekeur en waren niet zoo hatelijk en vernederend, als de roekelooze taal van de staatsdienaars zijns opvolgers.

Deze vereeniging der Nederlanden, weldra gevolgd door de pragmatieke sanctie, waarbij een erfregt voor al de Nederlanden bepaald werd, op grond van: "Nous avons consi-

déré qu'il importe à nos provinces de rester en une masse", en door eene uitbreiding der magt van het algemeen bestuur, vond hevige tegenkanting bij de gewestelijke regenten. De heilzame verordeningen omtrent den koophandel en de vermindering van lasten deden echter het volk in deze tegenkanting weinig belang stellen, en de verschillende Nederlanden vormden op het tijdstip, waarop KAREL V zijne waardigheden overdroeg (1555), een schoon geheel, waarin koophandel en nijverheid bloeiden.

In weerwil der zware beden, die de Keizer voor zijne oorlogen had afgeperst, hadden de Nederlanden een aanzien bereikt, dat zij nimmer te voren hadden bezeten. Door de vereeniging van alle de gewesten hadden de oorlogen en strooptogten, die vroeger bijna aanhoudend tusschen hen plaats vonden, opgehouden. De veiligheid van personen en goederen, dat eerste vereischte van volksgeluk, werd er door bevestigd. Aan de willekeur van meineedige ambtenaren was meer dan eens strengelijk paal en perk gesteld, en allengs had er zich eene betere administratie gevestigd. Scheepvaart en visscherij bloeiden, en deze voorspoed had een rijkdom over ons Land verspreid, die den naijver van naburige staten konde opwekken. Geen wonder, dat de dankbare Nederlander (de geest der hervorming was niet algemeen genoeg om KAREL, wegens zijne vervolgingen der ketters, te doen haten), met opregte treurigheid, den Keizer zijne regten op zijnen zoon PHILIPS zag overdragen.

Bij de overdragt herhaalde PHILIPS II den eed, dien hij in 1549, als toekomstig opvolger, in verschillende gewesten reeds had afgelegd, in welken eed hij als zijne voorgangers zwoer: "een goed en regtvaardig Heer te zullen zijn en getrouwelijk de verleende privilegiën te onderhouden."

Onvoorwaardelijke gehoorzaamheid is nimmer een Nederlandsch beginsel geweest. Bij de blijde inkomsten in Brabant werd uitdrukkelijk gezworen: "En zoo wij hiertegen deden of lieten doen, dan consenteren wij, dat voorschreven

"prelaten enz. en alle onze onderzaten, dat zij ons geener-"hande diensten doen zullen, noch onderhoorig wezen in "eenige zaak;" terwijl in Holland de woorden van den eed naauwkeurig onderzocht werden en acte verzocht werd van de aflegging. Opmerkelijk is, dat in den eed van PHILIPS II, gelijk hij wordt medegedeeld, niet voorkomt de vroegere formule van "te zullen handhaven die Heylige Kercke", welk verschil misschien moet verklaard worden uit de oneenigheid, die toen tusschen KAREL V en den Paus bestond, waardoor ook de vervolgingen wegens ketterij, waartoe toen ieder vorst zich verpligt rekende en waarop KAREL V in zijne aanspraak bepaaldelijk had aangedrongen, in de Nederlanden meer van staatswege dan van wege den Paus geschied zijn.

In het staatkundige is de regering van PHILIPS II, ofschoon met minder beleid, eene opvolging van de staatkunde zijns vaders geweest. Ook hij zocht de eenheid der Nederlanden op onderscheidene wijzen te bevorderen. In het eerste jaar was PHILIPS niet geheel vreemd aan het denkbeeld om de Nederlandsche gewesten tot een Koningrijk te verheffen, welk denkbeeld KAREL *de Stoute* reeds gekoesterd had. Later werd dit plan opgegeven; maar in 1570 werd het op nieuw aan ALVA medegedeeld, waarbij de Koning zelfs het vermoeden uitdrukte, dat dit plan weinig tegenkanting zou ondervinden; zoo weinig kende hij onze natie, en ALVA schijnt dan ook zeer weinig aan dit plan des Konings gehecht te hebben. Het is altijd gewaagd, zich van de geschiedkunkundige ontwikkeling te verwijderen en de vraag te onderzoeken, wat zou geschied zijn, wanneer het plan tot verwezentlijking was gekomen; maar naar onze meening zou het meer geleid hebben tot een Koningrijk met Fransche zeden en monarchale hofvormen, dan tot een Staat, die de bakermat is geweest van staatkundige vrijheid en wetenschappelijke verlichting.

Onder het Bourgondisch en Oostenrijksch Gravenhuis hebben de Nederlanden eene veeljarige maatschappelijke ontwik-

keling gehad. Waren in de 14de eeuw de steden nog klein, de huizen meest van hout en met rieten daken bedekt, en werden er slechts enkele groote kerken gebouwd, in de 15de en 16de eeuw werden meer en meer huizen van steen opgetrokken; bijna in elke stad was een prachtig kerkgebouw in de 15de eeuw verrezen en daarnaast menig prachtig stadhuis en gildehuis. In de gemeenten waren vele goede stedelijke inrigtingen in werking, de regterlijke inrigtingen waren verbeterd, in alle gewesten bestonden geregtshoven, en als algemeen geregtshof de Raad van Mechelen. De regtsgeleerdheid werd meer en meer beoefend. De academie van Leuven, in 1424 opgerigt, nam in bloei toe. Geleerden in bijna alle vakken van wetenschap werden in de Nederlandsche gewesten gevonden. Al werd de Nederduitsche letterkunde door de Fransche taal, die aan het hof der Bourgondische vorsten en aan het hof der landvoogdessen te Brussel gesproken werd, in de hoogere kringen verdrongen; het steeds toenemend gebruik van de drukpers gaf daarentegen aan de nationale letterkunde onder het volk eene uitbreiding, waardoor een algemeene zucht ontstond om te lezen. De gedachten des volks naar verbeteringen werden opgewekt; de letterkunde voor het beschouwende leven begon af te nemen; er werd geschreven om de armoede, de onzedelijkheid, het onregt tegen te gaan, meest nog wel in het latijn, maar de rederijkers bragten weldra de gedachten tot het volk over, dat telkens meer in volksgedichten den geest uitdrukte, waardoor het bezield werd.

De instellingen van het leenregt, rustende op persoonlijke verbindtenissen, werden meer en meer verdrongen door staatsinstellingen, waarbij men meer het algemeen belang beoogde.

Door de vereeniging van grafelijke en hertogelijke magt met de keizerlijke waardigheid in KAREL V ontving de grafelijke magt facto eene zeer belangrijke uitbreiding, zoodat de regeringsvorm meer en meer een monarchale werd, of-

schoon nog geheel verwijderd van de tegenwoordige vormen van een centraal bestuur. De Staten en gewesten bleven nog eene zeer groote mate van zelfstandigheid behouden.

Aan het hoofd der regering stonden onder het Oostenrijksche huis de landvoogden, wier bevoegdheden door hunne instructiën werden geregeld, waardoor deze voor de kennis van de algemeene regeling van het bestuur zeer belangrijk zijn. Ingevolge de ordonnantiën van KAREL V, van 1 October 1531, waren er nevens de landvoogdes drie collegiën van algemeene regering: 1°. De Raad van State, zamengesteld uit de aanzienlijken des Lands en de hoogste ambtenaren. 2°. De Geheime Raad voor het algemeen en dagelijksch beleid der binnenlandsche zaken, en 3°. De Raad van Finantiën. Ook aan deze raadscollegiën waren afzonderlijke instructiën gegeven.

Deze inrigting van het bestuur der Bourgondische erflanden kwam overeen met den regeringsvorm, dien KAREL V in het algemeen had vastgesteld. De Bourgondische vorsten hadden slechts één collegie gehad, dat bij de uitbreiding van de staatsregering eerst in afdeelingen, vervolgens in meerdere collegiën werd gesplitst.

Ofschoon de Generale Staten op het einde der 15de eeuw nog bijna uitsluitend te zamen kwamen om over de beden te raadplegen, heeft KAREL V voor zijne generale ordonnantiën en plakaten advies gevraagd van de Staten, alhoewel hij zelf besliste en zelfs, zonder het advies te volgen, de ordonnantiën en plakaten deed uitvaardigen. De verdeeling der quota's onder het Oostenrijksche huis geeft een inzigt in den betrekkelijken rijkdom, waarop de onderscheidene gewesten geschat werden. Vlaanderen bragt op een derde in het geheel; — Brabant een vierde — Holland ¼ van Vlaanderen of $\frac{1}{12}$, Zeeland ¼ van Holland of $\frac{1}{48}$ van het geheel.

Ofschoon in deze quota's onder KAREL V en PHILIPS II dikwijls verandering is gebragt, is echter de algemeene on-

derlinge betrekking van Holland, tegenover Vlaanderen en Brabant, weinig veranderd.

Onder Keizer KAREL kwamen de Generale Staten zeer dikwijls bij elkander. Hij beoogde daarmede de eenheid der Nederlanders te vestigen. Daar echter de Generale Staten niet alleen deze eenheid bevorderden, maar ook uit den aard der zaak eene vereeniging werden, die een tegenwigt tegen het monarchaal gezag vormde, werd dit bij PHILIPS II een reden tegen het voortdurend bijeenkomen der Staten-generaal. Deze vrees voor den invloed der Generale Staten deed den Raad van State eene nieuwe inrigting erlangen. Het gevolg was, dat de Generale Staten niet meer werden geraadpleegd, maar alleen sommige Staten afzonderlijk. In het verbond der Edelen werd het verzoek gedaan, dat de zaken mogten worden belegd bij advies of consent van alle Staten, die in 't generaal en gelijk vergaderd werden. In plaats van eene toestemming, volgde bij het vertrek der Landvoogdesse een verbod, dat de Staten gedurende de troebelen bij elkander zouden komen.

In de gewesten was de opperste magt aan den Stadhouder opgedragen. Deze ambtenaar was niet in het algemeen de stedehouder van den Graaf, maar alleen de plaatsbekleeder bij zekere bepaalde regten. Tusschen hem en den Vorst stonden nog de Landvoogdesse en de drie algemeene regeringscollegiën. Zijne regten waren in vele opzigten zeer beperkt. Hij mogt met de Staten geene zaken behandelen dan de gewone.

In de instructie van den Stadhouder van 1559 was hem aanbevolen ook toezigt in het kerkelijke: dat ieder zou leven naar de geboden der kerk, dat hij waakzaam zou zijn tegen alle verboden boeken, vergaderingen enz., en dat hij zou toezien op de kerkelijke gezindheid van zijne ambtenaren. De Stadhouder had voorts de bevoegdheid den bijstand der burgers in te roepen in zijn ambt. Hij beschreef op naam van den Graaf met het hof ter dagvaart. Waar zulks niet door de privilegiën beperkt was, had hij de magistraats-

bestelling, die echter in de provinciën zeer onderscheiden was; zoo had de Stadhouder in Holland zeer weinig regt tot benoeming, in Friesland daarentegen in alle grietenijen.

In het justitiële was de magt van den Stadhouder zeer beperkt door de instructie van het Hof: hij mogt slechts bij geringe misdrijven uit naam van den Graaf gratie verleenen. Ten opzigte van de finantiën had hij slechts toezigt: hij moest de rekeningen door de rekenkamer laten nazien. In betrekking tot de krijgsdienst moest hij zorgen, dat de vestingwerken behoorlijk werden onderhouden, zonder nieuwe te mogen aanleggen. Steden en heerlijkheden mogten zich niet versterken zonder toestemming van den Graaf of zijn Stadhouder. Hij had het toezigt over de landweer. De leenban verviel in 1500, toen de gehuurde troepen meer en meer in zwang kwamen. Daarentegen bestonden in de provinciën landweeren en in de steden schutterijen.

Waren de Staten in de provinciën in het vorige tijdvak slechts bij buitengewone gelegenheden opgeroepen, in dit tijdvak komen zij voor als een vast regeringscollegie, waarmede de Graaf of de grafelijke Stadhouder in overleg trad omtrent verschillende takken van huishouding. Zij waren 1°. de natuurlijke beschermers van 's lands vrijheden en privilegiën; 2°. de raadgevers bij daden van wetgeving; 3°. zij namen 's lands belang waar bij overdragt of regeling van het landsheerlijk bestuur.

De Staten der provinciën waren op zeer onderscheidene wijzen zamengesteld. In Holland en Zeeland had men een ambtenaar-landsadvocaat, die belast was voor de uitvoering der besluiten enz. te zorgen.

De steden werden geregeerd volgens eigene regten en keuren, die zij bij privilegie bekomen hadden. De regeringsvorm in de steden verschilde hierdoor bijna in elke plaats. In de meeste steden had men echter een burgemeester, oorspronkelijk belast met het geldelijk beheer, en een raad. Onder het Bourgondische, en nog meer onder het Oostenrijk-

sche huis, verminderde de volkskeuze en werd de regering tot weinigen beperkt. De verkiezing was bijna overal trapsgewijze. De groote steden hadden meest haren advocaat of pensionaris, die hare belangen bij den vorst en de dagvaart voorstond.

Ook de regering van Koning PHILIPS II vertoont ons, in vergelijking met vroegere tijdvakken, een streven naar vooruitgang in betere regeling van het bestuur. Bijna niet minder dan van KAREL V zijn er vele goede plakaten en nuttige instellingen ter bevordering van eene betere orde in het bestuur van PHILIPS II te vermelden. Bepaaldelijk aan de krachtige regering van ALVA is toe te schrijven het herhaald gebod om de keuren enz. aan den Grooten Raad van Mechelen op te zenden en de uitvaardiging van de criminele ordonnantiën in 1570, waarvan de verlichte geest èn door de patriotten van 1795 èn door de regtsgeleerden der 19de eeuw is erkend.

Maar de volken hebben ook andere behoeften dan een geregeld staatsbestuur en eene verbetering in de regtspleging. Waar de hoogere levensbeginselen van een volk onderdrukt worden, daar wordt de natie tot zelfverdediging, tot opstand gedrongen. Tegen den vooruitgang zijn de vorsten onmagtig. Waar een onmogelijke tegenstand tegen de ontwikkeling van het maatschappelijk leven beproefd wordt, daar wordt het stelsel des behouds, al gaat het ook met eenige goede administrative maatregelen gepaard, een oorzaak van revolutie.

HOOFDSTUK III.

Beweegredenen van den opstand tegen Spanje. — Algemeen karakter. — Bijzondere oorzaken. — Karakter van PHILIPS II. — Zijn regeringsstelsel. — Vrijheid voor de Hervormde godsdienst. — Veranderingen in de R. K. Kerk. — Afkeer van vreemde overheersching. — Opgewektheid van den nationalen geest. — Armoede en afwisselende welvaart. — De tiende penning. — Verschillende partijen van misnoegden. — De adel. — De aristocratie. — De consistoriën. — De kooplieden. — Ontwikkeling van den opstand. — Afzwering van PHILIPS II.

Het hoog belangrijke van den godsdienststrijd en de vervallenverklaring van een wettig vorst bij een breed gemotiveerd plakaat in de 16de eeuw, wordt geheel weggenomen, wanneer men daarin slechts ziet wreedheid, barbaarschheid, onkunde aan den eenen, — en geloofsmoed en reine godsdienst aan den anderen kant. Aan beide zijden is gehandeld met al den ernst van subjectieven pligt, hier om de Kerk, waarvan de maatschappij hare ontwikkeling had gekregen, te handhaven, — en daar met de heilige roeping om de Kerk te hervormen naar het beeld der Apostolische Kerk; — aan beide zijden is in het volle subjectieve besef van godsdiensttrouw vervolging en marteldood geleden; — aan beide zijden is echter ook de godsdienst bij zeer velen een dekmantel geweest voor onheilige bedoelingen, voor zelfzuchtig behoud van het bestaande, of zelfzuchtig verlangen naar het nieuwe. De ruwheid der tijden heeft zich aan beide zijden op gewelddadige wijze geopenbaard, en doet, bij

eene oppervlakkige vergelijking, vragen: of de eeuwen van de Roomsch Katholieke Kerk de geloovigen wel veel menschelijker hebben gemaakt dan de heidenen, die den eersten Christenen den marteldood deden sterven, en de Christen-Franken, die door het zwaard het Christendom predikten, en met woest geweld de heidensche tempels en beelden vernielden? Bij nadere beschouwing ontwaart men toch te midden der ruwe gruwelen een grooten vooruitgang. Hoe wreed de inquisitie ook moge geweest zijn, zij ijverde toch voor een hooger beginsel dan de staatszucht der Romeinsche Keizers, die in de verdelging der Christenen slechts de handhaving eener wereldsche magt bedoelden; en zoo de Christenen bij de Hervorming hun godsdienstijver door kerkplundering en beeldenstorm hebben bezoedeld, dat geweld had niet overal plaats.

De 16de eeuw is voor ons Vaderland het heldentijdvak geweest, waarin de onmagt gebleken is der krachtige mannen, die verouderde beginselen vruchteloos op onzen bodem hebben zoeken te handhaven, tegen helden van den nieuwen tijd, die echter op hunne beurt magteloos zijn geweest, de goede beginselen, die ontkiemd waren, in volle toepassing te brengen. De staatkundige, burgerlijke en godsdienstvrijheid is daardoor ten halve blijven staan.

De gebeurtenissen, die onzen opstand tegen Spanje, veroorzaakt hebben, zijn vele geweest, en wel zoodanig, dat elk afzonderlijk den opstand niet in het leven geroepen, noch tot onafhankelijkheid van den Nederlandschen Staat geleid zou hebben. De Hervormde predikanten, die hun wondergeloof uit de Roomsche Kerk hadden overgenomen en in groote gebeurtenissen een onbegrijpelijke tusschenkomst van God erkenden, waren gewoon in de biddagsbrieven, in het begin van den tachtigjarigen oorlog, te overwegen: "Alsoo "God almagtig wonderlick deze landen en ingezetenen door "Zijn kracht en genade tot nu toe heeft bewaard." Een zuiverder godsdienstig geloof moge die *wonderbare* tusschen-

komst van een altijd werkend God eene stelling noemen, die zich zelve oplost, — men zou tot een ander bijgeloof vervallen, wanneer men meende, dat slechts het blinde toeval den zamenloop van al die vele omstandigheden tot één resultaat geregeld heeft. De geschiedenis van ons Vaderland is, niet minder dan die van andere landen, eene bijdrage hoe de volken geboren worden en zich ontwikkelen door een hoogere dan menschelijke magt, die al het verscheidene doet zamenwerken om wasdom te geven aan het goede zaad en aan het onkruid, dat op maatschappelijk gebied bestaat, opdat de mensch in elken leeftijd het goede meer getrouw zou zijn, en het kwade, met meerder kennis van het wezentlijk verkeerde en met meer verschoonende liefde tot de personen, zou bestrijden.

In de organische ontwikkeling der wereldgebeurtenissen was onze opstand de wording van een vrij en zelfstandig volk. De onafhankelijkheid lag niet in de bedoeling, maar is geheel de vrucht geweest der gebeurtenissen. Wanneer men op het geheel der gebeurtenissen het oog vestigt, zonder elke daad in het bijzonder te ontleden, dan komt ons Vaderland in den tachtigjarigen strijd voor als de schoone en dappere man, wiens houding en karakter ons met bewondering vervullen, ofschoon ook de edele fierheid van zijn ligchaam en de gelaatstrekken niet alle even geregeld mogen zijn en het gemoed zwakheden moge bezitten. Een kleine hoop volks, met den verachtelijken naam van oproerlingen bestempeld en met minachting *bedelaars* genoemd, begint den ongelijken strijd tegen het magtigste rijk van Europa; meer dan eens schijnt hij ten onder gebragt, doch telkens verheft hij zich met nieuwen moed en nieuwe krachten, en na den strijd wordt de natie als onafhankelijk erkend en als magtige zeemogendheid geëerbiedigd. De opofferingen, welke in dien strijd gevorderd werden, waren ontelbaar, en in weerwil van de telkens terugkeerende moeijelijkheden, volhardde men met eene inspanning van krachten, die bij eene slappere natie eene

overspanning van oogenblikkelijke geestdrift zou zijn geweest, doch bij onze voorouderen nimmer verflaauwde of verminderde, en met eene wijze vastberadenheid voortging, die duidelijk de meer edele bron dan die der driften aanduidde. Hoogmoed, eerzucht, eigenbelang, oproerigheid, mogen de drijfveren van sommigen in dien strijd geweest zijn; waar zijn die driften bij volksberoerten niet in het spel? Zij zijn te krachteloos, te wankelbaar, te oneens met zich zelve, dan dat zij de eigentlijke beweegredenen van den ongelijken strijd zouden kunnen geweest zijn. Waar alle wereldsche uitzigten van geluk en voorspoed zoo dikwijls werden verijdeld, — waar men zijn leven en bezittingen veil had, met eene koelbloedigheid, die alleen aan het Noorden eigen is, daar kunnen wel geen lage driften als algemeene beweeggrond ondersteld worden. Alleen pligtgevoel kon datgeen tot stand gebragt hebben, hetgeen onze voorouders verrigt hebben.

Zoodanige algemeene beschouwing mag echter de bijzondere oorzaken niet over het hoofd doen zien. Het karakter van Koning PHILIPS, — de geschokte kerkelijke toestand der Roomsch Katholieken in Nederland, — de overkomst van vele Hugenooten, waardoor het Calvinisme het Lutheranisme verdrong, — de privilegiën van vroegeren tijd, die in botsing waren met de nieuwere monarchale regeringsbeginselen, — de toestand der afwisselende welvaart, — het antagonisme tusschen het vreemde men het nationale, tusschen het Romanisme en het Germanisme, en de eigenaardige gedragingen der staatslieden, van den adel, van de aristocratie, van den handelsstand en van de consistoriën, te midden van de gebeurtenissen des tijds, zijn zoo vele bijzondere omstandigheden, die de beweging tot opstand, en van opstand tot een volhardenden strijd gebragt hebben, zonder dat één van die oorzaken overwegend, althans voor den geheelen strijd, is geweest.

Het karakter van PHILIPS is, bij den natuurlijken haat, die tegen hem bij de onderdrukten bestond, in vroeger tij-

den meestal geschetst als dat van een zedeloozen wellusteling en ruwen dwingeland; de meer naauwkeurige beoefening der geschiedenis, inzonderheid de brieven van PHILIPS, doen hem kennen als een vorst van een bekrompen, vreesachtig, weifelend en besluiteloos karakter, die voortdurend over de belangen zijner Staten dacht en bijna onophoudelijk met brieven-schrijven bezig was; als een Vorst, geheel vervuld van zijnen pligt om de heilige Kerk te verdedigen en de ketterijen uit te roeijen door allerlei middelen, en die daarbij stond onder den invloed van het zedelooze stelsel, inzonderheid in Spanje ontwikkeld, dat het doel de middelen heiligt, — een stelsel, dat bij den dweependen en zwakken Vorst onopregtheid en veinzerij moest aankweeken. Waar men zich weet te verplaatsen in de bittere teleurstellingen, die iemand moet ondervinden, wanneer alles mislukt, wat hij, volgens zijne overtuiging met een heilig doel, meent te moeten verrigten, moet men medelijden hebben met den armen Vorst, die jobstijding op jobstijding ontvangt, maar altijd weder met brieven-schrijven begint, om zoo mogelijk het heilige doel, dat hij zich voorstelde, "handhaving van de heilige Kerk", te bereiken. Het medelijden met den telkens teleurgestelden Vorst, moet des te meer al het rampzalige van de dweepzucht doen erkennen, die duizenden onder beulshanden of het zwaard doet vallen en den mensch ongevoelig laat bij al dat menschenmoorden, in den waan dat hij een door de godsdienst voorgeschreven pligt vervult.

Hetgeen de godsdienstige en staatkundige dweepzucht van PHILIPS II verschoont, is, dat hij een eeuwen-oud beginsel handhaafde, ja, een beginsel, dat zijn tegenstanders niet eens geheel verwierpen, maar gedeeltelijk later zelven inriepen voor hunne overtuigingen. Waar de godsdienst van geest en waarheid nog niet ten volle erkend wordt, is het geheel natuurlijk dat Staat en Kerk op het allernaauwst vereenigd zijn. Waar men niet geheel vertrouwt op de overwinnende kracht, die in de waarheid gelegen is,

roept men het zwaard te hulp om de godsdienst te handhaven. Jodendom en heidendom hadden die vereeniging aan het Christendom overgeleverd. Onder KAREL *den Groote* waren het Christendom en de Staatsmagt van den Keizer de twee grondzuilen, waarop het gebouw der Caesaropapie rustte. De staatsmaxime der twee zwaarden was het hoofdbeginsel van het middeneeuwsche Staatsregt geweest. In de kruistogten hadden de vorsten en edelen voor de Kerk gestreden. De pligt jegens de Kerk stond vroeger in alles aan het hoofd der vorstelijke pligten. Zelfs in den strijd van den Keizer tegen den Paus waren de vorsten altijd de geroepen beschermers van de Katholieke godsdienst geweest; de Nederlandsche Graven vonden vertrouwen bij de landzaten door hunnen eed: "dat zij die Heylige Kerk zouden voorstaan in hare regten en vrijheden." Deze naauwe vereeniging van Staat en Kerk moest, bij de uitbreiding van de vorstelijke regeermagt en de afschrikkingstheorie, die zoo naauw aan de gezagsrigting eener uiterlijke Kerk verbonden is, bij het telkens vermeerderen der ketterijen, aanleiding geven om ze door steeds vermeerderd geweld zoo mogelijk uit te roeijen. De aanspraak van KAREL V, waarbij hij zijn zoon opwekte om streng tegen de ketterijen te waken, ontmoette dan ook in de Statenvergaderingen, bij de ambtenaren en bij de groote meerderheid van het volk in 1555 geene afkeuring hoegenaamd; zij was geheel in den geest van behoud, die toen nog in de hoogere kringen heerschte. Daarbij voegde zich echter, dat PHILIPS zich van de Nederlandsche volksontwikkeling had vervreemd en met de regeringsbeginselen van het Spaansche hof de kerkhervorming in Nederland bestreed.

De Spaansche inquisitie, is met een onbarmhartigheid te werk gegaan, veel grooter dan de pausselijke Kerk, die, met al den ketterhaat, dien zij aanblies, in leer en beginsel altijd van bloed afkeerig was; maar juist deze omstandigheid heeft dan ook teweeggebragt dat niet alleen Hervormden, maar ook Roomschen tegen de Spaansche inquisitie zich verzet hebben.

De instelling van een Raad van beroerten, teregt als Bloedraad in onze geschiedenis berucht, was als gedelegeerde regtbank niet zoo vreemd aan de regeringsbeginselen van de monarchale constitutiën, die zich uit het leenstelsel ontwikkeld hadden, waarin de Vorst de overste regter was, terwijl de menigvuldige doodstraffen als afschrikkingsmiddelen reeds vroeger langzamerhand waren toegenomen. Hetgeen de Raad van beroerten in ons Vaderland zoo zeer deed medewerken tot den opstand, was, dat zoodanige algemeene regtbank streed met de privilegiën, die bij ons in de onderscheidene gewesten bestonden. Reeds de Raad van Mechelen had in beginsel eenige inbreuk gemaakt op de provinciale zelfstandigheid; maar die regtsspraak was meest geweest een regtsspraak in het belang van het regt, dikwijls in het belang der gepriviligeerde steden zelve; — de Raad van beroerten daarentegen was door zijne zamenstelling, door de wijze van regtspleging en door zijne vele doodvonnissen gehaat, terwijl zijne gestrengheid geheel vruchteloos was, bij de ontwikkeling, die de tegenstand reeds in 1568 gekregen had. Het geheele karakter van het regeringsbeleid van PHILIPS was wel geschikt om tot opstand aan te drijven, maar, niettegenstaande al het geweld, magteloos om den opstand te onderdrukken.

De vrijheid die men voor de Hervormde godsdienst wenschte, wordt door velen als hoofdoorzaak van onzen 80 jarigen strijd tegen Spanje genoemd, en zij is zeker de reden geweest om in dien strijd te volharden. Men miskent echter geheel de geschiedkundige waarheid, wanneer men dien oorlog voorstelt als een algemeenen geloofsstrijd, door allen uit innige overtuiging aangevangen. De zucht om God te dienen naar de inspraak der conscientie, heeft velen den moed gegeven om bij het bedreigen met brandstapel en moordschavot in de eens aangenomene beginselen bedaard en koelbloedig te volharden; de godsdienst heeft dat vertrouwen op God ingeboezemd, welks herinnering den nazaat nog

met eerbied vervult. De opstand tegen Spanje was bij velen een geloofsstrijd voor de Christelijke vrijheid, die in geest en waarheid bestaat, en die door inquisitie-dwang in het binnenste van het gemoed werd aangerand; — een geloofsstrijd tegen de magten der aarde, om de goederen des geestes niet te verliezen; — een geloofsstrijd, begonnen en voortgezet in de volle overtuiging der afhankelijkheid van het Opperwezen, in besef van eigene zwakheid en in het geloof aan de genade in CHRISTUS; — een geloofsstrijd, niet gevoerd voor de afgetrokkene beginselen en verborgenheden eener bij uitstek regtzinnige godsdienstleer, maar voor dat praktische Christendom der eerste hervorming, hetwelk, ontdaan van de zinnelijke versierselen der R. K. kerk, de apostolische leer zocht te herstellen; — een geloofsstrijd, gevoerd voor stellige godsdienst, niet voor onbepaalde vrijheid van het geweten, die nog niet met den geest des tijds overeenkwam, waarin geene onbepaalde wijsgeerige denkbeelden werden gehuldigd, en waarin gewetensvrijheid te veel naar onverschilligheid geleek te midden van hartstogtelijken godsdienstijver.

Maar de naauwkeurige beoefening der geschiedenis waarschuwt ook hier tegen het generaliseren, alsof allen door één beginsel gedreven werden en alsof de geheele natie aan den geloofsstrijd uit persoonlijke overtuiging deelnam. De mannen, die uit zuiver godsdienstigen geloofsijver gestreden hebben, zijn inderdaad slechts enkelen geweest, bij de honderden, die uit bijoogmerken aan dien strijd deelnamen, en om de meest wereldsgezinde redenen dikwijls meer dan eenmaal van godsdienst verwisselden.

Om den godsdienstigen toestand in de Noordelijke Nederlanden in de 16e eeuw wel te verstaan, moet men tot vroegere tijden opklimmen. De geschiedenis der Christelijke Kerk is eene voortdurende bevestiging van de juistheid der vergelijking, dat de waarheid slechts als een zuurdeesem, na veel gisting, de zamenleving doordringt. Overal ontmoet het volmaakt geestelijke leven onderscheidene elementen van

tegenstand of verwantschap. In ons Vaderland is de kerkelijke gezagsrigting nimmer zeer sterk geweest. In de afgelegen Noordsche gewesten verloor het keizerlijk en pauselijk gezag de kracht zijner werking, vooral in tijden, waarin de middelen van gemeenschap tusschen de landen zoo gebrekkig waren. Daarbij voegde zich de omstandigheid, dat de wereldlijke magt den Bisschop van Utrecht in onderscheidene tijden de partij van den Keizer tegen den Paus had doen kiezen, terwijl de Graven van Holland en Zeeland op hunne beurt de magt van den Bisschop van Utrecht op allerlei wijzen tegenwerkten. Vroeger en meer dan elders had men hier te Lande eene gedeeltelijk onkerkelijke, ofschoon daarom nog niet kettersche, prediking van monniken en van de Broeders van het gemeene leven. De geweldige partijschappen in de 14e en 15e eeuw hadden onder het volk overal de zucht naar verandering gaande gemaakt, en bij die zucht voegde zich bij genen dweepzucht, bij anderen wereldsche zelfzucht, die een godsdienstige leus aannam, en te midden van dit alles een telkens grooter verlangen naar een anderen godsdienstigen toestand. Terwijl de geest der bevolking door oproeren en door de plundertogten in den Gelderschen oorlog reeds in een voortdurende koortsachtige beweging was, kon het moeijelijk in de Kerk rustig blijven. Pastoors en monniken preekten tegen elkander reeds vóór dat de Hervorming hier te Lande aanhangers had. De gevoelens der Lutherschen en van de Herdoopers vonden in die opgewekte godsdienstige beweging een vruchtbaren grond. De stedelijke magistraten zochten zoo goed mogelijk de rust te handhaven en tweedragt te voorkomen. Reeds in 1525 werd zoowel het met gedekten hoofde in den weg staan eener processie, als het geroep: "weg met de ketters!" met middeneeuwsche kleinere straffen, als gedwongen bedevaarten, met uitbanning voor een tijd, enz. gestraft. De beweging der Herdoopers, hunne communistische droomerijen en hunne verwachtingen van een duizendjarig rijk

hebben meer analogiën met den Kennemeropstand in de 13e eeuw, — met den boerenopstand in Gelderland in de 14e eeuw, — met enkele predikatiën van woelige monniken in de 15e eeuw; — met den boerenkrijg in Duitschland, — dan met de eerste kerkhervormingsbeginselen van LUTHER en de dogmatisch-theologische rigting van CALVIJN. De maatschappelijke en godsdienst-beweging in het begin van de 16e eeuw was een veelzijdige, en eerst te midden van velerlei beweging erlangde zij bij de leiders eene overheerschende Calvinistische rigting, waarbij de uitersten der dweepende anabaptisten en der libertijnen door het algemeen verworpen werden; maar ook de reine godsdienst van geest en waarheid nog door weinigen werd aangenomen. De Hervormden waren bij den aanvang van den opstand nog slechts betrekkelijk klein in getal. De Hervorming vond over het algemeen meer bijval bij het volk dan bij de aanzienlijken. Vóór 1572 behoorden de meeste regeringsleden niet alleen tot de Katholieke godsdienst, maar waren zelfs geneigd haar door strenge vervolging tegen de nieuwe leerstellingen te beveiligen, mits de regering toeliet, dat het door de stedelijke regtbanken geschiedde.

In den oorlog wisselde de groote meerderheid met de kansen van den krijg, zoodat geheele steden eensklaps tot de Hervorming overgingen en de dorpen hunnen pastoor volgden, òf in het aannemen van de nieuwe leer, òf in het blijven in de moederkerk, terwijl na twee eeuwen dit nog op vele plaatsen van ons Land kan waargenomen worden. Individuele geloofsovertuigingen waren betrekkelijk zeldzaam. De Lutherschen en de Doopsgezinden waren de eerste Protestanten in ons Vaderland. Na het interim bij de *Religionsfriede* in Duitschland schijnen de Lutherschen tot op de regering van PHILIPS minder aan vervolging blootgesteld te zijn, zoo zij niet openlijk optraden of zich aan het verspreiden van verboden boeken schuldig maakten. Een nieuw element bragten de Calvinisten aan, die uit Frankrijk, velen niet zonder staatkun-

dige bedoelingen, de Zuidelijke Nederlanden binnendrongen. Hunne sterk confessionele rigting moest noodwendig de nieuw bekeerden vervullen met harde onverdraagzaamheid tegen hunne vroegere geloofsgenooten. Inzonderheid bij hen ging de gehechtheid aan de Hervormde godsdienst gepaard met bijna doldriftigen godsdienstijver; niet alleen bij het gemeen, dat in zijn waan zijne liefde tot het Opperwezen dacht te toonen door plundering van kerk en altaar, waar het meende, dat de godsdienst ontheiligd en gehoond was, maar zelfs bij de hoogere en meer verlichte standen der maatschappij. De geleerde PETRUS DATHENUS, vroeger monnik in het karmelietenklooster bij Yperen, is een voorbeeld van zulk een onverdraagzamen godsdienstijveraar. Op niet weinige plaatsen, waar nog kort te voren de inquisitiedwang zijne offers had geveld, zag men achtingswaardige Roomschen, ja zelfs vrienden van ORANJE, door de Hervormden aan den geloofshaat opgeofferd, die de regenten naauwelijks beteugelen konden. Waar de opstand meester werd, werden de plaatselijke regeringen gedrongen de openbare godsdienstoefening der Roomschen te verbieden. Ofschoon de reformatie aanvankelijk niets bedoelde dan een Christelijke religie van misbruiken gezuiverd, en enkelen, zooals de Prins van Oranje langen tijd ijverden voor een kerk, met wijde muren, voor Hervormden en Lutherschen, in één woord voor allen die eene gereformeerde, d. i. gezuiverde godsdienst wenschten, werd dit voornemen reeds in 1568 zeer tegengewerkt door ijverzuchtige predikanten, ondersteund door hunne volgelingen, krachtig in hartstogt, maar zwak in persoonlijke overtuiging. Hierdoor nam de officiële Gereformeerde Kerk reeds vroeg een leerstellige rigting aan, zeer verklaarbaar echter tegenover de velerlei gevoelens die werden voorgedragen.

Zoo weinig is in den aanvang de reformatie alleen de oorzaak geweest van onzen opstand, dat een groot deel der Roomsche geestelijkheid in den beginne daartoe heeft medegewerkt. De handhaving der moederkerk in de zuiverheid

van hare oude leerstellingen had GRANVELLE eene menigte nieuwe bisdommen doen oprigten. Dit had de lagere geestelijkheid ten hoogste gebelgd. Eenige priesters zaaiden onrust in de Roomsche Kerk zelve; andere, door de nieuwe inrigtingen misnoegd, gingen later tot de Hervormde godsdienst over, en werden leeraars der nieuwe leer. De onstaatkundige maatregelen der Spaanschgezinden veroorzaakten hun dezen afval, die aan de onzen echter weinig voordeel aanbragt; de meer uit wereldsche dan uit godsdienstige beginselen tot predikanten hervormde priesters kleefden nog vele vooroordeelen uit de Roomsche eeredienst aan, en daaronder deze, dat het wereldlijk gezag verpligt is de Kerk te verdedigen en de ketterijen uit te roeijen, welk beginsel later tot de geloofsvervolging in den boezem van de Protestantsche kerk heeft aanleiding gegeven.

Naast de godsdienst-aangelegenheden, ja in den aanvang misschien nog boven haar, is eene nationale aanleiding tot den opstand geweest — de afkeer van de vreemde overheersching.

De volksgeest was langzamerhand gerijpt en daarmede de tegenzin — tegen het gebruik der Fransche taal, waarover reeds onder het Bourgondische huis meermalen was geklaagd, — tegen de vreemde ambtenaren in hooge betrekkingen, waaromtrent men reeds in het Groot-privilegie en later meermalen voorwaarden had zoeken te bedingen, en — tegen het gebruik van vreemd krijgsvolk, reeds zoo gehaat onder MAXIMILIAAN, toen men een Duitsch leger hier te lande had gehad; en die tegenzin was nog zeer vermeerderd, toen men hier een Spaanschen landvoogd ontving, terwijl de vorige landvoogdessen allen in de Nederlanden geboren waren. De Koning, die na 1559 niet meer in de Nederlanden kwam, was inderdaad een vreemdeling voor ons, en zijne regering eene vreemde overheersching. Er bestond een nationale haat en afkeer tusschen Nederlanders en Spanjaards, zoowel door de gebeurtenissen zelve, als door het tegenovergesteld karakter der

natiën voortspruitende. Deze haat werkte niet weinig tot den opstand mede, en toen eenmaal zich sommige streken aan de Spaansche overheersching met de daad hadden onttrokken, werd het verlangen algemeen, om niet weder onder het gehate juk van den vreemdeling te worden teruggebragt; en staatkundige onafhankelijkheid van den vreemden troon werd weldra een voornaam oogmerk van den aangevangen strijd.

De nationale geest werd daarbij niet weinig aangewakkerd door de verspreiding van de letterkunde en door de rederijkers. De volksstem begon zich in alles te doen gelden en zulks meer in de publieke beoordeeling der gebeurtenissen, dan in de deelneming aan het kiesregt, daar men gaarne de plaatselijke belangen aan de regenten overliet.

De ontevredenheid werd niet weinig vermeerderd door zeer ongunstige jaren, waarin de belastingen, die men veelal voor buitenlandsche belangen vroeg, dubbel onaangenaam waren.

De ondervinding van alle tijden heeft het geleerd, dat dure jaren een geest van ontevredenheid en opstand verspreiden; en wanneer men nu in aanmerking neemt, dat de jaren 1557 en 1564 jaren waren, waarin bijna hongersnood heerschte, dat in de Noordelijke gewesten de verdiensten van de zeevisscherij zeer gering waren enz., dan is het inderdaad niet te verwonderen, dat bij de oudste schrijvers de armoede als een voorname reden van den opstand wordt vermeld. De heffing van den tienden penning moet niet alleen uit het oogpunt van regt, in betrekking tot de privilegiën, maar ook in betrekking tot den uitgeputten toestand der bevolking in 1570 beschouwd worden. Bij de beoordeeling van het drukkende der jaren 1564 en volgende, moet wel in aanmerking genomen worden, dat de middelen om te kapitaliseren en het kapitaal van vroegere jaren in ongunstige jaren te gebruiken, toen veel minder waren dan tegenwoordig, zoodat de welvaart van eenige jaren vroeger de ellende van latere jaren niet kon verzachten.

De onderscheidene zaden tot ontevredenheid werden in hunne ontwikkeling zeer bevorderd door de handelingen van de verschillende personen en partijen, die op den loop der gebeurtenissen invloed uitoefenden.

Het was er verre af, dat de staatkundige beginselen bij allen dezelfde waren. Door de omstandigheden, waaronder de oneenigheden waren begonnen, — door de vermijding van alles, wat aan een algemeenen opstand van het volk tegen zijnen wettigen vorst zou kunnen doen denken, — door de pogingen om alles als feitelijken wederstand tegen onregtvaardige plakaten te doen beschouwen, en door den naijver der verschillende personen onderling, had het begin van den opstand geen plaats onder eene bepaalde leiding; de ontevredenheid openbaarde zich het eerst in eene volslagen wanorde.

Het waren niet alleen de misnoegden, welke onderling in bedoelingen verdeeld waren, maar er heerschte ook verschil onder de staatslieden van PHILIPS II, vooral vóór dat WILLEM VAN ORANJE de partij der ontevredenen had gekozen, en toen zijne staatkunde nog strekte om het gezag des Konings te ondersteunen en de handhaving van dat gezag gepaard te doen gaan met gematigdheid.

Tot de juiste kennis van den aard des strijds tegen Spanje behoort ook inzonderheid eene juiste waardering van de verschillende partijen en hare inzigten. Het is echter ten hoogste moeijelijk het eigenaardige en karakteristieke van elk harer in het bijzonder aan te toonen, en men zou eene geheel en al onjuiste oordeelvelling uitspreken, wilde men aan elk individu in het bijzonder toeschrijven, wat zijne partij voornamelijk onderscheidde, of de belangzuchtige inzigten, waardoor sommige handelingen zich kenmerkten, aan allen toerekenen, die tot die handelingen medewerkten, alsof dezelfde daad bij onderscheidene personen niet verschillende bedoelingen zou gehad hebben. Het eigenaardige van elk der staatkundige partijen bestond toen, even als later, meer in hare algemeene trekken, dan in eene geheele over-

eenstemming van dezelfde beginselen, bedoelingen en inzigten.

De adel, altijd oproerig, en niettegenstaande zijne herhaalde nederlagen steeds bedacht zijn gezag, hoe ook beperkt, te herwinnen, door veelvuldige verliezen tot armoede gebragt, en vreezende zijne laatste inkomsten bij eene beperking der voorregten te zullen derven, was in den beginne de voornaamste en sterkste partij der misnoegden. Het eerste onmiddelijke doel van deze partij was verwijdering der Spaansche Edelen, en vooral van den zoo gehaten GRANVELLE, die op hunne mindere kundigheden met trotschheid en kleinachting neder zag, wat hun te onverdragelijker was, omdat zijne afkomst zich met de hunne niet liet vergelijken. Het voorgestelde doel werd bereikt; doch hiermede niet tevreden, namen de Edelen den meer en meer algemeen wordenden kreet tegen de strenge plakaten te baat, om zich aan het hoofd der ontevredenen te stellen. Het, naderhand zoo ten onregte hoog geroemd, Verbond der edelen had de kiemen der ontbinding reeds vroeg in zich. ORANJE hield er zich buiten, niet omdat hij het in stilte goedkeurde en opentlijk er niet voor durfde uitkomen, gelijk men lang geloofd heeft, maar omdat hij het verbond zelf afkeurde en er niets goeds van verwachtte. Moedig, toen zij meenden niets te vreezen te hebben en nog hoopten een onbepaald vermogen op de Landvoogdesse te zullen uitoefenen, verloren de verbondene Edelen den moed en de eensgezindheid, zoodra de Landvoogdesse hun gedrag niet wilde goedkeuren. Verontschuldigingen volgden op verontschuldigingen, en van eenigen kan men met volle regt zeggen, dat zij zich laag en lafhartig gedroegen. Geen wonder, dat hunne weifelende gedragingen weinig indruk bij den Koning verwekten, en er in plaats van verzachting of intrekking der plakaten, onder den naam eener *moderatie*, inderdaad eene hernieuwing der vorige strengheid plaats greep. Toen de opstand meer algemeen werd, zag men den adel zich verdeelen; doch ook onder hen,

die de zijde van den Prins van ORANJE kozen, waren er niet weinigen, die later de goede zaak verlieten, of zich aan verraad schuldig maakten; terwijl anderen, door naijver jegens den Prins van ORANJE, meer nadeel stichtten dan hun moed voordeel aanbragt, of door hunne wreedheid en wraakgierigheid de schoone zaak bezoedelden. Wij wijzen onze lezers hier op DE MERODE en AARSCHOT, op RENNENBERG, LUMEY en vele anderen. Het is waar, in den strijd tegen Spanje ontbreekt het ook niet aan ST. ALDEGONDE'S, aan TRESLONG'S, doch de deugd van sommigen ontneemt het karakter niet, hetwelk in het algemeen den adel in den strijd tegen Spanje kenschetste.

Onder de Edelen verdient HENDRIK VAN BREDERODE eene afzonderlijke beschouwing. Zijne poging om den gewapenden opstand tegen Spanje vroeger te beginnen, is mislukt, volgens enkelen door de te groote voorzigtigheid van WILLEM VAN ORANJE, volgens anderen omdat de tijd nog niet rijp was. Het zal altijd moeijelijk zijn te dringen in het rijk der onzekere mogelijkheid; de werkelijke geschiedenis wijst zijne pogingen als mislukt aan, ofschoon ook die eerste mislukking voor volgende jaren niet zonder gewigt is geweest.

De aristocratie trachtte steeds hare stedelijke inrigtingen en daarmede verbonden stedelijken invloed tegen het gezag van het algemeen bestuur te handhaven; geen wonder dus, dat zij zich tegen de algemeene jurisdictie der inquisiteurs verzette, die de stedelijke jurisdictie ten eenenmale op zijde schoof. Vroeger waren adel en aristocratie meermalen tegenover elkander geplaatst; in den opstand tegen Spanje werden zij door gelijke belangen in vele opzigten te zamen vereenigd. Intusschen bleven zij zich daardoor onderscheiden, dat de Edelen meer naar de beginselen van het leenstelsel hunne regten zochten te handhaven, en de aristocratie haar vermogen meer op herkomsten en priviligiën poogde te grondvesten.

Terwijl de Landvoogdesse het staatkundig stelsel zocht door te drijven, dat alle de Nederlanden maar ééne provincie waren, ijverden de aristocratie en de adel zeer voor de handhaving en uitbreiding der privilegiën, iets dat het algemeen bestuur niet altijd kon tegengaan. Door de groote behoefte aan geld, was men dikwijls genoodzaakt de stedelijke regeringen tot het bewilligen in de beden over te halen. Dit geschiedde steeds door uitbreiding van plaatselijk gezag en beperking der grafelijkheid. Zoo werd in verschillende steden de vrije aanstelling der magistraatspersonen aan de regering zelve opgedragen, waardoor zich hoe langer hoe meer eene vaste aristocratie vestigde, weinig in het belang des volks.

Wat toch waren voor het grootst gedeelte die zoo hoog geroemde privilegiën, welker handhaving men zoolang met die der burgerlijke vrijheid gelijk stelde? Vergunningen van regten aan bijzondere personen of gemeenten, waarop allen gelijke aanspraak behoorden te hebben; vrijheden, die door haren aard zelven een drukkende last werden voor hen, die ze niet hadden verworven; regten om ambtenaren te verkiezen, waardoor aan onkunde of aan den meestbiedende de gewigtigste posten dikwijls werden uitgedeeld; persoonlijke voorregten, die even hatelijk en onbillijk als onstaatkundig waren; regten waardoor het volk niet aan het welgeregeld bestuur van éénen, maar aan een in elk gewest, in elke stad, in elk dorp, verschillend gezag van velen werd onderworpen.

Uit de menigvuldige voorbeelden hiervan, zullen wij slechts één enkel aanhalen. Wij hebben reeds boven opgemerkt, dat onder de pogingen van de algemeene regering ook voornamelijk behoorde eene verbeterde inrigting der manier van procederen in criminele zaken. Na langdurige beraadslagingen, waaraan de beroemde VIGLIUS AB AYTA inzonderheid deel nam, waren de plakaten deswege eindelijk vastgesteld. Men had de landsgewoonten en privilegiën tot grondslag genomen en, met afschaffing van hetgeen onregtvaardig scheen, eene algemeene manier van procederen voorgeschre-

ven. Deze plakaten zijn, uitgezonderd eenige bepalingen omtrent de ketterij, door de bevoegdste beoordeelaars en kundigste regtsgeleerden steeds als meesterstukken van wetgeving voor die tijden beschouwd. En wat bragt men nu tegen de invoering van deze heilzame verordeningen in: dat zij tegen de vrijheid van het geweten streden? — Geenszins, maar dat zij bijzondere belangen krenkten. Het nieuwe plakaat eischte dat de ambtenaren hunne residentie zouden hebben ter plaatse waar die ambten vervuld werden en dat er voortaan geene verpachting van regterlijke ambten en transactiën over misdaden meer zouden mogen geschieden. De Stadhouder van Gelderland merkte aan: dat deze bepalingen vele zwarigheden inhielden, daar schier alle regterlijke ambten in pandschap uitgegeven waren, en verscheidene personen, zelfs vrouwen, twee ambten bezaten, die zij door een waarnemer lieten bedienen; dat de Heeren der hooge heerlijkheden door het verbod van verpachtingen groote schade zouden lijden; dat het verbod van niet over misdaden te componeren tegen alle de pandbrieven streed, en inzonderheid tegen die van het schoutambt van Zutphen, toebehoorende aan zekere weduwe VAN RAESVELD, welke daaruit groote inkomsten trok, en dergelijke gronden meer. De bezwaren die men op andere plaatsen opperde, waren van bijna gelijken inhoud. En waarlijk, indien men zulke redenen overweegt, ter handhaving der privilegiën bijgebragt, zal elk onpartijdig beoordeelaar moeten erkennen, dat, hoe edel ook in algemeene trekken onze opstand tegen Spanje moge zijn geweest, de handhaving der privilegiën dat karakter miste, en dat de stedelijke en gewestelijke aristocratie meer uit belangzuchtige inzigten, dan wel uit edele bedoelingen handelde. Door zulke belangzuchtige gronden voorkwam men gedeeltelijk de invoering der ordonnantiën.

Het is waar, in eenige opzigten kan de verkrachting der privilegiën dwingelandij genoemd worden, en hunne verdediging een strijd voor vrijheid en regt; maar hoedanig was

die dwingelandij ten opzigte der privilegiën? Overal waar het de handhaving der godsdienst niet betrof, kenmerkten zich de algemeene plakaten zoozeer door een geest van regtvaardigheid en gelijkheid, als de privilegiën, die men aanrandde, onregtvaardig en drukkend voor het algemeen waren. Hoedanig was die strijd voor vrijheid en regt? Voor de vrijheid der plaatselijke besturen ijverde de aristocratie — niet voor de vrijheid des volks. Men wilde niet onbepaald alle privilegiën handhaven, maar slechts diegene, welke aan de regeringen der steden welgevallig waren. Zoo lang de tegenstand niet opentlijk was gevoerd, hadden de regenten de privilegiën, waarbij de volksinvloed verzekerd werd, onderdrukt; later, toen die tegenstand tot een opentlijken opstand was ontwikkeld, riep men gilden en schutterijen onder belofte van erkenning op; maar naauwelijks kon men eenigzins die ondersteuning ontberen, of de raadpleging met gilden en schutterijen werd weder afgeschaft.

Dan ook hier, even als bij de beoordeeling van de partij des adels, moet men zich wachten, den geest, die over het algemeen de partij der aristocratie kenmerkte, tot alle toenmalige regenten uit te breiden. Hoe menig edel en groot man vindt men niet onder haar, die even als VAN DER WERFF, trouw aan pligt en Vaderland was, al onderscheidde hij zich bij vele gelegenheden als een ijverig voorstander van plaatselijke belangen en aristocratischen invloed tegen het centraal bestuur, zelfs tegen dat van een WILLEM I.

Naast den adel en stedelijke aristocratie hebben de consistoriën een zeer grooten invloed op onzen opstand uitgeoefend, door dat de predikanten het oor des volks hadden en zij het inzonderheid zijn geweest, die hebben tegengehouden een "bedriegelijken" vrede, waarbij de vrijheid van de Hervormde godsdienst niet krachtig werd gehandhaafd. Het verbond der consistoriën heeft aan den opstand een blijvenden steun gegeven, toen dat der Edelen uit elkander spatte. Hun verbond werd te Antwerpen in 1566 aange-

gaan. Vele pogingen werden toen nog aangewend om eene vereeniging van Calvinisten en Lutherschen te verkrijgen. Toen bij de komst van ALVA het verbond hier te Lande feitelijk ontbonden werd, vereenigden zich de vlugtelingen te Emden, alwaar zij den 3en November 1568 eene synode hielden, die in vele opzigten de grondslag is geweest van de synode in 1571 te Emden, in 1574 en 1578 te Dordrecht, in 1581 te Middelburg gehouden.

De rigting der predikanten is meermalen in strijd geweest met de staatkunde van den Prins, gelijk wij later zullen opmerken.

Ook de kooplieden hebben een verbond gesloten, dat wel eenigen, maar geen grooten en blijvenden invloed heeft gehad, dewijl de meeste kooplieden meer het belang van hunnen handel dan dat van de algemeene zaken voor oogen hadden; inzonderheid is dit gebleken uit de ondersteuning, die zij aan ALVA hebben verleend.

Te midden van de vele misnoegden was de regering der Nederlanden hoogst moeijelijk, en uit den aard der zaak hebben de gebeurtenissen een overwegenden invloed uitgeoefend op de staatkunde van de Landvoogdesse en de staatslieden, die haar omringden.

Bij PHILIP's vertrek naar Spanje waren nevens de Landvoogdesse aan het hoofd des bestuurs geplaatst: GRANVELLE, VIGLIUS AB AYTA, HOPPERUS en BARLAIMONT, — mannen, hoe men ook over hunne staatkunde moge denken, van doordringend verstand en uitgebreide kundigheden, terwijl als stadhouders over de onderscheidene gewesten waren gesteld de aanzienlijkste edelen, die aan het volk het meest aangenaam waren, en onder dezen de vijfentwintigjarige Prins van ORANJE, die zijn luistervolle staatkundige loopbaan begonnen had met de keizerlijke kroon van KAREL, drie jaren vroeger, naar Duitschland over te brengen.

Eenstemmig werkten gemelde staatslieden mede ter bevestiging van het staatkundig stelsel van KAREL, zoo veel het de

éénheid in het bestuur betrof, en men zou zich zeer bedriegen, zoo men meende, dat de handhavers der privilegiën en van den gewestelijken geest reeds toen hunnen steun vonden in WILLEM VAN ORANJE. Hij was in het begin veeleer hun tegenstander, die zijne stadhouderlijke magt gaarne beperkt zou hebben gezien, indien nevens haar de magt der gewestelijke Staten verminderd en die van den Raad van State vermeerderd ware.

De punten, waarover ORANJE, aan wiens trouw aan den Koning, met betrekking tot de eerste jaren van zijn stadhouderschap, gelijk uit de *Archives de la Maison d'Orange Nassau* ten duidelijkste blijkt, niet te twijfelen is, en de andere zoo even opgenoemde staatslieden al spoedig verdeeld geraakten, bestonden in het al of niet wegzenden van het Spaansche krijgsvolk, hetwelk zich hier te Lande bevond, — het toelaten van vreemdelingen tot ambten, — en de uitvoering der plakaten tegen de Hervormde eeredienst. GRANVELLE, ijverig Katholiek, en meer aan de Kerk en aan den Koning dan aan het Land gehecht, wilde, ter bescherming van 's Konings gezag, het Spaansche krijgsvolk in de Nederlanden, vreemdelingen in den Raad van State, omdat hij den Nederlandschen adel niet vertrouwde, en strenge vervolging der ketters. VIGLIUS, evenzeer aan zijnen Koning als aan zijn Land verbonden, volgde in het algemeen de staatkunde van zijnen vriend GRANVELLE, doch oordeelde het verblijf der Spaansche krijgsmagt tot handhaving van 's Konings gezag niet noodig. WILLEM VAN ORANJE, toen nog Katholiek, was in het algemeen, tot 1561, eenstemmig met die staatslieden. De algemeene ontevredenheid over de oprigting van de nieuwe bisdommen, de verheffing van GRANVELLE tot kardinaal en het huwelijk van WILLEM en ANNA van Saksen, eene Luthersche, verwijderden den Prins van den kardinaal, die al meer en meer in den haat des volks kwam.

Het doelwit van Prins WILLEM werd nu de verwijdering

van GRANVELLE, den invloedrijken staatsman, van de zijde der Landvoogdesse. Door den bijstand des adels bewerkte hij die. De strenge handhaving der plakaten verminderde, doch de triomf der oppositie-partij, die de kracht in het bestuur verminderde, deed weldra eene zwakke regering ontstaan, waardoor de justitie in minachting kwam en de staat van zaken niet ongelijk werd aan dien, welke gedurende de minderjarigheid van KAREL had plaats gegrepen. ORANJE zag het kwaad, en ook tevens dat, zonder aanmerkelijk nadeel voor het geregeld bestuur des Lands, de tevredenheid niet, door middel van oogluiking bij de toepassing der plakaten, kon tot stand gebragt worden. Verslapping in de toepassing der bestaande plakaten kon niets dan oproerigheid te weeg brengen. Om de vrijheid van godsdienst nevens een welgeregeld bestuur te doen plaats grijpen, moest het ophouden der vervolging een uitvloeisel zijn van het intrekken der plakaten zelve. De regering moest opentlijk voor hare bedoelingen uitkomen, en ORANJE, die tot dusverre gezwegen en in waarheid gehoopt had door minder strenge toepassing de rust te kunnen handhaven, verklaarde thans opentlijk, bij de beraadslagingen over de instructie, welke men aan EGMOND, die naar Spanje vertrok, zou medegeven: dat het langer geen tijd was om te veinzen; dat men ronduit moest verklaren, dat de staat van zaken niet zóó kon blijven; dat het niet mogelijk was, om de godsdienst door plakaten, inquisiteurs en bisschoppen in haren ouden stand te houden; dat de justitie bediend werd door regters, die zich lieten omkoopen; dat zij dringend voorziening behoefde en de Raad van State in gezag behoorde vermeerderd te worden. Hij kon het niet goedkeuren, dat de vorsten over de zielen der menschen wilden heerschen en hun de vrijheid van geloof en godsdienst benemen. VIGLIUS AB AYTA, die altijd op ORANJE had gebouwd, schokte deze aanspraak zoo geweldig, dat hij eene beroerte kreeg. Hij zag de zuilen van zijne voorvaderlijke godsdienst waggelen en begreep dui-

delijk, dat een openbare verklaring, als de Prins van ORANJE begeerde, den Koning, in plaats van tot zachtere middelen te stemmen, tot de geweldigste zijn toevlugt zou doen nemen. Het gebeurde, gelijk hij voorzien had: de Koning antwoordde met de uitvaardiging van strengere plakaten tegen de ketterij, dan nog immer de vroegere waren geweest.

Van dit tijdstip volgden de gewigtigste gebeurtenissen op elkander. De Prins maakt zwarigheid om de nieuwe plakaten als Stadhouder te doen uitvoeren. Intusschen vormt zich het verbond der Edelen. De beeldstormerij wordt het sein van een teugelloos oproer. De Gouvernante wapent zich om de oproerlingen tot rust te brengen. Men moet partij kiezen. Zij vordert een nieuwen eed, waarbij men zich tot uitroeijing der ketters verbindt. ORANJE weigert dien en verlaat het Land. De Hertog VAN ALVA wordt met eene Spaansche legermagt herwaarts gezonden. De meer bedaarde staatkundige inzigten van den altijd aan de Roomsche godsdienst en zijnen Koning getrouwen VIGLIUS moeten voor de gewelddadige maatregelen van den Spaanschen landvoogd wijken. ALVA's bloedige strengheid jaagt het geheele Land tegen hem in het harnas, en allengs wordt de opstand een geregelde oorlog, waarin na velerlei vruchtelooze vredesonderhandelingen geen andere keuze gelaten wordt dan zich aan Spanje te onderwerpen met opoffering van de vrijheid voor de Hervormde godsdienst, of den Koning af te zweren.

Onze voorouders hebben dit laatste gedaan bij een zeer uitvoerig plakaat, dat door elk beoefenaar van het Nederlandsche Staatsregt behoort nagelezen te worden, en waarvan althans de aanhef en het slot in eene Handleiding tot de geschiedenis van ons Staatsregt niet mag ontbreken.

"De Staten-Generaal der Geunieerde Nederlanden, Allen dengenen "die deze tegenwoordige zullen sien ofte hooren lesen, Saluyt. Alsoo "een ygelick kennelick is, dat een Prince van den Lande van Gode "ghesteldt is Hooft over syne Ondersaten, om de zelve te bewaren

"ende beschermen van alle ongelyck, overlast ende geweldt, ghelyck "een Herder tot bewarenisse van syn Schapen: Ende dat d' Onder-"saten niet en zyn van Gode geschapen tot behoef van den Prince, "om hem in alles wat hy beveelt, weder het goddelick oft ongodde-"lick, recht ofte onrecht is, onderdanich te wesen, ende als slaven "te dienen: maer den Prince om d' Ondersaten wille, sonder de welcke "hy egheen Prince en is, om de selve met recht ende redene te re-"geeren, voor te staen, ende lief te hebben als een Vader syne Kinde-"ren, ende een Herder syne Schapen, die syn lyf ende leven settet "om de selve te bewaren. Ende soo wanneer hy sulcx niet en doet, "maer in stede van syne Ondersaten te beschermen, de selve soeckt "te verdrucken, t' overlasten, heure oude vryheyt, Privilegien ende oude "herkomen te benemen, ende heur te gebieden ende gebruycken als "Slaven, moet gehouden worden niet als Prince, maer als een Tyran, "ende voor sulcx nae recht ende reden mach ten minste van syne "Ondersaten, besonder bij deliberatie van de Staten van den Lande, "voor egheen Prince meer bekent, maer verlaten, ende een ander in "syn stede, tot beschermenisse van hen-lieden, voor over-hooft, sonder "misbruycken, gekosen werden. Te meer soo wanneer d' Ondersaten "met ootmoedige verthooninge niet en hebben heuren voorsz. Prince "kunnen vermorwen, noch van syn tyrannigh opzet gekeeren, ende "alsoo egheen ander middel en hebben om heure eygene, heurer Huys-"vrouwen, Kinderen, ende Nakomelingen aengheboren vryheyt (daer "sy nae de Wet der Natueren goet ende bloedt schuldig syn voor op "setten) te bewaren ende beschermen, gelyck tot diversche reysen "uyt gelycke oorzaken in diversche Landen ende tot diversche tyden "geschiet, ende d' exempelen genoegh bekent syn: 't Welck princi-"palick in dese voorsz. Landen behoort plaetse te hebben, en stant "te grypen, die van allen tyden zyn geregeert geweest, ende hebben "oock moeten geregeert worden, naevolgende den Eedt bij heure "Princen t'heuren aenkomen gedaen, na uytwysen heurer Privilegien, "Costuymen, ende oude herkomen: hebbende oock meest alle voorsz. "Landen haren Prince ontfangen op Conditien, Contracten, ende Ac-"coorden, de welcke brekende, oock naer recht den Prince van de "heerschappye van den Lande is vervallen."

Vervolgens telt men de onderscheidene grieven op, en wijst ten slotte op den ban tegen den Prins uitgevaardigd, waarbij alle officieren en ingezetenen der geüniëerde landen verklaard worden voor rebellen; zoodat men aan alle middelen van reconciliatie moest wanhopen en om niet in slavernij

kunde van KAREL V te volgen en de Nederlanden tot één Staat te verheffen. De vrijheid, waarvoor men de wapens opvatte, was eene gewestelijke. In het begin werd de opstand hier door afval, elders door mislukte aanslagen, inzonderheid tot Holland en Zeeland beperkt. De suprematie van het Hollandsche provincialisme heeft zich voortdurend geopenbaard. Het denkbeeld van een algemeen Vaderland, dat bij sommigen mogt opkomen, was nog zeer verre van algemeen gedeeld te worden.

De staatkunde in hare meest onbekrompen opvatting, verheven boven den plaatselijken geest, en voor eene godsdienstvrijheid, waarbij aan Roomschen en on-Roomschen, aan Calvinisten, Lutherschen en Doopsgezinden vrije uitoefening hunner godsdienst naar ieders conscientie zou gelaten worden, vond men bij weinigen, ofschoon het duidelijk was uitgegedrukt in het staatkundig beleid van WILLEM VAN ORANJE.

In het leven van WILLEM I moet men tijdperken onderscheiden. Het hooge gewigt van de belangen, die hij verdedigde, heeft hem allengs gevormd van een edelman met de gebreken van zijnen tijd, tot een staatsman en Vorst, gelijk er weinigen zijn geweest. Het valt niet moeijelijk uit de eerste helft van zijn leven bewijzen van losheid, van zelfzucht en dubbelhartigheid op te sporen. Als staatsman van hoog gewigt treedt hij eerst op in den Raad van State bij de vaststelling van de instructie voor EGMOND, toen hij den mannelijken ouderdom van 32 jaren bereikt had en met kracht van redenen als zijne overtuiging voordroeg, dat de plakaten tegen de ketters moesten worden ingetrokken, en dat het toen gevolgde regeringsstelsel niet meer te handhaven was. De geweldige indruk, dien deze rede op de leden van den Raad van State, op VIGLIUS AB AYTA inzonderheid, maakte, is eene aanwijzing, dat er toen een keerpunt in zijn leven was gekomen, waarin hij ten volle bewust werd van al het gewigt van den tijd, waarin hij geroepen werd zijn stem te doen hooren. Toen de Koning bij zijn regeringsstelsel volhardde, zijn ongenoegen te kennen gaf over de verkeerde

tenuitvoerlegging van de bepalingen van het concilie van Trente en strenge handhaving van de plakaten tegen de ketters gelastte, en de brief, waarin dit alles vervat was, in den Raad van State werd voorgelezen, voorspelde de Prins dat daaruit groote beroerte zou ontstaan. Het inquisitoriaal onderzoek, of hij dit met heimelijke blijdschap of smart gezegd heeft, laten wij aan anderen over; voor den geschiedvorscher is het ruim zoo belangrijk te weten, hoe het gedrag van den Prins na die voorzegging in November 1565 is geweest.

En welk onpartijdig geschiedschrijver zal hem na dien tijd niet de eer geven van bedachtzaam en scherpzinnig staatsman, gelijk er weinigen zijn geweest, en van een Vorst die goed en leven voor de zaak, waaraan hij zich toewijdde, heeft over gehad.

Hoewel geheel vervuld met den strijd, die zich als een geloofsstrijd ter vestiging der Hervormde Kerk kenmerkte, bleef hij echter vrij van die onverdraagzaamheid, die den Nederlandschen Hervormden toen bijna algemeen aankleefde. De Roomschen en Doopsgezinden vonden in hem meer dan eens een verdediger. Zijn vriend, de ijverige MARNIX VAN ST. ALDEGONDE, mogt pogingen aanwenden om hun het Land te doen ontzeggen en de Gereformeerde Kerk de uitsluitende Kerk van Nederland te doen worden; van ORANJE kreeg hij ten antwoord: *Dat men het er op toelag, dat de geestelijken zig het gebied over de conscientiën der menschen mogten aenmatigen, pogende door haer wetten en instellingen alle andere aen haer te onderwerpen.* Geheel ten onregte is de Prins genoemd de *voedsterheer van de Hervormde Kerk*, wanneer daarbij op het Calvinistisch dogma en de confessionele Kerk wordt gelet. Hij is altijd geweest voor eene toelating van eene vrije godsdienstoefening van Roomsch-Katholieken, Calvinisten, Lutherschen en Doopsgezinden, met een toezigt van het staatsgezag, dat men de hartstogten door prediking niet zou opwekken. Dit blijkt zoowel uit zijne handelingen bij het stillen

van het oproer in Antwerpen in 1566, en zijne gedragingen in dat jaar te Amsterdam en te Utrecht, — als uit zijn verzoek in 1575 gedaan en ook in de resolutie van de Staten van Holland aangenomen, dat hij zoude weren: "Religiën strij- "dende met het Evangelie", in plaats van "met de Roomsche religie", gelijk er oorspronkelijk stond; — inzonderheid blijkt het echter uit de tweede unie van Utrecht en den geloofsvrede. Ook later, toen hij de vrije uitoefening der Roomsch Katholieke eeredienst niet kon verkrijgen, heeft hij zich toch altijd verzet tegen de aanmatiging van de predikanten in de synoden te Dordrecht in 1578 en te Middelburg in 1581 gehouden. Het is niet moeijelijk in de staatkunde van OLDENBARNEVELD ten opzigte van de kerkelijke aangelegenheden het stelsel van WILLEM I terug te vinden, behalve dat WILLEM I spoediger geweken is voor de omstandigheden, die hij onmagtig was te veranderen, terwijl OLDENBARNEVELD met geweld een stelsel heeft willen doordrijven, waarvoor zijn tijd nog niet rijp was.

Niet dan door medewerking van partijen, die onderling verdeeld en dikwijls elkander vijandig waren, kon de strijd worden gevoerd; en zoo had de Prins de moeijelijkste taak te vervullen, die immer een staatsman was opgelegd: te ontzien, en zich te doen ontzien. Éénheid in het bestuur te brengen, waar geen éénheid begeerd werd, — eene regering vast te stellen, waar iedereen regeren wilde, — terwijl de bestrijding van de Koninklijke magt aangemerkt werd als het voorname doel des opstands, door vergaderingen, die zich zelve het hoogste gezag wilden aanmatigen, die vergaderingen zelve de noodzakelijkheid van een krachtig gezag te doen erkennen, — terwijl hij de onmisbaarheid van vreemde hulp bij kalme beschouwing der tijdsomstandigheden inzag, toch de overtuiging te wekken, dat in eigene krachten de meeste kracht gelegen was, wanneer men slechts eensgezind wilde zijn, — naar vermeerdering van gezag te streven, zonder heerschzuchtig te zijn, — ziedaar de staatkundige vraagstukken, die een

WILLEM VAN ORANJE moest oplossen. Met het karakter der Nederlanders bekend, ontzag hij hunne zwakheden, zonder te zwijgen over hunne gebreken. Boven zijn tijd verlicht, doch genoegzaam meester van zich zelven om zich te onderwerpen aan hetgeen niet te veranderen was, liet hij de aristocratie mederegeren, terwijl de belangen des volks in hem een ijverig voorstander vonden. Op hem is ten volle van toepassing. *non sibi sed patriae imperium quaesivit* (niet voor zich maar voor het Vaderland trachtte hij naar het hoogste gezag), en daarbij, welk bouwmeester geeft gaarne het door hem opgetrokken gebouw aan een minder kunstenaar ter voltooijing over?

Na de hernieuwing der bloedplakaten vroeg de Prins, bij een uitvoerig schrijven van 24 Januarij 1566, vruchteloos zijn ontslag als Stadhouder. Hetgeen de Prins voorzien had gebeurde: een algemeene tegenstand openbaarde zich. Het verbond der Edelen te bevorderen of af te keuren lag niet in het staatsbeleid van den Prins, maar evenmin er geheel onverschillig over te zijn, toen men tot het aangaan besloten had. Zijne voorzigtige staatkunde bragt geheel mede tusschen de verbondenen en de Landvoogdesse de onderhandelaar te zijn, om te bevorderen, dat aan de eene zijde het billijke in het verzoek der Edelen verhoord en dat aan de andere zijde door de verbonden Edelen geene daden van geweld werden gepleegd. De beschuldiging dat de Prins aan de beeldstormerij, op aanhitsing van Calvinistische dweepers gepleegd, medepligtig zou geweest zijn, wordt wedersproken door de strenge straf, die hij aan eenige plunderaars heeft doen voltrekken. Dat hij aan de Roomschen de kerken te Antwerpen heeft doen teruggeven, terwijl hij de godsdienstoefening der Calvinisten en Lutherschen aldaar voorloopig heeft toegelaten, lag geheel in zijn stelsel van vrijheid van godsdienstoefening. Hetgeen hij tot bevrediging deed, werd hem echter bij de Landvoogdesse ten kwade ge-

duid; voorzigtiger en tevens moediger dan EGMOND en HOORN, ontweek hij uit Brussel om zich te verzetten tegen de dwingelandij van ALVA. Na de mislukte pogingen van BREDERODE werd hij de hoofdbeschermer der onderdrukten.

De Staten van Holland, die zich in de maand Mei 1572, dus na de inneming van den Briel, nog bezig hadden gehouden met maatregelen tegen de Geuzen te beramen, besloten, na den overgang van verschillende plaatsen, den Prins van ORANJE een onderstand in geld te geven, en hem, in weerwil dat hij door ALVA, 's Konings landvoogd, was afgezet, te erkennen als algemeenen Stadhouder en Luitenant des Konings over Holland, Zeeland en Utrecht, gelijk hij te voren was aangesteld, en uit welke betrekkingen hij, volgens de meening der Staten, niet wettig was ontslagen. Men verzette zich tegen de dwingelandij des Landvoogds, niet tegen de heerschappij des Konings. Het was een feitelijke wederstand tegen maatregelen, die men onwettig rekende, nog geen afschudding van het wettig gezag van den Graaf.

Als Stadhouder des Konings met de uitoefening der grafelijke magt bekleed, gaf de Prins (Aug. 1572) eene uitvoerige ordonnantie uit, waarbij de regering werd geregeld, en waarbij hij verklaarde, niets te zullen doen dan — bij advies der Staten, eene beperking van magt, welke niet in het stadhouderlijke gezag lag, doch welke de Prins meende zich te moeten opleggen voor de medewerking die hij noodig had. Zoolang de zaken voordeelig gingen, werd hem die hulp ruimschoots gegeven, maar toen het leger van den Prins werd geslagen, en hij zelf naauwelijks het gevaar ontkwam, beschuldigde men hem luid van onkunde in de krijgsdienst; velen spraken van zich weder aan de Spaansche zijde te voegen, en deze ongunstige gesteldheid der gemoederen werd niet weinig vermeerderd door de verregaande ongeregeldheden, die de krijgsbenden van een LA MARCK en een ENTES bedreven. De Staten van Holland, te Haarlem vergaderd,

verweten den Prins: *dat men zich om zijnent wil in zulk een groot gevaar gebragt had*, en niet dan met de meeste moeite voorkwam hij eene volkomene moedeloosheid.

De kracht in deze omstandigheden door WILLEM I ontwikkeld, was voorbeeldeloos. Niettegenstaande hij, nog maar weinige maanden geleden, door den adel en de gewestelijke regenten het stadhouderlijk gezag herkregen had, deed hij LA MARCK en ENTES wegens hunne gepleegde gewelddadigheden, en ADRIAAN VAN ASSENDELFT en CHRISTOFFEL VAN SCHAGEN, twee voorname regenten van Haarlem, wegens verstandhouding met den Landvoogd, teregtstellen. Intusschen bleef de krijgskans ongelukkig; Haarlem werd genomen; de Regenten waren besluiteloos, of werden door Spaansch goud omgekocht. In Amsterdam en Middelburg hield de regering de Spaansche zijde, in weerwil van de gemeente, volgens het getuigenis van den schrijver van *Het leven van* WILLEM I, die in den staatsgezinden geest schreef en zelf onder de aanzienlijkste regenten van zijnen tijd behoorde.

In dezen benaauwden toestand kon men moeijelijk eene vaste staatkunde omtrent het binnenlandsch bestuur volgen. De oorlogskrachten door alle mogelijke middelen op te wekken, was het eenigste waaraan gedacht kon worden. De Prins van ORANJE, hoe afkeerig ook van privilegiën en statenregering, liet tijdelijk deze gevoelens varen, om het stedelijk en gewestelijk belang als middelen tot den strijd aan te wenden. Vlissingen en Veere beschonk hij, ter belooning van hun gedrag, met privilegiën; aan Leyden gaf hij de keus tusschen vrijheden en eene akademie, en den Staten van Holland liet hij eene ordonnantie op hunne vergadering maken, waardoor hun aanzien vermeerderd en hun gezag uitgebreid werd, ten koste van de grafelijke magt, waarvan de Stadhouder de handhaver was. De menigvuldige oneenigheden tusschen het Hof en de verschillende plaatselijke regtbanken van Holland; tusschen de steden in West-Friesland en den Gouverneur

des Stadhouders SONOY, over de grenzen van hun wederzijdsch gezag; tusschen de steden en Edelen in Holland, even als tusschen de steden en de Staten, en de steden onderling, namen, daar elk ter uitbreiding van zijn gezag wedijverde, hand over hand toe. De Prins door velen beschuldigd van naar de oppermagt te staan en te staatkundig om in de hagchelijke omstandigheden des Lands zich vijanden te maken, hield er zich zooveel mogelijk buiten, en zoo dikwijls zijne uitspraak tusschen de oneenigen werd ingeroepen, zocht hij slechts te bemiddelen en bij te leggen.

Intusschen deden zijne gedurige afwezigheid uit Holland en eene ziekte, welke hem eenigen tijd aan de regering onttrok, den gewestelijken en stedelijken regeringsvorm meer en meer veld winnen en weldra was de verwarring tot die hoogte gekomen, dat de Prins verklaarde, dat zonder eene betere orde in de regering, er geene mogelijkheid bestond, de gemeene zaak naar behooren te behartigen, en den Staten verzocht, zelve de gansche regering op zich te nemen, en hem daarvan te ontslaan (Oct. 1574). De Staten werden hierdoor in geene geringe verlegenheid gebragt. Na langdurige beraadslagingen en na verschillende voorslagen van wederzijds, besloten zij eindelijk (Julij 1575) de opperste magt aan den Prins gedurende den oorlog op te dragen bij een zeer uitvoerig plakaat, waarin onder andere overwogen werd: *dat alle republieken en gemeenschappen best worden behouden, gesterkt en bevestigd bij eenigheid, dewelke niet wel en kan zijn, bij veele in wille en gemoed veeltijds verschillende, en mits dien ook noodig is, dat de regering gesteld werde en bevolen zij aan één hoofd en overigheid.*

Op verzoek van den Prins, die het belang doorzag van door het openbaar gevoelen ondersteund te worden en van den blaam van heerschzucht bevrijd te blijven, die zijne vijanden op hem zochten te werpen, werd deze opdragt door de gilden en schutterijen bevestigd. Door deze opdragt van de hooge overheid werd echter geenszins zijne betrekking

als Stadhouder des Konings opgeheven; hij bleef die bekleeden, ja zelfs in 1579 bediende hij zich nog van zijne commissie in die qualiteit verkregen.

Doch wat is dan deze opdragt geweest? Waartoe was zij noodig? De Prins was immers reeds door de Staten als Stadhouder erkend, en in die qualiteit in de uitoefening van de souvereine magt?

Het voornaamste, waarin de opgedragene hoogste magt van de stadhouderlijke magt verschilde, bestond daarin, dat de "hooge Overheid" de uitoefening van alle de regten der grafelijkheid bevatte, volgens de uitlegging daaraan door de acte der opdragt gegeven, waarbij verschillende, eenigzins betwiste regten der grafelijkheid, werden bepaald, als bij voorbeeld, de benoeming van stedelijke regenten buitentijds, de aanstelling van ambtenaren, enz., en de stadhouderlijke magt slechts de koninklijke instructie aan den Prins tot grondslag bezat. Daarenboven was er door den invloed der aristocratie langzamerhand van hetgeen den Stadhouder toekwam op de Staten overgegaan, en ten einde dit alles in eens te doen ophouden, kon zeker niets dienstiger zijn, dan eene andere magt als de Prins vroeger had bekleed, aan hem op te dragen.

De souvereiniteit zelve bleef echter nog bij den Koning, die, ziende dat ruwe handelingen niet baatten, ALVA door REQUESENS deed vervangen. Deze verleende nu eene algemeene amnestie, met uitzondering echter van velen. Weldra werden, onder bemiddeling van den Duitschen Keizer, te Breda onderhandelingen aangeknoopt, doch vruchteloos, omdat men in Holland en Zeeland geen vrede wilde sluiten, zonder vrijheid van godsdienst verworven te hebben. De oorlog werd met vernieuwde inspanning hervat. De toestand van de onzen scheen wanhopend, toen de geheel onverwachte dood van den Landvoogd en de muiterij onder het Spaansche krijgsvolk eensklaps uitkomst schonken. (Maart 1576). Holland en Zeeland sloten zich bij een unie naauwer aan elkander

(15 April 1576). In de zuidelijke gewesten kwam de Raad van State aan het bestuur. In Augustus schreef de Prins, uit naam van Holland en Zeeland, een uitvoerigen brief aan de algemeene Staten, te Brussel vergaderd, en aan onderscheidene edelen en steden, met opwekking om gemeene zaak te maken. Door zijne bemiddeling kwam den 8sten Nov. 1576 de Pacificatie van Gent tusschen de afgevaardigden van Holland en Zeeland en die der algemeene Staten tot stand. In dit verbond werd gehandhaafd de toestand, die in het kerkelijke in Holland en Zeeland was tot stand gekomen en werd verder verboden iets te attenteren tegen de Roomsch Katholieke Kerk, terwijl door de afschaffing der plakaten tegen de ketters de individuele godsdienstvrijheid werd gewaarborgd.

Het was inzonderheid tegen deze laatste bepaling, dat DON JUAN, de nieuwe Landvoogd des Konings, zwarigheid had, daar hij door den Koning herwaarts gezonden was, wel met vredelievende voorstellen, en waarschijnlijk ook met verzoenende bedoelingen kwam, maar tevens belast was met de handhaving van de Katholieke godsdienst, gelijk hij dan ook bij zijne eerste onderhandelingen alles wilde toestaan, hetgeen de Generale Staten overeenkomstig de oude privilegiën zouden begeeren, "zonder nogthans iets te innoveren in de religie."

De eerste Unie van Brussel, gesloten 9 Januarij 1577, was een verbond, waartoe alle de Nederlanden zouden toetreden, en dat, in navolging van de vroegere "blijde inkomsten", strekte om eene verzekering voor de bestaande privilegiën en eene bekrachtiging van de Pacificatie van Gent te verkrijgen. DON JUAN trad, naar aanleiding van deze *Unie*, tot de algemeene Staten toe, bij het zoogenaamd *eeuwig edict*, den 12en Januarij 1577 te Marche et Tamine door hem geteekend en door de algemeene Staten den 17en daaraanvolgende bekrachtigd. Bij dit edict was de handhaving van de Roomsche godsdienst op den voorgrond gesteld, en dit schijnt wel de voornaamste reden geweest te zijn, waarom die van Hol-

land en Zeeland daarop hunne bewilliging weigerden, even als om diezelfde reden de vredesonderhandelingen te Breda in 1576 waren afgebroken.

Na zijne inhuldiging deed DON JUAN al spoedig een schrijven uitgaan, dat de Roomsche godsdienst streng zou gehandhaafd worden; de toepassing der bloedplakaten begon op nieuw. Een eenvoudig burger werd om het bijwonen van een preek te Mechelen ter dood gebragt, — volgens de uitlegging, die de Prins van ORANJE aan de Pacificatie van Gent, door DON JUAN beëedigd, gaf, wederregtelijk, volgens de uitlegging van DON JUAN en de algemeene Staten teregt, omdat zelfs zoodanige daad een aanranding van de Roomsche Kerk was. Intusschen verloor de Spaansche Landvoogd weldra het vertrouwen der Staten-generaal, deels omdat het vreemde krijgsvolk niet geheel aftrok, deels door de inname van Namen. De Spaansche Landvoogd werd weldra door de algemeene Staten voor vijand verklaard. De Prins van ORANJE werd door hen naar Brussel ontboden. Hij deed den 23en Sept. 1577 zijn intogt, ingehaald door de Brusselsche schutterij, terwijl de rederijkers spelen van zinnen vertoonden, en de wapens van de XVII provinciën vereenigd bij den optogt prijkten. Een Spaansch schrijver heeft van dien intogt opgeteekend: "De juichende menigte noemde "hem den vader, den verdediger, den steun van de vrijheid "der Nederlanders, en riep dit zoo luide, dat de lucht er "aan alle kanten van weêrgalmde. De vreugdebetuigingen "van de hoogere standen waren niet minder, zoodat zijn in"trede en ontvangst meer die van den Oppervorst dan van "zijn onderdaan scheen te zijn." Kort daarop werd hij tot bijzonder Stadhouder van Brabant benoemd, tot er een algemeene Landvoogd, door de Staten tegenover DON JUAN te benoemen, zou aanwezig zijn. Omtrent deze keuze bestonden echter onderscheidene inzigten. Naijver tusschen de Nederlandsche grooten belette, die waardigheid aan WILLEM VAN ORANJE op te dragen, terwijl velen daarenboven naar

een vreemden Landvoogd, met het oog op vreemde hulp, uitzagen. Men kwam tot een vergelijk en benoemde den broeder van den pas opgetreden Duitschen Keizer RUDOLF II, den twintigjarigen aartshertog MATTHIAS, tot Landvoogd en Prins WILLEM VAN ORANJE tot zijn luitenant-generaal. Gelijk de Oranjegezinden voorzien hadden, geschiedde: de jeugdige aartshertog teekende, wat de Prins hem liet teekenen, zoodat hij weldra "Griffier van den Prins" werd genoemd; maar hetgeen zij van buitenlandsche hulp gehoopt hadden, verwezentlijkte zich niet. De Duitsche Keizer had wel ten behoeve van zijnen broeder, den 7en Mei, een rijksdag te Worms belegd, alwaar MARNIX, krachtens het Augsburgsche verdrag van 1548, de Keurvorsten zocht te overreden de Nederlanden te hulp te komen; maar noch bij de Luthersche Keurvorsten, die het Calvinisme vijandig waren, noch bij de Roomschen vonden de Nederlanders steun. Toch ontbrak het niet aan aanbiedingen van vreemde hulp, echter het meest met zelfzuchtige bedoelingen. Naast den Oostenrijkschen Landvoogd MATTHIAS hadden wij nog twee buitenlandsche beschermers van de Nederlandsche vrijheid, JOHAN CASIMIR, Paltzgraaf van den Rijn, en ALENÇON, Hertog van ANJOU, terwijl ook Koningin ELISABETH van Engeland eenige hulp verleende.

De voorwaarden, waarop MATTHIAS in 1577 de landvoogdij aanvaardde en tot 1581 voerde, zijn daarom hoogst belangrijk, omdat zij den geest doen kennen van de regeringsbeginselen, die toen bij velen golden; ofschoon het mede niet voorbij gezien mag worden, dat op de bepaling van de voorwaarden de tijdsomstandigheden grooten invloed gehad hebben.

De voorwaarden kwamen hierop neder: De Aartshertog zal als algemeen Landvoogd trouw zweren aan den Koning en de Algemeene Staten. De Stadhouders der bijzondere gewesten zullen hem een dergelijken eed doen. De Algemeene Staten zullen een Raad instellen, welke nevens den Land-

voogd het beleid der regering zal hebben. In zeer gewigtige aangelegenheden moet hij de Algemeene Staten om advies vragen, die weder op hunne beurt in dergelijke zaken de edelen en de gemeenten zullen moeten raadplegen. De oude voorregten moesten hersteld en bekrachtigd worden. De Algemeene en Gewestelijke Staten zullen, zoo dikwijls zij zulks mogten goedvinden, mogen bijeenkomen. De hooge krijgsbedieningen zullen door hen en den Raad van State, alleen met toestemming der Algemeene Staten begeven worden. De Staten behouden aan zich het beheer der geldmiddelen en het regt om aanbiedingen, hun door vreemde vorsten gedaan, aan te nemen. — De Aartshertog beloofde daarenboven, door tusschenkomst van den Keizer en andere Duitsche Vorsten, bij Koning PHILIPS de terugroeping van DON JUAN te bewerken.

Ofschoon de voorwaarden zeer beperkende waren voor des Keizers broeder, werden zij echter nog denzelfden dag aangenomen. De algemeene plakaten en privilegiën werden niet gepubliceerd zonder attache of mandement van het Hof, dat zij in de memorialen van het Hof geïnsereerd en vervolgens door het Hof gepubliceerd zouden worden. Zooveel bleef men aan de provinciale zelfstandigheid hechten.

De band, die voor een oogenblik de XVII Provinciën tegen Spanje vereenigd hield, zou echter niet lang behouden blijven. Holland had er reeds bij den aanvang weinig vertrouwen in. De democratische bewegingen van de burgerij te Brussel, de beweging onder HEMBYZE te Gent en voortdurende oneenigheden tusschen de Roomschen en Onroomschen verstoorden de binnenlandsche rust.

Nog vóór dat MATTHIAS de landvoogdij aanvaard had, kwam door bemiddeling van den Prins van ORANJE *de tweede Unie* van Brussel tot stand (10 December 1577) tot nadere bepaling van de eerste aldaar geslotene Unie; terwijl toch de eerste *Unie* en het *Eeuwig edict* de toepassing van de plakaten tegen de ketters nog hadden toegelaten,

werd nu overeengekomen, dat zoowel de Roomschen als de Hervormden in de uitoefening hunner godsdienst zouden beschermd worden. Deze tweede Unie van Brussel wijst geheel aan het regeringsstelsel, dat de Prins van ORANJE in de XVII vereenigde Nederlanden wilde volgen, evenzeer als het ontwerp van geloofsvrede van 22 Julij 1578, door hem ontworpen na de hevige en bloedige botsingen, die tusschen Roomschen en Onroomschen plaats vonden. De vrijzinnige politiek was echter den tijd, waarin men toen leefde, te veel vooruit; noch de Roomschen noch de Hervormden wilden onderlingen vrede en gelijke bescherming.

De zegevierende wapenen van PARMA, de opvolger van DON JUAN, deden reeds in 1578 de Staten-Generaal uit Brussel naar Antwerpen verhuizen.

Eene nadere unie der Noordelijke provinciën werd langzamerhand voorbereid en door de unie der Waalsche provinciën te Atrecht, den 6en Januarij 1579 gesloten, nog meer noodzakelijk gemaakt, werd zij den 23en Januarij 1579 te Utrecht gesloten. Verschil van taal en gewoonten, nog meer dan verschil van godsdienst, veroorzaakte de scheiding der XVII gewesten.

De Prins van ORANJE vond wel bij den toestand der Zuidelijke Nederlanden eene nadere unie voor de Noordelijke gewesten wenschelijk, en keurde de handelingen van zijnen broeder JAN VAN NASSAU goed, maar oordeelde toch, dat de unie niet gesloten moest worden op een tijdstip, dat de Zuidelijke gewesten zich nog niet geheel hadden afgescheurd, en ook de inhoud van de gesloten Unie te Utrecht voldeed niet geheel aan zijne politieke beginselen. Vandaar dat hij als Luitenant-Generaal van MATTHIAS haar niet onmiddelijk goedkeurde.

Door de bijeenkomsten der afgevaardigden tot die nadere Unie te Utrecht en de Algemeene Staten, die de Pacificatie van Gent hadden aangenomen, had men na Januarij 1579 twee anti-spaanschgezinde vergaderingen, die eerst inéén ge-

smolten zijn, nadat de opstand zich bepaalde tot al de gewesten, door de Unie te Utrecht verbonden. De eerste vergadering heette die van de afgevaardigden van de nadere Unie, de laatste bleef den naam van *Generale Staten* dragen. In deze laatstgenoemde Staten-vergadering werd den 11[en] April 1579 eene propositie gedaan, om eene nadere unie te sluiten. Zeer belangrijk is de vergelijking van dat ontwerp der Generale Staten met het tractaat te Utrecht gesloten en de bezwaren daartegen ingebragt door de afgevaardigden van de nadere Unie. Men kan daaruit duidelijk zien, dat in het ontwerp der Generale Staten, meer dan in de Unie van Utrecht, de vrijheid van godsdienst werd beschermd en meer op een generaal gouvernement werd aangedrongen, terwijl afgevaardigden van de nadere Unie van Utrecht in alles de zelfstandigheid der gewesten op den voorgrond stelden. Men schrijft doorgaans aan den Prins van ORANJE een al te grooten invloed toe, even alsof hij in de Noordelijke provinciën alles naar welgevallen regelde, terwijl intusschen uit eene naauwkeurige beschouwing der geschiedenis ten duidelijkste blijkt, dat hij meestentijds met eene hevige tegenkanting van anderen te worstelen had, waardoor hij verpligt werd, wilde hij zich geene openbare vijanden maken, veel in te schikken en te verdragen, wat hij gaarne anders gewenscht had.

In art. 1 der Unie van Utrecht werd bepaald: dat de vereenigde gewesten bij elkander zouden blijven: "in alle forme "ende manieren als oft zyluiden maar een provincie waren, "zonder dat dezelve hun 't eeniger tyde van den anderen zul"len scheyden, laaten scheyden ofte separeren." Deze vereeniging had in het algemeen slechts de bedoeling een verbond tegen den vijand, gelijk blijkt uit den verderen inhoud van gemeld artikel: "onvermindert nogthans een ygelyke provin"cie haar luider speciale privilegien... waar inne zy luiden "den anderen niet alleen geen prejuditie hinder of letsel doen "zullen, maar zullen den anderen daar inne met alle behoor"lijke ende moogelijke middelen helpen" enz. De souvereini-

teit der provinciën werd natuurlijk in het midden gelaten, want PHILIPS bezat haar nog. In den regeringsvorm werden geene veranderingen gemaakt. Men verbond zich alleen "tegen de Tyrannische Regeeringe ende slavernye." De afgevaardigden der afzonderlijke gewesten, die aan de Unie deel namen, mogten geen besluit omtrent oorlog of vrede nemen, geene lasten ten algemeenen nutte heffen, tenzij met algemeene toestemming. Indien er verschil mogt ontstaan, zoude de beslissing daarover volgens de bewoordingen der Unie aan *de nu ter tijd wesende Stadhouders* opgedragen worden, waaruit tevens blijkt, dat de bedoeling der Unie evenmin is geweest eene constitutie als een verbond op te rigten, bestemd om op den duur te blijven bestaan. De Stadhouders toch waren, zoolang men den Koning niet had afgezworen, Stadhouders des Konings: als zoodanig deden zij zich ook zelfs na de Unie gelden. Ja, wat meer is, de Staten van Holland oordeelden, dat door de Unie zoo weinig in den bestaanden regeringsvorm werd veranderd, dat zij uitdrukkelijk drie weken na de Unie verklaarden, dat gedurende den oorlog in het gouvernement van den Prins geene verandering mogt gemaakt worden.

De bepalingen, die algemeen voor al de provinciën geldende waren, hadden in de eerste plaats betrekking tot de oorlogscontributiën en het krijgswezen. Alleen werd nog bepaald, dat de munt door de Algemeene Staten zou geregeld worden. Omtrent de godsdienst hield art. 13 in: "dat Holland "en Zeeland na haarlieden goeddunken 't poinct van de re-"ligie zouden regelen en dat de andere provinciën zich zou-"den mogen reguleren na inhoud van de religionsvrede door "den Hertog MATTHIAS geconcipieerd", terwijl men in een later toevoegsel, den 1en Febr. vastgesteld, bepaalde: dat ook geheel Roomsche provinciën in de Unie zouden kunnen worden opgenomen. Zoo weinig was toen de meening om de handhaving der Gereformeerde religie aan de Generale Staten op te dragen. Ook toen men later, in Junij 1583, de

Unie herzag en het voorstel werd gedaan om algemeen, in alle de gewesten de Gereformeerde religie te handhaven, werd dat voorstel niet algemeen aangenomen, daar de provinciën Holland en Utrecht bepaaldelijk verklaarden dat elk gewest het punt der religie moest regelen. Men kwam echter na de Fransche furie er toe, om overeen te komen alleen de uitoefening van de Gereformeerde religie toe te laten, en in dien zin werd ook den 7en Junij 1584 besloten, dat aan den eed voor de leden der Staten-generaal zou gevoegd worden de clausule van de ware Christelijke Gereformeerde religie voor te staan.

De Nederlandsche gewesten bleven dus na de Unie hunne zelfstandigheid, elk in het bijzonder, bewaren, uitgenomen in die enkele punten, die aan de Generale Staten werden opgedragen en die voor vermeerdering vatbaar waren, door de bepaling, dat met algemeene stemmen verandering in de Unie kon gemaakt worden. Uit de Unie zelve is daarom het staatsregt van dien tijd niet op te maken, maar veeleer uit de onderscheidene pacificatiën der gewesten en steden, die zich onder het bewind van den Prins hadden gesteld. Het waren verbonden, waardoor de gewesten tot de Unie toetraden en waarin de bestaande privilegiën werden bekrachtigd.

Niettegenstaande alle deze uniën en pacificatiën, ontbrak echter veelal de ware eensgezindheid. Den 24en Nov. 1579 hield de Prins eene uitvoerige rede in de Staten-Generaal, die in de resolutiën is opgenomen, en waaruit wij de volgende woorden afschrijven: "*suppliant que les Estatz* "*ne le prennent de mauvaise par s'il parle librement pour* "*le païs, qu'il voit devant ses yeulx perdu sans aulcun es*-"*poir de redressement, à cause que les Députez jusques à* "*présent servent à l'assemblée plustost pour excuser les pro*-"*vinces, comme procureurs et advocatz de leurs constituans* "*et maîtres, que pour avancher le bien commun, ce que cau*-"*sera leur propre ruine et du païs,*" *etc.*

Terwijl de Unie te Utrecht gesloten werd en de Generale

Staten te Antwerpen een nieuw ontwerp voorstelden, waren wederom onderhandelingen te Keulen aangeknoopt, waarbij de Spaansche Koning voordeelige aanbiedingen aan den Prins van ORANJE liet doen, wanneer hij de Nederlanden wilde verlaten; aanbiedingen, die voor een zwak en zelfzuchtig Vorst verleidelijk zouden zijn geweest, omdat de Nederlandsche zaken bij de voortdurende overwinningen van PARMA aan velen hopeloos toeschenen. Wat zou het lot van ons Vaderland geweest zijn, wanneer ORANJE voor die aanbiedingen gezwicht had! Maar de edele Vorst wees ze af, en verklaarde met de Nederlanders gemeene zaak te blijven maken.

De Spaansche Koning, teleurgesteld in zijne pogingen om den Prins door voordeelige aanbiedingen van onze zijde af te trekken, loofde thans een premie uit voor hen, die hem vermoorden zouden. De ban, door PARMA den 15en Julij 1580 opentlijk afgekondigd, met verklaring, dat allen, die den Prins niet verlieten, als rebellen zouden gestraft worden, verhaastte de afzwering des Konings door de Generale Staten te 's Gravenhage vergaderd. Men had echter met deze handeling zoo weinig een voornemen om zich aan het eenhoofdig gezag te onttrekken, dat velen de afzwering wilden uitstellen, tot dat ANJOU, dien men in de plaats des Konings wilde aanstellen, uit Frankrijk zou zijn overgekomen. Men zwoer PHILIPS als dwingeland af, niet de vorstelijke regering, die men in de onderscheidene provinciën wilde behouden.

Om de opdragt aan ANJOU wel te begrijpen, moet men in het oog houden, dat de Landvoogd MATTHIAS geen hulp had aangebragt en inderdaad op het laatst niets deed, dan aanspraak maken op een tractement. PARMA veroverde de eene stad na de andere. Het arme Nederlandsche volk was, volgens eene uitdrukking van den Prins, uitgeput en als 't ware naar den laatsten adem hijgende. In die hagchelijke omstandigheden zou de opdragt aan ANJOU, aan den

broeder van den Franschen Koning, en die thans als de toekomstige echtgenoot van ELISABETH van Engeland werd aangewezen, een krachtige hulp tegen Spanje verleenen. Holland en Zeeland stelden echter de regering van een inlandsch Vorst, en wel van ORANJE, op te hoogen prijs, dan dat zij over te halen waren om weder een vreemden landheer aan te nemen, terwijl de andere gewesten, meer dadelijk door PARMA bedreigd, thans daartoe gereeder overgingen. Bij overeenkomst van 20 Augustus 1578, waren die onderhandelingen reeds zoover gevorderd geweest, dat ANJOU zou uitgeroepen worden tot beschermer der Nederlandsche vrijheid, terwijl het beheer der zaken zou blijven bij den Aartshertog MATTHIAS, den Raad van State en de Algemeene Staten. Eenigen tijd later, toen ANJOU hulp verleend had, maar weder naar Frankrijk was teruggekeerd, beloofden de Staten, wanneer de vrede niet tot stand kwam, den Koning te zullen afzweren en den Franschen Prins de opperheerschappij onder zekere voorwaarden aan te bieden. Later, na de afscheiding der Waalsche provinciën door de vereeniging te Atrecht, en na de Unie van Utrecht, werd ANJOU, op aandrang van den Prins van ORANJE, door de Generale Staten tot beschermheer der Nederlanden benoemd.

Den 12en Aug. 1580 ging een gezantschap, met ALDEGONDE aan het hoofd, naar ANJOU. Aan hem zouden alle de titels gegeven worden der vroegere Vorsten. De voorwaarden waren: handhaving van alle voorregten, — geene heffing zonder toestemming, — vergadering van de Staten zoo dikwijls zij het noodig oordeelden, — geene Franschen in den Raad van State, behalve een of twee ter goedkeuring van de gewesten, — voordragt van ambtenaren en bevelhebbers aan de Staten, — in geval van inbreuk, regt der Algemeene Staten om eenen anderen Vorst te kiezen.

Deze bepaling, dat de Staten van hunne gehoorzaamheid zouden ontslagen worden wanneer ANJOU of zijne nazaten den eed verbraken, werd niet dan met groot tegenstreven

van den Franschen Prins vastgesteld, die althans de invoeging naar de oude regten wenschte; maar ook dit te vergeefs. Kort daarna, 23 Jan. 1581, werd te Bordeaux het tractaat over de te verleenen hulp gesloten, terwijl den 13en Januarij 1581 een besluit was genomen wegens het oprigten van eenen Landraad. Later, na zijn komst in de Nederlanden, werd de Fransche Hertog tot Hertog van Brabant, Graaf van Vlaanderen, Hertog van Gelderland, Graaf van Zutphen, Heer van Groningen en de Ommelanden enz. plegtig ingehuldigd, terwijl, krachtens een geheime overeenkomst, de Prins van ORANJE Graaf van Holland en Zeeland zou worden. De Staten van deze gewesten wilden de souvereiniteit aan geen vreemden Heer opdragen. De betrekking van den Prins tot de generale zaken was onder ANJOU hoofdzakelijk eene voortzetting van zijn Luitenant-Generaalschap, dat hij had gehad onder MATTHIAS, die inmiddels in stilte naar Duitschland was gereisd. Nadat de wufte Fransche Prins, die nu eens tot de GUISES, dan tot de Hugenoten had behoord, eenige maanden te Antwerpen had vertoefd, nam hij, waarschijnlijk met het oog op de zamenspanning der GUISES, het besluit oppermagtig te regeren. Enkele plaatsen werden door hem genomen. De aanslag op Antwerpen geschiedde onder het geroep van: *Vive la messe!* Kort na dezen coup d'état, onder den naam van *Fransche furie* bekend, zond HENDRIK van Navarre (Februarij 1583) CALVART (LALABART) naar den Prins van ORANJE, met het voorstel, dat de Nederlanders met de Hugenoten in Frankrijk gemeene zaak zouden maken, in welk geval HENDRIK van Navarre als regent en luitenant-generaal in de Nederlanden zou optreden, een voorslag die echter geen gevolg had.

Inmiddels was de bisschop-keurvorst van Keulen tot de partij der Protestanten overgegaan en velen meenden dat wij met deze gemeene zaak moesten maken. In al deze moeijelijkheden leverde de Prins, uitgenoodigd om zijn gevoelen te doen kennen, een geschrift aan de Staten-Generaal in, dat een meesterstuk is van eene kalme en heldere staatkun-

dige beschouwing des lands. Er stonden slechts drie wegen open:

1). Zich aan Spanje over te geven, hetgeen hij om de godsdienst ondoenlijk hield;

2.) Met ANJOU zich te verzoenen, waarin hij groote zwarigheden vond, na de gebleken trouweloosheid;

3.) Of door eigen kracht den vijand tegen te staan, hetgeen verhinderd werd door *koudbloedigheid*, *kleingeestigheid*, *twistziekte* en *dwaze ijverzucht tegen elkander*.

Hij toonde echter aan, dat PARMA voor de deur stond, en diens krijgsbedrijven alleen door Fransche hulp eene afleiding konden krijgen, — dat enkele steden door de Franschen bezet waren en — dat dus een plotselinge afbreking der onderhandelingen met ANJOU zeer gevaarlijk was. Door deze gematigde raadgeving geraakte hij wel bij een groot gedeelte van het volk, hetwelk elke verstandhouding met den Hertog voor niet minder dan verraad beschouwde, in minachting, maar voor ORANJE golden de wezentlijke belangen van het Land meer dan de volksgunst van den dag.

Kort na het ingeleverd betoog, werd het hertogdom Brabant den Prins aangeboden, doch door hem geweigerd, ten einde geen argwaan te geven, als zocht hij alleenlijk den Koning van Spanje alle zijne landen te benemen, gelijk WAGENAAR (Dl. VII blz. 484.) op het gezag van BOR verhaalt. Ons schijnt de reden hiervan meer te zijn geweest, dat de Prins begreep, dat hij geene genoegzame magt had om Brabant te behouden.

Eenigen tijd later deden de algemeene Staten, volgens de Pacificatie van Gent vergaderd, den wensch kennen, dat de Prins zich als hun *hoofd* gedragen zou, en toen deze zich hiervan verontschuldigde, vonden zij evenwel goed hem aan te nemen tot *hoofd der regering*, dat is tot hoofd van eenen Raad, dien men met gemeen advies zou stellen tot het gouvernement. Dit voorstel is waarschijnlijk door den Prins in beraad gehouden, omdat de onderhandelingen met ANJOU

toen nog hangende waren. Men had, in de hoop op Fransche hulp, nog een gezantschap tot dezen afgevaardigd. De afgezondenen vonden den nog jeugdigen, door zedeloosheid ondermijnden, Vorst reeds overleden (10 Junij 1584).

Terwijl aldus de handelingen over de algemeene regering hangende waren, was bij het vertrek van ANJOU de opdragt van de grafelijke magt over Holland en Zeeland aan WILLEM van ORANJE, ingevolge het renversaal, aan de orde gekomen. De Prins drong aan, dat de kracht der regering bevestigd zou worden. Intusschen werkte de aristocratie in Holland en Zeeland zooveel mogelijk de verheffing van den Prins tot Graaf tegen. Na velerlei beraadslagingen werd, op aandrang van BUYS, den advocaat van Holland, en OLDENBARNEVELD, toen Pensionaris van Rotterdam en reeds een invloedrijk lid der Staten, tot de opdragt in Holland en Zeeland besloten, en het was meer dan waarschijnlijk dat later de andere provinciën hun voorbeeld gevolgd zouden hebben.

Bij de opdragt werden de provinciën Holland en Zeeland geheel afgescheiden van elkander gehouden; de instandhouding der privilegiën en der Unie van Utrecht van den Prins gevorderd, doch het verleenen van nieuwe privilegiën aan de Staten en den Prins gezamentlijk voorbehouden; de aanstelling der hooge regterlijke ambtenaren, uit eene benoeming door de Staten van drie personen, aan den Prins gelaten; het regt der Staten, om zonder beschrijving van den Prins te mogen vergaderen, erkend; de eenparige bewilliging van de Staten tot het uitschrijven van belastingen gevorderd. Aan den Prins werd het admiraalschap opgedragen, doch onder het uitdrukkelijk beding, dat het aan de steden "elk in de hare" vrij zou staan, om des noods zich te wapenen. Naast den Prins werd een raad gesteld, waarvan twaalf leden door de Staten en twee door den Prins benoemd werden, om over "alle zaken de bestiering en bewaring van den lande betreffende", te raadplegen. De Prins mogt over oorlog noch vrede zonder de Staten besluiten.

Waarlijk, indien men deze voorwaarden overweegt, is het wel teregt, hetgeen een kundig doch sterk staatsgezind schrijver daarvan zegt: *Men moet bekennen, dat de oppermagt van den Graaf, door alle die voorwaarden en bepalingen, al te veel werd besnoeid, en dat de gansche klem van regering in handen bleef van de Staten.*

Nogthans nam WILLEM VAN ORANJE de voorwaarden aan. Het was hem genoeg, dat er in de opdragt eene toereikende kracht was, om het Land niet aan eene volslagene regeringloosheid, of aan een vreemden vorst over te geven. De tijd moest het overige doen. De inhuldiging zou den 12en Julij 1584 geschieden: den 10en Julij viel de Prins door het verraderlijk schot van BALTHASAR GERARDS, nadat de moordaanslag van JAUREGUI, in 1582, slechts eene verwonding had ten gevolge gehad, en terwijl meerdere moordenaars rondzwierven, aangevuurd door het bloedgeld dat PHILIPS II had uitgeloofd en door den zegen, dien men te verwachten had van de Kerk, die zich de christelijke noemde.

De moordenaar en zijne confessie is een voorbeeld, hoever het godsdienstfanatisme den mensch kan vervoeren. De moordenaar stierf, in het geloof, eene Gode welbehagelijke daad verrigt te hebben, en de Koning van Spanje, die, om de Heilige Kerk te beschermen, den moordenaar had afgezonden, verhief zijne broeders tot den adelstand.

De vermoorde is in zijn leven een toonbeeld geweest van een vorstelijk edelman, die zich onder het gewigt der gebeurtenissen gevormd heeft tot een Vorst, in leven en sterven vervuld met liefde tot een onderdrukt volk en die teregt *de Vader des Vaderlands* is genoemd.

En de moord zelf, hij verijdelde het plan, dat in eenige hoofden reeds was opgekomen, doch hetgeen eerst, meer dan twee eeuwen later, geheel zou worden verwezentlijkt.

HOOFDSTUK V.

Hagchelijke toestand des Lands. — BUYS, OLDENBARNEVELD, FRANCKEN, MARNIX. — Voorloopige opdragt van magt aan Prins MAURITS en den Raad van State. — Opdragt der Souvereiniteit aan Frankrijk en Engeland. — LEICESTER. — MAURITS wordt Stadhouder. — Strijd tusschen LEICESTER en OLDENBARNEVELD. — Roemvol tijdvak van 1589—1597. — Twaalfjarig bestand — Kerkelijke twisten. — Dood van OLDENBARNEVELD.

Treurig was de toestand waarin ons Vaderland door den dood van WILLEM I gestort werd. Echter had men niet als twaalf jaren vroeger den vijand binnen de Noordelijke gewesten, en was het Land ook minder arm dan toen. Door de kortstondige vereeniging met de Zuidelijke gewesten en de latere afscheiding der Waalsche, hielden twee vijandelijke legers, dat van PARMA en dat van de Staten, ieder een gedeelte der Nederlandsche gewesten in bezit. Holland en Zeeland waren, gedurende den oorlog, gedeeltelijk door den oorlog, zeer in handel en rijkdom vooruitgegaan. De graanhandel van Amsterdam, die "moedercommercie", die ons tot vrachtvaarders voor Europa vormde, nam, benevens de groote visscherij, telkens in omvang toe.

Niettegenstaande dit betrekkelijk gunstige, in vergelijking met het begin van den strijd, was de toestand echter nog hoogst bedenkelijk. De overwinningen van PARMA volgden snel op elkander. Duinkerken, Nieuwpoort, Brugge en Yperen waren reeds gevallen vòòr den moord van WILLEM I,

Antwerpen werd belegerd; elke week bragt de tijding van nieuwe overwinningen van den Spaanschen Landvoogd aan de Staten-generaal, die toen te Delft vergaderd waren.

Den dag na den moord van den Prins werd in de resolutiën opgeteekend: dat de Prins vermoord was, "*Seggende alleen-"lijk, mon Dieu, mon Dieu, ayez pitié de moy et de ton "pauvre peuple*". Teregt begrepen onze voorouders, dat de woorden, die het moorddadig schot aan den Prins plotseling als uit de ziel ontrukt hadden, behoorden tot zijn aan het Vaderland gewijd leven. Door een algemeenen bededagbrief wekten zij het volk op, in de benarde omstandigheden van het Land, Gods zegen af te bidden. Maar eigen krachtsinspanning voegt aan ware vroomheid. Men sloeg zelf handen aan het werk. De Generale Staten vaardigden aan de provinciën en bevelhebbers omgaande brieven af met de plegtige verzekering, "dat, hoe diep geschokt door den onverwachten slag, zij "onbevreesd en tot den laatsten druppel bloed in de verde-"diging der vrijheid zouden volharden." Men riep eene algemeene vergadering ter dagvaart op, ten einde tot de vaststelling der regering te besluiten.

Inmiddels openbaarde zich reeds bij 's Prinsen begrafenis de kleingeestige verdeeldheid over den voorrang. Het moge een nietig punt van ceremoniëel geweest zijn, men kan er echter reeds onderscheidene rigtingen in opmerken. De Raad nevens den Prins, de Staten-generaal en de Staten van Holland wilden elk den voorrang hebben. Onder de aanspraken van het eerste collegie vereenigden zich de vrienden van het vorstelijk gezag; onder die van het tweede die der generaliteit; onder die van het laatste de provinciale en stedelijke aristocratie. Wij laten het verschil op zich zelf daar, maar merken alleen aan, dat aan de Staten-generaal de voorrang werd vergund, en dat dus de partij, die de algemeene Staten als hoogste overheid wilde erkend hebben, voor dat oogenblik de overhand behield.

Deze zelfde rigting zegevierde ook eenigzins bij de op-

dragt door de Staten-generaal van het gouvernement en de regering van de gewesten Brabant, Vlaanderen, Holland, Zeeland, Utrecht, Mechelen en Friesland aan eenen Raad van State, met MAURITS aan het hoofd, welke Raad van State den vroegeren landraad zou doen vervallen. Deze Raad van State, van drie maanden tot drie maanden telkens gecontinueerd, heeft met onderscheidene moeijelijkheden te kampen gehad en vond over het algemeen weinig gehoorzaamheid. De opdragt aan MAURITS was gedeeltelijk te vergelijken met een stadhouderschap over verschillende gewesten, gelijk dan ook Gelderland, dat toen een Stadhouder had, er niet onder begrepen was.

Het persoonlijk middenpunt der vereeniging, meer nog dan de verkozene Graaf in twee provinciën was weggenomen, en de teugels van het bewind, die eene vaste en krachtige hand alleen kon te zamen houden, gingen over in de handen van velen. HUGO DE GROOT, die in de vervolging tegen OLDENBARNEVELD deelde, en wiens getuigenis alzoo niet als partijdig in deze zaak kan worden aangemerkt, zegt, dat er na den dood van WILLEM I velen waren, die eene staatsregering begeerden, *ontijdig naar eene vrijheid hakende, voor welker bezit zij niet waren geschikt.*

In de veelhoofdige regering ontbrak het niet aan velerlei inzigten. Door de voortdurende overwinningen van PARMA werden velen moedeloos, bovenal helden zeer vele Roomschen, nadat zij zagen, dat zij in Holland in het geheel geene vrijheid van openbare godsdienstoefening konden herkrijgen en dat de geloofsvrede niet gehandhaafd werd, om hunne vrijheid van godsdienstoefening te behouden, gewetenshalve naar de Spaansche zijde over. De partij van hen, die naar den vrede neigden, vermeerderde nog met hen, die na de overgave van Antwerpen, op MARNIX's schrijven, begonnen te hopen op eene verzoening met Spanje, met behoud van eenige vrijheid voor de Hervormde godsdienst. Bij den dood van den Prins waren de onderhandelingen met Frankrijk nog niet afgebroken; velen meenden dat zij voortgezet moesten worden; maar ook

hier deden zich onderscheidene gevoelens voor. De staatkunde van WILLEM I was steeds geweest én van Frankrijk én van Engeland hulp te vragen, daar wij Frankrijk, als bondgenoot in de Zuidelijke Nederlanden, noch Engeland op de zee konden missen, en beider hulp het gevaar verminderde van onder de heerschappij van ééne dier mogendheden te komen. De Staten van Holland, wantrouwend op hulp van vreemde vorsten, waren noode die staatkunde gevolgd, maar hadden toch voor hunne zelfstandigheid gewaakt, door onder ANJOU de grafelijkheid aan den Prins op te dragen, en waren ook thans tot iets dergelijks geneigd. Bij de tegenwoordige onderhandelingen met Frankrijk deed MAURITS de regten gelden, die aan zijn vader waren toegekend, en onderscheidene Hollandsche staatslieden hielden ook nu vast, dat bij de nu hangende onderhandelingen met Frankrijk waarborgen voor de zelfstandige regering van Holland zouden genomen worden. De Fransche gezant D'ESPRUNAUX drong er echter op aan, dat de souvereiniteit van al de gewesten aan HENDRIK III zou worden opgedragen, waartoe eindelijk besloten werd. Hollands advocaat BUYS, die meer op de Protestantsche Koningin van Engeland, dan op den dubbelzinnigen en veranderlijken Roomschen HENDRIK III vertrouwen stelde, kon zich met de opdragt der souvereiniteit aan Frankrijk niet vereenigen en vroeg zijn ontslag. OLDENBARNEVELD schijnt er wel vóór geweest te zijn, dat aan MAURITS, ook om Hollands zelfstandigheid te waarborgen, toen reeds de grafelijke magt wierd opgedragen; maar hij gaf door den drang der omstandigheden toch zijne toestemming tot de opdragt der souvereiniteit aan Frankrijk. De pensionaris van Gouda, FRANCKEN, stond de meening voor, dat men het oppergezag aan geen vreemden meer moest opdragen. Weldra moesten wij de vernedering ondervinden, dat de Fransche Koning de souvereiniteit over onze gewesten afwees. Hij zag onze zaken te hopeloos in. Nu werd de souvereiniteit aan Koningin ELISABETH aangeboden, maar ook door haar geweigerd. Zij wilde slechts hulptroepen verleenen.

Gedurende deze onderhandelingen namen de stedelijke regenten zeer in magt toe, door dat het getal zaken aanmerkelijk vermeerderd werd, waarin geene overstemming plaats vond, en waarin de leden der Staten gehouden waren naderen last te vragen. Verzwakking der algemeene generale en provinciale regering was daarvan het onvermijdelijk gevolg en dit te midden van velerlei oneenigheid, en terwijl het leger van PARMA steeds dreigde.

Geen wonder dat het volk en de opregte vaderlandsche staatslieden BUYS, OLDENBARNEVELD, FRANCKEN, de komst van den Engelschen bevelhebber en zijn leger met groot verlangen te gemoet zagen.

Hoe opregt en welgemeend dat verlangen ook was, zoo verloren de Staten van Holland echter noch de belangen van Prins MAURITS, noch die van hun eigen gewest uit het oog. De vrienden van den Prins, onder wien toen OLDENBARNEVELD inzonderheid behoorde, ijverden voor hem en drongen bij de Staten van Holland aan op de erkenning zijner regten en op ontlasting der zware schulden, die Prins WILLEM I had nagelaten.

Daarbij scheen het, nadat de Raad van State, met MAURITS aan het hoofd, geene genoegzame gehoorzaamheid gevonden had, noodig de regering althans provinciaal te concentreren. Nog vóór LEICESTER'S komst, maar nadat het tractaat met Engeland omtrent de landvoogdij van LEICESTER (10 Aug. 1585) reeds gesloten was, werd aan MAURITS voor het gouvernement van Holland, den 1en Nov. 1585, eene instructie door de Staten van Holland verleend. Men ziet daarin duidelijk eene gelijksoortige staatkunde als bij de opdragt aan ANJOU, om het bestuur van Holland eene zelfstandigheid te waarborgen tegenover de mogelijke nadeelen van vreemden invloed, iets dat ook blijkt uit het ongenoegen dat deze stap bij de overige provinciën opwekte.

Nadat LEICESTER met vorstelijken luister en algemeene opgewondenheid den 16en December 1585 te Vlissingen was

ontvangen, werd den 10en Januarij 1586 eene resolutie bij de Staten-generaal genomen, om hem eene nadere magt op te dragen, hetgeen ook geschied is bij het accoord tusschen LEICESTER en de Staten-generaal en de commissie daarop gegrond, van 1 Februarij 1586.

De bron van LEICESTER's magt hier te lande was daardoor tweeledig. Uit krachte van het tractaat was LEICESTER opperbevelhebber met een zeer uitgestrekte magt, terwijl, om den Engelschen invloed te handhaven en zekerheid te hebben voor de betaling van oorlogskosten, eenige versterkte plaatsen, zooals Vlissingen en de Briel, den Engelschen in pand zouden worden afgestaan en twee Engelschen als leden in den Raad van State zitting zouden hebben. De algemeene Landvoogd zou orde stellen op de regering, mits niets ondernemende tegen de regten der Staten, gemeenten of gilden. De Staten, zoo algemeene als bijzondere, zouden zonder bewilliging van de Koningin niet handelen met den vijand. De gezamentlijke Nederlandsche en Engelsche vloot zou staan onder een Engelschen admiraal. De geschillen tusschen provinciën en steden, die door den regter niet konden beslist worden, zouden worden beslist door de Koningin of van harentwege door haren opperbevelhebber.

De magt van LEICESTER, door de Staten-generaal hem opgedragen, had in den geest der Staten de bedoeling, zijn gezag duidelijker te omschrijven, door hem toe te kennen al die wettige magt en dat gezag als de vorige landvoogden ten tijde van KAREL V gehad hadden. Friesland weigerde in die opdragt mede te stemmen, maar de Staten-generaal besloten zonder Friesland de opdragt te doen, op grond: "dat het onredelijk was in zulke gewigtige zaak waar "'s lands ondergang aan hing alles na te laten om eene pro- "vincie", en zij deden dit naar den inhoud van het IXde Artikel der Unie teregt, als zijnde niet begrepen onder de vier gevallen in dat IXde artikel vermeld.

Men dwaalt, wanneer men meent dat aan LEICESTER

de souvereine magt zelve zou zijn opgedragen, daar alleen de uitoefening daarvan hem voor een groot gedeelte was toevertrouwd. De Generale Staten konden zeer naar waarheid, (en niet slechts om genoegen te doen aan ELISABETH, die het hoogst kwalijk nam én van haren onderdaan én van de Staten, dat LEICESTER een eed aan de Staten had gedaan) verklaren, dat zij aan LEICESTER de souvereiniteit niet hadden opgedragen. Niettegenstaande de heerschzuchtige en ijdele LEICESTER met de nieuwe opdragt en inzonderheid met het woord "absolute magt", dat in den stijl dier dagen slechts tegen *tijdelijk* overstond, zeer gevleid was, vond hij toch in de nieuwe inrigting van den Raad van State eene belemmering voor zijn gezag en vorderde, met het oog op de vroegere landvoogden ook teregt, dat de benoeming der leden aan hem zou staan en dat het collegie slechts een adviserende magt zou hebben, iets dat hem werd toegestaan; waarna de plegtige inhuldiging plaats vond en de instructie voor den Raad van State door LEICESTER gegeven werd, den 10en Febr. 1586.

Terwijl alle deze handelingen aanwijzen, welk een groot vertrouwen men in den beginne in LEICESTER stelde en hoe men doordrongen was van de noodzakelijkheid van een krachtig gezag, — altijd echter met behoud der provinciale regering, gelijk ten tijde van KAREL V, — openbaarde zich al zeer spoedig een groote ontevredenheid tegen het bestuur van den Engelschen Landvoogd.

De te hoog gespannen verwachtingen van de vruchten van de Engelsche hulp werden niet vervuld. Daarbij voegde zich dat LEICESTER, bijna dadelijk na zijn komst hier te lande, aan een Vlaamschen gelukzoeker, REINGOUD, een intrigant van een hoogst zedeloos karakter, die de godsdienst geheel als dekmantel voor zijne misdaden gebruikte, zijn volle vertrouwen schonk.

In deze omstandigheden werd, in Maart 1586, OLDENBARNEVELD tot Advocaat van Holland aangesteld. Hij had toen

den ouderdom van bijna 40 jaren bereikt en reeds menig bewijs van opregte vaderlandsliefde, uitnemende bekwaamheid en verwonderlijke vlugheid en werkzaamheid gegeven. Als jongeling had hij onder die dappere vrijwilligers behoord, die eene poging hadden aangewend om Haarlem te ontzetten; reeds spoedig daarop in staatszaken gebruikt, had hij in het vertrouwen van Prins WILLEM gedeeld; hij was nu de laatste acht jaren Pensionaris van Rotterdam geweest, alwaar hij werd opgevolgd door zijn broeder ELIAS VAN OLDENBARNEVELD. Dezelfde beginselen van voorzigtigheid en van godsdienstige verdraagzaamheid toegedaan als de Prins van ORANJE, was de Advocaat van Holland echter door zijn ambt gebonden bovenal de regten en privilegiën der Staten voor te staan. Als een echt advocaat muntte hij daarin door kracht van redeneren en het stellen van memoriën boven allen uit: maar hij verviel ook wel eens in het gebrek van in een zaak, die hij in het algemeen goed en regtvaardig oordeelde, argumenten te gebruiken, die bij grooter onpartijdigheid den toets van waarheid niet konden doorstaan. Naauwkeurig tot in de kleinste bijzonderheden, zag hij toe op de belangen van zijn particulier leven, van zijne familie, van het Land, maar in weerwil van zijn baatzucht was zijne eerlijkheid onomkoopbaar. Als Advocaat van Holland belast met praeadvies en het opnemen der stemmen, hechtte hij er veel aan, dat zijn wil gevolgd werd, omdat hij overtuigd was dat die wil goed was, zonder door ijdele eerzucht aan zijn ambt verbonden te zijn, waarvan hij meer dan eens wenschte ontslagen te worden. Als ambtenaar diep doordrongen van het besef, dat hij zijn geheele leven aan het Vaderland moest toewijden, was hij geen man om veel uitspanning te genieten, maar iemand die steeds tot werken gereed was. Én daardoor én door zijne buitengewone bekwaamheden werd hij reeds vroeg onmisbaar geacht in alle belangrijke staatsaangelegenheden. Vroeger waren OLDENBARNEVELD's staatkunde en karakter slechts gedeeltelijk bekend, thans,

nu zijne memoriën en brieven zijn uitgegeven, is voor hem een gedenkteeken opgerigt, dat hem in zijne buitengewone grootte doet waarderen.

Aanvankelijk had OLDENBARNEVELD de komst van LEICESTER met blijdschap gezien, en schijnt hij eenstemmig met andere staatslieden tot de opdragt van diens magt in Febr. 1586 medegewerkt hebben. Maar al zeer spoedig was de voorzigtige, naauwgezette Hollandsche staatsman op zijne hoede. Als Advocaat van Holland moest hij optreden om de belangen van den handel en van het finantiewezen te verdedigen tegen de ondoordachte maatregelen van den Engelschen Landvoogd, wiens positie niet gemakkelijk was geworden, door de afkeuring, die de aanneming van het gezag, hem door de Staten-generaal opgedragen, had verwekt bij de Koningin, die wel de Nederlanders helpen, maar hare zaak met de hunne niet al te naauw wilde vereenigen.

De strijd tusschen LEICESTER en OLDENBARNEVELD en hunne partijen levert een even belangrijk tooneel uit een menschkundig als uit een staatkundig oogpunt op. In den strijd werden de gemoederen al meer en meer verbitterd, en ofschoon de kunde, de opregtheid en het juiste inzigt in het belang des Vaderlands grootendeels aan den kant van OLDENBARNEVELD gevonden worden, is het tevens niet te ontkennen, dat de groote staatsman zich door zijnen ijver dikwijls te ver liet medeslepen en stellingen verdedigde, die velen de partij van LEICESTER boven de zijne deden aankleven en bij de nakomelingschap het denkbeeld hebben ingeboezemd, alsof hij tot de oligarchische partij behoorde, ofschoon hij haar inderdaad alleen als hulpbende in zijn wederstand tegen LEICESTER gebruikte.

Terwijl LEICESTER eene verregaande toegeefelijkheid omtrent de lafheid en ontrouw van sommige der krijgsbevelhebbers betoonde en daardoor het leger de zedelijke kracht benam, waakten de Staten zooveel mogelijk, dat de schuldigen gestraft werden. Terwijl LEICESTER's ambtenaren

met een REINGOUD en PROUNINK aan hun hoofd, meestal Vlamingers of Brabanders waren, wedijverden de Hollandsche regenten om de knevelarijen en schelmerijen van die vreemdelingen te beperken. Terwijl de Landvoogd als krijgsman den handel op Spanje wilde verboden hebben, wedijverden de Staten van Holland om dien handel, die meer de onzen dan den vijand bevoordeelde, te behouden.

Te midden van alle deze twistpunten, kwamen nog de kerkelijke geschillen. De na het overgaan van Vlaanderen en Brabant aan de Spaansche zijde, naar Holland gevlugte Hervormden kleefden meerendeels de leerbegrippen van CALVIJN aan. Zij die reeds vroeger in Gent den Prins van ORANJE opentlijk voor een ongodist hadden uitgemaakt, predikten nu hier in Holland dezelfde beginsels; en terwijl zij den wellustigen en zedeloozen LEICESTER als een GIDION den Godsheld, van den predikstoel verhieven, braakten hunne liefdelooze monden niets dan laster uit tegen de Hollandsche regeringsleden, die, op het voorbeeld van WILLEM I, de magt der Kerk niet boven die van den Staat wilden erkennen, en gematigdheid omtrent het toelaten van de godsdienstige begrippen in de Kerk wilden in acht genomen hebben. Deze partij was des te gevaarlijker, omdat het volk, altijd meer geneigd tot het gelooven van duistere verborgenheden, dan tot het aankleven van eene reine godsdienstleer, de Vlaamsche predikers aanhing, en behagen schepte in persoonlijke aanprijzingen en veroordeelingen.

LEICESTER was nog geen jaar in de Nederlanden geweest, of zijne heerschzucht begon in allerlei willekeurige handelingen uit te spatten. Om zonder de Staten-Generaal geld te krijgen werd een Raad van finantiën, met REINGOUD als thesaurier, opgerigt; PAULUS BUYS, de gewezen advocaat van Holland, die aan LEICESTER had toegevoegd, "dat hij REINGOUD niet als commies zou begeeren en veel minder onder hem als commies wilde dienen," werd wederregtelijk door LEICESTER gevangen genomen. Verscheidene burgers wer-

den op die wijze buiten Utrecht gezet. De Staten verzetteden zich met kracht tegen al deze willekeurige handelingen, en het was tot openbare oneenigheden tusschen beiden gekomen, toen LEICESTER naar Engeland vertrok, deels om zich te verantwoorden over de weinige afbreuk, die hij den Spaanschen deed, deels omdat de ontdekte zamenzwering van BABINGTON en het proces tegen de ongelukkige Koningin MARIA nieuwe trouwbetuigingen van den Engelschen hoveling schenen te vorderen.

Gedurende zijn verblijf in Engeland waren de Staten van Holland en Zeeland ijverig bezig, zooveel mogelijk het gezag van LEICESTER te beperken, en door een gezantschap aan de Koningin haar de verkeerde maatregelen van haren Landvoogd onder het oog te brengen en hunnen wederstand te verontschuldigen. Het eerste ging naar wensch, het tweede minder. ELISABETH niet blind voor de staatkundige dwalingen van haren Landvoogd, wilde toch van haren gunsteling door de Nederlanders geen kwaad hooren, en beschouwde zich zelve daarenboven beleedigd in de beperking van het gezag van haren Gouverneur-Generaal.

In deze verwarde tijden, waarin eerlooze intriganten als REINGOUD en PROUNINK, mannen van invloed waren, had men door het gansche Land gelukzoekers, die, om hunne grootheid te bevorderen, niets liever zagen, dan dat door hunnen invloed de souvereiniteit nogmaals onbepaald aan Koningin ELISABETH werd opgedragen, terwijl LEICESTER dan het oppergezag zou uitoefenen en zij de vruchten hunner intrigues van hem zouden kunnen ontvangen. Utrecht was het broeinest van het geknoei. Eene verandering in de regering op het drijven der burgerschapsleden was er tot stand gekomen, en door den nieuwen magistraat met Burgemeester PROUNINK werden thans, geheel buiten de regelen van de Utrechtsche Unie, afgevaardigden uit de provinciën opgeroepen, ten einde over een onbeperkte opdragt der souvereiniteit aan de Engelsche Koningin in overleg te

treden. Het volk werd opgewekt om daaraan deel te nemen. Deze handeling van de Utrechtsche magistraat had een nasleep van vertoogen en contra-vertoogen voor en tegen LEICESTER's bestuur ten gevolge. Op den brief van Utrecht van 7 Maart 1587 volgde een antwoord van de Staten van Holland, van 17 Maart, waarin zij hun gehouden gedrag tegenover LEICESTER verdedigden. De brief, vermoedelijk door FRANCKEN of OLDENBARNEVELD opgesteld, werd gevolgd door een verdedigingsgeschrift van Burgemeester PROUNINK en later door een uitvoeriger memorie van het Engelsch lid van den Raad van State WILKES, die in het breede opsomde de punten, waarin LEICESTER's magt verkort was geworden, en betoogde, dat de souvereiniteit bij het volk berustte en niet bij de Staten. Dit vertoog gaf aanleiding tot het vermaarde tegenvertoog van de Staten van Holland van 16 Julij 1587, dat later tot grondslag van ons Staatsregt door de provinciale staatsgezinde partij aangenomen, doch door de andere steeds weêrsproken is. Men schrijft meestal, dat in dat vertoog is beweerd: dat de Staten der provinciën souverein waren. Dit is echter slechts gedeeltelijk waar. De Staten van Holland voerden tegen de memorie van WILKES aan: dat sedert 800 jaren de regering berust had bij den Graaf en de Staten en verder door onderscheidene privilegiën was omschreven, — dat de regering derhalve was een *wettige* regeringsvorm, en dat daarin slechts met bewilliging van de Staten verandering kon worden gemaakt. In de latere vertoogen hebben de Staten van Holland uitdrukkelijk verklaard: dat noch de Graaf, noch de Staten onbeperkte Souvereinen waren, maar dat elke regering was om het volk, en dat deze volksgezinde regering het best werd waargenomen door de Vroedschappen en de Staten.

OLDENBARNEVELD en de Staten van Holland hebben zich toen en naderhand altijd zeer verzet, zoowel tegen willekeurige overheersching als tegen democratische regeringsbegin-

selen. Hun stelregel was, dat de belangen des Volks het best werden waargenomen door patriotsche regenten in de steden en de Staten. "*Niet overheerd, maar ook niet ver-*"*knecht*" was hun stelsel. Dit beginsel moest, bij gebrek aan volkskeuze, naar oligarchie leiden. Men was echter nog zeer verre verwijderd van een eigentlijke aristocratie. In die nog zeer gevaarlijke tijden was er weinig ambtsbejag. De regenten behoorden voor het grootste gedeelte tot den handelsstand. De Brabanders spotten met den Souverein HANS BROUWER en HANS KAASKOOPER, en LEICESTER had gaarne gezien, dat meer edelen de burgerluî in de regering vervangen hadden. Het geheele vertoog van Julij 1587 was meer een staatkundig programma tegen de volksgezinde beginselen, die door de partij van LEICESTER listig werden voorgewend, dan wel het uitvloeisel van de innerlijke overtuiging der staatslieden, die het deden opstellen, van welke de meesten de noodzakelijkheid van een éénhoofdig gezag, of ten minste van een algemeen bestuur, in de zaken die door de Unie algemeen waren gemaakt, erkenden, doch niet zoodanig als het door de willekeur en het onverstand van een LEICESTER werd uitgeoefend.

Na de terugkomst van LEICESTER uit Engeland waren zijn regering en krijgsbeleid even ongelukkig als vroeger. De tegenkanting nam hierdoor in kracht toe, en dit bragt den Landvoogd tot het voornemen, om zich met geweld van eenige steden meester te maken, toen hij in het laatst van 1587, gelukkiger wijze, op aandrang der Engelsche ministers werd terug geroepen, en uit het Land vertrok te midden der twistende partijen, die hij had aangestookt, en der overwinnende wapenen van PARMA, die hij niet had kunnen weêrstaan.

Was onze toestand na den dood van WILLEM I hagchelijk geweest, thans was hij het niet minder. Liefdelooze predikers hadden het volk tegen de Hollandsche regenten opgezet en waren er in geslaagd om de regering in verachting

te brengen. Wel had men sommige schrijvers, wegens hunne verregaande beleedigingen van MAURITS, OLDENBARNEVELD en de Staten, in regten vervolgd; doch deze vervolging bragt heviger misnoegen dan onderdrukking van het kwaad te weeg. De regenten, die men in den tegenstand tegen LEICESTER had aangevoerd, deden allerlei aanspraken gelden. De eenigheid tusschen de provinciën was verslapt; naijver op elkander was de drijfveer van velen, en de Staat zonder vaste regering.

Het eerste, wat OLDENBARNEVELD meende te moeten doen, was éénheid in de regering te brengen. Ten einde dit te bewerkstelligen, droeg men in het plakaat, waarbij de afkondiging van LEICESTER'S afstand geschiedde, de generale regering aan den Raad van State op, en deed het met buitengewone plegtigheid publiceren. Men poogde zoo veel mogelijk de verschillende partijen te verzoenen. Het opdragen van de generale regering aan een LEICESTER'S gezind collegie, waarin nog twee Engelschen zitting hadden, was daartoe een eerste middel; eene raadpleging van Prins MAURITS, die toen nog geheel door OLDENBARNEVELD bestuurd werd, met de predikanten over eene vredehandeling met Spanje, waardoor hunne hooghartigheid gevleid werd, diende tot hetzelfde oogmerk, en het toelaten van de steden Weesp, Muiden en Naarden in de Staten, waardoor men de magt der groote steden eenigzins verzwakte en de LEICESTER'S gezinde bevolking van die steden won, was een derde middel, om deze verzoening te bewerken.

De Staten van Holland, op welke OLDENBARNEVELD een vermogenden invloed had, droegen MAURITS voor tot Kapitein-generaal der Unie, doch dit mislukte toen. In Holland en Zeeland echter werd hem als Stadhouder een uitgebreider gezag opgedragen, en dit werd later nog vermeerderd, en wel zoodanig, dat SLINGELANDT, in stadhouderloozen tijd, bij de vermelding hiervan oordeelt: *Hieruit kan men in het voorbijgaan aanmerken, hoe ver al in die tijden de complaisance*

voor een Stadhouder ging, en hoe weinig een zoo schrander minister als OLDENBARNEVELD *voorzag, de gevolgen van Prins* MAURITS *minder afhankelijk te maken in de exercitie van zijn ambt; gevolgen, welke dien minister 25 jaren daarna duur stonden.* Wij schrijven echter deze vermeerdering van magt geenszins aan de mindere schranderheid van 's lands Advocaat toe, maar veeleer aan zijn innige overtuiging, dat eene regering zonder hoofd niet wenschelijk was, en weinig kon hij toen voorzien, dat hij eenmaal tegenover MAURITS zou worden geplaatst.

Door het toedoen van OLDENBARNEVELD werd de magt van MAURITS, in 1591, 1593 en 1597 nogmaals eenigzins uitgebreid en meermalen werd op zijn aandrang in overweging genomen: of men aan den Prins de grafelijke magt over Holland en Zeeland niet zou moeten opdragen. In 1602 werd ten zijnen huize eene vergadering belegd van de afgevaardigden der voornaamste Hollandsche steden, waarin hij hun te kennen gaf, dat verscheidene regenten in Zeeland van oordeel waren, dat men aan Prins MAURITS het graafschap behoorde te defereren. OLDENBARNEVELD drong er op aan, dat indien Zeeland voorging, Holland zou moeten volgen, en *recommandeerde daarbij seer de meriten van syne excellentie ende van sijn Heer vader.* Door de andere tegenwoordig zijnde personen werd echter zulk eene verheffing niet dienstig geoordeeld. Het volgende jaar werd op eene dergelijke geheime vergadering van regenten op nieuw door den advocaat voorgedragen (*vermaent*), dat den eenen of anderen tijd het regt van den Prins als Graaf nog eens zou uitbarsten; doch ook toen kwam men niet tot een besluit. Eenigen tijd later drong de Raadpensionaris bij FRANCKEN er op nieuw op aan, dat men zich niet met den vijand verdragen moest, voor dat men het land in meerdere zekerheid gesteld, en met Prins MAURITS gehandeld had op gelijke voorwaarden, als weleer met zijnen vader. Het schijnt echter, dat MAURITS zelf, althans na 1600, zeer weinig ge-

steld was op den grafelijken titel van Holland en Zeeland, op gelijke voorwaarden als die aan zijn vader was toegekend, en inderdaad geen wonder. De zaken waren geheel veranderd. Als voornaamste Prins in al de Vereenigde Nederlanden geëerd, zou hem het graafschap van Holland en Zeeland weinig magt en aanzien hebben toegevoegd.

De magtsuitbreiding, die voor den Prins begeerlijk kon schijnen en door zijne vrienden gewenscht werd, was veeleer uitbreiding van zijne magt in betrekking tot alle de Nederlanden. Langzamerhand was hij Stadhouder geworden van al de gewesten, behalve van Friesland, waar WILLEM LODEWIJK, dien MAURITS als een ouderen neef eerde, het stadhouderschap bekleedde. Na het vertrek van LEICESTER was MAURITS tot de algemeene regering steeds in naauwere betrekking gekomen als Admiraal-generaal over de zeemagt, als Kapitein-generaal over de landmagt in de meeste gewesten en als opperbevelhebber van het leger; daarenboven was hij de eerste in den Raad van State. Met het oog op die betrekking tot de algemeene zaken, moet inzonderheid beschouwd worden de belangrijke memorie van OLDENBARNEVELD in 1607 opgesteld, waarin hij in het breede betoogde, dat voor het sluiten van het bestand zorg moest gedragen worden èn voor een behoorlijke krijgsmagt om gereed te zijn, wanneer het bestand eens mogt verbroken worden, èn voor een vaste algemeene regering, daar de vijand niet zou ophouden door omkooping en andere middelen zoo mogelijk tweedragt te zaaijen. Deze memorie schijnt de voorbereiding geweest te zijn van het voorstel door de Staten van Holland aan de Staten-generaal in 1609 gedaan: *Dat om de Vereenigde Nederlanden te beter in goede unie, eenigheid en ordre te conserveren het Gouvernement en Kapitein-Generaalschap van alle de Vereenigde Nederlanden zoude worden gedefereerd aan zijne Exellentie, onder behoorlijke Commissie en Instructie.* Doch ook dit bleef zonder gevolg. Friesland, Overijssel, Groningen en de Ommelanden hielden het tegen,

daarbij viel het, gelijk DE GROOT schrijft, niet zoo gemakkelijk eene wijze van regering, die men twintig jaren met goeden voorspoed gevolgd had, te veranderen, en zij, wier belang het was, dat de zaken in den toenmaligen stand bleven, bragten ligtelijk te weeg, dat de onderhandelingen omtrent eene verheffing van den Prins eerst vertraagd en daarna geheel gestaakt werden, tot groot nadeel van het Vaderland, gelijk onderscheidene vrienden van 's lands advocaat, die in 1619 vervolgd zijn, en dus Prins MAURITS niet toegenegen waren, meermalen hebben verklaard. De tijd voor de eenheid van alle de Nederlanden onder één hoofd rijpte eerst zeer langzaam. De tegenkanting tegen de magtsvermeerdering van Prins MAURITS, als hoofd der generale regering, kwam in geenen deele van OLDENBARNEVELD, die daarvan de noodzakelijkheid zeer duidelijk inzag, maar van den Raad van State, en misschien ook wel zijdelings van den Frieschen Stadhouder, wiens magt bij zoodanige opdragt van het generale gouvernement van MAURITS geheel op den achtergrond zou geraken, waarom men ook had voorgedragen, dat de opdragt eerst na den dood van den Frieschen Stadhouder hare volle uitwerking zou hebben.

Een ander plan van regeringsvorm werd gedurende de onderhandelingen over het bestand door den Franschen gezant voorgesteld: Prins MAURITS zou aan het hoofd staan van eenen raad over al de gewesten, waarin de Engelsche zoowel als de Fransche gezanten zitting zouden hebben, en OLDENBARNEVELD groot-zegelbewaarder zou zijn. Noch MAURITS, noch 's lands advocaat namen in dit plan genoegen; het zou het Land aan vreemden invloed ten prooi gelaten hebben. Hetgeen in de verhooren van OLDENBARNEVELD voorkomt omtrent het vermoeden dat MAURITS zou gestaan hebben naar hooger gezag, moet beperkt worden tot *willekeurig* gezag, daar OLDENBARNEVELD meermalen op wettige uitbreiding van het gezag heeft aangedrongen.

In de roemrijke tien jaren, van 1588—1598, bestuurde

OLDENBARNEVELD in de Staten-generaal, werwaarts hij de behandeling der gewigtigste zaken had overgebragt, toen hij door Engelschen invloed uit den Raad van State was geweerd, de buitenlandsche betrekkingen op eene wijze, die de opkomende natie niet meer deed voorkomen in die nederige houding als vroeger, toen men nu aan Frankrijk dan aan Engeland de souvereiniteit aanbood, maar als een op zich zelf staand volk, hetwelk met zijne bondgenooten verbonden sluit, en bij de hulp die het ontvangt hulp verleent: — deed MAURITS aan het hoofd van een wel ingerigte, en door de Staten thans wel voorziene legermagt (de oude bekrompenheid was grootendeeels verdwenen) zijnen magtigen tegenstander telkens wijken en verhief zijnen naam tot dien van de grootste veldheeren van Europa — en had het eigentlijke binnenlandsch bestuur bijna onbeperkt plaats bij de vroedschapscollegiën en de Staten.

Uit dezen gang van zaken ontwikkelden zich van lieverlede een vierledig regeringsstelsel, dat als een waarborg voor de vrijheid en het welzijn des Lands ook later werd beschouwd: — afscheiding van het politieke en militaire; — afscheiding van de zaken der generaliteit van het inwendig beheer in de provinciën; — afscheiding weder van het plaatselijk bestuur, van de meer algemeene of provinciale zaken; — en als bekrooning van die magtsverdeelingen, een regterlijke magt en een magt van beslissing bij Provinciale en Generale Staten, wanneer er botsing ontstond tusschen de steden of de provinciën. Het laatste was echter, tot groot nadeel van het Land, zeer weinig ontwikkeld.

De Generale Staten hadden geene wetgevende magt dan in de zaken, die door de Unie gemeen waren gemaakt, terwijl de wetgevende magt in de provinciën nog zeer beperkt bleef door de privilegiën der steden, waardoor in de landprovinciën, waar de steden minder regten hadden, ook meer voor de burgerlijke en strafwetgeving kon worden gedaan. De geschillen over de grenzen van kerkelijk en wereldlijk

gezag zocht OLDENBARNEVELD door eene kerkordening, door even vele predikanten als staatsleden ontworpen, voor altijd te smoren, maar zijne staatkunde stiet af op den onbuigzamen wil der stedelijke aristocratie en op de niet ongegronde vrees der predikanten, dat de Kerk te veel *onder* den Staat zou staan. Delft, Gouda, Rotterdam, Hoorn en Medemblik wilden de kerkordening, toen zij in de Vergadering werd voorgedragen, niet goedkeuren, omdat daardoor de magt der stedelijke regeringen verkort werd; en de zaak bleef steken, hetgeen OLDENBARNEVELD zich zoodanig aantrok, dat hij zijn ontslag verzocht en niet dan met moeite werd overgehaald aan te blijven.

De koophandel bereikte eenen tot op dat tijdstip ongekenden bloei. De rijkdom van het nog kortelings zoo uitgeputte Land ging alle beschrijving te boven; het ontzag voor de regenten keerde weder; wetenschappen begonnen in het thans rustige Land zich te verspreiden; de vijand werd steeds van de grenzen geweerd, en ware 's lands Advocaat in 1598 gestorven, zijn naam zou door alle partijen gezegend, zijne nagedachtenis bij allen in dankbare herinnering zijn geweest.

In 1598 stierf PHILIPS II, en zijn opvolger verbood eensklaps allen handel met de Nederlanders. Het strekte slechts om onze Oost-Indische togten te doen aanvangen. En OLDENBARNEVELD was weder de werkzame staatsman, om die togten te bevorderen en de eerste grondslagen van ons koloniaal bestuur vast te stellen. Wel bragt de handel gedurende den oorlog groote winsten aan, maar toch drukten de belastingen zeer zwaar, en nadat Koningin ELISABETH gestorven en JACOBUS in 1604 den vrede met Spanje gesloten had, begon men ook hier zeer naar het einde van den strijd te verlangen. Het belang des koophandels scheen het te vorderen, het voordeelig standpunt waarop men stond het aan te raden, en voorzigtigheid drong naar het einde van een oorlog, waarvan men bij langer krijg voeren den uitslag niet wist. OLDENBARNEVELD ijverde voor het tot stand

brengen van een vrede. Maar van de Spaansche zijde kon men er nog niet toe komen, de vrijheid van de Roomsche godsdienst in de Nederlanden prijs te geven en voor altijd onze onafhankelijkheid te erkennen, en zoo werden de vredesonderhandelingen beperkt tot de onderhandelingen over een langdurig bestand.

De dappere MAURITS, vol van het jeugdige vuur eens oorlogshelds, zag zich ongaarne in zijne roemvolle loopbaan te midden van zijne luisterrijke overwinningen gestoord. De lagere volksklasse, vooral met oorlogsbedrijven ingenomen, koesterde ongeloofllijke verwachtingen van den held, die Europa met zijnen naam vervulde en was op de hand van MAURITS; maar de staatkunde van OLDENBARNEVELD, geruggesteund door het belang des koophandels, de wenschen der steden, die hare opbrengsten liever tot plaatselijke verbeteringen dan tot den oorlog besteed zagen, zegevierde. MAURITS liet zich eindelijk overreden tot het bestand mede te werken. Frankrijk en Engeland zochten gedurende die onderhandelingen de Republiek geheel en al van hunnen invloed afhankelijk te maken; maar noch MAURITS, noch OLDENBARNEVELD werden in de strikken der diplomatie gevangen. Beiden waren onverzettelijk op het punt der erkentenis van de onafhankelijkheid der Vereenigde provinciën, en deze eenstemmigheid, meer nog dan de pogingen van JEANNIN, bragt bij het sluiten van het bestand eene verzoening tusschen den Prins en 's lands Advocaat te weeg, die het twaalfjarig tijdperk onder de gelukkigste vooruitzigten deed beginnen, ofschoon de vonken van godsdienstige tweedragt onder de assche smeulden en weldra de bevolking het vuur der partijschappen zou doen ontbranden.

Bij het onveranderlijke van het Goddelijke, heeft de godsdienst der menschen hare geschiedenis van ontwikkeling in de menschelijke zamenleving. Duizende jaren gingen voorbij, voor dat het volmaakte godsdienstig geloof door des menschen

zoon werd beleden, en nog meerdere duizenden van jaren zullen voorbijgaan, voor dat het rijk van waarheid en geest in zijn vollen wasdom in het maatschappelijk leven zich zal openbaren. Eeuwen verloopen vóór dat een oppervlakkig godsdienstig instinct tot een klaar volksbewustzijn wordt verheven en vóór dat de kracht der zinnelijke hartstogten door de energie van het leven voor al wat schoon en goddelijk is vervangen wordt. De godsdienst des geestes wies langzaam in de Europesche zamenleving onder het priestergezag en de kerkdienst van het Romanisme op. De zucht voor reformatie in de Kerk openbaarde zich het eerst in twijfel en ongeloof aan hetgeen men "Roomsche superstitiën" noemde. In deze tumultuarische periode naar het betere werden ook waarheden, die, naar veler oordeel, behouden moesten blijven, geloochend. Was het wonder, dat de nieuwe kerkelijke gemeenten, bij het wegvallen van het priestergezag, naar een ander gezag verlangend uitzagen. Ook bij de geweldigste omwentelingen wordt nog veel van het oude behouden; het gezag van de pauselijke kerk werd overgebragt op het schriftgezag en het gezag van de Synode. En blijft men in het Protestantisme stilstaan, dan kan nog wel eens de levende paus den voorrang op den papieren paus verkrijgen in het bestuur van die Katholieke Kerk, waartoe allen behooren, die door den geest van God geleid worden. Men heeft aan het Protestantisme herhaalde malen verweten, dat het dogmatische verdeeldheden aankweekte en slechts synodaal gezag in plaats van het pauselijk gezag gesteld heeft. Beide die verschijnselen lagen in den aard der nog slechts gedeeltelijke godsdienstige hervorming van de 16de eeuw. Op het groote gebied der zamenleving ontwikkelen zich de meeningen eerst in hare eenzijdigheid, en bij tegenstelling, in vijandige botsing met elkander, vóór dat men komt tot den toestand, waarin de verdraagzaamheid geen onverschilligheid, de waarheidsliefde geen egoïstische zucht tot eigen meening is en waarin de Kerk verschil van meening kan toelaten, omdat

er éénheid van geest aanwezig is. Men handelt zeer verkeerd, wanneer men in de kerktwisten in het begin der 17de eeuw niets dan kleingeestige, spitsvondige geschillen ziet, al is het ook dat liefde tot eigen meening en gezag toen een groote rol heeft gespeeld en er nog weinig begeerte was tot toenadering, omdat het inzigt van mogelijke overeenstemming tusschen het onderscheidene nog bij het algemeen ontbrak. Zou er geen waarheid gelegen zijn in de stelling, dat de Hervormde kerk, Gods almagt, — de Luthersche, den weg der zaligheid door het geloof, — de Remonstrantsche, de vrije overgave aan Gods genade, — de Doopsgezinde, het Koningrijk Gods bestaande in vroomheid, boven andere leerstellingen hebben vastgehouden, maar dat thans die eigenaardige punten van verschil hun belang verliezen, naarmate men begint in te zien de eenzijdigheid der vroegere godgeleerde rigtingen, hier de dorre regtzinnigheid, dáár een niet overwonnen leer der Roomsche sacramenten, elders weder een onhoudbaar dualistisch standpunt en een methodisme, dat voor de vormen van het godsdienstig leven de inwendige kracht daarvan miskende? Het redelijk geloof des Christens staat des te hooger, naarmate zijn verstand en zijn gemoed beide ontwikkeld zijn, om het licht aan te nemen, dat Gods liefde in de wereld doet schijnen. In het begin der 17de eeuw, toen de Hervormde gemeente nog naauwelijks gevormd was, en voor het grootste gedeelte nog bestond uit personen in de Roomsche leerstellingen opgevoed, was er wel gegronde vrees, dat de betere en gezuiverde godsdienstige overtuiging weder zou te niet gaan, wanneer men zich niet hield aan eenig gezag, terwijl het evenmin te ontkennen is, dat een stem des gewetens en diepe eerbied voor zedelijkheid hebben doen protesteren tegen de leer der praedestinatie, waarvan zooveel misbruik gemaakt werd om velerlei zedeloosheid te bedekken. Wij mogen de godsdienstige kerktwisten van het begin der 17de eeuw niet beoordeelen naar het licht, waarin wij thans leven; maar toch heldert een latere eeuw dikwijls

de karakters en denkwijzen op van mannen, wier gevoelens vroeger zijn veroordeeld. Zonder de Hervorming zou de vrome MERULA een ketter zijn gebleven. Nu eerst wordt gewaardeerd hoe DUIFHUIS een Christendom boven geloofsverdeeldheid predikte, en wordt een karakter van COORNHERT beter algemeen verstaan.

Maar wij mogen over de godsdiensttoestanden in het begin van de 17de eeuw niet verder uitwijden. Wij moeten inzonderheid de aandacht bepalen op het verschil van gevoelen, dat ten opzigte van de regten der overheid in kerkelijke zaken tusschen de partijen bestond.

De streng confessionele Calvinistische rigting wilde de Kerk zelfstandig en onafhankelijk; daarin had zij op haar standpunt volkomen gelijk: aan de wereldlijke magt voegt geen oordeel over de leer der godsdienst; maar haar onafhankelijkheid werd inderdaad overheersching, daar zij hare leer streng in de Kerk wilde handhaven en bepalen, en nu de overheid verpligt rekende, niet alleen haar als de ware Kerk te beschermen, maar ook de openbare uitoefening van elke andere godsdienst te verbieden. ARMINIUS en zijne volgelingen lieten verschil van gevoelens in de Gereformeerde Christelijke Kerk toe en onderwierpen zich aan de overheid, waar deze de rust in de Kerk handhaven en, tot beter orde, toezigt op de aanstelling van predikanten uitoefenen wilde.

Reeds zeer kort na het sluiten van het bestand, toen de politieke pamphletten en de legerberigten ophielden de aandacht te boeijen, begonnen de theologische strijdschriften, met allerlei uittartende titels het licht te zien. Nadat de *Remonstrantie* in het leven was verschenen werd voortdurend over de vijf betwiste punten gepredikt, zelden met liefde jegens andersdenkenden, meestal met haat en beschimping. De gemeente trok partij, hier voor de Remonstranten, dáár voor de Contra-remonstranten, terwijl de partijpredikatie in straatgezang haar weerklank vond en men niet zelden van beschimpende woorden tot beleedigende daden

kwam. De Staten van Holland, in welke provincie de twisten het hevigst waren, namen allerlei maatregelen om de twisten te stillen. In de geheime resolutiën vermaanden zij de stedelijke regenten om met zachtheid de uitspatting van het "odium theologicum", zoo mogelijk, te keeren; in hunne openbaar uitgegeven plakaten drong zij met ernst aan tot vrede. Sommigen, en onder hen in den aanvang vele Remonstranten, meenden, dat aan de kerkelijke geschillen slechts een einde zou komen door het bijeenroepen van eene nationale synode. De meer vrijzinnige rigting, die meerdere vrijheid in de Kerk wilde toelaten, zag zeer juist in, dat, bij den opgewonden toestand der gemoederen, eene nationale synode slechts zou kunnen strekken tot uitsluiting van hen, die naar hun begrip van Kerk, regt hadden in de Kerk te blijven.

Tot 1614 was de verhouding tusschen Prins MAURITS en OLDENBARNEVELD nog verre van vijandig. Er was meermalen verschil van inzigt geweest tusschen den moedigen krijgsman en den bedachtzamen advocaat; maar de meer naauwkeurige beoefening der geschiedenis heeft duidelijk aangetoond, dat de geruchten omtrent geheele verwijdering tusschen den Prins en den Advocaat, die ten gevolge van den strijd in Vlaanderen zou hebben plaats gehad, geene waarheid zijn geweest en dat nog in 1614 de achting en vriendschap van MAURITS voor den grijzen staatsman groot waren. Na dien tijd hebben echter de Friesche Stadhouder WILLEM LODEWIJK, enkele regenten en predikanten, te goeder trouw, zoo wij gelooven, den Prins het gevoelen doen aankleven, dat hij door zijnen eed gebonden was de Hervormde Kerk te beschermen en dat de Contra-remonstranten de ware Hervormden waren.

Na 1614 is de kerkelijke strijd meer en meer een staatkundige geworden. Op sommige plaatsen scheurden de Contra-remonstranten zich af. Bij den toenmaligen toestand van het staatskerkregt wilde men geene conventikelen toelaten;

men wees er op dat elke scheurmakerij door alle kerkleeraars ongeoorloofd werd gehouden. De afzonderlijke bijeenkomsten werden verboden. Het was voorzeker inderdaad weinig vrijheidlievend; maar bij de beoordeeling daarvan vergete men niet, dat de vervolging van afgescheidenen nog twee eeuwen later heeft plaats gehad onder een grondwettig bestuur en op aandrang van predikanten en staatslieden, die zich liberaal noemden.

Het plakaat van de Staten van Holland, waarbij den predikanten gelast werd niet over de betwiste punten te prediken, werd door de Contra-remonstranten zoo euvel opgenomen, en naar hunne confessionele begrippen teregt, dat men schreeuwde, dat PHILIP's dwingelandij nog dragelijker was geweest dan zulk een gebod. De afzonderlijke vergaderingen van Contra-remonstranten namen hand over hand toe. Verscheidene vrienden van den Lands-advocaat rieden hem aan, geene strengheid meer te gebruiken. Het hielp niet: OLDENBARNEVELD en de meerderheid van de Staten van Holland bleven hunne eens aangenomen beginsels getrouw. Een nieuw plakaat, hetwelk allen, die zich schuldig maakten aan scheuring in de Kerk, met de straf van rustverstoorders bedreigde, deed nieuwe klagten oprijzen. De verschillende regtbanken, stedelijke regeringen, de leden der Staten-generaal, die van Holland, het Hof en de Gecommitteerde Raden, alles raakte oneens.

MAURITS, die gedurende de vervolgingen tegen de afgescheidenen aan de Contra-remonstranten zijne bescherming had beloofd, was weldra geheel tot hunne zijde overgehaald. De vijanden van 's Lands advocaat, die niet weinigen waren, — want hij was niet vrij van adelijken trots, dien hij ook bij zijne zonen opwekte, en had zoowel door zijn nepotismus als door verwijdering van regenten, die zijne inzigten niet volgden, verscheidene ontevredenen verwekt, — waren niet in gebreke gebleven, het wantrouwen van MAURITS jegens den grijzen staatsman voedsel te geven. De ongerijmdste be-

schuldigingen werden tegen hem ingebragt, alsof hij het met ALBERTUS hield, zich liet omkoopen, enz. Het toestaan van kerken aan de Contra-remonstranten scheen later wel de aanleiding tot den twist te hebben weggenomen, doch de partijen waren eenmaal gevormd; ieder partij rekende dat de kerk haar toekwam. Het was thans een punt van eer en pligt voor MAURITS, aan wien men zijne verpligting tot handhaving der zuivere Hervormde eeredienst sterk op het hart had gedrukt, geworden de regten der Contra-remonstranten te beschermen, even als de handhaving der Remonstranten in de Kerk het voor OLDENBARNEVELD werd. Eene nationale synode of het keeren daarvan was de prijs der overwinning. Ofschoon zich onder de partij van OLDENBARNEVELD alle diegenen geschaard hadden, die tegen den Stadhouder gezind waren, en de Prinsgezinden en de provinciën partij kozen tegen OLDENBARNEVELD en de Staten van Holland, bleef echter het algemeene kenmerk der twisten bijna geheel staatkundig kerkelijk en was het in geenen deele een strijd tusschen eenhoofdig gezag en aristocratie. De strijd tusschen provincialisme en generale regering deed zich slechts van ter zijde voor in de vraag, of volgens art. 13 der Unie de Staten van Holland wel gedwongen konden worden bij overstemming in eene nationale synode te bewilligen, en bij de vraag of de generale regering, naar het toenmalig staatsregt, bevoegd was waardgelders, die de steden en provinciën als rustbewaarders hadden aangenomen, te doen afdanken; — eindelijk bij de vraag, of de algemeene Staten een regtbank van gedelegeerde regters over ambtenaren in dienst van de provincie konden benoemen. Het zijn vraagpunten, die naar onze overtuiging, naar aanleiding van het toen bestaande staatsregt, alle ontkennend moeten beantwoord worden, maar waarbij men den nog zeer ruwen geest dier tijden niet mag over het hoofd zien, toen de staatkunde de stem van de naauwgezette regtstoepassing zeer dikwijls deed zwijgen.

De partij der Contra-remonstranden overwon, de waardgelders werden ontwapend, en de staatsman die als jongeling onder de muren van Haarlem voor 's Lands vrijheid gestreden en meer dan veertig jaren met luister het Vaderland had gediend, verloor door beulshanden het leven. Tot het laatste oogenblik volhardde hij, dat hij wel gedaan had. Op het schavot sprak hij: *Mannen gelooft niet, dat ik een landverrader ben, ik heb opregt en vroom gehandeld als een goed* patriot *en die zal ik sterven,* — en zeide daarna: *Jezus Christus zal mijn leidsman zijn. Heere God, Hemelsche Vader ontvang mijnen geest.* — En alles wat van hem nu bekend is geworden, — zijne verhooren, zijne memoriën, de brieven van anderen, zij hebben slechts gestrekt om zijne opregte vaderlandsliefde aan den dag te brengen.

En MAURITS, dien de partijschap zoo dikwijls als een bloeddorstigen dwingeland heeft voorgesteld, ook hij moet, bij het licht der geschiedenis, geoordeeld worden te goeder trouw gehandeld te hebben. Hij geloofde even vast, dat de Contra-remonstranten de ware Hervormden waren, als OLDENBARNEVELD, dat de Remonstranten de Kerk niet mogten worden uitgedreven. MAURITS had gaarne gezien, dat de kinderen van OLDENBARNEVELD gratie hadden verzocht voor hunnen vader; maar toen dezen op 1 Mei door vlaggen en wimpels den aanstaanden triumf van hunne partij zochten te openbaren, meende de Prins door zijn eed gebonden te zijn, de partij der Contra-remonstranten te moeten beschermen. De strenge tucht, waardoor hij als veldheer zoo veel roem had ingeoogst, bragt hij over in het politieke leven. Zelfs zijn schijnbaar koude brief na OLDENBARNEVELD'S teregtstelling aan WILLEM LODEWIJK, die genade voor den Advocaat verzocht, toont zijn goed geloof, dat een onbuigzaam rustverstoorder het leven op het schavot had geëindigd, wien hij gaarne het leven had gespaard, wanneer zijne partij gebogen had.

Geen naauwgezet en eerlijk regtsgeleerde van den tegen-

woordigen tijd zou een vonnis gewezen hebben als tegen Hollands Advocaat is uitgesproken. Met de thans uitgegeven verhooren vóór zich, gevoelt men de volle waarheid van hetgeen OLDENBARNEVELD dadelijk zei na het uitspreken zijner sententie: *De regters setten veel in mijne sententie, dat zij uit mijne confessie niet kunnen trekken, dat men die daar bij voege.* Het zeer uitgerekte vonnis kan het volkomen gemis van wezentlijke bewijzen van schuld niet bedekken. Het ware motief was, gelijk een der regters zeide, "*omdat de Staat een voorbeeld eischte.*" De geheele sententie is een openbaring, hoe nog in de 17de eeuw de politiek het regt overheerschte. Frankrijk, Engeland en ook ons Vaderland leverden toen meerdere voorbeelden van politieke doodvonnissen, die echter ook nog in lateren tijd niet geheel hebben ontbroken.

De Staten van Holland, waarin na de regeringsverandering de Remonstrantschgezinden leden vervangen waren, maar waarin nog velen zitting hadden, die bij hunne bestrijding van OLDENBARNEVELD's staatkunde zijne standvastigheid in het adviseren tot hetgeen hij regt achtte, van nabij hadden gadegeslagen, lieten na de vermelding van de executie opteekenen: dat hij den Staat als Advocaat gediend had 32 jaren, 2 maanden en 5 dagen. *Een man van grooten bedryve, besoigne, memorie ende directie, ja, singulier in alles. Die staet, sie toe, dat hy niet en valle en God sy syner genadich! Amen.*

Zoowel OLDENBARNEVELD als zijne vrienden en vijanden, de leden van de Staten, de regters, de predikanten, de pamphletschrijvers en het volk gedurende en na de regtspleging leveren opmerkelijke bijdragen voor de kennis van de 17de eeuw. Bij enkelen was een zelfstandige vaste overtuiging, die zij volhielden; bij het algemeen heerschte hartstogtelijke partijzucht met godsdienstige woorden op de lippen.

Bovenal echter openbaart de sententie tegen OLDENBARNEVELD, DE GROOT enz. de waarheid, hoe weinig waan-

wijsheid vermag tegenover den vooruitgang. De veroordeelingen hebben juist het tegenovergestelde teweeggebragt van hetgeen de drijvers zich daarvan voorstelden.

Men meende, dat het gezag van den Prins er door bevestigd zou worden. Het tegendeel is gebeurd, de executie op een oogenblik, dat de waardgelders reeds lang ontwapend waren, — nadat de regeringsveranderingen hadden plaats gehad, — nadat de synode reeds weken lang zitting had, is in een later tijd telkens als eene grief tegen MAURITS aangevoerd.

De synode te Dordrecht meende de regtzinnige leer tegen de Remonstranten krachtig te handhaven: het is in het vervolg gebleken dat zij daartoe geheel onmagtig was. Het Remonstrantisme, als protest tegen de leerstellige godgeleerdheid, is, in weêrwil van alle synodale besluiten, de Hervormde Kerk binnengedrongen.

De predikanten van de nu geheel zuiver Hervormde Kerk meenden dat hun invloed bevestigd zou worden: ook hier heeft het tegendeel plaats gehad. Door dichters en prozaschrijvers tentoongesteld, hebben zij in wezentlijken invloed meer verloren dan gewonnen. Niet de Dordrechtsche regtzinnigheid, die al spoedig zeer verdorde, maar wel de stichtelijke rijmen van een KAMPHUIZEN en de beoefeningsgeschriften van Remonstranten en later van Coccejanen hebben het meest het ware godsdienstige leven bij het volk aangekweekt.

God heeft ook hier wasdom gegeven aan hetgeen door de schriftgeleerden verworpen werd.

HOOFDSTUK VI.

Triomf der Contra-remonstrantsche partij. — Loevensteinsche factie. — FREDERIK HENDRIK. — Stelsel van bevrediging. — Nadeelige gevolgen daarvan. — Verandering van regeringsstelsel. — De aristocratie verkrijgt de overhand. — Dood van FREDERIK HENDRIK. — WILLEM II. — Vrede te Munster. — Bezetting van Amsterdam. — Dood van WILLEM II.

Het gedrag van MAURITS na de teregtstelling van OLDENBARNEVELD bewees overtuigend, dat hij niet naar hooger gezag gestreefd had; zijn karakter bragt mede, in het binnenlandsch bestuur meer af te wachten dat men zijne tusschenkomst inriep, dan genegen te zijn het initiatief te nemen. Zelfs is er geen bewijs, dat hij eenige moeite heeft aangewend bij den dood van WILLEM LODEWIJK (1620) Stadhouder van Friesland te worden, alwaar in plaats van den overledene, diens broeder ERNST CASIMIR tot Stadhouder door de Staten van dat gewest werd verkozen, terwijl Groningen het stadhouderschap aan MAURITS opdroeg.

De vermeerdering van gezag, die de Prins voor zich niet zocht, werd echter wel begeerd door de partij, die onder hem de overwinning op OLDENBARNEVELD had behaald; de vrienden der bovendrijvende partij werden in het bestuur geplaatst. Aan vele steden, die de partij der Contra-remonstranten gekozen hadden, zooals Amsterdam, of reeds eene verandering van regering hadden ondergaan, werden voorregten vergund. De Remonstrantsgezinde regenten werden afgezet, en waar men geen genoegzaam getal gegoede bur-

gers had, om daaruit eene keuze te doen, geringe lieden in hunne plaats gesteld. Een der meest onpartijdige getuigen, ANTHONY DUYCK, die na eene voorloopige waarneming door ANDRIES DE WITT (oom van den lateren raadpensionaris) OLDENBARNEVELD was opgevolgd, geeft van die regeringsveranderingen de volgende beschrijving aan den Frieschen Stadhouder: "*Ons comen nu seer qualyck de groote* "*veranderingen in vroedschappen gevallen; die nieuwe syn on-* "*ervaren en boven dien pusillanime, vresende yet te doen,* "*dat de gemeente mishaege en dat ze daarmede weder bui-* "*ten credit geworpen sullen werden; die afgesette syn stout,* "*voeden en styven die vrese in de nieuwe, dat ons veel* "*moeite maeckt, d' Arminianen haer dapper oick roerende.*" Dit laatste was dan ook geen wonder. Men leefde nog in den oorlog, waarin de wapens voor de vrijheid van godsdienst waren opgevat en waarin verzet tegen dwingelandij als een Christelijke pligt was voorgesteld. De Synode van Dordrecht had bevestigd hetgeen OLDENBARNEVELD gevreesd had: men had geene middelen van verzoening beproefd; men had slechts hen toegelaten, wier gevoelens men goedkeurde; de Remonstranten had men als gedaagden eenige oogenblikken binnengelaten en hen toen met minachting, zonder hen volledig te hooren, als leugenaars afgewezen. De kerkelijke heerschzucht en de leerstellige regtzinnigheid bereikten haar toppunt. Wat de Contra-remonstranten als de leer der Hervormde kerk hadden verklaard, werd de godsdienst van den Staat, en in de "belydenisse des geloofs" werd, na de stelling, "dat de Overheid het zwaard in handen is gegeven tot straffe "der boozen en bescherming der vroomen", geschreven: "*Ende* "*haer ampt is niet alleen acht te nemen ende te waken over* "*de Politien, maer ook de hant te houden aen den heiligen* "*Kerken-dienst, om te weeren ende uyt te roeyen alle afgo-* "*derye ende valsche Godsdienst, om het ryke des Antichrists* "*te gronde te werpen, ende het Koningryke Jesu Christi te* "*bevorderen, het woort des Evangelies overal te doen predi-*

ken." — De kerkelijke twisten maakten velen van de Gereformeerde kerk afkeerig. Geleerde en opregte mannen, die in die leerstellige twisten de reine godsdienst niet konden erkennen, werden voor libertijnen, voor neutralen, ja voor heidenen uitgescholden. Mannen als een VONDEL gingen tot de Roomsch-katholieke kerk terug. DE GROOT en anderen vormden plannen voor eene hereeniging van Roomschen en Onroomschen. De openbare prediking der Remonstranten werd verhinderd door hen, die, eenige maanden vroeger, het erger dan de Spaansche dwingelandij hadden verklaard, dat aan de predikanten verboden was over de betwiste punten te prediken. Vele Remonstranten verklaarden echter, dat men Gode meer gehoorzamen moest dan den menschen; zij predikten, uit de Kerk verstooten, op de straat en in schuren. Maar de Overheid liet het niet toe. Een KAMPHUIZEN werd uit stad en dorp, en eindelijk uit het Land gedreven; maar hoe ook door de regtzinnigen naar de leer vervolgd, hoe ook door armoede gekweld en beproefd, zijne herderlijke zorg bij de pestziekte te Embden, zijne liefde tot God en menschen en zijn vrij en zelfstandig geloof werden geen oogenblik aan het wankelen gebragt. Niet alle Remonstrantsgezinden waren echter even edel. Er waren die zich door de vervolging lieten verleiden tot feitelijk verzet, anderen, die door harde behandeling tot wraakzucht werden opgewekt, en terwijl in die hartstogtelijke tijden de kwade geruchten gemakkelijk ingang vonden, wonnen uit niet begrepen handelingen van MAURITS allerlei vermoedens tegen hem veld. In deze omstandigheden werd de aanslag van SLATIUS en de zonen van OLDENBARNEVELD beraamd, ontdekt en gestraft. Bij de billijke veroordeeling van die gruwelijke misdaad vergete men het echter niet, dat de eeuwen niet zoo ver af waren, waarin zamenspanningen aan de orde van den dag waren en wraakneming een edelman tot pligt werd gerekend. Aan Jonker REINIER VAN OLDENBARNEVELD, Heer van Stoutenburg,

werd op zijn verzoek toegestaan ongeboeid, met den degen op zijde en den hoed op het hoofd het schavot te beklimmen. Vóór den doodelijken slag te ontvangen, wendde hij het hoofd naar de gewezen woning zijns vaders; — hij had bekend, door wraakzucht en slechten raad misleid te zijn, en stierf onder den overmoedigen uitroep van een ligtzinnig edelman: "*Patientie!*" Kort te voren had ook eene bloedige executie plaats gevonden van een Geldersch edelman en twee medepligtigen, die zich door den vijand hadden laten omkoopen. De laatste jaren van MAURITS' leven waren sombere tijden. — LOUISE DE COLIGNY, de weduwe van Prins WILLEM I, was niet in het Land willen blijven, na het vonnis over de staatkunde van haren gemaal in OLDENBARNEVELD geveld. De Contra-remonstranten vielen MAURITS voortdurend lastig met hunne aanspraken, zoodat de predikanten ook menig bits antwoord van hem moesten ontvangen. De krijgsbedrijven na het eindigen van het Bestand waren niet gelukkig. De gezondheid van den krijgsman begon te kwijnen. Maar in al die moeijelijkheden en verdrietelijkheden bleef MAURITS zich ten volle aan het Vaderland toewijden. Na den dood van OLDENBARNEVELD rustte de leiding der buitenlandsche aangelegenheden inzonderheid op hem, terwijl hij bij het krijgsbeheer en de zorg voor de finantiën, zoo noodig voor het krijgsbeleid, de "ijverige voorzienigheid" van den bedachtzamen Advocaat miste. Gedurende zijne ziekte spoorde hij zijnen broeder FREDERIK HENDRIK zeer aan het huwelijk met AMALIA van Solms te voltrekken; vóór zijn sterven wilde hij aan het Vaderland de toekomst van eene opvolging in het Huis van Oranje-Nassau verzekeren, en zijn wensch is tot heden gedeeltelijk verhoord. Zoo al de mannelijke lijn van Prins WILLEM I in WILLEM III is uitgestorven, — niet alleen in den zijtak, maar door het huwelijk van de dochter van FREDERIK HENDRIK, ALBERTINA AGNES, met den Frieschen Stadhouder, hebben wij de nazaten van het Huis van Oranje-Nassau nog in ons midden.

FREDERIK HENDRIK, 's broeders evenbeeld in moed en krijgsbeleid, maar zachtzinniger van karakter, te midden van de spanning van gemoederen, Stadhouder geworden, wilde door gematigdheid, zachtheid en wederzijdsche toegeeflijkheid, beide de partijen tot elkander brengen. Eene gedeeltelijke terugroeping van verbannen regenten, met verzoek om bij de lijkstatie van MAURITS tegenwoordig te zijn, moest de partij van OLDENBARNEVELD verzoenen; eene weigering om hen in hunne ambten te herstellen en instandhouding der vonnissen tegen de hoofden gewezen, de tegenpartij bevredigen. Ten aanzien der staatkunde omtrent de uitgebreidheid der kerkelijke magt, keerde hij terug tot die van WILLEM I en OLDENBARNEVELD: hij handhaafde het gezag van den Staat boven dat der Kerk, maar door middel van de stedelijke magistraten.

De staatkunde van FREDERIK HENDRIK had dat groote gebrek, dat zij meer in wederzijdsche toegeeflijkheid aan de verschillende partijen bestond, waardoor zij wel eenigzins bevredigd, doch niet vernietigd werden, dan in eéne vaste staatkunde, die in weerwil van alle partijen, den juisten weg inslaat, en daardoor van zelf buiten de kronkelpaden der partijzucht blijft. Terwijl de Remonstranten meenden, dat de Stadhouder te weinig voor hen deed, beschuldigden de Contra-remonstrantsche ijveraars hem, dat hij een REHABEAM was, die de voorvaderlijke godsdienst verliet.

Prachtig was de huishouding van Prins FREDERIK HENDRIK, daartoe opgewekt door het voorbeeld van den Keurvorst FREDERIK V van den Pfaltz, zoon van MAURITS' zuster LOUISE JULIANA van Oranje en schoonzoon van JACOBUS I van Engeland, die na zijne verdrijving van den Boheemschen troon, te 's Hage zijn verblijf had gevestigd, en in wiens gevolg FREDERIK HENDRIK AMALIA van Solms had leeren kennen. De Stadhouder werd tot die weelde in staat gesteld door dat al de goederen van het Huis van Oranje, door PHILIPS WILLEM op MAURITS ver-

storven, thans aan hem waren overgegaan. Dit deed weldra een hofleven in 's Gravenhage ontstaan, dat ook invloed had op het staatkundige. Men zocht den Prins aangenaam te zijn met hoofsche vormen. Reeds in 1630 werd aan den driejarigen Prins WILLEM het Generaalschap der ruiterij opgedragen, — een voormalig regter van OLDENBARNEVELD was er de voorsteller van.

Prins FREDERIK HENDRIK paarde aan zijne vorstelijke hofhouding ook eene in vele opzigten vorstelijke regering.

De buitenlandsche zaken werden door hem in een geheim besogne voorbereid. In de diplomatie traden de Raadpensionarissen van Holland (na OLDENBARNEVELD was de titel van Advocaat door dezen titel vervangen) en de Staten-Generaal op den achtergrond bij de bemoeijingen van den Prins en de gezanten, die met den Prins correspondeerden. De invloed van FRANÇOIS VAN AERSSEN werd overwegend en naar het schijnt niet alleen in de buitenlandsche betrekkingen, maar ook gedeeltelijk door invloed op den Prins in het binnenlandsch beheer. Aan den invloed van VAN AERSSEN en zijne vrienden is waarschijnlijk ook toe te schrijven, dat in 1632 eene praemie werd gesteld op het gevangennemen van HUGO DE GROOT, die heimelijk in Amsterdam voor de oprigting van het Athenaeum Illustre gekomen was. Men vreesde, dat de bekwame man een te grooten invloed zou erlangen, wanneer hij in het Vaderland werd toegelaten. ADRIAAN PAUW volgde DUYCK als raadpensionaris op, maar werd niet zonder toedoen van FREDERIK HENDRIK, door den meer gedweeën en minder scherpzienden JACOB CATS in 1636 vervangen.

Na den dood van MAURITS was aan FREDERIK HENDRIK de waardigheid opgedragen van Kapitein-generaal en Admiraal over al de Nederlanden, eene waardigheid, die MAURITS meer feitelijk dan volgens eene bepaalde opdragt over *al* de provinciën had bezeten. Voorts werd FREDERIK HENDRIK door de Staten der provinciën aangesteld tot Stadhou-

der over de provinciën Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel, terwijl Groningen en Drenthe den Frieschen Stadhouder kozen. De in vele opzigten onbestemde magtsbevoegdheid van FREDERIK HENDRIK nam, bij vorstelijken glans, de gebreken der veelhoofdige regering niet weg. In 1628 klaagde de Raad van State: "dat de gewigtigste zaken be-"leid worden zonder kennis van den Raad, dat alle disorde "toeneemt", enz. De Raad verzocht eene nadere magtsbepaling; de brief werd louter voor kennisgeving door de Staten-Generaal aangenomen. Inderdaad bleef het gezag der generale regering, ook daar waar zij ontegenzeggelijk volgens de Unie regt had, zwak. De provinciën en de steden waren voortdurend onwillig om tot het algemeene staatsbeleid mede te werken.

De Staten van de meeste provinciën erkenden echter alle de noodzakelijkheid, om de magt van den Prins te bevestigen; hiertoe dienden de acten van *survivance*, waarmede de Staten van Holland, Zeeland, Overijssel, Utrecht en Gelderland zich verbonden, om de waardigheden van Stadhouder en Kapitein-generaal in die provinciën, bij overlijden van Prins FREDERIK HENDRIK, op zijnen toen naauwelijks zesjarigen zoon, Prins WILLEM, over te dragen. De plegtigheid, waarmede die acten aan den Prins en de Prinses zijn overhandigd en het gewigt, dat gelijktijdige schrijvers daaraan gehecht hebben, doen het belangrijke, dat men in die handeling beoogde, uitkomen. De Prins aan het hoofd der Generaliteit, sprak en handelde telkens meer als Vorstelijk hoofd van de Vereenigde Nederlanden. Het gewigt der tijden en het krijgsbeleid van FREDERIK HENDRIK bragten daartoe veel bij.

De strijd voor de vrijheid der Hervormde godsdienst hier te lande tegen de overheersching van het Roomsch Katholicisme met volhardenden moed gestreden, deed bij de hernieuwde poging der reactie in Duitschland, om de Protestantsche godsdienst te onderdrukken, onzen oorlog met den dertigjarigen krijg inéén smelten. Nederland erlangde daar-

door als mogendheid een ruim aandeel in een Europeschen krijg. De Oostenrijksche generaals begrepen al het gewigt, dat in eene overwinning van Nederland gelegen zou zijn. MONTECUCULI drong in 1632 in ons Vaderland door; hij bemagtigde Amersfoort. Eene algemeene volkswapening van oud en jong werd uitgeschreven; — de Staten-generaal vergaderden te Utrecht; de vijand werd gedwongen te wijken. Was het vreemd, dat de Nederlanders, door hunnen handel in rijkdom en aanzien boven alle landen van Europa toenemende, veel voor hunnen Prins over hadden? In de volgende jaren werden Noord-Brabant en een deel van Limburg en Vlaanderen op den vijand veroverd, en de Generaliteitslanden gaven nieuw aanzien aan de Vereenigde Nederlanden.

Het was er echter verre van verwijderd, dat bij deze stoffelijke voordeelen Christelijke vroomheid en zuivere vaderlandsliefde heerschten. Men had in dien tijd, zoowel hier als in Engeland, den mond vol van bijbelsche uitdrukkingen; maar zoowel aan het Prinselijk hof als in de burgerklasse werden die uitdrukkingen niet zelden gebezigd als een stof voor allerlei spotternij. De koophandel had in enkele opzigten gewetenlooze winzucht tot beginsel. Een aanslag op Antwerpen werd door FREDERIK HENDRIK beproefd; uit Amsterdam voerde men den vijand voor grove winst buskruid toe; een der schuldigen aan het door de plakaten verboden feit werd door den plaatselijken regter vrijgesproken; hij zeide wel honderd kooplieden te kunnen noemen, die de Antwerpenaars bedienden; de handel moest niet belemmerd worden; men moest winst behalen, al zou men de zeilen verbranden, al zou men door de hel varen. Is het zoo geheel onaannemelijk, dat den Prins de uitroep ontviel: "Ik "heb geen grooter vijanden dan de stad Amsterdam, maar "krijg ik Antwerpen eens, ik zal haar zoo laag vernederen, "dat ze zich nimmer weder opbeuren zal." Maar juist de gedachte aan de mogelijkheid, dat Antwerpen in de plaats

van Amsterdam zou kunnen treden, bragt nieuw verzet in Amsterdam te weeg. Met de groote kansen van den handel in oorlogsbehoeften stond zeer naauw in verband de tulpenhandel; men waagde alles om spoedig rijk te worden, en waar het gelukte, ontbrak het een onzuiver beleden godsdienst niet aan klanken, om zulk een door spel verworven rijkdom aan Gods zegen toe te schrijven, gelijk op sommige visschersdorpen gedankt werd, wanneer de arme dorpelingen door strandgoederen verrijkt werden.

Het inwendig gebrek aan ware zedelijkheidsbeginselen nam niet weg dat door energie voor het wereldsche de rijkdom telkens toenam, en bij den rijkdom van het volk steeg ook weder de glans van het Prinselijk hof.

In 1637 kende het Fransche hof aan FREDERIK HENDRIK den titel toe van "Altesse", en weldra werd die titel algemeen gebruikelijk. In 1639 werd door MARIA DE MEDICIS, moeder van de Engelsche Koningin, altijd vervuld met staatkundige combinatiën, tijdens haar verblijf hier te Lande, het eerst het plan geopperd van een huwelijk tusschen den toen nog slechts 13jarigen Prins WILLEM en een der dochters van KAREL I, — de eerste of de tweede, daarover werd weldra onderhandeld. In 1641 werd het huwelijk met de oudste in haast voltrokken; de bruidegom was slechts 16 en de bruid 10 jaren oud. In Engeland dacht KAREL I, terwijl de omwenteling elken dag meer begon te dreigen, zich populair te maken, door zijne dochter uit te huwelijken aan een zoon van een bij de Puriteinen geliefd Hervormd Vorstenhuis, en Prins FREDERIK HENDRIK en de Staten zagen den glans van de Nederlanden verhoogd in het huwelijk met een Koningsdochter. Een nieuwen glans ontving het Huis van Oranje-Nassau door het huwelijk van LOUISE HENRIETTE, dochter van FREDERIK HENDRIK, met den Keurvorst van Brandenburg.

Terwijl de onderhandelingen over het huwelijk tusschen Prins WILLEM en de Prinses van Engeland plaats vonden,

was het niet te verwonderen, dat FREDERIK HENDRIK in 1640, bij den dood van den Frieschen Stadhouder HENDRIK CASIMIR, moeite aanwendde, om Stadhouder van alle gewesten te worden. De pogingen, die ver waren van alle even kiesch te zijn, door HUIGENS' schoonbroeder, een zekeren LE LEU DE WILHEM, inzonderheid in het werk gesteld, gelukten in Groningen, mislukten in Friesland, alwaar WILLEM FREDERIK gekozen werd, hetgeen FREDERIK HENDRIK den nieuwen Stadhouder langen tijd zeer euvel nam. De band tusschen de beide stamhuizen werd later echter, door het huwelijk van ALBERTINA AGNES (in 1652), naauwer toegehaald.

Als poging van FREDERIK HENDRIK, om verbeteringen in het bestuur te brengen, behoort vermeld te worden de wensch aan Amsterdam: *dat deze stad en de andere leden van Holland voortaan haar ook wat meerder zouden onderwerpen aan de directie van den Prins, die de directie volkomen had over de Generaliteit der zes provinciën.* Maar deze zachte vermaningen baatten even weinig als een voorslag door invloed van den Prins in de Staten van Holland gedaan, om de gedeputeerden ter Generaliteit, welke in Holland slechts voor drie jaren zonder continuatie benoemd werden, voortaan voor langer tijd te continueren, gelijk zulks in de overige provinciën geschiedde. Hierdoor toch zouden de Staten-Generaal meer onafhankelijk zijn geworden van de Staten der provinciën. Maar dit voorstel bleef zonder gewenscht gevolg. *Het interest der regenten prevaleerde boven dat van het gemeen*, schrijft SLINGELANDT en wij schrijven het hem na. De bijzondere gewesten, na in hunne souvereiniteit erkend geworden te zijn, beijverden zich integendeel, om, door het opstellen van berigtschriften voor de afgevaardigden ter Staten-Generaal, hunne autoriteit te handhaven, en daardoor te beletten, dat de algemeene Staten, zonder bijzonderen last van de provinciale Staten, zaken van gewigt afdeden. De instructie, welke in 1643

aan de gedeputeerden van Holland ter Generaliteit werd gegeven, was inzonderheid zeer eng beperkt. Hun werd bevolen te zorgen, dat, zonder *uitdrukkelijken* last der Staten, ter Generaliteit niet gehandeld werd over hetgeen de hoogheid, de privilegiën, geregtigheden en loffelijke gewoonten van de provincie aanging, en voorts verboden, om zonder last te handelen over vrede, bestand, oorlog, verdragen met andere mogendheden, over algemeene of voorname octrooijen, waarbij Holland zou kunnen benadeeld worden, over het aannemen of afdanken van krijgsvolk, over gezantschappen van aanbelang, over het stuk der munten, dat der convooijen en licenten en het sluiten of openen daarvan, over het verleenen van vergiffenis voor misdaden tegen den Staat begaan, kwijtschelding van verbeurdverklaringen, noch over andere gewigtige stoffen.

Indien men bij deze instructie in het oog houdt de aanmatigingen onder LEICESTER in 1586, en dat in verschillende tijden stedelijke besluiten genomen waren, waarbij aan de afgevaardigden der steden, ten aanzien van hunne handelingen in de provinciale Staten, eene gelijke verpligting werd opgelegd, kan men nagaan, welk eene verregaande traagheid hierdoor in de handelingen der Staten-generaal moest worden veroorzaakt. Bij elke zaak van eenig gewigt zeide men, niet door de Staten der provincie daartoe gemagtigd te zijn. Er moest dan worden gewacht tot dat de besluiten der provinciale Staten inkwamen, die weder moesten wachten op de gevoelens der Steden. Waarlijk, bij zoodanigen regeringsvorm, uit bekrompene eenzijdigheid voortgesproten, behoorden wel braafheid en goede trouw; en toch lieten ook deze zeer veel te wenschen over. Hetgeen de zaken in orde deed gaan was het voortdurend toezigt, dat de zeer vele regenten, ook weder gedeeltelijk uit belangzucht, op elkander oefenden, en dat bij zeer gewigtige omstandigheden de kleingeestige consideratiën voor het algemeen belang weken.

De magt des Stadhouders, welke veel meer in den zedelijken invloed, dien hij uitoefende, dan wel in de uitgebreidheid zijner regten bestond, werd door deze instructie, die elke overreding in de Staten-Generaal onmogelijk maakte, merkelijk verminderd. Gelukkig echter, dat het berigtschrift slechts in Holland werd vastgesteld. De andere provinciën bleven hierdoor meer aan de Staten-Generaal onderworpen, ofschoon zij juist daardoor meer van de Hollandsche steden afhankelijk gemaakt werden, die door de beperkte instructie van hare gedeputeerden eenen grooten invloed in de Algemeene Staten uitoefenden.

De nadeelige gevolgen van de verminderde magt der Generaliteit, wier zedelijke invloed mede verminderd was door de ontrouw van eenige admiraliteits-ambtenaren, die geene behoorlijke rekening van de hun toevertrouwde gelden gaven, deden zich spoedig gevoelen. De drie kwartieren van Gelderland, onderling oneens, waren niet tot verzoening te brengen. Utrecht, Friesland en Overijssel waren niet tevreden over hun aandeel in de gemeene lasten. In Groningen en Friesland twistte men over den regeringsvorm tusschen het volk en de aristocratie, tusschen het platte land en de steden. De propositie van den Stadhouder, om de Unie te handhaven, bleef zonder gevolg; elk wilde op zich zelven staan, en van handhaving der eenheid wilde men niet hooren.

Te midden van deze oneenigheden en van de onderhandelingen over den vrede met Spanje, die door de krijgsbedrijven van FREDERIK HENDRIK te land, en de heldendaden van PIET HEIN en MAARTEN TROMP ter zee, thans voordeelig kon gesloten worden, stierf de Stadhouder den 14en Maart 1647.

Gematigdheid, moed, krijgsbeleid, edelmoedigheid en milddadigheid waren de hoofdtrekken van dezen Prins, die te regt de achting verdient, welke men hem zoo algemeen heeft toegekend. Door zijne verzoenende staatkunde werden de par-

tijen tot elkander gebragt en nam de verdraagzaamheid in het godsdienstige zeer toe. Dat zijn bestuur in de binnenlandsche aangelegenheden in vele opzigten zwak is geweest, mag voor een gedeelte aan zijn karakter worden toegeschreven, maar lag toch voornamelijk in onze geheele staatsinrigting. Aan zijn zinspreuk: *Patri patriaeque* is hij standvastig getrouw geweest. Dezelfde gematigde staatkunde als WILLEM I heeft hij met al zijne krachten pogen te bevorderen, en algemeen was de liefde en achting, die zich bij zijn overlijden openbaarden.

De tweeëntwintigjarige Prins WILLEM II werd dadelijk door de Staten-generaal tot Kapitein-generaal der Unie aangesteld. Niettegenstaande bij de acte van survivance de opvolging in het Stadhouderschap was vastgesteld, talmde men echter verscheidene maanden met de regeling van de instructie. Duidelijk openbaarde zich bij de Staten van Holland de strekking om niet te veel aan den jeugdigen Stadhouder toe te vertrouwen. In de laatste jaren was daarbij tusschen Prins FREDERIK HENDRIK en zijnen zoon een nayver ontstaan, die tusschen schoonmoeder en schoondochter in het stadhouderlooze tijdvak bijna onafgebroken voortduurde en veel nadeel toebragt aan de stadhouderlijke belangen. WILLEM II was aan het Engelsche hof als ver boven zijne jaren ontwikkeld, bewonderd geweest; aan wezentlijke verdiensten van kennis paarde hij eerzucht, ijdelheid, overmoedigheid en ligtgeraaktheid.

De eerste gewigtige staatkundige aangelegenheid, onder het Stadhouderschap van WILLEM II, was de vrede te Munster. Het verdrag, in alle opzigten gunstig voor ons, werd echter slechts na lang dralen door de gewesten goedgekeurd. Ja, toen het op de bekrachtiging aankwam, trokken' zich zelfs twee provinciën terug. Utrecht liet zich weldra overhalen, maar Zeeland bleef weigeren, en niet dan nadat zes provinciën den vrede hadden aangenomen, trad deze provincie toe; zij begreep eindelijk, dat zij niet

alleen in oorlog kon blijven. Haar gedrag levert een duidelijk voorbeeld, hoe moeijelijk het in dien tijd was, om een algemeen besluit tot stand te brengen.

Dit openbaarde zich ook bij de vraag hoeveel krijgsvolk na den gesloten vrede behoorde afgedankt te worden, eene vraag, die naauw verbonden was met de vraag omtrent de magt van den Kapitein-generaal en van de Stadhouders in de provinciën. Voorzigtigheid scheen aan te raden eenigen tijd gewapend te blijven; bezuiniging, dringend noodzakelijk geworden door de hooge belastingen en het ophouden van eenige oorlogsinkomsten, pleitte er tegen. Hierbij kwam, dat de verschillende corpsen, ofschoon in dienst van de Generaliteit, door de onderscheidene provinciën betaald werden, waaruit de regtsvraag ontstond, in hoeverre, ten aanzien van het in dienst blijven der verschillende corpsen, alle de provinciën eenparig moesten besluiten tot eene afdanking. Deze regtskwestie is op eene uitmuntende wijze door den raadpensionaris SLINGELANDT, en in een, door den Heer WISELIUS uitgegeven handschrift der 17de eeuw beslist, in dien zin, dat alleen de Generaliteit te dier tijden de bevoegdheid had, om met eenparigheid van stemmen het krijgsvolk af te danken; later is hierin verandering gekomen. Dit was echter noch in het belang van Holland, noch ten voordeele der provinciale souvereiniteit.

Na vele onderhandelingen tusschen de Staten. van Holland en den Prins in 1649, terwijl in de Algemeene Staten het besluit telkens verschoven werd, besloten de Staten van Holland een gedeelte der kompagniën, ten laste van Holland, af te danken. De Staten-Generaal verzetten zich daartegen. De Staten van Holland volhardden, en nu werd den 5en Junij 1650 in de Staten-Generaal op de propositie van den Prins, "*wat in deze zaak tot eendracht, rust en meesten dienst van* "*den lande noodig zoude zijn*", in eene weinig voltallige vergadering, onder protest van eenige leden, besloten, dat door de Staten-Generaal eene "notabele bezending" van eenige

leden van de Staten-Generaal aan de steden van de provincie Holland zou gedaan worden "*om hen met alle bedenkelijke re-"denen te bewegen zich te willen onthouden van afzonderlijke "afdanking van krijgsvolk*", terwijl "*Zyne Hoogheyt middeler-"tydt versocht ende gheauthoriseert wierdt om alle noodige "ordre te stellen, ende die voorsieniginge te doen, ten eynde "alles in goede ruste ende vrede wierde geconserveert, ende "insonderheyt wierde gemainteneert de Unie met den gevolge "ende aencleven van dien, ende in tegendeel geweert ende "te gemoet getreden, datter contrarie van dien soude mogen "werden voorgenomen.*"

De jeugdige Prins, die bij de algemeene verontwaardiging over de onthoofding van zijnen schoonvader in het vorige jaar, ligtelijk kon denken, dat men hier te Lande van krachtige regeringsmiddelen tegen een Staten-regering niet afkeerig was, verkoos aan het hoofd der bezending geplaatst te worden. Men kon het niet weigeren; maar het gaf aanleiding tot nieuwe moeijelijkheden, zonder eenig nut. Geen der steden werd overgehaald. Amsterdam en andere steden weigerden de bezending van de Algemeene Staten met den Prins aan het hoofd te ontvangen, omdat zij in *die* ontvangst eene erkenning meenden te zien van hetgeen met de beginselen der Hollandsche provinciale en stedelijke souvereiniteit strijdig was. In de meeste steden weigerde men echter zoo beleefd mogelijk. Te Amsterdam bood men zelfs den Prins een gastmaal aan en een vriendschapsdronk. Deze gaf echter te kennen, dat hij met dergelijke demonstratiën niet gediend was. Den 27en Junij werd van de mislukte bezending aan de Staten-generaal rapport gedaan. Den 30en leverde de Prins aan de Staten van Holland een beklag in, dat men hem, strijdig "*met zyne digniteyt*" had behandeld en verzocht reparatie en satisfactie; daarop volgden weder beraadslagingen, toen eensklaps, op last van den Prins, zes leden der Staten van Holland, die op zijn verzoek, niets kwaads vermoedende, ten hove verschenen waren, zonder

eenigen vorm van proces geheel wederregtelijk gevangen genomen en naar Loevestein gebragt werden. Tevens was door den Prins, die inzonderheid door CORNELIS VAN AERSSEN, Heer van Sommelsdijk, in intrigue en in partij drijven zijnen vader FRANÇOIS VAN AERSSEN niet ongelijk, tot deze gewelddadige en onstaatkundige handelingen was opgezet, aan den Stadhouder van Friesland bevel gegeven om met een gedeelte der krijgsmagt naar Amsterdam te trekken en die stad te bezetten. Het krijgsvolk vertrekt. Het wordt niet binnen gelaten. De Stadhouder wil geweld gebruiken. De Hollandsche afgevaardigden ter Generaliteit vorderen dat de Staten-generaal, uit kracht van wier autorisatie Zijne Hoogheid zeide te handelen, het plegen van vijandelijkheden zouden verbieden, en dit scheen niet moeijelijk. De Staten-generaal hadden toch met de eenvoudige uitdrukking: *dat de Stadhouders zouden toezien, dat er geene afdanking zonder toestemming der Staten-generaal zoude geschieden*, geenszins beoogd, aan den Stadhouder eene onbeperkte magt toe te kennen, als weleer te Rome aan de consuls werd opgedragen, bij het raadsbesluit *videant ne respublica detrimenti capiat* (dat men toe zoude zien, dat het gemeenebest geenerlei schade kwam te lijden). De Staten-generaal toonden zich dadelijk bereid, eene bezending aan den Prins af te vaardigen; doch terwijl men hierover delibereerde, had deze zijn oogmerk reeds bereikt. Eene deputatie van Amsterdam was in het leger gekomen, om hem te verzoeken, niet met krijgsvolk de stad in te trekken. Hij had zich hiertoe verbonden, mits Amsterdam zich voegde naar de besluiten der zes provinciën, omtrent het niet geheel afdanken van het krijgsvolk, en onder voorwaarde, dat de stadsregenten, die het intrekken van het krijgsvolk belet hadden, hunne ambten zouden nederleggen. Men bewilligde in die voorslagen, en zoo was de zaak reeds geschikt, voordat de bezending der Staten-Generaal tusschen beide kwam. De Hollandsche regenten, die op Loevestein gevangen ge-

zet waren, werden in vrijheid gesteld, onder voorwaarde echter van niet weder in de regering te komen.

Dat de Prins door de bezetting van Amsterdam zich in het bezit van eene onbepaalde magt zou hebben willen stellen wordt door niets gestaafd. Het was slechts een krachtig middel om zich tegen eene partij te verzetten, die men te goeder trouw meende dat onregt had, en als zoodanig werd de zaak dan ook beoordeeld. De Prinsgezinde partij sprak er van dat de Prins het gezag in de Unie had gehandhaafd als vroeger MAURITS tegen OLDENBARNEVELD, terwijl men aan de andere zijde juist de onregtvaardige veroordeeling van OLDENBARNEVELD met de gewelddadige handeling van WILLEM II. in vergelijking bragt.

Terwijl door de verzoenende staatkunde van FREDERIK HENDRIK allengs de partijen tot elkander waren gebragt, werden zij thans weder in het leven geroepen. De magt der generaliteit door WILLEM II gehandhaafd, was door den kort daarop gevolgden dood van den Stadhouder slechts kortstondig, en daardoor kreeg deze gebeurtenis later die nadeelige strekking, dat de aanslag op Amsterdam het motto werd van allen, die, hetzij uit belang, hetzij uit overtuiging, de eerzucht van het huis van Oranje wilden bewijzen, en alzoo een voorwendsel tot eene stadhouderlooze regering.

Van den coup d'état van WILLEM II, veel meer dan van de teregtstelling van OLDENBARNEVELD, dagteekent de verdeeling van de Oranje- en de Staatspartij.

Tot de eerste behoorden de edelen, de militairen, de streng Contra-remonstrantsche predikanten, die aanzienlijke regenten, die aan het hoofd hunner aristocratie niet ongaarne een hofregering en een generaal bestuur zagen, en de lagere volksklasse, die altijd op de hand is van hetgeen het meest uitblinkt en het sterkst zich uitspreekt. Tegenover deze partij stond de zoogenaamde Loevesteinsche factie, voortgesproten uit de afgezette regenten onder MAURITS, uit den aanhang der door WILLEM II op Loevestein gevangen gezette leden der Staten

van Holland enz. Zij was op de meeste plaatsen aan den handelsstand verbonden en kenmerkte zich in tegenoverstelling van de edelen en de vrienden van het hof door burgerlijke en eenvoudige zeden. Beide de partijen waren de beginselen van eenen provincialen en stedelijken oligarchischen regeringsvorm toegedaan; terwijl de eerste meer de regten der generaliteit en der Stadhouders, de andere die der provinciale en stedelijke autonomie deed gelden, waren beide de partijen anti-democratisch ofschoon de prinsgezinde partij meer bij het volk gezien was. De worsteling tusschen beide deze aristocratische partijen heeft gedurende het geheele bestaan der Republiek voortgeduurd, ofschoon niet altijd dezelfde beginselen door beide partijen zijn voorgestaan. Onder beide telt men de uitstekendste mannen, onder beide eigenbaatzuchtige belangzoekers, en indien het beginsel van de eerste niet den voorrang verdiende, wegens hare meerdere overeenkomst met de staatkundige behoeften des Vaderlands, zou het moeijelijk te beslissen zijn, aan welke die voorrang, wegens de meeste goede trouw, behoorde te worden toegekend. Tusschen beide deze partijen in bestond eene partij, welke eenheid in de regering der verschillende gewesten bedoelde; zij was in den beginne zeer klein, doch breidde zich allengs uit.

Weinige maanden na den gewapenden togt naar Amsterdam en de gevangenzetting der Hollandsche regenten op Loevestein stierf WILLEM II (6 Nov. 1650).

Hoe geheel anders was de toestand der gemoederen dan drie jaren vroeger bij het overlijden van FREDERIK HENDRIK: toen bijna algemeene droefheid — thans verslagenheid bij hen die den Prins als partijhoofd verloren, en bij de tegenpartij vreugde. Er waren er, die meenden te moeten opmerken, dat door den vroegtijdigen dood des Stadhouders de Voorzienigheid 's Lands vrijheid gered had.

HOOFDSTUK VII.

Staatkundige toestand des Lands bij den dood van WILLEM II. — Groote vergadering van 1651. — De Raadpensionaris CATS. — Eerste Engelsche oorlog. — J. DE WITT wordt Raadpensionaris. — Binnenlandsche oneenigheden. — Vrede met Engeland. — Binnenlandsch bestuur van J. DE WITT. — Tweede Engelsche oorlog. — J. DE WITT ijvert tegen de verheffing van den Prins als Stadhouder. — Triple Alliantie. — Oorlog met Engeland en Frankrijk. — Moord der DE WITTEN.

In het jaar 1650 waren de gemoederen in geheel Europa in beweging. In Napels had men in MASANIELLO een Koning van het gepeupel gehad. In Frankrijk heerschten de oneenigheden der Fronde met allerlei politieke plans. De parlementaire regeringsvorm in Engeland had, niet minder dan de onthoofding van KAREL I, hier te Lande een menigte pamphletten doen uitkomen. De vragen over een republikeinschen regeringsvorm waren aan de orde van den dag.

In dezen toestand der gemoederen kwamen onze Generale Staten, op den dag zelven van het overlijden van WILLEM II, in den laten avond bijeen. Er werd besloten aan de provinciën te verzoeken: "zoodanige advysen en propositiën te "doen, als noodig mogten worden geoordeeld," terwijl aan de ambassadeurs en residenten van onzen Staat buitenslands gelden voor de rouw werden toegelegd: eene op zich zelve nietige bijzonderheid, maar waaruit kan worden afgeleid, dat men den overleden Prins toen nog veel meer beschouwde dan slechts als een gewoon ambtenaar der Staten.

10*

De Staten van Holland waren echter weinig gezind de leiding aan de Generale Staten over te laten en gingen dadelijk een stap verder: zij besloten aan de onderscheidene provinciën eene bezending te doen, die in last zou hebben op eene generale convocatie van Staten aan te dringen, terwijl inmiddels alle zaken zouden gelaten worden, ***totdat daarin anders zou worden gedisponeerd***, welke woorden vervingen de woorden in het concept gesteld: *Ter tijde toe, dat de Princesse Royale zal syn verlost van de vrucht die sy tegenwoordigh is dragende.* Men wilde niets praejudiciëren.

Nog vóór dat deze bezending vertrok beviel de Prinses den 14en Nov. van een zoon. De klokken werden geluid, het volk meende niets anders dan dat een opvolger van Prins WILLEM II geboren was; maar reeds spoedig werd het openbaar, dat de Staten van de meeste provinciën dit anders begrepen.

De onderscheidene leden van het Huis van Nassau waren in die dagen zeer verre van eenstemmig te zijn. De Stadhouder van Friesland zocht ook Stadhouder van andere gewesten te worden en stelde zich niet tevreden met een Luitenant-generaalschap, ten behoeve van den pas geboren Prins. VAN BREDERODE, door zijn huwelijk met LOUISA van SOLMS, oom van WILLEM II, wilde voor zich het Kapitein-generaalschap althans van Holland verwerven. Voor de voogdij van het pas geboren kind meldde zich aan de weduwe van FREDERIK HENDRIK, als grootmoeder, voorgevende dat de moeder nog minderjarig was en dat de gelden haar niet vertrouwd waren door het belang dat zij had in den Engelschen burgeroorlog. De moeder kon natuurlijk hare eischen niet opgeven, terwijl de Keurvorst van Brandenburg, als naaste mannelijke aanverwant, insgelijks zijne regten deed gelden. De Staten verwezen de zaak naar den regter.

Terwijl deze twisten in de vorstelijke familie plaats vonden, kwamen de afgevaardigden voor de groote algemeene vergadering te 's Gravenhage bijeen. Al de provinciën en zelfs

enkele steden hadden afgevaardigden gezonden. De vergadering telde bijna 300 personen; maar daar de besluiten door de zeven provinciën genomen werden, hadden in de vergadering zelve geene beraadslagingen plaats. In alles openbaarde zij zich als eene vergadering van bondgenooten van zeven onafhankelijke gewesten, die slechts tot onderlinge bescherming verbonden waren.

De Raadpensionaris van Holland, CATS, opende de vergadering met eene aanspraak, die geheel het kenmerk draagt van zijn eigenaardig vernuft, en tevens tot bewijs kan verstrekken, hoe, onder godsdienstige uitdrukkingen, velen voor eene regering zonder eminent hoofd ijverden, — alsof de Bijbel de Staten-regering tot pligt maakte. Na eene dankzegging aan het Opperwezen, dat de vergadering had mogen bijeenkomen op dezelfde plaats, waar weleer PHILIPS II was afgezworen, en de teekens der behaalde zege elk nog boven het hoofd zweefden, wees hij de punten aan, waarover gehandeld moest worden, en betoogde de nutteloosheid van eenen Kapitein-generaal uit het voorbeeld der Joden, die van den uittogt uit Egypte tot op den tijd der Koningen nooit een vasten Gouverneur of Kapitein-generaal gehad hadden, maar gewoon waren bij elken togt een legerhoofd te benoemen.

Volgens den Raadpensionaris had men thans *eene nooit voorgevallene constitutie.* Vroeger waren uitvoering en regering afgescheiden; de geheele regering was gedurende den oorlog eene provisionele geweest; men moest thans de orde op de regering vaststellen. Friesland, dat gaarne aan zijn Stadhouder het Luitenant-generaalschap wenschte toevertrouwd te zien, terwijl het Kapitein-generaalschap *quo ad titulum et honorem* dan aan den pas geboren Prins zou kunnen opgedragen worden, drong er op aan, dat de vergadering eenigen tijd zou opgeschort worden; maar Holland had reeds hare praeparatoire maatregelen genomen en dreef door, dat de onderscheidene provinciën, die gereed waren,

hare propositiën zouden inleveren. Hieraan werd voldaan, terwijl de propositie van Holland ook voor de andere provinciën als leidraad strekte.

De drie punten, die naar dat voorstel van Holland in de groote vergadering overwogen werden, betroffen de religie, — de Unie — en de militie.

De handhaving van de Gereformeerde religie werd *verklaard* een verpligting der bondgenooten te zijn, maar met dien verstande, dat elk gewest in den zijne dit zou doen, waardoor het staatsregtelijke stelsel van OLDENBARNEVELD en de Staten van Holland van 1619 werd bekrachtigd, ofschoon de geloofsbelijdenis van de nationale Synode van Dordrecht bleef erkend als de uitdrukking van de Hervormde kerk.

Zoover ging de angstvalligheid in de handhaving der provinciale souvereiniteit in het kerkelijke, dat men bezwaar zag in het woord *belofte* en er slechts *verklaard* werd, dat men de Hervormde godsdienst zou handhaven.

In de groote vergadering was tevens eene commissie van predikanten toegelaten, om een adres aan te bieden, om toch te weeren "*de ontallycke Jesuiten, papen, monniken, die* "*by duyzende als sprinkhanen uit den afgront het land in*-"*nemen*" — en "*de Sociniaansche ende nieuwe Arriaensche* "*schriften*," terwijl verder geklaagd werd over de menigvuldige doodslagen en het ligt verwerven van pardon, enz., enz. Men had besloten, dat de predikanten zouden staan en wel blootshoofd, waarbij VAN AITZEMA doet opmerken, het groote verschil dat er bestond tusschen ons en andere landen, waar de geestelijken van regtswege gewoon waren aan regeringshandelingen deel te nemen. Ter bevrediging van de predikanten werden de vroegere plakaten tegen de *Paepische hierarchie* en de *superstitiën* der pausgezinden hernieuwd. De wenschen der predikanten, om krachtiger de Gereformeerde religie te handhaven, bleven echter onverhoord, niettegenstaande er later nog eens op werd aangedrongen.

Ten opzigte van de Unie kwam men overeen, dat deze

zou gehandhaafd blijven als een verbond tusschen de gewesten, en dat de geschillen, die mogten ontstaan, bij minnelijke schikking zouden worden afgedaan. In het voorstel van Zeeland werd sterk aangedrongen, dat de beste regeringsvorm was eene *repraesentative* regering, waarin allen die in de regering gesteld zijn, eed, doen, naar hun beste wetenschap tot behoudenis en welvaren van den Lande te zullen vigileren, zonder dat ergens eene absolute souvereine magt is. VAN AITZEMA spot met deze onderzoekingen naar den besten regeringsvorm en merkt op zijn zeer egoïstisch standpunt op: "*Een yeder bemint, daar hy hem best by vindt. Elck wil de Baes zijn.*"

Het derde punt was de beslissing omtrent de militie, waarvan het vraagstuk aanleiding had gegeven tot het afzonderlijk gevoelen van de Staten van Holland en de bezetting van Amsterdam. Dit punt werd in dier voege beslist, dat het algemeene beleid der krijgszaken zou blijven bij den Raad van State, maar dat de aanstelling van alle hooge krijgsambten, die de provincie betaalde, ook door de provinciale Staten zou geschieden; — dat elke provincie toestemming zou moeten geven tot het ontvangen van krijgsvolk; — dat het krijgsvolk aan de Staten van het gewest waar het lag, en ook aan die, door wie het betaald werd, eed zou doen, en dat de provinciën bevoegd zouden zijn krijgsvolk aan te nemen en te ontslaan, echter, na daarover vooraf met de andere Staten geraadpleegd te hebben; door alle welke bepalingen het Unie-verbond werd beperkt gehouden tot een verbond van zeven onafhankelijke Staten.

Voorts werd nog een plakaat tegen het ontvangen van giften en omkoopingen enz., vastgesteld, een misdrijf, dat inzonderheid bij de Generaliteits-collegiën zeer verregaande was geweest, terwijl nieuwe instructiën voor de Generaliteitsrekenkamer en den Raad van State werden vastgesteld.

In alles behield de aristocratische geest de overhand, en

werd de souvereiniteit der onderscheidene provinciën op den voorgrond geplaatst. Welk een bekrompen provincialismus men echter aankleefde, kan blijken uit de afwijzing der verzoekschriften van de Baanderheeren, Edelen en Steden van Staats-Brabant, en der Ridderschap en eigen Erven van het landschap Drenthe, om, gelijk de overige provinciën, tot de Staten-Generaal afgevaardigden te mogen zenden. Hoe gezind men was, om bij elke andere gelegenheid de souvereiniteit der provinciën te erkennen en uit te breiden, — waar het aan kwam eene nieuwe provincie als deelgenoot op te nemen, riep men het voormalig gebruik als eene onveranderlijke wet in, zoo als tegen Drenthe, of het regt van oorlogsbezit, zoo als tegen Staats-Brabant.

De vergadering stond op het punt van uiteen te gaan, toen eene onbedachte daad van den goeden CATS aanleiding gaf tot bittere beraadslagingen. WILLEM II had een verzegeld geschrift aan de Staten gegeven, waarin de redenen van zijn gedrag ten aanzien van den aanslag op Amsterdam ontwikkeld waren. Men had het dienstig geoordeeld, ten einde alle onaangenaamheden te voorkomen, nu de zaak geschikt was, dit geschrift ongelezen te laten, en het verzegeld den Raadpensionaris ter bewaring toevertrouwd. Deze meende het thans aan de vergadering te moeten overgeven; het stuk werd gelezen, de oude driften werden op nieuw levendig, en de Staten van Holland verklaarden bijna eenparig den aanslag op Amsterdam en het aantasten der zes Heeren: *een attentât op de vrijheid, hoogheid en souvereiniteit der Provincie.* Aan Amsterdam werd eene schadevergoeding toegestaan, en niet dan met groote moeite werd in de algemeene vergadering eene amnestie voor het voorgevallene vastgesteld.

CATS besloot de groote vergadering met eene redevoering, waarin hij de teleurstelling van sommigen zocht te verzachten door het spreekwoord:

"Noyt Maeltydt is soo wel ghegeten,
"Daer niemandt qualick heeft geseten."

terwijl hij de resolutiën "*tegen alle vuylicheden en corrup-* "*tien, zoo in 't stuck van policie als justitie*" beschut achtte, gelijk het dak van de vergaderzaal, dat door zijn eigenaardig houtwerk vrij was van spinnewebben.

Terwijl de groote vergadering de regering der Generaliteit beperkte, hadden de meeste gewesten in hun bestuur, op het voorbeeld van Holland, "de suppletie van het defect, "'t welke in een notabel gedeelte van de regering was voor- "gevallen," daarin gezocht, dat zij de regten van den Stadhouder op de Staten in de provinciën hadden overgebragt. Men schafte het Stadhouderschap niet af, maar vereenigde de vroeger afgescheidene regten van beleid en uitvoering bij de Staten. Alleen in Groningen en de Ommelanden werd de noodzakelijkheid erkend van één hoofd en koos men tot Stadhouder dien van Friesland.

Kort hierop verzocht de 74jarige CATS zijn ontslag als Raadpensionaris en werd hij opgevolgd door ADRIAAN PAUW, die reeds van 1630—1635 het Raadpensionarisschap bekleed had en daarna ambassadeur te Parijs en te Munster was geweest. Opmerkelijk is, dat de zoon van een der regters van OLDENBARNEVELD, "*om de vele ondank en moeijelijk-* "*heden, die ook by verandering van tyden en saecken met* "*periculen vermenght zyn,*" als voorwaarde stelde, dat hij door de Staten gevrijwaard zou worden, dat hij nimmer voor "ghedelegeerde of extraordinaris Rechters" zou worden teregtgesteld.

Zoo ging men het eerste Stadhouderlooze tijdvak in met onderlinge verdeeldheid en bij zeer vele regenten met haat en vooringenomenheid tegen het Stadhouderschap. Weldra vermeerderden zich de moeijelijkheden.

De Nederlanders waren in den strijd tegen Spanje en bij stilstand elders, door geheel buitengewone omstandigheden, de eerste zeemogendheid geworden. Engeland, onder

het parlement van eigen kracht bewust, gedoogde dit niet. Ter bevordering van de Engelsche scheepvaart werd de navigatie-acte uitgevaardigd, waardoor onze handel en scheepvaart met bijna geheele vernietiging bedreigd scheen; daarbij voegden zich onderscheidene grieven, die het parlement tegen Nederland had. Onze Staten-Generaal meenden een buitengewoon gezantschap naar Londen te moeten zenden, met den grijzen CATS, den gewezen Raadpensionaris, aan het hoofd. De bezending liep vruchteloos af. Engeland deed nieuwe eischen hooren. De Engelsche en Hollandsche vloot raakten slaags, bij toeval zoo het scheen. Thans werd de Raadpensionaris PAUW naar Engeland gezonden; wederom te vergeefs. Hij kwam terug terwijl de oorlog was uitgebroken. Zijn huis te Amsterdam en te Heemstede liep gevaar geplunderd te worden. Eenige weken daarna stierf hij.

In deze omstandigheden werd JOHAN DE WITT, sedert 1650 pensionaris van Dordrecht, en die als zoodanig, volgens de gewoonte in de Staten van Holland, bij afwezigheid VAN PAUW tijdelijk de functiën van Raadpensionaris vervuld had, op 27 jarigen leeftijd tot die gewigtigste betrekking benoemd (21 Feb. 1653). Uit den aard der zaak had de jeugdige staatsman in de eerste maanden van zijn ministerie nog geen grooten invloed. Hij trad niet met een nieuw stelsel op, maar hij werd geroepen om het stelsel van Holland, dat hij vond, zoo goed mogelijk te verdedigen, en daaraan heeft hij ten volle beantwoord.

JOHAN DE WITT was een man van geheel buitengewone bekwaamheden; aan een doordringend verstand paarde hij zeer veel verkregen kennis. In werkzaamheid en vlugheid is hij misschien door geen staatsman ooit overtroffen. Hij had zijn Vaderland opregt lief en was niet alleen onomkoopbaar, maar onbaatzuchtig. Zorgvuldig in het bewaren van zijne gezondheid, stelde hij zijn leven voor zijn Vaderland gewillig in gevaar. Eenvoudig in zijn levenswijze en zonder aanmatiging in zijne adviesen en gesprekken, was hij

hooghartig en onbuigzaam, waar hij meende gelijk te hebben. Hij had een vasten wil, gegrond op eene overtuiging dat het stelsel dat hij geroepen was als Raadpensionaris van Holland te doen gelden, het ware was. Hij was overmoedig in de handhaving van dat stelsel in gewone omstandigheden, maar toch in geenen deele vrij van zwakheid, waar de omstandigheden hem te magtig schenen. In het beoordeelen van JOHAN DE WITT schrijft men te dikwijls aan hem een te grooten persoonlijken invloed toe op het geheele regeringsbeleid. De regenten waren in zijnen tijd reeds veel jaloerscher op hun gezag dan vroeger, in den tijd van OLDENBARNEVELD. Meermalen nam men zijnen invloed als Raadpensionaris kwalijk. Onderscheidene besluiten hebben de Staten van Holland tegen zijnen zin genomen. Den grootsten invloed heeft DE WITT uitgeoefend in de buitenlandsche betrekkingen. Hij leefde daarbij in een tijd, waarin de commerciële en finantiële belangen de edele gevoelens van nationaliteit, van dankbaarheid en van wezentlijke vrijheid nog zeer onderdrukt hielden. DE WITT was een streng pligtmatig man; maar voor hem bestond de pligt voornamelijk in de zorg voor de welvaart en de finantiën van Holland.

De oorlog met Engeland bragt eene zeer groote ellende over Holland. De handel stond geheel stil. Terwijl de handelaars teren konden op vroegere winsten, was de arbeidende klasse geheel zonder middelen van bestaan; de prijzen der levensmiddelen stegen; de armoede nam in Amsterdam zeer sterk toe en openbaarde zich het volgend jaar in een pestziekte. Naar vrede werd dringend verlangd.

CROMWELL, aan het hoofd van het Parlement als Protector geplaatst, bevreesd dat de herstelling der stadhouderlijke magt in Nederland het sein zou geven tot eene herstelling van den koninklijken troon in Engeland, bedong uitdrukkelijk bij den vrede de uitsluiting van het stadhouderschap. DE WITT kwam tot dit punt niet dan schoorvoetende;

hij begon zijne loopbaan met eene zwakheid tegenover den Engelschen dwingeland; maar uit de wijze waarop hij door de Staten van Holland de acte van seclusie deed goedkeuren, blijkt toch weder zijn overmoedig doordrijven van hetgeen hij meende, dat voor Hollands welvaren nuttig was. De binnenlandsche rust was gedurende den eersten Engelschen oorlog meer dan eens gestoord geweest. In Rotterdam, Vlaardingen, Amsterdam, Dordrecht, Alkmaar, Hoorn, 's Gravenhage en Enkhuizen hadden oproeren plaats ten voordeele van den Prins van ORANJE. Bijna geheel Zeeland was Oranje-gezind. Een algemeene haat tegen JOHAN DE WITT, die in het geheim met Engeland had onderhandeld, openbaarde zich bij het volk; een lijfbediende van hem werd in een oploop doodgeslagen; doch naauwelijks was de vrede geteekend, of alles bedaarde. Toen de acte van seclusie bekend werd, mogten sommigen het volk op nieuw in beweging brengen, in hoop van de Oranje-partij te doen zegepralen, en JOHAN DE WITT zelfs vreezen, dat de uitsluiting van den Prins, voor wien men nog onlangs zooveel liefde scheen te bezitten, nieuwe onlusten mogt verwekken; die hoop en die vrees bleken weldra ongegrond te zijn. Slechts vrede had men verlangd, en nu die eenmaal tot stand was gekomen, kwamen in Holland de gemoederen tot rust, en men verzoende zich met de tegenwoordige regering.

De plaatselijke oligarchie heeft ten tijde van JOHAN DE WITT haren schoonsten tijd gehad. De staatsgezinde regenten van dat tijdvak waren vooral in Holland meestal burgerlijk, eenvoudig en in waarheid volksgezind. Wel kwam het toen meer en meer in zwang, dat de regenten heerlijkheden kochten en zich daarnaar noemden, maar in het algemeen had dit meer plaats bij de regenten, die aan het hof van FREDERIK HENDRIK verkeerd hadden, dan bij de staatsgezinden. Noch JOHAN DE WITT noch VAN BEUNINGEN noemden zich naar heerlijkheden. De leefwijze der Hollandsche ambassadeurs, ook in den vreemde, was eenvoudig in tegenstel-

ling van die der Nederlandsche edelen, die gaarne de Fransche hofgewoonten volgden.

Terwijl in Holland bij de herleving des handels de binnenlandsche oneenigheden weldra ophielden, duurden zij in de andere provinciën nog eenigen tijd voort. In Stad en Lande had men hevige twisten tusschen de Ommelander Heeren. In Gelderland waren de groote en kleine steden over het begeven van ambten oneens. In Utrecht was verschil tusschen het eerste lid der Staten en de stad. De meeste dezer twisten werden gestild, maar niet beslist, zoodat zij zaden van oneenigheid bleven. Het was een noodlottig gevolg van den toenmaligen regeringsvorm. Indien eenige stad zich aan de uitspraak der zegsmannen niet had willen onderwerpen, zou men tot militairen dwang hebben moeten komen, maar vrees hiervoor deed dit meestal achterblijven. In Zeeland hadden mede oneenigheden plaats, ter gelegenheid van de verkiezing van stedelijke regenten, waarbij het volk de partij der Oranje-gezinden trok; zij werden echter weldra gestild. In Overijssel hadden de Staten, bij een geschil over de begeving van het ambt van Drossaard van Twente, zich in tweeën gesplitst: het eene deel had te Deventer zijne vergadering, het andere te Zwolle; het eerste was Staatsgezind, het tweede voor den Prins. Bijna drie jaren duurden deze oneenigheden, tot dat zij door DE WITT, aan wien met DE GRAAFF de uitspraak over de geschillen was opgedragen, geëindigd werden, hetwelk gepaard ging met een geheel nieuw reglement op het beleid der regering. De groote staatsman zag duidelijk in, hoe verkeerd die maar al te dikwijls in ons Vaderland gevolgde staatkunde van provisionele schikkingen was. Hij tastte het punt in quaestie zelf aan, en besliste volgens zijne staatkundige inzigten.

Na den vrede wendde DE WITT al zijne aandacht op het binnenlandsch bestuur. De geldmiddelen werden aanmerkelijk verbeterd. De belastingen waren menigvuldig geworden, doch weinige werden na den vrede afgeschaft. De last, waaraan

men eenmaal gewoon is, drukt niet zwaar, en het is eene verstandiger staatkunde, nieuwe belastingen te voorkomen, dan wel door ontijdige ontlasting voor het tegenwoordige de schatkist ledig te doen zijn voor volgende behoeften. DE WITT wilde zuinigheid in het gebruik der geldmiddelen en vermindering der hoofdschuld door aflossing liever bewerken, dan door verminderde belastingen de volksgunst najagen. Naar deze groote beginselen was het finantiëel bestuur van den Raadpensionaris ingerigt.

Het algemeen vertrouwen, hetwelk de vrede en de kundigheden van den Raadpensionaris inboezemden, deed den prijs van 's Lands schuldbrieven bij den vrede rijzen, en dit gaf hem gelegenheid om in de schulden van Holland en die der Generaliteit eene reductie van renten van 5 tot 4 pCt. tot stand te brengen, met aanbod van aflossing der schuldbrieven aan hen, die in deze schikking geen genoegen namen. Het voordeel, hierdoor teweeggebragt, werd aangewend tot aflossing van het kapitaal. De wijze van het ontvangen der belastingen werd vereenvoudigd, eene echt Hollandsche spaarzaamheid in het besteden van 's Lands middelen aangewend en met strengheid de ambtenaar gestraft. die zijnen pligt te buiten was gegaan. De menigvuldige verordeningen hieromtrent, welke in de resolutiën van Holland te vinden zijn, bewijzen, tot welke misbruiken men gekomen was, doch tevens de zorg die men aanwendde, om ze tegen te gaan.

Deze verstandige maatregelen, gepaard met de kennis, die de Raadpensionaris van de beginselen eener goede staatshuishoudkunde had, en waarvan de goedkeuring, door hem verleend, aan het werk van PIETER DE LA COURT: *Interest van Holland*, de ondubbelzinnigste bewijzen draagt, deden weldra koophandel en nijverheid bloeijen en Holland eene groote mate van welvaart genieten.

De godsdienst-geschillen werden met wijze gematigdheid behandeld. Aan de bekrompene eischen der Voetianen

om geen verschil van gevoelens, hoegenaamd, in de Kerk toe te laten, werd met kracht tegenstand geboden, en de meer vrijzinnige Coccejanen, die men uit de Kerk wilde verbannen, werden in de Kerk gehandhaafd.

De wijsbegeerte van DES CARTES werd op de hoogeschool van Leiden vrij gelaten, maar volgens een order, dat de wijsbegeerte niet op het gebied der theologie zou komen. Met SPINOZA stond JOHAN DE WITT in vriendschappelijke betrekking, minder echter uit overeenstemming met diens vrije denkwijze, dan wel om het minder vrijzinnig betoog van den wijsgeer, dat de Overheid eene absolute magt had, ook in het opperbestuur der kerkelijke zaken. DE WITT had een te degelijk karakter, dan dat hij zich kon voegen in de godsdienstige phrasiologie van zijnen voorganger CATS, maar was aan den anderen kant te veel een man van positieve belangen, om de vrijheid van de godsdienst om haar zelfswil lief te hebben. Hij vond de aanmerking van den ambassadeur PIETER DE GROOT, dat vrijheid van godsdienst, elders verleend, onzen handel zou benadeelen, zoo belangrijk, dat hij beloofde daarop zijn aandacht te vestigen. Terwijl de dorre regtzinnigheid de gemoederen niet bevredigde en dit den opgang der Labadisten en andere mystieke bewegingen verklaart, zagen de Amsterdamsche regenten aanvankelijk in het toelaten der Labadisten slechts het handelsbelang om kooplieden van Middelburg en Veere naar Holland te lokken; maar zij verboden de bijeenkomsten [illegible] Labadisten later om soortgelijke redenen.

De belangen des volks werden door den [illegible] met naauwgezetheid en ijver behartigd; [illegible] deerlijk vergissen, indien men DE WITT [illegible] noemde, in den zin, dien de liberalen [illegible] ten. De invloed van het volk op de [illegible] De vrijheid der drukpers was in Ho[illegible] neer men op de St[illegible]houders [illegible] [illegible]en gerin[illegible] [illegible]er [illegible] [illegible]bragt

door hunne wijsheid te betwijfelen. Zonen en neven werden in het begeven van ambten veeltijds den bekwamen burgerzoon voorgetrokken; men verkeerde in het denkbeeld, dat eene goede familie en gegoedheid waarborgen waren voor eerlijkheid en getrouwheid in de regering. Aan uitstekende verdiensten liet men echter regt wedervaren; een MICHIEL ADRIAANSZOON DE RUITER werd tot Luitenant-admiraal bevorderd, — en zoo al de regeringsvorm geheel aristocratisch was, de aristocratie onderscheidde zich toen door kunde, braafheid en eenvoudigheid. Men lette met naauwgezetheid op de belangen van alle burgers, als toevertrouwde panden, waarvan men eens rekenschap zou moeten afleggen, maar ontzeide aan het volk het regt, om in zaken van regering gezag te doen gelden.

Was alzoo het bestuur onder JOHAN DE WITT verre verwijderd van eene volksregering, even vreemd was het ook van dat al-regeren van lateren tijd, hetwelk alle vrijheid onderdrukt en de levenskrachten eener natie verlamt. Vrijheid van handel, vrijheid van beroepsuitoefening deden den burgers die werkzaamheden verrigten, welke met hunne inzigten en belangen het meest overeenkwamen. De welvaart was het uitvloeisel van de vrije werking van een verstandig en werkzaam volk, welke de regering bevorderde door de hindernissen, die haar in den weg stonden, weg te nemen, niet het kunstmatige gewrocht van verbodswetten of van in het studeervertrek uitgedachte handelstelsels, ofschoon men niet geheel vrij bleef van de economische dwalingen van dien tijd. De stedelijke regenten, geheel vrij in hunne handelingen, zorgden voor de belangen van hunne ingezetenen en deden die bloeijen, — geen wonder, want zij werden in hunnen werkkring niet belemmerd door dat zich met alles bemoeijen van een centraal bestuur, hetwelk door zijne onkunde met plaatselijke belangen steeds verwarring aanbrengt, zoodra het de grenzen der algemeene regering en der plaatselijke administratie niet onderscheidt.

De regering der Generaliteit kwam geheel onder den invloed van Holland.

Het staatkundig stelsel, hetwelk de Raadpensionaris in ons Vaderland wilde bevestigen, is geweest eene statenregering zonder Stadhouders in de provinciën en met een Kapitein-generaal, voor den tijd van oorlog, alleen voor de krijgszaken. Bij dit stelsel zou politiek en krijgsbeleid van elkander afgescheiden zijn.

Dit stelsel blijkt uit de deductie, waarmede de Staten van Holland in 1653 de acte van seclusie hebben zoeken te verdedigen, — uit het advies of de zoogenaamde harmonie in December 1655 aan de Staten-Generaal ingeleverd: dat bij de benoeming van een veldmaarschalk deze geen Stadhouder in de provinciën mogt zijn, en dat, zoo de Friesche Stadhouder daartoe benoemd mogt worden, hij geen Stadhouderschap in andere provinciën zou mogen aannemen, — uit de resolutie omtrent het publiek gebed, waarbij de Souvereiniteit der provinciën op den voorgrond werd gesteld, in 1663, — uit de herhaalde adviesen van DE WITT, dat men aan den Prins geene militaire waardigheden moest opdragen vóór dat hij meerderjarig was geworden, — en uit latere handelingen.

In het overmoedig karakter, dat JOHAN DE WITT eigen was, heeft hij dit stelsel in het binnenlandsch bestuur doorgedreven, even als het stelsel om door alliantiën en tractaten onze onafhankelijkheid te handhaven, waarbij de Staatsman, die in den roem zijns Vaderlands zijn eigene grootheid zag, tot staatkundige bemoeijingen werd verleid, die met de kleinheid van ons Land weinig overeenkwamen. De belangen van Holland werden daarbij meer behartigd dan die der andere provinciën; maar men vergete daarbij niet, dat DE WITT ambtenaar van Holland was, en dat, volgens het karakter onzer natie, de betrekkingen van zijn ambt het meest bij hem moesten wegen. Op de zeemagt was de bloei van Holland gebouwd; als zeemogendheid konden wij ons doen gelden; de staatkunde van DE WITT bragt

het mede onze zeemagt te versterken en de veiligheid van ons grondgebied niet door krijgsmagt, maar door verbonden te waarborgen, en de landmagt werd aan deze staatkunde opgeofferd.

Tot op den dood van CROMWELL en diens zoon waren onze gewesten steeds inschikkelijk jegens het Engelsche parlement geweest. Deze inschikkelijkheid kwam den onzen slecht te stade bij de tegenomwenteling. JOHAN DE WITT en de Staten van Holland waren wel zeer beleefd geweest jegens KAREL II, toen hij over ons Land naar Engeland terugkeerde; wel had men de inschikkelijkheid gedreven tot lafhartige zwakheid, door Engelschen, die hier schuilplaats hadden gezocht, uit te leveren; maar de naijver tusschen den Engelschen en Nederlandschen handel bestond nog, vooral bij de vaart op de Koloniën. Koning KAREL zag met spijt naast zich een Republiek, die in vriendschappelijke betrekkingen tot CROMWELL had gestaan en nam het euvel, dat zijn neef, de jonge Prins van Oranje, steeds uit de ambten van zijnen Vader werd gehouden; daarbij was hij verstoord door het tractaat, hetgeen wij 27 April 1662 met Frankrijk gesloten hadden. Bij zooveel brandstof brak de tweede Engelsche oorlog in 1664 uit. De zeemagt, door het beleid van DE WITT magtig toegerust, behaalde overwinning op overwinning, en het trotsche Albion zag zijne vloten op de Theems vernielen; Londen zelfs sidderde een oogenblik voor de Hollandsche vlag, en na twee jaren strijdens volgde een vrede, waarbij alles op denzelfden voet bleef als vóór den oorlog; — het was de eenigste vrede met Engeland, waarin ons Vaderland tot geene opofferingen werd genoodzaakt. Zoo weinig waren wij zelfs in het luisterrijkste tijdperk van onze geschiedenis tot den oorlog geschikt, — ja niettegenstaande alle onze stoute krijgsbedrijven, zou ook deze vrede minder voordeelig zijn geweest, indien niet de brand, die Londen voor twee derden vernielde, Engeland tot spoedigen vrede hadde aangezet, en Frankrijk niet op het laatst onze bondgenoot ware geweest.

Bij het begin van den oorlog waren er even als gedurende den voorgaanden, in verscheidene plaatsen oproerige bewegingen, gedeeltelijk op aanstoking der Engelschen, ten behoeve van den Prins uitgebroken. Men had hem weder tot Kapitein-generaal willen verheffen, doch DE WITT beweerde, dat dit geen nut aan het Vaderland zou aanbrengen, tenzij de Prins een behoorlijken ouderdom bereikt had; hij dreef zijn stelsel door, gelijk hij reeds vroeger aan de Prinses-weduwe had verklaard, dat aan den Prins vóór zijn achttiende jaar geen deel aan de regering zou gegeven worden. Doch ook nu hielden alle deze twisten met den vrede op, en de belangen van den Prins vonden bij het algemeen geen weerklank, nadat de gelegenheid was benomen, in de niet-verheffing van den Prins de oorzaak des oorlogs te zoeken.

De vrede met Engeland was nog niet gesloten, of een nieuw onweder vertoonde zich aan den horizon. Het ontging den scherpen blik van den schranderen DE WITT niet. LODEWIJK XIV begon voor zijne veroveringsplannen uit te komen. De Spaansche Nederlanden waren de gewesten, waarop hij het eerst zijn oog vestigde. Hij sloeg eene verdeeling daarvan aan de Staten voor. DE WITT trachtte door talmen de oogen der andere mogendheden te doen open gaan en deed hen waarschuwen voor de heerschzuchtige plannen des Franschen Monarchs. Intusschen begonnen de Franschen met Henegouwen en Vlaanderen te veroveren, en dit begin van den oorlog, welks uitbarsting hij had gemeend te kunnen voorkomen, deed DE WITT indachtig zijn om de landmagt te versterken en op de aanstelling van een legerhoofd aan te dringen.

De Oranje-partij wilde hiertoe den 17jarigen Prins verkozen hebben. DE WITT, altijd gehecht aan zijn stelsel, dat men aan den Prins geen krijgsgezag moest opdragen, alvorens hij een geschikten ouderdom had bereikt, doet dit niet alleen mislukken, maar weet zelfs de beraadslagingen

daarover bij de Staten van Holland dien loop te doen nemen, dat men, gelijk hij reeds te voren bedoeld had, vaststelde, dat in het vervolg het Kapitein-generaalschap zou afgescheiden zijn van het Stadhouderschap, hetwelk door de Staten van Holland in die provincie bij het eeuwig edict verklaard werd te zijn afgeschaft. Zoo bereikte dan de Raadpensionaris het doel zijner binnenlandsche staatkunde: vernietiging van het Stadhouderschap en beperking van 's Prinsen toekomstig gezag tot de krijgszaken.

In de buitenlandsche Staatkunde meende hij even gelukkig geslaagd te zijn; hij had Engeland het gevaar doen gevoelen van eene te groote magt van Frankrijk en het nadeel voor den Engelschen handel, indien Frankrijk in België meester ware. De Triple-alliantie tusschen Engeland, Zweden en de Republiek kwam tot stand. Door haar werd aan LODEWIJK paal en perk gesteld en de vrede te Aken hem afgedwongen.

Intusschen had de Prins van ORANJE 18 jaren bereikt, en werd aan hem thans zitting in den Raad van Stàte vergund met eene raadgevende stem, mits de andere provinciën er mede in toestemden, dat het Kapitein-generaalschap van het Stadhouderschap zou zijn afgescheiden, en dat geen Stadhouder in den Raad van State zitting zou hebben. Alzoo werd door het beleid van den Raadpensionaris het Stadhouderschap niet alleen in Holland voorkomen, maar ook in de andere provinciën krachteloos gemaakt.

Dat DE WITT door haat tegen den Prins in deze handelingen zou zijn bestuurd, komt noch met de geschiedenis, noch met het koelzinnige karakter van den Raadpensionaris overeen. Maar niet onwaarschijnlijk is het, dat wrok over het leed zijnen vader aangedaan, hem meer geleid heeft, dan hij zich zelven bewust was; het hart bedriegt zich zoo ligt, om als nuttig te beschouwen, wat men begeert.

De vrede van Aken had DE WITT geheel in slaap gewiegd, en het kwam den Raadpensionaris ondenkbaar voor,

dat Engeland, hetwelk de toenemende magt van Frankrijk beperken moest, zich met zijne tegenpartij zou verbinden, ten verderve van de Republiek. De eerlijke staatsman telde de heerschzucht van LODEWIJK XIV en de zwakheid van den zedeloozen KAREL te weinig. Men ging in ons Vaderland in die gerustheid weldra zoo ver, dat men beide de Vorsten verbitterde door schilderijen, penningen en geschriften op de overwinningen op de Engelschen en de beperking van LODEWIJKS heerschzucht. Zeker streed het met het belang van Engeland om deze nietigheden eenen oorlog aan te vangen, doch het griefde KAREL en gaf den heerschzuchtigen LODEWIJK een voorwendsel tot oorlog, waartoe ook niet weinig bijdroegen het mercantiele stelsel van Frankrijk en de omgang van DE WITT met den Franschen gezant. Stuursch en in zich zelven gekeerd, nam de Hollandsche Raadpensionaris niemand voor zich in, dan door de overtuigende kracht zijner meerdere bekwaamheden. In het Vaderland ontzien door allen, was hij door weinigen bemind, en wekte daardoor den naijver van velen op. Zijne staatkunde veroorzaakte bij vreemde mogendheden dezelfde gevolgen als zijn persoon binnenslands. Nederland klom tot eene ongekende hoogte, doch juist deze wekte den naijver van Frankrijk op, en ook van Engeland, dat onzen bloeijenden handel met afgunst aanzag.

Al wat intrigue vermogt werd door LODEWIJK beproefd, om KAREL II van de Triple-alliantie af te trekken. Het gelukte. De eerlijke TEMPLE werd vervangen door het cabaal-ministerie. DE WITT kon hetgeen gebeurde niet gelooven, en toen hem eindelijk de oogen open gingen, was het te laat; de landmagt was verwaarloosd en kon niet in een oogenblik hersteld worden. Daarbij bleef de Raadpensionaris hardnekkig bij zijn eens aangenomen stelsel volharden, om den Prins niet tot Stadhouder te verheffen, ofschoon die verheffing aller harten vereenigd en zijnen invloed gehandhaafd zou hebben; hij was doof voor de raad-

gevingen van VAN BEUNINGEN, BEVERNINCK en FAGEL, en wilde aan den Prins geen ander gezag hebben opgedragen, dan dat van Kapitein-generaal. Hiertoe werd deze dan ook eindelijk aangesteld. Weinig tijds daarna rukten de Fransche legerbenden reeds naar onze grenzen. KAREL II, die het parlement had doen toestemmen in de oorlogslasten ter handhaving van de Triple-alliantie, volgde, na het sluiten des parlements, weldra met eene oorlogsverklaring, terwijl het Engelsche volk zelf over zulk een gedrag zijne stem verhief. Keulen en Munster schaarden zich mede tegen ons. Gelderland en Overijssel waren in zeer korten tijd veroverd. Utrecht onderwierp zich aan het overwinnende leger; Amersfoort en Naarden waren niet bestand tegen den vijand. DE WITT raadde tot onderhandeling en sloeg de meest wanhopige voorstellen van vrede voor. De spoedige voortgang des vijands deed aan verraad denken. DE WITT was het voorwerp van den algemeenen haat; hij werd des avonds naar huis gaande, door eenen Leydschen student aangevallen en aan den hals gewond; de dader werd dadelijk op last der Staten gevonnisd; men meende den wankelenden eerbied voor de regering door een doodstraf te moeten handhaven; maar reeds had zich de stem van het wanhopige volk doen hooren. De Prins wordt tot Stadhouder en als Kapitein-generaal der Unie uitgeroepen. Het Eeuwig edict wordt vernietigd. DE WITT ziet eindelijk den drang der omstandigheden; zonder eensgezindheid ware het Vaderland verloren, en die eensgezindheid kan alleen hersteld worden, door dat allen zich om den Prins scharen. Men verhaalt van hem, dat hij op de tijding van de algemeene toejuiching der verheffing van den Prins zijne vreugde daarover te kennen gaf, zeggende: *dat daardoor de burgerlijke beroerten, die door geheel Holland tot nog toe niet gestild waren, beter zouden cesseren.* Hij begreep echter, dat hij, na 19 jaren een tegenovergesteld gevoelen te hebben verdedigd van hetgeen nu de bovenhand bekwam, moest aftre-

den. Hij kwam niet in de vergadering, toen het Eeuwig edict, hetwelk hij bezworen had, werd ingetrokken, en vroeg kort daarna zijn ontslag, hetgeen hem, — wel een wisseling van toestanden, — thans met goedvinden van den Stadhouder, eervol, met het regt om zitting te nemen in den Hoogen raad, verleend werd.

Intusschen was zijn broeder CORNELIS, de Ruwaard van Putten, die, ziek van 's Lands vloot teruggekomen, op het dreigen van het volk en het smeeken van zijn huisgezin, de herroeping van het Eeuwig edict geteekend had, maar met bijvoeging van *v. c.* (*vi coactus*), op de aangifte van eenen gewezen tuchteling, een zekeren TICHELAAR, die aan zijn ziekbed was geweest, als verdacht van een aanslag op 's Prinsen leven gesmeed te hebben, gevangen genomen. Hij werd volkomen wederregtelijk, op de verklaring van één enkelen eerloozen getuige, gepijnigd. Men ontwrong den opregten Vaderlander niets, dan de bekende latijnsche ode van HORATIUS, III, 3: *Justum ac tenacem etc*, in het Nederduitsch van PIETER VAN WINTER NSZ.:

Een altoos braaf, standvastig man
Voelt, door geen dreigend oog van een vergramd' tiran,
Geen drift eens volks, dat hem tot euvel lokt,
Zijn' vasten geest geschokt.

De gewetenlooze regters vreesden echter den beschuldigde, die door het volk schuldig werd gehouden, vrij te spreken, — zij veroordeelden hem, zonder schuldigverklaring aan eenig misdrijf, zonder eenige motiven, dan de enkele phrase: *overwogen hebbende hetgeen ter materie dienende is*, tot vervallenverklaring van alle zijne ambten en verbanning uit de Nederlanden. Het vonnis, waarvan de volkomene onregtvaardigheid thans voor ieder blijkt, die van het proces heeft kennis genomen, bevredigde het volk niet. JOHAN DE WITT bezocht zijn broeder op de Gevangenpoort te 's Gravenhage. Terwijl zij beiden zich aldaar bevinden, worden zij — door

een hoop gemeen, — neen, door gegoede burgers op de moorddadigste en wreedste wijze van het leven beroofd. Deze moord is eene der verfoeijelijkste daden, die onze geschiedenis heeft opgeleverd, en het eenigste, dat men tot verschooning zou kunnen bijbrengen, is, dat hij niet zoo zeer uit partijzucht is gepleegd, als uit wanhoop over den dreigenden ondergang van het Vaderland, dien men in waanzinnige drift aan verraad toeschreef.

De algemeene opgewondenheid was zoo groot, dat bijna niemand de onschuld van het edele broederpaar aan landverraad durfde uitspreken; maar hoe velen ook uit laffe vrees zwegen, één man zweeg niet. Holland's Admiraal, die zoo van nabij de zorgen der DE WITTEN voor 's Lands behoudenis had gekend, hij verfoeide dien moord met al de opregtheid van een echt godsdienstig zeeman; en al werd zijn huis met plundering bedreigd en al mogt een al te voorzigtig regent hem aanmanen zijne verontwaardiging wat te beteugelen, hij liet er onmiddellijk op volgen: "Indien het hier in het Va-"derland zoo gelegen is, dat men de waarheid niet mag spre-"ken, zoo is het er ellendig gesteld. Nogtans zal ik die "spreken, zoolang als mijn oogen open staan."

Tegenover de natuurlijke trouwhartigheid van DE RUITER leverde de officiële godsdienst van den predikant SIMON SIMONIDES een treurig contrast, die voor een talrijke schaar van den 's Gravenhaagschen kansel de gepleegde gruweldaad een wrake Gods noemde en verzekerde, dat zij, die zich daaraan schuldig hadden gemaakt, veeleer beloond dan gestraft zouden worden; — en niet minder de officiële justitie, die CORNELIS DE WITT veroordeelde en die de moordenaars van het edele broederenpaar onvervolgd liet.

Maar ook hier is de geschiedenis een wereldgerigt geweest. Zij heeft de DE WITTEN aan misdaad geheel onschuldig verklaard en een vonnis van veroordeeling geveld over die predikanten en regters, die niet naar waarheid oordeelden.

HOOFDSTUK VIII.

WILLEM III. — Binnenlandsche staatkunde. — Regeringsverandering. — Oligarchie. — Vermeerderd gezag van den Stadhouder. — Binnenlandsche twisten. — Slechte toestand van het binnenlandsch bestuur. — Eenzijdigheid van WILLEM III. — Hij wordt Koning van Engeland. — Toestand der Republiek. — WILLEM III sterft.

"Ofschoon de vernielingsstorm woedde, viel echter de Republiek niet. Door den val van DE WITT moest LODEWIJK zelf, zoo wilde het de Voorzienigheid, in WILLEM III den man op zijnen post brengen, welke sedert dien tijd tegen hem, even als de eerste Prins van ORANJE tegen PHILIPS II, overstond. Maar gelijk deze slechts voor de vrijheid van het Vaderland streed, zoo streed WILLEM III even onvermoeid en met even afwisselend gevolg in het kabinet zoowel als op het slagveld, voor de vrijheid van Europa. — En hij heeft haar gehandhaafd."

Met deze woorden, waarin HEEREN, in de *Geschiedenis van de Staatsgesteldheid van Europa*, zijne hulde brengt aan WILLEM III, beginnen wij dit hoofdstuk, maar tevens met de opmerking, dat de beschouwing van WILLEM III als diplomaat, als veldheer en als Koning van Engeland, geheel buiten het bestek van ons werk ligt. DA COSTA, in zijne krachtvolle poëzy, zegt van WILLEM III: Hij heeft

Den machtigsten Monarch in 't stoutst ontwerp weërhouwen,
En 't lot dat de aard bedreigde een eeuw lang uitgesteld. —

Wij bepalen ons alleen tot vermelding van zijne binnenlandsche staatkunde, al mag men niet vergeten, dat WILLEM III ook bovenal voor de Nederlanden de vrijheid van godsdienst heeft gehandhaafd tegen de Fransche overheersching, waarmede LODEWIJK XIV de staatkundige en godsdienstvrijheid in Europa bedreigde.

Te midden van het gevaar, waarin wij ons door den inval der Franschen bevonden, had de herinnering aan WILLEM I, MAURITS en FREDERIK HENDRIK het volk luid zijne stem doen hooren, dat alleen onder een Prins van ORANJE redding voor het Vaderland te hopen was. Het was de eerste maal na den opstand tegen Spanje, dat het volk in massa zijne stem deed gelden; het deed dit op zulk een vasten toon, dat alle tegenwerking van andersdenkenden onmogelijk werd. De kreet, om den Prins van ORANJE met voorvaderlijke waardigheden bekleed te zien, te Veere het eerst aangeheven, verspreidde zich van daar naar Dordrecht, naar Rotterdam, Gouda, Haarlem, Delft, Leyden, Amsterdam, en weldra door het geheele Land.

Het zou echter eene verkeerde gevolgtrekking zijn, indien men hieruit afleidde, dat het volk zooveel meer stadhoudersdan staatsgezind was. De middelbare klasse (want de lagere had eigentlijk geene staatkunde, dan die van oogenblikkelijke opgewondenheid), ijverig, arbeidzaam en aan de overheden ondergeschikt, nam weinig deel aan de regering, en bekommerde zich luttel, wie aan het hoofd des bestuurs geplaatst was, indien men maar in zijnen werkkring niet werd gestoord en ruime gelegenheid tot broodwinning had. Beide deze weldaden had men in de jaren van vrede onder JOHAN DE WITT ondervonden; in den oorlog tot wanhopige ijlhoofdigheid gebragt, beschuldigde men, met die aan het volk zoo eigene bekrompenheid, die in elk ongeluk eene misdaad als oorzaak ziet, het bestuur van verraad, en hief de handen smeekend op tot den Prins, van wien men redding verwachtte.

Toen de Prins tot Stadhouder werd verkozen, verviel van zelf de eed, dien ook hij op het Eeuwig edict gedaan had, terwijl de leden der Staten elkander van het houden van den eed dispenseerden. De vroegere Instructie werd vervangen door eene Commissie, waarin aan den Prins werden opgedragen *alle zoodanige digniteiten en waardigheden als bij de Prinsen zijne voorouderen bekleed waren geweest.* Bij deze aanstelling, even als bij andere handelingen, werd het stadhouderlooze tijdvak algemeen als eene *buitengewone tusschenregering* aangemerkt. Ten einde zoodanige tusschenregering in het vervolg te voorkomen, werden die waardigheden in 1674 erfelijk verklaard in de mannelijke linie. De plakaten waarbij dit geschiedde zijn zeer lezenswaardig, wegens de daarin voorkomende beweegredenen.

Terwijl de naauwelijks twee-en-twintig-jarige WILLEM III aan het hoofd van het leger werd geroepen, werd CASPER FAGEL, op aanrading van J. DE WITT, zijn opvolger. Zoo hij deze niet evenaarde in die buitengewone talenten van vlugheid en bekwaamheid, die DE WITT eigen waren, hij was hem gelijk in trouwe vaderlandsliefde en overtrof hem in koelzinnig oordeel en waren moed in oogenblikken van het grootste gevaar. Terwijl JOHAN DE WITT nog stijfhoofdig vasthield aan zijn stelsel, om het Stadhouderschap van het Kapitein-generaalschap afgescheiden te houden, had FAGEL reeds aangedrongen op de verheffing van den Prins als Stadhouder; toen JOHAN DE WITT bij den inval der Franschen in de Betuwe betuigde geen middel te zien om het gevaar te ontgaan, was het kloeke antwoord van FAGEL: dat God redden zou, mits men zich, waar haastig besluit vereischt werd, niet aan wanhoop overgaf, en dat men het roer niet verlaten moest, vóór dat het schip verloren was. Hij weigerde als griffier de volmagt te teekenen tot onderhandeling met Frankrijk, op de voorwaarden, die voorgesteld werden en voegde aan den gezant PIETER DE GROOT woorden toe, waaruit zijn vast voornemen bleek, het Vader-

land zoo lang mogelijk te verdedigen. Onder de toepassing van de beginselen der staatkundige vrijheid van de Statenregering onder JOHAN DE WITT, tot staatsman gevormd, moest CASPER FAGEL bij de herstelling der stadhouderlijke magt, tevens het aristocratische foederative regeringsstelsel trachten te behouden. Braaf, regtschapen, kundig en schrander, was hij door allen bemind en geacht, en vooral door den Prins. WILLEM III bemoeide zich weinig met het inwendig bestuur, zoodat in vele zaken de Raadpensionaris geheel onafhankelijk van hem werkte, ofschoon door zijne instructie naauw aan den Stadhouder verbonden. De Prins was echter geen man, om zich geheel aan de leiding van eenen minister toe te vertrouwen; hoog en geheel met de buitenlandsche staatkunde vervuld, trok hij het zich weinig aan, of de aristocratie dan wel het volk meerderen invloed uitoefende, maar naauwelijks werd zijn gezag eenigzins in het spel gebragt, of hij besliste zelf, en zulks wel eens tegen de inzigten van FAGEL. Hieruit ontstond eene onzekerheid van binnenlandsche staatkunde, waarin de aanhoudende invloed van den Raadpensionaris op de Staten bijna evenveel vermogt, als de willekeurige beslissing van den Stadhouder.

Eene geruststellende proclamatie aan het volk omtrent de bedoelingen der Regenten was eene eerste, ofschoon mislukte poging, om de bekwame Regenten van het stadhouderlooze tijdvak in de regering te behouden. Het niet vervolgen van de schuldigen aan den moord van de DE WITTEN, niettegenstaande de Staten hierop aandrongen, en het verleenen van een pensioen aan den eerloozen TICHELAAR, waren laakbare zwakheden in het karakter van WILLEM III, die een ruimen weg tot lasterlijke geruchten opende, alsof hij den afschuwelijken moord goedkeurde, welken hij met alle weldenkenden verfoeide. Deze toegeeflijkheid omtrent het opgewonden volk droeg dan ook reeds dadelijk de wrangste vruchten. De Raadpensionaris werd gedwongen bij de

Staten van Holland het besluit te doen doorgaan, om de magistraatsbestelling buiten tijds aan den Prins op te dragen, ten einde te voorkomen, dat het volk zelf orde op de regering stelde, waarbij men voor dergelijke gruwelen vreesde, als bij den dood der DE WITTEN waren voorgevallen, gelijk reeds in sommige steden de regeringen op aandrang van het volk, niet zonder verregaande ongeregeldheden, veranderd waren. Haarlem was eenigen tijd geheel in handen van het volk; maar men was zoo weinig tegen eene aristocratie ingenomen, dat de door het volk gekozene Regenten meestal oude vroedschappen waren. Amsterdam was aanvankelijk rustig gebleven; doch door de inschikkelijkheid, die de regering betoonde, was een gedeelte der burgerij ook aldaar opgewonden geraakt. Deze bewegingen hadden geen ander gevolg, dan dat zij de buitengewone regeringsverandering tot stand bragten.

Elke regeringsverandering was uit haren aard in ons Vaderland met ontelbare moeijelijkheden gepaard geweest; 500 à 600 bekwame lieden vond men in den kleinen omtrek van de Republiek niet ligt; maar geene regeringsverandering heeft zoo vele nadeelen opgeleverd, als die onder WILLEM III. Onder MAURITS was zij tot Holland en Utrecht beperkt geweest, zij had alleen de Remonstrantschgezinden getroffen, en het getal van dezen was in evenredigheid der Contra-remonstranten klein; thans strekte zij zich over meerdere gewesten uit. Daarenboven geschiedde zij grootendeels door de prinsgezinde Regenten, niet door den Prins zelven. Had men onder MAURITS reeds, uit gebrek aan bekwame personen, tot twee malen toe vader en zoon, gelijk mede twee broeders op de schepenen-rol te Hoorn gezien, terwijl een derde aldaar burgemeester was, thans was zulks niet alleen het geval in de kleine, maar zelfs in de groote steden. De aristocratie werd eene oligarchie, veel gevaarlijker en drukkender dan de aristocratie onder JOHAN DE WITT, die zich door eenvoudigheid, zuinigheid en belangloosheid

had gekenmerkt. Van den oorsprong van ons Gemeenebest had de aristocratie zich door een geest van naijver op plaatselijke belangen onderscheiden; in plaats van vernietigd te worden, nam dit onder WILLEM III integendeel aanmerkelijk toe. Al mogt het aan Holland niet gelukken, Utrecht, Gelderland en Overijssel na den vrede als overheerde gewesten, even als Staats-Brabant, te doen beschouwen, door eene geheel nieuwe organisatie van die provinciën aan den Prins op te dragen, vernederde men echter de oude bondgenooten. Oneenigheden tusschen de provinciën onderling kenmerkten niet minder de regering van WILLEM III, dan het begin van het afgeloopene stadhouderlooze tijdvak.

In de ondervonden suprematie van Holland en in den verwarden toestand, waarin Gelderland zich bevond, lagen onderscheidene redenen om het plan van den secretaris van het kwartier van Nijmegen ingang te doen vinden om WILLEM III tot Hertog van Gelderland en Graaf van Zutphen te verheffen. De Prins nam het in beraad, maar het werd in Holland zoo slecht opgenomen, dat hij het later bepaaldelijk afsloeg.

Bij de regeringsreglementen voor Gelderland, Utrecht en Overijssel kwam de geheele magistraatsbestelling aan den Prins, en daar de stedelijke magistraten de Staten verkozen, had men inderdaad de zeer vreemde constitutie, dat de kiezers der souvereine Staten benoemd werden door hem, die staatsregtelijk eigentlijk slechts een ambtenaar was, zoodat in genoemde provinciën de eerste kenmerken van eene onafhankelijke vertegenwoordiging ontbraken. Feitelijk hadden deze regeringsreglementen in de eerste jaren echter een voordeeligen invloed, daar zij kuiperijen deden eindigen en aan verwarring tijdelijk een einde maakten.

In tijd van gevaar had men de magt van den Prins telkens vermeerderd, maar deze vermeerderingen van magt wekten spoedig argwaan op, en de drukpers, die in blaauwboekjes nog zoo kort geleden de DE WITTEN verguisd en

den Prins vergood had, durfde weldra (1675) tegen den Prins kwade vermoedens openbaar maken. De Hollandsche oligarchie, thans aan den Prins zoo gedienstig, poogde deze geruchten te smoren, met den dood te bedreigen tegen ieder, die opentlijk zeggen of schrijven mogt, dat Zijne Hoogheid naar de Souvereiniteit stond; maar dit plakaat bragt het ongenoegen niet tot zwijgen. Ja, weldra begon bij het volk, dat 's Prinsen bevordering kort geleden zoo luidruchtig had geëischt, het wantrouwen, alsof hij den oorlog noodeloos wilde rekken, de plaats der liefde in te nemen. Men werd, even als onder DE WITT in den Engelschen krijg, thans onder den Prins ontevreden over den oorlog, die den handel deed stilstaan, maar dit misnoegen hield op, toen in 1678 te Nijmegen de vrede gesloten werd.

Van 1678—1688 waren wij vrij van een buitenlandschen oorlog, maar geenszins vrij van binnenlandsche twisten. Het geheele tijdvak van WILLEM III is eene aaneenschakeling van allerlei oneenigheden op maatschappelijk en staatsregtelijk gebied. De streng Gereformeerden bewerkten dat de Prins zich hunne belangen aantrok, en deze besliste dan ook zeer willekeurig in kerkelijke beroepen tegen de Coccejanen. Tusschen Groningen en de Ommelanden hadden weder hevige twisten plaats. In Friesland was ten gevolge van oneenigheden een nieuw regeringsreglement tot stand gekomen. In 1680 vertoonde zich in Europa een komeet, waarbij zich in ons Vaderland ook allerlei bijgeloof en twistgeschrijf openbaarden. BALTHAZAR BEKKER schreef er tegen; maar zoowel zijn geschrift over *de Beteekenis der Cometen*, als zijn *Betooverde wereld*, eenige jaren later uitgekomen, verwekten groote ergernis bij de voorstanders van bijgeloof en tooverij, en de waarheidlievende man moest velerlei vervolging ondervinden.

De Stadhouder had weinig opmerkzaamheid voor het inwendig bestuur. Was er onder DE WITT een verregaand nepotismus geweest, het nadeelige daarvan werd getemperd

door de vrees, dat men door onkundige ambtenaren te benoemen zelf in minachting zou komen, en bekwaamheid en eerlijkheid waren bij de begunstiging van familiebetrekkingen nimmer uit het oog verloren. De oligarchie in 1672, eens op het kussen, zocht er zich op te handhaven door kuiperijen en associatiën, die reeds vroeger somtijds hadden plaats gehad. Thans kwam men echter voor het eerst met het zonderlinge beweren op, dat de Stadhouder, die uit eene voordragt de benoeming had, het regt niet bezat, om te onderzoeken, of er ook kuiperijen hadden plaats gehad, om op die voordragt te komen. Het verdient opmerking, dat de beide hoofden dezer aristocratische aanmatigingen juist twee Regenten waren, die door den Prins in de regering waren gebragt: de Dordrechtsche Burgemeester MUYS VAN HOLY en de Amsterdamsche VAN WAVEREN. Het was de oligarchie van 1672, die zich wilde handhaven, niet de Loevesteinsche partij, welke zich tegen den Stadhouder verzette. In deze tegenkanting beoogde men ook geenszins om 's Prinsen gezag te vernietigen; men was integendeel van gevoelen, dat, indien de Stadhouder mogt vallen, dit het verderf van het Vaderland zou zijn; men begeerde slechts onder de schaduw van zijne magt onbelemmerd te kunnen regeren. De gerezene oneenigheden werden op eene vrij willekeurige wijze door WILLEM III geëindigd, namelijk, door zonder voordragt de benoeming te doen, terwijl de zaak zelve onbeslist en daardoor eene aanhoudende oorzaak van verdeeldheid bleef.

Waren onder het nimmer rustend oog van den grooten Raadpensionaris, hetwelk zich niet sloot voor de fouten der door hem begunstigde ambtenaren, de admiraliteiten tot het welzijn des Vaderlands werkzaam geweest, thans was het geheel anders. Een JOHAN KIEVIT, onder DE WITT van zijne ambten ontzet, doch in 1672 hersteld, werd in 1686 bevonden zich in zijn ambt kwalijk gedragen te hebben. Een regterlijk onderzoek werd ingesteld, KIEVIT en

zijne medepligtigen beschuldigden ook anderen, en nu bleek het, hetgeen men tot nog toe niet opgemerkt had, (welk eenige schuldige slapheid in het algemeene toezigt moet er bestaan hebben!) dat de oogluiking der ambtenaren omtrent de sluikerijen niet alleen te Rotterdam, maar te Dordrecht, te Amsterdam, in het Noorderkwartier, met één woord door gansch Holland en al de Vereenigde gewesten plaats had; dat de ambtenaren met de kooplieden overal over de verbeurdverklaringen voor geringe geldsommen transigeerden, en dat de eerlijke ambtenaren, indien zij hunnen pligt betrachtten, zoowel door de regering der steden als door de Raden ter Admiraliteit, hierin gehinderd werden; dat sinds *eenige jaren* (uit het regterlijk onderzoek bleek, dat het verval in het jaar 1674 was begonnen) de ambten aan onbekwame vrienden van regenten of aan vreemdelingen tegen geld werden vergeven, enz. Men strafte zes der meest schuldigen; doch het toezigt, door deze regtspleging verlevendigd, verflaauwde weldra,. en eenige jaren later hadden er op nieuw soortgelijke misdadige gedragingen plaats. Ook hier was het de krachtige hand die strafte, niet het wakend oog, dat de misdaad voorkwam.

Bij den Prins-Stadhouder verdrong de gedachte van eenmaal Koning van Engeland te kunnen worden en de man te zijn, die tegenover LODEWIJK XIV stond op het gebied der Europesche staatkunde, geheel de zorg voor het inwendig bestuur der Nederlandsche gewesten. Deze eenzijdigheid van staatkundig stelsel berokkende aan het Vaderland geen minder nadeel, dan de eenzijdige staatkunde van DE WITT tegen het huis van Oranje veroorzaakt had. Had dit gebrek bij den laatstgenoemde het behoud van het Vaderland in de waagschaal gesteld, bij WILLEM III bragt deze eenzijdigheid de uitputting van het Land en de verwaarloozing van een waakzaam toezigt op het binnenlandsch bestuur te weeg.

De staatkunde der Hollandsche regenten was vredelievend; zij bragt mede, dat men elke reden tot oorlog zorg-

vuldig vermeed, en dat, indien er al verbonden tegen de veroveringszucht van Frankrijk moesten gesloten worden, de kleine Republiek niet de lasten des oorlogs op zich nam, door zich aan het hoofd dier verbonden te plaatsen. VAN BEUNINGEN, en met hem Amsterdam en andere Hollandsche steden, kleefden deze staatkunde aan; maar WILLEM III had in den oorlog zijne waarde als veldheer, en bij de vredesonderhandelingen die als staatsman leeren kennen.

De strijd tusschen de staatkunde van WILLEM III en de vredelievendheid van VAN BEUNINGEN en de Amsterdamsche partij, werd aan beide zijden met hardnekkigheid gevoerd. De onderhandelingen over den door Frankrijk voorgeslagen wapenstilstand werden een strijdperk, waarin de beide partijen elkander hevig bevochten. De Hollandsche aristocratie, verzette zich krachtdadig tegen den Stadhouder, en deze tegenkanting ging zoo ver, dat men afzonderlijk met den Franschen ambassadeur onderhandelde. De ontdekking hiervan wekte verregaande oneenigheden tusschen den Prins en Amsterdam. Even als in 1585 onder LEICESTER de Staten, zoo verdedigden nu de steden hare souvereiniteit. De scheuring tusschen de oligarchie en den Stadhouder scheen volkomen te zullen worden; voor korten tijd zegevierde de staatkunde van VAN BEUNINGEN op die van den Prins: in plaats van een nader verbond tegen Frankrijk, werd het twintigjarig bestand gesloten (1684).

Al kon WILLEM III van onze bedachtzame voorvaders moeijelijk verwerven, dat zij de voorvechters van de algemeene belangen van Europa zijn zouden, de invloed, dien hij aan andere Hoven bezat, deed weldra (1686) het tractaat van Augsburg tegen Frankrijk tot stand komen, in weerwil der vredelievende staatkunde, die bij vele onzer regenten de overhand had. Te midden van de binnenlandsche oneenigheden en den strijd tusschen den Prins en Amsterdam over de buitenlandsche staatkunde, werden allerlei plannen tot regeringsverandering voorgesteld. In Amsterdam werd in een merkwaar-

dig verzoekschrift ter beteugeling der aristocratische regering geëischt, dat de kapiteins en luitenants der schutterij door de burgerij en niet door de regering zouden benoemd worden; dat geene regenten bewindhebbers der Oost- of Westindische Maatschappijen zouden mogen zijn, enz. Het bleek echter weldra dat de hoofdaanleiders van deze opschuddingen niets anders bedoelden, dan om zich zelven in de regering te dringen, en daar hunne eischen niet door het volk werden ondersteund, had het adres geen ander gevolg dan het bijna gelijktijdig uitgegeven geschrift, ten betooge, dat eene populaire of volksregering voor de ingezetenen van Holland schadelijk, eene monarchale of eenhoofdige regering doodelijk, eene aristocratische, bestaande uit vele aanzienlijken daartoe gekozen, zeer heilzaam was, — waardoor de aandacht des volks gevestigd bleef op den besten regeringsvorm.

De gedachten werden weldra geheel bepaald tot andere onderwerpen. De strenge vervolging der Protestanten in Frankrijk, waardoor duizende uitgewekenen in ons Vaderland eene schuilplaats zochten en als geloofsgenooten en broeders door onze voorouders met liefde werden opgenomen, gepaard met de oneenigheden in Engeland, waarin Koning JAKOB II de partij der Roomschgezinden tegen de Hervormden koos, deed de Amsterdamsche staatkunde eenigzins veranderen. In Engeland riepen de Hervormden de hulp van WILLEM III in. Hij wendde zich tot de Staten om onderstand. Bedachtzame vaderlandsliefde en godsdienstijver voerden in menig hart een hevigen strijd. Burgemeester WITSEN, die den oorlog altijd afgeraden had, door WILLEM III over het vragen van dezen onderstand geraadpleegd, verhaalt dat hij, schreijende van ongerustheid en God om wijsheid biddende, naar den Haag vertrok en dat de Raadpensionaris FAGEL hem voorhield, dat men ter bescherming van de godsdienst het zwaard mogt en moest gebruiken, en dat hij eerst door hem werd overgehaald. De Staten, kort geleden nog zoo vredelievend gezind en steeds zoo karig in het toestaan van

gelden, stemden thans bijna eenparig voor den gevraagden onderstand.

Dat godsdienst hiervan de beweegreden was, kenmerkt zich in alles: het werd aan de uitheemsche gezanten verklaard, en in de aanspraak, bij gelegenheid dat WILLEM III het Land verliet, uitgedrukt, terwijl op eenen algemeenen bededag in alle de gewesten 's Hemels zegen over 's Prinsen onderneming werd afgesmeekt, als strekkende tot behoudenis van de Protestantsche godsdienst.

Zoo wij den onderstand, dien men den Prins verleende, voornamelijk aan een godsdienstig beginsel toeschrijven, wij ontkennen daarom niet, dat er zich staatkundige redenen bijvoegden. Na 1686 waren LODEWIJK's inzigten meer en meer duidelijk geworden, en de oorlog scheen thans onvermijdelijk. Door den overtogt van den Prins naar Engeland hoopte men zich van eene groote hulpmagt te verzekeren, en, indien zijne partij in Engeland de overhand bekwam, voordeelige handelsbepalingen te erlangen.

Deze staatkundige inzigten werden niet weinig gevoed door de verheffing van WILLEM III tot Koning van Engeland (1688); maar de schoone verwachtingen werden teleurgesteld: de Republiek werd als de sloep, die elke beweging van het linieschip volgen moest. De Stadhouder werd, nog meer dan te voren, van zijn toezigt op het inwendig bestuur afgetrokken. Terwijl elke aanmatiging der aristocratie, indien zij dadelijk de regten des Stadhouders aanrandde, strengelijk werd tegengegaan en gestraft, waren hare handelingen van elk toezigt bevrijd, zoo lang men die regten ongeschonden liet. Door deze wijze van handelen beurtelings onderdrukt en aangemoedigd, werd de aristocratie misnoegd en aanmatigend, kruipend en heerschzuchtig. De woelingen tusschen de regenten onderling, zoo als te Goes, te Dordrecht en in Overijssel, tusschen de Staten en de steden en tusschen den Koning, omtrent de vraag of de benoeming van Schepenen door het Hof van Holland, dan wel door den Koning in Engeland behoorde

te geschieden, — en tusschen het volk en zijne regenten, zoo als te Haarlem, waren er het gevolg van. Het zou ons te lang ophouden, indien wij alle de binnenlandsche twisten van 1688 tot 1702 wilden vermelden, omdat zij zonder breedvoerigheid niet te begrijpen zijn; in alle is onmiskenbaar op te merken, dat de aristocratie na het vertrek des Konings zich wederregtelijk onafhankelijk van hem zocht te maken, doch zich vleijend boog, zoo dikwijls hare pogingen mislukten.

Door deze gedurige oneenigheden werd het ontzag voor de Overheid verminderd en door de menigte onkundige ambtenaren de eerbied voor haar weggenomen. Daarbij werden de ingezetenen door de lasten des oorlogs gedrukt, de handel begon door Engelschen invloed te kwijnen, en toen de Rijswijksche vrede (1697) den negenjarigen oorlog deed eindigen, had men naauwelijks weder de oude betrekkingen opgevat en begon de welvaart eenigzins te herleven, of de Spaansche successie-oorlog (1702) brak deze gunstige vooruitzigten wederom af. Ook in dezen werden wij medegesleept door de staatkunde van den grooten tegenstander tegen Frankrijk, die den 19en Maart 1702, ten gevolge van een val van het paard, overleed.

WILLEM III, zegt de Raadpensionaris SLINGELANDT, en wij beamen het volkomen, *had konnen naalaaten, een onstervelyke roem en een wel gereguleerde Republicq, in plaats van een Republicq vol van defecten, soo hy zyn werk gemaekt had, om op een ordentelyke wys te doen redresseeren de defecten, en abuisen.... Die Prins heeft zijn autoriteit besteed om de regenten te brengen in een soort van dependentie, stellende daartoe somtijds middelen in het werk die naa veeler oordeel niet seer overeenquamen met de vryheid van de Republicq, waardoor de Ampten van* Stadhouder *en van* Capitein-generaal *nog onaangenaamer geworden zyn, als se waaren voor het jaar* 1672.

HOOFDSTUK IX.

De oligarchie blijft aan het bestuur. — Misnoegen des volks in Gelderland, Overijssel en Zeeland. — De groote vergadering van 1716. — Gebreken in de Generale regering der Republiek. — SLINGELANDT Raadpensionaris van Holland. — Zijn dood. — Verregaande misbruiken in de stedelijke regeringen. — Verheffing van WILLEM IV.

Toen WILLEM III in 1701 voor het laatst in Nederland was geweest, had hij getracht de Staten van Holland over te halen om zijnen neef JAN WILLEM FRISO tot zijnen opvolger in het stadhouderschap van hun gewest aan te nemen, doch zijn voorslag had bij de Staten geen ingang gevonden. Bij zijnen dood in het volgend jaar verloren nu vijf gewesten hunnen Stadhouder, en de Unie haren Kapitein- en Admiraal-generaal. Er was echter zoo weinig gehechtheid aan eene stadhouderlijke regering, dat bijna zonder tegenstand tot een stadhouderlooze regering in Zeeland, Holland, Utrecht, Gelderland en Overijssel besloten werd.

ANTHONY HEINSIUS, die na den dood van CASPER FAGEL, van 1690—1720, het raadpensionarisschap bekleedde, — groot als diplomaat, — was in betrekking tot het binnenlandsch bestuur bijna geheel ondergeschikt aan de toenmalige oligarchie, en deze wenschte zelve te regeren.

De propositie van HEINSIUS, in de Staten van Holland gedaan, om geenen Stadhouder te verkiezen, werd aangenomen, en hetgeen door Holland beslist was, werd weldra ook in de andere gewesten gevolgd, waartoe medewerkte,

dat de Erfstadhouder van Friesland en Groningen nog geen 16 jaren bereikt had en dus een weinig geschikt persoon scheen om aan het hoofd der regering geplaatst te worden, en wel in zulke gewigtvolle omstandigheden, als de oorlog, waarin de staatkunde van WILLEM III ons gewikkeld had, voorspelde. In Holland kenmerkte zich de overgang der stadhouderlijke in eene stadhouderlooze regering niet door eenige belangrijke opschudding. De oligarchie had zich zoodanig gevestigd, dat zij geene regeringsverandering behoefde, en het volk in Holland, hetwelk reeds langen tijd van zijne privilegiën en van zijnen invloed op de regeringsbestelling verstoken en, meer dan in de andere gewesten, aan den aristocratischen vorm van bestuur gewoon was, waagde naauwelijks eenige pogingen, om de verlorene volksregten te hernemen. De regenten van WILLEM III behielden niet alleen de regeringsposten, maar werden er in bevestigd, door dat overal de regeringsbestelling, even als na den dood van WILLEM II, gedeeltelijk aan de Staten, gedeeltelijk aan de steden zelve, werd opgedragen. Waar het volk zijn invloed zocht te doen gelden, zooals te Schoonhoven, Gorkum. Haarlem en eenige andere plaatsen, wisten de Staten deze bewegingen spoedig te onderdrukken en den aristocratischen invloed op de regeringsverkiezingen te handhaven.

In Gelderland, Zeeland, Utrecht en Overijssel, alwaar de Stadhouder sedert het jaar 1672 een onbepaald gezag had uitgeoefend, en de door hem gekozene regenten eene oligarchie vormden, die nog drukkender was dan in Holland, omdat zij nog naauwer was beperkt, had zich onder het volk een algemeene geest van misnoegen verspreid, aangekweekt door de woelingen van baatzuchtigen, die onder schoonklinkende beloften zochten hersteld te worden op de zetels, van welke de gebeurtenissen in 1672 hunne vaders hadden verwijderd.

Men had in Gelderland dadelijk op het ontvangen der tijding van 's Konings overlijden besloten, dat de magistraats-

bestelling in de steden voortaan zou blijven aan de regenten of vaste kiescollegiën. Tegen zulk een aanmatiging verzetten zich de gemeensluiden en gilden; met geweld dreven zij eene regeringsverandering door, en handhaafden met de daad zelve hunne oude privilegiën zooveel zij vermogten. De leer der volkssouvereiniteit werd op enkele plaatsen zoo zuiver voorgedragen als een tachtig jaar later in de Fransche omwenteling. In het algemeen bleef de strijd echter bepaald tusschen oude regenten en nieuwe regenten, van den ouden en nieuwen plooi, zooals zij toen genoemd werden. In Nijmegen werd de oud-burgemeester ROUKENS uit de stad verbannen en toen hij zich later derwaarts begaf, ter dood gebragt op last van den gemeenteraad, onverhoord en onverdedigd. Hij was een uitmuntend regtsgeleerde geweest en stierf met mannenmoed. Op sommige plaatsen dreigde een burgeroorlog uit te breken. Holland, door Gelderland om bijstand verzocht, antwoordde: dat de magistraatsbestelling eene huishoudelijke zaak was. In Overijssel zag men soortgelijke gebeurtenissen. In Utrecht was de stad eenigen tijd in de magt der burgerij en de aristocratie bleef niet dan met hulp der gewapende magt meester. In Zeeland, alwaar de Stadhouder als eerste Edele en als Markgraaf van Veere en Vlissingen een onbepaalden invloed had uitgeoefend, was het volk door de verspillingen der regenten in den waan gebragt, dat zij zich met 's Lands penningen verrijkt en het volk met noodelooze lasten bezwaard hadden. Overal echter werden deze democratische bewegingen onderdrukt, ja de oligarchie, ofschoon vóór eene stadhouderlooze regering gestemd, was zoo weinig gezind haar gezag te deelen met hen die onder WILLEM III uit het bewind waren geraakt, dat slechts op weinige plaatsen sommigen van de oude staatsgezinde partij in de regering kwamen.

De gestrengheid, welke men bij deze gelegenheden tegen het volk gebruikte, dat in waarheid volgens de oude privilegiën op een grooteren invloed op de regering regt had,

stak des te sterker af bij de toegeeflijkheid, die men gebruikte jegens de oudregenten, die, om weder in de regering te komen de aanstokers van het volk waren geweest. Deze baatzuchtige uitsluiting van het volk bragt dan ook te weeg, dat in 1707 in Gelderland, tijdens de handelingen om JAN WILLEM FRISO, Stadhouder in Friesland, het regt tot zitting in den Raad van State te vergunnen, verscheidenen uit het volk den Stadhouder noodig oordeelden en zich aansloten aan de ridderschap, die sterk stadhoudersgezind was.

Ofschoon onder HEINSIUS als Raadpensionaris, HOP als Thesaurier-generaal, FRANÇOIS FAGEL als Griffier der Staten-generaal en SLINGELANDT als Secretaris van den Raad van State, nog eenigen tijd de groote staatkundige beginselen ten aanzien van de deelneming onzer Republiek aan de buitenlandsche staatkunde werd gevolgd, en wij ons op het gebied der diplomatie luisterrijk handhaafden, openbaarde zich al vroeg eenig verschil tusschen deze staatslieden, zoo omtrent de behandeling der buitenlandsche betrekkingen, als omtrent de wijze waarop de oorlog moest worden gevoerd. Dit verschil had meer dan eens belangrijke gevolgen voor ons Vaderland, doch in het groote punt, dat men den oorlog moest blijven voeren, tot dat men een barrière-tractaat tegen Frankrijk had bedongen, kwamen allen overeen.

Het vredes-tractaat te Utrecht en het barrière-tractaat schenen weldra het bolwerk van onze onafhankelijkheid geworden te zijn. Op dezelve gerust en door zware schulden gedrukt, trok men zich terug van buitenlandsche bemoeijingen. Men was er toe genoodzaakt. Maar men zocht slechts door rust en stilstand de vervallene krachten te herstellen, niet door nieuwe inspanning of door genezing der kwalen, waaraan het Land ziek lag, een betere toekomst voor te bereiden. De deelneming aan de buitenlandsche geschillen tot op den Utrechtschen vrede had door uiterlijk aanzien den kanker bedekt, die ons inwendig verteerde; de vrede,

die ons met een groot gedeelte der onkosten van den gevoerden oorlog belastte, deed weldra de diepte kennen, waarin wij gezonken waren. Gedurende den oorlog had men altijd de rampen en de lasten die men droeg, aan de tijdsomstandigheden toegeschreven; de vrede werd weldra het merkbare punt, waarbij de roemrijke geschiedenis van ons Vaderland op het algemeen gebied der Europesche staatkunde eindigde.

De gebreken in de constitutie, die men bij voorspoed niet gevoeld had, begonnen thans zwaar te drukken. De nood der finantiën was dringend, het staatscrediet verminderde; verscheidene provinciën bleven achter om haar verschuldigd aandeel in de gemeene lasten te betalen en het ontbrak aan een krachtig middel om haar te noodzaken; het gevreesde gebeurde: de interesten van de schulden der Generaliteit hielden op betaald te worden. Sinds 1702 waren de admiraliteits-collegiën zonder hoofd en gemeene directie; zij handelden zoo als overeenkwam met het interest van elk collegie en van de koopsteden van elks ressort; men was zelfs niet vrij van door conniventie elkander afbreuk te doen. De gewigtigste en noodzakelijkste artikelen der Unie bleven zonder toepassing. Het minste lid in de regering kon de nuttigste en noodigste resolutiën beletten. Er was geen gezag hoegenaamd, om de ordonnantiën der Staten-generaal ter executie te leggen. De leden der Staten-generaal en van den Raad van State waren door de afhankelijkheid van de provinciën, door wie zij voor korten tijd benoemd werden, ongeschikt om de algemeene belangen met onpartijdigheid voor te staan, bij de belangzucht die bijna algemeen was. Alles, in één woord, was in zulk een verwarden toestand, dat de Raadpensionaris SLINGELANDT met regt kon zeggen: *Het is veeleer te verwonderen, dat de Republicq nog bestaat, dan dat zij in een groot verval is.*

De algemeene nood drong tot het aanwenden van pogingen tot herstel. Op voorstel van Overijssel kwam er in 1716

eene buitengewone vergadering uit de provinciën te 's Gravenhage te zamen. De Graaf VAN RECHTEREN toonde met kracht van redenen aan, hoe de band der Unie op het punt stond van verbroken te worden, en sprak ter zijde van omkoopingen, die er hadden plaats gehad. De Raad van State deed aan de buitengewone vergadering eene uitvoerige memorie toekomen, door den schranderen SLINGELANDT opgesteld, *over de defecten in de regering en over de middelen van redres.* Met klem van redenen werd aangedrongen op vijf punten, die de vergadering zou hebben te beslissen: 1.) het getal der militie, hetwelk in dienst behoorde gehouden te worden; 2.) de middelen om de uiteenloopende gevoelens der provinciën in zaken van gewigt tot overeenstemming te brengen; 3.) de wijze waarop het door de bondgenooten vastgestelde zou ten uitvoer kunnen gelegd worden, zonder dat eene provincie er zich aan onttrok; 4.) de verbetering der defecten in de regering, en 5.) de middelen om de generaliteitsrenten te betalen. Eene vermindering in de militie, — eene beperking van het getal van die zaken, waarin eenparigheid van stemmen vereischt werd, — het regt, om des noods met geweld eene provincie te brengen tot voldoening van hetgeen haar was opgelegd, — een regeringsraad, waarin, door eene levenslange benoeming, de leden boven provinciale belangen aan het behartigen der algemeene belangen zouden verbonden worden en — bezuiniging en vereenvoudiging in het finantiëel beheer werden voorgedragen. Met kracht werd er op aangedrongen, dat niets gevaarlijker voor de vrijheid was, dan de vrijheid zelve; dat slechts door eenheid de Republiek kon worden gered, en dat de bijzondere belangen aan de algemeene moesten worden onderworpen. De stem van het gezond verstand en der vaderlandsliefde stiet tegen den ondoordringbaren muur van eigenbelang en zelfzucht. Men sloeg voor, het inkomen van het postwezen, dat als een voordeel van de regeringsleden in de steden aan 's Lands inkomsten onttrokken werd, aan het Land

af te staan. Deze voordragt vond even weinig bijval als eene vermindering van ambtenaren, of een familiegeld, dat de aanzienlijke klasse zou drukken. Gereed om alle staatsinrigtingen, waarbij de aristocratie geen belang had, te verminderen, om aan kunsten en wetenschappen den noodigen onderstand te onthouden, om door vermindering van verdedigingswerken de uitgaven te beperken, was de oligarchie te baatzuchtig, om juist datgene tot herstel aan te wenden, hetwelk alleen het Vaderland had kunnen redden. Meerdere belasting van den aanzienlijken stand, bezuiniging van het inwendig bestuur door afschaffing van noodelooze ambten, beperking van overdrevene voordeelen der regenten, en uitbreiding van de eenheid in de generale regering ten koste van provincialen invloed, alle deze middelen tot herstel werden nagelaten.

De buitengewone vergadering scheidde, na negen maanden bij elkander te zijn geweest, zonder iets uitgerigt te hebben, dan het verminderen der militie. Intusschen bleef de nood der finantiën dringende. Men voorzag hierin in 1722 door den verkoop van eenige landen, tienden en ambachtsheerlijkheden, tot 's Lands domeinen behoorende. De oogenblikkelijke behoeften werden voldaan; maar de regering werd van aanzienlijke regten en inkomsten beroofd, ten koste van de aristocratie, die zich den nood van het Vaderland ten nutte maakte.

Wat zou er in dien toestand van ons Vaderland geworden zijn, indien niet een SLINGELANDT en HOP door hunne betrekkingen aan het hoofd der generaliteits-finantiën hadden gestaan. Mogten hunne ijverige pogingen tot herstel niet op het aristocratisch eigenbelang zegevieren, zij voorkwamen echter een verder verval en behielden wat door ijver en orde te behouden was.

Het plakaat van 31 Julij 1725 nopens de opheffing der convooijen en licenten, door SLINGELANDT, HOP, VISSCHER en den schoonvader van den eersten DE WILDT ontworpen,

en daarna door de Staten-generaal aangenomen, is een luisterrijk en blijvend gedenkteeken van de zorg, die genoemde staatslieden voor handel en nijverheid hadden. Dit plakaat schonk aan den handel groote voordeelen en het zou dit nog meer gedaan hebben, indien het personeel der admiraliteits-collegiën een goed toezigt mogelijk had gemaakt. Maar had men vroeger gezien, hoe bekwame staatslieden, niettegenstaande den slechten regeringsvorm, het Land konden doen bloeijen, thans zag men hoe onkundige ambtenaren zelfs de beste verordeningen onnut maakten. De belangrijkste bedieningen in het vak der convooijen en licenten werden aan onbekwame personen toevertrouwd.

De naijver tusschen de verschillende collegiën en het overwigt van bijzondere belangen op de algemeene zaken waren boven alle beschrijving verregaande, en deze kwalen werden nog vermeerderd door de omkoopingen der ambtenaren. Men mogt hiertegen een plakaat opstellen, maar de aanstelling van eenen Fiscaal, om het in werking te brengen, bleef achter; zoo veel vermogten zij, die hierbij belang hadden. Kwam soms eene verbetering tot stand, het geschiedde als bij toeval, gelijk zulks plaats vond bij de afschaffing der verbeurdverklaring van goederen.

In 1727 werd SLINGELANDT, die als Secretaris van den Raad van State en als Thesaurier-generaal der Vereenigde Nederlanden reeds onberekenbare diensten aan het Vaderland had bewezen, Raadpensionaris van Holland. Kundig, in staatsregt en in kennis der Vaderlandsche geschiedenis ervaren, deed hij al het mogelijke. Door nuttige hervorming der bestaande toestanden zocht hij de eenheid der regering van Holland zoowel als der Vereenigde provinciën te herstellen. Hij erkende ten volle het nut der eenhoofdige regering, maar gebonden door den eed, bij de aanvaarding van zijn ambt afgelegd, dat hij de stadhouderlooze regering zou handhaven, zocht hij het gemis daarvan te vergoeden door meerdere kracht en eenheid in de regering te brengen; doch bijna

alle zijne pogingen leden schipbreuk op de bijzondere belangen der regenten. De oligarchie was even weinig voor eenheid in het bestuur als voor een Stadhouder: door beiden toch werd haar plaatselijke invloed verminderd. Dringende, ja somtijds smeekende mogten de aanspraken van den Raadpensionaris zijn, om toch eenigen van de meest ergerlijke misbruiken te doen ophouden, zijne taal vond geen weerklank in de ijskoude harten dier belangzuchtige regenten. Men wierp hem altijd het gevaar van verandering en overijling tegen, en te vergeefs antwoordde hierop de waardige man, dat er een groot onderscheid bestond tusschen het in een jaar alles, en in een jaar niets te verbeteren. SLINGELANDT stierf den 1en December 1736. Hij verdient den lof, dien men hem zoo regtmatig toekent. Bij zijnen dood schreef de Spaansche gezant: *De Staat heeft zijn hoofd verloren en hij zal misschien, zoolang* FAGEL *leeft, zich staande houden, maar als die sterft of zijnen invloed verliest, zal het niets anders zijn dan onrust en verwarring*, en wat was de invloed van FAGEL op dat tijdstip! Waarlijk, de grijsaard van 78 jaren mogt nog kundig en bekwaam zijn, — om aan aristocratische aanmatigingen perk te stellen was zijn invloed niet geschikt. Daarbij waren zoowel SLINGELANDT als FAGEL, hoe schaars levert de geschiedenis zulke behuwdbroeders op, beiden voor het heil van het Vaderland te zachtmoedig en te zwak. Welk een nut zouden zij gesticht hebben, indien zij de eigenzinnigheid en vastheid van een' DE WITT of een' OLDENBARNEVELD hadden bezeten; maar misschien was ook dan nog hunne kracht magteloos geweest tegenover de kleingeestigheid, die de plaatselijke regenten in het tweede stadhouderlooze tijdvak kenschetste.

De stadhouders-gezinde WILLEM VAN HAREN heeft in de beide volgende coupletten den toestand uitgedrukt van het tijdvak, dat hij als tijdgenoot heeft beleefd:

'tVertrouwen vlood, de kennis werd bestreden,
Geen welzijn was gemeen, geen mensch, geen burger vrij;
Halstarrigheid met stoute reden
Bespotte wat de wijsheid zei.

Elk even trotsch om zich bekwaam te schatten
Tot 's lands bestuur, rees op en streefde naar gezag;
Elk wil den gouden scepter vatten,
Die onder 't slijk verborgen lag.

Elke maatschappelijke instelling heeft noodig om te kunnen bloeijen eene toestrooming van levenskracht van binnen en een toezigt. Bij het ontstaan der plaatselijke besturen in ons Vaderland werden zij bijna overal door de volkskeuze zamengesteld, terwijl van het finantiëel bestuur verantwoording werd gedaan aan de burgerij of aan gemeensluiden. In tijden, waarin ieder volop werk had en bij de onstuimige volkskeuze, die de woelige volksdriften wel eens teweeg gebragt hadden, waren beide die waarborgen allengs verdwenen. Het gemis deed zich bij de krachtige volksontwikkeling in de 17de eeuw minder gevoelen, maar openbaarde zich inzonderheid in de 18de eeuw, toen alles meer tot een rustig leven zich stemde.

Daarbij waren er vele algemeene belangen tot ontwikkeling gekomen, die door een meer centrale regeermagt gelijkelijk over velen verdienden gehandhaafd te worden. In de Staten der provinciën, waar de steden met hare afzonderlijke belangen het overwigt hadden, werden de belangen van de kleine steden en het platte land op den achtergrond geplaatst, en in de Generale-Staten, werden nog altijd de belangen der zeven onafhankelijke gewesten alleen in de buitenlandsche zaken en in de gemeenschappelijke verdediging behandeld, ofschoon langzamerhand Zeeuwen en Hollanders, Gelderschen en Friezen tot elkander genaderd waren en meer van de Republiek der Vereenigde Nederlanden als van één Vaderland werd gesproken. Het foederative stelsel der Ver-

eenigde Nederlanden begon meer en meer een verouderd stelsel te worden, dat niet langer voldeed aan de eischen des tijds.

Ofschoon de misbruiken in de stedelijke en provinciale regeringen, zoowel vóór als onder het raadpensionarisschap van SLINGELANDT, reeds voor het grootste gedeelte bestonden, meenden wij echter niet ongepast hier ter plaatse eene algemeene schets te geven van den inwendigen toestand der Republiek, omdat de misbruiken, die het tweede groote stadhouderlooze tijdvak kenmerken, inzonderheid omstreeks het jaar 1740 in zwang waren.

In Zeeland, Holland en Utrecht hadden de stedelijke regeringen zich al meer en meer onafhankelijk gemaakt van de Staten, en door de geheele uitsluiting van het volk in de magistraatsbestelling, had zich eene oligarchie gevormd, welke zonder eenig toezigt regeerde. Ofschoon de meeste regeringsposten, volgens een oud gebruik, niet gesalariëerd werden, genoten de regenten echter ongehoorde voordeelen; juist het niet-trekken van tractement moedigde dit misbruik aan. Vele inkomsten, zoo als de posterijen, om slechts één voorbeeld te noemen, werden onder de regenverdeeld, die er aanzienlijke sommen uit trokken. Bijna alle neringen waren onder toezigt van stedelijke ambtenaren geplaatst, waardoor in vele broodwinningen een drukkend monopolie ontstond en het getal van stedelijke betrekkingen tot in het oneindige vermenigvuldigde. De regenten trokken de ambten aan zich, of schonken ze aan hunne bloedverwanten, dikwijls aan vrouwen en kinderen. Ja, het ging zelfs zoo ver, dat men bij de aanstaande geboorte van een kind eens burgemeesters, een ambtje openhield, opdat het al dadelijk met de moedermelk het deelgenootschap aan het aristocratisch bewind mogt inzuigen. De ambten werden dan door anderen waargenomen, die daarvoor een sober loon trokken, tenzij zij het langs onwettige wegen vermeerderden. Op andere plaatsen werden de ambten met bezwarende uitkeeringen belast, of wel voor geld ge-

kocht en de stedelijke belastingen door de regenten aan bijzondere personen verpacht, waardoor de vrijdommen, die men aan regeringsleden toestond, zoo menigvuldig waren, dat de belastingen het meest op den middelstand drukten. Het misbruik, hetwelk men in stedelijke en provinciale begrootingen van *doode posten* maakte, was verregaande, en bij dit alles was de stedelijke en provinciale regering, die zoo verspilziek was in het scheppen van ambten, welke zij konden laten waarnemen, gierig in alles wat het algemeen belang betrof. De bezuinigingen, die de dringende nood der finantiën vorderde, vond men in eene bijna volslagen vernietiging van het leger, in eene vermindering der zeemagt, in het vasthouden aan het stelsel om zich niet met buitenlandsche aangelegenheden te bemoeijen en in het terughouden van elken onderstand aan staatsinrigtingen, welke geen stoffelijk nut aanbragten. Het Athenaeum te Amsterdam, bij voorbeeld, verviel door gebrek aan ondersteuning.

Overijssel deelde, ofschoon in mindere mate, in hetzelfde lot met de genoemde provinciën. In Gelderland, waar de stadhouderlijke magt in 1722 wel hersteld was, was echter het eenhoofdig gezag nog zoo beperkt, dat de aristocratie, aldaar meestal uit adel bestaande, weinig minder drukkend was dan in Holland. Ja, zelfs Friesland, Groningen en de Ommelanden, die voortdurend onder eene stadhouderlijke regering hadden gestaan, waren niet geheel vrij van aristocratische aanmatigingen. Zoo lang de Prins van ORANJE geen hoofd der Unie was, was zijne magt te veel beperkt; en mogt hij in de provinciën, alwaar hij tot de stadhouderlijke waardigheid was verheven, al eenigen invloed uitoefenen, deze was zeer gering bij dien, welken hij later verkreeg.

Bij alle de aanmatigingen der regenten waren hunne trotschheid en minachting jegens lieden uit de burgerklasse zoozeer geklommen, als hunne zeden en bekwaamheden waren ontaard en afgenomen. De invloed der Fransche letterkunde had de

hoogere standen der maatschappij besmet. Was in vroegeren tijd de aristocratie naijverig geweest om het Hollandsch karakter te bewaren, thans gaf zij een walgelijke vertooning van naäperij van Fransche zeden en gewoonten; — had vroeger de aristocratie in staatsregt en vaderlandsche geschiedenis uitgemunt, thans kende menig patriciër naauwelijks de daden zijner voorvaderen, op wier namen hij zich verhief. De foederative regeringsvorm openbaarde in het midden der 18de eeuw alle zijne gebreken: en toch doet men verkeerd op dat tijdvak als op een tijdvak van algemeen verval neder te zien.

In velerlei opzigt was de eerste helft der 18de eeuw, ofschoon er noch op het gebied der diplomatie noch op dat van het krijgsbeleid blinkende lauweren werden geplukt, toch een tijdvak van velerlei volksontwikkeling. Op de helden onder onze dichters en prozaschrijvers van de zeventiende eeuw volgde het tijdvak der geleerden. Onze academiën bloeiden door uitnemende mannen in bijna alle vakken van wetenschap. De oprigting van dichtlievende en letterkundige genootschappen toonde dat de burgerklasse beschaving op prijs stelde. De uitgaven van boekwerken vermenigvuldigden zich. De eerste armenscholen werden opgerigt, wees- en gasthuizen verbeterd. Zoo al bekrompen leerstelligheid, liefdelooze onverdraagzaamheid en schijngodsdienst nog gevonden werden, toch werd sterker dan vroeger het gebrek der dorre regtzinnigheid opgemerkt. De verdraagzaamheid tusschen Protestanten niet alleen maar ook tusschen Protestanten en Roomschen nam toe, zonder dat de liefderijke ondersteuning van vervolgde geloofsgenooten afnam. Meerdere waarheidsliefde wekte op tot kritiek over de regtsgeleerdheid, over de geschiedenis, over de letterkunde, over de zeden. En al moge die kritiek toen nog veel gebrekkigs vertoond hebben, een reeks van beroemde namen in het begin der 18de eeuw wijst op een krachtige ontwikkeling in waarheidsliefde. Wij behoeven slechts de namen van NOODT, BIJNKERSHOEK, BOERHAVE, 'S GRAVESANDE, VAN MIERIS,

WAGENAAR en VAN EFFEN te noemen, om op velerlei ontwikkeling de aandacht te vestigen. De verkregene vruchten van wetenschap werden in tijdschriften onder meerderen verspreid. Door weekbladen werd de algemeene deelneming in de tijdsgebeurtenissen opgewekt. De volksontwikkeling nam zeer toe, en zoo vele regenten en aanzienlijken met Fransche zeden Fransche ligtzinnigheid aannamen, het ontbrak toch niet aan regenten, die zich de volksbelangen krachtig aantrokken. Hunne beschouwingswijze was echter geheel aristocratisch. De voordeelige inkomsten, die men genoot, beschouwde men als regten — het zoude te ver gedrevene edelmoedigheid zijn geweest, zijn regt aan het algemeene welzijn ten offer te brengen; maar aan den anderen kant was een regent bovenal verpligt een goed patriot te zijn en zijn geld voor het algemeen belang over te hebben. Men sloot de burgerpersonen van posten uit, doch verkeerde te goeder trouw in de kleingeestige verbeelding, dat een aanzienlijke stand meer eerbied inboezemt dan bekwaamheid. Men ontnam der burgerklasse dikwijls betrekkingen, die voor haar geschikt waren, maar menschlievendheid werd zelden te vergeefs ingeroepen. De overmoed der oligarchie onderdrukte de ontwikkeling der staatkundige regten van het volk, maar van aanranding van persoonlijke vrijheid zonder billijke oorzaak, van verkorting van iemands eigendomsregt, van partijdige uitspraak tusschen aanzienlijken en geringen, van omgekochte regters enz., zal men slechts enkele voorbeelden aantreffen. Boven alle landen was ons Vaderland nog het land der vrijheid bij uitnemendheid. Het ontbrak dan ook niet aan lofgeschriften op onzen vrijen regeringsvorm. Er bestonden vele gebreken in de stedelijke regeringen en plaatselijke regtbanken, maar toch was het een tijd, niet van misdaad en overheersching, maar van flaauwheid en kleingeestig eigenbelang. Tusschen 1720 en 1740 gevoelde het volk zich gelukkig bij algemeene welvaart, en bij dat gevoel verkeerde men in rust.

Uit die rust werden wij door de herborene heroveringszucht van Frankrijk gewekt. De oorlog moge in het eerst slechts tusschen Oostenrijk en Engeland aan den eenen kant, en tusschen Pruissen en Frankrijk aan de andere zijde gevoerd worden, het oude wantrouwen tegen Frankrijk' keerde terug, en men werd in den oorlog gewikkeld, ten einde den vijand afbreuk te doen, alvorens hij tot onze grenzen was genaderd.

Het Vaderland was in gevaar, en op eenmaal ging de kreet op, die WILLEM IV tot Stadhouder verhief.

HOOFDSTUK X.

Omwenteling van 1747. — Staatkunde van WILLEM IV. — Binnenlandsche onlusten. — Dood van WILLEM IV. — ANNA gouvernante. — Haar dood. — De Hertog van BRUNSWIJK. — WILLEM V wordt meerderjarig. — Toestand des Lands.

Zoo was dan ten tweeden male een Prins van ORANJE door den nood van het Vaderland tot de voorvaderlijke waardigheden verheven. De stem des volks had zich bijna op gelijke wijze als 75 jaren vroeger geopenbaard: zoo weinig scheen het in dien tijd veranderd. De omwenteling viel echter onder geheel andere omstandigheden, wat het binnenlandsche bestuur betreft, voor. In 1672 werd eene staatsregering geëindigd, die zich door wijsheid, orde en welvaart had gekenschetst, en toen het gevaar en daarbij het wantrouwen geweken waren, keerde de oude gehechtheid tusschen burgers en regenten terug; thans trad men uit een tijdperk, dat zich door flaauwheid èn menigvuldige misbruiken had gekenmerkt, en het volk, door den nood van het Vaderland tot de verheffing van den Prins genoopt, was niet tevreden toen de oorlog geëindigd was. Daarbij, welk een onderscheid tusschen beide de Prinsen van ORANJE: terwijl WILLEM III zijn leven aan de algemeene belangen van Europa had toegewijd, was WILLEM IV geheel met de belangen van het Vaderland vervuld. Langdurige tegenspoed en het niet zeer werkzame bestuur van Friesland en Groningen had-

den hem eene ruime gelegenheid verschaft, om over vaderlandsche staatkunde na te denken, en voorzien met eene grondige kennis der geschiedenis van de Republiek, aanvaardde hij het stadhouderschap over alle de provinciën, gereed om zich aan de gebreken en deugden zijner voorvaderen te spiegelen, en toonde dat het hem ernst was: *niets te kennen, dat de eerzucht eens stervelings meer streelen kon, dan zich te mogen houden voor een voorwerp van de liefde en hoogachting van een vrij volk.*

De menigvuldige ongelegenheden, die men in het gemis van een eenhoofdig gezag had ondervonden, en die door alle welgezinden thans erkend werden, en de vrijgevigheid, die meestal de opgewondenheid van het oogenblik vergezelt, deden niet alleen het stadhouderschap in de mannelijke en vrouwelijke linie erfelijk verklaren, maar tevens aan den Prins vele andere waardigheden en regten opdragen, die zijne voorouders niet hadden bezeten, zooals het stadhouderschap over de generaliteits-landen en de betrekking van opperdirecteur over de Oost-Indische Kompagnie; ook het Kapitein- en admiraalschap der Unie werden erfelijk verklaard, en wel op grond dat de *Republiek* zonder *eminent hoofd* niet kon bestaan. Van deze *eminentie* werden aan den Prins in het dagelijksch leven dan ook onderscheidene bewijzen gegeven. In de steden werd hij als een regerend Vorst ingehaald, een vorstelijke garde werd hem toegevoegd, en in onderscheidene stukken werd hij het hoofd der regering genoemd; maar in de instructiën bleef in vele opzigten zijne magt beperkt niet alleen, maar onzeker door onduidelijke omschrijving. Door dit alles bevond zich de Stadhouder in een voortdurenden valschen toestand. Hij werd door het Volk als hoofd der regering beschouwd, terwijl in waarheid al de kracht der regering bij de Staten en de plaatselijke regenten verbleef, tenzij de Prins zijn persoonlijken invloed deed gelden.

De verheffing van den Prins had voor een groot gedeelte plaats gehad door het Volk, dat nu ook, gelijk wij op-

merkten, veel meer dan na 1672 zijn stem deed hooren. De Prins toonde tegenover die eischen gematigdheid, standvastigheid en wijze staatkunde. Geene regeringsverandering, gewelddadig door het volk opgedrongen, wilde hij erkennen, maar gaf onderhands den meest bij het volk verdachten regenten den raad, dat zij ontslag zouden verzoeken, en verleende hun zulks eervol. De opengevallen plaatsen werden aangevuld, niet met die partijdige en ongeschikte mannen, die de volksopgewondenheid voordroeg, maar met mannen, bij wie de opvoeding tot waarborg strekte, dat men eene opgedragen betrekking naar vereischte kon vervullen, en welke tot nu toe slechts door de eenzijdige oligarchie waren uitgesloten. Alle van de regering afgeperste verklaringen werden niet alleen vernietigd, maar zelfs de schuldigen aan de oproerige bewegingen naar de strengheid der wetten gestraft. Niet alle eischen des volks werden ingewilligd, maar alleen aan gegronde klagten werd gehoor gegeven. De Prins mogt hierdoor bij de volksklasse eenigzins in vertrouwen dalen, bij alle braven en weldenkenden won hij in achting en invloed.

Dat de posterijen door de regenten aan de Staten zouden worden afgestaan, dreef de Prins, niettegenstaande de tegenkanting der Amsterdamsche aristocratie, met vastheid door, even als hij met kracht de democratische bewegingen in Rotterdam onderdrukte, waar men gevorderd had, dat de ambten aan den meestbiedende mogten verkocht worden, met het regt aan de koopers om ze door anderen te laten waarnemen. Men had zulke hooge gedachten van het voordeelige van posten, een algemeen vooroordeel bij het volk, dat men in de verkooping daarvan eenen winstgevenden maatregel voor het Land zag. Men drong de regering te Rotterdam met geweld om er in te bewilligen; deze week, doch Zijne Hoogheid vernietigde de afgeperste verklaring, en het volk mogt *Oranje onder!* roepen, en dreigend vragen: *Meent de Prins ons, die hem Stadhouder gemaakt hebben, te dwingen?* —

de Prins ging rustig zijnen weg, en zijne gezonde staatkunde zegevierde over de onbetamelijke eischen, zoowel in Rotterdam, Gouda en Haarlem als in Amsterdam. Intusschen onderzocht de Prins de bestaande misbruiken, en nadat de oproerige bewegingen gestild waren, werd op zijn voorstel, door de Staten van Holland besloten: 1o. dat alle ambten persoonlijk zouden worden waargenomen: 2o. dat tot bekoming van ambten geen geld zou mogen gegeven worden, en 3o. dat, ten einde men met genoegzamen grond over het herstel der misbruiken in de ambten zou kunnen oordeelen, men lijsten zou opmaken van alle ambten, en van hunne opbrengsten. Hiermede schenen de onlusten in 1747 gestild.

Den 30sten Maart van het volgende jaar waren de preliminairen van den vrede te Aken geteekend, maar zij deden de binnenlandsche bewegingen niet ophouden.

In Mei begonnen zij in Friesland, waar de magt van den Prins, vóór zijne verheffing, door de aristocratie zeer beperkt was geweest; van daar verspreidden zij zich door het geheele Land. Afschaffing van de verpachting der belastingen was de algemeene leus. De Prins schijnt in den beginne aan den volkswensch geen gehoor te hebben willen geven, deels omdat in de verpachtingen een aanmerkelijk deel van 's Lands inkomsten bestond, dat bij verandering in de heffing minder kon worden, deels omdat hij de verpachtingen, indien zij onder behoorlijke bepalingen werden gebragt, die de knevelarijen beperkten, als een eenvoudig en niet kostbaar middel tot inning der belastingen beschouwde. Intusschen werd de afschaffing gevorderd met zulk een aandrang en met zulke dreigende oproeren, waarbij eenige pachters mishandeld werden en zelfs sommige het leven verloren, dat de Prins en de Staten meenden te moeten toegeven, ten einde de oproerigheid te stuiten en den geest des volks niet geheel afkeerig van het bewind te maken. Zoo de Prins in dit opzigt van zijne gewone staat-

kunde afweek, de bestraffing der oproerigen toonde genoeg, dat men boven lage vrees voor het volk verheven was.

Naauwelijks had men in de twisten over de pachterijen den wensch des volks opgevolgd, of het begon op herstelling der oude voorregten en gildekeuren, op eenen krijgsraad uit burgers, toen vrijen krijgsraad genoemd, en op verkiezing der vroedschappen en benoeming der schepenen door de burgerij enz., aan te dringen. Oud-regenten mengden zich er in, en onder hunnen invloed braken weldra op verschillende plaatsen deze democratische bewegingen uit. In Amsterdam werd door de burgers de Kloveniers-doelen in bezit genomen; men beraadslaagde daar, hoe men de vervallene burgerlijke vrijheden zou herstellen; men trachtte eene algemeene vergadering uit de verschillende wijken der stad op te roepen en verbond zich schriftelijk bij eenige bepalingen. De onderteekenaren van dit geschrift, later *Doelisten* genaamd, waren gedeeltelijk warme volksvrienden, die het opregt meenden, deels gelukzoekers, die slechts hun eigenbelang beoogden, deels bedrogene lieden. Aanvankelijk maakten de eerlijke inzigten van sommigen, dat hunne partij veld won, de regering hen ontzag en de Prins hunne eischen niet geheel afsloeg. Deze door de Staten gemagtigd om de oneenigheden te stillen, kwam in Amsterdam en ging aldaar met zijne gewone gematigdheid te werk: aan billijke eischen gaf hij gehoor, andere sloeg hij af; de rust werd hersteld; eenige misnoegden bleven er echter over: het waren zij, die alles van de omwenteling gehoopt hadden, doch zich in de gematigdheid van WILLEM IV bedrogen vonden.

Na afloop van deze oneenigheden rezen er nieuwe uit het misnoegen der burgers over de wijze van heffing der belastingen bij *collecte* door gaarders en ondergaarders. Het bleek thans duidelijk, dat de lagere volksklasse niet zoo zeer tegen de verpachtingen als wel tegen de belastingen was opgestaan. Inmiddels bragt in 1750 de gegoede klasse

met voorbeeldige vaderlandsliefde de buitengewone belasting, de zoogenaamde *vrijwillige gift*, op.

Het zou ons te ver afleiden, indien wij hier wilden gewagen van de zorg, die de Prins, dadelijk na het stillen der onrust, aanwendde voor fabrieken en koophandel. De schoone verhandeling, die van wege den Stadhouder op 27 Aug. 1751, zoowel aan de generale Staten als aan de Staten van Holland werd aangeboden, bekend onder den naam van *Propositie van Zijne Doorluchtige Hoogheid tot redres van den Koophandel*, is daarvan een bewijs.

De edele Vorst mogt er helaas geene vruchten van zien: terwijl men er over delibereerde en de uiteenloopende gevoelens de vaste en gematigde leiding des Prinsen het meest behoefden, werd hij aan het Vaderland door den dood ontrukt (20 Oct. 1751), diep betreurd door bijna de geheele natie.

's Prinsen dood ging niet met die veranderingen in de staatkunde gepaard, welke vroeger bij het afsterven van elken Stadhouder hadden plaats gehad. ANNA, voortreffelijke echtgenoote van een' voortreffelijken gemaal, aan wie de uitoefening der stadhouderlijke regten, als voogdesse over haren minderjarigen zoon WILLEM V, toen slechts 3 jaren oud, was opgedragen, volgde dezelfde staatkunde als haar echtgenoot, met gelijke gematigdheid en liefde tot het Vaderland. De gebreken van haar bestuur zijn meer aan haar vrouwelijk karakter te wijten, dan wel aan eenige verandering in de staatkundige beginselen. Ligt geraakt en door moederlijke liefde gedreven, dacht zij, dat haar voornaamste pligt bestond om het stadhouderlijk gezag ongeschonden voor haren zoon te bewaren; zij zocht de botsingen, onder hare regering meer te voorkomen dan eigene staatkunde vast te handhaven. Gehecht aan de vrienden van wijlen haren echtgenoot, volgde zij hunnen raad, doch wist niet altijd hunne verschillende inzigten juist te onderscheiden; zij was even verstandig en welwillend als WILLEM IV, maar miste die

koene kracht, die aan vrouwelijke regeringen in ons Vaderland zoo zelden eigen is geweest.

Ofschoon vele nuttige zaken werden tot stand gebragt, die WILLEM IV had aangevangen, bleven andere noodige hervormingen evenwel achter. De Prinses behartigde met kracht de propositie omtrent de belangen des koophandels; men delibereerde in de Staten met de gewone langwijligheid, en na een jaar hiermede bezig te zijn geweest, scheen men eindelijk tot een besluit te zullen komen. Niets scheen te ontbreken dan de bekrachtiging; en toch wisten zij, die er belang bij hadden dat het ontwerp niet werd ingevoerd, dit te voorkomen, en het bleef liggen, even als of men er nimmer over gedacht had. Welk een gebrek in de inrigting van den regeringsvorm! en toonde het niet duidelijk de noodzakelijkheid van een krachtig en eenhoofdig bestuur?

De oneenigheden tusschen Frankrijk en Engeland, in 1755 tot eene hoogte gerezen, welke een oorlog tusschen die mogendheden onvermijdelijk deden zijn en die weldra ineensmolten in den zevenjarigen oorlog, bragten nieuwe moeijelijkheden te weeg. Het huis van ORANJE was door familiebetrekkingen aan Engeland verbonden, en velen der achtingswaardigste staatslieden hielden eene verbindtenis met Engeland voor den steun der Republiek, terwijl de koophandel, meer uit bekrompene inzigten dan wel volgens de regels eener gezonde staatshuishoudkunde, zich met de mogendheid, die tegen Engeland was, zocht te verbinden, om afbreuk aan Engelands handel te doen. Het welzijn des Vaderlands en de binnenlandsche rust vorderden onzijdigheid in den strijd, gepaard met eene vaste houding, ten einde niet door eene der partijen overrompeld te worden, doch tevens verwijdering van alles wat tot oorlog aanleiding kon geven.

Maar hoe moeijelijk was deze staatkunde! Beide de mogendheden riepen onze hulp in op grond der bestaande tractaten; en toch wisten de Gouvernante en de haar omringende

staatslieden, vooral de griffier FAGEL, de onzijdigheid te handhaven, op eene wijze, die toonde dat men de Hollandsche schranderheid in de diplomatie niet verloren had. Intusschen gaf deze buitenlandsche staatkunde ruimschoots stof tot oneenigheid. De koophandel eischte, eenzijdig, vermeerdering der zeemagt; doch zij werd herhaaldelijk door de Prinses geweigerd, indien men niet tevens in eene vermeerdering der landmagt toestemde. Men beschuldigde haar van Engelschgezindheid, en dit werd weldra de leus van een algemeen misnoegen, dat een vruchtbaren grond vond in de door eigenbelang opgewondene en door pamphletten op het dwaalspoor gebragte menigte. Men trachtte de voortreffelijkheid van den stadhouderloozen tijd, toen men tegen Engeland den oorlog niet schroomde te voeren, te bewijzen, en de pennestrijd, onder den naam van *Wittenoorlog* bekend, om dit ééne doel draaijende, getuigde bij de meeste schrijvers van groote eenzijdigheid en partijdigheid.

Te midden van dit alles woelde de stedelijke aristocratie, vooral te Haarlem, waar men, gelijk vroeger onder WILLEM III te Dordrecht, door een kabaal de regeringsverkiezing had tot stand gebragt en nu het regt aan de Prinses betwistte dit te doen onderzoeken. Deze poogde langs den zachtst mogelijken weg de regten haars zoons te handhaven. Zij overleefde deze oneenigheden slechts korten tijd.

Bij den dood van Prinses ANNA kwam, ingevolge de resolutiën in 1753 gemaakt, het krijgsbeleid van de Unie aan den Hertog van BRUNSWIJK, voogd van den tienjarigen Prins WILLEM V, terwijl in de meeste provinciën de uitoefening der stadhouderlijke magt kwam aan de Staten, behalve in Friesland, waar de magistraatsbestelling aan MARIA LOUISA, de weduwe van den Stadhouder JOAN WILLEM FRISO, werd opgedragen. De regering was hierdoor weder gedeeltelijk een staatsgezinde geworden, waardoor de stadhouderlijke regering eene verzwakking onderging, waarvan zij zich niet herstelde na de meerderjarigheid van den Prins.

Op denzelfden dag, die de laatste was geweest van het leven der Gouvernante, waren de besluiten doorgegaan tot krachtige bescherming van zeevaart en koophandel, zonder vermeerdering der landmagt. De uitkomst bewees, dat geen oorlog uit dien maatregel voortkwam, en scheen alzoo de staatkunde door Amsterdam voorgestaan te wettigen; dit sterkte het vermoeden van Engelschgezindheid van de regenten, die eene tegenovergestelde meening waren toegedaan geweest, en leidde den grondslag tot die onvoorzigtige staatkunde, die ons later den Engelschen oorlog berokkende.

Het overlijden van de Prinses deed zoowel in Holland als in de overige provinciën een partijstrijd ontstaan tusschen de regenten, die hunnen beslissenden invloed der stadhouderlooze tijden zochten te herwinnen, en degenen die den invloed welken zij bezaten, zochten te behouden, welke laatsten weder verdeeld waren in dezulken, die den Stadhouder waarlijk toegenegen waren, en hen die onder de bescherming van den Hertog van BRUNSWIJK hunnen invloed in lands- en stadsbestuur trachtten te handhaven.

De Hertog, slim, vleijend en inhalig, was een van die menschen, die eene behoefte hebben om als magtig ontzien te worden, zonder uiterlijken glans van hoog gezag te begeeren, en die in alles gekend willen worden, niet omdat zij in de zaak zelve belang stellen, maar omdat het hun eigenliefde streelt. Intrigant meer dan staatkundig, zocht hij langs alle wegen elk van zich afhankelijk te maken, doch liet tevens ieder ongehinderd zijn weg betreden, als men zich maar voor hem boog. Niet tevreden indien anderen met hem de hoogste magt in de Republiek deelden, was hij een gevaarlijke vijand voor zijne tegenstanders, een magtig beschermer voor hen, die zijne hulp inriepen. Gehecht aan WILLEM V, als den persoon, die hem het gezag leende, nam hij diens belangen trouw waar, doch verhinderde door kleinschatting en onderdrukking de geestvermogens van den Prins in hunne vrije ontwikkeling, en maakte hierdoor zich

ook in het vervolg bij hem noodzakelijk. Dadelijk na den dood der Gouvernante trachtte hij de regenten, die zich tegen haar verzet hadden, te winnen, terwijl hij de prinsgezinden om den tuin leidde, en hierbij zoo behendig te werk ging, dat de eerlijke FAGEL er eenigen tijd de speelbal van was. Ofschoon voorzigtig genoeg om de grenzen zijner eng beperkte instructie niet te overschrijden, had hij zijn invloed al spoedig tot eene aanmerkelijke hoogte doen klimmen, en dien invloed heeft hij behouden ook na de meerderjarigheid en het huwelijk van den Prins.

WILLEM V had inderdaad een verlicht oordeel en een opregt hart; hij was werkzaam, regtschapen, weldadig, maar hem ontbraken twee eigenschappen, onontbeerlijk bij eenen vorst, inzonderheid bij den regeringsvorm der Vereenigde Nederlanden, namelijk de kunst om met menschen om te gaan en vertrouwen op zich zelven. Beide lagen gedeeltelijk in zijn ligchaamsgestel en zijne verkeerd geleide opvoeding. Ofschoon in den regel zachtzinnig en toegevend, was hij echter soms, bij gebrek aan zelfbeheersching, bitter in zijne uitdrukkingen en hoog in zijn uiterlijk gedrag. Ofschoon zijn oordeel niet onjuist was, nam hij slechts maatregelen ten halve, of nam den invloed er van weg door latere tegenstrijdige besluiten. Daarbij was hij, te midden van velerlei verleiding, niet zoo ingetogen, om geene aanleiding te geven tot smadelijke en vernederende oordeelvellingen, in een tijd, toen men begon te dweepen met burgerdeugd en vorsten en aanzienlijken op de meeste scherpe wijze begon te beoordeelen. Bij de meerderjarigheid van den Prins (1766) had de Hertog zich aan hem doen verbinden door eene *acte van Consulentschap*, welke opgemaakt was met toestemming van eenige regenten, van welke sommige geheel afhankelijk van den Hertog waren en andere de zwaarmoedigheid van den Prins vreesden, die zonder bijstand van zijn gewezen voogd de teugels van het bewind niet durfde te aanvaarden. Te voren had de Hertog zorgvuldig 's Prinsen vrienden, zoo

als BENTINCK, STEIJN en FAGEL, aan zich zoeken te verbinden; na de meerderjarigheid vertrouwde hij op eigen invloed en verwaarloosde hen geheel. Tot 1772 werd zijn gezag door den invloed van den braven Pensionaris STEIJN nog eenigzins beperkt; toen de van hem afhankelijke BLEISWIJK Raadpensionaris werd, werd zijn gezag onbepaald. Men had, na het huwelijk van den Prins met de nicht van FREDERIK *den Groote*, te 's Gravenhage eene bijna koninklijke hofhouding; de doopplegtigheid van WILLEM VI werd in 1772 met den luister als van een koningszoon gevierd; maar in waarheid ontbrak het eminente hoofd in den Nederlandschen Staat. Alle de vrienden van den Prins werden zooveel mogelijk van het hof geweerd, en waar zulks niet kon geschieden, zorgde de Hertog zorgvuldig, dat men zijne hoogheid nimmer alleen sprak.

Het was weder een tijd vol van intriges en kabalen tusschen regenten, terwijl ergerlijke processen tegen voorname personen gevoerd werden. Er heerschten door toelating van den Hertog en de begunstiging, die hij aan zijne vrienden verleende, eene flaauwheid in de regering, die bij de menigte, toen de tijdsomstandigheden ze eenmaal openbaar maakten, als misdadige verstandhouding werd aangemerkt. Verscheidene vreemdelingen, vrienden van den Hertog, waren in 's Prinsen dienst geplaatst. Zoo lang de vrede rijke schatten aanbragt, werd door deze misbruiken geen aanstoot gegeven; maar toen eenmaal de staatswagen op minder effen spoor geraakte, was alles verlamd en in het ongereede, en bleek het te laat, hoe verkeerd het is, als een vreemdeling, die een afgescheiden belang van het Vaderland heeft, den meesten invloed in een land uitoefent.

Niettegenstaande de gebreken in de regering, was de algemeene volkstoestand, van het einde van den zevenjarigen oorlog tot het begin van den Engelschen oorlog, 1763—1780, een tijdvak van groote wetenschappelijke ontwikkeling, van eendragtige zamenwerking tot hetgeen goed en edel was.

TROTZ, BONDAM, KLUIT, PIETER PAULUS beoefenden het vaderlandsche Staatsregt met een wetenschappelijken ernst, die vroeger onbekend was. Letterkundige tijdschriften en leesgezelschappen verspreidden nuttige kennis. De banden van het gezag en van de schoolsche overgeleverde geleerdheid over het geweten vielen weg. Nederland was het land der vrijheid boven alle andere landen bij uitnemendheid. Mannen, die later in den partijstrijd lijnregt tegenover elkander stonden, sloegen vóór 1780 de handen als vrienden ineen. PIETER VREEDE en BILDERDIJK bezongen zamen de vrijheid; VAN DEN KASTEELE en VAN ALPHEN maakten de gave hunner poëzy dienstbaar voor de *Evangelische gezangen*, die een geest ademden, verre boven dorre regtzinnigheid en klankengodsdienst verheven. De godsdienst greep meer in het leven in. PIETER PAULUS en ELIE LUZAC roemden om het zeerst het nut der stadhouderlijke regering; VAN DE SPIEGEL en BAVIUS VOORDA waren eenstemmig omtrent de noodzakelijkheid om de wetgeving te verbeteren; PESTEL en CRAS beoefenden met gemeenschappelijke liefde de wijsbegeerte en het natuurregt, zonder dat zij bewust waren van hetgeen hen weldra zou verdeelen.

Dit krachtig opgewekt leven van den vrijen geest ging, kon het wel anders, bij een eerste optreden op het algemeen maatschappelijk gebied, nog gepaard met veel oppervlakkigheid in de toepassing en losheid van beginselen. De grof zinnelijke zedeloosheid van vele aanzienlijken in de 16de en 17de eeuw vond thans slechts eene verandering in den vorm, door den invloed van de Fransche gewoonten en Fransche letterkunde. Bij het wegvallen van oude uiterlijke godsdienstige gewoonten, week bij velen het godsdienstig gevoel òf voor een koud rationalisme òf werd overprikkeld door sentimentaliteit. Week dorre leerstellige regtzinnigheid op den achtergrond, reinheid van beginsel, gepaard met eene zelfstandige geloofsovertuiging, was er niet dadelijk het

gevolg van. Ook toen werd een strijd gestreden tusschen het oude en het nieuwe, waarin van beide zijden vaak gezondigd werd, hier tegen de verdraagzaamheid, daar tegen den ernst en het gewigt der zaak, waarover men luchtig heen redeneerde. Het staats- en kerkgezag zochten langs geheel verkeerde middelen zich te handhaven. Onmagtig om het kwade, dat aan een halven vooruitgang verbonden is, door het betere te overwinnen, verkeerde men in den ijdelen waan, dat men door vervolging aan zedebederf en wijsgeerige studiën paal en perk zou stellen, en werkte daardoor juist tot hunne uitbreiding mede. Men zette den hoogleeraar VAN DER MARCK te Groningen af, omdat hij het natuurregt onderwees en de natuur zoo wel den grondslag van het regt als van de godsdienst beschouwde, hetgeen kleingeestige en bekrompene regenten zoowel als geestelijken angst in het hart joeg; maar juist door deze afzetting werden velen gedreven, om dat natuurregt, hetwelk als zoo misdadig werd verbannen, te onderzoeken. Een ander hoogleeraar beweerde, bij gelegenheid van eene vertaling van den bekenden BELISARIUS van MARMONTEL: dat goede heidenen even als christenen in den hemel zouden worden opgenomen, en liet zich daarbij verscheidene voor de orthodoxen aanstootelijke gevoelens ontvallen; men wilde den schrijver 's Prinsen hof ontzeggen; maar het bleef bij delibereren, de twist werd algemeen, en tot groote ergernis van het publiek werd nu een pennestrijd over BELISARIUS gevoerd, als eenige jaren vroeger over JOHAN DE WITT. De godsdienstige zin der natie werd er door geschokt, zonder dat een meer zelfstandig en zuiver geloof in staat was het nadeelige daarvan weg te nemen.

De handel, door onze onzijdigheid gedurende den zevenjarigen oorlog zeer voordeelig gedreven, behalve voor hen die al te veel gewaagd hadden in den verboden handel van oorlogs-contrabande, nam na den vrede nog toe.

De welvaart vermeerderde in alle standen. Bij de obliga-

tiën van Holland had op nieuw eene conversie van renten plaats met aflossing, en met verzekering dat gedurende eenigen tijd geene verdere aflossing zou volgen, hetgeen de $2\frac{1}{2}$ pcts. tot boven pari deed stijgen. Maar de welvaart deed ook de winzucht toenemen. Zoo de vele bankbreuken in 1763 door den wisselhandel veroorzaakt werden en gedeeltelijk een verschijnsel in de handelswereld vertoonen, dat men meermalen dadelijk op een vrede ziet volgen, zoo waren de bankbreuken in 1772—1773 inzonderheid de gevolgen van zeer gewaagde speculatiën in effecten. Deze zelfde overmoed openbaarde zich weder in den handel in oorlogs-contrabande, toen de opstand in Noord-Amerika tegen Engeland was uitgebroken.

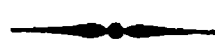
Het volk was in het algemeen tevreden. In vergelijking met vroegere tijden waren eenige oude misbruiken afgeschaft, andere waren door de meerdere oplettendheid van het algemeen op staatszaken moeijelijker gemaakt. — Het waren de gevolgen van de regering van WILLEM IV en ANNA, die zich nog na hunnen dood deden gevoelen, en die aan de stadhoudersgezinden onder WILLEM V stof gaven, om den tegenwoordigen tijd boven vroegere tijden te verheffen.

Men jubelde en juichte bij het herdenken aan het vertrek der Spanjaarden tweehonderd, — aan dat der Franschen, honderd jaren — geleden, ja bij alle gelegenheden die maar tot feesten konden worden gemaakt, en was doof geworden voor de waarschuwingen van hen, die tot voorzigtigheid vermaanden en op nog bestaande gebreken de aandacht vestigden. De Prins en de Raad van State deden voordragten tot vermeerdering van land- en zeemagt; de Staten, hierin geheel in overeenstemming met den overmoedigen volksgeest, bekommerden zich niet over de toekomst.

Op verschillende wijzen ondermijnd, geleek het ligchaam des Staats aan dat van den man, die onder een' bedriegelijken schijn van gezondheid zorgeloos voortleeft om het goede

slechts te genieten, tot dat op eens een onvoorzien toeval openbaart, dat zijn ligchaam ondermijnd is, en hij een spoedig verval van krachten ondervindt.

Zulk eene uiterlijke oorzaak, die de inwendige zwakte van de Republiek der Vereenigde Nederlanden openbaarde, was de Engelsche oorlog.

HOOFDSTUK XI.

Gevolgen van den Noord-Amerikaanschen opstand. — Staatkundige toestand bij het uitbreken der binnenlandsche onlusten. — Verschillende staatkunde van den Prins en de Prinses. — Oneenigheden in 1784 en 1785. — Onstaatkundige bemoeijingen van Pruissen. — Voortgang der democratie. — Bezetting van Hattem en Elburg. — Schorsing van den Prins als Kapitein-generaal. — Scheuring tusschen de democratie en de aristocratie. — De Prinses zoekt eene tegenomwenteling te bewerken. — Zij wordt op hare reis tegengehouden. — Intogt der Pruissische legermagt.

Meer algemeen nog dan in Frankrijk, had de Noord-Amerikaansche vrijheidsstrijd in ons Vaderland velen in geestdrift ontstoken. En dit was inderdaad zeer natuurlijk.

Onze vaderlandsche herinneringen, onze letterkunde, ons dagelijksch leven bragten ons voortdurend in aanraking met vrijheids-beginselen. In het dichtlievende tienjarig tijdvak van 1770—1780 beroemden wij ons, in genootschappen en in schouwburgen, het meest gelukkige vrije volk van Europa te zijn, en wij waren het in menig opzigt. Hetgeen elders niet mogt worden uitgegeven zag bij ons het licht. In Holland had de journalistiek de meeste ontwikkeling gekregen. De tijdingen uit Noord-Amerika werden hier het meest besproken. Daarbij was onze handel naijverig op den Engelschen. Reeds in een vroegeren oorlog tusschen Frankrijk en Engeland waren de regten van de vrije scheepvaart der onzijdigen in tijd van oorlog meermalen het onderwerp ge-

weest van levendige belangstelling. Het groote publiek, dat door de vele geschriften, nieuwstijdingen en maandschriften, meer en meer over staats-aangelegenheden mede begon te sprèken, was uit onderscheidene oorzaken anti-engelsch-gezind, ofschoon onze Regering door tractaten aan Engeland verbonden was en enkele bekwame staatslieden meer in een aansluiting met Engeland dan met Frankrijk vertrouwen stelden.

In den tijd van zorgeloosheid, waarin men ruim tien jaren verkeerd had, gaf de handel en het publieke oordeel zich aan allerlei overmoed tegen Engeland over.

Nimmer heeft een klein volk met grooter ligtzinnigheid zich in een zijne welvaart vernielenden oorlog gewikkeld dan onze voorouders in den Engelschen oorlog. Terwijl de geschiedenis daarvan tot de diplomatie behoort, rust alleen op ons de taak, in het algemeen den invloed te schetsen, dien de Engelsche oorlog op den inwendigen toestand van ons Vaderland heeft uitgeoefend.

Het verzoek der Engelsche regering om de Schotsche troepen, die wij in dienst hadden, in hare dienst te doen overgaan, gaf de eerste aanleiding tot eene openbaring van gevoelens. Het verzoek kon niet worden toegestaan, zonder dat het in alle de Staten der provinciën was overwogen. Men vond het in die Staten-vergaderingen, bij de voorwaarden door den Stadhouder voorgesteld, in het algemeen billijk. Onder de tegenstanders behoorde echter Baron VAN DER CAPELLEN TOT DEN POLL. Hij oordeelde het afstaan der Schotsche brigade niet alleen strijdig met de regten der onzijdigheid, maar beschuldigde niet onduidelijk den Stadhouder van engelsch-gezindheid en liet zich verder in de meest heftige woorden over Engeland uit; de indruk van dit advies was op het gevoelen van de Staten van Overijssel niet overwegend, maar wekte eene groote beweging, toen het in het licht verscheen. Hierdoor plaatste zich VAN DER CAPELLEN aan het hoofd der beweging ten gunste van den Noord-Ame-

rikaanschen opstand, zoodat de indruk van het advies, in 1775 uitgebragt, bleef voortduren, ook nadat de zaak der Schotsche brigade geheel was vervallen, door dat de Engelsche regering later haar verzoek had teruggenomen.

JOHAN DIRK, Baron VAN DER CAPELLEN Heer van den Poll, Appeltern, Altforst en Hagen, is een der meest invloedrijke personen in de patriotsche twisten geweest. Als "onvergelijkelijk groot" door de partij der patriotten aangebeden, is hij door de tegenpartij in een belagchelijk daglicht gesteld. De onpartijdige geschiedenis moet een meer regtvaardig oordeel vellen en hem doen kennen als een jeugdig man met veel verkregen kennis, niet zonder opregte vaderlandsliefde, maar inderdaad echt aristocratisch, vol van ijdelheid, en die sprak in de overdrijvende taal der partijschap, tot dat het woede der democratie hem tot gematigdheid stemde, en — die stierf vóór dat hij zijne populariteit had verloren.

Door een onvoorzigtig aandringen op een onbepaald convooi van oorlogsbodems om de koopvaardijschepen te verdedigen tegen het onderzoeken der Engelschen, en door een sterken handel in oorlogscontrabande had de handelsstand reeds aanleiding gegeven tot velerlei klagten, toen het ankeren van een Noord-Amerikaanschen kaper in onze havens en de eervolle ontvangst van den kapitein, — kort daarna het ontdekken van een project van tractaat met Noord-Amerika, in Amsterdam opgemaakt, en eindelijk onze toetreding tot het Russische neutraliteitsstelsel den oorlog deden uitbreken.

In plaats dat de Amsterdamsche handelsstand de nadeelen van dezen oorlog aan eigen onvoorzigtigheid toeschreef, beschuldigde men van alles den Prins en den slechten regeringsvorm. De vredelievendheid van den Prins, even als vroeger die van de Gouvernante, noemde men engelsch-gezindheid, en in den benarden toestand van het Vaderland wierp men zich geheel in handen der Franschen. In de verzuimen, die werkelijk hadden plaats gehad, door dat de Staten

steeds geweigerd hadden naar waarschuwingen te hooren, meende men geheime bedoelingen te ontdekken van den Prins en enkele regenten, en de vrede, die in 1784 volgde, deed door zijne vernederende bepalingen dit mismoegen ook na den oorlog voortduren.

Alvorens wij tot de beschouwing der onlusten hieruit ontsproten overgaan, oordeelen wij het niet ondienstig, een blik te werpen op de toenmalige staatsgesteldheid der Republiek, zonder kennis van welke de oneenigheden moeijelijk te begrijpen zijn.

De betrekking tusschen den Stadhouder en de verschillende Staten der provinciën was ten uiterste moeijelijk te bepalen. De Prins was niets meer dan een ambtenaar der verschillende Staten, die elk in hunne provincie souverein waren; maar hij had ook regten, welke hem in vele opzigten aan het hoofd van den Staat plaatsten. Daarenboven waren die regten door de bepaling, dat de waardigheden van WILLEM IV erfelijk in zijn geslacht zouden zijn, aangeboren regten geworden, en had de Stadhouder alzoo een deel aan de souvereiniteit gekregen, hetwelk hem, zonder schending van 's Lands constitutie, niet ontnomen kon worden. Dit had men echter reeds bij de meerderjarigheid des Stadhouders miskend, toen de Hertog VAN BRUNSWIJK, om den staatsgezinden regenten genoegen te doen, den Stadhouder eene *nieuwe* commissie had laten beëedigen, ofschoon slechts in eenige niets beduidende punten onderscheiden van die van WILLEM IV. Alleen Friesland had toen beweerd dat een *nieuwe* lastbrief niet te pas kwam, omdat de Prins in de regten van zijnen vader opvolgde, en derhalve zijne magt niet veranderd mogt worden. Het was echter bij eenige andere provinciën doorgedreven, zoodat reeds vóór de onlusten de regtsvraag was uitgemaakt, dat de Prins zijne magt van de Staten en niet van het erfregt ontleende, en, daar dit nu eenmaal was aangenomen, scheen daaruit te volgen, dat de Staten, geheel souverein zijnde, naar welgevallen zijne com-

missie konden schorsen of veranderen. Intusschen waren, volgens veler gevoelen, de Staten zelve geen souvereinen, maar de steden, die op de dagvaart verschenen, en ook aan deze zou alzoo het regt toekomen, om over het gezag des Stadhouders te beschikken.

Bij deze, reeds in vroeger' tijd meermalen door enkelen voorgedragene staatkundige beginselen, kwam nu de vrijheidsgeest van Noord-Amerika. Ook aldaar volgde men een foederatief systema, ook aldaar was het congres geen souverein; maar de gebeurtenissen hadden er de leer doen aannemen, dat alle magt een uitvloeisel van den wil des volks moest zijn, en dit was eene nieuwigheid voor het grootste gedeelte der natie, ofschoon de staatkundige beginselen der "*nieuwe plooi*" in 1703, der *Doelisten* in 1747 en de Fransche wijsbegeerte van ROUSSEAU en VOLTAIRE deze gevoelens reeds bij sommigen in ons Vaderland ingang hadden doen vinden. Deze democratische beginselen werden in 1781 voor het groote publiek gebragt door een boekje: *Aan het Volk van Nederland*, dat algemeen verspreid, zeer veel indruk verwekte. Het vond aanvankelijk bestrijding in *de Post van den Nederrhijn*, het meest gelezen weekblad der patriotten, dat het oud Hollandsch vrijheidsgezind stelsel voordroeg: — dat het stemregt wel behoorde uitgebreid te worden volgens de oude privilegiën, — dat in het belang des volks moest geregeerd worden, — maar dat de regering zelfstandig moest gevoerd worden door hen, die door aanzien, geboorte en verkregen opleiding daartoe de meeste geschiktheid bezaten.

De aristocratie, voor zoover zij de anti-engelschgezinde en anti-stadhouderlijke rigting was toegedaan, was dan ook niet afkeerig van de patriotsche beginselen in *de Post van den Nederrhijn* voorgedragen; — het volk, dacht men, zou zich ligt door hen laten leiden, want het begeerde zelf geen deel aan de regering, maar slechts invloed op de aanstelling der regenten. — Velen vonden dit billijk.

Toen eenmaal de zucht tot verandering begon te werken, moest

hare openbaring in de onderscheidene provinciën geheel verschillend zijn. Zij was toch niet tegen het foederative stelsel gerigt; de Unie van Utrecht werd nog als de volmaaktste grondwet geprezen; de meerdere volksinvloed en de verbeteringen die men begeerde, bepaalden zich tot de provincie of tot de stad, waarin men woonde; en indien er al soms eenige vereeniging tusschen de misnoegden uit verschillende plaatsen tot stand kwam, het was niet om over één gemeenschappelijk belang te raadplegen, maar om over de gezamentlijke handhaving der bijzondere belangen overéén te komen.

De regering was in de steden zoowel als in de Staten bij de meerderheid der onderscheidene leden van de regeringscollegiën. Van daar dat, indien de meerderheid der Staten de partij der misnoegden trok, in den geest van het toenmalige staatsregt, een verzet tegen den Stadhouder geene misdaad was: — men volgde immers zijnen souverein, — terwijl in de naburige provinciën, waar de meerderheid zich voor den Stadhouder verklaarde, zoodanig verzet als landverraad kon gestraft worden. De verwarring hieruit veroorzaakt maakt voor den onkundige met ons voormalig staatsregt de geschiedenis der patriotsche onlusten duister en onbegrijpelijk. Antistadhoudersgezindheid was in Gelderland misdadig, omdat de Staten van dat gewest de zijde des Stadhouders kozen, terwijl daarentegen de aanhangers van den Prins in Holland geacht werden zich tegen de souvereiniteit der Staten te verzetten.

Naar de verschillende omstandigheden, waarin men zich geplaatst vond, was men in Prinsgezinden en Patriotten verdeeld.

Tot de eersten behoorde al wat van den Prins als Kapitein-generaal afhankelijk was: de officieren der armee, de vreemdelingen, die wij in dienst hadden, de generaliteitsambtenaren en de regenten, die door hem in de regering waren geplaatst of die zich met de staatkunde van Amster-

dam in den Engelschen oorlog niet hadden kunnen vereenigen.

Tot de patriotsche aristocratie behoorden het overblijfsel der staatsgezinde partij en die regenten, die in de gevorderde verbeteringen de bevestiging van eene door democratie gematigde aristocratie zagen. Ofschoon velen slechts door eigenbelang en haat tegen het stadhouderschap geleid werden, ontbrak het echter onder hen niet aan anderen, die in opregtheid de alliantie met Frankrijk en de beperking van het stadhouderlijk gezag in het belang van het Vaderland noodig oordeelden. Deze regenten maakten in Holland, waar men zich het meest tegen den Stadhouder gedurende den Engelschen oorlog verzet had, de meerderheid der Staten uit, even als in Overijssel, waar die meerderheid echter slechts zeer gering was. Ofschoon in Gelderland de stedelijke regeringen gedeeltelijk ook patriotsgezind waren, hadden echter de oranjegezinden in dat gewest, even als in Zeeland en Groningen, in de Staten de meerderheid.

Tot de eigentlijke patriotten behoorden de kooplieden, die over den Engelschen oorlog ontevreden waren geweest; diegenen, die niet tot de heerschende Kerk behoorden, en hierdoor van het staatsbestuur werden uitgesloten; vele geletterden, vooral dezulken, die de wijsgeerige wetenschappen beoefenden; de predikanten, welke niet streng regtzinnig waren, en ten laatste, gelijk zulks bij alle volksberoerten het geval is, de fortuinzoekers.

De ridderschap ondersteunde de regten des Stadhouders; de laagste klasse van het volk, ofschoon inderdaad meer oranjegezind, was echter het meest op de hand van diegenen, die haar onthaalden en opruiden.

Tusschen deze partijen werden in den beginne zeer velen heen en weder geslingerd. Naarmate de onlusten in hevigheid toenamen, koos men partij, met dat ongelukkig gevolg, dat vrienden, broeders, ja zelfs echtgenooten van

elkander in politieke gevoelens verschilden, en haat en tweedragt de plaats der liefde en eensgezindheid innamen.

Zoo er vroeger meermalen in ons Vaderland oproeren hadden plaats gevonden, het patriotisme van 1781—1787 was de eerste dweepende zucht naar staatshervorming, ten gevolge van eene door geschriften en gesprekken gevormde openbare meening. Zij was in vele opzigten oppervlakkig, maar ook niet zonder edele zucht naar het betere. Er bestaat alle grond om te gelooven, gelijk dan ook door verschillende oranjegezinde schrijvers erkend wordt, dat de meesten de verbeteringen in het staatsbestuur te goeder trouw begeerden en in den beginne het voorgestelde doel zonder oproer meenden te kunnen bereiken. Nog vóór den vrede met Engeland had de patriotsche partij in menig opzigt de overwinning behaald. In verscheidene plaatsen vielen democratische bewegingen voor, die met moeite onderdrukt werden. Overal vormden zich, onder de leiding van VAN DER CAPELLEN TOT DEN POLL en zijnen minder schranderen en ruim zoo heftigen neef VAN DER CAPELLEN TOT DE MARSCH, vergaderingen, uit welker midden zich de volksstem verhief.

Bij deze zorgwekkende bewegingen was de oranjepartij niet eensgezind. De Hertog VAN BRUNSWIJK bevond zich nog aan het hoofd der regering, doch bezat sinds den Engelschen oorlog het vertrouwen der oranjegezinden niet meer, evenmin als dat der staatsgezinde patriciërs; alleen op den Prins was zijn invloed nog zeer groot. Eenigen der oranjegezinden wilden den Prins van dien invloed ontheffen, en hiertoe moest de Hertog verwijderd worden. Onder hen behoorde inzonderheid JOACHIM RENDORP, een man, in den heftigen partijstrijd door velen miskend, maar in waarheid door kennis en vaderlandsliefde boven velen zijner tijdgenooten verheven. De verwijdering van den Hertog werd verkregen, hoewel niet dan met groote moeite. Doch het doel werd slecht bereikt: de Prins daalde in de meening der natie door de openbaar gemaakte *acte*

van consulentschap, die men als een inconstitutioneel verdrag veroordeelde, op grond dat de Hertog bij de meerderjarigheid van WILLEM V had moeten beloven, zich niet meer met zaken van binnenlandsch bestuur te zullen bemoeijen.

Het was moeijelijk den Prins in de oogen der natie te verheffen, nog moeijelijker hem zelven te doen handelen; zijn eigen oordeel mistrouwende, dobberde hij steeds tusschen de verschillende gevoelens, die men hem voorhield. Velen der oranjegezinden wendden zich dan ook van hem af en zochten de handhaving der stadhouderlijke magt bij de Prinses. Deze in vele opzigten voortreffelijke Vorstin verdiende, wat de kunde in het leiden van staatkundige handelingen betreft, zeker verre den voorrang boven haren weifelenden gemaal; maar aan het hof van FREDERIK *den Groote*, waar men niet het minste verzet tegen de koninklijke waardigheid duldde, opgevoed, had zij weinig begrip van het stadhouderlijk gezag en nog minder kennis van het Nederlandsch volkskarakter. Zij wilde de zaken gedwongen hebben, en waar hare magt te kort schoot, was het op Pruissische hulp, dat zij hare hoop vestigde. Dit verschil in staatkunde tusschen den Prins en de Prinses bleef echter bij velen onopgemerkt, terwijl anderen voor den drang der omstandigheden weken en gereed waren vreemde hulp aan te nemen, indien zij kwam, ofschoon zij, in den beginne althans, meenden, dat men door meer nationale middelen de zaken zou kunnen redden, indien men de staatkunde van WILLEM I en WILLEM IV volgde, om de Nederlanders te vieren, en door hunne dwaasheden zelve te overtuigen. — Maar wie bezat in dat oogenblik tot zulk eene staatkunde genoegzame bekwaamheid! — De Prins zocht zich telkens te regtvaardigen en te verontschuldigen, doch deed dit zonder de minste menschenkennis en verloor hierdoor zijn ontzag. De Prinses zocht uit te dooven en over te halen, maar de geest was zoo algemeen, dat hij niet uitgedoofd,

en de tegenpartij zoo magtig, dat zij door den overgang van eenige weinigen niet verzwakt kon worden.

De oneenigheden gedurende het jaar 1783 bestonden voornamelijk in verschillen over de regeringsverkiezingen in de steden. Ofschoon op sommige plaatsen het volk aandeel in die verkiezingen vorderde, was het echter in de meeste plaatsen slechts de stedelijke aristocratie, die zich zelve buiten den Stadhouder tot regeringsposten zocht te benoemen. De verschillen bleven meest onbeslist, want noch de Stadhouder noch de patriciërs waren sterk genoeg, toen de oneenigheden met den Keizer van Oostenrijk de oprigting der schutterijen bevorderden, het volk daardoor de wapens in de hand gaven, en, wat meer was, de alliantie met Frankrijk tot stand bragten.

Het jaar 1784 zag de oneenigheden over de bestelling der stedelijke regeringen vermenigvuldigen. Het waren nu niet meer alleen de regenten, die van den Stadhouder wilden onafhankelijk zijn, maar het was het volk, hetwelk zelf aandeel in de magistraatsbestelling erlangde. Een boek, getiteld *de grondwettige herstelling van Nederlands Staatswezen*, werd het staatkundig programma der patriotten. Het hield den foederativen regeringsvorm in stand, wilde de Stadhouders tot *tribuni plebis* (gemeensmannen), om het volk tegen de aristocratie te handhaven, gemaakt hebben, en begeerde aan den anderen kant dat slechts aanzienlijke burgers, door het volk gekozen, met regeringsambten zouden bekleed worden. De aristocratie en democratie waren nog gedeeltelijk verbonden.

Te midden van de veelvuldige twisten, die op sommige plaatsen reeds tot oproer oversloegen, deden de herhaalde en dreigende vermaningen van het Pruissische hof, dat zijnen minister als middelaar wilde zien aangesteld, niets dan de ontevredenheid nog verder uitbreiden. Eerst was men, zeide men, een speelbal van den Hertog VAN BRUNSWIJK geweest, daarna van Engeland en nu zoude men het worden van Pruissen. De vertoogen maakten geenen indruk hoege-

naamd ten goede; zelfs verscheidene prinsgezinden konden het niet goedkeuren, dat een vreemd Vorst zich met de "domestike" aangelegenheden der Republiek bemoeide. De patriotten sloten zich nog enger aan Frankrijk, en de natie werd door al deze diplomatische bemoeijingen hoe langer hoe meer van den Stadhouder vervreemd.

In dezen toestand van zaken stierf VAN DER CAPELLEN TOT DEN POLL, de eenigste man misschien, die door zijnen invloed op het volk deszelfs uitspattingen had kunnen voorkomen. Zijn dood werd als eene algemeene ramp door de patriotten betreurd. Met hem verdween de band tusschen de patriotsche aristocratie en de democratie, welke reeds verslapt was door onderhandelingen, die de eerste met den Prins had aangeknoopt. Beide partijen stonden thans afgescheiden van elkander. Aan het hoofd der eerste bevonden zich de *volksgezinde* regenten, die te Amsterdam te zamen kwamen, — aan dat der laatste de vergadering der afgevaardigden uit de verschillende schuttersgenootschappen te Utrecht. De partij der regenten, die te Amsterdam vergaderde, wedijverde steeds voor eene uitbreiding van den volksinvloed op de magistraatsbestelling, doch vooral voor eene beperking van de uitvoerende magt des Stadhouders; de schuttersgenootschappen poogden een bewind daar te stellen, waarin de volksvergaderingen een onmiddellijken invloed op de regering uitoefenden.

In het begin van het volgende jaar scheen de patriotsche aristocratie de overhand te zullen erlangen. De geweldige taal, die op de burgervergaderingen gevoerd werd, deed vele patriotten van de democraten tot de partij der volksgezinde regenten overgaan. Vele democraten namen op meer dan eene plaats afscheid van hunne genootschappen, omdat zij aan het slagen hunner pogingen wanhoopten. De stadhouderlijke partij geloofde reeds de democratische half overwonnen, en tastte thans eenige der meest geruchtmakende schrijvers aan; doch juist dit wakkerde de geestdrift der hevige democraten slechts op.

Weldra verbonden zich de hoofden der volkspartij naauwer te Utrecht. De stad was geheel in hunne magt; een democratisch bewind werd er door hen aangesteld. Afgezondenen uit de vergadering van volksgezinde regenten te Amsterdam mogten de democraten tot gematigdheid en tot gemeenschappelijk handelen aanmanen; men geloofde zich magtig genoeg en sloeg deze raadgevingen in den wind.

Terwijl dit te Utrecht voorviel en de Staten van Friesland en Utrecht, eerst staatsgezind, bij het dreigen der democratie zoo ijverig prinsgezind werden als de Staten van Gelderland reeds waren, hadden de patriotten in Holland en Overijssel de meerderheid in de Staten geheel op hunne hand gekregen. De oranjegezinden mogten in Zeeland en in Holland het gemeen opruijen om oranjegezindheid aan den dag te leggen; de tegenpartij nam hieruit gelegenheid om den Prins in minachting te brengen en zijne waardigheden te verkorten. Na het 's Gravenhaagsche oproer in September 1785, ontnam men aan den Prins het kommando van 's Gravenhage, en dit werd weldra gevolgd door een besluit, dat alle teekenen van souvereiniteit, die de Stadhouder bezeten had, vernietigd zouden worden.

Ingevolge deze bepalingen reden de afgevaardigden uit Dordrecht, HUGO GEVAERTS en CORNELIS DE GIJSELAAR, in het voorjaar van 1786, naar de vergadering der Staten, door de poort, waardoor sinds 1747 alleen de Stadhouders gewoon waren te rijden. Eenige oranjegezinden hielden het rijtuig aan; met ongehoorde gestrengheid werd een van hen als schuldig aan gekwetste majesteit ter dood veroordeeld, en het was niet dan op dringend aanhouden der afgevaardigden uit Dordrecht, dat hij het leven behield; zoo ver dreef men in Holland het beginsel, dat bij de Staten en niet bij den Stadhouder de souvereiniteit was! De verbittering tegen den Stadhouder, door partijgeest en opgewondenheid gaande gemaakt, nam, te gelijk met de hevigheid der democratie, elken dag toe, toen nieuwe

gebeurtenissen de partij der beweging nog verder voortstuwden.

Het hof van Gelderland had eene publikatie uitgevaardigd, waarbij de krachtdadige handhaving der regeringsreglementen van 1672 werd aangekondigd. De steden Elburg en Hattem weigerden deze publikatie te doen afkondigen. De Staten van Gelderland gelastten daarop, dat gemelde steden door militairen, des noods met geweld, zouden bezet worden. Naauwelijks was dit besluit bekend, of men zocht zich in allerijl tot tegenweer in staat te stellen. Van alle streken des lands kwamen schutters te hulp, en met de geestdrift die er toen bestond, zou de inneming dier beide steden een bloedbad hebben aangerigt, indien niet VAN DER CAPELLEN TOT DE MARSCH aangeraden had, om na eenen kleinen wederstand, ten blijke dat men voor geweld bukte, op Overijssels grondgebied te wijken. Zijn raad voorkwam de bloedstorting, maar kostte hem zijne populariteit.

Ontzettend was de indruk, dien het bezetten van Hattem en Elburg bij de patriotten in Holland en Utrecht te weeg bragt. De opgewondenheid sprak van eene geweldige slagting, waarvan niets, en van gruwelijke plunderingen, waarvan slechts een weinig waar was. Het geroep, dat geen krijgsvolk in burgertwisten mogt gebruikt worden, deed zich van alle kanten hooren; maar elke provincie was souverein. De Staten van Holland konden niets dan besluiten, dat geene troepen ter hunner repartitie staande, in Gelderland zouden mogen dienst doen, en den bondgenooten verzoeken, de beslissing der bestaande geschillen niet door geweld te doen plaats grijpen. DE GIJSELAAR wilde in de Staten van Holland: dat men den Stadhouder, dien hij als de bron van al het kwaad in de Republiek beschouwde, aanschreef, dat hij zou doen blijken afkeerig te zijn van de geweldige maatregelen in Gelderland genomen, — in geval van niet voldoend antwoord, hem als Kapitein-generaal der provincie suspendeerde, en voorts — aan de troepen in Holland orde

gaf, om zich marschvaardig te houden, ten einde tegen den vijand van den Staat gebruikt te worden.

Het antwoord van den Prins scheen onvoldoende, en de schorsing werd den 11en Sept. 1786 uitgesproken. De gewapende burgercorpsen boden hunnen bijstand den Staten aan, om het Land tegen den vermeenden dwingeland te verdedigen. Een groot deel der regenten zag zwarigheid in het aannemen van die hulp, zelfs DE GIJSELAAR, — maar het gevaar van het oogenblik drong.

Te Delft werd de goedhartige WILLEM V met ALVA en PHILIPS vergeleken: *hij had den arm des geweldś uitgestrekt tegen zijne medelandgenooten, om zijne handen in hun bloed te wasschen, om hunne woningen in puinhoopen te herscheppen, en om het vermaak van* NERO *en de wraak van den Spaanschen dwingeland zaam te paren.* Van alle plaatsen kwamen adressen aan de Staten van Holland, in welke op eene krachtdadige verdediging werd aangedrongen. De generaal-majoor VAN RIJSSEL werd in de plaats van den Prins tot opperbevelhebber in Holland aangesteld. Aan de stad Utrecht werden troepen beloofd, in geval de prinsgezinden uit Gelderland haar mogten aanvallen. De Fransche gezant zeide hulp aan de patriotten toe. De opgewondenheid had haar toppunt bereikt.

Bijna gelijktijdig met de bezetting van Hattem en Elburg, had de vergadering van volksgezinde regenten te Amsterdam eene acte van onderlinge verbindtenis in het licht gegeven, op dezelfde grondbeginselen, als de *Grondwettige herstelling* had aangeprezen. Zij bevredigde echter de hevige patriotten niet meer, wier eischen hoe langer hoe uitgebreider werden. Verscheidene regenten neigden tot eene schikking met den Stadhouder, doch hierin vond men zich belemmerd, deels door de hevige volkspartij, die elke schikking eene schandelijke *mediatie* noemde, — deels door de onverzettelijkheid der Prinses, die de onderhandelingen met de Fransche en Pruissische zaakgelastigden op zich genomen had,

en deze aan den Prins slechts gedeeltelijk mededeelde, — deels door het karakter van WILLEM V, die op het oogenblik dat er gehandeld moest worden, niets deed dan lange missiven schrijven en op het papier de overwinning behaalde, zonder de verhitte gemoederen tot bedaren te brengen, — deels door de onverzettelijkheid der aristocratie, welke hare eischen van eene van den Stadhouder onafhankelijke regeringsbestelling niet wilde matigen, ofschoon haar de kracht ontbrak om zich aan het hoofd der patriotten te handhaven.

De onderhandelingen werden afgebroken; maar in plaats dat dit de verdeelde patriotten tot eenstemmigheid zou hebben gebragt, werd de scheuring tusschen hen telkens grooter.

In Utrecht en verscheidene andere plaatsen was het intusschen tot eene volslagene regeringloosheid gekomen; de hevigheid der volksleiders vervulde de stillen in den lande met vrees. De Staten van Holland en de algemeene Staten stonden vijandig tegen elkander over. De burgerij der stad Utrecht, waar men den Rijngraaf VAN SALM tot opperbevelhebber had benoemd, en de Staten der provincie waren in openbaren oorlog; reeds had het burgerbloed bij een gevecht te Vreeswijk gevloeid, waar de patriotten waren aangevoerd door D'AVERHOULT, den afstammeling van een Franschen refugié. Terwijl de Prins met de Geldersche troepen te Zeist gelegerd was, had Holland zich ter verdediging voorbereid. Alles scheen een rampzaligen burgeroorlog te voorspellen.

De Prinses van ORANJE, de kloeke en zorgvuldige moeder van hare kinderen, al het gevaar inziende, hetwelk uit een langer verwijl om de onlusten te dempen zou voortkomen, trachtte in deze omstandigheden de oranjegezinden tot eene gelijktijdige beweging, ten voordeele van den Stadhouder, over te halen, met heimelijk inzigt, om, zoodra dit mislukte, de Pruissische legermagt in te roepen. Als voorbereiding hiertoe had BENTINCK in Holland verschillende Oranje-societeiten opgerigt en had de Zeeuwsche Raadpensionaris VAN DE SPIEGEL, die Engelsche hulp had willen

aannemen, eene reis gedaan naar Holland, Utrecht en Nijmegen. Op den 28en Junij begaf zich de Prinses, terwijl op verschillende plaatsen bewegingen ten gunste van den Prins van ORANJE uitbraken, naar 's Hage, doch werd aan de Goejanverwellensluis bij Schoonhoven, op bevel der commissie ter verdediging van Holland, tegengehouden. In de omstandigheden waarin men verkeerde konde deze commissie, die aan de Staten van Holland onderworpen was, moeijelijk anders handelen. De tegenwoordigheid der Prinses in Holland had de opgewondene gemoederen der patriotten misschien tot dolzinnigheid doen overslaan, en, zonder genoegzame magt, zou hare tegenwoordigheid tot niets gestrekt hebben, dan om een bloedbad aan te rigten tusschen twee elkander in krachten niet geheel ongelijke partijen.

De Prinses keerde, na haar belette reis, naar Nijmegen terug, en weldra trok de Pruissische legermagt onze grenzen over. De patriotten riepen de hulp der Franschen in; maar het was te laat. Men had de raadgevingen van VAN DER CAPELLEN TOT DE MARSCH, die reeds vroegtijdig het plan der Prinses had doorzien, in den wind geslagen. De Staten van Holland hadden, deels uit een beginsel van zuinigheid, deels uit andere redenen, gedraald Fransche troepen, met LAFAYETTE aan hun hoofd, in dienst te nemen, en thans waren de Pruissen reeds in aantogt. Daarenboven was de Fransche minister VERGENNES gestorven, en met hem had zijne opruijende buitenlandsche staatkunde een oogenblik plaats gemaakt voor de vredelievende beginselen van zijnen opvolger MONTMORIN. Het vertrouwen der patriotten op hunne sterkte en de Fransche hulp bleef echter zeer lang onbepaald. Zelfs toen de Pruissische troepen het grondgebied der Republiek reeds betreden hadden, sloeg men er geen geloof aan. In plaats van zich tot gematigdheid te stemmen, wilden de burger-corpsen WILLEM VAN ORANJE, als eenen gedeclareerden vijand der Republiek, schuldig verklaren aan

hoog verraad. De gewapende burgerijen vormden zich tot benden, die, onder den naam van vliegende legertjes bekend, in Holland en Utrecht de verregaandste ongeregeldheden aanrigtten en willekeurig de regeringen afzetten. De regeringloosheid was ten top gestegen. Zoowel de zwakke en steeds weifelende Raadpensionaris VAN BLEISWIJK als de Staten van Holland en de stedelijke regeringen, vooral te Amsterdam, waren geheel en al onderworpen aan de hevige volksleiders, en in dien toestand was het niet te verwonderen dat de, in zich zelve verdeelde, door de Franschen bedrogene, door hunne aanvoerders verlatene, patriotten slechts een zwakken tegenstand tegen de geregelde Pruissische legermagt konden bieden; en toch zouden, indien de gematigde partij zulks niet had verhoed, eenige opgewondene heethoofden den ongelijken strijd hebben aangevangen. Amsterdam werd reeds ter verdediging voorbereid, een jeugdig patriot, Dr. C. R. T. KRAYENHOFF, werd over het doen van inundatiën geraadpleegd, — toen gelukkiger wijze de omkeer ook binnen deze stad zonder bloedstorting plaats greep.

Zoo werd bij een volk, dat tien jaren vroeger in menigvuldige lofdichten nog als het meest vrije en gelukkigste zich zelf had bewierookt, de burgeroorlog, waarin hartstogtelijke partijschappen, uit oppervlakkig oordeelen ontstaan, het bijna gestort hadden, — alleen door vreemde soldaten voorkomen, — omdat aan de nationale regering, bij eene gebrekkige staatsregeling, alle veerkracht ontbrak.

HOOFDSTUK XII.

Eerste gevolgen der herstelling. — VAN DE SPIEGEL wordt Raadpensionaris. — Moeijelijkheid zijner betrekking. — De acte van guarantie. — Binnenlandsch bestuur. — Belgische onlusten — Pogingen om de omwentelingsgezinden te onderdrukken. — Oorlog met Frankrijk. — Intogt der Franschen. — De Prins verlaat het Land. — VAN DE SPIEGEL wordt gevangen genomen.

De volbragte omwenteling voorspelde in den beginne weinige goede vruchten. De partij der Prinses maakte van de behaalde overwinning een verkeerd gebruik. In plaats van vergeving, die het te goeder trouw dwalen der meeste patriotten verdiende, — volgens het oordeel van RENDORP, wiens huis door hen was geplunderd, en die dus weinig reden had hun toegenegen te zijn, — beoogde de overwinnende partij niets dan strenge vervolging. Men mogt in naam eene amnestie uitvaardigen, de uitzonderingen waren zoo menigvuldig, dat zij dien naam niet verdiende. Eenige patriotten werden ter dood veroordeeld, — gelukkig bij verstek, — andere met tuchthuis gestraft, duizenden werden gebannen of namen de vlugt. Alles scheen eene staatkunde van onderdrukking te voorspellen, en zelfs de benoeming van VAN DE SPIEGEL, den Pensionaris van Zeeland, dien men de partij van de Prinses toegedaan rekende, tot Raadpensionaris van Holland, scheen daartoe te moeten strekken. Men bedroog zich echter hierin: het was er verre af, dat deze kundige man de beginselen van eenen BENTINCK en MERENS, de gelastigden tot de magistraatsverandering, zoude volgen.

Bij de regeringsveranderingen in 1787, kwamen onderscheidene personen het eerst op het staatstooneel, en onder dezen drie mannen, die in lateren tijd hunne gehechtheid aan het Huis van Oranje en het Vaderland op uitnemende wijze hebben aan den dag gelegd: de 25jarige GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP, die een ijverig deel had genomen in de pogingen tot herstelling van het stadhouderlijk gezag, werd Raad en kort daarna Pensionaris van Rotterdam, en als zoodanig lid der Staten van Holland, alwaar hij al spoedig invloed verkreeg. ADAM FRANÇOIS JULES ARMAND VAN DER DUYN, op 16jarigen leeftijd reeds luitenant bij het regiment Oranje-Nassau, bij de tegenomwenteling tot een hoogeren rang bevorderd, werd kort daarna kamerheer aan het hof van den Stadhouder en na het verlaten van de militaire dienst in 1793, lid van de ridderschap in Holland, door den invloed van den Prins, niettegenstaande die ridderschap zwarigheid had gemaakt, als leden toe te laten hen, die door eene bediening aan het hof verbonden waren. LEOPOLD VAN LIMBURG STIRUM diende reeds als militair en werd weldra intendant der domeinen in Noord-Braband. Onder de vrienden van het Huis van Oranje behoorden verder toen reeds HENDRIK en ROBERT FAGEL, de oudste griffier der Generale staten, de jongere in militaire dienst, — T. C. VAN HEERDT, J. C. VAN DER HOOP, O. REPELAER VAN DRIEL, HENDRIK VAN STRALEN en W. F. ROËLL, die in 1794 tot tweeden Pensionaris van Amsterdam werd benoemd, alle jeugdige mannen, die wij later in de geschiedenis zullen terugvinden.

Was er ooit eene moeijelijke ambtsbetrekking, het was die van den Raadpensionaris VAN DE SPIEGEL. De orde, door vreemde bajonnetten was wankelend, nadat de vreemde ondersteuning ophield; de tegenpartij was met geweld onderdrukt, niet vernietigd; door kracht van wapenen overwonnen, niet door daden of woorden overtuigd. Patriotsche patriciërs zochten zich met de herstelde regering te verzoenen, maar zij zetten geen kracht aan de herstelling bij, omdat hunne daden bij het volk ver-

dacht waren en bij de meesten slechts zeer middelmatige personen waren. Daarenboven werd die overgang niet gaafweg aangenomen door de heftige oranjegezinden, die slechts van vernietiging hunner tegenpartij droomden en van vergeving en verzoening niets weten wilden. De gematigden onder de patriotten, zoo als een SCHIMMELPENNINCK, KANTELAAR en anderen, betreurden wel de ongeregeldheden, door de democratische partij aangerigt, maar hunne beginselen — dat het gebrekkig staatsbestuur verbeterd en de volksinvloed behoorde uitgebreid te worden, waren door de gebeurtenissen niet aan het wankelen gebragt. De val der patriotten was, naar hun oordeel, niet te wijten aan eene verkeerdheid van beginselen, maar aan gebrek van eenheid in hunne pogingen, aan den overgang der patriciërs, die de patriotten op het hagchelijkste oogenblik verlaten hadden, en aan de doldriftige handelingen der hevige democraten, welke dien overgang hadden uitgelokt.

Men leefde daarbij in een tijd van theoretische bespiegeling, die bij zeer velen met warme godsdienstige geloofsovertuigingen gepaard ging. Het Christendom wekt een zeer idealische beschouwing der zamenleving op, waaraan de beginselen van vrijheid, gelijkheid en broederschap niet vreemd zijn. Terwijl *Teyler's genootschap* de prijsvraag uitschreef over de gelijkheid der menschen, en de verhandelingen van CRAS en PAULUS in 1791 bekroond werden, ontbrak het niet aan predikanten en dichters, die dezelfde beginselen als de uitspraken van het Christendom verkondigden. Bij het streng veroordeelen van het gebrekkige, dat men in het staatsbestuur en in den zedelijken toestand der maatschappij opmerkte en dat men dacht zonder groote moeite te kunnen verbeteren, had men geene geopende ooren voor de bezadigde en kalme redenering en was men geneigd het goede dat men werkelijk bezat, te miskennen. Men dweepte met de regten van den mensch: maar het geschrift van ADRIAAN KLUIT: *De rechten van den mensch geene gewaande*

rechten in Nederland, werd de aandacht naauwelijks waardig gekeurd. Men verhandelde over de vrijheid en den besten regeringsvorm, alsof het positive Staatsregt reeds alle kracht verloren had en de geschiedenis geene waarde bezat, dan alleen om de dwingelandij der vorsten en der aristocraten aan te wijzen. Men verwachtte eene volmaakte maatschappij, zonder te bedenken, dat deze tot voorwaarden heeft algemeene verstandelijke en zedelijke ontwikkeling. Bij de opgewonden geestdrift voor het volmaakte waren de meeste patriotten echter afkeerig van geweld. Van hen had de oranjepartij geene ondersteuning te hopen, want de vervolging had hun hart van haar vervreemd, doch ook geen feitelijken wederstand en binnenlandsche zamenzwering te duchten. Gereed om eene omwenteling, indien zij tot stand kwam, toe te vallen en door hunne gematigde beginselen voor overdrijving te beschermen, waren zij meer te ontzien dan te vreezen.

De eigentlijke democratische partij was daarentegen zeer gevaarlijk voor de binnenlandsche rust. Door driften meer dan door liefde tot het ideale geleid, voor een groot gedeelte door eene oppervlakkige wijsbegeerte van godsdienst en strenge zedelijkheid losgemaakt, scheen elk middel haar geoorloofd, al was het ook oproer of zamenzwering, indien het slechts strekken kon om den tempel der vrijheid op te rigten. Volgens de eigene bekentenis van de volgers dezer partij, waren — en dit deden zij in 1795 tot hunnen lof gelden! — van 1787 af, hunne pogingen om eene omwenteling te bereiken altijd werkzaam geweest. Voor een groot gedeelte gebannen en naar Frankrijk gevlugt, was hun verblijf aldaar voor hen eene vruchtbare kweekschool van verwarde democratische begrippen.

Wat was te midden van deze partijen een bewind, hetwelk noch eenheid, noch populariteit bezat, en dat door zijne afhankelijkheid van plaatselijke besturen van alle veerkracht ontbloot was; — een bewind, met maatregelen be-

gonnen, die de natie van de regering vervreemd hadden, en waarbij de dwaze ijver der zoogenaamde vrienden van het Huis van Oranje niet minder te vreezen was, dan de onverzettelijke tegenstand van zijne vijanden? — In de generale directie zoowel als in de gewestelijke en stedelijke besturen bestonden gebreken, — ieder erkende dit, doch iedere partij wilde ze naar hare inzigten verbeterd hebben, en elk voorstel hieromtrent scheen aanleiding te zullen geven tot hernieuwing der pas gesmoorde partijschappen; daarbij wilde een groot gedeelte van de oranjepartij geene vernieuwing — maar slechts herstelling — van den ouden regeringsvorm.

Bovendien waren 's Lands zaken in een zeer verwarden toestand: — de finantiën, vooral die van Holland, waren achteruit gegaan, — de provinciën tusschen elkander verdeeld, — de krijgstucht in de armee verbroken, — de admiraliteiten met schulden beladen, even als de Oost-Indische Maatschappij, terwijl de West-Indische niets dan een afgeleefd ligchaam vertoonde. En bij dit alles ontwaarde VAN DE SPIEGEL, toen hij Raadpensionaris werd, dat er twee partijen aan het hof waren, de eene van den Prins en de andere van de Prinses. Zijne schranderheid deed hem al dadelijk inzien, dat men zich wachten moest om de eene of de andere te mishagen. Hij erkende, dat de Prinses eene vrouw van verstand was, die fermeteit bezat en orde hield in de zaken, welke zij behandelde; maar hij wilde haar niet verheffen ten koste van den Prins, dien hij, niettegenstaande diens gebreken, als hoofd van den Staat meende te moeten ondersteunen. *Hij toch*, zeide de Raadpensionaris aan zijnen vriend FAGEL, *is diegeen die Prins van Oranje is, het volk bemint dien naam, en eene Prinses van Pruissen moet ons niet regeren.* In de Staten zag hij, dat verscheidene Hollandsche patriciërs der prinsgezinde partij zich te zamen tegen hem vereenigden. — Zijne benoeming had in den aanvang geen invloed hoegenaamd. — In de eerste da-

gen van zijn raadpensionarisschap kon hij niets te weeg brengen, en na de omwenteling was de oude verwarring en de geest van kleinigheden en beuzelingen dezelfde gebleven als vroeger.

In zulke omstandigheden hing alles af van persoonlijke verdiensten; VAN DE SPIEGEL was voor den post, waartoe hij benoemd was, meer dan iemand berekend; doorkneed in het vaderlandsche Staatsregt en in de geschiedenis, even groot financier als eerlijk staatsman, gematigd doch tevens standvastig, voorzigtig staatkundige en met den geest des tijds even als met de personen, die hem omringden, bekend, heeft hij alles gedaan, wat in de moeijelijke omstandigheden tot behoud van het Vaderland mogelijk was. Hij was overtuigd, dat de regeringsvorm verbeteringen vorderde, doch tevens dat, om deze tot stand te brengen, tijd, bedaardheid en rijp overleg vereischt werden. Hij had de verdeeldheden als uit dwalingen te goeder trouw voortgesproten beschouwd, en had gaarne een volkomene amnestie doen plaats grijpen. *Omnem memoriam sempiterna oblivione delere*, was zijne grondstelling; vóór en in de eerste dagen dat hij Raadpensionaris was, was echter het tegenovergestelde staatkundige beginsel doorgedrongen.

Eene groote bron der verdeeldheden in de Republiek was de onzekerheid, of zij met of zonder Stadhouder bestaan konde. Bij elke verandering in de regering had de overwonnene partij weder in stilte hare pogingen in het werk gesteld, om op nieuw met of zonder Stadhouder op het kussen te komen. Zoolang de mogelijkheid van den triomf der onderliggende partij niet was weggenomen, bleef de bron der verdeeldheden geopend. JOHAN DE WITT had, in de stadhouderlooze tijden, deze onzekerheid in het Staatsbestuur door het *eeuwig edict* zoeken op te heffen; de geschiedenis scheen later te bewijzen, dat het Land zonder Stadhouder niet kon bestaan, en in 1747 was het stadhouderschap erfelijk verklaard. Het onbepaalde, of de regten des Stad-

houders een deel van het grondwettig bestaan der Republiek uitmaakten, dan wel naar de commissie en instructie aan hem te geven, door de Staten konden worden veranderd, was de bron van vele verdeeldheden geweest; VAN DE SPIEGEL poogde het stadhouderschap tot een integrerend deel te maken van het grondwettige bestaan der Republiek, door het te verheffen tot den band, die de zeven provinciën aan elkander verbond. De acte van guarantie, waarbij de eene provincie, in weerwil van de andere, het stadhouderschap niet mogt afschaffen, of in gezag vermeerderen of verminderen, moest dit doel bereiken, en dit deed het ook; maar de Republiek zou niet lang hiervan de vruchten trekken. Vroeger had de gehechtheid aan gewestelijke souvereiniteit het nemen van zoodanig besluit belet; ook thans nog verhinderde die zelfde geest, dat er in de generale regering die eenheid werd gebragt, welke zij dringend vorderde. Dat het stadhouderschap in het Huis van Oranje door Engeland en Pruissen geguarandeerd werd, schijnt meer de staatkunde van FAGEL, die sterk Engelschgezind was, en van de Prinses, dan wel van VAN DE SPIEGEL geweest te zijn. De guarantie van den inwendigen regeringsvorm, door de beide mogendheden aångeboden, werd door den Raadpensionaris krachtig van de hand gewezen; — niet door vreemden invloed, maar door eigene inspanning en nationale medewerking konden alleen de inwendige verdeeldheden geëindigd worden.

Het groote gebrek van bijna alle Nederlandsche instellingen, dat de leden meer vertegenwoordigers waren van bepaalde belangen, welker handhaving hun was opgedragen, dan zelfstandige leden van één ligchaam, bleef door den schranderen staatsman niet onopgemerkt. Eenheid van bedoeling en werking in de generale regering en in elke afzonderlijke instelling te brengen, hiertoe strekten alle zijne pogingen. Hierin kwamen zijne beginselen eenigzins met die der latere unitarissen overeen, met dit groote onderscheid

echter, dat VAN DE SPIEGEL slechts die eenheid zocht te bereiken, daar waar gewestelijke en stedelijke invloed niet dan nadeelig kon zijn, en dat de revolutionairen met overmatig zelfvertrouwen al wat regering was van een centraal middelpunt wilden doen uitgaan; daarbij week de Raadpensionaris, waar hem de gewestelijke geest te magtig scheen; de revolutionairen sloegen al wat hun in den weg stond neder, zonder zelfs te denken, dat het door hen neêrgeslagene zoo diep in het Nederlandsche volkskarakter was ingeplant, dat het, zoodra hun geweld ophield, zich weder zou oprigten.

Om de eenheid in de generale regering te brengen, beschouwde VAN DE SPIEGEL, even als SLINGELANDT, de oprigting wenschelijk van een regeringsraad voor de generaliteitszaken; maar deze, ofschoon slechts gedeeltelijke, vereeniging der provinciën streed reeds zoo zeer tegen den gewestelijken geest, dat hij het besluit hiertoe meer aanbevelenswaardig dan mogelijk oordeelde.

Hetgeen hij in de generale regering niet dadelijk kon te weeg brengen, zocht hij in afzonderlijke administratiën te bewerken, ten einde het nut er van te doen gevoelen, en daarna zijn administratief stelsel langzamerhand uit te breiden.

In de nieuwe inrigting der West-Indische Maatschappij mogt hij zijne gevoelens grootendeels gevolgd zien; in zijne pogingen om diezelfde verbeteringen in de Oost-Indische Maatschappij te brengen, werd hij teleurgesteld door die gehechtheid aan den representativen vorm van het bewind, waardoor elke veerkracht onmogelijk gemaakt werd. Met het oude systema stonden de belangen van bijzondere gewesten, steden en personen in verband, en het vernietigen daarvan kon niet geschieden, dan door eene partij, die niemand behoefde te ontzien. Op VAN DE SPIEGEL's standpunt moest men zich zoo veel mogelijk vrienden maken. Hij gaf zijne plannen op, toen de strijd meer verdeeldheid dreigde te doen ontstaan dan uitzigt op een goede regeling beloofde.

Zijn finantiëel beheer, hoe ook door de patriotten van 1795 gelaakt, verdient echter allen lof. Het moeijelijke vraagstuk der provinciale quota's werd door hem beslist, op de wijze als de schrandere SLINGELANDT zulks vergeefs begeerd had. De geldleeningen, ofschoon aanzienlijk wegens den gevaarvollen tijd, droegen de duidelijkste blijken van overleg. In de administratie der ontvangsten werden vele verbeteringen door hem aangebragt, vele bezuinigingen ingevoerd. Ofschoon hij meende, dat de handel de bronader van ons bestaan was, verhief hij zich echter boven het eenzijdige oogpunt van JOHAN DE WITT, die den handel en de nijverheid als de eenigste bronnen van onze welvaart beschouwde, en de landbouw vond in hem een groot beschermer. Zijne plannen, om den grond der overzeesche bezittingen zoo veel vruchten mogelijk te doen opbrengen, zoowel als die ter droogmaking der meeren in Holland, en ter bebouwing der duingronden, schenen toen onuitvoerlijk; — dat zij uit juiste inzigten voortsproten, zou eerst een later tijd leeren.

Behalve de groote moeijelijkheid, om de verschillende partijen in bedwang te houden, en te midden van hare woelingen eene goede administratie te doen plaats grijpen, veroorzaakten de buitenlandsche aangelegenheden groote zorg.

De opstand onder VAN DER NOOT in de Belgische provinciën was niet alleen gevaarlijk voor ons Vaderland, wegens het kwade voorbeeld van een omwenteling in een naburig land, maar hij werd dit nog veel meer door de ondersteuning, die de opstandelingen bij de Prinses van ORANJE en bij de hoven van Berlijn en Londen zochten en gedeeltelijk genoten. In het Oosten had men Polen verdeeld; in het Westen wilde men dit België doen. VAN DE SPIEGEL keurde zulk eene staatkunde af: de voorzigtige en schrandere staatsman beoogde niets, dan te beletten, dat de Belgische provinciën zich in de armen van Frankrijk wierpen, waardoor de voormuur tegen Frankrijk geheel verloren zou gaan, — en om geza-

mentlijk met Pruissen en Engeland den opstand te stillen, en hierdoor van Oostenrijk eenige voordeelige voorwaarden te bedingen.

Nergens echter blonk het beleid van VAN DE SPIEGEL luisterrijker uit, dan in den geweldigen strijd, die den ondergang der Republiek voorafging.

Meer dan 40,000 personen waren ten gevolge van de gebeurtenissen in 1787 uitgeweken; de meesten hadden zich in het Noorden van Frankrijk nedergezet. In de eerste jaren van hun verblijf, onder het ministerie van BRIENNE, genoten zij weinig ondersteuning. De Fransche constitutie van 1791 wekte hen op, eene soortgelijke ook voor de Nederlanden op te stellen, waartoe onderscheidene bijeenkomsten en onderhandelingen dienden, niet alleen in Frankrijk maar ook in ons Vaderland. De patriotten waren reeds toen geneigd WILLEM V tot constitutionelen Koning te verheffen, gelijk men ook in de bijeenkomsten der regenten te Amsterdam en der democraten te Utrecht in 1786 en 1787 den Stadhouder noodig had geoordeeld, deels voor de kracht der regering, deels tot een tegenwigt tegen de aristocratie. Het schijnt, dat dit plan in Nederland zelf weinig bijval gevonden heeft; weldra echter verdrongen de snel zich ontwikkelende gebeurtenissen der Fransche omwenteling geheel en al de gedachten aan een constitutioneel koningschap in de Vereenigde Nederlanden. De uitgewekene Bataven sloten zich voor het grootste gedeelte bij de Girondisten aan. Hunne adressen om onderstand werden in de nationale conventie met meerder welwillendheid dan vroeger ontvangen, en zelfs werd aan eene der commissiën, die deze adressen overbragt, in Januarij 1792 de eer der zitting vergund door den voorzitter D'AVERHOULT, den uitgeweken Utrechtenaar, die het burgerleger aldaar had aangevoerd, en die, in Frankrijk weder genaturaliseerd, zich gedurende de omwenteling als een van de moedigste voorstanders der constitutie van 1791 gedroeg.

Hoe meer de bewegingspartij in Frankrijk aan het hoofd der regering geraakte, hoe meer de uitgewekene Bataven

zich aan haar aansloten, ten einde, gesterkt door de patriotsche partij in het Vaderland, met wie men in voortdurende briefwisseling was, eene omwenteling te bewerken. Om dit gevaar af te wenden, meende de Raadpensionaris bewaring van den vrede en krachtdadige handhaving der rust binnenslands bovenal noodzakelijk.

Het was echter niet alleen de inwendige toestand der Republiek, welke hem voor een oorlog deed vreezen, maar ook als diplomaat keurde hij dien af. Hij doorzag dat eene zwakke tusschenkomst in Frankrijk niets zou uitwerken, dan de Jacobijnsche partij te versterken en den Koning van de natie te vervreemden, — en tot eene gewelddadige onderdrukking der omwenteling meende hij teregt dat men niet magtig genoeg was. Hij deed al het mogelijke om de overeenkomst te Pilnitz te voorkomen, en toen zij tegen zijnen wensch tot stand kwam, wist hij echter de Vereenigde provinciën buiten de coalitie te houden.

Wat VAN DE SPIEGEL voorzien had, gebeurde: de buitenlandsche oorlog wekte slechts den revolutiegeest op. In Junij 1792 had LODEWIJK XVI moedig zijn gezag gehandhaafd; de oorlogsverklaring van Pruissen, op het einde van Junij, deed het beruchte decreet van 11 Julij, "dat het Vaderland in gevaar was", nemen, en daarmede was het koninklijk gezag geheel vernietigd. De Oostenrijksche legers betraden het Fransche grondgebied in het begin van Augustus; den 10[en] Augustus werd de omwenteling voltooid door de schorsing des Konings. De bondgenooten rukten voorwaarts; de Septemberdagen waren er de gevolgen van. Men vermoedde dat de Koning niet geheel vreemd was geweest aan de inzigten der verbondene mogendheden; hij werd in staat van beschuldiging gesteld en als verrader des Vaderlands, die met den vijand had zaamgespannen, op het schavot van het leven beroofd. *Zoo lang* LODEWIJK XVI *leeft*, zeide ROBESPIERRE, *zal men den oorlog blijven voeren; zijn dood is het eenige redmiddel.*

Alle hoop, om ons Vaderland buiten den oorlog te houden, hield weldra op. Het bekende decreet van 19 November 1792: *de nationale conventie declareert, dat zij hulp en broederschap zal accorderen aan alle volken, die vrij willen worden*, hield met de daad eene oorlogsverklaring tegen alle regeringen in. Van onzen kant vermeed men nog wel elke aanleiding tot oorlog, minder in het geloof van dien te kunnen ontwijken, dan omdat men tijd zocht te winnen, ten einde de verdediging voor te bereiden.

De oorlog met Frankrijk was niet alleen uit zich zelven gevaarlijk, maar inzonderheid ook door de ondersteuning, die de uitgewekenen aan de Franschen boden. Aan de nationale vergadering deden zij hunne dankbetuiging voor de oorlogsverklaring aan den Stadhouder en hun schandelijk aanbod, om door aanwijzingen de Fransche troepen den weg tot in het Vaderland te banen, vergezeld gaan met de belagchelijke uitdrukking: *dat zij als afstammelingen der geuzen zich waardig zouden betoonen, om met de* sans culottes *van Walmet en Gemappe op te trekken, onder de banier van de regten van den mensch.* Het committé der Bataven, hetwelk zich bij het Noorderleger had gevormd, dreigde: *dat, indien men tegenstand bood,* WILLEM V, *deszelfs verfoeijelijke echtgenoote en alle bloeddorstige medewerkers door éénen slag verdelgd zouden worden;* en bij de inneming van Breda, in 1794, verklaarde het: *dat elk woord ter verdediging van den tyran, eene lastering van de vrijheid en gelijkheid was. — Hoe gelukkig zullen wij zijn,* riep DAENDELS bij eene proclamatie uit, *als ons land eens gezuiverd is van al dat adelijk en aristocratisch ongedierte!* — Het waren Nederlanders — Nederlanders, die tot niet onaanzienlijke geslachten behoorden, die aldus spraken. Bij de billijke verontwaardiging, die hun gedrag en hunne taal verdienen, vergete men echter niet, dat zij de slagtoffers waren van de vervolging in 1787.

In den beginne werd de oorlog niet ongelukkig gevoerd.

Het gevaar des Vaderlands had den Stadhouder, geruggesteund door den Raadpensionaris, meerdere energie geschonken. De Prinsen, zijne zonen, als echte telgen van het Huis van Oranje, hadden weder bewijzen van moed op het oorlogsveld gegeven, Prins FREDERIK bovenal, die in 1793 werd gewond. De Staten der provinciën waren in den aanvang eensgezind in de ondersteuning van den oorlog; de rust binnenslands bleef aanvankelijk bewaard; de geestdrift der vaderlandsliefde begon zelfs bij velen weder te ontwaken; — menschen die iets te verliezen hadden, schoon zij al tot de patriotsche partij behoorden, huiverden voor een vijandelijken inval, en waren bevreesd voor "het effect der Fransche principes, wier bandeloosheid bij den dood des Konings zoozeer was uitgekomen." Later scheen zelfs de afval van DUMOURIEZ, in 1793, het gevaar van eene omwenteling te hebben verwijderd. De democraten hieven reeds wanhopige klagten aan, toen het schrikbewind de veerkracht in de Fransche legers herstelde.

Terwijl PICHEGRU de Zuidelijke Nederlanden veroverde en Frankrijk onder de willekeur van ROBESPIERRE zuchtte, vereenigden zich reeds eenigen hier te lande, ten einde aan de Franschen hulp te verleenen en binnenslands de omwenteling te bewerken. Zij waren deels vurige, niet onbekwame jonge lieden, een GOGEL behoorde onder hen, deels patriotten van 1787. — Hoe gaarne zouden wij gelooven, dat hun oogmerk niet is geweest om het schrikbewind van ROBESPIERRE in ons Land in te voeren en dat hunne hoofdbedoeling alleen was, om door eene binnenlandsche omwenteling te verhoeden, dat wij als overwonnen Land door de Franschen beschouwd wierden, — maar de geschiedkundige onpartijdigheid vordert de vermelding, dat juist zij het waren, die den vrede op alle mogelijke wijzen trachtten te voorkomen, ten einde eene omwenteling te bevorderen. En daartoe werkten de gebeurtenissen mede.

Toen de Bataafsche uitgewekenen onder het schrikbewind

de walgelijke taal aan de nationale vergadering deden hooren: *Wij hebben even als gij de vrijheid voor onze godheid, de broederschap voor onze eeredienst, en voeren tot zinspreuk: der dwingelanden dood!* was het er verre af, dat deze beginselen in ons Vaderland algemeenen weerklank vonden; — maar naauwelijks was in Junij 1794 een meer gematigd bestuur in Frankrijk aan het hoofd gekomen, en had ROBESPIERRE onder de guillotine het hoofd verloren, of het committé revolutionair vond, door middel van de zoogenaamde leesgezelschappen, bij het algemeen een vruchtbaren grond, om zijne beginselen uit te breiden. Men was echter niet sterk genoeg om met eigene krachten de omwenteling te bewerken, en nu werd in eene vergadering der voornaamste patriotten, in den nacht van 31 Julij in den Haarlemmerhout bijeengekomen, tot eene bezending naar het Fransche leger besloten, en GOGEL, die reeds vroeger naar het Fransche leger was afgevaardigd, werd op nieuw met die gevaarvolle taak belast.

Nog staan wij overeind, schreef men in den brief van 20 October, *maar er is slechts een oogenblik noodig om ons te doen vallen. Ons lot moet u ter harte gaan. Wanneer men ons van onze bezittingen en het leven berooft, ontzet men u van broeders en schatten, welke wij u hadden toegedacht.*

Men vond echter de representanten bij het Fransche leger niet in de stemming, die men verlangd had. Na den val van het schrikbewind scheen men tot den vrede geneigd. Het berigt hiervan bragt de omwentelingsgezinden tot wanhoop; juist dit tijdstip meende de Raadpensionaris geschikt te zijn, om hunne pogingen met kracht te onderdrukken. Hij had daartoe echter te weinig invloed. Bij gemis van publiciteit kende men de ware toedragt der zaken niet; men schreef algemeen aan VAN DE SPIEGEL en den Stadhouder den oorlog toe. Inmiddels maakten, door het slechte beleid van het Engelsche leger in België, de Franschen telkens meer

vorderingen. Om zich te dekken trok het Engelsche leger zich terug op de Noord-Nederlandsche grenzen, waar het zich aan allerlei plundering schuldig maakte van hen, die zij als bondgenooten moesten beschermen. De haat tegen Engeland en tegen de stadhouderlijke partij werd er door gevoed, en toen in overweging werd genomen of het Engelsche leger zich achter de linie van Amsterdam zou terugtrekken en een onverwacht bezoek van den Erfprins van ORANJE met enkele Engelsche officieren aan Amsterdam werd gebragt, verwekte de vrees daarvoor algemeene ongerustheid bij de patriotten.

Inmiddels hadden de Staten van Holland, bij publicatie van 17 October, verboden het indienen van adressen met het kennelijk doel om daardoor de gemoederen in beweging te brengen, en toen nu in diezelfde maand een adres van meer dan 3000 handteekeningen te Amsterdam werd aangeboden om bevrijd te blijven van Engelsche troepen en van militaire inundatiën, volgde daarop den 10en November eene veroordeeling van de leden der commissie. De veroordeeling tot gevangenis gaf aanleiding tot grooter ontevredenheid. De leesgezelschappen en patriotsche societeiten werden verboden, men spotte met het verbod. De geschiedenis van de societeit *Doctrina et Amicitia* te Amsterdam in die dagen levert er een duidelijk voorbeeld van. De tijding, den 16en December te 's Hage ontvangen, dat er in het Fransche leger bevelen waren gegeven tot staking der vijandelijkheden, deed VAN DE SPIEGEL nog een oogenblik de hoop voeden dat het Vaderland van de vreemde overheersching zou bevrijd blijven.

Helaas! zij verdween weldra in rook. Eene bezending van patriotten naar Parijs en eene reis derwaarts van DAENDELS, dien de Fransche commissarissen genoodzaakt waren geweest eenige dagen gevangen te zetten, omdat hij zich aan hunne vredelievende inzigten niet wilde onderwerpen, deden de Fransche staatkunde veranderen; en toen nu de felle vorst de hinderpalen vernietigde, die tot nog toe den

vijand hadden tegengehouden, trok hij, in weerwil der aangegane beloften, den 27en December 1794 de rivieren over.

Deze gebeurtenis deed het nieuwe committé revolutionair, hetwelk zich, na het voorgevallene in November, schoorvoetende gevormd had, in het begin van Januarij meer opentlijk werkzaam zijn. De Stadhouder verliet het Land, waarin zijne tegenwoordigheid geen nut meer kon stichten en slechts tot burgeroorlog zou hebben geleid. VAN DE SPIEGEL wilde het roer der staatshulk niet verlaten, voor hij het in andere handen had overgegeven. Toen de omwenteling volbragt was, werd hij gevangen genomen en met bitteren haat beschuldigd. In plaats van zich te beroepen op zijne onverantwoordelijkheid, dat hij alles op last van de Staten van Holland gedaan had, schreef hij in de gevangenis, terwijl hij zijne verdediging voor zijne aanstaande regters opstelde, en de clubisten zoowel als eenige voorname patriotten zijnen dood eischten: *dat zoodanige uitvlugten met zijne denkbeelden niet overeen kwamen.*

Bij het dweepen met de afgetrokkene beginselen van vrijheid en vaderlandsliefde, zagen zijne tijdgenooten de wezentlijke vaderlandsliefde van den grooten man over het hoofd, die, met zoo veel gevoel van eigenwaarde en burgermoed, te midden der revolutie, aan zijne ambtspligten getrouw bleef.

Eenige jaren moesten verloopen vóór dat het nationale geweten regt liet wedervaren aan den laatsten Raadpensionaris van Holland.

HOOFDSTUK XIII.

Inleiding tot de nieuwe geschiedenis van ons Vaderland. — Geestdrift en opgewondenheid bij den aanvang der omwenteling van 1795. — De verschillende rigtingen. — De Nationale vergadering komt tot stand. — De verschillende partijen in die vergadering. — Ontwerp van Constitutie verworpen. — Tweede Nationale vergadering. — Scheuring tusschen de hevige en gematigde democratie. — Omwenteling van 22 Januarij 1798. — De ontworpen staatsregeling wordt aangenomen. — Het provisioneel uitvoerend bewind blijft aan. — Omwenteling van 12 Junij 1798. — Eerste werkzaamheden van het constitutioneel wetgevend ligchaam. — Verpligte nationale feesten in 1800. — Terugblik op den toestand van het moederland en de koloniën op het einde der achttiende eeuw.

De nieuwere geschiedenis is inzonderheid de geschiedenis van den volksgeest. Maar ook hierin zijn nog zeer vele ontwikkelingsperioden. In de middeneeuwen is er reeds eene vertegenwoordiging van standen en belangen geweest; de groote kerkhervorming heeft aanvankelijk kluisters van het gezag over de gewetens verbroken, — en nog lang zal het duren vóór dat de heerschappij van den volksgeest in zijne edelste ontwikkeling, vrij van alle locale belangen en particularistische eenzijdigheden, ten volle zal erkend worden.

Tusschen het verledene en het toekomende vormt de omwenteling in het laatst der achttiende eeuw het begin van het groote tijdvak, waarin het volk een voortdurend aandeel in de regeling der staatsaangelegenheden als regt heeft verkregen. De publieke meening is eene kracht geworden, die

elke regering kennen moet, om er het goede uit over te nemen en het verkeerde er van te bestrijden, ten einde de volksontwikkeling in haar edelste gehalte te kunnen bevorderen. De openbare meening vormt zich zeer langzaam uit een oppervlakkig toejuichen van eenige schoone stellingen tot eene algemeene overeenstemming in onvoorwaardelijke liefde tot waarheid. In hare eerste ontwikkeling wordt zij door sterke werking en tegenwerking gevormd. Naarmate oud en nieuw geheel onverzoend tegenover elkander staan, naarmate karakter en maatschappelijke toestand een ander standpunt van beschouwing geven, staan de partijen met al de heftigheid der eenzijdige beoordeeling tegenover elkander; maar zoowel zij, die door de gebeurtenissen in hun oordeel worden medegesleept, als zij, die zich daartegen verzetten, zijn kinderen van hunnen tijd, en dit te meer, naarmate zij in die gebeurtenissen met hun geheele hart gedeeld hebben.

Door de openbaarheid, die meer en meer in alles heerscht, schijnt de nieuwe tijd in zedelijkheid dikwijls achter te staan bij vroegere eeuwen. De individuen en de volken leeren de vrijheid niet gebruiken dan met vallen en opstaan. Op liefelijke droomen, dat het rijk der gelijkheid, vrijheid en broederschap reeds was aangebroken, zijn bittere teleurstellingen gevolgd. De volksgeest ontwikkelt zich nu eens in breedte, dan in diepte, — nu eens over zeer velen te gelijk, dan weder bij weinigen in innerlijke vorming, — nu eens op dit, dan weder op een ander gebied van kennis. De vrije geest vertoont zich nu hier dan daar, terwijl de trage ontwikkelingsgang door het gezag tot stand gebragt veel gemakkelijker is na te sporen.

De oppervlakkige volkswaan van den dag, die zich het eerst nu en dan vertoonde, wanneer door groote gebeurtenissen het volk tot een gemeenschappelijk oordeelvellen werd opgewekt en waarbij het volk dan zoo ligt "genoten dienst vergat en het ergste het liefst geloofde", — moet langzamerhand ge-

heel vervangen worden door een openbaar gevoelen, gesteund op eene rijke volkservaring en een helder volksbewustzijn.

In de reeks van perioden, die de publieke opinie in hare ontwikkeling afgelegd heeft en nog lang zal moeten doorloopen, gaf aan het einde der vorige eeuw bij velen het geloof, dat men het tijdvak der volmaking was ingetreden, — eene opgewektheid, die men het juist uitdrukt door het woord "geestdrift", een woord aan onze oude volksgeschiedenis onbekend en dat ook slechts kan gevonden worden, waar men den vrijen teugel laat aan eigene gedachten. De tijden van het gezag kennen dweepzucht en pligtsbetrachting, de vrijheid laat alleen geestdrift toe; en algemeene geestdrift vindt alleen plaats voor hetgeen edel en goed is; in het algemeene oordeel ligt altijd een grond van waarheid.

De Fransche omwenteling bevat op menige bladzijde — eene warme hulde aan edele beginselen, al werd de zucht naar vrijheid ook door de gruwelen van hartstogtelijke partijen bezoedeld, — en eene erkenning van ware staatsregtelijke stellingen, al gingen ook de oordeelvellingen des volks in het staatkundige niet veel dieper dan het beamen van eene algemeene waarheid, waarvan het de verwezentlijking hoopte van hen, die, door de omstandigheden geholpen, het meest geloof vonden voor hunne woorden.

In de nieuwe geschiedenis hebben de bijzondere personen minder belangrijkheid door den overmagtigen invloed, dien zij op de gebeurtenissen hebben uitgeoefend, dan door hun karakter en opgeklaard oordeel, dat zij te midden der tijdsomstandigheden ontwikkeld hebben, en zijn inzonderheid de personen ons het gewigtigste als de krachtigste uitdrukking van hunnen tijd, of als een zuivere type van de onderscheidene rigtingen in het staatsleven.

Voor de nieuwe geschiedenis zijn de bronnen niet schaars, als bij de oude: zij zijn in duizende deelen van publicatiën en decreten, van handelingen van wetgevende ligchamen en

dagbladen met overstelpende en ontmoedigende massa voorhanden, — wanneer alle die duizende deelen doorlezen moesten worden, alvorens men eene geschiedenis van den nieuwen tijd mogt schrijven. Juist die onbeschrijfbaar groote voorraad dringt er toe, om uit die vele berigten den organischen ontwikkelingsgang der gebeurtenissen op te sporen, gelijk de geoloog uit de vele natuurverschijnselen de geschiedenis der aarde zoekt te ontdekken, zonder dat het daarbij noodig is elke plek der aarde in dat onderzoek begrepen te hebben. Van dit standpunt moet de geschiedschrijver van den nieuwen tijd inzonderheid schrijven de geschiedenis van den volksgeest, terwijl de bijzonderheden slechts dienen moeten om dien geest in zijn kracht en zwakheid te doen kennen, en tevens toe te lichten, hoeveel nog geschiedt ten gevolge van gebeurtenissen, die in betrekking tot den volksgeest toevallig worden genoemd door hen, die geen geloof slaan aan een hooger wereldbestuur.

De snelheid van de overwinningen der Franschen had in Januarij 1795 de stadhouderlijke partij eensklaps van kracht beroofd; inziende dat tegenstand niet alleen vruchteloos was, maar dat de patriotten beter dan zij zelve van de Franschen voordeelige voorwaarden konden bedingen, had men het gezag gewillig in andere handen overgeven. Zoo de behoudende rigting in den vruchteloozen strijd, dien zij voert, dikwijls een tragisch karakter vertoont en, bij weinig vooruitzigt op overwinning, eerbiedwaardig is door de belangeloosheid, waarmede zij geliefde beginselen tot het laatst verdedigt, bij ons openbaarde zich die rigting in 1795 slechts in den kalmen moed, waarmede enkelen de vervolgingen en remotiën droegen, en in de kalme berusting in hetgeen niet te veranderen was.

Bij de patriotten vond men daarentegen niets dan opge-

wonden vreugde. De Engelsche en Duitsche troepen hadden zich bij hunnen terugtogt uit de Nederlanden door hunne plunderingen gehaat gemaakt; de Franschen kwamen met de schoone belofte van broederschap. Men beschouwde de vrijheid als gelouterd en verwachtte thans niets dan regtvaardigheid en goede trouw. Tegen den vroegeren regeringsvorm, die zoo weinig met de geliefkoosde vrijheidsbeginselen overeenkwam, ingenomen, beschouwde men den intogt der Franschen als de zegepraal der vrijheid op de dwingelandij en verstiet den gemoedelijken en goeden WILLEM V voor hetgeen de vreemdeling ons aanbood.

Tot de hevigste patriotten behoorden de in 1787 naar Frankrijk uitgewekene Bataven, die de omwenteling niet wijzer gemaakt had; zoo sommige uitgewekenen (en onder hen, die het meeste deel hadden genomen in de onlusten van 1787, een GIJSELAAR en anderen), door de gebeurtenissen in Frankrijk voorgelicht, bevreesd voor nieuwe omwentelingen, zich, bij hunnen terugkeer in het vaderland, buiten de behandeling van openbare zaken hielden, de meesten waren geheel met de republikeinsche beginselen vervuld, en ofschoon men eenige bekwamen en goedgezinden onder hen aantrof, was het grootste gedeelte door dôldriftige revolutionaire gevoelens bezield.

Terwijl men nog in Frankrijk was, had men aldaar eene constitutie ontworpen, geheel op de leest der meest overdrevene democratische beginselen geschoeid. Met deze partij stonden naauw in verband de hoofden der leesgezelschappen en het eerste committé revolutionair, hetwelk zich in het begin van 1794 te Amsterdam gevestigd had. Echter hadden de strenge maatregelen van het stadhouderlijk bewind in November 1794 deze vereenigingen, voor zoo verre zij binnenslands waren georganiseerd, uit elkander doen stuiven.

De latere committés revolutionairs, in het einde van December 1794 en in Januarij 1795 opgerigt, ademden, ofschoon geheel met de beginselen van eenheid en ondeelbaarheid der

Republiek bezield, veel meer gematigdheid. De personen, door hen als leden der stedelijke regeringen voorgedragen, behoorden tot de meest geachte en kundigste ingezetenen. Overal werd in den aanvang de gematigdheid gehandhaafd, de billijkheid voorgestaan, de wanorde geweerd.

Door de gebeurtenissen was onze omwenteling in 1795 voor het grootste gedeelte eene navolging der Fransche. De onlusten van 1781—1787 en de omwenteling van 1795 sproten beide voort uit de zucht naar volksvrijheid; doch welk een onderscheid tusschen beide deze tijdvakken! In 1787 beschouwde men de Unie te Utrecht nog als eene volmaakte grondwet van den Staat; in 1795 zag men met minachting op haar neder. In 1787 wilde men den volksinvloed op grond van oude privilegiën hersteld hebben, — *grondwettige herstelling* was toen de leus; in 1795 veroordeelde men al het oude als gebrekkig en onbruikbaar, en eene geheel nieuwe constitutie was de wensch der volksvrienden. In 1787 werd de handhaving van het foederative regeringsstelsel der Republiek door de patriotten op den voorgrond geplaatst; eenheid en ondeelbaarheid der Republiek werd in 1795 weldra de algemeene wensch des volks. Door de Fransche omwenteling met de nieuwe vrijheidstheoriën gemeenzaam gemaakt en door de erkenning der regten van den mensch, die te voren zoo dikwijls miskend waren, opgewonden, wilde men de idealen van volksgeluk verwezentlijkt zien. Door de gebeurtenissen der laatste jaren was de vormelijke godsdienst der natie geschokt; maar de voorvaderlijke godsdienstzin had in opregtheid en waarheidsliefde gewonnen, en het was voornamelijk bij de gematigde patriotten dat hij gevonden werd. Bij de Nationale vergadering werd het gebed vóór de opening der beraadslagingen slechts met een kleine meerderheid behouden; de vrome en naauwgezette VAN HAMELSVELD verklaarde zich krachtig tegen die officiële gebeden, die geen innige beteekenis hadden en waarop het oude spreekwoord veelal van toepassing

was: *in nomine Domini incipit omne malum.* Deze anti-officiëel godsdienstige rigting bragt tot de afscheiding van Kerk en Staat, maar geenszins tot verwerping van het godsdienstig beginsel uit het staatsleven. Bij velen was het streven naar vrijheid een streven naar vrijheid en gelijkheid geworden, zoo als aan Christenen scheen te betamen. Men moge in Frankrijk elke godsdienstige beschouwing bij de behandeling van openbare zaken vermeden hebben, omdat het algemeen er niet vatbaar voor was, — in ons vaderland ademden de aanspraken bijna alle een geest van ernst en godsdienst.

Men oordeelt zeer onjuist, ook inzonderheid bij de waardering van hunne latere handelingen, alle patriotten van 1795 als heftige democraten te beschouwen. Onder hen bevonden zich staatkundigen, die in de souvereiniteit der provinciën een struikelblok voor alle hervormingen gezien hadden, — regtsgeleerden, die, van de "ongerijmdheid" der vroegere instellingen overtuigd, betere regtsinstellingen begeerden, — godsdienstleeraars, die eene ware godsdienst des geestes wilden, zuiver van wereldsche berekeningen. PIETER LEONARD VAN DE KASTEELE, vóór de omwenteling raadpensionaris van Haarlem, had in de patriotsche twisten de dringende noodzakelijkheid van verbetering van het staatsbestuur geleerd en is, bij zijn zeer sterk aandringen op eenheid in 1795, later nooit een democratisch revolutionair, maar altijd een bedachtzaam staatsman geweest. MAURITS CORNELIS VAN HALL, ANGELUS JACOBUS CUPERUS en CORNELIS FELIX VAN MAANEN, reeds vroeg uitstekende regtsgeleerden, waren, bij hunne liefde tot regtshervorming, reeds in de eerste dagen der omwenteling sterke bestrijders van wanorde. Voor een groot gedeelte was de oppositie tegen de voormalige regering een weêrstand tegen privilegiën en misbruiken, en in menig opzigt is het moderate unitarisme van 1795 de voorbereiding geweest van de grondwettige monarchie van 1814 en 1815. GOGEL, die de Franschen als vrienden had ingeroepen,

was een belangeloos patriot, die als commissaris van de beleenbank zijn tractement aan het Vaderland afstond, in verwachting dat velen zonder betaling de algemeene zaak zouden dienen; hij was meer democraat dan VAN HALL en VAN MAANEN, maar niet minder dan zij een vriend van orde en werkzaamheid. Geen wonder, dat zulke mannen naderhand, toen de partijschappen nieuwe coteriën vormden en de terugkeer tot de oude regering met een herstel van privilegiën had bedreigd, in de krachtige regering een waarborg vonden voor een geregeld bestuur.

In het begin van 1795 werden alle mogelijke verbeteringen gehoopt. Men dweepte met eene drift, die, al sloeg zij dikwijls tot belagchelijke opgewondenheid over, bij velen opwelde uit liefde tot het goede. Volksfeesten werden bij vele gelegenheden gehouden. Met muziek en bals werden de provisionele regeringen ingewijd. De pruiken, als zinnebeelden der oude regering, werden verbrand, en predikanten, militairen, burgers, boeren dansten hand aan hand om den vrijheidsboom, om de broederschap tusschen alle standen zinnebeeldig te vertoonen. Inzonderheid jonge lieden waren door de nieuwe beginselen in verrukking gebragt. Een voorbeeld uit velen.

In de *Handelingen van het committé révolutionair te Amsterdam*, lezen wij op blz. 256 het volgende verzoek:

Gecommitteerd door de meerderheid der Studenten bij 't Athenaeum dezer stad, presenteeren wij u uit aller naam, 't volgende adres:

Onuitspreeklijk was de vreugd van het weldenkende en, waarin wij juichen, ook het grootste gedeelte, van ons, toen wij eindelijk dat Feest bepaald zagen, dat onze nu éénmaal vrije stad, aan de herstelling van die Vrijheid en haare Rechten zoude toewijden. Maar deze vreugd echter wierd eenigzints, hoe weinig dan ook, verminderd; dewijl wij, daar onze stad geene Academiestad is, ook niet met recht konden vorderen, als een bijzonder gedeelte van die stad, bij die plechtigheid te assisteeren, en daarmede te toonen, hoe ons hart voor het Vaderland gloeit, aan 't welk alleen wij eenmaal onze hier verzamelde kundigheden zullen toewijden. Maar wel spoedig verdween ook

deeze nevel van droefheid, toen wij ons herinnerden, dat de tijden voorbij waren, waarin men iemands Rechten alleen, na de willekeurige Privilegiën van den een of anderen dwingeland beoordeelde; en het is op deezen grond, dat onze Committenten ons belasteden met het overbrengen van hun verzoek aan Ul., om uit hun midden eenige, welker getal wij aan Ul. bepaling overlaten te mogen committeeren, om te assisteeren bij die plechtigheid, die ons overtuigt, dat eindelijk de tijd daar is, waarin de belooning onzer verworvene kundigheden niet langer van de partijdige gunst der grooten zal afhangen.

Zie hier, Burgers! ons Adres, en 't is met afwagting van een gunstig antwoord op 't zelve, dat wij u toewenschen Heil en Broederschap.

De onderteekenaars van dat adres, van welke de oudste nog geen twintig jaren telde, waren J. M. KEMPER, *jur. utr. stud.*, J. VERBURG, *theol. stud.*, A. R. FALCK, *litt. hum. stud.* Zij waren met onvermengde geestdrift bezield voor de omwenteling, zoo schoon en edel ingeleid door den advocaat RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK, toen hij de provisionele regering had geïnstalleerd, met eene aanspraak, die lang het staatkundig programma der moderate patriotten is geweest.

Maar al zeer spoedig verdwenen die schoone illusiën. KEMPER, naar de gewoonte van die tijden, reeds als student verhandelaar in het "Nut", betoogde op het einde van 1795 dat de vaderlandsliefde niet bestond in voor zich zelven ambten en bedieningen te zoeken, noch in het heftig bedillen van hetgeen de regering deed, maar in het krachtig ondersteunen van hetgeen het Vaderland noodig had. Weldra werd zijn geloof aan de verwachte beginselen van regtvaardigheid op nog zwaarder proef gesteld. Met velen had hij vrijwillig dienst genomen bij de schutterij. Als zoodanig geroepen om de orde te helpen bewaren, kon hij niet verdragen, dat de kanonniers, die met de klubisten heulden, en den 10den Mei 1796, misschien op aanstoken van democratische leden der Nationale vergadering, de raadzaal der provisionele repraesentanten van Amsterdam waren binnengedrongen en de loslating van eenigen hunner, die gevangen zaten, hadden verkregen, onvervolgd en ongestraft bleven.

De provisionele regering van Amsterdam meende het verloren gezag te kunnen herstellen, met eenvoudig van de militairen en de leden der schutterij eene verklaring af te vorderen van onvoorwaardelijke gehoorzaamheid. Dit verontwaardigde KEMPER zoozeer, dat hij weigerde de verklaring te onderteekenen; de kommandant der schutterij deed den jongen luitenant in den Jan-Roodenpoorts-toren opsluiten en dacht hem hierdoor weldra tot gehoorzaamheid te dwingen. Het tegendeel gebeurde: de luitenant verklaarde, bij een schrijven van 24 Mei aan den Raad, in de gedrukte notulen medegedeeld: "dat hij zijn geweer niet weder zoude op- "vatten vóór dat de muitelingen van 10 Mei zouden gestraft "zijn." Ook door zijn gedrag, geruggesteund door dat van den hoofdofficier M. C. VAN HALL, keerde de geest van orde weder, en nadat eenig krijgsvolk te Amsterdam was gekomen, niet zonder verzet der hevige democraten, die wilden dat geen krijgsvolk in burgertwisten mogt gebruikt worden, werden de schuldigen gestraft, en de luitenant vond thans geen bezwaar meer het declaratoir van gehoorzaamheid te teekenen. Hij hield evenwel niet op tegen willekeur te ijveren, zooals bij de afzetting van zijnen leermeester CRAS, in 1798, en in zijne betrekking van secretaris van het genootschap *voor vrijheid en orde.* Weldra echter werd hij op 22jarigen leeftijd door de aanvaarding van het hoogleeraarambt in de regten te Harderwijk van politieke bemoeijingen afgetrokken, en door de studie van het regt in liefde tot zijn Vaderland en gehechtheid aan vrijheid en orde versterkt.

De student FALCK brak in den winter van 1795—1796 zijne studiën tijdelijk af, om een reis te maken naar Frankrijk. Hetgeen hij aldaar zag en hoorde was wel geschikt om hem van overdreven verwachtingen te genezen, en in het Vaderland teruggekeerd vond hij evenmin de bedoelingen van velen rein en edel. Met jeugdige academievrienden hekelde hij in 1799 op geestige wijze de zoogenaamde vaderlandsliefde van vele quasi-patriotten, in het weekblad

de Arcke Noachs, terwijl hij later, na een reis in Duitschland volbragt te hebben, in 1802 onzen gezant te Madrid als secretaris werd toegevoegd.

Ook bij anderen bekoelde weldra het vuur der geestdrift. De Franschen deden zich al zeer spoedig in hun ware licht kennen. De inkwartieringen, waarmede de burgers werden belast, — de assignaten, weldra zonder waarde, die zij in betaling gaven, — en millioenen, die zij ons voor het bondgenootschap lieten betalen, waren de eerste vruchten van hunne "broederlijke" tusschenkomst. Daarbij waren ook de Nederlandsche patriotten niet allen onbaatzuchtig. Zeer velen zochten ambten en bedieningen; de provisionele regeringen werden met requesten om betrekkingen overstelpt. Vele onkundigen werden tot regenten aangesteld. Het was een tijd, "waarin ieder zich bekwaam oordeelde om de hand aan het maatschappelijk roer te slaan, al had hij nooit de stuurmanskunst geleerd, — waarin ieder, die een hooge borst opzette en eene vertooning van patriotisme maakte, voor een orakel in de staatkunde, voor een heilige in de leer der vrijheid gehouden en aan het repraesenteren of in een committé gezet werd; somtijds lieden, die van onze staatkundige belangen en gebreken vóór 1795 niet meer wisten, dan 't geen zij uit couranten gehoord en gelezen hadden."

Het was een edele gedachte het volk in burger-vergaderingen te verlichten en allen tot vaderlandlievende burgers te vormen; "maar die clubs en burger-societeiten werden zeer spoedig de plaatsen, waar listige volksleiders zich een aanhang zochten te maken ter bevordering van zelfzuchtige oogmerken. Het goede, het vrijheidwaardige volk werd overschreeuwd en bij den neus rondgeleid! De eene schreeuwer verving toen den ander, en trachtte zijn voorganger te overtreffen. De eene intrigant intrigeerde onophoudelijk den ander, en het volk, of de goede zaak, werd er altoos het slagtoffer van. De eene nieuwe despoot wilde gedurig over den ander tyranniseren, en daar zij steeds tegen elkander

schokten en botsten, stuitten alle onheilen daarvan af op de societeitsleden. Het volk werd dus niet wijzer en vooral verbeterden zijne maatschappelijke omstandigheden niet. Het was blind, of dwaas, of lafhartig, of toegeeflijk genoeg, om op bevel zijner patriotsche beulen, in zijn eigen ingewanden te wroeten en dubbele onkosten voor de executie te betalen. De gevolgen waren natuurlijk, dat de verstandige lieden, die met het lidmaatschap van de societeit geen ander oogmerk hadden, dan bevordering van het algemeen welzijn. spoedig bespeurden dat aan dat oogmerk in het geheel niet voldaan werd, en deze vergadering van dolle mannen verlieten ten minste ze niet meer bezochten...

Dus bleven er in de societeit weinig anderen meer over, dan schreeuwers, intriganten, schurken, ligtmissen, fortuinzoekers en gekken".

Dit getuigenis ontleenen wij niet aan een oranje-gezinden schrijver of aan een staatsgezinden aristocraat, maar aan GERRIT PAAPE, een volbloed patriot, die in 1788 veroordeeld was tot verbanning, die met de uitgeweken Bataven in 1795 terug was gekeerd en bij de burger-societeiten zoozeer in aanzien was, dat hij tot president der centrale vergadering van hunne afgevaardigden werd verkozen; — het getuigenis is afkomstig van een man, die ultra-democratische verwachtingen heeft gekoesterd en nagejaagd, maar vrij is gebleven van lage intrige en eerlijk genoeg is geweest zijne teleurgestelde verwachtingen te erkennen.

Bij de feestvieringen in Januarij en Februarij 1795 scheen alle verschil van meening in één accoord te zijn opgelost; de schrik, die de intogt der Franschen en de opgewondenheid der patriotten verspreidden, was zoo groot, dat ieder die met de revolutionairen niet instemde zich stil hield; later echter, toen men van de eerste bedwelming was bekomen, openbaarden zich telkens meer de hartstogten. Men heeft, en in vergelijking met de gruwelen der Fransche om-

wenteling teregt, de onze van 1795, eene kalme en bedaarde genoemd. Het is waar, het bleef verre beneden de revolutietaal, waarin men voortdurend schermde met woorden, als: verdelging der tyrannen, — de koppen, die de Brutussen voor de vrijheid over hadden, enz., enz.; maar toch mag niet worden voorbijgezien dat uit zeer vele voorbeelden blijkt, dat de demagogen ook hier vele buitensporigheden hebben gepleegd en hunnen wil met geweld hebben trachten op te dringen en dat de verdere uitspattingen òf door de Fransche troepen zijn verhinderd, òf door de koelbloedigheid der provisionele regering zijn beteugeld. Ook hier kenmerkte zich het begin van de "vrije" volksregering door veel ruwheid en onregt. Feitelijke buitensporigheden geschiedden op onderscheidene plaatsen. Wapenborden werden vernield; de grafkelders der Friesche stadhouders geschonden, hunne beenderen met woeste barbaarschheid opgedolven. Menige dag werd in angst voor oproer doorgebragt, waartoe ook niet weinig bijgedragen werd door de werkeloosheid en de armoede, die bij hoogen prijs der levensmiddelen, bij den arbeidenden stand plaats vonden, te midden van eenen oorlog, die aan de natie nog meer millioenen ontnam, dan de millioenen die wij bij het vernederend alliantie-tractaat aan onze zoogenaamde bevrijders moesten betalen. De onrust werd nog vermeerderd door de voorbarige en geheel vruchtelooze pogingen, die reeds van 1795 af aangewend werden, om eene contra-omwenteling te bewerkstelligen.

Bij deze rampen voegde zich spoedig het geheele verlies van onze onafhankelijkheid.

Reeds in 1795 was de Fransche invloed overheerschend; aan de vrije volksregering was slechts zooveel vrijheid gelaten om het inwendig staatsbestuur te regelen, als met de Fransche politiek overeen kwam. Overal drongen Fransche namen en begrippen tot ons staatsbestuur door. Aan "comités" werd de leiding der uitvoerende magt toevertrouwd.

"Provisionele repraesentanten" werden de mannen genoemd, die Nederlandsche belangen moesten vertegenwoordigen. In de Hollandsche steden, welker gemeentevrijheid van eeuwen dagteekende, kregen de hoofden van het gemeentebestuur den naam van "Maires."

Het is een kenmerk van eenen halven vooruitgang, dat men niet zuiver op de kracht der waarheid vertrouwt, maar geweld en gezag inroept om vrijheidsbeginselen te bevestigen. De Fransche ijveraars voor de volksregering kenmerkten zich door aanvankelijke uitsluiting van alle andersdenkenden, en bij ons was het niet anders in het wezen der zaak, al waren ook de vormen minder geweldig. Reeds den 4en Maart 1795 werd door de provisionele repraesentanten van Holland een streng plakaat uitgevaardigd tegen het uitgeven van geschriften, geschikt om de nieuwe orde in een hatelijk daglicht te plaatsen. Zij die hunne anti-revolutionaire gevoelens openbaarden, werden het Land uitgezet of tot criminele straffen veroordeeld, ofschoon hekelschriften, die slechts indirect de omwenteling veroordeelden, onvervolgd werden gelaten; het partijzuchtige exclusivisme openbaarde zich het meest in de vervolging en in de remotiën der oud-regenten. Niet alleen VAN DE SPIEGEL en BENTINCK, die men als de hoofden der stadhouderlijke partij beschouwde, werden in hechtenis genomen, maar ook de ambassadeur OCKER REPELAER, de fiscaal JAN CORNELIS VAN DER HOOP en onderscheidene anderen. Men benoemde commissiën om het gedrag der oud-regenten te onderzoeken, om eene acte van beschuldiging tegen den Stadhouder op te maken, enz. In de clubs werd de leer verkondigd, dat de volksrepraesentanten aan het volk verantwoordelijk bleven. In bijna alles openbaarde zich geweld. Het groote beginsel der omwenteling, de eenheid en ondeelbaarheid van den Nederlandschen Staat, die wij thans als een vrucht van de omwenteling op hoogen prijs stellen, werd niet dan na krachtig verzet, met veel moeite doorgedreven.

De verandering in het staatsbestuur vond het eerste plaats in de gemeentebesturen, daartoe opgewekt door het algemeen committé revolutionair te Amsterdam. De "gerevolutionairde" gemeenten kozen vervolgens in de onderscheidene gewesten provisionele repraesentanten en deze zonden nieuwe leden naar de Staten-generaal, terwijl de Fransche generaal zijn intrek genomen had in het stadhouderlijk paleis.

Nadat de Staten-generaal, bij het behoud van den ouden naam, een geheel nieuw collegie waren geworden, waarvan de leden hunnen lastbrief ontvingen van de provisionele repraesentanten der onderscheidene gewesten, werd in Maart 1795 de Raad van State vernietigd en door een Committé van het Bondgenootschap te lande vervangen. De secretaris van den Raad van State JAN HENDRIK MOLLERUS, een hoogst bekwaam en eerlijk staatsman, dien wij later meermalen zullen ontmoeten, was even als VAN DE SPIEGEL van begrip geweest, dat men zijn post niet moest verlaten, zonder die in andere handen overgegeven te hebben: hij had aan de nieuwe regenten alle mogelijke inlichtingen gegeven; maar toen zijne groote bekwaamheden door de patriotten op prijs waren gesteld, en men hem definitief het secretariaat bij het nieuwe committé opdroeg, weigerde hij die betrekking te aanvaarden. Weinige dagen later werd de acte van guarantie van het stadhouderschap ten vure gedoemd: de agent VAN HEES weigerde zijne hand daartoe te leenen en verkreeg dadelijk zijn ontslag. Kort daarop volgde de vervallenverklaring van WILLEM V als Stadhouder.

Ofschoon de patriotten lang werkzaam geweest waren de omwenteling voor te bereiden, ontbrak het, althans bij hen, die in 1795 den meesten invloed hadden, aan een vast plan van staatshervorming. Velen vreesden voor eene vergadering, waarin men zonder ruggespraak met committenten zou stemmen; zulk een onverdeelde magt achtte men voor de vrijheid gevaarlijk. Door het voorbeeld van de Fransche conventie geleerd, oordeelde men de vraag hoog gewigtig, of

eene nationale conventie de constitutie of wel de constitutie eene algemeene volksvergadering moest voorafgaan. Den 29en Mei werd door het Committé tot de algemeene zaken aan de Staten-generaal een plan voorgedragen voor de zamenstelling eener nationale vergadering, welk plan vervolgens aan de provisionele repraesentanten in de onderscheidene gewesten werd rondgedeeld. Maar nu bleek het, hoe vasthoudend men bijna in alle gewesten, buiten Holland, nog was aan de oude provinciale souvereiniteit en hoezeer men de eenheid en ondeelbaarheid van den Staat vreesde, die een amalgame der schulden ten gevolge dreigde te hebben. In Friesland werden de volksrepraesentanten, door ultra-revolutionairen uit Holland opgezet, gedwongen de toestemming te geven en ook in de andere gewesten ontmoette men vele bezwaren, alvorens men tot het reglement, waarop de vergadering zou beschreven worden, toetrad; en misschien zou de tegenstand nog langer geduurd hebben, zoo niet afgevaardigden uit de volksvergaderingen in een *centrale vergadering* te 's Gravenhage den 27en Julij waren bijeengekomen en de revolutionaire taal hadden doen hooren: *dat men bereid was, om aan de vijanden van Nêerlands vrijheid krachtdadig te toonen, dat men niet te vergeefs zwoer: de Nationale Conventie of den dood.*

Het reglement voor de Nationale vergadering, dat eerst den 21en Januarij 1796 definitief werd vastgesteld, nadat daarin op het verlangen der onderscheidene provinciën herhaalde veranderingen waren gemaakt, vormde eene soort van voorloopige constitutie. Het bevatte 147 artikelen. De hoofdbepalingen waren: dat het geheele land in districten van 15,000 zielen zou verdeeld worden, waarvan elke 500 zielen eene grondvergadering zouden uitmaken, in welke ieder burger 20 jaren oud, die niet door godshuizen onderhouden werd, stemgeregtigd zou zijn; — dat elke grondvergadering éénen kiezer zou kiezen, en dat de 30 kiezers in het district éénen representant in de Nationale vergadering zouden benoemen. De werkzaamheden der vergadering zouden niet

alleen wetgevende, maar ook besturende zijn, in zoo verre, dat de committés van algemeen bestuur aan haar onderworpen waren, ofschoon de provinciale besturen in hunne administratie vrij bleven, voor zoo verre zij niets tegen de besluiten der vergadering vaststelden. Uit haar midden zou de vergadering eene commissie benoemen, om een plan van constitutie te ontwerpen, dat uiterlijk binnen een jaar aan het Volk zou worden aangeboden; binnen achttien maanden zou eene tweede Nationale vergadering bijeenkomen, wanneer vóór dien tijd de staatsregeling niet in werking was.

De opmerkelijkste bepalingen waren verder: dat de repraesentanten hun daggeld ad *f* 10 zouden verbeuren, wanneer zij zonder consent van den president afwezig bleven (art. 62); — dat de repraesentanten zich niet zouden mogen aanmerken als gecommitteerden van eene provincie, maar zouden stemmen zonder eenige ruggespraak (art. 76); — dat de vergadering aan geen van hare leden eenig ambt mogt opdragen, waarvan echter temporaire commissiën binnen- en buitenslands waren uitgezonderd (art. 82); — dat zoo spoedig mogelijk eene algemeene begrooting zou worden opgemaakt (art. 85); — dat de in- en uitvoer der onderscheidene gewesten niet zouden mogen worden belemmerd (art. 93); — dat de uitvoerende magt wel van de Nationale vergadering afgescheiden, maar toch, overeenkomstig het reglement, aan haar onderworpen zou zijn (art. 95); — dat de burgerwapening en het finantiëel beheer voorloopig provinciaal behouden zouden blijven (art. 101); — dat de Nationale vergadering met open deuren gehouden zou worden (art. 111).

De eenheid van den Staat was door dit reglement in groote trekken reeds uitgemaakt.

Ofschoon de stemgeregtigdheid zoo ver mogelijk was uitgebreid en de volkspartij, door de tegenkantingen, die zij ondervonden had, verbitterd was, waren de verkozene repraesentanten voor het grootste gedeelte kundige en eerlijke, meest jeugdige, mannen. De vergadering, den 1en Maart 1796

bijeengekomen, verdiende echter geenszins den naam van *nationaal:* door de belofte, die de kiezers hadden moeten afleggen, waren allen van het stemregt uitgesloten, die een regeringsvorm, gegrond op de oppermagt des volks, niet uitsluitend voor wettig hielden. De eed van de repraesentanten gevorderd: van stiptelijk het reglement, waarop de Nationale vergadering was bijeengeroepen, te volgen en van getrouwheid aan de oppermagt des geheelen Volks, werd door onderscheidene personen geweigerd, en onder hen door de beroemde letterkundigen DUMBAR en VAN WIJN. DUMBAR verklaarde, dat hij eene volksregering als de Noord-Amerikaansche was toegedaan, maar dat hij zich niet kon vereenigen met den grondslag, waarop men, volgens het reglement, het staatsgebouw in Nederland dacht op te trekken. VAN WIJN, gematigd patriot van 1787, weigerde geheel zich te onderwerpen aan het reglement, waardoor het provinciaal foederalistisch stelsel veroordeeld was.

PIETER PAULUS werd tot voorzitter gekozen. Weinige dagen later overleed hij, door de patriotten in de vergadering overmatig geprezen, wegens letterkundige verdiensten en bekwaamheden nog algemeen geroemd, terwijl zijne staatkundige verdiensten en politiek karakter tegenwoordig zeer verschillend beoordeeld worden. Van eerzucht en gebrek aan opregtheid kan hij moeijelijk worden vrijgepleit.

Zijne aanspraak, uitgenomen onregtvaardige verwijten aan het voormalige bestuur, overeenkomstig den geest des tijds, getuigde van doorzigt. Hij gewaagde, hoe, gedurende het geheele bestaan der Republiek, de grootste mannen vruchteloos getracht hadden, meer eenheid in de regering te brengen, en hoe hiertoe thans de Nationale vergadering moest dienen; hij wees op bepaalde gebreken, die verbeterd behoorden te worden; doch wachtte zich om, door afgetrokkene bespiegelingen over volksvrijheid, het reeds opgewonden Volk nog meer op het dwaalspoor te brengen.

Het bleek weldra, dat men nog verre verwijderd was van

eensgezindheid. — Ons Vaderland, te voren verdeeld tusschen patriotten en stadhoudersgezinden, was het thans niet minder tusschen Unitarissen en Foederalisten. De sterkste voorstanders der beide partijen stonden als onverzoenlijke vijanden tegenover elkander; tusschen hen vormden zich weder andere partijen, die meer tot gematigdheid overhelden. Die democraten, welke zoowel eenheid in de wet als eenheid in de uitvoering begeerden en alles wilden centraliseren tot ééne vergadering en tot één, door die vergadering gekozen, bewind, hadden in de Nationale vergadering tot hoofdleider PIETER VREEDE, een man hevig van karakter, vlug van bevatting en wegslepend volksredenaar. Hij had zich reeds bij de onlusten van 1787 als een warm patriot doen kennen, en de gebeurtenissen in Frankrijk schenen hem de kunst geleerd te hebben, hoe men het best zijne staatkundige bedoelingen kan doordrijven; hij werd ondersteund in de vergadering door den geleerden en bekwamen VALCKENAER, die echter weldra als gezant naar Spanje vertrok, — door BERNARDUS BOSCH, den dichter-patriot, predikant te Diemen, MIDDERICH, VAN LEEUWEN en vele andere zeer heftige democraten, — en, buiten de vergadering, door de clubisten, de burgervergaderingen en de sterk democratischgezinde patriotten, onder welke mannen van groote verdiensten, zooals GOGEL, OCKERSE, WIJBO FIJNJE.

Niet minder unitaris-gezind, maar minder democratisch waren VAN DE KASTEELE, HAHN en VAN HOOFF, die in den aanvang meestal met VREEDE stemden.

Naast de unitarissen vormden de moderaten eene rigting, die de eenheid in de wet wilden doen heerschen, doch met behoud van de onafhankelijkheid der plaatselijke besturen; zij had SCHIMMELPENNINCK, wiens aanspraak te Amsterdam zooveel bijval had verworven, tot haar hoofd; KANTELAAR, VAN HAMELSVELD, BOSVELD, LUBLINK *de Jonge* en DE RHOER waren hare voornaamste redenaars in de vergadering; — tusschen twee uitersten geplaatst, was haar

strijd moeijelijk. Zij begreep met de unitarissen, dat eenheid en ondeelbaarheid der Republiek de grondslag van alles behoorden te zijn, doch verdedigde met kracht de vrijheid der plaatselijke besturen tegen den geest der centralisatie, die de volslagene unitarissen kenschetste. De aanhangers van deze partij, *moderaten* of *slijmgasten* genoemd, waren niet zeer velen, ofschoon hunne gedeeltelijke overeenstemming met de gematigde foederalisten en met de unitarissen, in verscheidene punten, hun eenen grooten invloed in de vergadering gaf.

De foederalisten erkenden de oppermagt des Volks en wilden daarnaar eene nieuwe regering hebben ingerigt; zij gaven toe dat er meer eenheid en kracht in de generale regering der Republiek behoorden gebragt te worden, doch rekenden dat de vrijheid alleen kon worden gewaarborgd door een evenwigt der drie verschillende staatsmagten, en voornamelijk door onafhankelijkheid der provinciale en stedelijke besturen in alles wat hunne inwendige administratie betrof; zij waren daarbij tegen eene vereeniging der provinciale schulden. Onder hen had men hevige democraten, zooals C. L. VAN BEYMA. Onder de gematigde foederalisten bekleedden VITRINGA en DE MIST, door kunde en eerlijkheid van karakter, de eerste plaats.

Een van de eerste werkzaamheden der Nationale vergadering was de benoeming van eene commissie van 21 leden, om eene staatsregeling te ontwerpen. Terwijl deze commissie werkzaam was, hield de vergadering zich bezig met onderscheidene, soms zeer nietige, werkzaamheden, waartoe het dagelijksch toezigt op de uitvoerende magt en de beslissing op allerlei verzoekschriften aanleiding gaven. Een der eerste discussiën, over de verdeeldheden in Friesland, gaf aanleiding tot een volslagene verwarring, waarbij het niet aan honende uitdrukkingen ontbrak. De poging van VREEDE, BOSCH en VALCKENAER om het reglement te veranderen, ten einde meerdere concentratie van magt in het finantiële en de

burgerwapening te verkrijgen, uit een revolutionair-unitarisch oogpunt juist gezien, leed schipbreuk op den eerbied, dien men toch nog had voor het pas beëedigd reglement. Het voorstel omtrent de beëediging en de afvordering van verklaringen van de ambtenaren, door de Nationale vergadering te benoemen, gaf aanleiding tot de welsprekende rede van KANTELAAR, waarin hij betoogde, dat de afvordering van zulk eene verklaring was strijdig — met de regten van den mensch, — met de trouw aan aangegane verbindtenissen jegens het Land, — met 's Lands belang, — niet voldoende voor het beoogde doel, — en onteerend voor de omwenteling. Hij zocht de ware vrijheid der gedachten tegen de inquisitie der doordrijvers te verdedigen, maar wekte dan ook daardoor den hartstogt der revolutionairen op, die vorderden, dat de vergadering zou verklaren, dat zij de gevoelens van KANTELAAR zou afkeuren; waarop deze het waardig woord gaf: "Ik sta er alleen voor."

Het waren inzonderheid twee hoofdbeginselen der omwenteling, die in dit tijdvak een onderwerp der beraadslagingen uitmaakten.

SCHIMMELPENNINCK zocht, door zijn voorstel omtrent de eenheid en ondeelbaarheid, de Nationale vergadering uit te lokken tot eene openbaring van gevoelens, die de natie gerust konden stellen. De op 16 Junij aangevangen beraadslagingen voldeden aan de bedoeling des sprekers. Het onderwerp werd in het openbaar door de vergadering besproken, ter voorlichting voor de openbare meening buiten de vergadering. De broederkus van verzoening, die een der redenaars, na eene beleedigende uitdrukking, aan den president bragt, deed geheel den theatralen vorm van dien tijd uitkomen, die echter opregtheid in geenen deele uitsloot.

Het voorstel van PLOOS VAN AMSTEL, omtrent de afscheiding van Kerk en Staat, had een gelijke bedoeling, namelijk om de vergadering haar gevoelen over een onderwerp, dat de gedachten van zeer velen bezig hield, te doen uitspreken, al-

vorens de commissie voor de staatsregeling haar rapport zou uitbrengen.

Wel mag tegenwoordig nog de afscheiding van Kerk en Staat aangemerkt worden als een hoofdbeginsel, dat de omwenteling tot rijpheid bragt. De godsdienst van geest en waarheid is in beginsel van de staatsmagt onderscheiden. Tegenover het gezag van schriftgeleerden en overheden verscheen de godsdienst van JEZUS in de wereld, en zoolang zij alleen met geestelijke wapenen streed, veroverde zij harten en overtuigingen. Naarmate het kerkelijk gezag meer en meer opkwam, naar die mate zocht zij ook hulp bij het wereldlijk gezag; maar juist die vereeniging van Kerk en Staat heeft, al moge zij de uiterlijke verbreiding bevorderd hebben, aan den geestelijken inhoud van de godsdienst groote schade toegebragt. In de harde tijden der godsdienstoorlogen moge nog voor de vereeniging van Kerk en Staat het belang der veiligheid een rationelen grond hebben opgeleverd, in later tijd werd die vereeniging slechts een bescherming van verouderde menschelijke leerstellingen en bijgeloof, — een aanloksel om uit geheel wereldsche bedoelingen van kerkgenootschap te veranderen. De afscheiding van Kerk en Staat, een van de hoofdbeginselen der omwenteling, door clericalen en orthodoxen, van hun standpunt te regt, als een werk van ongeloof veroordeeld, is evenzeer waardig om door allen, die het eigen geloof des harten aan eeuwige waarheid als de wezentlijke kern der godsdienst beschouwen, als de meest heilrijke vrucht der omwenteling erkend te worden.

Uit naam van de commissie bragt JOHANNES LUBLINK *de Jonge* een rapport uit, dat in de nieuwe kerkgeschiedenis van ons Vaderland een fondamentele plaats inneemt. Niemand was meer geregtigd als rapporteur op te treden dan de beroemde onpartijdige letterkundige, die niet minder humanist was dan vroom volgeling van de godsdienst van JEZUS. In zijn rapport wordt de wezentlijke godsdienst van

het kerkelijke streng onderscheiden. De bijzondere kerkgenootschappen moeten, om de godsdienst zuiver te bewaren, geheel van den Staat zijn afgescheiden. KANTELAAR oordeelde, dat er een schandelijk misbruik van de godsdienst werd gemaakt, wanneer in het staatkundige het lidmaatschap van eenig kerkgenootschap aanspraak kon geven bij de benoeming tot ambten. SCHIMMELPENNINCK voerde aan, dat de ware godsdienst boven de kerkgenootschappen was verheven en dat orthodoxie slechts een geographische beteekenis had, daar hier als orthodox gold, wat elders als bijgeloof werd verworpen; — opgeklaarde denkbeelden in het staatkundige konden niet missen opgeklaarde denkbeelden in het godsdienstige voort te brengen.

Bij deze overeenstemming dat de Kerk van den Staat moest worden afgescheiden, hoorde men onderscheidene sprekers, zonder dat zij door eenig lid werden tegengesproken, verklaren: dat geene maatschappij leven kan zonder godsdienst; dat een Staat van atheïsten niet zou kunnen bestaan; — maar de godsdienst, waaraan de maatschappij behoefte had, was niet aan een kerkgenootschap uitsluitend verbonden: het was de godsdienst die aan rede en geweten getoetst kon worden.

De adviezen over de afscheiding van Kerk en Staat, toen uitgesproken, zijn de herlezing in den tegenwoordigen tijd nog ten volle waard, deels om te doen zien, hoe aan ware beginselen, toen verkondigd, tot heden nog geene volkomene verwezentlijking is gegeven, — deels om aan te toonen hoe men toen nog voor de afscheiding van Kerk en Staat vele particularistische gronden gebruikte: bijna alle de Roomsche leden der vergadering en zeer vele Dissenters deden tegen de heerschende Kerk het argument gelden, dat zij ten onregte ten behoeve van de Hervormde Kerk bezwaard werden. Zoo bleek ook hier, hoe zelden groote algemeene beginselen alleen door de kracht van die beginselen zelve tot stand komen.

Den 10en November 1796 ontving de Nationale vergadering

het ontwerp van constitutie van de commissie, die, volgens de bepalingen van het reglement, bestaan had uit 21 leden, naar eene bepaalde evenredigheid uit de onderscheidene provinciën, en derhalve voor de meerderheid uit foederalisten. Prof. DE RHOER was de hoofdbewerker van dit uitvoerig ontwerp geweest. Bij het ontwerp was de wetgevende magt aan twee Kamers opgedragen, en de uitvoerende magt aan eenen staatsraad, uit zeven leden bestaande, toevertrouwd, van welke elk jaar één zou aftreden en door de kiezers benoemd zou worden uit een dubbeltal, door de Kamer der Oudsten opgemaakt. De uitvoerende magt stelde de ministers, onder bekrachtiging van de Kamer der Oudsten aan; zij was belast met de uitvoering der wetten en met de handhaving der binnen- en buitenlandsche veiligheid en rust, waartoe zij de beschikking had over de krijgsmagt te water en te land. Het beheer der finantiën werd provinciaal gelaten; in de algemeene lasten zou elk gewest volgens een vastgesteld quota betalen. — De verdeeling der provinciën bleef bestaan, even als de onafhankelijkheid der provinciale- en gemeentebesturen in het administrative. De regterlijke magt zou worden uitgeoefend door een nationaal geregtshof, departementale geregtshoven en plaatselijke regtbanken; de leden van het eerste werden door de Kamer der Oudsten en die der laatsten door de kiezers van het departement benoemd. De Kerk werd van den Staat afgescheiden, maar deze verleende onderstand aan bestaande kerkgenootschappen.

Het ontwerp moge door een te hoogen census voor de kiezers en andere bepalingen te weinig vrijzinnig geweest zijn, of, zooals men het toen noemde, te aristocratisch, — aan de andere zijde muntte het uit door juiste afscheiding der groote staatsmagten, door eene billijke, maar meestal vruchtelooze poging om oude regten en nieuwe denkbeelden te verzoenen.

Naauwelijks was het ontwerp met groote plegtigheid in de Nationale vergadering gebragt en door SIMON STIJL met

eene deftige aanspraak overhandigd, of een der leden van de commissie, PIETER LEONARD VAN DE KASTEELE, een sterk ijveraar voor de eenheid, stond op om het ontwerp als onvolledig te bestrijden. De discussiën over de vraag of het geheel ter zijde gesteld, dan wel als leidraad voor de volgende beraadslagingen aangenomen zou worden, duurden bijna drie weken. Niet minder dan 78 sprekers lieten zich hooren. Prof. DE RHOER voerde, in eene opmerkelijke redevoering, tot verdediging van het ontwerp aan, "dat het gevaarlijk was ten gronde toe te sloopen of onder eene geheel eenvormige gedaante te brengen het staatsgestel van zulk een volk 't welk niet zoo pas uit den zoogenaamden natuurstaat was opgekomen, maar reeds zoo lang tot den rang van beschaafde volken had behoord, — van een volk, 't welk, hoewel klein in getal en een zeer onaanzienlijken plek gronds op de wereld beslaande, nogtans zoozeer verschillend was, wanneer men de middelen van bestaan, grond, ligging, ja zelfs de karakters gadesloeg, — van een volk 't welk reeds voor eeuwen getoond had op zelfbestuur gezet te zijn. Wie alles te gelijk wilde verbeteren liep gevaar, — in eenen wijden kring rond te loopen en dan weder terug te keeren in hetzelfde punt waarvan men was uitgegaan."

Toen op 29 November de stemming zou plaats hebben, waren de tribunes opgevuld met toehoorders, en nadat nog vooraf een zeer hartstogtelijke discussie had plaats gehad over het stellen der vraag, werd het ontwerp als leidraad voor de overwegingen met 66 tegen 52 stemmen aangenomen. De teleurgestelde verwachting der unitarissen openbaarde zich heftig in en nog meer buiten de vergadering. Men deed aldaar bedreigingen hooren. Om de opgewonden gemoederen eenigzins te bedaren, werd twee dagen later het voorstel gedaan, reeds vooraf te decreteren, dat het plan van constitutie ten grondslag zou hebben de een- en ondeelbaarheid der Republiek, en met 75 tegen 22 stemmen aangenomen, terwijl zeven leden der vergadering werden benoemd om

repliceerde, dat hij geene personen taxeerde, maar alleen verklaarde, waarvoor hij bevreesd was. Ook VAN DE KASTEELE voorzag, wanneer over de constitutie zou gestemd worden, nadat vooraf een nieuwe Nationale vergadering zou zijn benoemd, niets dan intrige en verwarring; maar, niettegenstaande deze waarschuwingen, had de verkiezing voor de tweede Nationale vergadering plaats op 1 en 2 Augustus, de stemming over de staatsregeling op 8 Augustus.

Zoowel de verkiezingen als de stemming over het ontwerp hadden plaats te midden van opgewonden partijdrift.

In Friesland had het landvolk omtrent Kollum zich in het begin des jaars tegen de burgerwàpening verzet; het getal van misnoegden groeide aan; kreeten van "Oranje boven" werden gehoord; met geschut was men tegen de misnoegden opgetrokken, een vijftal sneuvelden, de hoofdaanlegger werd met den dood gestraft en het Kollumer-oproer was de aanleiding geweest tot onderscheidene gewelddadigheden tegen oud-regenten, die willekeurig gevangen genomen werden. De felle partijstrijd had in mindere mate ook in andere provinciën plaats en zij werd nog meer aangeblazen door de vinnige geschriften der heftige unitarissen, waartegen de stem der gematigden zwak klonk, terwijl de reactionairen, onder eenigen invloed van Engeland, zich met de radicalen tegen het ontwerp vereenigden. De Fransche aandrang tot aanneming, na de verandering der buitenlandsche staatkunde, was te laat gekomen. Het ontwerp werd door de grondvergaderingen, waarin van de omstreeks 400,000 stemgeregtigden 136,716 opkwamen, door 27,955 aangenomen en door 108,761 verworpen. Zoowel nationaal als provinciaal berekend, was de meerderheid voor de verwerping.

Deze uitslag ontmoedigde de moderaten; zij begonnen in te zien, dat het stelsel van eenheid in de wet, gepaard met onafhankelijkheid in al wat de plaatselijke administratie betrof, nog geen genoegzamen bijval bij de Natie vond. Verscheidenen, die tot de tweede Nationale vergadering herkozen wa-

ren, bedankten voor hunne aanstelling; SCHIMMELPENNINCK gaf zijne redenen opentlijk te kennen, anderen volgden zijn voorbeeld. De keuzen waren in het algemeen meer democratisch. Onderscheidene leden der clubs en der centrale vergadering werden tot leden der tweede Nationale vergadering gekozen, en hierdoor was het reeds bij den aanvang der vergadering te voorzien, dat de moderaten daarin niet, als vroeger, de overhand zouden behouden. Onder de unitarissen als onder de foederalisten, had men hevige revolutionairen en gematigden aangetroffen; maar zoolang er zich geene gelegenheid opdeed, had het verschil tusschen de mindere of meerdere hevigheid in de republikeinsche gevoelens bijna geenen invloed op de vorming der partijen in de Nationale vergadering uitgeoefend, welk verschil vroeger slechts ontstond bij de mindere of meerdere eenheid, die men in het algemeen bestuur begeerde, en — of het Volk gewestelijk, dan over het geheele Land zou vertegenwoordigd worden.

De revolutionaire partij werd zeer bevorderd door de omwenteling van 18 Fructidor (5 Sept. 1797) in Frankrijk, waarbij het democratisch gezind gedeelte van het directoire zich ontsloeg van een vijftigtal volksvertegenwoordigers, die het in den weg stonden. De Fransche coup d'état vond dadelijk toejuiching onder de hevige democraten van onze tweede Nationale vergadering, die den 1en Sept. was bijeengekomen.

C. L. VAN BEYMA deed, met het oog op de Fransche democratie, om een terugkeer naar eene restauratie te beletten, den 20 September zijn voorstel, om van alle ambtenaren een eed af te vorderen van eeuwigen haat aan het stadhouderschap, de aristocratie en de regeringloosheid. De debatten daarover werden aanvankelijk voorkomen, door dat het voorstel in handen eener commissie werd gesteld; maar de onrust bleef onderhouden door de onstuimige discussiën bij gelegenheid van eene aanklagt, dat een burger zich in de grondvergaderingen ongunstig over het provinciaal bestuur

van Utrecht had uitgelaten, — en over petitiën, waarin geklaagd werd dat ambtenaren waren aangesteld, die het vertrouwen des Volks niet genoten, terwijl "eerlijke en brave "Bataven om brood moesten rondzwerven." Dit gaf aanleiding tot een voorstel van KANTELAAR, om het gedrag der ambtenaren te doen onderzoeken, waarbij zich weder een groot verschil van gevoelen voordeed, of dit onderzoek alleen daden of ook gevoelens zou betreffen, en of het algemeen, dan wel speciaal naar aanleiding van ontvangen klagten, zou zijn, enz., welke discussiën zoo hevig waren, dat den 28en Sept. de vergadering geheel in verwarring geraakte.

In deze discussiën was herhaalde malen melding gemaakt van een algemeen mistrouwen, — van een morrend ongenoegen: een der repraesentanten schreef het grootendeels toe aan het zaaijen van wantrouwen tusschen de repraesentanten, waaraan de broodschrijvers zich schuldig maakten. Reeds vroeger had een der heftigste democraten gezegd: "Hetzelfde "volk, dat eenmaal brandde als een vulkaan, was eensklaps "zoo koud geworden als de ijsschotsen van Nova-Zembla." Ook deze schreef zulks toe aan de woelingen der partijen.

Bij deze gesteldheid der gemoederen kwam het berigt, dat 's Lands vloot, 11 October, bij Egmond door de Engelsche was verslagen. De heftige partij, die altijd kracht zoekt in het doordrijven van eigen meening en in het afkeuren van hetgeen door anderen geschiedt, deed zich dan ook nu in haar karakter kennen. Vroeger klaagde de oppositie over de werkeloosheid der vloot, thans moest de commissie voor de buitenlandsche zaken tot verantwoording geroepen worden. Een 24tal leden, waartoe echter noch VREEDE, noch FOKKER behoorden, deden daartoe het voorstel, dat in handen eener commissie werd gesteld. Terwijl alzoo reeds vele stoffen tot verdeeldheid aanwezig waren, kwamen er in het laatst van November meer dan 1000 petitiën in met ruim 200,000 handteekeningen, waarin behoud van de tractemen-

ten der leeraars van de Hervormde kerk verzocht werd, weldra gevolgd door contra-petitiën, waarin op onmiddelijke afscheiding van Kerk en Staat werd aangedrongen. Te midden van deze opgewekte oneenigheid had in het laatst van November de voortgezette raadpleging plaats over het voorstel van C. L. VAN BEYMA omtrent de afvordering van een eed van haat aan het stadhouderschap. Het rapport der commissie was ongunstig geweest, en PIETER VREEDE betoogde in eene redevoering, die uiterst merkwaardig is, ook in betrekking tot zijn volgend gedrag, dat de maatregel was onvoldoende, maar dat het hoogst noodzakelijk was, dat er meer energie bij de regering kwam en dat de onzekere toestand, waarin het vaderland verkeerde, ophield door eene spoedige voltooijing der staatsregeling.

De raadpleging om geld te bekomen, ten einde in den nood der zeemagt te voorzien, door eene belasting op de inkomsten. vermeerderde de onrust. Tot nu toe hadden de provinciën zelve de belastingen uitgeschreven. De revolutionaire partij wilde dat de vergadering thans zelf eene geldligting deed; de foederalisten betwistten het regt hiertoe, op grond van het reglement; de gematigden sloegen een middenweg voor, dat de vergadering de belasting zou uitschrijven, en de provinciën tot eene gewillige toenadering pogen te brengen. De moderaten behielden in de vergadering de overhand; maar weldra bleek het, dat de meeste provinciën niet wilden toetreden.

De toestand werd bij den dag moeijelijker. Door het reglement gebonden was de Nationale vergadering onmagtig om geld te heffen en de voltooijing der staatsregeling te bespoedigen. In de aanspraak, waarmede JACOB BLAAUW, onze ex-minister te Parijs, die thans lid der Nationale vergadering was, het voorzitterschap aanvaardde, wees hij op de noodzakelijkheid, dat de onzekere toestand zou ophouden door een meer krachtige houding der Nationale vergadering. Reeds den volgenden dag las men in de dagbladen eene verklaring van 43 leden der Nationale vergadering omtrent

de grondbeginselen, waarvan zij bij de staatsregeling niet zouden afwijken, weldra gevolgd door onderscheidene adressen van adhaesie, door stemgeregtigden aan de Nationale vergadering gerigt, welke adressen inkwamen juist toen een aanvang gemaakt was met de beraadslagingen over de inlichtingen, gegeven door de commissie voor buitenlandsche zaken. De heftige democraten drongen op een afkeurend oordeel aan. Het was bij deze gelegenheid dat VAN HOOFF de noodzakelijkheid van de zelfstandigheid der uitvoerende magt krachtig verdedigde en de onmogelijkheid aantoonde van energie, waar de regering onderworpen was aan eene voortdurende *censuur*. Waren hier de partijen reeds scherp verdeeld, nog meer had dit plaats bij de beraadslagingen over de adressen van adhaesie aan de verklaring der 43 leden. Zoowel de moderaten HAHN, KANTELAAR, VAN HOOFF, als de democratische foederalisten, zooals C. L. VAN BEYMA, bestreden de adressen. HAHN beschuldigdé de 43 repraesentanten, dat zij het Volk misleidden en het tot oproer aanzetten. VAN HOOFF rekende mede de verklaring der repraesentanten het werk van eene factie, een inbreuk op de regten der vergadering; aan een deel der vergadering kwam geen regt toe eene proclamatie aan het Volk te rigten. Hij sommeerde zijne medeleden hunne verklaring nog terug te nemen. Eene geweldige opschudding ontstond hierover in de vergadering, waarbij VAN HOOFF ten slotte uitriep: dat hij bereid was voor het Volk zijn leven te laten, maar dat hij het nooit zou vleijen. VREEDE wierp de beschuldiging van kwade bedoelingen verre van zich af en betoogde, dat alleen naauwere aaneensluiting het Volk redden kon.

De beraadslagingen over de requesten duurden met korte tusschenpoozen van 21 December 1797 tot 10 Januarij 1798, toen besloten werd aan de commissie voor de staatsregeling te verzoeken voorloopig opening te doen, hoe verre zij met haren arbeid gevorderd was. Hieraan werd op Maandag 15 Januarij voldaan. OCKERSE trad als woordvoerder op.

Hij deelde de hoofdbeginselen van het ontwerp mede, als in overeenstemming met de beginselen van eenheid en ondeelbaarheid, en eindigde zijn warm gestelde toespraak met een oratorische wending, die als een eed van getrouwheid aan het Vaderland kon worden aangemerkt. Nadat hij geëindigd had, stond HUGO GEVERS op en stelde voor, dat al de leden dien eed zouden herhalen; allen rezen toen van hunne zitplaatsen op; maar de algemeene eed van getrouwheid aan het Vaderland bragt de partijen niet tot elkander.

Inmiddels was de ordelievende Fransche gezant NOËLL door den listigen DE LA CROIX vervangen, die den 5en Januarij te 's Gravenhage aankwam, en, door zijnen handlanger DUCANGE geholpen, zich in betrekking stelde met de meest invloedrijke leden der democratische unitarissen: BLAAUW, MIDDERIGH, VAN LANGEN, VAN LEEUWEN en anderen; PIETER VREEDE was afwezig.

De beraamde aanslag om zich van een deel der vergadering te ontslaan, bleef niet lang geheim, noch aan de foederalisten, noch aan de moderaten. Het voorstel C. L. VAN BEYMA, den 19en Januarij gedaan, om op Zondag den 21en buitengewoon te zamen te komen en alsdan, op den vijfden jaardag, dat het hoofd van LODEWIJK CAPET tegelijk met de dwingelandij viel, plegtig te zweren haat aan het stadhouderschap en alle overheersching, schijnt toch als een laatste, uiterste poging, om door een beroep op de republikeinsche beginselen den coup d'état te voorkomen, beschouwd te moeten worden. VAN HOOFF, toen nog president, stelde voor eenvoudig te zweren haat aan alle overheersching; waarop HAHN bemerkte, dat het hem in het geheel niet verwonderde, dat VAN BEYMA tot zijn voorstel op heden was gekomen, en dat de voorzitter het zoo algemeen mogelijk wenschte te maken: "Ik vermoed" zeide hij "dat die beide "burgers, zoowel als ik, berigten zullen hebben ingewonnen van eene gewelddadige onderneming, die sommigen onverlaten bezig zouden zijn te smeden tegen de vergadering,

"die het vrije Volk van Nederland vertegenwoordigt." HAHN had zich niet bedrogen, en zijne vermoedens moesten nog versterkt worden, toen MIDDERIGH, een heftig unitaris, tot president voor de volgende veertien dagen werd gekozen, en deze hierdoor het opperbevel over het garnizoen in den Haag ontving.

Den 22en Januarij 1798 werden twee en twintig leden der vergadering, deels gematigde unitarissen, als VAN HOOFF, KANTELAAR, VAN HAMELSVELD, — deels foederalisten, als C. L. VAN BEYMA, DE MIST, VITRINGA, gevangen genomen, even als de commissie voor buitenlandsche zaken, waartoe HAHN, BICKER en HUGO GEVERS behoorden, unitarissen, die in de eerste vergadering met VREEDE hadden ingestemd, maar van geweldige maatregelen afkeerig waren. De eerste daad van de dus verkleinde vergadering was, van de overgebleven leden, die ter vergadering verschenen, den eed af te nemen van onveranderlijken afkeer van het stadhouderschap, de aristocratie, het foederalisme en de regeringloosheid. Het geschiedde onder algemeene acclamatie èn der vergadering èn van het publiek op de tribunes, gelijk onder eene dergelijke toejuiching het decreet werd genomen, waarbij het reglement werd vernietigd en de vergadering geconstitueerd als "Intermediair vertegenwoordigend bestuur van het eene en ondeelbare Bataafsche Volk", met vernietiging van alle provinciën; terwijl twee commissiën werden benoemd, de eene met VAN LANGEN aan het hoofd, om van dit decreet kennis te geven aan den Franschen minister, en de andere met TH. VAN LEEUWEN, als eerstbenoemde, om vijf personen voor te dragen voor het provisioneel uitvoerend bewind.

Deze laatste commissie voldeed daaraan, met dat gevolg, dat in de twee volgende dagen de vijf leden benoemd waren. PIETER VREEDE, ofschoon hij de laatste dagen vóór den 22en Januarij uit 's Gravenhage afwezig was en niet tot den militairen maatregel schijnt medegewerkt te hebben, was als hoofd der unitarissen duidelijk aangewezen. S. J. VAN

LANGEN, misschien op aandrijven van DUCANGE, de hoofdaanlegger van den aanslag, werd door den Franschen minister begunstigd. WIJBO FIJNJE, een patriot van 1787, had grooten naam en invloed bij de clubisten en burgervergaderingen, en werd daardoor aanbevelenswaardig; FOKKER, een Zeeuw, die een knap wiskundige was, en WILDRIK, een bekwaam en eerlijk fiscaal in het graafschap Zutphen, schijnen gekozen te zijn om de democratische unitarissen in genoemde provinciën te winnen.

De omwenteling van 22 Januarij 1798 deed het beginsel van geheele eenheid in de Republiek zegevieren, door al de magt te geven aan de partij, die dat beginsel was toegedaan. Met zijne gewone helderheid heeft PIETER VREEDE de strekking van de gebeurtenis in het licht gesteld. Zijne redevoering bij de aanvaarding van het uitvoerend bewind, is eene verdediging van eene sterke partijregering om tot de vrijheid te komen. Hij ontveinsde het zich niet, dat aan de vergadering en het uitvoerend bewind eene zeer groote magt was toevertrouwd en dat van die magt met energie gebruik zou gemaakt worden om de omwenteling te voltooijen. Het onstuimig doordrijven van het decreet, waarbij het reglement vernietigd werd, deed reeds den volgenden dag 29 leden van de vergadering, waarvan de meeste aanvankelijk waren toegetreden, bedanken voor hun verder lidmaatschap. Toen hunne brieven inkwamen verklaarde VREEDE, dat het geene echte patriotten waren, die zich terugtrokken. BOSCH ging nog verder en stelde voor, dat maatregelen genomen zouden worden om alle tegenkanting te voorkomen. Eenmaal zich steunende op de heftige patriotten, moest men hen tevreden stellen; remotiën van gematigden konden niet uitblijven. Ambtsontzettingen, ten einde eene partijregering te schragen, reeds uit zich zelve hatelijk, werden dit nog meer door de agenten, die daartoe gebezigd werden.

Bij al de harde maatregelen, die het Provisioneel uitvoerend bewind van 22 Januarij 1798 nam, mag men echter

niet vergeten, dat dit bewind in zeer vele opzigten aan zijne roeping getrouw was. Men koos den belangloozen en kundigen GOGEL tot het bestuur der geldmiddelen. De secretaris van GOGEL was DE BORDES, die in later jaren als procureur-generaal de algemeene achting verworven heeft. Na CUPERUS vergeefs aangezocht te hebben, benoemde men den kundigen TADAMA tot agent van justitie: den smaakvollen VAN KOOTEN koos men tot agent voor de nationale opvoeding; DASSEVAEL werd secretaris van het algemeen bestuur. Zoo al voor enkele betrekkingen de keuzen minder gelukkig zijn geweest, in het algemeen levert de geschiedenis het bewijs, dat het Provisioneel uitvoerend bewind kunde in hooge ambtenaren op prijs stelde. De edele en voortreffelijke OCKERSE, al heeft hij ook erkend dat het bestuur fouten heeft gepleegd, is het tot het einde toe getrouw geweest.

Om het uitvoerend bewind van 22 Januarij naar billijkheid te beoordeelen, moet men zich geheel verplaatsen in die dagen, toen door de meesten de terugkeer tot het stadhouderschap en eene overwinning door de Engelschen als de twee groote rampen werden beschouwd, waartegen het Vaderland moest verdedigd worden. Door meerdere energie dan het vroegere gouvernement kon aan den dag leggen, is het Provisioneel bewind er in geslaagd de geldheffing door te zetten en de voltooijing der staatsregeling binnen weinige weken tot stand te brengen.

In de proclamatie aan het Volk werd de ondersteuning van het Fransche gouvernement erkend. "Het was voor de "Fransche republiek bewaard," zoo las men daarin, "u door "de ondersteuning aan uwe waarachtige vrienden andermaal "te verlossen en te redden uit den maalstroom, waarin men "u gestort had, om u gemakkelijk te kunnen overheer"schen", en met groote blijdschap werd de betuiging van den Franschen minister van buitenlandsche zaken TALLEYRAND ontvangen, waarin hij zijne vreugde uitdrukte over de gelukkige zegepraal van den nationalen wil op de

kluisters van gewoonte en eigenbelang. Zoozeer had de begoocheling der gewaande vrijheid het gevoel der ware vrijheid verdrongen, dat men niet meer het vernederende van dergelijke verklaringen gevoelde.

De eerste dagen van de gedemocratiseerde vergadering gingen voorbij onder het ontvangen van menigvuldige adressen, die een bewijs leveren, dat de vleijers van de democratie weinig verschillen van die der monarchie, daar zij beiden slechts oogen hebben voor het bovendrijvend gezag van den dag. Terwijl nog weinige dagen geleden de tegenstand tegen de geldheffing zeer groot was geweest, vond men thans geene tegenkanting hoegenaamd. De troepen hadden dan ook bevel ontvangen alle verzet krachtig te onderdrukken.

Reeds in de eerste dagen na 22 Januarij was een reeks van bepalingen als grondbeginselen voor de staatsregeling vastgesteld, onder algemeene toejuiching en aanhoudend geroep op de tribunes en in de vergadering: "Lang leve de "een en ondeelbare Bataafsche Republiek!" Na deze voorloopige aanneming van grondbeginselen, kon in Februarij het nieuwe ontwerp weder, met eene redevoering van OCKERSE, ingediend worden, en hét werd den 17en Maart bijna zonder discussie aangenomen, nadat daarin door de commissie eenige weinige veranderingen waren gebragt op de ingediende bedenkingen der leden. Aan twee wenschen had men gemeend niet te kunnen toegeven: van eene nadere bepaling van de verantwoordelijkheid van het uitvoerend bewind, — en van maatregelen tot bezuiniging in het staatsbestuur.

De hoofdinhoud van de staatsregeling was: dat de oppermagt zou zijn bij het vertegenwoordigend ligchaam, waaraan de uitvoerende magt in alles verantwoordelijk zou wezen. Het vertegenwoordigend ligchaam zou in twee Kamers gesplitst worden, bij keuze jaarlijks in eene algemeene vergadering. De Eerste Kamer zou bestaan uit 64, — de Tweede uit 30 leden. Voor de wetsvoordragten waren onderscheidene lezingen voorgeschreven, die echter achterwege konden blij-

ven bij eene verklaring van "onverwijlde noodzakelijkheid." Geen decreet was verbindende zonder dat het, in de Eerste Kamer voorgesteld en overwogen, door de Tweede was aangenomen. De uitvoerende magt was opgedragen aan vijf personen, die het regt van aanstelling hadden van acht agenten. Het grondgebied was verdeeld in departementen met nieuwe namen, voorts in ringen en grondvergaderingen. De departementale besturen waren geheel ondergeschikt aan het uitvoerend bewind. Er zou een algemeen bestuur der geldmiddelen, eene algemeene wetgeving en eene algemeene regterlijke organisatie zijn; voorts werd de Kerk afgescheiden van den Staat, terwijl als middel van overgang de leeraars en dienaars der Hervormde Kerk nog drie jaren hun tractement zouden behouden. In het ontwerp waren voorts onderscheidene bepalingen uit de vroegere ontwerpen behouden, en wel zoodanige, welke VREEDE vroeger als gronden tegen het eerste ontwerp had doen gelden. Ook hier zag men, hoe dikwijls het standpunt van beschouwing verandert, wanneer de oppositie regerende partij is geworden.

Nadat het ontwerp in de Nationale vergadering was aangenomen, was op 17 Maart, op aandrang van den Franschen gezant, het voorstel gedaan dat, tot verzekering van de publieke rust, het Provisioneel uitvoerend bewind zou aanblijven. Ook dit voorstel werd, met handgeklap en toejuiching op de tribunes en in de vergadering vastgesteld.

De aanneming van deze staatsregeling door het Volk, geschiedde op den 23[en] April. Het grootste getal stemgeregtigden bleef weder te huis: 165,520 stemgeregtigden kwamen op; van dezen keurden 153,913 het ontwerp goed, terwijl 11,597 het verwierpen. En het kon ook wel niet anders: het leger en de marine stemden, bijna op commando, met weinig uitzondering, vóór. Men had alle andersdenkenden van het stemregt geweerd, en daarenboven verlangden alle patriotten, dat de staatsregeling tot stand kwam, om eindelijk aan de onzekerheid een einde te maken.

Intusschen begeerde de Fransche gezant DE LA CROIX, dat niet alleen de leden van het Provisioneel uitvoerend bewind, maar ook de geheele vergadering zou aanblijven. Onderscheidene adressen werden tot dat einde aan de vergadering ingediend, met dat gevolg, dat op het rapport van den repraesentant BOSCH met algemeene stemmen den 4en Mei besloten werd, dat de Nationale vergadering zich zou veranderen in het Vertegenwoordigend ligchaam door de staatsregeling voorgeschreven, welk besluit met de grootste en levendigste toejuichingen op de tribunes werd begroet.

Geheel anders was echter de indruk van dit besluit buiten de vergadering. Reeds had het besluit van 17 Maart afkeuring gevonden, — de remotiën, die in onderscheidene plaatsen hoogst achtenswaardige patriotten hadden getroffen, — de begunstiging van onkundige personen, die geene andere aanbeveling hadden dan de heftigheid hunner patriotsche gevoelens, — de herstelling van het corps vrijwillige artilleristen te Amsterdam, wier gewelddadigheden in 1796 zoo scherp waren afgekeurd en wier bestraffing zoozeer toegejuicht was door de gematigden, — de knoeijerijen der democraten, onder leiding en bescherming van DUCANGE, die, in 1787 met de Bataafsche patriotten uitgeweken, met hen in voortdurende betrekking had gestaan en thans een man van invloed was, — hadden reeds algemeene ontevredenheid verwekt, en het besluit van 4 Mei strekte slechts om aan die ontevredenheid eene meer algemeene openbaring te geven. DAENDELS was daarvan de tolk op een middagmaal bij den Franschen ambassadeur, waar hij verklaarde, dat het Volk zeer ontevreden was, en dat DUCANGE daarvan de oorzaak was; dat deze aan de vergadering het decreet van 4 Mei had doen nemen. De Fransche minister DE LA CROIX nam zijn secretaris, als in zijne dienst gehandeld hebbende, in bescherming, gelijk dan ook later duidelijk is gebleken, dat de decreten van 17 Maart en 4 Mei op begeerte van het Fransche gouvernement genomen zijn. DE LA CROIX deelde

het gesprek van DAENDELS aan het uitvoerend bewind mede, met dat gevolg, dat de generaal, ter verantwoording geroepen, des nachts naar Parijs vlugtte om aldaar den toestand mede te deelen en instructiën te vragen, of hij eene nieuwe omwenteling mogt tot stand brengen Het antwoord luidde: *Faites, mais si vous succombez, nous vous désavouerons.*

Enkele agenten van het uitvoerend bewind hadden reeds in April het genoemd bewind aandachtig gemaakt op de verkeerde staatkunde, die het volgde; — met voorkennis van GOGEL was DAENDELS naar Parijs vertrokken. Bij zijne terugkomst te 's Gravenhage, den 10en Junij, werd hem, niettegenstaande de aanklagte van het uitvoerend bewind, door de vijf agenten, PIJMAN, SPOORS, GOGEL, TADAMA en LA PIERRE, — de drie overige schijnen geweigerd te hebben, — en onderscheidene burgers een prachtigen maaltijd aangeboden in *de Doelen*, terwijl een verlicht chassinet, met de woorden *"voor de constitutie"* genoegzaam aanwees, dat men aan dien maaltijd een staatkundig doel verbond. Na het einde van het feest, ter eere van den Bataafschen Generaal aangerigt, werd een verzoekschrift aan het wetgevend ligchaam ter teekening aangeboden, waarbij men aandrong op de intrekking van de decreten van 17 Maart en 4 Mei. Het uitvoerend bewind, of liever het driemanschap daarvan, VREEDE, VAN LANGEN en WYBO FIJNJE, in plaats van eene verzoenende staatkunde te volgen en een voorstel tot intrekking dier decreten te doen, — of krachtige maatregelen tegen DAENDELS te nemen, deed de beide commissarissen, benoemd om het adres algemeen ter teekening aan te bieden, in hechtenis nemen. Dit verhaastte slechts de ontknooping. DAENDELS, door den Franschen Generaal JOUBERT ondersteund, maakte zich den 12en Junij meester van drie leden van het uitvoerend bewind, terwijl VREEDE en FIJNJE ontvlugtten, en van eenige lieden van het vertegenwoordigend ligchaam. De genoemde vijf agenten van het uitvoerend bewind maakten bij eene proclamatie

het door hen verrigte aan het Volk bekend en deden haar den 13en volgen door de aanstelling van een Intermediair wetgevend ligchaam, waartoe geroepen werden, niet alleen vele leden van de ontbonden vergadering, maar ook de leden, die geweigerd hadden den 25en Jan. de verklaring af te leggen, en de twee leden van het uitvoerend bewind WILDRIK en FOKKER, die zich tegen de besluiten van 17 Maart en 4 Mei hadden verklaard.

Bij publicatie van den 25en Junij werden de grondvergaderingen opgeroepen om den 10en Julij een nieuw vertegenwoordigend ligchaam te kiezen. Het nieuwe vertegenwoordigend ligchaam kwam den 31en Julij te zamen en werd door VAN DE KASTEELE met een aanspraak geopend. Er werd verkondigd: "de revolutie is geëindigd."

Weldra bleek het dat de gemoederen nog niet tot rust waren gekomen. Kort na de opening van het thans constitutioneel zamengesteld vertegenwoordigend ligchaam, kwamen er onderscheidene petitiën in, waarin werd aangedrongen op eene vervolging der vijf agenten. De beraadslagingen waren zeer onstuimig. De maatregelen, op 12 Junij genomen, werden door de hevige unitarissen krachtig bestreden, maar aan de andere zijde ook door M. C. VAN HALL, VAN LEYDEN, VAN DE KASTEELE en VITRINGA zegevierend verdedigd. Men besloot in de zaak te berusten. Opmerkelijk was het echter, dat bij de keuze van leden voor het uitvoerend bewind, slechts enkele stemmen op GOGEL en PIJMAN werden uitgebragt. Tot nieuwe leden van het uitvoerend bewind werden gekozen E. W. VAN HASSELT, A. W. HOETH, M. HETTEMA, T. R. E. VAN HAARSOLTE en T. ERMERINS. Blijkbaar had men mannen gekozen, die, vrij van vroegeren partijstrijd, de meeste waarborgen opleverden van gematigdheid. In plaats van HETTEMA, aan wien het verzochte ontslag verleend werd, op grond dat hij de laatste twintig jaren niet in de Republiek gewoond had, werd VAN HOOFF tot lid van het bewind gekozen. PIETER VREEDE gaf eene

verantwoording van zijn gehouden gedrag in het licht. Men vond hoegenaamd geene gronden om hem te vervolgen; hij verliet echter het staatstooneel; slechts nog tweemaal trad hij op, als economisch schrijver: onder het Staatsbewind en onder WILLEM I, die hem over het fabriekwezen raadpleegde. De in vele opzigten merkwaardige man overleed 21 Sep. 1837. Ten opzigte van WIJBO FIJNJE werd insgelijks verklaard, dat er geene termen van vervolging aanwezig waren. Hij trad van zijne zeer aanzienlijke betrekking aan het hoofd van den Staat, waarop de omstandigheden hem gedurende eenige maanden geplaatst hadden, af, om, na een tijdlang vergeefs eene betrekking gezocht te hebben, als redacteur van de *Koninklijke courant*, onder LODEWIJK NAPOLEON, zijn leven te eindigen, gelijk hij als redacteur van de patriotsche *Zuid-Hollandsche courant* zijne openbare loopbaan begonnen was. VAN LANGEN werd beschuldigd eene aanzienlijke som uit 's Lands schatkist in zijn eigen beurs te hebben doen overgaan; hij zou crimineel vervolgd zijn geworden, ware er geene verandering gekomen in de Fransche ministers in den Haag.

De listige DE LA CROIX werd vervangen door den opregten en vredelievenden LOMBARD DE LANGRES, met de missie om de partijen der patriotten zoo veel mogelijk te verzoenen. Op zijn aandrang werd een algemeene amnestie voor alle staatkundige misdrijven verleend, ten gevolge waarvan zoowel VAN DE SPIEGEL en BENTINCK, als de in hechtenis genomen repraesentanten in vrijheid gesteld werden, terwijl ook VAN LANGEN onder de amnestie werd begrepen.

De omwenteling van 12 Junij was geenszins een triomf der foederalisten of der moderaten, ja, zelfs niet der gematigde unitarissen, die den 22en Januarij waren gevangen gezet. Het beginsel, hetwelk vóór 12 Junij had stand gegrepen, bleef na de omwenteling bestaan; het was alleen de gematigdheid, die op de politiek van onderdrukking zegevierde; het was de partij, die de omwenteling wilde sluiten,

die de zege behaalde op hen, die het revolutionaire tijdvak nog wilden verlengen; men wierp niet de staatsregeling, maar het willekeurig zich zelf aangesteld hebbend bestuur omver. Bijna eene geheele maand talmde men, voordat men de gevangenen van 22 Januarij los liet: zoo weinig was de 12de Junij eene tegenomwenteling van de voorgaande; en in de proclamatie, waarbij men het Volk opriep ter verkiezing der leden van het vertegenwoordigend ligchaam, werd aan de omwentelingen van 22 Januarij en 12 Junij gelijke hulde toegebragt, — aan de eene als de overwinning over de aristocratische factie en de foederalisten, aan de andere als die over de overheersching van eenige volksleiders.

Onder de willekeurige bepalingen van de staatsregeling van 1798 was ook deze, dat er nationale feesten zouden zijn, waarbij het overbodig geacht werd te onderzoeken of er wel stof voor nationale vreugde bestond. In 1800 werden dan ook, ter voldoening aan dat wetsvoorschrift, op 's Lands kosten nationale feesten gegeven, bij het tweejarig bestaan der staatsregeling en bij de herinnering, dat het een jaar geleden was, dat de Engelschen en Russen uit Noord-Holland waren teruggetrokken. De vrolijke toonen van de muziek mogten de leden van het wetgevend ligchaam op gegeven bevel verwelkomen en de voorzitter mogt een deftige officiële toespraak houden over het heilrijke en gezegende tijdstip: in wezentlijkheid ontbrak de vreugde en waren de nationale feestdagen niets dan ijdele vertooningen, die innige waarheid misten, even als de groote woorden van gelijkheid, vrijheid en broederschap, die nog op alle stukken gedrukt stonden, maar geene beteekenis meer bezaten, nu de illusiën verdwenen waren.

De oranjegezinden deden reeds van den aanvang der omwenteling pogingen tot eene restauratie; maar zij miskenden geheel en al den toestand van het Vaderland. Van eene geheele staatshervorming wilden zij niets weten. Het woord "Souverein", van den Prins gebruikt, boezemde

wantrouwen in. Van de landing van de Engelschen en Russen, in Augustus 1799, meenden zij eene restauratie te kunnen verwachten, waartoe ook een inval der oranjegezinden van de landzijde in Gelderland moest leiden. Deze gewelddadige pogingen hadden geen ander gevolg, dan dat de partijhaat fel werd aangewakkerd, die zoover ging, dat men de adelijke jonkvrouw VAN DORDT TOT HOLTHUYZEN, die te hartstogtelijk de partij der oranjegezinden had getrokken en de oranjevlag had laten waaijen, op vonnis van den krijgsraad liet ter dood brengen.

Te midden van den oorlog kwijnden handel en nijverheid. Eenigen tijd teerden de vermogenden op vroeger verworven schatten; maar de achteruitgang in fortuin, die ook zij ondergingen door herhaalde geldheffingen en vermindering van waarde hunner goederen, deed ook deze verteringen allengs afnemen. In bijna alle steden nam de welvaart zigtbaar af. De landbouw leed groote verliezen door de veepest. De inkomsten van de instellingen van liefdadigheid verminderden, terwijl door noodlijdenden telkens meer hulp werd ingeroepen; de armoede nam bijna overal toe, en te midden van den rampspoed beschuldigden de partijen onderling elkander de oorzaak er van geweest te zijn.

Bij het verkeerde dat de tijd openbaarde, bragt toch het revolutie-tijdvak tot eerste ontkieming zeer veel goeds: — eene algemeene zucht tot verbetering van den maatschappelijken toestand, — geestdrift voor regtvaardigheid en menschenheil, — eene algemeene erkenning van de waarde van den individuelen mensch, — geloof aan vooruitgang, — opregte zucht tot vermeerdering van kennis bij het volk en tot handhaving van algemeene orde en regelmaat, zonder aanzien van personen en localiteiten. Bij het eerste ontwaken der publieke meening en hare aanspraken om aan het staatsbestuur deel te nemen, heerschte veel oppervlakkigheid, veel waanwijsheid, tot het belagchelijke toe, en nog veel eigenbaat achter het mom van vaderlandsliefde, — er werd ruime stof

gegeven om te hekelen: maar toch traden uit de burgerklasse vele edele en bekwame mannen op het staatstooneel, die de aanmatigingen der patriciërs, alsof alleen zij regeren konden, te schande maakten.

Er is in de laatste vijftig jaren bijna niets goeds opgebouwd, dat zijne ontkieming niet gevonden heeft in het laatst der achttiende eeuw. Men sloeg voor het eerst de handen aan de verbetering van het onderwijs, — van de algemeene wetgeving, — van het finantiëel beheer en het belastingstelsel. — Al miskende men, bij overhaaste toepassing van algemeene beginselen hier en daar de regten, die uit het langdurig bestaan van vroegere toestanden voortkomen, en al vergat men in revolutionaire drift om te hervormen, dat vele volksregten: openbaarheid, algemeen kiesregt en vrijheid van de drukpers, de eerste misbruiken moeten afleggen alvorens rijpe vruchten te kunnen afwerpen, zoo is toch het revolutie-tijdvak het begin van een nieuwe orde van zaken geworden, waarin het beter is dan in vroegere tijden.

Werd in het revolutie-tijdvak het staatsbestuur in het moederland geheel veranderd, ook voor onze koloniën vervielen de eeuwen-oude octrooijen der West-Indische en Oost-Indische Compagnie, door de kracht des tijds, echter niet zonder revolutionaire schennis van de regten der aandeelhouders.

De eerste stemmen, dat de slavernij moest worden afgeschaft en dat op Java moesten worden ingevoerd: — *eigendom van land*, — *vrijheid van personen*, — *vrijheid van handel*, — *afschaffing van alle heerendiensten en personele verpligtingen en uitoefening van goed, onzijdig en kosteloos regt*, werden reeds vóór het einde der achttiende eeuw door DIRK VAN HOGENDORP uitgesproken, beginselen van vooruitgang, die tot heden nog zoo weinig verwezentlijkt zijn, omdat zij telkens werden teruggehouden, deels door te onbesuisde hervormingsdrift bij dezen, deels door gebrek aan edele beginselen bij anderen.

Een der sterkste, maar tevens meest edele, democraten, OCKERSE, heeft in eene redevoering, in Januarij 1801 in *Felix Meritis*, te Amsterdam, uitgesproken, het volgende gezegd:

"De groote omwentelingseeuw verdween, die gemaakt scheen, om "alles, godsdienst, zeden, wetten, gevoelens, kunsten en wetenschap- "pen, regeringsvormen, Staten — alles te veranderen. Wij overleef- "den dezen Hercules, die oneindig veel goeds en onberekenbaar veel "kwaads stichtte — wiens geknodste vuist het monster van driestheid en "vooroordeel velde, maar ook de weerlooze onschuld verpletterde — "en op wiens ruïnes het menschdom nog lang met verrukking en met "weedom zal blijven staren."

De gebeurtenissen volgen met onwederstaanbare kracht haren loop, gelijk zij door God geordend zijn. Naarmate de gezagsvormen verdwijnen, wordt de voortgang van het kwade niet minder openbaar dan de vooruitgang van het goede. Een tijd van geweldige crisis was, ook voor ons Vaderland, het einde der achttiende eeuw. De voltooijing van het goede is het werk, niet van jaren, maar van eeuwen.

HOOFDSTUK XIV.

Veranderingen in de publieke opinie bij den aanvang der negentiende eeuw. — Aanleidende oorzaken tot eene verandering in de staatsregeling. — Staatsregeling van 1801 na de hervatting van den oorlog. — Inwendige staatsgesteldheid der Republiek. — SCHIMMELPENNINCK wordt Raadpensionaris. — Staatsregeling van 1805. — Het bestuur van SCHIMMELPENNINCK. — Het Groot-besogne besluit, op aandrang van NAPOLEON, zijn broeder tot Koning te verzoeken. — Stemmen daartegen uit het volk. — De Bataafsche Republiek in een Koningrijk veranderd.

De openbare meening, zoolang zij nog geen vasten grond heeft in degelijke kennis en zuivere vaderlandsliefde, is afwisselend gelijk de mode. Na met oppervlakkige opgewondenheid de snelle verwezentlijking van goede ideën voorbarig verwacht te hebben, verviel men, nu het verwachte niet dadelijk verkregen was, tot moedeloosheid. De zuiverste beginselen, schreef men, waren onteerd, de heiligste regten miskend; in plaats van vrijheid had men geweld, in plaats van gelijkheid de overheersching der partijen, in plaats van broederschap overal zelfzucht gevonden. Men was afgemat en teleurgesteld door allerlei voortbrengselen van intrige, zotheid of drift. Terwijl in 1799 de revolutionaire wateren, zoo werd het ergens uitgedrukt, nog overal de aarde bedekten, zag men ze in 1801 overal verdwenen, zoodat het onwaarschijnlijk was, dat zij ooit zouden terugkomen. Vroeger was het tooneel veel meer met het staatsleven ver-

bonden dan tegenwoordig; gedurende de opgewekte geestdrift, die de omwenteling voorafging, had men de tooneelstukken met de edele gezegden en edele daden, — daarna trok het blijspel met dans en muziek, en het drama met zijne onverwachte ontknoopingen aan; — met het begin van deze eeuw kwam in de mode, gelijk men schreef, de pantomime ook voor staatslieden en wetgevende ligchamen.

De vermindering van het patriotisme openbaarde zich in vele verschijnselen, en terwijl de geestdrift voor het algemeene welzijn werd uitgedoofd, hingen vele staatslieden naar ouder gewoonte de huik naar den wind. In Frankrijk was geld en corruptie aan de orde van den dag, en bij ons was belanglooze vaderlandsliefde ook geen regel.

Strengere handhaving der orde werd een behoefte des tijds. In Frankrijk begon de reactionnaire beweging, die weldra bij ons gevolgd werd. Van de patriotten werd meer en meer met minachting, van de oranjegezinden met achting gesproken. Reeds voordat de staatsregeling door een andere in 1801 was vervangen, las men in een Hollandsch weekblad:

Ik juichte dan aan 't blijde strand,
Gansch Schev'ning juichte mede:
Wees welkom in uw Vaderland.
Met WILLEM komt de vrede.

De rigting, die zich in de publieke opinie begon te openbaren, was echter geene radicaal reactionnaire.

De groote beginselen der omwenteling: gelijkheid voor de wet, verbetering van de staatsinrigting naar redelijke gronden, erkenning dat alle regering voor het Volk was en dat het Volk regt had de volksstem uit te brengen, dringende noodzakelijkheid van algemeen onderwijs, bleven erkend.

En zoo was het ook met de godsdienstige kerkelijke beweging in de gemoederen. Men had met ruwe hand eensklaps den Staat van de Kerk gescheurd. De behoefte deed zich gevoelen, dat de Staat weder met de Kerk in betrekking kwam. In Frankrijk werd de eerste schrede gedaan.

Ook in ons Vaderland openbaarde zich die rigting. Maar zoo men gedeeltelijk terug wilde, omdat men op eenmaal te ver was gegaan, men was er zeer verre van af geheel terug te keeren. Al zouden de tractementen van de predikanten der Hervormde Kerk ook weder door den Staat betaald worden, de volkomene vrijheid van godsdienst bleef gehandhaafd. De gehechtheid aan de leerstellige godgeleerdheid der vaderen bleef slechts bij enkele aanzienlijken en bij de lagere volksklasse voortduren. Bij de groote middelklasse wekte wel de zeer ongodsdienstige rigting van enkele revolutionnairen, bij reactie, tot meerdere handhaving der Christelijke godsdienst en tot eene levendiger erkenning van de noodzakelijkheid der godsdienst voor het maatschappelijk leven op; maar onder den invloed van het Fransche rationalisme en het Duitsche kantianisme begon men, ook bij die verdediging, de mythische inkleeding in de Christelijke oorkonden te onderscheiden van de eeuwige waarheid, — en in rede en geweten een toetssteen te zoeken voor de erkenning der reine godsdienst en hare uitspraken met die der natuurkunde in overeenstemming te brengen. Men begon een Christendom boven geloofsverdeeldheid te erkennen, terwijl reeds in dat tijdvak stemmen werden gehoord, dat het Christendom was de hoogste ontwikkeling van het ware humanisme.

Bij de reactionnaire beweging, die bijna noodwendig volgen moest, nadat de toepassing der revolutionnaire beginselen mislukt scheen, voegde zich, na de droevige ondervinding van den fellen partijhaat, eene zucht naar verzoening zoowel in Frankrijk als bij ons.

Zoo in deze omstandigheden de algemeene oorzaken zijn gelegen, waaruit in Frankrijk het Consulaat en bij ons het Staatsbewind is voortgekomen, zoo blijft het toch voor eene meer naauwkeurige kennis der geschiedenis belangrijk, de bijzonderheden na te sporen, waardoor bij ons de omkeering in het staatsbestuur zich heeft gekenmerkt.

De poging der stadhouderlijke partij in 1799, om eene tegenomwenteling door geweld te beproeven, had slechts bij weinigen bijval gevonden. Zelfs schijnt H. VAN STRAALEN, vroeger fiscaal bij de marine, bij zijn bezoek aan den Erfprins in 1799 aan den Helder, in dien geest gesproken te hebben, zoodat zijne bemoeijing een gelijke strekking schijnt gehad te hebben als de gewigtige en gevaarvolle zending, door den agent van buitenlandsche zaken VAN DER GOES, opgedragen aan MOLLERUS, dien wij reeds als een cordaat staatsman leerden kennen door zijn bedanken voor de betrekking van secretaris bij het committé, dat den Raad van State verving. Het scheen van gewigt, de stadhoudersgezinden evenals het hof van Berlijn te overtuigen, dat de voortzetting van den oorlog voor de Republiek geene andere gevolgen kon hebben, dan hare geheele vernietiging. MOLLERUS nam die moeijelijke en gevaarvolle missie aan, onder voorwaarde, dat hij met goedvinden van den Erfprins zou handelen. Hij vertrok naar Lingen, alwaar hij VAN DE SPIEGEL sprak, daarna naar den Helder, en op de verzekering van den Erfprins, die het inzigt van MOLLERUS schijnt gedeeld te hebben, maar niets zonder zijnen vader wilde doen, naar Engeland. Mogt het doel dezer hagchelijke zending al vervallen zijn door den terugtogt der Engelschen en Russen, in het laatst van 1799, zij was toch een eerste toenadering van de oude stadhouderlijke partij, om de belangen des Lands zich aan te trekken en zich met gematigde patriotten te verzoenen.

Kort daarna, in 1801, hadden bijeenkomsten plaats van oud-regenten uit onderscheidene gewesten, ten huize van VAN DE WALL, oud-regent van Dordrecht, in zijne woning te 's Gravenhage, waarnaar die vergaderingen spottenderwijs genoemd werden: *de Staten van den Kneuterdijk*. MOLLERUS, die, volgens zijne tijdgenooten, uitmuntte door dien verzoenenden tact, om uiteenloopende meeningen tot een eenparig besluit te brengen, schijnt de vergadering gepresideerd te

hebben. Eenparig werd het besluit genomen dat, wanneer men te goeder trouw werd uitgenoodigd om tot het welzijn van het Vaderland mede behulpzaam te zijn, men zich dan niet behoorde te onttrekken. Anderen echter, en onder hen inzonderheid G. K. VAN HOGENDORP, bleven van gevoelen dat het Huis van Oranje moest hersteld worden aan het hoofd der regering.

De gematigde patriotten zagen over het algemeen deze toenadering met genoegen, niet alleen die patriotten, die vroeger tot de staatsgezinde partij behoord hadden, zooals VAN DE KASTEELE, VAN LEIDEN enz., maar ook mannen als LUBLINK *de Jonge* en APPELIUS, die, uit den burgerstand, in 1795 het eerst het staatstooneel betreden hadden. De sterke democraten, zooals GOGEL en VALCKENAAR, vreesden dat de vruchten van de eenheid en ondeelbaarheid der Republiek, zoo pas tot stand gebragt, weder zouden verloren gaan. Anderen, zooals VAN SWINDEN en ERMERINS, ofschoon tot verzoening met de oude oranjepartij genegen, meenden dat boven alles de wettelijke weg moest bewandeld worden en dat men het vijfjarig tijdvak, voor de herziening in de staatsregeling voorgeschreven, moest afwachten.

Ofschoon de sterk democratisch gezinde partij bij den dag in invloed afnam, erlangde zij echter door meerdere bedrijvigheid en door het wegblijven der gematigden in de grondvergaderingen, de meerderheid der kiezers; daartoe werkte niet weinig mede, dat onderscheidene bekwame personen, die betrekkingen bekleedden, welke hen beletten voortdurend in 's Gravenhage te zijn, bedankten, terwijl daarentegen de betrekking van lid van het vertegenwoordigend ligchaam, waaraan een inkomen van *f* 4000 was verbonden, zeer gezocht werd door hen, die zonder middel van bestaan waren, hetgeen dan ook teweeg bragt, dat het behoud van dit tractement sommigen deed ijveren tegen eene verandering van de staatsregeling, met een hartstogt, waarin het eigenbelang zich duidelijk uitsprak.

Bij de omkeering in de publieke opinie bij velen voegde zich de gebrekkige werking van de staatsregeling van 1798. Daar het uitvoerend bewind uit vijf personen bestond, was de meerderheid wisselvallig: vóór den 12en Junij 1798 had men reeds een driemanschap onder de vijf directeurs gehad en later, in 1800, openbaarde zich weder een dergelijk verschijnsel. De staatsregeling had, om de vrijheid van het vertegenwoordigend ligchaam te beschermen, bepaald, dat noch de directeurs noch de agenten persoonlijk toegang tot de vergadering zouden hebben, en dat de mededeelingen schriftelijk zouden geschieden; dit gaf aanleiding tot aanhoudend misverstand tusschen het uitvoerend bewind en het vertegenwoordigend ligchaam. Zij die een zelfstandige uitvoerende magt noodzakelijk oordeelden, konden het niet goedkeuren, dat de opperste magt bij het vertegenwoordigend ligchaam berustte, vooral daar de verdeeling in twee Kamers, door jaarlijksche keuze in de vergadering zelve gevormd, gelijk dit door de staatsregeling was voorgeschreven, voor de beraadslaging reeds gebrekkig, nog meer belemmerend werkte door de onderscheidene vormen, waarvan het weinig doeltreffende bleek. Daarenboven was het vertegenwoordigend ligchaam, als hoogste magt, met onderscheidene werkzaamheden belast, die moeijelijk door eene vergadering kunnen worden waargenomen.

De niet geregelde finantiële verantwoordelijkheid gaf daarbij aanleiding tot een sterke botsing tusschen het uitvoerend bewind en het vertegenwoordigend ligchaam, die nog vermeerderd werd, toen het plan van GOGEL voor een algemeen belastingstelsel inkwam en APPELIUS, een der meest invloedrijke vertegenwoordigers, onderscheidene aanmerkingen daarop maakte, die door den agent GOGEL ongegrond werden beschouwd.

De gebreken der staatsregeling van 1798 werden door bijna niemand ontkend; maar over de middelen van herstel waren de gevoelens zeer verdeeld. De democratischgezinden wilden de herziening uitstellen. Eenigen zochten de gebre-

ken der staatsregeling in niet genoegzame eenheid en onafhankelijkheid in het algemeen bestuur, en begonnen alzoo uit het democratisch beginsel van eenheid en ondeelbaarheid der Republiek over te hellen tot eene eenhoofdige regering; anderen meenden, dat het voorname gebrek daarin gelegen was, dat men van dien vorm van regering was afgeweken, welke aan de natie eigen was, en naderden alzoo tot den ouden, aristocratischen, foederativen regeringsvorm der Republiek; weder anderen, zoo als SCHIMMELPENNINCK, waren voor eene Noord-Amerikaansche constitutie met een verkiesbaren president voor drie of vijf jaren.

Den 4en Maart 1801 kwam een uitvoerig schrijven van het uitvoerend bewind bij het vertegenwoordigend ligchaam in, waarin werd betoogd: dat een volk altijd de magt had zijne staatsregeling te herzien en voorgedragen den termijn van vijf jaren, voor de herziening in de staatsregeling voorgeschreven, te vervroegen en in de grondvergaderingen door stemgeregtigden te laten stemmen met ja of neen, of men die vervroegde herziening verlangde; terwijl bij eene toestemming een commissie zou kunnen benoemd worden om een ontwerp van staatsregeling op te stellen. Deze voordragt deed, niet zonder heftigen tegenstand, het besluit nemen, dat eene commissie benoemd werd om de zaak te onderzoeken. Het verslag, den 16en Maart uitgebragt, strekte om een ontwerp van staatsregeling dadelijk door de benoemde commissie te doen opstellen, ten einde men beter zou kunnen beoordeelen of eene nieuwe staatsregeling wenschelijk was. Inmiddels was door den oud-agent PIJMAN, die lid was geworden van den Raad voor de Amerikaansche bezittingen, door IRHOVEN VAN DAM, wiens patriotisme van 1794 met de betrekking van secretaris bij dien Raad was beloond, en door den Franschen generaal AUGEREAU, in ruwe omtrekken, eene nieuwe staatsregeling ontworpen, welke aan de commissie werd medegedeeld. Ten gevolge daarvan werd den 19en Mei eene geheel herziene

staatsregeling aan het vertegenwoordigend ligchaam onderworpen. Dit ontwerp had dit eigenaardige, dat er een *nationaal kiescollegie* voorgesteld werd, zamengesteld uit 16 personen, om onderscheidene keuzen te doen, deels voor de Eerste- (toen algemeene groote Kamer), en voor de Tweede-kamer (de Kamer van revisie), uit candidaten in de grond- en kiesvergaderingen gekozen, deels van de leden van het Staats-bewind, van den Raad van Finantiën, en van het Nationaal Geregtshof. Aan dit collegie zou tevens opgedragen worden uitspraak te doen tusschen het *Wetgevend ligchaam* en het *Staatsbewind*, welke in de plaats zouden komen van het *Vertegenwoordigend ligchaam* en van het *Uitvoerend Bewind*, welk laatste, in stede van uit vijf, uit zeven leden zou bestaan. IRHOVEN VAN DAM, die de opsteller van het ontwerp was geweest, had oorspronkelijk voorgesteld een president aan het hoofd der regering te plaatsen, maar was daarvan afgebragt bij de moeijelijkheid eener keuze. In de voorgestelde staatsregeling werden de benoemingen tot de hoogste ambten en andere attributen der hoogste magt aan de volksvergadering ontnomen, terwijl hare werkzaamheden beperkt werden tot de wetgeving, hetgeen ook te kennen werd gegeven door de verandering van den titel van *Vertegenwoordigend ligchaam* in dien van *Wetgevend ligchaam.* Door deze bepalingen zou de uitvoerende magt aan een regerings-collegie opgedragen, zeer in omvang toenemen, te meer daar de verantwoordelijkheid van de vier Secretarissen van Staat en de leden van het Staatsbewind tot misdaden was beperkt, terwijl de vervolging te dier zake voor het Nationaal Geregtshof geen plaats kon hebben zonder toestemming van het voornoemde Nationaal kies-collegie.

In dit zeer oligarchisch ontwerp kan men moeijelijk als steller den man ontdekken, die op het laatst van 1794 tot de ultra-democraten had behoord en de Franschen in het Land had geroepen. Velen echter zochten, bij eene aan-

staande omwenteling, door spoedige omkeering zich in de gunst van het nieuw te verwachten gouvernement te dringen, en IRHOVEN VAN DAM schijnt onder die personen behoord te hebben. Bij het ontwerp van staatsregeling was verder een rapport gevoegd, waarin werd voorgedragen, dat over het ontwerp der nieuwe staatsregeling niet alleen zouden stemmen de stemgeregtigden overeenkomstig de staatsregeling van 1798, die den eed moesten afleggen van onveranderlijken afkeer aan het foederalisme en de aristocratie, maar alle staatsburgers, en ten einde dit nu gemakkelijk te maken, stelde men toen voor het eerst voor, dat de burgers, die niet zouden hebben afgekeurd, zouden geacht worden toegestemd te hebben. Het geheel des Volks, en niet een gedeelte des Volks moest, zoo beweerde men, in de herziening der staatsregeling toestemmen, en men kon verzekerd zijn, dat de staatsregeling door het geheel des Volks was aangenomen, zoo de meerderheid van de vrijheid van tegenstemmen geen gebruik had gemaakt. Waarlijk geen wonder dat èn dit ontwerp èn de wijze om daarover te doen stemmen, bij de democratischgezinden krachtige bestrijding vond. "Wanneer de Fransche soldaten al gereed waren hem weg te brengen, — riep VERBEEK uit, na in het breede de uitbreiding van de uitvoerende magt van het Staatsbewind bestreden en de volksregering tegen de aristocratie verdedigd te hebben, — hij zou toch tegen het ontwerp stemmen. Hij was niet verachtelijk, die voor geweld bukte, maar wel hij, die gewillig zich in slavernij begaf. De wijze om over de staatsregeling te stemmen was niets anders dan haar aan de Natie op te dringen met behulp van hare vijanden, daar het juist dezen waren, die zich van de stemming onthielden."

Ook andere republikeinen verdedigden met warmte hunne beginselen, en hunne aanmerkingen op het ontwerp waren zóó gegrond, dat, zelfs na de aanbevelingen van het ontwerp door APPELIUS, VAN ROYEN, VAN FOREEST en

anderen, slechts 12 stemmen zich voor het rapport verklaarden. Ook het voorstel om den brief van het uitvoerend bewind in eenen toestemmenden geest te beantwoorden, werd met 33 tegen 29 stemmen verworpen in de zitting van den 11en Junij.

Zoo scheen door deze beraadslagingen in de Eerste-kamer van het vertegenwoordigend ligchaam voor goed uitgemaakt, dat er geene herziening zou plaats hebben vóór den tijd bij de staatsregeling bepaald; maar juist den dag vóór die gewigtige debatten had de vergadering met eene overgroote meerderheid van stemmen tot lid van het uitvoerend bewind, in plaats van HOETH, die moest aftreden, PIJMAN verkozen, van wien het toen nog niet bekend was, dat hij met IRHOVEN VAN DAM en AUGEREAU het ontwerp had opgesteld, en had men daardoor den man aan het bestuur gebragt, die meer dan iemand als handlanger van het Fransche bestuur heeft medegewerkt om de staatsregeling van 1798 door eene nieuwe te doen vervangen.

Eene andere omstandigheid bevorderde zeer een coup d'état. Bij de hernieuwing van het vertegenwoordigend ligchaam, in Junij van dat jaar, bedankten onderscheidene herbenoemde moderate leden, zooals VAN HALL, C. VAN LENNEP, LULOFS en anderen. De nieuw gekozen leden waren mannen van de democratische rigting. De moeijelijkheden namen bij den dag toe.

De directeurs VAN SWINDEN en ERMERINS hielden niet op, eene herziening der staatsregeling, vóór den gestelden termijn van vijf jaren, als ongeoorloofd te bestrijden. De drie andere leden, PIJMAN, BESIER en VAN HAARSOLTE, waren van een ander gevoelen. De Fransche regering, ofschoon toen nog, althans in schijn, zeer liberaal, de staatsveranderingen in de aan haar verbonden Staten vrijlatende en zelfs aandringende op algemeen stemregt, oefende sterke pressie op hen uit. In Frankrijk kon men niet dulden, dat zelfs de waarschijnlijkheid veld won van het herstel van het stad-

houderschap, hetgeen zoo ligt pogingen tot herstel van de Fransche koningskroon kon uitlokken. Met wantrouwen zag BONAPARTE op de grenzen van Frankrijk eene regering, welke nog een democratisch bestuur had. Het consulaire bewind in Frankrijk volgde den geest des tijds, door gedeeltelijk de nieuwere beginselen te huldigen en versleten vooroordeelen te onderdrukken, waardoor de liberalen gewonnen werden, terwijl men door eene gedeeltelijke herstelling van het oude de anti-revolutionnaire partij bevredigde. Naar dit beginsel moest ook de Bataafsche Republiek hervormd worden. Voortgedreven door dezen buitenlandschen invloed, besloot de meerderheid van het uitvoerend bewind het vroegere ontwerp, eenigzins gewijzigd, nogmaals aan het vertegenwoordigend ligchaam mede te deelen, vergezeld van eene proclamatie, waarbij het Volk werd opgeroepen om over het ontwerp te stemmen. Het vertegenwoordigend ligchaam (Eerste-kamer) schorste, met 27 tegen 25 stemmen, de afkondiging van die proclamatie. De meerderheid in het uitvoerend bewind volhardde echter, en thans werd weder geweld gebruikt.

Had een DE LA CROIX de omwenteling van 22 Januarij 1798 tot stand gebragt, JOUBERT die van 12 Junij 1798 bewerkt, AUGEREAU deed thans het Hollandsch directoire vallen. Den 18en September 1801 werden de deuren van het gebouw van het vertegenwoordigend ligchaam verzegeld en de toegang met militairen afgezet, nadat de leden van het uitvoerend bewind VAN SWINDEN en ERMERINS geweigerd hadden tot deze onwettige handelingen mede te werken, en nadat laatstgenoemde met VAN HAARSOLTE over het voeren van den presidentalen hamer was handgemeen geweest.

Bij eene proclamatie van denzelfden dag stelde het Uitvoerend bewind de schorsing van de proclamatie, waarbij alle burgers werden opgeroepen te stemmen, voor als eene poging om de stem der Natie te smoren, terwijl men sterk aandrong op de aanneming, met dat gevolg, dat van de

416,419 personen, die in de stemregisters waren opgeschreven, 52,219 zich tegen de herziene staatsregeling verklaarden. Dat er slechts 16,771 voor stemden werd toen niet openbaar gemaakt, daar men dit onnoodig achtte, bij den vooraf aangenomen maatstaf, dat de zwijgenden als toestemmenden beschouwd zouden worden.

Overeenkomstig de overgangsbepalingen was bepaald, dat voor de eerste maal zeven leden van het Staatsbewind door het uitvoerend bewind en de vijf anderen door de eerstbenoemden zouden worden verkozen. Door deze bepaling benoemden eenigen over en weder elkander. De drie leden van het uitvoerend bewind, PIJMAN, BESIER en VAN HAARSOLTE, hadden tot zeven leden van het Staatsbewind aangenomen leden van het vertegenwoordigend ligchaam en een der agenten, SPOORS, en dezen hadden weder de drie genoemde directeurs verkozen. Tot leden in het wetgevend ligchaam, waarvan de eerste benoeming aan het Staatsbewind was opgedragen, werden een groot getal leden benoemd, die voor de inconstitutionele proclamatie gestemd hadden, met uitsluiting van allen, die zich tegen dien maatregel verklaard hadden, zoodat de republikeinsche partij geheel werd uitgesloten en er eene oligarchie door wederzijds bewezen diensten tot stand kwam, waarvan de geschiedenis misschien geene wedergade oplevert.

Bij de nieuwe staatsregeling zouden de leden der wetgevende vergadering door kiezers in ringen verzameld en in de grondvergadering door gegoede burgers gekozen, benoemd worden, volgens eene wet, die later zou tot stand komen; zij is eerst in 1803 uitgevaardigd. Men stemde zonder ruggespraak met de provinciën. Het Staatsbewind had de hoogste magt, en de souvereiniteit der verschillende provinciën bleef afgeschaft; in deze bepalingen behield het beginsel der eenheid de overhand. In de terugkeering tot de oude verdeeling in provinciën, — in het voorschrift dat de leden van het Staatsbewind bij beurten door de departemen-

tale besturen zouden benoemd worden, — in de onafhankelijkheid der provinciale besturen, en in de bepalingen, dat de schulden niet op eenmaal ineen gesmolten zouden worden, dat sommige lasten provinciaal zouden worden geheven, dat de verschillende takken van algemeen bestuur aan Raden, uit drie tot zes personen bestaande, in plaats van aan agenten of ministers zouden worden opgedragen, zag men den invloed van het foederalismus. De zamenstelling der wetgevende vergadering was zoodanig, dat zij nimmer een behoorlijk tegenwigt tegen de uitvoerende magt kon geven; hierin volgde men de beginselen der consulaire constitutie. Voorts werd veel onbepaald gelaten, ten einde den algemeenen geest niet tegen de nieuwe staatsregeling in te nemen, en al dat onbepaalde gaf eene nieuwe speling aan de aanmatigingen der oligarchie, die zich op nieuw in de regering vestigde.

De staatsregeling van de Bataafsche Republiek verschilde in vele en gewigtige punten van de consulaire constitutie in Frankrijk: in gene heerschte het foederatief aristocratisch regeringsstelsel, in deze de geest van centralisatie. Maar hoe verschillend waren vóór de omwenteling de regeringsvormen in Frankrijk en in de Nederlanden geweest! In Frankrijk kleefden de anti-revolutionnairen de monarchale beginselen aan; bij ons waren de vrienden van het oude aanhangers van een foederatief aristocratisch regeringsstelsel. De revolutie te onderdrukken, door gematigde vrienden van het oude te gelijk met gematigde voorstanders van het nieuwe in het bestuur te vereenigen, was zoowel het staatkundige doel der consulaire constitutie in Frankrijk, als der staatsregeling van 1801 bij ons.

Zeer verschillend was de indruk, dien de nieuwe staatsregeling te weeg bragt. De landprovinciën, die tegen de ineensmelting der schulden het meest geijverd hadden, en de onafhankelijkheid der provinciale besturen in het administrative tegen de alles regelende centralisatie met zoo veel

kracht in de eerste nationale vergadering verdedigd hadden, vonden ruime stof, om zich over de nieuwe staatsregeling te verheugen, al werd die vreugde dan ook merkelijk getemperd door het vooruitzigt, dat het ontzettend jaarlijksch tekort haar eene vermeerdering van lasten zou baren, die zij thans niet meer als souvereine Staten zouden kunnen afweren.

Holland en Zeeland zagen het punt, waaraan zij zoo veel gehecht hadden, de ineensmelting der schulden, op de lange baan geschoven; doch de belofte dat de Fransche troepen onze gewesten zouden verlaten en de vooruitzigten op vrede, indien aan den omwentelingsgeest paal en perk werd gesteld, deed hun eene staatsregeling omhelzen, welke niet geheel met hunne belangen overeenkwam.

De voorstanders van eene volstrekte eenheid zagen hunne beginselen door het foederative stelsel, hetwelk in de staatsregeling de overhand had, omvergeworpen, en de standvastigsten van hen weigerden het nieuwe bestuur te ondersteunen.

De moderaten, die uit hunnen aard voor een uit verschillende beginselen zamengesteld regeringsstelsel waren, zagen wel met eenige bekommering de hernieuwing van provinciale twisten en aristocratische aanmatigingen te gemoet, doch hoopten van het Staatsbewind het beste, hetwelk in alle gevallen de revolutionnairen zou doen bukken.

De aristocratie meende eene eerste schrede te ontwaren tot eene terugkeering der stadhouderlijke regering, en velen van haar schaarden zich onder het nieuwe bewind. De standvastigsten bleven weigeren aan het nieuwe bewind, al ware het dan ook foederatief aristocratisch, eenig deel te nemen, zoolang de PRINS VAN ORANJE niet aan het hoofd stond. De Natie in het algemeen zag met volkomene onverschilligheid de omwenteling aan.

Het politiek systeem van het Staatsbewind was: zoo veel mogelijk te verzoenen, maar aan de andere zijde de woelingen der partijen streng te onderdrukken. De hoogleeraren

KLUIT, PESTEL, BOERS en J. LUZAC werden in hunne betrekkingen hersteld; de geleerde VAN WIJN werd tot archivaris aangesteld; de ex-directeur J. H. VAN SWINDEN, die zich zoo sterk tegen de nieuwe staatsregeling verklaard had, werd door het Staatsbewind benoemd in het departementaal bestuur van Holland; aan onderscheidene patriotten, die zonder bestaan waren, werden betrekkingen gegeven; maar aan de andere zijde werd het politiek geschrijf van den ex-repraesentant B. BOSCH tegengegaan, de drukpers aan banden gelegd en de onrust met kracht onderdrukt.

De herstelde rust deed, bij het wegsterven, voor een tijd, van het politieke twistgeschrijf, de letterkunde herleven op classisch, wijsgeerig, historisch, taalkundig en aesthetisch gebied. De kritiek werd onpartijdiger en meer wetenschappelijk. In het binnenlandsch bestuur stond het Staatsbewind in vele opzigten niet achter bij het Uitvoerend bewind. Voor den waterstaat droeg het met ijver zorg. Uit zeer onderscheidene rigtingen vereenigde het hoogst bekwame mannen, onder anderen D. VAN HOGENDORP en NEDERBURGH, bij besluit van 11 November 1802, tot eene commissie voor de Oost-Indische zaken, die den 31en Augustus 1803 een rapport uitbragt, waarvan de hooge belangrijkheid nog tegenwoordig erkend wordt. In goed gestelde reglementen gaf het eene organisatie aan de departementale besturen, die zoo wel voldeed, dat de reglementen met een zeer groote meerderheid in de onderscheidene departementen werden aangenomen, waardoor de staatsregeling eene nieuwe bekrachtiging erlangde. Eene algemeene amnestie werd afgekondigd. Uit zeer vele handelingen bleek het dat het Staatsbewind ernstig gezind was 's Lands welvaart te bevorderen.

Bij het Volk, hetgeen veel meer naar den werkelijken toestand dan naar de oorzaken oordeelt, werd het Staatsbewind zelfs voor eenige maanden populair, toen de Vrede van Amiens, den 25en Maart 1802 gesloten, vooruitzigt opende op welvaart en rust. De schadeloosstelling aan het Huis van

Nassau door Frankrijk te verleenen, de verklaring van den Prins van ORANJE aan militairen, die hem getrouw waren gebleven, dat zij onder het Staatsbewind weder dienst konden nemen, schenen de vrees voor eene nieuwe omwenteling te verwijderen, terwijl alles zich schikte om van den vrede gebruik te maken tot hernieuwing van handelsbetrekkingen. Hadden de handelaars in de laatste jaren, bij stilstand van zeevaart en nijverheid hunne kapitalen in effecten belegd, thans verkocht men de effecten weder, waardoor na den vrede eene daling ontstond, die zelfs de speculatiën van geldzuchtige diplomaten bedroog. Op alle scheepstimmerwerven heerschte leven. Er was een ongelooflijke werkzaamheid. De opeengestapelde schatten werden uit Java gehaald. In bijna elken tak van handel en industrie was herleving. Aandoenlijk is het in de geschriften en gedichten en aanspraken van dien tijd de blijde verwachtingen uitgedrukt te vinden, die men koesterde; maar dubbel aandoenlijk is het, eenige maanden later in de diplomatieke brieven van den minister VAN DER GOES en den gezant SCHIMMELPENNINCK den klimmenden angst gade te slaan, dat de oorlog op nieuw zou uitbreken en dat Nederland er op nieuw in zou deelen.

Naauwelijks was een jaar verloopen, of de oorlog ontbrandde op nieuw. Frankrijk eischte geld en troepen, en nu bleek het duidelijk dat het Staatsbewind, bij een verzoenenden geest, alle veerkracht en energie miste om bij buitengewone omstandigheden voor den Staat te zorgen. Terwijl door den vrede te Amiens het vroegere alliantie-tractaat met Frankrijk was vervallen, werd, toen SCHIMMELPENNINCK zich te Londen bevond, een zeer drukkend nieuw alliantie-tractaat met Frankrijk gesloten. Ons Vaderland werd meer en meer in het militaire als een aan Frankrijk onderworpen land behandeld, en het Staatsbewind liet met laffe toegeeflijkheid die bij den dag klimmende willekeur toe. Op eene klagte uit Zeeland, aan het Staatsbewind gerigt, over de re-

quisitiën van den Franschen generaal MONET, antwoordde het zwakke bewind, dat men "de requisitiën met alle prudentie "en beleid maar moest trachten te matigen, zoo niet ont-"wijken." Toen het gemeentebestuur van Vlissingen den 12en April 1803 de sleutels van de stad aan den Franschen Consul aanbood en KEMPER, van verontwaardiging gloeijende, in een gedrukt gedicht op de bestraffing van dit feit aandrong, deed het Staatsbewind niets: het was inderdaad in zwakheid voorgegaan. Nog willekeuriger dan de generaal in Zeeland, gedroeg de generaal MARMONT zich in Holland en Utrecht. Hij hield er huis volkomen als in een overwonnen land.

SCHIMMELPENNINCK, als gezant naar Parijs teruggekeerd, wekte het Staatsbewind op, eene memorie aan de Fransche regering in te dienen, ten einde matiging in de eischen te verwerven, en hij zond zelfs het concept van zoodanige voordragt over; het Staatsbewind was te angstig om er aan te voldoen. In gemelde concept-memorie komt onder anderen voor: dat de schuld, die in de Vereenigde Nederlanden in 1795 te zamen bedroeg 787 millioen, sedert dien tijd met 339 millioen was vermeerderd, terwijl de ingezetenen nog verarmd waren door de buitengewone belastingen en door stilstand in handel en nijverheid.

Bij de finantiële moeijelijkheden en de klimmende ontevredenheid over het zwakke bestuur, ontstonden allerlei botsingen tusschen het Staatsbewind, het Syndicaat en den Raad van marine. De leden van het Staatsbewind, voor een gedeelte uit bejaarde mannen bestaande, kwamen dikwijls niet voltallig ter vergadering. Van de vier meest cordate leden, BESIER, SPOORS, GOCKINGA en BIJLEVELD, die zich tegen de bevelen van MARMONT verzet hadden, werd door het Fransche bestuur de afzetting gevorderd. In waarheid was het met onze onafhankelijkheid gedaan. Frankrijk was een groot militair kamp geworden en Nederland werd als een avant-poste beschouwd. Wel was het jaar 1804 kommervol.

NAPOLEON, tot Keizer verkozen, was weldra bedacht, de regering onzer Republiek in een eenhoofdig bestuur te veranderen. Men heeft geschreven dat SCHIMMELPENNINCK, door de bedreiging des Keizers, dat hij, bij weigering, Holland bij Frankrijk zou inlijven, gedwongen zou zijn geweest, dat bestuur te aanvaarden. Zoo deze persoonlijke dwang tot de aanvaarding eener zoo aanzienlijke betrekking minder bewezen is — en het schijnt, dat NAPOLEON voor het oogenblik niets anders bedoelde, dan een krachtiger en meer populair bestuur in Holland te verkrijgen, waardoor de oorlogsbijdragen beter zouden kunnen opgebragt worden, — zoo is het toch volkomen zeker, dat de wil van den Franschen Keizer ons de nieuwe ommekeer in 1805 heeft opgedrongen.

De nieuwe staatsregeling behield de oude provinciale verdeeling. Het wetgevend ligchaam bestond uit negentien leden, voor den tijd van drie jaren verkozen door de departementale besturen; het overwoog geene voorstellen, dan die door den Raadpensionaris werden voorgedragen; bepaaldelijk was aan hetzelve het raadplegen over de algemeene begrooting der staatsbehoeften en het belastingstelsel toegekend. De Raadpensionaris werd door het wetgevend ligchaam, voor den tijd van vijf jaren, gekozen; hij bezat de uitvoerende magt; hij benoemde eenen Staatsraad, bestaande uit niet minder dan vijf en niet meer dan negen leden en vijf secretarissen van Staat, alsmede alle buitenlandsche ministers, zee- en landofficieren, en alle verdere ambtenaren der generale regering. Hij had het opperbestuur der nationale geldmiddelen, ja zelfs zóó uitgestrekt, dat eene onbepaalde som op de begrooting zou worden gebragt, tot goedmaking der kosten, welke vereischt werden, om den post hem toevertrouwd, op eene waardige en betamelijke wijze te bekleeden, en waaromtrent de Raadpensionaris alleen had te verklaren, dat zij gestrekt had voor de de dienst en het belang van den Staat, en geenszins tot verrijking van hem of de zijnen. De departementale bestu-

ren, uit tien tot drie leden, naar de grootte der verschillende provinciën, bestaande en door kiezers gekozen, hadden de vrije administratie in hun gewest, en waren geheel onafhankelijk van het algemeen bestuur in hun dagelijksch beheer, maar ondergeschikt daaraan, zoodra hunne besluiten strijdig waren met de algemeene wetten en het algemeene belang van het Gemeenebest.

Op de onbepaalde magt van den Raadpensionaris, — op de zamenstelling van het wetgevend ligchaam, hetwelk een zwakke steun der volksvrijheid en een gebrekkig orgaan der volksbelangen was, — op het gemis van geregelde verantwoordelijkheid, — op de wijze van benoeming der provinciale ambtenaren, — en op andere punten, in de nieuwe staatsregeling voorkomende, zouden gegronde aanmerkingen te maken zijn, doch het hoofdbeginsel der moderaten, een krachtig en boven provincialen invloed verheven algemeen bestuur van de algemeene belangen der Republiek, gepaard met de meest mogelijke vrijheid in de gewestelijke en plaatselijke regeringen, — was in krachtige trekken er in uitgedrukt. Men had vele voordeelen der eenheid behouden, en al de nadeelen der centralisatie zoeken te voorkomen.

Zelden is eene staatsregeling met minder moeite tot stand gebragt dan die van 1805. Nadat het ontwerp, door SCHIMMELPENNINCK opgesteld, door NAPOLEON was goedgekeurd, werd het den 15en Maart aan het wetgevend ligchaam medegedeeld, dat zich den 22en Maart er mede vereenigde, terwijl bij de stemming in de grondvergaderingen slechts 136 stemmen er zich tegen verklaarden.

Algemeen was men het krachtelooze Staatsbewind moede, en men hoopte alles van een nieuw bestuur. Daarbij was RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK wel de meest geschikte persoon om nog eenig vertrouwen in te boezemen. Zijne aanspraak in Febr. 1795 te Amsterdam was langen tijd het programma der gematigde patriotten geweest. Zijne advie-

zen in de eerste Nationale vergadering waren zelfs door zijne tegenstanders geroemd, — zijn bedanken voor de tweede vergadering onder de gematigden zeer betreurd, — zijne verdiensten bij de vredesonderhandelingen te Amiens bovenmatig geprezen, — zijne pogingen om in 1803 den vrede te bewaren, teregt op prijs gesteld. Daarbij was hij een man van smaak en letteren, die door de geleerden geacht werd. Het ontbrak niet aan vele lofgedichten op hem, toen hij als Raadpensionaris optrad, waarbij echter niet onopgemerkt mag blijven, dat enkele dier gedichten ook de strekking hadden om, zoo mogelijk, den volksgeest weder op te wekken, de verdeelde gemoederen tot eendragt te stemmen en aan eene voortdurende inschikkelijkheid tegenover Frankrijk een einde te maken.

In het gedicht, dat KEMPER te dier gelegenheid liet drukken, luidt het aan zijne landgenooten:

. . . . . . waartoe te vreezen,
Dat ligt die Heilzon, thans verrezen,
In later tijd uw ramspoed zij?
Gij zelf kunt uwe vrijheid staven:
Geen dwinglandij vormde immer slaven;
Maar slaven schiepen dwinglandij.

Het goed vertrouwen op den Raadpensionaris was zoo groot, dat de schuldbrieven ten laste der Republiek, op de tijding van zijne verheffing, aanmerkelijk stegen.

De aanvang van het bestuur van den Raadpensionaris stak luisterrijk af bij dat zijner voorgangers. Had eigenbelang menigmalen het revolutionnaire bewind gekenmerkt, en familiezucht de aristocratische aanmatigingen van het Staatsbewind vergezeld, thans werd aan braafheid en verdiensten hulde toegebragt. De eerstbenoemde staatslieden onder SCHIMMELPENNINCK behoorden bijna allen tot de bekwaamste mannen van ons Vaderland. Waar kundigheden en goede trouw aanwezig waren, was hij doof voor vroegere staatkundige gevoelens. Onder de vijf Secretarissen van Staat, die hij aan-

stelde, behoorden GOGEL, PIJMAN en VAN ROYEN, weldra vervangen door VER HUELL, zoowel als VAN DER GOES en VAN STRAALEN; onder de leden van den Staatsraad VAN DE KASTEELE en APPELIUS, zoowel als SIX; onder de leden van het vertegenwoordigend ligchaam VAN HOOFF, zoowel als VAN LEYDEN, onder de leden der departementale besturen ERMERINS, zoowel als RÖELL en MOLLERUS, — mannen, die de omwenteling van 1795 zoo sterk waren toegedaan geweest, als de anderen haar hadden afgekeurd.

GRASVELD werd naar Batavia gezonden met belangrijke instructiën en hem, als Commissaris, toegevoegd de bekwame en eerlijke CORNELIS THEODORUS ELOUT; en al mogt ook hunne zending geen voortgang gehad hebben bij de spoedig daarop gevolgde staatsverandering, toch strekt zij om den geest van het bestuur van SCHIMMELPENNINCK te doen kennen. GOGEL, met wien de Raadpensionaris reeds vóór zijne benoeming in briefwisseling was geweest over den toestand des Vaderlands, nam op nieuw de moeijelijke taak op zich, om een algemeen belastingstelsel in te voeren. Door een goed bestuur hoopte men in de behoefte van de schatkist te voorzien, zonder middel van die verderfelijke gedwongen leeningen, waartoe de vroegere besturen waren overgegaan. In de staatsuitgaven was men zuinig, maar niet karig om het goede voor te staan; kunsten en wetenschappen genoten ondersteuning, nuttige instellingen bescherming. De nijverheid en den landbouw trachtte men te bevorderen door *de Huishoudelijke tak* der Hollandsche maatschappij en door de Maatschappij ter bevordering van den landbouw. In bijna elken tak van bestuur werden organieke bepalingen tot stand gebragt. — Reglementen werden vastgesteld voor de judicature over de middelen te water en te land, voor de departementale besturen, voor de gemeentebesturen, voor de maten en gewigten. Eene nieuwe wet voor de lagere scholen werd uitgevaardigd. Er werd een aanvang gemaakt met een algemeene superintendentie van

den waterstaat en een algemeen reglement vastgesteld omtrent het rivier- en waterregt. De eerste steen van de sluizen te Katwijk werd gelegd, enz.

Bij het vele goede, dat het bestuur van den Raadpensionaris kenmerkte, ontbrak het echter niet aan ontevredenheid. Velen meenden bij benoemingen voorbijgegaan te worden. "Het geslacht van de vrienden der zoogenaamde Erfambtenaren was," merkt een geschiedschrijver op, "nog niet uitgestorven." De invoering van het algemeen belastingstelsel van GOGEL ontmoette hevige tegenkanting, en het is twijfelachtig of het aan een nationale regering wel gelukt zou zijn geweest tot stand te brengen, hetgeen men uit vrees voor een vreemden Koning zich later liet opleggen; daarbij ondervond SCHIMMELPENNINCK tegenwerking van onderscheidene adelijken en patricische personen, die het niet konden verdragen, dat een eenvoudig burger boven hen in rang was verheven. Men schreef enkele benoemingen en een streven naar pracht toe aan verkeerden invloed. Enkele maatregelen werden ook door den Raadpensionaris genomen, die later bleken geheel verkeerd geweest te zijn. Eene gedeeltelijke herstelling der heerlijke regten, kort voor zijne aftreding, moet als eene zwakheid in zijn bestuur erkend worden.

Maar bovenal bleek ook het bestuur van den Raadpensionaris weinig meer dan het Staatsbewind, bestand te zijn tegen het oppermagtig Frankrijk. SCHIMMELPENNINCK had zijne betrekking aanvaard, alvorens de voorwaarden, dat Holland minder belast zou worden, waren vervuld; later bleek de Raadpensionaris buiten staat te zijn hierin verligting aan te brengen. Nog meer openbaarde zich dit gebrek van het bestuur in de onmagt tegen 's Keizers wil, om op nieuw de regering in Holland te veranderen. De zwakte van het gezigt van den Raadpensionaris, die weldra blindheid werd, en de toestand van Europa werden door den Keizer als aanleiding daartoe genomen. De brief van TALLEYRAND

van 6 Februarij 1806, waarin deze begeerte werd uitgedrukt, hield tevens in, dat de Raadpensionaris iemand naar Parijs zou zenden om zich met den Keizer te verstaan omtrent alle maatregelen, noodig ter instelling van eene monarchale regeringswijze in Holland, welk doel, ofschoon in zeer dubbelzinnige woorden uitgedrukt, duidelijk genoeg bleek, en dat die zending zou opgedragen worden aan den Admiraal VER HUELL. Dat juist deze genoemd werd, was natuurlijk. Op het verlangen van NAPOLEON om bij zich te hebben een Hollandsch zeeofficier, was VER HEULL een drietal jaren vroeger naar Parijs vertrokken; — hij was vervuld geworden met bewondering voor het genie van den Keizer, die van zijne zijde vriendschap voor den Hollandschen zeeman had opgevat. Aan het hoofd der Bataafsche flotille geplaatst had VER HUELL door moed en krijgsbeleid uitgeblonken. NAPOLEON had hem een zeer vleijenden eigenhandigen brief geschreven; hij had hem de orde van het legioen van eer "met een onbeschrijfelijke uitdrukking van goedheid en welwillendheid" in het oog van het geheele leger uitgereikt. De Bataafsche zeeofficier stelde deze uitstekende vriendschap van den Keizer, die voor zoo velen stroef en ongenaakbaar was, (kon het wel anders?) op hoogen prijs. Daarenboven had VER HUELL Prins LODEWIJK NAPOLEON op zijne reis in Holland vergezeld, en was thans de Minister van den Raadpensionaris, dien de Keizer persoonlijk kende.

SCHIMMELPENNINCK deelde den brief van TALLEYRAND aan zijne ministers mede. In plaats van te besluiten, dat de Bataafsche Republiek, welker onafhankelijkheid was gewaarborgd, voor hare eigene regering zou zorgen, werd, gelijk door den Raadpensionaris is geschreven, op eenparig advies, VER HUELL naar Parijs gezonden, die dan ook weldra vertrok met een breedvoerige instructie om nadere inlichtingen te vragen. Op den 1en Maart vernam de Nederlandsche Minister van TALLEYRAND, "dat de Keizer aan "de Bataafsche Natie een wezentlijke dienst meende te be-

"wijzen door Prins LODEWIJK aan het hoofd der regering "van Holland te plaatsen."

Men moge gelooven, dat het moeite gekost heeft aan den Nederlandschen zeeman deze vernederende voorstellen aan te hooren, aan de andere zijde was VER HUELL een te groot bewonderaar van het genie van NAPOLEON, om niet gemakkelijk door een TALLEYRAND overreed te worden, dat er voor het Vaderland slechts twee alternativen overbleven: eene vereeniging met Frankrijk — of het verzoek om een onafhankelijk rijk te mogen blijven, met een Franschen Prins als Koning aan het hoofd. Nadat VER HUELL met het berigt daarvan te 's Gravenhage was teruggekeerd, gaf SCHIMMELPENNINCK van het voorgevallene kennis aan zijn ministerraad, en het schijnt, dat in de vergaderingen van dien raad de secretaris van binnenlandsche zaken, H. VAN STRAALEN, heeft trachten te betoogen, dat er geene drangredenen bestonden om tot eene regeringsverandering te komen; terwijl in een dier vergaderingen ook de secretaris GOGEL de uitdrukking heeft gebezigd: dat zoo men CESARS wilde er ook BRUTUSSEN gevonden zouden worden; waarop VER HUELL antwoordde: dat wanneer er BRUTUSSEN mogten aanwezig zijn, er ook mannen van hart waren, om hun de wapenen te ontwringen.

Later deelde de Raadpensionaris het voorgevallene mede in eene geheime vergadering van den Staatsraad van 24 Maart. GOLDBERG, de democraat van 1795, die, gelijk men zich vroeger uitdrukte, met alle omwentelingen was meê gewenteld, betoogde, in eene breedvoerige nota, — van een bloot economisch en materiëel standpunt niet onbelangrijk, maar die, door volkomen gemis aan nationaal gevoel, niet zonder verontwaardiging kan gelezen worden, — dat eene dadelijke inlijving in Frankrijk de voorkeur verdiende; de andere leden waren allen er voor, om een verzoek te rigten aan NAPOLEON, dat zijn broeder LODEWIJK onze Koning zou worden. Geen enkel lid adviseerde om de vernederende onderhandelingen

geheel af te breken. Daar deze geheele zaak buiten de voorschriften der staatsregeling gelegen was en de Keizer reeds aan VER HUELL bij diens vertrek had gezegd, dat de zaak in eene vergadering van notabelen kon worden overwogen, besloot de Raadpensionaris, na dit advies van den staatsraad, dat zij zou worden gebragt voor een "Groot besogne", zamengesteld uit de secretarissen van staat, de leden van den staatsraad en die van het wetgevend ligchaam. SCHIMMELPENNINCK stelde in zulk eene vergadering, den 10en April, voor, dat het verlangen des Keizers, om zijn broeder LODEWIJK in eene erfelijke waardigheid aan het hoofd van den Staat te zien, op de meest betamelijke wijze moest worden gebragt ter kennisse van het Volk, en dat aan de stemgeregtigden de gelegenheid moest worden gegeven, met ja of neen zich daaromtrent te verklaren. Het voorstel was zeker het meest waardige besluit, dat kon genomen worden, nadat men den moed gemist had, de onderhandelingen reeds bij den aanvang af te wijzen; maar de politiek der vreesachtigheid had bij de meerderheid de overhand. Men vreesde voor den Keizer; men meende door voorkomendheid ten minste nog eenige gunstige bepalingen voor de burgerlijke vrijheid en voor de onafhankelijkheid van den Staat te kunnen verwerven; men besloot dat eene commissie naar Parijs zou gaan om met den Keizer te onderhandelen. De Raadpensionaris benoemde daartoe VER HUELL, GOGEL, VAN STYRUM en SIX, met toevoeging van den Bataafschen ambassadeur te Parijs, BRANDSEN.

Nadat in een volgend Groot besogne den 4en Mei de instructiën aan het gezantschap gegeven, waren medegedeeld, werd reeds in het Groot besogne van 28 Mei ter tafel gebragt eene missive van de commissie te Parijs, met een tractaat, den 24en Mei gesloten, en een ontwerp van constitutie. SCHIMMELPENNINCK stemde ook nu nog met de meerderheid der vergadering niet in, maar wilde, dat men zich op het Volk beroepen zou. Zonder toestemming des Volks rekende hij zich

volkomen onbevoegd tot ratificatie. FREDERIK VAN LEYDEN, die in de Nationale vergadering tot de patriotten had behoord, drong in het breede, op de gronden van voorzigtigheidspolitiek, aan, dat de ratificatie, die volgens het ontworpen tractaat binnen tien dagen moest geschieden, door het Groot besogne zou worden verleend. Enkelen weigerden zulks, op grond dat de zaak niet anders legaal kon worden behandeld, dan op voordragt van den Raadpensionaris in het wetgevend ligchaam. Zij wilden de verantwoordelijkheid op den Raadpensionaris schuiven, die van zijnen kant de verantwoordelijkheid deed rusten op de vergadering. VAN HENGST, VAN FOREEST en VAN BOETSELAER verklaarden uitdrukkelijk, dat alleen de stemgeregtigden over deze verandering van staatsregeling konden beslissen. SCHIMMELPENNINCK legde zijn ambt van Raadpensionaris neder en bedankte later voor de hem aangebodene betrekking van voorzitter van het wetgevend ligchaam.

Ofschoon al deze vergaderingen van het Groot besogne in het geheim waren gehouden, waren er toch geruchten omtrent eene nadere vereeniging met Frankrijk tot het publiek doorgedrongen. Over het algemeen mogen onverschilligheid en vrees geheerscht hebben, aan enkele krachtige stemmen tegen de dreigende overheersching ontbrak het niet.

Een echt republikeinsche vrouw, dochter van eenen beroemden Doopsgezinden leeraar en zuster van den schrijver van het bekende leerboek onzer jeugd: *Geschiedenis van Jozef*, die de omwenteling van 22 Januarij 1798 met warme geestdrift had toegejuicht, — de zonderlinge, maar toch in vele opzigten edele MARIA ALETTA HULSHOFF, gaf reeds in Maart uit: *Oproeping van het Bataafsche Volk om deszelfs denkwijze en wil openlijk aan den dag te leggen tegen de overheersching door eenen vreemdeling, waarmede het Vaderland bedreigd werd.*

C. VAN MARLE, die later door zijne anti-napoleontische gedichten zoo bekend is geworden, deed toen reeds zijne stem hooren:

"Laat vrij een Corsikaan het slaafsche Frankrijk boeijen,
"Dat Hollands Leeuw verbaasd een Pensionaris eer!"

HELMERS gaf zijn fragment van een onuitgegeven treurspel in het licht, waarvan de eerste regels luiden:

"Het vonnis is geveld, ja Grieken gij wordt slaven!
"Leer nu getrouw in 't juk naar 's vreemdlings wenken draven."

Het gedicht werd overgenomen in het weekblad *de Star*, waarin mede een request aan het wetgevend ligchaam van burgers uit Haarlem werd medegedeeld, door LOOSJES opgesteld, die zijne patriotsche, echt vaderlandsche gevoelens niet verloochende.

Zonder naam des schrijvers, maar niet zonder dat den drukker, in een verzegeld papier, de naam was toevertrouwd, om bij mogelijke vervolgingen te dienen, gaf KEMPER, terwijl hij zich gereed maakte het Hoogleeraarambt te Harderwijk met dat aan het Athenaeum te Amsterdam te verwisselen, zijne brieven in het licht: *Over de in omloop zijnde geruchten over eene vereeniging met Frankrijk*, Amst. 1806. Hij drong er met kracht op aan, dat het Volk in de grondvergaderingen zou worden opgeroepen. Hij waarschuwde tegen het aannemen van bedriegelijke beloften. "Nieuwe "omstandigheden" zoo schreef hij "zullen tot nieuwe mein-"eedigheden aanleiding geven, wij zullen niets gewonnen "hebben en zelve de oorzaken zijn van onze schande en ons "ongeluk. Geloof mij, men kan met regt en pligt niet "plooijen." Het krachtige geschrift trok veler aandacht. Ook nog andere stemmen getuigden van de verontwaardiging, dat het vrije Holland een vreemden Koning zou vragen! Maar er waren vele uiterst voorzigtige staatslieden, die deze handelingen scherp afkeurden: een GOLDBERG, een PIJMAN, enz. Het zou niets baten en slechts partijschappen in het leven roepen!

Wat zou het lot van ons Vaderland en Europa zijn geweest, wanneer in het voorjaar van 1806, toen zoo veel nog

onzeker was, uit Holland honderdduizend stemmen langs wettigen weg uit de stembus waren vernomen voor het behoud van nationale vrijheid! Zoo al een gewapend verzet tegen Frankrijks geweld roekeloos moge zijn geweest, eene verwerping van de nieuwe constitutie zou, ook bij lateren nooddwang om voor den man des gewelds te bukken, ons geen ander nadeel berokkend hebben, dan dat wij van het zwakke koningschap van LODEWIJK NAPOLEON waren verschoond gebleven.

Maar de geschiedschrijver heeft niet te onderzoeken, wat geschied zou zijn, wanneer de menschen anders waren geweest; hij heeft slechts te verhalen wat geschied is; en dan moet de onpartijdige geschiedschrijver van ons Vaderland vermelden: dat na het tijdvak, waarin met de meeste opgewondenheid over vrijheid en vaderlandsliefde werd gesproken, een tijdvak is gevolgd, waarin zeer weinig bleek van vasten moed in het handhaven van eene eigene nationaliteit. Een eerlijk tijdgenoot schreef in die dagen: "Wanneer in "een gemeenebest, de verdeeldheden eens tot zulk eene "hoogte zijn geklommen, dat zij den *partijgeest*, in de plaats "van een *publieken geest* hebben gesteld, zoodat elk zijnen "aanhang uitsluitend als het Vaderland aanziet, dan is de "doodsteek gegeven aan de Republikeinsche deugd."

Het is echter twijfelachtig of in de oude en de Bataafsche Republiek wel immer de publieke geest, als hoofdelement, het staatsleven in volle kracht bezield heeft en of de leiding der zaken voortdurend niet was bij de minderheid, die, door de tijdsomstandigheden geholpen, de regering uitoefende. De heftige partijschappen van het revolutionnaire tijdvak van het laatst der achttiende eeuw hebben eerst de gedachten des Volks tot eene algemeene meening gevormd, en hare eerste vruchten waren aanvankelijk gering; zij hebben misschien voornamelijk daarin bestaan, dat althans de ware volksvrienden schijn van waarheid hebben leeren onderscheiden.

HOOFDSTUK XV.

LODEWIJK NAPOLEON, Koning van Holland. — De constitutionele wetten. — Bestuur van Koning LODEWIJK; Staatslieden onder hem. — Toestand des Lands. — Wetgeving. — Ridderorde. — Adel. — Oost-Indië. — Welvaart, wetenschappelijk en godsdienstig leven. — Landing der Engelschen in Zeeland. — 's Konings vertrek naar Parijs. — Tractaat van Maart 1810. — Terugkomst des Konings in Holland. — Abdicatie.

Het kenmerk eener nationale regering is, dat het volk door vrije keuze in eene staatsregeling toestemt. Van het oogenblik af, dat de Nederlanders, beducht voor de overmagt van den Franschen Keizer, van hem een Koning verzochten, hield onze onafhankelijkheid, vroeger door Franschen invloed onderdrukt, in werkelijkheid op. De aan het Fransche Keizerrijk verbonden koningrijken waren inderdaad slechts half souvereine Staten, èn door de persoonlijke hoedanigheden van den Keizer en zijne broeders, èn door het familie-statuut, waarbij alle de Fransche Prinsen aan het hoofd der familie onderworpen waren.

Na het vorig hoofdstuk besloten te hebben met de vermelding, hoe men in de Bataafsche Republiek er toe gekomen was, om eenen vreemden Koning van den buitenlandschen Vorst te vragen, meenen wij dit hoofdstuk te moeten aanvangen met eene aanwijzing van de magt, die Keizer NAPOLEON zich ook over ons Vaderland in 1806 aanmatigde, en van de bevoegdheid, die LODEWIJK NAPOLEON uit 's Keizers handen ontving.

Het Napoleontische regeringsstelsel is geheel uit de tijdsomstandigheden geboren. Waar de openbare meening nog niet in talrijke zelfstandige ligchamen, in eene waarlijk vrije volksvertegenwoordiging en eene nationale regering, een gezond georganiseerd leven verkregen heeft, ziet men, moede van den partijstrijd, die een gebrekkige volksregering kenmerkt, naar den man uit, die met een krachtige hand aan den strijd een einde maakt en in de regering verwezentlijkt, hetgeen voor verwezentlijking rijp is.

Zulk een man van kracht, door de behoeften des tijds op het staatstooneel geroepen en met zeldzame hoedanigheden toegerust, om aan de spits te staan van een roemzuchtig volk, dat, den revolutiestrijd moede, echter zijne vruchten niet wilde prijs geven, — was NAPOLEON BONAPARTE. Boven allen uitstekend door militair genie, was hij op 30jarigen leeftijd reeds de beroemdste veldheer van zijn eeuw; als staatsman had hij al de deugden en ondeugden om de eerste man te zijn in een tijd, waarin nog vele hartstogten de ruwheid van het gerevolutioneerd staatsleven behouden hadden, en waarin het militaire leven, tot in de burgerlijke betrekkingen toe, eerzucht tot de grootste drijfveer in het openbare maatschappelijk leven had gevormd. Terwijl NAPOLEON BONAPARTE door zijn onmiskenbaar talent van vlugge opmerking en van juiste combinatie, gepaard met een ijzeren wilskracht, de gewone menschen biologeerde, wist hij, door vreesinboezeming te overheerschen hen, die hij niet door zijn roem verblindde of door zijne gunstbetooning omkocht. Zelden heeft iemand zulk een invloed gehad als NAPOLEON BONAPARTE na den vrede van Amiens.

Maar elke magt heeft de strekking zich uit te breiden, en de heerschzucht van NAPOLEON kende geene grenzen.

Den 18en Mei 1804 werd de keizerlijke constitutie door een senatus-consult vastgesteld; de republikeinsche instellingen weken voor eene militaire monarchie, waarin de wil des Keizers alvermogend was, terwijl ministers, conseil

d'état, wetgevend ligchaam en senaat slechts strekten om een vorm van uitvoering aan den wil van den eenen alleenheerscher of, gelijk hij zich noemde, eenigen volksvertegenwoordiger, te geven.

Ofschoon NAPOLEON de volksregten in het staatkundige geheel ter zijde schoof, stelde hij er zeer groot belang in, als eerste Consul en erfelijk Keizer, de verkozene te zijn van het Fransche Volk, en hij verkreeg in 1804 gemakkelijk meer dan 3,000,000 stemmen, omdat elke Franschman zijn eigen grootheid in die van NAPOLEON terug meende te vinden.

De keizerlijke constitutie hield door hare bepalingen omtrent de keizerlijke familie, de groot-dignitarissen en de connetabelen van het rijk, reeds bepalingen in, die maakten dat de broeders van den Keizer geene geheel onafhankelijke vorsten konden worden.

Tegen het jaar 1806 werd het streven van den Keizer om het Fransche keizerrijk een middenpunt te maken van Europa, omringd van Staten van den tweeden rang, nog meer openbaar. Den 9en September 1805 werd bij een senatus-consult bepaald, dat de republikeinsche kalender met 1°. Januarij daaraanvolgende zou ophouden. Het republikeinsche Frankrijk moest op den achtergrond geschoven worden voor het imperialistische, waarbij de Keizer aan het hoofd zou staan van eene foederatie van monarchiën en vorstendommen, waarvan de regenten, als 's Keizers onderdanen, niet veel meer dan vorstelijke prefecten van provinciën van Frankrijk zouden wezen. De revolutionaire propaganda werd door een imperialistische vervangen. EUGÈNE DE BEAUHARNAIS werd onderkoning van Italië, MURAT, 's Keizers zwager, groothertog van Berg. De koningrijken Beijeren en Wurtemberg alsmede het groothertogdom Baden, waren in zeer naauwe betrekking tot den Keizer. JOSEPH BONAPARTE werd Napels als koningrijk gegeven, op denzelfden dag (30 Maart 1806), waarop het keizerlijk familie-statuut werd

vastgesteld, waarbij alle de leden der keizerlijke familie aan den Keizer, als hun hoofd, werden onderworpen.

Met dit foederative stelsel stond geheel in verband de oprigting van het Koningrijk Holland onder een Franschen Prins, al mag ook het vermoeden worden uitgesproken, dat de verijdelde toeleg der coalitie tot het stichten van een *Royaume des deux Belgiques*, onder het gezag van het Huis van ORANJE, het daaraan tegenovergestelde plan in het hoofd van NAPOLEON heeft doen rijpen.

Uit de diplomatieke briefwisseling van onzen gezant met den secretaris van buitenlandsche zaken en uit de mededeelingen van VER HUELL leert men al de brutaliteit kennen, waarmede de Keizer zijn wil opdrong. Toen de onderhandelingen, door TALLEYRAND aangeknoopt, door den weerzin, dien zij in Holland opwekten, slechts langzaam vooruit gingen, luidde het: "De Keizer wordt boos." Eindelijk kwam de commissie uit Holland, maar aan instructiën gebonden. "De Keizer werd woedend boos." Hij wilde de commissie, om met haar te onderhandelen, niet ontvangen, alleen VER HUELL werd ontboden. NAPOLEON barstte, volgens het berigt van dezen, over de miskenning van zijne goede bedoelingen op de heftigste wijze in toorn uit. Onze ambassadeur BRANDSEN schreef naar Holland, dat men Prins LODEWIJK wel *moest* vragen. In April traden de Fransche dagbladen als orgaan van onze volksstemming op, dat in Holland de gevoelens slechts verdeeld waren tusschen hen die eene geheele vereeniging en hen die eenen Franschen Prins wenschten. Even logenachtig als deze mededeeling der keizerlijke drukpers, was de voorstelling in het tractaat, alsof de commissie, geheel vrijwillig, in naam des Bataafschen Volks, eenen vreemden vorst had verzocht. Het tractaat van den 24en Mei 1806 hield daarenboven de meest tegenstrijdige bepalingen in. In het eerste artikel las men de schoon klinkende bepaling: dat de Keizer aan Holland de onafhankelijkheid waarborgde; maar in art. 6 en 7 werden

aan den nieuwen Koning zijne verpligtingen als dignitaris en connetable herinnerd.

Nadat de onderhandelingen reeds waren aangevangen, schijnt de Keizer nog onzeker geweest te zijn, of Prins MURAT dan wel LODEWIJK de nieuwe Koning voor Holland zijn zou. De keuze op den laatste gevestigd zijnde, bleef deze toch aan de onderhandelingen nog vreemd, tot weinige dagen vóór zijne benoeming,

LODEWIJK heeft in zijne *Gedenkschriften* medegedeeld: dat hij aanvankelijk weigerde en de opdragt eerst aannam, toen het overlijden van den Stadhouder WILLEM V door de commissie als een grond was aangevoerd, — dat de Keizer hem beval te gehoorzamen — en dat TALLEYRAND aan hem en HORTENSE, Dingsdag den 3en Junij, het tractaat en de constitutionele wetten was komen voorlezen en hem den volgenden dag was komen berigten, dat hij reeds Donderdag den 6en als Koning zou geproclameerd worden.

Op dien dag had dan ook de treurige comoedie plaats. VER HUELL, aan het hoofd der commissie, smeekte, in eene voor NAPOLEON zeer vleijende aanspraak, die vooraf door TALLEYRAND was goedgekeurd, in naam van het Bataafsche Volk, van den Keizer, dat hij Prins LODEWIJK aan het hoofd der regering zou plaatsen. De man des gewelds en bedrogs wilde wel op dien wensch een gunstig antwoord geven; hij verklaarde Prins LODEWIJK tot Koning van Holland, maar vergat toch niet den nieuwen Koning toe te voegen: "Laat nimmer af een Franschman te zijn. De waar- "digheid van connetable des Keizerrijks zal voor U en voor "Uwe afstammelingen bewaard blijven, zij zal U de pligten "herinneren, die gij omtrent *mij* hebt te vervullen."

Ook de nieuwe Koning deed een aanspraak, die insgelijks vooraf was medegedeeld, en waarin de Keizer enkele veranderingen had gemaakt. Zij was wel zeer nederig; zij begon met de woorden: "Al mijne wenschen bepaalden zich om "mijn leven tot de dienst Uwer Majesteit op te offeren.

"Mijn geluk bestond in zeer van nabij die hoedanigheden "te bewonderen, welke haar zoo dierbaar maken aan hen, "die gelijk ik, zoo dikwijls getuigen zijn geweest van de "kracht en de uitwerksels van Uw genie. Het behage U "dan mij te vergunnen, dat ik mij met leedwezen van U "verwijdere; doch mijn leven en mijn wil blijven Uw eigen-"dom. Ik zal in Holland gaan heerschen, dewijl zulks door "die natie begeerd en door Uwe Majesteit bevolen wordt."

De Fransche Prins, dien wij alzoo op bevel van diens broeder kregen, was nog geen 28 jaren, toen hij van den Keizer de kroon van Holland ontving. Een vijftal jaren vroeger had hij zich eene ongesteldheid berokkend, die, bij verzuim of slechte behandeling, eene blijvende kwaal werd, welke hem bij afwisseling rusteloos, wispelturig en mismoedig maakte. Hij had iets van het karakter der BONAPARTES, maar de eerzucht en de wilskracht van NAPOLEON openbaarden zich bij LODEWIJK in ijdelheid en eigenzinnigheid. De deugd van voortvarendheid ging bij hem niet gepaard aan volharding, noch de geveinsdheid met genoegzame slimheid. Gaarne wilde hij, uit overtuiging dat de kennis hem ontbrak om over Nederlandsche belangen te oordeelen, raad inwinnen, maar de raad moest met omzigtigheid gegeven worden, daar de jonge Vorst den schijn niet wilde, alsof hij door anderèn gedrongen was, en hij zelfs dikwijls zeer gramstorig werd, wanneer men hem niet als Koning genoegzaam eerbiedigde. Hij was weldadig en menschlievend, zoowel uit goedhartigen aanleg als uit ijdelheid. Door velen als beschermer van Hollands belangen begroet en gevleid, had hij te veel gevoel van eigenwaarde om een werktuig van de heerschzucht zijns broeders te zijn. Volgens zijne eigene bekentenis, heeft LODEWIJK NAPOLEON de kroon van Holland aangenomen, om het ondragelijk lot te ontvlugten, dat hem bij het misnoegen des Keizers in Frankrijk wachtte. In een staat van moedeloosheid verkeerende, had hij zich aan den alles dwingenden wil van zijnen broeder onderworpen,

ofschoon zijn gevoel van regt en billijkheid hem niet dan met weerzin die kluisters dragen deed. In het, op aandringen van JOSEPHINE, door NAPOLEON bevolene huwelijk met HORTENSE geen geluk genietende, zocht hij verstrooijing en afleiding, en deze meende hij in Holland te vinden. *Aldaar*, schreef hij, *zullen de belangen der natie en de behandeling der publieke zaken mij geheel bezig houden; ik zal op mijn land al die genegenheid overdragen, welke ik in den schoot mijner familie niet vinden kan.* Van den beginne bevond zich de nieuwe Koning in zulk eene valsche positie, dat hij ook bij meerdere talenten de moeijelijkheden daaraan verbonden bezwaarlijk zou hebben overwonnen. De eerste intrede van den Koning en de Koningin in Holland werd van de zijde des volks met groote onverschilligheid bejegend. Er was meer nieuwsgierigheid dan belangstelling. VER HUELL, vooruitgezonden om de ontvangst voor te bereiden, vond echter de meeste aristocratische en adelijke familiën geneigd hulde aan het nieuwe hof te bieden, daartoe ook bewogen door den dood van den Erfstadhouder. De groot-officieren der Kroon werden uit de Franschen, die den Koning gevolgd waren, gekozen. De Koning heeft in zijne *Gedenkschriften* medegedeeld, dat hij van allen de belofte had gevorderd, dat zij waarlijk Hollanders zouden worden, maar dat slechts twee zijne inzigten volgden; de anderen bleven Franschen, en werden weldra de geheime agenten, die hem bij zijnen broeder verdacht maakten; — door den hoogen toon, dien zij voerden, verbitterden zij de Hollanders, — en zaaiden tweedragt aan het hof, totdat zij door den Koning verwijderd en door Hollanders vervangen werden.

In de aanspraken waarmede LODEWIJK ontvangen werd, was nog iets republikeinsch overgebleven; zij gaven den Franschen hovelingen den indruk alsof men den Koning de les wilde lezen, die hij op te volgen had. De Koning nam het niet kwalijk; hij vond er, en teregt, een bewijs in van vertrouwen op zijn goeden wil.

De bij het tractaat gevoegde constitutionele wetten, volgens welke LODEWIJK regeren zou, waren een vreemd zamenstel van tegenstrijdige beginselen. Zij waren door de Hollandsche commissie opgesteld en door TALLEYRAND herzien. Men had zooveel mogelijk den republikeinschen vorm behouden, ja, de constitutie van 1805 uitdrukkelijk gehandhaafd, en haar slechts in zooverre afgeschaft, als bij de latere constitutionele wetten was bepaald. De magt des Konings was in vele opzigten schijnbaar niet meerder dan die van den Raadpensionaris, maar de verkiezing der leden van het wetgevend ligchaam, dat slechts negentien leden telde, door den Koning, uit een aantal kandidaten, door de departementale vergaderingen en het wetgevend ligchaam te benoemen, — alsmede de onbepaalde opdragt van *de algemeene administratie des Koningrijks aan de onmiddelijke directie van Ministers door den Koning te benoemen*, gaven aan die magt eenen uitgestrekten invloed en bragten eene volkomene overwinning te weeg der centralisatie op de onafhankelijkheid van de gewestelijke en stedelijke besturen, welke, gelijk wij gezien hebben, bij de staatsregeling van 1805 zoodanig was gehandhaafd, dat er slechts eenheid in de wet bestond, maar geene uitsluitende allesbeheersching van het algemeen bestuur.

Moesten deze constitutionele wetten, buiten toedoen des Konings opgemaakt, hem reeds daarom mishagen, er kwamen ook enkele bepalingen in voor, die om den inhoud den Koning minder welgevallig waren. Dit deed hem reeds zeer spoedig veranderingen voorstellen, die door het wetgevend ligchaam werden goedgekeurd, terwijl de aldus herziene constitutie den 7en Augustus 1806 werd afgekondigd. De veranderingen waren niet vele: het getal der ministers, in het begin op vier bepaald, werd later onbepaald gelaten, en enkele andere meer; de voornaamste was, dat door de constitutie van 7 Aug. de vermelding van de constitutie van 1805, die in art. 1 der constitutionele wetten had plaats

gevonden, geheel verviel en de nieuwe constitutie een meer legaal en nationaal karakter verkreeg. VAN DE KASTEELE was met de redactie der nieuwe constitutie belast geweest.

De Koning behield de secretarissen van Staat onder SCHIMMELPENNINCK als ministers, behalve HENDRIK VAN STRAALEN; in diens plaats werd MOLLERUS minister van binnenlandsche zaken, terwijl na de verandering van de constitutie het getal der ministers nog vergroot werd, en de minister van oorlog PIJMAN zijn ontslag verkreeg, zoodat het ministerie tegen het einde van 1806 zamengesteld was als volgt: VER HUELL *Marine;* GOGEL *Finantiën;* VAN DER GOES *Buitenlandsche zaken;* BONHOMME *Oorlog;* MOLLERUS *Binnenlandsche zaken;* VAN HOOFF *Justitie;* VAN DER HEIM *Koloniën,* terwijl aan RÖELL, als minister, het algemeene Secretariaat was opgedragen. De meeste ministers waren staatslieden, die sedert 1795 in eenige staatsbetrekking geweest waren, of onder het Staatsbewind of den Raadpensionaris weder deel hadden gekregen aan de regering. VAN DER HEIM was vroeger secretaris van de admiraliteit van de Maas geweest. De eenige Franschman was BONHOMME, weldra vervangen door DIRK VAN HOGENDORP, die reeds onder het Staatsbewind en den Raadpensionaris diplomatische zendingen had vervuld.

In de niet-herbenoeming van H. VAN STRAALEN tot minister van binnenlandsche zaken, — in het verbod aan het weekblad *de Ster* om verder in het licht te verschijnen, — in de weinig voorkomende wijze, waarop hij den Amsterdamschen Hoogleeraar KEMPER, den schrijver van *Vier brieven,* ontving, bleek 's Konings gevoeligheid omtrent hen, die zich ongunstig over zijne komst hadden uitgelaten, Daarentegen ontvingen de leden der commissie, die hem te Parijs tot den troon hadden uitgenoodigd, met diamanten omzette portretten. Weldra bleek het echter, dat de Koning in een onafhankelijk karakter geen reden van uit-

sluiting vond. De oud-secretaris van Staat H. VAN STRAALEN werd door hem benoemd tot lid van het wetgevend ligchaam, en KEMPER, op voordragt der curatoren, als opvolger van PESTEL, tot hoogleeraar te Leiden.

De Koning had zich bij de komst tot den troon een soort van theorie van regering gevormd, die aan de eene zijde iets Napoleontisch had, daarin: dat de Koning in alles een beslissenden wil moest hebben, en dat hij zorg moest dragen, dat zijne bevelen en besluiten onfeilbaar werden ten uitvoer gebragt; maar aan de andere zijde vrij was van bemoeizucht, daar hij meende zijne ministers niet voortdurend met vragen en voorschriften te moeten lastig vallen.

In de aanspraak, die hij den 23en Junij aan het wetgevend ligchaam deed, na zijne plegtige intrede, waarschijnlijk door RÖELL ontworpen, drukte hij er op: "dat de Prinsen "van ORANJE, bijna alle groote veldheeren en staatkundi-"gen, misschien tot ongeluk der Natie, te weinig magt "hadden gehad; dat de onzekerheid van hun gezag eene bron "van voortdurende twisten was geweest, en dat Holland "behoefte had aan een monarchalen regeringsvorm."

De President van het wetgevend ligchaam antwoordde daarop onder anderen:

"De tijd der staatkundige omwentelingen is voor altoos "verdwenen en het zou de buitensporigste dwaasheid zijn, "geen voordeelig gebruik te maken van de lessen, welke de "geschiedenis en de ondervinding ons gegeven hebben, omtrent "den aard van een gouvernement, dat het best met onzen "tegenwoordigen toestand overeenkomt."

In het begin was de regering van LODEWIJK bijna geheel een vervolg op het bewind van SCHIMMELPENNINCK, niet zoozeer omdat de Koning den Raadpensionaris, dien hij uit eene natuurlijke menschelijke zwakheid niet zeer genegen was, zich ten voorbeeld stelde, als wel omdat hij dezelfde personen als deze gebruikte, hun hunnen eigen weg grootelijks liet volgen, en dezelfde beginselen van regtvaar-

digheid en onpartijdigheid bij beiden ten grondslag lagen, terwijl de vrees, die men had voor den vreemden Vorst, broeder van den "grooten Heer" van Europa, minder tegenstribbeling te weeg bragt tegen de maatregelen, die onder SCHIMMELPENNINCK zooveel tegenstand ondervonden hadden.

Bij de aankomst van den Raadpensionaris aan het bewind, was men eene openbare bankbreuk nabij. Het nieuwe stelsel van GOGEL, in eenige opzigten hard, doch voor die tijden ten uiterste geschikt, redde het Vaderland van het oogenblikkelijke gevaar. Hetzelfde finantiële stelsel, dezelfde orde en zuinigheid in de administratie, welke onder SCHIMMELPENNINCK waren begonnen, werden onder Koning LODEWIJK eenigen tijd vervolgd en droegen de heilzaamste vruchten.

Had SCHIMMELPENNINCK begrepen, dat het gouvernement op het publieke gevoelen moest gegrondvest zijn, en dat een der eerste pligten van eene regering was, die publieke opinie, waar zij onpartijdig sprak, te ontzien en te raadplegen, en waar zij dwaalde te verlichten en te verbeteren, dezelfde geest kenmerkte het bestuur van den Koning.

Slechts verdiensten en geschiktheid moeten tot aanbeveling strekken bij de begeving van openbare ambten; dit beginsel werd door LODEWIJK meermalen verkondigd, en zoo hij hierin niet altijd even gelukkig slaagde als zijn voorganger, en de nieuwe benoemingen zich grootendeels tot de aristocratie bepaalden, men bedenke, dat de Koning ingenomen was met de toetreding van den adel en de aristocratie tot zijne regering en door anderen werd voorgelicht, waardoor zich op nieuw een oligarchisch element vormde, nu onder de monarchie gelijk vroeger in de Republiek.

In den aanvang der koninklijke regering had de minister ROËLL, als staatssecretaris den meesten invloed, hetgeen door den Koning zelven erkend is. ROËLL was hem door de publieke opinie als boven velen achtingswaardig aange-

wezen. Tot den invloed, dien deze Nederlandsche staatsman in het eerste jaar van de regering van LODEWIJK had, werkte echter niet alleen mede het overwigt zijner bekwaamheden en zijne bekendheid met Hollandsche zaken, maar ook de langdurige afwezigheid van den Koning, die, na eenige weken in Holland vertoefd te hebben, reeds in Augustus naar de baden vertrok, en van daar naar het noorderleger in den coalitie-oorlog, waarin de Prins van ORANJE over een divisie van het Pruissisch leger bevel voerde.

Bij 'sKonings terugkomst in December, te 's Gravenhage, deden twee maatregelen zijne bedoeling kennen om de behartiging der volksbelangen in overeenstemming te brengen met den monarchalen regeringsvorm. Het belastingstelsel van GOGEL ontmoette nog altijd veel tegenkanting. Om dien tegenstand te overwinnen, riep de Koning alle de buitengewone leden van den Staatsraad, die hij in grooten getale benoemd had, te zamen, om van hen de klagten te vernemen en wederkeerig hen in staat te stellen de inzigten der regering te leeren kennen. Deze buitengewone vergadering noemde de Koning "een soort van Hoogerhuis." Hij opende de vergadering in persoon en, ofschoon het niet ontbrak aan levendige voorstelling van de bestaande bezwaren tegen het belastingstelsel, bereikte echter de bijeenroeping der vergadering haar doel, dat, nadat de regering in enkele punten had toegegeven, de leden huiswaarts keerden, gestemd om de uitvoering der belastingwetten te bevorderen.

De andere maatregel was een besluit des Konings om jaarlijks in een uitgewerkte boodschap een overzigt te geven van 'sLands toestand. Aan dat besluit is elk jaar onder de regering van Koning LODEWIJK gevolg gegeven. Uit de eerste boodschap vernemen wij de bezetting van Oost-Friesland, dat weldra aan ons Vaderland zou worden toegevoegd, en dat ontwerpen van Burgerlijk wetboek, Strafwet-

boek en onderscheidene wetten van administrativen inhoud werden gereed gemaakt.

Terwijl de regering, door de voortvarendheid des Konings gedreven, zich onledig hield met nuttige maatregelen te nemen voor het binnenlandsch bestuur, hadden, reeds kort nadat de nieuwe Koning den troon beklommen had, de oneenigheden met zijn broeder een aanvang genomen. De jeugdige Vorst, vol ijdelheid, had om zich als Koning te doen erkennen, zijn hoofd vol met zijn krooningsfeest, met zijn lijfgarde, met de ambassadeurs, die hij zou zenden naar de vreemde hoven, en met de instelling van een ridderorde. NAPOLEON keurde deze handelingen als voorbarig af, en wilde, dat hij meer werk zou maken van de verdediging des lands en van de organisatie van het leger. LODEWIJK gevoelde al zeer spoedig de regtmatigheid onzer grieven tegen de Franschen, en trad bij zijnen broeder als beschermer der Hollandsche belangen op; de Keizer daarentegen meende, dat LODEWIJK wel een belasting op de renten kon leggen; terwijl de Koning waande in alles zich als onafhankelijk Vorst te kunnen gedragen, maakte NAPOLEON hem voortdurend aanmerkingen en bragt hem onder het oog, dat hij naauwkeurig moest onderscheiden zijne hoedanigheid van Fransch generaal van die van Koning. Weldra werd deze spanning nog grooter, toen LODEWIJK den ambassadeur BRANDSEN te Parijs, die zijn ontslag wenschte te bekomen, wilde ontslaan, en tot zijn opvolger benoemde den generaal DUMONCEAU, zonder NAPOLEON daarin gekend te hebben. Kort daarop werd ook het continentaal stelsel een voortdurende aanleiding van verwijdering tusschen de twee broeders.

Het continentaal systeem was in beginsel een uitvloeisel van het oude stelsel van het volkenregt: dat in geval van oorlog de handel met den vijand verboden was. Met dit stelsel stond in verband de Fransche wet van 31 October 1796 (10 Brumaire an V), waarbij de invoer van alle Engelsche

waren verboden werd. Ook bij ons, onder het Staatsbewind en onder SCHIMMELPENNINCK, was dit verbod ingevoerd; maar de Fransche generaals en consuls lieten den handel op Engeland toe op licentiën, die zij tegen geld verleenden, onder voorwendsel van militaire berigten te bekomen. Koning LODEWIJK verbood, dat die onwettige voordeelen genoten zouden worden, maar bragt daardoor te weeg, dat de Fransche consuls en generaals, in plaats van nog eenigen handel vrij te laten, de aanklagers werden, zoo dikwijls met Engeland handel werd gedreven. Sloot Frankrijk den Engelschen handel op het vasteland uit; Engeland liet geene Fransche scheepvaart toe. Het keizerlijk edict van 21 November 1806 was gerigt tegen het zeeregt der Engelschen. Het bevel dat alle Engelschen, die zich op het vasteland bevonden, krijgsgevangen en alle Engelsche goederen verbeurd verklaard zouden worden, moest voor een land als Holland, met een uitgestrekte kust, en dat na den vrede van Amiens weder vele commerciële betrekkingen met Engeland had aangeknoopt, hoogst drukkend zijn, vooral daar de Engelschen konden antwoorden met een embargo op de Hollandsche schepen. De Koning begreep echter aan de inzigten des Keizers te moeten voldoen, maar als onafhankelijk Vorst geregtigd te zijn eigene maatregelen voor te schrijven. Hij deed dit bij decreet van 1 December, hetwelk aan NAPOLEON zoo weinig voldeed, dat de Koning gedwongen werd een nieuw decreet, den 15en December, uit te vaardigen; en toen eene commissie uit Holland den Keizer de gelukwenschingen bragt met de lauweren geplukt bij Jena en Auerstadt, moesten de leden het ongenoegen des Keizers over de onvoldoende maatregelen van den Koning aanhooren, alsof deze geheel ondergeschikte ambtenaar was.

Door de edelmoedigheid, waarmede LODEWIJK den druk van het continentaal stelsel zocht te verzachten en den wrok van zijn gramstorigen broeder zich op den hals haalde,

had hij reeds in den aanvang van 1807 aan vele Nederlanders zooveel achting ingeboezemd voor zijne goede bedoelingen, dat FALCK, die, uit Spanje teruggeroepen, als secretaris-generaal bij het ministerie van buitenlandsche zaken was opgetreden, aan een zijner vrienden, JER^{o}. DE VRIES, schreef: "De zaken gaan goed. De Koning houdt energie en gema-"tigdheid in het heerlijkst evenwigt. Zijn oppermagt slaapt "totdat de stem van het algemeen belang ze komt wekken. "Reeds kan men met TACITUS zeggen: *Res olim insociabilis* "*conjunxit libertatem et imperium.*" 's Konings medelijden en weldadigheid bij de ramp van Leiden in Januarij 1807 wekten liefde tot hem op. Maar ook die liefde werd hem ten kwade geduid. Al zeer spoedig maakte de Keizer de machiavellistische opmerking aangaande zijn broeder: "Met den Vorst, die in het eerste jaar voor zoo goed door-"gaat, drijft men in het tweede jaar den spot. Als de Ko-"ning een goed man heet, is de regering mislukt."

Deze achting en liefde, die de Koning in het eerste jaar verworven had, zouden hem bijgebleven zijn, zoo niet meer en meer het wispelturig, ongestadig, ijdel en inderdaad zwak karakter van den Koning openbaar geworden ware. De residentie werd eerst van 's Gravenhage naar Utrecht en toen van Utrecht naar Amsterdam verlegd. Het buitenlandsch zoowel als het binnenlandsch bestuur miste kracht. De Keizer handelde in vele opzigten alsof hij den toestand van Holland als eene provisionele beschouwde; Koning LODEWIJK, deels door ijdelheid gedreven, deels om van zijn onafhankelijk koninklijk gezag bewijs te geven, vergat te veel, dat het kleine Holland Frankrijk niet moest navolgen en dat hij het koningschap had aanvaard onder de verpligting van de gehoorzame onderdaan van NAPOLEON te blijven. In bijna alles stond LODEWIJK onder de, soms broederlijke, soms brutale schoolmeesterachtige censuur van den Keizer, niet als de gewillige leerling, maar als de zwakke Vorst, die beurtelings zich gramstorig verzette, en

na geweigerd te hebben, onwillig ten halve het gegeven bevel opvolgde.

Was al Oost-Friesland aan het Koningrijk Holland als een nieuw departement toegevoegd en onder een goed bestuur van VAN DER CAPELLEN, als landdrost geplaatst, bij het tractaat van 11 November 1807, waarbij wij deze aanwinst van grondgebied bekwamen, was de Koning gedwongen geworden Vlissingen aan Frankrijk af te staan.

In de organieke wetten op de departementale en plaatselijke besturen week LODEWIJK af van de beginselen van het gematigde unitarisme van SCHIMMELPENNINCK, zonder geheel in het euvel der Fransche centralisatie te vervallen. In de benoeming van ambtenaren sloot Koning LODEWIJK zich het meest aan de oude patricische en adelijke familiën aan, een politiek door NAPOLEON zeer afgekeurd. "Gij meent," schreef hij hem den 2en April 1807, "dat gij de pligten "van een Vorst vervuld hebt, wanneer gij de inspraak van "uw goed hart gevolgd zijt. Gij kent de menschen te wei- "nig. Ik heb niet opgehouden u het te herhalen, uwe "ware vrienden in Holland zijn de Katholieken, daarna de "lieden, die men Jacobijnen noemt, dat is de menschen, "die het meest een terugkeer van het Huis van ORANJE "te vreezen hebben. Gij werpt u geheel in de handen van "de Oranjepartij en gij doet twijfel oprijzen omtrent het "fondamentele beginsel van uw Kroon, de gelijkheid van "allen."

De Keizer schreef, 31 October 1807, aan den zoogenaamden onafhankelijken Koning van Holland den volgenden tweeregeligen brief:

"Ik verlang dat gij beveelt, dat met 1°. Januarij eerst- "komende de Code Napoleon het wetboek van uw volk "zijn zal."

Naauwelijks had de Koning dien brief ontvangen, of hij meende te moeten antwoorden, dat men in Holland een eigen wetboek vervaardigde, waarbij van het Wetboek Na-

poleon gebruik zou gemaakt worden. De Keizer antwoordde den 13^{en} November:

"Wanneer gij iets aan den Code Napoleon laat verande- "ren, dan zal het niet meer de Code Napoleon zijn. Eene "natie van 1,800,000 inwoners kan geen eigen wetgeving "hebben. De Romeinen gaven hunne wetten aan hunne "bondgenooten, waarom zou Frankrijk de zijne niet doen "aannemen in Holland."

Het gevolg er van was, dat er een "Wetboek Napoleon voor het Koningrijk Holland" tot stand kwam. Voor het Strafwetboek werd het voor dien tijd voortreffelijk ontwerp van ELOUT tot wet verheven, terwijl ook de Burgerlijke regtspleging en het Wetboek van Koophandel op Hollandsche grondslagen werden opgetrokken. De ijdele Vorst liet, om op zijnen broeder te gelijken, zich een gewigtigen invloed in den Staatsraad, bij de beraadslagingen over de wetgeving, toeschrijven.

De Fransche geest openbaarde zich niet het minst ten opzigte van de kunsten en wetenschappen, die slechts in onafhankelijkheid kunnen bloeijen; zij werden geplaatst onder éénen directeur (den baron MEERMAN) en de Hollandsche geleerden, die vroeger, volgens eene uitdrukking des Konings zelven, als wezentlijke foederalisten de wetenschappen bearbeid hadden, moesten tot één genootschap vereenigd worden. Het Koninklijk Instituut was bestemd om die bron te zijn, waaruit alleen de zuivere stroom der kennis zou vloeijen. Het was de geest van centralisatie, die in de wetenschappen zegevierde, even als in de finantiën, in den waterstaat en in het binnenlandsche bestuur. Het onafhankelijk karakter der Hollandsche geleerden deed gelukkig het Koninklijk Instituut geen monopolie van geleerdheid drijven, maar ook juist daardoor bleef het niets meer dan een wetenschappelijk genootschap, gelijk er zoo vele reeds in ons Vaderland waren.

In het Hollandsche pligtbesef, in de voldoening van wel-

gedaan te hebben en in de liefde der medeburgers meende de Fransche Koning dat te weinig aanprikkeling gelegen was tot vaderlandsliefde en trouwe ambtsvervulling; even als in het Keizerrijk, moest ook hier de burgerpligt door uiterlijken tooi van ridderkruis en riddertooi worden opgewekt. De instelling van de ridderorden, maar inzonderheid de ridderfeesten van de *Unie* wekten den lachlust van velen op, die nog niet door de vertooning van zulk een ijdelheid verblind waren. FALCK meende echter, dat in eene monarchie, waar de Vorst van de uitstekendsten des volks moest omringd zijn, ridderorden en distinctiën even essentiëel waren als grondvergaderingen. Bij de oprigting van een constitutionelen adel voor Holland brak LODEWIJK, waarschijnlijk op aandrang van eenige edellieden in zijne omgeving, geheel met de beginselen van gelijkheid, die de omwenteling had ingevoerd. Hij stelde majoraten in en verleende aan de edelen het regt van voorzitting in de collegiën, waarin zij met niet-adelijken zitting hadden, eene bepaling, zoo zeer in strijd met onze gewoonten, dat de Koning de bepaling na eenige dagen weder introk, ook voordat hij door den Keizer gedwongen werd het geheele decreet te herroepen.

De zending van den generaal DAENDELS naar de Oost-Indiën, geschied op aandrang van den Keizer, had een geheel Napoleontisch stelsel voor Java ten gevolge.

In de ministeriën hadden voortdurend veranderingen plaats, zoowel door de telkens gewijzigde staatkunde des Konings, als onder den invloed van persoonlijke consideratiën.

Ofschoon ook onder Koning LODEWIJK de oorlog zeer onzen handel drukte, was echter de welvaart, in vergelijking met het revolutionnaire tijdvak, niet ongunstiger geworden. De oorlog had na 1799 onze grenzen niet bezocht. Veepest en ziekten hadden ons niet geteisterd. De plattelands-bevolking nam in rijkdom toe, doordat de landbouw goede oogsten opleverde en de graanprijzen betrekkelijk hoog waren. De nijverheid, door tentoonstellingen aan-

gemoedigd, begon zich te ontwikkelen. Bij het verbod van den buitenlandschen handel op Engeland werden echter groote sommen door den smokkelhandel verdiend. Nadat de onrustige tijden waren voorbijgegaan, had zich de geldmarkt weder te Amsterdam gevestigd. Daarbij ontwikkelden zich letteren en wetenschappen: VAN DER PALM's welsprekendheid, BILDERDIJK's poëzij bezielden de hoorders; WIJTTENBACH, DE BOSCH en VAN LENNEP handhaafden den roem der classische letterkunde op Hollandschen bodem; BORGER's geniale wetenschappelijke talenten werden reeds bij zijne promotie erkend. In de godgeleerde wetenschappen begon minder vooringenomenheid te heerschen; in het godsdienstige leven was meer verdraagzaamheid gekomen; de werkelijkheid van het godsdienstig leven begon boven vormen en leerstellingen meer en meer gewaardeerd te worden. De uitgave, en bovenal de groote opgang van het werk van KIST: *Beoefeningsleer*, was een teeken des tijds. Niet minder opmerkelijk was de poging om aan de Hervormde kerk, onder medewerking van de regering, eene algemeene organisatie te geven, waartoe ook de oprigting van een afzonderlijk ministerie van eeredienst, onder MOLLERUS, moest dienen, terwijl het later met dat van binnenlandsche zaken, onder VAN DER CAPELLEN, vereenigd werd.

Bij oppervlakkigen schijn was de toestand van ons Vaderland onder Koning LODEWIJK niet geheel ongunstig, ofschoon, door den nood onzer finantiën en den voortdurenden oorlog in bondgenootschap met Frankrijk, onze val nabij was.

Op dien nood der finantiën werd dikwijls door onze staatslieden gewezen. De Koning sprak telkens van bezuinigingen; maar hij was te weinig een man van beginselen, om een stelsel als dat van GOGEL streng te kunnen handhaven. Eerst werd het ministerie van finantiën verdeeld en het bestuur van 's Rijks schatkist aan GOGEL ontnomen, waardoor buiten diens medewerking eene nieuwe geldleening kon gesloten worden. Eindelijk werd GOGEL geheel ontslagen.

De vrede, zoo luidde het altijd in de aanspraken des Konings, *zou de uitgaven verminderen en een bankbreuk zou het land nimmer ondergaan*. Onze finantiële nood werd door den Koning geheel op de politiek des Keizers geschoven, terwijl hij de gegrondheid van diens verwijten tegen het regeringsbeleid in Holland geheel ontkende.

In het begin van December 1807 had dit plaats in eenen ministerraad, waarin behandeld was een nota van den Franschen minister van buitenlandsche zaken, vol van bedreigingen. De Koning barstte in een scherpen uitval tegen den Keizer uit. De ministers VER HUELL en DIRK VAN HOGENDORP kozen de partij des Keizers. Kort daarna werd VER HUELL tot gezant naar Petersburg en DIRK VAN HOGENDORP naar Weenen bestemd; beide de ministers zagen daarin eene verwijdering, op grond dat de Koning hen verdacht te veel keizersgezind te zijn. In plaats van de ontslagen ministers werd VAN DER HEIM tot minister van de marine en JANSSENS voor oorlog benoemd, terwijl het ministerie voor de koloniën van VAN DER HEIM op CAMBIER overging. In plaats van VAN HOOFF werd C. F. VAN MAANEN, procureur-generaal bij het hoog-geregtshof, tot minister van justitie benoemd, ook met de bedoeling, dat deze minister de handelingen der geheime policie van den Keizer zou surveilleren. Kort daarop had eene nieuwe verandering in het ministerie plaats. VAN DER GOES, die bijna tien jaren, onder verschillende besturen, aan het hoofd van het departement van buitenlandsche zaken had gestaan, werd op zijn verzoek, bij de verandering van residentie, ontslagen en in diens plaats aangesteld ROËLL, die, al was hij niet tot minister van buitenlandsche zaken opgeleid, al zeer spoedig in de diplomatie zijne verdiensten erkend zag. In eenig opzigt was deze ministeriële verandering eene terugzetting van ROËLL, daar de Koning het ministerie der staats-secretarie afschafte, omdat hij aan dit ministerie een te grooten invloed op de algemeene regering toeschreef,

welken invloed hij voor zich zelven wilde behouden, nu hij voornam niet meer op reis te gaan.

Maar reeds pakten zich telkens meer de onweêrswolken te zamen, die eerlang over den Koning zouden uitbarsten. Meende hij al de twee keizersgezinde ministers van zijn hof te verwijderen; — het voorgevallene in den ministerraad bleef den Keizer niet onbekend. Deze keurde de verwijdering van VER HUELL ten sterkste af, die volgens zijne begeerte in plaats van DUMONCEAU den ambassadeur BRANDSEN moest opvolgen. En 's Keizers wil geschiedde.

De nieuwe gezant, tot een hoogeren rang bevorderd en met meerder bezoldiging beloond dan zijn voorganger, moge in zijne betrekking dikwijls met volle overtuiging het regt der Hollanders tegen de aanmatigingen der keizerlijke ministers en ambtenaren verdedigd hebben, na het voorgevallene in den ministerraad was het natuurlijk, dat de Koning in zijnen ambassadeur geen vriend, — geen verdediger van zijne persoonlijke zienswijze had.

Het gedrag van LODEWIJK jegens zijnen broeder was een dobberen tusschen hooghartig spreken en zwak toegeven, waarbij het hem soms niet aan enkele schitterende oogenblikken ontbrak.

Toen aan LODEWIJK in 1808 de Kroon van Spanje werd aangeboden, antwoordde hij met verontwaardiging, dat de Koningen zich niet laten verplaatsen als prefecten. Het aanbod was dan ook geschied onder woorden, weinig troostvol voor een man, die in opregtheid de belangen van zijn nieuw Koningrijk wilde behartigen. "Het luchtgestel van "Holland is u niet dienstig. Bovendien Holland zal des"zelfs ondergang niet kunnen ontgaan. In de draaikolk "der wereld, hetzij het vrede worde of niet, is er geen "middel voor dat land, om zich staande te houden," luidde het in den brief des Keizers van 27 Maart 1808. Het jaar 1808 liep dan ook niet ten einde, voordat het continentaal stelsel strenger toegepast, telkens voor de laatste schaduw

van Hollands onafhankelijkheid deed vreezen, gelijk dan ook reeds in dit jaar de eerste diplomatieke handelingen werden aangevangen over den afstand van Brabant en Zeeland, waartoe weldra de tijdsomstandigheden den Keizer een meer gunstige gelegenheid verschaften.

Engeland besloot in 1809 den Franschen Keizer in Holland aan te tasten. Een landingsvloot, zoo groot als nimmer te voren de havens van Engeland was uitgezeild, bragt den 30en Julij de eerste troepen op Walcheren; Middelburg en Veere waren verpligt zich over te geven; den 10en Aug. werd Vlissingen vermeesterd, na een bombardement, waarbij slechts weinige huizen onbeschadigd bleven. Daarna zeilde de vloot naar Antwerpen; maar weldra moesten de Engelschen, na de mislukking van hunne onderneming, terugkeeren. Onder de oorzaken dier mislukking behoorden ook de doeltreffende bevelen van Koning LODEWIJK en de moed der Hollandsche krijgsmagt; maar beiden waren niet in staat den Keizer gunstig te stemmen bij het misnoegen, dat de houding van enkele bevelhebbers had opgewekt. Naarmate de Engelsche troepen weken, bezetten de Franschen Zeeland en Brabant. De Koning kwam tegen deze opentlijke schennis zijner regten op; het bragt niets te weeg, dan dat de Keizer aan den Koning vroegere verwijten herhaalde, dat deze de blokkade niet genoeg handhaafde, enz. De tweedragt tusschen de broeders werd bij den dag grooter. De Keizer liet door tusschenkomst van VER HUELL den Koning polsen over eene persoonlijke ontmoeting. Ten gevolge daarvan schreef de Koning op den 19en November eenen brief, waarop 's Keizers antwoord alleen bekend is: "*Mijn Broe-*"*der, ik ontvang uwen brief van den* 19en, *in welken gij mij* "*den wensch mededeelt om mij te zien. Gij zijt volkomen* "*meester om u naar Parijs te begeven.*"

Geen wonder, dat deze brief, door een courier afgezonden, voor ROËLL geheim gehouden werd, nadat de Koning in een kabinetsraad, den 25en November gehouden, den

den schijn had aangenomen, dat hij zijn broeder niet wilde ontmoeten, gelijk hij zulks ook in zijne *Gedenkschriften* doet voorkomen.

De ministers, die de Koning raadpleegde, (na de laatste ministeriële verandering, waarbij VAN MAANEN, omdat hij geen minister van policie in den zin van LODEWIJK wilde zijn, was ontslagen) waren: KRAIJENHOFF oorlog, APPELIUS finantiën, VAN DER HEIM marine, TWENT waterstaat, VAN DER CAPELLEN binnenlandsche zaken, HUGENPOTH justitie en policie, ROËLL buitenlandsche zaken, terwijl aan dien ministerraad tevens deel namen de oud-minister MOLLERUS, hoofd van het heraldiek collegie, de oud-minister CAMBIER, vice-president van den staatsraad, REUVENS en VAN GENNEP staatsraden. De Koning deelde in die bijeenkomst mede: "dat Holland de schrikkelijkste rampen te duchten had, zoo niet werd toegegeven aan de vier door den Keizer gestelde eischen: 1°. de conscriptie; 2°. het bankroet; 3°. hetzelfde douanenstelsel als in Frankrijk en 4°. intrekking van alles, hetgeen in strijd met Fransche wetten was gedaan." Na deze mededeeling, zonder verdere toelichting, waren de ministers eenparig van gevoelen geweest, dat geen ander middel bestond, om die bedreigde gevaren te ontgaan, dan een persoonlijke bijeenkomst der beide broeders, die ook beleefdheidshalve niet kon achterwege blijven, daar bijna alle de leden der keizerlijke familie bij het jaarfeest van de krooning des Keizers zouden vereenigd zijn.

Op de reis naar Frankrijks hoofdstad werd LODEWIJK vergezeld door den minister van buitenlandsche zaken ROËLL, terwijl het interim van buitenlandsche zaken gedurende diens afwezigheid aan MOLLERUS werd opgedragen.

Reeds kort na de aankomst te Parijs liet de Keizer zich in zijne aanspraak aan den Senaat op de volgende wijze in het publiek over Holland uit:

Holland, hetwelk tusschen Frankrijk en Engeland ligt, komt met beiden in aanraking. Het is de uitwatering van

de voornaamste rivieren van mijn rijk. (elle est le débouché des principales artères de mon Empire). *Er zullen noodzakelijke veranderingen moeten plaats hebben. De veiligheid mijner grenzen en het wezentlijk belang der beide landen vorderen dit gebiedend.*

Geen wonder, dat de Koning daardoor zeer getroffen werd. Wij zullen hier niet al de heftige gesprekken en bedreigingen vermelden, die achtereenvolgens hebben plaats gehad; zij zijn elders uitvoerig beschreven. Het zij genoeg, aan te teekenen, dat reeds in December de Keizer van den Koning eischte, dat hij zijne *demissie* zou nemen — alsof het woord *abdiceren* te verheven was om ten opzigte van een Koning-prefect gebruikt te worden, — of wel eene vergadering van notabelen uit Holland te Parijs bijeenroepen om over schikkingen te spreken. De Koning wilde dit laatste wel toegeven en gaf zelfs enkele personen aan ROËLL op, die, door het voorbeeld van de Junta te Bayonne gewaarschuwd, weigerde daartoe mede te werken, waarop dit voorstel steken bleef. Na herhaalde malen met de inlijving gedreigd en aan den Koning de meest vernederende voorstellen gedaan te hebben, scheen de Keizer in het begin van 1810 eensklaps van gedachte te veranderen, terwijl hij LODEWIJK overhaalde, heimelijk met Engeland over den vrede te onderhandelen; ofschoon ROËLL reeds dadelijk opmerkte, dat deze geheele onderhandeling slechts in schijn werd ondernomen, om later een bewijs te bezitten, dat Engeland den vrede niet wilde. Voordat eenig berigt omtrent den uitslag van die onderhandelingen was verkregen, moest LODEWIJK reeds het berigt ontvangen, dat Fransche troepen Dordrecht waren binnengetrokken en dat Hollandsche ambtenaren door Fransche bevelhebbers waren gevangen genomen. De Koning gelastte daarop, dat Amsterdam zou verdedigd worden; maar zijne bevelen aan de ministers gegeven waren zoo onbestemd dat hij de verantwoordelijkheid van zich af en op hen wilde werpen. De ministers be-

grepen, dat men aan 's Konings bevelen niet ongehoorzaam zijn kon. Naauwelijks was aan den Keizer hiervan iets door den Franschen ambassadeur bekend geworden, of hij zag daarin eene beleediging en eischte ter voldoening, dat de minister van oorlog KRAIJENHOFF, die de werken ter verdediging van Amsterdam bestuurd had, en de minister van buitenlandsche zaken *ad interim* MOLLERUS, die aan den Franschen ambassadeur een antwoord had gegeven, dat aan dezen mishaagde, zoude worden ontslagen. "Het is mij onver-"schillig," voegde de Keizer zijnen broeder, volgens diens *gedenkschriften*, toe, "of men mij van onregt en wreedheid "beschuldigt. Gij zijt in mijne magt." Nu moge door den getuige, die deze woorden mededeelt, deze uitdrukkingen niet boven allen twijfel bewezen zijn, dat na het gesprek tusschen de beide broeders de twee ministers op aandrang van NAPOLEON zijn ontslagen, is een feit, dat aanwijst, dat de hoofdinhoud van het gesprek waarheid is geweest. De beklagenswaardige Koning van Holland te Parijs door de policie bewaakt, — door zijn broeder soms opentlijk beleedigd, — door bijna alle aanzienlijken met minachting bejegend, was eindelijk ziek geworden. Het scheen, volgens het verhaal van ROËLL, dat men den Koning wilde afmatten. Onder deze omstandigheden werden de onderhandelingen gevoerd over de handhaving van de blokkade door Fransche douanen en over den afstand van Zeeland en Brabant aan het Fransche Keizerrijk. De Koning zelf noemde zulk een gevorderd tractaat eene capitulatie; maar toch gaf hij bij de bedreigingen des Keizers toe; hij haalde zelfs ledenvan het wetgevend ligchaam tot de toestemming over. VER HUELL leende zijn hand om het tractaat te teekenen; maar wie ook boog, ROËLL deed het niet. De Keizer mogt, na het berigt van DE LA ROCHEFOUCAULD omtrent KRAIJENHOFF en MOLLERUS, hebben gezegd, dat wanneer deze ministers op hunne verantwoordelijkheid hadden gehandeld, zij behoorden gefusilleerd te worden; de Keizer mogt aan zijn

broeder hebben toegevoegd: "Gij hebt daar een hooghartig "minister van buitenlandsche zaken. Hij hangt den Romein, "den MUCIUS, uit. Wat denkt gij wel, dat hij den Heer "DE CHAMPAGNY heeft durven zeggen?: "Dat hij liever ""zou sterven dan met mij in de minste negotiatie treden, ""wanneer Holland zijn onafhankelijk bestaan zou moeten ""derven." Hij schijnt mij te willen trotseren, maar dat "hij zich niet bedriege." NAPOLEON moge getracht hebben ROËLL de werking te doen gevoelen van zijn vertoornde blikken, de eerlijke Nederlandsche staatsman bleef bedaard weigeren eene daad te verrigten, die met zijn geweten streed.

Het onregtvaardige tractaat van 10 Maart 1810 werd weinige dagen daarna ten uitvoer gelegd. Tot dat einde werden drie Hollandsche staatslieden, VAN LIJNDEN VAN LUNENBURG, ELOUT en HULTMAN, gemagtigd de afgestane landen over te dragen aan den Commissaris van wege het Fransche gouvernement, den Italiaan BOËRIO, die, vreemdeling als zij, vrijmoedig zijn gemoed ontlastte en voorspelde, dat de Fransche heerschappij haar einde nabij was, daar zij door eigene zwaarte zou instorten.

In April keerde de beroofde en diep beleedigde Vorst in zijn Koningrijk terug. Nog maakte hij zich begoochelingen. Alsof hij nog in den vollen glans der koninklijke majesteit was, verleende hij ontslag aan een der burgemeesters van Amsterdam, omdat deze met den Franschen ambassadeur een door hem afgekeurd gesprek had gevoerd, benoemde ambtenaars en nieuwe ambassadeurs en verhief den generaal DUMONCEAU tot graaf van Berg en Duin, den admiraal VAN KINSBERGEN tot graaf van Doggersbank, VER HUELL tot graaf van Sevenaar, DE WINTER tot graaf van Huyzen, den Heer van TRAVERS tot Baron van Jever.

Inmiddels drongen de Fransche douanen meer en meer de Hollandshe steden binnen en vestigde de generaal OUDINOT, hertog van Reggio, op zijne wijze het tractaat uitleggende, door de steden Utrecht, Leiden en den Haag als

behoorende tot de kust te beschouwen, zijn hoofdkwartier te Utrecht.

Nog meer aanmatigend dan OUDINOT, was de Fransche ambassadeur DE LA ROCHEFOUCAULD, die in allerlei omstandigheden beleedigingen zag en daarvoor voldoening eischte; zijn koetsier, een Hollander, was terwijl hij in livrij was gekleed, geslagen, — een kamerheer had hem, ambassadeur, tegen het lijf gestooten, — de Koning had hem niet beleefd bejegend. In den algemeenen biddagsbrief, waren door den minister van binnenlandsche zaken VAN DER CAPELLEN, naar aanleiding van het K. B van 25 April, gebeden voor het behoud van het Vaderland tegen den 16en Mei uitgeschreven. NAPOLEON, die nog den 12en Mei een vriendschappelijken brief aan LODEWIJK had geschreven, rigtte, ook op grond van dien biddagsbrief, tot hem den 20en Mei uit Ostende en den 23en Mei uit Rijssel, brieven, waarin het lot van Holland beslist werd. De laatste brief vooral was eene formele oorlogsverklaring.

"Ik eisch," zoo luidde het in dien brief, "dat diegenen, welke zoo "grovelijk tegen mij hebben misdreven, in mijne handen worden ge- "steld, opdat ik er eene voorbeeldige wraak van neme. De Heer SER- "RURIER heeft mij verslag gedaan van de wijze, waarop gij u bij de "audientie aan het Corps Diplomatique verleend, hebt gedragen. Der- "halve verklaar ik u, dat ik voortaan geen ambassadeur van Holland "te Parijs meer duld. De admiraal VER HUELL heeft bevel ontvangen "binnen 24 uren van daar te vertrekken. Klanken of betuigingen "kunnen u niet meer baten; de tijd is daar, dat ik weten wil of gij "hebt besloten Holland ongelukkig te maken, en dat Land door uwe "dwaasheden te gronde te rigten. Evenmin zal ik toelaten dat gij "een gezant bij het Hof van Oostenrijk aanstelt. Ook hebt gij geene "vrijheid nog meer Franschen uit uwe dienst te ontslaan en weg te "zenden. Ik heb mijn ambassadeur terug geroepen; voortaan zal ik in "Holland slechts een zaakgelastigde onderhouden. De Heer SERRURIER, "die er in die hoedanigheid blijft, zal u verder mijne meening "doen kennen. Ik begeer in 't vervolg geen ambassadeur meer aan "uwe beleedigingen bloot te stellen. Het is zeer natuurlijk, dat gij "u gedraagt naar den raad van den Russischen gezant, wiens Meester "u immers Koning gemaakt heeft. Houd uwe brieven met de gewone

"hartelijke betuigingen maar terug; ik heb die al drie jaren lang ge-"hoord, en iedere dag toont mij daarvan de onopregtheid.

"Uit Rijssel, 23 Mei 1810.

"Dit is de laatste brief, dien ik u schrijf zoolang ik leef."

In de eerste dagen van Junij was aan deze bedreiging dat gevolg gegeven, dat de Fransche ambassadeur uit 's Hage vertrok, — dat VER HUELL op 's Keizers last te Amsterdam kwam, en dat de Fransche troepen meer en meer Holland naderden. Nog op den 16en gaf de Fransche zaakgelastigde aan den minister ROËLL te kennen, dat de Keizer geen plan had Amsterdam te doen bezetten; maar dat de minste oorlogstoerustingen van de zijde van Holland als eene oorlogsverklaring zouden worden aangemerkt; terwijl bij die missive nog werd aangedrongen op voldoening wegens den hoon, den Franschen ambassadeur aangedaan. Op den 17en Junij loofde de minister van justitie een praemie van 10 ducatons uit aan hen, die de daders zouden aangeven van de mishandeling van den koetsier des Franschen ambassadeurs. Hopeloos zocht de Koning nog zijn bestaan te rekken. Om zich geld te verschaffen werden ƒ 6,000,000 aan anticipatie-billetten gecreëerd. Hij beproefde als laatste middel, om den Heer VALCKENAER, die zich te Parijs bevond, eene zending aan den Keizer op te dragen, terwijl hij aan de andere zijde aan een verdediging van Amsterdam dacht.

Terwijl deze handelingen en overwegingen plaats vonden, had NAPOLEON den 24en Junij order gegeven, dat de Hertog van Reggio Amsterdam zou bezetten, en, om alle botsingen te voorkomen, werden de Koning en het Hof uitgenoodigd het voorbeeld te geven van eerbied jegens de Fransche armee. Die vernedering was te groot. LODEWIJK stelde thans aan zijn ministerraad de vraag, gelijk hij zelf verhaald heeft: wat beter zou zijn, dat Amsterdam zou verdedigd worden, iets dat KRAIJENHOF ook nu nog mogelijk

verklaarde, of dat hij afstand zou doen van de regering ten behoeve van zijne kinderen. Eenparig waren zijne raadslieden voor het laatste; en inderdaad zulk een raad was niet te verwonderen, nu het eenmaal zoover was gekomen, dat eene verdediging van Amsterdam geheel impopulair was geworden; zij had slechts gestrekt als een punt van eer van een enkele, met opoffering van het leven en het goed van velen. Toen tot de abdicatie besloten was, stelde de Koning zelf, gelijk hij verhaald heeft, de boodschap aan het wetgevend ligchaam op, die echter in den ministerraad zeer verzacht werd, even als de acte van afstand.

In beide stukken ontbrak het niet aan waardige taal, gepaard met al die voorzigtigheid, die voor de Nederlandsche staatslieden wenschelijk scheen ten opzigte van het Land, dat op het punt stond bij Frankrijk ingelijfd te worden.

Dat zonder afstand des Konings, de inlijving reeds door NAPOLEON besloten was, althans na 23 Mei, blijkt uit onderscheidene stukken, en het is niet te gelooven, dat LODEWIJK, door opvolging van de raadgevingen van VER HUELL, na diens komst in Junij te Amsterdam, de inlijving had kunnen voorkomen. NAPOLEON heeft zelfs eenige dagen later, toen het decreet van inlijving zou afgekondigd worden, het opstel, als te ongunstig gesteld voor LODEWIJK, gewijzigd en LODEWIJKS' onhoudbare positie genoegzaam erkend.

In den nacht van 1 op 2 Julij vertrok Koning LODEWIJK uit Holland, waar niemand hem zocht terug te houden. Toen zijn vertrek bekend werd, werd hij beklaagd; men sprak toen, gelijk ook nog lang daarna, van den goedhartigen Koning LODEWIJK, die op de puinhoopen van Leiden en op de dijken der overstroomde landen in de Betuwe zijn menschlievend hart had getoond; — maar bij al het goedhartige, dat staatslieden en burgers van den Franschen Vorst wisten te vertellen, was er toch in 1813 geen enkel Nederlander, die hem als Koning terug verlangde.

HOOFDSTUK XVI.

Inlijving in het Fransche Keizerrijk. — Invoering der Fransche wetgeving, — Geest van het Fransche bestuur. — Tiërcering. — Conscriptie. — Continentaal-stelsel. — Censuur. — Onderwijsstelsel. — Kerkelijke zaken — Geheime policie. — Verblijf des Keizers in de Hollandsche departementen. — Pogingen om Holland te verfranschen. — Handhaving van den Hollandschen geest onder de Fransche heerschappij, — Godsdienstige toestand. — Val van NAPOLEON.

In het nommer van 6 Julij 1810 van het dagblad, dat nog den titel voerde van *Koninklijke Courant*, maar weldra vervangen zou worden door den *Moniteur* — en enkele dagen later door den *Courier* — *d'Amsterdam*, las men:

"De dag van gisteren bepaald zijnde tot het intrekken der Fransche "troepen binnen de hoofdstad, waren de noodige beschikkingen, inge-"volge het uitdrukkelijk bevel van Koning LODEWIJK gemaakt, om "dezelve op eene wijze te ontvangen, allezins overeenkomende met "den eerbied, welken men den grooten NAPOLEON verschuldigd is....

"Oogenblikkelijk na het inrukken der troepen hebben zich alle de "ministers bij den Maarschalk OUDINOT, Hertog van Reggio, begeven, "om Z. E. te complimenteren....

"Deze merkwaardige gebeurtenis had eenen ontelbaren vloed van "aanschouwers gelokt; bewondering over de schoone houding der troe-"pen, eerbied voor de dapperen en aandoening over het treffend ont-"haal van deze alles overwinnende benden was het gevoel van alle "harten en het onderwerp van alle gesprekken."

Aldus begon de officiële taal de heerlijkheid van de vereeniging met Frankrijk uit te bazuinen.

De hoofdinhoud van dit officiëel berigt wordt door zeer vele andere feiten toegelicht. In de laatste maanden verwachtte het publiek van de regering van Koning LODEWIJK NAPOLEON weinig goeds meer. In Amsterdam vreesde men zeer voor eene verdediging van de stad tegen de Franschen, die men als vruchteloos beschouwde; de meerderheid der bevolking zag in de hopelooze omstandigheden, waarin men geplaatst was, eene vereeniging met Frankrijk met gelatenheid te gemoet. Eenigen zelfs koesterden daarvan eene goede verwachting en hoopten èn voor het Volk, èn niet het minst voor zich zelven het beste, wanneer men slechts de gunst van NAPOLEON won. Daarbij was men al eenige jaren gewoon geweest zich te schikken naar de omstandigheden, die niet te veranderen waren, zoo als men meende. Het werd voor politieke edelmoedigheid uitgegeven, zich aan de algemeene zaak niet te onttrekken, om zoo mogelijk de vreemde overheersching te verzachten; — daarbij gaf de Fransche regering hooge tractementen en pensioenen en was zij streng in het uitsluiten van hen, die zich tegen de regering uitlieten. VER HUELL, op de tijding dat de Koning de kroon zou nederleggen, uit Gelderland naar Holland teruggekomen, woonde, gelijk natuurlijk was, het diné bij, hetgeen ter eere van den Hertog van Reggio door de stad Amsterdam werd gegeven, en uit zijnen mond is de verklaring inzonderheid belangrijk, dat zoovelen, die eenige dagen vroeger den Koning nog gevleid en zich tegen den Franschen Keizer verklaard hadden, thans de gunst van den Franschen Hertog zochten te winnen.

Na het vertrek des Konings werd de regering provisioneel waargenomen door den ministerraad, in overleg met den Hertog van Reggio. Reeds den 9en Julij vaardigde NAPOLEON het decreet uit, waarvan de voornaamste bepalingen waren: *Holland is met het Keizerrijk vereenigd; de Hertog van Plaisance zal zich in de hoedanigheid van algemeenen Stedehouder naar Amsterdam begeven. De renten der publieke schuld*

zullen niet verder dan voor een derde onder de lasten worden gebragt. In den loop der maand zal door het wetgevend ligchaam eene commissie van 15 leden benoemd worden, om zich naar Parijs te begeven, ten einde de vereeniging nader te regelen.

Bijna gelijktijdig met het decreet verscheen LEBRUN, Hertog van Plaisance, te Amsterdam, en kort na zijn aankomst werd in zijne handen de eed van getrouwheid aan den Keizer afgelegd door de ministers van Koning LODEWIJK (niet echter door ROËLL, die kort voor het vertrek van Koning LODEWIJK naar de baden was vertrokken, en ook niet door MOLLERUS en KRAIJENHOF, ofschoon deze beiden later tot de regering van den Keizer toetraden), door de staatsraden in gewone dienst en door onderscheidene staatsraden in buitengewone dienst, door leden van het wetgevend ligchaam, enz., enz. Gedurende eenige weken werden in den *Courier d'Amsterdam* lijsten gevonden van hen, die den eed hadden afgelegd, blijkbaar met de bedoeling om aan te wijzen, hoe algemeen de onderwerping aan den Keizer was. Vroegere hevige republikeinen weigerden den eed niet, waar zij in eenige betrekking gevorderd werd. ONDAATJE deed hem als secretaris van den Raad van judicatuur over de middelen; J. H. VAN SWINDEN als president van het Comité-generaal van den waterstaat.

Bij de Commissie van 15 personen uit het wetgevend ligchaam voegde de Hertog van Plaisance nog eenige personen, onder welken GOGEL en VAN MAANEN. De Commissie te Parijs aangekomen, hield hare zittingen in het hôtel van den voormaligen Hollandschen gezant VER HUELL, dien NAPOLEON tot algemeenen president benoemde. Verder werd de vergadering in drie sectiën verdeeld, als: voor de marine en oorlog pres. VER HUELL, voor de wetgeving en regtspleging pres. VAN MAANEN, voor de finantiën pres. GOGEL.

De Commissie, vermeerderd met eene deputatie uit het leger en de vloot en eene uit den gemeenteraad van Amster-

dam, verzocht eene plegtige audientie bij den Keizer. VER-HUELL deed op nieuw de aanspraak, waarin onder andere de volgende zinsneden den geest doen kennen van transactie en vleijerij, die toen heerschte; echter moet worden in acht genomen, dat de oorspronkelijke aanspraak, door VER HUELL te houden, vooraf was medegedeeld, en dat alleen de eerste zinsneden oorspronkelijk van hem zijn, terwijl het laatste gedeelte van de Fransche regering zelve afkomstig was.

Na eene algemeene inleiding, zeide de Heer VER HUELL (volgens de officiële vertaling):

"Het Hollandsch volk, Sire! in de jaarboeken der geschiedenis be-"kend door de daden van deszelfs helden, de opregtheid van deszelfs "staatsmannen en door de pogingen, om deszelfs onafhankelijkheid "te veroveren en te behouden, bezit nog het aandenken der deugden "van deszelfs voorvaderen." —

En vervolgde toen, volgens het door de Fransche regering verbeterde opstel:

"De groote gebeurtenissen, van welke Europa gedurende deze ceuw "getuige is geweest, hebben geheel de staatkundige stelsels en betrek-"kingen der mogendheden veranderd, en de onafhankelijkheid, welke "onze voorvaderen hebben bevochten ten koste van hun goed, ten "koste van hun bloed, ten koste van hetgeen zij het dierbaarst ter "wereld hadden, moest noodwendig door den drang der omstan-"digheden eene wijziging ondergaan. Eindelijk, vereend met het "eerste volk der wereld, geroepen door den grootsten vorst van het "heelal, tot medegenieting der weldaden, die zijn uitgebreid genie en "zijne vaderlijke goedheid in overvloed over zijne gelukkige onderda-"nen verspreidt, en waarvan Holland reeds bewijzen heeft ondervon-"den, durven de Hollanders zich vleijen, dat zij, door hunne gehoor-"zaamheid, en bovenal door hunne verknochtheid aan hunnen vorst "en vader, de bescherming van een magtig, grootmoedig, regtvaardig "en vrijgevig gouvernement zullen verdienen."

De Keizer antwoordde:

"Mijne heeren de afgevaardigden van het wetgevend ligchaam, en van de "landmagt van Holland, en mijne heeren de afgevaardigden van mijne "goede stad Amsterdam! Gij zijt sedert dertig jaren de speelbal van "vele wisselvalligheden geweest. Gij verloort uwe vrijheid, toen een

"der groot-ambtenaren van uw gemeenebest, door Engeland begun-"stigd, de raadplegingen van uwe regering door de pruissische bajo-"netten deed verstoren; de staatkundige instellingen, die gij van uwe "vaderen verkregen hadt, werden verscheurd, en werden zulks voor "altijd.

"Tijdens de eerste coalitie maaktet gij een gedeelte er van uit. In "het vervolg overwonnen de Fransche legers uw land; een noodlot "aan het verbond met Engeland gehecht.

"Sedert de overwinning werd gij geregeerd door een bijzonder be-"stuur; doch uw gemeenebest was een gedeelte van het rijk. Uwe "vestingen en de voornaamste stellingen van uw land bleven door "mijne troepen bezet. Uw bestuur veranderde naarmate de denkwij-"zen die zich in Frankrijk opvolgden.

"Toen de Voorzienigheid mij dezen eersten troon der wereld deed "beklimmen, moest ik, daar ik het lot van Frankrijk voor altoos re-"gelde, insgelijks het lot regelen van alle de volken, die een gedeelte "van het rijk uitmaken, aan allen de weldaden van de bestendigheid "en orde doen ondervinden, en bij allen de rampen der regeringloos-"heid doen verdwijnen.

"Ik stelde perk aan de onzekerheden van Italië, door de ijzeren "kroon op mijn hoofd te plaatsen. Ik schafte het bestuur, dat Pie-"mont regeerde, af. Ik schetste, in mijne akte van bemiddeling, de "constitutie van Zwitserland, en bragt de plaatselijke omstandigheden "van dat land, en de herinneringen aan deszelfs geschiedenis, met de "zekerheid en de regten overeen.

"Ik gaf u een vorst van mijn bloed, om u te regeren. Dit was "een natuurlijke band, om de belangen van uw bestuur met de reg-"ten des rijks overeen te brengen. Ik zag mij in mijne hoop bedro-"gen. Ik heb, in deze omstandigheden, meer langmoedigheid ge-"bruikt, dan mijn karakter en mijne regten gedoogden. Eindelijk heb "ik aan de droevige onzekerheid, waarin gij u bevondt, perk gesteld, "en ik heb een staat van lijden doen ophouden, die voleindigde, uwe "magt en uwe hulpbronnen te vernietigen. Ik heb thans het vaste "land aan uwe nijverheid opengesteld. De dag zal komen, waarop "gij mijne adelaars op de zeeën zult voeren, die uwe voorvaders be-"roemd hebben gemaakt. Dan zult gij u mijner en uwer waardig "toonen. Tot dien tijd toe, zullen alle veranderingen, die op de "oppervlakte van Europa zullen ontstaan, tot eerste oorzaak hebben "het tiranniek, blind en eigen voorspoed vernietigend stelsel dat "het engelsch bestuur heeft genoopt, den koophandel buiten de "algemeene wet te stellen, door denzelven onder den willekeurigen "maatregel der vrijpassen te brengen.

"Mijneheeren afgevaardigden van het wetgevend ligchaam, van de "land- en zeemagt van Holland, en mijneheeren afgevaardigden van "mijne goede stad Amsterdam! zegt aan mijne onderdanen van Hol-"land, dat ik over de gevoelens, die zij mij betuigen, voldaan ben; "dat ik niet twijfel aan hunne getrouwheid; dat ik er op reken, dat "hunne pogingen zich met de pogingen van alle mijne andere onder-"danen zullen vereenigen, om de regten ter zee te herwinnen, die vijf "elkander opgevolgde coalitiën, door Engeland aangestookt, het vaste "land hebben doen verliezen. Zegt hun, dat zij, in alle omstandig-"heden, op mijne bijzondere bescherming mogen rekenen."

Na enkele weken te Parijs, onder leiding van de Fransche ministers de decreten van de invoering der Fransche wetgeving ontworpen te hebben, keerden de leden der Commissie naar de nu Hollandsche departementen van het Fransche Keizerrijk terug, met uitzondering van hen, die met andere Nederlanders te Parijs in hooge betrekkingen of staatscollegiën gevestigd bleven.

Tot de regeringsbeginselen van NAPOLEON behoorde niet het minst, de aanzienlijksten in de achting hunner medeburgers aan zijne regering te verbinden door hun betrekkingen met hooge tractementen te verleenen, of wel pensioenen aan staatslieden, die niet dadelijk weder konden geplaatst worden. Uit dit oogpunt moeten beschouwd worden de bezoldigingen achtereenvolgens gecumuleerd op VER HUELL, — de benoemingen van Nederlanders van aanzienlijken naam, zooals J. R. SCHIMMELPENNINCK, VAN KINSBERGEN, VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, VAN DEDEM VAN GELDER, VAN DE POLL en MEERMAN tot senateurs van het Keizerrijk, waarbij de 75jarige VAN KINSBERGEN zich verschoonde naar Parijs te gaan, maar wel den titel van senateur wilde aannemen, wanneer hij het aanzienlijk inkomen, aan het senateurschap verbonden, mogt besteden aan een liefdadig doel, hetgeen de Keizer weigerde onder de uitdrukking: "Denkt de hooghartige Hollander mij den uitdeeler van zijne aalmoezen te "maken!"

Het Fransche wetgevend ligchaam was in de laatste regerings-

jaren van NAPOLEON met zeer weinig bezigheden belast, daar de meeste wetten in den vorm van keizerlijke decreten werden vastgesteld, zonder dat de kruipende senaat moed had een eenig inconstitutioneel decreet te doen herroepen. Aan het tractement van 10,000 francs aan de leden van het wetgevend ligchaam toegekend, was dus geen andere last verbonden, dan weinige weken in Parijs te vertoeven en de toestemming te geven aan de jaarlijksche begrooting. Onder deze omstandigheden hebben vijf en twintig Nederlanders, en daaronder oud-ministers en oud-landdrosten, die betrekking aangenomen. In den *conseil d'état* werden benoemd tot gewone leden de oud-minister APPELIUS en de oud-minister VAN DER HEIM, tot buitengewone GOGEL en VAN MAANEN, die deze betrekking vereenigden, de eerste met die van intendant-generaal voor de financiën en de laatste met die van president van het Hoog-Keizerlijk Geregtshof te 's Gravenhage.

Het Fransche bestuur was blijkbaar bezield geweest met den wensch om door bekwame en welwillende hoofdambtenaren de vreemde overheersching zoo dragelijk mogelijk te maken. Aan het hoofd der Fransche ambtenaren in de Hollandsche departementen was geplaatst LEBRUN, Hertog van Plaisance, vroeger mede-consul van NAPOLEON, een hoogst beschaafd en beleefd man, die zeer geduldig was in het aanhooren van klagten; een man, gelijk VAN DER PALM het uitdrukt, "die gaarne al het goede deed, dat niet in "zijn vermogen stond." In het groote raderwerk van het keizerlijk bestuur was de algemeene stedehouder slechts een enkele rol, door het groote drijfrad in beweging gebragt.

Onder den Hertog stonden aan het hoofd der belastingen als intendant-generaal GOGEL, — als directeur der centrale kas VOUTE, en als directeur van het grootboek SIX; — het departement van binnenlandsche zaken, waaronder ook het toezigt op de kerkgenootschappen, was opgedragen aan den Baron D'ALPHONSE, een zeer bekwaam, welwillend en

onpartijdig staatsman. Als prefecten had men aangesteld Nederlanders, met dien verstande echter, dat zij geene inboorlingen waren in de departementen, waarvan zij het bestuur hadden. In dat der Zuiderzee en van de Maas, te Amsterdam en te 's Gravenhage, waren twee Belgen als prefecten aangesteld, DE CELLES en DE STASSART, die beiden, naar de volksoverlevering, als barbaarsche handlangers van den militairen despoot hebben gehandeld, maar bij onpartijdige beoordeeling een billijker vonnis verdienen, ofschoon beiden nog zeer onderscheiden van karakter waren. De eerste geveinsd, ongevoelig, zelfzuchtig, vroeg alleen hoe hij van het Fransche bestuur, als trouw en ijverig ambtenaar de gunst kon verdienen, terwijl DE STASSART een man was niet zonder gevoel en medelijden bij de strenge orders, die hij had uit te voeren, maar tevens ijdel tot in het belagchelijke toe en driftig buiten mate.

Bij den geest der Fransche centralisatie waren de ambtenaren slechts werktuigen. En voor een militaire alleenheersching was inderdaad het Fransche bewind eene volmaakte mechaniek. In alles moesten de wet en de wil des Keizers heerschen. De groote kolossus der Fransche monarchie moest bewogen worden door dezelfde spil, die een dijk- en polderbestuur in beweging bragt. Deze beweging schijnt bijna onmogelijk; de beoogde centralisatie leidt meestal tot niets anders, dan tot beperkingen der provinciale en gewestelijke magt, ten voordeele van klerken en commiesen bij de centrale regering, die de zaken besturen, dewijl hunne meesters niet alles kunnen nagaan. En toch scheen NAPOLEON (maar welk mensch had ook zulk eenen wil en zulk eene gave, om zijnen wil aan anderen op te dringen, als hij!), door militaire discipline en hierarchie ook in het burgerlijk bestuur over te brengen, het bereikt te hebben, dat één geest van den keizerlijken troon tot in het kleinste douanen-kantoor was doorgedrongen. Alles geschiedde op zijnen wenk; maar die onbepaalde alleenheersching bragt in

ons Vaderland wel eenig nut tot stand, ofschoon men hier zulke grove misbruiken niet te verbeteren had als bijv. in Italië.

Het mag niet ontkend worden, dat daar, waar de Keizer of zijne hooge ambtenaren zelven geen bedrog of opligting pleegden — en hoe dikwijls gebeurde dit! — eene activiteit en vlugheid heerschten, die maar al te dikwijls vroeger in ons Vaderland gemist werden. Onkundige of oneerlijke ambtenaren, waar zij niet door 's Keizers wil vrijdom tot rooven hadden erlangd, werden uit de ambtsbedieningen geweerd. De controle, die men over ieders gedrag hield, al was zij een vernederend wantrouwen jegens de ondergeschikte ambtenaren, had onder de Fransche overheersching ten minste dat voordeel, dat zij ieder streng aan zijnen pligt hield. 's Keizers belang, en dit werd als het algemeen belang voorgedragen, gold meer dan dat van bijzondere personen, en bleek men ongeschikt voor zijne betrekking te zijn, men werd, zonder aanzien des persoons, ontslagen. Kunde in de administratie werd als de beste aanbeveling tot het bekleeden van eene betrekking aangemerkt. Voor hen, die trouw hunne ambten waarnamen, waren eer en rijkdom weggelegd; voor den ambtenaar die zijne bijzondere belangen, ten koste zijner betrekking, behartigde, was eene strenge bestraffing te wachten. Het is de stem der ondervinding van velen geweest, die de krijgsdienst, de administratie en de regterlijke loopbaan als beroep liefhadden en tot eer waren, dat men nergens beter diende dan onder de Fransche regering. De krijgsdienst, de administratie en de geregtelijke werkzaamheid bezitten op zich zelve verdiensten, afgescheiden van het hoogere staatsdoel, maar toch moet bij edeler ontwikkeling wel degelijk de vraag zijn, wien men dient en waartoe de dienst strekt; en nu werd het betrekkelijk goede van het Fransche bestuur en de Fransche wetgeving bijna geheel weggenomen, omdat alles de voornaamste strekking had, de meest gevreesde en gehate

maatregelen bij ons in te voeren en, door ons te verfranschen en te ontnemen, hetgeen aan eene natie het meest dierbaar moest zijn, hare taal, hare letterkunde, hare zeden.

Overeenkomstig de eerlijkheid, die een commerciële natie moet kenschetsen, en gedrongen door het feit dat de Nederlandsche schuldbrieven voor een groot gedeelte in het bezit waren van armengestichten, van minderjarigen en weduwen en van velen uit den burgerstand, was onder Koning LODEWIJK voortdurend verklaard: *wat er geschiede, de renten der door den Staat aangegane schulden zullen worden betaald.* Wel was daaraan in de laatste maanden niet meer ten volle voldaan, — de toestand der finantiën was zoodanig, dat bij het voortduren van den oorlog en de afhankelijkheid van het Koningrijk Holland de geregelde betaling van de renten feitelijk eene onmogelijkheid werd; maar hetgeen voor het oogenblik niet betaald kon worden, kon worden opgeschort. Meermalen is het geschied, dat een Staat de renten zijner schulden eenige maanden, ja jaren niet betaald heeft, tijdelijk onvermogen is geen onregt; maar aan het onvermogen een vorm te geven van een wet, is een onregtmatige verrijking van den Staat ten koste zijner schuldeischers. Daarenboven, het Keizerrijk Frankrijk het Koningrijk Holland inlijvende, moest met de baten ook de lasten overnemen, vooral daar NAPOLEON vrij baatzuchtig berekende, wat hij uit Holland trekken kon. GOGEL zocht in de Parijsche commissie de zaak nog te verzachten; zijne pogingen bleven vruchteloos, nadat eenmaal de tiercering in het decreet van 9 Julij 1810 in beginsel was uitgesproken. Zoo begon de vereeniging met Frankrijk door een daad, die door elken eerlijken staatsman een onregt wordt genoemd.

Een tweede gehate maatregel was de invoering van de Fransche conscriptie. In ons Vaderland was in de krijgsdienst altijd door vrijwillige dienstneming voorzien, terwijl de schutterijen en de landstorm slechts dienden tot de

plaatselijke handhaving der orde of verdediging van de landstreek die men bewoonde. De vroegere besturen hadden dan ook altijd voor onmogelijk gehouden de conscriptie bij ons in te voeren, en nu zoude, na de opschrijving van allen die in de jaren vielen, bij loting, even als in Frankrijk, elk jaar een getal aangewezen worden om te dienen, en wel buiten het Vaderland, in de oorlogen, die de Keizer voor zijne, althans voor Fransche en niet voor Nederlandsche, belangen voerde. De conscriptie ten behoeve van een vreemde overheersching was dubbel hatelijk. De eerste opschrijving had plaats in April 1811. De conscrits van Amsterdam, terwijl zij naar de Haarlemmerpoort geleid werden, hadden een menigte volks op de been gebragt. De burgers, die zonen en broeders aldus zagen wegvoeren, waren allengs onstuimig geworden, — gens d'armes werden ontwapend, naar de militairen werd met steenen geworpen; de conscrits keerden een oogenblik naar huis terug, maar het verzet had het droevige gevolg, dat er meerdere militairen in Amsterdam kwamen, — dat voor enkele refractaires, die gezonden werden naar het koloniaal werfdepot, de volgende nommers gedesigneerd werden en dat een militaire vierschaar gespannen werd om exemplair het oproer te straffen: drie personen werden gefusilleerd, vijf tot acht jaren tuchthuisstraf, twee tot vijf jaren en drie tot twee jaren gevangenisstraf veroordeeld. De conscriptie bij militaire executie ingevoerd, vond na deze strenge maatregelen minder feitelijken tegenstand, maar des te meer innerlijken weerzin.

Onder Koning LODEWIJK waren nog grove winsten door den smokkelhandel genoten, terwijl de verteringen der renteniers in betaalde loonen het kapitaal van voedingsmiddelen herwaarts getrokken had; de welvaart van ons Vaderland verminderde echter na 1810 zigtbaar met elk jaar. Niet alleen de verteringen van hen, die hunne inkomsten trokken van Hollandsche renten, werden minder, ook andere vreemde Staten schortten hunne betalingen op, terwijl de Staten, die

nog interest betaalden, het vooruitzigt hadden dit niet lang meer te kunnen doen, wanneer de oorlog bleef voortduren.

Het continentaal stelsel breidde zich nog verder uit door de decreten van 5 Aug. en 12 Sept. 1810 en de decreten omtrent het douanen-stelsel voor de Hollandsche departementen genomen en werd een middel van algemeene verarming, terwijl het door de wijze van toepassing en uitgifte der *licenses* slechts strekte ten behoeve van de schatkist van Frankrijk of van de beurs van den Keizer en zijne medepligtigen.

De decreten waarop dit, allen handel vernietigend stelsel was gebouwd, bereikten in strengheid en onregtvaardigheid hun toppunt in het dolzinnige decreet van Fontainebleau van 19 October 1810, inhoudende het bevel om alle Engelsche manufacturen, van Napels tot in Holland en van Spanje tot in Duitschland, te verbranden. Brandstapels der handels-inquisitie, merkt HEEREN aan, in plaats van die der geloofs-inquisitie, die dikwerf zelfs hen, die ze ontstaken, bespottelijk maakten. Door het continentaal stelsel werd alle handel en scheepvaart in ons Vaderland vernietigd, niet alleen in Amsterdam en Rotterdam, maar ook in Groningen en langs de geheele kust. Door de vermindering van het handelsbedrijf had het continentaal stelsel een zeer groote rijzing van den prijs van de koffij en de suiker ten gevolge, waardoor de consumtie van die koloniale waren in den burgerstand òf geheel ophield òf door surrogaten vervangen werd; van daar gaf het stelsel aanleiding tot dagelijksch gemor in al de huisgezinnen, die vroeger aan het gebruik van koffij, thee en suiker gewoon waren. Een dergelijke reden van ontevredenheid gaf de regie van den tabak; zij vernietigde de bestaanmiddelen van vele kleine winkeliers en tabaks-fabriekanten, terwijl zij tevens een dagelijksche stoornis in de gewoonte teweeg bragt, te midden van algemeenen achteruitgang.

Behoorde de tiercering, de conscriptie, het continentaal-stelsel en de regie, in materiëlen zin, tot het regeringstelsel

van NAPOLEON, in het intellectuele kwam het regeringstelsel in botsing met onze zeden door de censuur en de geheime policie.

Reeds onder het Staatsbewind en nog meer onder Koning LODEWIJK was de vrijheid der drukpers aan banden gelegd, deels door bedreigingen, deels door vervolgingen, die eindelijk hadden teweeg gebragt, dat niets meer over de staatkunde werd geschreven. De drukpers was echter in zoo verre vrij gelaten, dat men geen voorloopig verlof tot uitgave noodig had. Onder NAPOLEON werd het gebruik der drukpers geheel gereglementeerd. Aan de drukpers werd een groot gewigt gehecht als middel om de keizerlijke politiek ingang te doen vinden; waar het met het doel der keizerlijke politiek overeenkwam, was men ruim met publiciteit; de officiële couranten moesten de keizerlijke regering prijzen; de bulletins van het leger moesten geestdrift opwekken; in de schouwburgen mogt het niet ontbreken aan toespelingen op den grooten Keizer; — op waarheid kwam het niet aan; — de officiële drukpers werd gebruikt als een regeringsmiddel. Daarentegen werd streng gewaakt, dat de drukpers en het tooneel niet tegen de keizerlijke regering zouden kunnen gebezigd worden. De dagbladen, die in het licht mogten verschijnen, waren bij name door de regering aangewezen, ook welke dagbladen zich over de staatkunde mogten uitlaten. Bij het decreet van 5 Februarij 1810 was voor Frankrijk de censuur ingevoerd en ook aan ons werd die wetgeving opgedrongen. In den aanvang was de invloed weinig merkbaar, de Hollandsche maandschriften en boeken kwamen uit als vroeger, en in het jaar 1810 kon men bijna uit die uitgaven nog niet zien dat men Fransch geworden was. In April 1811, toen de invoering der conscriptie de gemoederen met ontevredenheid vervulde, werd het toezigt strenger. Het was voor den boekhandel, die in Holland altijd, behoudens verantwoordelijkheid voor de uitgaven, zich vrij en onbelemmerd bewogen had, een doodend af-

matten door formaliteiten. Het algemeen bestuur van den boekhandel gaf te Parijs een dagblad uit, waarin alle uitgegeven werken, die door de censuur waren toegelaten, werden opgegeven. Geen boekhandelaar mogt een werk aankondigen, tenzij in dat dagblad geschied. De lettergieters, drukkers en boekhandelaars waren aan onderscheidene bepalingen onderworpen, en schorsing, inbeslagneming en andere straffen waren het gevolg der ongehoorzaamheid. En naarmate de ontevredenheid toenam werden de censuur en de policie telkens achterdochtiger.

Ten opzigte van het onderwijs en de Kerk volgde het Fransche bestuur een gelijk stelsel als ten opzigte van de drukpers. Terwijl het keizerrijk het lager onderwijs en het onderwijs in natuurwetenschappen op zeer hoogen prijs stelde, als middelen van volkswelvaart, was de regering zeer achterdochtig ten opzigte van de zedekundige en wijsgeerige wetenschappen. Reeds onder Koning LODEWIJK had zich deze eenzijdige rigting eenigzins doen kennen, zoodat men er tegen gewaarschuwd had, — nog meer openbaarde zich die geest onder het Fransche keizerrijk. — De Fransche commissarissen, gezonden om een verslag uit te brengen omtrent den toestand van ons lager onderwijs, gaven daaraan den meesten lof; daarentegen moest de vrijheid en zelfstandigheid van ons hooger onderwijs zeer de afkeuring van de Fransche regering ondervinden. De vakken die tot de wijsbegeerte betrekking hadden werden ingekort, het onderwijs in het natuurregt werd overbodig geacht, de studenten werden aan tucht en reglementen onderworpen, die den geest van de middelbare school ademden.

De organisatie van de onderscheidene kerkgenootschappen onder LODEWIJK begonnen, verviel natuurlijk bij onze vereeniging met Frankrijk. De kerkgenootschappen kwamen onder de bepalingen van de Fransche verordeningen, die echter weinig geëigend waren voor onze behoeften. De intendant Baron D'ALPHONSE, geholpen door den Holland-

schen ambtenaar JANSSEN, zocht op het verlangen der predikanten eene nieuwe organisatie tot stand te brengen, hetgeen echter slepende bleef tot onze herstelling. Inmiddels was het lot van zeer vele predikanten, bij achterwege blijven van behoorlijke betaling hunner tractementen, hoogst beklagenswaardig. In het algemeen regeringstelsel behoorde ook dat er officiëel voor den Keizer gebeden werd; waar NAPOLEON zulks kon verwachten, wilde hij wel de ondersteuning van de Kerk, als een middel om de menschen te overheerschen, aanwenden, maar wezentlijke belangstelling in kerkelijke zaken ontbrak geheel en al.

De Fransch keizerlijke regering poogde te zijn eene overheersching der publieke opinie, zoowel aan de eene zijde door eene officiële drukpers, als door een aanhoudend toezigt op de algemeene denkwijze.

De Fransche geheime policie was geheel iets anders dan hetgeen men thans onder eene praeventive policie verstaat. De geheime policie zocht niet alleen aanrandingen te voorkomen, maar zij drong in de huizen en briefwisseling in, om de denkwijze der personen te kennen; — zij spoorde de rijke erfdochters op om ze aan de Fransche ambtenaren en officieren bekend te maken; — zij riep complotten in het leven om slagtoffers te hebben, ten einde door exemplaire straffen af te schrikken. Het Fransche bestuur zocht, en niet het minst geholpen door geheime policie, door een stelsel van ruime belooning aan de eene en onderdrukking en bedreiging aan de andere zijde, de inlijving te bestendigen. De Fransche heerschappij was geene militaire overheersching met ruw geweld; in het leger zoowel als in de administratie heerschte strenge tucht. Men zocht het goede te bevorderen door velerlei nuttige maatregelen, en den bijval van de bevolking te winnen door velerlei feesten. Voor die bevolking, die nog op een zeer lagen trap van ontwikkeling stond, zoodat men niet inzag hoe het verkeerde stelsel van NAPOLEON alle bronnen deed opdroogen, en die geen prijs stelde op

het edelste waarop een volk prijs stellen moet, moge de regering van NAPOLEON geene drukkende dwingelandij geweest zijn, zij was dat wel voor allen die gevoel hebben voor vrijheid, waarheid en regt.

De Keizer had nog een bepaalde reden, om vooral het volk in Holland voor zich te winnen en zijne overheersching zooveel mogelijk te vergulden. Tot zijne wijd omvattende plannen behoorde het toch, van Nederland uit en met het oude beroemde Nederlandsche zeevolk, Engeland te overwinnen. Hij wist, ook door de ronde Zeeuwsche taal, die hij in 1810 te Middelburg vernomen had, dat de Hollanders de Franschen niet beminden, en het oproer te Amsterdam in April 1811 had hem daarvan later nog de overtuiging gegeven; hij wilde in persoon zich van de mate van dien tegenzin overtuigen, en zoo mogelijk de harten der Hollanders winnen door zelf een bezoek aan Nederland te brengen.

De officiële pers deed in Holland alle moeite om de gemoederen voor den Keizer te stemmen. Om te doen gelooven, dat de Keizer den vrede wenschte, maar dat het de schuld van Engeland was, dat de oorlog bleef voortduren, werd de geheele briefwisseling omtrent de zending van LABOUCHÈRE in den *Courier d'Amsterdam* geplaatst. In het midden van 1811 werd de komst van den Keizer in Holland aangekondigd en in October verschenen de Keizer en de Keizerin in ons Vaderland.

Of de Keizer in Amsterdam en in Holland met veel gejuich en feestvreugde is ingehaald is eene vraag, bij welker beantwoording het aanstekelijke van elke feestvreugde, hoe kunstmatig ook, evenzeer moet in aanmerking genomen worden, als de volkslegende, die na de verlossing der vreemde heerschappij rijk werd in het verhalen van voorvallen, waaruit het gedwongene der vreugde zou blijken; maar minder twijfelachtige bewijzen dan in de herinneringen van hetgeen men gezien en gehoord heeft, zijn de officiële aanspraken aan den Keizer, die de dagbladen ons bewaard hebben, en in vele

van deze is inderdaad de vleitaal voor den vreemden overheerscher, die wederregtelijk zich van het Land meester had gemaakt, walgelijk. De eene stad verzekerde den Keizer van haren diepen eerbied en grenzelooze gehechtheid, — de ander roemde zijne grootheid, — de regterlijke magt, bij monde van den eersten president van het keizerlijk hof, sprak van gevoelens van dankbaarheid aan den Vader des Vaderlands.

Onder de opmerkelijke decreten, die NAPOLEON te Amsterdam heeft genomen, behoorde voorzeker het decreet van 22 October 1811, betrekkelijk de organisatie van het academisch onderwijs in de Hollandsche departementen, hetgeen ook eenige bepalingen omtrent het lager onderwijs inhoudt, en onder anderen de bepaling, dat na een jaar geene meesters en ondermeesters een certificaat tot het geven van onderwijs zouden mogen ontvangen, dan zij die in staat waren om de Fransche taal te onderwijzen.

De geheele Fransche regeringsinrigting strekte om onze nationaliteit op te lossen in die van het Keizerrijk, — om ons te verfranschen.

Maar is die toeleg bereikt?

Is het waar hetgeen geschreven is: "de Spaansche dwin-"gelandij vormde ons tot martelaren, maar de Fransche "vormde ons tot slaven?"

Voorzeker, het moet tot onze schande erkend worden, dat in vele officiële aanspraken en stukken, — dat in vele redevoeringen en gedichten een slaafsche geest is uitgesproken; maar om dat verschijnsel naar waarheid te beoordeelen, moeten onderscheidene feiten in aanmerking genomen worden. De opregtheid, die in het volksleven bij dagelijksche zaken heerscht, is lang vreemd geweest aan de taal, die in de kerk en onder staatslieden gesproken werd. Geijkte woorden werden vroeger veel meer dan tegenwoordig gebruikt. In het kerkelijke, ja in het godsdienstige leven sprak men, zoolang het autoriteitsleven den boventoon had, in de

taal der vromen of in die der Kerk; slechts een zeer zelfstandig ontwikkeld godsdienstig geloof spreekt eerst tegenwoordig met juistheid uit hetgeen men zelf denkt. En zoo was het gedeeltelijk ook met de staatspartijen: men sprak de taal der bovendrijvende rigting, zonder aan de woorden zoo bijzonder veel te hechten. In de revolutionnaire tijden sprak men de revolutietaal, nu, bij den monarchalen omkeer, de taal der keizerlijke monarchie. In de officiële taal hebben somtijds juist de eerbetuigingen de strekking van eerbiedige wenschen, gelijk van onderscheidene staatslieden, wier officiële aanspraken oppervlakkig vleijend klinken, toch de bewijzen van vrijmoedigheid in het handhaven van de hun toevertrouwde volksbelangen niet ontbreken. Mogen al de aanspraken van den Maire van Amsterdam, VAN BRIENEN, den indruk geven van vleijerij, de zorgen van dat hoofd der gemeente voor de belangen van Amsterdam zijn boven allen twijfel verheven.

Maar al moge het waar zijn, dat in vele handelingen en in vele aanspraken onder de Fransche overheersching een slaafsche geest zich uitspreekt, niet minder waar is het, dat ook zeer velen zich van dien slaafschen geest hebben vrijgehouden, en dezen waren inzonderheid de mannen des volks, — de dichters, de letterkundigen en de onderwijzers op lagere en hoogere scholen.

Onze taal is onder het keizerrijk niet verfranscht. BILDERDIJK en SIEGENBEEK hebben, hoe verscheiden ook in aanleg, zich vereenigd om gallicismen en Fransche woorden uit de Nederlandsche taal uit te stooten. Bijna in geen tijdvak is de Fransche letterkunde minder van invloed geweest op de Nederduitsche dan juist toen wij door het militair geweld aan Frankrijk verbonden waren.

Onze dichters: BILDERDIJK, HELMERS, LOOTS, de beide KLIJN'S, SIMONS, VAN MARLE en KINKER, zijn bovenal in de twee laatste jaren der Fransche overheersching Hollandsche dichters geweest.

Onze verhandelaars in het *Nut* bleven Nederlanders, en de toespelingen op de gebreken der Fransche heerschappij werden niet het minst toegejuicht.

Ons Vaderland hield bij keizerlijk decreet op te bestaan, maar toch werd de geschiedenis van Frankrijk niet de geschiedenis van ons Vaderland; het tijdschrift *De letteroefeningen* en de Nederlandsche geschiedenis bleven den naam van *Vaderlandsch* behouden. In 1812 was de Leidsche hoogeschool in eene Fransche hervormd en onder anderen bepaald, dat elk hoogleeraar zijnen halfjarigen cursus met een opentlijk solemneel inaugureel discours zou openen. De Hoogleeraar KEMPER voldeed in de latijnsche taal aan zijne verpligting; in eene redevoering over de noodwendige wijzigingen en veranderingen, die de regtsgeleerde studiën, ingevolge de nieuwe inrigting ondergaan moesten, drong hij aan op de beoefening der Fransche taal en der Fransche wetgeving, maar hij voegde er bij:

"Ik wil niet, dat gij gelooven zult, dat ik de Fransche letterkunde "zoozeer wil hebben aanbevolen, dat het thans overbodig zoude zijn "de Nederlandsche te beoefenen; dat ik Nederlander ben, hierop heb "ik mij in het begin dezer voorlezing beroemd, en ik zal er altijd "roem op dragen. Hoe ongunstiger deze tijden voor de beoefening "onzer letterkunde mogen schijnen, des te meer is het onze pligt, "door vlijt en standvastigheid, den loop des tijds tegen te gaan. Dit "is een pligt, die aan Nederlanders betaamt, die wel somtijds voor een "oogenblik gebogen, doch nimmer slaafs gekropen hebben."

Hetgeen hij voor zijne studenten in het latijn had gesproken droeg hij nog breedvoeriger uitgewerkt voor in eene den 26en Sept. 1812 gehouden voordragt in de algemeene vergadering van de Hollandsche maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen: *over den invloed van den geest des tijds op de beoefening der letteren en wetenschappen.* En deze gevoelens herhaalde hij, met toepassing op het lager onderwijs, in het voorjaar van 1813, bij gelegenheid van een openbaar examen van de departementaal-school te Leiden, terwijl hij de volgende woorden sprak:

"In de handelingen der volken, in de staatkundige jaarboeken, ging "de naam van Nederland verloren, in de geschiedboeken der mensch-"heid bestaat Nederland, zoolang er nog Nederlanders gevonden wor-"den, en Nederlanders zullen er bestaan, zoolang nog eene goede op-"voeding, zoolang nog dit verbeterd onderwijs, ons het behoud onzer "Nederlandsche deugden waarborgt.

"Wat immers is het, dat, niet in de staatkundige handelingen der "vorsten, maar voor den regterstoel van het gezond verstand, een volk "uitmaakt? Zijn het de willekeurige grenzen, binnen welke toeval of "willekeur zeker aantal menschen onder een' algemeenen naam be-"grijpt? Neen, het zijn de zeden en het volkskarakter, waardoor zich "eene maatschappij van hare naburen onderscheidt, en geen volk gaat "verloren, zoolang het den band gevoelt en waardeert, welke die volks-"deugden en dat volkskarakter om allen slingert, die denzelfden grond "bewonen, en genoegens zoowel als rampen met elkander gemeen hebben.

"Maar wat kan nu die ons kenschetsende deugden, wat kan dit voor-"vaderlijk volkskarakter beter bewaren, dan juist dit verbeterd onder-"wijs, waarvan ik nu spreke. De instandhouding der taal, die groote "band van een volk, wordt alleen door dit onderwijs gewaarborgd. "Orde en redelijke gehoorzaamheid zijn het gevolg der leerwijze zelve. "De schoolboeken brengen de namen van de oude sieraden van ons "Vaderland tot een volgend geslacht over. Het denkbeeld van Vader-"landsche geschiedenis onderhoudt en voedt het denkbeeld van Vader-"land."

Het geloof aan het Vaderland te behouden te midden der vreemde onderdrukking, was ook de bedoeling van de redevoering, waarin hij ONNO ZWIER VAN HAREN schetste als vaderlandsch dichter, eene redevoering, die hij achtereenvolgens in 1810 en 1811 te Amsterdam en te Leiden en in 1813 te 's Gravenhage voordroeg, en die voor hem de eerste gelegenheid schijnt geweest te zijn om GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP persoonlijk te ontmoeten, voordat de Novembermaand van dat jaar hen te zamen zou vereenigen in een gemeenschappelijk handelen voor het Vaderland.

Ook in het godsdienstige waren de jaren van overheersching jaren van ontwikkeling, doordat zij jaren van beproeving waren. Bij het afnemen der welvaart werd de weldadigheid een hooger deugd; bij de ondervinding der mili-

taire overheersching en van het voortduren van den oorlog werd veler geloof aan vooruitgang gelouterd; de druk der tijden bragt mede dat men behoefte gevoelde aan vertroosting, die aan eigen hoofd en hart beantwoordde, en de meerdere verdraagzaamheid gaf velen vrijheid, naar eigene begeerte stichting te zoeken in onderscheidene kerkgenootschappen. De meesten eerbiedigden die vrijheid, ofschoon het ook niet ontbrak aan bekrompene geestelijken, die zich ergerden, dat een Gereformeerde de preeken aanhoorde van den Remonstrantschen MARTINUS STUART, en onder het gehoor van dien leeraar den dood van den regtvaardige herdacht. Elke vooruitgang in het maatschappelijk leven heeft plaats, terwijl nog enkele individuen achter blijven. In het godsdienstige bovenal heeft nooit stilstand plaats.

De Fransche overheersching liet de levenskiem van ons nationaal bestaan ongedeerd bij haren ontzettenden druk en hare vernieling van welvaart, geluk en vrijheid; ja zij deed meer: zij was in vele opzigten ons nuttig; zij leerde ons niet alleen het goede waarderen in Fransche wetten, in Fransche ambtenaren, in Fransche vormen van bestuur; zij deed ons ook, bij het gemeenschappelijk leed, onze partijschappen vergeten en vormde eenheid van geest door eenheid van weerzin op te wekken tegen de vreemde heerschappij. Op den verdoovenden indruk, dien NAPOLEON, door zijn genie, door zijne militaire talenten en magtsbetoon in het begin van de 19de eeuw maakte, volgde de ontdekking van zijne ondeugden, — van zijn trouweloosheid, van zijn huichelarij, van zijn grootspraak. Bij NAPOLEON grensde het verhevene meer dan bij iemand aan het belagchelijke. Zijne verschijning heeft ook in onze vaderlandsche volksletterkunde diepe sporen achtergelaten en niet het minst tot velerlei spotverzen opgewekt, toen de oogen des volks opengingen en het een spreekwoord werd: hij liegt als een keizerlijk bulletin.

Tot de verlossing van het Fransche juk hebben echter de Nederlanders zelve het minst, — de omstandigheden buiten

hen om het meest bijgedragen. NAPOLEON's eerzucht kende geene grenzen. Hij zocht in Rusland de voltooijing zijner heerschappij, hij vond er het graf zijner grootheid. Meer nog door den wintervorst, dan door den arm der menschen is hij overwonnen. En toen eenmaal het leger van den onoverwinnelijke vlood en zijn prestige was verbroken, toen stonden de volken op. De slag van Leipzig was ook voor ons de voorbode voor onze zelfbevrijding.

In den val van den Keizer werd het Goddelijk wereldgerigt der geschiedenis voor ieder openbaar: niet als een wonder of als eene ingrijping van den Almagtige in den loop der wereldgebeurtenissen, door Hem zelven geregeld, maar als het klaar worden van de eeuwige waarheid, dat de magt van den individuelen mensch, zij moge voor een wijle groot zijn door de zwakheid van anderen, — eindelijk hare grenzen vindt in de door God gewilde wereldorde.

Het regtvaardig oordeel der geschiedenis is geveld over de vrijheidsbeginselen van het laatst der 18e eeuw, dat zij niet zuiver en ordelievend genoeg waren, om de heerschappij der vrijheid, gelijkheid en broederschap te grondvesten; — de heerschappij van NAPOLEON I is door de geschiedenis openbaar geworden als eene hoogmoedige heerschappij-voering, die de kracht der zoo geroemde vrijheidsbeginselen te schande maakte; — de val van den man des gewelds heeft eene nieuwe orde van gebeurtenissen in Europa in het leven geroepen, waarin antwoord gegeven wordt op de vragen: hoe hebben de volken hunne nationale vrijheid verkregen; — hoe hebben zij van die vrijheid gebruik gemaakt?

HOOFDSTUK XVII.

De verwachte verlossing van de Fransche heerschappij. — De Prins van Oranje. — De oud-regenten. — De patriotten. — Het Volk. — Eerste volksbewegingen. — Pogingen om de regeringloosheid te voorkomen. — Staatkundige strekking der eerste politieke handelingen. — Zorg dat Nederland op zelfbevrijding aanspraak zou kunnen maken. — Souvereiniteit van den Prins van Oranje. — De strijd tusschen de oude en nieuwe beginselen van Staatsregt. — VAN HOGENDORP en KEMPER. — Aandeel van het Volk aan de uitroeping van WILLEM I als constitutioneel Vorst.

De omwenteling van het jaar 1813 is nog het groote feit, waarmede de nieuwste geschiedenis van Nederland aanvangt. Na 1813 is Nederland vrij gebleven van vreemde overheersching. In 1813 is de constitutionele monarchie uitgeroepen, en de grondwet van 1814, naar aanleiding daarvan ontworpen, is nog de wet, die den grondslag van ons geschreven staatsregt uitmaakt. Zij werd in 1815, in 1840, in 1848 herzien en gewijzigd; maar in hare hoofdbedoeling: de vestiging van een grondwettig bestuur ter bescherming der volksvrijheid, met een afstammeling van het Huis van Oranje aan het hoofd, bleef zij onveranderd. De contracten in het burgerlijk regt worden verduidelijkt door de kennis der omstandigheden, waaronder de contractanten handelden; — de oorsprong van het geschreven Staatsregt van een vrij Volk ligt geheel in het volksleven, — in gekoesterde verwachtingen, in gegevene beloften, in toejuichingen van gesproken woorden, in goedkeurend stilzwijgen, terwijl

er vrijheid was tot spreken. Men vervalt bij de uitlegging van het nationale staatsregt òf tot theoriën aan vreemden ontleend, òf aan de andere zijde tot een inconstitutionele practijk, waarbij de wet op zijde wordt geschoven, wanneer men het geschreven woord afscheidt van de levende gedachte, waaruit het ontsproot. En waar de Staatswet getrouw wordt opgevolgd, moet zij met het volksleven in voortdurende levensbetrekking gebragt worden, zal het geschreven regt geen juk van letterdienst op het vrije volksleven doen rusten.

Bij den aanvang van een grondwettig volksbestaan komt het inzonderheid aan, de onderscheidene personen of rigtingen te kennen, die invloed op de vaststelling van het staatsregt hebben uitgeoefend, en zoo hebben wij, in verband met het doel, waarmede deze *Handleiding* geschreven wordt, bij de omwenteling van 1813 inzonderheid te letten op het Volk in het algemeen, — op de oud-regenten, — op de patriotten, die, met eene grondwettige éénhoofdige regering met den Prins VAN ORANJE aan het hoofd, een geheel nieuwe orde van zaken wilden aanvangen, — en op den Prins VAN ORANJE, die algemeen aan het hoofd van den Staat werd terug verlangd.

Het Volk, waaronder wij hier verstaan die groote menigte, die bewogen wordt door den indruk van buiten, zonder dat zij eene eigene politieke overtuiging heeft, had in het jaar 1812 zwijgend de vreemde overheersching gedragen; maar toen, na de verliezen van het Fransche leger in Rusland, eene nieuwe ligting werd uitgeschreven, toen de maatregel van de garde d'honneur werd genomen, ontstond er in alle klassen een geest van wederstand, die elk oogenblik dreigde uit te barsten en die slechts door militaire executiën bedwongen werd, waarbij de militaire regters weinig naauwgezet onderzochten of de schuld bewezen was, maar slechts den last der Fransche bevelhebbers voor oogen hadden, dat door enkele doodvonnissen schrik zou worden ingeboezemd. Losse gesprekken werden gebezigd als be-

wijzen van zamenspanningen, die nooit hadden plaats gehad. De oproeren te Oud-Beijerland, Zaandam, Alphen, Leiden en 's Gravenhage waren door den militairen arm bedwongen, terwijl de militaire doodvonnissen daarop gevolgd, tot onderwerping stemden. De vervolging van den Israëlitischen doctor LEMON was een regterlijk schandaal, dat duidelijk aan het licht gebragt is, toen de gehouden pleidooijen na de vrijwording zijn uitgegeven.

De vreemde overheersching eischte veel. De welvaart was verwoest, de lasten waren drukkend; reeds meer dan 15,000 Nederlanders dienden buiten hun Vaderland in het leger van den Franschen Keizer. Dit alles had overal haat tegen de Franschen ingeboezemd, en toen het berigt van den slag van Leipzig tot hier doordrong, behoorde er al de mogelijke voorzigtigheid toe, om door de lagere volksklassen den opstand niet te vroeg te doen beginnen en geweldpleging te voorkomen. De burgerstand vreesde bijna overal, dat die haat tegen de Fransche en Franschgezinde ambtenaren tot grove ongeregeldheden zou aanleiding geven; de voorzigtigen koesterden de overtuiging, dat men het veiligst deed den aftogt der Franschen af te wachten.

De volksgeest openbaarde zich het meest in afkeer van de Franschen en in een verlangen naar de terugkomst van den Prins VAN ORANJE. — Onder ORANJE had men den strijd tegen de dwingelandij van Spanje gestreden; onder ORANJE was men in 1672 en 1748 tegen de Franschen beschermd; buiten ORANJE had men de gevolgen eener oligarchische aristocratie en, na 1795, van eene hartstogtelijke onhandige democratie ondervonden. Het Volk heeft een korte leus, een zigtbaar teeken tot vereeniging noodig; en dat teeken was in 1813 geen ander dan: "ORANJE!" Geen andere leus werd vernomen, geen andere kleur werd gedragen.

Onder de oud-regenten van vóór 1795 was de anti-stadhouderlijke partij, gelijk zij in vroeger tijd had bestaan,

door de gebeurtenissen geheel vernietigd. De staatsgezinden begrepen algemeen, dat zij zich met de Oranjegezinden moesten vereenigen, en dezen werden weder door de gebeurtenissen zelve tot een onderzoek geleid, welke veranderingen en verbeteringen in de oude constitutie volgens de Unie van Utrecht zouden kunnen gebragt worden. Eene eerste vrucht van die rigting was het geschrift, hetgeen Prof. TOLLIUS reeds in 1797 naamloos uitgaf: *Neêrlands Staatsgebreken en derzelver geneesmiddelen.* De gebreken van den regeringsvorm werden erkend, onderscheidene mogelijke verbeteringen werden aangewezen, maar tot grondslag bleef bewaard het verbond van 1579. Dit geschrift kan als de inleiding beschouwd worden van twee ontwerpen tot herziening van de Unie van Utrecht, opgesteld in 1799: één door den gewezen raadpensionaris van Holland VAN DE SPIEGEL, en één door den gewezen pensionaris van Rotterdam GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP, beide concepten nog aanwezig onder de papieren van den oud-pensionaris van Amsterdam en oud-minister ROËLL, benevens consideratiën van een oud-regent van Utrecht op het plan van VAN DE SPIEGEL. Deze voorgenomen herziening van de Unie van Utrecht is waarschijnlijk de grondslag geweest van de schets eener grondwet, die VAN HOGENDORP in 1802 ontworpen had.

Ofschoon vele oud-regenten onder SCHIMMELPENNINCK en Koning LODEWIJK weder in het bestuur waren gekomen, waren er echter nog zeer velen, die buiten alle staatsbetrekkingen waren gebleven, en dezen inzonderheid wenschten, bij de verwachte vrijwording van de Fransche overheersching, eene restauratie van den ouden regeringsvorm, wel met meerdere uitbreiding van de regten van den Prins, maar toch met herstel van vele oude regeringsregten. Aan het hoofd van deze rigting stond GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP, wiens *Gedenkschriften*, door zijn laatst overgebleven zoon uitgegeven, hem doen kennen in zijne jeugd en eerste staatkundige handelingen, met zulk een helder licht, dat de ge-

spannen verwachting van velen overtroffen is. Het behoorde zeker tot de aristocratische gewoonten van vroeger tijd, dat velen reeds in hunne jeugd dachten aan de staatkundige loopbaan, die zij later zouden intreden, maar zelden heeft een eerzuchtig jongeling met meer inspanning zich toegewijd aan de beoefening van hetgeen hij later als staatsman noodig had te weten dan GIJSBERT KAREL. Hij wilde niet alleen door aanzienlijke eerambten in de Republiek uitmunten; zijn eerzucht strekte zich verder uit: hij wilde als staatsman boven anderen het Vaderland dienen. Niet vrij van aristocratische vooroordeelen, was hij echter een warm verdediger van volksbelangen, en achtte hij reeds vroegtijdig dat elk bestuur de volksopinie tot steun moest hebben. Hooghartig en ingenomen met zijn eigen meening, liet hij zich toch meermalen overtuigen en was hij bereid de lessen der ervaring aan te nemen. Van nature bedachtzaam en daardoor geneigd zijne daden en woorden te overleggen, had hij een diepen afkeer van alles wat laag en onedel was. Na zeer bedrijvig geweest te zijn in de herstelling der stadhouderlijke regering in 1787, en van dat jaar als pensionaris van Rotterdam en lid der Staten van Holland een belangrijk deel genomen te hebben aan het staatkundige leven, dat den val der oude Republiek voorafging, trad hij in 1795 van het staatstooneel, en terwijl hij in 1796 als hoofd van de firma *Gijsbert Karel van Hogendorp & C°.* op de beurs te Amsterdam verscheen, leerde hij er practisch het nadeel kennen van de verwaarloozing der staathuishoudkundige beginselen van vrijheid van handel, — leed met het Volk de ongunst der tijden, en ofschoon niet in ambtsbetrekkingen geplaatst, ja zelfs door de staatsregeling van de lijst der staatsburgers als aanhanger van Oranje uitgesloten, nam hij toch boven andere staatsburgers deel in algemeene belangen, door — zijne geschriften *over het armwezen*, in 1799 en 1805, — zijne *gedachten over het belastingstelsel* van GOGEL, in 1800, — zijne geschriften *over den Oost-Indischen*

handel en zijne *verklaring aan het staatsbewind.* Door bekwaamheden, door vroegere betrekkingen, door karakter en vaderlandsliefde was GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP het hoofd der oud-regenten, die de verlossing van het Fransche juk verwachtten en den Prins van ORANJE aan het hoofd der regering terug verlangden.

De patriotten waren, na hunne scheiding van de staatsgezinde aristocratie in 1786, reeds beginnen over te hellen tot eene vermeerdering van het gezag aan den Prins; de uitgewekene Bataven hadden, gelijk wij vroeger mededeelden, in Frankrijk eene constitutie ontworpen, waarnaar de Prins van ORANJE constitutioneel Koning zou zijn. Nadat de triomf der felle democratie zich zoowel tegen de aristocratie als tegen den Prins had gewend, werd echter door de unitarissen de eenheid van het algemeen bestuur voorbereid. De ondervinding scheen later aan te wijzen, dat de kracht en eenheid niet gevonden werden noch bij een Uitvoerend bewind van 5 leden, noch bij een Staatsbewind uit 12 personen bestaande. De staatsregeling van Koning LODEWIJK, hoe onvolledig ook, was eene eerste gebrekkige proeve van een constitutioneel vorstelijk gezag. De gematigde patriotten, en daaronder niet het minst KEMPER en FALCK, hoopten thans, bij den val van de keizerlijke heerschappij, eene meer ware constitutionele regering, met den Prins van ORANJE aan het hoofd, te gemoet te gaan.

De democratisch republikeinsche rigting had zich geheel opgelost, althans zij vertoonde zich niet.

Onder enkele Nederlanders had de Fransche regering zulke trouwe ambtenaren gevonden, dat Frankrijk niet minder op hen dan op de Franschen zelven kon rekenen.

Terwijl het Volk alzoo met onderscheidene inzigten den naderenden val te gemoet zag of vreesde, had de Erfprins van ORANJE het Vaderland niet uit het oog verloren.

In 1813 waren zijne handelingen na 1795 aan de meesten onbekend; men wist alleen, dat ook hij tegen de Franschen

gestreden had en het oogenblik afwachtte, waarop hij naar Nederland zou kunnen terugkeeren. Thans zijn zijne verrigtingen bekend en schijnen zij eene korte vermelding te verdienen, om te doen kennen met welke voornemens en bedoelingen hij naar het Vaderland terugkeerde.

Nadat de Erfstadhouder, in den strijd tegen Frankrijk, uit Holland had moeten wijken, waren zijne beide zonen weldra in krijgsdienst in Pruissen en Oostenrijk geplaatst. WILLEM GEORGE FREDERIK had aan het hoofd van het Oostenrijksche leger in Italië met moed de Franschen bestreden, toen eene ziekte hem in 1799 ten grave sleepte. De Erfprins WILLEM was eerst bij het leger te Berlijn, vervolgens als plaatsbekleeder van zijnen vader bij de landing der Engelschen en Russen in 1799 aan den Helder. In 1802 was hij door den eersten consul, door bedriegelijke beloften, ter verkrijging eener reeds vroeger toegezegde schadevergoeding voor de verlorene regten in de Nederlanden, naar Parijs gelokt en verwierf hij het kleine Vorstendom Fulda, waar hij het eerst als regerend Vorst optrad. Na den dood zijns vaders volgde hij deze ook op in Nassau; maar zijne regering was, in beide Staten, slechts van korten duur. De Prins van ORANJE en de Hertog van Brunswijk, (dezelfde die vroeger als generaal der Pruissische armee het gezag van het erfstadhouderschap had hersteld) waren de Duitsche Vorsten in de Rijnlanden, die weigerden tot de Rijnconfederatie toe te treden. Zij werden er voor gestraft door de uitspraak des Keizers: "De Prins van "ORANJE en de Hertog van Brunswijk zullen niet meer regeren; "zij zijn de voornaamste bewerkers van de nieuwe coalitie." De Prins van ORANJE had den Koning van Pruissen tegen NAPOLEON gewaarschuwd, en was misschien ook niet geheel vreemd geweest aan het alliantie-tractaat tusschen Groot-Brittanje en Rusland, met toetreding van Zweden, waarbij het herstel van het Huis van Oranje in Holland met toevoeging van België het eerst in de verte doorschemerde. Na den slag van Jena, 14 Oct. 1806, gevangen genomen, werd hij spoedig uit-

geleverd. In 1809 was aan den Prins van ORANJE, toen veldmaarschalk in Oostenrijksche dienst, door den beroemden STEIN het voorstel gedaan, dat hij zich aan het hoofd van een verbond tegen NAPOLEON zou plaatsen. Ook GENTZ achtte niemand beter tot zulk een taak geschikt. Het plan van een volkenverbond tegen de dwingelandij van NAPOLEON kwam echter eerst na de nederlaag in Rusland ten volle tot stand. In het vroege voorjaar van 1813 bevond de Prins van ORANJE zich in het hoofdkwartier der bondgenooten te Breslau; terwijl van zijne zonen de jongste als officier in het Pruissische leger diende, won de oudste door de krijgsmanslauweren, die hij onder WELLINGTON in Spanje plukte, de gemoederen der Engelschen zoodanig, dat men hem tot gemaal bestemde van CHARLOTTE van Engeland, een huwelijk van zulk eene groote politieke beteekenis geacht, dat NAPOLEON het verraad en de hulp van de geheime politiek te baat nam om een vertrouwelijken brief van den zoon aan den vader geschreven, in handen van de Engelsche Prinses te brengen.

De Prins van ORANJE werd door de verbonden mogendheden aangezocht Zweden en Noorwegen tot krachtig bondgenootschap te bewegen. Na Zweden overgehaald te hebben, kwam hij den 25sten April 1813 te Londen, en reeds den 27sten deelde de Prins in een schriftelijk vertoog aan de Engelsche regering zijne gedachten mede, terwijl hij van deze wederkeerig hare zienswijze zocht te vernemen over eene verandering van den regeringsvorm, die bij eene herstelling van Holland plaats zou kunnen vinden, en over eene uitbreiding van de grenzen. De Engelsche regering beloofde medewerking en ondersteuning. Op het vertoog van den Prins volgde het *memorandum* aan de verbondene mogendheden, waarin de eerste omtrekken van de latere vereeniging met België werden aangegeven, terwijl ook hulp in geld en troepen werd toegezegd. Reeds in Augustus werden eenige troepen aangeworven en vier schepen uitgerust. De Prins maakte zich gereed als bevrijder in Holland te komen,

toen het vrijgeworden Volk hem naar het Vaderland terugriep.

Allen die eenig gevoel hadden voor de rampen der regeringloosheid, zoowel welwillende Fransche ambtenaren als Nederlanders, die de onafhankelijkheid van hun Vaderland reikhalzend verlangden, zagen, bij de bekendheid van den haat der bevolking tegen de vreemde overheersching, de dagen met angst te gemoet, waarin de aftogt der keizerlijke troepen zou geschieden. Vele Franschen, ofschoon hier voor hen en de hunnen een carrière zoekende, waren weinig ingenomen geweest met den togt van NAPOLEON naar Rusland; zij deelden met ons de rampen des oorlogs. In het bijzonder zag de Hertog van Plaisance reeds vroegtijdig in, dat het tijdstip naderde, waarop de Franschen ons grondgebied zouden verlaten; hij maakte enkele Nederlanders opmerkzaam op de gevaren, die dan voor de openbare rust zouden ontstaan; zelf eenen zoon onder de gesneuvelden in Rusland tellende, deelde hij in onze smart. Zoowel zorg voor de veiligheid der Fransche ambtenaren als welwillendheid voor het algemeen deden de Fransche hoofdambtenaren niet geheel afkeerig zijn van het oprigten van provisionele besturen, wanneer eenmaal het keizerlijk leger mogt wijken. Onder deze stemming der gemoederen werd den 3den November in Holland de eerste tijding van NAPOLEON's nederlaag in den volkenslag bij Leipzig ontvangen. De Nederlanders wenschten elkander bijna opentlijk geluk met de aanstaande verlossing van het Vaderland, zonder meer op de Fransche policie acht te geven. Reeds den volgenden dag vereenigden zich in het geheim op enkele plaatsen personen om intermediaire besturen op te rigten, wanneer het vertrek der Fransche ambtenaren den Staat met regeringloosheid mogt bedreigen. Weldra verschenen nu op onze oostelijke grenzen de eerste Kozakken, waarop de Fransche ambtenaren begonnen te vlugten. De poging van MODDERMAN en ALBERDA om dadelijk overal ORANJE uit te roepen stiet af op de zoo groote voorzigtigheid

van sommigen, dat het vermoeden niet ongegrond is, dat zij zich bij een terugkeer der Franschen buiten moeijelijkheid wenschten te houden. In Groningen had den 14den November de vestiging van een intermediair bestuur plaats. Op denzelfden dag verlieten reeds de Fransche troepen Amsterdam. Dien eigen avond, Maandag den 15den, gaf het Volk, in beweging gebragt door hen, die meenden dat het reeds tijd was ORANJE uit te roepen, zijne gezindheid te kennen. De Oranjevlag werd het eerst door een wakkeren man uit de *volksklasse* opgestoken. Spoedig stonden de douanenhuisjes aan den IJkant in brand. De vlammen, ook in Noord-Holland opgemerkt, wekten, bij den geweldigen indruk, dat de volksopstand was begonnen, velen op om met bedaardheid, voorloopig nog zonder zich van de Franschen af te scheiden, voor de rust te zorgen. De benoeming van een intermediair bestuur te Amsterdam, op 16 November, had deze ordelievende bedoeling, terwijl de zamenstelling van dat bestuur, uit aanhangers van het Huis van Oranje, de rigting van de nieuwe regering genoegzaam te kennen gaf.

Zou echter de vrijwording van de Fransche heerschappij geene gelegenheid openen, dat de bondgenooten de Nederlanden als overwonnen land beschouwden, dan was het hoogst noodzakelijk, dat hunne legerhoofden reeds hier een nationale regering vonden. Daartoe moest met de Fransche overheersching opentlijk gebroken worden, hetgeen ten hoogste gevaarlijk was, daar de Franschen overal zich in versterkte plaatsen terugtrokken en bij de eerste ommekeer het verloren gezag op bloedige wijze konden hernemen. De tijd drong echter. Er waren reeds requisitiën gedaan als in een overwonnen land, en wij moesten niet als overwonnen land beschouwd worden. Als een vrij Volk moesten wij bondgenooten ontvangen. In dit licht bovenal moet de gewigtige stap beschouwd worden, die in 's Gravenhage gedaan werd.

Even als in Amsterdam door LE BRUN, was in 's Gravenhage door DE STASSART de noodzakelijkheid ingezien om

maatregelen te nemen ter voorkoming van regeringloosheid, wanneer de Fransche troepen mogten terugtrekken, en dien ten gevolge had de Heer RIEMSDIJK, *adjunct-maire*, zich bezig gehouden eenige aanzienlijke ingezetenen te vereenigen om daartoe mede te werken, onder welke onder anderen behoorden de Heeren VAN MAANEN, SLICHER, VAN LEYDEN *van Westbarendrecht* enz. De Heeren O. REPELAER en LEOPOLD VAN LIMBURG STIRUM hadden geweigerd zich aan hen aan te sluiten, blijkbaar omdat de oud-regenten van vóór 1795, onder leiding van GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP, zich reeds in het vorige jaar verbonden hadden het bestuur op zich te nemen, zoodra de omstandigheden gunstig schenen.

Op den 17den November werd VAN STIRUM nogmaals door RIEMSDIJK uitgenoodigd mede te werken tot handhaving der rust, zonder dadelijk partij te trekken. Deze echter verklaarde, dat hij geen ander middel zag om de rust te handhaven en ongeregeldheden te voorkomen, dan door dadelijk het oude gouvernement te herstellen en de oranjevlag te hijschen, en begaf zich vervolgens naar GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP, alwaar hij mede vereenigd vond FRANS ADAM VAN DER DUIJN, J. F. VAN HOGENDORP, O. REPELAER VAN DRIEL en F. D. CHANGUION, alle oud-regenten, die na 1795 niet in het bestuur waren geweest. De proclamatie, die deze regenten den 17den November uitvaardigden, stelde geen intermediair bestuur met eene neutrale bedoeling daar. De oud-regenten kwamen duidelijk voor hunne bedoeling uit: dat zij om de regeringloosheid in 's Gravenhage te voorkomen, LEOPOLD Grave VAN LIMBURG STIRUM magtigden: *om op te treden als provisioneel Gouverneur van den Haag om uit naam van zijne Hoogheid den Prins van Oranje de openbare rust en goede orde te bewaren.*

Dat uit naam van zijne Hoogheid den Prins van ORANJE de openbare rust zou bewaard worden, vond volle toejuiching, vooral op den dag zelven, daar men toen algemeen aan een spoedig vertrek der Franschen uit het Vaderland

geloofde; maar enkele woorden in deze eerste proclamatie en de inhoud van eene tweede van den zelfden dag vonden minder bijval. Men had toch de woorden gebezigd: *om op eene geregelde wijze in staat te zijn om alle de oud-regenten van het land, die zich hier en in den omtrek van 's Gravenhage bevonden bijeen te roepen en gezamenlijk te besluiten tot welzijn van den lande;* en in de tweede bekendmaking werden dan ook tegen den volgenden dag, 18 November, alleen opgeroepen *de leden en ministers van de oude regering, zoo als die in den jare* 1794 *en* 1795 *bestond.* Ook in een aangeplakt stuk, dat kennelijk van de voorloopige regering afkomstig was, stonden de woorden:

Al het verledene is vergeten
En vergeven.
Alle de *aanzienlijken* komen in de regering.
De regering roept den Prins uit
Tot hooge overheid....
De *oude* tijden komen weerom.
Oranje boven!

De vergadering van den 18en voldeed dan ook niet aan de verwachting.

Slechts weinige oud-regenten kwamen op. Enkelen die reeds waren toegetreden, trokken zich terug of wilden althans niet dat men verder zou gaan dan een intermediair bestuur voor 's Gravenhage op te rigten.

De Hoogleeraar KEMPER, die aanvankelijk geen plan gehad heeft zich met de omwenteling te bemoeijen, dan door zijnen invloed uit te oefenen binnen Leiden, onderrigt door zijnen jeugdigen vriend, den 's Gravenhaagschen advocaat VAN ASSEN, van den afloop der vergadering ten huize van HOGENDORP, kon de verkeerde politieke rigting, die de omwenteling naar zijne overtuiging dreigde te nemen, niet stilzittend aanzien. Hij spoedde zich naar 's Gravenhage, vervoegde zich bij VAN HOGENDORP, overreedde hem, door FALCK ondersteund, dat verder van oud-regenten zou gezwegen worden en dat daarentegen *alle* Nederlanders, die hun Va-

derland lief hadden zouden worden opgeroepen, en beloofde, wanneer aan deze voorwaarde zou voldaan zijn, zijne medewerking. VAN HOGENDORP had een te edele vaderlandsliefde om de aangeboden medewerking te weigeren. Op Zaturdag den 20en had er weder eene bijeenkomst plaats ten huize van VAN HOGENDORP. Op nieuw trokken zich velen terug bij de ongunstige tijdingen; maar in die vergadering, waarop KEMPER toen ook verscheen, werd aangedrongen op de aanstelling van een *algemeen bestuur* der Vereenigde Nederlanden. Wij deelen de proclamatie den volgenden dag gepubliceerd geheel mede, èn omdat zij in het *Staatsblad* niet is opgenomen, èn omdat zij in onze oogen de eerste grondslag is van het Staatsregt, waarbij *alle* Nederlanders gelijke aanspraak hebben op de benoeming tot staatsbetrekkingen. De woorden, die in vergelijking met de proclamatiën van 17 November opmerking verdienen, zijn door ons cursijf gedrukt.

Alzoo de regeringloosheid veel is voorgekomen in de meeste steden, door wijze voorzieningen van de *notabelste ingezetenen*, maar het *Algemeen Bestuur* geheel verwaarloosd en in niemands handen is; terwijl het geroep van *alle* zijden om zulk een *Bestuur*, tot redding van het Vaderland, onze harten diep getroffen heeft; zoo is het, dat wij besloten hebben hetzelve op te vatten tot de komst van Zijne Hoogheid toe. — Bezwerende *alle de brave Nederlanders om zich te vereenigen* tot ondersteuning van dit ons cordaat Besluit. God helpt diegenen, die zich zelve helpen!

's Hage, den 20 November 1813.

F. A. V. D. DUIJN VAN MAASDAM.
G. K. V. HOGENDORP.

Den volgenden dag, 21 November, werd eene breedvoerige proclamatie uitgevaardigd, die het eerste nommer is van het *Staatsblad*. De aanhef luidt als volgt:

Het oogenblik is geboren, waarop wij ons nationaal bestaan hernemen. De zegepraal der bondgenooten heeft den hoogmoed van onzen onderdrukker vernederd; heeft zijne reuzenmagt vergruisd.

Moede van het juk te torschen, waaronder men ons zoo schandelijk deed bukken, gevoelt elk Nederlander zijnen moed ontvlammen in

dit plegtig oogenblik. Nationale Vrijheid en Onafhankelijkheid is ieders leus, Oranje het punt der algemeene vereeniging van al wat trotsch is op den naam van *Nederlander*. Wij voldeden aan den wensch van alle onze Bondgenooten, wanneer wij, in afwachting van de komst van Zijne hoogheid den Heere Prinse van ORANJE, en in zijnen naam, dezen dag ons stelden aan het hoofd der regering; wij namen die taak op ons, met vertrouwen op de hulp der Goddelijke Voorzienigheid, wier hand de aanstaande verlossing van ons verguisde Vaderland zoo zigtbaar bestuurt, maar wij deden het ook met vertrouwen op den bijstand, op de hulp van elk Nederlander die, *zonder herinnering aan het verledene, zonder onderscheid van rang of staat of van Godsdienstige gezindheid*, met ons de behoefte gevoelt van nog eenmaal het Vaderland te herwinnen.

Vervolgens werden allen, die in dienst der Franschen waren geweest van den eed ontslagen en de noodige maatregelen tot het voortduren der belastingen enz. genomen.

Terwijl het algemeen bestuur in naam van den Prins van ORANJE nu geconstitueerd was, moest zoo spoedig mogelijk de toetreding der voornaamste steden verkregen worden. Te Leiden ging dit zeer gemakkelijk; voordat KEMPER aldaar was teruggekeerd was men reeds tot het algemeen bestuur toegetreden en de proclamatie van den 21en werd zonder eenige vertraging afgekondigd. Te Rotterdam, waar het intermediair bestuur reeds de Nederlandsche vlag had doen uitsteken, volgde de toetreding ook spoedig. Het Amsterdamsch bestuur was door VAN DER DUIJN en FANNIUS SCHOLTEN te vergeefs aangezocht opentlijk partij te kiezen, en zelfs toen KEMPER en laatstgenoemde als commissarissen daarheen vertrokken waren, bleven hunne vereenigde pogingen den eersten dag vruchteloos; maar toen eenige Kozakken voor de Muiderpoort verschenen waren, werd de afkondiging ook aldaar den 24en gedaan.

Het behoort tot de algemeene geschiedenis des Vaderlands te beschrijven de bijzonderheden der omwenteling en welke angstvolle dagen nog beleefd werden voordat MOLITOR Utrecht verliet; tot onze taak rekenen wij slechts, op het-

geen wat staatkundig van belang kan geacht worden, de aandacht te vestigen.

Ofschoon VAN HOGENDORP de medewerking van de voormalige patriotten had aangenomen en edelmoedig tot een ruimer plan der omwenteling was toegetreden, straalde in veel toch nog een streven door, — dat de herstelling van Nederland zou zijn de overwinning der oude oranjepartij. Sommige overdreven oranjevrienden lieten zich zeer vijandig tegen andersdenkenden uit. Dit maakte op enkele staatslieden, zoo als GOGEL, een hoogst ongunstigen indruk. Het algemeen bestuur sprak nog in eene proclamatie van den 26sten ter oproeping van vrijwillige dienstneming van WILLEM *den Zesde*. De Prins zelf had in zijne proclamatie van 30 November, toen hij te Scheveningen aan wal stapte, de woorden gebruikt: "de *oude* "tijden zullen weldra herleven." Onder de oud-regenten was de overtuiging wel gevestigd, dat de magt van den Prins aanzienlijk moest worden uitgebreid; reeds TOLLIUS en VAN DE SPIEGEL hadden daarop aangedrongen en men was overeengekomen, dat de Prins niet meer Erfstadhouder, maar eenvoudig Souverein Prins zou genoemd worden, in afwachting van den titel, dien de verbonden mogendheden hem zouden toekennen; — maar het streven der oud-regenten was toch, dat er slechts eene restauratie, eene vernieuwde herstelling van de staatsregeling van vóór 1795 zou plaats hebben en geene geheele nieuwe regering, waarin ook die beginselen der patriotten, die den toets der tijden hadden doorstaan, hunne plaats zouden vinden. VAN HOGENDORP was bezield door edele liefde voor de volksbelangen, hij hechtte zeer veel waarde dat de regering door het Volk gesteund werd, maar in 1813 koesterde hij met velen nog zeer groote vrees voor liberale beginselen en wilde, dat voor een groot gedeelte de oude regering zou behouden worden.

KEMPER daarentegen meende, dat voor goed met het oude moest gebroken worden, en dat de opdragt der Souvereiniteit niet door de oud-regenten maar door het Volk of uit

naam van het Volk moest geschieden. Hij overreedde zijnen ambtgenoot FANNIUS SCHOLTEN en VAN DER DUIJN, en toen de tijding tot hen kwam dat "Neêrlands Vorst te Scheve-"ningen geland was", meenden de Commissarissen van het algemeen bestuur, nog voordat de Prins te Amsterdam kwam, verzekerd van den algemeenen volkswensch, in den avond van den 1en December, de volgende proclamatie te moeten doen. Ook hier laten wij enkele woorden cursijf drukken.

Landgenooten!

Eindelijk is dan het oogenblik daar, dat aan alle uwe onzekerheid een einde maakt. De stormen der Omwenteling zijn voorbij, en het werk, door onze groote voorouders voor twee eeuwen onder groote oneenigheden begonnen, is door ons eindelijk, onder bijna nog grootere zwarigheden, voleindigd. Geen vreemd Vorst, onbekend met uwe belangen en met uwe zeden, zal meer over uwe dierbaarste regten naar willekeur beschikken; niet meer zal de vrucht uwer nijverheid eene prooi voor vreemdelingen zijn; niet meer zullen uwe kinderen voor vreemde en met uw geluk strijdige belangen buiten'slands ter slagtbank gevoerd worden, maar ook niet meer zal de *oude onzekerheid over de verdeeling der oppermagt* uwe krachten verlammen, uwe magt ontzenuwen.

Het is geen WILLEM *de Zesde*, welken het Nederlandsche volk heeft terug gevraagd, zonder te weten, wat het eigentlijk van hem te hopen of te verwachten had. Het is WILLEM *de Eerste*, die als Souverein Vorst, naar den wensch der Nederlanders, onder het volk optreedt, hetwelk eenmaal door eenen anderen WILLEM I aan de slavernij eener schadelijke buitenlandsche overheersching ontrukt werd. Uwe burgerlijke vrijheid zal door wetten, door eene *die vrijheid waarborgende Constitutie*, *zekerder dan te voren* gevestigd zijn.

Maar de veerkracht naar buiten, de veerkracht van volken, wier staatsinrigting, voor het grootste gedeelte, de oorzaak was der wonderen, die zoo dikwijls Europa deden verstomd staan, zal ook bij ons, door eene gelijke veerkracht, in evenwigt gehouden worden. Nog slechts weinige opofferingen zijn er noodig, en de naam van Holland zal, gelijk te voren, geëerbiedigd en de vlag der Nederlanden op alle zeeën gezien worden. De groote gebeurtenis is voleindigd. Nederland is vrij, en WILLEM *de Eerste* Souverein Vorst van dat *vrije* Nederland.

De Prins, die Engeland verlaten en het grondgebied van Nederland betreden had, met de gedachte van aanvankelijk als Erfstadhouder te zullen terugkomen, en daarbij vreesde, dat de aanneming der constitutionele Souvereiniteit aan de oud-regenten ongevallig zou zijn, maakte eerst zwarigheid de hem door het Volk opgedragen grondwettige Souvereiniteit te aanvaarden; hij meende het gevaarlijk, zonder tusschenkomst van Staten, een andere magt, dan zijn vader vroeger bezeten had, aan te nemen; maar het gelukte KEMPER hem te overtuigen, dat die aanneming de beste weg was om de herleving van oude partijschappen te voorkomen.

De Prins nam de Souvereiniteit aan bij eene proclamatie, waarvan KEMPER de steller was, en waarin de door ons cursijf gedrukte woorden inzonderheid de aandacht verdienen.

Wij WILLEM FREDERIK, Prinse van ORANJE NASSAU, aan allen die dezen zullen zien of lezen: salut!

Onuitsprekelijk waren mijne aandoeningen bij de intrede van heden binnen deze Hoofdstad. Teruggegeven aan het volk, dat ik nimmer opgehouden heb te beminnen, zag ik mij, na 19 jaren, als een vader in het midden van zijn huisgezin. Nooit, Nederlanders! zal mijn ontvangst in Holland, nooit mijne intrede in Amsterdam, uit mijn geheugen gaan, en, bij uwe liefde belove ik u, bedrogen zult gij u niet vinden. Gij wilt het, Nederlanders! dat ik u meer zijn zal dan ik u, zonder mijne afwezendheid, zoude geweest zijn. *Uw vertrouwen, uwe liefde legt de Souvereiniteit in mijne handen*, en van alle zijden dringt men op de aanneming daarvan, wijl de nood van het Vaderland, wijl de toestand van Europa dit vordert.

Welaan dan. Ik zal mijne bedenkingen aan uwe wenschen opofferen. Ik aanvaarde, *wat Nederland mij aanbiedt*, maar ik aanvaarde het ook *alleen* onder waarborging eener *wijze constitutie*, welke uwe vrijheid tegen volgende mogelijke misbruiken verzekert, ik aanvaarde het in het volle gevoel dor *verpligting*, welke mij deze aanneming oplegt. Mijne voorouders hebben uwe onafhankelijkheid doen geboren worden, de handhaving daarvan zal de nimmer ophoudende taak van mij en de mijnen zijn. Ik reken in deze, nog altijd eenigzins hagchelijke oogenblikken, op uwe medewerking en opofferingen, en weldra zal, na eene korte inspanning, geen vreemdeling meer op uwen grond, aan

de geestdrift der herborene Natie, aan de zegepralende wapenen onzer bondgenooten, onder Gods hulp, tegenstand kunnen bieden.

Gedaan op het Raadhuis
van Amsterdam, den 2den December 1813.

W. F. Pr. van ORANJE,
ter Ordonnantie van Zijne Hoogheid
VAN DER DUIJN VAN MAASDAM.

In de proclamatie was met zorgvuldigheid vermeden hetgeen aan eene herstelling van *oude regten* zou kunnen doen denken. Het is altijd de innige overtuiging van KEMPER geweest, dat door deze proclamatie slechts werd uitgesproken, hetgeen de algemeene wensch des Volks was. In dien geest schreven Commissarissen dan ook aan het gemeentebestuur te Rotterdam, bij mededeeling van de proclamatie van den Souvereinen Vorst:

Het *algemeen* zoo opentlijk geprononceerd *verlangen* van alle ingezetenen van deze Hoofdstad en vele der omliggende plaatsen, deed ons besluiten, om Zijne Hoogheid, als Souverein dezer landen, te proclameren.

Bij de uiting van ons gevoelen, toen wij de eer hadden, Z. D. H. te Haarlem te begroeten, drongen wij met ernst en eerbied aan, dat Z. D. H. de Hem opgedragene oppermagt wilde aannemen, en hadden het onuitsprekelijk genoegen, dat Z. D. H. bij Hoogstdeszelfs intrede alhier, aan de regering deser Stad verklaarde, dat hij dit aanbod aannam. De *geestdrift van alle klassen en standen is hier algemeen:* nimmer was er heugelijker en belangrijker dag in Nederland.

In de eerste jaren van ons herboren volksbestaan is er dan ook niemand opgestaan, die in het openbaar den twijfel heeft geopperd of KEMPER was de opregte tolk van het Nederlandsche Volk geweest, en het regt om dit te zijn ontleent in tijden van omwenteling elk staatsman aan zijn eigen geweten, iets dat in 1813 en in 1814 ook opentlijk werd erkend.

Dat de Commissarissen te Amsterdam aan WILLEM I de onbepaalde souvereine magt zouden hebben opgedragen, zoo dat de Vorst uit vrijen wil eene constitutie kon weigeren of verleenen, heeft in de jaren 1813 en 1814 niemand ge-

loofd en wel het allerminst de Prins zelf, die voortdurend zijne *verpligting* heeft erkend, om, zoo spoedig mogelijk, eene grondwet tot stand te brengen. Niet alleen is in de proclamatie van 2 December *de belofte* van eene constitutie te geven een terugslag op de voorwaarde, waaronder hij tot Souvereine Vorst werd uitgeroepen, maar die verpligting is telkenmale herhaald, totdat de grondwet was aangenomen.

Bij de proclamatie van 6 December, waarbij de Prins het bestuur aanvaardde, werd van het blijde vooruitzigt gesproken: "dat de Prins na verloop van weinige weken aan zijne ge-"liefde *landgenooten* zou kunnen aanbieden eene constitutie "die, onder het eenhoofdig bestuur dat *zij zelven gekozen* "hadden, hunne aloude vrijheid zou verzekeren." De aanhef van het besluit van 21 December, waarbij de Commissie tot ontwerping der grondwet werd benoemd luidde: "Willende "voldoen aan de op ons rustende *vèrpligting* om aan het "Nederlandsche Volk eene constitutie te verschaffen, die, "gegrond op het beginsel der ons opgedragen Souvereiniteit, "aan het bestuur de vereischte eenheid en klem verleene "en aan de goede ingezetenen dezer lande *het volle genot* "*verzekere* der herwonne vrijheid en onafhankelijkheid enz." En op den 2en Maart 1814, toen de grondwet ontworpen was en ter goedkeuring aan het Volk zou worden voorgesteld, luidde het weder:

Door *uw* vertrouwen, door *uwe* liefde, tot de Souvereiniteit dezer landen *geroepen*, verklaarden wij reeds aanvankelijk, dezelve alleenlijk te willen aannemen, onder waarborging eener wijze constitutie welke uwe vrijheid tegen alle mogelijke misbruiken kon verzekeren; en wij hebben de behoeften daarvan, bij voortduring gevoeld.

Wij achtten het daarom eenen onzer *eerste en heilige pligten*, eenige aanzienlijke mannen bijeen te roepen, en hen te belasten met de gewigtige taak, om eene grondwet te ontwerpen, ingerigt naar uwe zeden, naar uwe gewoonten en tevens naar de behoeften van den tegenwoordigen tijd.

Zij namen dien last met welwillendheid op zich, volbragten dien met ijver en boden ons de vrucht hunner onafgebrokene werkzaamheden aan.

Wij hebben, na eene naauwkeurige overweging, gemeend, aan dit werk onze goedkeuring niet te mogen weigeren. Dan nog is ons hart niet voldaan. Het geldt de belangen van geheel Nederland. Het geheele Nederlandsche volk *moet* dus in dit gewigtig werk gekend worden.

De grondslag van het tegenwoordig Nederlandsche staatsregt is zoo zuiver nationaal als van eenig staatsregt in Europa. In 1813 heeft men met het woord Souvereine Vorst niets anders bedoeld, dan een Vorst, die zijne Souvereiniteitsregten niet uit handen der voormalige Souvereine Staten behoefde te ontvangen. Zoo in Utrecht en elders een oogenblik een andere rigting is gevolgd, en men het oude herstelde, een enkele proclamatie was genoegzaam, om ook in die plaatsen de gemoederen voor de nieuwe orde van zaken te winnen. Ook daar werden met toejuiching de woorden vernomen: "Een Souverein uit een Nederlandsch Huis be-"kleedt de plaats *hem door een juichend en dankbaar volk* "*opgedragen.* — Ook onder U moeten wij het herhalen, "het is niet de overwinning *van eene partij*, niet de over-"winning van een godsdienstleer, maar de overwinning van "het Vaderland."

Ofschoon de Franschen eerst den 5en Januarij 1814 Nijmegen, den 26en 's Hertogenbosch, den 20en Februarij Gorinchem, in het laatst van April Deventer en Bergen-op-Zoom, den 3en Mei Coëvorden en Grave, den 4en den Helder, den 6en Zeeland, den 12en Naarden verlieten en, met de ontruiming van Delfzijl, den 28en Mei, ons Vaderland eerst geheel van Franschen was gezuiverd, kan men rekenen, dat de omwenteling door de aanvaarding van het bestuur door den Souvereinen Vorst in hare beginselen voltooid was.

Wij hebben reeds in den aanvang van dit hoofdstuk gewezen op de verschillende inzigten, waarmede men de vrijwording van Nederland verbeidde; wij meenen hier de aandacht te moeten vestigen op de denkwijze in de laatste maand

van 1813 en de drie eerste maanden van 1814, omdat daaruit alleen de verklaring van vele verschijnselen op staatkundig gebied gegeven kan worden.

Het groote publiek juichte en jubelde, waar de Franschen verdreven waren, dat de Prins was teruggekomen en dat de vrijheid door wetten zou beschermd worden. Men had een onbepaald vertrouwen in de toekomst. Men liet het verder aan "de Heeren" over. Het vertrouwen was zoo groot, dat men zich bijna geheel onthield van staatkundige beschouwingen; het eenige staatkundig weekblad uit dien tijd klaagde over geheel gemis aan belangstelling en hield dan ook zeer spoedig op te bestaan. En inderdaad, het was niet te verwonderen: NAPOLEON had nog geen afstand gedaan; de Franschen hielden nog onderscheidene plaatsen bezet en men stelde oneindig meer belang in de nieuwstijdingen dan in de vormen van het toekomstige staatsbestuur.

Uit den aard der zaak ontbraken echter reeds dadelijk na de volbragte omwenteling de onderscheidene inzigten niet.

De oud-regenten, niet zoozeer VAN HOGENDORP en VAN DER DUIJN, als anderen, ofschoon daaronder gematigden, keurden den stap van KEMPER als voorbarig af, omdat hij, zonder toestemming der Staten, de constitutionele monarchie had uitgeroepen. Zij beschouwden het gebeurde te Amsterdam als "eene dramatische populaire voorstelling". De Baron STRICK VAN LINSCHOTEN, die eenige jaren vroeger de rol van democraat had gespeeld, en nu KEMPER en FANNIUS SCHOLTEN plebejers noemde, van wie men naauwelijks de geboorteplaats wist, — beweerde, dat beiden zonder volmagt gehandeld hadden. Terwijl de oud-regenten zich noode schikten in hetgeen niet te veranderen was, hoopten zij toch bij de grondwet hunne aanspraken, hunne privilegiën en hunne beginselen gehandhaafd te zien. Onderscheidene oranjegezinden, die jaren lang buiten betrekking geweest waren, zochten thans betrekkingen voor zich of de hunnen; zij maakten aanspraak om beloond te worden voor

de getrouwheid, waarmede zij voortdurend op **ORANJE** gehoopt hadden. Hierbij voegden zich nog zeer velen, die, voor een gedeelte niet uit zuivere belangeloosheid, de verwijdering van alle vroeger Franschgezinde Nederlanders uit ambten verlangden. Deze gevoelens openbaarden zich echter meer in enkele brieven en handelingen dan, gedurende de eerste maanden, in openbare daden; zij waren zeer belemmerend voor het nieuwe bestuur, dat daarenboven het hoofd te bieden had aan vele ontevredenen, die meenden, dat met meer kracht gehandeld moest worden tegen de Franschen, die nog op verscheidene plaatsen het Land verontrustten, daarbij geheel vergetende, dat men was zonder wapenen en zonder geld.

De meest warme en ijverige vertegenwoordiger der constitutioneel liberale beginselen in 1813 was zeker **KEMPER**, niet alleen in de proclamatiën, door hem opgesteld, maar ook in zijne redevoeringen en verhandelingen kort na 1813. Toen eenmaal de Prins tot constitutioneel Vorst namens het Volk was uitgeroepen, en de Vorst had aangenomen hetgeen het Volk hem aanbood, meende **KEMPER** zijne taak op staatkundig gebied volbragt te hebben. Hij wenschte in den huiselijken kring en tot zijne studiën weder te keeren. Hij verzocht reeds den 4den December dringend zijn ontslag als Commissaris-generaal; het werd hem verleend op de meest eervolle wijze, bij een schrijven van den Vorst, die betuigde, dat het zijn wensch was geweest, hem verder te zien bijdragen tot het consolideren van een werk, waaraan hij een zoo belangrijk deel genomen had; dat hij echter als een ondankbaarheid zou beschouwen, het zoo dringend gevraagd ontslag hem te onthouden, maar dat hij bleef vertrouwen op zijne medewerking tot veredeling van den publieken geest: en aan dat vertrouwen heeft **KEMPER** zooveel in hem was zoeken te beantwoorden.

Als eerelid van de Maatschappij *Felix Meritis* te Amsterdam had **KEMPER** nog vóór de omwenteling de taak op zich

genomen, bij de prijsuitdeeling in het vak der schilderkunst, de redevoering, op den 29sten December, uit te spreken. Niet gewoon zijne redevoeringen lang vooraf op te stellen, waren hem thans slechts enkele uren daartoe beschikbaar gebleven. Hij sprak *over den invloed van een onafhankelijk volksbestaan op letteren en kunsten.* Zijne rede was een terugslag op die, één jaar vroeger uitgesproken, *over den nadeeligen invloed van den geest des tijds.* "De luide toejuichingen, waarmede deze voordragt telkens "werd afgebroken, toonden, hoezeer de hoorders doordron"gen werden van de vaderlandsliefde en de edele gedachten "des sprekers."

Nadat hij bij alle gelegenheden, waarbij zulks kon geschieden, verkondigd had, dat er dan slechts vernietiging van partijen was, wanneer allen, die zich in betrekking bevonden, indien zij slechts de zaak van de Fransche heerschappij wilden verlaten en hunne talenten aan het Vaderland en den Souvereinen Vorst wilden toewijden, op hunne plaatsen konden blijven, was het natuurlijk, dat hij het ontslag van den Hoogleeraar BRUGMANS, — die, in zijne betrekking van inspecteur voor de geneeskundige dienst, een groot bewonderaar van NAPOLEON was geweest, als rector van de Leidsche hoogeschool afkeurde en aanvankelijk weigerde diens opvolger te worden. Hij deed het niet dan op dringend verzoek van BRUGMANS zelven en na eene briefwisseling, die hunne onderlinge vriendschap op treffende wijze openbaart. Als rector rustte op KEMPER de taak, de redevoering uit te spreken bij de inhuldiging der herstelde Leidsche universiteit. Zijn hoofdstelling was: dat het belang der wetenschappen en van het onderwijs volkomen vrijheid eischte, — dat vrijheid de eenige waarborg voor ontwikkeling was. Hij vergeleek de onvrijzinnige bepalingen van het Fransche universiteitswezen met de liberale beginselen van de Nederlandsche instellingen. Toen hij later het rectoraat aan zijnen opvolger overdroeg, vestigde hij de aandacht op: *de lotgevallen van onzen leeftijd, een*

voorbeeld hetwelk de volken en inzonderheid de Nederlanders nimmer moeten verwaarloozen. Als algemeene oorzaak van het ondervonden leed, wees hij er op, dat er geene harmonie was geweest tusschen de veranderde begrippen der menschen en de verouderde vormen der Staten, en dat men bij de ontevredenheid, daaruit ontstaan, alles had willen hervormen naar theoriën, zonder te letten op de eigenschappen der menschen. TEYLER'S *Godgeleerd genootschap* had kort na de omwenteling de vraag uitgeschreven: *Hebben de groote gebeurtenissen, welke in het staatkundige, en de verschillende begrippen, welke in het godsdienstige en wijsgeerige sedert ruim het vierde van een eeuw in Europa hebben plaats gehad, eenen voordeeligen of eenen nadeeligen invloed gehad op de ware verlichting in het godsdienstige en zedelijke van de volken van dat werelddeel; en wat mag men als gevolgen van dezelven, in die opzigten met reden verwachten?* KEMPER vond zich opgewekt, een antwoord op die gewigtige tijdvraag in te zenden; eenparig werd aan zijn verhandeling de hoogste goedkeuring geschonken. Na in het eerste deel breedvoerig te hebben aangewezen, dat het kenschetsende in de toenmalige strekking van den menschelijken geest gelegen was in de zucht naar de meest mogelijke vrijheid en zelfstandigheid, gepaard met de onbeperktste drift om in alles tot de eerste beginselen op te klimmen, was zijne verhandeling inzonderheid een betoog tegen het onmogelijke om tot het oude terug te keeren, maar ook een krachtige aanwijzing, dat alle vooruitgang afhankelijk is van hoogere verlichting en krachtiger zedelijkheid, en dat zonder die voorwaarden alle pogingen tot hervorming op teleurstelling uitloopen.

Terwijl KEMPER met allen ijver de algemeene beginselen verdedigde, die naar zijne overtuiging na de omwenteling behoorden gevolgd te worden, en het publiek van de toekomst het beste hoopte, waren er in 1813 enkelen, die de omwenteling afkeurden en daarvan weinig verwachtten. Wij mee-

nen drie van die personen hier met een woord te moeten vermelden, als bijdrage tot de kennis dier tijden.

De oudere broeder van GIJSBERT KAREL, de hoogst bebekwame maar zeer hartstogtelijke DIRK VAN HOGENDORP, dien wij vroeger meermalen in onze Schets op het staatstooneel zagen optreden, was, nadat hij, als te veel Franschgezind minister, van het hof van Koning LODEWIJK verwijderd was geworden, tot divisie-generaal bevorderd; hij deelde zeer in de vriendschap van den Keizer, die hem tot zijn adjudant en tot graaf benoemde. Sedert Junij 1813 uit het hoofdkwartier van Dresden, als gouverneur naar Hamburg gezonden, is hij door de publieke opinie beschuldigd van deel te hebben gehad aan het schandelijk gedrag, waardoor DAVOUST zich zoo berucht heeft gemaakt. DIRK VAN HOGENDORP verdedigde zich daartegen in eene memorie, die in de opgewonden stemming van 1814 weinig bijval vond. Hij oordeelde met vele Hollandsche militairen, dat zij tot de nieuwe orde van zaken in de Nederlanden niet mogten toetreden, zonder uit de krijgsdienst van Frankrijk ontslagen te zijn. Het Nederlandsch gouvernement nam, bij den indruk, dien het gebeurde van Hamburg hier te lande had gemaakt, zijn dienst niet aan. DIRK VAN HOGENDORP trad weder in dienst van den Keizer, toen deze van Elba was ontvlugt; hij bleef na den slag van Waterloo aanvankelijk te Parijs, vertrok later naar Braziliё, alwaar hij zich met ondernemingen van landbouw en nijverheid bezig hield en in 1823 overleed. Al miste DIRK VAN HOGENDORP geheel de vaderlandsliefde van zijnen broeder GIJSBERT KAREL en al was zijn gedrag in onderscheidene tijdvakken van zijn leven onstuimig en hartstogtelijk, uitstekende bekwaamheden en edele gevoelens, die in hem waren, mogen toch niet miskend worden. In de geschiedenis der koloniale hervorming is hij de eerste geweest, die de liberale beginselen verkondigd en voor die belijdenis geleden heeft.

De admiraal VER HUELL, met de verdediging der forten

aan den Helder belast, was even als DIRK VAN HOGENDORP van gevoelen, dat men de militaire dienst niet verlaten kon, voordat men van zijnen eed was ontslagen. Hij heeft zich aan den Helder staande gehouden tot in den aanvang van Mei 1814 en de forten niet overgegeven, dan nadat hij van den afstand van NAPOLEON onderrigt was en van LODEWIJK XVIII bevel tot overgave had ontvangen. Hij plaatste door de gedragslijn die hij volgde, zich lijnregt tegenover zijn Vaderland. In tijden van omwenteling moge het een moeijelijke vraag zijn, wanneer de tijd is gekomen, om zich van zijn eed, aan een vroeger gouvernement afgelegd, ontslagen te achten; bij het ophouden eener vreemde overheersching ontstaat een tweestrijd van pligten: de getrouwheid aan een eed vroeger afgelegd, en de pligt om zijn Vaderland te dienen. Wij hebben meer sympathie voor den admiraal KIKKERT, die in dien tweestrijd door de liefde tot zijn Vaderland zich liet bezielen; maar de geschiedenis moet de casuïstiek ter zijde laten; zij verhaalt slechts. VER HUELL begaf zich, na de forten aan den Helder overgegeven te hebben, met de Fransche troepen naar Parijs, daar de nieuwe Hollandsche regering te veel fierheid had VER HUELL te verzoeken in Nederlandsche dienst over te gaan, en de admiraal van zijne zijde te hooghartig was eene benoeming te verzoeken. De admiraal werd door de Bourbons in gunst aangenomen. Na den overgang van NEY tot NAPOLEON zocht hij LODEWIJK XVIII nog moed in te spreken; maar maakte toch in de honderd dagen zijne opwachting bij den teruggekeerden Keizer; hij weigerde echter met hem tegen Nederland en de bondgenooten te strijden en behield daardoor de gunst der Bourbons; hij werd later genaturaliseerd Franschman, was pair onder de Bourbons en onder LOUIS PHILIPPE en stierf den 25sten October 1845 in den ouderdom van 81 jaren. De Protestantsche leeraars, GRAND-PIERRE en F. MONOD, spraken lijkredenen op zijn graf uit, zoozeer had hij de achting der orthodoxen verworven. Ook VER HUELL is een

type van hetgeen een mensch met groote talenten onder gewigtige en afwisselende omstandigheden onder den invloed der eerzucht worden kan. Daar waar men, bij geheel andere staatkundige en godsdienstige beginselen, tot ongunstig oordeel gestemd wordt, mogen echter groote talenten en enkele edele karaktertrekken niet miskend worden.

Er was nog een ander groot Nederlandsch Staatsman, die geen deel aan de omwenteling van 1813 wilde nemen; het was de intendant-generaal van finantiën GOGEL. In 1813 weigerde hij tot de nieuwe orde van zaken toe te treden en beriep hij zich op den eed als ambtenaar aan den Keizer gedaan. Hij rekende zich zelfs verpligt met de Fransche ambtenaren naar Frankrijk te moeten gaan. Behalve deze naauwgezetheid in de getrouwe handhaving van den ambtseed, waren er echter ook andere redenen, die den eerlijken GOGEL tegen de omwenteling ingenomen maakten. Hij was in zijne jeugd een sterk tegenstander van de oranje-partij en van de Engelschen geweest, en hij vreesde zeer dat de omwenteling de oude partijen zou doen herleven met den triomf van de oranje-partij, en dat Nederland geheel onder Engelschen invloed zou komen. Hij weigerde deel te nemen aan de omkeering, onder den hoogst ongunstigen indruk, dien hij van de woeste volksbewegingen te Amsterdam op 16 November ontving. Ook de pogingen om hem te doen toetreden tot de nieuwe orde van zaken, in de volgende dagen aangewend, bleven vruchteloos; hij vertrok den 27sten November naar Parijs en bleef aldaar, tot hij in Mei 1814 zijn ontslag verkreeg. Zoo GOGEL de Fransche overheersching afkeurde om de oorlogen door NAPOLEON gevoerd, hij had in het stelsel der Fransche administratie orde, erkenning van verdiensten en gelijke zorg voor al de ingezetenen zonder onderscheid lief, met die liefde tot zijn ambt, die zoo vele uitstekende administrateurs en officieren kenschetst. In Parijs maakte hij zich nog de illusie van een Hollandsche republiek met een algemeene vrije markt voor den handel; hij be-

droog zich in hetgeen mogelijk was. Toen in later jaren Koning WILLEM I van den bekwamen financier raad en voorlichting vroeg, vond hij hem ten volle bereid die te geven. De republikeinsche gevoelens van GOGEL in 1813 stonden geheel op zich zelve; zij werden zelfs niet openbaar; de publieke opinie voedde slechts vertrouwen voor nationale liberale beginselen met ORANJE aan het hoofd.

Hoe voldeed de regering daaraan tot op het oogenblik van het in werking treden van de grondwet?

Het *feitelijk* gevolg van de opdragt der souvereiniteit, voordat de grondwet ontworpen en aangenomen was, was dat de Prins bijna vier maanden de onbeperkte souvereine magt heeft uitgeoefend.

De regering aangevangen door het *Algemeen bestuur* en voortgezet door den Souvereinen Vorst, is, op een paar uitzonderingen na, die minder aan den Vorst dan aan zijne staatsdienaars zijn toe te schrijven, zeer liberaal geweest, wanneer men de regtvaardigheid in acht neemt om de besluiten te beoordeelen naar hunne dagteekening.

Het algemeen beginsel was om zoo spoedig mogelijk de wetgeving te ontfranschen van hetgeen zij in de volksopinie meest aanstootelijk had. Nadat het algemeen bestuur de proclamatie van 21 November had uitgevaardigd, waarbij alle ambtenaren van den eed aan het Fransche bestuur gedaan ontslagen waren, volgde den 22en eene proclamatie om overal provisionele regeringen tot stand te brengen, waar de ambtenaren zich verwijderd hadden, — den 23en eene proclamatie ter inzameling van giften voor het Vaderland, — den 28en een besluit dat de belastingen provisioneel zouden worden geheven. Na de benoeming van FALCK tot secretaris van het algemeen bestuur, op aandrang van KEMPER, volgde den 29en November de benoeming van onderscheidene commissarissen generaal, als van: CANNEMAN voor de finantiën, H. VAN STRALEN voor binnenlandsche zaken, BEN-

TINCK VAN BUCKHORST voor oorlog, HOYNCK VAN PAPENDRECHT voor policie. Den 1en December werd bepaald, dat niet langer regt zou gesproken worden in naam des Keizers, maar in naam der Hooge Overheid; — den 4en December werden eenige provisionele bepalingen omtrent het onderwijs genomen en daarbij werden de benaming van Keizerlijk en het gebruik der Fransche taal afgeschaft, terwijl op den 6en December de Souvereine Vorst, bij de aanvaarding van het bestuur, de handelingen van het voorloopig algemeen bestuur goedkeurde, waaronder ook de benoemingen der commissarissen-generaal als secretarissen van staat. De Vorst zelf benoemde nog GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP als zijn secretaris van staat voor de buitenlandsche zaken en C. VAN DER HOOP tot secretaris voor de marine, terwijl CORNELIS FELIX VAN MAANEN als president van het Hoog-geregtshof met de hoofdleiding der zaken voor de justitie belast bleef.

Op denzelfden dag waarop de Souvereine Vorst de regering aanvaardde, werd de regie van den tabak vervallen verklaard. Den 7en December werd het gewigtige besluit genomen, waardoor de heffing der convooijen en licenten (de in- en uitgaande regten) op den ouden voet hersteld en de Fransche wetgeving omtrent dit onderwerp afgeschaft werd, op voorstel van CANNEMAN, in het algemeen belang van den Hollandschen zeehandel. Het besluit van 11 December 1813, houdende bepalingen ten aanzien der lijfstraffelijke regtspleging, is in de geschiedenis onzer wetgeving berucht geworden, door den langdurigen vruchteloozen strijd, die gevoerd is voordat dit provisionele besluit is ingetrokken. Het ruim veertigjarig bestaan van dat besluit moge inderdaad eene schande genoemd worden voor ons Vaderland, de regtvaardigheid vereischt toch, dat ook dit besluit beoordeeld worde volgens zijne dagteekening. De guillotine was, door de herinneringen die zij opwekte, bij ons gehaat, de lijfstraffen waren toen nog niet, zooals later; in

de publieke opinie afgekeurd, — en wanneer men nu de bepalingen omtrent galg, geeseling en brandmerk die later zooveel aanstoot gegeven hebben, uitzondert, zoo moet aan den anderen kant erkend worden, dat het besluit zeer doeltreffende transitoire bepalingen inhield, en dat art. 12 aan den Nederlandschen regter eene bevoegdheid gaf tot strafverzachting, als in geen ander toenmalig wetboek werd gevonden. Bij de tegenwoordigheid van den vijand op ons grondgebied, werd tegenover kwaadwilligen aanvankelijk nog een algemeene commissaris van policie noodig gekeurd; de geheime policie werd in beginsel vernietigd. Het Fransche stelsel der binnenlandsche paspoorten werd afgeschaft en het paspoort alleen als een middel van bescherming behouden in den nog voortdurenden tijd van oorlog. Den 15en December werden Brabant en Zeeland weder met ons Vaderland vereenigd. Den 20en December werd een reglement van algemeene volkswapening, landstorm en landmilitie vastgesteld. Den 21en werd de commissie tot ontwerping eener grondwet benoemd; den 23en een breedvoerig reglement vastgesteld op het heffen van stedelijke en plaatselijke belastingen, terwijl op dienzelfden dag de belastingen werden uitgeschreven, die gedurende het jaar 1814 zouden worden geheven. In vele opzigten werd door CANNEMAN het stelsel van zijnen vriend en gewezen chef GOGEL gevolgd. In het begin van Januarij brak de veepest in de provincie Utrecht uit. De secretaris van de commissie van landbouw WTTEWAALL, later hoogleeraar te Leiden, bragt een rapport uit: dat door dadelijke afmaking tegen schadeloosstelling en door strenge afsluiting de verspreiding alleen zou kunnen worden gestuit en dat daartoe een crediet noodig was. De secretaris van staat voor de binnenlandsche zaken, VAN STRALEN, vereenigde zich er mede, en den dag, volgende op dat rapport, werd reeds bij besluit van den Souvereinen Vorst de maatregel goedgekeurd en het crediet verleend. De vrucht van dien maatregel bleef niet achter. Den 18en Januarij werd eene commissie, onder

presidium van VAN DER DUIJN benoemd, waarin de hoogleeraren TOLLIUS, KEMPER en VAN LENNEP zitting hadden, tot het ontwerpen eener organisatie van het hooger onderwijs. Den 24en Januarij kwam tot stand een besluit, houdende bepalingen omtrent den boekhandel en den eigendom van letterkundige werken. Uit overweging, dat de Fransche wetgeving de strekking had de vrijheid der drukpers volkomen te onderdrukken en den voortgang der verlichting te beletten, ten eenenmale strijdig met de liberale denkwijze, waarop elk regtgeaard Nederlander den hoogsten prijs stelt, werd daarbij als hoofdbeginsel aangenomen, dat ieder, onder verantwoordelijkheid voor hetgeen hij schreef, drukte of uitgaf, volkomen daarin vrij was, en dat alleen indien de schrijver niet bekend was, de drukker verantwoordelijk zou zijn. Bij besluit van den 29sten Januarij werden vastgesteld voorzieningen betreffende het geneeskundig toevoorzigt. Bij besluit van 2 Februarij werd de Hollandsche gulden als nationale standpenning hersteld; bij dat van 10 Februarij werd het toezigt op de policie aan den procureur-generaal bij het Hoog geregtshof opgedragen, waardoor ook de instelling der Fransche geheime policie geheel verviel. Bij besluit van den 18en werden bepalingen gemaakt omtrent de plaatselijke begrootingen, waardoor de gemeentebesturen meerdere zelfstandigheid verwierven, dan zij onder het Fransche Keizerrijk hadden gehad. Bij besluit van 20 Maart 1814 werd de wet van 3 April 1806 op het lager onderwijs weder *geheel* in werking gebragt.

Uit deze dorre opgave blijkt genoegzaam, dat het bestuur ijverig in nationalen zin werkzaam was.

De provisionele toestand had echter ook zijn eigenaardige bezwaren. Daar vóór de invoering der grondwet de wetgevende en de regerende magt in den persoon van den Souvereinen Vorst vereenigd waren, werd het onderscheid tusschen *Besluiten* en *Wetten* niet in acht genomen, en later is deze verwarring, ook na de invoering van de grondwet,

blijven voortduren. De regering handelde zonder naauwkeurig acht te geven, welke beginselen bij de grondwet zouden worden vastgesteld, en van daar reeds vroegtijdig een ingrijpen in zuiver kerkelijke zaken: — het uitschrijven van eenen biddag, — het aanbevelen der Evangelische gezangen tot kerkelijk gebruik enz.

Daarbij ontbrak het ook niet aan enkele zeer kleingeestige en reactionaire maatregelen, genomen ter wille van de gehechtheid van bijzondere personen aan oude gebruiken en belangen. Het zoo nuttige Keizerlijke decreet, houdende verbod van begraven in de kerken, werd bij besluit van 22 December 1813 geschorst. Op aandrang van den Souvereinen Vorst, wien men vele verzoeken deed, werd, bij eene circulaire van 14 Maart 1814, voorgeschreven, dat de ambtenaren bij de finantiële administratie, die in 1795 van hun ambt ontzet waren, bij voorkeur zouden geplaatst worden, even als bij het leger vele militairen, die gedurende twintig jaren niet meer gediend hadden. Men verwarde bijzondere consideratiën met de eischen van een goede dienst, waardoor bekwame hoofd-ambtenaren en hoofd-officieren belemmerd werden in hunne directie, terwijl de voorkeur aan enkelen geschonken, het vermoeden van eenen triomf van de voormalige oranje-partij deed veld winnen, hetgeen de regering weder zocht weg te nemen door gunstbetoon aan personen, die tot de patriotsche partij behoord hadden; en dit deed weder de oude oranje-gezinden klagen, dat de Vorst zijne vrienden vergat. Bovenal meenden velen den invloed der oude aristocratie te erkennen in het besluit van 26 Maart 1814, waarbij, drie dagen voordat de nieuwe grondwet van kracht zou zijn, de heerlijke regten gedeeltelijk werden hersteld.

Soortgelijke gebreken heeft men altijd te verwachten, wanneer de lagere staatsmanskunst nog niet geheel veroordeeld is door edeler regeringsbeginselen.

In het algemeen was echter de regering vóór 1 April 1814

liberaal. Wij ontvingen eene vrijzinnige wetgeving omtrent de drukpers en de grondslagen van een liberaal hooger onderwijs, voordat de grondwet van 1814 was ingevoerd.

In het volgend hoofdstuk zullen wij zien, welke de staatsregtelijke beginselen waren, die in de Commissie voor de grondwet ter sprake kwamen, — hoe die grondwet werd aangenomen — en wanneer zij door eene nieuwe werd vervangen.

HOOFDSTUK XVIII.

Onderscheidene inzigten in de Commissie tot ontwerping der Grondwet. — Restauratie van het oude. — VAN HOGENDORP, VAN LIJNDEN. — Handhaving der nieuwe beginselen onder het monarchaal gezag. — ELOUT, ROËLL, VAN MAANEN. — Anti-theoretische geest. — De adel. — Discussie over de Staten in de provinciën. — Staats-godsdienst. — Memorie van KEMPER tegen het ontwerp. — Bepaling van de wijze van aanneming der Grondwet. — Vergadering der Notabelen te Amsterdam. — Aanspraak van VAN MAANEN. — Stemmen tegen de Grondwet. — Aanspraak van VAN NAGELL. — Bestuur en wetgeving na de Grondwet van 1814.

De geschiedenis onzer grondwet mag niet enkel zijn die van de onderscheidene artikelen: hoe zij uit andere artikelen van vroegere staatsregelingen zijn overgenomen. Deze geheel formele vergelijking der artikelen, ofschoon zij ook haar groot nut heeft, omvat niet de geheele geschiedenis der grondwet. Zij moet eene aanwijzing behelzen van de onderscheidene politieke beginselen, die in haar zijn opgenomen. Zoodanige geschiedenis ontbreekt nog, ofschoon de bouwstoffen, op zeer weinige na, voorhanden zijn.

De Commissie, door den Souvereinen Vorst voor het ontwerpen der constitutie benoemd, bestond uit de beide leden van het algemeen bestuur, G. K. VAN HOGENDORP en F. A. VAN DER DUIJN, en uit een aantal leden uit onderscheidene provinciën gekozen. Voor het grootste gedeelte schijnen zij aangewezen te zijn door VAN HOGENDORP. Meest

allen waren oud-regenten, die vóór 1795 in gewigtige betrekkingen waren geweest en van welke de meesten de jaren 1797—1813 buiten ambtsbediening, ja buiten staatsbemoeijing hadden doorgebragt. Het oudste lid, W. C. H. VAN LIJNDEN VAN BLITTERSWIJK had den Prins VAN ORANJE in 1779 als eerste Edele in Zeeland vertegenwoordigd, en thans reeds den leeftijd van boven de zeventig jaren bereikt. Op hem volgde in ouderdom H. W. Baron VAN AYLVA, Heer van Waardenburg, Neerijnen en Warmenhuizen. Vóór 1795 was hij Grietman en lid van de Staten-generaal en van onderscheidene gezantschappen; onder het Staatsbewind was hij op nieuw als lid van het wetgevend ligchaam opgetreden, maar aan het Fransche bewind had hij geen deel genomen. A. J. C. LAMPSINS behoorde tot eene oude regenten-familie in Zeeland, bekend doordat zijne voorouders de zeereeders waren, voor wie MICHIEL ADRIAANSZOON DE RUYTER als koopvaardijkapitein gevaren had. AEBINGA VAN HUMALDA, W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE en W. R. TUIJL VAN SEROOSKERKEN VAN ZUILEN hadden vóór 1795 in de Staten-generaal gezeten voor Friesland, Gelderland en Utrecht. T. C. VAN HEERDT was vóór 1795 lid der Staten van Overijssel geweest en had den Prins op zijne reizen buiten het Vaderland vergezeld. C. T. ELOUT en W. F. ROËLL hebben wij vroeger reeds in onze Schets vermeld. ROËLL had geene bediening onder het Fransche bestuur aanvaard, ofschoon hij door zijne vroegere betrekkingen zich nog eenigzins gebonden oordeelde. ELOUT had, na zijn verblijf te Parijs, in de commissie van 1810 geen andere betrekking met het Fransch gouvernement gehad, dan dat hij een pensioen als oud lid van den Raad van State trok. Zoowel ROËLL als ELOUT hadden gemeend zich in de eerste dagen onzijdig te moeten houden, ofschoon zij geheel de nationale beginselen waren toegedaan en met volle overtuiging tot de nieuwe orde van zaken toetraden, toen een wettig bestuur hen van hunnen eed ontsloeg. OCKER RE-

PELAAR ontmoette in de Commissie tot grondwetsherziening CORNELIS FELIX VAN MAANEN, die als fiscaal bij het geregtshof het proces tegen hem gevoerd had. Zoo het met de bedoelingen van de oranjegezinde oud-regenten weinig strookte, dat VAN MAANEN medelid der Commissie was, hij was, als belast met de justitiële zaken, zoozeer geroepen bij de ontwerping der grondwet advies te geven, dat de Souvereine Vorst hem als lid wenschte. Het eenige Roomsch Katholieke lid was HONDEKEN HEERKENS, raadsheer in het Hoog-geregtshof, benoemd op aandrang van FALCK, die meende, dat hij aan de dubbele behoefte aan een lid van de R. K. godsdienst en aan een Groninger voldeed; daar echter de Groningers meenden, dat zij in de Commissie te weinig vertegenwoordigd waren, werd zij later, nadat de zittingen reeds begonnen waren, nog aangevuld met G. W. VAN IMHOFF, een naam, die op de oude regeringslijsten zeer bekend was. Tot secretaris werd aangesteld Mr. R. METELERKAMP.

Een overwegenden invloed op de grondwet van 1814 is uitgeoefend door VAN HOGENDORP, die met algemeene stemmen tot voorzitter werd benoemd en ten wiens huize — hij leed voortdurend aan podagra — de bijeenkomsten der Commissie van 27 December 1813 tot 2 Maart 1814 zijn gehouden.

In het Besluit van den Souvereinen Vorst was reeds aan de Commissie aanbevolen, gebruik te maken van de *Schets voor eene grondwet*, door VAN HOGENDORP opgesteld, van welke *Schets* een kort uittreksel vervaardigd was, onder het opschrift: *Algemeene gronden van de constitutie*, hetgeen de president nevens de *Schets* ter tafel van de Commissie bragt.

Uit al deze stukken blijkt, dat VAN HOGENDORP bedoelde een restauratie van den vroegeren regeringsvorm, — niet echter van den vroegeren vóór 1795, met eenen erfelijken Stadhouder over alle provinciën, — maar de herstelling van ééne vorstelijke regering over al de zeventien provinciën, terwijl

de vereeniging van de Nederlanden en België reeds toen bij enkelen in het vooruitzigt was; met eenheid van wetgeving over al de gewesten, als Staten van één Rijk. De drie eerste artikelen van de *Algemeene gronden* luidden:

1. Een souverein Vorst, — fundamentele wetten, — Staten-Generaal en Provinciaal tot bewaarders van die wetten.

2. De Vorst doet eerst den eed op de fundamentele wetten en ontvangt dan de huldiging van de Staten-Generaal en Provinciaal.

3. 's Lands overoude constitutie, zooals die was vóór de Republiek en veelal behouden is onder de Republiek, te herstellen, gezuiverd van alle gebreken en gewijzigd door al wat ondervinding, voorbeelden en verlichting te dien einde aanbieden.

Onder de verdere algemeene gronden werd voorgedragen: enkele regten van den Souvereinen Vorst en de Staten-generaal terwijl omtrent de zamenstelling van de provinciale Staten het volgende grondbeginsel werd gesteld:

Zij bestaan uit edelen en steden, omdat deze zamenstelling zich verliest in den nacht der tijden; omdat de Nederlanden groot, magtig en rijk geworden zijn onder dezelve, eeuwen lang vóór de Republiek, meer dan twee eeuwen onder de Republiek, en dat alles hoe langer hoe meer is vervallen en verloren gegaan van den dag af aan, dat deze grondzuilen van het Nederlandsch politiek aanwezen hebben moeten plaats maken voor afgetrokken denkbeelden en de metaphysiek van nieuwerwetsche staatkundige theoriën.

Ten opzigte van de regterlijke instellingen werd als hoofdbeginsel voorgedragen:

Bij deze inrigting: de oude eerwaardige instellingen, — en ook hierin den geest der nieuwigheden, die ons land bedorven heeft, zooveel mogelijk uit te roeijen.

Voor het hoofdstuk godsdienst werd voorgesteld:

Volmaakte vrijheid van consciëntie en onderhoud van de Gereformeerde Kerk van den Staat in de zeven Nederlanden, en van de Roomsche godsdienst in de tien Nederlanden.

Met deze *algemeene gronden* kwamen geheel overeen vele bepalingen in de *Schets*, als: de bevoegdheid aan den Souvereinen Vorst gelaten om voor een vierde van de afgevaardigden der Sta-

ten-generaal het lidmaatschap òf erfelijk te maken òf hen voor hun leven aan te stellen (art. 24); — de opdragt van het beleid der vergadering van de Staten-generaal aan eenen raadpensionaris, voor den tijd van vijf jaren te benoemen, met den rang en eene jaarwedde van een minister (art. 35—38); — de Staten der provinciën en landschappen blijven op den ouden voet (art. 39); — de Souvereine Vorst vermag in elke provincie, naar de oude gewoonten van de Nederlanden, een stadhouder aan te stellen (hetzelfde art. 39); — de adel en ridderschappen in de provinciën blijven op den ouden voet en de stedelijke regeringen blijven mede op den ouden voet; tevens worden in alle steden weêr ingevoerd de aloude Nederlandsche kiezers-collegiën (art. 40); — in alle steden blijven het ambt van hoofdschout en de schepensbanken, hoe dezelve ook in onderscheidene steden heeten mogen, op den ouden voet (art. 44); — te platten lande worden alle de ambachtsheerlijkheden en andere geregten, hoe dezelve in de onderscheidene provinciën ook heeten mogen, op den ouden voet hersteld (art. 45); — voor de criminele justitie blijven de oude vierscharen te platten lande (art. 46), — de hoven-provinciaal blijven op den ouden voet (art. 47).

Deze beginselen, waarnaar zooveel zou hersteld worden, aangedrongen door de vrij uitvoerige toelichtende memorie, onder den naam van: *Aanmerkingen op het ontwerp eener grondwet*, moesten uit den aard der zaak tegenstand ontmoeten bij die leden van de Commissie, die in de laatste 17 jaren in ambtelijke bediening geplaatst, niet vreemd waren gebleven aan de ontwikkeling der staatsinstellingen en het nut van een krachtig centraal gezag bij ervaring meenden geleerd te hebben.

Men besloot bij den aanvang, even als van ouds, elke zitting te openen met een formulier-gebed. Men stelde verder vast, te stemmen naar den ouderdom der leden; en daar nu de oud-regenten ouder in jaren waren dan de mannen, die onder de laatste besturen tot ontwikkeling waren geko-

men, geschiedde het meermalen, dat de oppositie tegen de oude foederative beginselen eerst een aanvang nam bij ELOUT, aan wien zich dan ROËLL, VAN MAANEN en VAN DER DUIJN meestal aansloten.

VAN HOGENDORP stelde voor, zijne *Schets* tot grondslag te nemen; VAN MAANEN meende, dat er groote beginselen waren, die vooraf dienden besproken te worden, zooals: het meer of min beperkte van de Souvereinitieit van den Vorst, — de aard en de inrigting van de groote landsvergadering; — de zamenstelling der provinciale Staten, tegen wier herstelling op den ouden voet hij zich ten sterkste verklaarde, als welke weder zoude leiden tot foederative denkbeelden, die met den aard eener souvereine regering van een Vorst onbestaanbaar waren.

ROËLL vereenigde zich met die gevoelens. Hij had uit de *Algemeene gronden* opgemerkt, dat men van het beginsel had willen uitgaan: *als van ouds;* hij merkte aan, dat hij de geheele *Schets* nog niet gelezen had en derhalve nog niet kon beoordeelen, in hoeverre men alleen het goede van het oude behouden had; maar dat hij de uitdrukking: *als van ouds* zeer onbestemd vond, daar de toestand van vóór 1572 aan de meesten onbekend was; — dat de Commissie zich op het standpunt moest plaatsen van eene geheel nieuwe constitutie te maken; — dat hij, in het oude veel goeds vindende, gaarne tot behoud daarvan wilde medewerken, voor zooveel het overeenkomen zou met de gronden, waarop eene nieuwe staatsregeling zou berusten, en welke gronden naar zijne overtuiging waren:

1°. dat de constitutie naar den geest der natie werd ingerigt;

2°. dat zij niet met de heerschende begrippen van Europa in strijd was; en

3°. dat zij in klem en veerkracht gelijk zou staan met die der omliggende Staten.

ELOUT was deze zelfde gevoelens toegedaan en wenschte, dat men eerst eenige algemeene beginselen zou vaststellen. VAN HOGENDORP antwoordde daarop: 1°. "Wij moeten de oude

"constitutie verbeteren, niet omverwerpen. De leer der "theoriën heeft ons ongelukkig gemaakt; wij moeten tot de "ondervinding terugkeeren. De natie begeert reikhalzend "naar het oude terug te keeren, voor zooveel het nog be- "staanbaar is; wanneer men het oude niet vrijwillig terug "geeft, zou het volk er luidkeels om vragen; — 2°. dat "hij de woorden gebruikt had: *als van ouds*, omdat zij zoo "in de tractaten voorkwamen, en dat in de reglementen zou "kunnen opgehelderd worden, wat daaronder te verstaan "was; — 3°. dat er wel aanmerkelijke veranderingen in de sta- "tenregering moest worden gebragt, maar dat de Staten zelve "daarin moesten toestemmen." Ofschoon deze gevoelens door ELOUT, VAN MAANEN en BOËLL op nieuw krachtig bestreden werden, werd toch met meerderheid van stemmen besloten, dat de *Schets* als leidraad zou worden aangenomen, met dien verstande echter, dat geen artikel definitief zou worden vastgesteld, alvorens ook het laatste artikel was behandeld. Voorts werd nog beslist, dat aan den Souvereinen Vorst mededeeling zou gedaan worden van de discussiën in de Commissie. Het blijkt echter dat de Prins slechts op zeer enkele ondergeschikte punten invloed heeft uitgeoefend, zooals bijv. op het besluit, dat van den titel van den Vorst niets in de grondwet zou gezegd worden, omdat dit van de vreemde mogendheden zou afhangen.

Onder de groote beginselen der omwenteling van de vorige eeuw behoort in de eerste plaats genoemd te worden de regtsgelijkheid, die zij invoerde. Zij schafte alle adelijke titels en privilegiën af, en ofschoon NAPOLEON de adelijke titels weder had ingevoerd, was hij in zooverre getrouw aan de beginselen der gelijkheid gebleven, dat hij aan adelijke personen geene politieke voorregten had verleend. VAN HOGENDORP deed opmerken, dat de bedoeling van de artikelen der *Schets* was, om den adel niet te maken een adel alleen bij brieven, maar een adel als deel van politieke ligchamen, en dus met regten en verpligtingen. VAN LIJNDEN wenschte dat de

edelen die regten slechts zouden uitoefenen bij bezit van goederen, zoo al niet van riddermatige goederen. Het behoud van den adel en de politieke regten der adelijken vonden in de Commissie in het algemeen geen tegenstand, maar wel twee beginselen daarover in VAN HOGENDORP'S *Schets*. Tegen de bepaling dat de Souvereine Vorst aan edelen erfelijk het lidmaatschap der Staten-generaal zou kunnen opdragen, verklaarden zich bijna allen, ook VAN AYLVA, HUMALDA en VAN LIJNDEN, welke laatste opmerkte, dat een zoon, die een gek was, nooit in de staatsbetrekking door zijn vader bekleed, moest kunnen geroepen worden. ELOUT wilde geene erfelijkheid van het lidmaatschap in eene familie, maar wel in den stand des adels. Ook ROËLL verklaarde zich tegen erfelijke waardigheden en liet alleen erfelijke titels toe, en in dien geest werd besloten.

Het tweede punt omtrent den adel, dat tegenkanting ondervond, betrof den provincialen adel, blijkbaar in de provinciale ridderschappen en in het aandeel, dat deze in de zamenstelling van de Staten der provinciën volgens de *Schets* zouden hebben. Inzonderheid ROËLL en VAN MAANEN betoogden dat, bij de eenheid van het Rijk, er slechts één ridderschap zou behooren te zijn. De eerste stelde voor, dat de provinciale Staten bij de benoemingen van leden der Staten-generaal een vierde der te verkiezen leden uit de leden der algemeene ridderschap zouden benoemen. Voor een afzonderlijke vertegenwoordiging van de ridderschappen in een hoogerhuis verklaarde zich geen der leden; algemeen was men van gevoelen, dat er slechts ééne Kamer der Staten-generaal moest zijn, waar edelen en burgerstand elkander zouden ontmoeten. De oud-regenten waren echter zeer aan de oude ridderschappen in de provinciën gehecht, en met 8 tegen 5 stemmen werd beslist, dat een algemeene ridderschap geen punt van verdere overweging zou uitmaken, waardoor het plan van ROËLL niet in discussie kwam.

De tegenstand van de meer monarchaal constitutionele le-

den der Commissie tegen de oude foederalistische beginselen van VAN HOGENDORP vertoonde zich het eerst helder bij de artikelen over de regten van den Souvereinen Vorst, en inzonderheid bij de voorgedragene bepaling dat de Souvereine Vorst ook ingehuldigd zou worden door de provinciale Staten. VAN MAANEN, gelijk in alle hoofdpunten betreffende het centraal gezag ondersteund door ROËLL en ELOUT, oordeelde zoodanige inhuldiging door de provinciale Staten niet noodig, nadat de Vorst, na de inhuldiging, bij de Staten-generaal den eed had afgelegd. VAN HOGENDORP stond er op, dat zulks geschieden zou door de provinciën als oudtijds en uitte bij die gelegenheid het gevoelen: dat men alles zoo zacht mogelijk moest uitdrukken om den overgang bijna niet te doen gevoelen; waarop ROËLL dit ten sterkste bestreed en beweerde, dat men de menschen niet door woorden moest paaijen, maar alles integendeel zoo helder mogelijk uitdrukken, opdat de waarheid er niet onder zou lijden. De Staten der provinciën moesten geheel iets anders zijn, dan de oude Staten waren geweest. Men kwam, gelijk meermalen, tot een vergelijk. Het laatste lid van art. 3 der *Schets*, dat de Vorst zou ingehuldigd worden door de Staten-generaal en provinciaal werd in dier voege gewijzigd, dat de inhuldiging door de Staten-generaal zou gebragt worden ter kennis van de Staten der provinciën, die hunne hulde aan den Vorst zouden brengen in een vast formulier, afwijkende van het inhuldigings-formulier voor de Staten-generaal voorgeschreven.

Belangrijk waren de discussiën omtrent het regt aan den Vorst opgedragen, om tractaten te sluiten en oorlog te voeren, waarbij, nadat VAN HOGENDORP op Engeland gewezen had, REPELAER opmerkte, dat de Koning van Engeland de magt bezat het parlement te ontbinden, wanneer de gelden niet werden toegestaan, en VAN MAANEN meende dat het gemis dier bevoegdheid een leemte in het ontwerp was. "Welke zal de positie voor een Vorst zijn," zeide hij, "als "door den tijd factiën ook in de Staten-generaal ontstaan?

VAN HOGENDORP antwoordde daarop: "dat daarvoor niet te "vreezen was na de gelegde beginselen van liefde en ver- "trouwen." VAN MAANEN voerde nog aan, dat de Staten-generaal de gelden moesten toestaan, wanneer de Vorst van zijn regt gebruik maakte om oorlog te verklaren en voegde er bij, dat een beroep op Engeland voor ons niet gold, omdat daar een tegenwigt tegen de inbreuken op 's Konings gezag was bij de hooge aristocratie, terwijl de *regering* bij ons alleen moest zijn bij den Vorst, en dat alleen de wetgevende magt door hem met de Staten-generaal moest worden gedeeld.

Tegen de bepaling: "dat de Vorst daden van souvereini- "teit zoude plegen in den Raad van State", merkte ROËLL op, dat de uitdrukking onduidelijk was, daar het onzeker zou zijn, eensdeels of bij alle daden van souvereiniteit de Raad van State zou gehoord worden, anderdeels of de Vorst in de vergadering zelf zijne beslissingen zou vaststellen. Op de aanmerking van VAN HOGENDORP, dat alleen daden van wetgeving bedoeld werden en dat niets belette, dat de Vorst in de vergadering zou zijn, werd het artikel, behoudens kleine veranderingen, aangenomen.

Na het genomen besluit, de *Schets* van VAN HOGENDORP als leidraad te volgen, hadden er geene algemeene beraadslagingen plaats over het kiesstelsel voor de Staten-generaal.

In het algemeen was de Commissie hier zeer oligarchisch. VAN LIJNDEN oordeelde dat eene bepaling van het getal leden der Staten-generaal naar de bevolking een te democratisch beginsel was, maar dat het getal naar de Provinciën moest worden bepaald, en dat de vergadering niet te talrijk moest zijn. Zijn voorstel om de benoeming van de leden der Staten-generaal niet aan de Staten in de provinciën, maar de eerste maal aan den Koning op te dragen, vond niet alleen bijval, maar VAN AYLVA stelde zelfs voor, dat ook voor het vervolg de leden van de Staten-generaal uit eene nominatie

van de provinciale Staten door den Vorst zouden benoemd worden. Dit voorstel vond ondersteuning bij VAN IMHOFF en VAN MAANEN, die daardoor den invloed van den Vorst verhoogen wilden.

Niet alleen de verkiezing naar de bevolking, maar een groot getal leden in de Staten-generaal keurden de oud-regenten af. Zij wenschten liever een kleiner getal. ELOUT daarentegen ijverde voor eene eenigzins talrijke vergadering, als een tegenwigt tegen den provincialen geest. Men meende algemeen geene gegoedheid als vereischte van verkiesbaarheid te moeten stellen, op de aanmerking VAN HOGENDORP, dat de Staten wel aanzienlijke lieden zouden zenden, en als er eens een bekwaam ongegoed man werd gezonden, zou hij zeker tot sieraad zijn.

Niet minder belangrijk waren de overwegingen omtrent de regten der Staten-generaal. In de *Schets* van VAN HOGENDORP was, in art. 29, voorgedragen: dat de Staten-generaal hunne toestemming zouden geven tot alle de uitgaven, op eene voordragt van den Souvereinen Vorst, maar dat zij zelven de middelen zouden aanwijzen om daarin te voorzien. VAN HOGENDORP verdedigde dit voorstel, door aan te toonen, dat ook oudtijds de Staten altijd de middelen hadden aangewezen, en op de aanmerking van ROËLL en ELOUT, dat het zeer onpractisch was aan eene vergadering de voordragt der middelen over te laten, meende de president in het midden te moeten brengen, dat de ministers en staatsraden toch wel meestal tevens leden der Staten-generaal zouden zijn; dit gevoelen werd echter door de andere leden zeer bestreden, zoodat tengevolge van de beraadslagingen het eigentlijke punt onbeslist werd gelaten, in dier voege echter, dat een voordragt der middelen door den Souvereinen Vorst niet werd uitgesloten.

Over de openbaarheid van de handelingen der Staten-generaal werd niet gesproken; bij de herinnering aan het vertegenwoordigend ligchaam der staatsregeling van 1798 scheen dit gevaarlijk. VAN LIJNDEN meende zelfs de bepaling, in

art. 30 van de *Schets*, dat het finantiëel verslag door den druk publiek zou gemaakt worden, te democratisch en wilde dat het alleen aan de provinciale Staten zou worden medegedeeld; en alle leden stemden met hem in, tot op ELOUT, die opmerkte, dat men in Engeland het in alle couranten mededeelde en dat de liberaliteit in Engeland geen kwaad had gedaan; VAN MAANEN verklaarde zich zeer stellig tegen de mededeeling aan de provinciale Staten, daar dit een kwade brug zou leggen voor een verkeerden provincialen invloed, en wenschte dat het finantiëel verslag in de *Staats-courant* zou geplaatst worden. Er werd echter bij meerderheid besloten, van het publiek maken van het verslag in de grondwet niet te spreken, maar dit aan den Vorst en de toekomstige Staten-generaal over te laten.

Zeer levendig waren de beraadslagingen over het ambt van Raadpensionaris, gelijk het in de *Schets* werd omschreven. ELOUT, ROËLL en VAN MAANEN bestreden het krachtig. ROËLL vreesde zelfs, dat wanneer een vijfjarige raadpensionaris mogt benoemd worden, met zulk eene uitgestrekte bevoegdheid, wel eens een twist als tusschen OLDENBARNEVELT en den Stadhouder zou kunnen hernieuwd worden. De discussie had het gevolg, dat VAN ZUYLEN, VAN AYLVA, HUMALDA en VAN HEERDT zich aan de zijde der bestrijders schaarden, waarbij echter VAN MAANEN het gevoelen voorstond, dat aan den eenjarigen president der Staten generaal gedurende zijne functiën een ministers-tractement moest gegeven worden om zijn aanzien te vermeerderen. Niet weinig werkte, volgens een der leden, tot verwerping der voorgedragene bepaling omtrent het ambt van Raadpensionaris mede, de waarschijnlijkheid van tot de bedoelde functiën een man benoemd te zien, wiens uitgebreide kennis van 's Lands belangen, warme vaderlandsliefde en beproefde trouw, door alle leden naar waarde geschat werden, doch wiens regeerziek karakter, verregaande vooringenomenheid met eigene denkbeelden en stroeve omgang bij sommigen de vrees inboe-

zemden van weldra de botsing te zullen zien ontstaan, waartoe het ontwerp de strekking scheen te hebben. Dat die man de ontwerper zelf was, liet zich gereedelijk gevoelen, en het was dan oòk niet te verwonderen, dat hij zoo lang mogelijk aan het geliefde denkbeeld bleef vasthouden en het eindelijk, niet dan zijns ondanks, varen liet.

De beraadslagingen over het hoofdstuk betreffende de Staten der provinciën deed de tegenstelling van unitarisme en foederalisme weder zeer uitkomen. Inzonderheid ELOUT, ROËLL en VAN MAANEN waren voor het weglaten van de woorden: *oude voet* enz., die in de *Schets* voorkwamen, ROËLL meende zelfs dat het woord *Staten* niet gebruikt moest worden: "De "naam van *Staten* kan oude denkbeelden doen herleven, thans "zouden die Staten toch geheel iets anders zijn dan vroeger." VAN HOGENDORP gaf dit wel gedeeltelijk toe, maar deed op nieuw opmerken, dat men alles zoo beleefd mogelijk moest uitdrukken; dat hij den naam wilde doen behouden, omdat dit misschien aan velen aangenaam zou zijn; waartegen ROËLL weder aanvoerde: dat dit zou kunnen gelden, wanneer men verbeteringen wilde maken in eene constitutie die bestond; — maar dat dit niet hèt geval was, wanneer men een nieuwe constitutie maakte; hij wilde geen dwalingen doen ontstaan, door aan geliefkoosde denkbeelden toe te geven; hierin werd hij door VAN MAANEN krachtig ondersteund, die opmerkte, dat aan den geest om het oude terug te hebben vooral geen voedsel mogt gegeven worden. Ten opzigte van het gezegde van den president, dat men bij veranderingen de pil eenigzins vergulden moest, stelde hij het dilemma; dat òf de zucht tot behoud zoo groot was dat er geene aanleiding bestond om het publiek te paaijen, òf het tegendeel, in welk geval het juist goed was zoo duidelijk mogelijk zich uit te drukken, ten einde alle misvattingen te voorkomen. De president stelde, bij dit groote verschil van gevoelen, voor, dat dan ieder lid eene redactie zou voordragen, terwijl hij verder zeide: dat de Nederlander wel

geleid, maar niet gedwongen wil zijn; dat hij om die reden alles zoo zacht mogelijk had trachten uit te drukken, ten einde daarop de goedkeuring te verwerven; dat hij zeer verwijderd was van de gedachte om het Volk te bedriegen; dat hij dit sedert twintig jaren had zien doen en altijd met afgrijzen beschouwd had. Het gevolg van deze discussiën was, dat de woorden: *blijven op den ouden voet*, verwijderd werden, terwijl het woord *Staten* behouden bleef, echter niet dan met meerderheid van één stem.

VAN HOGENDORP hechtte zoo zeer aan het oude, dat hij van oordeel was, dat alleen de ridderschappen en de steden de benoeming der leden in de provinciale Staten moesten hebben. Toen ROËLL voorstelde, dat ook het platte land in die Staten vertegenwoordigd zou worden, en dit gevoelen met kracht verdedigd werd door HEERKENS, ELOUT en VAN MAANEN, bestreed de president die zienswijze als te democratisch, met het gevolg, dat werd besloten, met VAN HOGENDORP, VAN LIJNDEN, VAN AYLVA, LAMPSINS, HUMALDA, REPELAER en VAN IMHOFF, tegen VAN TUYLL, ELOUT, HEERKENS, ROËLL, VAN MAANEN en VAN DER DUIJN, dat daarvan in de grondwet niets zou worden bepaald. De vertegenwoordiging van het platte land in de provinciale Staten kwam eerst in Augustus 1814, in de toen onder invloed van ROËLL vastgestelde reglementen, tot stand.

Later openbaarde zich de strijd omtrent de geheele zelfstandigheid der provinciale Staten nog daarin, dat VAN HOGENDORP wenschte, dat de Souvereine Vorst bij de eerste benoeming inzonderheid de leden der Staten vóór 1795 zou oproepen en aan hen zou opdragen hunne reglementen te onderwerpen; van eene andere zijde drong men er op aan, dat de Souvereine Vorst deze reglementen door eene commissie zou doen ontwerpen; terwijl VAN HOGENDORP het opleggen van de reglementen aan de Staten gelijk stelde met de invoering der regerings-reglementen van 1672 in

Gelderland, die zoo zeer afkeuring had ondervonden. Bij de provinciale Staten wilde ELOUT het getal leden zeer beperken, hen het geheele jaar door laten vergaderen en dan de gecommitteerde Raden of gedeputeerde Staten doen vervallen. VAN MAANEN kon zich met dat gevoelen wel vereenigen. De provinciale besturen onder het Staatsbewind, den Raadpensionaris en Koning LODEWIJK werden daarbij misschien tot voorbeeld genomen.

Met de deliberatiën over de provinciale Staten hingen naauw te zamen die over den titel en de bevoegdheid van den ambtenaar, die het gezag van den Vorst in de provincie moest handhaven. Het voorstel van VAN HOGENDORP, dat de Vorst, als van ouds vóór 1572, in elke provincie eenen *stadhouder* zou mogen aanstellen, vond over het algemeen weinig bijval; men begreep, dat bij het wegvallen der provinciale souvereiniteit de naam van *Stadhouder* niet meer te pas kwam.

Bij de overweging van de inrigting der gemeentebesturen had de *Schets* van VAN HOGENDORP ook teruggang tot het oude voorgesteld, en hieronder ook de wederoprigting der kiescollegiën van de oude Republiek. LAMPSINS was voor het behoud van het oude, omdat hij geene nieuwerwetsche kiezers wenschte, maar wel vaste collegiën. VAN MAANEN daarentegen, met het oog op het verledene, verklaarde zich tegen alle vaste kiezers-collegiën, als aanleiding gevende tot knoeijerij en kuiperij. De meerderheid meende echter, dat de kiezers-collegiën konden behouden worden onder nadere regeling.

Terwijl in de *Schets* de oude regtbanken en vierscharen behouden bleven, stelde ELOUT onderscheidene nieuwe bepalingen in het hoofdstuk omtrent de justitie voor, als:

a. dat in naam van den Souvereinen Vorst zou worden regt gesproken;

b. dat het privilegium de non evocando zou worden gehandhaafd;

c. dat alle vonnissen met open deuren zouden worden uitgesproken;

d. dat in alle criminele vonnissen de misdaad zou worden uitgedrukt;

e. dat de confiscatie van goederen nimmer als straf zou kunnen opgelegd worden;

f. dat de uitoefening van de regterlijke magt nooit anders dan door constitutionele regten zou kunnen geschieden;

g. dat de militairen in civilibus voor den ordinairen regter aangesproken zouden worden.

De president beaamde deze beginselen, maar meende hunne vermelding niet noodig, deels omdat zij begrepen waren in het oude, dat hij wilde handhaven, deels te huis behoorden in de wetboeken. ELOUT was met dit antwoord niet tevreden, en meende dat zulke hoofdbeginselen in de grondwet niet mogten ontbreken, waarin hij door ROËLL en VAN MAANEN zeer krachtig werd ondersteund. De eerste drong er op aan, dat onder de algemeene bepalingen nog opgenomen werd, dat niemand willekeurig door het politiek gezag mogt worden gearresteerd. Ten gevolge van deze voorstellen zijn de meeste der opgenoemde hoofdbeginselen in de grondwet opgenomen. Toen men verder de artikelen van de *Schets* behandelde, oordeelde ELOUT, dat de geheele regeling der regtelijke magt moest veranderd worden; dat de *Schets* te veel van het oude behield; dat de regtspleging moest vereenvoudigd worden; dat men moest gebruik maken van het licht door ondervinding bekomen; dat hij wel invloed van localiteiten wilde toelaten, maar dat men dit in verband moest brengen met het generaal systeem. Dit had men getracht in het rapport van FARJON, BOTH HENDRIKSEN en FOKKEMA. ROËLL vereenigde zich geheel met deze gevoelens, even als VAN MAANEN, die nog een stap verder ging en verklaarde, dat de ondervinding geleerd had, dat de zaken met één Hof en weinig regtbanken goed gingen; dat de justitie nimmer beter was geadministreerd dan in de laatste

jaren; dat hij dus in beginsel zelf tegen het plan van FARJON was, waarvan hij vroeger een bewonderaar was geweest; maar dat de ondervinding hem overtuigd had, dat hij bevooroordeeld was geweest; dat hij wel iets wilde toegeven aan locale gewoonten, omdat dit het gevoelen van de meerderheid was, maar dat hij de oude regtspleging voor onbestaanbaar hield met eene goede wijze van procederen. LAMPSINS mogt ter verdediging der voormalige regterlijke inrigtingen opmerken, dat men in geheel Europa erkende, dat de justitie nergens beter dan hier te lande plagt geadministreerd te worden; ELOUT antwoordde daarop, dat die zoo hoog geroemde administratie der justitie niet in de inrigtingen, maar in de moraliteit der personen moest gezocht worden. Op verlangen der meerderheid werd beslist, dat in elke provincie een geregtshof zou zijn, ten ware bij de wet een hof over meer dan eene provincie of landschap mogt worden gesteld, waarbij men duidelijk het oog had op Drenthe. Terwijl REPELAER drie instantiën, als van ouds, wilde hebben, verklaarde ELOUT zich voor twee; meerdere noemde hij eene uitmuntende zaak voor practizijns, maar eene zeer slechte zaak voor de administratie der justitie. Te vergeefs bestreed VAN MAANEN de nominatie van de leden der geregtshoven door de Staten.

Bijna zonder discussie verdween uit de *Schets* van VAN HOGENDORP het beginsel der ministeriële verantwoordelijkheid, dat gelegen was geweest in art. 6 en 27 van de *Schets*, bepalende, dat de ministers in hunne ambtsverrigtingen voor den Hoogen Raad zouden teregtstaan *op aanklagt der Staten-Generaal.* Toen men art. 6 en 27 behandelde, oordeelde men, dat de teregtstelling van ministers niet te gemakkelijk moest worden gemaakt en dat de aanklagt van den Procureur-Generaal moest uitgaan, zoodat de Staten-Generaal slechts autorisatie tot vervolging zouden verleenen, terwijl de redactie gerenvoyeerd werd naar het hoofdstuk justitie; en toen men dat hoofdstuk behandelde, conformeerde men zich een-

en staatkundige regten zou zwijgen. Door den loop der beraadslagingen, waarin door HEERKENS, ELOUT, ROËLL en VAN MAANEN met aandrang de gelijkstelling in politieke regten, zonder onderscheid van godsdienst, krachtig werd verdedigd, werd eindelijk het punt van beslissing bepaald tot de vragen:

1°. zal er eenige voorrang aan de Gereformeerde godsdienst worden toegekend door de bepaling, dat de Gereformeerde godsdienst is die van den Souvereinen Vorst? en

2°. zal in de grondwet het beginsel uitgedrukt worden van volkomene staatsregtelijke gelijkheid, zonder onderscheid van godsdienst?

Na eene levendige discussie staakten tot tweemalen toe de stemmen. VAN HOGENDORP, VAN LIJNDEN, VAN HEERDT, VAN ZUYLEN, LAMPSINS, HUMALDA en VAN AYLVA verklaarden zich voor het eerste artikel, REPELAER, VAN IMHOFF, VAN DER DUIJN, HEERKENS, ELOUT, ROËLL, VAN MAANEN er tegen, zoodat den Souvereinen Vorst verzocht werd te beslissen, die als zijn wensch te kennen gaf, dat de belijders van alle godsdiensten gelijke regten hebben en gelijkelijk tot ambten admissibel zijn zouden, en dat uitgedrukt werd, dat de Souvereine Vorst de Hervormde godsdienst beleed.

Ten opzigte van de bepalingen van finantiëlen aard werd, op voorstel van VAN LIJNDEN, door de grondwet voorgeschreven een algemeene Rekenkamer, terwijl. art. 56 der *Schets:* "De bank van Amsterdam en de verdere stedelijke "banken worden bestuurd door de stedelijke regeringen, on- "der het opzigt van den Souvereinen Vorst en de Staten- "generaal" op voorstel van ELOUT niet werd aangenomen, daar naar zijn gevoelen in de grondwet geene bepaling omtrent het bankwezen moest voorkomen.

Bij de beraadslagingen over het artikel betrekkelijk het onderwijs, gaf ELOUT te kennen, dat hij hoopte, dat hetgeen omtrent het schoolwezen bestond zoo min mogelijk

mogt veranderd worden. Vóór het jaar 1795 was de toestand allergebrekkigst geweest. De latere verordeningen schenen hem toe op goede beginselen te steunen; de magt der schoolopzieners was misschien vóór de réunie met Frankrijk te groot geweest; thans kon het goede bevorderd, het verkeerde weggenomen worden. VAN MAANEN zwaaide den grootsten lof aan ons schoolwezen toe en beriep zich daartoe op het rapport van NOËL en CUVIER.

Eindelijk werden nog eenige bepalingen vastgesteld omtrent de authentieke uitlegging der grondwet, die gedurende de drie eerste jaren werd opgedragen aan de Commissie.

Door al deze veranderingen was de *Schets* van VAN HOGENDORP in vele punten gewijzigd, — maar de hoofdbeginselen: een Souvereine Vorst aan het hoofd van den Staat, — een Staten-generaal, waarvan de leden gekozen waren door de Staten der provinciën, en terugkeering naar veel van het oude, waren bewaard gebleven.

Na bijna dagelijksche bijeenkomsten, was op 3 Februarij de behandeling der *Schets* afgeloopen, waarna eene commissie tot nadere redactie werd benoemd. Het ontwerp werd den 28en Februarij gedrukt ter tafel gebragt, terwijl tevens, naar aanleiding van de opdragt van den Souvereinen Vorst, door de Commissie de wijze werd bepaald, waarop de nieuwe grondwet door het Volk zou worden aangenomen.

Men begreep al het gewigt daarvan; ROËLL meende deze zaak bijna nog gewigtiger dan de geheele constitutie. Geen constitutie kon aangenomen worden zonder democratische beginselen. Men was algemeen overtuigd van het ijdele en bedriegelijke van eene stemming door kiezers in grondvergaderingen, die daarenboven thans niet bestonden; men wilde eene waarlijk vrije aanneming door een groot getal geachte en zelfstandige burgers, die het geheele Volk als zijne vertegenwoordigers kon beschouwen. Zoo kwam men tot het denkbeeld, dat de vergadering van Notabelen uit 600 personen zou bestaan, dat de naamlijsten dier Notabelen ter visie

voor het publiek zouden liggen, en dat ieder daartegen aanmerkingen zou kunnen mededeelen. REPELAER meende dat de Notabelen moesten zijn regeringsleden van vóór 1795. ELOUT beweerde daarentegen, dat het ten hoogste onstaatkundig zou zijn, de keuze te beperken.

In de concept-publicatie, door den president ontworpen, meende VAN LIJNDEN de uitdrukking: dat de grondwet ontworpen was naar de *Schets*, die lang gereed was geweest, min wenschelijk, omdat zij zou doen denken, dat er sedert lang een bepaald voornemen was geweest den Prins Souverein te verklaren. Nadat de president had opgemerkt, dat in het besluit van benoeming de *Schets* vermeld stond, antwoordde VAN LIJNDEN daarop, dat het toch zeker was dat het plan niet lang te voren was gemaakt, terwijl, op voorstel van ELOUT, werd besloten om de publicatie te beginnen met de uitdrukking, door den Prins zelven te Amsterdam geüit: "dat hij de Souvereiniteit alleen wilde aannemen met "eene goede constitutie."

Ofschoon geheimhouding was opgelegd, was echter door VAN DER DUIJN aan KEMPER, zijn medelid in de Commissie voor hooger onderwijs, zoo veel medegedeeld, dat er in de concept-grondwet veel van het oude voorkwam, inzonderheid ten opzigte van de provinciale Staten, en dat door deze de leden der Staten-generaal zouden benoemd worden.

Dit streed zoozeer met de gevoelens van den Leidschen hoogleeraar omtrent de zamenstelling, die eene ware volksvertegenwoordiging hebben moest, dat hij eene breedvoerige memorie aan den Souvereinen Vorst indiende, waarin de volgende beschouwing voorkwam:

Wat was na den moord van Prins WILLEM I tot op het noodlottig jaar van 1795, de binnenlandsche staat van ons Vaderland? Wat anders dan eene gedurige worsteling tusschen de magt van een zoogenoemd eminent hoofd en de aristocratie van eenige familiën, die aan dat hoofd bijna elk wezentlijk blijk van eminentie betwisteden,

onder den schoon klinkenden naam eener vrijheid, welke bij hen niet anders beteekende, dan de onbelemmerde werking van hunnen invloed, terwijl niet zelden, in de meest hagchelijke omstandigheden des Vaderlands, de algemeene belangen voor provinciale, stedelijke, ja somtijds voor personen en familiebetrekkingen wijken moesten, en het eigentlijk volk, dat is, de werkzame middelstand, die het meest aan den Staat toebrengt, en het minst daarvan vordert, misleid door bedriegelijke voorgevens, en verwijderd van de aannadering tot het centrale punt, waar het den laster terstond ontmaskerd zoude gezien hebben, alzoo het slagtoffer werd van eenige familiën, die zich beurtelings in onze geschiedenis, nu eens als verdedigers eener zoogenaamde volksvrijheid, en dan weder als aanhangers van het Huis van Oranje voordeden, naarmate zij òf van het volk, òf van dat Huis, voor hunnen invloed meenden te vreezen te hebben.

Aan dezen gedurigen strijd moest een einde komen, indien het Vaderland, bij eene gelukkige verandering van zaken, niet weder op nieuw alle vruchten van die verandering verliezen zou, en met genoegen, ik ontveins het niet, zag ik door den stroom der revolutiën zelve, sommige beletselen opheffen, welke, in kalmer tijden, altijd het bereiken van dit doel moeijelijk, zoo niet onmogelijk zouden gemaakt hebben.

Maar zou nu dit alles bij eene omwenteling, door overhaaste terugkeering tot het oude, niet weder verloren gaan, dan moest ook noodzakelijk deze omwenteling niet aan haren natuurlijken loop overgelaten worden, en vooral deze overtuiging deed mij nu aan werkzaamheden denken, die voor het overige even strijdig met mijne wenschen waren, als zij met de door mij gekozene loopbaan overeenkwamen.

Verder betoogde de schrijver, dat het thans tijd was, alle dubbelzinnigheid te doen eindigen, — dat men geen oude woorden moest behouden, zoo men het eens was, dat zij niet meer de oude zaken beteekenen moesten, en dat de algemeene vergadering niet uit afgezondenen der provinciale Staten bestaan moest; terwijl hij zijne memorie besloot met den wensch, dat de Souvereine Vorst aan die bezwaren zou willen te gemoet komen vóór de openbaarmaking van het Ontwerp; maar dat, wanneer zulks niet geschiedde, hij toch voor het Ontwerp zou stemmen, omdat hij ten volle begreep, dat het belang des Vaderlands vorderde, dat eene

staatsregeling spoedig tot stand kwam. De Souvereine Vorst meende de bezwaren van KEMPER niet te kunnen wegnemen, deels omdat men reeds te ver gevorderd was; misschien wel, omdat hij instemde met hetgeen VAN HOGENDORP in 1830 heeft geschreven: "De openbare meening in 1814 "eischte de indirecte verkiezing van de leden der Staten-ge-"neraal door de provinciale Staten, die weder verkozen wer-"den door de drie standen. Men was de volksvergaderingen "moede, die regtstreeks tot de willekeurige heerschappij "hadden geleid. Het democratisch beginsel was veracht en "de bespotting der wereld geworden. Eene getemperde mo-"narchale magt vereenigde aller wenschen, en het kiesregt "werd in overeenstemming daarmede vastgesteld."

Er was nog een ander punt, waarin het ontwerp van grondwet, toen het hem bekend werd, streed met de gevoelens van KEMPER. Hij was volkomen getrouw gebleven aan de beginselen van regtsgelijkheid in het staatkundige, die hij als jongeling met zooveel geestdrift had toegejuicht; hij keurde het af, dat aan erfelijke titels voorregten werden verleend. De privilegiën, aan den adel toegekend, waren echter niet zoo groot, dat zij hem bewogen tegen de grondwet te stemmen. Toen de Souvereine Vorst hem bij de eerste benoeming in 1816 in den adelstand verhief, had hij een hart, te gevoelig om een bewijs van onderscheiding van een hooggeacht Vorst te weigeren, maar tevens een geweten, dat te streng was om transactie toe te laten met beginselen.

Hij dankte den Vorst voor het bewijs van onderscheiding, dat hij aannam, maar schreef tevens het volgende:

"De Adelstand behoort in mijne oogen geene andere strekking te "hebben, dan die, dat hij de betrekkingen naauwer en heiliger maakt, "waardoor iedere burger aan zijn Vaderland en deszelfs wettige rege-"ring verbonden is, dat hij het lot van die geslachten, vaster nog "dan door den algemeenen band van gemeenschappelijke inwoning, "aan het lot van dat Vaderland verbindt, en het staan of vallen "met dat land tot eene nog sterkere verpligting maakt.

"Het is dan ook deze verpligting, die ik hiermede plegtig op mij

"neme, en verachting kleve op den naam van dien mijner kinderen "of nakomelingen, die immer in deze verheffing iets anders mogt "willen zoeken, dan alleen de verpligting, om, ook vóór en boven "andere burgers, tot de grootste opofferingen voor Koning en Vader-"land bereid te zijn."

KEMPER heeft nimmer als lid eener ridderschap politieke regten uitgeoefend, aan den adel in de grondwet van 1814 toegekend.

Het publiek maakte in het geheel geene aanmerkingen op het ontwerp van grondwet, toen het gedrukt was; het juichte slechts toe.

Reeds den 10en Februarij was eene commissie van negen personen, uit onderscheidene gewesten en van verschillende godsdienstige gezindten, benoemd om definitief de lijst van 600 Notabelen vast te stellen.

De lijsten der Notabelen werden met de meeste vrijzinnigheid opgemaakt. Onder de Notabelen telde men niet alleen aanhangers van de voormalige oranje-partij, maar den oud-pensionaris van Dordrecht DE GIJSELAAR, die in 1784 als de grootste tegenstander van de oranje-partij werd beschouwd, — leden van de commissie van defensie, die de Prinses van Oranje in 1787 hadden aangehouden, — onderscheidene leden van de nationale vergadering, en ambtenaren, die onder het Fransche bestuur in administrative betrekkingen het algemeen welzijn hadden behartigd. Wel is waar, de 600 Notabelen behoorden voor het grootste gedeelte tot de patriciërs, maar de burgerstand nam zulks niet euvel op; integendeel, men was van gevoelen, dat men de regering aan de notabelsten door naam en vermogen moest overlaten en dat het gevaarlijk was, door te velen op te roepen, op nieuw de jalousie in alle standen der maatschappij op te wekken.

De publicatie van den Souvereinen Vorst van 2 Maart 1814, waarbij *alle* ingezetenen, uitgenomen de huisbedienden, de bedeelden, de bankbreukigen, de gevangenen, de onder curatele en in staat van beschuldiging gestelden, werden opgeroe-

pen om de lijsten der Notabelen te beoordeelen, doet duidelijk kennen den grond, waarop ons Staatsregt rust.

Den 28en Maart kwam de Vergadering van Notabelen te Amsterdam te zamen. Vele ouden van jaren waren door ongesteldheid verhinderd; enkelen hadden bedankt; 474 kwamen op. Bij Besluit van den Souvereinen Vorst was bepaald, dat de vergadering in tien afdeelingen zou worden gesplitst, terwijl A. W. C. Baron VAN NAGELL VAN AMPSEN, vóór 1795 ambassadeur te Londen en die in Engeland gedurende het revolutionnaire tijdvak was blijven wonen, door den Souvereinen Vorst tot algemeenen voorzitter der vergadering was benoemd.

De Souvereine Vorst opende de vergadering met eene toespraak, waarin hij, na eene hernieuwde herinnering, dat de Souvereiniteit alleen door hem was aanvaard op de voorwaarde dat eene grondwet de regten des Volks genoegzaam zou verzekeren, — verklaarde, dat de stemming over die grondwet geene ijdele plegtigheid mogt wezen; — dat hij, overtuigd door de ondervinding van de laatste twintig jaren, dat eene hoofdelijke stemming van het geheele Volk uit den aard der zaak niets anders dan eene bloote vertooning zou zijn, de vergadering had bijeengeroepen, om zeker te zijn, dat mannen uit alle oorden van het Vaderland, uit de achtenswaardigste burgers gekozen, niet bij overijling, maar na bedaard overleg ten hunnent, zonder werking van invloed of overreding, de vraag beantwoorden zouden, of zij in deze grondwet genoegzamen waarborg vonden. De Souvereine Vorst gaf vervolgens het woord aan VAN MAANEN, president van het Hoog-geregtshof en lid der Commissie voor de grondwet.

In verband tot de gelegenheid, was de redevoering, die VAN MAANEN tot toelichting van het Ontwerp uitsprak, een meesterstuk van staatkundige welsprekendheid. Onderscheidene uitdrukkingen daarin bezitten eene zeer eigenaardige waarde, wanneer men haar vergelijkt met de discussiën, die in den boezem der Commissie hebben plaats gehad.

Na eene inleiding, waarin hij vlugtig de gebeurtenissen der laatste maanden in het geheugen terugriep, sprak hij van het doorluchtig Vorstenhuis, gezegend met zonen, die in de eerste lente van hun leven reeds het zwaard in de heldenvuist gegrepen hadden, en, van hunne dappere voorouderen niet ontaard, voor de zaak van de vrijheid der volken gestreden en zich met eere en krijgsroem overdekt hadden. De redenaar ontveinsde het niet, dat velen in vroegere jaren den glans en majesteit van dat Stamhuis min gaarne zouden gezien hebben en jaloersch zouden zijn geweest oude instellingen te bewaren, maar dat die oude instellingen de bron waren geweest van veel wantrouwen, schadelijke driften en onzalige burgertwisten, en dat thans, juist om alle onzekerheid weg te nemen, de souvereine magt was opgedragen, terwijl tegen mogelijke misbruiken van dat souverein gezag de vergadering der Staten-generaal het grootste tegenwigt opleverde. Belangrijk was vooral het gedeelte, waarin hij de roeping der Staten-generaal schetste:

Gij zult dus, Mijne Heeren! in de leden dier vergadering geen afgevaardigden van de provinciën ontmoeten, geen lasthebbers van die voormalige souvereine ligchamen, aan lastbrieven gebonden, maar vertegenwoordigers der Natie, van den Souvereinen Vorst onafhankelijk, naarmate de bevolking van de onderscheidene provinciën en landschappen, door de Staten dier provinciën verkoren, achtervolgens het vermogen aan dezelve bij de Grondwet toegekend, maar ook tevens van die provinciale Staten even onafhankelijk; bekleed met het regt en het vermogen, om voor de belangen der ingezetenen op te treden, wanneer dit noodig mogt zijn, en bij den Vorst daarover te spreken; gezamenlijk met den Vorst tot het wetgevend gezag geroepen; evén als de Vorst geregtigd om voorstellen tot wetten te doen; bewaarders der Grondwet; en echter, niettegenstaande de hooge en aanzienlijke betrekking, waarin zij zijn geplaatst, ongeregtigd om eenig deel te nemen aan de uitvoerende magt.

De overtuiging van den oud-unitaris, naar het streng monarchale overhellende, sprak zich uit in de volgende woorden:

Dat oppergezag, aan wijze en vaste regelen verbonden, doch bevrijd van alle hinderpalen, welke de zorgvuldigste waakzaamheid

voor de algemeene belangen des Lands zouden kunnen belemmeren en bemoeijelijken, zal Hem in staat stellen, om alle de groote maatregelen, welke Hij, ten dienste en voor het behoud der gemeene zaak noodzakelijk oordeelt, met spoed, kracht en nadruk, door zijne raden en dienaars te doen uitvoeren, die van hem *alleen* hun gezag ontleenen, in de uitoefening hunner ambtsverrigtingen.

In zijne verdere rede deed hij met kracht — misschien meer dan aan den president der Commissie welgevallig was — uitkomen, dat de eervolle naam van Staten, die de grondwet aan de provinciale regeringen toekende, geene vergelijking overliet tusschen de aanzienlijke betrekkingen, waartoe zij nu geroepen werden, en de souvereiniteit, hoogheid, regten en gezag der Staten-provinciaal, welke ten tijde der Republiek bestaan hadden. Met bijna bittere satyre werden de oude regtsinstellingen en de ongerijmdheid onzer voormalige burgerlijke en lijfstraffelijke wetten tentoongesteld en op het groote voorregt gewezen van eene algemeene wetgeving.

Met onmiskenbare hooge ingenomenheid werden de milde bepalingen van de grondwet omtrent de vrijheid van godsdienst toegelicht, waarbij onder anderen werd gezegd.

De vrijheid van het geweten, welke boven alle menschelijke instellingen verheven is, welker vol genot ieder sterveling steeds voor zich zelven heeft begeerd, en echter in vroeger en later tijden, bij alle volken, door menigvuldige beschikkingen en bepalingen, in meerderen en minderen graad, zoo vaak beleedigd en goeschnden werd, en althans op het gemis van burgerlijke regten en voordeelen te staan kwam, is thans bij zooveel gouvernementen en beschaafde volken van Europa, die zonder onvoorzigtigheid, of kwetsing van hunne teederste belangen, aan den meer en meer zich ontwikkelenden gang van verlichting hebben kunnen toegeven, niet meer een flaauwe klank of tegenstrijdigheid gebleven!

De geest van wijsheid en ware godsdienstigheid, welke de schriften van ouder en nieuwer godgeleerden en wijsgeeren, christenen en joden, roomschen en onroomschen, zoo uitstekend kenmerkt, heeft meer bijzonder in de laatst verloopene eeuw, heerlijke vruchten voort gebragt; aan vorsten en regeringen hunne ware belangen leeren kennen, partijschappen en burgertwisten uitgedoofd, de stookplaatsen daarvan vernield, en alle burgers gelijkelijk aan het belang van den Staat verbonden.

Afkeerig van alle gezag over het geweten zijner burgeren, afkeerig van alle bemoeijing met godsdienstige leerstelsels, bepaalt zich de staatszorg tot één groot en eenig doel: de bevordering van godsdienstigheid, zedelijkheid, kennis en deugd.

De redevoering van VAN MAANEN voldeed in het algemeen, maar moest uit den aard der zaak aan de reactionnair aristocratische en kerkelijke rigting ongevallig zijn, evenzeer als aan de hevige anti-Franschgezinden, die het VAN MAANEN niet konden vergeven, dat hij het Fransche bestuur gediend had. Voor velen was ook de veroordeeling van het oude te scherp; het gebruik van het woord wijsgeeren naast godgeleerden te nieuwerwetsch en de gelijkstelling van Christenen en Joden, Roomschen en onroomschen op het staatsgebied anti-nationaal, terwijl zij behagen schepten om hetgeen hij tot den Keizer gesproken had op te delven en in vergelijking te brengen met de scherpe veroordeeling van de dwingelandij, die thans zijne rede kenschetste. VAN MAANEN heeft in zijne staatkundige loopbaan vele tegenstanders gehad; wij kunnen geenszins al zijne handelingen goedkeuren, gelijk later blijken zal; maar bij de beoordeeling van hem mag niet uit het oog verloren worden, dat zijne anti-aristocratische gezindheid en zijne godsdienstige verdraagzaamheid hem niet minder vijanden berokkend hebben dan zijne strenge vormen, die hij slechts aflegde, wanneer hij zich bevond in den kring zijner huisgenooten en vrienden. Onkreukbare eerlijkheid, vasten moed in het volbrengen van hetgeen hij pligt rekende, groote regtsgeleerde bekwaamheden en buitengewone talenten moet ieder onpartijdige in VAN MAANEN erkennen. ROËLL, KEMPER en andere staatslieden hebben meermalen op onderscheidene tijden hem bewijzen hunner achting gegeven.

Nadat VAN MAANEN zijne redevoering had uitgesproken, begaven zich de leden naar hunne afdeelingen; 474 leden waren opgekomen; 448 stemden voor, slechts 26 tegen.

Toen de grondwet was aangenomen werd de Prins den

volgenden dag ingehuldigd. De president der vergadering, VAN NAGELL, deed daarbij eene aanspraak, waarin hij, waarschijnlijk door zijn verblijf in Engeland, de ministeriële verantwoordelijkheid als een eerste kenmerk van eene constitutionele regering beschouwende, de uitdrukking bezigde: "dat de "Vorst in betrekking tot zijn Volk nimmer verdacht kon "worden; dat de ministers voor hunne verrigtingen verant-"woordelijk blijven," ofschoon, gelijk wij mededeelden, door de verandering van art. 6 der *Schets* van VAN HOGENDORP en het nieuwe artikel 104 in de grondwet, de ministeriële verantwoordelijkheid, op aanklagt der Staten-generaal, was vervangen door eene bescherming, waardoor zij alleen door den procureur-generaal vervolgd zouden kunnen worden.

In de toespraak, vóór dat hij den eed op de grondwet aflegde, gewaagde de Prins van het aanstaande huwelijk van zijnen oudsten zoon met de Prinses van Engeland, gelijk ook Ds. PETRUS HAAK, in de godsdienstige redevoering bij de plegtige beëediging der grondwet, van die heilvoorspellende echtverbindtenis sprak, in eene rede, die zeker niet getuigde, dat de kanselwelsprekendheid bij dien redenaar groot was. De geestdrift, waarin men zich toen bevond, liet echter geene scherpe critiek toe, evenmin over de redenaarstalenten en poëzy als over de staatsregtelijke vraagpunten.

Zelden is een staatsregeling met meerdere vrijheid en onder meer wederzijdsch vertrouwen tusschen Vorst en Volk tot stand gebragt, dan de grondwet van 1814; de gebreken die zij bezat, waren het gevolg van het aristocratisch overwigt in de Commissie en van den geest des tijds, die alles goedkeurde wat de Vorst en "de Heeren" goedvonden.

Dadelijk na de aanneming der grondwet benoemde de Souvereine Vorst de secretarissen van staat en wel tot Secretaris van Staat en vice-president van den Raad van State G. K. VAN HOGENDORP; — de staatsman had zelf verlangd van het departement van buitenlandsche zaken, bij zijne zwakke gezondheid, ontslagen te worden; hij bleef echter lid van het

ministerie, en daar hij ook weldra tot lid der Staten-generaal en in het najaar voorzitter benoemd werd, zijn eenigen tijd de drie voornaamste ambtsbetrekkingen op zijn hoofd vereenigd geweest: voorzitter van den ministerraad, wanneer de Koning dien niet presideerde, vice-president van den Raad van State en voorzitter van de Staten-generaal. Baron VAN NAGELL TOT AMPSEN, de voorzitter van de vergadering van Notabelen, volgde VAN HOGENDORP in het bestuur der buitenlandsche zaken op. Tot commissaris-generaal van oorlog werd benoemd de oud-minister onder LODEWIJK, MOLLERUS, terwijl BENTINCK TOT BUCKHORST liever wenschte den stilleren werkkring van gouverneur van Overijssel. C. VAN DER HOOP werd in zijne betrekking van secretaris voor de zaken van de marine bevestigd. In plaats van H. VAN STRALEN, die verzocht had, bij het klimmen der jaren, niet weder benoemd te worden, werd aan het hoofd van het departement van binnenlandsche zaken geplaatst Mr. W. F. ROËLL. Tot secretaris van Staat voor de financiën werd aangesteld SIX VAN OTTERLEEK. Of de reden, waarom CANNEMAN, die reeds commissaris voor de financiën was, niet herbenoemd werd tot secretaris van Staat, gelegen is geweest in een verschil tusschen dezen staatsman en den Souvereinen Vorst over het plaatsen en bevorderen van oud-oranjegezinden bij de administratie, moge waarschijnlijk zijn, misschien heeft tot de benoeming van SIX VAN OTTERLEEK tot secretaris van Staat en van CANNEMAN tot lid van den Raad van State ook bijgedragen, dat SIX tot de meest aanzienlijke familiën behoorde en reeds onder het Fransche bestuur een hoogeren rang in de financiële administratie bekleed had dan CANNEMAN. Tot secretaris van Staat voor de zaken van koophandel en koloniën, werd benoemd de baron VAN DER CAPELLEN, oud-minister van Koning LODEWIJK, die onder het Fransche bestuur geweigerd had ambtsbedieningen te bekleeden en die, op aandrang van FALCK, de commissarissen KEMPER EN FANNIUS SCHOLTEN was opgevolgd. Tot di-

recteur-generaal van den waterstaat werd aangesteld O. REPELAER VAN DRIEL. Voor de zaken der justitie werd geen bijzondere secretaris van Staat benoemd; het toezigt daarover bleef opgedragen aan den eersten president van het geregtshof VAN MAANEN.

Tot leden van den Raad van State werden benoemd, behalve G. K. VAN HOGENDORP, CANNEMAN en VAN DER DUIJN VAN MAASDAM, hierboven vermeld, oud-regenten vóór 1795 en staatslieden die leden der nationale vergadering geweest waren.

De grondwet droeg aan den Souvereinen Vorst de eerste benoeming op van de leden der Staten-generaal en van de provinciale Staten. Al de benoemden, behalve enkelen in de provinciale Staten voor die districten, waarin daarvoor geene stof was, behoorden tot adelijke of patricische familiën.

Terwijl wij in het volgend hoofdstuk de vereeniging met België en de grondwetsherziening van 1815 zullen schetsen, besluiten wij dit hoofdstuk met enkele opmerkingen over de regering, de Staten-generaal en den volksgeest onder de grondwet van 1814.

De regering ven den Souvereinen Vorst nam met voortvarenden ijver de belangen des Lands waar. Eene commissie tot liquidatie der finantiële zaken tusschen Frankrijk en ons Vaderland werd benoemd; de door de Franschen geroofde kunstvoortbrengselen werden naar het Vaderland teruggebragt; eene commissie werd benoemd, met KEMPER tot president, tot ontwerping van eene nationale wetgeving; in den verwarden toestand der kerkelijke zaken sloeg de regering de handen aan het werk, aanvankelijk zonder tegenstand. Door de commissie voor de zaken van het hooger onderwijs was eene zeer vrijzinnige regeling voorgedragen; de regering hechtte daaraan zonder belangrijke wijziging hare goedkeuring.

Bij deze vrijzinnige rigting openbaarde zich echter reeds in dit tijdvak veel verkeerds, inzonderheid in de vormen. De onderwerpen, welke alleen door een Wet moesten en die door een Be-

sluit mogten geregeld worden, werden dikwijls in het geheel niet onderscheiden. Bij een eenvoudig Besluit werd een Wet, die reeds vervallen was, weder ingevoerd; bij een ander Besluit werd het decreet over de afkoopbaarheid der tienden, dat hier als Wet was ingevoerd, weder afgeschaft. Dergelijke inconstitutionele handelingen werden er meer gepleegd, echter volkomen te goeder trouw, misschien alle onwetend en zonder dat zij door iemand toen werden opgemerkt.

Van de beraadslagingen der Staten-generaal onder de grondwet van 1814 is weinig bekend. Het was een collegie, voor de eerste maal door den Souvereinen Vorst benoemd, dat in het geheim raadpleegde. Voor zoover wij weten, werden al de voorstellen der regering op rapporten van benoemde commissiën aangenomen.

De eerste wet was de bekende finantiële wet van 14 Meï 1814. Zij is later dikwijls veroordeeld; maar zoo ooit eene wet naar hare dagteekening moet worden beoordeeld dan is het wel deze. De meeste wetten droegen zeer het karakter van tijdelijke maatregelen, vooral nadat de vereeniging met België meer eene zekerheid werd.

De laatste wet die door de Staten-generaal der Vereenigde Nederlanden werd aangenomen, was de wet van 8 Augustus 1815, waarbij de Duitsche orde Balye van Utrecht werd hersteld. Gelijk al de goederen van geestelijke en liefdadige instellingen, die niet tot soortgelijke liefdadige instellingen werden aangewend, hadden ook deze goederen bij de Hervorming gesecülariseerd moeten zijn. Gedurende de Republiek werden zij echter door de Staten-generaal onder het bestuur der kommandeurs gelaten, onder "verpligting daar-"mede het land te beschermen," zonder dat echter blijkt dat aan die verpligting voortdurend is voldaan. Onder het Fransche bestuur werden de goederen van de Duitsche Balye even als van andere voormalige geestelijke instellingen vervallen verklaard aan het domein.

Het verdient de opmerking dat tot drie malen toe de laatste handeling, voordat in deze eeuw eene regering een einde nam, was eene daad, waardoor de bezitters van heerlijke regten en adelijke titels zochten te herkrijgen, hetgeen verloren scheen. Het laatste besluit van de wetgevende vergadering van 1806 was eene gedeeltelijke herstelling der heerlijke regten; het laatste besluit onder den Souvereinen Vorst vóór de aanneming der grondwet, was het besluit van 26 Maart 1814, wegens de toekomstige uitoefening der voormalige heerlijke regten; — en de laatste wet van de Staten-generaal der Vereenigde Nederlanden was gemelde wet omtrent de goederen der Duitsche orde.

Onder de grondwet van 1814 bleef de publieke geest, bij voortdurend groote onverschilligheid omtrent staatsregtelijke vraagpunten, opgewekt vaderlandlievend.

Had de volksgeest door ruime vrijwillige giften in December 1813 en 1814 en in den opstand tegen de Franschen zich gunstig doen kennen, nog sterker openbaarde zich die geest, toen NAPOLEON, van Elba ontvlugt en in Frankrijk geland, op nieuw Europa met dwingelandij bedreigde. Uit alle standen trokken vrijwilligers op om het leger te ondersteunen en aanzienlijke giften werden opgebragt, deels voor het Vaderland in het algemeen, deels tot ondersteuning van de gewapende dienst. En toen weder een Prins van Oranje op het slagveld voor vaderlandsche belangen zijn bloed had gestort, was daardoor op nieuw de band tusschen Oranje en Nederland toegehaald.

HOOFDSTUK XIX.

Inleiding tot de geschiedenis na 1814. — Vereeniging met België. — Provisioneel bestuur. — Brief aan de Bisschoppen. — Komst van den Souvereinen Vorst in België. — Eerste regeringshandelingen. — Terugkomst van NAPOLEON. — Aanvaarding van het koningschap. — Benoeming der Commissie voor de grondwetsherziening. — Werkzaamheden der Commissie. — Invloed van den slag van Waterloo. — Verzet tegen de aanneming der grondwet door de R. K. geestelijkheid. — Grondwetsherziening in het Noorden. — Stemming der Notabelen in het Zuiden. — Besluit dat de grondwet aangenomen is. — Benoeming van leden der Staten-generaal en van Ministers. — Inhuldiging van den Koning te Brussel.

De geschiedenis van de negentiende eeuw kenmerkt zich door een telkens grooter wordenden gemeenschappelijken band van overtuiging en belang. De scherpe nationale afscheidingen houden op bij den wederkeerigen invloed der vreemde letterkunde en bij een telkens grooter onderling verkeer van personen en goederen. Er is eene algemeene Europesche ontwikkeling, waaraan alle landen meer of min deel hebben. In plaats dat zulks het staatsleven der bijzondere volken minder belangrijk zou maken, wordt inderdaad het zelfstandige nationale leven van elk volk er door verhoogd, gelijk het individuele leven niet het meest belangrijke is in een kleinen en afgezonderden kring, maar wel te midden van eene door veelzijdige ontwikkeling gekenmerkte zamenleving.

De Fransche omwenteling van 1789 is eene algemeene

Europesche gebeurtenis geweest, niet alleen door dat zij de gelijke regten van den mensch in beginsel heeft doen erkennen, maar ook door de ervaringsles, hoe, bij de erkenning van die beginselen, toomelooze hartstogt zich van het volk kan meester maken, zoolang een verstandig en eerlijk gebruik der vrijheid nog niet is aangeleerd. De overheersching van NAPOLEON deed niet alleen in een algemeen lijden de zucht naar ware vrijheid toenemen, maar verspreidde ook over bijna geheel Europa Fransche beginselen van gelijkheid in administratie en regeringsvorm, gelijk later de Fransche journalen de liberale constitutionele beschouwingen bij velen ingang deden vinden. De omwenteling en het keizerschap hadden de oude bepalingen van volkenregt en staatsregt afgebroken; niet alleen de geest des tijds, maar ook de noodzakelijkheid der tijden riep tot een nieuwe beschrijving van volkenregt en inwendig staatsregt voor de nieuw gevormde landen. Het was er echter nog verre van af, dat een van vooroordeelen en zelfzucht geheel vrije staatkunde gevolgd werd. De regtvaardigheid, die men voorop stelde, was in vele opzigten nog bekrompen gedacht, ja somtijds slechts een leus voor het onregt, dat men pleegde. De verbonden vorsten beschikten te Parijs, te Londen en te Weenen veelal willekeurig over de belangen en regten der volken, zonder op hunne behoeften te letten. In het algemeen is het tijdvak na 1814 de proefneming met een nieuw geschreven volken- en staatsregt.

Zoo werd ook door het magtwoord der diplomatie de vereeniging van Holland en België vastgesteld.

Het plan van zoodanige vereeniging was door vele soortgelijke plannen in de geschiedenis van ons Vaderland en in die der diplomatie voorafgegaan.

Reeds onder het Bourgondische huis waren de Nederlanden onder dezelfde vorsten vereenigd geweest en was er een plan ontworpen van een Koningrijk Bourgondië. Keizer KAREL V had de Nederlanden, bij het verdrag van Augs-

burg, te zamen vereenigd. In 1577 waren alle de Nederlanden voor een korten tijd onder WILLEM VAN ORANJE tegen de Spaansche dwingelandij verbonden. Wel was het gedurende de Republiek de politiek van onze voorouders geweest, dat België, aan Oostenrijk verbonden en door ons ondersteund, een voormuur tegen Frankrijk zou zijn, en had deze staatkunde zijne bekrachtiging erlangd door het barrière-tractaat; maar reeds in de oorlogen tegen Frankrijk in het begin der eeuw was, gelijk wij vroeger verhaalden, sprake geweest van een vereenigd Koningrijk der Nederlanden, onder den Prins van Oranje. In December 1813 was het plan der vereeniging reeds tot zoodanige rijpheid gekomen, dat VAN HOGENDORP in de commissie voor de grondwet van de vereeniging der voormalige 17 provinciën gewag maakte, en toen in het voorjaar van 1814 de verbonden mogendheden in België den strijd tegen de Franschen voerden, had de Souvereine Vorst door HUGO VAN ZUYLEN TOT NYEVELT, den 11en Januarij 1814, als commissaris-diplomatiek bij de commanderende generaals der geallieërde en Hollandsche troepen aangesteld, getracht in België een vrijwillige beweging en opdragt van het bestuur aan hem, gelijk in Holland was geschied, te bewerken; maar deze poging had den naijver en argwaan der Engelschen ten gevolge, waarom VAN ZUYLEN werd teruggeroepen.

De Belgen hadden de Fransche overheersching met minder tegenzin gedragen dan de Hollanders; zonder partij te trekken voor den Franschen Keizer, hadden zij ook niets gedaan om door eigen kracht hunne vrijheid te erlangen. De meeste Belgen, die als officieren in het Fransche leger dienden, bleven den Keizer getrouw. Het volk wachtte zijn toekomstig lot geduldig af; maar naauwelijks waren de Fransche legers aan het wijken gebragt, of de geestelijkheid en de adel waren indachtig geweest, zoo mogelijk, hunne oude voorregten en privilegiën te handhaven. Reeds

den 7[en] Maart 1814 was de geestelijkheid, altijd bezorgd voor de belangen der Kerk, werkzaam geweest. De generaals der verbondene mogendheden hadden bij het intrekken in België een geheel voorloopig bestuur aan den Hertog DE BEAUFORT en eenige aanzienlijke Belgen opgedragen. Bij een korte afwezigheid van den Hertog gaf in diens plaats de 73jarige Graaf E. DE ROBIANO, het hoofd eener familie, die zich gekenmerkt heeft door onderworpenheid aan het priestergezag, een manifest uit: dat de overwinningen der mogendheden de geestelijkheid van België verlost hadden van alle beperkingen, die aan de Katholieke Roomsche religie gesteld waren, en dat de geestelijke en wereldlijke regten zouden worden gehandhaafd, *zooals zij vastgesteld waren door de kanonieke wetten van de Kerk en de oude constitutionele wetten van het Land.* Deze verzekering aan den bisschop van Namen en aan de vicarissen van de niet bezette bisschoppelijke zetels gegeven, werd door de commissarissen der verbonden mogendheden bekrachtigd, die in dat stuk waarschijnlijk niet anders gezien hebben, dan een geheel voorloopige algemeene belofte van bescherming der bestaande godsdienst.

Nadat de legers der verbonden mogendheden Parijs waren binnengetrokken, was een der bepalingen van het tractaat van 30 Mei 1814: *La Hollande, placée sous la Souveraineté de la Maison d'Orange, recevra un accroissement de territoire*, terwijl in een geheim artikel de bepaling werd opgenomen, dat de noodzakelijkheid van een juist evenwigt vorderde, dat Holland zoodanig vergroot werd, dat het door eigen krachten zijne onafhankelijkheid zou kunnen verdedigen, en dat dien ten gevolge al het land tusschen de zee, de grenzen van Frankrijk en de Maas voor altijd met Holland zou vereenigd zijn; later werd de Maas als grensscheiding gewijzigd. Een oogenblik schijnt er sprake geweest te zijn van eene grootere uitbreiding, zoodat een deel van Frankrijk bij het nieuwe Koningrijk gevoegd zou zijn

geworden. Ook was er sprake geweest van eene uitbreiding van de oostelijke grenzen, waardoor Oost-Friesland weder met ons Land zou vereenigd zijn.

Den 20en Junij werden acht artikelen, die FALCK na veel schrijven en wrijven zoodanig redigeerde, dat de vergaderde diplomaten ze goedkeurden, te Londen vastgesteld. In het eerste werd bepaald, dat de vereeniging volkomen en innig zou zijn, zoodat de beide landen slechts één enkelen Staat zouden uitmaken, welke bestuurd zou worden volgens de reeds in Holland aangenomen grondwet, die met wederzijdsche overeenstemming naar omstandigheden gewijzigd zou worden. Het tweede artikel bepaalde, dat in de artikelen der grondwet, die aan alle godsdiensten gelijke bescherming en voorregten, even als de benoembaarheid van alle burgers, welke ook hunne godsdienstige gezindte zijn mogt, tot openbare ambten en waardigheden waarborgden, niets zou worden veranderd. Het derde bepaalde, dat de Belgische provinciën op eene behoorlijke wijze in de vergadering der Staten-generaal zouden worden vertegenwoordigd, en dat derzelver zittingen in den tijd van vrede beurtelings gehouden zouden worden in eene Hollandsche en eene Belgische stad, terwijl de verdere artikelen tot doel hadden gelijke regten en verpligtingen daar te stellen ten opzigte van de belastingen, van de vaart op de Koloniën, enz.

Deze bepalingen werden aan den Souvereinen Vorst voorgedragen bij een protocol, waarbij de mogendheden verklaarden, dat zij *en vertu de leur droit de conquête* België met Holland vereenigden, overeenkomstig de beginselen van een juist evenwigt van Europa. Het was "*an arrangement for an European object*," gelijk Lord ABERDEEN zich in het Parlement uitdrukte, maar inderdaad niet het minst in het voordeel van Engeland, dat België, waarop het uit kracht van het veroveringsregt aanspraak meende te kunnen maken, afstond voor de Kaap de Goede Hoop en andere koloniale bezittingen, die vroeger aan de Nederlanden hadden toebehoord.

Vertrouwende op de magt van het geschreven woord en den wil der verbonden mogendheden, had men gedecreteerd: "*l'union sera intime,*" maar tevens van Noord en Zuid gesproken, en door gebodsbepalingen onmogelijk gemaakt, dat twee volken eeuwen lang van elkander gescheiden, langs natuurlijken weg, langzamerhand door gemeenschappelijk belang vereenigd konden worden.

Den 21en Julij 1814 werden deze bepalingen door den Souvereinen Vorst aangenomen; maar dit alles bleef zóó geheim, dat de acht artikelen eerst een jaar later algemeen bekend werden, hetgeen nadeelig werkte, daar in dien tusschentijd verwachtingen werden opgewekt, die niet zouden vervuld worden.

Terwijl de diplomatie in het geheim raadpleegde over de toekomst van Nederland en over de voorwaarden der vereeniging, was het opperbevel in België opgedragen aan den Oostenrijkschen generaal Baron DE VINCENT, met volmagt om het gezag uit naam der geallieerden uit te oefenen. Den 5en Mei was dit bestuur aanvaard. Zoowel de persoon van den gouverneur-generaal als de inhoud der proclamatie deden een terugkeer naar de oude tijden denken, en in dien toestand was den 22en Junij door 80 leden van de oude Staten in België eene memorie aan de mogendheden aangeboden, ten einde den ouden regeringsvorm terug te erlangen en ter handhaving van de regten der Katholieke kerk. De Baron ALEXANDER VAN DER CAPELLEN, wien de Souvereine Vorst als zijn gelastigde bij het bestuur van den Baron DE VINCENT had benoemd, schijnt tegen het gevaarlijke van het voortduren van dien provisionelen toestand te hebben gewaarschuwd; weldra werd de Souvereine Vorst tot luitenant-generaal in België benoemd. Reeds den 29en Julij begaf hij zich derwaarts. Op de grenzen werd hij verwelkomd door den Baron D'ANETHAN, als intendant van het departement Du Dyle, met een toespraak, waarin de vereeniging met Holland als een der heilrijkste gebeurtenissen werd be-

schouwd. Den volgenden dag droeg de Baron DE VINCENT zijn bestuur over, hetgeen door den Souvereinen Vorst den 1en Augustus werd aanvaard met eene proclamatie, in het Fransch en het Nederduitsch afgekondigd, waarvan de eerste woorden luidden:

Europa is zijne bevrijding aan de grootmoedigheid der verbondene Mogendheden verschuldigd; eerlang zal het aan derzelver wijsheid een staatkundig stelsel te danken hebben, dat aan de lang geslingerde volken vele jaren rust en welvaart verzekert.

Van dat stelsel is de nieuwe bestemming uwer schoone gewesten een noodzakelijk bestanddeel, en de onderhandelingen die te Weenen zullen plaats vinden, hebben ten doel om dezelve algemeen te doen erkennen, en de vergrooting van België, ten uwen behoeve, ten behoeve uwer naburen, ten behoeve van geheel Europa, te bevestigen.

Geroepen om, in afwachting dier lang gewenschte toekomst, uw land te besturen, kom ik tot u met den vasten wil van u nuttig te zijn, en met alle de gevoelens van eenen vriend en van eenen vader. Van de meest verlichten, van de aanzienlijksten uit uw midden wil ik omringd zijn in de eervolle taak, die mij het vertrouwen der verbondene Souvereinen oplegt, en van welke ik mij beijvere, om mij in persoon te komen kwijten.

Deputatiën uit bijna alle oorden van België kwamen naar Brussel. Adressen en feestvieringen deden gelooven, dat in België de ingenomenheid met de vereeniging met Holland algemeen was. Kort daarna, op het punt van het vertrek des Konings om in de verschillende oorden van het land nieuwe trouwbezweringen te ontvangen, werd het bestuur in België geregeld. VAN DER CAPELLEN werd tot Secretaris van Staat voor België aangesteld. De oud-minister onder Koning LODEWIJK, had in 1813 KEMPER als Commissaris-generaal in Noord-Holland vervangen en was nu reeds als zaakgelastigde opgetreden. Al wat tot een waardigen vertegenwoordiger des Konings vereischt werd vereenigde hij in hooge mate: een edele houding, innemende voorkomendheid, helder doorzigt, vlugheid van bevatting. Naast hem werd een geheime raad ingesteld, waarin zitting hadden: de Hertog DE BEAUFORT als president; hij was met hart

en ziel voor Oostenrijk geweest, was zeer anti-fransch en thans de vereeniging opregt toegedaan, — de Baron VAN DE VELDE VAN MELROY, oud-bisschop van Roermonde, de eenige der bisschoppen van vóór 1795, die nog in leven was; — de Graaf VAN MERODE WESTERLOO, — de HH. LIMPENS, DE LA VIELLEUSE, DE JONGHE, de eenige man die onder de aanhangers der oude staatsvormen doorzigt, knapheid en invloed bezat, en HOLVOET, een man, doorkneed in de kennis van het land, vroeger Oostenrijksch staatsambtenaar in België, later maître des requêtes en prefect van de Loire.

Tot Commissarissen-generaal werden aangesteld de Hertog VAN URSEL voor binnenlandsche zaken; hij was vroeger maire geweest, een knap administrateur, — de Graaf DE THIENNES DE LOMBISE voor justitie: hij had in de laatste twintig jaren zich van staatsbemoeijing onthouden, maar was algemeen geacht om zijn invloed en deugd. Het bestuur der finantiën werd opgedragen aan den Hollander APPELIUS, terwijl het departement van oorlog voorloopig werd toevertrouwd aan eene commissie, bestaande uit den generaal FAGEL, met de kolonels CONSTANT, TRIP en ST. ALDEGONDE, welke commissie in betrekking stond tot den Commissaris-generaal van oorlog JANSSENS; de Heer VAN GOBBELSCHROY werd tot Secretaris-generaal bij het gouvernement aangesteld.

Gelijk de zamenstelling van het bestuur was geweest in eenen Oostenrijksch oud-Belgischen geest, met uitsluiting eenigzins van de Fransche rigting, zoo hadden ook de eerste besluiten der voorloopige regering ten doel ontfransching, zooveel de gelegenheid zulks toeliet, even als men zulks in December 1813 en de eerste maanden van 1814 in het Noorden had gedaan. De hardheid van den Code Pénal werd getemperd door de bevoegdheid, aan de regters opgedragen, om bij verschoonende omstandigheden de straf te verzachten; — de Fransche censuur werd afgeschaft en de Hollandsche wetgeving omtrent de drukpers ingevoerd; —

het verpligte gebruik van de Fransche taal, onder het Keizerrijk ingevoerd, werd vervangen door een voorschrift, dat in plaatsen, waar de meerderheid der bevolking Vlaamsch sprak, de Nederduitsche taal zou kunnen worden gebruikt. De door de Franschen ingevoerde instelling der gezworenen werd afgeschaft; door GENDEBIEN, later zulk een hevig opposant, werd dit in 1815 als een natuurlijk gevolg van terugkeering naar oude regtsgewoonten erkend. De inkomsten der Roomsch Katholieke geestelijken, die onder het Fransch bewind zeer gering waren geweest, werden vermeerderd. Ook in andere dan finantiële opzigten trachtte de regering de Roomsch Katholieken te winnen. Onder de bepalingen van het Fransche regt, waartegen de Roomsch Katholieken zeer waren ingenomen, behoorde dat het huwelijk slechts als een burgerlijke handeling werd beschouwd. Ten einde aan die bezwaren eenigzins te gemoet te komen, bepaalde het bestuur, den 21en October, dat geene huwelijken tusschen Roomsch Katholieke ingezetenen voor den burgerlijken stand voltrokken zouden worden, zonder eene verklaring van de Katholieke geestelijkheid, dat er geene bezwaren tegen het huwelijk bestonden. De hertog DE BROGLIE, bisschop van Gent, op wien wij later meer bijzonder de aandacht zullen vestigen, keurde dit besluit goed, door aan de geestelijkheid vergunning te geven aan de burgerlijke overheid die verklaringen af te geven.

Zoo de regering blijk gaf van de gevoelens der Roomsch Katholieken te ontzien, aan de andere zijde weerde zij krachtig het indringen van vreemde geestelijken. Bepaaldelijk bleek zulks bij den internuntius CIAMBERLANI, die, zonder van vereischte volmagten voorzien te zijn, verklaarde mondeling gevolmagtigd te zijn als internuntius van den Paus. Hij vond geloof bij een gedeelte der geestelijkheid in het bisdom Mechelen, en toen hij voortging zich kerkelijk gezag aan te matigen en zelfs de toestemming van den bisschop van Gent aan de geestelijkheid, om de verklaring, in-

gevolge besluit van 21 October 1814, af te geven, afkeurde en hij zich niet wilde verwijderen, liet de regering hem met de maréchaussée over de grenzen brengen. Ofschoon deze handeling door de omstandigheden geheel geregtvaardigd werd, was toch de daad zelve, dat een hooge geestelijke met geweld uit het land was gezet op bevel van den commissaris-generaal voor de justitie in België, den graaf DE THIENNES DE LOMBISE, die geacht werd in last van een Protestantschen Vorst te handelen, een genoegzame reden, om bij vele geestelijken wantrouwen in te boezemen. De publieke opinie werd echter door velerlei tijdingen omtrent de toekomstige grootheid van het nieuwe Koningrijk te veel bezig gehouden om aan de uitzetting een blijvend gewigt te hechten; de geestdrift scheen algemeen, toen de graaf DE THIENNES den 23en Februarij 1815 in den schouwburg te Brussel den brief van den Souvereinen Vorst deed voorlezen, dat, volgens de bepalingen van het congres te Weenen, al de gedeelten van België onder zijn souverein gezag waren geplaatst. Weldra werd een algemeen nationaal feest gevierd. Uit alle deelen van België vertrokken deputatiën naar 's Gravenhage.

De vorstelijke titel was door de mogendheden nog niet vastgesteld; maar toen de tijding van de terugkomst van NAPOLEON zich verspreidde, meende WILLEM I niet te moeten dralen, het Koningrijk der Nederlanden voor gevestigd te verklaren en den Koninklijken titel aan te nemen. Hij deed dit bij eene proclamatie van den 16en Maart, waarvan de laatste woorden luidden:

Gij allen, Landgenooten! die dit grondgebied bewoont, ontsluit uwe harten voor het vertrouwen en de hoop! De bestanddeelen van het staatsgeluk zijn alle in uwe eigene magt! Zijt den vaderlande verkleefd, eendragtig en vrij van allen naijver, en gij zult sterk genoeg zijn voor de afwering van alle de gevaren, die u bedreigen mogten. Europa beschouwt uwe hereeniging met belangstelling en welwillendheid! De grondwet, die bereids voor een groot aantal uwer verbindende is, zal welhaast de wijzigingen ondergaan, die haar met de

belangen en wenschen van allen in overeenstemming moeten brengen en dáár zult gij dien waarborg vinden van de Godsdienst, op welke wij allen den hoogsten prijs stellen. Weldadige inrigtingen zullen, onder den zegen des Allerhoogsten, de vrije ontwikkeling van alle soort van volksvlijt en de herleving uwer van ouds beroemde kunsten bevorderen. En zoo uwe gevoelens en uwe pogingen beantwoorden aan die, welke uw Koning u, op dezen plegtigen dag, hartgrondig en onherroepelijk toewijdt, zal de voorspoed, die u te beurt valt, nog eeuwen lang het erfdeel zijn van een dankbaar nageslacht.

In het adres aan de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden kwamen de volgende woorden voor:

De vereeniging en ineensmelting van alle de Nederlandsche Gewesten tot denzelfden Staat is, in meer dan één tijdsgewricht, onder KAREL DEN VIJFDEN, bij Vader WILLEM, later nog, het voorwerp der wenschen en pogingen van verlichte en vaderlandlievende mannen geweest. Eene ernstige beschouwing heeft ook mij overtuigd, dat, zonder zoodanige vereeniging, zonder wederkeerige trouw en onderstand, de onafhankelijkheid dier gewesten op te zwakke grondslagen rust, en het eene gedeelte na het ander de speelbal worden moet van iederen naburigen Staat, die zijn regt naar zijne overmagt zoude willen afmeten.

In deze overtuiging deelen mijne Hooge Bondgenooten. Duitschland in het bijzonder ziet, zoowel als Engeland, in het onafhankelijk bestaan der Nederlanden, een voornaam rustpunt der algemeene veiligheid, en wanneer de tijd der mededeeling van de hiertoe betrekkelijke staatsstukken zal gekomen zijn, zullen U Edel Mogenden met genoegen de blijken ontwaren van het dadelijk en ongeveinsd belang, dat de magtigste Hoven in de vrijheid en welvaart der Nederlandsche Natie stellen.

Bij de staatkunde der verbondene Mogendheden en bij de wenschelijkheid der bedoelde vereeniging in mijne eigene oogen voegt zich de niet twijfelachtige gezindheid der Belgische ingezetenen. Slechts voorloopig onder mijn bestuur geplaatst, zijn zij, door veelvuldige bewijzen van genegenheid en vertrouwen, het oogenblik te gemoet gegaan, waarop mijne Souvereiniteit werkelijk konde worden ingevoerd. In hunne woorden en handelingen straalde niet zelden een voorgevoel door van het duurzaam geluk, dat de vrucht eener naauwe verbindtenis tusschen Holland en België wezen moet.

Deze aanspraak was de eerste officiële gelegenheid, bij welke de vereeniging met België ter sprake kwam in

de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden. De discussiën, waartoe de mededeeling aanleiding gaf, zijn niet bekend geworden, maar men mag uit onderscheidene aanwijzingen opmaken, dat de invloed van den voorzitter G. K. VAN HOGENDORP, tevens vice-president van den Raad van State, minister en weldra voorzitter van de commissie tot grondwetsherziening, overwegend is geweest op het adres van antwoord, waarin de volgende zinsneden inzonderheid de aandacht verdienen:

.Het volk van Nederland had, bij het vaststellen eener grondwet, geen gewag gemaakt van den titel van den Souvereinen Vorst, wel wetende, dat eene bepaling daaromtrent meer afhing van de overeenstemming der Mogendheden, dan van zijne beslissing, doch de wensch en de verwachting van alle brave Nederlanders is steeds geweest, dat, wanneer zij, tot welzijn van het algemeen, het opperste gezag aan Uwe Majesteit opdroegen, Hoogstdezelve ook eene plaats zoude innemen onder de gekroonde Hoofden van Europa.

De vereeniging van alle de Nederlanden is eene treffende gebeurtenis, onder alle degenen, waarmede deze nieuwe eeuw haren aanvang neemt. Zij is niet geschied om onzentwege, maar is een gevolg der overtuiging van alle de Mogendheden, dat het evenwigt van Europa de versterking van ons Vaderland vorderde.

Door de handhaving van dat evenwigt, inmiddels, is deze vereeniging voor ons allerheilzaamst. Wij bestaan slechts in gevolge van het staatkundig evenwigt; onze Vaderen hebben hetzelve helpen ophouden met hun bloed en met hunne schatten, en toen het eindelijk verbroken is geworden, hebben wij de bittere vruchten der overheersching gesmaakt.

De instelling van eene goede regering, gegrond op oude nationale wetten en gewoonten, en een gewrocht der ondervinding van vele eeuwen, voorspelde ons inwendige rust en aanmoediging voor alle nuttige ondernemingen. De wijze gematigdheid van Uwe Majesteit, die alle partijen en alle gezindheden vereenigd heeft, streelde ons met de hoop, dat er voortaan, met opzigt tot de burgerlijke maatschappij, geene partijen meer bestaan zouden en geen onderscheid van gezindheden zoude bemerkt worden.

Dan, nieuwe gebeurtenissen in een naburig Rijk, van welke Uwe Majesteit gewag heeft gemaakt, kunnen den fakkel des oorlogs wederom op onze grenzen brengen, en dan zal aanstonds de kracht van

den nieuwen Staat kunnen dienen, in de handen van Uwe Majesteit, om den schat onzer onafhankelijkheid ongekrenkt te behouden.

En het vertrouwen des Konings en der Volksvertegenwoordiging werd niet beschaamd. Overal waar de Vorst zich vertoonde werd hij met ongeveinsde geestdrift toegejuicht en niet het minst toen hij te Amsterdam kwam. Met de meeste bereidwilligheid wapende men zich ter verdediging; vele vrijwilligers grepen de wapenen op, ook onder de academische jongelingschap; vele staatslieden van lateren tijd hebben in 1815 tegen den man des gewelds de wapenen gedragen, en toen den 18den Junij in de velden van Waterloo aan eene hernieuwde Fransche overheersching paal en perk werden gesteld, waren Noord- en Zuid-Nederlanders vereenigd geweest in den strijd voor het vereenigde Vaderland en had de Prins van Oranje zijn bloed voor dat vereenigd Rijk gestort.

Te midden van de oorlogstoebereidselen en oorlogsbedrijven werd de grondwet voor het nieuwe Koningrijk ontworpen. Dit gaf een zekere gejaagdheid aan de beraadslaging, die reeds aan velerlei anderen ongunstigen invloed bloot stond. De provisionele toestand van het jaar 1814 en het begin van 1815 had onderscheidene plannen van constitutie in België onder het publiek in het leven geroepen, terwijl ook de gebeurtenissen in Frankrijk — de constitutie ontworpen door de Senat-Conservateur van 6 April 1814, de geoctroyeerde constitutie van LODEWIJK XVIII, van 4 Junij 1814, en later de *acte additionel* van Napoleon in de honderd dagen — de aandacht op constitutionele vragen hadden gevestigd. Had al een verleidelijk geschrift de meerderheid der Belgische bevolking, onder den invloed der clericale partij, doof gelaten voor eene herstelling van de vereeniging met Frankrijk onder een liberale grondwet van NAPOLEON, — de Fransch-liberale geest was er toch door aangewakkerd. Tegenover de pogingen om den vijand te begunstigen werden vastgesteld, in de wet van 10 April 1815 voor de Noordelijke provinciën, en in het

souverein besluit van 20 April 1815 voor België, bepalingen tegen oproer, die, door de toenmalige omstandigheden gevorderd, eerst door de wet van 16 Mei 1829 zijn afgeschaft.

In België bestond velerlei verschil van gevoelen: de nieuwere liberalen kleefden de liberale Fransche constitutionele beginselen aan; — anderen waren gestemd voor verbeterde instellingen van den ouden tijd onder het Oostenrijksche huis —; de clericalen ijverden voor de geheel onbeperkte regten der Roomsch Katholieken; terwijl enkelen reeds toen waren voor een administrative afscheiding. Voor een groot gedeelte was men niet vrij meer zich zelven een constitutie te geven, dáar in de acht artikelen reeds de grondslagen waren vastgesteld. De verzoenende staatkunde, die WILLEM I bij het besluit van 22 April omtrent de grondwet volgde, bestond minder in eene benoeming van enkele bekwame personen, die zich boven de onderscheidene partijen konden stellen en, bezield door één geest, eene constitutie konden ontwerpen, geschikt voor de omstandigheden, waarin men zich bevond, dan wel in eene onpartijdige benoeming, op voordragt van FALCK en VAN DER CAPELLEN, van leden uit de onderscheidene gewesten en uit de verschillende partijen, inzonderheid in de Zuidelijke provinciën. Uit de Noordelijke werden de meeste leden der vorige commissie herbenoemd, als: VAN HOGENDORP, VAN TUYL VAN SEROOSKERKEN, VAN AYLVA, LAMPSINS, ELOUT, VAN MAANEN, VAN DER DUYN; als nieuwe leden uit Noord-Nederland, in plaats der uitgevallene, die deels met werkzame staatsbetrekkingen belast waren, zoo als REPELAER VAN DRIEL en ROËLL, die tot ministers waren benoemd, deels zich verschoond hadden, zoo als VAN LIJNDEN, VAN IMHOFF, enz., waren benoemd uit den Raad van State de oud-minister MOLLERUS en QUEYSEN, het vroeger lid van het staatsbewind, — voorts ALBERDA VAN BLOEMERSMA uit Groningen, — VAN LIJNDEN VAN HOEVELAKEN, president van de Staten-generaal der Vereenigde Nederlanden, en VAN DER DUSSEN, uit Noord-Brabant. Bij de

keuze der Belgische leden vertegenwoordigden de graaf CESAR DE MEAU, broeder van den voormaligen bisschop van Luik, de graaf VAN MERODE VAN WESTERLOO, de graaf VAN OIRSCHOT, de baron D'ANETHAN, de graaf DE THIENNES DE LOMBISE den Belgischen adel. GENDEBIEN, LE CLERCQ, DOTRENGE waren regtsgeleerden, die meer de liberale begrippen waren toegedaan. RAEPSAET en DUBOIS waren met MERODE het meest van de clericale rigting. HOLVOET, dien wij reeds noemden, en DE CONINCK, oud-prefect van de monden der Schelde en later van Hamburg, maar van Brugge geboortig, waren mannen van de magistratuur. Om de gelijkheid te bewaren had men twaalf Belgen en twaalf Noord-Nederlanders, en weder twaalf Roomschen en twaalf Protestanten, terwijl de beroemde regtsgeleerde JONAS DANIËL MEIJER, als Israëliet, een waarborg van onpartijdigheid als secretaris scheen aan te bieden: het was eene benoeming op FALCK's aandrang door WILLEM I gedaan, die echter toen aan velen aanstoot gaf.

Even als bij de commissie van 1814 onthield WILLEM I zich van persoonlijk eenigen invloed uit te oefenen. De vergaderingen hadden weder plaats in de woning van VAN HOGENDORP, die wegens ongesteldheid het huis moest houden. De zittingen der commissie begonnen den 1en Mei en duurden tot den 14en Julij. Tweederlei aanteekeningen van RAEPSAET en van VAN MAANEN gaven ons toegang tot de beraadslagingen.

VAN HOGENDORP werd niet, zooals in 1814, door de commissie zelve tot president gekozen, maar, naar het gebruik ook bij andere commissiën onder WILLEM I gevolgd, door den Souvereinen Vorst tot president benoemd. Aan de commissie waren officiëel medegedeeld: 1o. Het besluit houdende de benoeming der commissie; 2o. het afschrift van de nota van 21 Julij 1814, houdende de goedkeuring der acht artikelen, omtrent de vereeniging van de Vereenigde Nederlanden met België; 3o. het afschrift van eene nota, gedag-

teekend 20 Julij 1814, door Lord CLANCARTY, mede betrekkelijk de acht artikelen; 4o. een uittreksel uit het protocol van het congres van Weenen, bepalende de uitgestrektheid en grensscheiding van het Koningrijk der Nederlanden, en 5o de wet van 23 Maart 1815 omtrent de benoeming van een dubbeltal leden der Staten-generaal, ter herziening van de grondwet in de Noordelijke provinciën.

De president leidde uit deze stukken af, dat het oogmerk en de strekking van de commissie was, de reeds bestaande en aangenomen grondwet der Vereenigde Nederlanden als grondslag der beraadslagingen aan te nemen, ten einde daarin alle die veranderingen te brengen, die door de veranderde omstandigheden van het Rijk noodzakelijk waren geworden, of door de ondervinding als nuttig aangewezen mogten zijn; waarom hij aan de leden der commissie de grondwet van 1814 met de Fransche vertaling had doen toekomen, terwijl de leden uitgenoodigd werden gemelde grondwet te onderzoeken en hunne bedenkingen mede te deelen. Reeds in de eerste vergadering werd het denkbeeld door de Heeren DE CONINCK, HOLVOET en MERODE geopperd, dat men eerst over de grondwet in het algemeen zou beraadslagen. In de volgende vergadering, de eerste die voltallig was, hield de president op nieuw eene inleidende rede, waarin hij deed uitkomen de belangrijkheid der Nederlandsche Koloniën, die de oude Republiek in de vereeniging bragt; — dat de grondwet van 1814 allergunstigst had gewerkt; — dat de algemeene tevredenheid, die er heerschte, het gevolg der grondwet was; — dat deze grondwet geene nieuwe constitutie was, maar eene modificatie of herstelling van het oude; — dat men aan de provinciën, steden en plaatsen alles had gelaten, wat haar aangenaam was, zoo verre het algemeen bestuur er niet door verlamd werd. Bij de omvrage die daarop volgde, verklaarden de meeste leden, dat zij nog niet gereed waren met hunne aanmerkingen, terwijl enkele Belgische leden de verklaring

aflegden, dat de grondwet van 1814 ook over het algemeen den geest der oude Belgische staatsinstellingen uitdrukte; verder werd besloten de grondwet van 1814 tot grondslag aan te nemen, in dier voege dat eerst over de hoofdstukken en daarna over de artikelen zou worden beraadslaagd, terwijl ook dikwijls speciale commissiën tot nadere redactie werden benoemd.

Onder de meest gewigtige punten kwam in de eerste plaats in overweging: of de grondwet niet van de vereeniging moest gewag maken. De grondwet van 1814 bepaalde, in overeenstemming met de proclamatie van 1 December 1814: "De souvereiniteit is en blijft opgedragen", enz. Dit artikel werd voor de grondwet van 1815 afgekeurd door RAEPSAET: een opdragt was nooit geschied dan door de Staten. Ook MERODE was van oordeel, dat de Staten moesten medewerken tot de verandering van dynastie. QUEYSEN merkte daartegen op, dat de opdragt geschied was door het Volk, terwijl de grondwet haar nader zou bevestigen, hetgeen DOTRENGE ten opzigte van België in dier voege beaamde, dat wanneer de notabelen het voorstel der grondwet zouden hebben aangenomen, de natie de opdragt zou hebben bevestigd. Hij oordeelde het vernederend, dat in de grondwet van Russen of Pruissen sprake was; en zoo bleef het artikel behouden, als uitdrukking eener nationale daad.

Ten opzigte van het inkomen der Kroon was de meerderheid er voor, dit in de grondwet vast te stellen, gelijk geschied is, terwijl een betrekkelijk groote minderheid het inkomen bij elke troónsverandering wenschte vastgesteld te hebben, gelijk in onze tegenwoordige grondwet is voorgeschreven.

In de grondwet van 1814 was geene bepaling opgenomen omtrent afstand van grondgebied. Om in die leemte te voorzien was eene commissie benoemd, die voorstelde den afstand van grondgebied in tijd van vrede door de Staten-

generaal te doen bekrachtigen, maar aan den Koning de bevoegdheid te laten, bij vredestractaten zulk een afstand te doen, daar de mindere magt des Konings ligt tot schadelijke voortzetting van den oorlog zou kunnen leiden; men kon dit gerust aan den Koning overlaten, daar het niet te denken was, dat hij zonder hoogen nood afstand zou doen, omdat juist het gezag, de eer en het belang des Konings zouden te weeg brengen in den oorlog te volharden, iets dat bij tractaten, in tijd van vrede gesloten, niet in aanmerking kwam. RAEPSAET wilde hier geene distinctie toelaten, maar werd zeer krachtig bestreden door MOLLERUS, QUEYSEN, VAN MAANEN en ELOUT, die beweerden, dat de natie naar vrede zou verlangen, vooral wanneer de Koning naar vrede neigde; — dat uitstel van den afstand aanleiding zou geven tot eene voortzetting van den oorlog tegen den wil der natie; — dat het ongerijmd was, den Koning het regt van oorlog en vrede op te dragen en hem het middel te ontnemen om op het geschikte oogenblik vrede te sluiten; — dat in alle getemperde monarchiën de aard van het wetgevend ligchaam nooit anders dan negatief kon zijn; — dat het met die beginselen strijdig zou zijn, dat de Koning ooit kon genoodzaakt worden den oorlog voort te zetten; — en dat, wanneer de Koning kon genoodzaakt worden iets te doen tegen zijn zin, men zich geen denkbeeld van koninklijke magt kon maken. Deze overwegingen hebben doen besluiten, dat de goedkeuring van afstand van grondgebied alleen betrekking zou hebben op afstand in tijd van vrede. De kennis van deze overwegingen is des te belangrijker, omdat men bij de herziening der grondwet in 1848, in art. 57, het beginsel heeft aangenomen, dat vroeger door RAEPSAET was verdedigd, maar toen door de groote meerderheid der commissie was verworpen.

Ten opzigte der Koloniën werd het opperbestuur des Konings geacht ook de wetgevende magt in zich te sluiten.

Het eerste punt waarbij zich de naijver tusschen de Noor-

delijken en Zuidelijken openbaarde, was de bepaling dat de inhuldiging zou plaats hebben in *de stad Amsterdam als de hoofdstad.* Terwijl men in het Zuiden in brochures en dagbladen reeds geijverd had voor Brussel als hoofdstad, wilden eenige Belgische leden niets bepalen, maar geheel aan den Koning overlaten de plaats zijner inhuldiging aan te wijzen. VAN HOGENDORP oordeelde, dat men het regt, dat Amsterdam als hoofdstad grondwettig bezat, niet kon ontnemen; waarop RAEPSAET opmerkte, dat Amsterdam voor twee eeuwen nooit de hoofdstad geweest was; terwijl weder anderen opmerkten, dat men aan den Koning moeijelijk de beslissing kon overlaten, daar men dan bij den aanvang eener regering al de hatelijkheid der beslissing op hem overbragt. De gevoelens liepen zoodanig uit elkander, dat de president eene commissie benoemde, die later de bepaling voordroeg, dat de inhuldiging zou plaats hebben te Amsterdam en in een der steden van de Zuidelijke provinciën, ter keuze van den Koning: zeker een zeer geleidelijke weg om de onderscheidene gevoelens te bevredigen en die overeenkwam met de 8 artikelen, maar waardoor ook door de commissie zelve werd medegewerkt om eene afscheiding tusschen Noordelijke en Zuidelijke provinciën te maken.

Hoogst belangrijk waren de overwegingen over de noodzakelijkheid der ministeriële verantwoordelijkheid.

HOLVOET stelde voor, in de grondwet te doen opnemen: *La personne du Roi est inviolable et sacrée; les ministres seuls sont responsables.* Dit was in Engeland zoo, daar kon nooit tegen den Koning, maar wel tegen de ministers geageerd worden. Zij alleen waren verantwoordelijk; zelfs schriftelijke bevelen des Konings konden hen aan die verantwoordelijkheid niet onttrekken. VAN HOGENDORP merkte op, dat van 's Konings inviolabiliteit in de constitutie geene melding gemaakt was; het was in onze zeden eene *conditio sine qua non.* ELOUT had niets tegen de opname, maar meende, dat

zij niets afdeed; de bepaling in de Fransche constitutie van 1791 voorkomende, had niet belet dat de Koning het hoofd op het schavot verloren had; men had de bepaling in de grondwet van 1814 niet opgenomen, om zich niet in theoriën te verdiepen. DE CONINCK meende het onderwerp hoogst belangrijk. VAN MAANEN wees aan, dat de strafregtelijke verantwoordelijkheid der ministers in art. 104 der grondwet vervat was. Men besloot op deze voorloopige beschouwingen de zaak aan eene commissie op te dragen, bestaande uit de HH. DE THIENNES, HOLVOET, ELOUT, VAN MAANEN en DE CONINCK, die, bij monde van den Heer DE CONINCK, voordroeg het volgende artikel:

"*La personne du Roi étant inviolable et sacrée, les mi-*
"*nistres sont responsables des actes contraires à la loi*
"*fondamentale dont ils ordonneraient l'exécution. Ils sont*
"*cités de ce chef devant la Haute cour par le Procureur-*
"*Général siégeant près d'elle et a peine de forfaiture d'après*
"*un acte d'accusation, dressé par les Etats-Généraux.*"

QUEYSEN, die vroeger als lid van het comité van buitenlandsche zaken door het uitvoerend bewind in 1798 was gevangen gezet om politiek verschil, en later onder Koning LODEWIJK in Frankrijk had gediend, verklaarde, dat het artikel niet kon worden toegelaten, daar niet de minister, maar de Koning de uitvoering beveelt, en dat men het executeren der bevelen van den Koning niemand tot misdaad kan maken; dat dit tegen alle beginselen streed. VAN HOGENDORP zag in de voorgestelde bepaling eene verlamming van het Koninklijk gezag: de ministers zouden ophouden ministers des Konings te zijn en ministers worden der Staten-generaal; dit zou geheel strijden met de aangenomene beginselen. DE THIENNES, ofschoon lid van de commissie, die het artikel ontworpen had, zag hoe langer hoe meer zwarigheid in de bepaling: — als minister van justitie in de Zuidelijke gewesten, had hij meer dan eens besluiten ontvangen over zaken hem onbekend, die hij niet kon

beoordeelen en toch moest uitvoeren; VAN MAANEN was van hetzelfde gevoelen. Volgens de grondwet is de Koning Koning en zullen wij geen "*ministère Roi*" hebben. MOLLERUS meende, dat als een minister verantwoordelijk was voor de uitvoering van een bevel, hem door den Koning gegeven, een prefect verantwoordelijk moest zijn voor de uitvoering van een bevel hem door een minister opgedragen, en een burgemeester weder voor een bevel door den prefect hem gegeven, en dat zoodanige verantwoordelijkheid de regering geheel verlammen zou. GENDEBIEN meende, dat er toch waarborgen moesten zijn tegen anti-constitutionele handelingen, hetgeen VAN HOGENDORP deed verklaren, dat daartegen gewaakt werd door het strafwetboek, maar dat de voorgedragene bepaling eene veel verdere strekking had, en dat men vrij algemeen van gevoelen was, dat wij geen Engelsche ministers moesten hebben, afhankelijk van de Staten-generaal. Dit laatste werd geheel door VAN MAANEN beaamd. Hiervan was in de sub-commissie dan ook geen sprake geweest; men had alleen de verantwoordelijkheid der ministers voor onwettige handelingen willen bepalen; vele leden der sub-commissie hechtten er veel aan, hij zelf niets, omdat hij er geen practische resultaten van voorzag en hij meer vertrouwde op de eerlijkheid en braafheid der menschen; dit was door de andere leden ook niet ontkend, maar de meerderheid had gewild een beginsel grondwettig vast te stellen. Het besluit was, de voorgestelde bepaling niet aan te nemen.

Bij art. 104 der grondwet van 1814 kwam de ministeriële verantwoordelijkheid op nieuw ter sprake. Terwijl de meerderheid in dat artikel een waarborg wilde behouden tegen overijlde vervolgingen van hooge staatsambtenaren uit politieke partijzucht, meenden HOLVOET, DOTRENGE en DE CONINCK, dat de Staten-generaal ook regt van aanklagt der ministers moesten hebben, hetgeen echter door andere leden bestreden werd, daar, naar hun gevoelen, de ministers alleen moesten vervolgd worden op last des Konings. Ten gevolge van alle

deze discussiën, werd omtrent de ministeriële verantwoordelijkheid in de grondwet niets bepaald. VAN HOGENDORP heeft eenige jaren later geschreven, dat men van de ministeriële verantwoordelijkheid gezwegen had, om die later in de wet te omschrijven; dit geldt alleen van de strafregtelijke verantwoordelijkheid, gelijk uit de aanteekeningen van RAEPSAET en VAN MAANEN genoegzaam blijkt, maar niet van die staatkundige verantwoordelijkheid tegenover de Staten-generaal, die te regt door de Belgen en later bijna algemeen als een hoofdbeginsel van het vertegenwoordigend stelsel is aangemerkt, maar in de grondwet van 1815 niet werd erkend.

De ministeriële verantwoordelijkheid werd in de commissie van 1815 ook minder noodzakelijk geacht, omdat over alle algemeene maatregelen van bestuur het advies van den Raad van State zou worden ingewonnen.

Omtrent de reglementaire magt des Konings merkte GENDEBIEN op, dat in de grondwet moest voorzien worden, dat de Koning onder den vorm van reglementen geene wet veranderen of nieuwe kon maken. Dit misbruik was onder de Fransche regering groot geweest. DOTRENGE, LE CLERCQ en HOLVOET deelden dit gevoelen, hetgeen aanleiding gaf, dat dit onderwerp werd verwezen naar eene speciale commissie, bestaande uit DE THIENNES DE LOMBISE, HOLVOET, ELOUT en VAN LIJNDEN. Deze commissie stelde den 16en Mei voor, de volgende drie artikelen in de grondwet te doen opnemen:

1°. De Koning heeft bij uitsluiting de hoogste uitvoerende magt.

2°. Hij is het opperhoofd van het algemeene bestuur.

3°. Hij handhaaft de openbare rust en veiligheid.

Bij monde van ELOUT verklaarde de commissie tevens, dat omtrent de reglementaire magt zelve niets in de grondwet moest bepaald worden, dat de reglementaire magt behoorde aan den Koning en dat, wanneer reglementen mogten strijden met de grondwet of met de wetten, de regterlijke magt en

de Staten-generaal daartegen moesten waken, terwijl hij uit zijne practijk als advocaat mededeelde, dat hij met goed gevolg een onwettig reglement bestreden had. Algemeen werd dit gedeeld, waarbij men echter het nut der voorgestelde bepalingen betwijfelde. Op aandrang van MOLLERUS, dat zij slechts definitiën waren en daardoor tot verwarring zouden aanleiding geven, vereenigden zich ten slotte alle de leden in de overtuiging, dat in eene onafhankelijke regterlijke magt en in eene vrije volksvertegenwoordiging genoegzame waarborgen tegen onwettige reglementen gelegen zijn, terwijl de reglementen ter uitvoering van wetten uit den aard der zaak tot de Koninklijke magt behoorden. Later is dit grondwettig beginsel meermalen miskend en wordt ook thans nog niet ten volle opgevolgd. De juiste onderscheiding van VAN HOGENDORP, in zijne *Bijdragen*, dat het bestuur geen wetgever is, is zelfs meer dan eens door den Hoogen Raad miskend.

De grondwet van 1814 kende slechts ééne Kamer van Volksvertegenwoordigers. HOLVOET lokte de discussie uit over twee Kamers. De uitgestrektheid van het Land, de algemeene denkwijze in Europa, het bestaan van den adel schenen die te vorderen. Hij zag in een Kamer van Pairs een tegenwigt voor den Vorst tegen de gemeenten en voor de gemeenten tegen den Vorst. In België, bij de vele aanzienlijke familiën, was dit inzonderheid noodig. VAN HOGENDORP oordeelde dat de denkbeelden van HOLVOET te veel eene navolging waren van de Engelsche constitutie. De ministers aldaar hingen veel meer af van de Kamers dan van den Koning, hetgeen hij onvoegelijk en nadeelig hield. RAEPSAET verdedigde eene volksvertegenwoordiging met standen, door te wijzen op het gevaar, dat eene Kamer zoo gemakkelijk onder den invloed van één of weinige volksleiders kan komen, waarbij hij op ROBESPIERRE wees. DE THIENNES deed voor de twee Kamers gelden, dat, zoo lang er in Frankrijk drie standen bestaan hadden, de troon was

staande gebleven, en dat dadelijk na de vereeniging de troon gevallen was. Ook DOTRENGE en andere Belgische leden adviseerden voor twee Kamers. VAN HOGENDORP beweerde, dat de instelling van twee Kamers het geheele stelsel van de grondwet van 1814 omverwierp, waarop RAEPSAET hernam, dat de commissie geheel nutteloos kon geacht worden, wanneer men zich zoo streng aan die grondwet hield. VAN MAANEN herinnerde, dat hij in de vroegere grondwet voor twee Kamers had gestemd, om aan den adel een nationalen invloed te verzekeren en den provincialen adel en de ridderschappen te doen ophouden, welke hem met de nieuwe inrigtingen voorkwamen niet te strooken; hij meende dat men, met op het oog op het mandaat, niet te veel van de grondwet afweek om nu twee Kamers te kunnen voorstellen. QUEYSEN en andere Noord-Nederlanders oordeelden, dat veel zou afhangen van de zamenstelling der beide Kamers, en zoo werd eindelijk den Heer HOLVOET verzocht een voorstel omtrent de volksvertegenwoordiging te ontwerpen. Deze stelde dan ook in de vergadering van 12 Mei voor: twee Kamers, ééne der gemeenten en ééne van erfelijke Pairs, in onbepaald getal door den Koning kunnende vergroot worden; overeenstemming der beide Kamers zou gevorderd worden bij het maken der wetten, terwijl de Pairs met regterlijke magt zouden bekleed zijn om over staatsmisdaden te oordeelen. VAN HOGENDORP bestreed op nieuw met kracht zulk eene Engelsche Pairskamer: onze edelen waren geheel andere menschen; onze vertegenwoordiging was altijd geweest: Edelen, Steden en Landeigenaars te zamen; eene afzonderlijke Kamer van Edelen streed geheel met onze zeden evenzeer als om aan zoodanige vergadering regterlijke bevoegdheid op te dragen. RAEPSAET wilde de Eerste Kamer zamenstellen uit gedeputeerde edelen en bisschoppen, door de ridderschappen te benoemen, met uitsluiting der edelen in de Tweede Kamer, waarbij hij de bepaling wenschte te voegen, dat elke bisschop *per se* lid der ridderschap van

de provincie, waarin hij zijnen zetel had, zou zijn. Eene Kamer van erfelijke Pairs vond bij alle Noord-Nederlanders en ook bij eenige Zuidelijke, bepaalde bestrijding. Meer ingang vond het denkbeeld van RAEPSAET, de leden der Eerste Kamer door de ridderschappen te doen benoemen. DE CONINCK meende, dat het twee-kamerstelsel alleen aanbeveling kon vinden, wanneer daarin gelegen was eene bescherming van den Koning tegen aanvallen van factiën; in de grondwet van 1814 vond hij groote behoedmiddelen tegen democratie, maar geene tegen aristocratie, integendeel vond hij deze zoo sterk begunstigd, dat daardoor de koninklijke magt gevaar kon loopen, en dit zou vermeerderd worden wanneer; volgens het plan van RAEPSAET, nog eene Kamer door de ridderschappen gekozen werd en deze een veto had tegen den Koning en de Tweede Kamer, en de Tweede Kamer dan nog daarenboven zou gekozen worden door de provinciale Staten; misschien zou eene *pairie à vie*, door den Koning benoemd en niet gebonden aan den adel, het verkieslijkste zijn. ELOUT erkende, dat het ware oogmerk moest zijn het evenwigt te bewaren, maar hij betwijfelde, of eene erfelijke Pairskamer wel een bolwerk was; de historie leerde het niet. Het advies van DE CONINCK gaf aanleiding tot eene warme ontboezeming van VAN HOGENDORP, die de grondwet van 1814 in bescherming nam. Het verwonderde hem zeer, dat DE CONINCK van oordeel was, dat de grondwet de koninklijke magt niet genoegzaam beschermde, daar het juist de Zuidelijke leden waren, die telkens de koninklijke magt wilden besnoeijen, bijv. in hetgeen door hen was aangevoerd nopens de verantwoordelijkheid der ministers, waaromtrent hij gevoelens had gehoord, die zelfs die verantwoordelijkheid verder zouden uitstrekken dan die van de Engelsche ministers; de Zuidelijke leden wilden 's Konings gezag nog meer beperken dan de grondwet van 1814 deed en aan den anderen kant hem een Pairskamer als waarborg geven: dat was tegenstrijdig. HOLVOET antwoordde, dat

de Zuidelijke leden 's Konings gezag constitutioneel wilden bepalen, maar tevens een waarborg voor de duurzaamheid van het gezag wilden geven door een Pairskamer. Alle deze discussiën gaven aanleiding dat het onderwerp van het twee-kamerstelsel commissoriaal gemaakt werd en dat tot leden der commissie benoemd werden de HH. MOLLERUS, DE THIENNES, DOTRENGE, ELOUT, VAN LIJNDEN en DE CONINCK. Deze commissie bragt nader, bij monde van den Heer DE CONINCK, rapport uit met eenige uitgewerkte artikelen. RAEPSAET en DE MERODE drongen op nieuw aan, dat de Eerste Kamer eene vertegenwoordiging van de edelen zou zijn. De Noord-Nederlandsche leden bestreden zeer zulk eene afzonderlijke vertegenwoordiging van den adel, als geheel afwijkende van onze zeden, ook in de oude Republiek, waarin voortdurend de adel en de afgevaardigden van stad en land te zamen waren gekomen, en zoo kwam men eindelijk tot het besluit, dat de Eerste Kamer bestaan zou uit aanzienlijken, door den Koning benoemd, waarin de Koning dan ook Belgische edelen kon opnemen. Hierbij scheen nu art. 38 van de grondwet van 1814 te kunnen vervallen, volgens hetwelk aan den Souvereinen Vorst was voorbehouden eene wet voor te dragen, waarbij een vierde deel der Staten-generaal door de ridderschappen zou kunnen benoemd worden. Aanvankelijk werd dit artikel bij meerderheid behouden, op de gronden door RAEPSAET en VAN HOGENDORP ontwikkeld, dat de adel eene vertegenwoordiging moest hebben; maar na de mededeeling, dat de Koning zich met dat gevoelen niet kon vereenigen en dat het artikel thans moest vervallen, werd het niet in de nieuwe grondwet opgenomen.

De beraadslagingen over den grondslag voor het getal leden der Tweede Kamer gaven tot groot verschil aanleiding. De Belgische leden droegen voor de bevolking als den eenigen rationelen grondslag voor eene volksvertegenwoordiging; VAN HOGENDORP daarentegen meende dat in aanmerking moesten komen de Koloniën en de meerdere rijkdom

van de Noordelijke gewesten; hij noemde daarbij den grondslag der populatie een revolutionair, democratisch beginsel. QUEYSEN zou het beginsel van de bevolking goed achten, wanneer de menschen volkomen op elkander geleken, maar daaraan haperde zeer veel; het nieuwe huisgezin van Noord en Zuid moest op onderling vertrouwen gegrond zijn; niemand moest denken dat het eene deel het andere zou overheerschen, dan alleen kon er eendragt plaats vinden. VAN MAANEN drong zeer deze gronden aan: de Vereenigde Nederlanden hadden twee eeuwen een onafhankelijk volksbestaan gekend; wanneer men de bevolking in aanmerking nam, zou inderdaad Noord-Nederland aan België toegevoegd worden. HOLVOET stelde voor dat de Belgen en de Noord-Nederlanders een gelijk aantal leden zouden hebben, behalve Luik en Luxemburg, die als nieuwe gewesten bij de vereeniging kwamen, waarop de Noord-Nederlanders opmerkten, dat daardoor de Zuidelijke dan toch het overwigt zouden hebben. VAN MAANEN drong nog nader aan, hoe bij het tractaat van Parijs was bepaald dat Holland een aanwinst van grondgebied zou hebben en hoe daaraan weinig voldaan zou worden, wanneer Holland feitelijk aan België werd toegevoegd. De graaf DE MEAN en de graaf DE MERODE werden door deze gronden overgehaald en stemden met de Noord-Nederlanders, terwijl anders de stemmen gestaakt zouden hebben.

De publiciteit der deliberatiën in de Tweede Kamer wekte mede tot belangrijke discussiën op. VAN LIJNDEN verklaarde er zich tegen: hij had er nooit iets goeds van gezien. VAN DER DUSSEN was hetzelfde gevoelen toegedaan. DOTRENGE drong daarentegen er sterk op aan; hij werd ondersteund door QUEYSEN: openbare discussiën gaven naar zijn oordeel de beste wetgeving; zij verminderden den invloed van onkunde, eigenbelang, groote en kleine driften; uit gesloten vergaderingen kunnen alle deze slechte hoedanigheden niet verbannen worden; openbaarheid der beraadslagingen houdt uit schaamte de menschen terug, zij zet

de zwakken aan, zich bij de sterkeren te voegen, die de beste zaak verdedigen. Engeland moest ons hier ten voorbeeld zijn. ELOUT zag in de openbare vergaderingen twee groote voordeelen: 1°. dat men de aanmerkingen a priori op wetten, enz. kent, en 2°. dat het gouvernement op de publieke opinie invloed kan uitoefenen, ofschoon het stelsel ook zijne zwakke zijden heeft en tot intrigues en invloed van volksmenners aanleiding geeft. DE THIENNES verklaarde zich tegen de openbare zittingen: het voorbeeld van Engeland deed niets af, daar had men een "ministère Roi," daar attaqueerde men niet den Koning, maar het ministerie; wanneer daar de oppositie te sterk werd, had de Koning het in zijne hand de zaak te redden en het ministerie te ontslaan. Dit kon de Koning hier niet doen; hier decideerde de Koning alles, het ministerie niets; men kon hier geene publieke zittingen toelaten, zonder inderdaad geheel andere beginselen aan te nemen, dan die men had vastgesteld. QUEYSEN antwoordde daarop: dat in eene getemperde monarchie openbare discussiën niet over de daden van het gouvernement, maar alleen over de wetten plaats vinden en dat dit alleen eene krachtige regering kon geven, dewijl de Vorst door deze openbare discussiën zich als het ware associeert met de natie; absolute monarchiën zoeken hare kracht in het leger, getemperde monarchiën in de "public spirit"; zooals de zaken thans gaan weet niemand wat er omgaat, en dat is zeker niet geschikt om de natie aan den Koning te verbinden en het gouvernement te versterken. HOLVOET rekende publiciteit in den tegenwoordigen tijd noodwendig: het volk spreekt over staatszaken, het voelt de lasten, maar weet niet waarom zij worden opgelegd; allen die voor het gouvernement spreken worden vleijers, allen die er tegen spreken voor volksvrienden gehouden; deze verkeerdheid wordt voorkomen door de publiciteit; men kan dan de redenen der wetten hooren; wil men geene publieke debatten dan moet men geen vrijheid der drukpers toelaten, indien

men het gouvernement niet blootgesteld wil zien aan heftige aanvallen van schotschrijvers, waartegen dan geen correctief bekend is. DE CONINCK deelde deze gevoelens geheel: de publiciteit is de essentie van het repraesentative gouvernement; het tegendeel bevordert oligarchie; het is in het belang zoowel van het Volk als van den Koning, dat publieke overwegingen plaats hebben. ELOUT droug nog nader de noodzakelijkheid der publiciteit aan: wanneer een wet geen bijval vindt, zullen er altijd vele betweters gevonden worden; de afgevaardigde tehuis gekomen wil de goede man blijven; alles wordt geworpen op het gouvernement, op de ministers; dit verslapt den band tusschen Koning en Volk; wanneer de vergaderingen openbaar zijn, kan men lezen wat er is gezegd. VAN MAANEN erkende, dat hij tegen openbare discussiën eene vooringenomenheid had; men had er na 1795 de proef van genomen en die proef had bij het verstandigste gedeelte des volks geen bijval gevonden; hij was echter door ELOUT aan het wankelen gebragt en zou stemmen voor de publiciteit bij de overweging van wetten. Hiertoe werd door de meerderheid besloten. Tegen de publiciteit stemden MOLLERUS, LAMPSINS, DE THIENNES, VAN DER DUSSEN, VAN LIJNDEN, DUBOIS, ALBERDA en VAN DER DUYN.

Bij onze tegenwoordige politieke denkwijze wordt een glimlach op de lippen gebragt bij de beraadslagingen, of de ministers bij het stemmen in de Staten-generaal tegenwoordig zouden zijn. RAEPSAET wilde hun in het geheel geen toegang tot de Staten-generaal verleenen; MOLLERUS en DOTRENGE achtten de tegenwoordigheid der ministers noodig om ophelderingen te geven, maar wilden dat zij zich zouden verwijderen bij de stemming; ELOUT en andere leden stelden daartegenover dat, wanneer het zooverre gekomen was, dat de ministers intrigues in de vergadering zouden gebruiken en de leden der Staten-generaal huiverig waren in hunne tegenwoordigheid te stemmen, alles dan zoodanig gedesorga-

niseerd was, dat men zulk een toestand zich niet mogt voorstellen, terwijl VAN MAANEN de opmerking maakte, dat, indien de tegenwoordigheid der ministers bij de beraadslaging niet gevaarlijk werd geacht, zij ook wel niet bij de stemming gevaarlijk kon geacht worden.

Over de bijzondere regten der Staten-generaal hadden weinige beraadslagingen plaats. Het artikel, dat de Staten-generaal voordragten aan den Koning konden doen, werd zonder discussie aangenomen, ofschoon in eene brochure van Prof. H. W. TIJDEMAN, die zich door liberale denkwijze kenmerkte, de vrees was uitgedrukt, dat bij deze magt, bij het nog bestaan van partijschappen, een geest van tegenwerking en misnoegen zich ligtelijk zou kunnen uiten in *motiën*, welke inbreuk maakten op de regten van den Vorst.

Bij de vaststelling van de magt der provinciale Staten en gemeentebesturen, was men algemeen van oordeel, dat zooveel als zulks mogelijk was, bij de aangenomene eenheid van regering en wetgeving, de oude zelfstandigheid in huishoudelijke zaken, moest worden gehandhaafd. Zoowel door RAEPSAET als ELOUT werd hierbij de te groote magt der Fransche prefecten bestreden; de eerstgenoemde meende zelfs, dat de provinciale administratie geheel aan de gedeputeerden der provinciale Staten moest worden opgedragen en dat er geene commissarissen of gouverneurs moesten worden benoemd, waarbij hij de provisionele instructie der gouverneurs van 23 Junij 1814 hevig aanviel, hetgeen tot eenen vrij levendigen woordenstrijd tusschen hem en den president aanleiding gaf.

Zeer veel gewigt werd aan de handhaving der grondwettige betrekkingen tusschen de Kroon en de Volksvertegenwoordiging gehecht. De onderscheidene formulieren voor de mededeelingen van de Staten-generaal aan den Koning werden niet alleen behouden, maar, waar het noodig was, verbeterd, om met juistheid de onderlinge betrekking aan te wijzen. Waar de grondwet van 1814 bijv. voorgeschreven had,

dat bij niet-aanneming van een wetsvoordragt den Koning zou verzocht worden "het onderwerp van het gedane voorstel" in nadere overweging te nemen, werd het meer in overeenstemming met de attributen der Staten-generaal geacht, dat den Koning zou verzocht worden "het voorstel" in nadere overweging te nemen: zoo ver was men verwijderd van de gedachte, dat wetsvoorstellen om bijoogmerken zouden mogen afgestemd worden.

Voordat men overging tot de overweging van de artikelen over de regterlijke organisatie, stelde LE CLERCQ, advokaat te Luik en door den zeer conservativen RAEPSAET gesignaleerd, als *"un enfant de la révolution"* voor, aan het hoofd der grondwet een algemeen hoofdstuk te plaatsen. Door onderscheidene leden werden daartoe de volgende bepalingen gebragt:

1°. de onschendbaarheid van woning; 2°. de vrijheid van drukpers; 3°. het regt van petitie; 4°. geen privilegie in het stuk van belastingen; 5°. dat een ieder tot alle ambten admissibel zou zijn, zonder onderscheid van geboorte; 6°. dat niemand van zijn eigendom zou kunnen beroofd worden, zonder voorafgaande schadeloosstelling; 7°. de guarantie van de verkochte domeingoederen; 8°. dat een ambt nooit erfelijk kon worden en ook niet met eene uitkeering kon worden bezwaard; 9°. de publiciteit der beraadslagingen in de Tweede Kamer. De meerderheid meende dit echter noch noodig, noch doeltreffend, omdat de bepalingen, die regten beschermden, zeer wel bij de afzonderlijke hoofdstukken zouden kunnen ingevoegd worden, terwijl daarenboven door VAN HOGENDORP werd aangedrongen, dat zoodanig algemeen hoofdstuk ligt tot onjuiste opvattingen zou aanleiding geven, daar alles wat niet bepaald was dan ligtelijk inconstitutioneel zou kunnen geacht worden. Andere leden deden opmerken, dat theoretische algemeenheden aan het hoofd der constitutie weinig bijval bij ons gevonden hadden, en dat de algemeene beginselen slechts

in practische voorschriften moesten voorkomen, zoo als bijv. de onschendbaarheid van woningen.

De waarborg voor de vrijheid van drukpers werd door de Belgische leden uitdrukkelijk in de grondwet verlangd; de Noord-Nederlanders vonden het niet noodig: in de Vereenigde Nederlanden had men altijd vrijheid van drukpers gehad, zonder eenige censuur; reeds kort na de omwenteling van 1813 had het Besluit van den Souvereinen Vorst de vrijheid der drukpers hersteld en Z. M. had zulks ook uitgestrekt tot België. De Belgische leden gaven wel toe, dat de grondwettige waarborg overbodig kon geacht worden, maar dat toch in België de grondwettige waarborg verlangd werd. Overeenkomstig het aangenomen stelsel, om geene algemeene regten vooraan te plaatsen, maar het verlangde in een practisch artikel te formuleren, plaatste men het artikel in het hoofdstuk van het onderwijs, met de volgende redactie: "Het is aan elk geoorloofd om zijne gedachten en gevoelens "door de drukpers, als een doelmatig middel tot uitbreiding "van kennis en voortgang van verlichting, te openbaren, "zonder eenig voorafgaand verlof daartoe noodig te hebben, "blijvende nogtans elk voor hetgeen hij schrijft, drukt, uit"geeft of verspreidt, verantwoordelijk aan de maatschappij of "bijzondere personen, voor zoo verre dezer regten mogten "zijn beleedigd." De redactie was kennelijk zamengesteld uit art. 16 der algemeene beginselen van de staatsregeling van 1798 en art. 4 van het Souverein besluit van 24 Januarij 1814.

Dotrenge stelde voor, om in de grondwet te bepalen, dat ieder burger vrijheid had petitiën aan de Staten-generaal in te leveren. Elout meende, dat dit van zelf sprak en niet behoefde bepaald te worden. Mollerus en van Maanen waren van een ander gevoelen en meenden, dat de verzoekschriften alleen konden ingeleverd worden, daar waar men een besluit kon nemen, zoodat de verzoekschriften aan de Staten-generaal uitsluitend onderwerpen van wetgeving konden behelzen, en dat men voorzigtig moest zijn het ge-

voelen geen ingang te doen vinden, dat de Staten-generaal waren een Senat conservateur of controleurs van het gouvernement. ELOUT kon dat niet toegeven; hij meende, dat de Staten-generaal het regt hadden aan de regering representatiën te doen, en dat de ingezetenen het regt hadden daaromtrent aan de Staten-generaal verzoeken te rigten, ofschoon hij toegaf, dat men de deur niet te wijd moest openzetten, om de Staten-generaal niet met nietige en nuttelooze bezigheden te overladen. MOLLERUS was het echter met VAN MAANEN eens, dat particulieren het regt niet moesten hebben om over het gouvernement bij de Staten-generaal te klagen. Als een particulier klagten heeft, dan moet hij ze bij de ministeriën, bij de administratiën of bij de provinciale Staten inleveren; hij zal dan veel spoediger geholpen worden. ELOUT merkte daartegen op, dat wanneer de Staten-generaal petitiën zouden ontvangen over onderwerpen, die hun niet aangingen, zij ze ter zijde zouden leggen. Men erkende echter de moeijelijkheid om een speciaal regt van petitie aan de ingezetenen bij de Staten-generaal toe te kennen, en op voorstel van ELOUT en DOTRENGE werd besloten een artikel aan te nemen, zoo als in de constitutie van Koning LODEWIJK NAPOLEON voorkwam, en het te plaatsen in het hoofdstuk, waarin van de administrative besturen sprake was.

De garantie van den verkoop der domeingoederen, door GENDEBIEN voorgesteld en door DE CONINCK en HOLVOET ondersteund, meende de meerderheid niet in de grondwet te moeten opnemen, omdat zij overbodig was, bij de erkende bedoeling der regering, en omdat de uitdrukkelijke vermelding eene herinnering inhield aan de verkochte geestelijke domeingoedereu.

Zeer opmerkelijk waren de discussiën over het voorstel, insgelijks door GENDEBIEN gedaan, omtrent het verbod van erfelijke ambten en uitkeeringen. VAN HOGENDORP verklaarde zich tegen gemeld beginsel, omdat in de Noordelijke gewesten de recognitiën der schouten in stand waren

gebleven, iets dat groote verwondering bij DE CONINCK, HOLVOET en andere Belgische leden verwekte, waarop VAN HOGENDORP deed opmerken, dat het beslist was bij de besluiten van 26 Maart en 21 Sept. 1814. ELOUT oordeelde dat die besluiten niet onherroepelijk waren en zij zouden moeten worden gerevideerd en in overeenstemming gebragt met de grondwet. Ook VAN MAANEN ontkende niet, dat het besluit van 26 Maart met alle principes van goede administratie streed, ja, met het gezond verstand, maar dat men er toe was gekomen om de Heeren in hunne schade te gemoet te komen; met ELOUT hield hij het er voor, dat het besluit moest worden veranderd. Men meende echter algemeen, dat men geen artikel in de grondwet moest brengen, waardoor dat besluit werd afgekeurd; dat men iets aan den tijd moest overlaten; waarop GENDEBIEN zijn voorstel introk.

DOTRENGE verklaarde zich krachtig tegen het gebruik van het woord *heerlijkheden*, in art. 81 der grondwet van 1814, hetgeen het denkbeeld zou kunnen doen herleven, dat heerlijke regten nog bestonden, die sinds 20 jaren in België vernietigd waren, en las daaromtrent eene memorie voor, waarin uitdrukkingen tegen den adel voorkwamen, die zeer werden bestreden door de Belgische adellijke leden als AERSCHOT, DE MERODE en DE THIENNES. VAN MAANEN erkende wel, dat de uitdrukking in de grondwet misplaatst was; dat men het woord gebruikt had uit zwakheid, om sommige menschen gerust te stellen, maar dat het woord inderdaad slechts territoir beteekende, en dat, nu eenmaal het woord in de grondwet stond, de suppressie sommigen zeer zou ontrusten; waarop werd besloten de uitdrukking te wijzigen, door er bij te voegen: "wettelijk bestaande."

Bijna op het einde van de beraadslagingen der commissie deelde DE THIENNES mede, dat hij uit België van onderscheidene hoogst aanzienlijke personen ontvangen had het verzoek, of de grondwet niet zou bepalen, dat in de

adellijke familiën majoraten zouden kunnen gevestigd worden. Dit voorstel werd ondersteund door VAN HOGENDORP, VAN LIJNDEN, DE MERODE, HOLVOET, DE MEAN, AERSCHOT en VAN DER DUSSEN, maar krachtig bestreden door VAN MAANEN, ELOUT en DE CONINCK. Tot eene commissie over dit punt werden benoemd: GENDEBIEN, DE THIENNES, VAN LIJNDEN en VAN MAANEN. Deze droeg in een breedvoerig advies bij meerderheid voor een artikel, dat de wet zou bepalen de wijze, waarop majoraten zouden worden ingerigt en ingesteld. Nadat echter op nieuw het voorstel sterk was bestreden door VAN MAANEN, ELOUT en DE CONINCK, werd beslist, dat in de grondwet van geene majoraten melding zou worden gemaakt.

In de grondwet van 1814 had men, in overeenstemming met hetgeen vroeger onder de Republiek der Vereenigde Nederlanden bij den Raad van State plaats vond, een ordinairen en extraordinairen staat van uitgaven ingevoerd. RAEPSAET verklaarde zich tegen dat stelsel. De subsidiën moesten jaarlijks gevoteerd worden, zoo was het oudtijds in Brabant geweest; — toen men vaste belastingen had gekregen, ging de vrijheid verloren. ELOUT merkte daartegen op, dat men dat middel niet meer noodig had; oudtijds was het weigeren der beden een middel tegen de tyrannie; nu hadden wij andere, betere middelen om de regten en vrijheden te handhaven; waarbij VAN LIJNDEN de opmerking voegde, dat oudtijds de Vorst ten zijnen behoeve de subsidiën vroeg, en thans ten voordeele van den Staat, zoodat het stelsel, om door weigering van subsidiën, den Vorst te dwingen, niet meer te pas kwam. VAN HOGENDORP beweerde, dat wanneer alle uitgaven jaarlijks moesten worden vastgesteld, alles dan op losse schroeven gezet werd, — dat de regering van de luimen eener vergadering zou afhangen, — dat dit niet in het belang van het algemeen zou zijn. Op de aanmerkingen der Zuidelijke leden kwam men echter tot het voorstel, dat de ordinaire staat van uitgaaf insgelijks periodiek zou her-

zien worden, en zoo werd het voorstel van eene eenjarige en eene tienjarige begrooting, waarvan de eerste voor 1820 zou worden voorgedragen, aangenomen.

Bij het hoofdstuk der justitie bragt LECLERCQ eene ampele memorie ter tafel, om het getal instantiën te verminderen, ten einde de processen niet te lang zouden duren, waarbij VAN MAANEN, in overeenstemming met hetgeen hij reeds in de vroegere commissie had verdedigd, het gevoelen voorstond, dat twee graden van jurisdictie genoegzaam waren. De bepaling der grondwet van 1814: "Er zal in elke provincie of landschap één geregtshof zijn, ten ware bij de wet een hof over meer dan ééne provincie of landschap mogt worden gesteld," vond in de commissie, waarin de meeste leden zeer de provinciale belangen toegedaan waren, geen bezwaar; meer bezwaar ontmoette de mogelijkheid van vele regtbanken. Indirect scheen zelfs LECLERCQ van gevoelen, dat het genoegzaam zou zijn bijna het geheele regtsgebied aan de hoven op te dragen. Men besloot echter dit punt aan de wet over te laten.

Uit een politiek oogpunt waren de discussiën in betrekking tot de godsdienst de meest gewigtige. RAEPSAET, DE MERODE en DU BOIS stonden bij verschillende gelegenheden de clericale regten voor, ofschoon zij door de overige Zuid-Nederlandsche leden niet ondersteund, maar gedeeltelijk bestreden werden, bepaaldelijk door HOLVOET, DE CONINCK, DOTRENGE en DE THIENNES. Reeds bij de overweging van artikel 84 der grondwet van 1814, dat aan de provinciale Staten de uitvoering opdroeg van de wetten omtrent het onderwijs en de godsdienst, sprak RAEPSAET het gevoelen uit, dat in België de Souverein, volgens de oude regten omtrent het openbaar onderwijs, alleen eene concurrente jurisdictie had, en dat de bisschoppen meer dan de staatsmagt te zeggen hadden, zoodat in het artikel moest gevoegd worden: "concurrement avec l'autorité spirituelle d'après les principes de chaque culte." Dit voorstel werd algemeen afgekeurd, waarbij

echter evenzeer erkend werd, dat het onderwijs in de godsdienst geheel buiten den kring van het staatsgezag lag. ELOUT meende echter, dat het artikel verduidelijking vereischte, daar de vrijheid van de godsdienst constitutioneel zijnde, geene beperking van de godsdienst, van la profession de foi, toeliet, zoodat aan de Staten alleen la police du culte extérieur kon worden opgedragen, en dat juist die opdragt aan de provinciale Staten een waarborg inhield, dat het toezigt het meest geschieden zou overeenkomstig den geest des volks in de onderscheidene provinciën. DOTRENGE en LECLERCQ ondersteunden dit en wilden vooral geene aanleiding gegeven hebben, dat men vreemde missionarissen en predicateurs aanmoedigde, onder den schijn van de religie te bevorderen. .

Toen het achtste hoofdstuk van de grondwet van 1814 over de godsdienst in beraadslaging zou worden gebragt, kwamen te 's Gravenhage de berigten van den intogt der Franschen in België. RAEPSAET keerde naar Oost-Vlaanderen terug en brak zijne aanteekeningen af. Hetgeen hij vermeldt van de overwegingen omtrent dit hoofdstuk wijkt voor een gedeelte af van hetgeen door VAN MAANEN is aangeteekend, hetgeen overeenkomt met de korte vermelding in de *Bijdragen* van VAN HOGENDORP, Dl. VIII.

Volgens RAEPSAET zou, in overleg met hem, de Graaf DE THIENNES eene redactie hebben voorgesteld, waaraan VAN HOGENDORP zijne toestemming zou verleend hebben; de bisschop van Gent zou het verrigte hebben goedgekeurd, terwijl na de aanneming der geheele grondwet DU BOIS en DE MERODE een protest zouden hebben ingeleverd, dat het ontwerp van grondwet hunne goedkeuring had, "sauf cependant tout article au chapître de la religion, qui serait trouvé par les juges competens en cette matière contraire aux principes religieux qu'ils professent," welk protest zij zouden hebben doen opnemen in het protocol der zitting; daarvan is echter in het exemplaar van het protocol door den

secretaris MEIJER gehouden, door ons geraadpleegd, niets te vinden. Wij veronderstellen dat RAEPSAET het door hem voorgenomene en afgesprokene ten onregte voor werkelijk geschied heeft gehouden. Volgens de aanteekeningen van VAN MAANEN, werd het geheele hoofdstuk over de godsdienst gesteld in handen van eene commissie, bestaande uit VAN AYLVA, DE THIENNES, HOLVOET, VAN MAANEN en VAN HOGENDORP. Deze commissie droeg, ook met het oog op het bepaalde in de 8 artikelen van de conferentie te Londen, het behoud van de bepaling voor, dat de Koning de Gereformeerde godsdienst zou belijden, dat de vrijheden, immuniteiten en betrekkingen van de Roomsche kerk met den Paus zouden onderhouden en bevestigd worden op dien voet, waarop dit in België plaats had gehad, en dat dit uitgestrekt zou worden tot de Roomschen in Luik en in de Noord-Nederlanden, met de volkomene vrijheid van opinie in religiezaken, terwijl verder de gelijkheid van politieke regten bij de belijders zou worden gehandhaafd. Door deze bepalingen meende de commissie de Hervormden zoowel als de Roomschen gerust te stellen en hun eene verzekering te geven, dat zij voor hunne godsdienst niets te vreezen hadden. VAN MAANEN, ofschoon lid der commissie, oordeelde dat het beter was beide de voorgedragene bepalingen in de grondwet niet op te nemen; in eene grondwet moest niet gesproken worden van Roomsch of Onroomsch, van Christen en Jood; het beginsel, dat de belijders der onderscheidene godsdiensten gelijke regten en gelijke voordeelen zouden genieten en dat de individueele godsdienst volkomen vrij zou gelaten worden, was de sterkste waarborg; aan de beide voorgedragene bepalingen zouden de dweepende Gereformeerden evenzeer als de dweepende Roomschen zich ergeren: de eersten dat in de grondwet van den Paus werd gesproken, de anderen dat het hoofd van den Staat de Hervormde godsdienst moest belijden. De beide bepalingen behoorden dus niet aangenomen te worden; werd

echter een der artikelen aangenomen, dan moest ook het andere in de grondwet. Door ELOUT en DOTRENGE werd hij ondersteund, en dienovereenkomstig werd besloten, dat van de godsdienst des Konings geene melding zou worden gemaakt, — dat eenvoudig, onder de waarborgen der volkomene vrijheid van godsdienstige begrippen, aan alle godsdienstige gezindten in het Koningrijk bestaande, gelijke bescherming zou worden verleend, — dat de belijders der onderscheidene godsdiensten dezelfde burgerlijke en politieke voorregten zouden genieten, — dat geene openbare oefening van godsdienst zou kunnen belemmerd worden, dan in gevalle zij de openbare orde zou kunnen verstoren, — en dat de Koning zou zorgen, dat alle godsdienstige gezindten zich zouden houden binnen de palen van de wetten van den Staat.

Bij de laatste zittingen kwam nog eens de zaak der godsdienst ter tafel en stelde DE THIENNES, waarschijnlijk naar aanleiding van het voorstel van RAEPSAET, voor, dat bij het artikel over de tractementen zou gevoegd worden: "L'organisation et l'état actuel" — of wel: "la discipline des différentes communions religieuses — sera garantie", ten einde de Roomsch Katholieken verzekerd mogten zijn, dat zij hunne bisschoppen in België zouden behouden. VAN MAANEN meende dat op het reeds beslotene niet mogt worden teruggekomen en dat daarenboven het artikel onbillijk was, daar dan de Roomsch Katholieken in de Noordelijke provinciën minder regten zouden hebben. Alleen DU BOIS en DE MERODE ondersteunden het voorstel van DE THIENNES, hetgeen echter bij de meerderheid geene ondersteuning vond.

De Koning liet ook nu weder de commissie geheel vrij in de ontwerping van de grondwet; na de voorloopige vaststelling heeft hij slechts over enkele punten aanmerkingen gemaakt; zoo is op zijn aandrang verwijderd art. 58 van de grondwet van 1814, omtrent het aandeel dat aan de ridderschappen in de benoeming van de leden der Tweede Kamer zou kunnen verleend worden, gelijk wij reeds boven

opmerkten; — zoo is op zijn aandrang de orde der provinciën geregeld als ten tijde van KAREL V, ofschoon de meerderheid der commissie de alphabetische orde had voorgesteld; — zoo is verder op zijn verlangen bij de troonopvolging bepaald, dat de Kroon van Holland nimmer met eenige andere zou kunnen vereenigd worden, opdat ons Land niet te eeniger tijd als eene provincie van een vreemd rijk zou voorkomen; — zoo zijn nog onderscheidene kleine veranderingen in de redactie gemaakt, die overtuigend aantoonen, dat de Koning van de beraadslagingen zich verslag had doen geven en zeer naauwkeurig de artikelen gelezen had. Hij nam de grondwet in het algemeen aan, gelijk zij door de commissie ontworpen was, en het is zeer waarschijnlijk, dat hij ook andere bepalingen zou hebben aangenomen, wanneer zij hem waren voorgedragen; hij stelde er kennelijk prijs op, geen overwegenden invloed op de leden der commissie uitgeoefend te hebben, al wil RAEPSAET dit eenigzins doen vermoeden.

Aan de commissie waren door den Koning tevens opgedragen een onderzoek en een voorstel omtrent de wijze waarop in België de grondwet zou worden aangenomen. De sub-commissie voor dat punt aangewezen stelde voor, dat er 1500 notabelen zouden benoemd worden, zijnde 1 op de 2000 zielen; deze notabelen zouden volgens arrondissementen bijeen komen om te stemmen en, subordinaat, om aan elk der notabelen, met de grondwet twee stembilletten met ja en neen te doen toekomen, ten einde deze aan de regering zouden worden ingezonden. DOTRENGE meende dat men de zaak moest behandelen, gelijk zij in de Noordelijke gewesten was geschied, en dat men eene vergadering van notabelen moest te zamen roepen; de meeste Belgische leden zagen in zulk eene talrijke vergadering groot bezwaar; de Belgen waren daartoe te turbulent. RAEPSAET wilde de oude Staten weder oproepen om de grondwet te doen aannemen; bijna eenparig werd dit voorstel als geheel onuitvoerlijk verworpen. DE THIENNES meende dat de Koning

eenvoudig de grondwet moest doen afkondigen; in het Noorden was de nieuwe grondwet eene verandering der oude constitutie; voor het Zuiden was de nieuwe grondwet slechts een gedeeltelijke wijziging van hetgeen in België bestond: "La constitution nous rend nos usages, nos habitudes, nos "libertés;" zulk eene constitutie behoefde niet aan de goedkeuring der natie onderworpen te worden; de Koning voldeed aan zijnen pligt door de constitutie te doen veranderen; hij hield eene raadpleging van notabelen zelfs gevaarlijk, omdat men door intrigues alles weder op losse schroeven stelde. Ook DE MERODE ondersteunde dit gevoelen: de toestanden van België en Nederland verschilden en hoe men de zaak aanleide, bij intrigues zou men altijd het verwijt hooren, verkeerd gehandeld te hebben. Anderen meenden echter, dat eene goedkeuring door notabelen de grondwet meer kracht zou geven, hetgeen DE THIENNES deed vragen: maar wat indien de notabelen de grondwet eens verwerpen? waarop door VAN HOGENDORP werd geantwoord, dat de Noordelijken dan een grondwet zouden hebben en de Zuidelijken geene, — en door DOTRENGE, dat men waarlijk niet beducht behoefde te zijn voor de aanneming, dat men daarvan verzekerd kon zijn; — dat, wanneer slechts een derde in België voor de aanneming stemde, de meerderheid zich voor de constitutie zou hebben verklaard, wanneer men het Zuiden en het Noorden te zamen rekende; — dat men bovenal moest toonen, dat men België niet als overwonnen land beschouwde. ELOUT achtte het hoogst gevaarlijk, dat de Koning, even als in Frankrijk, de constitutie zou octroyeren, terwijl VAN MAANEN deed uitkomen, dat volgens het bepaalde door de mogendheden, op eenige wijze de goedkeuring der Belgen moest ingeroepen worden op de constitutie, door de commissie ontworpen. Ten slotte vereenigden zich allen met het voorstel der sub-commissie en teekenden al de leden der commissie (RAEPSAET door afwezigheid bij procuratie) het ontwerp der grondwet en het rapport.

Toen de beraadslagingen ten einde liepen werd aan DE CONINCK en ELOUT het stellen van het rapport opgedragen, hetgeen weldra gereed was en waarop geen enkele aanmerking werd gemaakt; geen wonder, daar zeker het rapport een toonbeeld is van hetgeen zoodanig staatsstuk wezen moet. De vele bepalingen die belangrijke volksregten waarborgden, werden in een helder daglicht geplaatst; de gebreken van het ontwerp werden voorbijgegaan, misschien het meest, omdat de stellers zelve ze niet zoo helder konden inzien, als de ervaring ze later zou aanwijzen. In de commissie had men veelal getransigeerd, waardoor de meest tegenstrijdige zaken in de grondwet waren gekomen: openbare beraadslagingen in de Tweede Kamer en vrije drukpers aan de eene zijde en toch geene verantwoordelijkheid der ministers; — eene Eerste Kamer als bolwerk voor de regten van de Kroon, maar zonder dat die Kamer een stem in het openbaar kon doen hooren, enz. Het algemeen karakter van de grondwet was aangegeven in de bedoeling der commissie om de grondwet overeen te brengen met "den waren aard eener gematigde monarchie", "à l'essence d'une monarchie tempérée."

Het tijdstip voor de aanneming der grondwet scheen niet ongunstig. Zuid- en Noord-Nederlanders hadden te zamen voor het nieuwe Koningrijk gestreden in de velden van Waterloo. Met voorbeeldelooze liefde en barmhartigheid waren de gekwetsten door de inwoners van Brussel verpleegd, onder de bekwame leiding van den beroemden Hoogleeraar BRUGMANS, dien men zoo gelukkig in dienst van het Land had behouden als inspecteur van de geneeskundige dienst, nadat opgewondenheid op zijne verwijdering, als te veel Franschgezind, had aangedrongen. Zuid- en Noord-Nederlanders hadden zich vereenigd in geestdrift voor den Prins van Oranje en in liefde tot den Koning tijdens zijn provisioneel bestuur in België; en toch ging de invoering der grondwet met zeer groote moeijelijkheid gepaard.

In de Noordelijke gewesten volgde de aanneming wel niet

met strenge inachtneming van de wijze door de grondwet voorgeschreven, daar elke verandering bij een wet had moeten zijn aangewezen, maar toch geheel in den geest der grondwet, en zoodanig, dat geen twijfel over hare aanneming aanwezig was.

Nadat de gewone vergadering van de Staten-generaal gesloten was, werd de dubbele Kamer door den Koning met eene aanspraak geopend, waaruit wij het volgende ontleenen:

Het ontwerp, dat bij deze vergadering in overweging komen moest, zoude u door mij niet zijn aangeboden, indien, bij de herziening der grondwet slechts één artikel ter zijde gesteld ware door welke de aan onze natie steeds dierbare regten worden verzekerd.

Maar alle zorg is integendeel aangewend om die regten zooveel mogelijk uit te breiden en duidelijker te omschrijven, en om aan het nieuwe staatsverbond den stempel eener verlichte eeuw en van het nationaal karakter te doen kennelijk zijn.

De onschendbaarheid der regtelijke magt blijft onherroepelijk, de gewetensvrijheid in den volsten zin gewaarborgd. Geen eigendom kan verbeurd verklaard, geene meening of gedachte in haren loop gestremd worden. Den geringsten burger staat het vrij zijne stem te doen hooren tot bij den troon. Het volk behoudt zijne vertegenwoordigers, de adel eene billijke onderscheiding, de Provinciale Staten eene doelmatige ruimte van gezag. De lasten worden vrijelijk toegestemd en gelijkelijk gedragen. De inkomsten, naar vaste regelen te verantwoorden, kunnen in de handen des Konings, tot geen ander einde strekken, dan tot de bekostiging van nuttige staatsdiensten, van het openbaar onderwijs, van 's Lands verdediging; en in het algemeen is de koninklijke magt groot genoeg om het maatschappelijk heil te verzekeren, ongenoegzaam voor de verdrukking of de vernedering van een' enkelen onderdaan, enz.

Van Hogendorp, die als president van de gewone Staten-generaal ook voorloopig als zoodanig bij de dubbele Kamer optrad, beantwoordde den Koning in eene toespraak, die te veel eigenaardigs heeft om niet in haar geheel medegedeeld te worden.

Sire! Wij hebben met eene diepe aandoening het treffend tafereel waargenomen, hetwelk Uwe Majesteit met zoo veel eenvoudigheid en waardigheid voor oogen gesteld heeft. Welk een onderscheid met

vroegere dagen! Elk onzer heugt, en het zal Uwe Majesteit niet ontgaan zijn, hoe, ruim twintig jaren geleden, alles tegen liep, alle onze pogingen slechts uitliepen tot onzen ondergang, en de welberaden ontwerpen als door eene magtige ontzigtbare hand te niet gemaakt werden. Heden is de zon van voorspoed opgedaagd, alle pogingen worden bekroond met eenen goeden uitslag, en dezelfde Goddelijke hand is zigtbaar in de medewerking ten goede; zelfs wanneer rampen en gevaren schijnen te naderen; wanneer de overweldiger van Europa wederom op zijn verschrikkelijken troon gezeten is, dient zijne verheffing tot zijnen geheelen ondergang en de staat van Europa en van ons Vaderland wordt nog veel meer bevestigd. Dit treffend onderscheid in de leidingen der Voorzienigheid gaat tevens gepaard met geen minder verschil in de gesteldheid der gemoederen. In die vroegere dagen, stonden twee geduchte partijen tegen elkander over, de burger-oorlog was reeds ontstoken geweest, en het vuur van haat en nijd smeulde onder de assche. De oorzaak van onze tuchtiging werd dan ook het werktuig tot dezelve, want tweedragt breekt magt. Heden zijn alle partijdigheden vergeten, alle handen zijn ineen geslagen, alle harten zijn vereenigd rondom den troon, en nieuwe gevaren strekken slechts tot een nieuwen prikkel voor eensgezindheid en vaderlandsliefde.

En niet alleen onder het volk van deze noordelijke gewesten, maar ook tusschen hetzelve en de zuidelijke volken is dezelfde welwillendheid en eensgezindheid opgerezen. Uwe wijsheid, Sire! uw beleid, uwe vaderlandsliefde, heeft vele aanzienlijken uit beiderlei gewesten bijeengeroepen, ten einde de Grondwet, waaronder wij gelukkig leefden, voor uwe gezamenlijke onderdanen als kinderen van denzelfden vader, te wijzigen. In onze raadslagen zijn genegenheid en vriendschap onderling geboren, en op gulle maaltijden, welke wij, naar de oude Nederlandsche wijze, aan elkander gegeven hebben, en waar alle wantrouwen, alle achterhoudendheid verdween, is het mij gebeurd te zeggen, — dat ik vele goede dingen wilde bijeenvoegen en instellen: onzen landbouw, onze fabrieken, onzen koophandel, alle kunsten en wetenschappen, de Grondwet en den vrede, — waarop een van de zuidelijke leden in geestvervoering uitriep: Alle deze goede dingen zullen ons geworden door de Grondwet! Met diergelijke aandoeningen bezield, aanvaarden wij heden, Sire! het werk door Uwe Majesteit opgedragen; wij aanvaarden het met hartelijke liefde en getrouwheid voor onzen Koning en Vaderland, en met eene hartelijke eensgezindheid onder elkander. Wij zullen de zaak met bedaardheid overwegen, onze raadslagen zonder overhaasting voortzetten, en geene van die vormen verzuimen, welke eene zoo aanzienlijke en talrijke verga-

dering voegen. Inmiddels bevelen wij ons allen in de goede genegenheid van Uwe Majesteit, en wij bidden den Hemel, Sire! dat Hij Zijne keurigste zegeningen uitstorte over uw huis en over uwe persoon.

Het ontwerp werd daarop gesteld in handen eener commissie, die een rapport uitbragt, waarin enkele aanmerkingen gemaakt werden, — zonderling genoeg, voor een groot gedeelte, tegen punten, die op 's Konings verlangen waren vastgesteld. Men had liever de rangschikking der provinciën alphabetisch en geographisch gezien, terwijl daarbij reeds toen de opmerking werd gemaakt, dat Holland evenzeer gesplitst had kunnen zijn, als Vlaanderen en Brabant; — met leedwezen miste men de bepaling, dat de Koning de Hervormde godsdienst zou belijden; — ten opzigte van de openbaarheid der beraadslagingen in de Tweede Kamer liet de commissie zich zeer ongunstig uit: "Zij konde niet bevroeden, hoe dat zulk eene openbare tentoonstelling tot iets anders geschikt kon zijn, dan tot voldoening der nieuwsgierigheid bij eenige weinigen en van de zucht bij anderen om door welbespraaktheid te schitteren." De aanmerkingen, die de commissie maakte, schenen haar echter niet van genoegzaam gewigt om het ontwerp niet aan te nemen, vooral met het oog op de artikelen te Londen als regel van bestuur vastgesteld, en uit overtuiging, dat toegevendheid vereischt werd om de vereeniging volledig te maken. Op het rapport der commissie volgde eenparige aanneming, die aan den Koning werd medegedeeld in een adres, waarin de vereeniging der Nedërlandsche gewesten eene gelukkige gebeurtenis werd genoemd en de wensch werd uitgedrukt, dat de gemeenschappelijke grondwet de vereeniging steeds naauwer zou bevestigen.

Ook in de Zuidelijke provinciën voldeed het ontwerp bijna algemeen aan alle liberalen; zoo men de gelijkheid der vertegenwoordiging voor beide de deelen van het Rijk en enkele andere bepalingen liever anders had gewenscht, men begreep omtrent die punten te moeten toe-

geven wegens de vele liberale grondbeginselen, in de grondwet vervat.

De oppositie openbaarde zich uitsluitend van de zijde der R. K. geestelijkheid tegen de bepalingen omtrent de vrijheid en gelijkheid van godsdienst. Kennelijk kwam zij geheel van de clericale zijde. De regering begon dit eenigzins te voorzien; van daar dat de Koning de proclamatie, houdende oproeping der notabelen, met de volgende woorden besloot:

Gelukkig over een vrijmoedig en ijverig volk te regeren, houden Wij Ons zeker in hetzelve die trouwhartigheid en opregtheid te zullen aantreffen, die het, te allen tijde, bij uitstekendheid hebben gekenschetst. Alle onze pogingen zullen ten doel hebben het bevestigen der gronden van deszelfs voorspoed en roem, en de burgers van alle standen en provinciën zullen in Ons een even welwillenden als onpartijdigen beschermer van hunne regten en welvaart vinden. In het bijzonder verzekeren wij aan de Katholieke kerk haren staat en hare vrijheden; en Wij zullen die voorbeelden van wijsheid en gematigdheid niet uit het oog verliezen, die Ons daaromtrent Onze Voorzaten, uwe oude Vorsten, wier geheugen nog teregt bij u in eerbied staat, nagelaten hebben.

Dit vermogt echter de geestelijkheid niet gerust te stellen. De oppositie begon met een naamloos geschrift: *Les droits de la religion catholique et de son clergé maintenus en Belgique ou le vrai sens de la proclamation du* 18 *Juillet* 1815, ook in het Vlaamsch uitgegeven onder den titel van: *De rechten van den Catholijken Godsdienst*, enz., beiden zonder naam van drukker en uitgever en bij duizenden verspreid. In dit zeer korte geschrift werd als noodwendig uitgesproken:

1°. que le clergé Catholique de la Belgique doit être un des ordres de l'état;

2°. que le Roi doit prêter serment de maintenir l'église Catholique;

3°. que l'église Catholique Belge son état et ses libertés doivent être maintenues;

4°. que l'article de Londres en Juin 1814 doit être in-

terpreté que le clergé Catholique soit un ordre constitutionel;

5°. que si cet article ne peut être interprété ainsi il est nul et sans force;

6°. que le mode d'élection des notables au sujet de la constitution est inadmissible;

7°. que la seule protection et faveur égales assurées à tous les cultes suffiroient pour ne point adopter la nouvelle constitution.

8°. Il ne suffit pas de rester neutre. Il faut reclamer et protester.

Weldra werd dit geschrift gevolgd door een uitvoerig schrijven van de bisschoppen in België aan den Koning, houdende hunne bezwaren tegen het ontwerp van grondwet, waarin zij verklaarden, dat de gelijke bescherming van alle godsdiensten streed tegen het concilie van Trente, waarvan men beweerde, dat alle decreten in België moesten gelden; — dat men met droefheid had gezien, dat de geestelijkheid geen regt van zitting meer in de Staten zoude hebben, iets dat men voor de rust gevaarlijk hield; — dat de Katholieke godsdienst door het concordaat met den Franschen Keizer gesloten niet genoegzaam was gewaarborgd, enz. Deze brief werd weldra gedrukt en algemeen verspreid. Weinige dagen daarna werd gedrukt en algemeen verspreid eene *instruction pastorale* van den bisschop van Gent, den Hertog DE BROGLIE, van den 2[en] Augustus, waaruit wij de volgende zinsneden overnemen:

Dans ces malheureux temps, où tous les vrais principes de réligion, de morale et de saine politique sont attaqués par une foule innombrable d'amateurs des nouveautés, qui aveuglés par des erreurs, dont une lamentable expérience a déjà montré tous les dangers, s'efforcent continuellement d'y entraîner les autres, c'est à eux qui, par devoir, sont obligés d'éclairer les peuples sur la fausseté et les funestes conséquences des nouvelles doctrines, d'élever leur voix avec ce courage et cette sainte hardiesse qui convient aux ministres de l'évangile.

Na in het breede betoogd te hebben, dat de bisschoppen

verpligt waren voor de belangen der Katholieke kerk te waken, vervolgde de bisschop.

C'est pourquoi, après avoir lu attentivement le rapport fait à S. M. par les commissaires qu'elle avait nommés pour reviser la loi fondamentale des Provinces-Unies et y ajouter quelques modifications, nous en avons extrait quelques articles qui doivent être érigés en lois, et que nous regardons comme essentiellement opposés à l'esprit et aux maximes de notre sainte-religion, et aux libertés de l'église catholique. Les articles sont d'abord 1°. la liberté de tous les cultes est garantie par les lois de l'état (art. 196). 2°. Chacun des sujets du roi est admissible à tous les emplois, sans distinction.... de croyance religieuse (art. 198).

Na vervolgens betoogd te hebben, dat de Katholieke godsdienst geene vrijheid van godsdienst kon dulden, schrijft de bisschop:

Il n'est pas surprenant, N. T. C. F., que le chef de l'église, le vénérable Pie VII, ait censuré hautement ce dogme pernicieux de la philosophie moderne, qui établit en principe, que toutes les opinions religieuses doivent être libres. "On entend," écrivait S. S. aux cardinaux, "que tous les cultes soient libres et publiquement exercés; "mais nous avons rejeté cet article comme *contraire aux canons et aux* "*conciles, à la religion catholique*, à la tranquillité de la vie et au "bonheur de l'état, par les funestes conséquences qui en résulteraient."

Et parce que le code de l'ancien gouvernement français établissait également la liberté indéfinie de tous les cultes, Sa Sainteté, dans ses instructions aux évêques d'Italie, remarque, "que, ses constitu-"tions, son code, ses lois, ses actes respirent en tout au moins l'in-"differentisme pour toutes les religions, sans en excepter la juive, es-"sentiellement ennemie implacable de J. C. et ce système d'indifféren-"tisme, ajoute le souverein pontife, *qui ne suppose aucune religion*, "*est ce qu'il y a de plus injurieux et de plus opposé à la religion catho-*"*lique apostolique et romaine*, laquelle, parce qu'elle est divine, *est* "*nécessairement seule et unique*, et par la même ne peut faire alliance "avec aucune autre; de même que le Christ ne peut s'allier avec Be-"lial, la lumière avec les ténèbres, la vérité avec l'erreur, la vraie "piété avec l'impiété".......

Il est donc manifeste, que vous ne pouvez consentir, sans trahir votre devoir, à ce que l'article susdit soit érigé en loi de l'état, car

en assurant à tous les cultes une protection égale, vous procureriez aux fausses doctrines la facilité de se propager et de se maintenir au milieu de nous....

Vous ne pouvez non plus donner votre assentiment à l'adoption de cet autre article du projet de la nouvelle constitution, lequel assurerait à tous les sujets du royaume, sans distinction de croyance religieuse, l'admission à toutes les dignités, charges et emplois quelconques, attendu qu'il peut et doit résulter de cette disposition des maux irrémédiables pour notre sainte religion. Car enfin il arriverait tôt ou tard que des places très-importantes seraient occupées, dans cette partie du royaume, par des particuliers d'une religion différente de la nôtre...

Il est vrai que S. M. assure à l'église catholique son état et ses libertés; et nous sommes persuadés que ses intentions à cet égard sont on ne peut plus sincères; mais cet état et ces libertés se trouvent nécessairement subordonnés à diverses dispositions de la loi fondamentale du nouveau royaume, que S. M. doit jurer elle-même de *maintenir et d'observer*. Si donc l'état et les libertés de l'église catholique ne sont pas formellement déterminés et réconnus par la loi fondamentale, si elle doit être confondue, aux yeux de la loi, dans la cathégorie des autres cultes et assujettie aux mêmes réglemens constitutionels, son état et ses libertés seront toujours précaires, limités nécessairement par l'action inévitable des lois qui accordent à tous les autres cultes, qu'elle proscrit, la même faveur et la même protection, et enfin tôt ou tard annullés......

Après donc nous être convainçus N. T. C. F. que le projet de la nouvelle constitution renferme plusieurs articles évidemment opposés aux droits inaliénables de l'église catholique; après avoir murement réfléchi sur l'impossibilité de concilier les devoirs de ses véritables enfans avec la libre adoption des articles susdits, et sur les funestes effets qui doivent en résulter, même sous le rapport de la tranquillité publique; en vertu de l'autorité qui nous a été confiée par l'église, et pour l'instruction *du troupeau sur lequel le St. Esprit nous a établi évêque pour gouverner l'église de Dieu:* le saint nom de Dieu invoqué, nous protestons solemnellement contre l'adoption et l'insertion dans la nouvelle constitution du royaume des articles susdits, comme de tous autres qui pourraient être directement ou indirectement opposés à la religion catholique, apostolique et romaine, aux droits et aux libertés de l'église établies par les conciles et par les décrets doctrinaux des souverains pontifes, et nous *défendons* à tous les notables, choisis dans notre diocèse, d'y adhérer en aucune manière, et sous aucun prétexte quelconque.

Ieder, die maar eenigzins bekend is met den volgzamen geest, die eene aan pristergezag onderworpen bevolking beheerscht, moest overtuigd worden van den nadeeligen indruk, dien zoodanig stellig verbod om voor de grondwet te stemmen te weeg moest brengen. De regering deed dan ook al het mogelijke, om dien nadeeligen invloed weg te nemen; zij verbood de verspreiding van gemelde pastorale instructie, op grond, dat de bisschoppen zonder toestemming van de regering zulke instructiën niet mogten bekend maken. Zulk een verbod der regering vuurde slechts den fanatieken godsdienstijver aan. De regering deed door den Graaf DE THIENNES DE LOMBISE, als commissaris-generaal van justitie in België, en door den Baron VAN DER CAPELLEN, als secretaris van Staat in België, in uitvoerige circulaires, duidelijk in het licht stellen, dat de gelijke bescherming der godsdienst in de acht artikelen van het Londensche protocol was vastgesteld; — maar overreding hielp niet tegenover opgewekten godsdienstijver, die door adellijken en geestelijken voortdurend werd aangeblazen. De uitslag was, dat van 1573 bijna $\frac{1}{6}$ der opgeroepen notabelen niet verschenen, dat 796 het ontwerp afkeurden, waaronder 126 met uitdrukkelijke verklaring, dat zulks alleen geschiedde wegens de artikelen nopens de eeredienst. Deze uitslag bragt de regering in groote moeijelijkheid: — zij was aan de acht artikelen te Londen gebonden en kon ook voor de Noord-Nederlanders de vrijheid en gelijkheid van godsdienst niet prijs geven; — de grondwet te octroyeren, nadat zij die aan de goedkeuring der natie had onderworpen, ging ook moeijelijk. In deze omstandigheden vaardigde zij de publicatie uit, waarin zij te kennen gaf, dat de grondwet als aangenomen moest worden beschouwd, overeenkomstig een gevoelen, in de commissie door DOTRENGE reeds voorgedragen. Het is van gewigt de regtvaardiging van het gedrag der regering uit hare eigene woorden te vernemen. In de publicatie kwam het volgende voor:

Van het oogenblik, dat Wij de Koninklijke waardigheid aanvaard hebben, is Onze voornaamste wensch geweest, alle de inwoners van het nieuwe Rijk onder gelijke Staatsinstellingen vereenigd, en aldus alle aanleiding tot naijver of tweespalt verwijderd te zien.

Dien ten gevolge moest de reeds voor een gedeelte Onzer onderdanen verbindende Grondwet in het belang van allen, en overeenkomstig de bedoelingen der Mogendheden, aan welker staatkunde, onder de leiding der Goddelijke Voorzienigheid, de nieuwe toestand van zaken te danken is, gewijzigd worden.

De commissie, aan welke Wij die gewigtige taak hebben opgedragen, heeft uit mannen bestaan, die zich door hunne kunde en vaderlandsliefde de achting hunner medeburgers verworven hadden. Maar hoe volkomen ook het vertrouwen was, dat zij Ons hadden ingeboezemd, moesten Wij echter, in eene voor het heil des Vaderlands zoo beslissende omstandigheid, de algemeene denkwijze over het ontwerp, dat de vrucht hunner overweging was, trachten te kennen.

In de Noordelijke provinciën had de Grondwet zelve daartoe den weg aangewezen, en de Staten-generaal werden in dubbelen getale bijeen geroepen.

Voor de Zuidelijke provinciën scheen, bij gebreke eener vergadering, die beschouwd kon worden het volk wettiglijk te vertegenwoordigen, die maatregel in aanmerking te moeten komen, welke, naauwelijks een jaar geleden bij de invoering der eerste Grondwet in de Vereenigde Nederlanden, zonder iemands tegenspraak, ten uitvoer gebragt was. Maar niettegenstaande dit voorbeeld, werd de aanvrage opzettelijk onderzocht, en het was op het advies der commissie van herziening, dat Wij besloten, om in ieder arrondissement, in evenredigheid van deszelfs bevolking, Notabelen te vergaderen.

Met leedwezen hebben wij vernomen, dat Onze bedoelingen te dien opzigte of miskend of verkeerdelijk uitgelegd zijn, en dat, om redenen, die elken goeden Nederlander moeten bedroeven, de bevolen maatregel verstoken is gebleven van den uitslag dien Wij daarvan verwacht hadden.

Bijna een zesde der opgeroepene personen zijn niet in de vergaderingen verschenen, en hoewel hunne afwezendheid kan worden beschouwd als een bewijs, dat zij met het voorgestelde ontwerp genoegen hebben genomen, ware het Ons aangenamer geweest, dat niemand de hem aangebodene gelegenheid had verzuimd, van over de hoogste belangen van den Staat zijn gevoelen vrijmoediglijk te uiten.

Van de *zeven honderd zes en negentig* Notabelen, door welke het ontwerp is afgekeurd, hebben *honderd zes en twintig* uitdrukkelijk verklaard, dat zulks geschied was, uithoofde van eenige artikelen over

den eeredienst, artikelen, die overeenkomstig de sedert lang bestaande wetgeving, gegrond op de traktaten en strookende met de beginselen, welke de godsdienstige Souvereinen in het Europesche systema hebben ingevoerd, uit de Nederlandsche grondwet niet konden worden weggelaten, zonder het bestaan der Monarchie in de waagschaal te stellen en zonder juist den waarborg van diegenen te verminderen, welken de bedoelde bepalingen bedenkelijk voorgekomen zijn.

Zoo deze waarheid niet verduisterd ware door eenige menschen, van welke de maatschappij integendeel het voorbeeld der Evangelische liefde en verdraagzaamheid verwachten mogt, zouden ten minste de gemelde stemmen zich gevoegd hebben bij de *vijf honderd zeven en twintig* Notabelen, welke het ontwerp hebben goedgekeurd.

De Staten-Generaal hebben insgelijks hunne goedkeuring te kennen gegeven. des te merkwaardiger, omdat dezelve, in eene zeer talrijke vergadering eenparig geweest zijnde, gehouden worden moet voor de duidelijk uitgedrukte meening van al de bewoners der noordelijke provinciën.

En alzoo Ons, na deze optelling en vergelijking der respectivelijk uitgebragte stemmen, geen twijfel overblijven kan, omtrent de gevoelens en wenschen der groote meerderheid Onzer gezamenlijke onderdanen, en de toestemming dier meerderheid ten volle gebleken is, aarzelen wij niet, maar achten ons integendeel verpligt, het ontwerp, dat onzentwege aan de Staten-Generaal en aan de Notabelen medegedeeld is, plegtig te bekrachtigen, en te verklaren, zooals Wij verklaren, bij deze, dat de daarin vervatte bepalingen, van dit oogenblik af, uitmaken de grondwet van het Koningrijk der Nederlanden.

Wij zullen onverwijld de maatregelen nemen, die tot het in werking brengen der Grondwet vereischt worden, en vooral door eene spoedige bijeenroeping der beide Kamers, de Staten-Generaal in de gelegenheid stellen, om gezamenlijk met Ons, de wetgevende magt uit te oefenen. De eed, dien Wij aldaar zullen uitspreken, staat ons sedert lang gegriffeld in het harte. Nimmer hebben Wij eene andere bedoeling gehad, nimmer kunnen Wij eene andere bedoeling hebben, dan het bevorderen der algemeene welvaart en het beschermen der algemeene en bijzondere vrijheid en der regten van alle Onze onderdanen.

De berekening in deze publicatie is zeer gekunsteld en kleingeestig. Waardiger zou voorzeker de houding der regering zijn geweest, wanneer de Koning de berekening ter zijde had gelaten en eenvoudig had verklaard, dat hij met groote teleurstelling en diepe smart den tegenstand van de

Roomsch Katholieke geestelijkheid tegen de vrijheid van godsdienst had bespeurd, maar toch van zijnen kant de grondwet als een gesloten verbond tusschen den Koning en het Volk beschouwde.

Met onloochenbare klaarheid blijkt uit de geschiedenis, dat WILLEM I en de commissie tot grondwetsherziening van 1815 België niet hebben willen beschouwen als overwonnen land, waaraan men een grondwet wilde opdringen. De Koning en de commissie zijn het gevoelen toegedaan geweest, dat de grondwet niet eenzijdig door den Vorst moest worden geoctroyeerd, maar door de natie vrijwillig aangenomen. De stemmen tegen het voorstel van grondwet, door de Belgische notabelen uitgebragt, zijn bijna uitsluitend toe te schrijven aan de voorbeeldelooze onderworpenheid, waarin de nieuwe Belgische staatsburgers zich nog tegenover hunne priesters bevonden. Het gedrag der geestelijkheid werd ook in België zelfs door de liberalen afgekeurd. Velen die pour acquit de concience en om huiselijke rust hadden tegengestemd, waren misschien blijde, dat, niettegenstaande het verzet der R. K. geestelijkheid, de grondwet als aangenomen werd beschouwd. Ja zelfs de meest streng Katholieke schrijvers over de Belgische geschiedenis hebben erkend, dat de Koning geen liberaler besluit had kunnen nemen. Met bijna algemeene geestdrift werd dan ook door het volk en het leger 's Konings verjaardag gevierd en de proclamatie, dat de grondwet als aangenomen kon beschouwd worden, toegejuicht.

Weldra, den 16en Sept., benoemde de Koning, volgens het additionele artikel der grondwet, de leden der Staten-generaal, met zoo groote onpartijdigheid voor de Belgen, dat hij zelfs den gewezen Franschen prefect DE CELLES zou benoemd hebben, wanneer ROËLL die benoeming niet had tegen gehouden, als zeer gevaarlijk voor 's Konings populariteit in de Noordelijke gewesten.

Tot presidenten werden benoemd de Graaf DE THIENNES DE LOMBISE voor de Eerste Kamer en VAN LIJNDEN VAN

HOEVELAKEN voor de Tweede Kamer, en werd hiermede de gewoonte ingevoerd, dat de betrekking van president beurtelings aan eenen Noord-Nederlander en eenen Belg werd opgedragen, met dien verstande, dat de president van de Eerste Kamer uit het andere deel des Koningrijks werd gekozen als de president der Tweede Kamer.

Bij een besluit van denzelfden dag werd het ministerie zamengesteld. De regering vereenigde tot een geheel de secretarissen van Staat in de Noord-Nederlanden met de ministers reeds in 1814 in België benoemd. Van de Noord-Nederlanders werd een grooter deel in het ministerie benoemd, waarbij echter moet worden opgemerkt, dat wij reeds vroeger een onafhankelijke Staat waren geweest, en dat België nog weinig staatslieden van den eersten rang opleverde, die lust en levenskracht hadden om als ministers op te treden; en de gewoonte om zonder eenige antecedenten ministers te improviseren bestond toen nog niet.

Tot ministers van Staat, zonder portefeuille met zitting in den ministerraad, werden benoemd de Graven VAN HOGENDORP en DE THIENNES DE LOMBISE. Zij waren daartoe door de aanzienlijke betrekkingen, die zij in de provisionele regering van de Nederlanden en België bekleed hadden en door hun deelgenootschap in de ontwerping der grondwet, aangewezen. Voorts werden benoemd als ministers: voor justitie VAN MAANEN, — voor buitenlandsche zaken VAN NAGELL TOT AMPSEN, — voor marine VAN DER HOOP, — voor binnenlandsche zaken ROËLL, — voor finantiën SIX VAN OTERLEEK. De Koning vond in de vereeniging met België geene aanleiding dezen staatsdienaars hunne betrekkingen te ontnemen. Bij eene splitsing van het departement van binnenlandsche zaken, werd het ministerie voor den waterstaat en de publieke werken aan den Hertog VAN URSEL opgedragen. De generaal VAN DER GOLTZ werd bevestigd in de betrekking van commissaris-generaal van oorlog, welke hij *ad interim* had waargenomen. Het commissariaat voor

het onderwijs en de kunsten en wetenschappen werd toevertrouwd aan Jhr. O. REPELAER VAN DRIEL, die tevens provisioneel belast werd met het departement voor de Hervormde en andere eerediensten. Voorts werden tot directeurs-generaal benoemd: GOLDBERG voor koophandel en koloniën, APPELIUS voor de indirecte belastingen, WICHERS voor de convoyen en licenten, de Baron GOUBAU D'HOVORST voor de zaken van de Roomsch Katholieke eeredienst. De laatste behoorde tot die oud-edelen, die de Oostenrijksche staatkunde ten opzigte der kerkelijke zaken waren toegedaan en scheen door zijne liberale denkwijze, in eenen tijd, waarin de herstelling van de orde der Jezuiten door den Paus plaats vond en de gruwelen door de Roomsch Katholieke dweepers in het zuiden van Frankrijk gepleegd werden, een geschikt staatsman om de regten en belangen der Roomsch Katholieken in België te bevorderen, met uitsluiting van ultramontaanschen invloed. Bij velen is in den tegenwoordigen tijd de vrees voor overheerschenden Roomschen invloed zeer verminderd; van 1814 tot op den val van het ministerie VILLÈLE in Frankrijk, behoorde de vrees voor de Jezuiten tot de kenmerken eener liberale denkwijze.

Weinigen tijd voor deze benoemingen was aan VAN DER CAPELLEN, ELOUT en BUYSKES de taak opgedragen als commissarissen-generaal naar Indië te gaan ter overneming der Oost-Indische bezittingen, terwijl bij datzelfde besluit de eerstgenoemde als Gouverneur-generaal benoemd was. FALCK bleef als secretaris van Staat de regterhand des Konings.

Na deze benoemingen had de plegtige inhuldiging van den Koning den 21en September te Brussel plaats.

De Koning sprak onder anderen de volgende woorden:

De nauwe en duurzame vereeniging dezer Provinciën was reeds voor drie eeuwen het doel van een Vorst, die boven velen zijner voorzaten en opvolgers het voorregt had, van hier te lande geboren te zijn en opgevoed, en wien niemand ooit eene diepe kennis van deszelfs behoeften, of eene opregte verkleefdheid aan deszelfs belangen heeft kunnen betwisten.

KAREL V was overtuigd, dat de Nederlanders, om gelukkig en onafhankelijk te zijn, niet alleen aan denzelfden Souverein moesten gehoorzamen, maar ook naar dezelfde algemeene wetten bestuurd worden. Hem echter werd het niet vergund zijn roemrijk leven aan een zoo heilzaam werk toe te wijden, en in plaats van de naauwere verbindtenis, welke hij zoowel als zijn kweekeling, Vader WILLEM, wenschte, volgde weldra eene droevige scheuring.

Wanneer waren de uitwerkselen dezer scheuring treffender en noodlottiger, dan in de laatste jaren? Welk geslacht is, meer dan het tegenwoordige, getuige en tevens slagtoffer geweest van hare rampen?

Het bestuur van het land was in de hand des vreemdelings overgegaan; de schaduwe zelve der staatkundige zelfstandigheid verdwenen, en, met de magt ook de naam des Nederlandschen volks vernietigd.

Maar de eigenaardige zeden, de goede trouw, de eerbied voor Godsdienstige begrippen, de gehechtheid aan voorvaderlijke inzettingen en gewoonten bleven in al deze Provinciën aanwezig en maakten er een naauwelijks zigtbaren, doch sterken band.......

Edelmog. Heeren! aan u is het, dat de ontwikkeling dezer heilige zaden toekomt. De natie voor het eerst in haar geheel vertegenwoordigd, heeft het oog op uwe handelingen. Vergeten wij nimmer dat de eensgezindheid de beste waarborg is voor ons aller veiligheid. Toont, in alle gelegenheden, die zucht voor het goede, die verkleefdheid aan de algemeene belangen van den Staat, die den verlichten Vaderlander behooren te kenmerken, en dat uw voorbeeld eerlang in aller harten de liefde voor de vrijheid en voor de instellingen, welke haar verzekeren, op onwrikbare gronden vestige.

Gelukkig dan de Monarchie der Nederlanden, gelukkig de Souverein, die hen, gesterkt door hun vertrouwen en genegenheid, op de baan des voorspoeds en der glorie zal geleiden!

De Graaf DE THIENNES, als voorzitter der Eerste Kamer, antwoordde in eene aanspraak, waarin volgens de *Staatscourant* de volgende woorden voorkwamen:

In vroegere tijden vereenigd en slechts éénen Staat uitmakende, waren deze Provinciën, onder de regering van Keizer KAREL V, tot het toppunt van roem en voorspoed gestegen.

Zijn opvolger, dezelve gewelddadiglijk willende beheerschen, ontmoette eenen tegenstand, welke hem noodzaakte van zijn ontwerp af te zien, en terwijl, ten gevolge van de oorlogen, welke bij deze gelegenheid uitbarstten, de noordelijke provinciën hare onafhankelijkheid bevoch-

ten, verwierven de zuidelijke het behoud harer wetten en gebruiken, waarin zij al haar geluk stelden.

Eindelijk hebben, na drie eeuwen van afscheiding en vele wisselvalligheden, de jongste gebeurtenissen de vereeniging der twee landen onder den Schepter van U. M. teweeggebragt.

Aldus is het aan den afstammeling van hem, die de Republiek van Holland heeft gegrondvest, en de Belgische Provinciën van het juk bevrijd, gegeven om op nieuw het geluk der beide landen te verzekeren.

Uwe regering Sire! konde onder geen gelukkiger voorteeken aanvangen. De eeuwig gedenkwaardige dag van Waterloo heeft het lot van dit nieuwe rijk onherroepelijk bepaald; en onder de aanvoering van uwen dapperen Zoon, den Doorluchtigen Prins van Oranje, hebben de Nederlandsche troepen aldaar hunnen ouden moed gehandhaafd en in dapperheid gewedijverd met de krijgslieden van den onsterfelijken WELLINGTON.

Uwe volken, Sire! hebben den voorsmaak gehad van het geluk, dat zij onder uwe regering zullen genieten. Uwe deugden, de wijsheid, welke al uwe daden kenmerkt, de schitterende hoedanigheden der beide Prinsen, uwe beide zonen, en eindelijk de standvastigheid en gematigdheid, welke, door alle tijden heen, het erfdeel van het Doorluchtig Huis van Oranje-Nassau geweest zijn, vermeerderen en versterken hunne hoop op de toekomst, en de Grondwet welke de burgerlijke en staatkundige regten van een volk, dat waarlijk vrij is, regelt, is de zekerste waarborg van zijn geluk.

Zoo was de vereeniging der Nederlanden grondwettig en administratief den 21en September 1815 volbragt.

Waren er al kiemen van tweedragt aanwezig, er waren ook velen, die schoone verwachtingen koesterden en in wier overtuiging de woorden van Koning WILLEM I en van den president der Nederlandsche volksvertegenwoordiging weerklank vonden.

HOOFDSTUK XX.

Openbare meening op het einde van 1815 en bij den aanvang van 1816. — Oordeel van VAN HOGENDORP. — Zijn ontslag als vice-president van den Raad van State. — Ministeriële veranderingen. — Karakter van WILLEM I. — Eerste gewone zitting der Staten-generaal. — Organisatie van het Hervormd kerkgenootschap. — Inzigten ten opzigte van de organisatie van het R. K. kerkgenootschap. — De bisschop van Gent vervolgd en gestraft. — Gesprekken over een administrative afscheiding. — Commissie voor het Burgerlijk Wetboek. — Voorname sprekers in de Tweede Kamer: VAN HOGENDORP, KEMPER, VAN ALPHEN, DOTRENGE, BELJPHINS, SURLETT DE CHOQUIER. — Fransche vlugtelingen in Brussel. — Begin der finantiële oppositie: VAN NES. — Discussiën over de begrootingswetten, — over de belastingen, — over de jagt, enz. — Uitbreiding van de Koninklijke magt. — Vervolging van VAN STRAETEN en van het oud-lid der Staten-generaal HENNEQUIN. — Groote ontevredenheid tusschen de Noordelijken en Zuidelijken.

Had de inhuldiging onder schoone verwachtingen plaats gehad, de laatste maanden van 1815 leverden reeds vele moeijelijkheden op.

Al was ook de grondwet afgekondigd, een groot deel der Roomsch Katholieke geestelijken, dat de aanneming verboden had, meende nu ook aan de ambtenaren de beëediging daarvan te moeten verbieden. Dit verbod vond wel geen algemeenen weerklank, vooral niet nadat een der aanzienlijkste Roomsche geestelijken, de Prins DE MÉAN, tot lid der Eerste Kamer benoemd, met andere leden den eed als zoodanig had afgelegd; maar toch gingen sommige geestelijken

daarin zoover, dat aan den heer DE WARGNY, die den eed als lid der Staten-generaal gedaan had, nog in 1817 op zijn sterfbed de absolutie niet gegeven werd, dan nadat hij den eed had ingetrokken. Tegenover dit verzet der geestelijkheid betoonde de regering aanvankelijk zeer groote gematigdheid. Haar doel was slechts de grondwettige bepalingen te handhaven en de reactionair ultramontaansche rigting, die zich overal in Europa openbaarde, in Nederland te beteugelen, maar voorts aan de Roomsch Katholieke kerk al die vrijheid te geven, die zij onder het Oostenrijksche bestuur gehad had. De regering ging voort, aan de Roomsche geestelijken en kerken grooter ondersteuning te geven, dan zij vroeger genoten hadden. Er werd volkomen vrijheid gelaten de kerkelijke feesten met luister te vieren; gelijk wij reeds boven opmerkten, was zelfs de regering in den aanvang zoo inschikkelijk geweest, dat bij besluit was bepaald, dat de ambtenaren van den burgerlijken stand geen huwelijken van R. K. ingezetenen zouden voltrekken, dan nadat een erkend pastoor verklaard had, dat er in het kerkelijke geene bezwaren tegen het huwelijk bestonden; en bij Souverein besluit van 17 Maart 1815 was verder vastgesteld, dat de bepalingen van den Code-Pénal, waarbij straffen werden bedreigd tegen de priesters, die huwelijken hadden ingezegend, alvorens zij voor den burgerlijken stand voltrokken waren, werden afgeschaft. In plaats nu van hunne zijde het burgerlijk huwelijk als noodzakelijk te erkennen, bedienden onderscheidene pastoors in Vlaanderen regelmatig het sacrament des huwelijks, zonder dat het huwelijk voor den burgerlijken stand werd voltrokken.

Bij het wantrouwen, door de geestelijkheid gewekt, voegde zich de ontevredenheid ten gevolge van mislukte oogsten, en bij dit alles bevond de regering zich in geen geringe finantiële moeijelijkheden. Was de toestand na de afscheiding van het Fransche juk reeds moeijelijk geweest, de oorlog, die zoo spoedig op nieuw was uitgebroken, had in de

finantiewereld groote schokken veroorzaakt; de regering moest in een aanzienlijk tekort voorzien. Om dadelijk de zoo dringend noodige gereede penningen te erlangen, stelde de regering voor, een voorschot te heffen op de belastingen, en daarvoor recepissen uit te geven, die later in betaling aan het Rijk zouden worden aangenomen. Zoowel dit voorstel als de voorgestelde belastingen vonden inzonderheid bij de Zuidelijke afgevaardigden hevige tegenkanting. REYPHINS en DOTRENGE meenden, dat drie vierde der bevolking niet in staat zou zijn het voorschot te betalen en vreesden van de aanneming de schroomelijkste gevolgen. De wetsvoordragt werd echter met 77 tegen 27 stemmen aangenomen. De voorgestelde belasting op de dienstboden en paarden vond evenzeer bij de Zuidelijke afgevaardigden zoo grooten tegenstand, dat de centrale afdeeling gemagtigd werd een adres aan den Koning daartegen aan te bieden, eene magtiging toen reeds buiten de Kamer ongrondwettig geoordeeld. De Koning nam het adres aan, onder de verzekering, dat niets hem aangenamer kon zijn, dan aan de gemanifesteerde verlangens van de Staten-generaal zooveel mogelijk te voldoen, ofschoon hij zelf van de bezwaren tegen die belasting niet overtuigd was. Na deze concessie werden wel de begrootingswetten aangenomen, maar het ontbrak toch niet aan onderscheidene aanmerkingen op het regeringsbeleid, door SURLETT DE CHOQUIER en andere Belgische afgevaardigden voorgedragen, waarop de minister van finantiën SIX verklaarde, dat eene oppositie eer schadelijk dan nuttig was in eene constitutionele monarchie, waarin de ministers niet verantwoordelijk waren, zonder dat iemand eenigen twijfel opperde over de grondwettige juistheid van het laatste gedeelte van deze stelling.

Wij meenen den toestand van de openbare meening in het begin van 1816 niet beter te kunnen doen kennen, dan door over te nemen enkele woorden, door GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP in die dagen geschreven.

Na opgemerkt te hebben, dat in de maand November 1813 de publieke geest in Holland niet dubbelzinnig was, schreef hij het volgende:

"Het eerste struikelblok voor den publieken geest was de vereeniging van alle de Nederlanden geweest. De noordelijke gewesten hadden zoo langen tijd op zich zelven gestaan, en zich wel daarbij bevonden, dat het publiek niets anders begeerde, en gevaar in verandering zag. De koopman vreesde de mededinging en de geopende Schelde, de godsdienstige voorzag scheuringen; de krijgskundige tilde aan de verdediging van een land zonder frontier. In de zuidelijke gewesten verlangden vele om wederom onder Oostenrijk te komen, andere om onder Frankrijk te blijven, sommigen om een eigen Staat uit te maken; de bekommering van den godsdienst kwelde de vroomen, en de geestelijkheid verhief hare stem op het congres van Weenen. Men bespeurde alles onder de volken, behalven de zucht naar vereeniging.

"In de noordelijke gewesten kwam de zaak van boven, uit de raadzalen der regering, het eerst ter sprake. In de zitting der Staten-Generaal, waarin de Vorst de Koninglijke waardigheid aanvaardde, in de dubbele vergadering der Staten-Generaal, waar de herziene Grondwet voor het Koningrijk eenparig werd aangenomen, daar werd de vereeniging in haar ware daglicht voorgesteld, en de gronden voor dezelve werden alomme verspreid, gewikt en gewogen. Het gezond oordeel van de Natie leidde haar op het regte spoor. Onze voorvaderen, zeide men, hebben gewenscht de scheuring te voorkomen, en nadat dezelve geschied was, die landen beschouwd als onze voormuur; hoe zouden wij ons dan niet aan dezelve sluiten? Europa heeft beslist, dat de vereeniging noodzakelijk is voor het evenwigt, voor het gemeen belang; wat kunnen wij aan dit besluit veranderen? Raadplegen wij inmiddels de oudheid, zoo vinden wij, dat wij, vereenigd zijnde, groot en voorspoedig waren onder de Vorsten van Bourgondië en Oostenrijk. De geschillen over den gods-

dienst hebben ons van elkanderen verwijderd; doch wij beleven eene eeuw van verdraagzaamheid, die in Duitschland, in Frankrijk en ook onder ons de overhand gewonnen heeft. Algemeene bescherming is de regering schuldig aan den godsdienst, hoedanig ook gewijzigd, en algemeene gehoorzaamheid is het volk schuldig aan zijne vorsten, van welk geloof ook. Christenen haten en vervolgen elkanderen niet meer om onderscheidene meeningen. Deze denkbeelden werden hoe langer hoe algemeener, en de Natie in de noordelijke gewesten is zoo vergenoegd met de vereeniging, dat er niet een geschrift tegen uitgekomen is.

"In de zuidelijke gewesten is men lang onzeker van zijn lot gebleven, hetwelk den publieken geest wankelende liet. Toen echter, op de verschijning van den aarts-vijand, de Koning zich verklaarde, en met de Koningin, een kind aan hare hand, in het bedreigde Brussel verscheen, toen ontvlamde ook dáár eene schoone geestdrift, en alle de harten vlogen den Vorst te gemoet. Als kort daarop de slag van Waterloo gewonnen was, verhief de geheele vereenigde Natie den jongen Held tot in de wolken, en zijn bloed scheen alle de Nederlanders voor altijd te verbroederen."....

Na vervolgens het verzet der geestelijkheid tegen de grondwet vermeld te hebben, vervolgt VAN HOGENDORP:

"Uit eenen geheel anderen hoek kwam eene tweede partij opdagen, die op eene eigene theorie van staatkunde grootsch, hare beginselen wilde doorzetten. Deze maakte ontwerpen van eene Grondwet, onderzocht alle de besluiten der regering, prees en laakte bij afwisseling. In den beginne toonde zij zich vrij wel te vreden, beide met de Grondwet en met de houding van de regering in het algemeen. Allengs verklaarde zij zich meer tegen beide dezelven, liet zich meer uit ten gunste van de fransche instellingen, en eindigde met de voorkeur ondubbelzinnig aan de laatste te geven. Zij vijzelde het karakter van den Koning op, doch beklaagde hem van zoo deerlijk bedrogen te worden, zijn wil is goed,

doch al wat hij doet is slecht. Deze theoristen voerden aanvankelijk eenen fellen oorlog tegen de Bisschoppen, naderhand hebben zij dien gestaakt, naar mate hunne wederzijdsche belangen meer overeenkwamen. De bisschoppen, alle drie onderdanen van het gewezen Fransche rijk, geen van allen een Nederlander, hadden het oog op Frankrijk, voornamelijk de Bisschop van Gent, die zijn lieve vaderland openlijk inriep; de theoristen deelden rijkelijk in dezen Franschen geest. De Bisschoppen voeren uit tegen alle Protestantsche ambtenaren; de theoristen tegen alle Noord-Nederlandsche ambtenaren. De Bisschoppen gaven grooten eerbied voor, jegens den persoon van den Koning, terwijl zij hem eigenlijk uitsloten; de theoristen schilderden hem af als een sukkel onder den plak van zijne Ministers. Door zulke ineensmeltende belangen geleid, kwamen de beide partijen tot een en hetzelfde punt, waartoe alle hare redeneeringen strekten, namelijk: waren wij toch Fransch! en wierden wij nog eens weder Fransch! De Fransche geest woelt in die streken en ondermijnt er gedurig den publieken geest. De gedrukte bewijzen van al het bovengemelde zijn in ieders handen. Deze geschriften hebben zeker veel kwaad bij onkundigen gedaan. Zij hebben daarentegen ook de heimelijke bedoelingen der hoofden in het licht gebragt, en de waarheid zal dus in het eind zich zelve redden.

"Onder de woelingen gaat de regering haren vasten gang voort, en doet al het goede, dat zij kan....

"Het volk leert de regering beoordeelen, niet uit woorden maar uit daden, en verkrijgt een welverdiend vertrouwen. Men ziet, men tast, dat er geen godsdienst *verdragen* wordt, het welk een heerschende godsdienst onderstelt, maar dat elke godsdienst, alle bescherming, gelijke *bescherming geniet*. Men ziet, men tast, dat de Koning niet geregeerd wordt, maar regeert. De zorg voor het algemeen welzijn wordt erkend uit de vruchten van het gevestigd publiek crediet en uit de alomme wassende welvaart. De pogingen der

kwaadwilligheid zetten deze daadzaken in een klaarder licht, en zullen de eindelijke uitwerking hebben, om zich zelve met schande te overladen, en het vertrouwen op de regering te vestigen.

"De woelingen van den kwaden geest zijn natuurlijk tot in de Staten-Generaal doorgedrongen, waar dezelve het schoonst tooneel voor zijne bedrijven hoopt te vinden. Ook hier hebben wij reeds blijken van eene gelijke eindelijke uitkomst zijner pogingen gezien."

Na hierop de oppositie tegen de finantiële maatregelen in de laatste maanden scherp beoordeeld te hebben, vervolgt VAN HOGENDORP:

"Wij zijn verre van den geest der zuidelijke tijd- en schotschriften aan de zuidelijke gewesten te wijten; maar wij onderscheiden klaar in die gewesten het oogmerk van de bovengeschetste tegenpartij, wanneer zij al wat Noord-Nederlandsch is, hatelijk, verachtelijk en bespottelijk tracht te maken. Zij wil de vereeniging tot eene bloote schim weg redeneeren, op dat het oude België in de daad op zich zelf blijve, en gereed zij, om over te slaan, als het oude Frankrijk van BUONAPARTE en van ROBESPIERRE wederom zal opstaan. Dit hoopt en voorziet zij, en daarin wordt zij bevestigd door de Fransche tijd- en schotschriften van vlugtelingen, welke dagelijks te Brussel en in andere zuidelijke steden uitkomen.

"Het eerste middel, om in de daad afgezonderd te blijven, is een bijzonderen naam te dragen, en daartoe is die van Belg uitgekozen.

"De gedurige grootspraak op den uitsluitenden naam van Belg, heeft de Noord-Nederlanders afkeerig daarvan gemaakt, omdat zij niet willen den schijn hebben van een vreemden naam aan te nemen, nadat zij onder dien van Nederlanders een roemrijk bestaan van eeuwen als een onafhankelijk Gemeenebest hebben, waarvan de zoo genaamde *Belgique* niet droomen kan.

"Het tweede middel tot afzondering, door de tegenpartij gebruikt, is de taal. In de Nederlanden zijn eenige gewesten, op de grenzen van Frankrijk, onder den naam van Waalsche bekend, in het bezit van een Fransch *patois;* vele lieden in de *Belgique* hebben onder de Spaansche, Oostenrijksche, Fransche heerschappijen, eene vreemde taal aangenomen; doch de Nederlandsche is de nationale gebleven. Deze tastbare waarheid wordt echter vlak tegengesproken, en de tijd- en schotschriften beweren, in zeer middelmatig Fransch, dat het Fransch de moedertaal der Belgen is.

"Het derde middel van afzondering zijn de wetten; deze wil de tegenpartij houden zoo als zij zijn, dat is Fransch, het *Code Napoléon*, want, zeggen onze gefranschte landgenooten, als een land van regering verwisselt, zoo komt er een ander Vorst en een ander leger, maar al het andere blijft....

"Alle deze woelingen kunnen gerustelijk aan dat zelfde gezond oordeel worden opgedragen. In het publiek, in de Staten-generaal, binnen- en buiten 's lands, is de partij bekend. Zij heeft eene hulp gevonden in de dweeperij, en nu trekken dweeperij en ongodsdienstigheid verbonden tegen de regering op. De regering vervolgt inmiddels hare wijze en weldadige ontwerpen, schept orde uit verwarring, publiek crediet uit vervallen geldmiddelen, welvaart op de puinen van den oorlog, licht in de duisternis; en met een oog op God gerigt, wiens hand zigtbaar medewerkt, stapt de Koning moedig onder den laster voort, in dat volle vertrouwen op de zuiverheid van zijn hart, hetwelk een vast en zelfstandig karakter over alle tegenstand doet zegevieren."

In deze woorden was slechts lof voor den Koning; en toch waren zij, door de wijze van hunne mededeeling, de eerste aanleiding tot de verwijdering van GIJSBERT KAREL van de zijde van WILLEM I. Toen namelijk de voordragt van den directeur-generaal der indirecte belastingen, APPELIUS, inhoudende de beginselen, waarop volgens hem het

stelsel van indirecte belastingen moest rusten, in December 1815 om consideratie en advies bij den Raad van State was ontvangen, bragt de Raad van State darover een advies uit, waarbij VAN HOGENDORP den 7en Februarij 1816 een nota voegde. Weldra echter stelde hij een zeer uitvoerige memorie op, ter nadere adstructie zijner meeningen, en liet deze memorie drukken, om haar, onder dagteekening van den 17en April, aan elk lid der Staten-generaal mede te deelen. De Koning meende deze handelwijze van een minister van Staat, die zitting had in den ministerraad en vice-president van den Raad van State was, naast de officiële voordragt van den directeur-generaal, te moeten afkeuren, te meer omdat in die memorie de medegedeelde uitdrukkingen voorkwamen, die weinig geschikt schenen om een geest van verzoening in de Staten-generaal te bevorderen; hij drong er op aan, dat de uitdeeling der gedrukte exemplaren niet verder zou plaats hebben. Zoowel deze omstandigheden als de voortdurende ongesteldheid van den Graaf, die hem dikwijls verhinderde in den Raad van State te verschijnen, deden hem zijn ontslag vragen als vice-president, welk verzoek hem niet dan na herhaalde aanvrage werd toegestaan, met behoud van den ministeriëlen titel en een pensioen van *f* 10,000. Later is de verwijdering telkens grooter geworden. VAN HOGENDORP had, bij de zuiverste vaderlandsliefde en gehechtheid aan Oranje, een te groot vertrouwen op eigen inzigt, om zijne meening niet te doen gelden als de eenige ware; terwijl WILLEM I van zijne zijde te naijverig was op zijn gezag, om niet dikwijls in botsing te geraken met ministers, die aan eigene zienswijze gehecht waren.

Vóór en kort na het ontslag van VAN HOGENDORP als vice-president van den Raad van State, bleek reeds uit menige handeling, hoe de persoon des Konings zich in alles op den voorgrond plaatste.

Den 6en April 1814 was, gelijk wij reeds opmerkten, aan MOLLERUS opgedragen het commissariaat van oorlog, ter-

wijl de Prins van Oranje met de opperdirectie van het departement was vereerd; toen MOLLERUS bij het klimmen zijner jaren en de vele werkzaamheden aan het commissariaat verbonden bedankte, werd in zijne plaats benoemd de bekwame generaal JAN WILLEM JANSSENS, de beleidvolle verdediger van de Kaap de Goede Hoop tegen de Engelschen, oud-gouverneur-generaal van Ned. Indië onder het Fransche bestuur; maar ook deze had een te zelfstandig karakter om in eene betrekking te blijven, waarbij de Koning te weinig aan zijn commissaris-generaal overliet. JANSSENS werd op zijn verzoek ontslagen en later tot kanselier der militaire Willemsorde verheven. Zijn opvolger, de Graaf VAN DER GOLTZ, beheerde met den Koning het departement, terwijl de opperdirectie van den Prins van Oranje slechts in naam bestond, hetgeen deze bewoog in 1817 zijn ontslag te vragen. Een besluit volgde, waarbij de Prins niet alleen van de opperdirectie werd ontslagen, maar ook van de betrekking van generaal en chef der Nederlandsche armee. Dit besluit, waartoe ook politieke redenen schijnen bijgedragen te hebben, dreigde eene groote verwijdering tusschen vader en zoon te doen ontstaan, zoodat WILLEM I gedeeltelijk op het besluit terugkwam, maar op zoodanige wijze, dat de persoonlijke tusschenkomst van den Koning den invloed van den Prins tot niets maakte, waarop weder eene nieuwe organisatie volgde, waarbij ook de Graaf VAN DER GOLTZ, tot lid der Eerste Kamer benoemd, werd ontslagen, terwijl tot secretaris van Staat voor oorlog werd benoemd de intendant-generaal MARINUS PIEPERS, een man van een meer onderdanig karakter; de generaal-majoor D'AUBREMÉ werd met den titel van adjudant-generaal des Konings hem ter zijde gesteld; de Koning behield bij deze schikkingen zijnen persoonlijken invloed in het benoemen en bevorderen van officieren.

Ook tusschen den Koning en den minister van binnenlandsche zaken, ROËLL, ontstond weldra eene verwijdering

ten gevolge van verschillend inzigt in het binnenlandsch bestuur, die, gevoegd bij redenen van gezondheid, aanleiding gaf, dat deze zoo zelfstandige als achtenswaardige staatsman zijn ontslag verzocht. Het werd hem verleend den 19en Februarij 1817, terwijl hij kort daarna benoemd werd tot kanselier van de orde van den Nederlandschen leeuw; in zijne plaats trad als minister op DE CONINCK, dien wij reeds als een invloedrijk lid van de commissie tot grondwetsherziening leerden kennen.

FALCK had, als secretaris van Staat, in de eerste jaren, door de bekendheid met personen en toestanden, een zeer grooten invloed, ofschoon niet overwegend; vele maatregelen werden buiten zijn weten en tegen zijne meening genomen; in het besluit van 19 Maart 1818, waarbij hij als secretaris van Staat ontslagen en tot minister van onderwijs, nationale nijverheid en koloniën benoemd werd, straalde zeer duidelijk door de begeerte des Konings om een zoo zelfstandig en daardoor lastig staatsman uit zijne dagelijksche omgeving te verwijderen en door iemand van een meer volgzaam karakter te vervangen. WILLEM I vond dien in DE MEY VAN STREEFKERK, een man van groote werkzaamheid, van opregte liefde tot zijn Vorst en Vaderland, een voorbeeld van een trouw en eerlijk dienaar des Konings, zonder de eerzucht om een zelfstandig staatsman te zijn.

Openbaarde zich 's Konings gehechtheid aan persoonlijk bestuur reeds bij de keuze en het ontslag zijner ministers, zij bleek ook in de organisatie der hooge regering. De ministers vormden geenen zelfstandigen ministerraad, maar een raad, dien de Koning zelf presideerde en alleen raadpleegde in de gewigtige aangelegenheden, die hij daartoe geschikt achtte. De ministers van Staat hadden tot den Kabinetsraad toegang, in sommige gevallen werden zij daartoe uitgenoodigd. Vele zaken gingen echter gedeeltelijk buiten de ministers om. De grondwet van 1815 kende geene staatkundige verantwoordelijkheid der ministers; de vorm van het

regeringsbestuur van WILLEM I maakte zelfs, dat zijne ministers, in eenen zedelijken zin, niet aansprakelijk konden zijn. Door een natuurlijk gevolg van de miskenning der waarheid, dat een Vorst niet alles kan doen, werd de Vorst nu ook dikwijls aansprakelijk gesteld voor voordragten, die wel op zijn last geschied waren, maar zonder dat uit den aard der zaak haar inhoud 's Konings werk was.

WILLEM I bedoelde in opregtheid eene naauwe vereeniging der Noordelijke en Zuidelijke provinciën; het prikkelde zijne eerzucht, het nieuwe Rijk spoedig tot den hoogst mogelijken trap van welvaart en geluk te verheffen. In vele opzigten was hij een buitengewoon mensch en een buitengewoon Vorst. Zijn geheugen grensde aan het wonderbare; hij begreep gemakkelijk den omvang van finantiële en economische plannen: hij stelde belang in zeer veel, zoodat hij zelfs tot de bijzondere aangelegenheden van zijne onderdanen afdaalde. Zuinig, bijna karig voor zich zelven, waardig in zijne hofhouding, was hij zeer vrijgevig en waagde gaarne groote sommen, ook uit zijn eigen kas, waar hij meende dat de uitgaven tot vermeerdering van den algemeenen rijkdom of ter leeniging van geleden verliezen konden dienen. Hij had al den aanleg om koopman en specülerend financier te zijn, en dien aanleg openbaarde hij ook als Koning. Zoo hij in het particuliere leven zwakheden moge gekend hebben, als Vorst had hij geen anderen hartstogt, dan om Nederland spoedig groot en welvarend te zien. Maar juist door dit hartstogtelijke verlangen voortgedreven, wachtte hij niet af de geleidelijke ontwikkeling van bedachtzaam gestrooid zaad; hij was door zijn karakter het stelsel van krachtige bescherming van industrie en handel toegedaan en een doordrijver van hetgeen hij goed oordeelde. De partijzucht heeft hem den bijnaam van "koppige" gegeven: er ligt daarin eenige waarheid. Hij hield vol hetgeen hij eenmaal voor goed en regt had erkend. Ja, hij kon het moeijelijk van zijne staatsdienaren verdragen, wanneer zijne meeningen van hen tegenspraak on-

dervonden; hij meende dat daardoor zijn regeringsbeleid verzwakt werd. Zijn karakter helde over naar het onbuigzame; maar toch was hij niet wars om op genomen besluiten terug te komen, wanneer hij het wenschelijk achtte; maar hij wilde niet gedwongen zijn. Hij had een diep besef, dat een Vorst moest worden voorgelicht. Uren lang verleende hij wekelijks audientiën; met welgevallen overwoog hij de plannen, die men voor nuttige ondernemingen ontworpen had. Van bijna alle ingrijpende maatregelen zijner regering kan men den ontwerper aanwijzen, of dezen of genen minister, of dezen of genen ingenieur of financier. Tot zijne ministers en hoofdambtenaren koos hij bekwame mannen; en hen, die hem volgzaam dienden, behield hij in zijn dienst. Bij groot zelfgevoel miste hij een vast staatkundig stelsel voor het inwendig bestuur; van daar dat vele zaken een sleur volgden, dien zij door de omstandigheden verkregen hadden, en dat uit de langzame werkkamer van commissiën dikwijls wetsontwerpen voortkwamen, waarvoor niemand verantwoordelijk was, en die reeds jaren verouderd waren, voordat zij aan de Staten-generaal werden onderworpen.

De rapporten der commissiën en memoriën zijner ministers las de Koning met naauwgezetheid; meermalen schreef hij eigenhandige brieven, die vrij uitvoerig waren. Hij wilde de waarheid kennen; maar ofschoon zijn oordeel door billijkheid en beredeneerdheid uitmuntte, was hij toch slechts ten halve onpartijdig. Hij was te veel een man der werkelijkheid en van het verstand om al de bewegingen der ideën op godsdienstig en staatkundig gebied te kunnen waarderen. In den belangloozen ijver, — èn van de Roomsch Katholieke priesters voor de belangen van hunne kerk, èn van de oud-Gereformeerden in de handhaving hunner dogma's, — zag hij slechts dweepzucht. De warme geestdrift van jongelingen voor liberale beginselen en maatschappelijken vooruitgang beschouwde hij als eene nieuwe opborreling van den revolutiegeest. Hij benoemde, om de onpartijdigheid, mannen

van de tegenovergestelde rigtingen in commissiën, zonder te begrijpen, dat uiterste rigtingen nooit tevreden gesteld kunnen worden, en dat zij dubbel zich teleurgesteld gevoelen, wanneer zij hunne wenschen niet bereiken. Bij het uitvoeren van besluiten, die hij op zijn standpunt billijk oordeelde, achtte hij te gering de hartstogten van andersdenkenden. Hij had weinig aesthetisch gevoel; maar met zijn helder oordeel begreep hij duidelijk, dat voor een Koning de bevordering van kunst eene regeringszaak was: op tentoonstellingen van schilderijen kocht hij dikwijls schilderijen aan, om ze aan kabinetten ten geschenke te geven.

WILLEM I had in de regering van het kleine Fulda het onderscheid tusschen opperregering en administratie niet geleerd. Hij was meer administrateur dan Koning. Hij was door zijn beproefd leven te veel een burgerlijke levensbeschouwing toegedaan, om door vorstelijken luister de aristocratie aan zich te kunnen verbinden, en hij had te veel berekening en gedachte van zich zelven, om geheel open karakters te kunnen begrijpen. Reeds vóór hij de grondwettige koninklijke waardigheid had aanvaard, zeide de baron DE VINCENT van hem: "Il est trop roi pour être bourgeois, — trop bourgeois pour être roi,"— een gezegde, te beoordeelen als voortgekomen uit den mond van een Oostenrijkschen diplomaat tegenover een hooghartigen Belgischen adel, die met weerzin voor een Prins van Oranje het hoofd boog.

Overtuigd van zijne goede bedoelingen en van zijn regt, veroordeelde WILLEM I dikwijls in driftige bewoordingen de onbekwaamheden en de verkeerde bedoelingen, die hij meende op te merken; hij heeft zich daardoor onverzoenbare vijanden verworven, in een baron C. F. SIRTEMA VAN GROVESTINS, — in een graaf DE MERODE VAN WESTERLOO en vele anderen; bij middelmatige personen zijn gekwetste eerzucht en beleedigde hoogheid de ergste hartstogten. Ook later, tegenover hartstogtelijke partijen, hebben zijne woorden van toorn veel nadeel teweeg gebragt. Niet geheel vrij van

achterdochtigheid, ontwikkelde zich dat gebrek door de omstandigheden zelve; de Noord-Nederlandsche staatslieden verdacht hij, dat zij niet opregt de vereeniging met België wilden, terwijl hij, omgekeerd, weder in de Belgische opposanten slechts ondermijners van zijn gezag erkende; ook daarom kon hij vele Hollandsche staatslieden, die een ander gevoelen hadden omtrent het regeringsbeleid, niet nevens zich verdragen. Hij had echter te veel edel gevoel en te veel berekening, om bekwame mannen geheel in ongenade te doen vallen: wanneer hij de staatslieden, die hem te zelfstandig waren, uit zijne nabijheid verwijderde, werden zij in andere aanzienlijke ambten geplaatst, waardoor hij hen zocht te behouden voor zijne regering. Van die persoonlijke willekeur, die gunstelingen tot hooge eer verheft en later in ongenade laat vallen, was WILLEM I vrij.

Voor zich zelven kon de Koning overtuigd zijn, dat hij in alles het welzijn des Vaderlands zocht, omdat hij geen andere bezigheid kende, dan voor het Land te zorgen, en geen uitspanning hem hooger was, dan zich in het geluk zijner onderdanen te verheugen. Geen ambtenaar overtrof hem in werkzaamheid, geen staatsburger in liefde tot het Vaderland.

Naar de staatkundige beginselen was WILLEM I geheel een zoon dier liberale rigting, die door tegenstand tegen de Napoleontische overheersching en afkeer van de omwenteling was gevormd. Hij had beschaving en verlichting lief, blijkbaar in zijne voortdurende zorg voor hooger en lager onderwijs; hij haatte willekeur, maar helde, uit vrees voor fanatisme en revolutiegeest, tot groote strengheid over. Naar zijne overtuiging, moest hij de grondwet, die *hij* bezworen had, handhaven naar *zijne* uitlegging; en zoo hij in die uitlegging wel eens heeft misgetast, moet men vooral niet uit het oog verliezen, dat de theorie van eene getemperde monarchie vroeger vooral daarin gezocht werd, dat aan den Monarch alle magt behoorde, voor zoover zij door

de grondwet niet was beperkt. Al boog WILLEM I voor de grondwettige regten der Staten-generaal, waar de Staten-generaal die regten krachtig deden gelden, zoo was toch bij hem eene strekking duidelijk zigtbaar, om zooveel mogelijk den tegenstand in de Staten-generaal te voorkomen, door hen van vele zaken onkundig te laten en invloed uit te oefenen op de keuze van leden der Staten-generaal.

Na de concessiën in het stuk der belastingen, die de Koning in Februarij aan de Zuidelijke afgevaardigden had gedaan, werden in de verdere zitting van 1816—17 de meeste voorstellen van wet òf eenparig òf met groote meerderheid van stemmen aangenomen, zooals de voordragten betreffende, — den afstand van domeinen aan Prins FREDERIK, ter schadeloosstelling van het gemis van opvolging in Luxemburg, — het verbod van vreemde geldleeningen, welke echter gewijzigd werd na eenige aanmerkingen daarop in de Eerste Kamer gemaakt, — het stelsel van maten en gewigten. — de munt en het nieuwe algemeene stelsel van belastingen. Ofschoon dit stelsel was ontworpen, en later nog gewijzigd werd, naar de inzigten der Zuidelijke afgevaardigden, meenden echter enkelen onder hen, dat de belastingen nog te veel direct en op de eerste levensbehoeften drukten en dat zooveel mogelijk inkomende regten aan de grenzen moesten geheven worden, waardoor ook de inlandsche landbouw en nijverheid beschermd zouden worden. Dit verschil van inzigten was reeds toen zoo groot, dat REYPHINS, bij de voordragt omtrent het stelsel der indirecte belastingen en nog meer bij het ontwerp voor de in- en uitgaande regten, krachtig zocht te betoogen, dat de belangen en inzigten der Noordelijke en Zuidelijke afgevaardigden zoo zeer verschilden, dat éénheid van belastingstelsel onmogelijk was.

Waren de inzigten omtrent nijverheid, landbouw en handel in het Noorden en Zuiden des Rijks onderscheiden, ook

in het staatkundige deed zich reeds vroeg eenig verschil op. In het Zuiden waren onderscheidene leden der Staten-generaal benoemd, meest uit hen, die de Fransche constitutionele beginselen aankleefden, terwijl de Noordelijke leden, deels door vrees voor de pas onderdrukte revolutionaire democratische beginselen, deels uit gehechtheid aan het Huis van Oranje, en om aan de Belgen niet toe te geven, meer monarchaal waren en een groote vrees voor de Fransche vrijheidsbeginselen koesterden.

Reeds in de eerste zitting der Staten-generaal openbaarde zich deze meer liberale geest der Zuidelijke afgevaardigden tegenover de meer behoudende rigting der regering, ondersteund door de Noordelijken. In het Noorden had men de regtsmagt der gecommitteerde raden in belastingzaken gehad; de regering wilde deze regtspleging gedeeltelijk bestendigen in eene voordragt van wet, die ook aangenomen werd in de Tweede Kamer, maar slechts met 46 tegen 41 stemmen. De Belgen bestreden de voordragt als illiberaal, daar zij aan de gewone regtsmagt zaken onttrok. Kort daarop had eene discussie over de uitgebreidheid van het regt van petitie plaats, waarin de Zuidelijken het regt van petitie aan de Staten-generaal als onbeperkt beschouwden, terwijl weder de leden uit de Noordelijke provinciën meenden, dat het regt beperkt was tot petitiën aan de bevoegde magt, en dat dus de Staten-generaal alleen bevoegd waren petitiën aan te nemen, die met hun aandeel in de wetgevende magt in verband stonden; het gevoelen behield de overhand, dat bij elke petitie zou beslist worden, of de Kamer bevoegd was over haar inhoud te beraadslagen. Reeds in de eerste zitting werd door SURLETT DE CHOQUIER de vrees geopperd, dat de volkomene invoering der grondwet in het Zuiden nog verre verwijderd was. De bepalingen ter beteugeling van de geschriften, die beleedigingen inhielden tegen vreemde mogendheden, werden niet aangenomen, dan nadat de voordragt eene gewigtige wijziging had ondergaan.

en niet dan in eene vergadering, waarin zeer vele Belgische leden afwezig waren.

In de zitting, begonnen den 21en October 1816 en gesloten den 30en Januarij daaraanvolgende, werden, — behalve de begrootingswetten, — met groote meerderheid van stemmen goedgekeurd en aangenomen: eene voordragt omtrent de nationale militie, — prohibitive maatregelen tegen den uitvoer van aardappelen en boekweit en granen, — een leening van zes millioen tot het aanleggen van wegen en vaarten, ook met het doel om den behoeftigen werk te verschaffen, en eenige andere wetsvoordragten.

Onder de opmerkelijke staatkundige deliberatiën in deze zitting behooren die bij de wetsvoordragt, waarbij weder ingevoerd werden de bepalingen tegen priesters, die huwelijken inzegenden voordat het huwelijk voor den burgerlijken stand gesloten was, welke bepalingen de Souvereine Vorst tijdens zijn tusschenbestuur in België had afgeschaft, gelijk wij vroeger mededeelden. VAN LIJNDEN VAN HOEVELAKEN hield een uitgebreide rede, waarin hij het verzet van sommige Roomsch Katholieke geestelijken tegen de regering zeer afkeurde en de noodzakelijkheid dier wet betoogde; alleen gaf hij zijne bezorgdheid te kennen, of het oogenblik voor de wederinvoering der afgeschafte bepalingen wel geschikt was. "Wanneer," zeide hij, "kwaadwilligen het zaad van misnoegen zaaijen, wanneer de duurte der levensmiddelen, de vrees voor schaarschheid, ja zelfs voor gebrek de menschen ontrust, naburige verbodswetten de voorwerpen onzer vlijt terugstooten en daardoor onze fabrieken doen kwijnen, wanneer nieuwe belastingen, waaraan men niet gewoon is, ingevoerd moeten worden en wanneer eigenbaat zoo verre gaat, dat zij de onbeschaamdheid heeft, om diegenen die belast zijn met de uitvoering der wetten, valschelijk te beschuldigen... is het in zulk een oogenblik, dat men alle standen der maatschappij zal kunnen overreden om zich te gedragen naar de voorschriften van het Evangelie

om aan den Keizer te geven wat des Keizers is en gehoorzaam te zijn aan de wetten?" De spreker vertrouwde echter, dat men van een kortstondige dwaling zou terugkomen. Nadat ook DOTRENGE dien wensch had geüit, werd de wet met algemeene stemmen aangenomen, zonder dat een enkele stem de verdediging der geestelijken op zich had genomen.

Bij de beraadslagingen omtrent prohibitive bepalingen ten opzigte van den graanhandel, waartegen vele Noordelijke leden zich verklaard hadden, kwam REYPHINS, in nog sterker bewoordingen dan het jaar te voren, terug op de onmogelijkheid van eenvormige finantiële bepalingen voor beide deelen des Rijks en zeide daarbij het volgende:

"Het verschil van gevoelen, hetwelk H. Edel-Mogenden hebben aan den dag gelegd, heeft mij geenszins verbaasd. Sinds lang heb ik de gevolgen overzien en berekend van den gedwongen toestand, in welken men ons geplaatst heeft en de uitkomst daarvan als onvermijdelijk beschouwd. Bij het daarstellen van de vereeniging van provinciën, welke gedurende verscheidene eeuwen in gevoelens, belangen, wijze van bestaan enz. verschild hebben, moest men natuurlijker wijze die botsing voorzien van denkbeelden, welke alleen valsch zijn, wijl men dezelve wil algemeen maken, maar die waar zijn, zoodra men dezelve toepast op onderscheidene deelen van het rijk, voor welke de natuur zelve die scheen bestemd te hebben.

"Bij het onderzoek en de beraadslaging over het tarief van convoyen en licenten, had ik de eer U daarover eenige aanmerkingen voor te dragen. De naam der provincie van elk der leden, die geen invloed behoorde te hebben op het gevoelen der Kamer en ook werkelijk niet hebben zou, indien onze belangen goed overeenkomen, was genoeg om bijna vooraf te doen zeggen, in welken geest het uit te brengen gevoelen zou zijn...

"Wij gelooven niet, dat er immer een rijk, hoe groot ook, bestaan heeft, waar de nationale vertegenwoordiging

op eene zoo sterke wijze verdeeld is geweest. Zij die den physieken en morelen toestand van dit Rijk niet kennen, zouden ongetwijfeld gelooven, dat men in de Staten-generaal te zamen kwam om wederkeerig al de voorstellen te bestrijden, welke van beide kanten gedaan werden. Voor de eer der vergadering scheen het noodig de oorzaak aan te toonen, van de verscheidenheid van gevoelens, welke haren oorsprong ontleende uit eene zamenvoeging, bij welke de wijsheid niet had voorgezeten." De spreker meende dat, wanneer de beide groote gedeelten van het Rijk door bondgenootschappelijke banden waren vereenigd geworden en elk aan zijn geluk had gearbeid, volgens de lessen der ervaring, en de regering de publieke opinie en de regelen door de ondervinding voorgeschreven gevolgd had, de volkeren de wijsheid hunner gouvernementen zouden hebben toegejuicht; — thans belette de zamenstelling van de beide volken grondbeginselen te erkennen, welke voor het eene geschikt waren, doch het andere tegen de borst stuitte; en tot overmaat van ongeluk liet men het denkbeeld niet varen, dat het sterkste deel zich naar het zwakkere moest voegen. REYPHINS noemde het "eene onbegrijpelijke verblinding, dat men had kunnen zeggen, dat het Rijk in zijn geheel genomen, als bij uitsluiting handeldrijvend moest beschouwd en geregeerd worden; men bevond zich op den rand des afgronds, wanneer men van dat noodlottig denkbeeld niet terugkwam."

VAN HOGENDORP en VAN ALPHEN beweerden, dat alleen de inzigten verschillend waren, en dat de belangen van handel, landbouw en nijverheid op het allernaauwst verbonden waren; maar geen betoogen helpen, waar vermeend belang de onpartijdige oordeelvelling benevelt, daarenboven het handelsbelang was het eenige niet, dat verdeelde.

Onder den invloed van de beraadslagingen in December 1816 opende zich het jaar 1817 zeer ongunstig.

De duurte der levensmiddelen hield nog niet op, de on-

tevredenheid openbaarde zich in onderscheidene onrustige bewegingen. In den handel waren vele schatten verloren. Na de verlossing van de Fransche heerschappij en het herstel des vredes, had men gehoopt eensklaps den ouden bloei van den handel en de nijverheid te zien herleven; het tegendeel had plaats. De te hoog gespannen ondernemingsgeest gaf, gelijk meermalen na den vrede, zeer vele teleurstellingen.

Ook in het staatkundige was men een nieuw tijdvak van constitutioneel staatsleven ingetreden, zonder dat men nog met de ware beginselen van het vertegenwoordigend constitutioneel stelsel vertrouwd was. Aan de eene zijde bragt men, zonder oordeel, fijne juristerij uit de pleitzaal op het staatstooneel over, terwijl men aan de andere zijde vaak het hooge gewigt van constitutionele vormen miskende. De kracht der ware liberale beginselen, gelegen in eene liberaliteit, die oproerige taal en vinnig partijgeschrijf verdraagt, ontwikkelt zich zeer langzaam. Kort na de herstelde orde in 1815 werd het door de meesten zwakheid genoemd, beleedigingen stilzwijgend aan te hooren; terwijl daarentegen de bewijzen van eene krachtige regering gezocht werden in strenge bestraffing van hetgeen men als hoon en oproerige taal aanmerkte, en in volledige handhaving van regeringsregten.

De regeling der kerkelijke aangelegenheden leverde inzonderheid vele moeijelijkheden op. De Fransche omwenteling had de betrekking tusschen Kerk en Staat geheel veranderd, ofschoon nog veel van oude regtsgewoonten was overgebleven. In het constitutionele staatsregt van de meeste landen werd nog eenig *Jus in sacra* en het regt van goedkeuring of placet erkend. Het opgeven van die regten werd door de toenmalige liberalen als onmogelijk geacht, inzonderheid ook door de Protestanten, die meenden dat, nu de meerderheid van het Rijk tot de Roomsch Katholieke godsdienst behoorde, dubbel gewigt aan de reg-

ten der regering ten opzigte der kerkgenootschappen moest gehecht worden, terwijl zij zelve voor hunne eigen zelfstandigheid van de regeringsregten weinig vrees koesterden.

De grondwet zeide bescherming toe aan de *bestaande* godsdienstige gezindten; de regering meende, zoo ver dit mogelijk was, ook daaronder den bestaanden vorm van bestuur te moeten begrijpen.

Bij de Hervormde kerk was de betrekking tot den Staat door de omwenteling geheel gewijzigd. Voor het kerkbestuur had men onder Koning LODEWIJK maatregelen ontworpen. De regering bouwde daarop voort en liet zich voorlichten door eene consulerende commissie, waarin onderscheidene predikanten zitting hadden. In den drang der omstandigheden regelde de regering op deze wijze het bestuur der Hervormde kerk, omdat dat kerkbestuur zelf nog niet bestond; ook had zij in het besluit voor het hooger onderwijs bepaald, dat Hervormde theologische hoogleeraren aan de drie hoogescholen de daar voorgeschreven theologische lessen zouden geven. De regering liet echter aan de kerk over, het examen voor de kerkdienst te regelen in reglementen, die aan de goedkeuring der regering onderworpen bleven, gelijk ook, naar vroeger gebruik, de vergaderingen der synode door een staats-ambtenaar als commissaris-politiek werden bijgewoond. De invoering van deze organisatie vond tegenstand bij enkelen in stilte, openlijk alleen bij de classis van Amsterdam, die een adres aanbood aan de regering, eenige maanden later gevolgd door een adres van de classis van Leiden en Woerden; er volgde een zeer breedvoerig antwoord der regering, om hare handelwijze te regtvaardigen, waarop in de eerste jaren eene algemeene stilzwijgende goedkeuring op de organisatie van de Hervormde kerk plaats had.

De synode van de Hervormde kerk moge in hare eerste reglementen niet streng vasthoudend zijn geweest aan de menschelijke leerstellingen, op de synode te Dordrecht

als geloofsbelijdenis vastgesteld, zij was niet onverschillig omtrent de reine waarheid van het Evangelie en de zuiverheid van een christelijk leven. Het door de consulerende commissie voorgestelde art. 9 in het algemeen reglement: dat de zorg voor de belangen zoo van het Christendom in het algemeen, als van de Hervormde kerk in het bijzonder, de handhaving van hare leer, de vermeerdering van godsdienstige kennis, de bevordering van christelijke zeden, de bevordering van orde en eendragt het hoofddoel moest zijn van alle leden der Hervormde kerkbesturen, had duidelijk de strekking de verspreiding van een geestelijk Christendom, boven geloofsverdeeldheid verheven, te bevorderen. Waar toch handhaving van de leer met vermeerdering van godsdienstige kennis op gelijke lijn wordt geplaatst, is streng orthodoxisme uitgesloten. Op de grondslagen, door de regering gelegd, is de synode van de Hervormde kerk ook voortdurend in een vrijzinnigen geest werkzaam geweest, ofschoon het niet te ontkennen is, dat de kerkbesturen uit groote angstvalligheid voor de finantiële ondersteuning, zich in de eerste jaren te veel een regeringsregt in sacra en de vaststelling der kerkelijke reglementen hebben laten welgevallen. Ook ten opzigte van de andere Protestantsche kerkgenootschappen volgden dergelijke organisatiën van staatswege, waar zij in het belang der kerkgenootschappen gevorderd schenen, terwijl aan de Doopsgezinden, die niet wenschte dat de regering zich in haar kerkbestuur mengde, hare vrijheid en onafhankelijkheid werden gelaten.

Ten opzigte van de Roomsch Katholieken vond WILLEM I bij zijn optreden in werking onderscheidene Fransche bepalingen omtrent de eerediensten en het concordaat van 1802, hetgeen maar alleen in België was ingevoerd en bij welk concordaat in het laatste artikel was bepaald, dat wanneer een der opvolgers van NAPOLEON niet Katholiek mogt zijn, dan over onderscheidene bepalingen een nieuwe conventie zou worden aangegaan. Het kon echter schijnen,

dat door de toezegging van de mogendheden en van WILLEM I zelven niet zoozeer de regten der Roomsch Katholieken waren gewaarborgd. die zij hadden volgens het concordaat dan wel volgens het vroegere Belgische staatsregt, terwijl er een andere rigting bestond, die ijverde voor de regten van de Roomsch Katholieken, overeenkomstig eene zuivere toepassing van de bepalingen van het concilie van Trente. Het hoofd van deze laatste rigting was een Franschman, de bisschop van Gent, een man, die gekend moet worden om den grooten invloed, dien hij heeft uitgeoefend, en om zijn standvastig karakter.

MAURICE, Hertog DE·BROGLIE, geboren in 1766, was de tweede zoon van den maarschalk van dien naam, die in 1792 een corps emigranten tegen het revolutionaire Frankrijk aangevoerd en later geweigerd had aan het verzoek van NAPOLEON, om in Frankrijk terug te keeren, te voldoen. De oudste zoon was eenigen tijd door de idealistische beginselen der omwenteling medegesleept geweest, maar had in de bestrijding van het Schrikbewind zijn hoofd onder de guillotine verloren. MAURICE, bij het begin der omwenteling uitgeweken, later priester in Polen, werd, nadat NAPOLEON de Roomsch Katholieke eeredienst door het concordaat had hersteld, bisschop van Aqui, in Piemont. Na den slag van Austerlitz had hij in een mandement de meeste geestdrift voor den Keizer aan den dag gelegd en was in 1807 tot bisschop van Gent benoemd, alwaar hij den gematigden vicaris-generaal DE MEULENARE had doen vervangen door den Franschen priester LESURRE. Door de strengheid zijner zeden, door de welsprekendheid van zijn taal en zijn onbekrompen liefdadigheid, had de Fransche bisschop bij de streng Katholieken groote achting verworven, die in heiligen eerbied overging, toen de bisschop in 1813 zijne strenge afkeuring uitsprak over den magtigen Keizer, die zich aan aanranding van den Paus schuldig had gemaakt. De bisschop werd met militair geweld uit het bisschoppelijk paleis gehaald en

in de gevangenis te Vincennes opgesloten, waaruit hij niet verlost werd, dan toen de mogendheden Frankrijk waren binnengetrokken. In zijn bisdom teruggekeerd, was zijn voortdurend streven geweest de Roomsch Katholieke kerk in België in volkomen zelfstandige betrekking tot den Paus te herstellen. Gelijk wij vroeger reeds opmerkten, had hij zich tegen de aanneming van de grondwet verzet; maar ook toen zij als wet was afgekondigd verbood hij den eed op de grondwet af te leggen en volhardde voortdurend in zijn verzet tegen onderscheidene handelingen der regering. De Gentsche bisschop beschouwde elke inmenging der regering in kerkelijke aangelegenheden als een inbreuk op de goddelijke regten der kerk, dien hij niet mogt gedoogen zonder voorkennis en goedvinden van den Paus. Onvoorwaardelijk wilde hij de pauselijke hierarchie toegepast zien, zoodat hij zich, bij getrouwheid aan dat beginsel, wel moest verzetten tegen elke beperking van het geestelijk gezag, tegen het regt van placet, tegen het onderwijs der kinderen op openbare scholen, tegen een Staat, waarin de vrijheid van godsdienst was toegelaten, zoolang de Paus hem niet een anderen regel had voorgeschreven; de bisschop was daarbij niet ongenegen met de regering vrede te bewaren, wanneer deze zich geheel wilde schikken naar het pauselijke goedvinden, — iets wat de regering op haar grondwettig standpunt meende niet te mogen doen. Niet weinig moest de bisschop van Gent in zijne rigting versterkt worden door de houding, die Paus PIUS VII had aangenomen bij het Weener congres, waaromtrent de geschiedschrijver van de *Staatkunde der voornaamste mogendheden van Europa*, teregt opmerkt:

"Hoezeer de uitzigten op volkomen herstel, na de veranderde gedaante der wereld, volstrektelijk hersenschimmig mogten schijnen, en er zich naauwelijks eene kans aanbood, om de verouderde voorregten te doen gelden, zal echter de staatkundige onderzoeker ligtelijk ontdekken, dat de beweerde regten der Kerk en de maatregelen, tot derzelver

verdediging gebezigd, niet weinig hebben bijgedragen, om den strijd tusschen het tegenwoordige en het voorleden te vereeuwigen, eenen geest van gisting en misnoegen te voeden, en alzoo de duurzaamheid van het groote maatschappelijk gebouw te verzwakken."

De regering, die in 1815 en 1816 het verzet van den bisschop tegen de grondwettige orde van zaken onvervolgd had gelaten, hoopte nog altijd, dat allengs eene toenadering zou plaats hebben, wanneer de geestelijkheid de overtuiging erlangde, dat de regering met milde hand in de finantiële behoeften der Kerk wilde voorzien en den geestelijken al de vrijheid laten, die de grondwet veroorloofde. De bisschop DE BROGLIE ging echter voort vreemde priesters, die hunne opleiding gekregen hadden in een Fransch jezuitengesticht, in Vlaanderen aan te stellen en pauselijke brieven af te kondigen, zonder het placet verzocht te hebben, ja zijn ijver ging zoover, dat toen een andere Fransche bisschop in België, PISANI DE LA GRANDE, bisschop van Namen, gebeden had voorgeschreven voor de gelukkige bevalling van de Prinses van Oranje, er op aandrang van den bisschop van Gent, die in zijn bisdom die voorbidding geweigerd had, eene brochure in het licht verscheen, om den bisschop van Namen van onkerkelijkheid te doen verdenken, omdat hij gebeden had voorgeschreven voor de gelukkige bevalling van eene Prinses, die niet tot de Roomsche kerk behoorde. Het is inderdaad geen gering voordeel van de afscheiding van Kerk en Staat, dat thans ieder priester volkomen vrij wordt gelaten in het verrigten van godsdienstige handelingen; maar in 1817 golden nog andere beginselen. De Roomsch Katholieken zelve beschouwden eenen Staat van de Kerk afgescheiden als een werk des ongeloofs, zoodat men verpligt was zulk een toestand te bestrijden, terwijl aan de andere zijde het eene zwakheid werd geacht, dat de regering hare regten prijs gaf, door onvervolgd te laten een gedrag, dat met de bestaande strafwet in strijd

was. Toen de hoop op eene minnelijke schikking met den bisschop verminderde ging de regering niet dan schoorvoetend tot eene strafvervolging over. Eerst werd de bisschop uitgenoodigd voor eene commissie uit den Raad van State zich te verantwoorden, overeenkomstig het concordaat; de bisschop antwoordde, dat hij het concordaat niet erkende; daarop werd een kabinetsraad gehouden, waarin GOUBAU, VAN MAANEN en VAN NAGELL op vervolging aandrongen en zelfs ook FALCK voor de vervolging zou gestemd hebben, zoo hem de mogelijkheid van eene vrijspraak niet had afgeschrikt. Eerst den 15en Februarij 1817 nam de Kamer van beschuldiging van het Hof te Brussel het besluit, dat de bisschop zou verhoord worden, en toen het bevel van verschijning hem was beteekend en hij daarop geweigerd had te verschijnen, bij een in het licht gegeven stuk, waarbij hij de bevoegdheid van den wereldlijken regter ontkende om over een bisschop te oordeelen, liet men weder een maand verloopen, vóórdat het bevel van verschijning in een bevel van gevangenneming werd veranderd, zóodat hem geruime tijd gelaten werd om orde op het beheer van zijn bisdom te stellen en naar Frankrijk uit te wijken. Hangende de procedure tegen den Gentschen bisschop werd ook vervolgd de abt DE FOERE, hoofdredacteur van *le Spectateur Belge*, en veroordeeld tot gevangenisstraf, en wel krachtens de reeds genoemde gelegenheidswet van 20 April 1815.

Deze vervolgingen waren weinig in staat de hooge geestelijkheid terug te brengen van hetgeen zij meende, dat tot handhaving van de godsdienstige belangen der Katholieken vereischt werd, gelijk blijkt uit de memorie, die op den dag na het vonnis van veroordeeling van den abt DE FOERE door de bisschoppen van Gent, Namen en Doornik en de vicarissen-generaal van de nog niet bezette zetels van Mechelen en Luik, aan den Koning werd ingediend, inhoudende onderscheidene bezwaren tegen de reglementen op het hooger onderwijs, in het bijzonder tegen de geheele vrijheid van

onderwijs op de academiën, waardoor, volgens hun gevoelen, de gelegenheid geopend werd voor de meest goddelooze leerstellingen, inzonderheid wanneer de leerstoelen in de wijsbegeerte aan niet Katholieke personen werden opgedragen. Verder kwam men er tegen op, dat aan 's Lands academiën in het kanonieke regt onderwijs zou worden gegeven. De toezegging in het reglement voor het hooger onderwijs, dat er eene faculteit voor godgeleerdheid zou kunnen opgerigt worden voor de Katholieke leerlingen, die zich bestemden voor den geestelijken stand, deed de bisschoppen ook vreezen voor de toekomstige afschaffing der bisschoppelijke seminaria, waarbij de bisschoppen, van hun standpunt zeer overtuigend, betoogden, dat het onderwijs in de godgeleerdheid niet kon gegeven worden dan door hoogleeraren, door de kerkelijke overheid aangesteld. Dit breedvoerig schrijven wekte de regering op tot groote omzigtigheid: zij onthield zich geheel van inmenging in het godgeleerd onderwijs der Katholieken; zij voerde slechts langzaam de verordeningen voor het openbaar onderwijs in, maar zij meende aan de andere zijde niet te mogen wijken waar zij oordeelde regt te hebben: de reglementen werden gehandhaafd, het proces tegen den naar Frankrijk uitgeweken hertog DE BROGLIE werd langzaam voortgezet, nog altijd in de hoop, dat er geene veroordeeling noodig zou zijn; toen echter de bisschop uit Frankrijk voortging de Roomsche geestelijken in hun verzet te stijven, werd hij bij arrest van 9 Nov. door het hof van assises in Zuid-Brabant tot deportatie veroordeeld, met bevel, dat het vonnis zou worden aangeplakt, waaraan weldra gevolg werd gegeven. Van de Roomsch Katholieke zijde heeft men er eene hatelijkheid in gezien, dat het arrest werd aangeplakt nevens dat van andere misdadigers; het zou inderdaad eene zonderlinge afwijking van de gelijkheid van alle burgers voor de wet geweest zijn, wanneer men de veroordeeling van den wegens rebellie gestraften bisschop op eene buitengewone wijze had bekend gemaakt.

Bij eene onpartijdige beschouwing der geschiedenis moet men eerbied hebben voor den moed en de volharding van een geestelijke als den Hertog DE BROGLIE, maar niet minder voor de kracht waarmede de Nederlandsche regering de regten, die zij meende grondwettig te bezitten, handhaafde tegenover eene magtige partij. De goede trouw en het pligtbesef was aan beide zijden. Alleen bij volkomene afscheiding van Kerk en Staat en bij naauwgezette eerbiediging van die scheiding door geestelijken en staatkundigen zijn die treurige botsingen te voorkomen.

Het was echter niet alleen de geestelijkheid, die zich tegen de regering verzette, ook de liberale schrijvers, meest onder invloed van Fransche revolutionairen, gingen voort de regering te bestrijden. Ook tegen dezen werden vervolgingen ingesteld, die meest met veroordeelingen eindigden.

In dezen toestand van verdeeldheid was het inderdaad niet te verwonderen, dat mannen van doorzigt begonnen te twijfelen of eene vereeniging op den duur wel mogelijk kon zijn. De Oostenrijksche gezant VON BINDER, die meer dan andere diplomaten met de zienswijze in België bekend was, deelde zijn gevoelen daaromtrent mede aan den pas afgetreden minister ROËLL, die even als enkele Zuid- en Noord-Nederlanders van gevoelen was, dat men een administrative scheiding moest tot stand brengen. Men kwam overeen den Engelschen ambassadeur Lord CLANCARTY er over te spreken, die toen echter afwezig was. Bij zijne terugkomst meende deze, dat de proef nog te kort geduurd had, om over de voortdurende mogelijkheid der geheele vereeniging uitspraak te doen, en zoo bleef een plan steken, dat, indien het uitgevoerd ware, zeker van een allergewigtigsten invloed geweest zou zijn, ofschoon de vraag overig blijft, of zoodanige administrative scheiding onder één hoofd niet dezelfde moeijelijkheden zou gehad hebben, die men van een dergelijke schikking in 1830 algemeen vreesde.

Leverden de belastingen en de godsdienst groote moeije-

lijkheden op, niet minder had dit plaats ten opzigte der burgerlijke wetgeving. Onder de Republiek der Vereenigde Nederlanden had elke provincie hare wetgeving gehad, en reeds in de staatsregeling van 1798 was de vervaardiging van een algemeen wetboek voorgeschreven. Vroeger hebben wij vermeld, hoe, kort na de omwenteling van 1813 daartoe eene commissie was benoemd met KEMPER aan het hoofd. In deze commissie had reeds vóór de vereeniging met België een groot verschil van gevoelen bestaan. De meeste leden waren regterlijke ambtenaren onder Koning LODEWIJK en Keizer NAPOLEON geweest. De ontwerpen van lijfstraffelijk wetboek en de manier van procederen in civile en criminele zaken alsmede van een wetboek van koophandel. konden reeds spoedig den Souvereinen Vorst aangeboden worden, omdat de voorhanden bouwstoffen reeds door Hollanders voor Holland waren bearbeid, en de commissie bij deze ontwerpen zich had kunnen bepalen tot het herzien der vroegere ontwerpen.

Ten aanzien van het burgerlijk wetboek was geen vroeger ontwerp afgewerkt. De commissie van 1798 was genoodzaakt geweest haren arbeid te staken door hare opheffing in 1805. De meeste leden waren van gevoelen, dat men zich moest bepalen tot eene herziening van het wetboek Napoleon, voor het Koningrijk Holland ingerigt, hetgeen ingevoerd was geweest, terwijl men nu in het bezit was van den Code Napoleon. KEMPER verzette zich tegen het zoo spoedig opgeven van het plan van een oorspronkelijk Nederlandsch wetboek; hij, de leerling van den hoogleeraar CRAS, een der meest werkzame leden der commissie van 1798, had als hoogleeraar in eene academische redevoering het gevoelen uitgesproken, dat tusschen de zeden en het regt eens volks een onverbrekelijk verband is; — bij zijn onderwijs in het burgerlijk regt te Harderwijk en te Amsterdam, was hij met eerbied vervuld voor DE GROOT, NOODT en andere beroemde Nederlandsche regtsgeleerden; — onder de Fransche overheersching had hij wel

met de goede zijden, maar ook met de gebreken van de Fransche wetgeving kennis gemaakt, en nu oud-Nederland weder een onafhankelijk volksbestaan had gekregen, meende hij, dat men zich niet bepalen moest bij eene herziening van het Fransche wetboek. Het was eene overtuiging, die vrucht was van geheel zijn leven en die hij daarom met warmte was toegedaan; hij drong zijne gevoelens bij zijne medeleden aan; het eenigste wat hij verwierf, daar men dit zonder zwarigheid dacht te kunnen wagen, was hem te verzoeken dan volgens zijne begrippen een schets van een burgerlijk wetboek te ontwerpen en aan de vereenigde commissie mede te deelen, mits dit dan allerspoedigst geschiedde. KEMPER, die de bouwstoffen in zijne aanteekeningen gereed had, voldeed daaraan binnen veertien dagen. De helft der vergadering vereenigde zich om, naar aanleiding van deze schets, de omwerking van het Nederlandsch regt in een wetboek te bewerkstelligen, maar onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat allen daartoe zouden medewerken; daar echter de andere helft der commissie hierin zwarigheid vond, was het besluit der meerderheid, dat men zich tot eene herziening der Fransche wetgeving moest bepalen. KEMPER deelde berigt van het voorgevallene en zijne ontworpen schets, bij missive van 22 December 1814, aan den Souvereinen Vorst mede, waarop de minister van justitie hem het uitdrukkelijk verlangen van den Vorst overbragt een ontwerp van een oorspronkelijk burgerlijk wetboek van de commissie te ontvangen.

Het ontwerp nu door KEMPER, REUVENS en BIJLEVELD verder naar de schets bewerkt en door de commissie herzien, werd den 5en Maart 1816 aan den Koning medegedeeld, die daarop besloot, dat het ontwerp in het Fransch vertaald en door eene commissie van Belgische regtsgeleerden, LAMMERS, lid van den raad van State, en DE GUCHTENEERE en NICOLAI, presidenten der geregtshoven te Brussel en te Luik, zou onderzocht worden en dat KEMPER en REUVENS, welke laatste onder NAPOLEON lid van het hof van cassatie was geweest

en aldaar een grooten naam als regtsgeleerde had verworven, naar Brussel zouden vertrekken om aan de commissie inlichtingen te geven. REUVENS overleed kort daarna, zoodat weldra op KEMPER alleen de verdediging van het wetboek rustte. De Belgische leden bragten een uitvoerig rapport over het ontwerp uit, den 31en December 1816; men prees wel de buitengewone bekwaamheden van de opstellers en de rondborstigheid en geest van toenadering, waarmede het ontwerp verdedigd was, maar toch meende men aan eene herziening van den Code Napoleon, die veertien jaren lang in België gegolden had, de voorkeur te moeten geven. KEMPER beantwoordde het rapport der Belgische commissie in eene uitvoerige, in het Fransch gestelde, memorie, den 18en Junij 1817. De talrijke Franschgezinde partij in België wilde zeer duidelijk den Code Napoleon zooveel mogelijk behouden, ten einde, wanneer de omstandigheden daartoe rijp waren, eene vereeniging met Frankrijk gemakkelijker te maken. Tegenover deze moeijelijkheden achtte de regering het hoogst wenschelijk, dat KEMPER lid der Staten-generaal werd, ten einde het ontwerp van burgerlijk wetboek, nadat het door den Raad van State zou onderzocht zijn, te verdedigen. De curatoren der Leidsche hoogeschool verklaarden in *dit* geval zich niet tegen de gelijktijdige waarneming van hoogleeraar en lid der Staten-generaal te verzetten. Met groote moeite liet KEMPER zich overreden; hij had het huiselijk leven en de studeerkamer bovenal lief. Maar ook nu gebeurde hetgeen zoo dikwijls voorvalt: het publiek, niet bekend met al de bijzonderheden, oordeelde oppervlakkig. Men keurde het af, dat KEMPER lid der Staten-generaal werd; men begon den spot te drijven met zijne belangloosheid bij de omwenteling; — zelfs eenige zijner vrienden, die met het voorgevallene betreffende het ontwerp van burgerlijk wetboek minder bekend waren, zooals ELOUT in de Oost, keurden het af, dat KEMPER de staatkundige loopbaan was ingetreden.

Hadden de beide eerste zittingen der Staten-generaal reeds op een begin van Belgische oppositie gewezen, met de zitting van 1817—1818 erlangt de parlementaire strijd een meerdere belangrijkheid. De benoeming van de leden voor de Tweede Kamer der Staten-generaal was door den Koning voor de eerste maal geschied; in 1817 oefenden de provinciale Staten voor het eerst door de verkiezing van nieuwe leden hun grondwettig regt uit; — het geschiedde nog onder zeer overwegenden invloed van de gouverneurs in de provinciën.

De voornaamste sprekers uit de Noordelijke provinciën waren: VAN HOGENDORP, KEMPER, VAN ALPHEN; — uit het Zuiden: DOTRENGE uit Zuid-Brabant, SURLET DE CHOKIER uit Limburg, en vooral de Vlaamsche afgevaardigden REYPHINS, SERRUYS en VAN CROMBRUGGHE.

De eerstgenoemde had, na zijn ontslag als vice-president van den Raad van State en als effectief minister, thans eene geheel van de regering onafhankelijke positie in de Tweede Kamer gekregen. Zonder tot eene stelselmatige oppositie te behooren, iets dat hij zeer afkeurde, liet hij echter nimmer na te stemmen tegen hetgeen hij afkeuringswaardig oordeelde; vooral verzette hij zich tegen die voordragten, die hem finantiëel en economisch verkeerd toeschenen en tegen de uitbreiding, die aan de centralisatie en aan de regeling door Koninklijke besluiten gegeven werd. Zijne adviesen waren veelal kort, zakelijk, zonder gemaakte welsprekendheid, maar dikwijls indrukwekkend welsprekend door de heldere wijze, waarop hij zijn overtuiging met juiste gronden te kennen gaf. Hij sprak langzaam, waardig, veelal op het einde der discussiën en op een toon, die aan zijne tegenstanders aanmatigend voorkwam, maar die hem eigen was, bij de vaste overtuiging, dat hij het wist en dat niemand hem in vaderlandsliefde overtrof.

In het staatshuishoudkundige was VAN HOGENDORP, en met hem KEMPER en VAN ALPHEN, die practische liberale rigting toegedaan, die zich uit de behoefte der handelspractijk zelve ontwikkeld had, zoodat zij ook wel eens bij uitzondering beschermende bepalingen voorstonden. Bij de stemming over de wetsvoordragten week KEMPER meermalen van HOGENDORP af; de Tweede Kamer had volgens de grondwet van 1815 geen regt van amendement; van daar dat vroeger nog meer dan thans de vraag zich voordeed, of men een wet moest aannemen, waarop men, bij waardering van het goede, toch nog aanmerkingen had. KEMPER nam in den regel de wetten aan, met welker hoofdstrekking hij zich kon vereenigen, al had hij ook nog bezwaren; VAN HOGENDORP daarentegen stemde de meeste wetten af, waarin zijne bezwaren niet waren opgeheven.

KEMPER was, gelijk wij reeds opmerkten, in de Staten-generaal gekozen op aanbeveling van de regering, om als president van de commissie voor het burgerlijk wetboek het ontwerp te verdedigen; hij beschouwde zijne roeping inzonderheid daartoe bepaald; maar hij had Vaderland en Koning te lief en hij sprak te gemakkelijk om ook niet bij vele andere gelegenheden zijne overtuigingen te openbaren. Hij was meer een regtsgeleerde, die de trouwe opvolging der geschreven grondwet van 1815 naar geest en bedoeling wilde en de oude patriotsche gevoelens van vrijheid en gelijkheid van alle burgers voorstond en voor die vrijheid het vorstelijk gezag heilzaam beschouwde tegenover de aristocratie, dan dat hij een groot voorstander was van de nieuwe constitutionele theoriën, die zich eerst begonnen te ontwikkelen en ook nog niet op de zeer classieke Hollandsche academiën behandeld werden, daar men, in het latijn les gevende, meestal bij het onderwijs in het staatsregt DE GROOT en PUFFENDORFF tot grondslag nam, om de beginselen van vrijheid en regt te verkondigen. Ook waren de grondwetten van 1814 en 1815 geens-

zins gegrond op algemeene constitutionele theoriën, maar veel meer gevestigd op geschiedkundige grondslagen en op de overtuiging, dat een vorstelijk gezag, aan wetten gebonden en verheven boven de partijschappen, het best in staat was volkswelvaart en volksbeschaving te bevorderen. In het eerst sprak KEMPER meestal nadat hij zijne redevoeringen had geschreven; later improviseerde hij veelal op eene kleine schets, die hij gedurende de beraadslagingen ontwierp. Zijne adviesen, die, gedrukt, vele kolommen in de *Staatscourant* beslaan, waren echter, volgens het oordeel zijner tijdgenooten, nimmer lang om aan te hooren; met de eene knie op de bank gebogen, met de handen in natuurlijke beweging, sprak hij met voortvarendheid, met innige overtuiging en altijd ter zake; ofschoon hij niet terugdeinsde zijne tegenstanders krachtig te beantwoorden, zoo verzachtten de rondheid van zijn karakter, de innemendheid van zijn toon en zijn geheele voorkomen, waardoor de ongedwongenheid van het vriendenverkeer in de vergaderzaal der Edelmogenden werd overgebragt, de hardheid zijner oordeelvellingen. KEMPER sprak uit ingenomenheid met de beginselen die hij verdedigde, bijna altijd met vuur, waarmede de Belgische journalisten dikwijls den spot dreven; maar zijn opregtheid verwierf hem ook zeer vele vrienden onder de Belgische leden der Staten-generaal, die zich reeds tot hem aangetrokken gevoelden door de bereidwilligheid, waarmede hij in het Fransch zijne adviesen uitbragt, zoo dikwijls dit verlangd werd.

Een derde redenaar, die reeds in het eerste tijdvak onzer parlementaire geschiedenis optrad en dien men gaarne hoorde, was DANIËL VAN ALPHEN, de zoon van den beroemden HIERONYMUS. In zijne jeugd naar de Oost-Indiën vertrokken, was hij aldaar van 1791—1807 in onderscheidene betrekkingen werkzaam, totdat hij, omdat hij het algemeen erkend regt van een Engelsch parlementair te krachtig had voorgestaan en zich tegen het Fransche bewind had uitgelaten, door DAENDELS van zijn post werd ontzet; hij was

vervolgens na een verblijf in Noord-Amerika in Nederland teruggekeerd, had aldaar een ontwerp beraamd, Java terug te brengen onder den Prins van Oranje, welk ontwerp geen voortgang had, door de gebeurtenissen in 1813, en was in de dubbele Kamer van 1815 tot lid der Tweede Kamer benoemd, eene betrekking die hem, telkens bij vernieuwing, bijna 25 jaren lang is opgedragen. DANIËL VAN ALPHEN was een man van hooge beschaving, gevormd door de nieuwe, inzonderheid Engelsche, letterkunde. De onderwerpen waarover hij sprak hadden meest betrekking tot de staatshuishoudkunde of de koloniën; zijne adviesen kenmerkten zich door grondige kennis; zij schitterden niet zelden door trekken van vernuft en staatkundige welsprekendheid.

DOTRENGE, Vonckist in de Brabantsche omwenteling van 1789, was een man van bijtend vernuft en groote geleerdheid. Aangenaam prater aan tafel, was hij een boeijend redenaar. Met een enkel geestig woord veroordeelde hij wetten en regeringshandelingen; zijne *bons mots* waren geduchte parlementaire wapens; hij had de vreemde overheersching in België boven velen gehaat en was een oude vrijheidsman, gekant tegen den invloed der geestelijkheid. Geheel Belg, was hij tegen den Noord-Nederlandschen invloed. In 1825 was hij een der sterkste verdedigers van de regering bij de maatregelen omtrent het onderwijs; later tot lid van den Raad van State benoemd, bedankte hij in 1828 als lid der Staten-generaal.

REYPHINS stond met DOTRENGE aan het hoofd der Belgische oppositie; afgevaardigde uit West-Vlaanderen, had hij bij zijn spreken in het Fransch een sterken Vlaamschen tongval, die in den aanvang zijner adviesen hinderde; maar wanneer hij in zijne improvisatiën warm werd, dan was het alsof zijn tong los werd en was hij een der redenaars, die met de meeste energie sprak. Met DOTRENGE verdedigde hij de regering in 1825, werd met deze lid van den Raad van State, maar bleef tevens lid der Tweede Kamer; vóór 1822 bestreed hij de meeste regeringsvoordragten.

SURLET DE CHOKIER, afgevaardigde uit Limburg, later regent van België, was in 1815—1818 een vurig spreker, een man van een goedhartig en belangeloos karakter. Door invloed van het gouvernement in Julij 1818 niet herkozen, werd hij in 1828 op nieuw lid der Staten-generaal en was toen een der sterkste opposanten.

SERRUYS was een man van zaakkennis; zijne adviesen waren uitgewerkte vertoogen. Aan gematigdheid van toon paarde hij onverzettelijkheid van karakter. In 1820 werd hij door de Staten niet herkozen, maar reeds het volgende jaar op nieuw tot lid der Staten-generaal benoemd.

Niet minder bekwaam en werkzaam was de regtsgeleerde VAN CROMBRUGHE uit Gent, die van 1817 onder de meest invloedrijke leden der Staten-generaal behoorde.

Over het algemeen waren er onder de Belgische afgevaardigden meer goede redenaars dan onder de Noord-Nederlanders, van welke zeer velen van de eerste benoeming, met eenige adelijken in het Zuiden, een zwijgende rol vervulden, tot dat langzamerhand nieuwe en meer krachtige staatslieden door de provinciale Staten gekozen werden.

De eerste politieke handeling in de zitting van 1817—1818 was de indiening van een voorstel van REYPHINS, tot het benoemen der commissie, belast met het doen van een voorstel tot afschaffing van de met de grondwet strijdende wetten. Nadat een der Noordelijke leden de benoeming van zoodanige commissie had bestreden en DOTRENGE het gevoelen had verdedigd, dat het voorstel noodeloos was, omdat elke wet, die met de grondwet streed, door de grondwet zelve was afgeschaft, werd het voorstel met een zeer groote meerderheid verworpen. Sommigen hadden in het voorstel van REYPHINS een wantrouwen tegenover de regering gezien en de twintig Belgische leden, die voor zijn voorstel stemden, werden daardoor als de kern eener vijandige oppositie beschouwd.

Hangende het voorstel was eene petitie bij de Tweede Kamer ingekomen van twee Fransche uitgewekenen GUYET en CAUCHOIS LEMAIRE, bij de Staten-generaal klagende, dat zij, in strijd met de grondwet, het Land waren uitgezet. Deze uitzetting had een des te grooter politiek gewigt, omdat Brussel, na aan eenen MERLIN, DAVID en andere oude conventiemannen van 1793, die uit Frankrijk verbannen waren, een veilige rust- en schuilplaats aangeboden te hebben, thans de verzamelplaats werd van onderscheidene oproerig gezinde Fransche revolutionairen, die de dolste staatkundige plannen koesterden, zoodat eenigen zelfs veroordeeld werden wegens een misdadig opzet om Keizer ALEXANDER bij zijn komst te Brussel op te ligten, terwijl anderen een weinig later niet vreemd schijnen geweest te zijn aan de dwaze plannen, om den Prins van Oranje de kroon van Frankrijk te doen opdragen. Bij den noodlottigen invloed, dien Fransche zendelingen in 1786 en 1794 hier te lande hadden gehad, kon het gouvernement niet onverschillig zijn omtrent deze woelige vreemdelingen, terwijl het daarenboven door de andere mogendheden, die het Rijk der Nederlanden hadden opgerigt, was uitgenoodigd, maatregelen te nemen om te voorkomen, dat het nieuwe Koningrijk een broeinest werd van revolutionairen uit alle landen. De Nederlandsche regering wilde deze Fransche revolutionairen verwijderen en het misbruik tegen gaan, dat van de staatkundige drukpers ten nadeele van Frankrijk werd gemaakt. De Belgische oppositie verzette zich daartegen en beschuldigde de regering van ongrondwettige handelingen gepleegd te hebben. Toen nu de commissie voor de petitiën adviseerde de verzoekschriften ter griffie neder te leggen, oordeelde KEMPER, dat op de aanklagten geen stilzwijgen mogt bewaard worden. Door het voorstel om de petitiën tot een onderwerp der beraadslagingen te maken, trachtte hij de regering te verdedigen. "Wij hebben gezworen" zeide de voorsteller "getrouw te zullen zijn

in het beschermen en handhaven der koninklijke waardigheid; wat kan die eed beteekenen, indien wij, geroepen om te spreken over een der zwaarste aantijgingen, welke men aan de hoogere magt doen kan, bij de overtuiging van derzelver ongegrondheid, er zwarigheid in vinden, die koninklijke waardigheid met de majesteit der nationalė vertegenwoordiging te schragen en te versterken. De aloude Nederlandsche gastvrijheid was niet geschonden. Art. 4 der grondwet belette de regering niet vreemdelingen, die men gevaarlijk achtte voor de rust en zekerheid van het Koningrijk, het land te ontzeggen. Er was geen overeenkomst hoegenaamd met het weigeren van gastvrijheid aan personen, die, uit hun Vaderland verdreven, hier rustig een schuilplaats zochten, en het over de grenzen brengen van vreemdelingen, die door hun oproerig gedrag gevaarlijk waren." De eenvoudige vraag of een vreemdeling zonder regterlijk vonnis over de grenzen kon worden gezet, zou niet tot eene zoo levendige discussie hebben aanleiding gegeven, zoo niet sympathie en antipathie met en tegen half napoleontische, half liberale revolutionairen de gemoederen hadden warm gemaakt. De discussiën stelden de regering in het gelijk, in weerwil van een zeer levendig debat.

Bij de voordragt tot strengere bepalingen tegen hen, die zich schuldig maakten aan hoon en laster van vreemde mogendheden, had men bij de eerste indiening van het ontwerp, in de dagbladen en Belgische journalen, zeer heftig deze beperking der drukpersvrijheid beoordeeld; — ieder, die tot verdediging van de regeringsvoordragt tot strengere bepalingen het woord voerde, kon verwachten dat een blaam van obscurantisme en illiberaliteit op hem zou geworpen worden. In deze omstandigheden was het niet te verwonderen, dat vele leden zich tegen het nieuwe ontwerp verklaarden. De overtuiging, dat de regering geen misbruik van de wet zou maken, en dat zij moest toonen tegen den invloed van oproerige vreemdelingen te waken, deden

mannen als VAN NES, VAN HOGENDORP en KEMPER voor de wet spreken en stemmen. De laatste verdedigde de voordragt in eene uitvoerige rede: Eerlijke schrijvers hadden van de wet niets te vreezen. Bij hetgeen hij geschreven en gesproken had onder de Fransche dwingelandij kon hij verklaren: "Gewoon zijnde mijne gevoelens onbewimpeld te zeggen, zie ik in de wet geene andere belemmering, dan die, welke mijn geweten zelf mij voorschrijft; en wanneer inderdaad eenig Nederlandsch schrijver daarom de pen zoude kunnen nederleggen, wensch ik ter goeder trouw het Vaderland geluk met het stilzwijgen van een man, die zijn oordeel mistrouwt, in de onderscheiding tusschen honenden laster, en rondborstige handhaving van waarheid en regt, of die kleingeestig, vreesachtig en laag genoeg is, om die handhaving aan de enkele mogelijkheid eener verkeerde uitlegging op te offeren."

KEMPER besloot zijn uitgebreid advies met de volgende woorden: "Er bevinden zich onder de bijzonderheden der wet wel sommige, waarin ook ik zwarigheid zie, maar die bedenkingen zijn niet genoegzaam, om eene wet geheel af te keuren, welker algemeene strekking ik goed, nuttig en noodzakelijk oordeel. indien wij het veld niet opzettelijk verkiezen te ruimen aan eene bende, welker geschreeuw voor vijf en twintig jaren geheel Europa beroerd heeft, welker nog altijd voortdurende woelingen genoegzaam bewijzen, hoe verkeerd men hen doet voorkomen, als verwonnelingen, die verschooning en medelijden vorderen, en die zelfs bij hunne tegenwoordige woede tegen het Fransche Gouvernement, misschien in stilte het oogenblik afwachten en voorbereiden, waarin zij, bij eene scheuring tusschen de Nederlanden en Frankrijk, aan de Fransche legerbenden in schitterende woorden den pligt zouden kunnen betoogen, om provinciën te heroveren, *welker grondgebied immers*, na de onfeilbare uitspraak van het hoofd, dat zij nog altijd huldigen: "door de natuur zelve bestemd is, om een deel uit te maken van

dat groote volk, welks uitgebreidste en onregtvaardigste veroveringen nimmer een ander doel gehad hebben, dan de herstelling en handhaving van het regt der natuur en der volken."

De discussiën, zoowel over de petitiën van GUYET en CAUCHOIS LEMAIRE als over de wet tegen het beleedigen van vreemde mogendheden, moeten beschouwd worden in verband met de woelingen der revolutionairen in Frankrijk, tot het jaar 1820, toen na den moord van den hertog VAN BERRY een krachtig conservatief ministerie in Frankrijk aan het hoofd der regering kwam. Het waren in den grond der zaak minder discussiën over het regt van petitie en van de vrijheid van de drukpers, als wel in hoeverre men aan Fransche revolutionaire denkbeelden in het nieuwe Koningrijk ingang wilde vergunnen.

Tot de binnenlandsche staatkunde behoorden de discussiën over de begrootingswetten voor 1818; zij kunnen beschouwd worden als de aanvang van de finantiële oppositie, die bijna onafgebroken door enkelen in de Tweede Kamer tegen het finantiëel beheer onder WILLEM I is gevoerd. De oppositie klaagde over gemis aan genoegzame zuinigheid, over gebrek aan voldoende mededeelingen, over duisterheid en geheimzinnigheid, terwijl de belastingen verkeerd schenen gekozen te zijn. VAN HOGENDORP, die de eerste finantiële maatregelen in 1814 en 1815 had helpen nemen en die gemeend had, dat in die jaren niet meer van de natie kon worden gevorderd en dat de uitgaven noodzakelijk waren, was van oordeel, dat met 1816 de grondslagen van een goed finantiewezen moesten gelegd worden. De begrooting voor 1817 had hij nog aangenomen, maar tegen die voor 1818 verklaarde hij zich met ernst. Het kostte hem blijkbaar moeite om tegen te stemmen. Hij wilde niet behooren tot eene oppositie, die om nevenbedoelingen wetten verwierp; hij zeide onder anderen:

"Nu zelfs zoude ik gaarne nog veranderd zijn van gevoe-

len, indien ik goede gronden daarvoor gehoord had. Ik heb de zoodanigen niet vernomen, en mijn gevoelen, uit een onderzoek van twee maanden geboren, blijft onwrikbaar. Ik ken mijnen pligt, ik zal getrouw zijn aan mijnen eed; en, ingevolge daarvan, zal ik mijne stem uitbrengen.

"En men zegge niet dat tegen te stemmen, hetzelfde zij als te verwerpen. De Kamer verwerpt geene of weinige wetten, en nooit de Begrooting. De Kamer maakt aanmerkingen, slaat verbeteringen voor, en brengt het concept ter nadere overweging van den Koning, in de hoop dat de aanmerkingen goedgekeurd, de verbeteringen aangenomen, en het concept volmaakter zal teruggezonden worden. Is dit verwerpen? Ik zie in dit ontwerp het zaad van bederf, van bankroet, van omkeering van den Staat, en draag middelen voor, om zoo groote onheilen af te wenden, om zonder schok tot eene betere orde over te gaan. Is dit verwerpen?

"Met de belangen van den Staat voor te staan, denk ik eene uitmuntende dienst te bewijzen aan den Koning, wiens belangen onafscheidelijk zijn van die van den Staat. Mijne verknochtheid aan het Huis van Oranje is genoeg bekend, en ik wil een nieuw bewijs daarvan bij deze gelegenheid geven."

Inzonderheid maakte in deze discussiën een diepen indruk eene zeer breedvoerige redevoering van VAN NES VAN MEERKERK. Hij begon zijne rede met te kennen te geven de hooge wenschelijkheid, dat het beginsel van de verantwoordelijkheid der ministers in onze wetgeving, hetzij uitdrukkelijk, of stilzwijgend door het dagelijksch gebruik, mogt worden daargesteld. Zijne aanmerkingen op de aangeboden finantiële wetten zouden op dat beginsel rusten, en alleen gerigt zijn *tegen de voordragten der ministers*, in de overtuiging dat Z. M. ook het gevoelen der Staten-generaal over deze belangrijke onderwerpen wenschte te vernemen.

Na deze inleiding was de redevoering een breede beschul-

diging tegen de regering, dat de noodige zuinigheid niet werd in acht genomen, in het bijzonder bij de administratie van het leger. Nu nog was het tijd de finantiën in behoorlijke orde te brengen. Onze jaarlijksche schuld was nog middelmatig, zoodat het nu nog doenlijk ware, om jaarlijks zelfs iets te besparen, en aldus dat overschot *met vrucht* door de amortisatie-kas te doen strekken tot vermindering der nationale schuld. "Maar," zeide hij, "indien wij op den tegenwoordigen voet voortgaan, dan moeten wij jaarlijks zorgen voor een half millioen meer aan renten; en ras wordt deze schuld zoo groot, dat wij te laat onze pogingen zullen aanwenden, om door de grootste spaarzaamheid te kunnen blijven bestaan; en dit zonder uitzigt op vermindering, zonder hoop om ooit van den ondragelijken last ontheven te worden, buiten eene tweede reductie, en zonder uitzigt op eenige buitengewone ressources bij onverhoopten oorlog. Terwijl andere Staten zich herstellen van de algemeene uitputting, ten gevolge van den jongsten oorlog, gaan wij onbezorgd voort de eene schuld op de andere te stapelen, en aldus draagt het Nederlandsche Rijk, reeds bij de eerste opkomst, hoe schitterend ook, en hoe rijk aan goede vooruitzigten, echter nu reeds de zaden bij zich van deszelfs toekomstigen val."

Ook onderscheidene Belgen spraken met aandrang tegen de begrootingswetten. Reyphins zeide onder anderen:

"Donner assentiment à un ordre de choses qui doit infailliblement nous conduire à une ruine totale, c'est jurer le renversement du Trône et la destruction de l'Etat. Je ne critique aucune branche de l'Administration Generale, et des dépenses qui y sont affectées; je ne m'attache qu'au résultat, et il est accablant. J'ai dit, Nobles et Puissants Seigneurs! que jamais l'occasion ne se présentera plus belle de porter remède au mal qui dévore, et je vais le prouver. Dans toutes les Sections il a régné une admirable unanimité sur les points principaux de nos délibérations, la nécessité

de mettre les dépenses au niveau des revenus; d'un autre coté, tous les services sont assurés au moyen de la loi provisoire, adoptée avant le 1 Janvier. Si de la même manière le credit doit être continué, proportionné à nos revenus, donnons encore un assentiment unanime; mais ne trompons pas le Roi en acceptant des projets de loi qui doivent faire son malheur et le nôtre. La parole du Roi, qui veut l'économie, les talents de ses Ministres, l'accord qui règne parmi nous dans les Sections, les désirs et les besoins de la nation, tout nous conjure de poser l'édifice de l'Etat sur des bases plus solides; et, en y travaillant sans relâche, nous aurons conservé notre honneur et bien mérité du Roi et de la patrie."

De Heer COLLOT D'ESCURY, die het laatst het woord voerde, betuigde, aan zich zelven verschuldigd te zijn te verklaren, dat, ofschoon in gevoelen met anderen verschillende, hij niet minder dan anderen naar zijn geweten handelde, en ook niet minder dan anderen op het woord van onzen geëerbiedigden Koning vertrouwde; dat evenwel de toezegging van Z. M., welke men bedoeld had, betrekking had tot het toekomende, en dit hem verblijdde: doch dat hij het tegenwoordige beoordeelde en verlangde daarin *onbezwaard* en *vrij* te zijn. Hij stemde tegen. KEMPER stemde insgelijks tegen de wet op de inkomsten, maar voor die der uitgaven, die hem genoegzaam gejustificeerd voorkwam. De voorstellen werden aangenomen: de wet op de uitgaven met 70 tegen 27, en de wet op de inkomsten met 61 tegen 38 stemmen. De meeste tegenstemmers behoorden tot de Zuidelijken; onder de Noordelijken telde men bij de uitgaven: VAN NES, ROORDA VAN EYSINGA, COLLOT D'ESCURY, VAN HOGENDORP, en behalve dezen, bij het voorstel van wet op de inkomsten, METELERKAMP, VAN ALPHEN en KEMPER.

De commissaris-generaal van oorlog PIEPERS achtte den indruk van het gesprokene zoo gewigtig, dat hij na de aan-

neming der begrooting nog aan de Staten-generaal eene memorie inzond ter wederlegging van den Heer VAN NES, die daarop schriftelijk weder antwoordde.

De regering nam de handelwijze van VAN NES zoo kwalijk, dat, onder invloed van den gouverneur van de provincie Utrecht, zijne verkiezing in den zomer van 1818 niet plaats vond. Velen schreven het toe aan persoonlijken invloed des Konings. KEMPER, verontwaardigd over dit gerucht, sprak het tegen, waaruit eene briefwisseling ontstond, die voor de kennis van den geest van dien tijd belangrijk is, ook omdat zij aanwijst, hoe door vele Noordelijken elke oppositie, uit vrees van de Belgen te ondersteunen, werd afgekeurd.

Ook tegen de begrooting voor 1819 verhief VAN HOGENDORP zijne stem. "Ik zal," zeide hij, "het stuk der gewapende magt met eene vrijmoedigheid behandelen, die met de zuiverheid mijner bedoelingen strookt.... Wij hebben, voor weinige jaren, den standaard des opstands verheven, tegen een Geweldenaar, die, op het oogenblik zelfs onzer plegtige afzwering, nog meester van alle onze vestingen was. De hulp kwam eerst later: eerst door ons zelve bevrijd, voegden wij onze wapenen hij die der Bondgenooten. De overweldiger, uit zijne ballingschap teruggekeerd, tast ons op nieuw aan, en veertig duizend Noord-Nederlanders trekken op, om België te verdedigen.... In andere hoofdstukken rekent men bij tonnen gouds, hier bij millioenen.... *Hier* kan men dus groote stappen doen om het doel te naderen, en dit moet men vooral in het oog houden.... Het is, zelfs uit een huishoudelijk oogpunt beschouwd, der moeite waardig, de beweegredenen tot afkeer van de krijgsdienst na te vorschen bij eene Natie, die weleer zoo vele en zoo goede soldaten aan hare onderscheidene Regeringen, en zelfs in eenige provinciën aan vreemde Regeringen heeft opgeleverd. Zijn de exercitiën ook te veelvuldig en te langdurig, de straffen strijdig met den geest des Volks en der Eeuw, het bestuur hatelijk door den last, betrekkelijk voedsel en

kleeding? Zedelijke oorzaken werken inderdaad niet met de minste kracht, en zoo wij dezen afkeer in genegenheid voor de dienst konden veranderen, zou de geestdrift denzelven bij het Volk doen beminnen. Tweemaal in mijn leven heb ik de geestdrift des Volks over de best gedisciplineerde troepen zien zegevieren; eenmaal in den beginne der Fransche omwenteling, toen de Coalitiën bezweken, en andermaal op het einde der omwenteling, toen de verdrukte Natiën opstonden. De zedelijke kracht van tegenstand overwint de kracht, die men voor geld moet koopen: en het is eene der grootste bezuinigingen, wanneer men de laatste door de eerste kan vervangen."

De aandrang op eene aanmerkelijke besparing van oorlogskosten vond echter, vrij natuurlijk, gesloten ooren bij een Vorst over een nieuw Koningrijk, door de diplomatie opgerigt om het evenwigt van Europa ook door zijn militaire magt te helpen handhaven. Maar wel vreemd is dikwijls de loop der gebeurtenissen: de op onze finantiën zoo drukkende oorlogskosten hebben slechts gestrekt om in later tijden de twee deelen van het Rijk tegenover elkander gewapend te doen zijn. Voordat de politiek des vredes de politiek des oorlogs vervangt, zal de aandrang op bezuiniging van het leger meestal vruchteloos blijven.

Ook op andere bezuinigingen werd door VAN HOGENDORP aangedrongen. Een regeringsstelsel als van WILLEM I, dat vele openbare werken wil tot stand brengen, dat premiën aan de nijverheid wil verleenen en bijzondere personen voor diensten aan den Staat wil beloonen, is duur. Daarbij begon reeds toen het kostbaar beginsel der centralisatie, op Franschen bodem ontkiemd, zich meer en meer te ontwikkelen. Bij onpartijdig oordeel zijn het echter deze laatste kosten niet, die de finantiële moeijelijkheden hebben doen ontstaan; de staatsinrigting zelve was onder WILLEM I niet bovenmatig kostbaar; het getal ambtenaren was toen geringer dan tegenwoordig; bij eenige cumulatiën van pos-

ten, waren de tractementen in het algemeen niet hoog, — maar al was ook de inrigting van het staatsbestuur niet weelderig, toch waren de uitgaven, inzonderheid voor oorlog en finantiën, te hoog voor onze inkomsten.

Deze onevenredigheid tusschen uitgaven en inkomsten was niet het eenige gebrek, dat VAN HOGENDORP in ons finantiëel bestuur bestreed. Hij was de gezonde leer toegedaan, dat in de finantiën openbaarheid en eenvoudigheid de voornaamste waarborgen zijn voor een goed finantiëel beheer. De staatsrekeningen werden in den beginne opgemaakt als eenvoudige kasrekeningen, niet onderscheiden over de dienstjaren; VAN HOGENDORP keurde dit af en wees aan, hoe daardoor de juistheid der tekorten op de onderscheidene dienstjaren moeijelijk te ontdekken was. De vrees voor de oppositie in de Tweede Kamer bragt de regering er telkens toe de zaken beter voor te stellen dan zij wezentlijk waren, en zooveel mogelijk de inzage te beperken. De beide instellingen, het Syndikaat en de Amortisatie-kas, hadden een afgescheiden beheer van de algemeene schatkist. en de inrigting van de tienjarige en eenjarige begrooting strekte zeer om ook voor de toekomst nog meer aan de kennisneming van de Staten-generaal te onttrekken.

Over de tienjarige begrooting zeide VAN HOGENDORP het volgende: "Ik meen genoeg gezegd te hebben om UEd. Mog. te overtuigen van de dringende noodzakelijkheid, om een Budget te verwerpen, dat zoo is verdeeld, als zijnde dit het eenige middel, om een ander te erlangen, dat verdeeld zal zijn naar de grondbeginselen die ik heb aangewezen, en in overeenstemming met de behoeften van den Staat en met den zin der Grondwet.

"Thans wil ik deze verdeeling nog eens gaan beschouwen uit een verhevener standpunt, niet alleen met betrekking tot onze geldmiddelen en 's lands welvaren, maar in hare naauwe verbindtenis met de bewaring onzer oude vrijheid, en met de handhaving van de Grondwet.

"De voorgedragene verdeeling van het budget strekt regtstreeks om de werkzaamheid van de Staten-generaal gedurende negen jaren van de tien nutteloos te maken. Slechts voor het uiterlijke vergaderd zijnde, zal dan het groote voorwerp hunner werkzaamheid zijn verdwenen. Zij zullen niets uitrigten en weldra in minachting zijn. En echter is hunne bestemming, den band vast te knoopen, die Vorst en Volk moet verbinden. Klimmen wij op tot de verst afgelegene tijden, tot de bakermat onzer beschaving, wij vinden er steeds den Vorst, die handelt in gemeen overleg met de aanzienlijken des Volks. In de luisterrijke geschiedenissen der Franken hadden de twee eerste stammen hunne Maart- en Meivelden. Wij zijn een der schoonste overblijfselen van dat magtige Rijk, en altijd hebben onze Graven, Hertogen en Bisschoppen den Staat beheerd met gemeen overleg der Edelen en der goede Steden. Dit was onze oude Staatsregeling; dit was het schild voor die geroemde privilegiën, waarvoor onze vaderen hun bloed hebben gestort. FILIPS II verloor, omdat hij ze geschonden had, zeven Gewesten, en herkreeg het bezit der overige niet vóór het herstel hunner staatsregeling.

"De Nederlander bemint zijnen Vorst, en wil een Vorst. In de Republiek der Vereenigde Gewesten is het Volk altijd tot het Stadhouderschap, dat beeld der oude Souvereiniteit, terug gekomen. Maar dezelfde Nederlander begeert tevens zijne Volksvertegenwoordiging; hij begeert het veelvuldig bijeenkomen van zijne vertegenwoordigers; hij begeert wetten, gemaakt met overleg van de beide deelen der Wetgevende magt. In dien geest is onze Grondwet zamengesteld; zij heeft niets nieuw ingevoerd; zij heiligt de beproefde beginselen onzer oude staatsregelingen. Er is slechts eene betere methode in en meerdere wijzigingen, het leenstelsel is geheel verdwenen. In één woord, de grondwet is voor onze eeuw hetgeen de Charters waren voor de middeleeuwen. Ik heb reeds den duidelijken en eenvoudigen zin verklaard

van hare voorschriften over de verdeeling des Budgets; wachten wij ons, om door valsche verklaringen dien zin te verdraaijen. Wij zouden de grondvesten van den Staat omverre halen; wij zouden alle aangenomen begrippen beleedigen; wij zouden een staatkundige ommekeer te weeg brengen, die zonder voorbeeld is in onze jaarboeken; wij zouden het eerwaardige Huis van Oranje bloot stellen aan het verlies van de liefde des Volks. Dat Huis is opgevolgd aan die van Oostenrijk en van Bourgondiën. Door een minzaam en volkslievend gedrag, hebben deszelfs Vorsten steeds den eerbied en de liefde des Volks als bij erfenis van elkander ontvangen. In ons midden schittert en breidt zich een luisterrijke stam van dien ouden stam uit, en belooft ons de duurzaamheid van een zoo zachtaardig Bestuur. Maar geeft aan diezelfde Vorsten al de magt, sluit de vertegenwoordigers des Volks buiten; welhaast zult gij de gevolgen en uitkomsten zien, die eene onbepaalde magt altijd onder de menschen te weeg brengt: zij maakt den Vorst slecht, den onderdaan laaghartig.

"Ik besluit, dat noch het belang des Vaderlands, noch het belang van den Koning, dat noch de geest, noch de letter der Grondwet u toelaten om een oogenblik te aarzelen omtrent de voorgestelde verdeeling van het Budget, en dat wij het verwerpen moeten uit getrouwheid aan eed en pligt."

De regering had, ten einde jaarlijksche discussiën te vermijden, op de tienjarige begrooting zoovele uitgaven mogelijk gebragt, terwijl, om de landsbegrooting in cijfer te verminderen, de provinciën met het onderhoud van onderscheidene groote werken waren belast, en wel op eene vrij willekeurige wijze. Nadat de voordragt van wet wegens het onderhoud en bekostigen van waterstaatswerken, den 21en Mei 1819 was verworpen, werden bij besluit van den volgenden dag, en, overeenkomstig daarmede, later bij besluit van 11 December, onderscheidene werken ten laste der provinciën gebragt.

De eerste ontwerpen der tienjarige begrooting werden in

eene zeer merkwaardige zitting, den 24en December 1819, verworpen met overgroote meerderheid van stemmen, zoowel van Zuidelijke als Noordelijke leden, terwijl de latere ontwerpen in Maart 1820 niet werden aangenomen, dan nadat door de regering vele posten van de tienjarige begrooting op de jaarlijksche waren overgebragt en beloften waren gedaan van meerdere zuinigheid.

Wezen de discussiën over de begrootingswetten voor 1818—1820 de finantiële moeijelijkheden aan, waarin men zich bevond, niet minder toonden de discussiën over de belastingwetten, hoe moeijelijk het was, zonder te grooten druk, inkomsten voor de schatkist te erlangen. Het belastingstelsel van 1816 was reeds drukkend voor den handel geweest, en toen nu in 1819 de regering, bij den gebleken afkeer van de Belgen van een belastingstelsel, berekend naar de verteringen (personeel en accijnsen), een belastingstelsel voorstelde, dat den druk inzonderheid op de groote handelsartikelen bij den invoer legde, veroorzaakte dit plan een algemeene ontevredenheid in de handelssteden.

Het was in deze omstandigheden dat KEMPER den 15en Februarij 1819 eenen brief aan den Koning schreef, waaruit wij hier eenige zinsneden mededeelen, omdat hij met vele brochures van dien tijd de publieke opinie doet kennen. KEMPER hield zich met de petitiën, overtuigd, dat het voorgedragene stelsel een bijna onoverkomelijk nadeel aan den handel moest toebrengen, zonder van een evenredig voordeel voor de schatkist vergezeld te gaan, en schreef na deze inleiding in zijn brief het volgende:

"Het is alleen de werking van de voorgeslagene middelen op de publieke opinie, welke ik Uwe Majesteit wil en moet openleggen, en verheven boven allen invloed van buiten, doe ik dit met openhartigheid, omdat ik bij het nasporen van mijn hart, mij geen enkelen wensch op dit punt bewust ben, dan alleen dien, om Uwe Majesteit nuttig te zijn.

"De kreet om de koffij en suiker bij de source te belasten, dagteekent zich van de vereeniging tusschen de Zuidelijke en Noordelijke Provinciën; maar het is juist de standvastigheid Uwer Majesteit in het niet gehoor geven aan dezen kreet, zoomin als aan dien omtrent den graanhandel, welke het meest heeft medegewerkt, om eene berusting in de andere voor den handel drukkende belastingen na 1815 ingevoerd, te doen geboren worden, en het verloopen zelfs van eenige takken van handel ten gevolge der hooge regten, welke de Belgische fabrieken moesten begunstigen, zoude langzamerhand door den bloei van andere takken van handel vergeten zijn geworden.

"Het voorgestelde belastingstelsel heeft weder alle wonden opengescheurd. De vereeniging met België wordt opentlijk gevloekt, en op grond van twee eeuwen ondervinding, zoowel als op het gezag der SLINGELANDEN, FAGELS en VAN DER SPIEGELS, welker spreuk, dat vrijheid de ziel van den handel is, maar al te wel door de schriften van den Graaf VAN HOGENDORP in het geheugen is teruggeroepen, ziet men in Rotterdam en Dordt, zoowel als te Amsterdam, in de nieuwe wetten, niets dan een triomf der Zuidelijke jalouzij op de Noordelijken.

"Ik behoef Uwe Majesteit zeker de menschen en hunne zwakheden niet te doen kennen. Toen in 1813 de omwenteling bijna in ieder burger een steun vond, was de grond daarvan zeker voor een groot gedeelte in Vaderlandsliefde gelegen, maar ook het belang was daarbij niet geheel buiten werking.

"Alle handel had onder de Fransche overheersching gekwijnd; men vleide zich bij de afschudding van dat juk met deszelfs volkomene herleving op den ouden voet, en ook dit was het, dat bij de groote menigte die onuitsprekelijke geestdrift deed geboren worden, waarvan Uwe Majesteit getuige is geweest.

"Reeds toen schrikte ik voor het oogenblik van ontwa-

king uit dezen droom van bedwelming. Overtuigd dat de veranderde omstandigheden van Europa evenzeer de herleving van den handel op den ouden voet in den weg stond, als ik later overtuigd was, dat ook de meest prohibitive wetten nimmer voor de Belgische provinciën zijn konden, wat eene populatie van 30 millioen vroeger voor dezelve geweest was, zag ik de verliezen op de eerste, altijd overspannen, ondernemingen vooruit en de resultaten na 1814 hebben mij niet gelogenstraft.

"Ondertusschen maakten meer dan eene voor den handel gunstige bepaling van dat jaar de indrukken dezer nadeelen niet alleen staatkundig onverschillig, maar de nijverheid had zich inderdaad reeds weder nieuwe wegen gebaand, toen het nieuwe stelsel van convooijen en licenten, en van indirecte belastingen, in de handeldrijvende provinciën den eersten schok aan de publieke opinie toebragt.

"Ik wil alles, wat voor en tegen dit systema bij te brengen is, hier niet onderzoeken. Overtuigd dat het, in de moeijelijke omstandigheden, waarin Uwe Majesteit zich tusschen de verschillende belangen geplaatst vindt, niet alleen de inwendige waarde van een systema, maar vooral ook de mogelijkheid, om hetzelve tot stand te zien komen, is, welke door Uwe Majesteit moet in acht genomen worden, moet ik zelfs erkennen, dat er geene mogelijkheid bestaat, om het in Holland meest geliefde stelsel door de Staten-generaal goedgekeurd te zien.

"Maar in allen gevalle is het niet te ontkennen, dat de resultaten van dit systema alle ten voordeele van de Belgische provinciën, ten nadeele van het Noorden waren. De vreemde linnenhandel, weleer eene zoo rijke bron, is vernietigd. De Zweedsche ijzerhandel is geknakt. De fabrieken zijn aan de steenkolenmijnen cijnsbaar gemaakt, en de veenderijen aan het belang der kooldelvingen grootendeels opgeofferd.

"Doch er waren opofferingen noodig, om de vereeniging

voor de bewoners van de Belgische provinciën niet al te hatelijk te maken. Onmerkbaar betaalde belastingen moesten verkieslijker zijn dan directe heffingen in Provinciën, welke te voren slechts weinig betaald hadden, en ik dank er den hemel voor, dat ook in Holland deze bedenkingen genoeg erkend werden, om een misnoegen te doen zwijgen, hetwelk reeds deze eerste stap bij velen ten gevolge had.

"Het voorname echter, dat hierbij te stade kwam, was dit, dat alle die bezwaren slechts op bepaalde takken drukten, en het publiek slechts ten halve deelde in klagten, welke niet hare belangen betroffen.

"Dit is het geval niet met de thans voorgeslagene Wetten. De voorwerpen, welke zij bezwaren, maken de hoofdtakken van den grooten handel uit, en de kreet, waartoe zij aanleiding geven, wordt herhaald door alles, wat in eenige betrekking met den handel staat, met eene bitterheid, welke mij geen twijfel overlaat, aan de bedroevende waarheid, dat het aannemen dezer wetten de goede gezindheid in de handeldrijvende steden zal doen verdwijnen; en toch is de bezitting van België altijd precair, terwijl in den goeden geest der bewoners van het Noorden de hartader van de Dynastie van Oranje en de hoeksteen van ons Staatsgebouw gelegen zijn. In dezen stand van zaken mag ik niet onverschillig zijn, noch het er voor houden, dat ik genoeg doe, met eenvoudig mijn advies in de vergadering uit te brengen, en het vooruitzigt zelve, dat misschien deze wetten door de afkeuring der Staten-generaal verworpen zullen worden, is voor mij, die geene populariteit begeere dan ten nutte van Koning en Vaderland, een nieuwe grond tot den wensch, om dezelve, al ware het dan ook maar om der publieke opinie wille, liever door Uwe Majesteit teruggenomen te zien."

Deze wensch werd niet verhoord. De directeur-generaal APPELIUS, in overleg met den minister van finantiën SIX en den minister voor de nijverheid FALCK, stelde het stelsel van belastingen van 1819 voor.

De moeijelijke toestand, waarin de Koning zich geplaatst vond, werd door KEMPER ten volle erkend; hij verklaarde zich dan ook bereid tot eenige inschikkelijkheid; in dien geest stemde hij voor eene voorloopige belasting op de potasch; hij wilde den strijd niet bemoeijelijken, door een voorloopigen maatregel te bestrijden, die de regering noodig oordeelde.

Den 14en April 1819 hadden de beraadslagingen over de generale wet plaats. Bijna al de Noordelijken verklaarden zich tegen, bijna al de Zuidelijken voor het voorgedragene stelsel. Op de bestrijding van het stelsel, door VAN HOGENDORP, KEMPER en VAN ALPHEN, volgde eene verdediging door FALCK als minister van nijverheid en koloniën, en door APPELIUS, den vader van het plan, zoo men van een ministeriëel vaderschap kan spreken onder WILLEM I, die blijkbaar van oordeel was geweest, dat men bij de vinnige oppositie, die in België werd gevoerd, de Belgen moest zoeken te winnen. Op den eersten dag van de beraadslagingen had de bestrijding door VAN HOGENDORP en KEMPER zulk eenen indruk gegeven, dat men uit Brussel naar Amsterdam schreef, dat de voorgedragene wetten waarschijnlijk verworpen zouden worden. De ministeriële betrekking van FALCK belette niet, dat hij onpartijdig de welsprekende bestrijding van zijn vriend KEMPER in ongekunstelde uitdrukkingen van eenen vertrouwelijken brief prees. In eene bijeenkomst der Belgische leden, den volgenden dag, werd besloten zich naauw aaneengesloten te houden. Het gevolg was dat de wetten met kleine meerderheid werden aangenomen. Een algemeen ongenoegen openbaarde zich in de Hollandsche handelssteden. Uit Amsterdam was tegen de belastingen op de koffij enz., een petitie van 900 burgers ingekomen. Zelfs feitelijke beleedigingen werden te Rotterdam gepleegd tegen den directeur-generaal APPELIUS. De Koning toonde zich zeer verstoord. De regering wendde pogingen aan bij den gouverneur van Zuid-Holland, de voor vrijen handel gezinde Hol-

landsche afgevaardigden VAN HOGENDORP, 's JACOB en CANNEMAN niet te doen herkiezen. Het gelukte ten opzigte van de beide laatstgenoemden, niet ten opzigte van VAN HOGENDORP, aan wien echter door den Koning de titel en rang van minister van Staat, dien hij na 1816 had blijven voeren, ontnomen werd, een besluit dat velen betreurden als een weinig koninklijke daad.

Het volgende jaar reeds openbaarde zich hetgeen de bestrijders van het belastingstelsel voorzegd hadden: — de inkomsten vermeerderden weinig en de wetten werkten slechts nadeelig voor den handel. Aan de belofte bij de discussiën over de tienjarige begrooting gegeven, om het belastingstelsel te herzien, werd aanvankelijk uitvoering gegeven door de benoeming eener commissie, bestaande uit Noord- en Zuid-Nederlanders, met den oud-minister ROËLL als president aan het hoofd, die, door den Koning daartoe gemagtigd, GOGEL raadpleegde, die na den val der Fransche heerschappij op het land zich had teruggetrokken. GOGEL was dadelijk bereid tot medewerking. De commissie bragt de onderscheidene beschouwingen van hare leden aan den Koning over, zonder dat men tot eenstemmigheid was gekomen. Den 1en Mei 1821 werd een stelsel van belastingen aan de Staten-generaal aangeboden. In een uitvoerige memorie van toelichting werd aangewezen, dat de vroeger voorgestelde belastingen niet genoegzaam opbragten; dat men nu wel genoodzaakt was tot eene personele belasting en accijnsen op de eerste levensmiddelen te komen. De beraadslagingen begonnen den 28en Junij. De Belgische afgevaardigden waren bijna eenstemmig in de afkeuring van het stelsel. Reeds zes weken voor den aanvang der beraadslagingen kon men, volgens VAN HOGENDORP, bij verscheidene der Zuidelijke afgevaardigden eenen vasten wil ontdekken om zich niet te laten overtuigen van het onvoldoende van het vroegere stelsel.

De beraadslagingen, die dit jaar te Brussel werden ge-

houden, kenmerkten zich door groote hevigheid. Het was ongrondwettig een algemeen stelsel in discussie te brengen, voordat men over de bijzondere wetten kon oordeelen. Het stelsel dat den invoerhandel begunstigde, was nadeelig voor de binnenlandsche industrie. Beschermende regten waren noodig. Het belang van eenige handelaars mogt niet overwegend zijn. Holland moest ophouden een kantoor te wezen en een Staat worden. Men hoorde de uitdrukking van broedermoord. DOTRENGE noemde de belasting op het gemaal: een belasting ALVA waardig. Tot tweemalen toe werden de beraadslagingen door het geweld op de tribunes afgebroken. Toen de Heer MOREAU DE BIOUL, de eenige Belg die voor de wet sprak, het woord voerde, werd er op de tribunes gefloten. Het ontbrak niet aan scherpe uitdrukkingen tegen de regering, dat zij op ongeoorloofde wijze op de stemming invloed zocht uit te oefenen. — dat zij de Noordelijken als het ware dwong voor de wet te stemmen, zoodat een enkel Noordelijk lid zeer ongesteld zich in de vergadering had laten dragen, terwijl twee Zuidelijken, wegens voorgewende ongesteldheid, afwezig waren gebleven; dat het kamerlid ROSIER als procureur-generaal door den minister van justitie met eene commissie was belast, op het oogenblik dat de discussiën zouden beginnen, hetgeen den afgevaardigde PIRSON een zeer heftige beschuldiging tegen de regering deed uitbrengen. De minister van finantiën, ELOUT, was ongesteld, de minister van ontvangsten, APPELIUS, had eene moeijelijke taak, doordat hij in 1819 het vroegere stelsel verdedigd had; in deze omstandigheden zou, volgens VAN HOGENDORP, de verdediging van de ontwerpen door de ministers krachteloos geweest zijn, zoo KEMPER niet het woord gevoerd had, alsof hij het ministerie vertegenwoordigde. Hij drong er met kracht op aan, dat de jaarlijksche tekorten moesten ophouden en dat zulks niet kon zonder de aanneming der voorgestelde belastingen.

Het algemeene stelsel werd aangenomen met 55 tegen

51 stemmen; 3 Belgen hadden voor, één Noordelijk lid tegen gestemd. De partijdigheid ging zoo ver, dat toen VAN HOGENDORP zijn advies ter plaatsing inzond in het Belgisch dagblad *l'Oracle*, waarin de adviezen der Belgische leden waren opgenomen, hij zijn advies terug kreeg, omdat men vreesde een tal van abonnés te zullen verliezen, wanneer aan zijn verzoek werd voldaan. Voorwaar eene opmerkelijke bijdrage voor de geschiedenis der politieke drukpers.

Ook in de Eerste Kamer waren de beraadslagingen zeer levendig, en toen enkele leden hunne adviezen uitgaven, deden dit meerderen. Onder de weinige Belgische leden die de regering hier verdedigden, behoorde de oud-minister DE THIENNES DE LOMBISE. De regering moest, betoogde hij, aan hare verpligtingen voldoen, zoowel ten opzigte van Europa, tot welks evenwigt het nieuwe rijk was opgerigt, als tot eigen welzijn, en waar de uitgaven noodzakelijk waren, moest men de middelen wel zoeken. De wet werd in de Eerste Kamer aangenomen met 21 tegen 17 stemmen. De Koning toonde zich ook thans zeer verstoord over de ondervonden oppositie: acht kamerheeren ontvingen berigt niet aan het hof te verschijnen. Dit persoonlijk ongenoegen werkte geheel verkeerd. Bij de verkiezingen in Julij werd in plaats van MOREAU DE BIOUL, den vriend van FALCK, het eenige Belgische lid dat voor het algemeene stelsel had gesproken, in Namen de baron DE STASSART gekozen, en in plaats van een overleden lid in Zuid-Brabant, DE CELLES. Deze keuzen der gehate Fransche prefecten bragten eenen diepen indruk in het Noorden te weeg.

In Augustus 1822 waren de discussiën over de bijzondere wetten, inzonderheid die op het personeel, het gemaal en het geslagt op nieuw zeer hartstogtelijk. Het was zeker voor de Noord-Nederlanders een ergerlijke tooneelvertooning, dat de onbarmhartige en gevoellooze DE CELLES zich thans als volksvriend voordeed. Nadat hij eenmaal tegen de belastingen op het gemaal gesproken had, bragt een der

Belgische dagbladen het einde van zijn advies aldus ter kennisse van het publiek: "Ecoutez ma prière au nom de l'humanité (La voix de l'orateur s'altère sensiblement.) Je dois la manifestation de la vérité toute entière à mon serment, à Dieu qui a reçu mon serment, à mon Roi et à mes concitoyens. Plaise à Dieu que je sois entendu de vous.... J'étouffe, je ne puis poursuivre (Ici, l'orateur ému ne peut continuer et se rassied)."

De bezwaren der Belgische leden tegen de voorgestelde belastingen op het personeel en de accijnsen op de eerste levensmiddelen waren, op zich zelve beschouwd, gegrond. Deze belastingen drukten direct op het volk en moesten noodwendig des te meer ontevredenheid opwekken, naarmate men aan die soort van belastingen ongewoon was. Wilde men echter de jaarlijksche tekorten doen ophouden, dan moest men wel groote en algemeene belastingen invoeren, — en zelfs die belastingen dekten de tekorten nog niet.

Ook moet men wel in het oog houden, dat de belasting op de koffij zeer weinig had opgebragt in vergelijking van den druk, dien zij op den handel deed rusten, — dat de belasting op het personeel zich regelde naar de vertering, waarbij de lagere volksklasse in evenredigheid gespaard was, — de arbeiderswoningen waren bijna alle vrij gesteld — en dat bij het gemaal de rogge slechts voor een klein gedeelte belast was.

Te midden der belangrijke discussiën over de finantiële wetten, hielden onderscheidene andere onderwerpen in de jaren 1817—1821 de aandacht bezig.

In de zitting van 1817—1818 stelde de regering eene jagtwet voor, waarin het regt van de jagt als regaal werd beschouwd; KEMPER keurde niet alleen die voordragt af, maar deed het volgend jaar ook eene poging om het regt van jagen als een gevolg van het eigendomsregt te doen erkennen, en toen deze poging hem slechts gedeeltelijk gelukte, herhaalde hij zijne pogingen in het ontwerp van burgerlijk

wetboek, zonder zich te laten weerhouden door de afkeuring des Konings.

Opmerkelijk zijn in deze zitting van 1817—1818, uit een staatsregtelijk oogpunt, de beraadslagingen over de wet van 6 Maart 1818, omtrent de straffen tegen overtreders van algemeene verordeningen enz. Zoowel de discussiën in de Staten-generaal, als hetgeen VAN HOGENDORP omtrent die wet in zijne *Bijdragen* heeft aangeteekend, bewijzen duidelijk, dat aan die wet later eene veel grootere uitbreiding is gegeven, dan men bij de deliberatiën bedoelde. De regering verklaarde uitdrukkelijk, dat geene uitbreiding der koninklijke magt bedoeld werd en dat men alleen sanctie wilde verleenen aan hetgeen de Koning bevoegd was vast te stellen; gelijk KEMPER ook naderhand verklaarde, dat hij onder algemeene verordeningen, in art. 1 der wet bedoeld, alleen begrepen had de besluiten ter uitvoering van, en in overeenstemming met de wetten genomen. Zeer eigenaardig wordt het onderscheiden standpunt van politieke beschouwing van VAN HOGENDORP en KEMPER aangewezen uit het feit, dat VAN HOGENDORP tegen de wet van 6 Maart sprak en dat KEMPER toen zweeg, — en dat daarentegen VAN HOGENDORP de krachtige bestrijding van het heerlijk regt der jagt door KEMPER niet goedkeurde. VAN HOGENDORP was meer beducht voor de uitbreiding der Koninklijke magt, — KEMPER meer voor het behoud der feodale regten.

De voordragt van wet in 1818, houdende afschaffing van de buitengewone regtsmagt, ingevoerd in de buitengewone omstandigheden van 1815, vond bijna geen tegenstand dan bij REYPHINS, DOTRENGE en VAN CROMBRUGGHE, die teregt aanwezen, hoe door de afschaffing enkel der regtsmagt de strafbedreigingen in de verordeningen van 1815 werden gehandhaafd, waarbij VAN CROMBRUGGHE met treffende waarheid de noodzakelijkheid van eene verzoenende staatkunde aanprees en aantoonde, hoe weinig strenge bepalingen afdeden en hoe alles van den geest der bevolking afhing: "Bij den slag van Wa-

terloo hadden Belgen en Hollanders vereenigd met moed tegen de herleving der Fransche overheersching gestreden, de geheele burgerij van Brussel had met liefde de gekwetsten verzorgd, en de bepalingen van het besluit van 20 April 1815 waren zonder toepassing gebleven, totdat men er een onwaardig gebruik van had gemaakt in de vervolging van den abt DE FOERE." De minister van justitie, VAN MAANEN, antwoordde, zeer in den geest van een minister van WILLEM I, dat de aanmerkingen over dat proces ongepast waren, omdat door den Koning, bij de wetsvoordragt aan de Staten-generaal uitsluitend de vraag was onderworpen of de buitengewone regtsmagt zou blijven bestaan, en verder niet.

De regering meende met hooghartigheid aan de leden der Staten-generaal het zwijgen te moeten opleggen; bij sommigen gelukte dit; maar zij zag geheel voorbij, dat door een breede vrijzinnige toepassing der grondwet en door ware liberaliteit een veel grooter zedelijke kracht zou gewonnen zijn.

In de eerste drie maanden van de zitting van 1818—1819 hadden plaats de discussiën over eene verandering in de militiewet. De grondwet had bepaald, dat de Koning voor eene toereikende land- en zeemagt zou zorg dragen en verder vastgesteld, dat er eene nationale militie zou zijn. Men kon daaruit opmaken, dat het staande leger van de militie zou zijn afgezonderd. In dien zin had men ook de grondwet in de eerste jaren toegepast. Bij de moeijelijkheid om de bataillons infanterie voltallig te houden en goede kaders te hebben voor de militie, en bij de noodzakelijkheid om het leger niet te kostbaar te maken, stelde de regering voor, de infanterie bij de nationale militie in te lijven. Door velen werd dit ongrondwettig geacht, inzonderheid door VAN HOGENDORP en anderen. KEMPER verdedigde de voordragt, op grond dat de bedoeling niet was geweest een afzonderlijke krijgsmagt daar te stellen, maar om aan den Koning de zorg voor het leger op te dragen.

Reeds bij deze discussiën waren de uitdrukkingen van sommige Belgische leden zeer scherp geweest en stelde men de ministers verantwoordelijk voor de voordragten, die men aanwees als ministerieël budget, ministeriële voorstellen, ofschoon de grondwet, bij gemis van ministeriële verantwoordelijkheid, zulke uitdrukkingen niet gedoogde. Zonder grondwetsherziening zocht men eene staatkundige ministeriële verantwoordelijkheid in te voeren. KEMPER, overtuigd dat de grondwet, gelijk zij bestond, moest worden gehandhaafd, oordeelde dit verkeerd; maar hij verklaarde tevens, dat de onderscheiding van voorstel des Konings en ministerieël voorstel niet noodig was, daar ieder naar geweten en overtuiging alles kon zeggen, wat hij voor waar hield. Hij was daarbij van gevoelen, dat, waar de regering van eene onregtvaardige partijdigheid tusschen de verschillende deelen van het Koningrijk beschuldigd werd, de verdediging van het gouvernement op dit punt niet aan de ministers moest worden overgelaten. Met vuur toonde hij aan, dat, nadat eenmaal België en Holland aan elkander verbonden waren, de onderscheiding tusschen Roomsch en onroomsch, tusschen het Noorden en het Zuiden tot niets kon leiden dan om verdeeldheid te zaaijen.

Bij de discussiën over de tienjarige begrooting, in de zitting van 1891—1820, had de regering de belofte gedaan van eene spoedige indiening van eene wet op de rekenkamer en de regterlijke organisatie. Deze voordragten volgden dan ook spoedig na de aanneming der tienjarige begrooting.

Met de wet op de regterlijke organisatie werd tevens ingediend een eerste gedeelte van het burgerlijk wetboek. De regering en de commissie van wetgeving waren van oordeel, dat het wetboek en de regterlijke organisatie gelijktijdig moesten worden ingediend; om echter aan den wensch in de Kamer te voldoen, werd het voorstel van de regterlijke organisatie aan de Kamer onderworpen, maar met eene groote meerderheid afgestemd, terwijl ook de verdediging weinig

ernstig gemeend was. Daarna werd het voorstel nopens de rekenkamer aangenomen, echter niet dan nadat daarop zeer vele aanmerkingen gemaakt waren en niet dan met 55 tegen 34 stemmen, terwijl de wet op de schutterij, die reeds in de Noordelijke provinciën bestond, maar in België niet werd gewild, door de regering werd teruggenomen om later voorgedragen te worden.

Te midden van al die discussiën waren de regten van de Kroon en die der Staten-generaal meermalen in botsing gekomen. Zonder acht te geven, dat in een constitutionele monarchie het zedelijke overwigt van de Kroon het sterkst is, wanneer de Koninklijke magt zich verheft tot een brandpunt, waarin aller belangen zich vereenigen, werd de handhaving van de regten der Kroon te dikwijls gezocht in kleingeestige maatregelen. Bij het nemen van ontslag door een lid der Tweede Kamer deed zich de vraag voor, hoe dat ontslag moest verleend worden; de regering bepaalde bij een Besluit, dat de leden aan den Koning, die den eed van de leden der Staten-generaal afnam, het ontslag moesten verzoeken, daar de Koning alleen de bevoegde magt was, hen van den opgelegden eed te ontslaan. Ook in andere opzigten openbaarden vele handelingen der regering de strekking om de Koninklijke magt te handhaven op eene wijze, die van weinig liberaliteit getuigde. De minister van justitie sprak bij de discussiën over de regterlijke organisatie het gevoelen uit, dat de Koning alle regeermagt had, voor zoo ver hij daarin door de grondwet niet beperkt was. Van wege den Koning werd den hoofden der departementen van algemeen bestuur bij besluit van 8 Junij 1820 aangeschreven, om bij de officieuse onderhandelingen met de Staten-generaal zich te onthouden van het aannemen van alle mededeelingen, die het gevolg zouden zijn van besluiten der Kamers; zoo streng mogelijk trachtte de Koning vast te houden aan de artikelen der grondwet, die de onderlinge betrekkingen tusschen de onderscheidene gedeelten van de

wetgevende magt voorschreven, waar het zijne regten gold; ofschoon weder de grondwet zeer eenzijdig werd uitgelegd, waar het de regten der Staten-generaal betrof. Wat niet uitdrukkelijk bij de grondwet aan de wetgevende magt was opgedragen, werd geacht door den Koning geregeld te kunnen worden bij besluit, gelijk dan ook bij besluit geregeld zijn onderscheidene onderwerpen van policiezorg, en eindelijk, bij het zoo bekende conflicten-besluit, de grenzen van de bevoegdheid der regterlijke magt, waar zij in botsing kwam met de administrative magt; dit alles overeenkomstig de theorie der getemperde monarchie, gelijk zij door WILLEM I werd begrepen.

Zoo hierdoor velerlei verwarring is ontstaan in de grenzen der wetgevende en reglementaire magt, tot verschooning van WILLEM I kan worden aangevoerd, dat hij omringd was door staatsdienaars, die onder het Fransche keizerrijk decreten als wetten hadden gehoorzaamd, en dat tegenwoordig nog, na onderscheidene liberale ministeriën, het onderscheid tusschen de onderwerpen van wetten en besluiten niet volkomen wordt in acht genomen.

Bij de herleving der revolutionaire woelingen in Europa omstreeks 1820 meende de regering alles te moeten vermijden, wat aanleiding kon geven, dat eene parlementaire regering de koninklijke verdrong en daartoe achtte zij zich verpligt de kracht der regering te doen gelden tegenover oproerig geschrijf en verzet.

Vandaar ook onderscheidene regtsvervolgingen. De oppositie tegen de Nederlandsche regering vond een zeer sterke uitdrukking in een boek getiteld: *De l'état actuel du Royaume des Pays-Bas*, 1819. De schrijver, VAN DER STRAETEN, werd vervolgd, en na gevangen genomen te zijn, veroordeeld tot eene geldboete. Na zijn vonnis werd hij in triumf naar huis geleid, terwijl de inschrijvingen te zijnen behoeve weldra meer beliepen dan de boete bedroeg. Kort daarop op nieuw vervolgd, verliet hij slechts de gevangenis om in

zijn eigen woning te sterven. Dat proces maakte grooten indruk, ook door hetgeen daarbij plaats vond. Zeven advocaten van het Hof te Brussel hadden eene consultatie opgesteld, waarin de niet-strafbaarheid van de feiten aan VAN DER STRAETEN ten laste gelegd werd beweerd, en hadden die consultatie in het licht gegeven. De regering meende, dat deze uitgave een nieuw misdrijf daarstelde. Bij ministeriële dispositie van 11 Maart 1820 werden zij eerst als advocaten geschorst, daarna vervolgd, maar vrijgesproken, ofschoon de schorsing niet dadelijk werd ingetrokken.

Een ander strafgeding deed de strengheid van het Nederlandsch gouvernement insgelijks kennen en werkte niet weinig mede om den minister van justitie impopulair te maken. HENNEQUIN, lid der Staten-generaal van 1817 tot 1820, had in 1821, als burgemeester te Maastricht, in den gemeenteraad de vraag in omvraag gebragt: hoe men handelen zou met een ontvangen besluit der regering om de schutterij te Maastricht in te voeren? De regering meende daartoe geregtigd te zijn, op grond, dat de schutterijen, volgens de wet van 27 Februarij 1815, in de Noordelijke provinciën was ingevoerd en Maastricht tot die provinciën behoorde. Negen leden van den gemeenteraad oordeelden, dat die wet niet van toepassing was voor de stad Maastricht, die nimmer geheel tot de generaliteitslanden had behoord. Met den burgemeester aangeklaagd en in hechtenis genomen, werden echter de leden van den Raad al spoedig buiten vervolging gesteld; het proces tegen den burgemeester werd voortgezet, als moedwillig geweigerd te hebben een bevel der hooge regering ten uitvoer te brengen. Voor het hof van assises te Luik gebragt, werd hij aldaar verdedigd door twee advocaten, die in hunne pleidooijen de leden der Staten-generaal hoog prezen, dat zij zoovele aanmerkingen tegen de voordragt van wet omtrent de schutterij hadden gemaakt, zoodat het ontwerp was ingetrokken, en overtui-

gend aanwezen, dat hier geen misdrijf was, terwijl HENNEQUIN tevens werd verdedigd door SURLET DE CHOKIER, zijn oud-medelid in de Staten-generaal, op eene wijze, die diepen indruk bij het publiek maakte. HENNEQUIN werd vrijgesproken; hij keerde in triumf naar Maastricht terug, na drie maanden in de gevangenis vertoefd te hebben.

Politieke vervolgingen brengen bijna altijd het tegenovergestelde teweeg van hetgeen regeringen daarvan verwachten. Onvervolgd gelaten, wordt een boek slechts door weinigen gelezen; bij de vervolging kiest het publiek partij. De vervolging van VAN DER STRAETEN riep in het leven de openbare consultatie van de zeven Brusselsche advocaten. Na hunne schorsing gaven Parijsche advocaten een nader advies. Het proces gaf publiciteit aan de oppositie; de inschrijvingen om voor de veroordeelden de boete te betalen vormden een vereeniging tegen de regering, die als een overwinning op de regering gevierd werd, toen de inschrijvingen de boete overtroffen.

De kronijkschrijver van 1815—1830 vraagt bij de vermelding van de hevige discussiën over het belastingstelsel in 1821 en 1822 in onze Staten-generaal: "Is het wel begeerlijk Koning te zijn over een volk, waar zoo veel tweespalt heerscht?" En toch zou die zelfde kronijkschrijver weinige jaren later een geheel ander oordeel vellen. Men moet in de geschiedenis niet uitsluitend acht geven op het ongunstige, hetgeen de dagbladen en de registers der regtbanken openbaren.

HOOFDSTUK XXI.

Aanvankelijk gunstige uitkomsten van de regering van WILLEM I. — De Nederlandsche taal. — Zorg voor onderwijs. — Kerkelijke aangelegenheden. — Bezwaren tegen den geest der eeuw, BILDERDIJK, DA COSTA. — Volksgeest. — Ministeriële veranderingen. — Beraadslagingen over het burgerlijk wetboek. — Dood van KEMPER. — De minister BLOUT. — Verwerping der domeinwet. — Afstand van domeinen aan den Koning. — De Maatschappij van volksvlijt te Brussel. — Amortisatie Syndicaat. — VAN HOGENDORP neemt zijn ontslag als lid der Staten-generaal. — Graanhandel. — Koloniale zaken. — Handelmaatschappij. — Welvaart en tevredenheid. — Lof, binnen- en buitenslands aan de regering van WILLEM I toegekend.

In weerwil der politieke stormen in de Staten-generaal en de veelvuldige drukpersvervolgingen, had de koesterende zon des vredes haren weldadigen invloed op de welvaart doen gevoelen; vruchtbare jaren deden na 1820 de prijzen der eerste levensbehoeften dalen, zoodat de druk van de nieuwe belastingen op het gemaal en het geslagt het meest gevoeld werd door de lastige formaliteiten, die accijnswetten medebrengen; de tijd van rust deed allen, die den degelijken vooruitgang lief hadden, belang stellen in de zorgen der regering voor onderwijs en wetenschap. Tegenwoordig wordt het algemeen erkend, dat aan vrij onderwijs en vrije industrie veel moet worden overgelaten, maar de staatshuishoudkundige beginselen thans bij het middelbaar onderwijs verkondigd, waren vijftig jaar geleden aan de meeste onzer staatslieden nog vreemd; de beginselen, die toen golden,

waren door practische ervaring op een beperkt terrein ingegeven. In het Noorden was men voor vrijheid van handel, op grond van de belangen des handels, zonder dat men daarom nog in het algemeen zuivere staatshuishoudkundige beginselen had; in het Zuiden des Lands was men doordrongen van het geloof, dat alleen bij het beschermende stelsel de fabrieken en de landbouw konden bestaan. WILLEM I werd zoowel door zijn karakter als door zijne staatkunde gedreven om zoo spoedig mogelijk aan industrie en handel beweging te geven; hij kon de langzame natuurlijke ontwikkeling der welvaart niet afwachten; hij joeg met ongeduld naar het doel, dat hij zich voorstelde.

Zoowel bij de bevordering van het gebruik van de Nederduitsche taal, als bij het lager schoolwezen, de universiteiten, de regeling der kerkelijke aangelegenheden, de invoering eener algemeene burgerlijke wetgeving, de bescherming van industrie en handel, het aanleggen van wegen en kanalen, de regeling van de finantiën, het koloniewezen enz., ontdekt men de sporen van hetzelfde streven, om niet voor moeijelijkheden terug te deinzen en zoo spoedig mogelijk de natie vruchten van vooruitgang te doen genieten. De inconsequentiën, die men aan het regeringsstelsel van WILLEM I verweten heeft, liggen in het stelsel zelf: gezag en vrijheid zijn in voortdurende botsing met elkander. Een doordrijven van het goede, dat men beoogt, gaat, uit den aard der zaak, gepaard met overdrijving, die weder tot concessiën dwingt. Voorzigtigheid vindt men alleen in die staatkunde, waarbij de regering de organische ontwikkeling des volks op den voet volgt, — niet bij een sterk gouvernementalisme. In de eerste jaren van de regering van WILLEM I werd de bemoeijing der regering eenigzins getemperd door den invloed van mannen als ROËLL en FALCK, welke laatste, inzonderheid ten opzigte van de taal en het onderwijs, het stelsel voorstond, dat men niet dwingen maar overtuigen moest.

Dat eenheid van taal wenschelijk is voor een rijk, is een politieke stelregel, door liberale en zeer conservative schrijvers gemeenschappelijk voorgestaan, maar die beiden ook dikwijls in dit punt homogeen waren, dat zij niet genoegzaam in het oog hielden, dat eenheid van taalgebruik niet het gevolg van dwang, maar van vrijheid wezen kan. De liberale JONAS DANIËL MEIJER ijverde in 1815 er sterk voor, dat in alle officiële stukken het Nederduitsch zou gebruikt worden, aanvankelijk met de Fransche vertaling, en de zeer conservative Hoogleeraar JACOBUS CORNELIS VAN ASSEN was hetzelfde gevoelen toegedaan. Deze laatste schreef daarbij het volgende: "„Zoolang de Koning zijn rijk geen „„doopnaam geeft zijn wij geen ware broeders onderling", „zeide ons een geestig man, terwijl hij ons de *Luiksche* „*courant* toonde van 1799, in het Nederlandsch geschreven „en uitgegeven te Luik, bij F. S. DE JOSSE, boekdrukker."

De Nederlandsche taal was de volkstaal in de meeste der Belgische gewesten, maar was aldaar sinds eeuwen niet meer de officiële taal der regtsspraak en der regering. In de middeleeuwen had het latijn de volkstaal uit de wetten en ordonnantiën verdrongen en onder de Bourgondische, Spaansche en Oostenrijksche regering was het Fransch de taal van het openbare leven geworden. Het was juist gezien, de Vlaamsche letterkunde tot een der aanknoopingspunten te nemen bij de vorming van een Nederlandsch Koningrijk. Bij den vooruitgang der beschaving had zich reeds onder de Fransche overheersching liefde tot de beoefening der Vlaamsche letterkunde geopenbaard. Rondom den Vlaamschen letterkundige WILLEMS schaarden zich ettelijke Belgische vrienden des Volks; FALCK en KEMPER ondersteunden zeer deze rigting, ook door de oprigting van een normaalschool voor onderwijzers te Lier, onder den bekwamen SCHREUDER, een Roomsch Katholiek onderwijzer uit de Noordelijke provinciën, die op uitnemende wijze getoond heeft zijne roeping in België te verstaan.

Bij het openbaar lager schoolwezen stond het onderwijs in maatschappelijke kundigheden op den voorgrond, terwijl de opleiding tot christelijke deugden, op scholen voor kinderen van onderscheidene gezindten, kennelijk de bedoeling had tot meerdere verdraagzaamheid op te wekken. Het onderwijs zelf was in dien zin volkomen vrij, dat geen bepaald leerstelsel door de regering aan de onderwijzers werd opgelegd, zoodat de onderwijzer zich ongehinderd kon bewegen op het terrein, door eene vrije wetenschap en grondige paedagogie aangewezen. De vrijheid van het bijzonder onderwijs was echter zeer beperkt, zoodat die rigtingen, die in het algemeen openbaar onderwijs geen voldoening vonden en voor zich bijzondere scholen vorderden, eene speciale toelating noodig hadden. Met bedachtzaamheid werden de verordeningen omtrent het lager onderwijs, die in de Noordelijke provinciën algemeen voldeden, in de Zuidelijke provinciën ingevoerd. Eerst werd vrij gelaten bij het oude hoogst gebrekkige te blijven, terwijl het betere werd aangeboden, niet dan langzamerhand werden de niet goedgekeurde scholen verboden. Eerst in 1822 volgde de instelling van schoolopzieners en schoolcommissiën in de Zuidelijke provincien.

Ook ten opzigte van het middelbaar- en hooger onderwijs was de regering in den beginne onder FALCK en EWIJCK met bedachtzamen ijver werkzaam. De Staten-generaal bragten meermalen in hunne jaarlijksche bijeenkomsten daaraan hulde. Uit België zelf werden de meeste hoogleeraren aan de Universiteiten te Luik, Leuven en Gent aangesteld, en waar onder de Belgen geene geschikte personen aanwezig waren, werden enkele Noord-Nederlandsche geleerden benoemd: KINKER, ACKERSDIJCK, HOLTIUS, THORBECKE enz., of jeugdige Duitschers, zooals BIRNBAUM, WARNKÖNIG, HAUS. Bij de benoeming vroeg men naar bekwaamheden, niet naar politieke rigting. Met echte liberaliteit ging FALCK daarin te werk. Het was echter later een groote fout der regering, dat zij, na het hooger onderwijs in eenen vrijzinnigen geest georganiseerd en

zelfstandige hoogleeraren aangesteld en na de drukpers van alle praeventive maatregelen ontslagen te hebben, vergat, dat de liberale beginselen niet ten halve gediend worden. Een vrij en krachtig academieleven en een drukpers van censuur ontslagen verpligten eene regering ook in wetgeving en bestuur aan het hoofd van den vooruitgang te blijven, daar zij anders door hare eigene kinderen wordt bestreden.

De eerste drukpersvervolgingen benamen, vooral in Noord-Nederland, aan de regering niet den naam van liberaal; er werd toch geen hatelijke Fransche censuur uitgeoefend; alleen *misdrijven* van de ultra-montaansche drukpers en Fransch-gezinde revolutionairen werden gestraft. Toen in 1823 het vierde eeuwfeest van de uitvinding der boekdrukkunst werd gevierd, verklaarde VAN DER PALM onder algemeene toestemming op het einde zijner redevoering:

"Gelukkig de landen, waar de vrije drukpers aan geene banden van menschelijke willekeur is gelegd; waar de wet geene gevoelens, maar misdrijven beteugelt; waar de staatkundige en godsdienstige gewetensdwang gelijkelijk balling zijn. Daar alleen zit waarheid op den troon; daar alleen wordt godsdienst in het hart geëerbiedigd; daar alleen woont waarachtig volksgeluk! Getuig dit, o mijn Vaderland! zoo dikwijls de veilige schuilplaats der verdrukte onschuld; als zij, voor gevoelens en woorden ten bloede toe vervolgd, in uwen herbergzamen schoot werd opgenomen en gekoesterd! Als zij van hier de moedige taal harer verdediging wijd en zijd deed klinken, en gij, wat elders het licht niet aanschouwen mogt, aan gansch Europa te zien en te lezen gaaft! Gelukkig Nederland, waar de vrijheid van schrijven zoowel als van denken en spreken, door de grondwet van Staat geheiligd, nog heiliger is aan het hart van Vorst en Natie! Beschermd en gehandhaafd door een geliefden Koning, wiens troon op regt en deugd gegrondvest, wiens bestuur, door wijsheid voorgelicht, door liefde gematigd,

geen blinddoek behoeft, om het oog zijner volken te sluiten voor het gezigt van vernedering, van slavernij of ellende! Gelukkig Nederland! aloude zetel van godsdienst en burgerdeugd, van vrijheid en volksgeluk!"

De Roomsch Katholieke geestelijkheid mogt, gedachtig aan de pauselijke bul tegen de vrijheid van drukpers, — zich heftig beklagen over de geschriften der Protestanten en van de Maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen*, op hare beurt maakte zij van de drukpers gebruik om hare belangen voor te staan. Hare oppositie tegen de beperkingen omtrent het openbaar onderwijs was aanvankelijk tot weinigen beperkt en bij het streven van vele aanzienlijke geestelijken om vrede te bevorderen, zou zij waarschijnlijk weinig invloed gehad hebben, zoo de regering zich geheel onthouden had van te komen op het gebied van de opleiding tot den priesterstand. Ja, er waren zelfs vele Roomsch Katholieken, die, onder den invloed der gematigde beginselen van den bisschop van Mechelen, de handelwijze van de regering verdedigden, terwijl ook omgekeerd, de regering zich zeer geneigd betoonde de gewone geestelijken te beschermen tegen een heftige partij, die, met den bestaanden toestand ontevreden, nog sterker Roomsch wilde zijn, dan de gevestigde geestelijkheid zelve.

Toen de bisschop van Roermond, de Baron VAN DE VELDE DE MELROY, door den pastoor SMEIJERS, te Nijmegen, bij de congregatie der Augustijnen was aangeklaagd, dat hij, door toelage van de Nederlandsche regering aan te nemen, aan de kerk ontrouw was geworden, en de congregatie *de propaganda fide* aanvankelijk den bisschop in het ongelijk had gesteld, liet de regering den pastoor SMEIJERS over de grenzen brengen, terwijl ook later de bisschop door uitspraak van den pauselijken Stoel in het gelijk werd gesteld.

Enkele pastoors, die ongehoorzaam waren aan hunne geestelijke overheid, werden met behulp van de regering

uit hunne pastorijen verwijderd. De naderhand zoo bekend geworden artikelen van den Code Pénal tegen vereenigingen van meer dan twintig personen werden het eerst toegepast op afgescheidenen van de Roomsch Katholieke kerk, op de *anticoncordalisten* of *Stevenisten*. Deze aanhangers van den vroegeren vicaris generaal STEVENS hielden het concordaat met NAPOLEON voor onwettig en hadden het gezag der bisschoppen, volgens het concordaat in Frankrijk en België vastgesteld, niet willen erkennen. Op aandrang van de Roomsche geestelijkheid werden hunne bijeenkomsten verboden, en toen het verbod niet hielp, werden de leiders der onwettige bijeenkomsten vervolgd en gestraft. Zoo de regering bij de *Stevenisten* het regt van kerkgenootschap niet wilde erkennen, zij deed dit wel bij de aanhangers der oude-klerezy, op grond dat deze reeds vóór de invoering van de grondwet een gevestigd bestaan had erlangd, en derhalve onder *bestaande* kerkgenootschappen moest worden gerangschikt. Dit erkennen vond slechts afkeuring bij de sterk clerikale Roomsche rigting. In het algemeen scheen de reactionaire rigting, die onder de Roomsch Katholieken zich overal in Europa openbaarde, hier te lande na den dood van den bisschop DE BROGLIE, in 1821, zeer te verminderen.

De reactionaire godsdienstige beweging onder de Protestanten openbaarde zich het meest na de viering van het derde hervormingsfeest. Even als in Duitschland velen Roomsch-Katholiek werden, zoo had zulks in ons Vaderland ook bij enkelen plaats. De zwakke Protestanten werden bevreesd voor de vrijheid en zochten rust in de kerk van het gezag. Bij de meesten openbaarde zich de geest van reactie in leerstelligen vorm. Terwijl de Roomsche reactionairen naar de hierarchie der middeleeuwen terug wilden, droomden de Protestantsche reactionairen van een teruggang naar de eerste tijden der reformatie; zij oefenden een scherpe critiek over den tegenwoordigen tijd uit. Deze critiek was in vele opzigten gegrond; in den aard der menschelijke zamenleving

ligt het, dat bij den vooruitgang in vrijheid van denken ook vele oppervlakkige meeningen geüit worden, en dat de minder strenge beteugeling van het uiterlijke kwaad vele ondeugden openbaar maakt, die vroeger minder bekend waren. Zij, die aan een voortdurende organische ontwikkeling der zamenleving door de bezielende kracht van den geest van het goede gelooven, erkennen in het verkeerde van den tegenwoordigen tijd gebreken, die overwonnen moeten worden door volmaakter onderwijs en reiner godsdienst; de reactionairen daarentegen schrijven dat verkeerde toe, bij het volk aan een onmatigen hartstogt naar vrijheid en idealen, die onbereikbaar zijn, en bij de regeringen aan gebrek aan echte beginselen en zwakheid in het onderdrukken van hetgeen zij de revolutionaire beginselen noemen. Duitschland en Frankrijk zagen ook, na de onderdrukking der revolutie onder NAPOLEON, in 1819 en 1820 de herleving der revolutionaire begrippen en daartegenover de anti-revolutionaire rigting. In ons Vaderland openbaarde zich deze laatste rigting in de school van BILDERDIJK en in diens leerling ISAAC DA COSTA, die in zijne *Bezwaren tegen den geest der eeuw* met een gearticuleerde acte van beschuldiging optrad tegen het bestaande. De lof van het oude vindt altijd weerklank bij dat groote gedeelte der bevolking, dat het voorvaderlijke geloof als iets heiligs beschouwt. BILDERDIJK moge door zijn excentriek karakter, en DA COSTA door zijn genie en den gloed zijner overtuiging in vele opzigten geïsoleerd gestaan hebben in de maatschappij, waarin zij leefden, gelijk alle buitengewone menschen, — in hunne rigting waren zij kinderen van hunnen tijd en vertegenwoordigers van de gedachten van die groote menigte, die stilstaat bij de vooruitgaande beweging, maar zelve de talenten mist om het verledene te verheerlijken en het tegenwoordige te veroordeelen. Het is geheel onjuist, alleen aan BILDERDIJK of DA COSTA toe te schrijven de reactionaire beweging, die zich in onze Gereformeerde kerk openbaarde; zij lag reeds geheel in den strijd tusschen het oude

en het nieuwe, die gevoerd werd in de gedachten der menschen te midden van de gebeurtenissen des tijds. Hoe meer vooruitgang er plaats heeft, des te meer ontstaat er eén hartstogtelijke verkleefdheid om aan het oude vast te houden. Reeds voordat de *Bezwaren tegen den geest der eeuw* het licht hadden gezien, had zich een reactionaire leerstellige rigting in de Hervormde Kerk geopenbaard, en reeds in 1823 hadden er vereenigingen van afgescheidenen plaats. De regering had hen, even als de Roomsche *Stevenisten*, doen vervolgen, en toen zij deswege eene petitie inleverden bij de Staten-generaal, dat de grondwet geschonden was, had in December 1823 REYPHINS zich hunne belangen aangetrokken, door een voorstel te doen van een adres aan den Koning, maar op de opmerking van KEMPER, dat de petitie hier een regterlijk gewijsde betrof, zijn voorstel ingetrokken, zonder dat een der leden verder het woord voerde om bij de regering aan te dringen de wetgeving te veranderen. WILLEM I was te practisch en te zeer gematigde gevoelens toegedaan, om de beginselen der reactionairen niet af te keuren. KEMPER bestreed openlijk de staatkundige gevoelens van BILDERDIJK op zijne lessen als hoogleeraar en in enkele geschriften; hij was te rond om het bedektelijk te doen en bleef daardoor, ook na dien strijd, de vriendschap van BILDERDIJK genieten. Ook GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP keurde de gevoelens van BILDERDIJK af. In zijn advies van October 1822 zeide hij: "De Nederlander begeert noch de volksregering, noch de alleenheerschappij. Enkele stemmen mogen zich nu en dan voor een van deze buitensporigheden verklaren, uit dichterlijke verbeelding, uit liefde tot paradoxen. De onervaren jeugd moge eene wijl daarnaar luisteren, doch ook zij komt in de wereld en onder alle standen van menschen, en leert den echten nationalen geest kennen;" terwijl hij bij de mededeeling van dit advies nog voegde: "In dit advies maak ik melding van een leer die in ons land opkomt en daar men te voren nimmer van

gehoord heeft, de leer namelijk van het volstrekt en onbepaald vorstelijk gezag. Wanneer onze wetten zulk eene strekking nemen, is de opkomst van zulk een leer, van zulk een school, des te gevaarlijker; dan voegt zich de theorie bij de practijk. Ik had onlangs het bestaan van het gevaar vernomen en ik nam deze gelegenheid waar, om er tegen te waarschuwen." In het algemeen was VAN HOGENDORP hoog ingenomen met de gevolgen, die de gelijkstelling van alle eerediensten voor de ware godsdienst had. "Wij hadden lang gedacht," schrijft hij in 1824, "dat eene instelling van een godsdienst van Staat ten minste voordeelig was voor deze godsdienst. Vrome en verstandige mannen zijn er in menigte, welke thans de zaak anders beschouwen. De voorregten, aan zulk een godsdienst gehecht, brengen meestal laauwheid en onverschilligheid in deszelfs belijders voort. Er komt een stilstand, zoo niet eene verbastering in het heilzame onderzoek van de waarheid, dat onophoudelijk diende voort te gaan. De bloote bescherming van den Staat is voordeeliger, dan alle voorregten boven andere godsdiensten. Zulke denkbeelden zijn onlangs voorgedragen in een werk [W. BROES] over de vereeniging der Protestanten in Nederland, met zooveel klem, dat ik misschien reeds te veel gezegd heb op een stuk, dat men houden mag voor afgedaan."

Zij die het oude met het nationale verwarren en den vooruitgang in juistere begrippen ten gevolge van vermeerderde waarheidsliefde en vrijheidszin alleen beschouwen als een afval van vroeger beleden meeningen, moeten noodwendig, van hun standpunt, in het tijdvak van 1815—1830 een slapheid van het nationaal karakter opmerken, en zij meenen dan voor die slapheid bewijzen te vinden in de gedweeheid, waarmede men verkeerdheden in het staatkundige toeliet.

Inderdaad was echter de volksgeest in Noord-Nederland niet verslapt: onder de Fransche heerschappij was men niet ver-

franscht; — na door de diplomatie vastgekoppeld te zijn aan eene bevolking, die talrijker dan de onze was, wilde men niet Belgisch en Roomsch worden. De volksstemming kreeg hierdoor eene eenzijdige rigting, men juichte te veel de oppositie tegen de Belgen toe, en keurde daardoor ook wel eens af, hetgeen de Belgische leden dikwijls, zonder nevenbedoeling, teregt verkeerd oordeelden. De Noord-Nederlanders waren door de diplomatieke nota maar half gerust gesteld dat Holland een *accroissement de territoire* zou erlangen; zij vreesden integendeel dat het oude Vaderland in het nieuwe Koningrijk opgelost zou worden. Ook waren zeer vele Protestanten vreesachtig, dat, door te veel vrijheid aan de Roomsch Katholieken te vergunnen, het Protestantisme gevaar zou loopen; zij beschouwden eenzijdig elke gunst aan de Roomsch Katholieken als eene concessie aan eene vijandige eeredienst, — elke bestraffing van het verzet van onbuigzame geestelijken als een stap op den goeden weg, nog niet overtuigd, dat kerkelijke hartstogt bij vervolging en miskenning aanwast en bij verdraagzaamheid afneemt. De volksgeest moge in de jaren 1815—30, in zijne gezonde staatsregtelijke ontwikkeling teruggehouden zijn door eenzijdige voorliefde om het Hollandsche element tegen het Belgische in bescherming te nemen, — die eenzijdigheid zelve heeft medegewerkt tot den volksgeest, die zich in 1830 krachtig in het leven vertoonde. Het gevaar voor eene ineensmelting was ook niet geheel denkbeeldig. Een staatsman, in de nabijheid des Konings geplaatst, en die met VAN HOGENDORP de proclamatie in 1813 heeft geteekend, VAN DER DUIJN VAN MAASDAM, heeft in vertrouwelijke briefwisseling het gevoelen geopenbaard, dat men Brussel tot hoofdstad des Rijks had moeten verheffen, omdat Holland geen levenskracht meer had. Bij onderscheidene Belgen was de toeleg duidelijk om aan België een overwigt te geven. Vele leden der Staten-generaal wilden geen Hollandsch verstaan, om aldus de Noordelijke leden,

die verstaan wilden worden, te noodzaken Fransch te spreken, iets dat voortdurend aanleiding gaf tot gehaspel. Telkens kwamen de Belgen er op terug, dat de volksvertegenwoordiging onregtvaardig was zamengesteld en dat de Belgen een grooter aantal volksvertegenwoordigers moesten hebben. De Belgen wilden niet door de Hollanders, — de Hollanders niet door de Belgen overheerscht worden. Dit antagonisme moge tot de scheiding bijgedragen hebben, het bewijst geen slapheid van volksgeest.

De Koning had te midden van dien strijd een zeer moeijelijke regeringstaak te vervullen. Voor den luister van zijn Rijk wilde hij natuurlijk de vereeniging; hij was onpartijdig in zijn streven om de welvaart van al zijne onderdanen te bevorderen; maar ook hij vreesde den invloed der Belgische oppositie, en was naar opvoeding en zeden te veel Hollander, om niet een overwegend Nederlandsch element te wenschen. In deze omstandigheden werd hij telkens meer naijverig op zijn gezag. Zijne ministers werden telkens meer zijne dienaren. Het conflictenbesluit openbaarde wantrouwen in de regterlijke magt, alsof deze niet over hare eigene bevoegdheid kon oordeelen, zonder gevaar dat zij hare grenzen zou overschrijden. Dezelfde vrees voor eene onafhankelijke regtsmagt bragt mede, dat de regering ook uit een politiek oogpunt tegen de regtspleging der gezworenen was. Bij het sterk gouvernementalisme was men weinig vrijgevig ten opzigte der provinciale Staten en gemeentebesturen. De provinciale en plaatselijke reglementen, onder den minister DE CONINCK ontworpen, waren veel minder liberaal dan die van den minister ROËLL in 1816. Tegenover de Belgische oppositie, die men niet vertrouwde, was de regering dikwijls geneigd meer Hollanders tot ambtenaren aan te stellen, waarbij echter niet uit het oog moet worden verloren, dat in den aanvang ook de Belgen niet zeer geneigd waren staatsambten aan te nemen. Op den publieken geest zocht de regering

te werken, door schrijvers, die zij bezoldigde: vooral later ging zij daarin zeer onvoorzigtig te werk. In de eerste jaren werd de tusschenkomst van het gouvernement in de verkiezingen van leden der Staten-generaal nog eenigermate ontveinsd, later kwamen de gouverneurs er bijna openlijk voor uit, welke personen het gouvernement geweerd, welke zij gekozen wenschte. Bij de verkiezing van CHARLES LE HON, gouvernements-candidaat in 1824, schreef de gouverneur van Henegouwen hem een brief, met mededeeling van hetgeen de regering van zijne verkiezing verwachtte. Slechts enkele gouverneurs bewaarden daarbij hun onpartijdig karakter.

Bij het streven van WILLEM I om de vereeniging zoo naauw mogelijk te vestigen, moest hij zeer groote waarde hechten aan het tot stand komen van het Burgerlijk wetboek. De omstandigheden, waaronder de eerste ontwerpen werden aangeboden, waren zeer ongunstig. De discussiën over de eerste tienjarige begrooting waren zeer levendig geweest; men had aangedrongen op de invoering van een onafhankelijke regterlijke magt; de regering voldeed gedeeltelijk aan het verlangen, maar met een ontwerp, dat weldra werd afgestemd. Vóór het optreden van het ministerie DE VILLÈLE, in Frankrijk, in 1820, en zelfs kort daarna, voordat dat ministerie vastheid had erlangd, neigden vele liberale Belgen nog geheel over naar Frankrijk; de Fransche dagbladen en politieke schrijvers werden het meest gelezen, — de Fransche liberale mannen en de beginselen der Fransche wetgeving toegejuicht en de wensch naar eene nationale wetgeving door velen als een ijdel droombeeld aangemerkt.

Met de indiening van het ontwerp van Burgerlijk wetboek ving meer in het bijzonder de taak aan, ter welker vervulling KEMPER lid der Staten-generaal was geworden. Nadat van het ontwerp in de zitting van 1819—20 een gedeelte bij de Staten-generaal was ingekomen, werd het geheel met eene ophelderende memorie, door KEMPER gesteld, in de

volgende zitting ingediend. Door den loop, dien de zaak genomen had, was het oorspronkelijk ontwerp eenigzins met overhaasting, in het woelige jaar 1815, te midden van andere bezigheden, opgesteld; ook mag niet ontkend worden, dat de Nederlandsche hoogleeraren in de regtsgeleerdheid omstreeks 1815 meer in de latijnsche taal, dan in de eigenaardigheden van hunne moedertaal te huis waren. De gebreken van de eerste bewerking zijn bij de latere herziening, ten gevolge van het onderzoek in de Belgische commissie in 1816 en 1817, en in den Raad van State in 1818 en 1819, niet geheel verbeterd. Alle de handelingen in de Staten-generaal over het Burgerlijk wetboek zien eerst nu het licht, door den bewonderenswaardigen arbeid van den Heer NOORDZIEK, die alles verzameld en geordend heeft, wat de uitgave der vroegere handelingen van de Staten-generaal kon volledig maken; zij stellen duidelijk in het licht, welke moeijelijke taak KEMPER bij de verdediging van het ontwerp te vervullen heeft gehad.

De meeste leden der Staten-generaal wenschten geen oorspronkelijk wetboek. In een der comités-generaal, d. i. vergaderingen met gesloten deuren, in de zitting van 1819 tot 1820 gehouden over de voorbereiding van het onderzoek van het Burgerlijk wetboek, had men het gevoelen verdedigd, dat de grondwettige bepaling: dat er een algemeen Burgerlijk wetboek zou zijn, niet uitsloot om het Fransche wetboek met eenige wijzigingen aan te nemen. KEMPER had met al de kracht zijner overtuiging dit gevoelen bestreden; maar het volgend jaar was men nog weinig van gevoelen veranderd.

Bij boodschap van 22 Nov. 1820 had de Koning verklaard: "dat de Kamer mij doe weten, hetgeen zij aanneemt, — hetgeen zij niet aanneemt en hetgeen zij daarvoor in de plaats wil hebben." Den 8en Februarij 1821 begonnen, na het voorloopig onderzoek in de afdeelingen, de discussiën over de 73 artikelen der inleiding in comité-generaal en duurden tot 22 Februarij.

Nadat de leden in het algemeen hunne gevoelens hadden medegedeeld en DOTRENGE daarbij de aanmerking gemaakt had: dat hij zich voor de regering en den ontwerper van het wetboek verheugde, dat bij de vele gegronde aanmerkingen de discussiën niet in het openbaar gehouden waren, zeide KEMPER: "Ik heb tot op dit oogenblik gewacht, Edel Mogende Heeren! met het woord te vragen, om niet bij het beantwoorden van ieder afzonderlijk redenaar, uwe aandacht te veel te vermoeijen. Thans verheug ik mij, dat het tijdstip eindelijk daar is, om U de zaak, welke de vorige sprekers bijna allen van de ongunstigste zijde hebben voorgesteld, ook uit een ander oogpunt te doen beschouwen.

"Hoezeer ik toch, als gewone Voorzitter der kommissie, door Z. M. met de ontwerping der nieuwe wetgeving belast, den Heer DOTRENGE dank schuldig ben, voor zijne belangstelling in de eer van die kommissie en het Gouvernement, ben ik het zoo weinig met hem eens in de gevolgtrekking daaruit afgeleid, dat ik mij integendeel hartelijk verheuge in de bewustheid, dat geen enkel woord in deze zittingen gesproken, voor het publiek een geheim zal blijven, en dat eene hoogere Regtbank dan deze Kamer, eenmaal met volle kennis van zaken zal kunnen beslissen, aan welke zijde zich in deze discussien de rondborstige openhartigheid, de meeste goede trouw en de waarheid bevonden heeft.

"Ik ben niet blind voor de moeijelijkheid mijner positie. Ik weet dat een groot deel dezer Vergadering geen nieuw Wetboek begeert, dat een ander gedeelte, niet gemeenzaam met den geheelen omvang der onderwerpen, welke wij hier te behandelen hebben, en door den hoogen toon van de bestrijders des ontwerps aan het wankelen gebragt, met eene weifelende ongerustheid den afloop der discussiën te gemoet zien; ik weet dat ik, ten minste in den beginne, den algemeenen aanval alleen zal moeten afkeeren, maar dit alles ontmoedigt mij niet; en met de bewustheid, dat Z. M. in dit alles niets bedoeld heeft, dan alleen het geluk van

zijn volk, begin ik mijn moeijelijk werk, evenzeer om alle wezenlijke verbeteringen, welke het Ontwerp van U Edel Mogenden ontvangen kan, met dankbaarheid te erkennen, als bereid, om ook zonder eenige ondersteuning, te verdedigen hetgeen ik voor waar en goed houde."

Niettegenstaande de ontwerper van het wetboek de inleiding artikel voor artikel verdedigde, was de uitslag der discussiën ongunstig. Alle bepalingen, die maar eenigzins als leerstellige definitiën konden aangemerkt worden, werden verworpen, maar daaronder ook vele bepalingen, die gewigtige regtskwestiën beslisten, zooals omtrent de burgerlijke regten uit octrooijen en concessiën voortkomende, enz.

Deze uitslag werd door de Franschgezinde dagbladen zeer toegejuicht. KEMPER en zijn wetboek werden in het openbaar bitter gehekeld, inzonderheid in een vers, dat in den avond van den 19en Februarij het licht zag. Dit gaf aanleiding tot een parlementair incident, dat hier vermelding verdient.

NICOLAI, president van het hof te Luik, die tot de commissie van 1816 had behoord, merkte bij den aanvang van de zitting van den volgenden dag op, dat hij met leedwezen vervuld was over het artikel, strekkende om in minachting te brengen een lid der Kamer, wiens kunde, vermogens en braafheid algemeen erkend werden.

Hij merkte aan, dat tegen zoodanige schending der voegzaamheid in het politieke geen wettelijk middel van herstel bestond, maar dat de Kamer in zich zelve eene zedelijke magt bezat, waarvan zij in de gegeven omstandigheden kon gebruik maken. Op grond van het aangevoerde vroeg hij aan zijne geëerde medeleden, of het niet hun gevoelen was om, door een eenstemmig en oogenblikkelijk besluit te betuigen, dat zij het boven vermelde artikel ten hoogste afkeurden?

De leden der vergadering stonden op ten teeken van toestemming. KEMPER vroeg het woord en zeide, dat hij gevoelig was aangedaan over de belangstelling hem door de

Kamer betoond, maar dat hij niet met genoegen zoude zien, dat de Kamer eenigen stap deed om het bewuste artikel opentlijk af te keuren. Hij voegde verder daarbij, dat naar zijne meening, persoonlijke beleedigingen, spruitende uit het misbruik der vrijheid van de drukpers, onafscheidbaar zijn van die vrijheid zelve, welke aan eene andere zijde zoo vele voordeelen oplevert, dat hij meende het beneden zich te moeten achten om in zoodanig misbruik eene beleediging te vinden.

Ook bij de latere beraadslaging ondervond KEMPER, bij al den tegenstand, dikwijls goedkeuring. Zoo verklaarde GENDEBIEN: "Het is voor mij, het is voor ons allen een genoegen, aan dien geachten ambtgenoot de verklaring te geven, dat zijn werk blijken draagt, niet alleen van een uitgebreide geleerdheid, maar ook van de zuiverste en meest liberale beginselen, zoowel als van de overal blijkbare bedoelingen om processen te voorkomen en de regtvaardigheid te doen gelden."

Men was echter over het algemeen te veel aan het bestaande regt gehecht, om vele afwijkingen van den Code Napoleon toe te laten; van de 73 artikelen der inleiding bleven slechts 15 behouden, die thans de wet houdende algemeene bepalingen uitmaken.

Den 28en Febr. 1821, na afloop der discussiën in het comité-generaal, schreef KEMPER aan den Koning:

"Sedert zes jaren met onafgebroken en belangloozen ijver met de ontwerping onzer nationale wetgeving bezig, heb ik vooral in de laatste tijden alle mijne overtuiging van pligt noodig gehad, om den tegenzin te overwinnen, die mij, bij elken verderen voetstap in het werken op deze wijze, waarvan bijna al het onaangename op mij alleen nederkwam, gedurig meer en meer neêrdrukte, en alleen de hoop van toch eindelijk nog eenmaal eene werkelijke nationale wetgeving te zien tot stand komen, hergaf mij gedurig nieuwen moed en lust. Deze hoop is bij de laatste discussiën geheel verijdeld. De weinige belangstelling van de meerderheid onzer noorde-

lijke deputatie in alles wat het Burgerlijk regt betreft, vereenigd met den altijd wakkeren ijver der zuidelijke deputatie, om toch zoo weinig mogelijk van de Fransche wetgeving te verliezen, heeft mij overtuigd, dat mijne tegenwoordigheid kan gemist worden niet alleen, maar ook dat ik moet aftreden, om ten minste het beroep op de nakomelingschap vrij te hebben.

"Ik verzoek dus Uwe Majesteit mijn ontslag uit de commissiën, die tot onze nieuwe wetgeving betrekking hebben, terwijl de voldoening aan dat verzoek den grond zal opleveren tot een verzoek aan de Staten van Holland, om mijn lidmaatschap in de Staten-generaal insgelijks niet weder te hernieuwen."

Dit verzoek en de toon van dezen brief was natuurlijk na de zeer ontmoedigende discussiën over de inleiding tot het Burgerlijk wetboek. Zoowel de Koning als de minister van justitie zochten KEMPER te overreden, dat hij moest aanblijven, tot dat de discussiën over het geheele wetboek geëindigd waren; hij liet zich overhalen, omdat het belang des Lands het vorderde. Slechts zij die van nabij met de geschiedenis van de beraadslagingen over het Burgerlijk wetboek en KEMPER'S gehechtheid aan huisselijk leven en de werkzaamheden van het studeervertrek bekend waren, konden de grootte van dat offer waarderen. Maar de toewijding aan den pligt bleef ook hier niet zonder vrucht.

De Koning verklaarde in de boodschap van den 15en Maart, waarbij het nieuwe ontwerp van inleiding, nu van 15 artikelen, werd aangeboden, na van de bedenkingen op het oorspronkelijk ontwerp kennis genomen te hebben:

"De nadeelen der afgestemde bepalingen zijn Ons uit de bedenkingen der Afdeelingen niet genoegzaam gebleken, en Wij gelooven alsnog, dat, om onze onderdanen niet te versteken van de inderdaad bijna wetgevende wijzigingen, welke de Regtsgeleerdheid bereids aan sommige beginselen had gegeven, niets bevordelijker kon zijn, dan het verheffen der resultaten van jurisprudentie tot wetgevende bepalingen.

"Dan, het verlangen van U Edel Mogenden op dat punt, schijnt

zoo algemeen te zijn, dat Wij, ter bevordering der zaak en ten einde van Onze zijde de bevestiging eener Nationale wetgeving, en de daarmede in verband staande organisatie der Regterlijke Magt, zoo veel mogelijk te bespoedigen, niet hebben geaarzeld om aan den wensch Uwer Vergadering te voldoen, door het doen vervaardigen van een nieuw Ontwerp van Inleiding, hetwelk in den geest dier bedenkingen bewerkt is.

"Terwijl Wij dus, met intrekking der eerste Concept-wet, thans een nieuw Ontwerp aan U Edel Mogenden inzenden, durven Wij Ons vleijen, dat weldra door de goedkeuring van U Edel Mogenden, dit eerste deel van Hun gewigtig onderzoek zal worden ten einde gebragt."

Bij de beraadslagingen over het nieuwe vóorstel stelde GENDEBIEN dezen geest van toenadering op zulk een prijs, dat hij verklaarde:

"Alle zwarigheden zijn vereffend, en men behoeft thans slechts personen en zaken met gezond verstand te beschouwen, de rede gehoor te geven en de billijkheid te doen gelden.

"De vooroordeelen, deze gevaarlijke vijanden der eendragt, der voorzigtigheid en van het gezond verstand, die wij, niet zonder reden, schroomden, zijn uit den boezem van U Edel Mogenden geweken; zij zijn daaruit geweken, om nimmer weder te keeren. Wij zijn allen, wij zullen voortaan kinderen van hetzelfde Vaderland, burgers van denzelfden Staat, onderdanen des Konings en van zijne gelukkige dynastie wezen.

"Hoezeer moet deze zamenloop van omstandigheden en van gunstige medewerking op Ons Wetboek invloed hebben! Hoezeer moet dezelve niet toebrengen, om hetzelve het algemeen vertrouwen en de algemeene genegenheid te verwerven, en om hetzelve alzoo aan het laatste nageslacht aan te bevelen."

Nog meer had die toenadering plaats bij de verdere discussiën over den inhoud van het wetboek zelf. De Heer VAN ASCH VAN WIJCK, die in 1822 lid der Staten-generaal was geworden en al de discussiën over het Burgerlijk wetboek heeft bijgewoond, heeft in later tijd het volgende geschreven:

"De overweging dier vraagpunten in committé-generaal,

gaf intusschen aan de beraadslagingen over dezelve gehouden, eene meerdere vrijheid in het redetwisten, eene meer onbelemmerde wisseling van gedachten. Die dezelve heeft bijgewoond, zal zich de uitmuntende begaafdheid herinneren, welke ook hier de groote KEMPER ten toon spreidde, zijne gemakkelijkheid, om afgetrokken begrippen van regtskunde, helder en bevattelijk voor te dragen en in hun waar licht te plaatsen; de belangwekkende zijde der vraagpunten ook door den min regtskundige te doen gevoelen, hoe hij de overtuigingskracht zijner mannelijke welsprekendheid tot betoog van zijn gevoelen wist aan te wenden, en met ernst en kracht de ware gronden eener gezonde regtskunde ontwikkelde. De gansche beraadslaging was doorgaans gekenmerkt door openhartige en bescheidene mededeeling van gevoelens, door zucht voor waarheid en regt, vrij van hevigheid of laatdunkende terugstelling der meeningen van anderen. Zij was een regtskundige redetwist, welke wel eens leidde tot het afzien van vroeger aangekleefde meeningen, en tot het aannemen van te voren afgekeurde gevoelens.

"Hieruit ontstond eene stemming tot meerdere eensgezindheid tusschen de leden der vergadering, wederkeerige achting voor kunde en bekwaamheden, meerdere toegeeflijkheid in de opoffering van eigene begrippen, welke in de zittingen der Tweede Kamer tot aan die van 1828—1829, meer dan te voren, zich deden kennen, en alzoo eenen gunstigen invloed uitoefenden op de behandeling ook van andere belangrijke aangelegenheden."

De meest afmattende en onaangename werkzaamheid van KEMPER ten opzigte van het Burgerlijk wetboek was zijn lidmaatschap in de commissie van redactie om mede te werken aan de opstelling van hetgeen in de plaats zou komen van hetgeen in zijn werk was afgekeurd. Toen in de zitting van 1823—24 het voornaamste gedeelte van het Burgerlijk wetboek was afgehandeld, bleven nog slechts enkele titels ter bewerking over. Na de sluiting der zitting in Junij 1824,

was de commissie van redactie nog bijeen gebleven, om ze voor de volgende zitting in gereedheid te brengen. Den 19en Julij des morgens hield de commissie nog eene vergadering. Den avond van dien dag bragt KEMPER door in de buitenwoning van zijnen vriend VAN DER PALM. "Opgeruimd, blijgeestig, gelijk hij altijd was, de ziel en vreugde der vriendschappelijke verkeering. Innerlijk vergenoegd, dat hij nu juist, na eindelijk van zijnen gewigtigen arbeid over het wetboek, die hem zoozeer ter harte ging, zich eenige vruchtbare uitkomst beloven mogt, had hij vergeten, dat hij reeds des middags zich ongesteld had gevoeld. Toen dit gevoel zich op nieuw in hem verhief, smoorde hij het, om het genoegen der zijnen en van zijne vrienden niet te storen. Toen het hooger klom, nam hij den schijn aan van het weinig te achten, om geene bezorgdheid op te wekken." Weinige uren later, in den vroegen morgen van den 20en Julij, stierf hij plotseling, — maar toch met zijn volle bewustzijn en met woorden van liefde voor de zijnen op de lippen, — in den ouderdom van ruim 48 jaren.

Moeijelijk zal in de nieuwe geschiedenis van ons Vaderland een doodberigt aan te wijzen zijn, dat zulk een diepen indruk maakte. De Noordelijke en Zuidelijke dagbladen wedijverden om hulde te brengen aan den overledene. De studenten droegen zijn lijk grafwaarts, waar zij later een door eenvoudigheid welsprekend gedenkteeken ter zijner eere deden oprigten. De maatschappij *Felix Meritis* vierde plegtig zijne nagedachtenis, waarbij HENDRIK HARMEN KLIJN den treurzang voordroeg en VAN DER PALM de lijkrede uitsprak, terwijl de plegtigheid werd afgewisseld door het zingen van gedichten van BAREND KLIJN, door J. W. WILLEMS en A. FODOR op muziek gebragt en de koren door W. SONDORFF werden aangevoerd.

Onder de woorden van vele staatslieden ter zijner nagedachtenis geüit, waren de meest welsprekende die van GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP, die op het einde van het

negende deel van zijne *Bijdragen tot de huishouding van Staat* aanteekende:

"Onder dit schrijven verneem ik het onverwacht overlijden van mijn hooggeachten vriend KEMPER. Het vaderland zal nog lang rouw dragen over dit smartelijk verlies. Ik ben getuige geweest van zijne warme liefde tot hetzelve, en van zijnen heldenmoed in November 1813, bij de herstelling van onze onafhankelijkheid. Wij zijn het niet altijd eens geweest in de Staten-Generaal, omtrent de voorgedragene Wetten en den geest van het Bestuur; maar geen verschil van gevoelens heeft ooit eenigen invloed gehad op onze vriendschap. Ik wijde hem gaarne deze hartelijke herinnering toe, welke zeker algemeen zal zijn bij tijdgenoot en nageslacht. Hij heeft eenen naam nagelaten, die het schoonste erfdeel van zijne zonen zijn zal."

Het verschil, waarop VAN HOGENDORP doelde, betrof bijna uitsluitend de finantiële wetten, en hierin heeft VAN HOGENDORP scherper en juister gezien dan KEMPER. Was het burgerlijk regt het gebied, waarop KEMPER'S werkzaamheid inzonderheid uitblonk, VAN HOGENDORP was door den handel en zijne aanzienlijke staatsbetrekking tot financier gevormd. Toen SIX VAN OTTERLEEK in 1821 bezwaar voor het nieuwe stelsel van belastingen te verdedigen, werd de taak opgedragen aan APPELIUS, als minister belast met de generale directie der ontvangsten, terwijl tot minister van de schatkist werd benoemd ELOUT. KEMPER was geneigd APPELIUS en ELOUT, wier kennis hij hoogachtte, wier onkreukbare eerlijkheid hij kende en wier vriendschap hij genoot, te vertrouwen, en schreef wel eens het verzet van VAN HOGENDORP aan ongegrond wantrouwen jegens de regering toe, waartegen VAN HOGENDORP verklaarde: "Den kwaden wil heb ik nooit ondersteld, maar alleen de kwade gevolgen voorzegd."

Wij hebben reeds vroeger het aandringen van VAN HO-

GENDORP op bezuiniging doen kennen; hier moeten wij de aandacht vestigen op zijn tegenstand tegen de groote finantiële maatregelen, onder den minister ELOUT voorgedragen.

Hoogst ongunstig finantiële waren de omstandigheden door voortdurende tekorten en een tienjarige begrooting, waarop de uitgaven te laag geraamd waren, en wel uitgaven waartoe men dringend verpligt was. Daarbij leefde men in tijd dat waarin in Engeland en Frankrijk de finantiekunst meer in achting was dan de gezonde staatshuishoudkunde. Bij het geloof aan de toekomst zocht men de lasten van den tegenwoordigen tijd op de toekomst te werpen en in de behoeften der schatkist te voorzien, zoo het heette, zonder bezwaar der natie, die ook door belastingen reeds te zeer gedrukt was. WILLEM I schreef eigenhandig aan zijn minister van finantiën, dat die finantiële maatregelen de beste waren, die het minst bezwaarlijk voor de natie waren. De regering diende nu in 1822 een plan in tot vervreemding van 's Rijks domeinen door middel van loterijen bij tusschenpozen, terwijl het domeinbestuur werd gemagtigd om de gelden en waarden onder zijn beheer uit te zetten en vruchtbaar te maken en met bijzondere personen geldelijke handelingen aan te gaan. Het plan overtrof in omvang en stoutheid alles wat tot nu toe door de regering was voorgedragen. Vooral VAN HOGENDORP deed al het gevaarlijke er van uitkomen. Het werd dan ook met 75 tegen 20 stemmen verworpen. Enkele dagen vóór deze beraadslaging was een ontwerp van wet ingediend tot verwisseling der syndicaatbons en der uitgestelde schuld in een nieuw fonds, uit te geven door eene nieuwe instelling, waarin de Amortisatiekas en het Syndicaat zouden worden opgelost. Het ontwerp werd echter door de regering teruggenomen, na de verwerping van de domeinwet. De behoeften om de tekorten te dekken, — om het paleis van den Prins van Oranje, te Brussel, dat afgebrand was, weder op te bouwen, — om oorlogsschepen in plaats van die welke vergaan waren op nieuw

uit te rusten, — om groote werken te voltooijen, deed zich echter dringend gevoelen. Het eenvoudige middel om 57½ millioen 2½ pCts. inschrijvingen uit te geven, vond weinig tegenstand.

Naauwelijks was deze finantiële maatregel tot stand gekomen, of er kwam een voorstel in van den Koning, dat, uit kracht van art. 30 en 31 der grondwet, domeinen aan hem in vollen eigendom zouden worden afgestaan, als een zuiver inkomen vertegenwoordigde van *f* 500,000. Onderscheidene leden der Staten-generaal oordeelden deze overdragt ongrondwettig, ook omdat het gebruik van die domeinen niet werd bekend gemaakt, zoodat de wet den schijn had een geschenk aan den Koning te bedoelen. VAN HOGENDORP zeide in zijn advies het volgende:

"Gesteld dat wij zulk eene gifte mogen doen, dat de Grondwet ons veroorlooft, eene Wet te dien einde toe te stemmen, wat schrijft ons dan nog onze pligt voor, en welk gebruik behooren wij te maken van deze onze bevoegdheid? Van wien nemen wij de Domeinen? Van de Natie, welke sedert negen jaren zich de grootste opofferingen getroost heeft. Wij waren verarmd en uitgeput, en de Vereenigde Nederlanden bragten aanstonds acht en twintig millioenen in de Kas, om den Oorlog te voeren. De Oorlog ontbrandt op nieuw in 1815, en het Koningrijk dekt alle de uitgaven met veertig millioenen. In 1818 komt er eene lijst van *te korten* voor den dag, en de Nationale Vertegenwoordiging dekt alle dezelve met vijf en veertig millioenen. Niet langer dan het jaar daarna, wordt er wederom aangedrongen om een *te kort* te dekken, ten einde het tijdvak der tienjarige Begrooting vrij van schuld in te treden, en vier en twintig millioenen worden er op het Grootboek ingeschreven. Het tienjarige tijdvak begint met 1820, en tot heden toe is er ieder jaar een *te kort*, ja hebben wij reeds zekerheid van het *te kort* des loopenden jaars. Boven en behalve deze *te korten* zijn ons buitengewone kosten aangekondigd; vijftig millioenen zijn gevraagd, en, om

de helft daarvan te vinden, is ook zeer onlangs het Grootboek bezwaard geworden met zeven en vijftig en eene halve millioen nieuwe schuld. Zoo zware vermeerderingen van schuld hebben tot nieuwe belastingen genoodzaakt, en van dezulken worden er voor het Syndicaat alleen ten bedrage van ruim zes millioenen geheven. Er worden jaarlijks Domeinen verkocht voor renten en aflossingen. Dan alles is ontoereikend om de inkomsten gelijk te brengen met de uitgaven, en nieuwe, zware nieuwe belastingen zijn dit jaar toegestaan, om nieuwe *te korten* in het vervolg voor te komen: Geslagt, Gemaal, Personeel. Aan eene zoo bezwaarde Natie, zouden de Domeinen afgenomen worden! En aan wien gegeven? Aan den Koning, die een ruim inkomen volgens de Grondwet geniet!"....

Van de 110 leden, waaruit de Tweede Kamer der Staten-generaal bestond, waren, toen men in den avond van 10 Augustus 1822 tot de stemming zou overgaan, slechts 60 aanwezig; 39 verklaarden zich voor de wet, 21 tegen.

Er was bij deze wet en hetgeen er op volgde iets geheimzinnigs, dat weldra werd opgehelderd. De regering had de aanmerkingen, die soms zeer scherp waren, bijna met stilzwijgen aangehoord. VAN HOGENDORP, overtuigd dat de grondwet geschonden was en in de meening, dat de domeinen niet ten algemeenen nutte zouden gebruikt worden, verliet met weedom en ontmoediging de vergaderzaal; maar hij werd min of meer opgebeurd door het koninklijk besluit van 28 Augustus, waarbij door een naamlooze maatschappij een soort van bank te Brussel zou worden opgerigt. De considerans van het besluit verdient hier mededeeling:

Gezien de wet van 25 dezer, waarbij naar aanleiding van art. 31 der grondwet, aan Ons, in vollen eigendom worden overgegeven, zooveel domeinen, als een zuiver inkomen van vijf tonnen gouds opbrengen;

En verlangende, zoodra mogelijk, de maatregelen tot stand te brengen, welke Wij, bij het voordragen dier wet, ter bevordering der al-

gemeene welvaart, en tevens ten voordeele van 's rijks schatkist bedoelden;

Hebben goedgevonden en verstaan, dat zich eenige ervaren personen, door ons daartoe te committeren en van de vereischte instructiën te voorzien, onverwijld zullen begeven naar Brussel, ten einde met deskundigen, aldaar of in de naburige steden woonachtig, in overleg te treden, tot oprigting eener naamlooze maatschappij, ten doel hebbende het gerief van landbouw, fabrieken en handel, en om steeds tegen een matigen intrest gelden te verstrekken, welke tot het kweeken en uitbreiden dier gewigtige takken van volksvlijt vereischt worden.

En zullen die gecommitteerden, bij hunne onderhandelingen deswege, in het oog houden en te kennen geven onze stellige begeerte en voornemen:

1°. Om de domein-goederen, bij de, in den hoofde dezes gemelde wet, aan Ons, WILLEM FREDERIK VAN ORANJE NASSAU, in vollen eigendom en als patrimoniëel goed afgestaan, of wel derzelver waarde, gezamenlijk met de kapitalen door andere deelnemers bij te dragen, tot een fonds en onderpand der op te rigten naamlooze maatschappij te doen strekken.

Verder werden de renten van het kapitaal ad 5 pCt. aan de aandeelhouders door den Koning uit zijne bijzondere fondsen gewaarborgd.

Zoo bleek het, dat het den Koning niet te doen was geweest om door den afstand der domeinen voor zich en zijne opvolgers voordeelen te verwerven, maar enkel en alleen om een middel te vinden tot eene krachtige ondersteuning van de volksvlijt in de Zuidelijke provinciën, welk plan reeds gedeeltelijk lag in de bepaling van de afgestemde domein-leeningswet: dat het domeinbestuur geregtigd was de gelden en waarden onder zijn beheer vruchtbaar te maken en met bijzondere personen handelingen aan te gaan, — zoodat WILLEM I, gelijk meermalen, langs een anderen weg tot hetzelfde doel kwam. Het onderpand, vroeger in de staatsdomeinen gezocht, was nu in de afgestane kroondomeinen gevonden.

Dit doorzetten van een eens gevormd plan lag ook in de voorgenomen vereeniging van het Syndicaat en de Amortisatie-kas. Nadat, ten gevolge van de afstemming der do-

mein-leeningswet ook de wet op de intrekking der Syndicaatsbons enz. was ingetrokken, werd in den aanvang der zitting van 1822—1823 eene zeer uitvoerige wet aan de Staten-generaal aangeboden.

.Het Amortisatie-Syndicaat zou worden belast: 1°. met de zorg voor de buitengewone uitgaven van de schatkist; 2°. met de voldoening van de buitengewone pensioenen, lijfrenten en andere afloopende betalingen; 3°. met het verschaffen der gelden, noodig tot regeling van het Nederlandsch muntwezen; 4°. met het daarstellen van de verwisseling der uitgestelde schuld, kansbilletten en schuldbekentenissen van het Syndicaat der Nederlanden; 5°. met de betaling van de renten der werkelijke schuld, en 6°. met de toepassing der wettelijke bepalingen omtrent de amortisatie van schuld; terwijl aan het Amortisatie-Syndicaat, om aan al die verpligtingen te voldoen, onderscheidene inkomsten werden toegekend.

De wet werd aangenomen met 66 tegen 37 stemmen.

De wet op het Amortisatie-Syndicaat moest, naar onze overtuiging, door een constitutioneel minister niet voorgesteld, — noch door een constitutioneel gezinde volksvertegenwoordiging aangenomen zijn geweest. Zij streed met het eerste der finantiële grondwettige beginselen: dat geene uitgaven mogen gedaan worden dan door de volksvertegenwoordiging vastgesteld, en dat rekening en verantwoording van alle ontvangsten en uitgaven zouden gedaan worden aan de Staten-generaal. Men heeft echter het misbruik, dat van het Amortisatie-Syndicaat is gemaakt, veelal overdreven, terwijl bij de latere misbruiken niet genoeg in het oog is gehouden, dat zij gedeeltelijk geschied zijn onder latere ministers, en wel in strijd met de bepalingen der wet zelve, waarin de soorten der inkomsten en uitgaven naauwkeurig beschreven waren.

Weldra trad de nieuwe instelling in werking. De leening van *f* 80,000,000 4½ pCt. bij besluit van de perma-

nente commissie uit het Amortisatie-Syndicaat, van 1 Aug. 1823 maakte bij velen een diepen indruk, omdat men meende, dat de commissie daartoe onbevoegd was; VAN HOGENDORP betoogde met kracht de onwettigheid. De beide ministers van finantiën, ELOUT en APPELIUS, onthielden zich van verdediging van den maatregel; zij meenden waarschijnlijk zich daartoe onbevoegd bij de bepalingen, die omtrent de verantwoordelijkheid der permanente commissie in de wet waren vastgesteld. VAN HOGENDORP deed daarop een voorstel om de handelingen van het Amortisatie-Syndicaat te onderzoeken. Het voorstel bleef echter zonder gevolg, deels door het gemis van het regt van enquête in onze grondwet van 1815, deels door den weinigen bijval bij de Staten-generaal. — In 1823 was er eene algemeene moedeloosheid en gebrek aan behoorlijk toezigt op het finantiewezen in de Staten-generaal, ook daaruit blijkbaar, dat er gedeeltelijk eene belasting werd geheven, waartoe de Staten-generaal meenden hunne toestemming niet gegeven te hebben, ten gevolge van een misslag bij het onderzoek der wetten, waarvan de gevolgen voor een gedeelte werden weggenomen, doordat de Koning, bij besluit van 27 Januarij 1824 (*Stbl.* n°. 18) bepaalde, dat het nog verschuldigde niet ten laste van de schatpligtigen zou berekend worden, maar uit zijne bijzondere fondsen zou worden voldaan. Het geheele voorval, dat in alle bijzonderheden door VAN HOGENDORP is beschreven, is een opmerkelijk bewijs, met hoeveel overijling de finantiële zaken toen in de Staten-generaal werden behandeld.

VAN HOGENDORP was tegenover het finantiëel stelsel onder WILLEM I een opposant van vaste overtuiging en onwankelbaren moed, maar een opposant uit liefde tot Vaderland en Koning, en met erkenning van het goede, ook bij de staatslieden die hij bestreed. Van politieke partijen had hij een afkeer. Den minister, wiens voordragten omtrent de domeinen, het Amortisatie-Syndicaat, enz., hij bestreed, roemde hij wegens de volledigheid en naauwkeurigheid in

de toelichtingen der begrootingen. Na jaren dezelfde gezonde finantiële beginselen te hebben verdedigd, met eene zeldzame standvastigheid en werkzame inspanning, in weerwil van aanhoudende ziekte, verzocht hij in het laatst van 1824 zijn ontslag als lid der Staten-generaal. Aandoenlijk en karakterschetsend zijn de woorden, waarmede hij dit besluit in zijne *Bijdragen* heeft opgeteekend.

"Wij naderen gedurig meer tot dien hoogen trap van beschaafdheid, waarvoor de menschelijke maatschappij uit haren aard vatbaar is. De Huishouding van Staat maakt zulk een aanzienlijk deel uit van die beschaafdheid, dat zij gedurig met dezelve gelijken tred moet houden. De vorderingen werden tegengehouden door allerhande omstandigheden, maar de eindelijke uitkomst is niet twijfelachtig. Daar is geene andere onzekerheid, dan omtrent den tijd, dat het doel geheel zal getroffen worden. Onder ons bestaat er eene schromelijke omstandigheid, die ik zoo menigmalen heb aangewezen, namelijk het groot verschil van denkbeelden tusschen de Noordelijke en Zuidelijke Provinciën.... De kortste weg tot vereeniging is bij mij de vrijmoedige erkenning van het verschil en het bescheiden onderzoek van hetzelve. Op deze wijze denk ik, dat het verschil het beste kan worden opgeruimd en de vereeniging aangebragt. Daar heb ik dan ook het mijne toe gedaan; ik heb daartoe in de openbare Vergaderingen gesproken; ik heb in dit Werk mijne advyzen verzameld en dezelve nader opgehelderd; ik heb, met één woord, alle die ontwikkeling van mijne denkbeelden gegeven, daar ik ze bekwaam voor geoordeeld heb. Nu moet ik er de uitwerking van overlaten aan den tijd, en deze kan langer of korter uitvallen....

"Zulk een zamenstel van wetten en instellingen, zulk eene gevestigde Huishouding van Staat, als wij nu verkregen hebben, is geen werk, dat van een enkel ontwerp van wet of van begrooting afhangt. Hoedanig ook in het vervolg de ontwerpen van dien aard gewijzigd, aangenomen, of ver-

worpen worden, zoo blijft het groote gebouw in stand. Hetgeen ik verwacht, wanneer ik zeg, dat mijne voorgedragen beginselen met den tijd en door de vorderingen der beschaving zullen aangenomen worden, is geene kleine verandering, maar veel meer een nieuw gebouw, eene andere Huishouding van Staat. Daartoe wordt eene groote verandering in de gesteldheid der gemoederen vereischt, daartoe moeten de Koning en de Staten-generaal het eens worden op andere beginselen.

"Hoezeer ik nu de mogelijkheid van zulk eene verandering inzie, hoezeer ik de waarschijnlijkheid daarvan aanneem, hoezeer ik daarin bevestigd word door de gebeurtenissen onder andere volken; zoo begrijp ik niettemin dat er bij mijne gevorderde levensjaren, geen kans is, dat ik het gelukkig tijdstip beleven zal, dat ik tot een doel van mijne werkzaamheden gesteld heb. Ik kan zelfs de weinige levensjaren, die mij overschieten, niet meer met eenige vrucht aan dit werk besteden. Zoolang als het gebouw van onze Huishouding van Staat werd opgetrokken, bleef ik bezield met de levendigste hoop. Nu het genoegzaam voltooid is, moet ik die hoop opgeven, en ik doe dit met eene volkomene onderwerping aan de leidingen der Voorzienigheid. Zij had pligten aan mij opgelegd in betrekking tot mijn Vaderland, waaraan ik voldaan heb. Ik heb het talent, dat mij verleend was, niet begraven.

"Op deze gronden heb ik geacht, mij van de verdere bijwoning der Vergaderingen te mogen verschoonen, en ik maak geene zwarigheid om voor mijn besluit en beweegredenen openlijk uit te komen."

In het voorgevoel, dat zijne meeningen later beter gewaardeerd zouden worden, heeft VAN HOGENDORP de waarheid geprofeteerd. Toen hij uit de Staten-generaal zijn afscheid nam, werd zijne afwezigheid betrekkelijk weinig betreurd. Hij was voor de Belgen een te hooghartig Hollander, die naar hunne opvatting met bekrompene eenzij-

digheid de belangen van den vrijen handel voorstond, en voor de Hollanders van zijne dagen, die boven alles vreesden, dat de regering tegenover de Belgen zou verzwakt worden, een te standvastig opposant. Eerst een latere leeftijd zou zijne buitengewone verdiensten aan het licht brengen. VAN HOGENDORP was niet de held van den dag voor eene liberale oppositie-partij, maar een liberaal staatsman, met aristocratische vormen, die in de parlementaire geschiedenis van ons Vaderland een type is van trouwe en moedige pligtsbetrachting.

Een der laatste onderwerpen, waarmede zich VAN HOGENDORP in de Staten-generaal bezig hield, was de graanhandel. Had in het jaar 1817 de duurte der granen, ten gevolge van mislukte oogsten, discussiën over den vrijen graanhandel in het leven geroepen, thans gaf de lage prijs, ten gevolge van overvloedige oogsten, daartoe aanleiding. Toen in het begin van 1822 onderscheidene verzoekschriften bij den Koning en de Staten-generaal inkwamen ten behoeve van den landbouw, benoemde de Koning eene commissie, onder voorzitterschap van ROËLL, om die verzoekschriften te onderzoeken, terwijl VAN HOGENDORP, naar aanleiding van die verzoekschriften, eene nota aan de Staten-generaal inleverde, die op last der vergadering is gedrukt. Zoowel het verslag van de commissie als de nota van VAN HOGENDORP verklaarden zich voor de vrijheid van den handel in granen. De afgevaardigde uit Zuid-Brabant BARTHELEMY deed in de zitting van 1823—1824 een voorstel om een adres aan den Koning aan te bieden. Ofschoon het voorstel zeer werd bestreden, werd echter tot het indienen van een adres besloten, waarop de regering in de volgende zitting een verhoogd regt op den invoer van granen voordroeg. Acht leden uit Holland bestreden met kracht de voordragt, die echter, daar bijna alle leden uit de landprovinciën er voor waren, werd aangenomen met 72 tegen 23 stemmen.

Vonden de beginselen van vrijheid van handel, door VAN HOGENDORP voorgestaan, bijval bij den handel, zijne vrijzinnige denkbeelden omtrent de koloniën vonden dit niet. Vele omstandigheden gaven daartoe aanleiding, zoodat wij eenige jaren terug moeten gaan.

Het belangrijke rapport van 1802, waarop de kundige en met zijnen broeder in koloniale zaken geheel eenstemmige DIRK VAN HOGENDORP zooveel invloed had gehad, was door het Staatsbewind ter zijde gesteld. Onder DAENDELS was het stelsel van dwang meer dan immer vroeger ingevoerd. Het Engelsch tusschenbestuur van 1811—16 had gebroken met het monopolie-stelsel der oude Compagnie, zoowel als met monopoliën en gedwongen aankweeking van handels-artikelen ter uitvoer, — en vrijheid van landhuur toegelaten; maar het had toch den winstgevenden gedwongen arbeid in de Preanger-regentschappen in wezen gehouden. Men wilde het Engelsch regeringsstelsel geheel invoeren, en daaronder ook de instelling der gezworenen. Men had vastgesteld eene belasting in geld, onder den naam van landrente, naar het voorbeeld dat in Bengalen gegeven was; maar het stelsel was niet ten volle ingevoerd, toen de koloniën tot ons terugkeerden. De commissarissen-generaal ELOUT, BUYSKES en VAN DER CAPELLEN, aanvaardden den 19en Augustus 1816 hun bestuur, met eene proclamatie, waarin de schoonste verwachtingen werden uitgesproken.

De plotselinge uitbarsting uwer hartelijke vreugde, inwoners van Java, bij het vernemen van de wedergeboorte des Vaderlands, toonde hoe welkom er het oogenblik zijn zoude, waarop de gescheurde betrekkingen konden herleven. Nieuwe beroeringen vertraagden dit heugelijke tijdstip; eerst nog moest de Nederlandsche krijgsmagt, ook het gedeelte tot uwe bescherming bestemd, te wapen snellen, en gezamenlijk met die der vereenigde Mogendheden, den glorierijken strijd tot behoud van vrijheid en onafhankelijkheid bevechten; dan naauwelijks was ook de zege behaald, of des Konings oog was weder op u gevestigd.

Deze bezittingen, hem door eenen grootmoedigen en regtvaardigen

bondgenoot weder gegeven, zonder verwijl onder de Nederlandsche regering terug te brengen, was zijn bevel, onze last. Dit oogenblik is daar, en het is voor ons een hoogst genoegelijk gevoel u zulks te mogen aankondigen.

Gij komt onder de regering en de bescherming van een Vorst uit Nederlands dierbaarst geslacht gesproten, bij wien gansch Nederland in edelen moed ontstoken, zijn heil zocht, en, dank zij der Goddelijke Voorzienigheid, vond.

Nederlandsch Indië aan Nederland hergeven, zal ook in dat heil deelen, en, zoo God Zijnen zegen schenkt, tot grooteren luister nog dan voorheen geraken; zoodanig is des Konings vaste wil, en onze pogingen mogen en zullen geen ander doel hebben, dan beider vereenigd welzijn.

In deze onze pogingen verwachten wij allerwege medewerking en ondersteuning; want regtvaardig, billijk, mild en doelmatig tot bevordering van algemeen en bijzonder belang, zijn de beginselen, welke ons leiden moeten; onwrikbaar is ons voornemen die aan te kleven, krachtig ons vermogen die te handhaven. Eene naauwkeurige waarneming der maatschappelijke pligten, in overeenstemming met de algemeene en bijzondere Wetten en Voorschriften, is de ligte en billijke voorwaarde, op welke Zijne Majesteit deszelfs vaderlijke bescherming wil hebben toegezegd aan allen, zonder uitzondering, die onder Zijn gebied leven, en zij zal de zoodanigen ook hier geworden.

De commissarissen vonden bij hunne komst op Java in zeer vele opzigten de administratie in wanorde, met schulden belast en met vele achterstallige belastingen; zij beijverden zich in de eerste plaats de orde te herstellen; zij hielden het stelsel van het Engelsch gouvernement in beginsel in stand, zoowel in het door hen ontworpen regeringsreglement van 22 December 1818, als in andere bepalingen, maar met niet onbelangrijke wijzigingen, die door de omstandigheden voorgeschreven schenen, en in de Staatsbladen van Neêrlands Indië worden gevonden en in het belangrijke rapport van den commissaris ELOUT zijn toegelicht. Men schafte de regtsinstelling van gezworenen af, — beperkte de magt van den luitenant-gouverneur in het veranderen van vonnissen, en behield onderscheidene bepalingen omtrent de landrente, in de overtuiging dat niet alle konden

worden toegepast, gelijk dan ook het stelsel door de Engelschen op eene zeer ongelijke, dikwijls ongeregelde en daar door zeer ondoelmatige wijze, was ingevoerd en onvolledig gewerkt had. De wijzigingen in het stelsel der landrente bestonden hoofdzakelijk in den dessa's-gewijzen aanslag der landrente, bij Besluit van 9 Maart 1818, in het heffen bij eene kleine evenredigheid van het gewas in natura en van een zeker bedrag van onbetaalden arbeid "heerendiensten," in stede van eene geheel geldelijke heffing, zooals door het Engelsche bestuur was voorgenomen. De verpligte koffijteelt en de verpligte koffijlevering waren onder de vorige Hollandsche inrigtingen ingevoerd; DAENDELS had allerwege nieuwe aanplantingen bevolen; de commissarissen oordeelden, dat in de streken, waar het landelijk stelsel was ingevoerd, geen verpligte koffijteelt kon plaats hebben; maar zij behielden toch, even als de Engelschen, de verpligte cultures, waar zij bestonden en voerden die zelfs op enkele plaatsen in, waar de heffing van eene belasting in geld minder doelmatig werd geoordeeld. Commissarissen meenden dat er tusschen den toestand van het een en ander gedeelte van Java groot onderscheid bestond. "Toen commissarissen-generaal Java in bezit hadden genomen, was de toestand voor de regering hoogst moeijelijk. Denkbeelden, gevoelens, stelsels, — niets had eenige vastheid of was bepaald; de eigenaars van groote en uitgebreide gronden, onder het uitheemsche beheer aan hen verkocht, eischten het effect te mogen genieten van die beginselen van vrijheid, waarop die verkooping gevestigd was; zij onderhielden betrekkingen met den vreemdeling, knoopten diensvolgens handelsbetrekkingen aan, en alles spande zamen, om Java tot een Europesche kolonie te maken, op kosten en onder het beheer van Nederland." Een hoogst belangrijk punt van onderzoek was de vraag omtrent de wenschelijkheid van het bezit en de huur van landerijen door Europeanen. Het onderzoek was nog niet afgeloopen, toen ELOUT in den aanvang van 1819,

met de plegtige installatie van VAN DER CAPELLEN, als gouverneur-generaal zijne zending besloot. Hij zag het Vaderland niet terug, dan nadat hij met 340 personen veertien dagen in doodsgevaar verkeerd had, daar het schip, kort na het vertrek van Java lek geworden, niet dan door aanhoudend pompen boven water was gehouden. Toen het verlaten werd zonk het in de diepte, met zich nemende een belangrijken schat van papieren en aanteekeningen en eene kostbare verzameling van natuurkundige voorwerpen.

In Europa was het departement van koloniën na 1815 eerst opgedragen aan J. GOLDBERG tot 1818, toen aan FALCK als minister van onderwijs, nationale nijverheid en koloniën van 1818—1824. Beide staatslieden schijnen veel aan de commissarissen-generaal en later aan den gouverneur-generaal overgelaten te hebben.

Na de terugkomst van den commissaris ELOUT, in 1819, was hem door den Koning opgedragen zijne consideratiën mede te deelen, omtrent de beëindiging der geschilpunten met Groot-Brittannië, en was hij daarop met den Baron HENDRIK FAGEL tot gevolmagtigde benoemd bij de onderhandelingen, die in Julij 1820 te Londen plaats grepen. Deze onderhandelingen werden weldra afgebroken; toen later de omvang van het departement van finantiën aan ELOUT geen lange afwezigheid vergunde, werd FALCK, die reeds het vooruitzigt had tot ambassadeur benoemd te worden, tot mede-gevolmagtigde aangesteld. Na het sluiten van het tractaat van 17 Maart 1824, was ELOUT wel de aangewezen man, om de portefeuille van finantiën met die van koloniën te verwisselen.

Het vertrek van FALCK naar Londen en de benoeming van ELOUT tot minister van koloniën bragten ook andere ministeriële veranderingen te weeg. Aan APPELIUS werd het geheele ministerie van finantiën opgedragen. Het gedeelte van het ministerie van FALCK, het onderwijs en de nijverheid betreffende, werd bij binnenlandsche zaken gevoegd en dit ministerie opgedragen aan VAN GOBBELSCHROY,

die meer dan andere ministers in het vertrouwen des Konings gedeeld heeft, waartoe aanleiding gegeven was in de betrekking, die hij vroeger aan het kabinet des Konings vervulde. Het departement van buitenlandsche zaken werd na een kort interim van den gewezen minister van binnenlandsche Zaken, DE CONINCK, in dat zelfde jaar opgedragen aan VERSTOLK VAN ZOELEN, vroeger prefect in Friesland; terwijl een jaar later, nadat verregaande ontrouw van eenige officieren van de genie bij het aanleggen van de vestingwerken in België was gebleken, eene reorganisatie van het departement van oorlog volgde, waarbij Prins FREDERIK tot commissaris-generaal benoemd werd; het ministerie van marine werd, na den dood van VAN DER HOOP, bij dat van koloniën gevoegd en aan ELOUT opgedragen.

Terwijl deze verandering in de ministeriën plaats vond, had VAN DER CAPELLEN aanvankelijk den weg vervolgd, door hem met de commissarissen ingeslagen. Weldra ontstonden moeijelijkheden omtrent de groote particuliere landbezittingen in de Vorstenlanden, die aanleiding gaven dat deze bij besluit van 30 October 1821 werden afgekocht, en schadeloosstelling aan de inlandsche vorsten werd gegeven. Maar om kleine moeijelijkheden, die bestonden, en gevaren, die nog slechts dreigende waren, te ontgaan, verviel men in grootere. Bij de regeling van schadeloosstelling was het ongenoegen ontstaan, hetwelk leidde tot den zoo verwoestenden oorlog onder DIEPO NEGORO. Den 21en Julij 1825 ontving VAN DER CAPELLEN het eerste berigt. De luitenant-generaal DE KOCK werd onmiddelijk naar de plaats des oproers gezonden, en aan zijn beleid en moed mag het inzonderheid toegeschreven worden, dat de opstand zich niet verder heeft uitgebreid, hoewel hij eerst na jaren strijds geheel onderdrukt werd. Zoo inzonderheid door gebrek aan doorzigt en zorgeloosheid van lagere ambtenaren de oorsprong van den opstand van DIEPO NEGORO heeft plaats

gehad en VAN DER CAPELLEN met voortvarendheid de geschiktste maatregelen tot bestrijding heeft genomen, kan toch moeijelijk ten opzigte van hetgeen tot den oorlog aanleiding gaf, de gouverneur-generaal geheel vrijgepleit worden van gebrek aan voorzigtigheid.

Dat gebrek openbaarde zich ook in het finantiëel bestuur. VAN DER CAPELLEN had vorstelijke denkbeelden van regeren; hij vermeerderde het getal ambtenaren, hij liet voor openbare werken zorgen; op onbekrompen wijze ondersteunde hij hetgeen ten dienste der wetenschap kon gedaan worden; maar tengevolge van dit kostbaar staatsbeleid, klommen de uitgaven sneller dan de inkomsten en geraakte de Indische regering in finantiële moeijelijkheden, reeds voordat de opstand van DIEPO NEGORO uitbrak. Om daaruit zich te redden werd de toevlugt genomen tot eene zeer onvoordeelige geldleening bij een Engelsch bankier in Bengalen. De tijdingen van de finantiële ongelegenheden in de Oost-Indiën verwekten geene geringe ongelegenheid in het moederland. Reeds hadden de Staten-generaal zich aanhoudend tegen vergrooting der schuld verklaard; de koloniën werden geacht geheel afgescheiden te zijn onder het opperbestuur des Konings. De regering begreep, dat men zoo spoedig en krachtig mogelijk maatregelen moest nemen ter bezuiniging in het koloniaal bestuur en ter vermeerdering der inkomsten, terwijl men, om eene geldleening bij de Belgen aannemelijk te maken, zeer hoog het behoud der koloniën in het belang der Belgische fabrieken deed gelden en een Belg tot commissaris-generaal benoemde. Het hoofd van het departement van koloniën had een zware taak bij de memorie van toelichting der voorgestelde geldleening te vervullen, daar hij niet geheel verontschuldigen kon de handelingen van een vriend en voormaligen ambtgenoot. De gewezen minister van koloniën, thans ambassadeur FALCK, schreef den 24en November 1825 aan zijnen vriend VAN LENNEP het volgende: "Ik heb daar juist in de *Staats-Courant* de toelichtende Memo-

rie over de 20 M. voor O. I. gelezen. Ettelijke §§ kwamen mij voor niet geheel oordeelkundig te zijn, b. v. de aanhaling van een misgewas op Ambon, van eene vulkanische uitbarsting, van eene Japansche schipbreuk enz. Van zulke schaden kan men in den loop eener zoo uitgebreide administratie nimmer verschoond blijven en een deficit behoort men daarmede noch te justificeren noch zelfs te expliceren; in andere woorden het moet er op over kunnen schieten even als in onze Europesche huishouding de herstelling van partiële rampen aan dijken en zeeweringen. Maar over het algemeen genomen ben ik met het stuk zeer tevreden, omdat er genoeg uit blijkt dat men tot in 1824 geene authentieke data in Nederland bezeten heeft om tot keering van het dreigend kwaad werkzaam te zijn. Zij werden van jaar tot jaar toegezegd, maar kwamen niet. De stijging van alle soorten van inkomsten bleek inmiddels voldoende en hoe kon ik mij inbeelden omtrent de vermeerdering der uitgaven beter inzigt te hebben dan VAN DER CAPELLEN, dien ik altijd als zwaartillende gekend had? Misschien echter zoude ik, zonder mijne gevoelens voor dien voortreffelijken vriend, meer acht hebben geslagen op zekere indicien en zijdelingsche berigten, maar dit tort, zoo het er een is, wil ik mij veel liever getroosten dan het denkbeeld van het instrument te hebben moeten zijn van maatregelen die hem zoo geweldig zeer zullen doen. Ook in dit opzigt zegen ik nu dagelijks mijne standverwisseling en dank de Voorzienigheid die mij voor dat leed behoedde."

De openbare beraadslagingen over de Oost-Indische leeningswet hadden den 7[en] Februarij 1826 plaats. Eenige leden uit de Noordelijke provinciën, CORVER HOOFT, WARIN, inzonderheid G. G. CLIFFORD, spraken tegen de wet, niet omdat zij de Oost-Indiën niet wilden te hulp komen, maar omdat de garantie der geldleening hun verkeerd voorkwam. FABRI LONGRÉE, anders een der meest sterke oppositieleden uit het Zuiden, zou voorstemmen, wanneer aan zijn

verlangen omtrent de nationale nijverheid zou voldaan worden. De meest krachtige verdediging der leening werd gevonden in de belangrijke redevoering van VAN ALPHEN, die later met een voorberigt en aanteekeningen is uitgegeven. Er mogen in die redevoering stellingen voorkomen, waarvan de juistheid op het tegenwoordig standpunt der staatshuishoudkundige wetenschap betwijfeld kan worden, er zijn toch in haar vele opmerkingen vol van gezond verstand en gegrond op een tienjarig verblijf in Indië, die zelfs nu nog niet verwaarloosd mogen worden. De spreker drong aan op zorg, dat de cultuur van producten voor de Europesche markt verbetering onderging, zonder dat die der eerste levensmiddelen verzuimd werd. Regelmatigheid van bestuur en toezigt, bescherming van personen en eigendom en vaste belastingen werden in Indië dringend gevorderd, en bij zoodanig bestuur zouden de inlanders de Nederlandsche opperregering zegenen, gelijk zij in vroeger jaren altijd aan die regering gehecht waren geweest.

De minister van finantiën en niet die van koloniën verdedigde de wet. Zoo bij deze beraadslagingen reeds eenigzins bekend waren tijdingen van onlusten op Java, eerst later werden die tijdingen meer verontrustend. Bij de begrootingswetten in Maart 1827 klaagde VAN ALPHEN over gebrek aan mededeelingen omtrent de Oost-Indische zaken en onregelmatige finantiële handelingen. Later werd nog een en andermaal de Oost-Indische schuld vergroot: in December 1827 met *f* 2,700,000 en in November 1828 met *f* 15,000,000. Men begreep de Oost-Indische bezittingen niet te kunnen laten varen; maar de deliberatiën bewijzen even duidelijk, dat men de steeds klimmende schulden voor ons Land met angst toestemde. Onderscheidene Noord-Nederlandsche afgevaardigden, G. G. CLIFFORD, CORVER HOOFT, WARIN, deden niet de minst ernstige waarschuwingen hooren. WILLEM I, die reeds in 1817, tijdens Sir RAFFLES Nederland bezocht en aan des Konings disch was genoodigd, het ge-

voelen levendig had voorgestaan, dat de Oost-Indiën te weinig producten voor de Europesche markt opbragten, had aan den nieuwen Commissaris-generaal uitdrukkelijk in last gegeven, de meest mogelijke bezuinigingen in het bestuur te brengen en de cultuur te bevorderen.

In de keuze van den Burggraaf DU BUS DE GISIGNIES, die den 11[en] Februarij 1826 het bestuur aanvaardde, had de regering niet misgetast. Hij was een eerlijk, standvastig, beleidvol regent. Hij vond in den aanslag, de regeling van ontvangst en de geheele beheering van het landelijk stelsel de grootste onzekerheid, onnaauwkeurigheid en wanorde, en al mogt het bezuinigingsstelsel, dat hij verpligt was in te voeren, bij velen zijn bestuur impopulair gemaakt hebben, de lof van regtvaardigheid en billijkheid komt hem in ruime mate toe. Ingevolge den wensch des Konings, bragt hij zijne consideratiën onder diens oog bij rapport van 1 Mei 1827. DU BUS droeg groote zorg voor de uitbreiding der cultures, zoodat zijn beheer in dit opzigt als een voorbereiding kan worden beschouwd tot hetgeen later plaats vond, ofschoon de voorstellen van DU BUS meer bedoelden individueel grondbezit in te voeren, welk stelsel ook werd beaamd door ELOUT, als minister van koloniën, die zich niet vereenigen kon met het stelsel van VAN DEN BOSCH. Wij meenen echter het daaromtrent voorgevallene eerst later te moeten vermelden.

Naauw in verband met de koloniale politiek stond de oprigting van de *Handelmaatschappij*. De Koning had aan den Heer MUNTINGHE opgedragen, een onderzoek te doen naar de oorzaken van de kwijning van den handel op Indië en de middelen van herstel. Zijn rapport van 21 Febr. 1824 aan den minister van koloniën deed zien, dat overal de handel op Indië niet dan met verlies gedreven werd, door dat de Engelschen hunne manufacturen in Indië invoerden en bij het nemen van retourladingen een zeer hoogen prijs

voor de koloniale producten gaven, dien de Nederlanders niet konden betalen, omdat zij te weinig manufacturen op Java invoerden. Te Gent was hem door een lid van het huis de Gebroeders DE SMETT het plan geopperd, dat hierin verandering zou kunnen komen, wanneer de invoerregten op de Engelsche manufacturen verhoogd werden, maar dat deze beperking van den buitenlandschen handel op Java moest gepaard gaan met een krachtige ondersteuning van onze nationale scheepvaart en handel; en zoo kwam men tot het denkbeeld van een algemeene handelmaatschappij voor de Oost-Indiën, zonder monopolie of eenigen invloed van het politiek bestuur.

WILLEM I, die reeds zooveel voor de uitbreiding der industrie gedaan had door de oprigting der Brusselsche maatschappij voor volksvlijt, nam het plan van MUNTINGHE over, raadpleegde onderscheidene kooplieden, en na een verblijf te Amsterdam, in het laatst van Maart 1824, zag het besluit van 29 Maart het licht, waarvan de considerans in eene geschiedenis van Nederland onder WILLEM I mededeeling verdient.

Overwegende dat, sedert onze komst tot de regering dezer landen, niet alle de takken van den grooten handel de uitbreiding en kracht hebben verkregen, op welke het herstel van algemeene vrede- en vriendschapsbetrekkingen met alle volkeren het uitzigt geopend hadden.

Dat, als een onmiddellijk gevolg daarvan, ook de scheepsbouw en de reederijen, fabrieken en trafieken, niet dien trap van voorspoed bereikt hebben, waarvoor dezelve vatbaar zijn.

Dat, als eene der groote oorzaken van dezen stand van zaken, moet worden aangemerkt de min gelukkige wending, welke de vaart en handel met onze overzeesche bezittingen, vooral in Nederlandsch-Indië, genomen hebben.

Dat deze toch aan de verwachting van de handelaren niet geheellijk en op den duur hebben voldaan, en nog grootendeels zijn levendig gehouden door den bijstand en de hulp van de regering, in het verschaffen van transporten en vrachten; terwijl deze hulp, zelfs in de laatste tijden, door vele handelaren als niet genoegzaam geoordeeld is.

Dat alzoo in den schoot van het moederland niet alle de voordee-

len zijn uitgestort, welke een welaangelegde vaart en handel kunnen aanbrengen, terwijl onze buitenlandsche bezittingen daardoor schadedelijke gevolgen te wachten hebben.

Dat het derhalve noodzakelijk is, gelijk wij zulks tot een ernstig en bestendig onderwerp van onze zorgen en overdenkingen gemaakt hebben, om middelen op te sporen, geschikt om dien kwijnenden stand van zaken te doen ophouden, den landbouw en de verschillende takken van nijverheid, daarmede in verband staande, aan te moedigen, en alzoo, onder den Goddelijken zegen, aan de natie de voordeelen te verzekeren, waarop haar rang onder de volken, de ligging van haar grondgebied en de belangrijkheid van hare volkplantingen haar aanspraak geven.

Dat deze middelen evenwel niet, op het voorbeeld van sommige andere volken, behooren gezocht te worden in uitsluitende verbodsstelsels, maar met behoud van vrije vaart voor elke Nederlandsche vlag en alle andere met Nederland bevriend, in eene krachtige en welbestuurde vereeniging van toereikend vermogen en gemeenschappelijken arbeid, waardoor een nieuw leven aan alles kan worden aangebragt.

Dat eene maatschappij, waarin elk, hetzij Nederlander of vreemde, zijne bijdragen storten, en alzoo tot den bloei en welvaart van Nederland medewerken kan, bij uitnemendheid geschikt is, alle die voordeelen te weeg te brengen.

Dat deze maatschappij zich tot den handel en de vrachtvaart, hetzij voor eigen rekening, of in commissie voor anderen, behoort te bepalen, zonder ooit in de zaken van bestier, of hier, of in de overzeesche bezittingen, eenig deel te verkrijgen, en zonder dat zij, omtrent het voeren van haren handel, aan eenige bemoeijenis of inzage van wege den staat onderworpen worde, of tot den staat in eenige andere verhouding sta, dan waarin elke naamlooze maatschappij, volgens de wet geplaatst is, enz.

De Koning waarborgde, als een bewijs zijner belangstelling in deze onderneming, aan de houders van aandeelen, gedurende 20 jaren, eene rente van 4½ percent. De inschrijvingen overtroffen bijna dadelijk het plan met 55½ millioen, waarom de Koning, willende toegeven aan de algemeene zucht tot deelneming, het kapitaal, dat aanvankelijk op 24 millioen geraamd was, tot 37 millioen verhoogde.

Eene staatshuishoudkundige beoordeeling van de oprigting der Handelmaatschappij behoort niet te dezer plaatse.

Men mag echter niet vergeten het feit, dat de Nederlandsche scheepvaart en de handel op Indië tot 1824 zeer kwijnden, en dat de opmerking, alsof het gebrek aan een goed muntstelstel in Indië van die kwijning de oorzaak zou geweest zijn, eenzijdig is, daar het beste muntstelsel aan eene regering slechts noodeloos schatten kost, wanneer geen inwendige welvaart het gemunte geld in het land houdt.

De eerste jaren waren voor de Handelmaatschappij niet voordeelig. De gewaarborgde renten werden gedurende die jaren door WILLEM I uitbetaald. Zoo al de uitvoer van manufacturen uit Nederland toenam, de prijzen der koffij bleven onvoordeelig, en eerst later, na de uitbreiding der gouvernements-cultures is daarin verandering gekomen. Reeds zeer spoedig na de oprigting van de Handelmaatschappij ontving zij van de regering voorregten, waardoor men niet getrouw bleef aan de beginselen in het besluit der oprigting vermeld.

De staatshuishoudkundigen mogen in het protectionistisch stelsel van WILLEM I, dat zich ook in herhaalde herziening van het tarief van in- en uitvoer openbaarde, eene verkeerde rigting hebben aangewezen, — bedachtzame finantiemannen mogen het gevaarlijke van ons finantiewezen erkend hebben, de groote meerderheid der bevolking werd door den uiterlijken glans van welvaart getroffen, die aan ons Vaderland omstreeks 1825 ten deel viel. Het Amortisatie-Syndicaat bedekte het wezentlijke kwaad der finantiën, de afschaffing van enkele opcenten op de belastingen deden aan vooruitgang denken; — men hoopte reeds dat men de belasting op het gemaal zou kunnen missen. Al klom jaarlijks de schuld, op de beurs werd het staatscrediet opgehouden; jaar aan jaar steeg de prijs der Nederlandsche effecten. De landbouw nam in het geheele Koningrijk in bloei toe. De mijnen van Luik, Henegouwen, Namen en Luxemburg werden met kracht ontgonnen, ofschoon de bescherming der steenkolen eenigzins drukte op de turfveenderijen.

Zelden is er eene regering geweest, die onder grooter finantiële moeijelijkheden, zoovele groote werken heeft doen tot stand brengen. Wegen en kanalen werden overal aangelegd, deels door deelneming van particulieren, waaronder de Koning dikwijls de grootste aandeelhouder was. Er is misschien nooit een Vorst geweest, die meer zijn particulier vermogen in nuttige ondernemingen heeft gewaagd en met grooter edelmoedigheid de renten van ondernemingen door persoonlijke verantwoordelijkheid heeft gewaarborgd. De Koning had een bijna onbepaald vertrouwen op de vermeerdering van 's Lands welvaart. Voor een groot gedeelte heeft hij daarin goed gezien; zijne deelneming in de naamlooze vennootschappen heeft zijn kapitaal vermeerderd.

Onderscheidene havens werden verbeterd; na het aanleggen van de haven van het Nieuwe Diep aan den Helder, werd, oorspronkelijk met het oog op de eischen der marine, maar ook ter bevordering van den handel van Amsterdam, het Noord-Hollandsche Kanaal in 1819 begonnen en in 1825 voltooid. In 1822 werd een begin gemaakt met het graven van de Zuid-Willemsvaart tusschen 's Hertogenbosch en Maastricht. In 1825 kwam tot stand het Zederik-kanaal tusschen Vianen en Gorinchem; in 1827 het Kanaal van Voorne, een jaar later het Apeldoornsche Kanaal, enz. Groote droogmakerijen werden voltooid, gedeeltelijk aangevangen of ontworpen; bijna alle waterstaatsplannen, die later zijn uitgevoerd, dagteekenen van den tijd van WILLEM I, die ondersteund door wakkere ingenieurs, voortdurend de juiste staatshuishoudkundige stelling toepaste, dat geene staatsuitgaven vermeden moeten worden, wanneer zij de productive krachten van het land kunnen vermeerderen en het vervoer van goederen bevorderen. De fabrieken en trafieken namen, vooral in België, zeer in bloei toe. De vijfjarige tentoonstellingen, in 1820 te Gent, in 1825 te Haarlem, in 1830 te Brussel, vertoonden telkens een hooger trap van nijverheid. Sommige fabrieken, zooals die van machines en wa-

penen te Seraing nabij Luik, verwierven een Europesche vermaardheid. Onderscheidene Belgische fabrieksteden vertoonden een tot dien tijd ongekenden bloei. Werden onder WILLEM I zware belastingen opgebragt en nog veel geld geleend, — de druk der belastingen werd op zeer vele plaatsen geleenigd door meerdere welvaart, inzonderheid in België, terwijl de handel van Amsterdam en Rotterdam bleef kwijnen, niettegenstaande de pogingen van WILLEM I, om door de Handelmaatschappij dien te doen herleven.

Onderscheidene openbare nuttige inrigtingen kwamen tot stand. De aloude Bank te Amsterdam werd hervormd tot een Nederlandsche Bank. De Koning was ook hier een der voornaamste aandeelhouders, in een tijd, dat de aandeelen nog geen groote winst verzekerden.

Onder de weldadige instellingen die onder regering van WILLEM I opgerigt werden, moet inzonderheid de Maatschappij van weldadigheid gerekend worden. Onbebouwde velden door armen te doen bebouwen, was een schoon denkbeeld, waarbij echter te veel vergeten werd, dat woeste gronden tot aanleg te veel kapitaal vorderen en dat arbeiders, door armoede verzwakt, niet de productive krachten hebben van gezonde en arbeidzame landbouwers.

Bij onderscheidene rampen van watersnood en brand stond de Koning aan het hoofd van een weldadig volk.

Ten opzigte der godsdienstgeschillen scheen men tot vrede te neigen. De Roomsch-Katholieken, overtuigd dat hunne godsdienst beschermd, dat hunne kerkelijke regten geëerbiedigd, de geestelijken behoorlijk bezoldigd en in hunne kerkelijke verrigtingen vrijgelaten werden, lieten hun wantrouwen in de regering van een Protestantschen Vorst varen, en zoo de ultramontaansche rigting onder de Katholieken over het feitelijk bestaan van het regt van placet en over het gemis van vrijheid van onderwijs en van het regt van bezit in de doode hand niet tevreden was, het gemis dier

regten was niet nieuw, — daar zij noch onder het Fransche bestuur noch onder het Oostenrijksche genoten waren. Nog op het laatst van 1825 verklaarde een der sterkste ijveraars voor de belangen der Roomsch Katholieken, in de Staten-generaal, dat men zich in een gelukkigen toestand ten opzigte der godsdienst bevond, dat de onderscheidene gezindheden naast elkander bestonden zonder elkander te storen. De Protestanten en de liberalen mogten nu en dan klagten doen hooren, dat de regering te inschikkelijk was voor de Roomschen, zij prezen aan de andere zijde de regering, dat zij geen kloosters en jezuïten-vereenigingen toeliet. Werden de indrukken van de drukpers-vervolgingen al niet vergeten, de drukpers-wetgeving zelve bleef toch liberaal en werd als zoodanig zeer geprezen, nadat de censuur weder in Frankrijk was ingevoerd.

In het algemeen vertoonde zich het Koningrijk der Nederlanden omstreeks 1825 als een zeer welvarend en gelukkig land.

Toen tien jaren na de inhuldiging des Konings de Staten-generaal geopend waren, luidde het in het adres van antwoord op de troonrede:

"Uwe Majesteit heeft ons gezegd dat zij met een levendig genoegen ondervindt, hoe alle onze landgenooten zich meer en meer met hartelijke liefde en vertrouwen scharen om den Nederlandschen troon.

"De Staten-generaal scheppen er behagen in, om deze vaderlijke woorden te herhalen."

Nog in den zomer van 1828 noemde VAN DER PALM, ten aanhooren van staatslieden en geletterden, bij het herdenken van den academischen leeftijd, Nederland "het voorwerp van naijver zijner naburen: benijd om de wijsheid zijner instellingen, om de zachtheid van zijn bestuur, om de onbekrompenheid zijner beginselen; Nederland alom geroemd en geprezen als het gelukkigste land van den aardbodem!"

De buitenlandsche liberalen roemden, in vergelijking met andere vorsten en andere landen, WILLEM I als een voorbeeld van een Koning, die voor zijn volk leefde, en Nederland als een uitnemend bestuurden Staat.

Op het jaar 1824 schrijft VENTURINI, de kronijkschrijver der negentiende eeuw, over Nederland het volgende: "Het Rijk staat onder een geheel nieuwen schepter, gevoerd door eene hand, die slechts door éénen der beide volksstammen, waarover zij haar gebied uitstrekt, geacht en bemind wordt. Twee godsdiensten verdeelen het volk, en zijne welvaart grondt zich op tweederlei verschillende belangen. Het heeft *twee* talen, gelijk *twee* Hoofdsteden, en op bepaalde tijden begeeft zich de regering met alle hare ministeriën van de eene landstreek naar de andere. En toch geene onrustig woelende beweging van volksleiders; geene nutteloozе *declamatiën* over wederzijdsche regten en pligten der regering en der geregeerd wordenden; geene partijen, die elkander zoeken te vernietigen; geen woordenpraal en geene kostbare vertooning! Dit alles zijn uitwerkingen der bedaarde rede, der bedachtzaamheid en hartstogteloosheid van den *Nederlander*, die zeer goed kan berekenen, wat voor zijn belang dienstig is, en die, wanneer hij de slotsom heeft opgemaakt, gelijk bij de ontworpene vrije scheepvaart op den *Rijn*, standvastig en onwrikbaar bij zijne eenmaal aangenomene stellingen blijft, en slechts voor geweld onderdoet. Zijne staatslieden doen hetgeen doelmatig is, niet slechts zonder luidruchtigheid, maar ook met zoo weinig kosten als mogelijk is, *en daarom gelijkt de nieuwe, uit zoo verschillende bestanddeelen zamengestelde Staat in kracht en duurzaamheid thans reeds naar Staten, die bereids sedert eeuwen bestaan.* Dit is echter geenszins te danken aan de wijsheid dergenen, die hem te voorschijn bragten, maar veeleer een gevolg der verlichte vastberadenheid van hen, die de rol, welke hun ten deel is gevallen, behoorlijk doordacht hebben."

Maar ook thans bedroog zich de kronijkschrijver, omdat

hij slechts op het uiterlijke acht gaf en vergat, dat gehechtheid aan godsdienst en eigen zelfstandigheid het volksgemoed ontvlambaar maakt, en dat, waar geestelijk en politiek fanatisme zich verbinden om brand te stichten, de wind des tijds slechts noodig is om een Koningrijk, dat magtig scheen te worden, in weinige maanden weder te sloopen.

HOOFDSTUK XXII.

Toenemende spanning tusschen Noord en Zuid. — Besluit omtrent het gedwongen gebruik der Nederlandsche taal. — Kerkelijke aangelegenheden. — Onderhandelingen met den Internuntius NASALLI afgebroken. — Oprigting van het *Collegium philosophicum*, te Leuven. — DE CELLES te Rome. — Concordaat van 1827. — De minister van Justitie VAN MAANEN. — Publieke geest, Belgische journalistiek. — Verwerping der begrooting voor 1827. — Nieuw wetboek van strafregt. — Discussiën over de begrooting voor 1828. — De Prins van Oranje te St. Omer. — Aanvang van het jaar 1828. — Vrees voor revolutionaire bewegingen. — Commissie tot herziening van de besluiten op het Hooger onderwijs. — Veelvuldige drukpersvervolgingen. — De Provinciale Staten in den zomer van 1828. — Voortdurende ontevredenheid onder de Roomschen. — Vredelievende zending van CAPACCINI. — DE POTTER. — De Katholieke liberale Unie. — Opening der zitting van 1828—29. — Dood van APPELIUS; VAN TETS minister van finantiën. — Voornaamste leden in de Tweede Kamer; optreden van LUZAC. — Het voorstel van DE BROUCKÈRE tot intrekking der gelegenheidswetten van 1815 verworpen. — Veroordeeling van DE POTTER. — De glazen bij den minister van justitie ingeslagen. — Begrootingsdiscussiën voor 1829. — Algemeen petitionnement. — Voorstel van LE HON en CORVER HOOFT. — Wet op de drukpers aangenomen. — Vergeefsche pogingen om den Koning tot eene amnestie over te halen. — Tienjarige begrooting verworpen. — Sluiting der zitting.

De vereeniging van België en Holland was een huwelijk zonder wederzijdsche liefde, door vreemden zaâmgekoppeld,

uit berekening gesloten. Bij de vereeniging waren feestzangen gezongen; bij uiterlijke welvaart vertoonde zich een schijn van geluk, al twistte men meermalen bij tegenstrijdige wenschen. Bij voortdurende hernieuwing van den twist werd weerzin geboren en deze werd telkens grooter; onvoorzigtigheid, misverstand, gewaande miskenning van bedoelingen, beleedigd nationaal gevoel en godsdienstige antipathiën wekten de hartstogten op, en toen buitenlandsche revolutie het inwendige twistvuur aanblies en er oproer ontstond, werd geen andere uitweg dan een scheiding wenschelijk geacht. Zoowel de huwelijken als de volkenvereenigingen hebben hare ziekteverschijnselen, die duidelijk aantoonen, hoe eenheid van zin een eerste vereischte is van geluk.

De strijd tusschen de Hollandsche en Belgische nationaliteit hield niet op. Telkens ontstonden botsingen. De Noordelijken vonden zich beleedigd door de heftige veroordeeling van de oude Hollandsche belastingen en instellingen, inzonderheid toen de door hunne strengheid en hartstogtelijkheid wel bekende Fransche prefecten DE STASSART en DE CELLES tot leden der Staten-generaal benoemd waren en zich als volksvrienden voordeden. Het Hollandsche karakter heeft veel trouwhartigheid, weinig voorkomendheid. De Belgen, die nooit een eigen volksbestaan hadden gehad, wenschten misschien meer dan de Hollanders de vereeniging; maar hun eergevoel kwam er tegen op, dat de meerderheid door de minderheid zou geregeerd worden. Zij waren wel voor een grooten Nederlandschen Staat gezind, mits de vereeniging overeengebragt kon worden met hetgeen zij hunne belangen rekenden te zijn. Daarbij was de Nederlandsche grondwet zeer verre verwijderd van die beginselen, die na 1825 en later als algemeene constitutionele beginselen zijn geprezen. Zij bevatte geene ministeriële verantwoordelijkheid, geen onbeperkte vrijheid van drukpers, geen onbeperkte vrijheid van bijzonder onderwijs. Een onpartijdige geschiedschrijver moet op alle die moeijelijkheden, die overwonnen moesten

worden, de aandacht vestigen; hij heeft niet te onderzoeken, of bij eene denkbeeldige volmaaktheid der menschen en bij eene geheel zuivere toepassing van wetenschappelijke, staatkundige en staatshuishoudkundige beginselen de uitkomst anders zou zijn geweest; hij heeft alleen te verhalen wat geschied is en de gebeurtenissen, zoo mogelijk, in het helderst daglicht te plaatsen.

Het hoofdgebrek der Nederlandsche regering, inzonderheid nadat gematigde staatslieden als ROËLL en FALCK het ministerie verlaten hadden, om door te drijven hetgeen alleen goede vruchten kon voortbrengen bij natuurlijke ontwikkeling en wederzijdsche welwillendheid, openbaarde zich meer en meer. Na het verschil van inzigten omtrent de belastingen was de verscheidenheid van taal een groot struikelblok. De Hollandsche leden der Staten-generaal vonden het vernederend en lastig, dat de Fransche taal in de Staten-generaal gebruikt werd, en vele Belgen gaven zich niet de allerminste moeite om Nederduitsch te leeren verstaan. In het regtsleven had de regering, bij besluit van 15 Sept. 1818, gelijk wij vroeger opmerkten, het gebruik van het Nederduitsch in de provinciën Limburg, Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen en Antwerpen zoeken te bevorderen, door het gebruik facultatief te stellen, met bepaling echter, dat met 1°. Januarij 1823 alleen het Nederduitsch in die provinciën zou gebruikt worden. Bij een nader besluit van 1822 was het voorgeschrevene tot een gedeelte van Zuid-Brabant uitgestrekt. Dit besluit gaf groote ontevredenheid onder de regtsgeleerden. De Nederduitsche taal was door de weinige ontwikkeling die zij genoten had onder de Oostenrijksche en Fransche regering, tot een Vlaamsch dialect verlaagd, zoodat men zich niet in officiëlen stijl daarin kon uitdrukken. Inzonderheid te Brussel verwekte het besluit groote ontevredenheid. Eenige advocaten onthielden zich van pleiten; er werd eenige concessie ge-

daan, maar zij was te gering om de ontevredenheid weg te nemen. Nadat eenige advocaten zich reeds een jaar van pleiten onthouden hadden, werd bij een besluit van 5 Januarij 1824 toegestaan, dat nog voor het hooggeregtshof en de regtbank van eersten aanleg de pleidooijen in het Fransch zouden mogen gehouden worden gedurende het jaar 1825, ofschoon later op nieuw het pleiten in het Fransch bij bijzondere vergunning is toegestaan.

Niet minder dan het verschil van taal stond het verschil van godsdienst eene naauwe vereeniging in den weg. Wel was de oppositie, gelijk wij in het vorig hoofdstuk opmerkten, na den dood van den hertog DE BROGLIE in 1821, en door den concilianten invloed van den aartsbisschop van Mechelen zeer afgenomen, maar toch bleef de strijd tusschen Roomschen en Onroomschen bestaan en hij werd aangeblazen door twee tijdschriften, *de Godsdienstvriend*, van den tot het Roomsch geloof overgegane LE SAGE TEN BROEKE, en *de Protestant*, dat te Dordrecht in het licht verscheen, terwijl ook in onderscheidene weekbladen, zoowel in België als in Noord-Nederland, een felle strijd werd gevoerd tegen de Jezuïten. Vooral was het twistgeschrijf levendig naar aanleiding van eene leerrede van den vicaris-generaal van Mechelen, die te vergeefs te Rome wegens onregtzinnigheid was aangeklaagd.

Bij deze voortdurende spanning was het zeer natuurlijk dat de regering er hoogen prijs op stelde, dat de zaken betreffende de Roomsch-Katholieke eeredienst met den Paus geregeld werden. Onze regering wenschte eene schikking, waarbij de regten der regering werden gehandhaafd, gelijk die regten in België onder de Bourgondische, Spaansche en Oostenrijksche regering bestaan hadden. In dien geest had zij een ontwerp-concordaat, op den leest van dat van 1802 ontworpen en naar Rome opgezonden; weldra werden de beraadslagingen in Nederland voortgezet met den internuntius

NASALLI. Na een kort oponthoud, door het berigt van den dood van PIUS VII, en een confirmatie zijner zending door diens opvolger LEO XII, werd deze internuntius in plegtige audientie bij den Koning ontvangen, in Nov. 1823. Weldra werden, om met hem te onderhandelen, benoemd de Heeren GOUBAU, VAN MAANEN en VAN NAGELL VAN AMPSEN, bijgestaan door den geleerden referendaris VAN GHERT, een edeldenkend man, die zich echter eene illusie maakte, alsof de wijsbegeerte en de geleerdheid der 19e eeuw vereenigbaar waren met de Roomsch-Katholieke kerk; terwijl NASALLI werd bijgestaan door BELLI en den vice-superior CIAMBERLANI, die, uit Munster herwaarts gekomen, thans wel geheel anders werd ontvangen, dan toen hij in 1815 met marechaussées België was uitgezet.

Het standpunt waarop de onderhandelaars zich plaatsten was echter te verschillend, dan dat zij tot overeenstemming konden geraken. NASALLI, als geestverwant van PIUS VII, stelde zich op het standpunt van het concilie van Trente; hij wenschte eene zuivere invoering van de pauselijk hiërarchie, terwijl de Nederlandsche onderhandelaars meenden, dat de regten van den Koning zouden worden prijs gegeven, zoo niet in het algemeen het concordaat van 1802 werd gehandhaafd, of wel de regten, die de vorsten in België hadden gehad, overeenkomstig hetgeen STOCKMANS, VAN ESPEN en anderen daaromtrent hadden medegedeeld. De discussiën, waarin VAN GHERT de regterhand van de Nederlandsche gecommitteerden was, voldeden niet aan den internuntius, die in het laatst van 1824 terugkeerde, nadat WILLEM I persoonlijk te vergeefs getracht had de onderhandelingen voort te zetten.

Gedurende de onderhandelingen waren ter sprake gebragt de benoeming der bisschoppen, die de Nederlandsche regering, in overeenstemming met het oude regt, met haar goedvinden wilde doen plaats hebben, de dotatiën der bisdommen, de kloosters en de inrigting der seminaria enz. Toen de

onderhandelingen waren afgebroken, zag de regering geen anderen uitweg, dan om hare regten tegenover de kerk overeenkomstig het oude regt en de grondwet te handhaven, iets dat tot het belagchelijk gerucht heeft aanleiding gegeven, alsof de Nederlandsche regering een nieuw *schisme* in de Roomsch-Katholieke kerk wilde tot stand brengen; een vermoeden geheel ongerijmd, wanneer men let op hetgeen werkelijk geschied is, maar niet te ongerijmd om door de ultramontaansche partij aangegrepen te worden als een wapen om de goede Katholieken te verontrusten.

De regering meende in de eerste plaats, nu eene schikking met den Paus vergeefs was beproefd, het voorbereidend onderwijs voor de aanstaande geestelijken, op die wijze als zij oordeelde dat regtmatig was, te moeten regelen. In het Zuiden had men voor de Fransche omwenteling onderscheidene ordonnantiën van de Spaansche en Oostenrijksche regering gehad, waarbij dit gedeelte van het onderwijs tot de regering was getrokken. Voor de Noordelijke provinciën was een plan onder Koning LODEWIJK NAPOLEON opgemaakt in overeenstemming met eene consulerende commissie, bestaande uit Roomsche geestelijken. Deze had voorgesteld:

1. Het oprigten van eenige gymnasiën uitsluitend voor Roomsch Katholieken.

2. Het daarstellen van een philosophisch collegie, mede uitsluitend voor jongelingen van dit kerkgenootschap; en dan

3. Seminariën in elk bisdom, tenzij de aan te stellen bisschoppen hieromtrent eene andere schikking mogten maken.

Op dit voorstel had echter een Roomsch-Katholiek geestelijke het volgende medegedeeld:

"Ik voor mij kan mij met dit opgegeven plan niet vereenigen, omdat het, mijns bedunkens, geenszins aan het bedoelde oogmerk zal voldoen.

"Het schijnt mij toe, dat de consulerende commissie, bij deze raadgeving, niet gelet heeft op de gesteldheid van ons Land, — noch op het wezenlijke nut en voordeel van het

R. C. kerkgenootschap, — noch op de gelijkheid, waarop alle de ingezetenen van dit rijk eene even regtmatige aanspraak hebben.

"a. *Niet op de gesteldheid van ons land.*

"Deze vordert gebiedend, alle verwijdering tusschen de ingezetenen, uit welken hoofde ook, en vooral wegens de godsdienstige gevoelens, op alle mogelijke wijzen weg te nemen, want wij wonen in een land, waarvan het grootste gedeelte der inwoners tot kerkgenootschappen behooren, welke van het R. C. verschillen. Deze zamenwoning vordert alle mogelijke vereeniging, liefde en verdraagzaamheid; vordert dat de afscheiding door alle middelen moet worden verminderd, ten einde de banden van den maatschappelijken ommegang, hoe langer hoe vaster worden toegehaald. Hierdoor kan het leven der ingezetenen veraangenaamd en het algemeene heil bevorderd worden. Wanneer men nu reeds van de vroege jeugd de kinderen om godsdienstige gevoelens van elkander scheidt, dan loopt dit regelregt in tegen het zoo even aangevoerde; dit kwaad wordt nog grooter wanneer men verwijdering legt en aankweekt in de harten van hen, die eenmaal den zoo belangrijken post van godsdienstleeraar, bij zulk een talrijk kerkgenootschap zullen bekleeden.

"b. *Niet op het wezenlijk nut enz.*

"Immers is het voor dit kerkgenootschap van het hoogste belang, dat het niet alleen vrome en deugdzame, maar ook in allen deele kundige mannen hebbe, die den gewigtigen post van leeraar bij hetzelve bekleeden, — mannen die, behalve hunne zoogenaamde Theologische wetenschappen, ook eene genoegzame wereld- en menschenkennis bezitten, ten einde aan alle de pligten van hun ambt te kunnen voldoen, en in de behoefte van de hun toevertrouwde gemeente te kunnen voorzien.

"Hoe veel zullen nu de jongelingen, die tot den geestelijken stand opgeleid worden, niet moeten verliezen, wanneer zij van hunne jeugd af aan, afgezonderd van den gewonen

levenskring, in afzonderlijke huizen, en dan nog wel in afgelegen departementen en plaatsen opgevoed worden, en verstoken van het onderwijs der openbare landscholen, alleen zullen onderrigt worden in hetgene zij in hunne Collegiën en Seminariën hooren? Zullen zij niet in kunde en beschaving altijd zeer verre terug blijven, bij de jongelingen van andere godsdienstige genootschappen, die de lessen op 's lands Universiteit bijwonen?

"c. *Noch op de gelijkheid enz.*

"Dit zal toch niemand betwisten, en tot welke verwijderingen en verwarringen zou dit niet aanleiding geven, wanneer in dit land voor de Hervormden, Roomsch Catholijken, Lutherschen, Remonstranten, Doopsgezinden enz. afzonderlijke Gymnasiën en Philosophische Collegiën werden opgerigt? Zoo doende zouden de algemeene scholen geheel vervallen, en aan de Academiën zouden de Regtsgeleerdheid, de Medicijnen en Litteratuur alleen overblijven.

"Daarenboven kan ik mij geen denkbeeld vormen van een R. C. Gymnasium, noch minder van een R. C. Philosophisch Collegie. Op het eerste behooren geleerd te worden de Latijnsche, Grieksche en hedendaagsche talen, de Mathesis, Geschied-, Aardrijks- en Natuurkunde, de regelen der Dicht- en Redekunst etc. Wat heeft het onderwijs van dit alles met de leer der R. C. Kerk te doen? Welk verschil maakt het, of dit onderwijs door een R. C. of Hervormden, of Lutherschen onderwijzer, aan Hervormde of Luthersche, of R. C. jongelingen gegeven wordt? Een R. C. Gymnasium is, volgens mijn denkbeeld, een onding. Dit alles geldt nog meer van een R. C. Philosophisch Collegie. Philosophische wetenschappen hebben, als zoodanig, niets gemeens met de Openbaring, en kunnen dus volstrekt niets gemeens hebben met de leer der R. C. Kerk, of zij zouden ophouden den naam van Philosophische wetenschappen te verdienen. De Professoren van deze wetenschappen mogen tot een kerkgenootschap behooren, tot hetwelk zij willen, indien

zij zich bepalen (zoo als het moet zijn) tot die vakken, welke wezenlijk tot de Philosophie behooren, dan kan de godsdienstige belijdenis in geene de minste aanmerking komen en het maakt ook geene de minste verandering, tot welk een kerkgenootschap de Leerlingen behooren."

Met deze gevoelens van Roomsch Katholieke geestelijken bekend, had de regering, zoowel bij de regeling van het lager als van het hooger onderwijs, de voorbereiding tot het eigentlijk geestelijk onderwijs onder het openbaar onderwijs getrokken. De verordeningen op het onderwijs waren echter zeer langzaam in de Zuidelijke provinciën ingevoerd. Eerst in September 1818 kwam het verbod, dat de geestelijkheid gemengde kleine seminaria zou mogen hebben, en eerst na de instelling van schoolopzieners in de Zuidelijke gewesten werd streng acht gegeven of er onwettige scholen of seminaria bestonden. Zoo werd in het begin van 1823 een rapport uitgebragt over het onwettig bestaan van het kleine d. i. voorbereidend seminarium te St. Michelsgestel. Het rapport van den schoolopziener werd, bij kabinetschrijven van den secretaris van Staat van 8 April 1823, in handen gesteld van den directeur-generaal voor de R. K. Eeredienst GOUBAU en den minister voor het publiek onderwijs FALCK. Na eene voorloopige missive van eerstgenoemde aan laatstgenoemde, van 15 April 1823, vond het gemeenschappelijk onderzoek plaats, waarbij GOUBAU door VAN GHERT en FALCK door EWIJCK werd bijgestaan. Het gevolg hiervan was een gemeenschappelijk voorstel van 29 November aan den Koning. Het gevoelen van den Raad van State werd uitgebragt bij een rapport van 10 Mei 1824 met een advies van den aartspriester CRAMER, over de belangrijkheid van een beter onderwijs voor de R. K. geestelijken, en na deze voorbereiding kwamen de beide besluiten van 25 Junij 1825 tot stand, houdende het eerste opheffing der Latijnsche scholen en kleine seminaria, die in strijd met de wet bestonden, en het tweede de oprigting van het *Collegium philosophicum* te Leuven, ten

behoeve van Roomsch Katholieke jongelingen, die voor den geestelijken stand bestemd waren.

Uit de gewisselde stukken kan men ontwaren, dat al de staatslieden van WILLEM I volkomen overtuigd waren van het regt der regering, om, evenzeer als de Oostenrijksche regering vroeger, en onderscheidene Duitsche regeringen later, het voorbereidend onderwijs, voordat men de groote seminaria, dat is de kweekscholen voor het eigentlijk geestelijk onderwijs bezocht, te regelen. De regering meende echter, ten einde de geestelijkheid gerust te stellen, het voorbereidend onderwijs niet gemeenschappelijk op de gewone openbare scholen te moeten doen geven, maar in eene afzonderlijke inrigting en het curatorschap daarover te moeten opdragen aan den aartsbisschop van Mechelen.

Deze voorzigtigheidsmaatregelen werden verijdeld, deels door de onvoorbereide wijze waarop de aartsbisschop de tijding der besluiten verkreeg, deels door den tegenstand, die zich in de Roomsch Katholieke bladen en tijdschriften openbaarde. Na het vertrek van FALCK als ambassadeur naar Londen was het departement van onderwijs opgeheven en gevoegd bij binnenlandsche zaken; de nieuwe minister van dit departement VAN GOBBELSCHROY, moest dus over de publicatie der besluiten in overleg treden met GOUBAU; maar deze, die er op gerekend had, dat zijn schoonzoon VAN DER FOSSE minister van B. Z. zou worden en daardoor zeer tegen VAN GOBBELSCHROY was ingenomen, bleef nalatig hem een bezoek te brengen; VAN GOBBELSCHROY liet in Junij 1825 de beide besluiten afkondigen, zonder dat de aartsbisschop van Mechelen er vooraf van onderrigt was, zoodat deze de besluiten en zijne benoeming vernam tegelijk met de algemeene ontevredenheid, die de besluiten bij de R. K. geestelijken in zijne naaste nabijheid hadden opgewekt, daar onder de vernietigde kleine seminaria ook behoorde dat van Mechelen.

Om het verzuim zoo mogelijk te herstellen, schreef GOUBAU den 18en Junij eenen brief aan den aartsbisschop, die den

21en Julij door den prelaat werd beantwoord, waarop GOUBAU en VAN GHERT, op last des Konings, gezamentlijk in persoon naar Mechelen zich begaven, ten einde den aartsbisschop mondeling over zijne bezwaren te onderhouden en hem alle mededeelingen te doen, die konden strekken om hem omtrent 's Koning eerlijke en heilzame bedoelingen gerust te stellen. Daar komende werden zij beiden zeer vriendelijk ontvangen, en toen de zaak ter tafel werd gebragt, sprak de aartsbisschop slechts weinig over het *Collegium philosophicum*, doch toonde zich het meest gebelgd over de vernietiging der kleine seminaria, bewerende, dat daardoor een inbreuk op de goddelijke regten van een bisschop was gemaakt, aan welke de Trentsche kerkvergadering de bevoegdheid had toegekend kleine seminaria op te rigten, waar die noodig waren. Hij gaf tevens te kennen, dat het onmogelijk was, zonder die gestichten jongelingen voor den priesterstand aan te kweeken, daar de president van het groote seminarium, COLLIER, hem had doen zien, dat sedert de oprigting van het *Collegium archi-episcopale*, het kleine seminarium van Mechelen, in den jare 1820, het aantal kweekelingen in de godgeleerdheid aanmerkelijk was toegenomen, zoodat de opheffing daarvan nadeelig zou zijn.

Welke beweegredenen er werden aangevoerd, om den aartsbisschop te overtuigen van de niet-geldigheid van de XXIIIe zitting der Trentsche vergadering hier te lande, betreffende de seminaria, niets mogt baten. De Prins DE MEAN en de baron GOUBAU geraakten beiden hevig in vuur; laatstgemelde verliet de bisschoppelijke woning en ging een zijner oude bekenden bezoeken, terwijl de Heer VAN GHERT het gesprek met den kerkvoogd voortzette, welke laatste beweerde, uit ontwijfelbare oorkonden te kunnen bewijzen, dat de verordening van gemelde vergadering op het onderhoorige stuk wel degelijk door de vroegere regering was aangenomen. Hij ging naar zijne boekerij en keerde terug met een werk over de verordeningen van de

Trentsche kerkvergadering, om daardoor zijn gevoelen te staven. Daar VAN GHERT des ochtends van dezen dag hetzelfde werk over het onderwerpelijk geschil had geraadpleegd, nam hij de vrijheid den aartsbisschop te vragen: of hij ter vereffening van dit punt een voorstel mogt doen, en toen deze vraag werd beaamd, droeg hij de volgende voorwaarde voor: Bijaldien uit het werk, hetgeen zijne Hoogheid ter verdediging van zijn stelsel deed dienen, bleek, dat de bedoelde verordening eertijds door de regering in België was aangenomen, zou VAN GHERT zich verantwoordelijk stellen, dat de Baron GOUBAU dadelijk een rapport aan den Koning zou uitbrengen, ten einde het besluit betreffende de kleine seminaria in te trekken, daar Zijner Majesteits regtvaardigheid te algemeen bekend was, om niet te weten, dat hij geen oogenblik zou dralen den bisschoppen regt te doen wedervaren, wanneer hij overtuigd werd verkeerd ingelicht te zijn; doch indien uit hetzelfde werk het tegendeel bleek, dat de aartsbisschop dan zijne bedenkingen zou laten varen. Deze voorwaarde werd aangenomen en het boek geraadpleegd; maar toen, volgens VAN GHERT, daaruit bleek dat de gemelde bepaling van het Trentsche concilie door de regering niet was aangenomen, noemde de aartsbisschop VAN GHERT een sofist en wierp het boek met drift op de tafel, terwijl het gesprek werd afgebroken.

Wij hebben het van belang geacht al deze bijzonderheden te vermelden, omdat omtrent den oorsprong van de oprigting van het *Collegium philosophicum* de zonderlingste berigten in omloop zijn gebragt. Eenige schrijvers hebben aan WILLEM I toegeschreven, dat hij, even als JOSEPH II, het geheele onderwijs der geestelijken tot het openbaar onderwijs had willen trekken, waarbij men geheel vergeet, dat het *Collegium philosophicum* slechts het voorbereidend onderwijs omvatte en dus veel meer overeenstemming had met de instellingen onder Keizerin MARIA THERESIA, van 1755, dan

met het stelsel van haren opvolger. Anderen hebben de oprigting toegeschreven aan den invloed van den Protestantschen Duitschen hoogleeraar PAULUS, — anderen weder aan geheime pogingen van Noord-Nederlandsche Hervormde predikanten, om België te protestantiseren. Alle die verkeerde voorstellingen wijken, bij de juiste kennis, hoe de onderscheidene regerings-besluiten elkander zijn opgevolgd; — de geschiedenis toont duidelijk aan, dat zoowel de aartsbisschop van Mechelen als de Nederlandsche staatslieden volkomen te goeder trouw waren, ieder op het standpunt, waarop zij zich plaatsten. Het is echter niet met eeuwenoude bepalingen, dat men instellingen maakt voor den tijd waarin men leeft. Met juister inzigt in den wezentlijken volkstoestand, had de regering, vooral in overleg met een zoo welwillend man als den aartsbisschop, de zaken anders kunnen regelen; maar onthouden wij ons van aanmerkingen, laat ons de geschiedenis slechts doen spreken.

De besluiten van Junij 1825 gaven aanleiding tot zeer veel geschrijf in de dagbladen en in brochures; zij wekten des te meer belangstelling, daar ook in Frankrijk de strijd tusschen de ultramontanen en de liberalen aan de orde van den dag was; terwijl de liberalen het Fransche gouvernement wegens de bescherming der Jezuiten heftig aanvielen, was hun lof jegens den Koning der Nederlanden, die het middelbaar en maatschappelijk onderwijs onafhankelijk van de geestelijkheid wilde regelen, uitbundig groot. Waren ook de Belgische advocaten door de besluiten omtrent de taal verbitterd, alle liberale bladen en schrijvers waren eenstemmig om de regering ten opzigte van het *Collegium philosophicum* te prijzen.

Hoe grooter echter de bijval der liberalen was, des te meer steeg het verzet der geestelijken, die het voorstelden, alsof de regering dezelfde instellingen had tot stand willen brengen als vroeger Keizer JOSEPH II, dien keizerlijken revolutionair in kerkelijke aangelegenheden. Geen wonder,

dat bij die voorstelling de Paus aanvankelijk de besluiten afkeurde. LEO XII was echter te zeer een man des vredes, om de Belgische geestelijkheid niet tot gematigdheid aan te sporen.

De oprigting van het *Collegium philosophicum* bragt onmiddelijk het tegenovergestelde te weeg van hetgeen men er mede bedoeld had. Men had de jongelingen, voordat zij de geestelijke seminaria bezochten, onderwijs willen doen genieten in Nederland en onder Nederlandschen invloed; de geestelijken, die aan de bisschopelijke seminaria gehecht waren, kozen sterk partij tegen de regering, en in plaats van de jongelingen naar Leuven te zenden, werden zij aan buitenlandsche opleiding toevertrouwd. Een confidentiëel schrijven van den gouverneur van Antwerpen aan den aartsbisschop en diens antwoord werden wederregtelijk publiek gemaakt; het verzet openbaarde zich op velerlei wijze. Nieuwe besluiten werden gevorderd om de reeds genomene kracht bij te zetten.

Onder deze omstandigheid werd de zitting van 1825 tot 1826 geopend. Slechts bij weinige Katholieke afgevaardigden vonden de besluiten omtrent het *Collegium philosophicum* afkeuring, maar bij dezen dan ook een zeer sterke. FABRY LONGRÉE keurde de besluiten af, als op dwang gegrond, en herinnerde daarbij, dat de minister van onderwijs in het verslag van 1821 gezegd had: "Dwang versterkt de vooroordeelen en geeft aanleiding tot afkeer en tegenstand. Alle verbetering moet gegrond zijn op overtuiging en eene gewillige medewerking; de goede scholen zegepralen eindelijk altoos over alle vooroordeel." DE STASSART zag in de besluiten de openbaring van een edele en grootmoedige gedachte des Konings, maar meende toch aan de uitspraak van FÉNELON te moeten herinneren: "Wanneer de Koningen zich met de godsdienst bemoeijen, dan brengen zij die onder slavernij, in plaats van die te beschermen." SURMONT DE VOLSBERGHE trachtte aan te toonen, dat de besluiten inbreuk maakten op de vrijheid aan de godsdiensten gewaarborgd, daar het onderwijs tot opleiding in de theologisehe

studiën ook tot de regten der Kerk behoorde. DE GERLACHE herhaalde in het breede die gronden. DE SECUS noemde de besluiten ongrondwettig. VAN SASSEN VAN YSSELT beriep zich op de duidelijke uitspraken van het concilie van Trente en leverde een breed betoog, dat de seminaria in België onder de bisschoppen gestaan hadden. Op het einde van zijne zeer uitvoerige redevoering zeide hij:

"Maar laten wij ons op nieuw aan onze stof binden: wanneer ik de rapporten doorloop, welke van 1816 af tot heden toe, door het Ministerie van Openbaar Onderwijs aan de Staten-Generaal gedaan zijn, ontmoet ik een doorslaand voorbeeld van de wispelturigheid der menschelijke zaken. Kunt gij gelooven, dat de Minister, welke, in 1816, met die portefeuille belast was, onder de voornaamste oorzaken des vervals van het openbaar onderwijs, gedurende het fransche gouvernement: *de hinderpalen telt, welke door het gouvernement aan de vrijheid van schrijven en onderwijzen gesteld werden.*

"De Minister, in 1818, over de oude en zoogenaamde *Lancastersche* scholen sprekende, zegt: *Deze scholen zullen bestaan ter zijde van de goede scholen, op welke het Koningrijk zich sedert lang kan beroemen, en misschien zullen wij, door hen wederkeerig elkanders beste handelingen te zien ontleenen, weldra den afstand zien verminderen die hen nu nog van elkander scheidt.*

"*Dat althans mogen de uitzigten en de hoop zijn van een Gouvernement, wanneer het tusschen zoo veel verschillende leerwijzen eene volledige onpartijdigheid belijdt en in acht neemt. Hij bepaalt er zich bij, die allen tot het algemeen welzijn onder toezigt te houden, en in het algemeen, tot het groote doel, verspreiding van deugd en kennis, te besturen. Het bevordert en regelt de middelen, om dezelven met voordeel aan te wenden. En wat derzelver vorderingen en volmaking betreft, het verlaat zich daaromtrent op den ijver van derzelver respective voorstanders, en op de getui-*

genis der ondervinding, welke voor een edelmoedige en verstandige natie nooit vruchteloos spreekt.

"In 1821 drukt FALCK zich aldus uit: *"In eenige provinciën zijn er klagten ingekomen over het verzuim der gemeentebesturen en over de onverschilligheid der ouders. De ijverige voorstanders van het goede* zouden *met vermaak zien, dat men die gemeentebesturen en die ouders dwong tot het volbrengen hunner pligten, die overigens met hunne eigene belangen overeenkomen, maar men vergeet zeker, dat elke verbetering van het lager onderwijs, gegrond moet zijn op de overtuiging en eene vrijwillige medewerking, daar de dwang de vooroordeelen versterkt en afkeer en tegenspraak doet geboren worden."*

"Ziet hier hetgeen hij, in 1823, zegt: *"Eene andere zaak oefent nog een grooten invloed uit: het is de vrijheid, die de wetten en reglementen aan de onderwijzers laten, om, met uitzondering van het doel en de uitgestrektheid van het onderwijs, naar hunne eigene inzigten te handelen. Door dat middel wordt het denkbeeld eener trapsgewijze verbetering gehandhaafd; de wedijver tusschen de onderwijzers blijft opgewekt, en men behoeft niet meer te vreezen, dat de gewoonte een nadeeligen invloed zal uitoefenen."*

"Welnu, Mijne Heeren, gij hebt het gehoord, erkent gij het tegenwoordig stelsel!

"Toen was liberaliteit aan de orde; dwang en banden zijn er thans aan."

De spreker eindigde zijne redevoering met de volgende woorden:

"Het Koningrijk is in vrede met de naburige Staten; de onderscheidene gezindheden bestaan er zonder elkander leed te doen; overal vindt men de volstrekte onderwerping aan de wetten: waarom de zaken dan niet in dien gelukkigen toestand gelaten?

"Waarom? Zou het misschien zijn omdat een kwalijk onderrigt ambtenaar een ontrouw tafereel heeft opgehangen

van den staat onzer zaken, en van de gevoelens, welke vier millioenen Katholieken voor hunnen doorluchtigen Vorst bezielen.

"De Hemel beware ons, dat een doorluchtige Afstammeling van *Nassau*, van die apostelen en helden der burgerlijke en godsdienstige vrijheid, slechts één oogenblik, zou kunnen twijfelen aan de opregte liefde van geheel zijn volk! — Aller harten behooren Hem — geheel het vertrouwen is op Hem gesteld, en, zoo wij onze stem verheffen tegen de oogenblikkelijke onderdrukking, het is niet in den Vader des Vaderlands, dat wij den onderdrukker zoeken."

Enkele leden der Noordelijke provinciën beantwoordden deze sprekers en verdedigden de regten der regering. De uitdrukkingen van een der laatsten: "een geestelijkheid nog diep in duisternis verzonken — een dweepziek priesterdom", deden een geweldige beweging ontstaan, terwijl DE STASSART de rol op zich nam van scheidsman en voorstelde, dat niet meer over religiezaken zou gesproken worden. DOTRENGE en REYPHINS meenden echter daardoor niet tot zwijgen verpligt te zijn, en spraken beiden breedvoerig ter gunste van de genomen besluiten. Vooral de eerstgenoemde hield eene uitvoerige rede, die later is gedrukt. Wij deelen er enkele zinsneden van mede.

"Het gouvernement heeft drie of vier scholen der *ignorantijnen* doen sluiten. Het heeft welgedaan, indien het wist, dat de grondbeginsels, welke men in die scholen aan de jeugd inboezemde, strijdig waren met onze zeden en met onze staatsinrigtingen. Al ware er zelfs niets te berispen noch in het gedrag, noch in de openlijke of heimelijke leer van deze broeders, zou de regering nog het regt hebben gehad, ja, het zou haar pligt geweest zijn, hen te verwijderen, om die eenige en alles afdoende reden, dat die geestelijken afhangen van een fransch opperhoofd, in *Frankrijk* zijn verblijf houdende. Deze betrekking alleen is genoegzaam, om te zeggen, dat hunne instelling hier niet voegt

en nimmer voegen kan. Slechts de partij der vreemdelingen, indien er zulk eene in ons land bestaat, heeft zich over dien maatregel kunnen bedroeven.

"Men sluit de kleine seminariën! Almede eene instelling, welke gansch nieuw uit Frankrijk is overgeplaatst. Zij zijn blijkbaar in Frankrijk de trouwe hulp-gestichten van St.-Acheul en Mont-Rouche, en zoo zij dit nog niet bij ons waren, zouden zij het spoedig geworden zijn. Wij hebben die kleine seminariën niet gehad, noch onder het oostenrijksch, spaansch of duitsch, noch onder het fransch bestuur, zoolang wij er onder geweest zijn.....

"Onder het oostenrijksche gouvernement, waren de kinderen, die men tot den geestelijken stand wilde opleiden, niet omheind en van de overige afgescheiden. Zij ontvingen, gelijk alle andere en met alle andere, hunne eerste opvoeding in de gewone, hetzij koninklijke, hetzij gemeentelijke kollegiën, voor een ieder toegankelijk en geopend, en wat het onderwijs en de politie betreft, gesteld onder het toeverzigt van de plaatselijke regering en van de hoogere wereldlijke overheid. Die kollegiën moesten, zelfs wanneer zij door geestelijken gehouden werden, het inderdaad zeer onbekrompen en zeer goede reglement van studie volgen, dat MARIA THERESIA voor de koninklijke kollegiën had doen maken.....

"De Koning heeft een *Collegium Philosophicum* gesticht, waar de fraaije letteren, de logica, de zedekunde, de beginselen der stellige wetenschappen, der natuurkunde, der scheikunde, en daarenboven de kerkelijke geschiedenis en het kanonieke regt zullen onderwezen worden. "Maar de kerkelijke geschiedenis en het kanonieke regt behooren uitsluitend tot het bisschoppelijk gebied!" Ik dacht, dat de geschiedenis, hoe ook genaamd, voor een ieder daar was. Belangende het kanonieke regt, voor dezelve waren eertijds drie leerstoelen te Leuven. Niet de bisschop, maar het gouvernement of de stad Leuven voorzag in de leeraars."...

„ “Het *Collegium Philosophicum* zal juist hetzelfde zijn, als het algemeene seminarium van JOZEF II!” — Hoe! ziet men niet, dat men eene lastering herhaalt, om, zoo mogelijk, vergeten argwaan weder op te wekken? Godgeleerdheid werd er op het algemeen seminarium onderwezen; daarover zal op het *Collegium Philosophicum* geenszins gehandeld worden. “Maar men zal op de bisschoppelijke seminariën, waar de godgeleerdheid allezins zal onderwezen worden, niet kunnen komen, alvorens het *Collegium Philosophicum* doorgegaan te zijn!” Ik zou weder uit de geschiedenis kunnen bewijzen, dat die beschikking in geenen deele de palen der burgerlijke magt overschreidt....

„ “Het ultramontanisme, zegt men, de voormalige uitsporigheden van het geestelijk gezag, deszelfs aanmatigingen, deszelfs pogingen tot inbreuk op de regten van de burgerlijke magt zijn slechts *verjaarde* herinneringen. De Kerk, welke eertijds de onderdanen van hunnen eed aan hunne vorsten, de vorsten van hunnen eed aan hunne onderdanen heeft ontslagen, veroorlooft zich thans dergelijke dingen niet meer.” Hoe! tien jaren naauwelijks is ons Koningrijk gevestigd, en gij noemt die bisschoppelijke mandamenten, die herderlijke brieven, die leerbepalingen *verjaard*, waarbij men zooveel mogelijk getracht heeft om zelfs te beletten, dat het zich vestigde, waarbij men, onder bedreiging van den banvloek, verboden heeft voor de grondwet te stemmen, waarvan de Koning het ontwerp aan de natie ter aanneming voorstelde? Zij zijn, volgens u, *verjaard* die langdurige vervolgingen, welke men bedreven heeft en heimelijk nog, zelfs op het doodbed, bedrijft tegen ’s lands ambtenaren, die overtuigd worden van de schromelijke misdaad begaan te hebben van de wetten des Rijks trouw te hebben gezworen, zonder eenige achterhouding?....

„ “Men heeft niet te vreezen, zegt gij, voor de terugkeering der tijden van de GREGORIUSSEN VII, de INNOCENTIUSSEN III, de BONIFACIUSSEN VIII.” Ziet dan of de ge-

schriften der DE MAISTRES, der LAMENNAIS, en zoo vele anderen, niet strekken, om het misbruik der geestelijke magt veel verder te drijven, dan die Opper-priesters zelf gedurfd hebben. Ziet, of de ST. BARTHOLOMEUS, waarover GREGORIUS XIII den Hemel in geheel het Katholiekendom door een algemeen jubilé liet danken, heden niet als eene heilzame strengheid wordt geloofd en geroemd. En zegt mij of het deze schrijvers zijn, die deze onmaatschappelijke leer verbreiden, of wel de schrijvers, welke ze bestrijden, die *Rome* op den index zet....

"Gij ontkent het bestaan der Jesuiten! Dat is zoo als het behoort. Men kan het loochenen; men voert een afgesproken taal. Zij zelven loochenen, sinds acht jaren, in Frankrijk hun eigen bestaan en laten het nog dagelijks doen. Nogtans zijn zij er maar al te zeker in volle vleesch en been.

"En zijn het *spooksels*, die vaders des geloofs, die, volgens de rapporten van onze politie-beambten, meer dan eens getracht hebben binnen dit land te dringen, om ons onder het bestuur der missiën te brengen?

"Maar vermits die vaders van ons weggezonden zijn, is het immers niet bij ons, zegt men, dat zij hunne oefeningen houden, dat zij hunne praktijken, hoe die dan ook zijn, in zwang brengen. Al ware zulks volkomen juist, zou het gouvernement nog niet te veel op zijne hoede kunnen zijn. *Tunc tua res agitur, paries cum proximus ardet.* Ja, de goochelspelen, waarover de ware Godsdienst en de wezenlijke vroomheid zich verontrust en zich elders bedroeven, hebben tot heden ons land niet onteerd, maar wien hebben wij het te danken, en wat zou er gebeuren als het gouvernement hun maar één dag ruim baan liet? En eindelijk, ook ten onzen opzigte, is het dan slechts eene begoocheling zonder waarheid, dat zeer gewis de zendelingen van het jesuitische kollegie van *St. Acheul* alle jaren onze jongelieden komen werven? De gedrukte lijst van naam-afroeping aller kwee-

kelingen van dit collegie over 1821, toont aan, dat er als toen 85 à 87 kweekelingen uit alle deelen van Nederland waren, onder het getal van 7 of 800, die zich op die kostschool bevonden. Dat boekje heeft tot zinspreuk: *Olim meminisse juvabit.* Hetwelk zeker zeggen wil: Wij zullen later toonen wat een Jesuit is.

"Ik zal deze lange redevoering met een korte bede aan den Koning besluiten: "Sire, bewaar ons voor de Jesuiten, maar verlos ons van de belasting op het Gemaal, waarin zij, in gegeven omstandigheden, een magtigen helper zouden weten te vinden."

Op het einde der beraadslagingen merkte de minister van justitie nog op, dat tegen het besluit van het hooger onderwijs en het lager onderwijs geene grieven van ongrondwettigheid in de Staten-generaal waren geopperd, niettegenstaande de verslagen omtrent het onderwijs jaarlijks aan de Staten-generaal waren medegedeeld; terwijl de directeur voor de Katholieke eeredienst de toezegging deed, dat zoo de klagten bleven aanhouden, niettegenstaande de ophelderingen der regering, de Koning alle ongerustheid zou doen ophouden.

Inmiddels ging de regering, onder goedkeuring van de liberale partij in België en de Protestanten in de Noordelijke provinciën, voort maatregelen te nemen tegen den invloed van vreemde Jezuïten, terwijl de aartsbisschop van Mechelen, zonder het placet van den Koning te vragen, een brief uit Rome betrekkelijk het *Collegium philosophicum* bekend maakte, waarna eene zeer scherpe afkeuring volgde van des bisschops gedrag, in een schrijven van den directeur-generaal GOUBAU, waarin tevens een regterlijk onderzoek werd voorgespiegeld naar het wederregtelijk openbaar maken van den confidentiëlen brief door den gouverneur van Antwerpen aan den bisschop geschreven. De aartsbisschop van Mechelen was reeds hoog bejaard en had een zeer zwakke gezondheid, waardoor hij geheel stond onder den invloed van mindere geestelijken, terwijl de andere bisdommen vacant waren, deels door het

nog onbezet zijn van den zetel te Gent, deels door overlijden: eene omstandigheid die even nadeelig was voor de Katholieke kerk als voor de regering, omdat een krachtig en invloedrijk hoofd ontbrak om vrede te bewaren.

De ontevredenheid, onder de clericalen opgewekt door de oprigting van het *Collegium philosophicum*, werd niet weinig bevorderd, doordat niet alleen de wereldsche wetenschappen aldaar zouden onderwezen worden, maar ook het kerkelijk regt, terwijl ook het onderwijs was opgedragen aan enkele personen, die aan de Katholieken geen groot vertrouwen inboezemden. De bisschop van Mechelen en de vicarissen der vacante bisschoppelijke zetels voegden bij hun verzet de weigering, kweekelingen van het *Collegium philosophicnm* in de geestelijke seminaria aan te nemen,

Bij dit volgehouden verzet was de regering ernstig bedacht de afgebroken onderhandelingen met den Paus weder op te vatten, ofschoon WILLEM I, na de mislukte onderhandelingen met NASALLI, van gevoelen was, dat de Paus thans den eersten stap moest doen.

Het was onder deze omstandigheden, dat bij het sluiten van de zitting der Staten-generaal, in het vroege voorjaar van 1826, DE CELLES, op het punt van zijne echtgenoote, die zich tot herstel van gezondheid in Italië bevond, te bezoeken, op de audientie aan Z. M. zijn voorgenomen reis mededeelde, en vroeg, of het bij die gelegenheid niet goed ware zijne opwachting bij den Paus te maken en dien beter van alles in te lichten. De Koning gaf ten antwoord, dat het den Graaf natuurlijk vrij stond te Rome den Paus te bezoeken, doch dat Z. M. hem volstrekt niet magtigde om uit zijnen naam den Paus over de Nederlandsche aangelegenheden te onderhouden, daar de Koning een gevolmagtigd minister te Rome had. De graaf DE CELLES, na te Parijs den bisschop DE FRAISSINOUS, het toenmalig hoofd der Jezuïten in Frankrijk, bezocht te hebben, sprak vervol-

gens te Rome CAPELLARI, CAPPACCINI en andere hooge geestelijken. die weldra het gesprek op het *Collegium philosophicum* bragten. Zij drongen bij den Graaf aan, om over hetgeen hij hun mededeelde, ook een gesprek met den Paus te houden. Het gesprek volgde en bleef niet lang onbekend aan onzen gezant REINHOLD; het werd ook hier te lande weldra bevestigd door een schrijven van Paus LEO XII aan Koning WILLEM I, van 29 Mei 1826: dat men geneigd was op den grondslag van het concordaat van 1801 de onderhandelingen te hervatten. De Graaf DE CELLES werd daarop den 2en September 1826 benoemd tot ambassadeur extraordinaris bij den Paus, terwijl de gezant REINHOLD kort daarop zijn afscheids-audientie verzocht en in October naar Sienna en later naar Florence vertrok.

Weldra kwam men nu tot eene schikking. — GOUBAU, die door zijne brieven en circulaires zooveel aanstoot aan de clericalen had gegeven, zou aftreden en het concordaat van 1801 zou met enkele wijzigingen in het geheele Koningrijk worden ingevoerd. Het concordaat, in Junij 1827 te Rome opgesteld, in Julij door den Koning goedgekeurd, werd den 17en Augustus door den Paus bekrachtigd: slechts drie bepalingen waren aan het concordaat van 1801 toegevoegd.

In het algemeen had de regering van WILLEM I haar stelsel aangenomen gezien; de bisschoppen zouden niet benoemd worden, dan uit candidaten aan de regering welgevallig; de bisschoppen zouden den eed van getrouwheid aan den Koning doen, terwijl de overeenkomst, dat in elk bisschoppelijk seminarium ook de humaniora en wijsgeerige vakken zouden kunnen onderwezen worden, een overgang daarstelde, om het bezoeken van het *Collegium philosophicum* te Leuven, in overleg met de nieuwe bisschoppen, facultatief te maken. Door gebrek aan gemeen overleg werd echter de pauselijke breve ter bekendmaking van het concordaat afgekondigd zonder dat de regering er vooraf kennis van droeg, terwijl

tevens werd openbaar gemaakt een aanspraak van den Paus in het consistorie van kardinalen, waarin onder anderen voorkwam, dat de jongelingen, die tot het heilig ministerie geroepen werden, voortaan niet meer gehouden zouden zijn het *Collegium philosophicum* te bezoeken. — Dit laatste had echter de Nederlandsche regering niet zoo onvoorwaardelijk bedoeld, — maar wel om met de nieuwe bisschoppen de voorbereidende studiën voor het geestelijk ambt te regelen.

Bij den anticlericalen geest der Belgische liberalen en bij den afkeer der Protestanten in Noord-Nederland tegen elk verdrag met den Paus, moest reeds het sluiten van het concordaat een ongunstigen indruk bij hen maken, en het was zeer te vreezen, dat bij het bekend worden van de allocutie van den Paus zulks nog meer zou plaats hebben. Om dien nadeeligen indruk zoo mogelijk weg te nemen, lichtte de minister VAN GOBBELSCHROY den inhoud van het concordaat, bij een brief aan de gouverneurs toe en gaf tevens te kennen, dat de Paus niet zoo ongunstig dacht over het bezoeken van het *Collegium philosophicum*, daar hij het bezoeken daarvan facultatief stelde. De brief, weldra openbaar gemaakt, werd als een bewijs van misleiding en kwade trouw voorgesteld door de schrijvers der clericale bladen, die door hunne geestverwantschap met de ultra-Katholieke schrijvers meer pausgezind waren dan LEO XII zelf.

Het was omtrent dezen tijd, dat de invloed van het Katholiek Romantisme van CHATEAUBRIAND verdrongen werd door de meer ernstige en hartstogtelijke rigting van den abt DE LAMENNAIS, terwijl reeds de werken van VON HALLER en DE MAISTRE zeer grooten bijval hadden gevonden. De nieuwe rigting vorderde volledige vrijheid van de Roomsche kerk en beschouwde concordaten slechts als halve maatregelen. Hierdoor voldeed het concordaat noch aan de uiterste ultramontaansche rigting, noch aan de liberalen.

Deze spanning der gemoederen werd zeer vermeerderd door vernieuwde drukpersvervolgingen, die alle aan den minister van justitie VAN MAANEN werden toegeschreven. Het schijnt hier de beste plaats iets over het karakter van dezen staatsman mede te deelen, die in de volgende jaren het voorwerp is geweest van den meest hartstogtelijken politieken partijhaat.

VAN MAANEN was een streng, — maar ook een streng regtvaardig en eerlijk man. Hij beschouwde het ambt van minister als dat van een ambtenaar, belast om als regtsgeleerde de wetsvoordragten te verdedigen en om de wet te handhaven. In de verdediging van onderscheidene wetten heeft hij meermalen zijne uitstekende regtsgeleerde bekwaamheden doen kennen: bij de beraadslagingen over het wetboek van strafvordering heeft hij een sterken afkeer van die zoogenaamde slimmigheden, strikvragen en andere misbruiken van den ouden tijd geopenbaard, en niet minder een edele zucht om in de wet waarborgen te doen opnemen tegen onregtvaardige veroordeelingen. Zijne veelomvattende regtskennis en zijne strengheid tegenover hetgeen hij dwaling oordeelde, maakten VAN MAANEN hooghartig en onverdraagzaam jegens de jeugdige Belgische publicisten. Bij personen, die een vast, onbuigzaam karakter hebben, treft men aan voorliefde tot eigen meening en geen geopend gemoed, geschikt om de ontwikkeling van nieuwe toestanden met juistheid te beoordeelen. Vooral geldt dit voor eenen tijd, toen nog zeer weinig een algemeen geloof plaats vond aan een voortdurende organische ontwikkeling der zamenleving; in het begin van deze eeuw geloofde men aan oude stelsels en liberale theoriën, alsof zij de onveranderlijke uitdrukking der waarheid waren. VAN MAANEN was een vriend van regtsgelijkheid, een unitaris van 1795, en aan die overtuiging is hij nimmer ontrouw geweest, ofschoon men dit dikwijls oppervlakkig gemeend heeft. Zijn patriotisme had even als

bij velen, meer bestaan in afkeer van het foederalistisch aristocratisch regeringsstelsel in de oude Republiek, dan wel in het geloof aan de goede vruchten eener vrije overeenstemming in eenen democratischen regeringsvorm. Vele patriotten van 1795 waren niet zeer zachtzinnig in het handhaven van het gezag en van het regt, en konden daarom zich gemakkelijk in eenen monarchalen regeringsvorm voegen. In de commissiën voor de grondwet van 1814 en 1815 had VAN MAANEN zijne beginselen van staatkundige vrijheid en regtvaardigheid, gelijk hij die begreep, rondborstig verdedigd, en later week hij van die beginselen niet af. Volkomen overtuigd, dat zijne gevoelens met de grondwet overeenkwamen, kon hij zich moeijelijk voorstellen, dat anderen te goeder trouw een verschillend gevoelen aankleefden; hij ontkende, met de aanteekeningen van de commissiën voor de grondwetten van 1814 en 1815, die hij naauwkeurig gehouden had, in de hand, met vaste overtuiging, dat de ministeriële verantwoordelijkheid bij ons bestond; maar het lag niet in zijn karakter zich achter de ministeriële onverantwoordelijkheid te verschuilen. Met zijne staatsregtelijke opvatting van het ministeriëele ambt kwam het niet overeen de vraag te overwegen, of zijn ministerie voordeelig voor het Land was. Het was de Koning die regeerde. Naar zijne beginselen bestond er geene reden om vrijwillig af te treden bij een te ongunstig oordeel van de Staten-generaal over zijne voordragten en handelingen; integendeel meende hij te moeten blijven, zoolang de Koning hem niet ontsloeg. Als huisvader van een talrijk gezin, zonder eigen fortuin, oordeelde hij zelfs regt te hebben op zijne betrekking, zoolang hij het ambt met getrouwheid waarnam.

Als minister van justitie meende hij zonder vrees voor inpopulariteit de bestaande strafwet te moeten handhaven, en zoo de minister somtijds den verkeerden ambtsijver der officieren van justitie afkeurde, in het algemeen behoorde hij tot die regtsgeleerden van den ouden stempel, die het

zwakheid oordeelden stil te zitten, waar de eerbied voor het regeringsgezag uit het oog werd verloren. VAN MAANEN vond zich daarbij tot strengheid opgewekt door de ervaring, die hij verkregen meende te hebben, van de uitspattingen der revolutionaire bewegingen in zijne jeugd, en hoe in het tijdvak van 1816—1822 op strenge handhaving der strafwet allengs een tijdvak van orde en tevredenheid was gevolgd. Maar hij vergat dat de tijdgeest na die jaren zeer was veranderd.

Om te begrijpen hoe deze verandering van denkwijze geschied is, moet een blik geslagen worden op den publieken geest omstreeks het jaar 1826 in Europa, en bepaaldelijk in ons Vaderland.

In constitutionele Staten wordt de openbare meening, waar hij nog niet, ten gevolge van goed onderwijs door de onpartijdige oordeelvellingen van waarheidlievende personen gevormd wordt, bij verzwakking van de kracht der monarchale beginselen, geleid òf door het priesterlijk òf door het anti-priesterlijk gezag der partijhoofden, die hunne organen hebben in de drukpers, terwijl hier de kerk en daartegenover het tooneel de gemoederen in beweging brengt en den invloed der drukpers ondersteunt. Vooral bij een volksaard als dien der Belgen, spoedig tot luidruchtige toejuiching of tot afkeuring bewogen, moest de strijd tusschen de clericale en liberale rigting aanleiding geven tot een levendige en luidruchtige deelneming. Nadat de Belgische oppositie van 1816—1820, deels door regterlijke vervolging, deels door het overlijden van enkele publicisten, een einde genomen had, kwam door de staatkundige gebeurtenissen in Europa een nieuwe liberale staatkundige rigting op.

De revolutionaire woelingen in Duitschland, de liberale oppositie in Frankrijk, de gebeurtenissen in Spanje, de nieuwe republieken in Amerika en de vrijheidsoorlog in Griekenland, in de Belgische liberale journalen dag aan dag besproken. maakten inzonderheid op jeugdige gemoe-

deren een zeer diepen indruk. Reeds in 1824 hadden drie jongelieden te Luik, JOSEPH LEBEAU, PAUL DEVAUX en CHARLES ROGIER, een populair weekblad opgerigt, *Mathieu Laensberg* getiteld, waarin eene bezadigde liberale rigting werd voorgestaan, tegenover de monarchale rigting van de regering van WILLEM I. Naar mate in Frankrijk de oppositie tegen het ministerie VILLÈLE veld won, werd ook de geest in België telkens woeliger, en toen omstreeks 1826 en 1827 vele jongelingen, liberaal gevormd op de Belgische universiteiten, bewonderaars van BENJAMIN CONSTANT, van den generaal FOY, van MAGNIN, als advocaten het maatschappelijk leven intraden, zonder praktijk te vinden, was het inderdaad niet te verwonderen, dat zij met jeugdig enthusiasme aan den strijd voor de liberale beginselen wilden deelnemen.

Bij de onschatbare voorregten, die eene vrije en onafhankelijke drukpers voor het staatsleven oplevert, is het niet te ontkennen, dat de politieke dagbladschrijverij als industrie eene gevaarlijke zijde heeft. Schrijvers, die het bedrijf der journalistiek in België van nabij hebben gadegeslagen, hebben daaromtrent belangrijke mededeelingen gedaan, die voor volgende tijden niet mogen verloren gaan. Onpartijdigheid geeft minder abonnés; — door artikelen, waardoor de hartstogten worden opgewekt en door den prikkelenden inhoud wordt het aantal lezers telkens vergroot; — agitatie vermeerdert het debiet der dagbladen. Dergelijke raadgevingen aan de dagblad-industrie bevorderden zeer zeker niet de kalmte.

Aanvankelijk liet de nieuwe liberale pers in België de regering met vrede, daar zij, in navolging der Fransche journalistiek, strijd voerde tegen de clericalen en daarbij de regering prees. Toen in 1826 de pas opgetreden minister van buitenlandsche zaken, VERSTOLK VAN SOELEN, in eene diplomatieke nota over de scheepvaart op den Rijn, tegenover eene uitdrukking van het Oostenrijksche gouvernement, — dat het Rijk der Nederlanden uitsluitend zijn bestaan te

danken had aan de diplomatie, — de stelling had uitgesproken: dat WILLEM I zijne souvereiniteit verschuldigd was: "après la Providence, au sang versé par ses ancêtres pour la patrie, à la gloire, qu'elle a acquise et au bien dont elle a joui sous leurs auspices, aux rapports intimes établis dans le cours des siècles entre eux et la nation, aux anciens droits de sa maison et à la confiance ainsi qu'au choix spontané d'un peuple libre," werden deze woorden in het hoofdorgaan der liberale partij in België, *le Courrier des Pays-Bas*, zoo zeer toegejuicht, dat een oud lid der Staten-generaal, lid der oppositie vóór 1822, er tegen opkwam. JOTTRAND, later veroordeeld, schreef nog in 1826 een lofrede op den Koning vóór zijne komst op den troon, met zeer bescheiden aanmerkingen op latere regeringshandelingen. De liberale partij was, uitgenomen enkele bijzondere grieven, regeringsgezind.

Schijnbaar nietige omstandigheden gaven, in verband met meer gewigtige onderwerpen, aanleiding tot beweging. De beweging, verkeerd bedwongen, wekte oppositie, en van hartstogt tot hartstogt voortgedreven, ontstond weldra eene vijandige factie, die de politieke opinie in de Zuidelijke provinciën geheel overheerschte. Zoo had, in het midden van Julij 1826, het gemeentebestuur van Brussel een wat te streng policie-reglement vastgesteld tegen het onstuimig partijtrekken bij het debut van artisten. Het policie-reglement werd door het Brusselsche publiek niet gehoorzaamd. De policie, ondersteund door de militaire magt, kwam in het schouwburgoproer tusschen beiden. AD. LEVAE was de jeugdige held tegen de policie geweest; voor eenige maanden veroordeeld, werd hij na het verlaten der gevangenis een der hartstogtelijke schrijvers in den *Courrier des Pays-Bas*, later in *le Belge*. In den loop van het jaar 1826 begon de journalistiek in de Zuidelijke provinciën telkens levendiger te worden.

In de Staten-generaal begonnen op het einde van dat jaar de teekenen van oppositie tegen de regering zich te vermenigvuldigen, gedeeltelijk het gevolg dat de Noordelijken en Zuidelijken meer tot elkander genaderd waren, zoodat ook de Noordelijke leden hunne bezwaren deden gelden met die der Belgen. De discussiën over de begrooting voor 1827 waren zeer levendig. Onder de bezwaren, die men in het midden bragt, behoorde de regeling van het hooger onderwijs; inzonderheid meende DONKER CURTIUS, dat de vakken te menigvuldig waren, terwijl de Belgische leden opkwamen tegen de kosten, het gebruik der Latijnsche taal bij de collegiën en de verpligting om Grieksch te leeren. De voornaamste bezwaren waren echter de kosten voor zeewerken, die men niet genoegzaam geregtvaardigd oordeelde, en de bestaande belastingen, waarbij op onderscheidene besluiten en ministeriële maatregelen werd gewezen, die men beweerde ongrondwettig te zijn. Inzonderheid kan de redevoering van SERRET beschouwd worden als eene uitdrukking van de toenmalige oppositie in het finantiële.

Hij was van oordeel, dat het gouvernement willekeurige en ongrondwettige belastingen uitschreef, onder den naam van kosten voor openbare werken; dat de regering de belasting op het gemaal ongrondwettig verhoogd had, hetgeen tot de zwaarste grieven aanleiding gaf; en dat de rijksbegrootingen te hoog opgevoerd en te duister ingerigt waren. Hij laakte zeer sterk de handelwijze der regering, die, omtrent sommige punten van uitgaven steeds weigerachtig bleef, der Kamer eenige voldoende inlichting te geven. Hij beweerde voorts, dat de drukpers in de Nederlanden aan de sterkste banden was geklemd, en dat er geen dagblad bestond, hetwelk zich de minste redenering tegen de handelingen der regering durfde te veroorloven. Aan deze lafhartigheid, aldus drukte hij zich uit, moest het dan ook toegeschreven worden, dat de regering de kiezers afhankelijk hield, en dat zij zelve, en zij alleen, de som vaststelde,

welke tot het kiezerschap regt gaf; dat de regering provinciale en plaatselijke reglementen opdrong, terwijl, volgens de grondwet, die reglementen door de wetgevende magt hadden moeten worden vastgesteld, enz. De spreker eindigde met te zeggen, dat hij genoegzame daadzaken had aangevoerd, ten bewijze dat de grondwet werd geschonden en dat men andere wettelijke bepalingen uit het oog verloor; ten einde deze grieven te doen ophouden, en de regering wederom binnen de palen der grondwet terug te brengen, kon de redenaar geen beter middel uitdenken, dan het verwerpen der begrooting en het doen van voorstellen aan Z. M.

Het ontbrak echter der regering ook niet aan lof. DE STASSART zeide onder anderen: "Onze kunsten en wetenschappelijke inrigtingen, welke reeds de bewondering wekken van de talrijke vreemdelingen, die het zeer zeldzaam geworden schouwspel bij ons lokt, van een werkzaam, wijs, godvruchtig volk, vijand van alle bijgeloof en uitsporigheid, de vriend der ware vrijheid, van een volk, dat, wel is waar, somtijds onder het gewigt van al te zware en al te ongelijk verdeelde belastingen gebukt gaat, maar dat nimmer door iets kan worden terug gehouden van het regtmatig vertrouwen in den vorst, die zich naijveriger betoont in het vervullen der pligten, dan in het genieten der voorregten van den troon; in den vorst, die verklaart, *zijne kroon alleen aan de liefde en de vrijwillige keuze van een vrij volk verschuldigd te wezen,* — in den vorst, *die nooit de souvereiniteit der vereenigde provinciën zou aanvaard hebben, indien de oorsprong van dezelve zijne bron in een vreemd verbond gevonden had, en die eene vergrooting van grondgebied, hoe ook genaamd, van de hand zou hebben gewezen, indien hij dezelve had moeten koopen ten koste van een land, alwaar de asch zijner voorvaderen rust.* De edele hoogmoed der nationale onafhankelijkheid en der vaderlandsliefde, door deze grootmoedige woorden als geëlectriseerd; de eendragt tus-

schen twee volken, geschapen om elkander te verstaan en onder denzelfden vaderlijken schepter vereenigd, zich door merkbare vorderingen aan den dag leggende, zoodanig zijn de onwederlegbare voordeelen, welke onze maatschappelijke staat oplevert."

De begrooting voor 1827 werd verworpen met 77 tegen 24 stemmen.

Omtrent de verwerping van deze begrooting werd in de Fransche *Constitutionnel* van 23 Januarij 1827 eene mededeeling gedaan, die aantoont, hoe hoog WILLEM I toen nog bij de Fransche liberalen stond aangeschreven. De president van de Tweede Kamer, REYPHINS, die mede tegen de begrooting had gestemd, zou aan den Koning de hoofdredenen dier verwerping hebben medegedeeld, waarop de Koning, verre van zich verstoord te toonen, integendeel had doen blijken van zijne achting voor hen, die vrijmoedig hun gevoelen hadden geopenbaard, hetgeen de *Constitutionnel*, zeker met het oog op den gespannen toestand in Frankrijk, bij de mededeeling daarvan deed schrijven: "On y verra comment les rapports s'établissent entre un roi vraiment constitutionnel et ceux qui sont chargés de défendre les droits et les intérêts du peuple."

Na aanneming van een crediet-wet werden de begrootingswetten in Maart 1827 met groote meerderheid goedgekeurd.

De discussiën over de wet op de schutterij in dat jaar deden voor het eerst weder de scheiding tusschen de Noordelijken en Zuidelijken uitkomen. Den tegenstand, dien de conceptwet zeven jaren vroeger had ondervonden, ontmoette zij op nieuw, ofschoon in minder mate; onderscheidene Zuidelijke afgevaardigden wilden aan de Zuidelijke ingezetenen geene nieuwe lasten opleggen, al werden die reeds in het Noorden gedragen. Na eene uitvoerige beraadslaging werd de wet aangenomen met 57 tegen 39 stemmen, op eene na allen uit de Belgische provinciën.

Uit een staatsregtelijk oogpunt waren niet minder belangrijk de beraadslagingen over de wet op de regterlijke organisatie. Door de meer theoretische rigting, die de staatkundige meeningen, ten gevolge der Fransche liberale geschriften verkregen hadden, beschouwden enkele leden de voordragt van die wet uit zeer algemeene oogpunten. Bij de vergelijking met andere regtsplegingen, kwam de vraag over de wenschelijkheid der gezworenen ter sprake, ofschoon deze regtspleging toen nog in de Staten-generaal zeer weinig bijval vond. Om tot eene juiste voorstelling te komen van hetgeen de regterlijke magt behoorde te zijn, meenden de liberalen te moeten opklimmen tot de leer der drie staatsmagten van MONTESQUIEU, en toen nu de minister van justitie, VAN MAANEN, den 10en April in het breede betoogd had, dat onze grondwet die verdeeling van magten niet kende, werd de redevoering van den minister van justitie het onderwerp van velerlei beschouwing. Nog meer werd VAN MAANEN het mikpunt der Belgische oppositie, nadat het nieuwe ontwerp van strafwetboek in het midden van het jaar bekend was geworden.

Om een onpartijdig oordeel te doen vellen over dat ontwerp, moeten enkele bijzonderheden in het oog gehouden worden.

Onder de regering van WILLEM I waren de ontwerpen van wetgeving niet het werk van verantwoordelijke ministers, maar van commissiën, waarvan het personeel voortdurend afwisselde, zoodat het ontwerp van wet, wanneer het in de Staten-generaal kwam, eigentlijk niemand tot verantwoordelijken ontwerper had. Bij het ontwerp van burgerlijk wetboek had dit gemis zich wel eenigzins, maar toch minder doen gevoelen, omdat KEMPER, door den loop der omstandigheden de hoofdontwerper, bijna van het begin tot het einde het ontwerp had kunnen verdedigen. Bij het strafwetboek daarentegen was de gebrekkige wijze van wetten te ontwerpen en den Staten-generaal aan te bieden bovenal

aanwezig. Het oorspronkelijk ontwerp was afkomstig van de commissie in 1798 benoemd; het had tot hoofdredacteur gehad Prof. CRAS, maar was in de commissie van 1814 gerevideerd door KEMPER en PHILIPSE, naar het wetboek van Koning LODEWIJK, waarvan ELOUT de redacteur was geweest; vervolgens was het in 1818 in den Raad van State behandeld geworden; het was daarna eenige jaren blijven liggen, in eenen tijd, waarin het strafregt eene groote ontwikkeling had gekregen; bij den aandrang om de Fransche wetgeving hoofdzakelijk te behouden, was het ontwerp nog eens herzien om het meer met den Code Pénal in overeenstemming te doen zijn, en kwam nu in het licht, na onderscheidene gedaantewisselingen ondergaan te hebben.

Zulk een ontwerp, dat ettelijke jaren ten achter was, kon onmogelijk voldoen, al hadden dan ook zeer kundige regtsgeleerden in onderscheidene tijden daaraan gearbeid.

De ongunstige indruk van de strengere bepalingen van het strafwetboek omtrent het misbruik der vrijheid van spreken en schrijven werd zeer vermeerderd door de drukpersvervolgingen in 1827. Een der eerste was gerigt tegen den pastoor BUELENS, die, beangst over de besluiten omtrent het *Collegium philosophicum* en de opheffing der kleine seminaria, op een gastmaal ter eere van zijnen geleerden vriend RAM, bij gelegenheid van de viering der eerste mis, een latijnsche ode vervaardigd had, waarin uitdrukkingen voorkwamen, als *impia Calvini soboles*, — als *Lutheri fex*, en ook de volgende regel:

"*Haereticum nescit Belga subire Iugum.*"

Voorzeker was het niet zeer verdraagzaam gedacht, van het *goddelooze geslacht van Calvijn* en van het *schuim van Luther* te spreken; maar bij de zeer vele soortgelijke tegenovergestelde uitdrukkingen der Protestantsche geschriften, mogt men daarin toch geene opruijing zien, en in den dichtregel:

lag toch niet eene opwekking van oproer tegen een Protestantschen Vorst. De eerwaarde BUELENS werd gevangen genomen; de raadkamer verklaarde, dat er geene genoegzame gronden ter vervolging aanwezig waren; maar het openbaar ministerie kwam in verzet, en de latijnsche dichter werd door het Hof van Assises den 6en September 1827 veroordeeld tot een jaar gevangenis, op grond van de wetten van 1815. De latijnsche ode werd in het Vlaamsch vertaald: vertaler en drukker werden insgelijks tot een jaar gevangenisstraf veroordeeld. Een ander geestelijke werd veroordeeld mede tot een jaar gevangenisstraf, omdat hij *Het leven van Jezus*, door ANSLIJN, een kettersch boek genoemd en aanleiding gegeven had, dat het boek door de boeren verscheurd was. Deze vervolgingen tegen de Katholieke schrijvers maakten des te meer indruk, nu juist de artikelen omtrent de vrijheid van spreken en schrijven in het ontwerp van strafwetboek zeer door de journalen gehekeld waren. De *Courrier des Pays-Bas*, een blad van een zeer sterk liberale rigting, trok partij tegen de veroordeeling van pastoor BUELENS. Dit bewijs van echte liberaliteit werd door de Katholieke bladen op prijs gesteld, en terwijl men in Frankrijk reeds eene vereeniging had gevormd van Katholieken en liberalen tegen de finantiële en staatkundige maatregelen van VILLÈLE, begonnen ook in België de Katholieken en liberalen meer elkander te naderen.

Bij de discussiën, in December 1827, over de begrooting van het volgend jaar werd weder veel gesproken over de inrigting van het onderwijs, terwijl meerdere leden de stelling, in 1826 ter loops geüit, bespraken: *Point de redressement des griefs, point de subsides*", ofschoon nog slechts als zachte bedreiging. FABRY-LONGRÉE meende dat dit middel van redres van het Engelsche parlement her-

komstig was, dat men zulks enkel in buitengewone gevallen behoorde te baat te nemen, wanneer de vrijheden en het geluk des volks door een halstarrig ministerie werden op het spel gezet.

Terwijl sommige leden hunne grieven te kennen gaven tegen het *Collegium philosophicum*, deelden andere leden hunne bezwaren mede tegen het gesloten concordaat. Zoo drong DONKER CURTIUS er op aan, dat de regering toch maatregelen zou nemen om te verhoeden, dat het Hof te Rome te grooten invloed erlangde, omdat, welk vertrouwen hij te dezen aanzien ook stellen mogt in de bedoelingen der regering, 's Pausen verklaringen en uitleggingen hem toeschenen de strekking te hebben, om op de bepalingen onzer grondwet inbreuk te kunnen maken. Zijn vrees vond echter bij onderscheidene Belgische leden tegenspraak. GEELHAND DE LA FAILLE vroeg aan DONKER CURTIUS: of hij het oogenblik geschikt achtte, om, hetzij regtstreeks, hetzij zijdelings, de met den Heiligen Stoel gesloten overeenkomst aan te randen, en vooral, of het voegzaam was, twijfelingen omtrent de goede trouw der contracterende partijen op te werpen, terwijl in de aanspraak van den Troon plegtig verzekerd werd, dat van wederzijde het opregte verlangen was te kennen gegeven, om tot onderling genoegen de belangen te regelen betreffende de Roomsch Katholieke Eeredienst, en dat dit gewigtig doel gelukkiglijk was bereikt geworden door eene te Rome geteekende en bekrachtigde overeenkomst. Het geachte lid uit Antwerpen voegde er bij:

"Wij beginnen ons in meer dan één opzigt onderling over onze belangen te verstaan, en de laatste zaden van verdeeldheid grootmoediglijk uit den weg geruimd zijnde, zullen wij slechts één doel hebben; allen vol erkentelijkheid, zullen wij wedijveren om ons gelukkig vaderland te doen bloeijen, en, ik kom er voor uit, het is aan den Koning, dat wij deze weldaad verschuldigd zijn; het is zijn werk,

hetwelk hij onder gunstige voorteekenen heeft aangevangen, en, twijfelen wij er niet aan, hij zal het weten te voltooijen en te handhaven.

DE GERLACHE beschouwde de zaken minder gunstig; hij zeide onder anderen: "Naar ik geloof, vreest men den geest van het proselytismus. Dit echter kon slechts voor drie eeuwen het geval zijn. Toen werden de volkeren, door de staatkunde zelve, tot verandering van godsdienst aangezet; toen kon men ophouden te gelooven, aan zulk of zulk punt, zonder alles te verwerpen. Het eigenlijke proselytismus onzer dagen is," vervolgde de spreker, "van een gansch verschillenden aard; het is dat van eenige stoutmoedige lieden, die, onder voorwendsel van geleerdheid en staatkundige deugden, partij trachten te trekken van de onwetendheid, de driften en de onervarenheid der menigte, om aldus hun gezag te vestigen, en het gebouw van hunnen roem en van hun fortuin op te trekken....

"En nu vraag ik, welke waarborg de eed levert, dien wij den Vorst, den Staat en God doen, indien men ons ongestraft mag voorhouden, dat God niet bestaat! Wij leven onder een Constitutioneel Bestuur, en wij genieten de grootste vrijheid der drukpers: althans hoort men zulks algemeen zeggen. Maar hoe komt het, dat, wanneer men leerstellingen beschimpt, die in alle beschaafde landen als heilig beschouwd worden, men aan zijne woorden en aan zijne aanslagen den vrijen teugel kan vieren, en dat, zoo men diezelfde leerstellingen verdedigt, ééne onvoorzigtige of dubbelzinnige uitdrukking ze kan doen behandelen als oproerigen, uit kracht der gelegenheidswet van 1815. Hoe zijn deze vervolgingen althans nu niet gestaakt geworden, bij de verschijning van het Concordaat, dat eene ware wet van bevrediging mag genoemd worden....

"Heeft men de gevolgen berekend, welke uit de vereenigde magt van het volks-onderwijs en van de losbandigheid der dagbladen kunnen ontstaan? Ik heb ergens gele-

zen, dat men een nieuwe soort van schietgeweer had uitgevonden, waarmede men eene buitengemeen groote hoeveelheid schoten in een minuut kon doen. Niets kan daartegen weêrstaan. Nu, zoodanig is de drukpers, en althans de periodieke pers, wanneer haar door de overheid, de wetten of instellingen geen breidel noch tegenwigt wordt opgelegd. Er is geen zedelijk, staatkundig of godsdienstig bolwerk berekend, om hare herhaalde en in het oneindige vermenigvuldigde pogingen te verduren.

"Maar, zal men uitroepen, gij wilt dan de drukpers aan banden leggen! Wezenlijk dit denkbeeld is nooit bij mij opgekomen. In een land waar verscheidenheid van godsdienst, en bij wijle, verscheidenheid van belangen en gevoelen bestaat, is de drukpers het palladium aller vrijheden. Doch ik voer daadzaken aan. Ik beklaag het bestaan der losbandigheid, ja volstrekte losbandigheid aan de eene zijde en slavernij aan de andere."

De regering werd tegen de aanvallen van te groote inschikkelijkheid en te weinig bevordering van de belangen der Katholieken verdedigd door LE HON en DOTRENGE. De laatste zeide, in antwoord op hetgeen DONKER CURTIUS tegen het concordaat had aangevoerd en ter geruststelling der liberalen, het volgende:

"Het onlangs te Rome gesloten Concordaat heeft bij een onzer medeleden een groote mate van vrees verwekt. Hij gaf namelijk zijne beduchtheid te kennen, dat zulks aanleiding kon geven tot de verspreiding van beginselen van onverdraagzaamheid, dat daardoor het artikel der Grondwet, waarbij den Koning de last wordt opgedragen, om te zorgen: "dat alle godsdienstige gezindheden zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat," in gevaar zou worden gebragt; het Koninklijk praerogatief nopens het Openbaar Onderwijs zou lijden, en eindelijk dat daardoor zou worden gevestigd een Staat in den boezem van den Staat.

"De blijken van vrees, door ons achtenswaardig medelid gegeven, zijn van grond ontbloot; ook schijnt die minder te zijn ingeboezemd door de drie artikelen, uit welke de geheele overeenkomst, door onze Regering met den Heiligen Stoel gesloten, bestaat, dan wel door de bekrachtigingsbulle, welke daarvan de gronden opgeeft. Ik neem de vrijheid, hem te doen opmerken, dat de voorbehoudingen, onder welke deze Bulle, overeenkomstig de gewoonte, te allen tijde door ons gevolgd, is afgekondigd, genoegzamen waarborg oplevert, dat daardoor de bepalingen onzer Grondwet, noch de minste wetten in het burgerlijke of staatkundige immer zullen kunnen benadeeld worden."

Hierop beantwoordde de spreker ook diegenen zijner medeleden, welke, bij het sluiten der overeenkomst met den Heiligen Stoel, reden meenden te vinden, om hunne goedkeurende stem aan de begrootingswetten te hechten, ofschoon daarop eenige uitgaven mogten voorkomen, waarmede zij zich, gelijk in vorige jaren, niet in allen deele konden vereenigen.

"De meeste der grieven," zeide hij, "waarover ik mij beklaag, bestaan werkelijk; verscheiden bepalingen der Grondwet, verscheiden onzer wettelijke verordeningen zijn door eenvoudige bureau-besluiten geschonden. Er zijn nog andere bezwaren aanwezig, doch.... ons is een Concordaat geschonken. Ik kan dus over alles heenstappen, en mag uitroepen: Leve de Koning! hetzij hoe het wil (*quand même*)."

Geen wonder, dat deze uitdrukking groote beweging veroorzaakte onder de leden en het publiek op de tribunes.

Terwijl bij de begrootings-discussiën door de meesten veel werd gesproken over de kerkelijke aangelegenheden, sprak DE BROUCKÈRE zeer breedvoerig over de vele drukpers-delicten en formuleerde zijne grieven tegen de regering op deze wijze:

"Het Besluit van April 1815 is, als het ware, op nieuw opgedolven; de regterlijke vervolgingen, de gevangennemin-

gen vermenigvuldigen zich. Verscheiden steden hebben het tooneel opgeleverd van criminele regtsgedingen, tegen de schrijvers, uitgevers en drukkers van periodieke werken.

"En, om den maatregel te voltooijen, neemt men, op het eigen oogenblik, dat de Kamer van beschuldiging verklaart, dat er geene redenen bestaan, om den schrijver van een geschrift te vervolgen, diegenen in hechtenis, welke daarvan slechts een herdruk leveren.

"Terwijl te *'s Gravenhage* de drukker, zonder tegenstand van het openbare ministerie, wordt vrijgesproken, handhaaft het hoog-geregtshof te *Brussel* de beschuldiging tegen een drukkersgezel als medepligtige aan den herdruk, en verwijst hem naar de Assises. Een aantal vonnissen zijn Ons bekend; slagtoffers zuchten in de kerkers. Ja, Mijne Heeren, ik aarzel niet te zeggen, slagtoffers, want de Wetten en het Besluit van 1815 en 1818 hebben geene verdere uitlegging noodig, om deze benaming te regtvaardigen."

Zoo de regering aan vele aanvallen bloot stond, lof werd ook aan WILLEM I toegezwaaid; zoo prees DE STASSART het aangaan van het concordaat in de volgende bewoordingen:

"De eerste post van uitgaven voor het Departement van Buitenlandsche zaken levert ons stof tot erkentelijkheid op, daar dezelve onze aandacht vestigt op de grootmoedige daad, waardoor een Monarch, de vader van alle zijne onderdanen, zonder onderscheid, welke ook hunne godsdienstige beginselen mogen zijn, aller gewetens-zorgen heeft voldaan en openlijk zijnen eerbied voor het behoud der onschatbare waarborgen, bij de grondwet geheiligd, heeft aan den dag gelegd.... stellen wij het geluk, dat ons schoone vaderland geniet, op waarde; wenschen wij ons heil en laten wij er trotsch op wezen, Nederlanders te zijn.

"Deze naam van Nederlander is, gelijk gij weet, gemeen aan de bewoners van onze twee groote landsindeelingen: eene afscheiding, welke meer en meer verdwijnt, en die,

naar ik hoop, ten langen laatste geheel zal ophouden te bestaan."

Bijna gelijktijdig dat deze discussiën in Nederland de aandacht bepaalden, hadden zeer gewigtige gebeurtenissen de gemoederen in Frankrijk in beweging gebragt. Bij den dreigenden toestand der ontevreden partijen had KAREL X te St. Omer een groote militaire magt in een kamp vereenigd. De Prins VAN ORANJE had den Franschen Koning aldaar bezocht en van deze in vertrouwen vernomen, hoe een plan beraamd was om eene omwenteling in België te bewerken en het met Frankrijk te vereenigen. Kort daarna was de Fransche Kamer ontbonden. In de straten van Parijs waren den 19en November 1827 gevechten voorgevallen, weldra gevolgd door de aftreding van het ministerie VILLÈLE.

Het jaar 1828 ving aan met vele gewigtige gebeurtenissen, die invloed hadden op de publieke opinie. De vrijheidsoorlog der Grieken bleef de belangstelling wekken. De slag van Navarino had pas plaats gehad. De Russisch-Turksche oorlog brak uit, een oorlog, waarin onze Nederlandsche gezant te Constantinopel, VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, later zulk een verzoenende taak vervulde. Don MIGUEL had Weenen verlaten, om nog eenmaal een omwenteling in Portugal te beproeven. In Ierland deed 'O-CONNELL telkens meer voor een staatkundigen godsdienst-opstand vreezen, en in Nederland zag men met gespannen verwachting uit naar de gevolgen van het optreden van het ministerie MARTIGNAC in Frankrijk. Zoo de clericale partij in België hierdoor werd beroofd van den steun van het Fransche ministerie, de Belgische liberalen sloten zich thans des te naauwer aan de Franschen aan.

Onder dezen indruk hadden de beraadslagingen plaats over eene petitie van den boekverkooper VAN LANGERHUYSEN. LE SAGE TEN BROEK, de redacteur van *de Godsdienstvriend*, was met dezen uitgever vervolgd, op grond van de wet van

1815, naar aanleiding van artikelen, die geacht werden tweedragt te zaaijen. Terwijl LE SAGE TEN BROEK gratie verzocht en geheele absolutie verkregen had, had de boekverkooper vóór zijne vrijspraak reeds een breed verzoekschrift ter intrekking van gemelde wet aan de Staten-generaal ingeleverd. Deze petitie gaf aanleiding tot eene langdurige discussie, of het request eenvoudig ter griffie nedergelegd dan wel gedrukt zou worden; met meerderheid werd tot het laatste besloten in het belang der drukpersvrijheid.

Den 2en Maart daaraanvolgende werd op nieuw de drukperswetgeving zeer besproken. De aanleiding was het volgende. Om op de bedenkingen tegen het nieuwe wetboek van strafregt te antwoorden was uitgegeven: *Vlugtige beschouwing van eenige voorname beginselen des strafregts*, door Mr. C. ASSER. De kundige referendaris, die een groot deel had gehad in de ontwerping van het wetboek, had daarin met groote bekwaamheid, van het standpunt der regering, de hoofdbeginselen van het ontwerp verdedigd en ter loops eenige aanmerkingen gemaakt op een geschrift, dat een student in de regten te Leuven, DUCPÉTIAUX, in het licht had gegeven: *De la peine de Mort.* Kort na de uitgave van de *Vlugtige beschouwingen* verscheen in het licht een boekje in een oranje-omslag, onder den titel: *Apologie de la peine de mort, par* C. ASSER, *chevalier de l'ordre du lion belgique, référendaire au ministère de la justice, avec quelques observations critiques.* Bruxelles, TARLIER. Het werkje bevatte enkele bladzijden uit de *Vlugtige beschouwingen*, met zeer scherpe en hekelende oordeelvellingen daarop. Het openbaar ministerie meende èn in deze wijze van uitgave èn in de bewoordingen der critische aanteekeningen de poging te zien, een ambtenaar belagchelijk te maken en verdeeldheid tusschen de ingezetenen te zaaijen. De drukker en uitgever gaf als zamensteller en schrijver der aanteekeningen op den student DUCPÉTIAUX, tegen wien nu de vervolging werd ingesteld. Terwijl het

proces aanhangig was, zond de vervolgde het door hem vervaardigde geschrift aan de Tweede Kamer, met verzoek dat de uitzonderingswet van 1815 mogt worden afgeschaft. DE BROUCKÈRE sprak ten voordeele van den jeugdigen schrijver, terwijl hij zijn voornemen te kennen gaf, een voorstel te doen ter intrekking van de wetten van 1815, in den aanvang der volgende zitting, wanneer de regering hem daarin niet voorkwam.

De gevoelens van DE BROUCKÈRE jegens DUCPÉTIAUX vonden sterke tegenspraak bij de Noord-Nederlandsche leden, inzonderheid bij DAAM FOCKEMA, die de Belgen te gemoet voerde:

"Wij leven hier in zoodanige tijden, waarvan een Romeinsch historieschrijver zegt: *Rara temporum felicitas, ubi sentire quae velis, et quae sentias dicere licet.* Somwijlen weet men dat geluk niet op de regte waarde te schatten, en overschrijdt de grenzen van ware vrijheid, door bescheidenheid en zedige ingetogenheid ter zijde te stellen, en met lage spotternij te bejegenen zaken, welke daaraan nooit ten doel moesten staan. Ik zie hier op het Wetboek van Strafregt, door het Gouvernement aan de Staten-Generaal ter overweging aangeboden.

"Gaarne zal de Wetgever de lettervruchten van geleerdheid, verstand en ondervinding raadplegen over een zoo belangrijk onderwerp, om met kalme bedaardheid de slotsom der overwegingen op te maken uit het voor en tegen beredeneerde, waartoe ons belangrijke geschriften zijn aangeboden; maar oppervlakkigheid, vermetelheid en hoog gevoelige dweeperij van een overdreven verlichting moeten zich niet als de tolken van den publieken geest opwerpen.

"Neen, alzoo laat de bedaarde Nederlander zich niet wegslepen. Hij wordt niet vervoerd door magtspreuken der buitensporige philantropie, welke het door Z. M. den Koning aangeboden Ontwerp-Wetboek van Strafregt zijdelings aanvallen, als een voortbrengsel, overeenkomende met de

barbaarschheid en den achterlijken stand van verlichting van voor één, ja drie eeuwen; als een monster, waardig eene regering, welke despotisme en inquisitie begunstigt."

Zulk een hooghartige taal voedde slechts de Belgische liberalen in hunne oppositie. DE STASSART, die bij den wind, die uit Frankrijk woei, begon om te draaijen, klaagde, dat aan de eene zijde 's Lands penningen gebezigd werden om de losbandigheid der drukpers aan te moedigen en te ondersteunen, terwijl aan den anderen kant eene wetgeving in het leven werd gehouden, waarvan een willekeurig gebruik werd gemaakt. Het was van belang, een einde te maken aan die schandelijke regtsgedingen, welke de bewindslieden in minachting bragten. Hij zou niet aarzelen een voorstel tot afschaffing van de wetten van 1815 en 1818 te doen, wanneer hij zich niet overtuigd hield, dat de regering bij den aanvang der volgende zitting zulks doen zou.

De Heer GEELHAND DE LA FAILLE trachtte een woord van verzoening ingang te doen vinden en betreurde het, dat de Heer DUCPÉTIAUX zulk een vreemden vorm had gekozen om zijne denkbeelden mede te deelen, daar de Heer ASSER waarschijnlijk niet tegen het geschrift zou zijn opgekomen, wanneer op den titel zijn naam niet genoemd was.

Het gevolg der gevoerde discussiën was, dat het verzoek van DUCPÉTIAUX ter griffie werd nedergelegd; zestien leden stemden om over te gaan tot de orde van den dag.

Bij de beraadslagingen over de conceptwet op de entrepôts zeide DE GERLACHE, in betrekking tot de algemeene politiek, nog het volgende:

"Onze zitting spoedt ten einde, Edel Mog. Heeren. Die, welke volgen zal, zal gekenmerkt worden door werkzaamheden van het hoogste aanbelang. Ons finantiëel stelsel zal, men mag het verwachten, tegen het tijdstip van het tienjarig tijdvak, vele verbeteringen ondergaan. Onderscheiden belastingen, die te zwaar op de natie drukken, zullen moeten worden veranderd of gematigd, of, ten minste

gewijzigd, en verbeterd wat de wijze van heffing betreft. De geschiedenis leert ons, dat de vertegenwoordigende vergaderingen, onder den naam van Staten-Generaal en Parlementen, zijn uitgedacht geworden om veel gelds te verschaffen aan de bewindslieden, zonder de volken te veel reden tot klagen te geven. Doch naar mate men dezen grooten onderstand in geld heeft gevraagd, hebben zij als eene vergoeding daarvoor ook meerdere vrijheid gevorderd; en, zoo dit waar is, dan moet men bekennen, dat wij al op zeer veel vrijheid kunnen aanspraak maken.

"Van vrijheid sprekende, vermeen ik u te moeten herinneren, dat twee onzer laatste zittingen bijna uitsluitend zijn toegewijd geweest aan redetwisten, over het teedere punt, bij gelegenheid eener petitie, welke gij met eene levendige belangstelling hebt ontvangen. Men heeft erkend, dat wij slechts onvolmaakt het genot hadden van de vrijheid der drukpers, naardien wij ze alleen hadden *naar het goeddunken* der Overheid. Men schijnt eindelijk overtuigd te zijn, dat, wil men de ware vrijheid deelachtig worden, men die onder allerlei vormen moet vorderen, niet alleen voor zich en de zijnen, maar voor elkeen."

Na de sluiting der zitting, den 1[en] April 1828, benoemde de regering eene commissie, om de klagten ten opzigte van het hooger onderwijs te onderzoeken. Reeds dadelijk bij de invoering van de onderscheidene besluiten op het hooger onderwijs, hadden zich vele clericalen daartegen verzet, gelijk wij vroeger mededeelden. In het verslag nopens den staat van het onderwijs over het jaar 1819, had de regering zich tegen die aanmerkingen verdedigd; maar het verzet tegen die verordeningen werd in de volgende jaren wel verdoofd, doch herleefde met kracht, toen de besluiten omtrent het *Collegium philosophicum* en de kleine seminaria de aandacht weder op de regeling van dat onderwijs vestigden, en toen liberalen en Katholieken zich begonnen te

vereenigen. De regering erkende in haar verslag over den staat van het onderwijs in 1827, dat het noodig was de verordeningen aan een nader onderzoek te onderwerpen, ten einde ze naar bevind van zaken te wijzigen. Bij besluit van 13 April 1828 werd eene commissie benoemd, met den oud-minister ROËLL tot president, bepaaldelijk om over een reeks van door de regering gestelde vraagpunten advies te geven. Het rapport dezer commissie werd uitgebragt den 30en Mei 1829.

Zoo de regering hierin een weg van verzoening trachtte te bewandelen, de telkens heviger wordende toon der dagbladen scheen nieuwe maatregelen te wettigen. Tegenover den hoon en de beschimpingen der oppositie waren weinigen geneigd uit eigen beweging en belangeloos de verdediging van de regering op zich te nemen. De ministers namen toen hunne toevlugt tot bezoldigde schrijvers, gedeeltelijk tot Fransche uitgewekenen. In 1828, vóór de oprigting van *le National* en *le Journal de Gand*, vond men de verdediging der regering inzonderheid in de *Gazette de Bruxelles* en *la Sentinelle*. De aanhangers der liberale partij, die de heftige oordeelvellingen over regeringsambtenaren en ministeriëlen prijzen als vrijmoedige beoordeeling, zijn meestal zeer ligt geraakt, wanneer zij op hunne beurt worden aangevallen. Dit heeft dubbel plaats, wanneer het geschiedt door vreemdelingen en lieden van slechte reputatie, bezoldigd door het gouvernement. Door vinnige polemiek wordt de hartstogt feller en feller aangeblazen. Op het eerste proces tegen DUCPÉTIAUX, volgden de processen tegen den pastoor DE SMET, tegen den advocaat JOTTRAND en tegen CLAES, mederedacteur van den *Courrier des Pays-Bas*.

Ten aanzien van de drukpers kunnen slechts twee beginselen met vrucht gevolgd worden: men kan de periodieke drukpers door censuur of andere administrative praeventive bepalingen aan banden leggen, zoodat men kan voor-

komen dat gelezen worde wat men voor de veiligheid en de rust gevaarlijk acht, — het is het stelsel der despotische regeringen, — òf men moet in waarheid de drukpers in het staatkundige volkomen vrij laten en op den goeden volksgeest vertrouwen, dat deze zelf aan het verkeerde geschrijf geen oor zal leenen. Drukpersvervolgingen hebben altijd veelvuldige nadeelen: zij openbaren een wantrouwen in de publieke opinie: — zij doen het vermoeden ontstaan, dat men door het misbruik te straffen, het gebruik wil beperken; — zij geven aan de uitdrukkingen, die men vervolgt, een gewigt, dat zij anders niet zouden gehad hebben; — zij maken slagtoffers, die als helden worden toegejuicht. Onder het hartstogtelijk geschrijf werd het gevoel van nationale eer bij den Belgischen burgerstand geprikkeld. Oude grieven werden weder levend. De klagten over "la domination hollandaise" werden telkens menigvuldiger. Men klaagde over ongelijke verdeeling van posten tusschen de Noordelijken en Zuidelijken, waarbij men echter vergat, dat in den aanvang vele Belgen niet wenschten geplaatst te worden, en dat er weinig Belgische hoofd-officieren waren, doordat in 1815 vele Belgen in Fransche dienst waren gebleven.

De publieke geest sprak zich ook ten nadeele der regering uit in de zittingen der provinciale Staten, deels in de keuze van opposanten tot leden van de Staten-generaal, deels in andere aangelegenheden. In de Staten van Zuid-Brabant en Henegouwen werd een voorstel gedaan om aan den Koning bij adres de afschaffing van de belasting op het gemaal te vragen. De gouverneurs verhinderden echter de vaststelling. In Limburg werd het adres aangenomen, even als in Luik, waar men tevens de instelling van de jury vroeg. De regering nam zulks zoo kwalijk, dat beide de gouverneurs ontslagen en door anderen vervangen werden.

Mogt de regering al bij Paus LEO XII een streven vinden om, in overleg met haar, zoo mogelijk, het geschokte

vertrouwen der Katholieken te herstellen, en al kwam ook kardinaal CAPPACCINI met het doel en den wil om vrede te stichten, bij de tegenstrijdige rigtingen vond hij bij geene der partijen volkomen vertrouwen. De Paus toonde zijnen geest tot toenadering door de opname van eenige kweekelingen van het *Collegium philosophicum* in de seminaria te Rome en door de benoeming van den door den Koning voorgedragen pastoor OUDENARD tot bisschop van Namen. Deze vredelievende tusschenkomst van den pauselijken Stoel vermogt echter de gemoederen niet te bedaren, daar de hartstogten telkens heviger werden opgewekt. De Katholieke bladen wezen op 'O-CONNELL en de Ieren en de liberale publicisten schenen al meer en meer revolutionaire bedoelingen te koesteren.

In het midden van Junij was de *Courrier des Pays-Bas* in grooter formaat uitgegeven door eene vereeniging van publicisten. LOUIS DE POTTER, die weldra zulk een belangrijke rol zou spelen, trad niet op als vaste medearbeider, maar had deel in de associatie en beloofde zijne medewerking, en de associatie had in zulk een patroon een zeer groot voordeel. DE POTTER was iemand van een onafhankelijk vermogen, die smaak had voor letteren en schoone kunsten; gedurende zijne jeugd had hij jaren lang in Italië doorgebragt, en ofschoon in 1828 eerst 42 jaren, werd hij door de jeugdige Belgische publicisten als hunnen nestor aangezien. Zonder de naauwgezetheid van een critisch onderzoekend geleerde te bezitten, had hij een groote gave van voorstelling en een zeer levendigen stijl; hij had uitgegeven een werk over de conciliën, in 1816, vermeerderd in 1821. Zijne anti-clericale denkwijze kwam nog meer uit in zijn *Leven van Scipio de Ricci*, in 1825. Bevriend met den minister VAN GOBBELSCHROY, had hij zich doen kennen als een groot voorstander van het *Collegium philosophicum* en de opheffing der kleine seminaria, en was als zoodanig bij de regering wel gezien, zoodat op zijne aanbeveling en op

voordragt van den minister van binnenlandsche zaken, de pas gepromoveerde TIELEMANS in het voorjaar van 1827 een ondersteuning ontving om de staatsregtelijke betrekkingen ten opzigte der Roomsche kerk in Duitschland te bestuderen, gelijk hij na die reize tot referendaris bij het ministerie van buitenlandsche zaken werd aangesteld. Uit deze aanbeveling ontstond eene briefwisseling tusschen DE POTTER en TIELEMANS, die later in het bekende proces is uitgegeven, en de gewigtigste bron is om de inwendige geschiedenis der factie te leeren kennen, die de gemoederen in beweging heeft gebragt. In het begin van 1828 hield DE POTTER zich bezig met de uitgave en omwerking van een handschrift van den bekenden democraat BUONAROTTI, over de conspiratie van BABEUF; terwijl rondom hem zich een kring van Fransche en Belgische letterkundigen had gevormd, waarin de staatkunde ook meermalen werd besproken.

Bij zijne hartstogtelijke gehechtheid aan de anti-clericale gevoelens moest de bekendwording van het concordaat DE POTTER hevig aandoen. Hij schreef dan ook in de liberale bladen tegen deze toenadering tot Rome; maar toen de scherpe beoordeelingen van het ontwerp van strafwetboek aanleiding gaven tot de drukpersvervolgingen tegen zijne vrienden DUCPÉTIAUX en JOTTRAND, werd hij geheel opposant.

DE POTTER had bij vurige liefde tot volksverlichting en belanglooze werkzaamheid een hartstogtelijke dweepzucht voor zijne overtuigingen en plannen, waardoor hij, om zijn doel te bereiken, alle middelen voor geoorloofd hield, en zich zelfs liet gebruiken door baatzuchtige fortuinzoekers, waarmede hij dan ook later alle vriendschap verbrak.

In den *Courrier des Pays-Bas* van 8 en 9 November verschenen twee artikelen, waarvan wij enkele zinsneden moeten overnemen, wegens de gewigtige gevolgen die zij gehad hebben. Na opgemerkt te hebben, dat men na den val van het ministerie VILLÈLE voor de Jezuïten niet meer te vreezen had, beschuldigde de schrijver de regering, dat zij,

onder den schijn van bestrijding der Jezuïten, de vrijheid onderdrukte, en schreef hij:

"Pour nous défendre contre les jésuites on nous a, comme le cheval de la fable, sellés, bridés et montés; et maintenant que nous n'avons plus rien à en craindre, nous restons la sangle sous le ventre, le licou sous le menton et nos seigneurs sur le dos.

"Il aurait presque mieux valu que les bons pères continuassent à gouverner Paris, nous aurions su du moins pourquoi on nous étrillait, fouettait, aiguillonnait.

"Et puis, c'était si commode de pouvoir répondre aux Français, qui, après quinze jours de séjour à Bruxelles, nous disaient: Quoi! pas de jury? — Non; mais aussi pas de jésuites. — Quoi! pas de liberté de la presse? — Non; mais aussi pas de jésuites. — Quoi! pas de responsabilité ministérielle? Pas d'indépendance de pouvoir judiciaire, un système d'impositions accablant et antipopulaire, et une administration boiteuse? — Il est vrai; mais point de jésuites.

"Il me vient une idée: opposons des mots à des mots. Jusqu'ici, on a traqué les jésuites; *bafouons, honnissons, poursuivons les ministériels;* que quiconque n'aura pas clairement démontré par ses actes qu'il n'est dévoué à aucun ministre, soit mis au ban de la nation, et que l'anathème de l'impopularité pèse sur lui avec toutes les suites."

De drukker van den *Courrier des Pays-Bas* werd ter zake van deze artikelen gedagvaard. Twee dagen later las men in het dagblad een brief van DE POTTER, dat hij de schrijver was; hij werd den volgenden dag gevangen genomen.

Omtrent dezen tijd werd, naar men verhaalt, een ministerraad gehouden, waarin VERSTOLK de strengheid afkeurde, waarmede men te werk ging; waarin VAN MAANEN integendeel oordeelde, dat men de uitspattingen der drukpers streng moest beteugelen zonder aanzien van personen, terwijl VAN GOBBELSCHROY de meening uitte, dat het beter zou zijn geweest geene zoo strenge middelen te gebrui-

ken, maar dat het gouvernement, nu het eens een stap gedaan had, de zwakheid niet moest hebben terug te keeren. WILLEM I zelf schijnt tot strenge beteugeling geneigd te zijn geweest, ook door de vrees, die hij en andere vorsten omtrent dezen tijd koesterden voor nieuwe revolutionaire democratische bewegingen.

Ook was het omtrent dezen tijd, dat de Koning door een Franschen diplomaat, aan wiens oordeel hij groote waarde hechtte, was aangezocht tot een naauwe aansluiting aan Frankrijk. VERSTOLK VAN SOELEN betoogde in eene memorie daartegen, dat Groot-Brittanië de eenige mogendheid was, waarop men steunen moest. Deze memorie in handen van den Prins van Oranje gesteld, gaf aanleiding tot een brief, die een belangrijk licht verspreidt over enkele latere handelingen van den Prins, en inzonderheid over zijn regeringsbeleid als Koning WILLEM II. De Prins hield het er voor, dat Rusland en Frankrijk onder de Bourbons de twee mogendheden waren, in wier bondgenootschap Nederland zijn steun moest zoeken. Hij keurde het volstrekt af, dat Nederland zich zou stellen "aan het hoofd der eeuw", hetgeen naar zijn inzien hetzelfde wezen zou als zich stellen "aan het hoofd der revolutie, die het monarchaal beginsel wilde uitroeijen." Ook daarom ried hij zijn vader groote voorzigtigheid aan ten aanzien van den pauselijken Stoel; het kwam hem voor, dat de liberalen de Protestantsche mogendheden wilden gebruiken om aan het Katholicisme den doodsteek toe te brengen, ten einde door regeringloosheid hunne bedoelingen te bereiken.

Onder deze indrukken van vrees voor revolutionaire begrippen, die door de vermelde artikelen van DE POTTER schenen bevestigd te worden, had de regering de zitting der Staten-generaal van 1828—1829 geopend. Het personeel van ministers en de leden der Tweede Kamer hadden in de laatste jaren gewigtige veranderingen ondergaan. De minister VAN GOBBELSCHROY, grootendeels de liberale

Belgische beginselen toegedaan, sprak dikwijls alsof hij eenigzins de ministeriële verantwoordelijkheid erkende, terwijl VAN MAANEN de rigting der monarchale regering volgens de grondwet verdedigde in harde vormen, die weinig ingang vonden. In het voorjaar van 1828 was de minister APPELIUS gestorven. Ook zij, die de voorstellen van wet door hem in de Staten-generaal verdedigd, bestreden hadden, prezen zijne groote begaafdheden, zijne onkreukbare eerlijkheid, zijne onvermoeide werkzaamheid, zijne eenvoudigheid en opregtheid van karakter. De staatsraad VAN ROIJEN, de vriend van VAN DER PALM en schoonvader van den hoogleeraar VAN ASSEN, bragt hem eene welsprekende hulde, toen zijn lijk ter aarde werd besteld, en zoo de oppositie hare honende taal tot over het graf deed klinken, door alle onpartijdigen werd zijn verlies als een ramp voor het Vaderland betreurd. De oud-minister ROËLL werd aangezocht zijn opvolger te worden, en toen deze bedankte, werd in de plaats van APPELIUS tot minister van finantiën benoemd de gouverneur van Holland, noorder-gedeelte, VAN TETS VAN GOUDRIAAN, die de staatsmanskunst om goed receptie te houden, om vlug en breedvoerig te spreken en in moeijelijke 'positiën expedienten te vinden, in groote mate bleek te bezitten, maar nimmer aan bedachtzame staatkundigen vertrouwen heeft ingeboezemd.

Vele leden der Tweede Kamer, die de eerste zitting in 1815 hadden bijgewoond, waren gestorven of door anderen vervangen. DOTRENGE was lid van den Raad van State geworden en had voor zijne betrekking als lid der Tweede Kamer bedankt. REYPHINS, ofschoon met DOTRENGE tot gewoon lid van den Raad van State benoemd, was lid der Tweede Kamer gebleven en bekleedde thans voor de tweede maal den presidents-zetel, zonder dat hij ophield met zelfstandige onpartijdigheid tegen te stemmen, waar hij zulks pligtmatig oordeelde. VAN CROMBRUGGHE was nog altijd het meest invloedrijke lid uit Oost-Vlaanderen. Als nieuw

lid voor de provincie Holland trad thans het eerst als 's Lands vertegenwoordiger op CASPER LODEWIJK LUZAC, die zijn edel en onafhankelijk karakter op zulk eene uitstekende wijze heeft doen kennen. Met hem was lid der Staten-generaal geworden de bekwame 's Gravenhaagsche advocaat SCHOONEVELD, die door zijn regtschapen, onbaatzuchtig karakter de achting van alle weldenkenden heeft ingeoogst, ofschoon hij, in 1828 gekozen in een buitentijds opengevallen plaats, reeds in het volgende jaar, bij zijn gebleken onafhankelijke stemming en als medevoorsteller van eene herziening van de wet op de regterlijke organisatie, werd vervangen door DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND, een man van gelijke regtskennis, hem overtreffende in welsprekendheid, maar meer gouvernements-gezind. Reeds vroeger, in 1824, hadden voor Holland zitting in de Tweede Kamer verkregen: GERARD GEORGE CLIFFORD, JACOB CAREL VAN DE KASTEELE, JAN CORVER HOOFT, JACOB HENDRIK VAN REENEN en FONTEIN VERSCHUIR, en in 1825 WILLEM BOUDEWIJN DONKER CURTIUS VAN TIENHOVEN, mannen van groote bekwaamheden in het finantiële, in het administrative en in het regtswezen en die als redenaars grooten invloed uitoefenden. Friesland werd onder anderen sedert 1822 waardig vertegenwoordigd door DAAM FOCKEMA, een man van een standvastig, onpartijdig Friesch karakter en groote kennis, maar aan wien de politieke strijd zoo tegenstond, dat hij in den zomer van 1830 zijn ontslag verzocht, — en door den Baron VAN SYTSAMA, die met even veel kracht het finantiëel beleid der regering als de oppositie der Belgen bestreed. Onder de afgevaardigden uit Groningen muntten uit als uitstekende regtsgeleerden: Mr. TAMMO SYPKENS, sedert 1821, en Mr. JOSEPH GOCKINGA, sedert 1823, even als onder die uit Gelderland Mr. HERMAN JACOB DIJCKMEESTER. Onder de Noord-Brabanters deed VAN SASSE VAN YSSELT zich kennen door zijne warme, soms hartstogtelijke adviezen. Wij hebben reeds ter loops vermeld, hoe

in 1821 de gewezen Fransche prefecten in de Hollandsche departementen, DE STASSART en DE CELLES, leden der Nederlandsche volksvertegenwoordiging waren geworden en welk een ongunstigen indruk zulks in de Noordelijke provinciën had teweeggebragt. Een uitstekend welsprekend redenaar had de provincie Namen in 1824 aan de Staten-generaal gegeven in den persoon van CHARLES LE HON. Aan zijne redenaarstalenten paarde hij voorzigtigheid. Veel onstuimiger en driftiger, maar niet minder welsprekend was CHARLES DE BROUCKÈRE, zoon van den gouverneur van Limburg, die door zijne buitengewone vlugheid, bedrijvigheid en eerzucht reeds als jong mensch veel van zich deed spreken en bijna onmiddelijk, toen hij den vereischten ouderdom had bereikt, door de Staten van Limburg in 1826 tot lid der Staten-generaal was benoemd. Koning LEOPOLD heeft eens CHARLES DE BROUCKÈRE geschetst in het volgend oordeel, "C'est un homme avec lequel et sans lequel on ne peut rien faire." Koning WILLEM I had reeds vroegtijdig de oppositie-bedoelingen van den jeugdigen DE BROUCKÈRE opgemerkt en op eene opmerking deswege aan diens vader den gouverneur van Limburg van deze het antwoord ontvangen: "Que voulez vous, Sire! Il est jeune: l'age le corrigera;" maar ook weldra werd de vader in het mouvement, door den zoon opgewekt, medegesleept, zoodat hij in 1828 als gouverneur werd ontslagen, nadat hij niet had kunnen voorkomen de indiening van de petitie door de Staten wegens de afschaffing van het gemaal en de weder inkiezing van SURLET DE CHOKIER, die thans met GERLACHE aan het hoofd stond der clericale partij in de Staten-generaal.

LUZAC was in October naar Brussel vertrokken, met het voornemen bezield, om al datgene te doen, wat zou kunnen strekken om aan de constitutionele denkbeelden op eene wettige wijze ontwikkeling te helpen geven. Naauwelijks echter had hij eenig deel aan de werkzaamheden genomen, of

hij bemerkte, dat aan de eene zijde de Koning zijne ministers slechts als zijne secretarissen gebruikte en dat daarentegen de strijd in de Kamer zoo bitter en vinnig was, dat hij meermalen bij de toen bestaande botsingen de zaal verliet, met de vrees den volgenden dag de deuren gesloten te zullen vinden.

Reeds dadelijk bij het antwoord op de troonrede, bij de opening van de zitting van 1828—1829, openbaarde zich een vijandige geest in de redevoering van DE GERLACHE, waarbij het opmerking verdient, dat LUZAC zich zeer verwonderde, dat een amendement op de troonrede in discussie kwam, alvorens in de afdeelingen onderzocht te zijn.

Niettegenstaande de regering in de troonrede de toezegging had gedaan van een voorstel van wet, om de wetten van 1815 betreffende de beteugeling van onrust, te vervangen, meende DE BROUCKÈRE dat voorstel niet te moeten afwachten, maar diende reeds dadelijk na de opening der zitting een voorstel ter afschaffing van die wetten in. De beraadslagingen hierover hadden den 28en November plaats. DE BROUCKÈRE betoogde in het breede, dat er geene uitzonderingswetten meer moesten bestaan; de vrijheid van drukpers was het eenige middel van gemeenschap tusschen het volk en de regering; het misbruik, dat van eene vrije drukpers kon gemaakt worden, stond in geene evenredigheid met het kwaad, dat de regering doen kon, als zij die vrijheid kluisterde. Vele Hollandsche leden stemden daarmede niet in en merkten op, dat door het misbruik der drukpers een terrorisme werd uitgeoefend; terwijl de leden der oppositie door de Belgische dagbladen hemelhoog verheven werden, werden de Hollandsche leden òf hatelijk gehekeld, òf voorbijgegaan met een eenvoudige vermelding: "hij heeft in het Hollandsch gesproken." Het honen was eene kostwinning geworden. FONTEIN VERSCHUIR zeide onder anderen: "Die dagbladschrijver zal zeker verreweg de meeste lezers hebben, en zich het ruimst bestaan

verschaffen, die de gevestigde orde van zaken, de eer, den goeden naam van hooge en lage ambtenaren en van bijzondere personen, met de meeste stoutheid, het geweldigst en onbeschaamdst durft aanranden. Kan men dit heeten: "consacrer leurs soins et leurs talens à la défense de nos droits, de nos libertés et du pacte fondamental? De onbepaalde vrijheid van drukpers maakt alles afhankelijk van woelige demagogen — menschen, welke, om hun oogmerk te bereiken, niet zeldzaam gevoelens voorstaan, welke zij zelven niet hebben, qui veulent inspirer le fanatisme sans être fanatiques!

"Men noemt de Wetten van 1815 en 1818 *omstandigheids-wetten*! — Bijzondere omstandigheden kunnen tot het maken van dezelve aanleiding hebben gegeven; maar zijn niet alle de misdaden, waartegen deze Wetten zijn ingerigt, het uitstrooijen van geruchten, welke de goede ingezetenen verontrusten, oproerkreten, seditieuse gesprekken; het zaaijen van wanorde, tweespalt, twist of verdeeldheid onder de goede ingezetenen, het aanstoken van muiterijen, het volk tot oproer te bewegen door woorden of geschriften, enz. enz., misdaden onder alle mogelijke omstandigheden? Wil men deze ongestraft laten, zonder daarvoor iets in de plaats te stellen? Kan men ooit zeggen, dat deze omstandigheden hebben opgehouden te bestaan?"

SCHOONEVELD oordeelde gunstiger over de vrijheid van drukpers: "In Engeland is de natie, juist door het onwaardeerbaar voordeel van alles, 't zij waarheid, 't zij logen, ongehinderd te laten schrijven, meer omzigtig in het voor waarheid aannemen van het geschrevene, en de publieke geest, die daar zoo overheerlijk heerscht, doet een onderzoek naar de waarheid geboren worden; hier, daarentegen, hecht men nog te veel aan hetgeen gedrukt wordt, en onze publieke geest is nog zoodanig in zijne kindschheid, dat het weinigen zoude invallen, datgeen te onderzoeken, en te keer te gaan, wat niet onmiddelijk tot hunne bestemming betrekking had.

"Ik keur de tegenwoordige wijze van schrijven grootelijks af, maar aan den anderen kant grieft mij nog oneindig sterker de vervolging, die in mijn oog is *vexatoir* en *hoogst onstaatkundig*. Wil men zich van dit laatste overtuigen, dan lette men slechts dáárop, dat in de laatste dagen sommige nummers van den *Courrier* eene vrij algemeene afkeuring hadden verwekt, en dat zoodra vervolgingen zijn aangevangen, een algemeene kreet is opgegaan, ten voordeele der vervolgden; had men dit niet gedaan, dan had de afkeuring van het publiek den onvoorzigtigen schrijvers den beteren weg gewezen, en in alle gevallen was het een voorbijgaand kwaad geweeest, dat door de dagbladen van den volgenden dag was vergeten: terwijl het nu inderdaad eene staatszaak wordt van gewigt, en de *alarmklok* over al wat vrijheid heet van alle kanten wordt geluid."

De stassart toonde weder die opgeschroefde welsprekendheid, die belagchelijk wordt, wanneer zij met de werkelijkheid wordt vergeleken. De man, die vol was van ijdelheid en eenige jaren vroeger kemper's invloed tegen de *Arnhemsche courant* had ingeroepen, riep uit: "Wat kwaad hebben ons de beleedigingen gedaan, die ons door de schrijvers van het Ministerie van tijd tot tijd werden toegedeeld? Geloof mij, een vlekkeloos leven, vol eervolle herinneringen, is de beste wederlegging der schotschriften, en maakt het geheel onnoodig, om de hulp der regtbanken in te roepen, of tot uitzonderings-wetten zijne toevlugt te nemen."

De Baron de gerlache zocht niet minder welsprekend te zijn. Tot troost van de ministers vond hij zich verpligt te herinneren, "dat de grootste mannen, waarvan de geschiedenis melding maakt, zooals caesar en frederik van Pruissen, zich boven de pijlen van de kwaadwilligheid en den nijd verheven gevoeld, of zich daarover op eene edelmoedige wijze gewroken hadden."

Nadat zeer vele leden het woord gevoerd hadden, nam de minister van justitie het woord en sprak eene breedvoe-

rige redevoering uit, waarvan wij de volgende zinsneden afschrijven, om de zienswijze der regering en den toon des ministers te doen kennen:

"Wat is er toch van die Ministeriële verantwoordelijkheid, in het Koningrijk der Nederlanden, welke wij, bij deze gelegenheid zoo breed hebben hooren uitmeten, ofschoon het ook misschien aan velen uwer waarschijnlijk even moeijelijk als aan mij zal geweest zijn, eenig duidelijk begrip te vormen, hoe toch eigenlijk dit onderwerp thans te passe kwam.

"Ik weet het, in de politieke opvoeding (welke men ons geven wil, en in welke wij, naar de meening van sommigen, reeds groote stappen hebben gemaakt) komen duidelijke begrippen minder in aanmerking, en moeten zij hunne plaats inruimen aan groote, hoogklinkende woorden en onbestemde uitdrukkingen: maar mijne politieke opvoeding is gelukkiger wijze nog niet verre genoeg gevorderd, om de noodzakelijkheid van duidelijke begrippen te miskennen of in de schaduw te stellen; en dan vraag ik, wat verstaat men toch in Nederland door die Ministeriele verantwoordelijkheid?

"Of zoude men de beantwoording dier vraag meenen te vinden in de stelling, dat de Ministeriële verantwoordelijkheid behoort tot het eigendommelijk bestaan en aanwezen van alle constitutionele Regeringen? Maar dan moet ik, Edel Mogende Heeren, naar mijn verlangen om omtrent de zaken, waarover ik spreke, duidelijke denkbeelden te hebben, al wederom vragen, wat verstaat men door Constitutionele Regeringen? Is het denkbeeld van Constitutionele Regering, zoo dikwijls het op de praktische aanwending en toepassing van grondwettelijkheid aankomt, algemeen en onbestemd, of betrekkelijk; indien het algemeen en onbestemd is, waar is dan de voor Vorst en Volk verbindende Wet of voorschrift, welke ons den eigendommelijken aard, en de vaste, onmiskenbare en voor alle volken eenzelvige verbindende kenmerken eener Constitutionele Regering gebiedend voorschrijft?

"Zoodanige Wet is er niet; — zij kan er niet zijn, omdat het denkbeeld van eene Constitutionele Regering geen onbestemd maar een betrekkelijk denkbeeld is, geheel en uitsluitend verbonden aan de Grondwetten, Staatsinrigtingen of Chartres van ieder bijzonder volk; omdat deze, en deze alleen, den maatstaf opleveren, naar welken men kan en mag afmeten wat voor ieder volk Constitutioneel is, wat niet.....

"Aan de Maatschappij zijn wij, ministers, even gelijk de Leden der Vergadering van U Edel Mogenden, verantwoordelijk wegens alle de misdrijven, welke wij het ongeluk zouden mogen hebben, zoowel in als buiten de uitoefening onzer functiën te begaan; — het 177ste artikel der Grondwet onderwerpt ons in die gevallen aan de Regtsmagt van den Hoogen Raad.....

"Wij leven, Edel Mogende Heeren, in eenen tijd, welke in niet de allerminste vergelijking kan gebragt worden met vorige tijden; wij leven in eenen tijd, waarin de dagelijksche voortbrengselen der drukpers zoo ongelooflijk menigvuldig zijn, dat men zich daarvan bevorens geen denkbeeld zoude hebben kunnen maken; — wij leven in eenen tijd, waarin men goedgevonden heeft, ons schaamteloos te verkondigen, dat de dagbladschrijvers eene soort van Magistratuur uitoefenen, hoezeer ook deze aan hen door niemand is opgedragen; — wij leven in eenen tijd, waarin men wel beweert, dat de dagbladen de tolken zijn van het algemeen gevoelen, maar waarin zij eigenlijk dienen om een algemeen gevoelen naar hunnen smaak en inzigten, te vormen, hetwelk, om de eigene woorden van een der Leden uwer vergadering te gebruiken, exerce une force, à laquelle rien ne peut résister....

"Ja, de vrijheid der drukpers is een onschatbaar voorregt, en wij moeten zelfs hare feilen dulden, even gelijk een vriend die in zijnen vriend verdragen moet; maar wanneer men maanden lang, van dag tot dag, wat zeg ik, van uur tot uur, door haar aan duizenden op hetzelfde oogen-

blik ziet diets maken, dat de Koninklijke Regering door God, in zijnen toorn, aan de volken is gegeven; — dat argwaan en mistrouwen omtrent alle mogelijke daden der Regering, en omtrent de bedoeling van elk, die met eenig deel van bestuur of beheer in den Staat is belast, het echte kenmerk zijn en zijn moeten van eenen Constitutionelen Staat; wanneer men de nog in werking zijnde Staatswetten daarbij als heilloos en ondragelijk ziet bestempelen; hare onverbindelijkheid ziet verkondigen; wanneer men, even snood als belagchelijk, aan den Koning de woorden ziet voorschrijven, welke hij aan de Achtbare Vergadering der Staten-Generaal, bij de plegtigste gelegenheid rigten moet; wanneer men eindelijk in een dagblad, hetwelk zeker niet onbekend kan zijn aan het Lid uwer Vergadering, wiens voorstel tot deze tegenwoordige beraadslaging aanleiding heeft gegeven, daar het in zijne provincie is gedrukt, den Staten-Generaal ziet aanraden, om den Koning te zeggen, dat de hand, welke dus verre geduldig de helft van het zuur gewonnen brood in de vratige schatkist heeft moeten storten, wel eens eene meer dreigende houding zoude kunnen aannemen; — dan voorzeker zal ieder weldenkend burger en opregt liefhebber van zijn Vaderland zoodanige geschriften niet gelijk stellen met de feilen van eenen vriend, welke men dragen moet, maar veeleer met de snoode daden, door welke hij de eer en rust van zijn huisgezin schendig heeft aangerand, en welke den band der vriendschap hebben verbroken."

De Heer WARIN deed opmerken, "dat het niet zoo zeer een algemeen belang gold, als wel een zeer bijzonder: dat men namelijk begeerde, dat wij ons zouden mengen in den loop van regterlijke vervolgingen."

"Ik ben hierin versterkt geworden," zeide hij, "nu ik heden heb hooren zeggen, dat het voorstel van den heer DE BROUCKÈRE ophield ontijdig te zijn, omdat er, sedert 's Konings aanspraak, omstandigheden opgekomen zijn, die

hetzelve noodzakelijk maakten. Deze omstandigheden nu zijn vervolgingen tegen eenige schrijvers van dagbladen; en men begeert, dat wij aan die vervolgingen paal en perk stellen. Dit moeten en mogen wij niet doen, en onze tusschenkomst kan hier van geen nut zijn. Want goede Regters zullen de Wetten niet verkeerd toepassen."

De Heer LUZAC sprak daarop deze woorden: "Na deze reeds zoo lang gerekte beraadslagingen vat ik het woord alleen daarom nog eens op, om de Afgevaardigden der Noordelijke provinciën van de verdenking te zuiveren, alsof zij verdedigers van uitzonderingswetten, bepaaldelijk van die van 1815, waren. Neen, Edel Mogende Heeren, wij zijn geene voorstanders van dwingelandij. Ons gedrag van 1813 kan u daarvan overtuigen. Wij zijn warme voorstanders van de vrijheid, van vrijheid in het godsdienstige en staatkundige, en hebben dit, ten aanzien van geheel Europa, meer dan eens getoond."

Vele leden waren blijkbaar van gevoelen, dat het voorsel praematuur was.

Naauwelijks waren de discussiën over het voorstel van DE BROUCKÈRE den 3en December geëindigd met eene verwerping met 63 tegen 44 stemmen, of de behandeling van een nieuw proces tegen DUCPÉTIAUX trok aller aandacht. Na op de aanklagt wegens de *Apologie de la peine de Mort* vrijgesproken te zijn, had deze jeugdige regtsgeleerde zich eene nieuwe vervolging op den hals gehaald door een artikel in den *Courrier des Pays-Bas*, waarin hij het besluit des Konings, waarbij aan twee veroordeelde Franschen de gevangenisstraf was kwijtgescholden, met bevel echter, dat zij over de grenzen zouden gebragt worden, sterk afkeurde. DUCPÉTIAUX zag in dezen maatregel der regering eene verandering der gevangenisstraf in eene eeuwige uitbanning, en schreef vervolgens: "men heeft door eene *ironie barbare* hieraan den naam van *gratie* gegeven." Het openbaar ministerie zag in deze beoordeeling van de handelingen der

regering eene poging om wantrouwen en oneenigheid te verwekken onder de inwoners van het Rijk, en dus strafbaar ingevolge het besluit van 20 April 1815. De vervolgde had het artikel en de acte van beschuldiging gezonden aan onderscheidene regtsgeleerden en advocaten in België en te Parijs. De advocaten bij het geregtshof in Luik teekenden eene verklaring, dat DUCPÉTIAUX niet strafwaardig was; 23 advocaten uit Brussel voegden hunne handteekeningen er onder; 13 advocaten uit Luxemburg, 5 uit Brugge, 8 uit Gent, 4 uit Leuven gaven eene dergelijke verklaring, die kort daarna gevolgd werd door eene consultatie van 9 advocaten uit Parijs. De veroordeeling van DUCPÉTIAUX, den 12en December, tot een jaar gevangenis en eene boete van *f* 500 moest dus eene groote sensatie verwekken. Weinige dagen later werd de zaak van DE POTTER bepleit door de advocaten VAN MEENEN en SYLVAIN VAN DE WEYER. In den avond van den 19en December werd hij veroordeeld tot 18 maanden gevangenis en *f* 1000 boete. Reeds in de audientiezaal volgde op deze uitspraak een geweldig getier, en toen de veroordeelde in het rijtuig naar de gevangenis teruggevoerd werd, schreeuwde men langs de straten uit: "*Vive de Potter! à bas van Maanen!*" en werden de glasruiten in het hôtel van den minister van justitie verbrijzeld.

Kort vóór dat dit straatoproer plaats had, waren de beraadslagingen over de begrooting voor het volgende jaar aangevangen. Onderscheidene Belgische leden drongen er op aan, dat de begrooting moest worden verworpen om de bestaande grieven tegen de regering. Het geoorloofde daarvan werd echter door andere leden zeer bestreden: VAN DE KASTEELE zag in de toepassing van het beginsel een dwingelandij, nog erger dan die van eene onbepaalde regering; DE BARTHÉLÉMY meende insgelijks het middel onwettig; men beriep zich ten onregte op Engeland. DONKER CURTIUS achtte eene begrootingsverwerping om verandering in het bestuur van den Koning te verkrijgen, alleen geoor-

loofd als een uiterste middel, als eene *ultima ratio*, en zeide daarbij het volgende:

"Ik ben dus te dien aanzien geheel van het gevoelen van mijne geachte ambtgenooten DE MEULENAERE, LE HON, DE GERLACHE en andere, en ik zie daarin geenszins eene parlementaire dwingelandij.

"Maar vergunt mij, Edel Mogende Heeren, op te merken, dat hoezeer ik doorzigt genoeg meen te hebben, om te zien, *que tout n'est pas au mieux dans le meilleur des mondes*, en hoezeer ik integendeel geloof, dat zoowel in *ons financiëel stelsel*, als in *onze regterlijke instellingen*, en in *onze geheele regering*, oneindig veel te verbeteren, te veranderen en te herstellen valt, ik nogtans meene, dat dit alles ons niet eensklaps heeft gebragt op het punt, om als wanhopenden onze uiterste toevlugt te moeten nemen tot die *ultima ratio*, en dat ik mij integendeel overtuigd houde, dat men dusdoende te weinig moed zou betoonen in zijne medewerking ten goede, en dat men, bij het standpunt, waarop wij ons bevinden, het kwaad verzwaart door al te zwarte overdrijving, waarin men zoo verre gaat, dat, indien ik er niet somtijds alleen oratorische figuren in opmerkte, zij ons zou moeten doen beven.

"Of zou ik niet voor *overdrijving* mogen houden die ontrustende kreten, zoo te onpas alhier aangeheven en aangehoord, alsof allerwege in het Rijk der Nederlanden zou heerschen *eene algemeene onvergenoegdheid*, eene *algemeene onrust, tweedragt* en *geenerlei vrijheid*, noch van *drukpers*, noch van *onderwijs*, noch in eenig ander opzigt; alsof de *vrije opvoeding der kinderen* was vernietigd, *het vaderlijk gezag aangerand*, en alsof eindelijk zelfs geene vrijheid van *Godsdienst bestond*, omdat het concordaat, zoo zeer door sommigen gewenscht en geprezen, nog niet geheel is uitgevoerd, naar den zin en de bijzondere bedoelingen van sommigen.

"Dat men zijne oogen rondom zich sla; dat men in den

schoot des huisgezins terugkeere, dat men onze steden en vlekken bezoeke; dat men er zie de vrije uitoefening der nijverheid, deszelfs voortgang op sommige punten; de godsdiensttempels overal geopend ter vrije uitoefening van alle Godsdienst; het lager onderwijs aangemoedigd, en een volk, zelfs niet denkende om tweespalt en algemeen ongeluk, en dat men dan ten minste erkenne, dat naast vele verkeerdheden overal en bij allen plaats vindende, er eenig genot van vrijheid en geluk gevonden wordt, en dat men niet weldoet, wanneer men de misbruiken en verkeerdheden zoo overdrijft, alsof wij ons bevinden op een dreigenden vulkaan, gereed om uit te barsten; want zoodanige onmatige overdrijvingen nemen het kwaad niet weg, noch genezen de kwalen, en bewijzen veelal niet anders dan bijzonder misnoegen, waarachter niet zelden personele eerzucht zich verschuilt.

"Neen, Edel Mog. Heeren! dusdanig is niet de weg der overtuiging en der beweging ten goede, die ter bereiking van het verlangde doel kan leiden, maar het is de weg der verbittering, die tot tweedragt leiden zou, en eindelijk het kwaad zou scheppen, hetgeen men vermijden wil."

Nadat de begrooting van uitgaven was aangenomen met eene geringe meerderheid van 53 tegen 51 stemmen, werd op het einde van het jaar door de regering een ontwerp van wet op de drukpers aan de Staten-generaal aangeboden, dat wel de besluiten en wetten van 1815 en 1818 introk, maar dat tevens door zijne strenge bepalingen groote oppositie wekte bij de liberale pers.

In den aanvang van 1829 werd als middel van agitatie, gelijk later duidelijk is gebleken en door vele Belgen na de omwenteling is erkend, aangewend een algemeen petitionnement aan de Staten-generaal. De eerste petitie in het journaal *le Belge* aangekondigd, was eene petitie tegen de voorgestelde wet op de drukpers; den volgenden dag kondigde men eene petitie aan tegen de belasting op het ge-

maal; een paar dagen later werd eene petitie tot herstel van de jury ter teekening gelegd. Inmiddels werd, wel op aandrang van de geestelijkheid, maar zonder dat zij er nog direct deel aan nam, eene petitie opgesteld en weldra openbaar ter teekening gelegd, ter bekoming van vrijheid van onderwijs, opgesteld door Mr. DE MAN D'ALTENRODE, op aandrang van den Graaf DE ROBIANO DE BORSBEEK en den Burggraaf VILAIN XIV; men verzocht aan de familie DE MERODE WESTERLOO zich aan het hoofd der petitie te plaatsen. De oude Graaf teekende dan ook het eerst en daarna zijne zonen en vervolgens velen uit den Belgischen adel. Noch de invloed van den Prins van Oranje, die onder den hoogen adel in België zeer gezien was, noch de tusschenkomst van den kardinaal CAPPACCINI konden de beweging stuiten. Opmerkelijk is het echter, dat de petitie streng de bepalingen der grondwet eerbiedigde. Men erkende, dat de regering verpligt was voor het openbaar onderwijs te zorgen. De petitionarissen vroegen "geen voorregt, geenen onderstand, geene bescherming; de vrijheid was hun genoeg." Van Brussel sloeg de beweging, inzonderheid van het petitionnement voor de vrijheid van onderwijs, over tot de andere Belgische steden en daarna tot de Roomsch Katholieken in de Noordelijke provinciën. De Koning, van deze beweging onderrigt, gelastte den minister van binnenlandsche zaken, VAN GOBBELSCHROY hem daarover een verslag aan te bieden. Dit verslag werd openbaar gemaakt en in de *Staatscourant* van 5 Februarij 1829 geplaatst. Het was te veel een pleidooi voor de regering tegen de petitionnarissen, om te kunnen bevredigen. Enkele uitdrukkingen waren zoo onvoorzigtig gesteld, dat zij wel de gemoederen der misnoegden in hevigen hartstogt moesten doen ontbranden. Het besluit van 19 Februarij, waarbij eene commissie benoemd werd om de verordeningen van het lager en middelbaar onderwijs te herzien, werd door de oppositiebladen slechts als een poging voorgesteld om de agi-

tatie af te leiden. Elken dag vermeerderde het getal petitionarissen, en klom tot enkele duizendtallen, toen in de Tweede Kamer der Staten-generaal daarover een uitgebreid rapport werd uitgebragt. De petitionarissen verzochten: vrijheid van onderwijs, — vrijheid van het gebruik der Fransche taal, — afschaffing van de belasting op het gemaal, — intrekking der wetten van 20 April 1815 en 6 Maart 1818, en daarmede in verband, vrijheid van de drukpers, de instelling der jury met verandering der regterlijke organisatie, en eindelijk verantwoordelijkheid der ministers. DE BROUCKÈRE was weder de eerste, die beweerde, dat men zich niet bij eene eenvoudige ter griffie legging moest bepalen; hij zeide onder anderen:

"De grieven van het volk waren door verscheidene afgevaardigden te berde gebragt. De dagbladen streden voor de handhaving onzer grondwettige voorregten; maar men heeft aan dezen het stilzwijgen trachten op te leggen, door te vragen, wie hen toch geroepen had, om zich met de behandeling van staatkundige onderwerpen te bemoeijen. Aan de afgevaardigden heeft men te gemoet gevoerd, dat hunne voorstellen ontijdig en onwelvoegelijk waren, dat uitsluitingswetten, willekeurige daden, en inbreuken op de bevoegdheid der Wetgevende Magt van de zijde des Bestuurs met het inwilligen der begrootingen niets gemeens hadden. De vrienden van het Ministerie hebben het daarbij niet gelaten. Zij hebben alle moeite gedaan, om aan het volk wantrouwen tegen de oppositie in te boezemen, en, in een aantal laffe geschriften, verdeeldheid tusschen de bewoners van het Noordelijk en Zuidelijk deel des Rijks zoeken aan te stoken.

"Wat bleef in dezen staat van zaken de eenige toevlugt van die burgers, die in het algemeen welzijn belang stelden? Wat anders dan hunne wenschen openlijk te doen kennen, de volledige handhaving der Grondwet te vragen, uit verzoekschriften op te stellen? Aan wien moest men deze stukken rigten? Aan den Koning, in wiens deugden

het volk het volledigste vertrouwen stelt, wiens liefde voor zijne onderdanen algemeen bekend is? Maar de Vorst werd omringd door Ministers, die sedert dertien jaren ons als minderjarigen behandelen; de Volksvertegenwoordigers zouden, indien de verzoekschriften aan den Koning waren gerigt geweest, met den inhoud daarvan niet bekend geworden zijn. De onderteekenaars der verzoekschriften hebben dus den eenigen weg ingeslagen, die voor hen nog open bleef.....

"Ik durf staande houden, dat de drukpers bij ons aan banden ligt. Het is algemeen bekend, dat wij sinds eenigen tijd overstroomd worden met schotschriften, waarin de leerstellingen van den Heer VAN MAANEN gepredikt worden, en waarin het niet ontbreekt aan beleedigingen tegen diegenen, welke aan de onfeilbaarheid van den Minister van Justitie durven twijfelen. Welnu, Ed. Mog. Heeren, de laatste veroordeelingen van drukkers en schrijvers hebben zooveel uitgewerkt, dat tien boekdrukkers geweigerd hebben, om hunne pers te leenen voor een geschrift van weinige bladzijden, waarin niet de lasteringen, maar de leerstellingen van de ministeriële schrijvers wederlegd worden. Bestaat er op die wijs geen eigenlijke boekenkeur? Het voorgestelde ontwerp van wet is geene verbetering. Het is gegrond op de wet van den Franschen Minister PEYRONET, waaruit men dan nog de hatelijkste bepalingen heeft overgenomen."

In een geheel tegenovergestelden geest sprak FONTEIN VERSCHUIR. Hij wilde, dat men zou overgaan tot de orde van den dag. Het was beneden de Staten-generaal, eenige waarde te hechten aan verzoekschriften, die blijkbaar de strekking hadden de vergadering te verlagen tot een werktuig van eerzuchtige en woelzieke lieden. "Ik veroordeel," zoo vervolgde de spreker zijne rede tegenover de leden der vergadering, die aan de volksagitatie deel hadden, en tegenover het publiek op de tribunes, dat de petitiën had geteekend, "ik veroordeel de onbeschaamde en oproerige taal,

door sommige dagbladen gebruikt, om de vreedzame ingezetenen tot het teekenen van verzoekschriften te bewegen, die juist geschikt zijn, om wantrouwen en tweedragt tusschen de burgers en de Regering te doen geboren worden.

"Wij weten allen, hoe weinige menschen werkelijk uit hunne eigene oogen zien, en uit eigene beweging handelen; hoe gemakkelijk het valt om, niettegenstaande de droevige ondervinding der laatste jaren, onderteekenaars voor verzoekschriften aan te werven! Ik houd dan ook het meerendeel der tegenwoordige onderteekenaars voor brave en eerlijke lieden, die ter goeder trouw gelooven, dat zij tot het welzijn van den Staat medewerken, doch echter slechts werktuigen zijn, waarvan eenige eerzuchtigen en vijanden der openbare rust zich willen bedienen, om hunne oogmerken te bereiken....

"Ik heb er niet tegen, dat men ons verzoekschriften over het Gemaal, of over elk ander onderwerp, dat aan onze beraadslaging onderworpen wordt, aanbiedt; elke inlichting van dien aard moet ons aangenaam zijn; maar men maakt misbruik van het regt van petitie....

"Wij zijn hier niet verzameld, om ons door den wil der menigte te laten leiden, al maakte deze menigte ook de groote meerderheid des volks uit; maar wij moeten zelf beslissen, welke maatregelen, volgens onze innige overtuiging, tot bevordering van het welzijn van dat volk zouden kunnen strekken."

De stassart voegde zich geheel bij de oppsitie; hij zeide onder anderen:

"De Regering berooft de huisvaders van de heiligste hunner regten, indien zij de opvoeding der kinderen volgens hare inzigten en bedoelingen wil besturen. Er was juist niet veel verstand toe noodig, om vooruit te zien, dat de besluiten van 1825 rampzalige gevolgen zouden hebben. De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft geen bewijs van zonderlinge bekwaamheid gegeven, door zulke maatre-

gelen thans nog te willen verdedigen. Hij begint zijn verslag met alle zijne tegenstanders voor weetnieten uit te schelden, en onderhoudt ons op nieuw over dien voorgewenden toeleg der *Jezuiten,* — over dat belagchelijk vertelseltje, door eene onvoorzigtige politie uitgedacht, en door eenige bezoldigde schrijvers, in spijt van het gezond verstand, tot walgens toe herhaald."

SURMONT DE VOLSBERGHE sprak in denzelfden geest:

"Het verslag des Ministers van Binnenlandsche Zaken is een belangrijk stuk; daarbij wordt aan de Natie geweten, hetgeen een louter gevolg is van de rampzalige maatregelen, die men ten gevolge van het Besluit van 1825 genomen heeft. Het zijn niet de te leur gestelde verwachtingen van sommigen, noch ook bijzondere belangen, die tot zoovele klagten aanleiding gegeven hebben. De oorzaak hiervan is alleen gelegen in de inbreuken, die op het vaderlijk gezag gemaakt zijn. Ik zou mij onwaardig rekenen, om in deze Kamer eene plaats te vervullen, indien ik de gronden niet aanrandde, waarop Z. Exc. zich beroepen heeft, om maatregelen te verdedigen, die tegen de Grondwet strijden."

LE HON, beschouwde de beweging uit een meer algemeen oogpunt. Uit zijne rede nemen wij de volgende zinsneden over:

"Bij den val van het keizerlijk bewind bestonden er menigvuldige vooroordeelen tegen de vereeniging van twee volken, die sedert eeuwen van elkander gescheiden waren geweest. Men kon zich over allerhande, vooral ook huishoudelijke punten niet verstaan. De koninklijke magt alleen was in staat om de tegenstrijdige belangen te vereenigen. Dit doel kon zonder een weinig willekeur niet bereikt worden, maar nu dit beginsel eenmaal in onze Staats-inrigting was ingeslopen, is het moeijelijk geworden, hetzelve weder daaruit te drijven. Men heeft aan de milde bepalingen der Grondwet eene beperkte uitlegging gegeven, den zin der wetten, door aanschrijvingen en rondgaande brieven onken-

baar gemaakt; doch uit het oog verloren, dat het volk steeds in kennis toenam en dus een beter begrip van zijne regten verkreeg. Dit volk is eindelijk uit zijne schijnbare onverschilligheid ontwaakt, het heeft luide klagten doen hooren; sommigen hebben zich daarover verwonderd; anderen zijn daardoor verschrikt geworden."

Bij den strijd, die tusschen Zuidelijke en Noordelijke leden bestond, sprak CORVER HOOFT woorden van verzoening. "De gebeurtenissen" zeide hij, "die sedert de opening onzer tegenwoordige Zitting elkander opgevolgd hebben, zijn op het punt om vruchten te dragen. Van welken aard zullen deze vruchten zijn?

"Zullen de Vertegenwoordigers des Volks zich aan het hoofd eener ontevreden menigte plaatsen, en van de Regering opofferingen vergen, die, indien zij de zwakheid had, om aan dien eisch geheel toe te geven, hare veiligheid en zelfs haar bestaan in de waagschaal zouden stellen? Of zullen wij het schouwspel ontwaren van een Wetgevende Kamer, die slaafsch genoeg denkt, om bij het hooren van het woord vrijheid reeds te sidderen, en uit vrees voor bloedige omwentelingen, de smeekschriften, die men haar van alle kanten aanbiedt, met verachting ter zijde schuift?

"Neen, Edel Mog. Heeren, ons vaderland, waarop Europa de oogen gevestigd houdt, en dat men gewoon is als den klassieken grond eener wijze vrijheid te eerbiedigen, zal zulk een droevig schouwspel niet opleveren. Wij zullen door de kalmte en waardigheid onzer beraadslagingen bewijzen, dat wij van beide deze uitersten evenzeer verwijderd zijn.

"Het komt mij voor, dat onze tegenwoordige beraadslagingen geen gunstig gevolg kunnen hebben, indien wij niet vooraf onderzoeken, in hoever de grieven, die in de verzoekschriften worden aangevoerd, werkelijk bestaan, en of dezelve door nieuwe wettelijke bepalingen uit den weg zouden kunnen worden geruimd.

"Wanneer men nagaat, uit welke verschillende bestand-

deelen onze Staat zamengesteld is, zal men zich niet daarover verwonderen, dat men in het Noorden des Rijks geheel anders over den inhoud der verzoekschriften denkt, dan in de Zuidelijke gewesten. De inwoners van het voormalig Gemeenebest der Nederlanden, gewoon in het Huis van Oranje een heilzaam tegenwigt tegen de aanmatigingen der aanzienlijken te zien, en indachtig aan alle diensten, door de Leden van dat Huis aan het Vaderland bewezen, hebben bij de omwenteling van 1813 den eenparigen wensch geüit, van zich om onzen tegenwoordigen Koning te scharen. Zij blijven nog van dien kant alleen de herstelling van alle grieven en bezwaren verwachten. Indien men daarenboven de stellige en weldadige vrijheid, die eeuwen lang het deel der inwoners van ons Gemeenebest is geweest, met die bespiegelende vrijheid vergelijkt, die ons in 1795 door vreemden geschonken werd, en die weldra in zulk eene drukkende dwingelandij is ontaard, dan zal men zich niet verwonderen, dat wij de overdreven taal van sommige dagbladen wantrouwen, een afkeer koesteren van instellingen, die ons een vroeger juk herinneren, en ons meer dan ooit om den Oranjestandaard scharen, die viermalen het plegtanker van onze hoop is geweest.

"Wat is daarentegen de staat van zaken in de Zuidelijke provinciën geweest? Na gedurende drie eeuwen het slagveld te zijn geweest, waarop de Mogendheden van Europa hare twisten beslechtten, zijn zij eindelijk door Frankrijk verzwolgen geworden; doch op het oogenblik, toen dat Rijk, na dertig jaren vol onrust en oorlogen, de vruchten van zoo vele opofferingen begon te plukken, werden zij daarvan weder afgescheiden. Is het nu te verwonderen, dat de Belgen, na twintig jaren vereenigd te zijn geweest met een volk, welks zeden, taal en godsdienst zoozeer met de hunne overeen kwamen, de afscheiding daarvan niet met algemeen genoegen zagen plaats hebben?

"Doch, Ed. Mog. Heeren, ik heb genoeg gezegd, om u

te doen zien, dat alle de Leden der Vergadering de in de verzoekschriften behandelde onderwerpen niet uit het zelfde oogpunt kunnen beschouwen, en dat wij ons nimmer zullen kunnen verstaan, indien wij over den aard der gedane verzoeken willen beslissen.

"De Regering alleen is in staat de opgeworpen vraagstukken goed te beoordeelen."

Deze rede wees reeds op het voorstel, hetgeen hij later met LE HON deed en waarvan de noodzakelijkheid nog meer uitkwam bij de hartstogtelijke taal, die sommigen deden hooren; zoo zeide VAN SASSE VAN IJSSELT onder anderen:

"Ik weet wel, dat ons rampzalig Ministerie den hatelijken alleenhandel van het onderwijs niet uitgevonden heeft. Een verfoeijelijk schepsel, ROBESPIERRE, heeft voor hen reeds daarvan gebruik gemaakt. Hoe is het mogelijk dat onze Staatslieden zich niet tot in hunne ziel toe schamen, om leerstellingen te ontleenen van dien bezetene, die den troon en het altaar omver geworpen heeft!

"Maar het oogenblik is niet ver, dat de overmaat van het kwaad het hulpmiddel daartegen zal opleveren; de verheven waarheid zal haar hoofd niet langer buigen voor de ongerijmde redeneringen onzer Ministers. Wij moeten tot het beginsel terugkeeren, waarop het besluit van 2 Aug. 1815 gegrond was, *vrijheid van onderwijs.*

"Vijf millioen Katholieken, de verdrukking moede, verheffen hunne stem, om gematigd, maar met volharding, het herstel hunner regten te vragen. Zij hopen dat hunne vertegenwoordigers op middelen zullen bedacht zijn, om hunne regtmatige klagten voor den Troon te brengen. "*Indien de Koning het wist,*" zeiden de Franschen onder HENDRIK IV. De Belgische Katholieken, met hetzelfde vertrouwen op hunnen Koning bezield, zeggen: "*dat de Koning het wete!*"

Toen men eindelijk tot het opmaken van een besluit zou overgaan, ontstond, nadat dagen lang over de petitiën was gesproken, de grootst mogelijke verwarring in de vergade-

ring, waarin REYPHINS moeite had de orde te herstellen. Hij stelde de eenvoudige vraag: of van de petitiën mededeeling aan de regering zou gedaan worden en begon daarover te laten stemmen, toen de heer WARIN nog het woord wilde voeren, waarin hij aanvankelijk werd verhinderd, door een geweldig gedruisch en het geroep: "stilte, de stemming is begonnen!" De voorzitter herhaalde, dat eerst in het algemeen gestemd zou worden? SURLET DE CHOKIER voerde hem te gemoet: "Gij laat toe, dat de stemming afgebroken worde! dat is een voorbeeld dat zeer nadeelige gevolgen kan hebben." WARIN stond op nieuw op en trachtte zich gehoor te verschaffen, doch werd wederom van alle kanten in de rede gevallen, totdat de voorzitter hem het woord verleende, waarop WARIN opmerkte: dat men met deze wijze van stemmen van den gewonen vorm afweek en besliste nopens een voorstel, hetwelk, volgens de Grondwet, eerst in de afdeelingen moest onderzocht worden. "Ik zou," zeide de spreker, "voor het voorstel van den heer LE HON gestemd hebben, maar nu men de vraag zoo algemeen heeft voorgesteld, moet ik tegen eene mededeeling aan den Koning stemmen. Men moet niet vergen, dat wij ons op eenen weg begeven, waarvan wij niet weten of hij bruikbaar is?"

Er ontstond wederom eene hevige verwarring, waarop de voorzitter verklaarde: "De Kamer heeft beslist dat de vraag niet in de afdeelingen zoude behandeld worden. Ik zal dus de stemming weder doen aanvangen. Zal ten opzigte van het verslag der Commissie voor de verzoekschriften eene mededeeling aan de Regering gedaan worden? Ik verzoek de Leden met *ja* of *neen* te antwoorden."

Na afloop der stemming zeide de voorzitter: "Eene meerderheid van 55 tegen 41 leden, heeft de vraag bevestigend beantwoord. De Kamer heeft derhalve beslist, dat er eene mededeeling aan de Regering zal gedaan worden." Op de tribunes en in verscheidene gedeelten der zaal werde luide teekenen van goedkeuring gegeven; doch de

stilte werd hersteld op de bedreiging van den Voorzitter, dat hij door de gewapende magt de tribunes zou doen ontruimen, indien het publiek zich niet naar het reglement gedroeg, dat alle teekenen van goed- of afkeuring verbood. Daarna volgde het voorstel van LE HON en CORVER HOOFT, om den inhoud der petitiën in een adres aan den Koning kenbaar te maken. Op voorstel van WARIN werd dit voorstel in committé-generaal, met gesloten deuren, behandeld, met dat gevolg, dat het adres in de Tweede Kamer aangenomen en naar de Eerste Kamer verzonden werd.

Reeds merkten wij op, dat de regering gedurende het petitionnement eene commissie had benoemd tot herziening van de reglementen op het lager en middelbaar onderwijs. Ook aan den aandrang om de belasting op het gemaal af te schaffen, meende zij te moeten toegeven door te beloven, die belasting bij de tienjarige begrooting en raming van inkomsten niet meer voor te dragen.

In de Kamer was een voorstel aanhangend gemaakt van BARTHÉLÉMY, VAN CROMBRUGGHE, DONKER CURTIUS en SCHOONEVELD, ter herziening van de wet op de regterlijke organisatie. Op voorstel van den voorzitter beraadslaagde de Tweede Kamer in committé-generaal van 13 April over de volgende vraagpunten:

1°. Zal de Jury aangenomen worden in criminele zaken, voor deprovinciale Hoven en andere criminele regtbanken?

2°. Zal de Jury aangenomen worden in zaken wegens misdaden der drukpers?

3°. Zal de Jury van beschuldiging, onderscheiden van de Jury van beslissing worden aangenomen?

De meerderheid der Kamer antwoordde op alle deze vragen ontkennend, en wel op de eerste met 66 tegen 31, op de tweede met 57 tegen 40 en op de derde met 65 tegen 31 stemmen.

Op de aanmerkingen, die zoowel in de afdeelingen der Kamer als buiten de Kamer op de voordragt van wet om-

trent de drukpers waren gemaakt, had de regering een zeer verzacht ontwerp ingediend, waarvan de verdediging dezemaal niet aan den minister van justitie maar aan twee leden uit den raad van state, VAN PABST VAN BINGERDEN en RAOUX, was opgedragen.

Bij de beraadslagingen over dat nieuwe ontwerp zeide LUZAC, in de zitting van 24 April, onder anderen, dat hij voor de wet zou stemmen, niettegenstaande hij ze volmaakter had gewenscht, omdat de voordragt beter was dan de bestaande wetgeving en hij het verkeerd achtte verbeteringen te verwerpen; hij wees daarbij aan, hoe men onlangs in de vergadering der afgevaardigden van Frankrijk een voorbeeld had gezien, dat de ministers, op den weg om het goede te doen, door hunne tegenstanders waren gestuit geworden, en wenschte dat dit voorbeeld Nederland tot les mogt strekken. Geheel anders luidde het oordeel van SURLET DE CHOKIER, die zijne verontwaardiging uitdrukte over de arglistige wijze, waarop de ministers de vervulling van 's Konings belofte, tot afschaffing der wetten van 1815 en 1818, trachtten te ontwijken, door het voordragen van geheel onaannemelijke ontwerpen. Het nieuwe ontwerp was even slecht als de vorige wetten, omdat het, onder den schijn van meerdere vrijzinnigheid, dezelfde gebreken had. Hij hield zich dus verpligt tegen dat ontwerp te stemmen. Nadat nog andere leden tegen het ontwerp gesproken hadden, stelde de heer BEELAERTS voor, om de verdere beraadslagingen tot den volgenden Maandag uit te stellen en den Commissarissen des Konings te verzoeken, Z. M. van den loop der beraadslagingen te onderrigten, ten einde Z. M. in de gelegenheid te stellen, om zijne toestemming te geven tot het maken van die veranderingen in de wet, waarvoor eene groote meerderheid zich verklaard had.

De heeren DE LANGHE en DE BROUCKÈRE verklaarden zich daartegen, vermits zulk een voorstel op de gewone wijze behoorde in overweging genomen te worden.

De heer SCHOONEVELD ondersteunde het voorstel, te meer, daar hij meende te bespeuren, dat sommige leden, met bijzondere bedoelingen, door de sluiting der beraadslagingen de stemming trachtten te verhaasten.

De heer SERRUYS verzocht den Commissarissen des Konings zich daaromtrent te willen verklaren.

De Staatsraad RAOUX zeide, dat hij en zijn ambtgenoot slechts in last hadden, om het ontwerp te verdedigen, doch dat hij er geene zwarigheid in zag om de voortzetting der beraadslagingen tot Maandag uit te stellen, en inmiddels de gemaakte bedenkingen en het verlangen der Kamer aan Z. M. mede te deelen.

Hierop ontstond eene vrij hevige en verwarde woordenwisseling; doch eindelijk werd de zitting ten ruim half elf uur opgeheven en de voortzetting der beraadslagingen bepaald op Maandag.

In die zitting kwam een brief in van den Secretaris van Staat, houdende kennisgeving dat Z. M. door zijne Commissarissen onderrigt zijnde geworden van de veranderingen, welke de Kamer in het in beraadslaging zijnde ontwerp van wet wenschelijk achtte, zijne toestemming tot het maken van die wijzigingen gegeven had, zoodat in artikel 1, voor de woorden: *zal hebben opgeruid*, zou worden ingevoegd het woord *regtstreeks*, en in den Franschen tekst achter: *aura provoqué*, het woord *directement;* — dat artikel 2 uit de beide teksten zou worden weggelaten; — dat een nieuw artikel zou worden bijgevoegd, houdende de bepaling, dat er geene vervolging wegens laster, in geschrifte gepleegd, zou kunnen plaats hebben, dan op aanklagt van den beleedigden persoon.

Op voorstel van den voorzitter begaven de leden zich terstond in de afdeelingen, om deze wijzigingen in overweging te nemen, terwijl nog dien zelfden dag de openbare beraadslagingen over het nieuwe ontwerp gehouden werden.

In die zitting zeide de heer LE HON: "Hoezeer niet alle

door mij geopperde bedenkingen, door de gemaakte veranderingen, weggenomen zijn, verheug ik mij echter over de betoonde toegeeflijkheid, en zal alsnu aan het ontwerp mijne stem geven. Ook hoop ik, dat zij, die uit kracht der wet veroordeeld zijn, welke nu zal komen te vervallen, niet langer de slagtoffers daarvan zullen blijven." Die wensch werd ook door vele andere Belgische leden, DE BROUCKÈRE, DE STASSART, DE GERLACHE, DE SECUS, gedeeld, terwijl onder de Nederlandsche leden deze wensch werd uitgesproken door SCHOONEVELD. Kennelijk was de bedoeling van de meeste leden, de wet thans met groote meerderheid aan te nemen, ten einde deze aanneming den Koning zou kunnen nopen, aan de veroordeelden op grond der wetten van 1815 en 1818 gratie te verleenen.

Eenige dagen later werd in de Eerste Kamer behandeld het adres door de Tweede Kamer ontworpen, om den inhoud der petitiën aan den Koning mede te deelen. De meerderheid verklaarde zich tegen het adres, als noodeloos; de oud-directeur-generaal van Katholieke eeredienst GOUBAU, na zijn aftreden tot lid der Eerste Kamer benoemd, verdedigde de regering in eene uitvoerige rede, die hij den moed had te laten drukken, hetgeen hem den haat der Belgische revolutionairen berokkende. ROËLL meende, in een vertrouwelijk gesprek met den minister van justitie, dat na de aanneming van de wet op de drukpers, ook om in het vervolg zwakheden te voorkomen, eene algemeene amnestie moest worden verleend aan de veroordeelden uit kracht der nu afgeschafte wetten. VAN MAANEN hoorde hem met meer dan gewone bedaardheid aan; maar hij had vele bedenkingen: Er zou gratie verleend worden, wanneer die werd gevraagd; maar dit had geen plaats gehad; nu zou eene amnestie als zwakheid worden aangemerkt; de stoutmoedigheid der raddraaijers zou niet verminderen; DE POTTER zou tot lid der Tweede Kamer gekozen worden. Op het laatst van het gesprek verklaarde hij zich echter niet geheel afkeerig, dat de Koning het initiatief

nam. ROËLL begaf zich nu naar den Koning, na vooraf met REPELAER VAN DRIEL gesproken te hebben. De Koning hoorde ROËLL aan, maar liet weldra bespeuren, dat het gesprek hem weinig welkom was: slechts een enkel woord behoefde het den veroordeelden te kosten om gratie te verwerven; maar de Koning kon niet den eersten stap doen. De Koning was ook te ongunstig gestemd, deels door de houding der Tweede Kamer ten opzigte der petitiën, deels omdat men met 54 tegen 49 stemmen het voorstel van BARTHÉLÉMY, VAN CROMBRUGGHE, DONKER CURTIUS en SCHOONEVELD, ter verandering van de wet op de regterlijke organisatie, had aangenomen; welk voorstel echter door de Eerste Kamer verworpen werd.

Den 12en Mei vingen de beraadslagingen over de tienjarige begrooting aan. De regering had daarbij, volgens hare belofte, de belasting op het gemaal niet meer voorgedragen, maar verder weinig voldaan aan de vele aanmerkingen, die in de afdeelingen op de begrooting gemaakt waren. Het waren vooral de leden uit de Noordelijke provinciën, die de wetten uit een finantiëel oogpunt beschouwden. De Heer VAN SYTSAMA doorliep al hetgeen ten opzigte der vorige tienjarige begrooting en der jaarlijksche begrootingen had plaats gehad. Overal vond hij slechts schijnbare, maar geene wezentlijke bezuinigingen,... op een aantal aanmerkingen der afdeelingen was men het antwoord schuldig gebleven. Ook VAN DE POLL was niet tevreden over het stilzwijgen der regering. G. G. CLIFFORD en DONKER CURTIUS ontwikkelden insgelijks de redenen, waarom zij tegen zouden stemmen. De Belgische leden hadden blijkbaar afgesproken de tienjarige begrooting te verwerpen en de beraadslagingen zoo spoedig mogelijk te doen afloopen, iets, waarvan VAN ALPHEN het onwelvoegelijke aantoonde. De ministers verdedigden in zeer uitvoerige redevoeringen èn de begrooting èn de handelingen der regering, maar hunne verzekeringen, dat nog aan gegronde aanmerkingen zou worden voldaan, hielpen niet. De Belgen

wenschten de verwerping, en de onafhankelijke Noord-Hollandsche leden konden nog niet over hunne bezwaren heenstappen.

Het eerste ontwerp van tienjarige begrooting voor de uitgaven werd verworpen met 79 tegen 26 stemmen; het tweede, nopens de middelen tot bestrijding der uitgaven werd verworpen met 86 tegen 19 stemmen.

Den 20en Mei werd de vergadering van de Staten-generaal gesloten met eene zeer korte aanspraak van den minister van binnenlandsche zaken, waaruit duidelijk het ongenoegen der regering bleek.

Wel was in den zomer van 1829 een donker floers over het Koningrijk der Nederlanden verspreid. De tienjarige begrooting was niet aangenomen en de monsterachtige unie van de onderworpen aanhangers van het priesterlijk gezag met de liberale rigting was meester van de meest invloedrijke dagbladen in België, die een waar terrorisme uitoefenden over allen, die ter gunste der regering durfden spreken.

Een enkele lichtstraal vertoonde zich nog in het sombere tafereel van ontevredenheid, door de oppositie in de Tweede Kamer en de drukpers voorgesteld. Was de toestand in wezentlijkheid zoodanig als hij werd afgeschilderd?

De Koning meende het zelf te moeten onderzoeken.

HOOFDSTUK XXIII.

Reis des Konings in de Zuidelijke provinciën. — *L'ordre de l'infamie.* — De journalistiek in het Zuiden en in het Noorden. — Opening der Staten-generaal, 1829—1830. — BRUGMANS niet toegelaten. — Petitie van FONTAN. — Gesprekken van WILLEM I met ROËLL en met een Belgisch staatsman. — Boodschap van 11 December. — Begrootings-deliberatiën. — Afzetting van ambtenaren. — Nieuwe petitiën. — Tweede veroordeeling van DE POTTER c. s. — Nieuwe wet op de drukpers. — Koffijbelasting. — Sluiting der Staten-generaal. — De vestiging van den Hoogen Raad te 's Hage. — Fransche omwenteling. — Onlusten te Brussel. — Belgische deputatie naar 's Graven hage. — De Prins van Oranje. — Buitengewone zitting der Staten-generaal. — Provisioneel bestuur in België. — De feitelijke scheiding.

Er is iets edels en grootsch in de daad eens Konings, wanneer hij twijfelt of hij zijn volk gelukkig maakt, het land te doorreizen, zich persoonlijk te vergewissen van den toestand zijns volks, en zelf bij ervaring te onderzoeken of hij toejuiching of verachting vindt. En WILLEM I was daarbij een Vorst, die zaken kon beoordeelen en tot wien de toegang gemakkelijk geopend was. En toch heeft zijne reis in de Zuidelijke provinciën, in den zomer van 1829 veel toegebragt om de gemoederen met feller hartstogt te bezielen en de oppositie een rigting te geven, bepaaldelijk tegen den persoon des Konings.

Den 26en Mei, dus zeer kort, nadat de zitting der Staten-generaal zoo onverwacht met eene zoo stroeve aanspraak was

gesloten, dat de sluiting eenigzins met eene staatkundige schorsing der volksvertegenwoordiging gelijk stond, verliet de Koning Brussel, bezocht Mechelen, Antwerpen en Gent, waar hij de tijding mededeelde, dat de drie nieuwe bisschoppen voor de bisdommen van Gent, Doornik en Luik door den Paus waren gepreconiseerd en dat weldra het bezoeken van het *Collegium philosophicum* nader zou geregeld worden. Vervolgens bezocht hij Doornik, Mons, Charleroi en Namen, terwijl hij den 16en Junij naar Brussel terugkeerde, en na overleg met zijne ministers, bij besluit van 20 Junij, de verpligting tot het bezoeken van het *Collegium philosophicum* ophief en dit facultatief stelde; bij een ander besluit werden provisionele verordeningen vastgesteld voor het lager onderwijs der aanstaande geestelijken, totdat nader daarin met overleg der bisschoppen zou zijn voorzien, terwijl eene commissie benoemd werd ter regeling van het openbaar onderwijs, waarvan het personeel echter te veel uit liberalen bestond, om aan de clericalen vertrouwen in te boezemen.

Vervolgens bezocht de Koning Limburg en Luik. Overal werd hij met luide toejuichingen ontvangen en zag hij bijna niets dan bewijzen van welvaart en tevredenheid. De dagbladen der Katholieke liberale Unie konden hunnen spijt niet verbergen over de luisterrijke ontvangst: "Het ongeluk is niet groot. De zegepraal der vrijheid zal een weinig uitgesteld worden," schreef de *Courier de la Meuse.*

Op de audientiën, die de Koning in de onderscheidene plaatsen verleende, onderhield hij zich met die buitengewone zaakkennis, die allen in hem bewonderd hebben, over de bijzondere aangelegenheden van handel en industrie, van provinciaal en plaatselijk belang. Hij sprak en gedroeg zich in alles als opperminister, maar vergat daarbij te dikwijls, dat een Koning niet aan het hoofd van een partij moet staan. Hij was stuursch tegen de opposanten, vriendelijk en voorkomend jegens de gouvernementsgezinden. Over hen, die men dacht te kunnen winnen daalde weldra een

milde regen van ridderordes neder, hetgeen de oppositie ergerde en weinig steun aan de regering gaf; trouwe onderdanen hebben zulke aanmoedigingen niet noodig, en zwakke aanhangers blijven zwak, al wint men hen voor enkele oogenblikken. Sommigen, die bij een zoo ruime uitdeeling van ridderkruisen, zich miskend rekenden, gingen geheel tot de oppositie over.

Te Luik was de ontvangst buitengewoon luisterrijk. De welvaart, daar genoten, gaf velen grooten lof in den mond. Aan het einde van een antwoord op eene aanspraak, die vol van vertrouwen en verkleefdheid aan den Koning scheen, ontviel aan den doorluchtigen reiziger, die meende dat hij door vrienden omringd was, de uitdrukking: "Je suis pénétré de reconnaissance pour le bon accueil que je reçois dans les provinces; j'en suis profondément touché; recevez-en mes remercimens. Ceci prouve l'union intime qui existe entre la nation et son roi. Il n'en doit être autrement, car le roi et la nation n'ont qu'un même intérêt; la nation et le roi ne doivent faire qu'un. Je vois maintenant ce que je dois croire de ces prétendus griefs dont on a fait tant de bruit. On doit tout cela aux vues de quelques particuliers, qui ont leurs intérêts à part. *C'est une conduite infâme.*"

De Katholieke oppositie, die in het dagblad *le Catholique* de Iersche beweging tegen Engeland in België voortdurend ter navolging aanprees, maakte gretig gebruik van deze woorden. Men liet, gelijk O-CONNELL zijne veroordeeling in Engeland als leuze had laten gelden, eene medaille slaan, waarop aan de eene zijde de opengeslagen grondwet met art. 151 en 161 (de bepalingen omtrent het petitieregt), en aan de keerzijde twee ineengesloten handen met de woorden: *Fidèles jusqu'à l'infamie.* Het was ook omtrent dezen tijd, dat eene lithographische plaat ten toon werd gesteld, met een regtstreeksche provocatie tegen de regering. De Belgische leeuw met tien pijlen vermorselde op een altaar, dat tot opschrift had: *Belgicum foederatum*, een slang. Het beeld

eener vrouw met de vrijheidsmuts op een lans, kroonde den leeuw met een krans, terwijl een kruis in de lucht met het onderschrift: *In hoc signo vinces*, het Katholicisme aanwees als den beschermer van den opstand, dien men bedoelde. De regering mogt allerlei verzoenende maatregelen nemen, zij deden geen nut meer; zij werden slechts als bewijzen van zwakheid aangemerkt. Verzoenende pogingen mislukken altijd tegenover rigtingen, door hartstogtelijke partijdrift bezield. De partijzucht wil onvoorwaardelijk heerschen; tegenover exclusive rigtingen is eene regering alleen magtig, wanneer er een onpartijdige, zelfstandige volksgeest bestaat, die boven de partijzucht verheven is, en deze ontbrak in België, omdat men, door te hartstogtelijk opgewekt godsdienstig en nationaal gevoel misleid, waande, dat de regering ten gunste van de Noord-Nederlanders regeerde en de godsdienst, de vrijheid en de regten der Belgen miskende, door welke voorstelling de oppositie zich telkens meer populariseerde.

Zoowel de verkiezingen voor de provinciale Staten als voor de Staten-generaal vielen in de Zuidelijke provinciën ten gunste der oppositie uit. De moeite, die de regering aanwendde voor de verkiezing van hare candidaten, gelukte slechts op een enkele plaats, terwijl de strijd zelf den hartstogt aanvuurde. In Vlaanderen waren DE MEULENAERE en VILAIN XIV niet herkozen. Een medaille werd geslagen en in grooten getale verspreid met hunne beeldtenissen en met de woorden: *Le pouvoir les proscrit, le peuple les couronne.* Op nieuw werden door de provinciale Staten onderscheidene adressen vastgesteld, die de regering het vorige jaar reeds had beschouwd als buiten hunne bevoegdheid gelegen te zijn. Het onderscheid tusschen ontslag van ambtenaren "eervol" en zonder die vermelding, deed de vraag ontstaan: of een regering een blaam kon werpen op een gewezen ambtenaar, en wel in dier voege, dat deze onbevoegd zou kunnen worden om in een plaatselijk of provinciaal bestuur gekozen te worden?

Terwijl de geest in België aldus op allerhande wijze tegen de regering werd opgehitst, koos de regering een zeer slecht orgaan om haar te verdedigen. De Graaf LIBRY BAGNANO, een man van uitstekend vernuft, maar door eene criminele veroordeeling als falsaris gebrandmerkt, had door allerlei intrigues ondersteuning van het gouvernement weten te verwerven in het oprigten van een *établissement de typographie normale*, en later in het oprigten van een groot dagblad, *le National*, waarin de oppositie hevig werd aangevallen en dikwijls geestig ten toon gesteld. Ook andere vreemdelingen werden gebruikt om tegen de oppositie te schrijven.

Het ontbrak echter ook niet aan onafhankelijke mannen, die de pen opnamen, om op de beleedigende en lasterlijke taal der Belgische journalisten te antwoorden. In Brussel kwamen uit: *De lans van Achilles;* de edelgezinde schrijvers zochten te verdedigen zonder te kwetsen; in het Noorden: *De Noordstar*, onder de spreuk: *pro lege, rege et grege*, in gematigd liberalen geest; *De Standaard*, in meer radicale liberale rigting; *De Nederlandsche Gedachten*, onder den invloed der antirevolutionaire beginselen van VON HALLER en BONALD; terwijl de Noord-Nederlandsche dagbladen, het *Handelsblad* en de *Bredasche courant*, ook meer en meer zich met staatkundige onderwerpen begonnen bezig te houden en daarin de *Arnhemsche courant* navolgden, die het eerst de Nederlandsche liberale beginselen tegen de oppositie der Belgische Unie verdedigde. Onderscheidene brochures in Noord-Nederland uitgekomen, bewezen, dat de Belgische oppositiegeest in de Noordelijke provinciën niet dan een flaauwen weêrklank vond. In Holland begon men te vreezen, dat de regering te veel concessiën aan de Belgen zou doen. Het nationaal volksonderwijs verdedigde men met warmte. Geestdrift voor het goede dat bestaat, is alleen tegen revolutionair en antirevolutionair fanatisme bestand; zulk een geestdrift vond de regering in de Noordelijke ge-

westen; maar aanvankelijk werkte dit slechts tot meerdere verwijdering tegenover het Zuiden. Het geschrijf werd telkens hartstogtelijker. In de *Nederlandsche gedachten* werd doorgaande de Belgische oppositie een factie genoemd, — in de Zuidelijke dagbladen sprak men onophoudelijk van: "*la domination hollandaise.*"

Inmiddels ging de regering voort, aan het concordaat uitvoering te geven, waartoe, bij besluit van 2 October, aan de nieuw benoemde bisschoppen de vrijheid gegeven werd, de seminaria te regelen. De regering was echter in het nemen van bevredigende maatregelen niet altijd even consequent. Bij de redevoeringen over de verworpen tienjarige begrooting was reeds gebleken hoe weinig in overeenstemming met elkander de ministers dikwijls spraken. Ook in onderscheidene regeringsbesluiten van hetzelfde departement was dikwijls geen genoegzamen zamenhang tusschen vroegere en latere handelingen. Dit maakte de regering zwak, en de kwaadwilligen stout.

De openingsrede van de zitting van 1829—30 begon met de mededeeling van de ondubbelzinnigste blijken van verknochtheid, die de Koning op zijn reis ontvangen had en die hem de overtuiging schonken, dat de natie hem gevoelens van liefde en vertrouwen toedroeg; maar toch schemerde in de slotwoorden eenig mistrouwen door, waar de Koning betuigde: "Van mijnen kant kunnen mijne onderdanen zeker zijn, dat ik aandachtig en getrouw aan de zinspreuk mijner vaderen, tot handhaving en bevestiging der maatschappelijke orde, steeds alle de middelen zal aanwenden, welke de Goddelijke voorzienigheid mij in handen gegeven heeft."

Reeds dadelijk openbaarde zich op nieuw de Belgische oppositiegeest in de Tweede Kamer. Bij de gewoonte, dat wanneer de zitting te 's Gravenhage gehouden werd, de voorzitter uit de Noordelijke leden benoemd werd, wenschten de Hollanders dat de Heer BEELAERTS VAN BLOKLAND daartoe zou benoemd worden; maar al de Belgen vereenigden hunne

stemmen op CORVER HOOFT, gedachtig aan het voorstel, dat deze afgevaardigde met LE HON had gedaan. Het adres van antwoord, schijnbaar in beleefde vormen, was partijzuchtig en hatelijk door enkele woorden, gelijk zij in de dagbladen werden toegelicht, blijkbaar in overeenstemming met de bedoeling, waarmede zij waren voorgesteld. Mr. P. A. BRUGMANS, lid van de permanente commissie van het Amortisatie Syndicaat en vriend van den minister VAN MAANEN, werd in de Kamer niet toegelaten, op grond dat hij moest beschouwd worden als comptabel ambtenaar; de beslissing gold geheel een vraagpunt over het begrip van comptabiliteit; zoowel de provinciale Staten van Holland als de rekenkamer en bijna al de Noord-Nederlandsche leden hielden het begrip van comptabel ambtenaar niet toepasselijk op een lid van de permanente commissie; bijna al de Zuidelijke leden waren van een tegenovergesteld gevoelen; de geheele zaak was weder een bewijs hoezeer partijzucht invloed heeft op de beoordeeling van eene quaestie, die geheel onafhankelijk van de politiek behoorde beoordeeld te worden. Nadat de Heer BRUGMANS niet was toegelaten, en de vraag, ook in betrekking tot het besluit van 18 December 1819 omtrent het vragen van ontslag, ontstond, hoe de zaak verder moest worden behandeld, vroeg de Heer BRUGMANS aan den Koning ontslag uit zijne betrekking als lid der Staten-generaal, hetwelk hem bij een gemotiveerd Koninklijk besluit verleend werd, waarbij de handelwijze der Staten-generaal scherp werd afgekeurd. De afgevaardigde DE SECUS deed kort daarop een voorstel, dat de veroordeelden uit kracht der wet van 1815, welke wet was afgeschaft, zouden in vrijheid gesteld worden. BARTHÉLÉMY diende een voorstel in omtrent de uitvoering van art. 177 der grondwet, wegens de teregtstelling van ministers enz. voor den Hoogen Raad. De petitie van den uitgeweken Franschman FONTAN, die door de regering over de grenzen was gebragt, veroorzaakte eene vierdaagsche discussie, veel levendiger en hartstogtelijker dan die over de petitie van

CAUCHOIS LEMAIRE in 1818. Alle deze parlementaire voorvallen wezen wel op voortdurende spanning.

Kort na de indiening van de finantiële wetten werd door de regering ingediend een conceptwet op het onderwijs. Na de benoeming der bisschoppen en de vergunning aan hen om, overeenkomstig het concordaat, de kleine Seminaria voor aanstaande geestelijken te openen, meende de regering ook ten opzigte van het algemeen maatschappelijk onderwijs eene wet te moeten voordragen, ten einde deze zaak in gemeen overleg met de Staten-generaal te kunnen regelen. De conceptwet liet vrijheid van onderwijs toe, onder voorwaarde van bewijzen van kunde en goed gedrag. Het ontwerp voldeed noch aan de ultra-Katholieken, die eene geheel onvoorwaardelijke vrijheid van onderwijs vorderden, noch aan de liberalen, die meenden dat de regering het toezigt op het lager- en middelbaar onderwijs te veel uit de handen gaf, door de wetgevende magt in te roepen. Terwijl alzoo de conceptwet op het onderwijs weinig bijval vond, openbaarden de aanmerkingen op de begrootingswetten een zeer vijandelijken geest; de Belgische dagbladen drongen telkens meer aan, dat de finantiële wetten niet zouden worden aangenomen, waarbij zelfs het gevoelen werd geüit, dat eene transitoire wet alleen zou moeten worden toegelaten, wanneer de regering zeer stellige waarborgen omtrent de opheffing van al de grieven gaf.

De feesten, bij gelegenheid van het huwelijk van Prinses MARIANNE, de zoo geliefde dochter van WILLEM I, met Prins ALBERT van Pruissen, konden de zorgen des Konings over den kommervollen toestand des Lands niet afleiden. Het was op een van die dagen, dat WILLEM I aan den oud-minister ROËLL zijn hart lucht gaf. De Koning erkende, dat, naar de uitkomst, tweederlei constitutie beter was geweest, maar dat de zaken thans te ver gekomen waren. Hij ontveinsde het gevaar niet, van eene ver-

werping van de op nieuw ingediende tienjarige begrooting, ten einde vorderingen door te drijven, en in deze omstandigheden oordeelde hij zwarigheid te moeten maken in eene transitoire wet; hij zeide daarbij: "dat het hem bitter grieven zou, tot het uiterste te moeten komen, maar dat hem als handhaver van de grondwet niet anders zou overblijven, en dat de verantwoording geheel zou nederkomen op hen, die hem daartoe als het ware gedwongen hadden. Hij meende alles gedaan te hebben, wat noodig was om het heil des Lands te bevorderen, en het viel hem dus hard eenen dergelijken tegenstand te ondervinden. Hij was bereid, — hier vielen hem de tranen uit de oogen — het Rijk met zijn geheele familie te verlaten, indien het geluk der ingezetenen daardoor bevorderd kon worden." Roëll zocht den Koning te bedaren en wees hem op de trouw der Noordelijke gewesten, die hem uit eigen beweging hadden teruggeroepen en die hem voortdurend getrouw waren; hij drong zeer op de indiening van eene transitoire wet aan, wanneer de tienjarige begrooting mogt worden verworpen, en waarschuwde dat men toch niet tot een coup d'état moest komen dan in de uiterste noodzakelijkheid; bij de verwerping van de tienjarige begrooting zou in aanmerking kunnen komen eene opheffing der acht bekende artikelen van het Londensche tractaat van 1815 en eene inroeping van de mogendheden.

Kort na dit gesprek met Roëll had de Koning ook een onderhoud met een der Belgische afgevaardigden, die hem zocht te bewegen, nog meerdere concessiën te doen. De Koning, na hem tot het einde aangehoord te hebben, echter niet zonder teekenen van ongeduld, nam het woord en voegde den afgevaardigde toe: "Wat wil men dan: wil men eene verandering van regering, of van Souverein? Men spreekt van eerbied voor de wetten en men miskent geheel onze grondwet. Is daarin melding gemaakt van de gezworenen, van de ministeriële verantwoordelijkheid, van een onbeperkte vrijheid van de drukpers, van een gouvernement

door het volk? De gezworenen zijn eene instelling die behoort tot de kindschheid der maatschappij; — aan het oude Engeland moet men die verouderde instelling met vele andere laten; — hoe kan men eene goede justitie verwachten van twaalf mannen door het lot gekozen? Ik heb beloofd een onafhankelijke regterlijke magt en ik zal mijn woord houden. Gij weet de redenen waarom de regterlijke organisatie nog niet is ingevoerd. Men wil de ministeriële verantwoordelijkheid. Waarom? om de monarchie in de Kamers te brengen. Een verantwoordelijk minister is niet meer de dienaar van den Koning, maar van de Kamers. Men wil eene regering van de parlementaire meerderheid. Maar heeft dat wel een redelijken zin? Voordat de meerderheid kan regeren, moet zij ten minste een wil, een stelsel hebben, en de meerderheden hebben dat niet. Zij kennen zich zelve niet. Zij dobberen in een voortdurende onzekerheid, en brengen het bestuur nu in deze dan in gene, somtijds in onwaardige handen; zij maken de regering telkens zwakker en minder geacht... Let op de geschiedenis, al wat nuttig, grootsch en duurzaam is tot stand gekomen is men verschuldigd aan eenige goede Vorsten, geholpen door ministers. Wat heeft men over van die volksregeringen, dan duizende discoursen, duizende tegenstrijdige wetten. Onze vaders kenden beter dan wij het waarlijk grondwettig gouvernement, toen zij het deden bestaan in de aanneming en weigering van de belastingen en in het regt van remonstrantie aan den Vorst. Geloof mij, gij zijt dupe van eenige eerzuchtige of geëxalteerde hoofden. Zijn wij niet oud genoeg om te weten hoe de zaken gaan? In eene vergadering heerschen de meest stoutmoedigen; — de meerderheid wordt door de minderheid geleid; — de massa's laten zich bedriegen door hen die haar het meest vleijen. Men spreekt van de kracht der publieke opinie, men stelt de drukpers voor als haar onfeilbaar orgaan, dat aan de regering den weg moet wijzen. Maar zeg mij, door wie wordt die hooge magt

uitgeoefend? Door schrandere en bekwame staatslieden? Neen, door eenige jonge regtsgeleerden, die les hebben genomen in de acht of tien constitutiën, die Frankrijk na 1789 heeft doen geboren worden, — door jonge menschen zonder ondervinding, zonder vaste overtuiging, die de geschiedenis verdraaijen, naar het voor hunne utopiën te pas komt; — door menschen, die van het journalisme eene industrie maken. Ziedaar de censores over de regeringen, — de regters over Koningen en natiën, met wie men als gelijken zal moeten onderhandelen. Is er iets onschendbaars voor die vrije drukpers? Hebben zij niet het gezag en de godsdienst door het slijk gehaald. De Katholieken zijn nu verbonden met de liberalen. Dat is een monstreus verbond. Wat zijn die luidruchtige liberalen? Eerzuchtigen, die teleurgesteld zijn, — ijdel en oppervlakkig, vrienden van het schandaal, sterk als de regering zwak is, maar zwak wanneer de regering sterk is; menschen die zich coaliseren met hen, die zij mistrouwen. En uwe priesters, wat vragen zij? Hebben zij niet het concordaat? Voorzeker zou ik het land beklagen, waar de priesters zich te veel met de staatszaken bemoeijen; zij brengen te veel hartstogten in het spel en hebben te weinig kennis van den maatschappelijken toestand. Daarenboven verliezen zij daardoor de nederigheid en liefde uit het oog, zonder welke men ophoudt Christen te zijn... Gij wilt de provinciale Staten als staatkundige ligchamen hun stem doen hooren; — er moet slechts ééne nationale tribune zijn in een welgeordenden Staat. De oppositie vindt tegenwoordig niets goed in mijn gouvernement. Maar is Luik niet vooruitgegaan? Verlangt Brussel de Fransche tijden terug, toen het gras op de straten groeide? Is Gent zoo ongelukkig?.... Gij wilt mij van uwe grieven spreken. Heb ik niet reeds gedaan hetgeen het meest dringend was? De seminaria zullen voortaan vrij zijn. Rome is bevredigd. Wat de taal aangaat, heb ik mijne vroegere besluiten verzacht. Ik wil alle regtmatige klagten verhooren,

maar ik wil niet, dat de rollen omgekeerd worden. Mijne regering is eene monarchie, getemperd door eene constitutie, en geene republiek met een Koning, gelastigde van de gelastigden des volks. De attributen van den Koning en der Staten-generaal zijn naauwkeurig in de grondwet beschreven. De daarmede strijdige theoriën zijn anti-constitutioneel, factieus, revolutionair. Ik ben Koning der Nederlanden; ik ken mijn regt, ik ken mijn pligt; ik zal handhaven met alle middelen de grondwet, die ik bezworen heb."

Uit den aard der zaak zijn geene meerdere bewijzen voor dit vertrouwelijk gesprek mede te deelen dan het verslag, dat daarvan een Zuidelijk lid der Staten-generaal gegeven heeft. Het gesprokene komt echter geheel overeen met hetgeen door anderen van des Konings gewoon zeggen wordt getuigd: "Ik ben in mijn regt, — dus laat ik mij niet dwingen."

Zoowel in dit gesprek als in de memoriën van den jeugdigen secretaris van 's Konings kabinet, GROEN VAN PRINSTERER, in November aan den Koning aangeboden, kan men duidelijk nagaan, hoe de Koning tot de boodschap van 11 December 1829 is gekomen. Terwijl gewoonlijk de koninklijke brieven, waarbij de wetsontwerpen aan de Tweede Kamer worden ingezonden, niet anders zijn dan een formulier, werd thans een concept van eene nieuwe zeer strenge wet tegen de voortdurende uitspattingen der drukpers aangeboden, met eene zeer uitvoerige boodschap, waarin de staatkundige en staatsregtelijke beginselen der regering ontwikkeld werden.

Reeds in den aanhef werd een geheel andere toon aangeslagen, dan in de openingsrede, twee maanden vroeger. Het ontwerp van wet, dat ter beteugeling van de drukpers werd aangeboden, werd genoemd: "een treurig maar noodzakelijk uitvloeisel der in sommige gewesten des Rijks bestaande omstandigheden," terwijl bij gelegenheid van de aanbieding dier conceptwet 's Konings beschouwing over den gang des bestuurs werd opengelegd.

In de eerste plaats werd er op gewezen, hoe de regering de aangelegenheden van de Roomsch Katholieke eeredienst had zoeken te regelen overeenkomstig hetgeen onder MARIA THERESIA in België gebruikelijk was geweest, en hoe men later met den Paus een concordaat had gesloten, aan hetwelk zoodanige uitvoering was gegeven, dat de Paus den Koning "zijnen dank betuigd en verklaard had, dat de Koning aan de overeenkomsten al de kracht en werking gegeven had, welke van hem afhing;" vervolgens werd aangekondigd, dat de behandeling van de zaken der Roomsch Katholieke eeredienst zou worden opgedragen aan een afzonderlijk departement.

Ten opzigte van het onderwijs werd het volgende gezegd:

"Zien wij op het onderwijs, dat bestendig en grondwettig voorwerp onzer zorgen, .dan mogen wij vertrouwen, dat het uit onze eigene beweging inroepen van wettelijke bepalingen, op den bijval van het verlichte en onbevooroordeelde gedeelte onzes volks aanspraak heeft. Indien toch, bij aanmerkelijke wijzigingen van het bestaande en door velen toegejuichte, niet die onbeperkte vrijheid, welke toomeloos tot verwarring en verwoesting van alle wenschelijke beschaving en ontwikkeling leidt, door ons is aangenomen, zoo kan eene bedaarde overweging geenszins doen miskennen, dat het algemeen bestuur te dezen ook aan het plaatselijke en gewestelijke gezag zooveel heeft opgedragen, als bij de wet konde plaats hebben; en wij verlangen, door de overweging van UEdelMogenden, ons te zien toegelicht, of wij bij onze voordragt het doel onzer pogingen, de vereeniging namelijk der betamelijke wenschen van alle onze onderdanen, zullen getroffen hebben.

"Dan, Edel Mogende Heeren! de natie heeft regt om van ons te verwachten, dat wij met gelijke vastheid onberadene eischen zullen afslaan, als wij billijke verlangen wenschen te bevredigen. Die vastheid, welke de grondregel van maatschappelijk geluk is, is ook het beginsel onzer Regering;

en de verzekering, dat wij ongezind zijn om de lijn, welke een doelmatige vastheid van ongepaste toegevendheid scheidt, te overschrijden, zal, hopen wij, de welgezinden bemoedigen, en alle uitzigten op het welslagen van dwang en geweld verijdelen."

Na de onderwerpen van het gebruik der Fransche taal en de onafhankelijkheid der regterlijke magt aangeroerd te hebben, vervolgde de boodschap:

"Beschouwen wij het onderwerp der zoogenaamde Ministeriële verantwoordelijkheid, waarvan het ons meer moeijelijk valt den waren zin, als het eigenlijke doel, te bepalen, en zien wij op de voorschriften der Grondwet, welke niet alleen uitsluitend aan onze beoordeeling en beslissing onderwerpt alle verordeningen der Regering, maar ook overlaat den aard der verpligtingen, welke wij aan de Hoofden der door ons in te stellen Departementen verlangen op te leggen, en met eede te doen bekrachtigen, dan vermeenen wij, bij het behoud onzer staatsinrigtingen, bij de handhaving van het aan ons toevertrouwde gezag, bij de duurzame bescherming der belangen van onze geliefde onderdanen, aan geene andere verantwoordelijkheid van onze Ministers te mogen gehoor geven, dan aan die, welke, behalve hunne verhouding tot ons, bij de Grondwet en de verdere bestaande wetten, ook voor hen bepaald is; ja, wij vinden in het grondwettig aanwezen van den Raad van State, en in het voorschrift dat *deze*, maar niet dat eenig hoofd van ministeriëel departement, moet gehoord worden, niet alleen het denkbeeld van ministeriële verantwoordelijkheid uitgesloten, maar voor het Nederlandsche volk, daar te boven, een grooteren waarborg, dat alle zijne aangelegenheden, *vóór* derzelver beslissing, behoorlijk worden overwogen.

"De invoering der *bedoelde* ministeriële verantwoordelijkheid aan de Twee Kamers, waaruit de Staten-generaal bestaat, en aan de Regterlijke magt, zoude de werking der Koninklijke magt, strijdig met de Grondwet, elders overbrengen, zon-

der eenigen wezenlijken en nieuwen waarborg voor 's volks vrijheden op te leveren; want, *wie* ook mogten geroepen worden, om over de daden der Ministers te oordeelen, geene goede vruchten waren er van zoodanige beoordeeling te plukken, zoo niet degenen, aan welke de verantwoording zou moeten worden afgelegd, zich geplaatst vonden buiten de Maatschappij, en alzoo verheven boven hartstogten en dwalingen. — Nederland staat in dezen niet gelijk met sommige andere landen, alwaar de ministeriële verantwoordelijkheid zonder bedenking heeft kunnen worden ingevoerd, ten gevolge van omstandigheden, welke aan dit Koningrijk geheel vreemd zijn, en even daarom aan deszelfs grondwettig bestuur eene geheel andere rigting hebben doen geven.

"Maar, Edelmogende Heeren! Wij gevoelen daarentegen de behoefte om, door eene vermeerdering der betrekkingen van de Hoofden der ministeriële departementen met de beide Kamers der Staten generaal en hare afdeelingen, het gemeen overleg te bevorderen, en meer en meer te verzekeren; en het is het voorwerp onzer meest ernstige overweging, hoe en op welke wijze dit ons doel ten spoedigste en het best zal kunnen bereikt worden."

Daarna werd een regeling toegezegd van de conflicten, de beschouwingen medegedeeld omtrent den werkkring der plaatselijke en provinciale besturen en de finantiën des Rijks, terwijl de boodschap besloten werd met de volgende woorden:

"En moet dan, Edel Mogende Heeren! deze beschouwing ons niet van zelve leiden tot bevestiging van ons vertrouwen op den God onzer Vaderen, op de liefde en dankbaarheid van onze beminde onderdanen, en op de grondwettige medewerking van U Edel Mogenden, tot gemeenschappelijke beteugeling van het kwade en krachtdadige bescherming van al het goede?

"Zoo zullen er geene ongelukkige en onschuldige slagtoffers van list en boosheid gemaakt, geen kwaad ongestraft bedoeld of gepleegd worden; maar de eensgezindheid der

burgeren, zonder aanschouw van godsdienst of landstreek, gehandhaafd, en de vrijheid van allen, ondanks de woelingen van sommigen, ongekrenkt bewaard blijven. Zoo zal ook ditmaal het gemeen overleg met U Edel Mogenden bijdragen, tot bevestiging van maatschappelijke orde; zoo zal de milde, doch tevens krachtige werking onzer Regering ongeschonden voor de volgende geslachten en voor Ons Huis de leerzame voorbeelden Onzer voorvaderen overbrengen, wier wijsheid en moed aan de staatkundige, burgerlijke en godsdienstige vrijheid der Nederlanden tot schild verstrekten, zoowel tegen de aanmatigingen eener verleide menigte, als tegen de heerschzucht van buitenlandsch geweld."

De boodschap vond bij de groote meerderheid in de Noordelijke provinciën goedkeuring, ja zij verwekte bij velen geestdrift. Waar een dichter de koninklijke boodschap in verband bragt met de woorden van Prins WILLEM I: "Houdt aan uw Unie vast," volgde een daverende uitboezeming van het opgewekt vaderlandsch gevoel. De warme toejuiching in Holland verhoogde echter den indruk, dien zij bij de Belgische oppositie in tegenovergestelde rigting te weeg bragt.

In het algemeen zou de waardige toon van de koninklijke boodschap gunstig gewerkt hebben, wanneer de geschiedenis der grondwet van 1815 meer bekend ware geweest en men de voorgedragene regeringsbeginselen meer naar ons stellig staatsregt dan naar algemeene, zoogenaamde constitutionele beginselen had beoordeeld; bovenal echter, wanneer een waarlijk mild regeringsbeleid daarop gevolgd was. Het tegendeel gebeurde echter. De Koning was, nadat eenmaal de boodschap was openbaar gemaakt, *in omnem eventum paratus*. VAN MAANEN had omtrent de begrootingswetten meer hoop dan vrees; zonder de boodschap zouden, naar zijne meening, de begrootingen stellig zijn afgestemd; nu moesten de beginselen van de boodschap streng gehandhaafd worden. De regering wilde dat een exemplaar van de boodschap aan elk ambtenaar gezonden zou worden, ten einde

zich van hunne getrouwheid aan de daarin vervatte regeringsbeginselen te overtuigen. Sommige gouverneurs voldeden daaraan door een eenvoudige toezending met een brief, waarin het vertrouwen werd uitgesproken, dat de medegedeelde beginselen zouden gevolgd worden. Andere gouverneurs deden de toezending vergezeld gaan van eene circulaire, waarbij verlangd werd, dat de ambtenaar binnen drie dagen bepaaldelijk en onbewimpeld zou verklaren, al dan niet genegen en bereidvaardig te zijn, om bij alle voorkomende omstandigheden in den geest van de boodschap te handelen, terwijl de ambtenaren, die ongezind mogten bevonden worden rust en orde te helpen bevorderen, overeenkomstig de zienswijze der regering, buiten staat werden verklaard Vaderland en Koning met nut te dienen. In gelijken zin was opgesteld de circulaire van den minister van justitie. Opmerkelijk is het berigt, dat een lid der oppositie, SURLET DE CHOKIER, twee maanden later in de Staten-generaal gegeven heeft van de wijze waarop met de circulaire is gehandeld. In de *Staatscourant* vinden wij het volgende van zijne redevoering opgeteekend:

"Volgens den spreker tracht men het volk schrik en vrees aan te jagen, om daardoor deszelfs klagten te smoren. In de maand Januarij had hij zelf, als Burgemeester eener gemeente in de provincie Luik, eene oproeping ontvangen, om zich bij den Vrederegter van zijn kanton te vervoegen, alwaar ook een aantal Burgemeesters van andere plaatsen tegenwoordig waren. Het bevel om deze zonderlinge oproeping te doen, was door den Minister van Justitie aan den Procureur-Generaal, door dezen aan den Procureur-Krimineel, en door dezen aan de Officieren bij de Regtbanken en verder aan de Vrederegters gezonden. De Vrederegter had aan de verzamelde Burgemeesters eene mededeeling nopens den staat van het Rijk gedaan, en hun onder anderen onder het oog gebragt, dat de belasting op het gemaal afgeschaft was, en dat dus de klagten der ingezetenen op dat punt ongegrond waren; — dat de benoeming der Bisschoppen een bewijs ople-

verde, hoe de Regering over de uitvoering van het Konkordaat dacht; — dat het volk zich voorts aan het voorbeeld van zijne bisschoppen moest spiegelen, die geene verzoekschriften geteekend noch ingediend hadden; — dat de bestaande inrigting van het openbaar onderwijs de weldadigste vruchten gedragen had, en dat men dus niet om onbeperkte vrijheid van onderwijs moest vragen, welke hoogst nadeelige gevolgen zou kunnen hebben; — dat de invoering der regtspleging door gezworenen in het belang des volks zelf niet wenschelijk was, want dat de waarneming der werkzaamheden van gezworene de ingezetenen van hunne gewone bezigheden zoude aftrekken, en hun veel kostbaren tijd ontnemen; — en dat eindelijk aan de ingezetenen moest beduid worden, dat zij niet om de verantwoordelijkheid der Ministers moesten vragen, alzoo dit vraagstuk geheel boven hunne bevatting was. — Nadat de Vrederegter deze mededeeling gedaan had, waren de aanwezige Burgemeesters door denzelven in het verhoor genomen, en was hun afgevraagd, of in hunne gemeenten verzoekschriften geteekend waren; wie dezelve rondgedragen had, of zij zelve, hunne Assessoren, de gemeente-Ontvanger, de Pastoor, enz., ze onderteekend hadden."

Terwijl de regering alzoo met ijver bezig was hare beginselen ingang te doen vinden, waren de beraadslagingen over de begrootingen begonnen. Ook nu werd door vele Belgische leden het beginsel op den voorgrond gesteld, dat men de begrootingen moest verwerpen, om herstel van de door hen aangevoerde grieven te verwerven, — een daad te meer revolutionair, omdat de Koning de Kamer niet mogt ontbinden; — ook nu werd, bij het opzet der oppositie om de stemming over de begrootingen als een wapen tegen de regering te gebruiken, de innerlijke waarde der voorgedragene wetten meer en meer als bijzaak beschouwd; — ook nu was, bij de oproerige taal der Belgische dagbladen, geen twijfel meer of men zocht de regering te dwingen aan de Belgische op-

positie alles toe te geven, wat zij verlangde; — ook nu werd de strijd bijna geheel tusschen het Noorden en het Zuiden gestreden.

Enkele Belgische leden meenden echter de regering in de gegeven omstandigheden niet tot het uiterste te moeten bestrijden, maar haar te moeten ondersteunen. Ten gevolge hiervan werd de tienjarige begrooting van uitgaven aangenomen met 61 tegen 46 stemmen; de éénjarige voor 1830, met 54 tegen 53. De wet op de middelen werd verworpen met 55 tegen 53 stemmen, niettegenstaande de belasting op het gemaal reeds was afgeschaft, waardoor de regering genoodzaakt werd de voorgestelde verhoogingen op het zout, het gedistilleerd, de binnenlandsche bieren en azijnen weg te laten en een aanmerkelijke som van de tienjarige op de éénjarige raming over te brengen, door welke handelwijze de wet, die thans bijna algemeen werd aangenomen, als voorloopig kon beschouwd worden.

Zoo begon het jaar 1830, eenigzins gunstiger dan men gedacht had, met goedgekeurde begrootingen. Enkele veranderingen in het ministerie openbaarden de bedoeling der regering, om zoo veel mogelijk vertrouwen bij de goedgezinde Belgen in te boezemen. Het ministerie van binnenlandsche zaken werd gesplitst. Reeds was tot directeur voor de zaken van de Roomsch Katholieke eeredienst aangesteld PELICHY; tot minister van binnenlandsche zaken werd benoemd LA COSTE, terwijl aan VAN GOBBELSCHROY werd opgedragen het departement van den waterstaat, de nationale nijverheid en de koloniën, door welke opdragt tevens werd voorzien in de plaats van ELOUT, die als minister van koloniën en marine zijn ontslag had verzocht. Onder het opperbestuur van oorlog en marine, aan Prins FREDERIK opgedragen, werd de schout-bij-nacht WOLTERBEEK tot directeur generaal der marine benoemd. Door deze veranderingen werden twee Belgen meer in het ministerie opgenomen. Deze

ministeriële verandering was echter te weinig omvattend om een grooten politieken invloed te kunnen uitoefenen. Na de aanneming der begrootingswetten was de gelegenheid geschikt geweest voor een meer populair ministerie; het zou den opregten liberalen kracht gegeven hebben tegenover de unie van clericalen en valsche liberalen; maar daar de Koning zelf regeerde werd aan geene staatkundige verandering van het ministerie gedacht. Men meende slechts de clericalen te moeten bevredigen, ongedachtig dat eene exclusive rigting nooit geheel te bevredigen is, omdat het in hare rigting ligt te willen overheerschen. Men zocht voorts kracht in strenger toezigt op de ambtenaren, de regering meende geene ambtenaren in dienst te moeten houden, die naar haar oordeel bewijzen hadden gegeven vijandig gezind geweest te zijn tegen de regering. Zoo werden in het begin van Januarij onderscheidene burgemeesters en assessoren ontslagen, die men niet vertrouwde, en aan onderscheidene leden der Stateu-generaal, die tegen de begrootingen hadden gestemd, werden hunne betrekkingen of hun pensioen ontnomen. Er is verhaald, dat reeds vóór de stemming over de begrootingen deze maatregel was voorgenomen, en dat de regering aan sommige leden der Staten-generaal had doen weten, dat, wanneer zij door tegen de tienjarige begrooting te stemmen, toonden met de vijandige oppositie gemeene zaak te maken, zij zich dan bloot stelden hunne posten te verliezen. De afgevaardigde VAN CROMBRUGGHE, de onafhankelijke en bekwame volksvertegenwoordiger uit Vlaanderen, had daarop vóór de stemming zijne demissie als ambtenaar genomen; hij had het voornemen, en volbragt het ook, voor de begrooting te stemmen en overreedde zelfs eenigen, die gewoon waren hem te volgen; maar hij wilde dit niet gedwongen doen.

Het ontslag van de leden der oppositie uit de ambten die zij bekleedden, in verband gebragt met de boodschap van 11 December, gaf aanleiding tot zeer veel geschrijf. Op bezadigden toon werd het staatkundig stelsel der rege-

ring bestreden door LEBEAU (later minister in België), in zijne *Observations sur le pouvoir Royal.* DE POTTER, die uit zijne gevangenis voortdurend brochures in het licht gaf en in een brochure: *Lettre de démophile à M. van Gobbelschroy*, in November, zich eenigzins gematigd getoond had tastte in Januarij, in eene *Lettre au Roi par démophile*, de grondstellingen van de boodschap van 11 December met groote hevigheid aan. De regering was onjuist genoemd *une monarchie tempérée par une loi fondamentale.* "C'est un mensonge odieux et perfide; c'est plus, c'est une absurdité. Une loi fondamentale ne tempère rien, elle fonde.... Le roi est le plus haut des fonctionnaires." DE ROBIANO predikte vrij duidelijk het regt van opstand. Een tweede petitionnement, reeds in November begonnen, werd in Januarij, door adel en lagere geestelijkheid ondersteund, zoo algemeen mogelijk gemaakt. De sluiting van het *Collegium philosophicum* hielp niet meer. De toon der Belgische bladen werd telkens heviger. De destituties van eenige ambtenaren werden te baat genomen om de regering van gewelddadigheid te beschuldigen. Weldra werd door DE POTTER, den referendaris TIELEMANS, BARTHELS, redacteur van *Le Catholique,* en anderen, een ontwerp gevormd tot eene algemeene associatie, met een nationale inteekening voor allen, die door de regering uit hunne posten mogten worden ontslagen of tot boeten mogten worden veroordeeld. De regering zag daarin eene regtstreeksche opruijing tot complot, verandering in de regering ten doel hebbende. Het proces ving aan den 9en Februarij met de inhechtenisneming van de verdachten, voor zoover zij in vrijheid waren, en door inbeslagneming van hunne papieren, en eindigde met hunne veroordeeling tot bannissement, bij arrest van het hof van Assises, van den 30en April.

Dit proces, met de gevonden briefwisseling tusschen DE POTTER en TIELEMANS, later gezamenlijk uitgegeven, is hoogst belangrijk om de streken te leeren kennen, waardoor de oppositie zich gevormd heeft tot eene oproerige factie, aan

wie alle middelen geoorloofd waren, zoo zij slechts strekten om ontevredenheid bij het volk en verlegenheid bij de regering op te wekken. De onderscheiden personen in de briefwisseling waren onder bedekte uitdrukkingen aangeduid; vele leden der Staten-generaal werden als instrumenten gebruikt, waaromtrent men zelf minachting betoonde. De geestelijkheid moest aangezet worden zoo veel te vragen, dat de regering zulks onmogelijk kon bewilligen, zonder zich zelve den ondergang te berokkenen. Men moest de regering tot de uiterste strengheid drijven, om haar beter te kunnen doen vallen. Den troon en het altaar tegen elkander op te zetten, om beiden omver te werpen, was de Macchiavellistische stelling, die de factie in toepassing bragt. Uit de briefwisseling bleek verder dat DE BROUCKÈRE geld trok voor de berigten, die hij aan de dagbladen mededeelde.

Terwijl men deze zamenspanning in het geheim smeedde, en de regering dag aan dag aangevallen werd door het petitionnement en een dagbladpers, die van allerlei leugens gebruik maakte, waren de Staten-generaal niet vergaderd. Na het reces waren er den 18en Januarij slechts 34, den 25en slechts 40, den 29en slechts 47 leden tegenwoordig, terwijl eerst den 1en Februarij de vergadering met 57 leden, twee meer dan de helft, geopend kon worden. Bij de hervatting der werkzaamheden werd kennis gegeven van het koninklijk besluit van 20 Januarij, waarbij de communicatie tusschen de Kamer en de ministers werd uitgebreid.

Hetgeen van de briefwisseling en het proces van DE POTTER bij geruchte bekend was geworden, verzwakte eenigzins den invloed der Unie. Gematigde Belgische opposanten begonnen zich van de radicalen af te scheiden. In deze omstandigheid had DONKER CURTIUS reeds in de zitting van den 19en Februarij eene aanmerking gemaakt over het verregaande misbruik, dat van de petitiën werd gemaakt, en was men op den 26en Februarij tot de orde van den dag overgegaan,

omtrent eene petitie, waarin de dwingelandij van ALVA en NAPOLEON aan de regering was verweten; slechts 26 leden der oppositie wilden de petitie ter griffie gedeponeerd hebben. De dagbladen van de Unie waren woedend over dit besluit. Den 10en Maart meende DONKER CURTIUS een tweede voorstel te moeten doen, om, in strijd met de conclusie van de commissie voor de petitiën, ten opzigte van al de petitiën over de grieven over te gaan tot de orde van den dag. Hierop volgde een breedvoerige beraadslaging, waaruit wij enkele brokstukken mededeelen.

DONKER CURTIUS zeide onder anderen:

"Toen in het verleden jaar de geest of liever de razernij der petitiën, die geene verzoeken, maar wenschen en eischen worden, een deel onzer medeburgers begon te beheerschen, heeft uwe meerderheid, daaraan, mijns inziens, een te gunstig onthaal gegeven.

"Ik besloot toen tot de eenvoudige nederlegging ter griffie, waarin ik geen nadeel zag.

"Sedert is die razernij nog vermeerderd, en eindelijk zal het getal der petitiën zoodanig en derzelver inhoud van dien aard worden, dat, indien wij ons daarmede ernstig wilden bezig houden, wij eindelijk den schijn zouden erlangen, alsof wij de natie alleen vertegenwoordigden, om de eischen en wenschen der massa's op te vangen.

"Het gevolg hiervan is geworden, dat vele bekwame mannen zich hebben onledig gehouden met het onderzoek der vraag: "of deze is de zin en de bedoeling der Grondwet."

"Er zijn er zelfs, die dezer dagen beweerd hebben en nog beweren, dat het regt van petitie, zooals het bij ons thans wordt uitgeoefend, is ongeoorloofd...

"Het is mij dus toegeschenen, dat de tegenwerping tegen het regt van petitie, zoo als men het thans uitoefent, gegrond op de voormelde uitdrukkingen der Grondwet, meer spitsvondig dan waar is, en dat zij te veel, en even daarom niets bewijst;" maar de spreker achtte toch, dat het gebruik,

dat thans van de petitiën werd gemaakt, door de volksvertegenwoordiging moest worden afgekeurd, door daaromtrent over te gaan tot de orde van den dag. Hij meende daartoe op de bedoeling der petitionarissen te moeten wijzen, en zeide daarbij: "Het is dus niet, om op uwe overtuiging te werken, door redenen; dan toch zou ook het getal der petitiën onverschillig zijn, want een enkel goed argument van eenen enkelen verzoeker moest meer wegen, dan de wenschen ontbloot van beweegredenen, door duizenden uitgebragt; maar het is om u, zoo mogelijk schrik aan te jagen, door de vereeniging van getallen; het is, om u te verpligten, eerst door vereenigde verzoeken, dan door eischen, dan door bedreigingen, ondersteund door de opgeworpen tolken van den openbaren geest, en eindelijk, des noods, door daden: aangehitst door die voorgewende tolken, om te handelen en u te gedragen overeenkomstig de wenschen van eene ontzaglijke massa volks, welke men in beweging brengt, en aan welks juk men de Regering en de nationale vertegenwoordigers zou willen onderwerpen.

"Het getal der petitiën, hetgeen zich bij honderden vermenigvuldigt; het getal der petitionarissen, hetwelk tot honderd duizenden aangroeit; de gelijkvormigheid der petitiën; de onderwerpen daarin behandeld; de kleur, die haar onderscheidt; het openlijk appel aan het volk; honderdmaal herhaald om te petitionneren en te repetitionneren, tot voormelde einden; de steun, welke de weinigen onder de petitionarissen, welke eenigzins met de onderwerpen die zij behandelen, kunnen bekend zijn, in de ophooping en vergrooting dier massa's hebben gezocht; alles, in één woord, toont zonneklaar, dat dit haar doel, deze hare strekking is.

"Er zijn er ook, die met een volstrekt boosaardig doel handelen, zich behendiglijk bedienende van allen, die zich met hen willen vereenigen, als van dienstige werktuigen; en het is aan hen vooral, dat ik den voortgang van die volksbeweging toeschrijve, welke zij aanhitsen, om ons eerbied

of vrees in te boezemen, en eindelijk onder het juk te brengen.

"En inderdaad, Edel Mogende Heeren! hoe zou het mogelijk zijn, die ontzettende massa volks, in welker dagelijksche vermeerdering men behagen schept, om ze bij millioenen te kunnen tellen; hoe zou het mogelijk zijn, dezelve te bewegen, om zich als door een onwillekeurige aandrift gedreven, in een te mengen, en te bemoeijen met zoovele onderwerpen, geheel vreemd aan hunne bevatting en dagelijksche ondervinding, en die hun anders meestal onbekend en onverschillig zijn, indien er geene drijvers en menners waren, die, eenen meer dan gewonen invloed en beheer uitoefenende, altijd hebben gehaakt, om eerst de gewetens en dan de huiselijke en individuele vrijheid aan hun juk te onderwerpen, en om eindelijk de staatsregeringen te beheerschen.

"Ter goeder trouw, geen geloof te slaan aan het bestaan van zulk een factie, die terugwerkt en zich door geheel Europa weder vertoont, en die eenen strijd voert, dan onder de banier der vrijheid, dan onder die van het despotisme, maar die nergens en nimmer een ander doel heeft dan om tyranisch te heerschen; ter goeder trouw, geen geloof te slaan aan het bestaan van zoodanige factie, — zou een bewijs zijn van weinig doorzigt, of van veel onverschilligheid....

"Ofschoon alzoo het regt der burgers erkennende, om te zamen te petitionneren, zoo meen ik, dat wij voor ons het regt hebben, om op alle zoodanige petitiën naar derzelver verdiensten te antwoorden, en het is overeenkomstig dit regt, dat ik, *primario*, concludere *tot de orde van den dag*, al ware het alleen, om alzoo aan de geheele Nederlandsche natie en voor het oog van geheel Europa, hetgeen ons gadeslaat, de plegtige verklaring uit te brengen, — dat wij wars zijn van alle die wenschen, alle die volks-advijzen, alle die aanhitsingen en eischen, die ons noch tot inlichting, noch ter overtuiging kunnen dienen, — dat wij hier zitten en hier

handelen zullen, niet naar inblazingen vreemd aan onzen lastbrief, minder noch aan de bevelen van een *openlijk ontworpen bondgenootschap* [ontwerp van DE POTTER], dat alleen de vrucht is van een verdwaasd brein; maar eenig en alleen overeenkomstig ons grondwettig mandaat, ingevolge waarvan wij de openbare en bijzondere vrijheden zullen weten te beschermen, zonder ons daarvan door algemeene of bijzondere aansporingen te laten aftrekken.

"Dat wij dan een einde maken aan deze bemoeijingen, door ze ter zijde te leggen als zaken, die geene de minste waarde in onze oogen hebben, en dat wij dit vooral doen in het wel begrepen belang der petitionarissen zelve; want, welk is het gevolg reeds geweest van deze ellendige manoeuvres in het maatschappelijk en huiselijk leven van een groot getal onzer medeburgers in sommige streken des lands?

"Men is verdeeld in *petitionarissen*, *non-petitionarissen*, en *contra-petitionarissen;* de wederkeerige betrekkingen regelen zich naar deze onderscheidingen; men acht of haat zich onderling; is vriend of vijand eindelijk, naar gelang de partij die men kiest. Hier treft men een oud, ongehuwd en kinderloos man aan, die zich nimmer over de opvoeding van eenig kind bekommerde, doch die thans blakende van ijvervuur, zich in de bresse stelt voor de onbeperkte vrijheid van het onderwijs. Dáár ontmoet men een eenvoudig landman, die naauwelijks lezen of schrijven kan, en echter als voorvechter optreedt, ten behoeve van de onbepaalde vrijheid van drukpers. Dáár ziet men een eenvoudig burger, die het onderscheid niet zou weten aan te wijzen tusschen het gezag eens staatsministers en dat van den burgemeester zijner gemeente, ijverig petitionneren en de ministeriële verantwoordelijkheid afeischen als het toppunt zijner wenschen."

De redevoering van DONKER CURTIUS, in plaats van tot het gewenschte doel te leiden, deed de Belgische leden spreken ter gunste van de petitionarissen. Een welgezind Belgisch lid zocht de discussiën, die telkens hartstogtelijker

werden en in wederzijdsche verwijtingen ontaardden, te doen eindigen, met het voorstel om de deliberatiën te sluiten en de petitiën eenvoudig ter griffie te deponeren; maar de Belgische opposanten, eenmaal aan het spreken gebragt, drongen aan op voortzetting en dat, naar aanleiding van de nieuwe petitiën, op nieuw een adres aan den Koning zou ontworpen worden.

De broouckère zeide onder anderen: "Ik heb mijne ooren naauwelijks kunnen gelooven, toen ik den eersten spreker, die tot de tegenwoordige beraadslagingen aanleiding gegeven heeft, de zoodanigen mijner landgenooten, welke van het regt van petitie gebruik hebben gemaakt, voor oproerlingen en muitzuchtigen heb hooren uitkrijten, toen ik hetgeen thans in ons Koningrijk omgaat met het begin der omwenteling heb hooren vergelijken. Zulk eene vergelijking is in mijne ooren niets meer dan eene drogrede, dan eene staatkundige ketterij. Hier bestaat geene omwentelingzuchtige partij.....

"Men wil deze verzoekschriften afwijzen en derzelver inzenders als oproerigen doen voorkomen, omdat zij zich over den gang des Bestuurs, en vooral over den Minister van Justitie beklagen, wiens verwijdering door allen vurig verlangd wordt. Onze Staatslieden, die er belang bij meenen te hebben, dat deze klagten niet gehoord worden, mogen over een groot en achtbaar gedeelte der natie aldus oordeelen, wij, Edel Mogende Heeren, mogen zulks niet; wij zijn verpligt om de regten te eerbiedigen, die art. 161 der Grondwet aan de ingezetenen waarborgt.

"Men heeft breed opgegeven van de verregaande misbruiken, die er bij het teekenen der verzoekschriften zouden hebben plaats gehad. Indien dit werkelijk zoo ware, dan zoude het ministerie van Justitie, hetwelk toch anders niet zoo stil zit, wel spoedig tusschen beiden gekomen zijn. Maar inderdaad, Edel Mogende Heeren, wanneer een volk zich, na vijftien jaren rust en vrede, nog altijd het genot van

de regten ziet onthouden, waarop het de billijkste aanspraak heeft, dan zijn er geene kunstgrepen noodig om hetzelve tot klagen aan te zetten; — dan geeft het ongenoegen zich wel van zelve lucht!"

De slotsom der beraadslagingen was, dat noch het voorstel van DONKER CURTIUS, om over te gaan tot de orde van den dag, noch het voorstel van een nieuw adres werd aangenomen, maar dat men besloot, de petitiën eenvoudig ter griffie te deponeren; slechts 11 leden uit de Noordelijke gewesten stemden voor de orde van den dag,

Hadden de beraadslagingen over de petitiën met hartstogtelijkheid plaats gehad, de beraadslagingen over het wetboek van strafvordering stemden, bij onderzoek naar wezentlijke waarborgen voor de vrijheid, de gemoederen meer tot eensgezindheid, te meer omdat het bekend worden van hetgeen het proces tegen DE POTTER openbaarde, velen tot gematigdheid bragt, waartoe ook de dreigende toestand van Frankrijk medewerkte.

De handelingen van het ministerie POLIGNAC deed de liberalen weder gunstiger over het regeringsbeleid van WILLEM I oordeelen, terwijl de Roomsch Katholieke geestelijkheid, thans in het bezit van meerdere regten, dan zij immer te voren had gehad, vrees begon te koesteren voor de revolutionaire bewegingen in Frankrijk.

Na het reces der Staten-generaal in April, nam zij eene wet aan ter vermindering van het getal leden der rekenkamer en de voordragt om de 4½ pCt. Amortisatie-syndicaat schuldbekentenissen af te lossen en daarvoor 3½ pCt. schuldbekentenissen uit te geven, waardoor bij den hoogen standaard der rente een belangrijk voordeel voor den Staat werd verkregen.

Een klein incident bragt de hartstogten weder in beweging. VAN DAM VAN YSSELT, die in 1829 zitting in de Staten-generaal had verkregen en zich reeds meermalen

door een levendig gevoel voor Hollandsche nationaliteit had gekenmerkt, weigerde een rapport over ingekomen petitiën in het Fransch uit te brengen. Op die weigering ontstond eene hevige woordenwisseling, welke een einde nam, doordat de commies-griffier het rapport in het Fransch voorlas. De hartstogtelijkheid werd op nieuw gaande gemaakt door eene petitie, in zeer oneerbiedige bewoordingen vervat, waaromtrent men tot de orde van den dag overging. Ofschoon 9 leden minder dan eenige weken vroeger, stemden nog 17 leden der Belgische oppositie voor het nederleggen ter griffie.

Na de in de afstemming van de wet op de middelen slechts gedeeltelijke voorziening, deed zich nog zeer de behoefte gevoelen aan eene belasting, die kans had door de Belgen aangenomen te worden. De regering stelde daartoe eene belasting op de koffij voor. Vele Noordelijke leden verklaarden zich bij de beraadslagingen er krachtig tegen, ofschoon anderen de noodzakelijkheid der voordragt erkenden. De wet werd den 12en Mei aangenomen met 60 tegen 36 stemmen, de laatsten meest uit de provincie Holland, waar de belasting niet alleen als nadeelig en impopulair beschouwd, maar ook als eene vernederende concessie aan de Belgische oppositie aangemerkt werd.

Aan het einde der zitting kwam in discussie de concept-wet op de drukpers, die bij de boodschap van 11 December aan de Tweede Kamer was aangeboden. Door de radicale Belgische oppositie werd zij heftig bestreden. De Stassart, die een paar jaren geleden de regering meer dan eens lof had toegezwaaid, behoorde, nadat hem in Januarij zijn pensioen was ontnomen, tot de heftigste opposanten. Hij zeide onder anderen:

"Indien de eendragt in ons schoone vaderland niet meer bestaat, indien de partijzucht aldaar het hoofd heeft opgestoken, aan wien ligt dan de schuld daarvan? Geheel en al aan die onvoorzigtige Staatslieden, die nog niet tevreden over de onverschilligheid, waarmede een deel der natie het aanzag, dat het andere in alle opzigten voorgetrokken werd,

ook nog onze taal, onze zeden, onze gewoonten, en wat men er ook van zeggen mogen, ons godsdienstig geloof wilden doen veranderen. Van daar al die hatelijke, vexatoire en onstaatkundige besluiten wegens de taal en het onderwijs, van daar al die rampzalige maatregelen, die het jaar 1825 gekenmerkt hebben als het treurigste van onze geheele geschiedenis." De spreker verweet der regering dat zij slechts zocht te heerschen over de Belgen. "Tweedragt te zaaijen scheen het beste middel om het doel te bereiken; in de hoop dat de partij der Vonckisten weder opstaan, en met de overblijfselen van de partij der Brabantsche patriotten slaags geraken zoude, riep men het *Josephismus* weder te voorschijn. Al wat sedert dien onrustigen tijd voorgevallen was, scheen vergeten; en men handelde in 1825 even als in 1788. Godsdienstige twisten werden aangemoedigd, en men dreef dezen ijver zoo ver, dat zelfs de oude twisten over het Jansenismus weder opgewarmd werden. De stem der verstandige lieden, die de gevolgen hiervan voorzagen, werd overschreeuwd door de warhoofden, die slechts van onrust en tweedragt leven. Onze Staatslieden verloren den gulden regel uit het oog, *dat het voor elke Regering eene groote fout is, zich voor eene partij te verklaren;* want daardoor stelt zij zich bloot om hetzelfde lot te ondergaan, als de partij waarmede zij zich vereenigd heeft."

Ten slotte kwam de spreker nog eens op de losbandigheid der ministeriële bladen terug, en eindigde aldus: "Laten wij ons wachten om aan deze bevoorregte schrijvers het gevaarlijke monopolie der losbandigheid en straffeloosheid toe te staan, hetwelk een onmisbaar gevolg zoude zijn van de aanneming der voorgestelde wet." De man, die thans den blaam der ministeriële bladen zich zoo aantrok, was dezelfde, die eenige jaren vroeger had beweerd, dat men beleediging gemakkelijk kon verdragen, omdat een schuldeloos geweten daartegen het beste wapen was.

Te midden der beraadslagingen gaf de minister van justitie

kennis, dat hij door den Koning was gemagtigd, om voor het derde artikel der wet eene verandering voor te dragen. Deze verandering was, behalve vermindering van straf, van weinig beteekenis. De afdeelingen namen die dadelijk in overweging, en in de zaal teruggekeerd, verzetten eenige leden zich tegen het voortzetten der overwegingen, omdat men den noodigen tijd niet had gehad tot het overwegen der gemelde verandering; twee dagen later hernam men dus de openbare beraadslaging, bij welke, even als bij de vroegere, een aantal leden de voordragt verdedigden, omdat de taal der dagbladen inderdaad onrustwekkend en losbandig was. Bij de stemming op 21 Mei staakten de stemmen, 52 tegen 52; het grootste bezwaar was gelegen in de bepaling, waarbij straf was bedreigd ook tegen het: *stoken van onrust en oneenigheid tusschen de burgers*, van welke onbestemde uitdrukking, overgenomen uit de wetten van 1815, men meende, dat weder misbruik kon gemaakt worden, gelijk dit vroeger had plaats gevonden. Toen deze uitdrukking was weggenomen, werd de wet met 93 tegen 12 stemmen aangenomen, hetgeen door de oppositiebladen als eene zwakheid der oppositie werd beschouwd.

Gedurende de zitting werd ook ingetrokken de conceptwet op het onderwijs, omdat de regering uit de aanmerkingen der afdeelingen de overtuiging had gekregen, dat voor het tegenwoordige geene *wetsbepalingen* omtrent dit onderwerp werden gewenscht. Op denzelfden dag, waarop van de intrekking der wet kennis werd gegeven aan de Staten-generaal, werd bij Koninklijk besluit bepaald, dat de toelating tot het oprigten van eene bijzondere lagere school voortaan zou gegeven worden door de plaatselijke besturen, onder goedkeuring der provinciale Staten en toezigt van den gouverneur van de provincie, terwijl de inrigting der examens later zou geregeld worden. Het Besluit werd door de voorstanders van het openbaar onderwijs als zeer gevaarlijk beschouwd, terwijl het aan de clericalen

niet voldeed, die volkomene vrijheid van bijzonder onderwijs begeerden.

Kort vóór de sluiting van de zitting kwam eene petitie in van DE POTTER en TIELEMANS, waarbij zij zich beklaagden over de uitgave hunner briefwisseling bij het proces. Na eenige discussie, waarin onder anderen DE STASSART, SURLET DE CHOKIER, DE BROUCKÈRE, en DE GERLACHE de openbaarmaking der brieven hevig afkeurden, werd echter, met 51 tegen 35 stemmen, besloten omtrent dit verzoek over te gaan tot de orde van den dag.

In het algemeen kon de regering zich tevreden houden met het einde der zitting. In vergelijking met December 1829 was de oppositie stellig verminderd en de zitting werd dan ook den 2en Junij gesloten met eene aanspraak, waaruit wij het volgende overnemen, om de denkwijze der regering te doen kennen.

"De wettelijke bepalingen, welke de grondslagen volmaken der regterlijke organisatie, en een wetboek van strafvordering, hetwelk beschermende is voor de burgerlijke vrijheid, zijn door U Edel Mogenden aangenomen; en alzoo hebben dezelve het oogenblik bespoedigd, waarop eene nationale wetgeving door vast aan te stellen Regters zal worden toegepast.

"Met handhaving van de vrijheid van drukpers, hebben U Edel Mogenden zich met 's Lands Regering vereenigd tot beteugeling van den hoon en laster, welker onreine verbindtenis dat grondwettig middel tot uitbreiding van kennis en voortgang van verlichting, ontaardt en verlaagt.

"Deze uitkomsten, Edel Mogende Heeren! zijn gunstig voor het tegenwoordige, geruststellend voor het toekomende. Zij zullen den band die den Vorst en het Nederlandsche volk voor altoos aan elkander verbindt, nog vaster snoeren. De gezonde denkwijze, welke, bij al het woelen der hartstogten, onder regtschapene en verlichte mannen ontstaat, welke door den tijd meer en meer veld wint, en eindelijk

de uitspraak der nakomelingschap wordt, zal daaraan haar zegel hechten.

"Zij hebben de hooge goedkeuring weggedragen van een Vorst, die der burgeren vrijheid heeft hersteld, die zijn geluk zoekt in den voorspoed der Nederlanders, en die in hunne liefde zijnen roem en zijne belooning vindt."

Met het wetboek van strafvordering waren de nieuwe wetboeken voltooid, op het wetboek van strafregt na, welks vaststelling tot later was uitgesteld. Bij besluit van 16 Junij werd de zetel van den Hoogen Raad en die der provinciale geregtshoven vastgesteld, en bij besluit van 5 Julij werd bepaald, dat de nieuwe wetboeken van verbindende kracht zouden zijn met klokslag van middernacht tusschen den laatsten Januarij en 1en Februarij 1831. Weinig voorzag men toen, dat het Rijk dan reeds eenige maanden feitelijk zou gescheiden zijn. Het besluit, waarbij de zetel van den Hoogen Raad te 's Gravenhage gevestigd werd, verwekte groote ontevredenheid in het Zuiden en gaf aanleiding, dat de dagbladen der oppositie dagen lang opgevuld waren met artikelen, waarin werd betoogd, dat Holland boven België werd begunstigd. Tabellen werden medegedeeld van de Belgische en Noord-Nederlandsche hoofdofficieren, van de ambtenaren bij de ministeriële departementen, van de inrigtingen in het Noorden gevestigd enz. Meer dan ooit was "la domination Hollandaise" aan de orde van den dag, iets dat ook nadeelig werkte bij de benoeming van leden der Staten-generaal door de provinciale Staten, ofschoon in enkele gewesten de candidaten der regering benoemd werden.

Na de sluiting der zitting bezocht de Koning de noordoostelijke gewesten, Overijssel, Drenthe, Groningen, waar hij overal met liefde en eerbied werd ontvangen. Te midden der bewijzen van hartelijke verknochtheid, die hij allerwege ondervond, kreeg hij de tijding van de Julij-omwenteling in Frankrijk. De Nederlandsche staatslieden oordeel-

den bijna algemeen die omwenteling niet gevaarlijk voor ons Land; de oppositie uit België was toch voornamelijk van de clericale zijde gekomen en deze kon bij geene mogelijkheid hare goedkeuring hechten aan eene beweging tegen haar gerigt.

In deze gevoelens werd WILLEM I bevestigd, toen hij den 8en Augustus te Brussel kwam om de vijfjarige tentoonstelling te bezoeken. Godurende de veertien dagen, die hij aldaar vertoefde, vernam hij geene onrustbarende berigten; de orde en de rust werden nergens in België gestoord; slechts enkelen zagen de toekomst met angst te gemoet. Er is geschreven, dat op den morgen bij 's Konings vertrek uit Brussel naar het Loo de Graaf DE MERCY-ARGENTEAU met ernst op de noodzakelijkheid heeft aangedrongen, om een of anderen maatregel te nemen, ten einde het Land te bewaren voor onlusten en woelingen, maar dat de Koning naauwelijks luisterde en, met het horologie in de hand, berekende wanneer hij vertrekken kon, en dat bijna te gelijker tijd een generaal verslag heeft gegeven aan Prins FREDERIK over de weinige militaire hulpmiddelen, maar dat hij slechts met een schouderophalen werd beantwoord. Wij betwijfelen zeer de waarheid dezer bijzonderheden, door een vijandelijke pen medegedeeld; maar zeer zeker is het, dat de geheime bijeenkomsten van eenige Belgische en Fransche revolutionairen aan de Nederlandsche politie onbekend zijn gebleven, — dat de regering volkomen gerust was, en dat de Koning geene maatregelen noodig oordeelde, toen hij den 21en Augustus Brussel verliet.

De beschrijving van het oproer te Brussel en den verderen opstand in België ligt geheel buiten het plan van dit werk. Wij vermelden alleen die bijzonderheden, die de staatkundige bedoelingen der opstandelingen en de geschiedenis van ons Staatsregt kunnen ophelderen.

Voor den 24en Augustus, 's Konings verjaardag, waren groote toebereidselen gemaakt voor feesten, die tevens de

tentoonstelling zouden besluiten. Om het regenachtig weder, of, nog meer, omdat men eenige onrust vreesde, naar aanleiding van eenige aanplak-billetten: "*Weg met de Hollanders*", werd de verlichting uitgesteld. In den avond van dien dag werden de glazen ingegooid bij den Graaf DE GAVRE, opperkamerheer van het huis der Koningin. Den volgenden avond, nadat in den schouwburg *la Muette de Portici* was vertoond, vernielde een oproerige hoop, aangevuurd door eenige Belgische jongelieden en vele Franschen, de drukkerij van het ministeriële dagblad *le National*, het hôtel van den minister van justitie en dat van den directeur van policie. Volgens vele geloofwaardige getuigen, zou het oproer in den aanvang gemakkelijk zijn bedwongen, wanneer de militaire magt krachtdadig gehandeld had. Toen men echter de vlam des oproers niet dadelijk uitbluschte, ging het oproer spoedig in een opstand over. Voor het grootste gedeelte werd de vroegere Belgische oppositie door de gebeurtenissen verrast, ja zelfs toen de loop der gebeurtenissen haar begunstigde, was men in den aanvang verlegen wat te doen. Bij de Belgen was steeds de toeleg geweest het Nederlandsche Rijk Belgisch te maken; men meende daartoe regt te hebben, daar men de meerderheid der bevolking uitmaakte; verdere bedoelingen had men niet gehad.

In de eerste dagen van het oproer had men "*leve* NAPOLEON!" geroepen en de Fransche driekleurige vlag van het stadhuis te Brussel doen waaijen; maar dit liet het nationale gevoel niet toe; weldra was de Fransche vlag door de Brabantsche vervangen. Op den 28en, toen het oproer zich uitbreidde en zich ook elders openbaarde, vormde zich eene verzameling van notabelen, met den Baron D'HOOGVORST aan het hoofd, die eene deputatie benoemde, om aan den Koning een adres aan te bieden, waarbij de notabelen, als *trouwe onderdanen*, te kennen gaven, wat door hen tot herstel der orde was gedaan, en waarbij op verwijdering van het ministerie en bijeenroeping der Staten-gene-

raal werd aangedrongen. Aan den laatsten wensch was reeds voldaan, daar de Koning op denzelfden dag, toen 's avonds het adres te Brussel werd vastgesteld, het besluit had genomen de Staten-generaal bij elkander te roepen, aanvankelijk om over het bijeenblijven der militie te raadplegen.

Volgens Belgische berigten ontving de Koning de deputatie met waardige voorkomendheid: hij verklaarde dat de ministeriële verantwoordelijkheid, gelijk men die verlangde, strijdig was met de grondwet, en dat eene grondwetsherziening niet zonder de Staten-generaal kon worden tot stand gebragt, maar dat de buitengewone zitting, die tegen den 13en September was bijeengeroepen, dit in overweging kon nemen. Op het verzoek van de verwijdering van eenige ministers en bepaaldelijk van VAN MAANEN, antwoordde hij, geene beslissing te kunnen nemen, die den schijn kon hebben, gedwongen te zijn. Hij nam de grondwet, die aan hem het regt verleende de ministers te benoemen, en de waardigheid der Koninklijke magt te veel ter harte, om als het ware met een pistool op de borst, gedwongen te worden; maar hij zou het verzoek in nadere overweging nemen.

Inmiddels waren de beide Prinsen aan het hoofd van eenige troepen naar Brussel in aantogt en begaf zich de Prins van Oranje, na eenige voorafgaande onderhandelingen, slechts vergezeld van eenige adjudanten, binnen Brussel, alwaar den 2en September het eerst het woord "scheiding" werd uitgesproken, waaronder men aanvankelijk "administrative scheiding" verstond.

Men heeft van Belgische zijde geschreven, dat toen tusschen den Prins en vele bijeenvergaderden in zijn paleis de volgende zamenspraak heeft plaats gehad: "En wanneer de "scheiding" plaats vond, zoudt gij getrouw blijven aan de dynastie?" — "Dat zweren wij," was het antwoord. — "En indien de Franschen België mogten indringen," hernam de Prins, "zoudt gij u niet bij hen voegen?" — "Nimmer zal dit geschieden!" was het wederantwoord.

De Belgische leden van de Staten-generaal, die in deze bijeenkomst tegenwoordig geweest waren, gaven van het gebeurde kennis in eene proclamatie, waarin werd gesproken van den vurigen wensch naar "afscheiding", zonder anderen band, "dan de regerende dynastie, die nimmer had opgehouden de eenstemmige wensch der Belgen te zijn."

Naauwelijks was het woord "scheiding" in België uitgesproken, of in de Noordelijke provinciën ging een volkskreet op: "scheiding, en wel geheele scheiding. — Willen de Belgen niet langer met ons vereenigd zijn, wij willen geheel van hen verlost worden!"

Ook bij de regering begon het denkbeeld van eene administrative scheiding thans ingang te vinden, blijkens de proclamatie van den 5en September, waaruit wij de volgende woorden overnememm, om hare zienswijze op dat tijdstip toe te lichten:

"Op het eerste berigt van de onheilen, hebben wij al aanstonds eene buitengewone bijeenroeping bevolen van de Staten-Generaal, die naar luid der Grondwet, het geheele Nederlandsche volk vertegenwoordigen, en zulks ten einde met gemeen overleg van Hun Edel mogenden de maatregelen te beramen, welke de toestand der natie en de tegenwoordige omstandigheden vorderen.

"Te gelijker tijd zijn onze beminde Zonen de prins van Oranje en prins Frederik der Nederlanden, door ons belast geworden, zich naar die gewesten te begeven, zoowel om met de middelen, daartoe te hunner beschikking gesteld, de personen en eigendommen te beschermen, als om zich te verzekeren van den waren staat van zaken en ons tot bedaring der gemoederen de meest geschikte maatregelen voor te dragen.

"Deze zending, welke volbragt is met eene menschlievendheid en edelmoedigheid, die door de natie hoog gewaardeerd zal worden, heeft ons bevestigd in de overtuiging, dat zelfs daar waar zich de meeste onrust vertoont, de gehechtheid

aan ons stamhuis en aan de nationale onafhankelijkhefd, blijft verzekerd, en wordt verkondigd en hoe bedroevend voor ons hart ook de omstandigheden zijn, die ter onzer kennis zijn gekomen, wij missen de hoop niet, dat het ons, met den bijstand van den almagtigen God, wiens hulp wij in deze ernstige en treurige gesteldheid van zaken afsmeeken, en door de medewerking van alle welgezinde en goede burgers in de onderscheidene gedeelten van het rijk zal mogen gelukken, de orde terug te brengen, en de werking der wettige magten mitsgaders de kracht der wetten, te herstellen.

"Wij rekenen daartoe op het gemeen overleg der Staten-Generaal. Wij zullen hen uitnoodigen om te overwegen, of de onheilen, waaronder het vaderland zucht, te wijten zijn aan eenig gebrek in de nationale instellingen, en of er reden zoude zijn deze te wijzigen, en vooral ook of de betrekkingen door de tractaten en door de grondwet, tusschen de twee groote afdeelingen van het Koningrijk gevestigd, tot bevordering van het gemeenschappelijk belang, in vorm of in aard zouden behooren te worden veranderd. Wij verlangen dat die gewigtige vraagpunten met zorg en volkomene vrijheid overwogen worden, en geene opoffering zal voor ons hart te zwaar zijn, om de wenschen te vervullen, en het geluk te verzekeren van een volk, welks welzijn het voorwerp is geweest van onze teederste en bestendige zorgen.

"Maar eveneens als wij gezind zijn, om met mildheid en onpartijdigheid, door ruime en beslissende maatregelen het heil des vaderlands te helpen bevorderen, evenzeer is het ons stellig besluit, de wettig verkregene regten van alle de gedeelten van het Koningrijk zonder onderscheid te handhaven en tot die maatregelen niet anders over te gaan dan langs den regelmatigen weg, overeenkomstig den eed, door ons en aan ons afgelegd."

Inmiddels waren reeds den 6en September de meeste Belgische leden der Staten-generaal ten huize van den Baron

DE SECUS te Brussel vereenigd geweest. De eerste vraag, die men aldaar behandelde, was: of men naar 's Gravenhage zou gaan? Eenigen meenden die vraag ontkennend te moeten beantwoorden, daar men vreesde niet vrij te zullen zijn, bij den algemeen opgewonden toestand, die in de Noordelijke provinciën tegen de Belgen heerschte. De groote meerderheid was echter van een ander gevoelen en oordeelde dat men aan de oproeping des Konings moest beantwoorden om aan den Koning de nog bestaande grieven kenbaar te maken. De revolutionairen keurden dezen stap af en wilden reeds toen een provisioneel gouvernement voor België oprigten.

Alvorens de afgevaardigden naar 's Gravenhage vertrokken begaf zich eene deputatie uit hen naar Prins FREDERIK te Vilvoorde, ten einde hem te overreden met geene troepen in Brussel te komen, zoolang de buitengewone vergadering der Staten-generaal vergaderd was, hetgeen onder voorwaarde, dat de rust niet verder gestoord zou worden, werd toegestaan. De Belgische leden, te 's Gravenhage aangekomen, werden met voorkomendheid op de audientie bij den Koning ontvangen. Toen zij de grieven op nieuw hadden doen gelden, van ongelijke verdeeling van ambten enz., antwoordde de Koning met een veel bewogen stem: "Wij zijn reeds veel verder. De Belgen willen eene scheiding. En ik heb alles gedaan, wat in de tegenwoordige omstandigheden in mijn vermogen was. De vraag der scheiding zal aan de Staten-generaal worden voorgelegd."

Den 13en Sept. werd de buitengewone zitting geopend met eene aanspraak, waaruit wij het volgende overnemen:

"Tot den aard en oorsprong van het gebeurde door te dringen, het doel en de gevolgen daarvan met U Edel Mogenden te doorgronden, is in het belang des Vaderlands, op dit oogenblik, minder noodig, dan wel de middelen te onderzoeken, door welke de rust en vrede, het gezag en de

wet, niet alleen tijdelijk hersteld, maar veel meer duurzaam zullen kunnen gevestigd worden.

"Intusschen, Edel Mogende Heeren! is het, bij den strijd der meeningen, bij het woelen der hartstogten en het bestaan der verschillende drijfveeren en bedoelingen, eene hoogst moeijelijke taak, mijne zucht voor het welzijn van alle mijne onderdanen te vereenigen met de pligten, die ik aan allen verschuldigd ben en voor allen heb bezworen.

"Daarom roep ik uwe wijsheid, uwe bedaardheid en uwe standvastigheid in, ten einde, gesterkt door overeenstemming met de Vertegenwoordigers van het Volk, met gemeen overleg te bepalen, wat in deze treurige omstandigheden, voor het welzijn van Nederland behoort gedaan te worden.

"Van vele zijden wordt gemeend, dat het heil van den Staat, door eene herziening der Grondwet, en zelfs door eene scheiding van gewesten, welke door Verbonden en Grondwet vereenigd zijn, zoude bevorderd worden.

"Maar zulk een vraagpunt is alleen voor overweging vatbaar langs den weg, door diezelfde grondwet, aan welker voorschriften wij allen door plegtigen eed verbonden zijn, voorgeschreven.

"Die gewigtige vraag zal het voorname onderwerp uwer beraadslagingen uitmaken."

Dadelijk nadat Z. M. de zaal verlaten had hield de Tweede Kamer eene zitting, waarin de tijdelijke voorzitter mededeelde, dat een koninklijke boodschap was ingekomen, waarin het verlangen was uitgedrukt, dat de Staten-generaal onverwijld in bepaalde en zorgvuldige overweging zouden nemen de volgende vragen:

"1o. Of de ondervinding de noodzakelijkheid heeft aangetoond, om de nationale instellingen te wijzigen.

"2o. Of, in dat geval, de betrekkingen, door de traktaten en door de Grondwet, tusschen de twee groote afdeelingen van het Koninkrijk gevestigd, tot bevordering van het gemeenschappelijk belang, in vorm of aard zouden behooren te worden veranderd."

Bij deze vragen werd nog het volgende gevoegd:

"Het zal ons aangenaam zijn over die gewigtige vraagpunten, zoo spoedig als de aard der zaak het toelaat, de vrije en openhartige mededeeling van het gevoelen der Vertegenwoordigers van het Nederlandsche volk te ontvangen, ten einde vervolgens, naar bevind, met Hun Edel Mogenden de maatregelen te kunnen beramen, die tot het verwezenlijken hunner meening zouden moeten genomen worden."

Nadat VAN TOULON tot president was gekozen, werd eene commissie benoemd om een antwoord te ontwerpen op 's Konings aanspraak.

Vier der vijf leden hadden ieder een ontwerp gesteld en zoo wijd verschilden deze onderling, dat het in den beginne een raadsel scheen te zijn, hoe de stellers derzelve het ooit ééns zouden worden. SIJPKENS meende dat veel van het antwoord der Kamer afhing. De Koning verlangde, zeide hij, de uitdrukking der gevoelens van de Staten-Generaal; hij wenschte daarom, niet alleen dat het antwoord zou bevatten de uitdrukkingen van diepe verontwaardiging, waarmede men het oproer aanschouwde, en het uitdrukkelijke verlangen, dat het ten spoedigste en voor alles krachtdadig gedempt wierd, door alle de middelen, welke de wet den Koning in handen gaf, maar ook de betuiging der bereidwilligheid van de Staten-Generaal, om des noods een martiale wet aan te nemen. DONKER CURTIUS naderde het meest de gevoelens van SIJPKENS, ofschoon zijn ontwerp veel zachter was. Het ontwerp van VAN CROMBRUGGHE was kort en een weerklank op de koninklijke aanspraak, waarin de scherpste toonen niet teruggegeven waren. PIJCKE vereenigde zich met dat ontwerp. CORVER HOOFT raadde aan om in de aanspraak te vermijden al hetgeen op de gemoederen in de Zuidelijke gewesten ten nadeele kon werken. Eindelijk werd besloten het ontwerp van SIJPKENS geheel op zijde te stellen en dat van DONKER CURTIUS tot grond-

slag te nemen voor een nader ontwerp door den griffier te stellen. Het nieuwe ontwerp werd den volgenden dag in de commissie alweder besnoeid en veranderd. SIJPKENS hield zich buiten beraadslaging. DONKER CURTIUS verdedigde ieder overblijvende min of meer krachtige en vrijmoedige uitdrukking. CORVER HOOFT handelde als bemiddelaar, en VAN CROMBRUGGHE en PIJCKE dongen op alles wat af.

Nadat nog onderscheidene voorstellen gedaan en verworpen waren om meerder licht te bekomen, over de openbaarheid van de discussiën over het adres, enz., kwam Zondag den 19en de centrale afdeeling bij elkander, om over het adres te raadplegen.

Het bleek uit het verslag der voorzitters van de afdeelingen, dat omtrent 22 leden der Kamer zich tegen het adres verklaard hadden als te flaauw, maar dat de groote meerderheid zich met hetzelve in zijn geheel vereenigen kon. Men had in de afdeelingen nog aanmerkingen op onderscheidene zinsneden van het ontwerp gemaakt. Eindelijk werd het adres met 86 tegen 19 stemmen aangenomen. Wij ontleenen daaruit de volgende zinsneden:

"Het oproer te Brussel en elders uitgebarsten, te midden van vrede en bloeijende welvaart, de tooneelen van brandstichting en plundering, die hetzelve gekenmerkt en vergezeld hebben, moeten bij alle ware Nederlanders een niet minder diep gevoel van smart en verontwaardiging verwekken.

"Van deze gevoelens doordrongen en zonder thans den oorsprong en het doel van het gebeurde te willen opsporen, overtuigd van Uwer Majesteits vurig verlangen om de belangen van alle zijne onderdanen te vereenigen en hun geluk te verzekeren, zullen de Staten-Generaal met bedaardheid en standvastigheid medewerken tot de maatregelen, die Uwe Majesteit hun zal gelieven voor te dragen, en die tot heil des vaderlands gevorderd worden.

"Indien zij, na een rijp beraad, vermeenen mogten dat door eene herziening der grondwet, of zelfs door scheiding

der gewesten, welke door verbonden en grondwet vereenigd zijn, het heil van den Staat kan worden bevorderd, zoo zullen zij geenszins weigeren om zoodanige bepalingen langs den grondwettigen weg, welks bewandeling voor hen als voor Uwe Majesteit alleen zedelijk mogelijk is, te helpen daarstellen, en zij zullen niet aarzelen de uitdrukking hunner denkwijze en beschouwing deswege, met rondborstigheid, aan Uwe Majesteit kenbaar te maken.

"Eerbiedig ontvangen zij van Uwe Majesteit de kennisgeving, dat de belangen des Rijks het zamenblijven der nationale militie vorderen.....

"Ja Sire! zij durven het in naam des Nederlandschen Volks plegtig verklaren, dat geene opofferingen aan dat volk te zwaar zullen zijn, wanneer zij strekken kunnen om Uwen troon en dynastie te schragen, om orde en rust te herstellen, de wetten te doen handhaven, een eigen grondwettig bestaan te beschermen en alle moedwillige aanvallen op hetzelve krachtdadig te beteugelen.

"Volvaardig bereid om tot deze bedoelingen met standvastigen moed mede te werken, huldigen zij de plegtige verklaring door Uwe Majesteit afgelegd van Hoogstdeszelfs bereidvaardigheid om alle billijke wenschen te gemoet te komen, zonder immer aan partijgeest toe te geven," enz.

Van de 19 leden, die tegen het adres stemden, waren 18 Noord-Nederlanders, die het adres te weinig krachtig vonden. De Belgen waren over het algemeen zeer gematigd. Alleen DE BROUCKÈRE zeide bij de discussiën:

"Wanneer ik, aan den eenen kant beschouw die pogingen om rust te bewaren, om de wetten te doen eerbiedigen, en aan de andere zijde een gewapend verzet tegen het wettig gezag, zoek ik te vergeefs een naam geschikt voor de beweging te *Brussel* en te *Luik;* maar *oproer*, *opstand* kan ik ze *niet* noemen. Het vestigen van het Hooge Hof te *'s Gravenhage*, de vervolgingen tegen de drukpers hadden de gemoederen laatstelijk opgewonden; *ik verklaar evenwel*

dat geene inbreuk op de grondwet tot het oproer aanleiding heeft kunnen geven.

"Eenige vredelievende woorden, eenige beloften voor de toekomst, zullen den geheelen ondergang onzer schoone gewesten voorkomen." Hier werd de spreker in het voorlezen zijner redevoering door aandoening verhinderd. Toen hij zijn gevoel weder meester was, sprak hij over het adres, verklaarde zich over het algemeen daarmede niet ontevreden te zijn, maar behield zich zijne stem voor. — Bij het stemmen was hij de eenige der Zuidelijke afgevaardigden, die het adres verwierp; blijkbaar vond hij de uitdrukking *verontwaardiging* te sterk.

De celles was van oordeel, dat de Kamer bij het adres niet lang moest stilstaan. De scheiding was het groote onderwerp, waarop de geheele aandacht der volksvertegenwoordigers zich vestigen moest. Die vraag toen vlugtig behandelende, toonde hij aan, dat de beide deelen des Rijks ongeschikt waren om vereenigd te zijn; dat aan het gouvernement niets te verwijten was; dat deszelfs gewaande misstappen alle door die ongeschiktheid bijna onvermijdelijk waren geweest. Le hon keurde goed de uitdrukking: "een diep gevoel van smart en verontwaardiging". De secus erkende, dat men dadelijk met kracht had moeten handelen, maar dat het thans te laat was om geweld te gebruiken.

Na het onderzoek van het antwoord op het adres in de afdeelingen, werden de twee vragen onderzocht en de verslagen daaromtrent aan de regering reeds den 17en Sept. medegedeeld.

De leden der Tweede Kamer wachtten met ongeduld, dat het gouvernement eenig gevolg zou geven aan het werk der afdeelingen. De zich zoo schielijk opvolgende gebeurtenissen, waarbij geheel België in opstand geraakte, schenen het hoogst wenschelijk te maken, dat, indien men zich iets goeds van de buitengewone bijeenroeping der Staten-generaal konde voorstellen, er in de handelingen geen dag verloren werd.

Niet voor den 24en echter werd de centrale afdeeling uitgenoodigd, om op den volgenden dag eene conferentie met den minister van binnenlandsche zaken te houden omtrent de koninklijke boodschap.

In de conferentie, zoo van den 25en als van den 27en, waren de voorzitters der zeven afdeelingen allen tegenwoordig met den voorzitter, den griffier en den commies-griffier der Tweede Kamer.

De minister DE LA COSTE opende de eerste conferentie met aan de centrale afdeeling mede te deelen, dat hij het zeer moeijelijk had gevonden om uit de processen-verbaal der afdeelingen het gevoelen van de meerderheid der Kamer op te maken, en dat hij gaarne wenschte met de centrale sectie een middel te beramen, waardoor met gemeenschappelijk overleg der Eerste Kamer, de wensch der Staten-generaal aan Z. M. kenbaar kon worden gemaakt.

Hierop zeide de voorzitter VAN TOULON, dat de afdeeling verlangde van den minister te weten, welken weg de Kamer daartoe moest inslaan.

De minister vond bezwaar om het initiatief in deze te nemen. Z. M. bedoelde zich van de medewerking der Staten-generaal te verzekeren, en verlangde daarom de gevoelens van beide Kamers te leeren kennen; Z. M. had gemeend, dat dit kon geschieden door middel van een adres, komende uit den boezem van de Tweede Kamer en aangenomen door de Eerste. De minister meende zelfs te weten dat de Koning zulks wenschte.

Thans noodigde de voorzitter de presidenten der afdeelingen in de orde van hunne sectiën uit, om hunne gevoelens te verklaren.

De Heer BIJLEVELD zeide vooraf, dat hij namens zijne afdeeling noch wilde noch konde spreken, daartoe geene last hebbende. Hij kon slechts zijne persoonlijke gevoelens uiten. Andere leden der centrale sectie protesteerden, de een na den ander op eene gelijke wijze, tegen alle opvat-

ting van hetgeen zij zeggen zouden, alsof dat namens hunne afdeeling gesproken werd; zij herinnerden in het voorbijgaan, dat sedert het besluit van 20 Januarij 1830, betreffende de communicatie tusschen de Tweede Kamer en de ministers, geene conferentie had plaats gehad met één van Zijner Majesteits ministers, waarbij een soortgelijk protest niet vooraf was gemaakt geworden door een der leden namens de centrale afdeeling. Die wijze van overleg met de ministers werd niet door de Kamer goedgekeurd; zij wilde niet dat de voorzitters der afdeelingen zouden handelen of beschouwd worden als hare gecommitteerden, om met den minister te confereren.

De Heer SIJPKENS geloofde niet, dat de Koning het bepaalde gevoelen van de Kamer uit een adres zou kunnen vernemen, want hij was overtuigd, dat het niets meer zou inhouden dan de processen-verbaal; hij vreesde dat het antwoorden, bij wijze van adres, indien het moest zijn, al de ongemakken en gevaren van eene openbare beraadslaging na zich zoude slepen, zonder het gewenschte doel te bereiken, waarom hij, gelijk de Heeren BIJLEVELD en PIJCKE, den wensch aan den dag legde, dat Z. M. niets meer dan de processen-verbaal zoude vorderen. De Heer SIJPKENS voegde nog hierbij, dat hij den vorm der tegenwoordige raadpleging voor informeel hield en niet overeenkomstig met artikel 229 der grondwet, betreffende de voorstellen van grondwetsveranderingen.

De zwarigheid, welke volgens den Heer SIJPKENS in art. 229 der grondwet zou gelegen zijn, werd door den Heer PIJCKE in een weder-antwoord zoo opgelost, dat men het voorstel moest beschouwen als gegrond op de bepaling vervat in het *eerste* gedeelte van dat artikel, en dus als een hypothetisch onderzoek, dat geen wettigen vorm vereischte, doch waarvan het gevolg, indien een stellig antwoord werd gegeven, eene wet zou zijn, overeenkomstig de slotbepaling van dat artikel.

De minister erkende dat iets ongewoons, iets onregelma-

tigs thans plaats vond, maar kon niet toestemmen, dat iets tegen de voorschriften der grondwet daarin gelegen was. Integendeel, art. 106 zeide: "De Koning zendt zijne voorstellen aan de Tweede Kamer;" *dit* was een voorstel om voorloopig te onderzoeken of de wijziging van de grondwet wenschelijk was.

Indien de Kamer zich verklaarde met: *neen, wij verlangen geene verandering*, dan was de Koning gedekt tegen alle verwijten van geene wijzigingen te hebben voorgedragen. In het tegenovergestelde geval, zoude Zijne Majesteit in de verklaring der Kamer aanleiding kunnen vinden, b. v. tot het benoemen van eene commissie, die belast zoude zijn met een voorstel van bepaalde veranderingen in de grondwet voor te dragen.

REYPHINS verklaarde, door vroegere overweging van het onderwerp, geheel toegerust te zijn, om dadelijk de beraadslaging omtrent de scheiding te beginnen.

"Wat," zeide hij, "heeft de Koning door de bijeenroeping der Staten-Generaal gedaan? Vooreerst wat *hij moest*, om aan de nationale vertegenwoordiging kennis te geven van het onder de wapenen houden van de militie; en, ten tweede, *al wat hij kon*, door hen die het voorstel tot scheiding, te Brussel gedaan hadden, in de gelegenheid te plaatsen, van met hetzelve in de Kamer te komen."

Bij LE HON was dit geenszins het geval, en hier drukte hij zich in deze bewoordingen uit, die letterlijk verdienen wedergegeven te worden: "Venant de l'étranger et voyant un ralliement à la Dynastie, j'adherai à l'idée de mes collégues, sans l'avoir pu approfondir dans toutes ses parties. Je m'oppose à une séparation entière."

De voorzitter van de zevende afdeeling, VAN CROMBRUGGHE, kon niets ongrondwettigs zien in een antwoord bij wijze van adres. De minister DE LA COSTE bleef van gevoelen, dat de Kamer op de een of andere wijze van haar gevoelen moest doen blijken en verliet, toen hij daaromtrent met de centrale ver-

gadering niet eens kon worden, weinig tevreden de vergadering. Den 27^{en} verzocht hij de centrale vergadering tot eene tweede conferentie en deelde eene nota mede van een gesprek met den Koning, waarin deze bepaaldelijk verlangde, dat de Kamer haar gevoelen duidelijk zou openbaren. In het committé-generaal van den 28^{en} heerschte min of meer verwarring, deels door het ongewone der zaak en de onzekerheid, in welken vorm men aan het verlangen des Konings zou voldoen, deels door de indrukken, die de tijdingen uit Brussel te weeg bragten.

Prins FREDERIK was voortdurend met de troepen te Vilvoorde gebleven. Toen echter de regeringloosheid en wanorde hand over hand toenamen en onderscheidene gegoede ingezetenen de hulp der regering inriepen, werd het besluit genomen, Brussel met geweld te bezetten. De volgende zinsneden uit de proclamatie van den Prins, van den 21^{en} September, doen ons de aanleiding tot dat besluit kennen:

"De Koning, onze Doorluchtige Vader, is, gezamenlijk met de Vertegenwoordigers der Natie, en op de eenige met hunnen eed bestaanbare wijze, bezig met een naauwkeurig onderzoek van de door u geuite wenschen.

"Intusschen blijft de orde voortdurend binnen uwe muren gestoord; terwijl gij met eene boven allen lof verheven ijver en volharding waakzaam zijt voor de verdediging van publiek en particulier eigendom, ziet men een gering getal onder u verscholen muitelingen het gemeen tot plundering, de bevolking tot oproer, het leger tot oneer opruijen; de Koninklijke bedoelingen worden verdraaid, de overheid is magteloos, de vrijheid wordt verdrukt.

"Overeenkomstig 's Konings bevel, komen wij dien staat van zaken, waardoor uwe stad te gronde gaat, en die voor de Koninklijke residentie al meer en meer de mogelijkheid verwijdert, om het verblijf van den Vorst en van den Troonopvolger te zijn, verhelpen door het eenige ware en krachtige middel, namelijk het herstel der wettige orde.

"De nationale krijgsbenden zullen de stad binnenrukken in naam der wetten en op het verzoek van het beter gedeelte der ingezetenen, ten einde hen te ontheffen van eene lastige dienst en hun hulp en bescherming te verleenen.

"Die onder den standaard der eer en des Vaderlands vereenigde officieren en soldaten zijn uwe medeburgers, uwe vrienden, uwe broeders. Zij komen u geenszins reactie of wraak, maar orde en rust, brengen. Eene grootmoedige vergetelheid zal de misslagen en onordelijke maatregelen bedekken, welke de omstandigheden hebben doen geboren worden."

De bloedige gebeurtenissen van den 23, 24, 25 en 26en September in Brussel zijn bekend. Waar eenmaal een gewapend gemeen de overhand heeft en de burgerstand weifelt, is ook het dapperste leger onmagtig in een volkrijke stad de orde te herstellen, zonder de stad in brand te steken of plat te schieten, en daartegen verzette zich teregt het Nederlandsche regeringsbeleid.

De eerste tijdingen van de gevechten binnen Brussel hadden 's Gravenhage reeds bereikt, toen men nog over den vorm raadpleegde om aan den Koning de denkwijze der Kamer te doen kennen. Eindelijk werd besloten, dat op de gestelde vragen zou geantwoord worden met *ja*, *neen* of *non liquet;* dat die stemming aan den Koning zou worden medegedeeld en dat eene discussie, maar niet in het openbaar, de stemming zou voorafgaan. In de avondzitting van den 28en September begonnen de discussiën en duurden den volgenden dag in een ochtend- en avondzitting voort. Zij werd toen gesloten met den volgenden uitslag:

Er waren in de Tweede Kamer 100 leden tegenwoordig. Van dezen werd de eerste vraag beantwoord door 50 leden met *ja*, door 44 met *neen*, door 6 met een *non liquet*. De tweede vraag werd door 55 bevestigend, door 43 ontkennend, door twee met "niet genoegzaam ingelicht" beantwoord. Uit de Noordelijke provinciën hadden zich 15 voor eene scheiding, 33 daartegen verklaard, terwijl 2 een *non*

liquet hadden uitgebragt. De zeer groote meerderheid der Belgen, uitgezonderd een 10tal leden uit Antwerpen en Vlaanderen, had zich voor de afscheiding verklaard. In de Eerste Kamer, alwaar de beide vragen gelijktijdig beantwoord werden, verklaarden 31 zich vóór, slechts 7 tegen de afscheiding. Het behoeft naauwelijks vermelding, dat BOËLL voor de afscheiding stemde. De Noordelijke leden, die zich tegen eene wijziging in de bestaande staatsinstellingen verklaarden, deden dit inzonderheid, omdat zij meenden dat het gezag des Konings eerst moest hersteld worden.

Opmerkelijk, in verband met het latere stelsel van volharding, waren de gevoelens van eenige Noordelijke leden omtrent de noodzakelijkheid der scheiding. CORVER HOOFT zeide onder anderen: "De kreet tot scheiding liet zich te midden der gebeurtenissen hooren; deze kreet heeft een weerklank gevonden in aller harten, en ik vermeen, dat welke zwarigheden zich ook in hare uitvoering mogen voordoen, en welke gegronde vrees zij zoowel voor algemeene als bijzondere belangen mogen inboezemen, dat dit het eenig middel is waarvan iets goeds te wachten is. Dat dan de scheiding geschiede; maar zij zij geheel, zij worde vrij bewerkstelligd, opdat broeders met haat en wrevel vervuld, voor ons dienstvaardige naburen blijven, gereed om in nood te helpen.

"Wachten wij ons vooral het publiek gedeeltelijk in onze twisten te mengen, en door onze oneenigheden een onbescheiden interventie uit te lokken van hen, wien onze belangen niet aangaan; stellen wij een vriendschappelijke regeling voor, en dat ieder herneme wat hij tot de huishouding heeft bijgedragen, gemeenschappelijk het verlies en voordeel deelende ons sedert de vereeniging geworden; eindelijk versta men elkander over het bezitten der goederen, die beter aan deze of gene partij zou kunnen worden afgestaan."

VAN ALPHEN zeide: "Ik zal trachten te bewijzen, dat al het kwaad, dat ons treft en bedroeft, zijn oorsprong

neemt uit de werkelijk bestaande betrekkingen, vastgesteld door de traktaten en de grondwet, tusschen de beide groote afdeelingen van het Koningrijk. Deze op ondervinding gegronde stelling zal de beide vraagstukken beslissen en maakt het onnoodig het eerste in het bijzonder te behandelen.

"Onze naauwe en spoedig volbragte vereeniging door de traktaten vastgesteld en door de grondwet bevolen, heeft zich nooit verwezenlijkt, omdat zij zich niet kon verwezenlijken onder *den vertegenwoordigenden regeringsvorm*, na de omstandigheden waarin in 1815 België en Holland zich bevonden. Er was ongelijkheid van positie, van antecedenten, van het getal inwoners, dat is ongelijkheid in het tegenwoordige, in het verledene en in de toekomst.

"Door dit verschil werd eene *nationale Belgische en Hollandsche kampstrijd* geboren, die nimmer heeft opgehouden, die nooit tijd heeft gelaten de belangen te regelen, te verbinden, en tot één algemeen belang te verheffen zonder onderscheid van Zuid en Noord.

"Onze 15jarige, zoogenaamde, innige vereeniging, is niet anders geweest, en kon niet anders zijn dan een voortdurende strijd van de numerieke meerderheid (België) tegen de minderheid (Holland) om de overmagt te verkrijgen, die de grondwet haar weigerde. Van hier alle onze rampen, en hoe meer men zich van het hoofddoel verwijderde, hoe scherper de strijd werd, en de onmogelijkheid toenam om een waarlijk nationale partij te vormen.

"In zulk een staat van zaken was er noch vertegenwoordigend systeem, noch gouvernement; de Koning vond hoegenaamd geene ondersteuning dan in zijn regtvaardig en edelmoedig hart, in zijne waakzame en zuivere bedoelingen en zijn onvermoeide werkzaamheid.

"Noch het Ministerie, of liever de Ministers, noch de Raad van State, noch de nationale vertegenwoordiging, verzekerden hem soliede ondersteuning van ware nationaliteit, want de strijd was alom, en de nationaliteit nergens.

"Hierdoor bevond de Koning zich geheel afgezonderd en was zijn Gouvernement slechts eene *persoonlijke administratie.*"

Luzac sprak een zeer uitvoerige rede uit, die later afzonderlijk is uitgegeven, ten betooge, dat een geheele scheiding, en wel spoedig, gevorderd werd.

"Wanneer, tot ongeluk voor het doorluchtig stamhuis dat ons regeert, en tot ongeluk voor ons allen, dit ongelukkig besluit der diplomaten te Londen," zeide hij, "moet gehandhaafd blijven, en de hereeniging nog voortduren, wat zal dan gebeuren? — De vrede, de orde en de rust moeten worden hersteld of met kracht en geweld, of met zachtheid en inschikkelijkheid."

Beide gevallen achtte hij voorhet belang van Holland nadeelig. De eerlijke volksvertegenwoordiger, die met de edelste bedoelingen eene verzoening tusschen de strijdende partijen had gezocht, maar verontwaardigd was geworden door de miskenning van de Noordelijke afgevaardigden, kon zeggen:

"Ik dank God, dat wij nu door onze daden zullen geregtvaardigd worden en dat Europa vernemen zal, dat dit zelfde egoïstische Holland, dat de Zuidelijke provinciën slechts voor zijn belang exploiteerde, jubeltoonen zal opzenden voor den troon des Eeuwigen bij de tijding eener volle en bepaalde scheiding."

G. G. Clifford, de kundige en bedachtzame financier, verklaarde, dat het in zijne oogen eenige ware gemeenschappelijke belang, hem uit den grond zijns harten deed wenschen, dat de betrekkingen, door de traktaten en de grondwet tusschen de twee groote afdeelingen van dit Koningrijk gevestigd, zoo geheel en volledig als maar doenlijk was, in vorm en aard werden veranderd."

Verder zeide hij:

"Twee geheel en al verschillende deelen zijn door eene willekeurige zamenstelling, door eene gedwongene vereeniging, maar niet door eenigerlei natuurlijke banden, in een kunst-ligchaam zamengehecht.....

"Al is het Hoofd van den Staat één, nimmer kan hij een ministerie hebben, waarin kracht en eenheid te huis is, en dus evenmin in alle de verdere afdalende onderdeelen van het algemeen bestuur; door het onvermijdelijk gemis van die kracht en eenheid is de Regering steeds magteloos, en moet zij steeds in tegenstrijdigheden vervallen."

"Heeft ons Gouvernement nog immer kunnen komen tot het daarstellen van een eigenlijk gezegd ministerie? Integendeel, hezelve is, hoe langer hoe meer daarvan verwijderd geraakt, het heeft zelfs niet eenmaal kunnen vestigen hetgeen men in andere rijken door Ministers verstaat. Dit groote gebrek in ons bestuur is onafscheidbaar van de bestaande betrekkingen, waarin de twee groote afdeelingen van het Rijk te zamen gedwongen zijn: door dit groote gebrek zijn aan den Koning zelf ondragelijke lasten opgelegd, en de zedelijke verantwoordelijkheid van alles rust verkeerdelijk op hem alleen.

"Mijn hartewensch is dus eene, ter bevordering van het algemeene welzijn, zoo volledig mogelijke afscheiding der beide groote afdeelingen des Rijks. Maar denkt niet Edel Mogende Heeren! dat ik die afscheiding wil tot stand gebragt zien, als die van twee vijandige partijen, die na het voeren van eenen krijg, gedwongen worden vrede te sluiten, en de hardst mogelijke voorwaarden elkander trachten op te leggen of af te dwingen. Neen, de scheiding geschiede als goede vrienden, die wederzijds elkanders welzijn willen bevorderen, en daarom wederkeerig al datgeen willen toegeven, wat tot ieders goed en gelukkig bestaan onmisbaar is, en, dusdoende, in plaats van den vriendenband te krenken of te verzwakken, dezelve nog hechter en vaster willen maken."

Van lijnden van hoevelaken drukte zijne overtuiging uit: "dat de ondervinding geleerd had, dat de twee volken, die door de traktaten en de grondwet tot één volk waren misvormd, zoodanig verschilden in geaardheid, zeden

en gewoonten, dat hunne vereeniging op den duur onmogelijk was en dat mitsdien de noodzakelijkheid daar was om de nationale instellingen te wijzigen, en de betrekkingen tusschen die volkeren in vorm of aard te veranderen."

COLLOT D'ESCURY merkte op:

"Tot de staatkundige droomen van alle tijden heeft het, Edel Mogende Heeren! behoord, volken, in godsdienst, taal, zeden en belangen verschillende, op eene wijze te willen verbinden, dat daaruit als met eene tooverroede, ééne Natie zou te voorschijn treden; ook in onze dagen heeft deze staatkundige droom niet kunnen verwezentlijkt worden." De schrijver van *Hollands roem in kunsten en wetenschappen* en curator der Leidsche hoogeschool, eindigde zijne zeer classiek gekleurde rede met de volgende peroratie:

"Neen, het Leeuwen-verbond moet verbroken worden; men heeft ons den scheidbrief toegeworpen, en met beide handen grijp ik hem aan. Dit acht ik aan mij zelven, aan mijne betrekking in deze vergadering, dit bovenal aan mijn vaderland, dit aan de nakomelingschap verschuldigd te zijn, en ik zal het oogenblik zegenen, waarop het staatkundige huwelijk, dat ons zoovele jammeren en ellende berokkend heeft, voor eeuwig zal ontbonden worden."

De achtingswaardige OP DEN HOOFF, die in 1829 pas lid der Staten-generaal geworden was en later met zooveel luister zijne regterlijke loopbaan heeft volbragt, zeide:

"Wanneer ik van eene afscheiding spreek, zoo heb ik geenszins eene zoodanige op het oog, als door eenige leden dezer Vergadering is gewild, waarbij slechts sommige takken van bestuur afzonderlijk zouden worden beheerd, terwijl er in al het overige gemeenschap zou blijven bestaan.

"Eene dusdanige scheiding toch komt mij voor niet wel uitvoerlijk, en mogt dezelve ook kunnen worden uitgevoerd, zeker niet wenschelijk te wezen, daar hierdoor de oorzaak van het kwaad niet zou zijn weggenomen."

Het was echter juist deze geheele scheiding, die vele

Noordelijke afgevaardigden terughield, de voorgestelde vragen met ja te beantwoorden. Hierop doelde de afgevaardigde uit Holland DE JONGE, toen hij zeide:

"Wat de gevolgen zouden zijn van eene scheiding, waarin tusschen de beide groote afdeelingen des Rijks niets gemeens zouden zijn behalve het Vorstelijk Stamhuis, heeft eigenaardig ons een hoog geacht medelid uit het Zuiden, door dit ééne gezegde geteekend: *dan zou de Koning weldra de eenige Hollander in België, en de eenige Belg in Holland zijn.*"

Overigens meende DE JONGE de voorgestelde vragen daarom ontkennend te moeten beantwoorden, omdat de vraag door de gebeurtenissen te Brussel feitelijk beslist was en hij het in die omstandigheden gevaarlijk achtte den Koning in de onderhandelingen, die weldra zouden moeten volgen, te binden. "Nu te vragen," zeide de spreker, "zal België al dan niet met het oude Nederland vereenigd blijven? is eene daadzaak in overweging nemen, die reeds door het snoodste misdrijf is daargesteld, en die geenszins door eene uitspraak der Nederlandsche Regering, maar alleen door het zwaard en vermoedelijk door de groote mogendheden zal beslist worden."

Nadat de twee door den Koning gestelde vragen door beide Kamers der Staten-generaal bevestigend beantwoord waren, werd de buitengewone vergadering der Staten-generaal den 2en October door den minister van binnenlandsche zaken gesloten met eene aanspraak, waaruit wij het volgende mededeelen:

"De Koning, onderrigt van den wensch, door U Edel Mogenden, bij deze gelegenheid geüit, en de meest geschikte maatregelen willende nemen, om denzelven op eene spoedige en regelmatige wijze te verwezenlijken, heeft eene Staats-Commissie belast met het ontwerpen der wettelijke bepalingen, welke zullen noodig zijn, om in de grondwet en in

de bestaande betrekkingen tusschen de twee groote afdeelingen van het Koninkrijk, de veranderingen daar te stellen, welke het algemeen belang en dat van elk der afdeelingen vorderen.

"De tijd, welke tusschen de tegenwoordige en de aanstaande gewone zitting van U'Edel Mogenden zal verloopen, zal voor het werk dier Commissie worden ten nutte gemaakt. Dezelve zal insgelijks worden besteed aan de overweging der middelen, om de finantiën van het Koningrijk te verbeteren en het openbaar crediet op te beuren."

Overeenkomstig hiermede werd bij besluit van den 1en October eene commissie benoemd van 4 leden uit den Raad van State, 4 uit de Eerste en 8 uit de Tweede Kamer, belast "met het ontwerpen der wettelijke bepalingen, welke zullen noodig zijn, om in de grondwet en in de bestaande betrekkingen tusschen de twee groote afdeelingen van het Koningrijk de veranderingen daar te stellen, welke de algemeene belangen en die van elk der gezegde afdeelingen vorderen."

Deze commissie kwam echter niet bijeen. In België was een provisioneel bestuur opgerigt, dat weldra België voor een onafhankelijken Staat verklaarde; WILLEM I gaf in de proclamatie van den 5en October te kennen: dat het noodzakelijk was, thans *uitsluitend* bedacht te wezen op het welzijn van die deelen van het Rijk, wier onwankelbare gehechtheid aan den Koning en aan de instellingen eener welgeordende maatschappij zoo ondubbelzinnig was gebleken. Het "te wapen! te wapen!" werd geroepen *tot bescherming van den geboortegrond.* Met deze onafhankelijkverklaring van België en den wapenkreet tot Noord-Nederland, stonden de beide afdeelingen van het Koningrijk weldra gewapend tegenover elkander. Feitelijk was reeds den 5en October 1830 de scheiding volbragt.

Toen de scheiding feitelijk was volbragt, heeft het niet ontbroken aan velen, die naar de uitkomst het regeringsbe-

leid van WILLEM I hebben gelaakt. Hovelingen, die jaren lang den rug gebogen hadden, zijn niet de minst heftige beschuldigers geweest, even als de liberalen van jeugdigen leeftijd, die gewoon zijn de gebeurtenissen naar een algemeene theorie te beoordeelen. De geschiedenis toont zeker aan, dat onder de regering van WILLEM I vele fouten zijn begaan, maar men mag de grove gebreken ook niet over het hoofd zien, die de stelsels aankleefden, welke naar de meening dier betweters hadden moeten opgevolgd zijn. De een noemt het een fout, dat Brussel niet tot hoofdstad was aangewezen; maar waarlijk zijn stelsel zou de geheele onderdrukking van den oud-Nederlandschen geest ten gevolge gehad hebben. De liberalen van later dagteekening hebben niet het minst de oprigting van het *Collegium philosophicum* afgekeurd, ofschoon juist de liberalen in 1825 WILLEM I als den meest verlichten Vorst hebben geprezen wegens de maatregelen, die hij nam ter bevordering van het algemeen maatschappelijk onderwijs der geestelijken en zijnen tegenstand tegen den invloed der jezuïten. Vordert regtvaardigheid de geschriften naar hunne dagteekening te beoordeelen, bij staatkundige maatregelen moet dit niet minder gelden. Reeds na den opstand zijn er vele Belgen, ook leden der vroegere oppositie geweest, die hunne hulde aan de onvermoeide zorgen van WILLEM I voor het welzijn van alle zijne onderdanen hebben uitgesproken, en naar ons oordeel zal eens de tijd ook in België komen, dat men algemeen de groote verdiensten van WILLEM I zal erkennen, in zijne zoo hoogst moeijelijke regering.

Zij, die de regering van alle schuld hebben vrijgepleit, hebben, door eenzijdigheid verblind, de scheiding uitsluitend toegeschreven aan de misdadige gedragingen eener factie. Het moge waar zijn, dat opgeblazen eerzucht, gekrenkte eigenliefde, zelfzuchtig ambtsbejag hun deel hebben gehad in de voorbereiding van den opstand; zelfs hartstogtelijke Belgische publicisten hebben later de bekentenis afgelegd, dat

veel uit zelfzucht en lage berekening was voortgekomen; maar men mag die beweegredenen van enkele personen niet tot algemeene oorzaken verheffen. Waar geen geloof is aan de kracht der ideeën, begrijpt men de gebeurtenissen niet in haren algemeenen omvang en schrijft men ze kleingeestig aan tusschenliggende tweede oorzaken toe, aan intrige, enz.

Wanneer men onpartijdig al de gebeurtenissen in verband met elkander beschouwt ziet men duidelijk, dat nationale antipathie eene innige vereeniging moeijelijk maakte en dat de diplomatie, door de ware historische beginselen van het staatsleven te verwaarloozen, de bezwaren nog heeft vermeerderd. De geschiedenis levert zeker voorbeelden op, dat geannexeerde landen later gezonde integrerende deelen van één rijk zijn geworden; waar de overmagt zeer groot en het nationale element zeer zwak is, kan eene annexatie eene ineensmelting ten gevolge hebben. Volksstammen van gelijke grootte worden slechts langzamerhand vereenigd door behoefte aan elkander. Er is ook een tijd geweest dat Gelderschen en Friezen doodvijanden waren der Hollanders; gemeenschappelijk ondervonden leed en gemeenschappelijk belang heeft hen tot Nederlanders gevormd. Maar het magtwoord der diplomatie maakte deze geleidelijke vereeniging onmogelijk. Aaneengekoppeld voordat geneigdheid tot elkander bestond, had men door eene gedwongene vereeniging Holland en België onvereenigbaar gemaakt als natie. "België werd clericaler, omdat het voor het Protestantismus beducht was, — Franschgezinder omdat men voor Hollandsche overheersching vreesde." De naijver der Zuidelijke provinciën onderling verdween in gemeenschappelijk wantrouwen tegen de Noordelijke gewesten, en omgekeerd werd het Noord-Nederlandsch staatsleven in eenzijdige rigting bewogen, om toch niet door de Belgen overheerscht te worden. In waarheid is de oppositie in België bezield geweest door een nationaal gevoel, dat men niet door Holland wilde overheerscht worden, terwijl de Hollanders op hunne beurt hunnen volksgeest aan dien der

Belgen niet wilden opofferen. In den strijd voor een onafhankelijk volksbestaan heeft het den Belgen niet ontbroken aan moed, aan zelfopoffering, aan volharding; en zoo het in den aanvang scheen, dat de Hollanders weken, zij hebben weldra hunne nationale eer gehandhaafd. Beide de afdeelingen zijn gescheiden, doordat zij beiden te veel aan eigen nationaliteit gehecht waren, en die gehechtheid maakt, dat zij thans als naburen en geestverwanten door gemeenschappelijk belang en sympathie verbonden worden. Op de scheiding is, na bijna veertig jaren, eene opregte internationale vriendschap, met volkomen behoud van eigen zelfstandigheid, gevolgd.

Oud Nederland heeft in dat tijdvak ook een belangrijk inwendig staatsleven gehad. Tweemaal is de grondwet veranderd, zeer veel is in wetgeving en bestuur verbeterd. Men is vooruitgegaan in staatsregtelijke kennis en practijk, maar ook zeer veel van het oude verkeerde is nog aanwezig.

De oppervlakkige lofredenaars van den tegenwoordigen tijd verkondigen, dat men thans meer vooruitgaat in jaren dan vroeger in eeuwen, — de naauwkeurige vergelijking van den vroegeren en lateren tijd toont duidelijk aan, dat het staatkundig leven slechts zeer langzaam tot een hooger peil rijst, en geen wonder: telkens wordt in het vrije volksleven meer zamenwerking van individuele overtuiging gevorderd en een zelfstandig, menschlievend, onpartijdig en op zaakkennis gegrond oordeel is slechts het deel van een naar hart en verstand geheel ontwikkeld mensch.

LETTERKUNDIGE

AANTEEKENINGEN

BETREFFENDE

DE

GESCHIEDENIS

VAN HET

NEDERLANDSCHE STAATSLEVEN

EN

STAATSREGT.

De wijsbegeerte der geschiedenis maakt, bij hare poging om de algemeene wetten der zamenleving te ontdekken, de bronnenstudie niet overbodig, zij vordert die integendeel als eerste voorwaarde.

DEEL I, blz. 387.

INLEIDING.

De bedoeling van deze *Aanteekeningen* is geenszins een volledig overzigt te geven van de hulpmiddelen en bronnen, die bij de beoefening van de geschiedenis van het Nederlandsche Staatsleven en Staatsregt moeten gebruikt worden. Wij geven slechts een algemeenen wegwijzer tot nader onderzoek. De vollediger letterkunde wordt aangetroffen in de catalogussen, waaronder inzonderheid hier vermelding verdienen die door den Heer FREDERIK MULLER uitgegeven: *Catalogus van boeken over de Nederlandsche geschiedenis*, en *Catalogus van regtsgeleerde werken*, en de in drie deelen uitgegeven *Catalogus van de bibliotheek van de Maatschappij van Nederlandsche letterkunde te Leiden*, met een uitvoerig bladwijzer tot 1864, waarbij eenigzins als aanhangsel behoort het *Repertorium der verhandelingen en bijdragen betreffende de geschiedenis des Vaderlands in mengelwerken en tijdschriften tot op* 1860 *verschenen*, door de HH. R. FRUIN, J. T. BODEL NYENHUIS, L. J. F. JANSSEN, W. N. DU RIEU, W. J. C. RAMMELMAN ELSEVIER en J. DE WAL, leden van de commissie voor geschied- en oudheidkunde van genoemde maatschappij, in 1863 uitgegeven. Voorts behoort hier vermeld te worden de *Bronnenliteratuur* in het *Handboek voor de algemeene geschiedenis der Nederlanden*, van Prof. L. G. VISSCHER, 1851, van welk werk echter slechts enkele afleveringen zijn in het licht verscheuen.

Naast de *Maatschappij van Ned. letterkunde te Leiden*, heeft het *Historisch genootschap te Utrecht*, opgerigt in 1845, zich voor de beoefening der Vaderlandsche geschiedenis zeer verdienstelijk gemaakt. De door hetzelve uitgegevene werken bedragen reeds zeer vele deelen, terwijl in 1865 een *Naamlijst der boeken* is uitgegeven. De *Bijdragen tot de Vaderlandsche geschiedenis*, door IS. AN. NIJHOFF, na diens dood door zijnen zoon J. A. NIJHOFF vervolgd, geven verslag van de meest belangrijke uitgaven omtrent ons onderwerp.

De rijks-, provinciale- engemeente-archieven bevatten eene menigte nog onuitgegeven stukken betreffende onze staatsregtelijke ge-

schiedenis, waarvan enkele gedrukte en geschrevene overzigten bestaan. Verg. het belangrijke, door Mr. J. A. NIJHOFF opgestelde *Overzigt van de tot heden in het licht verschenen registers en inventarissen van oude archieven in Nederland*, in zijne *Bijdragen tot de Vad. Gesch. N. R.* III, bl. 289. Verg. ook inzonderheid het *Overzigt van het Nederlandsch Rijks-archief, uitgegeven op last van Z. E. den Minister van B. Z.*, eerste stuk, 1854, en het tijdschrift: *Het Rijks-archief*, I. D., beiden tot heden niet vervolgd. Voorts P. NIJHOFF: *Register op het archief, afkomstig van het voormalig hof des Vorstendoms Gelre en het Graafschap Zutphen*, 1856, met de aankondiging in de *Nieuwe Bijdragen tot Regtsg.*, 1856, blz. 195; H. O. FEITH: *Register op het archief van Groningen*; J. VAN LEEUWEN: *Algemeen overzigt van den staat, inhoud en organisatie van het Provinciaal Archief in Friesland*, 1850.

Hoofdbronnen tot de staatsregtelijke geschiedenis zijn de *Charterboeken* en *Placaatboeken*, als:

Nederlandsch Placael-boeck: Waerinne alle voornaemste Placcaten: Ordonnantien, Accoorden, ende andere Acten ende Munimenten, uytgegheven bij de E.E. Hoog-Mogende Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlantsche Provintien sedert 1581 tot op den jare 1644. In twee deelen. Tot Amsterdam bij J. JANSSEN 1644, in klein folio, 572 en 558 bladz.

Groot Placaet-boeck, vervattende de Placaten, Ordonnantien ende Edicten van de Staten Generael der Vereenigde Nederlanden: ende van de Staten van Hollandt en Westvrieslandt, mitsgaders van de Staten van Zeelandt. Door Mr. CORNELIS CAU. Vervolgd door SIMON VAN LEEUWEN, JAC. PAUL en IS. SCHELTUS, DID. LULLIUS en JO. VAN DER LINDEN. (Beginnende met den jare 1097). 's Hage en Amst. 1658—1796, 9 dln. in folio, met het *Repertorium of Generaal Register over de 9 deelen*, Amst. 1797 in fol.

Het *Groot Placaatboek* is zonder vast plan begonnen en daardoor vooral voor de oudste tijden zeer onvolledig. Het behoort aangevuld te worden uit de *Resolutiën* van de Staten-Generaal en de Staten van Holland en die van Zeeland.

Groot Charterboeck der Graven van Holland en Zeeland en Heeren van Vriesland; beginnende met de eerste en oudste brieven van die Landstreeken, en eindigende met den dood van JACOBA van Beijeren, door FRANS VAN MIERIS. Leijden bij PIETER V. D. EYK, 1753—56, 4 deelen in folio.

De onvolledigheid van dit werk heeft de Koninklijke Akademie doen besluiten eene nieuwe uitgave daarvan voor te bereiden, waarvan echter tot heden geen gedeelte het licht heeft gezien. Inmiddels is door het Utrechtsche Genootschap uitgegeven een *Chronologisch register op*

het vervolg van het Groot-Charterboek van VAN MIERIS, *aanwezig op het Rijksarchief,* en aangevuld door den Heer ELINK STERK en eene commissie uit gemeld genootschap, bestaande uit de HH. J. L. DE GEER, G. W. VREEDE en J. VAN HALL. Utrecht, 1859.

Groot Gelders Placaet-boeck, door W. VAN LOON, 3 deelen, waarin twee App. (Van 1316—1740.) Nijmegen bij SUERUS VAN GOOR, 1701—40, in fol. benevens Chron. en Alph. Registers der Stucken, Arnhem, bij HENDRIK VAN GOOR, 1740, in gr. 8°. Hierop zijn 4 deelen Vervolgen uitgegeven, over de jaren 1741—1794, in 4°.

Charterboek der Hertogen van Gelderland en Graven van Zutphen, door PIETER BONDAM. (Van omstreeks 670—1286). 1e deel in 4 Afdeel., in folio. Utrecht bij WILD en ALTHEER, 1783—93, en na zijn dood in 1809 vervolgd, doch, tot groot gemis voor de wetenschap, niet voltooid.

Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, door onuitgegevene Oorkonden opgehelderd en bevestigd, door IS. AN. NIJHOFF. Arnhem, 1e deel, 1830, van 1286—1348; 2e deel, 1833, van 1343—1371; 3e deel, 1839, van 1371—1423; 4e deel, 1847, van 1423—1473; 5e deel, 1851, van 1473—1492; 6e deel, 1e en 2e stuk, 1862, van 1492—1528.

Groot Placaatboek vervattende alle de Placaten, Ordonnantien en Edicten, der Staten 's Lands van Utrecht en van de Borgmrn. en Vroedschap der stad Utrecht, van 953—1728, door JOHAN VAN DE WATER, Utrecht bij JACOB VAN POOLSUM, 1729, 4 dln. in folio, met vier Registers en afzonderlijke Registers daarop. Utr. 1733, in gr. 8°. Een vervolg daarop is gegeven door de HH. C. W. MOORREES en P. J. VERMEULEN.

Monumenta Groningana veteris aevi inedita, of Versameling van onuitgegevene oude Charters en Stucken, betreffende de provincie Groningen, aanvang nemende met de vroegste tijden (1152), en eindigende met het laatst van de veertiende eeuw (1400). (Met twee Apendices van 802—1400 en 1040—1397). Door Mr. ROBERTUS KEUCHENIUS DRIESSEN. Gron. bij J. OOMKENS, 1822 vv. 4 stukken in gr. 8°. Dit was voorafgegaan door een *Voorloopig Register van Charters* enz. Stad en Lande betreffende, en kunnende dienen tot het opmaaken van derzelver Groot Placaat en Charter-boek, loopende van 640 of de oudste Vriesche Wetten tot aan de reductie, of het jaar 1594. (Door A. J. DE SITTER), bij P. DOEKEMA, 1789, gr. 8°.

Groot Placaat en Charterboek van Vriesland, door G. T. Baron THOE SCHWARTZENBERG en HOHEN-LANDSBERG, te Leeuwarden, 6 deelen, in 1768 tot 1795 uitgegeven en loopende tot 1705.

Mr. L. P. C. VAN DEN BERGH gaf een lijst van oorkonden, die in het *Charterboek van Friesland* ontbreken, in de *Vrije Fries,* IX. bl. 1—23. Voorts zijn op last van het Provinciaal bestuur in 1850 uitgegeven, *De beneficiaalboeken van Friesland.*

In 1770 gaf de drukker der vier eerste deelen insgelijks een nieuwen druk van de zoogenaamde Lands Ordonnantie, getiteld: *Statuten, Ordonnantien, Reglementen en Costumen van Vriesland.* (Volgens de herziening van 1723). Vermeerdert met een Appendix ofte Bijvoegsel van alle de Placaaten, Publicatien en Reglementen, dewelke van tijd tot tijd, zedert het emaneeren van de Lands Ordonnantie tot Interpretatie, Augmentatie, Alteratie of Verandering van dezelve, tot nu toe zijn uitgekomen; (van 1722—1769) in gr. 8°. Deze laatste en beste van al de menigvuldige uitgaven bevat mede een uitvoerigen alph. Bladwijzer en Register der stukken voorkomende in den Appendix.

Gedurende het drukken van het Charterboek, hetwelk aanvankelijk niet verder dan tot 1748 zou loopen, ondernam dezelfde landschaps- en academiedrukker nog eene andere belangrijke uitgave, welke met dit onderwerp in naauw verband staat, en die, door zijne weduwe en opvolgers later voortgezet, een uitgebreid en voor de kennis van de Friesche staatsgesteldheid zeer belangrijk werk is geworden, dat ook nog de besturen veel dienst kan bewijzen. Het is getiteld:

Verzameling van Placaten, Reglementen en andere stukken, door de Ed. Mog. Heeren Staaten van Vriesland geëmaneerd en uitgegeven. Het eerste gedeelte bevat 6 deelen in kwarto, loopt van 1 Junij 1748 tot 7 Februarij 1795. Het tweede gedeelte, behelzende de *Plakkaten* enz. der verder elkander opvolgende Regeringen en Besturen, beginnende met de omwenteling, bevat 14 deelen en loopt van 7 Februarij 1795 tot 18 October 1810, of het Keizerlijk decreet, houdende een Algemeen Reglement ter organisatie der Departementen van Holland, waarmede de uitgave gestaakt is.

Bovendien bestaat er nog eene verzameling, getiteld: *Recueil van verscheidene Resolutien, Placcaten en Reglementen, zedert eenige jaren bij de Ed. Mog. Heeren Staten van Frieslandt genomen* (van 1718—1729), en wel in twee formaten: in kwarto van 1733 en in kl. 8°. van 1735, beide bij TOBIAS VAN DESSEL te Leeuwarden.

In 1857 is uitgekomen: *Alphabetisch register of algemeen repertorium op het Groot Plakkaat- en Charterboek van Friesland*, door J. VAN LEEUWEN, met een belangrijke voorrede.

Voor Noord-Brabant vindt men de oudste plakaten in de Plakaatboeken voor Brabant, terwijl een overzigt van dezelve wordt gevonden in den *Codex Belgicus*, door ANSELMO, 1649. Verg. ook *Analytische opgave der gedrukte charters enz. betrekkelijk de provincie Noord-Braband*, van 704 tot 1648, door C. R. HERMANS, 's Hertogenbosch 1844. De latere plakaten en ordonnantiën voor de Generaliteitslanden vindt men in het *Algemeen Nederlandsch Groot Placaatboek.*

Voorts behoort tot de hulpmiddelen voor de staatkundige geschie-

denis: *Bibliotheek van pamfletten, tractaten enz.* Verzameling van den Heer F. MULLER, beschreven door P. A. TIELE, 1500—1702, 3 deelen, 1862. Wij deelen echter zeer den wensch van NIJHOFF, in zijne *Bijdragen*, dat ook van andere verzamelingen zulke catalogussen mogen opgemaakt worden, gelijk reeds is gedaan door Dr. ROGGE van de *Remonstrantsche bibliotheek te Amsterdam.* 3 stuks, 5 afleveringen. 1865, en door Dr. J. K. V. D. WULP, van de bibliotheek van den Heer IS. MEULMAN te Amsterdam, 1ste deel, 1866.

Onder de speciale bronnen voor een staats- en regtsgeschiedenis van ons Land maken wij opmerkzaam op de inleidingen der plakaten, — op de *Biddagsbrieven*, door Prof. KIST uitgegeven, en op de *Memoriën voor den staat van oorlog*, door den Raad van State jaarlijks ingediend, welke laatste wel verdienen afzonderlijk uitgegeven te worden.

Dr. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK schrijft in zijne *Studiën*, I, blz. 236: "Vooral is eene letterkundige geschiedenis onzer historieschrijvers van "belang, zooals TE WATER er in zijn IVde stuk [van het verbond der "edelen] eene onvolledige proeve van heeft gegeven; zooals de Heer "DE WIND in zijne bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers "er, *helaas* geene heeft geleverd." De scherpzinnige archivaris, die zijn geheele leven met verwonderlijk vernuft bronnen heeft onderzocht, maar slechts enkele bijzonderheden van onze Vaderlandsche geschiedenis heeft beoefend, is door zijn speciaalstudie hier, gelijk meermalen, onregtvaardig jegens hen, die zich tot meer algemeene onderwerpen aangetrokken gevoelden en daarenboven niet hun geheele leven aan de studie van de Vaderlandsche geschiedenis konden toewijden. Zoo het werk van DE WIND: *Bibliotheek van de Nederlandsche geschiedschrijvers*, 970—1648, Middelburg 1831—1835, al geene aanspraak kan maken op een volledige critische letterkundige geschiedenis onzer historieschrijvers en het werk daarenboven niet voleindigd en voor een gedeelte verouderd is door de belangrijke geschiedkundige onderzoekingen van de laatste dertig jaren, heeft het echter de verdienste, in het algemeen de geschiedschrijvers van ons Vaderland te doen kennen.

Een hoogst belangrijke critische beschouwing van de schrijvers over onze Vaderlandsche geschiedenis, bepaaldelijk van het tijdvak van onzen opstand tegen Spanje, vindt men in de *Prologomena* van het eerste deel van de *Archives de la Maison d'Orange Nassau*, uitgegeven door den Heer GROEN VAN PRINSTERER, 2de uitgave. Met dit critisch overzigt der hulpbronnen van het belangrijkste deel onzer Vaderlandsche geschiedenis, verdient vergeleken te worden het oordeel van den Heer J. A. ALBERDINGK THIJM en dat van den Heer Dr. J. W. F. NUYENS, in de inleiding van de *Geschiedenis der Neder-*

landsche beroerten in de XVI[e] *eeuw,* door laatstgemelde geschreven en waarvan in 1866 het tweede deel in het licht verscheen, — alsmede F. J. HOLZWARTH: *Die Abfall der Niederlande*, erster Band, 1865, in de *Einleitung.*

Eene critische letterkundige geschiedenis onzer geschiedschrijvers wordt slechts langzaam voorbereid. Hoogst wenschelijk zouden wij het achten, wanneer Prof. R. FRUIN zijne opstellen daartoe betrekkelijk, bijv. zijne voordragt over PHILIPPUS VAN LEYDEN, in de *Akademie van wetenschappen* gehouden, — zijn opstel *Over* VAN WIJN's *aandeel aan de bijvoegsels en aanmerkingen op de historie van* WAGENAAR, in de *Kunst- en Lett.*, 1861, — zijne *Recensie van* MOTLEY's *Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden* in *de Gids*, — zijne opstellen over LIEUWE VAN AITZEMA en over de uitgaven van VAN METEREN, in de *Bijdragen van* NIJHOFF, N. S. III en IV, en over WICKEFORT: *Kronijk van het Hist. Gen.*, 1863, blz. 168 enz., gezamentlijk uitgaf. Niemand voorzeker is meer geroepen tot de critiek over de geschiedschrijvers van Nederland dan de Leidsche hoogleeraar, die uitmunt door onpartijdigheid en het voorregt geniet zijn leven uitsluitend aan de Vaderlandsche geschiedenis te kunnen toewijden. Reeds in zijne redevoering, waarmede hij de betrekking van hoogleeraar aanvaardde, heeft hij de oorzaken aangewezen, waardoor ons Staatsregt gedurende de Republiek zoo weinig onpartijdig is behandeld.

PIETER PAULUS geeft in zijne *Verklaring van de Unie van Utrecht*, Deel I, Inleiding, uitg. v. 1775, blz. 38—142, een belangrijk overzigt van de behandeling van het Nederlandsche Staatsregt tot op zijnen tijd, in welk overzigt worden behandeld de geschriften van GUICCIARDINI, MERULA, EMMIUS, H. DE GROOT, LE PETIT, VAN SANDE, DE LAAT, VAN DER HOUVE, BOXHORN, DE' PARIVAL, SCHOOCK, VAN DER HOEVEN, VAN ZESEN, PIETER DE LA COURT, HORN, GRASWINCKEL, TEMPLE, CONRING, SIMON VAN LEEUWEN, VAN DER SCHELLING, HOUTTUYN, LETI, NEUFVILLE, J. D. VAN ALPHEN, DE HOOGHE, WICQUEFORT, BASNAGE, OTTO, LE CLERCQ, JANIÇON, G. VAN LOON, TROTZ, VAN BURMANIA, V. IDSINGA, REAL, VAN HEEL, SJOERDS, BIJNKERSHOEK, terwijl hij met een enkel woord gewag maakt van zijne tijdgenooten BONDAM en VAN DE SPIEGEL, voorts nog onderscheidene naamlooze geschriften vermeldt, en eindelijk met eene opgave van dissertatiën over het Vaderlandsche Staatsregt vóór 1772 besluit. Onder de naamloos uitgegeven geschriften, waarvan PAULUS de eerste deelen vermeldt, behoort inzonderheid opgemerkt te worden de *Staat der Vereenigde Nederlanden*, welk werk eerst in 1790 geheel voltooid is en een hoogst belangrijke bron voor de kennis van den voormaligen staatsregtelijken toestand onzer provinciën bevat. In het overzigt van PIETER PAULUS

worden weinige werken gemist. Dat hij van PHILIPPUS VAN LEIDEN: *De cura reipublicae* geen gewag maakte, lag misschien in zijne bedoeling, om niet zoo vroeg te beginnen. De werken van MARNIX VAN ST. ALDEGONDE betreffen minder het positieve Staatsregt. De zoo belangrijke verhandeling van den Ommelander edelman JOHAN RENGERS VAN TEN POST, in 1586 geschreven, werd eerst in het derde deel van diens werken, door Mr. H. O. FEITH in 1853 uitgegeven.— De volledigheid van het overzigt van PIETER PAULUS heeft medegewerkt, dat het Utrechtsch genootschap, een overzigt over onze staatsregtelijke letterkunde vragende, dit heeft beperkt tusschen 1775—1810.

Terwijl wij met verlangen uitzien naar eene volledige beantwoording van die prijsvraag, waarin ook de pamfletten en couranten in het algemeen zullen dienen vermeld te worden, achten wij ons echter niet ontslagen, het overzigt van PIETER PAULUS te vervolgen. Daar wij in onze Handleiding de staatkundige geschiedenis niet van die van het Staatsregt afscheiden, willen wij dit ook niet doen in deze opgave van schrijvers, en vermelden daarom tevens de schrijvers over de algemeene geschiedenis des Vaderlands.

Wij vangen aan met de *Vaderlandsche geschiedenis* van JAN WAGENAAR, waarvan de eerste uitgave in het licht verscheen tusschen 1749 en 1759. Bewondering verdient inderdaad de burgerjongen, die zonder eenige wetenschappelijke opleiding en door niets geprikkeld dan door leeslust, zich gevormd heeft tot den bekenden historieschrijver, wiens vriendschap gezocht werd door H. VAN WIJN en J. W. TE WATER, en aan wien mannen van zulk een echt classieke geleerdheid als KLUIT en BONDAM groote verdiensten hebben toegekend, al hebben zij ook aanmerkingen op hem gemaakt Bijna zonder hulpmiddelen dan geleende boeken, hem voor een gedeelte door den advocaat VAN LIMBORGH verstrekt, heeft de kleine houthandelaar in zijne nederige woning in de Houttuinen te Amsterdam, een werk geschreven, dat tot heden in geen bibliotheek mag ontbreken. WAGENAAR's verdiensten werden door de Amsterdamsche regering erkend in 1756, toen hij, na ongelukken in den houthandel, met de redactie van de Stadscourant belast werd, terwijl hij eerst in 1758, na de voltooijing van de Vaderlandsche geschiedenis, tot historieschrijver van de Stad werd aangesteld, en op zijn verzoek toegang verkreeg tot de Secretarye en Charterkamer en in 1760 tot eersten klerk werd aangesteld. Deze bijzonderheden zijn ontleend uit *het Leven van Jan Wagenaar*, na zijn overlijden in 1772, door P. HUISINGA BAKKER, 1776, uitgegeven, welke uitgave mede belangrijk is door onderscheidene brieven van en aan F. VAN LIMBORCH, A. CALKOEN, G. MEERMAN, J. J. MAURICIUS, H. VAN WIJN en J. W. TE WATER.

Het levensberigt is tevens gewigtig voor de kennis van de kleingeestige aanmerkingen, waaraan WAGENAAR blootstond, en van zijn edelmoedig streven om waarlijk onpartijdig te zijn. Maar bij al de verdiensten van WAGENAAR, is toch zijn werk, door nieuw ontdekte bronnen, verouderd, en wordt het teregt algemeen erkend, dat een eeuw geleden een klein Amsterdamsch burger zonder wetenschappelijke opleiding bij geen mogelijkheid zich op een standpunt plaatsen kon, waarop alle eenzijdigheid vermeden werd.

Het werkje van SIMON STIJL: *Opkomst en bloei der Nederlanden*, 2de druk, kwam in 1778 in het licht.

Inmiddels had een critische, uit de eerste bronnen bewerkte behandeling van de Nederlandsche staatkundige geschiedenis en het Staatsregt een aanvang genomen. Voorafgegaan door het geslacht van MATTHAEUS, dat uit Duitschland te Groningen het eerst tot het hooger onderwijs geroepen, niet minder dan acht hoogleeraren aan Nederland heeft geschonken, — niet het minst door A. MATTHAEUS, 1710, die in zijne geschriften *de Nobilitate* en *de Jure gladii*, het geleerde en wetenschappelijke onderzoek naar ons Staatsregt een aanvang deed nemen, en door regtsgeleerde mannen, als BIJNKERSHOEK, HUBER, NOODT en VOET, heeft Nederland inzonderheid in het laatst van de achttiende eeuw een reeks van geleerden gehad, wier verdiensten niet spoedig verduisterd zullen worden

PETRUS BONDAM, geboren 1727, gest. 1800, eerst hoogleeraar te Harderwijk, toen te Utrecht, heeft zijn wetenschappelijk standpunt aangewezen in drie redevoeringen, als: *De caussis neglectae juris publici Belgici culturae*, 1765; *De subsidiis ad solidam juris Belgici cognitionem necessariis*, Ultr. 1773, en *De jurisprudentia Belgica ad exemplum juris civilis Romani maxime excolenda*, 1773. Dat hij aan de wetenschappelijke beginselen, door hem beleden, getrouw is gebleven, heeft hij getoond door zijne uitgave van het reeds vermelde *Charterboek van de Graven en Hertogen van Gelderland*, 1783, en door zijne verzameling van onuitgegevene *Stukken tot opheldering van de Vaderlandsche historie*.

ADRIAAN KLUIT, geb. 1735 en omgekomen bij den ramp van Leiden, 1807, even geleerd en scherpzinnig als BONDAM, overtrof hem in veelvuldige werkzaamheid. Behalve zijne godgeleerde en taal- en letterkundige geschriften, behooren hier van hem vermeld te worden:

Historia critica comitatus Hollandiae et Zeelandiae, 1777—1784, 4 vol. in quarto. Het eerste deel van dit geleerde werk was eene aanbeveling om hem het hoogleeraarsambt te Leiden op te dragen, dat hij aanvaardde met de Inwijdingsrede: *Over 't recht, 't welk de Nederlanders gehad hebben om hunnen wettigen Vorst en Heer* PHILIPS *af te zweeren*; uit het latijn, met aanmerkingen, 1779. Het volgend jaar gaf

hij uit: *Primae lineae collegii diplomatico-historico politici sistentis vetus jus publicum*, welke nog altijd de beste handleiding zijn voor de kennis van ons oude Staatsregt. Het Ms. collegie, naar aanleiding van deze *primae lineae* gehouden, komt somwijlen voor; een exemplaar van zulk een dictaat in 1806, maar slechts tot § 219 loopende, is in mijn bezit. In de patriotische tijden trok KLUIT sterk partij tegen de algemeene theoretische staatsregtelijke beginselen, die toen meer en meer verkondigd werden, waarvan zijn redevoering getuigenis geeft, die, in het Nederduitsch vertaald, met eenige aanmerkingen in het licht verscheen, onder den titel van: *Redevoering over het misbruik van het algemeene Staatsrecht*, 1787. Het volgend jaar gaf hij uit: *De Souvereiniteit der Staten van Holland verdedigd tegen de hedendaagsche leer der volksregering, voorkomende in het geschrift: Grondwettige herstelling van Nederlandsch staatsleven*, 1785. Vervolgens kwamen van 1790—1791 van hem in het licht, de drie deelen van de: *Historiae foederum Belgii foed.*; in 1793 naamloos: *De rechten van den mensch in Frankrijk geen gewaande rechten in Nederland;* in 1794: *Iets over den laatsten Engelschen oorlog met de Republiek en over Neerlands koophandel.* In 1795 door de vrijheidsmannen van zijn ambt ontzet, maar in 1802 daarin hersteld, gaf hij tusschen dat jaar en 1805 in het licht de vijf deelen van zijne *Historie der Hollandsche Staatsregering tot het jaar* 1795, — een werk, dat door zijn belangrijken geschiedkundigen inhoud onmisbaar is voor de kennis van ons Staatsregt, maar dat in vorm en inhoud de gebreken heeft van een aanvulling van de vroegere politieke brochure: *De Souvereiniteit*, enz. te zijn geweest, en ook na 1802 den indruk der vroegere partijschappen heeft blijven behouden.

De dissertatiën uit de school van KLUIT zijn voor het grootst gedeelte het werk van den hoogleeraar zelven, die vele in het Nederduitsch schreef, waarna zij, in het latijn overgezet, op naam van den doctorandus verdedigd werden. Zie als voorbeelden de Mss. vermeld in den *Catalogus van de M. v. Letterkunde te Leiden*, Dl. III, blz. 11, en een lijst van die dissertatiën in NIJHOFF: *Bijdragen*, Dl. II, blz. 196.

Terwijl KLUIT les gaf in de letteren en de geschiedenis, was PESTEL te Leiden hoogleeraar in het Staatsregt. Uit Rinteln in Westfalen, misschien wel door invloed van den Hertog van Brunswijk, in 1763 naar Leiden geroepen, volgde hij, met eenige afwijking, de Wolf-Leibnitziaansche wijsbegeerte, gelijk men zien kan uit zijne *Fundamenta jurisprudentiae naturalis in usum auditorum*, herhaalde malen herdrukt. Zulk eene aanprijzing van een algemeen, ofschoon niet democratisch, wijsgeerig regt, moest een zeker antagonisme tegenover KLUIT in het leven roepen, dat vermeerderd werd door het onder-

scheid van Nederlandsch en Duitsch karakter en door dat de hoogleeraar in het Staatsregt weldra ook, even als zijn ambtgenoot in de letteren, het Nederlandsche Staatsregt voor zijne studenten ging behandelen, waartoe hij in 1782 uitgaf *Commentarii de republica Batava*, 1 vol. 1781, terwijl een tweede editie, in drie deelen, 1795—1798 onvoltooid is gebleven, zoodat het bijzondere Staatsregt van de provinciën Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel, Groningen en Drenthe en de zaken der Generaliteit alleen in de eerste editie zijn behandeld. Het gemeenschappelijk lot der afzetting, dat ook PESTEL, als Prinsgezind, in 1795 trof, bragt beide hoogleeraren meer tot elkander, zoodat KLUIT, in zijne *Staatsregering*, een paar maal PESTEL's gevoelen met instemming vermeldt.

De *Commentarii* van PESTEL, behandelen veel minder dan het werk van KLUIT, twijfelachtige vraagpunten; — zij zijn in vele opzigten slechts eene uitbreiding van het werkje van den Utrechtschen hoogleeraar OTTO, dat PESTEL, even als vroeger Prof. M. TYDEMAN te Utrecht, als leidraad volgde vóór hij zijne *Commentarii* uitgaf. (Zie *Catalogus van de B. v. d. M. v. L. te Leiden*, blz. 12, en PAULUS: *Unie v. Utrecht*, I, blz. 95), maar PESTEL's werk kan toch door de bronnen, die hij aanhaalt, en de juiste voorstelling, nog het beste handboek voor de kennis van het Staatsregt gedurende de Republiek geacht worden, gelijk de *Primae lineae* van KLUIT voor den grafelijken tijd.

De naam van een derden Leidschen hoogleeraar mag hier niet onvermeld blijven, ook omdat zijn geslachtsnaam aan velerlei werk op het gebied der Vaderlandsche letteren herinnert. J. W. TE WATER, de ambtgenoot van KLUIT, was, onder andere geschriften, de schrijver van de *Geschiedenis van het verbond der Edelen*, 4 deelen, 1776—1796, terwijl zijn vader de schrijver van *Hoog adellijk Zeeland* is geweest.

Naast de genoemde hoogleeraren behoort, wegens zijne echt wetenschappelijke beoefening van het Vaderlandsche Staatsregt hier genoemd te worden L. P. VAN DE SPIEGEL, die, vóór hij het staatstooneel betrad, onderscheidene geschriften over de staatsregtelijke geschiedenis van het Vaderland heeft uitgegeven, van welke een kort overzigt wordt gegeven in de diss. van M. F. LANTSHEER: *De rebus a Laurentio Petro van de Spiegel in Zeelandia gestis et scriptis*, 1843. Wij zullen ze hier niet vermelden, daar wij ze later als monographiën behooren aan te halen.

Niet minder verdienstelijk omtrent de beoefening van onze staatkundige geschiedenis maakte zich de Geldersche edelman W. A. Baron VAN SPAEN, wiens *Inleiding in de geschiedenis van Gelderland*, 4 deelen, 1801—1805, *Geschiedenis van de Heeren van Aemstel, IJsselstein en Muiden*, 1807, en het eerste deel van de *Geschiedenis van Gelderland*

1814, en andere geschriften, evenveel naauwkeurigheid van onderzoek als scherpzinnig oordeel doen kennen, gelijk dan ook zijne zeer groote verdiensten door bevoegde beoordeelaars zijn erkend. Verg. slechts de brieven van KLUIT en VAN WIJN in *Huiszittend leven* van den laatste.

Als geleerde en maecenaat behoort ook genoemd te worden JOHAN MEERMAN. Door zijne *Geschiedenis van Graaf Willem II*, 4 deelen, en zijne *Aanteekeningen op Hugo de Groot's Vergelijking der Gemeenebesten*, die hij het eerst uitgaf, en andere geschriften, heeft hij veel wetenswaardigs doen kennen. Maar niet minder dan door zijne werken, maakte MEERMAN zich jegens de wetenschap verdienstelijk door zijne uitgebreide bibliotheek, die bij verkoop in 1823 boven de *f* 110,000 opbragt, en waarvan hij het gebruik gaarne aan geleerden gunde.

Inzonderheid moet hier genoemd worden Mr. HENRIK VAN WIJN, geb. 1741, gest. 1831, gednrende langen tijd archivaris van het Rijk, wiens verdiensten omtrent de vaderlandsche geschiedenis zijn geschetst door J. C. DE JONGE, terwijl zijne regtsgeleerde verdiensten zijn vermeld door C. A. DEN TEX: *Bijdragen*, XI, blz. 151. Zijn letterarbeid heeft zich op het gebied der Nederlandsche geschiedenis hoofdzakelijk bepaald tot de *Bijvoegselen en nalezingen* op WAGENAAR, waarvan tusschen 1790 en 1796 twintig stukjes uitkwamen. In 1797 verscheen nog een deel *Nalezingen*, terwijl op deze *Bijvoegsels en nalezingen* is verschenen een *Alphabetisch register* in 1798, en in 1802 nog een tweede en laatste deel *Nalezingen* met een afzonderlijk alphabetisch register in het licht is gekomen. De verdere opstellen van VAN WIJN over de Vaderlandsche geschiedenis vindt men in zijne *Historische avondstonden*, 1800, en *Huiszittend leven*, 1801—1812. Volgens den titel zijn wel als medewerkers van de *Bijvoegsels*, *nalezingen en aanmerkingen* op WAGENAAR genoemd P. LOOSJES AZ., H. VAN WIJN, N. C. LAMBRECHTSEN, A. MARTINI en E. M. ENGELBERTS; maar VAN WIJN heeft er toch het grootste deel aan gehad, gelijk door Prof. FRUIN uit de brieven van VAN WIJN aan KLUIT is aangewezen, en gelijk blijkt uit het *naberigt* achter het *tweede deel der Bijvoegsels*, waarin de uitgever, met een zonderlinge, maar toch zeer verstaanbare schrijffout verklaart: *dat* VAN WIJN *vijf vierdegedeelte heeft geleverd.*

Onder de staatkundige en staatsregtelijke schrijvers van het laatst der achttiende eeuw behoort verder ELIE LUSAC, aan wien, niettegenstaande het belangrijke overzigt van Prof. H. C. CRAS: *Précis sur la vie et les écrits d'Elie Lusac*, 1813, eene monographie behoort toegewijd te worden. Geen geleerde is misschien meer geschikt om, in het licht van zijnen tijd beschouwd, de wetenschappelijke ontwikkeling van het Staatsleven van dien tijd te doen kennen, als de edele

en werkzame man, die in elke maatschappelijke beweging heeft gedeeld, zonder dat hij de zelfstandigheid van zijn oordeel verloren heeft. Wij zullen hier geene opgave doen van zijne vele geschriften; alleen merken wij op, dat de opgave van CRAS niet volledig is, daar *Het gedrag der Stadhoudersgezinden in* 1752 door TYDEMAN, en *De invloed des volks op de regering* door KLUIT aan E. LUSAC zijn toegekend.

Terwijl aldus door uitstekende geleerden in het laatst der achttiende eeuw de feiten toegelicht en de berigten kritisch onderzocht werden, deed de theoretische staatkundige rigting zeer haren invloed gevoelen. CERISIER, een hevig patriot, schreef zijn *Tafereel*, in X deelen, in 1786. Zonder nieuw onderzoek reconstrueerde hij de Vaderlandsche geschiedenis van WAGENAAR op den leest van de: *Grondwettige herstelling.* J. VAN MANEN stelde in een kort patriotisch overzigt de geschiedenis des Vaderlands voor in een *Wijsgeerig en geschiedkundig onderzoek naar de wettige oppermagt in de Vereenigde Nederlanden*, 1795. KLUIT heeft in zijne *Hollandsche Staatsregering* de onjuistheid zijner geschiedkundige voorstelling op meerdere plaatsen aangewezen.

Volgens het berigt van den Heer WISELIUS werd door hem in 1794 geschreven het in 1828 uitgegeven werk: *Staatkundige verlichting der Nederlanders.* Het geschrift is geheel overheerscht door eene aprioristische beschouwing, gelijk die bij velen op het einde der 18de eeuw gevonden werd, en bepaaldelijk ook bij J. VAN MANEN op den voorgrond staat. — Geen regeringsvorm is goed, dan die gegrond is op den eenmaal vrijelijk uitgedrukten wil der geheele maatschappij. Bij deze theorie is het voormalige Staatsregt niets dan een feitelijke tusschenregering geweest tusschen den tijd toen de Germaansche volksvergaderingen gehouden werden, en de theoriën, die de patriotten dachten te verwezentlijken. De schrijver schetste in de voorrede van 1828 den pragmatischen geschiedschrijver aldus: *Hij overweegt de voorhanden zijnde staatsstukken in hun geheel en hunne deelen. Hij onderzoekt ze, in betrekking tot de tijden, de heerschende begrippen en de omstandigheden, in, bij en onder welke zij hun bestaan gekregen hebben;* doch velde bij deze uitspraak een streng oordeel over zijn eigen werk, waarin voortdurend de oude staatsregeling der Republiek getoetst wordt aan de wijsgeerige beginselen, die op het einde der achttiende eeuw bij de patriotten in zwang waren.

Na 1813 werd de Remonstrantsche leeraar MARTINUS STUART tot historieschrijver van den herstelden Nederlandschen Staat benoemd. In deze betrekking heeft hij uitgegeven: *Jaarboeken*, loopende van 1813—1822, die, in gewijzigden vorm, weinig meer dan bouwstoffen bevatten, gelijk de *Nederlandsche Jaerboeken*, die van 1747—1798

werden uitgegeven, terwijl hij de Vaderlandsche geschiedenis van WAGENAAR heeft vervolgd, onder den titel van *Vaderlandsche Historie*, 4 deelen, 1821—1826, loopende van het jaar 1751—1784. De *Vervolgen* op WAGENAAR, van 1750—1805, schenen hem te regt zoo oppervlakkig toe, dat dit tijdvak een geheel nieuwe bewerking noodwendig vorderde. De dood van STUART, in 1826, heeft echter dien arbeid doen staken en gaf aan de regering, vóór dat zij tot de benoeming van een Rijks-historieschrijver zou overgaan, aanleiding, bij K. B. van 23 December 1826, (*Stc.* 1827, n°. 4) eene prijsvraag uit te schrijven, tot het inzenden van eene uitgewerkte schets van een plan, waarnaar de geschiedenis des Lands, volgens echte bescheiden, zou behooren beschreven te worden, met toezegging dat hij, wiens opstel, na opzettelijk onderzoek, het doeltreffendst zou bevonden worden, bij de benoeming van eenen Rijks-geschiedschrijver boven anderen in aanmerking zou komen. Meer dan 40 schrijvers zonden antwoorden in, vijf verhandelingen werden bekroond, en de schrijvers door den Koning in 1830 met een gouden medaille vereerd. Zij waren de HH. J. SCHELTEMA, Mr. H. BEIJERMAN, R. J. ROYAARDS, Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER en Mr. J. C. DE JONGE. Er werd echter geen geschiedschrijver benoemd. De *Jaarboeken* van STUART werden alleen als eene particuliere onderneming eenigzins vervolgd door den Heer A. J. LASTDRAGER, in zijne *Proeve eener geschiedenis van het Koningrijk der Nederlanden*, 1814—1830, 2 deelen, 1835, en later door zijne *Nieuwste geschiedenissen van Nederland*, acht jaargangen of deelen, van 1830— 1838, toen ook dit werk werd gestaakt.

Inmiddels was door de uitgave van de meeste der genoemde bekroonde verhandelingen en door onderscheidene geschriften over enkele punten van onze geschiedenis, van de HH. J. C. DE JONGE, J. BOSSCHA, J. D. MEIJER, VAN CAPPELLE, LULOFS, W. DE CLERCQ, W. J. C. VAN HASSELT, H. BEIJERMAN. SIMONS, DE WIND, VREEDE, VAN HEES VAN BERKEL en anderen, de lust tot onderzoek opgewekt, en toen in 1834 en volgende jaren de *Geschiedenis des Vaderlands* van Mr. W. BILDERDIJK, na diens dood door den Hoogleeraar TYDEMAN werd uitgegeven, werd dat werk met gretigheid ontvangen.

De *Geschiedenis des Vaderlands* van Mr. BILDERDIJK was oorspronkelijk niet anders dan eene reeks van voorlezingen voor eenige vertrouwde leerlingen, in den toon van het dagelijksch gesprek opgesteld; zij is een trouw afdruksel van het karakter en de eigenaardige bekwaamheden van dien grooten en zonderlingen geleerde. In de patriotsche twisten meer aan den Prins dan aan de stadhouderlijke partij verbonden, ijverde hij voor het eenhoofdig gezag sterker dan KLUIT. Door de ondervonden rampspoeden verbitterd en met over-

tuiging, — indien de werking eener hartstogtelijke antipathie tegen de nieuwere denkbeelden dien naam verdient, — in godsdiensttwisten deelgenoot geworden, werd BILDERDIJK allengs hevigeren onverdraagzamer in toon, ofschoon hij persoonlijk niet partijzuchtig was en tegen ieder vriendschappelijk, die hem vriendschap bewees. Door zijne subjective gevoelens medegesleept, kent zijne hevigheid geene palen, waar hij tegen de Remonstrantsche partij te velde trekt; — OLDENBARNEVELD wordt door hem met bitterheid een landverrader genoemd, niettegenstaande hij eenige bladzijden verder erkent, dat deze te goeder trouw handelde en niet ongodsdienstig was. Voortvarend van karakter en door zijn genie niet geschikt tot langzaam onderzoek, bezit BILDERDIJK in de naauwkeurige vermelding van feiten geen verdienste hoegenaamd, en bevat zijne geschiedenis bijna niets anders dan eene periphrase van de *Vaderlandsche Historie* van WAGENAAR, dikwijls met voorbijzien van hetgeen door VAN WIJN en anderen op die historie is aangemerkt.

Bij al de gebreken van BILDERDIJK als geschiedschrijver, zijn echter zijne oordeelvellingen over zaken en personen, onder de nevelen der partijdigheid en overdrijving, dikwijls waar. Vele verkeerde beschouwingen van WAGENAAR heeft hij aangewezen, en zijn diep doordringend vernuft heeft in verscheidene zaken oorzaken van volgende gebeurtenissen opgemerkt, die voor anderen verborgen waren gebleven. Zijne beschouwingen over de aristocratische aanmatigingen, hoe overdreven ook, waren een aanwinst voor de critiek der gebeurtenissen.

De uitgave van de *Geschiedenis des Vaderlands* was daarenboven eene groote aanwinst voor de beoefening onzer geschiedenis, door de belangrijke, deels critische, deels historische, deels letterkundige aanteekeningen van Prof. H. W. TYDEMAN, terwijl de laatste deelen, over een tijdvak loopende dat weinig was behandeld, niet het minst met belangstelling worden gelezen.

Schrijver dezes behoorde in de jaren 1835 en 1836 tot die belangstellende lezers. Toen ik in 1835 de uitgave had ten einde gebragt van de *Verhandelingen en Staatkundige geschriften* mijns vaders, 3 deelen, welke arbeid mij had verplaatst in de tijden, die hij beleefde, gevoelde ik behoefte om aan mijne overtuigingen omtrent de staatkundige ontwikkeling van ons Vaderland eenen vorm te geven, en dit deed mij de *Staatkundige partijen in Noord-Nederland* schrijven en in 1837 uitgeven, en wel *naamloos*, omdat ik volkomen bewust was van het vlugtige van mijnen arbeid, in uren aan ambtsbezigheden ontwoekerd, en ik toch gaarne het oordeel van het publiek over mijne beschouwing wenschte te vernemen. Ik heb mij er niet over beklaagd. Het

meer de aandacht, dan het naar mijn oordeel verdiende. Er werden wel eenige aanmerkingen op gemaakt, maar toch werd het zeer gunstig beoordeeld in de *Letteroefeningen*, door een onbekende; in *de Gids* in twee uitvoerige artikels, 1840, n°. 9 en 10, door Mr. W. J. C. VAN HASSELT; en in de *Nederlandsche stemmen*, door W. DE CLERCQ, gelijk mij later is bekend geworden. Tegen deze gunstige oordeelvellingen stond een zeer ongunstige over in *de Letterbode*, 1838, n°. 39 en 40. Het kwam mij voor, dat die recensent mijn bedoeling om een algemeen overzigt te geven, geheel had miskend en zelf in nog grootere dwalingen verviel, dan de onnaauwkeurigheden, die hij mij met grond aanwees, gelijk ik in *de Letterbode* van gemeld jaar, n°. 45 en 46, heb trachten te doen opmerken. Mijne studiën aan de strafvordering en aan het Nederlandsche staatsregt toegewijd, hielden mij in de volgende jaren te veel bezig, om aan eene nieuwe uitgave te denken. Ook toen ik nog eens later, op eene voor mij al te vereerende wijze, door Prof. H. W. TIJDEMAN, in de voorrede van zijne *Drie voorlezingen over de voormalige staatspartijen in de Nederlandsche Republiek*, in 1849 tot eene nadere bearbeiding werd uitgenoodigd, heb ik daaraan niet kunnen voldoen; en nu eindelijk na dertig jaren die gelegenheid zich voor mij opdoet, zie ik al het bezwaar daarvan in. Wel heb ik bij mijne voorbereiding voor de lessen als hoogleeraar in het Nederlandsch Staatsregt mijne ruwe schets dikwijls verbeterd, maar toch vrees ik, dat mijne tegenwoordige omwerking tot eene *Handleiding* niet zoo gunstig zal worden ontvangen als het vroegere geschrift, dat, bij al zijne groote gebreken, de frischheid had van eene, bij jeugdige stoutmoedigheid, spoedig gerijpte vrucht. Eene *Handleiding* legt verpligtingen van meerdere volledigheid op. Daarbij is de beoefening van onze geschiedenis in de laatste dertig jaren zoo sterk vooruitgegaan, dat het inderdaad een zware arbeid mag genoemd worden, al dat goede naar behooren te vermelden.

In 1837 waren de *Staatkundige partijen* het eenige overzigt over de staatkundige geschiedenis van Nederland tot het jaar 1813, naast de *Verkorte geschiedenis des Vaderlands* van N. G. VAN KAMPEN, die in de Duitsche bewerking voor de verzameling van HEEREN en UCKERT, onder den titel van *Geschichte der Niederlande*, in 1831 en 1833 uitgekomen, veel vollediger is dan de eerste Nederlandsche bewerking. Een derde uitgave van V. KAMPEN, voortgezet tot 1839, verscheen in dat jaar. Onder het afdrukken van de *Staatk. partijen* werd voltooid het *Overzigt van de geschiedenis der Nederlanden*, door Prof. B. H. LULOFS, tot 1815, Gron. 1837, uitnemend geschikt tot handleiding bij eigen onderzoek. Kort daarop volgde de *Schets eener geschiedenis van den Nederlandschen Staat*, van Prof. SIEGENBEEK, 1839, welke schets zich tot

staatsregt behandeld. Verder kwamen uit: J. J. VAN HEES VAN BERKEL: *Proeve eener beschouwing over Geschiedenis en Staatsregt onder de heerschappij der Franken en de regering der Graven*, 1836; *Iets over de vroegere Staatsregelingen*, 1839, gevolgd door eene *Schets van Neêrlands Staatsbestuur van de vroegste tijden tot op het jaar* 1815, 1841, beide boekjes die de aandacht zeer verdienen. Laatstelijk is uitgegeven: J. J. DE LA BASSECOUR CAAN: *Schets van den regeringsvorm der Ned. Republiek*, 1515—1795, 's Gravenhage 1862, waarover een hoogst belangrijke recensie van den Heer J. A. WIJNNE, in de *Nieuwe Bijdragen tot regtsgeleerdheid* van 1866.

Blz. 1 medio. Door BUNSEN is de roeping van den geschiedschrijver geschetst in de volgende woorden, die gevonden worden in zijne *Wijsgeerige Aphorismen uit de philosophie der geschiedenis*, uit het Hoogduitsch vertaald uitgegeven door Dr. DE RUEVER GRÖNEMAN: "De "edelste volken hebben altijd aan eene onveranderlijke zedelijke we- "reldorde geloofd, die, gegrondvest door de Goddelijke wijsheid, de "lotgevallen der menschheid bestuurt... Is deze grondbeschouwing "van de menschelijke bestemming juist, is het algemeene geloof der "menschheid en de heiligste aandrang der philosophie geen louter be- "drog, dan wil het beeld van een tijd schetsen, zooveel zeggen als "eene proef er van te nemen, om een hoofdstuk der algemeene ge- "schiedenis der menschheid te schrijven: en wat is dat anders dan "een zang van het heiligste epos of drama na te volgen, welks dich- "ter God, welks held de menschheid en welks prophetische uitlegger "de geschiedschrijver is?"

Blz. 1—3. In de door ons zeer gewaardeerde aankondiging van van onze *eerste aflevering* in *de Gids*, Jan. 1867, betwijfelt Prof. FRUIN de juistheid van hetgeen wij hier voorgedragen hebben. Hij oordeelt historiographie geheel afgescheiden van de wijsgeerige of godsdienstige wereldbeschouwing, geheel overeenkomstig het gevoelen, dat hij heeft voorgedragen in zijne inaugurale redevoering: *De onpartijdigheid van den geschiedschrijver*, 1860, blz. 31—32, en in zijn belangrijk opstel in den *Volksalmanak van de Maatschappij tot Nut van 't Alg.* 1867: *De moderne Historiographie.* Wij gelooven dat het verschil berust op een misverstand. Zie *Volksblad*, 4 April 1867. In allen gevalle doet de meening van den Heer FRUIN weinig nadeel aan zijne geschiedkundige beschouwingen, omdat door eene gelukkige inconsequentie hij zich niet alleen tot historische critiek bepaalt, maar ook zijn geloof openbaart *aan vooruitgang en toenadering tot algemeene menschenregten en volksvrijheden*, en deze overtuiging hem het ware

standpunt aanwijst om in onderscheiden tijdvakken te zoeken naar eenigen ontwikkelingsgang, gelijk zulks blijkt in het opstel: *De drie tijdvakken der Nederlandsche geschiedenis*, in *de Gids* van November 1865. Bij een algemeen overzigt, gelijk onze *Handleiding* zal aanbieden, nemen wij zeer gaarne uit gemeld opstel de volgende zeer juiste opmerking van den Heer FRUIN over:

"Algemeene beschouwingen zijn, juist omdat daarbij zooveel bijzon-"derheden over het hoofd worden gezien, noodzakelijk onnaauwkeu-"rig en slechts betrekkelijk waar.

"Doch dat is de eigenaardige fout van alle abstracties, en toch "erkennen allen, dat deze haar nut hebben. En het is ook goed "dat wij somwijlen van de tallooze bijzonderheden, waarmeê wij "ons doorgaans bezig houden, onze aandacht voor een poos aftrekken "en haar laten rusten op de beeltenis van het geheel, zoo als ons "deze, ten gevolge van het onderzoeken der bijzonderheden, blijvend "voor den geest staan. Het aanschouwen van het geheel wekt ons "dan allicht op tot vernieuwde navorsching van die gedeelten, die "nog minder juist bekend zijn en bepaalt ons vooral bij die onderwer-"pen, die tot de kennis van het algemeen van meer dan gewoon be-"lang blijken te zijn."

Verg. verder hetgeen wij in ons eerste Deel, blz. 25 en 148, over de methode van geschiedkundige studiën gezegd hebben, bepaaldelijk over het overnemen van waarheden uit andere wetenschappen, blz. 25—28 en 38.

Blz. 3, r. 9 v. o. Prof. H. W. TIJDEMAN sprak, in zijne *Voorlezingen over de voormalige staatspartijen in de Nederlandsche Republiek*, 1849, teregt den wensch uit, dat algemeen begrepen en erkend, maar ook aangewend mogt worden: 1) dat de voormalige staatspartijen niet slechts onzijdig en belangeloos, maar ook van haar eigen standpunt beschouwd worden. 2) Dat men in welligt nieuwe staatsgeschillen, juist door het kalm en bezadigd beschouwen van vroegere verkeerdheden, hatelijkheden en overijlingen, zich daaraan spiegelen mogt, en zich alzoo bewaren binnen de palen van waarheid, billijkheid en goede trouw. Op deze wijze behandeld, wordt de geschiedenis der aloude Nederlandsche factiën, die bijkans de inwendige geschiedenis der oude Republiek uitmaakt, helderder tevens en nuttiger voor het verstand, en zóó alleen vruchtbaar voor de praktijk en weldadig voor het hart.

Blz. 3 r. 5 v. o. Niet ten onregte is gezegd: "Tout savoir est tout "pardonner." Verg. ook het reeds, D. I, blz. 942, aangehaalde werk van

AD. SCHAEFFER: *De verdraagzaamheid en hare toekomst*, uit het Fransch vertaald door Dr. DE RUEVER GRÖNEMAN, 1860.

Blz. 4, r. 3 v. b. Verg. over de algemeene ontwikkeling der menschelijke zamenleving, Deel I, blz. 102 en 863.

Blz. 4 *medio*. Verg. Deel I, blz. 871, 872 en 918. Mr. THORBECKE: *Over het hedendaagsch Staatsburgerschap*, in de *Ned. Jaarboeken*, 1845, blz. 370, verloor, door de stelling te verkondigen: dat de geheele maatschappij streeft naar eene gemeente, door de leden gezamentlijk bestuurd, — geheel uit het oog het juistere oogpunt van geschiedkundige beschouwing, dat hij ontwikkeld had in een zijner eerste geschriften: *Wesen und organischen Charakter der Geschichte*, Gött. 1824.

Blz. 5 *medio*. Verg. D. I, blz. 148, 334, 567 en 948.

Blz. 10 *medio*. Verg. H. MARTENSEN: *Grondschets voor een stelsel der zedelijke wijsbegeerte, met een voorberigt van* J. NIEUWENHUIS, Oud-Hoogleeraar te Leiden, § 52, en hetgeen hij, § 54 over het optimismus en pessimismus zegt.

Blz. 12 *medio*. De algemeene geschiedenis der Vaderlands verdeelt zich in vele bijzondere geschiedenissen. Als de voornaamste werken daartoe betrekkelijk, vermelden wij hier:

Ethnographie en Geologie. G. ACKER STRATINGH: *Aloude staat en geschiedenis des Vaderlands*, Gron. 1849—1852; Dr. W. C. H. STARING: *De bodem van Nederland*, 1856, en, van denzelfden schrijver: *Voormaals en thans*, 1858; Dr. D. LUBACH: *De bewoners van Nederland; Catalogus van de M. v. Ned. Lett.*, D. II, blz. 22 en 568, en D. III, blz. 212, en *Repertorium*, blz. 919. Zie verder, met toepassing op *ons Staatsleven*: J. D. MEIJER: *Verhandeling over het verband tusschen de gesteldheid van den bodem en den regeringsvorm in Nederland.* Verh. II, blz. 335; en J. HORA SICCAMA: *Neerlands grond en beschaving*. 1839.

Met de geschiedenis van den grond hangt naauw te zamen eene geschiedenis van de zorgen, die wij voor onzen bodem tegen het water gedragen hebben. Eene algemeene geschiedenis van onzen Waterstaat ontbreekt nog. Verg. de literatuur, reeds opgegeven Deel III, blz. 630, en voorts nog Dr. R. WESTERHOFF: *Twee hoofdstukken uit de geschiedenis van ons dijkwezen*, 1865, met het belangrijke tegenschrift van Dr. G. ACKER STRATINGH, in de *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde van Groningen*, D. III, blz. 177; Jhr. Mr. P. A. M. VAN OOSTHUYSE VAN RIJCKEVORSEL VAN RIJSENBURG: *Bijdrage tot de kennis der*

Hoogheemraadschappen in Utrecht, 1846; A. A. J. MEYLINK: *Geschiedenis van het Hoogheemraadschap en der lagere waterschappen van Delfland*, 1850; VAN BERCKEL: *Dietsche Warande*, 1855, blz. 210, De Dissertatie van Mr. W. A. SNOUCK HURGRONJE, in het jaar 1837 in het latijn verdedigd, is in 1854 op verzoek der centrale directie van het eiland Walcheren in het Nederduitsch. vertaald onder den titel van: *Geschiedkundige proeve omtrent het beheer der polderzaken op het eiland Walcheren*. Verg. ook uit den laatsten tijd. Mr. G. DE VRIES AZ.: *De Polderbesturen van den Beekmeer en den Slootgaard, bijdrage tot de geschiedenis dier bedijkingen*, in de *Versl. der Kon. Akad.* 1866.

Aardrijkskundige geschiedenis. Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH: *Handboek der Middel-Nederlandsche Geographie*, 1852, alwaar ook de oudere schrijvers over dit onderwerp worden opgegeven. Verg. over dit werk de zeer geleerde recensie van R. W. TADAMA, in NIJHOFF's *Bijdragen*, IX, blz. 85—101; Mr. G. DE VRIES: *De kaart van Noord-Holland van 1288 toegelicht*, 1864, en Mr. G. MEES, *Historische atlas van Noord-Nederland, van de 16e eeuw tot op heden*, welk belangrijk werk, in 1851 begonnen, in 1865 is voltooid. De *Historisch-geographische Atlas der algemeene en vaderlandsche geschiedenis*, derde druk, 's Gravenhage, laat ten opzigte van de naauwkeurigheid omtrent de oude gesteldheid van ons Vaderland veel te wenschen overig. Aanbevelenswaardig zijn de *Geographisch-historische aanteekeningen van* P. H. WITKAMP, op den in 1867 uitgegeven *Atlas van Nederland*, bij bij BOGAERTS, te 's Bosch.

Uiterlijke beschaving, zoogenaamde *Culturgeschichte*. Het hoofdwerk is hier W. J. HOFDIJK: *Ons voorgeslacht*, 1859—1865, 6 deelen in klein folio met platen, in welk werk ook de oudere werken van STREEO, VAN MANEN, VAN WIJN, DE KONING, SCHELTEMA, enz. als gebruikte bronnen zijn vermeld. Moge men al eenige aanmerkingen maken op een oncritisch gebruik van sommige bronnen en de inkleeding minder gelukkig achten, het werk bevat echter zeer veel opmerkenswaardigs en verdient in geene bibliotheek te ontbreken. Het werk werd voorafgegaan door een zeer aanbevelenswaardig handboek, onder den titel: *Het Nederlandsche volk geschetst in de verschillende tijdperken zijner ontwikkeling*, 1856.

De geschiedenis der Nederlandsche *Wapenkunde* en van den Nederlandschen *Adel* vindt men in de werken, vermeld in onze *Handleiding*, D. III, blz. 344. Verg. verder J. TER GOUW: *Over den oorsprong der Wapens*, in NIJHOFF's *Bijdragen*, N. S., II, blz. 7, en *Dietsche Warande*,

Dl. V en VI; Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH: *Grondtrekken der Nederlandsche Zegel- en Wapenkunde*, 1861, en de beoordeeling in de *Bijdragen* van NIJHOFF, N. S., II, blz. 67.

Over de geschiedenis van onze *Penningen en Munten* zie men de werken van VAN MIERIS: *Historie der Ned. Vorsten*, 4 deelen, 1735, en *Bisschoppelijke munten*; G. VAN LOON: *Nederlandsche historiepenningen*, en het vervolg daarop door Mr. JER°. DE VRIES, J. C. DE JONGE en JER°. DE VRIES J°Z., 7 stuks, 1862; P. O. VAN DER CHIJS: *De munten van onze voormalige Hertogen en Graven*, in de werken van TEYLER'S 2de Genootschap, 1863, enz. De penningen uit den Franschen tijd zijn beschreven door M. T. C. T. N. NAHUYS: *Histoire numismatique du Royaume de Hollande sous Louis Napoléon*, 1858, en *Hist. numism. de la Hollande pendant la réunion à l'Empire Français*, 1863. Eene belangrijke verzameling van penningen na 1813 is in het bezit van den Heer VAN GEUNS te Dieren, die het voornemen heeft de penningen uit dat tijdvak te beschrijven. De vermeerderingen van het Penning-kabinet te Leiden worden in de *Staatscourant* vermeld. In de *Vrije Fries* heeft de Heer DIRKS een hoogst belangrijk overzigt gegeven der Friesche munten.

Geschiedenis van Landbouw, Handel en Nijverheid. Een bruikbaar, doch niet altijd even critisch bewerkt handboekje is het werkje van E. W. DE ROOY: *Geschiedenis van den Nederlandschen handel*, Amst. 1856. In geen onderdeel der Vaderlandsche geschiedenis bestaan meer belangrijke monographiën en opstellen, waarvan wij echter geen overzigt zullen geven, daar zij deels in het werkje van DE ROOY worden opgenoemd, deels vermeld zijn in de verhandelingen van Mr. H. J. KOENEN, gehouden in de Maatschappij Felix Meritis: *Over de geschiedenis van den Nederlandschen Handel*, 1853, — *Over de geschiedenis van Scheepsbouw en Zeevaart*, 1854, — *Over de vroegere en latere Nederlandsche Handelspolitiek*, 1857, — en *over den Nederlandschen Boerenstand*, 1858. Zie mede H. DIJKEMA: *Geschiedenis der Landhuishoudkunde in de prov. Groningen*, 1851, en H. A. WIJNNE: *Handel en ontwikkeling van stad en provincie Groningen*, 1865.

Nadat de Heer LASPEYRES, thans hoogleeraar te Bazel, naar aanleiding van eene in Leipzig uitgeschrevene prijsvraag, een zeer belangrijk overzigt had gegeven van onze economische letterkunde, onder den titel van *Quellenmässige Darstellung der national-ökonomischen Literatur in Holland bis zum Anfang des* 18 *Jahrhunderts*, Leipzig 1861, heeft Prof. O. VAN REES een aanvang gemaakt met *De geschiedenis der Staatshuishoudkunde in Nederland, tot het einde der achttiende eeuw*, waarvan het eerste deel, onder den afzonderlijken titel van: *Oorsprong en ka-*

rakter van de Nederlandsche Nijverheidspolitiek der zeventiende eeuw, in 1865 bij KEMINK te Utrecht het licht heeft gezien. De breede en grondige wijze, waarop de schrijver zijne stof heeft behandeld, zal niet alleen te weeg brengen, dat wij weldra in het bezit zullen zijn van eene schoone geschiedenis onzer staathuishoudkundige begrippen, maar levert tevens zeer belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van onze welvaart en van ons staats- en regtswezen, voor zoover het met den handel en nijverheid in betrekking kwam.

Met de geschiedenis van de bronnen onzer welvaart hangt te zamen de *geschiedenis der Armoede in ons Vaderland.* Wij gaven daarover een kort overzigt in onze in 1851 door de *Haarlemsche maatschappij van Wetenschappen* bekroonde verhandeling, waarvan in 1860 eene verkorte goedkoope uitgave het licht heeft gezien. In de aanteekeningen hebben wij de gebruikte bronnen vermeld, waarbij thans nog gevoegd zouden kunnen worden onderscheidene overzigten over middeneeuwsche liefdadige instellingen, als bijv. de belangrijke *Verslagen van de geschiedenis van het St. Elisabeth's gasthuis* en van de andere godshuizen in Haarlem, in 1860 en 1861 uitgegeven, even als de zoo belangrijke *Informacie upt 't stuck der Verpondinge* van het jaar 1814, in dit jaar uitgegeven door de *Maatschappij van Nederl. Letterkunde.*

Een belangrijk deel van onze Vaderlandsche geschiedenis bestaat in de *geschiedenis onzer Diplomatie.* Eene eerste handleiding daartoe vindt men in KLUIT: *Primae lineae historiae federum Belgii federati*, 3 partes, 1790. Deze *lineae* zijn echter slechts zeer korte aanwijzingen. Prof. G. W. VREEDE heeft de leemte, die in dit deel van onze Vaderlandsche geschiedenis bestond, aangevuld niet alleen, door het uitgeven van onderscheidene diplomatieke handelingen en monographiën, maar inzonderheid door zijn hoogst belangrijk werk: *Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie*, welk werk, in 1856 begonnen, thans uit 6 banden bestaat en de tijdvakken van 1572—1648 en van 1795—1810 bevat, zoodat het tijdvak van 1648—1795 nog ontbreekt. Eene belangrijke aankondiging van het werk van Prof. VREEDE, door den Heer J. A. WIJNNE, vindt men in de *Nieuwe Bijdragen tot regtsgeleerdheid*, 1866. Vergelijk verder de verzamelingen vau traetaten, Deel III, blz. 672, vermeld. Het behoeft naauwelijks opmerking, dat de geschiedenis onzer diplomatie, vooral vroeger, op het naauwst met onze binnenlandsche staatkundige geschiedenis is verbonden geweest; daarbij hebben de vreemde diplomaten niet zelden in hunne brieven beschrijvingen gegeven van binnenlandsche

toestanden en Nederlandsche staatslieden, waardoor hunne geschriften bronnen zijn voor de geschiedenis van ons binnenlands staatsleven.

Voor de *geschiedenis van ons Krijgswezen* vergelijke men het werk van Prof. BOSSCHA: *Neêrlands heldendaden te Lande*, en onderscheidene monographiën van den Generaal KNOOP, zie Deel III, blz. 694, en van de Heeren LÖBENSELS, VAN SYPENSTEIN, LODEWIJK MULDER en DE ROO VAN ALDERWERELT.

De *geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen* van J. C. DE JONGE, vroeger in 6 deelen of 10 stukken uitgegeven, is onlangs herdrukt.

Eene *Regtsgeschiedenis* voor Nederland ontbreekt nog, gelijk BRIX die gaf in zijne bekroonde *Mémoire sur l'ancien droit Belgique*, 1847, en LAFERRIÈRE voor Frankrijk ondernam, maar niet voltooide. J. D. MEIJER gaf slechts de geschiedenis van onze regterlijke instellingen, in het vierde deel van zijn algemeen werk: *Histoire des Institutions Judiciaires*, 6 vol. Zijn overzigt, hoe belangrijk ook in het algemeen, verdient in vele opzigten aanvulling en verbetering. Zelfs ontbreekt nog eene eerste handleiding voor *De historia juris externa*, waarin in de verschillende tijdvakken de onderscheidene hoofdwetten en de voornaamste regtsgeleerden zouden moeten worden opgenoemd. Intusschen zijn onderscheidene bouwstoffen geleverd in de *Verhandelingen ter nasporing van de wetten en gesteldheid onzes Vaderlands, waarbij gevoegd zijn eenige analecta tot dezelve betrekkelijk*, door het genootschap te Groningen: *Pro excolendo jure patrio*, 6e deel, 1846. Ook in een groot getal dissertatiën en onderscheidene opstellen vindt men bijdragen voor de regtsgeschiedenis; zie het *Register van dissertatiën* en het *Repertorium*. door de Maatschappij van Letterk. te Leiden uitgegeven. De sectie voor regtsgeleerdheid van het *Utrechtsche genootschap* heeft van 1847—1853 zich bezig gehouden bouwstoffen te verzamelen, die in de Verslagen der sectievergaderingen vermeld zijn, terwijl Prof. VREEDE in de sectievergadering van 23 Junij 1853 een algemeen overzigt heeft gegeven van hetgeen in den laatsten tijd over de Nederlandsche regtsgeschiedenis was uitgegeven. Inmiddels is het nut der geschiedkundige beoefening van het regt op krachtige en overtuigende wijze aangewezen door Prof. J. DE WAL, in zijne *Orationes: de historica Juris institutione etc.*, 1848, en *de detrimento, quod neglectum historicum Juris nostri studium patriae disciplinaeque adtulit*, 1851, beide met zeer belangrijke aanteekeningen in 1852 uitgegeven, en door Mr. VOORDUIN: *Gedachten over eene geschiedkundige beoefening onzer oud-vaderlandsche regten, hare hooge waarde*

en klaarblijkelijk nut, in de *Ned. Jaarboeken voor Regtsgeleerdheid*, D. VIII, blz. 32.

Het ligt buiten ons plan, eene volledige handleiding te geven voor de beoefening van de geschiedenis van onze burgerlijke en strafwetgeving. Wij vermelden alleen, dat men voor de geschiedenis onzer burgerlijke wetgeving belangrijke mededeelingen vindt in de *Institutiones Juris belgici civilis*, 1798, van ARNTZENIUS. Voor de geschiedenis van ons strafregt bestaan onderscheidene monographiën en dissertatiën in de Catalogussen, door de Maatschappij van letterkunde uitgegeven, vermeld. Eene korte geschiedenis onzer strafvordering gaven wij in ons *Wetboek van Strafvordering ontwikkeld.* Bij de afzonderlijke tijdvakken zullen wij over de wetgeving zooveel mededeelen als naar ons oordeel tot de staatsgeschiedenis behoort. Wij achten het niet overbodig hier te vermelden, dat men zich zeer bedriegen zou, in het werk van den boekdrukker B. MOURIK: *Naamrol der rechtsgeleerde en historische schrijveren*, 1751, te vinden eene volledige lijst van regtsgeleerden in ons Vaderland tot dat jaar. Het werk is niet veel meer dan een register op eenige regtsgeleerde onderwerpen. Een werk gelijk dat van Prof. G. DE WAL: *De claris JCtis Frisiae*, ontbreekt nog voor andere provinciën, terwijl onze biographische woordenboeken, wat de regtsgeleerden betreft, *zeer* onvolledig zijn.

Voor de *Letterkundige geschiedenis* van Nederland verg. men N. G. VAN KAMPEN: *Beknopte geschiedenis der letteren en wetenschappen in de Nederlanden*, III D. 1821—1826. H. Baron COLLOT D'ESCURY VAN HEINENOORD heeft in zijn *Hollands roem in kunsten en wetenschappen*, 1824—1835, vele bijzonderheden over bouwkunst, geschiedenis, taal, letterkunde, dichtkunst, godgeleerdheid en wiskunde medegedeeld. Voor de *letteren* in het bijzonder verg. men: Prof. LULOFS: *Handboek van den vroegsten bloei der Ned. letteren*, 1845; Prof. JONCKBLOET: *Geschiedenis der Midden-Nederlandsche dichtkunst*, 4 deelen, 1851—1855; Prof. VISSCHER: *Beknopte geschiedenis der Ned. letterkunde*, 1851; J. A. ALBERDINGK THIJM: *Nederlandsche gedichten*, 1170 –1655, 2 deelen, 1850—1852; en de *Dietsche Warande*, 6 deelen; Prof. VAN VLOTEN: *Ned. dicht en ondicht*, *Bloemlezing;* waarbij ook moet gevoegd worden L. G. VISSCHER: *Beknopte schets eener geschiedenis der Nederlandsche letterkunde;* SNELLAERT: *Schets eener geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, vierde druk, 1866. JER°. DE VRIES: *Geschiedenis der Nederlandsche dichtkunst*, 2e druk. Van Prof. JONCKBLOET meenen wij eene algemeene geschiedenis der Nederlandsche letterkunde te mogen verwachten.

De door Dr. VAN VLOTEN uitgegeven *Nederlandsche geschiedzangen*,

863—1609, naar tijdorde, 2 deelen, en *Ned. prozastukken*, 1229—1478, behooren niet alleen in betrekking tot de letterkunde, maar ook tot de staatkundige geschiedenis vermeld te worden.

Voor de *geschiedenis van het Nederlandsche schoolwezen* vergelijke men de werken van H. BOSSCHA, BUDDINGH, GÖRLITZ en VAN DEN ENDE, reeds Deel III, blz. 910 en 911, aangehaald, alsmede DE GELDER, *Lager onderwijs in Leiden, van* 1324 *af.* 1846.

De *geschiedenis onzer academiën* is behandeld in de werken van de HH. VAN ASCH VAN WIJCK, SIEGENBEEK, BOUMAN, JONCKBLOET en D. J. VAN LENNEP, Deel III, blz. 920, vermeld. Verg. ook inzonderheid de Catalogussen van de Maatsch. van Ned. letterkunde.

Tot de *Kerkgeschiedenis* in Nederland hebben betrekking de werken van Prof. ROIJAARDS: *Geschiedenis van het Christendom en de Christ. kerk in Nederland;* — en Dr. GLASIUS: *Geschiedenis der Christelijke kerk en godsdienst in de Nederlanden*, Amst. 1833—1836, 3 deelen. Bovenal moet hier genoemd worden het werk van Prof. W. MOLL: *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de hervorming*, Arnhem 1864, waarvan eerstdaags de derde band zal in het licht verschijnen.

De geschiedenis van het *Kerkregt* bekleedt eene voorname plaats in onze regtsgeschiedenis. De proeve van den Heer N. J. IJSSELSTEIN: *Over den invloed van de kerkelijke wetgeving op den regtstoestand van Nederland*, 1857, bleef verre beneden het onderwerp. De stof was dan ook minder geschikt voor een proefschrift.

De godsdienstige en kerkelijke invloed op ons regt heeft zich in de onderscheidene tijdvakken op zeer verschillende wijze geopenbaard.

1°. Reeds onder het heidendom was godsdienst en regt op het naauwst verbonden en deze naauwe betrekking bleef bestaan bij de invoering van het Christendom. Verg. de werken, Deel I, blz. 594, aangehaald en later in dit deel bij het eerste tijdvak te vermelden.

2°. Door de caesaropapie van KAREL *den groote* bleef Kerk en Regt op het naauwst vereenigd. Verg. de geschriften, D. I, blz. 629 en 637, aangehaald en later bij het eerste tijdvak te vermelden.

3°. Door de omstandigheid, dat de priesters en kanunniken de geleerden der middeneeuwen waren, zijn zij voor het grootste gedeelte in de middeneeuwen de beschrijvers van het landregt geweest. Een der laatste voorbeelden hiervan wordt gevonden in de beschrijving van het stadsregt van Sneek, door Pater BRUGMAN. Zie W. MOLL: *Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de* 15e *eeuw*, Amst. 1854.

4°. Door den invloed van het bisdom van Utrecht en de toepassing

van het Canonieke regt hier te Lande is ontstaan een Nederlandsch Canoniek regt. Behalve de werken over het Canonieke regt in het algemeen, Deel I, blz. 614 en 635, moet bij die werken inzonderheid gebruik gemaakt worden van de werken, door Prof. MOLL in zijne geschiedenis vermeld, en van het werkje van den Leidschen Hoogleeraar A. MATTHAEUS: *Manuductio ad Jus Canonicum*, 1696, die ook vermeldt onderscheidene bijzonderheden omtrent de toepassing van het Jus Canonicum in ons Vaderland.

5°. Door de geestelijke regtbanken, *Sendgerichten*, vormde zich een jurisprudentie van kerkelijk regt, die in de wetgeving overging. Verg. MOLL, D. I, blz. 503, en de aldaar aangehaalde schrijvers, en het belangrijke opstel van Mr. W. B. S. BOELES: *De hoofdbronnen eener geschiedenis van het kerkelijk regtswezen der Friesen onder het Munstersche bisdom*, in de *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde inzonderheid van de provincie Groningen*, Deel II, blz. 148, 1866.

Voor de judicatuur van de geestelijke regtbanken vindt men onderscheidene bronnen in het *Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenis van Nederland, meer bepaaldelijk van Utrecht*, door DODT VAN FLENSBURG, vervolgd door Jhr. Mr. A. M. C. VAN ASCH VAN WIJCK, alsmede in het *Archief voor kerkelijke geschiedenis* van ROIJAARDS en KIST, later vervolgd door KIST en MOLL, vervolgens door MOLL alleen, en dat thans door een ander tijdschrift, door Prof. MOLL en DE HOOP SCHEFFER, vervangen zal worden.

6°. Over het Patronaatregt vergelijke men YPEY: *Geschiedenis van het Patronaatregt*, 1822, en VAN BERCKEL: *Dietsche Warande*, 1855, blz. 216. Over de *advocati Ecclesiae*, zie MOLL: *Kerkgeschiedenis*, I, blz. 303. Bij de aldaar aangehaalde schrijvers, kan nog gevoegd worden: *De dertig vragen op Hugo de Groot*, beantwoord door SCHORER en VAN WIJN, blz. 22, en MEERMAN: *Willem II*, Dl. III, blz. 211.

7°. Bij de wetgeving omtrent de kloosters komt inzonderheid in aanmerking het veelvuldige verbod, reeds vroeg voorkomende en telkens herhaald, tegen de vermeerdering van goederen in de doode hand en tegen het handeldrijven door kloosterlingen, die vrij van belasting waren. Verg. MOLL: *Kerkgeschiedenis*; R. C. H. RÖMER: *Kloosters in de graafschappen Holland en Zeeland*, 2 deelen, 1854, inzonderheid het *Placaatboek* van ANSELMO, voce *Kercken*; MEERMAN, in het *Leven van graaf Willem II*, Dl. III; VAN REES: *Geschiedenis der Staatshuishoudkunde*, I, blz. 16 en passim.

8°. Over de Kerkgoederen vergelijke men Dl. III, blz. 932, en J. VAN LEEUWEN: *Vervolg op het Beneficiaalboek*, in 1850 uitgegeven, die in zijne belangrijke inleiding onderscheidt: Patroons- of Kerk-, Pastorie-, Vicarie- en Kosterie-goederen. Verg. ook M. C. VAN HALL:

Het kerkegoed heeft ijzeren tanden, in de *N. Bijdragen tot regtsgel.*, Dl. II, blz. 261.

9°. De naauwe betrekking, waarin onze Staatsgeschiedenis tot de geschiedenis der Hervormde kerk in de Nederlanden heeft gestaan, maakt ook voor staatsregtelijke geleerden, behalve het *Kerkelijk placaatboek* van N. WILTENS en P. SCHELTUS, 2 deelen, 1723, en later vervolgd, de oudere werken van TRIGLAND en BRANDT, belangrijk. Bij de in deze eeuw uitgegeven werken van YPEY en DERMOUT: *Geschiedenis van de Hervormde Christelijke kerk*, 4 deelen, en BROES: *Kerk en Staat*, 2de gedeelte, *de Kerk in de Nederlanden*, moeten nog gevoegd worden de beide dissertatiën van J. A. JOLLES: *De varia libertatis sacrorum in patria nostra conditione — I ad Guilielmi Arausiaci mortem. — II ad magnum anni* 1651 *concilium*, 1837. Verg. voorts de werken, Dl. III, blz. 923 vermeld, waaronder die over de geschiedenis van de Bisschoppelijke klerezy.

Eene *geschiedenis der Wijsbegeerte* in de Nederlanden ontbreekt geheel en al, en toch schijnt ons de geschiedenis van ons Vaderland belangrijke bouwstoffen tot zulk eene geschiedenis te leveren. Het humanisme is niet het minst op Nederlandschen bodem ontsproten in mannen als AGRICOLA, ERASMUS, enz. Bij COORNHERT en ook bij CAMPHUIZEN: *Van 't onbedriegelijk oordeel*, en in zijne *Theologische werken*, in 1682, komen opmerkelijke wijsgeerige stellingen voor. In de twisten tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten, tusschen de Coccejanen en Voetianen speelt de wijsgeerige bespiegeling een groote rol. De Leidsche Hoogleeraar HEEREBOORT gaf in 1649 zijn *Collegium ethicum* uit. SPINOZA stond, als Nederlandsch wijsgeerig denker, niet geheel eenzaam in ons Vaderland. De wijsbegeerte van DESCARTES en het Spinozisme hebben in ons Vaderland, bij zeer vele bestrijding, een weêrklank gevonden. De *Wereldbeschouwing* van B. NIEUWENTIJDT is jaren lang een beroemd boek geweest. De invloed van den helderdenkenden 's GRAVESANDE heeft zich ook buiten de grenzen van ons Vaderland verspreid. De wijsbegeerte van LEIBNITZ en WOLF, de denkwijzen van MONTESQUIEU en ROUSSEAU hebben in ons Vaderland zelfstandige critische beoordeelingen gevonden. ELIE LUZAC, FRANS HEMSTERHUIS, VAN DER MARCK, VAN HEMERT, CRAS, VIEHOFF, VAN DE WIJNPERSE, DE RHOER, KINKER, VOUTE, SCHRÖDER, VAN HEUSDE, DE GREUVE, CLARISSE, HUMBER DE SUPERVILLE, om van levenden te zwijgen, zijn wel waardig om onder de Nederlandsche denkers van de laatste eeuw vermeld te worden; terwijl voor het Nederlandsche volksleven bijna geheel ontbreekt een aanwijzing van den invloed, dien de Engelsche, Duitsche en Fransche wijsbegeerte hier te Lande

op de theologie en de theorie van het Staatsregt heeft gehad. Hier is eene leemte in de bijzondere geschiedenissen van ons Vaderland, die wel verdient aangevuld te worden. Zie J. CLARISSE: *Over de oorzaken van de terugzetting der Wijsbegeerte in ons Vaderland*, in het tijdschrift *het Instituut*, jaargang 1845, n°. 3; en J. NIEUWENHUIS, Hoogleeraar te Leiden: *Geschiedkundig en wijsgeerig onderzoek over de toepassing van bovennatuurlijke grondbeginselen op de natuurkunde*, in de werken van TEYLER's tweede genootschap, 1809, en onderscheidene inaugurale redevoeringen bij aanvaardingen van het professoraat.

HOOFDSTUK I.

Zoo de opmerking volkomen juist is, dat om zich rekenschap te geven van voorgevallen veranderingen, men met de kiem beginnen moet, en dat in eene volledige geschiedenis bij elk gewigtig keerpunt de staatsinstellingen en de staatkundige begrippen behooren beschreven te worden voordat men tot een volgend tijdvak overgaat, zoo ligt dit echter geheel buiten het bereik van eene *Handleiding*, die inzonderheid dienen moet om het tegenwoordige te doen kennen.

Wij hebben echter, ook op grond van onze overtuiging, dat men met het begin beginnen moet, een hoofdstuk over de oude geschiedenis gemeend te moeten geven, dat in de *Staatkundige partijen* ontbrak, terwijl wij verder in de aanteekeningen de bronnen en hulpmiddelen tot verdere studie zullen aanwijzen. Alleen bij die tijdvakken, die meer onmiddelijk den grondslag van den tegenwoordigen toestand uitmaken, zullen wij in de *Handleiding* zelve breedvoeriger zijn.

Voorts zij bij het begin van deze aanteekeningen opgemerkt, dat wij, om de onderwerpen niet te verdeelen, de geschriften over eenig onderwerp zonder verschil van tijd bij elkander hebben gevoegd, waardoor schijnbaar in de latere perioden de opgave der literatuur ontbreekt, aan welk gebrek later door het alphabetisch register zal worden te gemoet gekomen.

Blz. 13, medio. Voor de alleroudste tijden van onze geschiedenis, toen onze provinciën nog niet tot zelfstandige Staten waren gevormd, zijn de geschriften voor de algemeene Fransche en Duitsche geschiedenis gelijkelijk hulpmiddelen. Wij verwijzen daarom naar de werken van KLEMM, MARTIN, OZANAM, EICHHORN, PERTZ, ZÖPFL, GENGLER, WALTER, PHILIPS, HILLEBRAND, SCHULTE, CANTU, LAURENT, SCHLOSSER en FEHR, Dl. I, blz. 533, 622 en 627 aangehaald. In betrekking tot de Ne-

derlanden moeten hier nog vermeld: RAEPSAET: *Analyse historique et critique des Belges*, 1824, en de recensie daarvan van Dr. THORBECKE, in de *Bibliotheca critica*; WARNKÖNIG: *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, 1835, III Th.; BLOMMAERT: *Aloude geschiedenis der Belgen of Nederlanders*. Gent 1849; Dr. L. J. F. JANSSEN: *Oudheidkundige verhandelingen*; ACKER STRATINGH: *Aloude staat en geschiedenis des Vaderlands*, met de aanbeveling van L. PH. C. VAN DEN BERGH in *de Gids*, alsmede de verdere bronnen, opgegeven door Prof. VISSCHER, in zijn *Handboek*, I, 1, blz. 15 en volgende, en het eerste Deel van AREND en de geschriften aldaar aangehaald.

Blz. 13, r. 3 v. o. Verg. hier MEIJER: *Over de namen der Duitschers, bij de Romeinen en Grieken verkeerdelijk als eigennamen beschouwd*, in zijne *Verhandelingen*, I, 139 en 183. Zie ook BILDERDIJK: *Geschiedenis des Vaderlands*, D. I, en D. XIII, blz. 164. In de Handelingen en mededeelingen van de Maatsch. van Ned. Lett. over het jaar 1866, blz. 96, komt voor een opstel van Prof. KERN: *Over de taal der Batavieren en Franken.*

De staats- en regtsinstellingen van die oudste bewoners kunnen slechts bij toenadering uit latere bronnen en uit de geschiedenis der taal worden opgemaakt. Vergelijk J. DE WAL: *Over den invloed van het heidendom op het Germaansche regt, vooral met betrekking tot ons Vaderland*, in de *Nederlandsche Jaarboeken voor Regtsg. en Wetg.*, 1846; Dr. M. J. NOORDEWIER: *Nederduitsche regtsoudheden*, 1853. Deze schrijver had kort vóór zijn overlijden aangekondigd een nieuw werk, in navolging van ZÖPFL, gelijk het eerste eene omwerking was van GRIMM, zie *Themis*, 1865, blz. 270, en het van het uit te geven werk verspreide prospectus. Bij de groote verwantschap, die onze regtsoudheden hebben met die van andere Germaansche volken, is de vergelijking der Duitsche regtsoudheidkundige werken, vooral voor de eerste tijden, zeer aan te bevelen.

Blz. 14, r. 3 v. b. Het uitvoerigste en het nieuwste werk over de overheersching van de Romeinen hier te Lande is A. B. G. SCHAYES: *La Belgique et les Pays-Bas avant et pendant la domination Romaine*, III Tom., 1858 en 1859, waarin met groote zorg gebruik is gemaakt van de vroeger uitgegeven geschriften. De oude staatkundige aardrijkskunde is zoo veel mogelijk toegelicht door Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH: *De verdeeling van Nederland in het Romeinsche tijdvak*, in de *Bijdragen* van NIJHOFF, D. X, blz. 1. Verg. ook BLOMMAERT, t. a. p., blz. 63. Een breedvoerig overzigt over de Romeinsche oudheden in Noord-Nederland van Dr. WESTENDORP wordt gevonden in de werken van het genootschap *pro Jure patrio*, D. VI. Verg. ook de onderscheidene

oudheidkundige verhandelingen van Dr. JANSSEN. Het tiendregt is volgens Prof. BIRNBAUM, in zijn werkje: *Die rechtliche Natur der Zehnten*, van Romeinschen oorsprong. De Frankische vorsten eigenden zich die inkomsten toe, die de vroegere Romeinsche keizers hadden bezeten. Eenigen invloed van de Romeinsche overheersching op de latere regtsinstellingen erkennen ARNTZENIUS: *Inst. juris Belgici*, p. 3, en de aldaar aangehaalde schrijvers; voorts BEUCKER ANDREAE: *Jus Municipale Frisii*, 1840. Inzonderheid in de instellingen van Stavoren, Tiel, Nijmegen, Utrecht en dergelijke Romeinsche plaatsen zijn die sporen op te zoeken. Zie ook BAREL'S: *Enkel en dubbel verband*, enz., blz. 105. Over het algemeene karakter der Romeinsche heerschappij zie men ons eerste deel, §§ 29 en 30, en de aldaar aangehaalde schrijvers.

Blz. 14, r. 4 v. o. Over deze onderscheidene volken verg. de opstellen, vermeld in het *Repertorium*, blz. 214. Gelijkheid van enkele regtsinstellingen en begrippen tusschen Engeland en ons Vaderland wordt verklaard uit de omstandigheid, dat Anglen en Saksen ook hier zijn geweest, en dat bij de groote volksverhuizing naar Engeland ook zeer velen, die in ons Vaderland gevestigd waren, zijn medegegaan, en aldaar aan hunne nieuwe verblijfplaatsen de namen van hunne vroegere in Nederland gelegen woonplaatsen hebben gegeven. Zie HALSEMA: *Verhandeling over den regeringsvorm van de Ommelanden*, blz. 29, waar belangrijke plaatsen uit oude schrijvers vermeld worden; maar inzonderheid de opmerkelijke mededeelingen van den naauwgezetten en geleerden MOLHUYSEN uit de Engelsche *Public Records*, in de *Bijdragen* van NIJHOFF, N. S., II, blz. 183, en Boekbeschouwing blz. 1. Verg. verder D. J. VAN LENNEP: *Over de Slaven, Wilten en Warnen, vroegere bewoners dezer landen*, in de Werken van het Kon. Inst., D. VI. blz. 185; en Prof. DE GEER: *De Saksers vóór en onder Karel den Groote*, 1861.

Blz. 15, r. 1 v. b. Over den strijd der Franken tegen de Friezen zie men J. D. MEIJER: *Over den worstelstrijd tusschen Franken en Vriezen en den val van het Huis der Heeren van Amstel als eene der gewigtigste gebeurtenissen in de geschiedenis van het Graafschap Holland.* in zijne *Verh.* D. II, blz. 95, en Prof. DE GEER: *De worstelstrijd van de Franken tegen de Friezen*, 1851.

Blz. 15, r. 7 v. b. Over deze *professiones juris* zie men Deel I, blz. 614, 634, 635, en inzonderheid, in betrekking tot ons Land, VAN DE SPIEGEL: *Over de Oud-Hollandsche regten*, terwijl over het territoriaal worden van het regt Prof. HOLTIUS, t. a. p., behoort vergeleken te worden, benevens de plaats van DE LASTEYRIE, aangehaald D. I, blz. 628.

Blz. 15 *medio*. Over de verdeeling der standen bij de Franken en Germanen verg. men D. I, blz. 605 en 629, en het *Repertorium van de M. van Lett.* n°. 2089 en volgende.

Ook in ons Vaderland is de onvrijheid zeer algemeen geweest, inzonderheid in het zuiden en in het oosten, minder in Friesland en dat gedeelte van Holland, dat oudtijds tot Friesland behoorde, ofschoon ook in de oudste Friesche wetten van slavernij sprake is. De edelen bij de Germanen waren de oudste en aanzienlijkste vrijen. Oorspronkelijk was er geen formeel onderscheid tusschen vrije welgeboren mannen en edelen. Aan de waardigheid van een welgeboren man werd verbonden het bezit van een landhoeve, *villa*. De vrije bezitter van zulk een *villa* werd *Baro*, de bezitting *Baronie* genoemd. Zie NOORDEWIER: *Regtsoudheden*. De edelen zijn oorspronkelijk de aloude vrije grondbezitters: Adel, Edel, Edeling, Ethel, Erfgoed, ade, ode, oud. Verg. het *Middel. Nederlandsch Woordenboek*, door M. DE VRIES. De edelen waren de aanzienlijken, d. i. zij, die van ouder tot ouder vrij waren geweest *ex antiqua prosapia in utraque parentium linea, liberi;* zij waren het *a.* door geboorte, *b.* door verklaring van den souverein ten tijde van de kruistogten, na als ridder gediend te hebben; *c.* later door den souverein daartoe verheven om burgerlijke verdiensten, doch hoogst zeldzaam.

Hunne regten waren voornamelijk: 1. schotvrijheid; 2. een hoogere waarde bij manslag en bij verwonding; 3. alleen leenregters oudtijds; 4. consiliarii principis; 5. zij hadden laag en hoog regtsgebied door de leenen. Naderhand werden voor den adel meer formele voorwaarden bepaald om beschreven te worden in de ridderschap, terwijl de vorsten adeldom verleenden, welk adeldom in sommige provinciën aan het bekleeden van waardigheden verbonden was. Verg. behalve de in D. III, blz. 344, aangehaalde werken: ARNTZENIUS: *Inst. Juris Belgici*, *Fasc.* I; SCHOOCK: *Belgium federatum*, ed. 1652, Lib. V, Cap. II et seqq. en *Jurisprudentia Heroic. circa nobil.*, art. 6, § 4 en 5.

Over den Frieschen adel en hoe de instelling der Grietmannen daarmede te zamenhangt, zie men een belangrijk stuk in de *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken*, 1770, blz. 144. Over het onderscheid der standen en der edelen onder de Friezen, zie men TELTING, in zijne *Schets van het oude Friesche privaatregt*, in *Themis*, 1867, en over de Friesche, vooral Ommelander edelen en hoofdelingen, het belangrijke artikel van Dr. G. ACKER STRATINGH, in de *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidk. van Groningen*, Deel I.

De onvrijheid heerschte inzonderheid in die gewesten, waar de volksverhuizers zich het meest hadden nedergezet. In Gelderland en Zuid-Holland was zij zeer algemeen. In Friesland was zij minder, ofschoon ook

daar de slavernij bekend is geweest en de Friezen in de oudste tijden een vrij uitgebreiden handel in slaven hebben gedreven, zoo zelfs, dat BONIFACIUS den tot het Christendom bekeerden moest verbieden hunne slaven te verkoopen aan de heidenen om voor offers te dienen. Zie Mr. J. DIRKS: *Oude handel der Friezen*, blz. 139, en over de opheffing der slavernij in ons Vaderland, die zeer langzaam is gegaan, NOORDEWIER: *Regtsoudheden*, en onderscheidene opstellen en dissertatiën in het *Repertorium* en het *Register van dissertatiën* vermeld, en verder, over de onvrijheid in Utrecht, J. J. DE GEER, in de *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheden der provincie Utrecht*, 1861, in het opstel *over het Gein*; — over hofhoorigheid in Overijssel, W. B. JONKER CURTIUS: *De jure litonum in Tubantia; de hofhoorigheid in Twenthe*, 1831. Over de hofhoorigheid in Gelderland heeft A. J. W. Baron SLOET VAN DEN BEELE, omstreeks 1860, in de Kon. Akademie eene geschiedkundige voorlezing gehouden.

Met de prediking van het Christendom werden vele slaven in vrijheid gesteld, op onderscheidene wijzen van manumissie, in het Germaansche regt vermeld o. a. door GENGLER en WALTER. Onder het leenstelsel en door den zachteren vorm van onvrijheid nam de hofhoorigheid en heerendienst meer toe dan af. Zie VAN SPAEN: *Inleiding tot de geschiedenis van Gelderland*, I, blz. 266. Langzamerhand ging het regt op alle de goederen van den onvrije over in de Keurmede, dat is in het regt van het beste pand uit de nalatenschap te nemen. Dit regt had onderscheidene benamingen, als: het regt van het doode pand, *manus mortua*, enz. Deze half-onvrijen werden keurmedige personen genoemd. Later werd ook deze keurmede afgekocht. De keurmede was zoo uitgestrekt, dat er bijzondere ontvangers waren om de keurmede te ontvangen. Zie KLUIT: *Hollandsche Staatsregering*, IV, blz. 75, en VAN BEECKEL: *Dietsche Warande*, 1855, blz. 216. Door den afkoop van de keurmede werden de vroegere eigene lieden vrijen. In het midden der vijftiende eeuw waren de meeste inwoners vrij, ofschoon in onderscheidene uitkeeringen de gevolgen der onvrijheid nog lang en eenigzins tot op dezen tijd zijn blijven voortduren.

Hoe algemeen de onvrijheid, of liever de verzachte vorm der onvrijheid in de keurmedigheid in de 14e eeuw geweest is, blijkt daaruit, dat het Welgeborenschap moest bewezen worden, en niet werd gepresumeerd, tegen den regtsregel van den *favor libertatis*. In 1580 is nog een lijfeigene gestorven te Groningen. Zie FEITH: *over het Goorecht*, blz. 203. Als in eigendom gestorven, kwam zijn goed aan de stad. De persoonlijke dienstbetrekking nam het welgeborenschap weg, maar niet de dienst van het Rijk of de Kerk, die integendeel de vrijheid schonk; van daar het gewigt der dienstmannen, St. Maartens-

mannen van Utrecht, waaronder ook vrije heeren behoorden. Daarentegen maakte het wonen onder dienstluiden of keurmedigen dienstpligtig of keurmedig.

Bij de vermindering der slavernij heeft men zeer duidelijk een voortdurenden vooruitgang op te merken in de bescherming van het leven.

In de oudste tijden werden de krijgsgevangenen om het leven gebragt of als slaven verkocht, die geheel als zaken beschouwd werden.

In de IXde eeuw werden de onvrijen reeds tegen moord en verwonding beschermd.

In de Xe—XIIe eeuw komen zij voor als eigene lieden.

In de XIIIe eeuw en reeds vroeger als keurmedigen.

In de XIVe eeuw wordt de keurmede afgekocht, terwijl de overblijfsels der hofhoorigheid te platten lande in eenige hand- en spandiensten en grondrenten, als afkoop van onvrijheid, nog blijft voortduren. Onder de vormen van vrijwording nam wel de voornaamste plaats in de afkoop voor een jaarlijks te betalen cijns; — uit de gezamentlijke opbrengst van den cijns ontstonden de poorterijen, zoodat degene, die in de stad zich nederzette, vrij was, terwijl de gemeente gezamentlijk den cijns opbragt, gelijk zulks door KLUIT breeder is aangewezen. Zie ook later in de *Aant.* over de steden.

Blz. 15 *medio*. De geschiedenis der marken is, als de geschiedenis van den vroeger gemeenschappelijken grond, èn voor de geschiedenis van den landbouw èn voor de geschiedenis van het inwendige der plaatselijke besturen te platten lande, hoogst belangrijk. Verg. Dr. NOORDEWIER: *Een bijna vergeten hoofdstuk uit het leven onzer voorvaderen*, 1853, en zijne *Regtsoudheden*, in ons derde Deel, blz. 844 en 970, vermeld. Dat de marken niet uitsluitend van Saksischen, maar algemeen van Germaanschen oorsprong zijn, en ook op de Veluwe gevonden worden, is met onderscheidene bewijzen aangetoond door Baron SLOET VAN DEN BEELE, in de *Bijdragen* van NIJHOFF, N. R., I, blz. 175 en 211. Verg. mede DE MEESTER: *Over het beginsel van volkskeuze in Gelderland*, in de *N. Bijdragen tot regtsgel.*, II, blz. 6. Over het *markregt*, zie SLOET VAN DEN BEELE: *De regten van de Hertmermark*, in de *N. Jaarb. tot regtsg.*, D. IX; en TADAMA: *Het Markenregt*, 1421, in de *Bijdragen* van NIJHOFF, D. VIII.

Blz. 15, r. 6 v. o. Over gemeene weiden, zie men het werk van ARMAND RIVIÈRE, aangehaald D. I, blz. 930, en de geschriften van de HH. BACKER, PERK, JORDENS en VAN VLOTEN, D. III, blz. 761 vermeld.

Blz. 15, r. 1 v. o. Verg. VAN REES: *Geschiedenis der Staatshuishoudkunde*, blz. 6—10.

Blz. 16, r. 9 v. b. Zie *Nederlandsche spreekwoorden tot het regt behoorende*, door M. C. VAN HALL, *Nieuwe Bijdragen*, 1853, en over *het zinnebeeldige in de Oud-Nederlandsche regten*, M. C. VAN HALL: *Regtsgeleerde Verhand.*, blz. 117, en SLOET VAN DEN BEELE, in NIJHOFF'S *Bijdragen*, 1853.

Blz. 16. r. 12 v. b. Over de Germaansche gouwen zie men NOORDEWIER: *Regtsoudheden*, en VAN DEN BERGH: *Middel-Nederlandsche Geographie*, wiens wensch naar een monographie over de Ned. Gougraven zeker door velen zal gedeeld worden.

Blz. 16 *medio*. Over de Gilden zie men de Verhandelingen van TIJDEMAN, FORTUIN, enz., vermeld bij VAN REES: *Geschiedenis der Staatshuishoudkunde*, D. I, en H. A. WIJNNE: *Geschiedenis van den handel in Groningen*, 1865, en verder de *Catalogussen* der Maatsch. van Lett. te Leiden. Onlangs kwam eene populaire beschrijving der gilden uit door J. TER GOUW, 1866.

Bij de gilden valt te onderscheiden:

1. dat zij waren vereenigingen van ambachtslieden, met verbod aan anderen om dat zelfde handwerk uit te oefenen (geslotene gilden);
2. vereenigingen om het handwerk te leeren;
3. instellingen tot ondersteuning van zieken en behoeftigen;
4. de staatkundige invloed der gilden.

Buiten de gilden bestonden vele vrije neringen; inzonderheid omvatten deze de nijverheid, die later is opgekomen. De voornaamste tak van nijverheid was de wolweverij, inzonderheid na het verval van Brugge en vóór de opkomst der Engelsche fabrieken.

Blz. 16 *medio*. Verg. de reeds boven, blz. 32 aangehaalde verhandeling van Prof. J. DE WAL: *Over den invloed van het heidendom op het Germaansche regt*, in de *Ned. Jaarb.* 1846.

Blz. 16 *medio*. De wetten der Angelsaksen zijn ook belangrijk voor onze vaderlandsche regtsgeschiedenis, omdat zij naauw verwant zijn aan het Friesche regt, en omdat de Saksische stam eenmaal een aanzienlijk deel van ons Vaderland bewoonde. Zie Prof. B. J. L DE GEER: *N. Bijdragen tot regtsgeleerdheid*, 1860, blz., 1, en PHILIPS: *Geschichte des Angelsächsischen Rechts*.

Mr. P. A. M. V. O. VAN RIJCKEVORSEL VAN RIJSENBURG heeft geleverd eene

Bijdrage tot de kennis van den invloed welken de Sachsenspiegel op den regtstoestand in de Provincie Utrecht heeft uitgeoefend, in de *N. Bijdr. tot Regtsg.*, 1866, blz. 578. Zie ook J. DE WAL: *Nieuwe Bijdragen tot Regtsg.* 1865, blz. 602, in zijne beoordeeling van het werk van STOBBE.

Blz. 16, r. 13 v. o. Over deze verdeeling zie men VAN DEN BERGH: *Middel. Ned. Geogr.*, blz. 124, ofschoon het ons voorkomt, dat de grenzen een weinig anders moeten getrokken worden en dat tot Friesland moet gebragt worden *Nardincland*, ook op grond der regtsinstellingen. *Holtland* behoorde vroeger tot Friesland, volgens de oude overlevering van MELIS STOKE:

"Dat de Graafscap van Holland es
"Een stic van Frieslant ghenomen."

De verdeeling hangt geheel van de geschiedenis af en zal altijd voor een groot gedeelte onzeker blijven.

Blz. 16, r. 4 v. o. Men verg. hier vooral MOLL: *Kerkgeschiedenis van Nederland*, Deel I.

Blz. 17, r. 3 v. b. Opmerkelijk is, dat in een *additamentum*, Tit. XI, hetgeen gelden zou *Trans Laubachi*, en blijkbaar achter de *lex frisionum* in lateren tijd werd gevoegd, de doodstraf, na voorafgaande afsnijding der ooren en castratie, nog bedreigd wordt tegen de schennis van heidensche tempels, zoodat men kan aannemen, dat het heidendom in de tiende eeuw nog in Groningen in volle kracht aanwezig was. Verg. de aanteek. van v. RICHTHOFEN bij PERTZ: *M. G. Leges* III, p. 696.

Blz. 17, r. 9 v. b. Dat de bisschoppelijke kerk van Utrecht in de middeneeuwen de opvoedster is geweest van ons Vaderland tot hooger godsdienstige en maatschappelijke beschaving blijkt inzonderheid uit het reeds aangehaalde werk van MOLL: *Kerkgeschiedenis*.

Blz. 17 *medio* Over KAREL *den Groote* en zijne regering verg. men D. I, blz. 605 en 629 en de daar aangehaalde werken, waarbij thans nog gevoegd moet worden WARNKÖNIG et GERARD: *Histoire des Carolingiens*, II Tom. 1862. Over de tollen op de stroomen en wegen onder der Frankische Koningen zie men VAN DEN BERGH: *Middel-Ned. Geogr.*, blz. 108; DIRKS: *Handel der Friezen*, blz. 184, en VAN REES: *Geschiedenis der Staatshuishoudkunde.*

Blz. 18, r. 2 v. b. Zie over deze landverdeeling VAN DEN BERGH: *Middel-Ned. Geographie;* VAN SPAEN: *Inleiding tot de historie van Gelderland*, I, blz. 264, die in 898 vermeldt EVERHARD als hertog van Friesland, RAGUINUS, hertog van Lotharingen, vroeger Frankenland, en LUITOLFUS en zijn zoon OTTO als hertogen van Saksen.

Blz. 18, r. 4 v. b. Over de grafelijke magt in ons Vaderland in het algemeen verg. men KLUIT: *Primae lineae*, *Codex diplomaticus* en zijne *Hollandsche Staatsregering*, en VAN HEES VAN DEN TEMPEL: *Proeve over den regeringsvorm onder de Graven.*

Over de Graven en Burggraven van Utrecht zie men J. J. DE GEER: *Oudheden van Utrecht*, in zijn opstel *over de voornaamste Gouwen in Utrecht.* De titel van Graaf van Utrecht kwam later in het geslacht van de Heeren van Kuik.

Graaf was de algemeene uitdrukking van ambtenaar met de handhaving van het regt belast, vandaar ook dijkgraaf, landgraaf, markgraaf, enz. Zie verder over deze benamingen en die der grafelijkheidsambtenaren NOORDEWIER: *Regtsoudheden*, blz. 338 en volgende.

Over de Burggraven zie men C. STROOBANT: *Notices sur les quatre anciennes Vicomtes de Hollande*, Anvers 1850. De schrijver heeft echter weinig volledig en kritisch zijne stof behandeld. Zoowel de werken van KLUIT als de zoo belangrijke dissertatiën van MUSKETIER VERGENST: *De Burggraviatu Leidensi*, 1809, en VAN LOKE: *De castellaniis Zeelandiae*, 1792, bleven hem onbekend, waaruit het hem overtuigend zou zijn gebleken, dat de Kasteleinen of Burggraven hunne bevoegdheid ontleenden van den Graaf. Verg. verder over de latere magt der Graven hierna. Men verg. ook inzonderheid over den Drossaard, Ambtman, Ruwaard, Maarschalk, Grietman, Redger, Houtvester, enz., SCHOOCK: *Belgium foed.*, lib. XI, Cap. V en VI, en NIJHOFF, in zijne *Bijdragen*, D. V, blz. 165. Verg. ook: *De Grietmannen in Friesland*, Leeuwarden, 1848.

Blz. 18, r. 9 v. b. Over de oude wijze van regtspleging verg. men Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH: *Verhandeling over de oude wijze van strafvordering in Gelderland, Holland en Zeeland, voornamelijk in de XIII*^e^ *en XIV*^e^ *eeuw*, 1842; eene belangrijke verhandeling, die echter in volledigheid en naauwkeurigheid zeer gewonnen zou hebben, wanneer de schrijver gebruik had gemaakt van de verhandeling van DEUTZ: *Over de Schepenregtbanken.* Verg. verder NOORDEWIER: *Regtsoudheden*, en de verdere schrijvers door hem vermeld. — Van de ordalia werd veelvuldig gebruik gemaakt, ook ter beslissing van civielregtelijke vragen. Zie daarover de opstellen in het *Repertorium* van de Maatsch.

van Lett. vermeld, en het belangrijke opstel van JER. DE VRIES GZ.: *Over de Godsgerichten*, in de *Kalender voor Protestanten*, 1864. De regtspleging in het Frankische rijk geschiedde onder het toezigt der missi dominici in de onderscheidene graafschappen of gouwen, waarvan ons tegenwoordig Vaderland ruim een twintigtal bevatte. De Graaf hield op gezette tijden een openbaar regtsgeding, waarin hij met de schepenen, Rachemburgi, raadvragers, oordeelde, gelijk zulks door den Heer DEUTZ, in zijne, onder den Hoogleeraar KLUIT geschrevene verhandeling *over de Schepenregtbanken*, is aangetoond. Zulk een regtsgeding heette *thing, ding, graveding* in Friesland en Drenthe, in Gelderland *maal*, in de Salische wet *Mallum*. Op dezelve moesten de vrije ingezetenen verschijnen, vandaar *geboden ding*, *bodthing, placita legitima*. Onder den Graaf hielden de Centenarii ook placita. In de onderscheidene dorpen had men, meestal uit het gewoonteregt voortgekomen, buren en oudsten, die regt spraken. Van daar *Goorsprake*, *Hagesprake*, *Buursprake*, en regtspraak door *Azigen*. Waar de Azigen regtspraken, werd het regt genoemd *Aesdomregt*. Verg. over de beteekenis van die woorden het *Middeleeuwsch Woordenboek;* verder over de *Azigen*, NOORDEWIER en J. M. BARELS: *Het zoogenaamd enkel en dubbel verband*, 1772, blz. 27 en volgende, en zijne *Aanmerkingen over eenige aloude gebruiken in de regtspleging*, 1773, blz. 242 en passim. Het *Aesdomregt* was het Friesche regt, het *Schependom* het Frankische.

De regtspleging geschiedde bij eisch en wedereisch en met uitwijzing van regt door den regter. Alles geschiedde in het openbaar, en toen reeds, zoo het schijnt, onder het gebruik van vele vaste formulieren en met toepassing van allerlei volksgebruiken. Het burgerlijk regtsgebied was van het strafregtsgebied niet onderscheiden. In de placita schijnen echter alleen de openbare misdaden tegen de overheid en tegen de geestelijkheid beregt te zijn. In een capitulare van 812 is bepaald, dat een doodstraf alleen in een Gravending mogt uitgesproken worden; van de gewone regtspleging was onderscheiden de regtspleging over de onvrijen, die geheel van de willekeur van den meester afhing.

Nadat de graafschappen waren uitgebreid, werd het regt der grafelijkheid door een ambtenaar waargenomen (zie de vorige aanteekening). Deze spande de vierschaar uit naam van den Graaf als souverein; hij was des Graven zaakbezorger, de graaf opperregter. De vonnissen of vondenissen (bevinding der zaak) werden door de schepenen alleen opgemaakt, terwijl verder de grafelijkheidsambtenaar het regt toewees. Het woord *schepen* komt niet van: geschapen lieden, omdat de Graaf de schepenen aanstelde, zoo als BILDERDIJK:

Geschiedenis des Vaderlands, Dl. III, blz. 98, opmerkt; maar omdat die personen opgeroepen werden, een oordeel te scheppen. Zie DEUTZ: *Over de Schepenregtbanken*, blz. 39. De Graaf of grafelijke ambtenaar stond aan het hoofd der vierschaar, maar de judicatuur werd niet uitgeoefend dan door bijzitters, raden, hooge mannen. De Vorst had in leenzaken zijne leenmannen of vasallen; in zaken van edelen zijne edele mannen; in stedelijke zaken stedelingen; in landelijke gedingen, welgeboren mannen; in dorpszaken de boeren; in waterschappen en landerijverschillen zijne gezworens, heemraden of zeventuigen; in militaire zaken krijgskundigen. Zie KLUIT, *Holl. Staatsr.* D. IV, blz. 131, 139, enz. Daar de schepenen geene regtsgeleerden waren en de lagere regtbanken veelal bestonden uit landlieden, eenvoudige burgers, kwam al vroeg in zwang, dat de regters aan bekwamer regters raad vroegen. Over deze *hofvaarten* zie men VAN DEN BERGH, en inzonderheid de geleerde verhandeling van Prof. HOLTIUS: *De transmissione actorum*, in de werken van het Kon. Instituut. Verg. verder over de regtspleging tot de XIVe eeuw in het algemeen, de werken, D. I, blz. 634, aangehaald.

Blz. 18 *medio*. Over het Veemgerigt in ons Vaderland, zie men de dissertatie van Mr. DIRKS: *De Judiciis vemicis*, en de geschriften van TADAMA, SLOET en H. O. FEITH, aangehaald in het *Repertorium*.

Blz. 18, r. 15 v. o. Verg. Deel I, blz. 635. De Capitularia in de *Monumenta Germaniae* van PERTZ, in de *Leges* uitgegeven, benevens de *Scripta historica*, in de tweede verzameling, vorderen zeer, dat ook onze vaderlandsche regtsgeschiedenis daarnaar omgewerkt worde.

Blz. 18, r. 2 v. o. Over de *Leges barbarorum* zie men D. I, blz. 613 en 634, en de aldaar aangehaalde schrijvers. Eene hoogst belangrijke aanwinst heeft dit gedeelte der middeneeuwsche regtsgeschiedenis thans ontvangen door de uitgave van het derde Deel der *Leges* in de *Monumenta Germaniae* van PERTZ, gelijk zulks is aangetoond door DE GEER: *N. Bijdragen voor Regtsgeleerdheid*, 1865, blz. 290. De Salische wet behoort, volgens VAN DEN BERGH, in Gallië te huis. Zie zijne *Midd.-Ned. Geographie*, blz. 114, en daartegen NIJHOFF: *Bijdragen*, 1854, blz. 6 en 8.

Blz. 19, r. 6 v. b. Over het leenregt en leenwezen in het algemeen zie men Deel I, blz. 614 en 635. Over het leenregt in ons Vaderland zie men de geschriften, aangehaald door AREND in zijne *Geschiedenis*, en vermeld in het *Repertorium* en den *Catalogus* van de M. van Lett. te Leiden.

Al de schrijvers over het leenregt stemmen daarin overeen, dat het leenregt meer steunt op getuigenissen en gewoonten dan op wetten. Van daar moet men in de eerste plaats onderscheiden het leenregt naar de landen. DE WIND heeft in zijne verhandeling: *Over den waren aard van het leen van het graafschap van Holland*, in de werken van het Ned. Instituut, 2e kl. N. R., I, blz. 27, betoogd, dat het Lotharingsche leenregt in de erfopvolging niet geheel hetzelfde was als het Duitsche leenregt, en dat dit in het oog moest gehouden worden bij de beoordeeling over de quaestiën van de opvolging van onze graven. SCHASSERT: *Codex Gelro-Zutph.*, onderscheidt niet alleen een Hollandsch, Zeeuwsch, Zutphensch leenregt, maar ook een Kuiksch, Vijfmarksch, Stichtsch en Sadel-leenregt. Verg. over het leenregt ook de. duidelijke voordragt van VAN SPAEN: *Inleiding tot de historie van Gelderland*, I. blz. 261. Over de quaestiën uit het leenregt voortgekomen, zie men ook inzonderheid J. J. VAN HASSELT: *Regtsgeleerde verhandeling over leenquaestiën*, 1765, waarin onderscheidene advysen van beroemde regtsgeleerden gevonden worden. Men moge het vreemd vinden dat, eeuwen nadat het leenwezen had opgehouden, nog zoovele quaestiën daaruit ontstaan konden; de oorzaak is echter natuurlijk. Na het verval van het leenwezen bleven de quaestiën over het leenregt voortduren in de geschillen over de regten uit het leenregt afkomstig, en in dit opzigt duren zij gedeeltelijk nog voort in vraagpunten over eigendomsregten, die uit het leenregt afkomstig zijn. Hierbij moet in het oog gehouden worden, dat de oorspronkelijk zeer eenvoudige staatsregtelijke beginselen van het leenregt eerst door de toepassing van het Romeinsche regt een privaatregtelijk karakter in de regtsscholen in Italië verkregen hebben. Zie HASNER: *Phil. des Rechts*, S. 215.

Ten opzigte van het Leenregt vallen op te merken: 1°. oorsprong, 2°. wezen, 3°. verkrijging, 4°. soorten, 5°. regten en verpligtingen, 6°. uitbreiding, 7°. invloed, 8°. overblijfsels.

1°. Over den oorsprong van het leenregt is vroeger veel getwist; thans is men het algemeen eens, dat het de natuurlijke ontwikkeling van de omstandigheden is geweest. Uit de verdeeling van het veroverde land kwam het allodiaal stelsel, het aloude land, dat in bezit gelaten was; *ôd* beteekent bezitting en is nog over in ons *kleinood*, zie *Middel-Ned. Woordenboek*, op het woord *Aelding*. Verg. ook J. D. MEIJER: *Over den oorsprong van het alode in het Salische land*, Verh. I, blz. 244. Uit het voorwaardelijk wegschenken van goederen, uit de beneficia kwam voort het leenstelsel; lang gold het als een regtsregel: *in dubio alodium*. Zoo sommigen met schijnbaar goede gronden de afkomst van het leenstelsel uit Azië hebben afgeleid (zie Deel I,

blz. 635), is zulks in dien zin waar, dat dezelfde beginselen der veroveringen bij de Germanen als bij de Perzische volken hebben gegolden.

2°. Het wezen van het leenregt is door H. DE GROOT beschreven als *Een onsplitsbare tocht op een anders ontilbaar goed, met onderlinge verbintenis van schut aan de eene zijde en pligt van manschap en heergewade aan de andere zijde.*

3°. Het werd verkregen door investituur, verleid, wederzijdsche eed. Eene akte van inbezitstelling, naar het Geldersch leenregt, vindt men in NIJHOFF's *Bijdragen*, IV, blz. 225, en een concept van een beleeningsacte van de heerlijkheid IJsselstein, onder PHILIPS *van Bourgondië*, in de *Kronijk van het Hist. gen.*, 9e Jaarg., blz. 400.

4°. Als soorten van leenen komen voor: groote, middelbare en kleine, geestelijke en wereldlijke, adelijke en gemeene; en naar de erfopvolging: mannelijke en vrouwelijke, of kwade en goede, zwaard- en spinnewielszijde. Voorts zonneleenen, die geen leenheer boven zich op aarde erkenden; — leenen die immediaat van het zonneleen hun oorsprong namen, en achterleenen. Over de Hollandsche achterleenen heeft men twee belangrijke verhandelingen van BAKHUIZEN VAN DEN BRINK en Prof. HOLTIUS, in de *Verslagen van de Kon. Akad.*, II, 130 en 149. Beiden schijnen echter bij de beoordeeling der oudere schrijvers te veel uit het oog te verliezen, dat de plaatselijke gewoonte inzonderheid het regt der leenen bepaalde, en dat men daardoor meer op de leengewoonte dan wel op consequentie van het leenregt moet acht geven.

5°. De regten en verpligtingen waren, dat de uitgever tot bescherming verpligt was van hetgeen uitgegeven was, en dat de leenman den leenheer zou helpen met manschap en heergewade, d. i. oorlogstoerusting. De uitgestrektheid der regten hing derhalve geheel af van hetgeen in leen was uitgegeven. De verpligtingen zijn bewaard gebleven in onderscheidene volksuitdrukkingen, hoe de bijstand moet zijn: *houw en trouw*, — *met raad en daad*, — *met goed en bloed*. De leenheer was tot bescherming verpligt; hield die bescherming op, dan werd het leenverbond verbroken en dan mogt de leenman zich zelven verdedigen of zijn goed aan een ander leenheer opdragen; maakte de leenman zich aan ontrouw, *felonie*, schuldig, dan verbeurde hij het leengoed, dat door den leenheer aan een ander kon worden weggeschonken. Deze wederzijdsche regten en verpligtingen hebben twee tegenstrijdige gevolgen gehad. Sommige leenmannen verkochten, buiten toestemming van hun leenheer, hun leenroerig goed, om van het leveren van manschap en heergewade vrij te zijn, terwijl zij het goed weder als allodiaal goed inkochten. Tegen dit misbruik nam reeds KAREL *de Groote* voorzorgen. Zie PERTZ: *Monumenta Germ. Leg.* I, p. 144. Aan de andere zijde vonden de eigenaars van allodiale goe-

deren zich dikwijls onbeschermd, te midden van den strijd der edelen, en om nu bescherming te erlangen, droegen zij hun goed aan een magtiger graaf of edelman op, van wien zij het weder ter leen ontvingen. Inzonderheid hebben de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten op deze wijze tot de uitbreiding van het leenregt bijgedragen.

6°. Wat verder de uitbreiding van het leenregt in ons Vaderland betreft, moet worden epgemerkt, dat het leenregt in alle provinciën in zwang is geweest, het minst echter in Friesland. Hoe weinig het leenwezen aldaar is doorgedrongen, kan het volledigst gezien worden uit het *Alphabetisch register op het Groot-Placaat- en Charterboek van Friesland*, vervaardigd door J. VAN LEEUWEN, 1857, op het woord *Leen*, blz. 277—280. De oorzaak waardoor in Friesland het leenwezen minder is doorgedrongen, ligt in de omstandigheid, dat de landverhuizing en landverovering in Friesland niet heeft plaats gehad zooals in het zuiden, zoodat hier dezelfde oorzaak valt op te merken, als LAFERRIÈRE aanwijst in zijn *Histoire du droit Français*, Tom. IV, blz. 417, in de § *Distinction entre le Nord et le Midi*, ofschoon in omgekeerken zin, daar hier het Noorden, in Frankrijk het Zuiden het meest vrij is gebleven van de landverhuizende overwinnaars. Opmerkelijk is het echter, dat de partijschappen, die in Holland tot uitbreiding van het leenroerig landbezit geleid hebben, ook in Friesland teweeg bragten, dat in het midden der voortdurende twisten de kleine landeigendommen zijn verminderd en de goederen zijn gekomen aan magtiger abten en edelen, die ze beschermen konden. Vóór den aanvang der Kerkhervorming, die verdeeling der kerkgoederen teweeg bragt, was het landeigendom in Friesland in betrekkelijk weinige handen. — Ook in Groningen, Drenthe en Overijssel is het leenwezen, ofschoon door de bisschoppelijke overheersching meer in zwang gekomen, minder algemeen geweest dan in Gelderland en Holland. Oorspronkelijk was het leenregt beperkt tot het uitgeven in leen van onroerend goed; later, door de behoefte aan geld gedrongen, gaf men alles in leen uit wat waarde had, grondrenten, ja ambten en betrekkingen, zelfs aan vrouwen, die dan deze ambten lieten waarnemen. Hoe ver dit gebruik ging en hoe de bezitters daaraan vasthielden, toen een krachtige regering verbeteringen in de regtspleging wilde invoeren, kan gezien worden uit de belangrijke *Verhandeling over de criminele ordonnantie van Koning Philips in Gelderland*, Arnhem 1794, waaruit blijkt, dat onderscheidene ambten, en zelfs het regt van remissie van de doodstraf, in pand waren uitgegeven, toen in 1570 de criminele ordonnantie zou worden ingevoerd.

7°. Bij de beoordeeling van het leenwezen moet bovenal in het oog gehouden worden de geest der tijden. Het ontstond gedeeltelijk

nog onder heidenschen invloed, het kwam geheel voort uit eigenbelang. Het eigenbelang van den een beperkte het eigenbelang van den ander; dit zelfzuchtig beginsel moest dan ook het grootste gedeelte der bevolking, die niet in het leenverbond was opgenomen, zonder regterlijke bescherming laten. Echter werden door het eigenbelang zelf en door den aanvankelijken invloed van het Christendom, allengs de beginselen van trouw geboren; een soortgelijke wederkeerige verpligting van bescherming en trouw als tusschen den ridderlijken leenheer en leenman, ontwikkelde zich tusschen den Graaf of Heer en de landzaten, en hierdoor werd een staatkundig leven gevormd, dat op wederkeerige regten en verpligtingen steunde en geheel vreemd was aan de absolute legitimistische en democratische beginselen, die later verkondigd zijn. Zeer overdreven is de lof, door BILDERDIJK: *Geschiedenis des Vaderl.*, D. I, blz. 122, aan den invloed van het leenregt toegekend. "Nooit was er gelukkiger tijd, nooit "regtschapener denkwijze, nooit braver gevoelens, dan toen het leen-"stelsel nog onbesnoeid en onvervalscht door geheel het westen de "overhand had."

Bij den algemeenen invloed heeft het leenregt ook een meer specialen invloed gehad op de regtsgewoonten in ons Vaderland. Terwijl in de lagere standen het Germaansche regt bleef voortduren, is het leenregt, inzonderheid na zijne wetenschappelijke behandeling, of laten wij liever zeggen, na zijne in-schrift-brenging in Italië, een voertuig geworden voor den invloed van Romeinsche regtsinstellingen, een punt, dat nog wel eene afzonderlijke behandeling zou vereischen.

Een *Register van Hollandsche en Zeeuwsche leenmannen* wordt gevonden in de *Kronijk van het Histor. genootschap te Utrecht*, D, VIII, blz 342.

8°. De latere overblijfsels van het leenregt kunnen gebragt worden tot: *a.* de heerlijke regten en regalia, en *b.* onze leenroerigheid aan het Duitsche rijk.

Blz. 19, r. 5 v. o. De literatuur over de heerlijke regten, is vermeld Deel III, blz. 217. Zie voorts den *Catalogus*, het *Repertorium* en het *Register van dissert.*, door de M. v. L. uitgegeven.

De heerlijke regten zijn òf regaalregten, op wettige wijze volgens het leenregt uitgegeven, òf wel gevolgen van oud eigendom, terwijl verder enkele oude regten bij de heerlijke regten ter sprake kunnen komen.

Een hoofdbeginsel van het tegenwoordig staatsregt is, dat staatsregten extra commercium zijn; het middeneeuwsche ging van het tegenovergestelde beginsel uit, en waren de regeringsregten, bij de toenmalige nog niet streng gehandhaafde onderscheiding tusschen civiel en

publiek regt, ook gedeeltelijk in commercio privatorum. Toen bij onzen opstand tegen Spanje de vroegere regtstoestand der regering geheel veranderde, bleven echter die overblijfsels van het voormalig staatsregt, die niet onmiddelijk te zamen hingen met de regeringsbeginselen, bestaan, zoo als grafelijkheidsregten, heerlijke regten, enz., en kregen al meer en meer den aard van burgerlijke bezittingen, die voor verkoop geschikt waren. Bij de theoretische beginselen van 1795 werden alle de overblijfsels van het leenregt vernietigd, ofschoon aan de andere zijde de billijkheid van het beginsel gedeeltelijk erkend werd, dat niemand zonder schadevergoeding van zijn wettig eigendom zou mogen ontzet worden.

Bij de *heerlijke regten* komen in aanmerking:

I. De *regalia* of hooge regten van regering en jurisdictie, die alleen toekwamen aan de Graven en Baanderheeren, die dadelijk van den Keizer zelven hunne regten ontleenden. Deze regalia of vorstelijke regten behoorden jure aan den Keizer, die meer dan eens op rijksdagen, tegen aanmatiging van leenmannen, aan wie zij niet toekwamen dan bij een schriftelijke concessie, ze voor zich heeft trachten te handhaven. Zij kwamen, uit den aard der keizerlijke concessiën, niet gelijkelijk aan alle onze Graven en Heeren toe, maar verschilden in elk gewest. Minder juist zegt de anders zoo uiterst naauwkeurige IS. AN. NIJHOFF, in zijn beroemd werk: *Gedenkwaard. uit de geschied. van Gelderland*, I, IV, dat de Duitsche Keizers op den rijksdag te Roncalia in 1158 de regalia aan de Graven zouden geschonken hebben, daar de Keizer toen alleen verklaarde, dat de regalia hem toekwamen, tenzij bij een schriftelijk bewijs een gifte daarvan had plaats gehad. Men zie PERTZ: *Mon. Germ. Leges*, en verder, over den rijksdag te Roncalia, SOUCHAY: *Geschichte der Deutschen Monarchie*, II, S. 370 en 543.

De regalia kwamen later, toen de Graven geheel landsheeren waren geworden, aan de Graven toe, die echter die regten weder konden uitgeven, voor zooveel zij verkozen, waardoor het onderscheid ontstond van hooge, middelbare en lage ambachtsheerlijkheden. Zie BORT: *Tractaat over de ambachtsheerlijkheden*. Enkele heerlijkheden waren immediaat heerlijkheden die van het Rijk zelf hun regt ontleenden. (Zie later.)

Over de regalia in de middeneeuwen zie men in het algemeen de schrijvers over het middeneeuwsche staatsregt, D. I, blz. 635, aangehaald; voor het Nederlandsche regt inzonderheid KLUIT: *Primae lineae*, § 318 en volgende, en verder de opstellen en dissertatiën, vermeld in het *Repertorium* en het *Register van diss.*

Tot de regalia behooren:

a. De wetgevende magt. Zie inzonderheid de diss. van VAN PLEUREN voor Holland, van G. VAN HASSELT voor Gelderland. Niet alleen de Graven, maar ook de Heeren der hooge en vrije heerlijkheden hadden die magt.

b. De aanstelling van alle ambtenaren.

c. De hoogste regtsmagt. Verg. KLUIT: *Prim. lin.*, § 375—425; J. C. COPES VAN HASSELT: *De jurisd. crim. in Gelria summo imperanti unice propria*, 1776; VAN SPAEN: *Verhandeling over 't hooge regtsgebied der Graven van Holland, Henegouwen en Beijeren*, 1780, en verder het *Repertorium* en het *Register van dissertatiën.*

d. Het regt van vrede en oorlog. Oorspronkelijk hadden de Graven geen regt van versterkte kasteelen aan te leggen, van oorlog te verklaren enz., zonder toestemming van den Keizer; maar bij de verzwakking van de keizerlijke magt is dit regt in het tijdvak der feodale anarchie, zoowel door de Graven als door de vrije heerlijkheden en steden uitgeoefend. Zie KLUIT: *Primae lin.*, § 426—504.

e. Het regt om privilegiën te verleenen. Bij dit regt is de meest belangrijke vraag, in hoe verre de Graven de privilegiën konden herroepen, en in hoeverre de verleende privilegiën altoosdurend waren. Het gebruik bragt mede, dat de Graven telkens bij de inhuldiging de vroeger verleende privilegiën bezwoeren, en dat zij de *privilegia gratiosa* en die welke blijkbaar streden tegen de algemeene belangen, konden herroepen. Hieruit volgt nog niet, dat zij absolute vorsten waren, of iets onregtvaardigs konden doen; maar het was de toepassing van het conventionele staatsregt der middeneeuwen, dat een privilegie slechts gold *quod concessum est*, en dat een privilegie aan een enkele verleend nietig was, wanneer niet alle belanghebbenden hadden toegestemd. Verg. KLUIT: *Prim. lin.* § 505—630. Belangrijk is inzonderheid hier het gevoelen van PHILIPPUS A LEYDIS: *De cura reipublicae.* Het vermoeden van VAN WIJN en KLUIT, dat de *Consultatio*, bij VAN MIERIS, III, blz. 407, insgelijks van PHILIPPUS A LEYDIS zou zijn, wordt niet gedeeld door R. FRUIN, in zijn belangrijk opstel over PHILIPPUS VAN LEYDEN, in de Kon. Akademie voorgedragen en ook afzonderlijk uitgegeven. Ook de Heeren der heerlijkheden konden de regten, die zij bezaten, weder op anderen overdragen. Zoo is bijv. het regt in enkele polders om keuren te maken daaruit te verklaren, dat de Heeren òf medebedijkers waren geweest, òf hun regt aan anderen hadden overgedragen. Zie Mr. G. DE VRIES AZ., in zijn reeds blz. 23 vermelde *Bijdrage tot de geschiedenis der bedijkingen.*

f. Het regt om belastingen te heffen. Hierbij moeten worden onderscheiden de finantiële regten, die de Graaf had als leenheer en als landsheer. Zie KLUIT: *Prim. lineae;* G. E. J. BERG: *De vectigalium ac*

tributorum in Hollandia historia, tempore comitum, 1834; F. N. SICKENGA: *Bijdrage tot de geschiedenis der belastingen in Nederland*, 1864, bl. 1—76. Gelijk de Keizer aan de Graven zijne finantiële regten verleende, zoo deden de Graven dit op hunne beurt aan Heeren of steden. De oudste belasting in de steden was aecijns-belasting. Zie voorbeelden bij KLUIT: *Holl. Staatsr.*, V, blz. 61, van 1325; DE WAL, in de *Werken van de M. van letterkunde te Leyden*, VII, blz. 159: *Een accijnsopstel van Haarlem* van 1274. Verg. ook WARNKÖNIG: *Flandr. Staats- und Rechts-Gesch.*, I, 364.

Over de vraag, of de Graven van Holland aan de Staten verantwoording deden of lieten doen wegens het gebruik der beden of onderstandsgelden, zie men J. D. MEIJER: *Verh.*, II, blz. 155.

Als landheer had de Graaf het regt der tollen, der verbeurdverklaring van goederen, op de goederen van vreemdelingen, op de vacante boedels, op het wild gedierte, op de aanwassen, enz.

Het *strandregt* stond in verband met het oude oorlogsregt, voortgesproten uit de oude Duitsche instellingen, volgens hetwelk personen en goederen, zonder toestemming der landvorsten op het grondgebied komende, de eerste aangehouden en de laatste verbeurd werden. Dit sterke territoriaalregt heeft in Duitschland ook in andere opzigten lang gegolden. De tollen en vrijheden waren afkoopingen van dat regt. Diegenen, die de tollen betaald hadden, hadden ook aanspraak op bescherming bij schipbreuk. Over het strandregt en zeeworp, als eene bijdrage tot het geschiedkundig handelsregt, heeft Mr. W. F. SCHOOK onlangs eene verhandeling geplaatst in de *Nieuwe Bijdragen tot Regtsg*, XIII, blz. 67 en 245. Een gelijksoortigen oorsprong als het oude strandregt heeft het regt op alle goederen van vreemden en op onbeheerde nalatenschappen, enz. Zoo moet ook het ontstaan der Weeskamers en het regt op hetgeen niet opgevorderd werd, niet uit het Romeinsche *Jus fisci*, maar uit het middeneeuwsche staatsregt verklaard worden.

Onder de vorstelijke regten kwam ook aan den landheer toe, die het verder in leen kon uitgeven, het regt van vergunning om eene kostwinning uit te oefenen, iets, dat ook een der grondslagen is van het oude gildenwezen. Zoo kwam het regt van schoolmeesters aan te stellen aan den Vorst toe, ofschoon het schoolwezen zelf uit het kerkelijk leven is voortgekomen. Het gevoelen van Prof. MOLL, dat de Graaf alleen als *Advocatus Ecclesiae* het regt had om schoolmeesters aan te stellen, komt ons betwistbaar voor. Hoe reeds in de twaalfde eeuw de stad Gent de vrijheid van het oprigten van scholen voor zich handhaafde, zie men bij WARNKÖNIG: *Flandr. Rechtsgeschte*, I, S. 438.

II. Onderscheidene heerlijke regten zijn gevolgen van oud-eigendom,

hetzij van den grond of van den persoon, zoo zijn onderscheidene grondregten en uitkeeringen niets anders dan overblijfsels van oud eigendom, zooals cijnsen, thijnsen, enz. en de hofhoorigheid. Zie boven, blz. 35,

III. Het patronaatschap komt meestal niet voort uit het leenregt. In den regel is het patronaatschap ontstaan uit de betrekking, die de landsheer had als *advocatus Ecclesiae*, of uit voorwaarden, gesteld bij het bouwen of begiftigen van kerken. Zie YPEY: *Geschiedenis van het patronaatschap*, en MOLL: *Kerkgeschiedenis*.

IV. Vroeger zijn ook de tienden dikwijls beschouwd als heerlijke regten uit het leenregt afkomstig; zij bestonden echter voor het grootste gedeelte reeds vóór het leenregt, ofschoon zij onder het leenwezen even als andere regten in leen zijn uitgegeven. Over het tiendregt zie men de rijke letterkunde in den *Catalogus*, het *Repertorium* en het *Register van dissertatiën*, door de M. v. L. uitgegeven, en A. J. MEYLINK: *Pleitmemoriën, jurisprudentie en historiële aanteekeningen over het tiendregt*, 1850; Mr. F. J. E. VAN ZINNICQ BERGMANN: *De oorsprong van het tiendregt en het regt van collatie in Nederland*. 1860, opgenomen in het grootere werk van dien zelfden schrijver: *Het voormalig Hertogdom Braband*, blz. 218—390; het reeds blz. 33 vermelde geschrift van Prof. BIRNBAUM, en SLOET: *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde*, XIII, blz. 256, en XIV, blz. 6 en 153, die van meening is, dat alle tienden afkomstig zijn van de geestelijkheid. Verg. verder de door ons vermelde geschriften, Deel III, blz. 741.

V. Met de quaestie van de afschaffing van het heerlijk regt is naauw verwant de afschaffing van het vroegere staatsregt: vrijdom van grondbelasting enz. Zulk een vrijdom van belasting, ofschoon *titulo oneroso* verkregen, is thans niet meer geldig. Hetzelfde kan gezegd worden omtrent het *titulo oneroso* van den souverein verkregen regt van dwangmalerij, waardoor geen molen in zekeren omtrek mogt worden opgerigt, en de ingezetenen daardoor gedwongen werden hun koren te laten malen op een bepaalden molen. Zie VAN DEN HONERT: *Regtspraak*, G. Z. III, blz. 177.

VI. Het jagtregt hangt geheel te zamen met de geschiedenis. Men zie daarover onderscheidene geschriften in den *Catalogus*, het *Repertorium* en het *Register van dissert.* Inzonderheid is voor de geschiedenis van het jagtregt in Holland belangrijk: Mr. JOACHIM RENDORP: *Verhandeling over het recht van de jagt*, 1777, met een tegenschrift van Mr J. D., 1778.

VII. Ook het regt van den XIIIden penning is een heerlijk regt, dat even als zoovele andere regten uit den vroegeren toestand moet verklaard worden. Verg. de regtsgedingen daarover gevoerd.

Blz. 19, r. 2 v. o. De betrekking van de Nederlandsche gewesten tot het Frankisch, Lotharingsch en Duitsch rijk verdient, niettegenstaande de uitvoerige beschrijving van AREND, eene geheel nieuwe behandeling, met het oog op de *Monumenta Germaniae* van PERTZ, en de *Geschichte der Deutschen Kaiserzeit, von* W. GIESEBRECHT, waarvan drie deelen het licht zagen, en andere werken.

Dat de Nederlandsche provinciën van het verdrag van Verdun tot den Munsterschen vrede in 1648 *jure* tot het Duitsche rijk behoord hebben, is boven twijfel verheven; maar die band is in de verschillende eeuwen en in de onderscheidene provinciën een andere geweest.

Het bisdom van Utrecht behoorde, als wereldlijk gebied, tot het Duitsche Keizerrijk, zoodat de bisschop van Utrecht als bisschop des Rijks op de rijksvergadering verscheen. Door dit verband werd de betrekking van Overijssel, Drenthe en Groningen tot het Duitsche Keizerrijk bepaald. (Zie later.)

Friesland behoorde mede tot het rijk. Niettegenstaande de vrijheid der Friezen, zijn onderscheidene privilegiën door de Duitsche Keizers aan de Friezen in het algemeen en aan enkele steden in het bijzonder verleend, terwijl de Duitsche Keizer, zich grondende op zijn regt, in 1500 over Friesland hertog ALBERT als erfpotentaat aanstelde.

De betrekking van Holland en Zeeland tot het Duitsche Keizerrijk heeft de stof geleverd voor een belangrijk geschrift van Mr. G. VAN LOON: *Over de leenroerigheid van Holland*, 1748. In dit werk wordt echter te weinig opgemerkt, hoe reeds vroegtijdig, meest *facto*, nu en dan echter ook met toestemming des Keizers, de Graven van Holland de geheele *superioritas territorialis* hebben bezeten en regten hebben uitgeoefend, die volgens het leenregt niet zonder uitdrukkelijke toestemming des Keizers konden verkregen worden. De Keizer had aan de Graven van Holland en Zeeland alles gegeven *excepto tantum homagio*, gelijk in de leencharters van Friesland aan den Hollandschen Graaf van 1314 staat. Ofschoon G. VAN LOON in zijn betoog gelijk heeft tegenover die schrijvers, die, de leenroerigheid ontkennende, een geheel denkbeeldige oude souvereiniteit der Staten leerden, zoo als de schrijver van *Erfgravelicke bedieningh in Holland*, TER SCHELLING, enz., enz., moet echter zijn geschrift ann de andere zijde vergeleken worden met de verhandeling van FRANS VAN MIERIS: *Over de leenroerigheid van Holland*, 1748, naar aanleiding van het werk van VAN LOON geschreven, hetgeen ook voor de letterkundige geschiedenis belangrijk is en geen gunstig denkeeld geeft van het karakter van VAN LOON in de letterkundige quaestiën van zijnen tijd. Zie ook MATTHAEUS: *De nobilitate*, en de werken van KLUIT en PESTEL.

In Gelderland was oudtijds de regeermagt uit krachte van het leenregt zoo beperkt, dat de Graaf door den Keizer gerekend werd zijne bevoegdheid overschreden te hebben, door het verleenen van privilegiën aan de steden. Ten gevolge hiervan zijn onderscheidene reeds verleende vrijheden toen vernietigd, maar zij zijn op nieuw gegund. Zie de stukken bij NIJHOFF: *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland*, D. I, blz. 114—146. Eerst in 1310 is aan den Graaf door den Keizer de bevoegdheid verleend, zoodanige privilegiën uit te geven.

Als rijkssteden werden in de 15de eeuw opgenoemd: Amsterdam, Amersfoort, Kampen, Deventer, Groningen, Zwolle en Utrecht, ofschoon geen van die steden onder de groote of vrije rijkssteden behoorde.

Blz 20, r. 8 v. b. Hoe reeds vroegtijdig vele graafschappen op één hoofd vereenigd werden, blijkt uit het voorbeeld van ANSFRIED, die 15 graafschappen, bezat voordat hij in 1000 bisschop van Utrecht werd, Zie MOLL: *Kerkgeschiedenis.*

Blz. 20, r. 10 v. b. Bij de rijksverdeeling van 870 bragt men het *Comitatus Taxandrus* en de *Frisiae tertiam partem* tot het Frankische rijk, en *Utrecht*, het *Comitatus Testrabant*, *Batua* en de *Frisiae duas partes de regno quod Lotharius habuit*, tot het Duitsche rijk. Zie PERTZ: *Mon. Germ. Leges*, I, blz. 517.

Blz. 20 *medio.* De algemeene geschriften voor de provinciale staatsgeschiedenis tot 1572 vindt men vermeld in de *Catalogussen* en het *Repertorium* van de M. v. Letterk. Verg. ook de opgave der *Charter-en Placaatboeken*, boven, blz. 4 volg.

Blz. 20 *medio.* Friesland heeft van al onze provinciën de oudste geschiedschrijvers gehad. Bij het gebruik van de werken over de Friesche geschiedenissen behoort zeer geraadpleegd te worden J. H. D. MÖHLMANN: *Kritik der Friesischen Geschicht-schreibung*, 1863; of het echter zoo uitgemaakt is, als Dr. VAN VLOTEN verzekert, dat MÖHLMAN de Friesche potestaten en de Zeven-landen, als een hersenschimmig gewrocht van lateren tijd, voor goed uit de geschiedenis gebannen heeft, durven *wij* niet beslissen.

Voor de oudste tijden vergelijke men de geleerde verhandeling van J. VAN DOORNINK: *Comm. de terminis Frisiae diversis aetatibus*, 1835.

In middeneeuwsche schriften worden de *Zeven Zeelanden* genoemd. Zie hierover het opstel van DE HAAN HETTEMA: *De Vrije Fries*, Dl. IV, St. III, blz. 254, 1846. De grenzen zijn echter door anderen weder anders

opgegeven. Hunne vereeniging was eigenlijk een verdedigend verbond. Jaarlijks, in de Pinksterweek, werden algemeene vergaderingen gehouden bij den Upstalboom.

De Potestaten in Friesland verdienden, volgens DIRKS, een monographie, *Vrije Fries*, VI, blz. 169. Over de verkiezing van den laatsten Potestaat zie men Jhr. Mr. VAN SMINIA: *Vrije Fries*, VII, blz. 257. Men verg. ook hetgeen Mr. VAN BERCKEL over het middeneeuwsche gebruik van het woord *potestas* mededeelt in de *Dietsche Warande*, D. V, blz 547. De bijeenkomsten bij den Upstalboom en het verbond der *Zeven zeelanden* schijnen eerst in de 13e eeuw tot stand gekomen te zijn, volgens FOCKEMA, in *de Vrije Fries*, IV, blz. 27, en DE HAAN HETTEMA, in de Werken van het Hist. genootschap te Utrecht, *Berigten* IV.

Voor de geschiedenis en het staatsregt van Friesland vindt men verder de bronnen aangewezen in het 17e—20e deel van den *Staat der Vereenigde Nederlanden;* EEKHOFF: *Geschiedenis van Friesland*, II deelen, 1851; *It aade Friesche terp of Kronijk der geschiedenissen van de vrije Friesen*, *met bijvoegsels en aanteekeningen* van J. VAN LEEUWEN, 1834; Mr. DAAM FOCKEMA: *Schetsen van de Friesche geschiedenis*, 1840—1847, drie deelen, vooral het eerste deel over de aloude geschiedenis tot 775, en het tijdschrift *De vrije Fries.* Zie ook het artikel *Friesen*, door Dr. K. VON RICHTHOFEN, in het *Staatswörterbuch*, vertaald medegedeeld in *De vrije Fries*, IX, blz. 373.

Volgens de overlevering zou KAREL *de Groote* aan de Friezen een giftbrief geschonken hebben ter waarborging van hunne vrijheid. De giftbrief is voor echt verklaard door Dr. FOCKEMA, in zijne *Schetsen*, II, blz. 201. De onechtheid is breedvoerig betoogd door KLUIT, V, blz. 42. De acte wordt in de *Monumenta* van PERTZ niet gevonden. Ofschoon het nu zeker moge zijn, dat de brief van KAREL *den Groote* onecht is, zoo schijnt het toch historisch bewezen, niet alleen dat KAREL *de Groote* aan de Friezen meerdere vrijheid heeft gelaten dan aan andere aan hem ondergeschikte volken, maar ook dat die regten herhaalde malen door de Hollandsche Graven en Duitsche Keizers zijn erkend, gelijk DE RHOER in zijne voorrede voor het *Jus vetus Frisicum* aantoont.

Onder de monographiën en opstellen over enkele bijzonderheden uit Friesland's geschiedenis vestigen wij nog de aandacht op de verhandelingen *Over de Grietmannen*, 1851. Verg. ook *Jaarboeken voor Regtsg.*, D. XI, blz. 131; Mr. W. W. BUMA: *Geene heerlijkheden in Friesland*, in *De vrije Fries*, VII, 379; J. H. F. C. VAN SWINDEREN: *Over den oorsprong en de geschiedenis van de belasting op de Floreenen in Friesland*; 1861.

Een opmerkelijk getuigenis van de Friesche vrijheid legt de kloosterbroeder WORP VAN THABOR, in zijn *Friesche kronijk*, af: "Waar "omme den Friesen schaedelicker was vrede, dan aanvechtinge van "vreemde heeren; want zy in tyde des vredes meer bloedt storten on-"der malcanderen, dan als sy eendrachtelick die wtllandtsche vian-"den teghen stonden."

Vele kerken in Friesland stonden in verband met de verdedigingsmiddelen van het landvolk tegenover de stinzen van den adel. Terwijl in Holland tegenover de overheersching van den adel de hulp van den Graaf werd ingeroepen, geschiedde dit in Friesland bij den Bisschop van Utrecht. Verg. eene aanmerking van J. VAN LEEUWEN, in *De vrije Fries*, VII, blz. 23.

De beschrijving van het Friesche regt, die TACITUS geeft in zijne *Germania*, heeft tot velerlei onderzoekingen van latere schrijvers aanleiding gegeven. PESTEL: *Comm. de Rep. Bat.*, heeft in de eerste editie, van 1782, een korte beschrijving gegeven van de Friesche regtsinstellingen; DEN TEX: *Encyclopaedia juris*, § 424 en 436, J. DIRKS en J. H. BEUCKER ANDREAE hebben over de Friesche regtsbronnen een belangrijk rapport uitgebragt in de sectie-vergadering van het Utrechtsch genootschap, 1853—1854. De eerste beschrijving van het Friesche regt is geschied in de *Lex Frisionum*, onlangs op nieuw uitgegeven in de *Leges* van PERTZ, door VON RICHTHOFEN, met vele aanteekeningen. Zie over deze uitgave de belangrijke verhandeling van Prof. L. DE GEER, in de *Nieuwe Bijdragen tot Regtsg. en Wetg.*, 1865, blz. 181. Het naast tot den tijd der *Lex Frisionum* schijnen te naderen de XVII kesten (petitiones) en XXIV landregten (constitutiones) het *Jus vetus Frisiacum*, door Prof. DE RHOER in de werken van *Pro jure patrio* uitgegeven. Voorts zijn uitgegeven: *Oude Friesche wetten*, I[e] Dl., bevattende Hunsingoër, Rustringer, Broekmer en Emsiger regt (1[e] en 2[e] codex), verzameld en op nieuw nagezien door Jhr. Mr. M. DE HAAN HETTEMA, IIe D., bevattende het Jus municipale Frisonum, boetregisters, geestelijke regten en willekeuren, terwijl nog een derde deel ontbreekt, waarin al de overige in de Friesche taal geschrevene wetsbepalingen zullen worden opgenomen, in welk derde deel als voorrede beloofd is een overzigt van de wetgeving in Friesland; hieraan is echter niet voldaan. De Heeren DIRKS en BEUCKER ANDREAE stellen, dat het manuscript van het *Jus municipale* is uit de vijftiende eeuw. Voorts is nog uitgegeven door Jhr. HETTEMA: *Jurisprudentia Frisica*, een handschrift uit de vijftiende eeuw, 1835, in drie stukken, bevattende het derde de willekeuren van den Opstalboom. Het handschrift is na 1480 geschreven en wijst overal op het keizerregt van Keizer RUDOLF. Met dat handschrift moet inzonderheid vergeleken worden het-

geen het zoo kundig lid van den Hoogen Raad U. EVERTS mededeelt in zijne onderscheidene regtsgeleerde opstellen.

Uit het landregt ontstond het stadregt; vooral is dit waar in Friesland. De korte regering van den Hollandschen Graaf ALBRECHT *van Beijeren* in Friesland, omstreeks 1396, was niet onbelangrijk voor de Friesche regtsgeschiedenis door de aanstelling van Schouten. Eene schets van het oude Friesche privaatregt heeft Mr. J. TELTING gegeven in *Themis* van 1867. Over de *Leer van het bewijs volgens het oude Friesche regt* heeft men een belangrijke verhandeling vrn Prof. DE GEER, in de *Nieuwe Bijdr. tot Regtsg.*, 1857, blz. 241. Als geschiedkundige bijzonderheid vermelden wij nog, dat door Mr. DAAM FOCKEMA: *Vrije Fries*, IV, blz. 32, vermeld wordt, dat NAPOLEON een oogenblik er aan gedacht heeft om LODEWIJK den naam van Koning der Friezen te geven.

Blz. 20, r. 4 v. o. Over de geschiedenis van Utrecht zie men D. 11 en 12 van den *Staat der Vereenigde Nederlanden*; — over de vorming van het bisdom Utrecht en de wereldlijke magt van den Bisschop: MOLL: *Kerkgeschiedenis*, I, blz. 159, en II, blz. 40, waarbij de schrijver gebruik maakt van een nog onuitgegeven brief van LULLUS aan den abt GREGORIUS van Utrecht. Het werk van den Hoogleeraar MOLL doet duidelijk kennen den grooten invloed, dien het bisdom op den maatschappelijken toestand van ons Vaderland heeft uitgeoefend. Verg. verder blz. 38, aanteek. r. 11 v. o., de in de *Catalogussen* van de M. v. Letterk. aangehaalde geschriften, en ook bepaaldelijk den *Catalogus* van het Historisch genootschap te Utrecht, en het *Tijdschrift voor oudheden in Utrecht*. Het oudste regt schijnt in Utrecht Friesch, daarna Saxisch regt geweest te zijn, terwijl in geene provincie zeker meer het geestelijke en het canonieke regt heeft gegolden. Vóór 1570 schijnt er geen afzonderlijk regt in Utrecht beschreven te zijn dan in de steden. Verg. PESTEL: *Comm.* ed. 1782, p. 323; DEN TEX: *Encyclopaedia juris*, § 433, en inzonderheid de reeds aangehaalde verhandeling van Mr. P. RIJCKEVORSEL VAN RIJSENBURG: *Bijdrage tot de kennis van den invloed, welken de Sachsenspiegel op den regtstoestand in de provincie Utrecht heeft uitgeoefend*, in de *N. Bijdr.*, 1866, blz. 578.

Blz. 20, r. 3 v. o. De *Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis*, in 1857 opgerigt, onder leiding van den even geleerden als edeldenkenden MOLHUYSEN, heeft bij DE LANGE te Deventer onderscheidene afzonderlijke geschriften over de geschiedenis van Overijssel uitgegeven en, onder den titel van *Verzameling van stukken, die betrekking hebben tot Overijsselsch regt en geschiedenis*, in 1860 en 1862

twee stukken, die inzonderheid belangrijk zijn voor de Overijsselsche stadregten en de hofhoorigheid. Ofschoon in Overijssel de Bisschop landsheer was, ging diens magt door den invloed der groote steden, inzonderheid gedurende het schisma, bijna geheel verloren.

Voor de staats- en regtsgeschiedenis van Overijssel verg. men RACER: *Overijsselsche gedenkstukken*; DUMBAR, in den *Staat der Vereenigde Nederl.*, D. XXI en XXII; PESTEL: *Comm.* ed. 1782, p. 342; DEN TEX: *Encycl. juris*, § 435.

JAN VAN VIRNEBERG, Bisschop van Utrecht, stelde in 1363 onderscheidene bepalingen vast, die den grondslag legden voor het landregt van Overijssel, later door WINDHOFF uitgegeven.

Blz. 20, r. 2 v. o. Over Drenthe zie men *Staat der Vereenigde Nederlanden*, D. XXIII; J. DE WAL: *Regtsoudheden in Drenthe*; J. S. MAGNIN: *Overzigt over de besturen die zich in Drenthe hebben opgevolgd*, III deelen; PESTEL: *Comm.* ed. 1782, p. 383; DEN TEX: *Encycl. Jur.*, § 437; J. S. MAGNIN: *Overzigt der kerkelijke geschiedenis van Drenthe.* De regering van den Utrechtschen Bisschop geschiedde door stadhouders, eerst door de slotvoogden van Koevorden, later door de scholten van dat gewest, terwijl er reeds vroeger een landsvertegenwoordiging was in de Essen. Zie TONCKENS: *De Essis Drenthenis.* De beschrijving en vaststelling van het Drentsche landregt valt in een later tijdvak.

Blz. 20, r. 2 v. o. Voor de geschiedenis van Groningen zie men WESTENDORP: *Jaarboek voor Groningen*, 1832; A. SMITH: *Geschiedenis der provincie Groningen*; de *Staat der Vereen. Nederl.*, 1783, D. XX en XXI; DYKEMA: *Proeve van eene geschiedenis der landhuish. en beschaving in de provincie Groningen*, 2 stuks, 1851; H. A. WIJNNE: *Handel en ontwikkeling van stad en provincie Groningen*, Gron. 1865; DIEST LORGION: *Geschiedenis der stad Groningen*; Mr. H. O. FEITH en Dr. G. ACKER STRATINGH: *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde, inzonderheid in de prov. Groningen*, — een hoogst belangrijk tijdschrift.

De bronnen voor de regtsgeschiedenis van Groningen zijn aangewezen, vroeger door PESTEL: *Comm.*, ed. 1782, p. 383—392; DEN TEX: *Enc. Jur.*, § 437; door de HH. OUDEMAN en STAR NUMAN, in de *Aant. van de Sectievegadering van het Utrechtsche Genootschap*, 1853, blz. 43 volgende, waarin alle de daartoe betrekkelijke werken vermeld zijn. De regtsbeschrijving had hier ook meest in de 14e en 15e eeuw plaats. Ook hier beschreef een abt het Hunsinger landregt in 1572. Verg. WIJNNE, blz. 133. De meeste Groninger landregten worden gevonden

in de werken van het genootschap *Pro jure patrio.* Verg. ook A. YPEY en Mr. H. O. FEITH: *Oudheden van het Gooregt in Groningen,* Gron. 1836. De literatuur over het Groninger beklemregt vindt men laatstelijk in de proeve van DE RUYTER ZYLKER: *Over het regt van beklemming uit een staatshuishoudkundig oogpunt,* 1861, met de recensie van Mr. VAN HOUTEN, in de *Nieuwe Bijdragen tot R.,* 1861, blz 810, en de nieuwe uitgave van GOCKINGA: *Beklemregt,* 1861. Zie ook VAN REES: *Gesch. der Staatsh.,* blz. 17, omtrent den oorsprong daarvan. — De staatsregtelijke geschiedenis van Groningen vindt men inzonderheid bij IDSINGA: *Staatsregt,* en WICHERS: *Verhandeling over het tractaat van reductie.* Ook is ten hoogste belangrijk de in de Werken van den Ommelander edelman JOHAN RENGERS VAN TEN POST, door Mr. H. O. FEITH, 1853, uitgegeven *Verhandeling van den standt en politie der Ommelanden.*

Om zich den ouden toestand van Groningen voor te stellen, moet men vooral in het oog houden de verdeeling in de gouwen: *Hunsingo, Fivelgo,* — de kwartieren *Langewoldera, Vredewoldera, Hunsterland* en *Middagsterland.* In 1258 had het eerste verdrag der Ommelanden met de stad plaats. Over de vergadering aan den *Upstalboom* zie men in *De vrije Fries,* D. V, en boven, blz. 52. In Groningen en Ommelanden voerden de magistraten de wetgevende magt uit, terwijl in de stad Groningen de regterlijke magt bij 's bisschops burggraaf was.

Blz. 21, r. 3 v. b. De geschiedenis van Holland en Zeeland is geheel in de algemeene geschiedenis van ons Vaderland begrepen. Hier vermelden wij, als speciale hulpmiddelen voor de staatsgeschiedenis van Holland, den *Staat der Vereen. Nederlanden,* Dl. IV en volg.; PESTEL, in de tweede vermeerderde uitgave zijner *Commentarii,* Tom. II, 1, p. 163. De oorsprong van het graafschap Holland is zeer duister. Verg. S. DE WIND: *Over den aard van het leen van Holland;* tijdschrift *Het Instituut,* 1847; J. A. ALBERDINGK THIJM: *De giftbrief van Koning Karel aan zijn getrouwen Diederik,* 1847.

Vroegtijdig nam reeds de magt van het graafschap Holland toe. Zie BRILL: *Voorlezingen over de Vaderlandsche geschiedenis,* II, blz. 5; *Holland tot zijne toekomstige bestemming voorbereid onder de Graven van het Hollandsche huis.* DIRK III, FLORIS I en DIRK V waren aan het Saksische huis vermaagschapt en waren daardoor tegen den Keizer; maar in de voortdurende twisten in het Duitsche Keizerrijk wisten de Hollandsche graven zich ook in de gunst des Keizers in te dringen, zoo als WILLEM I, die, terwijl hij met den pauselijken banvloek getroffen was, in 1213 van den Keizer voorregten wist te bedingen zoo uitgebreid mogelijk. Zie het *Diploma te Nijmegen,* bij KLUIT: *Hist. crit. com.* II, p. 1, p. 344, en bij VAN MIERIS, I, blz. 156, in welk

diploma inzonderheid moet gelet worden op de woorden *cum omni integritate*, met het oog op hetgeen KLUIT: *Primae lineae*, over het gebruik van die woorden mededeelt. Holland was eigentlijk een leen van Lotharingen, zoodat, in later tijden, de hertogen van Brabant als leenheeren op Holland aanspraak maakten, welke aanspraak HENDRIK I voor een wijl deed erkennen, ofschoon zeer spoedig Holland zich van dien band geheel ontsloeg.

Bij de regtsgeschiedenis van Holland zijn de bronnen en hulpmiddelen voorloopig opgegeven door Prof. J. VAN HALL en mij in de Sectievergadering van het Utrechtsche genootschap, 1848. Verg. ook DEN TEX: *Enc. juris*, § 416—431. Terwijl voor de oudste tijden de monographie van VAN DE SPIEGEL den weg wijst, is voor de grafelijke tijden het beschreven regt vervat in de *Privilegiën en Handvesten*. Zie de belangrijke verhandeling van J. VAN HALL: *De stedelijke Handvesten en Keuren in Holland en Zeeland in de* 13e *en* 14e *eeuw*, in de *Nieuwe Bijdragen*, D. I, blz. 553. Bij de handvesten was de grafelijke magt inzonderheid werkzaam; de privilegiën waren meer de regten, die de gemeenten verlangden en die de Graaf op verzoek schonk. Handvesten en algemeene privilegiën en keuren hebben dit gemeenschappelijk, dat zij verbetering en vaststelling bevatten van het oude Salische, Saksische en Friesche regt.

De Heer VAN HALL onderscheidt de Zeeuwsche en Hollandsche keuren en handvesten in vier groepen of familiën:

1°. De keuren van de Zeeuwsche steden en Zeeland, waarbij die van Middelburg van 1217 de Moederkeur is, wanneer men het jaartal van het privilegie van Ouderkerk bij Zierikzee van 1097 voor onjuist houdt.

2°. De handvesten van de Zuid-Hollandsche steden en oud Zuid-Holland, waarbij de handvesten van Dordrecht van 1252 aan het hoofd staan.

3°. De handvesten van de Noord-Hollandsche steden en van het oude Noord-Holland, waarbij Delft, 1241, en Leiden, 1266, het meest in aanmerking komen.

4°. De handvesten van Kennemerland, West-Friesland, Waterland, Amstelland en Gooiland, met de handvesten van Haarlem, 1245, aan het hoofd.

Bij deze regten bestaat een groot onderscheid tusschen het regt dat aan de steden en 't welk aan het platte land geschonken werd. De steden hadden eigene regten en een meer of min beperkt regt om keuren te maken. Het platteland bleef langer onder het onmiddelijk gezag van den leenheer.

Ten opzigte van het regt in de middeneeuwen behoort men inzon-

derheid de onderscheidene verdeelingen van ons Land in aanmerking te nemen.

Holland was oudtijds verdeeld in:

I. Zuid-Holland bezuiden de Maas.
II. Het Land van Voorne.
III. Noord-Holland tusschen het IJ en de Maas, met Delfland, Schieland, Rijnland en Woerden.
IV. Kennemerland en West-Friesland.

1. Kennemerland met Haarlem en Alkmaar.
2. West-Friesland met Hoorn, Enkhuizen en Medemblik.
3. Waterland, Edam, Monnickendam en Purmerende.
4. Amstelland.
5. Gooiland.
6. De eilanden.

Gooiland had langen tijd een afzonderlijken regtstoestand, die nog gedeeltelijk overig is in het regt van gemeene weide. Deze regtstoestand is toegelicht in de geschriften van de Heeren BACKER en PERK, waarvan een verslag is medegedeeld in de *Ned. Jaarb. v. R. en W.*, D. V, blz. 351.

In het Gooi hebben, volgens den Heer PERK, niet de gemeenten, zoo als de Heer BACKER meende, maar de eigengeërfden, als opvolgers der vrijen, het gebruik der heiden en weiden.

In Holland heeft ook veel het gewoonteregt gegolden, en wel in het noorden Friesch regt, — Aesdomsregt, — in het zuiden Frankisch regt, — schependomsregt, en in het oosten Saksisch regt, in den *Sachsenspiegel* beschreven. Verg. boven, blz. 40. Van het Keizerregt, of het *Jus Caesareum* onder KOENRAAD II, bestaan hier te lande Ms., die aanwijzen, dat het ook hier gegolden heeft. Prof. BONDAM en VAN WIJN hebben het voornemen gehad, het met aanteekeningen uit te geven, met bijvoeging van het oude Vlaamsche leenregt. Aan dit voornemen is echter geen gevolg gegeven. Zie C. A. DEN TEX: *Over de regtsgel. verdiensten van* VAN WIJN, in de *Bijdragen tot R. en W.*, XI, blz. 156; alleen vinden wij in het *Biographisch Woordenboek* van VAN DER AA vermeld, dat de zoon van den Hoogleeraar PETRUS BONDAM het werk zijns Vaders heeft willen uitgeven, maar door den dood daarin is verhinderd. Een overzigt van de tot 1701 uitgegeven Hollandsche privilegiën, handvesten en keuren geeft PARS: *Naamrol van Batavische schrijvers*, 1701, p. 191—211.

Eene belangrijke verzameling van Nederlandsche stadsregten, privilegiën, land- en dijkregten komt voor in den *Catalogus van handschriften*, nagelaten door Prof. H. W. TIJDEMAN, n°. 62—131, alwaar

tevens voorkwamen, onder n°. 168—176, afschriften van en verhandelingen over het Keizerregt en den Sachsenspiegel.

Een zeer groot getal afzonderlijke opstellen en dissertatiën over het oud Hollandsch regt worden vermeld in het *Repertorium* en *Register van dissert.* van de Maatsch. van Letterk. Onder die van den jongsten tijd vestigen wij inzonderheid de aandacht op de volgende: VAN ASSEN: *Over de Vredemakers te Leyden*, in de *Nieuwe Bijdragen*, 1854. Het onderwerp behoorde nog eens meer algemeen behandeld te worden, om het geheele regts-instituut van vredestichting, dat in Engeland zulk eene groote uitbreiding heeft gekregen, ook bij ons te doen kennen. Voorts Mr. FABER: *De opheffing van het Baljuwschap van Medemblik in* 1413, eene inderdaad belangrijke bijdrage tot de kennis van den aard van het stederegt in den grafelijken tijd in Noord-Holland, in *Themis*, 1858, blz. 237; — Mr. W. F. SCHOOK, *Bijdrage tot de geschiedenis van het boetestelsel en verbeurdverklaring*, in de *Nieuwe Bijdragen*, 1858—1859, blz. 771, bepaaldelijk blz. 777; Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH: *Over de geschiedenis der Advocatuur in Holland*, in de *Nieuwe Bijdr. tot R. en W.*, 1854, blz. 486; Dr. R. C. BAKHUYSEN VAN DEN BRINK: *Geschiedkundige mededeelingen over de instelling van Landsadvocaten*, in *Themis*, 1864, blz. 292. Deze laatste opstellen betreffen inzonderheid nieuwere tijden.

Met de geschiedenis van Holland is die van Zeeland reeds vroegtijdig verbonden. Zie over de geschiedenis van Zeeland afzonderlijk de *Staat der Vereenigde Nederlanden*, Dl. IX en X; PASPOORT: *Beschrijving van Zeeland*, vervolgd; H. G. JANSSEN en J. H. VAN DALE: *Bijdragen tot de Oudheidkunde, inzonderheid van Zeeuwsch Vlaanderen*, 1858 en volgende jaren. Het Zeeuwsch genootschap heeft in 1864 den Catalogus van zijne bibliotheek uitgegeven, waarin, blz. 190—223, de werken over Zeeland.

Over de staats- en regtsinstellingen van Zeeland zie men PESTEL: *Comm.*, ed. sec, II, 2. p. 809; DEN TEX, *Enc. Jur.*, § 432, en de belangrijke verhandeling van Prof. J. VAN HALL: *De Keuren van Zeeland als de oudste wetgeving in Nederland*, in de *Nieuwe Bijdr. tot R. en W.*, D. IV, 1854.

Blz. 21, r. 8 v. b. De geschiedenis van Gelderland is tot het jaar 1528 op eene uitnemende wijze behandeld door IS. AN. NIJHOFF: *Gedenkw. uit de Geschied. van Gelderland*, 6 deelen of 7 banden in 4°., 1862.

Sommigen beweren, dat de naam van Gelderland komt van *Gelten, Kelten*. Zie VAN DEN BERGH, in NIJHOFF's *Bijdragen*, IX, 63.

In Gelderland bestonden, even als elders, vroeger onderscheidene kleine graafschappen, waarvan de graven van HAMELAND (naderhand

Zutphen), GELRE en TEISTERBANDT de voornaamste waren Nadat langzamerhand de onderscheidene graafschappen vereenigd waren, ontving REINOUD II het hertogelijk vorstelijk gezag van den Duitschen Keizer; maar dit meerder aanzien bragt Gelderland weinige voordeelen aan, bij de spoedig daarop uitgebrokene binnenlandsche onlusten, terwijl in Gelderland de adel ook veel magtiger bleef dan in Holland.

De Graven van Gelderland waren vroeger veel meer onderworpen aan het keizerlijk gezag dan de Graven van Holland; van daar dat deze Graven tot de uitoefening van regalia onderscheidene vergunningen van den Keizer gekregen hebben, als in 1222, 1282, 1290 en 1310. Zie NIJHOFF: *Gedenkwaardigheden*, D. I,

Over de bronnen voor de geschiedenis van het Geldersche regt, zie men het belangrijke rapport van den Heer DE MEESTER, in de *Versl. van de Sectie-vergadering van het Utrechtsch genootschap*, 1851, blz. 65; DEN TEX: *Encycl. Jur.*, § 434, en PESTEL: *Comment.* ed. sec. II, p. 54.

De oude charters toonen aan, dat het Saksisch regt in het graafschap Zutphen en de Salische en Ripuarische wetten op de Veluwe en de Betuwe gegolden hebben. Verg. DE MEESTER: *Het Veluwsche landregt. Nieuwe Bijdragen tot Regtsg.*, IX, blz. 486.

De oudste Geldersche regtsinstellingen zijn de markregten en de dijkregten; daarna volgt de oprigting van den Enync van OTTO II, later, in 1316, in schrift gebragt. Zie DE MEESTER, t. a. p.; NIJHOFF: *Gedenkwaardigheden*, I, blz. 165; VAN SPAEN: *Inleiding*, III, blz. 339. In de 14e eeuw werden onderscheidene willekeuren in de steden beschreven. Voor bijzondere opstellen en dissertatiën betrekkelijk het Geldersche regt verwijzen wij naar het *Repertorium* en het *Register van dissertatiën*, uitgegeven door de M. van Letterk.. Het oudste *Kondichboek der stad Zutfen* (1356) is medegedeeld door Dr. VAN VLOTEN, in de *Nieuwe Bijdr. v. Regtsgel.*, 1866, blz. 550.

Blz. 21, r. 9 v. b. Over Noord-Brabant, na den slag bij Woeringen met Limburg vereenigd, verg. men inzonderheid de Belgische werken, als FAIDER: *Études sur les constitutions nationales*, Brux. 1842, waarin het staatsregt der oude Belgische provinciën tot op KAREL V wordt aangewezen, en waarin de beteekenis der *entrées soyeuses* wordt toegelicht. Men verg. hierbij de verhandeling van RAEPSAET: *De l'inauguration*, welke verhandeling veel heeft toegebragt tot de kennis van het regt, dat in België bestaat, dat de Koning niet als Koning optreedt, voordat hij den eed gedaan heeft.

De Hertogen van Lotharingen verloren allengs het algemeene gezag over de Nederlandsche gewesten en behielden alleen nog langen tijd den titel van *Hertog* van Brabant, ofschoon Brabant eigentlijk geen

hertogdom was, maar oorspronkelijk een domaniale bezitting van den Hertog van Lotharingen. Zie over Brabant, onder Hertog JAN I met Limburg verbonden, STALLAERT: *Geschiedenis van Hertog Jan den eersten van Braband en zijn tijdvak*, 1859; *Het voormalig Hertogdom Brabant, geschied- en regtskundig onderzoek*, door Mr. F. J. E. VAN ZINNICQ BERGMANN, 's Hertogenbosch, 1856.

Blz. 21, r. 10 v. b. Over de geschiedenis van Limburg zie men S. P. ERNST: *Histoire du Limbourg, suivie de celle des comtés de Daelhem et de Fauquemont, des annales de l'abbaye de Rolduc*, 1837—1847, 6 vol. Nadat Limburg, na den slag van Woeringen, met Brabant onder hetzelfde hoofd vereenigd was, zijn langzamerhand ook Staten gevormd, die eigentlijk bestonden uit de vereeniging van vier onderscheidene Staten, als die van het eigentlijke Limburg, van de graafschappen Dalhem en Valkenburg en van Rolduc, welke Staten weder op onderscheidene wijzen waren zamengesteld. Zie S. P. ERNST: *Notitia de rebus statuum provinciae Limburgensis*, in het *Compte rendu des Séances* van de Académie Royale de Belgique, 1859, Tom. XII, pag. 285. Roermonde behoorde als overkwartier tot Gelderland.

In Maastricht hebben gedurende geruimen tijd de Hertogen van Brabant en de Bisschoppen van Luik gezamentlijk de regering gehad

Blz. 21 *medio*. Men verg. hier de bekroonde verhandeling van J. H. BOLHUIS: *De Noormannen in Nederland*, 1834, met een tweede stuk, Bijlagen en Bijvoegsels, in 1835 uitgegeven. Het werk geeft, zooveel de bronnen toelaten, een duidelijke aanwijzing van den invloed der Noordsche invallen op onzen maatschappelijken en staatkundigen toestand.

Blz. 22, r. 5 v. b. Woorden van Prof. MOLL, in zijne *Kerkgeschiedenis*, D. I, blz. 252. Verg. ook de aanspraak van den bisschop voor een strijd tegen de Noormannen, bij AREND, I, p. 419.

Blz. 22, r. 15 v. b. Staat (1039—1049). Dr. WIJNNE maakte ons opmerkzaam op deze verkeerde jaartallen, zij moeten zijn (1035—1039).

Blz. 22 *medio*. Over den staatkundigen en maatschappelijken toevan Nederland tijdens de kruistogten, zie men MOLL: *Kerkgeschiedenis*, Deel II, blz. 1, en de werken aldaar aangehaald.

Blz. 22, r. 9 v. o. Verg. over den invloed van het ridderwezen, Deel I, blz. 605.

Blz. 22, r. 9 v. o. Verg. de geschriften blz. 35 aangehaald.

Blz. 23, r. 8 v. b. Over dit ophouden van de vrije heeren van heerlijkheden in de grafelijke tijden, zie men VAN SPAEN: *Historie van Gelderland*, I, blz. 270, en dezelfde: *Historie der Heeren van Amstel, van IJsselstein en van Mynden, tot opheldering van Wagenaar*, 1807; D. GROEBE. bekroonde *Verhandeling over Graaf Floris V*, in de Werken van het Nederl. Instituut.

Terwijl onder FLORIS V in Holland de oude vrije edelen, de Heeren VAN AMSTEL, VAN ARKEL, VAN MONTFOORT en anderen, oorspronkelijk stamgenooten der graven, en onmiddelijk aan het Rijk leenroerig, allengs voor de vorsten bukten, wisten de Heeren VAN BUREN, CULENBORG, BATENBURG, BRONKHORST, BERG, WISCH, KEPPEL en BAAR hunne onafhankelijkheid tegenover de Geldersche Graven en Hertogen te handhaven, en werden die baanderheeren eerst door KAREL VAN EGMOND omstreeks 1500 aan 's Hertogs gezag onderworpen. Zie NIJHOFF: *Bijdragen*, II, blz. 240. Verg. verder KLUIT: *Hollandsche Staatsregering*, V, blz 257, die op enkele dwalingen van BORT's *Tractaac over de ambachtsheerlijkheden* de aandacht vestigt; alsmede de belangrijke verhandeling van G. A. DE MEESTER: *Staatsregtelijke toestand der onafhankelijke heerlijkheden onder de Republiek*, in de *Nieuwe Bijdragen*, 1853, blz. 49. Door [VAN SPAEN] *Verhandeling over het hooge regtsgebied in Holland en West-Friesland onder de Graven*, zijn, p. 15, enkele werken aangehaald, als *De insigni differentia inter comites et nobiles immediatos*. Verg. verder C. R. HERMANS: *De bezitters der heerlijkheden in het Quartier 's Hertogenbosch*, 1471—1473, in de *Bijdragen*, II, blz. 378.

Blz. 23 *medio*. De literatuur over de stedelijke inrigtingen en regten is zeer rijk. Verg. Deel I, blz. 677 en 915, en D. III, blz. 591, en meer in het bijzonder BODEL NIJENHUIS: *Opgave van plaatsbeschrijvingen der gewesten, steden en plaatsen in Nederland*, 3 stuks, uit *de Vriend des Vaderlands*, 1830—1834, en F. MULLER: *Catalogus voor de Nederlandsche geschiedenis en plaatsbeschrijving*, 1859. Onder de laatst uitgegeven werken vermelden wij die over Leeuwarden door EEKHOFF, die over Groningen door DIEST LORGION. Bij de beschrijving der Noord-Nederlandsche steden behoort ter vergelijking die der Belgische steden geraadpleegd te worden, en bepaaldelijk de zeer belangrijke van Antwerpen, door MERTENS en TORFS. Verder treft men in het *Repertorium* en het *Register van diss.* zeer vele geschriften aan over stedelijke inrigtingen. Niettegenstaande de zeer vele bouwstoffen en hulpmiddelen daartoe, ontbreekt nog in ons Vaderland een systematisch ontworpen werk over ons stedewezen, ofschoon het is voorbereid door

KLUIT, PESTEL, VAN HEES VAN BERKEL, in hunne werken over het Nederl. staatsregt; in de dissertatiën van P. P. VAN BOSSE, DE BRUYN KOPS en J. H. BEUCKER ANDREAE, en in onderscheidene opstellen van J. D. MEIJER.

De oorsprong van de steden en groote dorpen is bijna als met den vinger aan te wijzen. In elk graafschap onder de Franken was meestal een met muren omgeven plaats, waar de Graaf met de schepenbank zijn zetel had. Hier bevond zich veelal ook een tol, eene markt en een munt. Hierdoor vertoonen die plaatsen reeds vóór de 13e eeuw eenigen schijn van municipaalregten, ofschoon die regten geheel onderscheiden zijn van de latere stedelijke regten, gelijk zij door de privilegiën onder de Graven zijn bepaald geworden. Zie VAN DEN BERGH: *Middel-Ned. Geographie*, blz. 125. De Hollandsche, Geldersche en Friesche steden waren in dit tijdvak, d. i. vóór 1400, nog aan het opkomen; zij waren nog zeer klein van omvang in vergelijking met lateren tijd. Dordrecht, de eerste stad van Holland, werd eerst in 1045 gesticht, had langen tijd slechts één kerk, werd in 1230 eerst met muren omringd en telde in 1515 slechts 1500 huizen; Haarlem was tot 1333 zeer klein; omstreeks 1062 wordt gesteld de opkomst van 's Hertogenbosch; Leiden was tot 1400 nog zeer klein; Amsterdam was vóór 1300 slechts een dorp.

Bij den oorsprong der steden heeft men te onderscheiden, of zij waren van Romeinschen oorsprong, als Utrecht en Wijk, — eene bezitting van den Graaf of van eenen leenheer, zooals Dordrecht en Leiden, — of dat zij oorspronkelijk dorpen waren, zooals Amsterdam.

Vóór de 13e eeuw had men geene steden met zoodanige regten, als later de vrije gemeenten gehad hebben. Men had wel eenige *oppida*, versterkte plaatsen, burgten, kloosters, stinsen, en om dezelve buurten, dorpen, steden zoo men wil; maar zij hadden geen eigen zelfstandig bestaan. De eerste stedelingen waren allen lieden van den minsten stand: *Vilani*, *Vilain*. bij ons het graauw. De stad werd door de vereeniging van keurmedigen schuldig den cijns op te brengen; zij vereenigden zich tot handwerk en handel, omdat zij op het platte land geen middelen van bestaan vonden en de graven zagen in die vereenigingen hun voordeel, daar zij anders den cijns niet ontvingen.

De stedelingen of poorters waren de leden van de gemeenschap, die in onderscheidene punten nog lang het karakter van een burgerlijke gemeenschap heeft behouden. De poorters waren aansprakelijk voor de schulden door de stad gemaakt, zoodat zij daarvoor konden gevangen genomen worden.

De steden met hare regten zijn, inzonderheid in ons Land, door

overeenkomsten met den Graaf gevormd, en wel niet zoozeer met den Graaf als Vorst, dan wel met den Graaf als Landheer; vandaar dat ook onderscheidene bezitters van heerlijkheden de magt tot keuren te maken verleenden aan de steden, die zich op hun gebied vormden. Zoo hebben de Heeren VAN HEUSDEN aan hunne eigene lieden bij vrijlating stederegten gegeven.

Men heeft bij de oudste stedeïnrigtingen te onderscheiden tusschen die regten, welke bij overeenkomst en handvest verkregen werden, en de regten der grafelijke regeermagt, die bleven bestaan, voor zoover zij niet waren weggeschonken.

Terwijl de communes in Frankrijk, na dwingelandij der heeren, meestal na gewapenden opstand en vredestractaten, in de 12e en 13e eeuw tot stand kwamen, zijn zij omstreeks een eeuw later bij ons bij overeenkomst ontstaan; ofschoon bij ons in de 13e eeuw de oproeren op het platteland en in de bemuurde steden ook niet ontbraken. Inzonderheid toen eenmaal gemeenteregten aan enkele plaatsen waren geschonken, drong de onvrije burgerij in de heerlijke steden, zoo als in Dordrecht en Utrecht, met geweld aan op verkrijging van regt en vrijheid.

Bij een algemeen overzigt over de stedelijke inrigtingen, zou men, na eene algemeene geschiedenis, die de redenen deed kennen, die tot het verleenen der stedelijke vrijheden aanleiding gaven, kunnen onderscheiden de volgende punten:

1°. *Oorsprong.* Vereeniging om schot of cijns te betalen. De poorters werden vrij, de stad werd cijnsschuldig. Zie inzonderheid KLUIT: *Staatsregering.* Die stadscijns aan den Graaf, of later grafelijkheid, is in sommige steden zeer lang blijven voortduren, ofschoon de som, door de verandering van de geldswaarde, bij de latere geldswaarde zeer klein was.

2°. *Aard van het poorterschap.* Verg. inzonderheid BOEY: *Amsteldams poorterschap,* en de *Verhandeling van J. D. MEIJER.* Bij privilegie van 1273 vergunde FLORIS V aan de poorters in de lente en in den oogsttijd een of twee maanden op het land te gaan, zonder dat de vrijheid verbeurd werd.

3°. *Regten der steden.* Zelfverdediging, — bemuring, — schutterij. — Regt van keuren te maken en belasting te heffen, Excijns. Oorspronkelijk werd van de ingevoerde goederen iets afgehouden en ten algemeenen bate verkocht; *excijns* van *excidere.*

4°. *De regten der Grafelijkheid in de stad.* De aanstelling van den bailjuw, het regt van Gruit en Schoolambten, makelaardijen. Het regt van de waag, van de markt. — Bedongen beden.

5°. *De inrigting der stedelyke besturen.* 1e trap: De geheele vereeniging

der poorters wordt bij klokslag opgeroepen. 2de trap: Alleen de vroeden nemen deel aan het bestuur. 3de trap: De hoofden der gilden. 4de trap: De vroedschapscollegiën, de stedelijke inrigtingen, de regtbank, de finantiën, de weeskamers, enz.

De geschillen, die uit de verleende privilegiën ontstonden, werden door den Graaf en zijne raadslieden beslist. Zie KLUIT: *Staatsregering*, V, blz. 289. Wanneer de bepalingen der plaatselijke keuren streden met het regt der hooge overheid en 's lands algemeene wetten, hadden zij geene regtskracht. Verg. de *Rechtsgeleerde Observatiën op de Inleiding van Hugo de Groot*. Observ. III, eerste Deel, en supplement achter het vierde Deel.

In betrekking tot de ontwikkeling der volkskeuze tot oligarchie bij de verkiezingen in de steden verg. men VAN HEES VAN BERCKEL: *Beschouwing van geschiedenis en staatsregt*, Utrecht 1836, vooral blz. 73, en G. W. VREEDE: *Geschiedkundige herinneringen*, Gorinchem 1837, II, blz. 39. De Heer WISELIUS, in zijne *Staatkundige verlichting der Nederlanden*, onderscheidt geene tijden in den regeringsvorm der steden en is daardoor onnaauwkeurig in zijne gevolgtrekkingen op blz. 50 en volgende.

Blz. 24 medio. Wanneer Mr. GROEN VAN PRINSTERER in zijn *Handboek* schrijft: "voor 1428 waren geene Staten bekend", kan die uitdrukking een verkeerd denkbeeld doen ontstaan, daar de eerste beginselen der Statenvergaderingen in de noordelijke provinciën, in Friesland, Groningen en Drenthe, tot de volksvergaderingen van den vóór-Frankischen tijd opklimmen en de eerste beginselen van Staten in Zeeland en Holland reeds in de 12de eeuw gevonden worden. KLUIT zegt dan ook alleen dat de *naam* van Staten in onze staatsstukken niet voorkomt.

De allereerste opkomst van de Staten der provinciën behoort afgeleid te worden uit de gewoonte, welke vroeger bestond, om bij plegtige gelegenheid voorname personen als getuigen op te roepen, zoodat geene belangrijke staatsacten, overdragt van regering, overeenkomsten enz., plaats grepen zonder den bijstand van de voornaamste leden van den Staat. Een tweede oorzaak was de behoefte aan krijgsmanshulp en geld, die den Graaf er toe bragt om de voornaamste edelen en geestelijken te raadplegen. Toen de steden in rijkdom toenamen werden ook afgevaardigden uit de steden opgeroepen. Verg. de verh. van J. C. DE JONGE: *Opkomst van den derden stand*, 1822. Eerst onder het Bourgondische huis zijn de Staten in de onderscheidene gewesten vaste collegiën geworden, en dit is de waarheid die in de woorden van Mr. GROEN VAN PRINSTERER gelegen is. Vergaderingen

van edelen en afgevaardigden van steden vindt men reeds onder FLORIS V, later, in 1302 en 1327. Onder MARGARETHA en WILLEM V, 1343, 1350 en 1364, kwamen afgevaardigden der steden te zamen. Toen werd reeds de naam van *Dagvaart* gebruikt. In 1416 kwamen zij te zamen ter verzekering van de opvolging van JACOBA. In 1352 had reeds eene plegtige overeenkomst plaats tusschen de drie steden Deventer, Kampen en Zwolle. Dergelijke bijeenkomsten treft men ook in de andere provinciën vóór 1400 aan.

Daar eerst in het volgend tijdvak de Staten als vaste collegiën voorkomen, deelen wij de letterkundige aanteekeningen omtrent de zamenstelling der Staten in de onderscheidene gewesten in het volgend hoofdstuk mede. (Zie blz. 77 en later).

Blz 24 r. 4 v. o. Niettegenstaande de grafelijke regering en het leenregt, bleef het beginsel van volkskeuze in de marken zich handhaven en sprak zich uit in de dijkregten en weldra in de vereenigingen van vrije burgers tot gemeenten. Zie DE MEESTER, in zijne verhandeling: *Hoe lang en in hoeverre heeft het beginsel van volkskeuze zich in Gelderland doen gelden? N. Bijdragen tot Regtsg.*, II, blz. 1. Verg. ook G. W. VREEDE: *Geschiedkundige herinneringen*, 1836, II, blz. 28, en VAN HEES VAN BERCKEL: *Staatsregt van ons vaderland onder de graven*, 1836. Verg. ook boven de aanteekening over de steden.

Blz. 25 r. 4 v. b. Over de landsheerlijke hoogheid in het Duitsch keizerrijk vergelijke men in het algemeen in het *Staatswörterbuch* van BLUNTSCHLI het artikel *Landeshoheit*, en de §§ 260—315 in KLUIT: *Primae lineae*, die § 270 schrijft: *Primus equidem quod sciam, hoc Superioritatis Territorialis nomen et argumentum in Belgio produxit Vir Claris.* P. BONDAM: *Gelriae historiographus celeberr. et Acad, Traj. decus.* Opmerkelijk is de wijze, waarop in het plakaat van afzwering, de Staten-generaal van de grafelijke regering, als eene goede regering door wederzijdsche eeden bekrachtigd, spreken, en dat in de bekende resolutie van de Staten van Holland, van 16 October 1587, het volgende getuigenis aangaande de grafelijke regering wordt afgelegd:

"Het is kennelyck, dat de Landen van Hollandt met West-Vrieslandt ende Zeelandt zijn tsedert den tijd van acht hondert jaren herwaerts, geregiert ende bericht geweest bij Graven en Gravinnen, die oock met sulcke discretie ende matigheyt hen gedragen hebben in hare Regieringe, dat deselven noyt hebben ghedisponeert van Oorloge aen te nemen, ofte Pays te maecken, Schattinge oft Contributieën over den Lande te heffen, ofte van eenige andere saecken den Staet van den Lande betreffende (hoe wel de selve nochtans van goeden Raedt

van den Edelen ende Ingeboorenen van de Lande ordinarie waren versien) sonder advijs ende consent van den Edelen ende Steden van den Landen t' elcken daerop werden beschreven ende vergadert, ende hebben boven de voorsz Raedt, d' Edelen ende Steden van den Lande t' allen tijden ende in alle saecken gegeven favorable audientie, volkomen geloof, ende goede Resolutie, op alle 't gene de selve immermeer hadden te vertoonen, den Staet ende welvaren van den Lande eenichsins betreffende. 't Welck als geweest zijnde een gantsch Wettige Regieringe, soo seer als oyt eenige andere is bevonden. Heeft voortgebracht vruchten die merckelick, ende sonderlinge tot eere ende reputatie van den voorschreven Graven, mitsgaders welvaert der voorschreven Landen ende van de Ingesetenen derselver hebben gestreckt." *Groot-Placaatb.*, Dl. I, blz. 39.

Blz. 25 medio. Hoogst belangrijk voor de kennis van het zelfstandig volksleven zijn: *Geschiedenis der Burgerwapening*, door SIEGENBEEK, 1830, en C. J. SICKESZ: *Proefschrift over de schutterij in Nederland*, 1865. Bij BURMAN: *Utrechtsche jaarboeken*, I, blz. 38, vindt men de orde hoe de gilden moesten uittrekken.

Verg. verder onderscheidene opstellen, vermeld in het *Repertorium* van de M. v. L., blz. 124, en VAN BERCKEL: *Dietsche Warande*, 1856, blz. 329.

Blz. 25 r. 13 v. o. Over het Hanseeverbond verg. men Deel I, blz. 612 en 632, en de schrijvers aldaar aangehaald. Al zeer spoedig ontstond door onzen handel in de Oostzee een zeeregt, dat door Denen en Hollanders te zamen is beschreven. Zie HOLTIUS: *Over Wisby en het Wisbysche zeeregt*, in zijne *Verhandelingen*; alsmede *Oldermansboek of verzameling van stukken, behoorende tot het gild-, water- en stapelregt van de stad Groningen, van* 1434 *tot* 1770, 1850. Het derde boek, *het waterregt* genaamd, bevat het zeeregt of de regten tusschen de kooplieden en schippers; het is bijna gelijkluidend met de ordonnantie uit het begin der vijftiende eeuw, door WAGENAAR in zijne *Beschrijving van Amsterdam* opgenomen, waardoor dan ook bevestigd wordt hetgeen VERWER: *Ned. Seerechten*, reeds heeft opgemerkt omtrent de Wisbuische zeeregten: dat de Amsterdamsche ordonnantie niet alleen in Holland, maar ook in Friesland en Groningen tot eenig rigtsnoer in de zeeregten gestrekt heeft. Zie OUDEMANS, in *Themis*, Deel XI, blz. 42. Verg. de letterkunde over het handelsregt en het zeeregt, bij J. DE WAL, in zijn *Handelsrecht*.

Blz. 25, r. 12 v. o. De opkomst en de ontwikkeling der middeneeuwsche Nederlandsche letterkunde geven den zuiversten spiegel voor de ont-

wikkeling van den volksgeest. In dit opzigt behoort de geschiedenis dier letterkunde geheel tot de geschiedenis der staatkunde. De *Lex Frisionum* en ook het *Vetus Jus Frisicum* werden nog in het Latijn geschreven, even als de meeste privilegiën, tot in de 16de eeuw, toen het Nederduitsch het Latijn meer en meer begon te verdringen. De keizerlijke charters en de leenverheffingen werden echter nog zeer lang in het Latijn opgesteld, terwijl het Nederduitsch het eerst in de landregten in gebruik is gekomen en waarschijnlijk altijd heeft plaats gehad in de markenregten.

Blz. 25 r. 3 v. o. De vrijdom der edelen was geheel een uitvloeisel van het oude belastingsregt. De cijnsen werden van de onvrijen en van de poorterijen gevorderd, niet van de vrijen en edelen, tot dat daarin in de veertiende en vijftiende eeuw verandering kwam. Zie HEENEMAN: over de *beden*, *Register van diss.* v. de M. v. L. De geestelijken waren niet alleen vrij van de belasting, maar zij genoten ook vele andere voorregten. Reeds onder Graaf WILLEM II van Holland begon het verzet tegen deze voorregten der geestelijken. Verg. boven, blz. 28, en de volgende aanteekening.

Blz. 26 r. 10 v. b. Over het verbod om aan kloosters goederen te verkoopen, verg. men KLUIT: *Holl. Staatsregering*, Dl. IV, blz. 94; G. A. DE MEESTER: *de Staten van Gelderland*, I, blz. 20; Mr. O. VAN REES: *Geschiedenis der staathuishoudkunde*, I, blz. 7.

Blz. 27 r. 3 v. b. Men zie het leven van WILLEM II, door MEERMAN, 4 deelen, 1783—1797, een werk, waaraan strenge kritiek moge ontbreken, maar hetgeen toch zeer rijke bouwstoffen oplevert voor de kennis van de 13e eeuw, voor hen, die het werk met oordeel weten te gebruiken.

Blz. 27 r. 3 v. b. Zie de door het Kon Inst. bekroonde verhandeling van D. GROEBE, over FLORIS V.

Blz. 27 r. 4 v. b. Graaf WILLEM III heeft in 1316 het eerst gewild, dat de openbare handelingen in schrift zouden gesteld worden en in een archiefkamer bewaard. Zie VAN SON: *oorsprong van het Hof van Holland*, blz. 215. Verg. ook *Overzigt van het Nederlandsch Rijks-archief*, blz. 22 en 23. Bepaaldelijk in betrekking tot ons staatsregt verdiende WILLEM III eene monographie.

Blz. 27 r. 12 v. b. Met ALBRECHT beginnen de memorialen van het Hof van Holland, of 's Graven Raad. Zie *Overzigt van 's Rijks-*

archief, blz. 149. De eed van ALBRECHT vindt men bij VAN MIERIS, III, blz. 42. Verg. ook *Dietsche Warande*, 1855, blz. 311.

Blz. 27 medio. Over de staatsregtelijke letterkunde onder *Ludwig den Bayer* in Duitschland, verg. Dl. I, blz. 633. Eene vergelijking van de Duitsche staatsregtelijke schrijvers met PHILIPPUS à LEYDIS, zou niet onbelangrijk zijn. Zie ook later, blz. 73.

Blz. 27 r. 5 v. o. Deze formulieren vindt men onder anderen in het boekje: *Erfgravelicke Bediening*, 1683.

Blz. 28 r. 8 v. b. Dit idealistische vindt men in *Een Hollandsch dorp in de XIV^de^ eeuw*, door Mr. H. A. A. VAN BERCKEL, in de *Dietsche Warande*, 1855, blz. 209, 305, 551. Het opstel is, door bijeenbrenging van vele historische bijzonderheden, zeer lezenswaardig.

Blz. 27 r. 11 v. b. Verg. over die volksellende onze *Verhandeling over de geschiedenis der armoede*, 2de uitgave, blz. 54.

Blz. 28 medio. Dat de strijd der Friezen tegen de Franken een strijd was van Germanisme tegen Romanisme, die nog in den strijd van Nederland tegen Spanje heeft voortgeduurd, is aangetoond door Prof. BRILL, in zijne *Voorlezingen over de geschiedenis der Nederlanden*, 2de stuk, *Nederlandsch en Spaansch.*

Blz. 28 r. 3 v. o. Over den invloed van het Roomsch-Katholicisme op onze beschaving, zie men inzonderheid de *Kerkgesch.* van Prof. MOLL.

Blz. 29 r. 6 v. b. De Kennemeropstand in 1268 is eene hoogst merkwaardige gebeurtenis door de communistische beginselen, die zich toen openbaarden. Zie, naar aanleiding van het verhaal van TRITHEMIUS, daarover een belangrijk stuk van BOLHUIS, in zijn nagelaten *Verspreide Letterarbeid*, blz. 281. De opstand moet vooral beschouwd worden in verband met dergelijke opstanden in de 13de eeuw. Zie Dl. I, blz. 639 en 677.

Blz. 29 r. 12 v. b. Over dezen opstand in Gelderland zie men J. A. NIJHOFF: *Gedenkw.*, en P. NIJHOFF, in zijne *Korte gesch. van Gelderland.*

Blz. 29 medio. In de geschiedenis der menschheid heeft men onderscheidene vormen van nationale opvoeding, die elkander opvolgen. Nadat monnikendom en ridderwezen hare opvoedende kracht hadden doen gevoelen, trad het burgerdom op met zijn vormende kracht,

KARL ROSENKRANZ heeft in zijn *Paedagogik*, Ned. vertaling met een voorwoord van mij, in 1855 uitgegeven, daaromtrent het volgende gezegd, dat ook geheel op den toestand van ons Vaderland op het einde der vijftiende en in het begin der zestiende eeuw toepasselijk is:

"De eenzijdigheid der monastieke en ridderlijke opvoeding werd door de burgerlijke in zoover opgeheven, dat zij den ongehuwden staat der monniken en de vervreemding des ridders van zijne familie voor de innigheid des werkelijken familielevens deed verdwijnen. Het burgerdom stelde, in plaats van het ledige, als heilig beschouwde celibaat, de positive zedelijkheid van den echt en der familie. In de plaats van de abstracte bezitteloosheid en den lediggang der monniken-vroomheid, zoowel als van den ridderlijken rijkdom, stelde het burgerdom de bezitting zelve als een middel tot arbeid, en met haar de autonome zedelijkheid der burgerlijke maatschappij en van haar verkeer. Eindelijk eischte het burgerdom, in plaats van de knechtschap van het geweten, de persoonlooze gehoorzaamheid aan de bevelen van anderen, en in plaats van het wispelturige zelfbehagen der ridderlijke willekeur, gehoorzaamheid aan de wetten van het gemeentewezen, als aan wetten van het zelfbewust gerealiseerd practisch verstand, waarin elk individu in staat was zich te kennen en te erkennen.

"Terwijl nu de burgerlijke opvoeding het zinnelijk genot vrij stelde, bleef dit natuurlijk zoo lang buiten de maat, tot dat de gewoonte van arbeid en van geoorloofdheid en mogelijkheid van *binnen naar buiten* eene matiging bewerkte. Na het eerste millenium der Christenheid, toen de aarde niet, zoo als de waan der Chiliasten verwacht had, was ondergegaan, en na de groote pest in de veertiende eeuw, ontstond er een kolossale levenslust, die in de vijftiende eeuw met gekruide wijnen, lekkernijen, overmatige vleeschspijzen, biergelagen, wijde broeken, langpuntige schoenen, vederbossen, gouden kettingen, bellen enz., zich ook uiterlijk vertoonde. Nog was er veel wild; geene aardappelen, geen thee, koffij, enz. Het pathos der menschen was eristisch." Verg. ook Dr. JONCKBLOET: *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Dl. I, blz. 248. De maatschappelijke ontwikkeling in de dertiende en veertiende eeuw ging met hevige botsingen vergezeld. Zoo er veel levenslust en levenskracht waren, er was ook veel hartstogt en bijna overal scherpe tegenkanting. Terwijl de moraliteit der hoogere geestelijkheid in vergelijking inzonderheid bij de eerste verkondigers van het Christendom ten achter stond, zoo was er toch meer algemeene Christelijke beschaving. MOLL: *Kerkg.*, II, blz. 284. Iets dergelijks zag men bij den adel en den burgerstand. Een eigenaardige bijdrage tot de kennis van de dertiende eeuw vermeldt WESTENDORP in zijn *Jaarboek van Groningen*, op het jaar 1278, uit een ouden kronijkschrijver: dat de ingezetenen

van het mannelijk geslacht boven den ouderdom van 12 jaren in Hunsingo zich bij eede onderling verbonden tot bewaring en onderhouding van eenen vasten landvrede, en zelfs voor den tijd van vier jaren het dragen van alle wapenen afschaften.

Over de groote onveiligheid in de veertiende eeuw vergelijke men P. C. MOLHUYSEN: *Over de onveiligheid van vroeger tijd*, in het *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde*, van SLOET, Dl. XIV, blz. 129, en DIRKS: *Geschiedenis der Heidens*, 1850. De kooplieden mogten geen zwaard dragen, maar werden door de edelen begeleid bij het trekken door hun gebied, terwijl daarentegen ook de edelen geen koopmanschap mogten drijven. *Jurisprudentia Heroica Belg. circa nobilitatem*, art. 1, 6 § 4 en 5. De middelen van verkeer voor goederen, personen en geldswaarden bevonden zich nog op zeer lagen trap van ontwikkeling. De stroomen werden met tollen bezwaard; gegraven vaarten waren er nog niet, en tot wegen werden meestal de dijken gebezigd. Gereed geld werd alleen onder de hoogere standen en kooplieden gevonden. Op het platte land geschiedde nog veel bij ruiling. De interest van het geld werd per maand berekend. MEERMAN, in het *Leven van Willem II*, Deel IV, blz. 233, vermeldt, dat het den Joden, geldwisselaars en bankiers in de middeneeuwen bij onderscheidene keuren verboden was meer dan 2 penningen per pond in de maand te nemen, volgens anderen 33 pct. in het jaar. Over de lombarden heeft men belangrijke mededeelingen in [V. D. OUDERMEULEN] *Recherches sur le Commerce*, T. II, p. 2, p. 194. Banken van leening vond men vroegtijdig. Spaarbanken zouden eerst later ontstaan. Van de steden verrezen er reeds eenige voor 1400. De meeste huizen waren van hout met strooijen daken.

Blz. 29, r. 14 v. o. Prof. MOLL zegt in zijne *Kerkgeschiedenis*, Deel II, blz. 177, van de zelfzucht, die op het einde der middeneeuwen heerschte, het volgende: "Ofschoon het Christendom, sedert vele eeuwen op onzen bodem geplant, naar het uiterlijk aanzien tot aanmerkelijken bloei was gekomen, ofschoon allerwege in steden en dorpen kerken en kapittelhuizen, abdijen en kloosters verrezen, en honderd levensvormen, alleen Christenen eigen, alom heerschende waren, zoodat van het vroegere heidendom naauwelijks zigtbare teekenen waren gebleven — de geest des heidendoms, de geest der zelfzucht en afwijking van God was daarom nog niet van onze vaderen uitgedreven. Neen, gelijk die geest nog steeds leefde in naburige volken, zoo leefde hij ook maar al te zeer in hen, en ook toen liet hij zich als altijd kennen aan zijne eigenaardige werkingen. Hij prikkelde de kleine staten, waarin Nederland gesplitst was, tot gedurigen strijd, waarbij de naijver der baatzuchtigen voldoening zijner wenschen zocht in elkan-

ders ondergang. Hij schaarde de verschillende standen der maatschappij in vijandige legers, de partijen der lichtenbergers en lokhorsten, de hoekschen en kabeljaauwschen, der schieringers en vetkoopers en dergelijke, die elkander zochten te vernielen, om uit elkanders verderf eigen voordeel te winnen. Hij dreef overheden tot verdrukking der burgers en burgers tot oproerig verzet tegen de overheden, en gelijk hij heerschappij voerde bij de wereldlijken, zoo had hij ook de overhand bij de kerkelijken, die der wereldlijken leiders en voorbeelden moesten zijn."

Blz. 29 r. 9 v. o. In dit gebrek schijnt ons te vervallen LÖHER in zijne *Jacobä von Bayern und ihre Zeit*, 1862, in de inleiding.

Blz. 29 r. 6 v. o. Zie over de Hoeksche en Kabeljaauwsche partijschappen de verhandelingen van H. W. TIJDEMAN, 1815, en J. C. DE JONGE, 1817. Over de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten zijn inzonderheid belangrijk de stukken medegedeeld door L. PH. C. VAN DEN BERGH: *Gedenkschriften tot oph. der Ned. Gesch.*, Deel I, blz. 199 en 200, en hetgeen daarover voorkomt bij NIJHOFF, *Bijdragen* IV, Aank. blz. 24. Verg. ook MEERMAN: *Geschiedenis van het beleg van Leiden in* 1420. 1808.

Blz. 29 r. 5 v. o. Over den twist van de Lichtenbergers en Lockhorsten schrijft MOLL: *Kerkgeschiedenis*: "De bisschop knoopte verbindtenis aan met het vleeschhouwersgild te Utrecht en met andere lieden, die de openbare meening tegen zich hadden. Maar hierbij liet hij het niet. Hij brandde en moordde te Amersfoort wegens den ijver, aldaar voor RUDOLF betoond en zag inmiddels om naar steun uit den vreemde. Zijn aanzoek daartoe bij PHILIPS van Bourgondie vond gereeden ingang. Deze toch, die in Holland met JACOBA van Beijeren en de Hoekschen kampte, was de natuurlijke tegenstander der lichtenbergers, die JACOBA ondersteunden en in vijandschap waren met EGMOND en KUILENBURG, de hoofden der Kabeljaauwschen."

Blz. 29 r. 3 v. o. A. v. H.: *Geschiedenis van de onlusten tusschen de Schieringers en Vetkoopers in Friesland*, 1829, is een werk dat uit de bekende bronnen een overzigt geeft, zonder verder veel belangrijks te bevatten. Zie verder over de partijschappen in de veertiende eeuw de provinciale geschiedenissen.

Blz. 30 r. 3 v. o. Opmerkelijke voorbeelden van bescherming zoeken bij magtiger bieden de middeneeuwen aan. Prof. MOLL schrijft in zijne *Kerkgeschiedenis*, Dl. II, 1e stuk, blz. 169, met aanhaling van onderscheidene bronnen, het volgende: "Wat reeds vroeger in benarde tijden door

enkele stedelijke gemeenten hier te lande was gedaan, deden nu ook de Staten van het Sticht: Zij vaardigden een brief uit aan alle vorsten en volken der christenheid, waarin zij in het breede hunne grieven tegen den paus en den hun door den paus opgedrongen bisschop ontvouwden en de redenen verklaarden, waarom zij, in afwachting van het oordeel eener algemeene kerkvergadering, zich tegen beiden tot het uiterste verzetten zouden. Het gansche stuk, dat tot heden bewaard werd, is een der merkwaardigste oorkonden onzer geschiedenis en een bewijs van eene meer en meer opkomende bewustheid bij de meerderheid onzer natie van hare regten tegenover de aanmatiging van Rome en de gansche pauselijke hierarchie."

Blz. 30 medio. "Weemoed naar betere tijden." Verg. ook hier inzonderheid de belangrijke opmerkingen bij MOLL: *Kerkgesch.*, D.II, 1e stuk, blz. 196.

Blz. 30, r. 12 v. o. "De behoefte erkend aan meerdere orde en zekerheid." In het algemeen kan men tweederlei stroom van staatkundige beschaving in de Nederlanden aannemen: een Romeinsche en een Germaansche. De eerste had haar oorsprong in de kerkelijke hierarchie en vond hare vertegenwoordigers in regtsgeleerden, in het Latijn schrijvende; de laatste ontsproot uit het volksleven, ofschoon niet vrij van den invloed van kerkelijke beschaving, en vindt men bij de schrijvers in het Nederduitsch.

PHILIPPUS à LEIDIS en JOH. ANDREAE zijn als typen van regtsgeleerde schrijvers uit de veertiende eeuw merkwaardig. Over PHILIPPUS à LEIDIS zie men de reeds op blz. 47 vermelde verhandeling van Prof. R. FRUIN, en MEERMAN in de *Aanteekeningen op de vergelijking der gemeenebesten van* HUGO DE GROOT. Over JOH. ANDREAE verg. men Mr. U. A. EVERTS, in de *Bijlage tot de notulen van de sectievergadering van het Utr. Gen.* van 1857. Ook in betrekking tot de regtsgeleerdheid is zeer lezenswaardig het hoofdstuk: "Vorming van Nederlanders aan vreemde hoogescholen" in de *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de hervorming*, van Prof. W. MOLL, II, 2e stuk, blz. 284—306.

In de Nederduitsche letterkunde openbaarde zich al zeer spoedig een geest van vrijheid en vooruitgang. De gebreken in het maatschappelijk leven werden nu eens met bittere scherts, dan met hoogen ernst aangewezen in MAERLANDT's *Eeckenspiegel* en vele andere geschriften. De letterkunde stond als leermeesteresse tegenover de maatschappij. Het was het tijdvak van het leergedicht. Een zeer opmerkelijk in het Nederduitsch geschreven betoog van een zekeren MATHIJSSEN: *Over den stand der rechtspleging omtrent den jare* 1400, vindt men achter de *Beschrijving van den Briel*, van ALKEMADE.

Blz. 30, r. 5 v. o. De uitvinding van de drukkunst, omstreeks 1424, scheidt in vele opzigten het oude en nieuwe maatschappelijke leven. Niettegenstaande het afschrijven van handschriften in de dertiende en veertiende eeuw sterk was toegenomen, bleven de handschriften nog zeer duur in prijs en vormden daardoor een monopolie voor kerk, regering en de hoogere standen; waardoor de letterkunde voor het algemeen een verborgen schat bleef. Verg. inzonderheid het tweede gedeelte van de verhandeling van G. H. M. DELPRAT, door het Utrechtsch genootschap bekroond: *Dissertation sur l'art typographique contenant un aperçu historique de ses progès et des recherches sur l'influence de cet art sur les lumières de l'esprit humain*, 1820. Terwijl de wetten na de uitvinding der drukkunst konden gedrukt worden, duurde het echter nog lang, voordat de volksregten beschreven en gedrukt werden, vandaar de groote zorg voor de bewaring van charters en privilegiën. Zie SCHELTEMA: *De IJzeren Kapel in de oude kerk te Amsterdam*, in zijn *Oud en Nieuw*.

HOOFDSTUK II.

1400—1572.

Met het grafelijke huis van Beijeren, en nog meer met dat van Bourgondië, wordt de geschiedenis van de enkele Nederlandsche provinciën tot eene algemeene geschiedenis vereenigd. De bronnen voor de Belgische geschiedenis zijn hier voor een groot gedeelte ook de bronnen voor onze geschiedenis. Wij maken dan ook hier opmerkzaam op de werken van DEWEZ: *Histoire de la Belgique*, liberaal; — DE SMET: *Histoire de la Belgique*, clericaal; — DE GERLACHE: *Histoire des Pays Bas*, 1e. ed. 1839, Tom. I. *Introduction*, is insgelijks zeer clericaal. Daartegen kwam uit *Antidote contre les réticences et les erreurs historiques de* Mr. DE GERLACHE, Brux. 1840.

Vooral behoort geraadpleegd te worden de *Collection des documents relatifs à l'histoire de la Belgique*, een verzameling ook voor ons Vaderland hoogst belangrijk.

Over de Hertogen van Bourgondië en de heerschappij van Keizer KAREL V in betrekking tot de algemeene geschiedenis van Europa vergelijke men ons Dl. I, blz. 644. Voor de vaderlandsche geschiedenis in het algemeen is voor dit tijdvak het uitvoerigst werk: AREND: *Geschiedenis des Vaderlands*: Dl. II, 3de stuk, alwaar de bronnen tot verder onderzoek breedvoerig worden vermeld. Zie verder de *Historische*

Atlas, door Mr. G. MEES uitgegeven, en Mr. L. ED. LENTING: *Geschiedenis des Vaderlands*, 1e. Deel.

Onder de Bourgondische en Oostenrijksche gravenhuizen had in ons Vaderland de overgang plaats van het oude middeneeuwsche staatsbegrip tot het nieuwere, waarop wij vroeger in de algemeene geschiedenis gewezen hebben, Dl. I, blz. 644. Vroeger beschikten de Graven over hunne regten als eigenaars. Zie bijv. de brieven van ALBRECHT en LODEWIJK van 1358, bij KLUIT: *Hollandsche Staatsregering*, Dl. V, blz. 247. Nadat de politieke schrijvers onder het Beijersche huis reeds begonnen waren over den pligt der Vorsten te schrijven, begon al meer en meer, ook op het gezag der klassieke letterkunde, het denkbeeld van den Staat als gemeenschap ten algemeenen nutte te ontstaan.

Blz. 31 in fine. "De blijde inkomsten" enz. Verg. de plakaatboeken van Brabant. In het plakaatboek van ANSELMUS, achteraan, p. 3, vindt men het nieuwe regiment van Hertog JAN IV van Brabant, van 12 Mei 1423. Verg. verder FAIDER: *Études sur les constitutions nationales*, 1842.

Blz. 32, r. 3 v. b. "In Gelderland." Verg. hier inzonderheid NIJHOFF: *Gedenkwaardigheden*, alwaar, Dl. IV, blz. XLVI—LII, het hier vermelde verdrag voorkomt.

Blz. 32, r. 5 v. b. Utrecht ontving eene soort van constitutie in den landbrief van ARNOUD van Hoorn, 1375. Zie TE WATER: *Groot Placaatboek*, I, blz. 29. De bisschop zwoer de stedelijke keuren van Utrecht te zullen handhaven. Zie MATTHAEUS: *de Nobilitate*, p. 714 en 776. De regering was gedeeltelijk bij de burgerlijke overheid, gedeeltelijk bij het kapittel; vandaar onderscheidene geschillen, die ook na de hervorming zijn blijven voortduren.

Blz. 32, r 7 v. b. In Groningen werd in 1416 een naauwer verbond tusschen de stad Groningen en de Ommelanden gesloten, waarvan in 1425 de vrucht was nadere vaststelling van het regt voor de Ommelanden en de stad. Zie WICHERS: *Verhandeling over het tractaat van reductie*.

Blz. 32, r. 9 v. b. "Verdrag met ALBRECHT". Verg. *Charterboek van Friesland*, I, blz. 327, en SJOERDS: *Jaarboeken*, I, blz. 225.

Blz. 32 medio. Het verdrag tusschen PHILIPS van Bourgondië en JACOBA van Beijeren, van 3 Julij 1428, en de instructie zijn voor de

kennis van het staatsregt van die tijden hoogst belangrijk. Zie dezelve in het *Groot Placaatboek*, III, blz. 14, en VAN MIERIS: *Groot Charterboek*, Dl. IV, blz. 917 en 932. Over het tijdvak van JACOBA van Beijeren is uitgekomen: LÖHER: *Jacobä von Baiern*, aangekondigd door Prof. BRILL, in NIJHOFF's *Bijdragen*, III, blz. 320.

Blz. 33 medio. Middelen om de twisten tusschen de Hoeksche en Kabeljaauwsche partijen te doen eindigen, werden door PHILIPS van Bourgondië vele aangewend. Zie het verrigte na een oproer te Amsterdam in 1443/44, en het plakaat van 1445, houdende strafbepaling tegen het gebruik van partijnamen, bij KLUIT, Dl. V, blz. 300.

Blz. 33 in fine. Dr. WIJNNE maakt in zijne recensie in de *Letteroefeningen*, de opmerking of het hier vermelde wel juist is. Wij gelooven ook na zijne opmerkingen in onze voorstelling te moeten volharden. De regeling vóór 1428 is door ons op blz. 32 vermeld. Verg. echter ook WIJNNE, in zijne recensie van het werk van Mr. BASSECOUR CAAN, in de *Jaarboeken*, 1866, blz. 185. Door de woorden "afzonderlijk geregtshof 1462" verstaan wij, dat de oude Raad of het Hof van Holland, na in onderscheidene collegiën gesplitst te zijn, ook een zelfstandig geregtshof vormde. Zie de verhandeling van VAN SON, over den oorsprong van het Hof van Holland, in de staatkundige academieverhandelingen, uit de school van Prof. KLUIT.

Blz. 33, r. 5 v. b. "Domeinkamer." Verg. BORT: *Tractaat over de domeinen in den staat der Vereenigde Nederlanden.*

Blz. 33, r. 3 v. o. "Leenkamer." Verg. Jhr. Mr. J. J. F. DE JONG VAN BEEK EN DONK: *Bijdrage tot de geschiedenis van den raad en Leenhove van Braband.* Utrecht 1857.

Blz. 34, r. 3 v. b. "Charter van 14 Aug. 1459." Zie hetzelve bij ANSELMUS.

Blz. 34, r. 5 v. b. Zie DIRKS: *Geschiedenis der Heidens*, vervolgd in NIJHOFF's *Bijdragen*, Dl. X, blz. 27.

Blz. 34, r. 12 v. b. "Gulden Vlies." Verg. de verhandeling van W. F. ROËLL, in de werken van het Ned. Instituut, 2e klasse, Dl. V, blz. 83, en Dl. VI, 2e stuk, blz. 1.

Blz. 34 medio. "Raad van Mechelen." Hij ontstond uit den grooten

of geheimen Raad, in 1455 opgerigt, en kreeg eerst in 1473 een vasten zetel te Mechelen. Zie G. A. G. VAN MAANEN: *diss. de Supremo Mechliniensi concilio*, 1824. Opmerkelijk zijn de daar op blz. 62 aangehaalde woorden: *Considerant que les pays de pardeça, qui lui estoient nouvellement succedez, et dont il estoit partout paysible, ne povoyent estre conduicts, et gouvernez, en bonne union, et louable police, ne que ses droicts, haulteur et seigneurie gardez sans justice souveraine, veu la diversité de leurs natures, et que les conceilx particuliers de chascun pays ne pouvoyent pourvoir à tout.*

Blz. 34 medio. Verg. over de Staten-generaal, *Histoire des états Généraux des Pays Bas*, par TH. JUSTE. Brux. 1864, waarvan een belangrijk verslag gegeven wordt door Mr. LENTING in NIJHOFF's *Bijdragen*, 1865, N. R., IV, blz. 15, die mededeelt, dat een betoog door KERVIJN DE LETTENHOVE is uitgegeven in het *Bulletin de l'acad.* 2e Serie, T, XIV, onder den titel van: *Programma d'un gouvernement constitutionel en Belgique au XVe siècle.* Het werk van Mr. J. C. DE JONGE: *Resolutiën der Staten-generaal*, 2 deelen, in 4o., loopt van 1576—1577. Daar JUSTE, *Hist. des États généraux*, slechts een overzigt geeft en de resolutiën van de Staten-generaal der Vereenigde Nederl. zelve niet mededeelt, bestond er nog geen compleet werk over de Staten-generaal. Van het werk van GACHARD: *Actes des états généraux*, zijn tot heden twee deelen uitgegeven.

Volgens den hoogleeraar KLUIT zou eene algemeene oproeping der Staten eerst dagteekenen van den tijd van KAREL V, en een gevolg geweest zijn van het Augsburgsche verdrag, door hetwelk hij in 1548 alle zijne Nederlanden onder den Bourgondischen kreits tot een ligchaam vereenigde. Volgens JUSTE werden echter reeds in 1465, 25 Mei, de Staten in eene algemeene vergadering bijeengeroepen door PHILIPS *den Goede*, te Brussel, ten einde gelden te verkrijgen om tegen LODEWIJK XI van Frankrijk den oorlog te voeren.

In 1471, in de maand Julij, riep KAREL *de Stoute* om dezelfde reden de Staten van alle zijne gewesten te Abbeville in Picardië bijeen. In 1472 had hetzelfde plaats om de vernieuwing van den oorlog. Eene derde oproeping onder denzelfden Graaf vinden wij in 1475, waarbij de Staten van Brabant, Gelderland, Vlaanderen, Artois, Picardië, Henegouwen, Holland, Zeeland, Zutphen, enz. tegenwoordig waren. Zoo ook kwamen zij onder MARIA en MAXIMILIAAN meer dan eens bijeen. In 1477 waren zij te Leuven en in 1488 te Mechelen vergaderd. In 1505 stonden zij te Brussel eene bede van *f* 400,000 toe, in 1509 aan MARGARETHA van Oostenrijk *f* 70,000. Onder het bestuur van KAREL V echter werden zij meer geregeld bijeengeroepen, zoodra de schatkist onderstand behoefde, zoodat zij hierdoor meer

bestendigheid verkregen en als het ware één ligchaam begonnen te vormen. De eerste bijeenroepingen onder zijn bestuur hadden plaats te Dordrecht en te Gorinchem, in 1528, later te Brussel, in 1529 en 1531, enz. Destijds werden zij in de volgende orde geraadpleegd: 1 Brabant, 2 Vlaanderen, 3 Artois, 4 Henegouwen, 5 Holland, 6 Zeeland, 7 Namen, 8 Utrecht, 9 Rijssel, 10 Doornik, 11 Valenciennes, 12 Mechelen. Limburg, Luxemburg, Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningen en Drenthe, zich grondende op afzonderlijke overeenkomsten en privilegiën, woonden de bijeenkomsten der Staten-generaal niet geregeld bij, maar hadden gewestelijke vergaderingen met hunnen provincialen bestuurder. Ingeval zeer belangrijke zaken behandeld moesten worden vindt men hen echter mede tegenwoordig. Bijzonder Friesland nam slechts nu en dan deel aan deze vergaderingen. Bij den troonsafstand van KAREL V waren de Staten van alle gewesten bijeen, uitgezonderd die van Overijssel en Drenthe.

In den eersten tijd werden deze vergaderingen door de gewestelijke Staten zelve bijgewoond, doch weldra zonden zij slechts gedeputeerden, waarvan wij reeds bewijzen vinden in de bijeenkomst, die in 1488 te Gent gehouden werd. Het getal dezer gedeputeerden was niet bepaald, daar ieder gewest zijne eigene stem had.

De vergadering heette: *daghvaert generael;* het voorstel van wege den vorst: *generale propositie;* het terugkeeren der Staten naar hunne committenten om instructiën, noemde men *reces;* het vergaderen der gewestelijke Staten om over het voorgestelde te beraadslagen: *daghgeleyt.* Verg. de dissertatie van J. DEDEL: *de ordinibus generalibus*, 1822, en F. G. A. BEELAERTS VAN BLOKLAND: *disput. inaug. continens historiam Ordinum Generalium Belgii sub Carolo* V. Lugd. Bat. 1836, p. 52.

Blz. 35 medio. Over het karakter van PHILIPS *den Goede* verg. men GROEN VAN PRINSTERER, die hem te hoog prijst, en AREND: *Geschiedenis des Vaderlands*, die onderscheidene oordeelvellingen vermeldt. Men verg. over de droefheid, die bij den dood van PHILIPS *den Goede* plaats vond onderscheidene zeer lezenswaardige plaatsen, medegedeeld door IDSINGA: *Staatsrecht*, terwijl over dezen vorst ook verdient vergeleken te worden MARTIN: *Histoire de France*, VII, p. 16.

Blz. 35, r. 12 v. o. is door het uitvallen van het woordje "tevens" achter "wist hij" de zinsnede onduidelijk geworden.

Blz. 35. "DAVID van Bourgondie." Verg. MOLL: *Kerkgeschiedenis*, Dl. III, blz. 228.

Blz. 36. "Over de eerzuchtige plannen van KAREL *den Stoute* om stedehouder van het Duitsche keizerrijk te worden en zijne Staten tot een koningrijk te verheffen, verg. MARTIN: *Histoire de France*, Tom. VII, p. 54, 79 en 114.

Blz. 36 medio. "Frankrijk wilde zich van hare bezittingen meester maken." Dr. WIJNNE merkt teregt op: "Men leze liever LODEWIJK XI, want de natie had er geen deel aan."

Blz. 36 medio. Het groot privilegie van MARIA van Bourgondië, is als eene eerste grondwet der Vereenigde Nederlanden, door Prof. TROTZ te Utrecht, met de pacificatie van Gent, de Unie van Utrecht en den Munsterschen vrede uitgegeven in zijne *Commentarius leg. fund. foederati Belgii*, of *Verklaring van de grondwetten der Vereen. Ned.*, 1778. Al kan de wettige kracht van het privilegie in twijfel getrokken worden, omdat het was afgedwongen en het dan ook niet lang gegolden heeft, toch is het 't opmerkelijkste document van ons oud staatsregt, terwijl in gemelde uitgave de bepalingen worden toegelicht door belangrijke geschiedkundige aanteekeningen, die ons geheel verplaatsen in hetgeen in de vijftiende eeuw beschouwd werd als noodig ter bescherming der staatkundige en burgerlijke vrijheid. De dissertatie van J. DOORNIK: *de Magno Mariae Privilegio*. 1792, is bijna geheel door Prof. KLUIT bewerkt. Zie *Katalogus van de Bibl. van Letterkunde*, te Leiden, *handschriften*, blz. 11. Verg. hier ook de aanteekeningen van Prof. TIJDEMAN op de *Geschiedenis des Vaderlands*, van BILDERDIJK, Dl. IV, blz. 209 en 366 en v.

Dat MARIA van Bourgondië weinig vrijheid genoot blijkt ook daaruit, dat zij bleef onder de bewaking der Staten-generaal te Gent, en dat de afgevaardigden van Holland, Zeeland, Vlaanderen en Brabant twee van hare raadslieden, die van Franschgezindheid beschuldigd waren, bijna onder de oogen der vorstin lieten ter dood brengen. Het groot privilegie is eerst vernietigd bij de inhuldiging van PHILIPS *den Schoone*, 12 December 1494.

Blz. 37, r. 10 v. b. "ADOLF, de wettige Hertog van Gelderland." Verg. NIJHOFF: *Gedenkwaardigheden van Gelderland.*

Blz. 37, r. 3 v. o. Men zie over deze zamenkomst der Staten-generaal en het te Brugge geteekende verdrag van MAXIMILIAAN, AREND, II, 3, blz. 257, en inzonderheid JUSTE: *Histoire des États généraux des Pays Bas*, I, p. 25—36. Opmerkelijk is het, dat berigt wordt, dat MAXIMILIAAN in het Latijn het woord tot de Staten heeft gevoerd, p. 29.

Blz. 38 medio. Verg. over PHILIPS VAN CLEEF en den Jonker-Fransen-oorlog, J. C. DE JONGE: *Verhandelingen*, II, blz. 23; ALKEMADE: *Jonker-Fransen-oorlog*, en AREND, II, 3, blz. 257—270, en een belangrijken brief, waarin de nederlaag van FRANS VAN BREDERODE wordt vermeld, in de *Bijdragen* van NIJHOFF, N. S., II, blz. 269. Zie ook het opstel van W. J. C. RAMMELMAN ELZEVIER, over de jaren 1479 tot 1483, in de werken van het Historisch genootschap te Utrecht, Berigten, Dl. IV, blz. 116.

Blz. 38, r. 4 v. o. "*Kaas- en Broodvolk*," enz, Verg. over de volksellende in die jaren mijne verhandeling over de *Geschiedenis der armoede*, 2e uitgave, blz. 60 en 66, en de aldaar aangehaalde bronnen.

Blz. 39 medio. Hervormingsedict van 6 Mei 1495. Dit edict wordt gevonden bij KLUIT, V, blz. 381.

Blz. 39, r. 7 v. o. *staat:* "bragt", *lees:* "bragten."

Blz. 40, r. 4 v. b. WILLEM VAN CROY, enz. Verg. Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH: *Gedenkschriften tot oph. der Ned. Gesch.*

Blz. 40, r. 9 v. b. "Openbare ambten te koop." Zie VAN WIJN: *Bijvoegsels op Wagenaar*, Dl. V, blz. 8.

Blz. 40 medio. De heerschappij der Bourgondische vorsten, inzonderheid in Gelderland, werd bestreden door KAREL van Egmond, die vandaar zijne beteekenis erlangt in de vaderlandsche geschiedenis. Zie NIJHOFF: *Bijdragen*, N. S., II, blz. 240, die de belangrijke bijzonderheid vermeldt, dat de Heeren VAN BRONKHORST en BATENBURG in den oorlog tegen Oostenrijk als vrije baanderheeren onder KAREL VAN EGMOND zich hadden geschaard, en dat deze voor de vrijheid strijdende edelen later door den moordbijl van ALVA zijn geveld.

Blz. 40, r. 3. v. o. "Van ALBRECHT." Men zie den Giftbrief in het *Charterboek van Friesland*, I, blz. 786—792.

Blz. 40 op het einde. Over de middelen door ALBRECHT van Saksen aangewend, om het bestuur van Friesland in handen te krijgen, bestaat een handschrift, nagelaten door den Heer F. D. FONTEIN, waarvan een verslag wordt gegeven door den Heer J. VAN LEEUWEN, in *de Vrije Fries*, VII, blz. 1.

De voordeelen die de Friezen trokken uit de overheersching van

ALBRECHT VAN SAKSEN waren betere orde en regtsveiligheid, — een krachtig, regtvaardig bestuur, dat een einde maakte aan de dwingelandij der partijhoofden, verbetering der zeeweringen en beveiliging van vruchtbare landen, die de aanslibbing der Middelzee gevormd had. Zie ANKRINGA: *Het voordeel hetwelk de Friezen trokken uit de overheersching van Albrecht van Saksen*, in *de Vrije Fries*, IV, blz. 379.

Blz. 41 r. 7 v. b. Graaf EDZARD van Oost-Friesland, die sedert lang 's Hertogs stadhouder in de Ommelanden was geweest, werd als landsheer aangenomen, behoudens het regt van den Keizer en den Bisschop. De huldigingseed vindt men bij A. MATTHAEUS: *Vet. aevi anal.*, Tom. IV, p. 466. EDZARD werd echter door MAXIMILIAAN in den rijksban gedaan, waarna Groningen bij Gelderland hulp zocht en de Hertog van Gelderland in Groningen gehuldigd werd; maar de Groningers werden de Gelderschen ook spoedig moede en droegen toen de regering op aan KAREL V, in 1536. De opdragt vindt men bij WICHERS: *Verhandeling over het tractaat van reductie*, blz. 103.

Blz. 41, r. 6 v. o. Bij de verkiezing tot Duitsch Keizer werd gekozen FREDERIK van Saksen, en eerst door diens weigering vereenigden zich de stemmen op KAREL, terwijl hij tot de kroon van Spanje kwam door het achtereenvolgens overlijden van den Infant JOHAN, 16 jaren oud, van ISABELLA, gehuwd aan den Koning van Portugal, van diens zoon, 2 jaren oud, in 1498. Zoo werd PHILIPS *de Schoone* de naaste erfgenaam van de kroon van Spanje, die echter op zijn zoon KAREL kwam door het overlijden van FERDINAND, zonder kinderen uit zijn tweede huwelijk, van wien velen in het testament van dien vorst verwacht hadden, dat hij de kroon van Spanje niet aan KAREL, maar aan diens broeder FERDINAND van Oostenrijk zou hebben opgedragen. Aan zulke dunne draden hangt de geschiedenis, wanneer men in al die bijzonderheden geene algemeene Godsleiding erkent.

Blz. 41, r. 5 v. o. Over de landvoogdesse MARGARETHA van Oostenrijk zie men de belangrijke *Correspondance de Marguérite d'Autriche*, 1506—1520, door L. PH. C. VAN DEN BERGH uitgegeven.

Blz. 43, r. 5 v. b. Over de landvoogdesse MARIA van Hongarije zie men THEODORE JUSTE: *Les Pays-Bas sous Charles-quint. Vie de Marie de Hongrie*, Brux. 1855.

Blz. 43 *medio.* Over het bezitten van stille waarheid verg. men de Verhandeling van W. C. ACKERSDIJCK, *Maatschappij van Letterk.*, *N. W.* II, 1., en DE WALL: *Handvesten van Dordrecht*, blz. 961.

Blz. 43, r. 14 v. o. "Vaste zeemagt." Verg. over de verdiensten van KAREL V omtrent de marine, DE JONGE: *Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen.*

Blz. 43, r. 13 v. o. "De plakaten van KAREL V." Het *Groot Plakaatboek*, door CAU en SCHELTUS uitgegeven, bevat slechts enkele plakaten vóór de oprigting van de Republiek, en het *Charterboek van de Graven van Holland*, op nieuw uitgegeven, zal nog jaren lang onder handen zijn, voordat de plakaten der zestiende eeuw zullen worden medegedeeld; hierdoor ontbreekt nog eene volledige verzameling van plakaten onder KAREL V. Bij die leemte kan het *Register*, door het Utrechtsche genootschap uitgegeven, en op blz. 4 reeds vermeld, eenen weg wijzen. Voorts behoort zeer geraadpleegd te worden. Mr. AERT en ADRIAAN VAN DER GOES: *Register van alle dagkvaerten van de Staten 's Lands van Holland gehouden*, in octavo uitgegeven, terwijl in het Rijksarchief nog een belangrijke schat van onuitgegeven stukken uit dit tijdvak voorhanden is. Verg. verder *Karel V en zijne placaten*, door Mr. G. A. DE MEESTER, in de *Nieuwe Bijdragen*, 1854, blz. 241.

De regering van KAREL V kenmerkt zich door een ijverig streven om de regtspleging te verbeteren. Belangrijke bijdragen hiervoor leveren inzonderheid de stukken, medegedeeld in het derde deel van het *Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenis*, door Jhr. Mr. A. M. C. VAN ASCH VAN WIJCK, als vervolg op het *Archief* van DODT VAN FLENSBURG; aldaar wordt melding gemaakt van eene te Mechelen, op 24 Sept. 1523 belegde generale dagvaart "op te gebreecken van den geestlicker ende weerlicker jurisdictie."

Een voor de kennis van den toestand des lands hoogst merkwaardig document is *Informacie op den staet, faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant*, Leiden 1867, uitgegeven door de Maatschappij van Nederlandsche letterkunde te Leiden.

Blz. 43, laatste regel, "misbruiken". De eenheid van het Bourgondische en Oostenrijksche huis was geene alle leven doodende centraalmagt, maar veeleer een band, die provinciën en steden verbonden hield, zonder haar leven op te heffen. Men moet den staatkundigen en maatschappelijken toestand vooral ook niet idealiseren. Gebreken waren er velen. Ontrouw was vrij algemeen. De vorsten zochten door eerambten om te koopen, terwijl zij op hunne beurt bedrogen weredn.

PARMA kreeg maar een derde der sommen voor hem bestemd. Hoe nalatig onder PHILIPS II de ambtenaren waren in het doen van rekening, blijkt uit een belangrijk stuk van 1591, bij KLUIT: *Holl. Staatsr.*, V, 522. Uit het daar medegedeelde kan men zien, dat reeds onder ALBRECHT, in 1396 en 1420, en PHILIPS van Bourgondië, in 1464, maatregelen tegen dat kwaad waren beproefd. Het was reeds vooruitgang, dat het kwaad opgemerkt en bestreden werd.

Voor de inwendige staatsgeschiedenis der bezwaren, die de heffing der beden ontmoette, behoort vooral gebruik gemaakt te worden van de officiële vertoogen, te vinden in het boven vermelde *Register* van VAN DER GOES.

Blz. 44, r. 6 v. b. De uitvoerige sententie, waarbij Gent veroordeeld wordt, vindt men in de *Analecta* van HOYNCK VAN PAPENDRECHT, IV, p. 487.

Blz. 44, midden. "Het verdrag van Augsburg". Zie hetzelve in het *Groot plucaatboek* en bij VAN LOON: *Leenroerigheid van Holland*, in welk werk ook onderscheidene andere stukken voorkomen. Bij dit verdrag werd de zelfstandigheid der onderscheidene gewesten niet geheel opgeheven. Verg. hierover eene belangrijke briefwisseling in 1780 tusschen het keizerlijk hof en het bestuur te Brussel, bij GACHARD: *Analectes Belgiques*, p. 116—132. Verg. verder over de bezwaren, die men tegen dit verdrag had, ARENO. Over dit verdrag in betrekking tot de strafregtspleging zie men TADAMA: *Over het Veemgerigt*, blz. 153.

Blz. 44, r. 2 v. o. Zie KLUIT: *Hist. foed. Belg.*, 2 vol., I, 26, en J. J. DE KEMPENAER: *Dissert. de sanctione pragmatica Caroli V*, Lugd. Bat. 1787, p. 23, onder KLUIT bewerkt.

Blz. 45, r. 9 v. b. Het breedvoerig relaas van de overdragt van KAREL V op zijn zoon en de onderscheidene oordeelvellingen over KAREL V vindt men vermeld door ARENO en GACHARD: *Analectes Belgiques*, 1830, p. 89.

Blz. 45, r. 7 v. o. De eed der Graven was zeer verre verwijderd van eene bloote plegtigheid te zijn. Er bestond tusschen den Vorst en de Staten een wederzijdsche overeenkomst. Zie RAEPSAET: *De l'inauguration*, in zijne *Oeuvres*, I, en THIJE HANNES: *De Inauguratione principum*, 1776. In de Blijde inkomste van Brabant werd uitdrukkelijk, na de meestal breedvoerig gestelde stukken, door de Graven uit het Bourgondische en Oostenrijksche huis gezworen: "En zoo wij hier-

tegen deden of lieten doen, dan consenteren wij voorschreven Prelaten, Baanrotsen, Ridderen, Steden en Vrijheden en alle andere onzer onderzaten, dat zij ons geenerhande diensten doen zullen noch onderhoorig wezen in eenige zaak." Ofschoon nu zoodanige opschortende voorwaarde bij de inhuldiging in Holland en Zeeland niet voorkomt, werd ook daar door den Graaf, nadat het eedsformulier vooraf naauwkeurig was onderzocht, gezworen: dat de Graaf zou zijn, een goed en regtvaardig Heer en dat hij getrouwelijk de verleende privilegiën zou onderhouden, terwijl de Saten van den afgelegden eed acte verzochten.

De huldigingseed van Graaf KAREL I, in 1468. vindt men bij KLUIT: *Staatsregering*, V, blz. 347. De latere huldigingsacten vindt men in het *Groot Placaatboek*, Deel III en IV. PHILIPS *de Schoone* bezwoer (te Geertruidenberg in de herberg waar *de Wildeman* uithangt, zoo wordt door de geschiedschrijvers beiigt), even als de vorige Graven, de verleende privilegiën, maar zonderde daarvan het Groot privilegie van MARIA uit. KLUIT, IV, 250. Men mag voorzeker, met KLUIT, dat staatsstuk opmerkelijk noemen; maar men vergete tevens niet, dat men in 1494 afgemat was door den Jonker-Fransen-oorlog en het oproer van het Kaas-en-brood-volk, waardoor de noodwendigheid van een krachtig bestuur werd erkend. Iets dergelijks zien wij ook in Gelderland, waar KAREL VAN EGMOND niet dadelijk de vroeger verleende privilegiën erkende, ofschoon hij later hierop gedeeltelijk terugkwam. Zie NIJHOFF: *Gedenkw. van Gelderland*, VI, blz. 329.

Blz. 46, r. 5 v. b. PHILIPS II is eerst ingehuldigd als Prins-opvolger, in 1549, en later, in 1555, heeft hij den eed herhaald bij den afstand. De inhuldiging van PHILIPS II, in 1549, is inzonderheid in Antwerpen zeer prachtig geweest, blijkens een boek, getiteld: *De seer wonderlycke schoone, Triumphelycke Incompst van den Hooghmogenden Prince Philips.* Een kort berigt van dit boek komt voor in de *Letteroefeningen*, 1810, II, blz. 428.

Het eedsformulier voor PHILIPS II is in de Staten-vergadering der provinciën vooraf onderzocht en zelfs gedeeltelijk veranderd, om de laatst verleende privilegiën er in op te nemen. Zie VAN DER GOES: *Holland ten tijde van Karel V en Philips II*, II, 1, blz. 608, IV, blz. 117—127, en het *Groot Placaatboek*, III, blz. 20, IV, blz. 8, 35 en 38. Eene opmerkelijke afwijking van het eedsformulier van PHILIPS II van dat der vorige Graven bestaat daarin, dat de vorige Graven zwoeren, "die Heylige *Kercke* voortestaan en in heure regten en vryheden te onderhouden," welke woorden in den eed van PHILIPS noch in dien van 1549, noch in dien van 1555 voorkomen, terwijl

hij alleen zwoer: "dat hij zijne ondersaten zoo geestelijke als wereldlijke zal onderhouden in hunne privilegiën en regten." Dit verschil, dat zeer stellig, bij de groote zorg, die men aan de bewoordingen van den eed pleeg te besteden, niet toevallig is geweest, moet uit de omstandigheden des tijds verklaard worden. De verhouding tusschen Keizer KAREL V en den Paus was omstreeks dien tijd zeer vijandig. Men verg. CANTU: *Histoire des Italiens*, Tom. VIII, p. 57 en volg. Door het interim Augustanum en het formulier van hervorming van KAREL V, zocht de Keizer, in afwijking van het pauselijk kerkgezag, zelf de godsdienst te beschermen. Tusschen de Augsburgsche Godsdienstvrede, 26 Sept. 1555, en het sluiten van het concilie van Trente, 1563, zijn de Lutherschen eenigzins als schismatici, maar nog niet geheel als ketters behandeld, gelijk dan ook in het leger des Konings in de Nederlanden niet alleen Luthersche soldaten, maar ook Luthersche veldpredikers werden gevonden. In enkele jaren werden de Lutherschen ook weinig vervolgd, ja in 1567 kozen de Lutherschen te Antwerpen partij voor de Roomschen tegen de Calvinisten. Het lag overigens geheel in den geest der tijden, dat de wereldlijke magt zich als beschermer van de godsdienst gedroeg. Van hier dan ook, dat bij de overdragt KAREL V den Staten aanbeval, om zijnen zoon te helpen om de ketterijen, die zich mogten vertoonen, uit te roeijen: "leur recommandant de soutenir la justice, et surtout ne permettre que les heresies qui les environnoient ne entrent entre eulx et que si quelcunes en y a, quelles soyent extirpées et desracinées." Aldus luidde het in de aanspraak van KAREL V. gelijk zij uit zijnen mond is opgeteekend. Zie GACHARD ter aangehaalde plaatse.

Blz. 46 medio. "Plan van PHILIPS II, om Nederland tot een Koningrijk te verheffen". Het plan is door de latere geschiedschrijvers uit de vroeger onuitgegeven brieven duidelijk toegelicht. Verg. GACHARD, MOTLEY, JUSTE en AREND.

Blz. 47, r. 1 v. b. Over de gebouwen en verdere uiterlijke beschaving, zie HOFDIJK: *Ons Voorgeslacht*, Deel III, en *Le moyen-âge et la renaissance dans les Pays-Bas. Choix d'objets remarquables du 12e au 17e siècle, par* D. VAN DER KELLEN, 1866.

Blz. 47, r. 3 v. b. Over den kerkbouw zie men MOLL: *Kerkgeschiedenis*, en J. C. A. HEZENMANS: *De St. Janskerk te 's Hertogenbosch en hare geschiedenis*, 1866, en onderscheidene opstellen in de *Dietsche Warande*, uitgegeven door J. A. ALBERDINGK THIJM.

Blz. 47, r. 8 v. b. "De regterlijke inrigtingen verbeterd." Bij het gemis van eene algemeene regtsgeschiedenis voor Nederland (zie boven, blz. 26) moet men de verstrooide bronnen en hulpbronnen nog bij elkander zoeken. Eene algemeene aanwijzing vindt men in de *Commentarii de republica Batava*, van PESTEL, terwijl eene groote menigte opstellen en belangrijke dissertatiën vermeld worden in het *Repertorium van verhandelingen en bijdragen*, en in het *Register van academische dissertatiën en oratiën. betreffende de geschiedenis des Vaderlands*, in 1863 en 1866, beide door de Maatsch. v. Letterk. te Leiden, uitgegeven. Het werkje: *Kort vertoog van den ouden stand der Regtspleegingen alsmede der oude gebruiken ende wetten in Holland en West-Vriesland, mitsgaders de veranderingen daaromtrent ten tijden der Graven voorgevallen*, door ELEUTHERIUS BATAVUS, te Amsterdam, in 1682, is later hoofdzakelijk overgenomen in het werkje: *Begin, voortgang en einde der erfgravelike bedieninge*, hetgeen in 1683 bij denzelfden uitgever het licht zag, en later, in 1735, onder den titel van *Bataafsche vrijheid*, in het licht gegeven. Ofschoon het werkje vele dwalingen bevat, door KLUIT in zijne *Hollandsche Staatsregering* wederlegd, is het, wegens de aanhalingen, toch zeer de raadpleging waardig; terwijl wij naar de aldaar vermelde bronnen en hulpbronnen verwijzen, bepalen wij ons tot eenige mededeelingen, ten einde een algemeen inzigt in den regtstoestand dier tijden te geven.

In de steden en groote dorpen had men bijna overal schepen-regtbanken met een grafelijken ambtenaar of een schout. De verdeeling van het platteland oudtijds in Gouwen, ook voor de regtspleging, werd onder de grafelijke regering vervangen door die in groote districten. In de gewesten waar het Frankische regt gold, werden deze landstreken *bailjuwschappen*, — daar waar men het Saksische regt volgde, *ambten* genoemd. De landgerigten hadden echter in de onderscheidene provinciën niet alleen verschillende benamingen, maar ook eene onderscheidene uitgebreidheid van regtsgebied. In het algemeen was de inrigting als volgt: De bailjuw of schout spande de bank, deed den eisch, maar liet het regt vinden door al de dingpligtigen of eenige hunner.

In Holland, verdeeld in onderscheidene bailjuwschappen, deed de bailjuw van Rijnland regt met de welgeboren mannen, zoovelen er opkwamen; het minimum was ten tijde van KAREL in criminele zaken 13, in civile 7. Dit gaf tot menigvuldige verwarring aanleiding. Iedere partij bragt zooveel welgeborenen mede als haar gunstig waren. PHILIPS II bepaalde daarom in 1559 het getal, waarmede de bailjuw alle veertien dagen zijn vierschaar zou houden. De bailjuw droeg 25 mannen voor, waaruit het Hof van Holland er 13 benoemde. Zij deden alle jaren een eed en waren dus gezworenen en genoten een compa-

ritiegeld. De gerigtsbank had tevens het toezigt op de desolate boedelkamer, de weeskamer, de aanstelling van voogden, enz.

Bij de lagere vierscharen in Kennemerland wees de schout met schepenen, of met geburen, dat is met alle dingpligtigen, het regt. Aan het hoofd der geburen stond de Azing. De Azing gaf het eerst zijne stem en had de leiding. Bij ordonnantie van 1577 werd de regtspleging door geburen afgeschaft en de regtspleging door een bepaald getal schepenen ingevoerd.

In Utrecht was de landregter de Maarschalk. Hij had echter geen crimineel regtsgebied. Dit behoorde bij het Hof van Utrecht.

In Overijssel was de landregter de Drost. Ieder Drostambt was verdeeld in schoutambten. De Drost had crimineel regtsgebied, uitgenomen in huwelijkszaken. Deze waren vroeger geweest bij de geestelijke regtbanken; zij kwamen later, even als in Overijssel bij de Drosten, in Gelderland bij het Hof.

In Gelderland was, behalve bij de heerlijkheden, het regtsgebied te platten lande verdeeld in drie kwartieren: 1. Het Rijk van Nijmegen met zeven ambten; 2. Zutphen met 4 ambten; 3. het kwartier van de Veluwe, insgelijks met 4 ambten. Van elk dier ambtsgeregten was appel toegelaten aan den hoogeren regter in het kwartier of de zoogenaamde Klaring, in het kwarter van Nijmegen, het Gravenhof te Zutphen en het Hof van het Engelanderhout voor het kwartier in de Veluwe. Hetgeen het Geldersche regt eigenaardig had was de omgaande regters. Zie DE MEESTER: *de Judiciis Gelricis*, 1841.

De Ommelanden waren verdeeld in drie kwartieren: Hunsingo, Fivelgo en het Westerkwartier. De regtspleging verschilde: in de beide Oosterkwartieren had men regters met een overregter, in het Westerkwartier Grietmannen, die met bijzitters vonnisden.

In Friesland waren de Grietmannen oorspronkelijk de regters, die ook het crimineel regtsgebied verkregen hadden. Naderhand, onder de Saksische overheersching, werd het regtsgebied grootendeels aan het Hof getrokken, en bleef aan de Grietluiden slechts een gering regtsgebied over.

Buiten deze stedelijke en plattelandsgeregten had men eene menigte andere exceptionele geregten:

1. De regtbanken der heerlijkheden, door schout of baiîjuw, door den Heer aangesteld.

2. De geestelijke regtbanken over geestelijke personen, over kerkelijke zaken en in het civiele over de testamenten en de huwelijkszaken. Dit kerkelijk regtsgebied had vooral groote uitgebreidheid in het Bisdom Utrecht. In de instructie van het Hof van Holland was bepaald, dat geene inwoners buiten de provincie voor de geestelijke regtbanken zouden mogen worden gedagvaard en dat geene pauselijke

bullen zonder consent van den landheer zouden mogen worden afgekondigd.

3. De dijkstoelen, poldergeregten en soortgelijke, waarin door schout, heemraden en ingelanden gevonnisd werd over de overtredingen der keuren omtrent dijkagie en waterloozing.

De manier van procederen, zoowel in het criminele als in het civiele, bestond vóór het midden der 15e eeuw in onderscheidene formulieren, welke gevonden worden in het werkje: *De Erfgrafelicke Bedieninge*, blz. 272, en in het geschrift van MOLHUYSEN, boven, blz. 73, vermeld.

De geheele criminele regtsvordering was bij den aanvang van dit tijdvak nog privaat-regtelijk; slechts enkele misdrijven werden ambtshalve vervolgd.

De vorm van de regtspleging was bij den aanvang van dit tijdvak geheel de processus accusatorius, behalve bij de geestelijken en lijfeigenen; bij dezen werd de processus inquisitorius gevolgd. Door de uitbreiding van den processus inquisitorius kwam naast het ordinaire proces het extraordinaire. Dit extraordinaire proces verschilde oorspronkelijk slechts daarin van het ordinaire proces, dat in hetzelve niet bij termijnen geprocedéerd werd, maar geïnquireerd om tot een feitelijk bewijs te komen. Vandaar ging het te zamen met het ordinaire proces, zoodat vele beschuldigden, nadat eerst tegen hen extraordinair was geprocedeerd, later in ordinair proces werden ontvangen.

De straffen bestonden ten tijde van KAREL V in 6 soorten van poenae capitales: 1. verbeurte van lijf en goed; 2. de doodstraf zonder verbeurte; 3. de altoosdurende verbanning; 4. de verminking; 5. openbare geesseling; 6. openbare tentoonstelling, waarvoor later werden ingevoerd de galeistraf en de gevangenisstraf, die echter eerst zeer langzaam meer algemeen geworden is. Voorts had men eene menigte poenae arbitrariae: bedevaarten, het leveren van steenen enz., die worden vermeld door CANNAERT, KONING en DE WIND: *Bijdragen tot het oude strafregt*. De oudste ligchamelijke straffen kwamen in de plaats van de boeten, volgens den regtsregel *qui non habet in aere luat in corpore*. De uitvoering der strafvonnissen geschiedde vóór de 13e eeuw meest door de schepenen of de regters zelf. Na dien tijd vindt men bij de toeneming der strafvordering van ambtswege meer en meer van den beul of hangdief melding gemaakt. Op het einde van dit tijdvak was de wreedheid der straffen tot een ongehoorde hoogte gestegen.

In het begin van dit tijdvak was de geheele burgerlijke regtsvordering nog hoogst eenvoudig, inzonderheid in de Noordelijke gewesten. Door den invloed van de Fransche wijze van regtspleging en door den

vermeerderden invloed van regtsgeleerden, werden de vormen vermenigvuldigd. Bij de hoven dagvaardde men, na verkregen provisie van justitie, met aanbieding van afschrift van stukken. De kleine zaken werden mondeling afgedaan. In grootere zaken werd schriftelijk met termijnen het proces gevoerd; na het appoinctement werd aan partijen een tijd gesteld om hun beweren te bevestigen en om hunne acten en munimenten in te dienen, die vergezeld werden van memoriën en advertissementen en deductiën, waardoor de procedure langwijlig en kostbaar werd, hetgeen vele klagten deed ontstaan. Verg. *Kort vertoog* en *de Erfgrafelicke bedieninge*, boven aangehaald. De middelen van executie waren arrest, inbezitstelling en gijzeling.

Daar echter in de meeste regtbanken, zelfs in de steden, noch de bailjuw of schout, noch de schepenen regtsgeleerden waren, konden zij, bij den toenemenden invloed van het Romeinsche regt en de regtsgeleerdheid, zelden zonder regtsgeleerde hulp vonnis vellen.

Het middel van *regtsleering* of *hoofdleering* bestond daarin, dat, wanneer de schepenen in het hun bekende regt geen regel vonden, zij het vonnis gingen vragen bij een hoogere regtbank. Zoo ging men van Nijmegen naar Aken; Gouda ging tot Leiden. omdat Gouda het stadregt van Leiden gekregen had; Amsterdam mogt ter hoofdleering gaan waar de schepenen zulks verlangden; Zutphen was het hoofd voor Elburg. De lagere regtbanken in Overijssel gingen ter hoofdleering naar de drie groote steden. Zie hierover vooral de belangrijke verhandeling van Prof. HOLTIUS: *De transmissione actorum*, in de *Werken van het Kon. Ned. Instituut*, kwarto, 1847. Ook was het zeer in gebruik raad bij regtsgeleerden te vragen. In dit geval werden alle de stukken aan den regtsgeleerde gezonden, met verzoek om raad ter determinatie en declaratie van weerdige sententie. De regters spraken dan de sententie uit, door den regtsgeleerde opgemaakt. Zie DE HOOGHE: *Spiegel van Staat*, I, 106, 107 en 387.

De talrijkheid en het onbepaalde getal regters en regeerders gaf tot allerlei corruptie aanleiding, hetgeen de regering zocht tegen te gaan door het getal te beperken en vast aan te stellen, maar ook om meer toezigt op de lagere regtbanken te houden.

Op het einde van de regering van KAREL V bestonden in alle provinciën reeds geregtshoven.

De oorsprong van het Hof van Holland is in het breede uiteengezet door VAN SON: *Over de natuur en den oorsprong van het Hof van Holland*, 1782. Het Hof van Holland had in sommige gevallen eene uitsluitende, in andere eene met andere regtbanken concurrente jurisdictie, terwijl het Hof daarenboven bij appel of reformatie kennis nam van de vonnissen der lagere vierscharen.

Zeeland had van oude tijden eene hooge vierschaar gehad, waarin de Graaf zelf voorzat. Onder MARIA van Bourgondië was die vierschaar in verval gekomen, en was de regtspraak der stedelijke regtbanken uitgebreid, terwijl de vierschaar zelve de regtspraak over de leenen en tienden had behouden. Later kwam het hooger beroep van de vierschaar gedeeltelijk bij den Grooten Raad van Mechelen, gedeeltelijk bij het Hof van Holland, waarmede de vierschaar voor een deel insmolt.

Bij de instructie van 20 Aug. 1531 heeft het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland eene meer volledige inrigting gekregen. Mr. BILDERDIJK noemt deze instructie een meesterstuk van regtsgeleerde juistheid en gezond verstand, en hetwelk tot in 1795 in werking bleef.

Het Hof van Utrecht heeft zijnen oorsprong gehad in den Raad van appel van 17 Januarij 1474. Zie VAN DE WATER: *Utrechtsch Placaatboek*, II, blz. 951—954, en het belangrijke overzigt van Prof. VREEDE, in de *Verslagen van het Utrechtsch genootschap*, Sectievergadering 1847, blz. 94, en VOORDUIN, aldaar blz. 109.

Over het Hof van Friesland, ontstaan uit den Hofraad door ALBRECHT van Saksen opgerigt, zie men J. M. VAN BEYMA: *Diss. Jur. continens historiam Curiae Frisiacae ab ejus ortu usque ad seculi XVI exitum*. L. B. 1835.

In Groningen werden in de 15e eeuw en vroeger gehouden de *Warren*, eene zamenkomst van regters uit de Stad en de Ommelanden. Bij deze werd regt gedaan in appel in civiele zaken. Deze vergadering moest ook zorgen, dat het regt in de Ommelanden behoorlijk werd uitgeoefend. Zij werd allengs meer een vast collegie, ofschoon zij zich later verdeelde in de *Hoofdmannenkamer*, die eenen tijd echter nog de Warren of regters uit de Ommelanden naast zich heeft gehad. Na de geweldige omkeeringen, waaraan Groningen en de Ommelanden in het begin van de 16e eeuw ten prooi waren, volgde onder KAREL *van Gelder* in 1518 eene nieuwe inrigting, welke, onder KAREL V en PHILIPS II voor een gedeelte gewijzigd, een vierschaar tot stand bragt, niet geheel ongelijk aan de geregtshoven in de andere provinciën.

Over de Warren en de Hoofdmannenkamer in Groningen bestaat een belangrijk geschrift van Mr. T. P. TRESLING, 1839.

In Drenthe vormden 24 regters, Etten genaamd, door de landsvergadering met den landsheer jaarlijks vernieuwd, de algemeene bank van appel. Over den Etstoel, de Etten en Lotting in Drenthe, zie men den *Staat der Vereenigde Nederlanden*, deel Drenthe.

In Overijssel werd over de personen en zaken, die het bereik der

plattelands, stedelijke en andere bijzondere geregten te boven gingen, gevonnisd door de Hooge Bank, het forum privilegiatum van de edelen en over de eischen tegen de steden enz. De regter gaf geen oordeel, maar droeg het vellen van een oordeel op. In civiele zaken viel van de lagere regtbanken hooger beroep aan de Lands Klaring te Deventer, zamengesteld uit de ridderschap en 8 schepenen, 4 van Deventer, 2 van Zwollle, 2 van Kampen. Vroeger was het hooge regtsgebied gehandhaafd door den Bisschop; nadat Overijssel aan KAREL V was gekomen, in 1527, zocht deze in Overijssel insgelijks een Hof op te rigten. Verg. over de Overijsselsche regtbanken inzonderheid RACER: *Overijsselsche gedenkstukken*, en DUMBAR: *Deventria.*

In Gelderland rigtte KAREL *de Stoute* in 1473 eenen raad op, die later door KAREL V is bevestigd en in 1547 van eene instructie is voorzien, genaamd *Cancellarie Ordnung.* Het Geldersche Hof oefende als het Hof van Holland, onderscheiden regtsgebied uit, doch zocht vruchteloos het hoogere beroep van de lagere regtbanken te verwerven. Verg. *Bijdragen voor de Vad. geschiedenis*, X, blz, 85.

Blz. 47, r. 11 v. b. "De regtsgeleerdheid werd meer en meer beoefend." Als voorbeelden kunnen vermeld worden onderscheidene regtsgeleerden, als: DAMHOUDER, LEONINUS, VIGLIUS AB AYTA. De beoefening van de regtsgeleerdheid blijkt ook inzonderheid uit de vele regtsgeleerde ordonnantiën van dien tijd en uit de verzameling en inschrift-brenging van onderscheidene landregten: in de kwartieren van Utrecht, in 1550, 1554 en 1556, — in Friesland in 1542, — in Overijssel in 1541 en 1546, — in Groningen in 1550. In dit tijdvak had ook inzonderheid plaats de uitbreiding der toepassing van het Romeinsche regt door den invloed der geestelijkheid, door de academiën en door de practijk voor de geregtshoven. Ook in het strafregt begon men de dwaasheid der heksen-processen te bestrijden, ofschoon aanvankelijk met weinig vrucht. Zie KONING: *Heksenprocessen*, en H. O. FEITH: *Bijdragen* daartoe in Groningen, *Bijdragen van* NIJHOFF, N. S., I, blz. 43; alsmede MOLHUYSEN voor Gelderland, aldaar. blz. 194.

Blz. 47 r. 12 v. b. "Academie te Leuven." Verg. hierover BRIX: *Droit Belgique*, en de geschriften, aangehaald in het *Repertorium*, n°. 2989—2997.

Blz. 47 medio. "De Nederduitsche letterkunde". Verg. hier Dr. JONCKBLOET: *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, Deel I, Boek II, blz. 388 en volgende.

Blz. 47, r. 13 v. o. Over de armoede, verg. mijn geschrift JOH. LUD.

VIVES: *Als Christelijk phliantroop der zestiende eeuw*, Amst. 1851, en *Overzigt van de letterkunde omtrent het armwezen in de zestiende eeuw*, in de *Jaarboeken van regtsgeleerdheid*, Dl. XII, blz. 468.

Blz. 47, r. 10 v. o. "Volksgedichten". Zie VAN VLOTEN: *Nederlandsche geschiedzangen naar tijdsorde gerangschikt*, 1852.

Blz 47, r. 8 v. o. "Het leenregt verdrongen". De beweging in Duitschland, beschreven door BLUNTSCHLI, door ons aangehaald Dl I, blz. 633, had ook bij ons plaats.

Blz. 48, r. 6 v. b. "Instructiën der Landvoogden". Zij zijn voor het grootste gedeelte gedrukt; zij verdienden het onderwerp te zijn van eene monographie en vormen eene belangrijke bijdrage voor de kennis van de ontwikkeling der monarchale magt.

Blz. 48, r. 10 v. b. "Raad van State". Zie J. H. F. VAN EWIJCK: *Diss. de primordiis concilii Status a Carolo V ordinali*, 1845, en SLINGELANDT, in zijne *Staatkundige geschriften*, III, blz. 1.

Blz. 48, r. 12 v. b. "De Geheime raad". Zie AREND: *Geschiedenis des Vaderlands*.

Blz, 48, r. 13 v. b. "De Raad van finantiën". Verg. het academisch proefschrift van P. G. H. MERKUS: *Over het beheer der algemeene geldmiddelen in Nederland tot* 1810, Utrecht 1863.

Blz. 48, r. 14 v. o. "Generale Staten". Verg. de aanteekening boven blz. 77 en de aldaar aangehaalde werken; en LENTING, in de *Bijdragen van* NIJHOFF, N. R. IV, blz. 17, Boekbeschouwing.

Blz. 48, r. 8 v. o. Over de quota's schreef G. K. VAN HOGENDORP in 1786 zijne dissertatie. Eene belangrijke plaats over de quota's vindt men bij PAULUS: *Unie van Utrecht*, I, blz. 235, Zie mede DE MEESTER, in het *Staathuishoudkundig Jaarboekje*, 1852, blz. 260.

Blz. 49 medio. Over het ambt van Stadhouder onder de Graven, zie men SLINGELANDT: *Staatkundige geschriften*, Dl. I en III.

Blz. 50, r. 11 v. o. "De Staten der provinciën". Over de geschiedenis van de Staten der meeste provinciën vindt men algemeene aanwijzingen in den *Staat der Vereenigde Nederlanden* en in de *Commentarii*

de rep. Bat. van PESTEL, en eene menigte monographiën en dissertatiën, vermeld in het *Repertorium* en het *Register van dissertatiën*, door de Maatschappij van letterkunde te Leiden uitgegeven. Voor een enkele provincie bestaat slechts een werk, zooals Mr. DE MEESTER heeft uitgegeven, onder den titel van: *De Staten van Gelderland*, 2 deelen, 1864. Zoo wij ons niet bedriegen, bestaan van alle de Staten in de provinciale archieven nog de notulen.

De notulen van de Staten van Holland zijn gedeeltelijk gedrukt. In den aanvang vergaderden de Staten van Holland in de raadkamer van het provinciale Hof te 's Gravenhage of bij den president van dat Hof. Later verkregen zij eene afzonderlijke vergaderzaal achter de Kloosterkerk aldaar. Hunne eerste notulen werden ook geschreven in de Memorialen van het Hof door den griffier. Sedert 1525 echter hielden zij afzonderlijke registers, die begonnen zijn door AERT VAN DER GOES, hunnen advocaat, en later vervolgd werden door diens zoon ADRIAAN. Vóór VAN DER GOES was AELBERT VAN LOO advocaat der Staten geweest; het is onzeker of van hem niet nog een register bestaat.

I. In *Holland* bestond de Staten-vergadering uit de afgevaardigden van de zes groote steden, Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda, en de edelen. De kleine steden, ofschoon herhaaldelijk uitgenoodigd, weigerden aanvankelijk zitting te nemen, totdat later daarin verandering kwam. De afgevaardigden der Staten en de edelen kwamen in ongelijken getale ter dagvaart, op eene beschrijving, namens den landheer door den griffier van het Hof van Holland gedaan, te zamen, en iedere stad bragt één stem uit. Een ambtenaar, 's Lands advokaat, later pensionaris, was belast met de leiding en uitvoering der werkzaamheden. Eerst was hij tevens griffier van het Hof geweest, maar AERT VAN DER GOES kreeg een afzonderlijke instructie als Lands-advokaat, Een dergelijk ambtenaar had ook elk der steden. Zie over het ambt van den Pensionaris van Holland: de diss. van den den Heer J. G. H. VAN TETS, 1836. De geestelijkheid had geen stem in de Staten van Holland. Zie over de Staten van Holland: P. BENDORP: *De origine et auctoritate ordinum sub Comitibus Hollandiae*, 1782, en C. BACKER: *Generalia quaedam de antiqua nobilitatis superioris et inferioris differentia in Belgio*, 1785, beide in het Nederduitsch, geheel van de hand van Prof. KLUIT. Zie *Cat. v. de M. v. Ned. Lett.*, III, blz. 11.

II. *Zeeland.* De Staten-vergadering van Zeeland bestond uit drie leden, die ieder één stem hadden: de abt van Middelburg, de edelen en de steden. De Staten kwamen meestal twee malen in het jaar te zamen. De loopende zaken werden door den pensionaris waargenomen. De abt van Middelburg zat niet in de Staten wegens den geestelijken stand, maar wegens zijne gegoedheid. De edelen en de abt

beweerden, dat wanneer zij eenstemmig waren, het afwijkend gevoelen van de steden aan den Graaf niet kenbaar behoefde gemaakt te worden, hetgeen door de steden werd ontkend. Onder KAREL V kreeg de markgraaf van Veere en Vlissingen den titel van eersten edele van Zeeland. Die steden waren verheven tot een markiesaat en aan MAXIMILIAAN van Bourgondië, stadhouder van Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht en admiraal-kapitein ter zee, opgedragen. Later kwam dit markiesaat aan den Prins.

III. *Friesland.* De Staten van Friesland waren geene vertegenwoordiging van standen of corporatiën, maar van landschappen. De Statenvergadering was zamengesteld uit drie leden: uit Oostergoo, Westergoo en de Zevenwolden. De afgevaardigden werden voor het grootste gedeelte door de eigengeërfden gekozen. Hierbij kwamen de prelaten en eenige weinige edelen, die optraden voor hunne eigene goederen, benevens de gedeputeerden der Staten. De genoemde gewesten hadden ook wel afzonderlijke vergaderingen. Die van Oostergoo bestond uit 5 prelaten, uit 60 gevolmagtigden uit de grietenijen, 5 edelen of gevolmagtigden van de edelen, en 3 van de steden. Westergoo telde 7 prelaten, 38 gevolmagtigden uit de grietenijen, 15 voor de 8 steden. De prelaten kwamen echter ook voor hunne goederen, niet voor hunnen stand op, even als de edelen. Zevenwolden: 1 voor het St. Jansklooster, 1 voor de stad Sloten, 1 edele en 32 gevolmagtigden voor de grietenijen.

De grond voor de zamenstelling der Friesche Staten was de oude verdeeling in gouwen, waarin jaarlijks een grietman of regter gekozen werd. Tegen deze oude inrigting der Staten zochten de 11 steden in 1549 een afzonderlijk collegie te vormen. Dit gelukte haar echter niet in dit tijdvak. Bij de Staten van Friesland had men geen ambtenaar als de pensionaris of advocaat in Holland en Zeeland.

IV. *Groningen.* De Staten der Stad en Ommelanden bestonden uit gedeputeerden der stad, benevens de eigengeërfden en volmagten der landschappen Hunsingo, Fivelgo en der gemeenten van het zoogenaamde Westerkwartier. Ofschoon de afgevaardigden van deze landschappen dikwijls te zamen kwamen, waren zij echter onder KAREL V nog niet tot een geregeld ligchaam vereenigd. De grond van de vertegenwoordiging was hier dezelfde als in Friesland, maar het overwigt van een enkele stad en andere gebeurtenissen gaven aan de instelling eene andere ontwikkeling.

V. *Drenthe.* De Landsvergadering van Drenthe was evenzeer als die van Friesland en Groningen eene voortzetting van de oude vergadering der volksgemeenten. Hier kwam echter, nevens de gevolmagtigden der eigengeërfden, de ridderschap als bijzondere stand op den landdag.

VI. *Utrecht.* De drie standen van het Nedersticht van Utrecht

werden vertegenwoordigd door de prelaten, dekens en capittels der vijf godshuizen, door de ridderschap en de gedeputeerden van de stad Utrecht. De Staten waren hier vroeger dan elders een vast mederegerend ligchaam, met den bisschop, wiens magt in het wereldlijke veel beperkter was, dan die van de Graven en Hertogen.

VII. *Overijssel* was door de bisschoppen van Utrecht, van de tiende tot de vijftiende eeuw, uit verschillende graafschappen en heerlijkheden door keizerlijke beleening allengs tot een gewest gevormd. Een onderlinge band tusschen de onderscheidene deelen werd eerst gevormd door de vereeniging van de ridderschap en de drie steden op den gemeenen landdag.

VIII. *Gelderland.* De Staten van het vorstendom Gelre en het graafschap Zutphen werden vertegenwoordigd door de Bannerheeren, gemeene-ridderschap en negentien steden. Elk der vier kwartieren, Nijmegen, Roermonde, Zutphen en Arnhem, had geruimen tijd zijnen bijzonderen landdag. De algemeene landdagvaart was ten tijde van KAREL V nog geen vast collegie. De besluiten van den gemeenen landdag waren niets anders dan verdragen der kwartieren onderling.

Blz. 50, r. 6 v. o. Verg. boven, blz. 62, de aant. op blz. 23 medio.

Niet minder belangrijk dan de opkomst der steden is de ontwikkeling der stedelijke oligarchie en van het algemeen staatstoezigt op de stedelijke keuren en stedelijke finantiën. Voor deze geschiedenis vindt men de bouwstoffen in de boven, blz. 52, vermelde werken. Inzonheid zijn belangrijk de staatsstukken bij KLUIT: *Hollandsche Staatsregering*, Dl. V, blz. 294 en 368. Over het onderzoek en de herziening der stedelijke en plaatselijke voorregten en keuren door de regterlijke magt in de Nederlanden, zie men J. D. MEIJER: *Verh.*, II, blz. 229. Over de vraag, of de stadsregten aan een toezigt onderworpen waren, zie men *Rechtsgeleerde observatiën*, 1777, I, blz. 12.

Ook onder PHILIPS zijn onderscheidene nuttige verordeningen vastgesteld. Reeds vermeldden wij de herziening der stedelijke regten. Wij vestigen voorts de aandacht op de volgende verordeningen: 1556, het nemen van geregtelijke informatiën, *Placaatboek*, II, blz 1483—1487; — 1557, boedelscheidingen, II, blz. 1490; — 1557, omtrent de procureurs en de deurwaarders, II, 1399—1402; — 1558, omtrent de aanwassen, waartoe men geen titel bezit, II, 2084; — op de manier van procederen voor den grooten raad van Mechelen, V, 828; — 1560, conservatie der bosschen, I, 1323; — 1561, tegen abuizen in de dijkagie in Walcheren en elders, II, 1824; — 1562, orders op de turfveening, I, 1232; — verbod aan de geregtshoven geen provisie te verleenen tegen de privilegiën der steden, II, 1494; — 1563, edict

op de zeevaart, I, 796; — order op de waag, II, 2092; — 1564, placaat omtrent de haringvaart, I, 684; — 1567, nieuwe instructiën voor de Hoven, II, 1411; — 1568, onderscheidene bepalingen omtrent het visschen, II, 2109; — 1570, placaat omtrent de assurantiën, I, 828; II, 2116; — ordonnantiën op het stuk der criminele justitie, II, 1007—1046; enz. Men vergelijke over deze ordonnantiën de verhandeling van Prof. BAVIUS VOORDA, in 1790, in kwarto, uitgegeven, en de redevoering van M. C. VAN HALL, in zijne *Regtsgeleerde Verhandelingen*. Over de verdiensten van den Spaanschen stadhouder in Friesland, van 1567—1577, CASPAR VAN ROBLES, en over den voor hem opgerigten gedenkzuil nabij Harlingen, verg. men het opstel van den Frieschen archivaris W. EEKHOFF, in *de Vrije Fries*, IX, blz. 24.

HOOFDSTUK III.

1560—1581.

De literatuur over den opstand tegen Spanje is zeer uitgebreid; de meeste werken worden vermeld in de uitvoerige *Algemeene geschiedenis des Vaderlands*, door ARENd, Dl. II, St. 4—6, uitgegeven in 1853 Verg. ook hetgeen wij boven in de aanteekeningen, bij de algemeene bronnen, blz. 7 volg., hebben opgemerkt.

In de laatste twintig jaren inzonderheid hebben de vier rigtingen, — van bronnenonderzoek, — van liberale ingenomenheid, — van ultramontaansche reconstructie, en van onpartijdige kritiek — belangstelling in, en nieuw licht over — onzen opstand verspreid.

Nadat GROEN VAN PRINSTERER, GACHARD, BAKHUIZEN VAN DEN BRINK daaraan den stoot hadden gegeven, hebben de Heeren Dr. VAN VLOTEN en VAN DEVENTER de geschiedenis van onzen opstand uit onderscheidene onuitgegeven bronnen toegelicht.

MOTLEY heeft, met al de sympathie, die een Noord-Amerikaan voor de geschiedenis van een vrij volk hebben kan, onze geschiedenis beschreven in sterk gekleurde tafereelen, waarin onze opstand geïdealiseerd wordt. Dikwijls is hij onnaauwkeurig; van nieuwe bronnen heeft hij spaarzaam gebruik gemaakt; maar niettegenstaande zijne gebreken, doet zijn werk toch het volledigst in den opstand tegen Spanje, de vrijwording van een zelfstandig volk aanschouwen. Zijn werk, in het Engelsch geschreven, is vertaald en, zoo het heet, onder toezigt en met aanteekeningen van BAKHUIZEN VAN DEN BRINK uitgegeven

ven bij W. P. VAN STOCKUM. De aanteekeningen zijn slechts enkele in het eerste deel.

Onder den invloed van vroegere tijdsomstandigheden kon moeijelijk eene volledige bearbeiding van de geschiedenis van onzen opstand plaats vinden van het Roomsch-Katholieke standpunt. De *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten* in de XVIe eeuw, door Dr. W. J. F. NUYENS, Amsterdam bij VAN LANGENHUYSEN, 1866—1868, 3 Dln., vervult in dat opzigt eene behoefte. Hij heeft inzonderheid de Roomsch-Katholieke bronnen en bouwstoffen geraadpleegd. Waarheidlievend in het verhaal der gebeurtenissen, komt bij de beschouwing van personen en toestanden zeer zijne gehechtheid aan het Roomsch Katholicisme aan den dag. Zijn werk is een doorgaande bestrijding van de voorstelling van MOTLEY. Zijn standpunt van beschouwing wordt niet alleen gekend uit zijne *Geschiedenis* maar ook uit het werkje, hetgeen hij te zijner verdediging heeft uitgegeven, onder den titel: *De Nederlandsche beroerten der* XVIe *eeuw uit een Katholiek oogpunt beschouwd; antwoord aan Prof. R. Fruin, Prof. J. van Vloten en Dr. M. van Deventer.* Amst. 1868.

Als onpartijdig kriticus heeft Prof. FRUIN in de recensiën van MOTLEY, van NUYENS enz. en in afzonderlijke opstellen over enkele gebeurtenissen, zooals over de Gorkumsche martelaren, meestal geplaatst in *de Gids*, zich groote verdiensten verworven. Wij willen echter niet ontveinzen, dat zijne naauwkeurige ontleding der bijzondere gebeurtenissen hem naar ons inzien wel eens uit het oog doet verliezen den algemeenen toestand, gelijk die op het einde der middeneeuwen was, en den geweldigen stroom der nieuwe godsdienstige en staatkundige denkbeelden in de 16^e^ eeuw.

Blz. 52, r. 8 v. o. De geschiedenis der kerkhervorming, in onzen leeftijd zeer toegelicht door onderscheidene monographiën, is in ons Vaderland door BRANDT het eerst beschreven. Een vervolg daarop biedt *de Geschiedenis van de hervormde kerk* van YPEY en DERMOUT. Volledig kan de geschiedenis der hervorming niet gekend worden, zonder dat zij wordt vastgeknoopt aan de vroegere geschiedenis der Christelijke kerk in Nederland, thans door Prof. MOLL zoo gelukkig beschreven. Reeds voor dat de prediking van LUTHER eenigen invloed kon hebben, bestond er verzet tegen de overheersching der priesters en tegen godsdienstige plegtigheden, die men bijgeloovig begon te houden. Verg. hier vooral het *Kerkhistorisch archief*, door de Hoogleeraren KIST en ROYAARDS, vervolgd door Prof. MOLL en de HOOP SCHEFFER, en de *Tafereelen uit de gesshiedenis der Christelijke kerk in Nederland.*

Blz. 53, r. 3 v. b. De Roomsch Katholieken zijn zeer eenzijdig in het beoordeelen der beeldstormerij. Zij nemen, even als de Protestanten bij de beoordeeling der vele doodvonnissen, de ruwheid der tijden te weinig in aanmerking. De verwoesting van de heidensche tempels door de eerste Christenen was niet minder barbaarsch, zie LASSAULX: *Untergang des Hellenismus*, München 1854. Ook in ons Vaderland is het Christendom niet ingevoerd zonder vernieling van heidensche tempels.

Blz. 53, r. 8 v. o. „Wondergeloof uit de Roomsche kerk". Zoo lang de redelijke godsdienst en de kennis der natuurkunde nog tot weinigen is doorgedrongen, is het gebied voor het bijgeloof aan onbekende oorzaken onbeperkt, gelijk de geschiedenis der heidensche volken aanwijst. Het was natuurlijk, dat de godsdienst van geest en waarheid in den loop der tijden met vele wonderverhalen werd omkleed. De Roomsch-Katholieke kerk verzette zich daartegen niet; zij sloot zich integendeel aan veel heidensch bijgeloof aan.

Bij de hervorming bleef men ten halve staan; men verwierp de mirakelen en superstitiën der R.-K. kerk; maar bij de gewaande onfeilbaarheid van den Bijbel, nam men de wonderverhalen uit den Bijbel geduldig aan, onder het voorgeven, dat wonderen noodzakelijk waren geweest om de kerk te grondvesten, maar later niet meer noodig waren geweest. BRANDT: *Hist der reformatie*, D. I. *Aanteek.* blz. 123 en elders.

Blz. 55, midden. „Algemeene beschouwing". Terwijl wij ons tot zeer algemeene punten moeten bepalen, maken wij ten opzigte van het begin van den opstand inzonderheid opmerkzaam op VAN VLOTEN: *Neêrlands opstand* (1564); M VAN DEVENTER: *Het jaar* 1566; R. FRUIN: *Het voorspel van den tachtigjarigen oorlog*, in *de Gids*, 1859 en 1860. Een belangrijk verslag over den toestand der gemoederen in 1567 wordt medegedeeld door Dr. VAN VLOTEN, in het *Kerkhistorisch archief* van Prof. MOLL, Deel II.

Blz. 55, r. 2. v. o. „Het karakter van PHILIPS". Zie hierover onder velen: MOTLEY en NUYENS, welke laatste in vele opzigten onpartijdig over den Spaanschen Koning oordeelt. De uitgegeven *Correspondance*, door GACHARD, heeft een belangrijke bron voor de kennis van het karakter van dien Vorst geopend.

Blz. 56, r. 7 v. o. „Een beginsel, dat zijn tegenstanders niet eens geheel verwierpen". Op het einde der middeneeuwen kon men zich geen denkbeeld vormen van een scheiding van Staat en Kerk, gelijk wij zulks thans doen. Noch de Herdoopers, noch de Lutherschen,

noch de Calvinisten kwamen tot dat denkbeeld. En zoo de latere Doopsgezinden den Staat van de Kerk afscheidden, zij deden dit op eene wijze, waarin zij inderdaad het staatsleven als een zondig leven veroordeelden. Zij die in het onbepaalde voor vrijheid van conscientie waren, werden verdacht van geheel onverschillig omtrent de godsdienst te zijn; zij werden *libertijnen* genaamd.

Blz. 57, r. 6 v. o. „De Spaansche inquisitie". Prof. FRUIN meent dat wij door deze uitdrukking een oude dwaling herhalen, die voldingend wederlegd is. Wij zouden bij een nevenpunt op een gezag als dat van Prof. FRUIN gaarne onze uitdrukking wijzigen; wij meenen echter te moeten opmerken, dat hetgeen in de brieven van PHILIPS II en GRANVELLE voorkomt (zie ook AREND, II, 2, blz. 162), nog geen bewijs is, dat de Spaansche inquisitie hier niet met eenige wijziging in den vorm is ingevoerd; — en BAKHUIZEN VAN DEN BRINK heeft zich hoofdzakelijk op die brieven beroepen. Om de quaestie volledig uit te maken, zou eene naauwkeurige vergelijking tusschen de vroegere bisschoppelijke inquisitie, die van oude tijden bestond, — de Spaansche — en de inquisitie, bij ons onder PHILIPS II — ingesteld moeten worden. Zeker is het, en daarop komt het in den zamenhang der geschiedenis het meest aan, dat het volk meende, dat de vormen der inquisitie onder PHILIPS uit Spanje afkomstig waren. Zoo vindt men in verzoekschriften talrijke uitdrukkingen, waarin de inquisitie wordt voorgesteld als eene vreemde instelling, die streed tegen de Vlaamsche en Brabantsche privilegiën. Zie onder anderen het boekje van GELDORP: *Ruardi Tappart haeriticae pravitatis primarii et generalis inquisitoris Apotheosis*, dat in 1558 gedrukt werd, waarin (p. 79) de uitdrukking voorkomt: *Inquisitio hispanica.* Zie ook onderscheidene stukken bij BOR, de apologie van WILLEM I, en F. VAN DER TAELEN: *Les Pays-Bas dans les temps anciens. La Belgique et l'inquisition*, Brux. 1866.

Belangrijker dan de vraag of de inquisitie bij ons uit Spanje hare regtsvormen ontleend heeft, dan of het volk het slechts gevreesd heeft, is de kennis van den vorm van het inquisitieproces en van den geestelijken heldenmoed waarmede de martelaren voor het geloof des harten de afmattende vragen doorstonden. Verg. Prof. MOLL in zijn *Angelus Merula*, die de instructiën voor de inquisiteurs mededeelt.

Blz 58, r. 1 v. b. Over den Raad van Beroerten als in zijne strekking van regtspleging niet zoo vreemd van de begrippen en instellingen van dien tijd, zie men J. D. MEIJER, *Verh.* II, blz. 259.

Blz. 59, r. 12 v. b. „Praktisch Christendom der eerste hervormers".

De vervolgden wegens ketterij wilden in geenen deele toegeven, dat zij geene goede Katholieken waren. Opmerkelijk is in dit opzigt het antwoord der afgevaardigden bij de vredesonderhandeling te Breda, bij BOR, waar wij lezen: "dat sijn Excellentie ende die Staten niet "goets hier uijt en cunnen imagineren, te min soo bij andere navol-"gende conditiën van de Catholijcke Roomsche Religie te onderhouden, "ende dien volghende Catholijckelijck te leven, oft uijtten Lande te "vertrecken, etc. die jeghenwoordighe Religie aldaer voor ketterije, "ende d'onderhouders van dien, *per consequens*, als ketters schijnen "ghehouden te werden, hoewel egheen andere Religie aldaer en wordt "gheexerceert dan die Catholicque ende Apostolijcke Religie metten "heijlighen Euangelio ende goede leeringhe corresponderende: daerinne "een yeghelijck is ghetroost ende gherust, hebbende niet verworpen "dan die *manifeste groote abusen ende misbruijcken*, vooral Godt al-"machtich onbehaecblijck, omme alsoo te gheven Godt dat Godes is, "ende den Coninck dat des Conincx is."

Blz. 60, r. 1 v. b. "In ons Vaderland is wel de Roomsch Katholieke godsdienstigheid, maar niet de pauselijke en priesterlijke gezagsrigting sterk geweest.". Men verg. Prof. MOLL: *Kerkgeschiedenis vóór de hervorming*, en zijn afzonderlijk werk: *Brugman en zijn tijd*, en de noot op blz. 102, op blz. 62.

Zie verder over de broeders van het gemeene leven CLARISSE en DELPRAT, en over de twisten tusschen de monniken in Antwerpen TORFS: *Geschiedenis van Antwerpen*; verder DIEST LORGION: *Hervorming in Friesland*, en V. D. GOES: *De Staten van Holland*, Deel I, blz 431 en 432.

Blz. 60, r. 6 v. o. "Reeds in 1525". Verg. WAGENAAR: *Beschrijving van Amsterdam*, octavo-uitgave, Deel III, blz. 12 en volg.

Blz. 60, r. 2 v. o. Over de beweging der herdoopers, zie men de onderscheidene geschriften, aangehaald in het *Repertorium*, en daarnevens het geestige geschrift van J. L. VIVES: *De communione bonorum*, in zijne *Opera*, waarvan wij enkele uittreksels gaven in ons geschriftje: *J. L. Vives als Christelijk philantroop der 16e eeuw*, Amst. bij WITKAMP, 1852.

Blz. 61, r. 10 v. o. "Na twee eeuwen". Opmerkelijk is het hoe tot heden het lidmaatschap van een kerkgenootschap nog door geheel uiterlijke omstandigheden bepaald wordt. Bijna al de zeedorpen, de wijkplaatsen der Geuzen, werden Protestantsch; in het midden van het

land bleven velen met hunne pastoors Roomsch. De steden volgden meestal het oorlogslot.

Blz. 61, r. 9 v. o. "Individuele geloofsovertuigingen betrekkelijk zeldzaam". Zij hadden het meest plaats bij de pastoors. Zie W. MOLL: *Angelus Merula.*

Blz. 61, r. 6 v. o. Eene bepaalde aanwijzing van den invloed van den *Religionsfriede* op ons Vaderland zou naar ons inzien tot onderwerp dienen genomen te worden van eene monographie. Verg. *Archives*, II, p. 18.

Blz. 62, r. 11 v. b. "DATHENUS." Een lezenswaardig stukje: *Petrus Dathenus aan den avond zijns levens*, vindt men in de *Bijdragen tot de Oudheidkunde*, III, blz. 1.

Blz. 62, r. 14 v. o. "De Prins van Oranje ijverde voor een kerk met wijde muren." Opmerkelijk over het begrip van Kerk is hetgeen voorkomt in de *Verantwoordingh van de Wettelijcke Regieringh van Hollandt*, van HUGO DE GROOT, vooral ook in verband met de staatkunde van OLDENBARNEVELD. Lezenswaardig zijn inzonderheid het derde Capittel: "Hoedanighe Reformatie de Staten van Hollandt ende West Vrieslandt hebben verstaan te mainteneren" en het vierde Capittel: "Of de Tolerantie over de verschillighe Poincten was geoorloft, doenlijck ende oirboor." Opmerkelijk zijn inzonderheid de volgende zinsneden: "De "Prins van Oraigne ende de Staten van Hollandt, hebben niet alleen "een horreur ghehadt van de Inquisitie ende bloedighe Placcaten, "maar oock, alsoo al over hondert Jaren en meerder vele vromen ende "gheleerden, bemerckende de groote abuysen in de Christenheydt inghe-"cropen, gheroepen hadden om een Reformatie, dat is, om een beternis "ende herstellingh van de saken op den eersten voet: soo hebben sij "oock van herten daar toe gheneghen gheweest, sonder haar nochtans "seer te binden aan eenighe particuliere opinien.... Dese verscheyde "consideratie is seer ghevoet, door dien vele Politijcquen de kennisse "van de abuysen hadden ghecreghen door de schriften van Erasmus van "Rotterdam, die altijdt ten hooghste gheneghen was gheweest tot vrede "ende accommodatie: de Predicanten daar en teghen hadden meest "ghestudeert de Boecken Calvini ende van eenighe anderen, die seer "sterck waren drijvende haar eygene opinien. Hier uyt is oock ghecomen, dat het woordt *Reformatie* ofte *Ghereformeerde Religie*, by de "Politijcquen is ghenomen in eenen anderen sin, als by de Kercke-"lijcken: alsoo vele Kerkelycken daar door verstonden een overeen-

"stemminghe in alle poincten met hare Leeraars: de Politycquen een "dienst Godes, ghesuyvert van grove abuysen, ende voorts in 't stuck "van ghevoelen over disputable poincten niet al te nauwe zijnde ghe-"limiteert: om welcke ambiguiteyt te ontgaan, de *Christelycke* ofte "*Euangelische Religie*, ofte immers het woordt *Ghereformeerde* te ex-"pliceren met het woordt *Euangelische*, als willende de Religie binden "alleen aan de leere Christi, dat is, het Euangelie, ende niet aan ve-"leiley gloosen en uytlegginghen. Sulcks sien wy dat in de Vnie, tus-"schen Hollandt ende Zeelandt ghemaackt, in den Jare 1576 ghespro-"ken werdt van te handthouden de oeffeningh vande Ghereformeerde "Euangelische Religie, ende te doen surcheren ende ophouden d'exer-"citie van alle andere Religien, den Euangelie contrarierende, sonder "nochtans yemandt ter cause van de Conscientie moeijenis te doen. "Van ghelijcke in de delatie van de Hooge Overheydt, ghedaan aan "den Prins van Oraigne in den Jare 1581. In het Tractaat, met En-"ghelandt aanghegaan, inden Jare 1585. werdt ghesproken van de *ware* "*Christelycke Religie*, welcke woorden oock gebruyckt werden in den "Eedt van het volck van Oorlooghe, dienende te water. Ja selfs oock "in de instructie, die syn Excel. Prins Maurits op de bedieninghe van "'t Gouvernement van Hollandt is ghegheven."

Blz. 62, r. 6 v. o. "Eene leerstellige rigting." Verg. Prof. ROYAARDS: *Ned. Kerkregt*, I, blz. 49.

Blz. 62, r. 1 v. o. "Handhaving der moederkerk." Reeds lang vóór de kerkhervorming van LUTHER was er èn bij de leeken èn bij de regering veelvuldig verzet tegen de geestelijken. Verg. MOLL: *Kerkgeschiedenis* en de inleiding tot zijn opstel JOHANNES ANASTASIUS VILANUS, waarmede het *Kerkhistorisch archief* door de Hoogleeraren KIST en MOLL in 1857 geopend werd. Reeds onder PHILIPS *den Goede* werd meer dan eens verboden, dat de geestelijke gestichten meer goederen aankochten en dat zij nering en koophandel uitoefenden. Zie onder anderen het plakaat van 1456 bij DE RIEMER: *Beschrijving van 's Gravenhage*. De kerkelijke inrigting bleef echter hoogst gebrekkig onder KAREL *den Stoute*, MARIA en MAXIMILIAAN. De vroegere edicten tegen het misbruik dat de geestelijken pleegden tegen de vrije nijverheid, werden dikwijls herhaald; aan den anderen kant vorderde de toegenomen bevolking en onderscheidene kerkelijke misbruiken voorziening. Van daar tweederlei streven bij de kerkverbetering binnen de grenzen der Roomsch Katholieke eeredienst: aan de eene zijde vorstelijk toezigt, dat geen nadeel zou toegebragt worden aan de vorstelijke regten, — en het streven der pauselijke hierarchie om hier te

lande eene betere kerkelijke regeling in te voeren. Hoogst belangrijk uit dit tweeledig oogpunt is de invoering van de decreten van het Concilie van Trente in ons vaderland. Deze invoering heeft niet plaats gehad zonder velerlei voorbehoud. Zie LEPLAT: *Canones et decreta concilii Tridentini*, Lovanii 1779; — S. STOCKMANS: *de Jure Belgarum circa bullarum pontif. receptionem;* — VAN ESSEN: *Jus Ecclesiasticum*, Brux. 1778; en GRASWINCKEL: *Gebruyck ofte daadelycke Bezitting der Opperste macht*, 1674, II, blz. 183.

Volgens de Bul van LEO X van 1515 konden tot de hooge kerkelijke waardigheden hier te lande alleen aangesteld worden personen aangenaam aan den landheer; hierover besliste de landvoogdesse. De mindere geestelijken werden in Holland meestal *jure patronatus* aangesteld.

Onder KAREL V was er nog geen aartsbisschop in ons Vaderland. Het bisdom van Utrecht, dat bijna de geheele noordelijke provinciën omvatte, en het bisdom van Luik behoorden tot het aartsbisdom van Keulen; de overige gedeelten behoorden gedeeltelijk in het noorden tot Munster, in het zuiden tot Trier en Reims. PHILIPS veranderde deze inrigting geheel. Hij rigtte nieuwe bisdommen op en deed de besluiten van het Trentsche concilie, 1562, invoeren in eene rigting lijnregt strijdig met die welke de natie allengs verkregen had, doch met reserve tegen hetgeen in het concilie was bepaald, strijdig met zijne regten, zooals het regt op onderwijs. Thans werden 14 bisdommen opgerigt, terwijl Utrecht, Mechelen en Kamerijk ieder tot een aartsbisdom werden verheven. Men verg. hier de tweede kaart en de belangrijke historische aanteekeningen in de *Historische Atlas* van Noord-Nederland, door MR. G. MEES, 1865.

Blz. 63, r. 2 v. b. "Bisdommen." Het is niet juist in den tekst vermeld, dat GRANVELLE de bisdommen heeft doen oprigten; hij heeft alleen tot de invoering medegewerkt, toen tot de oprigting besloten was. Zie de breedvoerige vermelding bij MR. G. MEES, t. a. p.

Blz. 63, r. 10 v. b. "Tot predikanten hervormde priesters". Zie BRANDT: *Historie der Reformatie*, en *Geschiedenis der Hervormde kerk* van YPEY en DERMOUT. De mannen, die uit overtuiging tot de Gereformeerde Christelijke religie overgingen, waren meest pastoors en boekdrukkers, die aan anderen het voorbeeld gaven.

Blz. 63, r. 3 v. o. "Een nationale haat tusschen Nederlanders en Spanjaarden". Verg. Prof. BRILL in zijne *Voorlezingen*, I. 2de stuk.

Blz. 64, r. 9 v. b. Verg. het academisch proefschrift van MR. CHAIS

VAN BUREN: *Marnix van St. Aldegonde*, 1859. Zie ook de beoordeeling van MR. S. M. S. DE RANITZ, in de *Nieuwe Bijdragen*, 1861 blz. 843. Een overzigt over de politieke letterkunde in de landtaal ontbreekt nog Zie echter BAKHUIZEN VAN DEN BRINK: *Jacob van Wesenbeke, de publicist van den Nederlandschen opstand*, in zijne *Studiën en schetsen*, I, blz. 255. De catalogussen van brochures van F. MULLER en MEULMAN geven hier nog zeer weinig. Opmerkelijk is het hoe, nadat de staatkundige geschriften voor 1566 nog meestal alle in het Latijn geschreven waren, in dat jaar Nederduitsche vertalingen van vroegere Latijnsche geschriften zijn uitgekomen, en men van dien tijd af oorspronkelijk in het Nederduitsch of het Fransch over de politiek heeft geschreven. Zie de lijst van geschriften in 1566 in het Nederduitsch in het licht gekomen bij BOR: *Historiën*, Boek I, p. 31 *a*. In de eerste Nederduitsche vertaling van de *Hemelvaart* van TAPPER, 1572, begint de voorrede met de volgende woorden: "Alle goede luyden hadden wel mogen wenschen, dat dit teghenwoordigh ghedicht liever in het Duitsch dan in het Latijn allereerst geprent hadde geweest". De rederijkers hadden door hunne spelen grooten invloed op de kerkhervorming. Zie SCHOTEL: *De invloed der rederijkers op de hervorming*, Harderwijk 1869. Ook het volksgezang was van grooten invloed op de vorming van den volksgeest. Zie de *Geschiedzangen* van Dr. VAN VLOTEN, die zeker door zijn vereenigde kennis van de geschiedenis der Nederduitsche letterkunde en van ons volksleven het meest in staat is een volledig overzigt over onze politieke letterkunde in de zestiende eeuw te geven.

Blz. 64, r. 11 v. o. "De afwisselende welvaart". Men stelt zich in het algemeen den vroegeren toestand der Noordelijke gewesten te gunstig voor. Men spreekt veel van vroegeren bloei, zonder dat men een vasten en juisten maatstaf ter beoordeeling aanneemt. Zoo schreef men in de 16e eeuw met grooten ophef: *Vrones begin, opkomst en val*, en het werd naderhand volkomen bewezen, dat in dat dorpje geen enkel steenen huis had gestaan. MR. KOENEN spreekt, in zijne *Voorlezingen*, blz. 17, van "het magtige *Wieringen*, welks kooplieden een gunstbrief van ALBRECHT, Koning van Zweden verwierven, en dat met Amsterdam en Enkhuizen op gelijke lijn wordt geplaatst"; maar het was in 1368 toen Amsterdam eerst in zijn opkomen was en Enkhuizen niet meer was dan een dorp. De pracht en de weelde van Stavoren zijn in de oude geschiedenis vermaard; maar Stavoren was langen tijd de eenige zeeplaats in Friesland, waar het koorn uit de Oostzee werd aangevoerd, zoodat het betrekkelijk wel een zeer rijke plaats zal geweest zijn, bij de armoedige steden en dorpen, die elders waren. Een maatstaf van vergelijking bieden de oude quota's door PAULUS: *Unie van Utrecht*, me-

degedeeld: Vlaanderen betaalde $\frac{1}{3}$, Brabant $\frac{1}{4}$, Holland slechts $\frac{1}{12}$ van een geheelen omslag over de onder KAREL V vereenigde gewesten. Op de beschrijvingen van GUICCIARDINI kan men weinig aan. Men schreef elkander dikwijls na en bragt den bloeijenden toestand van Vlaanderen op Holland over. AURELIUS, de vleijer van MAXIMILIAAN, schreef in 1515 voor KAREL V. AURELIUS is nagevolgd door SCRIVERIUS en deze weder door JUNIUS en GUICCIARDINI, die te Antwerpen woonde. Klagten over stilstand van handel en nijverheid komen in het *Register* van VAN DER GOES veelvuldig voor, in 1525, 1526, 1527, 1531. Over de groote benaauwdheid en armoede van den lande; over de verschillende hongersnooden door afwisselende graanprijzen in de 15e en 16e eeuw, zie men OUDERMEULEN: *Recherches*, II 2, 89; SLOET: *Tijdschrift*, IV, blz. 73, *Aloude vrijheid van Handel* 1840, blz. 72. De haringvisscherij werd oudtijds als een der voornaamste middelen van bestaan genoemd; maar nu verdient het opmerking, dat VAN METEREN, die voor de staathuishoudkunde de belangrijkste schrijver is, daar hij koopman te Londen was, schrijft: "De haringvisscherij is zeer "delicaet en variabel sodat zij dikwijls groote schade toebragt, sodat de "Engelschen noch iemand anders op soo kleine magere gagie en so- "beren mondkost zouden willen varen". Zie ook DE JONGE: *Geschiedenis van het Zeewezen*, I, blz. 140. Voor een groote welvaart pleit ook niet de strengheid, waarmede men het verloop van eenigen handel zocht te voorkomen. De onderscheidene regeringen der steden zagen al het belang in van de nijverheid, maar zij zochten hare belangen op eene nog zeer bekrompen wijze te handhaven, door allerlei monopoliën en door strafbepalingen tegen hen, die de nijverheid naar eene andere plaats overbragten. Zoo vermeldt VAN HASSELT: *Kronijk van Arnhem*, 94, 4, blz. 9 een vonnis van 1539, volgens hetwelk iemand de oogen werden uitgestoken en twee vingers afgekapt, omdat hij een lakennering van Arnhem naar Munster had overgebragt.

Uit zeer vele omstandigheden is af te leiden, dat in de 16e eeuw de armoede somtijds zeer drukkend was. Zie mijne Verhandeling *over de geschiedenis der armoede*, 2e druk, blz. 63—78. In 1531 schreef VIVES in het latijn zijn werkje over de *pauperibus alendis*. In 1566 zag daarvan eene Nederduitsche vertaling het licht met een Voorbericht, van GELDORP. Onder de vele opmerkelijke zinsneden in de voorrede, komt onder anderen voor "tegen over den rijckdom stond eene schamele benaauwde hongerige gemeente". Hiermede stemt geheel overeen hetgeen gelezen wordt in het *Grondig berigt*, hetgeen door VIGLIUS AB AYTA is geschreven, of liever uit zijne brieven schijnt opgemaakt. Zie ook den brief van den Prins van Oranje, waarin hij den 26sten Januarij 1566 ontslag vraagt. *Archives*, II, 19.

Blz. 64, r. 10 v. o. "Tiende penning". Zie KLUIT: *Hollandsche Staatsregering*, D. V, blz. 535; BAKHUIZEN VAN DEN BRINK: *Studiën en Schetsen*, I, blz. 381.

Blz. 66, r. 3 v. b. "De adel". Zie BAKHUIZEN VAN DEN BRINK: *Studiën en Schetsen*, I, blz. 1.

Blz. 67, medio. "Brederode". Belangrijk is daarover de pennestrijd tusschen de Heeren GROEN VAN PRINSTERER, M. C. VAN HALL en BAKHUIZEN VAN DEN BRINK. Zie *Studiën* van den laatste, I, blz. 87.

Blz. 67, r. 13 v. o. Een bewijs hoe te midden van den nood van het Vaderland de stedelijke besturen reeds werkzaam waren de magt tot zich te trekken, geeft ons KLUIT: *Holl. Staatsreg.*, V, blz. 573, op het jaar 1573.

Blz. 69, medio. De bezwaren vindt men in de *Verhandeling over de Crimineele Ordonnantie in Gelderland.* Arnhem 1794, door sommigen aan Professor TOLLIUS, door anderen aan W. A. Baron VAN SPAAN toegeschreven.

Blz. 70, medio. Verg. VAN HEES: *Beschouwing van Geschiedenis en Staatsregt*, blz. 75, en VREEDE: *Geschiedkundige herinneringen*, Dl. II, blz. 36.

Blz. 70, r. 14 v. o. *De levensbijzonderheden van* P. A. VAN DER WERFF, door Prof. TE WATER, leveren hieromtrent belangrijke bijzonderheden, *Letterk. Verhand.*, II, st. 1 blz. 1.

Blz. 70, r. 9 v. o. "De consistoriën." Zie VAN DEVENTER: *Het jaar* 1566.

Blz. 71, r. 11 v. b. "Verbond der kooplieden." Zie VAN DEVENTER, als boven.

Blz. 71, r. 12 v. o. "GRANVELLE." De verhandeling van VAN CAPPELLE: *Over de vooroordeelen in de geschiedenis*, heeft GRANVELLE in een gunstiger daglicht geplaatst dan vroeger algemeen geschiedde. Na de uitgaven zijner Brieven enz., zijn zijn karakter en staatkunde zeer toegelicht.

Blz. 71, r. 12 v. o. "VIGLIUS AB AYTA." Deze geleerde, maar zeer dubbelhartige staatsman verdiende zeer eene biographie.

Blz. 71, r. 12 v. o. "Hopperus." Dat hopperus naast de drie mannen van gering gezag was, kunnen wij Mr. fruin, *Gids*, 1867, blz. 187, gereedelijk toegeven; wij meenen echter hem hier niet verkeerdelijk genoemd te hebben onder diegenen, die aan het hoofd des bestuurs geplaatst waren, ook met de bedoeling om bij het volk vertrouwen in te boezemen. Hopperus was een zeer geleerd man, die in Friesland veel achting genoot. Zijne veelvuldige geschriften zijn een hoogst belangrijke bijdrage tot de kennis van zijnen tijd. Het uitgewerkt rapport van hopperus aan den Koning, door van den bergh, in zijne *Gedenkschriften* medegedeeld, is een merkwaardig bewijs van zijne staatkundige gevoelens.

Blz. 71, r. 12 v. o. "Barlaymont." Karel Baron, later Graaf, van barlaymont, Heer van Floyon en Haultepenne, overleden 1579, is een der meest koningsgezinde staatslieden van zijn tijd geweest. Hij had zeven zoons, van welke vier ook onderscheidene staatsbetrekkingen vervuld hebben, waardoor wel eens de eene van barlaymont met den andere verwisseld wordt.

Blz. 72, r. 3 v. o. "Huwelijk met anna van saxen." Bekend is de aanval van van der horst, in zijn *Huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saksen*, 1851, en het antwoord van bakhuizen van den brink, in zijn: *Huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saxen*, Amsterdam, 1853.

Blz. 73, r. 5 v. b, "Een zwakke regering." Verg. wagenaar, D. VI, blz. 99, en bilderdijk, VI, blz. 37.

Blz. 74, r. 10 v. b. "Verbond der edelen." Zulk een verbond was in de Nederlanden en in Duitschland geheel niet vreemd, maar ongehoord in Spanje.

Blz. 74, r. 11 v. b. "De beeldstormerij." De indruk daarvan op philips wordt gekend uit de uitgegeven brieven van gachard. Het vonnis, dat de Koning op aandrang der inquisitie over het geheele volk zou geveld hebben, wordt gevonden bij scheltema, in zijn *Geschied- en letterkundig Mengelwerk*, III, II, blz. 44—47. De Heer groen houdt zich van de echtheid daarvan niet overtuigd, *Archives*, III, 171. Wij zouden bijna de onechtheid durven beweren, èn wegens den vorm: de Koning spreekt regt, hetgeen ongehoord is, èn wegens den inhoud. Het heeft allen schijn, dat het stuk geschreven is om het volk op te zetten. Het oorspronkelijk vonnis is ook nergens te vinden. Zie ook

AREND, II, 4, 19. Misschien is het vonnis ook wel verward met den ban tegen den PRINS VAN ORANJE uitgevaardigd, waarbij alle ingezetenen verklaard worden voor rebellen, wanneer zij niet tot gehoorzaamheid terugkeeren.

Blz. 75, in fine. Het plakaat van afzwering wordt in zijn geheel gevonden in het *Groot-placaatboek*. In Utrecht hadden de Staten den Koning reeds afgezworen in October 1581, bij een afzonderlijk plakaat, medegedeeld door VAN WIJN: *Bijvoegsels op Wagenaar*, D. VII., Bijlage A.

Blz. 76, r. 10 v. b. "Op grond van zelfverdediging." Over de wettigheid van onzen opstand, is in de Akademie van Wetenschappen eene voordragt gehouden door den Heer H. J. KOENEN, die meende de beginselen van het leenregt te erkennen in de verantwoording van den Prins. Dit gevoelen is echter bestreden door Dr. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK. De geschriften over de wettigheid zijn inzonderheid: BEAUFORT: *Leven van Willem I*, Leyden en Middelburg 1732; KLUIT: *Over het regt der afzwering*, Leyden 1779. Opmerkelijk is het ook dat VON HALLER: *Restauration der Staatswissenschaft*, II, 457, het regt van opstand onzer voorouders erkent. Verg. ook BORGNET, door VAN VLOTEN met aanteekeningen vertaald: *De Nederlanders onder Philips* II, 1852. Zie mede AREND· *Gesch. des Vad.* Het advies van ST. ALDEGONDE ter beantwoording der vraag over de verandering van Vorst, vindt men in de *Archives*, VII, 276—285. Verg. voorts de dissertatie van H. C. A. THIEME: *Vindiciae contra Tyrannos*, 1852, DE FREMERY: *De defectione proavorum nostrorum a Philippo Secundo*, Gron 1839.

HOOFDSTUK IV.

1581—1584.

Blz. 77. Men vergelijk omtrent de veranderingen in den regeringsvorm, de belangrijke uit de Staatsresolutiën opgestelde verhandeling van den Raadpensionaris SIMON VAN SLINGELANDT: *Over de oude regering van Holland onder de Graven en van de verandering daar in gevallen sedert de troublen*, in het Eerste Deel zijner *Staatkundige geschriften*, in 1784 uitgegeven; terwijl de staatkundige inzigten van den Prins op de onderscheidene tijdstippen worden gekend uit de stukken door GROEN VAN PRINSTERER en GACHARD uitgegeven.

Blz. 78, r. 5 v. o. "Keerpunt." Wij hechten zeer aan deze beschouwing, die ons schijnt te volgen uit de onderscheidene handelingen van den Prins, gelijk zij uit de bronnen gekend worden en menschkundig ook verklaarbaar zijn.

Blz. 79, r. 6 v. b. "Heimelijke blijdschap of smart." Wij hebben hier het oog op het inderdaad curieuse onderzoek, dat Dr. NUYENS instelt, Deel I, I, blz. 257.

Blz. 79, medio. De verdraagzaamheid van den Prins jegens de Roomschen en de Lutherschen blijkt uit onderscheidene plaatsen in zijne brieven en zijne handelingen. Het is daarom eene grove partijdigheid der klericale partij, zulks te ontkennen.

Blz. 80, r. 7 v. b. "Tweede Unie", door een onbegrijpelijke vergissing van schrijver of zetter staat hier "Utrecht in plaats van "Brussel".

Blz. 81, r. 14 v. b. "Vroeg vruchteloos zijn ontslag." Zie *Archives*, II, 16.

Blz. 81, r. 10 v. o. "Aan de Beeldstormerij medepligtig". Zoo al Dr. NUYENS Prins WILLEM niet beschuldigt, hij werpt wel eenig vermoeden van medepligtigheid op Prins LODEWIJK. In de Heiligerleebrochures-strijd in 1868—1869 heeft men die medepligtigheid van klericale zijde zoeken te handhaven, maar door de heeren GROEN VAN PRINSTERER, FRUIN en JONCKBLOET is op waardige wijze de geschiedkundige waarheid gebandhaafd. Zie onder anderen, *de Gids* 1869, *Ultramontaansche kritiek.*

Blz. 82, r 5 v. b. Vergelijk over de eerste vergadering van de Staten van Holland, 19 Julij 1572, BAKHUIZEN VAN DEN BRINK in zijne *Studiën en Schetsen*, I, blz. 494. Teregt wordt aldaar de resolutie van die vergadering een belangrijk stuk voor de geschiedenis van ons staatsregt genoemd.

Blz. 82, r. 14 v. b. "Niet was ontslagen". Verg. BOR, Boek V, I, blz. 387.

Blz. 82, medio. "De Prins Stadhouder des Konings". Zie SLINGELANDT: *Staatkundige Geschriften* en *Groot-Placaatboek*, III, blz. 33.

Blz. 83, r. 9 v. b. "ADRIAAN VAN ASSENDELFT en V. SCHAGEN." Verg. echter NUYENS, III, I, die de zaak anders, en waarschijnlijk juister, voorstelt.

Blz. 83, medio. "omgekocht". Zie *Archives*, IV, p. 34.

Blz. 83, r. 8 v. o. De geheele toedragt van de oprigting der Hoogeschool te Leyden vindt men bij SIEGENBEEK: *Geschiedenis der Hoogeschool te Leiden*, 1829; KIST: *Bijdragen tot de geschiedenis van de Hoogeschool te Leiden*, 1832.

Blz. 83, r. 7 v. o. "Staten van Holland." De gedrukte notulen van 1568 geven een zeer gebrekkig verslag der dagvaarten. Zie BAKHUIZEN VAN DEN BRINK: *Overzigt van het Rijksarchief*, 1e St., blz. 78 en 79, en *Studiën en Schetsen*, blz. 496.

Blz. 84, r. 14 v. o. "Opperste magt aan den Prins." Verg. AREND: *Geschiedenis des Vaderlands*, D. II, Stuk V, blz. 354 en 415, en de onderscheidene bronnen aldaar vermeld.

Blz. 84, r. 2 v. o. Niet de Staten, zoo als de Heer WISELIUS *Historisch Tafreel*, blz. 217, meent, maar de Prins zelf vorderde deze bekrachtiging. *Resol. van Holland* 21 Mei 1575. Geheel verkeerd worden dan ook door genoemden Heer de woorden in de opdragt: *zoo veel in hen was* opgevat, als zouden de Staten van oordeel geweest zijn, dat het volk als grondmagt in de Staat slechts de regering kon opdragen. Die woorden toonen niets anders aan, dan de erkenning van de Grafelijke magt van PHILIPS, waaruit, volgens het staatsregt van dien tijd, zulk eene opdragt alleen kon voortvloeijen. Zulks blijkt duidelijk uit eene eenvoudige inzage van het hoofd der acte.

Blz. 85, r. 3 v. b. SLINGELANDT: *Staatkundige Geschriften*, Dl. I, blz. 86.

Blz. 85, r. 7 v. b. De aanmerkingen van BILDERDIJK, te dezer gelegenheid, zijn allerbelangrijkst; alsmede de bijvoegsels van VAN WIJK op WAGENAAR, in het begin van Deel VII.

Blz. 85, r. 8 v. o. Zie over de vredehandelingen te Breda BOR, ook belangrijk in verband tot de politieke opvatting van de "Gereformeerde Christelijke religie." Zie boven blz. 100.

Blz. 86, r. 2 v. b. "Schreef de Prins." *Archives*, V, p. 395.

Blz. 86, r. 7 v. b "De pacificatie van Gent." TROTZ nam haar op in zijne verzameling van *Leges fundamentales of grondwetten der Vereenigde Nederlanden*, met enkele aanteekeningen.

Blz. 86, r. 12 v. o. Over de eerste Unie van Brussel, zie men DE JONGE: *De Unie van Brussel;* AREND, II, 6e Stuk, blz. 54 en volg.

Blz. 86, r. 6 v. o. "Eeuwig edict." Zie AREND, II, 6e stuk, blz. 90. Het oorspronkelijke Fransche stuk bevindt zich op 's Rijks Achief te 's Gravenhage; eene Hollandsche vertaling geeft BOR, D 1, B. X, blz. 786.

Blz. 87, r. 8 v. b. "Ter dood gebragt." Zie AREND, II, 6e stuk, blz. 158; NUYENS, III, I, blz. 115.

Blz. 87, medio. "Intogt van den Prins." Zie AREND, II, 6, blz. 201.

Blz. 87, r. 15 v. o. De wapens der 17 Provinciën naar rangorde vindt men gesteld voor den *Codex* van ANSELMUS. Zij waren de volgende: 1 Brabant, 2 Limburg, 3 Luxemburg, 4 Gelderland, gedekt door de hertogelijke kroon; — 5 Vlaanderen, 6 Artois, 7 Henegouwen, 8 Holland, 9 Zeeland, 10 Namen, 11 Zutphen, 12 Antwerpen, gedekt door de grafelijke kroon; — 13 Friesland, 14 Mechelen, 15 Utrecht, 16 Overijssel, 17 Groningen en Ommelanden.

Blz. 87, r. 6 v. o. "Bijzonder Stadhouder van Brabant." Men verg. hier de geestige beschrijving van BROES, in zijn *Marnix van St. Aldegonde.*

Blz. 88, r. 11 v. b. "Rijksdag te Worms in 1577." Zie BROES: *Marnix van St. Aldegonde.*

Blz. 88, r. 15 v. o. "JOHAN CASIMIR, Paltzgraaf van den Rijn." De korte verschijning van dezen Vorst in onze Vaderlandsche geschiedenis verdient wel eenige monographie, ook in betrekking tot HEMBYSE en DATHENUS. Eene briefwisseling tusschen MARNIX VAN ST. ALDEGONDE en JOHAN CASIMIR in 1573—81 vindt men in de werken van het *Historisch genootschap*, Kron. 15, blz. 342 en *Cod.*, 2e St., IV, 198.

Blz. 88, r. 15 v. o. "ANJOU." FRANÇOIS DE VALOIS, hertog van Alençon, kwam later in het bezit van Anjou, dat tot een hertogdom verheven werd, waarnaar hij meestal onder den naam van ANJOU voorkomt, ofschoon hij ook later nog D'ALENÇON genoemd werd, zooals blijkt uit de naamsverdraaijing na de Fransche furie te Antwerpen: "*Duc d'Alve-soon*".

Blz. 88, r. 12 v. o. "De voorwaarden van de opdragt der magt aan MATTHIAS" vindt men geheel in het *Utrechtsche Placcaatboek* van TE WATER, I, blz. 52—55, Het stuk is geteekend 8 Dec. 1577. Over

de benoemingen van den Raad van State bij de komst van den Aartshertog MATTHIAS, zie men een opstel van Prof. VISSCHER in de werken van het *Hist. genootschap te Utrecht*, I, blz. 7—17. Verg. over het luitenant-generaalschap van den Prins, BONDAM, in het vierde deel van zijne *Onuitgegeven stukken*, blz. 224—306.

Blz. 89, r. 4 v. o. Omtrent dit gedeelte onzer geschiedenis verspreiden de verhandelingen van den Heer DE JONGE, over *de scheiding der Nederlandsche Gewesten* en over *de nadere Unie te Brussel*, *Verhandel.*, Dl. II, blz. 109 en 161, een helder licht. Verg. ook VAN DEVENTER, in *de Gids*, 1859.

Blz. 90. r. 6 v. b. "Geloofsvrede." Men verg. de onderscheidene bronnen aangehaald door AREND II, Stuk VI, blz. 254. Opmerkenswaardig zijn hier de beschouwingen bij NUYENS. Ten opzigte van den geloofsvrede komt inzonderheid de verdraagzame staatkunde van WILLEM I aan het licht en hoe hij zijnen leeftijd vooruit was.

Blz. 90, medio. "Verbond te Atrecht." De bronnen worden vermeld bij AREND, II, 6, blz. 287.

Blz. 90, medio. "De Unie van Utrecht" is gedurende meer dan twee eeuwen als de voornaamste grondwet der Vereenigde Nederlanden beschouwd. Eerst na bijna twee eeuwen bestaan te hebben is zij het voorwerp van eene wetenschappelijke behandeling geworden. In 1778 gaf Prof. TROTZ haar uit met aanteekeningen in zijne *Leges fundamentales*. In 1775—1777 gaf PIETER PAULUS eene *Verhandeling over de Unie van Utrecht* in vier deelen in het licht, die hij aan JOACHIM RENDORP opdroeg. De verdere letterkunde over de Unie vindt men vermeld bij AREND en in het *Repertorium van verhandelingen*.

Blz. 90, r. 1 v. o. "Twee anti-spaanschgezinde vergaderingen." Over de handelingen van de Staten-Generaal, die door de Pacificatie van Gent verbonden waren, zie men J. C. DE JONGE: *Besluiten van de Staten-Generaal*, 1576 en 1577, 's Gravenhage 1828; GACHARD: *Actes des états-généraux*, II Tom, 1861—1866; JUSTE: *États-généraux des Pays-Bas*, — en voor de handelingen der Staten door de Unie verbonden VAN WIJN: *Bijvoegselen op Wagenaar.*

Blz. 91, r. 6 v. b. "Propositie om eene nadere unie te sluiten." Verg. de belangrijke stukken in den bundel van *Onuitgegeven stukken ter opheldering der Vaderlandsche historie*, door L. P. VAN DE SPIEGEL uitgegeven, Tweede Deel, blz. 12—73.

Blz. 92, r. 10 v. o. "Art. 13 der Unie." Over dit artikel raadplege men het belangrijke opstel van DE MEESTER, in NIJHOFF's *Bijdragen*, D. IX, blz. 213.

Blz. 93, medio. "Pacificatiën van gewesten en steden." Het gezag van den Prins en van de Unie werd niet aangenomen dan onder velerlei bedingen, die onder den naam van pacificatiën, satisfactiën, renversalen en tractaten voorkomen. Men verg. hier in de eerste plaats het voortreffelijke geschrift van VAN DE SPIEGEL: *Historie van de satisfactie waarmede de Stad Goes en Zuid-Beveland zich begeven hebben onder het stadhouderschap van Prins Willem van Oranje*, 1777; en D. J. SCHERER: *Historia satisfactionis Rheno-Traj.*, 1836. Met de satisfactiën aan onderscheidene Hollandsche en Zeeuwsche steden verleend zijn te vergelijken de renversalen aan onderscheidene steden en gewesten gegeven, waarvan sommige in den bundel van *Onuitgegeven stukken*, door VAN DE SPIEGEL uitgegeven, voorkomen en andere in de *Plakaatboeken* worden medegedeeld. Verg. ook inzonderheid WICHERS: *Tractaat van reductie*, 1794, en *de Vrije Fries*, D. VII, blz. 280.

Blz. 93, r. 12 v. o. "Den 24sten Nov. 1579. Verg. *Archives*, VII, 150.

Blz. 94, r. 10 v. b. "De edele Vorst wees ze af." De partijdigheid waarmede Dr. NUYENS hier den Prins beoordeelt is door geen onbevoordeelde te ontkennen.

Blz. 94, medio. "De ban." De tekst wordt medegedeeld bij BOR: *Hist. d. Ned. Oorl.*, II, B. XV, blz. 198—203. Zie verder AREND II, 6, blz. 387.

Blz. 95, r. 12 v. o. "ANJOU." Verg. over de onderhandelingen met ANJOU, DE JONGE: *Onuitgegeven stukken*, I, blz. 106; NIJHOFF: *Bijdragen*, II, blz. 29; G. W. VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie*, II, blz. 124.

Blz. 96, r. 3 v. b. "Tractaat te Bordeaux." De voorwaarden van de opdragt aan ANJOU worden gevonden onder anderen in het *Groot-Placaatboek*, IV, blz. 68. Zie verder AREND, II, 6, 395. Er was overeengekomen, dat de Souvereiniteit van Holland voor den Prins van ORANJE zou open blijven. Het is echter opmerkelijk, dat ANJOU in een plakaat van 6 Mei 1582 zich ook Graaf van Holland noemt, *Groot-Placaatboek*, II, 46; terwijl hij ook het wapen van Holland gebruikte, waartegen de Staten van Holland en Zeeland protesteerden, daar zij beweerden, dat zij ANJOU slechts hadden aangenomen als be-

schermer, voor zooveel het de algemeene zaken betrof, hetgeen ook volgde uit art. 13 van het verdrag van Bordeaux, terwijl ANJOU zelf bij een brief van 22 Febr. 1582 toegezegd had, dat hij de opdragt van de Grafelijke magt over Holland, Zeeland en van Heer over Utrecht niet zou verhinderen. Zie KLUIT, I, 202 en 289. De brief van ANJOU vindt men bij BOR.

Blz. 96, medio. "De wufte Fransche Prins." De uitdrukking dat ANJOU tot de Hugenoten had behoord moet niet zoodanig opgevat worden, alsof hij tot de Protestanten had behoord, maar dat hij de partij der Hugenoten voor eene wijle had beschermd. ANJOU kwam hier te lande stellig met verdraagzame staatkundige beginselen tegenover de Protestanten, maar veranderde ook door de gebeurtenissen in Frankrijk.

Blz. 96, r. 14 v. o. "Fransche Furie." Men leze hierover een opstel van Dr. W. J. A. HUBERTS, in *de Gids*, 1861, II, blz. 1.

Blz. 96, r. 12 v. o. "CALVART (LALABART)." Over deze diplomatieke zending verg. men *Archives*, VIII, p. 169, en *Table des matières*; BEAUFORT: *Het leven van Willem I*, blz. 574.

Blz. 96, r. 2 v. o. "Een geschrift aan de Staten-Generaal." Het komt bij BOR en HOOFT en verkort voor bij AREND, III, 1, blz. 49.

Blz. 97, r. 4 v. o. "Als hoofd der regering." Verg. VAN WIJN: *Nalezingen op Wagenaar*, VII, blz. 301; AREND, III, 1, blz. 54.

Blz. 98, r. 9 v. b. "De Prins drong aan." Zie *Archives*, VIII, p. 428.

Blz. 98, r. 10 v. b. "Aristocratie." Verg. over de opkomst van de aristocratie in ons Vaderland: KLUIT: *Hollandsche Staatsregering*, I, blz. 263 en volg; H. W. TIJDEMAN: *Voorlezingen over de voormalige Staatspartijen*; H. J. KOENEN: *Over den geest en de strekking van het Amsterdamsche patriciaat*, in de werken van het *Historisch genootschap*, XXIII, Jaargang 1867, en later in *De beide Staatspartijen in de republiek der Vereenigde Nederlanden*, 1868.

Blz. 98, medio. Men vergelijke over de opdragt der Grafelijke magt aan WILLEM I, de diss. van D. VAN HOGENDORP: *de Gulielmi I. Juribus in summum imperium in comitatum Hollandiae*, 1822. De voorwaarden bij KLUIT, II, 336.

Blz. 99, r. 3. v. b. "Staatsgezind schrijver." [BEAUFORT], *Leven van Willem I*, D. III, blz. 639.

Blz. 99, medio. "De confessie van den moordenaar" vindt men in de *Studiën en Schetsen* van BAKHUIZEN VAN DEN BRINK.

Blz. 99, r. 1 v. o. "Zou worden verwezentlijkt." Zie de woorden in de proclamatie van het Algemeen bestuur van 1 December 1813.

HOOFDSTUK V.

1584—1620.

Algemeene bronnen, verg. blz. 4. De hoofdbron voor de staatsregtelijke geschiedenis van de Vereenigde Nederlanden is vervat in de *Resolutiën van de Staten-Generaal*, die, gedrukt, in de meeste openbare bibliotheken voorhanden zijn. Daar de afgevaardigden stemden bij lastbrieven, en een groot deel van het inwendig staatkundig leven vervat was in het bestuur van de gewesten, moet deze bron aangevuld worden met de resolutiën der onderscheidene Staten, die een eerste bewerking verkregen hebben in vele deelen van den *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*. Ook de afgevaardigden in de Staten der provinciën stemden op lastbrieven; zoodat ook de gemeente-archieven zijn te raadplegen.

Voor de staatsregtelijke geschiedenis van dit tijdvak zijn verder te raadplegen de werken van KLUIT, VAN SLINGELANDT en PESTEL.

Voor de algemeene Vaderlandsche geschiedenis is voor dit tijdvak het hoofdwerk het vervolg op AREND, bewerkt, voor 1585—1609, door Prof. O. VAN REES, en voor den lateren tijd door Prof. BRILL. De *Geschiedenis der Ned. Beroerten* van Dr. NUYENS, IV, 1, in 1869 uitgekomen, loopt van 1584—1588.

Over MAURITS zie men het werk van Mr. C. M. VAN DER KEMP, 1843, en de *Aanteekeningen* daarop van Prof. VREEDE, 1844.

De hoofdpersoon op het staatstooneel van dit tijdvak is JOHAN VAN OLDENBARNEVELT. Mr. J. D. MEIJER verlangde in zijne *Verhandelingen*, II, blz. 299, dat hij meer bekend zou worden. Die wensch is thans ruimschoots vervuld door het belangrijke werk van Dr. M. L. VAN DEVENTER: *Gedenkstukken van Johan van Oldenbarnevelt en zijn tijd*, waarvan in 1860—1864 drie deelen het licht hebben gezien. Het laatste deel ontbreekt nog. Zie over de belangrijkheid van deze uitgave NIJHOFF: *Bijdragen*, N. S., III, blz. 33, en FRUIN in *de Spectator*,

1865. De tweede Serie van de *Archives de la maison d' Orange Nassau*, door Mr. GROEN VAN PRINSTERER uitgegeven, bevat in de twee eerste deelen, in 1857 en 1859 uitgegeven, ofschoon minder talrijk dan in de eerste Serie, toch een schat van belangrijke stukken.

De *Inleiding tot de geschiedenis van de Nederlandsche diplomatie* van Prof. VREEDE, behandelt in Deel II, 1e stuk, uitgegeven in 1858, de ministeriën van de raadpensionarissen BUYS en OLDENBARNEVELT.

In de *Historische Atlas* van Mr. MEES, verg. men de kaart der Vereenigde Nederlanden in 1570.

Voorts verg. men voor dit tijdvak inzonderheid de Verzamelingen van pamfletten enz., uitgegeven door de Heeren F. MULLER, MEULMAN en ROGGE.

Blz. 100, r. 8 v. o. De "*Geschiedenis van den Amsterdamschen graanhandel*" is het onderwerp van een op mijn aanraden geschreven proefschrift van Mr. W. BUNK, 1856.

Blz. 101, r. 10 v. b. "Algemeene bededagsbrief." Zie den uitschrijvingsbrief bij KIST: *Biddagsbrieven.*

Blz. 101, r. 13 v. o. "Nietig punt van ceremoniëel." Verg. Mr. H. CALKOEN: *Oldenbarnevelts eer verdedigd*, en Dr. WIJNNE in een artikel over de Souvereiniteit der provinciën, in *de Tydspiegel*, 1865, blz. 499.

Blz. 102, medio. "Ontijdig hakende." GROTIUS: *Annales* p. 104. "Erant, qui civium imperia praeferebant, intempestive avidi libertatis eni tolerandae impares erant".

Blz. 102, r. 5 v. o. Verg. behalve de aangehaalde geschriften bij ARENND, II, 6, blz. 151—154, MERTENS en TORFS: *Geschiedenis van Antwerpen*, en *Archives*, 2e serie, Tom I.

Blz. 103, medio. "Onderhandelingen met Frankrijk". Verg. hier vooral Prof. VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie*, D. II, 1.

Blz. 103, r. 16 v. o. "BUYS." De advocaat PAULUS BUYS verdiende wel eene monographie, niet alleen in betrekking tot zijn gewigtig staatkundig leven, maar ook in betrekking tot de zeden en geleerdheid van zijnen tijd. Het *Biographisch woordenboek* geeft de voornaamste bronnen op, waarbij nog gevoegd moeten worden: *Archives*, 2e serie, Tom. I, en Prof. VREEDE: *Geschied. der diplomatie*, II, 1,

Blz. 103, r. 7 v. o. "FRANCKEN." Verg. bij het verzamelde over hem

in het *Biographisch woordenboek* van VAN DER AA, ook VAN DEVENTER: *Gedenkschriften van Oldenbarnevelt.*

Blz. 104, r. 3 v. b. "Zaken waarin geene overstemming plaats vond." Zie SLINGELANDT, D. I, blz. 112.

Blz. 104, medio. "Belangen van Maurits." Zie KLUIT: *Hollandsche staatsregering*, II, blz. 18.

Blz. 104, r. 12 v. o. "Komst van LEYCESTER." Verg. Prof. H. BEIJERMAN: *Oldenbarnevelt, de Staten van Holland en Leycester in* 1585 *en* 1586. 1847.

Blz. 105, r. 7 v. b. "Tractaat." Zie den inhoud bij KLUIT, II, blz. 67 en in het *Placaatboek*, alwaar ook de commissie wordt gevonden

Blz. 109, medio. "Karakter van LEICESTER." Alle Engelsche geschiedschrijvers komen overeen omtrent het zedeloos karakter en de onkunde in staatszaken van den Graaf van LEICESTER. Verg. HUME, Dl. V, blz. 83 en 328; TEMPLE: *Remarques sur l'état des Prov. Unies*, pag. 64. Alleen eenige weinige Hollandsche schrijvers, tegen OLDENBARNEVELT ingenomen, zooals KLUIT, BILDERDIJK en anderen, verheffen hem; waarlijk een sprekend bewijs van vooringenomenheid. Uit de school van BILDERDIJK kwam voort de diss. van BIJLEVELD: *de Leycestrio*, 1819.

Blz. 111, r. 4 v. b. "Op den brief van Utrecht" enz. De onderscheidene stukken worden vermeld door KLUIT, en medegedeeld, deels in het *Placaatboek*, deels in onderscheidene andere werken, zooals VAN DER HOEVE: *Aloude Hollandsche vrijheid.*

Blz. 113, medio. "Raad van State". Zie SLINGELANDT, Deel I, blz. 198.

Blz. 114, medio. "In 1602 werd eene vergadering ten zijnen huize belegd." Verg. VAN WIJN: *Nalezingen*, D. I, blz. 317 en volg; WAGENAAR, IX, blz. 452; VAN DER KEMP: *Maurits*, III, blz. 250, en VAN REES, vervolg op AREND, D. III, 2, blz, 163 en volg.

Blz. 115, medio. "Memorie van Oldenbarnevelt." Verg. VAN DEVENTER, III, blz. 137—147. Wij kunnen niet nalaten er eene bladzijde uit over te schrijven, omdat zij ons toeschijnt een opmerkelijke proeve van de staatkundige zienswijze van OLDENBARNEVELT te zijn, en een bewijs hoe in 1607 ons Staatsregt nog onzeker was.

"Middelertyt en sal de viant nyet laten onder ons te grasseeren, mit jesuiten, papen, monnicken, mit calumniën en corruptiën, daermede hy gewoon is om te gaen, dissentie en tweedracht te maeken, daerop hy sulcx betrout dat hy meent daermede alles te kunnen uytrichten, volgende het exempel van Philippe Coninck van Macedonie, die geen stadt onverwinnelijck achtte daer een esel mit gout gelt konde inkomen. Oock is kennelyck, dat tusschen de provintien, steden en leeden van dien noyt geschillen en questien ontbrooken hebben, noch ontbreecken sullen; daervan hy sal weeten 't vuur te ontsteeken, ende eene partye mit een of ander middel tot hem te trecken.

"Alle hetwelck saeken synde die geen twyffel en hebben, soo is wel te bemercken, dat men op sulcke wapenen nyet veel verseeckerheyt voor onsen Staet en kan stellen. Bysonder als men sonder passie wel overweegt, dat de forme van onse regeeringe jegenwoordelyck op sulcken vasten voet nyet is, dat wij mit behoorlijcke autoriteit sulcke swaricheyden souden bejegenen, laet staen overwinnen kunnen.

"Ick segge, als men aensiet, dat de Vereenichde Nederlanden nyet en syn een Republique, maar seven verscheyden Provintien, als het Hartochdom van Gelre, de Graefschappen Hollant en Zeelant, de Heerlyckheden van Utrecht, Vrieslant, Overijssel, Groningen, mit hare appendentien, hebbende elcx hare verscheydene forme van regeeringe, nyets gemeen hebbende mit malcanderen (naedat sy nu nyet meer een gemeen leger hebben) dan alleen 't gunt bij contract totte gemeene defensie gelooft is, 't welck doch meer *precario* als *necessario* tot noch toe *taliter qualiter* is onderhouden; sonder datter gedurende deese lange oorloge tot noch toe eenige vaste gemeyne Regeringe ofte eenige bestandige Republique is geformeert, maer alleenlyck een provisioneele maniere is gebruyckt, als men *sede vacante* ofte *durante interregno* gewoon is te gebruycken: welcke forme bij haer selffs seer onseecker en periculeus is, en nae alle apparentie dus lange nyet en soude hebben kunnen bestaen, ten ware deselve mits de vreese voor den vyant en groote periculen van de oorloge staende gehouden ware. Daerom, als deese noot en periculen souden cesceeren, en men soude meenen den vrede wel gemaeckt te hebben, soo soude deese forme van regeeringe, deur jalousie en onse slaphartichheyt, terstont vervallen in de uyterste anarchie en confusie; welck een van de principaelste poincten is daermede de vyant meent tot synen wille te komen.

"Want, indien wy nyet eene Regeeringe maecken mit behoorlycke autoriteyt om de Landen te regeeren, de provintien en steden te houden in haer debvoir van contributie en ordelycke eenicheyt, de onwilligen en contraventeurs te constringeren, des viants machinatien te bejegenen, de landen van alle injurien en periculen dadelyck en ty-

telyck oock mit wapenen (als noot is) te defenderen, sonder nae rapporten en consultatien van de provintien en steeden te verwachten, soo moeten wy verloren gaen: want geene Republique kan bestaen, sonder goede ordre in de generale Regeeringe."

Blz. 115, r. 1 v. o. "Hielden het tegen." Verg. SLINGELANDT, III, 12; VAN WIJN: *Bijvoegsels*, IX, 109, en VAN DEVENTER, III, 280.

Blz. 116, r. 1 v. b. "DE GROOT schrijft." Zie *Hist.* lib XVII, aangehaald bij WAGENAAR, IX, blz. 455.

Blz. 116, r. 10 v. b. "Hebben verklaard." Zie DE GROOT: *Annales*, IV, p. 120; SLINGELANDT, III, 12, en KLUIT, III, blz. 70.

Blz. 116, medio. "Friesche Stadhouder." Over de verhouding van MAURITS tot den Frieschen Stadhouder vergelijke men inzonderheid de tweede serie der *Archives*, en V. D. KEMP: *Het leven van Maurits*. Over zijne verheffing in Groningen en Friesland, zie BENGERS VAN TEN POST: *Kronijk*, in 1853 uitgegeven.

Blz 116, r. 1 v. o. "De roemrijke tien jaren." Toen wij in 1837 deze woorden schreven, konden wij naauwelijks denken, dat die jaren het onderwerp eens zouden zijn van een zoo uitmuntend geschrift, als Prof. FRUIN geleverd heeft in zijne *Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog*, 2e Druk, 1861, Zie ook de aankondiging in NIJHOFF: *Bijdragen*, N. S., I, blz. 95.

Blz. 117, r. 2 v. b. "Had overgebragt." SLINGELANDT, II, 160, en III, 8,

Blz. 117, r. 5 v. b. "Opkomende natie." Onze voorouders gevoelden te midden van den strijd, al den roem er van. BARLAEUS zong in een der vele versen, die voor de *Historiën* van BOR worden gevonden:

Doen Mars met Pallas hadde twist,
Of Hollandt niet en hadd' ghemist,
  Van buyten spoor en pael te draghen
  's Landts heyl en eer, en alles eens te waghen.
Dit leest de vrome Batavier
In 't midden van het Oorlooghsvier.
  Dewijl de Steden bersten, kraken,
  Kan, Bor, u pen dees daden eeuwigh maken.
V grijsen ouderdom verjeucht,
V schrijf-lust wackert door de deucht;

En als een ander rust van schrijven,
Begint ghy onvermoeyt u werck te drijven.

De tijdversen, de voorredenen en de veelvuldige pamfletten van die dagen doen veel beter den tijdgeest kennen, dan immer een geschiedschrijver kan doen, die niet dan verslapt den indruk der gebeurtenissen kan teruggeven. Zoo er nog veel losbandigheid, zedeloosheid en scholastieke godgeleerdheid, onder Calvinistische vormen, heerschten, er was daarnevens opregt en trouwhartig gemoedsleven, ook bij schijnbaar dorre, vlijtige kronijkschrijvers. BRANDT schrijft onder het portret van BOR:

Sie hier den ouden Bor, die Neerlandts wettig strijden
Om vryheit recht en vree, na 't lang en bloedig lijden,
D'inlandtsche burgertwist van duisenden beschreit,
D'uitheemsche laegen en der Helden dapperheit,
Met soo veel vlijts beschreef: die niemant sagh naer d' oogen,
En nooit d'eensijdigheit ten dienst stondt of de loogen.

Blz. 117, medio. "Vrijheid." Dat de staatkundige en burgerlijke vrijheid zeer beperkt was, is betoogd door MEYER, in zijn *Institutions Judic*, Tom IV, p. 88. 154, 181 en 291, terwijl de geheele hoofdstukken VIII—XIV, over de gebrekkige inrigting der regterlijke magt en hare verhouding tot de politiek, verdienen gelezen te worden. Zie ook WISELIUS: *Staatkundige verlichting*, blz. 208. Daarentegen moet echter het geschrift vergeleken worden van Prof. A. KLUIT: *De rechten van den mensch geene gewoande rechten in Nederland*, 1793; en MEERMAN: *De burgerlijke vrijheid*, 1793. Verg. ook TIJDEMAN: *de Staatspartijen*, blz. 84.

De vrijheid van drukpers was zeer ongelijk naar tijd en plaats. Met hartstogtelijkheid werd er gebruik van gemaakt; maar bij de onderscheidene partijen, die in de verschillende provinciën en steden beurtelings de bovenhand hadden, was de beteugeling zeer ongelijk, hetgeen wel in acht moet genomen worden bij het overigens belangrijk geschrift van Mr. A. C. VAN HEUSDE: *De vrijheid der drukpers hier te lande, uit een historisch oogpunt beschouwd*, 1847. In Groningen werd in 1614 aan de hoogeschool de censuur opgedragen, zie H. A. WIJNNE: *Handel en ontwikkeling van stad en provincie Groningen*, 1865, blz. 136.

Blz. 117, medio. "Een vierledig regeringsstelsel." Verdeeling van regeringsmagt is te allen tijde beschouwd als de krachtigste waarborg voor eene goede regering van een vrij volk. Deze verdeeling heeft echter in verschillende tijden en bij onderscheidene volken een anderen grondslag. In de republiek der Vereenigde Nederlanden, en bepaalde-

lijk bij de Staatsgezinden, behoorde tot de eerste beginselen van magtsverdeeling, dat de magt in het politieke en militaire niet in dezelfde hand vereenigd zou zijn. Wanneer men dit in het oog houdt, ontdekt men een draad, die in de geheele staatkundige geschiedenis der Vereenigde Nederlanden doorloopt.

Blz. 117, r. 15 v. o. "De zaken der Generaliteit." Verg. over de Generaliteits-collegiën, PESTEL: *Commentarii*, en de uitvoerige, zeer volledige beschrijving in de beide eerste deelen van den *Tegenwoordige Staat*. Een overzigt geeft Jhr. Mr. J. J. DE LA BASSECOUR CAAN, in zijne *Schets van den regeringsvorm der Ned. republiek*, die echter in eenige opzigten niet naauwkeurig is. Verg. ook boven blz. 25.

De Staten generaal hadden de hoogste magt in de algemeene zaken, dat is in die zaken, die bij de Unie en later tot de Generaliteit waren gebragt. Elk gewest had één stem. Drenthe en Brabant hebben vergeefs aanzoek gedaan als leden opgenomen te worden. Drenthe had wel een zelfstandig bestuur maar geen zitting in de Staten-generaal, terwijl Brabant onder de Generaliteitslanden behoorde.

Daar ieder gewest afgevaardigden naar de Staten-generaal zond en de bepaling daarvan vrij was, was het getal afgevaardigden ter Staten-Generaal onbepaald en verschilde ook in onderscheidene tijden. De benoeming hing geheel te zamen met regeringscontracten, waarover later, terwijl tourbeurten werden bepaald, niet alleen om zich zelf, zijne famiie en zijne partij voordeelen te verzekeren, maar ook om te beletten, dat enkele familiën zich van de geheele regering meester maakten.

In Gelderland werden in gewone tijden ter Staten generaal afgevaardigd één edele en 3 uit de drie kwartieren, benevens 15 uit de stemhebbende steden; — in Holland één uit de ridderschap, meestal voor het leven, en 4 uit de steden; — Zeeland 4 leden voor hun leven en de eerste edele van Zeeland; de Prins van Oranje benoemde mede een lid; — Utrecht 3 leden, gekozen voor 6 jaren, één uit het kapittel, één uit de stad, één uit de ridderschap; — Friesland zond 2 afgevaardigden uit de provincie en 2 uit de steden, voor drie jaren; — Overijssel 3 uit de ridderschap en 3 uit de groote steden voor een onbepaalden tijd; — Groningen en de Ommelanden 3 uit de stad en 3 uit de provincie. Deze getallen, te zamen ruim 50, wisselden echter meer dan eens af. De vergaderingen werden het geheele jaar gehouden. De president trad bij beurte van een week af. De notulen werden later gedrukt en aan de Staten der gewesten medegedeeld. De gewigtigste stukken werden echter dikwijls niet gedrukt. In de groote en meest belangrijke zaken werd eenparigheid van stemmen vereischt

en moesten de afgevaardigden de besluiten hunner gewesten afwachten. Tot hunne bevoegdheid behoorden: 1°. dat op hunnen naam over vrede en oorlog gehandeld werd en in het algemeen de regeling der buitenlandsche zaken, waartoe al vroeg een Secreet besogne bijeenkwam. Zie VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie*, I; 2°. dat zij het opperbestuur van het leger hadden; vandaar zwoeren de kapiteins-generaal trouw aan de Staten-generaal; 3°. zij zonden met den Raad van State afgevaardigden te velde; 4°. zij regelden de inkomende en uitgaande regten; 5°. zij bezorgden de zaken van de munt; 6°. zij bepaalden de quota's, die de onderscheidene gewesten zouden opbrengen; 7°. in buitengewone tijden hadden zij meer dan eens gedelegeerde regters benoemd, in die zaken, waarin de regten der Staten-generaal werden geacht geschonden te zijn: 8°. zij hadden de aanstelling van gezanten en generaliteits-ambtenaren. De provinciën, bepaaldelijk Holland, hebben echter meer dan eens beweerd, dat zij, als souvereine gewesten, ook gezanten konden benoemen en consuls aanstellen. In de laatste plaats hadden de Staten-generaal het bestuur der Generaliteitslanden, waaronder men verstond de landen, die niet tot de Unie van Utrecht waren toegetreden. Brabant beweerde regt te hebben in de Staten-generaal vertegenwoordigd te worden, omdat het gedeeltelijk tot de Unie was toegetreden. De eisch werd afgewezen, omdat de geheele provincie niet was toegetreden en men later weder tot den vijand was overgegaan. De Generaliteitslanden waren Staats-Brabant, Staats-Vlaanderen en een gedeelte van Limburg en Maastricht. De Raad van Brabant was het hof van justitie over het grootste gedeelte van die gewesten. Het had zitting te 's Gravenhage. Maastricht had een gemengde regering, die gedeeltelijk door de Staten-generaal, gedeeltelijk door den bisschop van Luik benoemd werd. Het hof van Vlaanderen had zitting te Middelburg.

Het reglement van 1577 is de grondslag geweest van de inrigting der Staten-Generaal.

Het tweede collegie der Generaliteit was de Raad van State.

De Raad van State, die in de republiek der Vereenigde Nederlanden bestaan heeft, is niet ontstaan uit den Raad van State onder Karel V en Philips II en heeft ook eene geheel andere inrigting gehad.

Bij de Unie van Utrecht werd een Raad der nadere Unie opgerigt, die in 1581 in een landraad is veranderd. De latere Raad van State komt het eerst voor als Raad nevens Zijne Excellentie, 10 Januarij 1584; na den dood van WILLEM I is hij georganiseerd bij de instructie van 30 Augustus 1584. Onder LEICESTER hebben twee Engelschen daarin zitting gekregen, en dit heeft teweeg gebragt, dat het binnenlandsch bestuur meer en meer aan den Raad is onttrokken en op de Staten-Generaal overgebragt, zoodat bijna alleen het opperbestuur van de mi-

litaire zaken bij den Raad bleef. Na verschillende wijzigingen, die alle door VAN SLINGELANDT in zijne verhandeling over den Raad van State, in Deel III zijner *Staatkundige geschriften* worden vermeld, is de Raad zamengesteld uit 12 leden, als: 1 uit Gelderland, 3 Holland, 2 Zeeland, 1 Utrecht, 2 Groningen benoemd voor 3 jaren, met regt van continuatie, 1 Overijssel, 2 Friesland voor hun leven. De kapitein-generaal der Unie was President. Tot den werkkring van den Raad van State behoorden: 1°. raadgevend ligchaam voor het beleid der buitenlandsche zaken; in dit opzigt is de werkkring telkens minder geworden; 2°. het militair bestuur van de krijgszaken der Unie; hij was 3°. geroepen om uitvoering te geven aan het regt der Generaliteit om de geschillen bij te leggen; 4°. hij voerde het bewind over de generaliteits-finantiën; 5°. had de Raad van State judicature over die ambtenaren van de Generaliteit, waarover hij gesteld was.

In naauwe betrekking tot den Raad van State stonden de Generaliteits-rekenkamer en de Genraliteits-muntkamer, de generaliteits-ambtenaren, de thesaurier-generaal en de ontvanger-generaal. Terwijl de zorg voor de krijgszaken was bij den Kapitein-generaal en den Raad van State, was de zorg voor het zeewezen bij den Admiraal-generaal en de Admiraliteits-collegiën. Afzonderlijk bij instructie van 22 April 1589 geregeld, was een Generaliteits-collegie naast den Admiraal-generaal opgerigt; dit collegie werd echter den 30sten December 1593 wederom afgeschaft, ofschoon de eenheid van het zeewezen, door het gezag van den Admiraal-generaal, die aan de Staten-generaal ondergeschikt was, eenigzins bleef gehandhaafd en bij eene nadere instructie van 13 Augustus 1597 werd geregeld. De vijf onderscheidene admiraliteits-collegiën, gevestigd te Rotterdam, te Amsterdam, te Middelburg, van West-Friesland te Hoorn en Enkhuizen, en van Friesland te Harlingen, waren aan den Admiraal-generaal en de Generale-Staten onderworpen, maar met zoo vele zelfstandige regten, dat daaruit voortdurend botsing ontstond. Zie over de admiraliteits-collegiën de diss. van H. A. VAN DIJK: *de collegiis archithalassicis*, 1845.

Daar de leden der Staten-generaal en van den Raad van State zoo dikwijls afwisselden, waren de blijvende ambtenaren zeer gewigtige personen, wanneer zij hun invloed wisten te doen gelden, ofschoon zij volgens hunne instructie slechts ondergeschikte ambtenaren waren. Van daar zijn meer dan eens de griffiers der Staten-generaal, de secretarissen van den Raad van State en de thesaurier-generaal der Unie hoogst belangrijke staatspersonen geweest. Eene geschiedkundige beschouwing dier ambtenaren levert belangrijke stoffen voor monographiën en academische proefschriften.

Naardien de zaken in de Staten-generaal alle bij propositie van een pro-

vincie in behandeling kwamen, en de provinciën en de steden hare belangen weder opdroegen òf aan hunne afgevaardigden òf wel aan ambtenaren, die den naam van advocaat of pensionaris droegen, moest de advocaat of pensionaris van de grootste provincie, vooral wanneer hij een bekwaam staatsman was, een overwegenden invloed hebben op de zaken der geheele Unie. Van daar was de pensionaris van Holland, ofschoon volgens zijne instructie niets dan een zeer ondergeschikt ambtenaar van de Staten van ééne provincie, meestal de voornaamste staatsman in de geheele Republiek, die den meest overwegenden invloed had, ook op de buitenlandsche aangelegenheden. Verg. VREEDE *Geschiedenis der diplomatie*, II, 1, blz. 1.

Blz. 117, r. 15 v. o. "Inwendig beheer der provinciën". Aan het hoofd der uitvoerende magt in de provinciën met onderscheidene hooge regeringsregten stonden de Stadhouders. Hunne magt was in de onderscheidene tijden en provinciën verschillend geregeld, iets dat door Mr. DE LA BASSECOUR CAAN in zijne *Schets* te weinig in het licht wordt gesteld. Mr. L. OLDENHUIS GRATAMA gaf in 1867 uit: *De Stadhouders van Drenthe, hunne magt en staatsregtelijke verhouding*, van welk werkje eene belangrijke aankondiging heeft gegeven Dr. WIJNNE in *de Tijdspiegel.* Voor de Stadhouders in Holland heeft SLINGELANDT het onderwerp volledig behandeld tot kort voor 1747, toen het Stadhouderschap algemeen is geworden. Voor de afzonderlijke provinciën zouden monographiën als van Mr. OLDENHUIS GRATAMA nog zeer gewenscht zijn.

Ofschoon de Stadhouders als de eerste personen in de provinciën werden geëerd, waren zij *jure* voor het grootste gedeelte, uitgenomen eenige regeringsregten hun toegekend, ondergeschikte ambtenaren der provinciale Staten. Ofschoon de souvereiniteit der onderscheidene provinciën een hoofdbeginsel is geweest van het staatsregt der republiek, waren de regten dier souvereiniteit echter in verscheiden opzigten beperkt: 1°. door de magt aan de Staten-generaal bij de Unie toegekend; 2°. door de magt der Stadhouders en Kapiteins-generaal, voor zooverre die magt niet rustte op eene tijdelijke opdragt of tijdelijke instructie; 3°. door de vele voorregten en privilegiën, die aan de Staten verleend waren. De souvereiniteitsregten der provinciale Staten waren verder bepaald door de gebeurtenissen in de onderscheidene gewesten, zoodat die regten niet overal in gelijke mate bestonden.

De zamenstelling van de Staten bleef gedurende den opstand op dezelfde grondslagen als vroeger gevestigd (verg. boven, blz. 93) met enkele veranderingen.

1. Holland. De edelen verschenen bij één afgevaardigde uit het collegie van de ridderschap. Bij de afgevaardigden uit de zes groote

steden werden de kleinere steden toegelaten, ofschoon zij niet altijd afgevaardigden zonden, om de kosten uit te winnen. Van de overstemming bij meerderheid waren vele zaken uitgezonderd.

II. Zeeland. De eerste der drie stemmen, — de prelaat — geraakte door de omwenteling uit de vergadering. De eerste edele verving de plaats der andere edelen, die in den opstand òf uitgeweken òf gevlugt waren. Later trachtten zij te vergeefs hun regt te doen gelden. Daar de Prinsen van Oranje ook Heeren van Veere en Vlissingen waren, hadden zij in de Staten drie stemmen van de zeven, 'waarvan vier door de afgevaardigden uit de overige steden werden uitgebragt.

III. In Friesland werden de Staten beschreven door den Stadhouder en gedeputeerde raden. De vergadering bestond uit de gevolmagtigden van de drie kwartieren der grietenijen en uit de afgevaardigden der Steden.

IV. Groningen koos in 1580 de Spaansche zijde en kwam eerst bij het tractaat van 23 Julij 1594 in de Unie. Dit tractaat liet tevens aan de Staten-generaal over de scheuring te heelen tusschen de Stad en de Ommelanden. Dit geschiedde bij de uitspraken van 17 Februarij 1595 en 21 Januarij 1597. Volgens deze maakte de Stad en de Ommelanden nu eene provincie uit, waarvan de Staten bestonden uit den Burgemeester en Raden der stad en hovelingen, dat is eigengeërfden uit de Ommelanden. Verg. behalve het reeds vermelde werk van WICHERS, *Het tractaat van reductie*, de belangrijke waarschijnlijk in 1618 geschrevene *Verhandeling van den Ommelander edelman* JOHAN RENGERS VAN TEN POST, uitgegeven door Mr. H. O. FEITH, in 1853.

V. In Drenthe bleven de ridderschap en de gevolmagtigden de landsvergadering vormen en verkregen, volgens de uitspraak van de Staten-generaal van 13 Sept. 1603, de ridderschap een en de eigengeërfden twee stemmen.

VI. In Utrecht werd de raad der Stad in 1580 genoodzaakt de vergadering der geestelijkheid in de vijf kapittels te doen ophouden. De kapittels werden echter gesecularіseerd, en nu werd door de vroedschap uit de wereldlijke kanunniken eene keuze gedaan, — in stadhouderlijke tijden door den Stadhouder, die hierdoor voor den ouden geestelijken stand optrad. De edelen vormden den tweeden stand. De stad Utrecht beweerde te vergeefs alleen den stedelijken stand uit te maken; het moest gedoogen, dat ook de kleinere steden, Amersfoort, Rheenen, Wijk en Montfoort, stem kregen.

VII. In Overijssel werd de landdag beschreven door den drost van Salland. De edelen stemden hier niet in eens noch kwartiersgewijze, maar hoofd voor hoofd, waardoor zij, bij het minste verschil, de meerderheid hadden, ofschoon over die berekening van de meerderheid

voortdurend in de Staten van Overijssel twist is geweest. Elk der drie stemhebbende steden bragt voorts eene stem uit.

VIII. Gelderland. Na het wegvallen van den stand der Bannerheeren waren de Staten zamengesteld uit de edelen uit de drie kwartieren en uit de afgevaardigden der 13 steden, elk een.

In bijna alle provictiën had men gedeputeerde of gecommitteerde raden voor het dagelijksch beleid. Alleen in Holland en Zeeland had men een pensionaris.

Blz. 117, r. 2 v. o. "Burgerlijke en strafwetgeving kon gedaan worden". Verg. hier de onderscheidene deelen van den *Tegenwoordige Staat*, en de belangrijke *Schets eener geschiedenis der provinciaal burgerlijke wetgeving in de republiek der Vereenigde Nederlanden*, in 1838 opgesteld en herdrukt in de *Historische schetsen*, door Mr. J. R. THORBECKE. In Holland vervulde de *Hollandsche rechtgeleerdheid* van HUGO DE GROOT bijna eene beschrijving van het regt op openbaar gezag. Het *Landrecht van Drenthe van* 1614 is uitgegeven door Prof. LINTELO DE GEER, in de *Nieuwe Bijdragen tot regtsgel.* 1853 en 1854. In Friesland werd op den landdag van 15 April 1598 besloten alle de wetten tot een geheel te brengen; het werk werd aan eene commissie opgedragen. Deze commissie bragt haar rapport uit in 1602. De landdag liet het werk nog eenmaal herzien door twee gecommitteerden en publiceerde het later onder den titel van *Statuten*, *Ordonnantiën en Costumen van Vriesland.* In Groningen werd het landregt van Hunsingo, Fivelingo en het Westerkwartier in 1601, het Ommelander landregt in 1602 en dat van de beide Oldambten in 1618 gerevideerd. In Utrecht werd het huwlijksregt geregeld bij ordonnantie van 6 October 1584 en 22 Maart 1594. In Overijssel, waar het landregt door WINDHOFF was beschreven, werden enkele punten verbeterd in 1600, 1604 en 1616. In Gelderland werd het huwlijksregt, dat even als elders, vroeger in het kanonieke regt geregeld werd, bepaald bij de *Echtordening* van 1597. Om een algemeen Geldersch landregt te formeren waren de pogingen vruchteloos; voor het landregt in de kwartieren was men echter meer werkzaam. De kwartier-staten ontworpen de herziening. De provinciale Staten lieten haar onderzoeken door het Hof en keurden haar later goed. Op deze wijze is de reformatie tot stand gekomen van het landregt in de Veluwe in 1593, van Zutphen 1594, beiden door de Staten bekrachtigd in 1604.

Ook ten opzigte van de regterlijke instellingen werden in dit tijdvak onderscheidene besluiten genomen. Het afbreken der gemeenschap met den Grooten Raad te Mechelen had de oprigting van den Hoogen Raad te 's Gravenhage ten gevolge. Bij verdrag van 3 Aug. 1587 on-

derwierp zich Zeeland mede aan den Hoogen Raad. Eene poging om den Raad tot alle provinciën uit te strekken, in het begin der 17e eeuw aangewend, bleef echter zonder gevolg.

De judicature van den Hoogen Raad in Holland strekte zich uit tot:

1°. in appel van het Hof in de zaken, die aldaar in eersten aanleg aanhangend waren gemaakt;

2°. in eersten aanleg had hij regtsgebied: *a* over alle de leden van het Hof; *b* in zaken van vreemde kooplieden; *c* in sommige zaken van zeevaart, die niet tot de admiraliteit behoorden.

3°. verleende de Hooge Raad sommige regtsmiddelen, die vroeger door den geheimen Raad te Brussel verleend werden, uit naam van den Souverein.

Over den Hoogen Raad in Holland bestaat een belangrijk geschiedkundig opstel van Prof. VREEDE in de *Jaarboekjes voor de regterlijke magt*, 1840 en volg.

De jurisdictie van het Hof van Holland en Zeeland werd eenigzins ingekrompen bij resolutie van 11 Maart 1589. Bij resolutie van 10 Sept. 1591 werd het beginsel versterkt, dat van ordinaire criminele procedures appel zou worden toegelaten, maar dat geen provisie voor justitie zou worden verleend, wanneer het vonnis op confessie was geweezen. In Friesland werd het Hof van alle politieke bemoeijingen ontslagen, en werd van verbeterde instructiën voorzien in 1588, 1597 en 1602. In Groningen werd de Hoofdmannenkamer in een provinciaal geregtshof hervormd, dat eene instructie ontving in 1601. De Staten van Utrecht gaven bij ordonnantie van 3 April 1583 aan het Hof eene geheele nieuwe instructie, waarbij het criminele regtsgebied over de geheele provincie werd uitgebreid en de regtsvordering geregeld. De revisie der vonnissen werd nader geregeld door de ordonnantiën van 10 Junij 1584 en 21 Nov. 1599. Bij het Geldersche Hof werd de regtsvordering geregeld bij de *Cancelery-ordnung* van 10 Julij 1622.

Blz. 117, r. 4 v. o. "Privilegiën der steden." Verg. het werkje van Prof. BOXHORN: *Theatrum Urbium*, ook in het Nederduitsch vertaald.

Blz. 118, r. 1 v. b. "Door eene kerkordening." Tot juiste beoordeeling van onze staatkundige geschiedenis behoort een grondige kennis van ons Protestantsch kerkregt; maar deze kennis is weder niet te verkrijgen uit een raadpleging van de werken van TRIGLAND ter eene en van BRANDT ter andere zijde, maar uit eene onpartijdige beoordeeling der bronnen van het kerkregt zelf, gelijk het zich ontwikkeld heeft uit de gebeurtenissen des tijds, van den Godsdienstvrede van 1555 af. Ten opzigte van de verhouding van de magt der

Generaliteit en der provinciën, is art. XIII der Unie van Utrecht de grondslag. (Verg. boven, blz. 100, 101 en 113.)

Blz. 118, medio. "De koophandel." Men verg. hier FRUIN: *Tien jaren*, enz., blz. 208, en VAN REES: *Geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland*, II deelen, 1865—1868, en de aldaar aangehaalde geschriften.

Blz. 118, medio. "Wetenschappen begonnen te bloeijen." Niet alleen nam de hoogeschool te Leyden in bloei toe, maar ook andere hoogescholen werden opgerigt, en uit veelvuldige uitgegeven werken blijkt, dat de opkomst van den vrijen Staat tevens mild was voor de beoefening der wetenschappen en letteren.

Blz. 118, r. 13 v. o. "OLDENBARNEVELT. — Koloniaal bestuur." Verg. VAN REES als boven, Dl. II, ook onder den titel van *Geschiedenis der koloniale politiek van de rep. der Ver. Ned.*, 1868; — het belangrijke opstel van BAKHUIZEN VAN DEN BRINK: *Le Maire*, in *de Gids* van 1865, en Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE: *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië*, 4 deelen, 1862—1869.

Blz. 118, r. 10 v. o. "Handel groote winsten." De kaapvaart gaf aanleiding dat DE GROOT een geschrift vervaardigde *de Jure praedae*, dat naderhand de grondslag is geweest van zijn beroemd werk *de Jure belli ac pacis*. Eerst in 1868 is het uitgegeven onder den titel HUGONIS GROTII: *De Jure praedae ex auctoris codice discripsit et vulgarit*, H. G. HAMAKER, en ingeleid door een voor de kennis dier tijden hoogst belangrijk opstel van Prof. FRUIN, in *de Gids* van 1868, II: *Over het nieuw uitgegeven werk van Hugo de Groot.*

Blz. 119, r. 5 v. b. "Onderhandelingen over een bestand." Verg. de aangehaalde geschriften in het vervolg op AREND en inzonderheid, VAN DEVENTER: *Gedenkschriften van Oldenbarnevelt.*

Blz. 119, r. 4 v. o. "Het onveranderlijke van het Goddelijke." In den diepsten grond ontstaan de twisten over de godsdienstleer daaruit, dat men, uit gebrek aan zuivere critische waarheidsliefde, te weinig let op het gebrekkige van het tijdelijke in de menschelijke oordeelvellingen. Men verg. *Wetenschap der zamenleving*, blz. 194 en 824.

Blz. 120, r. 13 v. b. "Tumultuarische periode." Naar onze overtuiging is het wel een groot bewijs van confessionele bekrompenheid en eenzijdigheid, om het begin van de 17e eeuw een tijdvak van geloof

te noemen, waartoe men door beproeving is opgeleid, en waarvan men later door te grooten voorspoed is vervallen, gelijk de Heer GROEN VAN PRINSTERER zulks in zijn *Handboek* doet. Het begin van de 17[de] eeuw was een eeuw, waarin de ware vroomheid nog bij weinigen gevonden werd. Met wilden hartstocht en blinden ijver trok men partij, en grove zinnelijke zedeloosheid heerschte bij velen. VERVOV schrijft in zijne *Gedenkweerdige geschiedenissen*, uitgegeven door het Friesch genootschap in 1841, onder den verschen indruk van zijne ondervinding, op het jaar 1609: "Den 8 February komt die tydinge in den Hage, dat de huisvrouw van Graeff HERMAN VAN DE BERGE in plaats van een kind, eenen aap gebaret heeft. Alsoo ick nu langen tyt in den Hage word opgehouden, ende alhier vele wonderlike tydingen van alle landen en plaetsen der werelt toevloeyen, soo moet ick alhier met droeffheit verhalen, dat oft wel 't licht der waerheid bij velen in Franckryck opentliken geleert wert, soo syn nochtans die sonde ende grouwelen aldaer soo groot dattet een vroom Christen ten hooghsten bedroevet te hooren......

"In den Hage en gaet het, Godt betert! niet veel anders oyck toe, als in Franckryck; want die hoererye ende overspel aldaer seer gemein is", enz. Ook van oneerlijkheid, van omkooperij, van verstandhouding met den vijand waren er vele voorbeelden. Zie onder anderen: VELIUS: *Chronyck van Hoorn*, ed. 1740, bl. 589.

Blz. 120, r. 14 v. o. "Papieren Paus." OLDENBARNEVELT en HUGO DE GROOT ijverden steeds (zie boven, blz. 100 en 101) voor een Christelijke kerk, opengezet voor alle Christenen; maar het gezag der formulieren van eenigheid voerde eene nieuwe soort van godsdienstdwingelandij in, die, niet oneigenaardig, "de heerschappij van den papieren" paus in menig geschrift is genoemd. In 1621 schreef men reeds (zie BRANDT: *Hist. der Ref.* IV, blz. 638): "d'eene Predikant heeft den anderen de hand op 't hoofd geleit, malkanderen innewijdet ende voortgebroet tot op desen dach toe, heur voeten gestoken hebbende in de geroofde schoenen van het Pausdom."

DIRK RAFAELSZ KAMPHUIZEN schreef in zijn werk *van 't onbedriegelijk oordeel*, waardoor hij is gebleken zijn leeftijd in reine godsdienstige opvatting van het leven ver vooruit te zijn geweest, het volgende:

"Een mensche en kan geene hulpe altoos geschieden door al het goedt, dat in eenige vergaderinge soude mogen geschieden, indien hij niet gesint en is omme de wille Godts te doen, gelyck als hem aan d'ander zyde geene schade ofte verhinderinge en kan geschieden door al het quaedt, dat in eenige vergaderinge soude mogen gedaan worden, wanneer hy maer oprechtelyck gesint is om den wille Godts te doen, ende selfs hem maeckt

aen 't werck van oordeelen ende kennisse te nemen. Dus staet de sake dan. Laet alle de Concilien ende Synoden van de heele werelt op malkanderen syn getast, — Laet alle de geleertheyt van de werelt by malkanderen wesen, — Later Bijeenkomsten van geleerde en soo veel schyn van oprechtigheit ende godtvruchtigheyt wesen als het mogelyck is, als het al gedisputeert, ondersocht, overleydt, geconcludeert ende gearresteert is, dan magh ende moet noch een de alder ongeleerste, eenvoudighste ende geringhste menschen nae de werelt selfs henen gaen ende besien wat van al die dingen is, appelleerende tot het Concilium ofte Synode, dat hy houden moet in zyn eygen gemoet, alwaer oprechte eenvoudichheyt, godtvruchtige voorzichtigheyt, betrachtinge van zaligheyt ende liefde tot waerheyt presidenten moeten zyn, de rede ofte het verstandt des menschen de advysen ende stemmen moeten geven, Godts Woord richter moet wesen en alles decideren en de rechte genegentheyd om den wille Godts te doen, alles moet approberen ende door hare aprobatie den mensch moet doen executeren en in 't werck stellen tot Godvruchtigheyt des levens.

"Dat is een kort, een vry, een vreetzaem, een eenvoudigh ende onkostelyck Concilium ofte Synodus, en daer het doch eyndelyck met een yeder toe komen moet, sal 't anders wel zijn. Och of de werelt dit woude verstaen! Wat al verlooren arbeidts soude konnen al zijn uitgespaard ende wat al ruste souse konnen winnen."

De slotsom van het geheefe betoog van KAMPHUYZEN is:

De mensch, die naar een onbedriegelijke zekerheid in het Godsdienstige tracht, behoeft de waarheid niet uit vele boeken te putten, maar moet hetgeen hem ter beoordeeling voorkomt, aan eigen gemoed en verstand toetsen.

Dezelfde geest straalt ook door in een pamflet van het jaar 1618: *Clachte van de Hollandsche gheschende Maegt over de doodt van haren lieven ende ghetrouwen, doch deerlick vermoorden Vader van Oldenbarnevelt*:

Ider moet 't gheloof beleuen
Soo hij 't acht in syn ghemoet,
Dat het salich is en goet;
Wilt v volck dees vryheyt gheuen.
Dit's de sterckte en den bandt,
Van ons lieve Vaderlandt.

Blz. 121, r. 6 v. b. De grond der ware verdraagzaamheid is de kennis van de oorzaken der dwalingen. Zie *Wetenschap der zamenleving*, blz. 823, en het aldaar aangehaalde werk van SCHAEFFER: *De verdraagzaamheid en hare toekomst*, vertaald door DE BUEVER GROKEMAN, 1860.

Blz. 121, r. 9 v. b. "Hervormde kerk, Gods almagt." Men verg. SCHOLTEN: *Leer der Hervormde kerk*, Vierde druk, 1861.

Blz. 121, r. 9 v. b. "De Luthersche den weg der zaligheid." Zie Prof. DOMELA NIEUWENHUIS: *Het kerkgenootschap der Lutherschen*, in de *Geschiedenis der Christelijke kerk in Nederland*, II, blz. 245.

Blz. 121, r. 10 v. b. "De Remonstrantsche de vrije overgave." Zie Prof. TIDEMAN: *De remonstrantie en het remonstrantisme*, 1851.

Blz. 121, r. 10 v. b. "De Doopsgezinden." Zie Prof. S. HOEKSTRA: *Beginselen en leer der oude doopsgezinden*, 1863.

Blz. 122, r. 3 v. b. "De vrome MERULA." Men zie Prof. MOLL, in zijne monographie over dien edelen martelaar.

Blz. 122, r. 4 v. b. "DUIFHUIS een Christendom boven geloofsverdeeldheid." Verg. het belangrijke proefschrift van J. WIARDA: *Huibert Duifhuis, de prediker van St. Jacob*, Amst. 1858, en het schoone gedicht van A. J. DE BULL: *Een beeld der toekomst*, 1849.

Blz. 122, r. 5 v. b. "COORNHERT." Over zijne betrekking tot zijnen tijd, zie men J. TEN BRINK: Diss. *de Dider. Volck. Coornhert.* Traj. ad. Rh. 1860.

Blz. 122, r. 8 v. o. "Uittartende titels." Alleen het lezen der titels in de *Catalogussen van pamfletten* geeft reeds eene bijdrage tot den geest dier tijden.

Blz. 122, r. 7 v. o. "Remonstrantie." Een opmerkelijk voorbeeld van partijdige vooringenomenheid in het vermelden van vertoogen is, dat Mr. GROEN VAN PRINSTERER, in de eerste uitgave van zijn *Handboek*, den inhoud der Remonstrantie geheel naar zijne subjective opvatting vermeldt. Zie *de Tijdgenoot*, 1842, blz. 549 en 578, en dat hij in de latere uitgaven daarop niet is teruggekomen. Verg. ook SCHOLTEN: *Leer der Hervormde kerk*, D. II, blz. 458, noot.

Blz. 123, r. 10 v. o. "De Friesche stadhouder." Zie *Archives*, 2e Serie, Tom. II, inzonderheid p. 463, 469 en 488, enz.

Blz. 124, r. 4 v. b. "Weinig vrijheidlievend." Over de scherpe resolutie vergelijke men echter Dr. J. A. WIJNNE: *Bijdragen* van NIJHOFF,

N. S., II, blz. 135, en hierachter, blz. **135**, de Memorie in 1621 geschreven.

Blz. 124, r. 6 v. o. "Niet vrij van adellijken trots." In 1609 schrijft OLDENBARNEVELT aan zijn zoon WILLEM, die te Parijs was: "Gij sult u dragen als een geappointeert Edelman van den Coninck." Zie VAN DEVENTER: *Gedenkschriften*, III, blz. 279.

Blz. 125, r. 11 v. b. "De nationale Synode." Het vraagstuk over de wettigheid van eene *nationale* Synode is breedvoerig behandeld door Prof. BRILL, in het *Vervolg op* AREND, en in de aldaar aangehaalde geschriften. Wij vermelden alleen, dat op de synoden te Wezel in 1568, en te Emden in 1571, wel het vooruitzigt op eene algemeene synode werd geopend, maar dat artikel XIII der Unie de zaak van aard deed veranderen. De Synode in 1581 te Middelburg, de Leycestersche Synode in 1586 en die in 1591 waren geene algemeene synoden geweest en hadden ook weinig goede vruchten opgeleverd. Volgens OLDENBARNEVELT was het geheel strijdig met de constitutie. de Staten van Holland te dwingen in eene nationale Synode toe te stemmen. Men verg. zijn belangrijk en uitvoerig betoog van April 1618, medegedeeld door den Heer P. SCHELTEMA, in de *Kronijk* van het Historisch genootschap te Utrecht, Jaargang VI, blz. 257—271, welk betoog tevens een opmerkelijk bewijs is van den ijver van den grijzen staatsman. Verg. ook het curieuse: *Iets uit den kerkelijken strijd* van 1617, in de *Dietsche warande*, D. VI, blz. 570.

Blz. 125, r. 11 v. o. Over de Waardgelders zie men twee belangrijke artikelen van Dr. WIJNNE, in *de Gids* van 1859, Dl. II, blz. 111 en 232.

Blz. 126, medio. "Zijne opregte vaderlandsliefde". Men verg. het oordeel van BILDERDIJK en TIJDEMAN over OLDENBARNEVELT, *Geschiedenis des Vaderlands*, VIII, blz. 52; van GROEN VAN PRINSTERER, in *Archives*, 2e. serie, Tom. II; van Prof. BRILL, *Vervolg op* AREND, terwijl, ook na de volledige uitgave der *Verhooren*, door het Historisch Genootschap te Utrecht, nog met groote belangstelling wordt te gemoet gezien het laatste deel van de *Gedenkschriften van Oldenbarnevelt*, door VAN DEVENTER uitgegeven.

Blz. 126, medio. "MAURITS". Verg. VAN DER KEMP: *Het leven van Maurits*, en over het niet verleenen van gratie inzonderheid Prof. TIJDEMAN, in de Bijvoegsels op de *Geschiedenis des Vaderlands* van BILDERDIJK.

Blz. 126, r. 17 v. o. "Brief aan WILLEM LODEWIJK". Zie *Archives*, 2me Serie, Tom. II. p. 567.

Blz. 127, r. 1 v. b. "Een vonnis". De *Verantwoordingh van Hugo de Groot*, ook voor de regtsgeschiedenis zoo hoogst belangrijk, is nimmer wederlegd. Verg. ook het opstel van Dr. WIJNNE: *Leveren de bemoeijingen van Oldenbarnevelt en de Groot met de aangelegenheden der provincie Utrecht voldoende stoffe op om de sententiën tegen hen uitgesproken te wettigen?* in de *N. Bijdragen tot regtsg.*, X, blz. 353. Van misdadige verstandhonding met den vijand is niets gebleken. BILDERDIJK: *Geschiedenis des Vaderlands*, D. VIII, blz. 52, en GROEN VAN PRINSTERER: *Archives*, 2e Serie, Tom. II, zijn overtuigd van zijne volkomen onschuld daaraan. Uit de brieven van Prins PHILIPS WILLEM, den zoon van WILLEM I, schijnt veeleer zijne gehechtheid aan het Huis van Oranje te blijken, dan eene bedekte tegenwerking jegens MAURITS, gelijk men wel eens heeft doen vermoeden. PHILIPS WILLEM schreef in 1609: "*Je ne gatteray pas par precipitance vostre advis; la longanimité et la patience me sont vertus particulieres, mes afflictions m'en ont donné la practique, c'est la raison que ce qui concerne l'establissement de l'estat public precede mon particulier et je le lui prefereray toujours et me contente qu'apres cela l'on aye consideration à ce qui est de ma personne.*" — Zie VAN CAPPELLE: *Prins Philips Willem*, blz. 258. Wat in dezen brief onder *mon particulier* en *l'establissement de l'estat* moet worden begrepen, blijkt uit het vermelde bij VAN WIJN, *Bijv.* Dl. IX, blz. 109. BARNEVELT en de Staten dachten, dat een der eerste pligten van eene natie was dankbaarheid jegens hare weldoeners, en dat bij eene verheffing van MAURITS, bij de schadevergoedingen, die men verschuldigd was aan het Huis van WILLEM I, die alles voor het Vaderland had opgeofferd, zijn oudste zoon en zijne weduwe niet moesten worden vergeten.

De brief van PHILIPS WILLEM, door VAN CAPPELLE medegedeeld, wordt noch bij GROEN VAN PRINSTERER, noch bij VAN DEVENTER gevonden. Prof. VREEDE deelt in de *Bijdragen* van NIJHOFF, N. S., III, brieven mede van Prins PHILIPS WILLEM, waaruit diens edele gevoelens blijken.

Blz. 127, r. 15 v. o. "Geweldig was de indruk, dien de executie van OLDENBARNEVELT maakte". Dit blijkt van onderscheidene zijden. Van de *Geuse vesper of Krankentroost voor de 24 regters*, van VONDEL, schrijven wij het eerste en de beide laatste coupletten af.

Had hy Hollant dan gedragen
Onder 't hart,

Tot zijn afgeleefde dagen,
Met veel smart,
Om 't meineedig zwaert te laven
Met zijn bloet,
En te mesten kraey en raven
Op zijn goet?.....

Weest te vreên, haelt Predikanten
West en Oost.
Gaet en zoekt by Dortsche Santen
Heil en troost.
't Is vergeefs, de Heer komt kloppen
Met zijn Woort.
Niemand kan de wellen stoppen
Van dien moort.

BESLUIT.

Spiegel, spiegel u dan echter,
Wie gy zijt;
Vrees den worm, die deze rechter
't Hart afbijt.
Schent uw handen aen geen Vaders,
Dol van haet.
Schelt geen Vromen voor verraders
Van den Staet.

Welken indruk de gebeurtenis te Utrecht maakte, blijkt uit een stuk door Prof. VREEDE medegedeeld in de *Bijdragen* van NIJHOFF, N. S., Dl. III, blz. 212—217.

Blz. 128, r. 6 v. o. "KAMPHUIZEN". Voor de kennis der inwendige geschiedenis van het vrome godsdienstige leven tegenover kerkelijke heerschzucht leze men vooral CHONIA: *Dirk Rafelsz Kamphuysen in de lijst van zijn tijd*, Gron. 1857, en Dr. VAN VLOTEN: *Paschier de fijne uit gedrukte en ongedrukte stukken*, 1853. Vergelijk ook de *Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert*, verzameld en uitgegeven door H. C. ROGGE, in de werken van het Historisch genootschap, 1869.

HOOFDSTUK VI.

1619—1650.

Algemeene bronnen enz. Verg. boven, blz. 8 en volg.

Prof. BRILL heeft het *Vervolg op* AREND, Dl. III, 4 en 5, terwijl wij dit blad laten afdrukken, voortgezet tot op het jaar 1639. Onder de oudere werken voor dit tijdvak, behoort inzonderheid vermeld te worden: LIEUWE VAN AITZEMA: *Saken van Staat en Oorlog in ende omtrent de Verenigde Nederlanden, van* 1621—1669. Zie over AITZEMA, Dr. FRUIN, in de *Bijdragen* van NIJHOFF, N. S., III, blz. 233.

Voor de diplomatie vergelijke men Prof. VREEDE: *Geschiedenis der Nederlandsche diplomatie*, II, 2.

In 1632 gaf de Leidsche Hoogleeraar M. Z. BOXHORN in het licht: *Theatrum sive Hollandiae comitatus et Urbium descriptio*, gevolgd in 1649 door *Commentariolus de statu confoederatorum provinciarum Belgu.* Beide werkjes zijn herhaalde malen herdrukt en het eerste is ook in het Nederduitsch vertaald. Zij geven, als van een tijdgenoot, een duidelijke schets van het toenmalig uiterlijke staatsregt, gelijk onderscheidene kleinere geschriften van dien geleerde de zeden van zijnen tijd terugkaatsen. Hij bekleedt een eervolle plaats in de rij van de schrijvers over het Nederlandsche Staatsregt.

In dit tijdvak beginnen de nieuwsbladen op te komen, ofschoon zij voor de geschiedenis nog weinig waarde hebben.

Brieven en geschriften van tijdgenooten voor dit tijdvak vindt men in de *Archives de la Maison d'Or. Nass.*, II Ser., Tom. 2, 3 en 4, en de *Gedenkschriften* van Jhr. ALEX. VAN DER CAPELLEN, 1621—1632, uitgegeven door R. J. VAN DER CAPELLEN, 1777, 2 deelen. — De *Mémoires de Frédéric Henri, depuis* 1621—1646, uitgegeven in 1733, behelzen meest militaire berigten. Verg. GROEN VAN PRINSTERER, *Archives*, Pref., Tom III, p. VII.

Blz. 129, medio. "Niet naar hooger gezag gestreefd". Na den dood van OLDENBARNEVELT werden er wel vele geruchten omtrent veranderingen in den regeringsvorm verspreid, maar er werd niets veranderd dan dat personen werden afgezet en door anderen vervangen. Zie BRILL: *Geschiedenis des Vaderlands*, Dl. III, blz. 242 en volg. De voorgenomen verandering van de Unie bleef dan ook hangen. Aldaar, blz. 479.

Een opmerkelijke memorie van den oud-Haarlemschen regent, die als Arminiaansch gezind was ontslagen, GEERAERDT VAN DER LAEN, in 1621 opgesteld, vindt men bij BRANDT: *Geschiedenis der reformatie*, IV, blz. 633. Wij deelen er eenige zinsneden uit mede:

"Wy en moeten ons selven niet inbeelden dat wy ons metten oorloge sullen vry vechten. Ook en moeten wy niet eens denken, dat als wy al vrede oft tresves metten Coning van Spangien gemaekt hebben, dat wy als dan eenen volkoomen vryen hals sullen dragen.... ons is soo veel over 't hooft gewaeit, dat wy behooren wijs te werden, ende tegens alle voorgesiene ende aenstaende occurrentien te stellen oft immers sorge dragen datter gestelt werdde alsulke goede ordre als mensschelijker wijse ons mogelyk sal sijn....."

De schrijver verklaart zich zeer tegen het aangematigd gezag der Staten-generaal.

"Want alsulk collegie van de Staeten-Generael is absurd ende in allen Coninckryken, Prinsdommen, Vorstendommen en Republycquen ende selfs in alle dese Nederlanden eene ongehoorde saeke, 't heeft by ons wel een soet beginsel gehadt, maer 't heeft eenen bitteren nasmaek gegeven ende deur boser aert synen stichter selfs verslonden, 't welk ook eenige aendachtige persoonen van verre wel hebben sien aenkoomen ende daer van goede waerschouwinge gedaen: SED SIC ERAT IN FATIS.

"Dit Collegie beneemt ook elke Provintie in 't byzonder hare souverainiteit, lustre ende splendeur, 't welk onze voorouders ten tijde des Keizers Caroli quinti, des Coninx Philippi, ja ook van Duque Dalve (die van dese Nederlanden en Coninkryk ende Monarchie meenden te maken) wel hebben konnen bevroeden, ende nochthans syn evenwel eenige Provintien op dit Hollandtse als alsoo verlekkert dat se niet gaerne van desen kreng en sullen willen scheiden, siende dat se Hollandt deur overstemminge daertoe weten te brengen, dat se alle open gaten en defecten van de andere Provintien met wille oft onwille stoppen, voldoenende daer en boven haer Credyt noch verstrecken over de penningen die op den naem van de Staten Generaal op intrest werdden gelicht, daer van men eindelyk die van Hollandt in de peekel sal laten steeken......

"Dit permanent Collegie dat men noemt de vergaderinge van de Staten Generael beneemt den Prince alle auctoriteit ende splendeur, ende bysonder maektet vruchteloos, ja stort om verre alle goede besoignes van den Raedt van State, welk Collegie soo wettelyk ten bysonderen dienste van den Lande is geformeert, na de oude institutie, forme ende wetten der Nederlanden, geobserveert ten tyde van de souveraine Princen......

"Als men dese abusen (die thienmael grooter syn dan de alhier in genere werdden gestelt ende tot verwonderinge van de werelt souden konnen werden gespecificeert) gaet soo animeren, ter herte neemen ende perstringeren, Soo en is de meeninge niet, dat men de verga-

deringe van de Staten Generael teenemael desadvoyeert. In geenerleye manieren. Men spreekt alleen van de ongefundeertheit van dit Collegie ende van de quaede vruchten, die uit soo quaden gront van tijt tot tijt voortkomen ende van quaet tot arger dagelyx resulteren."

Naast eenen Raad van State wil de schrijver, dat de Prins zich zal omringen door eenige bekwame staatslieden:

"De resolutien ende besluiten zullen staen ter executie ende directie van den Prince ende den Raedt van Staete, daer inne de Prince sal presideren, ende bekleet werden met souveraine auctoriteit tot uitvoeringe der selver. In desen sullen wy moeten buigen, veel toegeven ende vertrouwen sonder jalousie, dewyl wy verre van ons origineel dessein, gissinge ende imaginair voorneemen syn verseilt ende vervallen. 't Is beter van een gequalificeert personagie wat te lijden, dan van vele getyranniseert te werden......

"Tot meerder reputatie ende lustre van den Prince soo sal hy selfs kiesen eenen fijnen secreten Raedt, ende die van Hollandt sullen by den Prince aenhouden dat syne hoocheit bewogen werde daer inne te verkiezen onbesproken, ervaren, wyse en treffelyke personagien, ende daer onder soo vele Hollanders alsmen sal konnen te wege brengen, die de sake sullen weten te beleiden tot eene gelukkige uitkomste van desen dangereusen ende verslindenden oorloge."

De schrijver wijst daarna in een tweede deel van zijn betoog aan, hoe de predikanten zich een gezag hebben aangematigd, en door in de voetstappen van het Pausdom te treden, de vrijheid van de godsdienst hebben onderdrukt en door theologische twisten de hoofdzaak van het Christendom, het godsdienstig leven, hebben benadeeld. Tegenover dien nadeeligen invloed der predikanten mogt de regering toezien op de benoeming van predikanten en beletten dat zij tweedragt zaaiden.

"Tot 't geene alhier is verhaelt ende men wytloopiger soude konnen specificeren en sal qualyk eenig ander Remedie konnen bedacht werden, dan dat de Regierders van den lande met advijs ende correspondentie van den Prince van Orangien uit schuldiger plicht als Christelyke Overicheden selfs de besorginge van den Godsdienst bij der hant neemen, ende voor eerst in de Provintie van Hollandt ordineren ende stellen drie Curateurs, opsichters oft Bisschoppen niet met myters ende gouden staven, maer verciert met deuchden, aensienlykheit ende geleertheit die met eeden aen de Hoge Overheit syn verplicht ende uiter selver naem op behoorlyke instructie de opsicht neemen op 't leven ende de leere van de publycque Kerkendienaers, enz.....

"Men sal se onderrechten, dat heure beroepinge is om te syn school-

meesters ende onderwijsers uiter Heilige Schrifturen van 't gemeene volk, in aller manieren als de publycque Rectoors syn Schoolmeesters van de jonge jeucht......

"Het is immers voor de geheele werelt bespottelyk, dat wij uiterlyk veel roemen van eenen vryen staet sonder dwang van conscientie, daer men openbaerlyk den Officier toelaet ja ten hooghsten by opene mandaten beveelt, der goede luyden huisen met gewelt op te slaen, enz.....

"Daer ter contrarie cesserende dit gewelt ende oppressie dit lant niet alleen gesegent soude werden met grooten toeloop uit andere landen van veel treffelyke persoonen, indien men op zekere ordre (die lichtelyk te stellen is) een yegelijx godsdienst vry ende ongestoort liet, maer ook bij andere Coningen ende Princen verkrygen eene onversterffelijke reputatie lof ende grooten roem van wijsheit."

Blz. 129, r. 12 v. o. "ERNST CASIMIR". Verg. vooral *Archives*, Tom II,

Blz. 129, r. 4 v. o. Zie over de verkiezingen na de magistraatsverandering door MAURITS, VREEDE: *Geschiedkundige herinneringen*, St. II, blz. 60, en VELIUS: *Chronyk*, uitg. v. 1740, blz. 601.

Blz. 130, r. 6 v. b. "DUYCK", Zijn *Journaal als advocaat-fiscaal bij den Raad van State*, is uitgegeven door L. MULDER, in drie deelen, 1866. Zie den hier vermelden brief in de *Archives*, 2e. Ser., Tom. II, p. 579.

Blz. 130, medio. "De synode van Dordrecht". Zie over deze synode behalve de oudere geschriften, B. GLASIUS: *Geschiedenis der nationale synode te Dordrecht*, Leiden 1860.

Blz. 130, medio. "Kerkelijke heerschzucht". De weerzin daartegen drukt zich uit in onderscheidene pamfletten en tijdversen. Zie de *Catalogussen van pamfletten* van MULLER, MEULMAN en ROGGE.

Blz. 131, r. 4 v. b. "Voor libertijnen, voor neutralen, ja voor heidenen uitgescholden." "*Mennist, Armeniaen, Papist en Libertijn*" luidt de aanhef van een motto-vers voor een der pamfletten.

Blz. 131, r. 6 v. b. Over den overgang van VONDEL tot de Roomsche kerk, zie men het *Leven van Vondel*, door J. VAN LENNEP. Zijn afkeer van de heerschzucht der Hervormde predikanten openbaart zich in vele zijner gedichten.

Blz. 131, r. 7 v. b. "DE GROOT'S plannen tot eene vereeniging van

Roomschen en Onroomschen". De echt Katholieke, dat is algemeene geest des Christendoms, die HUGO DE GROOT bezielde, bragt den Heer BROERE, in zijn werk getiteld: *De terugkeer van Hugo de Groot tot het Katholieke geloof*, 1856, in den waan, alsof HUGO DE GROOT ook tot de niet gezuiverde Roomsche kerk had willen terugkeeren. Ik heb in een populair geschrift in de *Volksletterkunde*, uitgegeven door De Vr. v. A. en R., n°. 71, die dwaling bestreden. Later kwam uit: DIEST LORGION: *Het Catholicisme van Hugo de Groot*, Gron. 1857.

Blz. 131, medio. "Een KAMPHUIZEN uit het land gedreven" Zie over de vervolgingen der Remonstranten: BRANDT: *Historie der reformatie*, Dl. IV.

Blz. 131, r. 1 v. o. "Heer van Stoutenberg". Door eene onverschoonbare en onverklaarbare vergissing is aan REINIER VAN OLDENBARNEVELT zijn titel van Heer van Groeneveld onthouden en dien van Stoutenberg, de heerlijkheid zijns broeders, toegekend.

Blz. 132, r. 8 v. b. "Bloedige executie van een Geldersch edelman en twee medepligtigen". Zie het verhaal van het regtsgeding bij BRILL: *Geschied. des Vaderl.*, III, 3, blz. 552—554.

Blz. 132, r. 11 v. b. "LOUISE DE COLIGNY". Verg. *Archives*, Ser. II, Tom. I en II.

Blz. 132, r. 12 v. o. "De ijverige voorzienigheid miste". Overal vindt men de sporen, hoe het diplomatisch beleid van OLDENBARNEVELT gemist werd. Verg. VREEDE: *Nederl. diplom*, II, 2, blz. 1 en volg.

Blz. 132, r. 10 v. o. "Spoorde hij zijn broeder aan tot het huwelijk met AMALIA VAN SOLMS". Verg. BRILL, III, 4, blz. 45, en *Archives*.

Blz. 133, r. 1 v. b. "FREDERIK HENDRIK". Verg. GROEN VAN PRINSTERER: *Archives*, 2e Ser. III, Pref. VI—XVI, en BRILL: *Geschiedenis des Vaderlands*, en ten opzigte van het staatsregtelijke, het op mijn aanraden geschreven proefschrift van P. LIJNDRAJER: *De ontwikkeling der Stadhouderlijke magt onder Prins Frederik Hendrik*, Amst. 1859.

Blz. 134, r. 4 v. b. "Het Generaalschap der ruiterij". Zie LIJNDRAJER, t. a p., en BRILL, III, 4.

Blz. 134, r. 11 v. b. "Geheim besogne". Zie VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie*, Deel I.

Blz. 134, medio. "Van aerssen en zijne vrienden". Prof. vreede, in zijne *Geschiedenis der diplomatie*, II, 1, 163, haalt uit de *Morgenwecker aan de oude en getrouwe Batavieren*, 1620, de volgenee zinsnede aan: "Den Prince van Orangiën hadde begheerte over onze vrye Holland ende andere Provincien Souvereyn te zijn; marquette moest zijn eersten raedt zijn; aerssens zijnen *factotum*, duyvenvoorde haerluyder Echo, brederode haer trompet, boeckhorst haer Verspieder." Verg. ook over den grooten invloed van van aerssen: brill, Dl. III, 3, blz. 206 en 212, en Dl. III, 4, blz. 538. Mr. groen van prinsterer heeft zijn gunstig oordeel over van aerssen als staatsman, tegenover het oordeel van Prof. r. fruin, *Letterbode*, 1859, n°. 26—28, die hem een bekwaam diplomaat, maar geen staatsman had genoemd, verdedigd in de *Prologomenes* van het vierde deel van de tweede serie der *Archives*, p. lxxi en volgende.

Blz. 134, r. 13 v. o. "De groot heimelijk in Amsterdam voor de oprigting van het Athenaeum Illustre". De Heer fruin: *Gids*, 1867. twijfelt aan de juistheid van de uitdrukking. Wij geven gaarne toe, dat wij door te groote verkorting den schijn kunnen geven, alsof de groot alleen om het Athenaeum te Amsterdam uit Frankrijk was gekomen, hetgeen zeker niet waar is. Dat echter het geheim verblijf van hugo de groot met de oprigting van het Athenaeum in verband heeft gestaan, schijnt ons vrij zeker. Invloedrijke Amsterdamsche regenten wenschten toch hugo de groot als hoogleeraar aan het Athenaeum verbonden te zien. Verg. Prof. van lennep: *Gedenkboek van het 200-jarig bestaan der Doorluchtige school te Amsterdam*, blz. 229 en 230, en de aldaar vermelde bronnen van hooft, d'orville en wagenaar. Het gedicht van hooft, in de uitgave van vondel, door van lennep, III, blz. 142, bewijst zulks. Zie ook de *Brieven van P. C. Hooft*, op nieuw uitgegeven door Dr. van vloten, brief n°. 300 en 364. Aldaar wordt ook in zijn geheel gevonden, onder n°. 369, het adres aan h. de groot, door velen aangeboden om hier te lande te blijven. Bij de vrijgevigheid, die men in 1632 omtrent de Remonstranten betoonde, komt de afgunst tegen hugo de groot nog te sterker uit. Verg, brill, III, blz. 539. Dat de groot een hoogleeraarsbetrekking te Amsterdam niet zou hebben willen aannemen, schijnt mij niet waarschijnlijk, in de omstandigheden waarin hij toen verkeerde, en bij de uitdrukkingen door hooft gebezigd. Dat hij geen verzoek aan de Staten heeft willen inleveren, pleit èn voor zijn doorzigt èn voor zijn gevoel van waardigheid. Het oordeel van Prof. r. fruin over het karakter van hugo de groot, in de aankondiging van *Brieven van Maria van Reigersbergh*, *Gids*, 1858, II, blz. 289 en 417, schijnt mij iets te

ongunstig, al heeft hij teregt doen uitkomen, dat HUGO DE GROOT meer geleerde dan staatsman, en ook hier de grootheid niet zonder smet was.

Blz. 134, r. 6 v. o. "Aan FREDERIK HENDRIK waardigheid opgedragen". Verg. omtrent de bijzonderheden LIJNDRAJER, t. a. p. Zoo men gedurende de binnenlandsche twisten niet geneigd was eenige verandering in de regering te brengen, zoo openbaart toch het stadhouderschap van FREDERIK HENDRIK zeer duidelijk een strekking tot uitbreiding van het politiek gezag van den Prins van Oranje. Dit blijkt uit de omstandigheden, dat hij meer en meer het hoofd werd van het bestuur der buitenlandsche zaken, en dat hij ten opzigte van de algemeene regering meer als het eminente hoofd van den Staat werd aangemerkt.

Blz. 135, r, 1 v. o. Zie over het algemeen karakter van den dertigjarigen oorlog, in betrekking tot de ontwikkeling van Europa: *Wetenschap der zamenleving*, blz. 644.

Blz. 136. r. 1 v. b. Dat Nederland door de deelneming aan den dertigjarigen oorlog een ruim aandeel in de Europesche zaken kreeg, is aangetoond door VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie*, II, 2, bl. 364, en J. C. DE JONGE: *Onuitgegeven stukken*, II, bl. 215.

Blz. 136, r. 9 v. b. "In rijkdom en aanzien toenam". Verg. N. G. VAN KAMPEN: *Redevoering behelzende een tafreel der eeuw van Frederik Hendrik*, in zijne *Uitgel. Verh.*, blz. 83; B. TER HAAR: *Hollands bloei in schoone kunsten en wetenschappen bij het sluiten van den Munsterschen vrede*, in de Werken der Hollandsche Maatsch. v. K. en W., III, 4, 1, en het prachtwerk: *Galerij van beroemde Nederlanders uit het tijdvak van Frederik Hendrik*, door J. VAN LENNEP, met afbeeldingen.

De Leidsche universiteit nam zeer in bloei toe. Zie KIST: *Bijdragen tot de geschiedenis der hoogeschool*, 1850, en DE LA COURT: *Leydens welvaren*, uitgegeven door WTTEWAALL, 1845, blz. 168. — Zeeland bleef zich bij Holland voor de hoogeschool voegen. In Utrecht werd de academie opgerigt in 1634; voor Gelderland, te Harderwijk, in 1647. Voor Groningen in 1616. In Friesland was reeds in 1585 een hoogeschool te Franeker gesticht. Het plan om een provinciale school voor Overijssel te Deventer op te rigten, dagteekent reeds van 1580. Er was reeds een school die uitbreiding verkregen heeft. Het Amsterdamsch Athenaeum werd in 1632 opgerigt.

In 1631 kwam de eerste uitgave in het licht van de *Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheit* van HUGO DE GROOT, terwijl in 1625

de eerste uitgave van zijn werk: *De jure Belli ac pacis*, te Parijs het licht had gezien. ANTONIUS MATTHAEUS, in 1634 te Utrecht Hoogleeraar geworden, was in zijn werk: *De Criminibus* een hervormer op het gebied van het strafregt. De strijd tusschen Prof. VOET en DESCARTES had in dit tijdvak plaats. Verg. de belangrijke historisch kritische studie van den strijd tusschen VOETIUS en DESCARTES, door Dr. A. C. DUKER, onder den titel van *Schoolgezag en eigen onderzoek*, in 1861 te Leiden uitgegeven.

Omtrent den rijkdom, den handel en d enijverheid en de afwisselende jaren van grooten voorspoed en tegenspoed, verg. men mijne *Verhandeling over de Geschiedenis der armoede*, en het zoo belangrijke werk van Prof. O. VAN REES: *Geschiedenis der Staathuishoudkunde*, en de aldaar aangehaalde geschriften.

Voor de bevolking heeft men geene zekere berigten. Zeer waarschijnlijk is zij, naar de berigten, die wij van enkele steden hebben, niet hooger geweest dan 1,500,000 inwoners.

Een staat van de Nederlandsche scheepvaart in 1634 vindt men bij VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie*, II, 2, Bijlagen, blz. 116.

In 1632 werd voor Holland een nieuwe verponding uitgeschreven, waarvan enkele uitkomsten zijn medegedeeld in de *Chronyk van Medemblik* en in den *Tegenwoordige staat van Holland.*

De quota's, die de onderscheidene provinciën en in dezelve de onderscheiden plaatsen betaalden, kunnen als vrij zekere aanwijzingen beschouwd worden van de betrekkelijke welvaart, waarin de gewesten onderling stonden, ofschoon de quota's ook dikwijls eenigzins gewijzigd werden. Vandaar dat Holland in 1632 slechts 58 gulden 6 stuivers in de 100 gulden betaalde en Gelderland 4 gulden 6 stuivers, omdat Gelderland toen veel van den vijand geleden had, terwijl later in de Republiek de verhouding iets, ofschoon weinig is veranderd.

Daar de quota's niet dan na zeer lange overweging werden vastgesteld, wijzen zij vrij juist den onderlingen rijkdom aan.

In 1632 was de verdeeling der quota's, volgens SCHOORL, in de *Chronyk van Medemblik*, blz. 229, als volgt:

In de 100 gulden ter Generaliteit betaalden de provincien:

	Guld.	Stuiv.	Penn.
Gelderland	4,	6,	9.
Zeeland	8,	3,	8.
Utrecht	5,	16,	7½.
Friesland	11,	13,	2½.
Overijssel	2,	5,	11.
Groningen met Drenthe	5,	16,	7½.

Wegens de Generaliteit, Heusden, Oudewater, Woerden, enz.	3, 12, —
Holland en West-Friesland	58, 6. $2\frac{1}{2}$.
	100, — —

De 58, 6, $2\frac{1}{2}$ van Holland waren weder als volgt verdeeld:

	Gld.	St.	Penn.
Amsterdam met Muiden, Naarden en Weesp	14,	11,	$8\frac{1}{2}$.
Dordrecht en de dorpen	3,	9,	$15\frac{1}{2}$.
Haarlem en dorpen	4,	19,	$1\frac{7}{8}$.
Delft	3,	9,	$15\frac{1}{2}$.
Leiden	4,	19,	$1\frac{7}{8}$.
Gouda	2,	6,	$10\frac{5}{16}$.
Rotterdam	3,	9,	$15\frac{1}{2}$.
Gorinchem	1,	3,	$5\frac{5}{32}$.
Schiedam	1,	3,	$5\frac{5}{32}$.
Schoonhoven	0,	11,	$10\frac{1}{16}$.
Brielle	1,	3,	$5\frac{6}{32}$.
den Haag	3,	15,	$12\frac{1}{2}$.
Het Land	1,	3,	$5\frac{5}{32}$
Noord-Holland	11,	19,	—
	58,	6,	$2\frac{1}{2}$.

De 11 gulden 19 stuivers van Noord-Holland waren aldus verdeeld:

	Gld.	St.	Penn.
Alkmaar	4,	12,	$1\frac{5}{8}$.
Hoorn	2,	6,	$10\frac{1}{8}$.
Enkhuizen	2,	7,	$12\frac{5}{32}$.
Edam	0,	11,	$1\frac{3}{16}$.
Monnickendam	0,	11,	$4\frac{15}{16}$.
Medemblik	1,	3,	$8\frac{15}{16}$.
Purmerend	0,	6,	$8\frac{15}{16}$.
	11,	19.	

Blz. 136, medio. "Bijbelsche uitdrukkingen niet zelden gebezigd als een stof tot allerlei spotternij." Uit de aanteekeningen van den Amsterdamschen regent BONTEMANTEL wordt in de *Kronijk van het Utr. Hist. Gen.*, II, blz. 187, medegedeeld, dat de Heer VAN BEVEREVAERT van het hof van FREDERIK HENDRIK beweerde, dat al de hovelingen in het testament beschreven stonden: "de collonel MORGAN, een groote vloeker, was Beëlsebul, de Heer MARTINETTE. een groote dronkaert, een van de varkens der Gadarenen, de Heer VAN ASPEREN, die klein van

postuur was, SAECHEUS, en zijne Hoogheid THOMAS, maer alleen gelovende 't geene dat hij zag en voelde."

Blz. 136, r. 14 v. o. "Antwerpen". Meermalen zijn er in dit tijdvak plannen gevormd om Antwerpen en een deel van België te bemagtigen. Verg. VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie*, I, p. 207, 213 en passim; GACHARD en VREÈDE: *Conjuration pour soustraire la Belgique au joug de l'Espagne en* 1632. *Bull. comm. d'hist.*, 1e Serie, III, p. 36 en 75; — en Mr. GROEN VAN PRINSTERER: *Archives.*

Blz. 136, r. 4 v. o. "Geen grooter vijanden dan de stad van Amsterdam". Zie over dezen uitroep, BILDERDIJK, in de *Geschiedenis des Vaderlands*, Dl. VIII, blz. 144.

Blz. 137, r. 3 v. b. "Tulpenhandel". In de *Handelingen der Maatschap van Ned. Letterkunde* over het jaar 1866 komt voor eene belangrijke verhandeling van Mr. W. P, SAUTIJN KLUIT: *Over den tulpenhandel van* 1636, en daarover lezenswaardige aanmerkingen in de *Ned. Spectator* 1867, n°. 2, alsmede een opstel van den Heer H. W. T. TYDEMAN, in het *Verslag over* 1865 *van het Prov. Gen. van K. en W. in Noord-Brabant.*

Blz. 137, medio. "Huwelijk van Prins WILLEM met de dochter van Koning KAREL". In de brieven over dit huwelijk, in de *Archives*, zijn inzonderheid zeer curieus de brieven over het voltrokken huwelijk, N. S., T. III, p 454—463.

Blz. 138, r. 6 v. b. Over de intrigues van LE LEU DE WILHEM, zie men *Archives*, N. S., T. III, *prolog.*, p. XX en volg. en de aangehaalde brieven.

Blz. 138, r. 16 v. o. SLINGELANDT, in zijn *Discours over de defecten in de tegenwoordige constitutie*, in de *Staatk. geschr.*, I, bl. 231.

Blz. 140, r. 6 v. b. "Slechts in Holland". Wij schreven dit naar aanleiding van KLUIT: III, p. 202, en SLINGELANDT, II, blz. 148. Dr. WIJNNE, in zijne belangrijke recensie van het werk van Mr. CAU, *Jaarboeken voor regtsgeleerdheid*, 1866, blz. 183, maakt de juiste opmerking, dat ook in Gelderland enz. er eene werd vastgesteld. Zie WAGENAAR, XI, blz. 343; PAULUS: *Verklaring der Unie*, III, bl. 91; AITZEMA: II, blz. 910, in de editie 1660, V, 553. Bij de aanhalingen door Dr. WIJNNE voegen wij nog DE MEESTER: *De Staten van Gelderland*, I, blz. 225. Deze instructiën van de Staten der gewesten ter Generaliteit verdienden wel eene monographie.

Blz. 141, r. 7 v. o. Het tractaat van Munster is ook door TROTZ, onder de *Leges fundamentales ofte Grondwetten der Vereenigde Nederlanden*, opgenomen, gelijk zulks voor hem VAN DER HOEVEN en anderen gedaan hadden; en inderdaad is het tractaat van Munster ook voor het inwendig staatsregt van belang. Dat tractaat heeft voor het eerst wettig den regtsband tot het Duitsche rijk verbroken en is door zijne bepalingen dikwijls de grondslag van regtsgedingen geweest. Verg. VAN LOON: *Leenroerigheid van Holland;* BIJNKERSHOEK: *Interpretatio,* § 4, *pacis Monasteriensis. Quaest. jur. publ.* II, 20. Bij arrest van den Hoogen Raad van 4 April 1845 is geoordeeld over de toepassing van art. 24 en 43 van gemeld tractaat.

De vrede van Munster gaf ook aanleiding tot oprigting der "Chambre mi-partie" te Mechelen en te Dordrecht, van welke internationale regtsinstelling, in een zeer belangrijk proefschrift in 1860, de Heer F. J. K. VAN HOOGSTRATEN eene geschiedenis gegeven heeft.

Blz. 142, medio. "De regtsvraag". Men verg. hierover KLUIT: *Staatsregering,* III, blz. 242. en de aldaar aangehaalde geschriften; SLINGELANDT: *Staatk. geschriften,* Dl. IV, bl. 8. Voorts *Geschied- en rechtskundig onderzoek, rakende het eigenmagtig en afzonderlijk afdanken van krijgsvolk bij de Staten van Holland, in den jare* 1650, *met de gevolgen daarvan, vooral wat betreft de handelingen van de algemeene Staten en van Prins Willem II,* uitgegeven naar een gevonden handschrift, door S. S. WISELIUS, te Brussel in 1828, en Mr. GROEN VAN PRINSTERER: Prolog. voor het vierde deel van de 2e Serie der *Archives,* p. 1.

Blz. 144, r. 3 v. b. "CORNELIS VAN AERSSEN". Bekend is het, hoe hij wegens het vermoeden daarvan zich zocht te justificeren bij de Staten van Holland, na den dood van den Stadhouder. Het onderzoek bij AITZEMA is ook afzonderlijk uitgegeven. Zie *Ned. pamfletten* van F. MULLER, n°. 3897. — Hij was heftig contra-remonstrantsch. Zie GROEN: *Archives,* V, p. 592.

Blz. 144, r. 13 v. b. "Het plegen van vijandelijkheden zouden verbieden". Ook de geregtshoven meenden zich tegen de onwettige gevangenneming der regenten en het geweld plegen tegen Amsterdam te moeten verzetten. De zeer opmerkelijke aanteekening daarvan vindt men in het *Resolutieboek, raakende de Stadhouders,* op 31 Julij 1650, en is medegedeeld in de *Nalezingen op de Bijvoegsels* door VAN WIJN, 1797, achter het deel, Bijlage B. blz. 20.

Blz. 144, r. 1 v. o. "Op Loevestein gevangen". Verg. over deze Loe-

vesteinsche gevangenis: W. J. C. VAN HASSELT, in *de Gids*, Dl. IX, blz. 283.

Blz. 145, r. 4 v. b. "Naar een onbepaalde magt". De beschuldiging van naar de Souvereiniteit te staan werd tegen de Prinsen van Oranje telkens ingebragt. Zoo schreef reeds in 1640 een geheim Spaansch agent in Engeland, dat er eene onderneming werd voorbereid "*pour servir* le prince d'Orange à se déclarer Souverain." Zie VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie*, I, p. 212. En soortgelijke geruchten hebben omtrent WILLEM II, vooral in den stadhouderloozen tijd, die daarop gevolgd is, nog meer geloopen. Verg. ook het *Rechtskundig onderzoek*, boven aangehaald, blz. 59 en volgende.

Blz. 145, r. 9 v. b. "Het gezag in de Unie gehandhaafd". Uit *Het recht der Souverainityt van Hollandt*, enz., een pamflet, dat als bijdrage door WISELIUS is overgedrukt in het aangehaald *Rechtskundig onderzoek*, blz. 100, schrijven wij de volgende zinsneden af, ter aanwijzing op welke gronden de souvereiniteit der provinciën werd bestreden:

"Datter gheen Unie kan sijn sonder Eendracht, gheen Souveraine Regieringhe, sonder Souverain.

"Dat de Souverainiteyt gedifferceert is, noopende d'onderhoudinghe ende conservatie, aen de Hoog Mog. Heeren Staten Generael, onder dewelcke het hooghste gesach is berustende.

"Sijn door de voorsz. Regieringhe onse Gheunieerde Provintien ghebracht tot een vrye Souveraine Republicque, soo moeten die dan oock hebben een Oppersten Souverain, door wiens authoriteyt alles gheordonneert ende ghedecideert kan werden, onder welcke alle, ende elcke Leden moeten buygen, ende ghevoegt werden.

"Dat en kan niet sijn elcke Provintie, hoe groot ende Souverain dat hare macht is, want alsoo sy niet alle van eenen sin ende humeur sijn, souden sy lichtelijck in twee-spalt komen, ende d'een d'ander niet willende onderdanigh sijn, van malkanderen scheyden....

"Wat isser soeter ende natuyrlijcker, dan dat elcke Provintie alle haer Souverainiteyten t'samen brengen, ende alsoo met ghemeyn goetvinden, eenen Souverain uyt maeken, onder wiens Opper ende Generale Souverainiteyt, elck zijne Steetsche Provintiale, ja Princelijke Souverainiteyt voeghen, om de Republijcke staende te houden, ende als dien Souverain eens is ghekoren, isset dan niet domheydt, ja factieus, dat Burgemeesteren, Vroedtschappen, Steden, ja Provintien, souden noch willen op hare particuliere Souverainiteyt, soo eensinnigh blijven staen, dat se dien Opper Souverain willen tot vilipendi ende onmacht brengen......

"Vraecht men wie desen Opper-Souverain is, daarop wordt gheantwoordt, dat het sijn de Heeren Staten Generael, ghesamentlijck met Zijn Doorluchtighe Hoogheijt......

"Soo siet men wel dat den Oppersten vigeur der Souveraine macht onser Republijcque eyghentlijck bestaet uyt de Resolutie, die de Ghedeputeerde der Provintien ghesamentlijck ofte by pluraliteyt van Stemmen in-brenghen naer voorgaende Deliberatie......

"Ende alsoo bij de Unie van Utrecht, den Doorluchtighen *Prince van Orangien* heeft de qualiteyt van Gouverneur ende Generael, Stadt-Houder, meest over de Gheunieerde Provintien, soo en kan den Souverain hier niet gheconsidereert werden, sonder Interventie van den Persoon van Zijn Hoogheyt, alsoo hy niet alleen is Generael over de Militie des Lands, maer heeft ook als eerste Edele in alle Staetsche Vergaderingen, sijne Presidentiale Stemmen, ende in de Steden ende Leden der Provintie, sijne naer-electie, principalijck wanneer tusschen de Leden eener Provintie, ofte oock van alle de Provintien, komen te vallen dissentien, over Poincten daer gheen over-stemminghe valt, of anders raeckende de gemeyne welvaert van 't Landt, daer de Leden of Provintien malkanderen niet konnen, noch willen verstaen, niet tegenstaende besendinghe, ende alle weghen van Vereeninghe, in sulcken ghevalle is Zijn Hoogheyt ghequalificeert, 't sy metten Stadthouder van Vrieslandt, ofte met Assesseurs ende Adjuncten, die sy-luyder beyde believen sullen te nemen, om over dat verschil uytspraecke te doen."

Blz. 145, medio. "De partijen". Van de Nederlandsche staatslieden ten tijde van WILLEM II vindt men karakterschetsen door een Zweedsch diplomaat bij VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie,* II, 2. Bijl., blz. 138.

Blz. 145, r. 11 v.o. "Dan van de teregtstelling van OLDENBARNEVELT". OLDENBARNEVELT viel ten gevolge der kerkelijke twisten en door den haat van zijn vijanden. Zijn politiek bleef na zijn dood voortduren, en deze was ook niet vijandig aan het gezag van de Staten-generaal en van den Prins. Geheel anders was dit na den aanslag op Amsterdam, van hier dan ook, dat de staatsgezinde partij steeds de Loevesteinsche factie wordt genoemd.

Blz. 145, r. 10 v. o. "De Oranje- en Staatspartij". Verg. TIJDEMAN en KOENEN, in de werken boven, blz. 144, aangehaald.

Blz. 146, r. 1 v. o. De meening, dat door den vroegtijdigen dood des Stadhouders de Voorzienigheid 's Lands vrijheid gered had, vindt

men in eene menigte politieke geschriften van het volgende stadhouderlooze tijdvak. Zoo leest men in het *Interest van Holland*, uitgave van 1662, bl. 92: "God de Heere heeft ons gegeven vrede met Spanjen en wech gerukt onsen Kapitain Generaal, zonder een bejaarden zoon ofte bequaam successeur na te laten; hetwelke de twee gewenste saken scheenen te zijn, die ooit de Hollandsche ingesetenen van God den Heere konden bidden."

HOOFDSTUK VII.

1650—1672.

Algemeene bronnen. Verg. boven, blz. 3 en volg. De kronijk voor dit tijdvak is vervat in AITZEMA: *Saken van Staat en oorlog*, met het *Vervolg* van SYLVIUS, — en de *Hollandsche Mercurius*, die in 1650 een aanvang neemt.

Met de *Vaderlandsche geschiedenis* van WAGENAAR en de daarop uitgegeven *Bijvoegsels* en *Nalezingen* van VAN WIJN en anderen behoort vergeleken te worden: ABRAHAM DE WICQUEFORT: *Histoire des Provinces-unies, depuis le parfait établissement de cet état par la paix de Munster*, 1648. Van deze geschiedenis, waarvan vroeger slechts een gedeelte was uitgegeven, is thans eene nieuwe uitgave met de nog niet gedrukte boeken bezorgd door het Historisch genootschap te Utrecht, onder de redactie eerst van Mr. L. E. LENTING en daarna van Mr. CHAIS VAN BUREN. Van deze uitgave zal het vierde deel weldra het licht zien. Al zijn de eerlijkheid en de onpartijdigheid van DE WICQUEFORT verdacht, zoo is toch zijn werk onmisbaar voor de kennis van dit tijdvak, ook daardoor, dat de beide uitgevers de onderscheidene schrijvers van dit tijdvak vermelden. Over DE WICQUEFORT zelven verg. men D. EVERWIJN: *Abraham van Wicquefort en zijn proces*, Leyden 1857, en R. FRUIN: *Kronijk van het Historisch genootschap*, 1863, blz. 168.

De staatsregtelijke geschriften uit dit tijdvak zijn meerdere.

Inzonderheid beschrijvend zijn de werkjes van BOXHORN, reeds bij het vorig tijdvak vermeld, en van SCHOOCK: *Belgium federatum sive distincta descriptio reip. federati Belgii exhibens illius faciem qua universalem, qua particularem, qualis fuit sub celsissimis Principibus Auraicis Gubernatoribus suis et supremis militiae praefectis, tum etiam hodierno tempore agnoscitur*. Meer van een polemischen aard zijn DIRK GRASWINCKEL: *Nasporing van het recht van de Opperste Macht, toekomende de Heeren Staaten van Holland*, 1667, waarop een tweede deel is verschenen,

dat zeldzamer voorkomt en veel belangrijker is voor de kennis van ons Staatsregt, onder den titel van: *Speciale Beschryvingh van het gebruyck ofte daadelycke Bezitting van Oppermagt*, 1674, — en de werkjes van PIETER DE LA COURT, hierachter blz. 157.

De hoofdpersoon van dit tijdvak is de raadpensionaris JOHAN DE WITT. De bronnen om zijn bestuur te kennen zijn in de eerste plaats: de *Resolutien sedert den aanvang van de bedieninge van den Heer Johan de Witt*, 2e druk, 1719; de *Secreete resolutien*, 1653—1668, 2 deelen, 1717; de *Brieven, geschreven ende gewisselt tusschen den Heer Johan de Witt en de gevolmachtigden van den Staedt der Vereenighde Nederlanden*, beginnende met het jaar 1652 tot het jaar 1669, 6 deelen met Register, 1723, waartoe ook behoort het *Verbael van H. van Beverninck* enz., over de vredehandeling met CROMWELL, 1725, zoodat de geheele verzameling bestaat in 11 deelen in quarto. Deze verzameling van resolutiën en brieven schijnt verzameld te zijn als bronnen voor de geschiedenis van DE WICQUEFORT, die onder toezigt van JOHAN DE WITT de geschiedenis tot den vrede van Aken op last der Staten schreef. Verg. Mr. CHAIS VAN BUREN, in de Préface van het tweede deel van DE WICQUEFORT. De brieven na 1668 zijn in hun geheel nog niet uitgegeven. Zij bevinden zich voor het grootste gedeelte op het Rijksarchief, waar insgelijks bewaard worden de minuten van de reeds uitgegeven brieven, met enkele niet uitgegevene vóór 1668. Verg. *Overzigt van het Ned. Rijksarchief*, blz. 122—149. Enkele daarvan zijn uitgegeven door Mr. J. C. DE JONGE, in zijne *Verhandelingen en onuitgegeven stukken.*

Het leven van JOHAN DE WITT en zijn broeder CORNELIS is het eerst beschreven door een *Anonymus*, in 1677, te Amsterdam, bij J. H. B., in klein octavo; vervolgens door EMANUEL VAN DER HOEVEN, in quarto, Hoorn 1705. Het werk is in de haast geschreven, zeer waarschijnlijk met het oog op de groote vergadering van 1716. In 1756 en 1757 is een heftige pennestrijd gevoerd over het karakter van DE WITT, waarover vooral vergeleken moet worden: H. W. TIJDEMAN, in de *Bijvoegsels op de Geschiedenis des Vaderlands* van BILDERDIJK, IX, blz. 260, X, blz. 337—344, en XI, blz. 261 en 282.

In de jaren 1832, 1835 en 1842 zijn uitgegeven de drie deelen van het werk van Mr. P. SIMONS: *Johann de Witt en zijn tijd.* Moge dit werk door de schitterende recensie van Mr. J. R. THORBECKE, in het *Driemaandelijksch Tijdschrift*, herdrukt in de *Historische Schetsen*, blz. 1, op den achtergrond zijn geplaatst, het werk blijft toch zoo vele verdiensten bezitten, dat het geraadpleegd behoort te worden, gelijk Prof. VREEDE, in de recensie van de *Historische Schetsen*, in *de Gids* 1860, II, bl. 288, doet opmerken. Het eenigzins apodictische opstel van Mr. THOR-

BECKE mag het onderzoek niet afsluiten omtrent enkele uitspraken van dien geleerde. In het jaar 1860 heeft de Hollandsche maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen uitgegeven het antwoord op de uitgeschreven vraag: *De Geschiedenis der staatkunde van Johann de Witt*, door W. C. KNOTTENBELT. In 1864 en 1865 kwamen uit: *Geschiedkundige Bijdragen* van den zoo spoedig aan zijn belangrijken werkkring ontrukten Jhr. J. W. VAN SYPESTEYN, waarvan de twee eerste deelen betrekking hebben tot dit tijdvak. Zie daarover FRUIN, in *de Gids*, April 1864.

Tot het tijdvak van DE WITT behooren ook de breedvoerige 13 folianten MS. van den Amsterdamschen regent BONTEMANTEL, waarvan enkele gedeelten zijn medegedeeld in het geschrift van A. W. KROON: *Jan de Wit contra Oranje*, Amsterdam 1868. Het ware voor de geschiedenis wel te wenschen geweest, dat de Heer KROON, bij eene uitvoerige beschrijving van het Manuscript, eenige gedeelten had uitgegeven, in plaats van aan zijn geschrift den vorm van partijschrift te geven. Verg. ook twee artikelen over JOHAN DE WITT, medegedeeld in de *Wetenschappelijke bladen*, 1865, van HEINRICH PETER, II, blz. 271, en van F. COMBES, III, blz, 221.

Blz. 147, medio. "De vraag over den republikeinschen regeringsvorm was aan de orde van den dag". In 1650 werd tegen het geschrift van MILTON: *Pro libertate anglica*, uitgegeven het geschrift van Prof. SALMASIUS: *Defensio regia;* het werd, als gevaarlijk tegenover CROMWELL, verboden. Bij het beoordeelen van den aanvang van het eerste groote stadhouderlooze tijdvak mag vooral niet uit het oog verloren worden, dat in geheel Europa toen een republikeinsche geest heerschte, waartegen later eene reactie kwam. Dit is zelfs bij de beoefening van het Staatsregt op te merken. Verg. vooral de pamfletten van dien tijd.

Blz. 147, onderaan. De onderscheidene maatregelen omtrent de rouw over den Prins vindt men bij AITZEMA: *Saken van Staet en Oorlog*, en *Herstelde Leeuw*, blz. 98.

Blz. 148, r. 8 v. b. "Concept". Zie AITZEMA: *Herstelde Leeuw*, bl. 100.

Blz. 148, medio. "Twisten in de vorstelijke familie". Verg. AITZEMA en GROEN: *Archives*, Tom. V.

Blz. 148, in fine. "Groote vergadering". Een relaas van deze vergadering met onderscheidene redevoeringen en stukken vindt men in

LIEUWE VAN AITZEMA: *Herstelde Leeuw, of discours over 't passeerde in de Vereen. Ned. in* 1650 *en* 1651, 's Grav. 1652, welk geschrift in de *Saken van Staat* mede voorkomt. Verg. ook A. VAN DER CAPELLEN: *Gedenkschriften*, Dl. II, blz. 339; KLUIT · *Hollandsche Staatsreg.* III, blz. 209; 'T HOOFT: *De concilio Magno*, 1840.

Blz. 149, r. 8 v. b. De aanspraak van CATS vindt men bij AITZEMA: *Herstelde Leeuw*, blz. 128. Wij deelen daarvan het begin mede, om den vorm in het oorspronkelijke te doen kennen:

"Hooge Mogende Heeren.

"Godt Almachtig sij eeuwichlijck gelooft ende gedanckt dat dese solemnele Vergadering mach werden gehouden in een plaetse daer eertijts den *Coning van Spaignen is afgeswooren*, sijn jock verworpen, ende de gronden van de *Vryheyt* deser Landen sijn geleyt, daer de Tropheen ende Zegen-teeckenen van de Victorie by den goedertieren Godt aen desen Staet van tijdt tot tijdt ghenadelijck verleent, overs yders Hooft sijn swevende, deselve Godt moet Hertgrondelijck gebeden wesen sijn regerende handt over desen Staet van eeuwe tot eeuwe te willen continueren ende denselven meer en meer begenadigen.

"Nae dat door d'onbegrijpelijcke oordeelen van Godt Almachtigh de Heere Prince Willem van Oranjen onsterflijcker Memorie haestelijck ende onverwacht deser Werelt is komen te overlijden sonder eenige Vrucht sijns Lichhaems na te laten, hoe-wel naderhandt door Gods genade, een Jonge Prince geluckelijck is geboren, soo wert bevonden dat den Staet deser Vereenichde Nederlanden is gekomen in soodanige ghestaltenisse daer in deselve *noyt van hare Fundamentele beginselen af* en is geweest te weten *datter niemant en is van 't Huys van Orangie capabel ende bequaem om te wesen dat de vorige Princen van Orange sijn geweest*," enz.

Blz. 151, r. 3 v. b. "In het voorstel van Zeeland". Nadat de pensionaris VAN VETH had gewezen op de belangrijke gebeurtenis, dat de regering van haar: "Principael Directeur, gheboren uyt het Doorluch- "tighe Huys van Orangien, 't welck den Staet deser Landen, door "soo veele Notabele diensten en meriten verobligeert gehadt, berooft "was," waren ook zij gezind geene groote verandering tot stand te brengen: "Niet alleen, overmits alle vrome Regenten ghewoon sijn van herten altijdt te beminnen de Regeringe *die in wesen is*, maer oock omdat die gene die opgerecht is, op soo loffelijcke ende vaste maximen steunt: dat geen beter noch seeckerder can werden bedacht, als in de welcke alle saecken niet en werden beleydt door eenige superin-

riteyt, maer die van onder tot boven toe, is *mere representatyf.* Gelijk dan dese groote Vergaderinge van U. Ho. Mog. ghecomposeert is uyt *Seven* Leden ofte Provintien, die alhoewel vry ende Souvereyn zijnde, *elcx in den haren*, nochtans tot hare gemene bescherminge soo naeuw aen den anderen zijn verbonden ende geconfedereert, als ofte die in effecte maer één Provintie en ware. Deselve Provintien bestaen wederom uit verscheyden Leden ende Steden, die door niemants Wapenen oyt tot slavernije en sijn gebracht. Maer sijn van oudts geweest VRIJE *ende geprivilegeerde Leden ende Steden*, die geregeert werden respectivelijck door alsulcke Persoonen, die op den aenvanck van hare bedieningen Eedt doen, van in alle Conscientie ende naer haer beste wetenschap tot behoudenisse ende welvaren van den Lande te sullen vigileren." (*Herstelde Leeuw*, blz. 139)

Blz. 151, r. 9. v. b. VAN AITZEMA, in de editie van 1662, Dl. VII, blz. 203. Wij schrijven de geheele plaats af, omdat zij eene merkwaardige tijdsbeschouwing van het jaar 1650, door een tijdgenoot, bevat.

"Wat daer en boven *de reformandis moribus* bij sommige wiert gemoveert, scheen meer tot ostentatie.

"Daer waren Wetten: daer was Overicheyt. Ende in Engelant sachmen een Spiegel, wat het gevolgh was van al te groote reformatie, van de *Puritanismus*, die soo wel in 't Leven als in Leere wiert geaffecteert. De Wijsheyt self leert ons niet al te wijs noch al te rechtvaerdich te zijn: *ne facias vastitatem:* aldaer sach men dat het soo wel in den Staet, als in de Religie causeerde eene groote *verwoestinge* ende onordeningh. In het *Euphormionis Satyricon* vindt men 't aerdich beschreven. *Ego sum Catharinus ille, moribus inter Primos, religione inter nullos.* Alsoo spreekt de *Puritain.* Niet alleen in de Religie; maer oock *in moribus*, in de Wetten, ende in de Politie sijn *Quakers.* Men raffineert soo langh, datter niet overich is als een roock of damp. *Secutum est ingens ac sordidum flamen.* Wie soude niet prijsen *aureum saeculum*, de Gulden Eeuw, daer de Poëten van schrijven? Ende ten scheelde niet veel van sulcx, wat men in Engelant in dese en de volgende Jaren *gequaeckt* heeft van de *vijfde Monarchie*, van de *duysent* Jaren die *Christus* op Aerden soude regeren. 't Is wel alsoo, dat die Lieden waren van een vroom, eenvoudigh, ende eerbaer leven, ende 't was niet als de Heylige Schrift ende Euangelie, *the Gospel*, watse in den mond hadden, maer ondertusschen bleeck datse geregeert wierden door den Geest van *Twist* ende *oneenicheyt*, soo langh tot datse door haer eygen discrepantie werden gesupplanteert; eenige gevangen, andere quamen aen een smadelijcken doodt. Wijs warense die uyt de schijn-deucht haer proffijt getrocken hebbende, by tijts retireerden,

latende aen den grooten Rivier haren ouden natuyrlijcken loop. 't Is geen nieuwe vrage; wat aert van Regeringh de beste is; een of *veelhoofdich?* de antwoorde is licht: *de beste is, daer een yeder sijn reeckeningh best by vint.* De een heeftet verstand of geluck wel te konnen omgaen met een Koningh, een ander heeft de kunst van de Gemeente te konnen leyden nae sijn sin. Een yeder bemint, daer hy hem best by vindt. *Si sciret Regibus uti, non pranderet olus.* Doch wie twijffelt of hy veel ende uytgekosene sy meer wijsheyt als bij een? ende specialyck in Engelant onder de Republicains of Parlementsche waren seer kloecke, dappere ende Heroycke mannen ende hebben groote, ja Romeynsche dingen gedaen. Maer wat was 't? Elck wilde de meeste deel van den roof hebben. Elck wilde Baes sijn. Soo gaet het onder de veel hoofdige. De directie, ende 't Credijt komt gemeenlyck aen een ende met de authoriteyt wast de afgunst; het gesach is niet als een multiplicatie van vyanden, een krijcht het Ampt, tien loopen mis. De danckbaerheyt is by dien eenen veeltijt lichter als een pluym, ende de gramschap van de menichte die niet krijgen, is swaerder als Loot; Eyntelyck verpletterende den geenen die 't meeste bestier hebben. 't Afschaffen van de *Generaliteyt* is een loffelycke ende gewenschte saeck, midts dat daer op volge een oprechte *distributive Justitie*, dat men de ampten geve nae de verdiensten, sonder aensien van Vrienden ende Magen.

Blz. 151, r. 5 v. o. "Ontvangen van giften en omkoopingen". Verg. Mr. W. F. SCHOOK: *Nieuwe bijdragen tot regtsgel.*, Dl. IX, blz. 467, en X, blz. 65; alsmede Prof. FRUIN: *Bijdragen van* NIJHOFF, Dl. III, N. S., blz. 230.

Blz. 151, r. 1 v. o. "Aristocratische geest". Een opmerkelijk hoofdstuk, *de Patriciis*, vindt men in SCHOOCK: *Belgium federatum*, Lib. V, Cap. VII, in 1652 uitgekomen, alwaar men, p. 132, leest:

"Sed per Patricios, secundum vulgatam hujus seculi acceptionem, intelligimus eos qui, quamquam domi nobiles non censentur, gente tamen antiqua oriundi sunt, aut iis nati majoribus, qui olim clari, honoribusque conspicui fuerunt. Hi per foederatum Belgium haut quaquam negliguntur, sed alicubi prae vulgo civium praerogativis non vulgaribus gaudent. Quamvis vero secundum hujus seculi typhum, in urbibus minus quoque celebribus consulum filii mox nobiles censeri velint, olim tamen differentia religiose inter patricios atque nobiles observata fuit, cum hi solum aestimari debeant tales secundum duas illas notas, quas jam antea proposui. Ad patricios jam antea descriptos commode referre possumus eos, qui prae aliis opibus abundant, vi-

vuntque ex annuis duis reditibus (vulgo Renteniers vocantur) praeter quos si etiam praedia et fundos habeant, audiunt antiqua voce Belgica aut Heerschappen, aut Landt-Heeren. Horum maximus tum inter indigenas, tum peregrinos est numerus, vivuntque ut plurimum in iis urbibus, ubi major est solitudo, minorque mercantium strepitus. Quos omnes, si quis Machiavellum audire vellet, Nobilibus accensere oporteret, ita enim ille in Exercitationibus Livianis scribit: Nobiles eos voco, qui suis se facultatibus alunt, neque ulli arti exercendae sese applicuant."

De aristocratie van Amsterdam was niet oud. De meesten waren van elders gekomen. Een oud rijmpje vermeldde in het begin der zeventiende eeuw:

De Zalen, de Walen, de Schapen, de Ruischen,
Zijn de vier oudsten van de drie kruisen.

In de stukken van BREDERO en BERNAGIE ziet men duidelijk de opkomst eener nieuwe aristocratie. Verg. L. PH. C. VAN DEN BERGH, *Over de oudste geslachten van Amsterdam*, in *de Gids* van 1862, II, blz. 177.

Blz. 152, r. 2 v. b. "Bekrompen provincialisme". Men moet echter overwegen hetgeen voor de uitsluiting kon gelden. Daarom schrijven wij gaarne uit de recensie van ons werk de volgende zinsnede van Dr. WIJNNE af: "Is het besluit der groote vergadering ten aanzien van Braband en Drenthe wel terecht veroordeeld? Men moge voor een oogenblik de gezindheid eens buiten het spel laten, die de leden der vergadering voor of tegen kan hebben doen stemmen, en stelle zich voor, dat zij in de regtvaardigheid met Salomo hebben willen wedijveren, welke billijke beweegredenen konden er zijn om Braband toetelaten? Het land was door de wapenen der zeven provinciën veroverd, slechts Breda had de Unie geteekend. Maar Drenthe dan? Ik ben hoewel zelf een Drenth eenigzins teruggekomen van mijne ingenomenheid met het voormalig landschap, die, blijkens D. I., blz. 153 volg. mijner geschiedenis van het Vaderland, zoo groot was, dat ik den treurzang van den ouden PICARDT heb aangehaald. Het was voor Holland al zelfopoffering genoeg zich ter Generaliteit te moeten laten gelijk stellen b. v. met Overijssel. Nu ook nog met Drenthe, hetwelk misschien een dertig duizend inwoners had en bijna niets kon opbrengen; dat ware al te erg geweest."

Blz. 152, medio. "Onbedachte daad van Cats". Dr. WIJNNE meent, dat CATS dit geschrift wel voorloopig moest bewaren, maar niet voor

immer, en hij zou dus het overgeven plichtbetrachting hebben genoemd. Voorzeker had CATS het hem toevertrouwde stuk niet voor zich mogen bewaren, maar hij had het in het archief kunnen nederleggen, of wel aan de Staten van Holland ter hand stellen, maar niet in deze vergadering. Verg. BILDERDIJK: *Geschiedenis des Vad* IX, blz. 43.

Blz. 152, op het einde. "CATS besloot met eene redevoering". Men vindt haar: *Herstelde Leeuw*, blz. 539.

Blz. 153, r. 12 v. b. "Op de Staten der provinciën overgebragt" Zie KLUIT: *Holl. Staatsreg.*, III, blz. 211.

Blz. 154, r. 14 v. b. "De oorlog uitgebroken". Zie over de oorzaken van dezen oorlog, behalve WAGENAAR, WICQUEFORT, DE JONG: *Gesch. van het Zeewezen*, Dl. II, blz. 19, en SIMONS: *J. de Witt en zijn tijd*, Dl. I, blz. 9.

Blz 154, medio. "Volgens de gewoonte". Verg. het belangrijk artikel van Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN: *Over de pensionarissen*, in de *Letteroefeningen* van 1869.

Blz. 154, r. 4 v. o. "Onbaatzuchtig". Er wordt tegenwoordig aan dezen karaktertrek getwijfeld. De particuliere brieven van J. DE WITT, door Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN uit te geven, moeten dit punt ophelderen.

Blz. 155, r. 9 v. o. "De armoede nam toe". Verg. mijne Verhandeling over de *Geschiedenis der Armoede*. Tweede druk, blz. 103.

Blz. 155, r. 1 v. o. "DE WITT kwam niet dan schoorvoetende tot de acte van seclusie". Verg. SIMONS, Dl. I, blz. 37, en vooral Jhr. J. W. VAN SYPESTEYN: *Bijdrage*, II, blz. 18. Maar wat ook tot verschooning van die acte moge gezegd worden, het was toch eene zwakheid. Verg. ook VREEDE: *Nederland en Cromwell*, 1853. De deductie ter justificatie van de acte is in 1654 in folio uitgekomen. Het is een zeer wijdloopig stuk, dat later door de anti-stadhouderlijke partij dikwijls is ingeroepen. Wij schrijven hier den inhoud af, om eenigzins een voorstelling van dat stuk te geven. — Inleydinge — Narratio facti. — Eerste Deel, Cap. I: Divisie van 't werck ende verhael van alle d'objectien. — Cap 2. Dat de provincie van Hollandt in krachte van hare souverainiteit d'acte in quaestie heeft vermogen te passeren. — Cap. III. Dat in de groote vergaderinge, anno 1651 gehouden, egeene verklaeringen zijn ghedaen, daar jegens de voorsz. seclusie zoude strij-

den — Cap. 4. Hoe verre-en in wat saecken d'Unien tusschen Hollandt ende Zeelandt gemaeckt deselve provincien obligeren, enz. — Cap. 5. Hoe verre de respective provincien vermogen separatelyck met andere Staten in gespreck te treden. — Cap. 6. Dat de respective provincien niet gehouden zijn aan de bontgenooten kennis te geven van particuliere handelingen. — Cap. 7. Dat de Staten van de particuliere provincien geoorlooft is in saecken hare provincie raeckende door ministers van de Generaliteyt yets te doen. — Cap. 8. Dat de respective provincien, yder apart gheoorloft is tot bevorderinge van den vrede met andere landen yets van het hare te contribueren en dat sulcx niet contravenieert aan het negende articul van de Unie — Cap. 9. Dat het passeren van de voorsz. acte van seclusie niet strijdich is tegens eenige voorgaende Resolutien.

Tweede Deel. Cap. 1. Dat in een vrye Republijcque niemant door gheboorte eenich recht heeft tot hooge digniteyten ende dat de seclusie van den Heer Prince van Oraigne niet is strijdigh tegen de Vryheydt.— Cap. 2. Dat het passeren van de voorgevoerde acte van seclusie niet impliceert eenige subjecten ofte pusillanimiteyt. — Cap. 3. Dat de Nederlanden meest in oneenicheyt zijn ghebracht door de Hoofden; ende dat abusivelijck werdt gheallegeert dat door 't passeren van de voorsz. acte van seclusie oorsaecke tot oneenigheydt soude sijn ghegeven. — Cap. 4. Dat sonder het verleenen van de voorgevoerde acte van seclusie een oorloch mette Republycque van Engelandt soude hebben moeten continueren. — Cap. 5. Dat door de voorsz. acte van seclusie niemandt van eenighe praerogativen wordt ontzet. — Cap. 6. Wat danckbaerheyt het huys van Oraignen aan den Staedt ende den Staedt aan 't huys van Oraignen schuldich is.

De deductie wordt verder besloten door de mededeeling van onderscheidene stukken.

Blz. 156, r. 11 v. o. "De oligarchie haren schoonsten tijd". Men denke aan de verzen van VONDEL, en verg. TIJDEMAN: *Staatspartijen*, blz. 89 en volg. alsmede het belangrijke verslag, dat Prof. R. FRUIN geeft van het dagboek van den raadsheer DOUBLETH, in *de Gids* van December 1869.

Blz. 156, r. 1 v. o. "De leefwijze der Hollandsche ambassadeurs". Verg. de belangrijke en curieuse mededeelingen door Prof. BRILL, in zijne *Voorlezingen over de Geschiedenis des Vaderlands*, Dl. I: *Parijsche beschaving en Nederlandsche zin tijdens Johan de Wit.*

Blz. 158, r. 6 v. o. Over den invloed, dien JOHAN DE WITT op de *Heilsame gronden en maximen* heeft gehad, zie men R. FRUIN, in *de Gids*,

1857, II, blz. 459, en de *Proeve* van Prof. VAN REES, *over Pieter de la Court*, Utrecht 1851. De lezing van de onderscheidene geschriften van PIETER en JOHAN DE LA COURT, is het beste middel om zich te verplaatsen in de staatsgezinde denkwijze dier tijden.

Blz. 158, r. 2 v. o. "De godsdienstgeschillen". Verg. YPEY en DERMOUT: *Geschiedenis der Hervormde kerk*, Dl. II.

De pamfletten geven ruime stof om de vinnigheid van den strijd te doen kennen. De strijd over de wijsbegeerte van DESCARTES, in het vorig tijdvak aangevangen, werd hartstogtelijk voortgezet. In een libel, getiteld: *Naakte ontblooting der nijdige dommekracht*, in 1656 uitgekomen, wordt aan Prof. VOETIUS toegevoegd:

"Zien wy den grond eens in van uw onaardig kijven,
"Wat is 't, als een gerel van redelooze Wijven,
"Dat heel de Appel-kaay of Vis-markt overkraayd,
"Vol drift: ten deel versierd, ten meestendeel verdraayd."

Blz. 159, r. 8. v. b. "SPINOZA". Over de staatkundige beginselen van SPINOZA is in 1851 uitgekomen: *Spinoza's Staatslehre zum ersten Male dargestellt von* J. P. HORNN, Dessau. Verg. ook: *Spinoza, seine Lehre und deren erste Nachwirkungen in Holland, von* A. VAN DER LINDE. Gott. 1864, en Dr. J. VAN VLOTEN: *Baruch d'Espinoza, zijn leven en schriften, in verband met zijnen en onzen tijd*, 1863.

Blz. 159, r. 4 v. o. "De invloed van het volk op de regering geene". Er werden wel vele pamfletten geschreven, maar het was hoofdzakelijk om invloed uit te oefenen op de stemming des volks bij enkele gebeurtenissen. In enkele geschriften uit dat tijdvak spiegelt de zucht naar hervorming zich echter reeds af. Men denke aan JONCTYS: *De tooverziekte en de pijnbanck wedersproken*; J. VAN HEEMSKERCK: *Batavische Arcadia*, thans op nieuw uitgegeven door W. P. WOLTERS en H. C. ROGGE, enz. Door Prof. VOET werd de regtsgeleerdheid ook voor de praktijk ontwikkeld. In zijn geschrift: *de Duellis*, 1658, is de opmerking curieus, dat meestal uit *vrees* voor schande geduelleerd wordt, zoodat een schandelijke straf op dat misdrijf het beste zou zijn.

Terwijl de *Hollandsche rechtsgeleerdheid* als handboek voor de vaderlandsche regtsgeleerdheid werd gebruikt, deed zich in de praktijk zeer de behoefte gevoelen aan een overeenstemming tusschen Hollandsch en Romeinsch regt. In dit tijdvak valt de eerste uitgave van SIMON VAN LEEUWEN: *Roomsch Hollandsch recht*, later herhaalde malen herdrukt. Het getal advocaten was in Amsterdam, maar vooral in 's Gravenhage reeds zeer groot. Toen FAGEL, later raadpensionaris, in den

Haag practiseerde; werd hij met zes anderen uit 103 advocaten tot eene commissie benoemd om het Hof te adviseren over de regeling der honoraria. Zie LENTING: *Diss. de Fagelio*, 1848.

Blz. 160, r. 11 v. b. Lezenswaardig is hetgeen de ridder TEMPLE, in zijne *Remarques sur l'état des Prov. Unies*, over deze deugden der Hollandsche ambtenaren onder J. DE WITT zegt, p. 118 en 119.

Blz. 160, r. 12 v. b. Hoe naauwgezet J. DE WITT was omtrent het niet begeven van hooge ambten aan mannen, wier orthodoxie verdacht was, kan men zien bij VAN WIJN, *Bijv.* Dl. XIV, blz. 117.

Blz. 160, r. 11 v. o. "Niet het kunstmatig gewrocht van verbodswetten". Wij willen natuurlijk hier niet beweren, dat er in het geheel geen verbodswetten waren, hetgeen met de werkelijkheid zou strijden, maar vrijheid van graanhandel en vrijheid van verkeer waren toch de hoofdbeginselen. Zie GRASWINCKEL: *Tractaat over den lijftocht* [de voedingsmiddelen], en de *Politieke maximen*, alsmede VAN REES: *Verhandeling over de staathuishoudkundige verdiensten van P. de la Court*, en Mr. H. J. KOENEN, *Voorlezingen over de handelspolitiek onzer Voorouders*, in *Felix Meritis*. Wij ontkennen geenszins, dat in die tijden nog dikwijls een bekrompen koopmansgeest heerschte. Maar ziet men dien geest in den ijver om de Schelde gesloten te houden, hij is nog aanwezig in 1832, in de geschillen over de vaart op den Rijn *jusqu'à la mer*.

Blz. 161, r. 11 v. b. "De zoogenaamde harmonie". Over deze harmonie, overgeleverd den 3den December 1655, zie men de *Geschiedkundige Bijdragen* van J. W. VAN SYPESTEYN, I, blz. 215, die ook de acte in de Bijlagen mededeelt, ofschoon zij reeds voorkomt bij AITZEMA, ed. v. 1663, Dl. VIII, blz. 373, die er de volgende opmerking bijvoegt: "Van 't selve werk wiert verscheydentlijck gheoordeelt, omdat in den omganck gebruyckt wort het woort *harmonie*, by sommige oock somtijds *Arminianerye*, omdat het seer bevestighde de *vrye wille* van de provincien, tot bepalingh van de hooge ampten en de hooge amptdragende."

Blz. 161, r. 16 v. o. "Publiek gebed". KLUIT, III, blz. 299; TIJDEMAN: *Bijvoegsels op de Geschiedenis van Bilderdijk.*

Blz. 162, medio. "Koning KAREL zag met spijt naast zich een republiek". Verg. MACAULAY: *History of England.*

Blz. 162, r. 7 v. o. "Zoo weinig waren wij zelfs in het luisterrijkste van onze geschiedenis, tot den oorlog geschikt". Dr. WIJNNE betwijfelt de juistheid dezer opmerking. Zeker behoort in aanmerking genomen te worden de toestand ook van andere landen, maar toch waren wij zelfs in 1666 niet opgewassen tegen Engeland. Men leze eens aandachtig het werk van J. C. DE JONGE: *Het Nederlandsche Zeewezen.* Men zal ontwaren, hoe vele toevallige omstandigheden tot den vrede hebben zamengewerkt.

Blz. 163—164. Volgens Dr. WIJNNE wordt hier wel wat stellig aan DE WITT toegeschreven wat, volgens SIMONS: *De Witt en zijn tijd,* Dl. III, blz. 41, en KLUIT: *Holl. Staatsreg.*, III, blz. 334, zoo niet geheel, dan toch ten deele aan anderen is te wijten. Bij nadenken gelooven wij, dat de aanmerking gegrond is, ofschoon wij toch meenen, dat DE WITT met andere staatsgezinde staatslieden het gevoelen heeft gedeeld, dat men, bij het eens aangenomen stelsel behoorde te blijven, terwijl wij ook niet onopgemerkt moeten laten, dat men klaagde, dat DE WITT als dictator regeerde.

Dat BILDERDIJK, Dl. X, blz. 32, DE WITT het werktuig eener factie noemt, is een dier paradoxen, die men in zijne *Geschiedenis des Vaderlands* bij honderden aantreft.

Blz. 163. r. 4 v. o. "DE WITT... zijn stelsel". Bij hetgeen in de reeds aangehaalde verhandelingen van de Heeren THORBECKE en KNOTTENBELT voorkomt, behooren niet vergeten te worden de opmerkingen van Prof. SIEGENBEEK. in zijn *Iets over Jan de Witt,* in zijn *Verhandedelingen,* blz. 103.

Blz. 164, r. 5 v. b. "Eeuwig edict". Zie hetzelve bij AITZEMA, en in de *Resolutien van Joan de Witt*, blz. 800, en omtrent onderscheidene vraagstukken over dat stuk: KLUIT: *Hollandsche Staatsregering,* III, blz. 336. Het eeuwig Edict werd met algemeene stemmen vastgesteld. Over die eenstemmigheid schrijft AITZEMA, Dl. XIII, ed. van 1669, blz. 356:

"Het *nectar autocraticum* hadde oock bevangen 't geheel lichaam van de Regeringh. Men bevondt dat die meest geroepen hadden om aen den Heer Prins te geven de *eminente Charges* van sijne Heeren Voor Ouderen, waren ghemeenlijck sodane, die in de Steden haer reeckeninge niet vonden ende onder lagen. De boven leggende swegen stil, ende deden wat sy wilden; alle die nu afkeerich waren van den *Eedt*, vreesden uyt de *Vroetschap* geworpen te worden; ende de *blame* van te willen contrarieren de *Gulde Vryheyt,* de *Privilegien* van

't Vaderlandt; om welckers krenckinge men de Wapenen hadde aenghenomen tegen *Spaengien*. De Steden glorieerden over eenich dit of dat kleen *Voor-recht*, eenich *Vryheyt* ende *Privilegie*, datse wel eer van de *Graven* hadden al eer uytghebeden ofte uytgekoft, of by de *blyde inkomsten* verkregen; maer wat was dat te vergelycken by dit groot *Privilegium Patriae*, bij de Kroon van alles? wie soude dorven te kennen geven dat hy was versmadende dit *Hemelsche Manna*, ende weder janckende naer de *Aegyptische Vlees potten*. Eenige seyden wel datse eens *Eedt* hadden ghedaen van te sullen adviseren *in genere* alles wat tot 's Landts beste was, ende dat de tijdt mocht komen datmen weder noodich ende best achte een *Stadthouder* te kiesen. Maer daer op diende, datmen sulcx oock in 't afsweeren van den Coningh van *Spaignen* in 't Jaer *een en tachtich* hadde mogen seggen. Gelijck dan aleer de kinderen Israels oock riepen, geeft ons een Coningh. Voorts dacht een yder die in de *Vroetschappen* was, dat hy wel was, dat hij ondertusschen mede dronck van het *nectar autocraticum*. Ende 't was *aut bibe*, *aut abi*. Daer wilde niemant aen. Alleen tot *Edam* was een out man: die seyde, *ick ben out ende doof*, *ende can de Eedt niet wel hooren*, *ende wil liever uytgaen*, gelijck hy dede." Verg. ook DE WICQUEFORT, ed. CHAIS VAN BUREN, III, p 377 en 378.

Blz. 164, r. 15 v. o. "De andere provinciën er in toestemden". Over deze nadere harmonie tusschen de gewesten zie men KLUIT: *Hollandsche Staatsregering*, III, 340, *Resolutien*, blz. 827."

Blz. 164 medio. "Triple alliantie". Men verg. hier inzonderheid de Engelsche geschiedschrijvers HUME en MACAULAY, en Mr. H. A. VAN DIJK: *Bijdrage tot de geschiedenis der Hollandsche diplomatie*. Handel. met Frankrijk en Spanje, in de jaren 1668—1672. Utrecht, 1851.

Blz. 164, r. 2 v. o. "Geheel in slaap gewiegd". Dr. FRUIN oordeelt dit ovrdreven. Wij willen de juistheid der uitdrnkking niet verdedigen; maar de zaak, dat DE WITT te weinig zorgde voor de toekomst, en daardoor onvoorzigtig was, blijkt naar ons inzien duidelijk, al was het alleen uit de bekende schilderij en de medaille. De penning op de Triple-alliantie, op last van den Raad van State geslagen, was de uitvinding van GOVERT VAN SLINGELANDT (COLLOT D'ESCURY, *Hollands Roem*, II, blz. 280, en VAN LOON: *Ned. Penningen*, III, 24), en had tot opschrift: "Assertis legibus, emendatis sacris; adjalis, defensis et conciliatis regibus; vindicata marium libertate; pace egregia virtute armorum parta; stabileta orbis Europaei genete." Dat LODEWIJK XIV den hoogen toon der Hollandsche regenten niet wilde verdragen, blijkt

ook uit de Fransche schrijvers, zie MARTIN: *Histoire de France*, T. XIII, p. 343, ed. 1858.

Blz. 165 medio. "Stuursch" Dat hij stuursch, stijfhoofdig en onverzettelijk was in het beleid der buitenlandsche zaken en in dat der binnenlandsche aangelegenheden schijnt mij te blijken uit onderscheidene omstandigheden. Verg. de aanhalingen bij WAGENAAR en anderen. Dat hij buiten staatsaangelegenheden in den gezelligen omgang en aan maaltijden zeer vrolijk was, wil ik gaarne toegeven. Een opmerkelijk bewijs daarvan vindt men ook in de *'s Gravenhaagsche Buurten*, van den Oud-Minister A. G. A. VAN RAPPARD, blz. 86, in de *Mededeelingen van de Vereeniging tot beoefening der Geschiedenis*, te 's Hage, 1863. Dat overigens stuurschheid in het openbare leven en vrolijkheid in den gemeenzamen omgang bij staatslieden dikwijls gepaard gaan, heeft de geschiedenis meermalen aangewezen. Voor de bijzondere karaktertrekken van JOH. DE WITT verg. men vooral WAGENAAR en de Bijvoegsels van Prof. TIJDEMAN op de *Geschiedenis des Vaderlands*, door BILDERDIJK.

Over JOHAN DE WITT, *als publicist*, heeft de Heer VREEDE een belangrijk artikel geschreven in *de Gids*, 1867, I, bl. 1—33, dat tot heden nog niet vervolgd is. Het artikel strekt tot nadere beantwoording van de vraag over het aandeel van DE WITT aan het boekje: *Interest van Holland*, van DE LA COURT. Zie J. HEEMSKERK BZ, *Gids* 1853, II, blz 510; R. FRUIN, *Gids*, 1865, II, 459; P. A. TIELE, *Gids*, 1865, III, bl. 518.

Blz. 166 medio. "Wanhopige voorstellen". De Heer R. FRUIN beweert, dat wij ten onregte JOHAN DE WITT hier beschuldigen. Wij merken op, dat het tegendeel van ons schrijven niet kan blijken uit de brieven door hem aangehaald. Die brieven, medegedeeld door DE JONGE, in zijne *Verhandelingen en onuitgegeven stukken*, XI, blz. 144, II, bl. 316, zijn alle geschreven vóór de overgave van Utrecht. Aan de andere zijde wordt de radeloosheid van JOHAN DE WITT (die inderdaad ook niet te verwonderen was) bij de bedreiging van Utrecht, niet alleen vermeld door WAGENAAR, Dl. XIV, blz. 42; door DE WICQUEFORT: *Histoire des Provinces Unies;* door VAN WIJN: *Bijvoegsels*, XIV, blz. 42, maar ook in het *Historisch verhaal aangaande de bestiering van Staat- en Oorlogzaken, voorgevallen onder de bediening van de Heeren Cornelis en Johan de Witt*, naamloos reeds in 1677 uitgegeven, blz. 519, waarmede ook overeenstemt het vermelde in *het Leven en dood van Cornelis en Johan de Witt*, door E. V. D. HOEVEN, blz. 357, die aldaar aanhaalt SAMSON, II vol. pag. 150. Opmerkelijk zijn ook

de plaatsen uit de *Campagne de Hollande en* MDCLXXII, door den Heer TIJDEMAN aangehaald in BILDERDIJK: *Vaderl. Geschied.*, Dl. X, blz. 229.

Om de stemming van JOHAN DE WITT en de Staten van Holland volledig te beoordeelen, moet men vooral kennis nemen van de onderhandelingen van PIETER DE GROOT en van het regtsgeding tegen hem gevoerd. In 1847 is door Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT in kwarto uitgegeven, bij BELINFANTE te 's Gravenhage, maar niet in den handel gebragt: *Levensschets van Mr. Pieter de Groot*, met eenige brieven; de onuitgegeven brieven behelzen echter niet veel dat voor de geschiedenis belangrijk is.

Blz. 166, r. 15 v. o. "Door een doodstraf te handhaven". Aan DE WITT wordt dikwijls verweten het proces van BUAT en het doodvonnis van DE GRAAFF. Wij willen in geenen deele ontkennen, dat de vele vonnissen om staatkundige redenen niet alleen tegen BUAT en DE GRAAFF, maar ook tegen KIEVIT en anderen, de Oranjepartij tegenover de Staatsgezinden verbitterd hadden; maar wij mogen toch niet onopgemerkt laten, dat de ritmeester BUAT en de student DE GRAAFF geheel in overeenstemming met het toen bestaande regt zijn veroordeeld, en dat hetgeen berigt is, dat JOHAN DE WITT aan DE GRAAFF vergiffenis heeft geschonken, nimmer is wederlegd, terwijl uit de notulen van de Staten van Holland blijkt, dat de Staten op een strenge handhaving van het regt tegen DE GRAAFF hebben aangedrongen, als een misdaad ook tegen hen gepleegd, zonder dat DE WITT daarop eenigen invloed heeft uitgeoefend; integendeel wordt in het *Leven van J. de Witt*, van E. V. D. HOEVEN, vermeld, dat DE WITT aan den jongen DE GRAAFF zijn aanslag vergeven heeft.

Blz. 166, r. 3 v. o. "Beter zoude cesseren". De woorden zijn vermeld bij VALCKENIER. Zie ook TIJDEMAN: *Verv. op* BILDERDIJK, IX, blz. 323.

Blz. 167, r, 1 v. b. "Kwam niet". De Heer FRUIN merkt op, dat DE WITT door de verwonding verhinderd was. BILDERDIJK houdt het voor een voorwendsel, D. IX, bl. 233. Wij achten dit voorgeven bij nader onderzoek niet bewezen.

Blz. 167. r. 2 v. b. "Vroeg zijn outslag". De brief is medegedeeld door VAN DER HOEVEN: *Leven van C. en J. de Witt*, blz. 391. Een opmerkelijken brief van JOHAN DE WITT aan zijn broeder CORNELIS, de dato 7 Augustus 1672, over dit ontslag en zijne benoeming tot lid van den Hoogen Raad, vindt men bij COLLOT D'ESCURY: *Hollands roem*, II, bl. 415.

Blz. 167, r. 11 v. o. "De gewetenlooze regters". Hetgeen wij hier omtrent het vonnis over CORNELIS DE WITT zeggen, kan ieder zelf beoordeelen uit de verhooren, die medegedeeld zijn in de *Berigten van het Historisch genootschap te Utrecht*, Dl. II, 1, blz. 15—48, en uit het briefje van CORNELIS DE WITT aan zijne huisvrouw, waarin hij met ongekunstelde gemoedsrust over dagelijksche dingen schrijft, den 6den Augustus 1672: "Alhoewel ick niet can twijfelen, of de Heeren van den Hove, syn volcomentlyck van mijn onschult gepersuadeert, soo werde ick evenwel noch hier in detentie opgehouden, sulx met patientie zal moeten afwachten," enz.; terwijl hij verder aan zijne vrouw den last opdraagt om de wintergerst te doen verkoopen, indien de prijs redelijk is, en informatie vraagt naar zijne "baeuwerije" te Geervliet, enz. Waarlijk, zoo eenvoudig schrijft men niet, wanneer men iets kwaads op het geweten heeft. Tegen alle regelen van regt werd CORNELIS DE WITT, met de meerderheid van slechts één stem, op de delatie van een tot eerloosheid veroordeelde, op de pijnbank gebragt. De verhooren in de zaak van CORNELIS DE WITT worden ook medegedeeld, en wel gedeeltelijk uitvoeriger, uit de papieren van BONTEMANTEL, door den Heer A. W. KROON, als derde bijlage van zijn geschrift: *Jan de Witt contra Oranje*. Dr. J. A. WIJNNE doet in zijne recensie van het werk van KROON, in *de Tijdpiegel*, 1869, het verschil tusschen beide mededeelingen kennen. Niettegenstaande de belangrijkheid der mededeelingen, zou een aanvulling van beide die bronnen uit het Rijks-archief nog zeer belangrijk zijn, daar het relaas van de ondervraging op de pijnbank nog ontbreekt. De Heer J. A. WIJNNE meldt mij onder het afdrukken van dit vel, dat hij een opstel over CORNELIS DE WITT naar de drukkerij heeft gezonden, waarin hij een onderzoek heeft ingesteld naar den brief, dien de scherpregter, die de pijniging heeft voltrokken, aan de vrouw van C. DE WITT zou hebben geschreven, Het afdoende wettig bewijs van de overlevering, ook door ons gevolgd, dat CORNELIS DE WITT het vers van HORATIUS op de pijnbank zou hebben opgezegd, hangt daarvanaf; het feit is in het *Leven van de Witt*, door E. VAN DER HOEVEN, als zeker vermeld. Het advies, dat op de gronden van het Romeinsche regt, op de delatie van één eerlooze getuige bij het Crimen Majestatis C. DE WITT kon vervolgd worden, en de memorie ten voordeele van C. DE WITT worden gevonden in den *Oorlogh van advocaten*, ed. 1683, blz. 219—247. BILDERDIJK en Prof. TIJDEMAN beweren, dat de procedures niet onwettig kunnen geacht worden. In de memorie van defensie wordt echter zeer teregt opgemerkt, dat, wanneer de delatie van een eerlooze werd aangenomen, dan in de "vrye republyck" de gevaarlijke maximen, bij de Romeinen beleefd, zouden worden overgenomen.

Blz. 168, in fine. Over den moord der DE WITTEN vindt men een belangrijk artikel van Dr. FRUIN in *de Gids*, 1867. Het komt ons echter voor, dat hij wel wat te ver gaat in zijne voorstelling, alsof de Oranjepartij niet door conniventie aan den moord schuldig zou zijn. Het is opmerkelijk, dat zoo weinig moeite is aangewend om den moord te verhinderen, dat niemand is gekwetst. Zie het *Leven van J. en C. de Witt*, reeds in 1677 uitgegeven. Het publiek, en daaronder ook de Oranjepartij, redeneerde na het vonnis niet geheel onjuist, dat het vonnis te zacht was. Was toch de verklaring van TICHELAAR onwaar geweest, dan had men hem niet moeten vrijlaten; nu men TICHELAAR vrij liet en zijne verklaring als waarheid aannam, had CORNELIS DE WITT ook zwaarder gestraft moeten worden. De regters erlangden dan ook voor hunne transactie met het regt geen ander loon, dan dat zij door het volk nog van partijdigheid voor CORNELIS DE WITT verdacht werden.

Blz. 168 medio. De woorden van DE RUITER zijn overgenomen uit BRANDT: *Leven van de Ruiter*, bl. 756.

Blz. 168, r. 13 v. o. "SIMONIDES". De prediking van SIMONIDES is vermeld door WAGENAAR en teregt scherp afgekeurd in OUDAAN: *'s Gravenhaagsche broedermoord*; zij wordt ook vermeld in het *Biographisch woordenboek van Ned. Godgeleerden*, door GLASIUS, voce: SIMONIDES.

HOOFDSTUK VIII.

1672—1702

Algemeene bronnen. Verg. boven, blz. 3 en volg. De kronijk voor dit tijdvak is vervat in SYLVIUS: *Vervolg op* L. VAN AITSEMA, tot 1699, en de *Hollandsche Mercurius*. Eene voorloopige opgave van bronnen betreffende WILLEM III en MARIA STUART is uitgegeven door Prof. L. G. VISSCHER, als aflevering van zijn *Handboek;* de opgave bevat veel minder dan de *Catalogussen van pamfletten*, en de werken aangehaald bij WAGENAAR en in de *Bijvoegsels* van VAN WIJN, en door Prof. H. W. TIJDEMAN op BILDERDIJK. De laatste nog niet uitgegeven maar gedeeltelijk reeds als MS. door WAGENAAR en VAN WIJN gebruikte boeken van het werk van DE WICQUEFORT behooren ook tot dit tijdvak. Zie over die werken LENTING, in de *Préface* voor het werk, en D. EVERWIJN: *Proeve over Abraham van Wicquefort en zijn proces*, Leiden, 1857. Zie voorts VALCKENIER: *'t Verwerd Europa*, handelende over de jaren

1664—1675, Amst. 1675. — In 1686 kwam uit, herdrukt in 1763: *Nasporing van Hollands heil en rampen*, benevens *Een grondig berigt van 's Lands ongeval in den jare* 1672, *dat het niet is geweest verraet nog schuld der Staetsche regeerders*, door H. J. Z. C., volgens SCHELTEMA: *Mengelwerk* V, II, blz. 70, KLUIT, III, 338, V. D. AA: *Biog. Wdb.*, voce *Coornhout*, HUICH JANSZ. COORNHOUT. De Heer VAN HASSELT, in *de Gids* van 1840, blz. 450, schrijft het werk toe aan DIONYSIUS DU TOICT DAUSZ. Zie verder COSTERUS: *Historisch verhaal van het voorgevallene in* 1672, Leiden 1736. en daarover SCHOTEL: *Bijdragen van* NIJHOFF, N. S. Dl. IV, blz. 1.

De geschiedenis van dit tijdvak wordt bijna geheel ingenomen door het verhaal van krijgsbedrijven en diplomatieke onderhandelingen. Als hulpbronnen daarvoor vermelden wij hier alleen, onder de nieuwste werken: G. A. DEPPING: *Geschiedenis van den oorlog der Munsterschen en Keulschen in verbond met Frankrijk tegen Holland, in* 1672, 1673 *en* 1674, in het Nederduitsch uitgegeven door C. P. MOLHUYSEN, Arnhem 1841; J. W. VAN SYPESTEYN en J. P. DE BORDES: *De verdediging van Nederland in* 1672 *en* 1673, 1850, en het belangrijke opstel, naar aanleiding daarvan, door den Heer KNOOP, in *de Gids*, 1851, blz. 129, 304 en 461. Verg. verder: het derde stuk van J. W. VAN SYPESTEYN: *Geschiedkundige Bijdragen: Eenige gebeurtenissen gedurende het leven van Hendrik Casimir II*, 1664—1696, 's Grav. 1865, en het laatste Deel, zijnde het V^de^ van de nieuwe Serie van de *Archives*, door Mr. GROEN VAN PRINSTERER, in 1861 uitgegeven, hetgeen loopt tot 1688; — Mr. H. A. VAN DIJK: *Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie, Hand. met Frankrijk en Spanje, in de jaren* 1668—1672, Utrecht 1851; — DE GROVESTINS: *Histoire des luttes et des rivalités politiques entre les puissances maritimes et la France*, Tom. VIII, Paris 1853; — terwijl het proefschrift van J. C. VAN DOORNINCK: *De staatkunde der Nederlandsche Republiek van* 1697—1795, *in betrekking tot het evenwigt van Europa*, Utrecht, 1866, in verband met de aanmerkingen daarop van Dr. WIJNNE, in de *Nieuwe Bijdr. tot regtsgel.*. Dl. XVII, blz. 526, een algemeene wegwijzer is.

Een nieuwe bron voor de geschiedenis van dit tijdvak is geopend door Jhr. Mr. H. J. VAN DER HEIM, die, na zich reeds voor de beoefening der Vaderlandsche geschiedenis verdienstelijk gemaakt te hebben door zijne dissertatie: *De legationibus a C. Beuningio gestis usque ad annum* 1672, L. B. 1847, en door een belangrijk artikel over WILLEM III en FAGEL, in *Themis*, 1849, blz. 565, thans op nieuw de beoefenaars der geschiedenis van het Vaderland aan zich verpligt heeft door een aanvang te maken met de uitgave van: *Het archief van den Raadpensionaris Antonie Heinsius*, Eerste Deel, 's Gravenhage 1867.

De beide beroemde raadpensionarissen van dit tijdvak hebben de

stof geleverd tot twee uitmuntende dissertatiën, van L. ED. LENTING: *De Casparo Fagelio*, 1849, en van A. J. VAN DER HEIM: *De Antonio Heinsio consiliario*, 1834.

De afspiegeling van het Staatsbestuur, gelijk het in dit tijdvak bestond, vindt men in SIMON VAN LEEUWEN: *Batavia illustrata*, 1685. Zoo gemis aan critiek aan dit werk te regt wordt verweten, zoo bevat het toch door vlijtige compilatie veel wetenswaardigs. PIETER BORT, overleden in 1680, heeft zich bekend gemaakt door de uitgave van zes tractaten: *het Hollandsch leenrecht*, — *proceduyren in criminele saecken*, — *de domeynen van Hollandt*, — *de hooge en ambachtsheerlijkheden*, — *complaincte* en *arresten*. P. BORT was een vriend van CASPER FAGEL, C. BOEY, TH. GRASWINCKEL en W. DE GROOT. Al zijn op zijne werken later vele gegronde aanmerkingen gemaakt, in vele opzigten is hij toch een voorganger voor anderen geweest. Zijne *Wercken* zijn uitgegeven in 1681 door J. D. VAN ALPHEN, met een breedvoerige voorrede over ons Staatsregt, waarin de affiliatie van de begrippen van HUGO DE GROOT en GRASWINCKEL tot het latere historisch patriottisme duidelijk is te ontdekken. De geschriften onder WILLEM III bleven voor het grootste gedeelte staatsgezind. De souvereiniteit der afzonderlijke provinciën bleef in de boeken op den voorgrond staan, al plaatste WILLEM III er zich somtijds boven.

Ook verdient zeer de opmerking het werkje: *Begin, Voortgang ende Einde der vrye, ende der gewaande Erf-gravelicke Bedieninge in Holland en West-Friesland*, in 1683 uitgegeven.

Heel Oost en Asien is slaaf te zijn gewoon,
Eer slaaf te zijn, een Batavier sterft duizend doon.

Ofschoon de schrijver (volgens velen UITENHAGE DE MIST) niet direct tegen de regenten van zijn tijd schrijft, is zijne bedoeling toch zeer duidelijk om aan te wijzen, dat de oude costumen in het belang der gemeene vrijheid meer moeten gehandhaafd worden.

Verre boven deze compilatiën waren op de ontwikkeling van het Staatsregt en het Burgerlijk regt van invloed de geschriften van den beroemden ULRIC HUBER, geb. 1636, overleden 1694, inzonderheid zijn werken: *De Jure civitatis* en *Hedendaagsche rechtsgeleerdheit*. Wel was HUBER waardig om als een keerpunt in de beoefening van het Staatsregt beschouwd te worden, door H. H. TELS, in zijne dissertatiën: *De Jure publico usque ad Huberum* en *de Meritis Ulrici Huberi*, L. B. 1838. Als aanwijzing voor de beoefening der regtsgeleerdheid in dit tijdvak mag vermeld worden, dat de *Oorlog der advocaten* in 1683 het licht zag; dat de *Utrechtsche consultatiën* van 1685—1700 werden uitgegeven, en dat de *Nederlandsche consultatiën* beginnen met 1703.

Zeer vele van de adviesen en consultatiën zijn echter in een vorig tijdvak uitgebragt.

Over WILLEM III en zijne geheime onderhandelingen met KAREL II van Engeland in 1672, zie men Dr. R. FRUIN: *Bijdragen tot de Vad. geschiedenis*, N. S. III, bl. 287; SCHOTEL, IV, blz. 1; VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie*, I, bl. 235, en Mr. GROEN VAN PRINSTERER: *Archives*, N. S. Tom. V.

Blz. 169, r. 8 v. o. HEEREN, Dl. I, blz. 238, van de Nederduitsche vertaling van Mr. DORNSEIFFEN, 1822.

Blz. 169, r. 4 v. o. DA COSTA, in zijn bijschrift op WILLEM II. Verg. ook de diss. van G. VAN HOGENDORP: *De Gulielmo III*, 1829.

Blz. 170, r. 13 v. b. "Het volk in massa zijn stem deed hooren". Men verg. COSTERUS en VALCKENIER, die de gebeurtenissen verhalen, welke versch in hun geheugen lagen.

Blz. 170, r. 4 v. o. "Met die aan het volk zoo eigene bekrompenheid". De geheele geschiedenis van onze Republiek bevestigt de waarheid van hetgeen de dichter zong:

Het wufte volk, dat, veel te los van hoofd,
Genoten dienst vergeet,
En 't ergste 't liefst gelooft.

Zoo oordeelde men over OLDENBARNEVELT en de DE WITTEN; maar zoo ook herhaalde malen over de Prinsen van Oranje, die nu eens vergood, dan weder beschimpt werden. JOHAN DE WITT schrijft in zijnen brief van 5 Mei 1672 aan DE RUITER, waarin hij zijn gewaarwordingen in een latijnsche spreuk uitstort, die hij echter voor zijn vriend den zeeman vertaalt, aldus: "Het subyt overgaan van .... heeft my meer ende meer geconfirmeerd de waarheid van 't geene eertijds op de Republyck van Rome gepast wierd: *Prospera omnes sibi vindicant adversa uni imputantur* (zoo 't wel gaat eigent zich yder deel aan de glory en in tegenspoed zoekt men een enkelen man het verwijt te geven) zoo verre, dat ik ondervonden en gezien hebbe, dat het Batavische volk niet alleenlijk alle voorschreve rampen ende desastres heeft willen schuiven op mijne schouderen", enz. Zie den brief bij V. D. HOEVEN, blz. 395.

Dit wuft oordeelen van het volk had ook plaats ten opzigte van de Roomschen. Langzamerhand was door den koophandel meerdere verdraagzaamheid ontstaan; maar de oorlog van 1672 deed weder zeer

de verwijdering tusschen Roomschen en Protestanten toenemen. De Franschen waren in het land gekomen onder voorgeven van de Roomschen te helpen en waren wederkeerig ook op enkele plaatsen door de Roomschen ondersteund. Nadat de troepen waren binnen gerukt, werden door Franschen processiën gehouden. Zie over de processie te Utrecht eene mededeeling van Prof. L. G. VISSCHER: *Utrechtsch Tijdschrift*, enz. Verg. verder KIST, in het *Kerkelijk archief*, XVIII, blz. 314. Toen nu later in boekjes op de meest sterke wijze de gruwelen der Franschen beschreven werden, werden deze ook op rekening der Roomschen gebragt. Die onverdraagzaamheid verminderde niet na de herroeping van het edict van Nantes. Bij de beoordeeling van de vernieuwing der placaten tegen de Roomschen of Pausgezinden, moet wel in acht genomen worden, dat zij door de volksmeening der meerderheid van de regering werden verlangd.

Blz. 171, r. 2 v. b. *Groot Placaatboek*, III, blz. 120; KLUIT: *Hollandsche Staatsr.*, III, blz. 341. Opmerkelijk is het stuk, dat hij uit een onuitgegeven handschrift van SIMON VAN LEEUWEN, in de *Bijlagen* mededeelt, blz. 555. SIMON VAN LEEUWEN schrijft daarin:

"De Leden van de Vergadering ende Magistraten van de Steden waren *alle goed Prins* geworden, soo het scheen; den mantel was geheel anders omgehangen; het *Eeuwigh Edict* wierde niet alleen vernietight, maer omdat men niet en soude weten, wie de eerste voorstellers daervan geweest waren, uit het Boeck gescheurt, ende in het vuyr geworpen." En blz. 48 vso.: "Die geene, die meest wel suspect waren — wierden, zoo het scheen, de meeste flatteurs ende oogendienders van Sijn Hoogheyt, ende voor de Stadhouderlijcke Regering — ende hoe dat sy het meenen weet Godt. Immers dat heeft men ondervonden, dat sy uyt enkele flatterije, meer aen sijn Hoogheyt hebben soecken over te geven, als oyt Stadhouder gehad heeft, oft by hem oyt gepretendeert is.

"Wat is dat anders, als hem gesoght by de ghemeente hatig te maecken, onder schijn van faveur te doen, met het doen usurperen ende aennemen van jets, dat in tijden ende wijlen als jegens onse vryheydt ende wetten van het Landt mogt werden misduydt. Voorwaer die geene dewelcke Hem soo over 't paert heen soecken te helpen, en sijn sijn rechte vrienden niet."

Zie het fac-simile der herroeping van het eeuwig edict te Dordrecht, met de doorgehaalde *v. c.* (*vi coactus*) achter den naam van CORNELIS DE WITT, bij J. C. DE JONGE: *Onuitgegeven stukken*, II, blz. 475.

Blz. 171, medio. "De placaten lezenswaardig". De aanvang van de

commissie "waarbij aan Sijne Hoogheyt den Heere Prince WILLEM III, als Erf-Capteyn en Admirael-Generaal" wordt geconsidereert, luidt:

"Den Staet en de constitutie van de Regeringe dezer Lande, soo als die in voorlede tijden door Godes zegen onder de Doorluchtige Heeren Princen van Oranje is ghewcest." Daarna wordt vermeld: "Dat de droevige experientie heeft geleert, dat de voorsz. innerlijcke dissentien oersaeck en aenleydinge aan de Vyanden van den Staet hebben gegeven, om daer op t'elckens van nieuws te insulteren; wetende dat die ons en die Bontgenoten onbequaem maeckten, om met een gewenschte eendracht by de Voor-Ouderen tot een fondament van dese Republijcque geleyt, ende van Godt Almachtigh soo ghenadelijck ghezegent, haer defensie ende bescherminghe te betrachten."

De commissie zelve luidt als volgt:

"Ende dat aen d' andere zijde erkent mocht werden, de groote diensten die 't Doorluchtige Huys van Orange tot erectie en conservatie van den Staet heeft gedaen. Hebbende dienvolgens de meer-hoogh-gemelte Heeren Staten van de hoogh-gemelde Provincien eendrachtelijck ghedefereert, gelijck wy defereren by desen, aen meer-hoogh-gemelte sijne Hoogheydt, ende des selfs wettige Mannelijcke Kinderen, Kints-Kinderen, Descendenten ende verdere Naerkomelingen, die hooghstgedachte sijn Hoogheydt, ende des selfs wettige Mannelijcke Kinderen, Kints Kinderen ende verdere Nakomelingen, in wettigen Huwelijck sullen komen te procreëren, het Capiteyn ende Admiraelschap-Generael van, ende over de Vereenighde Nederlanden, met alle de digniteyten, praeëminentien, praerogativen, gerechtigheden ende waerdigheden, daertoe eenigsints specterende, niets uytghesondert." (*Groot Plakaatboek,* Dl. III, blz. 127 en 128.)

Blz. 171 in fine. Omtrent het hier vermelde van CASPAR FAGEL zie men VAN WIJN: *Bijvoegsels* op WAGENAAR, XIV, blz. 43.

Blz. 172, r. 5 v. b. "Het aristocratisch foederative regeringsstelsel te behouden". Verg. Mr. H. W. TIJDEMAN: *Drie voorlezingen over de voormalige Staatspartijen in de Ned. republiek.*

Blz. 172, r. 6 v. o. "Het niet vervolgen van TICHELAAR". Hij kreeg zelfs een pensioen. Verg. de *Bijvoegsels* op WAGENAAR, de opstellen in het *Repertorium* aangehaald, en Jhr. J. W. VAN SYPENSTEYN: *Bijdragen*, Stuk II.

Blz. 173, r. 8 v. b. "Haarlem was eenigen tijd geheel in handen van het volk". WAGENAAR haalt bij het gebeurde in Haarlem, D. XIV,

blz. 80, aan MS. aanteekeningen van den pensionaris HOP en den pensionaris BURGERSDIJCK.

Blz. 173, r. 13 v. b. Verg. VALCKENIER, I, blz. 687.

Blz. 173, midden. "Regeringsverandering". Verg. KLUIT: *Hollandsche Staatsregering*, III, blz. 361 en 366, en IV, blz. 324; en G. W. VREEDE: *Geschiedkundige herinneringen*, II, blz. 61.

Blz. 174, 7, r. 5 v. b. "Al mogt het Holland niet gelukken" Verg. WAGENAAR: Dl. XIV, blz. 308, die gebruik gemaakt heeft van MS. aanteekeningen van den pensionaris HOP.

Blz. 174, medio. "Hertog van Gelderland". Die aanbieding gaf aanleiding tot veel geschrijf. Verg. de Catalogussen van pamfletten, alsmede de uiteenloopende adressen der gewesten bij SYLVIUS, bl. 166 en volgende; voorts J. H. VAN BOLHUIS: *Verspreide letterarbeid*. blz. 307: *Welke waren de drijfveeren van de aanbieding der Souvereiniteit van Gelderland aan Willem III?*

Blz. 174, r. 15 v. o. "Regeringsreglement voor Gelderland". Zie J. A. NIJHOFF: *Het regeringsreglement*, in de *Bijdragen*, Dl. VII, blz. 79.

Blz. 174, r. 15 v. o. "Regeringsreglement van Utrecht". Zie *Verhandeling betrekkelijk het regeringsreglement door Willem III in* 1674 *aan Utrecht voorgeschreven*, Utr. 1784. Verg. ook over de regeringsreglementen den *Staat der Vereenigde Nederlanden*, in de deelen over Gelderland, Utrecht en Overijssel, en over den geest dier reglementen, TIJDEMAN: *Staatspartijen*, blz 88, en DE MEESTER: *De Staten van Gelderland*, I, blz. 281.

Blz. 175, r. 5 v. b. "Het plakaat." Wij rekenen het nuttig, de overweging af te schrijven, om den geest des tijds te doen kennen.

"Alsoo Wy van dagh tot dagh meer ende meer bevinden, dat eenighe boosaerdige Menschen haer werck maecken, van soo by monde als by geschrifte, aen de goede Ingezetenen van den Staet impressie te willen geven, van dat Sijne Hoogheydt den Heere Prince van Orange, voornemens soude wesen, zich de Souverainiteyt van den Lande aen te matigen, dat Wy souden voor-hebben deliberatien te houden, om die Souverainiteyt aen hoogh-gemelte Sijne Hoogheydt op te dragen ende dat bij die gene, die in Onsen dienst werden geemployeert, daertoe allerhande toelegh soude werden gemaeckt; om alsoo de voorschreve

Ingezetenen tot diffidentie tegens Ons, ende hoogh gemelte *Sijne Hooçheydt* te verwecken; haer onlustigh te doen werden in het contribueren van de Sware Lasten, daer mede Wy tot Ons overgroote leetwesen genootdruckt werden haer te moeten beswaren; tot gedachte te brengen, dat de voorsz. Lasten niet dienen tot bescherminge van haer soo dier gekochte Vrijheidt, maer alleen om haer van Heer te doen veranderen, ende sulcks om de voorschreve Ingezetenen tot oproer ende seditie te bewegen." (*Groot Plakaatboek*, Dl. III, fol. 524.)

Verg. verder de *Catalogussen der pamfletten*, waaruit wij een paar titels, N°. 6504 en 6508, afschrijven, met de aanmerkingen van den Heer P. A. TIELE.

Requeste voor de groote Vergaderinge van 't gemeene Volck deses Lands aen S. H. den Prince van Orange... Tot Amsterdam, A°. 1672. 8 blz.

AANT. *Waarschuwing tegen de* "Loevesteinsche factie", *raad om vrede met Engeland te sluiten en vermaning,* "dat sonder tijdt versuym werde voort gegaen met de veranderinge van de Magistraten in de respective steden". *Dus blijkbaar in 't laatst van Aug. of in 't begin van Sept. geschreven.*

Nodige Consideratien op den tegenwoordigen tijdt en een krachtige beweegreden, dienende tot opweckinge van alle Vaderlandt-lievende Ingezetenen van Hollandt; daer in aengewesen wordt, hoe men sekerlijck de Vreede met Engelandt sal betreffen, en alle Inlantse beroerte.... voor te komen. Als mede een Motive waerom alle goede Patriotten, haer behooren aen gelegen te laten zyn S. H. den Heere Prince van Oranje tot Grave van Holland te helpen verklaren. Noch is bygevoeght de ontdeckte Pot, ofte Waerschouwinge... tegen den fenijnigen dootstuyp van den stervenden Loevesteynschen Schorpioen... Gedruckt in 't Prince-Jaer, Anno 1672. 8 blz.

AANT. *De* "fenijnige dootstuyp", *is het besluit van de Staten van Hollandt (van 27 Aug.) om den Prins te machtigen tot het veranderen der magistraten,* "opdat de goede Gemeente dan verder van sijn verhooginge tot Grave niet souden spreken."

Blz. 175, r. 14 v. b "Te Nijmegen de vrede gesloten". Verg. het oordeel over dien vrede van Prof. G. W. VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie*, I, blz. 260.

Blz. 175, r. 14 v. o. "Twisten tusschen Groningen en de Ommelanden". Verg. DIEST LORGION: *Beschrijving van Groningen*, 1858.

Blz. 175, r. 12 v. o. "Friesland nieuw regeringsreglement". Het reglement, vastgesteld den 19den Maart 1673, voorkwam niet, dat in

1678 nieuwe geschillen ontstonden. Verg. *Charterboek van Friesland*, V, 957 en volg.; EEKHOFF: *Geschiedenis van Friesland*, blz. 290.

Blz. 175, r. 9 v. o. "BALTHAZAR BEKKER". Zie Dr. E. J. DIEST LORGION: *Balthasar Bekker in Franeker*, Gron. 1848, en *Balthazar Bekker in Amsterdam*, 2 deelen, Gron. 1851.

Blz. 176, r. 6 v. o. "Kuiperijen, associatiën" Men verg. over de zoogenaamde Contracten van correspondentie de belangrijke stukken van Jhr. Mr. J. DE WITTE VAN CITTERS, in *de Nederlandsche Spectator*, 1863, 1867. Men mag echter niet voorbijzien, dat de Contracten van correspondentie voor een gedeelte althans waarborgen waren tegen een te eng beperkte en geheel willekeurig handelende oligarchie.

Blz. 176, r. 4 v. o. "KIEWIT". Van de procedure geeft WAGENAAR, Dl. XV, blz. 326, een omstandig berigt. Ook waren de eerlijkheid en naauwgezetheid der regterlijke ambtenaren niet onbesmet. Zie het later aan te halen geschrift van Mr. MEES: *Over het Rotterdamsche oproer*, en het zoo belangrijke uit de Rijksarchieven opgesteld geschrift van Mr. J. VAN LENNEP: *Moeder en Magistraat*, Amst. 1856. In het algemeen lieten de zeden zeer veel te wenschen over, gelijk blijkt uit het weekblad *de Haegsche Mercurius*, *behelzende vermakelijke, satyrique, galante, stigtelijke en andere reflexien*, door Mr. H. D[OEDIJNS], dat van 7 Aug. 1697 tot 2 Aug. 1698, 's weeks voor een stuiver de 8 bladzijden, blijkbaar door meerdere personen geschreven, op het einde van het jaar tot een deel vereenigd is uitgegeven, met een opdragt aan *Vrouw Venus*. Het weekblad is dikwijls zeer gemeen en toch voor de kennis dier tijden in vele opzigten belangrijk, en houdt nu en dan opmerkelijke reflexiën in. Het is doormengd met citaten uit latijnsche dichters, waaruit kan worden opgemaakt, dat het niet voor den gemeenen man werd geschreven. In N°. 41 wordt berigt, dat men "de Galante Mercurius zal doen toekomen in een pacquet met de Haerlemse, Amsterdamsse, Leidse, Uytrechtse of Franse couranten." In N°. 43 wordt berigt de herdruk van HARVAEUS: *de Vanitatibus, dolis et mendaciis medicorvm*. "Dit boekje raekt vele menschen, want yder wil Doctor zijn en geneesmiddelen recommandeeren:

Fingit se medicum quisque, idiota, profanus
Judaeus, monachus, histrio, rasor, anus."

Een groot deel van N°. 49 is tegen de Atheïsten gerigt en sluit met de finantiële opmerking: "Die gaern hooge interessen van haere capitalen trecken, kunnen deselve naar Smirna senden, daer geeft men twintig ten honderd. Maer 't sou niet ondienstig zijn, pand ter minne te nemen." En dergelijken meer.

Blz. 177, r. 3 v. o. "Uitputting van het land". Verg. mijne *Verhandeling over de geschiedenis der armoede*, 2e druk, blz. 99—110, en de aldaar aangehaalde plaatsen.

In 1798 is ter landsdrukkerij in folio gedrukt een belangrijk rapport over de finantiën van de provincie Holland in 1678. Dat de handel in 1688 veel te wenschen overliet, blijkt ook uit eene memorie, bij SLOET: *Tijdschrift voor Staath.*, Dl. X, blz. 180.

Blz. 177, r. 5 v. o. "WILLEM III en DE WITT". Prof. H. W. TIJDEMAN heeft zeker door één letter wel de kortst mogelijke recensie geleverd in de volgende aanhaling van SIEGENBEEK: *Redevoeringen*: "*Willem III en Johan de Witt onderling* (l. *zonderling*) *vergeleken.*" Zie *Bijvoegsels* op BILDERDIJK, X, blz. 238. Zoo geheel zonderling was echter de vergelijking in verhouding tegenover Frankrijk niet.

Blz. 178, r. 10 v. b. "VAN BEUNINGEN." Niet alleen de diplomatische bekwaamheden, maar ook het maatschappelijk en bijzonder leven van dezen man is een gewigtige bijdrage tot de kennis van zijn tijd. Gedurende zijne krankzinnigheid schreef hij onderscheidene brieven, die onder den titel van *Zendbrieven* van VAN BEUNINGEN, zijn uitgekomen. Verg. VAN WIJN, in het tweede deel der *Nalezingen op Wagenaar*, blz. 291 en volg.

Blz. 178, r. 13 v. b. "Wapenstilstand". Een geacht recensent verlangt een woord van toelichting, daar hier van een wapenstilstand sprake is, terwijl op blz. 175 wordt gezegd, dat *wij* van 1678—1688 vrij waren van een buitenlandschen oorlog. Wij moeten opmerken, dat de geheele strekking van ons werk is de aandacht op het binnenlandsch beheer te bepalen, terwijl wij de algemeene geschiedenis van Europa als bekend vooronderstellen, en zoo ook hier. De gewelddadigheden in den Elzas door LODEWIJK XIV bragten eerst het verbond tot bescherming den 6den Febr. 1683, en later, den 5den Aug. 1684, den zoogenaamden twintigjarigen wapenstilstand teweeg, die echter het uitbreken van den oorlog niet voorkwam.

Blz. 178 in fine. "Een merkwaardig verzoekschrift". Verg. in den *Catalogus van pamfletten* van den Heer F. MULLER, onder N°. 8095: "*Merkwaardig verzoekschrift van* "de getrouwe Burgerije en Schutterije der Stadt Amsterdam" *ter beteugeling der aristocratische regering. Zij verzoeken:* eerstelijk dat alle Staets en Stads Reekeningen, voor soo veel haer quota bedraegt, in een vrije Krijgs-Raedt werden ingebracht.... 2. Dat alle de Privilegien en Gerechtigheden, de Burgeren Compete-

rende, haer worden weder ter hand gestelt. 3. Dat geen Magistraats-Persoonen, tot Secretarissen incluys, sullen mogen zijn leden van de Krijghsraad. 4. Dat yder Regiment sal hebben sijn eygen Colonel, die gekozen sal moeten werden by de Krijghsraed ... 8. De sleutels van de Stadt sullen blijven bewaert op de Hoofdwacht, in een ijsere Kist met twee bysondere slooten, en sal de eene sleutel by de President Burgemeester, en d'andere bij de President Colonel behooren te berusten, enz. Voorts dat geen Regenten te gelijk bewindhebbers van de O. en W. Ind. Kompagnien mogen zijn, dat er 2 of drie oude ervaren Schippers in het Kollegie van Zeezaken mogen bijgevoegd worden, en eindelijk, 13. Dat de gilden in hare Privilegien mogen werden gemaintineert, en de willekeuren gesuyvert, en alle straetloopers geweert, enz.

8096. 'Concept door de gemeene Edelen, Burgers en Boeren, staent op 't Pampier gebracht, en geresolveert in Zeelandt, den 1 May 1684, Op het verhuyssen. Anno 1684. 4 bladz.

In zeer verwarden stijl worden hierin vele grieven opgesomd, zoowel tegen den Prins en de Staten als de plaatselijke regeringen; en eveneens een vrije Krijghs-Raet *verlangd.*

8097. Schuyt-Discours, voorgev. op den 1 April 1684 tusschen Haerlem en Amsterdam en gevoert door een Hagenaer, Amsterdammer en een Burger van Haerlem. Anno 1684. 6 bladz.

De schrijver van dit praatje, een man uit het volk — taal en stijl laten veel te wenschen over, even als van het Request (N°. 8094) *dat hierin wordt aangehaald, — is niet vóór de werving, die nieuwe lasten medebracht, maar klaagt over de overheersching en schending van 's volks voorrechten door de magistraten in de Hollandsche steden, voornamelijk in Amsterdam. Hij vertrouwt dat de Prins daarin verbetering zal brengen.*

Blz. 179, medio. "Vervolging der Protestanten in Frankrijk". Zie Mr. H. J. KOENEN: *Geschiedenis van de vestiging en den invloed der Fransche vluchtelingen in Nederland,* Leiden 1846; en Jhr. W. J. E. BERG: *De réfugiés in de Nederlanden, na de herroeping van het edict van Nantes*, 1845.

Blz. 179, r. 4 v. o. "WITSEN", Verg. Mr. O. A. CHAIS VAN BUREN: *Eene bladzijde uit het leven van Mr. N. Witsen.* Zie de *Werken van het Hist. Gen.*, 2e Serie, Dl. II, St. 2, ook afzonderlijk uitgegeven in 1862, en J. T. BODEL NYENHUIS: *Bijdragen* van NIJHOFF, D. X. blz. 240.

Blz. 180, r. 14 v. o. "Sloep". Gezegde van HEEREN. Zie ook P. SI-

MONS: *Over de gevolgen voor de Nederlanden der verheffing van Willem III tot Koning van Engeland. Hist. Verh.*, blz. 163.

Blz. 180, r. 5 v. o. "De woelingen tusschen de regenten onderling". Verg. WAGENAAR, in de *Bijvoegsels*, en KLUIT: *Staatsregering*, D. III, blz. 555. Van de willekeur van WILLEM III in het beslissen der geschillen zijn vele voorbeelden vermeld bij VAN WIJN: *Bijvoegsels en Nalezingen.*

Blz. 181, r. 11 v. b. "Ontzag voor de Overheid weggenomen". Verg. Mr. G. MEES AZ.· *Het Rotterdamsche oproer van* 1690, Rott. 1869 en *Hoe het in den goeden ouden tijd toeging*, door MINA, Rotterdam, zonder jaartal, inzonderheid belangrijk door de stukken, als bijlagen medegedeeld.

Over het oproer der aansprekers in Amsterdam in 1696 heeft de Heer ROGGE een brief medegedeeld in de *Bijdragen* van NIJHOFF, N. S., I, 288, van den Hoogleeraar VAN LIMBORCH.

Blz. 181, r. 12 v. b. "Onkundige regenten". Verg. de oordeelvellingen van ULRIC HUBER, NOODT en PERIZONIUS, in G. W. VREEDE: *De Regering en de Natie sedert* 1672—1795, Amst. 1845, blz, 11—18.

Blz. 181, medio. "De handel begon te kwijnen". Verg. DE ROOY: *Geschiedenis van den handel*, blz. 448 en 469.

Blz. 281, medio. "Rijswijksche vrede". Verg. Mr. A. DA COSTA: *De Pace Ryswicensi*, 1852. De schrijver heeft gebruik gemaakt van MS. Bijlagen tot het verhaal der vredehandeling, op het Rijksarchief aanwezig.

Blz. 182, r. 17 v. o. "De Spaansche successieoorlog". Verg. G. W. VREEDE: *Brieven van E. van Weede, Heer van Dijkveld, aan de Staten van Utrecht. Eene bijdrage tot de kennis der oorzaken van den Spaanschen successie oorlog.* VERMEULEN: Tijds, 1847, III, 107; en *Geschiedenis der diplomatie*, I, blz. 304.

Blz. 181, r. 12 v. o. "SLINGELANDT", Dl. III, blz. 222. Zijn oordeel is des te gewigtiger, omdat hij sedert 1690 secretaris was van den Raad van State en dus geheel bekend met de staatkundige gebeurtenissen van zijn tijd. BIJNCKERSHOEK: *Quaestiones juris publici*, schrijft van WILLEM III, volgens de Nederduitsche vertaling, die wij hier volgen, omdat zij meer populair is, Boek II, Hoofdstuk IV, op

het einde, blz. 48, ed. 1740: "De majesteit van Oranjen was quansuis gequetst, indien er iemand durfde tegen kikken, dat het gemeenebest van zijne wenken alleen moest afhangen, want hij liet zooveel aan de overheden over, als Caesar aan Bibulus. God beware ons weer voor zulke tijden."

HOOFDSTUK IX.

1702—1747.

Algemeene bronnen verg. boven, blz. 3.

De verkorte kronijk voor dit tijdvak is vervat in de *Europesche Mercurius* van 1690—1756. Authentieke stukken, door een kort verhaal aan elkander verbonden, worden medegedeeld door Mr. LAMBERTY: *Mémoires pour servir à l'histoire du XVIII. siècle*, 1700—1707. Amst. 1724—40. Het zeer oppervlakkige staatsgezinde werk van J. DE CLERC, *Geschiedenis der Vereenigde Ned.* tot 1716 is in anderen geest vervolgd door P. LE CLERC. Van dit vervolg is slechts het eerste Deel uitgekomen in 1753. Prof. TIJDEMAN vermeldt, dat er nog een onuitgegeven gedeelte van dit werk bestaat, dat wel verdiende uitgegeven te worden, *Bijvoegsels* op BILDERDIJK, XI, blz. 241 en 242.

Nog voor dit tijdvak zijn de hoofdhulpmiddelen: WAGENAAR met de *Bijvoegsels*, en BILDERDIJK met de *Aanteekeningen* van Prof. TIJDEMAN. Zoo voor dit tijdvak niet meer de *Archives de la Maison d'Orange Nassau* openbaar zijn gemaakt, het *Handboek voor de Geschiedenis des Vaderlands* wijst aan, dat de Heer GROEN VAN PRINSTERER onderscheidene niet bekende feiten, waarschijnlijk uit het later Archief, mededeelt. Jammer dat de wijze van aanhaling zooveel duisters overlaat.

Dit tijdvak wordt inzonderheid ingenomen door de geschiedenis der diplomatie. Over den Spaanschen successie-oorlog verg. men VREEDE: *Correspondance diplomatique et militaire du duc de Marlborough, Heynsius et Hop*, 1850; *Mémoires relatifs à la guerre de succession au* 1706—1709 *et* 1711, *de* SICCO VAN GOSLINGA, *publiés par* U. A. EVERTZ *et* G. H. M. DELPRAT, *au nom de la Société d'histoire de Frise*, 1857. Voor een gedeelte, maar meer nog tot het vorig tijdvak behoort ook hier vermeld het insgelijks door gemeld genootschap uitgegeven geschrift: *Het leven van Menno Baron van Coehoorn*, beschreven door zijn zoon en uitgegeven door Jhr. J. W. VAN SYPESTEYN, 1860. Over den Utrechtschen vrede vergelijke men de uitgewerkte Diss. van den uitnemenden,

zoo vroeg gestorven S. C. KLINKHAMER: *de Pace Ultrajectina*, Amst. 1829. Zie verder: Mr. P. BOSSCHA: *De geschiedenis van Oostelijk en Noordelijk Europa gedurende het tijdvak* 1687—1716, opgehelderd uit onuitgegeven brieven van Nederlandsche staatsmannen [COLYER, HOCHEPIED, CUPER], 1860

Een uitvoerige beschrijving van het Staatsrecht voor de Vereenigde Nederlanden vindt men in Mr. ROMEIN DE HOOGHE: *Spiegel van Staat der Vereenigde Nederlanden*, 2 deelen, 1706 en 1707. De titel duidt reeds op den voorrang, die aan de Generaliteit werd toegekend; — *Hollands aloude vrijheid buiten het Stadhouderschap*, door EMANUEL VAN DER HOEVEN, 1706. Bij dit werk worden onderscheidene authentieke stukken gevoegd, onder anderen de acte van seclusie. Beknopter is de *Tegenwoordige staat van de Republiek der Vereenigde Nederlanden*, door F. M. JANIÇON, eerst in het Fransch geschreven en later herhaalde malen herdrukt. Inzonderheid behooren tot dit tijdvak: VAN SLINGELANDT: *Staatkund. Verhandel.*, in 4 deelen uitgegeven. Onderscheiden van die vertoogen, meest alle door hem als secretaris van den Raad van State opgesteld, waren in het midden der achttiende eeuw in handschrift aanwezig, hetgeen de familie van den Raadpensionaris deed besluiten ze in 1784 uit te geven. Met een voorbeeldelooze vlijt en met een scherpzinnig oordeel zijn de verhandelingen opgesteld, waardoor zij geheel onmisbaar zijn voor eene grondige beoefening van het oude Staatsregt. BILDERDIJK, bij zijne oppervlakkige kennis van VAN SLINGELANDT, spreekt van hem als van een man van een bekrompen verstand. KLUIT brengt in zijn *Staatsregering*, Dl. III, blz. 602, onvermengd hulde aan den rijken en belangrijken inhoud dier Verhandelingen. De onderwerpen der verhandelingen zijn, chronologisch gerangschikt, de volgende:

Over de defecten in de tegenwoordige *Constitutie der Vereen. Ned.*, opgesteld in 1715, Dl. I, blz. 171.

De oude regeering onder de Graven, 1716, Dl. I, blz. I.

De ware oorzaken van het groote verval in de generale regering van den Staat der Vereenigde Nederlanden, 1717, Dl. II, blz. 1.

Over den Raad van Staate. 1718. Dl. III blz. 5.

Over de Constitutie van de Vergadering van de Staaten-Generaal, 1719, Dl. II, blz. 125.

Historische verhandeing over de Militie van den Staat. 1719. D. IV, bl. I.

Over het redres der zaaken van de Admiraliteit, 1719. Dl. IV, bl. 289.

Aanwijsing om te koomen tot herstel der vervallen saaken van de Republiek. 1722. Dl. II, blz. 91.

De noodwendigheid om art. 14 der Ordonnancie van 19 Febr. 1585 op de vergadering van Holland in practijk te brengen. 1725. Dl. I, blz. 131.

Voorts wordt nog, zonder jaartal, eene verhandeling medegedeeld over den Raad van Staate, met eene concept-instructie voor den Stadhouder.

Op het einde van dit tijdvak kwamen uit de geschriften van VAN LOON, VAN MIERIS, VAN DER SCHELLING en de eerste deelen van den *Staat der Vereenigde Nederl.* Verg. boven, blz. 8. Ook behoort hier vermeld te worden de Utrechtsche prof. EVER. OTTO, overleden 1756, om zijn *Notitia reipublicae*, die herhaalde malen als handleiding op de collegiën is gebruikt, en omdat hij de leermeester is geweest van Prins WILLEM IV, toen deze in 1728 en 1729 te Utrecht studeerde.

De drie hoofdpersonen in het begin van dit tijdvak worden aangewezen in het bekende vers, in *de Geuzen*, van O. Z. VAN HAREN: "HOP., HEINSIUS en SLINGELANDT." De eerste is als gezant beschouwd in het proefschrift van N. J. DEN TEX, 1861, aangekondigd in de *Nieuwe Bijdragen tot regtsgeleerdheid*, XII, blz. 389. Als thesaurier-generaal der Unie verdiende hij nog eene monographie. Over den tweeden genoemde zie men de reeds boven, blz. 165, aangehaalde Diss. van V. D. HEIM, en over SLINGELANDT, — secretaris van den Raad van State 1690, thesaurier-generaal der Unie 1725, raadpensionaris van Holland 1727, overleden 1736, — SIEGENBEEK: *Verhandelingen;* THORBECKE: *Historische Schetsen;* TIJDEMAN, op BILDERDIJK, XI, bl. 232.

Blz. 182, medio. "JAN WILLEM FRISO tot zijn opvolger". WAGENAAR, D. XVII, blz. 104. Verg. ook EEKHOFF: *Geschiedenis van Friesland*, blz. 300. LAMBERTY: *Mémoires* I, 699, meent dat de Koning zich zieker hield, dan hij was, om het plan te doen gelukken.

Blz. 182, r. 6 v. o. "Ondergeschikt aan de toenmalige oligarchie." H. J. VAN DER HEIM schrijft in de Voorrede voor de uitgave van het *Archief van Heinsius*, van de mindere oppositie, die HEINSIUS als raadpensionaris ondervond: "Wel mag dit tot op zekere hoogte toegeschreven worden aan meer toegevendheid aan beide zijden, wellicht ook aan mindere veerkracht bij de langzamerhand meer toenemende coterie- en familieregering in stad en gewest, maar de tact, waarmede HEINSIUS, zonder immer zich te veel op den voorgrond te plaatsen, met allen wist om te gaan, enz., zullen ongetwijfeld den heilzaamsten invloed hebben uitgeoefend." Ik geloof, dat HEINSIUS zich met het binnenlandsch bestuur weinig bemoeide.

Blz. 183, medio. "Waagde naauwelijks eenige pogingen." Verg. WAGENAAR, Dl. XV, blz. 133. Dat de Staatsgezinde en Oranjepartij in de Republiek geen vaste staatkundige partijen zijn geweest, blijkt

zeer duidelijk uit hetgeen na den dood van WILLEM III voorviel. Mr. H. J. KOENEN heeft dit te veel uit het oog verloren.

Blz. 183, r. 8 v. o. "Nog drukkender dan in Holland." TIJDEMAN oordeelt eenigzins anders. Hij schrijft den democratischen geest, die in Gelderland in 1702 heerschte, toe niet zoozeer aan onwil tegen de regenten, maar aan den democratischen geest, die door de vrijzinnige reglementen was opgewekt. Wij kunnen dat gevoelen niet deelen. De feitelijke democratie bestond te allen tijde; zij nam slechts in 1702 meer een theoretischen vorm aan, bij het meerder gebruik der drukpers om aanspraken te doen gelden. Het blijkt ook duidelijk uit het medegedeelde door LAMBERTY, dat de gilden en gemeenslieden door de regenten van vóór 1670 waren opgeruid.

Blz. 183, r. 7 v. o. "Algemeene geest van misnoegen". Verg. VAN KAMPEN: *Proeve eener vergelijking tusschen de onlusten in de Nederlanden, van 1702—1705, en die van 1784—1787*, in de *Vad. Lett.* 1836. Ook bestaat er een MS. van A. KLUIT over die onlusten. Zie TIJDEMAN: *Bijvoegsels* op BILDERDIJK, Dl. XI, blz. 209.

Blz. 183, r. 2 v. o. "Gelderland". Verg. inzonderheid LAMBERTY: *Mémoires*, Tom. II en XII.

Blz. 184, r. 6 v. b. "De leer der volkssouvereiniteit werd voorgedragen". In de resolutie van 10 April 1703 der gequalificeerde Gilden en Gemeenteluiden te Harderwijk leest men: "Nademaal het God Almagtig believt heeft sijn Gesegenste Majesteit Konink William door de dood tot hem over te nemen, waardoor de Stadhouderlijke Regeringe tot haar eerste oorsaak, het Regt der volkeren, is gedesolveert of vervallen; soo is het, dat bij dese revolutie en omwentelinge van tijden uit kracht der Burgerije, bestaande in de Gildens; gebouwt op het natuirlijk Regt der Volckeren, waar uyt alle Regeringen geresulteert en geformeert sijn: eenparig geresolveert is, de Magistraatsbestellinge, soo als die van den Stadhouder van Zalig. Gedagtenis is aangestelt, te ontheffen van haren Eed, en te bedanken voor haren goeden dienst..... beogende alleen den opbouw van 't Gemeene Best, dat wy voor de gansche werelt, tusschen God en onse Conscientie betuigen, vijandt sijnde van sedetien, passien en opschuddingen, ons houdende bij de Unie van onze Vereenigde Provintien en concurrentie der Steden van Gelderlant, onse lieve, getrouwe en waarde Vrinden; over het hoofd siende verscheide abuysen by eenige Leeden der bedankte Magistraat begaen, omme alles in der minne sonder commotie,

tumulten of oproeren, die daar uyt souden kunnen ontstaen." Verg. SCHRASSERT: *Beschr. van Harderwijck*, 1730, blz. 170. Ook later openbaarde zich eene sterk democratische geest in Gelderland, die voedsel vond bij de oneenigheden der regenten.

Blz 184, r. 10 v. b. "Ouden en nieuwen plooi". Er was een tusschenplooi, "*stulpplooi*". Verg. Prof. TIJDEMAN: *Bijv.* op BILDERDIJK, Dl. XI, blz. 204; DE MEESTER: *Staten van Gelderland*, I, blz. 300, en VITRINGA: *Gedenkschrift*, I, blz. 42 en volgende. Verg. ook de recensie van VITRINGA's werk, in de *Bijdragen tot de Vad. Gesch.*, N. S., II, blz. 89.

Blz. 184, r. 11 v. b. "De oud-burgemeester ROUKENS ter dood gebragt, onverhoord en onverdedigd". De regenten onder WILLEM III, ROUKENS en anderen werden, met behulp der gilden en gemeensluiden, vervangen door ROMSWINKEL, SINGENDONCK en anderen. De oude regenten waren echter door het hof in hunne betrekkingen hersteld, terwijl ROMSWINKEL, SINGENDONCK c. s. voor het hof gedagvaard en bij niet-verschijning gebannen waren; maar het duurde niet lang of de herstelde oude regenten werden de stad uitgedreven en de nieuwe hersteld, en toen nu, in 1706, de door de gilden en gemeensluiden verdreven oude regenten, en daaronder ROUKENS, weder in de stad wilden komen, werd hij door den Raad veroordeeld en daarna onthoofd, terwijl drie zijner aanhangers reeds dadelijk waren opgehangen. Verg. SMETIUS: *Beschrijving van Nijmegen*; KOK: *Vaderlandsch Woordenboek*; LAMBERTY: *Mémoires*, Tom. XII, p. 215, 262, 265, en XIV, 37, en op het jaar 1707, p. 3; alsook vele pamfletten, aangehaald in den Catalogus van MEULMAN, die met 1712 eindigt.

Kenschetsend voor die tijden is de vermelding, dat ROUKENS, na het voorlezen van zijn vonnis den secretaris SINGENDONCK tegemoet voerde: "Neef, lees mij die laatste periode nog eens voor." Dit geschied zijnde, was zijn wederantwoord: "Is dat een consideratie!" enz.

De oud minister Mr, J. J. L. VAN DER BRUGGHEN, in zijne *Troostrede aan het oude Nijmegen*, 1861, over deze gebeurtenis handelende, schrijft: "vergeten wij daarbij evenwel niet, dat deze wilde tooneelen de laatste stuiptrekkingen waren van uwe wegkwijnende individualiteit en dat het de oude Rijksstad was, welke hare regten en privilegien tegen de nivellerende centralisatie verdedigde."

Blz. 184, r. 16 v. b. "Antwoordde dat de magistraatsherstelling een huishoudelijke zaak was". Het gedrag der Staten van Holland was

echter weifelend. Verg. WAGENAAR en VAN WIJN. Zie over de vraag of de Staten-generaal zich met de geschillen der particuliere provinciën mogten bemoeijen, BIJNKERSHOEK, II, XXIII.

Blz. 184, medio. "In Overijssel". LAMBERTY, Tom. II, p. 94. XII, p. 192, en *Staat van Overijssel.*

Blz. 184, r. 15. v. o. "Zeeland". Verg. LAMBERTY, Tom II en XIV.

Blz. 184, r. 8 v. o. "Gestrengheid". Van de nieuwe door het volk gekozen regenten te Amersfoort, die de stad hadden willen verdedigen tegen het krijgsvolk der Staten van Utrecht, werden twee onthoofd. De sententie van P. VAN HOUTEN, R. SAAB en W. TEEKMAN is ook afzonderlijk gedrukt, zie *Catalogus van pamfletten*, van MEULMAN.

Blz. 185, r. 12 v. b. FRANÇOIS FAGEL, geb. 1659, overleden 1746, werd bijna dadelijk na zijne promotie tweede griffier der Staten-generaal naast zijnen vader, HENRIC FAGEL, tot 1700, en daarna griffier tot 1744, toen hij wegens hoogen ouderdom werd ontslagen. O. Z. VAN HAREN zingt op FAGELS buste:

Die man, die zestig jaar 't vertrouwen
Van Neêrland en Euroop bezat.

Blz. 185, r. 9 v. o. "Trok men zich terug van buitenlandsche bemoeijingen". Scherpzinnig heeft Prof. H. BEIJERMAN, *Vad. Lett.* 1843, de vraag ontkennend beantwoord "*Heeft onze republiek zich na den Utrechtschen vrede van* 1713 *ten onregte aan de buitenlandsche politiek onttrokken?*"

Blz. 186, r. 10 v. b. "De gebreken in de constitutie, die men bij voorspoed niet gevoeld had, begonnen thans zwaar te drukken".

Het is eene geheel verkeerde voorstelling, dat de gebreken in de regering voornamelijk zouden ontstaan zijn in het tweede stadhouderlooze tijdvak; zij werden bij de oneenigheid om de zware belastingen te betalen, meer *gevoeld*, ook bij helderder besef van de ideën omtrent de vereischten van een vrij volk en eene vrije regering. SLINGELANDT brengt daartoe de volgende drie vereischten: 1°. dat de magt om wetten te maken, om schattingen te heffen enz. is in handen van het volk of die het volk representeren; — 2°. dat de wetten egalijk en zonder onderscheid van groot en kleyn geëxecuteerd worden; — 3°. dat de noodige magt aanwezig zij om de wetten te doen observeren. Al wat in materie van regering met die drie merkteekenen niet overeen-

komt noemt SLINGELANDT anarchie. Is zijn theoretisch stelsel hoogst eenvoudig en beknopt, zeer breedvoerig is hij in de aanwijzing der bijzondere gebreken in de Generale regering en in die van Holland. Deze aanwijzing van groote gebreken vindt men echter niet alleen bij SLINGELANDT, maar ook bij zeer staatsgezinde schrijvers. Verg. o. w. VREEDE: *De Regering en de Natie*, blz. 24 en volg.

Er was verstand en vaderlandsliefde genoeg om de gebreken op te merken; geen mannelijke kracht tegenover de kleingeestige bautzucht der regenten, om zonder gewigtige aanleiding het gebrekkige te veranderen. Hetgeen tot een weinig krachtige regering en eene kleingeestige oligarchie ook veel bijbragt, was, dat de gewoonte allengs insloop, zeer bejaarde staatslieden in dienst te laten en het vroeger zoo werkzame ambt van raadpensionaris van Holland aan bejaarde mannen toe te vertrouwen. HEINSIUS, die voor het laatst mantel en bef droeg, was 79 jaren oud, toen hij als raadpensionaris stierf. Hij werd opgevolgd door den ziekelijken en reeds meer dan 64 jaren ouden VAN HOORNBEEK, die weder in 1727 werd opgevolgd door SIMON VAN SLINGELANDT, wien op 63jarigen leeftijd de werkzame ijver niet meer bezielde van vroegere jaren. De vertoogen van SLINGELANDT zijn bijna alle opgesteld als secretaris van den Raad van State. Van zijn raadpensionarisschap van 1727—1736 zijn naast een kloek diplomatiek beleid slechts enkele maatregelen van betere administratie, in het *Placaatboek* te ontdekken. Ook ontbrak na 1710, nu de zaken weder eenigzins liepen, — de politieke drijfkracht der tijdsomstandigheden, zonder welke zoo zelden een groote staatshervorming tot stand komt.

Blz. 186, medio. "De interesten van de schulden der Generaliteit hielden op betaald te worden". SLINGELANDT noemt het een ongehoord feit. Verg. verder VAN WIJN: *Bijvoegsels op Wagenaar*, XVIII, blz. 47, 88, en XIX, 15 en *Nalezingen*, Dl. II, blz. 350, *Staat der Vereenigde Nederlanden, Holland*, Dl. IV. blz. 4. In Holland geschiedde in 1732 eene nieuwe opname der huizen en landerijen en der bevolking, waarvan enkele resultaten in den *Staat van Holland* en elders zijn medegedeeld. Zeer belangrijk voor de statistieke geschiedenis is de toeneming en afneming van onderscheidene steden en dorpen in vergelijking met de opname in 1515 en 1632. De onderscheidene bijlagen van de opname in 1732, 42 deelen bedragende, zijn volgens VAN WIJN in het Rijksarchief aanwezig. Verg. over de belastingen: BERG, ENGELS en SICKINGA, boven, blz. 47 en 48, aangehaald.

Blz. 186, medio. "Sinds 1702 waren de admiraliteits-collegiën zonder hoofd". SLINGELANDT schrijft in de *Concept-Voorreden*, bl. XII:

"De collegien ter Amiraliteit zijn zedert het jaar 1702 sonder hooft en sonder gemeene directie, en het geen daar uit volgen moet, adviseeren en handelen, zo als overeenkomt met het intrest van elk Collegie, en van de Koopsteeden van elks ressort, en niet zo als overeenkomt met het algemeen intrest van de Admiraliteid, en van de Negotie, en zijn zelfs niet vry van door conniventie, of door minder te doen ontfangen als de volle regten, malkanderen afbreuke te doen, of tegen malkanderen te kladden, gelijk men het noemt, tot merkelijke declien der Middelen. En wie weet niet dat de Magistraten van voornaame Koopsteeden zich dragen omtrent den opheff der Convoyen en Licenten op een wijs welke genoegsaam doet zien, schoon dat men het anders niet wist, dat de bovengemelde eed in geen practijk is."

Blz. 186, r. 5 v. o. Zie SLINGELANDT, I, blz. 266.

Blz. 187, r. 8 v. b. "Deed aan de buitengewone vergadering eene uitvoerige memorie toekomen." Dit is niet juist door ons voorgesteld. Wel heeft SLINGELANDT de memorie gesteld en geteekend der ordonnantie van den Raad van State, maar zij is niet ingeleverd aan de vergadering, ofschoon wel aan eenige leden ter overweging medegedeeld. Zie Voorrede, VII, en Voorrede voor gemeld discours, Dl. I, blz. 173—178; VAN WIJN: *Bijvoegsels op Wagenaar*, XVIII, blz. 46. Eene naauwkeurige beschrijving van de extraordinaire vergadering ontbreekt nog. WAGENAAR is hier zeer kort. LAMBERTY, IX, p. 742—756, en X, p. 273—293, geeft iets meer, maar zonder zamenhang. Het discours van den graaf VAN RECHTEREN, die de vergadering opende, verdiende geheel medegedeeld te worden, om het te vergelijken met de rede van CATS, 60 jaren vroeger gehouden, en met het opstel van SLINGELANDT.

Blz. 187, r. 2 v. o. "Het inkomen van het postwezen". Zie, behalve het vermelde bij WAGENAAR, Mr. J. C. W. LE JEUNE: *Het brievenpostwezen in de republiek der Vereenigde Nederlanden. Eene bijdrage tot de Staatshuishoudelijke geschiedenis van dat tijdvak*, 1851, en voorts Dr. P. SCHELTEMA: *Amstels oudheid*, Dl. II, blz. 205. Verg. ook *Dagverhaal der Handelingen van het vertegenwoordigend ligchaam*, 13 Januarij 1801, en de later aan te halen geschriften bij het volgend hoofdstuk.

Blz 188, medio. "Men voorzag hierin door den verkoop van eenige landen en ambachtsheerlijkheden". Dit geschiedde in Holland. De verkochte heerlijkheden kwamen voor een groot gedeelte in eigen-

dom der steden. Zoo werd Amsterdam Heer van Kudelstaart, Leimuiden, Vrlesenkoop, Ouderkerk en Diemen; andere heerlijkheden kwamen van de Grafelijkheid, door de Staten vertegenwoordigd, in handen van bijzondere personen, die den naam der heerlijkheid achter hun eigen naam voegden, hetgeen de ijdelheid niet weinig streelde, even als het voeren van wapens. Zie VAN EFFEN: *Hollandsche Spectator*, N°. 76, van 18 Julij 1732 Aan den anderen kant kochten de Staten van Holland en Gelderland eenige vrije heerlijkheden aan, ten einde deze beter contribueren zouden. Verg. DE MEESTER: *De vrije heerlijkheden onder de Republiek*, in de *Nieuwe bijdragen voor regtsgel.*, Dl. III, blz. 59 en 67.

Blz. 188, r. 3 v. o. "Het plakaat van 31 Julij 1725". Het plakaat op den ophef van de convoyen en lyste van de inkomende en uitgaande regten vindt men in het *Groot-plakaatboek*, Dl. VI, blz., 1338. Vroeger, in 1687, waren de convooijen en licenten op nieuw in verpachting en wel voor de helft uitgegeven, en hoezeer deze manier van oudsher ongevallig was, bij de ingezetenen vond zij toen zeer vermogende voorstanders. Onder deze was Mr. ADOLP VISSCHER, destijds advocaat-fiscaal bij de admiraliteit te Rotterdam, een man wiens bekwaamheden en braafheid geschat werden door VAN SLINGELANDT, wiens schoonvader, HIOB DE WILDT, secretaris was van de admiraliteit van Amsterdam, terwijl Mr. JACOB HOP, vroeger pensionaris van die stad was geweest. Door deze vier personen werd het tarief ontworpen. Zie [SCHELTEMA]: *Verhandeling over den geest van het placaat van* 31 *Julij* 1725, in welke verhandeling, in 1816 uitg., ook meerdere geschiedkundige bijzonderheden worden medegedeeld. Later is door GOGEL, in zijne *Memoriën*, en door G. K. VAN HOGENDORP, in de *Bijdragen*, meermalen op het tarief van 1725 gewezen. Het gaf echter ook aanleiding tot vele bedenkingen, waarom tot een volledige geschiedenis daarvan ook de notulen van de Staten der Provinciën zijn te raadplegen. Verg. DE MEESTER: *De Staten van Gelderland*, II, blz. 19 en volg.; H. A. WIJNNE: *Handel en ontwikkeling van stad en provincie Groningen*, 1865, blz. 118.

Blz. 189, r. 4 v. b. "Schonk aan den handel groote voordeelen." De handel was door den Spaanschen successie-oorlog en het geschokte crediet in het begin van de achttiende eeuw zeer aan het kwijnen. Na den vrede en na de hervatting van de rentebetaling herleefde het crediet, maar ook de overdreven zucht naar ondernemingen. De tijdsomstandigheden hebben veel aanleiding tot het beruchte actiejaar 1720 gegeven. Zie over den actiehandel van dat jaar een artikel van

Mr. S. VISSERING, in *de Gids*, 1856, I, 643. Het noodlottige jaar had echter ook zijne goede zijde, door meerdere voorzigtigheid in acht te doen nemen. De handelspolitiek bleef nog uitsluitend. Van daar de groote vrees voor eene nieuwe Indische Compagnie te Ostende. Verg. hierover C. H. BLANKENHEYM: *Geschiedenis van de Compagnie van Ostende*, 1861. Voor het overige was er nog iets avontuurlijks in het leven van den handel en de maatschappij. Verg. ook W. A. VERSCHUUR: *Het staatkundig bedrijf van Joan Willem van Ripperda*, 1715—1726, Leiden, 1861.

Blz. 189, r. 15 v. o. "Afschaffing der verbeurdverklaring". Verg. het plakaat van 1 Mei 1732 van de Staten van Holland, later meer algemeen gevolgd. De aanleiding daartoe waren de veelvuldige algemeene verbeurdverklaringen, die uitgesproken werden ter zake van sodomie, waardoor niet alleen de schuldigen, maar ook de onschuldige erfgenamen getroffen werden. Of de veelvuldige vervolgingen ter zake van deze misdaad tusschen 1730 en enkele volgende jaren inderdaad zijn toe te schrijven aan vermenigvuldiging van die vuile en meer dan dierlijke zonde, dan wel of de aandacht daarop meer is gevestigd dan vroeger, is nog een onbeslist punt.

Niet onopgemerkt mag worden gelaten, dat in de biddagsbrieven voortdurend werd gewaarschuwd, dat de rampen des volks strafoordeelen waren over de zonde. Inzonderheid aan de tegennatuurlijke zonde der sodomie werden, naar aanleiding van het Oude-testament, zulke strafgerichten Gods toegeschreven, en daar nu de ondervinding heeft geleerd, ook van lateren tijd, dat juist de geheimzinnigheid en de verachtelijkheid van tegennatuurlijke zonde aanleiding geven om vermoedens ligtvaardig als voldoende bewijzen aan te nemen, was een groot aantal van vervolgingen, toen eenmaal de aandacht er op was gevestigd, niet vreemd. Van onderscheidene der gevlugte personen zal de vrees voor een onteerend proces reeds een reden van verwijdering geweest zijn. De regters werden geïntimeerd door het publieke oordeel, dat het geene goede regters waren, die deze zonde niet streng straften. De processen van die tijden leveren ruimschoots bewijzen voor de ligtvaardigheid, waarmede doodvonnissen werden ten uitvoer gebragt. Terwijl in Holland de meeste vonnissen bij contumatie werden geveld, werden te Faan, bij Zuidhorn in Groningen 22 personen den 24 September 1731 ter dood gebragt. Nadat het vonnis "in de kerk aan de patienten was voorgelezen, werden zij gebragt naar de geregtsplaats, waar een hoog theater was opgerigt, terwijl drie schuiten turf, zeventig teertonnen en een menigte hooi voor den brandstapel was aangebragt." Drie personen werden levend geblakerd en daarna

gewurgd, de andere werden eerst gewurgd, terwijl al de lijken verbrand werden. Onder de 22 ter dood gebragten waren 10 jongens niet ouder dan 20 jaren, de jongste was 14 jaren oud, een ander 16 jaren. Een jongen van 18 jaren zeide tot de regters: "Ik vergeef u de zonde, die gij mij gedaan hebt." Verg. *Alle de copijen van indagingen alsmede alle de gedichten op de tegenwoordige tijd toepasselijk*, tweede vervolg, blz. 189. Verg. verder WAGENAAR, Dl. XIX, blz. 37, en Mr. H. O. FEITH, in de *Bijdragen tot de Geschiedenis en oudheden van de provincie Groningen*, II, blz. 275, 289 en 292. Deze bekende geschiedvorscher en welwillende Archivaris meldde mij, toen ik hem om inlichting naar dit rechtsgeding vroeg, dat er een verzameling van gedrukte stukken in folio bestaat betrekkelijk dit rechtsgeding, waarin het vonnis, gerequireerd door ADOLF DE MEERSCHE, Heer van Faan, niet werd geveld, dan na een advies van vier regtsgeleerden, waaronder de Groninger hoogleeraar in de regten ROTGERS, terwijl de eischer bovendien steun vond, zoowel bij de stedelijke regering van Groningen als bij de vertegenwoordigers der drie kwartieren van de Ommelanden, en eindelijk bij de hoogste regtbank, die der Hoofdmannen; en maakt mij tevens opmerkzaam op hetgeen omtrent ADOLF DE MEERSCHE VAN FAAN voorkomt bij Mr. P. T. TRESLING: *De Warven of Hoofmannenkamer*, Gron. 1839, blz. 103—117.

Om de gruwzame executie te Faan wel te beoordeelen, moet men in aanmerking nemen, dat de tijdgeest veelvuldige doodvonnissen toeliet. In Amsterdam bedroeg het getal geëxecuteerden met de doodstraf in allerlei vormen: van 1700—1710: 59 personen; van 1711 tot 1711—1720: 97; van 1721—1730 nog 56. Zie *Lijst der geëxecuteerden binnen Amsterdam*, gedrukt zonder titel en jaartal, tot 1774, en KONING: *Geschiedkundige aanteekeningen betrekkelijk de lijfstraffelijke regtsoefening*, Amst. 1823, — ofschoon het getal bijna in elk later tiental jaren is verminderd. Er was reeds een betere geest ontwaakt. Het betoog van VAN EFFEN, in de *Hollandsche spectator*, over den indruk van een doodvonnis, uitgegeven onder N°. CC, van 25 Sept. 1733, tweede druk, IV, blz. 250, is zeer lezenswaardig.

Over het algemeen was echter, vooral in Holland, de geest tot hervorming zeer gering. Bij de lijfstraffelijke regtspleging bleef eene proeve daartoe steken en een andere maatregel strekte niet om de waarborgen van goed regt te vermeerderen. Verg. mijn *Strafvordering* (Dl. I, Inleiding (XXV). Ook ten opzigte van het Burgerlijk regt bleef het bij voornemens. Zie THORBECKE: *Historische schetsen*, blz. 44. Eene korte schets eener civiele procedure uit de jaren 1746—1749 is medegedeeld door den Heer MOERKERK VAN STEEL, in de *Nieuwe bijdragen*, 1862, blz. 423. Over de criminele jurisdictie in Zeeland, na den jare 1704,

bestaat een handschrift, in het bezit van den Heer BETHAAN MACARÉ, door den Heer J. VAN HALL, in zijne *Verhandeling over de Zeeuwsche Keuren* meermalen gebruikt. Omtrent de lijfstraffelijke regtspleging in Amsterdam verg. men M. C. VAN HALL, in de *Nieuwe bijdragen tot R. en W.*, 1854; DE KONING: *Bijdrage tot de lijfstraffelijke regtspleging in Amsterdam*, 1823; terwijl op het Rijksarchief een groote schat processen van belangrijken lijfstraffelijken aard aanwezig is, aangewezen door den archivaris VAN DEN BERGH, in het tijdschrift: *Het Nederlandsch archief.*

In Gelderland was men, te midden der woelingen, ijverig bezig om onderscheidene belangrijke verbeteringen in de wetgeving tot stand te brengen. Verg. DE MEESTER: *De Staten van Gelderland.* De nieuwe redactie der Friesche Statuten werd in 1722 door de Staten goedgekeurd en in 1723 gepubliceerd; ook de regtspleging voor het Hof werd verbeterd.

Blz. 189, r. 5 v. o. "Hij erkende het nut der eenhoofdige regering". Misschien heb ik hier te veel aan den Raadpensionaris toegekend, hetgeen hij vroeger als Secretaris van den Raad van State en Thesaurier-generaal heeft verrigt. In geen geval echter kon ik bedoelen, dat SLINGELANDT een ijveraar was voor een absoluut monarchale regering. Zulke denkbeelden waren in de vrije Nederlanden geheel niet te huis. SLINGELANDT was echter te goed staatsman, om niet in te zien, dat een veelhoofdig bestuur met staatsvergaderingen, waarin geene overstemming omtrent de gewigtigste zaken kon plaats hebben, de geheele regering verlamde. De eenhoofdige regering, waarvoor hij in het openbaar ijverde, was dat de Raad van State met de Staten-generaal het hoofd der regering zouden zijn. Hij schijnt zelfs niet afkeerig geweest te zijn van het herstel van het Stadhouderschap, blijkens de concept-instructie voor den Stadhouder, die in zijne *Verhandelingen* wordt gevonden. Onderscheidene uitspraken in zijne *Verhandelingen* ten opzigte van het gebrek in de generale regering, zijn ook in betrekking tot het Unitarisme van later tijd, hoogst merkwaardig. In het *Stautsregt der Vereenigde Nederlanden*, in 1758 uitgekomen, geschreven door S. H. VAN IDSINGA, geb. 1714, overleden 1779, leest men:

"Dit is waar, dat het STADHOUDERSCHAP, als waar in en waar door de luister van de Oppermagt ende de plaatze der Staten, voor ende neevens de andere Overheeden vertoont en waerghenomen wort, in zijn aard onscheidbaar is, en zig zoowel, als de Oppermagt zelve, tot het BURGERLIJKE, eeven als het MILITAIRE uitstrekt, dog dat de REPUBLYK in 't gemeen, en de Provincie van HOLLAND, om van geen meer

te spreeken, van hare oude en waare gronden is afgebragt.... D· tijden, die *wij zelve* beleefd, en de zaaken, die wij zelve gezien hebben, hebben het zelve uitgeleeverd: en ik hebbe tot de beschrijving van het verval van den Staat en de reedenen van dien, geen andere woorden noodig, dan die van den geweezen Heer Raad-Pensionaris SLINGELAND, waar van nog eigenhandige Brieven zouden kunnen worden getoond, waarin hij het gedrag der Staten van HOLLAND, in verscheidene geleegendheeden gehouden, als ten eenemale van alle de grondbeginselen hunner Voorzaaten afwijckende, met deese woorden verfoeit en afkeurt:

Pudet, haec opprobria nostris
Obiici potuisse, et non potuisse refelli.

"Wil men 't in de bijzonderheeden nagaen, men heeftze naa de gedagten van deesen Heer, zoo als ze uit zijn mond in 't Jaer 1726 opgeteekent, en in de pen gevat zijn, daarin te zoeken, dat de gebreken, waar in de Staat vervallen was, aanliepen teegens bekende grondregelen van particuliere en publyke societeiten, en er geen overstemminge, en daarom een langzaam of geen besluit, geen nakomst van besluit, hoewel eenparig, was; hieruit waren voortgekomen particuliere cassatien, reductien en afdankingen van Militie, na yders goeddunken, verval der Admiraliteiten, dat de Commercie zonder protectie, geen subsidien uit de Provincien, de ordinaris middelen te niete, de admodiatie niet practicabel, bij gebrek van macht en executie, en meer andere gevolgen, die er worden opgehaald, gesproten waaren: waarvan geen ander uitkomst te wagten en te voorzien was, dan dat, *zoo niet de Regeeringe wierd gesteld aan een Hoofd en Ovrigheid*, alles wat er voorgeslagen en gedaen konde worden, op zijn best maar dienen zoude, om het werk te plaasteren, doch dat, om de wortel uit te roeijen, de Regenten dienden te ontwaken uit de teegenswoordige Lethargie, zonder welk het te dugten was, dat eens ontzagt zouden worden wacker gemaakt, wanneer het te laat zouw weezen, om remedien te gebruiken, die toen nog tijdig waaren."

Ook verdient zeer de aandacht, hetgeen Lord CHESTERFIELD, die te 's Gravenhage ambassadeur was tijdens SLINGELANDT raadpensionaris was, in zijn *Lettres*, Vol. III, p. 305, ed. 1810, opmerkt: dat de Raadpensionaris SLINGELANDT, in een vertrouwelijk gesprek, hem de noodzakelijkheid van het Stadhouderschap had erkend, maar dat hij door zijn eed gebonden was den bestaanden vorm van regeling te handhaven; terwijl hij de wederherstelling van het Stadhouderschap voorzag bij eene beweging als in 1672; waarop CHESTERFIELD antwoordde: dat de Stadhouder dan wel eens Koning kon worden. Ook

de griffier FAGEL was van de noodzakelijkheid van het Stadhouderschap overtuigd.

Als aanwijzing van de publieke opinie omtrent de magt van den Stadhouder-Kapitein-Generaal der Unie is zeer opmerkelijk, hetgeen in het eerste deel van den *Staat der Vereenigde Nederlanden*, zooals bekend is door WAGENAAR geschreven en ten tweedenmale uitgegeven in 1739, blz. 412, gevonden wordt: "In 't algemeen kan men van hem (de Kapitein-Generaal) zeggen, gelijk de Staaten van Holland eertijds gedaan hebben (*Deductie* v. 1654, Dl. II, Cap. 6, § 5), dat zij allenthalven als wettige Prinsen van den lande geeerd zijn geworden, ja zelfs in sommige opzichten een gezag hebben gehad, dat den ouden landsheeren, bij plechtige overeenkomsten uitdrukkelijk is benomen geweest"; waarbij een noot, die aanvangt als volgt: "De domme menigte hield de Stadhouders voor wettige Prinsen en Souvereinen van den lande", enz. Zie ook *Herstelde leeuw*, blz. 101, enz. Verg. ook boven, blz. 147.

Blz. 190, medio. "Schreef de Spaansche gezant". Ik heb mij hier aan eene vergissing schuldig gemaakt. Het was niet de gezant van Spanje, maar die van Portugal, D'ACUNHA, waarvan O. Z. HAREN, in de aanteekeningen op *de Geuzen*, (aanteekeningen op Junij X), uitgave WESTERMAN, IV, blz. 231, deze uitspraak vermeldt.

SLINGELANDT werd als raadpensionaris opgevolgd door ANTONIE VAN DER HEIM, geb. 1693, overl. 1746. Hij was, even als SLINGELANDT, vroeger secretaris van den Raad van State en thesaurier-generaal der Unie geweest. Ook van den invloed van VAN DER HEIM op het binnenlandsch bestuur is tot heden weinig bekend.

Blz. 190, r. 3 v. o. "De stadhoudersgezinde WILLEM VAN HAREN". De dichtregels zijn uit zijn gedicht: *Op de verheffing van Willem IV*, uitg. van WESTERMAN, III, 92. Welke de latere politiek der VAN HARENS ook moge geweest zijn — waaromtrent nog veel duisters bestaat, — vóór 1747 zijn zij, zoover wij hebben kunnen opsporen, in het belang van het Vaderland en van het Huis van Oranje werkzaam geweest, zelfs eenigzins onstuimig, toen W. VAN HAREN vóór den aanvang van den Oostenrijkschen successie-oorlog, ten einde door den oorlog tevens de verheffing van het Huis van Oranje te bevorderen, zijn gedicht *Leonidas*, in 1743 uitgaf; dat gedicht had eene politieke beteekenis en heeft een geheelen bundel politieke gedichten ten gevolge gehad, die in folio is uitgegeven en 364 bladzijden groot is. Zie over deze gedichten ook EEKHOFF: *Geschiedenis van Friesland*, blz. 411, in de noot. De vrienden van Prinses ANNA, bedoeld in de *Zamenspraken der dooden*,

vermeld door Prof. TIJDEMAN, BILDERDIJK: *Gesch. des Vaderl.*, XII, blz. 129 en 130, zijn waarschijnlijk de VAN HARENS. Verg. *Het geslacht der van Harens*, door J. H. HALBERTSMA, Deventer 1829.

Blz. 191, r. 2 v. o. "Van één Vaderland". Het foederative stelsel der Vereenigde Nederlanden begon een verouderd stelsel te worden". De waarheid van deze stelling kan uit bijna ontelbare aanwijzingen bewezen worden: uit het woord: "De *Staat* der Vereenigde Nederlanden", dat meer en meer in gebruik kwam; — uit het gebruik van het woord *Vaderland*, waaronder men in de achttiende eeuw al de Nederlanden beschouwde, al werden ook nog in de officiële stukken de inwoners van de andere provinciën als vreemden beschouwd, en uit de telkens vermeerderde gewoonte, dat staatslieden uit andere gewesten invloed op naburige provinciën begonnen uit te oefenen. Zoo de provinciale souvereiniteit in de oude constitutie lag, meer en meer kwam echter de Generaliteit op den voorgrond. Ook daaromtrent mag de zoo juiste opmerking van SLINGELANDT gelden: "'t soude van het uiterste gevolg wesen voor usurpatien te willen doen doorgaan de veranderingen die ongevoellg voorvallen in de forme der regeringen. De politique ligchamen zijn in deesen deele niet bestendiger als de natuurlijke. Soo men dit niet toestaat, is er naauwlijx een wettige regering."

Onder OLDENBARNEVELT en JOHAN DE WITT was de Raadpensionaris van Holland verreweg de voornaamste staatsman in de Vereenigde Nederlanden. Reeds onder G. FAGEL, en nog meer onder HEINSIUS, vormde zich een soort van ministerie, hetgeen bijna dagelijks te zamen kwam, bestaande uit den Raadpensionaris van Holland, den Griffier der Staten-generaal, den Thesaurier-Generaal der-Unie en den Secretaris van den Raad van State. Vooral was dit viermanschap gewigtig, zoolang er nog geen algemeene Stadhouder was.

Blz. 192, r. 11 v. b. "In Zeeland, Holland en Utrecht hadden de stedelijke regeringen", enz. Over de aristocratische oligarchie in die gewesten voor dit tijdvak zie men KLUIT, VREEDE, BILDERDIJK en de *Aanteekeningen op Bilderdijk*, van TIJDEMAN. Het is zeer te wenschen dat Mr. DE WITTE VAN CITTERS zijne studiën over de correspondentiën, in *de Spectator* verspreid, eens, verzameld tot een geheel, uitgeeft.

Blz. 193, medio. "Overijssel deelde in hetzelde lot." De woelingen in 1703 en volgende jaren, en de latere geschillen over, de drostendiensten wijzen aan, hoe ook hier het regeringstelsel drukkend voor het volk was.

Blz. 193, r. 16 v. o. "Gelderland". Verg. DE MEESTER: *De Staten van Gelderland*, II.

Blz. 193, r. 12 v. o. "Friesland". Het werd zelfs door Friesche regenten in de *Schuitenpraatjes* erkend. Verg. hieronder.

Als boven. "Groningen". Verg. DIJKEMA: *Proeve van eene geschiedenis der beschaving in de provincie Groningen*, 1851, II, bl 433, en H. A. WIJNNE: *Handel en ontwikkeling van Stad en Provincie Groningen*, 1865, blz. 17 en passim.

Blz. 193, r. 1 v. o. "De invloed der Fransche letterkunde". Volgens J°. DE VRIES, *Geschiedenis der dichtkunde*, klaagden in de 17e eeuw de uitgevers over de menigvuldige vertalingen van Fransche werken. Fransche rationalistische beginselen, voorafgegaan door de Engelsche geschriften van LOCKE, in het Nederduitsch vertaald, vonden hier veel ingang, inzonderheid bij de dissenters en bij de oppositie tegenover de orthodoxie. Later werd men echter oneindig meer aangetrokken door de gevoelens van ROUSSEAU. De Nederlandsche liberale beginselen hebben zich echter nimmer geheel met de Fransche vereenzelvigd. Zoo de rationalistische en sentimentele rigtingen der achttiende eeuw velerlei dwalingen verspreidden, zij stonden intensief veelal hooger dan de regtzinnige gevoelens, daar zij meer opregtheid, — meer eigen overtuiging inhielden. Verg. over den invloed der Fransche zeden en letterkunde in ons Vaderland in het begin van de achttiende eeuw H. J. KOENEN: *De Fransche réfugiés*; VAN KAMPEN: *Over den invloed van Frankrijk op Nederland*, in zijne *Verhandelingen*, II, blz. 213. Omtrent het verblijf van VOLTAIRE hier te lande, zie men Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN: *Voltaire enz. in Nederland*, *Historische herinneringen uit de achttiende eeuw*, 1860. VOLTAIRE, geb. in 1694, vertoefde in Nederland in 1713, 1722, 1736, 1740 en 1743.

Blz. 194, r. 14 v. b. "Toch een tijdvak van velerlei volksontwikkeling". Alle nuttige instellingen, van verbeterd armen-onderwijs, van betere verzorging van de armen enz. dagteekenen reeds van het begin der achttiende eeuw. Verg. mijne *Verhandeling over de armoede*, 2de druk.

Blz. 194, r. 14 v. o. "Zoo al bekrompene leerstelligheid," enz. Men behoort hier vooral na te lezen: *De geschiedenis der Hervormde kerk*, van YPEY en DERMOUT, — ook de meer uitgebreide *Geschiedenis der Christelijke kerk der achttiende eeuw*, door YPEY, — de *Hollandsche*

Spectator, van VAN EFFEN, en het opstel van M. C. VAN HALL: *over Mr. H. Noordkerk*, in de *Regtsgeleerde verhandelingen*, 1838, blz. 245.

Blz. 193, medio. "De dichtlievende en letterkundige genootschappen". In de geschiedenis der volksbeschaving moet men niet alleen letten op de enkele groote dichters en schrijvers, maar ook op de menigte, die door de beoefening der letteren werd aangetrokken, niet alleen op het intensive, maar ook op het extensive der volksbeschaving. Vooral uit dit laatste oogpunt levert het begin der achttiende eeuw een opmerkelijken vooruitgang boven vroegere tijden.

Blz. 194, r. 1 v. o. NOODT, geb. 1647, overl. 1725, is de vader van eene nieuwe rigting geweest. De *methodus Noodtii* heeft eene geheele omwenteling in de wetenschappelijke beoefening van het regt te weeg gebragt. Door zijne waarheidsliefde en edele gezindheid heeft hij heilzaam op velen gewerkt. Ook zijne verdiensten ten opzigte van de staatkunde, — ten opzigte van juiste begrippen van regt en vrijheid, — van de afscheiding van Kerk en Staat, — van de verpligting van jongelingen om met wetenschappelijke kennis het land te dienen, behooren gewaardeerd te worden. Zoo hij in den twist met BIJNKERSHOEK niet vrij bleef van dien bitteren pennestrijd, waardoor de eigenliefde der geleerden in het begin der achttiende eeuw zich kenmerkte, toch moet men de kracht bewonderen, waarmede de meer dan zeventigjarige grijsaard zijn gevoelen verdedigde.

Blz. 195, r 1 v. o. "BIJNKERSHOEK". Men verg. over hem het uitgewerkte proefschrift van W. STAR NUMAN: *Cornelis van Bijnkershoek, zijn leven en geschriften*, Leiden, 1869, waarmede onze literatuur onlangs is verrijkt. Ik kan echter niet deelen in den lof, aan BIJNKERSHOEK omtrent het Staatsregt toegekend, tenzij men daaronder ook het Volkenregt begrijpt. Ten opzigte van het inwendig Nederlandsch Staatsregt heeft BIJNKERSHOEK bijna geene verdiensten. De twee kleine opstellen daarover zijn zeer oppervlakkig; over het wijsgeerig recht zijn zijne denkbeelden zeer zonderling.

Als boven. "BOERHAAVE". Hij verdient niet alleen als geneeskundige genoemd; zijn milde geest, zijn humanistische rigting gaven een weldadigen indruk aan het maatschappelijk leven van zijn tijd.

Als boven. "'s GRAVESANDE". De meester in de regten en later hoogleeraar in de wijsbegeerte te Leiden, verdient eene afzonderlijke biographie, wegens den invloed, dien zijn wijsgeerig onderwijs

hier te lande en vooral in Frankrijk heeft gehad. Zijne *Introductio in philosophiam*, herhaalde malen in het Nederduitsch en Fransch vertaald, wordt nog op vele lyceën in Frankrijk gebruikt. Nieuwsgierig waaraan die groote invloed van den Leidschen professor in Frankrijk behoorde toegekend te worden, heb ik in *de Navorscher*, IX, blz. 65, vraag 86, daarnaar gevraagd, waarop mij een belangrijk antwoord is gegeven door *Quiescendo*, Dl. IX, bl. 191, voor wien later de Rotterdamsche predikant DELPRAT zich aan mij heeft bekend gemaakt. Onlangs is mij zijne verhouding tot de Franschen nog nader duidelijk geworden, door Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN, in een artikel in de *Letteroefeningen* van 1868: *'s Gravesande en Voltaire.*

"VAN MIERIS". geb. 1689, overl. 1763, bekend als schilder, als penningkundige en geschiedschrijver, is hierdoor in vele opzigten een opmerkelijke persoonlijkheid. Hij was zulks ook als mensch. Zijne *Verhandeling over het saamenstellen en beoefenen der historien* bevat veel opmerkelijks; zijne *Verhandeling over de leenroerigheid van het Graafschap van Holland*, 1748, is ook belangrijk voor het letterkundig leven van zijn tijd. Zoo al fouten en onnaauwkeurigheden in het *Groot Charterboek der Graven van Holland* mogen zijn aan te wijzen, men moet eerbied hebben voor den schrijver van de verzameling en voor het publiek, dat de uitgave van dat kostbaar werk mogelijk maakte.

"WAGENAAR", geb. 1709, overl. 1773. Reeds vroeger, bl. 9, hebben wij het *Leven* van WAGENAAR vermeld; hier maken wij er opmerkzaam op als een belangrijke bijdrage tot de kennis van de eerste helft der achttiende eeuw.

"VAN EFFEN", geb. 1684, overl. 1735. De wensch van het Utrechtsch genootschap naar eene levensschets en eene kritiek der geschriften van JUSTUS VAN EFFEN is in 1859 op eene uitnemende wijze vervuld door Dr. W. BISSCHOP. Zijn *Justus van Effen, in zijn leven en werken*, mag voortaan niet ontbreken in de bibliotheek van de beoefenaars der maatschappelijke en letterkundige geschiedenis van Nederland. 's GRAVESANDE en VAN EFFEN, te zamen leden der Haagsche vereeniging, waren de voorloopers van den modernen tijd.

Buiten deze namen zouden nog vele kunnen genoemd worden, om het oordeel te weêrspreken, dat zoo dikwijls over dit tijdvak wordt geveld. Onder de regtsgeleerden van dit tijdvak behooren, behalve de reeds genoemden, inzonderheid vermeld te worden: OTTO, WESTENBERG, HUBER, WINHOFF, BOËL, MATTHEUS, vader en zonen, SCHRASSERT, NOORDKERK, J VOORDA. Over de bibliotheek van den Gelderschen regtsgeleerde SCHOMAKER zie men een belangrijk artikel van P. NIJHOFF, in de *Nieuwe bijdragen tot regtsgeleerdheid*, 1862. blz. 695.

Blz. 195, r. 3 v. b. "Tijdschriften en weekbladen". Ons ontbreekt nog altijd een volledige geschiedenis van dag- en weekbladen in Nederland. Wij hopen haar eenmaal te ontvangen van Mr. J P. BAUTIJN KLUIT, die zich reeds zoo verdienstelijk heeft gemaakt door bijdragen tot die geschiedenis te leveren.

Blz. 195, r. 8 v. b. "Regenten die de volksbelangen voorstonden". Niet alleen stonden vele regenten aan het hoofd van nuttige inrigtingen, maar ook als schrijvers traden zij voor de volksbelangen op. De Zeeuwsche regent F. DE BEAUFORT was in staatsgezinden geest de verdediger der vrijheid, in het werk: *Vrijheid in den Burgerstaat*, 1737; daartegen kwamen in het licht, stadhouderlijkgezind, de *Schuit- en Jagtpraatjes*, 1737, geschreven door de Friesche regenten BURMANIA en ITSMA. (Zie Voorrede voor de uitgave van VERVOU). Het werk van DE BEAUFORT werd na diens dood tegen deze uitgaven verdedigd in de *Vrijmoedige bedenkingen over de vrijheid*, 1738, ten onregte door Mr. VAN DOORNINCK in zijn *Catalogus van Anonymen* toegeschreven aan DE BEAUFORT, die toen reeds overleden was. Zie over F. DE BEAUFORT: *Oud en Nieuw*, van P. SCHELTEMA, I, blz. II. Prof. VREEDE heeft in *de Regering en de Natie* de belangrijkheid dezer geschriften door onderscheidene uittreksels doen kennen.

Blz. 195, r. 3 v. o. "Tusschen 1720 en 1740 gevoelde het volk zich gelukkig". Verg. voor dit tijdvak inzonderheid Prof. TIJDEMAN: *Over het verschijnsel, dat de Nederlanden zich ten tijde der republiek gelukkig hebben kunnen gevoelen*, in de *Jaarboeken van het Kon. Instituut*, II, blz. 59, en in de *Staatspartijen*.

Met het jaar 1740 brak een aantal jaren van allerlei beproeving aan. De winter was buitengewoon koud; de levensmiddelen waren duur; de handel begon te kwijnen; er was voortdurend vrees voor een algemeenen oorlog, waarin de Republiek moeijelijk onzijdig kon blijven bij de bestaande tractaten, waarover onderscheidene stukken werden gewisseld, die ter algemeene overweging werden gebragt en toegelicht in de *Verzameling van autentyke stukken om te dienen in de Nederlandsche historien*, 1743.

Blz. 196, r. 2 v. b. "De oorlog". Over de diplomatieke handelingen omtrent dezen oorlog, die ook, voor de kennis van onzen inwendigen toestand belangrijk zijn, zie men J. K. J. DE JONGE: *Geschiedenis der diplomatie gedurende den Oostenrijkschen successieoorlog en het congres te Aken*, 1852.

Blz. 196, r. 9 v. b. "WILLEM IV verhief". Voor de staatkundige geschiedenis is het belangrijk na te gaan, hoe na den dood van WILLEM III telkens pogingen zijn aangewend om het Huis van Oranje te verheffen. Na de mislukte pogingen van WILLEM III, om den Frieschen Stadhouder tot zijn opvolger te doen benoemen, bleven aanvankelijk de provinciën Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel zonder Stadhouder en de Unie zonder Kapitein-generaal. Ook droeg de nog zeer jeugdige leeftijd van den Frieschen Stadhouder, die bij den dood van WILLEM III slechts 15 jaren oud was, veel bij, dat, in 1703, bij de raadplegingen der algemeene Staten over de aanstelling van hooge krijgsbevelhebbers, hem het Kapitein-generaalschap niet werd opgedragen, ofschoon hem de titel van generaal voor de infanterie werd verleend. In 1705 drong Friesland er op aan, dat aan zijn Stadhouder, die nu meerderjarig was geworden, zitting in den Raad van State zou worden verleend, op grond van het berichtschrift van het jaar 1588. De Staten van Holland en Zeeland, en in den aanvang ook Gelderland, Utrecht en Overijssel, verzetten er zich tegen. Het geschil, dat in 1705 niet werd beslist, kwam op nieuw ter tafel in 1707, toen, op het drijven van Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel, de Friesche Stadhouder uit den Raad van State werd geweerd. De onderhandelingen over die uitsluiting zijn ook daarom belangrijk, omdat zij aanwijzen, hoe men toen in die gewesten was tegen de stadhouderlijke regering; men beraadslaagde om eene *harmonie* of overeenstemming tot stand te brengen als ten tijde van JOHAN DE WITT (WAGENAAR. XVII, blz. 299). De verdere pogingen der voorstanders van het Huis van Oranje werden verijdeld door het omkomen van den Frieschen Stadhouder aan den Moerdijk, den 14den Julij 1711. Het omstandig berigt van dat ongeval sluit geheel de vermoedens, bij BILDERDIJK vermeld, uit, dat hier aan eenigen moedwil zou te denken zijn. Kort na het ongeluk beviel de weduwe van JOAN WILLEM FRISO, den 1sten September, van een zoon, WILLEM KAREL HENDRIK FRISO, die later als WILLEM IV in de geschiedenis des vaderlands zoo bekend is geworden. Opmerkelijk is het, dat de Staten van Holland den jongen Prins vereerden een lijfrente van *f* 2500, en dat de Staten-generaal hem insgelijks tot pillegift een lijfrente van *f* 4000 schonken. In 1722 gingen de Staten van Gelderland, Groningen en Drenthe er toe over, om de stadhouderlijke regering te herstellen. Inzonderheid het antwoord van Gelderland op den brief van de Staten van Holland, die dezen stap ontrieden, is hoogst merkwaardig, omdat die missive een geheel pleidooi is, dat niet alleen voor de provincie Gelderland, maar ook voor den *Staat van het gemeen*, — de herstelling van het Stadhouderschap wenschelijk was. De

missive wordt bij WAGENAAR gedeeltelijk, geheel bij DE MEESTER: *Staten van Gelderland*, gevonden. Prof. H. W. TIJDEMAN: *Bijvoegsels op Bilderdijk*, XI, blz. 224, vermeldt het bezit van een MS., Verhaal van de Heeren VAN MAASDAM, FABRICIUS, BUYS, DAY, en den raadpensionaris HOORNBEEK, waaruit de onjuistheid blijkt van WAGENAAR's berigt, dat de bezending naar Gelderland achterwege bleef.

De Staten van Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel bleven zich tegen de verheffing van den Frieschen Stadhouder verzetten, toen hij in 1727 tot Generaal werd voorgesteld, terwijl zij in 1729 teweeg bragten, dat ook aan hem, even als aan zijn vader in 1707, zitting in den Raad van State werd geweigerd. Noch de indruk der feesten, die bij de meerderjarigheid van den Stadhouder in Groningen, Gelderland en Friesland gevierd werden, noch het aanzien, dat den Prins omgaf bij zijn huwelijk met Prinses ANNA van Engeland, bragten in 1734 en 1735 de regenten in Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel tot andere gedachten. In verband met het gezegde van CHESTERFIELD, vroeger vermeld, blz. 188, en met de volksopinie, dat de Prinsen van Oranje souvereine Vorsten van Nederland waren, boven blz. 189, zijn zeer lezenswaardig de aanspraken en brieven, gewisseld bij het huwelijk van den Prins, welke medegedeeld worden in het zeer uitvoerig *Leven van Willem Karel Hendrik Friso en Anna hoogstdeszelfs gemalin*, te Amsterdam bij MOURIK. Niet minder opmerkelijk is de groote geestdrift, waarmede de jonggehuwden bij hun aankomst uit Engeland te Rotterdam en te Amsterdam in 1734, door het volk ontvangen werden. Zie P. SCHELTEMA: *Amstels oudheid*, I, blz. 203. De Prins, Stadhouder van Friesland, Groningen en Gelderland, was geen vreemdeling in Holland. Na zijn huwelijk hield hij nu en dan te 's Gravenhage zijn verblijf, terwijl hij vroeger, in 1728 en 1729, te Utrecht had gestudeerd. De naijver der Zeeuwsche regenten tegen den Prins van Oranje openbaarde zich op een kleingeestige en onwettige wijze, toen men zijne regten als Heer van Veere en Vlissingen niet wilde erkennen. De memoriën over deze aangelegenheid zijn bij WAGENAAR en in het *Leven van Willem Friso* vermeld.

Toen de oorlog in 1742 meer en meer dreigde uit te breken, openbaarde zich nog de kleingeestigheid der regenten in Holland en Zeeland, die in de Generale Staten doordreven, dat de Prins slechts tot Luitenant-generaal zou bevorderd en dat vreemdelingen boven hem geplaatst zouden worden, niettegenstaande hij reeds Kapitein-generaal in drie provinciën was. Met een waardig en echt vorstelijk schrijven wees hij die bevordering af. De brief eindigde met de woorden: "Ik wensch dat de vreemde Officieren, welke U Hoogmogende van willens zijn te trekken in hare dienst, en die mij zekerlijk kunnen overtref-

fen in bekwaamheid, — mij mogen evenaren en gelijk zijn in yver en liefde voor den Staat, voor welke ik altoos gereed zal zijn, naar het voorbeeld mijner Voorouderen, den laatsten druppel van mijn bloed te offeren, als de gelegenheid zal vereischen." Achter het exemplaar *Gedichten voor en tegen Jhr. W. van Haren*, dat in mijn bezit is, bevindt zich eene verzameling van brieven, extracten en resolutiën, *raakende het verkiezen van de zes Generaals* en het aanstellen van Zijn Hoogheid als Lieutenant-generaal, met de protestatiën daartegen. — Verg. voor de jaren 1743—1747 ook de belangrijke *Brieven van Willem IV aan Otto van Stirum*, medegedeeld in de *Kronijk van het Hist. Gen.*, VIe Jaarg., blz. 125. In die brieven, geschreven uit Groningen, uit Leeuwarden, uit Orangestein, alwaar de Prins zich bevond om familie-aangelegenheden te beredderen, en uit Breda, komen als vrienden van den Prins, voor: JORDENS uit Deventer, VAN RANDWIJK, VAN HAREN, ITSMA en anderen. Vooral vestigen wij de aandacht op de volgende woorden uit een brief van 7 Sept. 1744. "Cette semaine vous avez bien raison de dire, que tout ressemble chez nous a un chaos, et les choses sont venues a un point de confusion, de desordre et de mauvaise foi, quil ny a qu'un coup de Providence qui puisse sauver l'etat. Cela n'est pas dans l'humanité."

Groote staatsveranderingen zijn, bij de vasthoudendheid aan het bestaande, veelal niet te verkrijgen, zonder sterken aandrang in de groote gebeurtenissen, die de gemoederen wakker schudden en een andere rigting aan de gedachte geven.

Toen Frankrijk den oorlog verklaard en Zeeland aangevallen had, schreef de Prins een brief uit Leeuwarden aan de Staten van Zeeland, met verzoek dat gewest als leenman tegen den vijand te verdedigen; maar op denzelfden dag, waarop dit aanbod in Friesland werd gedaan, had men de hulp van den Prins reeds aangenomen, door hem te Veere tot Stadhouder uit te roepen.

De aanwijzing van de vermeerderde magt van den Prins van Oranje als erfelijk Stadhouder van al de Nederlandsche gewesten en van erfelijk Kapitein-generaal der Unie behoort tot het volgende tijdvak.

HOOFDSTUK X.

1747—1780

De *Vaderlandsche geschiedenis* van WAGENAAR en de *Bijvoegsels* van VAN WIJN C. S. eindigen met het jaar 1750. Op WAGENAAR heeft men *Vervolgen* tot op het jaar 1805, 51 deelen, die echter zeer oncritisch en afwisselend, nu eens in stadhouderlijken en dan weder in onstadhouderlijken geest geschreven zijn, maar toch als een algemeene leidraad zeer nuttig zijn. Zie ook C. VAN DER AA: *Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden*, 1747—1794, Amst. 1806, 6 deelen. Met het jaar 1747 beginnen de *Nederlandsche Jaerboeken*. In de *Jaerboeken* worden onderscheidene berigten en vele placaten, resolutiën en brieven van onze gezanten in het buitenland opgenomen, doch met weinig orde. Van de brieven van onze ambassadeurs zijn vele sedert 1744 gedrukt. Zij werden aan de regenten met andere stukken medegedeeld. De meest volledige collectie van deze stukken vindt men in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage. Ook in de Amsterdamsche Bibliotheek bevindt zich eene verzameling van dergelijke stukken. In mijn bezit zijn vier portefeuilles met zoodanige gedrukte brieven, alleen over 1756 en 1757.

Toen onder Koning WILLEM I tot historieschrijver des rijks was benoemd MARTINUS STUART, gaf deze uit *Vaderlandsche Geschiedenis*, ten vervolge op WAGENAAR. Hiervan zijn uitgegeven van 1820—1826 4 deelen, loopende tot 1782, zoodat dit werk het hoofdwerk voor dit tijdvak is. STUART heeft de *Vervolgen* op de geschiedenis van WAGENAAR omgewerkt en aangevuld uit de resolutën der Staten en de MSS. aanteekeningen van BENTINCK, die, op het Rijks-archief aanwezig, wel verdienden uitgegeven te worden, inzonderheid om het bestuur der Gouvernante meer in bijzonderheden te leeren kennen. Het was vooral in dit tijdvak, dat de periodieke letterkunde meer opkwam, ofschoon ook vele tijdschriften en politieke weekbladen een zeer kort bestaan hadden. Een kort jaarlijksch overzigt der gebeurtenissen vindt men in de maandelijksche *Nederlandsche Mercurius of Staatkundige historie van Holland*.

Voor dit tijdvak wordt de kennis van het Staatsregt aangevuld door onderscheidene geschriften over het Stadhouderschap en door de meer grondige beoefening van het oudere Staatsregt door TROTZ, IDSINGA, PIETER PAULUS, A. KLUIT, VAN DE SPIEGEL en anderen. Een opmerkelijke aanwijzing van de inzigten omtrent de behandeling der geschiedenis levert de *Verhandeling over het saamenstellen der historien, inzonderheid van ons Vaderland*, door FRANS VAN MIERIS, in 1757 het

eerst in het licht verschenen en op nieuw uitgegeven met eenige aanteekeningen door P. G. WITSEN GEYSBEEK in 1826.

Blz. 197, medio. "De stem des volks". De opgewondenheid van het volk grensde aan fanatisme. Te 's Gravenhage kreeg een vrouw uit Delft een toeval bij de inkomst van den Prins en stierf onder den uitroep: "Het is genoeg, ik heb den Prins gezien!" In Zeeland hadden jongens een optogt gehouden; een hunner had zeer verhit snel een glas koude karnemelk gedronken: stervende vroeg hij de gunst om in een oranjevlag begraven te worden, hetgeen ook geschiedde; het kistje werd met een oranjevlag omwonden en al de kinderen met oranje-kokarden gesierd, bragten hunnen makker naar het kerkhof. Hetzij men de *Jaerboeken* of het *Leven van Willem IV*, 4 deelen, Amst. bij MOURIK, doorbladert, men wordt getroffen door de algemeene opgewondenheid. Het is dan ook niet onnatuurlijk, dat de Prins, die een spoedig bewogen gemoed, maar een kalm verstand bezat, na zijn intogt in 's Gravenhage, de uitdrukking bezigde: "Het is te veel voor een sterveling."

Om die hartstogtelijke opgewondenheid te begrijpen, moet men wel in het oog houden, dat gevreesd werd eene nieuwe Fransche inval, terwijl de gruwelen van den oorlog van 1672 door onderscheidene blaauwboekjes met houtsneê-gravures, voorstellende de plunderingen en moorden te Bodegraven enz., in 1673, levendig in de herinnering van het volk bewaard waren. Ook deed de inval van Frankrijk vrees ontstaan voor de Hervormde godsdienst. Daarbij kwam dat enkele Roomschen de partij der Franschen trokken. De nationale geestdrift werd door fanatieke vrees voor de godsdienst gevoed; op den predikstoel was de herstelling afgebeden; de Prins van Oranje werd door velen beschouwd als GIDEON, den hersteller door God gezonden.

De anti-stadhouderlijke partij was in 1747 geheel overwonnen; maar de democratische rigting, die zich reeds vroeger, in 1702—1706 had geopenbaard tegen de aristocratie, openbaarde zich op veel uitgebreider schaal, thans vooral in Holland.

Een zeer gematigde en verzoenende geest spreekt zich duidelijk uit zoowel in het tijdschrift *de Patriot*, door WAGENAAR uitgegeven, als uit zeer vele andere geschriften. Minder juist is het, wanneer de Heer GROEN VAN PRINSTERER schrijft, *Handboek*, blz. 513: "Wat in de "hartstogtelijkheid der partijzucht een stedelijk magistraat zelfs nu kon "verrigten, bleek te Steenwijk. De regering deed (27 April 1749) een "burger FLEDDERUS, om stadhoudersgezindheid, onder een schijn van "regtspraak, ophangen; wegens dezen geregtelijken moord, buitenge- "wone verandering in de regering gelast." Het vonnis is niet door een

staatsgezinde regering *om stadhoudersgezindheid* uitgesproken, maar integendeel, door regenten, die door den Prins reeds in de regering bevestigd waren; de regering meende dat FLEDDERUS valschelijk zich op den Prins beriep, en omdat hij aan het hoofd van een willekeurig gevormde compagnie zich tegen de regering verzet had, werd hij als oproermaker beschouwd. Het gewezen vonnis ging echter alle grenzen van gematigdheid te buiten en maakte de twisten nog feller. Toen er nu vrees bestond dat de partijschap tusschen de regenten en het volk zou voortduren en nog twee personen met den dood zouden gestraft worden, verleende de Prins abolitie, terwijl de regering, ofschoon vroeger reeds door den Prins bevestigd, veranderd werd. Men verg. de onderscheidene stukken omtrent FLEDDERUS in de *Ned. Jaerboeken*, 1749, 1750 en 1751, en het uittreksel daarvan bij KOK: *Vaderlandsch Woordenboek*, voce FLEDDERUS. De doodstraf, aan FLEDDERUS voltrokken, werd door WILLEM IV zoo weinig als een *justitie-moord* beschouwd, dat in de resolutie, waarbij, na verhoor van de Staten van Overijssel, al de procedures vernietigd werden, iets dat ook in verband moet beschouwd worden met de verleende amnestie uitdrukkelijk werd gelast, dat tegen de leden der aftredende regering geene actie tot schadevergoeding zou mogen ingesteld worden, "*als zijnde onze uitdrukkelijke begeerte, dat al het voorgevallene zou worden gemortificeert.*" Maar gelijk het veelal gaat, bij het gepassioneerde van tijdgenooten en geschiedschrijvers, zoo is ook de vredelievende politiek van WILLEM IV van beide zijden miskend. Van de eene zijde werd FLEDDERUS, die vroeger reeds wegens viol was veroordeeld, na de mortificatie van het proces, een regtvaardige martelaar, die onschuldig was ter dood veroordeeld, bij sommigen bijna een heilige (een predikant staat in sommige werkjes), terwijl anderen den Prins van zwakheid beschuldigden, dat hij een oproermaker, die zich tegen een schildwacht misgrepen had, in zijn eer had hersteld. Zie *Praaltooneel van Neêrlands wonderen*, Dl. II, blz. 213—228.

Blz. 198, r. 8 v. b. "Een voorwerp van liefde en hoogachting van een vrij volk". Zie WAGENAAR, Dl. XX, blz. 455. Deze woorden zijn des te belangrijker, omdat zij deels het geheele staatkundig stelsel van WILLEM IV uitdrukken, deels aanwijzen in welken zin de Nederlandsche natie zich verklaard had voor een "eminent hoofd". Een monarchaal regeren, in dien zin, dat regeringsideën, in het hoofd van den Vorst gevormd, aan het volk worden opgedrongen, is te allen tijde vreemd geweest, èn aan de wenschen van het Nederlandsche volk èn aan de bedoelingen van WILLEM IV. De roeping van het "eminente hoofd" bestond, naar de Nederlandsche beginselen van

1747, die ook door WILLEM IV gekoesterd werden, in het streven, om de goede gedachten tot hervorming, door regenten en het volk zelf geüit, op te merken, te ondersteunen, langs wettigen weg te bevorderen. — en zooveel mogelijk de partijen te doen ophouden in een algemeene zamenwerking om het algemeen belang te behartigen Dat de woorden eene staatkundige beteekenis gehad hebben, blijkt duidelijk uit de aanleiding, naar welke zij geüit zijn. ROUSSET DE MISSY, een Franschman aan het hof van WILLEM IV verbonden, had, gelijk men verzekert, in de *Fransche Amsterdamsche courant* van dien tijd, een aanspraak van den Prins geplaatst, waarin de uitdrukkingen voorkwamen: *ons* leger, *onze* onderdanen. De Prins betoonde zijn uiterste misnoegen daarover en liet in het openbaar verklaren: dat hij nooit gewoon was, de benaming van onderdanen voor zijne medeburgers te gebruiken, enz. ROUSSET werd in het volgende jaar van zijn ambt ontzet, en eene publicatie tegen zijne *Mercure historique et politique* en andere geschriften uitgegeven. Verg. *Ned. Jaerboeken*, 1749, D. II, blz. 626; OEBRISIER, X, blz. 423.

Blz 198, medio. "Het stadhouderschap". De herstelling daarvan gaf aanleiding tot onderscheidene geschriften.

In den Catalogus van boeken over Nederl. geschiedenis en plaatsbeschrijving van FREDERIK MULLER vindt men onder n°. 1460: *Schat van uitgelezene traktaten aang. het stadh. gezag*, Amsterdam 1749. *Brief van D. P. L. aangaande den tegenwooordigen toestand der Republiek, bijzonder van Holland*, Leyden 1749; *Beknopte verhandeling van 't voorgevallene omtrent de nieuwe schikkingen op den ophef van 's Lands gemeene middelen bij Collecte*, Amst. 1750, 1 dl. 8°.

De *Schat* is een herdruk van drie geschriften: 1. *Een paar bedenkingen en overwegingen betreffende de bekwaamste regeringsvorm hier te lande* (toegeschr. aan G. CUPERUS); 2°. *Consideratiën van de Staten van Zeeland aang. de nootwendigh. van een Stadhouder* (door P. DE HUYBERT), en 3°. *de Herstelde Prins* (door HUYGENS). Zie ook TIJDEMAN op BILDERDIJK, XII, blz. 144—149.

Ik heb in mijn bezit: *Rechtsgeleerde verhandeling over de gewigtige preëminentie, den Heeren Stadhouderen omtrent de regering der steden eigen*, door Mr. ...., benevens *Korte en zakelijke inhoud van de voorrechten, praeëminentien, enz., die aen de de waerdigheit van Stadhouder, Admirael- en Kapitein-Generael, verknogt zijn, volgens de instructie aen zijne doorluchtigste Hoogheit, Willem de Iste, Prins van Oranje, enz., hoogloffelijker memorie, gegeven, en daernae aen desselfs respective opvolgers bevestigt*, benevens een *lijst der respective Stadhouderen, die zoo onder de Graeffelijke- als Staetsregering indertyd zijn aengesteld.*

Beiden uitgegeven te Rotterdam bij NICOLAES SMETHOFF, 1747. Ook is in mijn bezit, in eene verzameling van tractaatjes, een zeer curieus, in het Fransch en Nederduitsch uitgegeven geschrift, getiteld: *De magt van een Koning van Engeland vergeleken met het gezag van een Stadhouder en Gouverneur der Vereenigde Nederlanden*, 1751, opgedragen aan Lord CHESTERFIELD. De wezenlijke magt van den Stadhouder wordt in de aanwijzing der bijzondere regten als grooter voorgesteld dan van den Engelschen Koning. Dit is ook van belang bij de beoordeeling van een gezegde van Koning WILLEM I, vermeld door SIRTEMA DE GROVESTINS: *Biographie du comte van der Duyn*, 1852, blz. 159. Verg. ook de diss. van J. J. TEDING VAN BERKHOUT: *De mutata a Gulielmo IV regeminis forma in reipublicae foederati Belgii provinciis post rerum conversionem anni* 1747. L. B. 1839. Jammer dat deze met zorg bewerkte dissertatie niet tevens is uitgestrekt tot de veranderingen in de Generaliteitsregering.

Blz. 198, medio. "Ook het Kapitein-generaal- en Admiraalschap". Reeds vroeger was de erfelijkheid van het Kapitein generaalschap uitgesproken, maar thans geschiedde dit ook in de vrouwelijke linie, en wel in bewoordingen, waardoor de Stadhouder de meest eminente persoon in de regering werd, ofschoon in het publiek gebed en in de theorie van het Staatsregt de Staten der Provinciën als Souvereinen werden erkend. Ofschoon men gewoon is steeds van stadhouderlijke en stadhouderlooze regering te spreken, en de Prins ook, als provinciale Stadhouder, den grootsten invloed had door de magistraatsbestelling, was hij echter eerst als Kapitein-generaal hoofd der Unie en voorzitter van den Raad van State. Dit deed PAULUS MERULA reeds ten tijde van MAURITS, in zijn *Diatrib. de Statu reip. Bat.*, in fine, schrijven: "Censeo Batavorum Rempublicam esse temporatam salutariter, ex triplice genere laudabili, Regali, optimate, populari. Primi "quidem notas esse in summo exercituum nostrorum ductore etc." Ten opzigte tot de generale regering zijn dan ook belangrijk de woorden in het plakaat, waarbij het Kapitein-generaalschap in de mannelijke en vrouwelijke linie erfelijk is verklaard: "Eenpaariglijk verklaart, gelijk Haar Hoog Mog. verklaaren by deezen, dat Dezelve, in ernstige overweeginge genoomen hebbende de Constitutie en Staat der Regeering deezer Landen, begreepen hebben, dat de ondervinding van vroeger en laater tijden klaarlijk heeft doen zien, dat de Republicq onmoogelijk kan bestaan en behouden blijven, *zonder te weezen voorzien van een eminent Hooft* over de Militie zoo te Water als te Lande, zoodanig dat dezelve daarvan ontbloot geweest zijnde, tot op den oever van haaren totaalen ondergang meer al eens gebracht is geweest,

waaruit dezelve door geen andre middelen heeft kunnen worden gered, als door de verkiezing van een Capitein en Admiraal-Generaal." (*Groot-Plakaatboek*, Dl. VII, blz. 165).

Blz. 198 r. 11 v. o. "Vorstelijke garde". Lezenswaardig zijn de woorden in het plakaat van 12 Mei 1747, *Plakaatboek*, Dl. VII, blz. 30.

Blz. 199, medio. "Niet alle eischen des volks werden ingewilligd, maar alleen aan gegronde klagten gehoor gegeven". Verg. over de volksbewegingen in 1747—1753: *Dichtkundig praaltooneel van Neerlands wonderen*, 6 deelen. Het is een curieuse verzameling van dikwijls tegenstrijdige gedichten. Zoowel uit den inhoud als uit het voorberigt van het tweede deel blijkt, dat de medegedeelde gedichten herdrukken zijn van vroeger uitgegevene. Ook schijnen de titelplaten er later bijgevoegd. De gedichten in het eerste deel zijn meestal, ofschoon niet allen, stadhoudersgezind; in de laatste deelen zijn de gedichten en opstellen bijna uitsluitend tegen de Doelisten en de stadhoudersgezinden. In het eerste deel is opmerkenswaardig hoe men den raadpensionaris GILLES aan den haat zijner medeburgers trachtte bloot te stellen:

Oranje bovenal,
De Staaten in de val,
En Gilles op de loop,
Die veylt het land te koop. (blz 13)

Burgers door Uw waarde hand
Is behouden 't Vaderland
Moort en brand en roeit vrij uit
Gilles dien vervloekte Guit,
Die aan Frankrijk heeft verpant
Voor veel geld het Vaderlandt
Zoo hy blijft hy zal bedriegen
Nog de Prins; want met liegen
Hangt die schelm aan malkaar
Of wy raaken in gevaar....

Red dan met hun dood den Staat,
Burgers, eer het is te laat.

Deze opwekking tot plundering en moord werd te 's Gravenhage aan het hof aangeplakt.

Bij zulk eene opgewondenheid was het niet te verwonderen, dat de Prins, na de tijding van zijn verheffing uitriep: "God dank, er is

geen bloed gestort!" — De Prins liet zich door het volksgetier niet overweldigen. Ofschoon GILLES zijne verheffing had tegengewerkt, was het ook door zijn toedoen, dat GILLES, toen hij als raadpensionaris aftrad, den titel van thesaurier-generaal van Holland met een wedde van *f* 4000 erlangde.

Behalve in de *Jaerboeken* en de *Vervolgen op Wagenaar*, zijn de bijzonderheden der onlusten in de jaren 1747 en 1748 verhaald, naar geschiedkundige orde en provinciesgewijze, in *Neerlands wondertooneel*. 1749, 2 deelen, even als, beknopter, in het *Echt en waar verhaal van de beroertens, voorgevallen in* 1748, *voornamelijk over het afschaffen der verpachtingen*, enz., derde druk, 1768.

Blz. 199, r. 2 v. o. "Meent de Prins". Zie WAGENAAR, XX, blz. 134

Blz. 200, r. 6 v. b. "Door de Staten besloten". Zie het rapport van den Prins, in de resolutiën der Staten van Holland, van 11 November 1747, *Groot Placaatboek*, Dl. VII, blz. 106.

Blz. 200, r. 13 v. o. "De verpachtingen". Zie de bovenaangehaalde geschriften en F. N. SICKENGA: *Bijdrage tot de geschiedenis der belastingen*, 1864, blz. 296. Bij de vraag over de verpachtingen der belastingen moet wel in het oog gehouden worden, dat, bij den druk dien belastingen altijd te weeg brengen, de rijkdom der pachters het volk zeer in de oogen stak, maar dat de belasting bij collecte, ofschoon meer aan den lande opleverende, den werkelijken druk der belastingen op de ingezetenen niet verminderde.

Blz. 201, r. 6 v. b. "Vrije krijgsraad". Men vergelijke hierover de reeds hierboven, in de noot op blz. 199, vermelde geschriften, en WAGENAAR: *de Patriot*, n°. XXIV.

Blz. 201 medio. "Doelisten". Over de Doelisten bestaat op het standpunt der tegenwoordige onpartijdige critiek nog geene monographie. Naar ons oordeel zou zij zeer belangrijk zijn, daar voor het grootste gedeelte de Doelisten, ofschoon door gebrek aan genoegzame kennis en beschaving, niet altijd de juiste middelen bezigende, in hun regt waren, terwijl de oproerige bewegingen niet door hen bedoeld waren. Verg. TIJDEMAN op BILDERDIJK.

Blz. 201, r. 5 v. o. "Het misnoegen der burgers". Het openbaarde zich reeds ten tijde van het leven van den Prins, gedeeltelijk tegen den Prins, maar inzonderheid na zijn dood tegen de Doelisten, die

de afschaffing van de verpachting der belastingen hadden doorgedreven. De familiën der pachters, in hun belang zeer benadeeld, vonden des te gereeder aanhang bij het volk, nadat een collecteur der belastingen zich verwijderd had en nadat men in de verwachting van verminderde belasting was teleurgesteld. Enkele anti stadhoudersgezinde regenten stookten het misnoegen aan, dat tot veel geschrijf aanleiding gaf, en dat zich openbaarde bij de begrafenis van DANIEL RAAP, Januarij 1754, in het *Dichtkundig praaltooneel*, blz. 194—196. De geest dier beweging spreekt duidelijk uit het volgende, geschreven kort na den dood van RAAP.

"Is het RAAP niet, die aan elk beloofd had, de Afschaffing der Regten te zullen bewerken? eene Afschaffing, door welke de gemeente zig vleide voortaan vrij te zullen zijn van 's Lands Impositien, maar heeft dit dat gewenschte gevolg gehad? geenzints, — eerst heeft men door middelen van *Taxatie* tot *Remplacement* der gemeene Middelen, waar in men niet anders, dan met de grove Bijl hakken kon, en naderhand aan de *Collecteurs* niet alleen de zelve, maar in sommige opzichten nog zwaarder Impositiën dan ooit te vooren moeten betaalen: Hieruit is dan ligtelijk optemaaken, hoe de welgegronde Haat van de Kleene en Arme Gemeente door zulke valsche beloften misleid, tegen zulk een Bedrieger diepe wortels heeft moeten schieten en aangroejen.

"Men werpe mij niet tegen, dat RAAP wezentlijk het afschaffen der Rechten geëffectueerd en dus aan zijn beloften voldaan had; Onze Landaard, die te rond en te eerlijk is, om op Jezuitsche streeken gevat te zijn, kon niet denken dat het afschaffen van *Pachten* het invoeren van zwaarder *Collectens* betekende.

"Is het RAAP niet, die in dat zelfde Jaar, God weet hoe veel eerlijke en onnosele, dog ligtgelovige Burgeren door Lasterlijke Leugens omtrent hunne Wettige Magistraaten misleid en tegens dezelve opgeruid heeft? waar van het gevolg geweest is, dat zoo een groot aantal van de fatsoenlijkste, deftigste en Treffelijkste Regenten zijn afgezet....

"Is het eindelijk wederom RAAP niet, die de Borgers op nieuws bedroogen en door Tumulte te weeg gebracht heeft, dat de Magistraat haare Posterijen aan het gemeene Land heeft af moeten staan, en hier door een Imposant Grief aan alle zijne Medeburgeren van de grootsten tot den geringsten heeft toegebracht. Men beschouwe dit van welken kant men wil, indien de Posterijen op den ouden voet gebleven waaren, zouden er Jaarlijks tusschen de Twee en Driemaal Honderd Duizend Guldens onder den Burger meerder verteerd zijn geworden, welke vertering zig tot in het oneindige toe uitstrekt, en wel Vijftig Aanzienlijke Huizen meerder bewoond zijn geworden als nu binnen wijnig jaaren geschieden zal: en zo de Posterijen tot nut

en Profijt der Godshuizen waaren geconverteerd geworden, zou de Magistraat haare Impositiën, waar uit de *Armen-Schoolen*, en de Godshuizen Jaarlijks notabel moeten gesubsideerd worden, merkelijk hebben kunnen verminderen en dus haare Burgeren daar in soulageeren."

Waarlijk men kan moeijelijk met meer naïviteit doen doorstralen, hoe men, gehecht aan oude voorregten en gebruiken, de volksopinie daarvoor trachtte te leiden. Tegen de vele lasterschriften tegen de Doelisten en de stadhouderlijke partij kwam uit: *Het gedrag der stadhoudersgezinden verdedigd*, door Mr. A. V. K. [ELIE LUZAC]. Het geschrift werd weldra gevolgd door een geschrift: *Het Stadhouderschap wettiger gehandhaafd en de Doelisterijgezinden krachtiger verdedigd als door den Regtsgeleerden Adv. van Kwaazaken*, waarin de nagedachtenis van WILLEM IV op eene verregaande wijze gehoond werd. Het eerste geschrift komt dikwijls voor, het laatste bevindt zich op het einde van het zesde deel van het *Praaltooneel*.

Beide deze geschriften werden seditieus geoordeeld en door beulshanden op het schavot verbrand. ELIE LUZAC, die ook over DANIEL RAAP een niet ongunstig oordeel velt, was geheel een volksgezind verdediger van de stadhouderlijke magt tegenover de aristocratie. Dit blijkt zoowel uit het motto van zijn geschrift als uit het slot, waaruit wij het volgende overnemen:

"Zoo het *Stadhouderschap* ons ooit de *Vrijheid* te kort doet of beneemt, of ooit ten nadeele van het Land gedijt, dit alleen te wijten zal zijn aan die geenen, die door de gesteldheid van het Land, geplaatst zijnde, om deszelfs rechten te beschermen en te handhaaven, liever uit eige belang deeze pligt verzuimen, dan de gunst des *Stadhouders* en zijner Hovelingen te missen. Geen moeds genoeg hebbende, om de *Vrijheid* hunner Ingezeetenen tegen de Oppermagt eens *Stadhouders* door goede voorzorgen te beveiligen. Laffe vleijers aan 't Hof; Hoogmoedigen op hun Zetel, heeft men er gezien, die gevaar waanende te loopen voor hunne tijdelijke verheventheid, liever de *Vrijheid* des volks, dan hun eigene belang hebben willen opofferen; en die, weder buiten gevaar, hun eigen belang voor *Vrijheid* uitventende, dezelve tegen het *Stadhouderlijk* gezag, ten koste van het volk, hebben zoeken op alle wijs te vestigen. Heeft men er niet gezien, die aan onzen laatsten *Stadhouder* in *Amsterdam* hunne stem tot *Graaf*, het Gouvernement van *Amsterdam*, enz., bij verscheide en herhaalde keeren hebben aangebooden, en bij verscheiden en herhaalde keeren door dien grootmoedigen, goedaartigen en deugdzaamen PRINS met verontwaardiging zijn afgeweezen? Men roepe met den uitmuntenden en staatkundigen Lierdichter:

'O! dat geen laffer nageslagt,
"Door ons ooit worde voortgebragt!"

W. v. HAREN.

"Neen, Burgers, het is uw belang niet, het is uw koophandel niet, uwe rijkdommen, uw gerustheid, uwe vrijheid niet, welke opgebragt wordt, om u wars van eene *Stadhouderlijke* Regeering te maaken. Het woord *Vrijheid* in den mond uwer Magistraaten betekend alleen hunne onbepaalde heersching over hunne Ingezetenen; en die onbepaalde heersching is het alleen, die door de *Stadhouderlijke* Regeering gefnuikt wordt."

Tegen de veroordeeling van dit geschrift verdedigde de schrijver zich in een geschrift, getiteld: *Verantwoording wegens het boekje tot tijtel voerende: Het gedrag der stadhoudersgezinden*, 1754. Deze verantwoording komt minder voor dan het boekje zelf. Opmerkelijk is het, dat ELIE LUZAC, in zijn verantwoording klagende, dat de regering de gedichten en stukjes in het *Praaltooneel* niet vervolgd had, daarvan zegt: "Allen, die aan den uitgaaf derzelve de hand leenen, zijn genoegzaam overal bekend." Als een curiositeit vermelden wij, dat in het *Dichtkundig praaltooneel*, op verschillende plaatsen onder de Doelisten wordt aangeduid Dr. BILDERDIJK, de vader van den dichter, Dl. V, blz. 43. De dichter BILDERDIJK wijst in zijne eigen levensbeschrijving, in de *Geschiedenis des Vaderlands*, Dl. XI, medegedeeld, er op, blz. 178, dat zijn vader als Doelist was aangewezen, maar tracht hem daarvan vrij te pleiten. De persoon van DANIEL RAAP verdiende nog wel eens eenige toelichting in het licht van zijnen tijd. Wij hebben daartoe het voornemen in de *Volksletterkunde* van de Vriend v. A. en R. van 1870.

Blz. 202, r. 1 v. b. "Met voorbeeldige vaderlandsliefde werd de zoogenaamde vrijwillige gift opgebragt". De belasting was in zooverre vrijwillig, dat men ook voor geheel vrijwillige giften de gelegenheid gaf, waarvan ook door velen werd gebruik gemaakt. Voor het grootste gedeelte was de buitengewone belasting een zeer uitgebreide belasting op het inkomen. Zie ons opstel in *de Tijdgenoot* van 1843, blz. 385: *Middelen om in de buitengewone behoefte der schatkist te voorzien, door onze voorouders aangewend.* De eedsafleggingen daarbij gevorderd, gaven aanleiding tot vele moeijelijkheden.

Blz. 202, r. 10 v. b. "*Propositie* tot redres van den koophandel." De zoo vroeg aan de wetenschappelijke beoefening van de geschiedenis onzer staathuishoudkunde ontrukte Prof. O. VAN REES had zich reeds

vóór dat hij hoogleeraar werd, de moeite gegeven om in het Rijksarchief al de stukken na te zien, die betrekking hebben tot die *propositie.* Een overzigt daarvan is opgenomen in het *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek* van Mr. B. W. A. E. SLOET TOT OLDHUIS, XIV, blz. 46. Zie ook A. KLUIT: *Over den laatsten Engelschen oorlog*, enz.

Blz. 202, medio. "20 October 1751 (lees 22 Oct. 1751), diep betreurd door bijna geheel de natie". Uit de geschriften van dien tijd kan men de onverdeelde droefheid der natie opmaken. En de overleden Vorst verdiende de algemeene rouw ten volle. Hij was een bekwaam, verstandig en vredelievend Vorst. ONNO ZWIER VAN HAREN heeft een lijkrede op hem geschreven. In het voorberigt daarvan vermeldt hij, dat na de plegtige begrafenis er geen lijkrede was uitgesproken, maar dat hij later, op verzoek van Prinses ANNA er een had opgesteld, die hij aan haar had voorgelezen, maar die toen niet gedrukt was, daar de Prinses dit liever wilde uitgesteld zien tot de meerderjarigheid van den Prins in 1766, in welk jaar die redevoering dan ook het eerst het licht heeft gezien. De lijkrede is een opmerkelijk stuk in meer dan één opzigt. Zij is in 1832 op nieuw uitgegeven bij DEN HENGST te Amsterdam, door Mr. H. J. KOENEN, om hare Christelijke strekking. Voor ons is zij inzonderheid een belangrijk historisch gedenkteeken van een staatsman, die zeer in het vertrouwen van WILLEM IV heeft gedeeld. Wij nemen daarom er enkele zinsneden uit over:

"Niet dat de Perzoonen en Caracters van zijne vijanden aan hem onbekend waaren; men kan uit brieven aan zijne vertrouwste Vrienden geschreeven, zien hoe levendig hij die uitschilderd; maar de grootmoedigste goedertierenheid was zodanig in zijn ziele geprent, dat hij (te gelijk met de tijding van zijne aanstelling tot Stadhouder van Holland) een brief ontvangende van een Regent, die met deze woorden eindigde, *nu zal Uwe Hoogheid zig volkomen* kunnen wreeken over alle zijne Vijanden, dien brief met ongeduld geleezen hebbende met veragting van zich wierp, zeggende, *die Schelm meend dat ik denk gelijk hij*....

"Bij die grootmoedigheid voegde de Prins een andere deugd, nog ongewooner aan de Grooten, te weeten de haat van alle ondankbaarheid. Wel verre van na zijne verheffing, zijne oude Vrienden daar te laaten of hunne gedaane diensten te vergeeten of te verkleinen, was hij de eerste om dikwijls hunne trouwe aankleeving te roemen, en aan hen te herinneren de gevaarlijke omstandigheeden, aan dewelke zij niet geschroomd hadden zig om zijnentwille bloot te stellen. Ja een van zijn vertrouwdste Vrienden, nadat het Stadhouderschap

van de geheele Republycq aan 't Huis van Orange was gekomen, aan den Prins aanbiedende om aan hem terug te geeven de brieven door hem in zijne neteligste tijden geschreeven; ontving tot antwoord deese woorden, die zoo veel eer aan 't hart van den Prins doen, *neen, bewaar die in uwe familie; die zullen ten allen tijden zoo veel spreekende gedenkteekenen zijn van het vertrouwen dat ik geduurende mijne geheele leeftijd in u heb gesteld, en een leevendige aanmaaning aan mijne Nakomelingschap om nooit ondankbaarlijk met uwe Nakomelingschap te handelen.* Is het te verwonderen dat die Vorst bezat het geen aan zoo weinig Vorsten mag gebeuren, dat hij opregte Vrienden had, hij, die een opregt Vriend was, hij die de pligten der vriendschap zoo heilig onderhield!

"In hoe verre heeft de Prins niet overtroffen alle de menschen van zijn tijd in het kuisch onderhouden van het heilig Egtverbond! Het is waar de Hemel hadde hem gegeeven een Egtgenoot, die bij de schoonheid van 't lighaam en bij de bevalligheeden des geestes, alle deugden van hart en ziel bezat; maar hoe weinig Vorsten zijn er, die van een diergelijk geluk het regt gebruik maaken, hoe weinig die niet gelooven dat aan de Oppermacht alles geoorlooft is!

"Zijne maatige levenswijze was gelijk aan zijne kuisheid; en zoo 's Lands bedorven zeeden door een doorlugtig voorbeeld hadden kunnen verbeeterd worden, zoude het voorbeeld van die deugdzaame Vorst, alleen genoeg geweest zijn om die te verbeeteren.

"Die maatigheid, gevoegd bij een schrander verstand en een geheugen 't welk niets vergat als de geleedene ongelijken, was oorzaak dat hij met een zwak lighaam in staat is geweest de zwaare en bijna onbegrijpelijke arbeid te ondergaan, die er vereischt wierd om de verwarde zaaken der Republycq te ontwinden en in een behoorlijke order te brengen. De eerste vrugt van die arbeid was de gelukkige Vreede, waar van wij alle te zaamen de gezeegende gevolgen genieten.....

"Maar zoo de buitenlandsche ramp was afgekeerd, de tweedragt deed binnenlands een nog grooter ramp vreezen; doch de voorzigtige en onpartijdige moderatie van den Prins, en zijne oneindige langmoedigheid deeden indruk op de zielen, en zijne welspreekendheid op de harten, zoo dat de tweedragt verdween, en de eendragt en de eensgezindheid alomme herbooren werden

"Die twee groote en zwaarwigtige zaaken gelukkiglijk volbragt zijnde, wendde de Prins zig met een onvermoeide vlijt en ijver tot het onderzoeken en wegneemen van de menigvuldige abuisen die in de bestieringe van 's Lands zaaken waren ingekroopen, en diepe wortelen hadden geschooten, zonder dat de menigvuldigheid van zaaken hem

ooit verveelde, veel min moeielijk maakten; het geen echter van alle fouten der menschen de allervergeeflijkste is, en daar de Grooten zig misschien het laatste van ontdoen.

"De krijgstucht te waater en te lande wierd hersteld, en de Krijgsmagt in een behoorlijke order gebragt. De pagten wierden ingesteld op een wijze die de gemeente minder drukte, en groot en klein eevenreedig deede betaalen. De zwaare en krijtende schulden van de laatste Oorlog vereischten een prompte betaaling, en men vond een middel om die te betaalen. 's Lands uitgeputte Finantien wierden door verstandige reglementen in zoodanige goede order gebragt, dat wij nu al reeds daarvan de heilzaame uitwerkzelen zien, die bij vervolg nog klaarder bespeurd zullen worden. De Zeemagt van de Staat begon te herleeven; de Ottoman zag met verwondering de Neederlandsche Vlag na zoo veel jaaren tot Smirna weederom; en de Koophandel op alle moogelijke wijzen aangemoedigt, en behoorlijk beschermd, bloeide in alle haare wijdverspreide takken.

"Alle die heilzaame zaaken, zoo nut, zoo noodig, maar in een veelhoofdige Regeering zoo bezwaarlijk om uit te voeren, alle die zaaken, die het geheele leven van een Vorst scheenen te vereischen, zijn uitgevoerd in die weinige jaaren in welke wij gelukkig genoeg geweest zijn om onder het bestier van den Prins van Orange te leeven."

In het blz. 203 vermelde *Praaltooneel* vindt men het volgende gedicht op het overlijden van den Prins:

Het Wonder in Gods hand; der Staaten steun in 't stieren;
De lievde van het Volk, de Wensch der Batavieren;
Den Redder van 't Verval; den Toevlugt in 't Gevaar;
Den Zuil van Neerlands Kerk, des Vrijheids Steunpilaar.
Der Vorsten Pronk Juweel, al Deugd, wat deugd kan bieten,
Wiens onverwagte dood een Traanen zee deed vlieten;
Diens Lijk rust hier in 't Grav; bij God leevd zijnen Geest;
Ach! was Hij niet te Goed, Hij was Volmaakt geweest.

De laatste regel drukt geheel de stemming uit der partijen, kort na het overlijden, in betrekking tot de verzoenende staatkunde van den Prins.

De volksgezinden, de *Doelisten*, meenden, dat hij te toegevend was jegens de aanzienlijken; de regenten daarentegen, dat hij de oproermakers niet streng genoeg strafte, maar beiden hadden toch achting voor hem. Zijne verzoenende staatkunde heeft te kort geduurd, om vruchten voort te brengen. Weldra werd de partijstrijd heftig aangeblazen. Zoowel WAGENAAR en CERISIER, als in later tijd BILDERDIJK en SIEGENBEEK, zijn eenparig in zijn lof. GROEN VAN PRINSTE-

RER noemt hem een braaf Vorst, gelijk er weinigen, een middelmatig staatsman, gelijk er velen geweest zijn." Wij kunnen het laatste niet toegeven. WILLEM IV staat ten opzigte van het binnenlandsch bestuur aan het hoofd der Nederlandsche staatslieden. Zijne staatkunde was, dat in een vrijen Staat het eminente hoofd boven de partijen moet staan, en slechts het algemeen belang zoo krachtig mogelijk moet behartigen. Deze wijze staatkunde heeft hij gehandhaafd tegenover de drift zijner vrienden, zoo als de Hertog van Brunswijk en BENTINCK, zonder zwak te zijn tegenover de *Doelisten*. Jammer, dat na zijnen spoedigen dood de onbedachtzame ijver van de Oranjepartij weder zooveel bedorven heeft.

GROEN VAN PRINSTERER schrijft, in navolging van BILDERDIJK, van den dood van den Prins: "door verdrietelijken arbeid en grievende tegenkanting afgetobt en vermoord." Noch de laatste maanden van zijn arbeidzaam leven, niettegenstaande zijne aamborstigheid, noch zijn verblijf aan de baden te Aken, noch zijn laatste ziekte, noch het rapport van lijkopening, bevestigen die uitspraak. Ook vond de Prins in vele opzigten medewerking, zoowel van het verstandigste gedeelte der staatsgezinde regering, als van zijne vrienden, wier ijver hij beteugelde. De oppositie tegen het stadhouderschap is eerst later weder ontstaan.

TIJDEMAN: *Bijvoegsels op Bilderdijk*, Dl. XI, bl. 253, deelt een karakterschets van WILLEM IV mede, die zeer waarschijnlijk door een tijdgenoot is opgesteld. Onder de zeer vele preeken en redevoeringen, aan zijne nagedachtenis toegewijd, verdient, uit een staatkundig oogpunt, vermelding de *Oratio* van den Utrechtschen professor TROTZ, 11 Oct. 1752. G. W. VREEDE: *De Regering en de Natie*, blz. 59, merkt op, dat Prof. TROTZ WILLEM'S zucht voor de studie van het vaderlandsch Staatsregt doet uitkomen, door de mededeeling, dat hij voor hem zijn huis-archief geopend had.

Blz. 202, r. 17 v. o. "ANNA, voortreffelijke echtgenoote van een voortreffelijk gemaal." Veelvuldig zijn de lof- en lijkredenen aan haar toegewijd. ANNA was eene vrouw van groote talenten en van strenge zedelijke begrippen: zij wilde door hare kinderen te zogen een algemeen voorbeeld geven; het verdient ook vermelding tegenover lasterlijke verdichtsels van lateren tijd. Men verg. onderscheidene schetsen van haar karakter bij BILDERDIJK, Dl. XII, blz. 2 en 3, en Prof. TIJDEMAN, aldaar, blz, 129, alsmede de te dier plaatse vermelde geschriften. Voordat zij als Gouvernante de zorgen der regering droeg, had zij in verschillende cahiers overzigten gemaakt van de geschiedenis; ook van de Vereenigde Nederlanden, met staatkundige aanmerkingen,

in het Fransch. Ook in het Nederduitsch drukte zij zich met de pen en den mond vlug uit.

Blz. 202, r. 15 v. o. "Voogdesse" Reeds bij resolutie van de Staten van Holland van 1747 was bepaald, dat bij overlijden van den Prins een geëxperimeerd hoofd over de militie zou worden aangesteld, waartoe benoemd werd bij den dood van den Prins, LODEWIJK, Hertog van Brunswijk-Lunenburg, die reeds bij het leven van den Prins als veldmaarschalk was aangesteld. De Hertog was een bloedverwant van de Prinses en haar als voogdesse over hare kinderen toegevoegd.

Blz. 202, r. 8 v. o. "Ligtgeraakt en door moederliefde gedreven, dacht zij, dat haar pligt bestond". Van de ligtgeraaktheid van Prinses ANNA bestaan vele bewijzen in de gesprekken, die zij voerde. Hoe de Engelsche Koningsdochter zeer spoedig vergat het juiste denkbeeld van haar gemaal, dat de Erfstadhouder slechts de eerste der staatsburgers was, blijkt uit de verheffing van den vijfjarigen Prins tot ridder van den Kousenband. Op haar verzoek, gelijk men verzekert, werd aan WILLEM V, die ridderorde verleend, waarvan de uitreiking op het *Huis ten bosch*, 7 Junij 1752, met velerlei plegtigheid gepaard ging, hetgeen aanleiding gaf tot veel gespot en tot het schrijven van eenen brief van eenen regent, die de plegtigheid had bijgewoond. (C. VAN DER AA: *Geschiedenis van Willem V*, I, blz. 143). Wij nemen uit dien brief enkele zinsneden over:

"Moet gij, zoowel als ik, niet besluiten, dat Koning GEORGE zijn' kleinzoon op voordragt van zijne Dochter, Moeder ANNA, die eer bewezen heeft, alleen om met den Kousseband dit eertijds vrije Land aan zijne Kroon vast te maaken, en de eertijds vrije Republiek naar de pijpen van het Britsche Ministerie te doen dansen? Schaamt het zich niet, dat men den trots en den hoogmoed dus gaande maakt, in de ziel van een kind, dat niet weet wat hij van al dien toestel denken moet, en wiens ziel door de kracht der zinnelijkheid wordt weggesleept, om te denken dat hij meerderjarig geworden zijnde, hier alles van zijne wenken zal kunnen doen afvliegen? Het is dus de zaak van alle Vrienden des Vaderlands, om op hunne hoede te zijn, en voor de bewaring van der Steden Rechten en Privilegien zich in de bresse te stellen, wanneer het de Vrouwe Gouvernante (hetwelk ik voorzie) eens in het hoofd komen mogt, onder voorwendsel van voor de Conservatie der rechten van haaren onmondigen Zoon te waken, de Burgerijen te doen beheerschen, door Regenten welken zij aansteld, en die haar in alles van de hand vliegen."

Blz. 202, r. 4 v. o. "Gehecht aan de vrienden van wijlen haren echtgenoot". De Heer GROEN VAN PRINSTERER schrijft in zijn *Handboek der geschiedenis van het Vaderland*, derde druk, blz. 517, § 648, het volgende:

"De zamenwerking althans van drie staatslieden was onmisbaar; van den hertog van Brunswijk, geroepen beschermer van het Stadhouderlijke Huis, den graaf BENTINCK, die welgezindheid en talenten, in de ridderschap van Holland, sedert vele jaren aan den dag gelegd had, en den raadpensionaris, zonder wien op geen meerderheid in Holland te rekenen viel. Doch de hertog was te zeer hevens ANNA om haar mistrouwen niet te wekken; de vastberadendheid van BENTINCK onvereenigbaar met haar doorgaans weifelenden zin; STEYN niet zoo gedwee als om te behagen vereischt werd.

"De hertog, eerst in Holland (10 Febr. 1752), ten laatste (1752—1756) in alle Gewesten, zoo ANNA overleed, tot representant van den minderjarigen stadhouder, als kapitein-generaal, benoemd.— De prinses, ofschoon zij hem tot voogd aanstelde, zou meer ondergeschiktheid hebben begeerd. Hij was bij de conferentie over de buitenlandsche zaken tegenwoordig, en bragt, door gezetheid op de détails van krijgstucht en krijgsoefening, de vervallen troepen tot die netheid en juistheid welke niet zonder gewigt is. — BENTINCK was de ziel van de stadhoudersgezinde meerderheid der ridderschap; doch ook zijn invloed bij de Gouvernante gering. Aan STEYN toonde zij nog minder vertrouwen; zelfs ongunst somtijds; zoodat deze zich naar den kant der staatsgezinden begaf. — ANNA bediende zich liever van personen, die, gedeeltelijk, niet zeer hoog geacht waren, of die haar althans geen overwigt verschaffen konden; de VAN HARENS, VAN DER MIEDEN, de geheimschrijver DE LARREY, een DE BACK, gevaarlijk voorstander der Aristocratie."

Het zou ten hoogste belangrijk zijn, de inzigten van deze onderscheidene staatslieden meer van nabij te kennen dan zulks tot heden mogelijk is.

Over den Hertog van Brunswijk zie men later. Men lette vooral op, hoe hij de staatkunde van WILLEM IV afkeurde.

WILLEM Graaf BENTINCK, Heer van Rhoon, geb. 1704, overl. 1773, is in de geschiedenis bekend door zijne gezantschappen te Brussel, en komt in de *Pamfletten* van 1747 en volgende jaren voor als een dergenen, die het volk heeft opgeruid bij de verheffing van WILLEM IV. De Graaf heeft MS. aanteekeningen nagelaten, waarvan onderscheidene afschriften bestaan; een derzelve bevindt zich in het Rijks-archief. Zoowel STUART als GROEN VAN PRINSTERER hebben er gebruik van gemaakt. Mr. DE JONGE heeft in het tijdschrift *Het Rijksarchief*, I,

blz. 51 er eenige gedeelten van laten afdrukken, waarmede men verg. het belangrijke stuk, medegedeeld door Prof. VREEDE, over Prinses WILHELMINE, Utrecht, 1868, blz. 71. BENTINCK schrijft (zie *Rijksarchief*, blz. 51):

"Il est à présumer que madame la Princesse n'est pas informée de la véritable disposition regnante des esprits, ni des menées sourdes de la France et du Roi de Prusse pour soufler et pour causer en cet état une incendie, soit à la mort du Prince, ou à quelqu'autre occasion, et pour rendre infructueux et illusoire l'établissement présent, qui dérange leurs vues et leurs projets. Tout l'ancien parti est soutenu sous main par la France et par la Prusse. Les mêmes principes, les mêmes maximes, la même methode qui avaient lieu avant le 29 avril 1747 sont encore suivis dans ce parti. Tous ceux qui en sont, se connoissent, correspondent ensemble, s'informent réciproquement de tout ce qui leur paroit et ont à la Cour des gens qui leur donnent à temps des avis de tout ce qui va et vient et de tout ce qui s'y fait et s'y dit, pour autant qu'ils le peuvent pénétrer. Et quoi qu'ils ne puissent pas parvenir par là à savoir tout, il est facile de juger pour quelcun qui connoit un peu le monde, et quel point de probabilité et combien près de la certitude on peut parvenir, par des observations réiterées et par des combinaisons de circonstances, qui très souvent paroissent au premier coup d'oeil n'avoir aucune rélation ensemble. Mais enfin c'est un fait que tout l'ancien parti tient encore ensemble, non seulement dans cette province ci, mais aussi dans toutes les autres. C'est un fait qu'il est très facile d'éclaircir pour peu qu'on en doute. Tout le monde sait que le gouvernement présent leur déplait et les choque.....

"Qu'y à t'-il à opposer contre ce parti bien formé, bien cimenté, bien lié, bien soutenu au dedans et au dehors, avec un plan tout dressé pour renverser la constitution présente s'ils peuvent, ou du moins le stadhoudérat héréditaire? Il repond Rien. Je dis Rien! parce que contre un parti il n'y a rien à opposer qu'un autre parti.....

"Quoique le Prince et la Princesse ayent une aversion pour tout ce qui s'appelle parti et voudroient qu'il n'y en eût point, il y a urgence de former un autre parti, qui puisse garantir le Prince, sa maison et l'établissement présent, des effets des desseins du parti déjà formé, et dont il avait exposé l'existence et la force."

Terwijl BENTINCK aldus eene sterke partijrigting was toegedaan, schijnt de raadpensionaris STEYN een meer verzoenende rigting gevolgd te zijn.

Nadat de raadpensionaris VAN DER HEIM, na een ministerie van 11 jaren, in 1746 gestorven was, werd hij opgevolgd door JACOB GILLES, die echter te veel de gevoelens voor een stadhouderlooze regering

was toegedaan, om langer onder WILLEM IV pensionaris te kunnen blijven. Hij werd dan ook in 1749 vervangen door PIETER STEYN, geb. 1706, overl. 1772. Deze staatsman is 12 jaren raadpensionaris geweest en verdiende zeer een uit de bronnen bewerkte biographie, waartoe de stukken in het Rijksarchief belangrijke bouwstoffen leveren. Zijne groote verkregene kennis, zijne liefde tot de wetenschap, zijn eerlijkheid en ijver worden algemeen erkend. Zijn zinspreuk was: "God, mijn geweten en mijn lastbrief; dit is mijne partij."

De beide VAN HARENS, WILLEM, geb. 1710, overl. 1768, en ONNO ZWIER, geb. 1711, overl. 1779, waren vrienden van den Stadhouder geweest vóór zijne verheffing in 1747. Bij vrij galante zeden, die ook blijken uit de MS., die in de bibliotheek te Leeuwarden bewaard worden, hadden zij echter veel gevoel voor billijkheid en regtvaardigheid. (Over de procedure tegen O. Z. VAN HAREN later, blz. 222.)

De staatkundige beginselen van ONNO ZWIER VAN HAREN worden deels uit de lijkrede op WILLEM IV, deels uit zijne gedichten, deels uit de aanteekeningen op *de Geuzen* gekend. Tot bijdrage van de kennis van zijn karakter mag wel in aanmerking genomen worden, dat hij de meeste gedichten heeft vervaardigd na 1766, in welk jaar het gemelde proces plaats had. Is hij schuldig geweest, dan wordt het geloof aan edele gezindheden zeer geschokt. Dat hij bij BENTINCK niet zeer gezien, door den Hertog met afgunst bejegend werd, lag in den aard der zaak. De onvoorzigtige opgewondenheid der VAN HARENS en hunne zeer volksgezinde gevoelens moesten hen wel verdacht maken in de oogen der aristocratische rigting en der Duitsche discipline. Maar juist daarom mogen de oordeelvellingen van de zijde van BENTINCK en zijn geheele partij en die van den Hertog wel zeer gewogen worden. Verg. BRILL: *Kronijk van het Historisch genootschap*, 1869, blz. 617.

Van DE LARREY is mij weinig bekend. Ook voor de kennis van zijne handelingen biedt het Rijksarchief vele bouwstoffen.

Mr. JAN DE BACK. Volgens den Heer GROEN VAN PRINSTERER was hij een groot vriend der aristocratie en werd hij teregt uit zijne betrekking van geheim-secretaris onverwacht ontslagen Van DE BACK is mij zeer weinig bekend. Alleen is mij gebleken, dat hij, na vele jaren bij WILLEM IV domein-raad geweest te zijn, door den Prins in 1747 als secretaris is aangesteld, dat in 1748 reeds lasterlijke geruchten omtrent hem in omloop zijn geweest, waartegen de Prins hem heeft verdedigd, *Jaerboeken*, 1748, dat hij vervolgens van beide vorstelijke personen vele bewijzen van vertrouwen genoten heeft, en zeer onverwacht, den 16den Sept. 1758, uit de dienst der Prinses is ontslagen. Een stukje van 4 bladzijden: *Iets rakende den Heer Mr. Jan*

de Back, is niets dan een warme uitboezeming over het onregt hem wedervaren. In het gedicht: *Smaad voor deugd* luidt het:

De wispelturigheid van dit vergankl ijk leven
Is 't die alleen regeert: en vaak haar vlijt besteed
Om die verheven zijn, op 't onverwagts te drukken,
Genoten dienst vergeet, het ergst' het liefst gelooft.

Ook de raadheer Mr. A. VAN DER MIEDEN, door den Heer GROEN VAN PRINSTERER genoemd, is een persoon van wiens staatkundig bedrijf nog zeer weinig bekend is. Prof. TIJDEMAN vermeldt, *Bijvoegsels op Bilderdijk*, Deel XI, blz 253, een briefwisseling van dezen regtsgeleerde met Prins WILLEM IV, loopende van 1734—1747, in het bezit van den Raadsheer SCHONCK, gezien te hebben.

Blz. 203, r. 3 v. o. "Beide de mogendheden riepen onze hulp in". Verg. de geschriften door WAGENAAR in 1756 uitgegeven: *Brief van een koopman, ter gelegenheid der overgeleverde memorien van de Heeren d'Affry en Yorke*, enz., en opgenomen in de *Verzameling van historische en politieke tractaten*, 1e Dl. Verg. ook de brieven, medegedeeld door Jhr. Mr. D'HANGEST, Baron D'YVOY VAN MIJDRECHT: *Frankrijks invloed op de buitenlandsche aangelegenheden der voormalige Nederlandsche Republiek, gestaafd door oorspronkelijke stukken uit de archieven te Parijs*, 1858, blz. 67—75, en verder STUART: *Vaderlandsche geschiedenis*, Dl. I.

Blz. 204, r. 1 v. b. "Griffier FAGEL". HENRIC FAGEL, geb. 1706, overl. 1790, werd eerst tweede griffier, naast zijn oom, FRANÇOIS FAGEL, en vervolgens van 1744—1790, dus gedurende bijna een halve eeuw, griffier der Staten-generaal. In de Fransche diplomatieke brieven komt hij voor als Engelschgezind. Zijne gematigdheid heeft veel toegebragt om de neutraliteit gedurende den zevenjarigen oorlog te bewaren.

Blz. 204, r. 15 v. b. "Wittenoorlog". Zie de titels van de in dien strijd, in 1757 uitgegeven geschriften, door Prof. TIJDEMAN: *Bijv. op Bilderdijk*, opgegeven, Dl. X, blz. 337—344, en XI, 261, 282; *De Navorscher*, VIII, 189, 311, IX, 286, en F. MULLER: *Catalogus van de Nederlandsche Geschiedenis*, N°. 1944. Opmerkelijk is, dat deze pennestrijd, die de gemoederen zoo zeer in beweging bragt, begonnen is door het overdreven oranjegezinde boekje van J. DE CLERCQ. Ook de geschiedschrijver WAGENAAR nam deel aan dien strijd. Vermeldenswaardig is hetgeen voorkomt in *Het leven van Wagenaar*, blz. 56, alwaar uit eenen brief van UNICO WILLEM VAN WASSENAER, den beken-

den staatsman. die zooveel invloed omstreeks 1747 heeft uitgeoefend, het volgende wordt medegedeeld:

"Ik kan, nog met mond, nog met penne uitdrukken de gevoelens van indignatie die in mij verwekt heeft, het infame en lompe Libel van LE CLERCQ; dog mijne admiratie over het antwoord gaat nog veel verder; ik heb nimmermeer ietwes geleesen in dien smaak, dat soo solide, soo kragtig, en soo wel gedemonstreert gestelt is als gemelte antwoord: door het selve wordt de pasquil en oproermaker sodanig verplettert, dat hij voor altoos sig behoorde schuil te maaken, als onwaardig met eerlijke Burgers te verkeeren. Ik verzoek den Heer Autheur van mijnentwege hartelijk dank te seggen, dat sijn Ed. zig heeft verledigt, om de eere van eene onzer grootste staatsmannen, mitsgaders van de Regeering en Regenten van dien tijd, en van de tegenswoordige, met soo veel cordaetheit en kragt te verdedigen. Het is mij een grooten troost te mogen sien, dat ons Land sulke brave ingezetenen in sijn boesem bezit."

WAGENAAR sprak de gevoelens van velen van zijne tijdgenooten uit. Hij schreef in zijn *Karakter van J. de Witt:* "Ik heb zulken altoos voor *onvoorzigtige* of *valsche Vrienden* van de Stadhouders gehouden, die bij monde of geschrifte, beweerden, dat men hen *te groot*, dat is Souverainen van den Lande *maaken* moest, en zulken daarentegen voor hunne *voorzigtige en waare Vrienden*, die hen, in hun gezag, zooals het, door de Wetten en Privilegien voorgesteld en bepaald is, voorstonden en voorspraken."

Blz. 204, r. 17 v. o. "Haarlem" De zaak wordt in het breede vermeld in de *Vervolgen op Wagenaar*, Deel XXII, blz. 335 en volg. en 425 en volg., en STUART: *Vaderlandsche historie*, I, blz. 367 en 479. De Prinses wilde de knoeijerijen ten gevolge der zoogenaamde "correspondentiën en verbindtenissen" tegengaan, maar deed dit op eene wijze, die niet van groote bedaardheid blijk gaf.

Blz. 204, r. 11 v. o. "Bij den dood van Prinses ANNA", enz. Op voorgang van Holland werd aan den Hertog opgedragen de magt over het militairwezen, doch met een zeer beperkende instructie. Zie VAN DER AA: *Leven van Willem V*, Dl. I, blz. 162. De voogdijschap was door de Prinses opgedragen aan haren vader, Koning GEORGE II, aan hare behuwdmoeder MARIA LOUISA, en als werkelijk en besturend voogd aan den genoemden Hertog van Brunswijk, terwijl de Prinses verder, bij eene acte van 21 Mei 1755, welke acte na den dood van de Prinses door den Hertog aan de Staten-generaal werd overgebragt, tot het werk van de educatie der onmondige kinderen had

benoemd: uit Gelderland SCHIMMELPENNINCK, uit Holland VAN WASSENAER en Mr. ABBEKERK KRAP, uit Zeeland JOAN VAN BORSSELEN, uit Utrecht D'ABLAING, uit Friesland EPO SJUK VAN BURMANIA, uit Overijssel VAN HEIDEN, uit Stad en Lande VAN IDDEKINGE. Art. 35 der tegenwoordige grondwet heeft deze benoeming duidelijk voor oogen gehad.

Blz. 204, r. 5 v. o. "De magistraatsbestelling opgedragen aan MARIA LOUISA". MARIEKE-Moei werd de beminde Vorstin, die tweemalen als gouvernante in Friesland regeerde, bij het volk genoemd. Zij overleed op 77jarigen ouderdom, in 1765. Een min bekende bijzonderheid is, dat Prinses CAROLINA eenige maanden de magistraatsbestelling in Friesland heeft uitgeoefend. Verg. TIJDEMAN, op BILDERDIJK, Dl. XII, blz. 141.

Blz. 204, r. 3 v. o. "Gedeeltelijk eene staatsgezinde geworden". Verg. *Onmiddellijk vervolg op Wagenaar*, Dl. XXIII, blz. 12.

Blz. 205, r. 12 v. b. "Het overlijden van de Prinses deed een partijstrijd ontstaan". Hij kenmerkte zich reeds dadelijk bij het voorgenomen huwelijk van Prinses CAROLINA met den Prins van Nassau-Weillburg. De Prinses had vóór haar overlijden de toestemming tot het huwelijk gegeven, maar nu moest ook de toestemming der onderscheidene Staten gevraagd worden. Holland, waar de aristocratie zeer conservatief was ten opzigte van de religie, weigerde aanvankelijk, omdat de Prins Luthersch was. Dit geschil deed letterstrijd over de tolerantie ontstaan. Het huwelijk werd echter voltrokken, na toestemming van de meeste Staten, waarop die van Holland ook volgde.

Blz. 205, medio. "De Hertog slim", enz. De karakterschets van den Hertog van Brunswijk, *de dikke Hertog* genoemd, wegens lijvigheid, die vooral in latere jaren zeer toenam en, blijkens de brieven van den Franschen gezant, ook eenigen invloed had op zijne gedragingen, kan uit vele handelingen en berigten worden opgemaakt, zelfs uit het loftoezwaaijend verdedigings-geschrift, dat Prof. A. L. SCHLÖZER heeft opgesteld, onder den titel: *Lodewijk Ernst, Hertog van Brunswijk. Echte bescheiden van het gedrag ten opzichte zijner aanzienlijke waardigheden als veldmaarschalk, voogd en representant van Zijne D. H. den Prins Erfstadhouder.* Ned. Vert. te Amsterdam bij H. ARENDS, 1786. Zie verder over den Hertog de aanhalingen bij VAN DER AA: *Biographisch woordenboek*, in voce. De *Echte bescheiden* zijn een zeer belangrijke, ofschoon in geenen deele zuivere bron voor onze inwendige

staatsgeschiedenis. De Hertog behoorde tot die ervarenen in de staatsmanskunst, die meenen, dat men aan het hoofd van partijen moet regeren, omdat zij overal vijandige factiën meenen te zien. De verdediger van den Hertog wil alles aan vijandigheid toeschrijven, zonder in te zien, dat de Duitsche Hertog, door den Nederlandschen geest te miskennen, veel tot het ontstaan van de factiën heeft bijgedrrgen. Later deelen wij er een paar uittreksels uit mede.

Blz. 205, r. 8 v. o. "Niet tevreden, indien anderen met hem de hoogste magt deelden". De Fransche gezant DE LA VAUGUYON schreef in 1777 aan den Franschen minister, om hem bij het dreigen van den oorlog den stand der partijen te doen kennen, o. a. het volgende, hetgeen onze oordeelvelling over den Hertog bevestigt, daar het ons onder de oogen kwam, langen tijd nadat wij het karakter van den Hertog hadden geschetst:

"Les liens du sang une longue habitude et des services réels ont assuré à Mr. le Duc le crédit le plus étendu qu'il ménage avec beaucoup d'esprit et d'art et de finesse. Le Cons. Pens. Mr. de Bleisvick homme de beaucoup d'esprit et d'ambition, souhaiterait peut-être de le supplanter, quoiqu'il soit sa créature; mais n'ose tendre encore qu'à le remplacer un jour.... Le Duc, à qui une blessure reçue et une taille énorme ne permettraient pas de commander les troupes en cas de guerre, craindrait que Mr. le Stadh., nécessité de prendre les conseils de celui qui remplirait ses fonctions ne s'accoutumât à se passer des siens; c'est là le motif secrèt qui agit plus fortement sur lui que tous les autres. Mr. de Bleisvick, dont le choix a déplu notamment á la ville d'Amsterd., s'occupe des moyens d'effacer les impressions défavorables qui pourraient nuire à ses vues ultérieures; et comme cette ville parait être attachée à la neutralité, parcequ'elle sent vivement le besoin qu'elle en a, il affecte de devenir partisan zelé du système modéré."

En een weinig later: "Le duc continue d'être le confident de son neveu; depuis sa majorité il a de la finessse et une sorte de tact. Je vous aí déjá dit les raisons qui le déterminaient à pencher invariablement pour la neutralité; sa politique intérieure tend à tenir sans cesse la balance entre le parti de l'opposition et celui du Stadh. Lorsque ce dernier se porte à des démarches, qui occasionnent des réclamations, il écoute ceux qui se plaignent et se fait un mérite aupres d'eux de leur ramener son neveu." Zie D'YVOI t. a. p., p. 78 en 81.

Blz. 205, r. 3 v. o. "Verhinderde door onderdrukking de geestvermogens van den Prins in hunne ontwikkeling". Een opmerkelijke

getuigenis daarover vindt men uitgesproken door W. E. DE PERPONCHER, geb. 1740, overl. 1819, in zijne ook voor de geschiedenis des Vaderlands zoo belangrijke *Spreuken*, enz., Dl. IV, bl. 64:

"Ondertusschen kreeg nu de Jonge Stadhouder die opvoeding, die men hem geeven wilde, om, ook na zijne meerderjarigheid, onder zijnen naam, te kunnen blijven regeeren. Men gewende hem, wien 't noch aan talenten, noch aan goed hart, noch aan welmeenendheid ontbrak, zelfs de kleinste bijzonderheeden na te gaan en uit te voeren. Eene hebbelijkheid, die eindelijk altoos dringt, de groote zaaken te laaten ophoopen en door anderen afdoen. Men boezemde hem daar bij veel mistrouwen, tegen zich zelven in; opdat hij altoos denken mogt, raad en leiding nodig te hebben. Terwijl men hem vooral 's Lands Regenten (met eenige uitzondering altoos, voor de belanghebbenden) als zijne geboore Vijanden, voordroeg, alleen bedagt, om zijn gezag te besnoeijen en in hunne handen te doen overgaan. Een indruk, die hem, voor altoos beletten moest, zijne Vertrouwelingen onder de zelve te zoeken. En zoo werd hij langsamerhand voorbereid, tot het verleenen der beruchte Acte van Consulentschap, welke ten deezen, mijnes inziens, den sleutel op alles geeft. — Is het ook niet deeze opvoeding, welke eene der voornaamste bronnen werd, van alle de onheilen, die seedert, over den ongelukkigen Vorst en zijn Huis, gekomen zijn? Was zij niet de grootste oorzaak van zijn zoo dikwils weiffelend, zelden vertrouwend, nimmer eenpaarig blijvend gedrag? Alle hoedanigheden, welken, noch uit zijn character, noch uit zijn hart, voortvloeiden; als die ik getuigen kan, dat oorspronglijk veel beeter waren; wijl ik hem, in zijne eerste kindschheid, gekend, en veel gezien heb, maar die naderhand door deeze opvoeding, eene wending kreegen, welke, onder de moeilijke en belemmerende omstandigheeden, waarin hij gebragt werd, niet dan van de noodlottigste gevolgen zijn kon."

Blz. 206, r. 11 v. b. "WILLEM V". Er bestaan zeer vele karakterschetsen van Prins WILLEM V, vermeld door Prof. TIJDEMAN, in de *Bijvoegsels op Bilderdijk*, door VAN DER AA: *Het leven van Willem V*, en door onderscheidene andere schrijvers. De opmerkelijkste is die, welke na 1795 is gevonden in de papieren van den griffier FAGEL, en welke medegedeeld wordt in het werk van R. L. BOUWENS, *lid van de gewezen commissie van onderzoek naar het politiek en finantieel gedrag van het vorig bewind, aan zijne committenten*, 1797, blz. 174. BILDERDIJK schreef die levensschets toe aan den Pruissischen staatsman VON ALVENSLEBEN. TIJDEMAN, V, blz. 225, wijst daarbij op de oordeelvellingen van VAN DE SPIEGEL, aan FAGEL medegedeeld, die met de ka-

rakterschets overeenkomen. — De dronkenschap en de zedelooze gedragingen, aan den Prins, in enkele pamfletten in het hevigste van den partijstrijd, verweten, mogen bij een onpartijdig oordeel niet in aanmerking genomen worden.

Blz. 206, r. 8 v. o. "De meerderjarigheid van den Prins", 6 Maart 1766, gaf aanleiding tot eene aanspraak in den Raad van State, in de petitie voor den staat van oorlog, die vermelding verdient: "De Raad wenscht vuriglijk, dat de Epoque, die zijne hoogheids meerderjarigheid in zijn leeven maken zal, tevens mag worden eene epoque in de geschiedenis, van waar men den aanvang van 'slands herstelde macht en luister telle. Maar daartoe is de medewerking van hun, die deel aan de regering hebben, nodig. Harten en handen moeten vereenigd worden. De naamen van Prinsgezind en Staatsgezind moeten dezelve beteekenis krijgen of liever geheel verbannen worden." En de eerstvolgende jaren schenen daaraan te beantwoorden. Van 1766—1780 was het onderscheid tusschen Prinsgezind en Staatsgezind èn op staatsregtelijk èn op letterkundig gebied bijna geheel verdwenen. Zie de later aan te halen geschriften van PIETER PAULUS.

Blz. 206, r. 6 v. o. "Acte van consulentschap". Over deze acte zie men STUART, VAN DER AA, en *Echte bescheiden*, boven vermeld. De acte, die ter aangehaalde plaatse wordt medegedeeld, werd opgemaakt in 1766 bij de meerderjarigheid van den Prins, toen men bij den hersteldenvrede in Europa zich eendragtig gelukkig gevoelde, — toen bijna eenparig lof en hulde aan den Hertog van Brunswijk bij het eindigen der voogdij werd toegebragt, — met goedvinden van onderscheidene regenten, den raadpensionaris STEYN, den griffier FAGEL en BLEISWIJK, toen pensionaris van Delft, ofschoon BENTINCK er zich tegen verklaarde. Op zich zelve behelsde de acte niets dat strijdig was met de constitutie. Dat de gewezen voogd den jeugdigen Prins *nog eenigen tijd* ter zijde zou staan, was op zich zelf niet berispelijk. FAGEL wilde een tijdperk van drie jaren bepaald hebben. De acte werd echter inderdaad doodend voor de geheele persoonlijkheid van den Prins, toen hij onder een voortdurende tutele bleef verkeeren.

Blz. 207, r. 5 v. b. "STEYN vervangen door BLEISWIJK". Over STEYN, zie men boven, blz. 215. Dat BLEISWIJK door den invloed van den Hertog raadpensionaris was geworden, werd algemeen erkend. Hoe hij aan de eene zijde den Hertog ontzag, en aan de andere zijde met de Amsterdamsche regenten op een goeden voet trachtte te zijn, blijkt duidelijk uit de brieven van VAUGYON, in het aangehaalde werk van

den Heer D'YVOY. Verg. verder over BLEISWIJK het *Biographisch woordenboek* van VAN DER AA.

Blz. 207, r. 15 v. b. "Dat men zijn hoogheid nimmer alleen sprak". Verg. Mr. JOACHIM RENDORP: *Memoriën*, Dl. I, blz. 163—169, en STUART: *Vaderlandsche historie*, Dl. II, blz. 512.

Blz. 207, medio. "Intriges, kabalen en ergerlijke processen". De zoogenaamde correspondentiën of contracten omtrent benoemingen enz. werden zeer vermenigvuldigd. Zie Prof. TIJDEMAN: *Bijvoegsels op Bilderdijk*, XII, blz. 131, en de aldaar aangehaalde plaatsen van VREEDE, enz.; verder Mr. J. DE WITTE VAN CITTERS, in *de Spectator*, 1867, N°. 9, 23 en 28, die daarbij gebruik heeft gemaakt van eenige stukken in mijn bezit.

Ook het proces tegen ONNO ZWIER VAN HAREN, in 1761, is een opmerkelijk bewijs, hoe laaghartig in de aanzienlijkste familiën van het land geïntrigeerd werd om posten te erlangen. Na het lezen der onderscheidene verhooren, die over de zaak van O. Z. VAN HAREN zijn gedrukt, en het doorbladeren van enkele pamfletten van de vele, die over dit proces in het licht zijn gekomen, is men, bijna niet minder dan het hof in Friesland, niet in staat, om over de schuld van den beschuldigde te oordeelen, en schijnt die uitspraak, waarbij geene condemnatie, maar ook geene volledige vrijspraak volgde, allezins geregtvaardigd. Dat O. Z. VAN HAREN een poging tot verkrachting op een zijner dochters zou gepleegd hebben, is ten eenenmale onbewezen, — maar bij de verklaringen der beide dochters en de, al is het ook afgedwongen, confessie van den vader, schijnt O. Z. VAN HAREN, des middags, nadat er veel wijn gedronken was, wel door oneerbare gesprekken en betastingen aanleiding gegeven te hebben dat de verklaringen zijner dochters niet *geheel* onwaar zijn.

Als staatkundige regenten-intrige is het geheele proces, niet minder dan de voortdurende vervolging, waaraan O. Z. VAN HAREN is blootgesteld geweest, een treurig bewijs van den toestand der toenmalige Nederlandsche aristocratie. Uitgegeven zijn *Deductiën voor en tegen O. Z. van Haren*, 1761, waarin zijne afgedwongen bekentenis. Het proces heeft aanleiding gegeven tot eene geheele serie van geschriften, waarvan de titels alleen bewijzen het groote schandaal, dat door dit proces werd veroorzaakt. Zie *Vervolgen op Wagenaar*, XXIII, blz. 211, en *Letteroefeningen*, I, 955, en II, 77, 163, 248, 331 en 870, waar de onderscheidene geschriften vermeld worden.

Blz. 207, r. 7 v. o. Door de meest ijverige voorstanders van den Prins

van Oranje worden deze daadzaken niet ontkend. Zie VAN DER AA, *Leven van Willem V*, Dl. I, blz. 292 en 449; KLUIT: *Nederlands Koophandel*, blz. 312; RENDORP: *Mem.*, Dl. I, blz. 164.

Blz. 207, r. 3 v. o. "1763—1780. Tijdvak van groote wetenschappelijke ontwikkeling. —" Te Leiden onderwezen in dat tijdvak de Hoogleeraren W. TE WATER, TIBERIUS HEMSTERHUIS, DAVID RUHNKENIUS, V. D. KEESSEL, PESTEL en SCHULTENS; — te Utrecht C. SAXE, DRAKENBURCH, WESSELING, HENNER; — te Groningen VAN DER MARCK ARNTZENIUS; — te Franeker L. C. VALCKENAER, CANNEGIETER; — te Amsterdam D'ORVILLE, BURMANUS SECUNDUS.

Blz. 208, r. 1 v. o. "TROTZ". enz. Verg. het begin dezer *Aant.*, blz 10.

Blz. 208, r. 3 v. b. "Letterkundige tijdschriften". *De Vaderlandsche letteroefeningen*, begonnen in 1761. De *Algemeene Vaderlandsche bibliotheek*, en de *Algemeene oefenschool voor kunsten en wetenschappen* verschenen iets later. Onderscheidene Fransche letterkundige journalen, die bij de censuur in andere landen hier alleen konden gedrukt worden, verschenen hier in het licht. Zie de opgave bij VAN KAMPEN: *Geschiedenis der Ned. letteren*, Dl. II, bl. 231, en Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT: *Opmerkingen en mededeelingen omtrent Fransche dagbladen en tijdschriften in Nederland uitgegeven*, in de *Bijdragen* van NIJHOFF, N. R., Dl. IV. Vele genootschappen werden opgerigt: de *Hollandsche maatschappij der wetenschappen*, te Haarlem, in 1752; de *Oeconomische tak* dier maatschappij, in 1774; het *Genootschap van Teyler* in 1778; *Concordia et libertate* te Amsterdam; *Maatschappij van Nederlandsche etterkunde*, te Leiden, 1766; het *Genootschap pro excolendo Jure Pario*, te Groningen, 1761 i het *Bataafsch genootschap der proefondervindelijke wijsbegeerte*, te Rotterdam, en het *Zeeuwsch genootschap der wetenschappen*, in 1766; het *Provinciaal Utrechtsch genootschap van kunsten en wetenschappen*, in 1773; het *Genootschap van kunsten en wetenschappen te Batavia*, in 1778; de *Maatschappij: TotNut van 't algemeen*, in 1784.

Blz. 208, r. 4 v. b. "Nuttige kennis". Het utiliteitsbeginsel drukte zich niet alleen in de oprigting van de *Maatschappij tot Nut van 't algemeen*, maar in de geheele rigting der letterkunde uit, in de vele natuurkundige en economische opstellen in tijdschriften. Belangrijk voor de kennis van den geest des tijds is het geschrift: *Elisabeth Wolff geb. Bekker, Agatha Deken en Maria Bosch, zoo uit hare geschriften als uit andere bescheiden geschetst*, door H. FRIJLINK, 1862. *De onveranderlijke Santhorsche geloofsbelijdenis in rijm gebragt door een zuster der Santhorsche*

gemeente, ter drukkerij van haare Koninglijke Majesteit REDEN, mag wel vermeld worden onder de verschijnselen van den tijd. Opmerkelijk is het ook, op de titels van boeken en tijdschriften te letten: *Het nut der dichtkunde, — Het nut der tegenspoeden; —* de tijdschriften: *de Philosooph, — de Burger, — Proeve over de opvoeding, aan Nederlandsche moeders*, enz.

Blz. 208, r. 5 v. b. "De banden van het gezag". De verdrijving van de Jezuiten uit onderscheidene landen vond hier te lande levendige deelneming en wekte veel geschrijf op. Op den aandrang van VOLTAIRE schreef D'ALEMBERT in 1761 zijn geschrift: *La destruction des Jésuites.* De bepaalde aanleiding tot de verdrijving der Jezuiten uit Frankrijk was de bankbreuk van LA VALETTE, generaal-procurator der Jezuiten op Martinique. Men wilde de orde voor de schulden aansprakelijk maken. De geschriften der Jezuiten werden verbrand en den 6en Aug. 1762 werd op aandrang van het Parlement de orde opgeheven.

In Spanje begon de vervolging twee jaren later. In den nacht van 2 op 3 April 1767 werden alle Jezuiten gevangen genomen en naar den Kerkelijken Staat overgebragt.

Het derde Bourbonsche hof, Napels, volgde den 20en Nov. 1767, en kort daarna het vierde Bourbonsche hof, Parma.

Inmiddels was Paus CLEMENS XIII gestorven en de inderdaad vrome maar zwakke Paus CLEMENS XIV beklom den pauselijken Stoel. Vervuld van een edel verlangen om de R. K. Kerk tot een ware Katholieke Kerk te verheffen, hief hij bij de pauselijke brève van 31 Junij 1773 de orde der Jezuiten op. De anti-jezuitische geest bij vele Nederlandsche Roomsch Katholieken deed de verdraagzaamheid tusschen Protestanten en liberale Katholieken toenemen.

Blz. 208, r. 7 v. o. "Nederland was het land der vrijheid boven alle andere landen". Nadat de eerste druk van *Opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden*, door S. STIJL, zeer spoedig was uitverkocht, verscheen in 1778 de tweede druk, vermeerderd met een slotzang:

'Neen dierbaar Vaderland, gelukkigste aller Staaten....
Uwe opkomst, groei en bloei en wijdgeducht vermogen,
Al bevende afgeschetst," enz.

Blz. 208, r. 10 v. b. "BILDERDIJK en PIETER VREEDE". In het tweede deel, in 1777 uitgegeven, van de *Tael- en dichtlievende oefeningen*, van het genootschap: *Kunst wordt door arbeid verkregen*, in 1771 op-

gerigt, vindt men, benevens de "Prijsvaersen", van BILDERDIJK: *De invloed der dichtkunst op het Staatsbestuur* en *De waere liefde tot het Vaderland*, den dichterlijken brief van CALAS aan zijne vrouw, door R. FEITH, en *Schets der waere dichtkunst*, door P. VREEDE. Als een bewijs, hoe de Nederlandsche jeugd, BILDERDIJK was toen 21 jaren, algemeen deelde in de ingenomenheid met de Nederlandsche vrijheid tegenover Engeland en Frankrijk, drukken wij de volgende regels af uit het gedicht van BILDERDIJK: *De waere liefde tot het Vaderland*, blz. 40:

'k Zie ginds den trotschen Brit, met de eigenliefde in de oogen,
Op 't heuchelijk genot van uw bezitting boogen;
  Omdat zijn woeste geest den Nagebuur versmaadt,
  Veracht, beschimpt, vervolgt, met redenloozen haat;
Terwijl zijn baatzucht in de wrangste staatskrakeelen
De gantsche Heerschappij niet ophoudt te verdeelen:
  Steeds tegen de Overheid, Zy tegen 't Volk gekant,
  Mint hy zich-zelv' alleen, en niet zijn Vaderland.
Daar waant de Gauler, die, aan 's Konings Throon geklonken,
Den hals lafhartig buigt, met uwen glans te pronken;
  Omdat zijn laage ziel, van vrijheid onbewust,
  En have en leven wijdt aan 's Vorsten wil en lust;
En vleiende onbeschaamd dien 't hart hem dwingt te doemen,
De zachtheid van een juk, 't welk hem verplet, durft roemen.
  Verblinden! die aldus van 't spoor der rèên vervreemd,
  Voor de allerschoonste deugd vermomde misdaèn neemt.

Een gelijke geest ademt uit de zangen van BELLAMY, FEITH en anderen.

Blz 208 r. 12 v. b. "VAN DER KASTEELE en VAN ALPHEN". Verg. de levensbijzonderheden van beide deze dichters in VAN DER AA: *Biographisch woordenboek*, en de lijst van hunne gedichten in de Evangelische gezangen bij Mr. J. C. VAN DOORNINCK: *Bibliotheek van Nederlandsche Anonymem en Pseudonymen*, 1868, bl. 179.

Dat de godsdienst meer in het leven ingreep kan uit ontelbare voorbeelden aangewezen worden.

Blz. 208, medio. "PIETER PAULUS en ELIE LUZAC". De eerstgenoemde gaf als student, naamloos, bij de geboorte van den Erfstadhouder WILLEM FREDERIK, in 1772, uit zijn: *Nut der Stadhouderlijke regering.* Het maakte grooten opgang en werd weldra herdrukt; eenige jaren later verscheen zijne *Verklaring van de Unie van Utrecht.* Opmerkelijk is het, dat de schrijver, hoog ingenomen met onzen re-

geringsvorm, te dien opzigte geene bestrijding ondervond, maar wel van het kerkregtelijke standpunt.

ELIE LUZAC, wiens werkje: *Het gedrag der Stadhoudersgezinden verdedigd*, in 1753 uitgekomen, reeds door ons werd vermeld, bleef voortdurend een voorstander der stadhouderlijke regering, ter bescherming der burgerlijke vrijheid. ELIE LUZAC, geb. 1723, gest. 1796, volksgezind en daarom stadhoudersgezind, — kundig en onpartijdig, en daarom tegen het dolle patriottisme van 1781, verdiende zeer eene monographie. Voor zijn werkje: *Sur le Bonheur*, heeft Prof. CRAS geschreven een *Notice sur la vie et les écrits de Elie Luzac*, 1820. Door de wijze, waarop hij de geschriften van vreemden hier te lande deed ontvangen, heeft hij een zeer grooten invloed op de vorming van den publieken geest uitgeoefend, al is het hem ook niet gelukt den omwentelingsgeest, die Europa beroerde, van onze grenzen te keeren. ELIE LUZAC was een veelzijdig geleerde en bedrijvig schrijver. De wijsbegeerte van WOLF, die in Duitschland heerschappij voerde, heeft hij door zijne *Aanteekeningen* van velerlei gebreken gezuiverd, maar inzonderheid in zijn eigen werk: *Du droit naturel civil et politique* veredeld en verbeterd. De werken van MONTESQUIEU heeft hij met *Aanteekeningen* verrijkt, waardoor de editie, door hem uitgegeven, in vele opzigten een verbeterd werk is. De theoriën van ROUSSEAU heeft hij, waar ze strijdig waren met zijne overtuiging, krachtig bestreden, hulde brengende aan de eigenaardige verdiensten van dezen Franschen schrijver.

ELIE LUZAC heeft niet alleen voor meer geoefenden den invloed van vreemden, waar hij goed scheen, bevorderd, en waar hij kwaad scheen bestreden, maar ook in menigvuldige populaire geschriften de vaderlandsche belangen tegen dwaze theoriën en opgewekte volksdriften verdedigd.

Blz. 208, medio. "VAN DE SPIEGEL en VOORDA waren eenstemmig omtrent de noodzakelijkheid". Opmerkelijk is de beweging, die na 1769 ontstond, om de wetgeving te verbeteren. VAN DE SPIEGEL gaf in zijne verhandeling: *Over den oorsprong en de historie der Vaderlandsche regten*, 1769, daartoe den eersten stoot. In 1777 kwam uit: het *Vertoog over de ongerijmdheid van het zamenstel onzer hedendaagsche Regtsgeleerdheid en practijck*, van SCHORER, president van den Raad van Vlaanderen. Daartegen verschenen: *De eer der Hollandsche natie en wetgevers verdedigd, door een jongen practizijn*, (VITRINGA) 's Gravenhage, 1777. — Verder verschenen: *De jonge practizijn ontmaskerd*, 1777, *De valschelijk ontmaskerde practizijn*, 1777; *De jonge practizijn beoordeeld*, 1778; *Gedachten over het samenstel onzer hedendaagsche Burgerlijke regtsgeleerdheid* (VAN DE SPIEGEL); daarna: *De Gedachten beoor-*

deeld. Deze aandrang om de wetgeving te verbeteren deed echter de studie van het positive regt niet verwaarloozen. In 1767—1772 zag het eerste regtsgeleerde tijdschrift in ons Vaderland het licht, onder den titel van: *De regtsgeleerde in spectatoriale vertoogen*, waarin, onder een vreemden, maar somtijds niet geesteloozen vorm, onderscheidene goede artikelen voorkomen. De geleerde uitgever van de *Handvesten van Dordrecht*, DE WALL, getuigt: "In 't stuk der Vaderlandsche oudheden geschieden er dagelijksch nieuwe ontdekkingen waarvan men vroeger onkundig was"; en zijn woord werd bevestigd door onderscheidene uitgaven van dien tijd. De twee voor de regtsgeschiedenis zoo belangrijke geschriften van J. M. BARELS: *Over het enkel en dubbel verband, waarin de oorsprong van het Aesdoms- en Schependomsregt wordt nagespoord*, en zijne aanmerkingen over *de Statutaire gemeenschap en de pandingen*, kwamen in 1772 in het licht.

In 1776 werd de vereeniging van de regtsgeleerden D. LULIUS, P. VAN SPAAN, J. VAN DER LINDEN en R. VAN SPAAN gevormd, die de *Regtsgeleerde observatiën op H. de Groot* uitgaf, en de *Dertig vragen* stelde, door W. SCHORER en H. VAN WIJN beantwoord, en in 1777 uitgegeven.

Voorts werden in dit tijdvak regtsgeleerden gevonden als NOORDKERK, door OUPERUS opgevolgd, en werden vele goede regtsgeleerde geschriften uitgegeven, terwijl het *Woordenboek* van KERSTEMAN, in drie deelen in folio, en de herhaalde uitgave van ZURCK: *Codex Batavus*, den weg aanwezen om het positive regt te leeren kennen. Na 1760 gaf Prof. F. A. VAN DER MARCK aan de hoogeschool te Groningen lessen over het *Jus Patrium*, die niet alleen door studenten, maar ook door advocaten en regters werden bijgewoond, en waaruit kort daarna het genootschap *Pro excolendo jure patrio* ontstond, dat in 1773 het eerste deel zijner verhandelingen uitgaf. Eerst in 1846 verscheen het zesde deel. De voorreden en de namen der leden zijn geene onbelangrijke hulpmiddelen tot de kennis van de geschiedenis der regtsgeleerdheid. Reeds vroeger, in 1752, hield Prof. SCHELTINGA te Leiden collegie in het Nederduitsch, over het Hollandsch regt. Een belangrijk overzigt van zijn dictaat werd gegeven door den Heer U. A. EVERTS, in de *Nieuwe bijdragen tot regtsg.*, 1858—1859, blz. 799. Prof. VAN DER KEESSEL aanvaardde zijn professoraat te Leiden, in 1770, met eene oratie: *De legislatorum Belgarum in recipiendo Jure Romano prudentia*, terwijl prof. VAN DER MARCK eene wetgeving, op het natuurregt gegrond, aanbeval. Van beide stukken werd een beoordeelend verslag gegeven in de *Regtsgel. Vert.* v. 1770, Dl. IV, blz. 81.

Ook omtrent het strafregt deden zich onderscheidene stemmen ter verbetering hooren. Zie mijn *Strafvordering*, enz. I, blz. CXXI, en G. W.

VREEDE: *De regering en de natie*, bl. 54. In 1777 kwam uit: Mr. H. CALKOEN: *Verhandeling over het voorkomen en straffen der misdaden.*

Blz. 208, r. 17 v. o. "PESTEL en CRAS". FREDERIK WILLEM VON PESTEL, geb. 1724, gest. 1805, werd, na als hoogleeraar te Rinteln onderwijs gegeven te hebben, in 1763 tot hoogleeraar te Leiden benoemd. Hij onderwees aldaar het natuurregt, maar gaf later ook les in het Nederlandsche staatsregt (verg. boven, blz. 11). De *Fundamenta jurisprudentiae naturalis* van VON PESTEL zijn, daar zij als handboek bij zijne collegiën gebruikt werden, vijf malen herdrukt. Hij was, even als ELIE LUZAC, de school van WOLF toegedaan, doch met groote zelfstandigheid van oordeel. Zijne *Fundamenta* hebben bij de herhaalde drukken telkens groote wijzigingen ondergaan, waardoor zij zich nog meer van WOLF's stellingen hebben verwijderd. PESTEL's hoofdbeginsel is: *Bestuur uwe daden, dat dezelve met het heil van het menschelijk geslacht overeenstemmen.* Hij neemt de verdeeling tusschen *officia perfecta et imperfecta* aan en bouwt daarop de afscheiding van zedekunde en natuurregt. PESTEL tracht beiden in naauwer verband te brengen met de Christelijke godsdienst, dan in Duitschland plag te geschieden, zonder dat hij tot de dogmatieke of theocratische rigting overhelde. WILLEM FREDERIK, later Koning WILLEM I, BILDERDIJK en HOGENDORP hebben VON PESTEL als leermeester gehad. Verg. de *Lofrede op den Hoogleeraar Pestel*, van BILDERDIJK, beoordeeld door KINKER, in de *Bijdragen tot regtsgeleerdheid*, Dl. III, blz. 177—208.

De reeds genoemde Hoogleeraar VAN DER MARCK was in het wijsgeerige eene geheel andere rigting toegedaan. Zijne *Schets van de regten van den mensch* is hoofdzakelijk gebouwd op de Fransche liberale begrippen, maar toch met merkbare afwijking in sommige punten. Zoo bouwt hij den grondslag van het regt niet op de *volonté générale*, maar op eene Goddelijke natuurwet, naar welke elke inrigting zijne werkingskracht moet regelen, ter bereiking van het oogmerk aan haar toegewezen. Volgens dit op zich zelf zeer juiste beginsel, wijst hij op eene volmakingswet, die in de natuur gegrond is. Zoo deze praemissen juist mogen zijn, zeer willekeurig is VAN DER MARCK in zijne verdere ontwikkelingen en inzonderheid in zijne leerstellingen over de aangeboren regten.

Eenigzins als leerling van ELIE LUZAC kan CRAS, geb. 1739, gest. 1821, beschouwd worden. Hij was met ELIE LUZAC eene verbeterde regeling der Wolfiaansche wijsbegeerte toegedaan en heeft later met onvermoeiden ijver de Kantiaansche wijsbegeerte, toen die in Duitschland opgang begon te maken, gevolgd en aan eene gezonde Nederlandsche critiek onderworpen, waarvan vele dissertatiën uit zijne school

getuigenis dragen. De verdiensten van CRAS zijn door zijn dankbaren leerling, mijn vader, J. M. KEMPER, geschetst in eene redevoering, voor zijne nagelatene *Verhandelingen* geplaatst. CRAS behoorde in het staatkundige tot de gematigde patriotten.

Blz. 208, r. 4 v. o. "Koud rationalisme en sentimentaliteit". Hoe onderscheiden die rigtingen ook mogen zijn, zij waren eenzijdige vertakkingen van de persoonlijke vrijheid tegen vreemd gezag. De wijsbegeerte langs de onderscheidene kanalen van de wijsbegeerte van DESCARTES, SPINOSA, LOCKE, WOLF, KANT, VOLTAIRE en ROUSSEAU had altijd grooten en steeds breederen invloed. Op het laatst der 18de eeuw waren het inzonderheid VAN HEMERT en KINKER, die de wijsgeerige rigting voorstonden, terwijl FEITH het meest de sentimentele rigting vertegenwoordigde. — Beide rigtingen stonden scherp tegenover elkander. FEITH scheldt VAN HEMERT en KINKER uit voor:

"een aantal aterlingen,
Die ons Kants onbescheid als Godspraak op wil dringen."

KINKER voegde FEITH toe:

"Maak versjes op het Graf: dan kunt gij lof verdienen,
Maar tegen Kant... kijk vriend, dat geef ik u in tienen."

Verg. de bekroonde verhandeling van Prof. C. H. VAN DER WIJCK: *Johannes Kinker als wijsgeer,* 1864.

Blz. 209, r. 12 v. b. "VAN DER MARCK". De afzetting van VAN DER MARCK en wat daartoe aanleiding gaf, vindt men vermeld bij YPEY en DERMOUT, III, blz. 543. Verg. ook in het *Gedenkboek van de Hoogeschool te Groningen*, door Dr. W. J. A. JONCKBLOET, blz. 127, en de *Levensschetsen der Groninger Hoogleeraren*, door Mr. W. B. S. BOELES, blz. 81.

Blz. 209, medio. "BELISARIUS van MARMONTEL". Ook omtrent dien strijd verg. men YPEY en DERMOUT. P. HOFSTEDE, predikant te Rotterdam, was de aanvaller, toen het bekende geschrift van MARMONTEL in het Nederduitsch vertaald werd. De Remonstrantsche leeraar C. NOSEMAN nam het voor SOCRATES op. De strijd had dan ook ten gevolge *une nouvelle apologie pour Socrate.*

Blz. 209, r. 5 v. o. "Handel, voordeelig gedreven". Uit onderscheidene berigten kan dit worden bewezen, ofschoon enkele takken van nijverheid en handel kwijnden en verkeerde speculatiën aanleiding gaven, dat zeer vele faillissmenten voorvielen. Zie LUZAC: *Hollands*

rijkdom; DE ROOY: *Geschiedenis van den handel*; mijne *Verhandeling over de geschiedenis der armoede*, 2e druk, blz. 116 en 336, en de aldaar aangehaalde geschriften, en Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT: *De Amsterdamsche beurs in* 1763 *en* 1773, *eene bijdrage tot de geschiedenis van den handel*, 1863. Verg. ook *Gedenkzuil der noodlottige koopjaren* 1763, 1772 en 1773, waarbij in mijne bibliotheek zijn gevoegd 5 brochures van dien tijd.

Blz. 208, r. 1 v. o. "De welvaart". Op de overdreven voorstelling van BILDERDIJK vestigde ik ook in mijne *Geschiedenis der armoede* de aandacht, 2e druk, blz. 113. Opmerkelijk voor de kennis der welvaart vóór 1780 zijn de prijsverhandelingen van de Heeren VAN DEN HEUVEL, ROGGE en ZILLESEN, in 1772 door de Hollandsche Maatschappij bekroond, Dl. XVI, en het tijdschrift: *de Koopman, of Bijdragen ter opbouw van Neerlands koophandel*, Amsterdam, bij ROM, 1768—1776, 6 deelen.

Blz. 210, r. 13 v. o. "Men jubelde en juichte bij het herdenken". Van de onderscheidene feestvieringen wordt breedvoerig verslag gegeven in de *Nederlandsche Jaerboeken*. Sommige dier feesten gaven aanleiding aan meer breedvoerige geschiedkundige herinneringen, zoo als het werk van A. 'S GRAVESANDE: *Tweede eeuwgedachtenis der Middelburgsche vrijheid*, 1774; JOHAN BARUETH, predikant te Dordrecht: *Hollands en Zeelands Jubeljaar of tweehonderdjarige gedachtenis der heugelijke verlossing van het Spaansche juk*, 1779. Andere uitgaven vindt men vermeld in de *Jaerboeken*. Ook TE WATER: *De reformatie in Zeeland*, en *Het verbond der Edelen* kunnen eenigzins beschouwd worden als gelegenheidswerken.

HOOFDSTUK XI.

1780—1787.

Voor dit tijdvak zie men het laatste deel van STUART: *Vaderlandsche historie*, de *Vervolgen op Wagenaar*, en de *Jaerboeken*. Verder bestaat voor de onrustige jaren 1780—1787 eene zoo omvangrijke menigte van gedrukt werk, meestal vervat in een langdradigen, bijna onleesbaren stijl, dat de geschiedvorscher wanhopig zou worden, wanneer tot juiste kennis dier tijden volledig onderzoek van al die ge-

schriften werd vereischt. De *Verzameling van placaten, resolutiën en andere authentieke stukken enz., betrekking hebbende tot de gewichtige gebeurtenissen in de maand September 1787 in het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden*, zamengesteld door J. A. CHALMOT, alleen bedraagt 50 deelen. Het uitvoerig werk is toegankelijk gemaakt door zes deelen, inhoudende tweeledige registers, als: I. Alphabetisch register van de voornaamste personen en zaken, en II. Tijdrekenkundig register, hetgeen tevens een vervolg van het werk is tot het jaar 1794. — De geschiedenis der zeven jaren is door onderscheidene patriotten in sterk patriottischen zin beschreven. Wij vermelden hier: *Beknopte historie der onlusten in de Nederlanden van* 1780, 4 deelen, in Braband, 1790, 1792. [DUMONT PIGALLE] *Esquisse d'un grand tableau, ou mémoires sur l'hist. des Prov. Unies depuis* 1776; in 1786 uitgegeven en ook in het Nederduitsch vertaald, behandelt dit werk niet het laatste jaar der onlusten.

Stadhoudersgezind zijn: *Beknopt verhaal van de zevenjarige troubelen onder de stadhouderlijke regering van Prins Willem V*, bij ARENDS, 1790, waarachter *Bijlagen* omtrent het gewelddadig aanranden van de Prinses, enz., 3 stukjes, te Nijmegen bij VAN GOOR; VAN DER AA: *Het leven van Willem* V, 1810, 5 dln. en VAN DER AA: *Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden*, 1747—1794, 1808, 6 dln, tot 1786, niet verder vervolgd; A. F. E. JACOBI (uit het Hoogduitsch vertaald): *Verward Nederland of Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, van* 1780—1787, Amsterdam 1791.

Zeer wordt voor dit tijdvak behoefte gevoeld aan een beredeneerden Catalogus van de onderscheidene geschriften, met opgave der schrijvers en van de rigting van het geschrevene, niet alleen van de pamfletten, maar ook van die werken van meerdere deelen, die inderdaad als partijschriften te beschouwen zijn. Inmiddels vergelijke men den vrij uitvoerigen Catalogus van de boekerij der Koninklijke Akademie te Amsterdam, Tweede Deel, eerste stuk, n°. 3613—3932.

Onder de groote partijschriften behoort voornamelijk het werk in vijf lijvige octavo deelen, dat tot titel heeft: *Vaderlandsch Huisboek, of de verklaringen, betuigingen en beloften van den Stadhouder der Vereenigde Nederlanden, vergeleken met zijne daden, meestal getrokken uit echte bescheiden en verrijkt met de characters der voornaamste personen, die in de staatsgeschillen den bijzondersten rol gespeeld hebben*, door een "Genootschap van liefhebbers der vrijheid". Het zeer omvangrijk werk is uitgekomen in 1793, zonder plaats van uitgave, waarschijnlijk is het gedrukt in Brabant, of op eene geheime drukkerij.

Naast de menigvuldige pamfletten, waarvan wij de voornaamste in de aanteekeningen op den tekst zullen vermelden, vermeerderden telkens de dag- en weekbladen. Onder de eerste bekleedde de

beroemde *Gazette de Leide*, van J. LUZAC, wegens zijne standvastige beginselen van waarheid en regt en zijn gematigden toon, de voornaamste plaats. Onder de weekbladen namen in den aanvang de tijdschriften: *de Borger*, 1778, en *de Staatsman*, 1779, een zeer bescheiden plaats in. Zeer partijdig was reeds: *Le politique Hollandais*, van CERISIER, in 1781 uitgekomen. Eerst in 1782 verscheen *de Post van den Neder-Rhijn*, door 'T HOEN, het meest gelezen weekblad der patriotten. Over 'T HOEN zie men TIJDEMAN: *Bijvoegsels op Bilderdijk* XII, bl. 150. Tegen dat weekblad kwamen uit: *Vrijaarts Brieven*, 1781—1784, opgevolgd door *de Vaderlandsche Staatsbeschouwer*, 1784—1787, beiden gedeeltelijk door ELIE LUZAC; *De ouderwetsche Nederl. patriot*, 1781—1782, en de *Brieventas van de ouderwetsche patriot*, allen in stadhouderlijken geest. Kort daarop volgde: *De politieke kruijer*, door J. C. HESPE, 1783—1787, 9 deelen, hevig democratisch. Daarentegen schreef tegen de patriotsche beweging de *Lanterne magique of Tooverlantaarn*, 1782, door Dr. P. VAN WOENSEL, aan wien ook door H. W. TIJDEMAN: *Staatspartijen*, blz. 155, worden toegeschreven tien vertoogen, onder den naam van *Monitor*. Over P. VAN WOENSEL zie men BUSKEN HUET, in *de Gids*, 1864, Dl. IV, blz. 499.

Voorts vinden wij vermeld: *De Nederlander*, 1783; *het Vrijdagsburgergesprek; De politieke Praatmoer*, 1784; *De politieke Nalezer*; *De Burgervriend;* onderscheidene *Postwagens*, van 's Gravenhage, Amsterdam; *De Friesche Patriot; De Batavier*, enz.

Op het laatst der onlusten verscheen in het licht het weekblad *Janus*, 1787, onder de zinspreuk: *Suum cuique*, waarin onder anderen KINKER, en waarschijnlijk ook VAN WOENSEL, schreven. Nog meerdere weekbladen worden opgenoemd, gedeeltelijk met de namen der schrijvers, in de aanteekeningen op *Amstels driedaags Treur-tooneel*, bl. 42 en passim.

Niettegenstaande het vele geschrijf, gelooven wij, dat het waarheid is, wat VAN HOGENDORP in zijne *Gedenkschriften*, II, blz. 252, schrijft: dat de geheele patriotsche beweging slechts een betrekkelijk klein gedeelte der bevolking in beweging bragt, maar dat gedeelte werd dan ook hartstogtelijk van beide kanten bewogen. Men vergaderde dagelijks in burger- en oranje-societeiten; men kocht uit partijliefde alles hetgeen vóór of tegen de partij werd geschreven, inzonderheid wanneer er tevens aan verbonden was een liefdegaaf voor den armen partijgenoot. In het menigvuldig geschrijf vonden de boekhandelaren en de boekdrukkers hun voordeel, hetgeen die tak van industrie ondersteunde, nu bij meerdere vrijheid in Frankrijk, minder Fransche geschriften hier uitkwamen. Opmerkelijk schijnen ons in dit opzigt de volgende zinsneden uit *Vrijaarts brieven*, het tijdschrift van ELIE LUZAC,

die zelf boekverkooper en groot voorstander van de vrijheid van drukpers, er over oordeelen kon. Men leest daar, op het jaar 1781, D. I, blz. 6:

"Weet ge niet, mijn Vriend, en ziet ge niet dagelijcks, dat alle de geschriften en boekjes, welke in 't licht gebragt worden, niet beoordeeld worden op hunne eigenlijke waarde, maar slechts op de meer of mindere overeenstemming, welke de lezer er tusschen zijne gevoelens en die van den schrijver in vind?.... Hoe worden, om er slechts maar een uit de hedendaagsche te noemen, hoe worden de *Lettres Hollandaises*, een boek dat den tijd niet waardig is, welke tot het doorloopen van eenige bladzijden vereischt word, en alleen gerugt verwekt om den schamperen en lasterende inhoud, niet getrokken?....

"Dus gaat het ook, mijn Vriend, met alle de Boeken, die wegens zaaken, betrekkelijk tot de geschiedenissen, de belangens, en tegenwoordigen staat van ons Land uitkomen: daar het meeste nut uit te haalen is, daar de meeste kundigheid in doorstraalt, worden niet gelezen; men heeft er geen smaak in; zij zijn te droog; men vindt er niets nieuws in: anderen verwerpt men, omdat zij niet vallen in een aangenomen begrip.....

"Daar heerscht tegenwoordig bij sommigen, zulk eene doldriftigheid tegen de Engelschen, men stookt en blaast, door het uitgeven van boekjes, blaadjes, en prentjes, het vuur tegen die natie zoo geweldig aan, dat men zich geen tijd gunt om met bedaartheid eens om te zien, of de vonken niet over onzen eige grond vliegen, en of ons eige goed, ons huis en huisraad, niet aan brand staat te raaken, en verdelgd te worden; of wij zelven geen gevaar loopen om door den brand te vergaan ...."

Later, Dl. II, blz. 141. leest men nog het volgende:

"De boeknering is een fabriek. De boekverkoper naamlijk zulk een, die wat meer doet dan winkelneering is de Fabriqueur. Dien man is het, gelijk ons, te doen om winst. Zij zijn bestendig bedagt om onze Patroonen in Damast, Citsen, Catoenen, en andere stoffen, naar de heerschende smaak te schikken. De Boekverkoopers en Couranliers doen juist het zelfde. Naar maate dat zij zien, dat de trek is, laaten zij Boeken schrijven: van daag is alles natuurkunde; morgen moet men bespiegelingen over de zeden hebben; overmorgen is elk aan 't electriseeren; den volgenden dag is 't niet als de natuurlijke historie daar men op valt, en zoo al verder voort.....

"En dit is bij mij alleen de reden waarom er zoo veel schriften, boekjes, vaersjes, en honderderlei prullen uitkomen, daar de Engelschen op de zinnelooste wijze gehavend worden. Al dat goed, hoe

geest- en zouteloos, gaat af als gesuikerde koek. Met de Couranliers is het even zoo gelegen.

"Hadden de Courantiers die stroom niet gevolgd, zij zouden geen Leezers gehouden, en geen advertissementen meer gekregen hebben, en de Courant zoude geheel vervallen zijn."

Door den invloed, dien de buitenlandsche regeringen in ons Vaderland in dit tijdvak op de binnenlandsche zaken gehad hebben, is de geschiedenis der diplomatie voor dit tijdvak zeer te raadplegen. Verg. *Lettres historiques, politiq. et critiques sur les evenements, qui se sont passés depuis* 1778, — à Londres 1789, door sommigen aan den Franschen minister CALONNE, door anderen aan een chevalier DE METTERNICH *de Cologne* toegeschreven. Zie TIJDEMAN *op* BILDERDIJK, XII, blz. 149; — SÉGUR: *Politique de tous les cabinets de l'Europe*, III vol. Paris 1803; en *Tableau historique et politique de l'Europe*, 1786—1796, Paris 1803. Het derde deel van het laatste werk wordt bijna geheel ingenomen door eene zeer belangrijke *Mémoire sur la révolution de Hollande*, par CAILLARD, *ci-devant chargé des affaires de France à la Haye*. De memorie bevat zeer vele bijzonderheden, die elders niet vermeld worden en van haar wordt weinig gebruik gemaakt. De werken van SÉGUR bevatten echter ook onnaauwkeurigheden, waarop Prof. TOLLIUS, de leermeester van Koning WILLEM I, in het Voorberigt van zijne *Staatkundige geschriften betreffende eenige gewigtige gebeurtenissen in de Vereenigde Nederlanden, gedurende de jaren* 1786, 1787 *en vervolgens*, 3 deelen, 1814, reeds de aandacht vestigde. Prof. TIJDEMAN, in de *Bijvoegsels op Bilderdijk*, deelt mede, dat het vierde deel van die *Staatkundige geschriften* door toedoen van VALCKENAER niet is uitgegeven. Misschien dat het nog in MS. aanwezig is. — Voorts FLASSAN: *Histoire générale de la diplomatie Française*, 1811, Tom. VII, en Jhr. Mr. D'YVOY VAN MIJDRECHT: *Frankrijks invloed op de buitenlandsche aangelegenheden der Nederl. Republiek*, 1858. Voor de Engelsche diplomatie zie men: *Diaries and correspondence of James Harris, First earl of Malmesbury*, Vol. IV, 1844. HARRIS was ambassadeur van Engeland te Petersburg bij het ontwerpen van de verbindtenis voor de gewapende neutraliteit, en later in den Haag van 1784—1790. In de *Diplomatic Correspondence of the American Revolution*, Boston, 1829, vindt men onderscheidene brieven van Nederlandsche staatslieden. Verg. ook *The works of John Adams*, Boston, 1851, Tom. III, p. 268 —294, alwaar een opmerkelijk verhaal voorkomt van zijn verblijf in Holland. Verg. ook de uitreksels uit de Amerikaansche briefwisseling in de *Bijdragen van* NIJHOFF, III, bl. 57. Over de Pruissische politiek vergelijke men C. W. VON DOHM: *Denkwürdigkeiten meiner Zeit*, 1778—1806, het eerste en tweede deel, en verder de belangrijke ar-

tikelen van Mr. J. K. J. DE JONGE: *Documents politiques et diplomatiques inédits sur les révolutions de 1787 en 1795 dans la République des Provinces Unies*, in het *Nederlandsch Archief*, waarvan het eerste deel in 1857 uitkwam. Het *Algemeen overzigt over de beweging van het jaar* 1787, in de *Bijdragen van* NIJHOFF, Dl. X, blz. 120 door den Heer LENTING, geeft ook een kort verslag van de vorige jaren. Eene hoogst belangrijke bijdrage tot de kennis van het laatste gedeelte van dit tijdvak is vervat in de *Gedenkschriften van G. K. Grave van Hogendorp*, uitgegeven door zijn zoon F. VAN HOGENDORP. Ook behooren bij dit tijdvak vergeleken te worden: *Het leven van C. van Lennep*, 1751—1813 (de vader van den bekenden hoogleeraar), door J. VAN LENNEP, 1861. *Gedenkschrift*, van Mr. C. L. VITRINGA, 1e. stuk, 1857, en *Het leven van van Kinsbergen*, door Mr. M. C. VAN HALL.

Blz. 212, r. 8 v. o. "Het meest gelukkige vrije volk". En wij waren het in menig opzigt. Men verg. bij de aanhalingen in het vorig hoofdstuk inzonderheid BILDERDIJK: *Geschiedenis des Vaderlands*, met de *Bijvoegsels* van Prof. TIJDEMAN, en diens *Voorlezingen over de voormalige staatspartijen*, bl. 130.

Blz. 212, r. 5 v. o "Tijdingen uit Noord-Amerika". De tijdschriften en dagbladen van dien tijd wijzen dit duidelijk aan. Groot was de indruk, die de *Brieven over de Noord-Amerikaansche onlusten*, van den Graaf NASSAU LA LECQ (achterkleinzoon van den bastaard van MAURITS) in 1775 maakte. Kort daarop volgden zeer vele geschriften en gedichten.

Blz. 212, r. 2 v. o. "De vrije scheepvaart". Verg. de diss. van den Heer H. ROYAARDS: *De placito, libera navi libera merce*, Traj. 1852, p. 99, en de aldaar aangehaalde geschriften, alsmede het naamloos geschrift: *De vrijheid der scheepvaart en des koophandels der onzijdige volken in den oorlog, volgends het algemeen en Europische volksrecht, alsook naar de verdragen beschouwd*, 1780.

Blz. 213, r. 1 v. b. "Het groote publiek, dat door de vele geschriften". Het is gewigtig na te gaan, hoe onder de rampen des oorlogs, bij staking van velerlei broodwinningen, door partijgeschrijf de gemoederen telkens weer in beweging gebragt werden. In 1779 werd nog zeer weinig in vinnigen partijgeest geschreven. Een Engelsch officier van de Schotsche brigade, M'KAY, een vriend van den beroemden VAN GOENS, wiens moeder een Engelsche was, had een geschrift in het Engelsch opgesteld en tegen het gevaar van een oorlog met En-

geland gewaarschuwd. Het geschrift vlugtig door VAN GOENS in het Nederduitsch geredigeerd, werd uitgegeven onder den titel van: *Brieven over de tegenwoordige tijdsomstandigheden.* Het volgende jaar verscheen het geschrift van [Mr. HENDRIK CALKOEN]: *Het politiek systema van de regering van Amsterdam in het waar daglicht voorgesteld en haar gedrag tegen den ridder Yorke verdedigd.* Het werd in dat jaar driemalen herdrukt. De genoemde VAN GOENS schreef, inzonderheid om het geschrift van CALKOEN te weêrleggen; *Politiek vertoog over het waar sistema van de stad Amsterdam, met relatie tot de algemeene belangens der Republiek*, 1781. Het werd weder beantwoord door [Mr. IRHOVEN VAN DAM], in de *Brieven van Candidus, betreffende den schrijver en inhoud van zeker geschrift, getiteld: "Politiek vertoog"*, 3 deelen. Ook dit werk werd spoedig herdrukt, en nu volgde een stortvloed van pamfletten voor en tegen, met gedichten en prenten op "den landverrader VAN GOENS", die in een der vele spotprenten, die toen uitkwamen, werd voorgesteld als een misdadiger op een rad stervende, terwijl de Prins en de Hertog van Brunswijk er weenende bijstonden.

Onze letterkunde is onlangs zeer verrijkt door de belangrijke, door het Provinciaal Utrechtsch genootschap bekroonde *Levensbeschrijving van Rijklof Michael van Goens*, door Dr. TEN BRINK, Utrecht 1869, en de voor de geschiedenis niet minder belangrijke *Eigen levensbeschrijving van R. M. van Goens*, met een *Voorbericht* en *Aanteekeningen* van H. W. T. TIJDEMAN, predikant te Roosendaal, in de *Handelingen van het Provinciaal genootschap van K. en W. in Noord-Brabant*, 1867. Beide werkjes zijn onmisbaar voor de juiste kennis dier tijden. Zie ook TIJDEMAN, in zijne *Aanteekeningen op de Geschiedenis des Vaderlands van Bilderdijk*, Dl. XII, blz. 155—161. De geheele persoonlijkheid van VAN GOENS, die op aanbeveling van den beroemden DRAKENBORGH reeds op 18jarigen leeftijd extraordinair hoogleeraar te Utrecht was en vóór zijn 25e jaar reeds onder de geleerden een Europeschen naam bezat, maar zijn leven geheel vergeten eindigde, geeft een opmerkelijke levensgeschiedenis te overdenken.

Blz. 213, medio. "Engelsche oorlog". Over dezen oorlog iets aan te teekenen ligt geheel buiten ons bestek. Verg. daarover J. C. DE JONGE: *Geschiedenis van het Zeewezen*; STUART: *Vaderlandsche geschiedenis*, en over de aanleiding inzonderheid het werkje van A. KLUIT: *Iets over den Engelschen oorlog*, 1794.

Blz. 214, r. 13 v. o. "Noordamerikaansche kaper". In 1829 werd te Groningen vertaald uitgegeven SHERBURNE: *Het leven van Paul Jones*

uit oorspronkelijke stukken opgemaakt. Het portret daarvoor geplaatst, kan tevens tot explicatie dienen van het volksdeuntje:

"Daar komt Paul Jones aan", enz.

Blz. 214, r. 11 v. o. "Project van tractaat". Zie over dit project: STUART: *Vad. Historie*, en RENDORP: *Memoriën;* alsmede over het tractaat zelf: E. J. KIEHL: *Ons verdrag met Amerika van* 8 *October* 1782 *toegelicht*, 's Gravenhage 1863.

Blz. 214, r. 2 v. o. "Wierp men zich geheel in handen der Franschen". De Fransche politiek van den minister VERGENNES, door den Franschen ambassadeur VAUGEON hier in toepassing gebragt, om de stadhouderlijke magt geheel te ondermijnen en daardoor de Republiek van Engeland te vervreemden en aan Franschen invloed te onderwerpen, vond echter ook bij sommigen in Frankrijk afkeuring, blijkens de belangrijke, reeds vermelde *Lettres historiques, politiques et critiques*, Tome III, p. 82. Aldaar leest men:

"Je suis toujours d'opinion que cette republique feroit mieux de garder une parfaite neutralité et de ne point se mêler de notre querelle avec le Grande Bretagne. On a le projet de détruire le pouvoir du Stadhouder; on n'y réussira point. J'ai eu occasion de voir ici un hollandois qui connoit parfaitement la constitution de son pays; il m'a dit: *Votre Comte de Vergennes s'engage dans une fausse démarche; il ne connoit pas notre nation. Jamais il ne réussira dans le projet qu'il a formé. Le Stadhouder a un parti puissant dans l'ordre equestre et dans le peuple; le militaire lui est entièrement devoué. Le parti des Démocrates sera la victime de son attachement pour la France, et le prince d'Orange triomphera quoique les apparences soient absolument contraires; mais le moment de cette révolution n'est pas encore venu.* Il faut attendre mon cher Comte! si cette prédiction de l'hollandais se réalisera......."

Het gedrag der Hollandsche patriotten wekt zelfs bij den Franschen schrijver afkeer. Tome III, p. 124, vindt men de volgende uitspraak:

"Ce ministre a trouvé tant de facilité à persuader ces républicains, et à s'assurer un parti parmi eux; pouvoit-il ne pas profiter d'une circonstance aussi favorable? A mon avis, celui qui corrompt est moins blâmable que celui qui se laisse corrompre. La Province de Hollande est une fille majeure et très majeure, qui n'est pas pardonnable de se laisser séduire. Elle doit s'en tenir à son Stadhouder et ne pas preter l'oreille à nos cajoleries, ni craindre les ménaces des anglois."

De intrigues worden nog nader aangewezen in het volgend schrijven, Tome IV, p. 146:

"Nous avons à la Haye un exjésuite, sécrétaire du duc de la Vauguyon, qui nous rend de grands services; c'est le bras droit de ce ministre, et il donne furieusement de tablature au Stadhouder et à son parti. Le comte de Vergennes disoit, il y a quelques jours, à Madame de.... son amie: "*Ce Jésuite Marchand, que nous avons à la Haye, est un excellent missionaire politique: tous les jours il convertit quelques-uns de ces fanatiques Stadhoudériens, et il en fait de bons républicains et de bons français.*"

"Qu'elqu'un qui étoit présent à ce propos, répondit: "Ne craignez vous pas que ses gens qui ont la foi si chancelante ne retournent à leur ancien culte." *Oh non*, répliqua Mr. de Vergennes, *car je veux détruire leur idole.*

"Croyez-vous, mon cher Comte! que notre ministre des affaires étrangères réussisse dans son projet? J'en doute; cette idole qu'on veut détruire est du sang des Dieux; ils prendront sa défense, et je crains que nous ne finissions par avoir tort.

"Le duc de Choiseul, à qui on demandoit ce qu'il pensoit de M. le duc de la Vauguyon, répondit: "*Il a de l'esprit, des connoissances, s'exprime avec facilité; mais il lui manque les qualités nécessaires à un négociateur; il entrainera son principal dans des démarches hasardées; il ne connoit pas le genie de la nation avec laquelle il a à traiter. Les succès qu'il aura ne seront qu'éphémères, le parti aristocratique triomphera, et le Menin du Dauphin ne* menera *point les Stadhoudériens*....

"Notre ambassadeur à la Haye, irrité d'une satyre qui a paru contre lui, l'attribue au Stadhouder. Voila, m'assure-t'on, le motif de la haine que ce ministre porte à la maison d'Orange. J'ignore si le fait est vrai, je le tiens d'un ministre étranger à qui on l'écrit."

Blz 215, r. 3 v. b. "Meende men geheime bedoelingen". Deze beschuldigingen zijn breedvoerig besproken in het *Leven van Willem V*, door VAN DER AA, en inderdaad ook overtuigend wederlegd door de vele memoriën, die de Prins telkens te vergeefs bij den Raad van State had ingediend. De patriotsche partij zag in alles verraad. Een opmerkelijke bijdrage tot den geest van dien tijd in dit opzigt is het *Rapport van de gecommitteerden tot het onderzoek wegens de redenen van non executie van hun Hoog Mog. ordres tot het verzenden van tien scheepen naar Brest*, met de Bijlagen, 2 deelen. VREEDE in zijn geschrift: *De regering en de natie*, blz. 71 en volg., doet ook uitkomen, hoe de Stadhouder, van zijne meerderjarigheid (1766) af, te vergeefs op vermeerdering der land- en zeemagt had aangedrongen.

Blz. 215, medio. "Een deel aan de souvereiniteit verkregen, dat hem niet ontnomen kon worden". Dr. WIJNNE betwijfelt de juistheid dezer uitdrukking en schrijft daaromtrent: "Regtmatige onbetwistbare aanspraak op al de regten en waardigheden zijner voorgangers, ja, door de zamenvatting van al die regten stond zijne magt metterdaad gelijk met souvereine magt, toegestemd. Doch in theorie had hij toch er geen deel aan. Ik behoef zeker niet verder uit te wijden over de vraag, bij wien de volle souvereiniteit berustte."

Wij merken hierop aan, dat de *volle* souvereiniteit is — de *onbeperkte* oppermagt. Zoolang dus de Staten, door niets gebonden, de commissiën van elken Stadhouder vaststelden, bleven zij de *onbeperkte* souvereiniteit bezitten; nu zij eenmaal deelen van de regeermagt erfelijk aan de Prinsen van Oranje hadden opgedragen, deden zij van een deel der souvereine magt afstand en kregen de Prinsen van Oranje voor dat gedeelte een deel in de souvereine magt. De eminente regten van den Stadhouder eenmaal erfelijk verklaard, konden niet gewijzigd worden. Dit was ook het gevoelen van Friesland geweest bij de meerderjarigheid van den Prins, gelijk in den tekst door ons vermeld is. Verg. VAN DER AA, *Leven van Willem V*, Dl. I, blz. 294—324. Den lastbrief zelf vindt men bij STUART, Dl. II, blz. 278. Die van WILLEM IV in de *Resol. van Holland*, 2 Mei 1747, blz 251—253. Zoo schrijft ook VAN DE SPIEGEL, aangehaald door Prof. VREEDE, in zijne *Regering en de natie*, blz. 115: "De Unie heeft een permanent hoofd van de militie te water en te lande, en de Prins, die deze waardigheden in zijne doorluchtige persoon vereenigt, is ook in andere opzigten een lid van de souvereine regering in de meeste provinciën. Belangrijk is ook hetgeen KLUIT, in zijne *Hollandsche Staatsregering*, over de Instructiën en Commissiën aan de Stadhouders opmerkt. In het practische staatsleven hield het volk het er voor, dat de Prinsen niet een deel der souvereine magt bezaten, maar wel het gewichtigste, en daarop komt het bij de volksbewegingen aan.

Blz. 216, medio. "Boekje: Aan het volk van Nederland, 1781". Om eenigzins den inhoud te doen kennen, schrijven wij enkele zinsneden af.

Het theoretisch staatkundig beginsel wordt uit de volgende zinsnede het best gekend:

"De Regenten, de Overheden, de Magistraaten, de Prins, wie het ook is, die eenigen post in die Maatschappij bekleed, zijn maar enkel de Directeurs, de Bewindhebbers, de Rentmeesters van die Compagnieschap of Maatschappij, en, in *deeze* qualiteit, minder dan de

Leden van dezelve, dat is de geheele Natie of het Volk te samengenomen."

Aan het volk komt alle magt toe. Karakteristiek voor den geest des tijds, — tien jaren vóór het doodvonnis van LODEWIJK XVI, — is in het historisch overzigt, waarin de schrijver geheel de ultra-anti-stadhoudersgezinde schrijvers is gevolgd, de volgende zinsnede:

"Cromwell liet den Koning, die zeker de dood dubbel verdient had, doch welk vonnis niet *hij*, maar de *geheele natie* of hare gecommitteerden hadden behooren uittespreken en ter uitvoer brengen, openlijk onthalzen, en Engeland kreeg den naam van eene Republiek, onder het opperbestier van een Parlement."

Dat de schrijver een groot vriend en bewonderaar is van VAN DER CAPELLEN TOT DEN POLL blijkt uit de volgende zinsnede, tot den Stadhouder gerigt:

"Indien gij wist wat menschenliefde is, zo zoudt gij de arme Boeren in Overijssel reeds voorlang, inzonderheid nadat zij er u op de moedigste wijze, bij openlijke Requesten, om smeekten, van de slaafsche en allessins onwettige Diensten, die de Drosten, uwe Creaturen, hun afperzen, hebben verlost: ook zoudt gij voorlang den Heer Van der Capellen de gelegenheid benomen hebben, om in zijn Vertoog over de onwettigheid der diensten te klagen, dat er wel Oppassers der Jagt, doch geene Vroedvrouwen, uit de Provinciale Kassa, worden betaald. Gij zoudt u alsdan niet verantwoordelijk gesteld hebben voor de levens van zo veele mishandelde Kraamvrouwen en Kinderen, die nu van uwe hand zullen geeischt worden? Zeg niet, o Prins! dat zulks u niet aanging! Gij kunt, gij vermoogt alles; al wat er geschied en niet geschied, het koomt hier en hier namaals voor uwe rekening.

"Wie wordt er met uw vertrouwen vereerd, dan alleen zulken, welken gij, of uw Achitophel [de Hertog van Brunswijk], reeds als schurken kennen, of daar Gijlieden hoop en verwagting van hebt, dat zij het worden zullen? Zijn niet verre de meesten van uwe lievelingen de slechtste, de zedelooste schepsels, hoereerders, echtbrekers, dobbelaars, zwelgers?"

De schrijver stelde echter in andere regenten groot vertrouwen, blijkens het volgende:

"Gijlieden begrijpt ook, dat indien het er al toe kwam (daar de Prins nogtans in eeuwigheid niet toe zal overgaan) dan de Staaten van elke Provintie eenige Heeren aanstelden, om hem tot Raadsmannen toegevoegd te worden, dat in zulks een geval de Prins wel zou weten te zorgen, dat er niet dan jabroers wierden gekozen. Voorzeker zoude daartoe geene Burgemeesters Temmink, Hooft of Rendorp, geen Pensionarissen van Berckel of Gijzelaar, geen der beide Barons

van der Capellen tot den Pol of March; geen der Friesche Heeren, als Aylva, Eysinga, Humalda, Beyma, Wielinga, Haren, of soortgelijke Patriotten benoemd worden."

Men houdt algemeen voor den schrijver van dit pamflet den doopsgezinden predikant F. A. VAN DER KEMP, die reeds in 1780 met zijn naam een lierzang had gewijd aan de Heeren EYSINGA, BEYMA, VAN HUMALDA en WIELINGA, als protesterende leden in den raad van Friesland tegen de resolutie omtrent de beperkte convooijen. Bij vergelijking van den inhoud van het boekje met de redenen, die VAN DER KEMP in 1785 heeft opgegeven, bij het bedanken voor de vrijwillige schutters te Leiden. (Zie *Vervolg op Wagenaar*, XXXIV, blz. 150), en met eenige geschriften van hem, twijfel ik eenigzins of hij wel de schrijver is van het boekje: *Aan het volk van Nederland.* VAN DER KEMP heeft onderscheidene patriotsche geschriften uitgegeven en is in 1787 naar Noord-Amerika uitgeweken, alwaar hij in 1829, door allen die hem kenden hooggeacht, is gestorven. Zie VAN DER AA: *Biographisch woordenboek*, maar vooral Prof. VREEDE in de aanteekeningen van het verhandelde in de Sectie voor Letterkunde van het Prov. Utr. Gen. 1862, die een overzigt geeft van de briefwisseling van V. D. KEMP met PIETER VREEDE, van 1804—1825, en waarin onder anderen beide deze patriotten, vroeger de felste vijanden van het Huis van Oranje, hooge ingenomenheid met Koning WILLEM I betuigen.

Nog veel heftiger dan het pamflet *Aan het volk van Nederland*, was de *Brief over de waere oorzaak van 's Lands ongeval, gevonden tusschen Utrecht en Amersfoort*, een jaar later uitgekomen. Het geschrift verraadt de kennis van enkele bijzonderheden omtrent de VAN HARENS en DE GROVESTINS, die niet algemeen bekend waren, en verbindt op de meest onbeschaamde wijze aan enkele ware omstandigheden allerlei laster, waarvan blijkbaar niets waar is, ook omtrent het karakter van Prinses ANNA, van wier gedrag gedurende twintig jaren na haren dood nooit iets ongunstig bekend was geweest. De *Post van den Neder-Rhijn*, ofschoon zeer anti-stadhoudersgezind, verklaarde zich zeer sterk tegen dien laster, welker ongerijmdheid hij aantoonde, n°. 120, Deel III, blz. 1055. Wat het staatkundige betreft zoo moet volgens den schrijver, een stadhouder niets zijn dan een knecht van het volk:

"Wij moeten voortaen in eenen Stadhouder geen Meester hebben. Willem moet gevoelen dat hij een Dienaer van Staet is. Men koome, daerom, in Gods naem terug van *zooveel verhevends* aen de Stadhouderlijke waerdigheid te hegten.

"Door zijn met de belangen van het Vaderland regelregt strijdig gedrag, door zijne verraderlijke verknogtheid aen onzen Vijand heeft

hij genoeg getoont, dat hij eene buitenspoorige magt bezit, die noch pael noch perk kend.

"Willem en zijne opvolgers zullen zij Neêrlands Volk blijven dienen, moeten aan wel voorziene ketenen gelegd worden: De Knegt kan immers over den Heer geen Meester speelen"?

Op het slot van het pamflet komt de volgende bedreiging voor:

"Zoo Willem voortaen den spot drijft met den Eisch van Neerlands Volk, zoo het zelve van hunne Repraesentanten bij ernstige Remonstrantien, zo als plaets zal hebben, koome te vorderen, dat Willem zig volkomen verontschuldige, zoo hij geene voldoening wil of kan geeven, dan verwagte ik dat er Brutussen onder ons zullen opstaen om Hem en zij, die het trouwloos op onzen ondergang toeleiden, stoutmoedig het hart te doorboren! En zodanig zal het einde van dit Monster zijn. Een Monster, dat steeds voortvaert in alles aen zijne overheersching en wraeklust opteofferen. Op zulk eene wijze moet eindelijk het gevloekte Oranje Huis te gronde gaen, een Huis, dat van den beginne onzer opkomst, niets anders, dan ten koste onzer vrijheid groot geworden is."

Reeds het pamflet *Aan het Volk van Nederland* had een rechterlijke vervolging ten gevolge. Dit laatstgenoemde geschrift, dat ook onderscheidene lasterlijke beschuldigingen tegen de Prinses bevatte, gaf aanleiding dat de Koning van Pruissen er zich over beklaagde, ten gevolge waarvan bij een Placaat van de Staten-Generaal 1000 gouden rijders met toezegging van straffeloosheid, indien hij medeplichtig mocht zijn, werden uitgeloofd aan den aanbrenger van den opsteller van dit geschrift. Zeker MANZON, een Oranje-gezind schrijver, redacteur van den *Courier du Bas Rhin*, schreef het auteurschap van het pamflet toe aan VAN DER KEMP, die er in het openbaar tegen op kwam. Zie Mr. SAUTIJN KLUIT, in zijne *Mededeelingen over de Fransche dagbladen*, *Bijdragen*, N. S., D. IV. Opmerkelijk is, dat de *Post van de Neder-Rhijn* scherp het lasterschrift afkeurde en bestreed. Niettegenstaande de hooge uitgeloofde premie ter ontdekking van den schrijver is deze altijd onbekend gebleven, hetgeen bij mij het vermoeden doet ontstaan, dat het misschien geschreven is door den een of anderen broodschrijver, bezoldigd door den ambassadeur DE LA VAUGUION, en dat de Fransche ambassadeur naderhand de zaak geheim heeft gehouden. Zeker is het dat Frankrijk, en bepaaldelijk dat de Fransche ambassadeur DE LA VAUGUION er grootendeels in geprezen worden; — dat Frankrijk in den oorlog tegen Engeland alles deed om het stadhouderschap te ondermijnen, gelijk wij vroeger opmerkten; — dat VAUGUION daarin met veel ijver te werk ging, — dat in de *Echte bescheiden van den Hertog van Brunswijk*, blz. 60, en in de *Lettres historiques* voorkomt, dat VAUGUION

hier met 5 millioen livres tot omkooping in het land kwam, ofschoon FLASSAN: *Histoire de la diplomatie*, Tom. VII, p. 389, beweert, dat hij geen geld tot omkooping heeft gebezigd.

Blz. 216, r. 2 v. o. "Velen vonden dit billijk". In de uitgave der *Staatkundige partijen* in 1837, haalde ik hierbij aan V. HOGENDORP: *Bijdragen*, D. VIII, blz. 194. Thans kan ik daarbij vermelden *Gedenkschriften van van Hogendorp*, en daarin de *Considérations sur la révolution de l'Amérique*, D. I, p. 392. Over het algemeen was VAN HOGENDORP in 1784 het gevoelen toegedaan, dat alle regering voor het volk was, — dat de stadhouderlijke regering in het belang des volks was, als tegenwigt tegen de aristocratie, maar liet hij nog zeer weinig directen invloed van het volk op de regering toe. Wij komen in het volgend hoofdstuk er nog eens op terug. In het algemeen was een groot deel der stadhouderlijke partij van oordeel, dat in het belang des volks de regering in vele opzichten verbetering behoefde. Inzonderheid zijn uit dit oogpunt belangrijk de politiek van ELIE LUZAC, in *Vrijaarts brieven*, en de geschriften van VAN DE SPIEGEL voor zijn pensionarisschap: *Historie der Satisfactie van Goes*, blz. 36—44, — het vertoog over de betrekking van JOHAN Graaf van Nassau tot de Unie van Utrecht, voor het tweede deel van *Onuitgegeven stukken betrekkelijk de Unie van Utrecht*, blz. XXXIV—XLIV, en de plaatsen aangehaald door VREEDE: *De regering en de natie*, blz. 112 en volg. Ook zelfs ADRIAAN KLUIT, de verdediger van het historisch staatsrecht tegen het algemeen theoretische, blijkens zijne *Redevoering over 't recht 't welk de Nederlandschen gehad hebben om hunnen verkregen Vorst en Heer Philips af te zweren, in het Nederduitsch met eene voorrede en vele aanteekeningen*, in 1779, zijne redevoering: *Over het misbruik van 't algemeen staatsrecht*, uitgesproken in 1784, en zijn later te vermelden geschrift: *De Souvereiniteit* enz., ontkende de misbruiken die bestonden, niet.

Blz. 127, medio. "Terwijl in de naburige provinciën zoodanig verzet als landverraad kon gestraft worden". Zoo werden na de herstelling door de Pruissen een VAN SUYLEN VAN NYEVELDT en een CAPELLEN TOT DE MARSCH in Gelderland ter dood veroordeeld, niettegenstaande men tegen een ABBEMA en VAN BERCKEL in Holland geene regtsmiddelen had. De meerderheid der Staten van Holland was patriots-, die van Gelderland prinsgezind geweest; de eerstgenoemde personen hadden eenen anderen weg dan de meerderheid der Staten van hunne provincie, de laatste slechts de bevelen van hunnen Souverein opgevolgd.

Blz. 217, r. 8 v. o. "Naar de verschillende omstandigheden — verdeeld". Men verg. hier vooral de juiste en scherpzinnige opmerkingen van Prof. TIJDEMAN in zijne *Voorlezingen over de staatspartijen*, blz. 147.

Blz. 218, r. 3 v. b. "Tot de patriotten". Zeer curieus is de beschrijving die Prof. SCHLÖZER, de lofredenaar van den Hertog van Brunswijk, in de *Echte bescheiden*, van de oppositie tegen de stadhouderlijke magt geeft. Wij schrijven enkele zinsneden af, ofschoon het geheele werk behoort geraadpleegd te worden, door hen, die de geschiedenis uit de eerste bronnen wenschen te leeren kennen. De beschrijving der partijen van wege den Hertog doet, bij eenige waarheid, toch vooral de eenzijdige en bekrompene politiek van den Hertog kennen. Dat er veel handelsegoïsme in de patriotsche oppositie tegen WILLEM V is geweest, is ontwijfelbaar; maar de ware staatkunde weet ook in den ijver voor stoffelijke belangen iets goeds te ontdekken; maar noch de Hertog van Brunswijk, noch WILLEM V wisten zich aan het hoofd der nationale belangen te plaatsen.

De door ons bedoelde zinsneden luiden als volgt, blz. 58:

"Die Factie, van welke ik hier spreeken moet, is bijkans zoo oud als de Republiek, ook zal ze duuren, zo lang Holland een handeldrijvende Staat zal zijn, en de Kooplieden afwisselend, benevens hunne wezentlijke hoofden, slegts een weerlozen Stadhouder, tot hun steeds zogenaamd Eminent Hoofd zullen hebben.... Deze Factie heeft verscheidene namen. In 't Algemeen noemt men ze *de Anti-Oranje-partij*, de *Stadhouderlooze partij;* eertijds noemde men ze de *Loevesteinsche* Factie, of die der *de Witten*....

"Deze Factie is niet, gelijk men uit eenige hunner naamen besluiten zoude, eene bloote argwaan voedende Staatspartij, gelijk de *Wigks* in Engeland, en eertijds de *Hoeden* in Zweden, die misschien maar bedoelden, om te verhinderen, dat de Stadhouder niet tot het Monarchale Despotismus opklom. Wel is waar, dat het Stadhouderschap en het Huis van Oranje zeer haatelijk in hunne oogen is, maar de grond van dien haat ligt nog dieper verborgen. Zij willen vrije lieden zijn; dat is, zij willen of *in het geheel geene Regeering*, in 't geheel geene wetten dulden, die enkele kwade Burgers met geweld, verhinderen kunnen, dat zij hun eigen belang niet tot nadeel van 't geheel, opofferen, of liever gezegt, zij willen *zelve* regeeren, om, ongehindert en ongestraft, elk ander Medelid hunner burgerlijke Maatschappij tot werktuigen van hunne eigenbelang zoekende oogmerken te kunnen misbruiken.

"Men kan deze Factie ook als uit 3 verschillende klasse van lieden bestaande, aanmerken. De *Eerste Klasse* maken de *Rijken* onder de

koop- en handwerkslieden uit, inzonderheid, die aan den oever der *Amstel* woonen. De Duitschers kennen de tyrany des geboren Adel van den Middeleeuw af, en zugten of lachen ook nog tegenwoordig menigmaal over de hoogmoed eeniger zwakke lieden, die op hun afkomst en adeldom pochen. Maar de drukkendste van alle Tyrannyen is de overmoed van den *Geld-Adel*, die verschrikkelijke magt, welke de rijkdommen aan hunne bezitters verschaffen, de ligtvaardigheid, om deeze magt tot onderdrukking van anderen te misbruiken, en de uit de natuur des rijkdoms voortvloeijende bekooring tot misbruik van deeze magt, met een woord, dat haatlijke van de *Koopmans-Majesteit*, en het eigendommelijke van een Geld-Republiek kennen de Duitschers tot hun geluk niet. *Koopmansgeest en Smouzen zielen* hebben de Duitsche zedemeesters ten minste duidelijk geschetst, maar voor Holland moeten ook de Staatkundigen deeze karakters bestudeeren......

"Een *Tweede*, zo niet nog vreeslijker klasse van deeze Factie, maken de *Mennonieten* of Doopsgezinden uit, in de Provintien Holland, Zeeland, Utrecht en wel inzonderheid in Friesland. Deeze lieden zijn, gedeeltelijk, wat hunne godsdienstige grondregelen van de Overigheid en Regeering betreft, afkomelingen van de woelgeesten en het land beroerende menschen, die onder aanvoering van den Kleeremaker JAN VAN LEYDEN, in de Jaare 1534 de Stad *Munster* tot een nieuw *Jerusalem* wilden maken; zij zijn gedeeltelijk tweelingbroeders der Independenten, uit welken, in den Jaare 1649, onder CROMWEL, het *Rump Parlement* bestond, welk hunnen Koning vermoordde, en de vijfde Monarchie oprigte.....

"Eertijds hielden zij zig nog binnen de paalen van eene uiterlijke welvoegelijkheid, maar tegenwoordig werpen zij de schaamte en het masker weg. Zij bitzen anderen, openbaar, in hunne Predikatien op, zij pasquilleeren grof in de publiek gedrukte Nieuwspapieren, zelfs ziet men thans voor het eerst onder de Burger Vrij Corpsen, jonge Mennonieten met geweer in de hand, en de brieven van den Heer OOSTERBAAN in de Patroonen.

"De drom deezer beide Klassen maakt een *Derde Klasse* uit, die uit het eigentlijk gepeupel bestaat, 't welk wel aan zig zelven, en aan hun eigen verstand overgelaaten, op een Enthusiastische wijze voor hunnen Stadhouder ingenomen is, doch onmiddelbaar niet van hem, maar van de rijken afhangt en leeft, en daardoor hunne natuurlijke slaaf word, gevolgelijk zig als eene *machine* tot alles laat gebruiken, en zig als een woest dier van hen tegen ieder laat ophitzen. Dit goed gepeupel in Holland leest menigvuldig gedrukte papieren, dienvolgens word de drukpers een magtig middel, om op hen te werken. Nu behoeft de rijke booswigt slechts een dozijn hongerige Courantschrijvers,

of Blaauweboekjesmakers en Pasquillanten van professie, van welke het in Holland krielt, in haar dienst te neemen, en tegen de Justitie te beschermen, dan leest geheel Holland, in een week, de snoodste lastertaal, de onzinnigste leugens, in vijftig verschillende gedrukte Nieuwspapieren. Wegens de algemeenheid en schielijkheid der verspreiding van dezelve in een klein land, vergeet de lezer om naar de bron der klagten te vorschen: *"alle menschen zeggen het immers, in alle Couranten staat het immers!"* — op het laatst heet de leugen, de *stemme des volks;* CORNELIS en ADRIAAN en PIETER protocolleeren dezelve als zodanige in de *Resolutien* der *Staaten* van *Holland;* en het bedrogen volk gelooft ze lang en houd zijn geloof zo lang billijk tot dat het eindelijk het bedrog bemerkt, en zijn bedrieger bestraft.

"Noch voegen zich bij deeze troep, of aan de geheele partij, de *Malcontenten*, aan welk soort van lieden het in een Staat, die een Eminent Hooft heeft, niet ontbreken kan. Het groote regt des Stadhouders eene menigte Eerampten te begeven; — de noodzakelijkheid waarin hij zich bevind, om dikwijls verdienstige Buitenlanders of Vreemden voor onbekwaame Inloorlingen te begunstigen en voor te trekken — de onmogelijkheid om ieder Winkelier of Koopman, bij zijn verschijning aan het Hof, een vriendelijk Compliment, welk hij begeert, te vergunnen, en hondert dergelijke fraaijigheden meer, moeten hier, gelijk elders, jaar in jaar uit, eene menigte wraakgierige Overlopers van de Hofpartij tot klaagers maken."

De Hertog van Brunswijk zag even als alle kleingeestige staatslieden slechts op de gevaren der partijen, en zocht daartegenover eene partij te vormen, terwijl hij de ware staatkunde van Prins WILLEM IV miskende. Zijn pennvoerder, Prof. SCHLÖZER, schrijft dan ook:

"WILLEM IV had terstond in het begin van zijne aanstelling tot Stadhouder een misslag, alhoewel uit het beste oogmerk der waereld begaan. Hij had veele van zijne voornaamste en daarvoor bekende vijanden, voordeelige en aanzienlijker Ampten opgedragen."

Prof. SCHLÖZER miskende geheel en al het nationale beginsel, dat gelegen was in den aandrang om hem te verwijderen. Daaromtrent luidt het:

"In het volgende jaar 1782, toen het hoog en laag gepeupel in Holland voortvoer, op WILLEM V, den Hertog LODEWIJK en den Kon. GEORGE III Pasquillen uit te strooijen; toen de Britten voortgingen, den Hollanderen slag op slag, in de 3 werelddeelen toe te brengen; toen zig de Stadhouder door kwaade Raadslieden verleiden liet, om den getrouwsten en ervarendsten zijner Raadgevers, den Heer LODEWIJK, op den 24. Mey, uit den Haag naar zijn Gouvernement in Hertogenbosch te verwijderen." enz.

Blz. 218, r. 14 v. o. "Die niet tot de heerschende kerk behoorden". Hoe vele Roomschen deels door den tijdgeest medegesleept, deels door vroegere miskenning de zijde der patriotten kozen, is ook opgemerkt in een zeer lezenswaardig opstel in den *Roomsch Katholieke Almanak* van 1861: *Pieter Pypers in gezelschap van sommige zijner tijdgenooten* [KASTELEYN, UYLENBROEK, DE BOSCH, NIEUWLAND] door *Pauwels Foreestier* [J. A. ALBERDINGK THIJM].

Zoo de Roomschen als dissenters van de heerschende kerk reeds tot de oppositie tegen het bestaande werden getrokken, het ontbrak echter ook ten opzigte van hen niet aan opstoking van de Fransche zijde. In de *Lettres historiques*, Tom. VIII, p. 324, leest men:

"On sait à n'en pouvoir douter que le duc DE LA VAUGUYON en est à son onzième million; ces républicains se font payer cher le mal qu'ils veulent faire à leur patrie. Comment est-il possible qu'une grande puissance employe de pareils moyens, et quel fond peut-elle faire sur de pareils-agens? Tandis que d'un côté on employe la séduction, de l'autre on veut faire agir le fanatisme. L'exjésuite MARCHAND, attaché au duc DE LA VAUGUYON, fait le missionnaire dans les provinces; il persuade aux catholiques que c'est un devoir pour eux de se joindre au parti républicain. Ces derniers, ainsi que leurs prêtres, sont connus par leur intolérance. Je trouve que c'est une grande maladresse de la part de la France ou de son ambassadeur d'avoir employé ce dernier moyen: car il est de l'intérêt de soutenir la réligion protestante et d'empêcher que les catholiques n'obtiennent trop de prépondérance; cette raison seule décidera ceux qui seroient restés neutres à se ranger du côté du Stadhouder; il en sera de même de tous leurs ministres."

Blz. 219, r. 4 v. b. "Patriottismus". Een geschiedenis van een oprecht en eerlijk burgerpatriot, GERRIT PAAPE, is vervat in de *Onverbloemde geschiedenis van het Bataafsche Patriottismus van deszelfs begin tot op den* 12. *Junij* 1798, Delft. Het geschrift wordt niet vermeld onder de 37 geschriften van GERRIT PAAPE, in het *Biographisch woordenboek* van VAN DER AA opgegeven. Een korte levensschets van GERRIT PAAPE gaf ik in de *Volksletterkunde*, bij E. S. WITKAMP, n°. 227. Opmerkelijk is dat de ervaring van GERRIT PAAPE, met eenig onderscheid, overeenkomt met die van VAN DER KEMP, OCKERSE en vele anderen.

Blz. 219, r. 6 v. b. "Gevormde publieke opinie". De middelen daarvoor waren buiten de drukpers, de vereenigingen voor den wapenhandel, waarover later, de menigte societeiten en het teekenen van

rekwesten, die somtijds 1000 handteekeningen en meer droegen, over zaken, waarvan de meeste onderteekenaars niets begrepen, dan dat het was òf patriotsch òf oranjegezind. Hoe eenvoudige lieden verleid werden om in de twisten deel te nemen, kan men onder anderen zien bij PAAPE: *Geschiedenis van het patriottismus*, die, blz. 17, schrijft:

"Onder mijne toenmalige Vrienden bevond zich een zeer verstandig man, of laat ik liever zeggen, een doortrapt, listig en ondoorgrondelijk karel; want hij was een Advokaat! Met deezen had ik veel omgang.... vermits ik oprechtheid en edelmoedigheid genoeg in hem vooronderstelde, om bij 't keeren van de kans, mij naderhand niet te zullen verraaden en leveren. Hij was de eerste, die mij overhaalde om openbaare belijdenis van mijn Patriottisch geloof te doen. Zaaklijk heugt mij nog het eerste gesprek, dat wij over dit onderwerp hadden, en vermits u dit een klaar denkbeeld zal geeven, hoe honderden, ja! duizenden vermomde en verbitterde Aristocraaten in dien tijd dagten en handelden, zal ik er u zo veel van zeggen, als mij te binnen schiet", enz.

Blz. 219, medio. "VAN DER CAPELLEN TOT DE MARSCH." Verg. over hem VAN DER AA: *Biographisch woordenboek.*

Blz. 219, r. 8 v. o. "De Hertog verwijderd". Zie hierover de aangehaalde *Memorien van Rendorp*, enz. De Prinses van Oranje schijnt ook de verwijdering gewenscht te hebben. Zie de *Missives van Berenger*, aangehaald door LENTING, in de *Bijdragen*, X, p. 172. De Hertog had niet alleen vele patriotsche stadhoudersgezinde regenten, zooals de VAN HARENS, van het stadhouderlijke hof verwijderd, maar ook tusschen den Prins en zijne zuster CAROLINA verwijdering teweeg gebragt. In de *Lettres historiques*, Tom. VI, p. 323, leest men:

"La conduite de duc de Brunswick lui a aliéné tous les coeurs, et lui nuit plus que les intrigues de notre ambassadeur. Toutes les circonstances ont concourru à favoriser le succès des agens secrets que nous avons employés. L'influence du Stadhouder sur le peuple n'est plus ce qu'elle étoit: ce n'est pas lui, il est vrai, qui a fait le mal; mais il l'a laissé faire. La division qui s'est mise dans sa propre famille a déplu aux bons Hollandois, qui étoient fort attachés à sa soeur, la princesse CAROLINE; ils l'ont vue avec regret quitter sa patrie et être obligée de céder aux intrigues du duc de Brunswick, qui avoit employé les calomnies les plus noires pour la rendre suspecte au Stadhouder. Depuis son départ, un grand nombre de ceux qui étoient du parti d'Orange, dans l'ordre des plébéiens et du clergé, se sont rangés du côté des républicains."

Blz. 217, r. 7 v. o. "JOACHIM RENDORP". Verg. het proefschrift van den Heer S. BACKER: *Levens- en karakterschets van Mr. Joachim Rendorp*, Amsterdam 1858. Dit proefschrift is zeer gunstig beoordeeld in de *Bijdragen* van NIJHOFF, N. S. blz. 8. Onder de door RENDORP uitgegeven geschriften zijn hoogst belangrijk zijne *Memorien, dienende tot opheldering van het gebeurde gedurende den laatsten oorlog*, 2 deelen, 1792, waarmede vergeleken behoort te worden de *Missive van Mr. E. F. van Berckel, oud-pensionaris van Amsterdam, rakende gemelde memorien*, 1792, en *Rondborstige aanmerkingen op de memorien*, Amsterdam bij LANGEVELD, 1792.

Blz. 220, r. 12 v. b. "Deze in vele opzigten voortreffelijke Vorstin" Verg. het interessante werkje van Prof. G. W. VREEDE: *Friederike Sophie Wilhelmine, gemalin van den Stadhouder Willem V, en Laurens Pieter van de Spiegel*, met Bijlagen, 1868.

Blz. 220 medio. "Dit verschil van staatkunde". Verg. VREEDE, t. a. p. en BOUWENS: *Aan mijne committenten*, blz. 157.

Blz. 220, r. 4 v. o. "Zocht zich telkens te regtvaardigen". Er is misschien nimmer een Vorst geweest, die zooveel tot regtvaardiging van zijn gedrag gesproken en geschreven heeft als WILLEM V, en voor onpartijdige regters zijne goede trouw ook heeft bewezen. Maar in het woelige volksleven, waarin het volk den Prins alvermogend waande en aan hem al het verkeerde toeschreef, bragten juist die lange memoriën meer kwaad dan goed te weeg. De Prins, door zich in den pennestrijd te mengen, werd door de pamfletschrijvers telkens toegesproken. Reeds VAN GOENS, in zijn *Politiek betoog*, merkte te regt op, dat het een groot gebrek in onze staatsinrigting was, dat er geene verantwoordelijke ministers bij ons waren, zoo als in Engeland, waardoor de Prins, wien het publiek beschouwde als den meest invloedrijken persoon, voor alles werd aansprakelijk gesteld. De onderscheidene memoriën van den Prins vindt men in de *Jaarboeken*, bij CHALMOT en bij VAN DER AA: *Leven van Willem V*. De bestrijding daarvan van de patriotsche zijde vindt men deels in de *Post van den Neder-Rhijn*, en deels in het in den aanvang der *Aanteekeningen* van dit hoofdstuk, blz. 231, vermelde *Huisboek*.

Blz. 221, r. 3 v. b. "Voornamelijk". Hiertoe behoorde ook het geschil omtrent de militaire jurisdictie, hetgeen aanleiding gaf tot veel geschrijf. Wij vermelden, RENDORP: *Verhandeling over de militaire jurisdictie*, 1792, en het uitvoerige werk van den Doopsgezinden

predikant te Leiden, VAN DER KEMP: *Magazijn van stukken tot de militaire jurisdictie betrekkelijk*, van 1781—1783, 8 deelen, en *Nalezingen*, 2 deelen.

Blz. 221, r. 7 v. b. "De aristocratie, die zich zelve buiten den Stadhouder tot regeringsposten zocht te benoemen." Opmerkelijk is in dit opzigt het stuk, hetgeen de Heer BACKER onder de papieren van BENDORP heeft gevonden, en dat door hem, als Bijlage M, in zijn proefschrift is uitgegeven, met de bemerking, dat het plan reeds uitgelekt was in 1782. De Heer FREDERIK VAN HOGENDORP: *Gedenkschriften van G. K. v. Hogendorp*, II, blz. 135, komt daartegen in oppositie en stelt dat het eerst in 1787 het licht zag. Ten onregte wat de zaak zelve betreft. Het plan, door den Heer BACKER onder de papieren van BENDORP gevonden, wordt ook aangetroffen achter *Amstels driedaagsch-treurtooneel*, 29, 30 en 31 Mei 1787, met de bemerking, dat het stuk in de geheime vergadering der pensionarissen in 1782 werd vastgesteld, en dat het getrokken is uit de *Courier du Bas-Rhin*, 1784, n°. 102. Ook wordt het plan in hoofdzaak medegedeeld door Prof. SCHLÖZER, in de *Echte bescheiden van den Hertog van Brunswijk*, blz. 77, met de vermelding, dat het in losse trekken ook voorkomt in het boekje: *Aan het volk van Nederland*. Het blijft echter mogelijk, bij de vele valsche stukken, die van wederzijden verdicht werden, dat het plan met die woorden, waarin het voorkomt onder de papieren van BENDORP en als *bijlage* achter *Amstels treurtooneel*, nimmer door de pensionarissen is opgesteld, en slechts gefabriceerd door den redacteur van de *Courier du Bas-Rhin*, den weinig naauwgezetten MANSON. In allen gevalle is, gelijk de Heer FREDERIK VAN HOGENDORP juist opmerkt, het plan niets dan een korte aanduiding van het systeem tegen den Stadhouder gevolgd.

Blz. 221, r. 11 v. b. "Oneenigheden met den Keizer van Oostenrijk". Verg. hierover, behalve de *Jaarboeken* en de *Vervolgen op Wagenaar*, BENDORP: *Memoriën*; — en van de Oostenrijksche zijde: MAILATH: *Geschichte der Ostreichischen Kaizerstaates*, 1850, B. V, S. 155, alsmede SÉGUR, t. a. p.

Blz. 121, r. 12 v. o. "Oprigting der schutterijen". Verg. SIEGENBEEK: *Geschiedenis der Burgerwapening in Nederland*, 1831, blz. 56. De oprigting der vrijwillige schutterijen gaf in 1785 en 1786 aanleiding tot velerlei geschriften. Tegen den buitenlandschen vijand oorspronkelijk opgerigt, werden door de vrijwillige wapening allengs de partijen tegen elkander gewapend. De geschiedenis der vrijwillige wa-

pening en der zoogenaamde exercitie-genootschappen is uit dit oogpunt een der belangrijkste gedeelten van de geschiedenis der patriotsche twisten. De vereenigingen der schutters vormden langzamerhand gewapende, delibererende politieke ligchamen. Uit de eerste bron leert men de ontwikkeling van de burgercorpsen uit: G. PAAPE: *De geschiedenis der gewapende burgercorpsen in Nederland*, Delft 1787; *Aanhangsel tot het eerste stuk: Geschiedenis van het Schutterlyk genootschap te Delft*, 1787, Wij wijzen later op hunne plannen van staatshervormingen.

Blz. 221, medio. "Alliantie met Frankrijk". Er verliep een geruime tijd voordat zij gesloten werd, den 10en Nov. 1785. De alliantie werd met groote vreugde door de patriotten gevierd. Zie onder anderen *Vervolg op Wagenaar*, VIII, blz. 227. VAN DER CAPELLEN TOT DEN POLL, in 1784 zijn advies ten voordeele van die alliantie ter vergadering van de ridderschap niet kunnende inleveren, plaatste het als naamloos artikel in de *Post van den Neder-Rhijn*. Wij nemen uit dat stuk de volgende zinsneden over:

"Ik zoude het eenen plegtigen Dankdag waardig keuren, wanneer ik mijn gefolterd Vaderland met onzen Edelmoedigen Weldoener en zijn magtig Rijk verbonden zag door een Verbond van onderlinge bescherming.... Voor zo verre vriendschap tusschen Mogendheden plaats kan hebben, heeft Frankrijk zekerlijk getoond de waare Vriend der Republiek te zijn. Maar of het onvermogen der *Gebiedende* Magt, om de *Uitvoerende* Magt tot haren pligt te houden, gedurende het gansche beloop van deezen oorlog, maar al te zeer gebleeken — maar of de schandelijke en wraakroepende gebeurtenis der niet uitgevoerde expeditie naar Brest deeze Mogendheid ook zoude kunnen afschrikken van zich dieper met een, tot hiertoe, nog zoo verwerd, en ter eigen redding onvermogend Volk intelaaten, zal de tijd moeten leeren.

"Dit zij zo het is. Het voegt intussen ons het eerste aanzoek te doen. Frankrijk kan, op den duur, beeter zonder ons dan wij zonder Frankrijk bestaan." Verg. *Post van den Neder-Rhijn*, Dl. V, n°. 213, blz. 519 en n°. 224, blz. 613.

Blz. 221, medio. "Bestelling der stedelijke regeeringen". Men verg. hierover de *Jaarboeken* en de *Vervolgen op Wagenaar*. Over de meeste dezer plaatselijke geschillen, maar inzonderheid over die van *Dordrecht*, bestaat eene uitgebreide pamfletten-letterkunde.

Blz. 221, r. 16 v. o. "De grondwettige herstelling". De geheele titel is: *De grondwettige herstelling van Nederlands Staatswezen zo voor het*

algemeen bondgenootschap als voor het bestuur van elke bijzondere provincie geschikt om het voornaam doelwit aan te toonen waartoe de pogingen van goede regenten en requesten van Vaderlandsche burgers moeten strekken, Amsterdam bij J. ALLART, 1784—1786, 2 deelen. Het schijnt dat onderscheidene patriotsche regenten bijdragen hebben geleverd. In de later te vermelden *Idées sur les reformes à faire*, in het Rijksarchief aanwezig, leest men: "Est-il étonnant, d'après ces observa tions, que les plus ardens partisans de la France, aient été précisement les plus zélés defenseurs des droits du peuple. Nous ne citerons que les deux CAPELLEN, les HOOFT et les BEYMA. Et nous ajouterons que c'est avec ces Régens Gallomanes qu'a été concerté le plan du Rétablissement Constitutionel, qui faisoit tant de bruit." Het werk, ofschoon dikwijls eenzijdig, behelst echter ook veel opmerkelijks. Tegen hetzelve kwamen in het licht: Mr. J. CANTER DE MUNCK: *De tegenwoordige regeeringsvorm gehandhaafd*, Middelburg 1787, waarin de Zeeuwsche regent inzonderheid tracht te doen uitkomen, dat het monarchale, het aristocratische en democratische in juiste verhouding in den bestaanden regeringsvorm was vereenigd; — en [A. KLUIT]: *De souvereiniteit der Staten van Holland verdedigd tegen de grondwettige herstelling*, enz., 1785, herdrukt 1788. KLUIT breidde zijn geschrift uit tot het bekende beroemde werk: *Historie der Hollandsche staatsregering*. Tegenover het naamloos uitgegeven: *de Souvereiniteit*, enz. nam de *Post van den Neder-Rhijn* de verdediging op zich van de *Grondwettige herstelling*. Van het geschrift: *De Souvereiniteit der Staten*, werd geschreven: "Een boekje, hetwelk, hoe schoon het zich ook in den aanvang tragt voortedoen, in zijnen aart veel afschuwelijker en verfoeijelijker is dan het befaamde *Politiek vertoog*." Verder luidde het:

"Wij zullen ons, ten minsten thans niet inlaaten met de geheele wederlegging van het godloos stuk, hetwelk de gansche vrijgevogten Natie tot slaafsche Onderdaanen maakt; — maar alleen eenige algemeene aanmerkingen, welke uit de *volstrekte Aristocratische* leer dezer schrijvers voortvloeijen, maken," enz. Verg. *Post van den Neder-Rhijn*, VIII, blz. 828; IX, blz. 944, 1017, 1033, 1081 en 1188.

Het verdient opmerking, dat de patriotten in de *Grondwettige herstelling*, in den *Post van den Neder-Rhijn*, en in de meeste hunner geschriften zeer afkeurden eene onbeperkte democratische regering. Zoo vroegen de schrijvers in de *Post van den Neder-Rhijn:*

"Maar wie zijn die Burgerijen, die zodanig eene *volstrekte Volksregeering* leeren en begeeren? — wie zijn zij, die de eerbiedwaardige Regenten van het kussen willen storten en het roer der Regeering zelve in handen willen neemen? — wij kennen hen niet, en meer dan zeker de schrijvers van het meergemeld werkje ook niet: — of

is het verzoek van een aantal Burgeren en Ingezetenen, ja zelfs van verre de meerderheid, en dus van het gantsche Volk, om de verbetering der abuizen in het Staatsbestier, — in 's Lands defentieweezen, — de verzoeken, om aanwending van middelen, tot 's Lands verzekering en welvaart, is dit vragen wij, eene invoering van eene *volstrekte Volksregeering?*....

"Wij dagen ieder uit, om maar een *schijnsel* aan te voeren, dat het Volk *iets*, hoe genaamd, begeert, hetwelk het *wettig* gezag der *braave* Regeringen te na komt, en haar stremt in het behartigen van 's Volks belangen, naar eed en pligt!....

"Zoo min wij eene *volstrekte Volksregeering* erkennen, leeren of begeeren, zoo min erkennen, leeren of begeeren wij zodanig eene *Staats Regeering*, als welke de schrijvers durven vasthouden, namelijk eene *volstrekte Aristocratische*, waarbij de Regent niet een *Vertegenwoordiger*, maar een *Meester*, een *Souverain* der Natie is....."

De schrijvers wilden, dat de regenten verantwoordelijk zouden zijn, doch niet in dien zin, zoo men hen "zou willen te lasten leggen, — alsof het Volk om elke beuzeling, jaa om den minsten misslag, allen eerbied en ontzag zou mogen en kunnen ter zijde stellen, en zijne Hooge Vertegenwoordigers als misdadigers handelen....." Verg. *Post van den Neder-Rhijn*, VIII, blz. 831, 832, 833, 837, 844.

Later, D. IX, blz. 148, werd nog geschreven:

"Het Volks Systhema is niet, hunne Vertegenwoordigers in strooije mannen te herscheppen. Neen! het Volk kent hun gaarne al die macht toe, waardoor zij aan de Maatschappij tot nut kunnen zijn," enz. In het geschrift: *de Adel, door Anonymus Belga*, 1786, waarin op de opheffing der ridderschappen en adellijke voorregten werd aangedrongen, leest men, blz. 139: "Representatie moet er plaats hebben; dit is een hoofdartikel, dat bij de fiersten Vrijheidsgezinden nooit uit het oog moet verlooren worden..... Geene adelheersching, geene usurpatie, maar eene gemeente die zich repraesentanten verkiest, die dezelve de verpligte onderdanigheid toedraagt," enz.

In theorie waren de patriotten voor een zuiveren repraesentatieven regeringsvorm, waarin het volk de regering koos, waarin de regenten verantwoordelijk waren aan het volk, dat hen niet behoefde te herkiezen. Overigens erkende men dat de regenten vrij en naar hun eigen geweten moesten handelen. Opmerkelijk is het, hoe de *Post van den Neder-Rhijn* zijne groote ingenomenheid betuigt met de dissertatie: *De imperio populari rite temperato*, in 1784, van den lateren raadpensionaris R. J. SCHIMMELPENNINCK, van wien, Dl. XII, blz. 1182, toen reeds geschreven werd: dat hij is een schrijver, die in den bloei zijner jaren reeds de diepste geheimen van de wetgeving der vrije volksre-

geringen doorgrond heeft en zijne medeburgers een geschikt model heeft aangewezen.

De wel aangebragte temperingen aan de volksregering, door de patriotten zoo geprezen, waren: bij vrije keuzen, openbaarheid en verantwoordelijkheid, de geheele vrijheid en onafhankelijkheid van de regenten, om naar hun eigen geweten ten nutte van het land te handelen. Van een imperatief mandaat vindt men bij de patriotten van 1786 geene sporen. Men hield het een gebrek in de constitutie der Generaliteit en der Staten, dat er geen vrije overweging en dus ook geene overtuiging kon plaats hebben, — en ook uit dien hoofde keurden de schrijvers van de *Post van den Neder-Rhijn* zeer af de "correspondentiën en contracten", waarbij de regenten zich verbonden hadden hunne stem overeenkomstig die van anderen uit te brengen. Zie onder anderen *Post van den Neder-Rhijn*, IX, blz. 1316.

Blz. 222, r. 3 v. b. "De patriotten sloten zich nog enger aan Frankrijk". Was die invoed vóór de alliantie reeds groot geweest, (Verg. boven, blz. 234 en 237) daarna, onder den Franschen ambassadeur VÉRAC, nam hij nog toe, terwijl daarenboven het Fransche gouvernement onder VERGENNES nog met geheime agenten hier werkzaam was, deels om elkander te controleren, deels om hier op deze, daar op eene andere wijze invloed uit te oefenen. Onder de Franschen, die een meer of minder belangrijke rol in onze patriotsche twisten gespeeld hebben, moeten de namen vermeld worden van CERISIER, den schrijver van de *Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden* en redacteur van *Le Politique Hollandais*. Zie TIJDEMAN op BILDERDIJK, Dl. XII, blz. 45 en 151; MANDRILLON, schrijver der *Mémoires* (als boven, Dl. XII, bl. 204); MIRABEAU (als boven, Dl. XII, blz. 148 en 172); LINGUET (als boven, blz. 172; DUMONT PIGALLE, door TIJDEMAN niet vermeld; BERARD, schrijver van het *Historisch verhaal van de omwending in Holland*, 1788, (zie TIJDEMAN op BILDERDIJK, Dl. XII, blz. 203); MANSON, oranjegezind schrijver (als boven, Dl. XII, blz. 157). Verg. verder het reeds aangehaalde opstel van Mr. SAUTIJN KLUIT: *Over de Fransche dagbladen in Nederland*, en Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN: *Voltaire, Saint Germain, Cagliostro en Mirabeau in Nederland*, 's Grav. 1869, inzonderheid blz. 192 en volg.

Onder genoemde personen behoort DUMONT PIGALLE eene bijzondere vermelding, wegens de belangrijke papieren van hem afkomstig, die in het Rijksarchief bewaard worden. DUMONT, in Frankrijk omstreeks 1728 geb., maakte in 1746, onder den Hertog DE BOUFLERS, den veldtogt mede in de Oostenrijksche Nederlanden, bleef in België, dreef aldaar eenigen handel en vestigde zich vervolgens te Leiden, alwaar

hij de vertrouwde vriend der patriotten werd; in 1787 naar Frankrijk met hen uitgeweken, bewees hij door zijne kennis der Fransche taal vele diensten aan de Nederlandsche uitgewekenen, ofschoon in het *Verhaal van het voorgevallene der uitgewekene Nederlanders*, te St. Omer, 1790, minder gunstig over hem werd geoordeeld. Daarentegen vond hij langen tijd steun bij VAN STAPHORST, ABBEMA, BICKER, CAPELLEN VAN DE MARSCH, VALCKENAER en DAENDELS. In 1800, ruim 70 jaren oud en arm geworden, leefde hij te Parijs met vrouw en drie kinderen, en verkocht toen, door onzen ambassadeur SCHIMMELPENNINCK, zijne verzameling van handschriften aan de Bataafsche republiek tegen een pensioen van *f* 1200, benevens *f* 5000, te betalen bij zijn dood aan zijne weduwe. Nog in dat zelfde jaar stierf DUMONT PIGALLE en werd de collectie door het gezantschap te Parijs overgenomen; zij kwam omstreeks 1855 in het Rijksarchief. Uit de omslagen, die wij van het Rijksarchief ten gebruike hebben gehad, zullen wij in het vervolg der aanteekeningen eenige stukken mededeelen. Zie over DUMONT PIGALLE vooral het tweede deel, eerste stuk, van VREEDE: *Nederlandsche diplomatie*, *Bataafsche republiek*, Bijlage VI, blz. 16—22.

De Fransche agenten waren groote liefhebbers van portretten-maken. Zoo beschreef DUMONT PIGALLE den Franschen gezant VÉRAC en de Hollandsche pensionarissen:

"Malgré cela M. de Vérac connoissoit bien ses pensionaires.

"Ils n'aiment guères le travail, me disoit-il quelquefois, mais en revanche ils aiment les longs dîners et à bien boire (notez que M. de Vérac aimait également la même chose). Le soir ils s'assemblent entr'eux ou chez leurs amis, ils y fument et y boivent encore copieusement le ventre plein et le cerveau obstrué, ils se mettent très-tard au lit et par conséquent ne se lèvent pas matin. Lorsqu'ils sont levés, viennent la pipe et le thé, ils s'amusent alors à lire les papiers publics ou à causer de bagatelles avec ceux qui viennent les voir, et très-peu de tems est donné à la lecture des papiers essentiels et à la méditation sur les affaires d'Etat. Enfin l'heure de l'assemblée arrivée, ils s'y rendent et l'assemblée finie on pense de nouveau à bien dîner, et le reste de la journée est employé comme il est dit ci dessus. M. le Marquis auroit pu ajouter que M. Zeeberg s'occupoit d'avantage; mais malheureusement c'étoit moins à faire aller les affaires de Hollande comme elles eussent dû aller, que comme il vouloit qu'elles allassent selon son système particulier."

Verg. de mededeelingen door Mr. DE JONGE: *Rijksarchief*, I. blz. 130.

Blz. 222, r. 7 v. b. "In dezen toestand stierf VAN DER CAPELLEN TOT

DEN POLL", 6 Junij 1784. Tot kenmerk van den tijd is het belangrijk de vele geschriften en gedichten na te gaan, waartoe deze dood aanleiding gaf. Men loofde een eereprijs van zestig gouden dukaten uit aan het beste dichtstuk. De gedichten van J. VERVEER, G. J. G. BACOT en J. HOMSZ werden uitgegeven met gegraveerde vignetten door ALLART en HOLTROP, met een opdragt aan A. W. Baron VAN PALLAND: "CAPELLEN was groot, — onvergelijkelijk groot! — een schutsheer, een redder der vrijheid, waarop Neerland roem zal dragen tot aan den jongsten dag", luidde het in die opdragt. In het met den eereprijs bekroonde gedicht van J. VERVEER werd de geboorte van VAN DER CAPELLEN aldus bezongen:

Nu hief het koor der Cherubijnen
Een hemellied der vrijheid aan;
De Serafs, die voor God verschijnen —
Aan zijn geduchten Rijkstroon staan,
Herhaalden 't lieve woord Capellen!
Wat heil! hij zal het regt herstellen
In 't onderdrukte Leeuwendaal."

Wie zou bij zulke regels niet denken aan een lang gedragen onregt; en toch had men weinge jaren te voren alom gejuicht, dat Nederland het gelukkigste en meest vrije land van Europa was. — Dat is de kracht van den tijdgeest!

Jonkheer JOHAN DERK Baron VAN DER CAPELLEN, geb. in 1741 te Tiel, werd opgevoed door zijn grootvader van moederszijde, VAN BASSUM, die als democratisch gezind regent van Arnhem, in 1707 was afgezet. Hij muntte als jongeling uit door eene groote mate van verkregen kennis. Zeer vertrouwd met vreemde talen, knoopte hij reeds vroegtijdig briefwisseling aan met onderscheidene vreemdelingen. Na de uitgave van zijn advies tegen het leenen der Schotsche brigade en een naamloos uitgegeven vertaling van een Hoogduitsch werkje over de *militie*, gaf hij eene vertaling uit van het bekende geschrift van RICHARD PRICE: *Over de burgerlijke vrijheid*, met eene voorrede, in 1776. Bij zijn advies tot afschaffing der drostendiensten haalde hij zich de ongunst van den Overijsselsehen adel op den hals, even als het ongenoegen der stadhouderlijke partij, door zijn advies over het ongelimiteerd convooi der koopvaardijschepen. Uitdrukkingen, die beleedigend werden geacht, bragten te weeg een verwijdering uit de Staten van Overijssel; maar juist dit martelaarschap verhoogde zijne populariteit, en het was dan ook een triumf voor de oppositie, toen hij in 1784 op nieuw tot lid der Staten van Overijssel werd geadmitteerd. Het *Biographisch woordenboek* van VAN DER AA geeft een vrij

naauwkeurig berigt over zijn leven en de meeste zijner geschriften Een der laatste aanspraken van VAN DER CAPELLEN, die aan het Schuttersgenootschap te Zwolle (*Post van den Neder-Rhijn*, Dl. V, n°. 211, blz. 391), is opmerkelijk wegens de vermaning tegen de onordelijke beginselen van democratische zelfregering, die in de burgercompagniën te Zwolle zich geopenbaard hadden. "Dezelfde wanorde toch, die op een schip moest heerschen, wanneer ieder der talrijke schepelingen, kundig of onkundig, het roer in handen wilde hebben, zoude zich haast ontdekken in eene groote Maatschappije, waarvan ieder lid in het bewind wilde deelen. Het zoude onmogelijk zijn, zulk eene menigte van denkbeelden te vereenigen, en tot bepaalde oogmerken te doen zamenwerken. Hoe welmeenend, zouden egter veelen, uit gebrek van doorzigt in den zamenhang van het geheel, de heilzaamste pogingen van anderen verijdelen, en de Maatschappije zoude door verdeeldheid in een wis verderf storten."

Bij de vele uitbundige loftuitingen aan VAN DER CAPELLEN toegezwaaid, moet men ook acht geven op hetgeen de tegenpartij in de *Zevenjarige troubelen*, in het *Leven van Willem V*, enz. over hem heeft geoordeeld: — Hij was een ondankbare. — Hij was aan den Prins zijn loopbaan verschuldigd; — als geboren Gelderschman had men hem niet moeten toelaten in de ridderschap van Overijssel; het was geschied op aandrang van den Prins. — Zijn echt aristocratische geest straalde uit meerdere handelingen en gezegden door; — zijne adviezen waren oppervlakkig; — het aandringen op de afschaffing van de drostendiensten geschiedde om populariteit te verwerven, enz.

Blz. 222, medio. "Regenten die te Amsterdam te zamen kwamen". De eerste vergadering had plaats in 1783. De MS. notulen van de vergaderingen te Amsterdam van 16 Aug. 1783, 4 Oct. 1783, 1 Aug. 1786, 7 Aug. 1786, 8 Aug. 1786, 13 Oct. 1786, van de hand van ABBEMA, met de namen der tegenwoordig geweest zijnde personen, bevinden zich in het Rijksarchief, onder de papieren van DUMONT PIGALLE. Er is ook nog een regenten-vergadering gehouden den 6en en 7en Aug. 1787, waarvan echter de notulen niet in het Rijksarchief aanwezig zijn. De notulen zijn slechts zeer korte aanteekeningen. Een volledige en juiste geschiedenis van die bijeenkomsten ontbreekt nog. F. G. BLOK was secretaris van die vergadering, en een andere BLOK was mede een zeer ijverig patriot. Deze was gehuwd aan J. C. VAILLANT. Waarschijnlijk zullen bij de afstammelingen van deze personen nog meer papieren omtrent die vergadering gevonden worden.

De acte van verbindtenis, die de regenten te Amsterdam geteekend hebben, van 8 Augustus 1786, wordt gevonden in de stukken bij

CHALMOT, *Ned. Jaarbooken*, 1786, blz. 820; *Post van den Neder-Rhijn*. Dl. X, blz. 5; *Vervolg op Wagenaar*, XI, blz. 291, en in het *Leven van Willem V*, Dl. IV, blz. 435. De acte werd ontworpen door VAN DER CAPELLEN TOT DE MARSCH, zie diens *Memorie*, blz. 41 en 337. Bij VAN DER AA wordt het oordeel van WILLEM V over die acte vermeld; hij noemde haar een gesuikerd vergift. Er was ook een valsche acte, door de Oranjepartij in omloop gebragt om jegens de regenten, te Amsterdam vergaderd, wantrouwen op te wekken. Tegen dat valsche stuk werd gewaarschuwd door de uitvoerende commissie: VAN DER CAPELLEN TOT DE MARSCH, J. CAU, F. G. BLOK, J. VAN HAEFTEN en A. W. P. VAN PALLANDT, in de *Post van den Neder-Rhijn*, Dl. XI, blz. 409. Waarschijnlijk is dit valsche stuk hetzelfde als dat onder den naam van *Plan van vaderlandsche regenten te Amsterdam om te dienen tot een rigtsnoer voor alle degenen, welke de acte van verbindtenis geteekend hebben*, met vier Bijlagen, gedrukt staat achter het zeer anti-patriotsch geschrift: *Amstels treurtooneel*.

In de *Vervolgen op Wagenaar*, t. a. p. blz. 300, wordt vermeld, dat tusschen Prof. HOFSTEDE en J. KANTELAAR een pennestrijd is gevoerd over het gebruik, dat eerstgenoemde van de valsche acte had gemaakt, en worden daarbij aangehaald de *Vaderlandsche Bibliotheek*, Dl. I, blz. 113, en II, blz. 145, en de *Algemeene Kunst en Letterbode*, IV, blz. 144.

Na de omwenteling van 1787 werd de acte van verbindtenis bij arrest van het Hof van Holland vernietigd. Zie *Vervolgen op Wagenaar*, t. a. p. en *Jaerboeken*, 1787, blz. 5690.

Met de bijeenkomst der patriotsche regenten en hunne verbindtenis ter handhaving van de republikeinsche constitutie staat in verband de oprigting van een "Nationaal fonds". Zie daarover de *Vervolgen op Wagenavr* en de *Jaarboeken*. In de notulen van de vergadering, in het Rijksarchief, wordt eene opgave gevonden van de opbrengst in de onderscheidene gewesten, op de vergadering van 13 October 1786. Het totaal bedroeg toen *f* 55,212. Amsterdam had circa *f* 30,000 opgebragt, geheel Gelderland slechts *f* 2000. Bij de geringe opbrengst der vrijwillige giften werd ook gedelibereerd over eene negotiatie. Omtrent de betaling van de reiskosten der opgekomen regenten werd mede beraadslaagd. Onder de papieren bevindt zich ook de rekening van een gehouden maaltijd op 6 Aug. 1786. Of deze uit het "Nationale fonds" is betaald, blijkt echter niet. Op de regenten-vergadering was bepaald, dat tot leden der vergadering niet dan regenten zouden worden toegelaten, waardoor de democratische afgevaardigden der burgercompagniën waren uitgesloten.

De pogingen van de regenten te Amsterdam vergaderd om in 1786 door gecommitteerden, bestaande uit de Heeren VAN NIJVENHEIM uit

Gelderland, PALUDANUS en TEMMINCK uit Holland, LAMBRECHTSEN uit Zeeland, VAN HARINXSMA uit Friesland en DUMBAR uit Overijssel, te Utrecht invloed uit te oefenen, liep niet alleen vruchteloos af, maar strekte om de patriotsche regenten van verraad te doen beschuldigen. De lijst der regenten, die op 8 Aug. 1786 de verbindtenis hebben geteekend, in het Rijksarchief, komt hoofdzakelijk, maar niet geheel overeen met de lijst, die in het *Vervolg op Wagenaar*, Dl. XI, blz. 303, gevonden wordt. Zoo wordt de naam van C. VAN LENNEP wel in het *Vervolg op Wagenaar* onder de onderteekenaars der acte gevonden, ofschoon deze, volgens de stukken in het Rijksarchief, slechts de eerste vergadering heeft bijgewoond.

Opmerkelijk is de vraag in de *Jaarboeken* van 1787, blz. 4061, bij gelegenheid dat van nog eene vergadering van regenten van 6 Aug. 1787 melding gemaakt wordt: in hoeverre het geoorloofd was aan leden der regering, buiten de collegiën, waartoe zij behooren, vergaderingen te houden over 's Lands zaken.

Te gelijk met de laatste bijeenkomst van regenten te Amsterdam, van 6 Aug. 1787, waarvan ons, buiten de vermelding in de *Jaarboeken*, 1787, blz. 4061—4064, zeer weinig bekend is, werd een maaltijd gehouden, ter herinnering aan den zeeslag bij Doggersbank, met zeer patriotsche toasten. *Jaarboeken*, t. a. p., blz. 4066.

Blz. 222, medio. "Schuttersgenootschappen". Wij willen in deze aanteekening een beknopt overzigt geven van de meestbekende algemeene vergaderingen van deze democratisch patriotsgezinde vereenigingen, tot de omkeering in 1787, met mededeeling van hare plannen tot staatshervorming en verwijzing naar het geschrift van PAAPE, boven, blz. 247, reeds aangehaald. Een eerste algemeene vergadering uit de schutterijen en genootschappen van wapenhandel in 't Gemeenebest, werd gehouden in Dec. 1784, te Utrecht. Een getal van 50 afgevaardigden kwam op (*Vervolg op Wagenaar*, IX, blz. 81). Een tweede vergadering, veel voltalliger, kwam te Utrecht, in Februarij 1785 bijeen. De afgevaardigde uit Delft verwelkomde de afgevaardigden aldus:

"Wij hebben het bijzonder genoegen U thans geluk te wenschen, met uwe toetreeding tot de *Nationaale Vereeniging* die de harten en handen van vrije Burgers op zodanig eene wijze duet overeenstemmen en zamenwerken, dat het gezegende tijdstip gebooren schijnt, dat de willekeurige Dwingelanden niet slegts zullen zidderen op hunne Burgerlijke Throonen; maar zij ook de straffende gevolgen van hunne landverraadende ongeregtigheid ten strengsten zullen ondervinden! — De Burger, waarde Leden! wandelt niet meer in de schaduw. Hij

vertoont zich onbeschroomd in het licht van den sterk doorbreekenden Morgenstond. De Zon van zijn Vrijheid en Geluk klimt zigtbaar van uur tot uur, en wij verzekeren u, op dugtige gronden, dat, wanneer zij eerlang haare middaghoogte zal bereikt hebben, er geene bevoorregte Volkstyrannen meer zullen gevonden worden. De gewapende Vrijheid zal hunne naamen uitwissen, en, zoo er iets van overschiet, zal het in eene afgrijslijke, eene eeuwige vervloeking van dien haatlijken naam bestaan." (*Vervolg op Wagenaar*, Dl. X, blz. 217). Deze aanspraak werd tegen de begeerte van den steller openbaar gemaakt; gelijk blijkt uit de particuliere notulen van een volgende vergadering, aangehaald in het geschrift: *De zaak der verdrukte patriotten*, enz., Duinkerken, 1790, blz. 21. Zij deed de rigting der democratische patriotten meer aan het licht komen en vermeerderde daardoor de scheiding tusschen hen en de patriotsche regenten. Opmerkelijk is het, dat van de vergaderingen te Utrecht door de democratische patriotten steeds gesproken wordt van *Nationale vereeniging* en *Nationale vergadering*. (Zie t. a. p. blz. 17 en 88).

Op een derde algemeene vergadering, veel talrijker dan de twee vorige, in Junij 1785, werd een acte van verbindtenis opgemaakt, die behoort vergeleken te worden met de acte van verbindtenis der patriotsche regenten. Men verbond zich bij eene overeenkomst, waarin onder anderen de volgende woorden voorkomen (Zie *Vervolg op Wagenaar*, X, 223):

"De kommerlijke gesteldheid in welke zich de Onafhankelijkheid van deese Republiek, en de Vrijheid van derzelver Ingezetenen bevindt, niet zo zeer door de onregtmatige Eischen van een magtig Vorst, [de Keizer van Oostenrijk] als wel voornaamlijk door de onvermoeide woelingen eener magtige Stadhouderlijke Partij en eene zich op nieuw verzettende Aristocratische Cabale, aan welke laatste de eerste haare Grootheid verschuldigd is, doet het ergste voor dit Gemeenebest en deszelfs Burgeren dugten. De oproerige beweegingen, in de meeste Gewesten, van tijd tot tijd, nog gaande gehouden om den Heer Stadhouder een nieuwen aanwasch van Magt te verleenen, de listige, hier toe in 't werk gestelde intrigues, en de kragtdaadige op den eerst gegeven wenk gereed zijnde middelen, om dien te doen gelukken, van den eenen, en van den anderen kant de geweldige pogingen van de Aristocraten om met de geheele vernietiging van het Stadhouderschap, teffens dat der Volksmagt te vernietigen, en het daadlijk genot der Vrijheid zich en den hunnen alleen toe te eigenen en den Burger met een harssenschimmige te paaijen, verleenen meer dan te veel gronds voor deeze ongunstige vermoedens."

Eenige weken na deze derde algemeene vergadering te Utrecht had

een provinciale vergadering van Exercitie-genootschappen in Holland, te Leiden plaats, waarop, op voorstel van het genootschap te Delft, werd vastgesteld een: *Ontwerp om de republiek door eene heilzame vereeniging der belangen van Regent en Burger van binnen gelukkig en van buiten gedugt te maken, volgens besluit der Provinciale vergadering van de gewapende Corpsen in Holland, den 4. October* 1785 *binnen Leiden geopend.* Van dit ontwerp verscheen in 1785 de derde druk, te Leiden bij HENDINGH. Het ontwerp gaf aanleiding tot onderscheidene tegenbedenkingen, zooals onder anderen van C. ZILLESEN, in zijne *Aanmerkingen op het Leidsche ontwerp*, bij C. VAN DER AA, te Haarlem, 1786. Tegen het geschrift van ZILLESEN kwamen weder onderscheidene tegenschriften. Verg. *Vervolg op Wagenaar*, Dl. X, blz. 169, en in het bijzonder *Post van den Neder-Rhijn*, Dl. VIII, blz. 917.

In de stad Utrecht ging men reeds in 1785 van plannen tot werkelijke veranderingen over. Men wilde de afschaffing van het regeringsreglement van 1674, waarbij de electie der magistraatspersonen aan den Stadhouder stond, en een nieuw reglement, waarbij het volk zijne eigene regenten koos, en een vergadering van burger-geconstitueerden werd aangesteld om op de handelingen der regenten toezigt te houden. Toen de burgerij het nieuwe reglement zocht door te drijven, werd de Staten-vergadering naar Amersfoort verlegd, in welke stad krijgsvolk onder kommando van den Prins introk. Nadat het nieuwe reglement in de stad Uteecht in Maart 1786 was beëedigd, werden op nieuw vergaderingen gehouden, den 1en Aug. en den 15en Nov. 1786 (*Jaarboekem*, blz. 865 en 1581). Op de eerste dier vergaderingen werd door de Utrechtsche patriotten een adres gerigt aan al de gewapende genootschappen in Nederland en werd tevens een adres verzonden aan den Franschen gezant VÉRAC De brief aan de schutterijen en gewapende genootschappen wordt vermeld in het *Vervolg op Wagenaar*, Dl. XII, blz. 336; de brief aan den Franschen ambassadeur wordt in zijn geheel gevonden in de *Jaarboeken*, 1786 blz. 719. Terwijl de patriotten hunne hoop op de hulp van Frankrijk vestigden, deden de stadhoudersgezinden zulks op Pruissen en Engeland; — een door partijschappen verdeeld vaderland is onmagtig iets uit zich zelf te doen. Gedurende de pogingen der vreemde mogendheden tot mediatie (zie later) werden aan hunne gezanten onderscheidene plannen van staatshervorming medegedeeld, meestal in het Fransch opgesteld en gedeeltelijk zelfs door Franschen geredigeerd. Hiertoe behoort een plan, ontworpen door den Franschm› BERNARD, en naderhand geplaatst in zijn weekblad *de Batavier*, Dl. IV, n°. 16, bl. 129—192, en *Le précis de l'Etat de la province de Gueldre, remis à Mr. de Rayneval en Décembre*, 1786. (Zie n°. 37 blz, 378,

vau de *Memorie* van VAN DER CAPELLEN TOT DE MARSCH, Duinkerken 1791). Daartoe schijnen ook te behooren twee belangrijke stukken, die uit de papieren van DUMONT PIGALLE in het Rijksarchief zich bevinden. Het eerste heeft tot opschrift: *Sécret. — Idées sur les reformes à faire dans l'état actuel des Provinces Unies et sur le bien qui resulteroit de ces reformes, par Mr. C.* — Het tweede heeft tot opschrift: *Manifeste national contenant une adresse de remerciement et une Requête aux Etats et aux Regens, par Mr. C.* Op beide stukken staat: *Copié sur le Manuscrit qu'il avoit prêté au Comte du Muy, en* Xbre 1786. De opschriften schijnen van de hand van ABBEMA; het schrift van den inhoud dier beide stukken van DUMONT PIGALLE; wie die Mr. C. en wie die Comte DU MUY zijn, is mij onbekend gebleven; waarschijnlijk is C.: CERISIER, de schrijver van *l'Histoire des Provinces Unies* en de redacteur van *Le politique hollandais*, en le Comte DU MUY een attaché bij de Fransche legatie of van le Comte DE RAYNEVAL.

Beide stukken zijn te uitvoerig om geheel medegedeeld te worden. Wij nemen er slechts eenige zinsneden uit over.

De *Idées* beginnen met de volgende zinsneden:

"Le Système politique des Puissances Etrangères avec la République des Provinces-Unies dépend si évidemment de la manière dont son Gouvernement est constitué, qu'il est inutile de s'étendre en commentaires, pour prouver cette vérité.

"Quand on examine à fond cette Constitution Belgique, on la trouve si singulièrement combinée qu'elle a tous les inconveniens de l'Aristocratie, de la Monarchie et de la Democratie, sans avoir aucun des avantages de ces trois formes. Tantôt la machine politique est asservie à la volonté despotique d'un Stadhouder; tantôt elle est en proie à la fougée d'une Populace effrenée; tantôt elle est guidée par des Collèges d'Aristocratie vacillante et foibles parcequ'étant tirées du Peuple ils n'ont pas une considération assez grande pour être respectés et coupant toute relation avec le Peuple, ils manquent du pouvoir nécessaire pour s'attirer le respect."

Later leest men:

"Bien distribués les trois Pouvoirs formeroient au contraire le plus heureux et le plus libre des Gouvernemens. Le Pouvoir de Stadhouder doit être soumis à la Puissance législative des Etats et la Puissance législative des Etats réglée et soutenue par une influence regulière du Peuple. C'est après ce grand principe qu'ont été formés les Plans de reforme à substituer les Provinces d'Utrecht et d'Overijssel aux Réglemens despotiques du Stadhoudérat. On n'a qu'a examiner le nouveau Réglement d'Utrecht, on conviendra de la Sagesse avec laquelle il est combiné pour limiter

et régler le Stadhoudérat, l'Aristocratie et la Démocratie, de manière à les diriger à faire tendre tous trois au bien commun. Et si l'on objectoit les scènes de pure Démocratie qu'offre actuellement la ville d'Utrecht, ce seroit perdre de vue que pour rompre les obstacles qui s'opposent à l'établissement de la Constitution nouvelle il faut bien faire agir l'intervention immédiate du Peuple, lequel n'attend que l'introduction décidée du nouveau Réglement, pour renoncer à un rôle qui commence déjà à le fatiguer.

"En effet la forme du nouveau Conseil à Utrecht est tellement combinée qu'elle aura toute l'autorité du Gouvernement, et que le Peuple qui en nomme les Membres sera intéressé à soutenir son propre ouvrage. Ils ont, il est vrai, établie en outre un Collége de Tribuns. Mais ces Tribuns ne forment point une nouvelle roue dans la machine; puisqu'il ne leur est attribué aucune portion de ce qui appartienne à la Régence. Ils doivent former au contraire une barrière qui arrête tout choc entre le Peuple et les Régens. Et comme leur emploi est simplement de veiller à l'observation exacte du nouveau Reglement, à la gestion intègre des Finances et de présenter des Requêtes au nom du Peuple, ils ne peuvent que servir à inspirer plus de sagesse et d'activité au Conseil.

"Il est vrai que l'idée de mieux combiner les trois Pouvoirs ne s'est pas bornée aux Provinces soumises au joug des Réglemens Stadhoudériens. Cette fermentation à passé dans toutes les autres. Et je pense que c'est-là une circonstance heureuse pour le système de la France." . . . . .

De schrijver keurt inzonderheid den te grooten invloed van den Stadhouder bij de magistraatsbestelling af, even als de "contracten en correspondentiën" tusschen de regenten onderling, maar wenscht overigens den algemeenen regeringsvorm te behouden, en oordeelt dat zulks in het belang der Fransche staatkunde is:

"On sait bien que dans cette circonstance critique, il est de la politique de la France de ne se déclarer ouvertement pour aucun des trois Partis. Mais comme le Rétablissement des Droits reguliers du Peuple fait des progrès si vifs et si généraux, il nous semble qu'il n'est pas indifférent pour elle, qu'elle passe au dehors pour le favoriser. Nous dirons plus encore. Et comme il n'est pas impossible que ce Parti triomphe à la fin, il pourroit être de la Politique *Françoise*, de s'avancer assez, pour s'attacher invariablement ce Parti par l'idée qu'il devroit son triumphe à la France."

Kan men in deze zinsnede niet duidelijk den Franschman erkennen, die *le Politique hollandais* schreef?

Het tweede stuk is een concept-adres, bestemd om in het Neder-

duitsch vertaald te worden en in de onderscheidene plaatsen aan de regenten te worden aangeboden. De inhoud is hevig patriotsch. Het gewaagt van: "les Barnevelt massacrés sur l'echaffaud, les de Witt déchirée par les mains sanguinaires d'une populace ameutée". De strekking is dat in alle steden volkskeuzen zullen worden ingevoerd.

Bij de mislukking van de tusschenkomst der buitenlandsche pogingen tot mediatie, vervielen de plannen der patriotten, aan de onderhandelende diplomaten medegedeeld, maar toch bleef Frankrijk levendig belangstellen in de handelingen der Nederlandsche patriotten. Na den dood van VERGENNES werd de nieuwe Fransche minister DE MONTMORIN wel eenigzins bevreesd, dat het patriottisme een te sterk democratische richting nam. Dit behoort men in het oog te houden bij de beoordeeling van het volgend stuk, mede in het Rijksarchief voorhanden, opgesteld kort voor dat de Rijngraaf VAN SALM in Junij 1787, tegelijk met DE GIJSELAAR en GEVAERTS te Parijs was. Zie DE JONGE in het *Rijksarchief*, I, blz. 92.

"*Declaration*. Le 12 Mai 1787. Projet d'un Plan de Constitution Aristo-Democratique, dressé par les Constitués d'Amsterdam, et tel que le Rhijngrave le leur avoit demandé, pour prouver au Ministère de Versailles, que par la réforme ou l'amélioration du Gouvernement de la Republique, surtout de la Hollande, les bons Citoyens n'entendoient point d'introduire un Gouvernement purement Démocratique."

"Wij Ondergetekende, Burgeren en Inwoonders dezer stad, declareren bij dezen van begrip te zijn, dat binnen dezen Republiek overeenkomstig derzelver aart, en origineele Constitutie, behoord plaats te grijpen, en meer en meer geconstateerd te worden, eene ware Republicainsche Regeringsform, dat is *eene Volks Regeering bij representatie*, zodanig, dat de Souverainiteit eigenlijk resideert in den boezem van het Volk zelve, en overeenkomstig deszelfs wil, van wegens hetzelve word uitgeoeffend door hen, welke het Volk van tijd tot tijd tot zijne Representanten of Vertegenwoordigers gelieft te verkiezen en aan te stellen. Waar door wij Ondergetekenden alzo toonen afkerig te zijn van die volstrekte Volks Regeeringe, waarin de Burgers gezamenlijk en hoofd voor hoofd daaden van regeeringe verrichten.

"Tot bereikinge van het hier voorengemelde oogmerk, vermeenen de Ondergetekenden, (om ons bijzonderlijk te bepalen bij de Steeden) dat de *Magistraats bestellingen* in denzelven, en inzonderheid die van de *Raden* of *Vroedschaps Leden;* uit welker midden de Gedeputeerden ter Vergaderingen van Staat worden afgezonden om aldaar de Steden of Provincien te vertegenwoordigen en derzelver stemmen ter algemeene nutte der provincien of der geheele Republiek uitte brengen; behooren afhangelijk te zijn, van den invloed der Burgeren of Inwoonderen der

Steden; hetzij dan dat de Leden, welke de gedagten Magistraaten of Vroedschappen uitmaken *onmiddelijk* door het Volk zelfs, hetwelk zij representeren, worden verkoren, het zij dan dat, (zo als dit *laatste* aan ons Ondergetekenden ter voorkoming van alle wanorder en confusie, gevoeglijker voorkomt: (in Cas van vacature door zodanige perzonen), welke de Burgeren en Inwooneren, als dan, uit de respective Wijken tot die daad van nomineeren, zullen gelieven aantestellen, of op zodanige andere wijze, als met de bijzondere huishoudelijke gesteldheden en Constitutien der Steden en Burgerijen het meest overeenkomstig bevonden wordt, daartoe verkozen zullen worden; worde gemaakt een *dubbel* getal van Gequalificeerde persoonen uit welken dan door de in functie zijnde Magistraats persoonen. of Raden ter vervullinge der openstaande plaats of plaatsen zouden worden geëligeert en aangesteld zodanige persoon of perzoonen, welken zij lieden uit de daartoe alzo gegeven Nominatie zouden oordeelen de geschiktste te zijn; terwijl wij Ondergetekenden eindelijk nog van opinie zijn, dat het (om de Volks invloed altijd te doen werkzaam zijn en te bewaaren) volstrekt noodzakelijk is, dat er in yder Stad plaats hebben een permanent Collegie van Burger-Gecommitteerdens; met macht om in die hunne qualiteit bij de Regeringen zodanige Requeste, Remonstrantien, Addressen etc. te maken, mitsgaders instantien te doen als zij zullen nodig en oirbaar vinden, en welke Collegie boven al zal bevoegd en verpligt zijn, om te waken dat de Burgerlijke Vrijheden en Rechten niet worden verkort, en des nodig oordeelende bevoegd en gerechtigd zal zijn, om de respective Burgerijen te Convoceeren, en derzelver Stemminge en Goedvinden in te neemen en verstaan.

"Dit zijn de generale schikkingen, die wij vermeenen dat in deze Republiek en derzelver Steden behooren plaats te vinden, tot welker daarstelling men nader de middelen en wijze zal moeten beramen."

Amsterdam den 12 Mey 1787.

Was getekend.

D. S. VAN HOGENDORP.	J. ALSTORPHIUS.
ERNESTUS EBELING.	KAREL D'AMOUR.
NAUTA BEUCKENS.	J. V. STAPHORST.
SIMON DONKER.	JACOB LUDEN HEND.ZN.
PIETER WITMOND.	LAMBERT WIJK, JUNIOR.
ELISA LIJNSLAGER.	M. V. MOURIK, JUNIOR.
JAN CROON.	JOSEPHUS LANGEVELDT.
V. BLOEMBERG.	E. LESPINASSE.
O. W. J. BERG.	HENDRIK V. CASTROP.
JACOBUS D'AMOUR.	THEODORUS V. LEEUWEN.
R. J. SCHIMMELPENNINCK	NICOLAAS V. HEURN.
NICOLAAS V. STAPHORST.	W. SCHLICHER.
W. ENGERT.	SALOMON BOS.

De geconstitueerden te Amsterdam waren burgers, die, in navolging van hetgeen in Utrecht plaats vond, door de schutterij en de burgersocieteiten gekozen waren om uit naam van het volk te handelen.

De *Déclaration* werd door de Fransche diplomatie overgenomen, blijkens den volgenden brief aan den secretaris van den gezant VÉRAC.

"*Extrait d'une Lettre de Mr. de Bourgoing au Rhingrave de Salm, en date du* 31 *Mai* 1787 *et écrite de la Haye:*

"J'ai attendu avec impatience la Traduction en question: j'aurois été bienaise de pouvoir l'envoyer par l'Exprès d'après demain, d'autant plus que j'avois donné l'espoir qu'elle ne tarderoit pas à leur parvenir. Mais je vous previens que cet Acte d'une seule ville, pourroit bien paroître insuffissant pour consolider la certitude que vous avez donnée sur la disposition de toutes les bourgeoises. Ne pourriez-vous pas nous procurer quelque chose de plus positif encore?"

"*Extract d'une Lettre du même au Rhingrave de Salm, en date du* 3 *Juin* 1787:

"J'ai lu avec plaisir l'Acte que vous m'avez envoyé. J'ai fait passer hier à Versailles l'Original et sa Traduction. Je crois que l'on en sera content."

"*Extract d'une Lettre du Rhingrave à Mr. de Bourgoing, en date du* 9 *Juillet* 1787.

"Partout les Chefs du parti populaire se conforment à la déclaration des constitués d'Amsterdam, et j'en reponds."

DUMONT PIGALLE teekende bij deze brieven aan:

"Malgré tout ce qu'on se promettait de cette déclaration, il n'en est rien résulté. Aucune ville n'a voulu suivre l'exemple des constitués d'Amsterdam en ceci. J'ai même lu dans quelque lettre postérieure de Mr. de Bourgoing ou bien il me l'a conté verbalement que les pensionnaires et autres matadors du parti patriotique l'avoient absolument désaprouvée. — Il est donc résulté des promesses et des efforts du Rhingrave en tout ceci, ce qui resulte des manèges qu'il employa peu de temps après à Amsterdam pour s'y faire recevoir Chefs des bourgeois armés de cette ville, dans l'espoir que toutes les autres villes suivroient cet exemple. Tout cela doit être noté dans les papiers du Rhingrave dans mes petits registres de ce temps là."

Terwijl deze briefwisseling werd gevoerd, had er den 25[en] Mei 1787 weder eene vergadering plaats gevonden van afgevaardigden van burgercorpsen te Dordrecht.

Uit de verschillende gewapende genootschappen vormde zich, toen de toestand meer dreigend werd, eene kleinere vergadering, die zich den naam gaf van de *Commissie der gewapende corpsen ter bescherming van het Vaderland en vrijheid uitgetrokken*. Deze commissie maakte den 4en Julij 1787 een declaratoir bekend, dat als een oorlogsverklaring kan worden aangemerkt aan allen, die iets tegen de patriotten mogten ondernemen. (Zie hetzelve in het *Vervolg op Wagenaar*, Dl. XIV, blz. 235—238). Op dit voorloopig declaratoir volgde den 4en Aug. eene breedvoerige verklaring aan de Staten van Holland, die in het *Vervolg op Wagenaar*, t. a. p., blz. 239—250, geheel wordt medegedeeld.

Terwijl dit stuk bij de Staten van Holland in overweging was, werd eene uitnoodiging rondgezonden tot eene vergadering der genootschappen, te Amsterdam te houden, op 25 Aug. Op deze vergadering verschenen ruim twee honderd afgevaardigden uit 107 of 112 plaatselijke genootschappen. De afgevaardigde REYER VAN DEN BOSCH opende de vergadering, waarvan hij met ALBERTUS VAN NIEVELD tot voorzitter en ondervoorzitter en Mr. H. KREET en J. VAN STAPHORST tot secretarissen benoemd werden.

De punten waren: "*Voor eerst*, de Invloed des Volks op zijne Regeering. — *Ten tweeden*, de Vrijheid der Drukpers. — *Ten derden*, de Invoering van eene vaste Land-Militie. — *Ten vierden*, de Medewerking der Ongewapende met de Gewapende Burgerij." Op deze vergadering verscheen de Franschman BERNARD en deed het voorstel tot een groot gezantschap van patriotten naar Parijs. (*Jaarboeken*, 1787, blz. 4659, en *Vervolg op Wagenaar*, XIV, blz. 252). Het declaratoir op die vergadering vastgesteld, vindt men bij CHALMOT, Dl. XXIII, blz. 120. Deze vergadering, na den 31en Aug. een adres aan de Staten van Holland vastgesteld te hebben (zie WAGENAAR, t. a. p. bl. 254—264), werd geadjourneerd tot op 17 September. Niettegenstaande de Pruissen toen reeds de Nederlandsche grenzen waren overgetrokken, had die vergadering nog plaats, ofschoon het getal der opgekomenen veel kleiner was. De *Poincten van deliberatie voor het reces der algemeene Provinciale vergadering van krijgsraden, geconstitueerde gewapende genootschappen, — Burger-societeiten en Patriotsche corporatien, te houden binnen Amsterdam, den* 17. *September* 1787, zijn uitgegeven bij CHALMOT, Dl. XXIII, blz. 177, en in het vijfde Deel van het *Leven van Willem V*, blz. 297.

Uit gemelde "Poincten van deliberatie" nemen wij over de algemeene conclusie en het 26e punt, om eenigzins de strekking te doen kennen:

"Het is om alle deze redenen, dat zij aan deze Vergadering voorstelt, dat door dezelve gepasseerd, en door alle de Gedeputeerden,

in naam hunner Committenten geteekent worde, eene Notarieele Acte, inhoudende eene korte maar bondige verklaring van hare Gevoelens en gevorderde Regten, betrekkelijk de Vrijheid, den Stadhouder, en het Stadhouderschap, met protestatie tegen alle geweld of ulterieuse Concessie ten voordeele van het Stadhouderlijk Huis, in praejuditie van eenige van dezelve Volksregten, met uitdrukkelijk en ernstig declaratoir van, onvermindert de gevoeligheid over het reeds tot heden gepasseerde: 1. Den Stadhouder en deszelfs geheele Huis voor altoos vervallen te houden, van alle Posten en Waardigheden binnen deze Provincie, zoodra eenige vreemde Magt, tot ondersteuning van Zijne belangen of die van zijn Huis, den voet op het territoir dezer Republiek gewapenderhand zal hebben gezet. 2. Te protesteeren tegen alle Concessien, Verdragen, of Staatsbesluiten, tegen den inhoud van het bovenstaande, na zoodanigen stap gedaan, aangegaan, of genomen, 't zij door invloed van buiten- of binnenlands geweld, of tot zelfbehoud. En 3. voor altoos te willen gehouden worden aan deze gevoelens getrouw te zijn gebleven, zoo lange aan den inhoud van dit stuk, door dezelfde Vergadering, en op dezelfde wijze, niet geheel of gedeeltelijk is gederogeerd....

"*Ten* 26. Propositie tot het ontwerpen van een Plan tot eene *Nationale Representatie* in eene Volksvergadering van *alle* Provincien en Generaliteits-Landen.

Zie ook KLUIT: *Hollandsche Staatsregering*, D. III, blz. 413. Hoe sterk ook het beginsel werd uitgedrukt, dat alle magt oorspronkelijk bij het volk was, — dat alle ambtenaren door het volk moesten worden gekozen, — dat alle regenten verantwoordelijk bleven voor hunne daden, bleef men echter zeer gehecht aan het *representatief stelsel*, dat de door het volk gekozen regenten zelfstandig behooren te zijn in hunnen werkkring. Verg. blz. 258; terwijl nog uit de verschillende patriotsche geschriften vele voorbeelden daarvoor zouden kunnen worden aangehaald. Over de pogingen om overeenstemming te verkrijgen tusschen de democraten en aristocraten, verg. men boven blz. 259, en vooral het *Nabericht* achter de Ned. vert. van de *Gedenkschriften van Mandrillon*, uitgave te Duinkerken, 1792. Over de voorgenomen staatshervormingen door de Staten der provinciën, zie later blz. 273.

Blz. 222, r. 6 v. o. "Vele democraten namen afscheid van hunne genootschappen". Dit geschiedde in 1785; Dr. VAN SCHEELE en de Doopsgezinde leeraar VAN DER KEMP gaven de reden er van op In de verklaring van den eerste leest men: *Vervolg op Wagenaar*, Dl. X, bl. 149, 150, 151, 152:

"Het laat zich aanzien, dat de zaaken der Burgerij welhaast een

keer zullen neemen, die niet te verwagten was geweest; en dat misschien zulk eene gebeurtenis voor de deur staat, in wat staat zijn de zaaken? Bij veele Regenten heerscht wantrouwen; bij de meesten der zogenaamde Fatsoenlijke Lieden een valsch Point d'honneur, eene vrees dat hunne geringe Medeburgers zich nevens hun verheffen zullen, en eindelijk bij het gros der goede Burgerij eene laauwheid en besluiteloosheid, die hunne Vijanden in de hand werkt, en alle pogingen van haare Voorstanderen verijdelt. Voornaamlijk wantrouwt men die geenen die, of gedurig, of nu en dan, wanneer hunne omstandigheden zulks toelieten, getoond hebben, het hunne te willen toebrengen tot bevestiging van 's Lands waar Geluk. Daar ik nu, in zulk een staat, volstrekt van begrip ben, van geen nut meer te kunnen zijn, daar het dwaasheid zou wèezen te willen blijven poogen, nu alles zamenloopt om dat poogen te dwarsboomen; daar het eindelijk eene onzinnige handelwijze zou weezen zich, zonder hoop op eenig goed gevolg, in gevaar te stellen, wat zeg ik? — op te offeren, is mijn besluit genomen, dat naamlijk, van mij aan alle publieke zaaken te onttrekken en tot de stille rust van een belangloos Burger weder te keeren."

In de verklaring van V. D. KEMP komen de volgende woorden voor:

"'t Is voor mij voldoende, hier bij te voegen, dat ik mij nimmer tegen den Heere Stadhouder verzette, alleen om Hem te vernederen, noch minder om, door het vernietigen der Stadhouderlijke Magt, een broozen zetel op te rigten voor weinige zwakke Aristocraaten: in alles bedoelde ik aan het misbruikt Gezag paalen te zetten, in alles 's Volks Heil op eenen meer zekeren voet te vestigen, en deszelfs verloorene of vervreemde Regten, met medewerking der waardige en geeerbiedigde Regenten, overeenkomstig de Constitutie, aan 't zelve te rug te schenken. — Utrecht, Holland, ja Leyden zelf! leert mij, dat ik mij te vergeefsch gevleid heb en in mijne gunstige verwagtingen ben bedroogen," enz.

Beide deze verklaringen gaven aanleiding tot aanmerkingen en tegenaanmerkingen, (zie *Ned. Jaarboeken*, 1785, blz. 622—641). Hoeveel zou in deze omstandigheid een waardig verzoenend regeringsstelsel, waarbij men op de teekenen der tijden acht gaf, niet hebben kunnen uitwerken; maar de stadhouderlijke partij zocht met de patriotten in harde taal en geweldige maatregelen te wedijveren, en de Stadhouder schreef lange memoriën, alsof in troebele tijden de menschen door breede vertoogen overreed kunnen worden, en liet ze op eene wijze verspreiden, die het partijvuur feller aanwakkerde. De breedvoerige memorie van Z. H. aan de Staten van Holland ter *justificatie van zijn gedrag gedurende den Engelschen oorlog*, van 7 October 1782, was

in groote menigte onder het volk verspreid, vóór dat de Staten van Holland er op konden antwoorden. De Oranjepartij liep, door dankadressen te doen teekenen vóór dat de memorie bij de Staten in behandeling was geweest, den natuurlijken gang van zaken vooruit, iets dat als gevaarlijk ook werd aangewezen in het Voorbericht, blz. IV, van het boekje: *Gevoelens van een Nederlander*, 1783; maar de Stadhouderlijke partij leerde niets door vroegere fouten. De memorie van den Stadhouder aan de Staten van Holland, van 31 Januari 1785, werd weder in groot folio gedrukt, voorzien met 's Vorsten wapen en handteekening, gecontrasigneerd door den geheimraad DE LARREY (*Vader* DE LARREY heet de oude en getrouwe dienaar van het Huis van Oranje in de gedenkschriften van HOGENDORP), en later in twee deelen in octavo; maar deze memorie gaf slechts aan de tegenpartij aanleiding om den Prins heftiger aan te vallen. Zie ook TIJDEMAN: *Bijvoegsels op Bilderdijk*, Dl. XII, blz. 164.

Even weinig oordeelkundig als de breedvoerige memoriën, waren de lange aanspraken van den Prins aan commissiën, om te betoogen dat hij zijn pligt gedaan had en de bevelen van de Staten moest opvolgen, zoo als in zijn gesprek op het Loo met staatslieden uit Overijssel, den 4n September 1786, kort vóór de bezetting van Hattem en Elburg.

Blz. 222, r. 2 v. o. "Men tastte eenige der meest geruchtmakende schrijvers aan, doch juist dit wakkerde de geestdrift der hevige democraten slechts op." De drukpers-vervolging van de eene en de niet-vervolging van de andere partij, beide wekten de hartstogten op. Toen de libellen: *Aan het Volk van Nederland*, en *Brief gevonden, enz.*, verboden werden, en op de ontdekking van drukker en schrijver groote praemiën werden uitgeloofd, wekte dit slechts den leeslust naar de verboden literatuur op. Toen de *Post van den Neder-Rhijn*, die in 1781 nog vrij gematigd en met eerbied voor den Stadhouder schreef, in 1782 vervolgd werd, en de beklaagde werd vrijgesproken, werd het pleidooi gedrukt en algemeen verkocht, en de klagt daarin vervat, dat eerroovende geschriften van de tegenpartij niet vervolgd werden, zooals: het *Politiek vertoog* en *de Geest van hetzelve*, — de *Zeven dorpen in brand*, — de *Ouderwetsche patriot*, — de *Post naar den Neder Rhijn*, en een libel, geïntituleerd: *Eerbiedige, dog niet minder ernstige aanspraak aan alle Patriotsche Regenten in Nederland.* Verg. *Pleydooye in de zaak van de Post van den Neder Rhijn*, Utrecht; 1783. — In 1785 werden op nieuw vervolgingen tegen de drukpers ingesteld; thans echter niet alleen tegen de patriotsche partij. De Oranjegezinde boekverkooper ARENDS werd wegens opruijing tot burgertwist, door het uitgeven van vele kleine stukjes als: *Vaderland-*

sche bijzonderheden; Iets voor de landlieden, maar inzonderheid om een boekje getiteld: *De Grootheid en luister van Willem V*, met een afbeeldsel van den Prins op Oranjepapier, tot een boete van *f* 3000, en eenige dagen gevangenis veroordeeld. Bijna gelijktijdig werd de uitgever van een herdruk van het verboden boekje: *Aan 't volk van Nederland* veroordeeld tot eene boete van *f* 6000 en uitbanning, terwijl eene vervolging werd ingesteld tegen den uitgever VERLÉ en den verzamelaar HESPE van *de Politieke Kruijer*. Zij werden veroordeeld elk tot eene boete van *f* 3000 en eenige dagen gevangenisstraf, maar toen zij onder borgtogt werden ontslagen, na verdedigd te zijn door de advocaten CASTROP en SCHIMMELPENNINCK, en nadat VAN DER KEMP met warmte in *de Post van den Neder-Rhijn* zijne sympathie voor hen had betuigd, werden zij weldra als martelaars voor de vrijheid beklaagd, terwijl de boete door inschrijvingen gedekt werden. Verg. het *Vervolg op Wagenaar*, Dl. X, blz. 174—179 en de aldaar aangehaalde nommers van *de Post van den Neder-Rhijn*. Opmerkelijk is het echter, dat terwijl de Patriotten telkens aandrongen op vrijheid van drukpers, zij echter eene uitzondering maakten ten opzigte van die geschriften, waarin de in hunne oogen vaderlandsgezinde regenten werden aangevallen. Zoo leest men in *de Post van den Neder-Rhijn*, Dl. VI, blz. 1039:

"Over de vrijheid der Drukpersse is zoo bondig, zoo dikwerf geschreeven, dat het onnodig zou zijn, derzelver volstrekte onontbeerlijkheid meer te betoogen....

"Doch ongelijk verder gaat het, wanneer Pasquillen, lasterschriften en oproer verwekkende libellen, de geheele Natie aantasten, die zoeken te misleiden, en in het verderf te storten, de pogingen van 's Lands Souverain in een verkeerd zeer hatelijk daglicht stellen, die van eenen inbrekenden Dwingeland met valsche Couleuren vernissen en door die misleiding, door die Godvergetene eerlooze aanblazing de oogen des Volks tragten te verblinden, hen te doen woeden op de werktuigen van hun behoud, en hen te lokken in de strikken, welke voor hun tot hun rampzalig verderf gespannen zijn. Dan zeker is het niet alleen de onvermijdelijke pligt van den Souverain, om de werktuigen der boosheid te straffen, maar hun ook den weg, zoo veel mogelijk zij, af te snijden, om hunne gevloekte pogingen tot bederf des Volks meer in het werk te stellen, en wel om deeze rede.

"*Voor eerst:* om dat zodanige geschriften, wanneer zij door bekwaame pennen worden opgesteld, doorgaans hun vergif in het bloed des Volks op eene zeer subtiele wijze verspreiden, zelfs zoo, dat zij den eisch der wetten weeten te ontduiken, en zich het middel voorbehouden, om aan het door hun gestelde allerhande couleuren te geven.

"*Ten tweede*: om dat die Volksverleiders zelden of nimmer uit eigen beweeging zich tot beroerders der Natie opwerpen, maar gehuurde Werktuigen zijn."

Over de intolerantie der vrijheidsmannen tegenover de wederpartij, die van de vrijheid van drukpers gebruik maakten, verg. men ook *Jaarboeken*, 1787, blz. 4069. Met deze drukpersvervolgingen gingen gepaard onderscheidene processen wegens aanzettingen tot oproer, waarvan eenige zijn uitgegeven. CATHARINA MULDER, alias KAAT MOSSEL, beschuldigd van een Oranje-oproer verwekt te hebben, werd verdedigd door WILLEM BILDERDIJK.

Onder de onhandige schrijvers voor de Oranjepartij behoorde ook de emeritus-predikant PHILIPPUS VERBRUGGE, die bij acte van 6 December 1782 een pensioen had ontvangen, welke acte later gerevoceerd werd, terwijl BILDERDIJK als advocaat voor PHILIPPUS VERBRUGGE opkwam. Zie *Echte stukken betrekkelijk zekere onderhandeling tusschen Willem V, Prins van Oranje, en Philippus Verbrugge, gewezen predikant te Koedijk*, 1787. Afzonderlijk was reeds vroeger uitgegeven: *Extract uit de Ned. courant van Nieuwer-Amstel, betreffende het pleidooi van den advocaat Willem Bilderdijk, in de so veel geruchtmakende zaak van P. Verbrugge*, 1784, met een extract uit de *'s Gravenhaagsche courant* er tegen.

Onder de processen, die veel indruk te weeg bragten, was ook de beschuldiging van Mevrouw CATHARINA TAAN, Wed. VAN DER MEULEN, die door haren koetsier beschuldigd werd een aanslag tegen het leven van Prins WILLEM V gesmeed te hebben. Zie *Verzameling van stukken betreffende de valsche beschuldiging tegen Catharina Taan, Wed. van der Meulen*, Leiden, 1786.

Blz. 223, r. 1 v. b. "Te Utrecht". De gebeurtenissen in de stad en de provincie Utrecht zijn breedvoerig in de *Vervolgen op Wagenaar* beschreven. In de stad Utrecht stelde het volk een nieuw regeringsreglement vast, hetwelk aanleiding gaf, dat de Staten der provincie, die naar Amersfoort waren uitgeweken, zich daartegen verklaarden. Zie *Rapport, dienende ten betooge van de Souvereiniteit der Staten van Utrecht, ingebragt ter vergadering van 2 Febr.* 1787, *te Amersfoort*. Een nog onuitgegeven berigt van al het voorgevallene te Utrecht, in 1785—1787, bevindt zich in het Rijksarchief.

Blz. 223, r. 8 v. b. "De Staten van Friesland en Utrecht, eerst staatsgezind", enz. Vóór 1785 waren de meeste Staten op de zijde der patriotten. Die van Holland, Overijssel, Friesland en Utrecht bleven het langst patriotsch. In de beide laatste provinciën werd echter in 1785 de meerderheid Prinsgezind, terwijl de minderheid

afgescheiden Staten vormde. Hoe men in overleg met Frankrijk pogingen aanwendde om des noods met geweld weder de meerderheid in Friesland te erlangen, kan blijken uit een plan, in het Fransch gesteld en uit Holland naar Friesland opgezonden. Even als Utrecht en Amersfoort, stonden Franeker en Leeuwarden gewapend tegenover elkander. Opmerkelijk is het, dat bij de herstelling van het gezag van den Stadhouder en de Staten nog een vonnis over de stad Franeker werd geveld. Zie hetzelve in het *Vervolg op Wagenaar*, XIX, blz. 169.

Blz. 223, medio. "'s Gravenhaagsche oproer". Een opmerkelijke bijdrage tot de verregaande partijdigheid der geschiedschrijvers is de geheel verschillende wijze, waarop dit oproer van patriotsche en prinsgezinde zijde beschreven is.

Blz. 223, r. 18 v. o. "Ontnam men aan den Prins het kommando van 's Gravenhage". In de *Jaarboeken*, in de *Vervolgen op Wagenaar* en in *het Leven van Willem V* door VAN DER AA, zijn breedvoerig de bijzonderheden hiervan vermeld. Er bestaat een afzonderlijke uitgave van al de stukken, die op deze zaak betrekking hebben. Verg. ook het advies van Mr. A. H. METELERKAMP over het commando enz., in zijn *Voormalig stadhouderlijk bestuur*, 1804

Blz. 223, r. 11 v. o. "Door de stadhouderlijke poort". Zie de aanteekening over die poort in het *Vervolg op Wagenaar*, Dl. XII, blz. 8. Verg. hier inzonderheid BILDERDIJK en TIJDEMAN, Dl. XII, blz. 66 en 185.

Blz. 224, r. 3 v. b. "Eene publicatie". Zij wordt in haar geheel gevonden in de *Jaarboeken*, 1786, blz. 427. Verg. over de zaken van Gelderland in dit jaar inzonderheid VITRINGA: *Gedenkschrift*, Eerste Stuk, blz. 211 en volgende. De hoofdinhoud van de publicatie was tegen het misbruik van rekwesten. Men verbood dat de rekwesten door meer dan zes personen zouden geteekend worden. Zie ook DE MEESTER: *Staten van Gelderland*, II, blz. 65 en volgende. Het was de prinsgezinde aristocratie in de Staten van Gelderland, die de maatregelen tegen Elburg en Hattem in het leven riep, niet de Prins zelf. De *Echte stukken betreffende het bezetten van Hattem en Elburg*, vindt men verzameld in het Eerste Deel van TOLLIUS: *Staatkundige geschriften.*

Blz. 224, r. 6 v. b. "Elburg en Hattem weigerden". Lezenswaardig voor de kennis der heerschende gevoelens van de Staten van Gelderland is het adres door het gemeentebestuur van Elburg gesteld. Zie

hetzelve bij VITRINGA, t. a. p. blz. 217. Opmerking verdienen inzonderheid de volgende woorden, aldaar blz. 221:

"Wij betuigen integendeel rondelijk, niets hartelijker te wenschen, niets vuuriger te verlangen, dan dat eens de zalige eendracht in ons gemeenebest herleeve, en het constitutioneele, stadhouderlijke bewind tot 's lands heil op billijke en republikeinsche gronden, eens onwrikbaar wierd hersteld.

"Mogt Neêrlands erfstadhouder, onderscheidende onder den kring dergeenen, welke hem omringen, wie zijn belang behartigen, dan wel alleen zich zelven zoeken, hiertoe eens gulhartig meedewerken. Mogten wij, alle bijzondere bedoelingen aan 's lands welvaart, en die is toch de onze — opofferen; dan ook, en dan alleen, zal eens het onderling mistrouwen, in deze zorgelijke tijden, geweerd en de rust hersteld worden.

"Dan zal het huis van Oranje zich mogen beschouwen als het voorwerp der hoogachting en der beredeneerde liefde van een vrij volk; dat toch nimmer meesters heeft kunnen eerbiedigen, en tot op dit oogenblik, evenzeer het despotisme of de familiedwingelandij verfoeit, als eene onmiddelijke volksregeering, en hieraan, wat de kwaadaardigheid of laster uitstrooije, denkt geen redelijk mensch. Dan eerst zal waare vrijheid en eerbied voor billijke en zachte wetten, in ons zoo gezegend gemeenebest, zich als om strijd vereenigen."

Blz. 225, r. 3 v. b. Het antwoord van den Prins scheen onvoldoende. Men vindt hetzelve bij VAN DER AA: *Leven van Willem V*, D. III, bl. 375.

Blz. 225, r. 4 v. b. "De schorsing uitgeproken den 11den September". Lees: "22 September 1786". De acte vindt men in de *Jaarboeken*, Dl. II, blz. 1080, en bij VAN DER AA: *Geschiedenis van Willem V*, D. III, blz. 385, die ook de lezenswaardige missive mededeelt, door WILLEM V daarop geschreven, t. a. p., blz. 387. — Het dankadres van de gewapende genootschappen uit Leiden in dezelfde maand aan de Staten opgezonden en door PIETER VREEDE gesteld, aan de Staten van Holland, bij VAN DER AA, III, blz. 423, kan als eene bekrachtiging van het besluit der Staten van de zijde der democratische patriotten aangemerkt worden.

Toen door de schorsing de breuk tusschen den Stadhouder en de patriotsche partij in de anti-stadhoudersgezinde Staten meer en meer openbaar werd, werd door die Staten ook in overweging genomen, welke veranderingen tot stand zouden gebragt worden. De Staten van Overijssel wilden de stadhouderlijke reglementen van 1674 en 1747 vernietigen. In de Staten van Holland werden de propositiën van Am-

steidam en Haarlem ter bepaling van de grenzen der uitvoerende magt en van den volksinvloed in overweging genomen. Een hoogst belangrijk advies daarover is uitgebragt door Mr. A. H. METELERKAMP, oud-burgemeester van Gouda, in de staatscommissie daartoe benoemd, en opgenomen in zijn werk, getiteld: *Het voormalig aloud Staats-stadhouderlijk en stedelijk bestuur van Holland in deszelfs voornaamste grondtrekken geschetst*, en uitgegeven te Rotterdam, 1804. De resultaten van de bemoeijingen van de Staten van Holland zijn vastgesteld in het Secreet Staatsrapport van 9 September 1787 (VAN DER AA: *Leven van Willem V*, Bijlage dd, Dl. 5, blz. 193 volgg.), welke resolutie weder werd ingetrokken na de terugkomst van den Prins in den Haag.

Blz. 225, r. 11 v. b. "Met ALVA en PHILIPS vergeleken". Men vergelijke het *Vervolg op Wagenaar*, Dl. XI, blz. 203. In de *Oprechte Nederlandsche courant* las men, onder het artikel: Amsterdam dato 2 Sept.: "De wraak moet zelfs het koudste bloed door de aderen doen bruischen, als die gruweldaden vernomen worden [de intocht der Pruissische troepen]. Willem de Vijfde en zijne aanhangelingen zijn oorzaken daarvan en zij zijn ingevolge van dien de dood schuldig; allen moeten zij vogelvrij verklaard worden." En dergelijke uitdrukkingen vond men ook elders Verg. *Zevenjarige troebelen*, blz. 16. In Friesland was de toon der patriotten niet minder sterk. Het plakaat der Staten van Friesland van 25 Sept. 1787 werd in een brief van het defensiewezen te Franeker bestempeld als een stuk, waarvan men de wedergade niet in de bloedplakaten van den gevloekten Hertog van Alva en in die van den God onteerenden Bloedraad vindt. *Vervolg op Wagenaar*, Dl. XIX, blz. 66.

De hevigheid der volksleiders bleek in de eerste plaats uit de uitdrukkingen in de adressen en in de titels der pamfletten. In de *Jaarboeken*, 1787, blz. 46, 55, wordt een lijstje van een 20tal zulke pamfletten gevonden: — *Aan Willem den Geweldenaar.* — *Het geleibriefje van het Loo naar Loevestein*, enz. enz. Op de plunderingen van wege het Oranje-gepeupel, waaraan op sommige plaatsen de patriotten bloot stonden, volgden plunderingen van de huizen van prinsgezinden. Hadden de patriotten vroeger de representative regeringsbeginselen beleden, en de beschuldiging van zich afgeworpen, dat zij mederegeren wilden, thans begonnen de adressanten te eischen. Het Amsterdamsch adres van Augustus 1787 eindigt met een aandrang op spoedig antwoord; kwam dat antwoord binnen 14 dagen niet, dan reserveerden de gecommitteerden uit de vrijcorpsen zich de middelen om het begeerde daar te stellen, *Jaarboeken*, 1787, blz. 4667 en 4668. Meer en meer

kwam in gebruik, dat men in adressen en in de democratische bladen sprak van de "natie"; "de natie wenscht"; "de natie wil". Zie de opmerking toen reeds gemaakt in de *Jaarboeken*, 1787, blz. 4027. — Onderscheidene malen worden regenten met *name* genoemd, die men ter verantwoording riep en wien men bedreigingen toevoegde. In een pamflet getiteld: *Volk van Nederland en gijlieden inzonderheid braave regenten en ingezetenen van Holland, Overijssel en Groningen, mitsgaders mijne medeburgers waardige en cordate Stichtenaren*, in het laatst van Mei 1787 na het gevecht aan de Vreeswijksche vaart uitgekomen, leest men:

"Maar dat Burgerbloed rookt nog boven hunne kisten uit, en hunne schimmen dwalen rondsom hunne graaven, Ulieden alle tot eene regtvaardige wraakneming en den Hemel tot zijn bijstand in deze aanroepende, om viervoud op de hoofden der berokkenaars dezer bloedige toneelen gewroken te worden.....

"Ontwaakt dan ten eenenmaal, komt alle op, met vereenigde kragten..... Er moet meer gedaan worden. Een Burger, die voor de Vrijheid Vegt, is sterker dan tien huurlingen; Een eerlijk Burger is onverzaagder, dan een Eer vergete Dwingeland."

Vervolgens wordt in eene Acte van Verbintenis de verklaring afgelegd, dat men een zeker aantal met name genoemde personen houdt, voor verraders: gelijk ook "dezulke der overige Staatslieden, en Exraaden, welke men nader mogte bevinden geconcurreert te hebben, zo tot het verdere inrukken der Troepes binnen deeze Provincie, als het vijandelijk bezette van de Vaart, wij Ondergetekende aanzien en houden, als Eer en Eed vergete Burgers en verraders." — Verder luidt het:

"Dienvolgens zullen wij niet eerder rusten, voor en al eer de schuldige hunnen straffe bekoomen hebben, en het dierbaar bloed op de voldoenenste wijze viervoud zal gewrooken zijn."

Blz. 225, medio. "De generaal-majoor VAN RIJSSEL". Na de restauratie werd hij vervolgd en verbannen, ofschoon hij inderdaad slechts aan de Staten van Holland had gehoorzaamd. Verg. *Verzameling van stukken, rakende de zaak van den generaal-majoor Albert van Rijssel*, 1789.

Blz. 225, r. 6 v. o. "Verscheidene regenten neigden tot eene schikking". Ook zocht men tegenover de acte van verbindtenis der regenten te Amsterdam, een verbindtenis van regenten in conservative rigting tot stand te brengen, onder den invloed van den Engelschen gezant HARRIS en door de zorg van VAN DE SPIEGEL, toen raadpensionaris in Zeeland. Zie de stukken van den Baron VAN KINCKEL, medegedeeld door DE JONGE, in het *Rijksarchief*, I, blz. 120, en in-

zonderheid HARRIS: *Diaries*, T. II, p. 197. Men onderhandelde zelfs om Zeeland door Engelsche troepen te doen bezetten. Men leze over het jaar 1787 vooral het hier zoo belangrijke tweede deel van de *Gedenkschriften van G. K. van Hogendorp*. Zie ook over de mediatie: *Jaarboeken*, 1787, blz. 829, 860, 862 en 1126, en TIJDEMAN: *Bijvoegsels op Bilderdijk*, Dl. XII, blz. 180; *Histoire sécrète de la cour de Berlin*, II, p. 118—123, 127, 141; TOLLIUS: *Staatkundige geschriften*, Dl. II, en LENTING, in het aangehaalde artikel in de *Bijdragen*.

Blz. 226, medio. "De Rijngraaf VAN SALM". *De Post van den Neder Rhijn*, XII, blz. 1094, wachtte nog in Augustus 1787, naast God, redding van den Rijngraaf VAN SALM. Over dezen vreemdeling zie men TIJDEMAN, *op* BILDERDIJK, Dl. XII, blz. 198; ONDAATJE: *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling*, Duinkerken, 1792. Inzonderheid de *Memorie voor den Rhijngrave van Salm*, en de geschriften daartegen. Zie ook de stukken in het *Rijksarchief*, I, bl. 147.

Blz. 226, r. 14 v. o. "D'AVERHOULT". Het leven van dezen afstammeling van een Franschen réfugié is vol avonturen. Hij duelleerde met VAN ZUYLEN VAN NIEVELT, te Utrecht, om een twist op politiek terrein ontstaan, — werd in Frankrijk op nieuw Franschman, — lid en later president van de Nationale vergadering en schoot zich voor het hoofd, toen hij, op last van het Schrikbewind, gevangen zou worden genomen. Zie V. D. AA: *Biographisch woordenboek*.

Blz. 227. r. 6 v. b. "De Prinses tegengehouden". Reeds in 1788 werden uitgegeven: *Bijlagen behelzende echte gebeurtenissen van het geweldig aanhouden van H. K. H. de Prinses*, 3 stukken, veelal achter de *Zevenjarige troebelen*. De *Echte bescheiden* zijn herdrukt in het derde Deel van TOLLIUS: *Staatkundige geschriften*. Verg. ook BILDERDIJK en TIJDEMAN, Dl. XII, blz. 197, en VAN HOGENDORP.

Blz. 227, r. 15 v. b. "Naar Nijmegen terug". In den tusschentijd, na de aanhouding van de Prinses en den intogt der Pruissen, hadden plaats de bemoeijingen van MANDRILLON, een Fransch letterkundige, die vroeger aan het hof van den regerenden Hertog van Brunswijk vertoefd had, en naar aanleiding daarvan thans den Prins FREDERIK AUGUST VAN BRUNSWIJK als bemiddelaar inriep. De *Mémoires* van MANDRILLON zijn uit het Fransch in het Nederduitsch vertaald en eerst uitgegeven te Parijs, in 1792, en eenige maanden later te Duinkerken, vermeerderd met aanteekeningen en een naberigt, waardoor deze laatste uitgave de belangrijkste is.

Blz. 227, medio "De Pruissische legermagt". Zie DE PFAU; *Histoire de la campagne des Prussiens en Hollande, en* 1787, à Berlin 1790. De Fransche en de Hoogduitsche uitgaven werden beide op de koninklijke drukkerij gedrukt. Verg TIJDEMAN, *op* BILDERDIJK, D. XII, blz. 206, die een zeer curieuse memorie van BILDERDIJK mededeelt

Tegenover de Pruissische beschouwing moeten vooral vergeleken worden de berigten omtrent de geweldddadigheden der Pruissische soldaten, in de *Vervolgen op Wagenaar*, in: *Naauwkeurig historisch verhaal van de verrigtingen der Pruissische troepen voor Amsterdam*, Amst. 1788, en *Lotgevallen der Ned. burgers door de Pruissen krijgsgevangen gemaakt*, Brussel 1788.

Blz. 227, r. 13 v. o. "LA FAYETTE in dienst te nemen". Zie bij TIJDEMAN: Dl. XII, blz. 200, de uittreksels uit de *Mémoires*, *Correspondance et Manuscrits du Général Lafayette*, en PIJMAN: *Bijdragen tot de Vaderlandsche geschiedenis*, blz. 25. De patriotten ondervonden echter van Frankrijk onder de hand velerlei ondersteuning. Geheele troepen gewapende Franschen trokken voortdurend over de grenzen. Zie *Jaarboeken*, 1787, blz. 3135, 3136, 3151, 4028 en 4034. De Fransche artilleristen stonden onder bevel van onderscheiden Fransche officieren. Zie DE JONGE, in de verzameling het *Rijksarchief*, I, blz. 68. De patriotten waren zoo verblind, dat zij tot op het laatste oogenblik geloof weigerden aan de berigten van den aantogt der Pruissische troepen. In plaats van naar waarschuwingen te hooren, was er een afspraak gemaakt, dat men van de mogelijkheid eener Pruissische tusschenkomst niet spreken zou, gelijk BOSCH, in zijne zoo belangrijke *Autobiographie*, vóór zijne *Gedichten* geplaatst, vermeldt.

In de *Oprechte Nederlandsche courant* van HOMBE, van den 30n Julij, las men nog een berigt uit Cleef: "Dat men daar dagelijks den Hertog van Brunswijk verwachtte, om een revue te houden, maar dat niemand aan eene onderneming tegen de Nederlanden geloofde." Het artikel van het patriotsch blad eindigde met de volgende zinsnede: "Doch genomen dat er van 's Koningswege onverhoopt 60,000 man tegen de Nederlanden aanrukten, immers zouden er even spoedig 100,000 man Franschen kunnen bij de hand zijn. Doch alles wat naar een of ander tot heden gelijkt, is louter hersenschimmig en heeft geene zekerheid dan in de schriften van een hier niet geachten MANÇON in de *Haagsche Laster-courant*". *Jaarboeken*. 1787, blz. 4050. Tot in het laatst van Augustus hield dit aan. Zie *Jaarboeken*, blz 3179 en 4079.

Blz. 228, r. 1 v. b "Schuldig aan hoogverraad". Zie de *Vervolgen op Wagenaar*, Dl. XIV, blz. 233.

Blz. 228, r. 8 v. b. "Vooral te Amsterdam". Men zie een breed verslag van de gebeurtenissen in het *Vervolg op Wagenaar*, Dl. XVII. Enkele adviezen van raadslieden zijn in folio gedrukt. Onder de stadhoudersgezinde regenten ontbrak het niet aan waardigheid en moedbetoon. Verg. hier inzonderheid J. VAN LENNEP: *Geschiedenis van het Vaderland*, en het *Leven van C. van Lennep*, die enkele niet elders vermelde bijzonderheden mededeelt. De huizen van RENDORP en BEELS werden, gelijk bekend is, geplunderd. Zie verder *Amstels Treurtooneel en Gedenkboek van Amsteldam*, 1788.

Blz. 228, medio. "Dr. C. R. T. KRAYENHOFF". Verg. *Levensbijzonderheden van den Luitenant Baron C. R. T. Krayenhoff*, door hem zelven in schrift gesteld, en uitgegeven door Mr. H. W. TIJDEMAN, 1844.

Blz. 228, r. 5 v. o. "Hartstogtelijke partijschappen, uit oppervlakkig oordeelen ontstaan". Er is geen tijdvak in onze geschiedenis, waarin het edele en het lage, — het ernstige en komische meer is vermengd geweest dan in onze patriotsche twisten. Het waren inzonderheid de schrijvers in het weekblad *Janus*, die daarop wezen. De schrijvers waren van politieke richting anti-aristocratisch. Kort voor dat de verzameling van *Janus* met het testament van *Janus* gestaakt werd, schreef de redacteur in den vorm van een brief eene geloofsbelijdenis, waaruit wij het volgende overnemen om aan te wijzen, hoe reeds vóór het einde van 1787 de patriotsche twisten beschouwd werden.

"Dikwerf dwingen hem de welmeenende, doch averechtsche pogingen van een vrij geboren Volk, eenen vrolijken glimplach af, terwijl de ketenen, die hij het zelve noch ziet draagen, en die, welke hij op nieuw voor het zelve smeeden ziet, eene gevoelige traan uit zijne oogen drukken, en hem vergeefsch doen wenschen, nimmer een ingeboren van dit Land te zijn geweest. — Niets, Hoog Wel Geb. Heer! is, uit dien hoofde, in het oog van Janus meerder veracliting waerdig, dan een Regent, die zijne grootheid zoekt te vestigen op de puinhoopen der vrijheid van een Volk, het welk door hem het eerst is aangezet, om zijne aangeboren waardigheid openlijk te vertoonen; doch het welk vervolgens door hem misleid, en gedwongen wordt, om, ten behoeve van zijn persoonlijk belang, en het voordeel van zijn bijzonder huis en geslacht, zijne stem te smoren, en op nieuw den hals te krommen onder het juk eener overheersching oneindig ondraaglijker dan alle anderen.

"Uit deze gezegden, welke de taal zijn van het hart, zal U Hoog Wel Geb. zien, dat *Janus* ook voor ernst vatbaar is, en dat het hem

geenszins om het even is op welk eene wijze men zaken, van het uiterste gewigt, beschouwe."

Ook in andere geschriften spreekt zich de overtuiging uit, dat de aristocraten den Prins misleid hebben en dat deze het welzijn des lands bedoelde. *De staatkundige geschiedenis van het land der aapen en keeshonden of het Koningrijk Klipkrariko*, 1789, is blijkbaar geschreven door een zeer democratisch patriot. In het boekje komen dezelfde gemeene toespelingen van loopende geruchten voor als in den *Brief gevonden tusschen Amersfoort en Utrecht*, omtrent Prinses ANNA. Aan Prinses WILHELMINA wordt de ergste vervolgingszucht toegeschreven, maar toch geeft de schrijver de meeste schuld aan de aristocraten, de groote ourang-outangs. Opmerkelijk is ook op het einde van het laatste deel van de *Post van den Neder-Rhijn*, geschreven bij de komst der Pruissische troepen, de zamenspraak tusschen een *stadhoudersgezinde*, een *aristocraat* en een *patriot*. De *aristocraat* die in wezenlijkheid niets wil veranderen, geraakt al zeer spoedig uit de zamenspraak. De *stadhoudersgezinde* verklaart, dat zijn gehechtheid aan het gezag van den Prins voortspruit uit gehechtheid aan de regten en belangen des volks, maar dat de patriotten die regten en belangen niet op de regte wijze verdedigden: "Jongelingen die pas de school verlaten hadden, losbollen die slechts schreeuwden en onkundig raaskalden, — Vreemdelingen, welke geen belang hadden in het Vaderland had men verkoozen om het gewichtigste werk te volbrengen". De *patriot* belijdt "met schaamte en grievende smart deze jammerlijke dwaasheid, — deze "verblindheid des volks". Hij erkent dat zulk een gewichtig werk als de handhaving van volksregt en geluk alleen kan tot stand komen door eene goede zamenwerking van den Stadhouder en vaderlandlievende regenten. De *stadhoudersgezinde* reikt hierop den patriot de broederhand met de uitnoodiging: "Laat ons te zaamen waare en opregte Vrienden des Vaderlands en van den Stadhouder zijn!" De *patriot* antwoordt: "Niets liever dan dat" en eindigt de zamenspraak met den wensch: "God geve mijn vriend! dat die Vorst verstrekke tot redding van een zinkend Volk..... dit zal zijnen naam vereeuwigen met lof, men zal zijne roemrijke daaden bij 't late nageslagt op zijn Grafzerk gegraveert zien."

HOOFDSTUK XII.

1787—1795.

Voor de algemeene geschiedenis van dit tijdvak raadplege men de *Jaarboeken;* de *Vervolgen op Wagenaar;* BILDERDIJK en TIJDEMAN: *Geschiedenis des Vaderlands*, en de werken van C. VAN DER AA, reeds vroeger aangehaald en nog aan te halen.

Een inleiding tot dit tijdvak vormen de belangrijke artikelen van Jhr. Mr. J. K J. DE JONGE, in de verzameling *het Rijksarchief: La restauration et Mr. van de Spiegel.* Zie verder over VAN DE SPIEGEL, den hoofdpersoon in dit tijdvak, M. F. LANTSHEER: *Diss. de Spiegelii studio Zelandiae et universe Reipublicae statum emendandi*, 1843, en Prof. G. W. VREEDE: *Friederike Sophie Wilhelmine, gemalin van den Stadhouder Willem V, en Laurens Pieter van de Spiegel, raadpensionaris eerst van Zeeland, daarna van Holland, vlugtig geschetst, met Bijlagen*, 1868. Verder TIJDEMAN: *Bijvoegsels op Bilderdijk*, Dl. XII, blz. 212. Onder de onderscheidene geschriften van den Raadpensionaris behoort hier inzonderheid geraadpleegd te worden: *Nadenking van eenen Staatsman wegens zijn ministerie in Holland*, 2de druk, 1800. Over deze uitgave verg men een brief van den kleinzoon van den Raadpensionaris, in *de Navorscher*, 1860, n°. 4. De *Nadenking* werd door den Raadpensionaris na 1795 in de gevangenis, zonder hulp van eenige boeken, opgesteld en door den Raadpensionaris toevertrouwd aan VALCKENAER, door wien zij zijn uitgegeven, buiten voorkennis van den Raadpensionaris en tegen zijn begeerte, gelijk blijkt uit eene advertentie, door hem in de dagbladen geplaatst. Verg. ook *Volksblad*, 1860, n°. 22. Ook vindt men onderscheidene belangrijke bijdragen tot de geschiedenis van dit tijdvak in R. C. BOUWENS, lid van de gewezen commissie van onderzoek naar het politiek en financiëel gedrag der leden en ministers van het vorig bewind: *Aan zijne committenten*, Amst. 1797.

Een groot gedeelte van de geschiedenis van dit tijdvak wordt ingenomen door de geschiedenis der diplomatie en der krijgsverrigtingen. Verg. Mr. H. A. DIJK: *Considérations sur l'histoire de la révolution Française, depuis 1789 jusqu'en 1795, principalement concernant les rélations extérieures*, Utrecht 1854; en ten opzigte van ons Vaderland: *Résumé des négociations, qui accompagnèrent la révolution des Pays Bas Autrichiennes*, par L. P. VAN DE SPIEGEL, en de verzameling van *Brieven en negociaciën van Mr. L. P. van de Spiegel, gedurende den jongsten oorlog*, 3 deelen. Deze verzameling is mede buiten voorkennis van den Raadpensionaris uitgegeven.

Over de oorlogsverrigtingen zie men C. VAN DER AA: *Geschiedenis van den oorlog*, 10 deelen, 1803—1808; en J. BOSSCHA: *Neêrlands heldendaden te lande*, Dl. III, eerste gedeelte.

Voorts behoort tot de staatkundige letterkunde van dit tijdvak een omvangrijke letterkunde van uitgeweken Bataven, te Duinkerken, te Rijssel, te Parijs, te Brussel en elders uitgegeven. Eene volledige bibliographie daarvan is mij niet bekend.

Blz. 229, medio. "De partij der Prinses". Verg. hier vooral het geschrift van Prof. VREEDE: *Friederike Sophie Wilhelmine*, enz.

Blz. 229, r. 16 v. o. "Het oordeel van BENDORP". Men vindt het in de hoogst belangrijke inleiding tot zijne *Memoriën*.

Blz. 229, r. 13 v. o. "Niets dan strenge vervolging". De vervolging heeft aanleiding gegeven tot onderscheidene verdedigingsgeschriften, die belangrijke bijdragen tot de geschiedenis inhouden. De voornaamste zijn: *Memorie van den Heer van de Marsch, bij vonnis van den Hove van Gelderland den 8. Aug. 1788 verwezen tot de straffe des doods*, Duinkerken 1791; — *Verzameling van stukken rakende de procedures voor den Hove van Gelderland, tegen J. G. W. van Zuylen van Nyevelt*, Amst. 1790; — *Gerichtshandelingen in de criminele procedure tegen Mr. A. Vosding van Bevervoorde, met onderscheiden vervolgen*, 1789—1792. De satisfactie, die de Prinses vorderde, wordt in de *Jaarboeken* medegedeeld.

Blz. 229, r. 12 v. o. "Amnestie". Zie KREET: *Nederlandsche amnestiën van de jaren 1485, 1488, 1778 en 1788*, Dordrecht 1789. De amnestie beantwoordde geenszins aan de verwachting van den Raadpensionaris VAN DE SPIEGEL, die haar ruimer had willen uitstrekken. Verg. *Nadenking*, blz. 18 en 19.

Blz. 228, r. 2 v. o. "BENTINCK en MERENS". Verg. over beide deze personen VAN DER AA: *Biographisch woordenboek*. Dat BENTINCK de politiek was toegedaan van zijn grootvader (Verg. boven blz. 214), dat men een vijandelijke partij moet uitsluiten en zoo mogelijk vernietigen, blijkt uit onderscheidene omstandigheden.

Blz. 230, r. 5 v. b. "De 25jarige GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP". Men vergelijke hier vooral de belangrijke *Gedenkschriften van G. K. van Hogendorp*, Deel II. HOGENDORP keurde de te groote drift van BENTINCK af, (II, blz. 158, 163, 203, 228), maar stemde toch in dat op-

zigt met BENTINCK overeen, dat men geen wettigen invloed van het volk op de regering moest toelaten, dan in zooverre, dat men de volksstem moest winnen voor de regering. Deze staatkunde van den jeugdigen staatsman leert men inzonderheid kennen uit zijne brieven aan Prof. TOLLIUS, die als leermeester van Prins WILLEM V steeds een grooten invloed behouden had. Deze brieven zijn daarom zoo belangrijk, omdat daarin iets verdedigd wordt, dat zeer dikwijls, en naar onze overtuiging niet geheel ten onregte, aan de Oranjepartij en de tegenwoordige anti-revolutionairen verweten wordt: de bevordering van de volksbelangen naar eigen inzigt en het daarbij zoeken van de hulp van de volksstem, buiten wettig geregelden volksinvloed.

In eenen brief van den 12en October schrijft hij:

"Hoe meer ik de gesteldheid der tegenwoordige regering van Amsterdam naga, en de gegronde vrees van onze vrienden, dat de meest vermogenden onder dezelven nog lang niet van hun verkeerd en baatzuchtig systeem weêrom gekomen zijn, noch misschien ooit opregtelijk wederom zullen komen, des te noodiger is, dunkt mij, het hulpmiddel eener verklaarde volksbegeerte tegen de op nieuw inkruipende aristocratie. Dit oogenblik althans, zoolang als de Pruissen nog nabij zijn, is best geschikt om zulke gronden te leggen, dat zij naderhand niet ondermijnd kunnen worden, en het is ook, wil men de eer der regering sparen, nog beter door de burgerij dan door vreemde troupen om iets verzocht te worden. En vermits er sommige dingen zijn, die nu moeten doorgezet worden, wil men ze niet voor eeuwig opgeven, zoo komt mij voor dat er niets verzuimd moet worden om het oogmerk eener grondige herstelling te bewerken. Daartoe dient vooral, gelijk als reeds in andere steden geschied is, de schutterij en krijgsraad op een voordeeligen voet gebragt te worden, en zoude met veel vrucht in den schutters-eed de verknochtheid aan 's lands wettige constitutie, met het Erfstadhouderschap, op den voet van 1747 en 1766, kunnen ingevlochten worden. Voor diergelijke instellingen, die geen veranderingen, maar bevestigingen van de Constitutie zijn, zal een tijdstip als dit is nooit weêr komen."

Den 18en October schrijft VAN HOGENDORP aan TOLLIUS het volgende, waarin wij eenige woorden cursijf hebben laten drukken:

"Ik verzoek u, mijn goede vriend, de herstelling der societeiten te bevorderen, omdat zij ons altijd tot eenen waarborg van de goede geneigdheid der regering zal strekken. Wel is waar, de burgers hebben geenen *wettigen invloed noodig, die eene zuivere democratie, of liever, eene algemeene verwarring zoude innemen;* maar is het niet voorzigtig dat de goede ingezetenen allen inbreuk op onze Constitutie voorkomen, en is eene verzameling met dit oogmerk niet te belangrijk voor het

Huis van Oranje? De punten van het dankadres zijn uitmuntend, en zoo het bij u in Amsterdam doorgaat, zal het denkelijk overal geteekend kunnen worden, met de verandering welke de plaats zal vereischen. Dit kan al wederom door onze Societeiten verrigt worden.

"Waren wij op den voet om elkander complimenten te maken, zoo zoude ik u bedanken voor uwe goedheid, van onder de middelen van verbetering te stellen, dat ik aan het bestuur zal komen."

In eenen brief van 25. October 1787, mede aan TOLLIUS geschreven, lezen wij het volgende:

"Ik sta alles toe, wat men tegen die verzameling van burgers, zich in politieke zaken mengende, kan zeggen; maar ik blijf onverzettelijk staande houden, dat het verre beter is de zaak langs dien weg uit te voeren, dan ze op te geven. Ja, ik ga nog verder, en beweer, dat het voor het land en het Huis van Oranje beter is de onwillige regeringen, die gedeeltelijk de natie verraden hebben, door het met regt vertoornde volk te dwingen; dan de vrees voor de Pruissen te laten werken, zoo als men nu onder de hand zal moeten doen, wil men niet dien heilzaamsten en onvermijdelijken maatregel gestuit zien. En in het algemeen, wanneer toch is het volk ooit tegen het Huis van Oranje geweest; wanneer heeft het zich verder in zaken ingelaten, dan in zooverre het de verklaarde begeerte of 't wezenlijk belang van hetzelve kende? Het volk dat onkundig en driftig, en dus ongeschikt om te regeren is, kan maar in zooverre te vreezen zijn, als het zich niet laat bestieren, en ik houde mij verzekerd, dat een waakzaam Stadhouder met zijne vrienden het altijd zal kunnen bestieren. Dit heeft Willem de Vierde niet geloofd, de Gouvernante en de oude Hertog zijn in dezelfde voetstappen getreden, men heeft zich met Regenten alléén ingelaten, de liefde van het volk is allengs verflaauwd, en was zij niet weder aangewakkerd geworden door de tyrannie der Patriotten, nimmer zou het Huis van Oranje deze kabaal en Frankrijk zijn te boven gekomen, te vergeefs zou een Pruissisch leger, al had het geheel uit Hertogen van Brunswijk bestaan, over de grenzen der Republiek getrokken zijn, en al ware het zegenrijk binnen Amsterdam gekomen, zoo zoude het nieuwe Rijk niet langer hebben geduurd dan het aanwezen der veroveraars.

"In waarheid, het onderscheid daar ik te voren zoozeer op aangedrongen heb, is niet herschimmig noch enkel theoretisch; ik meen, dat wij het volk niet vragen, "wat er gedaan moet worden, maar "wie" regeren moet."

In deze woorden is zoo duidelijk mogelijk het politiek stelsel der vaderlandlievende aristocratische regenten van de republiek uitgedrukt: *Alles voor het volk*, maar *niets door het volk* dan de algemeene keuze.

wie regeren zal, en vandaar dan ook dat het tot hunne politiek behoorde, door volksbewegingen en Oranje-societeiten steun bij het volk te zoeken.

Blz. 230, medio. "Onder de vrienden van het Huis van Oranje behoorden toen reeds". Ook om te verstaan, wie in 1813 door G. K. VAN HOGENDORP *oud-regenten* werden genoemd, hebben wij hier reeds onderscheidene namen van 1813 genoemd. Zeer belangrijk voor de kennis der personen zijn de *Naamregisters van alle Heeren der regering*, enz., die te Amsterdam bij SCHOUTEN jaarlijks werden uitgegeven.

Blz. 230 r. 11 v. o. "W. F. ROËLL". Ik heb het voorregt genoten de nagelaten handschriften van dezen achtenswaardigen staatsman te mogen raadplegen. Vele van de nagelaten stukken verdienden, even als die van VAN HOGENDORP, openbaar gemaakt te worden. Zij zouden zeer belangrijke bijdragen tot onze geschiedenis zijn.

Blz. 231, r. 3 v. b. "Die slechts van vernietiging hunner tegenpartij droomden". Had het gemeen der Oranjepartij zich reeds vóór Sept. 1787 aan allerlei plundering en gewelddadigheid in het midden van den burgertwist schuldig gemaakt, na de herstelling van den Stadhouder geschiedden er nog vele gewelddenarijen. Met woeste barbaarschheid werd het graf van DERK VAN DER CAPELLEN aangerand. — In de stadhouderlijke geschriften werden de patriotten slechts als gemeene plunderaars voorgesteld. — Kort na de omwenteling werd uitgegeven een werk in tien deelen: *De beroerten in de Vereenigde Nederlanden van den jare* 1300 *tot op den tegenwoordigen tijd, geschetst ter waarschuwing van derzelver tegenwoordige burgers en leden der regering*, 1787—1789. Het werk zelf is slechts een compilatie van hetgeen uit WAGENAAR, uit zijne *Vervolgen* en uit de *Jaarboeken* bekend is; maar de schrijver, ofschoon zelden oordeelende, is toch, hoewel in den aanvang bepaald stadhoudersgezind, onpartijdig genoeg om in de laatste deelen te erkennen, dat er veel goede trouw en vaderlandsliefde bij de patriotten gevonden werd, terwijl hij "met tegenzin en afkeer" het gedrag van vele stadhoudersgezinden vermeldt. De aristocraten, die op nieuw aan het bewind kwamen, hadden niets geleerd. BERNARDUS BOSCH, die in 1794 de *Wereldbeschouwer* uitgaf, schrijft, blz. 312 van zijne zoo lezenswaardige *Auto-biographie:* "De handelwijze van sommige regenten waren ver van republikeinsch te zijn; trotscher dan de vorigen, wier plaats zij bekleedden, waren zij bijna ongenaakbaar. In het begeven der posten vergaten zij zich zelf of hunne familiën niet; de patriot van verdiensten moest achterstaan voor een man zonder

verdiensten." De patriotten werden hard beoordeeld; het geschiedde zelfs door predikanten, onder vredelievende en vergevingsgezinde bewoordingen omtrent de misleide meerderheid, maar toch ook in uitdrukkingen, die tot partijhaat moesten opwekken. De Rotterdamsche predikant JAN SCHARP gaf zijne leerrrede over Spreuken XXVI: 27: "*Wie een kuil graaft zal daarin vallen*", uit, onder den titel: *Aan mijne medeburgers, ter gelegenheid van de tweede verjaring der blijde omkeering van zaken in het lieve Vaderland*, 1790, opgedragen aan den Erfprins, met een nieuwen lofzang, op muziek gebragt, waarvan de drie eerste coupletten luidden:

De dag verjaart, waar op ons God,
Bewoogen met ons deerlijk lot,
Verlossing heeft geschonken: —
De Godsark keerde vrolijk weêr,
En Dagon lag, bedonderd, neêr,
In schande weggezonken.

Oranje, Neêrlands lust en troost,
Moest, met zijn Gade en heerlijk kroost,
Zijn wettig erf verlaaten:
Maar nu ligt Dwinglandij geveld,
Oranje is in zijn recht hersteld
Aan 't hoofd van Zeeven Staaten.

De Vrijheid lag in band en boei,
De Dwinglandij kreeg daaglijks groei
Door beulen en schavotten:
God sprak, — en Vrijheid zegepraalt,
Daar al de glorie kwijnend daalt
Der *valsche* Patriotten.

Zoodanige uitdrukkingen waren even onstaatkundig als het beruchte woord "infâmes" aan de oppositie toegevoegd door GUIZOT in 1847.

Zeer veel hartstogt werd opgewekt door de aanspraak, waarmede de beroemde Hoogleeraar PETRUS CAMPER, als lid van den Raad van State, den herstelden Stadhouder geluk wenschte, en welke aanspraak gevonden wordt in de *Jaarboeken*, 1787, blz. 5113—5121. Vooral de woorden: "Snoode landverraders, die tevens gezworen vijanden van Uw huis zijn", gaven regtmatigen aanstoot. De verwijdering werd nog verbreed, toen men voor de regenten en ambtenaren een nieuwen eed voorschreef, die door enkelen werd geweigerd, zooals door den Hoogleeraar VOORDA. Zie *Mr. Bavius Voorda*, 1789. Het geschrift,

hoofdzakelijk uit officiële stukken bestaande, is ook belangrijk wegens de vraag, of de hoogleeraarsbetrekking als een ambt te beschouwen is.

In 1789 kwam te Rijssel tegen deze rigting uit: *De bedaarde en vrijmoedige Nederlander*, onder de zinspreuk: *Heimetuit, hoed u voor de weerstuit.* Verg. ook om den geest dier tijden te leeren kennen: *Nadere bijzonderheden omtrent Pieter Pijpers*, in de *Dietsche Warande*, Dl. VI, blz. 298.

Blz. 231, r. 5 v. b "Gematigde patriotten". Omtrent hunne denkwijze en stilzitten van 1787—1795 verg. men het *Leven van C. van Lennep*, door J. VAN LENNEP, blz. 196—227, en *Rutger Jan Schimmelpenninck en eenige gebeurtenissen van zijnen tijd*, door G. Graaf SCHIMMELPENNINCK, Dl. I, blz. 34—36, en de eerste brieven in de *Brieven en Negociatiën van v. d. Spiegel.*

Blz. 231, r. 9 v. b. "Het gebrekkig staatsbestuur verbeterd en de volksinvloed uitgebreid". Verg. het belangrijke geschrift: *De voor- en nadeelen van den invloed des Volks op de regering*, 3 stukken, 1788 en 1789. Het is geschreven door ELIE LUZAC Zie KLUIT: *Hollandsche Staatsregering*, Dl. IV, blz. 622, en Mr. JOHAN MEERMAN: *De burgerlijke vrijheid in hare heilzame en de volksvrijheid in hare schadelijke gevolgen*, 1793. In hetzelfde jaar kwam te Duinkerken uit: *Verhandeling over de gebreken in de regeringsvorm von het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden, door een uitgeweken patriot.* Verg. ook de meeningen van BENDORP en anderen, vermeld door VREEDE: *De Regering en de Natie, tot* 1795, blz. 131.

Blz. 231, medio. "Het Christendom wekt eene zeer idealistische beschouwing der zamenleving op". De patriotten vergaten te veel, dat het ware rijk van vrijheid, gelijkheid en broederschap slechts door algemeene zelfverloochenende liefde tot stand kan komen. Zij verlangden naar de vruchten, zonder dat de zelfzucht overwonnen was. Hevig werd tegen de eigenbaat geschreven en gedicht, maar zelf gaf men zich nog aan allerlei kleingeestige berekeningen over. De predikant BOSCH, te Diemen, vervaardigde naamloos een gedicht: *de Eigenbaat*, 1785, dat inzonderheid gerigt was tegen de eigenbaat der aristocraten. Een patriotten gezelschap loofde een prijs uit, wanneer de schrijver zich bekend maakte. BOSCH maakte zijn naam bekend en gedroeg zich zeer ijdel. KINKER gaf in 1785 daarop naamloos een *parodie* uit, die beroemder is dan het oorspronkelijk gedicht. Een opmerkelijk bewijs van de vereeniging van zeer democratische ideën

en liefde tot de godsdienst vindt men in het geschrift: *De algemeene Republiek of aanspraak aan de ombrengers der dwingelanden, door* ANACHARSIS CLOOTS, *woordvoerder van het Menschdom, uit het Fransch vertaald, met een voorberigt en beoordeelende verhandeling door* Dr. G. J. G. BACOT, *waarbij inzonderheid des schrijvers aanvallen tegen de godsdienst afgeweerd en het bestaan van God ten krachtigste tegen hem betoogd wordt*, Duinkerken 1792. BACOT, de ex predikant van Eenrum, eerst heftig Groninger patriot, — uitgewekene in 1787, — na de omwenteling invloedrijk lid der nationale vergadering, in 1797 in de regten gepromoveerd, vervolgens lid van het departementaal geregtshof in Groningen, is, onder Koning WILLEM I, als lid van het Hoog-Geregtshof, in 1818 gestorven.

Tegenover de vrijmetselaars en illuminaten waren patriotten en prinsgezinden verbonden ter verdediging van het Christendom. Het *Haagsche genootschap ter verdediging der Christelijke godsdienst tegen hare bestrijders* werd in 1785 opgerigt. Verg. ook: *Ernstige en trouwhartige waarschuwing aan de Grooten dezer waereld voor het gevaar van eenen geheelen ondergang, waarmede de troonen, de Staaten en het Christendom bedreigd worden*, uit het Hoogduitsch, Amsterdam 1792. Naar aanleiding van dit geschrift kwam kort daarop uit: *Noodige ophelderingen en aanteekeningen op de Ernstige waarschuwing enz.*, 1792. Verg. ook *Essai sur la secte des Illuminés*, 1789.

De in 1784 opgerigte *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* koos de zijde der patriotten, maar ook tevens die van de verdediging der algemeene Christelijke godsdienst. Vermelding verdient, dat de reeds genoemde BERNARDUS BOSCH, predikant te Diemen, eenparig tot een der hoofdbestuurders van die maatschappij werd gekozen. Met NIEUWENHUYZEN gaf BOSCH een tijdlang uit: *de Menschenvriend.*

Blz. 231, r. 13 v. o. "*Teylers Genootschap*". De vraag luidde: "In welken zin kunnen de menschen gezegd worden gelijk te zijn? en welke zijn de regten en pligten die daaruit voortvloeijen? De verhandelingen van CRAS en BROWN werden bekroond, en door JERONIMO DE BOSCH werd een latijnsch gedicht op het onderwerp vervaardigd, dat weldra in het Nederduitsch werd vertaald. PIETER PAULUS, die te laat zijne verhandeling had ingezonden, heeft haar afzonderlijk uitgegeven.

Blz. 231, r. 7 v. o. "Zedelijke toestand". Zie Y. VAN HAMELSVELD: *De zedelijke toestand der Ned. natie op het einde der achttiende eeuw*, Amst. 1791.

Blz. 231, r. 1 v. o. "KLUIT". Het geschrift kwam naamloos uit: *De rechten van den Mensch in Vrankrijk geen gewaande rechten in Nederland of betoog dat die rechten bij het volk van Nederland in volle kracht genoten worden, door een Patriot*, 1793. Het werkje is ook voor de kennis van ons voormalig staatsregt zeer belangrijk en verdient vergeleken te worden met PESTEL: *Commentarii*. Onder de politieke regten der stedelijke aristocratie heeft het regt van politieke uitzetting dikwijls de aandacht getrokken. Onder mijne pamfletten bevindt zich een *Kort vertoog over de politieke uitzetting*, Utrecht 1758.

Blz. 232, r. 9 v. o. "Van 1787 af hunne pogingen om eene omwenteling te bereiken". Hoe de onderscheidene plannen daartoe elkander hebben opgevolgd, vormt eene geschiedenis op zich zelve. Reeds in het jaar na de restauratie zag het licht het werkje van MIRABEAU: *Aux Bataves sur le Stadhoudérat*, 1 Avril 1788. Het werkje werd slechts gedeeltelijk door MIRABEAU geschreven. Het geschiedkundige is bewerkt door zekeren BOURGES en den Waalschen predikant MARRON, terwijl DUMONT PIGALLE aan de noten deel heeft gehad. Zie Jhr. O. A. VAN SYPESTEYN: *Voltaire*, enz., *in Nederland. Historische herinneringen uit de 18e eeuw*, 1869. Van het werkje van MIRABEAU werd weldra ook eene Nederduitsche vertaling in het licht gegeven.

Omtrent dien zelfden tijd werd ontworpen een plan, dat het jaartal 1788 draagt, en dat zich onder de papieren van DUMONT PIGALLE, in het Rijksarchief bevindt. Het stuk bedraagt 25 bladzijden en is verdeeld in vijf deelen. Het begin luidt als volgt:

Esquisse d'un Plan de réforme générale pour les Provinces-Unies,

I.

"Nécessité d'introduire une influence populaire dans le Gouvernement.

"Il est généralement avoué que la constitution Républicaine des Provinces-Unies est essentiellement vicieuse. Tous ceux qui l'ont examinée à fond sont en même temps convenus que ce n'est qu'à ces vices qu'il faut attribuer, et le rétablissement et l'autorité aussi exhorbitante que pernicieuse du Stadhoudérat actuel. A cet égard, le Pensionnaire VAN SLINGELAND, et le Rédacteur du préambule, qui sert d'introduction au réglement adopté à Harlem au mois de Septembre dernier, tiennent le même langage. D'après ces autorités et l'expérience, la Constitution Belgique est si mal combinée, qu'elle a tous les inconvéniens de l'Aristocratie, de la Monarchie, et de la Démocratie, sans avoir aucun des avantages de ces trois formes."

In deze inleiding komt nog het volgende voor:

"Nombre de la première assemblée des Régens Patriotes à Amsterdam, se dispensèrent d'assister aux suivantes, parcequ'on avoit trouvé moyen de les détacher. Les Régences de Middelbourg, Goes et Vlissingue avoient à peine engagé la Zélande à demander l'examen et la réforme des abus du pouvoir exécutif; qu'en suite elles furent les premières à se déclarer pour les intérêts des Stadhoudériens. La défection des Régens de Frise et d'Utrecht fut plus scandaleuse encore, parce que leur Patriotisme avoit été le plus bouillant de tous.....

"On sent bien qu'il ne falloit pas donner au Peuple la direction des affaires publiques dont il est incapable. On sent bien qu'il falloit conserver l'Aristocratie ou Gouvernement des principaux: mais on sent aussi, pour que ces principaux fussent assez forts contre le Stadhouder qu'il falloit qu'ils pussent compter sur l'appui populaire, pour que le Peuple eût constamment intérêt á leur existance, qu'il eùt part à leur installation; et pour qu'il pût les maintenir, qu'il fût armé. De-là la propagation du système Aristo-Démocratique, de là l'institution des Corps Francs, et l'amélioration des milices Bourgeoises.

"En admettent le Peuple à participer à la nomination des Magistrats qui le réprésentent, on obtenoit un autre avantage. Il se voyoit initié dans la chose publique qui ne lui avoit été que trop étrangère, parce qu'il n'y avoit jamais été compté pour quelque chose......

"C'est d'après ces principes que furent tracés les réformes introduites ou à introduire à Utrecht, à Wijk, à Dort, Harlem, Hoorn, Groningue, et dans toute la Province d'Overyssel. C'est d'après ces principes, qu'on alloit régénérer et consolider tout le système des sept Provinces, lorsque les Prussiens sont venus renverser cet ouvrage au point de sa consommation."

Het begin van het tweede deel is van den volgenden inhoud:

"*Moyens propres à établir une réprésentation populaire dans le Gouvernement.*

"Un des grand obstacles à une représentation générale qui auroit réuni tous les habitans dans un seul et même intérêt, étoit l'existance de la Noblesse plus au moins répandue dans les diverses Provinces, et qui, dans plusieurs, se croyoit qualifiée à représenter exclusivemennt les habitans des places et districts qui ne députoient pas aux Etats. Mais ces Nobles avoient si mal soutenu les intérêts de ceux dont ils s'arrogeoient la représentation; ils étoient surtout, dans ces derniers temps, habitués à trahir si indignement les inté-

rêts du Peuple qu'on leur auroit probablement contesté cette qualification"

Daarop volgt, meest in overrenstemming met de *Grondwettige herstelling*, een overzigt van het kiesstelsel in de onderscheidene provinciën en een betoog, dat in de steden de verkiezing van de magistraatspersonen van het volk zou moeten uitgaan. Den adel en de ridderschappen wilde men afschaffen, maar één soort van adel wilde men behouden, in de volgende bewoordingen:

"En Hollande et Zélande, peut-être aussi dans les autres Provinces, il y auroit encore moyen de conserver une espèce de Noblesse. On pourroit former un ordre à qui on laisseroit la première voix. Mais ce premier ordre ne seroit composé, que, de trois ou cinq Membres, choisis parmi les citoyens qui se seroient distingués par des services signalés ou des découvertes importantes., De nouveaux DE RUYTER, des HUYGENS, des BOERHAVE, des GROTIUS, pourroient y être appellés. Ces places alors devroient émaner du suffrage le plus desintéressé, et nous osons dire, le plus éclairé en faite de mérite, c'est à dire, dans chaque Province, de la pluralité des habitans qualifiés à donner leur voix dans la nomination de leurs Représentans. Cette distinction ne seroit que plus flateuse étant décernée par la Nation elle même."

Het derde deel heeft tot opschrift: "*Manière d'établir une influence populaire dans le Gouvernement.*"

De schrijver is van oordeel, dat naast de door het volk gekozen magistraatspersonen overal "Commissarissen" of "Syndics du peuple" moesten worden aangesteld, om op de gedragingen der regeuten acht te geven, in navolging van de burger-geconstitueerden, die men in enkele steden had aangesteld.

In een vierde onderdeel: "*Moyen d'établir la réforme sur des fondémens solides*, wordt aangedrongen op eene algemeene burger-wapening en eene beëdiging van den republikeinschen regeringsvorm.

In het laatste hoofdstuk, V: *Réformes à faire dans le système de la confédération*, wordt aangedrongen om een algemeene belasting vast te stellen en eene algemeene "Assemblée Nationale". "Par exemple, chaque ville ou district pourroit avoir une voix pour douze mille habitans, de façon cependant qu'une seule Ville ne pourroit en avoir plus de dix; et que les places qni n'auroient pas ce nombre, pourroient s'associer avec d'autres pour obtenir ensemble une voix. Il est inutile de dire que tout devroit alors se décider à la pluralité comme dans le Parlement d'Angleterre."

Verder leest men nog in deze afdeeling:

"Pour prevenir les querelles des Provinces entr'elles il pourroit y

avoir une espèce de triomvirat composé d'un Stadhouder-Général, d'un Capitaine-Général, d'un Amiral Général.

"Ces trois charges devroient toujours être divisées; elles ne seroient jamais perpétuelles, elles seroient amovibles à des temps marqués. Ceux qui les rempliroient auroient, outre les fonctions de leur département, le privilège de terminer les disputes dont la décision est attribuée aux Stadhouders dans l'Union d'Utrecht."

Op het stuk staat aangeteekend, dat het in 1788 aan VAN STAPHORST, een bekend uitgewekene te Parijs, werd medegedeeld.

Niet alleen uit dit plan, maar ook uit veelvuldige geschriften, kort na de restauratie in 1787 uitgegeven, blijkt dat de patriotten het voornemen om eene verandering van regeringsvorm in ons Vaderland te beproeven, niet hadden opgegeven. De voornaamste van die geschriften zijn: *De Pruissen aangeklaagd voor de vierschaar van Europa door een gezelschap van getuigen en slagtoffers van hunnen inval in Holland* (uit het Fransch vertaald), te Parijs 1789, met een vervolg, of *Staatkundige briefwisseling tussschen den Ridder de C. r. v. L. en den Heer ......*, Parijs 1790, en *De zaak der verdrukte Hollandsche patriotten voor de vierschaar der menschelijkheid*, Duinkerken, 1790.

Niet onbelangrijk, in verband met latere plannen, is de volgende zinsnede uit het laatste geschrift, bl. 135, omtrent de aristocraten: "Verbetering was hun oogmerk niet, met de felste verbittering moesten zij Oranje uit den zetel schoppen, om er zelve zich in neder te zetten. Men zegt de waarheid, wanneer men zegt, dat Oranje aan niemand anders dien buitensporigen haat en geduchten afkeer des volks te wijten heeft dan aan hen, die thans zijne vrienden veinzen te zijn", enz.

Vele patriotten waren kort na 1787 niet afkeerig van eene verheffing van den Prins van Oranje onder waarborgen van eene volksgezinde constitutie, gelijk wij later in deze *Aanteekeningen*, blz. 297, zullen zien.

Blz. 233, medio. "Twee partijen aan het hof". Zie BOUWENS: *Aan zijne committenten*, blz. 155. Verg. voorts blz. 147, 153. 169 en 175.

Blz. 233, r. 5 v. o. "*Eene Prinses van Pruisen moet ons niet regeren*". Dit is het getuigenis van den griffier FAGEL, bij BOUWENS, blz. 154.

Blz. 234, medio. "*Omnem memoriam sempiterna oblivione delere*". Zie de reeds vermelde *Nadenking*. Alle herinnering door een geheel vergeten uit te wisschen en op het tegenwoordige en de toekomst te zien is de

breede en edele grondslag eener conciliante politiek. Overal partijen te zien en tegen vijandige partijen bevriende partijen te organiseren, behoort tot de kleingeestige staatsmanskunst. Bij de groote kennis, bij de strenge eerlijkheid en de opregte vaderlandsliefde van VAN DE SPIEGEL ontbrak hem echter eene juiste waardering van de groote beginselen van staatkundig leven, die allengs zich op den voorgrond drongen. Wat had Nederland kunnen zijn, wanneer de liberale beginselen zonder revolutie waren toegepast, wanneer ook daartoe de wil van één man niet te gering geweest ware!

Blz. 235, r. 5 v. b. "Een integrerend deel van het grondwettig bestaan der republiek". Verg. *de Nadenking*, en het belangrijke artikel van J. K. J. DE JONGE: *La restauration et M. v. d. Spiegel*, in het *Rijks archief*, I, p. 316.

Blz. 235, r. 18 v. o. "Meer de staatkunde van FAGEL dan van VAN DE SPIEGEL". Zie BOUWENS: *Aan zijne committenten*, blz. 155.

Blz. 235, r. 14 v. o. "De guarantie". Zie de acte van guarantie in de *Jaarboeken*, in de *Vervolgen op Wagenaar*, en in het *Leven van Willem V.* Zie ook J. K. J. DE JONGE, t. a. p. — Bij die acte werd door de Staten-generaal bepaald, dat de stadhouderlijke waardigheid zou beschouwd worden als een deel der Unie. De Stadhouders stonden nu niet enkel in betrekking tot de afzonderlijke gewesten, maar tot de Generaliteit, en ofschoon den Staten der gewesten nog de naam van Souverein werd gelaten, kregen nu de Prinsen van Oranje inderdaad nog meerder deel aan de hoogste magt over de geheele Republiek. Opmerkelijk zijn de hierover gewisselde stukken en het besluit genomen op grond van de noodzakelijkheid van een "eminent hoofd" voor de geheele Republiek.

Opmerkelijk voor de kennis der staatsregtelijke ideeën bij de restauratie is ook: H. SWILDENS: *Kort begrip van het geheele herstellingswerk der republiek, behelzende de fundament en voornaamste hoofdzaken eener verbeterde regeringsvorm*, 1787. Le Baron DE LOE: *Récherches sur la vraie cause de nos troubles*, 1789, à Munster, dateert zijn geschrift uit *Uhlenbroek*, 30 April 1789, en raadt zeer een gematigde staatkunde aan, eenigzins met verantwoordelijke ministers.

Blz. 235, r. 12 v. o. "Door eigen inspanning en nationale medewerking konden alleen de inwendige verdeeldheden geëindigd worden". Zie *Nadenking*, blz. 35.

Blz. 235, r. 5 v. o. "Eenheid in de regering, door een regeringsraad". Zie *Nadenking*, blz. 47.

Blz. 236, r. 14 v. o. "De nieuwe inrigting der West-Indische maatschappij." De maatschappij werd als zoodanig opgeheven; — de Kamer werd vervangen door een Raad van Koloniën. Verg. *Nadenking*, blz. 50, en Mr. O. VAN REES: *Gesch. der Staathuish. in Nederl.*, Dl. II, blz. 222.

Blz. 236, r. 12 v. o. "Oost-Indische maatschappij". Over de vroegere scheepvaart op onze Oost-Indiën, die veelal veel te groot wordt gesteld, gaven wij een *Statistisch overzigt* in het *Staathuishoudkundig Jaarboekje*, 1856, blz. 325. Reeds in het midden van de 18e eeuw begon de Oost-Indische maatschappij te kwijnen. Zie *Zamenspraak wegens de oorzaken van het bederf der Ned. Oost Indische Compagnie*, 1773, een geschrift, waarin vele bijzonderheden voorkomen over de koffijcultuur, die niet onbelangrijk zijn. In 1784 kwam uit, te midden van den partijstrijd, de *Oost- en West-Indische Post, behelzende consideratien over de critique toestand der Colonien.* — De eerlijke en bekwame bewindhebber der Oost-Indische Compagnie B. VAN DER OUDERMEULEN, liet in 1785, in folio, voor zijn eigen rekening drukken en aan de leden der toenmalige staatsregering mededeelen eene memorie: *Iets dat tot voordeel der deelgenooten van de Oost-Indische maatschappij kan strekken.* De verhandeling is echter meer bekend in de octavo-uitgave, in de *Stukken rakende den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost-Indië*, in 1801 door DIRK VAN HOGENDORP uitgegeven. In 1792 zag ook het licht *Staat der generale Nederl. Oost-Indische Compagnie*, waarin de memorie van NEDERBURGH.

Blz. 237, r. 3 v. b. "Het moeijelijke vraagstuk der Provinciale quota's" G. K. VAN HOGENDORP schreef in 1786 zijne diss.: *De aequabili descriptione subsidiorum inter gentes foederatas.* Verg. ook over de promotie: *Gedenkschriften*, I, blz. 205 en passim. Zie verder over de quota's DE MEESTER: *Iets uit eene belangrijke finantiële commissie in de voorgaande eeuw*, in het *Staathuishoudkundig Jaarboekje*, 1852, blz. 260, en NIC. YPEY: *Verhandeling over de Quotas der Vereenigde Nederlanden.*

Blz. 237, r. 8 v. o. "De opstand onder VAN DER HOOP". Verg. Mr. L. P. J. VAN DE SPIEGEL: *Résumé des Négociations*, boven blz. 281 aangehaald, en de stukken, naar aanleiding van enkele mijner opmerkingen, in *de Tijdgenoot*, I, blz. 169, medegedeeld aldaar, I, blz. 313—328, door genoemden Mr. VAN DE SPIEGEL. Verg. ook de *Nadenking* van den Raadpensionaris, blz. 40—44.

Prof. VREEDE schrijft, in zijn aangehaald geschrift over de Princes, blz. 50: "In de briefwisseling van den debutant-diplomaat SIMONVILLE, II, 20, met den generaal LAFAYETTE in de maand Februarij 1790, en voorts die van den Graaf DE LA MARCK ook Prins AUGUST VAN ARENSBERG genoemd, met MIRABEAU in dat zelfde jaar 1790 over den Belgischen opstand en over de erkenning der onafhankelijkheid van de Zuidelijke Nederlanden gevoerd, komt hier en daar wel het een en ander voor, dat voedsel geeft aan de aantijging, dat de eer- en heerschzuchtige WILHELMINE haren geliefden tweeden zoon, Prins FREDERIK, tot Hertog van Brabant poogde te verheffen." Ook schijnt bij sommige staatkundige plannenmakers wel eenig plan te zijn geweest tot de oprigting van een vereenigd rijk van Holland en België. Verg. het werk, getiteld: *La République Belgique, à Rome chez les frères Gracques, imprimeurs de la liberté et libraires de la république*, 1789. Het werk schijnt in Holland of België gedrukt. Als vignet op den titel staan tweelingen, die beide de hand houden aan een standaard, waarop een vrijheidshoed, onder het advies *vis unita major*, en tegenover den titel scharen zich om het wapen van den Nederlandschen leeuw met den bundel pijlen, de wapens der Noord-Nederlandsche en Belgische provinciën. Op de eerste bladzijde wordt het volgende gevonden:

"Cet ouvrage, qui paroît successivement, par Cahiers, renferme un grand nombre d'objets intéressans dans les circonstances présentes. Voici les principaux:

1°. Développement des raisons qui ont nécessité et qui justifient l'insurrection des Belges.

2°. Exposition des motifs qui doivent porter les Hollandois à s'opposer au retour des Provinces Belgiques sous la Domination de l'Empereur.

3°. Nécessité de former des deux Pays une République fédérative sous le lien d'une Union solide et indissoluble, à laquelle celle d'Utrecht et la Pacification de Gand serviront de baze, en y faisant les modifications rendues nécessaires par le progrès des lumières et par le changement des circonstances.

4°. Des observations sur la Constitution politique des Provinces, et sur la manière d'organiser la Confédération générale, pour la faire atteindre son but; savoir, la conservation et le bien-être de l'Etat, la liberté civile et réligieuse des Citoyens."

In de voorrede, opgedragen aan de Staten-generaal der *Republique belgique* leest men onder anderen:

"Quoique Vos Hautes et Souveraines Puissances ne soient pas encore sensible aux yeux du public, par la réunion en assemblée générale,

des différens Etats des provinces qui doivent bientôt former Votre auguste corps, Elles existent déjà cependant par les arrêts du destin, et dans les voeux des nations Belgique et Batave qui aspirent ardemment à reprendre leurs anciennes relations et leur antique fraternité, pour jouir en commun et dans la plus grande étendue, de tous les avantages que peut assurer à un peuple libre, le gouvernement équitable et modéré d'un sénat composé d'hommes éclairés et justes, élus par le choix de leurs concitoyens.....

"Maintenant qu'il me soit permis de fixer Vos regards sur les avantages que Votre noble et glorieuse démarche assureroit à ces fortunées provinces. Les peuples de la Belgique sont nés pour être libres comme les peuples de la Batavie. Jamais ils ne se soumettront à des tyrans; désormais ils ne seront plus les sujets d'un despote. Leur caractère national et leurs habitudes fortement prononcés, ne sauroient se plier à la souplesse exigée par un gouvernement arbitraire, leurs lois, leurs usages et leurs privilèges ne sympatisent point avec les procédés des dépositaires d'une autorité absolue. La nature les a de tout temps destinés à la liberté. La politique doit les déclarer irrévocablement libres.....

"Soumettroit-on les provinces Belgiques à l'empire de la République des Bataves? Mais les Belges ne sont pas faits pour ramper sous le sceptre de leurs égaux; et il ne seroit ni juste de faire un si grand don aux Provinces-Unies, ni prudent de les familiariser, avec l'esprit de domination et de conquête, qui les tireroit tôt ou tard de leur sphère pour les conduire à une ruine certaine.....

"L'Illustre et antique maison à laquelle la plus grande moitié de ces provinces doit déjà sa liberté et tous les avantages qui en sont résultés, sera le lien de l'union Belgique, comme elle l'a été de l'union des Bataves, depuis la fondation de leur République, heureux, et sublime ouvrage de la sagesse, de la bravoure et du patriotisme de l'immortel Guillaume. Voyant des prerogatives, non pas s'accroitre en nombre, mais s'étendre en surface, et acquérir par cette raison plus d'éclat et de solidité, elle aura de nouveaux motifs d'aimer la patrie et un intérêt plus pressent d'en faire le bonheur et d'en augmenter la gloire."

Het werkje werd in 1790 gevolgd door een geschrift: *Wat staat ons Batavieren te doen bij het vrij worden der Belgen?* volgens de opgave uit Amsterdam geschreven. Verg. ook het werkje: *De levenswyze en lotgevallen der Hollandsche emigranten, inzonderheid in Braband, gedurende de jaren* 1787, '88, '89 en '90, Duinkerken 1791. waarin gelijke denkbeelden voorkomen.

Een nader plan van vereeniging van België met de Noordelijke gewesten is vervat in een eigenhandig ontwerp van J. VALCKENAER. Zie

VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie, Bataafsche Republiek*, I, Bijlagen blz. 8—14. Verg. onderscheidene belangrijke brieven over de Brabantsche omwenteling in het ook voor de geschiedenis onzer diplomatie zoo belangrijk tijdschrift: *Le Conservateur. Revue de droit international*, directeur VREEDE, II, p. 135 en 182 en volg., en de aldaar aangehaalde werken.

Blz. 238, r. 7 v. b. "Meer dan 40,000 uitgewekenen". Volgens de *Nederlandsche Jaarboeken* voor 1795, blz. 219, zou hun getal 42,394 bedragen hebben. Verg. hier inzonderheid het hoogst belangrijke opstel: *De uitgewekenen uit Nederland naar Frankrijk*, 1787—1795, door Mr. J. DIRKS, die in de eerste § van zijn opstel uit de vele bronnen, die door hem gebruikt zijn, de beweegredenen, den onderstand, en de bezigheden der uitgewekenen doet kennen. Hoe hoogst belangrijk zijn opstel is, het behoort, om volledig te zijn, nog aanvulling uit de stukken in het Rijksarchief aanwezig en uit enkele pamfletten, die door hem niet zijn vermeld. Omtrent de aanmoediging en den onderstand, die de uitgewekene patriotten reeds in December 1787 ontvingen, zie men het opmerkelijk rapport van VAN DER CAPELLEN TOT DE MARSCH aan den Franschen minister MONTMORIN, in het geschrift: *De zaak der verdrukte patriotten*, Dl. II, blz. 2—13.

Blz. 238, medio. "De patriotten geneigd WILLEM V tot constitutionelen Koning te verheffen". Op het rijksarchief bevindt zich een omslag met stukken.

SUR LA ROYAUTÉ DE GUILLAUME V.

Uit die stukken deelen wij als inleiding mede een brief van den bekenden hoogleeraar JOHAN LUZAC, tevens redacteur van *la Gazette de Leyde*, aan zijn zwager den uitgewekene JAN VALCKENAER, te Parijs, geschreven uit Leiden onder dagteekening van 21 Augustus 1789.

"Dieu sait d'ailleurs ce qu'on nous prépare encore! Le bruit de la Souveraineté à déférer étoit fort général il y a six semaines, il est tombé à présent et l'on n'en parle plus. Mais je ne crois pas moins que le projet existe tel à peu près que vous me le mandez. Le séjour du Général Schlieffen à la Haye, d'ou il est parti avec York pour Londres, paroit y être rélatif, non moins qne le voyage à Berlin (de la Princesse). Et sans doute ce n'est pas sans quelque vue particulière, que depuis un mois on a mis parmi la populace le ferment plus que jamais. Le temps ne me permet pas d'ajouter les reflections qu'il y auroit à faire sur ce sujet. Si Pitt a besoin encore de quelque chose, pour perdre sa popularité, et pour se présenter tel qu'il est, après avoir levé le masque hypocrite, il n'a qu'à concourir à ce projet. Quelque

odieux que soit le caracterè anglois, à l'égard des autres Nations, je ne crois point qu'alors ses procédés trouvent beaucoup de défenseurs parmi ses Compatriotes.

NB. Selon cette dernière phrase il pourroit bien être que la crainte retient le Cabinet de St. James de Concourir au projet de Royauté."

Wij merken echter op, dat LUZAC zich blijkbaar eenigzins vergist, daar de komst van den Generaal Schlieffen in den Haag en het latere vertrek van de Prinses naar Berlijn betrekking hebben gehad tot de bewegingen, die toen onder VAN DER NOOT in België plaats vonden. Zie DE JONGE, in zijn artikel *La Restauration et M. v. d. Spiegel* in het *Ned. Rijksarchief*, I, p. 341 en 446, en VREEDE, *Prinses Wilhelmine*.

Het volgend stuk geïntituleerd *Sur la Royauté de Guillaume V* en gemerkt "écrit le 20 Novembre 1791", dus kort na de beëdiging van de Fransche constitutie door LODEWIJK XVI, 15 September 1790, geeft een overzigt van hetgeen daarover is onderhandeld. Het stuk schijnt geschreven door DUMONT PIGALLE.

"Le 25 octobre 1791 Mr. Jacob van Staphorst m'a dit à Paris qu'au commencement de 7bre Mr. Abbema l'avoit engagé de demander à son frère Nicolas van Staphorst, négociant à Amsterdam, si au cas qu'il fut possible de faire en la République la même Rèvolution qu'en France, ce ne seroit pas un bien pour cette République et un moyen de réunir les deux partis qui la divisent, d'accorder au Stadhouder et à ses descendans le titre de Roi, et le pouvoir exécutif tel que Louis XVI l'a en France *.

"Que lui Jacob van Staphorst ayant écrit cela à son frère, celui-ci lui répondit le 2 Octobre (et j'ai vu cette réponse qui est de huit pages) que son sentiment étoit, que pour le bien de la République il séroit nécessaire d'anéantir sa Constitution actuelle, ainsi que les Constitutions particulières de chaque Province, les privilèges particuliers des Villes **, etc. de distribuer le territoire de la Republique en départemens, discricts et cantons, au lieu de la laisser divisé en Provinces, de se modeler plus ou moins en tout cela sur la Constitution

---

* Op den kant van het MS. staan de volgende aanteekeningen:

"Luzac dans sa lettre à Valckenaer de 21 août 1789 dit aussi qu'alors étoit parlé de faire un Roi Guillaume V.

NB. C'étoit alors un bruit vague qu'on avoit expressement repoussé pour sonder l'opinion publique. NB. Depuis ce temps-là on en parle encore de temps à autre."

** "Voir ci après la lettre que Mr. Valckenaer à écrite le 1 9bre 1791 à Mr. Nicolas van Staphorst sur la réponse susdite que ce dernier avoit faite à son frère Jacob. Dans cette Lettre les sentimens de Nicolas se trouvent un peu plus développés qu'ils ne le sont ici."

Françoise, mais de n'accorder aucunement le pouvoir exécutif héréditaire et le titre de Roi au Stadhouder, ni à qui que ce fût, au contraire, de se défaire une fois pour toutes de ce Prince et de sa famille, en les renvoyant de la République, etc. etc.

"Mr. Jacob van Staphorst ayant fait voir cette réponse à nos messieurs de Paris et de Seves, tous, (hormis Ms. Abbema et de Witt) ont été du sentiment de Nicolas *.

"Mr. Jacob van Staphorst m'a dit en même temps que c'étoit lui qui avoit conçu l'idée de répandre parmi les patriotes affidés, tant dans la République qu'ailleurs, un Programme sur se sujet, avec promesse d'une forte prime, de 6000 par exemple, pour celui qui en conséquence de ce Programme auroit donné le meilleur Plan d'une nouvelle Constitution pour la République: Mais que la difficulté de trouver des personnes qui osassant écrire sur cette matière, que la difficulté de former un Comité de Patriotes qui méritât toute la confiance des concurrents, et qui fût capable de juger qu'elle serait la pièce qui auroit mérité la prime. l'embarrassoient très fort. **.

"Mr. Valckenaer, qui est tout à fait du sentiment de Mr. Abbema *** concernant la future Royauté de Guillaume V, et prevoyant bien que je serois d'un sentiment contraire, me cacha ce projet jusqu'au voyage que je fis à Paris le 3 ou 4 Novembre; mais alors, comme Mr. Jacob van Staphorst lui avoit dit qu'il m'avoit communiqué la Réponse susdite de son frère Nicolas, il se trouva contraint de s'ouvrir à moi, et il me laissa prendre copie de sa Lettre à ce dernier et des deux pièces cotées A. et B. qui y étoient jointes ****. A cet occasion je témoignai à Mr. Valckenaer toute l'horreur que j'avois pour la seule idée d'élever au rang des Rois le Tyran de la Patrie, un scélerat qui en avoit toujours trahi les intérêts, l'ennemi mortel de la liberté, et le bourreau des respectables et infortunés Patriotes. Que si l'on parvenoit à pouvoir faire une Révolution dans le pays, il falloit d'abord en extirper la Maison d'Orange, et former une nouvelle Constitution, et prenant pour modèle ce qu'il y a de mieux dans la Constitution

---

* "Mr. Abbema, m'a dit depuis que lorsqu'il communiqua à Mr. Bicker, l'idée de faire du Stadhouder un Roi, Mr. Bicker eut une telle horreur de cette idée, qu'il faillit de rompre entièrement avec lui; mais quinze jours après Mr. Bicker, ayant plus mûrement pesé les raisons de Mr. Abbema parût assez les gouter."

** Mr. Valckenaer dans sa Lettre à Mr. Nicolas van Staphorst parle aussi de ces difficultés-là.

*** Il est à présumer que le Comte de Charost ou quelqu'autre suppôt que la Princesse d'Orange, à Paris a donné cette étrange idée à ces deux Messieurs.

**** Comme Mr. Valckenaer n'osa envoyer par la poste cette Lettre et les pièces, il les rémit à Mr. Abbema pour en charger une personne de confiance qui devoit se rendre en Hollande vers la fin de 9bre.

Françoise, et même, à certains égards, dans la Constitution Américaine *, et autant que tout cela pourroit convenir à la position physique et politique des sept Provinces, et au caractère et aux moeurs de ses habitans. Que la République ayant très-peu d'étendue, elle pouvoit encore mieux se passer, que les treize Provinces de l'Amérique, d'un Chef héréditaire du pouvoir exécutif, et surtout d'un Roi revêtu de ce pouvoir, etc., etc.

"Mr. Valckenaer me répondit à cela, que comme la Maison d'Orange s'étoit infailliblement soutenue par ses Allié's, et par les nombreux partisans qu'elle a dans la République, l'on ne pouvoit songer à former une nouvelle Constitution sans y déléguer héréditairement au Stadhouder le pouvoir exécutif, et qu'en y ajoutant le titre de Roi, ce titre le flatteroit tellement, que lui et ses Successeurs en seroient d'autant plus attachés au bien-être du Pays, et feroient constamment leur possible pour lui procurer ce bien-être, que d'ailleurs cela serviroit à étouffer la haine implacable que le Parti-Orange et le Parti patriotique se portent mutuellement; et que toutes divisions intestines étant étouffées pour jamais, il n'en pourroit que résulter le plus grand bien pour le pays et pour la paix de ses habitans. Qu'en fin, quand même on réussiroit à chasser le Stadhouder, il resteroit toujours dans cette famille un Prétendant, que tôt ou tard quelques Puissances parviendroient à réintroduire dans la République, ou il renverseroit tout ce qui auroit été fait."

Van de beide stukken A en B in dit overzigt vermeld draagt het stuk A tot opschrift: *Proeve omtrent de mogelijkheid eener provisionele oproeping der natie tot het formeren eener conventionele vergadering*. De algemeene gedachte in dit stuk was het algemeen stemrecht. De stemgerechtigden benoemen kiezers op iedere 50 één, deze kiezers komen in nader aan te wijzen centraalplaatsen te zamen, en verkiezen op de 100 kiezers een afgevaardigde, de keuze zouden geschieden zonder onderscheid van godsdienst, ofschoon vele vrienden van oordeel waren dat men de Joden moest uitsluiten; — het geschiedde waarschijnlijk deels uit oude onverdraagzaamheid, deels omdat de Jooden zeer weinig de zijde der patriotten gekozen hadden. De vergadering zou zich constitueren als nationale vergadering te Amsterdam, te Utrecht of te

* "Le 12 9bre 1791. Mr. Abbema m'a développé sur la Royauté de Guillaume V les mêmes idées que Mr. Valckenaer m'avoit déjà communiquées. Il m'a dit que le Gouvernement d'Amérique ne convenoit pas à notre République; et il m'a ajouté aussi que si nous parvénions à en extirper la Maison d'Orange nous aurions sans cesse un prétendant qui y conserveroit toujours un parti puissant, et qui tôt ou tard, appuyé par ce parti et par quelques Puissances de l'Europe, attaqueroit la République et y bouleverseroit tout ce qui auroit été fait à son préjudice personnel."

's Hertogenbosch. De stadhouder zou het regt hebben in de vergadering te compareren en eenig voorstel te doen, enz.

Het tweede stuk B is geïntituleerd: *Opgaave van eenige poincten, die voorloopig voor alle nationale opvoering door de thans exteerende partijen beslist, of ten minste met gemeene bewilliging aan de beslissing der nationale conventionele vergadering behooren onderworpen te worden.* Van de 16 poincten in dit stuk vermeld, deelen wij mede de bepaling van gelijkheid van regten, vrijheid van godsdienst, — de bepaling dat er eene algemeene nationale opvoeding zal zijn op kosten der natie, op dezelfde beginsels gevestigd en waarop de kinderen van alle burgers zonder onderscheid aanspraak zullen hebben, — de uitspraak van opheffing van alle provinciale souvereiniteit, — de afschaffing van de ridderschappen enz., — de verdeeling in departementen, — de vraag omtrent de erfelijkheid van het Huis van Oranje met de inviolabiliteit en of men aan den tijdelijken Vorst of Koning een veto zou verleenen, — de opdragt van de uitvoerende magt aan responsable ministers.

De brief van VALCKENAER aan STAPHORST mede op het rijksarchief in afschrift voorhanden, is van den volgenden inhoud:

"PARIJS den 1. November 1791.

"WelEdele Heer, Geeerde Vriend!

"De Brief, groot 8 bladz. geschreeven uit Amsterdam den 2. October l.l. en geadresseerd aan een onzer beste Vrienden alhier, is onder ons het onderwerp van herhaalde zeer ernstige gesprekken geweest, alsmede van een ampele Conferentie met de Heeren Abbema en de Witt; en ik hebbe gaarne op mij genoomen, om onze gedachten aan UWelEd. te Communiceeren, zo omtrent den inhoud der Missive, als de eventueele gevolgen van de daarbij bedoelde zaak; en daar ik vertrouwe dat deze Brief UWelEd. door eene secuure gelegenheid zal ter hand koomen zo zal ik alle omwegen afleggen, en met het volste vertrouwen op Uwe prudentie, ter zaake komen.

"Gij doet ons, buiten twijffel het recht om te gelooven, dat wij vuuriglijk ons Vaderland blijven beminnen, dat wij deszelfs nakend verderf uit de voortduuring der presente omstandigheden met smerte te gemoet zien, en dat wij, zelfs alle betrekking van Philanthropie ter zijde stellende, als Nederlandsche Patriotten, het welzijn van ons gemeen Vaderland booven alles verlangen, en daaraan alle wraakzucht, verontwaardiging en soortgelijke, in ons zeer natuurlijke gemoedsneygingen kunnen opofferen; ja ik zou durven zeggen met Willem Tell van Le Mierre:

"Qu'importe qui je suis chez la postérité?
"Nous affranchir, voilà notre immortalité;

Que de si beaux projets par nos mains s'accomplissent,
Que le Belge soit libre, et que nos noms périssent! —

"Wij aanvaarden dus met greetige ooren alle ouvertures, die eene duurzaame en gegronde verbeetering in den toestand van ons Vaderland schijnen te beloven, en daar dezelve ons onmogelijk toeschijnt zonder eene vernietiging van den haat, die de onderlinge partijen verdeelt, zoo komt het er in onze oogen maar op aan, om de middelen tot uitwissching van dien, zedert eenige generatiën reeds ingeworteldan, haat aan de hand te geven, en of derzelver goede uitwerking *à priori* te bewijzen, of eyndelijk derzelver krachtdadigheid te beproeven. Wij menen dezelve gevonden te hebben in de verlichting onzer Natie, in de uitwissching van alle op Godsdienstige begrippen gevestigde privilegiën, of predominantie, en eijndelijk in de schijnbare verhooging van het Oranje Huis verknogt aan eene, op de Fransche leest geschoeide Nationale, dat is, door den Nationalen Wil, gevestigde Constitutie.

"En deze beginzels schijnt de ongenoemde Schrijver * van den Brief van den 2. October l.l. ook toegedaan te zijn. — Hij begeert dat de Vrienden, die thands in Frankrijk zijn, zig besig houden, om de pen deswegens op te vatten, en misschien zijn er onder dezelve, die daar ernstig op denken, en alleen door de verschillende sentimenten hunner mede Emigranten wederhouden worden. Maar bij ons was een ander idée opgekoomen; te weeten om een prijsvraag bij een *programma* op te geeven, met uitlooving van eene aanzienelijke premie voor den geene, die de beste, en meest geschikte Regerings-Schets, voor de Vereenigde Nederlanden zoude opgeeven, binnen zeekeren te praefigeeren termijn. Wij vinden in dit plan drie zwarigheden; *de eerste*, hoe eene veijligheid te bezorgen aan de beste schrijvers, deswegens die voorzeker in Nederland schuilen, en die door geene praemie, van welken aart ook, zig zouden kunnen laten overhalen, om hunne namen te melden. Voor deeze derhalven, zou de liefde voor hun Vaderland, en de zelfsbewustheid van hunne Patriotsche daad de eenige drijfveer en belooning zijn. *De tweede zwarigheid* is, wie tot Rechters te kiezen. aan welker oordeel alle schrijvers zig zouden willen onderwerpen, en wie zal het recht uitoeffenen, om die Rechters te kiezen? daarbij de bekwaamste, de Competentste Rechters bevinden zig, zonder tegenspraak in Nederland, en hoe zou men dezelve kunnen vereenigen, of immers, zonder gevaar, eene Correspondentie tusschen hen stichten?

"Eijndelijk *de derde zwarigheid* is, die trouwens ook door alle andere schrijvers zal gevoeld worden, en die mij, ik ontveijnse het niet, bijna onoverwinnelijk voorkomt, hoe zal men, hetzij bij een zodanig

---

* N. van Staphorst.

programma, het zij bij eenig ander geschrift deswegens eenige poincten, als zoo veele bakens in zee, afperken, welke de hoeksteenen der toekomstige Constitutie zouden moeten uitmaken? — En wat nu deze poincten aangaat, doen zig drie a vier vragen op, die wel eerst Nationaal, dat is, door de Stem der Natie zelve, behooren beslist te worden, alvorens iemand eene geregelde schetze eener Constitutie zou kunnen ontwerpen. En, zeeker, indien men de *goede trouwe* in de domineerende partij, en *eenen genoegzaamen* graad van verlichting in de Natie zoude kuunen onderstellen, dan zou het niet moeijelijk zijn eene wijze van oproeping der Natie, of een soort van Nationale Conventie op te geeven, waarover het inleggend papier sub A mijne eenvoudige gedachten bevat, terwijl UWelEd. in het tweede Papier sub. B. de opgave van die poincten zal leezen, die, onzes erachtens, als de praeliminairen valt, alle Nationale herstelling *in casu quo* van eene duurzaame en algemeene verzoening, vooraf zouden moeten bepaalt of beslist worden.

"Onder deeze poincten, (in welke Uw schrander oordeel het voor de hoofdzaak lichtelijk eens zou worden, en waarvan ik het gewicht, de simpliceering der Politique machine, de groote oeconomie der Nationale uitgaven, de vermindering van het onnoemelijk getal thans existeerende Ampten, keukenamptjes, en officien, UWelEd. niet behoeve te demonstreeren), onder deze poincten, zeg ik, zal het 8ste, het welk het Oranje Huis Concerneert, wel het meeste bedenking en zwarigheid onderheevig zijn; en dit brengt mij natuurlijk tot het onderzoek der twee hoofdbedenkingen, bij de Missive van 2 October l.l. vermeld. 1°. de Alliantien van het Oranje Huis strijdig met het wezenlijk belang der republiek, 2°. het gedrag van het Oranje Huis ten opzigten van het Vaderland en van de Patriotten *in* en *na* 1787, waar bij dan nog in *de derde plaats* komt, de grootste van alle zwaarigheden, bij diezelfde Missive opgegeven hoe men, *a priori* van de zijde van het Oranje Huis op eenen genoegzamen *goeden wil*, en *goede trouwe*, en van de zijde van zodanige eventuele Nationale conventie, op eene dispositie, om aan het Huis van Oranje eene zoodanige èclatante existentie toe te kennen, zoude kunnen staat maken? — Zie hier onze gedachten deswegens. Het is ontwijffelbaar, dat het geliefkoosd denkbeeld, om bij wijze van eenige Departementen, op den voet van Avignon aan dit schoone Land geagregeerd te worden, voor ons het verkieselijkst zijn zoude, bij aldien wij aan Vrankrijk onmiddellijk grensden, en zij, die in de Oostenrijksche Nederlanden. de zaden der Vonkisterij en de neyging tot de Fransche Constitutie hoopen één maal tot vollen wasdom en volkomenheid te brengen, de zodanige, zeg ik, willen dan de 17 Provinciën gezamentlijk aan het oude Rijk der Franken gehecht zien; Ik kenne

den graad van Nationale verlichting in de Oostenrijksche Nederlanden niet genoeg, om over de mogelijkheid van dit plan te beslissen; edoch, als ik uit den stand der Politique betrekkingen oordeele, die door den cordaaten stap van Leopold in het erkennen der Fransche Constitutie *sterker dan voor heen* met het Huis van Oostenrijk staan toegehaald te worden, dan komt mij het plan der vereeniging der Oostenrijksche Nederlanden met Vrankrijk, *une belle chimère* voor; en dus, na den loop der gewoone zaken geoordeeld, schijnt ons Land een afzonderlijk landje te moeten blijven. En in die hypothese zijn wij van gedachten, dat het Huis van Oranje aan het hoofd der Vereenigde Nederlanden als Vorst geplaatst, terstond een efficacieus, en dringend belang krijgt, om dat Land te doen bloeyen en in welvaart toeneemen. Het denkbeeld: *ben ik nu ook een Koning*, naar mate mijn Koningrijk bloeit, word mijne magt grooter, en ik eevenaar des te meer de huizen waaraan ik door Alliantien verbonden ben. Het motif, daarentegen, om den bloeij van ons Land, dat is, de macht van de Kooplieden, speciaal van Amsterdam te ondermijnen, houd ook op: tot hiertoe is eene eeuwige worsteling geweest tusschen het Oranje Huis en de Landprovincien ten eenre, en Amsterdam ter andere zijde. De Stadhouder om zig te schraagen, en staande te blijven, zocht Engeland, en Engeland was de natuurlijke Vijandinne der Hollandsche Commercie; maar door eene, wel ingerichte Constitutie, is *Amsterdam qua Amsterdam*, niets meer; dat is, die Stedelijke Aristocratische Regering, komt niet meer in de balance tegens de Oranje zucht naar meerder macht; maar de Nationale eenheid doet de Amsterdamsche Gedeputeerden versmelten, en als tware verdwijnen onder de afgevaardigden der geheele Natie. *Zij verdwijnen* als *Amsterdammers*, maar koomen *bekleed met de geheele Nationale macht* weder te voorschijn. Het denkbeeld der Fransche Constitutie, *het zijn geene Gedeputeerden van dat of dat Departement maar zij zijn*, *terstond na hunne electie*, *de Gedeputeerden*, *de Representanten van de geheele Natie is zeer schoon*, *zeer diepzinnig* en van een *uitgebreid* gebruik. — Voeg hier nog bij eene andere Consideratie; te weeten, dat ik de wederzijdsche animositeit tusschen Oranje en Amsterdam, of zoo gij wilt, tusschen Oranje en de Patriotsche partij, zeer veel toeschrijve aan het gemis eener Constitutie, of liever aan de duisterheid der grenspalen, die de wederzijdsche macht en inzage afperkten, deeze eeuwigduurende bron van twist (zo als het Commando van 's Hage) zou, door middel eener nieuwe Constitutie worden gestopt, in welke de wederzijdsche macht duidelijk zou zijn afgebakend. — Wat de *tweede* zwarigheid aangaat, het rechtmatig ressentiment der Patriotten, hierop moet ieder zig zelve gevoelen, en ik refereere mij tot hetgeen ik in het begin van den

Brief gezegt hebbe, terwijl ik mij verbeelde dat, voor zoo verre er grootmoedigheid in gelegen is, om ontfangen ongelijk te vergeeven, het mij aangenaamer voorkomt, voor de Patriotten, die deugd te kunnen uitoeffenen, dan het gevoel der ons mishandeld hebbende Oranje Vrienden, jegens welke de deugd uitgeoeffend zou moeten worden. En dan, verondersteld, dat de Constitutie *goed werkte*, en eene Nationale bevestiging wierd, dat het Oranje Huis dezelve aanvaarde, dan zou even daardoor de vrees, dat er iets deigelijks als in 1787 in vervolg van tijd gebouwen zou worden, merkelijk verminderen. Ik voege hier nog eene bedenking bij: onze Constitutie eens gevestigd, zal aan het Franschen Volk eenen sterkeren steun hebben, dan wij ooit in de dagen van het vorig bestier alhier zouden hebben kunnen verwachten, omdat het Fransche Volk onze Constitutie als een uytvloeyzel, of zo men wil, als een kind der zijne, zal beminnen en beschermen. En wat Engeland zelve aangaat, zou de *public spirit*, die reeds zeer tot de bewondering der Fransche Constitutie begint over te hellen, zou deze, op de guarantie der tegenwoordige zoogenaamde Constitutie van Nederland willen blijven insteeren, en niet veel liever toejuichen, als Nederland zig eene goede Constitutie vormde? Het Ministerie aldaar gevoelt, na mijn inzien, maar al te wel dat niets dan temporiseeren, aldaar den schok, die mij onvermijdelijk voorkomt, kan vertraagen, daar die, zo als HUME reeds in zijn tijd voorspeld heeft, door het verderf der Engelsche Constitutie eenmaal zal moeten plaats hebben. En dan de Militaire Monarchie van Pruissen, die zoo veele zaden van dissolutie bevat, dat een genie als die van den Groten FREDRIK alleen in staat schijnt geweest te zijn, om dien *Reus met Glaze beenen* te bestieren, zou die Pruissische Monarchie ook boven het bereijk van alle menschelijke omwentelingen zijn? het is door de zachte en wijsgeerige bestieringe van denzelven FREDRIK. dat er in de Pruissische Landen veel meer kunde, en *lumières* verspreijt zijn, dan in een zeer groot deel van Duitschland; de Fransche *beaux Esprits*, en Philosophen, de Marquis D'ARGENS, VOLTAIRE, ALGAROTTI, MAUPERTUIS en andere, hebben de grond *aldaar* zoo wel toebereijd, als hunner schriften in Vrankrijk het fanatisme en het bijgeloof verdreeven hebben; en deze zijn voorzeker, de twee sterkste steunpilaren van het Despotisme der Vorsten, aan welker zetel de val der Jesuiten den eersten krak gegeven heeft. — Ik behoeve Uwe attentie niet te doen opmerken, hoe de minste beroering in Duitschland, vooral in de Staten van den Pruissischen Monarch, alle zogenaamde guarantie van de tegenwoordige Regeringsform, illusoir zoude maken. En misschien zoude men, onder beneficie van de schijnbare verhooging van het Oranje Huis in Nederland, het Cabinet van Ber-

lijn, zeer gemakkelijk tot het bevorderen van eenen nieuwen stand van zaken in Nederland beweegen. Daarenboven, en dit maakt nu de *derde* bedenking: alle hinderpalen, die Engeland, Brunswijck, of het Huis van Brandenburg aan onze Nationale herschepping zouden willen toebrengen, zullen altijd ondergeschickt zijn aan het belang en de begeerte van het Oranje Huis, en zodra dit laatstgemelde met goede gratie in die herschepping instemdt, heeft men van Engeland en Pruissen geenen tegenstand te verwachten.

"Het komt er nu maar op aan, om te beslissen, of het Oranje Huis door middel van een extérieur éclat, zijnen tegenwoordigen alles overmeesterenden invloed zoude willen laten betoomen, en welke verzekering men, *a priori* hinc inde voor de daarstelling van het wederzijdsch geconditioneerde, zoude kunnen beraamen. Op het eerste lid dezer vraag, houd ik mij verzekerd, dat veele beweegredenen het Oranje Huis zouden permoveeren, om in zodanige schikking te koomen; terwijl op het tweede lid, mijn oog niet doorzichtig genoeg is om op eenen zo verren afstand geplaatst, de geschiktste middelen eener zoo mutueele guarantie te bereekenen.

"Ons oogmerk derhalven, met UWelEd. deeze te doen toe koomen, is, om UWelEd. onze gedachten mede te deelen, en UWelEd. gedurende dezen winter de tijd tot overdenking, of zo Gij het goedvind, van overleg met eenige weinige Uwer kundigste en vertroudste Vrienden, te geeven. Terwijl veellicht in het vroege voorjaar de gelegenheid zal gebooren worden, dat iemand onzer met UWelEd. en andere Vrienden in Nederland over deze gewichtige en delicate materie zal kunnen aboucheeren.

"Ontfangt intusschen de bedenkingen bij deze Missive vervat, als een bewijs van onze hoogachting voor Uwen persoon, en van ons vertrouwen op UWelEd. doorzicht in de zaken van ons Vaderland.

"PS. De autheur van deze Missive verzoekt excuus over het onvolkomene van zijn antwoord, daar deszelfs op handen zijnde vertrek hem niet alle de nodige tijd heeft gelaten, om dezelve te beschaven of uit te werken, en hij groote poincten heeft overgelaten, zo als het stuk der erfopvolging en het Regentschap, in cas van Minderjarigheid. Misschien zou men de leden eener eventueele Nationale Conventie bij het afleggen van den eed, in Bijlage A [Verg. boven, blz. 300] opgegeven, ook kunnen doen zweeren, om de Constitutie zodanig in te richten, dat de met de Oranje Partij vooraf te concerteeren poincten, in dezelve ongeschonden bewaard en ingelascht wierden. Ik gevoele nochthands zeer wel, dat dit middel zeer insufficient is, om *a priori* eene zeekerheijd, omtrent de daarstelling der bewuste poincten te bekomen."

Later wordt nog van die plannen gesproken in eenen brief van DUMONT PIGALLE, in het begin van Januarij 1795 geschreven, dien wij later (blz. 315) zullen mededeelen, ook om te doen zien, hoe die Franschman — Bataafsch emigrant (zie boven, blz. 254) — werkzaam is geweest om haat tegen het Huis van Oranje te verspreiden en den intogt der Franschen in ons Vaderland te bevorderen.

Blz. 238, r. 16 v. o "Het schijnt dat dit plan weinig bijval gevonden heeft", althans mij is, na onderzoek, daarvan niets gebleken; het heeft mij zelfs niet mogen gelukken een in Nederland gedrukt stuk te zien, waarin deze gedachte wordt teruggevonden.

Blz. 239, r. 1 v. b "Ten einde, gesterkt door de patriotische partij, eene omwenteling te kunnen bewerken". De stukken van DUMONT-PIGALLE, op het rijksarchief voorhanden, geven hier inzonderheid vele belangrijke bijdragen, bepaaldelijk in een stuk, getiteld: *Notules des délibérations et arrêtés de la société des amis du rétablissement de la liberté batave.* De vereeniging was gevormd door J. C. DE KOCK, F. SCHILGE, J. F. R. VAN HOOFF, P. DUMONT PIGALLE en J. GELDERMAN, den 22en October 1792. Er werd besloten, dat de acte van verbindtenis der vereeniging, die den volgenden dag den titel aannam van *comité revolutionair batave*, zou medegedeeld worden aan LEBRUN, minister van buitenlandsche zaken. Later voegde zich nog bij deze vereeniging DAENDELS. Nadat GELDERMAN naar het leger was vertrokken, had er den 26en October een conferentie plaats met LEBRUN, en werd besloten, dat men zich in betrekking zou stellen met de revolutionaire comités des Belges et Liégeois. Den 28en October had er een nieuwe conferentie met LEBRUN plaats, waarin de nieuw benoemde gezant GENEST, vóór zijn vertrek naar 's Gravenhage, door het revolutionnair comité des bataves werd onderrigt, op hoedanige wijze hij de bedoelingen om eene omwenteling voor te bereiden zou kunnen bevorderen. Waarschijnlijk hebben deze handelingen ook invloed gehad op het berucht decreet van de Nationele vergadering van 19 November, waarbij broederschap en hulp werd toegezegd aan al de volken, die hunne vrijheid zouden trachten te verkrijgen. Ten einde het uitvoerend bewind in te lichten, had DUMONT PIGALLE reeds den 18en November een uitvoerige memorie opgesteld, die ook onder de stukken op het rijksarchief voorhanden is, onder den titel van *Pierre Alexandre Dumont Pigalle membre de l'association des amis de la liberté batave formée à Paris le 22 Octobre dernier au ministre des affaires étrangères.* Het opmerkelijkste in die memorie is, dat de Fransche minister van buitenlandsche zaken gewaarschuwd wordt tegen andere Bataafsche

uitgewekenen, die hooger in rang waren, maar minder goede republikeinen, — en dat de oprigting van eene nationale conventie wordt toegezegd, zoodra de Franschen in ons Land zouden zijn, ofschoon toen de oorlog nog niet aan den Stadhouder verklaard was, hetgeen eerst den 1en Januarij 1793 plaats vond. De minister LEBRUN gaf, ten einde de werkzaamheden van het comité te ondersteunen, een credietbrief van 100,000 livres. Er werd bepaald, dat DE KOCK, SCHILGE, VAN HOOFF en DUMONT PIGALLE ieder zouden genieten voor tijdverlies enz. 300 livres per maand, buiten de reiskosten, terwijl nog aan DE KOCK zou worden terugbetaald 400 livres, die hij aan DUMONT PIGALLE had voorgeschoten. Verder werd nog bepaald, dat DUMONT PIGALLE te Parijs zou blijven en dat DE KOCK, SCHILGE en VAN HOOFF naar Antwerpen zouden vertrekken, welke drie personen men dan ook als Bataafsch comité revolutionair in het leger van DUMOURIEZ aantreft. Verg. VREEDE, in zijne *Voorlezing over de Vrijwording van Noordbraband*, in de werken van het N.-Brab. Gen., 1859, die doet opmerken, dat twee leden van het revolutionair comité Noord-Brabanters waren, VAN HOOFF en DE KOCK uit Heusden, dat toen bij Staatsbrabant behoorde, terwijl SCHILGE afkomstig was uit Wijk bij Duurstede. Men schijnt DUMONT PIGALLE niet veel geld toevertrouwd te hebben, want vooidat het comité naar Antwerpen vertrok, werd bepaald, dat DUMONT PIGALLE de 300 livres 's maands zou ontvangen bij eenen zwager van DE KOCK, die echter niet verder wordt genoemd.

Dat het revolutionaire comité der Bataven te Parijs opgerigt reeds voor het einde van 1792, en dus voor de oorlogsverklaring, zeer werkzaam was, blijkt uit de volgende brieven. De eerste is van DAENDELS, uit Brussel, 2 November 1792, aan DUMONT PIGALLE, en luidde als volgt:

Amicissime,

Van dezen morgen hebben wij hier een conferentie gehad in de Prince de Galle, met STAPHORST, VREDE, VAN LEEUWEN, BLOK, VAN HOORN, VAN HAAFTEN enz., en nadat BLOK gedeclareert had ondergeschikt aan u te werken en STAPHORST, VREDE en VAN LEEUWEN en VAN HAAFTEN van een onbepaald vertrouwen in u te hebben, hebben wij eenparig besloten om te volgen het plan 't geen BLOK en VAN HAAFTEN wisten dat gij en andere tot herstelling van onze zaak in de Republiek met den minister LE BRUN bedacht hadden. Ik heb vervolgens HUBER, SULJART en NICOLSON gesproken, die van Luik kwamen, en goede berigten medebragten, dat DUMOURIEZ de laatste orders van den Minister wagtte, om in Holland in te dringen, waartoe de armée van Antwerpen reeds op weg is naar Roermonde; HUBER is vervolgens met die andere Heeren na Parijs vertrokken, en is door BLOK

en mij verzocht, om niets buiten uw te doen, want dat hij anders zeer slecht bij ons alle zou gezien zijn en nergens in reusseren, dewijl wij alle het met uw eens waren.

"Met de Hollandsche regenten schijnt haar voorgewende democratie en ware Republicainsche principes niet overeen te komen met haar plan bij eene omwenteling in de Republiek. Zij schijnen provisioneel als Regenten weer hersteld te willen worden, uit vrees quasi voor anarchie en zouden zelfs niet gaarne zien, dat de matadors hiervan uitgesloten wierden; dan alzo men van zijn principe niet af mag gaan, moeten

"1°. de Matadors, die de Republiek ongelukkig gemaakt hebben, worden uitgesloten van alle directie, en

"2°. niemand toegelaten worden om als Regent te ageren, die niet op nieuw is aangesteld door het volk, dog zulx belet niet, dat zij, qua Burgers nuttig zijn

"De zaaken hebben dus tegen alle verwagting een goeden keer genomen, en daar het nu overgelaaten word aan die geenen, welke reeds lang met LE BRUN er over in onderhandeling geweest zijn en dus voornamentlijk aan Uw, ben ik gerust, dat wij niet andermaal bedrogen en genoodzaakt zullen worden tot eenen nieuwen 10 Aug. te komen. BEYMA en RAND zijn ook in 't spel en alle partijen verzoent, ten minste ik met alle, egter zijn deze buiten alles, wat ik uw hier geschreven heb.

"Ik hoop morgen avond weer te Brugge te zijn, en zie van mijn reis af na Luyk, alwaar VAN HOEY gebleven is, om DUMOURIEZ op zijde te blijven, schoon hij er weinig zal uitvoeren. SULJART zoekt een Regiment op te rigten. Ik hoop, dat er brieven voor mij te Brugge van uw of KOCK zullen zijn, en dat ik uw spoedig met de andere Broeders zien zal. — In 't begin van Januarij begint den dans.

"Veel Compl. aan alle.

T. T.

(Geteekend met de gecombineerde initialen van DAENDELS.)

"PS. De citoyens STAPHORST, VAN LEEUWEN en D'AMOUR maken veel compl. en de eerste zal in 5 à 6 dagen uw te Parijs of Versailles komen zien.

"NB. Wij geven in consideratie of de Franschen niet ten spoedigste een vloot na de Kaap dienden te zenden, om te prevenieren, dat de Engelschen er zig niet meester van maaken, denkt ook op Walcheren, dog laat er ons Legioen niet toe gebruikt worden."

Het origineel van dezen brief bevindt zich op het rijksarchief, even als de volgende, den 21en Nov. 1792 uit Ostende geschreven, met den volgenden proscriptum boven aan den brief:

"PS. De princes van Orange is reeds na Berlijn vertrokken.

"Vriend MONTPIGAL!

"Uw brief van 11 dezer heb ik gisteren na het vertrek der post ontfangen, waar in gij mij beschuldigt van verscheidene zaken, die mij zouden treffen, zo ik dezelve verdiende, of niet in staat was uw met weinig woorden van gedagten te doen veranderen. Omtrent eenige condescendance voor HUBER en VAN HOEY, beroep ik mij alleen op een half dozijn brieven door mij van dag tot dag aan DE KOCK geschreven, en die uw van 't contrarie zullen overtuigen: Gij zult ook nog niemand hebben kunnen aantreffen, die door mij de minste opening gekregen heeft van ons project, daar de brief, die VAN HAAFTEN mij geschreven en die ik in originalie aan DE KOCK heb gezonden, aantoont, dat de zaak hier van den beginne bekend was, en CRAFT, capt. van 't 3e Batt. heeft mij voor 5 dagen gezegt, dat DE KOCK in 3 dagen hier verwagt wierd om met ons over de groote zaak te besoigneren: Ik vroeg hem of het was over de vergroting van ons Legioen en of ABBEMA medekwam. Hij antwoordde, of ik hem kulde, want dat ABBEMA de regte man was om er van te weten. Hij zei mij voorts dat de gansche zaak met alle kleuren hem bekend was, en verhaalde mij alles zo omstandig, als of hij Lid van 't comité was. — Wie heeft zig nu te beklagen? daarbij vraag ik sedert 14 dagen een instructie, hoe mij te gedragen, vooral in de huichelachtige rol, die ik met HUBER en VAN HOEY speel: Ik dring dag op dag aan dat gijl. overkomt, en krijg geen taal nog teken, dan de Rev[olutie] in Holland, op gronden van onze actè zal daarom niet agterblijven, want dezen dag zeilt van hier het fregat L'Ariel, capn. MOULSON; 2 Brigantijns en 1 Cannonniere, 2 anderen liggen reeds voor Vlissingen om door het gat van de Schelde voor Antwerpen te zeilen en 't casteel te beschieten; dog ieder voelt, dat het slegts het pretext is, en de pruissische en Hollandsche ambassadeurs hebben te Londen hulp verzocht, om de invasie in Holland te prevenieren, of te doen mislukken: men zegt ook, dat 't cabinet van St. James aan Vrankrijk zou gedeclareert hebben, dat ze een invasie in Holland voor een oorlogsdeclaratie zal aanzien, 't geen egter onze vrienden de Franschen niet zal afschrikken, dewijl het Engelsche gouvernement zeer veel moeite zal hebben, om een reve. in Engeland, Schotland en Ierland te prevenieren, en haar val zou verhaasten, zo het zig in eenigen deele met het Vaste land bemoeide. Het uitzeilen van de oorlogschepen heb ik uit den mond van den Franschen Consul en van Capn. MOULSON, en moet dezen voormiddag zelfs tragten hem 1 à 2 lootsen voor de Schelde te bezorgen, omdat hij ze te Vlissingen zeer bezwaarlijk zal bekomen.

"De sensatie is in gantsch Holland ook tot die hoogte geklommen, dat men een krachtdadig soutien van binnen in de Republiek te wagten heeft. Wij moeten dus de revolutie alleen dirigeren en aan de oude Regenten, waar in het zuurdeessem der aristocratie zit geplant, allen invloed beletten. Ik zende hiernevens copie van den brief van HUBER, dien ik gisteren in originali aan DE KOCK gezonden heb, en copie van mijn brief er bij, en ben thans geresolveert, om direct na Brussel te gaan, en uwl. aldaar op te wagten, of geheel alleen mijn pligt aan mijn vaderland te betragten, zo ulieden te lang weg mogt blijven, en het gevaarlijk wierd die klanten verder ongestoord voort te laten werken. Heden komt hier nog in 450 man van ons Legioen, die te Rousbrugge gebleven waren, en morgen het depôt van Gravelines, en vertrek overmorgen na Brussel. — Er vertrekken morgen 4 Capn.. 4 Lts., en 4 Lts. en second op werving voor de infanterie, die zig van Sluis tot Maastricht zullen verspreiden: Omtrent de verdeeltheid in 't Legioen referere ik mij aan de brieven aan DE KOCK: geen tijd hebbende om DE KOCK te schrijven, zende ik deze open onder deszelfs adres, doch sluite er een gecacheteerd briefjen in voor uw apart: groet uw Vrouw en Dogters en sollicitere nevens mijn vrouw, die thans te Rijssel bij mevr. SULJART logeerd, dog in weinig dagen te huis zal zijn, dat de winter bij mijn vrouw te Duinkerken gelieve te passeren.

"H W. DAENDELS."

Tot toelichting van dezen brief van den later zoo bekend geworden gouverneur generaal van Neêrlandsch Indië dient, dat tusschen de uitgewekenen vele en velerlei oneenigheid heerschte, waaromtrent inzonderheid geraadpleegd moet worden het belangrijke reeds aangehaalde werkje van Mr. DIRKS.

Het volgende stuk is afgedrukt naar een kopij van eenen brief van DUMONT PIGALLE, door hem eigenhandig geschreven. Het adres luidt: Aux Citoyens BLOCK et EYCK, de brief is gedateerd uit Parijs, le 18 9bre 1792.

"Citoyens! Comme je n'ai pu retourner la semaine passée à Versailles, ma femme m'a fait parvenir la Lettre que vous m'avez écrite en date du 10 du courant. Je n'ai qu'un instant à moi pour y repondre. Je vous dirai donc en bref que je connoissois déjá les intrigues employées par nos ennemis pour empêcher une Revolution en Hollande. Ne craignez rien, le ministère est instruit de tout et est pour nous. La très grande majorité de la convention est également portée pour la liberté batave. Dans un temps ou l'autre, vous verrez la Hollande attaquée, n'importe par quelles armes moyennant que nous recouvrions notre liberté, et venions à bout de faire une Constitution digne d'un peuple libre. — Les choses sont plus avancées

que vous ne le croyez. C'est tout ce que je puis vous dire. — S'il devenoit nécessaire, que vous vinssiez à Paris je vous l'écrirois aussitôt. Mais tout ira bien sans cela.

"Je crains seulement une chose; c'est que HUBER et VAN HOEY, STA. [aldus. waarschijnlijk is bedoeld STAPHORST]. ONDAATJE et autres écervélés de cette espèce ne gatent la fricassée auprès du Citoyen DUMOURIEZ.

"Ecrivez hardiment à vos amis de Hollande de prendre courage et qu'ils se préparent à former une Constitution qui nous assure toute la plénitude de la Liberté, et non pas une demie liberté. *Ergo* au Diable la maison d'Orange, et le Despotisme aristocratique. C'est tout dire.

"Si les François savoient que nous n'aurions pas le courage de nous délivrer entièrement de ces deux espèces de tyrannie, ils nous abandonneroient à notre malheureux sort.

"Je vous prie tres instamment et pour raison, de me mander tout ce que vous apprendrez des dispositions de nos bons patriotes en Hollande. Je vous salue l'un et l'autre ainsi que Madame &c &c, et je suis très à la hâte.

V. T. et O. S. Le Citoyen
MONT-PIGALLE."

Tegenover deze intriges was het moeijelijk dat de vrede bewaard werd. VAN DE SPIEGEL, in zijne in November en December 1792 en Januarij 1793 geschreven *Brieven en negotiatiën*, D. II, vreesde er reeds voor, ofschoon de generaal DUMOURIEZ in het laatst van 1792 nog vredelievende uitzigten voor onze republiek had. Verg. zijne *Memoires*, Tom. I.

Het is hoogst belangrijk om met de voormelde stukken uit het rijksarchief te vergelijken de brieven van VAN DE SPIEGEL en de *Mémoires* van DUMOURIEZ, om een duidelijk inzigt te erlangen in den toestand van ons Vaderland, even vóór de oorlogsverklaring van Frankrijk aan den Stadhouder. Curieus is de wijze, waarop DUMOURIEZ zijn oorlogsmanifest tegen den Stadhouder verdedigt uit de oorlogsgebruiken, om de schuld van de mogendheid, aan wie men oorlog verklaart, breed uit te meten, terwijl hij erkent, — (de *Mémoires* werden geschreven na het verlaten van de Fransche armee) — dat de Stadhouder reden had om zich persoonlijk over zulk eene handeling te beklagen. Op onderscheidene plaatsen van de *Mémoires* wordt het lid van het commité revolutionair DE KOOK zeer geprezen. Misschien heeft deze vriendschap van DUMOURIEZ, door diens overgang tot de geallieëerden, er toe bijgedragen, dat DE KOCK den 24en Maart 1794 onder de guillotine het leven heeft verloren. DE KOCK was vader

van den bekenden Franschen romanschrijver PAUL DE KOCK en van HENDRIK MERKUS DE KOCK, die, in 1795 naar het vaderland teruggekeerd, zich later zoo beroemd heeft gemaakt in den Javaschen oorlog in 1826. ONDAATJE, die in dezen brief wordt genoemd en wiens *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van* 1787 wij reeds op blz. 279 aanhaalden, is thans meer bekend geworden door de *Memorials and times of Peter Philip Jurriaan Quint Ondaatje*, bij Mrs. C. M. DAVIES, uitgegeven in de werken van het Historisch genootschap gevestigd te Utrecht, nieuwe Serie, 1870, met eene belangrijke inleiding en aanteekeningen van Prof. VREEDE. Het werk kwam eerst uit, toen onze voorgaande bladzijden reeds waren afgedrukt.

Blz. 239, r. 9 v. b "Zwakke tusschenkomst niets zou uitwerken". Verg. Prof. VREEDE, in zijn aangehaald geschrift over VAN DE SPIEGEL en zijne *Geschiedenis der Nederlandsche diplomatie*, Bataafsche Republiek, I, blz. 1—18, en Bijlage I.

Blz. 240, r. 2 v. b. "Het bekende decreet". Men vergelijke hier THORBECKE, in zijne belangrijke *Proeve over de verandering van het algemeen Staten-stelsel van Europa sedert de Fransche omwenteling*, Leiden 1831, vooral blz. 41 en volg., waarvan slechts het eerste stuk in het licht is verschenen. Verg. voorts VAN DIJK: *Considérations sur l'histoire de la révolution Française*, p. 209 en volg.

Blz. 240, midden "Afstammelingen der Geuzen". Zie de woorden in het *Vervolg op Wagenaar*, XXV, blz. 339—342. De aanspraak geschiedde kort na de oorlogsverklaring, 1 Febr. 1793.

Blz. 240, r. 15 v. o. "Het committé der Bataven". Zie de hier aangehaalde woorden in het *Vervolg op Wagenaar*, Dl. XXV, blz. 357. Het stuk was onderteekend door al de leden van het te Parijs gevormd *Committé révolutionair*, die zich in België bevonden, GELDERMAN, SCHILGE, DAENDELS, VAN HOOFF en DE KOCK.

Blz. 240, r. 6 v. o. "Nederlanders, die tot niet onaanzienlijke geslachten behoorden". HERMAN WILLEM DAENDELS, geb. 1762, was de zoon van den burgemeester van Hattem en J. C. TULLEKEN. DE KOCK was in de regering van Heusden geweest.

Blz. 240, r. 11 v. o. "Inneming van Breda in 1794". Lees 1793. Verg. de woorden in het *Vervolg op Wagenaar*, XXV, blz. 405—420.

Blz. 240, r. 1 v. o. "De oorlog niet ongelukkig gevoerd". Vergelijk hier vooral BOSSCHA: *Nederlands heldendaden te land*, Dl. III.

Blz. 241, r. 5 v. b. "Prins FREDERIK". Van dezen tweeden zoon van WILLEM V, als luitenant-veldmaarschalk in het Oostenrijksche leger in 1799 gestorven, bestaat een *Leven*, met platen, te Rotterdam bij V. GINKEL, in 1802, uitgegeven.

Blz. 241, r. 12 v. b. "Waren bevreesd voor het effect der Fransche principes". Zie VAN DE SPIEGEL: *Brieven en Neg.*, III, blz. 3.

Blz. 241, medio. "De democraten hieven reeds wanhopige klagten aan". Zie *Geschiedkundig verhaal van het gedrag der Nederlandsche Gemeenebestgezinden gedurende den tegenwoordigen oorlog*, door BLAAUW en IRHOVEN VAN DAM. Het werd reeds in 1794 opgesteld en vond zoodanig aftrek, dat er spoedig een derde druk van in het licht verscheen.

Blz. 241, r. 15 v. o.. "Vereenigden zich reeds eenigen hier te lande, ten einde aan de Franschen hulp te verleenen". Verg. het *Geschiedkundig verhaal*. Zie voorts: *Het leven van S. Ipz. Wiselius*, door Prof. VAN LIMBURG BROUWER, 1846, en de voorrede van de *Handelingen van het Commité révolutionair te Amsterdam*.

Blz. 241, r. 11 v. o. "GOGEL" Verg. het belangrijke en met vele onuitgegeven stukken verrijkte academisch proefschrift van Mr. J. A. SILLEM: *De politieke en staathuishoudkundige werkzaamheid van Jan Alexander Gogel*, Amst. 1864, en bepaaldelijk omtrent de werkzaamheid van GOGEL ter voorbereiding van de omwenteling, blz. 6—18.

Blz. 242, r. 2 v. b. "Wij hebben even als gij de vrijheid voor onze godheid". Zie *Vervolg op Wagenaar*, XXVI, blz. 220.

Blz. 242, medio. "Nog staan wij overeind". Zie de woorden aangehaald in het *Vervolg op Wagenaar*, D. XXVII, blz 225.

Blz. 242, r. 9 v. o. "Na den val van het schrikbewind scheen men tot den vrede geneigd". In Frankrijk werden, bij decreet van 14 Sept. 1794. de partijnamen verboden, — bij decreet van 4 Nov. de club der Jacobijnen onderdrukt; den 24en December werd een amnestie aan de royalisten in de Vendée toegezegd, en onder deze gebeurtenissen werden onderscheidene geruchten van royalistischen aard verspreid. Zie THIERS: *Histoire de la révolution française*, T. IV.

Men moet dit in aanmerking nemen bij de beoordeeling van den volgenden brief, dien DUMONT PIGALLE aan den president van het Comité du salut public, den 2en Pluviose an 3 (Maart 1795) schreef, waarin hij van vroegere plannen melding maakt.

"Quoique le bruit absurde, répandu depuis 7 à 8 jours de donner un roi à la Hollande et à quelques autres pays, ait été apprécié à sa valeur par les personnes éclaireés, j'apprends que dans quelques endroits il ne laisse pas de se soutenir plus ou moins, et de donner lieu à des commentaires qui méritent peut-être quelque attention.

"Ce que je viens de te dire me donne occasion d'ajouter ici qu'en 1789, 1790 et au commencement de 1791, il fut question de royaliser non seulement la Hollande, mais aussi la Belgique Autrichienne, ainsi que de joindre à tout cela, s'il étoit possible, le pays de Liège et quelques autres contrées situées sur la rive gauche du Bas-Rhin, afin d'établir de cette manière un nouvel empire aux dépens de la maison d'Autriche et autres, au préjudice des intérêts politiques et de la sureté de la France, et à l'avantage des maisons de Brandebourg, de Brunswick et de Nassau.

"La princesse d'Orange, poussée par son ambition effrénée, secrétement conseillée et appuyée par le cabinet de Berlin, dirigeoit tout ce manége par les intelligences et les émissaires qu'elle avoit dans divers endroits de ces contrées, ainsi qu'en France.

"Dans le même temps des stipendiés stadhouderiens et Prussiens, repandus dans Paris et ailleurs, étoient chargés d'engager les patriotes hollandais, réfugiés en France et en Brabant à accepter une amnistie, sous promesse qu'on rendroit au peuple hollandois le droit de choisir des régens, et d'autres privilèges, qu'on se seroit toutefois bien gardé de leur rendre.

"Pour mieux attirer ces patriotes dans le piège, on tâchoit de leur insinuer que si l'on faisoit du Stadhouder un roi, ce roi prendroit naturellement à coeur les intérêts de son royaume et le bonheur de ces sujets, et pourroit effectuer l'un et l'autre; au lieu qu'un simple Stadhouder, constamment en but à la méfiance, à la jalousie, et sans cesse contrarié dans *ses désirs de faire le bien*, ne pouvoit parvenir de le faire.

"Le principal foyer de celles de ces menées établies en France, étoit à Paris chez l'envoyé de Prusse. — Là pour y prendre le mot de l'ordre et y faire les rapports des succès, se réunissoient les chefs des émissaires, tel que le juif EPHRAÏM, telle que la soi-disante baronne D'AELDERS, aventurière infame, intrigante très dangereuse sous le masque du patriotisme français, et dont il est à souhaiter que la Convention nationale connoisse l'esprit astucieux et fourbe, aussi bien que

nous autres, patriotes hollandois le connoissons. — Je me dispense de nommer ici les autres principaux agens de cette cabale: il suffira de savoir que DUMOURIEZ, le petit comte de BETHANE CHAROST et le re présentant du peuple CARRA n'étoient point étrangers en tout cela.

"Quoique l'exécution du projet de royaliser la Belgique eut été provisoirement suspendue par les événemens arrivés en ce pays au commencement de 1791, le projet de donner un roi à la Hollande ne cessa pas d'exister pendant le reste de cette année et durant une partie de 1792. Le premier ne se reproduisit que lors de l'invasion de DUMOURIEZ en Brabant. — Alors les avis se partagèrent à cet égard; les uns continuant de vouloir établir un Roi pour toute la Belgique, les autres un Duc de Brabant, un Comte de Flandre, etc.; et DUMOURIEZ se souciant fort peu quel parti l'on prit, moyennant que son ambition et son intérêt y trouvassent leur compte.

"Indigné de voir que, dès le commencement de toutes ces menées, quelques uns de mes compatriotes s'étoient laissés séduire, non seulement par l'appas de l'amnistie dont j'ai parlé ci-dessus, mais aussi par le fol espoir des prétendus avantages qui résulteroient de l'établissement de la royauté en Hollande, je crus devoir les désabuser en publiant, en mars 1792, l'écrit, dont je t'envoye les trois derniers exemplaires qui me restent.

"Les 18 premières pages de cette brochure ne roulent que sur les pratiques employées pour nous amener à accepter une amnistie.

"De la page 19 à la page 21, je donne une idée succincte de la nouvelle constitution qui conviendroit à la Hollande.

"Ensuite j'entre en matière sur la royauté à y établir en faveur de GUILLAUME V, et je démontre, qu'aussi longtemps que cet être et les siens y gouverneront, soit en qualité de stadhouders ou de roi, ce pays restera l'esclave de ces tyrans, ainsi que la proye de l'Angleterre, et l'ennemi déclaré de la France.

"En passant de là à l'énumération des usurpations faites par le stadhouder, à l'exposition de la nature et de l'étendue de son despotisme, je donne en peu de mots une idée claire et distincte des vraies causes de l'état deplorable où se trouve aujourd'hui la Hollande.

"Je viens en suite à la peinture des maux effroyables que les stadhouders, et surtout le stadhouder actuel, ont causés à ce malheureux pays. Il n'y a pas d'homme juste et sensible qui ne frémisse en jettant les yeux sur ce tableau.

"En parcourant cette brochure on acquèrera quelques notions sur l'état du gouvernement hollandois d'aujourd'hui; — sur les vices et les défauts qui y regnent; — sur les principales causes de la chûte de son commerce, de sa navigation et de son industrie; — sur l'es-

prit et le caractère du peuple qui habite ce pays; — sur les moyens qu'on a employés de tout temps pour abuser et endormir ce peuple, et le retenir dans les chaînes qu'il ne peut briser, si on ne l'éclaire, et si la France ne l'aide à secouer le jong odieux sous lequel il est retenu.

"Ne me connoissant pas personnellement, citoyen president, tu desireras peut-être savoir qui je suis. Hé bien, demande le à ton collégue CARNOT: il te dira qu'il sait de bonne part que, dans ma patrie, j'ai été un des plus implacables ennemis du stadhouder et de toute espèce de tyrannie; que par mes nombreux écrits j'ai combattu avec acharnement ce despote et ses vils valets, qui osent se nommer les états généraux du pays, ou les états particuliers de chaque province; — que j'ai courageusement défendu, envers tous et contre tous, la cause sacrée de la liberté; — et c'est ce que je fais encore aujourd'hui, en écrivant l'histoire de ce qui est arrivé en ce malheureux pays depuis l'année 1776 jusqu'en 1787, où les pratiques de l'Angleterre, les bayonnettes prussiennes, et l'infame abandonnement du gouvernement François d'alors, ont rendus vains les courageux efforts, que tous les bons patriotes avoient faits pour reconquérir leur liberté.

"Le citoyen CARNOT te dira en outre que, pour l'instruction et l'usage du comité de salut public, je lui ai remis le 18 messidor dernier, *l'Histoire de la campagne des Prussiens en Hollande en* 1787.

"Que depuis je lui ai remis successivement, et en l'invitant d'en faire part au comité :

1. L'état actuel et la repartition de la marine militaire hollandoise avec une exposition des inconvénients resultans, de la situation, ainsi que de la sortie et de l'entrée des ports de la république.

2. Des observations fort étendues, sur le projet d'une descente à faire par les françois en Zélande. Projet que par la connoissance parfaite que j'ai des localités de cette province et de ses abords, je regardois comme inexécutable, ou, du moins, comme des plus dangereux dans son exécution.

3. Des observations contre toute descente quelconque à entreprendre sur les côtes de la province de Hollande, par la Mer du Nord; — sur la convenance d'attaquer par terre ce pays; — sur la manière de le traiter, au cas que la France voulût en faire un ami ou une conquête; — sur le peu de numéraire qui s'y trouve; — sur le montant ordinaire des fonds déposés à la bancque d'Amsterdam; — sur le peu d'avantages qu'on pourroit retirer des revenus de l'Etat etc. — Quoique tout cela ne soit que sommairement indiqué, j'en dis assez pour s'en former une idée provisoirement suffisante, en attendant de plus grands développemens.

4. Des renseignemens sur quelques défectuosités essentielles que se trouvent dans les fortifications de Grave, de Nimègue et d'Arnhem; — ainsi que des observations sur la possibilité et les avantages de la conquête de la rivière de l'Yssel, et par consequent de la province de Gueldre et d'une partie de celle d'Overyssel, avant d'entrer dans la province d'Utrecht, pour marcher ensuite vers la Hollande.

"5. Une description de la ligne d'inondation qui, commençant au Grebbe, traverse la province d'Utrecht, et se termine au Zuiderzee; — avec l'indication des principaux endroits par où l'on pourroit tenter de franchir cette inondation.

"6. Une description de la grande ligne d'inondation qui traverse la Hollande depuis Gorcum jusqu'au Zuiderzee; — ainsi que l'énumération de tous les autres moyens de défense, que l'ennemi peut employer pour empêcher les François d'entrer dans le pays.

"7. Une indication des precautions à prendre, (au cas qu'une forte et longue gelée survint) pour franchir sur la glace toutes les inondations, ou du moins pour se rendre maître des principales écluses, et faire écouler les eaux de ces inondations quand on le trouveroit nécessaire.

"8. Des reflexions sur les vues, secrètes qui ont porté les Etats généraux à envoyer BRANTSEN et REPELAER à Paris, pour tenter d'y entamer une négociation d'accommodement quelconque; — et un exposé des raisons importantes qui doivent empêcher le comité de salut public de traiter avec de telles gens. Si l'on a parcouru avec quelqu'attention ces diverses pièces, l'on y aura remarqué que je connois parfaitement et militairement le local du pays, et que mes opinions sur les positions à prendre par l'armée françoise, sur le mode d'attaque et d'invasion sont aussi parfaites qu'il étoit possible de l'attendre d'un homme qui n'avoit aucune notion du plan de campagne arrêté et qui n'a jamais eu qu'une connoissance imparfaite de l'état de la force des moyens, des positions journalières et successives de differentes parties de l'armée destinée à entrer en Hollande.

"L'on aura encore remarqué que par le peu de reflexions étrangères, que la matière principale me permettoit de répandre parmi mes renseignemens, j'ai montré que je connois autant que personne l'état politique et commerciel de mon pays; — ses vrais intérêts; — la manière différente de penser, qui divise et distingue ses habitans; — les moyens d'arracher ce pays des griffes de l'Angleterre; d'en faire un ami de la France; d'y ruiner pour jamais le crédit que les infames Anglois y ont acquis, et de les réduire dans l'impossibilité de jamais nuire à personne. — Si l'on croit qu'une application constante pendant plusieurs années sur tous ces objets — que des notes nombreu-

ses recueillies avec soin, — et qu'une longue expérience m'ont mis à même d'être ultérieurement de quelque utilité au Comité, l'on me trouvera toujours prêt à faire ce qu'il exigera de moi.

"En finissant cette lettre, citoyen président, j'apprends la prise d'Utrecht par les troupes de la républiqne. Cette nouvelle me porteroit à jeter rapidement sur le papier quelques idées analogues à cet heureux changement dans l'état des choses, s'il me restoit assez de temps pour les joindre ici. Je m'en occuperai incessamment, et je te le ferai passer."

Daar in dezen brief melding wordt gemaakt van plannen van vereeniging van ons Vaderland met België, onder het Huis van Oranje, na 1787, waarover wij vroeger, blz. 295, eenige stukken mededeelden, meenen wij hier ter plaatse te moeten vermelden een voordragt van Prof. BRILL, in de *Akademie van Wetenschappen*, den 8en Sept. 1870 gehouden, waarvan, onder het afdrukken van dit vel, door de dagbladen ons de korte inhoud wordt medegedeeld. Volgens het gevoelen van genoemden hoogleeraar zou ERNST VAN BRUNSWIJK WOLVENBUTTEL zoodanig plan reeds vroeger gevormd hebben, maar het plan zou geen voortgang gehad hebben, omdat de Amsterdamsche regenten zich er tegen verklaarden. Voorzeker verdient een voordragt van een zoo uitstekend beoefenaar der geschiedenis van het Vaderland ernstige overweging; maar, vóór die voordragt in haar geheel te kennen, betwijfelen wij zeer de juistheid van deze meening. De Hertog van Brunswijk was door zijn langdurig verblijf in de Nederlanden langzamerhand vervreemd aan de Oostenrijksche diplomatie; — de oppositie tegen hem is van veel ouder dagteekening dan van het jaar 1780, toen JOSEPH II als alleenheerscher in Oostenrijk optrad; — het plan van JOSEPH II, om de Oostenrijksche Nederlanden tot een Koningrijk Bourgondië te verheffen, dagteekent eerst van 1785. De eerste plannen, in het laatst van de 18de eeuw, tot eene vereeniging van de Vereenigde Nederlanden en België schijnen ons niet dan na den dood van den Hertog ontworpen te zijn.

Blz. 243, r. 8 v. b. "De Erfprins te Amsterdam". Verg. de *Vervolgen op Wagenaar*, Dl. LI. blz. 227.

Blz. 232, medio. "Adres van meer dan 3000 handteekeningen". Het adres was eenigzins in neutrale termen-gesteld; het werd echter alleen door de patriotten geteekend. Tot het gebeurde hebben betrekking: *Iets aangaande hetgeen onlangs te Amsterdam tusschen de regering en de burgers is voorgevallen*, en *Welmeenende en hartgrondige raad aan alle ingezetenen van Amsterdam*, 1794, beiden patriotsch,

om de Franschen binnen te laten; — *Iets voor mijne landgenooten*, en *Dagregister van al het voorgevallene met betrekking tot het request der Amsteld. burgerij*, door JACOBUS KONING, 1795.

Blz. 243, r. 12 v. o. "De societeit *Doctrina et Amicitia* te Amsterdam". Verg. de ook voor de geschiedenis van het Vaderland zoo hoogst belangrijke *Redevoering van* Mr. J. VAN LENNEP, *ter viering van het* 100 *jarig bestaan dier Societeit;* en over de leesgezelschappen de belangrijke mededeeling in het *Vervolg op de Historiepenn. van van Loon*, II, blz. 445.

Blz. 243, r. 8 v. o. "Deed VAN DE SPIEGEL nog een oogenblik de hoop voeden dat het Vaderland van de vreemde overheersching zou bevrijd blijven". Onder de MS. papieren, nagelaten door den Minister RÖELL, toen 2de Pensionaris van Amsterdam, bevinden zich twee stukken tot dit tijdvak betrekking hebbende: een relaas van een bezending naar den Prins te Nijmegen, die echter afgebroken werd door de tusschenkomende gebeurtenissen, en een overzigt van den overgang der oude regering in handen der Franschen. Zie mede VAN DE SPIEGEL: *Brieven en negociatiën*, III, blz. 226. Ook is het hoogst belangrijk, op het Rijksarchief inzage te nemen van de laatste resolutiën der Staten-generaal en der Staten van Holland. Men kan daaruit zien, dat er Hollandsche regenten waren, die de hoop niet opgaven.

Blz. 243, r. 3 v o. Zie *Vervolg op Wagenaar*, LI, blz. 247; PIJMAN: *Bijdragen tot de Vaderlandsche geschiedenis*, blz. 36.

Blz. 244, r. 3 v. b. "Committé révolutionair". Men zie de *Handelingen van het Committé révolutionair te Amsterdam*, en het *Leven van Wiselius*, door Prof. VAN LIMBURG BROUWER, blz. 314 aangehaald.

Blz. 244, r. 8 v. o. "Niet overeenkwamen". Zie *Nadenking*, blz. 69.

Blz. 244, r. 2 v. o. "Regt wedervaren aan den laatsten Raadpensionaris". Zie inzonderheid VREEDE, in het reeds boven aangehaald geschrift. Het is waarlijk wel een bewijs, hoe de volksmeening kan veranderen. De man, die door de vrijheidsvrienden in 1795 algemeen werd verworpen, bekleedt thans bij al de onpartijdige geschiedschrijvers eene eereplaats onder de mannen van opregte vaderlandsliefde en kloek beleid.

HOOFDSTUK XIII.

1795—1801.

De *Placaatboeken*, vroeger in deze *Letterkundige Aanteekeningen*, blz. 4, en de *Resolutiën der Staten-generaal* en *der onderscheidene gewesten*, blz. 115, vermeld, werden met het jaar 1795 vervangen door de handelingen en besluiten der nieuwe staatsligchamen. Daar de nationale vergadering eerst den 7en Maart 1796 bijeenkwam, heeft men in de eerste plaats de *Resolutiën der Staten-generaal*, gekozen door de provisionele representanten, de *Dagbladen van het verhandelde*, door de provisionele representanten, en de *Decreten* door haar genomen; die van Holland zijn gedrukt en bevatten de verslagen van het verhandelde in de Staten generaal en de uitvoering aan de resolutiën gegeven. De *Decreten* van de provisionele representanten van Holland, van 26 Januarij tot 2 Maart 1796, bedragen 13 deelen in folio, met een index. De *Dagbladen* van het verhandelde bedragen 4 deelen in folio. Er bestaat daarvan ook eene octavo-uitgave.

Nadat den 7en Maart 1796 de Nationale vergadering was bijeengekomen, zijn de bronnen voor de geschiedenis der wetgevende magt vooral in: *Dagverhaal van de nationale en constituerende vergadering*, 7 Maart 1796 tot 4 Mei 1798, 9 deelen kwarto, en *Decreten der Nationale vergadering*, 23 deelen octavo, gevolgd door de *Decreten van de constituerende vergadering*, van Januarij tot 4 Mei 1798, 4 deelen. Voor de gewesten zie men de *Decreten van het provinciaal bestuur van Holland*, van Maart 1796 tot 31 Januarij 1798, 13 deelen in folio.

Voor het tijdvak na den 4en Mei 1798 heeft men: *Dagverhaal van het vertegenwoordigend en intermediair wetgevend ligchaam*, van 4 Mei 1798 tot 12 Junij 1802, 14 deelen in kwarto. De *Decreten van het intermediair wetgevend ligchaam*, van Junij en Julij 1798, zijn verzameld in 2 deelen, in octavo. De *Besluiten van de Eerste Kamer onder de constitutie van* 1798, van 4 Mei 1798 tot 1 September 1801, beslaan 39 deelen, terwijl de *Besluiten van de Tweede Kamer* insgelijks in 39 deelen zijn medegedeeld. In 1800 is in 5 stukken een Bladwijzer op de Decreten van de Eerste Kamer, en in 1801 een Bladwijzer op de Decreten der Tweede Kamer, in 6 stukken, in het licht verschenen. De algemeene *Publicatiën* enz. zijn bij jaartallen verzameld en met Registers in octavo uitgegeven ter landsdrukkerij. Zij vormen een Staatsblad na 1796. Een wegwijzer in die menigvuldige verordeningen vindt men in het *Register van Wetten en Besluiten betrekkelijk het openbaar bestuur sedert* 1796, door G. LUTTENBERG, vermeerderde uitgave, in quarto, Zwolle 1843, terwijl de nog in 1840

van kracht zijnde wetten zijn opgenomen in het werk van Mr. J. VAN DE POLL: *Verzameling van vaderlandsche wetten en besluiten*, Amst. 1840.

Voor de algemeene geschiedenis raadplege men de *Jaarboeken*, die echter in 1798 eindigen; de *Vervolgen op Wagenaar*, Dl. LII—LXVIII; BILDERDIJK: *Geschiedenis des Vaderlands*, met *Bijvoegsels* van H. W. TIJDEMAN; het *Handboek* van Mr. GROEN VAN PRINSTERER: — de drie eerste deelen van N. G. VAN KAMPEN: *Geschiedenis der Fransche overheersching in Europa*, 1819, en Mr. G. MEES AZ.: *Historische Atlas*, zevende kaart met de beschrijving.

Voor de geschiedenis der diplomatie: G. W. VREEDE: *Geschiedenis der Diplomatie van de Bataafsche republiek*, 2 deelen. Utrecht, bij BROESE, welk werk ook een tal van bijzonderheden van belang voor de inwendige staatkundige geschiedenis vermeldt.

Als bijzondere hulpmiddelen voor de inwendige staatkundige geschiedenis behooren geraadpleegd te worden: C. ZILLESEN: *Geschiedenis der Vereen. Nederlanden, sedert* 1793 *tot* 1798, zes deelen, 1798—1802; C. ROGGE: *Geschiedenis der jongste omwenteling*, 1796, gevolgd door zijne *Geschiedenis van de Staatsregeling*, 1798; Mr. C. L. VITRINGA: *Gedenkschrift*, 3 deelen, Arnhem 1857, — waarvan de twee laatste deelen bevatten de *Staatkundige geschiedenis der Bataafsche republiek*; — G. W. VREEDE: *Bijdragen tot de Geschiedenis der omwenteling*, 1e. stuk: De provisionele repraesentanten van Holland, 2e. stuk, de eerste Nat. vergadering, 1847, en zijne inleiding voor het op blz. 318 vermelde werk van DAVIES: *Life of Quint Ondaatje*; — zie ook C. J. VAN ASSEN, in de *N. Bijdragen tot regtsgeleerdheid*, II, blz. 224.

Voorts behooren als hulpbronnen voor de kennis van dit tijdvak onderscheidene levensberigten geraadpleegd te worden, als: *Rutger Jan Schimmelpenninck en eenige gebeurtenissen van zijn tijd*, beschreven door zijnen zoon G. SCHIMMELPENNINCK, 2 deelen, 1845; *Het leven van Wiselius Ipz.*, door Prof. VAN LIMBURG BROUWER, 1846, met de beoordeelingen dier werken door Mr. THORBECKE, in de *Historische Schetsen*; — *Levensbijzonderheden van den generaal C. R. T. Kraijenhoff*, door H. W. TIJDEMAN, 1845, — *Het leven van C. en D. J. van Lennep*, 1774—1845, 3 deelen, 1862, met de recensie in NIJHOFF's *Bijdragen*, N. S., III, blz. 45; *Het leven van den geschiedschrijver Mr. J. Scheltema*, door P SCHELTEMA, 1849, en onderscheidene levensberigten in het *Biographisch woordenboek* van VAN DER AA, waarin men echter zeer vele belangrijke personen mist, zooals OCKERSE, de minister M. VAN DER GOES, enz. Verder behooren tot dit tijdvak onderscheidene auto-biographiën, zooals van G. BRUGMANS: *Herinneringen*, 1830; van [OCKERSE]: *De vruchten en resultaten van een zestigjarig leven*,

1823, met het voorbericht voor het laatste deel, van CLARISSE; van B. BOSCH voor het derde deel zijner *Gedichten*, in 1803 uitgegeven, en van GERRIT PAAPE; de beide laatsten zijn, om den geest van het patriotisme te doen kennen, misschien de meest belangrijke. In de *Volksletterkunde*, n°. 227, heb ik GERRIT PAAPE uit zijne geschriften doen kennen.

Over dit tijdvak behooren inzonderheid gelezen te worden de voorlezingen van H. W. TIJDEMAN: *Drie voorlezingen over de voormalige staatspartijen in de Nederlandsche republiek*, 1849, die veel meer op dit tijdvak dan op een vroeger betrekking hebben, en waarin onderscheidene onuitgegeven stukken worden medegedeeld.

Ten slotte brengen wij ook voor dit tijdvak in herinnering het *Vervolg op de Nederlandsche historiepenningen van van Loon*, tiende stuk.

Voor de oorlogsbedrijven verg. men J. BOSSCHA: *Neêrlands heldendaden te lande*, en C. VAN DER AA: *Geschiedenis van den oorlog van* 1793—1802, Dl. II—X. Het werk is ook voor de buitenlandsche geschiedenis van belang.

Ook voor dit tijdvak ontbreekt een repertorium van de uitgegeven brochures en der meest bekende dag- en weekbladen, een werk dat wij, voor de beoefening der Vaderlandsche geschiedenis wenschen, dat eenmaal geleverd zal worden door Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT, eene ware specialiteit in de navorsching van de geschiedenis onzer journalistiek, van wiens hand afkomstig is een voor dit tijdvak vooral hoogst belangrijk stuk: *De Fransch Leidsche courant*, in de *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij van Ned. Letterk.* te Leiden, over 1870. De meest bekende weekbladen waren: *De Nieuwe Post naar den Neder-Rhijn*, door P. 'T HOEN; *de Republikein*, in den geest van SCHIMMELPENNINCK; *de Democraten*, het orgaan van PIETER VREEDE; *de Advocaat der Nationale vrijheid*. door J. VALCKENAER; *de Vriend des Volks, in Zeeland*, met bijdragen van V. D. PALM, TEISSÈDRE L'ANGE en anderen. In n°. 36, over de volksgunst, wees V. D. PALM reeds op "de ligtzinnigheid der Parijzenaars, die eens met wellust de bebloede handen van MURAT en ROBESPIERRE hadden gekust". Het weekblad *Janus verwezen* kwam uit van 7 April 1795 tot 2 April 1798, 3 deelen. Op het einde van dit tijdvak kwam uit: *de Arke Noachs*, 1799, met bijdragen van FALCK, D. J. VAN LENNEP, JERONIMO DE VRIES, R. H. ARNTZENIUS en J. SCHELTEMA, gevolgd door *Sem, Cham en Japhet*, 1800.

Een beoordeeling der gebeurtenissen door een tijdgenoot, APPELIUS, later minister van financiën, op het einde van dit tijdvak geschreven, is vervat in het naamloos uitgekomen geschrift: *de Staatsomwenteling van* 1795 *in haren aard, loop en gevolgen beschouwd*, 1801.

Blz. 245, medio. "Nieuwe geschiedenis — de geschiedenis van den volksgeest". Men vergelijke hetgeen wij over de verdeeling der geschiedenis hebben opgemerkt, in de *Wetenschap der Zamenleving*, blz. 404—408.

Blz. 246, r. 4 v. b. "De openbare meening". De hoofdkaraktertrek van de ontwikkeling op het einde van de 18e eeuw was zeker de vrijmaking van den menschelijken geest van overheerschend kerkelijk en staatsregtelijk gezag. De gevolgen daarvan waren eene algemeene opgewektheid om critiek uit te oefenen, — om zelf te oordeelen en geene waarheid te erkennen, dan die onder het bereik van het gewone menschenverstand kon gebragt worden De openbare meening heeft als elk maatschappelijk verschijnsel hare ontwikkelingsperioden. Bij de algemeen zedelijke ontwikkeling, die reeds verkregen is, worden door de publieke meening geene beginselen toegejuicht dan die iets goeds en edels bezitten; maar door de oppervlakkigheid, die aan het zelfstandig oordeelen van velen, wier kennis niet geëvenredigd is aan hunne zucht om zelf een oordeel uit te spreken, onafscheidelijk verbonden is, onderscheidt de openbare meening, bij hare uitbreiding over het geheele maatschappelijk gebied, zelden dwaling van waarheid. Bij een natuurlijk gevoel van zwakheid, door zelfzucht overheerscht, juicht men toe, hetgeen met eigen oppervlakkige meeningen het meest overeenkomt, en schaart men zich bij partijen, onder de personen, in wie men zijne eigene gevoelens het meest terug vindt. Na de omwenteling juichte, het is de juiste opmerking van EMERSON, elk Franschman NAPOLEON I toe, omdat hij zijne eigene grootheid in den Keizer meende terug te vinden.

De openbare meening of de volkswil schijnt een waarborg voor de vrijheid; — zij zal dit ook worden, naarmate de openbare meening rust op beginselen van waarheid, regt en heilige liefde tot het algemeene welzijn; maar in hare eerste ontwikkeling is er geen grooter tyran, die door allerlei zelfzuchtige hartstogten wordt opgeblazen. Reeds door NECKER werd in 1792: *Du pouvoir exécutif dans les grands états*, II, p. 237, geschreven. "Les flatteurs du peuple sont pêtris du même limon que les flatteurs des Rois; et le peuple est, en un point, très facile à servir, car il n'exige pas, comme certains despotes, non seulement qu'on lui plaise, mais qu'on *devine* encore ses gouts. Il n'étoit pas douteux qu'il s'amuseroit de l'humiliation des puissans; mais au lieu d'opposer des limites à ce sentiment, au lieu de le tempérer, au nom de la sagesse et de la raison, on n'a cherché qu'à le seconder, on n'a songé qu'à souscrire à ses différentes exagérations; dans ce système de caresses et de complaisances, on offrait chaque jour en holo-

causte et les grands et les grandeurs, et les riches et les richesses, et les propriétés et les propriétaires." Bij de eerste hartstochtelijke vorming van de openbare meening, zonder dat de ervaring de grootspraak tot schande had gemaakt, viel het moeijelijk de waarheid in de openbare meening te doen zegevieren, en ook nu nog valt het zwaar, te midden van nog niet overwonnen partijzucht, de individuen een zelfstandig en eigen oordeel op goede gronden te doen uitspreken.

Maar hoe groot ook de afdwalingen der openbare meening mogen zijn, te midden van den strijd der meeningen baant zich de weg tot de vrije overeenstemming omtrent de waarheid. Verg. *Wetenschap der Zamenleving*, blz. 11, 214, 790, 797, 824 en 842.

De geschiedenis na 1795 is inzonderheid belangrijk om de ziekteverschijnselen en het herstellingsvermogen van de publieke opinie te leeren kennen, vooral in de biographiën der eerlijke en waarheidlievende patriotten.

Blz. 247, r. 9 v. b. Men leze hierover de voortreffelijke redevoering van Prof. D. J. VAN LENNEP, in het *Magazijn* van VAN KAMPEN en J. DE VRIES, I, blz. 25.

Blz. 247, r. 15 v. b. "Altijd een grond van waarheid" Verg. *Wetenschap der Zamenleving*, bl. 238 in fine.

Blz. 247, medio. De Fransche omwenteling; edele beginselen". Men leze hierover het geschrift van wijlen mijn hooggeachten vriend Prof. MARTINUS DES AMORIE VAN DER HOEVEN: *Over het wezen der Godsdienst in hare betrekking tot het Staatsregt*, 1854. Ook de antirevolutionaire richting brengt gedeeltelijk hulde aan de beginselen van vrijheid, gelijkheid en broederschap, in de brochures in 1848 uitgekomen; maar zij meent, dat die heilrijke gevolgen alleen verkregen kunnen worden door het Christendom. Dit is eene illusie, wanneer men onder het Christendom het dogmatische begrijpt, en alleen waar, wanneer men het Christendom zuiver geestelijk opvat. De godsdienst van geest en waarheid was in de 18e eeuw bij velen, vooral in Frankrijk, door clericalisme en dogmatisme onkenbaar geworden, en van daar was het dweepen met de groote beginselen van vrijheid, gelijkheid en broederschap bij velen eene herleving van zedelijke kracht te midden van zelfstandigen hartstocht, hetgeen op eene uitnemende wijze is erkend door ALEXANDER VINET, in zijn *Études sur la litterature Française*.

Blz. 247, r. 14 v. o. "Het beamen van eene algemeene waarheid." THIERS, in zijne *Histoire de la révolution Française*, I, p. 94, schrijft

"Les esprits dans leur premier élan vont aux idées les plus simples: La nation veut, le roi fait: les esprits ne sortaient pas de ces éléments simples," en zoo was het ook in ons Vaderland: door eene nationale volksvergadering en een uitvoerend bewind dacht men een volmaakten regeringsvorm te hebben.

Blz. 247, r. 11 v. o. "Personen" Verg. over de personen, als de aanknoopingspunten in de geschiedenis der zamenleving, *Wetenschap der Zamenleving*, blz, 155, 394—397.

Blz. 248, medio. "Toevallig worden genoemd". Gebeurtenissen worden toevallig genoemd, wanneer de gevolgen van onderscheidene bijzondere oorzaken te zamen komen. Dit tezamenkomen staat onder een meer algemeene wet, het Godsbestuur, *Wetenschap der Zamenleving*, blz. 291—294. Onlangs, 1870, is uitgekomen een belangrijk geschrift: *Die Lehren vom Zufall*, von Dr. WILHELM WINDELBAND. Hij besluit zijn geschrift met de volgende slotsom: "So mag es denn wahr sein, dass die vollkommene Aufhebung des Zufälligen nur möglich ist für den unendlichen Geist, der mit einem Blicke die ganze Welt der Gestaltungen umfasst und mit einem Herzschlag die ganze Welt des Geschehens durchdringt: immirhin werden wir daran festhalten können, dass alles wissenschaftliche, alles moralische, alles kunstlerische Leben ein unermüdlicher und wenigstens an einzelnen Puncten stets siegreicher Kampf gegen die Zufälligkeit ist."

De geest der menschheid ontwikkelt zich veel minder uit de continuiteit en de logische ontwikkeling van volksgedachten, dan dat hij gevormd wordt door de gebeurtenissen. In de natuurlijke en zedelijke wereldorde bestaat geen toeval; maar men handelt verkeerd, in de geschiedenis van den volksgeest de inwerking van vreemde gebeurtenissen buiten rekening te laten. De Noord-Amerikaansche opstand tegen Engeland en de Fransche omwenteling waren ten opzigte van onze natie vreemde gebeurtenissen, waartoe wij niet hadden medegewerkt, maar die toch zeer zeker van grooten invloed zijn geweest op de vorming en ontwikkeling van onzen volksgeest. Dit toevallig tezamenkomen van onderscheidene omstandigheden schrijft men, bij ongeloof, aan het noodlot toe, terwijl het geloof aan een almagtigen Geest daarin een wereldbestuur erkent. Dit doet den streng wijsgeerigen ROSENKRANZ in zijne *Paedagogik* schrijven van den *zamenhang*, dien de daden en toestanden der volken hebben: "Hier is God zelf paedagoog".

Blz. 248, r. 11 v. o. "Had men het gezag gewillig in andere handen overgegeven" Men verg. hier het vermelde in den tekst, blz. 259.

Dit belette echter niet, dat reeds zeer vroegtijdig velen zich ergerden aan het kruipen voor de Franschen. In de *Janus verrezen* las men reeds in het eerste nommer, 7 April 1795 (7 Junij is blijkbaar een drukfout) in een droomgezigt, dat in 1787 ondersteld wordt: "Ik droomde dat het geheele Pruissische *Committé Révolutionair*, 't welk toen in onze Republiek op een zeer gevoelige wijs *sessie* hadt genomen, in een oogenblik des tijds door een *Fransch Committé*, van dien zelfden datum, vervangen werdt.....

"Vol van verwondering in 't midden van eene groote menigte rondziende, (want in mijn droom bevond ik mij op een groot marktplein) ontmoette ik gevallig iemand der gewezen geconstitueerden, welke mij zeide, dat hij bezig was met om een voornaam ambt te solliciteeren; en al verder rondziende, bemerkte ik dat er eene groote menigte samenvloeide, om een Officier — van geen geringen rang, gelijk het mij toescheen — van 't hoofd tot de voeten te bekijken. — Wie is deze? vroeg ik aan mijn geconstitueerde. — "Mijn Hemel! (was zijn antwoord) "kent gij dan *le comte de* *** niet? onze *Verlosser generaal*? "die thans de plaats van Capitein generaal van 't Bondgenootschap "bekleedt? — Dit is een geheel andere, dan onze *vorige* Tyran!" — is deze dan een *volgende* Tyran? vroeg ik verder. Dan deze onbezonne vraag was oorzaak dat mijn droom een einde nam."

Blz. 249, r. 14 v. o. "Doldriftige revolutionaire gevoelens". Wij herinneren aan de aanspraken en brieven in de aanteekeningen op het vorig hoofdstuk en de aanteekeningen blz. 334 hierachter. Verg. ook TIJDEMAN: *Voorlezingen*.

Blz 249, r. 12 v. o. "Aldaar eene constitutie ontworpen". Men raadplege hier de belangrijke stukken, voorhanden op het Rijksarchief. De grondgedachte vindt men in een werkje: *Verhandeling over de gebreken in den regeringsvorm van het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden, en over de middelen door welke een betere op eenen vasten grond kan gevestigd worden, door een uitgeweken Patriot.* Duinkerken, bij VAN SCHELLE, het 1e. jaar der Fransche Republiek. In Februarij 1793 werd in het Fransch en in het Nederduitsch gedrukt een *Schets tot grondslag eener nieuwe constitutie voor de Republiek der Bataven*, en uitgegeven te Parijs, imprimerie de H. J. JANSEN. Als inleiding staat op de eerste bladz. vermeld, dat de schets de vrucht was van vertrouwelijke gesprekken van eenige Bataafsche patriotten. Het ontwerp werd in kwarto gedrukt, met breede witte randen, ten einde kantteekeningen te maken op het gewigtig werk eener Nederlandsche constitutie, die eerlang, zoo men hoopte, het onderwerp der deliberatiën eener

Bataafsche Nationale conventie zou zijn. Het plan van constitutie nam tot grondslag aan: de souvereiniteit van het volk, eene een en ondeelbare republiek, verdeeling in departementen, districten, municipaliteiten; de volkplantingen zouden mede representanten naar de Nationale vergadering afzenden; de uitvoerende magt zou opgedragen worden aan zeven ministers, ieder voor zich en allen te zamen verantwoordelijk; de ministers zouden hoofd voor hoofd bij stemming door de Nationale vergadering gekozen worden. De zeven departementen waren: Buitenlandsche zaken, Justitie, Marine, Oorlog, Koloniën, Finantiën en Binnenlandsche zaken. Omtrent het kiesstelsel trad het plan niet in bijzonderheden.

Blz. 250, r. 6 v. b. "1787 en 1795". Over deze tegenstelling zie men TIJDEMAN: *Drie voorlezingen over de voornaamste staatspartijen*, maar vooral, als van een gelijktijdig schrijver [SWILDENS]: *Politiek belangboek, voor dit provisionele tijdperk gewigtig thans, gedenkwaardig hierna*, 1795, blz. 117 en volgende; men leest daar onder anderen: "Groot is 't verschil der staatszaaken en voornemens van 1782, bij die van thans en 1795. — Groot is 't onderscheid van Nationale begrippen en van zin en smaak en van de drift, die triomfeerend opvlamt.... en van die welke smeult. En alle die voornemens en driften zijn een gestadige op- en neergaande vloed op welke dit geschrift moet dobberen." Voor vele warme patriotten van 1782, gehecht aan geschiedkundige herinneringen, waren de beginselen van 1795 te democratisch en te theoretisch. C. DE GIJSELAAR, VAN WIJN, die in 1782 op den voorgrond zich vertoond hadden, onttrokken zich in 1795 aan het openbare leven.

De gebeurtenissen van 1795 waren echter in eenig opzigt de reactie tegen hetgeen in 1787 gebeurd was. De Staten van Friesland hebben eene soort van capitulatie gemaakt met eenige uitgewekenen te Kampen. De publicatie, waarbij de vonnissen wegens 1787 vernietigd zijn, was daarvan een eerste gevolg. *Ned. Jaarboeken*, 1795, blz. 1244. Plegtig werden de uitgewekenen te Leeuwarden ingehaald, 1795, blz. 1247.

Blz. 25 r. 3 v. o. "VAN HAMELSVELD". Zie over den Hoogleeraar IJSBRANDT VAN HAMELSVELD, geb. 1743, overl. 1812, het *Biographisch woordenboek* van VAN DER AA. Over de officiële gebeden zie men het werkje van Jhr. Mr. VAN ASCH VAN WIJK: *Geschiedenis van het ambtsgebed*, 1853. De hier aangehaalde woorden van den zeer ernstigen Hoogleeraar HAMELSVELD vindt men in VREEDE: *Bijdragen tot de omwenteling*, II, blz. 31, uit het dagverhaal der const. Vergad. Het moge niet ongepast geacht worden te vermelden, dat in *de Lan-*

taars [VAN WOENSEL] voor 1801, de geestige notulen van de vergadering van den Senaat van Lucca werden geopend met het gebed:
"Heere! Heere! bewaar ons voor nutteloos redentwisten, voor beuzelen, voor dagdieven. Amen!"

Blz. 251, r. 6 v b. "Een streven naar vrijheid en gelijkheid, zooals aan Christenen scheen te betamen." Door Mr. GROEN VAN PRINSTERER, in zijn *Handboek*, wordt dit niet geheel ontkend. Verg. de door hem eerst naamloos uitgegeven brochure, bij KEMINK, in 1848: *Vrijheid, gelijkheid en broederschap*, en herdrukt in de *Verspreide geschriften*, blz. 254.

Blz. 251, medio. "Betere regtsinstellingen begeerden" Hoogst belangrijk is de geschiedenis van de regtsbeoefening in ons Vaderland in het laatst der 18de eeuw. Men kan zeggen, dat onze regtsinstellingen eerst goed beoefend werden, toen zij door de geschiedenis haar val nabij waren. Op de regtsgeleerde werken over de ongerijmdheid onzer wetgeving, blz. 226 vermeld, volgden nog onderscheidene belangrijke regtsgeleerde werken over staatsregt, strafregtspleging, enz. Wij maken opmerkzaam op de werken van A. KLUIT, — op de *Commentarii* van PESTEL, waarvan de eerste editie in 1782, de tweede in 1795 verscheen; — op Mr. H. J. WICHERS; *Verklaring van het tractaat van de reductie der stad Groningen aan de Unie van Utrecht*, in 1794 uitgegeven; — op de *Verhandeling over de criminele ordonnantiën van Philips II*, door BAVIUS VOORDA, 1792. Verg. ook Mr. VOORDUIN, in de Sectieverslagen van het Utrechtsche Genootschap, 1855, blz. 25.

Blz. 251, medio. "PIETER LEONARD VAN DE KASTEELE". Zie boven, blz. 225. Mr. GROEN VAN PRINSTERER noemt hem "een treffend voorbeeld van vereeniging der revolutionaire begrippen met Christelijk geloof". Uitnemend dichter, heeft hij ook vele gezangen gedicht, die opgenomen zijn in den Evangelischen gezangbundel. Zie over hem VAN DER AA: *Biographisch woordenboek*.

Blz. 251, r. 10 v. o. "MAURITS CORNELIS VAN HALL". Zie zijn belangrijk levensberigt in de werken van de Maatsch. van Ned. Lett., 1859, door Mr. H. J. KOENEN, en in het *Biographisch woordenboek* van VAN DER AA, en Mr. C. H. B. BOOT: *Het leven en de letterkundige verdiensten van Mr. M. C. van Hall* (niet in den handel).

Blz. 251, r. 9 v. o. "CUPERUS". Over den beroemden regtsgeleerde AUGUSTUS JACOBUS CUPERUS, geb. 1765, gest. 1831, bestaat eene be-

langrijke verhandeling in de *Regtsgeleerde verhandelingen* van M. C. VAN HALL. In 1798 werd aan hem te vergeefs het agentschap van justitie aangeboden. In de brochure *Wederlegging van het zoogenaamd: Iets van den burger D. van Aken*, 1797, oordeelt hij als volgt:

"Vooraf echter moeten wij nog opmerken, dat het juist de Souvereiniteit en Onafhankelijkheid, die bij de Unie van Utrecht aan ieder der verbondene volkeren voorbehouden was, is geweest, waaraan men vóór en bij de laatste Revolutie, de weinige veerkracht van het Bestier van dit Gemeenebest, de ontzenuwing van de meeste algemeene belangen en de verschillende staatsomwendingen, in deze Landen, sedert twee eeuwen gebeurd, toegeschreven heeft. En het was dus in den aart en geest van de tegenwoordige Revolutie, dat de Provinciale Souverainiteiten thans niet langer zouden blijven bestaan."

Hij oordeelde echter in vele opzigten niet gunstig over de personen. In het begin zijner brochure leest men: "dat hij afkerig was van staatkundige geschillen, door welker dubbelzinnigheden heen, men zo dikwerf het naakt eigenbelang, en de bijzondere inzichten van weinige personen ziet doorstralen, en beminnaar zijnde van alle onderzoek, welk der waarheid eenigzins bevorderlijk kan zijn, niet vooringenomen was met zijne eigene denkbeelden, en veel minder gewoon om dezelve op een meesterachtigen toon als zo vele machtspreuken aan anderen op te dringen; omdat het de gewone toevlucht is van het onverstand, en der hoogmoed en laatdunkendheid, om terstond de goede trouw van anderen te verdenken, die van ons in gevoelen verschillen."

Blz 251, r. 9 v. o. "C. F. VAN MAANEN". Men zie over hem V. D. AA: *Biographisch woordenboek* en de aldaar aangehaalde bronnen. VAN MAANEN behoorde in 1795 niet tot de onstuimige patriotten, maar tot die regtsgeleerde patriotten, die meenden, dat éénheid van magt en duidelijkheid in de wetgeving eerste vereischten waren tot volksgeluk, waardoor hij later dan ook geleidelijk tot monarchale beginselen overging.

Blz. 252, r. 1 v. b. "Belangeloos patriot". Weinigen waren zoo belangeloos als GOGEL. In de decreten van de vergadering van het provinciaal bestuur van Holland (van 6 Sept. tot 1 Oct. 1796), blz. 68; verg. van 12 Sept. 1796, vindt men de klagten van GOGEL, die verwacht had, dat dit voorbeeld door vele medeburgers zou gevolgd worden: "Hoezeer ben ik in deze hoop bedroogen, daar mij tot nu toe genoegzaam van niemand bewust is, die het Vaderland eenigen dienst zonder betaling, heeft willen bewijzen, daar waar voordeelen te behalen waren." Zie VREEDE: *Beschouwing der openbare meening*, 1845.

Blz. 252, medio. "Volksfeesten". De antiquarii hebben vele platen en curiosa omtrent die feesten verzameld. Zie ook *Vervolg op van Loon*, 10e stuk, blz. 447.

Blz. 253, r. 16 v. b. "Zoo schoon ingeleid door den advocaat RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK". Zijn aanspraak is lang het programma der gematigde patriotten geweest. De geest, die zijn aanspraak bezielde, was die van het grootste gedeelte van de Amsterdamsche burgerij. Zie Mr. G. W. VREEDE: *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling*, I, blz. 10.

Blz. 253, medio. "KEMPER". Zie over hem V. D. AA: *Biographisch woordenboek*, en de bronnen aldaar aangehaald, waaronder vooral voor dit tijdvak behoort het door mij vermelde in het derde deel der *Staatkundige redevoeringen*, door hem nagelaten. Het is belangrijk in het *Dagblad van de vergaderingen der representanten van het volk van Amsterdam*, het voorgevallene na te lezen. In het 4e stuk, blz. 545, wordt het relaas gevonden van de verstoorde vergadering door de oproerige kanonniers. In de *Bijlagen*, II, blz. 313, komt het declaratoir voor, hetgeen aan de officieren der schutterij ter teekening was gelegd. De meeste teekenden, gelijk blijkt uit het *Dagblad*, 5e stuk, blz. 75.

Van het request mijns vaders, toen 20 jaren oud en nog student, wordt melding gemaakt, 5e stuk, blz. 79, als volgt:

"Is gelezen declaratoir van den burger J. M. KEMPER, lieutenant in wijk no. 33, inhoudende zijne redenen, waarom hij het door den commandant rondgezonden declaratoir geweigerd heeft te teekenen, voornamentlijk hierin bestaande: "dat hij, dewijl hem zijn verzocht ont-"slag geweigerd wordt, verklaart, het geweer niet weder te zullen op-"vatten, voordat de muitelingen van den 10 Mei gestraft zouden zijn, "of dat de burgerij, tot medewerking hiertoe, wierd opgeroepen, ver-"mits hij zich schaamde met zulke leden één ligchaam uit te maken, "en dewijl hij dacht in zijnen post geen Raad meer nuttig te kunnen "zijn, dien hij, volgens hunne besluiten, vergeleken met de gepro-"clameerde, en naar zijn inzien, op de eeuwige wetten van recht-"vaardigheid gevestigde gronden van den 3den Februarij des vorigen "jaars, voor geheel passief moest beschouwen:"

"Na deliberatie, goedgevonden, hetzelve declaratoir te stellen in handen van den burger VAN BARNEVELD, en van de gecommitteerden, ten einde een plan te beramen, volgens hetwelk, ten opzigte van het voorgevallene, zou kunnen worden gekomen ter afdoening van zaken, om te strekken tot derzelver naricht."

Ook GOGEL meende als bombardier niet meer te kunnen dienen,

zoolang het corps burger-artilleristen geene reorganisatie ondergaan had. *Zie Dagblad van den Raad der gemeente van Amsterdam*, 5e stuk. bl. 102. Verg. verder over het bedrijf der oproerige artilleristen, die de vergadering van den Gemeenteraad binnendrongen, behalve de *Vervolgen op Wagenaar*, ROGGE, VAN DER AA, en Mr. H. J. KOENEN, in zijn *Levensbericht van M. C. van Hall*, boven aangehaald. VALCKENAER lag onder vermoeden, dat hij het oproer had opgewekt. VITRINGA, II, blz. 282.

Blz. 254, r. 8 v. o. "FALCK". Verg. V. D. AA: *Biographisch woordenboek*, en, voor dit tijdvak vooral, het levensberigt door O. W. HORA SICCAMA, voor FALCK's brieven. 2e uitgave.

Blz. 255. r. 6 v. b. "Geestdrift bekoeld". Dit wordt zelfs erkend door de sterkste patriotten. In *De advocaat der nationale vrijheid*. van J. VALCKENAER, n°. 19, blz. 150, leest men reeds in 1795:

"De Nationale geestdrift tot volle Vrijheid is verflaauwd! dat is zo! en dat kan immers niet wel anders zijn? — want als de Natie, — ik versta daaronder, dat weldenkend gedeelte van Neerlands Inwooners, dat geen deel neemt met de vuige Oranje-slaaven, Aristocratische Despoten, politieke Chaméleurs, d eepzieke Yveraars, en kerkelijke Bovendrijvers, baatzuchtige Egoisten, verachtelijke Agiotarissen, woekerzuchtige kooplieden, schraale Leeghoofden, en ballastige Luibuiken, en alle, welke op eenige billijke wijze, kunnen geclassificeerd worden tot de uitgemonsterde Nederlandsche Inwooners! Ja, die weldenkende en naar vrijheid suchtende Natie is verflaauwd in haare drift. — Maar is daar toe ook gegronde reden, of niet? Heeft zij ook bogchel om bogchel geruild? — Heeft zij ook de valsche en drukkendste staatkundige grondbeginselen uit den pot in potjes overgegooten? heeft men ook de Natie met woorden gepaaid?" enz.

Blz. 255, r. 7 v. b. "Assignaten" Verg. ook over de nood[illegible] *Vervolg op van Loon*, 10e stuk, blz. 450.

Blz. 255, r. 8 v. b. Vergelijk vooral VREEDE: *Geschiedenis der* [illegible] *matie*, en over het vele geld dat verloren ging: TIJDEMAN: *Drie* [illegible] *lezingen*, blz. 5 en 56.

Blz. 255, r. 11 v. b. "De Ned[illegible] niet [illegible] zuchtig". Bij de klagt van GO[illegible] vele voorbeelden bijgebragt wo[illegible] *ringen der representanten van* [illegible]

opgeteekend: "Is gelezen de Voordragt der Bataafsche clubs, eenige burgerwijken en vaderlandsche gezelschappen, verzoekende voorziening omtrent de te rijkelijke bedeeling van eenige burgers, welke vele ambten of broodwinningen bekleeden, waardoor andere brave burgers, welke ook door broodwinningen ondersteund konden worden, zich daarvan verstoken zien." En dergelijke voorbeelden vindt men vele in de notulen der provisionele representanten. Verg. ook VITRINGA, passim, en Prof. TIJDEMAN: *Drie voorlezingen*, blz. 5, waarin de karakters van onderscheidene der revolutiemannen door hunne tijdgenooten worden medegedeeld. WISELIUS wordt door velen als een intrigant beschouwd. Van zijne ligtgeraaktheid en ijdelheid geeft de letterkundige geschiedenis meer dan één voorbeeld. Curieus is ook de lijst van de leden van het gezelschap *Doctrina*, te Amsterdam, met vermelding van de ambten, die door velen later bekleed werden. Zie de op blz. 320 aangehaalde redevoering van J. VAN LENNEP.

Blz. 255, medio. "Vele onkundigen werden tot regenten aangesteld. Het was een tijd, "waarin ieder zich bekwaam achtte"". In KEUCHENIUS: *De inkomsten en uitgaven der Bataafsche Republiek voorgesteld in eene nationale balans*, 1803, blz. 121, 127, leest men de in den tekst vermelde woorden. In het *Politiek belangboek* (van SWILDENS) wordt gewezen op de noodzakelijkheid van historiële ondervinding in het Staatsbestuur, waar ook medegedeeld wordt, hoe vele patriotten een stelselmatig pleidooi hielden voor de onkunde. Wij achten het niet onbelangrijk de door ons bedoelde bladzijde 140 hier te laten afdrukken.

"Dan, deeze HISTORIEELE Ondervinding is niet ieders zaak: want, om ze te verkrijgen, moet men veelerlei vlijtige en schrandere Navorschingen doen; kort: zij kan alleen verkrijgbaar door HISTORIEKUNDE, en de vrucht zijn van eene rijpe, vlijtige, oordeelkundige, lang-jarige Studie. [illegible]

"......STUDIE!! [illegible] oude Gesnor van STUDIE!... wat hebben Wij toch nu [illegible] te schaffen? [illegible]voudig, bevattelijk en verkrijgbaar [illegible] nu alles [illegible] EENVOUDIGHEID is het WAARE. — Door [illegible] of Geleerdh[illegible] en verstrikt de *Aristokraat* den goede[illegible] burger. [illegible] is die *Historiële* Ondervinding [illegible] zaak! we[illegible] deugdt ze [illegible]; dan heeft ook [illegible] al dat oul[illegible] van STUDIE [illegible] — Hoe [illegible] [illegible]egent. — [illegible] en een [illegible] daar [illegible] noeg. — [illegible] maak[illegible] van [illegible]; en

zoolang het corps burger-artilleristen geene reorganisatie ondergaan had. Zie *Dagblad van den Raad der gemeente van Amsterdam*, 5e stuk. bl. 103. Verg. verder over het bedrijf der oproerige artilleristen, die de vergadering van den Gemeenteraad binnendrongen, behalve de *Vervolgen op Wagenaar*, ROGGE, VAN DER AA, en Mr. H. J. KOENEN, in zijn *Levensbericht van M. C. van Hall*, boven aangehaald. VALCKENAER lag onder vermoeden, dat hij het oproer had opgewekt. VITRINGA, II, blz. 282.

Blz. 254, r. 8 v. o. "FALCK". Verg. V. D. AA: *Biographisch woordenboek*, en, voor dit tijdvak vooral, het levensberigt door O. W. HORA SICCAMA, voor FALCK's brieven, 2e uitgave.

Blz. 255. r. 6 v. b. "Geestdrift bekoeld". Dit wordt zelfs erkend door de sterkste patriotten. In *De advocaat der nationale vrijheid*. van J. VALCKENAER, n°. 19, blz. 150, leest men reeds in 1795:

"De Nationale geestdrift tot volle Vrijheid is verflaauwd! dat is zo! en dat kan immers niet wel anders zijn? — want als de Natie, — ik versta daaronder, dat weldenkend gedeelte van Neerlands Inwooners. dat geen deel neemt met de vuige Oranje-slaaven, Aristocratische Despoten, politieke Chaméleurs, d eepzieke Yveraars, en kerkelijke Bovendrijvers, baatzuchtige Egoisten, verachtelijke Agiotarissen, woekerzuchtige kooplieden, schraale Leeghoofden, en ballastige Luibuiken, en alle, welke op eenige billijke wijze, kunnen geclassificeerd worden tot de uitgemonsterde Nederlandsche Inwooners! Ja, die weldenkende en naar vrijheid suchtende Natie is verflaauwd in haare drift. — Maar is daar toe ook gegronde reden, of niet? Heeft zij ook bogchel om bogchel geruild? — Heeft zij ook de valsche en drukkendste staatkundige grondbeginselen uit den pot in potjes overgegooten? heeft men ook de Natie met woorden gepaaid?" enz.

Blz. 255, r. 7 v. b. "Assignaten" Verg. ook over de noodmunt: *Vervolg op van Loon*, 10e stuk, blz. 450.

Blz. 255, r. 8 v. b. Vergelijk vooral VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie*, en over het vele geld dat verloren ging: TIJDEMAN: *Drie Voorlezingen*, blz. 5 en 56.

Blz. 255, r. 11 v. b. "De Nederlandsche patriotten niet alle onbaatzuchtig". Bij de klagt van GOGEL, boven vermeld, kunnen daarvan vele voorbeelden bijgebragt worden. In het *Dagblad van de vergaderingen der representanten van Amsterdam*, op 1 Februarij 1796, staat

opgeteekend: "Is gelezen de Voordragt der Bataafsche clubs, eenige burgerwijken en vaderlandsche gezelschappen, verzoekende voorziening omtrent de te rijkelijke bedeeling van eenige burgers, welke vele ambten of broodwinningen bekleeden, waardoor andere brave burgers, welke ook door broodwinningen ondersteund konden worden, zich daarvan verstoken zien." En dergelijke voorbeelden vindt men vele in de notulen der provisionele representanten. Verg. ook VITRINGA, passim, en Prof. TIJDEMAN: *Drie voorlezingen*, blz. 5, waarin de karakters van onderscheidene der revolutiemannen door hunne tijdgenooten worden medegedeeld. WISELIUS wordt door velen als een intrigant beschouwd. Van zijne ligtgeraaktheid en ijdelheid geeft de letterkundige geschiedenis meer dan één voorbeeld. Curieus is ook de lijst van de leden van het gezelschap *Doctrina*, te Amsterdam, met vermelding van de ambten, die door velen later bekleed werden. Zie de op blz. 320 aangehaalde redevoering van J. VAN LENNEP.

Blz. 255, medio. "Vele onkundigen werden tot regenten aangesteld. Het was een tijd, "waarin ieder zich bekwaam achtte"". In KEUCHENIUS: *De inkomsten en uitgaven der Bataafsche Republiek voorgesteld in eene nationale balans*, 1803, blz. 121, 127, leest men de in den tekst vermelde woorden. In het *Politiek belangboek* (van SWILDENS) wordt gewezen op de noodzakelijkheid van historiële ondervinding in het Staatsbestuur, waar ook medegedeeld wordt, hoe vele patriotten een stelselmatig pleidooi hielden voor de onkunde. Wij achten het niet onbelangrijk de door ons bedoelde bladzijde 140 hier te laten afdrukken.

"Dan, deeze HISTORIEELE Ondervinding is niet ieders zaak: want, om ze te verkrijgen, moet men veelerlei vlijtige en schrandere Navorschingen doen; kort: zij kan alleen verkrijgbaar door HISTORIEKUNDE, en de vrucht zijn van eene rijpe, vlijtige, oordeelkundige, lang-jarige Studie.... .

"......STUDIE!!!.... dat oude Gesnor van STUDIE!... wat hebben Wij toch nu nog daarmede te schaffen? — Eenvoudig, bevattelijk en verkrijgbaar voor elk moet nu alles zijn. De EENVOUDIGHEID is het WAARE. — Door de STUDIE of Geleerdheid verwart en verstrikt de *Aristokraat* den goeden eenvoudigen burger.... Hom.... is die *Historieële* Ondervinding niet ieders zaak! wel nu! dan deugdt ze ook niet; dan heeft ook de Braave man al dat oud gebrom van STUDIE niet van nooden — Hoe minder gestudeerd, hoe beter Regent. — Natuurlijk oordeel en een goed Hart; ziet daar alles en genoeg. — *Gestudeerde* Regenten maakten allerlei kunstige samenweefsels van Constitutien, die de goede eenvoudige Burger niet kon begrijpen; en

die men daarmede *dom* hieldt, en *Domkop* of *Domoor* noemde; en van daar alle die fraaije gestudeerde *Gothieke Aristokratieke* en despotieke oude constitutien. Ongestudeerde burger regenten, die van al dat oud gesnor van studie niets weten, zullen daarom nu ook alles *eenvoudig* maaken, zo als behoort. — Eenvoudigheid dient ons, en geen samenknoeisel van STUDIE! — Weg dan met alle die HISTORIEELE Ondervinding uit de kennis van voorgaande tijden! *Die* Tijden waren immers anders, dan de *onze* nu zijn; en die Menschen ook andere Weezens dan WIJ! —

"Gevaarlijk Mengelmoes van Waarheid en dwaaling, van goed en kwaad dooréén. — De Nakomelingschap, en Wij zelven zouden, na verloop van weinige Jaaren, niet gelooven kunnen, dat Duizenden onzer braave Medeburgeren in de eerste Maanden der Revolutie zoo verward dagten; — indien de Stukken en Bewijzen daarvan niet duizende maalen en duizendvuldig door de Drukpers der vergetelheid ontrukt ware;"

Blz. 255, medio. "PAAPE". De woorden zijn ontleend aan zijne *Geschiedenis van het patriotismus*, blz. 209—211. Zie verder over GERRIT PAAPE mijn opstel over hem, reeds blz. 323 vermeld.

Blz. 257, r. 2 v. b. "Het is waar, het bleef verre beneden de revolutietaal". De revolutietaal, die met den dood dreigde, werd niet alleen nu en dan in de clubs en op straat gehoord, maar ook in koel overleg uitgesproken. De Hoogleeraar VREEDE: *Bijdrage tot de gesch.*, I, blz. 14, heeft in twijfel getrokken, of VALCKENAER wel in waarheid in 1795 de vorderingen heeft voorgedragen, waarvan in zijn brief aan R. J. SCHIMMELPENNINCK in 1801 wordt melding gemaakt (*Leven van Schimmelpenninck*, Dl. I, blz. 52). Het is daarom niet onbelangrijk, om uit het weekblad van VALCKENAER: *De advocaat der nationale vrijheid*, het volgende over te nemen. Aldaar leest men, blz. 44, 45, 46, 60 en 61:

"Wanneer ik onlangs de Werken van den grooten FREDRIK van Pruissen doorlas, hebben twee passagies inzonderheid mijne aandacht getroffen, uit hoofde van derzelver toepasselijkheid op onzen toestand. Men veroorlove mij dezelve hier in te lassen.....

"Van waar, dit vraagen wij, hebben de jongste onlusten, die de Fransche Republiek op den rand des verderfs gebragt hebben, hunnen oorsprong genomen? daar van, omdat de hoofden van het bewind, nadat zij ten gelukke der menschheid, op den 9. Thermidor, de tyrannieke opperheerschappij van ROBESPIERRE hadden omvergeworpen, naderhand geen middenmaat kennende, tot het ander uiterste waaren

overgeslagen, en al wat Royalistisch dacht of handelde, al wat den echten gemeenebestgezinden kenschetst, verfoeide, met de hoogste protectie begunstigden. Een uiterste waar uit de Fransche Republiek op den 2. October l. l. door den heldenmoed der legerbenden, en der waare Patriotten is gered geworden; — Eene redding waardoor de grootste hoop is vervallen van de Oranjen Cabaal, die in ons midden tot ons bederf omzwerft, en steeds op nieuwe zamenzweeringen bedacht is.....

"Wij weeten, dat die deze taal thans in Nederland laat hooren, ras met den naam van *Jacobijn*, of wel van *Schrikdier* en Terrorist begroet word; — maar dit weeten wij tevens, dat men zich de scheldnamen in tijden van Revolutie moet getroosten, en dat zonder de *Jacobijnen*, waar onder toen de bloem der Fransche Patriotten zich eene eere rekenden te zijn, veel min die graad van magt gekreegen hebben, die gantsch Europa heeft kunnen wederstaan; — en eindelijk dat zonder den toenmaligen Jocobijnschen invloed, die naderhand maar al te zeer verbasterd is door het wild en onhandig geschreeuw van eenige fortuinzoekers, die zich bij de *Jacobijnen* hebben ingedrongen, dat, zeggen wij, zonder den toenmaligen Jacobijnschen invloed, wij allen nog onder het Oranje juk, en den overheerschenden invloed van Engeland, zouden zitten zuchten.....

"Zal men nu die zoogenaamde berouw vertoonende Oranje-aanhangelingen maar straffeloos in ons midden, en in het bezit van hunne goederen doen wederkeeren? Of zal men het gestreng Placaat tegen Emigratie in Junij 1795 geëmaneerd, en waar bij de straffe des doods tegen die landverraders is uitgesprooken geworden, uitvoeren? Zal men aan de eerste, die binnen koomen, en gevat worden, binnen 24 uuren proces opmaken, en behoorlijk ophangen, of zal men volgens den geest der Amsterdamsche Publicatie van 11 Februarij 1795 (eene Publicatie, die de vrugtbare bron van alle onze rampen in het afgeloopen jaar 1795 geworden is) ook die monsters, *als bloozende, misleide* en *berouwhebbende broeders* aanzien? en met den BROEDERKUSCH verwelkoomen?

"Ongelukkig Vaderland, dat alleen ontbrak nog aan uw noodlot; Dat gij deze booswichten op nieuw verplicht zoudt zijn, in uwen schoot te ontvangen! Ras zien wij dezelve in de Volks-vergaderingen verschijnen, den *Leeuwenhuid* voor het *Vossenvel* verwisselen: en misschien door hunnen invloed op de misleide meenigte, ons een goed aantal Oranjegezinde Leden in de aanstaande Nationale Vergadering bezorgen."

Blz. 257, r. 10 v. b. "Door de Franschen verhinderd". Een opmerkelijk bewijs daarvan wordt in het stuk van den Franschen volksre-

presentant RICHARD medegedeeld onder anderen door V. D. AA: *Geschiedenis van den oorlog*, Dl. IV, blz. 125.

Blz. 257, r. 13 v. b. "Feitelijke buitensporigheden". Men verg. hier vooral de anti-patriotsche schrijvers, als VAN DER AA, — ofschoon de patriotschgezinde vervolgschrijvers op WAGENAAR de feiten niet geheel ontkennen.

Blz. 257, r. 14 v. o. "Armoede". Verg. mijne *Geschiedkundige verhandeling over de armoede*, 2e druk, blz. 119. Een opmerkelijk stuk vindt men ook in de *Notulen van de verg. der provisionele repraesentanten van Holland*, I, blz. 602 en volg.

Blz. 257, r. 12 v. o. "Vernederend alliantie-tractaat." Zie over het alliantie-tractaat: VREEDE: *Diplomatie van de Bataafsche Republiek*, en GARDEN, die zegt: "La dépendance de la République des Provinces-Unies envers la République française, fut consommée par le traité de paix et d'alliance qui fut signé à la Haye, le 16 Mai 1795." Verg. verder de patriotsche opvatting van dit Tractaat bij ZILLESEN: *Geschiedenis*, IV, 174, en de zeer ongunstige beoordeeling door C. V. D. AA: *Geschiedenis van den oorlog*, III, 531.

In de bedwelming van patriottische vreugde zagen echter vele tijdgenooten het verderfelijke van het tractaat niet in. Het volk jubelde en juichte, en de beroemde godgeleerde HERINGA, toen predikant te 's Gravenhage, door de provisionele representanten uitgenoodigd, sprak eene godsdienstige redevoering uit, welke ter landsdrukkerij werd gedrukt. De officiële godsdienst verkondigde onder anderen:

"Ik mag met veel vrijmoedigheid, tot 's Heeren lof, openlijk beweeren, en allen, die een welgeplaatst hart hebben, zullen het gereedelijk erkennen, dat Gods goedertierenheid en trouwe van ons nog niet geweeken zijn, en dat hij ons omringe met veele, lang verbeurde en steeds vernieuwde, ontfermingen en weldaadigheden. . .

"Zijne hand heeft het hart der Franschen geneigd ter onzer begunstiging: zo dat zij ons niet als overwonnenen van onze Vrijheid en van onze Bezittingen ontzet, maar ons zeer vriendelijk behandeld....

"En deeze Alliantie, waarin echte Vaderlanders zich verheugen, en welke naar de belangen der beide Volken, of de bestmogelijke wijze, berekend is, kan onder den zegen des Almachtigen het gewenscht middel zijn, om onze daar door herkregene Vrijheid, en openlijk erkende en bevestigde onafhankelijkheid, op den duur, tegen alle gevreesde uiterlijke aanrandingen en inwendige woelingen, te verzekeren en te beschermen, en om het geluk der Fransche en Bataafsche Re-

publiek te vermeerderen, en zelfs blijdschap en voorspoed te verbreiden over den aardbodem." Verg. verder MEES: *Atlas*, zevende kaart, blz. 3.

Blz. 257, r. 9 v. o. "Reeds in 1795 pogingen tot een contra-omwenteling". Over deze pogingen vergelijke men de *Vervolgen op Wagenaar*. Reeds den 11en. Aug. 1795 was er bij het Committé van Waakzaamheid vrees voor de verzameling van oranjevrienden in het Osnabrucksche en in Oldenburg Tot deze vroege oranje-bewegingen bragt zeer veel bij de wijze waarop men de land- en zeemagt behandelde, waardoor vele aan den Prins gehechte officieren uitweken. Men verg. V. D. AA: *Geschiedenis van Willem V*, Dl. IV, blz. 532, en *Geschiedenis van den oorlog*, Dl. III, blz. 336 en passim.

Blz. 257, r. 3 v. o. "Fransche namen". Reeds in het *Politiek belangboek* van 1795, van SWILDENS, blz. 99 en volg., wordt daarop gewezen. De redenen daartoe door hem vermeld, zijn de afkeerigheid van alle aristocratie en oude namen, die daaraan herinnerden, de "gecharmeerdheid" op de Fransche benamingen, — maar inzonderheid het streven om door gelijke namen te komen tot gelijkvormigheid der Fransche constitutie, ofschoon deze in 1795 reeds begon gewijzigd te worden.

Blz. 258, r. 2 v. b. "De Nederlandsche belangen". De Nederlandsche beginselen werden ontkend. "Is er eene Fransche, eene Amerikaansche, eene Nederlandsche rede, is zij niet overal dezelfde", zeide HAHN, aangehaald door VREEDE: *Bijdragen tot de omwenteling*, II, blz. 76. Slechts weinigen waren er, die tegen een geheele staatshervorming waarschuwden, maar zij waren de profeten van hetgeen gebeuren zou. DE RHOER, bij VREEDE: *Bijdragen*, II, 48.

Blz. 258, r. 15 v. b. "Streng plakaat tegen het uitgeven van geschriften". Men vindt het plakaat in de *Notulen der Prov. repraesentanten van Holland*. Ieder die den bestaanden toestand "hatelijk" zocht te maken werd bedreigd met 5 jaren gevangenis en bannissement. Zij die hunne gevoelens in een andere dan de bovendrijvende rigting openbaarden, werden het land uitgezet, zooals BILDERDIJK. Over de politieke uitzetting van BILDERDIJK zie men TIJDEMAN: *Bijvoegsels op de geschiedenis des Vaderlands*. Anderen werden vervolgd, zooals PH. VERBRUGGE. Deze laatste, bekend als oranjegezind schrijver, (zie boven, blz. 272) heeft in 1795 uitgegeven: *De historie der politieke eeden, verklaringen en beloften voor het jaar* 1795 *en de zes eerste maanden van* 1796; — *Verhandeling over de vraag, welke is het beste en*

zekerste middel ter beproeving, enz, (of het staatsgebouw duurzaam zal zijn) en onderscheidene andere politieke geschriften. Vergelijk ook het proces tegen C. VAN DER AA, wegens het verkoopen van een geschrift: *Iets ter bemoediging van hen, die niet medegewerkt hebben tot de revolutie van* 1795. Hij werd veroordeeld tot vijf jaren confinement en eeuwige verbanning uit de Provincie Holland, door de regtbank te Haarlem, zonder verdediging. Tegen allerlei beschuldigingen van vroegere oranjegezindheid werd men gedwongen zich te verdedigen. Zie ook *Memorie of beredeneerd vertoog van Mr. M. de Haze Bomme, ten bewijze van de ongegrondheid der beschuldigingen wegens de omstandigheden van de jaren* 1786, 1787 *en* 1788, Middelburg 1798.

In de *Heracliet en Democriet*, 1796, blz. 54, wordt geklaagd over de losbandigheid en de schaamtelooze leugenspraak van vele dagbladschrijvers, die de beste vaderlanders verdacht maakten door allerlei scheldwoorden, en door een * bij hunne namen te zetten, in de duisternis wegscholen. Geweldig waren inzonderheid de handelingen in Friesland. Verg. EEKHOFF: *Geschiedenis van Friesland*, blz. 430; en *de vrije Fries*, Dl. VIII, blz. 13. Een blindeman werd gegeeseld, omdat hij het Wilhelmus van Nassauen had doen hooren.

Blz. 258, r. 15 v. o. "Remotiën". In de *Handelingen der Provisionele repraesentanten* vindt men daarvan de geschiedenis. Niet alleen ambtenaren, maar ook hoogleeraren werden geremoveerd, zooals de hoogleeraren A. KLUIT, PESTEL, en anderen. Zie SIEGENBEEK: *Geschiedenis van de Hoogeschool te Leijden*. De vervolging van den Hoogleeraar JOHAN LUZAC verdient hier eene bijzondere vermelding, deels omdat hij was een gematigd patriot, deels omdat zijne vervolging een treurig bewijs is, hoe partijhaat tot in de familiekringen doordrong. JOHAN LUZAC had zich in de *Gazette de Leide* uitgelaten op eene wijze die aan de Fransche regering ongevallig was. Daarenboven had hij, den 21en Februarij 1795, bij het nederleggen van het rectoraat, eene redevoering uitgesproken over *Socrates als burger beschouwd*. Het was eene lofrede geweest op de ware vaderlandsliefde tegenover blinde partijschap. In de schets der valsche vrijheidsvrienden meenden de hevige patriotten hun beeld te herkennen. JOHAN LUZAC werd kort daarop, op aandrang van VALCKENAER en WYBO FYNJE, van zijne betrekking ontslagen. Kort daarop werd de rectorale redevoering, uit het latijn vertaald, met bijvoeging van eenige aanmerkingen en ophelderingen, uitgegeven te Leiden, bij HONKOOP, 1796. Verg. *Verzameling van stukken betreffende het gedrag der curatoren in de zaak van Mr. J. Luzac*, 1797, waartoe ook behooren de adviezen van TEMMINK, VOLLENHOVEN en HALMAEL, in de vergadering van Holland uitgebragt, op

den 11en Januarij 1798, maar inzonderheid de curieuse *bijzonderheden* medegedeeld door Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT, in zijn reeds, blz. 323, aangehaalde opstel over de Leidsche courant.

Blz. 258, r. 14 v. o. "VAN DE SPIEGEL". Zie *Verzameling van stukken in de zaak van Mr. L. P. van de Spiegel, gewezen raadpensionaris van Holland*, 1796. Hij bleef in politieke antodie tot 1798, waarna hij naar Lingen vertrok en daar den 7den Mei 1800 overleed. Weinig bekend is een geschrift, dat in de eerste weken van 1795 te 's Gravenhage in plano werd gedrukt en waarschijnlijk aangeplakt, beginnende met de volgende woorden:

"De grootste VERRADER van het Land, — van de STAATEN, van de PRINS, — van het VOLK, — van U, o wakkere HAAGSCHE BURGERIJ, — woont zedert vijf jaren straffeloos in uw midden en gij aanschouwd zijne euveldaaden, zijne Godvergeetene bedriegerijen, zonder hem te veragten, — en zonder hem openbaar te straffen; is het noodig, o rampzalige bedrogen burgerij, dat wij in de PERSOON van LAURENS PIETER VAN DER SPIEGEL U aanwijzen den man, die de eenige, de waare, en verschrikkelijke oorzaak is van alle de rampen?" — en eindigende met deze woorden: "Vreest niet voor de patriotten. Vereenig u met hun, geef hun de hand van broederschap, wees met hun waakzaam, dat zij, die u en ons bedroogen hebben, niet straffeloos heen vlugten, en dat uwe lichamen tot een ondoordringbaare muur verstrekken, om de eerlooze en afschuwelijke VAN DER SPIEGEL te beletten, om door eene tijdige vlugt zich te onttrekken van de billijke en regtvaardige straf, die hem voor alle zijne euveldaaden en schelmerijen gewis toekomt."

Men ziet het duidelijk, eene herhaling van den moord aan een raadpensionaris van Holland werd bedoeld.

Blz. 258, r. 24 v. o. "BENTINCK". Verg. boven, blz. 282. BENTINCK speelde een groote rol in de landing der Engelschen en Russen in 1799. Vervolgens trok hij zich terug op zijn heerlijkheid Varel, alwaar hij in 1835 overleed.

Blz. 258, r. 11 v. o. "OCKER REPELAER". Zie over hem: *Biographie des contemporains*. Na op requisitoir van den toenmaligen procureur-generaal C. F. VAN MAANEN vervolgd te zijn geweest, wegens verstandhouding met den vijand, en ontslagen kwam hij weder in de regering onder Koning LODEWIJK, en was minister van den waterstaat onder Koning WILLEM I.

Blz. 258, r. 11 v. o. "J. C. VAN DER HOOP". Zie over dezen opregten vaderlander, later minister van marine, onder WILLEM I, V. D. AA: *Biographisch woordenboek.*

Blz. 258, r. 10 v. o. "Men benoemde commissiën". Hieraan is men verschuldigd het voor de geschiedenis in menig opzigt belangrijke werk van R. L BOUWENS, *lid van de gewezene commissie van 24, tot onderzoek van het palitiek en financiëel gedrag der leden en ministers van het vorig bewind, aan zijne Committenten*, 1797. Verg. ook: *Iets over het succeint-rapport der commissie van onderzoek naar de finantiële en politicque gedraagingen der regenten*, door L. H. VERNÈDE, Amst. 1796.

Blz. 258, r. 9 v. o. "Acte van beschuldiging tegen den Stadhouder". Zie het *Rechtsgeleerd advys in de zaak van den gewezen Stadhouder, door de Burgers Mr. B. Voorda en Mr. J. Valckenaer, ingelevert ter vergadering der provisionele repraesentanten van Holland, den 7en Januarij* 1794, *met wederleggende aanteekeningen van een Hollandsch rechtsgeleerde* [TOLLIUS], 1796. Het kwam tot geen proces tegen den Stadhouder, volgens sommigen op aandrang der Franschen, volgens anderen, omdat men opwekking van partijschap wilde vermijden; men verklaarde echter al de goederen van den Stadhouder verbeurt, terwijl men bij den vrede van Amiens over de schadeloosstelling handelde. Men verg. VAN DER AA: *Het leven van Willem V*, Dl. IV, blz. 463 en volg.; VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie*, — en A. LAAN: *Een blik op vroegere tijdperken, bij gelegenheid van de voordragt van het inkomen der Kroon*, Utrecht 1849.

Blz. 258, r. 8 v. o. "In de clubs werd de leer verkondigd". GERRIT PAAPE, in zijne *Geschiedenis van het Patriottisme*, en B. BOSCH, in zijn *Autobiographie*, geven, bij eigen ondervinding, eene voorstelling, hoe het in de clubs toeging, terwijl WOENSEL, in zijn *Lantaarn*, en KINKER c. s., in den *Janus verrezen*, ze door de satyre hekelden. Inzonderheid in den *Janus verrezen* zijn het *Periodiek zangspel of de groote Opéra in Zevenhuizen*; — en de *Democratische constitutie van het landschap Fantasia*, zeer lezenswaardig, om den geest der volksvergaderingen te leeren kennen.

Blz. 258, r. 5 v. o. "Het groote beginsel der omwenteling". Ofschoon het alleen volledig bekend wordt uit de oordeelkundige, staatkundige en letterkundige geschiedenis dier tijden, zoo behoort in deze *Aanteekeningen* op enkele geschriften gewezen te worden, die daarbij in aanmerking behooren te komen. Zij zijn in de eerste plaats de politieke

weekbladen. Voor de kennis en de critiek van de staatkundige ideeën van het jaar 1795 is ook belangrijk het werkje, uitgegeven onder den titel: 1795, *Politiek belangboek voor dit provisionele tijdperk; gewigtig thans, gedenkwaardig hierna*, door den auteur van 't Vaderlandsch A-B-Boek, Amst, 1795. De schrijver, JOH. HEND. SWILDENS, heeft onderscheidene populaire staatkundige geschriften geschreven. Verg. boven, blz. 328. Zijne aanmerkingen zijn inderdaad thans zeer gedenkwaardig. Onderscheidene plannen van hervorming zagen het licht. Een zonderling mengsel van willekeurige phantasie en orthodox Gereformeerde beginselen is de *Verhandeling over de waare natuurlijke gronden eener eigentlijke en eenvoudige constitutie*, enz., Amst. 1795, met drie voorreden: — aan het algemeen — aan de provisionele repraesentanten van Holland — aan die van de stad Amsterdam. In anderen geest was het geschrift: *Een woordje voor den burgerschrijver Veridicus, over de al of niet bestaanbaarheid der rechten van den mensch en burger*, van 31 Jan. 1795, *met de leer en formulieren der eenigheid der Hervormde Kerk, door een oud rechtzinnig lidmoat.* De theologische hoogleeraar IJSBRAND VAN HAMELSVELD, later lid der Nationale vergadering, gaf uit: *Vertoog over de middelen tot voltooijing en handhaving van de goede zaak der vrijheid*, enz., terwijl zijn naamgenoot, Mr. W. IJ. VAN HAMELSVELD, in het volgend jaar in het licht deed verschijnen: *Verhandeling over de middelen om Nederlands vrijheid zuiver te genieten.* De vaderlandsche geschiedenis werd gereconstrueerd om de revolutionaire beginselen te verdedigen. CERISIER had dien weg in den patriotschen tijd reeds ingeslagen. Als voorbeelden daarvan, in 1795, kunnen dienen: JACOB VAN MANEN AZ.: *Wijsgeerig en geschiedkundig onderzoek naar de wettige oppermogt in de Vereenigde Nederlanden*, 1795; C. ZILLESEN: *Wijsgeerig onderzoek wegens Nederlands opkomst, bloei en welvaart*, 1796, en WISELIUS: *Staatkundige verlichting der Nederlanden*, en *Proeve over de verschillende regeringsvormen in derzelver betrekking tot het maatschappelijk geluk*, in 1828 en 1831 uitgegeven, maar, volgens des schrijvers verzekering omstreeks 1795 geschreven. Voorts vinden wij vermeld: *Algemeen staatkundig magazijn, behelzende bedenkingen enz betrekkelijk de aanstaande constitutie*, 1795.

Blz. 259, r. 1 v. b. "De verandering in het staatsbestuur". Zij wordt het duidelijkst en het meest beknopt medegedeeld in ROGGE. *Geschiedenis der omwenteling.* De geschiedkundige bijzonderheden vindt men in het breede in de *Vervolgen op Wagenaar* en in de aangehaalde geschiedenissen van V. D. AA, ZILLESEN en VITRINGA. Het *Committé tot de algemeene zaaken van het bondgenootschap* TE LANDE bestond uit 21 personen: J. W. HAERSOLTE, O. LEWE, J. P. VAN HYLKAMA, W. A.

LESTEVENON, C. H. GRASVELD, WOPKE WOPKENS, G. J. PYMAN, G. W. VOS, F. VAN LEYDEN, W. QUEYSEN, J. L. HUBER, C. T. VAN LICHTENBERG, B. WILDRIK, D. THOMAS à THUESINCK, ... MODDERMAN (na het bedanken van J. N. SICCAMA), .. GOCKINGA (na het bedanken van A. J. DE SITTER), J. H. ABBEMA. A. J. STRICK VAN LINSCHOTEN en J. A. VAN HAEFTEN. Twee plaatsen bleven voorloopig onvervuld. Het *Committé voor de zaken van* DE MARINE bestond eveneens uit 21 personen: PIETER PAULUS, W. VAN HOGENDORP, C. BACKER, J. H. VAN SWINDEN, H. AENEAE, A. IN DE BETOUW, J. PENNING, J. VAN RAMHORST, SELS, B. BLOK, W. VAN DER BEETS, G. J. JACOBSEN, J. STAPERT, J. J. VAN PEER, A. H. BROUWER, L. BOEVEN, C. E. VAILLANT en D. SPELEVELD; de drie nog opene plaatsen zouden later aangevuld worden. De leden waren in Februarij benoemd door de nieuwe Staten-generaal, ieder op een tractement van *f* 4000. PIETER PAULUS, die daarenboven voorzitter was van de provisionele repraesentanten van Holland, was in de daad de opvolger van den raadpensionaris van Holland en leider der diplomatie tot het bijeenkomen der Nationale vergadering. In de provinciën had men nevens de provisionele repraesentanten, committés van algemeene waakzaamheid; dat voor Holland bestond uit VAN HOGENDORP, SPOORS, LA PIERRE, H. GEVERS, G. VAN OLIVIER, VAN SONSBEEK, FENNEKOL en VON LIBEHERR, terwijl de bailjuws enz. door patriotten vervangen werden. Zoo volgde SAMUEL IPERUSZ WISELIUS, GERRIT CORVER HOOFT als drossaart van Muiden op.

Blz. 260, r. 2 v. b. Verg. *Iets* en *Tweede belangrijk iets voor het volk van Holland in het algemeen en het volk van Amsterdam in het bijzonder*, 1795; — *Gewigtig advys over de vraag: Moet eene Constitutie de Nationale conventie, of de Nationale Conventie de Constitutie voorafgaan?* Amst. 1795. Het laatste is van Prof. CRAS. Zie lijkrede op hem in de *Verhandelingen* van J. M. KEMPER, II, blz. 346.

Blz. 260, r. 4 v. b. "Een plan voorgedragen". De geschiedenis hiervan vindt men volledig in het werk van ROGGE: *Geschiedenis der omwenteling.*

Blz. 260, medio. "Centrale vergadering". Hetgeen ROGGE: *Geschiedenis der omwenteling*, daarvan mededeelt, is zeer kort, blz. 577 en 582. Deze vergadering verdiende wel een bijzondere toelichting. Voor zoo ver ons bekend is, zijn de namen niet bekend van de 58 personen, die er tegenwoordig waren. GERRIT PAAPE presideerde en deelde in zijn *Geschiedenis van het patriottisme*, daarover curieuse bijzonderheden mede.

Blz. 260, r. 12 v. o. "Den 21en Jauuarij". Het plan van het reglement is telkens veranderd. In hoofdzaak is het vastgesteld den 30en December 1795. Zeeland, Friesland en Groningen verzetten zich. Groningen trad weldra toe; Friesland daarna, na eene omwenteling in die provincie, in de rigting van het unitarisme, en bragt er nog eenige verandering in. De toetreding van Zeeland had daarna plaats, waarna het reglement is gepubliceerd bij proclamatie van 18 Februarij 1796. De hoofdinhoud wordt medegedeeld door ROGGE: *Geschiedenis der omwenteling*, blz. 616. Er bestaat in de bibliotheek te Amsterdam eene belangrijke verzameling van resolutiën van Hun Hoogmogenden de Staten-generaal en de respective provinciën over het daarstellen eener Nationale vergadering, van 29 Mei 1795 tot op de proclamatie van 1 Maart 1796.

Blz. 261, r. 2 v. o. "De gekozene repraesentanten voor het grootste gedeelte kundige en eerlijke mannen". De naamlijst vindt men in ROGGE: *Geschiedenis der Staatregeling*, in de *Vervolgen op Wagenaar*, en in de *Jaarboeken*, waar men ook vermeld vindt de onderscheidene moeijelijkheden, waarmede het zamenkomen der eerste Nationale vergadering gepaard ging. Voor Friesland verg. men hier ook EEKHOFF: *Geschiedenis van Friesland*.

Blz. 262, r. 2 v. b. "Geenszins nationaal". VREEDE, in zijne *Bijdragen tot de omwenteling*, II, blz. 9. De verklaring, die men als kiezer moest afleggen, was van den volgenden inhoud:

"Ik verklaar voor wettig te houden alleen zoodanigen regeringsvorm, welke gegrond is op de oppermagt des geheelen volks, en dienvolgens houde ik voor onwettig en daarmede strijdig alle erfelijke ambten en waardigheden."

Hiermede waren de erfelijke waardigheden van het Huis van Oranje en de regten der ridderschappen dus uitgesloten. Zie over den eed van getrouwheid later.

Blz. 262, r. 10 v. b. "DUMBAR en VAN WIJN". Zie over den zeer bekwamen geleerde en standvastigen en waarlijk vrijen DUMBAR, die zijne vrijheidsbeginselen getrouw bleef, door in 1796 en 1798 den politieken eed te weigeren en deswege in 1798 gevangen werd genomen, V. D. AA: *Biograph. Woordenb.* Zie over VAN WIJN, den beroemden archivaris en beoefenaar der geschiedenis des Vaderlands, J. C. DE JONGE: *H. van Wijn, als geleerde en staatsman*, 's Hage 1832.

Blz. 262, medio. PIETER PAULUS, geb. 1754, gest. 1796. Verg. bo-

ven, blz. 225. Zeer buitengewoon en vroegtijdig ontwikkelde bekwaamheden moeten hem zeker toegekend worden. Zijn karakter is door de prinsgezinden, gelijk natuurlijk was in den fellen partijstrijd, zeer ongunstig voorgesteld en dadelijk na zijn dood zeer uitbundig door de patriotten geprezen. PIETER PAULUS bekleedde de waardigheid van president zeer kort; want reeds den 17en Maart 1796 overleed hij. De president V. D. KASTEELE maakte geen zwarigheid te verklaren: "dat de burger PIETER PAULUS tot aan zijn dood toe niet opgehouden had zich bij het Vaderland voor de vrijheid verdienstelijk te maken." *Dagverhaal*, 1796, I, 94. Een dichter dier dagen zingt van hem:

"Maar Monsters! Gij moogt vrij op hem uw zwadder spuwen,
Elk, die hem heeft gekend, moet van uw snoodheid gruwen."

JAC. SCHELTEMA zegt: "hij was na 1795 factieus en egoïst in folio. Zijn ijdele trots, om bij het naar huis brengen op 1 Maart met ongedekten hoofde in de koude te gaan, heeft hem misschien de ziekte, waaraan hij stierf, op den hals gehaald." Zie TIJDEMAN: *Drie voorlezingen over de voormalige staatspartijen*, Leiden, 1849, blz. 62. Het oordeel van SCHELTEMA komt wel overeen met het gedrag, hetgeen hij van 1780—1796 gevolgd heeft. Verg. ook V. D. AA: *Biogr. woordenb.*

Blz. 263, r. 11 v. b. "PIETER VREEDE". Hij is zeker de hoofdfiguur in de geschiedenis der omwenteling, ofschoon hij als partijhoofd evenzeer door zijne partij werd gebruikt, als dat hij die partij leidde. De patriot J. SCHELTEMA schrijft, in de *Drie Voorlezingen* van Prof. TIJDEMAN, blz. 54: "VREEDE werd in de *Politieke blixem* Jupiter genoemd, omdat hij de veelhoofdige hydra vernietigde; VAN DE KASTEELE en FYNJE bestuurden den knods." Eene goede biographie van PIETER VREEDE ontbreekt nog. Zijn kleinzoon, Prof. VREEDE, deelt, in zijne *Geschiedenis der diplomatie*, in zijne *Vrijwording van Noord-Braband* en in zijne *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling*, onderscheiden bijzonderheden mede. Ook PIETER VREEDE is, als vele anderen, in later tijd, met blijvende gehechtheid aan vrijheidsbeginselen en zucht tot het welzijn van zijn Vaderland, tot de overtuiging gekomen, dat een constitutionele regering meer waarborgen opleverde tot volksgeluk dan eeu democratische republiek.

Blz. 263, medio. "De bekwame en geleerde VALCKENAER". JAN VALCKENAER, geb. 1759, werd in 1786 hoogleeraar in de regten te Franeker, te midden van den heftigsten partijstrijd, waarin de jeugdige hoogleeraar zoodanig partij trok, dat hij bij de herstelling van

het stadhouderlijk gezag uitweek naar Frankrijk. Daar hij onder de weinige vermogende uitgewekenen behoorde, wilden velen van hem onderstand hebben, hetgeen schijnt bijgedragen te hebben, dat zeer vele uitgeweken patriotten ongunstig over hem oordeelden. Het op blz. 297 aangehaalde geschrift van Ms. DIRKS en de papieren van DUMONT PIGALLE op het rijksarchief doen vele bijzonderheden van hem in dat tijdvak kennen. Na de omwenteling van 1795 in Nederland teruggekeerd, was hij heftig Jacobijn, die meende, dat de omwentelingsbeginselen met kracht moesten worden doorgedreven, gelijk blijkt uit zijn weekblad: *De advocaat van de Bataafsche vrijheid*, uit zijne handelingen in de eerste Nationale vergadering en uit zijn gedrag ten opzigte van ziju zwager LUZAC, waaromtrent men zie Mr. SAUTIJN KLUIT, in de reeds aangehaalde verhandeling. Zijne verdiensten als diplomaat worden door Prof. VREEDE, in zijne *Geschiedenis*, hoog gesteld. Later leefde hij te Amsterdam en des zomers te Bennebroek, in het genot der letteren. De latijnsche dichter VAN KOOTEN had hij in zijn huis opgenomen. BILDERDIJK ondersteunde hij meermalen. Eene uitgewerkte levensschets van hem zou waarschijnlijk een belangrijke bijdrage zijn tot de letterkundige, wetenschappelijke en staatkundige geschiedenis van zijn leeftijd, ofschoon het karakter van J. VALCKENAER bij nadere kennismaking niet wint. Ook in zijne verhouding tot BILDERDIJK schijnt de vernuftige, rijke oud-diplomaat zich geamuseerd te hebben met den extravaganten BILDERDIJK. VALCKENAER was lid van het Kon. Instituut, en bij zijn dood, in Januarij 1821, is aldaar aan zijne uitstekende verdiensten als letterkundige hulde toegebragt.

Blz. 263, medio. "BERNARDUS BOSCH, de predikant te Diemen". Zie over hem V. D. AA: *Biogr. woordenboek.* Zijne reeds vermelde autobiographie, vóór zijne drie deelen gedichten, is een der belangrijkste bijdragen tot de inwendige geschiedenis van het patriottisme. Hij stierf in 1803 in armoede en werd op kosten der vrijmetselaarsloge te 's Gravenhage begraven.

Blz. 263, r. 15 v. o. "MIDDERICH". JOHANNES HENRICUS MIDDERICH. Deze invloedrijke R. K. patriot had in het *Biograph. woordenboek* van V. D. AA wel eenige meerdere vermelding verdiend, dan dat zijn portret voorkomt in de *Vervolgen op Wagenaar*. MIDDERICH was met GULJÉ een der meest invloedrijke Roomsch Katholieke leden in de Nationale vergadering. Dr. J. J. F. WAP deelt ons mede, dat hij, geboren 12 Mei 1753, wijnhandelaar te Rotterdam was bij de omwenteling van 1795, dat hij na 1798 aldaar den handel weder heeft

voortgezet en in 1800 overleden is. Zijn eenige zoon JACOBUS THEOPHILUS stierf kinderloos, als gepensioneerd referendaris bij den waterstaat, in 1842.

Blz. 263, medio. "VAN LEEUWEN". J. D. VAN LEEUWEN, afgevaardigde wegens Tiel, en later wegens Buren, in de Nationale vergadering, in het *Biograph. woordenb.* van V. D. AA niet vermeld, verdiende wel eens wat nader bekend te worden, daar hij, inzonderheid in 1797, een der meest bedrijvige leden van de Nationale vergadering is geweest. Zie over hem VREEDE: *Bijdragen tot de gesch. der omw*, II, blz. 44, en de aldaar aangehaalde plaatsen van Mr. E. D. RIJK: *Beschrijving van Tiel*, blz. 6 en 310, en Mr. S. DE WIND: *Bibliotheek van Ned. geschiedschrijvers.* J. D. VAN LEEUWEN was een geleerd man, in het staatkundige een doordrijvend unitaris, zonder dat hij voor zich zelven iets schijnt gezocht te hebben.

Blz. 263, r. 12 v. o. "GOGEL, W. A. OCKERSE". Over den eerste zie boven, blz. 314. De tweede was ook uitnemend mensch en letterkundige, aan wien de Proff. TIJDEMAN en CLARISSE gemeenschappelijk hulde hebben toegebragt, bij de uitgave van het derde deel van de *Vruchten en resultaten van een zestigjarig leven*, 1826. Van OCKERSE zijn nog uitgegeven: *Characterkunde*, 1788, en *Nagelaten redevoeringen*, 1826. OCKERSE heeft in *de Recensent*, Dl. X, bl. 505, in de recensie van VAN KAMPENS *Geschiedenis van de Fransche heerschappij in Europa*, een belangrijke toelichting van het omwentelingstijdvak, ook ter zijner verdediging, medegedeeld.

Blz. 263, r. 12 v. b. "WYBO FYNJE". Zie over hem V. D. AA: *Biographisch woordenb.* Hij was zwager van J. VALCKENAER en J. LUZAC. Zijn karakter komt niet gunstig uit in het reeds aangehaalde stuk van Mr. SAUTIJN KLUIT, *over de Leidsche Courant.* Verg. ook TIJDEMAN: *Drie Voorlezingen.*

Blz. 263, r. 10 v. o. "VAN DE KASTEELE, HAHN, VAN HOOFF". Over den eerste zie men blz. 225. JACOB GEORGE JERONIMO HAHN, zoon van den Leidschen, in Duitschland geboren hoogleeraar in de geneeskunde, werd na zijne promotie in de regten, secretaris van curatoren, en later curator dier universiteit, en in 1796 lid der Nationale vergadering. In 1798, bij de omwenteling van Januarij, eenige weken gevangen genomen, verzocht hij zijn ontslag èn als curator èn als lid der Nationale vergadering In 1800 zag van hem het licht eene omwerking van het bekende werkje van BENJAMIN CONSTANT, onder den

titel van: *Over de wederwerkingen in den Staat of politieke reactiën.* Later zette hij zich te Haarlem neder, alwaar zijne dochter huwde met Mr. D. A. W. VAN TETS, later president der arrondissements-regtbank aldaar, en vader van H. G. F. VAN TETS, lid der Gedeputeerde Staten in Noord-Holland, en Jhr. J. G. H. VAN TETS, minister van binnenlandsche zaken van 1858 tot 1860. HAHN was een man van groote geleerdheid, fijnen smaak en standvastig karakter. Zie over HAHN ook TIJDEMAN, in zijne *Aanteek. op Bilderdijk*, en in zijne *Drie voorl.* Over VAN HOOFF, zie boven blz 307 en VREEDE: *Vrijw. v. Brab.*, blz. 85.

Blz. 263, r. 3 v. o. "JACOBUS KANTELAAR", geboren 1759, behoorde onder de meest welsprekende redenaars der vergadering. Vroeger predikant te Almelo en daarna lid van de Nationale vergadering, heeft hij zich na 1798 aan staatszaken onttrokken en als bankier te 's Gravenhage het vertrouwen van velen genoten. Hij is in 1821 op zijn buitenverblijf nabij Zwolle ontslapen. Zie verder VAN DER AA: *Biogr. woordenb.*

Blz. 263, r. 3 v. o. "VAN HAMELSVELD, BOSVELD." Zie over den eerste blz. 341. PAULUS BOSVELD, geb. 1732, overl. 1809, was bij de omwenteling predikant te Dordrecht en heeft als godgeleerde in zijn tijd een grooten naam gehad. Zie V. D. AA: *Biogr. woordenb.*

Blz. 263, r. 3 v. o. "LUBLINK DE JONGE". Door aesthetische vorming, kunde en standvastig karakter, een der meest geachte mannen uit het tijdvak der omwenteling, geb. 1736, gest. 1816. Hij was alleen lid van de eerste Nationale vergadering, voor de tweede bedankte hij. WITSEN GEYSBEEK schreef op hem eene lofrede. Zie verder V. D. AA: *Biogr. woordenb.*

Blz. 263, r. 2 v. o. "DE RHOER", uitstekend regtsgeleerd professor te Utrecht. Prof. VAN HEUSDE schreef over hem eene lofrede, waarin aan zijne staatkundige gevoelens, naar ons oordeel, geen genoegzame waardering gegeven wordt. Het was toen de mode op de tijden van 1795 laag neder te zien, en zelfs mannen als VAN HEUSDE konden zich daaraan niet onttrekken.

Blz. 264, medio. "C. L. VAN BEYMA. De hier bedoelde COERT LAMBERTUS VAN BEYMA THOE KINGMA, afgevaardigde uit Harlingen, is wel te onderscheiden van zijn broeder E. M. VAN BEYMA, afgevaardigde uit Dokkum. De eerste was veel heviger dan de tweede. Verg. V. D. AA: *Biogr. woordenb.*, waar echter ten onregte wordt medege-

deeld, dat E. M. VAN BEYMA eerst in 1798 lid der Nationale vergadering is geworden. Zie ook TIJDEMAN: *Drie voorlezingen*, blz 57.

Blz. 264, r. 14 v. o. "VITRINGA". HERMAN HENDRIK VITRINGA, geb. 1757, gest. 1801. Zijn zoon, C. L. VITRINGA, heeft hem in zijn werk over de omwenteling, vroeger reeds vermeld, een waardig gedenkteeken gesticht.

Blz. 264, r, 14 v. o. "DE MIST". Mr. JACOB ABRAHAM UYTENHAGE DE MIST, geb. 1749, was bij de omwenteling secretaris van de stad Kampen, en is gestorven als lid der Eerste Kamer onder Koning WILLEM I, in 1825, na zeer onderscheidene staatsambten bekleed te hebben. Zie V. D. AA: *Biogr. woordenb.*

Blz 264, r. 12 v. o. "Eerste werkzaamheden". Door het bijeenkomen der Nationale vergadering, ter vaststelling der toekomstige staatsregeling, werd, ten gevolge van het reglement voor de vergadering, in het reglement van orde, de regeringsvorm wel nog niet geheel veranderd, maar toch weder eenigzins gewijzigd. Naast de comittés voor de algemeene zaken, vroeger vermeld, werden enkele commissiën in de vergadering zelve aangesteld, als: eene commissie voor de buitenlandsche zaken, eene voor binnenlandsche correspondentie, voor finantie enz. De belangrijkste was die voor de buitenlandsche zaken. Zij bestond uit zes leden en den voorzitter der vergadering. Om de twee maanden trad een lid af. De eerstbenoemden waren: LESTEVENON BICKER, HAHN, DE SITTER, DE KEMPENAER en DE LEEUW. Na het vertrek van LESTEVENON als ambassadeur naar Brussel, was HAHN het meest invloedrijke lid. Zij waren aan eene instructie gebonden. Zie *Dagverhaal*, Dl. I, blz. 67, 138 en 147, en VREEDE: *Inleiding tot de geschiedenis der diplomatie*, I, blz. 50.

Blz. 264, r. 9 v. o. "Hield de vergadering zich bezig met onderscheidene soms zeer nietige werkzaamheden". De ordelijke en onpartijdige behandeling liet veel te wenschen over. De revolutionairen zochten hun gevoelen door te drijven. Zie APPELIUS: *Geschiedenis der omwenteling*, blz. 59. VAN HOOFF, ofschoon een warm unitaris, was er verontwaardigd over. Op 11 Mei 1797 (*Dagverhaal*, V, 1039) zeide hij onder anderen: "Alles wordt te voren afgesproken; men adjourneert de zaken, wanneer men niet verzekerd is van de geprepareerde opiniën der meerderheid. Alles wordt dus bekonkeld.... Heeft het volk zijne repraesentanten gekozen om door weinigen geïnfluenceerd te worden? Ik aarzel niet, dit alles in het openbaar te zeggen: als

representant van het volk word ik er toe verpligt; de regtvaardigheid roept mij toe niets te menageren." Bij den geest van doordrijven was er dikwijls verwarring. HAHN, vroeger een sterk revolutionair, erkende later: "Men wilde ploegen, zaaijen, maaijen en oogsten te gelijk." Elders lezen wij: "De leden hoorden gaarne zich zelven en velen zochten door het doen van voorstellen en motiën van zich te doen spreken, waaraan dikwijls zeer veel tijd verspild werd." — Om een juist tafereel der discussiën te verkrijgen behooren de *Dagverhalen van de Nationale vergadering* zelve nagelezen te worden. Somtijds waren de beraadslagingen zeer hartstogtelijk, en eindigden zij met eene verzoening, — met den toen gebruikelijken broederkus.

Blz. 264, r. 12 v. o. De eerste commissie voor de staatsregeling bestond, voor Bataafsch Brabant uit: J. A. KRIEGER en P. VERHOYSEN; — voor Utrecht: J. VAN MANEN AZ. en A. J. STRICK VAN LINSCHOTEN; — voor Gelderland: C. W. DE RHOER en H. H. VITRINGA; — voor Stad en Lande: D. W. HOFFMAN en S. TRIP; — voor Drenthe: C. DE VOS VAN STEENWIJK; — voor Overijssel: C W. VAN MARLE en W. QUEYSEN; — voor Holland: J. G. LUYKEN, J. COUPERUS, M. H. WITBOLT, J. P. FARRET, P. L. VAN DE KASTEELE en D. VAN HORBAG; — voor Friesland: J. STIJL en SIDERIUS; — en voor Zeeland: J AASTEN en H. RABBINEL. De aanteekeningen van deze commissie bevinden zich in het rijksarchief. Hiervan is gebruik gemaakt door C. L. VITRINGA, die breedvoerig medede eelt het aandeel, hetgeen zijn vader aan die commissie heeft gehad: *Gedenkschrift*, II, blz. 89—205. De geschriften van MONTESQUIEU en de Noord-Amerikaansche staatsregelingen waren niet zonder invloed op dit eerste ontwerp. Dit eerste ontwerp, ofschoon gedrukt, komt zelden voor, daar de nadruk, zonderling genoeg voor de vrijheid, verboden was. De hoofdzakelijke inhoud komt voor in het *Dagverhaal*, Dl. III, blz. 610 en volgende, en bij ROGGE: *Geschiedenis der Staatsregeling.*

Blz. 264, r. 5 v. o "Discussiën" Een hoogst belangrijk overzigt over de handelingen van de eerste Nationale vergadering vindt men in de tweede *Bijdrage tot de geschiedenis der omwenteling* van VREEDE, en in het *Gedenkschrift* van VITRINGA.

Blz. 265, r. 4 v. b. "Beëediging en de afvordering". Zie *De historie der politieke eeden, verklaringen en beloften voor het jaar* 1795 *en de zes eerste maanden van* 1796. Een gedenkstuk, gewigtig voor het tegenwoordige, verbazend voor het nageslacht, Middelburg, bij KEEL, 1796, en de brochures van Prof. H. C. CRAS: *Bezwaren en bedenkingen*

omtrent den eed, 1795, aangewezen in de lijkrede op CRAS, door J. M. KEMPER: *Verhandelingen*, II, blz. 346. Verg. verder: *Dagverhaal*, Dl. I, blz. 318 en volg., en VITRINGA, II, blz. 238.

Blz. 265, medio. "Voorstel omtrent de eenheid en ondeelbaarheid". Zie *Dagverhaal*, Dl. I, blz. 556 en volg.; VREEDE: *Bijdragen*, II, blz. 80. Verg. ook *Gedrukt verzoekschrift aan de Nationale vergadering, door ingezetenen van de provincie Stad en Lande, in* 1796, *tegen de eenheid en amalgame der schulden.* — Zij achtten het tegen de vrijheid, hunne geheele vrijheid over te laten aan het goeddunken van de overige provinciën.

Blz. 265, r. 4 v. o. "Het voorstel van PLOOS VAN AMSTEL omtrent de afscheiding van Kerk en Staat". Zie *Dagverhaal*, Dl. I, blz. 553; VREEDE: *Bijdragen*, II, blz. 75. Verg. ook over de afscheiding van Kerk en Staat: C. ROGGE: *De Godsdienst afgescheiden van den Staat, of proeve over de noodzakelijkheid der vernietiging van alle heerschappij van den Godsdienst in eene vrije burgermaatschappij*, 1795, en daartegen: *de Godsdienst vereenigd met den Staat*, 1795. PLOOS VAN AMSTEL was een zeer sterk unitaris, die den 12en Junij 1798, met VISSER, TH. VAN LEEUWEN en BERNARDUS BOSCH, gevangen werd genomen, als voorzorg bij den coup d'état tegen het uitvoerend bewind.

Blz. 267, r. 7 v. o. "De Roomsche leden der vergadering". De voornaamste waren: VAN HOOFF, reeds meermalen genoemd, GULJÉ, VAN LANGEN, MIDDERICH, de beide pastoors WITBOLT uit Bodegraven en VAN RIJSWIJCK uit Sneek; VAN HUGENPOTH TOT AART uit Nijmegen, VAN LILAAR uit Amersfoort. De dichter PIETER PIJPERS, ofschoon een warm patriot, behoorde niet tot de Nationale vergadering. Zie over PIETER PIJPERS, in gezelschap van sommige zijner tijdgenooten, de belangrijke artikelen van J. A. ALBERDINGK THIJM [PAUWELS FORESTIER], *Volksalmanak voor R. C.*, 1862, en *Dietsche Warande*, D. VI, blz. 297.

PETRUS FRANCISCUS GULJÉ, geb. 1749, gest. 1810, was vóór de omwenteling med. doctor, muntte uit door geestesgaven en groote bekwaamheden. Hij studeerde in de medicijnen te Harderwijk en in de wijsbegeerte te Leuven. Reeds vroegtijdig, in 1794, was hij werkzaam geweest bij de vrijwording van Staats-Brabant. Zie VREEDE: *Vrijwording van Staatsbraband*, blz. 12. Standvastig is hij als repraesentant tot in 1801 den patriotsche beginselen getrouw gebleven, werd later lid van de commissie van geneeskundig toezigt in het departement Brabant, ontvanger te Helmond. alwaar hij den 25en Julij 1810 stierf. Het tegenwoordig lid van de Staten-

generaal is de kleinzoon van het lid der Nationale vergadering; zijn kleindochter is gehuwd aan Dr. J. J. F. WAP. Over VAN LANGEN later; over MIDDERICH zie blz. 345.

Blz. 268. r. 1 v. o. "SIMON STIJL". Zijne redevoering vindt men in *Dagverhaal*, Dl. III, bl. 590. Over den beroemden schrijver van *Neerlands opkomst en bloei* zie V. D. AA: *Biogr. woordenb.* Geboren in 1731, behoorde hij tot de oudste leden der Nationale vergadering. In 1797 onttrok hij zich aan de staatkundige loopbaan, zich vergelijkende bij een riviervischje, 't welk, tegen zijne bestemming, eenigen tijd in het zeenat hebbende vertoefd, in zoet water terugkeerde. In 1804 stierf hij, in 73jarigen ouderdom.

Blz. 269, r. 2 v. b. "VAN DE KASTEELE". Zie zijn advies, *Dagverhaal*, Dl. III, blz. 683. Het maakte algemeene sensatie en is ook afzonderlijk gedrukt, onder den titel van: *Advies van den burger P. L. van de Kasteele op het overgegeven plan eener constitutie, voorgedragen in de Nationale vergadering, den* 17 *November* 1796, in den Haag bij SCHEURLEER. In de Nationale vergadering noemden de unitarissen het ontwerp een monstreus stuk, een verguld keten van slavernij. VAN SONSBEEK meende, "dat bij geen der regeringen, van de schepping der wereld tot heden, zulk een gedrochtelijk dier te zien was geweest."

Blz. 269, r. 9 v. b. "DE RHOER". Men vindt zijne rede in *Dagverhaal*, Dl. IV, blz. 25.

Blz. 269, r. 13 v. o. "29 November". Het is belangrijk hier na te lezen het *Dagverhaal*, Dl. IV, blz. 150—166. Onder anderen lezen wij daar, bij de toepassing van het reglement, waarbij de president Prof. VAN HAMELSVELD met eenige leden van gevoelen verschilde en deze hem in de rede vielen: "Hierop staat de president op, slaat met drift op de borst, zeggende: Hier staat IJSBRAND VAN HAMELSVELD, die nimmer om lief of leed, ter regter noch ter slinker zijde is afgeweken, noch zich door eenige bedreigingen deed verschrikken of vervaard maken; maar immer pal stond, zoo als aan ieder bekend is." enz.

Blz. 270, r. 2 v. b. "Deze commissie haar taak volbragt". Het ontwerp van het herziene plan (commissie der zevenen: HAHN, VAN HOOFF, BOSCH, DE LEEUW, FLOH, VAN SONSBEEK en DE KEMPENAER) vindt men in het *Dagverhaal*, Dl. IV, blz. 307 en volg. De MS. notulen van deze commissie bevinden zich in het rijksarchief.

Blz. 270, r. 3 v. b. "De discussiën". Zij behooren voor de studie van ons Staatsregt ook nu nog geraadpleegd te worden, waartoe Prof. VREEDE in de 2de *Bijdrage tot de geschiedenis der omwenteling* eene gemakkelijke handleiding geeft. Vooral is ook nu nog belangrijk de raadpleging over het beste kiesstelsel. Zie *Dagverhaal*, Dl. V, blz, 219 en volg.

Blz. 270, medio. "Den 11en Maart werd met eene geringe meerderderheid". Zie *Dagverhaal*, V, blz. 210. Het besluit was genomen tegen den zin der unitarissen, bij afwezigheid van SCHIMMELPENNINCK, VAN DE KASTEELE en anderen. Tegen dit decreet werden ingediend onderscheiden adressen, welke een punt van beraadslaging uitmaakten in de zitting van 22 Mei. Zie *Dagveraal*, V, blz. 1135—1158. Onder deze adressen was er een uit Amsterdam, gesteld door den beroemden advocaat A. J. CUPERUS, waartegen uitkwam een *Iets*, door D. VAN AKEN, en waartegen CUPERUS het adres verdedigde in eene brochure, waaruit wij reeds, blz. 330, eenige zinsneden mededeelden. Ook uit die adressen blijkt, dat vele gematigde unitarissen reeds in het begin van 1797 meenden, dat de constitutie zou verworpen worden.

Blz. 271, r. 5 v. b. "Ik denk dat niet alleen de Prinsgezinden." Men zie het merkwaardig advies van HAHN, *Dagverhaal*, Dl. V, blz. 191. De toestand in het midden van 1797 was zoodanig, dat vele oranjegezinden zich vleiden met eene gedeeltelijke restauratie. De raadpensionaris V. D. SPIEGEL, nog gevangen te Woerden, hield zich omtrent dien tijd bezig met eene revisie van de Unie van Utrecht, welk concept later aan de gewezene pensionarissen van Amsterdam, RÖELL, en van Rotterdam, G. K. VAN HOGENDORP, is medegedeeld, gelijk blijkt uit de nagelatene papieren van RÖELL. In 1797 kwam ook in het licht een geschrift, hetgeen door Prof. VREEDE: *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling*, II, blz. 54, aan den bekenden Prof. TOLLIUS, den leermeester van WILLEM V, wordt toegeschreven, en hetgeen zonder vermelding van plaats van uitgave (waarschijnlijk werd het in Duitschland gedrukt) in het licht verscheen, onder den titel van *Nederland's staatsgebreken en derzelver geneesmiddelen*, 1797. De schrijver deelt omtrent zijne bedoeling in het begin van zijn geschrift het volgende mede:

"Uw voorouderlijk Staatsgebouw ligt dan reeds voor een groot gedeelte ter neder, mijne waarde Landgenooten, en wordt van dag tot dag verder uit één gesloopt, terwijl men inmiddels bezig is om een nieuw gevaarte van Regering op te voeren, het welk in de nieuwheid zijner gronden, zijner bouwstoffen en zijner samenbinding, aan den doorzichtigen en onpartijdigen Wijsgeer, althans niet minder vrees

voor ongemak en bouwvalligheid, dan hoop inboezemt op doorgaand gerief en bestendigheid......

"Men verwondere zich dan niet, dat de hachelijkheid van zulk gewichtig tijdstip Vaderlandsche harten in angstvallige bekommering houde, over den onzekeren uitslag, en Vaderlandsche pennen, met onweerstaanlijke kracht, voortdrijve, om de bijna algemeene verwarring en geest-drift, kan het zijn, tot die orde en bedaardheid te rug te leiden, bij welke het waare belang van het dierbare Vaderland volkomen doorgezien, wijzelijk behartigd en onwankelbaar bevestigd mogte worden: Dit schijnt het prijslijk oogmerk geweest te zijn van zeker Fransch werkjen, tot opschrift hebbende, *Exposé des Maux de la Hollande et des remèdes à y apporter;* Dit is althans de eenige bedoeling van den schrijver, die hetzelve in deze weinige bladen heeft willen navolgen, en die zich even daarom te meer vleiën durft, goedkeuring bij zijne onbevooroordeelde Medeburgers te zullen vinden naar mate hij zich meer bewust is van de zuiverheid zijner inzichten, terwijl hij zelfs meent hoop te mogen voeden van hier en daar, ook de driftige partijschap van roekelooze opvattingen en voornemens te zullen te rug roepen".

Opmerkelijk is hetgeen hij omtrent den toestand van 1797 schrijft, blz. 177:

"Uitgeput door belastingen, *requisitiën*, contributiën; in het hart gegriefd door het verlies van stand, rechten, ambten en waardigheden; Verongelijkt door willekeurige en weinig broederlijke uitsluitingen uit alle vergaderingen en posten, uit hun wettig deelgenootschap in de Burgermaatschappij; Verbitterd wegens verlorene vrijheid tot in de geringste kleinigheden, van, bij voorbeeld, hunne nagedachtenis, door ophangen van wapenen of dergelijke onverschillige gedenkteekenen, aan het volgend Geslacht te mogen aanbevelen; Angstvallig zuchtende onder de vrees voor een oppermachtig bevel om te wapen te vliegen en zijn leven zelf te wagen voor het geen men in zijne ziel afkeurt en verfoeit; Boven dit alles eindelijk noch bij zwaare straffen gedwongen om zijne gevoelens te verbergen, zijn leed voor zich zelf te houden en zijne billijkste klacht in den bangen boezem te smooren; Deeze is thans ontwijfelbaar de doorgaande stemming der Gemoederen bij het *Volk van Nederland.* Kan het Opperbewind zich daarbij vleiën met de achting en liefde zijner Burgers? Kan het zich verlaaten op derzelver vergenoegdheid, en instemming met de nieuwe *Vrijheid*, *Gelijkheid* en *Broederschap?* Gelooft mij, als de Natie spreken, als ze zich vertoonen en roeren mag, stort ze alle uwe ontwerpen, alle uwe lucht-kasteelen op één oogenblik geheel in duigen, holt mogelijk toomeloos tot tegengestelde uitersten voort, en werpt

zich zonder voorwaarden, in de armen en in de macht van den eersten, die haar helpen en bestuuren wil. Ge moet dit zelf zien, Ge kunt het U niet verbergen, Oppermachtige Bewindvoerders van het Volk der Bataven; maar Ge steunt, ik weet het, op de machtige hulp der Franschen; Dan, zullen deze altijd even onwederstaanbaar, zullen hunnen staatsbelangen onveranderlijk dezelfde zijn?"

Opmerkelijk is de overeenkomst tusschen de bewegingen der stadhoudersgezinden in 1797 en die der royalisten in Frankrijk, in dat zelfde jaar.

Blz. 271, r. 10 v. b. "Verklaarde VAN HOOFF". Men vindt zijn advies in *Dagverhaal*, Dl. VI, blz. 185.

Blz. 272, r. 10 v. b. "De stemming over het ontwerp te midden van opgewonden partijdrift". Het ontwerp, wegens de 918 artikelen, spottenderwijze "het dikke boek" genaamd, komt gedrukt vrij algemeen voor. Van de pogingen om het te doen verwerpen schrijft B. BOSCH in zijne autobiographie, blz. 315: "De heeren PIJMAN, AENAE en meer anderen kweeten zich hierin voortreffelijk. Zij leverden ons een uitvoerig stuk tegen dit ontwerp, vervaardigd door den grooten IMBHOVEN VAN DAM en geplaatst in het weekblad de *Telegraaph*, 't welk door mij, in naam dier societeit of geschreven of geredigeerd is geworden. Ik zelf gaf met nog elf representanten uit, drie gedrukte stukjes, getiteld: 1. Beoordeeling van het ontwerp van constitutie. 2. Wederlegging van eenige der voornaamste drangredenen voor het aannemen van het ontwerp van constitutie, en 3. over de aansporing tot aanneming der constitutie, door den toenmaligen Franschen minister NÖEL, het welk de meerderheid dermate mishaagde, dat het bij haar in deliberatie zou zijn geweest, om deze 12 apostelen (zoo noemde men die 12) uit de nationale vergadering te weren."

De door B. BOSCH bedoelde 12 leden waren: H QUESNEL, R. J. VAN LANGEN, P. VAN SOMSBEEK, J. NOLET, B. BOSCH, L. C. VONK, M. H. WITBOLS, H. L. VAN ALTENA, H. MIDDERICH. C. L. VAN BEYMA, P. VREEDE en J. KOENE. Zij waren alle sterke democraten en tevens, met uitzondering van C. L. VAN BEYMA, unitarissen. Het laatste stukje eindigde met een lied in drie coupletten, zeer geschikt om bij de straat gezongen te worden, waarvan het laatste luidt:

"De Batavier staat pal in druk,
Maar kiest met vrijen wil geen juk.

"Dit woord besterft hem in den mond,
Hij weet van plooijen, noch verdrayen,

Is 't grootste kwaad, dat hij ooit vondt
Om zelf, om ketenen te vragen.
De Batavier houdt voet bij stuk,
En kiest met vrijen wil geen juk."

De drie stukjes door B. BOSCH aangeduid — de *Aanmerkingen der Societeit "voor een in ondeelbaarheid te Amsteldam"*, 3 stukjes en het *Rapport van de Borgers Goldberg, Verbeek* en *Scheffer*, uitgebragt in de "Societeit voor eenheid en orde in den Haag" zijn ingebonden achter mijn exemplaar van het ontwerp, dat afkomstig is uit de bibliotheek van den bekenden uitgewekene en sterken democraat SCHILGE. Verg. ook J. VAN MANEN AZ.: *Voorstellen, bedenkingen en ontwerpen*, 1797. Zeer curieus is het concept van overeenkomst tot eene volksmaatschappij, dat door dezen theoreticus wordt voorgesteld, blz. 18—21. Het is alsof de in- en opgezetenen der Nederlanden voor een notaris compareren. Het geschrift: *Eenige korte beredeneerde hoofdtrekken tot een verbeterd plan van constitutie voor het Bataafsche volk*, 1797, kort na de verwerping van het plan van 1797 uitgekomen, is inzonderheid opmerkelijk om het plan van permanente grondvergaderingen, opdat voortdurend het volk zijne staatsregeling zou kunnen veranderen. Ter aanprijzing van het ontwerp kwamen uit: N. VAN STAPHORST: *Aan zijne Landgenooten*; — *Brief van Philalethes*; — *De zaakelijke inhoud van het ontwerp van constitutie, bij wijze van Samenspraak tusschen Pieter en Klaas*; — *Zamenspraak tusschen Vrijhart en Weetgraag*, en *Aan den Redacteur van het weekblad de Republikein*, welk weekblad, na vroeger de rigting van SCHIMMELPENNINCK gevolgd te zijn, de democratische partij koos, waardoor zijn artikel tegen de constitutie des te meer indruk maakte.

Tegenover de *Bataafsche courant* kwam ook in het licht de *Nationale Bataafsche courant*, 1797, waarvan mij n°. 3 onder de oogen kwam. De schrijver, die het ontwerp bestrijdt als ongeschikt, maakt onder herinnering aan het artikel van het ontwerp, dat de wetten alleen daden en handelingen gebieden doch nimmer gevoelens, opmerkzaam, dat de revolutionaire partij zeer kwistig is met het bagatelletje scheldwoorden als "Intriguant", "volksverleider", "nachtuil", enz., enz., enz. De lezing van deze brochure en inzonderheid der weekbladen is belangrijk, om te doen zien, hoe de gematigde voorstanders der omwenteling verlangden naar vastheid en vreesden voor den invloed der demagogie, en hoe de tegenstanders tegen het ontwerp van constitutie de beginselen der zuivere democratie op den voorgrond stelden. Het hoofdbezwaar was tegen den Staatsraad, waaraan het uitvoerend bewind zou worden opgedragen, waardoor, gelijk men beweerde, eene elective aristocratie zou gevormd worden.

De Fransche ambassadeur NÖELL drong zeer sterk op de aanneming aan, bij de vrees voor reactie en den onzekeren toestand. Zijne pogingen vermogten niets tegenover de democratie. De verwerping is althans een bewijs, dat er geen volslagen gebrek aan zelfbepaling was, en dat de omwenteling, die aan Frankrijk nieuw leven instortte, slechts onze krachteloosheid ontdekte, gelijk THORBECKE in zijne *Historische schetsen* beweert, maar welk beweren, naar onze overtuiging, strijdig is met de historische waarheid. Meer juistheid schijnt gelegen in de voorstelling, dat bij ons de democratische beweging voortduurde en in Augustus 1797 sterker was dan in Frankrijk, waar toen de gemodereerden den boventoon hadden, tot dat bij de omwenteling van 18 Fructidor an V (4 Sept. 1797) de meerderheid van het Directoire op de gemodereerden een tijdelijke overwinning behaalde, die de rigting van VREEDE c. s. hier te lande zeer in de hand werkte, gelijk in den tekst is vermeld.

Blz. 272, r. 11 v. b. "In Friesland had het landvolk omtrent Kollum". Verg. EEKHOFF: *Geschiedenis van Friesland*, en VAN DER AA: *Geschiedenis van den oorlog*, Dl. VI., blz. 149 en volgende.

Blz. 272, r. 9 v. o. "Stemming". De gedetailleerde opgave vindt men onder anderen bij ROGGE: *Geschiedenis der staatsregeling*,

Blz. 273 r. 1 v. b. "Bedankten voor hunne aanstelling". Redenen voor hun bedanken gaven op SCHIMMELPENNINCK, DE LEEUW, DE RHOER, LEDEBOER, RAM, GOGEL, VAN HASSELT, ANTONI MARTINI. Zie *Vervolg op Wagenaar*: Dl. 62, blz. 106. Dit bedanken met redenen gaf aanleiding, dat in de tweede Nationale vergadering bepaald werd, dat voortaan geene redenen zouden mogen medegedeeld worden. Zie *Dagverhaal*, Dl. VII, blz. 427. Het bedanken wordt zeer afgekeurd door Prof. TIJDEMAN, in zijne *Drie voorlezingen*, blz. 6 en 57. Evenzoo door APPELIUS. Het betaamt geen staatsman, die eenmaal de hand mede aan het staatsroer geslagen heeft, zich later terug te trekken. THORBECKE: *Hist. schetsen*, verklaart het bedanken van SCHIMMELPENNINCK en anderen uit het heerschende gevoel van onvermogen. Voorzeker SCHIMMELPENNINCK en zijne geestverwanten voelden hun onvermogen om tegen den stroom van den dag op te roeijen, maar zij onttrokken zich ook gedeeltelijk, omdat zij als unitarissen de tot-standkoming der constitutie en bepaaldelijk der eenheid van de republiek niet wilden bemoeijelijken.

Blz. 273, r. 3 v. b. "De keuzen waren in het algemeen democra-

tisch." De democraten hadden al het mogelijke gedaan om de keuze in hunnen zin te doen uitvallen; daartoe behoorde ook de uitgave van een geschrift, getiteld: *Monument voor het aankomend geslacht, of karakterschets der volksvertegenwoordigers, zitting hebbende in de nationale vergadering.* Het geschrift is zeer partijdig. VREEDE c. s. worden er bovenmatig in geprezen en naar dien maatstaf anderen, terwijl de meest achtingswaardige mannen van de tegenpartij hevig worden gelaakt. Het is echter niet onbelangrijk, deels omdat de oordeelvellingen iets waars, ofschoon zeer verdraaid, schijnen bevat te hebben, deels omdat het geschrift een gewigtige bijdrage is tot de kennis van den stand der partijen in 1797, wanneer het tijdens de verkiezingen in het licht werd gegeven. Opmerkelijk is, dat, blijkens aanwijzing, het werkje te bekomen is *in de Republiek* bij de boekverkoopers voor eenen ondeelbaarheid. Dit herinnert ons, dat in 1866, in den opgewekten kiezersstrijd, een uitgever van eene brochure tegen de motie-KEUCHENIUS de exemplaren alle terug ontving met het berigt: "wij plaatsen geene brochures dan vóór de motie."

Wij deelen uit het *Monument*, dat niet algemeen voorkomt, enkele van de persoonsbeschrijvingen mede. Wij beginnen met die van MIDDERICH, VREEDE, S. J. VAN LANGEN en B. BOSCH, als de gevierde democraten:

MIDDERIG (H.). heeft in alle omstandigheden zich als een volksvriend doen kennen, en geen onnutte plaats in de Nationale vergadering beslagen.

VREEDE (P.). Het is bijna onnodig om iets van dezen vermaarden representant te zeggen — in alle debatten van eenig gewigt speelde VREEDE eene hoofdrol; zijne vaderlandsche en welspreekende adviesen zijn menigvuldig in de dagbladen der Nationaale vergadering, en zijne bijzondere verrigtingen, vooral ook in Frankrijk, zijn niet minder bekend, zoodat hij de algemeene agting der Natie heeft verworven.

LANGEN (S. J. V.) verdiend zeer zeeker een plaats onder de waare patriotten, vooral ook door zijne particuliere werkzaamheden buiten de Nationaale vergadering.

BOSCH (B) een man, beroemd zoo door zijne kundige *Patriottische* schriften en werkzaamheden bij de revolutie, als door zijn cordaat en vaderlandsch gedrag in de Nationale Vergadering, hij is ook voor al bekend door het Voorstel van hem, VREEDE en VALKENAAR tot verandering van het Foederalistisch reglement, gelijk ook door zijne verrigtingen bij de *Commissie van Zeven;* onder zijne adviesen munten uit, die tegen het plan van constitutie, en tegen den Staatsraad.

AUSTEN (J. C.) een best rechtsgeleerden en goed Praetvaar in de gezelschappen en schuiten; maar die niet gepredestineert schijnt tot staatsman; een *Foederalist* uit zwakheid en een *Aristocraat* uit onstandvastigheid; hij zal het Vaderland niet verraden, want verstaat de kunst niet om zich te bedekken.

BETMA (C. L. V.) een man, die ongetwijfeld onder de eerste patriotten behoorde gerangschikt te worden, zoo hij zich altoos was gelijk gebleeven: dan zijn zonderling gedrag, zoo in het stuk de *amalgame* als in andere gevallen, waarin hij de Braven afviel, doen hem beschouwen als zonder vaste grondbeginzels, daar veelen hem voor een *intrigant* groeten, omdat niemand, die BETMA kent, zal beweeren, dat het hem aan verstand ontbreekt.

COUPERUS (J.) een kundig man, en dus te gevaarlijker in het systhema, dat familiebelang hem deet omhelsen.

HAHN (J. G. H.) een *Cameleon*, die alle kleuren vertoond. In kleene zaaken de voorvegter van 't volk en de groote patriot; in gewigtige de vijand van 't volk, en de grootste *aristocraat*: een begoogelaar van veele onnoozelen, die door onbemerkte wendingen een anti-patriotisch besluit, tegen zijne adviesen aan, weet in de weereld te brengen, die zijn zwak en verlamd physiecq gestel ter waarborg neemt, om de grootste insolentiën uit te braaken, die dikwerf sentimenteel is in zijne voorreeden, doch stout wordt in zijne premisse, en geheel slegt in zijne conclusie, — een man, die meer kwaad dan goed verrigt; die de vestiger en verdeediger is van den Staatsraad, en van alles wat naar *aristocratie* zweemt; die geen vrienden heeft dan vleijers, en de meeste leden der *Conventie* bij hem als mieren rekent: in trotsheid, listigheid en onbeschaamde stoutheid kan geen lid hem evenaaren. Het is ook aan HAHN, waaraan men vooral moet toeschrijven, dat NOEL, uit naam van 't Fransch Ministerie, de stoutheid gehad heeft, de Constitutie aan te prijzen; het is HAHN eindelijk, die in het voorige jaar door een VALK te *Helder* in de conventie gesmakt wierdt, en nu door een ZWARTE kreupelen INTRIGUANT te *Geertruidenberg* doet kuipen.

HAMELSVELD (Y.) voorheen als geleerde en als patriot door zijn schriften beroemd, thands door zijne zotte dweeperijen, belaggelijke adviesen, en bespottelijk presideeren, bekend als een man, die het niet te vast heeft: hij besteedt nu zijn tijd met in de vergadering weekbladen te schrijven — eene zonderlinge tijdkorting voor een Repraesentant! o! hoe gaarne zoude hij WILLEM meede helpen te rug baalen, als hij daardoor de lieve mantels en beffen konde redden!

HOOFF (J. F. K. V.) een eerlijk man, die het wel meent, maar geen meester zijner driften, een blind navolger der Franschen, en daarom een speelpop der *Intriguanten:* hij is een volksvriend en evenwel vervoert zijn afkeer van *terrorisme* hem zoo ver, dat hij alle volksvergaderingen haat; hij is geen *aristocraat* en egter een dweepend voorstander van den Staatsraad, advocaat der nieuw ontworpen Constitutie; intusschen is hij ver verheven boven de brabandsche vooroordeelen, en een groot ieveraar voor de eenheid en amalgame.

KASTEELE (P. L. V. D.) de veroordeelen van zijne opvoeding maakten hem tot een *dweeper* in het godsdienstige, en tot een *aristocraat* in het politieke. — Zulk een groot voorstander van den *staatsraad* als van de *amalgame* der schulden, zoo sterk tegen het *foederalisme* als tegen de afscheiding van kerk en staat — in zijne redeneeringen rijker in woorden dan in zaken, houdende zoo in verkeer als houding een *air* van een gebooren regent.

QUEIJSEN (W.) zoekt een naam te verdienen van waardig nastreever van VAN MARLE; het is toch het zelfde, hoe men zich een naam maakt, zoo denkt QUEIJSEN even als de dwaas, die *Dina's* Tempel te Ephezen deedt branden.

RHOER (C. W. DE) *Harderwijk* konde deeze professer wel thuis gehouden hebben, hij is een goed man in de zamenleving en onder de geleerden, maar in de *Conventie* kan men zelden merken, of hij al dan niet aanweezig is; hij bragt egter 't bekend rapport uit over de afscheiding der *drie* magten.

SCHIMMELPENNINK (R. J.) een kundig man, die met een gladde tong redeneert, egter, om zijne gevoelens door te drijven, bij zijne welsprekendheid zulk een onbeschaamdheid voegt, dat hij woorden voor zaken en argumenten wil uitventen; die zich niet genoeg voor verstandige ooren wagt, die patriot wil heeten maar tevens de vriend der aristocraaten en foederalist wil blijven; die groot zoude geweest zijn, als zijn hart door een aangehuwde familie en door zogenaamde Grooten, welke hem *Clienten* bezorgen, niet bedorven was; die onbegrijpelijk veel nadeel door de van hem gestelde *proclamatie* (den 11en Februari 1795 te Amsterdam afgekondigd) aan het *patriottisme* en de *revolutie* toebragt; die een slegte *Constitutie* heeft helpen fabriceeren, die niet ontzag door voor oranje klanten te ieveren, en de oogmerken der patriotten met stoute trekken te dwarsboomen, kortom zijn aanleg was goed, en hij bleef goed tot dat hij in de groote weereld kwam, en zich zelven rijk wilde maken; thands is hij gevaarlijk, omdat hij verstandig en tevens listig geworden is door de verkeering met *deplomatische Intriguanten* of mannen zonder *Conscientie.*

VITRINGA (H. H.) een hoofd der *Foederalisten*, maar zeer zonderling in zijne denkbeelden en gedrag; hij was eerlijk genoeg om den staatsraad te bestrijden — ware hij nimmer *president* geweest, hij zou niet beweezen hebben, zoo slegt geschikt te zijn, om de eer der Natie op te houden, als om voor *petit maitre* te speelen.

Ook andere kiesmanoeuvres hadden plaats, waarover geklaagd werd. Verg. *Dagverhaal*, Dl. VI, blz. 730—738 en Dl. VII, blz. 84. Verg. vooral de later, op blz. 374, aangehaalde *Memorie*, n°. 35 en 36.

Blz. 273, r. 10 v. o. "Het voorstel van C L. VAN BEYMA". Zie *Dagverhaal*, Deel VII, blz. 197.

Blz. 274, r. 3 v. b. "Die het vertrouwen des volks niet genoten". Verg. inzonderheid het advies van DE LEMON, in *Dagverhaal.*, VII, blz. 251.

Blz. 274, r. 12 v. b. "De vergadering geheel in verwarring geraakte.". *Dagverhaal*; VII, blz. 242.

Blz. 274, medio. "Zoo koud als de ijsschotsen van Nova-Zembla". *Dagverhaal*, Dl. VII, blz. 115.

Blz. 274, r. 13 v. o. "Het berigt, dat 's lands vloot door de Engelschen was verslagen." Verg. over die gebeurtenis DE JONGE: *Geschiedenis van het Nederl. zeewezen*, Dl. VI, blz. 145 en volg., terwijl het belangrijk is het *Dagverhaal* te lezen, om overtuigd te worden, welk een indruk zij op het volk en de Nationale vergadering maakte.

Blz 274, r. 6 v. o. "Ter verantwoording geroepen worden", namelijk wegens het uitzeilen. De namen der 24 leden worden vermeld bij ROGGE, blz. 469, en *Dagverhaal*, Dl. VII, blz. 435. Voor het grootste gedeelte waren het personen, die zich als hevige revolutionairen in de eerste Nationale vergadering hadden doen kennen, deels nieuwe leden. De missive van de commissie van buitenlandsche zaken, daarop gevolgd, vindt men in *Dagverhaal*, Dl. VIII, blz. 158, en het rapport daarover, *Dagverhaal*, VIII, blz. 247.

Blz 274, r. 2 v. o. "Meer dan 1000 petitiën, met ruim 200,000 handteekeningen". Het was eene ware kerkelijk godsdienstige beweging, die echter haar belang verloor bij de dreigende gevaren van het buitenland.

Blz. 275, r. 5 v. b. "Voortgezette raadpleging". Zie *Dagverhaal*, VII, blz. 841. De rede van VREEDE vindt men blz. 845.

Blz. 275, medio. "De raadpleging om geld te bekomen". Verg. de discussiën in de vergadering van 1 December 1797 en volg. dagen, *Dagverhaal*, Dl. VIII, bl. 5 en volg.

Blz. 275, r. 7 v. o. "JACOB BLAAUW", lees BLAUW. Zie over dezen kundigen man V. D. AA: *Biogr. woordenb.*, en inzonderheid VREEDE: *Gesch. der diplom. van de Bat. Republ.* De hier bedoelde aanspraak vindt men in het verslag der zitting van 11 Dec. 1797: *Dagverhaal*, VIII, blz. 125. "Gij hebt het in uwe handen, burgers repraesentanten, om de natie voor dit treurig en akelig vooruitzigt te behoeden; het volk verlangt dat gij het uit den staat van onzekerheid, waarin het zich nog bevindt, hoe eer hoe beter redt; het volk roept u toe: geeft ons een gouvernement, dat ons met klem bestuurt, den handel voorstaat en nieuwe bronnen van welvaart opspoort; het volk eischt dat gij den factiegeest, welken het in dit land bespeurt, door vereende krachten tot reden brengt, opdat geene overheersching of geweld in dit land immer plaats hebben." De Heer B. TEN BRINK deelt in de *Ned. Spectator* van 15 Januarij 1871 een onuitgegeven brief van hem mede.

Blz. 275, r. 1 v. o. "De verklaring van 43 leden", in de meeste dagbladen medegedeeld, vindt men bij ROGGE: *Geschiedenis der Staatsreg.*, blz. 473. Het veel gelezen weekblad: *De politieke kruijer*, 1797, n°. 27, bragt reeds eenige dagen vroeger op het vermoeden, dat men een Franschen 31 Mei wilde aanrigten, hetgeen bij velen aanmerkingen uitlokte. Zie *Aanmerkingen over de politieke geloofsbelijdenis van 43 burgers, door Justus Batavus*, onder de zinspreuk:

"ôtez nous le droit de blamer
Quel Prix auroit notre suffrage?"

Een zeer juist en helder gedacht geschrift.

Blz. 276, r. 7 v. b. "Heftige democraten". VAN ROSEVELT CATEAU. VOOGD, KANT, enz. In het blaadje: *Het weerlicht*, n°. 8, Dec. 1797, kwam eene verdediging voor van ROBESPIERRE.

Blz. 276, r. 8 v. b. "VAN HOOFF". Zijn advies vindt men, *Dagverhaal*, VIII, blz. 189. Wij nemen een gedeelte over, om te doen zien, hoe warme patriotten, in de heetste revolutiedagen de noodzakelijkheid van een zelfstandige uitvoerende magt betoogd hebben:

"Ik admitteere voor eenen vasten stelregel, dat deeze Vergadering, niet zoo zeer als Wetgevend Lichaam beschouwd, maar als zijnde de Nationaale Representatie, het oppertoezicht moet hebben over de Uitvoerende Macht, dat dus ook de Commissie van Buitenlandsche Zaaken, als zodanig beschouwd, aan deeze vergadering responsabel zoude zijn, indien zij de aan haar toevertrouwde macht misbruikte, of aan de aan haar opgelegde pligten niet wilde voldoen. Maar ik stelle ook voor eenen vasten staatsregel, dat de wederzijdsche plichten en relatien, tusschen de Wetgevende en Uitvoerende Macht, naauwkeurig dienden te worden onderscheiden en vastgesteld, op dat zij ieder in haren bijzonderen Kring 's Lands welzijn zouden kunnen bevorderen, zonder elkanderen door chicanes te kunnen entraveeren. Ik weete wel, dat men hiertegen zou kunnen opwerpen, dat in dit ons zoo gebrekkig als onstaatkundig, intermediair Bestuur die linie van Demarcatie tusschen de twee magten in het geheel niet zijn afgeschetst: maar niemand zal toch kunnen ontkennen, dat, zoo hieromtrent geen speciaale Wetten zijn vastgesteld, de gezonde Staatkunde niet dicteert, de natuur der zaak, in alle haare gevolgen naar te gaan, en te consulteren; en als dan, zal men weldra ontwaaren, hoe noodzaakelijk het is, alle conflictie van Macht te vermijden, als ook, dat de veiligheid van den Staat en de zekerheid van deszelfs Gouvernement vorderen, die grenzen van toezicht en verantwoording, dewelke aan deeze Vergadering zijn opgedragen, niet al te arbitrair te laaten werken, op dat de uitvoerende Macht, aan welke uit haaren aart 's Lands dierbaarste belangens moeten worden toevertrouwd, en in welke de Staat, door het vertrouwen, zijn kragt moet vinden, genoegzaam geguarandeerd blijven tegen de mogelijke misslagen en de impolitieke begrippen, welke maar al te dikwijls in eene talrijke Vergadering kunnen plaats grijpen. Daar dan de Wet niet duidelijk en precies spreekt, dient men de natuur der zaak en de staatkunde niet voorbij te gaan, maar den intrest van den Staat in het oog te houden; en deze intrest vordert gewis, dat men aan het Gouvernement klem, vastheid en activiteit bijzette, om dat, zonder deze attributen, een Gouvernement bespottelijk en verachtelijk wordt. — Het Gouvernement zal nooit deze, onontbeerlijke hoedanigheden bezitten, zodra men wil vaststellen, dat het Wetgeevend lichaam zich continueel als de *Censeur* over alle operatien der executive magt zal moeten opwerpen: zodanig eene dispositie in het Wetgevend lichaam tegen de Uitvoerende Macht moet natuurlijk, niet alleen haare werkzaamheden entraveeren, maar dezelve volstrekt buiten staat stellen, om te kunnen voldoen aan haare bestemming, aan de verwagting des Volks enz...

"Hoe is het mogelijk, dat een Gouvernement goed kan doen, wan-

neer het in plaats van vertrouwen niet anders dan door wantrouwen omringd wordt, wanneer het eerder als een vijand, die men de handen moet binden, dan als de beschermster, die de oppermagt des Volks moet uitvoeren, word ten toon gesteld; neen, de legeslatie is geinteresseerd: haare Uitvoerende Macht te encourageeren, en de publieke opinie op haar te vestigen, dewijl zonder het algemeen vertrouwen en de harmonie tusschen Wetgevende en Uitvoerende Macht, een Gouvernement niet bestand is; het kan zonder zamenwerking nevens de zijde van eene talrijke en rivaliseerende Vergadering niet staande blijven; de twisten tusschen beider Magten hebben wel particuliere passiën, intressen en geheime oogmerken bevorderd, maar zij hebben altijd tegen de algemeene belangens ingedruist, en den Staat benadeeld."

Blz. 276, medio. "HAHN, KANTELAAR en VAN HOOFF". Uit het opmerkelijk advies van den laatste, zie *Dagverhaal*, VIII, blz. 215 en volgende, drukken wij de volgende zinsneden af:

"Ik heb bij het lezen gehoord, dat dit adres, door eenige burgers onderteekend, komt bij adhesie en tot appui van een zoogenaamd manifest, hetwelk 43 leden dezer vergadering aan het volk hebben geadresseerd. Of leden dezer vergadering zich als particuliere individus tot het volk kunnen wenden, laat ik over aan het staatkundig oordeel; tenzij men wilde veronderstellen, dat representanten, die aan den wil der meerderheid verbonden zijn, het regt nog behielden, om als particuliere personen alle zaken bij het volk te rappelleeren. Dit is, mijns oordeels, verwarring; — als representanten hebben zij het volstrekt ook niet kunnen doen, want de minderheid eener nationale vertegenwoordiging kon zich aan de natie niet adresseeren, zonder een attentaat te begaan tegen de natie zelf, welke wij gezamentlijk vertegenwoordigen.

"Maar men zal zeggen, dat het aan een ieder vrijstaat, zijne politieke opiniën te belijden: hoe het zij, ik verklaar, dat ik het onnoodig acht, mijne politieke belijdenis te openbaren omtrent zulke goede beginselen, als in dit manifest kunnen voorkomen; en dat mijne gevoelens dienaangaande genoeg gemanifesteerd zijn geweest. — Uit al mijne vorige adviezen zal men gemakkelijk ontwaren, dat ik de wezentlijke vrijheid en gelijkheid in regten wil håndhaven, en de republiek vestigen op volstrekte eenheid en orde. Maar ik verklaar, dat er zich zulke dingen in dat manifest bevinden, die ik doodelijk voor de vrijheid houde, en die tot niets anders geschikt zijn, dan om de demagogie altijd ten koste van 's volks welzijn en rust, te doen regeeren, daar zij niets anders dan insurrectie en anarchie zouden constitueren.

"Het volk heeft mij hier gezonden om zijnen wezentlijken interest te behartigen, en hieromtrent zal ik mijn hart en experientie raadplegen en mijne conscientie *alleen* volgen."

Hij beschouwde het manifest van een deel der vergadering aan de natie als het werk eener factie, dat tot anarchie en verwarring moest leiden. Eene geweldige opschudding ontstond hierop in de vergadering van 21 Dec. 1797.

Niet minder dan de gematigde unitarissen liet de democratische foederalist C. L. VAN BEYMA, *Dagv.*, D. VIII, blz. 275, zich tegen de adressen uit:

"De leden der eerste Nationale Vergadering hebben in de eerste zitting verklaart: *dat zij het Vaderland behouden of op hunne posten sterven wilden.*

"Dit is ook uwer aller, dit is ook mijn ernstige wil. Mooglijk verschillen wij over de middelen, maar, voor zoo verre dit eene dwaling van ons verstand aan de eene of andere zijde is, is zij vergeeflijk. Wij zijn hier om in onze deliberatiën elkander in te lichten, den een den anderen te overtuigen, en eindelijk zodanige wel overdagte, wel beraadene stem uit te brengen, als wij op het oogenblik, dat zij van ons gevorderd word, in gemoede meenen voor het Volk, voor Vrijheid en Vaderland het meest nuttig, het meest heilzaam te zijn.

"Op deeze gronden, die ik geloof, dat niemand uwer zal tegenspreeken, zal ik mijn gevoelen zeggen, over de Adressen van een aantal Amsterdamsche Burgers, die aan onze raadplegingen zijn overgegeven, en welke ik verwagte, dat met weinige dagen tot een ontzagchelijk aantal zullen aangroeijen.

"Ik beschouw, Burgers Representanten! deze zaak als van zoo een groot gewigt, als 'er tot nog toe immer ééne, in deze of in de voorgaande Vergadering, is behandeld. Ik zal 'er daarom ook met de uiterste bedaardheid mijne gedagten over zeggen. Vleijen is mijne gewoonte niet; ik zal dus noch de Requestanten, al was het aantal tot honderd duizenden geklommen, noch de anders denkenden vleijen: want hij, die het Volk vleit of iets goedkeurt, om dat de groote menigte het zoo wil, is het gevaarlijkst schepzel, dat men zig in eene Volks-Regeering verbeelden kan.

"De opregte, de openhartige man, de waare Patriot, die niet zoekt, "dan het heil der Vrijheid en het geluk van het menschdom zal "openhartig zeggen, wat hij denkt".

"Dit gaf eene Volks-Sociteit, waarvan ik Lid ben, op, als het onderscheidend kenmerk, van een regtschapen menschenvriend of Patriot: — en deeze woorden, weleer in den Franschen kerker uit mijne pen gevloeid, maak ik nog de mijne.

"Dan ter zaak:

"Een aantal Burgers adresseeren zig en vraagen van ons, dat wij eene verbintenis aangaan naar hunnen smaak.

"De eerste vraag is dus bij mij eenvoudig deeze: kan een Representant van het Volk van Nederland eenige verbintenis van dien aard aangaan, op aanvraag van eenige burgers?" — En deze vraag werd door hem ontkennend beantwoord.

Blz. 276, r. 9 v. o. "VREEDE". Zie *Dagverhaal*, Dl. VIII, blz. 226

Blz. 276, r. 1 v. o. "OCKERSE". *Dagverhaal*, Dl. VIII, blz. 363.

Blz, 277, r. 6 v. b. "HUGO GEVERS". Het tooneel hier vermeld vindt men uitvoerig in het *Dagverhaal*, Dl. VIII, blz. 365.

Blz. 277, r. 12 v. b. "DE LA CROIX". Verg. hier inzonderheid VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie.*

Blz. 277, medio. "Het voorstel van C. L. VAN BEYMA". Reeds den 17en Januarij 1798 had deze afgevaardigde zich krachtig verzet tegen eene algemeene geldheffing door de Nationale vergadering, waartoe de provinciën geene toestemming hadden gegeven, als strijdig met het reglement, dat hij als den eenigen verbindenden lastbrief voor de volksvertegenwoordiging beschouwde. Hij zeide daarbij:

"Burgers Representanten, ik ben aan mij zelven, aan U, schuldig te zeggen, dat ik bij de naauwkeurigste herziening en overdenking van den lastbrief, aan ons door het volk gegeeven, daarin geenen schijn van regt vinde om eene belasting op individus uit te schrijven. Het komt mij daarentegen vóór, dat het Volk van Nederland bij het 86. Articul van dien onzen Lastbrief, ons deeze omslagen over personen, bezittingen of inkomsten, uitdrukkelijk heeft VERBOODEN.

"Daar ik nu mij geen regt kan, wil, of, volgens mijne beginzelen, mag aanmatigen, dat het Volk mij niet heeft opgedragen.

"Daar ik, de oppermacht des volks erkennende, mij alleen hier gezonden oordeel te zijn, om deszelfs wil uit te voeren.

"Daar ik aan het geheele Volk van Nederland, en wel aan dat Volk alleen *verandwoordelijk ben, zonder dat eenige Kerkelijke of Wereldlijke Macht, mij daarvan kan ontslaan, gelijk woordelijk in onze gedaane Belofte staat.*

"Daar ik in alle overtreeding van den Lastbrief aan Volksgelastigde gegeven, eene helling zie, tot overheersching aan de zijde der gelastigden en tot slavernij of wederstand aan de andere zijde.

"Zoo maak ik geene zwaarigheid hier openlijk te zeggen, dat ik den Volkswil eerbiedigende, ja dien alleen eerbiedigende, mij ongequali-

ficeerd houde, om over eene Belasting op individueele bezittingen of inkomsten hier te delibereeren."

Toen echter PLOOS VAN AMSTEL betoogde, dat men zich niet zoo streng aan het reglement, maar het belang des vaderlands in het oog moest houden, en deswege door vele leden der vergadering en door het publiek op de tribunes werd toegejuicht, poogde C. L. VAN BEYMA, kennelijk, door een sterke democratische en anti-oranjegezinde demonstratie, den voorgenomen coup d'état der unitarissen af te wenden.

Blz. 277, r. 9 v. o. "HAHN" Uit zijn merkwaardig advies deelen wij het volgende mede:

"Wat mij betreft, burgers representanten! ik ben geheel niet verwonderd, dat de burger VAN BEYMA, tot zijn gedaan voorstel, op heden is gekomen; ik begrijp zeer ligt, dat onze voorzitter, hetzelve zoo algemeen wenschte te maken, dat de leden der nationale vergadering hoofd voor hoofd, haat zweerden, aan alle hoegenaamde overheersching. Ik vermoed, dat die beide burgers, zoowel als ik, berigten zullen vernomen hebben, van eene geweldddadige onderneming, die sommige onverlaten bezig zouden zijn te smeden, tegen de vergadering, die het vrije volk van Nederland vertegenwoordigt; ik gis dat zij zoowel als ik en waarschijnlijk zeer vele leden dezer vergadering, met verbazing zullen gehoord hebben, dat de dwaze laster zoo ver gaat, alsof de verlichte regering der groote republiek iets dergelijks zou kunnen gedoogen, alsof zij haren grootschen rol, in het schenken en vestigen van onze vrijheid en onafhankelijkheid zou kunnen bezoedelen."

Blz. 278, r. 10 v. b. "Gevangen genomen". Bij de arrestatie protesteerden sommigen met beroep op hunne gewaarborgde onschendbaarheid, zooals VAN HOOFF. Zie *Dagverhaal*, Dl. VIII, blz. 461.

Blz. 278, r. 7 v. b. "22 Januarij". De leden, die gevangen genomen werden, waren: C. L. VAN BEYMA, VAN CASTROP, VAN HAMELSVELD, KANTELAAR, VAN MARLE, DE MIST, SCHELTEMA, DE SITTER; VAN HOOFF, VAN DER SPIJK, BROUWER, HOFFENBERG, VAN ECK, BIJLEVELD, DE VOS VAN STEENWIJCK, HULTMAN, VAN DER HOOP, VAN KLEFFENS, CAMBIER en PASTEUR. — J. VAN MANEN en VITRINGA werden later in hechtenis genomen. De afgevaardigden, tevens leden van de commissie van buitenlandsche zaken, waren: J. BICKER, J. HAHN, QUEYSEN, W. A. DE BEVEREN, G. D. JORDENS en H. GEVERS. De gebeurtenissen van 22 Januarij 1798 schijnen, wat de uitvoering betreft, geheel het werk te zijn geweest van de representanten TH. VAN LEEUWEN en S. P. VAN LANGEN, in vereeniging met DUCANGE, een groot opligter en intriguant,

in dienst van den Franschen ambassadeur DE LA CROIX. Omtrent gemelde DUCANGE zie men later de *Aanteekeningen*. Over de gebeurtenissen van 22 Januarij en het lot der gevangenen vindt men, buiten het algemeen bekende in de *Vervolgen op Wagenaar*, bij ZILLESEN en ROGGE, onderscheidene minder bekende bijzonderheden in: VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie van de Bataafsche republiek*, de *Drie voorlezingen* van Prof. TIJDEMAN, in de reeds vroeger vermelde autobiographie van BOSCH, de *Geschiedenis van het patriottisme* van G. PAAPE, en het *Leven van Jacobus Scheltema*, door P. SCHELTEMA, 1849. JACOBUS SCHELTEMA, de bekende letterkundige, was lid van de tweede Nationale vergadering en behoorde onder de gevangenen van 22 Januarij. De behandeling van de gevangenen was zeer goed. Inzonderheid na 12 Junij ontvingen zij zooveel bezoek, dat van 13—16 Junij 17 pond thee en 54 pond suiker in rekening werden gebragt.

Blz. 278, r. 8 v. o. "Even als bij andere verkiezingen". Zie bijv.: *Verhaal van de verrigtingen der twintig bij loterij verkooren voorstellers*, enz., Amst. 1796. Zoo werden ook thans; ten einde eenige leiding aan de stemming te geven, *voorstellers* benoemd. De commissie om de leden van het uitvoerend bestuur voor te stellen, bestond uit: TH. VAN LEEUWEN, VAN SONSBEEK, AUFMORTH, FOKKER en DE LEMON, tevens benoemd om eene instructie voor de vijf leden van het uitvoerend bewind voor te stellen. Deze commissie droeg in de vergadering van 23 Jan. voor de burgers: VREEDE, WYBO FIJNJE, VAN LANGEN en WILDRIK, terwijl een dag later de burger FOKKER werd voorgedragen. Zie *Dagverhaal* van gemelde vergadering. WILDRIK, afwezig, nam eerst later zitting. Zie zijne aanspraak, Dl. VIII, blz. 418 en 499.

Blz. 279, r. 5 v. b. "FOKKER". JOHAN PIETER FOKKER was een hoogst bekwaam en geleerd Zeeuw, doctor in de wis-, natuur- en sterrekunde; onder WILLEM I was hij lid van de eerste klasse van het Koninklijk Instituut. Geb. 1755, stierf hij in 1831. Zie VAN DER AA: *Biograph. woordenboek.*

Blz. 279, r. 6 v. b. "WILDRIK". B. WILDRIK was vroeger advocaat-fiscaal van het kwartier Zutphen, later lid van het committé voor de algemeene zaken. In de tweede Nationale vergadering benoemd, had hij te vergeefs verzocht daarvan ontslagen te worden. Zie *Dagv.*, Dl. VIII, blz. 167 en 360. Hij had eerst den 15den Januarij 1798 zitting genomen.

Blz. 279, r. 10 v. b. "Deed het beginsel van de geheele eenheid in

de republiek zegevieren". De eerste gevolgen der volbragte omwenteling waren: de vernietiging van het reglement, waarop in 1796 de Nationale vergadering was bijeengekomen, en de hervorming van de Nationale vergadering, in eene constituerende, representerende het geheele Bataafsche volk. De democratische centralisatie verschilt in de handhaving van de eenheid van het gezag van de absolute monarchale weinig. Of een uitvoerend bewind van vijf personen of *één* heerscher zich boven de reglementen verheft, verandert den onwettigen aard van een coup d'état niet, In de afvordering van den eed van getrouwheid aan alle ambtenaren door het uitvoerend bewind ligt hetzelfde beginsel als in de aanschrijving van Koning WILLEM I van 8 Januarij 1830. De leden van het uitvoerend bewind werden, in navolging van Frankrijk, al spoedig *directeurs* genoemd. De omwenteling van 22 Januarij 1798 werd zeer toegejuicht door VALCKENAER, toen gezant te Madrid. Zie VREEDE: *Geschiedenis*, enz. I, blz. 330.

Opmerkelijk ten opzigte van het unitarisme, van volksregering en monarchie is het gezegde van den representant C. L. VAN BEYMA; *Dagverhaal der Nat. verg.*, Dl. IV, blz. 711:

"Twee verschillende soorten van regeringen zouden voor eene maatschappij het wenschelijkste zijn: of eene volstrekte democratie, die onmogelijk is in alle grootere republieken, doch die, ware zij mogelijk, het naast zou komen aan het volmaakte; of eene volstrekte eenhoofdige regering, indien men een volmaakt mensch als monarch zich kon verbeelden. De laatste werkt spoedig en concentreert alle vermogens der maatschappij; maar zij ontaardt ook schielijk in overheersching. Om in dit inconvenient te voorzien, heeft men uit vele personen een wetgevend ligchaam zamengesteld: dit werkt langzamer en met meerder energie."

Blz. 279, r. 13 v. b. De aanspraak van VREEDE bij de aanvaarding van het uitvoerend bewind, vindt men *Dagverhaal*, Dl. VIII, blz. 450. Na op de partijen gewezen te hebben, waardoor het tot stand brengen der constitutie telkens was vertraagd, zeide hij: "dat tot volvoering van een zoo gewigtig werk alle uitoefening van magt in *één* punt moest worden vereenigd." Door VREEDE werden onderscheidene beloften tot krachtig handelen gedaan.

Blz. 279 r. 14 v. o. "29 leden". Zij waren: H. VAN ROIJEN, A. GEVERS, J. VAN ESSEN, G. J. G. BACOT, W. LOEF, B STORM, P. VERHOEYSEN, U. J. HUBER, N. VAN FOREEST, W. DE LILLE, J. VAN BUUL, C. VAN LENNEP, H. HOOGEWAL, T. VAN DER BORGHT, H. J. COLMSCHATE, C. FLOOREN, A. POMPE VAN MEERDERVOORT, F. BLONDEL, W. B. TIP,

J. J. HAVERMAN, D. VAN HORBAG, C. J. BRANGER, J. LUBLINK DE JONGE, P. E. DE LA COURT, T. AANINK en G. A. VISSCHER.

Blz. 279, r. 12 v. o, Zie over dit bedanken: *Het leven van C. van Lennep*, door J. VAN LENNEP, blz. 261.

Blz. 279, r. 10 v. o. "BOSCH". Zie *Dagverh.*, Dl.VIII, blz. 527 en volg.

Blz. 280, r. 2 v. b. "Men koos". Een krachtig bewind eischt voor de uitvoering verantwoordelijke personen, geen staatscollegiën. Overeenkomstig dit beginsel werd in het ontwerp van staatsregeling en later in de staatsregeling, art. 92, de benoeming voorgeschreven van agenten. De bedoeling der omwenteling van 22 Januarij was om intermediair de beginselen der aanstaande staatsregeling reeds dadelijk in toepassing te brengen; daartoe werd reeds bij publicatie van 16 Febr. het Committé tot de algemeene zaken van het bondgenootschap te lande ontbonden en tot agent voor het departement van oorlog benoemd G. J. PIJMAN, en tot zijn secretaris H. VAN JUCHEM; bij latere besluiten werden aangesteld: tot agent voor de zaken van de marine J. SPOORS, en tot diens secretaris C. NOZEMAN; tot agent voor het departement van algemeene policie A. J. LA PIERRE, en tot diens secretaris QUINT ONDAATJE; bij het departement van finantiën tot agent GOGEL, en tot secretaris T. C. DE BORDES; tot agent bij het departement van nationale opvoeding de letterkundige THEOD. VAN KOOTEN. Men had eerst aangewezen den bekenden taalkundige WEILAND, die echter bedankte, (Zie VAN DER AA: *Geschiedenis van den oorlog*, Dl. VI, blz. 260) en tot diens secretaris VAN HEECKEREN, later opgevolgd door J. H. VAN DER PALM. Verder werden benoemd tot agent bij het departement van buitenlandsche zaken W. BUYS, en tot diens secretaris P. F. CHAUDON, weldra opgevolgd door VAN DER GOES, die reeds als secretaris van de commissie voor buitenlandsche zaken werkzaam was. Na de invoering der staatsregeling werden de instructiën voor de agenten vastgesteld. Zie *Dagverhaal der handelingen van het vertegenwoordigend ligchaam:* wegens het agentschap der buitenlandsche betrekkingen, Dl. II, blz. 487 en 595; — wegens dat der marine, Dl. II, blz. 806 en 912; — wegens dat van Oorlog, Dl. II, blz. 756 en 907; — Finantiën Dl. II, blz. 1029 en Dl. III, blz. 734 en 970; — Justitie, Dl. II, blz. 605, 722 en 903, — Inwendige Policie, Dl. II, blz. 345, 1052, 1066, 1081 en Dl. III, blz. 885 en 996; Nationale Opvoeding, Dl. II, blz. 703, 1041 en 1048; — Nationale Economie, Dl. III, blz. 1169.

Blz. 280, medio. "OCKERSE". Hij sprak in de vergadering als volgt:

"Gij zult toonen, dat het vaale spooksel van twist, van partijzucht, die voorheen immer door uwe Raadzaal waarde, en die twee jaren lang het Vaderland eene goede constitutie onthield, dat dit Helsch Monster thans van hier verbannen is. Gijlieden zult aan de Bataven, aan de groote Fransche Natie, aan gansch Europa toonen, dat gij naauwelijks de eene hand hebt opgeheven om de vijanden van het waar Democratisch Republicanisme te verpletten, of uwe andere hand is reeds uitgestrekt, om het aemechtig Vaderland uit zijne ellende op te beuren, en hetzelve door eene vaste wijze staatsregeling gelukkig te maken." *Dagverh.* IX, blz. 51 vg. Aan het slot kwamen nog de toen geijkte uitdrukkingen voor van: "de onbepaalde dankbaarheid jegens de Fransche Republiek, den onsterfelijken BONAPARTE, het vernederen van den trotschen Brit en het overbrengen van de Vrijheidsstandaart op de boorden van den Teems."

Blz. 280, r. 10 v. o. "Proclamatie": Zeer merkwaardig is, om den geprikkelden geest dier dagen te kennen, de "Proclamatie van de Constitueerende Vergadering aan het Bataafsche Volk, van 22 Jan. 1798 het vierde jaar der Bataafsche vrijheid":

"De dag is eindelijk aangebroken, op welke uwe Vrijheid andermaal moest worden verdedigd. Het was tijd, dat men alle hinderpalen uit den weg ruimde, welke drie jaren lang de zenuwen van onzen welvaart verlamd hebben, en ons gebragt op den rand van een jammerpoel, welke wij tot nog toe alleen ontkomen zijn door de geduldige goedwilligheid van het Fransche Volk. Het was voor de Fransche Republiek bewaard ons andermaal te verlossen", enz. "Bataven! zweeren wij op het altaar der Vrijheid" enz. "Het Bondgenootschappelijk Monster, niet ongelijk aan de Hydra der ouden, kan niet worden verdelgd, dan door een manmoedigen slag, welke al deszelfs koppen in eens doet vallen. Die lang gewenschte slag is heden gegeven. Het Gedrogt ligt reeds te zieltogen", enz. enz. *Dagverhaal* VIII, blz. 423 vg.

Blz. 281, medio. "Onder algemeene toejuiching". Men verg. het verslag in *Dagverhaal*, VIII, blz. 450.

Blz. 281, r. 15 v. o. "Was op 17 Maart". Zie *Dagverhaal*, Dl. IX, blz. 148—152.

Blz. 281, r. 12 v. o. "Aan twee wenschen had men gemeend niet te kunnen toegeven" Verg. de beide punten, vermeld in het rapport van KONIJNENBERG, in *Dagverhaal*, IX, 149.

Blz. 281, r. 8 v. o. "De Staatsregeling". Zij bestaat in vele uitgaven, onder anderen ook in J. VAN DE POLL: *Verz. van vaderlandsche wetten.* Zie ook JAN GREEVEN: *Beredeneert constitutioneel woordenboek op de acte van staatsregeling, van 23 April 1798, benevens zoodanige decreeten en besluiten als sedert dien tijd genomen zijn.* Dordrecht, 1800; zeer slordig en oppervlakkig bewerkt.

Blz. 281, r. 5 v. o. Over de verdeeling in twee Kamers vergelijke men *Dagverk.*, Dl. IV., pag. 799, waar HAHN het volgende zegt: "Ik moet de vrijheid nemen president, een aanmerking van den burger VITRINGA, die ik straks ook al voor den geest had, wat meer aan te dringen. Men neme dan aan, dat de Groote Kamer ligter en zelfs zeer ligt zal bloodgesteld of valbaar zijn voor factiën, of in het algemeen voor zulke kwalen dat er een constitutioneel middel dient te bestaan, om daarin te voorzien, men neme aan, hetgeen ik zeer in twijfel trek, dat de voorgestelde wijze voldoende en goed is. De Kamer der Oudsten zal namelijk de groote Kamer kunnen dwingen en het geheel wetgevend ligchaam verplaatsen; maar burgers representanten! is het dan volstrekt onmogelijk dat er ook in de kamer der oudsten factiën of kabalen ontstaan, laat ik zoo ruim spreken als ik kan; zullen het geen menschen zijn, en moet de constitutie wakende tegen het gevaar in de groote, niet ook waken tegen het bederf in de kleine kamer. Het is waar deze heeft geene voorstellende magt, maar zij heeft een terughoudende".

Blz. 282, medio. "Zoodanige, welke VREEDE vroeger tegen het ontwerp van 1797 had doen gelden". Slechts in schijn was de staatsregeling vrijzinnig, in waarheid was zij eene absolute democratische oligarchie, bijna alle waarborgen voor wezenlijke vrijheid ontbraken, zoolang men de vijf mannen liet regeren, In art. 12 van de algemeene bepalingen was wel de bepaling opgenomen, dat alle bewindvoerende ligchamen aan het vertegenwoordigend ligchaam verantwoordelijk waren, maar die verantwoordelijkheid was niet geregeld, zoodat de meeste aanmerkingen, door VREEDE c. s. tegen het ontwerp vun 1797 aange voerd, aanwezig bleven. Zie ook Prof. VREEDE, in zijne *Tweede bijdrage tot de geschiedenis der omwenteling*, blz. IX.

Blz. 282, r. 14 v. o. "Op aandrang van de Franschen — het provisioneel uitvoerend bewind aanblijven". Zie VREEDE: *Geschiedenis der diplom. Bat. Republ.*, Dl. I, blz. 343.

Blz. 282, r. 10 v. o. "De aanneming". Zie de gedetailleerde opgave

bij ROGGE en in de *Vervolgen op Wagenaar*. De andersdenkenden waren door de zuivering der grondvergaderingen uitgesloten; — de arbeidende klasse werd naar de stembus gelokt door schadevergoeding van *f* 1 voor tijdverzuim. Zie *Procl.* van 23 April 1798, blz. 12, n°. 13; V. D. AA: *Geschiedenis van den oorlog*, Dl. VI, blz. 129; en zelfs maatregelen van geweld werden voorgenomen, om verzet in de grondvergaderingen te keeren. Zie de op blz. 374 aan te halen *Memorie*, blz. 219.

Blz. 283, r. 6 v. b. "4 Mei". Zie VREEDE t. a. p. blz 359. B. BOSCH schrijft van de besluiten van 4 Mei in zijne *Autobiographie*, blz. 317: "Ik verbeelde mij al zeer voorzigtig in dit rapport te hebben gedragen, nadat ik vooraf in een comitte generaal had weten te bewerken, om alleen de redenen vóór en tegen op te geven, zonder als lid der commissie gehouden te zijn, eene keuze te doen. De minister La Croix wilde mij echter tot eene keuze persuaderen, dan hij heeft mij hiertoe, zelfs niet met bedreigingen, kunnen overhalen".

Blz. 283, r. 13 v. b. "Remotiën". Verg. TIJDEMAN: *Drie voorlezingen*, blz. 60, [APPELIUS]: *Geschiedenis der Omwenteling*: — J. VAN LENNEP, *Leven van C. van Lennep*. Men ging in de gemeenten nog veel verder dan bij het algemeen bestuur.

Blz. 283, r. 14 v. b "Begunstiging van onkundige personen". Zelfs de gemoedelijke OCKERSE, ofschoon hij VREEDE c. s. tot het einde toe getrouw is gebleven, schrijft in zijne *Vruchten en resultaten van een 60jarig leven*, III, blz. 109:

"De uitvoering werd veelal aan ongeschikte handen toevertrouwd, en met zooveel partijdige strengheid uitgevoerd, dat daaruit een nieuwe breuk tusschen de patriotten zelf ontstond, die voor het Vaderland allernoodlottigst was, en den waren grond gelegd heeft tot onze latere volkomen afhankelijkheid en volksvermenging. Intusschen was ik door de laatste réactie van 1798 van het staatstooneel verwijderd geraakt, en ik verblijdde mij hierdoor outheven te zijn van den strijd met alle verfoeijelijke staatschriften, en van de verpligting, om eenmaal de hand te leenen ter wegschenking van het ongelukkig vaderland aan vreemde overheersching, waar voor zij, die zich later daartoe hebben laten gebruiken, zich eens mogen verantwoorden".

Blz. 283, medio. "Wier bestraffing zoozeer toegejuicht was door de gematigden". Het gehouden gedrag van M. C. VAN HALL bij die gelegenheid is door ons reeds in den tekst, blz. 254, vermeld. Wij hebben

toen verzuimd opmerkzaam te maken op de belangrijke *Herinneringen van Mr. Maurits Cornelis van Hall*, 1787—1815, door de zorg van Prof. JORISSEN in 1867 uitgegeven. Met de herstelling van het corps vrijwillige artilleristen staat in verband de abolitie van het regtsgeding tegen DE WILDE, d.d. 11 Januarij 1798; VAN HALL, als procureur der gemeente, kwam daartegen in verzet. Zie *adres van den procureur der gemeente in het committe van justitie te Amsterdam aan de constituërende vergadering, representeerende het geheele Bataafsche Volk*, van 7 Februari, Amst. 1798. In het adres wordt herinnerd aan de woorden van CICERO in zijne redevoeringen tegen VERRES: "In bedorven Staaten, waar alle zaaken wanhoopig staan, zijn dit gewoonlijk de noodlottige uiteinden, dat de veroordeelden vrijgesproken, de gevangenen ontslagen en de vonnissen vernietigd worden. Als alle deze zaken gebeuren, is er niemand die niet opmaakt, dat het gemeenebest te ondergaat." Het revolutionair bewind wilde echter geene onafhankelijke regtspraak. Het personeel der regters moest naar de partijinzigten veranderd worden. Het committé van justitie werd ontslagen en door een ander vervangen. Verg. gemelde *Herinneringen*, blz. 34—40.

Blz. 283, r. 12 v. o. "Algemeene ontevredenheid". Ook de heftige democraten waren niet voldaan. VREEDE, vroeger als de edelste vrijheidsman geprezen, werd gelaakt. De mannen van het uitvoerend bewind, die vroeger de vrijheid van de drukpers zoo den vrijen teugel hadden gelaten, kondigden thans, den 22en Mei, eene proclamatie af wegens het misbruik van de drukpers. In die proclamatie kwamen onder anderen de woorden voor: "Wij beroepen ons op de ondervinding van elk die bekend is met de uitvloeisels, die hedendaags de misbruikte drukpers oplevert. — Een *Politieke blixem*, een *Constitutionele vlieg*, een *Revolutionaire vraagal* en vele andere zullen daarvan ten bewijze strekken, en de overtuiging, die men hiervan heeft, zal bij elk redelijk mensch de maatregelen billijken, die wij voornemens zijn voor te stellen." Bij het dreigen van den coup d'état van 12 Junij werden dan ook vervolgingen bevolen tegen de *Revolutionaire vraagal, of Zwager van den Politieken blixem*, van de *Nouvelles politiques à Leyde*, par BLUSSÉ, van de *Politieke donder* en van *Het waakzame oog*. Onderscheidene burger-societeiten werden ontbonden. Verg. *Memorie van het intermediair uitvoerend bewind*, blz. 48 en 215—221.

Blz. 283, r. 9 v. o. "DAENDELS". Het gedrag van DAENDELS wordt door PIETER VREEDE, in zijne later te vermelden *Verantwoording*, voorgesteld als van geheel persoonlijken aard, als een gevolg van een onaangenaam gesprek met den Franschen gezant DE LA CROIX. Het blijkt

echter uit meerdere bijzonderheden, dat DAENDELS de tolk was van de algemeene ontevredenheid, en dat hij naar Parijs vertrok onder goedkeuring van GOGEL. Verg. Prof. VREEDE: *Geschiedenis der diplom. der Bat. Republ.*, Dl. I, blz. 349 en volg.; APPELIUS: *Gesch. der omw.*, blz. 100; PIJMAN: *Bijdragen;* SILLEM, in zijne dissertatie over GOGEL, blz. 22.

Blz. 284, r. 9 v. o. "De beide commissarissen (POMPE VAN MEERDERVOORT en ORETSCHMAR) in verzekering nemen". Deze maatregel verhaastte juist zijn val.

Blz. 284, r. 5 v. o Tot deze gebeurtenissen hebben betrekking de uitvoerige *Memorie van de voornoemde agenten als leden van het uitvoerend bewind*, ter landsdrukkerij uitgegeven, waarbij behoort eene *Verzameling van authentieke bijlagen tot de gebeurtenissen van den* 12 *Junij* 1798, *uitgegeven op last van het intermediair uitvoerend bewind der Bataafsche Republiek*, Leiden 1798, 18 nommers. De schrijver en verzamelaar dezer *Bijdragen* is KANTELAAR, gelijk blijkt uit de *Lofrede* van SIEGENBEEK *op Kantelaar*, blz. 348. Tegenover deze stukken kwam uit: P. VREEDE: *Verantwoording aan de Bataafsche natie en hare vertegenwoordigers*, Leiden. De verantwoording is met waardigheid en overtuiging geschreven en is eene belangrijke geschiedkundige bijdrage, om de politieke inzigten van P. VREEDE te doen kennen. Het exclusivisme wordt niet ontkend, maar verdedigd. Tot verdediging der leden van het uitvoerend bewind voert SCHELTEMA aan: "Zij moesten wel met het werk verlegen raken, 6 leden der commissie van buitenl. zaken waren door hen uitgezet met een grooter aantal bekwame mannen; nog 22 anderen der bekwaamste bedankten; nu zaten zij met de overige met SCHERMER c. s." Zie TIJDEMAN: *Voorlezingen*, blz. 57.

Tot Junij 1798 heeft betrekking een Fransch versje, aan FALCK toegeschreven en gedrukt:

Réveil du peuple Batave.

In het laatste couplet luidt het, met het oog op de gevangenen van 22 Januarij:

"Et vous tous, prisonniers augustes,
Consolez-vous sur vos malheurs;
Bientôt des citoyens plus justes
Sauront réparer leurs erreurs."

Zie verder over 12 Junij 1798: Prof. VREEDE: *Geschiedenis der diplom. Bat. Republ*, I, blz. 359; — over beide de omwentelingen van 22 Januarij en 12 Junij, de *Drie voorlezingen* van Prof. TIJDEMAN, blz. 28 en 63 en volg. Prof. TIJDEMAN noemt de agenten "verraders"; hij

vergeet echter daarbij, dat het uitvoerend bewind na 22 Januarij onderscheidene handelingen pleegde, waardoor velen, die met de omwenteling van 22 Januarij in beginsel waren ingenomen, zich verzetten tegen het verkeerde bestuur. Kenschetsend voor de publieke opinie der lagere volksklasse is de anecdote, vermeld door Prof. TIJDEMAN, in de *Bijvoegselen op Bilderdijk*, D. X, blz. 157: Op de vraag, aan eene oude vrouw gedaan: wat er toch op het Binnenhof te doen was? antwoordde deze: "Ik weet het niet, maar zij zeggen: de Heeren zetten elkander weêr af;" terwijl de oude Heer MATTHIJS STRAALMAN, die destijds in den Haag was, uitriep: "O wat maken wij den Prins van Oranje groot."

Blz. 284, r. 3 v. o. "Van eenige leden". De leden van het wetgevend ligchaam, die den 12en Junij in hechtenis werden genomen, waren: VONK, BANT, V. ROSEVELT CATEAU, V. D. HOEVEN; OCKERSE, DE BEBE, PLOOS VAN AMSTEL, V. LEEUWEN en B. BOSCH. Er is vermoeden, dat de clubisten van Schiedam en Rotterdam eene poging voornamen om hen te verlossen. hetgeen bij tijds werd voorkomen door een briefje van DE MIST, die er van onderrigt was, aan den agent SPOORS. Zie TIJDEMAN: *Voorl.*, blz. 56 in de noot.

Blz. 285, r. 7 v. b. "WILDRIK en FOKKER, die zich tegen hadden verklaard". Zie *Memorie van het intermediair bewind*, blz. 34, 42 en 52.

Blz. 285, medio. "Nog niet tot rust". Verg. de zittingen van het wetgevend ligchaam. Eene brochure: *Batavus aan zijne landgenooten* begint met de woorden: "Verontwaardigd over den stap van 12 Junij", en gaat in dien geest voort. In November 1799 beproefde de democratische partij nog eenmaal eene herhaling van de gebeurtenissen van Januarij 1798, die echter werd verijdeld door de omwenteling van 18 Brumaire. Zie hier inzonderheid M. C. VAN HALL: *Herinneringen*, blz. 82 en volg.

Blz. 285, r. 13 v. o. "VAN LEYDEN". FREDERIK VAN LEYDEN. Zie over dezen staatsman, een der meest uitstekende leden van het wetgevend ligchaam, later gouverneur van Zuid-Holland, VAN DER AA: *Biograph. woordenboek*, en VREEDE: *Bijdragen*.

Blz. 285, r. 8 v. o. "VAN HASSELT enz". De vijf nieuwe leden van het uitvoerend bewind waren bij hunne benoeming allen van 's-Gravenhage afwezig. VALCKENAER schrijft omtrent hen: "ik geloof niet dat twee van hen elkander ooit te voren hebben gezien. Er zijn er vier die ik mij niet kan herinneren ooit ontmoet te hebben, maar de

vijfde ERMERINS is mijn gemeenzame vriend. Doch die personen hebben het voorregt nieuw te zijn en vreemd aan de factien, en juist deze omstandigheid moet hunne voorkeur beslist hebben". VREEDE: *Geschied. der Diplom. der Bat. Republ.*, Dl. 2, I, blz. 12.

Blz. 286, medio. "*Zuidhollandsche Courant*". Mijn geachte vriend Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT maakt mij opmerkzaam, dat ik mij hier in den naam van de courant vergist heb. De titel van de courant, die WIJBO FIJNJE in 1787 schreef, was: de *Hollandsch historische courant.* Zie verder over FIJNJE, blz. 346.

Blz. 286, r. 1 v. o. "VAN LANGEN werd beschuldigd". STEPHANUS JACOBUS VAN LANGEN, geb. 1758, gestorven 1844, fabriekant te Leiden, schijnt inzonderheid gekozen, omdat hij Roomsch Katholiek en een vriend van PIETER VREEDE was. De vermoedens dat hij landsgelden tot zijn eigen voordeel heeft gebruikt, worden breedvoerig medegedeeld in de voornoemde *Bijlagen*. Intusschen moet men hierbij wel in acht nemen, dat bij de groote verwarring, die er bestond, persoonlijke uitgaven door velen werden beschouwd als gedaan in het algemeen belang. Zeker is het dat VAN LANGEN niet rijk is geworden en later meer dan eens onderstand van de volgende regeringen heeft genoten, eerst onder Koning LODEWIJK NAPOLEON en later van WILLEM I, op voordragt van den minister C. F. VAN MAANEN. De laatste jaren van zijn leven heeft hij te Breda doorgebragt, alwaar hij de algemeene achting genoot en door vele belangstellenden is bezocht; onder anderen verklaarde hij: "dat hij de vrijheidspractijk zeer weinig verwezentlijkt had gevonden van hetgeen men in theorie had voorgespiegeld. Zeer weinige edele menschen had hij op die treurige baan ontmoet, — meest intriguanten, zelfzuchtigen en windwijzers zonder vastheid van karakter of beginselen. Hij had wel gewenscht zich nimmer aan het roer van staat gesteld te hebben; hij had er alles bij verloren". Zijne dochters zijn in zeer hoogen ouderdom in behoeftige omstandigheden overleden, gelijk ons uit de mededeelingen van Dr. WAP gebleken is.

Blz. 286, r. 14 v. o. "De Fransche ambassadeur LOMBARD DE LANGRES drong uit naam van zijn gouvernement op een algemeene amnestie aan voor alle staatkundige misdrijven vóór den 31en Julij 1798 begaan. Zie zijne voor dit tijdvak van onze geschiedenis zeer lezenswaardige *Mémoires*, die ook in het Nederduitsch vertaald, onder den titel: *Bijzonderheden uit de tijden der Omwenteling*, in 1820 het licht zagen. Door LOMBARD werd DUCANGE verwijderd; ook door toedoen

van DUMONT PIGALLE, uitgeweken patriot, die een groote rol heeft gespeeld in de bijeenkomsten van uitgeweken Bataven, gelijk blijkt uit de stukken vroeger medegedeeld. Dat DUCANGE ook op aandrang van DUMONT PIGALLE is verwijderd, blijkt uit het medegedeelde bij VREEDE, II, 1 Bijl., blz. 20.

Blz. 286, r. 8 v. o. "Ook VAN LANGEN onder de amnestie begrepen". VAN LANGEN en WIJBO FIJNJE waren ook van gewone misdrijven beschuldigd. M. C. VAN HALL en enkele anderen drongen in het wetgevend ligchaam aan, dat de amnestie niet tot de gewone misdrijven zou worden uitgestrekt. Zie inzonderheid de boven aangehaalde *Herinneringen*, blz. 6 en volg., en het Verslag van de geheime zitting, 1 December 1798.

Blz. 286, r. 7 v. o. "Geenszins een triomf". De geest der nieuwe rigting wordt zeer goed gekend uit eene brochure: *Wat moet de Bataafsche burger in de grondvergaderingen verrichten die tegen den* 10en *Julij* 1798 *zijn opgeroepen?* Aldaar leest men:

"De rangen van adel en hoge geboorte, die voormaals de vereischten tot de Regering waren, hebben uwe schatten verspild en Uw Vaderland aan armoede en nietigheid blootgesteld. Rechtmatig is de afkeer die gij van deze beuselachtige onderscheidingen hebt. Naderhand hebben wellustelingen en doorbrengers zich van uwe keus weten meester te maken, om een geldbron voor zich te openen, die hen uit hunnen ellendigen toestand redden, of hen meerder gelegenheid verschaffen konde, om aan hunne driften en behoeften een ruimer teugel te vieren. Billijk is het dat gij ook deze haat — uwe verachting waardig rekend. Het is vooroordeel om aan geboorte-rangen en hoogadelijke personen zekere voorrechten op het bestuur toe te kennen, maar het is niet minder vooroordeel al wat vermogend is voorbij te stappen, om aan minvermogenden bij voorkeur meerder vertrouwen te schenken. De ervaring toont dat de geschikte Bestuurder noch in den adel of in den rijkdom — noch in den burgerstand of in de armoede — noch in enigen hogen of lagen rang, maar alleenlijk in de deugd — in de eerlijkheid moet gezogt worden........

"Vergeet nooit, dat niemand tot de Regering geboren wordt, maar dat 'er, om wel te besturen, meer nodig is dan gewone kunde en beleid — meer dan dagelijksche bekwaamheid!........

"Geef dus, zo gij uw Vaderland niet aan de grootste onheilen wilt blootstellen, uwe stem niet aan zodanige personen, die vóór den 22en Januarij met al hun kragten de daarstelling der Eén en Ondeelbaarheid tegen gehouden hebben, hoezeer zij nu ook mogen voorgeven de

Vrienden der Staatsregeling en der daar in gelegde grondbeginzelen te zijn........

"Regeringloosheidgezinden zult gij evenzeer als allerschadelijkste schepzels voor het staatsbestuur beschouwen, en hen in uwe keuze over het hoofd zien. Gij hebt verklaard geen dezer wezens te zullen benoemen, zo gij dezen Eed verbreekt moet gij rekenen het vonnis van uw ongeluk onderteekend te hebben. Dwingelanden, van die soort, als voor den 12en Junij de teugels van het Bewind voerden, deze zult gij uw vertrouwen onwaardig keuren. Sinds den 22en Januarij waart gij in de gelegenheid om uwe vijanden te leren kennen."

Blz. 287, r. 14 v. b. "Nationale feesten". Zie art. 63 van de Staatsregeling en de beschrijving van het constitutiefeest in 1800, in de *Vervolgen op Wagenaar.*

Blz. 287, medio. "De Engelschen en Russen in Noord-Holland". Verg. over deze gebeurtenissen J. BOSSCHA: *Neêrlands heldendaden te land*, Dl. III, 1e stuk; — VONK: *Geschiedenis der landing van het Engelsch-Russisch leger in Noord-Holland*, 2 deelen, 1801; — KRAYENHOFF: *Geschiedkundige beschouwing van den oorlog op het grondgebied der Bataafsche Republiek in* 1799, Nijmegen 1832; — *Geschiedenis van de landing der Engelschen en Russen, opgesteld door een officier van den generaal Brune, met een voorrede en aanmerkingen, uit het Hoogduitsch.* In het jaar 1799 kwam ook uit het berigt van den schout-bij-nacht BLOYS VAN TRESLONG, wegens zijn gedrag in 1797, en eenigen tijd later de verantwoording en verdediging van CORNELIS DE JONG, als kapitein ter zee, in Aug. 1799.

Blz. 287, r. 5 v. o. "Van eene geheele staatshervorming wilden zij niets weten". Verg. het volgende hoofdstuk; hier willen wij vermelden, dat LA FAYETTE, die zich in 1799 te Vianen ophield, schreef: "les Orangistes désirent une contre-révolution. Cependant ils ont été choqués des titres de Souverain légitime que lord DUNCAN a donné au Prince" (Mémoires publiés par sa famille, T. V., p. 75). De brief van Lord DUNCAN aan den schout-bij-nacht STORY, waarin gemelde uitdrukking voorkomt, is meermalen gedrukt, en reeds de schrijvers der *Gazette de Leyde*, dien mededeelende, Supp. au n°. 69, van den 27en Aug. 1799, maken opmerkzaam op de toekenning eener souvereiniteit aan den gewezen Stadhouder. Verg. TIJDEMAN, in zijne *Bijvoegsels op Bilderdijk*, en VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie.* Eenige bijzonderheden omtrent de Nederlandsche brigade in Engelsche dienst vindt men in het geschrift: *Mijne emigratie in Duitschland, En-*

geland en Ierland, Leiden, 1837; en onderscheidene opstellen, vermeld in het *Repertorium* van de M. van N. L., o. a. *De uitgewekene officieren op de Oostersche grenzen in briefwisseling met den Prins van Oranje.* Zie ook VAN DER AA: *Geschiedenis van den oorlog*, Dl. VII, blz. 174.

Blz. 288, r. 7 v. b. "Jonkvrouw VAN DORDT". Omtrent den justitiemoord van freule VAN DORDT te Winterswijk, zie men WILLEM PASCHEN: *Verdediging aangaande zijne bedrijven ten jare* 1799 *als commissaris van de militaire regtbank;* – daartegen CORNELIS VAN DER AA: *De zoogenaamde verdediging getoetst*, Utrecht, 1807, als bijlage tot opheldering van het VIII[e] deel zijner *Geschiedenis van den oorlog*, Van VAN DER AA zijn nog onderscheidene staatkundige brochures uitgekomen, die strekken kunnen om de denkwijze der oranjepartij te doen kennen, als: *Mijne politicque denkwijze vrijmoedig geschetst*, Haarlem, C. V. D. AA; — *Missive, behelzende eenige bedenkingen over het provisionele rapport van de commissie van vierentwintig*, Haarlem; — *Iets betreffende de finantiele gesteldheid van den burger krijgsraad der stad Haarlem, en der laatstgeëindigde administratie*, Haarlem; — *Request benevens eene Memorie adstructief*, Utrecht 1800; — *De tijrannijen der Franschen in de jaaren* 1747, 1795—1813 *in de Nederlanden gepleegd*, Amst. W. BRAVE, 1814.

Blz. 288, medio. "In bijna alle steden nam de welvaart zigtbaar af". Verg. mijne *Verhandeling over de armoede*, en daarin vooral de statistieke tabellen bij de eerste uitgave gevoegd, omtrent de armoede te Amsterdam en het getal vondelingen.

Blz. 288, r. 11 v. o. "Algemeene zucht tot verbetering van den maatschappelijken toestand". Was de oprigting der Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen, eenige jaren vroeger, een teeken des tijds, hare uitbreiding en werkzaamheden in verband met vele liefdadige instellingen (zie mijne *Verhandeling over de armoede*), leveren niet minder verblijdende verschijnselen op.

Mr. THORBECKE, in de *Historische schetsen*, blz. 97, heeft in tweederlei opzigt het karakter van ons revolutie-tijdvak miskend: ten eerste door in het duister te plaatsen den waarlijk edelen hervormingsgeest, die er bestond, en ten andere door bij R. J. SCHIMMELPENNINCK en diens geestverwanten de moeijelijkheid niet op te merken, waarin zij zich bevonden door hunnen dubbelen strijd tegen de foederalisten en de hevige democraten.

Blz. 288, r. 9 v. o. "Waarde van den mensch". Verg. inzonderheid

J. M. KEMPER, in zijne in 1818 bekroonde *Verhandeling over de staatk. verlichting gedurende de laatste 25 jaren* Zie *Verhand.*, II, blz. 183.

Blz. 288, r. 8 v. o. "Geloof aan den vooruitgang". Onder de vele voorbeelden van geloof aan vooruitgang, met illusiën van het Fransche bondgenootschap, — mogen wij wel opmerkzaam maken op den reeds vroeger, blz. 227, vermelden hoogleeraar VAN DER MARCK, die in 1798, op 79jarigen leeftijd, het resultaat van zijn denken openbaar maakte in eene *Schets over de rechten van den mensch ter dienste der burgerij*, Gron. 1798. Wij willen, ook tegenover het ongunstig oordeel over VAN DER MARCK, door Mr. GROEN VAN PRINSTERER in zijn *Handboek* geveld, er eenige zinseden uit overnemen, na alvorens met een paar woorden aangewezen te hebben, welke beteekenis hij aan *Natuurregt* en *Christendom* toekende. God had, naar zijne overtuiging, aan de onderscheidene schepselen en betrekkingen bestemmingen gegeven, die in den aard der zaken gelegen waren; — de mensch moet zijne bestemming bereiken door aan de waarheid getrouw te zijn, en JEZUS is ons in het volbrengen dier bestemming voorgegaan; de geestgemeenschap met CHRISTUS vormt de ware Katholieke kerk.

Bij deze beschouwing zag hij, bij het licht des Christendoms, duidelijk de gebreken van zijn tijd, maar voedde hij de vaste hoop, dat zij zouden wijken door meerdere kennis en volmaakter godsdienst.

Uit de opdragt aan de *Borgers en zeer waarde vrienden* nemen wij het volgende over:

"*De stemme der Natuur is Gods stem.* Veelen zeggen wel: *De stemme des Volks is de stemme Gods.* Maar, neen! 's Volks stem is te wispeltuurig en bazuint voor een korte wijl: *Hosanna!* uit, terwijl het op een anderen tijd overluid schreeuwt: *Kruist hem!* Zoude dit nu Gods stemme, de stem van een onveranderlijk allervolmaakst Opperwezen zijn? Dan schrikke ik daarvoor. Dog de stemme der Natuur is zo wispeltuurig niet; zij is bestendig, lieffelijk en dringt tot de eeuwigheid in, ons geduurig toeroepende!

"REDEMAGTIGEN! *verheft u boven de klasse der dieren; onderzoekt de Waarheid, die onafscheidbare gezellin der Rechtvaardigheid*.......

"INBOORLINGEN VAN DIT HEELÄL! *Beschouwt de wijze aaneenschakeling aller dingen, waar in Gij, als Koningen op deezen aardbodem geplaatst zijt*....

"SCHEPZELEN VAN GOD! Leert uit het zienelijke van dit heelal den Onzienlijken kennen; overweegt Uw eigen bestaan, het daar zijn van alles, wat buiten U, dog rondsom U, is........

"Een osse kent zijnen bezitter, een ezel de kribbe zijnes heeren; dog de verbasterde sterveling heeft geene kennisse van zijnen grootsten Weldoender, en is dus nog erger, als een redeloos dier geworden.

De *stemme der Natuur* roept hem egter *van Godswege toe:* VERDWAALDEN! *Keert weder op den weg der Deugd, waarvan Gij afgeweken zijt.* "*De wet der Natuur is eene lampe voor Uwe voeten en zal U op een effen baan te rug brengen. Volgt deeze getrouwdste leidsvrouwe en Gij zult behouden blijven.*"

Prof. V. D. MARCK beweert dat hij geen nieuwheidsleeraar is, maar slechts de rechten der rede handhaaft tegenover vroegere miskenning: "*De* GELIJKHEID en VRIJHEID der menschen in hunne aangeboorene rechten hebben de beroemdste Natuurrechtsleeraars al voor lange openlijk gepredikt, en is dus geen nieuwe leer van onzen tijd. Ja, zo verre de toepassing alleenlijk op de onrechtmaatige Kerkelijke *Hierarchie* of Overheersching der zogenaamde *Geestelijken* over de *Leeken* gemaakt wierdt, waren de *Politieken* of Regenten des burgerstaats daarmede wonderlijk wel in schik, terwijl zij aldus van deeze lastige woelgeesten ontheven bleeven; dog, zo rasch het eigenbelang en grootschheid der looze Politieken medebragt, om de partij der Kerkelijken te kiezen, wierden PILATUS en HERODES vrienden met malkanderen, en dan moest de Natuurrechtsleeraaar een onschuldig slagtoffer der opstuivende Kerkelijken woede worden......"

Volgens VAN DER MARCK is de grootste vijand van ware godsvrucht kerkelijke overheersching. Met blijkbare warmte schrijft de bijna 80 jarige geleerde:

"Het geraasch van BOGERMANS hamerslag beteutert ons niet langer, terwijl de bedaarder stem van HUBERT DUIFHUIS ons wederom uit die bedwelming opwekt. Te Rome, vertelde men ons, zat de *Antichrist* op zeven bergen, maar men vergat, dat dit beest, wanneer het tog op *zeven* moet aankomen, in onze voormalige *zeven Provincien* genesteld hadt. Het onderscheidt bestaat maar hierin, dat gints hetzelve onder een *Eenhoofdige*, en hier onder eene *Aristocraatische* gedaante, zijne klaauwen uitstrekte. In het wezentlijke komt het op één en hetzelve uit. Te weeten, *het rijk der Goddelijke waarheden aan menschelijk gezag te onderwerpen.* Wanneer dit schrikdier zig onvermogend vindt, om verder te kunnen vernielen, wordt het woedend en zijn gebrul barst dan van spijt uit in een *banblikzem*, welkers straalen egter, nadat Kerk- en burgerstaat thans gelukkig van elkanderen afgescheiden zijn, niemand meer hier op Aarde verzengen. En in den Hemel laat de rechtvaardigste en hoogste Rechter, die het binnenste onzer harten doorgrondt, daarnaar ons volgends zijne onfeilbare inzigten beoordeelt, en de beste Uitvoerders van zijn geslagen *ordel* [oordeel] is, door dit getier van verwaande en heerschzugtige stervelingen, of zal ik liever zeggen, door wanstaltige *Representative* Kerken, zig zijn Oppergebied niet ontwringen."

In overeenstemming hiermede is hetgeen hij omtrent de christelijke opvoeding schrijft, blz. 115:

"Om de waarde van den Christelijken Godsdienst te vestigen en onze kinderen in te boezemen, moet men de natuurwetten tot een grondslag liggen en staande houden dat de Christelijke zedeleere van het Natuurrecht niet verschilt, maar nog sterkere beweegredenen tot onderhouding der natuurwetten bijbrengt en dus de Christenen aandringt. om in uitoefening der natuurwetten, nog meer, dan andere menschen. die buiten hen zijn, uittemunten. Omtrent de verschillende leerstellingen der verscheidene christelijke gezindtens mag men zijnen kinderen wel in bedenkinge en ernstige overweeging geeven, dat 'er geen eene gezindte onder de christenheid is, welke alle waarheden der Christelijke religie, zonder dwaalingen, in zig bevat, en dat 'er geen eene gezindte is, welke niet veele waarheden omhelst; ja dat alle gezindtens, saamen genoomen, ten tijde van haaren oorsprong, in kennis der waarheden niet zo verre zijn gevorderd, dat haare aanhangers daarbij gerust moesten berusten, zonder zig te bevlijtigen tot meerdere kennis te komen."

Omtrent het nadeelige van staatskerken voor het ware christelijke leven, schrijft hij:

"Te Lingen leeraarende heb ik mijne hier te Groningen voorheen gehoudene Academische Lessen over het algemeene Kerkenrecht in 't licht gegeeven en daarbij de verschillende gevoelens der Christenen, bijzonder van de Roomsch-Katholieken en onder de Protestanten voornaamelijk van GIJSBERT VOET, ERASTUS, MOLINAEUS, MOSHEIM en anderen naar het recht der natuur getoetst en vrijmoedig beoordeeld. Ik zal mij thands daarover niet zo breedvoerig uitlaaten, maar alleenlijk aanmerken, dat Godsdienst in het leerstellige van aller menschen gezag onafhanglijk is, bij gevolg ook alle kerken daaromtrent van de burgerstaaten moeten geheel afgescheiden zijn en blijven.......

"*Heerschende* kerken, welke een *burgerlijk* voorrecht boven anderen genieten, strijden tegen de gelijkheid van allen en moeten derhalve in eenen welgeordenden burgerstaat afgeschaft worden......

Zij komen ook niet met den aart des Christendoms, 't welk niet van deeze weereld is, overéén.. ...

"Het is ligtelijk te vermoeden, dat in eene *heerschende* of burgerlijk bevoorrechte kerk meerdere onkundige naamchristenen, veinzers en huichelaars zig op doen, dan in Christelijke kerken, welke van dergelijke voorrechten verstoken zijn en waar in men uit zuivere overtuiging van de heilzaamste waarheden overgaat. Zouden dan nog *heerschende* kerken ter bevordering van het waare Christendom dienstig zijn?"

Tegenover de gebrekkige volkskeuze meende hij dat gewaakt moest

worden. Moge zijn raadgeving al onpractisch zijn, zij is toch van gewigt, als aanwijzing van het ontbrekende bij een uitgebreid stemregt in kerk en staat. Op bladz. 158 leest men:

"In de kerk neemt men niemand, als Lidmaat, aan, of hij moet vooraf zijne belijdenisse hebben gedaan. Evenwel lijde ik geen nadeel daardoor, dat ik eene menigte onkundige medechristenen heb, dog in de burgerlijke maatschappij van eene Volksregeering kan ik door éénen onkundigen Medeburger overstemd worden tot mijn en des geheelen Volks grootste nadeel.

"En zal men dit onverschillig moeten aanzien? Ik zoude derhalve wenschen, dat, eer men iemand tot *stemgerechtigden* medeburger aannam, hij vooraf zijne *politieke belijdenis* moeste doen, om daaruit zijne verkreegene kundigheden tot eene volksregeering te kunnen beoordeelen."

Hij wilde dat overal volksleeraars zouden worden aangesteld. Dit doende, meende hij, dat Neêrlands volk in korte jaren ongemeen verlicht en zeer achtbaar onder de Volken van Europa zou worden.

In het volkenverkeer strekt zijn wensch zich uit naar een algemeenen vrede:

"Hoe het zij, een goed plan tot een *eeuwigdurenden vreede* moet een meesterstuk van waare staatkunde opleveren."

Maar in plaats van die ware staatkunde, die overal den oorlog voorkomt, van den langzamen vooruitgang van de Christelijken godsdienst en de beschaving te verwachten, waant de edele grijsaard: "dat de overal zegepralende wapenen onzer Fransche broeders en edelmoedige geallieerden daartoe mogelijk zullen medewerken." VAN DER MARCK was niet de eenige die dit in 1798 geloofde.

Blz. 289, r. 8 v. b. "Men sloeg voor het eerst de handen aan de verbetering van het onderwijs". Zonder onderscheid van staatkundige partij werd de raadgeving van een MARTINET en VAN DER PALM, — van een HIERONYMUS VAN ALPHEN en van LUBLINK DE JONGE ingewonnen. Zie VREEDE: *Bijdragen*, I, blz. 88 en II, blz. 89; — VITRINGA: *Gedenkschrift*, Dl. IV, blz. 451. Over een of meer hoogescholen zie men inzonderheid: *Dagverhaal*, Dl. VI, blz. 39—63. Opmerkelijk is het, dat J. H. VAN DER PALM een zoon was van een kostschoolhouder, wiens *Verhandeling over de verbetering van het onderwijs* bekroond was.

De eerste schoolwet kwam tot stand den 15en Junij 1801. Ten gevolge van die wet werden in de onderscheidene departementen schoolopzieners benoemd; den 16en Julij 1801 kwamen deze in eene vergadering te zamen. De vergadering werd geopend door eene redevoering van VAN DER PALM, waarin hij den toestand der scholen schetste. Uit deze vergadering kwamen voort instructiën voor de schoolopzieners,

enz., alsmede het tijdschrift, bekend onder den naam van *Bijdragen betrekkelijk den staat en de verbetering van het schoolwezen.*

Blz. 289, r. 8 v. b. "Van de algemeene wetgeving". Een eerste vrucht van die poging was, dat het uitvoerend bewind, bij besluit van den 28en September 1798, ten einde aan art. 28 der Staatsregeling te voldoen, eene commissie benoemde van 12 leden, ter vervaardiging van een Civiel en Crimineel Wetboek, bestaande uit de regtsgeleerden J. BONDT, J. WALRAVEN, J. L. FARJON, H. A. KREET, K. K REITZ, G. H. GOCKINGA, J. E. REUVENS, H. C. CRAS, W. A. DE BEVEREN, B. DONKER CURTIUS, J. IN DE BETOUW en W. CRAEYVANGER, in wiens plaats, als zich verontschuldigd hebbende, benoemd werd P. WIERDSMA, gelijk ook in de plaats van J. E. REUVENS, die naderhand tot agent van justitie werd aangesteld, C. T. ELOUT, is opgevolgd; zijnde voor K. K. REITZ, welke ontslagen werd, niemand is benoemd geworden, even min als in de plaats van de Heeren DE BEVEREN en GOCKINGA, die tot leden van het staatsbewind in 1801 benoemd werden, schoon DE BEVEREN zijne taak omtrent het lijfstaffelijke regt volbragt heeft.

Van de gemelde leden zijn DE BEVEREN, KREET, DONKER CURTIUS, IN DE BETOUW en ELOUT, bijzonder tot het vervaardigen van het lijfstraffelijke, de overigen tot het bewerken van het burgerlijke wetboek, werkzaam geweest. Uit de nalatenschap van zijnen vader heeft Jhr. ELOUT VAN SOETERWOUDE de papieren betrekkelijk die commissie aan het rijksarchief ten geschenke gegeven; uit de nalatenschap van H. C. CRAS, die de papieren aan mijn vader vermaakt had, zijn de zijne onder mijn bezit. CRAS heeft van de werkzaamheden van die commissie een uitvoerig verslag gegeven in *de Letterbode* van 1805, n°. 13 en 14. Ter landsdrukkerij is in 1799 in het licht verschenen: *Algemeene manier van Procedeeren, in civile en crimineele zaken. met de daartoe behoorende Instructiën, voor alle openbare Aanklagers, Rechtbanken en Gerechtshoven in de Bataafsche Republiek. Gearresteerd bij Decreet van het Vertegenwoordigend ligchaam des Bataafschen Volks, op den 24 Augustus* 1798. Zie hierover VAN HALL: *Herinneringen*, bl. 53. Deze manier van procederen is echter nooit ingevoerd, door dat de later ingevoerde staatsregeling van 1801 de regterlijke organisatie deed vervallen, zoodat onder de staatsregeling van 1798 alleen als algemeene regel voor de criminele regtspleging is tot stand gekomen de publicatie van 10 October 1798, houdende afschaffing van de pijnbank. Zie verder omtrent de verrigtingen tot invoering eener algemeene wetgeving: J. M. KEMPER, in de *Inleiding tot het Crimineel Wetboek voor het Koningrijk Holland*, blz. 82 en volg.; mijne *Verhandeling over het Wetboek van Strafvordering*, Dl. I, blz. CXXXIV en volg. Over de ver-

betering van de militaire wetgeving zie de *Vervolgen op Wagenaar*, Dl. LXIV (of XLII der *Vervolgen*), blz. 69. Over het aandeel van P. WIERDSMA aan de wetgeving zie men het tijdschrift: *De vrije Fries*, Dl. VIII, blz. 16. Verg. verder N. J. VAN IJSSELSTEYN: *De regtstoestand van Holland op het einde der vorige en bij den aanvang der tegenwoordige eeuw tot aan de invoering van de Fransche wetgeving*, in de *N. Bijdragen tot Regtsgel.*, 1864, blz. 1. De veranderingen in de regtspleging bedoelden wel verbeteringen in het bestaande, maar in vele opzigten bleef men aan het oude gehecht. Zie VREEDE: *Bijdragen tot de omw.*, I, blz. 50. Voor de afschaffing der doodstraf en voor de gezworenen deden zich bijna geene stemmen hooren. Zie ook Mr. A. J. VAN DEINSE: *De regtstoestand van Zeeland op het einde der vorige en bij den aanvang der tegenwoordige eeuw. De afschaffing van de oudere regtsinstellingen en invoering van de Fransche wetgeving*, in de *N. Bijdragen*, 1862, blz. 1.

Blz. 289, r. 9 v. b. "Finantiëel beheer en wetgeving. Verg. ENGELS: *Geschiedenis der belastingen*; Mr. F. N. SICKENGA: *Geschiedenis der Nederlandsche belastingen, tijdvak der omwenteling*, 1865; VAN VOORTHUYSEN: *De directe belastingen*; SILLEM: *Over Gogel*. Hoogst belangrijk voor de kennis van ons finantiewezen zijn twee deelen *Financiële rapporten*, in 1798 ter landsdrukkerij in folio gedrukt.

Blz. 289, medio. "Onze koloniën". Werd in het revolutie-tijdvak het staatsbestuur in het moederland geheel veranderd, ook in onze koloniën had dit plaats. Het octrooi van de West-Indische Compagnie, na meermalen verlengd te zijn, hield in 1791 op, nadat zij meermalen van den Staat ondersteuning had genoten. Reeds in 1794 werd het bestuur der maatschappij opgeheven en door een raad vervangen. Deze verbetering droeg weldra goede vruchten, die bij VAN DE SPIEGEL het plan deden rijpen, om ook de Oost-Indische een ander bestuur te geven, tot welk einde S. C. NEDERBURGH en S. FRIJKENIUS als commissarissen naar Oost-Indië werden gezonden, terwijl de benoeming van den ook later als minister zoo bekende C. TH. ELOUT bij die commissie, ofschoon niet aangenomen, de eerste aanleiding was van zijne studiën der koloniale zaken. De zwakke gouverneur-generaal ALTING werd door Mr. VAN OVERSTRATEN opgevolgd, die met krachtige hand de orde herstelde, maar ook het stelsel van behoud handhaafde tegen de begrippen van hervorming in Indië, door DIRK VAN HOGENDORP voorgestaan. Hij deed dien gouverneur van de Oostkust gevankelijk naar Batavia brengen, van waar deze naar het vaderland ontvlugtte. Inmiddels was het bestuur der Oost-Indiën hier te lande, na de om-

wenteling, opgedragen aan een committé tot de zaken van den Oost-Indischen handel, waarvan WISELIUS een der meest werkzame leden was, terwijl bij publicatie van de Nationale vergadering van den 15en Januarij 1798 het octrooi der Oost-Indische Compagnie nogmaals voor één jaar werd verlengd. Het committé werd den 15en Mei 1800 vervangen door den Raad der Aziatische bezittingen. Dit bestuur was niet veel anders dan een nieuw comptoir in de plaats van het oude, gereed tot denzelfden uitsluitenden handel. Zeer verschillend waren de begrippen van de kundigste mannen over de regeling der Oost-Indische zaken. De beginselen van de voormalige Compagnie vonden niet minder krachtige verdedigers dan bestrijders.

Men verg. betreffende den overgang van het bestuur van de Oost-Indische Compagnie op dat van den Aziatischen raad onder de Staatsregeling van 1801: P. MIJER: *Verzameling van instructiën, ordonnantiën en reglementen van de regering van Nederlandsch Indië*, Batavia, 1848, Inleiding; en *Vervolg op Wagenaar*, Dl 53 [29], blz. 192 en volg., Dl. 57 (33), blz. 162, Dl. 62 (38), blz. 190.

Tot de belangrijkste betoogen over Indië in het laatst der voorgaande eeuw behoort zeker de beroemde Memorie van den bewindvoerder der Oost-Indische Comp. B. VAN DER OUDERMEULEN. Zij werd eerst in folio uitgegeven, waarschijnlijk alleen voor de bewindhebbers; later is zij in octavo herdrukt en uitgegeven in de *Stukken raakende den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost-Indië*, door DIRK VAN HOGENDORP, in den Haag en te Delft, bij LEEUWESTIJN, 1801. Opmerkelijk is het, dat de broeder van den laatste, GIJSBERT KAREL, in dat zelfde jaar, bij de Wed. J. DOLL te Amsterdam, onder den titel *Verhandelingen over den Oost Indischen handel*, ook aanteekeningen op de Memorie van VAN DER OUDERMEULEN heeft uitgegeven.

DIRK VAN HOGENDORP had vóór de gemelde *Stukken* nog uitgegeven: *Bericht wegens den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost-Indië*, waarin zijne oorspronkelijke hervormingsgedachten zijn vervat. Achter de *Stukken* wordt ook gevonden eene proeve over den slavenhandel en de slavernij in Nederlandsch Indië, gedagteekend Sourabaya, 2 Julij 1796. Verg. verder over de arrestatie van DIRK VAN HOGENDORP, op last van OVERSTRATEN, en zoo het schijnt in overleg met den commissaris NEDERBURGH, VAN DER AA: *Biogr. woord.* en de geschriften in den *Cat. voor de Ned. Bez.* van F. MULLER.

Over het lidmaatschap van WISELIUS in het committé voor de Oost-Indische zaken verg. men VAN LIMBURG BROUWER: *Leven van Wiselius*, blz. 125—169, alwaar ook onderscheidene geschriften van de participanten der maatschappij worden aangehaald, met de wederleggingen Zie over WISELIUS echter ook de *Drie voorlezingen* van Prof. TIJDEMAN.

Blz 290, r. 2 v. b. "OCKERSE". In zijne *Verhandeling over den aard der spraak*, gehouden in Felix Meritis, 29 Januarij 1801. Op het einde der achttiende eeuw kwamen onderscheidene geschriften in het licht met retrospective beschouwingen. Zie *Vervolgen op Wagenaar*, Dl. 67 (43), blz. 140. Onder deze behoort inzonderheid vermeld te worden: A. KOK, predikant te Utrecht: *Neerlands lotgevallen in eene historische eeuwrede geschetst*, welke rede aanleiding gaf tot een vrij vinnig geschrijf over de Roomsche kerk, waarbij de Rotterdamsche predikant J. J. LE SAGE TEN BROEK, vader van den later zoo bekenden ultramontaanschen schrijver, de nog bestaande onverdraagzaamheid van Roomsch Katholieken jegens de Protestanten, onder anderen door een vuile spotprent op LUTHER en CALVIJN, te Brussel uitgekomen, aanwees. Opmerkelijk is in dat geschrift hoe, bij schijnbare toenadering van verdraagzaamheid, de geloofs-ijver bij de minste aanleiding toch weder ligt ontvlambaar bleek te zijn.

HOOFDSTUK XIV.

1801—1806.

Terwijl voor de de wetgeving voor dit tijdvak de *Verzameling van Publicatiën ter landsdrukkerij* de meest algemeene bron blijft, worden het *Dagverhaal* en de *Besluiten van het Wetgevend Ligchaam* van het vorige tijdvak, na de nieuwe constitutie, voor dit tijdvak vervangen door de *Notulen* en de *Resolutiën van het Staatsbewind*, dat niet meer in het openbaar vergaderde, zoodat de beraadslagingen niet meer bekend zijn.

Voor de geschiedenis heeft men de laatste deelen van de *Vervolgen op Wagenaar*, Dl. 66—71 (of 42—47); BILDERDIJK: *Geschiedenis des Vaderlands*, met de *Bijvoegsels* van TIJDEMAN; de *Handboeken* van Mr. GROEN VAN PRINSTERER, Dr. WIJNNE en J. VAN LENNEP, vroeger reeds vermeld; N. G. VAN KAMPEN: *Geschiedenis der Fransche omwenteling*, Deel IV. [APPELIUS], *De staatsomwenteling van* 1795—1801.

De *Geschiedenis der diplomatie van de Bataafsche republiek*, door Prof. VREEDE, Dl. II, 1 en 2, is ook voor dit tijdvak een hoogst belangrijke bron en bevat veel uit onuitgegeven stukken.

Onder de bijzondere bronnen voor dit tijdvak behooren, behalve die bij het vorige hoofdstuk opgegeven: G. J. PIJMAN: *Bijdrage tot de gebeurtenissen*, enz., 1826. Het is een niet geheel onbelangrijk werkje van een staatsman, die aan de gebeurtenissen veel deel heeft geno-

men door zich beurtelings door anderen te laten gebruiken. Op zeer hoogen ouderdom uit herinneringen opgeschreven, bevat het werkje blijkbaar vele vergissingen, gelijk blijkt uit de vergelijking met de officiële stukken.; — *Het leven en karakter van C. H. Ver Huell, uit nagelaten aanteekeningen*, door Q. M. R. VER HUELL, 2 deelen, 1847; — *Levensbijzonderheden van baron C. R. T. Krayenhoff*, door hem zelven in geschrift gesteld, en uitgegeven door Prof. H. W. TIJDEMAN, 1844; — R. METELERKAMP: *Toestand van de Nederlanden*, 1804, en W. M. KEUCHENIUS: *Nationale balans der inkomsten en uitgaven der Bataafsche Republiek*, 1803. Beide deze laatste geschriften bevatten veel om den staathuishoudkundigen toestand van ons Vaderland te doen kennen, maar ook vele oppervlakkige berekeningen en onderstellingen.

De voornaamste politieke weekbladen waren in het begin van dit tijdvak de *Politieke blixem* en de *Janussen*, onder onderscheidene titels en bij verschillende uitgevers, als: *Politieke blixem*. *Burger politieke blixem* en *Heer politieke blixem*, en *Janus*, *Janus Januszoon*, *Heer Janus Januszoon* en *Oprechte Janus*. *Janus* was oranjegezind, evenzeer als het jaarboekje *de Lantaarn*, en de *Bijlichter op den lantaarn*, van WOENSEL, die dan ook zeer bestreden werden in de *Politieke blixem* en de *Burger politieke blixem*. — Het politiek geschrijf uit wezenlijke belangstelling hield op; maar sommigen, die op het staatstooneel zich bewogen hadden, zochten bij broodsgebrek thans hun toevlugt in de pen. Zie het tafereel daarvan door BERNARDUS BOSCH zelven geschetst in zijne Autobiographie vóór het derde deel zijner *Gedichten*, blz. 328.

Blz. 291, r, 3 v. b. "Mode" Verg. het voor de kennis van den publieken geest van die dagen zeer lezenswaardig geschrift: *De politieke achteruitkijker, of de oppermagt der mode, eene satyre, betrekkelijk op den voorleden, tegenwoordigen en toekomenden tijd*, Amst., zonder jaartal, maar kennelijk omstreeks 1801 uitgegeven. Vroeger waren de woorden: burger, broeder, gelijkheid in de mode, ofschoon burgerzin, broederliefde en regt voor allen schaars gevonden werden. — Hierbij mag gevoegd worden de opmerking van J. VAN LENNEP, in het *Leven van C. van Lennep*: dat de mode van elkander broeders te noemen, niet tot de zusters doordrong.

Blz. 291, r. 11 v. o. "Verviel men tot moedeloosheid" Verg. *Leven van Schimmelpenninck*, I, blz. 187. De geschriften van 1799 en 1800 geven daarvan vele voorbeelden, zoodat algemeen terugkeer naar het oude verwacht werd. Dit deed HAHN, die zich na 1798 aan de staatkunde onttrokken had, het werkje van B. CONSTANT omwerken en uit-

geven, onder den titel: *Over wederwerkingen in den Staat, of politieke reactiën.* Zie ook VREEDE: *Bijdragen tot de geschied. der omw.*, I, 13.

Blz. 291, r. 5 v. o. "De revolutionaire wateren". In *Sem, Cham en Japhet*, 1800, vindt men (blz. 7 van n°. 1) het volgende van de *Arke Noachs* geschreven: "Zij kwam het eerst in het licht, toen de revolutionaire wateren nog een groot gedeelte van Europa overdekten, toen er nog geen grond te peilen, veel minder droogte te zien was. 't Gelijkt er evenwel niet naar, dat wij onzen lezers knollen voor citroenen in de handen zouden willen stoppen, en beweren dat het ongemak van dit water reeds een einde had genomen: integendeel moeten wij hen verzekeren, dat het op vele plaatsen nog zoo moerassig er uit ziet, dat men groote moddermauslaarzen noodig heeft om er door te komen, en dat witte zijden kouzen, voor als nog een ridicule dragt zouden zijn. Met den vloed nogthans is het over, en het zou verschrikkelijk buiten onze gissing gaan, wanneer wij die overstroomingen nog eens zouden moeten ondervinden. Wij weten wel, dat er menschen gevonden worden, die in dit opzicht onverzadelijk zijn en tusschen hunne tanden da capo! da capo! prevelen (onze *Cham* zelfs, praat van het aanleggen van een nieuwe ark), maar het is bij die menschen ook meer een wensch dan een dadelijk geloof."

Blz. 292, r. 12 v. b. "Corruptie aan de orde van den dag". SCHIMMELPENNINCK schrijft, 9 Dec. 1799, uit Parijs: "Alhier is niet anders dan geld en corruptie aan de orde van den dag." *Leven*, I, blz. 216, en ten opzigte van ons Vaderland heeft men de politieke weekbladen en de geschriften van OCKERSE, BOSCH en PAAPE slechts te doorbladeren, om er van overtuigd te worden.

Blz. 292, medio. "In Frankrijk begon de reactionnaire beweging". Den 11en Nov. 1799 was de consulaire regering tot stand gekomen, weldra gevolgd door de constitutie van 22 Frimaire an VIII (13 Dec. 1799), terwijl den 19en Februarij het consulaire gouvernement in het paleis der Tuileriën werd geïnstalleerd, en den 20en October het decreet ten voordeele der émigrés werd uitgevaardigd.

Blz. 292, r. 13 v. o. "Met WILLEM komt de vrede". Zie *Heer Janus Januszoon*, n°. 14 en 15, van 30 Julij en 6 Aug. 1801. In den *Burger politieke blixem*, n°. 51, van 2 Maart 1801, leest men: "Van de Patriotten wordt meer en meer met minachting, van de Oranjegezinden met achting gesproken." De oranjegezindheid openbaarde zich in meerdere verschijnselen: in de uitgaven van onderscheidene werken

met vele inteekenaars, zooals *Het leven van Willem V*, door VAN DER AA; alsmede de opdragt van werken aan den Prins, zooals de hoogleeraar CAMPER zijne *Ontleedkundige verhandeling van den olifant* in 1802 aan den Prins opdroeg. Zie *Levensschets van Adriaan Gilles Camper*, door J. G. S. VAN BREDA, 1825, eene levensschets, die tevens een bijdrage is tot de wetenschappelijke geschiedenis van dien tijd. Verg. ook *Vervolg op van Loon*, 10de stuk, blz. 526.

Blz. 292, r. 3 v. o. "De behoefte deed zich gevoelen". Verg. YPEY en DERMOUT: *Geschiedenis der Hervormde kerk*, en de onderscheidene geschriften, aldaar in de aanteekeningen vermeld.

Blz. 292, r. 1 v. o. "In Frankrijk de eerste schrede". Het concordaat met den Paus werd gesloten den 30n April 1801.

Blz. 293, r. 11 v. b. "Meerdere handhaving der Christelijke godsdienst". De herleving was veel meer eene godsdienstige, gemoedelijke, tegenover koud rationalisme en ongeloof, dan eene kerkelijke of dogmatische. *De peinzende Christen* van P. BROES werd herhaalde malen herdrukt. Het geschrift van den oud-thesaurier-generaal H. VAN ALPHEN: *Predikt het Evangelie aan alle volken*, 1801, had in wezenlijkheid een gelijke strekking als de werken van het *Haagsche genootschap ter verdediging van de Christelijke godsdienst*, in 1798 opgerigt. *Teylers godgeleerd genootschap*, geheel vrij van de vroeger heerschende Hervormde kerk en waarvan de bestuurders voor het grootste gedeelte Doopsgezinden waren, stelde veelal principiële vragen. Toen de meening begon voorgedragen te worden, of eene onafhankelijke zedekunde niet genoegzaam zou zijn voor het maatschappelijk leven, stelde het in 1801 de vraag voor: "Kunnen deugd en goede zeden eenen genoegzamen steun en waarborg vinden in menschelijke voorzorgen en hulpmiddelen van wetgeving en beschaving, zonder invloed van godsdienstige begrippen en praktijken?" Niet minder dan twintig antwoorden kwamen in. Drie ervan werden bekroond: die van R. FEITH met de gouden medaille, en met de zilveren de verhandelingen van den Predikant BROUWER en van Mr. J. M. KEMPER, die in 1799 hoogleeraar aan de Academie van Harderwijk was geworden, en, te midden van veranderlijkheid van denkbeelden, zijne eerste professorale oratie hield: *De Jure naturae immutabili et aeterno*. Buiten de genoemde door *Teylers genootschap* uitgegeven verhandelingen, heeft nog, door tusschenkomst van Prof. TIJDEMAN, het licht gezien de verhandeling van JERONIMO DE BOSCH over hetzelfde onderwerp. Al de schrijvers verklaarden zich voor de meening, dat de godsdienst onontbeerlijk was voor

de zedekunde en het maatschappelijk leven. Verg. verder het begin van de verhandeling van C. SEPP: *Proeve eener pragmatische geschiedenis der theologie hier te lande, sedert het laatst der vorige eeuw*, bekroond door *Teylers godgeleerd genootschap*, 1860.

Blz. 293, medio. "Kantianisme" De meest invloedrijke beoefenaars van de Duitsche wijsbegeerte hier te lande waren: de Amsterdamsche hoogleeraar H. C. CRAS, de Utrechtsche hoogleeraar HENNERT, DE CRANE te Franeker, en bovenal KINKER en PAULUS VAN HEMERT. Het wijsgeerig onderwijs van CRAS bleek ook uit de dissert. van A. R. FALCK: *de Matrimonio ex sent. Kant et Fichte*, 1799. Over J. W. CRANE zie men het voor de kennis van het wetenschappelijk leven van zijnen tijd zoo belangrijke *Levensberigt* in de *Vrije Fries*, door Mr. A. TELTING, 1855. Over KINKER's wijsgeerige geschriften zie men de bekroonde verhandeling van Prof. VAN DER WIJCK. — Prof. PAULUS VAN HEMERT, van wien *Teylers genootschap* bekroonde de verhandeling: *Over het regt en de verpligting om in zaken van Godsdienst voor zich zelven te oordeelen* — en die over de vraag: *Of Jezus en zijne volgelingen zich somtijds naar de volksbegrippen hebben geschikt?* — gaf achtereenvolgens uit: *Beginselen der Kantiaansche Wijsbegeerte*, 4 dln., 1798; *Magazijn voor de kritische Wysbeg.*, 1799—1803, en *Lectuur bij de ontbijt- en theetafel*, 1804—1808. Als bijdrage tot de kennis, hoe de Kantiaansche wijsbegeerte onder het beschaafde publiek opgang maakte, moge vermeld worden, dat in de beide laatstopgenoemde tijdschriften onderscheidene bijdragen gevonden worden van geneesheeren en van regtsgeleerden, onder anderen van A. R. FALCK: *Idé der ontwikkeling van 's menschen zedelijken aanleg in de geschiedenis opgespoord*, in Deel IV, en *over de Theodicé van Kant*, in Deel V. De voordragten van PAULUS VAN HEMERT over de wijsbegeerte, in *Felix Meritis*, werden steeds door een talrijk gehoor bezocht. HENDRIK CROOCKEWIT, later secretaris en president van de Nederlandsch bank, heeft, terwijl hij als jeugdig koopman op het kantoor werkzaam was, op raad van VAN HEMERT de verhandeling van KANT: *Over het gevoel van het schoone en het verhevene*, vertaald en uitgegeven. In het *Magazijn voor kritische wijsbegeerte* was ook een ijverig medewerker de toenmalige proponent J. F. L. SCHRÖDER, later hoogleeraar te Utrecht. Zie DOUWES: *De wijsgeer Schröder*, 1870.

Blz. 293, r. 14 v. o. "Men begon een Christendom boven geloofsverdeeldheid te erkennen". Een opmerkelijk teeken des tijds was de oprigting van het *Christo Sacrum*, door ONDERDEWIJNGAART CANZIUS, in 1802, te Delft, waarover een zeer belangrijk opstel geleverd is door H. C. ROGGE, in de *Kalender voor de Protestanten in Neder-*

land, voor het jaar 1862. Vele Roomsch Katholieke geschriften, zooals van SAILER, de *Brieven van Paus Ganganelli*, de *Navolging van Christus*, werden door Protestanten gelezen, terwijl wederkeerig onderscheidene stichtelijke geschriften van Protestanten dóor Roomsch Katholieken gelezen werden. Bij algemeene herleving van godsdienstigen zin weken de verschilpunten tusschen de onderscheidene kerkgenootschappen op den achtergrond.

Blz. 294, r. 3 v. b. "H. VAN STRAALEN". Het proces tegen HENDRIK VAN STRAALEN gevoerd bewijst meer zijn moedige poging om onheilen te voorkomen, dan dat hij een poging heeft aangewend om de contrarevolutie te doen gelukken. De stukken van het proces zijn in het Rijksarchief voorhanden en wijzen deze uitspraak duidelijk aan.

Blz. 294, r. 9 v. b. "De zending van MOLLERUS". Zie hierover BILDERDIJK: *Geschiedenis des Vaderlands*, Dl. XII, blz. 108, en inzonderheid VREEDE: *Geschied. der dipl. van de Bat. Rep.*, Dl. II, blz 85—94.

Blz. 294, r. 4 v. o. "*De Staten van den Kneuterdijk*". Zie BILDERDIJK: *Geschied. des Vaderlands*, Dl. XII, blz. 112, 340. De vergadering moet eenigzins later gesteld worden dan in den tekst, en wel na de aanneming van de nieuwe staatsregeling. Zie J. H. VAN LIJNDEN VAN LUNENBURG. *Toespraak ter gedachtenis van 60jarigen staatsdienst*, 1848, niet in den handel, waarom wij daaruit een bladzijde afdrukken.

"Nadat nu de gemoederen in 1801 meer bedaard geworden waren, en men toen begon te begrijpen dat het eenige middel om het vaderland voor een geheel bederf te bewaren daarin scheen te zoeken te zijn, wanneer brave en gematigde mannen van de beide partijen ter goeder trouw de handen willen in een slaan en zoo gezamenlijk trachten het welzijn van het vaderland te bevorderen; — zoo werden door de leden van het toen bestaande staatsbewind in dien geest aan onderscheidene leden der vorige regering en de onderscheidene provincien onderhandsehe propositiën gedaan, waar van het gevolg was, dat afgesproken werd, dat gecommitteerden uit alle de provinciën zich op een' zekeren bepaalden tijd in den Haag zouden laten vinden, om daar zamen te spreken en te overleggen, wat in dezen stand van zaken zou behooren gedaan te worden. De heeren RAM, HINLÓPEN en ik werden verzocht van hier derwaarts te gaan; die conferentien hebben dan ook daar plaats gehad, onder de leiding, zoo ik meen, van den heer MOLLERUS, aan het huis van den heer VAN DE WAL[L], oud burgemeester van Dordrecht, op den Kneuterdijk, daar thans de minister BAUD woont, waar door men die vergadering wel eens spotten-

derwijze den naam gaf van de Staten van den Kneuterdijk. Na een en andermaal te zamen gesproken te hebben, was het eenparig besluit, dat, wanneer men ter goeder trouw wierd uitgenoodigd, om tot het welzijn van het vaderland mede behulpzaam te zijn, men alsdan zich niet zou behooren te onttrekken, maar gedachtig aan de spreuk *Salus Reipublicae suprema lex*, en zoo veel mogelijk vergetende wat in de voorgaande jaren was voorgevallen, men zich bereid behoorde te toonen, om het heil van het Vaderland mede te trachten te bevorderen.

"Bij de organisatie der provinciale, of zoo als het toen heette, der departementale administratie, die kort hierop volgen moest, werden de departementale besturen nu in dien geest te zamen gesteld, en voor Utrecht een departementaal bestuur van 10 leden benoemd, waarvan ik de eenige nog in leven ben; dat bestuur bestond toen van de zijde der oude regering, uit de heeren CRAEIJVANGER, RAM, TAETS VAN AMERONGEN VAN WOUDENBERG en mijn persoon, en van de andere zijde uit de heeren DE NORMANDIË VAN SCHALKWIJK, IJSBRAND DE COCK, VAN HENGST, CAMP van Amersfoort, BIJLEVELT van Vleuten, en VOS. Wij zouden toen wel verlangd hebben dat men het op 5 en 5 had willen bepalen, doch er schenen redenen te bestaan waarom men meende dit voor als nog niet wel zoo te kunnen doen, en daar men toch van beide zijden verklaard had alle partijschap te zullen trachten ter zijde te zetten, zoo was er dan ook minder reden voor ons om hier op te blijven insteren, en dit zooveel te minder, omdat men zoo geredelijk aan ons verlangen, om den heer HINLÓPEN tot secretaris van het departementaal bestuur te benoemen, heeft willen voldoen; de heer HINLÓPEN, hoe zeer tot de partij der oude regering behoorende, was zoo algemeen geacht, dat men, wat zijn persoon betrof, niet de minste zwarigheid daartegen had."

Hetgeen voor Utrecht uit deze *Toespraak* is toegelicht heeft ook waarschijnlijk in andere provinciën plaats gehad. In 1801 en 1802 werden in Holland tusschen de gematigde patriotten en oranjegezinden en tusschen deze laatsten onderling brieven gewisseld, gelijk mij onder anderen ook is gebleken uit de MSS. papieren van den oud-minister ROËLL. Daaronder bevinden zich een nota van den Prins Stadhouder van April 1801, een nota van G. K. VAN HOGENDORP, van 27 October 1801, een brief van deze aan ROËLL, van 1 Nov. 1801, een voorstel van ROËLL, een brief van den Prins van 26 December 1801, en een verklaring van den Prins van Junij 1802, benevens concept-revisiën van de Unie van Utrecht, waarvan de raadpensionaris V. D. SPIEGEL de oorspronkelijke bewerker schijnt geweest te zijn. Verg. ook de Bijlagen achter V. D. AA: *Geschiedenis van den oorlog*, Dl. IX, blz. 316, en *Leven van*

Willem V, Dl. IV, blz. 556, en hetgeen M. C. VAN HALL, *Herinneringen*, blz. 88 omtrent de commissie voor het departementaal bestuur in Holland mededeelt.

Blz. 294, r. 2 v. o "Om uiteenloopende meeningen tot een eenparig besluit te brengen". Wij hebben dit uit den mond van den oud-minister HUGO Baron VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, ambassadeur en minister van eeredienst onder WILLEM I en II, die zijne staatkundige loopbaan in 1804 begon als particulier secretaris bij den gezant BRANTSEN.

Blz. 295, r. 5 v. b. "G. K. VAN HOGENDORP". De beroemde verklaring aan het Staatsbewind is algemeen bekend gemaakt door de zorg van Mr. F. A. VAN HALL, als bijlage achter zijne redevoering over GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP. Zij bestond vroeger in enkele afdrukken, die in het Fransch aan onderscheidene diplomaten is medegedeeld. Zie VREEDE: *Gesch. van de diplomatie der Bat. Rep.*, II, blz. 201. Het schijnt dat de bijeenkomst van oud-regenten bij DE WALL en de verdere toenadering aan G. K. VAN HOGENDORP niet voldaan heeft en dat daarop zijne verklaring is gevolgd. De eerste schets van een grondwet schijnt geboren te zijn uit de schets van eene revisie van de Unie van Utrecht door V. D. SPIEGEL opgesteld. Het derde deel van de *Gedenkschriften* van G. K. VAN HOGENDORP, waarnaar wij zoo verlangend uitzien, zal gewis de toedragt nader ophelderen.

Blz. 295, r. 12 v. b. "APPELIUS", minister van financiën onder WILLEM I, heeft dit gevoelen breedvoerig verdedigd in zijn aangehaald geschrift: *over de Omwenteling*, dat hier een onmisbare bron is voor de kennis der bijzondere gebeurtenissen.

Blz. 295, r. 14 v. b. "GOGEL". Zie het aangehaald proefschrift van Mr. SILLEM.

Blz. 295, r. 14 v. b. "VALCKENAER". Zie zijn brief, medegedeeld in het *Leven van R. J. Schimmelpenninck*, I, blz. 50.

Blz. 295, medio. "VAN SWINDEN en ERMERINS". Hunne gevoelens vindt men in gewisselde stukken, voorkomende in het *Dagverhaal*, en daaruit in de *Vervolgen op Wagenaar*.

Blz. 295, r. 14 v. o. "De democratische partij" ofschoon zij in invloed afnam, had nog de meerderheid bij de verkiezingen. Bij gebrek aan belangstelling werden de grondvergaderingen slecht bezocht, waardoor

de drijvers de meerderheid verkregen in de kiescollegiën. Voor eene betrekking, waaraan *f* 4000 verbonden was, werd niet weinig gekuipt. Aan de andere zijde leverde de betrekking, bij voortdurende persoonlijke twisten en den slechten gang van zaken, zoo weinig aantrekkelijks op voor zelfstandige en onafhankelijke mannen, dat velen bedankten.

Blz. 296, r. 2 v. b. "De gebrekkige werking". Men verg. hier inzonderheid het geschrift van APPELIUS: *De Omwenteling*, ofschoon hij niet als een onpartijdig beoordeelaar kan beschouwd worden, daar het juist zijne oppositie tegen het finantiële stelsel van GOGEL is geweest, die veel tot de moeijelijkheden heeft bijgedragen. APPELIUS en GOGEL waren beiden hoogst bekwame, werkzame financiers, mannen van strenge eerlijkheid en eenvoudigheid; maar APPELIUS had veel meer een geest van schikking en accommodatie dan GOGEL, waardoor voortdurend een antagonisme tusschen beide staatslieden heeft bestaan.

Blz. 296, r. 4 v. o. "De gebreken door niemand ontkend". Ingenomenheid met de staatsregeling van 1798 vond men in 1800 nergens. De politieke weekbladen trokken het meest partij tegen elkander. Onder de brochures, die over de staatsregeling van 1801 zijn geschreven, zijn ons bekend: *Betoog dat eene onverdeelde regeeringsvorm, in een gemeenebest, uit haren eigen aart, onbestendig en voor de vrijheid van den Staat gevaarlijk zijn moet*, Amst., en *Vrije gevoelens over de beste staatsgronden tot regeling van het bestuur in de Ned. Vereenigde Nederlanden*, 1802. Het eerstgemelde vlugschrift werd zoo zeer geacht een aanval te zijn op de bestaande staatsregeling, dat in de *Burger Politieke blixem* van 23 Febr. 1801 n°. 50 op deszelfs vervolging door den redacteur B. BOSCH werd aangedrongen.

Wanneer Mr. GROEN VAN PRINSTERER in zijn *Handboek*, § 910, schrijft: "dat de afscheiding der staatsmagten verwarring en botsing te weeg bragt", drukt hij niet juist den toestand uit. Wel was door het afwisselend personeel van de leden van het uitvoerend bewind en andere omstandigheden weinig kracht bij de regering, maar dat gemis kwam niet voort uit afscheiding van magt, maar integendeel uit niet behoorlijke afscheiding van magt.

Blz. 297, r. 9 v. b. "SCHIMMELPENNINCK". Verg. *Leven*, Dl. I, blz. 230.

Blz. 297, r. 12 v. b. "Den 4en Maart". Van de hier kort vermelde handelingen vindt men een overzigt in de *Vervolgen op Wagenaar*, terwijl zij zelve worden medegedeeld in de *Handelingen van het*

wetgevend ligchaam. Een scherpe beoordeeling van het schrijven van het uitvoerend bewind, van de zijde der democratische partij, vindt men in het blad van B. BOSCH: *Burger politieke Blixem*, van 9 Maart 1801, n°. 52.

Blz. 297, r. 7 v. o "PIJMAN". Men verg. hier zijne *Bijdrage*. Dat Mr. IRHOVEN VAN DAM de steller van het ontwerp is geweest; wordt ook door B. BOSCH in zijn *Autobiographie*, blz. 322, vermeld. Zie boven, blz. 354.

Blz. 298 r. 3 v. b. "Kiescollegie". Ten einde de keuze des volks te regelen had men vroeger in enkele steden, zooals in Amsterdam, commissiën van voorstellers gehad. Dit staatsregtelijk kiescollegie naderde eenigzins eene monarchale magt buiten de administratie.

Blz. 299, r. 12 v. b. "Die niet zouden hebben afgekeurd, zouden geacht worden toegestemd te hebben". Het is zeer opmerkelijk de invoering van deze wijze van stemmen te lezen in de publicatie van 7 Sept. 1801. Daarin werd duidelijk te kennen gegeven, dat de aanneming van de staatsregeling van 1798 was geweest het werk eener partij, door de uitsluiting van andersdenkenden, en dat de stillen in den lande, hunne toestemming niet hadden doen kennen; daarom zouden thans zoodanige stemgeregtigde burgers, die hunne stem niet hadden uitgebragt, geacht worden het ontwerp te hebben aangenomen. Toen deze publicatie van de meerderheid van het uitvoerend bewind door een besluit van het wetgevend ligchaam als strijdig met de staatsregeling was geschorst, luidde het, in de publicatie van 18 Sept.: "dat dat besluit geene mindere strekking had om het volk te beletten zijn vrije stem uit te brengen", terwijl de publicatie van 16 October 1801 aanving met de volgende woorden:

"Het ontwerp van Staatsregeling, 't welk pligt en kennis van Uwe belangen ons noopten aan U voor te stellen, is door U aangenomen. Niet meer dan 52,219 burgers van de 416,419 als stembevoegden aan ons opgegeven, hebben zich daartegen verklaard. Verre weg het grootste gedeelte der natie heeft derhalve door bewijzen van goedkeuring en toestemming het zegel gehecht aan onze gevoelens omtrent den aart en samenstelling van Uwe toekomstige Staatregeling." Men verg. de gedetailleerde opgave op blz. 398. Men ziet hier een gedeeltelijk antecedent van hetgeen later, in 1815, ten opzigte van de aanneming van de grondwet van 1815 in de Belgische provinciën werd bepaald.

Blz. 300, r. 1 v. b. "Slechts 12 stemmen". De twaalf personen die

vóór en de vijftig personen die tegen hebben gestemd op den 11en Julij 1801, worden vermeld in het *Dagverhaal*, blz. 431, terwijl de volgende stemming wordt medegedeeld, blz. 432 en 547. Tegen den inconstitutionelen stap van de drie leden van het uitvoerend bewind spraken V. D. BRAAK, VISSER, SCHEFFER, NINABER, VERHOEYSEN, NUHOUT V. D. VEEN, GULJÉ en anderen, terwijl het gedrag verdedigd werd door APPELIUS, QUEIJSEN, COUPERUS, STEYN PARVÉ en VITRINGA. Met 27 tegen 25 stemmen werd besloten het voorstel van den president te verwerpen. Zie *Dagverhaal*, alwaar, blz. 622, de namen der voor- en tegenstemmers vermeld worden.

Blz. 300, r. 14 v. o. "VAN HALL, C. VAN LENNEP en LULOFS bedankten". De nieuw gekozenen waren mannen van de democratische rigting. Zie hierover *het Leven van C. van Lennep*, door J. VAN LENNEP, blz. 276—282, en M. C. VAN HALL: *Herinneringen*, blz. 87.

Blz. 300, r. 10 v. o. "VAN SWINDEN". De brief van JEAN HENRI VAN SWINDEN, geb. 1746 overl. 1823, wordt medegedeeld in het *Dagverhaal* der vergadering. Zie ook over dezen uitnemenden geleerde en even standvastigen als beminnelijken man, de *Hulde* aan hem toegebracht door Prof. D. J. VAN LENNEP en den dichter H. H. KLIJN, in de maatschappij *Felix Meritis* te Amsterdam. VAN LENNEP beschrijft den gemeenebestgezinden geest van VAN SWINDEN niet als eenen, die eene min of meer gewijzigde volksregering doet verkiezen, maar als eenen, die elken burger belang doet stellen in het heil der maatschappij en hem ijverig maakt ten algemeenen nutte. VAN SWINDEN was niet zeer ingenomen met de staatsregeling van 1798, waarvan hij de gebreken zeer wel inzag, maar hij was te eerlijk om te transigeren met den eed, dien hij had afgelegd.

Blz. 300, r. 10 v. o. "ERMERINS". Ook ERMERINS was een even geleerd als onkreukbaar man. Verg. over hem het *Biogr. Woordenboek* van V. D. AA.

Blz. 301, r. 15 v. o. "Had een DE LA CROIX". Verg. VREEDE: *Geschiedenis der diplomatie van de Bat. Republ.*, Dl. II, St. 1, blz. 199.

Blz. 301, r. 6 v. o. "Presidentale hamer". Verg. vooral de levendige beschrijving bij J. VAN LENNEP: *Gesch. des Vaderl.*

Blz. 302, r. 3 v. h. "Slechts 16,777". Uit het Rijksarchief blijkt dat de stemming is geweest als volgt:

Departementen	Ja	Neen	Stemger.	Voor
Eems	2315	1189	50560	49371
Oude IJssel	3916	7707	59825	52118
Rijn	4576	1908	55849	53941
Amstel	1052	2999	48601	45602
Texel	1379	3175	48638	45463
Delft	1546	2928	48855	45927
Dommel	902	26691	51909	25218
Schelde en te Maas	1085	5622	52182	46560
	16771	52219	416419	364200

Uit deze stemming blijkt dat in de departementen de Dommel, de Schelde en Maas en de Oude IJssel de meeste stemmen tegen werden uitgebragt, hetgeen doet vermoeden dat de R. K. geestelijkheid tegen de nieuwe staatsregeling was, hetgeen ook bevestigd wordt door de weekbladen van dien tijd.

Blz. 303, medio. "De staatsregeling". Zij is meermalen gedrukt en wordt evenals de andere staatsregelingen na 1795, medegedeeld door V. D. POLL: *Verzameling van wetten*. Verg. verder *Het Staatsbestuur der Bataafsche Republiek in zijne wetgevende, uitvoerende en rechterlijke magt*, door JAN GREEVEN, 2 deelen, 1802 en 1803, met een repertorium van 27 Januarij 1795 tot 30 Dec. 1802, Amst.

Bij art. 105 der staatsregeling was bepaald, dat ingeval verschil over eenig artikel der staatsregeling ontstond, eene commissie zou benoemd worden uit leden van het nationaal Geregtshof, het Wetgevend ligchaam en het Staatsbewind. Zoodanige commissie is in December 1804 bij elkander geweest, om het geschil uit te maken, dat ontstaan was tusschen het Staatsbewind en het Wetgevend ligchaam omtrent de inrigting der begrooting. Het Staatsbewind beweerde, dat het slechts bewilliging noodig had op globale sommen, terwijl het bestuur der finantiën in zich sloot, dat de speciale posten niet door de Wetgevende magt, maar door de Uitvoerende magt zouden worden vastgesteld, welk gevoelen ook door de meerderheid der commissie is aangenomen. Zie het gedrukte *Verbaal van de vergadering van 27 personen* enz., onder anderen aanwezig in de bibliotheek der Koninklijke Akademie, sub n°. 4280.

Overeenkomstig de staatsregeling van 1798 waren organieke bepalingen voor de gemeentebesturen vastgesteld, bij publicatie van 6 Febr. 1801. Bij de invoering van de nieuwe staatsregeling werden zij geschorst, bij publicatie van 26 Maart 1802. Vele gemeentebesturen hebben toen de algemeene wet, — die eerst den 20en December 1805

is tot stand gekomen, niet afgewacht, maar zelve een reglement ontworpen. Zie bijv. het reglement voor het gemeentebestuur der stad Amsterdam, den 21en December 1802 aan het gemeentebestuur overhandigd door eene commissie, waarvan JERONIMO DE BOSCH, JAN BROUWER, J. L. FARJON, M. C. VAN HALL onder anderen leden waren. Zie VREEDE: *Openbare meening*, blz. 18, 19. Verg. verder voor de wetgeving van dit tijdvak *Codex Novus Batavus; of alphabeth van Nederlandsche wetten en rechten, getrokken uit alle de placaaten*, enz., 2 deelen, 1803. Zie over het provinciaal bestuur van 1801—1806 inzonderheid DE MEESTER: *Geschiedenis der Staten van Gelderland*, II, blz. 124—132. Voor de beoefening der regtsgeleerdheid in dit tijdvak zie men onderscheidene werken van Mr. JOHAN VAN DER LINDEN, terwijl het geschrift: *Mr. Joannes van der Linden en Mr. Jonas Daniel Meijer als rechtsgeleerden herinnerd*, door Mr. M. C. VAN HALL, 1853, eene belangrijke bijdrage is tot de geschiedenis der regtsgeleerdheid voor dit tijdvak, In 1805 kwam in het licht van de commissie voor de wetgeving: *Ontwerp van inleiding tot het algemeen wetboek*, en een *Ontwerp van crimineel wetboek*. Zie de reeds aangehaalde *Letterbode* van 1805, n°. 13 en 14. Het plan van het wetboek van de commissie van 1798, in 1804 vastgesteld, is medegedeeld in de *N. Bijdragen tot Regtsg.*, 1854, blz. 143.

Blz. 304, r. 4 v. b. "Ontzettend jaarlijksch te kort". Er bestaan in druk de *Begrootingen voor* 1799 en volg. Verg. verder *De Nederlandsche staatsschuld sedert* 1814, door J. T. BUYS, in den aanvang, en de bronnen aldaar aangehaald, alsmede de zeer belangrijke finantiële beschouwingen van den oud-minister BETZ, in de *Bijdragen tot de kennis van het Staatsbestuur*, Dl. IV, blz. 219 en volg.

Blz. 304, r. 10 v. o. "Velen schaarden zich onder het nieuwe bewind". Men werd daartoe aangemoedigd door een brief van den Prins van Oranje. Zie TIJDEMAN, blz. 155 en 159. Verg. ook *Aant.* blz. 398. De toenadering leert men ook kennen uit de *Verhandeling over de verpligting welke op allen ingezetenen der nu Bataafsche Republiek rust, om zonder onderscheid van stand in de maatschappij zich vooral in het tegenwoordig tijdperk aan den dienst van Vaderland en het aanvaarden van posten niet te onttrekken*, 1802.

Blz. 305, r. 9 v. b. "De drukpers aan banden gelegd". Zie o. a. de Publicatie van 6 Julij 1804.

Blz. 305, r. 12 v. b. "De letterkunde herleefde op classisch gebied",

enz. Wij herinneren slechts aan de school van WIJTTENBACH te Leiden. Het Vervolg op de *Bibliotheca critica*, waarvan het eerste stuk in 1771 was uitgekomen, werd onder het Staatsbewind weder met graagte ontvangen. Bij het vijftigjarig bestaan van de *Hollandsche maatschappij voor fraaije kunsten en letteren* heb ik in 1850 eene schets trachten te geven van de herleving der Nederlandsche letteren in den aanvang der eeuw. Zie die redevoering in de Werken der Maatschappij, ook afzonderlijk uitgegeven. Verg. ook het *Vervolg op de Penningkunde van van Loon*, alwaar, stuk 10, blz. 488—490, een zeer belangrijk uittreksel uit een stuk van C. VOLLENHOVEN, den vriend van FALCK, omtrent den op nieuw opgewekten geest voor de letterkunde, voorkomt.

Blz. 305, medio, "Commissie voor de Oost-Indische zaken". Het rapport wordt in zijn geheel gevonden op blz. 117—222, in P. MIJER: *Verzameling van Instructiën enz. voor de regering van Ned. Indië*, 1848. De meeste koloniën waren in het bezit der Engelschen. Wij hadden Java slechts behouden. DE JONGE: *Geschiedenis van het Zeewezen*, Dl. VI, 2, blz. 455.

Blz. 305, r. 11 v. o. "In goed gestelde reglementen". Zij worden gevonden achter enkele uitgaven van de Staatsregeling van 1801. Verg. ook DE MEESTER: *De Staten van Gelderland*, II, blz. 124. Uit de reglementen ziet men duidelijk, dat men gedeeltelijk tot provinciale zelfstandigheid terugkeerde.

Blz. 305, r. 2 v. o. "Vrede van Amiens". Zie VREEDE: *Gesch. der diplomatie van de Bat. Republ.* THORBECKE's oordeel in zijn *Historische schetsen*, over de houding van SCHIMMELPENNINCK op het congres is ongunstig. De vrede van Amiens opende vooruitzigt op welvaart en rust. Hoogst belangrijk is hierbij te vergelijken het reeds aangehaalde werk van METELERKAMP: *De toestand der Nederlanden in* 1804. Door de ellende van den langdurigen oorlog was de vredesgezindheid alom zeer levendig opgewekt. Menigvuldig waren de gedichten, die op den vrede van Amiens en tegen de barbaarschheid van den oorlog uitkwamen. Uit dat van J. M. KEMPER nemen wij de volgende regels over:

Ziet gij daar ginds dat Monster vluchten
Ontzinde bloeddorst licht haar voor;
Haar tijgerspan doet alles duchten;
Dood en verwoesting volgt haar spoor;
Druk en gekerm zijn haar gespelen;

Haar weg gaat over bekkenelen;
Niets kan haar moordend staal ontvlien.

De afkeer van den oorlog was bij de volken algemeen; maar de volksstem wist geene waarborgen te verkrijgen voor een toekomstigen vrede. Men juichte, na den langdurigen, vernielenden oorlog den vrede toe; maar de politiek der regeringen bleef even zelfzuchtig als vroeger door gebrek aan eene krachtige publieke meening, die beginselen van regt en vrede wist te handhaven, en als straf voor hunne laauwheid moesten de volken kort daarop weder oorlogsrampen dragen.

Blz. 305, r. 1 v. o. "De schadeloosstelling aan het Huis van Oranje". Verg. hier inzonderheid VREEDE: *Geschied. der diplom. van de Bat. Rep.*, III, St. 1, blz. 187 en v., en zijn belangrijk geschrift: *Oranje en de Bataafsche Republiek.* Zie de conventiën over de schadevergoeding aan het Huis van Oranje in het *Repertoire historique et chronologique*, par H. A. VAN DIJK, n°. 47.

Blz. 306, r. 11 v. b. "De speculatiën van geldzuchtige diplomaten bedroog". Verg. vooral de curieuse mededeelingen, gegeven door VREEDE: *Geschied. der diplom. van de Bat. Rep.*, II, blz. 140, 254, 276, en Bijlagen, blz. 50.

Blz. 306, medio. "In de diplomatieke brieven van VAN DER GOES en SCHIMMELPENNINCK". Den 17en Mei 1803 schreef SCHIMMELPENNINCK uit Londen aan VAN DER GOES: "De kogel is dan door de kerk, wat er van ons land moet worden weet de goede hemel en hij schikke het ten beste. Houd den vriend LISTON zoo lang te 's Hage als maar mogelijk is, beproef alles om onze neutraliteit te obtineren" VREEDE, Dl. II, St. 1, blz. 340.

Blz. 306, r. 6 v. o. "Nieuw alliantie-tractaat". VREEDE: *Geschied. der diplom. van de Bat. Rep.*, II, 2, blz. 10. De conventie van 25 Junij 1803, tusschen het Consulaat en het Staatsbewind, vindt men in het *Repertoire* van Mr. H. A. VAN DIJK, p. 48.

Blz 306, r. 4 v. o. "Meer en meer in het militaire aan Frankrijk onderworpen". Verg. hier vooral VREEDE: *Geschied. der diplom. van de Bat. Rep.*, II, 2. Reeds den 4en April 1804 schreef SCHIMMELPENNINCK (zie *Leven* II, blz. 83):

"Ons land heeft in 't oog van dit gouvernement geene politieke existentie meer. Dit land is het groote militaire kamp. en het onze

is een militaire avant-post". Volgens SCHIMMELPENNINCK kostte ons dat onderhoud, tot het laatst van 1804, ruim vier en zeventig millioen gulden. (Aldaar, achter het tweede deel, de bijlage B, *Etat approximatif*, etc.). LOMBARD DE LANGRES schrijft in zijne *Mémoires:* "Avions nous dans nos armées des bataillons bien déguenillés, bien exténués, c'etaient ceux-là qu'on faisait filer vers la Hollande; et quand ils étaient beaux et bien luisants on avait soin de les retirer pour faire place à d'autres en aussi piteux état et que nos bons amis remplumaient comme leurs devanciers. On eût dit qu'en Hollande il pleuvait des ducats". De Fransche gezant SIMONVILLE schreef: "Mais en vérité, il faut en convenir, ce pays est inépuisable".

Blz. 306, r. 1 v. o. "Op de klagte van Zeeland. Verg. VREEDE: *Gesch. der diplom. van de Bat. Rep.*, II, 2, blz. 19 en volg.

Blz. 307, r. 6 v. b. "KEMPER van verontwaardiging gloeijende". Uit het gedicht: *De sleutels van Vlissingen*, nemen wij de volgende regels over:

Helaas! zijn wij zoo diep gezonken,
  Kan 't land, welks schitterend geluk
Europa's nijd eens deed ontvonken,
  Nu juichen onder 't vreemde juk?
Kom, zie 't geluk nu, dat gij teelde
Partijzugt, toen ge ons land verdeelde,
  Is nu der burgren wensch voldaan?
'T land, dat in zee bij zee regeerde,
Dat Noord- en Zuidpool vreesde en eerde,
  Is door uw razernij vergaan.

Maar neen, gij zult onze eer bewaren,
  Doorlugte vadren van den staat,
Gij zult aan gansch Euroop' verklaren,
  Dat ge ook die lage vlijers haat.
Gerechte straf zal hen onteren,
Hun laagheid hen alleen verneren,
  Gij hebt ons lot in uwe hand.
Gij zult den Belg dat lot doen weten;
Want slaaf te zijn en vrij te heten
  Voegt niet aan 't ronde Nederland.

Verg. over de overgave van Vlissingen H. J. J. BIJLEVELD: *Verhandeling over de geschillen met Frankrijk, betrekkelijk Vlissingen, sedert* 1795, *tot op den afstand dier vesting in* 1807. Middelburg 1865.

Blz. 307, r. 10 v. b. "Nog willekeuriger, dan de generaal MARMONT". In 1815 kwam in het licht, hetgeen men vroeger niet had durven schrijven: *Verhaal van de militaire executie, het dorp Voorthuizen aangedaan op last van den generaal Marmont, om te dienen als bijlage tot de geschiedenis van den tijd,* door Mr. J. S. ELSEVIER, oud-scholten van Barneveld. Zie ook VREEDE, t. a. p., die ook aldaar. blz. 35, uit de *Moniteur* van 10 Julij 1804 het volgende mededeelt: "Si la France eût voulu réunir la Hollande, la Hollande serait Française comme la Belgique. Si elle est Puissance indépendante, c'est que la France a senti à l'égard de ce Pays, ainsi que pour la Suisse que les localités exigeaient une existence individuelle et une organisation particulière."

Blz 307, r. 14 v. b. "SCHIMMELPENNINCK, *Memorie*". *Leven*, II, 63, 79.

Blz. 307, r. 1 v. o. "De klimmende ontevredenheid". Deze blijkt ook uit de *Verzameling van brieven, gewisseld tusschen Valerius Poplicola en Cajus Mandlius,* Haarlem, 1804.

Blz. 307, r. 7 v. o. "De vier meest cordate leden". Zie VREEDE, II, 2, blz. 48 en volg. Het bleef echter bij eene bedreiging, zoodat zij niet genoodzaakt waren het kussen te verlaten, gelijk blijkt uit de *Notulen van het Staatsbewind.*

Blz 307 r. 1 v. o. "Het jaar 1804 kommervol". KEMPER stortte in een gedicht, dat gedrukt is, zijne gevoelens uit. De laatste regels daarvan nemen wij over:

Geen heil is in den krijg, 't smeekt alles U om vrede;
  Geef ons den vrede weêr, de vrede is 't heil der aard!
Hij kere en brenge alom den ouden welvaart mede!...
  Maar ook der Vadren deugd maak' ons hunn' voorspoed waard' —
Doch staat 's Lands val in 't boek van Uw besluit geschreven:
  Verzacht geen hulp de wond, die zij zoo vak genas;
Laat dan voor 't minst dit volk, aan 't lot ter prooi gegeven,
  Zoo groot zijn in zijn val, als 't in zijn opkomst was!

Blz. 308, r. 13 v. b. "De wil van den Keizer opgedrongen". VREEDE, t. a. p. Opmerkelijk is het, dat reeds in 1795, in het weekblad *de Republikein*, dat de gevoelens van SCHIMMELPENNINCK, althans in den aanvang, verdedigde, Dl. I, blz. 279 en 284, op de aanstelling van een Raadpensionaris voor de geheele Republiek is aangedrongen. Verg. ook VREEDE: *Inleiding tot de geschiedenis der diplomatie*, Dl. I, blz. 7, en *Gesch. der dipl. van de Bat. Rep.*, II, 2, blz. 32. Dr. J. A. WIJNNE

doet in de *N. Bijdragen tot regtsgel.*, Dl. XVI, blz. 810, al het belang van het daar medegedeelde uitkomen.

Blz. 308, medio. "De nieuwe Staatsregeling". Zij wordt onder anderen gevonden bij VAN DE POLL: *Verzameling van wetten*, en in de *Verzameling van publicatiën.* Onder de geschriften, toen uitgekomen, behoort inzonderheid vermeld dat van den bekwamen schrijver en eerlijken staatsman G. DUMBAR: *Regten en pligten van den mensch.*

Blz. 309, r. 13 v. o. "Zelden is eene staatsregeling met minder moeite tot stand gekomen". Dit blijkt uit den uitslag der stemming in het Rijksarchief, waarvan de recapitulatie is als volgt:

Departement	Ja	Neen	Stemger.	Voor
Brabant	1220	13	37210	37197
Gelderland.....	1643	18	42197	42179
Groningen.....	1323	1	19078	19077
Holland.......	3399	48	152143	152095
Overijssel......	4157	17	38992	38975
Utrecht	432	22	15825	15803
Friesland......	1447	11	31531	31520
Zeeland.......	472	6	16346	16340
	14093	136	353322	353186

Onder de tegenstemmers in Utrecht hebben zeer waarschijnlijk behoord de 12 onderteekenaars van het zeer opmerkelijk adres, dat gevonden wordt als bijlage achter het 4de deel van *Het leven van Willem V*, door V. D. AA. De aristocratie, aan welks hoofd zich toen plaatste J. B. STRICK VAN LINSCHOTEN (bloedverwant van A. J. STRICK VAN LINSCHOTEN, lid der nationale vergadering, woelig diplomaat (zie VREEDE: *Gesch. der dipl.*) en schrijver van de *Vertraute Briefe*, in 1818 uitgegeven), drong aan op een herstelling van de Unie van Utrecht. Het stuk is ook belangrijk in betrekking tot de houding van Utrecht in December 1813.

Blz. 310, r. 8 v. b. "Het ontbrak niet aan vele lofdichten". Die van KANTELAAR, FEITH, KEMPER worden gevonden achter *Het leven van R. J. Schimmelpenninck*, door zijnen zoon uitgegeven. Verg. ook het *Vervolg op de Hist. der Ned. penningen van van Loon*, 10de stuk, blz. 531. Door VREEDE, *Gesch. der dipl. van de Bat. Rep.*, wordt ook vermeld: LACE DE LANCIVAL: *Coup d'oeil rapide sur Mr. Schimmelpenninck*, Harlem 1805.

Blz. 310, r. 4 v. o. "Tot de bekwaamste mannen". De onderscheidene benoemingen vindt men in het laatste deel van de *Vervolgen op Wagenaar.*

Blz. 311, r. 12 v. b. "De bekwame en eerlijke ELOUT". Mr. CORNELIS THEODORUS ELOUT, zoon van een regent te Haarlem, die in 1787 zijne betrekking had nedergelegd, trad het eerst voor het publiek op door de vertaling van GARVE's *Verhandeling over het verband tusschen de zede- en staatkunde*, 1793. Zie over de zending van GRASVELD en ELOUT: VREEDE t. a. p., en ELOUT: *Bijdrage tot de geschiedenis van het koloniaal beheer*, 1861, blz. 7. Zie over zijn deelneming aan de commissie van wetgeving en zijne verdere staatkundige handelingen later. Door Jhr. Mr. P. J. ELOUT VAN SOETERWOUDE zijn zeer belangrijke papieren zijns vaders aan het Rijksarchief geschonken.

Blz. 311, medio. "GOGEL met wien de raadpensionaris". Zie SILLEM t. a. p.

Blz. 311, r. 9 v. o. "De huishoudelijke tak". Verg. *Verv, op Wagenaar.*

Blz. 311; r. 7 v. o. "Organieke bepalingen". Het is belangrijk het jaar 1805 en het begin van 1806 in de *Verzameling van publicatiën* te raadplegen, om van de werkzaamheid van het bestuur van den Raadpensionaris overtuigd te worden.

Blz. 311, r. 2 v. o. "Nieuwe wet voor de lagere scholen". Men zie de geschriften aangehaald in mijne *Handleid. Staatsregt*, blz. 911. Voor de geschiedenis van het volksleven zijn inzonderheid belangrijk de brieven door Katholieke geestelijken ter ondersteuning van de toepassing dier wet geschreven, medegedeeld door VAN DEN ENDE en door TEN ZELDAM GANSWIJK: *Bijdragen tot de geschiedenis van het Staatsbestuur*, I, blz. 402.

Blz. 312, r. 8 v. b. "Merkt een geschiedschrijver op". Zie THORBECKE: *Historische Schetsen*, blz. 114.

Blz. 312, r. 10 v. b. "Tegenwerking". Verg. inzonderheid SILLEM over GOGEL, blz. 54.

Blz. 312, r. 15 v. o. "Een gedeeltelijke herstelling der heerlijke regten". Zie de publicatie van 9 Jnnij 1806. Zij werd voorafgegaan door de *Twee rapporten van den Raad van binnenlandsche zaken*, van 11

Junij 1803 en 11 April 1804, door J. H. VAN DER PALM, — te 's Gravenhage in 1842 uitgegeven, waarbij behoort de *Memorie ter wederlegging*, mede in 1842 het eerst in het licht gegeven.

Blz. 312, r. 5 v. o. "Onmagt tegen 's Keizers wil". Verg. inzonderheid VREEDE t. a. p.

Blz. 312, r. 4 v. o. "Zwakte van het gezigt". Het vermoeden wel eens geüit, dat NAPOLEON door den toegezonden geneesheer de ziekte heeft doen verergeren, schijnt bij de mededeelingen, die later publiek zijn geworden, niet bevestigd.

Blz. 313, r. 10 v. b. "Op het verlangen van NAPOLEON om bij zich te hebben een Hollandsch zeeofficier". Zeer belangrijk is de eerste kennismaking van VER HUELL met NAPOLEON. Zie *Leven*, Dl. I, blz. 130 en volgende. De vriendschap en het vertrouwen, die NAPOLEON in VER HUELL stelde, verklaren genoegzaam, waarom de Keizer hem verlangde. De eerste gesprekken van VER HUELL met het Fransche gouvernement, over eene verandering in de regering, hadden reeds plaats gevonden vóór de benoeming van den raadpensionaris, zoodat hij reeds bekend was met de voornaamste inzigten van de Fransche regering, toen hij in Februarij 1806 naar 's Gravenhage vertrok. Ook had VER HUELL reeds in 1805 Prins LODEWIJK naar Holland vergezeld. De zending van VER HUELL in Februarij 1806, wordt beschreven, Dl. I, blz. 355—363.

Blz. 314, r. 15 v. o. "BRUTUSSEN gevonden zouden worden". VER-HUELL, *Leven*, Dl. II, blz. 5.

Blz. 315, r. 8 v. o. "Groot Besogne". Vroeger alleen bestaande in eenige gedrukte exemplaren, zijn de stukken thans ook medegedeeld in den *Codex diplomaticus*, uitgegeven door het *Historisch genootschap te Utrecht*, 2de Serie, Deel III, 2de afd., blz. 32.

Blz. 316, r. 7 v. o. "MARIA ALETTA HULSHOFF". Zie over deze merkwaardige vrouw, VAN DER AA: *Biographisch woordenboek*. Daar zij een volle nicht was van mijn schoonvader, heb ik de meeste stukken door haar uitgegeven in mijn bezit, benevens eene memorie ten hare behoeve na hare inhechtenisneming.

Blz. 316, r. 2 v. o. "L. VAN MARLE". Zie over hem het belangrijke levensberigt door zijnen vriend en bloedverwant, prof. G. W. VREEDE, in de levensberigten van de M. v. Ned. Lett., 1860—61.

Blz. 317, r. 3 v. b. "HELMERS". Het werd medegedeeld in het weekblad *de Ster*, van 3 Mei 1806, terwijl later, in het nommer van 7 Junij, met een brief van HELMERS, den aanhef van den toen nog onuitgegeven tweeden zang van den later zoo bekenden lof der Hollandsche natie, werd openbaar gemaakt.

Blz. 317, r. 9 v. o. "Het geschrift trok veler aandacht". Niet alleen bij de geheime Fransche policie, die reeds invloed kreeg in ons Vaderland, zoodat onderzoek naar den naamloozen schrijver werd gelast, maar ook bij de staatslieden, zoodat een proclamatie aan het volk werd ontworpen. Dit ontwerp is onder anderen nog aanwezig onder eenige belangrijke MSS. aanteekeningen, in de bibliotheek van de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, onder n°. 4284—4295.

Blz. 318, medio. "Een eerlijk patriot". OCKERSE.

HOOFDSTUK XV.

1806—1810.

De wetten en decreten zijn voor dit tijdvak vervat, in de *Verzameling van Publicatiën*, ter Koninklijke drukkerij uitgegeven, het laatste stuk van deze verzameling is het decreet van inlijving, — en in eene eenigzins methodisch ingerigte *Verzameling van wetten mitsgaders publicatiën*, enz., Amst. 1809—1810, 7 deelen, terwijl een zeer korte, onvolledige handleiding voorkomt in het geschrift: *De monarchale regering van het Koningrijk Holland*, 1808. Eene uiterlijke beschrijving van het Koningrijk wordt gevonden in den *Koningl. almanak.*

Voor de inwendige staatsgeschiedenis is nog minder openbaar gemaakt dan onder het Staatsbewind, zoodat hier inzonderheid de stukken, in het Rijksarchief aanwezig, behooren geraadpleegd te worden.

Eene aaneengeschakelde geschiedenis voor dit tijdvak ontbreekt bij het ophouden van de *Vervolgen op Wagenaar.* Een zeer kort overzigt vindt men in de *Kronijk* van SERRURIER, in VAN KAMPEN: *Geschiedenis der Fransche overheersching*, Dl. IV—V, en in Mr. MEES: *Historische Atlas*, achtste kaart, met de belangrijke beschrijving.

Als bijzondere bronnen behooren vermeld te worden, in de allereerste plaats de *Memoriën van Koning Lodewijk* zelven, zooals uit het voorberigt van de Nederlandsche vertaling blijkt, in het Engelsch opgesteld en toen het eerst in het Nederduitsch in 1824, en in het

Fransch vertaald, en uitgegeven in drie deelen. Er moet een vierde deel *Bijvoegselen* bestaan, dat zelden voorkomt en ons onbekend bleef. Misschien is het wel hetzelfde als *Geschiedkundige aanmerkingen op de geschiedkundige gedenkstukken van Lodewijk Bonaparte* [door HENDRIK GALLOIS, *Navorscher*, 1864, blz. 118], Deventer, 1820. Deze behelzen niets dan een breedvoerige beantwoording van hetgeen de Koning omtrent de onverdraagzaamheid tegen de Roomschen en Joden geschreven had, in een wijdloopig betoog, hoe de vijandelijke gezindheid der Roomschen daartoe aanleiding gegeven had.

Naast de *Memoriën van Koning Lodewijk* behooren de gedenkschriften van zijne ministers geraadpleegd te worden: *Het Leven* van VERHUELL en van KRAYENHOFF, boven reeds aangehaald, en W. F. RÖELL: *Verslag van hetgeen, ter gelegenheid van het verblijf des Konings van Holland te Parijs, in* 1809 *en* 1810 *is voorgevallen*, medegedeeld door Jhr. W. baron RÖELL, 1837. *La cour de Louis Napoléon* is een voor de geschiedenis weinig belangrijk verhaal van een hofbediende. Van de eerste editie van dit werkje is eene Nederduitsche vertaling uitgekomen in 1823, te Amsterdam, bij GARTMAN. Eene tweede Fransche uitgave, eensdeels gezuiverd van eenige nietsbeteekenende verhalen en aan de andere zijde vermeerderd met de biographiën van de voornaamste staatslieden en de belangrijkste brieven van NAPOLEON aan zijn broeder, zag het licht onder den titel: *Mémoires sur la cour de Louis Napoléon et sur la Hollande*, Paris, 1828. Voorts VIVIEN: *La Hollande sous deux règnes. Souvenirs sur le Roi Louis et Guillaume I; — Revue des deux mondes*, 1853; en onderscheidene opstellen, aangekondigd in het *Repertorium* van de M. van Letterk. Onlangs kwamen in het licht van Prof. THEOD. JORISSEN: *Napoléon I et le Roi de Hollande*, 1806—1813, *d'après des documents authentiques et inédits*, 1868; en van denzelfden schrijver: *De ondergang van het Koningrijk Holland*, 1871, en van A. RÉVILLE: *La Hollande et le Roi Louis Bonaparte*, in de *Revue des deux mondes*, Juin et Juillet 1870.

Blz. 320, r. 1 v. b. "Het Napoleontische regeringsstelsel is geheel uit de tijdsomstandigheden geboren". BALLANCHE schrijft in zijne *Palingénésie sociale*, in de plaats, aangehaald in de *Wetenschap der zamenleving*, blz. 349, waar hij de staatslieden verdeelt in *hommes intuitifs et spontanés*, en *hommes qui se rendent les répresentants d'une idée, d'une époque*, — van NAPOLEON I: "*Bonaparte s'est trompé, il s'est cru intuitif, il n'était qu'assimilatif.*" Men kan echter beweren, dat NAPOLEON zich niet heeft bedrogen, maar het in wezenlijkheid met BALLANCHE eens was, daar hij in zijn *Mémorial de St. Helène* de opmerkelijke bekentenis heeft afgelegd, dat hij zich meest door de omstan-

digheden liet leiden, terwijl ook inderdaad het geheele Napoleontische stelsel bestaat in een regeren overeenkomstig de ideeën des tijds, gelijk NAPOLEON III in zijne *Idées Napoléoniennes* dit breedvoerig heeft ontwikkeld. Zie ons *Nederlandsch Staatsregt*, in § 38, *van de regeringsbeginselen*, blz. 185. Hierdoor bekleedt het Napoleontische stelsel een middenplaats tusschen het personeel regeringsstelsel der oude monarchie — en den personelen invloed van partijhoofden in de republiek, terwijl het ware regeringsstelsel van den vooruitgang is die regeringsvorm, waarin elk waar idee tot zijne verwezenlijking, kan komen door de juiste organisatie voor de natuurlijke ontwikkeling der zamenleving.

Tusschen de buitenlandsche politiek van NAPOEON I, met zijn *Empire et les états confédérés*, en dat van NAPOLEON III: *L'empire c'est la paix*, en tusschen het inwendig regeringsstelsel van regtsgelijkheid van den eersten Keizer en de bevordering der belangen van *allen*, en niet alleen van de bourgeoisie, door NAPOLEON III, bestaat groote overeenkomst, terwijl het verschil meer een verschil van vorm en tijdsgelegenheid is.

Het Napoleontisch regeringsstelsel rust op de bewering: dat eene krachtige regering, uitgeoefend door een verantwoordelijken vorst, die let op de volksbehoeften, meer naar waarheid een volksvertegenwoordiger kan zijn, dan een parlement, waarin de eenheid en de kracht der regering door de parlementaire partijtwisten gebroken wordt. De NAPOLEONS beweerden zoo zeer de vertegenwoordigers des volks te zijn, dat het als eene aanranding van hunne constitutionele waardigheid werd gerekend, van een volksvertegenwoordiging tegenover hen te spreken. De Keizer was in het stelsel de volksrepraesentant bij uitnemendheid. Deze quasi-volksvertegenwoordiging, door een krachtig en bijna onbeperkt gezag in één persoon geconcentreerd, is echter te veel in strijd met de menschelijke natuur, dan dat een zoogenaamd krachtig — Napoleontisch — bestuur niet weder naar vrijheid doet verlangen. Het Napoleontisch regeringsstelsel heeft in de geschiedenis van den staatkundigen en maatschappelijken vooruitgang dat goede, dat het den onvruchtbaren partijstrijd en de zwakke regeringen een einde doet nemen; in dit opzigt is én de regering van Koning LODEWIJK NAPOLEON en inzonderheid de regering van NAPOLEON I, na onze inlijving niet zonder eenige goede vruchten voor ons Vaderland geweest. Men moet echter niet alleen letten op het regeringsstelsel, dat voorgesteld en gedeeltelijk in toepassing gebragt werd, maar ook op de karakters der personen. De eerste Keizer NAPOLEON paarde aan eene verbazende vlugheid en bewonderenswaardige gave van opmerking eene volslagene zedeloosheid omtrent de middelen, om zijn doel te bereiken. Zijn talent als regeerder en wetgever is meermalen ver-

heerlijkt, met aanhalingen uit zijne gesprekken en geschriften. Zie de reeds in de *Wetenschap der zamenleving*, blz. 684 vermelde werken van HINARD: *Dictionnaire Napoléon*, en PELET: *Opinions de Napoléon*. De verheerlijking bereikt bijna den thermometer van vergoding in het boek van CESENA: *Les Césars et les Napoléons*, aldaar, blz. 526, vermeld. Scherpzinnig heeft de Noord-Amerikaan EMERSON (*Wetenschap der Zamenleving*, blz. 399, 682) NAPOLEON I, als den *Man of the world* geschetst. Zijne levensschets is met die van den beroemden CHANNING, in het Nederduitsch vertaald, met eene voorrede van Mr. TELLEGEN, uitgegeven, in 1853, te Groningen bij WOLTERS, onder den titel van *Napoleon Bonaparte door twee Noord-Amerikanen beschouwd*. Zeer opmerkelijk, vooral in betrekking tot den tijd waarin het geschreven werd, is het uit het Duitsch vertaalde geschrift: *Buonaparte als mensch, burger, krijgsman en regent geschilderd, benevens aanmerkingen over de nieuwste constitutie der Fransche Republiek, door Orthodoxos Phileuteros*, onder het motto van KANT: *Den mensch moet het regt heilig gehouden worden, al moge het der heerschende magt ook nog zulke opofferingen kosten, en alle staatkunde moet hare knie voor het regt buigen*. Amst. bij WIJNANDS, zonder jaartal, maar in het Duitsch geschreven vóór, en in het Nederduitsch vertaald na den vrede van Amiens. Het oordeel over BONAPARTE is, behoudens erkenning van zijne bekwaamheden, hoogst ongunstig. Curieus is het hierbij, dat de Nederduitsche vertaler, door kleine nootjes de scherpe afkeuring zoekt te temperen.

Uit de § *Zal Buonaparte zich op zijn post handhaven?* blz. 242, in 1801 geschreven, nemen wij het volgende over:

"Het propheeteeren is eene moeilijke zaak, vooral in eene eeuw, waar in alles in gisting is, waar in de hoofdstoffen der maatschappij in strijd zijn, en waar in meenigmaal de aanbreekende morgen den dag van heden niet meer kent. De propheet loopt gevaar van te dwaalen....

"Doch wanneer Napoleon eigenmagtig wil gebieden, wanneer hij de eene Partij voor de andere begunstigt, zijn afzonderlijk belang aan het algemeene Best voorttrekt, zijne familie ten koste van den staat verrijkt, bijzondere aanzienlijke Persoonen door zijne grillige willekeurigheid beleedigd, heden iemand vervolgt en morgen weder in bescherming neemt, de soldaaten tot het Middenpunt van den Staat maakt, de Gildengeest koestert, inbreuken in de Wetgeevende en Rechterlijke Macht doet, onder zijne vleijers de ambtenaaren verkiest, in 't kort, wanneer hij onregtvaardig en onverstandig handelt, zoo kan de vrees hem wel eenen tijd lang staande doen blijven, doch daar dezelve een onaangenaam gevoel is, zoo zoekt zich een ieder, zoo dra mogelijk daarvan te ontdoen, en het vreesverwekkend voor-

werp te vernietigen. Een onrechtvaardig mensch is ook een zwak en onvoorzichtig schepsel, en de slimme en listige kop zal eindelijk voorzeker het oogenblik betrappen, waarop hij hem in 't verderf stort; Al het wuiffelen tusschen recht en onrecht, al het characterloose, brengt vroeg of laat den ondergang van den geweldenaar te weeg, die zich door eene daad van geweld tot den Post, dien hij bekleed, verheeven heeft. Zwakheid en onrechtvaardigheid boezemen verachting in, en de eigenmagtige Regent die men veracht, is verlooren, al waare het ook dat hij op den *Atlas* steunde."

Uit de laatste bladzijden nemen wij het volgende over:

"De schokken, die de Fransche revolutie in de gemoederen der menschen bewerkt heeft, zullen zich voordplanten, en niet eerder ophouden te werken, voor dat zij de menschen op het standpunt gebragt hebben, van waar zij de bestemming van hun aanwezen duidelijk overzien kunnen. Alles zal vernieuwd worden, niets zal blijven, dan het geen goed en recht is. Wij bevinden ons eerst bij het begin der werkingen, welke deze gebeurtenis zal voordbrengen, en de duisterheid van den toekomenden tijd, verbergt voor ons de gedaante, welke Europa, als het gevolg van deze omwenteling, zal aanneemen."

Het komt ons voor, dat het niet onbelangrijk is op te merken, dat deze gedachten zijn geüit vóór dat NAPOLEON tot Keizer zich verhief. Zulke oordeelvellingen leeren wat een gezonde tijdsbeschouwing is.

Wat het karakter van Koning LODEWIJK NAPOLEON betreft, over zijne goedhartigheid maar tevens over zijn ijdelheid en oppervlakkigheid is het oordeel vrij eenstemmig. Na zijn afstand heeft hij geschreven: *Marie ou les peines de l'amonr*, vervolgens herdrukt onder den titel van *Marie ou les Hollandaises*, naar het oordeel van Dr. REVILLE t. a. p. zeer onbeduidend. Zie ook *Recensent*, 1814, n°. 9.

Blz. 321, r. 15 v. b. "De broeders des Keizers geene geheel onafhankelijke vorsten". Om zich daarvan te overtuigen moet men raadplegen het familie-statuut van 30 Maart 1806 bij RONDONNEAU, I, p. 138, en het *Droit public français, ou code politique, contenant les constitutions de l'empire*, Paris 1809, waarin ook de constitutiën van onderscheidene geconfedereerde Staten en het tractaat over het Koningrijk Holland is opgenomen.

Blz. 322, r. 5 v. b. "Al mag het vermoeden worden uitgesproken". Zie VREEDE: *Gesch. der diplom. van de Bat. Republ.*, II, 2, blz. 88, en *Oranje en de Bataafsche republ.*, Bijlage, blz. 68.

Blz. 323, r. 5 v. b. "MURAT". Zie VREEDE t. a. p., blz. 115 en 128.

Blz. 323, r. 15 v. o. "Aanspraak die vooraf was goedgekeurd". Zeer curieus zijn de bijzonderheden, medegedeeld door VREEDE en in het *Leven van Ver Huell*, om overtuigd te worden, hoe een comoedie van vrijwillig aanzoek en edelmoedigheid in het geven werd gespeeld, terwijl alles dwang was.

Blz. 324, r. 12 v. b. "Ongesteldheid". Zie VREEDE, t. a. p., II, 2, blz. 130.

Blz. 325, r. 15 v. b. "Met groote onverschilligheid bejegend". Zie de *Gedenkschriften van den Koning*; van KEVERBERG: *du Royaume des Pays-Bas*, 1, p. 53. VER HUELL, wiens verhaal op vele plaatsen blijkt partijdig te zijn om zijn gedrag in een gunstig licht te plaatsen, stelt (D. II, blz. 50) de ontvangst gunstiger voor.

Blz. 325, medio. "Geneigd hulde aan het nieuwe Hof te brengen". Daartoe werkte veel mede de dood van den gewezen Stadhouder WILLEM V, den 9en April 1806. Verg. inzonderheid de bijzonderheden in het *Leven van Ver Huell.*

Blz. 326, r. 12 v. o. "De constitutionele wetten". Men vindt ze in de *Verzameling van publicatiën* en in de *Verzameling van wetten*, van Mr. J. VAN DE POLL.

Blz. 327, r. 2 v. b. "VAN DE KASTEELE". Zie over hem boven blz. 225.

Blz. 327, r. 6 v. b. "Behalve HENDRIK VAN STRAALEN". Zie over dezen boven blz. 392.

Blz. 327, r. 14 v. b. "VAN DER HEIM". Hij was geweest vóór 1795 secretaris van de admiraliteit op de Maas.

Blz. 327, r. 9 v. o. "*De Ster*", Het blad werd als staatkundig blad verboden, bij besluit van 10 Junij 1806, terwijl aan de uitgevers werd toegestaan het te vervangen door het *Amsterdamsch Avondjournaal*, zonder politieke strekking.

Blz. 327, r. 7 v. o. "KEMPER, tot hoogleeraar te Leiden benoemd". Bij de eerste ontmoeting van KEMPER met Koning LODEWIJK meende de Koning in elk woord een toespeling te zien op de onwettige wijze, waarop NAPOLEON gehandeld had. Latere ontmoetingen zijn meer van welwillenden aard geweest, ofschoon de toenadering tusschen beide

personen nooit zeer groot is geweest. VAN DER PALM doet in zijn *Gedachtenisrede over Kemper*, opmerken, als kenmerkende zijn leven als hoogleeraar, de gepastheid en geschiktheid van zijn spreken naar de behoefte van den tijd, en vermeldt daarbij de redevoeringen, door hem gehouden bij de aanvaarding van het professoraat te Amsterdam, in 1806, en bij die te Leiden in 1809, op de volgende wijze:

"Hadden de begrippen eener hersenschimmige volkomenheid sedert "lang veler hoofden doen duizelen en wilde nu weder de willekeur "haren troon op derzelver omgeworpen zetel vestigen; hij toonde, hoe "noch staats-inrigting noch wetgeving stand kon houden, dan die "met den toestand der maatschappelijke beschaving gelijken tred "houdt. — Begonnen de wiskundige wetenschappen het hoofd al te "hoog boven hare zuster op te steken, KEMPER verdedigde de eer dier "kundigheden, die verstandelijke beschaving en zedelijke volmaking "bedoelen, op eene zegepralende wijze."

Onderscheidene geestverwanten van KEMPER sloten zich aan Koning LODEWIJK aan. FALCK, die onder het Staatsbewind gezantschaps-secretaris te Madrid was geweest, bleef in de eerste maanden buiten betrekking; hij nam later het secretariaat bij het departement van buitenlandsche zaken en daarna dat van marine en koloniën aan. D. J. VAN LENNEP werd door den Koning zeer gezocht. Verg. de merkwaardige brieven van VAN LENNEP aan zijne vrouw over zijn verblijf bij den Koning op het Loo, in het *Leven van D. J van Lennep*, door J. VAN LENNEP.

Blz. 328, r. 6 v. b. "Een soort van theorie van regering gevormd". Verg. *Gedenkschriften*, I, blz. 152 en volgende.

Blz. 328, medio. "In de aanspraak". Zie *Gedenkschriften*, I, blz. 141.

Blz. 329, r. 3 v. b. "Den grooten heer van Europa". Uitdrukking van FALCK, in een zijner brieven aan JERONIMO DE VRIES, thans onder berusting van Mr. A. DE VRIES.

Blz. 329, r. 9 v. b. "Het stelsel van GOGEL". Verg. hier het proefschrift van Mr. SILLEM, over GOGEL, en het *Algemeen en beredeneerd register op alle de publicatiën en ordonnantiën van de gemeene middelen*, 2 deelen, 1806 en 1807.

Blz. 329, medio. "Publieke opinie". Zie *Gedenkschriften*, I, blz. 152.

Blz. 329, r. 2 v. o. "RÖELL". Verg. over RÖELL inzonderheid de on-

derscheidene oordeelvellingen van den Koning zelven, in zijne *Gedenkschriften*, en hetgeen wij omtrent dezen staatsman mededeelen.

Blz. 330, r. 15 v. o. "Een soort van Hoogerhuis". Zie *Gedenkschriften*, I, blz. 248—251.

Blz. 331, r. 12 v. b. "NAPOLEON keurde deze handelingen af". Een zeer belangrijke bron voor de geschiedenis van het Koningrijk Holland is vervat in de *Correspondance de Napoléon I, publiée par ordre de Napoléon III.* Tom. XI—XX bevatten onder anderen de brieven van NAPOLEON aan zijn broeder LODEWIJK. Hunne vergelijking is daarom hoogst belangrijk, omdat de inhoud van de brieven in de *Gedenkschriften* van Koning LODEWIJK niet geheel getrouw wordt teruggegeven.

Blz. 331, r. 14 v. o. "Moest onderscheiden zijne hoedanigheid van Fransch generaal". Zie *Correspondance*, Tom. XII, p. 534.

Blz. 331, r. 9 v. o. "DUMONCEAU" "Ik begeer den generaal DUMONCEAU niet," schrijft NAPOLEON aan den Koning. Verg. *Gedenkschriften*, I, blz. 203. Zie over den generaal JEAN BAPTISTE DUMONCEAU, geb. te Brussel, 1760, gest. als lid der Staten-generaal in 1821, J. W. VAN SYPESTEYN: *Het leven en karakter van Dumonceau, oud-maarschalk van Holland.*

Blz. 331, r. 5 v. o. "Continentaal stelsel". Zie de belangrijke proeve van W. P. SAUTIJN KLUIT: *Geschiedenis en invloed van het Continentaal stelsel op den staatkundigen en politieken toestand van Europa*, 1863.

Blz. 332, r. 3 v. o. "De edelmoedigheid". De beschuldiging, dat Koning LODEWIJK den smokkelhandel weinig streng beteugelde, moge voor een gedeelte gegrond zijn, de klagten van den Keizer waren echter zeer overdreven, en van den Koning is het niet bekend, dat hij, even als de Keizer, *licences* uitgaf, om zich en zijne ambtenaren daardoor persoonlijk te verrijken. Mogen er al uit het oogpunt van NAPOLEON's politiek redenen bestaan hebben voor zijne ontevredenheid op zijnen broeder, zeker is aan den anderen kant, dat de Koning veel meer redenen had van ongenoegen tegen zijn broeder, die hem geheel als een prefect, maar niet als een Koning behandelde. Zie over de staatkunde des Konings: DE KEVERBERG: *Du Royaume des Pays-Bas.* I, blz. 52; VREEDE, in zijne *Geschiedenis der diplomatie*, en Dr. WIJNNE, in de aankondiging van het laatste werk, in de *Nieuwe Bijdragen tot regtsgeleerdhed*, 1866, Dl. XVI, blz. 810.

Blz. 333, r. 5 v. b. "Aan JER°. DE VRIES", in de onuitgegeven brieven in het bezit van Mr. A. DE VRIES.

Blz. 334, r. 5 v. b. "VAN DER CAPELLEN". GODERD ALEXANDER GERARD PHILIP Baron VAN DER CAPELLEN, geb. 1778, gest. 1848, zoon van ALEXANDER PHILIP VAN DER CAPELLEN, kommandant van Gorinchem in 1787, toen die stad door de Pruissen werd bezet, — begon in 1803 zijne belangrijke staatkundige loopbaan, na te Utrecht en te Gottingen gestudeerd te hebben, als secretaris van de Rekenkamer te Utrecht, werd vervolgens door den raadpensionaris SCHIMMELPENNINCK bevorderd, en was even dertig jaren, toen hij als medecommissaris naar Oost-Friesland werd gezonden, om dat gewest in bezit te nemen. terwijl hij bij het vertrek der andere commissarissen als landdrost over dat gewest werkzaam bleef, tot dat hij in 1809 eerst tot lid van den Raad van State en kort daarop tot minister van eeredienst en binnenlandsche zaken benoemd werd. Onderscheidene brieven van later tijd van VAN DER CAPELLEN zijn in het licht gegeven door C. F. SIRTEMA VAN GROVESTINS: *Notice et souvenirs biographiques du Comte van der Duyn van Maasdam et du Baron van der Capellen*, ook in het Nederduitsch vertaald. Zie ook over VAN DER CAPELLEN, Prof. VREEDE: *De invloed op het openbaar leven van den Minister van Staat G. A. G. P. Baron van der Capellen*, Utrecht, 1848; en VAN DER AA: *Biogr. woordenboek.*

Blz. 334, r. 9 v. b. "De organieke wetten". Zie Wet op de gemeentebesturen van 13 April 1807; Reglement op de steden van de eerste klasse, van 23 October 1807; Wijziging in de gemeentewet, bij de wet van 11 Januarij 1808, en Wet van 16 September 1808, afscheiding van politieke en justitiële functiën in de gemeentebesturen. Over het provinciaal bestuur onder Koning LODEWIJK zie men Mr. G. A. DE MEESTER: *Geschiedenis der Staten van Gelderland*, II, blz. 133.

Blz. 334, r. 15 v. b. "Zeer afgekeurd". Zie den brief des Keizers in de *Correspondance*, XV, blz. 114.

Blz. 334, r. 6 v. o. "Ik verlang". Zie *Correspondance*, XVI, p. 150.

Blz. 335, r. 1 v. b. "De Keizer antwoordde". Zie t. a. p., XVI, p. 161

Blz. 335, r. 9 v. b. "Wetboek Napoleon voor het Koningrijk Holland". Verg. hierover VOORDUIN, in zijne Inleiding tot de *Geschiedenis en beginselen der Nederlandsche wetgeving*, I, 1, blz. 166.

Blz. 335, r. 12 v. b. "Strafwetboek". Zie J. M. KEMPER: *Crimineel Wetboek voor het koningrijk Holland.* Inleiding 1809. Een afschrift van de beraadslagingen over dat wetboek in den Raad van State bevindt zich in mijn bezit. Geheel onderscheiden van die beraadslagingen zijn: *Précis des discussions et des delibérations du conseil d'état sur le code criminel, traduit de l'original Hollandais*, Amst. 1810. Het is een uit ijdelheid verdicht stuk, om te doen gelooven, dat de Koning evenals zijn broeder, ook wetgevende talenten had, zooals blijkt uit hetgeen mij de Procureur-Generaal VAN MAANEN, uit de papieren van zijnen vader verzekerd heeft, en uit MS. brieven van de Heeren REUVENS en V. D. BURGH, in het bezit van Prof. MODDERMAN, te Leiden.

Het Crimineel Wetboek had tot hoofdbewerker den kundigen C. F. ELOUT, die reeds in 1799 lid van de commissie voor de wetgeving was geweest. Nadat zijne zending met GRASVELD naar de Oost-Indiën, verg. boven blz. 385, was ingetrokken, was bij zijn terugkomst in het Vaderland een der werkzaamste en in het belang des Vaderlands meest belangstellende leden van den Raad van State. De papieren van ELOUT betreffende de commissie voor de wetgeving bevinden zich in het Rijksarchief. Verg. ook VOORDUIN: *Geschiedenis en Beginselen der Nederlandsche wetgeving.* Inleiding.

Blz. 335, r. 15 v. o. "MEERMAN". Op last en onder toezigt van den directeur voor kunsten en wetenschappen JOHAN MEERMAN zijn uitgegeven: *Jaarboeken der Wetenschappen en Kunsten in het Koningrijk Holland, over het jaar* 1806 *en* 1807, 2 stukken, uitgegeven in 1810, door de inlijving niet verder vervolgd. Zie verder over JOHAN MEERMAN, geb. 1753, overl. 1825, — een zeldzaam voorbeeld van vroege ontwikkeling en een MECENAS, die vele geleerden tot steun was: CRAS: *elogium Meermannii*, 1817; V. D. AA: *Biographisch woordenboek.* Zijne bibliotheek bragt in 1824 *f* 131,000 op. Van MEERMAN bestaan nog MSS. aanteekeningen uit publieke- en staatspapieren, wegens staatkundige en andere gebeurtenissen van 1801—1811.

Blz. 336, r. 7 v. b. "De ridderfeesten der Unie" Zie het welgevallen, waarmede de Koning van die feesten melding maakt, in *Gedenkschriften*, II, blz. 249, en verder: *Gedenkschriften van de Koninklijke orde der Unie*, voor de jaren 1807, 1808 en 1809.

Blz. 336, r. 11 v. b. "Als grondvergaderingen", lees: "als grondvergaderingen in een republiek". De woorden zijn ontleend uit een brief van FALCK aan JER[s]. DE VRIES, die met den gewezen pa-

triot over de ridderorde had geschertst. De brief bevindt zich in het bezit van den Heer Mr. A. DE VRIES.

Blz. 336, r. 14 v. b. Constitutionele adel". Bij de wet van 22 April 1809 werd de constitutionele adel ingesteld, en bij de wet van 18 Januarij 1810 ingetrokken. Zie 's Konings beschouwingen hierover: *Gedenkschriften*, III, blz. 37—41. De wetten vindt men in de *Publicatiën* en in de *Verzameling van wetten*, Dl. VII, blz. 104—131. Zie ook VREEDE: *Gesch. der diplom.*, II, 2, blz. 309.

Blz. 336, r. 14 v. o. "DAENDELS". De zending van DAENDELS geschiedde op pressie van NAPOLEON en VER HUELL. Zie VREEDE, t. a. p., II, 2, blz. 323. Koning LODEWIJK vertrouwde DAENDELS niet. Verg. het proefschrift van Mr. D. J. Baron MACKAY: *Het bestuur van Daendels op Java*, 1861.

Blz. 337, r. 6 v. b. "VAN DER PALM". Het werk van N. BEETS: *Leven en karakter van J. H. van der Palm*, 1842, is ook een rijke bron voor de letterkundige geschiedenis dier tijden.

Blz. 337, r. 7 v. b. "BILDERDIJK's poëzij". BILDERDIJK was in 1806 in het Vaderland teruggekeerd. Verg., behalve de bronnen in het *Biogr. woordenb.* van V. D. AA aangehaald, de *Briefwisn. van Bilderdijk met M. en H. Tijdeman*. II D., uitgegeven door H. W. T. TIJDEMAN, 1867.

Blz. 337, r. 7 v. b. "WIJTTENBACH". Men verg. MAHNE: *Vita Wijttenbachii*, 1823, ook belangrijk als bijdrage tot de beoefening der classieke studiën in het begin van deze eeuw.

Blz. 337, r. 8 v. b. "DE BOSCH". JERONIMO DE BOSCH, geb. 1740, gest. 1811. Zie over hem de *Memoria* van D. J. VAN LENNEP, en VAN DER AA: *Biogr. woordenb.* Zijn hoogst merkwaardig *Album amicorum* bezit ik als zijn naam-erfgenaam.

Blz. 337, r. 8 v. b. "VAN LENNEP". DAVID JACOB VAN LENNEP, hoogleeraar aan het Athenaeum te Amsterdam. Zie zijn *Leven*, door zijnen zoon J. VAN LENNEP uitgegeven in 1862.

Blz. 337, r. 9 v. b. "BORGER's geniale wetenschappelijke talenten, bij zijne promotie erkend". De beroemde ELIAS ANNES BORGER, dien ik, kind zijnde, als een der vertrouwdste vrienden mijns vaders, mij nog zoo levendig voorstel, studeerde zonder eenige middelen, geholpen door

vrienden van wetenschap. Toen hij in 1807 publiek promoveerde op eene diss. over den Brief aan de Galaten, werden alle de kosten der promotie door de Curatoren gedragen, terwijl de stedelijke regering van Leiden hem een gouden medaille vereerde. Zie over BORGER de *Lijkrede* van VAN DER PALM en den *Lijkzang* van TOLLENS. De verdienstelijke letterkundige en boekhandelaar W. EEKHOFF, te Leeuwarden, heeft in den zesden druk van de *Dichterlijke nalatenschap van Elias Annes Borger* een boekje geleverd, dat in geen enkele bibliotheek mag ontbreken.

Blz. 337, medio. "KIST: *Beoefeningsleer*". EWALDUS KIST, geb. 1762, gest. 1822, predikant te Arnhem en later te Dordrecht, gaf in 1809 het eerst uit: *Beoefeningsleer, of de kennis der middelen om getroost en heilig te leven*, 2 deelen, 4 stukken. Het werk voldeed blijkbaar aan eene volksbehoefte. Het werd herdrukt en kwam in 1815 verkort uit, onder den titel van *Beknopte beoefeningsleer ten dienste van minvermogenden*. De geheel practische rigting van EWALDUS KIST openbaarde zich ook in zijne *Vijf leerredenen over het geweten*, 1810, en in zijne verhandeling voor het Haagsch genootschap: over den *Invloed van de nederigheid des harten op de erkentenis der waarheid*. Na den tijd van ongeloof en twijfel, en nadat men verzadigd was van twisten over leerstellige vraagpunten, gevoelde men meer dan ooit behoefte aan de godsdienst des levens. Ook bij de orthodoxen openbaarde zich die rigting later in het bekende werk van EGELING: *Weg der zaligheid*.

Blz. 337, r. 16 v. o. "Om aan de Hervormde kerk eene algemeene organisatie te geven". Verg. de breedvoerige berigten daaromtrent in de *Geschiedenis der Hervormde Kerk*, van YPEY en DERMOUT, Dl. IV, blz. 345—452.

Later, bij mijne onderzoekingen naar den eersten oorsprong van het *Collegium philosophicum* is mij gebleken, dat ook een organisatie van de Roomsch Katholieke kerk in het Koningrijk Holland is beproefd, waarvan melding is gemaakt in den tekst, blz. 612 en volg. De stukken daartoe betrekkelijk verdienden wel in hun geheel uitgegeven te worden. Van de voornaamste bestaan kopijen onder mijne berusting, die ik medegedeeld heb aan mijnen hooggeachten vriend HUGENPOTH, die er gebruik van heeft gemaakt in zijn opstel in *de Gids* van 1871, n°. 3.

Ter aanvulling van het in den tekst, blz. 612 medegedeelde, meen ik nog te moeten voegen het volgende, hetgeen mij uit latere onderzoekingen in het Rijksarchief en het archief van de departementen van

eeredienst is gebleken. Ingevolge K. decreet van 2 Aug. 1808, werd door den minister den 25en Januarij 1809 benoemd een consulerende commissie tot de zaken van het R. K. kerkgenootschap. Deze constitueerde zich den 14en Maart 1809 en benoemde den Heer Z. W. A. MULLER, pastoor te Deventer, tot secretaris. Den 26en October 1809 bragt deze consulerende commissie een rapport uit, waarop de Heer CRAMER, aalmoezenier des Konings, den meesten invloed had uitgeoefend. De Heeren LEXIUS, eerst professor te Warmond, destijds pastoor te Kalf aan de Zaan, later te Amsterdam, en de reeds genoemde secretaris MULLER hadden daartegen vele bedenkingen; uitgenoodigd van wege den minister hebben zij hunne bedenkingen schriftelijk medegedeeld. De gevoelens van den pastoor MULLER, ons vroeger alleen bekend uit de *Aurora* van 1815, ofschoon wij toen den naam nog niet wisten, deelden wij in hoofdzaak mede in den tekst, blz. 612—615. De gevoelens van LEXIUS waren vervat in een concept, en worden tevens teruggevonden in een ontwerp-missive van het departement van eeredienst aan den Koning, gearresteerd den 27en Junij 1810, maar niet verzonden, uit hoofde van den inmiddels voorgevallen afstand des Konings. Daar de missive een belangrijke bijdrage is tot de inzigten van een zoo geacht R. K. geestelijke als LEXIUS en van den minister V. D. CAPELLEN en zijnen secretaris-generaal JANSSENS, deelen wij gemeld ontwerp aan den Koning in zijn geheel mede.

"Sire! Bij eene missive van den 26 dezer p°. 8, het ontwerp ter organisatie van het Roomsch Catholijk Kerkgenootschap in het Koningrijk Holland Uwer Majesteit aanbiedende, nam ik de vrijheid Hoogst dezelve kennis te geven van mijne bedoeling, om eene afzonderlijke voordragt te doen omtrent het inrigten van eene Theologische faculteit, alsmede van een Theologisch Collegie of Semenarie voor de Roomsch-Catholijken, op eene van 's Rijks Hooge Scholen, ten einde dezelve bij de deliberatiën over de organisatie der Universiteiten in aanmerking zouden kunnen komen. Het is hieraan, dat ik bij deze de eer heb te voldoen.

"De Consuleerende Commissie tot de zaken van het Roomsch-Catholijk Kerkgenootschap heeft bij derzelver aan Uwe Majesteit kopijelijk ingezondene missive ook wel hare denkbeelden ontwikkeld, omtrent de te neemen maatregelen, ter voorziening in de behoeften van dat Genootschap, om bekwame gelegenheid te erlangen, ten einde binnen het Rijk jongelieden tot Priesters te kunnen opleiden; dan de door haar geopperde denkbeelden, zoozals in mijne gemelde missive reeds is aangemerkt, zijn van dien aard, dat dezelve mijns inziens, in geenen deele, met de wijze en goede bedoelingen Uwer Majesteit kunnen overeenstemmen.

"In de eerste plaats projecteerde de Commissie tot oprichten van eenige Latijsche scholen, geheel en alleen voor de Roomsch-Catholijken bestemd; een maatregel, welke niet alleen onnoodig moet genaamd worden, maar ook regelregt strijdig is tegen het hoofddoel Uwer Majesteit om onderlinge harmonie en vertrouwen tusschen de beleiders der onderscheidene gezindheden in zijne Staten te bevorderen; daar door eene zoo geheele en zoo vroege afzondering, reeds op de lagere scholen, welke met de onderscheidene theologische begrippen niets gemeens behoren te hebben, de jeugdige gemoederen van elkanderen verwijderd, ja, tot wantrouwen en godsdiensthaat gestemd moeten worden.

"Ten andere begeerde de Commissie een afzonderlijk philosophisch collegie mede alleen voor de Roomschgezinden geschikt. Dit voorstel komt even weinig overeen met den geest des tijds, en wordt, zooals uit de bij mijne boven vermelden missive overgelegde stukken der Heeren Lexius en Muller blijken kan, door verlichte Roomsche geestelijken voor hoogst schadelijk gehouden, behalve dat ook de Roomsche Semenariën op zoodanigen voet worden ingerigt, dat alle voorwendsels, waar mede men de noodzakelijkheid eener diergelijke instelling zoude willen betoogen, van zelfs vervallen.

"Eindelijk wat betreft het eigenlijk Theologische onderwijs, waarover alleen door de Commissie had behooren gehandeld te worden, des wegens werd niets ingesteld, maar alles afgedaan door de verklaring, dat al wat de Semenariën aanging, alleen door de Bisschoppen naar goedvinden moest geregeld worden.

"Zoo weinig voldoende de plans der Commissie waren, — zoo voldoende was daarentegen mijns inziens dat van den Heer Lexius, tenderende om op eene van 's Rijks universiteiten, de Theologische faculteit te bestemmen voor de Roomsch-Catholijken en aldaar tevens opterigten een Theologisch Collegie, geschikt naar de behoeften, en de aangenomen gewoonten bij dat genootschap.

"Op deze wijze toch kan Uwe Majesteit, met de aanwending van weinige kosten, volkomen zorg dragen, dat de Roomschen even zoo goed, als de Hervormden, de gelegenheid hebben, hunne priesters binnen het Rijk te vormen. De inrigting van een Collegie en de afzondering eener faculteit waarborgt hen de zuiverheid hunner leer en kerktucht; terwijl van den anderen kant de plaatsing van dit een en ander in eene Universiteitsstad de jongelieden, welke tot priesters worden opgeleid, de gelegenheid tot verkrijging van algemeene kundigheden, wereldkennis en beschaving verzorgt, en tevens die geheele afzondering van andere studenten wegneemt, welke zoo weinig geschikt is, om eene liberale wijze van denken aan te kweeken.

"En daar dit ontwerp, terzelfder tijd, dat aan het Roomsch genootschap die vrijheid gelaten wordt, welke iedere gezindheid vorderen kan, om de bewaring harer leer te verzekeren, ook aan den Souverein dien invloed toekent, welke voor het belang van den Staat vereischt wordt; zoo meende ik geene zwarigheid te moeten maken, het mij aangeboden plan met weinig verandering over te nemen en bij deze Uwer Majesteit aan te bieden.

"Alleen zij het mij vergund nog eene consideratie voortedragen.

"Het ontwerp is zoodanig ingerigt, dat even als ten aanzien der Lutherschen is geproponneerd, volgens hetzelve, op eene der Hoogescholen de geheele Theologische faculteit, thans in het bezit der Hervormden, aan de Roomschen zou worden overgegeven.

"Voor dit denkbeeld pleit de mindere kostbaarheid en de aanmerking dat de Hervormden, deze Hoogeschool aan de Roomschen en eene aan de Lutherschen overgevende, nog op drie andere academiën faculteiten zouden behouden, hetgeen voor hunne behoeften in dit Rijk voldoende schijnt.

"En deze grondslag aangenomen zijnde, zoo geloof ik, dat gelijk voor de Lutherschen de Hoogeschool van Groningen meest geschikt is, zoo voor de Roomschen die van Utrecht of die van Harderwijk, vooral in aanmerking moet komen, omdat zich een groot deel der Roomsche bevolking in de nabijheid dier steden bevindt.

"Ik kan echter niet ontveinzen, dat de dadelijke supressie van twee Hervormde Theologische Faculteiten aan bedenkingen onderhevig is, en welligt eenen onaangenaamen indruk zoude maken, vooral indien zulks aan die van Utrecht en Groningen, Hoogescholen, welke op die van Leyden in rang volgen, te beurt viel.

"Daarenboven, na alles nog nader en rijpelijk overwogen te hebben, komen nog de bezwaren, welke uithoofde van de vrees voor Theologische geschillen worden aangevoerd, niet van dien aard voor, dat het onmogelijk zoude zijn, daartegen maatregelen te beramen; en van den anderen kant kan men met evenveel grond sustineren, dat de gevolgen van een gelijktijdig bestaan van onderscheidene Theologische faculteiten op ééne Hoogeschool, en het daaruit voortvloeijend onderling verkeer tusschen studenten van verschillende gezindheden, op de gemoederen der aanstaande godsdienstleeraars gunstige indrukken kan maken, verdraagzaamheid en verlichting bevorderen.

"Het is dus *alleen* de consideratie, dat door de suppressie der Hervormde faculteiten in de Academiesteden, waar dezelve voor de Roomschen en Lutherschen zouden worden ingericht, de kosten daartoe noodig, wat de eerste betreft veel zal verminderen en wat de laatste aangaat genoegzaam herstellen; dat ik gemeend heb aan dit ontwerp de voorkeur te moeten geven".

Blz. 337, r. 7 v. o. "De Koning sprak telkens van bezuinigingen". Verg. de belangrijke bijzonderheden in de proeve van Mr. SILLEM over GOGEL, blz. 57—61. Verg. ook een opmerkelijken brief van den Koning aan den minister TWENT, medegedeeld in *de Tijdgenoot*, III, blz. 625, en de daarbij gevoegde aanteekening. Zie ook: *Iets over de geldleeningen onder Koning Lodewijk*, in de *Ned. Jaarboeken voor regtsgeleerdheid*, 1840, Dl. II, blz. 542.

Blz. 337, r. 1 v. o. "GOGEL ontslagen". Verg. over dit ontslag het proefschrift van Mr. SILLEM, blz. 64 en volg. Het daar vermelde behoort inzonderheid geraadpleegd te worden tegenover de partijdige voorstelling in de *Gedenkschriften van Koning Lodewijk*.

Blz. 338, r. 9 v. b. "Nota van den Franschen minister van buitenlandsche zaken". Zij was gedagteekend 12 November 1807, en wordt onder anderen gevonden, met het antwoord daarop, door FALCK ontworpen, in de tweede uitgave van diens *Brieven*, blz. 59—68.

Blz. 338, r. 11 v. b. "De Koning barstte in een scherpen uitval tegen den Keizer uit". Verg. het *Leven van Ver Huell*, II, blz. 103 en volg, in verband met de *Gedenkschriften van den Koning*, II, 162.

Blz. 338, r. 3 v. o. "Eene terugzetting van ROËLL". De Koning zelf geeft, in zijne *Gedenkschriften*, op meer dan eene plaats te kennen, dat hij meende zelf met de onderscheidene ministers te moeten handelen. ROËLL, in zijn *Verslag*, schrijft, blz. 52: "De vernietiging der functiën van Minister-secretaris van Staat had haren oorsprong, gelijk de Koning zich uitdrukte, dat hij, die dezelve bekleedde, te veel den schijn had van een eersten minister, en dat hij zelve dat zijn wilde."

Blz. 339, r. 7 v. b. "Niet onbekend". Zie VREEDE, t. a. p., blz. 305.

Blz. 339, medio. "Een dobberen tusschen hooghartig spreken en zwak toegeven". Dit wordt meermalen opgemerkt in de MSS. van den minister ROËLL, die ik het voorregt heb gehad te raadplegen.

Blz. 339, r. 13 v. o. "De kroon van Spanje aangeboden". Verg. *Gedenkschriften*, II, blz. 263, en de Brieven van NAPOLEON, in de *Correspondance*.

Blz. 340, r. 9 v. b. "Walcheren". BILDERDIJK waarschuwde Koning

LODEWIJK tegen de Engelschgezinden, waaronder de democraten zich verborgen; doch LODEWIJK wilde de Engelschen niet al te zeer verbitteren en liet het vers: *Bath hernomen* ophalen. Zie BILDERDIJK: *Gesch. des Vaderl.*, XII, 119; GROEN VAN PRINSTERER: *Handboek*, § 9, blz. 52; BOSSCHA: *Heldendaden te lande*, III, 1, blz. 277.

Blz. 341, r. 4 v. b. "De ministers die de Koning raadpleegde". In het verbaal omtrent het voorgevallene in den ministerraad komen ROëLL en KRAYENHOFF zeer wel overeen, terwijl van hunne voorstelling geheel afwijkt de voorstelling van Koning LODEWIJK, in zijne *Gedenkschriften*, III, blz. 138. Het naauwkeurige verhaal van ROëLL zal wel het meest vertrouwbare zijn. Het dubbelzinnige karakter des Konings komt hier duidelijk aan den dag. Meer dubbelzinnigheden, bijv. omtrent zijn voornemen om niet zijn eigen hotel met HORTENSE te betrekken enz., blijken uit het reeds vermeld *Verslag*. Het behoeft naauwelijks herinnering, dat door ons dit *Verslag* is gevolgd. Verg. ook het onlangs uitgegeven geschrift van Prof. JORISSEN: *De ondergang van het Koningrijk Holland*, 1871.

Blz. 341, r. 5 v. b. Ministeriële verandering". Zie *Gedenkschriften*, III, blz. 137. Van C. F. VAN MAANEN schreef de Koning in zijne *Gedenkschriften*, II, blz. 162: "Een werkzaam man, jong en van zeer vele verkregene kundigheden, die zeer groote diensten aan zijn land zou hebben kunnen doen, wanneer hij wezenlijk minister van politie des Konings had willen zijn en de heimelijke kuiperijen van vreemdelingen in het land had verijdeld." — en elders, III, blz. 71: "dat VAN MAANEN zijn ontslag als minister kreeg, omdat hij geen minister van politie in den zin des Konings wilde zijn." VAN MAANEN'S opvolger, VAN HUGENPOTH, voldeed echter evenmin aan 's Konings inzigten.

Blz. 342, r. 9 v. o. "Met Engeland over den vrede te onderhandelen". Deze onderhandeling, die aan den Heer LABOUCHÈRE van Amsterdam werd opgedragen, liep echter vruchteloos af, gelijk te verwachten was, en misschien heeft zij alleen plaats gehad om later door NAPOLEON te kunnen worden aangehaald, dat Engeland den vrede niet wenschte. Verg. VREEDE t. a. p.

Blz. 343, r. 5 v. b. Verg. het *Leven van Krayenhoff*, blz 79.

Blz. 344, r. 1 v. b. "Gij hebt, daar een hooghartig minister". Verg. de bronnen bij VREEDE, t. a. p., II, 2, 408.

Blz. 344, medio. "Boërio". Zie het belangrijke verhaal in de *Toespraak* van VAN LIJNDEN VAN LUNENBURG. De papieren van ELOUT, omtrent die zending, bevinden zich in het Rijksarchief.

Blz. 344, r. 3 v. o. "Oudinot, Hertog van Reggio". Toen de Fransche maarschalk met zijn leger onze grenzen overtrok, hadden er onderscheidene zendingen van den Staatsraad ELOUT tot hem plaats. De stukken daaromtrent bevinden zich in het Rijksarchief. Prof. JORISSEN, in zijn aangehaald werk: *De ondergang*, enz., heeft daaruit belangrijke stukken medegedeeld.

Blz. 345, r. 9 v. b. "Biddagsbrief". Zie den biddagsbrief in de verzameling van *Biddagsbrieven*, van KIST, Dl. II, blz. 603, alwaar ook de biddagsbrief van 22 Febr. 1809 verdient gelezen te worden, als uitdrukking van hetgeen de regering op dat tijdstip bezielde.

Blz. 346, r. 4 v. b. Men zie den brief in *Gedenkschriften*, III, blz 235.

Blz. 346, r. 8 v. o. "24 Junij". Zie *Correspondance*, Tom XX, p. 429.

Blz. 347, r. 12 v. o. "Gewijzigd". In de *Correspondance* vindt men den volgenden brief, van 22 Juillet 1810:

"A Monsieur DE CHAMPAGNY, Duc de Cadore,
ministre des rélations extérieures, à Paris.

"Monsieur le duc de Cadore, cette circulaire n'est pas bonne. Elle est dirigée contre le Roi, au lieu qu'elle doit tendre tout entière à l'excuser. Elle doit rouler sur trois points: 1°. difficulté de la circonstance provenant de ce que la Hollande ne pouvait avoir d'indépendance après la réunion de la Belgique; dans cet état de choses, beaucoup de circonspection, de sagesse et de modération étaient nécessaires dans le gouvernaut, qualités dont l'application demande une longue habitude de gouverner; 2°. difficulté provenant d'une dette double du revenu du pays, et de charges triples de ce que le pays pouvait payer, crise dont on ne pouvait sortir que par la vigueur, en sachant prendre un parte décisif, ce qui suppose une connaissance de l'administration qui ne s'acquiert que par une longue expérience, 3°. difficulté où le système du blocus et les arrêts du conseil brittannique avaient placé la Hollande: le Roi, aigri par une maladie chronique qui depuis quatre ans ne lui laissait pas de repos l'impatientait et l'irritait, n'était pas l'homme qui convenait. Il fallait, pour réussir dans des circonstances si épineuses, de la longanimité, des moeurs douces et beau-

coup de dextérité. En résumé, la situation de la Hollande était difficile: le Roi l'a aggrevée; elle avait besoin d'un chef de beaucoup d'expérience, de prudence et d'énergie: la maladie du Roi l'a privée de tous ces avantages; de là les événements qui ont amené ce dénouement. NAPOLEON.

Blz. 347, r. 2 v. o. "Geen enkel Nederlander". Onder de Nederlanders, voor wie Koning LODEWIJK bijzondere vriendschap gevoelde, behoorde ook Prof. D. J. VAN LENNEP, wiens *Leven* dan ook zeer lezenswaardig is voor de kennis van het karakter des Konings. Aan hem werd dan ook in 1813 door den Koning de brief geschreven, waarin de ex-koning berigten inwint, of hij in Holland zou terugkomen. Zie het *Leven van D. J. van Lennep*, door J. VAN LENNEP, I, blz. 349 en volg.

HOOFDSTUK XVI.

1810—1813.

De staatkundige geschiedenis van ons Vaderland is voor dit tijdvak in de geschiedenis van het Fransche Keizerrijk vervat. Zie ten opzigte van de hulpbronnen door Nederlanders bewerkt: VAN KAMPEN: *Geschiedenis der Fransche heerschappij in Europa*, en Mr. G. MEES: *Geschiedkundige Atlas*, negende kaart, met de zeer belangrijke beschrijving. Verg. verder de Handboeken van VAN KAMPEN, GROEN VAN PRINSTERER en Dr. WIJNNE, en de *Voornaamste gebeurtenissen*, door J. VAN LENNEP. — Bijzondere bijdragen vindt men in de geschriften van Prof. JORISSEN en in onderscheidene andere, bij het volgende hoofdstuk te melden, alsmede in: *Het leven van J. C. van Lennep*, door J. VAN LENNEP; — *Het leven van Ver Huell*, en *Het leven van Kraijenhoff*, vroeger reeds door ons aangehaald. Zie ook onderscheidene opstellen, vermeld in het *Repertorium van de M. v. L.*, en enkele brochures, door ons later aan te halen.

Voor het Staatsregt en het administratief regt gedurende het Keizerrijk vestigen wij de aandacht op het in 1809 uitgegeven werk: *Droit public Français ou Code politique, contenant les constitutions de l'empire.* In dit werk worden in eene zoogenaamde *Code politique*, in zeven boeken en in 1054 artikelen, al de wetten en senatus-consulten medegedeeld, die tot de Keizerlijke constitutie betrekking hebben; verder worden daarin gevonden de *Organisation des cultes en*

France en de *Constitution des états fédérés de la France:* Zwitserland, Italië, Holland, Napels, Westphalen, het hertogdom Warschau, Spanje en de confoederatie van de Rijnlanden. Voor de wetten hier executoir verklaard, zie men: J. M. KEMPER: *Code organique des départements de la Hollande*, 1812, en als vervolg daarop *Jaarboeken van het Fransche regt en de Fransche regtsgeleerdheid*, 4 stuks; RONDONNEAU: *Collection des lois Françaises exécutoires dans les départements de la Hollande*, Paris, 1811, 6 vol.; Mr. C. J. FORTUYN: *Verzameling van wetten*, enz., *van Franschen oorsprong, in zooverre deze, ook sedert de invoering der nieuwe wetgeving in Nederland, van toepassing zijn*, 3 deelen, 1839. Enkele belangrijke stukken vindt men ook bij D. J. TEN ZELDAM GANSWIJK: *Bijdragen tot de geschiedenis van het Staatsbestuur in ons Vaderland*, twee deelen, 1849.

Napoléon en Bëlgique et en Hollande, par CHARLOTTE DE SOR, Brux. 1839, is voor de staatkundige geschiedenis van weinig waarde en alleen belangrijk om den indruk te doen kennen, dien de Keizer maakte.

Voor dit en de volgende tijdvakken zie men *Galérie historique des contemporains*, 8 vol. en één deel supplement, te Brussel in 1826—1828 uitgekomen. De artikelen over de Nederlanders zijn meest geleverd door GERRIT VAN LENNEP, over wien men zien kan VAN DER AA: *Biogr. woordenb.* Voor de kennis der Franschen zijn ook belangrijk: *Dictionnaire des Girouettes*; *Dictionnaire des Braves*, en *Le censeur du dictionnaire des Girouettes*, 1815.

Bl. 348, medio. "*Koninklijke Courant;* later *Moniteur;* en toen *Courier d'Amsterdam.* Dit dagblad is onontbeerlijk voor de geschiedenis van ons Vaderland onder de Fransche overheersching, daar het vele feiten, aanspraken en berigten van gebeurtenissen in officiëlen stijl vermeldt, die elders niet medegedeeld worden. Het werd onder de leiding van het gouvernement geschreven en kwam weldra in een Franschen en Hollandschen tekst in het licht, als middel om ons te verfranschen.

Blz. 349, r. 7 v. b. "In de hopelooze omstandigheden zag men eene vereeniging met Frankrijk met gelatenheid te gemoet." Zeer opmerkelijk is de geheel vertrouwelijke brief van FALCK aan zijn zwager H. H. SICCAMA, zeeofficier, toen te Texel, van 25 Februarij 1810, dus ruim vier maanden vóór onze inlijving, waarin onder anderen het volgende voorkomt:

"Die bezetting (der kusten) eens volbracht zijnde, kan de Koning met geene gratie hier terug komen, en ik geloove dat alsdan eene dadelijke inlijving in Frankrijk, die (ik blijf bij de voorspelling, die ik U en AMELIA al voor twee jaren gedaan heb) toch vroeg of laat

plaats vinden moet, voor het gros der natie beter zijn zal dan nog eens een temporair of intermediair bestuur, het heete dan een regentschap of een gouvernement-generaal, te beproeven....

"Op het punt van dezen te eindigen verneme ik dat de *Moniteur* van den 22en eene nota bekend maakt, waarbij het voornemen van den Keizer de rappeler son frère et d'arracher la Hollande à l'administration qui a favorisé les Anglais, officiëel aan onzen ambassadeur is aangekondigd." Zie *Brieven*, 2e uitgave, blz. 176. FALCK, die, gelijk gemeld is, onder Koning LODEWIJK laatstelijk de betrekking van secretaris-generaal bij het ministerie van marine en koloniën vervulde, weigerde onder het Fransche Keizerrijk een ambt te bekleeden en bedankte, met V. D. CAPELLEN en VISSCHER, voor de keizerlijke orde der Reunie, die in plaats trad van de orde der Unie onder Koning LODEWIJK gesticht. Hij vertrok uit den Haag, zette zich als advocaat te Amsterdam neder en liep door zijne anti-napoleontische gezindheid meer dan eens gevaar. Verg. Inleiding voor de *Brieven*, blz. 10—13.

Dat NAPOLEON reeds plan tot eene inlijving gehad heeft vóór de laatste handelingen in het begin van 1810, wordt erkend door THIERS: *Histoire de l'empire*, T. XII, p. 137, ed. de Brux. Verg. ook *Mémoires tirés des papiers d'un homme d'état*, T. XI, p. 76 en 80, en VREEDE, aan het slot van zijne *Geschiedenis der diplomatie van de Bat. Rep.*

Blz. 349, r. 15 v. b. "De gunst van NAPOLEON". BILDERDIJK, die nog kort te voren Koning LODEWIJK had bezongen, bragt in 1810 de volgende hulde aan Zijne Keizerlijke en Koninklijke Majesteit:

Ik zong den Held ter eer', wien gansch Europa huldigt,
  Die temmer van 't geweld, op vrede en krijg gebiedt;
Maar, was mijn hart; mijn lier, zijn Grootheid dit verschuldigd,
  Mijn HEM te zwakke toon voegt 's Keizers aandacht niet.
Mijn neêdrig Hollandsch lied bleef in onze olmen hangen,
  En schroomde 't Vorstlijk oor, gewoon aan stouter maat,
Waar Seine en Tyber klinkt van echte Godezangen,
  Wen Pindarus LE BRUN zijn zilvren cyther slaat. —
Thands leg ik (thands is 't plicht) mijn offer aan uw voeten,
O Keizer, thands mijn Vorst, ai neem het gunstig aan!
  Hoeveel een Dichtkunst eischt die Goden mag begroeten,
Oprechtheid, yver, trouw, betaamt den Onderdaan."

Wanneer een groot deel van de publieke opinie in 1810 niet voor NAPOLEON was geweest, ware zulk een gedicht waarschijnlijk niet uitgegeven. Ter billijke beoordeeling van BILDERDIJK en velen met hem moet onderscheid gemaakt worden tusschen het jaar 1810, toen velen nog iets goeds, niet alleen voor zich, maar ook voor onze landgenoo-

ten, verwachtten, — en de volgende jaren, toen alle illusiën verdwenen waren. In het begin van 1810 heerschte er nog veel illusie omtrent de "grootheid" van NAPOLEON. Zijne vredelievende taal had velen misleid en de oorlogen werden toegeschreven aan het "zelfzuchtige Engeland". Wel waren er velen, wien de oogen in 1810 reeds geopend waren, maar de publieke opinie was toch nog voor NAPOLEON. Uit menigvuldige geschriften en verschijnselen is dit te bewijzen. Verg. ook over de geschiedenis van de Ode op NAPOLEON en het kleinere gedicht, hier medegedeeld: DA COSTA: *De mensch en dichter Bilderdijk*, blz. 208 en volgende.

Blz. 349, r. 16 v. o. "VER HUELL". De gedenkschriften van VER HUELL zijn hier hoogst belangrijk, ofschoon de oordeelvellingen aan een strenge critiek moeten onderworpen worden, daar de oordeelvellingen kennelijk hier zeer partijdig zijn.

Blz. 349 r. 5 v. o. "9 Julij". Het decreet van inlijving vindt men in zijn geheel bij KEMPER: *Code organique*.

Blz. 350, r. 6 v. b. "LEBRUN". Hij was in 1799 met NAPOLEON consul geweest. Zie over hem *Biographie des contemporains*. LEBRUN blijkt, ook uit de MS. van den oud-minister ROËLL, een beminnelijk en welwillend man geweest te zijn. Geb. in 1739, was hij reeds bejaard toen hij in Holland vertoefde. Hij is in 1824, in 85jarigen leeftijd, in Frankrijk gestorven, nadat hij onder de Bourbons tot de vrijzinnige pairs had behoord. Zijn zoon heeft zijne *Mémoires* uitgegeven, die ons echter niet onder de oogen zijn gekomen. Als letterkundige is LEBRUN inzonderheid bekend door zijne vertalingen van *Gerusalemme liberata* van TASSO en van den *Illias* van HOMERUS en door eenige oorspronkelijke dichtstukken. Deze classische vorming maakte, dat hij vele vrienden onder de Hollandsche geleerden vond.

Blz. 350, medio. "Lijsten gevonden van hen, die den eed hadden afgelegd". Het treft zonderling, dat in dezelfde nommers van den *Courier d'Amsterdam*, waarin de lijsten worden medegedeeld, tevens een berigt voorkomt, dat het *Stolpiaansch legaat* besloten had, behalve de reeds bekroonde verhandeling over den eed, ook nog eene te laten drukken, die tot motto had: *Quam multos divi supplicii metus a scelere revocavit!* De reeds genoemde *Dictionnaire des Girouettes*, Paris, 1815, heeft onder de titelplaat tot opschrift: "*Si la peste donnait des pensions, la peste trouverait encore des flatteurs et des serviteurs.*" Wel een bewijs van het onbeduidende van ambtseeden van

getrouwheid. En toch moet men ten opzigte van de personen zekere billijkheid in acht nemen. Zouden de belangen van den Nederlandschen waterstaat gedurende de inlijving beter bevorderd zijn, wanneer de ingenieur BLANKEN den eed had geweigerd? Zou er betere waarborg voor regt zijn geweest, wanneer al de Hollandsche regters den eed geweigerd hadden? Enkelen, na aanvankelijk den eed te hebben gedaan, om bij den overgang nog eenige dienst te bewijzen, weigerden later in Fransche staatsdienst over te gaan. Slechts zeer enkelen hebben den eed geheel geweigerd, met opoffering van tractement en pensioen.

Blz. 350, r. 11 v. o. "Bij de commissie", enz. De leden, door het wetgevend ligchaam benoemd, waren: VAN BERNUTH staatsraad-directeur der domeinen, VAN DER BORCH VAN TERWOLDE staatsraad, VAN BRIENEN VAN DE GROOTE LINDT staatsraad, wethouder van Amsterdam, VAN BURMANIA burgemeester van Leeuwarden, ELOUT staatsraad, VAN GENNEP staatsraad, VAN HEMERT assessor in het departement Overijssel, VAN HOUTEN staatsraad, administrateur-generaal van den waterstaat, JANSSENS luitenant-generaal, oud-minister van oorlog, VAN IMHOFF staatsraad, VAN LEYDEN VAN WESTBARENDRECHT staatsraad, VAN LIJNDEN VAN LUNENBURG staatsraad, landdrost van Utrecht, VAN MAANEN oud-minister, MOLLERUS oud-minister en J. REPELAER staatsraad. De 15 benoemden worden in deze alphabetische orde door de *Courier d'Amsterdam* medegedeeld. Uit de handelingen van het wetgevend ligchaam blijkt echter, gelijk Prof. JORISSEN in zijn geschrift: *De ondergang van het Koningryk Holland*, blz. 187, mededeelt, dat de benoeming in de volgende orde is geschied, naar het aantal verkregene stemmen: ELOUT, JANSSENS, VAN MAANEN, VAN BRIENEN, VAN LIJNDEN, VAN DER BORCH, VAN HOUTEN, REPELAER, VAN HEMERT, VAN BURMANIA, VAN LEYDEN, MOLLERUS, VAN BERNUTH, VAN GENNEP en IMHOFF; op den laatste na werden allen bij de eerste stemming benoemd. De volgorde is een belangrijke bijdrage van de maat van vertrouwen, die het wetgevend ligchaam van Koning LODEWIJK bij zijn aftreden, aan Nederlandsche staatslieden schonk, om op de minst bezwarende wijze de inlijving te regelen. De vergadering benoemde geen leden uit haar midden, hetgeen LE BRUN als een bewijs van "désintéressement" prees, maar dat misschien meer in waarheid was een diep besef, dat de betrekking niet aangenaam was en dat het welzijn der ingezetenen de meest zaakkundigen moest doen kiezen.

Bij deze 15 personen voegde LE BRUN er nog vijf: — GOGEL oud-minister, SIX directeur der publieke schuld, BLANKEN inspecteur van den waterstaat, VAN KERCHEM chef der 1e. div. bij het departement

van marine en koloniën, QUANT chef van de 3e. div. bij dat departement, waarbij later nog 5 kwamen.

De commissie hield hare zittingen in het hotel van VER HUELL, den gewezen ambassadeur, die algemeene president was. Voorts was zij in drie sectiën verdeeld: 1e. sectie finantiën, Pres. GOGEL; 2e. sectie wetgeving en regtspleging, Pres. VAN MAANEN; 3e. sectie, oorlog en marine, Pres. VER HUELL. Verg. *Leven van Ver Huell*, en SILLEM: Proefschrift over GOGEL, blz. 78.

Blz. 315, r. 10 v. b. "Officiële vertaling". Overgenomen uit de *Courier d'Amsterdam*, van 20 Augustus 1810, waarmede vergeleken behoort te worden het verhaal bij VER HUELL.

Blz. 353, r. 14 v. b. "De Hollandsche departementen". Eerst had men bij het decreet van 13 Sept. 1810 *negen* departementen. Het departement van de Zuiderzee, — van de monden van de Maas, — van de monden van de Schelde, — van de monden van den Rijn, — van den Opper-IJssel, — van de monden van den IJssel, — van Friesland, – van de Wester-Eems — en van de Ooster-Eems; later werd het bestuur over de Hollandsche departementen bepaald tot *zeven* departementen, met uitzondering van de departementen der monden van de Schelde en der monden van den Rijn, terwijl die verdeeling nog werd veranderd. Den weg in den doolhof der greusscheidingen wijst Mr. MEES in de toelichting van de kaart in den *Hist. Atlas*.

Voorts werd bepaald, dat de Hollandsche departementen zouden hebben 6 senateurs, 6 leden in den staatsraad, 25 afgevaardigden en 3 leden in het hof van cassatie. REUVENS, DE BYE en VAN TOULON hielden den naam der Hollandsche regtsgeleerden met eere op. REUVENS zullen wij later weder ontmoeten in de commissie voor de wetgeving. P. J. DE BYE werd na zijn terugkomst uit Frankrijk eerst geplaatst als referendaris en kort daarop benoemd tot inspecteur der gevangenissen. Zijne biographie vindt men bij V. D. AA.

LODEWIJK VAN TOULON, geb. 1767, promoveerde in 1785, dus 18 jaren oud, kwam daarna, op 20jarigen leeftijd, reeds aan de regering en behoorde tot de commissie, die in 1787 de Prinses aan de Goejanverwellensluis aanhield. Na 1795 was hij in onderscheidene administrative en regterlijke betrekkingen werkzaam, werd na zijn terugkeer uit Frankrijk, in 1817, tot lid der Tweede Kamer gekozen en eindigde zijn staatkundige loopbaan als gouverneur des Konings te Utrecht, alwaar hij in 1840 overleed. Voor dat DE BYE en VAN TOULON benoemd werden, hadden de gewezen staatsraad ELOUT en VAN NES VAN MEERKERK (later lid der Tweede Kamer en reeds vroeg als uitnemend regts-

geleerde bekend) bedankt. Men ziet, dat de Fransche regering wel naar bekwame personen zocht.

Blz. 353, r. 5 v. o. "Denkt de hooghartige Hollander". Verg. M. C. VAN HALL: *Leven van van Kinsbergen.*

Blz. 354, r. 5 v. b. "Leden van het wetgevend ligchaam". Verg. de toelichting van de kaart in den *Historische Atlas* van Mr. MEES, die de namen mededeelt.

Blz. 354, r. 4 v. o "VOUTE". Zijne biographie ontbreekt tot heden.

Blz. 354, r. 1 v. o. "Baron D'ALPHONSE". Over FRANÇOIS JEAN BAPTISTE Baron D'ALPHONSE zie men *Biogr. des contemporains*, voce DALPHONSE [sic]. In het *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde* van SLOET, wordt in Dl. XIV, blz. 193, een belangrijk beknopt overzigt van een *Aperçu sur la Hollande par M. d'Alphonse*, intendant de l'intérieur en Hollande, gevonden. De verdiensten van D'ALPHONSE omtrent het bestuur der Herv. Kerk worden erkend in de *Gesch. der Herv. Kerk*, door YPEY en DERMOUT.

Blz. 355, r. 1 v. b. "Als prefecten aangesteld". Onderscheidene prefecten en onder-prefecten zijn onder Koning WILLEM I in staatsdienst geweest. DE CELLES en DE STASSART werden later in Zuid-Brabant tot leden der Staten-generaal gekozen; VAN DOORN VAN WESTKAPELLE was onder-prefect in het departement van de monden van de Schelde; VAN GOBBELSCHROY onder-prefect in het departement van den IJssel; VERSTOLK VAN SOELEN prefect in het departement van de Eems. Verg. over de Nederlandsche ambtenaren onder het Fransche bestuur: TEN ZELDAM GANSWIJK: *Bijdragen tot de geschiedenis van het staatsbestuur*, I, blz. 57—64 en 71, en II, blz. 257.

Blz. 355, r. 6 v. o. "DE CELLES en DE STASSART". Ofschoon beiden te zamen gelijkelijk zeer in den volkshaat gedeeld hebben, omdat al de hatelijkheid der conscriptie aan hen werd verweten, waren zij toch mannen van geheel onderscheiden karakter. DE CELLES, listig intriguant, heeft ook in België na 1830 de achting verloren.

DE STASSART was veel meer opregt en menschlievend; maar juist door zijn driftige uitvallen is hij nog meer dan DE CELLES bij het volk op de tong geweest. Verg. over beide staatslieden de *Biographie des contemporains*, omtrent hunne laatste levensjaren de *Biographie des Belges*, in 1850 te Brussel uitgegeven, het *Gedenkschrift* van VAN DER PALM en TEN ZELDAM GANSWIJK: *Bijdragen.*

Blz. 355, medio. "De geest der Fransche centralisatie". Mr. THORBECKE stelt, in zijne *Historische schetsen*, blz. 152, den invloed van het Fransche bestuur te eenzijdig en daardoor te gunstig voor, wanneer hij schrijft: "Onze inlijving in Frankrijk mag geenszins alleen als een daad van napoleontische geweldenarij worden beschouwd, noch naar de kortheid van haren duur geschat. Zij is in politische en regtsorganisatie eene vordering geweest, die zonder het decreet van NAPOLEON zou zijn vertraagd of gemist. Zij deed ons op eenmaal een stelsel van wetgeving deelachtig worden, dat ons, over menig beletsel heen, voor goed op den weg der algemeene, hedendaagsche ontwikkeling heeft geplaatst en tegen zoo menige onzekerheid, tegen menigen misstap behoed. Om dit te waardeeren, verbeelde men zich, dat wij uit het Koningrijk Holland onmiddelijk in dat der Nederlanden waren overgegaan. De Fransche omwenteling had ons wel beginselen gebragt, maar hadden wij eene algemeene wetgeving, zooals wij ze in overeenstemming met andere vernieuwde landen behoefden, zelfstandig uit eigen bronnen moeten ophalen, wanneer en hoe waren wij klaargekomen? Hoevele verouderde bepalingen zouden wij tot aanvulling hebben ingeroepen? Uit welke hoeken zouden niet al verlegen *nederlandsche beginselen* zijn opgezocht? Hetgeen de inlijving ons schonk, is nog op dit oogenblik van méér beslissenden, doordringenden invloed op ons staatswezen dan al wat wij in constitutionele en andere regeling sedert 1813 oorspronkelijks tot stand bragten."

Bij deze oordeelvelling wordt geheel over het hoofd gezien, dat onder Koning LODEWIJK reeds tot stand was gebragt: een algemeen belastingstelsel, — een burgerlijk wetboek voor het Koningrijk Holland, — een crimineel wetboek, oneindig beter dan de Code Pénal, en dat het Fransche stelsel van bestuur, bij veel goeds, ook zeer veel verkeerds had. De autoriteits-ondergeschiktheid, die in alles gevorderd werd, onderdrukte de vrijheid. Het stelsel van achterdochtige controle in alles onderdrukte de zelfstandigheid. De Fransche centralisatiegeest had zeer veel verkeerds, hetgeen door de meest uitnemende Nederlandsche staatslieden, VAN HOGENDORP en KEMPER, is opgemerkt. Aan de andere zijde is het niet te ontkennen, dat er iets in de Fransche administratie onder NAPOLEON was, dat nog tegenwoordig navolgingswaardig is, en dat ook eenige Hollanders zeer heeft aangetrokken. De hoofdambtenaren wisten de mindere ambtenaren met ambtsijver te bezielen. Het Napoleontisch centralisatiestelsel der Fransche regering was een stelsel, waarin de geest van het bestuur nog meer gold dan de letter van het reglement. De hoofdambtenaren waren de voorstanders en vrienden van al de ambtenaren, die in den geest van het bestuur met ijver, met doorzigt en met trouw

werkzaam waren, terwijl men later veelal in het administrative het raderwerk behouden heeft zonder den geest. Verg. ook TEN ZELDAM GANSWIJK: *Bijdragen tot de geschied. van het Staatsbestuur*, I, bl. 247—285.

. Blz. 357, r. 10 v. o. "GOGEL zocht den maatregel der tiercering nog te verzachten". Verg. het reeds meermalen aangehaalde proefschrift van Mr. SILLEM, en vooral den oud-minister BETZ, in zijne voor de geschiedenis onzer finantiën zoo belangrijke *Finantiële beschouwingen*, in de *Bijdragen tot de kennis van het Staatsbestuur*, Dl. IV, blz. 220, die teregt hun, die den maatregel verdedigen, toevoegt, dat zij een kruideniers-politiek verdedigen. Zie ook Prof. BUYS, in de *Verhandelingen* in Felix Meritis, over de *Nederlandsche staatsschuld*, 1857. VER HUELL: *Leven*, over GOGEL, in betrekking tot de tiercering oordeelende, ziet over het hoofd, dat reeds in het decreet van 10 Julij de tiercering was uitgesproken.

Blz. 357, r. 3 v. o. "De conscriptie". Zie de wetten daaromtrent bij RONDONNEAU. Over de uitvoering vindt men onderscheidene bijzonderheden bij N. G. VAN KAMPEN: *Geschiedenis der Fransche overheersching*, en omtrent de onrustige bewegingen, die bij de invoering der conscriptie te Amsterdam plaats vonden en de daarop gevolgde veroordeelingen, de *Zes pleidooijen*, door Mr. Q. DE FLINES, te Amst. uitgegeven.

Blz. 358 r. 5 v. o. "De welvaart verminderde". Men vindt hieromtrent belangrijke bijzonderheden in de *Schets der gevolgen van den invloed der Franschen op Nederland, sedert het jaar* 1795, in 1814 te Amsterdam uitgegeven. Verg. ook mijne *Verhandeling over de armoede*, en inzonderheid de statistieke tabellen omtrent de armenbedeeling te Amsterdam, bij de eerste uitgave gevoegd en overgenomen in het *Staatkundig Jaarboekje* van 1862.

Blz. 359, r. 3 v. b. "Continentaal stelsel". Verg. het reeds boven aangehaald proefschrift van Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT.

Blz. 359, r. 16 v. o "Ook in Groningen". Men verg. hier het belangrijke geschrift van H. A. WIJNNE: *Handel en ontwikkeling van stad en provincie Groningen*, 1865, blz. 170 en volg.

Blz. 360, r. 2 v. b. "Censuur". Enkele curieuse bijdragen tot de geschiedenis van de Fransche censuur in ons Vaderland vindt men in *de Recensent* van 1814, n°. 1 en 2. Verg. ook MEES: *Hist. Atlas*, in de toelichting van de negende kaart. De censuur wilde niet toelaten,

dat het slot van BILDERDIJK's gedicht, in December 1811 voorgedragen: *Hollands verlossing*, gedrukt werd. Zie DA COSTA: *De mensch en dichter Bilderdijk*, blz. 268 en volg., en de belangrijke *Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met de HH. en Mr. M. en H. W. Th. Tijdeman*, uitgegeven door H. W. T. TIJDEMAN, 2 deelen, 1866, I, blz. 333. Op blz. 265, 279 en 330 komen bijzonderheden omtrent de censuur voor, gelijk de geheele briefwisseling rijk is in bijzonderheden omtrent het letterkundig leven van dien tijd. Ofschoon de toepassing *soms* willekeurig en gestreng was bij geschriften van eenigzins verdachte personen, werd zij echter in het algemeen gematigd door de Nederlanders, die met het toezigt op de Nederlandsche boeken belast waren, zooals G. VAN LENNEP. Het bleek ook thans hoe moeijelijk het valt, het spreken en schrijven te beletten; ook onder de censuur werd veel geschreven dat Nederlandsche gevoelens openbaarde.

Blz. 362, r. 6 v. o. "De organisatie der kerkgenootschappen". Men verg. YPEY en DERMOUT: *Geschiedenis der Herv. kerk*, en later blz. 437.

Blz. 362, medio. "Geheime policie". Men vindt belangrijke aanschrijvingen in het werk van TEN ZELDAM GANSWIJK, Dl. I, blz. 53 en volg. Een opmerkelijke persoonsbeschrijving van Amsterdammers aan generaal MOLITOR, door DE CELLES opgemaakt, wordt als bijlage medegedeeld door VREEDE, achter zijn geschrift: *Oranje en de Bataaf-Republiek*. Verg. ook het policie-verslag omtrent de levenswijze in Amsterdam in P. SCHELTEMA: *Aemstels oudheid*. De algemeene instructie voor de policie van 10 Julij 1811 is zeer lezenswaardig, maar zij bevat de geheime aanschrijvingen niet.

Blz. 363, r. 10 v. b. Burgemeester SCHORER zeide in 1810 aan den Keizer: "Het is waar, dat de Hollanders de Franschen niet beminnen; zij beminnen alleen hun Vaderland". DE KANTER: *Lofrede op J. H. Schorer*, blz. 58. Verg. ook Mr. MEES: *Hist. Atlas*, blz. 3.

Blz. 363, r. 15 v. o. "Briefwisseling omtrent de zending van LABOUCHÈRE". Men verg. de bijvoegsels van den *Courier d'Amsterdam*, van 19 December 1810.

Blz. 363, r. 10 v. o. "De Keizer te Amsterdam". Verg. P. SCHELTEMA: *Aemstels oudheid*, Dl. IV. Andere opstellen, genoemd in het reeds meermalen aangehaalde *Repertoire*, vermelden 's Keizers ontvangst in andere steden. Welk een indruk de intogt van NAPOLEON op den toen nog jeugdigen WILLEM DE CLERCQ maakte, kan uit zijn

dagverbaal gezien worden: "het volk juichte uit opgewondenheid en verdrong zich uit nieuwsgierigheid." HELMERS had zich uit de stad begeven, om geen getuige te zijn van dien intogt.

Blz. 363 r. 2 v. o. "Officiële aanspraken". Enkele worden medegedeeld in de *Bijdragen* van TEN ZELDAM GANSWIJK, II, blz. 279.

Blz. 364, r. 11 v. b. "Organisatie van het academisch onderwijs". Verg. KEMPER: *Redevoeringen en staatk. geschriften*, III, blz. 41.

Blz. 364, r. 14 v. o. "Hetgeen geschreven is". Verg. Dr. L. R. BEYNEN: *Feestrede, den* 16[en] *November* 1863 *uitgesproken*. Tegenover de eenzijdig gunstige voorstelling van den invloed der Fransche regering door Mr. THORBECKE, boven blz. 432 vermeld, mag de eenzijdig ongunstige van Dr. BEYNEN in herinnering bewaard worden. Hij schrijft, blz. 15: "De verdrukking van NAPOLEON was als van een benaauwenden dampkring, die verlammend en verdoovend werkte op al de edelste levensdeelen en levensuitingen van den mensch. We waren in alles door hem geslagen en geknot: in ons goed, in ons bloed, in ons grondgebied, in onzen handel, in onze taal, in onze nationaliteit, in onze wetenschap, in onze kunst, in onze eerlijkheid, onze opregtheid, in alles, in één woord, wat den mensch tot mensch, in den waren en edelen zin van het woord maakt. 't Is waar in de godsdienst liet hij ons vrij, maar de godsdienst, het geloof is een zout, een zuurdeesem, dat geheel het leven doortrekken en dooraderen moet; blusch het leven uit en de godsdienst houdt op van kracht te zijn. Vandaar de verklaring van het verschijnsel, dat mannen van hart en moed en geweten in staat waren om woorden te spreken en daden te verrigten, die ons thans, zonder die verklaring, op zijn zachtst gesproken, ongeloofelijk zouden voorkomen. Neen, de vervolging onder FILIPS, ze staat met bloedige letters geboekt in onze annalen, maar daartusschen schittert het van licht en glorie; die van den Keizertijd verduistert, vernedert, verlaagt ons voor ons zelven. De verdrukking van FILIPS heeft ons tot martelaren, die van NAPOLEON tot slaven gemaakt." — Het moge waarschijnlijk zijn, dat eene voortgezette Fransche overheersching dat gevolg zou gehad hebben, in waarheid is de nationale geest onder het Fransche bestuur nog levend gebleven.

Blz. 365, r. 14 v. b. "VAN BRIENEN". Verg. het hoogst belangrijke verslag van W. J. VAN BRIENEN VAN DE GROOTE LINDT, aangaande de verrigtingen van hem als maire van Amsterdam, in SCHELTEMA: *Aemstels oudheid*, II, blz. 144.

Blz. 365, r. 10 v. o. "Onze taal is niet verfranscht". BILDERDIJK gaf onder de Fransche overheersching onderscheidene werken over de Hollandsche taal uit en schreef den 31en Dec. 1811 aan zijnen vriend H. W. TIJDEMAN: "Ik had dien avond eene voorlezing over de Hollandsche taal, want wekelijks komen thans eenige dicht- en taalliefhebbers bij mij om mij over de taal te hooren, hetgeen ik gaarne ter hand heb geslagen."

Blz. 865, r. 4 v. o. "BILDERDIJK enz". BILDERDIJK droeg in December 1811 in de Hollandsche maatschappij het bekende vers *Hollands verlossing* voor, dat eerst in 1814 is gedrukt kunnen worden; HELMERS dichtte het grootste gedeelte van *de Hollandsche natie* onder de Fransche heerschappij; LOOTS was een vaderlandsche dichter, toen Holland bij Frankrijk was ingelijfd; de beide KLIJNS — BAREND en HENDRIK HARMEN — toonden in hunne gedichten hunne warme vaderlandsliefde. Van den laatstgenoemde, een bijzondere vriend mijns vaders, gaf ik eene levensschets in de *Handelingen van de maatschappij van Letterkunde*, 1856. ADAM SIMONS, hoogleeraar te Utrecht, geb. 1770, gest. 1834, behoort inzonderheid als nationaal letterkundige gewaardeerd worden. Van Mr. CORNELIS VAN MARLE gaf Prof. VREEDE eene voor de geschiedenis hoogst belangrijke levensschets in de *Hand. v. d. M. v. L.*, 1861. KINKER droeg zijn gedicht: *Verlichting*, voor op den 1en October 1813, bij de opening van de algemeene vergadering der Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen, waarin onder anderen de volgende regels de aandacht verdienen:

Maar door geen jammerklagt, door geen lafhartig zuchten,
Noch kermend handgewring kan 't ooit zijn lot ontvlugten,
Dat des te sterker op 't geteisterd menschdom drukt,
Hoe dieper 't in zijn ramp ter aarde nederbukt. —
Neen, 't is de dwingland, die heel de aard wil overheeren,
De landverdelgers niet, die hen in 't stof verneêren,
't Is de eigen slavengeest, 't verstompt gevoel van eer,
Verloochenende eigenwaarde, en 't trotsch maar kruipend heer
Van laffe vleijers, die het dreigend moordtuig scherpen,
Als zij zich huichlend voor hunn' afgod nederwerpen.
. . . .
Maar — zoo geen geestdrift, zoo geen valsche hoop mij vleit,
Zoo geen bedrieglijk beeld mijn zoekend oog misleidt,
Dan opent zich 't verschiet. — 'k Zie d' eindpaal onzer kwelling,
Vervul, o Geest der eeuw, vervul uw heilvoorspelling!
Daal, maar gelouterd, op het zuchtend menschdom neêr!
Duld niet, omdat een woeste drom uw licht, weleer
Te driest ontheiligde en in 't blakrend vuur verkeerde,

Dat alles om zich heen tot puin en asch verkeerde —
  Duld niet dat om den hoon, uw eerdienst toegebragt,
  Het menschdom nederzinke in d' ouden jammernacht!
Verdelg die hoop, die ons gemoed lafhartig streelde!
Vergader om u heen wat de oude twist verdeelde!
  Blijf hoe het lot zich wende of keere, onze oogelijn,
  En doe ons op uw wenk eendragtig werkzaam zijn.

Blz. 366, r. 1 v. b. "Onze verhandelaars in het Nut". De gedichten van HELMERS en LOOTS werden even als de redevoeringen van KEMPER, gedurende de Fransche overheersching in vergaderingen van de Maatschappij voorgedragen. Belangrijk is het, 't verslag van de geschiedenis der Maatschappij gedurende de Fransche overheersching, na te lezen in de *Gedenkschriften der maatschappij: tot Nut van 't Algemeen*, 1809 tot 1834, blz. 9—41. In 1810 was de oud-minister van justitie C. F. VAN MAANEN, voor dat hij weder in dienst trad als president van het Hoog-Geregtshof te 's Gravenhage, lid van het Hoofdbestuur, te Amsterdam, alwaar hij als oud-minister van Koning LODEWIJK toen woonde.

Blz. 366, r. 6 v. b. "De *Letteroefeningen* bleven hunnen titel van *Vaderlandsche* behouden"; en niet alleen de titel maar ook de inhoud was geheel Hollandsch. In n°. 10 van het jaar 1810, dus zeer weinige maanden na onze inlijving, gaf men, blz. 428, in eenen tijd waarin men van zoo vele inhalingen en feesten leest, eene beschrijving van de inhaling van Philips II.

Blz. 366, r. 7 v. b. "Geschiedenis des Vaderlands". Op de scholen bleef het onderwijs in de geschiedenis des Vaderlands, dat is van Nederland, gehandhaafd. BILDERDIJK schreef den 27sten Sept. 1811 aan Prof. H. W. TYDEMAN: "KINKER zei mij anderdaags, dat Rotterdam vol was dat ik een Vaderlandsche historie schreef." *Briefwisseling*, als boven, I, blz. 301.

Blz. 366, r. 12 v. b. "KEMPER". Verg de § *Handhaving van den Hollandschen geest onder de Fransche overheersching*, in zijne *Redevoeringen en Staatkundige geschriften*, door mij uitgegeven, Dl. III, blz. 36 en volgende.

Blz. 367, r. 4 v. o. "Ook in het godsdienstige waren de jaren van overheersching jaren van ontwikkeling". YPEY en DERMOUT: *Geschiedenis der Ned. Herv. Kerk*, Dl. IV, blz. 452—565, deelen breedvoerig mede de drukkende omstandigheden, waaronder de kerkgenootschap-

pen leden, maar ook tevens vele bewijzen hoe geachte leeraars de vrijheid der Protestantsche godsdienst tegenover de willekeurige keizerlijke organisatie verdedigden.

Blz. 367, r. 1 v. o. "De weldadigheid eene hoogere deugd". De armenscholen, vroeger door liefdadige giften tot stand gebragt, bleven later door jaarlijksche collecten bestaan. In 1811 bragt die collecte op *ƒ* 12,326, niettegenstaande Amsterdam zeer verarmd was. Ook de liefdegaven aan de armen waren in die jaren vrij aanzienlijk, vooral in betrekking tot de verminderde inkomsten, veroorzaakt door stilstand van handel en vermindering van inkomsten door de tiercering.

Blz. 368, r. 7 v. b. "Het ontbrak niet aan bekrompene geestelijken". De Amsterdamsche predikant HAACK deed aan den boekverkooper GARTMAN, die aan het avondmaal bij den Remonstrantschen leeraar M. STUART geweest was, het diakenschap ontzeggen. *Brieven van Falck*, 2de uitg., blz. 188.

Blz. 368, medio. "De Fransche overheersching liet de levenskiem van ons nationaal bestaan ongedeerd", ook bij jeugdige mannen. Verg. de allerbelangrijkste bijzonderheden van het verblijf van den later zoo beroemden L. C. LUZAC, tijdens zijn verblijf in Parijs, van 1810 tot 11, in zijne levensschets, door Prof. VREEDE: *Hand. der M. van Lett.*, 1862.

Blz. 368, r. 5 v. o. "Tot spotversen opgewekt". *Het gevecht van Napoleon en Minerva*, van BORGER, is bekend door de volksuitgave van BORGERS *Dichterlijke nalatenschap.* — De gedichten van VAN MARLE verdienden wel eens herdrukt te worden, daar zij zeer zeldzaam voorkomen. Een stuk van zijn gedicht: *Rapport van Xerxes II*, deelden wij mede in n°. 172 der *Volksletterkunde.* Men zie over VAN MARLE het reeds gemelde belangrijke levensberigt, door Prof. VREEDE, in de *Hand. der M. v. L.*

Blz. 369, r. 9 v. b. "Het Goddelijk wereldgerigt". Men zie hierin geene banale uitdrukking, gelijk *de Spectator.* Ik zou mijne overtuigingen en den aanleg van mijn werk geheel hebben moeten verloochenen, zoo ik in de geschiedenis geen gerigt der waarheid tegenover leugen, — van regt tegenover onregt, — geen Godsgerigt in de menschelijke zamenleving erkende. Hetgeen hier is geschreven, hangt te zamen met hetgeen Dl. I, blz. 139, 147, 337, 380, en Dl. III,

blz. 958 voorkomt. Die Gods voorzienigheid in de wereldgeschiedenis niet erkent, moet noodwendig tot het bijgeloof vervallen, dat het toeval de wereld regeert.

HOOFDSTUK XVII.

November 1813—April 1814.

Aan de geschiedenis der omwenteling van 1813 zijn zeer vele geschriften toegewijd. Dadelijk na onze verlossing van de vreemde overheersching ving MARTINUS STUART aan de uitgave der *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken*, waarvan 6 stukken zijn uitgegeven, na de vereeniging met België gevolgd door de *Jaarboeken van het Koningrijk der Nederlanden*. Vele merkwaardige officiële stukken zijn ook medegedeeld door TEN ZELDAM GANSWIJK, in de reeds aangehaalde *Bijdragen*. De geschiedenis der omwenteling is verder beschreven door J. BOSSCHA, KONIJNENBURG, CHAD, later door LASTDRAGER, terwijl VAN DER PALM de gebeurtenis in zijn beroemd *Gedenkschrift* heeft verheerlijkt.

Bij de 50jarige herinnering en eenigzins vroeger zijn op nieuw onderscheidene stukken uitgegeven. Terwijl wij met verlangen tegemoet zien het derde deel van de zoo belangrijke *Brieven van Gijsbert Karel van Hogendorp*, — de hoofdfiguur in de omwenteling — vestigen wij de aandacht op *Eenige woorden tot inleiding* van den Heer F. VAN HOGENDORP, voor het eerste deel, waarin hij een overzigt geeft van de belangrijke stukken, die in 1866 reeds in zijn bezit waren, en eene opgave van hetgeen hem ontbrak. Uit de MS. nalatenschap van mijnen vader, J. M. KEMPER, heb ik onderscheidene stukken medegedeeld in het *derde deel* van zijne door mij in 1836 uitgegeven *Verhandelingen en staatkundige geschriften*. Van FALCK zijn herinneringen en aanteekeningen medegedeeld in zijne *Brieven*, 1e. druk 1857, 2e. druk 1859; terwijl de aanmerkingen, die FALCK heeft gemaakt op het MS. van het *Gedenkschrift* van VAN DER PALM, gevonden worden in N. BEETS: *Verscheidenheden*, I, blz. 102. Ook bestaat er nog een onuitgegeven handschrift van FALCK, na 1836 opgesteld, hetwelk nog niet mag worden uitgegeven, maar waarvan de inzage mij gegund is. Verder vindt men de herinneringen en handelingen — van G. TH. ELOUT, in *Aanteekeningen van een Staatsman betrekkelijk de opdragt der souvereiniteit in 1813*, in een schrijven van Jhr. P. J. ELOUT VAN SOETERWOUDE aan Mr. GROEN VAN PRINSTERER, 1850, — van J. H. VAN LIJNDEN VAN LUNENBURG, in zijne

reeds vermelde *Toespraak;* — van HUGO VAN ZUYLEN VAN NYEVELDT, in *Herinneringen van een Staatsman betrekkelijk de verheffing van Willem I*, uitgegeven door G. W. VREEDE, 1850; — van Mr. J. C. FABER VAN RIEMSDIJK: *In de maand November* 1813, in de *Bijdragen* van Mr. J. L. C. GREGORY, 1864; — van VAN OLDENBARNEVELD, genaamd WITTE TULLINGH, in *de Omwenteling van* 1813 *te 'sGravenhage*, Utrecht, 1869. — Van F. A. VAN DER DUYN VAN MAASDAM zijn herinneringen vervat in de *Notice et souvenirs biographiques du comte van der Duyn*, par le Bn. SIRTEMA DE GROVESTINS, 1852. Over dit geschrift en de Nederduitsche vertaling onder den titel van *Gedenkschriften*, later; — van KRAYENHOFF, in zijn *Leven*, enz. Hoogst belangrijke stukken zijn inzonderheid uitgegeven door Prof. THEOD. JORISSEN: *De omwenteling van* 1813, twee deelen, 1867. De hoogleeraar heeft in eene zeer breedvoerige inleiding zich verdienstelijk gemaakt, door deels de stukken, die hij in het tweede deel mededeelt, te onderzoeken, deels door een kritisch onderzoek naar de ware toedragt der gebeurtenissen in te stellen. De recensie daarvan door Prof. FRUIN, in *de Gids*, 1868, n°. 1, heeft aanleiding gegeven tot de uitgave door Prof. JORISSEN van het geschrift, getiteld: *Gijsbert Karel van Hogendorp en Leopold van Limburg Stirum*, 1869, waarop is gevolgd eene recensie door Prof. FRUIN, in *de Gids*, April 1869, die weder is beantwoord door Prof. JORISSEN, in een geschrift, getiteld: *Het einde van den strijd. Een laatste woord*, 1869. Deze *Letterkundige aanteekeningen* geven geene gelegenheid om een gemotiveerd oordeel over dien strijd uit te spreken; alleen willen wij opmerken, dat bij de vrees voor den terugkeer der Fransche troepen evenzeer een te vroege opstand, ten einde bloedstorting en plundering te voorkomen, als een te lang dralen, moest worden vermeden, ten einde wij niet als overwonnen land zouden beschouwd worden. In 1813 en 1814 is GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP teregt als het hoofd der nationale beweging door allen beschouwd. Moge al vóór zijn optreden geheel vrij te Amsterdam de volksbeweging zijn uitgebroken, HOGENDORP is het hoofd geweest van het bestuur; in hem is de geheele beweging als het ware verpersoonlijkt. Aan den anderen kant scharen wij ons geheel aan de zijde van Prof. JORISSEN ten opzigte van het ongunstig oordeel over de oproeping der oud-regenten, die als een daad van beleid door Prof. FRUIN wordt verdedigd. Zie ook de latere aanteekeningen.

De feitelijke gebeurtenissen in de onderscheidene provinciën en de bijzonderheden van enkele personen zijn door talrijke geschriften en opstellen toegelicht. Wij noemen slechts enkele: EEKHOFF: *Friesland in* 1813; *Groningen in* 1813, in de *Bijdragen tot de kennis van de prov. Groningen; De laatste maanden der Fransche heerschappij in*

Walcheren, *Nov.* 1813—*Mei* 1814, door F. NAGTLAS, 1864; *Familieherinneringen uit de jaren* 1811, 1812 en 1813, door P. J. KIKKERT, 1864; *Aanteekeningen van het gebeurde in de stad Haarlem*, *van* 15 *Nov. tot* 2 *Dec.* 1813, door Mr. JOH. ENSCHEDÉ. In de *Amsterdamsche courant* van 24 Oct. 1863 heb ik de vraag bevestigend beantwoord: Heeft Amsterdam regt, de dagen van 15 en 16 Nov. 1813 dankbaar te herdenken? waarbij ik van onderscheidene mij medegedeelde stukken gebruik heb gemaakt. Van de populaire geschriften, waarin enkele bijzonderheden, die elders niet voorkomen, medegedeeld worden, behooren vermeld te worden P. H. WITKAMP: *Gedenkboek van Neêrlands 50jarig grondwettig volksbestaan*, en J. H. SONSTRAL: *De verlossing van Nederland in verband met den vrijheidskrijg der volken van Europa.*

Als afzonderlijke verhandelingen vermelden wij: Dr. J. A. WIJNNE: *Blik op de wijze*, *waarop Nederland in* 1813 *wederom een zelfstandige staat is geworden*, in de *N. Bijdr. tot regtsgeleerdheid*, Dl. XIII, blz. 437 en Prof. BRILL, in de *Verslagen van de Kon. Akad. van wetensch.*, 1863

Door de latere vereeniging met België is onze omwenteling in 1813 voor een gedeelte met de geschiedenis van België verbonden. Verg. L. HYMANS: *Histoire politique et parlementaire de la Belgique*, Tom. I, en THEOD. JUSTE: *Le soulèvement de la Hollande en* 1813, *et la fondation du Royaume des Pays-Bas.* Beide werken zijn echter het meest belangrijk voor het einde van 1814 en 1815.

Een volledig overzigt van de vele geschriften en de critische beschouwingen van al de gebeurtenissen ligt geheel buiten ons bestek. Onze *Aanteekeningen* bepalen zich voornamelijk tot hetgeen in betrekking tot de *staatkundige* geschiedenis belangrijk kan worden geacht. Voor de kennis van den staatkundigen toestand is het voornamelijk van belang, te weten, onder welke omstandigheden onze eerste grondwet is tot stand gekomen.

Blz. 370, medio. "De omwenteling van het jaar 1813 is nog het groote feit". Hoe gewigtig in het staatkundig volksleven ook moge zijn eene grondwet, zoo is het toch eene geheele miskenning van een nationaal volksleven, alsof daaruit alleen de aanvang van een nieuwe periode zou kunnen genomen worden. Zoo eene politieke partij de grondwet van 1848 als de aanvang van een geheel nieuw tijdvak op den voorgrond wil plaatsen, zij zal nooit kunnen te weeg brengen, dat de herinnering aan het jaar 1848 door het volk zal worden gevierd, zooals in 1863 is geschied met het jaar 1813.

Blz. 371, r. 8 v. o. "Garde d'honneur". Verg. in de *Bijdragen* van Prof. JORISSEN, Dl. II: *De garde d'honneur Mr. D. Donker Curtius*,

en het in Julij 1823 uitgegeven werk van J. R. BOYMANS: *Garde d'honneur*. Het werd opgedragen aan DIRK DONKER CURTIUS. In de *Bijdragen* van TEN ZELDAM GANSWIJK vindt men een lijst der uitgetrokken gardes d'honneur. Er bestaat van Julij 1813 een Nederlandsch gedicht: *Het afscheid van den garde d'honneur*, waarin de volgende regels aanwijzen, dat men onder Frankrijk Nederlander bleef:

"Steeds dierbaar blijve Neêrlands grond
Aan elk regtschapen hart."

Aandoenlijk zijn de dichtregels van JAN BROUWER op de afbeelding van den student SJEERP BROUWER, den 20en Julij 1813 geschreven:

Dit beeld vertoont mijn zoon, door keizerlijk geweld
Ontrukt aan 't pad van eer, en tegen wet en rede
Uit zijner oud'ren huis geperst naar 't oorlogsveld.
Hergeef hem ons, o God, en schenk Europa vrede.

En wondere wisseling van het lot. De gedwongen Fransche krijgsdienst droeg mede, den jongeling tot een warm vaderlander te vormen. De jeugdige garde d'honneur ontvlugtte met andere Friesche jongelingen uit het Fransche leger en kwam reeds den 17en December 1813 te Leeuwarden in de armen zijner ouders terug. Naar Leiden als student vertrokken, nam hij in 1815 dienst onder de vrijwillige jagers der Leidsche academie, die hem tot hunnen sergeant-majoor verkozen. Als een der meest bekwame leerlingen, nadat hij bekroond was bij een prijsverhandeling, verliet hij in 1817 de hoogeschool met den dubbelen titel van doctor in de geneeskunde en van dien in de wis- en natuurkunde. In 1823 tot hoogleeraar te Groningen benoemd, stortte hij in 1831 de helft van zijn tractement op het altaar des Vaderlands, en toen hij in 1842 tot lid van de Tweede Kamer der Staten-generaal werd gekozen, behoorde hij tot de meest zelfstandige volksvertegenwoordigers, gelijk wij later zullen zien.

Blz. 371, r. 2 v. o. "Door doodvonnissen schrik ingeboezemd". Verg. BOSSCHA, LASTDRAGER, inzonderheid P. H. WITKAMP: *Gedenkboek*, blz. 120, en het *Leven van J. Scheltema*, door P. SCHELTEMA.

Blz. 372, r. 6 v. b. "Doctor LEMON". Verg. *Iets over de nooit plaats gehad hebbende zamenzwering te Amsterdam, in Februarij* 1813, door H. DE H. LEMON, Amst. 1814.

Blz. 372, r. 10 v. b. "15,000 Nederlanders dienden buiten hun Vaderland". Verg. BOSSCHA: *Neêrlands heldendaden te lande*, III, 1.

Blz. 372, r. 15 v. o. "Behoorde er al de mogelijke voorzigtigheid toe". Naar ons oordeel heeft Prof. JORISSEN, in zijne overigens zoo belangrijke *Bijdragen tot de omwenteling van* 1813, dit niet genoegzaam in het oog gehouden. Er behoorde weinig overleg toe, zich aan het hoofd der volksbeweging te stellen, maar wel om dit te doen op het juiste tijdstip, — niet te laat, maar ook niet te vroeg, — om geen noodelooze bloedstorting en plundering te verwekken.

Blz. 372, r. 11 v. o. "Onder ORANJE had men den strijd tegen Spanje gestreden". In gedichten en geschriften werd daarop telkens gewezen. Zie ook Mr. J. SCHELTEMA: *Vergelijking van de afschudding van het Spaansche juk in* 1572 *met die van het Fransche in* 1813, Amst. 1813, en *Grondlegging van Neerlands onafhankelijkheid*, Amst. 1814. Ook de brief van de commissarissen-generaal te Amsterdam aan den Russischen bevelhebber, van den 25en Nov. 1813, houdt de woorden in: "Les Hollandais jadis les restituteurs de leur liberté contre la domination de l'Espagne, peuvent se féliciter encore une fois du bonheur d'ouvrir leurs portes à des alliés." KEMPER: *Red. en Verh.*, III, blz. 66.

Blz. 373, r. 6 v. b. "Herziening van de Unie van Utrecht". Het is belangrijk, blz. 90 en 91 van het boekje van TOLLIUS: *Gebreken*, enz., te vergelijken met de ontwerpen van eene herziening van de Unie van Utrecht, in 1799 ontworpen, en deze weder met de *Schets* van G. K. VAN HOGENDORP. Verg. de *Aanteek.* boven blz. 352 en 393. Naar ons oordeel is er verband tusschen die onderscheidene ontwerpen. Het derde deel van de *Gedenkschriften van G. K. van Hogendorp* zal daaromtrent waarschijnlijk meerder licht verspreiden.

Blz. 373, r. 7 v. o. "Eene restauratie van den ouden regeringsvorm met meerdere uitbreiding van de regten van den Prins", en blz 384, medio. "Reeds TOLLIUS en VAN DE SPIEGEL hadden daarop aangedrongen en men was overeengekomen, dat de Prins niet meer Erfstadhouder, maar eenvoudig Souverein Prins zou genoemd worden." Bij de pogingen tot restauratie in 1799 werd de Prins reeds Souverein genoemd. Omtrent de verheffing van den Prins tot Souverein bestond tusschen de aristocratische en meer volksrepraesentative constitutionele rigting geen verschil; maar wel openbaarde zich het verschil daarin, dat men aan de eene zijde eene restauratie van het oude foederative stelsel wenschte, met eenige uitbreiding van de algemeene regeermagt, maar toch met behoud van veel van het oude staatsregt, — en dat men aan de andere zijde wenschte een staatsvorm, met nieuwe constitutionele grondslagen en waarin men slechts opnam hetgeen uit het

oude proefhoudend was bevonden. Dit verschil openbaarde zich in een reeks van omstandigheden, waarop in den tekst de aandacht is gevestigd. VAN HOGENDORP had met de souvereiniteit het oog op de souvereiniteit van de Vorsten uit de Bourgondische en Oostenrijksche huizen vóór 1572; daarmede stemden overeen de bepalingen in de *Schets:* "De staten der provinciën en landschappen blijven op den ouden voet, in zoover daarin geene verandering is gebragt", en: "De Souvereine Vorst vermag in elke provincie, naar de oude gewoonte in de Nederlanden, een Stadhouder aanstellen." Dat VAN HOGENDORP bij de omwenteling van 1813 reeds bij den aanvang een grondwettigen regeringsvorm met een Souverein Vorst aan het hoofd op het oog had, blijkt uit vele omstandigheden. Zoo schreef hij reeds den 19en Nov. aan VON GAGERN een brief, waarin de volgende uitdrukking voorkomt: "La maison d'Orange sera Souveraine avec des lois fondamentales." Zie *Das Leben des Generals Fr. von Gagern*, I, S. 118.

Blz. 374, r. 7 v. b. "GIJSBERT KAREL", aldus werd de groote vaderlander in 1813 algemeen genoemd. Men zie zijn karakterbeeld in het *Gedenkschrift* van VAN DER PALM. Verg. verder VAN HALL: *Lofrede op G. K. van Hogendorp*, 1853, tweede uitgave 1863, en daarover Prof. J. T. BUYS, in *de Gids*, 1864; voorts Mr. MEES: *Gijsbert Karel van Hogendorp, Toespraak bij de onthulling van het monument*, in 1866, te Rotterdam voor VAN HOGENDORP opgericht; — prof. O. VAN REES: *Over de verdiensten van Gijsbert Karel van Hogendorp als staathuishoudkundige*, bekroonde prijsvraag, en de recensie van dat werk, door Prof. S. VISSERING in *de Gids*, N. R, VIII, p. 257. Wanneer het ons, waarop bij klimmende jaren weinig te rekenen valt, mogt vergund worden de staatkundige geschiedenis na 1830 te vervolgen, dan hopen wij nog, bij den dood van V. HOGENDORP, stil te staan bij hetgeen GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP voor Nederland is geweest.

Blz. 375, r. 11 v. b. "Eene constitutie ontworpen". Verg. blz. 238 van den tekst en deze *Aanteekeningen*, blz. 297.

Blz. 375, r. 14 v. o. "KEMPER en FALCK hoopten thans eene meer ware constitutionele regering met den Prins van Oranje aan het hoofd te gemoet te gaan". KEMPER had reeds in 1806, in zijne inaugurele oratie, te Amsterdam uitgesproken, de stelling verdedigd: dat er tusschen den trap der maatschappelijke beschaving en de wet een naauw verband moet zijn, terwijl FALCK onder de monarchale magt van Koning LODEWIJK de voordeelen eener constitutionele regering, maar tevens de gebreken van die constitutie had leeren kennen. Toen ik

in 1836 het derde deel van de *Verh. en Staatk. geschriften* bezig was uit te geven en daarover eenige inlichtingen van FALCK vroeg, schreef hij mij onder anderen: "Op het laatst van December 1812 kwam ik met uwen voortreffelijken vader in ernstig gesprek over de mogelijkheid om eerlang van de veranderde omstandigheden partij te trekken tot bevrijding en duurzame herstelling van ons vaderland. Hetgene ik hem van de strekking der gemoederen buitenslands en van de bedoelingen van meer dan eene mogendheid zeggen kon, bevestigde hem in de gedachten, welke gedurende de Fransche overheersching ons van lieverlede al minder en minder vreemd waren geworden. Evenmin als hij was ik met de Haagsche heeren in onmiddelijke aanraking, doch door een man die het wederzijds vertrouwen bezat [waarschijnlijk ELOUT] wist ik waar heen hunne voornemens strekten. Éénhoofdig oppergezag in het huis van Oranje, tempering van hetzelve door vrijheid ademende instelling, geenerlei uitsluiting van verschil van meening in het staatkundige, ziedaar de leer die men overeenkwam voort te planten en tot rigtsnoer te doen strekken." *Brieven van Falck*, 2de uitg., blz. 352.

Blz. 375, r. 10 v. o. "De democratisch republikeinsche rigting vertoonde zich niet". Verg. echter hetgeen wij later omtrent GOGEL mededeelen, in de *Aanteekening* op blz. 396.

Blz. 376, r. 3 v. b. "Thans zijn zijne verrigtingen bekend". Verg. hier vooral het zoo lezenswaardig geschrift van Prof. VREEDE: *Oranje en de Bataafsche republiek in diplomatische betrekking tot den eersten Napoleon*, 1859; het breedvoerig verslag van ARNOLDI, in *Der Zeitgenossen*, waaruit de bekende Belgische publicist JOTTRAND naamloos zijn opmerkelijk geschrift heeft zamengesteld: *Guillaume Frédéric d'Orange Nassau avant son avénement au trône des Pays-Bas sur le nom de Guillaume I*, par un Belge 1827; G. ENGELBERTS GERRITS: *Het leven van Willem I*, 1845, en *Das Leben von Gen. Fr. von Gagern*.

Blz. 377, r. 13 v. o. "Een schriftelijk vertoog". Men vindt dit opmerkelijke stuk achter het geschrift van VREEDE: *Oranje en de Bataafsche Republiek*. Daarmede verg. men de belangrijke brieven van den Prins van 2 en 11 Nov. 1813, in *Das Leben von Gen. v. Gagern*, I, § 106.

Blz. 377, r. 6 v. o. "Memorandum" Verg. VAN DIJK: *Repertoire*, p. 65; CASTLEREAGH. IX, p. 80; VREEDE, als boven, blz. 55. Daar de memorandums niet zijn gedagteekend, verdienden zij wel eens toegelicht te worden.

Blz. 378, r. 4 v. b. "Welwillende Fransche ambtenaren". Opmerkelijk is het hier op te merken, dat hetgeen Mr. GREGORY uit de herinneringen van FABER VAN RIEMSDIJK mededeelt, overeenkomt met hetgeen uit de MSS. aanteekeningen van den minister ROËLL blijkt.

Blz. 378, r. 14 v. b. "Hertog van Plaisance". Hetgeen hier is medegedeeld is ontleend uit de MSS. van ROËLL.

Blz. 378, r. 7 v. o. "Intermediaire besturen op te rigten". Een eigenhandig geschreven ontwerp daartoe voor Leiden, onder dagteekening van 4 November 1814, van mijnen Vader, is onder mijne berusting.

Blz. 378, r. 2 v. o. "MODDERMAN en ALBERDA". Verg. de hierboven, blz. 440, vermelde *Bijdragen voor de omwenteling in Groningen.*

Blz. 379, r, 8 v. b. "In beweging gebracht". MAY, — door DE CELLES genoemd: "Un des Orangistes acharnés. — Il est très-suspect à être un des fauteurs et instigateurs de l'émeute", — en FALCK's vriend, de notaris FABIUS gaven het eerst aan de beweging den stoot; terwijl FALCK als kapitein der schutterij waakte, dat de beweging niet tot bandeloosheid oversloeg. Ik heb zulks uit onderscheidene mij medegedeelde stukken en persoonlijke herinneringen in het licht gesteld in het artikel in de *Amsterdamsche courant* van 24 Oct. 1863.

Blz. 379, r. 9 v. b. "Een wakkere man uit het volk". BAREND FONTIJN. Zie P. H. WITKAMP: *Gedenkboek*, alwaar zijn portret, in 1863 vervaardigd, voorkomt.

Blz. 379, medio, "Uit aanhangers van het Huis van Oranje". Hoogst opmerkelijk is hetgeen de prefect DE CELLES schreef aan den generaal MOLITOR, omtrent de bekende staatkundige gezindheid der leden van het provisioneel bestuur. De lijst met de aanmerkingen van DE CELLES werd door MOLITOR bij de ontruiming van Utrecht achtergelaten en is als Bijlage VIII medegedeeld achter het reeds vermelde geschrift van Prof. VREEDE: *Oranje en de Bataafsche Republiek.*

Blz 379, r. 12 v. o. "Volksopstand begonnen". Men stelt zich de gebeurtenissen van 1813 zeker verkeerd voor, wanneer men tot motto van een geschrift kiest: "dat een onderworpen volk de keten heeft weggeworpen en het zwaard tegen de dwingelandij heeft aangegrepen;" maar niet minder verkeerd is de voorstelling, dat wij vrijgewerden zijn om-

dat de Franschen het land verlieten op dezelfde wijze als het overstroomde land weder droog wordt door het afvloeijen van het water. De waarheid is, dat de onderdrukking in 1812 en 1813 niet dan door militaire executiën is gehandhaafd en dat de bezadigden alle moeite hebben gehad te vroege bewegingen te voorkomen. De opgewondenheid van het volk tegen de Franschen was zoo groot, dat op den 14en November slechts een enkel woord voldoende was om het volk te Amsterdam in beweging te brengen. Ook buitenslands, onder den verschen indruk der gebeurtenissen, is de omwenteling van 1813 als een nationale opstand beschouwd. In de *Mémoires tirés des papiers d'un homme d'état*, XII, p. 215, leest men: "Dès le 14 Nov. Amsterdam arbora spontanément le pavillon orange qui vola rapidement de place en place et le prince LE BRUN fut obligé de quitter la Hollande." In *Das Leben des Ministers vom Stein, von* PERTZ leest men, B. III, S. 480: "Der General VON BULOW hatte auf eigene hand die *Eroberung* von Holland unternommen. Am 15en brach ein Aufstand in Amsterdam aus", etc. De troepen der verbonden mogendheden, die het eerst in Groningen binnentrokken, wilden het Land als overwonnen land beschouwen en hieven requisitiën; maar zij moesten weldra erkennen, dat het Land zich zelf reeds bevrijd had, toen de omstandigheden daarvoor gunstig waren.

Ook zelfs VAN HOGENDORP brengt hulde aan den volksopstand te Amsterdam begonnen: in zijn brief van 19 November aan den Prins schrijft hij: "La nation c'est levée, elle porte vos couleurs, elle proclame votre nom. A la bourse d'Amsterdam on a poussé des cris prolongés. Les plus notables se joignent à la foule en oubliant tout esprit de parti: ils ne craignent pas de prononcer leur sentimens, ils croyent seulement devoir entendre quelques jours encore pour leur donner un forme légale. Je presse cette affaire de tout mon pouvoir.... Dans Amsterdam les premiers jours ont été orageux par la seule faute des François." *Das Leben von v. Gagern*, I, S. 117.

Blz. 379, r. 13 v. o. "Het was hoogst noodzakelijk, dat men hier reeds een nationale regering vond". De zelfbevrijding van Holland lag niet in het plan der Russische en Pruissische staatslieden in 1813. Veel meer wilde men over de overwonnen landen vrijmachtig beschikken. Bij Rusland bestond een plan om Oldenburg zeer uit te breiden, zoodat Hannover en de Nederlanden daaronder begrepen werden. Vele Duitschers oordeelden, dat de Nederlanden als een Bourgondsche kreits aan Duitschland moesten komen. Vooral de beroemde ARNDT ijverde er voor, dat de Nederlanders Duitschers zouden worden. Verg. KLÜPFEL: *Deutsches Einheitsbestrebungen*, 1853, S. 337. Verg. ook VREEDE:

Oranje en de Bataafsche Republiek, blz. 76, die opmerkzaam maakt op de depêche van lord CASTLEREAGH, van 13 November 1813, waarschijnlijk 23 Nov., waarin het gewigt van onze eigene beweging erkend wordt.

Blz. 379, r. 1 v. o. "DE STASSART". Zie de belangrijke bijdrage: *Mr. J. C. van Riemsdijk in de maand November* 1813, door Mr. GREGORY, 1864, blz. 9.

Blz. 380, r. 3 v. b. "RIEMSDIJK". Opmerkelijk is, dat op de uitnoodiging aan VAN RIEMSDIJK gedaan, *om alles te herstellen als vóór* 1795, hij dit weigerde, deels omdat hij als maire nog door zijn eed gebonden was, deels omdat, naar zijn inzien, ook de partijschappen zouden herleven. Zie het in de vorige noot aangehaalde geschrift.

Blz. 380, r. 8 v. b. "LEOPOLD VAN LIMBURG STIRUM". Verg. de namen van vele regenten vóór 1795, die in 1813 weder op den voorgrond traden, blz. 230, in den tekst. LEOPOLD VAN LIMBURG STIRUM, geb. 1758, gest. in 1841, heeft het eerst in naam van den Prins van Oranje als gouverneur willen optreden, ook toen anderen nog weifelden, of daartoe wel de tijd rijp was. Zoo dit voor zijn moed en vaderlandsliefde getuigt, zoo behoort het niet tot een ongunstig oordeel te leiden over G. K. VAN HOGENDORP. Verg. Prof. JORISSEN, t. a. p.; en de recensie van dat geschrift door Prof. FRUIN, en het tegenschrift, daarop gevolgd van Prof. JORISSEN: *Laatste woord.*

Blz. 380, r. 15 v. o. "FRANS ADAM VAN DER DUYN". De *Notice et souvenirs biographiques du comte van der Duyn de Maasdam*, etc., par le B[n]. SIRTEMA DE GROVESTINS, geeft, bij oppervlakkige lezing, een zeer onzamenhangend en onjuist denkbeeld over dit medelid van het algemeen bestuur, maar critisch beschouwd, een schat van wetenswaardige bijzonderheden, zoo voor de geschiedenis der laatste zestig jaren, als voor de kennis van den man, die eenmaal met GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP en LEOPOLD VAN LIMBURG STIRUM het algemeen bestuur uitmaakte. FRANS ADAM VAN DER DUYN was lid van de ridderschap van Holland vóór 1795 geweest en aan het hof van den erfstadhouder verbonden. Na 1795 had hij zich de zaken en vrai philosophe niet sterk aangetrokken. In zijne autobiographie, — in de derde persoon geschreven, — zijn de volgende woorden karakterschetsend: "Les années de 1795 à 1813 se passèrent paisiblement, on pourrait dire heureusement pour M. VAN DER DUYN. Son peu d'ambition et de besoins de luxe et d'amusements mondains d'un côté, ses goûts littéraires et la

vive jouissance d'une liberté qu'il n'avait jamais connue, mais bien souvent désirée, contribuèrent puissamment au contentement dont il jouit à cette époque", waarbij de uitgever de volgende noot voegt: "Les seuls délassements que M. VAN DER DUYN se donnait pendant les années de sa studieuse retraite, étaient de loin en loin des voyages à Amsterdam et à la Haye, pour y voir quelques amis et aller assister à des représentations tragiques données par la célèbre madame WATHIER. M. VAN DER DUYN consignait toujours les impressions qu'il conservait de ces courses, dans son journal de lecture. (Voir au Fragment n°. 2)."

Zonder administrative ondervinding en zonder ernstige economische en staatsregtelijke studie, maar met veel welwillendheid en met algemeene liberale beginselen bezield, sloot VAN DER DUYN zich aan aan VAN HOGENDORP, wien hij met opregten eerbied bewonderde, zonder voor zijne fouten de oogen te sluiten. Zie de belangrijke karakterschets van VAN HOGENDORP in de *Notice*, p. 99, fragment 6, blijkens de slotregels opgemaakt na 1830.

VAN DER DUYN nam aan de commissiën voor de grondwet van 1813 en 1815, waarvan hij lid was, geen groot deel, ofschoon hij als gematigd liberaal zich doorgaans deed kennen. Het blijkt uit de aanteekeningen van ROËLL, VAN MAANEN en RAEPSAET, welke laatste aanteekent: "MM. ABERDA [sic voor ALBERDA] en VAN DUYN [sic voor VAN DER DUYN] sont des personnes très-honnêtes, mais, par état, peu versées dans les affaires." In 1817 tot gouverneur van de provincie Zuid-Holland en tot een hofwaardigheid benoemd, behoorde hij tot de welwillende en liberale staatslieden, die veel, volgens veler oordeel te veel, aan de mindere ambtenaren overlieten, zoodat men reeds in 1824 eene klagt vernam, dat hij brieven had geteekend, zonder ze naauwkeurig gelezen te hebben. Tot 1825 waren zijne oordeelvellingen èn omtrent de Nederlandsche natie èn omtrent Koning WILLEM I, op eene onpartijdige wijze, algemeen gunstig. Na 1824 kwam VAN DER DUYN meer en meer onder den invloed van SIRTEMA VAN GROVESTINS. Zijne oordeelvellingen werden ongunstiger, tot dat een voorval, op het einde van 1830, waaruit bleek dat WILLEM I noch het doorzigt, noch het beleid van VAN DER DUYN vertrouwde om den Erfprins naar Antwerpen te vergezellen, een verwijdering tusschen VAN DER DUYN en WILLEM I te weeg bragt, die zich in bittere uitdrukkingen in de brieven aan SIRTEMA lucht gaf. Met de jaren klom het wrevelig oordeelen, dat zijn toppunt bereikte, toen hij meende dat zijn ontslag, op 75jarigen leeftijd, uit partijschap geschiedde.

Bij het geschrevene door VAN DER DUYN zijn dus wel te onderscheiden de tijdvakken. Vóór 1813 schreef hij, en philosophe, over belletrie en politiek zonder veel diepte. Van 1817 tot 1826 omstreeks als onaf-

hankelijk en liberaal staatsman, die vele zaken van nabij kende; later als geheim opposant tegen de regering van den Koning, dien hij in het openbaar als staatsdienaar en grootmeester van het hof diende, terwijl hij inzonderheid na 1830 hoogst onbillijk en ontevreden oordeelde. Dit is zoo waar, dat men zeer gemakkelijk naar den toon, waarin de stukken geschreven zijn, het tijdstip kan erkennen, waarin de ongedateerde stukken werden opgesteld.

Daarbij moet worden opgemerkt, dat de baron C. F. SIRTEMA VAN GROVESTINS, bij veel bekwaamheden, toch was een hoogst hartstogtelijk en avontuurlijk mensch, gelijk wij later in eene aanteekening op blz. 507 zullen opmerken. Bij het gebruik van de *Notice* moet vooral gelet worden op het even onpartijdig als juist geschreven geschrift van Mr. J. K. J. DE JONGE: *Examen d'une notice*, etc., la Haye, 1852.

Blz. 380, r. 15 v. o. "J. F. VAN HOGENDORP". In 1746 geb., was hij vóór de omwenteling van 1795 ontvanger-generaal der Unie geweest. Zie V. D. AA: *Biogr. woordenb.*

Blz. 380, r. 15 v. o. "O. REPELAER", geb. 1759, gest. 1832, was vóór de omwenteling van 1795 lid der Staten van Holland en commissaris bij het leger. Zie V. D. AA: *Biogr. woordenboek.*

Blz. 380, r. 14 v. o. "F. D. CHANGUION" was vóór de omwenteling van 1795 raad van de vroedschap van Leiden, werd na de omwenteling van 1813 tot commissaris-generaal bij de Britsche troepen aangesteld, en later tot ambassadeur bij de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Even als de bovengenoemde was hij van 1795 tot 1813 buiten staatsbetrekking geweest.

Blz. 381, r. 2 v. b. "Vonden minder bijval". BOSSCHA, KONIJNENBURG, LASTDRAGER en VAN DER PALM, dus bijna alle oudere geschiedschrijvers der omwenteling zijn het daaromtrent eens, ofschoon de een meer stellig dan de andere zijn gevoelen uitspreekt. De Remonstrantsche predikant BRUININGS, in zijne *Herinneringen nopens zijnen levensloop*, maakte zich in 1813 zeer bevreesd voor eene terugkeering naar het oude. Blz. 393 van zijn werk schrijft hij: "dat de oproeping van VAN HOGENDORP aan zijne medeleden van de oude Staten-vergadering van 1794 des te meer de vrees voor eene terugkeering naar het oude opwekte, omdat dezelfde staatsman in dat jaar een geschrift had uitgegeven, waarin hij de noodzakelijkheid van een heerschende Kerk betoogde." Van dat geschrift is ons niets bekend, maar wel, dat voor een gedeelte een heerschende Kerk in het ontwerp van grondwet werd

voorgesteld, gelijk wij later zullen zien. Dat de eerste handelingen van VAN HOGENDORP toen algemeen aan eene restauratie van het *oude* deden denken, blijkt ook uit de brochure van P. VAN HOOGSTRATEN: *De waare vrienden van Oranje*, in 1817 uitgegeven tegen een geschrift: *De hernieuwde Nederlandsche Unie*. Aldaar leest men, blz. 43:

"Met verwondering zie ik op bladzijde 125 en 126 gemeld, dat er in het begin van onzen opstand eene oproeping heeft plaats gehad van *Staatspersoonen, die den Lande, zoo vóór als na den jare* 1795, *hier en elders hadden gediend.* Dat dit nu niet waar is, weet een ieder, die op het gebeurde van die dagen eenigzins opmerkzaam is geweest. Zij *alleen* zijn tot eene Vergadering, om over 's Lands belangens raad te pleegen, openlijk opgeroepen, die den Lande in 1794 en 1795 gediend hadden, dat is, voor de invasie der Franschen en de daarop voorziene en ook dadelijk gevolgde omwenteling van 1795, welke Oranje noodzaakte deze gewesten te verlaten, en waardoor de Staats Stadhouderlijke regering werd vernietigd, en het Land onder het geweld der revolutionairen is gebragt geworden. Hij, die nog aan de waarheid van hetgeen ik hier gezegd heb, mogt twijfelen, leeze de couranten of publieke Nieuwspapieren van dien tijd, in welke hij de openbaare oproeping tot deze Vergadering zal vinden. Hij zal door dezelve tevens uit de daarin ook vermelde Publicatie van den toenmaligen Gouverneur van den Haag verder ontwaaren, dat, in de eerste dagen van onzen opstand geene *nieuwe orde van zaaken*, maar de herstelling der oude is bedoeld geworden. Menigwerf verwonder ik mij, dat voorgevallen zaaken, van welke nog zoo vele tijdgenooten en zelfs ooggetuigen overig zijn, na een klein verloop van tijd zoo onnaauwkeurig en somtijds geheel verkeerd verhaald worden."

Prof. H. W. TIJDEMAN schrijft, in zijne *Drie voorlezingen*, van de vergadering van 18 November het volgende:

"Men gevoelde zich te zwak, en te oud, en buiten invloed, en zonder kennis van den gang van zaken, die toch sedert 1795 te veel in alle opzichten verloopen was, om geheel tot den stand van *dat* jaar te kunnen teruggebracht worden. Waarvan nu verder het gevolg was, dat daar de zaak *éclat* begon te maken en VAN HOGENDORP en de zijnen gecompromitteerd waren, zij zich gelukkig mochten achten, dat de fungeerende ambtenaren, veelal gewezen patriotten, doch hartelijk deelende in den afkeer van den overweldiger, en thans niet meer afkeerig van Oranje, dien zij als den eenigen redder beschouwden, nu edelmoedig toetraden, en zich mede op den voorgrond plaatsten, de handen uitstaken en den kop er aan waagden."

Verg. ook de belangrijke stukken, medegedeeld door Prof. JORISSEN: *Bijdragen*, II, blz. 60 en volgende.

Blz. 381, r. 3 v. o. "Overreedde hem, door FALCK ondersteund". Ofschoon ik deze zinsnede hoofdzakelijk heb overgenomen uit hetgeen ik in 1836 heb geschreven in de verzameling van *Verh. en staatk. geschriften* mijns vaders, III, blz. 53, en FALCK daarop *toen* geene aanmerking maakte, geloof ik echter thans, na het lezen der aanteekeningen van FALCK op het *Gedenkschrift van van der Palm*, door Dr. N. BEETS, in zijne *Verscheidenheden*, I, blz. 102, de uitdrukking te moeten terugnemen, daar FALCK's herinneringen in 1816 zeker meer de waarheid getrouw zullen zijn geweest, dan die van 1836. In de vergadering van 17 November was dan, volgens FALCK's aanteekeningen, reeds besloten: "dat elk — Saturdag met een Patriotsch regent terugkomen zou." Bij dit feit behoefde mijn vader VAN HOGENDORP niet te overreden tot een ruimere oproeping; — aan de andere zijde zegt de uitdrukking ook te veel, daar het blijkt, dat VAN HOGENDORP *toen* nog niet overtuigd is geworden, dat hij te veel van het oude terug wenschte.

Blz. 382, r. 10 v. o. "20 Nov. 1813". Men vindt deze proclamatie bij BOSSCHA en ook in de *Bijdragen tot de geschiedenis van het staatsbestuur*, van TEN ZELDAM GANSWIJK, I, blz. 48.

Blz. 382, r. 7 v. o. "Proclamatie". TEN ZELDAM GANSWIJK, blz. 27. Deze proclamatie had CANNEMAN tot steller.

Blz. 383, r. 2 v. o. "MOLITOR Utrecht verliet". MOLITOR nam bij zijn vertrek uit Utrecht als gijzelaars mede de Heeren DE PERPONCHER, ROM, BUDDINGH en SINGENDONCK. Een overzigt van hun wedervaren wordt medegedeeld in het laatste deeltje van de *Spreuken*, enz., door den eerstgenoemde in 1814 uitgegeven. Verg. het geschrift: *De stad Utrecht in het jaar* 1813, uit het dagboek van een ooggetuige [HENDRIK KEETEL], 1863.

Blz. 384, r. 8 v. b. "Zeer vijandig tegen andersdenkenden". Dit blijkt uit onderscheidene omstandigheden. Verg. *Brief van A. aan Z.*, vervolgens de *Brieven van B. aan Y*, en *C. aan X.*, in het licht verschenen in 1813. Ook uit onderscheidene particuliere brieven van dien tijd blijkt, hoe de partijzucht het hoofd weder opstak en hoezeer aan de andere zijde een verzoenende geest verlangd werd.

Blz. 384, r. 10 v. b. "GOGEL". Verg. later de *Aant.*, blz. 461 en 462.

Blz. 384, r. 13 v. b. "WILLEM DE ZESDE". De proclamatie van 26 Nov. vindt men o. a. bij TEN ZELDAM GANSWIJK, I, blz. 35—37.

Blz. 384, r. 14 v., b. "De oud-regenten". Verg. de *Aanteekeningen* hiervoren, blz. 450.

Blz. 384, r. 15 v. b. "Proclamatie van 30 November". Zie TEN ZELDAM GANSWIJK, I, blz. 125.

Blz. 384, medio. "Was overeengekomen, dat de Prins maar eenvoudig Souverein Prins zou genoemd worden". Ook G. K. VAN HOGENDORP sprak reeds in de *Schets*, die hij in gereedheid had, van "Souvereine Vorst". Verg. ook boven blz. 443.

Blz. 384, r. 9 v. o. "VAN HOGENDORP was bezield door edele liefde voor de volksbelangen". Ofschoon VAN HOGENDORP in 1813 en 1814 zeer oligarchische en reactionnaire beginselen omtrent de regering in Staat en Kerk koesterde, behoeft men daarom niet aan zijn cordaatheid en zuivere vaderlandsliefde te twijfelen. Hij was opregt overtuigd dat eene restauratie in het belang van het algemeen was, gelijk hij later edelmoedig heeft erkend, dat hij te veel van het oude terug had gewenscht. Het verschil tusschen de aristocratische en democratische constitutionele monarchie is een verschil van regeringsstelsel, niet van minder of meerdere vaderlandsliefde; althans bij GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP was dit het geval. Verg. verder de aanhalingen in de *Handleiding tot de kennis van het Staatsregt*, blz. 186 en 187.

Blz. 384, r. 8 v. o. "Dat de opdragt der Souvereiniteit niet door de oud-regenten, maar door het volk zou geschieden". Het plan van VAN HOGENDORP schijnt eigenlijk geweest te zijn, de oude Staten op nieuw bij elkander te roepen en dat deze de opdragt der meerdere magt zouden doen, terwijl de Souvereine Vorst zou opvolgen volgens het erfregt van den Stadhouder, gelijk dan ook in de *Schets* naar die erfopvolging verwezen wordt. KEMPER daarentegen meende, dat de opdragt van het volk moest uitgaan en dat de volksovertuiging luide genoeg sprak, om geene oproeping in grondvergaderingen noodig te doen zijn. Alleen door eene volkskeus kon met het *oude* oligarchische stelsel gebroken worden.

Blz. 385, r. 3 v. b. "Neêrlands Vorst te Scheveningen geland". Woorden uit een briefje van CANNEMAN aan commissarisen te Amsterdam.

Blz. 385, r. 7 v. b. "De volgende proclamatie" Zij werd reeds medegedeeld door BOSSCHA, II, blz. 22, door TEN ZELDAM GANSWIJK, I, blz. 304, en in de *Staatk. geschriften* mijns vaders, III, blz. 71, maar

scheen hier niet te mogen ontbreken, daar zij in het *Staatsblad* niet is opgenomen.

Blz. 386, r. 5 v. b. "De Prins maakte eerst zwarigheid". Verg. FALCK: *Brieven*, 2de uitg. blz. 196, en de MSS. van den oud-minister ROËLL, waarvan wij hieronder een gedeelte mededeelen.

Blz. 386, r. 10 v. b. "Het gelukte KEMPER hem te overtuigen". Zie den brief van de Commissarissen te Amsterdam aan die van Rotterdam en den brief aan mijne moeder, medegedeeld in het derde deel van de *Verh. en staatkundige geschriften*, blz. 72 en 78, waarin de volgende woorden inzonderheid voor de staatkundige geschiedenis de aandacht verdienen: "De groote zaak is voldongen; het Vaderland heeft een diplomatisch erkend vrij bestaan, en de Souvereiniteit van den Prins doodt op eens alle oude geschillen. De Amsterdamsche proclamatiën, die gij zeker gelezen zult hebben, zijn alle van mij." In zijn dagboek teekende de later zoo beroemd geworden WILLEM DE CLERCQ, toen nog eerst 18 jaren, op 2 December het volgende aan: "Gisteren is 's nachts de proclamatie van den Prins met veel plegtigheid bij fakkellicht voorgelezen. Dit is 's middags herhaald. Men had gedacht dat de Prins toen reeds onze stad zou bezoeken, en had diensvolgens vele autoriteiten en de afgevaardigden der geestelijkheid op het paleis genood. Gisteren was op het gerucht van den Prins eene aanzienlijke menigte op den Haarlemmer- en Nieuwendijk zamengevloeid. Alles toonde volksvreugde aan. De Oranjeliedjes werden wederom met nieuwe kracht langs straat en gracht gezongen. Het volk heeft te Kattenburg geroepen: de Prins moet Koning van Holland zijn, en KEMPER verklaart, dat wij geen WILLEM VI of VII, maar WILLEM I zullen hebben. Z. H. moet heden komen. Die dag zal altijd gedenkwaardig blijven. Ik heb den neef van WILLEM I en van FREDERIK HENDRIK, na een negentienjarig afzijn weder door het juichend Nederland als verlosser zien ontvangen. Op den dam zag ik den Prins na zijn aankomst op het balcon verschijnen, zich voor het volk buigende. Het gejuich op dit oogenblik was onbeschrijfelijk, en ik schaam mij niet om, na alles wat ik heden gezien en gehoord heb, deze drift van het volk nationale geestdrift te noemen. Ja, zij heerschte overal, en ik zal niet ontveinzen, dat deze dag op mij een plegtigen indruk gemaakt heeft. De volksmenigte was ontzettend. Sommigen reikten den Prins hunne handen toe en alles ademde vreugde." (*Willem de Clercq, naar zijn dagboek*, bladz. 38, niet in den handel). De indruk dien de 18jarige jongeling, die zich onder de volksmenigte bewoog, ontving, stemt overeen met de

opmerking van den Engelschen gezant, die den Prins in Amsterdam vergezelde. In de vertrouwelijke depêche van 1 December 1813, van Lord CLANCARTY aan Lord CASTLEREAGH: *Correspondence of Lord Castlereagh*, luidt het begin: "My dear Lord. — I have little to add of what you will find in my regular and private dispatches of this date. The principal matter is that, with the exception of a degree of enthusiasm such as I never before witnessed, and which was certainly never surpassed, we have literally nothing with which to defend ourselves in case of attack or even of a predatory excursion. Gorcum, you will see, is the point at which a considerable force of the enemy is assembling, with what view I am not enabled to say; and between the Hague and Gorcum there is literally nothing to prevent the French," etc.

Blz. 386, r. 13 v. b. "De Prins nam de Souvereiniteit aan bij eene proclamatie". Zij komt niet voor in het *Staatsblad*, ofschoon met die proclamatie de regering van WILLEM I aanvangt, gelijk het besluit van 2 December 1814 door den Vorst geteekend is in het tweede jaar zijner regering. Zij komt voor bij BOSSCHA, TEN ZELDAM GANSWIJK en in de *Staatk. geschriften*. Het oorspronkelijk stuk, geheel met de hand mijns vaders geschreven, en door den Prins en VAN DER DUYN VAN MAASDAM geteekend, is onder de papieren mijns vaders gebleven, en zal door mij aan het Rijksarchief geschonken worden.

Blz. 387, r. 7 v. b. "Was met zorgvuldigheid vermeden hetgeen aan eene herstelling van oude regten zou kunnen doen denken". In de oorspronkelijke minuut stond in het midden: *onder waarborgen Uwer regten*. Deze woorden zijn doorgehaald, waarschijnlijk vóór dat de volgende woorden werden geschreven, om niet te doen denken aan de herstelling der oude historische regten, terwijl nu de zin is: dat de vrijheid der natie tegen volgende mogelijke misbruiken door eene wijze constitutie zal verzekerd worden.

Blz. 387, medio. "Rotterdam". Ook te 's Gravenhage werd bij de terugkomst een aanspraak gehouden, geheel in den geest van de Amsterdamsche proclamatie; wij deelen haar mede, gelijk zij voorkomt bij BOSSCHA: *Gesch. der omwenteling*, II, 35:

"Doorluchtige Vorst! De roep van het magtige Amsterdam is de stem van geheel Nederland; hij drukt uit het vurig verlangen uwer getrouwe Hagenaren, die *hier* uit kieschheid volgen, waar het hart had wenschen voor te gaan.

"WILLEM DE EERSTE, Souverein Vorst van Nederland! Zie daar het

middenpunt van vereeniging voor alle bewoneren des lands, van de vriendschap der Bondgenooten, van den eerbied zelfs onzer vijanden. Zie daar ééne Eenheid van Bestuur, door den Stamvader van uw Doorluchtig huis bedoeld, dikwijls door de kundigen der Natie begeerd, in de laatste jaren ten grondregel van ons Staatsgebouw gelegd, en alleen zeer onlangs door overheersching bevlekt. Zulk eene Eenheid van Oppermagt, gewaarborgd door een Nederlandsch Vorst, die den wenk der Almagt onder dit alles erkent, die onze zeden eerbiedigt, onze belangen doorgrondt, wiens roem die van het Vaderland, wiens belangen die van het Volk zijn, verzekert ons geluk, het leven onzer kinderen, de schatten van den Godsdienst, en de Onafhankelijkheid van Nederland. WILLEM DEN EERSTE, als Souverein Vorst van Nederland op dit oogenblik plegtig uit te roepen, is niet anders dan de tolk te zijn van den algemeenen wil der Natie, en zich te kwijten van de dierbaarste pligten aan God en het Vaderland."

Zoo van 's Gravenhage de oproeping uitging van een algemeen bestuur, — van Amsterdam ging uit de staatkundige beweging tot oprigting van eenen grondwettigen Staat onder een Souverein Vorst, met nieuwe grondslagen, en niet als vervolg van den ouden regeringsvorm; iets, dat ook erkend is in den aanvang van de proclamatie van 6 December, waarbij de Prins als Souvereine Vorst optrad en het algemeen bestuur ontsloeg, ofschoon in die proclamatie, waarmede het *Staatsblad* opende, weder in afwijking van de Amsterdamsche proclamatiën, de uitdrukkingen van *eigenaardige her*komsten en *aloude* vrijheid werden gebezigd.

Blz. 387, r. 8 v. o. "KEMPER de opregte tolk van het Nederlandsche volk". Onderscheidene oud-regenten keurden echter den stap af. Zeer opmerkelijk is het oordeel van den minister ROËLL, hetgeen wij uit zijn MSS. hieronder afschrijven. Het schijnt geschreven zeer kort na den 1en December:

"Reeds sedert eenige maanden had men zig naar mate de vorderingen der Bondgenooten, en de aangroeijende waarschijnlijkheid der terugkomst van den Prins van Oranje, in de bijzondere gesprekken met de vraag bezig gehouden, in welke betrekking die terugkomst dan wel zoude plaats hebben; of de Prins als stadhouder dan wel als souverein zoude optreden? Dat zulks bij de geallieërden reeds eene besliste zaak was, daaraan meende niemand te moeten twijfelen en in de gesprekken, welke ik daarover heb bijgewoond, is het mij altijd voorgekomen, dat de wensch der meesten tot de opdragt van het souverein gezag overhelde. Toen daarnevens de bekende Proclamatie van heeren KEMPER en FANNIUS SCHOLTEN, waarbij in den nagt tusschen

den 30 Nov. en 1 December het souverein gezag aan den teruggekomenen vorst wierde toegekend, het ligt zag, vond de inhoud daarvan niet alleen grooten bijval, maar ik meen het zelfs daarvoor te mogen houden, dat ingevalle de geheele bevolking der stad tot uitbrengen van haar gevoelen was opgeroepen geweest, een schier eenparige stem zig voor de verheffing van den Prins tot souverein zou verklaard hebben. Met leedwezen heb ik steeds van het ter nalating van zoodanige oproeping, die binnen weinige dagen door het geheele land had kunnen geschieden, gedagt, dewijl dan van het eerste oogenblik af aan die wettigheid, welke nu eerst door volgende gebeurtenissen is daargesteld, zoude bestaan hebben. Men zoude dan niet hebben behoeven te vragen, gelijk naderhand in den dagelijkschen omgang weldra het geval werd, vanwaar tog, de Heeren KEMPER en SCHOLTEN de bevoegdheid tot eenen zoo beslissenden stap, als door hen gedaan was, ontleend hadden, en het tegenstrijdige van dezen stap met de later bekend gewordene verklaringen van den Vorst, die voor het vertrek uit Engeland, zijn stellig verlangen had te kennen gegeven, om alleenlijk als stadhouder, behoudens de door de ondervinding gewettigde wijzigingen te willen terugkeeren, zoude alsdan geene stoffe tot gispende aanmerkingen gegeven hebben. De handeling van de Heeren KEMPER en SCHOLTEN was inderdaad niet alleen voorbarig, maar zelfs strijdig met 's vorsten begeerte; en het zal dan ook zekerlijk daaraan zijn toeteschrijven, dat zij in deze alleenlijk als particulieren, en niet als gecommitteerden van het Algemeen Bestuur, omtrent welke betrekking de Proclamatie een diep stilzwijgen in agt neemt, zijn te voorschijn gekomen; want vermits het gemeld Bestuur in naam van den Prins van Oranje werd uitgeoefend, en deze ieder oogenblik konde geraadpleegd worden, sprak het van zelve, dat zij zich zorgvuldig wachten moesten van als zoodanig tegen 's vorsten bedoelingen te handelen.

"Dat zijne Hoogheid niet geraden geoordeeld heeft zig, nu toch de zaak geschied was, daartegen te verzetten, is bij de uitkomst gebleken, en wanneer men zig de algemeene toejuiching herinnert, die de gedane stap te dier tijd had, dan zal het geene de minste bevreemding baren kunnen, dat Hoogstdezelve zig genoegzaam gewettigd geacht heeft om althans provisioneel en in afwachting eener meer uitdrukkelijke bevestiging het opgedragen gezag te aanvaarden. Eigenaardig moest nu Zijne Hoogheid zig, zoodra mogelijk na de stad begeven van welkers grond het gemeld gezag een voortbrengsel was. De volgende dag wierd daartoe reeds aangekondigd, en de vreugde d' ingezetenen daardoor ten top gevoerd."

Ook Prof. H. W. TIJDEMAN heeft den stap van KEMPER en FANN SCHOLTEN eigenmagtig en onwettig genoemd. *Drie voorlezingen*, blz. 1.

middenpunt van vereeniging voor alle bewoneren des lands, van de vriendschap der Bondgenooten, van den eerbied zelfs onzer vijanden. Zie daar éééne Eenheid van Bestuur, door den Stamvader van uw Doorluchtig huis bedoeld, dikwijls door de kundigen der Natie begeerd, in de laatste jaren ten grondregel van ons Staatsgebouw gelegd, en alleen zeer onlangs door overheersching bevlekt. Zulk eene Eenheid van Oppermagt, gewaarborgd door een Nederlandsch Vorst, die den wenk der Almagt onder dit alles erkent, die onze zeden eerbiedigt, onze belangen doorgrondt, wiens roem die van het Vaderland, wiens belangen die van het Volk zijn, verzekert ons geluk, het leven onzer kinderen, de schatten van den Godsdienst, en de Onafhankelijkheid van Nederland. WILLEM DEN EERSTE, als Souverein Vorst van Nederland op dit oogenblik plegtig uit te roepen, is niet anders dan de tolk te zijn van den algemeenen wil der Natie, en zich te kwijten van de dierbaarste pligten aan God en het Vaderland."

Zoo van 's Gravenhage de oproeping uitging van een algemeen bestuur, — van Amsterdam ging uit de staatkundige beweging tot oprigting van eenen grondwettigen Staat onder een Souverein Vorst, met nieuwe grondslagen, en niet als vervolg van den ouden regeringsvorm; iets, dat ook erkend is in den aanvang van de proclamatie van 6 December, waarbij de Prins als Souvereine Vorst optrad en het algemeen bestuur ontsloeg, ofschoon in die proclamatie, waarmede het *Staatsblad* opende, weder in afwijking van de Amsterdamsche proclamatiën, de uitdrukkingen van *eigenaardige herkomsten* en *aloude* vrijheid werden gebezigd.

Blz. 387, r. 8 v. o. "KEMPER de opregte tolk van het Nederlandsche volk". Onderscheidene oud-regenten keurden echter den stap af. Zeer opmerkelijk is het oordeel van den minister ROËLL, hetgeen wij uit zijn MSS. hieronder afschrijven. Het schijnt geschreven zeer kort na den 1en December:

"Reeds sedert eenige maanden had men zig naar mate de vorderingen der Bondgenooten, en de aangroeijende waarschijnlijkheid der terugkomst van den Prins van Oranje, in de bijzondere gesprekken met de vraag bezig gehouden, in welke betrekking die terugkomst dan wel zoude plaats hebben; of de Prins als stadhouder dan wel als souverein zoude optreden? Dat zulks bij de geallieerden reeds eene besliste zaak was, daaraan meende niemand te moeten twijfelen en in de gesprekken, welke ik daarover heb bijgewoond, is het mij altijd voorgekomen, dat de wensch der meesten tot de opdragt van het souverein gezag overhelde. Toen daarnevens de bekende Proclamatie van de Heeren KEMPER en FANNIUS SCHOLTEN, waarbij in den nagt tusschen

den 30 Nov. en 1 December het souverein gezag aan den teruggekomenen vorst wierde toegekend, het ligt zag, vond de inhoud daarvan niet alleen grooten bijval, maar ik meen het zelfs daarvoor te mogen houden, dat ingevalle de geheele bevolking der stad tot uitbrengen van haar gevoelen was opgeroepen geweest, een schier eenparige stem zig voor de verheffing van den Prins tot souverein zou verklaard hebben. Met leedwezen heb ik steeds van het ter nalating van zoodanige oproeping, die binnen weinige dagen door het geheele land had kunnen geschieden, gedagt, dewijl dan van het eerste oogenblik af aan die wettigheid, welke nu eerst door volgende gebeurtenissen is daargesteld, zoude bestaan hebben. Men zoude dan niet hebben behoeven te vragen, gelijk naderhand in den dagelijkschen omgang weldra het geval werd, vanwaar tog, de Heeren KEMPER en SCHOLTEN de bevoegdheid tot eenen zoo beslissenden stap, als door hen gedaan was, ontleend hadden, en het tegenstrijdige van dezen stap met de later bekend gewordene verklaringen van den Vorst, die voor het vertrek uit Engeland, zijn stellig verlangen had te kennen gegeven, om alleenlijk als stadhouder, behoudens de door de ondervinding gewettigde wijzigingen te willen terugkeeren, zoude alsdan geene stoffe tot gispende aanmerkingen gegeven hebben. De handeling van de Heeren KEMPER en SCHOLTEN was inderdaad niet alleen voorbarig, maar zelfs strijdig met 's vorsten begeerte; en het zal dan ook zekerlijk daaraan zijn toeteschrijven, dat zij in deze alleenlijk als particulieren, en niet als gecommitteerden van het Algemeen Bestuur, omtrent welke betrekking de Proclamatie een diep stilzwijgen in agt neemt, zijn te voorschijn gekomen; want vermits het gemeld Bestuur in naam van den Prins van Oranje werd uitgeoefend, en deze ieder oogenblik konde geraadpleegd worden, sprak het van zelve, dat zij zich zorgvuldig wachten moesten van als zoodanig tegen 's vorsten bedoelingen te handelen.

"Dat zijne Hoogheid niet geraden geoordeeld heeft zig, nu toch de zaak geschied was, daartegen te verzetten, is bij de uitkomst gebleken, en wanneer men zig de algemeene toejuiching herinnert, die de gedane stap te dier tijd had, dan zal het geene de minste bevreemding baren kunnen, dat Hoogstdezelve zig genoegzaam gewettigd geacht heeft om althans provisioneel en in afwachting eener meer uitdrukkelijke bevestiging het opgedragen gezag te aanvaarden. Eigenaardig moest nu Zijne Hoogheid zig, zoodra mogelijk na de stad begeven van welkers grond het gemeld gezag een voortbrengsel was. De volgende dag wierd daartoe reeds aangekondigd, en de vreugde der ingezetenen daardoor ten top gevoerd."

Ook Prof. H. W. TIJDEMAN heeft den stap van KEMPER en FANNIUS SCHOLTEN eigenmagtig en onwettig genoemd. *Drie voorlezingen*, blz. 141.

en BRUGMANS gewisseld, deelden wij mede in de *Verh. en staatk. geschriften*, Dl. III, blz. 80 en volgende.

Blz. 392, r. 8 v. o. "Redevoering bij de inhuldiging der herstelde Leidsche Universiteit". Zij wordt gevonden in de *Verh. en staatk. geschriften*, II, blz. 117.

Blz. 392, r. 1 v. o. "De lotgevallen van onzen leeftijd". De rede werd in het latijn uitgesproken en later door Mr. C. S. VAN ASSEN in het Nederduitsch vertaald, en herdrukt in de *Verh. en staatk. geschriften*, III, blz. 121 en volg. Deze redevoering is het meest geschikt om de staatkundige beginselen mijns Vaders te leeren kennen. Wij namen daarom eenige zinsneden over in de § *Regeringsbeginselen*, in de *Handleiding tot de kennis van het Staatsregt*, blz. 187 en volg.

Blz. 393, r. 8 v. b. "TEYLER'S *Godgeleerd genootschap*". De verhandeling, herdrukt in de *Verh. en staatk. geschriften*, II, is ook in het Duitsch vertaald en door ANTON DIETRICH in 1823 te Leipzig uitgegeven. Bij de vrees voor reactie, die zich bij velen in 1818 begon te openbaren, vestigde hij inzonderheid de aandacht daarop, dat het evenwigt de groote wet is van alle zedelijke ligchamen; dat waar enkelen zijn vooruitgegaan, zij in hunnen vooruitgang worden tegengehouden door het groote ligchaam, waartoe zij behooren. In de zedelijke wereld kan geene overspanning plaats hebben, zonder dat zij door eenige ontspanning gevolgd wordt; na welk betoog hij met de volgende zinsnede (II, blz. 292 in de *Verhand.*) besluit:

"Wat dus ook de stroom der tijden en gebeurtenissen, over sommige inrigtingen van de laatste jaren, beslissen moge, hij kan wel, met het opgeschoten onkruid, tevens sommige goede zaden wegvoeren; maar de onafhankelijkheid van den menschelijken geest, de onderscheiding tusschen burgerlijk en godsdienstig gezag, de erkenning van gelijke menschenwaarde, zelfs in de laagste, meest verachte standen der maatschappij, na eenmaal in de wetboeken der natiën, in de overeenkomsten der volken en vorsten ingeweven te zijn, kunnen door geene omstandigheden weder vernietigd worden. En zoo zijn dan deze vruchten van onzen leeftijd ten minste zeker voor de toekomst gewaarborgd."

De schrijver van de verhandeling behoorde ook volgens het motto tot hen, die van meening waren, dat met het laatst van de 18e eeuw een groot tijdvak was begonnen: *Magnus ab integro seculorum nascitur ordo.*

Blz. 394, r. 4 v. b. "DIRK VAN HOGENDORP". Verg. boven, blz. 386. DIRK VAN HOGENDORP was in vele opzigten een zeer schrander en opmerkelijk man. Onder Koning LODEWIJK was hij met VER HUELL de meest Napoleontische minister. Hij was in voortdurende oppositie tegen den weifelenden Koning. Hierdoor werd DIRK VAN HOGENDORP door Keizer NAPOLEON zeer hoog geschat. In het geschrift: *Geschiedkundig tafereel van den waren toestand van Hamburg en het lijden van deszelfs inwoners door de gruweldaden der Franschen, door een ooggetuige*, uit het Hoogduitsch, Amst. 1814, komt DIRK VAN HOGENDORP ongunstig voor. Ter verdediging van zijn gehouden gedrag gaf DIRK VAN HOGENDORP uit: *Memorie van den generaal Graaf van Hogendorp, ter wederlegging van de nadeelige gerugten, welke tegen hem zijn uitgestrooid, gedurende hij gouverneur van Hamburg was*, 1814, met onderscheidene bescheiden, waaronder eene verklaring van 30 April 1814, waarbij hij verklaart op te houden Franschman te zijn, en een brief van 6 Mei, waarbij hij zijne diensten aan den Souvereinen Vorst aanbiedt. Om den indruk te kennen, dien deze *Memorie* maakte, levert hare recensie in *de Recensent* van 1814, n°. 11, eene belangrijke bijdrage. Dat hij zich niet verrijkt heeft ten koste van de inwoners van Hamburg, is zeer stellig. Toen de Souvereine Vorst zijne diensten niet aannam en NAPOLEON van Elba terugkeerde, voegde hij zich op nieuw bij dezen. Onder de weinigen, aan wien door Keizer NAPOLEON bij zijn testament een legaat werd gemaakt, behoorde DIRK VAN HOGENDORP, die de laatste jaren van zijn leven doorbragt in Brazilië. Het verhaal, dat hij te Brazilië, in een zeer armoedigen toestand, als kolenbrander, door een Duitsch reiziger zou zijn ontmoet, gelijk wordt medegedeeld in de *Herinneringen uit het gebied der geschiedenis betrekkelijk de Nederlanden*, door A. J. VAN DER AA, I, blz. 131, behoort zeker tot de legenden of tot de romantische verhalen. De biographie van D. VAN HOGENDORP, waarvan Prof. VREEDE voor zijne *Geschiedenis der diplomatie* heeft gebruik gemaakt, is niet in ons bezit. Opmerkelijk zou het zijn, te weten, welke zijne laatste overtuigingen zijn geweest, ten opzigte van den landbouw onder de keerkringen.

Blz. 394, r. 1 v. o. "De admiraal VER HUELL". Zie zijn meermalen aangehaald *Leven*, en Mr. J. R. THORBECKE: *Historische schetsen*, die zeer gunstig over VER HUELL oordeelt. Men verg. ook: *Aan den admiraal Ver Huell, in dienst van Buonaparte het fort la Sale aan den Helder tegen zijn eigen Vaderland verdedigende*, door Mr. J. W. CAMPBELL, aangekondigd in *de Recensent*, 1814, n°. 10.

Blz. 396, r. 9 v. o. "Men verg. hier vooral het reeds meermalen aan-

gehaalde proefschrift van Mr. SILLEM, en vooral de belangrijke nota, in 1814, door GOGEL, die bij de omwenteling aan den eed aan den Keizer gedaan, meende getrouw te moeten blijven, totdat hij wettig er van was ontslagen en naar Parijs was vertrokken, opgesteld. Hij wilde dat Nederland weder eene een en ondeelbare Republiek zou worden, met een vrije markt voor alle natiën. Zie den opmerkelijken brief van GOGEL aan de commissarissen-generaal te Amsterdam, medegedeeld door Prof. JORISSEN: *Bijdragen*, II, blz. 80. De brief is een even opmerkelijk bewijs van naauwgezetheid als ambtenaar, om niet handelend op te treden, zoolang hij aan den eed aan den Keizer was gebonden, als van onbekrompene vaderlandsliefde en zorg voor 's lands financiën.

Blz. 397, r. 6 v. b. "De publieke opinie voedde slechts vertrouwen in nationale liberale beginselen met Oranje aan het hoofd". De menigvuldige gedichten en geschriften ademen allen den geest van vrijheid en nationaliteit onder de bescherming van het Huis van Oranje. Prof. VAN ASSEN heeft in 1830 dien geest, dien hij zoo van nabij had gadegeslagen, gelijk blijkt uit de brieven door Prof. JORISSEN in zijne *Bijdragen* medegedeeld, — op uitnemende wijze teruggegeven in zijne *Wenken*, in 1830 uitgegeven. Wij nemen enkele zinsneden uit II, bl. 10, over.

"De geestdrift, waarmede de bewoners dezer gewesten den Vorst als redder en hersteller terug ontvingen, maakte hen geheel onbezorgd over de voorwaarden zijner regering.

"Te leur gesteld konden wij niet worden, omdat Prins van Oranje te wezen, en vrijheid en onafhankelijkheid te handhaven, altijd woorden waren geweest van dezelfde beteekenis.....

"Het vermoeden derhalve, dat die Vorst zijne oppermagt naar eigen dunk zou regelen, en zijn wil tot wet durven stellen, kon bij den eerlijken, argeloozen Nederlander geen plaats grijpen..... Onder dezen vorm en gedaante vertoonde zich, en kon zich ook alleen aan den Nederlander vertoonen, het beeld des Vorsten, dien hij begeerde en behoefde.

"Toen op dien tweeden December de Prins van Oranje zeide, omgeven en gehuldigd van al wat de groote stad ouds en aanzienlijks bezat: "Ik aanvaard wat *Nederland* mij aanbiedt! — Uwe liefde en vertrouwen legt de Souvereiniteit in mijne handen"; toen waren het geene afgevaardigden, geene oudsten des volks, geen raad van aanzienlijken, geen gewapende legerbenden, die hem de oppermagt aanboden, en gaven, wat nooit in hunne beschikking stond. Het was de geheelheid, het was het zedelijk wezen des Nederlandschen Volks, dat bewogen door de twee grootste drijfveren tot edele daden, door

liefde en vertrouwen, zich aan Hem wilde vasthechten, om een nieuw leven te ontvangen, en als wedergeboren te worden.....

"Het gevoel van liefde en vertrouwen, hetwelk zich nooit aan het vreemde, dat onbekend en onbemind is, vast kan hechten, draagt de magt aan hem op, dien allen lief hebben en vertrouwen; die de edelste uit den lande is; die door zijn naam ontzag inboezemt; wiens eigen verdiensten of die van zijn voorgeslacht in vrede en oorlog in onuitwischbaar aandenken zijn, wien alle volken hulde bewijzen. Wee den Vorst, die er niet aan beantwoordt en zoo groote verwachtingen te leur stelt! Hij schendt de duidelijke verordeningen van God, en beleedigt, wat een volk het dierbaarste heeft. Hoe grooter die liefde, hoe onbepaalder dat vertrouwen was, hoe dieper de haat, die dan wortelen schiet."

Blz. 397, r. 14 v. b. "Door het *Algemeen bestuur*". Behalve de geheel provisionele regeringsmaatregelen, die het algemeen bestuur van 21 Nov. tot 6 Dec. 1813 heeft genomen, is er slechts één besluit van eenigzins legislativen aard, namelijk het besluit van 26 Nov. (*Stbl.* n°. 2), waarbij de confiscatie van de domeinen van het Huis van Oranje en de goederen der voormalige ridderschappen en van de Duitsche orde, door de Franschen gedaan, ten behoeve van het domein, onwettig worden verklaard. Ten opzigte van de domeinen van het Huis van Oranje is men bij de grondwet, bij de bepaling van het inkomen der Kroon, in eene soort van transactie gekomen. Voorts moet het besluit van 26 Nov. in verband worden beschouwd met de wet van 8 Aug. 1815, waarover later in de *Aanteekening* op blz. 435.

Blz. 397, r. 2 v. o. "CANNEMAN". Hij werd door GOGEL bij diens vertrek naar Parijs aanbevolen. Zie JORISSEN: *Bijdragen*, II, blz. 80. Verg. het belangrijke levensberigt over CANNEMAN door zijnen schoonzoon Mr. ALSCHE, in de levensberigten van de M. v. N. L, 1864.

Blz. 397, r. 1 v. o. "VAN STRALEN", lees: "VAN STRAALEN". Verg. boven in den tekst, blz. 294 en in de *Aanteekeningen*, blz. 392.

Blz. 397, r. 1 v. o. "BENTINCK VAN BUCKHORST, geb. 1753, van 1795—1801 met het Huis van Oranje uitgeweken. Nadat hij in 1814 als minister van oorlog was ontslagen, werd hij benoemd tot gouverneur van de provincie Overijssel.

Blz. 398, r. 1 v. b. "HOYNCK VAN PAPENDRECHT. Hij was vóór de omwenteling van 1795 ontvanger der quotes voor de Staten-generaal

en later hoofdofficier te Rotterdam geweest, maar had in 1811 zijn ontslag genomen.

Blz. 391, r. 8 v. b. "6 December". Het besluit, houdende aanvaarding van de Souvereiniteit en ontslag van het Algemeen Bestuur, bevindt zich in het *Staatsblad* en verdient zeer de lezing, in betrekking tot onze staatkundige geschiedenis.

Blz 399, r. 10 v. o. "De secretaris van de commissie van landbouw WTTEWAALL". Verg. de *Jaarboeken voor de Vereenigde Nederlanden*, van STUART, en THORBECKE: *Historische schetsen*, waarin een warme hulde aan den edelen WTTEWAALL wordt toegebragt.

Blz. 400, r. 7 v. b. "Commissie eener organisatie van het hooger onderwijs". Zie het besluit van benoeming in de verzameling van LUTTENBERG, I, blz. 50. Over het werk der commissie later.

Blz. 400, r. 2 v. o. "Het onderscheid tusschen Besluiten en Wetten". Verg. *Handleiding tot de kennis van het Staatsregt*, blz. 315.

Blz. 401, r. 4 v. b. "Het ingrijpen in zuiver kerkelijke zaken". De in den tekst vermelde besluiten waren daarvan de eerste bewijzen. Over de organisatie van het kerkbestuur later.

Blz. 401, r. 8 v. o. "Besluit van 26 Maart 1814". Het besluit schijnt genomen op aandrang van VAN HOGENDORP, toen eerste minister, die het dan ook in de commissie voor de grondwet verdedigde. Verg. verder over de heerlijke regten het aangehaalde in de *Handleiding Staatsregt*, blz. 116 en volg.

HOOFDSTUK XVIII.

GRONDWET VAN 1814—AUG. 1815.

De kennis van de overwegingen, die tot de vaststelling van het ontwerp der grondwet van 1814 geleid hebben, dat aan de vergadering der notabelen is onderworpen, is door ons geput uit twee zeer uitvoerige MS. notulen van leden der commissie tot die grondwet: — van den oud-minister ROËLL en den oud-minister VAN MAANEN, beide zeer uitvoerig. Beide de notulen stemmen in hoofdzaak overeen en dragen de blijken van gedurende de zittingen te zijn vervaardigd.

Het verschil dat zich hier en daar openbaart kenschetst slechts het onderscheiden karakter en de zienswijze van beide staatslieden, waardoor de aandacht verschillend gewijzigd werd. Nadat de overwegingen der commissie waren afgeloopen, is het ontwerp gedrukt. De verdere geschiedenis is gegeven door den secretaris der commissie R. METELERKAMP, in het geschrift, getiteld: *Regeringsvorm der Vereenigde Nederlanden*, eerste deel, 1814. Een later deel kwam niet in het licht, door de opvolgende gebeurtenissen.

De staatkundige gebeurtenissen, uit de couranten en staatsstukken bij den dag opgezameld van 1813 tot 1815, zijn vervat in de reeds genoemde *Nieuwe Jaarboeken voor de Vereenigde Nederlanden*, van MARTINUS STUART. Enkele stukken worden ook medegedeeld in de *Bijdragen* van TEN ZELDAM GANSWIJK. De aanspraken van den Souvereinen Vorst, later Koning, en de adressen der Staten-generaal zijn verzameld in *Nederlandsch constitutioneel archief*, door Mr. S. P. LIPMAN, 1846.

Blz. 403, r. 7 v. o. "Voorhanden zijn". Het schijnt ons hier de geschiktste plaats, melding te maken van het werkje van NIEBUHR: *Gründzüge für eine Verfassung Niederlands*, hetgeen in 1853 is uitgegeven. Het werd waarschijnlijk den Souvereinen Vorst aangeboden, zonder dat deze er verder acht op sloeg, bij den loop, dien de omwenteling genomen had. Zie Mr. LENTING: *N. Bijdr. tot regtsgel.*, 1858—1859, blz. 253.

Blz. 403, r. 6 v. o "De commissie door den Souvereinen Vorst benoemd". Nadat de Prins van Oranje de *Schets* van VAN HOGENDORP, in de eerste dagen van December had ontvangen, verscheen den 6en December de proclamatie, waarin onder anderen voorkomt: "dat door de tijdsomstandigheden de inhuldiging wordt uitgesteld, in het vooruitzigt van aan de Nederlanders eene constitutie te kunnen aanbieden, die onder het eenhoofdig bestuur, dat zij zelf gekozen hebben, hunne eigenaardige herkomsten en gebruiken, in één woord hunne aloude vrijheid verzekert."

Terwijl de *Schets* van VAN HOGENDORP door den Koning werd overwogen, volgde eerst den 21en December 1813 het besluit tot eene benoeming van eene commissie voor de ontwerping eener grondwet, terwijl in de inleiding van dat besluit door den Souvereinen Vorst wordt te kennen gegeven: "dat hij, willende voldoen aan de op hem rustende verpligting om het Nederlandsche volk eene constitutie te verschaffen, en gezien en overwogen hebbende de Schets eener grondwet voor de Vereenigde Nederlanden, ontworpen door den Heer GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP, welk stuk veelvuldige blijken behelsde

van zijnen loffelijken ijver en liberale denkwijze, het hem voorkwam als geschikt om te dienen tot een grondslag der deliberatiën."

Blz. 403, r. 3 v. o. "VAN DER DUYN". Het fragment, zonder dagteekening, over de grondwet van 1814, dat in de meergemelde *Notice* voorkomt, p. 75 (*Gedenkschriften* 91) is blijkbaar omstreeks 1826 of later uit herinneringen, ten verzoeke van den Heer SIRTEMA VAN GROVESTINS opgesteld. Het fragment toch ademt geheel en al den geest van wrevel, die VAN DER DUYN na 1825 meer en meer bezielde. In allen gevalle is het na 1815 geschreven, daar er telkens sprake is van *le Roi*. VAN DER DUYN onderscheidt in 1814 "quatre classes d'opinions: 1°. Les anciens soi-disant Orangistes (*soi-disant*, parce qu'après avoir participé à tous les gouvernements qui se sont succédés, ils ont cru néanmoins, en 1813, reprendre les mêmes droits qu'ils avaient en 1785), anciens aristocrates, mécontents du Roi pour n'avoir pas rétabli l'ancienne République, ou au moins mis leur personne au premier rang et dans les premiers emplois;

"2°. Les véritables Orangistes, amis du Roi, si les Rois en peuvent avoir; ce sont ceux qui, fidèles à leurs anciens serments et à un vrai attachement pour la Maison d'Orange, ne sont rentrés dans les emplois et dans les affaires qu'après la Révolution de 1813. Le nombre en est très-petit; qu'elques-uns d'entre eux sont de bonne foi devenus liberaux.

"3°. Renégats de la cause de la liberté, anciens révolutionnaires, tâchant de faire oublier leurs antécédents par un zèle ardent pour le pouvoir, avides de grands emplois, d'une servilité degoutante et entrainant le prince dans des essais imprudents; ce sont ceux que Sa Majesté préfère. Champignons qu'on écrase, instruments ductiles, que l'on bride et rejette loin de soi à volonté;

"4°. Liberaux véritables, hommes du XIXe siècle, marchant à la tête de la civilisation moderne, guidant et devant finir par faire triompher l'opinion publique après avoir puissamment contribué à la former. Cette classe, composée en grande partie, avec quelques hommes éclairés du XVIIIe siècle, de la grande masse que le XIX a amenée sur la scène, jeunes légistes et avocats instruits, hommes de lettres et journalistes, classe qui doit triompher à la longue, parce qu'elle marche avec le temps, et que celui-ci, en lui amenant journellement de nouveaux auxiliaires, lui donne de nouvelles forces: il aurait fallu appeler cette classe au gouvernement. En marchant avec cette classe et cette opinion, on serait entré franchement dans la voie constitutionelle."

Deze oordeelvellingen dragen veel meer het karakter van na 1825 geschreven te zijn, dan kort na 1813.

Prof. H. W. TIJDEMAN, in zijne *Drie voorlezingen*, blz. 162, beschrijft het heterogeen stelsel van raden en ambtenaren, waarmede WILLEM I in 1813 zijne regering aanving, als bestaande uit voormalige volksgezinden, aristocraten, oranjelieden of onderdanige Bonapartisten, terwijl hij daarop laat volgen: "De oude Oranjelieden, die sedert 1795 stilgezeten hadden, droomden van den goeden ouden tijd, waren vol van de oude herinneringen, kenden alleen de oude vormen en waren nog niet geheel gezuiverd van oude vete. Weinigen zelfs verhieven zich tot de hoogte van eenen G. K. VAN HOGENDORP, om te willen gebruik maken van de scherpe lessen der ondervinding van twee eeuwen, en thans dat te willen doen, wat men had moeten doen in 1609 na het sluiten van het twaalfjarig bestand."

Zoo de aanwijzing van deze onderscheidene staatslieden na de verlossing van het Fransche juk al juist is, zoo moet toch opgemerkt worden, dat een eigenlijk *volksgezinde*, die geen deel heeft willen nemen aan de regering van Koning LODEWIJK of NAPOLEON, in de commissie van 1813 niet gevonden werd. De commissie bestond uit oude regenten van vóór 1795 en voorname ambtenaren van Koning LODEWIJK en NAPOLEON, gelijk uit het medegedeelde in den tekst blijkt.

Blz. 404, r. 9 v. o "ELOUT had na zijn verblijf te Parijs in de commissie van 1810 geene andere betrekking met het Fransche gouvernement gehad, dan dat hij een pensioen als oud-lid van den Raad van State trok". Na de ontvangen inlichtingen blijkt, dat het hier medegedeelde onjuist is. ELOUT had bij zijn voorgenomen en half volbragte zending naar de Oost-Indiën, zie boven, in den tekst blz. 311, en *Aanteek.* blz. 405, zich een pensioen bij contract bedongen; die lijfrente was ingeschreven in het Grootboek der Nationale Schuld onder Koning LODEWIJK en later onder het Keizerrijk. Hij was hierdoor, na zijn bedanken om onder het Keizerrijk eenige betrekking aan te nemen en nadat de commissie van 1810 in Parijs was afgeloopen, volkomen vrij en bleef dit door zijn bedanken om als lid in het hof van cassatie op te treden. Van die vrijheid heeft hij gebruik gemaakt om van den aanvang af tot de omwenteling van 1813 mede te werken, gelijk hij ook de vergadering van 20 November 1813 heeft bijgewoond. Zie *Aanteekeningen betrekkelijk de opdragt der Souvereiniteit*, in 1850 uitgegeven, door Jhr. Mr. P. J. ELOUT VAN SOETERWOUDE, en boven, blz. 439, aangehaald. Uit die *Aanteekeningen* blijkt ook, dat VAN HOGENDORP op zijne *Schets* de consideratiën van ELOUT had ingewonnen, en dat ELOUT bezwaren had tegen de herstelling der *oude Staten* van de provinciën, iets, dat overeenstemt met de aanteekeningen van ROËLL en VAN MAANEN. Wat de aldaar, blz. 5, vermelde *Schets van eene*

grondwet voor het Koningrijk Holland in 1806 bedoelde, is ons niet regt duidelijk. Is zij vervaardigd vóór den dood van Prins WILLEM V of met het oog op diens zoon?

Blz. 404, r. 5 v. o. "Zoowel ROËLL als ELOUT hadden gemeend zich in de eerste dagen onzijdig te moeten houden, ofschoon zij geheel de nationale beginselen waren toegedaan en uit volle overtuiging tot de nieuwe orde van zaken toetraden, toen een wettig bestuur hen van hunnen eed ontsloeg". Van ROËLL is mij dit bekend uit de MS. aanteekeningen door hem nagelaten. Hij dacht daarin eenstemmig met een zeer groot getal Nederlanders, die in dienst van het Keizerrijk waren geweest of pensioen hadden getrokken, zooals VAN LIJNDEN VAN SANDENBERG (in zijne *Toespraak*), VAN RIEMSDIJK (berigt van Mr. GREGORY) en vele anderen; van daar dan ook dat zeer velen toetraden toen een bestuur zich vestigde in naam van den Prins van Oranje, die hen van den eed ontsloeg.

Ten opzigte van ELOUT zie men de voorgaande aanteekening.

Blz. 405, r. 9 v. b. "HONDEKEN HEERKENS". Er is hier een drukfout ingeslopen, die bij de correctie niet is opgemerkt: de naam moet zijn D. N. D. HONDEBEECK HEERKENS, die sommigen onzer nog in 1830 als lid van het Hoog-geregtshof te 's Gravenhage gekend hebben. De drukfout HONDEKEN in plaats van HONDEBEECK is overgenomen in de aangehaalde werken van HYMANS: *Histoire de la Belg.*, p. 201, en van JUSTE, p. 101.

Blz. 405, r. 10 v. o. "Schets van VAN HOGENDORP". VAN HOGENDORP had reeds in 1802 eene schets gemaakt van eene Staatsregeling onder de Souvereiniteit van het Huis van Oranje. Die oorspronkelijke schets van 1802 is tot heden niet uitgegeven. De schets toch eener grondwet van VAN HOGENDORP, die gevonden wordt achter de *Aanteekening.* van THORBECKE, 2de uitgave, en die ook in de commissie is ter tafel geweest, schijnt in de eerste dagen van December naar eene vroegere Schets vervaardigd te zijn.

Het korte uittreksel van de Schets, of de *algemeene gronden van constitutie*, hebben groote overeenkomst met het project van herziening van de Unie van Utrecht, door VAN DE SPIEGEL ontworpen.

Blz. 407, r. 13 v. o. "Aangedrongen door de vrij uitvoerige toelichtende memorie". Wij schreven dit op het gezag van den secretaris der commissie R. METELERKAMP: *Regeringsvorm*, blz. 34. Later is onze aandacht echter gevallen op het vermelde in TEN ZEZDAM GANSWIJK

Bijdragen tot de Gesch. van het staatsbestuur, II, blz. 24, die de aanmerkingen ook mededeelt, met de opmerking, dat zij het eerst voorkwamen in het Engelsche dagblad *the Courier* van 29 Maart 1814, waarschijnlijk om in Engeland de publieke opinie ten gunste van de grondwet, die door de Notabelen werd overwogen, te stemmen; en dat zij eerst in de *Staatscourant* van 5 April 1814, in het Nederduitsch vertaald, in het licht verschenen. Is dit waar, dan zouden wij ons door den secretaris der commissie op een dwaalspoor hebben laten brengen. Het derde deel van de *Gedenkschriften* van G. K. VAN HOGENDORP zal waarschijnlijk ook het doel van de vervaardiging dier aanmerkingen ophelderen. Misschien moeten de aanmerkingen in het *Engelsche dagblad* in verband beschouwd worden met hetgeen FALCK den 6en Maart 1814 aan VAN LENNEP, in betrekking tot Lord HOLLAND, schrijft: "Zeg hem tusschen de bedrijven, dat alle partijen het hier eens zijn omtrent de Souvereiniteit. Dat wil er bij de oppositie bezwaarlijk in, en ik vreeze steeds, dat wij van dien kant, bij de hervatte deliberatiën in het parlement onaangename reflexiën te verwachten hebben."

Blz. 407, r. 4 v. o. "Te openen met een Formulier-gebed". Volgens ROËLL werd het volgend formulier-gebed vastgesteld:

"Aanbiddelijk God, die door Uwe oneindige wijsheid het Heelal regeert en ons geroepen hebt tot een werk, waarvan de uitslag het tijdelijk geluk, welvaart, vrijheid en onafhankelijkheid van onze landgenooten en nakomelingen moet uitmaken! Wij bidden U, ons in dit gewigtig werk te willen sterken en te vergunnen die wijsheid, dat beleid, dien moed, die standvastigheid, onpartijdigheid en eensgezindheid, waardoor wij, met een gerust geweten, op Uwe goedertierenheid vertrouwende, Uwen dierbaren zegen over ons werk afsmeeken, en, om Uws Zoons JEZUS CHRISTUS wil, verwagten mogen."

Daar dit formulier-gebed niet is medegedeeld in het werkje van Mr. A. M. C. VAN ASCH VAN WIJCK: *Geschiedenis van het ambtsgebed in de Nederlanden*, Utrecht 1852, hebben wij gemeend het hier te moeten opnemen.

Blz. 407, r. 4 v. o. "Men stelde verder vast". Hetgeen wij hier van blz. 407—424 mededeelen is geëxtraheerd uit de beide MS. notulen van de Heeren ROËLL en VAN MAANEN. Niettegenstaande wij de hoofdzaak meenen vermeld te hebben, blijft echter de uitgave van beide die stukken nog zeer wenschelijk om de kleine bijzonderheden en de eigenaardige bewoordingen.

Blz. 414, r. 8 v. o. "Volgens een der leden". De hier volgende woorden zijn overgenomen uit de MS. notulen van den Heer ROËLL.

Blz. 421, r. 1 v. b. "Bij uitbreiding van territoir" Reeds in December 1813, maar nog meer in Januarij 1814 werd over de mogelijke uitbreiding van territoir gesproken, en het is zelfs duidelijk, dat VAN HOGENDORP in art. 61 der *Schets* de mogelijke uitbreiding met onderscheidene provinciën, met een Roomsch Katholieke bevolking. op het oog had.

Blz. 422, r. 2 v. b. "HEERKENS". Volgens de aanteekeningen van VAN MAANEN zeide HEERKENS: "Een heerschende Kerk was onwijsgeerig. Zij zou den Staat verzwakken " Dit werd ook door VAN MAANEN, ROËLL en ELOUT betoogd.

Blz. 424, r. 6 v. b. "Concept-publicatie". Zij werd door den president ter tafel gebragt, maar de publicatie, zoo als zij is afgekondigd, was gesteld door ELOUT. Uit de *Aanteekeningen*, blz. 10, blijkt, dat ROËLL den 8en Maart 1814 schreef: "De door u opgestelde proclamatie vindt hier zeer veel bijval."

Blz. 424, r. 16 v. o. "Door VAN DER DUYN". Ik meen dit van mijn vader gehoord te hebben; maar daar ik slechts 16 jaren oud was, toen ik hem verloor, is het zeer wel mogelijk, dat ik mij vergist heb, en dat mijn vader op andere wijze door FALCK of een ander van het vele *oude*, dat men wilde behouden, onderrigt was. De memorie, waarvan hier enkele zinsneden worden medegedeeld, is in haar geheel afgedrukt in de door mij uitgegeven *Verh. en staatk. geschriften*, Dl. III, blz. 95—104. Als bijdrage tot het geheugen van Koning WILLEM I, deel ik mede, dat, toen ik bij gelegenheid der audientie, die WILLEM I met zooveel geduld wekelijks aan al zijn onderdanen verleende, in 1835 den Koning de vrijheid verzocht, die memorie, die *geheim* aan hem was gerigt, te mogen uitgeven, hij na een oogenblik bedenkens, dadelijk antwoordde: "O, ik weet het nog zeer goed, wat in die memorie staat. Uw vader was geen vriend, dat er zooveel ouds in de constitutie kwam. Ik geloof niet dat er eenig bezwaar is om die memorie te doen drukken, maar stuur hem nog eens op." Ik deed zulks, en binnen acht dagen had ik haar terug met een briefje van den minister DE MEY VAN STREEFKERK: dat Z. M. tegen de uitgave geene bedenkingen had.

Blz. 426, r. 9 v. o. "Schreef het volgende". De brief werd reeds door mij medegedeeld in *Verh. en staatk. geschriften*, III, blz. 89.

Blz. 427, medio. "De lijsten der Notabelen". Zij worden medegedeeld in het aangehaalde werk van METELERKAMP: *De regeringsvorm*, met de gesteendrukte handteekeningen der aanwezigen.

Blz. 428, r. 8 v. b. "VAN NAGELL VAN AMPSEN". ANNE WILLEM CAREL Baron VAN NAGELL VAN AMPSEN werd geb. 1756. Vóór 1795 was hij extraordinaris-ambassadeur te Londen, en als zoodanig komen eenige brieven van hem voor in de briefwisseling van VAN DE SPIEGEL. Na 1795 ontving hij zijn ontslag en bleef in Engeland, tot dat hij zich in 1803 op zijn buiten in Gelderland vestigde. Na het voorzitterschap in de vergadering van Notabelen bekleed te hebben, werd hij benoemd tot minister van buitenlandsche zaken, uit welk staatsambt hij ontslagen werd in 1824. Hij overleed te 's Gravenhage, in 1851, in 96jarigen ouderdom.

Blz. 428, r. 13 v. b "De Souvereine Vorst opende". Zie zijn aanspraak bij METELERKAMP, t. a. p. blz. 102.

Blz. 428, r. 5 v. o. "Redevoering van VAN MAANEN". Zie METELERKAMP, t. a. p. blz. 105—138.

Blz. 431, medio. "VAN MAANEN". Zie over hem *Aanteekeningen* boven, blz. 330 en 423, terwijl later nog verder over hem zal aangeteekend worden bij zijn aftreden als minister van justitie.

Blz. 431, r. 2 v. o. "Slechts 26 tegen". Het waren de HH. H. HOVY. P. J. VAN BOMMEL, A. T. MULDERS, ANT. JANSSEN, A. AMESHOFF, J F. VAN ZURPELE, H. VAN DER HEYDEN, D. N. VAN DER VEEN, M. VAN DEN HEUVEL, B. J. VAN SONSBEEK, W. PUTMAN, T. O. VAN RIJCKEVORSEL, J. BROUWERS VAN GEERTRUIDENBERG, VAN DORTH TOT 'T MEDLE, O. G. W. J. H. HACKFORT TOT TER HORST, H. OOMENS, W. VAN SWINDEREN, J. P. HOBUFFT, P. E. DE LA COURT, F. X. VERHEYEN, B. S. J. HAVERMANS, J. H. VAN SWINDEN, J. BOTH HENDRIKSEN, A. J. J. W. VERHEIJEN, H. W. BORRET en L. VAN DER HORST. De redenen van verwerping zijn niet opgegeven en slechts voor een gedeelte van elders bekend. J. H. VAN SWINDEN stemde tegen, omdat hij meende, dat aan den Souvereinen Vorst het regt van oorlog te verklaren niet gegeven behoorde te worden. Zie THORBECKE: *Aant. op de grondwet*, I, 115. A. AMESHOFF en J. BOTH HENDRIKSEN stemden tegen, omdat de Hervormde eeredienst niet meer als heerschende Kerk erkend werd. De betrekkelijk vele Roomsch Katholieken, die tegenstemden, schijnen strijdig met de grondwettige gelijkheid geacht te hebben de bepaling, dat de Souve-

reine Vorst de Hervormde godsdienst moest belijden. De Souvereine Vorst duidde dit tegenstemmen niet ten kwade. Onderscheidene der genoemde personen werden later in staatsbetrekkingen geplaatst of met de orde van den Nederlandschen Leeuw begiftigd.

Blz. 431, r. 1 v. o. "Toen de grondwet was aangenomen". Bij RAEPSAET, die met QUEYSEN, een der Notabelen in 1814, lid was van de grondwetscommissie, worden, in lijnregten strijd met de officiële stukken en de gebeurtenissen, p. 45, de volgende anecdotes gevonden:

"Il s'éleva, un jour, dans une des séances de la commission, une discussion, dans laquelle, M. MOLLERUS, membre hollandais, voulant se prevaloir de leur constitution de 1814, dont les Belges étaient loin de vouloir en reconnaître l'autorité, s'avisa de dire pour motif de son opposition à une proposition faite par les Belges, qu'il ne pouvait pas y donner son assentiment, parcequ'elle était contraire à la constitution hollandaise de 1814, *qui avait été acceptée par acclamation par le peuple hollandais et qu'il l'avait jurée.* On sent facilement que les Belges ne tinrent aucun compte de ce motif frivole; mais M. QUEYSEN, aussi membre hollandais et conseiller d'état aussi bien que M. MOLLERUS, nous raconta à cette occasion, une anecdote, qui decontenança fort M. MOLLERUS: voici ce que M. QUEYSEN dit: "J'ai été aussi un des six cent notables convoqués dans l'église pour le projet de la constitution hollandaise en 1814. M. le comte VAN HOGENDORP est monté en chaire, y a lu ce projet de constitution dont je n'ai pas compris un mot; je ne pense pas qu'il y en est eu beaucoup, qui ont plus compris que moi; j'avais même à mes côtés M. .... de Rotterdam, tellement sourd, qu'à peine il entendrait un coup de canon tiré à ses oreilles.

"Aussitôt la lecture fait, quelques voix d'approbation se sont élévées et toute l'assemblée a suivi l'impulsion, aussi bien que moi et mon voisin sourd, sans y avoir rien compris. Voilà comme cette constitution de 1814 à été delibérée, acceptée et jurée; n'est il pas vrai M. MOLLERUS?......" M. MOLLERUS n'a pas répondu un mot.

"Le journal *le Bijenkorf*, qui s'imprime à la Haye, contient, dans une de ses feuilles du mois de Décembre 1829, un fait très analogue à ce qui précède; il rapporte, que ceux qui ont élevé dans l'église, après la lecture de la constitution faite par M. le comte VAN HOGENDORP, le cri de vivat le *prince souverain*, sont MM. SCHOLTEN et le docteur KEMPER."

En dat zijn tijdgenooten, die de geschiedenis schrijven!! En de dwaling, eenmaal opgeteekend, verspreidt zich verder. Het verhaal van RAEPSAET is overgenomen, zonder onderzoek, door 'E. DE WAAL.

in zijn overigens zoo belangrijk werk: *Neêrlands Indië in de Staten-generaal*, Dl I, blz. 6.

Blz. 432, r. 2 v. b. "VAN NAGELL deed daarbij een aanspraak". Zij wordt medegedeeld door METELERKAMP, t. a. p. blz. 208—214.

Blz. 432, r. 15 v. b. "De Prins gewaagde van het aanstaand huwelijk van den Prins van Oranje met de Prinses van Engeland". Zie de toespraak van den Souvereinen Vorst bij METELERKAMP, t. a. p. blz. 215, en over dit voorgenomen huwelijk BOSSCHA: *Leven van Willem II*, en SIRTEMA VAN GROVESTINS: *Notice sur van der Duyn*, welke laatste naar Londen was gezonden, om de Prinses ten huwelijk te vragen, p. 79—94. Men weet dat Prinses AUGUSTA CHARLOTTA, nàdat de huwelijksonderhandeling met den Prins van Oranje was afgesprongen, gehuwd is aan LEOPOLD VAN SAXEN-COBURG, later eerste Koning der Belgen.

Blz. 432, medio. "PETRUS HAAK godsdienstige redevoering". De aanspraken aan den Souvereinen Vorst, aan de Prinsen, Prinsessen, ontwerpers der grondwet, de Notabelen en het volk werden besloten met eene bede aan God en een gedicht over de toekomst van Nederland, wanneer die bede verhoord werd. In het gedicht komen onder anderen voor de volgende vier regels:

Dan zal de grijze leeuw, weer staart en manen krullen,
Bevrijd van zwijmelwijn,
En wordt hij ooit getergd, door zijn ontzaglijk brullen,
Voor allen vreeslijk zijn.

Waarschijnlijk zal, op dat "brullen". een lach op veler gelaat de stichting van de preek niet verhoogd hebben.

Blz. 432 r. 7 v. o. "De geest des tijds, die alles goedkeurde wat de Vorst en "de Heeren" goedvonden". Men verg. hetgeen de oud-minister VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, in zijne *Herinneringen*, door VREEDE uitgegeven, vermeldt. Het feit blijkt ook uit de onderscheidene geschriften en gedichten, die toen uitkwamen.

Blz. 433, r. 15 v. o. "De reden waarom CANNEMAN niet herbenoemd werd tot secretaris van Staat". Deze redenen van verschil van opinie met den Souvereinen Vorst worden vermeld door Mr. ALSCHE, in zijn *Levensberigt van Canneman*, in de Levensberichten van de M. van Lett. te Leiden, 1862, blz. 53.

Blz. 434, r. 11 v. b. "Staten-generaal". De benoemde leden vindt men bij STUART: *Jaarboeken der Vereen. Nederl.*, en bij DE GEER: *Antecedenten*. De openingsrede voor de gewone zitting van 1814—1815 wordt gevonden bij LIPMAN: *Constitutioneel archief*, blz. 14, en gedeeltelijk bij DE WAÀL, t. a. p. I, blz. 14.

Blz. 434, r. 13 v. o. "Commissie tot liquidatie". Over deze liquidatie bestaat een uitvoerig gedrukt rapport van 14 Januarij 1816, geteekend CANNEMAN en uitgegeven bij de GEBROEDERS VAN CLEEFF, en *Recueil de Pièces officielles relatives au procès concernant la dette d'Hollande entre le gouvernement François et celui des Pays-Bas, qui a été jugé par des arbitres le* 16 *Oct.* 1816, Paris 1817, later in het Nederduitsch verschenen. Van het verslag komt eene beoordeeling voor in de *Vaderlandsche letteroefeningen*, 1818, V, blz. 200. Zie STUART: *Jaarboeken*, 1817, II, blz. 271. Zie over het ontslag uit die commissie: Mr. ALSCHE, in het *Levensberigt van Canneman*, 2de uitg., blz. 225, 226 en 238.

Blz. 434, r. 9 v. o. "Commissie tot ontwerping van eene nationale wetgeving". Besluit van 18 April 1814. Zie VOORDUIN: *Geschiedenis der Ned. Wetgev.*, en mijn voorrede voor den herdruk van het *Ontwerp van Burgerlijk Wetboek van* 1820, bij VAN LEEUWEN, 1864.

Blz. 434, r. 6 v. o. "Hooger onderwijs". Besluit van 2 Augustus 1815. Onderscheidene stukken omtrent die commissie, waaronder vele brieven, zijn onder mijne berusting. Aan den verlichten en vrijen geest van dat besluit is meermalen hulde gebragt, door J. BAKE, in zijne *Brieven over Universiteiten en hooger onderwijs*, Leiden 1828, en door Prof. VISSERING, in zijne artikelen over het Hooger onderwijs, in *de Gids* van 1867, III. Prof. VAN LENNEP stelde de afdeeling over de Latijnsche scholen. Verg. *Leven van D. J. van Lennep*, II, blz. 1.

Blz. 435, r. 2 v. b. "Bij een eenvoudig Besluit". Zie het besluit van 20 April 1814, *Stbl.* n°. 52. Sommige *wetten* zijn in het *Staatsblad* bij vergissing *besluiten* genoemd, zooals het besluit (wet) van 22 Julij 1814, *Stbl.* n°. 86.

Blz. 435, r. 4 v. b. "Tiendlen". Zie het besluit van 22 October 1814, *Stbl.* n°. 103.

Blz. 435, r. 9 v. b. "Van de beraadslagingen der Staten-generaal weinig bekend". Hetgeên daarvan openbaar is gemaakt, vindt men

in de *Antecedenten* van DE GEER, en in STUART: *Jaarboeken der Vereen. Nederl.* Nu de *Handelingen der Staten-generaal* van 1815 zijn uitgegeven, is het te wenschen, dat ook het jaar 1814—1815 daaraan toegevoegd zal worden, hetgeen betrekkelijk zeer gemakkelijk zal zijn, daar de redevoeringen niet genotuleerd, of gestenografeerd werden, en alles zich dus bepaalt tot het afdrukken der rapporten.

De meeste wetten waren van tijdelijken aard en werden zonder veel beraadslaging aangenomen, ja het Crimineel wetboek voor het krijgsvolk te water en te lande enz. schijnt zelfs op eene eenvoudige kennisneming, zonder onderzoek, bij de *wet* van 20 Julij, zeer eigenaardig in het officiële *Staatsblad* een *besluit* genoemd, vast gesteld te zijn, ofschoon de benaming van *besluit* voor *wet* ook meermalen voorkomt.

Opmerkelijk ook als voorloopster van de wet van 6 Maart 1818, is de wet van 26 Januarij 1815, betreffende straffen bij keuren en reglementen van plaatselijke besturen op te leggen.

Blz. 435, medio. "De wet van 14 Mei". Men zie over die wet: WEEVERINGH: *Geschiedenis der staatsschulden in Nederland,* Dl. I, en de aldaar aangehaalde geschriften. De wet is in later tijd meestal zeer ongunstig beoordeeld. Bij een finantiële wet moet men echter inzonderheid acht geven op de tijdsomstandigheden. De Souvereine Vorst had niet alleen de staatskas ledig gevonden, maar ook bezwaard met een aanzienlijken achterstand. Aan vrijwillige giften waren in December 1813 en in de eerste maanden van 1814 ruim ƒ 1,200,000 ontvangen. Bij den onzekeren toestand van Europa was eene vrijwillige geldleening in die eerste maanden reeds mislukt. Onder de meest gehate maatregelen uit het revolutionaire tijdvak waren de gedwongen geldleeningen of heffingen op de bezittingen en inkomsten geweest, terwijl velen van de nationale regering de herstelling tegemoet zagen van het onregt der tiercering. In deze omstandigheden wist de regering geen beter middel om aan geld te komen, dan door het belang van bezitters der nationale schuldbrieven aan te moedigen en bij het storten van zekere sommen contant geld, daaraan te verbinden eene uitgestelde schuld, die bij loting jaarlijks in rentegevende schuld zou veranderd worden. Voorzeker zou het voor ons Land voordeeliger zijn geweest, wanneer men toen contant geld, tegen 8 of zelfs 10 pCt. à pari geleend had; maar de overtuiging was in 1814, dat men zelfs op die wijze het noodige geld niet zou gekregen hebben, terwijl bovendien de verwachting algemeen was, dat er een maatregel zou worden genomen om het onregt, door de tiercering geleden, te herstellen. Vandaar dan ook, dat in 1814 niemand oordeelde, dat op te ongunstige voorwaarden geld werd geleend, maar wel dat de

wet te ongunstig was voor de renteheffers van den Staat. VAN HOGENDORP, die men zoo gaarne als een gezag in het finantiewezen aanhaalt, keurde de voordragt goed, en heeft nog in 1816, als gunstige gevolgen van die wet, geschreven in zijne *Bijdragen tot de huishouding van Staat*, Dl. I, blz. 8: "Daardoor vloeiden omtrent *f* 28,000,000 in 's lands kas. Uit deze contanten werden achterstallige renten betaald en de verschuldigde aflossingen gedaan, waarbij de renteheffers veel wonnen en het geld in omloop bleef. De vruchten van deze schikkingen zijn geweest: dat het publiek crediet opgehouden en orde in de finantiën gebragt is.

KEMPER heeft naamloos, in 1814, uitgegeven: *Drietal Brieven over de wet van den* 14en *Mei* 1814, te Amsterdam, bij VAN DER HEY, waarin hij de wet verdedigt. Eene opmerkelijke brochure in betrekking tot de wet van 14 Mei 1814 is die, welke onder den titel van *Middel voor de houders der Hollandsche schuld, om gedurende eene generatie de schade der tiercering hersteld te zien*, te Rotterdam, 1814. De wet van 14 Mei wordt daarin genoemd "een voor de houders der staatsschuld diep doordachte en voordeelige maatregel". Ook de oudminister BETZ laat in zijne belangrijke *Finantiële beschouwingen*, in de *Bijdragen tot het staatsbestuur*, Dl. V, regt wedervaren aan de toenmalige regering.

Blz. 435, r. 13 v. o. "De wet van 8 Augustus 1815". Verg. *Handleiding Staatsregt*, blz. 347, en over de ridders van St. Jan, Balye van Utrecht: W. MOLL: *Kerkgeschiedenis in Nederland*, Dl. II, St. 2, blz. 137; *Staat van Utrecht*, Dl. I, blz. 378.

Blz. 436, medio. "Onder de grondwet van 1814, bij voortdurend groote onverschilligheid omtrent staatsregtelijke vraagpunten, opgewekt vaderlandlievend". De vaderlandsliefde openbaarde zich zoo sterk in ontboezemingen, in liefdegaven en vrijwillige dienstneming, dat men juist daardoor onverschillig was omtrent de staatsregtelijke bepalingen. Dit was een groot nadeel.

Hoe geheel anders zou het geweest zijn, wanneer de staatsregeling van 1814 reeds erkend had eene ware volksvertegenwoordiging met openbaarheid van discussie, en geene bepalingen had vervat, die aan veel verouderds deed denken. Nu waren bij de vereeniging de Belgen ons vooruit in liberale staatsregtelijke begrippen, waardoor hunne oppositie het voordeel erlangde van in vele opzigten den vooruitgang te steunen, terwijl de Hollanders voor het grootste gedeelte zeer behoudend waren.

HOOFDSTUK XIX.

VEREENIGING MET BELGIË. — GRONDWET VAN 1815.

Voor de algemeene geschiedenis der staatkunde in Europa verg. men de werken, aangehaald *Wetenschap der zamenleving*, blz. 684. Een kort en duidelijk overzigt der gebeurtenissen, inzonderheid bewerkt naar de *Cronik* van VENTURINI, geeft N. G. VAN KAMPEN in zijn werk: *De vijftienjarige vrede*, 2 d. 1831.

De geschiedenis der wetgeving is na 1815 vervat in het *Staatsblad* en in de *Handelingen der Staten-generaal* van 1815 en volgende jaren, door de goede zorg en den bewonderenswaardigen ijver van den Heer NOORDZIEK uit allerlei verstrooide stukken verzameld.

Nevens het *Staatsblad* moeten geraadpleegd de *Bijvoegsels*. Zie *Handleiding Staatsregt*, blz. 33 en 228; terwijl voor de geschiedenis van ons Staatsregt te vergelijken is de staatsregtelijke letterkunde aldaar, blz. 32 en volgende vermeld, waaronder inzonderheid de *Bijdragen tot de huishouding van staat* van G. K. VAN HOGENDORP verdienen geraadpleegd te worden.

De algemeene geschiedenis van ons Vaderland wordt beschreven in de reeds vermelde Handboeken van Mr. GROEN VAN PRINSTERER en Dr. J. A. WIJNNE. De hoofdbronnen en hulpmiddelen zijn: M. STUART: *Jaarboeken van het Koningrijk der Nederlanden*, tot 1822, en A. J. LASTDRAGER: *Proeve eener geschiedenis van het Koningrijk der Nederlanden*, 1815—1830, Amst. 1835, twee deelen. Beide de werken zijn geheel kronijkmatig, maar belangrijk door de stukken en feiten.

Voor de geschiedenis der diplomatie moet inzonderheid gebruik gemaakt worden van het *Repertoire des traités*, par Mr. H. A. VAN DIJK, en van het *Recueil des traités et conventions conclus par le Royaume des Pays-Bas, depuis* 1813 *jusqu'à nos jours*, par E. G. LAGEMANS. Tom. I, 1858, en volgende deelen. Vooral voor den aanvang van dit tijdvak moeten daarbij geraadpleegd worden: *Das Leben des Generaals Friedrich von Gagern*, von HEINRICH VON GAGERN, 3 Th. 1857, ook in het Nederduitsch vertaald door Mr. D'ENGELBRONNER; de *Correspondance of Castlereagh*, inzonderheid vol. VIII en volgende; VON PERTZ: *Das Leben von Stein*, inzonderheid het vierde deel.

Eene algemeene beschrijving van het nieuw opgerigte Koningrijk is uitgegeven door N. G. VAN KAMPEN, 1817, en vindt men in den *Historische Atlas* van Mr. MEES, de tiende kaart.

Door onze vereeniging met België zijn hier inzonderheid ook de Belgische geschiedkundige werken te raadplegen. Het eerste werk, dat

hier genoemd moet worden, is het werk van NOTHOMB: *Essai historique*; ofschoon het Belgische standpunt niet te miskennen valt, is het toch in het algemeen onpartijdig. NOTHOMB is de liberale schrijver en verdediger van de Belgische omwenteling, maar toch in vele opzigten een billijk beoordeelaar van Koning WILLEM I en de Hollanders. De Baron M. E. C. DE GERLACHE heeft blijkbaar het werk van NOTHOMB bestreden, zonder het bijna te noemen, in zijn in 1839 uitgegeven *Histoire du Royaume des Pays-Bas*, 1814 *jusqu'à* 1830. De tweede editie verscheen in 1843, de derde in 1859. Het eerste deel bevat eene uitvoerige inleiding, het tweede de geschiedenis van 1815, het derde bijlagen. Onder den schijn van onpartijdigheid is de schrijver zeer partijdig, en onder het voorkomen van naauwkeurigheid en geleerdheid dikwijls zeer onnaauwkeurig en oppervlakkig. De schrijver, in het najaar van 1824 lid van de Tweede Kamer der Staten-generaal geworden, vond weldra de Roomsch Katholieke partij in beweging over het *Collegium philosophicum*. Hij behoorde tot de eerste sprekers der clericale partij. Hij werd meermalen in de briefwisseling van DE POTTER en TIELEMANS genoemd; na de Belgische omwenteling was hij president van het Belgisch congres en later eerste president van het hof van cassatie. De menigvuldige geschiedkundige onjuistheden van het eerste deel zijn aangewezen in een werk: *Antidote contre les réticenses et les erreurs historiques de Mr. de Gerlache, par un prêtre catholique belge*, Brux. 1841, 2 vol. Het werk is, voor zoover wij weten, niet voortgezet, en bevat daardoor uitsluitend aanmerkingen op de oudere geschiedenis in het eerste deel. Maar ook in het tweede deel van DE GERLACHE ontbreken de onnaauwkeurigheden en verzwijgingen niet. Als staaltjes van kleingeestige partijdigheid tegen de Hollanders en WILLEM I, teekenen wij op: dat hij vermeldt, p. 4, dat de omwenteling van 1813 bij ons zou zijn volbragt inzonderheid door vreemde hulp; — p. 7 wordt gezegd, dat van de 1200 notabelen 600 gekozen werden om de grondwet van 1814 te doen aannemen; iets dat geheel onjuist is, blijkens de authentieke stukken; — p. 8 wordt vermeld, dat er eenige personen zijn geweest, die op eene aanneming van de grondwet van 1814 door het volk hadden aangedrongen, en dat de Koning daarop een breedvoerig antwoord had gegeven: van die personen is niets bekend en de woorden, die WILLEM I hun zou hebben toegevoegd, zijn kennelijk de woorden van de aanspraak in de vergadering van notabelen; — p. 9 wordt gezegd, dat de grondwet van 1814 was van WILLEM I "un acte d'habileté et d'adroite politique": het is algemeen bekend, dat VAN HOGENDORP de grondwet heeft ontworpen, en dat de Souvereine Vorst zich bijna niet in de deliberatiën der commissie heeft gemengd (verg. boven, blz. 409 in den tekst); — p. 10 wordt van de

constitutie van 1814 gezegd, dat de Souvereine magt was uitgebreid "aux dépens de la vieille aristocratie": het is algemeen bekend, dat juist een der grootste gebreken van de grondwet van 1814 was de aristocratische geest, waartegen KEMPER zich verzette. Bijna geene bladzijde, waarin zulke onjuistheden niet voorkomen. Vele Hollandsche namen worden verminkt. VAN DAM VAN ISSELT heet VANDAMME, het Noord-Brabantsch lid A. J. H. LE HON — LE HEU, p. 131. Daarbij is de geheele geschiedenis geschreven in een zeer partijdige clericale rigting.

Gematigd en waardig is echter het werk van DE GERLACHE in vergelijking met een ander clericaal werk, in twee deelen, te Brussel in 1833 en 1839, in het Vlaamsch uitgekomen, onder den titel van: *Willem den Koppigen, ingedrongen Koning der Nederlanden.* Het boek is een zeer heftige, partijdige geschiedenis, maar toch niet onbelangrijk om den geest der clericale partij in België te doen kennen. Het bevat ook enkele zeer curieuse mededeelingen, wanneer zij waar zijn. Zoo wordt, onder anderen, I, blz. 221 vermeld, dat DE POTTER in *l'Oracle*, 12 November 1816, WILLEM I geprezen heeft als "een verstandigen wéerdéerder van de deugd en van allen slag van talenten;" dat DE POTTER slechts onderteekend heeft zijn werk *Considérations sur l'histoire des principaux conciles*, maar dat dit werk door Mr. REINHOLD, toen Nederlandsch gezant te Rome, zou zijn opgesteld, enz. In de voorrede voor het tweede deel schrijft de auteur in 1839: "Anderen hebben geoordeeld, dat ik mij te véel bezig gehouden heb met de zaeken van de religie en van de klergie; maar indien ik gemeynd had over die zaeken niet omstandiglijk te mogen spreken, dan zou ik niet geschreven hebben. Mijn inzigt is geweest de Belgen indagtig te maken al wat den Hollander gedaan héeft om de katholyke religie in Belgien uit-te-roęyen; ik heb hun willen doen gevoelen, wat zij te vreezen hebben indien, bij gevolg van eenen generaelen oorlog, die zekerlijk niet onmogelijk is, er nog oyt kwestie was van hun aan Holland te onderwerpen."

Waar de geschiedenis, die een onpartijdig getuige der waarheid moet zijn, met zulk een bepaald bijoogmerk wordt geschreven, kan grove onwaarheid niet vermeden worden.

Reeds de *inhoud* doet den half koddigen — maar altijd zeer vijandigen geest kennen. Zoo lezen wij op het jaar 1814: *Vermaerd besluit van den Graaf de Robiano. — Listige aanspraak van Willem*, 1815. — *Pièce curieuse van den Hollander Roëll* (uitschrijving van een biddag) — *Barbaerschen arrêté van* 20 *April* 1816. — *Bedrog in het budjet. — Vele menschen sterven van gebrek.* — 1817. — *Willem speculeert op den honger van het volk.* 1818. — *Willem koopman in speceryen* 1819. — *Wetboek Kempertje — Sirooppotje van Appelius,* 1820, enz., enz.

Ook het werk van J. J. DE SMETT: *Histoire de la Belgique*, 2 vol. 1840, is zeer eenzijdig geschreven. In de *Antidote*, boven aangehaald wordt medegedeeld, dat DE SMETT in de eerste uitgave zijner geschiedenis in 1822 zeer vleijende uitdrukkingen schreef over het Huis van Oranje, maar dat in zijne uitgave na 1830 al die uitdrukkingen verdwenen zijn.

Tegen het werk van NOTHOMB schreef de Baron VAN KEVERBERG, in België geboren, maar na 1830 in Nederlandsche dienst gebleven, zijn werk: *Du Royaume des Pays-Bas, sous le rapport de son origine, son développement et sa crise actuelle, suivi de pièces justificatives*, 3 tom. 1834. Het werk is zonder ernstige voorbereiding en critiek geschreven. Het eerste deel is een uitbundige lofrede, het tweede een pleidooi van antwoord op de beschuldiging van NOTHOMB, en het derde deel eene verzameling van stukken, waarvan de meeste algemeen bekend zijn, zooals een afdruk van de geheele grondwet van 1815. Het overzigt over de vroegere Nederlandsche geschiedenis is hoogst oppervlakkig, en toch valt de schrijver dikwijls in herhalingen, Verg. blz. 41 met 75, — blz. 45 met 76, 98 enz. De vereeniging van België met de Vereenigde Nederlanden is behandeld zonder de vereischte diplomatische kennis.

Kort na de uitgave van den tekst van onze *Staatkundige geschiedenis*, in 1868, is te Brussel in het licht verschenen het eerste deel van L. HYMANS: *Histoire politique et parlementaire de la Belgique de* 1814—1830, Brux. 1869. De schrijver, lid van de Belgische Kamer van afgevaardigden, heeft tot zijn belangrijk, in liberale rigting geschreven werk gebruik gemaakt van een zeer uitvoerige collectie van geschriften, die zich in de bibliotheek van de Belgische Kamers bevindt, onder den titel: *Recueil d'opuscules sur la Belgique*. Het werk is inderdaad onmisbaar voor de juiste kennis van de geschiedenis van onze vereeniging met België. Hier en daar heeft de Heer HYMANS echter de vroegere hulpbronnen aan geene genoegzame critiek onderworpen; zoo schrijft hij, p. 74, dat VAN MAANEN in de vergadering van Notabelen voorlezing gaf van de grondwet van 1814, waarbij hij de anecdote door RAEPSAET medegedeeld in herinnering brengt: dat de Notabelen de voorlezing hoorden, zonder er een woord van te begrijpen, ofschoon die geheele anecdote onwaar is, daar het ontwerp gedrukt vóór de vergadering aan alle leden was rondgedeeld, en er van een voorlezing geen sprake is geweest, enz.

Een jaar na het belangrijke werk van HYMANS is uitgekomen: *Le soulèvement de la Hollande en* 1813 *et fondation du Royaume des Pays-Bas*, Brux., 1870, par THÉODORE JUSTE. De schrijver, bekend door zijne geschriften ter verheerlijking van België uitgegeven, heeft

de bedoeling, om voor alle partijen onpartijdig te schrijven, zooveel mogelijk de scherpe punten verzwegen of verzacht. De menigvuldige onjuistheden van DE GERLACHE en in het zoogenaamde *Journal* van RAEPSAET (zie blz. 491 hierachter) worden verzwegen; onderscheidene voorstellingen, zonder genoegzame kritiek, bijv. uit de *Notice* van SIRTEMA, worden overgenomen. Karakterschetsend is ook hetgeen hij schrijft, p. 327, omtrent de geschriften van Prof. JORISSEN en FRUIN: "Quand nous considérons la patience merveilleuse avec laquelle les écrivains hollandais recherchent les moindres particularités de l'insurrection de 1813, ce n'est point sans appréhension que nous livrons au public le tableau dans lequel nous avons essayé de mettre en relief les faits les plus importants de cet épisode historique." Men kan zeker ook in de geschiedenis te veel in kleine bijzonderheden afdalen, maar nog grooter is de fout, om bij groote gebeurtenissen niet naauwkeurig aan te geven de schijnbaar kleine bijzonderheden, die de besluiten gemotiveerd hebben.

De werken van de HH. HYMANS en JUSTE geven ons thans de vrijheid om in deze *Aanteekeningen* naar hunne belangrijke mededeelingen omtrent de gebeurtenissen en geschriften in België te verwijzen. In de Noordelijke provinciën had men in 1815 geene staatkundige periodieke drukpers; de dag- en weekbladen bepaalden zich hoofdzakelijk tot mededeelingen. Voor België leveren de *Ephemeriden*, waarvan slechts enkele nommers uitkwamen, maar inzonderheid de *Spectateur Belge*, in sterk clericalen geest, en *l'Observateur Belge*, in den aanvang liberaal, 1815—1819, 20 vol., belangrijke bijdragen om de openbare meening in België voor dit tijdvak te leeren kennen.

Blz. 437, r. 14 v. o. "De negentiende eeuw kenmerkt zich door een telkens grooter wordenden gemeenschappelijken band van overtuiging en belang". Verg. *Wetenschap der zamenleving*, blz. 693.

Blz. 437, r. 1 v. o. "De Fransche omwenteling van 1789 is eene algemeene gebeurtenis geweest", enz. Verkregene overtuigingen leiden tot latere oordeelvellingen. Wel moeten de vroegere overtuigingen voortdurend aan eene nieuwe critiek onderworpen worden; het standpunt, waarop onze geschiedkundige kennis ons plaatst, geeft geen onfeilbaarheid aan het oordeel, maar werkt toch noodwendig op onze voorstellingen. De antirevolutionnaire en liberale staatkundige beschouwing van den tegenwoordigen tijd wordt geheel bepaald door de wijze waarop men de groote omwenteling van 1789 beschouwt. Vandaar is de kennis van de antirevolutionnaire en liberale staatkundige denkwijze ook van groot nut geweest voor de historiographie van den tegenwoordigen tijd. Verg. *Wetenschap der zamenleving*, blz. 652.

Blz. 438 r. 9 v. o. "Door het magtwoord der diplomatie". Ofschoon voor eene geschiedenis der diplomatie, in betrekking tot de vestiging van het Koningrijk der Nederlanden, zeer vele bronnen reeds zijn aangewezen door VREEDE, in zijn geschrift: *Oranje en de Bataafsche Republiek*, met de hoogst belangrijke bijlagen, ontbreekt tot heden nog een zelfstandig werk daaromtrent. Reeds in 1801 werd de vereeniging aanbevolen. Zie den abt DE PRADT: *Congrès de Vienne*, p. 128. Bij het geheim tractaat van 11 April 1805 was door de mogendheden tegen Frankrijk vereenigd, "la réunion de la Belgique à la Hollande" bedoeld, en dat verdrag hadden de Oostenrijksche en Russische gezanten waarschijnlijk voor den geest, toen zij in de nota van 10 Nov. 1813 aan den Franschen gezant verklaarden: "que l'état de la Hollande serait un objet de négociation en portant toujours du principe, qu'elle devait être indépendante, que l'Angleterre était prête à faire les plus grands sacrifices pour la paix fondée sur ces bases et à reconnaître la liberté du commerce et de la navigation à laquelle la France a droit de prétendre." Verg. de reeds aangehaalde werken en VAN DIJK: *Repertoire*, p. 54 en 65.

Blz. 438, r. 4 v. o. "Reeds onder het Bourgondisch Huis". Verg. boven in den tekst, bl. 46, en *Aant.* blz. 85. Er was in Duitschland sprake van de wederoprigting van de Bourgondische Kreitz. Ook was er in 1814 en 1815 sprake tusschen FALCK en VAN LENNEP, om aan het nieuwe rijk den naam van Koningrijk Bourgondië te geven. Zie ook VON MOLTKE: *Holland en België sedert Philips II tot Willem I*, met aanteekeningen door Mr. E. C. D'ENGELBRONNER, 1831.

Blz. 439, r. 8 v. b. "Reeds in de oorlogen tegen Frankrijk". Zie de voorlaatste aant. en ook reeds vroeger, *Aanteekeningen*, blz. 295—297.

Blz. 439, medio. "HUGO VAN ZUYLEN TOT NYEVELT". Verg. de mededeelingen daaromtrent in het levensberigt van genoemden staatsman, door Prof. VREEDE, in de Levensberigten van de M. v. L., 1853, blz. 133.

Blz. 439, r. 14 v. o. "Getracht te bewerken". Reeds in 1814 begon een vrij uitvoerig geschrijf in België over het toekomstig lot, dat België wachtte. Het Fransche vlugschrift, hetgeen FALCK aan VAN LENNEP ter lezing aanbeval, is waarschijnlijk onder den invloed van de Hollandsche regering uitgekomen en is later vertaald onder den titel van: *De vereeniging van België met Holland; zou dezelve voor- of nadeelig voor België zijn?* door A. B. C., uit het Fransch vertaald door D. E. F., te Utrecht, 1814.

HYMANS, I, p. 55, noemt als schrijver den Graaf VAN BYLANDT, op gezag van eene aanteekening in de collectie van brochures in de bibliotheek der Belgische Kamer, Tom. VII, en naar eene vermelding in den Catalogus van VAN DER ZANDE, te Antwerpen, 1834. Ook JUSTE maakt, p. 116 van de brochure gewag, zonder den auteur te noemen. De brochure lokte vele tegenschriften uit, vermeld bij HYMANS, p. 55, en volg, en JUSTE, 119 en volg.

De bekende held van de Brabantsche omwenteling VAN DER NOOT, toen 84 jaren, verklaarde zich zeer sterk tegen de vereeniging in zijne brochure: *Observations historiques*, etc., *sur la brochure: La réunion*, etc. Zijn geschrift had tot motto: *Anguis latet sub herbis*, en eindigt met de woorden: "Ad majorem Dei, Deiparaeque semper Virginis Mariae honorem et gloriam et utilitatem Belgii Austriaci haec scripsi hâc 6 Juny 1814." HYMANS, I, p. 67; JUSTE, p. 120.

Ook verdient hier vermeld te worden het geschrift van den zoogenaamden Baron VON ECKSTEIN, iets later, maar vóór de openbaarmaking van het ontwerp van grondwet, in het begin van 1815 uitgegeven: *Mémoire adressé à sa Majesté*, Brux. 1815. De brochure bevat zeer vele valsche redeneringen, zeer ten voordeele van de vereeniging. "Ainsi se trouve réalisé, quoiqu'imparfaitement l'idée de CHARLES-LE-HARDI, de toutes les combinaisons politiques, actuellement connues, nous regardons celle-ci comme la plus satisfaisante." De vleitaal drukt zich in de volgende woorden uit: "Le nouveau monarque sera doiénavant le soleil éclairant et fructifiant le vaste champ de ses domaines." En die zelfde schrijver werd eenige maanden later een heftig bestrijder van het regeringsstelsel van WILLEM I in de ultra clericale Fransche bladen.

De Baron VON ECKSTEIN was eerst door de commissarissen-generaal der geallieerden als geheim agent gebruikt, en werd later, onder WILLEM I, toen gouverneur-generaal van België, aangesteld tot commissaris de la haute police te Gent. Verg. over hem: HYMANS, I, p 140 in de noot; JUSTE, p. 148, en *l'Observateur Belge*, I, p. 325 en 405; II, p. 135 en 390. De gouvernementen doen altijd verkeerd zulke personen van twijfelachtige trouw in dienst te nemen, die later met hunne vijanden heulen.

Op het laatst van 1815 verliet de Baron VON ECKSTEIN zijne betrekking in België, waarschijnlijk omdat hij, naar het oordeel van het Nederlandsche gouvernement, te veel met de clericale partij heulde en te Gent zich te naauw aan LODEWIJK XVIII had aangesloten. In 1816 in België teruggekeerd, werd hij zeer vriendschappelijk door de familie DE MÉRODE opgenomen. Zie de *Souvenirs du comte de Mérode-Westerloo*, 1864, I, 1, p. 359, alwaar drie brieven van hem voorkomen. VON ECKSTEIN was een echt avonturier op godsdienstig — let

terkundig — en politiek gebied. Geboren in 1790 te Altona, uit Israëlitische ouders, werd hij eerst Protestant en daarna Katholiek. — Er is bijna geen onderwerp, waarover hij niet geschreven heeft: over de Indische wijsbegeerte en over de Katholieke kerk. Achtereenvolgens was hij student te Göttingen, te Heidelberg, jager onder het vrij-corps van LUTZOW, geheim agent der geallieërden, commissaris van de hooge policie der Nederlandsche regering te Gent, in 1817 commissaris van policie te Marseille, in 1818 inspecteur-generaal onder het ministerie van policie te Parijs, mede-redacteur in *le Drapeau blanc*, in *la Quotidienne*, in *la Catholique*, in de *Augsburgsche Zeitung*, en schrijver van onderscheidene werkjes, waarvan het laatste misschien is: *Des sources de l'opinion publique en Europa*, 1857. Hij overleed November 1861. Zie zijne biographie in de *Dictionnaire des contemporains* van VAPEREAU, 1858.

Onder de vele brochures behoort ook vermeld te worden, wegens den schrijver, die later lid der Staten-generaal was: BARTHÉLEMY: *Exposé succinct de l'état des Pays Bas, depuis le quinzième siècle jusqu'au traité de paix signé à Paris le 30 Mai* 1814, *suivi de quelques considérations sur les suites de ce traité*, 1814, gevolgd door een geschrift, dat tot titel heeft: *Des gouvernemens passés et du gouvernement à créer*, 1815.

Blz. 439, r. 10 v. o. "De Belgen hadden niets gedaan om door eigen kracht hunne vrijheid te erlangen". Dit wordt zelfs door de Belgische schrijvers erkend. Verg. JUSTE t. a. p., p. 88: "Pourquoi les Belges ne se sont-ils pas soulevés à l'exemple des Hollandais?"

Blz. 439, r. 4 v. o. "Naauwelijks waren de Fransche legers aan het wijken gebragt, of de geestelijkheid en de adel waren indachtig hunne voorregten te handhaven". Hetgeen wij hier schreven over de aristocratische reactionnaire rigting in België in het begin van 1814, wordt bevestigd door HYMANS, p. 46, en door JUSTE, p. 94.

Blz. 440, r. 1 v. b. "7 Maart 1814". Het stuk onder de benaming van "*Vermaerd Besluit*" wordt in het Vlaamsch door V. D. MEULEN, l. c. blz. 89, waaruit wij het leerden kennen, en door JUSTE, p. 97, in het Fransch medegedeeld.

Blz. 440, r. 16 v. o. "Dan een geheel voorloopige algemeene belofte". Dit blijkt ook uit de instelling van het geheel *voorloopig* bestuur, gelijk zij door HYMANS, p. 47, en door JUSTE, p. 44, wordt beschreven.

Blz. 440, r. 12 v. o. "Het tractaat van 30 Mei 1814". Het wordt door onderscheidene schrijvers medegedeeld. In het *Recueil* van LAGEMAN komt het voor T. I, p. 7.

Blz. 440, r. 2 v. o. "Sprake van een grootere uitbreiding". Het blijkt dat dit plan geopperd is zoowel in het publiek, (zie bijv. *Voeu du peuple Belge pour le salut de sa patrie*, waarin wordt aangedrongen op het bezit der noordelijke Fransche grensvestingen, ten behoeve van het nieuwe Koningrijk) als dat er sprake van is geweest bij de diplomatie. Zie *Das Leben von von Gagern*, I, S. 126. Geheel onjuist is het echter, hetgeen GERVINUS in zijn *Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts*, I, S. 192, schrijft: "Den holländischen Räthen des Prinzen van Oranien aber was dieses Zuviel noch nicht genug; sie hatten gleich Anfangs ihre Blicke auch auf das Jenseitige Ufer des Maas geworfen." Wel is het waar, dat de minister STEIN de waarschuwing had geüit: "Vergessen Sie über dem Batavisiren das Germanisiren nicht;" maar GERVINUS vergeet niet alleen een enkel Hollandsch raadsman van den Prins op te noemen, die voor een groote uitbreiding was, maar hij heeft ook, gelijk HEINRICH VON GAGERN aanwijst, verkeerd opgevat, hetgeen in *Mein Antheil an der Politik* en in *Das Leben von vom Stein* voorkomt Zie *Das Leben von von Gagern*, I, S. 150 en volgende.

Blz. 441, r. 2 v. b. "Oostelijke grenzen". Verg. het geschrift: *Eenige gedachten over de uitbreiding van de Noord-Oostelijke grenzen van den Staat*, Leiden, 1814 (1 Junij). Uit gemeld geschrift blijkt, dat ook uit Oost-Friesland stemmen voor die vereeniging gehoord werden.

Blz. 441, r. 5 v. b. "Na veel schrijven en wrijven". Woorden uit den hoogst belangrijken brief van FALCK aan VAN LENNEP, van 16 Aug. 1814. *Brieven*, blz. 210, 2de uitgave. De brief verdient zeer nagelezen te worden, ook om te doen zien, hoe de overdreven zorg der diplomatie om de vereeniging te regelen, nadeelig heeft gewerkt. De acht artikelen worden medegedeeld door de meeste schrijvers over de vereeniging. Bij LAGEMANS worden zij gevonden T. I, p. 32.

Blz. 441, r. 9 v. o. "En vertu de leur droit de conquête". Zie de woorden in het protocol bij LAGEMANS, T. I, p. 17.

Blz. 441, r. 7 v. o. "*An arrangement for an European object*". Het wordt bevestigd door de lezing van de *Correspondence of Castlereagh*, Tom. IX. De wil noch van Holland noch van België werd in aan-

merking genomen. Zie VAN ASSEN: *Wenken en herinneringen*, 1830, II, blz. 24.

Blz. 441, r. 5 v. o. "Niet in het minst in het voordeel van Engeland". De aandachtige lezing der tractaten, bepaaldelijk van de conventie van 19 Mei 1815, doet zulks duidelijk kennen. Niet alleen verwierf Engeland een gedeelte van onze Koloniën, maar zij bragten ook de Russische schuld, in Holland gecreëerd, op het vereenigd Koningrijk over. Zie VREEDE: *De Russ. schuld*, 1851. Verg. ook den opmerkelijken brief van CASTLEREAGH, t. a. p., blz. 154.

Blz. 442, r. 3 v. b. "Maar tevens van Noord- en Zuid gesproken". Dit deed den Hoogleeraar VAN ASSEN, in zijn geschrift over den Hoogen Raad, in de Aant. XI schrijven: "Bij de overeenkomst te Londen verdeelde men onbedachtzaam Nederland in twee windstreken. Men zou bijna vermoeden, dat de artikelen aan boord waren opgesteld."

Blz 442, r. 5 v. b. "Onmogelijk gemaakt, dat twee volken, eeuwen lang gescheiden, vereenigd konden worden". Zeer juist is de moeijelijkheid van de vereeniging aangewezen aan het slot van het belangrijke werk van HYMANS, p. 308, vooral in de woorden: "Une amitié sincère vit de concessions réciproques. Cette naturelle indulgence faisait défaut dans le mariage mal assorti des Hollandais et des Belges. Dès le premier jour l'un des deux voulut dominer l'autre." De Noord-Nederlanders, die een roemrijk nationaal volksbestaan hadden en zich beriepen op de uitdrukking van het tractaat: "La Hollande recevra un accroissement de territoire", wilden, dat België in Noord-Nederland zou opgaan, terwijl de Belgen, de meerderheid der bevolking hebbende, integendeel door die meerderheid wenschten te overheerschen. Geheel oppervlakkig en zonder diepe kennis van de volkstoestanden sluit JUSTE zijn werk, na de aanhaling van eenige zeer algemeene ontboezemingen van BENJAMIN CONSTANT: "Oui, en suivant ces conseils sages et genereux GUILLAUME I pouvait consolider son trône et acquérir une gloire durable." Waarlijk het regeren over twee zoo verschillende nationaliteiten was eene zoo gemakkelijke zaak niet!

Blz. 442, r. 8 v. b. "Den 21en Julij aangenomen". Men zie de 8 artikelen en de acte van aanneming bij LAGEMANS: *Recueil*, I, p. 32.

Blz. 442, medio. "Baron DE VINCENT". De opdragt van dit gouvernement wordt uit de Belgische archieven medegedeeld door JUSTE,

p. 110, die ook de proclamatie in zijn werk opneemt. Zie ook over den benoemden gouverneur-generaal: HYMANS, p. 56.

Blz. 442, r. 14 v. o. "Eene memorie aan de mogendheden". Zij werd voorafgegaan door eene belangrijke petitie aan den Baron DE VINCENT, medegedeeld door JUSTE, p. 121. De memorie is in 1815 uitgegeven onder den titel: *Mémoire remis à leurs Majestés l'empereur d'Autriche, l'empereur de Russie, le roi des Prusses, le prince-regent d'Angleterre et le prince souverain des Pays-Bas, le* 22 *Juin* 1814. Tachtig leden van de oude Staten der Belgische provinciën verzochten daarin om hunnen ouden regeringsvorm terug te hebben met de regten der Katholieke kerk.

Dit werd weldra gevolgd door een *Mémoire adressé le* 8 *Octobre* 1814 *aux Hautes Puiss. assemblées dans le congrès de Vienne, par les Vicaires généraux du diocèse de Gand dans l'absence et suivant l'intention expresse de Mons. de Broglie à Gand*, chez POELMAN. Een breedvoerig extract daarvan komt voor bij DE KEVERBERG, III, p. 201.

Blz. 442, r. 10 v. o. "VAN DER CAPELLEN gelastigde". Van de brieven van VAN DER CAPELLEN, als commissaris-generaal, aan VAN NAGELL, toen minister van buitenlandsche zaken van de Vereenigde Nederlanden, geschreven, wordt melding gemaakt in de meermalen aangehaalde *Notice* van SIRTEMA VAN GROVESTINS, p. 430.

Blz. 442, r. 4 v. o. "Op de grenzen verwelkomd". Zie STUART: *Jaarboeken voor het Koningrijk*, 1814, blz. 467.

Blz. 443, r. 3 v. b. "Proclamatie". STUART, t. a. p. blz. 470. In de proclamatie erkent men gemakkelijk de hand van FALCK.

Blz. 443, r. 13 v. o. "Kort daarna". De zinsnede aldus te veranderen: "Kort daarna regelde de Koning vóór dat hij uit Brussel vertrok, om de verschillende oorden van het land te bezoeken, het bestuur". Zie de benoemingen bij STUART, t. a. p. blz. 480, bij HYMANS, p. 94, en JUSTE, p. 129. Verg. ook den reeds vermelden belangrijken brief van FALCK omtrent die benoemingen, *Brieven*, blz. 208.

Blz. 444, r. 13 v. o. "GOBBELSCHROY". Hij werd geboren te Leuven, in 1787. Onder NAPOLEON was hij eerst auditeur bij den Conseil d'Etat, vervolgens onder-prefect te Gent en daarna te Deventer. Hij was van 1825—1830 minister en bleef na de Belgische omwenteling buiten betrekking. Hij overleed in October 1850 te St. Lamberts Woluwe,

bij Brussel. Zijn bibliotheek is in December 1851 te Gent verkocht. Later komen wij op zijn karakter terug,

Blz. 444, r. 8 v. o. "Ontfransching". Dezelfde geest, die in de eerste besluiten van den Souvereinen Vorst der Vereenigde Nederlanden in December 1813 doorstraalt, doet zich kennen in de besluiten van September 1814 omtrent België genomen.

Blz. 444, r. 2 v. o. "De Fransche censuur afgeschaft", bij besluit van 23 Sept. 1814. Verg. HYMANS, I, p. 97, en *Observateur Belge*, passim.

Blz. 444, r. 1 v. b. "Reeds dit provisioneel besluit van 10 October 1814 vond bestrijding" in de *Observateur Belge*, T. I, p. 403, die zeer ijverde dat de Fransche taal de algemeene, officiële taal zou zijn. Bij deze taal-quaestie openbaarde zich reeds van den aanvang af de groote moeijelijkheid om de *union intime* daar te stellen. Later trad die strijd telkens meer op den voorgrond. Verg. de *Aanteekeningen* aan het einde van dit hoofdstuk.

Blz. 445, r. 7 v. b. "De afschaffing van de door de Franschen ingevoerde instelling der gezworenen erkend als een natuurlijk gevolg van terugkeering naar de oude regtsgewoonten". In zijn *Avis aux Belges* schreef GENDEBIEN: "Par un retour naturel à nos anciennes coutumes les justices de Paix et le Jury seront supprimés." In de *Observateur Belge*, die de jury wilde behouden, wordt erkend, dat die instelling nog gebrekkig in België werkte, hetgeen hij toeschreef aan gebreken, die verholpen konden worden. Zie ook JUSTE, p. 134, die de afschaffing van de regtsinstelling van gezworenen als eene concessie aan de clericale partij vermeldt.

Blz. 445, r. 10 v. b. "De inkomsten der Roomsche geestelijken vermeerderd". Zie STUART: *Jaarboeken*, 1815; GERLACHE, II, p. 57.

Blz. 445 r. 13 v. o. "De bisschop van Gent keurde het goed". Zie *Observateur Belge*.

Blz. 445, r. 7 v. o. "CIAMBERLANI". De voorstelling door V. D. MEULEN en door JUSTE, p. 134 en 135, is blijkbaar onjuist. Terwijl CIAMBERLANI door het bestuur van den Souvereinen Vorst in België niet erkend was, en hij ook geene pauselijke aanstelling had om in België werkzaam te zijn, wilde hij zich in de kerkelijke zaken mengen. De regering kon, vooral bij het toen bestaande staats-kerkregt zoodanige

aanmatiging niet toelaten, en toen CIAMBERLANI zich niet wilde onderwerpen aan het staatsgezag, werd men wel gedwongen strenge maatregelen tegen hem te nemen. Hetgeen in de *Mémoires* van DE MÉRODE WESTERLOO, I, p. 339, voorkomt: "que PIE VII, avait chargé CIAMBERLANI d'examiner l'état du clergé belge", is geschreven zonder eenig bewijs en zeer waarschijnlijk onwaar. De *Observateur Belge*, die in de eerste jaren liberaal was, keurt dan ook, T. I, p. 11 etc., de handeling der regering goed. Karakterschetsend is, dat DE GERLACHE de uitzetting van CIAMBERLANI geheel met stilzwijgen voorbijgaat. Hij was te veel regtsgeleerde om niet te begrijpen, dat niemand zich eene betrekking mag aanmatigen, waarin hij nog niet is erkend, maar ook te veel clericaal om een daad goed te keuren, die door den blinden clericalen ijver werd afgekeurd. Naderhand, in 1824, is CIAMBERLANI *erkend* en als gelastigde van den Paus werkzaam geweest.

Blz. 446, r. 15 v. b. "Den 23en Febr. 1815, in den schouwburg te Brussel". Zie *Staatscourant*, en STUART, 1815, bl. 72; HYMANS, p. 90; JUSTE, p. 130.

Blz. 446, r. 10 v. o. "Proclamatie van 16 Maart". Zie STUART: *Jaarboeken*; LIPMAN: *Constitutioneel archief*, blz. 23.

Blz. 447, r. 11 v. b. "Adres" *Constitutioneel archief*, t. a. p. blz. 24.

Blz. 448, r. 8 v. b. Adres van antwoord". STUART, 1815, en *Constitutioneel archief*, t. a. p. blz. 26.

Blz. 449, r. 7 v. b. "Met de meeste bereidwilligheid wapende men zich". Zie STUART: *Jaarboeken*, 1815; BOSSCHA: *Heldendaden* enz., III; SCHARP: *Gedenkzuil voor* 1815, en W. EEKHOFF: *Friesland in* 1815.

Blz. 449, r. 9 v. b. "Ook de academische jongelingschap". Verg. KEMPER: *Redevoering bij de inhuldiging der herstelde Leidsche hoogeschool*, 1815, waarachter een aanhangsel over de deelneming der Leidsche universiteit aan de algemeene wapening; en SIEGENBEEK: *Geschiedenis der hoogeschool te Leiden — Wapening.* Voor Utrecht zie men BOUMAN: *de Geschiedenis der hoogeschool te Utrecht;* terwijl ik in de *Levensschets van A. G. A. van Rappard*, die met de Utrechtsche studenten uittrok, eenige bijzonderheden heb medegedeeld in de Levensschetsen, uitgegeven door de M. v. N. L. 1870.

Blz. 449, r. 10 v. o. "Vele staatslieden van lateren tijd dienden in

1815". Onder de ministers vinden wij A. G. A. VAN RAPPARD, J. M. DE KEMPENAER, NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL, J. J. ROCHUSSEN; voorts onder de leden der Staten-generaal: D. BORSKI, A. F. INSINGER, VAN DAM VAN ISSELT, G W. DE BRUYN KOPS, A. BOXMAN en G. VAN LEEUWEN. Het waren liberalen, die iets voor de vrijheid van hun Vaderland overhadden.

Blz. 449, r. 12 v. b. "Waterloo — Noord- en Zuid-Nederlanders vereenigd". Verg. BOSSCHA: *Leven van Willem II*, II^de^ Boek, H. IX, en KEMPER: *Verh. en staatk. geschriften*, III, blz. 112.

Blz. 449, r. 13 v. o. "Had onderscheidene plannen van constitutie onder het publiek in het leven geroepen". Verg. HYMANS, I, p. 236, en JUSTE, p. 187.

Blz. 449, r. 7 v. o. "Een verleidelijk geschrift". "*Les plaintes et le voeu des départemens toujours Français composant l'ancienne Belgique adressés à S. M. l'empereur Napoléon, Avril* 1815". Een zeer Napoleontisch geschrift, hetgeen eindigde met de vermelding: "Ici suivrait un million de signatures si nos plaintes, si nos voeux n'étaient regardés comme des crimes par nos tyrans ombrageux." Het verleidelijke stuk vond echter weinig weerklank. De Belgen streden, met ons vereenigd, met heldenmoed tegen de Franschen. Geheel anti-Franschgezind was ook het geschrift: *Voeu au peuple Belge pour le salut de la patrie émis au mois de Juin* 1815, *à Gand.* Reeds vroeger was in Franschen geest uitgekomen: *Lettre d'un Belge à S. M. Louis XVIII.* HYMANS, I, p. 58.

Blz. 449, r. 1 v. o "De wet van 10 April 1815 en het Souverein besluit van 20 April". Het eerste wordt aangetroffen in het *Staatsblad*, het laatste in het *Journal officiel.*

Blz. 450, medio. "Onpartijdige benoeming op voordragt van FALCK". Verg. *Brieven*, 2de uitg., blz. 218, en levensberigt voor de *Brieven*, blz. 23.

Blz. 450, r. 5 v. o. "MOLLERUS". Verg. boven, in den tekst blz. 294, en *Aanteekeningen*, blz. 392.

Blz. 450, r. 5 v. o. "QUEYSEN". geb. 1754, overl. 1817, gematigd lid der nationale vergadering, werd hij in Januarij 1798 gevangen genomen. Zie boven, blz. 366. Later was hij staatsraad onder Koning

LODEWIJK en lid van het wetgevend ligchaam onder het Keizerrijk. Hij was ook lid van de commissie uit den Raad van State voor de Ev. Luth. kerk, en heeft in die hoedanigheid groot bezwaar gehad tegen eene algemeene nationale synode, in eene MS. memorie, die in mijn bezit is en waaruit later een gedeelte zal worden medegedeeld.

Blz. 450, r. 4 v. o. "ALBERDA VAN BLOEMERSMA". Hij behoorde tot de Groninger aristocratie. RAEPSAET oordeelde, dat hij, even als VAN DER DUYN, door zijn aanzienlijken stand in de maatschappij weinig geschiktheid had tot de behandeling van zaken.

Blz. 450, r. 3 v. o. "VAN LIJNDEN VAN HOEVELAKEN". Zie boven, blz. 449. FALCK noemde hem in zijn brief aan ELOUT. t. a. p. blz. 218: "een man, wiens doorzigt ik zeer heb leeren schatten." VAN LIJNDEN was later president der Tweede Kamer en lid tot October 1831.

Blz. 451, r. 14 v. b. "MEIJER's benoeming veel aanstoot gaf". Zie de verontschuldiging van FALCK, in zijnen brief aan D. J. VAN LENNEP. *Brieven*, blz. 219.

Blz. 451, r. 11 v. o. "Tweederlei aanteekening". Het *Journal* van J. J. RAEPSAET is bekend door de uitgave achter de *Geschiedenis van de grondwetsherziening van* 1840, Dl. IV, blz. 340, bij BELINFANTE, 1843, overgenomen uit het zesde deel van de *Oeuvres complètes de J. J. Raepsaet*, Brux. 1840.

THORBECKE merkte reeds op, bij de 2de uitgave van zijne *Aanteekening op de grondwet*: "RAEPSAET was eenzijdig, maar opregt. Zijn gezigtspunt ten aanzien van België was 't zelfde, dat HOGENDORP bij het schrijven der Schets had voor Noord-Nederland. Zijn verhaal was belangrijk, schoon over 't algemeen op verre na niet zoo belangrijk als men zou wachten of wenschen. Hij woonde ook de laatste raadplegingen der commissie niet bij."

Om het *Journal* van RAEPSAET wel te beoordeelen dient men onderscheidene omstandigheden in het oog te houden.

JEAN JOSEPH RAEPSAET, geboren in 1750, had reeds in de Brabantsche twisten in 1790 een grooten invloed gehad; — hij was voortdurend de regtsgeleerde geweest, die voor de geestelijkheid memoriën had gesteld, en was in 1815 reeds 65 jaar. Zijne geschiktheid tot werkzaamheid in de commissie werd door den president niet hoog geschat. RAEPSAET zelf getuigt: "M. VAN HOGENDORP ne me nomma à "aucun comité des rapports, lôrs même qu'il s'agissait de faire un

"rapport sur des motions que j'avais faites.... Je m'en souciais peu "car j'en eus d'autant plus de loisir pour faire mon travail et mes "mémoires," etc. RAEPSAET was een zeer vlijtig geleerde, niet vrij echter van ijdelheid, blijkens geschriften, portret en testament. Verg. bijv. Tom. I van zijn *Oeuvres*, p. XXVIII en LXII. Een opmerkelijke recensie van RAEPSAET'S geschrift: *Origine et progrès des droits des Belges*, vindt men in de *Bibliotheca critica nova*, van 1827, van Mr. J. R. THORBECKE. RAEPSAET had het gebrek van enkele geleerden, om telkens hun geschrijf te revideren De noten onder het *Journal* zijn blijkbaar in later tijd er bijgevoegd. Het *Journal* is eerst na den dood van RAEPSAET uitgegeven; vooral het slot, onder den den titel: *Quatrième partie. Mode d'exécution et suites de la nouvelle constitution*, in de voornoemde *Handelingen* niet uitgegeven, is zeer kennelijk geschreven, nadat de geestelijkheid zich tegen het ontwerp van constitutie verzet had, — iets, dat ook overeenkomt met de aanteekening aan het slot van het *Journal*, p. 209, dat de schrijver te Audenaerde den 19en Febr. 1832 in den ouderdom van 82 jaren is overleden; dat na 17 Juillet 1816, dus een jaar na het einde der commissie, — geene veranderingen in het *Journal* zijn gemaakt. De notulen van VAN MAANEN zijn voor de meeste punten overeenstemmende met het *Journal* van RAEPSAET, zoodat beider naauwkeurigheid in die punten er door versterkt wordt, ofschoon de aanteekeningen van VAN MAANEN meer kenteekenen dragen gedurende de zitting geschreven te zijn, dan het *Journal* van den 65jarigen geleerde. Ook behelst het *Journal* van RAEPSAET meer hetgeen hij zelf gezegd heeft, dan hetgeen door andere leden is in het midden gebragt.

Blz. 458, r. 3 v. b. "Eenige jaren later geschreven". *Bijdragen tot de huishouding van Staat*, Dl. VIII, p. 251.

Blz. 459, medio. "De juiste onderscheiding van VAN HOGENDORP, in zijne *Bijdragen*". Zie Dl. IX, blz. 27 en Dl. V, blz. 78, en mijn geschrift: *Wat zijn maatregelen van algemeen bestuur?* Amst. 1852.

Blz. 466, r. 10 v. b. "Prof. H. W. TIJDEMAN": *Aanmerking op de grondwet voor de Vereenigde Nederlanden*, Dordrecht 1815. Hij had de aanmerkingen geschreven vóór de grondwet van 1814, maar ze toen niet uitgegeven. Hij gaf ze later uit, met het oog op de herziening in 1815. Over onderscheidene brochures, in België over de grondwet uitgekomen, zie men HYMANS, I, 236; en de *Observateur Belge*. II en III.

Blz. 470, medio. "DOTRENGE verklaarde zich krachtig tegen het

gebruik van het woord: Heerlijkheden". Zie RAEPSAET: *Oeuvres*, VI, p. 151; JUSTE, p. 194. Verg. ook *Observateur Belge*, II passim.

Blz. 473, r. 7 v. o. "DU BOIS en DE MÉRODE een protest". Vóór 1840 was, voor zoover ons bekend was, van dit protest nergens sprake. FALCK schrijft in zijne vertrouwelijke brieven, 11 Aug. 1815, aan D. J. VAN LENNEP, onder den verschen indruk der gebeurtenissen, die hem wel goed bekend zullen zijn geweest (*Brieven*, blz. 223): "Nadat de 12 Belgen, die in de commissie geweest zijn, *eenstemmig* het ontwerp onderteekend hadden, kon men zoo iets [den weêrstand tegen de constitutie] waarlijk niet voorzien hebben." Hadden DU BOIS en DE MERODE geprotesteerd, FALCK zou dit niet zoo geschreven hebben in eenen geheel vertrouwelijken brief. In den *Observateur Belge* is van het protest ook hoegenaamd geen spraak. Eerst uit het *Journal* van RAEPSAET, in 1840 gedrukt, *Oeuvres* VI, p. 173, wordt die zaak van het protest berigt. In verband daarmede vermeldt RAEPSAET, aan HOLVOET last gegeven te hebben om te teekenen, in eene procuratie, waarin de woorden: *en ce qui me concerne* (zie de procuratie, p. 323) een protest zouden moeten uitdrukken. En wel nadat een brief van het medelid DU BOIS, onder dagteekening van 20 Juillet, hem berigt had: "que le comte DE MERODE et M. DU BOIS avaient fait insérer au protocole leur protestation et reserves, sauf cependant tout article au chapitre de la religion qui serait trouvé par les juges compétens en cette matière, contraires aux principes religieux qu'ils professent", hetgeen dan bevestigd zou worden door den brief aldaar, p. 325, medegedeeld onder de dagteekening van 10 Juillet. Hierbij valt op te merken, dat de Heer DU BOIS tusschen een gewone stemming *tegen* — en een protest geen onderscheid kent, blijkens hetgeen in den brief zelven voorkomt, in de woorden: "il y a eu encore après la decision (sur art. 173) cinq protets au procèsverbal, entre autres MM. SYLVA [VAN AYLVA], THUYL [VAN TUYL], VAN DER DUNEN [VAN DER DUSSEN], etc." Nu blijkt van deze protesten niets, dan alleen, dat gemelde Heeren in een der zittingen hebben gestemd *tegen* de verwijdering van het artikel uit de grondwet van 1814, dat de Vorst de Hervormde godsdienst zou belijden. Intusschen luiden de woorden in den brief van DU BOIS zeer bepaald: "A la dernière séance lorsqu'on me présenta le projet de loi fondamentale à signer, je demandai d'accord avec M. DE MERODE, qui était malade ce jour là, si on voulait accepter l'acte que vous verrez, cela fut accordé et je signai." Page 328 wordt vervolgens het protest van DE MERODE en DU BOIS medegedeeld. Het verdient echter opmerking, dat het protest gedateerd is 13 Juillet 1815, en dat de brief, p. 324, gedateerd is

10 Juillet, in welk geval de stukken zelve de onwaarheid zouden uitmaken; maar aangenomen dat 10 Juillet, op p. 324, een drukfout is, en dat het moet zijn 20 Juillet, gelijk op p. 173 voorkomt, dan verdient toch nog opmerking het Postcriptum achter dien brief: "Tout ceci ne peut pas encore être publié et reste entre nous."

Niet alleen in de aanteekeningen van VAN MAANEN vindt men niets van het protest, maar ook niet in de officiële notulen van den secretaris, die wel weinig belangrijk zijn, omdat zij geene beraadslagingen mededeelen, maar juist om hunnen officiëlen vorm het meeste geloof verdienen, bij protesten in het proces-verbaal geïnsereerd.

In de *Mémoires du Comte de Mérode Westerloo*, I, p. 348, waar hij melding maakt, dat zijn vader lid is van de commissie voor de grondwet van 1815, maakt hij van het protest hoegenaamd geen gewag, terwijl het medegedeelde aldaar op p. 353 veeleer doet vermoeden, dat de tegenstand eerst begonnen is, toen de geestelijkheid zich tegen de grondwet verzette. HYMANS, I, p. 234, is het met ons eens, dat van een protest niets blijkt. JUSTE, p. 195, maakt slechts melding: van "des incidents qui ne sont pas encore bien éclairés." En dit moeten wij toegeven, want behalve bij RAEPSAET vinden wij ook in eene memorie van QUEYSEN, in 1816 geschreven, geheel ter loops melding gemaakt, dat twee leden het ontwerp van grondwet niet geteekend hebben. Zie de latere aanteekening op blz. 515 betreffende de organisatie der Protestantsche kerkgenootschappen.

Blz. 475, r. 7 v. b. "De Koning liet ook nu weder de commissie geheel vrij". Gedeeltelijk wordt dit door RAEPSAET, p. 38, erkend, ofschoon hij het vermoeden oppert, dat de leden MOLLERUS, VAN MAANEN en de president VAN HOGENDORP de geheime missie hadden om voor de praerogativen van de Kroon te waken.

Blz. 475, r. 4 v. o. "Op zijn aandrang verwijderd". Overgenomen uit de aanteekeningen van VAN MAANEN.

Blz. 476, medio. "Al wil RAEPSAET dit eenigzins doen vermoeden". Verg. de voorlaatste *Aanteekening.*

Blz. 476, r. 4 v. o. "RAEPSAET". *Oeuvres*, VI, p. 124, 128 en 312. RAEPSAET schrijft echter onjuist (p. 128): "le comte de THIENNES appuye mon mémoire," daar uit het medegedeelde blijkt, dat DE THIENNES iets anders wilde dan RAEPSAET. RAEPSAET wilde bekrachtiging door de oude Staten, die weder opgeroepen zouden worden. DE THIENNES daarentegen, dat de Koning eenvoudig de grondwet zou proclameren.

Blz. 477, r. 11 v. b. "DE MERODE". Hier bestaat, gelijk meermalen, een klein verschil in het teruggeven van de adviesen door de leden der commissie uitgebracht. Volgens VAN MAANEN stelde zich DE MERODE eenigzins op het standpunt, dat de Koning de grondwet moest octroyeren, nadat hij de commissie gehoord had, terwijl, volgens RAEPSAET, p. 129, DE MERODE voor eene stemming der Notabelen zou geweest zijn, met het amendement, dat de Notabelen konden gewraakt worden; ofschoon het niet zeer duidelijk is, of hij bij de vorige vergadering niet een ander gevoelen had voorgestaan.

Blz. 478, r. 11 v. o. "Met voorbeeldelooze liefde en barmhartigheid waren de gekwetsten door de inwoners van Brussel verpleegd". Verg. STUART: *Jaarboeken;* HYMANS en JUSTE, t. a. p. en J. BOSSCHA: *Leven van Willem II.*

Blz. 479, r. 9 v. o. "BRUGMANS". Zijne verdiensten werden algemeen geroemd door het publiek en de regeringen. Kort achter elkander werd hij benoemd tot ridder van den Ned. Leeuw, van de Russische St. Anna orde en van den Rooden Arend van Pruissen. Zie ook over zijne verdiensten de lofredenen op hem door de HH. H. C. VAN DER BOON MESCH en A. CAPADOSE, in de *Werken der Holl. maatsch. van fraaije Kunsten en Wet.*, 2e stuk.

Blz. 479, r. 8 v. o. "Met een aanspraak". Zie *Constitutioneel archief*, blz. 43.

Blz. 479, r. 8 v. o. "VAN HOGENDORP beantwoordde". De toespraak wordt onder anderen gevonden in het vierde deel van de *Handelingen over de herziening der grondwet van* 1840, te 's Gravenhage bij J. BELINFANTE, 1842, blz. 415.

Blz. 481, r. 5 v. b. "Rapport". Het wordt gevonden in de *Antecedenten van de Tweede Kamer*, door DE GEER.

Blz. 481, r. 4 v. o. "Voldeed het ontwerp bijna algemeen". Verg. hier vooral de twee eerste deelen van *l'Observateur Belge*, waarin ook de onderscheidene brochures vóór en tegen de grondwet in België uitgekomen besproken worden.

Blz. 482, r. 9 v. b. "Oproeping van Notabelen." Zie STUART: *Jaarboeken.*

Blz. 482, r. 14 v. o. "Naamloos geschrift". Behalve het hier vermelde naamloos geschrift kwam er nog een ander naamloos geschrift uit, hetgeen aan elk der Notabelen werd toegezonden: *Avis aux notables de la Belgique, choisis par Sa Majesté pour voter le rejet, ou l'acceptation de la nouvelle constitution*, waarvan de schrijver was LESURE, vicaris-generaal van de diocese van Gent. RAEPSAET, VI, p. 181; HYMANS, I, 250 etc.

Blz. 483, r. 13 v. b. "Uitvoerig schrijven van de bisschoppen". Zie RAEPSAET, VI, 350; DE GERLACHE, II, p. 58; STUART: *Jaarboeken*, 1815.

Blz. 483, r. 13 v. o. "*Instruction pastorale*". Zij is afzonderlijk gedrukt en wordt ook gevonden bij RAEPSAET: *Oeuvres*, VI, p. 356.

Blz. 486, r. 12 v. b. "Uitvoerige circulaires". Zie STUART: *Jaarboeken*, 1815, II, 15; HYMANS: I, 255.

Blz. 486, r. 15 v. o. "De uitslag was". De juiste uitslag wordt medegedeeld door STUART: *Jaarboeken*, 1815; LASTDRAGER, II, Bijlage 5, blz. 25; HYMANS, I, p. 271, met een zeer klein verschil. Aldaar wordt namelijk vermeld, dat 1603 notabelen waren ingeschreven, dat 1323 verschenen; dat van deze 527 vóór stemden en 796 tegen. Uit de stemming, departements- en arrondissementsgewijze, blijkt, dat in Luxemburg en een gedeelte van Luik allen vóór stemden; in Vlaanderen en Antwerpen bijna allen tegen.

Blz 486, r. 6 v. o. "De publicatie uit". *Staatsblad*, 24 Aug. n°. 45.

Blz. 486, r. 3 v. o. "DOTRENGE". Zie boven blz. 477, in den tekst. Zelfs DE GERLACHE, die in zijne voorstellingen meestal zeer ongunstig over WILLEM I oordeelt, erkent, dat er voor den Koning geen andere uitweg was. *Histoire*, II, p. 305. Verg. ook HYMANS, I, p. 273; JUSTE, p. 212, en een zeer opmerkelijk opstel bij DE KEVERBERG, T. III, p. 280—282. Ook mag herinnerd worden, dat in onze staatkundige geschiedenis de berekening, dat de niet stemmenden gerekend werden vóór te stemmen, niet zonder antecedent was. Verg. boven in deze *Aanteekeningen*, blz. 396 en 398. Twee heftige naamlooze pamfletten tegen de aanneming, blijkbaar afkomstig van de clericale partij, worden vermeld door JUSTE, t. a. p., p. 215, in de noot.

Blz. 489, r. 13 v. o. "Met bijna algemeene geestdrift". Verg. HYMANS, I, p. 233; JUSTE, p. 221.

Blz. 489, r. 9 v. o. "Benoemde de Koning de leden der Staten-generaal". Zie de namen bij STUART: *Jaarboeken*, 1815, en LASTDRAGER, II, Bijlage.

Blz. 489, r, 5 v. o. "ROËLL", uit zijne MS. aanteekeningen. Dat de benoemingen geschiedden in eenen conciliauten geest blijkt uit den brief van FALCK aan VAN LENNEP, van 11 Aug. 1815, *Brieven*, 2de uitg., blz. 224: "Geef mij, bid ik u, eenige knappe lieden op, die ik voor de Tweede Kamer kan aanbevelen; lieden, die niet alleen in naam het volk vertegenwoordigen, zooals de zwijgende Staten generaal, van welke wij nu afscheid staan te nemen. Patriciers zijn er genoeg en ook Adelijken. Op plebejers, dunkt mij, komt het aan of ten minste op menschen die het volk kennen en van hetzelve gekend worden." Verg. ook *Brieven*, blz. 233: "De menschen moeten knap en conciliant zijn. Het een zonder het ander kan ons niet helpen. Ook overtuigd van noodzakelijkheid en hunne verpligting om het werk der vereeniging tot stand te brengen." Zie ook *Leven van D. J. van Lennep*, blz. 39.

Blz. 490, r. 7 v. b. "Het ministerie zamengesteld". De meeste der hier genoemde personen zijn uit het vroeger medegedeelde bekend. CHARLES JOSEPH Duc D'URSEL, geboren in 1777, was onder het Keizerrijk maire van Brussel geweest; hij was echter kort minister en werd in 1819 tot grootkruis van den Ned. Leeuw en grootmeester van het Hof der Koningin benoemd. Over den generaal VAN DER GOLTZ zullen wij later iets aanteekenen. Over O. REPELAER VAN DRIEL zie men blz. 339 en later. GOLDBERG had verkregen kennis van administrative zaken, en verstond de kunst van zich in te dringen, maar heeft door telkens de huik naar den wind te hangen, weinig staatkundige achting verworven. Zie ook VREEDE: *Geschiedenis van de diplomatie der Bat. Rep.* II, 2, blz. 172. APPELIUS leerden wij vroeger kennen als een bekwaam staatsman, maar van andere finantiële inzigten, dan die door GOGEL werden aangekleefd. Jhr. Mr. H. L. WICHERS was een achtbaar staatsman, lid van de Maatsch. v. Lett. te Leiden, in 1840 in ruim 93jarigen ouderdom overleden. De Baron GOUBAU D'HOVORST, wien wij reeds vroeger hebben vermeld, en dien wij meermalen zullen ontmoeten, geb. in 1757, was onder het Oostenrijksche gouvernement referendaris en daarna advocaat-fiscaal bij den Grooten raad van Mechelen. Na 1791 was hij te Weenen aan het Oostenrijksche Hof verbonden. Hij is na de omwenteling van 1830 te 's Gravenhage blijven wonen, alwaar hij in 1836, dus in bijna 80jarigen leeftijd, is gestorven.

Blz. 491, r. 14 v. b. "Zuiden van Frankrijk". Verg. GERVINUS, I,

S. 159; CAPEFIGUE: *Histoire de la restauration*, Tom. I; DUVERGIER D'HAURANNE: *Histoire du gouvernement parlementaire en France*, Tom. I.

Blz. 491, r. 15 v. o. "VAN DER CAPELLEN, ELOUT en BUYSKES". Zie over dezen opdragt de *Brieven van Falck*, 2de uitg., blz. 211, en *Bijdragen tot de kennis van het koloniaal beheer, getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den minister van staat Elout, commissaris-generaal van Neêrlands Indië*, 1851. — Aan VAN DER CAPELLEN werd, kort voor zijn vertrek naar de Oost, de belangrijke politieke missie opgedragen, om te Weenen voor den Koning van Nederland toe te treden tot het geheim tractaat tusschen Engeland, Frankrijk en Oostenrijk, om de verregaande pretentiën van Rusland en Pruissen tegen te gaan. De terugkomst van NAPOLEON van Elba deed het *casus foederis* vervallen. Belangrijke bijzonderheden omtrent die zending vindt men in de *Notice* van SIRTEMA DE GROVESTINS, p. 431.

Blz. 491, r. 7 v. o. "De Koning sprak" Zie STUART: *Jaarboeken*, en *Constitutioneel archief*.

Blz. 492, r. 9 v. o. "Antwoordde". Als boven.

Blz. 493, r. 5 v. o. "Waren er al kiemen van tweedragt, er waren ook velen die schoone verwachtingen koesterden". De kiemen van tweedragt lagen daarin, dat het rijk der Vereenigde Nederlanden door het magtwoord der diplomatie was opgerigt, zonder dat de beide volken, die men wilde vereenigen tot eene "union intime", tot elkander genaderd waren. Het was een gedwongen huwelijk, waarin elk der echtgenooten den voorrang wilde hebben. Verg. boven, blz. 486. Vandaar waren Belgen en Noord-Nederlanders in den aanvang allen koningsgezind, maar van de zijde der Belgen met den geheimen wensch, dat de Koning het rijk tot een Belgisch Koningrijk zou maken. Belangrijk zijn in dit opzigt de beide eerste deelen van *l'Observateur Belge*. De schrijvers begonnen met de verklaring, dat zij slechts zouden zijn: "des observateurs non pas des frondeurs"; maar zij werden telkens meer opposant en namen tot hulp de clericale oppositie, toen hun politiek om België op den voorgrond te plaatsen, niet gelukte. Zij wilden, dat de naam van het Koningrijk zou zijn *Royaume Belgique*, — dat de staatsburgers *Belgen* zouden genaamd worden, dat de Belgische kleuren de nationale zouden zijn, en dat de Fransche taal de taal van het Koningrijk zou wezen. Zie T. I, p, 405, en T. II, p. 241 en 354. Daartegen kwam op JONAS DANIËL MEIJER, secretaris van de commissie voor de grondwet, in een naamloos geschrift: *Lettre d'un Neerlandais à*

l'Observateur, La Haye 1815, hetgeen weder aanleiding gaf tot eene vrij scherpe repliek in *l'Observateur*. — MEIJER wilde dat de burgers van het Koningrijk zouden heeten: *des Neerlandais* en dat de Nederlandsche taal de officiële zou zijn. Zeer velen waren de gedichten en redevoeringen, waarin de verbroedering bezongen, de vereeniging verheerlijkt werd; maar wie tusschen de regels leest ontwaart in bijna al die geschriften de betuiging der Noord-Nederlanders, dat de Belgen door hen als broeders zouden worden opgenomen, — en aan de zijde der Belgen, dat de meerderheid der bevolking den voorrang zou hebben; en waarlijk in beide die rigtingen handelden beide volken uit vaderlandsliefde.

Onze vereeniging met België is geheel geweest een werk der diplomatie. Onder de Hollandsche staatslieden heeft zij inzonderheid een voorstander gevonden in FALCK. VAN HOGENDORP, ofschoon in den aanvang daarmede ingenomen, is al zeer spoedig, blijkens zijne *Memorie*, in het volgend hoofdstuk te vermelden, van de groote moeijelijkheden overtuigd geworden. Hetgeen Mr. GROEN VAN PRINSTERER: *Handboek*, § 1022, schrijft: "dat de vereeniging door KEMPER als een gelukkige gebeurtenis werd beschouwd", *is* maar gedeeltelijk juist. Wel heeft KEMPER met FALCK, uit een staatkundig oogpunt, in het belang der politieke gesteldheid, de vereeniging een gelukkige gebeurtenis geoordeeld, maar van den aanvang af heeft hij het bezit van België als precair beschouwd. Met zijnen concilianten geest heeft hij tot eene innige vereeniging willen medewerken; maar hij was te veel Hollander, om de Nederlandsche beginselen te verloochenen.

HOOFDSTUK XX.

1815—1822.

Dezelfde algemeene bronnen als bij het vorige hoofdstuk; alleen maken wij opmerkzaam, dat tijdens het afdrukken van deze *Aanteekeningen* het tweede deel van HYMANS: *Histoire parlementaire de la Belgique* nog niet in het licht is verschenen. Van 1820—1830 werd in Noord-Nederland uitgegeven het maandschrift *de Weegschaal*, waarin enkele staatkundige vertoogen in liberalen geest.

Blz. 495, r. 7 v. o. "Roomsch Katholieke geestelijkheid". De geschiedenis van de regering van WILLEM I en onze vereeniging met België is niet te verstaan zonder kennis van de algemeene kerkelijke

S. 159; CAPEFIGUE: *Histoire de la resta* D'HAURANNE: *Histoire du gouvernement pa*

Blz. 491, r. 15 v. o. "VAN DER CAP over dezen opdragt de *Brieven van I dragen tot de kennis van het kolonia ten papieren van wijlen den minister raal van Neêrlands Indië*, 1851. — voor zijn vertrek naar de Oost, dragen, om te Weenen voor de tot het geheim tractaat tuss rijk, om de verregaande pret gaan. De terugkomst van vervallen. Belangrijke bij in de *Notice* van SIRTEMA

Blz. 491, r. 7 v. o. "I *Constitutioneel archief*.

Blz. 492, r. 9 v. o

Blz. 493, r. 5 v ook velen die tweedragt lage het magtwo ken, die m genaderd echtgen Vandaa konin dat d zijn sch "d n

...over elkander. De geschiedenis der Nevan het ...820 is voor de algemeene geschiedenis van ... een episode, hoe in Nederland de clericale ...vinus is, in zijne *Geschichte des neunzehnten* ... II, uitvoerig over die reactiën, maar in den ... over de Nederlanden en België handelt, bij ... de bronnen, die hij gebruikte, dikwijls onnaauw... partijdig ten opzigte der Nederlandsche regering. ...lijke *wereld der laatste halve eeuw*, 1814—1867. ... van Dr. NIPPOLD, voor Nederland bewerkt door ...veld, 1870; — W. BROES: *De Kerk en de Staat* ...kking *volgens de geschiedenis*, 4de deel, 1832, en ... de kerkgeschiedenis van ALZOGG, Roomsch Katho... ...testant.

...e kerkelijke beweging in Europa voegde zich nog ...d van de Roomsch Katholieke kerk in België. Onder ...e en Oostenrijksche regering was de Kerk in vele op... Staat onderworpen. De rigting om de pauselijke hierar... in te voeren streed met hetgeen in België in oude tij... ...ijk was geweest, en met het concordaat van den Paus ...x I. dat in België als wet was ingevoerd. De pauselijke ...erd inzonderheid gedreven door de Fransche Roomsch ...geestelijken. Zuivere liberalen vond men in 1815 noch in ...h in de Noordelijke Nederlanden. De liberalen van vóór ...elgië waren anti-clericalen, *Vonkisten*, die een sterk staats... ...rkelijke zaken voorstonden, totdat de oppositie in 1815 van ...che liberalen revolutionnaire denkbeelden overnam, terwijl ... 1825 meer theoretische liberale publicisten en staatslieden ...

. 494, r. 6 v. o. "De geestelijken meenden de beëediging van de ...wet te moeten verbieden". Dit geschiedde bij een openbaar ...jven: *Jugement doctrinal des évêques du Royaume des Pays-Bas sur ...erment prescrit par la nouvelle constitution*, medegedeeld onder an...ren door RAEPSAET: *Oeuvres*, Tom. VI, p. 376—386. Het werd ...eldra gevolgd door een pauselijke brève aan den Koning, medege...deeld door RAEPSAET, p. 387—394, die er ook aan toevoegt eene breede, in 1815 opgestelde, maar niet uitgegeven memorie ter verdediging van het gedrag der Belgische bisschoppen. Zie ook STUART: *Jaarb.*, 1815; LASTDRAGER, I, blz. 165; DE GERLACHE, II, p. 63; HYMANS, I, 277 en volg.; JUSTE, p. 261. Weldra volgde de moeijelijkheid met de beëediging der regterlijke ambtenaren. Niettegenstaande de regering de meest

geschiedenis en den zeer sterken reactionnairen geest, die zich in de Roomsch Katholieke kerk en gedeeltelijk ook onder Protestanten openbaarde. Bij den ondervonden teugelloozen hartstogt in het omwentelingstijdvak en het onregt van de willekeurige overheersching van NAPOLEON, begon men overal de noodwendigheid in te zien van de godsdienst voor het maatschappelijk leven. Men bleef echter bij deze erkenning ten halve staan. In plaats van te erkennen, dat de reine godsdienst met volkomen waarheidsliefde moet gepaard gaan, en dat elke ware vooruitgang met den mensch zelven moet aanvangen (*Wetenschap der zamenleving*, blz. 567 en 619), verwachtte men, bij de herleving van den godsdienstigen geest in Europa, in den aanvang bijna algemeen alles van strengere handhaving van het kerkelijk gezag, en in de Protestantsche kerk van de regtzinnigheid in de leerstellingen. De liberale rigting werd meer bewogen door vrees voor de Jezuiten, het ultramontanisme en het orthodoxisme, dan door een streven naar inwendige volmaking van het kerkelijke en het godsdienstige leven, door onvoorwaardelijke strenge critiek van de bronnen onzer godsdienstkennis en zedelijke getrouwheid aan het beginsel van eenswillendheid met God in het maatschappelijk leven.

Nadat NAPOLEON de Kerk gedeeltelijk in hare regten had hersteld, en daardoor het vertrouwen der Roomsch Katholieken had gewonnen, was dat vertrouwen in haat en hartstogtelijk verlangen naar eene geheele herstelling en uitbreiding van de pauselijke magt overgegaan, toen NAPOLEON den Paus aan zijne staatkunde had willen onderwerpen en hem gevangen had doen nemen. Reeds van 1809 af had zich, in de zuidelijke landen vooral, een magtige partij van geestelijken gevormd om het pauselijke gezag te herstellen, en toen nu, na den eersten val van NAPOLEON, Paus PIUS VII, den 24en Mei 1814, in Rome was teruggekeerd, werd hij geheel onder den invloed der kerkelijke drijvers gebragt, die reeds overal werkzaam waren om de oude Katholieke instellingen te herstellen. Den 7en Aug. 1814 werd bij de bul *sollicitudo omnium* de orde van de Jezuiten hersteld, — zoo het heette, op een bijna algemeen bidden van de geheele Christelijke wereld, en kort daarna werd door den Pauselijken Stoel aan de Protestanten de openbare oorlog verklaard, in den vorm van een pauselijk geschrift tegen de bijbelgenootschappen: *Vaferrimum inventum, pestem, quoad fieri potest delendam*, terwijl ook de vrijheid van de drukpers scherp werd veroordeeld.

Terwijl de diplomatie op het Weener congres een nieuw statenstelsel zocht tot stand te brengen, protesteerde de Paus tegen de besluiten der groote mogendheden. Tegen het wereldlijk gezag der Vorsten werd het kerkelijk gezag van den Paus opgerigt, en weldra

stonden beide magten tegenover elkander. De geschiedenis der Nederlanden van 1815 tot 1820 is voor de algemeene geschiedenis van Europa ook belangrijk, als een episode, hoe in Nederland de clericale reactie bestreden is. GERVINUS is, in zijne *Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts*, B. II en III, uitvoerig over die reactiën, maar in den VIIen Band, waarin hij over de Nederlanden en België handelt, bij gemis aan critiek over de bronnen, die hij gebruikte, dikwijls onnaauwkeurig en niet geheel onpartijdig ten opzigte der Nederlandsche regering. Verg. ook: *De Christelijke wereld der laatste halve eeuw*, 1814—1867. *Historische tafereelen*, van Dr. NIPPOLD, voor Nederland bewerkt door Ds. C. E. VAN KOETSVELD, 1870; — W. BROES: *De Kerk en de Staat in wederzijdsche betrekking volgens de geschiedenis*, 4de deel, 1832, en de Handboeken voor de kerkgeschiedenis van ALZOGG, Roomsch Katholiek, en HASE, Protestant.

Bij de algemeene kerkelijke beweging in Europa voegde zich nog de eigenaardigheid van de Roomsch Katholieke kerk in België. Onder de Bourgondische en Oostenrijksche regering was de Kerk in vele opzigten aan den Staat onderworpen. De rigting om de pauselijke hierarchie onbeperkt in te voeren streed met hetgeen in België in oude tijden gebruikelijk was geweest, en met het concordaat van den Paus met NAPOLEON I. dat in België als wet was ingevoerd. De pauselijke hierarchie werd inzonderheid gedreven door de Fransche Roomsch Katholieke geestelijken. Zuivere liberalen vond men in 1815 noch in België, noch in de Noordelijke Nederlanden. De liberalen van vóór 1815 in België waren anti-clericalen, *Vonkisten*, die een sterk staatsregt in kerkelijke zaken voorstonden, totdat de oppositie in 1815 van de Fransche liberalen revolutionnaire denkbeelden overnam, terwijl eerst na 1825 meer theoretische liberale publicisten en staatslieden optraden.

Blz. 494, r. 6 v. o. "De geestelijken meenden de beëediging van de grondwet te moeten verbieden". Dit geschiedde bij een openbaar schrijven: *Jugement doctrinal des évêques du Royaume des Pays-Bas sur le serment prescrit par la nouvelle constitution*, medegedeeld onder anderen door RAEPSAET: *Oeuvres*, Tom. VI, p. 376—386. Het werd weldra gevolgd door een pauselijke brève aan den Koning, medegedeeld door RAEPSAET, p. 387—394, die er ook aan toevoegt eene breede, in 1815 opgestelde, maar niet uitgegeven memorie ter verdediging van het gedrag der Belgische bisschoppen. Zie ook STUART: *Jaarb.*, 1815; LASTDRAGER, I, blz. 165; DE GERLACHE, II, p. 63; HYMANS, I, 277 en volg.; JUSTE, p. 261. Weldra volgde de moeijelijkheid met de beëediging der regterlijke ambtenaren. Niettegenstaande de regering de meest

stellige verzekering had gegeven, dat men de vrijheid der godsdienst getrouw zou handhaven, weigerden nog 44 leden van de regterlijke magt den eed op de grondwet, die door 1747 hunner werd afgelegd. Zie hierover STUART: *Jaarboeken*, 1817, IIe. St, blz. 49—55, en de brochure: *Proeve van teregtwijzing bij gelegenheid der weigering van den eed door sommige magistraatspersonen in de zuidelijke provinciën*, Gron. 1817.

Blz. 495, r. 1 v. b. "DE WARGNY". HYMANS, I, p. 287; JUSTE, p. 270, die er bij mededeelt, dat *le Spectateur Belge*, de retractatie mededeelende, er bijvoegt: Plût à Dieu que cet exemple trouvât des imitateurs."

Blz. 495, r. 9 v. o. "Pastoors in Vlaanderen". Verg. STUART: *Jaarboeken*. *L'Observateur Belge*, I, 17, 97 en 151, keurde die handelingen zeer af.

Blz. 495, r. 5 v. o. "Mislukte oogsten". Verg. STUART: *Jaarb.*

Blz. 495, r. 3 v. o. "Finantiële moeijelijkheden". Verg. vooral de *Finantiële beschouwingen* van den oud-minister BETS, in de *Bijdragen tot de kennis van het staatsbestuur*, Dl. V.

Blz. 496, r. 8 en 9 v. b. "REYPHINS en DOTRENGE". Verg. *Handelingen der Staten-generaal*, door NOORDZIEK verzameld, 1815—1816, blz. 26. Zie over deze staatslieden later.

Blz. 496, medio. "De centrale afdeeling". Zie *Hand.* t. a. p. blz. 210. De vorm werd toen reeds ongrondwettig geoordeeld. *L'Observ. Belge*, VI, 181.

Blz. 496, r. 11 v. o. "SURLETT DE CHOQUIER". *Handel.* als voren, blz. 73. Over den staatsman zelven later.

Blz. 496, r. 10 v. o. "SIX". Zie de *Handelingen* t. a. p. blz. 76.

Blz. 496, r 1 v. o. "Door GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP geschreven". De memorie, waaruit deze woorden zijn ontleend, bestaat in het oorspronkelijke in eenige zeldzame exemplaren in folio, maar is voor een groot gedeelte overgenomen in het eerste deel van de *Bijdragen tot de huishouding van Staat*. Het hier vermelde omtrent de uitbreiding van het advies in den Raad van State tot eene nota, later tot eene memorie, heb ik uit persoonlijke informatiën. De vergelijking van de oorspronkelijke memorie met de mededeeling in de *Bij-*

dragen doet zien, welk gedeelte VAN HOGENDORP in 1818 niet tot openbaarmaking geschikt oordeelde. Later werd zij geheel herdrukt in 1831.

Blz. 502, r. 9 v. b. "De Koning meende deze handelingen". FALCK schrijft, in eenen brief aan VAN LENNEP, 4 Julij 1816, niet in de *Brieven* maar in het *Leven van van Lennep*, blz. 67, opgenomen, het volgende: "Van VAN HOGENDORP's memorie maken de Belgen dan ook meer geruchts, dan zij behoorden. Onberaden en ongeraisoneerd is zij in vele opzichten, maar slechte bedoelingen zoude het dwaas zijn in den autheur te onderstellen, en vernuft en bekwaamheid stralen ook in dezen arbeid allerwege door. Er zijn een vijftig exemplaren gedrukt, en toen is de bekendmaking, op hoog bevel geschorst, maar bij nadere overweging twijfel ik aan de doelmatigheid dezer schorsing. Vele menschen die het stuk niet gelezen hebben, noch lezen kunnen, stellen het als zeer erg en als eene oorlogsverklaring aan het Zuiden voor. De opentlijke pennestrijd dien men heeft willen voorkomen, was misschien minder bedenkelijk." Dat de zaak veel sensatie maakte, blijkt uit den brief van 4 Julij van HYE SCHOUTHEER, uit Gent geschreven. Zie VAN LENNEP: *Leven*, II, blz. 65, waarin het volgende voorkomt: "Ce qui porte un coup mortel aux progrès de cette union si nécessaire à deux peuples ne formant qu'une même famille, c'est le fatal mémoire de Mr. DE HOGENDORP", etc. Ook de Engelsche diplomatie maakt van den zeer ongunstigen indruk van de memorie melding: "The opinions expressed in this document have given great offence to his Belgian colleagues and the measure is considered by the Dutch Ministers as extremely injudicious," etc. Zie *The correspondance of Lord Castlereagh*, Tom. XI, p. 262.

Blz. 502, r. 16 v. o. "Deden hem ontslag vragen, welk verzoek niet dan na herhaalde aanvraag werd toegestaan." JUSTE, p. 236, is hier weder geheel oppervlakkig en onjuist. Hij schrijft, zonder daar ter plaatse bronnen te noemen, dat VAN NAGELL VAN AMPSEN en FALCK zich niet alleen bepaalden "à ridiculiser adroitement les manières pédantesques de l'ancien hôte de Washington", — "ils cherchaient à le rendre fatigant et pénible au Souverain." Dit oordeel, blijkbaar zonder eenig oordeel des onderscheids afgeschreven uit de *Notice* van SIRTEMA VAN GROVESTINS, p. 101, is even oppervlakkig als het berigt, een bladzijde vroeger uit de *Notice* onnadenkend afgeschreven: dat VAN DER DUYN reeds van den aanvang af had een "*Système Belge*"; eene meening, die de staatsman zelf eerst heeft geüit, toen de scheiding volbragt was, en hij het tijdvak van wrevel, na vermeende miskenning, was ingetreden. Verg. *Notice*, p. 119 en 120.

Het is eene geheele miskenning van het staatkundig karakter van VAN DER DUYN, hem reeds in 1815 als zoo Belgischgezind voor te stellen. RAEPSAET schrijft, in zijn *Journal*, van VAN DER DUYN: "il votait communément dans le sens de Mr. VAN MAANEN, ou du président et MOLLERUS." Ook neemt JUSTE uit de *Notice* over, dat VAN HOGENDORP door intrigues van VAN NAGELL en FALCK zou zijn verwijderd, zonder te letten, dat in de tweede uitgave van de *Brieven van Falck* daartegen met kracht, blz. 419, is opgekomen.

Blz. 503, r. 4 v. o. "MOLLERUS". Verg. boven, blz. 392. Hij was toen 66 jaar. Hij werd kort daarop tot vice-president van den Raad van State benoemd, welke betrekking hij bleef vervullen tot zijn 85e. jaar, toen hij in 1834 overleed. Zie VAN DER AA: *Biogr. woord.*

Blz. 503, r. 5 v. b. "JANSSENS". Jonkheer JAN WILLEM JANSSENS behoort tot de uitstekendste militairen en meest zelfstandige staatslieden, geb. 1762, overl. 1838. Zie VAN DER AA: *Biogr. woordenboek.*

Blz. 503, r. 13 v. b. "Graaf VAN DER GOLTZ". Zie VAN DER AA: *Biographisch woordenb.* en BOSSCHA: *Leven van Willem II*, blz. 384.

Blz. 503, medio. "Prins van Oranje". Zie over zijn ontslag BOSSCHA, t. a. p. Het maakte in België een diepen indruk. Zie *Observateur Belge*, Tom. XII, p. 271.

Blz. 503, r. 8 v. o. "MARINUS PIEPERS", zoon van een schilder uit Middelburg. Mij is verhaald, dat hem die afkomst eens door een adellijke, in den nog zeer patricischen tijd van 1815 op onaangename wijze werd herinnerd, hetgeen WILLEM I zeer kwalijk nam.

Blz 503, r. 7 v. o. "D'AUBREMÉ". ALEXANDER KAREL JOSEPH GISLAUS D'AUBREMÉ. Zie VAN DER AA: *Biogr. woordenb.* Na de scheiding van België vestigde hij zich te Aken. Verg. ook BOSSCHA, t. a. p.

Blz. 504, r. 4 v. b. "Ontslag verzocht". Het verschillend inzigt betrof inzonderheid het provinciaal bestuur, waarin hij meerdere zelfstandigheid verlangde, mij gebleken uit zijne MSS. aanteekeningen.

Blz. 504, r. 7 v. b. "DE CONINCK", een hoogst bekwaam, voorzigtig en zelfstandig staatsman, die de algemeene achting als gouverneur van Oost-Vlaanderen verworven had. Hij bleef in de betrekking van minister van binnenlandsche zaken tot Junij 1825, was toen eenige

maanden minister van buitenlandsche zaken, van welk staatsambt hij in Dec. op zijn verzoek werd ontslagen, wegens eene ongesteldheid, waaraan hij twee jaren later is overleden.

Blz. 504, r. 10 v. b. "FALCK". Over zijn ontslag als secretaris van Staat zie men FALCK: *Brieven*, 2e. uitg., blz. 230, en *Leven van D. J. van Lennep*, blz. 117 en 147.

Blz. 504, r. 16 v. o. "DE MEY VAN STREEFKERK", geb. 1782, op verzoek ontslagen in 1835, overl. 1840. Zie VAN DER AA: *Biogr. woordenb.* Hij begon zijn staatkundige loopbaan als gezantschaps-secretaris te Parijs, was in 1805 kabinets-secretaris van den raadpensionaris SCHIMMELPENNINCK, later, onder Koning LODEWIJK, in onderscheidene betrekkingen. FALCK schreef t. a. p., den 26n. Februarij 1817, eenige maanden vóór de ministeriële verandering, aan zijnen vriend D. J. VAN LENNEP: "Mijne positie is, ik zeg het om uwe hartelijke vriendschap gerust te stellen, waarvan de uitboezeming in uwe laatste twee brieven mij oneindig getroffen en in het gemoed aangedaan heeft, mijne positie is of onveranderd gebleven of zelfs nog verbeterd. Dezelfde onderscheidende goedheid, dezelfde welwillendheid van de zijde des meesters. Wel geene overeenstemming op alle punten en geen toegeven aan alle mijne denkbeelden of tegenwerpingen; maar dezelfde blijken van innig en onbeperkt vertrouwen, en, moet ik u mijne meening rond uitdrukken, ik ben te veel en in te velerlei dingen van aanbelang gebruikt, om ooit onder deze regering het slachtoffer te kunnen worden van iets anders dan van eigen onvoorzigtigheid of van nalatigheid in mijne pligtsbetrachting. Er is nog een karakter, voor wiens opregtheid ik gaarne zou willen instaan. Juist die man, welken men u gezegd heeft, dat mij wel zou kunnen opvolgen. Tot mijn opvolger vroeger of later, heb ik zelf hem, als ik zoo zeggen mag, bestemd en uitgekozen, en meene iets treffelijks te hebben gedaan, met eerst de aandacht en toen de achting van den Koning op hem geleid te hebben. Hij is schrander, koel, arbeidzaam; heeft in vele zaken gewerkt, en nergens iets aan den dag gelegd, dat naar illiberaliteit of onrechtvaardigheid zweemde. Hij vertrouwt nog niet genoeg op eigen krachten en oordeel en laat, *videns meliora probansque* te ligt een ander gevoelen bovendrijven."

Blz. 504, r. 15 v. o. "De ministers van Staat hadden tot den kabinetsraad toegang". Deze bijzonderheid heb ik uit de MS. aanteekeningen van den oud-minister ROËLL, die opteekent, dat hij, te 's Gravenhage zijnde, nu en dan den kabinetsraad bezocht, waarin echter

gewoonlijk niet veel belangrijks behandeld werd, dan wanneer de Koning in buitengewone gevallen het onderwerp had bepaald. Zie de volgende *aanteekening*.

Blz 504, r. 3 v. o. "Vele zaken gingen buiten de ministers om". De Koning handelde met de bijzondere ministers, zoodat de andere ministers van veel onkundig waren. FALCK, nog secretaris van Staat, schreef dit aan CANNEMAN, *Brieven*, blz. 239. Ook geschiedde het wel, dat de Koning buiten de ministers om met hoofdambtenaren zaken besprak of met de gezanten buitenslands correspondeerde, waaruit weleens verwarring ontstond.

Blz. 505, r. 8 v. b. "WILLEM I bedoelde". De in den tekst opgenomen karakterschets heb ik, ten einde die te toetsen, voorgelezen aan mijnen hooggeachten vriend, den oud-minister A. G. A. VAN RAPPARD, die er slechts een paar aanmerkingen op had, waarnaar ik de uitdrukkingen een weinig gewijzigd heb. Ik meen echter hier ter plaatse, met verwijzing naar reeds vroeger, blz. 445, aangehaalde geschriften over het leven van WILLEM I, nog eenige oordeelvellingen van tijdgenooten te moeten mededeelen. De onderscheidene oordeelvellingen met elkander vergeleken, doen niet alleen de waarheid beter kennen, maar ook het onderscheiden staatkundig karakter der beoordeelaars uitkomen.

Wij beginnen met de karakterschets, die VAN DER DUYN, als gouverneur van Zuid-Holland met het staatsleven en als grootmeester aan het Hof met het hofleven van nabij bekend, voor zijn vriend, den Baron SIRTEMA VAN GROVESTINS opstelde, waarschijnlijk in 1825, toen de verwijdering tusschen VAN DER DUYN en den Koning nog niet zoo groot was als later, na October 1830. Na op de zeer groote moeijelijkheden van eene regering van het Koningrijk de aandacht gevestigd te hebben, schrijft de staatsman met liberale beginselen, maar niet vrij van adellijke vooroordeelen, in de *Notice*, p. 110, het volgende:

"Gouverner, c'est à-dire choisir les hommes à employer dans les divers degrés de la hiérarchie sociale (pas trop bas); punir et récompenser, juger et sanctionner les grandes mesures législatives de finances et de haute politique extérieure; mais le monarque ne doit point entrer dans des détails indignes de son rang et de sa majesté. D'ailleurs, supposant même qu'il pût les connaître véritablement, ce qui est physiquement impossible, ces details lui feraient perdre un temps précieux, qu'il doit à des intérêts généraux et aux devoirs de la representation, ceux-ci surtout, ne devant point être négligés dans la machine toute artificielle des gouvernements modernes; car le charlatanisme des grandeurs est encore puissant sur le très grand nombre

des hommes, et par là utile et économique pour l'Etat, par les riens tournés en récompense. Mais cette responsabilité ministérielle, le Roi ne la veut pas et ceci me conduit à vous parler de la personne et du caractère du Roi actuellement règnant, de ce Roi, trop loué par les uns, trop blâmé par d'autres, mais en général peu connu, mais sur lequel ma position actuelle et ancienne, jointe à des circonstances accidentelles et un peu d'esprit d'observation m'a fait acquérir quelques lumières et quelques aperçus que je vous donne pour ce qu'ils peuvent valoir, mais, surtout, de bonne foi et sans esprit de critique ou de flatterie: l'un et l'autre sont loin de moi.

"Je disais, il y a un moment, le Roi est peu connu; mais c'est aussi qu'il est difficile à connaître Il y a dans ce prince un tel mélange de bonnes et de mauvaises qualités, non seulement, mais encore de qualités qui semblent s'exclure mutuellement, qu'on dirait, en le voyant, voir deux hommes renfermés sous une même peau. — Moi-même qui l'ai tant vu, j'ai eu cette idée, ne sachant comment m'expliquer autrement des incidents et des traits de caractères positivement contradictoires, particulièrement en ce qui touche les opinions politiques; mais reprenous de plus haut.

"Le prince dont nous nous occupons a certainement beaucoup d'esprit et trop de finesse même. Ceci, joint à une grande et fâcheuse expérience des hommes et du monde, devient une arme dangereuse pour son repos; elle le conduit à la défiance la plus exagérée; partage ordinaire, quoique à un moindre degré, des hommes de sa classe et dans sa position. Il réunit à une mémoire prodigieuse beaucoup de connaissances acquises dans sa jeunesse, à l'aide d'excellents instituteurs et de la sévère èducation par sa mère, mais n'a d'ailleurs aucun goût pour l'étude et la lecture, encore moins pour la littérature et les beaux-arts, qu'il considère comme des futilités, au moins inutiles. Sa manière de voir est petite et rétrécie; son économie parcimonieuse et de detail, par goût. Il est capable de dépenser, ou plutot de laisser dépenser de grandes sommes, par calcul ou devoir, et comme un sacrifice fait aux convenances; partant point de générosité naturelle ni de délicatesse dans sa manière de donner: ce qu'il fait toutefois, mais seulement, je pense par devoir de religion plus que par inclination ou par le charme attaché à l'idée de faire des heureux.

"L'ensemble de ce que je viens de dire ne dénote pas, je l'avoue, un caractère aimable ni rien qui ressemble à du genie ou à de la grandeur d'âme, mais voici le revers avantageux.

"Le Roi est un des hommes les plus justes que je connaisse; attaché à ses devoirs de Roi, comme il est conçoit, il les remplit avec l'exactitude la plus scrupuleuse; aucune distraction, aucun goût plus ou

moins futile ne l'en détournent un moment; s'il y a sous ce rapport, quelque chose à redire, c'est qu'il fait trop de choses differentes et par là quelques-unes moins bien. Il a le jugement, sinon le plus étendu, au moins le plus sain et le plus rapide qu'il soit possible d'avoir. S'il ne montre point de reconnaissance des services qu'on a pu lui rendre, j'ai lieu de croire qu'il sait les apprécier, peut-être à un degré inférieur de leur valeur, mais qu'il ne les oublie pas; s'il n'accorde guère sa confiance, ni n'apprécie point assez le dèvouement de ceux qui l'entourent, il ne refuse pas son estime à la bonne conduite passée; cependant il n'est point sensible, il est même égoiste; les princes le sont généralement, leur éducation les y porte. En ceci, comme en bien des choses de ce monde, les extrêmes se touchent. On ne trouve de véritable délicatesse de sentiment ou de commisération aux maux du prochain, ni chez le serf attaché à la glèbe, ni dans le chef d'un Etat. C'est là le grand defaut du Roi, et son malheur en même temps.

"Epoux infidèle dans sa jeunesse, je le crois actuellement mari faible même; père faible aussi pour son second fils et sa fille, il n'est peut-être pas tout-a-fait juste envers l'aîné de ses enfants dans lequel il voit trop peut-être, et avec quelque jalousie, un successeur.

"Mais venons aux contradictions dont je parlais plus haut: ceci nous ramène au sujet principal de cet écrit; car elles concernent particulièrement la politique. Libéral par la connaissance du temps dans lequel il a vécu; libéral, quelquefois au point d'indisposer violemment l'oligarchie republicaine des provinces du Nord, et la classe titrée en Belgique, ce même Roi est, d'autre part, d'un despotisme absolu, même minutieux. Il a voulu non seulement une constitution dans le sens moderne, mais même des délibérations publiques, et il s'étonne, se fâche et témoigne son humeur à ceux qui osent voter contre un projet de loi présenté par le Roi aux Chambres. Ce qu'il y a de plus extraordinaire pour ne pas dire de plus maladroit, c'est que le Roi ne peut contenir cette humeur, lors même que la majorité a été de son côté. Enfin encore, et pour comble d'incompréhensibilité, ce Roi tellement sensible, tellement irritable à la moindre contradiction, ce Roi ne veut employer, ni laisser employer les moyens connus, et malheureusement trop souvent employés dans le mode de gouvernement auquel il préside, savoir: le gain des voix par séduction d'argent ou d'honneurs, et par là, assurance de réussite, ou double certitude que la mesure proposée est positivement contraire à l'intérêt ou à l'opinion du public. Mais non; le Roi gronde les opposants, et ne recompense pas même d'un mot ou d'un regard obligeant, ceux qui, par conviction, ou pour lui plaire, appuient constamment les projets et les mesures du gouvernement. Ceci donne lieu de penser, ou que le

Roi se croit infaillible, ou qu'il craint de reconnaitre par la plus petite distinction, un effort de lui plaire. Autre contradiction: le Roi, comme je le disais, et la preuve est là, est libéral quant au choix des personnes pour les emplois les plus éminents, quant à la classe d'ou il les prend, il préfère même ceux de la très moyenne, et a un peu de haine contre l'aristocratie, nobiliaire surtout; et cependant, je lui ai vu des faiblesses à l'égard de certains personnages particulièrement des Provinces du Nord, ce qui semblerait indiquer que ceci tient à des souvenirs d'enfance, qui les expliqueraient en même temps; car, pour être Roi on n'en est pas moins homme. Voilà donc ce que j'avais à dire sur l'homme en question, dont le grand malheur, sinon le défaut, est de n'être point assez Roi."

Wij hebben de aanteekeningen van SIRTEMA VAN GROVESTINS op deze karakterschets weggelaten; zij wijzen slechts aan, hoe deze van geene goede eigenschappen van den Koning iets weten wilde.

De karakterschets door G. K. VAN HOGENDORP, in de *Notice*, p. 237, vermeldt, dat WILLEM I niets dan volkomen middelmatigheid was: "*médiocrité* en toutes choses dans cet homme: par conséquent, vues étroites, crainte d'être gouverné; défiance des autres et grande opinion de soi même; confusion dans son esprit, confondant l'administration avec l'art de règner. Médiocreté voilà l'homme et la source principale de nos maux." Mogten deze woorden in hoofdzaak in een vertrouwelijk gesprek door VAN HOGENDORP in Nov. 1830 zijn geuit, zoo moet toch opgemerkt worden, dat zij door VAN DER DUYN zijn overgebragt op een oogenblik, toen hij zich bevond onder den indruk, dat *zijne* bekwaamheden als staatsman door den Koning in twijfel waren getrokken. Zie de *Aanteekening* hierna, blz. 518. Zeker is het, dat VAN HOGENDORP èn vroeger èn in het openbaar gunstiger over WILLEM I oordeelde, en dat VAN DER DUYN in de karakterschets, die hij van VAN HOGENDORP heeft gegeven, en die wij later zullen mededeelen, doet uitkomen, dat VAN HOGENDORP als een orakel over zaken en personen oordeelde.

Naast de karakterschetsen door VAN DER DUYN en VAN HOGENDORP verdient vermeld te worden, hetgeen gevonden wordt in de *Bijdragen, getrokken uit de nagelaten papieren van den minister* ELOUT, 1861. Aldaar leest men, blz. 14, in de noot:

"In den loop mijner bediening vooral heb ik veel gezien, veel geleerd. Van nabij is mij gebleken hoe zich in den Koning vele voortreffelijke hoedanigheden vereenigen, welke aan het Hoofd van eenen Staat voorzeker voegen, maar niet aan allen in gelijken mate ten deele vallen. Daaraan paarde zich een helder verstand, eene overgroote vatbaarheid en vaardigheid in de behandeling van de voor-

komende onderwerpen, eene onvermoeide werkzaamheid en daardoor verkregen kennis van zaken in de onderscheidene takken der Regering, waarvan geene aan zijne zorg ontging, hoezeer in de omstandigheden voor het oogenblik de verdeeling dier zorgen groote moeijelijkheden inhad, — eene bedrevenheid in het geldelijk verkeer en het opsporen der middelen tot instandhouding of verbetering van hetzelve naar zijn oordeel dienstig.

"Niet elk was op zulk een standpunt geplaatst, noch kon er zich op plaatsen. Van daar dikwijls verschil van gevoelen. Zulk verschil is dan op zich zelf, wel verre van een euvel te zijn, somtijds een uitmuntend middel om door overweging van enkele ontsnapte bijzonderheden (dit te vermijden is boven het menschelijk vermogen) nader tot de waarheid te komen en althans dat gemeen overleg te bevorderen, hetwelk onze grondwet wil. — In de tijden evenwel die wij beleven nam dit verschil van gevoelen wel eens eene wending, die voor de algemeene belangen van Land en Volk nadeelig en gevaarlijk kon worden en welligt hier en daar ook geweest is."

De minister ELOUT gaat daarna over om aan te wijzen de verkeerde behandeling der begrootingswetten onder WILLEM I.

Mr. GROEN VAN PRINSTERER, die zijn belangrijke staatkundige loopbaan begon als secretaris van het kabinet des Konings, en zoowel daardoor als door zijne betrekking van directeur van het huisarchief des Konings, WILLEM I zeer van nabij gekend heeft, schrijft in zijn *Handboek*, § 984:

"Koning WILLEM I heeft, gedurende een zevenentwintigjarig tijdsverloop, Nederland onder menigvuldigen lotwissel bestuurd. Bekwaam, standvastig in de behartiging van algemeene en bijzondere aangelegenheden, werkzaam met rusteloozen ijver, hield hij gelijken tred met den tijd waarin hij geleefd heeft, zoodat ook voor hem het Liberalisme de waarheid of minstens een bruikbaar of noodzakelijk regeeringsmiddel was. Minder Staatsman dan Administrateur, zocht hij de kracht van het Monarchaal gezag in de onweêrstaanbaarheid van persoonlijk en alomvattend beheer, en gaf in zijn eigen voorbeeld het bewijs dat geen welmeenendheid van bedoeling of onverzettelijkheid van karakter de ontwikkeling van een beginsel, waaraan men zich onderworpen heeft, belet. Beurtelings met overdrijving geprezen en met ondankbaarheid gelasterd, doch lid met eere van een luisterrijk Geslacht, mag hij voorzeker niet onder de dagelijksche menschen of middelmatige Vorsten worden geteld." In de noot wordt er nog bijgevoegd:

"WILLEM FREDERIK, die voor *Landrecies*, aan *de Sambre* en bij *Fleurus* meer roem verdiend dan behaald en in achtienjarige ballingschap veel geleden en veel geleerd had. Schrander, met een

stalen geheugen bedeeld, rijk in veelsoortige kennis, vooral ook in de vaderlandsche regten en in de historie van Nederland met ongewone naauwkeurigheid te huis; in werken onvermoeid, alsof, bij de sterkte van zijn ligchaamsgestel, arbeid behoefte en inspanning uitspanning was: met Vorstelijke waardigheid vriendelijk en gemeenzaam; met onbekrompenheid weldadig, waar het ongeluk uitredding of de nuttige werkzaamheid aanmoediging behoefde; voorstander van Godsdienstigheid; eenigermate zelfs aan de regtzinnige leer der Gereformeerde Kerk, waarvan hij eene uitmuntende belijdenis afgelegd had, gehecht; op de Voorzienigheid vertrouwend; in voorspoed niet opgeblazen en onder tegenheden van neerslagtigheid vrij; stoutmoedig en onverzettelijk, zoo dikwerf hij van de pligtmatigheid eener daad of weigering volkomen overtuigd was, begreep hij dat, zou er eenige regelmatigheid van beheer zijn, de Vorst niet naar de afgoden moet gelijken welke eenen mond hebben en niet spreken, voeten en niet wandelen; en dat een regeren naar de meerderheid van Volk of Volksvertegenwoordiging een drijven is zonder anker, of roer, of kompas; maar bij de algemeenheid der liberale begrippen, onvermogend zich boven den kring der meeningen en vooroordeelen van zijnen tijd te verheffen, ingenomen met de leer van een Constitutioneel Gouvernement, kon hij, Opperhoofd van den Staat, bij het ondervinden of te gemoet zien van oppositie, om tegenweer te bieden, om invloed te behouden, kracht en steun alleen zoeken in de hulpmiddelen, welke die leer zelve aan de hand geeft: in de overmagt van een in den persoon des Vorsten geconcentreerd beheer; in den geregelden loop der Staatsmachine, zoodat de ziel der Staatkunde, Staathuishoudkunde, en de Koning, om Staatsman te zijn, bijna enkel opperfinancier en opperadministrateur was. *Regeren* met administreren verward."

Zoo in deze karakterschets het antirevolutionnaire standpunt van den geachten schrijver in het oog gehouden moet worden, zoo behoort niet minder het karakter van Mr. THORBECKE in overweging te komen in de volgende schets, die wij overnemen uit zijne beoordeeling van de *Brieven* van FALCK, in de *Historische schetsen*, blz. 173.

"Restauratie was niet hetgeen WILLEM I voor zich begeerde. Hoe onvolkomen, beter dan velen, waardeerde hij de groote verandering, die hier te lande, onder den invloed van algemeene oorzaken, gelijk elders plaats gegrepen had. Ook kwam zijn schrander verstand daarin onverwijld in tweederlei opzigt te gemoet. Hij wilde geen onderscheid van kleur meer tusschen de regeringsfamilien kennen. De partijschap, welke de oude Republiek voor en tegen het Huis van Oranje had verdeeld, moest met de derde, meer monarchisch gestemde regeringspartij, die, uit de nieuw-republikeinsche beweging na 1780

afkomstig, onder het fransche bewind door ambten geoefend was, in éénc groote partij worden opgelost. Ten andere aarzelde hij niet, den nieuwen Staat op eene Grondwet te vestigen. Zij was het middel om de regten van het gezag boven de onzekerheid en de twisten te verheffen, welke tot de zwakheid der Vereenigde Provinciën zooveel hadden bijgedragen. Maar de oligarchie, schoon niet langer in zekere takken gescheiden, bleef; en de Grondwet werd meer als vorm en beperking, dan als grondslag en levensbeginsel beschouwd....

"Niet deelneming, maar onthouding scheen burgerpligt. Het herstel onzer onafhankelijkheid, zonder veel strijd of inspanning, de terugkeer van een natioñaal populair hoofd, waren een zóó groote overstelpende zegen, dat niemand er aan dacht, over de wijze van regering te dingen met een Bewind, waarvan ieder zich enkel weldaden en opbeuring der maatschappelijke welvaart beloofde. WILLEM I beantwoordde aan de stemming, waarin men hem ontving. Men wachtte van hem alleen alles; en met goede bedoelingen nam hij, eerst weifelende, dan stouter alles op zich. De staat is wel eens met eene familie vergeleken. WILLEM I, aan het hoofd van het Land zijner Vaderen, scheen die vergelijking ernstig te nemen. Men liet hem de regering over als ware het zijne huiselijke aangelegenheid; had hij bij zijne komst in Nederland staatsburgerlijk leven gevonden, hij zou het niet hebben onderdrukt; maar hij zag geene noodzaak en wachtte zich wel het aan te moedigen. Hij zat niet voor het genot op den troon; hij nam zijne roeping, zooals hij die begreep, ter harte; hij was de meest noeste werkman in zijn land; geen vorst heeft ooit meer bedrijvigheid en standvastige regeringszorg aan den dag gelegd. Eene zorg evenwel niet zoo zeer op het geheel, als op deelen en bijzonderheden gerigt, en die bij voorkeur tot koestering van belangen overhelde, waarin de overheid zich niet steekt zonder de opkomst van particulier vermogen en particuliere vlijt, waardoor ze alleen kunnen bloeijen, tegen te houden.

"Minder man van gezag, dan van eigen wil, bereid om adviezen te hooren, doch niet genegen om iets op anderen te laten aankomen, minister aller Departementen van algemeen bestuur, verlangde hij geene zelfstandigheid, geene staats- maar persoonlijke dienaren. Hij vroeg bij de benoeming van Ministers, niet, of zij den zedelijken invloed van het Gouvernement konden vermeerderen, maar of zij hem pasten. Indien hij het vorstelijk talent, om de personen te onderscheiden en te kiezen, in hooge mate had bezeten, het zou voor den Staat toch weinig vruchtbaar zijn geweest bij gebreke dier vorstelijke liberaliteit, welke de gekozenen hunne volle waarde weet te laten ontwikkelen. De regering tot zijne individuele inzigten beperkt,

trok noch bekwaamheid noch karakter aan, buitengewone menschen waren lastig en niet bruikbaar."

Wij besluiten onze karakterschetsen met eene, die in België de meest populaire schijnt te zijn. Zij wordt aangetroffen in het eerste hoofdstuk van de *Histoire de la révolution de* 1830, par DE LEUTRE, in de *Encyclopaedie populaire.*

"GUILLAUME I est bien certainement la personification complète du système qui a pesé pendant quinze ans sur la Belgique, et qui a amené la révolution de 1830. Avant de commencer le récit des faits qui ont précédé cette révolution, il est bon de dire quel fut GUILLAUME. On en comprendra mieux l'influence de l'homme sur son époque et de cette époque sur l'homme.

"GUILLAUME appartient à la fois au présent et au passé. Ayant connu le malheur, ayant vécu au milieu des hommes, il les aimait et voulait sincèrement leur bien; sous ce rapport, c'était un roi progressif. Mais le bien, il voulait être seul à le faire; il ne pouvait s'accommoder des principes et des prétentions de l'esprit moderne, à qui il faut des lois bien définies, des constitutions écrites, afin que les droits et les devoirs de chacun et de tous dans l'Etat soient clairement tracés. C'était une âme haute, passionnée pour le bien, et dont le caractère, dès le début, fit naître de belles espérances de bonheur public; mais c'était un esprit sans étendue, incapable de pressentir un monde et de marcher à sa conquête sur la foi d'une idée.

"Malgré ce défaut, GUILLAUME était véritablement un homme de gouvernement; il avait plusieurs de ces qualités qui font un roi, de ces passions qui sont des forces, et, avec des vertus privées, une haute ambition. Peu fait, par la tournure de son génie, pour les hauteurs de théorie, il était né pour la vie pratique. Aussi, en se plaçant moins haut, il paraissait devoir être plus utile au pays, comme il en avait le désir sincère. Il ne manquait pas de cet amour du pouvoir qui donne tant d'énergie pour se maintenir contre des forces ennemies; mais il descendait trop souvent à l'habileté des détails, il se bornait à regarder les ressorts ordinaires qui font mouvoir les hommes, et il ne s'en détournait jamais pour aller aux idées; il ignorait qu'il n'y a de puissance réelle que celle du juste et du vrai. Par là, le roi GUILLAUME, tout en s'attirant l'affection des individus, et en réussissant dans les affaires, indisposait les masses et ne fondait pas un Etat. Aussi les individus gardèrent du respect et une certaine affection pour lui, tandis que les masses accumulèrent toute leur haine sur M. VAN MAANEN, en qui elles personifiaient le système du roi, obéissant ainsi instinctivement à cette loi de la responsabilité ministérielle que GUILLAUME avait refusé d'écrire dans la constitution."

Voor enkele karaktertrekken zullen de bewijzen in de volgende *Aanteekeningen* medegedeeld worden.

Blz. 505, r. 14 v. b. "Hij begreep gemakkelijk den omvang van finantiële en economische plannen". Zie de aanteekeningen van den minister ELOUT, boven, blz 510. Ook de Heer CROOCKEWIT, secretaris, later president van de Nederlandsche bank, heeft mij daarvan meermalen voorbeelden medegedeeld.

Blz. 505, medio. "Zuinig, bijna karig voor zich zelven". Uit mededeelingen van mijnen neef, Prof. BERNARD, inspecteur van de geneeskundige dienst en geneesheer van WILLEM I, van 1825 tot aan de abdicatie. Uit zijne vertrouwelijke gesprekken in 1844 en 1845, toen hij in Amsterdam woonde, heb ik vele bijzonderheden omtrent het bijzonder leven van WILLEM I leeren kennen. Zie over BERNARD: V. D. AA: *Biogr. woordenb.*

Blz. 505, medio. "Vrijgevig en waagde gaarne groote sommen ook uit eigen kas". Reeds bij den aanvang zijner regering gaf hij daarvan blijk. Toen de terugkomst van NAPOLEON van Elba en de nadering der Fransche troepen in 1815 op de beurs van Amsterdam een zeer nadeeligen invloed uitoefenden, ondersteunde hij, door een voorschot van een half millioen uit zijne bijzondere fondsen, de maatregelen, die op raad van Mr. BONDT en VAN HALL konden genomen worden, om het openbaar crediet staande te houden. Zie *Leven van van Hall*, door Mr. H. J. KOENEN, M. van Lett. 1861, blz. 28. En later zijn de zeer vele industriële ondernemingen bekend, waarin hij aandeelen nam om ze te bevorderen. Zoowel in de Belgische twisten als bij de ultra-radicale oppositie in 1844 heeft men den laster verspreid, dat WILLEM I zich ten koste van het Land zou hebben verrijkt. — De oud-minister GOBBELSCHROY is, nadat in het dagblad *le Commerce*, in het begin van 1845, die lasterlijke aantijgingen waren opgenomen, en melding was gemaakt, dat de goederen, door WILLEM I achtergelaten, 100 millioen zouden bedragen hebben, daartegen opgekomen in een schrijven, dat ook in het *Journal des Débats* is medegedeeld, en vervolgens in het *Journal de la Haye* van 9 Janvier 1845. De bezittingen van WILLEM I bedroegen bij zijn komst hier te lande 12 millioen, en dit fortuin zal bij zijn overlijden 30 millioen bedragen hebben. De voormalige directeur van het kabinet des Konings de Heer A. G. A. VAN RAPPARD, heeft mij bevestigd, dat het artikel van GOBBELSCHROY waarheid behelsde en dat het fortuin van WILLEM I geheel voortsproot uit zuinige levenswijze, niettegenstaande hij zeer mild was in het ondersteunen van openbare instellingen en bijzondere personen.

Blz. 505, r. 12 v. o. "Zoo hij zwakheden gekend moge hebben". Het is onwaardig aan eene staatkundige geschiedenis, naar die zwakheden een historisch onderzoek in te stellen. Men vergeet daarbij ook dikwijls te veel, dat de Vorsten aan verleidingen blootstaan, die in het burgerlijk leven minder sterk zich doen gevoelen.

Blz. 505, r. 7 v. o. "Krachtige bescherming van industrie en handel". Men verg. Mr. H. J. KOENEN: *Voorlezingen over de Nederlandsche nijverheid*, 1856; en H. A. WIJNNE: *Handel en ontwikkeling van Groningen*, 1865, blz. 179, en Prof. O. VAN REES: *Verhandeling over de verdiensten van G. K. van Hogendorp als staathuishoudkundige*, 1854.

Wij zijn er zeer verre van af, het protectionistisch stelsel te verdedigen, maar voor de geschiedkundige waardering van de regering van WILLEM I moet toch in het oog gehouden worden, dat dat stelsel voor hem was, gedeeltelijk een staatkundig stelsel om de Belgen te believen, gedeeltelijk een hartstogtelijk verlangen naar meerdere welvaart, die hij, bij de weinige opgewektheid van de industriëlen en handelaars, van de natuurlijke vrijheid niet verwachtte. Ook was WILLEM I niet geheel afkeerig van handelsvrijheid. Het Entrepôt-dok te Amsterdam is gedeeltelijk uit zijne privaatgelden tot stand gekomen en de renten der leeningen daarop gesloten zijn door hem gegarandeerd.

Blz. 505, r. 4 v. o. "De bijnaam van "Koppige". Verg. den titel van het in sterk clericalen partijgeest geschreven werk van VAN DER MEULEN, reeds blz. 479 vermeld.

Blz. 507, r. 7 v. b. "Hij had weinig aesthetisch gevoel". Bij een bezoek aan de kunstverzameling op het *Trippenhuis* te Amsterdam, zeide hij aan mijn oom JERONIMO DE VRIES, als kunstkenner zoo bekend, dat hij eens een schilderij zou uitzoeken, dat hij goed geschilderd vond, maar op voorwaarde dat mijn oom opregt zou zeggen of hij een goede keus gedaan had; en de Vorst koos toen een stuk, dat in de oogen van den kunstkenner geheel misteekend was. Het antwoord was: "Sire! het spijt mij, dat ik het zeggen moet: Uwe Majesteit vergist zich." De Koning liet zich het antwoord welgevallen. En toch bewijst de briefwisseling van FALCK met mijnen oom, thans onder berusting van Mr. A. DE VRIES, dat de Vorst meermalen schilderstukken aankocht, om kunstenaars aan te moedigen. Waar het budget al niet toeliet de kunst op breede schaal tot eene regeringszaak te verheffen, begreep de Vorst, dat hij als Koning de kunst moest aanmoedigen.

Blz. 507, r. 14 v. o. "Zeide de baron DE VINCENT". In de *Notice* wordt het gezegde eenigzins anders overgebragt met eene toevoeging van VAN DER DUYN, van 2 Nov. 1830, die karakterschetsend is voor den Graaf: "Le baron DE VINCENT disait en parlant de lui: Il est trop libéral pour être Roi, et trop Roi pour être libéral. Depuis on a pu penser du même prince, qu'il est trop Hollandais pour se faire Belge, et trop Européen pour être franchement et entièrement Hollandais, qui sont, à la vérité, une espèce d'hommes tout-à-fait part du XIX *siècle*."

Blz. 507, r. 6 v. b. "SIRTEMA VAN GROVESTINS". Den baron C. F. SIRTEMA VAN GROVESTINS leert men het best kennen uit zijn eigene geschriften en bepaaldelijk uit de *Notice sur van der Duyn.* Nazaat uit één beroemd Friesch geslacht, waarvan onderscheidene leden op het oorlogsveld en in 's lands raadzalen een welverdienden naam verworven hebben, behoorde hij tot de aanzienlijke jongelingen, die onder NAPOLEON gedwongen werden als garde d'honneur dienst te nemen; na 1813 werd hij den Prins van Oranje als luitenant ordonnansofficier toegevoegd (*Notice*, p. 133) In 1814 verloor hij zijnen vader. Terwijl hij aan den staf van den Prins van Oranje verbonden was, hield hij in 1818 en 1819 zich met studiën bezig: "il chercha à suppléer aux lacunes d'une éducation qui, si elle n'avait point été négligée, laissait cependant beaucoup à désirer." In 1820 als een der secretarissen bij 's Konings kabinet geplaatst, was hij naauwelijks twee jaren daarin werkzaam; "il s'en sépara pour aller voyager dans le Midi; après avoir été *quelque chose*, il fut heureux d'être redevenu *quelqu'un* (*Notice*, p. 137). Vervolgens zocht hij *en qualité de gentilhomme d'ambassade* den gezant VAN ZUYLEN naar Constantinopel (p. 143) te vergezellen; hij verkeerde omstreeks dien tijd in zeer ziekelijke bespiegelingen over de godsdiensten: "Quand on a vu l'Italie et son ciel, "on comprend le paganisme et cette religion toute sensuelle qui ne "parlait qu'aux yeux. Quand on revoit le Nord, ses brouillards et "son ciel toujours sombre, toujours courruée, on comprend encore "mieux le mysticisme; il devient une espèce de besoin pour l'âme, "une consolation pour le coeur; l'esprit s'assombrit comme la nature "que l'on a sous les yeux; il finit par se plaire dans des abstractions "métaphysiques et religieuses. Telle est l'origine de la reformation "et du protestantisme. Le culte catholique est fait pour le midi de "l'Europe mais il ne convient point dans des contrées et sous un cli- "mat ou jadis les druides ont célébré leurs mystères."

Door den dood zijner moeder teruggehouden van de reis naar Constantinopel, zocht hij "une occupation qui put distraire son imagina-

"lion et l'arracher à de pénibles pensées." Hij werd schrijver; hij verliet zelfs zijne betrekking als kamerheer bij Prins FREDERIK: "fonctions qui ne sont pas de nature à satisfaire l'amour propre et d'ambition d'un homme qui n'était pas dépourvu de capacités intellectuelles" (p. 145). Verder schrijft hij van zich zelven: "Jusqu'à l'âge de vingt-trois ans ma vie écoulée entre l'enfance et les dissipations d'une jeunesse ensouciante et légère, je crus trouver le bonheur dans le tourbillon du grand monde et je n'y rencontrai que fatigue et lassitude" (p. 147). Niettegenstaande deze "fatigue et lassitude", meende hij toch in zijn jeugd alles goed opgemerkt te hebben. Met groote verwaandheid schrijft hij van zich zelven: "Mr. DE GROVESTINS qui n'avait pu voir impunément s'agiter sous ses regards observateurs, les hommes et les choses de son temps" (p. 149). Om de verveling te verdrijven schreef de man, die reeds op 23jarigen leeftijd geblaseerd was, veel brieven aan zijne vrienden, en brochures over de personen, wier vertrouwen hij genoten had, en daaronder, nadat hij Roomsch Katholiek was geworden, in 1852, zijne *Notice et souvenirs biographiques du comte van der Duyn et du baron de Capellen*, waarin de bitterste uitvallen tegen Koning WILLEM I gevonden worden.

De inderdaad walgelijke levensbeschouwing van SIRTEMA VAN GROVESTINS leert men het meest van alle kennen uit zijn naschrift op het werkje over ROBERT FAGEL. Hij wijdt daarin uit, dat een edelman zich inderdaad niet te beklagen heeft in den tegenwoordigen tijd geene zonen te hebben, en heft eene klagte aan, dat de adel zijn invloed verloren heeft: "aujourd'hui que la *quantité* est venue prendre la place de la *qualité*. — C'est la volonté de la Providence nous repondra-t-on peut être. — A ceci nous répliquerons, à notre tour, que nous nous soumettons, en les adorant, aux décrets de la Providence, ce qui d'ailleurs n'empêche pas de pouvoir s'applaudir que sa descendance ne soit pas appelée à faire partie de cette quantité, à tout prendre fort peu honorable, fort peu indépendant," etc. etc. — En van zulk een geblaseerd aristocraat, die de edelste liberale begrippen, de regten van de menschheid met voeten trapt, neemt men uit blindheid of partijdrift de oordeelvellingen over!

Bij het schrijven mijner *Staatkundige geschiedenis* heb ik dikwijls van tijdgenooten, en onder dezen van den oud-minister A. G. A. VAN RAPPARD, eenige inlichtingen omtrent WILLEM I wenschen te vernemen, die weder oudere tijdgenooten heeft geraadpleegd. Van een dezer, die met VAN GROVESTINS zeer bekend was geweest, schreef VAN RAPPARD mij het volgende: "Van de *Mémoires* van VAN DER DUYN, door GROVESTINS uitgegeven, gewagende, schrijft mij ....., dat hij daaraan geen de minste waarde hecht." De oorsprong van de grieven der

eerstgenoemde is mij zeer goed bekend; hij is echter zorgvuldig verzwegen. GROVESTINS is ook zeer ondankbaar. Op zijn verzoek zijn zijne moeder en zusters door Z. M. onderhouden. Bij Z. M. is hij in liefde opgenomen, ofschoon hij, op zijn zachtst uitgedrukt, als "zeer zonderling" moet beschouwd worden."" De oorsprong van de klimmende verwijdering tusschen den Koning en VAN DER DUYN schijnt het eerst gelegen te zijn in de huwelijksonderhandelingen met Prinses CHARLOTTE in 1814 (zie *Notice*, p. 78—94), — vervolgens in het ongenoegen, hetgeen de Koning uitsprak over den zwager van VAN DER DUYN, den baron V. D CAPELLEN omtrent de Engelsche geldleening voor Java, waarover later, en eindelijk doordat een plan, waarbij VAN DER DUYN in Oct. 1830 den Prins van Oranje naar Antwerpen zou vergezellen, afgesprongen was, onder omstandigheden, waardoor de ijdelheid van den Graaf zeer gekwetst moest worden (*Notice*, p. 198, 201, 204 en 206).

En wat de vijandschap van GROVESTINS betreft tegen den Koning, deze vindt men ook in de *Notice* duidelijk doorschijnen. WILLEM I, zeer gezet op orde en assiduiteit, ontsloeg reeds na twee jaren zijn kabinets-secretaris als ongeschikt, hetgeen VAN GROVESTINS zelf naïf genoeg is te erkennen. In de *Notice*, p. 157, wordt vermeld, dat WILLEM I zou gezegd hebben: "C'est un homme dont on ne peut rien faire." De verwaande jonge man schreef dit echter niet aan zich zelven toe, maar aan miskenning van zijne verdiensten; hij laat er dadelijk op volgen: "Je lui tins compte de ce jugement; car, dans le sens où il fut dit, ce mot est, à mes yeux, un éloge qui me charme;" terwijl daarbij niet ontbreken bittere uitvallen tegen DE MEY VAN STREEFKERK en anderen. De oorsprong van de felle vijandschap van SIRTEMA VAN GROVESTINS tegen WILLEM I is dus vrij duidelijk. Men doet echter verkeerd alle belangrijkheid aan het boek van SIRTEMA VAN GROVESTINS te ontzeggen. Eene geschiedkundige kern van het meeste dat hij vermeldt schijnt aanwezig te zijn geweest; maar daar al zijne oordeelvellingen door grove partijdigheid zoo zeer zijn verontreinigd, kan het boek niet dan met groote omzigtigheid gebruikt worden.

Blz. 507, r. 5 v. o. "Graaf VAN MERODE WESTERLOO". CHARLES Comte DE MERODE WESTERLOO, Prince DE RUBEMPRÉ, vader van HENRI MARIE GHISLAIN Comte DE MERODE WESTERLOO, schrijver van de *Souvenirs du comte de Merode Westerloo*, in 1864, in twee deelen uitgekomen, — en van LOUIS GHISLAIN FRÉDERIC, in de Belgische omwenteling in 1830 te Berchem gesneuveld.

FALCK schrijft over den ouden MERODE, die, na lid der commissie tot grondwetsherziening geweest te zijn, tegen de aanneming daarvan zich verklaarde, in een brief aan D. J. VAN LENNEP, 1816: "MERODE is een

wispelturig mensch, die jaren lang onder BONAPARTE maire van Brussel en senateur geweest was, zoo souple als een handschoen. De Koning, die hem oudtijds hier gekend had als Oostenrijkschen énvoyé, had hem Grand Maréchal van het hof gemaakt en daarna lid der commissie. Hij concurreerde tot de discussie en redactie van het ontwerp, teekende het — en werkte vervolgens de aanneming niet alleen tegen, maar weigerde zelfs om bezwaar over den eed, hij, de gewezen Keizerlijke Senateur, lid der Eerste Kamer te worden. De Koning, uit overmaat van goedheid niet zoo zeer, als wel om vaste aankleving van eenen gestelden regel, maakte hem ridder, omdat dit kruis aan al de constitutiemakers toegedeeld werd. MERODE verzocht òf om Commandeur te worden, zooals andere Grootofficieren, òf om ontslag. Het laatste wierd hem toegestaan. Nu spreekt hij van te emigreren, NB. naar Parijs, en de misnoegden in Brussel noemen hem een martelaar. Wij verliezen er niets aan."

Later verzoende DE MERODE zich schijnbaar met het hof, toen hij in 1824 tot Grootkruis van den Nederlandschen Leeuw benoemd werd; maar weder later plaatste hij zich op nieuw aan het hoofd der clericale beweging in 1829. De *Souvenirs*, door zijnen zoon uitgegeven, hebben voor de staatkundige geschiedenis weinig waarde, maar zijn zeer geschikt om een deel van den Belgischen adel in zijn levenswijze en ondergeschiktheid aan de clericale partij te doen kennen.

Blz. 508, r. 2 v. b. "De Noord-Nederlandsche staatslieden verdacht hij, dat zij niet opregt de vereeniging met België wilden". De minister ROËLL ondervond dit reeds gedurende zijn ministerie, gelijk mij uit zijne aanteekeningen is gebleken.

Blz. 508, r. 2 v. o "De theorie van een getemperde monarchie". Door ROYER COLLARD werd in 1815 en 1816 la chambre des députés nog geheel beschouwd als een "pouvoir auxiliaire pour la monarchie". Zie *La vie politique de Royer-Collard*, par BARANTE, Tom. I, p. 235 en 278. BENJAMIN CONSTANT en CHATEAUBRIAND kwamen, bij veel verschil, omtrent de getemperde monarchale magt toch zeer wel overeen. Zie het geschrift van laatstgenoemde: *La monarchie selon la chartre*, en in de *Cours de politique*, par BENJAMIN CONSTANT, ed. 1861, I, p. 296. De beginselen van *la nouvelle democratie*, — van een vrij volksleven, georganiseerd in vrijheid beschermende bepalingen, onder een nationaal koningschap, waren nog weinig ontwikkeld.

Blz. 509, r. 5 v. b. "Zooveel mogelijk den tegenstand te voorkomen". SIRTEMA VAN GROVESTINS verhaalt, dat de Koning, na een audientie

veel van oppositie vernomen hebbende, wrevelig uitriep: "qu'en réalité il avait peu ou point gagné en échangeant le stadhoudérat de ses pères pour la Royauté; que si on lui eut laissé les fonctions héréditaires dont sa famille avait été en possession, son autorité serait, en réalité, plus étendue que celle dont il était en possession comme Roi des Pays-Bas. Il prit la peine de donner quelques développemens à sa pensée, pour faire passer dans mon esprit une conviction qui paraissait s'être emparée du sien. Il me dit, entre autres, que les nombreuses prérogatives attachées aux charges éminentes que ses ancètres avaient possédées, formaient un faisceau de puissance plus réel que l'autorité dévolue à un Roi placée à la tête d'un gouvernement constitutionel."

Dat WILLEM I in dergelijken zin gesproken heeft, is niet onwaarschijnlijk.

Blz. 509, r. 10 v. b. "Zitting van 1816—1817", lees: 1815—1816.

Blz. 509, r. 13 v. b. "Afstand van domeinen aan Prins FREDERIK". Zie *Handelingen der Staten-generaal*, van 1815—1816, terwijl verder moeten worden geraadpleegd de belangrijke aanteekeningen van Prof. VAN ASSEN, in *de Taal der grondwet*, 1844, blz. 39 en volg.

Blz. 509, r. 8 v. o. "REYPHINS". Verg. zijne adviesen, in de *Handelingen*, t. a. p. blz. 210 en 302.

Blz. 510, r. 7 v. b. "Uit gehechtheid aan het Huis van Oranje en om aan de Belgen niet toe te geven". Verg. de juiste opmerkingen van THORBECKE, hierboven blz. 511.

Blz. 510, medio. "Met slechts 46 tegen 41 stemmen". De inzage van blz 30 en 31 van de *Handelingen* geeft wel een voldingend bewijs, hoe oppervlakkig en spoedig toen nog de zaken werden behandeld. In de eerste jaren was het niet de gewoonte de namen der vóór- en tegenstemmers op te teekenen. Slechts GENDEBIEN, REYPHINS en DOTRENGE gaven in korte, maar afdoende bewoordingen de redenen op, waarom zij de wet inconstitutioneel oordeelden. Verg. ook *Handleiding tot de kennis van het Staatsregt*, § 331.

Blz. 510, r. 12 v. o. "Het regt van petitiën". Zie *Handelingen der Staten generaal*, 1815—1816, en C. J. VAN ASSEN: *Het onwettige der petitiën aan de Staten-gen.*, 1829. Verg. ook *Handl. Staatsregt*, blz. 119.

Blz. 511, medio. "VAN LIJNDEN VAN HOEVELAKEN". Verg. *Handelingen der Staten-generaal*, 1816—1817, blz. 95.

Blz. 512, r. 3 v. b. "DOTRENGE". Als boven, blz. 96.

Blz. 512, r. 9 v. b. "REYPHINS". Als boven, blz. 97.

Blz. 513, r. 13 v. o. "VAN ALPHEN". Zie over hem later de *Aanteekeningen* op blz. 528.

Blz. 514, r. 1 v. b "Onrustige bewegingen". Inzonderheid in België, te Dinant, Diest, Antwerpen, Gent, Namen, Kortrijk, Brugge, Leuven, Lier, maar ook te Rotterdam en Leiden hadden groote en dreigende volksverzamelingen plaats voor de winkels van bakkers en grutters. Zie STUART: *Jaarboeken*, 1817, II, blz. 20 en 21.

Blz. 514, r. 13 v. b. "Fijne juristerij". KEMPER wees op dit gebrek in zijne *Oratio de gravissimis*, *quae ex praesenti publicarum rerum conditione JCtis praecipue nata sunt*, *officiis*, bij de promotie met de kap van den Belgischen edelman D. L. F. L. J. GHISLAIN DE GAEFFIER, een der eersten uit de Zuidelijke provinciën, die Leiden als academiestad had bezocht. Na geschetst te hebben, hoe vroeger de geestelijken een grooten invloed op het staatsleven hadden uitgeoefend, toonde hij aan, hoe later die invloed op de regtsgeleerden was overgegaan. Vroeger bestonden de rijken, *imperia*, door overmagt, thans meer door de publieke opinie; maar het gevolg is nu ook wel eens, dat de regtsgeleerden hunne gewoonten van de pleitzaal, in de raadzaal overbrengen. Daar de *Oratie* slechts in het bezit van weinigen is gekomen, doen wij de door ons bedoelde gedeelten hier afdrukken:

"Viribus potissimum suis pristina imperia consistebant; hodierna communi magis civium existimatione, sive publica, quam vocare solent, opinione, fortia sunt. — Verum, uti antea semper, ita et nunc, suos habet opinio illa sive existimatio moderatores; nec profecto, quantae in hac temporum ratione eo nomine JCtorum partes sint, aliquis dubitaverit.

"Sed, quo major alicujus auctoritatis vis est, eo major quoque in auctoritatis illius usu jure requiritur prudentia. — Facile est, reprehensionibus, cavillationibusque eorum, quae publice fiunt, gloriolam sibi aliquam apud indoctam omnium ordinum plebem quaerere; verum (animis illud precor insculpite, Juvenes optimi) verum difficillimum est, quae ex cavillationibus illis civitati infliguntur, quaeque in dies graviora fiunt, vulnera sanare, ubi in re praesenti, inopinato existente periculo, non nisi concordia omnium salva esse res publica potest. — Primum sine dubio et praeclarum rationis praeceptum est, ut humanae naturae praestantiam in se quisque veneretur — Nec sane ulla

re magis illa veneratio conspicua est, quam si spe nulla, metu nullo, aliquis moveatur ad deserendam caussam, quam semel veram justamque esse intellexerit. — Sed praecepto locus non est, nisi ad suscipiendam caussam alicujus officii necessitate obligamur. — Quamdiu vero tale non apparet officium, per Patriam, per omnia, quae Patriae nomine cara comprehenduntur, Vos obtestor, Juvenes, ne hoc unquam obliviscamini, in civili non minus quam in privata vita benevolentia, fide, et amore omnia consistere, maledicentia vero suspicionibusque majores has, quas civitates dicimus, familias non minus quam domesticas turbari, atque reprehensionis, ex levitate forte profectae, facile quidem et saepe, excusationis autem et benevolentiae fere nunquam nos poenitere"......

"Unicuique hominum et civium ordini proprium aliquod ex vita quotidiana ingenium nasci, frequens observatio est. Nec profecto a communi hac hominum sorte soli nos JCti immunes sumus. In rixis contestationibusque habitamus, inter leges et actionum instrumenta senescimus, distinctionum atque definitionum subtilitatibus indigemus, contra fraudes fideique abusus militamus quotidie, et in excogitandis cautionibus, quas eludere hominum astutia non possit, continenter fere exercetur prudentia. Mirumne est, ex his omnibus sensim proprium aliquod ingenium nasci, quod forense dicatur?

"Verum ingenii illius forensis quales in publica vita effectus sunt? A concionibus publicis et experientia responsum petamus. Miramur frequentes in concionibus illis lites et contestationes, quae examinis atque deliberationis locum occupant; verum tanquam ad causam pro tribunali collegarum agendam praeparatos se et instructos debere accedere putant, quorum actiones legimus. — Rogamus, cur in ejusmodi deliberationibus semper populo adversarius imperans ponatur; verum ante animum fori axioma est, causam sine adversario nullam esse. — Subridemus, ubi in re manifesta et non raro levissima de verbo et interpunctis verborum legislatores grammaticorum sagacitate disputantes audimus; verum contractus et testamenta menti obversantur. — Querimur, pro paterna, quae in re praesenti praesens non raro remedium afferebat, imperii administratione, saepe nunc sine remedio caussas vel justissimas manere, quoniam in tabulis vel indicibus nullus iis caussis singularibus locus reservatus est; verum pro legibus suis illos indices et tabularum loculos multi habent, et vulgaribus tantum et communibus caussis, non autem iis, quae raro tantum et praeter ordinem accidunt, leges prospicere, ex juridicis scholis intempestive sapientes respondent.

"Sed neque dies neque latera sufficerent, A. A., si, quae huc alia possent referri, omnia recenserem. Quae diximus satis sunt, credo,

ut intelligatis, plurima, quae judicem et caussarum patronum decent, forensique vitae aut scholarum augustiis conveniunt, non sine summo periculo ad politicam vitam transferri pose."

Blz. 514, medio. "Een liberaliteit die oproerige taal en vinnig partijgeschrijf verdraagt". Dit eerst is de ware liberaliteit. In 1815 en later beklaagde zich de oppositie zeer over het gebrek aan vrijheid van drukpers; maar naar de partijdige onverdraagzaamheid, waarmede andere gevoelens werden beoordeeld, mag men aannemen dat die partij, op hare beurt meester, ook niet veel vrijheid van spreken en schrijven gegund zou hebben.

Blz. 514, r. 14 v. o. "De bewijzen van eene krachtige regering in strenge bestraffing gezocht". Zoo schreef FALCK aan D. J. VAN LENNEP, den 29en Nov. 1816: "Geloof toch niet dat men jegens DE BROGLIE zwak geweest is". Men schrijft dikwijls aan de regeringen toe hetgeen inderdaad aan de publieke opinie van een deel der natie moet worden toegekend.

Blz. 514, r. 5 v. o. "Het placet". Zie de *Aanteekeningen* op blz. 516.

Blz. 515, r. 14 v. b. "Het bestuur der Hervormde kerk". Verg. hier, wat de geschiedenis betreft, YPEY en DERMOUT: *Geschiedenis der hervormde kerk*, Dl. IV, blz. 650, en W. BROES: *Kerk en Staat*, inzonderheid het vierde deel, 1834. Zie voorts de belangrijke artikelen van Mr. HINGST, in *de Gids*, 1863, I, en van Mr. STAR NUMAN in de *Protestantsche Bijdragen*, 1870, waar ook andere geschriften vermeld worden, en *Handleiding Staatsrecht*, § 481.

Blz. 515, r. 11 v. o. "Bij enkelen in stilte". De Raad van State adviseerde in 1814 tegen een algemeene Synode (YPEY en DERMOUT, IV, blz. 651 en 652) maar gaf toch, door voor eene consulerende commissie te adviseren, eenigzins aanleiding tot het algemeen reglement voor het bestuur der Hervormde kerk, ofschoon het zeer twijfelachtig is of de Raad van State wel gemeend heeft, dat het reglement voor de Herv. Kerk zonder voorkennis van den Raad van State door den Koning zou worden goedgekeurd. Het rapport van den Raad van State in 1815 uitgebragt is niet uitgegeven en ons ook niet bekend. De gevoelens echter zijn ons gebleken uit een advies van het lid van den Raad van State, QUEYSEN. Toen namelijk bij K. B. van 16 October eene commissie was benoemd uit de gewone en buitengewone leden van den Raad van State, bestaande uit VAN LYNDEN VAN LUNENBURG,

W. QUEIJSEN, A. VAN GENNEP en J. M. KEMPER, om te adviseren over de organisatie van het Evangelisch Luthersch kerkgenootschap, deelde QUEYSEN in een uitvoerig schrijven aan zijne medeleden zijne bedenkingen mede, op gronden die hij zeer waarschijnlijk reeds vroeger in den Raad van State tegen een algemeene synode van de Hervormde kerk had doen gelden. Wij deelen die memorie in haar geheel mede, deels als een zeer belangrijke bijdrage, hoe reeds in 1817 de gevolgen van een synode voor het vrije beginsel van het protestantisme gevreesd werd, deels als een bijdrage van constitutionele beschouwingen in dat jaar.

In handen der commissie was gesteld een concept-reglement voor het Evang Luth. kerkgenootschap, zijnde het reeds vastgesteld reglement voor de Hervormde kerk, gewijzigd door een consulerende commissie, zijnde de heeren: J. NIEUWENHUIS, C. H. EBERSBACH, G. H. LAGERS, J. SCHULTZ, J. D. MERCKER, E. A. DE JONGH, J. A. SAXE. Tegen dat concept opperde QUEYSEN aan zijne medeleden de volgende bedenkingen:

"Door de voorgeslagene mesure wordt in de wijze van bestaan der Protestantsche Gemeenten, eene totale verandering te weeg gebracht, niet in eenige uiterlijke formen, maar in het wezen der zaak; eene verandering waarvan, voor mij althans, de gevolgen onberekenbaar, maar, naar mijn inzien, zeer gewigtig moeten zijn, het zij ten goede, het zij ten kwade.

"Tot nu toe bestonden hier de protestantsche kerken gemeentensgewijze. Zij waren gewoon in iedere Provincie jaarlijks den Souverein verlof te verzoeken, om eene Synodale Vergadering te houden, op dewelke zij door hunne afgevaardigden, als broeders, die in alles gelijk waren, over hunne belangens raadpleegden en onderhandelden. De Souverein stond dit toe, zich echter voorbehoudende om een of meer Commissarissen daarbij te doen tegenwoordig zijn, *ten einde toe te zien, dat die vergaderingen niet tot andere eindens wierden gebruikt.*

"Thans zullen zij nagenoeg op den voet der Roomsche kerk worden ingerigt en bestaan.

"Zij zullen, voor zoo ver dit Koningrijk betreft, een en ondeelbaar zijn; zij worden tot een Corpus morale gemaakt, over het welk een Hyerarchie van magten wordt aangesteld, aan het hoofd van dewelke een opperste magt geplaatst is, die alles en over alles oppermagtig gebiedt, en zonder appel besluit, *ook over de Leer.*

"Het onderscheid tusschen deze inrigting en de Roomsche is dat die opperste magt niet monarchaal in de form en aan een persoon is opgedragen, maar aan een Collegie, en dat dezelve zijn gezag niet voorgeeft te ontleenen van God; maar van den Koning.

"De eerste vraag die ik mij zelve doe is: bestaat er in ons land eene magt die het regt heeft, de Protestanten van het geheele Ko-

ningrijk te noodzaken, hunne wijze van bestaan, en hunne betrekkingen tot den Souverein, zoo geheel en al te veranderen, en zich aan die hyerarchie van hem, door anderen aangestelde Magten, te onderwerpen, en wat meer is, dit doen kan zonder hunne toestemming, en zelfs zonder hunne voorkennis?

"Ik zoude mij zeer verlegen vinden, zoo ik het bestaan van een dergelijke magt, uit ons staatsregt moest betoogen.

"De tweede vraag is: zoo er een dergelijke magt bestaat, bestaat er dan teffens grond om te beweren, dat het belang van den Staat en dat der Protestanten vordert, dat deze veranderingen in derzelver wijze van bestaan, en in hunne betrekkingen tot den Souverein, gemaakt worden?

"Ik ben volkomen overtuigd dat het doel, hetwelk men zich voorstelt, goed en prijzenswaardig is. Ik zie ook zeer wel de mogelijkheid in, dat deze instelling een middel kan zijn om veel goeds te stigten. Maar handelt men verstandig, als men veel geld in de Loterij waagt, omdat men in de mogelijkheid is van eene hooge prijs te trekken? In zulke zaken als deze, dient de kansrekening wel zeer ten voordeele te zijn, of men waagt meestal veel meer als men winnen kan.

"In deze soort van zaken kan men geen experimenten nemen, of men zet alles op het spel, mislukt de mesure, voldoet dezelve niet aan het oogmerk, dan staat men niet meer op hetzelfde punt, van waar men uitging; geen magt in de wereld kan ons meer in dezelfde positie brengen; men merkt dan te laat dat men zich in een wespennest gedrongen heeft, uit hetwelk men niet heelshuids weer uit kan komen.

"Dat nu de kansrekening zoo zeer ten voordeele zoude zijn, schijnt mij moeijelijk uit te cijferen, maar het schijnt mij op gronden van menschkunde en van het gemeen, zoo door eigen ondervinding, als uit de geschiedenis van dergelijke zaken, gemakkelijk uit te cijferen, dat het zeer mogelijk is, dat het wapen, dat men nu zekerlijk in handen zal stellen in dewelke het wel vertrouwt zal zijn, doch dat na een kort tijdvak in andere handen zal overgaan, welke buiten ons bereik zullen zijn, dat, zegge ik, dat wapen zeer wel tot geheel tegenovergestelde eindens als die men zich voorstelt, zoude kunnen gebruikt worden; en zoo staat de eene mogelijkheid tegen de andere over.

"En wanneer zelfs het Synode deszelfs magt nooit dan ten goede gebruikt, zal dan nog het gevolg goed zijn? daaraan twijfel ik. Er bestaat zeer goed en groot nut, hetwelk men wel door onmerkbare en preparatoire mesures, gelegenheid kan geven om als het ware van zelve te ontstaan, zonder dat eigenlijk iemand het schijnt te stigten, maar

het welk door decisiën en beslissingen zonder appel, nooit anders dan achteruit gestoten kan worden, al worden die beslissingen ook naar de grootste billijkheid en door de meest verlichte Regters, uitgesproken.

"Het Synode zal beslissen en uitspraak doen over alle kerkelijke geschillen; tot kerkelijke geschillen behooren zeer zeker geschillen over de Leer; en dit zijn zelfs in de eerste plaats kerkelijke geschillen.

"Ik vooronderstelle, dat men zich voorstelt om, zoo veel mogelijk, wezentlijke Godsvrucht aan te kweeken, ware verlichting en opklaring te bevorderen, oude scholastieke haarkloverijen en dommigheden te doen vergeten, de menschen zoo veel mogelijk van metaphysique spitsvinnigheden en doolhoven aftetrekken, en voornamentlijk hunne aandacht te bepalen bij het geen, waardoor hun geluk bevorderd wordt, om hen te doen begrijpen en gevoelen, en in de ware zin en geest van het Evangelie te handelen en wandelen, en zoo doende aan de intentie van den Stigter der Christelijke Godsdienst voldoen, en dit wereldjen reeds tot een soort van Hemel maken, hetwelk dan alles zeker zeer prijzenswaardig is. Ik vooronderstelle verders dat er tusschen een goede wijze Dominé die dit doel zoekt te bevorderen, en zijne fijne zukkelaar of huichelaar van een collega, twist ontstaat, dat zij controvers preken dat de kerk er van davert; dat het eene gedeelte van de Gemeente voor den een, het andere voor den anderen partij trekt, dat men zich uit christelijken ijver haat, vervloekt, uitscheld enz., enz., zooals wij dat alles meer dan eens in ons leven gezien hebben. Ik onder anderen in mijne geboortestad, over het *ruime aanbod;* waar ik vrij wat wartaal en onzin hebbe hooren uitstallen om, tot stigting van een groot aantal der Gemeente te bewijzen, dat men Onze Lieve Heer veel te kort deed door Hem het regt te betwisten, van goede beste brave menschen naar de Hel, en de gaauwdieven naar den Hemel te sturen.

"Onder de toenmalige wijze van bestaan onzer Kerken bleef, bij gebrek van een zoodanige pauselijke kerkelijke opperste magt, als men nu oprigt, dat geschil zonder beslissing; men schold zich een tijd lang uit; men schreeuwde een tijd lang om het hardst; de verstandige begon dit ras te verveelen, en bleven uit de kerk; en de Dominés schijden er uit, en kort daar na dagt men er niet meer aan, en de menschen bleven alle in dezelfde kerk; even zoo als heel veel menschen ten tijde van Prins MAURITS, theologische gedagtenis, ook wel in dezelfde kerk zouden gebleven zijn, hadde hij dat Dordsche Synode maar in Gods naam te huis gelaten. Nu zoude dit zoo zagtkens niet afloopen; al bestond ook het nieuwe Synode alleen uit menschen die wijs genoeg waren om te begrijpen, dat zij hun magt om te beslissen, nimmer konden gebruiken, ook in den besten zin gebruiken, zonder

zeer zeker zooveel kwaad als goed daardoor te stichten; dit zoude niet baten, zij zouden wel moeten, men zoude het proces wel weten aanhangig te maken. en de Regter zou wel moeten wijzen; en hoezeer er geen appèl van dat gewijsde zoude vallen, zoo zoude het toch er verre af zijn dat de zaak daarmede zoude afgeloopen zijn; daar zal veel aan schelen. Het is dan geen dispuut tusschen een paar Dominées, daar ieder over denkt zoo als hij wil; het is een vonnis van de opperste nationale kerkelijke Regering, het is een res judicata, die men niet meer zeggen mag dat niet waar is; en nu moeten de Dominées, die zoo dikwijls op den Predikstoel hebben staande gehouden dat de zaligheid er van af hing, een van beiden, of er de zaligheid aan wagen, en leeren het geen zij voor godloos verklaard hadden, of uit de kerk gaan; en nu gaat men aan het schrijven en zich aanhangers maken, en nu bepaalt het zich niet tot eene plaats, maar de geheele Protestantsche Christenheid van het Koningrijk komt in beweging, en het wordt een boel daar men niet zal weten hoe men er een eind aan zal krijgen; en schoon het Synode juist zal gehandeld hebben in den zin en geest en conform het doel der instellers, zal men des niet te min in plaats van nader bij het doel gekomen te zijn, ten minsten een halve eeuw agteruit zijn geraakt.

"Buiten en behalve dergelijke gevallen, kan men, zoo ik wel calculere, vrij zeker staat maken dat de meeste Eerwaardens die niet mede in de Regering komen, zoo vele critici zullen zijn van al wat die Regering doet; in het eerst zal de eerbied voor den Koning en de hoop om er ten minste bij de eerste vrije verkiezing in te komen, de monden nog al toe en de pennen uit den inkt houden, maar die dan teleurgesteld worden, zullen hun schade wel weer inhalen. Er zullen theologische *observateurs* genoeg komen, al zijn het geen Brusselsche; en daar dat ding dan nu door den Koning wordt ingesteld, en die dan ook de wereldsche magt zal moeten leenen om de gewijsden der kerkelijke oppermagt, is het nood, te doen effect sorteren, en het dus geen bloot Kerkelijk, maar even als het Dordsche Synode een Theologico-Politicq ding word, zoo zal dus Kerk en Staat er beide in gemoeid worden.

"Te voren, toen de partiële Synoden alleen bij toelating bestonden, toen de Souverein alleen maar toezag dat de Kerkelijke Regering niet buiten het schreefjen ging, toen hadde hij het nog al in de hand, om, wanneer het in het Kerkelijke spookte, er ten goeden eenigzins tusschen beiden te komen. Maar nu die Kerkelijke regering zijn eigen maaksel zal zijn, zal handelen ingevolge de Reglementen die hij zelve gesanctioneerd heeft, de magt zal gebruiken die hij zelve hun zal gegeven hebben, wat kan hij er nu aan doen? hij zal hun plastron

worden. Zij zullen hem somtijds plagen als Job, en met zijn eigen Reglementen in de hand bewijzen, dat hij verpligt is te doen, het geen hij niet wil noch moet willen; en koomt er ooit (het geen God behoede) een zwakke en teffens devote Koning, of nog erger, een Koningin, dan. ja dan is de boel aan de kamer. Het kan zijn dat ik het te zwart inzie, maar ik vreeze, dat de Koning het zich te laat beklagen zal, dat hij deze erfenis van een civiliter stervenden min. v. B. Z. niet gerepudiëerd heeft.

"Al het goede dat men wenscht komt zelden, en gelukkig koomt ook zelden al het kwaad dat men vreest; en zoo dan nu al dat kwaad, waarvan ik sprak al eens niet gebeurde; wat is dan eigentlijk toch wel het goede dat men door dit middel zoude kunnen stichten, en het welk men niet door minder in het oog lopende middelen, en die niet gevaarlijk zijn, door dewelke men niet een zoo grof spel speelt, zoude kunnen daarstellen?

"Wanneer men de Academiën verbeterd; zoo als men reeds gedaan heeft, wanneer men zorgt dat op dezelve niet dan doctmatige Professoren zijn, dat de studenten in de Theologie van den beginne aan geimbiëerd worden, met de principes die tot dat doel leiden, dat zij niet tot het Domineeschap geadmitteerd worden, zoo zij niet in de daad geschikt zijn, wanneer het Gouvernement deszelfs inzage in alle beroepen daarstelt, dewelke aan hetzelve buiten bedenking competeert, als zijnde de Predikanten door den Staat bezoldigde publieke personen, wanneer men zorgt dat de beroepen niet meer geschieden door boeren of oude wijven, noch door Heeren van Heerlijkheden, noch door Kerkeraden in de welke de Predikanten de hoofdrol spelen, dewelke natuurlijk niet wenschen dat de nieuwe broeder meer loop zal hebben dan zij; dan zal het doel, waarvan ik boven gesproken heb of een dergelijk bereikt worden op de eenige wijze die mogelijk is, dat is door zagte, niet in het oogloopende middelen, onmerkbaar en als van zelven; langzaam maar zeker en zonder noch eenig gevaar van verdeeldheden noch van tegenstellingen; en slaagt het niet zoo goed en spoedig als men wenschte, men blijft op hetzelfde punt waarop men was; dat heden niet slaagt zal morgen beter gaan; men blijft in zijn geheel. Op die wijze is het niet slagen nog maar een langer derving van een goed dat men wenschte te verkrijgen; volgens het voorgeslagen middel integendeel, is het een verschrikkelijk kwaad aan het welk men te voren niet onderhevig was, een verlies van hetgeen men reeds bezat.

"Tot hiertoe genoot ons Land het uitstekende geluk en zegen dat er geen eigentlijke Kerkelijke magt bestond, en daarom bloeide in onze Protestantsche Kerkgenootschappen eene betamelijke vrijheid van denken

RIK DE TWEEDE heeft die mogelijkheid bewezen. Maar een Geestelijk opperste magt kan het onmogelijk zijn; haar gebied strekt zich geheel uit over opiniën; wanneer zij staande hield dat opiniën vrij zijn en aan geen gebied kunnen worden onderworpen, dan zoude die magt zonder object zijn, het zoude een contradictio in adjecto worden. Deze synoden leveren in verschillende andere opzichten singuliere denkbeelden op, bij voorbeeld: Wanneer eens sommige Protestantsche Kerkgenootschappen, b. v. Lutersche en Gereformeerden mogten geneigd worden om zich te vereenigen, zoude dan daarin voor den Staat een onheil gelegen zijn, of zoude dit voor de Christelijke Godsdienst in het algemeen nadeelig zijn? De Staat zoude er zich zeker over moeten verheugen. Hoe kan men dan aan den Koning advyseeren om bij ieder van die twee Kerkgenootschappen, een zeker aantal menschen aan te stellen en met volle macht te voorzien, om dit voor te komen en te beletten?

"Voor het overige moet ik bekennen, van de form van behandeling dezer zaak niets te begrijpen. Reglementen dewelke verbindende zijn voor alle de Ingezetenen van het Koningrijk die de Hervormde of Lutersche Godsdienst belijden, is zeker even zoo wel een algemeene mesure van inwendige administratie (zoo al geen wetgeving) als een wet (bij voorbeeld) over grondbelasting, eene algemeene wet is, hoezeer alle de Individus die de natie uitmaken, geen grondeigendom bezitten. Over deze mesure hadde dus volgens de duidelijke letter en zin der Grondwet het advys aan de Staatsraad moeten worden ingewonnen. De Koning heeft zelfs, toen het nog geen constitutionele verpligting was, vóór de herziening der Grondwet het advys van den Raad van Staat gevraagd, en heeft dan ook deszelfs declinatoir advys gevolgt. Het is mij onbekend, door welke middelen of argumenten men den Koning heeft weten te bewegen om van zijn eerste voornemen af te gaan en zulks dan nu met overtreding der Grondwet. Ik hebbe wel hooren zeggen, dat het nu niet toevoeglijk in den R. v. S. kon gebragt worden, uit hoofde van de Roomsche Leden die nu daarin zitting hadden, en dat er ook even als deze afzonderlijke commissie, eene dergelijke bestond voor de Roomsche Godsdienst; dan dit behoort naar mijn inzien, tot die menigvuldige woorden, zonder eigentlijke zin, en redeneeringen zonder grond of juistheid, die ik tot mijn leedwezen dikwijls hoor, en die men bezigt om zijne eigene begrippen, oogmerken en bedoelingen, in plaats en boven de Constitutie en de wetten te stellen. In geheel de Grondwet is geen Artikel minder bij overhaasting en onbediscussieert geplaatst, als dat door welk de betrekkingen en magt van de Koning en de Staat tot en over de Godsdienst

XXXIV *

Art. het regt, te doen hetgeen men hem aanraadt, of hij heeft het niet. In het laatste geval moet men het hem afraden, in het eerste moet hij het advys van den R. v. S. innemen; — bij de Constitutie is geen uitzondering omtrent Kerkelijke zaken gemaakt en moest ook niet gemaakt worden. De magt van den Staat over de verschillende Godsdiensten bepaalt zich hoofdzakelijk tot bescherming en tot belettting van disorders, en tot betaling van Leeraars. Zij is voor alle dezelfde; geen Godsdienst is gepriviligeert; over het eigentlijk Godsdienstige en leerstellige, heeft de Staat geen magt of regt; het is om duizend redenen voor alle Godsdiensten en voor den gehelen Staat zeer belangrijk, dat aan dit gedeelte der Grondwet vooral niet getornd wordt. Roomsche zoowel als andere Leden van den Staats-R. zijn even geschikt om te beoordeelen of een voorgestelde mesure met dit Art. der Grondwet overeenkomt of niet, even zoo zeer als Protestantsche Leden beoordeelen kunnen of eene mesure omtrent de Roomsche Godsdienst al of niet constitutioneel is. Indien men dus zich niets voorstelt als hetgeen volgens de Grondwet van den Staat geoorloofd is, dan is er geen reden, om met overtreding dier Grondwet den Staats-R. voor bij te gaan. De commissie die over de zaken der R. Godsdienst advyseert, is geheel iets anders. Die Godsdienst heeft een Buitenlandschen Chef aan dewelke de Ingezetenen, de welke die Godsdienst belijden, in Geestelijke zaken moeten gehoorzamen. Het is zeer belangrijk dat die gehoorzaamheid niet wordt uitgestrekt tot zaken over welke de Souverein alleen regt heeft te beschikken, en dat die Kerkelijke magt niet tot nadeel van den Staat misbruikt worde; het is bekent hoeveel moeite die Kerkelijke magt zelfs aan Roomsche vorsten veroorzaakt; en het is natuurlijk dat onze Koning vooral niet minder zal geplaagd worden; men weet wat de Bischop van Gent reeds gedaan heeft; de positie van den Koning is in dit opzigt moeilijk en delicaat; het is natuurlijk dat hij omtrent alles wat de betrekkingen van de Roomsche Ingezetenen met den Paus betreft, het advys inneemt van Leden dier Kerk. Maar neemt hij ook exclusief van die Leden advys in over algemeene Reglementen van inwendig bestuur die Kerk betreffende? Ik denke dat even zoo wel met als zonder die commissie, hij het wel laten zal er aan te denken, om dergelijke Reglementen voor die Kerk te maken, schoon dezelve niet meer gepriviligeert is als de Protestantsche. De zaken waar men die commissie advyseert zijn niet de zoodanige over dewelke volgens de Constitutie de R. v. S. moet gehoord worden. Zij bewijst dus niets in deze.

"Dit alles schijnt mij zoo duidelijk te zijn, dat ik niet wel kan gelooven dat die Roomsche Leden van den S.-R. de ware reden zijn:

de Protestantsche Kerken meer op voet van de hunne zouden georganiseert worden?

"De ware reden schijnt mij veeleer te zijn, dat men het op eene constitutionele wijze heeft getenteert, maar toen niet gereusseert is, en het nu op eene inconstitutionele wijze begint.

"Indien de Protestantsche Kerken in iedere provincie aan den Koning verzocht hadden, om even als voor dezen een Provinciaal Synode te mogen houden, en de toelage die daarvoor plagt gegeven te worden, te mogen genieten, dan hadde de Koning, naar mijn inzien, kunnen daarover, niet den Staats-R., maar eenige particuliere Leden consuleren; en dit zoude ik de eerste zijn geweest om hem aan te raden, liever dan om het in den Staats R. te brengen, even als alle dergelijke zaken meer, die bij de Constitutie niet bedoelt worden. Maar Reglementen te maken, dewelke voor alle Ingezetenen van de Protestantsche Godsdienst verbindend zijn, waardoor hunne kerkelijke wijze van bestaan totaal van natuur veranderd wordt, waardoor zij onderworpen worden aan eene Kerkelijke opperste Magt, dewelke zij nimmer gekend hebben, die door elf menschen oppermagtig zal worden uitgeoefent zonder inzage van iemant anders, en dan zonder appel, door zes van welke menschen hunne leeraars zullen kunnen worden afgezet, zonder dat er zelfs bepaald wordt om welke redenen; zijn zaken die naar mijn inzien niet wel met den naam van administratie, dan zeer oneigenlijk kunnen bestempeld worden; en zoo men er al deze naam aan geeft, buiten alle mogelijke bedenkingen behooren tot die zaken, over dewelke ingevolge de Grondwet, de R. v. S. moet gehoord worden.

"Zoo de Koning dit doen konde alleen op advys van eenige weinige Protestanten door hem zelve daartoe uitgekozen, en zonder voorkennis zelve van alle de andere Leden dier Kerken, dan weet ik niet hoe de plenitudo potestatis van den Koning over die kerken vollediger en eenhoofdiger zouden kunnen zijn. De Monarchie zoude omtrent alle zaken een getemperde monarchie zijn, uitgenomen de zaken tot de Protestantsche Kerk behoorende, omtrent dewelke zijne Majesteit zelfs niet eens een constitutionele consiliarius zoude hebben en zoo doende dan ook voor alle de gevolgen daarvan alleen verantwoordelijk zijn. Vermeent zijne Majesteit dezen netelige taak, die zeker noch de Grondwet, noch andere wetten, noch de noodzakelijkheid hem opleggen; noch uit den aard en natuur der zake als van zelve voortvloeit, echter op zich te moeten nemen en het behoudens de Grondwet te kunnen doen dan doet hij het buiten kijf uit de beste oogmerken, voor dewelke men Hem groote dankbaarheid verschuldigd is; dan daar

merken, de zaak et quo ad materiam et quo ad formam zoo in zie, als ik hierboven beschreven hebbe, zoo zoude ik ontrouw handelen, als ik den Koning niet afried die voorslag te amplecteeren, nu.... dezelve mij gelast om daar over te moeten advyseeren; tenzij ik door mijne mede gecommitteerden beter onderrigt, en door het helderder licht dat door hunne advysen over die materie zal verspreid worden, in staat gesteld worde in te zien, dat ik dwale en mijne vrees ongegrond is. En 't is in die hoop en om die redenen, en geenzins omdat ik de kinderachtige zwakheid zoude hebben, van te gelooven dat mijne begrippen altijd gegrond zijn, omdat dezelve mij gegrond schijnen, dat ik vermeend hebbe de vrijheid te mogen nemen, mijne bedenkingen ter kennisse van mijn mede Gecommitteerden te mogen brengen, en dezelve aan hun beter oordeel te onderwerpen.

"Voor het overige is niemand meer overtuigd dan ik, dat de toestand der Protestantsche Kerken de Vaderlijke zorg van den Koning in meer dan een opzigt behoeft; en het was uit die overtuiging dat ik reeds voor lang in een afzonderlijk door mij uitgebragt advys in de R. v. S., dien toestand hebbe doen opmerken, en de zorg van Z. M. daar over hebbe ingeroepen, hetwelk ten gevolg gehad heeft, dat Z. M. bij besluit den Directeur der kunsten en wetenschappen met de zaken van de Protestantsche Godsdienst belast, bevolen heeft de noodige renseignementen daar over in te winnen, en als dan Z. M. te dienen van rapport, consideratiën en advys; welk alles echter voor zoo verre mij bewust is geen verder gevolg gehad heeft.

"Ik moet hier nog bijvoegen iets hetgeen ik, deze in haast op het papier gesmetene bedenkingen nalezende, zie dat ik vergeten hebbe.

"Het is bekend dat verscheidene Roomsche Notabelen tegen de eerste Grondwet gestemt hebben, alleen om dat naar hun inzien, het Art. over de Godsdienst zoo gesteld was, dat de Koning zich een magt in het Kerkelijke zoude kunnen aanmatigen, dewelke met de Leer van hunne Kerk zoude strijdig zijn.

"Bij de herziening der constitutie was dit het gevoelen van alle Roomsche Leden der Commissie; men heeft veel moeite gehad, het eindelijk zoo te maken, dat die leden er genoegen in namen, en zoo als het dan nu gestelt is; twee Leden echter vonden de zwarigheid ook nu nog niet genoegzaam voorgekomen en hebben uit dien hoofde geweigerd, het project van constitutie te onderteekenen. — Men weet dat uit dienzelfden hoofde vele Roomschen geweigert hebben, posten aan te nemen, uit hoofde van dewelke zij een Eed op de Constitutie moesten doen; men weet dat sommige Bisschoppen verboden hebben, de Constitutie aan te nemen. Men heeft en met grond, staande ge-

voorgaven, niet de ware redenen van hun gedrag waren, want dat volgens de Constitutie de Koning geen magt in het kerkelijke hadde; die met de leer der Roomsche kerk onbestaanbaar was. De Bisschoppen en andere geheime dienaren van de tegenwoordige of verwijderde Staatkunde van Rome en Frankrijk hebben overal de Roomschen zoeken wijs te maken dat ons voorgeven omtrent die magt van den Koning niet opregt was; dat wij maar zogten hen met woorden te paaijen, en dat zij wel spoedig zouden zien, of de Koning zich ook magt over Kerkelijke zaken zouden aanmatigen, die met de Leer van hunne Kerk onbestaanbaar was. Wat zal men hen nu antwoorden? waar de daden spreken zijn de woorden overtollig. Zal men hen antwoorden dit gaat uwe Kerk niet aan, maar de Protestanten. Dit zoude even eens zijn, als wanneer men aan een Henegouwer, die zich zoude beklagen, dat de Koning b. v. een Hagenaar zonder form van proces hadde laten ophangen, zoude antwoorden: Dat gaat u niet aan, het was een Hollander.

"Smeed men nu op die wijze niet wapenen voor de gevaarlijkste en listigste van alle vijanden van dezen nieuwen Staat; en kan men denken dat die dezelve onopgemerkt zullen voorbijgaan of ongebruikt zullen laten liggen? Ciamberlani, heeft, dunkt mij, het tegendeel reeds vroeg, al te duidelijk bewezen, en de Koning heeft toen reeds door een zuuren appel moeten bijten, om de gepleegde onvoorzichtigheid te verhelpen, zonder het kwaad dan nog te kunnen wegnemen. Het wantrouwen daardoor in de harten gestrooit, bleef bestaan, zijn gevaarlijkste vijanden hadden hun doel bereikt en lachten in hunne vuisten".

Op de laatste aanmerking van QUEYSEN meenen wij echter te moeten opmerken, dat de bedoelde onvoorzichtigheid omtrent CIAMBERLANI niet zoo groot was, omdat het stelsel om niet *erkende* geestelijken te weren, voortdurend door de regering is gehandhaafd.

De memorie van QUEYSEN werd nog aangedrongen door twee particuliere brieven van hem aan mijnen vader, van 18 en 30 Januarij 1817, waaruit blijkt, dat aan QUEYSEN, bij het stellen der aanmerkingen op het gewijzigd reglement voor de Ev. Luth. Kerk, het reglement voor de Hervormde Kerk nog niet bekend was. In den eersten brief schreef hij onder anderen:

"Ik heb voor een paar weken van het departement ontvangen het reglement voor de gereformeerde kerken en dan dat stuk voor het eerst gelezen. Ik kan niet zeggen, dat dit werk in de hand is gevallen. Het is naar mijn inzien nog veel erger dan het Luthersche. Wanneer

glement zag in geen een artikel van hetwelk, een lid van dat genootschap voorkwam, dan als aanklager der broederen of aangeklaagde, of rechter ter eerste of ter tweede instantie, of in cas van revisie, en hetwelk bij een expres daartoe dienend artikel, het aanklagen der broederen aan alle de leden als een recht wordt toegekend en dus als een nuttige zaak wordt beschouwd en aan alle die in eenig bestuur zijn als een plicht wordt opgelegd en dergelijke meer, dan waarlijk zou ik niet geraden hebben, dat het een bestuur was voor dat genootschap, dat Christus heeft opgerigt, aan de leden van hetwelk hij boven alles heeft voorgeschreven, dat hunne gedragingen jegens hunne medemenschen altijd moesten voortspruiten uit liefde en broederlijke toegenegenheid en die toen de Joden juist dezelfde daad deden, die hun als recht en als plicht wordt voorgeschreven, zijn afkeer daarvan te kennen gaf en hen de zoo gegronde les gaf, dat om zondaars aan te klagen en over hen te vonnissen men eerst zelve zonder zonde moest zijn", enz.

Het antwoord van mijn vader op dezen brief is mij niet bekend, maar uit het wederantwoord daarop, alsmede uit andere omstandigheden, maak ik op, dat hij, ofschoon even vrijzinnig en Protestantschgezind als QUEYSEN, het ontwerp der Evang. Luth. consulerende commissie in het algemeen heeft verdedigd, zonder QUEYSEN geheel te overtuigen; deze toch schreef in zijn brief van 30 Januarij, op het punt van naar Brussel te vertrekken, onder anderen het volgende: "Ik zal dus de vrijheid nemen U mijne gedachten over de voorgeslagene organisatie en als mede uw denkbeeld om de gebreken van het voorstel door eene verandering in het getal en den aard der personen, die de besturen zullen uitmaken, te verhelpen, te communiceren.

"Het spreekt van zelven, dat wanneer mijne Luthersche medeburgers denken, dat een ander bestuur over hun kerkelijk genootschap als het thans bestaande, voor hunne belangen wenschelijk ware, ik dan zeer zeker hen daarin noch direct noch indirect zou zoeken hinderlijk te zijn. Indien ik overigens hun over het nieuwe bestuur moest advyseren, dan zou ik hun raden geene hierarchie van eigenlijk gezegde machten over hun kerkgenootschap in de wereld te brengen, dan zoo, om welke reden dan ook, er eene hierarchie onvermijdelijk moest ingesteld worden, dan zoude, in die hypothese, mijn raad hoofdzakelijk daarop nederkomen, in de eerste plaats: dat de nieuwe verschillende besturen gecomponeerd zouden worden uit een ten minste even groot getal van de voornaamste, aanzienlijkste, kundigste leden van het genootschap als het getal der daarin zitting hebbende predikanten en dat de gemeente eene op eene voorzigtige wijze inge-

volstrekte geestelijke oligarchie werd.

"Ten tweede: dat het zoo singuliere en tegen den aard en de natuur van het Christendom zoo regelregt inloopende denkbeeld, om die besturen tot regtbanken te maken, geheel uit de nieuwe organisatie geweerd wierd en er duidelijk uit bleek, dat de leden dier besturen waren herders en leeraars en oudste opzieners en bestuurders der gemeente — maar geenszins rechters hunner medebroeders."

Nadat de schrijver deze denkbeelden had ontwikkeld en het ongrondwettige van de vaststelling van het algemeen reglement bij Koninklijk besluit op nieuw had aangedrongen, sluit bij zijn uitvoerig schrijven met de volgende woorden:

"Naar mijn inzien zouden de broeders Lutheranen waarlijk wijzer doen, om wat meer op den Protestantschen bodem te blijven en hunne broeders Calvinisten in die naäping der Roomschen niet na te volgen; ik kan dan ook niet zien, dat in het te kennen geven daarvan, iets onbetamelijks of oneerbiedigs voor den Koning kan gelegen zijn. Ik gelove indedaad veel-meer dat wij er hem een wezenlijke dienst mede doen zullen, terwijl ik volstrekt niet zien kan, welk nut er in die Koninklijke sanctie gelegen kan zijn."

Uit de vergelijking van het algemeen Evang. Luth. reglement van 6 Februarij 1818 met het algemeen reglement voor de Hervormde kerk van 7 Januarij 1816 kan men zien, in hoeverre aan de aanmerkingen van QUEYSEN is gevolg gegeven. De meerderheid der commissie meende, aan den Koning te moeten adviseren, het reglement met enkele wijzigingen goed te keuren. Opmerkelijk zijn echter uit den brief aan den Koning de volgende woorden: "Bij ons is wel de bedenking gerezen, in hoeverre het ware belang van den staat door het concentreren van al de kerkelijke administratiën bevorderd wordt en wij hebben ons wel eens de vraag gedaan of dan nimmer alle die in zoo vele opzichten onafhankelijke classicale en synodale vergaderingen eens gevaarlijk voor het gouvernement zouden kunnen worden, wanneer eens in onrustige tijden of die geestelijke ligchamen in de provinciale staten of de provinciale staten in die kerkelijke ligchamen steun voor aanmatigingen vonden, welke zoo ligt uit oude namen geboren worden, — doch de groote slag was in dat geval alreeds door de organisatie van het Gereformeerd kerkgenootschap toegebracht."

De Hervormde Synode zoowel als de Evangelisch Luthersche heeft tot heden, hetgeen de Heer QUEYSEN vreesde, niet te weeg gebragt, omdat beide hooge kerkvergaderingen bovenal hebben vastgehouden aan het beginsel in art. 9 van het algemeen reglement der Hervormde kerk en in art. 8 van dat der Evang. Luth. uitgedrukt, hetwelk ook be-

als hoofddoel der kerkelijke organisatie erkent, waardoor men tot heden er meer op uit is geweest den vrede in Christelijken zin dan de heerschappij van de leer te handhaven. Waar tengevolge van onheilig opgewekte hartstogten een ijver zonder verstand voor leerstellige godgeleerdheid de meerderheid dier hooge kerkvergaderingen mogt komen bezielen, is het gevaar ook nu nog aanwezig.

Blz. 516, r. 10 v. o. "Haar kerkbestuur, hare vrijheid". Lees: hun.

Blz. 516, r. 8 v. o. "Ten opzichte van de Roomsch Katholieken". De Fransche Roomsch Katholieken in België ijverden, inzonderheid na den val van Napoleon, voor een geheel onafhankelijke kerk, en de ultramontaansche geestelijkheid sleepte weder onderscheidene Belgische staatslieden, die gewoon waren aan den leiband hunner biechtvaders te loopen, mede. Tegenover deze partij stond echter een aanzienlijk deel der lagere geestelijkheid en de oud-Belgische richting van GOUBAU, DE TIHENNES, DOTRENGE, HEYPHINS. Dezen erkenden dat het regt van placet onder het Bourgondische en Oostenrijksche huis altijd gegolden had, waartoe zij zich beriepen op het werk van STOCKMANS: *Jus Belgarum circa Bullarum pontificiarum receptionem*. Zie ook het werk van den Noord Nederlander DIRCK GRASWINCKEL, in zijn tweede deel van de *Opperste Macht*, enz, 1676, blz. 183 en volg. GRASWINCKEL is, gelijk wij weten uit het belangrijk artikel van Prof. FRUIN: *Dagboek van een oud Hollander* (*Gids*, 1869, nº. 12), langen tijd lid geweest van de *chambre mi parti* te Mechelen. De gevoelens van de anti-ultramontaansche partij in België werden uiteengezet in een klein maar veelomvattend werkje: *Notice sur les libertés de l'église Belgique par Mr. W. de R.*, Brux., 1816, waarin duidelijk wordt aangewezen, dat het regt van placet altijd in België had bestaan.

Ook in het concordaat van 1802, dat in België was afgekondigd en dat de regeering op grond van art. 2 der transitoire bepalingen van de Grondwet nog als bestaande aanmerkte, was het regt van placet erkend. De *Observateur Belge* erkende dan ook het regt van placet (1815, vol IV, p. 112), en deed opmerken dat de *Spectateur Belge* zich buiten het positive regt plaatste. Wij komen later op het Belgisch staatskerkregt terug, bij de vraagpunten over het *Collegium philosophicum*.

Men vindt het concordaat van 1802 onder anderen bij FORTUIN, II, blz. 162. Over de gedragingen der Roomsch Katholieke geestelijken in 1816 en 1817 en de meerdere gematigdheid van de bisschoppen en de geestelijken in Namen en Luik tegenover de ultra-

ultramontaansche rigting van den bisschop van Gent, leze men vooral de belangrijke brieven van HYE SCHOUTHEER aan D. J. VAN LENNEP, in diens *Leven*, II. De briefschrijver ziet echter, als een niet regtsgeleerde, over het hoofd, dat de bekendmaking van het arrest, door aanplakking aan een geregtspaal, in art. 472 *Code Pénal* was voorgeschreven. Zie hieronder, blz. **541**.

De Prins DE MEAN, bisschop van Luik, had den eed afgelegd als lid der Eerste Kamer; deswege te Rome aangeklaagd, verantwoordde hij zich met eene verklaring, dat hij daaruit in geenen deele zich onttrokken had aan het pauselijk gezag; daar hij de bescherming in de grondwet alleen opvatte als tot burgerlijke zaken betrekking hebbende. Deze uitleggende verklaring door den Paus goedgekeurd zijnde, mits zij in de dagbladen zou geplaatst worden, had weldra tengevolge, dat de meeste ambtenaren den eed aflegden, ofschoon eenigen meenden daardoor geregtigd te zijn tot het afleggen van een voorwaardelijken eed, waartegen echter de minister van justitie bij schrijven van 15 Maart 1817 bedenkingen maakte. Zie boven blz. **502**. Kort daarop werd DE MEAN tot aartsbisschop te Mechelen benoemd en zeer luisterrijk geïnstalleerd. Zie STUART: *Jaarboeken*, 1817, JUSTE t. a. p., p. 271.

Blz. 517, r. 12 v. b. "MAURICE DE BROGLIE". Zie zijne levensbeschrijving in de *Biographie des contemporains*, Tom. III, Brux. 1818; — over zijn proces: *l'Observateur Belge;* STUART: *Jaarboeken*, 1817; W. BROES: *Kerk en Staat*, Dl. IV; VAN DER MEULEN: *Leven van Willem I.*

De Bisschop van Gent wilde met de meeste onbuigzaamheid het stelsel van eene geheel onbeperkte pauselijke hierarchie, in strijd met de toen bestaande wetten, doordrijven. Niettegenstaande de Jezuiten, volgens de bestaande wetten, uit België verbannen waren, rigtte de bisschop in 1815 eene vereeniging op van jonge geestelijken, die door een Franschen Jezuit onderwezen werden; de gewone pastoors werden gedwongen om "retraites spirituelles" op de grenzen van Frankrijk te houden, die alleen dienden om de Belgische pastoors te doordringen van de ultramontaansche beginselen van DE MAISTRE en van diens geestverwant MUTZAVELLI, wiens werkje: *De l'immunité des persones ecclésiastiques*, in 1815 te Gent gedrukt werd. Het gedrag van DE BROGLIE in 1815 was toegejuicht in een brief van JOSEPH DE MAISTRE, bij JUSTE, t. a. p. p. 263. In 1815 en in het begin van 1816 was de regering jegens den bisschop zoo inschikkelijk, dat vele niet ultramontaansche Roomsch Katholieken en Protestanten de regering van zwakheid beschuldigden. Eerst langzamerhand is de regering er toe overgegaan den bisschop te vervolgen. DE GERLACHE, van de vervolging van den Hertog DE BROGLIE gewagende, verzwijgt geheel de aanleidende oor-

zaak tot de vervolging, namelijk het verzet in strijd met het concordaat om de voorbidding voor de gelukkige bevalling van de Prinses uit te schrijven, en de vergeefsche moeite, door leden van den Raad van State aangewend, om hem van zijn verzet af te brengen. HYMANS, in zijne *Histoire parlementaire*, I, p. 280, geeft de toezegging, in het tweede deel een speciaal hoofdstuk aan de zaak van DE BROGLIE toe te wijden. Na zijne veroordeeling gaf DE BROGLIE ter zijner verdediging uit: *Réclamation respectueuse adressée par S. A. le prince Maurice de Broglie, évêque de Gand, à LL. MM. relativement à l'état des affaires religieuses en Belgique.* Paris, 1819. DE BROGLIE overleed in 1821.

Blz. 518, r. 8 v. o. "De geschiedschrijver van de *Staatkunde* enz." Zie S. P. LIPMAN, Dl. I, blz. 337. Dat de schrijver thans misschien anders zou oordeelen, beneemt de juistheid van zijn oordeel in 1832 niet, maar zou alleen bewijzen, dat er omstandigheden zijn, die groote verandering in de opinie kunnen te weeg brengen.

Blz. 519, medio. "PISANI DE LA GRANDE", lees: PISANI DE LA GAUDE. De brochure, hier vermeld, heeft tot titel: *Entretien d'un curé du diocèse de Namur, avec une dame, sa paroissance, au sujet des prières publiques demandées par le gouvernement pour la grossesse de S. A. I. et du mandement de Mons. l'évêque de Namur*, waarin werd betoogd, dat de bisschop van Namen tegen de leer der Kerk had gezondigd.

Blz. 520, r. 5 v. b. "Overeenkomstig het concordaat". Verg. art. 6 van de organieke bepalingen, waarin de regtspleging in *cas d'abus* wordt voorgeschreven.

Blz. 520, r. 7 v. b. "Kabinetsraad". Zie in de *Brieven* van FALCK, blz. 233, 2de uitg., brief van 26 Febr. 1817 aan VAN LENNEP.

Blz. 520, r. 13 v. o. "Vervolgd de abt DE FOERE". Zie daarover: *l'Observateur Belge*, Tom. IX en X; STUART: *Jaarboeken*, en de reeds aangehaalde *Brieven*, in het *Leven van van Lennep*, van HYE SCHOUTHEER.

Blz. 520, r. 1 v. o. "Bezwaren tegen de reglementen op het hooger onderwijs. Verg. *l'Observateur Belge*, X, p. 355; STUART: *Jaarboeken*, 1817, II, 172. Het schrijven der bisschoppen wordt geheel medegedeeld door V. D. MEULEN, in het *Leven van Willem I*, Dl. 1, blz. 268 en volg., en JUSTE, p. 267.

godgeleerd onderwijs". Daarin week de Nederlandsche regering geheel af, gelijk wij later nog meer zullen opmerken, van de instellingen onder JOZEF II, ofschoon de vraag, of het onderwijs in het Canonnieke regt behoorde tot het onderwijs van den Staat of van de Kerk, tot veel verschil aanleiding gaf. Verg. later de *Aanteekeningen* betrekkelijk het *Collegium philosophicum*.

Blz. 522, r. 5 v. o. "Het arrest werd aangeplakt", enz. In de eerste maand werd op deze bijzonderheid geen acht gegeven, totdat in een der Belgische dagbladen, *l'Oracle*, op deze bijzonderheid de aandacht gevestigd werd, hetgeen aan de clericale bladen aanleiding gaf er op te wijzen, dat de bisschop was geëxecuteerd als de CHRISTUS tusschen twee misdadigers. Verg. *l'Oservateur Belge*, XV, p. 138. Streng genomen was er afwijking van art. 472 van den *Code d'Instr. Crim.*, dat eene aanplakking binnen drie dagen aan een paal op een der openbare pleinen voorschrijft; maar de gewoonte had vrij algemeen medegebragt, dat geen afzonderlijk *poteau* werd opgerigt, maar dat de aanplakking geschiedde bij gelegenheid van meerdere excecutiën. Dat de regterlijke ambenaren, gelijk ook DE GERLACHE het voordraagt, met een bepaald doel, om de bekendmaking van het vonnis nog meer den indruk te geven van eene infamerende straf, de aanplakking zouden gelast hebben ter zijde van twee gewone misdadigers, die gebrandmerkt werden, is zonder verder bewijs ongelooflijk, ook daarom, omdat een maand verstreek, vóór dat de omstandigheid door iemand was opgemerkt. Ook JUSTE, t. a. p., p. 276, spreekt, in navolging van DE GERLACHE, van een "raffinement de vengeance."

Blz. 522, r. 13 v. b. "Fransche revolutionairen". Over dezen zie men de *Notice* door GROVESTINS, p. 121 en 436, alwaar wordt vermeld, dat enkele der Fransche uitgewekenen zelf aan WILLEM I openingen hadden gedaan van hunnen wensch, dat deze zich aan het hoofd eener constitutionele beweging in België zou stellen. De uitgewekenen gaven te Brussel in Maart, April en Mei uit: *Le Nain jaune réfugié par une société d'anti-Eteignoirs*, ten vervolge van *Le Nain jaune*, te Parijs uitgegeven. Het tijdschrift is ook zeer belangrijk, omdat het vele biographische bijzonderheden van de uitgewekenen uit Frankrijk in 1816 doet kennen. In verband tot de woelingen der Fransche vlugtelingen moet ook beschouwd worden de onwettige arrestatie door de Fransche policie van door haar geheel ten onregte verdachte personen. Zie *Lettre du comte Victor du Cruquembourg à son excellence le Baron de Nagell, ministre des aff. étrangères*, Brux. 1817.

In de *Gazette générale des Pays-Bas*, geredigeerd door VAN MAELE, werd *Le Nain jaune* bestreden.

Hoe zeer door de buitenlandsche mogendheden het gedrag der Fransche vlugtelingen in Brussel werd gevreesd, blijkt uit onderscheidene brieven in de *Correspondance of Castlereagh*, Tom. XI en XII.

Blz. 522, r. 14 v. b. "Ook dezen werden vervolgd". Tot deze vervolgingen bragt zeer veel mede de hatelijke anti-Nederlandsche geest, die in het algemeen in België in 1816 en 1817 heerschte. De *Observateur Belge* spotte voortdurend met *le Neerlandisme*, onder andere in een gedicht: *Les folies du jour*, waarvan het eerste couplet luidde:

Ah! que les vieux mots sont mauvais,
Qu'ils ont un air gothique!
Là nouveauté me pique,
Je suis pour le *neerlandais!*
Quelle magie!
Quelle harmonie!
Quelle magie!
Quelle douce harmonie!
Que ce mot est melodieux!
Qu'il est ronflant, qu'il est pompeux!
En nasillant, portons le jusqu'aux cieux:
Tout en choquant nos verres,
Comme faisaient nos pères,
Comme faisaient, comme faisaient nos pères.

Terwijl verder met de Nederlandsche wetboeken, die ontworpen werden, en met den Nederlandschen galg den spot gedreven werd. Zie *l'Observateur Belge*, 1816, Tom. VI, p. 370, XII, 152, XIV, 399 en XV, p. 90. Eene regtsvervolging werd ingesteld, met het doel om hen, die de beginselen der Nederlandsche regering in België voorstonden, zoo mogelijk tegen onaangenaamheden te beveiligen en stond, in verband met den dood van den Heer REUVENS, lid van de commissie voor de Nederlandsche wetgeving, in Brussel. Zie blz. 525 in den tekst. Aanvankelijk werd deze dood aan opgeruide hartstogten toegeschreven; daarvan is echter niets gebleken; het schijnt veeleer, dat de beroemde regtsgeleerde, in een aanval van zwaarmoedigheid, bij het opgaan van een brug, in het kanaal, even buiten Brussel, is geraakt en verdronken. Dat de vervolging van *l'Observateur Belge*, ter zake van gemeld vers, in eenig verband heeft gestaan tot den dood van den Heer REUVENS, blijkt uit hetgeen in dat tijdschrift, Tom. XIV, p. 399, XV, 94, gevonden wordt, en dat het gedicht op de zwaarmoedigheid van den Heer REUVENS invloed heeft kunnen hebben, is duidelijk uit den

door de Nederlandsche regtsgeleerde, die het ontwerp van strafwetboek had ontworpen, zijnde de Heer REUVENS, in een bespottelijk daglicht werd geplaatst. De vervolging eindigde met een vrijspraak. De redacteurs van onderscheidene dag- of weekbladen, van de *Mercure surveillant*, *le Vrai libéral*, *le Flambeau*, enz., werden achtereenvolgens vervolgd. Tot deze vervolgingen heeft betrekking *Défense du Mercure surveillant*, Brux. 1816, en *Mémoire présenté à la chambre de mise en accusation*, par Mr. WALLEZ, 1818, ook in het Nederduitsch vertaald. Van al deze vervolgingen in 1816—1819 geeft *l'Observateur Belge* breedvoerig verslag. Zie inzonderheid de noot, Tom. XI, p. 129, en BARTELS: *Documens hist. sur la révolution Belge*, sec. ed., p. 6, die echter alleen de vervolgingen optelt, zonder den inhoud der artikelen te doen kennen, waaruit de vijandelijke geest tegen de Noord-Nederlanders en de Protestanten blijkt. De vijandelijke geest in 1816 en 1817 tegen de regering opgewekt, blijkt niet alleen uit de vervolgde geschriften, maar ook uit andere, zooals uit het bladje: *La police dévoilée*, 8 pag., la Haye, 1817, waarin men de arrestatie van vijf studenten bij een nachtrumoer wil laten doorgaan als een politieken policie-maatregel. Gedeeltelijk begon bij de dure jaren de ontevredenheid zich ook te openbaren in de Noordelijke provinciën, zooals in de *Utopiaansche courant*, waarvan de redacteur WIBMER werd veroordeeld.

Blz. 522, r. 14 v. o. "ROËLL". Het hier vermelde heb ik uit zijne MSS. aanteekeningen. Eenigzins daarop doelen enkele uitdrukkingen in de *Brieven* van FALCK, blz. 232 en 243. Ook buitenslands boezemde het nieuwe Koningrijk nog weinig vertrouwen in op zijne duurzaamheid. De lezenswaardige brochure van B. CONSTANT: *Tableau politique du Royaume des Pays-Bas*, Paris, 1817, eindigt niet, zooals men uit JUSTE, t. a. p., p. 285, zou kunnen opmaken, dat WILLEM I slechts enkele "conseils sages" opvolgde, maar met de zeer problematische uitspraak: "Ce royaume partagera la destinée européenne et dans tous les "temps les destinées sont incalculables."

Blz. 523, r. 2 v. b. "Burgerlijke wetgeving". Verg. het door mij gestelde voorberigt voor de nieuwe uitgave van het *Ontwerp van Burgerlijk wetboek*, Leiden, 1863; VOORDUIN: *Geschiedenis van de Nederl. wetgeving*, en later onze *Aanteekeningen* op blz. 571. Zie ook: *Briefwisseling van eenige regtsgeleerden over de aanstaande Nederlandsche wetgeving*, 1814—1825, Negen brieven, door J. D. MEIJER en H. W. TIJDEMAN.

Blz. 525, r. 3 v. b. "REUVENS overleed den 10^{en} Julij 1816". Zie boven, blz. 542. De indruk van dit plotseling overlijden is mij uit vele bijzondere brieven bekend.

Blz. 525, r. 2 v. o. "ELOUT keurde het af". *Leven van van Lennep*, II, 161. "Het doet mij leed, dat KEMPER zich in de politiek begeeft, uwe aanmerking is juist". Zie ook FALCK: *Brieven*, 238. In de MSS. aanteekeningen van den oud-minister ROËLL lezen wij, na de vermelding van zijn ontslag als minister van binnenlandsche zaken, dat hem eene plaats in de Tweede Kamer door onderscheidene leden der Provinciale Staten in 1817 was aangeboden, maar dat hij daarvoor bedankt had. De geachte staatsman begreep, dat een afgetreden minister niet dadelijk in de Tweede Kamer moest optreden. Aan het einde dier aanteekening staan de volgende woorden: "Vervolgens is de Hoogleeraar KEMPER tot vervulling der bedoelde vacature benoemd, en wie is er, die niet ronduit zal moeten toestemmen, dat de diensten door dien uitmuntenden man in gemelde betrekking bewezen, verre overtroffen hebben hetgeen immer door mij daarin zou kunnen gepresteerd worden". Ik meende deze hulde aan mijn vader hier te mogen mededeelen.

Blz. 526, r. 10 v. b. "Verkiezing der leden van de Staten-Generaal". Verg. de *Brieven van Falck*, blz. 233 en 244, die VAN LENNEP uitnoodigt lid der Tweede Kamer te worden en hem het voorstel doet daarover aan den Gouverneur van Noord-Holland te schrijven. Zie ook later de *Aanteekening* op blz. 571 en GERLACHE, II, p. 136.

Blz. 526, r. 3 v. o. "Aanmatigend voorkwam, maar die hem eigen was bij de vaste overtuiging". Men kan de redevoeringen van VAN HOGENDORP, in zijne *Bijdragen* en in de *Handelingen der Staten-generaal* medegedeeld, niet lezen, zonder de helderheid, zaakkennis en gloed van eigen overtuiging daarin te erkennen. Hebben wij vroeger de karakterschets van WILLEM I door VAN DER DUYN medegedeeld, wij meenen hier ter plaatse ook de karakterschets te mogen opnemen, die VAN DER DUYN VAN V. HOGENDORP, waarschijnlijk omstreeks 1825, voor SIRTEMA V. GROVESTINS heeft opgesteld. Zij wordt gevonden in de *Notice*, p. 98.

"Le Comte de Hogendorp, esprit vaste, aussi juste qu'étendu, plein de connaissances variées, mais surtout entendu sur les matières d'économie politique et de gouvernement, joint à ces qualités precieuses celles, plus rares encore, d'une âme grande et courageuse. D'un caractére ferme et décidé; possédant, en un mot, toutes les qualités qui forment le véritable homme d'Etat, ce même comte de Hogendorp,

comme revers d'une si belle médaille et comme tribut à payer à l'humaine faiblesse, offre le spectacle, au coup d'oeil observateur, des défauts qui accompagnent trop souvent les avantages intellectuels dont le ciel l'a doué; savoir: une ambition démesurée en toutes choses, descendant, même quelquefois à des mouvements de vanite puerils et déplorables; une haute opinion de lui-même, le besoin de dominer tout ce qui l'entoure, non-seulement, mais encore celui d'être écouté comme un oracle dont les moindres sentences font loi; en un mot, le caractère et l'esprit le plus despotique qui, je pense, se puisse rencontrer, et ce qui est, peut être, pire que l'existence réelle de ce despotisme, c'est la manie de temoigner à l'extérieur ce besoin de domination exclusive, qui se fait sentir jusque dans une manière de s'expliquer lente et dogmatique, par l'air de vouloir endoctriner sans cesse, par des gestes, d'une pédanterie qui touche au ridicule et qui preteraient à rire, si on pouvait oublier un moment l'homme respectable qu'on a devant soi, son mérite, ses connaissances, ce qu'il a fait et ce qu'il a voulu faire pour son pays, et les choses justes et remarquables qu'il débite d'une manière si fâcheuse pour ses auditeurs, comme pour lui même. Cela est si vrai, que ces formes pédantesques, et quelquefois hautaines, lui firent de nombreux ennemis, au moins diminuèrent considérablement la popularité immense qu'il avait et qu'il méritait à tant de titres, et contribuèrent, malheureusement, à jeter les premiers fondements de sa désunion avec le Roi des Pays-Bas.

"D'après l'esquisse que je viens de tracer du caractère et des grands talents, mais en même temps des défauts du comte DE HOGENDORP, il est facile de concevoir que l'homme d'Etat habile, mais ferme et ambitieux, capable de règner lui-même, ou tout au moins de remplir dignement le poste de premier ministre d'un royaume gouverné comme l'Angleterre, par exemple, ne pouvait convenir, ni s'entendre à la longue avec un prince tel que le nouveau Souverain des Pays-Bas.

Blz. 527, medio. "KEMPER". De oppositie in de *Observateur Belge* verweet hem "véhémence dans la voix et le geste." Men sprak zelfs de beschuldiging uit "que l'orateur se serait permis des insinuations perfides pour scruter les intentions de ses adversaires et les représenter sous un faux jour." (*Observateur Belge*, XII, p. 231.)

De bekende DE STASSART daarentegen, in de *Notice sur M. Kemper*, die hij in de Parijsche *Themis ou Bibliothèque du Jurisconsulte*, 1825, Tom. VII, p. 344, deed opnemen, schrijft van hem: "Député par la province de Hollande aux états généraux KEMPER y donna des preuves multipliées de l'étendue et de la variété de ses connoissances. Son

élocution était vive, facile, entraînant; et jamais (c'est une justice qu'on doit lui rendre) jamais une personalité désobligeante ne sortit de sa bouche malgré la chaleur avec laquelle il improvisait ses répliques."

Blz. 528, r. 7 v. b. "Daniël van Alphen", geb. 1774, gest. 1840. Zie van der Aa: *Biogr. woordenb.* Hij verdiende zeer het onderwerp te worden van eene monographie. Van Alphen behoorde zeker tot de meest vernuftige en zaakkundige leden der Staten-generaal, uit wiens redevoeringen wel eene keur verdiende uitgegeven te worden. Hij behoorde in het algemeen tot de liberale praktische staathuishoudkundige rigting van van Hogendorp, maar meende meer dan deze de regering van Willem I te moeten ondersteunen, ook bepaaldelijk bij de oprigting der *Handelmaatschappij.* De Engelsche letterkunde had een grooten invloed op de vorming zijner geestbeschaving, waardoor hij eene eigenaardige plaats onder zijne tijdgenooten innam.

Blz. 529, r. 10 v. o. "Dotrenge en Reyphins". Bij de volgende karakterschetsen uit: de Leutre: *Révolution de* 1830, moet men in het oog houden, dat zij geschreven zijn door een Katholiek schrijver, die de omwenteling van 1830 verheerlijkte, en daardoor niet geheel onpartijdig is tegenover hen, die het Koningrijk vereenigd hadden willen behouden:

"Dotrenge, ancien vonckiste, avait trop vécu avec les livres et avec les théories politiques, et trop peu avec les hommes; il jouait trop librement avec les idées et accordait trop peu aux sentiments. Tout le ferment parlementaire de la restauration est dans ses discours; il n'a aucun plan définitif quant aux affaires de l'Etat; il veut remuer et remue; son exécration contre l'oppression étrangère lui donna un moment de puissance; sa haine contre les catholiques lui fit perdre de vue les intérêts nationaux. Il est l'homme du moment présent; que fera-t-il? il n'en sait rien. Que veut il, que lui faut-il? Des remèdes sans médecins, des amputations sans chirurgiens, des hommes sans vices, une religion sans pratiques, une royauté sans roi, une patrie sans nationalité. Combattre est facile, mais, la négation épuisée, comment créer et maintenir? Sa contradiction est perpétuelle et la vivacité de ses passions l'a fait ressortir. Ce n'est ni un libéral systématique et convaincu, ni un homme d'Etat pratique; d'ailleurs, causeur charmant à la tribune, parole pénétrante, geste persuasif; il eut de grands succès tant qu'il fut dans le vrai; mais dans une chambre, il ne suffit pas de parler, il faut que la parole soit l'expression d'un système fort et puissant. Depuis 1825, ce chef de l'opposition, sans

cesse tiraillé entre la cause pseudo-libérale et l'op|
perdit l'avantage du talent oratoire; sans liberté d'acti
ves d'une situation impossible, le calcul lui-même n'est
sance déchue. DOTRENGE pouvait mourir sur la brèche,

"M. REYPHINS eût le même sort. M. REYPHINS des plus remarquables. Lorsqu'il montait à la tri| était désagréable et pénible. Sa déclamation empha lente et chantée, son accent flamand très prononcé ch les mots ne lui venaient pas pour traduire ses idé phrases filandreuses, se répétait, se citait lui même a sance désobligeante pour les autres. Mais peu-à-peu montait au coeur, le voile qui semblait couvrir ses les liens qui enchainaient sa langue se brisaient, ses naient, les mots lui arrivaient justes, pressés et nomb lui-même donnait du caractère et de l'énergie à sa | Alors rien n'était plus imposant; sa belle figure, sor lère, tout impressionnait vivement; c'était un magnifi cet orateur, secouant comme Fox son poing fermé auditeurs, écrasant ses adversaires de toute la vigu colorée, réveillant en sursaut les ministériels neer bancs par les éclats de sa voix, et attaquant avec v nistre des finances, sorte de chiffre impossible que émouvoir, muet esclave d'un système auquel le roi daigné l'initier."

De uitgave van de *Handelingen der Staten-generaal* doet duidelijk kennen, dat DOTRENGE en REYPHINS, en welsprekendheid onder de voornaamste afgevaardigd lijke provinciën behoorden. Verg. ook DE GERLACHE:

Blz. 530, r. 1 v. b. "SURLET DE CHOKIER". Men k van zijne taal tegen de Nederlandsche regering misbill hulde brengen aan zijn edel, zelfstandig en belangeloo verg. over hem de monographie van JUSTE, in de ser *dateurs de la monarchie Belge.*

Blz. 530, r. 17 v. b. "SERRUYS". JEAN BAPTISTE. I omwenteling werd hij lid van het hof van cassatie. 1833. Zie *Biographie des Belges.*

Blz. 530, medio. "VAN CROMBRUGGHE". In 1817 to generaal gekozen, bleef hij daarin werkzaam tot de af zijn onpartijdig, bezadigd en conciliant karakter boezem

staatkundige werkzaamheden.

Blz. 530, r. 11 v. o. "Voorstel van REYPHINS". Verg. *Handelingen der Staten-generaal*, blz. 64—65, en 130—134. Het voorstel werd, inzonderheid als ontijdig, verworpen met eene aanzienlijke meerderheid. Onder de bestrijders en tegenstemmers behoorde ook DOTRENGE, wiens advies gevonden wordt t. a. p., p. 133.

Blz. 531, r. 2 en 3 v. b. "GUYET en CAUCHOIS LE MAIRE". Deze uitgewekenen kan men leeren kennen uit het geschrift: *Appèl à l'opinion public*, 1817. Verg. ook over hen *l'Observateur Belge*, Vol. XI en volg.

Blz. 531, r. 6 v. b. "MERLIN en DAVID". Het Belgische weekblad *La liberté*, van 24 Sept. 1865, deelde, bij gelegenheid dat ROGEARD, de geestige schrijver van *Propos de Labiénus*, op verzoek van Keizer NAPOLEON uit België verbannen werd, het volgende mede:

"Louis XVIII et son gouvernement pourchassaient rudement ceux qu'ils appelaient les régicides, ceux qui avaient voté la mort de Louis XVI. Beaucoup durent quitter la France et parmi ceux-ci le peintre David et le célèbre jurisconsulte Merlin de Douai vinrent se fixer à Bruxelles.

"Un jour que David était assis sur un des bancs du Parc, un monsieur vint prendre place à côté de lui; la conversation s'engagea sur les beautés de cette promenade, que David avait prise en particulière affection. L'illustre artiste exprima le regret de devoir bientôt quitter un pays aussi beau et une promenade aussi délicieuse.

— Et, pourquoi quittez-vous ce que vous admirez tant.

— Parce que, répondit David, le gouvernement français a demandé mon expulsion.

— Votre expulsion! qui donc êtes-vous?

— Je suis le peintre David.

— Croyez vous, reprit l'interlocuteur, que le roi Guillaume signera cet arrêté?

— Il ne pourra faire autrement. Le roi Guillaume n'étant ici que l'homme, la chose des grandes puissances, il faudra bien qu'il obéisse aux ordres qu'il a reçus.

— Et son peuple, que dirait-il? Non, non, monsieur, ne croyez pas que le roi Guillaume signe pareil arrêté. Au reste, si vous étiez menacé, demandez une audience au Roi, et comme je le connais, je suis certain qu'il exaucera votre désir de rester en Belgique.

— Puis le monsieur se leva, salua David et s'éloigna.

— A quelques pas un officier, voyant venir le personnage qui, avait

causé avec David, s'arrêta, se tint immobile et salua militairement. David étonné de cette grande marque de respect, alla vers l'officier et lui demanda quelle était la personne qu'il venait de saluer.

— C'est le roi Guillaume, répondit le militaire.

"Et jamais David ne fut obligé de solliciter une audience du roi Guillaume, du Roi de par la Sainte-Alliance, pour lui demander de ne pas être expulsé.

"Le deuxième fait historique concerne Merlin de Douai.

"Le gouvernement français demandait avec plus d'insistance l'expulsion de Merlin.

"Le roi Guillaume qui connaissait particulièrement le jurisconsulte français, éluda longtemps les demandes pressantes qui lui venaient de Paris. Un jour Merlin alla trouver le roi Guillaume et lui exprima la résolution qu'il avait prise de quitter les Pays-Bas, afin de ne pas être cause de complications et de pourparlers désagréables entrè les deux gouvernements.

"Le Roi tenta mais en vain de le retenir.

"Merlin s'embarqua à Anvers; le navire qui le portait fut assailli par une forte tempête en franchissant la passe de Flessingue, et dut rentrer en Anvers pour réparer ses avaries.

"Merlin revint à Bruxelles et quelques jours après le gouvernement français, s'adressant directement au roi Guillaume, demandait impérieusement l'expulsion de Merlin.

"Voici ce que Guillaume, ce roi impose par la Sainte-Alliance, répondit à la France:

"Les flots me l'ont rendu, je le garde. Si vous tenez à son expulsion, venez l'expulser vous mêmes."

"Et Merlin continua à habiter Bruxelles, qu'il ne quitta qu'en 1830, pour rentrer dans sa patrie."

Hetzelfde wordt ook omtrent MERLIN medegedeeld in de voorlezing van MIGNET, in de Académie des Sciences Morales van 15 Mei 1841, over het leven en de werken van den grooten Franschen regtsgeleerde, die overleden is den 26en Dec. 1838. De voorlezing is ook opgenomen in de *Revue de Législ.* van WOLOWSKI, Tom. XIII, p. 458. MERLIN keerde eerst in 1830 naar Frankrijk terug. Hij werd te Brussel evenzeer door Nederlandsche als Belgische regtsgeleerden geëerd.

Blz. 531, r. 15 v. b. "Dwaze plannen om den Prins van Oranje", enz. Over de militaire zamenzwering in Frankrijk, zie men DUVERGIER D'HAURANNE: *Histoire parlem.;* CAPEFIGUE: *Histoire de la restauration* VII, p. 54 en volg. Op de vraag, p. 60: "Le Prince d'Orange était "il complice de ce dessein?" laat hij volgen: "Quelques documens

permettent de le croire." SIRTEMA VAN GROVESTINS, in *Le baron Robert Fagel*, la Haye, 1857, p. 17—20, deelt mede, dat FAGEL als ambassadeur aan het Fransche hof groote moeite had de ontevredenheid van de Fransche en Russische diplomatie te doen bedaren, en dat de Prins zich naar Warschau, alwaar de Keizer van Rusland toen was, begeven heeft, ten einde zich te verontschuldigen. BOSSCHA, in het *Leven van Willem II*, blz. 378, maakt gewag van intriganten, die omstreeks dezen tijd den Prins omringden, en van de reis van den Prins naar Warschau, blz. 367, zonder daarvan de reden te vermelden, ofschoon hij later, blz. 403, bij het bezoek van den Prins te St. Omer, in 1828, er op doelt.

Blz. 531, r. 5 v. o. "De petitiën". Zie de beraadslagingen over deze petitiën in de *Handelingen der Staten-generaal*, en KEMPER: *Redevoeringen en staatkundige geschriften*, Dl. III.

Blz. 532, r. 9 v. o. "Beperking der drukpersvrijheid". Zie *Handelingen der Staten-generaal*, en onderscheidene artikelen in *l'Observateur Belge*. Het ontwerp was reeds in de vorige zitting behandeld. Tot die voordragt had betrekking: *Quelques observations sur le projet de loi tendant à restreindre la liberté de la Presse*, 1816. Zie *Handleiding Staatsregt*, blz. 686, en het aldaar aangehaalde geschrift van Prof. VREEDE. Dat de woelingen in Frankrijk en in Duitschland aanleiding tot die wet hebben gegeven, wordt door de geschiedenis der diplomatie bevestigd.

Blz. 534, r. 2 v. o. "Hij zeide onder anderen". Zie zijn advies, in de Fransche taal uitgesproken, *Handel. der Staten-gen.*, blz. 196, en in het Nederduitsch overgebragt in de *Bijdragen*, Dl. II, blz. 205.

Blz. 535, r. 11 v. o. "VAN NES VAN MEERKERK". Zie zijn advies, *Hand.* blz. 185. Verg. over deze begrootingsdiscussiën vooral BETS, in zijne belangrijke *Finantiële beschouwingen*, *Bijdragen*, Dl. VI, blz. 27 en volg. Behalve het finantiële in die rede vervat, was ook belangrijk hetgeen hij omtrent de ministeriële verantwoordelijkheid betoogde, daar men nu dadelijk tegenover den Koning stond. De rede van VAN NES maakte een zoo diepen indruk, dat ook na de aanneming der begrooting de directeur-generaal van oorlog, PIEPERS, het noodig achtte zijn beheer in een schrijven aan de Tweede Kamer te verdedigen, waarop de Heer VAN NES schriftelijk antwoordde. Zie *Handel.* blz. 201 en volg. FALCK noemde, op het gelukkig zeggen van PIEPERS, in zijne *Brieven* aan VAN LENNEP, blz. 242, VAN NES: "de misleide nieu-

weling in 's lands zaken". Tegen dit oordeel komt echter de onpartijdige geschiedenis op. De lezing van zijn belangrijk advies bewijst, dat hij in zeer vele opzigten goed gezien heeft.

Blz. 536, r. 11 v. o. "REYPHINS". Zie *Handel.*, 1817—1818, uitgegeven door NOORDZIEK, alwaar een volledig verslag dier zitting gegeven wordt.

Blz. 538, r. 9 v. b. "Eene briefwisseling ontstond". Ik heb haar medegedeeld in de *Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis*, uitgeg. door NIJHOFF, 1868, Dl. V, N. S., blz. 147.

Blz. 538, r. 13 v. b. "VAN HOGENDORP". Zie zijn advies, *Hand. der St.-gen.*, 1818—1819, blz. 106; *Bijdragen tot de huishouding van Staat*, Dl. III, blz. 303 en 306; BETZ: *Finant. besch.*, in *Bijdragen tot het Staatsbestuur*, Dl. VI, blz. 237.

Blz. 539, r. 4 v. o. "Finantiële moeijelijkheden". Zware belastingen wekken ontevredenheid, en bij ontevredenheid heeft de oppositie een wèltoebereiden grond om verdeeldheid te zaaijen. Onze staatkundige geschiedenis bevestigt bijna op elke bladzijde deze stelling. Van daar behooren finantiële maatregelen niet eenvoudig theoretisch, in het algemeen, maar met het oog op de omstandigheden beoordeeld te worden. WILLEM I had een goede verwachting voor de toekomstige welvaart, even als VAN HOGENDORP in 1815 en 1816, blijkens hetgeen hij in het eerste deel zijner *Bijdragen* schrijft, met dat groote onderscheid, dat de Koning als regent op de toekomst bleef rekenen, en VAN HOGENDORP, nadat hij als actief minister was afgetreden, den finantiëlen toestand in 1817 meer onpartijdig en onvooringenomen beschouwde. Veel werd gevorderd voor het regeringstelsel van WILLEM I, die gaarne veel groote werken tot stand bragt, wiens politiek geen vrede kon hebben met eene langzame, natuurlijke ontwikkeling der volkswelvaart, ten gevolge van krachtiger volksleven; hij zag zich daarenboven door de zamenstelling van het Koningrijk der Nederlanden in het belang van het evenwigt van Europa, tot onderhoud van een aanzienlijke krijgsmagt gebonden door het protocol van Londen, en oordeelde zich door de grondwet tot eene dubbele inrigting der ministeriën te 's Gravenhage en Brussel verpligt, terwijl het kostbare stelsel van centralisatie dat meer en meer in zwang geraakte, de goedkoope administratie van vroeger tijd onmogelijk maakte.

Blz. 540 r. 10 v. b. "De staatsrekeningen". Verg. VAN HOGENDORP en BETZ, t. a. p.

Blz. 540, r. 12 v. o. "Zeide VAN HOGENDORP". Zie *Handelingen*, 1819—1820; *Bijdragen*, IV, blz. 312.

Blz. 542, r. 2 v. o. "Bij besluit van 11 December", lees: 17 December 1819 Verg. over dit besluit: *Handleiding Staatsregt*, blz. 633.

Blz. 543, medio. "Algemeene ontevredenheid". Verg. VAN KAMPEN: *Vijftienjarige vrede*. Onderscheidene brochures doen verder dien geest kennen. De voornaamste waren: *Wat is waarheid? Wat moet men vreezen? Wat mag men nog hopen? of de omwenteling in Nederland van* 1813 *onpartijdig beschouwd*, Amst. 1819, en *Onpartijdige beschouwing van den toestand des koophandels binnen de Vereenigde Nederlanden*, in Brieven, 1819.

Blz. 543, r. 12 v. o. "Brief aan den Koning", door mij medegedeeld, *Redevoer. en staatk. geschriften*, III. Een zeer groot getal brieven van Amsterdamsche kooplieden, van de Heeren W. WILLINK, J. DE VOS, KLIJN, CROOCKEWIT en anderen, over de voorgedragen wetten, aan mijn vader, bewijzen dat in 1819, ook bij niet directe verkiezingen, er toch een zeer levendige band bestond tusschen volksvertegenwoordigers en vertegenwoordigden.

Blz. 547, r. 3 v. b. "Bereid tot eenige inschikkelijkheid". Verg. VAN HOGENDORP: *Bijdragen*, Dl. IV, blz. 66.

Blz. 547, r. 13 v. b. "Door FALCK". De redevoering van FALCK gaf aanleiding tot vele hatelijke verwijtingen. Men verweet hem, dat hij geheel tot de Belgische belangen door zijn huwelijk met een Belgische was overgehaald. In de aangehaalde brochure: *Wat is waarheid?* enz., wordt het onvoldoende van zijne redenering erkend, maar wordt hij gedeeltelijk verdedigd op eene wijze, die tevens eene karakterschets is; wij meenen haar in onze aanteekeningen te mogen overnemen. Nadat de schrijver op blz. 73 geschreven had: "De Minister voor het publiek Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën was in het ontwerpen of verdedigen der Belasting-Wetten niet regtstreeks betrokken, maar geraakte, bij de poging om eenige woorden ten beste te spreken, leelijk in het gedrang. Hij wilde zoo gaarne eene vrolijke tint over de betwijfelde welvaart van het vaderland verspreiden; maar de keuze zijner bewijzen viel niet gelukkig uit", vervolgt hij op blz. 77:

"Dat ondertusschen deze korte, maar dan niet gelukkige redevoering van den Minister, welke zoo in alle monden is opgenomen en gere-

censeerd, aan de eene of andere vrolijke ziel eens eenen lossen zet had laten ontvallen, was dan nog wel te vergeven. Wie wil niet gaarne eens lagchen! de Minister houdt er zelfs wel van; maar om hem nu daarom terstond met schorpioenen te kastijden en zijne vaderlandlievende beginselen in verdenking te brengen, dat is dan toch het gezond verstand te kort gedaan. Waarlijk, die gevoelens hebben te veel proeven van echtheid doorgestaan, om zoo maar aanstonds, om eene enkele misvatting, in twijfel te worden getrokken.

"Heeft de Natie met haren nieuwen Vorst, bij Hoogstdeszelfs wederkomst in het Vaderland, hoog geloopen, zij heeft het met den Heer FALCK, in zijnen stand, niet minder gedaan: en dat had hij wel verdiend. Sedert twintig jaren had men hem, bij het bezit van schitterende talenten, leeren kennen voor een' man met een wélgeplaatst, warm hart. Bij zijne eerste ontwikkeling, en bijna nog in jongelingsjaren, genoot hij reeds het *publiek* vertrouwen. Dat vertrouwen heeft hij, zoo als Secretaris der *ambassade* in *Spanje*, als later van de Hollandsche *Marine*, gehandhaafd, en zijne loopbaan met roem vervolgd. In zijne laatste betrekkingen heeft hij voor elks oog zoo veel goeds helpen stichten als hij kon, en zoo veel kwaads afwenden als hij vermogt, en in de moeijelijkste omstandigheden dit nog meer gepoogd te doen, als hem dit wel altoos mogt gelukken. Dit getuigenis zal hem ook zijn toenmalige meester, de Minister VAN DER HEIM, nimmer weigeren, en rekende hem daarom steeds zijner achting waardig. Deze zijne bestemming bragt hij eervol ten einde; maar ook daarna ontdook hij terstond den dienst, welke de Overheersching van hem vorderen kon. Niet met de zorg voor een huisgezin bezwaard, ongehuwd, vrij en niet zonder vermogen, onttrok hij zich, dóor kunstmatig reizen, aan de onmisbare aanzoeken, om voor dien dienst van zijne bekwaamheden partij te trekken; maar naauwelijks begon men de wapenen der dwingelandij van den vaderlandschen grond te verdrijven, of hij stond in ons midden, bereid om te dienen, waar hij nuttig kon zijn. In het eerste rumoer van de Omwenteling greep hij den degen, en beteugelde, aan het hoofd van eene *compagnie* Amsterdamsche *garde*, de in moedwil ontaarde vreugde, en vooral de misdadige plunderzucht. In eenen dier beroeringvolle nachten, waarin eene stikdonkere duisternis het twijfelachtig maakte, of men vriend of vijand voor zich had, hebben wij, in zijne nabijheid werkzaam tot hetzelfde doel, zijnen bedaarden moed bewonderd. Naauwelijks was de rust in de Hoofdstad hersteld, of hij leide de wapens af, en stond, weinige uren later, in de oude *residentie* met de pen in de hand, gereed voor den dienst van een *provisioneel* Gouvernement, dat het op dood en leven waagde, het slingerend roer der Regering aan te grijpen, en het noodigste te

besturen, tot de aankomst van den reeds geroepen' en algemeen gewenschten Vorst. Zijne verdere openbare hooge betrekkingen zijn bekend; altoos genoot hij 's volks liefde en achting, en wist zich dezelve ook bijzonder te verwerven, door eene zekere gemakkelijkheid in het verkeer met menschen van allen stand, door ervaring in karakterkunde geleid, dat elk van hem, ook wanneer eene begeerte werd ontzegd, tevreden heen ging. Hij is op onzen grond geboren. Bloedverwantschap hecht hem aan de Noordelijke, het huwelijk met eene beminnelijke Echtgenoote aan de Zuidelijke Provinciën. Mogen nu zoo vele talenten en diensten vergeten, zoo vele waarborgen van goede trouw voor niets gerekend, en de man verdacht worden, die, door te oppervlakkig gediend of onderrigt te worden, een vrolijker gezigtpunt aangrijpt, dan wij door onze treurige oogen aanschouwen?"

Blz. 547, r. 12 v. o. "FALCK prees". *Brieven*, blz. 244, in een brief aan J°. DE VRIES: "KEMPER heeft gisteren wederom meer bewonderaars gekregen en in mij daarenboven een benijder. Zulk een talent zou mij nog veel meer te pas komen dan Hem. Hij kan zeggen: Si Pergama dextra defendi possent etc. En ik geloof zelfs, dat hij het gewonnen zoude hebben, indien niet eenige onvoorzigtige uitdrukkingen van een ander bekwaam redenaar de landelijke Provinciën tot nadenken gebragt hadden."

Blz. 547, r. 9 v. o. "In eene bijeenkomst van Belgische leden". Zie VAN HOGENDORP: *Bijdragen*, IV. blz. 115.

Blz 547, r. 5 v. o. "Eene petitie van 900 burgers". Zie de rapporten over de petitiën in de *Handelingen der Staten-generaal*.

Blz. 547, r. 4 v. o. "Feitelijke beleedigingen tegen APPELIUS". Zie STUART: *Jaarboeken*; VAN KAMPEN: *Vijftienjarige vrede*, I, 296; LASTDRAGER: *Geschiedenis*, I, 423.

Blz. 548, r. 1 v. b. "Om de afgevaardigden VAN HOGENDORP, 's JACOB en CANNEMAN niet te doen verkiezen". Verg. de briefwisseling, door mij medegedeeld in de *Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis*, 1868.

Blz. 548, medio. "Commissie met den oud-minister ROËLL aan het hoofd". Verg. de belangrijke verzameling: *Memoriën en Correspondentiën betrekkelijk den staat van 's Rijks geldmiddelen in den jare* 1820, door J. A. GOGEL, oud-minister; uitgegeven door zijn zoon J. M. GO-

GEL, in 1844, bij JOHANNES MÜLLER, te Amsterdam; — en SILLEM, in zijn meermalen aangehaald proefschrift over GOGEL.

Blz. 548, r. 14 v. o. "Den 1en Mei 1821 werd een stelsel van belasting aan de Staten-generaal aangeboden". Verg. STUART: *Jaarboeken*, 1820, blz. 171, en *Handelingen der Staten-generaal*, 1820—21.

Blz. 548, r. 5 v. o. "Volgens VAN HOGENDORP". *Bijdragen*, VI, blz. 65, en 66. Zie ook blz. 116 en volg.; en VAN KAMPEN: *Vijftienjarige vrede*, I, 346.

Blz. 549, r. 9. v. b. "De uitdrukking van broedermoord". VAN HOGENDORP, t. a. p.

Blz. 549, r. 9 v. b. "DOTRENGE noemde". Zie *Handel. der St.-gen.*, 1820—21, blz. 480.

Blz. 549, r. 12 v. b. "Toen de Heer MOREAU DE BIOUL sprak", lees: "stemde". Zie *Handelingen*, 405, in de noot.

Blz. 549, r. 12 v. o. "PIRSON een zeer heftige beschuldiging". *Hand.* blz. 359, 444 en 453.

Blz. 549, r. 11 v. o. "De minister van finantiën, ELOUT, was ongesteld", enz. Zie VAN HOGENDORP: *Bijdragen*, Dl. VI, blz. 116—118.

Blz. 549, r. 6 v. o. "Zoo KEMPER niet het woord gevoerd had". Woorden van VAN HOGENDORP, t. a. p.; *Handelingen*, blz. 496, *Redevoeringen* enz., III.

Blz. 550, r. 2 v. b. "De partijdigheid ging zoo ver". Zie VAN HOGENDORP: *Bijdragen*, IV, blz. 124.

Blz. 550, r. 13 v. b. "De oud-minister DE THIENNES DE LOMBISE". Zijn advies is uitgegeven. Zie *Handelingen der St.-gen.*, t. a. p. blz. 505.

Blz. 550, r. 14 v. b. "Acht kamerheeren". Het berigt, dat den Heeren verzocht werd tot nader order niet aan het hof te komen, wordt medegedeeld door VAN DER MEULEN: *Leven van Willem I*, Dl. I, blz. 426, die het waarschijnlijk van VILLAIN XIV heeft. Het berigt werd volgens die mededeeling gezonden "aen de graeven CORNET DE GREZ en VILAIN XIV, en aen den baron DELLA FAILLE D'HUYSSE, leden van de

tweede Kamer der Staeten; alsmede aen den markgraef DE TRASIGNIES, aen de graeven DE SPANGEN en D'HANE DE STEENHUYSE, aen den baron VAN HEECKEREN VAN ENGHUYZEN en aen den prins DE CHIMAI, leden van de eerste Kamer."

Blz. 550, r. 9 v. o. "DE STASSART en DE CELLES, diepen indruk". Men zag in die verkiezing een hatelijkheid tegen de Noordelijke provinciën. Een karakterschets van DE STASSART en DE CELLES komt voor bij DE GERLACHE, II, p. 162.

Blz. 551 r. 7 v. o. "Jagtwet". Zie *Handel. der Staten-generaal.* Tot de jagtwet hebben betrekking onderscheidene opstellen in *l'Observateur Belge*, en de brochure: *Examen impartial de plusieurs quaestions de droit public*, Brux. 1818. VAN HOGENDORP keurde de poging van KEMPER af, *Bijdragen*, IV, 23. Ook FALCK: *Brieven*, 242. Daarentegen werd het voorstel zeer toegejuicht door onderscheidene landbouwers in Overijssel en Gelderland.

Blz. 552, r. 4 v. b. "Beraadslagingen over de wet van 6 Maart". Verg. *Handelingen der St.-gen.*, 1817—1818, blz. 232—237; VAN HOGENDORP: *Bijdragen*, Dl. V, blz. 77 en Dl. IX, blz. 27, alsmede *Handleiding Staatsregt*, blz. 310 en volg.

Blz. 552, r. 9 v. o. "Buitengewone regtsmagt". Verg. de adviezen in de *Handelingen der Staten-generaal*, 1817—1818, blz. 238.

Blz. 553, medio. "Militiewet". Verg. *Handelingen der Staten-generaal*, 1818—1819; KEMPER: *Redevoeringen*, III, 292; VAN HOGENDORP: *Bijdragen*, III, 238.

Blz. 554, r. 7 v. b. "Ministeriële verantwoordelijkheid — KEMPER". Zie *Handel. der Staten-gen.*, 1819—1820, blz. 154; KEMPER: *Redevoeringen*, Dl. III, blz. 293.

Blz. 554, r. 2 v. o. "Regterlijke organisatie. Zie *Handel. der St.-gen.*, 1819—1820, blz. 216. Een noodlot schijnt in Nederland op de wetsvoordragten nopens de regterlijke organisatie te rusten. Gedurende een halve eeuw zijn zij het voorwerp geweest van politieken twist, terwijl in waarheid geen wet meer onpartijdig, met het oog op het volksbelang, behoorde overwogen te worden.

Blz. 555, r. 1 v. b. "Rekenkamer". Zie *Handel.*, 1819—20, blz. 217.

Blz. 555, r. 6 v. b. "Wet op de schutterij teruggen
der St.-gen., t. a. p., blz. 450, en onderscheidene art
vateur Belge.

Blz. 555, medio. "Bij het nemen van ontslag be
bij Besluit". Zie VAN HOGENDORP: *Bijdragen*, Dl. V

Blz. 555, r. 12 v. o. "De minister van justitie spra
ring vindt men *Hand. der St.-gen.*, als boven, blz. 2

Blz. 555, r. 7 v. o. "Bij Besluit van 8 Junij 1820'
HENDORP: *Bijdragen*, V, blz. 70. Het werd aan de
medegedeeld, *Handel. der St.-gen.*, 1819—1820, blz.

Blz. 556, r. 6 v. b. "Bij besluit geregeld". Zie mijn
zijn maatregelen van algemeen bestuur? en *Handleid. Staat*

Blz. 556, r. 8 v. b. "Het conflictenbesluit". De lite
gedeeld in *Handleiding Staatsregt*, blz. 792.

Blz. 556, medio. "Dit onderscheid tusschen de
wetten en besluiten". Zie *Handleiding Staatsregt*, blz

Blz. 556, r. 15 v. o. "Herleving der revolutionaire w
moet bij de beoordeeling onzer staatkundige geschiede
ten op den indruk, dien de algemeene gebeurtenisse
weeg bragten. Ten einde de revolutionaire beweginge
ken, verviel men overal in eene reactionaire rigting. In
de censuur hersteld. Verg. GERVINUS, VAN KAMPEN,

Blz. 556, r. 7 v. o. "Een boek". Het geschrift vormt
deel van 359 en 114 bladzijden, Brux. 1819, terwi
uitgekomen: *Considérations sur le projet concernant le*
financier, 1821. De vervolging tegen VAN DER STRAETE
nen, omdat het geheele boek een oorlogsverklaring aan
was; bij werd dan ook beschuldigd haat en tweedragt
ben. Verg. over dit regtsgeding: STUART: *Jaarboeken*, 18
LASTDRAGER, II, blz. 123; en van de Belgische zijde:
II, p. 108, en VAN DER MEULEN, I, 360.

Blz. 556, r. 3 v. o. "De inschrijvingen ten zijnen
STUART: *Jaarboeken*, 1820, I, 314; VAN DER MEULEN,

Blz. 557, r. 2 v. b. "Consultatie van 7 advocaten te Brussel". Men vindt de consultatie in haar geheel bij VAN DER MEULEN, I, blz. 362 en 363; STUART: *Jaarboeken*, 1820, I, blz. 315.

Blz. 557, medio. "HENNEQUIN vervolgd" Verg. VAN DER MEULEN, I, 417, en JUSTE, in de biographie van SURLET DE CHOKIER.

Blz. 551, r. 8 v. o. "De kronijkschrijver". VENTURINI: *Chronik des neunzehnten Jahrhunderts*, aangehaald bij VAN KAMPEN: *Vijftienjarige vrede*, I, 346.

HOOFDSTUK XXI.

1822—1825.

Dezelfde algemeene bronnen als in het vorige hoofdstuk, ofschoon minder volledig. De *Jaarboeken* van M. STUART gaan niet verder dan het jaar 1822. Dit gemis wordt eenigzins vergoed, door dat het tweede deel van LASTDRAGER: *Geschiedenis van het Koningrijk der Nederlanden*, iets uitvoeriger is dan het eerste. Van de *Handelingen der Staten-generaal*, door NOORDZIEK uitgegeven, bevat het laatst uitgegeven deel het jaar 1820—1821. In de bijvoegsels tot de *Staatscourant* worden echter langzamerhand de redevoeringen in de Staten-generaal uitvoeriger medegedeeld. Ook houdt in dit tijdvak de hoogst belangrijke leidraad op, die men tot 1824 bezit in de *Bijdragen tot de huishouding van Staat. L'Observateur Belge* van VAN MEENEN en *le Spectateur Belge* van den abt DE FOERE hielden met 1820 op te verschijnen. Daarentegen komen als nieuwe hulpmiddelen voor de staatkundige geschiedenis van het Koningrijk, de uitbreiding van de journalen, inzonderheid in de Zuidelijke provinciën, terwijl bij ons de *Arnhemsche courant* langen tijd bijna het eenige politieke blad was.

Blz. 561 r. 7 v. b. "MEIJER". Verg. zijne boven, blz. 499 reeds aangehaalde naamloos uitgegeven brochure en zijne verhandeling: *Wat is er ter algemeene invoering der Ned. taal in het rijk der Nederlanden door de tweede klasse van het Instituut te doen?* in *Verh.*, 1e bundel, 1844, blz. 275; en de brochure van Prof. J. C. VAN ASSEN: *De Hooge Raad*, Aant. blz. XI.

Blz. 561, r. 7 v. o. "WILLEMS". Levendig herinner ik mij, dat ik

als knaap van 13 jaren tegenwoordig ben ge' mijn vader op zijn reis naar Brussel in 1821 digen beroemden Vlaamschen letterkundige k gesprek op mij een diepen indruk maakte. \ van mijn vader en op voordragt van FALCK Antwerpen begunstigd. Hij en zijne jeugdige toen zij in 1824 bij den dood mijns vaders der schreven: "Met een onbeschrijflijk hartze van Uwen echtgenoot en zijn allergevoeligst g wachten slag, die U en de Uwen, het vade onherstelbaar verlies doet ondergaan. Ook vriend, een weldoener, dien wij als een vac God de bewerker van ons geluk en welvaren van 1830 heeft een oogenblik de verdiensten derland doen miskennen; maar later heeft r volle gewaardeerd. Na zijn dood, in 1846, dat zoo veel gedaan heeft en nog doet ter v terkunde, zijn naam een monument opgeric waarde heeft dan een monument van steen een frissche en edele natuur, die KEMPER en F de strijd voor het Vlaamsch ineensmolt met derduitsch, en de Fransche ultramontaansche g van de vereeniging met België vijandig was aan dige beweging, geraakte WILLEMS ook in den pc dat het eerste deel van de *Verhandeling over letterkunde opzigtelijk de Zuydelijke psovinciën d* uitgekomen, aan de clericale partij mishaagd *tusschen J. F. Willems en J B. Buelens, R. C.* niet alleen WILLEMS, maar ook zelfs de drukk oog der Roomsch Katholieken als liberalen v maakt. WILLEMS gaf hierop uit: *Antwoord aa* hij zijne getrouwheid aan de Roomsch-Kathol deelen de plaats mede, als eene bijdrage tot de scheid tusschen de Roomsch-Katholieken en ul schrijft dan, op blz. 8:

"Eer ik overga tot het opneemen en wederle sen uyt uwe briefwisseling, agte ik het niet gaendelijk, eene verklaering te geeven van mij lens; want zonder dat, zouden sommigen va niet kennen, wel mogen denken dat ik tot h *ment* behoore, van dat *Leger in aenen en isten* onlangs gedrukte *Samenspraeken* gewag maakt

klaer u dan, uyt geheel mijn hart en overtuyging, dat ik ben *Roomsch Catholijk*. Ik ben geen Protestant, omdat ik meen niet zoo veél verstand of onderzoekvermogen te bezitten, als de *geheele heilige Kerk* te samen, of, met andere woorden gezegd. omdat ik in de leiding van mijne *individueele* vermogens *alleen*, geene genoegzame geruststelling vinden kan. Ik ben geen' liefhebber van Luthers Hervorming, omdat ik alle geloofstwisten haete, en overtuigd ben, dat, zonder die hervorming, alleen door de drukpers, en den vooruytsnellenden gang van 's menschen geest, de nuttige kunsten en wetenschappen thans tot een veél hoogeren graed van volmaektheid zouden zijn gekomen.; en dat zelfs de R. C. kerk, in haer *materieel*, (want dogmen moeten onveranderlijk zijn en blijven) meer en meer gewigtiger reformen zou hebben ondergaen, dan tot hiertoe heeft kunnen geschieden. Zie daer mijne openhartige geloofsbelijdenis."

Tot dusverre WILLEMS.

Had men zich slechts in oude en nieuwe tijden aan de gezonde leer van PAULUS gehouden, dat de hoofdzaak is, gezind te zijn als de volmaakte, dan zouden zoo vele menschelijke dogmen hen, die zich naar CHRISTUS noemen, niet verdeeld hebben!

Blz. 561, r. 3 v. o. "SCHREUDER", een geloofsgenoot en geestverwant van WILLEMS. Vroeger onderwijzer aan de dorpsschool te Baarn, werd hij aldaar opgemerkt en gewaardeerd door KEMPER, die hem aan FALCK deed kennen. Aan het hoofd der rijks-kweekschool voor onderwijzers der lagere scholen te Lier geplaatst in 1816, is hij aldaar werkzaam geweest tot 1830. SCHREUDER heeft later in onderscheidene betrekkingen tot het onderwijs in Zuid-Holland en Limburg gestaan en is in 1862 op 75jarigen leeftijd overleden. SCHREUDER heeft de achting, die hij voor den vader had, in vriendschap voor den zoon doen overgaan. Bijna jaarlijks mogt ik mij in een bezoek van den achtingswaardigen man verheugen, die mij veel van den inwendigen toestand in België en Limburg heeft medegedeeld en die ook voor mij een levend bewijs is geweest, dat het Christendom is een godsdienst boven kerkelijke geloofsverdeeldheid verheven, en dat het Roomsch-Katholieke clericalisme niet alleen door Protestanten, maar ook door vele Roomsch Katholieken wordt afgekeurd.

Dat het onderwijs, door SCHREUDER in België gegeven, zeer hoog gewaardeerd is geweest, blijkt uit een feest en een feestgeschenk, hem door voormalige leerlingen in 1857 te Mechelen aangeboden. In de levensberigten van de M. v. L. te Leiden, van 1863, blz. 266, komt de levensschets voor van SCHREUDER, door Mr. F. J. E. VAN ZINNICQ BERGMAN.

Blz. 562, r. 12 v. o. "Met bedachtzamen ijver werkzaam". Wij hebben eenige bewijzen daarvan in den tekst vermeld, blz. 561 en 622.

Blz. 562, r. 7 v. o. "Noord-Nederlandsche geleerden". KINKER en ACKERSDIJCK werden hoogleeraren te Luik. Over KINKER zie men VAN HALL: *Bijdragen tot het leven, karakter en schriften van Kinker*, 1850, en aldaar over het verblijf te Luik, blz. 77 en volg., — over ACKERSDIJCK: O. VAN REES: *Utrechtsche studenten-almanak*, 1862, en W. C. MEES, in de levensberichten van de M. v. L., 1862. Terwijl ACKERSDIJCK zich te Luik bevond, werd een praatgezelschap opgerigt, bestaande uit WARNKÖNIG, VAN REES, VAN DER BANK, DU PONT en ACKERSDIJCK. De laatste heeft daarvan aanteekeningen gehouden, loopende van 27 October 1826 tot 17 Julij 1830. De gesprekken hadden de verschijnselen op wetenschappelijk en staatkundig gebied tot onderwerp. Het belangrijk MS. bevindt zich thans in het bezit van ACKERSDIJCK's hooggeschatten leerling en vriend Mr. W. C. MEES, president van de Nederlandsche Bank, die het mij geleend heeft. Wij zullen er later enkele zinsneden uit overnemen. Over HOLTIUS, Prof. te Leuven, later te Utrecht, gestorven in 1861, zie men VAN DER AA: *Biograph. woordenboek*

THORBECKE studeerde te Leiden in de letteren, erlangde, gelijk blijkt uit zijn brief van dankbetuiging aan mijn vader, in 1821 een subsidie van de regering om de Duitsche universiteiten en bibliotheken te bezoeken, en werd, op voordragt van FALCK, in 1825 tot hoogleeraar in de geschiedenis, de statistiek en de staathuishoudkunde benoemd; naderhand lid van de regtsgeleerde faculteit te Leiden, werd hij aldaar *honoris causa* meester in de regtsgeleerdheid.

BIRNBAUM, na 1830 hoogleeraar te Utrecht, is in 1840 naar Giesen vertrokken.

WARNKÖNIG en HAUS zijn na 1830 in België gebleven. De eerste is echter in 1836 naar Duitschland teruggekeerd, alwaar hij eerst te Freiburg, daarna te Tubingen het hooger onderwijs heeft voortgezet.

Blz. 562, r. 3 v. o. "Met echte liberaliteit". Een bekwaam en eerlijk staatsman, JAN LODEWIJK WILLEM Baron DE GEER VAN JUTPHAAS, werd naar Duitschland gezonden, om bekwame Katholieke professoren op te sporen. Zie levensschets van DE GEER, in Levensschetsen der M. v. L., 1858, blz. 21.

Blz. 563, medio. "VAN DER PALM". Zie *Redevoeringen*, Dl. III.

Blz. 564, r. 7 v. b. "Zich heftig beklagen over de geschriften der

Protestanten en van de Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen" VAN DER MEULEN schrijft, in zijne *Geschiedenis van Willem den Koppige*, van *Godlooze leeringen, verspreyd door de Maatschappij tot nut van het algemeen*, I, 476 en II, 90, en spreekt voortdurend van *kettersche opzieners* der scholen in Holland.

Blz. 564, medio. "Vele Roomsch Katholieken". De bewijzen hiervan kan men duidelijk ontwaren in de adviesen der Staten-generaal. Zie bijv. het advies van VAN SASSEN VAN YSSELT, blz. 621 in den tekst medegedeeld.

Blz 564, r. 14 v. o. "Heftige partij". De heftige partij wilde meer en meer de ultramontaansche rigting doen veld winnen. Daartoe strekte de oprigting van geheime kloosters van de orde der ignorantijnen, enz. Dat de regering deze rigting tegenging, geschiedde met goedkeuring van een groot gedeelte der Roomsche geestelijken van een andere rigting, hetgeen door vele bewijzen kan worden gestaafd. Verg. ook hier het boven aangehaalde advies van VAN SASSEN VAN YSSELT, blz. 623.

Blz. 564, r. 11 v. o. "Toen de bisschop van Roermond was aangeklaagd", enz. Zie STUART: *Jaarboeken*, 1818, blz. 217. Een opmerkelijk bewijs van partijdigheid in het boek van VAN DER MEULEN is, dat hij, in het breede vermeldende de regtsvervolgingen van de Roomsch Katholieken van de ultramontaansche rigting, met geen enkel woord melding maakt van de door den pauselijken Stoel ongegrond verklaarde aanklagte tegen den bisschop van Roermond en van den vicaris-generaal van Mechelen, VERHEYLIGEWEGEN; waarover later.

Blz. 564, r. 2 v. o. "Enkele pastoors", enz. Verg. STUART: *Jaarboeken*, 1821, II, 9; BROES: *Kerk en Staat*, Dl. IV, blz. 555 en volg.

Blz. 565, r. 4 v. b. "De afgescheidenen". Het is voor het juiste verstand van de later zoo berucht geworden vervolgingen der orthodoxe afgescheidenen niet onbelangrijk, op te merken, dat de artikelen van den *Code Pénal* het eerst tegen Roomsche afgescheidenen zijn ingeroepen. De *Stevenisten* zijn oorspronkelijk uit Frankrijk. Zij waren Roomschen, die het concordaat van NAPOLEON voor onwettig hielden en daarom de bisschoppen, overeenkomstig dat concordaat benoemd, niet wilden erkennen; — *Anticoncordatisten* of *Fidèles de la petite Église* werden zij ook genoemd. Zij waren in Frankrijk vervolgd geweest als onwettig godsdienstige associatiën te hebben opgerigt. De

vicaris-generaal van het voormalig bisdom van Namen, STEVENS, had in België hunne gevoelens met vuur verdedigd; daardoor was eene afscheiding ontstaan, die bleef voortduren ook na 1815. In 1817 verzochten zij vergeefs bescherming en erkenning. STEVENS overleed te Wavre en liet een godsdienstig testament na, dat medegedeeld is in *de Godsdienstvriend*, Dl. XXI, blz. 256. Een artikel over de smalle gemeente in Frankrijk en de Stevenisten in België vindt men in de *Katholicon* van 1828, I, p. 527.

Blz. 565, medio. "De aanhangers der Oude-Klerezy". Zie *Wetenschap der zamenleving*, blz. 668 en 691, en de aldaar aangehaalde geschriften, en *Handleiding Staatsregt*, blz. 932. De erkenning van de Oude-Klerezy wordt zeer afgekeurd door DE GERLACHE, II, p. 151.

Blz. 565, r. 14 v. o. "Zeer te verminderen". Door den invloed van den aartsbisschop van Mechelen, DE MEAN, onthield het tijdschrift *le Spectateur Belge* zich eerst van de politiek, terwijl het later geheel ophield. Ook nam de clericale partij na 1821 bijna geen deel meer aan de oppositie tot op 1825. Zie ook het aangehaalde bij LASTDRAGER, t. a. p., II, 136.

Blz. 565, r. 13 v. o. "De reactionaire godsdienstige beweging in Europa". Men verg. hierover de handboeken over de kerkelijke geschiedenis. Op politiek gebied waren het inzonderheid de geschriften van DE MAISTRE, VON HALLER en GÖRRES, die een diepen indruk maakten. Over *de Godsdienstvriend*, van LE SAGE TEN BROEKE, later, in de aanteekening op blz. 610.

Blz. 566, medio. "BILDERDIJK", enz. Zie DA COSTA: *Bezwaren tegen den geest der eeuw*, 1823. Alleen in dat zelfde jaar, om van vele daarop gevolgde geschriften niet te gewagen, kwamen uit: *Zedige bedenkingen tegen "de Bezwaren"*, te Leiden, bij THIJSSENS; N. G. VAN KAMPEN: *Verdediging van het goede der negentiende eeuw; Vijf brieven, behelsende eenige aanmerkingen over, enz.*, Amsterdam, bij VAN ES. Zoo de Heer SEPP, in zijne *Proeve eener pragmatische geschiedenis der theologie hier te lande*, blz. 189, al met een enkel woord van de *Bezwaren* heeft gesproken, zoo zou het toch wel een belangrijk onderwerp zijn, op het standpunt van den tegenwoordigen tijd, te doen opmerken, hoe aan de liberale zijde te weinig het ware is opgemerkt, dat in de *Bezwaren* van DA COSTA onder het overdrevene en onjuiste is vervat geweest, en hoe juist in den strijd, door DA COSTA en BILDERDIJK gestreden, het verkeerde van het orthodoxisme en het confessiona-

lisme voor de reine geestelijke godsdienst is aan het licht gekomen. Vele Bilderdijkianen en Dacostianen openbaarden een zeer wereldgezind methodisme, een kerkijver zonder verstand, met veel menschelijken hoogmoed, terwijl het aan de liberale zijde ook niet ontbrak aan liberaal rationalisme, waardoor men de wezenlijke vroomheid van vele aanhangers der oud-Gereformeerde leer miskende.

Blz. 567, r. 8 v. b. "Reeds in 1823 plaats", namelijk in Zeeland. Eenige ingezetenen van de gemeente Axel hadden, op grond dat de Hervormde synode zich verwijderd had van de verordeningen der Synode te Dordrecht, zich afgescheiden en, even als de R. K. Stevenisten, afzonderlijke bijeenkomsten gehouden, waarvoor zij vervolgd waren.

Blz. 567, r. 12 v. b. "REYPHINS en KEMPER". Het door hen gesprokene wordt kort medegedeeld in de *'s Gravenhaagsche courant* van 31 December 1823, n°. 157.

Blz. 567, r. 10 v. o. "VAN HOGENDORP keurde de gevoelens van BILDERDIJK af". Zie *Bijdragen*, Dl. VII, blz. 79

Blz. 568, r. 10 v. b. "Schrijft bij". Zie *Bijdragen*, Dl. VIII, blz. 355.

Blz. 568, r. 5 v. o. "Slapheid van nationaal karakter". GROEN VAN PRINSTERER: *Handboek*, § 1043.

Blz. 569, medio. "Elke bestraffing van het verzet". Verg. het geschrevene over den volksgeest onder WILLEM I, door Mr. THORBECKE, reeds vroeger, blz. 511, aangehaald.

Blz. 569, r. 6 v. o. "Vertrouwelijke briefwisseling". Zie de *Notice de Grovestins*, p. 193: "En un mot, pour conserver la Belgique avec ses quatre millions d'habitans, à peu près, il fallait se faire Belge: les provinces du Nord auraient regimbé d'abord, mais en suite auraient suivi en murmurant un peu". Het verdient echter opmerking, dat de brief geschreven is den 1en October 1830, en dat men zulke antivaderlandsche gevoelens vroeger bij VAN DER DUYN niet heeft aangetroffen. Verg. ook boven, blz. 509. Intusschen waren er reeds vroegtijdig staatslieden, die het vermoeden hadden geüit, dat de Noordelijke gewesten geheel in België zouden opgaan, zooals Lord CASTLEREAGH.

Door de Noord-Nederlanders mag het wel als een groote verdienste van WILLEM I erkend worden, dat hij het belang van Noord-Neder-

land niet aan deze staatkunde heeft opgeofferd. I
maken, had hij misschien de omwenteling van 1830
ook Oud Nederland vernietigd.

Blz. 570, r. 16 v. o. "Openbaarde wantrouwen in de
Verg. hier het belangrijke geschrift van Mr. H. VAN
minister van justitie): *Proeve over de onafhankelijkh*
lijke magt, 2 deelen, 1829.

Blz. 570, r. 10 v. o. "Sterk gouvernementalisme".
ven stelsel van centralisatie was niet alleen in strij
kunde van ROËLL, het is ook meermalen afgekeurd d
DORP: *Bijdragen*, KEMPER: *Redevoeringen*, FOCKEMA
Tijdgenoot, 1843, blz. 282, 496, 543 en 557.

Blz. 571, r. 7 v. b "Bij de verkiezing van CHARLE
den zeer curieusen brief van den gouverneur van He
monographie van JUSTE: *Le Comte Lehon*, p. 6.

Blz. 571, r. 6 v. o. "Bij de indiening van het Burg
Verg. de reeds boven, blz. 543 aangehaalde geschrift
heid *Handelingen der Staten-generaal*, 1820—1821,
uitgegeven. Het gedeelte dat betrekking heeft tot het
boek is ook afzonderlijk in octavo uitgegeven onder
Geschiedenis der beraadslagingen, gevoerd in de Tweede K
Generaal over het ontwerp van Burgerlijk wetboek, *onder*
missie voor de huishoudelijke aangelegenheden der Tweede
en uitgegeven door J. J. F. NOORDZIEK, 1867. DE GER
in 1825 lid der Tweede Kamer werd en alleen de la
gingen bijwoonde, stelt de geschiedenis ook hier gehee
(*Histoire*, II, 179—182). Onder anderen schrijft hij: '
projets passèrent aux chambres pour ainsi dire sans
Handelingen der Staten-generaal over de jaren 1820—1
tegendeel aan. Verg. in den tekst.

Over de verdiensten van het ontwerp van 1820 w
doen opmerken, dat Prof. GOUDSMIT, in zijn *Pandecten*
dan eens doet zien, hoe in het ontwerp van 1820 me
begrippen voorkomen dan later zijn vastgesteld, en hoe
daarin zijn uitgemaakt.

Blz. 572, r. 9 v. o. "KEMPER": *Verhand. en Redev.*, I
der Staten-gen.. 1819—1820, blz. 191.

Blz. 562, r. 6 v. o. "Boodschap". Zie NOORDZIEK: *Geschiedenis*, I, 1, blz. 12.

Blz. 573, r. 2 v. b. "DOTRENGE". Zie NOORDZIEK, t. a. p., I, 1, 146.

Blz. 573, r. 6 v. b. "KEMPER". Zie NOORDZIEK, t. a. p., I, 1, 147.

Blz. 574, medio. "Gehekeld in een vers". Niet alleen in 1816 was reeds in *l'Observateur Belge* de spot gedreven met een Nederlandsch wetboek (zie boven, blz. 542), maar ook in 1819 had *l'Observateur Belge*, Tom. XX, p. 48, onder het opschrift: *Extrait d'un vieux vaudeville intitulé:* Jocrisse législateur, *mise en lumière par* Cadet Roussel Procida, *son successeur et exécuteur testamentaire*, par forme d'axiomes de droit, het nieuwe wetboek in spotversen belagchelijk trachten te maken. Dit doel straalde ook door in het volgend artikel, in *le Flambeau*, van 8 Febr. 1821, waarin een Belgisch regeringsgezind lid werd voorgesteld, KEMPER getroost te hebben met den tegenstand, dien het wetboek in de Kamer vond:

"On dit, qu'immédiatement après la Séance et sans songer à diner, Mr. KEMPER a donné sa démission comme Membre des Etats-Généraux et qu'il est parti pour Leide. Un ami de Mr. MOREAU DE BIOUL a rémis à l'ex-législateur les couplets suivants, sur l'air:

De..... La mère Camus.
Ou..... Mesdemoiselles, voulez vous danser?
Ou..... C'est le Solon des Pays-Bas.

Ad libitum.

1.

"Bonsoir, adieu JEAN MELCHIOR!
Prends patience! De ta science!
Qui de nous peut douter encor?
Ne pleure pas JEAN MELCHIOR!

2.

"Quoi! les *libéraux* incommodes
Ont osé rejetter des Codes,
Que JEAN KEMPER, depuis six ans,
A retournés dans tous les sens.
Bonsoir, etc., etc., etc.

Het karakter van KEMPER bragt niet mede, zich dergelijke hekeldichten sterk aan te trekken; hij gaat in zijne *Geschiedenis der deliberatiën* dan ook het voorval in den tekst vermeld voorbij, zonder dat

DOTRENGE in de notulen is opgenomen. Zie NOORDZIEK: *Geschiedenis*, I, 1, 230. Het aldaar uit onderscheidene dagbladen medegedeelde is geen onaardige bijdrage om den geest der onderscheidene organen te leeren kennen. In een volgende zitting kwam men nogmaals op de partijdigheid der dagbladen, waaraan enkele leden der Staten-generaal mededeelingen deden, terug en zeide SANDBERG: "J'admets volontiers, je le répète, qu'on livre à la publicité ce qui peut intéresser le public; mais des membres de la Chambre devraient ils induire les journaux en erreur au point de dire, que partout Mr. KEMPER a été pulvérisé dans sa défense, lorsque nous tous admirons son rare talent et ses connaissances, quand même nous ne partageons pas son opinion." Zie NOORDZIEK, t. a p., blz. 268.

Blz. 575, r. 10 v. b. "GENDEBIEN". Zie NOORDZIEK, I, 1, 403, alwaar GENDEBIEN, als classiek jurist, het gevoelen uitdrukt, dat het wenschelijk zou zijn geweest, dat het wetboek in de Latijnsche taal was opgesteld, daar de uitdrukkingen van een oude taal meer onveranderlijkheid hebben dan die van levende talen.

Blz. 575, r. 12 v. o. "Schreef KEMPER aan den Koning". De brief is door mij medegedeeld in de *Verhand. en staatk. geschriften*, III, 215.

Blz. 577, r. 4 v. o. "VAN ASCH VAN WIJCK". Zie VOORDUIN: *Geschiedenis van de Ned. wetgeving*, Inleiding, I, 14.

Blz. 579, r. 15 v. b. "Zulk een diepen indruk maakte". Verg. VAN KAMPEN: *Vijftienjarige vrede*, Dl. II, blz. 42, en VAN DER AA: *Biographisch woordenboek. De nagedachtenis van Johan Melchior Kemper, plegtig gevierd op den* 17en *December* 1824, *in de Maatschappij Felix Meritis*, door H. H. KLIJN, J. H. VAN DER PALM en B. B. KLIJN, is in 1825 bij JOH. VAN DER HEY uitgegeven. Zijn vriend M. SIEGENBEEK heeft hem in het latijn een hulde gebragt, die later in het Nederduitsch is vertaald. Onder de dichters hebben, behalve de gebroeders KLIJN, ook anderen, bloemen op zijn graf gestrooid, en onder hen J. J. F. WAP, toen mijn schoolkameraad. BILDERDIJK, dien hij bij zijn dood be streed, wijdde hem na zijn dood een gedicht toe.

Ook in later tijd is KEMPER meer dan eens het voorwerp van eene redevoering geweest, van Ds. LUBLINK WEDDIK, van M. M. VERBRUGGE, van Dr. ASSINK CALKOEN. Prof. STAR NUMAN heeft bij de uitgave van de *Verhandelingen en staatkundige geschriften*, in *de Gids*, 1840, Dl. IV, blz. 177—277, zijne staatkunde beschouwd.

Niet alleen waren de Noord-Nederlandsche dagbladen bijna eenparig in zijn lof, ook in België ontbrak de hulde aan zijne nagedachtenis niet. Onderscheidene bladen namen kortere of kleinere necrologiën van hem in hunne kolommen op. De lijkrede van VAN DER PALM werd in het Fransch vertaald door DE FLINNE, en te Doornik uitgegeven. DE STASSART schreef, gelijk wij reeds aanteekenden, eene *Notice* over KEMPER in de *Themis*, die in 1825 te Parijs uitkwam.

Eene niet onaardige bijdrage tot den geest des tijds is, dat de *Arnhemsche courant*, van de necrologie van DE STASSART melding makende, zich zeer scherp uitliet, dat de beruchte oud-prefect een lofrede op een der mannen van 1813 had durven schrijven. Zoo het plotselinge van den dood op 48jarigen leeftijd al bijgedragen heeft tot den indruk, dien zijn overlijden verwekte, de algemeene hulde aan zijne nagedachtenis mag tevens als een bewijs gelden, dat zijne staatkundige rigting in 1824 algemeene sympathie vond.

Nog onlangs werd hem een hulde gebragt door den bekenden letterkundige HOFFMANN VON FALLERSLEBEN: *Mein Leben*. 1868, S. 289 tot 391, in de volgende bewoordingen: "JAN MELCHIOR KEMPER, ein ausgezeichtener Lehrer der Rechte und Vertheidiger des Rechts, ein Mann von echtem Freisinn, Muth und Thatkraft und glühender Vaterlandsliebe. Nur ein solcher konnte es wagen, am 1 Dec. 1813 vom Stadthause zu Amsterdam den Prinzen von Oranien zum Könige der Niederlande auszurufen, unbekümmert was seine Freunde dazu sagen würden noch der Prinz selbst. War es doch Kemper gewesen, der schon in November den Aufstand der Niederlande beschleunigt, Amsterdam dafür gewonnen und die Bemühungen eines HOGENDORP und VAN DER DUYN erfolgreich unterstützt hatte. Der König wuszte seines feurigen Freundes Verdienste um das Vaterland und das Haus Oranien zu ehren: KEMPER wurde Commandeur des niederländischen Löwens, Staatsrath im auszerordentlichen Dienste, Mitglied der zweiten Kammer der General-Staaten und geadelt. Aber alle diese glänzenden Ehren und Würden lieszen den Kern seines Wesens unberührt: er blieb was er war, ein reiner, edeler Charakter, ein treuer Anhänger der Grundsätze, welche er bisher gelehrt hatte und ferner lehrte und ein rücksichtsloser, allezeit bereitwilliger Diener des Vaterlandes.

Seine Erscheinung hatte etwas sehr Erhebendes und Belebendes: eine kräftige Mannesgestalt, die mit feurigen, wohlwollenden Augen jeden anblickte und dessen Sprache Vertrauen und Liebe erweckte. Unter den Seinen und mit ein paar Freunden war er recht gemüthlich und heiter. Ich habe frohe Stunden mit ihm in seiner Familie verlebt. Unvergeszlich blieb mir der letzte Abend. Ich nahm Abschied und war sehr bewegt. KEMPER wuszte, wie ungern ich schied

und brachte eine Trinkspruch aus. Schade, dasz ich ihn nicht behalten konnte! Er war aus dem Stegreife, und wie gewonnen so zerronnen. Ich drückte ihm die Hand, wuszte nichts zu sagen und schied, und wir sahen uns niemals wieder. Schon nach wenig Jahren ward mir sein Tod gemeldet; er starb 20 Juli 1824.

"Was er mir zum Andenken schrieb, war so recht seine eigene Herzensmeinung:

> "hic murus aheneus esto:
> nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.."

KEMPER's leerlingen hebben hem in de St. Pieterskerk te Leiden een schoon gedenkteeken opgerigt, met het welsprekend opschrift: *Kempero grati discipuli;* het werd ingewijd den 30[en] Mei 1835, met een toespraak van een zijner meestgeliefde leerlingen, Mr. J. M. DE KEMPENAER (den lateren minister), die reeds in 1824 hem, in de *Arnhemsche courant* van 3 en 17 Augustus, een warme hulde als staatsburger had toegebragt.

Blz. 579, r. 1 v. o. "VAN HOGENDORP": *Bijdragen*, IX, blz. 459.

Blz. 580, r. 12 v. o. "Toen SIX VAN OTTERLEEK in 1821 bezwaar voor", lees: bezwaar vond. Zie over SIX boven in den tekst, blz. 433

Blz. 580, r. 8 v. o. "ELOUT". Zie over zijne benoeming en ministerie van finantiën: *Bijdragen tot de geschiedenis van het koloniaal beheer*, enz., 1861, blz. 16; FALCK: *Brieven*, blz. 254; BETZ: *Finantiële beschouwingen*, in de *Bijdragen*, t. a. p., XIII, 8. en de aanmerkingen daarop door Mr. P. J. ELOUT, in de *Bijdragen*, XIII, 271. Het ministerie van finantiën van 15 Mei 1821—1 April 1824 moet billijkerwijs beoordeeld worden in verband met de zeer moeijelijke finantiële positie, waarin de regering zich bevond. Het belastingstelsel van 1816—1819 bragt te weinig op om de uitgaven te dekken. Het stelsel van 1821 en 1822 had zoo heftigen tegenstand in het Zuiden ontmoet, dat het niet meer dan natuurlijk was, dat WILLEM I in Junij 1822 zijn verlangen uitdrukte, dat de natie niet meer bezwaard zou worden. In de eerste jaren waren de regelen voor een goed finantiewezen verzuimd, staatsrekeningen werden in den beginne opgemaakt als eenvoudige kasrekeningen, en niet onderscheiden voor de dienstjaren, waardoor de tekorten op de verschillende jaren niet duidelijk te ontdekken waren. De amortisatiekas en het syndicaat waren aanvankelijk als zelfstandige instellingen ingerigt, op grond, dat het inkoo-

pen en amortiseren van schuld niet een zelfstandige administratie vorderden; maar deze inrigtingen begonnen weldra een afzonderlijk finantiëel beheer te voeren, dat aan de kennisneming der Staten-generaal onttrokken werd, inzonderheid na het aftreden van ELOUT.

Blz. 581, r. 14 v. b. "WILLEM I schreef". Zie ELOUT, t. a. p. XIII, 281.

Blz. 580, r. 3 v. o. "VAN HOGENDORP verklaarde". Zie *Bijdragen*, Dl. V, 135.

Blz. 583, medio. "21 tegen". Onder de tegenstemmers waren van de Noordelijke leden: VAN HOGENDORP, VAN ALPHEN, VAN ASCH VAN WIJCK, REPELAER, DIJCKMEESTER. Verg. VAN HOGENDORP: *Bijdragen*, Dl. VII, 159. Tot deze zaak heeft ook betrekking het geschrift: *Un peuple volé par un Roi*, Brux. 1828. Ten onregte wordt voorgedragen: "un souverain spéculer sur ses sujets." Dat de Koning niet zijn eigen belang, maar het belang des Lands daarbij op het oog had, wordt erkend door VAN HOGENDORP: *Bijdragen*, VII, 162. Het werd tegenover de Belgische oppositie erkend in de *Arnhemsche courant*, en lag ook in de oprigting van de naamlooze maatschappij te Brussel.

Bij den verkoop der domeinen beweerde de Heer DE STAPPERS, dat de bosschen veel te laag waren verkocht. Zie de gedrukte *Mémoire présenté aux états-généraux*, Brux. 1824. In *de Weegschaal* wordt berigt, dat het aanbod van den Heer DE STAPPERS, om die goederen met 15 pCt. winst te koopen, niet is aangenomen, en dat hij later uit de dienst als inspecteur der domeinen is ontslagen. Dat de Heer DE STAPPERS gelijk heeft gehad, althans gedeeltelijk, is zeer waarschijnlijk, wanneer men nagaat den lagen prijs, waarvoor toen domeingoederen zijn verkocht. Het bewijs van bedrog is echter niet geleverd. De memorie van DE STAPPERS is indertijd zeer besproken. Toen de petitie van DE STAPPERS bij de Tweede Kamer inkwam, werd daaromtrent overgegaan tot de orde van den dag; 26 leden stemden voor nederlegging op de griffie, in de zitting van 6 December 1824.

Blz. 583, r. 9 v. o. Verg. *Verzameling van Luttenberg*, 1822, blz. 171 en 172, en STUART: *Jaarboeken*, 1822.

Blz. 584, r. 1 v. o. "Amortisatie-Syndicaat". Verg. hierover de breedvoerige behandeling bij VAN HOGENDORP: *Bijdragen*, VII, 171 en volg.; BETZ: *Finantiële beschouwingen*, *Bijdragen*, XIII, blz. 135 Onder de "*bon mots*", waarmede DOTRENGE de maatregelen veroordeelde, behoort dat hij het amortisatie-syndicaat noemde *Syndicat d'engloutissement*,

en het millioen ter bevordering van de nijverheid bestemd, *Million Merlin*, naar den bekenden toovenaar.

Blz. 586, r. 9 v. b. "VAN HOGENDORP deed daarop het voorstel". Zie *Bijdragen*, IX, 296 en volg.

Blz. 586, medio. "Eene belasting werd geheven, waartoe de Staten-generaal meenden hunne toestemming niet gegeven te hebben". Zie het geheele geval breedvoerig vermeld bij VAN HOGENDORP: *Bijdragen*, IX, blz. 250—271.

Blz. 586, r. 1 v. o. "Roemde hij". Verg. de hulde aan den minister ELOUT in dit opzigt toegebragt, *Bijdragen*, IX, blz. 31. In zijn advies van 22 December 1823, over de begrooting voor 1824, zeide hij onder anderen: "Ik neem de vrijheid, om bij deze plegtige raadpleging mijn genoegen openlijk te betuigen over de wijze, waarop mijn hooggeachte vriend, de minister van finantiën deze zaak gewoon is te behandelen", namelijk de beantwoording van de aanmerkingen op de begrooting.

Blz. 587, r. 7 v. b. "Heeft opgeteekend". *Bijdragen*, Dl. X, blz. 155.

Blz. 589, r. 12 v. b. "Graanhandel". De stukken der commissie zijn uitgegeven onder den titel: *Verzameling van stukken, betrekkelijk de onbeperkte vrijheid van den handel in granen*, ter Landsdrukkerij, 1823. Verg. verder VAN HOGENDORP: *Bijdragen*, Dl. IX, blz. 375. Tot den graanhandel heeft ook betrekking het werkje van den oud-directeur van het uitvoerend bewind in 1798, PIETER VREEDE: *Over den vrijen zeehandel en nationale nijverheid*, welk geschrift, ook dan wanneer men de staathuishoudkundige denkbeelden daarin ontwikkelt niet deelt, toch een opmerkelijk bewijs is, hoe de toen bejaarde man nog een levendig belang bleef stellen in de welvaart van zijn Vaderland.

Blz. 50 r. 8 v. b. "Het belangrijke rapport". Verg. boven, blz. 400. Al heeft DIRK VAN HOGENDORP zich niet geheel met dat rapport vereenigd, men gaat weder te ver, wanneer men beweert, dat hij in 1802 daarop geen grooten invloed heeft uitgeoefend. De geschiedenis van ons koloniaal stelsel is gedurende de laatste twintig jaren meestal geschreven met vooringenomenheid voor oude of nieuwe begrippen, zoodat tot heden een geheel onpartijdige geschiedenis nog ontbreekt, ofschoon zeer vele belangrijke bijdragen zijn geleverd. Verg. de reeds aangehaalde werken, *Handleiding Staatsregt*, § 205 en volg. Onder

de eerste brochures over onze koloniën, na 1815, behooren vermeld te worden [R. G. VAN POLANEN], *Brieven over de koloniën*, 1816.

Blz. 590, r. 11 v. o. "DAENDELS". Zie het proefschrift van D. J. MACKAY, 1861.

Blz. 590, r. 13 v. b. "Engelsch tusschenbestuur": Zie het proefschrift van H. D. LEVYSSOHN NORMAN, 1857.

Blz. 590, r. 13 v. b. "Proclamatie". Zie *Indisch Staatsblad*, uitgave NOMAN, 1816, n°. 3.

Blz. 591, medio. "Commissarissen". Zie, inzonderheid om de inzigten van den commissaris ELOUT te leeren kennen, de drie door Jhr. Mr. P. J. ELOUT uitgegeven werken: *Bijdragen tot de kennis van het koloniaal beheer, getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den minister van Staat Elout*, 1851; *Bijdragen tot de geschiedenis van het koloniaal beheer, getrokken uit de papieren van wijlen den minister Elout*, 1861; en *Bijdragen tot de geschiedenis der onderhandelingen met Engeland betreffende de Overzeesche bezittingen*, 1820—1824, 1863. Het proefschrift van Mr. J. H. J. HOEK, 1862, geeft een kort overzigt over het beheer der commissarissen.

Blz. 592, r. 15 v. o. "Toen commissarissen-generaal", enz. Woorden uit de later nog te vermelden *Redevoering* van D. VAN ALPHEN, in 1826.

Blz. 593, r. 13 v. b. "Schijnen veel overgelaten te hebben". Verg. bijv. de *Brieven* van FALCK, blz. 268.

Blz. 593, medio. "Onderhandelingen te Londen". Verg. de boven vermelde *Bijdragen* van ELOUT, van 1863, en de inzigten van V. D. CAPELLEN, in de *Notice* van SIRTEMA, p. 455. Zie over het *tractaat van* 1824 het proefschrift van Mr. SMULDERS, 1856.

Blz. 593, r. 12 v. o. "FALCK ambassadeur te Londen". Omtrent deze benoeming vinden wij nog aangeteekend, in ELOUT: *Bijdragen* laatstelijk genoemd, blz. XXI: "Aan FALCK was, met het oog op eenige in de Ministeriële departementen daar te stellen wijzigingen, de Ambassade in Engeland toegezegd, nadat de Ambassadeur FAGEL had aangenomen het Ministerie van buitenlandsche zaken, hetwelk de baron VAN NAGELL verklaard had met den 1en Januarij 1824 te willen ne-

derleggen De latere weigering van dit departement door den ambassadeur FAGELL maakte in de aanwijzing van den Minister FALCK geene verandering." De baron HENDRIK FAGEL is na 1824 ambteloos te 's Gravenhage blijven wonen en aldaar in 1838 in 73jarigen ouderdom overleden.

Blz. 593, r. 8 v. o. "ELOUT". Hij is minister van marine en koloniën geweest van 5 April 1825—1 October 1829, toen hij zijn ontslag nam. Zie later.

Blz. 593, r. 1 v. o. "Aan VAN GOBBELSCHROY". Hij was minister van binnenlandsche zaken van 23 Junij 1825—29 Dec. 1829. Door de clericale partij, inzonderheid door V. D. MEULEN en DE GERLACHE, II, 174, is hij zeer ongunstig afgeschilderd. Aanvankelijk genoot hij het vertrouwen der Belgische liberalen en was hij een vriend van DE POTTER. Zie een brief in de *Notice* van VAN GROVESTINS, p. 29. Bij de ernstige Noord Nederlandsche staatslieden was hij niet gezien, door de luchtige wijze, waarop hij de openbare zaken soms behandelde en om zijne niet zeer strenge zeden in het bijzondere leven. Maar zoo men deze gebreken al erkent, zoo mag men toch ook zijn vele verdiensten niet uit het oog verliezen. Zoon van een hoogleeraar te Leuven, nam hij de zaken van het onderwijs zeer ter harte. Hij was een vriend van letteren en wetenschap. Bij zijnen dood liet hij een aanzienlijke bibliotheek na. Aan edelmoedigheid en vorstentrouw ontbrak het hem niet. Toen in 1844 in Nederland een deel der oppositie WILLEM I beschuldigde, zich ten koste van het land verrijkt te hebben, nam hij, die na 1830 zich aan het staatsleven onttrokken had, de verdediging van zijn voormaligen Vorst op zich, in een artikel, waarop wij reeds vroeger, blz. 514, wezen, en waarvan het slot hem doet kennen in zijne betrekking tot WILLEM I, hetgeen wij ook daarom mededeelen, omdat het vooruitzigt geeft van eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van 1815—1830. VAN GOBBELSCHROY eindigt zijn artikel met de volgende woorden:

"Pour ce qui me concerne, je n'avais besoin d'aucune démonstration, d'aucun document pour savoir à quoi m'en tenir sur le caractère et la conduite du Roi que j'ai eu l'honneur de servir depuis 1815 jusqu'en 1830. Admis d'abord, comme secrétaire de son cabinet, à l'intimité de travaux incessans qui n'avaient d'autre but que le bonheur de son peuple, appelé en suite et successivement, comme ministre de l'intérieur, de l'industrie et des colonies, à seconder plus activement ses efforts, j'ai vu de près et dans tous ses détails ce gouvernement si mal jugé par les contemporains, mais que l'histoire impartiale ven-

gera. Si l'amitié d'un grand homme est un bienfait des dieux, elle impose aussi, je le sais, des devoirs que pour ma part je remplirai. Les souvenirs que j'ai recueillis sur cette intéressante époque de l'histoire de la patrie, qui fut celle de l'apogée de sa prospérité, contribueront, je l'espère, quelque jour, à faire mieux apprécier encore un monarque digne de tous les respects."

Blz. 594, r. 6 v. b. "DE CONINCK". Wegens ziekte verzocht hij zijn ontslag.

Blz. 459, r. 7 v b. "VERSTOLK VAN ZOELEN", geb. 1777, gest. 1845. Hij was minister van buitenlandsche zaken van 1 Dec. 1825 tot 13 Sept. 1841. Eene korte biographie van hem komt voor in het beknopt *Biogr. woordenboek* van KOBUS en DE RIVECOURT, 1861.

Blz. 594, r. 9 v. b. "Ontrouw van officieren". Zie de geheele zaak breedvoerig in de *Levensbijzonderheden van den Generaal Krayenhoff*, blz. 312 en volg. De generaal-majoor HENNEQUIN beging een zelfmoord in de gevangenis; twee officieren werden tot criminele straffen veroordeeld.

Blz. 594, r. 11 v. b. "Prins FREDERIK tot commissaris-generaal voor oorlog". De Prins aanvaardde zijne betrekking den 1en Julij 1826 bleef in de opperdirectie werkzaam tot den 6en Julij 1839, toen zij opgedragen werd aan den Prins van Oranje.

Blz. 594, r. 15 v. b. "Verandering in het ministerie". Over de veranderingen in de ministeriële departementen verg. men het belangrijke proefschrift van Mr. DE BRAUW, 1864 In de *Arnhemsche courant* van 27 Maart kwamen reeds geruchten voor, dat er eene ministeriële verandering in het vooruitzigt was, dat FALCK zou aftreden, dat MOLLERUS als vice president van den Raad van State wenschte ontslagen te worden, dat de minister DE CONINCK in zijne plaats zou komen, dat ELOUT minister van binnenlandsche zaken zou worden, dat het ministerie van finantiën aan APPELIUS of HANEGRAAF, die zich zoo verdienstelijk had gemaakt in de commissie van 1821 met GOGEL, z u worden opgedragen.

Blz. 595, r. 1 v. b. "VAN DER CAPELLEN". Een overzigt van het bestuur van VAN DER CAPELLEN, 1819—1825, vindt men in het proefschrift van J. A SPENGLER, 1863. Op het bestuur van dien landvoogd werden vele aanmerkingen gemaakt. Zie ook J. E. DOORNIK: *Vrijmoedige gedachten over Neerlands Indië en over de regering van den gouverneur-*

Koning keurde enkele handelingen af, op voorstel van den minister van koloniën, bij Kon. besluit van 26 Junij 1825; daarop volgde een adres van 1 November 1825, ter verdediging, vervolgens een rapport van den minister ELOUT, den 9en Julij 1826, waarop weder een Koninklijk besluit volgde van 14 Julij 1826, waarbij het ministerie van koloniën in het gelijk werd gesteld en de afkeuring werd herhaald. Dit besluit, aan den oud gouverneur-generaal met het rapport medegedeeld, deed deze, bij een adres van 31 December 1828, eene nieuwe poging wagen, zijn beheer te regtvaardigen, waarop weder een rapport volgde van den minister van koloniën, gezamenlijk met den minister van finantiën, hetwelk besloten werd met het advies, dat Z. M. aan den adressant zou te kennen geven, "dat hij in het eervol ontslag hem verleend en het pensioen hem toegekend, genoegzamen waarborg had van Z. M. *welwillendheid* en overtuiging, dat hij de belangen van de dienst hem toevertrouwd naar zijn beste weten en de meeste trouw had behartigd, ook daar waar Z. M. gemeend heeft de handelingen zelve niet met goedkeuring te kunnen bekrachtigen."

Nadat dergelijke verklaring aan VAN DER CAPELLEN was medegedeeld, betuigde deze deswege zijnen dank in de volgende bewoordingen, bij brief van 31 Maart 1829:

"Het antwoord, hetwelk U. M. mij door den Secretaris van Staat op mijn eerbiedig schrijven van 31 December 1828 heeft gelieven te doen geven, is voor mij hoogst vereerend en geruststellend.

"Hoezeer ik het altijd zal moeten betreuren, dat eenige mijner handelingen in Indië de hooge goedkeuring, waarnaar ik altijd gestreefd heb, niet heb mogen ondervinden, heb ik nu echter de verzekering van wege U. M. zelve, dat omtrent de zuiverheid mijner bedoelingen bij haar geen twijfel bestaat.

"Ik bid U voor die mij zoo dierbare verklaring de hulde van mijnen eerbiedigen dank bij dezen wel te willen aannemen." (Verg. *Bijdragen* van ELOUT, 1861, blz. 159).

Later werd echter nog ter verantwoording van den oud-gouverneur-generaal in het licht gegeven: *Een woord over het beheer van Indië, over de daarin wenschelijke veranderingen na het tienjarig bestuur van den Baron van der Capellen*, door Cand. TEN BRINK, 1832. Dit stukje, van wege den Koning in handen gesteld van den minister van Staat ELOUT, die toen als minister van Koloniën was afgetreden, gaf aanleiding tot een breedvoerig rapport, hetwelk is opgenomen in de voornoemde *Bijdragen* van 1867. Ofschoon dit rapport de afkeuring van den oud-gouverneur-generaal bevredigde en het door den toenmaligen minister van koloniën CLIFFORD aan VAN DER CAPELLEN was

medegedeeld, bleef echter de vriendschap tusschen de beide vroegere ambtgenooten als commissarissen-generaal in N. I. bewaard, hetgeen op een opmerkelijke wijze blijkt uit den brief van VAN DER CAPELLEN bij den dood van den oud-minister ELOUT in 1841, medegedeeld in de voornoemde *Bijdragen*, van 1851, blz. x.

Voorts verg. men over het tijdvak van het koloniaal bestuur onder VAN DER CAPELLEN: *Herinneringen* van Baron NAHUYS VAN BURGST, 1852 (niet in den handel), de *Chronijk*, door P. MIJER, en onderscheidene stukken in de werken van VAN DEVENTER en van CORNETS DE GROOT. Inzonderheid is voor het beheer van VAN DER CAPELLEN te vergelijken, hetgeen hij zelf aan SIRTEMA VAN GROVESTINS geschreven heeft, *Notice*, p. 443 en volg. Hij verplaatst echter de wezenlijke beschuldiging, die niet zoozeer betrof den verkoop van de koffij buiten de Handelmaatschappij, als de finantiële maatregelen. De ongeloofwaardigheid van de anecdotes, door SIRTEMA VAN GROVESTINS in de *Notice* vermeld, komt ook hier aan het licht, zie p. 450. Met het karakter van WILLEM I strookt het geheel niet, dat deze aan VAN DER CAPELLEN zou hebben toegevoegd: "*Gij hadt ons even moeten komen overtuigen.*"

Reeds vóór de terugkomst van VAN DER CAPELLEN hier te lande waren zeer nadeelige geruchten omtrent zijn beheer herwaarts overgebragt, zoodat er een oogenblik sprake is geweest van een gestreng regterlijk onderzoek naar de gedragingen van dien landvoogd, hetgeen echter voorkomen is door den Heer J FABIUS, die brieven van het lid van den Raad van Indië VAN DER GRAAFF aan den Koning heeft medegedeeld. VAN DER GRAAFF is op zijn terugkomst naar het Vaderland verongelukt. Tot zijn overlijden heeft betrekking de brief van FALCK aan J. FABIUS: *Brieven*, blz. 272.

Blz. 595, r. 3 v. o. "FALCK schreef". Zie *Brieven*, blz. 268.

Blz. 597, r. 3 v. b. "Belangrijke redevoering van VAN ALPHEN". Zij is ook afzonderlijk met vele aanteekeningen uitgegeven en bekleedt ook nu nog een voorname plaats in de koloniale letterkunde.

Blz. 598, r. 6 v. b. "DU BUS DE GISIGNIES". Zie over het bestuur van dezen landvoogd het belangrijke proefschrift van Jhr. Mr. H. VAN DER WIJCK: *De Ned. Oost Ind. Bezittingen onder het bestuur van den Kommissaris-Generaal Du Bus de Gisignies*, 1826—1830, 's Grav. 1866, en *Staat van den landbouw op Java onder het bestuur van den Burggraaf Du Bus de Gisignies*, te Brussel in 1846 uitgegeven.

Blz. 598, r. 13 v. o. "ELOUT". Men zie het belangrijke rapport van dien minister, de dato 13 Mei 1828, en het nadere rapport van 20 Mei, in de reeds meermalen aangehaalde *Bijdragen*, van 1851.

Blz. 516, r. 10 v. o. "*Handelmaatschappij*". Over de geschiedenis van hare oprigting zie men de voor de geschiedenis zoo belangrijke proeve van Mr. H. W. TIJDEMAN, 1867, die uit onderscheidene onuitgegeven bronnen heeft geput.

Om een geheel billijk oordeel over de oprigting en de geschiedenis dier maatschappij te vellen, moet men wel acht geven, dat de scheepvaart en handel op de Oost-Indiën tot 1824 nog zeer gering waren, gelijk men over het algemeen ook over de *uitgebreidheid* wel te onderscheiden van het winstgevende, van den handel op de Oost in vroegere tijden, zich verkeerde denkbeelden vormt. Het getal schepen, dat jaarlijks naar de Oost voer, klom in de 17e. eeuw nog niet tot 20. In het begin van de achttiende eeuw was het, na den Utrechtschen vrede 40, later daalde het tot 25. Vóór de oprigting der *Handelmaatschappij* werden hier ingeklaard 45 schepen. Op Java en Madura werden in 1826 ingeklaard 50 Ned. schepen met 9409 lasten, in 1836, na de oprigting der *Handelmaatschappij* en de eerste vruchten van het cultuurstelsel, 126 schepen met 30,741 lasten. Zie de statistieke opgaven omtrent de voormalige Oost-Indische compagnie, door mij medegedeeld in het *Staathuishoudkundig Jaarboekje*, 1855, blz. 328, en VAS DIAS: *Scheepvaartwetgeving*, 1851, Dl. I, blz. 46. Bij de dissert. van den Heer H. W. TIJDEMAN moeten nog vergeleken worden de artikelen over de *Handelmaatschappij*, in *de Tijdgenoot*, 1843, afkomstig van den Heer H. CROOCKEWIT, toen een der commissarissen. Verg. verder over den toestand van den handel in 1815—1839: A. WARIN: *Influence du commerce sur la prospérité du Royaume des Pays-Bas, avec des notes dont une au sujet du canal de Marken et de la fermeture de l'Y, et deux cartes*, Brux. 1827; J. A. DRIELING: *Vergelijkend overzigt van Nederlands zeevaart en handel*, 1829; A. J. L. Baron VAN DEN BOGAERDE: *Essai sur l'importance du commerce, de la navigation et de l'industrie dans le Royaume des Pays-Bas, jusqu'en* 1830, III Tom. 1844. Over de middelen om den handel uit te breiden zie men onderscheidene opstellen in *Hermes*, welk tijdschrift werd uitgegeven te Amsterdam, van 1826—1828; de in 1827 door de Hollandsche maatschappij bekroonde verhandeling van J. VAN OUWERKERK DE VRIES: *Over de oorzaken van verval en middelen van herstel van den Nederl. handel*, en Mr. H. J. KOENEN: *Voorlezingen over de geschiedenis van scheepsbouw en zeevaart*, 1854; *over de vroegere en latere Nederlandsche handelspolitiek*, 1857, en *over de geschiedenis des Nederlandschen han-*

dels, 1833, die aldaar, blz. 32, gewag maakt van het plan van WILLEM I om den Atlantischen Oceaan met de Stille Zuidzee door een kanaal door de landengte van Panama te vereenigen. Zie inzonderheid ook de bijzonderheden in de aanteekeningen aldaar, blz. 166

Blz. 601, r. 5 v. o. "Landbouw". In de belangrijke bekroonde verhandeling van U. G. SCHILTHUIS: *De verhouding van den landbouw tot den bodem en de bevolking*, 1853, wordt met lof melding gemaakt van hetgeen onder WILLEM I ter bevordering van den landbouw is gedaan. Verg. echter ook A. DE STAPPERS: *Mémoire agricole, financier, politique et commercial*, Brux. 1827.

Blz. 601, r. 3 v. o. "Mijnen, turfverveening". Ter exploitatie van de mijnen werd opgerigt: de maatschappij van Luxemburg. Zie *Staatscourant*, 1828, n°. 45, en LASTDRAGER, II, blz. 303. De bescherming van de steenkolen drukte op de turfveenderijen. Verg. H. A. WIJNNE: *Handel van Groningen*, blz. 180.

Blz. 602, r. 3 v. b. "Wegen, kanalen, enz". Zie onder anderen den staat van inpolderingen enz, bij Dr. W. C. H. STARING: *Voormaals en thans. Opstellen over Neêrl. grondsgesteldheid;* — de onderscheidene opstellen over de wegen, o. a. van Mr. G. A. FOKKER, in *Staatk. Jaarb.* 1857, blz. 362; eenige geschiedkundige mededeelingen in de sedert 1850 uitgegeven officiële verslagen omtrent de openbare werken, en LASTDRAGER, II.

Blz. 602, r. 3 v. o. "De tentoonstellingen". Algemeen wordt erkend, dat de drie tentoonstellingen grooten bloei van de nijverheid aanwezen. Als eene gedenkwaardige bijzonderheid mag vermeld worden, dat de oud minister GOGEL, die na zijn staatkundige loopbaan weder tot den handel was teruggekeerd, als blaauwsel fabriekant de gouden medaille ontving. Zie over de tentoonstellingen onder WILLEM I: VAN DEN BOGAERDE, t. a. p., Tom. III, en het tijdschrift *Volksvlijt*, 1864 en 1865, en over de nijverheid in het algemeen onder WILLEM I: *Statistiek tafereel der Nederl. nijverheid*, door J. J. DE CLOET, naar den tweeden druk uit het Fransch vertaald door PAULUS VAN GRIETHUIZEN, 1826. Voorts Mr. H. J. KOENEN: *Voorlezingen over de nijverheid in Nederland, in de Maatsch. Felix Meritis gehouden*, 1856; E. H. VON BAUMHAUER: *Voorlezingen over de Nederlandsche nijverheid*, 1856 passim, als zich meer bepalende tot den tegenwoordigen tijd, en het opstel van den Heer H. A. WIJNNE: *de Restauratie*, in het tijdschrift *de Volksvlijt*, 1866, n°. 6—9.

Blz. 603, r. 12 v. b. "*Nederlandsche Bank*". Zie het bedrag der uitdeelingen en den stand der disconto en beleeningsrente sedert hare oprigting, door Mr. D. A. PORTIELJE: *Staatk. Jaarboekje*, 1850, en het belangrijk artikel van Mr. J. F. B. BAERT, *Jaarboekje*, 1864.

Blz. 603, medio. "De maatschappij van Weldadigheid". Zij werd opgerigt inzonderheid op aandringen van den Generaal VAN DEN BOSCH, die daarin gedeeltelijk een gelijk beginsel volgde, als later in de overzeesche koloniën, dat men van gouvernementswege moest laten werken. Later is de toevallige verhouding, dat VAN DEN BOSCH zoowel de kolonie van weldadigheid had tot stand gebragt als het cultuurstelsel, niet zonder invloed geweest op vele handelingen, waarin men de koloniën en de maatschappij van Weldadigheid zocht te beschermen. Men zie verder de belangrijke *Proeve eener geschiedenis der M. v. W.* in het Jaarboekje dier Maatschappij, door den Heer A. F. EILERTS DE HAAN.

Blz. 603, r. 12 v. o. "Aan het hoofd van een weldadig volk". Onder anderen bragt de algemeene collecte voor den watersnood in 1825 op *f* 1,668,610, waaronder een gift door den Koning van *f* 100,000.

Blz. 604, r. 8 v. b. "Een der sterkste ijveraars". In de zitting van 14 December 1825 (zie in den tekst, blz. 621), zeide VAN SASSEN VAN YSSELT, een der sterkste woordvoerders der Katholieken: "Het rijk is in vrede; de verscheidene godsdienstige gezindheden bestaan zonder elkander te storen; men is overal aan de wetten onderworpen, waarom dan de zaken niet laten in dien gelukkigen toestand."— LE HON, de bekende liberaal, schetste, bij het bespreken van den algemeenen wensch, dat de belasting van het gemaal zou worden afgeschaft, den gelukkigen toestand van België met de levendigste kleuren: "Allerwege hoort men in België: "Wat zouden wij gelukkig zijn, indien de belasting op het gemaal er niet was!""

Blz. 604, medio. "Troonrede". Men vindt haar ook in het *Constitutioneel archief.*

Blz. 604, r. 8 v. o. "VAN DER PALM". Zie *Verhandelingen*, Dl. IV.

Blz. 605, r. 5 v. b. "VENTURINI", aangehaald bij N. G. VAN KAMPEN: *Vijftienjarige vrede.* Ook andere liberale schrijvers waren ruim in den lof, dien zij aan Koning WILLEM I omstreeks 1825 toezwaaiden. *Le Conservateur* van Prof. VREEDE, p. 112, bragt onlangs nog in herinnering het volgend uittreksel uit de *Revue politique de la France*, 1826, p. 154:

"Le roi des Pays Bas n'a pas besoin de l'art de régner; ses vertus populaires lui suffissent; son trône est assis sur l'inébranlable fondement de la justice. Il n'a rien à redouter de ses peuples, quoique divisés de réligion; mais le roi des Pays-Bas est un roi qui a pris sa place dans l'humanité; c'est un roi qui s'est fait homme et c'est le propre des vertus humaines et bienveillantes de se concilier les esprits des hommes et d'exciter l'amour des peuples. Ce prince est du petit nombre de ses dignes rois qui préfèrent l'amour des hommes à leur adoration, et il ne se trompe pas dans cette préférence, car la crainte est le fond de l'adoration, et il n'y en a point dans l'amour. Puisse la noble maison d'Orange ne jamais dementir la source où elle a puisé ses maximes royales. Elle est venue chercher ses premières leçons de gouvernement sous la tente d' Henri IV et dans le cabinet de Coligny; puisse-t-elle conserver à jamais leur magnanime et consolante politique!"

MONTGAILLARD: *Histoire de France*, Paris, 1827, Tom. IV, p. 309 en 313, schreef: "Gloire et reconnaissance éternelles dans l'histoire aux princes de Nassau Orange. Ils ne violent par leurs sermens constitutionnels; ils ne jouent pas des libertés de la nation.... Les princes de Nassau-Orange sont de bons et grands princes."

Omtrent dezen zelfden tijd teekende Mad. DE STAËL de volgende woorden op: "Cette maison d'Orange, dont les princes sont maintenant comme jadis les défenseurs de l'indépendance et les magistrats de la liberté."

Nog in 1827 bragt JOTTRAND, in zijn reeds vroeger aangehaald geschrift: *Guillaume I*, den Koning lof toe; en in het opmerkelijk werk: *Des destinées futures de l'Europe*, in het begin van 1828 te Brussel uitgekomen, in zeer liberalen geest geschreven en toegekend met de *Revue pol. de la France*, zoo even aangehaald, en de belangrijke *Études politiques*, Paris, 1836, aan BOURGUIGNON D'HERBIGNY, geb. 1772, gest. 1846 (Zie *Biographie universelle*), werd WILLEM I nog met MARCUS AURELIUS vergeleken en Nederland geroemd als het eenige land in Europa, dat bevrijd was van de twee groote plagen, die alle andere landen onderdrukten, namelijk van het juk der priesterheerschappij en der aristocratie. En de lof aan WILLEM I in Duitschland, Frankrijk en België met ruimte toegezwaaid, bij viel bovenal in Noord-Nederland aan den Koning ten deel. Den 1en Januarij 1825 opende de *Arnhemsche courant* den nieuwen jaarkring met op den gelukkigen toestand van Nederland te wijzen tegenover de meeste landen van Europa. Nadat de redactie in een vroeger artikel den Koning gepresen had wegens de ongeschonden handhaving van de grondwet, sprak zij thans den wensch uit, dat dezelfde vaderlijke en onbekrompene beginselen bleven gevolgd.

HOOFDSTUK XXII.

1826—1829.

Dezelfde hulpbronnen als voor het vorige hoofdstuk, waarbij gevoegd moeten worden de geschriften in de inleiding tot de *Aanteekeningen* voor het volgend hoofdstuk te vermelden, terwijl de *Bijdragen tot de regtsgeleerdheid*, uitgegeven door de Heeren C. A. DEN TEX en J. VAN HALL, door de overzigten van de regtsgeleerde letterkunde en enkele staatsregtelijke artikelen sedert 1827 een nieuwe bron zijn.

Blz. 609, medio. "De verscheidenheid van taal". Verg. boven, blz. 488 en 542. Het besluit van 15 Sept. 1819, omtrent de landstaal, het Nederduitsch, in publieke akten in Limburg, Oost- en West-Vlaanderen en Antwerpen, werd bij besluit van 26 Oct. 1822 op een gedeelte van de provincie Zuid-Brabant toepasselijk verklaard; maar toen de invoering daarvan bij de advocaten in Brussel veel tegenstand ontmoette, werd aan eenige advocaten te Brussel vergund tot op het einde van 1825 nog de Fransche taal te gebruiken, hetgeen echter de ontevredenheid niet ophief, maar slechts zwakheid openbaarde. Zie ook L. G. VISSCHER, later hoogleeraar te Utrecht: *Over het herstel en de invoering der Nederduitsche taal*, Brussel, 1825.

Blz. 610, medio. "De strijd tusschen Roomschen en Onroomschen". JOACHIM GEORGE LE SAGE TEN BROEKE, geb. 1775, overl. 1846, ging in 1806, terwijl zijn vader predikant te Rotterdam en zijn broeder predikant te Odijk waren en hij notaris was te Naaldwijk, tot de Roomsche godsdienst over. Hij schijnt toen zeer aan het mijmeren geweest te zijn, daar hij kort daarop in onderscheidene akten verzuimen pleegde, waardoor zij nietig waren. Om deze te herstellen werd in de zitting van 1815—16 een wetsontwerp ingediend, hetgeen echter niet is aangenomen. Na in 1816 de voortreffelijkheid van de leer der Roomsch Katholieke kerk in een klein geschrift geschetst te hebben, trad hij in 1818 als schrijver in zeer ultramontaanschen geest op in het tijdschrift *de Godsdienstvriend*, terwijl hij van 1835—40 de hoofdredactie had van de *Catholijke stemmen*. Van 1819—1830 kwam tegen *de R. K. Godsdienstvriend* uit *de Protestant*, te Dordrecht, redacteur W. VAN VOLKOM.

Blz. 610, r. 12 v. o. "Vicaris generaal te Mechelen". F. G. VERHEYLEWEGEN had zich reeds vroeger als pastoor bekend gemaakt door

zijne geruststellende verzekeringen, dat in den eed op de grondwet niets was, hetgeen streed met de R. K. kerkleer; tot vicaris-generaal in het bisdom Mechelen benoemd, zeer tegen den zin der ultramontaansche partij, werd zijne leerrede over de verdraagzaamheid bij de heilige inquisitie aangeklaagd en veroordeeld, ofschoon dit vonnis door Paus PIUS niet werd bekrachtigd. Zie over de zaak van VERHEYLEWEGEN: STUART: *Jaarboeken*, 1821, II, 148. In het levensberigt van C. VAN MARLE, door Prof. VREEDE, in de levensberigten van de M. v. L., 1861, blz. 182, komt een zeer lezenswaardige brief van VERHEYLEWEGEN aan C. VAN MARLE voor. Zie ook: *De Vicaris-generaal Verheylewegen in zijn waar daglicht gesteld door een leerling in de R. K. godgeleerdheid*, Amsterdam, 1823, *naar aanleiding van zijn boekje: De zegepraal van het Kruis van Christus.* De vervolging schijnt geschied te zijn op aandrang van den abt DE FOERE. De vrijspraak volgde, niet zonder invloed van de Nederlandsche regering, onder het gematigd bestuur van LEO XII.

Blz. 611, r. 7 v. b. "Refereudaris VAN GHERT". In het *Biograph. Woordenboek* van VAN DER AA ontbreekt zijn naam. Eene *Necrologie* in het Fransch van hem, door Dr. WAP, is in mijn bezit. PIETER GABRIËL VAN GHERT, geb. 17 Maart 1782, gestorven 19 Maart 1852, studeerde aanvankelijk te Jena, alwaar hij den wijsgeer HEGEL met ingenomenheid hoorde, die zijnen leerling wederkeerig achting en vriendschap toedroeg, zoodat hij meermalen te Brussel aan VAN GHERT een bezoek heeft gebragt, alwaar COUSIN hem leerde kennen. Na Duitschland bezocht te hebben, promoveerde VAN GHERT in 1808 te Leiden in de regten, en werd eenigen tijd later geplaatst aan het ministerie van eerediensten onder Koning LODEWIJK, waar hij bekend werd met de verlichte denkwijze van onderscheidene Roomsch Katholieke geestelijken. Zie boven, *Aanteekeningen*, blz. 419. Later bleef hij in een gelijke betrekking gedurende de Fransche overheersching onder den Baron D'ALPHONSE (Zie blz 431), en onder WILLEM I aan het departement voor de R. K. eeredienst werkzaam. In Brussel was hij een bijzondere vriend van C. VAN MARLE (Zie diens levensberigt, door Prof. VREEDE, *Levensber.* M. v. L., 1861,), alsmede een geachte bekende van A. G. A. VAN RAPPARD (Zie diens levensberigt door mij, M. v. L, 1870). Door het zeer welwillende en op zeer hoogen prijs gestelde vertrouwen van zijn eenig overgebleven dochter, Mevrouw LA CHAPELLE geb. VAN GHERT, heb ik het gebruik mogen hebben van een hoogst belangrijk MSS., door haar vader achtergelaten, waarin de onafhankelijke waarheidsliefde van den schrijver op elke bladzijde doorstraalt.

Blz. 611, r. 1 v. b. "Internuntius NASALLI". Zie ook over zijn korte missie: VAN DER MEULEN, I, 479. De onderhandelingen met den internuntius worden in het breede in het MS. van VAN GHERT medegedeeld.

Blz. 612, r. 5 v. b. "Een nieuw schisme". Verg. VAN DER MEULEN: I, 488, II, 50, en passim; DE GERLACHE, II, p. 189.

Blz 612, medio. "Plan onder Koning LODEWIJK". Verg. hetgeen in de *Aanteekeningen*, blz 418 en volg. is medegedeeld.

Blz. 615, passim. Alle de op deze en volgende bladzijden vermelde bijzonderheden zijn ontleend uit het MSS. van VAN GHERT. Hier moet nog worden bijgevoegd, dat het rapport van den Raad van State den 16en Mei 1824 door den Koning is verzonden, om nader consideratie, aan den directeur-generaal GOUBAU, dat dit aanleiding gaf tot een schrijven van 24 Mei aan al de gouverneurs en den 19en Augustus aan al de bisschoppen en aartspriesters, om opgaven van het getal der voor de kerkelijke dienst in bediening zijnde of eventueel benoodigde priesters. De antwoorden hierop zijn eerst langzamerhand ingekomen. Namens den Koning is den Heer GOUBAU herhaalde malen herinnerd de afdoening van het hem op 16 Mei 1824 opgedragen commissoriaal, waarop hij eerst den 26en Januarij 1825 een uitvoerig rapport heeft uitgebragt. Dit rapport is gezonden aan den minister van binnenlandsche zaken en onderwijs, toen nog DE CONINCK. Inmiddels ging de ultramontaansche partij voort, door vreemde missionarissen, inzonderheid uit Frankrijk, hier invloed uit te oefenen; dit gaf aanleiding tot een schrijven van den directeur-generaal GOUBAU aan de gouverneurs der provinciën, om dit strijdige met de bestaande wetten tegen te gaan. Zie den brief bij VAN DER MEULEN, II, 45. De minister van binnenlandsche zaken DE CONINCK (aan wiens departement de afdeeling onderwijs, aan welks hoofd FALCK was geweest, als minister van onderwijs, nijverheid en koloniën bij besluit van 3 April 1824 was opgedragen) bragt door den administrateur VAN EWIJCK op het rapport van GOUBAU, een nader rapport uit den 19en Mei 1825. Dit rapport wordt ook vermeld in het K. B. van 14 Junij 1825, waarbij het *Collegium Philosphicum* werd ingesteld. Den 23en Junij daaraanvolgende trad VAN GOBBELSCHROY als minister van binnenlandsche zaken als opvolger van DE CONINCK op. Het is belangrijk op deze onderscheidene dagteekeningen en voorafgaande feiten te letten, om overtuigd te worden, hoe de bekende besluiten omtrent het *Collegium Philosophicum* zich ontwikkeld hebben uit het stelsel omtrent het

openbaar lager en middelbaar onderwijs, bij den aanvang der regering van WILLEM I gevolgd, en uit het stelsel van staatskerkregt: dat het noch met het belang van den Staat, noch met de beginselen van de grondwet van 1815 was overeen te brengen, dat de Roomsche kerk eene geheel van den Staat onafhankelijke magt zou hebben, overeenkomstig het concilie van Trente. WILLEM I wilde den kerkregtelijken toestand van België, gelijk hij dien had aangetroffen, handhaven, totdat daarin in gemeen overleg met den Paus verandering was gebragt.

Over het *Collegium philosophicum* zijn talrijke brochures in het licht gekomen. De polemiek kan in twee tijdvakken verdeeld worden: in 1825 en 1826 vóór het concordaat — en de geschriften in 1829. Voor een gedeelte was die polemiek eene herleving van de ultramontaansche beginselen, die zich in 1815 geüit hadden, blijkbaar in *l'Autel et le trône ou les droits et les devoirs des deux puissances en égard à la situation de l'église Belgique au commencement de l'année* 1817, par feu Mr. J. G. DE VOLDER, 1825 Voor het altaar werd zoo veel geëischt, dat de troon niet zou kunnen regeren, dan onder censuur der kerk. Er werden nog uitgegeven: *Discours prononcés à la Haye à la deuxième chambre des états généraux à l'occasion du budget annuel*, inzonderheid over het *Collegium philosophicum;* een antwoord daarop volgde in het geschrift: *Réponse d'un séminariste à ces messieurs au sujet du collège philosophique*, Brux. 1826, met eenige dompers op het titelblad en eene gravure om het onderwijs der geestelijkheid bespottelijk te maken. Voorts *Lettre de remerciment à Messieurs les membres de la deuxième chambre qui se sont prononcés contre le collège philosophique, par quelques pères de familles*, Brux. 1826; ook in het Nederduitsch. [VAN GHERT]: *Nog iets over de vernietiging der kleine seminariën en de oprigring van het Colegium philosophicum*, met medewerking van VAN MARLE. Zie VREEDE: *Levensberigt van van Marle.* De voornaamste stukken betrekkelijk de invoering zijn uitgegeven in: *Volledige verzameling van al hetgeen betrekkelijk het Collegium philosophicum en wat daarmede in verband staat is bepaald en uitgegeven*, te 's Gravenhage, bij GEBR. VAN LANGENHUYSEN, 1826, vervolgd in de verzameling *de Nederlander*; DE GERLACHE: *Histoire du Royaume*, Tom. II, 199 en III, 54; VAN DER MEULEN: *Geschiedenis van Willem I*, blz. 71; BROES: *Kerk en Staat*, Dl. IV, blz. 575; LASTDRAGER: *Proeve*, II.

Blz. 616, r. 6 v. o. "Algemeene ontevredenheid". Ook moet hier de bijzonderheid vermeld worden, dat de bisschop van Mechelen wel een goed en zachtaardig, maar ook een zeer zwak man was, die zelf geen vast oordeel had, en daarenboven reeds ziek en bejaard was; hij werd

geboren in 1757 en overleed 1831. Naauwelijks hadden de besluiten het licht gezien, toen de president van het seminarium te 's Hertogenbosch VAN GILS zich naar den aartsbisschop begaf. "In eene za-"menspraak, die meer dan twee uren duurde,"— zoo wordt van clericale zijde verzekerd, "door bondige redenen van dien heer overwonnen, "verklaarde de aartsbisschop eyndelijk, dat hij overtuigd was, en hem "de hand toereikende, zeide hij met kracht: het is gedaan, nooit zal "ik eenen leerling van het *Collegium philosophicum* in mijn seminarie "ontvangen." Zie VAN DER MEULEN, II, blz. 55, die het òf uit den mond òf door een derde van VAN GILS heeft vernomen; want hij vermeldt er bij, dat onder WILLEM I de naam van VAN GILS is geheim gehouden, maar dat die naam na diens dood genoemd mag worden. Door VAN GILS en COLLIER (zie in den tekst) tegen de besluiten ingenomen, had de aartsbisschop zijn gevoelen aan die geestelijken reeds medegedeeld vóór dat GOUBAU en VAN GHERT bij hem kwamen.

Blz. 617, r. 1 v. b. "21 Julij beantwoord". Zie den brief bij DE GERLACHE, III, 54

Blz. 617, r. 7 v. b. "Daar komende". Het verslag van het bezoek heb ik uit het MS. van VAN GHERT overgenomen. Van het bezoek wordt ook melding gemaakt door DE GERLACHE, III, 56.

Blz. 617, r. 1 v. o. "Een werk over de verordeningen", enz. In het MS. van VAN GHERT is het werk aangeduid als van DU PRAT met eenigzins onduidelijk schrift. Het bedoelde werk is naar onze overtuiging zonder eenigen twijfel: LE PLAT: *Monumentorum ad historiam ad Concilii Tridentini spectantium collectio*, Lovanii, 1781—1787, 7 vol. in quarto, waarin de besluiten van het concilie van Trente worden medegedeeld, alsmede van hetgeen omtrent de invoering van die besluiten in onderscheidene landen heeft plaats gehad. Daar PHILIPS II aanvankelijk tot het concilie was toegetreden, kan de aartsbisschop, misschien overreed door VAN GILS of door COLLIER, gemeend hebben, dat er geene reserve was gemaakt ten opzigte der Nederlandsche gewesten. Uit de geschiedenis blijkt echter (zie boven deze *Aanteekeningen*, blz. 103), dat bij de afkondiging van het concilie van Trente wel degelijk voor de Nederlanden eene reserve is gemaakt: "behoudens de regten in de Nederlanden bestaande", welke algemeene reserve moet worden aangevuld door de lijst die VROMANS mededeelt: *Jus Belgarum circa bullarum pontificiarum receptionem*; waarnaar LE PLAT in de voorrede voor het zevende deel ook verwijst, iets dat misschien aan de aandacht van den bisschop is ontgaan, ofschoon het

niet voor zijne geleerdheid pleit, dat hij zoo weinig met de invoering van de besluiten van het concilie van Trente is bekend geweest.

DE GERLACHE schrijft, II, p. 146, van het *Collegium philosophicum:* "Ce n'était qu'une seconde édition déguisée avec une rédaction atténuante du séminaire-général de JOSEPH II." Er bestond echter een groot verschil tusschen beide instellingen: het *Collegium philosophicum* bevatte alleen de propaedeutische vakken, en het *seminarium* van JOZEF II de theologische wetenschappen. Het onderscheid is herhaalde malen opgemerkt, ook door DOTRENGE en REYPHINS in de Staten-generaal en in onderscheidene brochures; maar de clericale partij had belang, de vergelijking te maken met de instellingen van Keizer JOZEF II, ten einde de oppositie tegen de besluiten daardoor kracht te geven. Het is opmerkelijk en bewijst weinig voor het onafhankelijk karakter van DE GERLACHE, dat hij, nadat de ultramontaansche beweging in België was toegenomen, zijne min gunstige uitdrukkingen tegen de Jezuiten heeft herroepen (zie TH. JUSTE, in de *Biographie* van DE GERLACHE, p. 12 en 90); maar dat hij zijne historische dwalingen omtrent de onvoorwaardelijke invoering van de besluiten van het concilie van Trente, hem zoo duidelijk aangewezen ook in het geschrift: *Antidote contre les réticences et les erreurs historiques de Mr. de Gerlache*, niet heeft verbeterd. Na het bezoek bij den aartsbisschop schreef GOUBAU hem nog eenen brief, die zeker niet zeer waardig was, daar hij eene bedreiging met de koninklijke ongenade inhield. Zie DE GERLACHE, III, p. 56.

Blz. 618, r. 1 v. o. "Instellingen onder Keizerin MARIA THERESIA". De inhoud van het edict van 22 December 1775 vindt men blz. 280 in de verzameling betrekkelijk het *Collegium philosophicum*. Het edict was speciaal voor de Nederlanden. Zeer ten onregte is beweerd, dat het edict van de Oostenrijksche Keizerin op de geestelijkheid in Hongarije en elders zag.

Blz. 619, r. 1 v. b. "Anderen aan den Hoogleeraar PAULUS". Dit zonderlinge berigt komt voor in W. MENZEL: *Geschichte der letzten vierzig Jahre*, Stuttg. 1857. Dat de bekende Hoogleeraar PAULUS te Heidelberg geraadpleegd is in de oprigting van het *Collegium philosophicum* wordt wedersproken door eenen brief van den Heer VAN EWIJCK aan den Heer KOENEN, in diens levensschets van VAN EWIJCK, in de Levensschetsen der M. v. Lett., 1861, blz. 199. Misschien heeft aanleiding tot dit berigt gegeven, dat VAN GHERT onder HEGEL gestudeerd heeft; terwijl de Hoogl. PAULUS als rationalist bekend stond.

Blz. 619, r. 13 v. b. "Met juister inzigt". Onze hooggeachte recensent, die in 1868 ons werk in *de Tijdspiegel* aankondigde, kan met het oordeel, dat wij hier uitspraken, niet instemmen. En inderdaad, velen zullen thans, in 1871, bij de hernieuwde ultramontaansche reactiën, meenen dat de regering het maatschappelijk onderwijs nooit uit hare handen had moeten geven, en dat geen overleg, hoe welmeenend ook, eene heerschzuchtige geestelijkheid kan tevreden stellen. Wij erkennen gaarne de moeijelijkheid van den strijd; maar het eenige terrein, waarop toch de zege kan behaald worden, is de meest onbeperkte vrijheid met krachtige ondersteuning van den algemeenen vooruitgang door een volledig ingerigt openbaar onderwijs.

In dit opzigt zijn wij het geheel eens met den Belgischen publicist A. BARTELS: *Les Flandres et la révolution Belge*, 1834, p. 20: "Exclure les intolérans de la tolérance c'était rendre à jamais impossible l'avenement de la tolérance."

De reactionaire clericale rigting wordt niet overwonnen door kleingeestige beperkingen der vrijheid. Alleen door vermeerdering van licht wordt de duisternis onmogelijk. Een geestelijkheid, die terug blijft bij den geest van vooruitgang, verliest van zelve haren invloed.

Blz. 620, r. 11 v. b. "Naar Leuven". Verg. VAN DER MEULEN, II, blz. 51, die tevens mededeelt het Koninklijk besluit, daartegen genomen.

Blz. 620, r. 13 v. b. "Een confidentiëel schrijven en antwoord". Zie VAN DER MEULEN, II, 54, en DE GERLACHE, III, 56.

Blz. 620, r. 15 v. o. "FABRY LONGRÉE". De adviezen, hier tot bl. 627 aangehaald, vindt men in de *Volledige verzameling*, enz., boven aangehaald, alsmede in de *Staatscourant*, n°. 163, 204, 209, 222, 226, 241.

Blz. 623, medio. "Een geweldige beweging". VAN DER MEULEN geeft op zijne wijze daarvan het volgende verslag, II, blz, 67:

"Den zeer hoogverlichten UTENHOVEN VAN HEEMSTEDE kwam op den derden dag een staeltje geven van zijnen hoogdraevende en zeer beschaefden geest. Hij dierf spreken van eene geestelijkheyd en zelfs van eene hooge geestelijkheid, die zeyde hij, nog diep in de duisternis verzonken ligt; hij sprak ook van een dweepziek priesterdom. De Katholieke leden niet langer willende verdraegen de laege beschimpingen van eenen nietigen man, lieten eyndelijk hunne verontweêrding uitbersten. Op eenen oogenblik stond geheel de Kamer overend; de geweldigste bedreygingen volgden op de hevigste verwijtingen en men

beriep malkanderen om te vegten; het was een ysselijk getier, hetwelk den president niet kon stillen. De twee partijen waeren op het punt van handgemeen te worden, wanneer Mr. DE STASSART uyt geheel zijne magt schreeuwde dat hij een voorstel wilde doen, dat niet meer van theologische zaeken zou gesproken worden". De *Arnhemsche courant* van 1825, vermeldt, ofschoon in mindere mate, die beweging insgelijks, alsmede het besluit, dat over geen godgeleerdheid meer zou gesproken worden. Zie ook DE GERLACHE, II, 161.

Blz. 627, r. 11 v. o. "Brief uit Rome". DE GERLACHE, III, 59; VAN DER MEULEN, II, 55; LASTDRAGER, II, 400.

Blz. 627, r. 10 v. o. "Scherpe afkeuring". Men vindt den brief bij LASTDRAGER, II, 401; VAN DER MEULEN, II, 75; DE GERLACHE, III, 61, alwaar ook, p. 65 en 66, voorkomt het berigt omtrent het op dat schrijven gehouden gedrag van den aartsbisschop, dat op zijn standpunt waardig was.

Blz. 628, r. 9 v. b. "Aan enkele personen", enz. Zie de benoemingen in de *Verzameling van al hetgeen*, enz., blz. 26. Onder de meest bekend geworden benoemde leeraars behoorde DE GREUVE, pastoor te Nieuwendam. Hij werd benoemd tot hoogleeraar in de algemeene geschiedenis en de geschiedenis der wijsbegeerte; na 1830 werd hij hoogleeraar te Groningen, en ging in 1858 tot de Hervormde kerk over. Zie zijn levensberigt door L. S. P. MEYBOOM, M. v. L., 1864. De redevoering van 17 October 1825 bij de aanvaarding van het hoogleeraarambt in de algemeene geschiedenis en de geschiedenis der wijsbegeerte, in het latijn uitgesproken, is op verzoek der curatoren in het Nederduitsch en in het Fransch vertaald en te Leuven in 1825 uitgegeven.

B. WINSINGER, regter te Antwerpen, werd benoemd tot hoogleeraar in het canonieke regt. Men heeft van hem: *Allocution aux élèves du collège philosophique à l'occasion de la reprise des leçons sur le droit canon pour le cours académique de l'année*, 1829—1830, met veelvuldige aanteekeningen, in 1829 te Leuven uitgegeven.

Prof. VISSCHER, hoogleeraar te Leuven, na 1830 te Utrecht, onderwees aan het *Collegium philosophicum* de Vaderlandsche geschiedenis.

Zoo de bekwaamheden van de aangestelde leeraars aanspraak konden geven op een degelijk onderwijs, zoo was toch hunne zeer liberale denkwijze weinig geschikt om vertrouwen in te boezemen bij de R. K. geestelijkheid.

Blz. 628, r. 13 v. o. "DE CELLES". De hier vermelde bijzonderheden zijn ontleend aan het MS. van VAN GHERT, terwijl mij door informatiën, bij het ministerie van buitenlandsche zaken ingewonnen, is bekend geworden, dat DE CELLES in het voorjaar van 1826 reeds als particulier in Rome zich met de zaken betreffende het concordaat beeft ingelaten en daarover gesproken heeft met den prelaat D'ARGENTEAU en met den Paus, gelijk blijkt zoowel uit de correspondentie van den ambassadeur REINHOLD, als uit een brief van Paus LEO XII aan WILLEM I, de dato 29 Mei 1826. Het is zeer waarschijnlijk, dat toen de Graaf DE CELLES den 2en September 1826 benoemd was tot ambassadeur extraordinaris bij den Paus, de gewone ambassadeur REINHOLD gemist kon worden en welligt ook liever niet wilde blijven. REINHOLD had reeds den 21en Sept. zijn afscheids-audientie bij den Paus en vertrok in October naar Sienna en later naar Florence. REINHOLD was vroeger diplomatiek agent te Hamburg geweest en komt meermalen voor in de *Geschiedenis van de diplomatie der Bataafsche Republiek* van VREEDE, II, 85, 240. Een brief van DE POTTER aan REINHOLD in 1830 geschreven en in de *Souvenirs* medegedeeld, doet vermoeden, dat de vroegere vriendschappelijke betrekkingen met dien diplomaat niet waren afgebroken, ofschoon het opmerking verdient, dat geen antwoord op dien brief wordt medegedeeld. Dat DE POTTER in 1826 met DE CELLES te Rome zou zijn geweest, gelijk beweerd wordt, is onjuist. DE POTTER is te Rome geweest in 1811 en 1821, en te Florence in 1821—1823, en werd door den dood van zijnen vader in het laatstgenoemde jaar naar België teruggeroepen.

DE GERLACHE schrijft over het concordaat, II, 191, dat de Koning niet eerlijk de uitvoering wenschte. Wanneer de inwendige geschiedenis meer bekend was geweest, zou ieder overtuigd zijn geworden, dat WILLEM I voortdurend het *concordaat* van 1802 met den Paus heeft willen herzien, maar dat al de pogingen daartoe bij de ultramontaansche eischen onder PIUS VII vruchteloos zijn gebleven, en dat de mildere geest onder LEO XII daarin verandering heeft gebragt, ofschoon de liberalen van geen concordaat hoegenaamd wilden weten. Toen nu de ontevredenheid omtrent het *Collegium philosophicum* zich zoo levendig openbaarde en de pauselijke Stoel zich bereid verklaarde op den grondslag van het concordaat te onderhandelen, meende WILLEM I die gelegenheid tot verzoening te moeten aangrijpen en ook eenige andere concessiën te moeten doen, ten einde de geestelijken te winnen. Hij werd daarin echter zeer onhandig geholpen.

Blz. 629, medio. "GOUBAU zou aftreden". Hij werd benoemd tot

lid der Eerste Kamer. Verg. VAN DER MEULEN, II; BROES: *Kerk en Staat*, VI, blz. 595.

Blz. 629, r. 15 v. o. "Het concordaat". Verg. *Verzameling van officiële stukken betrekkelijk het concordaat*, 's Hage 1841, waarin echter in de voorrede onjuist wordt medegedeeld, dat NAZALLI door den opvolger van PIUS VII naar 's Hage werd gezonden, terwijl de zending van DE CELLES in plaats van REINHOLD ook niet naauwkeurig wordt voorgesteld. Tot eene commissie over de uitvoering van het concordaat werden benoemd de HH. VAN MEEUWEN, DE BOUZIES, RAOUX, GAIFFIER, DOTRENGE en REYPHINS, met VAN GHERT als secretaris. Zie verder over het concordaat: VAN DER MEULEN, II, 117; DE GERLACHE, II, 190, III, 176; LASTDRAGER, II, blz. 411; BROES: *Kerk en Staat*, IV, blz. 596; Le Comte LANJUINAIS: *Dissertation sur les concordats*, 1827, Liège, 1827; VAN LOTTOM: *Le concordat de 1801 et les articles organiques concils obligataires pour les habitans Catholiques des Provinces Septentrionales au Royaume*, bestreden in het geschrift: *Observations sur les libertés de l'église Belgique*, Brux. 1827.

Blz. 629, r. 3 v. o. "Door gebrek aan gemeen overleg". Dat gebrek was inderdaad zoowel van de zijde van den pauselijken Stoel, als van de regering, die geen voorzorgen had genomen, betreurenswaardig, daar door dit verzuim de poging tot bevrediging voor het grootste gedeelte bij de Roomsch Katholieken moest mislukken en de handeling bij de liberalen weinig achting inboezemde. De aanspraak van den Paus en de brief van den minister GOBBELSCHROY worden medegedeeld door V. D. MEULEN, II, 127, DE GERLACHE, BROES en gedeeltelijk door LASTDRAGER, t. a. p. Men mag aannemen, dat van beide kanten goede trouw was. De wezenlijke overeenkomst te Rome schijnt, gelijk ook blijkt uit de volgende handelingen van den pauselijken Stoel, geweest te zijn, dat het bezoek van het *Collegium philosophicum*, met goedvinden van den Paus, *door de bisschoppen* zou worden voorgeschreven. De clericale partij vatte de woorden: "dat de jonge lieden *door geene wet* zouden verpligt worden het *Collegium philosophicum* te bezoeken en dat hun onderwijs van de bisschoppen zou afhangen, op als eene dadelijke opheffing, en daartegen was de brief van GOBBELSCHROY gerigt. Men heeft daarin eene groote dupliciteit gezien, maar ten onregte; er bestond slechts groote mate van gemis aan overleg, dat men op zeer onhandige wijze zocht te herstellen.

Blz. 630, r. 7 v. o. "DE LAMENNAIS". Van zijn *Essai sur l'indifférence en matière de religion* kwam de eerste editie in vier deelen van 1817—1820

in het licht. Terwijl de werken van CHATEAUBRIAND op de verbeelding werkten, grepen de geschriften van DE LAMENNAIS in het gemoed.

Blz. 630, r. 2 v. o. "Het concordaat voldeed noch aan de uiterste ultramontaansche rigting, noch aan de liberalen". De ultramontaansche rigting, der Stevenisten, van DE BROGLIE, VAN DE VOLDER enz., wilden een onbeperkte pauselijke hierarchie, de liberalen een vrij staatsgezag. De unie der Katholieken en der liberalen tegen het gouvernement, dat beiden zocht te bevredigen, lag gedeeltelijk in den aard van alle oppositie-partijen. A. BARTELS schrijft in zijn *Documens historiques sur la révolution Belge*, p. 3: "Le concordat avait acquis au trône la presque totalité des catholiques, le collège philosophique la presque totalité des libéraux;" en later, p. 9: "Trompés tour à tour, les catholiques et les liberaux se réunirent contre l'ennemi commun, quitte à reprendre les débats après sa chûte." De zoogenaamde monsterachtige *Union Catholique libérale* was niet de vrucht van eene factie, maar het gevolg van teleurgestelde verwachtingen. De unie werd alleen door eene vijandelijke factie georganiseerd.

Blz. 631, r. 3 v. b. "VAN MAANEN". Geen der Nederlandsche ministers is met meer haat in België beoordeeld dan de minister VAN MAANEN; en geen wonder: hij had evenzeer de liberalen als de clericalen tegen zich, en al de drukpersvervolgingen werden aan hem toegeschreven. Als de meest populaire voorstelling nemen wij de karakterschets in het werkje van DE LEUTRE: *Révolution Belge*, p. 34, over:

"La vie politique de VAN MAANEN commence en 1795; pas un évènement de l'histoire de la Hollande, depuis cette date, auquel il n'ait pris part; pas une intrigue à laquelle il ne se soit mêlé. La plupart des actions de sa vie sont obscures, la plupart des intrigues dans lesquelles il a trempé sont restées secrètes. Quel parti peut se vanter de l'avoir possédé tout entier, même quand il le servait avec le plus de dévouement? Qui n'a-t-il pas servi? Le peuple, le roi LOUIS, NAPOLÉON, GUILLAUME. Ou plutôt il n'a servi que lui même.

"Instruit et tenace, il manque éssentiellement de sagacité; il n'a aucunement l'instinct des mouvements politiques; il n'a jamais vu l'action dans la réaction, l'avenir dans le présent, le réveil de la couronne dans les excès de la démocratie, ni la résurrection des libertés dans les excès du despotisme; mais il s'est constamment arrangé pour que le flot qui arrivait le portât toujours au pouvoir. La brusquerie de ses variations n'a jamais été un artifice; il manquait de ruse, mais il avait de l'audace. Cette grande partie d'échecs qu'on appelle la politique, on ne peut la jouer avec moins de sagacité, moins de logique,

mais aussi avec moins de respect humain, plus de mépris pour la morale et pour les scrupules, plus de sang-froid. Homme politique incomplet, il se distingue par un dévouement violent à ce qui est, et par une versatilité téméraire quand ce qui est cesse d'être, sa décision n'est servie par aucune pénétration, il n'est pas capable de voir d'un coup d'oeil le caractère des hommes, d'entrer dans leurs intentions; il n'a aucune influence sur eux, il n'a ni l'art de les comprendre, ni la puissance de les grouper et de les conduire; mais il est toujours là pour prêter main forte à qui veut les asservir; il est dévoué au pouvoir jusqu'au courage; il le sert, même s'il y a péril, mais sa fidélité ne va pas au-delà de la défaite; le pouvoir qu'il servait est tombé, il est prêt à servir celui qui lui succède.....

"VAN MAANEN ne fut pas même un conseiller pour GUILLAUME, on n'a donc pas à lui reprocher le système politique qu'il appliquait. Ce système, il ne l'avait pas discuté, mais il l'exécutait avec âpreté, avec sympathie, parceque ce système convenait à la violence de son caractère." Zie verder DE GERLACHE, II, 221; VAN DER MEULEN, tweede nota achter het tweede deel, blz. 531.

VAN MAANEN was naar zijne godsdienstige overtuigingen, sterk anticlericaal en als criminalist van de oude school zeer gestreng; beide die omstandigheden moesten hem in haat brengen bij de clericale en liberale dagbladschrijvers. Bij de beoordeeling van de zijde der Belgen moet wel in het oog gehouden worden hunne onbekendheid met onze vroegere geschiedenis. Terwijl zij VAN MAANEN van veranderlijkheid beschuldigen, is hij in het wezenlijke altijd dezelfde beginselen toegedaan geweest. Hij was altijd anti-aristocratisch en anti-clericaal Daarbij was hij ook als minister van justitie meer regterlijk ambtenaar dan staatsman. In de omwentelingen heeft hij zich in bijna geen enkele politieke gebeurtenis op den voorgrond gesteld, maar als procureur generaal, even als later als minister van justitie, heeft hij onder onderscheidene regeringen de orde door strenge toepassing der wet gehandhaafd. Wanneer men schrijft, dat hij sympathie heeft gehad voor het regeringstelsel van WILLEM I, drukt men het wezenlijke minder juist uit. Hij diende WILLEM I slechts in regtszaken, en dat deed hij met eerlijkheid, bekwaamheid en vasten moed; hierdoor is hij, niettegenstaande zijne harde vormen en strenge autoriteitsbeginselen eenigen tijd zeer populair geweest bij de Noord-Nederlanders, in den strijd dien de Belgen tegen hem voerden. Men beschouwde hem, en niet ten onregte, als een man van strenge pligtsvervulling en moed. Slechts weinige Noord-Nederlanders keurden de drukpersvervolgingen af, alleen die, waarin de ambtenaren van het openbaar ministerie onvoorzigtig te werk gingen.

Blz. 633, r. 14 v. b "De openbare meening gevormd". De geschiedenis van ons Vaderland van 1820 tot 1830 is wel een leerschool, rijk aan verschijnselen, om te leeren kennen hoe inderdaad de publieke opinie wordt gevormd. In het begin van 1827 was de publieke geest, zoowel in de Zuidelijke provinciën als in het Noorden, in het algemeen ordelievend. Verg. omtrent België het werkje van JOTTRAND over DE POTTER, en het slot der voorlezing van Mr. J. G. VAN NES, over den publieken geest, den 15en Maart 1827 in het Leesmuseum te Utrecht uitgesproken, geplaatst in de *Bijdragen tot Regtsgel.*, 1827, blz. 549. In het voorjaar werd die geest, in de beweging, die de buitenlandsche gebeurtenissen medebragten, door beleedigde en zich miskend gevoelde hartstogtelijke publicisten meer en meer in vijandelijken geest omgezet. De kunstmatige opwinding van de publieke opinie in België en haar streven om die factice opinion publique als wil van het volk voor te dragen, gaf dan ook aanleiding tot de brochure: *Volksgeest en Burgerzin*, in 1829 naamloos uitgegeven, door Mr. GROEN VAN PRINSTERER, die haar in zijne *Verspreide stukken* in 1859 deed herdrukken. Verg. ook VREEDE: *De openbare meening*, 1845, waarin hij in herinnering brengt het zeggen van NECKER bij den aanvang der Fransche omwenteling: "Les flatteurs du peuple sont pétris du même limon que les flatteurs des Rois, etc." In de MS. aanteekeningen van Prof. ACKERSDIJCK, van het *Praatgezelschap* te Luik, vindt men telkens klagten aangeheven over de verregaande leugens, die vóór 1827 in de Belgische bladen werden aangetroffen: "de publieke geest is misleid en bedorven." 1 Nov. 1828, en 8 Nov., toen ACKERSDIJCK zijn gevoelen uitdrukte, dat er een duidelijke toeleg was naar eene vereeniging met Frankrijk.

Blz. 634, r. 2 v. b. "Drie jongelieden". Verg. TH. JUSTE, in zijne biographie: *Joseph Lebeau*, Brux. 1863, p 6, en JOTTRAND: *L. de Potter.*

Blz. 634, medio. "De dagbladschrijverij als industrie". Veel opmerkelijks vindt men daaromtrent in *De l'autocratie de la Presse*, par G. L[IBRY] B[AGNANO], 1834; vooral in vergelijking met hetgeen in België van 1827—1830 geschiedde. In de brochure: *Appèl au jugement de tous les esprits impartiaux* leest men, p. 11: "Exciter et enflammer les passions pour augmenter le nombre de leurs abonnés, voilà en général la dégradation d'une profession qui pourrait être si utile, et qui au lieu d'être honorable ne devient alors qu'un vil et coupable metier. Ne pouvant nier ces faits et cette dernière vérité, je vous demande, mon cher lecteur, si vous n'êtes pas surpris de vous être laissé égarer par les artifices, les inventions mensongères,

les fourberies de toute espèce sorties de telles sources et comment vous avez pu lire de sang-froid, depuis lors les indécens et frénétiques articles dont cette feuille et quelques autres de la même trempe n'ont cessé d'être remplies; je ne puis te taire, en vérité, l'effervescence qui a éclaté à de telles lectures ne fait honneur ni au discernement, ni à l'esprit de ceux qu'elles ont pu éblouir et enflammer."

Blz. 634, r. 3 v. o. "Diplomatieke nota". Zij is gedagteekend 12 April 1826. Zij werd afzonderlijk in Brussel uitgegeven. Men vindt haar ook in het werkje van Mr. J. OP DEN HOOFF: *Iets over de vaart op den Rhijn*, Amst. 1826, gevolgd, nadat daartegen een Duitsch geschrift was uitgegeven, door: *Aanmerkingen*, enz., in 1826. Zie ook *Bijdragen tot regtsgel.*, 1827 en 1828, en verder over de Rijnvaartgeschillen: LASTDRAGER, II, 310, en het proefschrift van Mr. LEON. WOLTERBEEK DZ.: *Geschiedenis der scheepvaartwetgeving op den Rijn*, 1854.

Onze diplomatie was ook met Engeland in zeer drukke onderhandeling. De eischen der Nederlanders gaven aanleiding tot het versje in de *Foreign Quarterly Review* medegedeeld:

"In matters of commerce, the fault of the Dutch
Is giving too little and asking too much;
With equal advantange the French are content,
So we'll clap on Dutch bottoms a twenty percent.
Twenty percent.
Twenty percent.
Nous frapperons Falck with twenty percent."

G. CANNING.

Verg. VAN KAMPEN: *Vijftienjarige vrede*, II, 285.

Blz. 635, r. 9 v. b. "*Courier des Pays-Bas*". Verg. L. JOTTRAND: *Louis de Potter*, Brux. 1860, p. 25.

Blz. 635, r. 10 v. b. "Een oud lid der Staten-generaal". PIRSON. Zie JOTTRAND, t. a. p.

Blz. 635, r. 11 v. o. "JOTTRAND", geb. in 1803, gepromoveerd in de regten te Luik, in 1821, schreef, behalve het hier vermelde geschrift over WILLEM I, in 1827, in liberalen geest, meestal in overeenstemming met de regering, tot in 1827; later werd hij met DE POTTER in het bekende proces betrokken en schreef vele geschriften, waarvan, in betrekking tot onze staatkundige geschiedenis, belangrijk zijn: *Garanties de l'existence du Royaume des Pays-Bas*, 1829, tegen eene Fran-

sche annexatie; — *Des rapports politiques et commerciaux de la Belgique et de la France*, 1841; — *Notre frontière du Nord Ouest*, 1844; — *Les Eglises d'Etat dernière cause d'intolérance réligieuse*, 1849; — *Louis de Potter*, 1860; — en laatstelijk *Lettres unionistes sur la réforme électorale*. LOUIS JOTTRAND is een opregt, waarheidlievend en onpartijdig liberaal schrijver, wiens karakter men moet eerbiedigen, ook dan, als men zijne gevoelens niet deelt. Hij is een man, die zich zelven niet zoekt, maar wel de waarheid, die hij liefheeft. Hij was na 1830 niets dan membre du Congrès national. Zijn zoon is thans een der uitstekendste leden van de Belgische Chambre des députés.

Blz. 635, r. 7 v. o. "AD. LEVAE". Zie het verhaal in het leven van DE POTTER, door JOTTRAND.

Blz. 636, r. 6 v. b. "De discussiën over de begrooting". Zie de *Staatscourant*, 1826, n°. 301 en volg.; LASTDRAGER, II, 263; VAN DER MEULEN. II, 103.

Blz. 636, medio. "SERRET". FRANÇOIS Baron DE SERRET was lid van de Tweede Kamer van Oct. 1817 tot Dec. 1827, toen hij zijn ontslag verzocht. Van hem is afzonderlijk uitgegeven: *Sur la contribution foncière*, 1825.

Blz. 638, r. 6 v. b. "*Constitutionnel*". In het nommer van 23 Janvier 1827 leest men het volgende:

"On sait que le budget du royame des Pays-Bas a été rejeté à une forte majorité; mais ce qu'on ignore, c'est la manière dont le président de la deuxième chambre a annoncé ce rejet au roi, et celle dont le prince a reçu cette nouvelle. L'une et l'autre font trop d'honneur au souverain comme au membre des états-généraux (l'honorable M. Reyphins) pour que nous ne rapportions pas les détails qui nous sont parvenus à ce sujet. On y verra comment les rapports s'établissent entre un roi vraiment constitutionnel et ceux qui sont chargés de défendre les droits et les intérêts du peuple.

"A l'annonce du rejet, S. M. demanda quels en étaient les motifs. "Il y en a trois, répondit le président: l'impôt de mouture; un ar-"rêté pris par V. M., et qui a paru contraire à la loi fondamentale; "enfin, le canal projeté. — Et que fait à ces *messieurs* cet arrêté? — "Sire, *nous* croyons qu'il est de notre devoir de saisir toutes les oc-"casions de ramener le roi dans la ligne constitutionnelle, toutes les "fois qu'il s'en écarte." Loin d'être choqué de cette observation, loin d'en témoigner *humeur* ou *colère*, le prince parut en savoir gré au pré-

sident, et l'accueil qu'il a continué de lui faire prouve qu'il ne cesse point d'estimer ceux qui lui font connaître la vérité."

Blz. 638, r. 10 v. o. "Wet op de schutterij". Verg. *Staatscourant*, 1827, n°. 30 en volg.; LASTDRAGER, II, 271; DE GERLACHE, III, 145.

Blz. 639, r. 3 v. b. "Regterlijke organisatie". Zie *Staatscourant*, 1827, n°. 32 en volg. De redevoering van den minister VAN MAANEN is ook gedrukt in het werk van VAN DEN HONERT: *Handboek voor de burgerlijke regtsvord.*, blz. 121. Zie ook DE GERLACHE. II, 186 en III, 154.

Blz. 640, r. 15 v. b. "Zulk een ontwerp kon onmogelijk voldoen". Het vond ook in Noord Nederland bij de regtsgeleerden, bij milde erkenning van de verbetering, afkeuring. Verg. het overzigt dat Prof. DEN TEX gaf van de geschriften over het ontwerp van Wetboek van Strafregt, in 1827, in den derden jaargang der *Bijdragen*, 1828, blz. 393. Bij VAN DER MEULEN, II, blz. 111, wordt geschreven: "dat het strafwetboek opgesteld was door VAN MAANEN, den professor CRAS, DONKER CURTIUS, den Jood ASSER en door eenige andere slinks- of regts-geleerden van denzelven kaliber. Dit barbaersch werkje bestond uyt 495 artikelen waarvan eenige betreffende de lijfstraffen, de drukpers en de misdrijven van geestelijken."

Blz. 640, r. 14 v. o. "BUELENS". Zie over het regtsgeding tegen pastoor BUELENS, — dien wij in de *Aanteekeningen*, blz. 559, reeds hebben vermeld als den persoon, die den letterkundige WILLEMS aanviel, het uitvoerige berigt van de vervolgingen bij VAN DER MEULEN, II, 116 en 131.

In 1827 begon het tijdschrift: *Katholicon*, *tijdschrift voor beschaafde Roomsch-Catholijken*, door J. F. BUDTZ, R.-K. Priester, te Brussel. — De priester was meer een prête-nom; de eigenlijke redacteur was VAN GHERT. Na eene inleiding, ten betooge dat de ware verlichting steunt op het Christendom, volgt een uitvoerig artikel over de wijsbegeerte, in betrekking tot de beoefening der godgeleerdheid, waarin vele uitspraken van kerkvaders vermeld worden, ten betooge dat de studie der letteren en der philosophie voor de handhaving der ware godsdienst noodzakelijk is. Verder vindt men daarin onderscheiden betoogen over de noodzakelijkheid van het leerambt, maar dan ook door wetenschappelijk gevormde onderwijzers. De stukken zijn geschreven in den geest van SAILER, wiens werken zeer werden aanbevolen. Aan den priester BUDTZ werd door den aartsbisschop van Mechelen de verdere uitgave verboden.

Blz. 641, r. 11 v. b. "Een ander geestelijke". De geestelijke in de armen-kolonie te Bertel, PRECELLE. Zie VAN DER MEULEN, II, 133.

Blz. 641, r. 14 v. o. "De *Courier des Pays-Bas*", enz. van 30 Aug. 1827. Zie JOTTRAND: *De Potter*, p. 29.

Blz. 641, r. 12 v. o. "Vereeniging van Katholieken en liberalen in Frankrijk". Verg. CAPEFIGUE: *Histoire de la restauration*, IX, p. 316. *La société Aide-toi, le ciel t'aidera*, werd het vereenigingsmiddel bij de ontbinding der Fransche Kamer, in November 1827.

Blz 641, r. 7 v. o. "December 1827. Begrootingswetten". Zie *Staatscourant*, 1827, n°. 248 en volg.; LASTDRAGER, II, 276; VAN DER MEULEN: II, 131; DE GERLACHE, III, 176, en ook enkele uittreksels in de *Verzameling van stukken over het Concordaat.*

Blz. 645, r. 5 v. o. "DE BROUCKÈRE". Zie *Staatscourant*, 1827, n°. 301.

Blz. 647, r. 8 v. b. "De Prins van Oranje te St. Omer". Verg. BOSSCHA: *Leven van Willem II*, blz. 402 en volg.

Blz. 647, r. 13 v. b. "In de straten van Parijs gevochten". Verg. CAPEFIGUE: *Histoire de la restauration*, IX, p. 319.

Blz. 647, r. 14 v. o. "VAN ZUYLEN VAN NYEVELT". Zie over dit gezantschap te Constantinopel het levensberigt van dien staatsman, door VREEDE, M. v. Lett., 1853, blz. 121.

Blz. 647, r. 3 v. o. "VAN LANGENHUYSEN en LE SAGE TEN BROEKE". Zie over dit regtsgeding: LASTDRAGER, II, 436; VAN DER MEULEN, II, 186 en volg. De petitie is ook afzonderlijk uitgegeven.

Blz. 648, medio. "DUCPÉTIAUX". Hij was in 1804 geboren. Na de omwenteling werd hij benoemd tot inspecteur-generaal der gevangenissen, in welke betrekking hij zeer vele geschriften over het gevangeniswezen en aanverwante onderwerpen in het licht heeft gegeven en in die vakken een alom bekenden naam in Europa verworven heeft. Zie over het proces tegen DUCPÉTIAUX gevoerd: LASTDRAGER, II, 479.

Blz. 649, r. 4 v. b. "DE BROUCKÈRE sprak". Zie zijne redevoering in de *Staatscourant*, 1828, n°. 285.

Blz. 649, r. 11 v. b. "DAAM FOCKEMA". *Staatscourant*, 1828, n°. 288. Geb. 1771. gest. 1855. Zie over hem VAN DER AA: *Biographisch woordenboek*, en een belangrijk levensberigt, door Mr. A. TELTING, in de M. v. Lett. 1856.

Blz. 650, r. 5 v. b. "DE STASSART". Zie de redevoering, *Staatscourant*, 1828, n°. 289.

Blz. 650, r. 9 v. o. "DE GERLACHE". Zie *Staatscourant*, 1828, n°. 286, en *Histoire*, III, 218.

Blz. 652, r. 5 v. b. "Eene commissie benoemd". De namen der leden van de commissie en de punten aan haar ter overweging voorgedragen, vindt men in het *Bijvoegsel op het Staatsblad*, Dl. XV, blz. 445. Zie de voordragt tot de commissie en eenige bijzonderheden in mijn *Levensberigt van A. G. A. van Rappard*, die secretaris dier commissie was, in de Levensberigten van de M. v. Lett., 1870, ook afzonderlijk uitgegeven bij E. S. WITKAMP; — en VISSERING: *de Gids*, 1867, III, blz. 183 en 388. In betrekking tot die herziening kwamen uit de *Brieven over Universiteiten en hooger onderwijs*, 1828 en 1829 van J. BAKE en GEEL.

Blz. 652, medio. "Bezoldigde schrijvers". LIBRY BAGNANO, FROMENT, DURAND. Veelvuldig zijn de klagten, die in het gezelschap te Luik, blijkens de MSS. aanteekeningen van Prof. ACKERSDIJCK geüit werden over de verkeerde keuze, die de regering deed, en over den hartstogt, die door dit tegenschrijven werd opgewekt.

Blz. 652, r. 6 v. o. "Volgden de processen". Verg. hieromtrent de breedvoerige opgaven bij BARTELS: *Documens historiques sur la Rev. Belge*, en in het *Leven van L. de Potter*, door JOTTRAND.

Blz. 653, r. 9 v. o. "Adressen van de Provinciale Staten". De gouvernementsbladen beweerden, dat het petitie-regt der Provinciale Staten beperkt was tot provinciale belangen; een gevoelen, dat later ook door onderscheidene schrijvers over ons staatsregt is gedeeld. Zie THORBECKE: *Aanteek.* op art. 149 en 158 Grondw., en mijne *Handleiding tot de kennis van het Staatsregt*, § 29. Ook Prof. ACKERSDIJCK en zijne vrienden te Luik oordeelden de politieke petitiën van de Provinciale Staten over algemeene belangen onwettig, blijkens de MS. aanteekeningen. Maar vooral geschiedde dit in het werkje van C. J. VAN ASSEN: *Het onwettige van petitiën aan de Staten-generaal*, 1829, die meende

dat het petitie-regt beperkt was tot bijzondere aa
de bevoegde magt. Deze brochure gaf ook in de N
ciën aanleiding tot veel verschil.

Blz. 653, r. 3 v. o. Twee gouverneurs". DE BROU
het lid der Staten-generaal, gouverneur van Limb
DE LIEDEKERKE DE BEAUFORT, gouverneur van Lu
MEULEN, II, 145.

Blz. 654, r. 2 v. b. "CAPPACCINI". Bij den dood
de ultramontaansche partij bij den pauselijken St
LEO XII, 1823—1829, was eene verzoenende rigting
wijl, onder Paus PIUS VII, NAZALLI voor een onbep
Kerk had geijverd, toonde LEO XII zich geneigd o
van 1801 te hernieuwen, en hij werd daarin door
prelaten ondersteund. Onder dezen behoorde inzo
CINI. De ultra-Katholieken meenden, dat hij door
misleid was. Zie DE GERLACHE, II, 193. De waarh
ting van LEO XII veel milder was dan die van PIU
de algemeene geschiedenis blijkt en ook door FALCK
uit Rome aan VAN LENNEP wordt medegedeeld.
zou een hoogst belangrijke bijdrage voor onze geschi
neer eens met strenge waarheidsliefde werd aangewe
gevingen inderdaad door CAPPACCINI èn aan de re
Belgische oppositie zijn gegeven. Maar het is niet w
van de Roomsch-Katholieke zijde daarvan met onpa
deelingen zullen worden gedaan.

Blz. 654, r. 4 v. b. "De Paus toonde zijn geest tot
de opname". Zie VAN DER MEULEN, II, 154 en 155. D
geestelijken wilden geene leerlingen van het *Collegi*
in de kerkelijke bisschoppelijke seminaria aanneme
getal kweekelingen in het *Collegium philosophicum*
kosten der regering studeerden toen enkele kweekelin
legium philosophicum in de theologie te Bonn, iets dat
keurd door de Belgische clericalen. Zie VAN DER
ACKERSDIJCK schrijft in zijne MSS. Aant., onder d
11 October 1828: "Men maakte aanmerkingen over
maatregelen, maar mij dunkt, dat die goed besteed
gering haar oogmerk bereiken kan, om de geestelijk
verlichter te maken."

De Katholieke oppositie nam al meer en meer de kleur aan van een hartstogtelijken godsdienststrijd. Eenige uittreksels uit de Roomsch-Katholieke bladen in 1829 en het begin van 1830 bewijzen zulks.

"Que les catholiques soient opprimés dans notre pays, cela se conçoit: d'ailleurs l'expérience l'à démontré." *Courier de la Meuse*, 2 Oct.

"Les Catholiques braveront tous les périls pour la cause sainte de leurs autels et de leurs foyers." *Catholique*, 10 Oct.

"Les levites lèvent les mains au ciel, et vous généreuse jeunesse *fixéz* vos regards sur l'épée de Gidion. Il serait difficile de vous exprimer la frayeur dont les protestans sont saisis." *Catholique*, 3 Nov.

"La Belgique devient une seconde Irlande. Malheureux pays!" *Belge*, 18 Déc.

"Il reste démontré que les Belges ont été sacrifiés que leurs provinces ont été traités en pays conquis en colonies" *Courier de la Meuse*, 7 Janvier.

"Catholiques prenez garde à vous, c'est la politique hollandaise qui triomphe. Qu'étiez vous sous la domination hollandaise! Que pouvez-vous être dans un système de protestantisme intolérant où vous n'avez point de droit?" *Belge*, 23 Janvier.

Blz. 654, medio. "LOUIS DE POTTER". Zie over hem vooral het zeer belangrijke geschrift van L. JOTTRAND: *Louis de Potter*, Brux. 1860. De biographie is geschreven door een vriend en geestverwant, en daardoor niet geheel onpartijdig. DE POTTER was geen man van godsdienstige en streng zedelijke beginselen, en door dit gebrek ging de miskenning van zijne bedoelingen in 1828 in hartstogtelijken haat tegen WILLEM I over, waarvan hij later echter is teruggekomen. Hoe men over DE POTTER moge oordeelen, hij is in de geschiedenis een figuur, waarin karaktertrekken te erkennen zijn van een eigen persoonlijk leven, in vele opzigten een opregt vriend van den vooruitgang, en eerwaardig boven zeer vele anderen, die slechts zich zelven zoeken. Ook het latere leven van DE POTTER, door JOTTRAND medegedeeld, is zeer belangrijk. DE POTTER stierf in 1859, te Brugge, in 73jarigen ouderdom. Een brief van DE POTTER aan GOBBELSCHROY vindt men in de *Notice* van SIRTEMA DE GROVESTINS. De door DE POTTER uitgegeven *Souvenirs personnels*, 1828—1839, 2 vol., waarvan de 2de uitgave te Brussel in 1840 uitkwam, zijn zeer lezenswaardig wegens onderscheidene bijzonderheden.

Blz. 655, r. 2 v. b. "TIELEMANS", geb. 1799, in de regten gepromoveerd in 1823, schreef in het *Journal de Gand*, in den geest des

regering, ontving, op aanbeveling van DE POTTER, een subsidie van de regering, om in Duitschland een wetenschappelijke reis te doen, inzonderheid om het staatskerkregt te bestuderen, en werd in 1828 tot referendaris bij buitenlandsche zaken benoemd. De rol, die hij blijkens het proces van DE POTTER gespeeld heeft, moet elk eerlijk man met verontwaardiging vervullen. Na de omwenteling van 1830 werd hij minister van binnenlandsche zaken, daarna gouverneur van Antwerpen, vervolgens van Luik, en in 1834 lid van het hof te Brussel. De bekwaamheid en werkzaamheid van TIELEMANS zijn later nog gebleken in de uitgave van het *Repertoire du droit administratif de la Belgique*, waarvan van 1834—1846, 7 deelen, zijn uitgekomen. In 1833 hield de vriendschap tusschen DE POTTER en TIELEMANS op. DE POTTER schrijft daarover in zijne *Souvenirs*, II, p. 2: "Depuis quelque temps ma correspondance avec Tielemans se refroidissait sensiblement. J'avais cessé pour tout de bon être une quantité positive dans le monde des matérialités sociales," etc.

Blz. 656, r. 9 v. o. "Een brief van DE POTTER". Men zie de bijzonderheden in het leven van DE POTTER, door JOTTRAND.

Blz. 656, r. 7 v. o. "Een ministerraad". Ontleend aan V. D. MEULEN, II, 165. De notulen van den ministerraad zijn nog niet openbaar gemaakt. Het is daarenboven twijfelachtig, of dergelijke overwegingen wel zijn opgeteekend; intusschen bestaat er veel waarschijnlijkheid, dat het vermelde waarheid is. Het medegedeelde komt overeen met de karakters van de personen, en de regering, die in de handhaving van de liberale beginselen voortdurend van DE POTTER medewerking had ondervonden, was in den aanvang verwonderd, dat DE POTTER met de Katholieke oppositie zich had vereenigd.

Blz. 657 r. 8 v. b. "Fransche diplomaat". Zie BOSSCHA: *Leven van Willem II*, blz. 408

Blz. 658, r. 5 v. b. "APPELIUS gestorven". Zie VAN DER AA: *Biogr. woordenboek.*

Blz. 658, medio. "ROËLL aangezocht". Uit zijne MS. aanteekeningen.

Blz. 658, r. 16 v. o. "VAN TETS VAN GOUDRIAAN", geb. 1771, gepromoveerd in 1791; pensionaris van Dordrecht in 1794; geremoveerd als oranjegezind in 1795, was hij daarna advocaat en werkzaam in vele waterschapsaangelegenheden. Na de afschudding van het Fransche

juk was hij in 1814 benoemd tot commissaris-generaal van het dep. der Monden van de Maas en later gouverneur der prov. Noord-Holland. Zijn politieke invloed begint inzonderheid na 1830.

Blz. 659, r. 2 v. b. "LUZAC". Zie levensberigt door Prof. VREEDE, M. v. Lett. 1862, blz. 157.

Blz. 659, r. 6 v. b. "SCHOONEVELD". Zie VAN DER AA: *Biogr. woordenboek;* geb. 1788, gest. 1853.

Blz. 659, r. 12 v. b. "DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND". Zie zijn levensberigt door Jhr. J. H. J. DE JONGE, M. v. Lett., 1859, blz. 94.

Blz. 659, medio. "CLIFFORD", GERARD GEORGE, geb. 1779, gestorven 1847. Zie VAN DER AA: *Biogr. woordenboek.*

Blz. 659, medio. "VAN DE KASTEELE". JACOB CAREL, zoon van PIETER LEONARD, vroeger vermeld. Als boven, *Biogr. woordenb.*

Blz. 659, medio. "CORVER HOOFT." Als boven, *Biogr. woordenb.*

Blz. 659, medio. "VAN REENEN". Als boven, *Biogr. woordenb.*

Blz. 659, medio. "FONTEIN VERSCHUUR". VAN DER AA: *Biograph. woordenboek*, verwijst naar een levensberigt op letter V, thans nog niet uitgekomen.

Blz. 659, medio. "DONKER CURTIUS", later president van den Hoogen Raad. Zie VAN DER AA: *Biogr. woordenboek.* Zijn levensberigt door J. F. DE GREEVE, vindt men M. v. Lett. 1858, blz. 243.

Blz. 659, r. 9 v. o. "VAN SYTSAMA". Zie EEKHOFF: *Geschiedenis van Friesland*, blz. 446 en 500.

Blz. 659, r. 5 v. o. "SYPKENS". Zie *Tammo Sypkens, tot aandenken voor zijne vrienden geschetst*, door Mr. H. A. SPANDAW en Mr. C. STAR NUMAN, 1843.

Blz. 659 r. 5 v. o. "GOCKINGA". Zie VAN DER AA: *Biogr. woordenb.*

Blz. 659, r. 2 v. o. "DIJCKMEESTER" Als boven, *Biogr. woordenb.*

geven in *les Fondateurs de la Monarchie Belge*, door TH. JUSTE, Brux. 1867.

Blz. 660, r. 10 v. b. "CHARLES DE BROUCKÈRE". Als boven.

Blz. 661, r. 9 v. b. "DE GERLACHE". *Hist.* III, 213, zeer geprezen door VAN DER MEULEN, II, 159.

Blz. 661, r. 10 v. b. "Een amendement, zonder in de afdeelingen onderzocht te zijn". Zie VREEDE, in het levensberigt van LUZAC, blz. 188.

Blz. 661, medio. "Voorstel van DE BROUCKÈRE". Zie LASTDRAGER, II, blz. 461.

Blz. 663, medio. "DE STASSART". Zie LASTDRAGER, II, blz. 465. Ook LUZAC, in zijne aanteekeningen, door VREEDE, t. a. p. medegedeeld, schrijft: "STASSART was geweldig en brutaal; men ontdekte in hem een factice en excentrique indignatie." De brieven van DE STASSART aan KEMPER zijn opgenomen in JORISSEN: *De omwenteling van* 1813, II, blz. 43 en volg.

Blz. 663, r. 9 v. o. "DE GERLACHE". Men vindt zijne redevoering in de *Histoire*, etc., T. III, p. 218.

Blz. 666, r. 8 v. o. "WARIN". ANTHONIE WARIN, schoonzoon van G. K. VAN HOGENDORP, geb. 1772, overl. 1852. Hij was herhaalde malen lid der Staten-generaal en overleed te Amsterdam, als vice-president der regtbank. Verg. KOBUS en DE RIVECOURT: *Biogr. woord.*

Blz. 667, r. 10 v. o. "Nieuwe vervolging tegen DUCPÉTIAUX". Zie LASTDRAGER, II, 480, en JOTTRAND, in het Leven van DE POTTER.

Blz. 668, r. 12 v. o. "Straatrumoer". Verg. VAN KAMPEN: *Vijftienjarige vrede*, II, 375; VAN DER MEULEN, II, 177.

Blz. 668, r. 10 v. o. "Begrootingsdiscussiën". Zie LASTDRAGER, II, 446 en volg.; *Staatscourant*, 1828, n°. 302 en volg.

Blz. 670, r. 5 v. o. "Later erkend". GENDEBIEN, op het congres, zeide onbewimpeld: "Le petitionnement n'était qu'un moyen illusoir de remuer le peuple". DE POTTER gaf den raad, in eenen brief aan TIELEMANS: "Il faut leur faire demander ce que l'on sait que le gou-

vernement ne pourrait accorder sans se perdre, afin de faire de ce refus un nouvel élément de discorde et de mécontentement. Opposer le trône à l'autel et l'autel au trône; vous les renverserez tous les deux." En als revolutiemaker had hij goed gezien. Verg. hier in zonderheid BARTELS: *Les Flandres et la révolution Belge*, 1834, en in de tweede editie van dat geschrift, onder den titel van *Documens historiques sur la révolution Belge*, 1836. Het waren de adel en de geestelijkheid, die het geld gaven, op aandrang der geestelijkheid. BARTELS: *Les Flandres*, 372: "On peut dire que sans l'intervention du clergé auprès des classes hautes et moyennes, la révolution n'eut jamais trouvé l'argent nécessaire à ses premiers travaux."

Blz. 671, r. 9 v. b. "Men verzocht de familie DE MÉRODE WESTERLOO". Verg. VAN DER MEULEN, II, 181; en de *Mémoires de Mérode Westerloo.*

Blz. 671 r. 14 v. b. "Prins van Oranje". Zie VAN DER MEULEN en DE MÉRODE, t. a. p.

Blz. 671, r. 14 v. b. "Noch de tusschenkomst van CAPPACCINI." Zie VAN DER MEULEN, II, 185, aangevuld uit particuliere berigten van personen, die met CAPPACCINI bekend zijn geweest.

Blz. 671, r. 4 v. o. "Het besluit van 19 Februarij" 1829 is opgenomen uit de *Staatscourant*, 1829, n°. 48, in het *Bijvoegsel tot het Staatsblad* In de *Konst- en Letterbode*, 1829, blz. 131, worden als leden dezer commissie vermeld: Hertog VAN URSEL, L. C. LUZAC, W. F. L. Baron RENGERS, Mr. J. H. VAN REENEN, Baron DE SÉCUS, leden der Tweede Kamer; de Heeren Mr. R. METELERKAMP en J. VAN TOERS, leden van den Raad van State; NICOLAI, lid van de Eerste Kamer; J. G. J. ERNST, hoogleeraar in de regten te Luik, en A. L. DUGNIOLLE, referendaris bij het ministerie van binnenlandsche zaken, als secretaris, terwijl tevens aldaar de opdragt aan de commissie wordt medegedeeld.

Blz. 672, r. 3 v. b. "Een uitgebreid rapport". Ter griffie van de Tweede Kamer aanwezig.

Blz. 678, r. 8 v. b. "Voorstel van CORVER HOOFT en LE HON". Zie *Staatscourant*, 1829, n°. 58. Verg. over dit verzoeningsgezind voorstel ook het levensberigt van LUZAC, door Prof. VREEDE.

Blz. 680, r. 9 v. b. "Een adres aan den Koning". Zie *Staatscourant*, 1829, n°. 76.

satie". Zie *Staatscourant*, n°. 91 en 121. Het oordeel over de wet op de regterlijke organisatie van 1827 was zeer ongunstig. Verg. ook GROEN VAN PRINSTERER: *Verspreide stukken*, blz. 81.

Blz. 681, r. 2 v. b. "Verdediging opgedragen aan twee leden van den Raad van State" Verg. *Staatscourant*, 1829. Het is een van de zeldzame gevallen, waarin van het grondwettig voorschrift werd gebruik gemaakt, dat de Koning de wetten mogt doen indienen door eene commissie.

Blz. 683, r. 13 v. o. "ROËLL". Het hier medegedeelde heb ik bijna woordelijk ontleend uit zijne MSS. aanteekeningen.

Blz. 685, r. 9 v. b. "Korte aanspraak". Zij wordt aangetroffen in het *Constitutioneel archief*.

Blz. 685, r. 7 v. o. "De dagbladen oefenden een waar terrorisme uit". In het tweede deel van *La Belgique en 1830 ou documens pour servir à l'histoire de son insurrection*, Paris, 1831, vindt men een belangwekkend "aperçu de l'état de la presse périodique en 1829 et 1830, dans les provinces méridionales du royaume des Pays-Bas" vroeger in *le National* medegedeeld. Het aperçu is in twee stukjes ook afzonderlijk uitgegeven.

HOOFDSTUK XXIII.

JANUARIJ 1829—OCTOBER 1830.

De literatuur omtrent de scheiding is zeer omvangrijk, zoowel van de Nederlandsche als van de Belgische zijde.

Van de Nederlandsche zijde heeft de Heer ROBIDÉ VAN DER AA, eene bibliographie opgemaakt, die in het tijdschrift *de Star*, Dl. XII, blz. 696, 783, XIII, 54, XIV, 761 wordt medegedeeld.

De voornaamste bronnen en hulpmiddelen zijn, zoolang de *Handelingen der Staten generaal* nog niet voor dit tijdvak zijn uitgegeven, de *Nederlandsche Staatscourant* en de Noord-Nederlandsche staatkundige weekbladen, waarover later. Onder de dagbladen zijn inzonderheid de *Arnhemsche courant* en het *Handelsblad* belangrijk.

Voor de geschiedenis verg. men de *Handboeken* van Mr. GROEN VAN

PRINSTERER en Dr. WIJNNE, en het tweede of laatste deel van LASTDRAGER.

Onder de brochures verdienen vooral geraadpleegd te worden die van den Graaf G. K. VAN HOGENDORP en S. P. LIPMAN, later te vermelden, en de *Gemeenzame brieven over de gebeurtenissen van den dag*, 2 stuks, 1830. Als schrijver wordt vermeld D. DONKER CURTIUS, de latere minister.

Voor de Belgen is de geschiedenis van de omwenteling, als de geschiedenis van de verkrijging van een nationaal zelfstandig volksbestaan, door zeer velen behandeld. De hoofdschrijver is de bekende compilator THEOD. JUSTE, in onderscheidene werken, als: *Histoire du congrès national de la Belgique ou de la fondation de la Monarchie Belge*, nouv. ed., II Tom., 1861, gevolgd door eene serie biographiën, onder den algemeenen titel: *Les fondateurs de la Monarchie Belge*, waarvan in afzonderlijke uitgaven achtereenvolgens zijn verschenen *Joseph Lebeau*, 1867; *Surlet de Chokier*, 1867; *Le Comte le Hon*, 1867; *C. de Brouckère*, 1867; *Leopold I*, 1868; *Le Comte de Meulenaere*, 1869; *Le général Comte Goblet d'Alviella*, 1870; *Le Baron de Gerlache*, 1870; *Sylvain van de Weyer*, ter pers; terwijl verder wordt aangekondigd: *La révolution Belge en* 1830. Zoo strenge critiek en waarheidlievende onpartijdigheid te dikwijls in de vele werken van TH. JUSTE worden gemist, zoo zijn toch zijne geschriften onmisbaar wegens het vele belangrijke, dat hij uit onuitgegeven stukken mededeelt.

De eerste vedediging van de Belgische omwenteling in gematigden geest vindt men in het werk van NOTHOMB: *Essai historique sur la révolution Belge*, waarvan in 1833 de tweede editie uitkwam. Dit is meermalen gevolgd, inzonderheid door DE LEUTRE, in de *Encyclopaedie populaire*. Verg. boven, blz. 478.

Van het standpunt der Engelsche diplomatie is geschreven: CHARLES WHITE: *Révolution Belge, traduit de l'Anglais*, 1836, terwijl van de Orangistische zijde de Belgische omwenteling wordt veroordeeld in *La Belgique en* 1830 *ou documens pour servir à l'histoire de son insurrection*, II Tom., Paris, 1831; en L'Abbé MOENS: *Considérations sur la révolution Belge*, 1836. Naar aanleiding der geschriften van WHITE, NOTHOMB en JUSTE, is een artikel gegeven in de *Preussische Jahrb.*, hetwelk vertaald wordt medegedeeld in de *Wetenschappelijke bladen*, 1867, afl. 2 en 3. Voorts vindt men belangrijke bijzonderheden in de reeds aangehaalde geschriften van BARTELS, JOTTRAND, enz.

Blz. 686, r. 13 v. o. "De reis in de Zuidelijke provinciën". Verg. VAN DER MEULEN, en daartegenover LASTDRAGER, en ENGELBERTS GERRITS: *Leven van Willem I*. Het bezoek te Gent gaf aanleiding tot

vele feesten en tot de uitgave van een boekje: *Beknopt verhaal der pleytigheden ter gelegenheid van de heugelijke aankomst en verblijf binnen de stad Gent van onzen geliefden Vorst Willem I, op 29 Mei 1829,* Gent, 1829. Omtrent het bezoek te Luik is in het MSS. van ACKERSDIJCK op 27 Junij 1829 aangeteekend: "De Koning is hier zeer goed ontvangen, de feesten, die men hem gegeven heeft, zijn bijzonder goed gelukt." Het is opmerkelijk, dat ACKERSDIJCK niets vermeldt van het voorgevallene op de audientie, toen de Koning de uitdrukking *c'est une conduite infâme* zich liet ontvallen.

Blz. 687, r. 10 v. b. "Besluit van 20 Junij". Men vindt hetzelve in het *Staatsblad*, 1829, n°, 49. Het werd gevolgd door een besluit van dezelfde dagteekening (*Stbl.* n°. 50), waarbij voorloopige bepalingen werden vastgesteld omtrent de voorbereidingsstudiën om in de bisschoppelijke seminaria aangenomen te worden. Het eerstgenoende besluit voldeed niet door het tweede besluit, daar de clericale partij volkomene vrijheid begeerde. Men kwam dan ook zeer spoedig daartegen op in eene brochure: *Trois chapitres sur les deux arrêtés du* 20 *Juin* 1829 *relatifs au collège philosophique, par un père de famille petitionnaire.* Sept. 1829, toegeschreven aan MELCHISEDECK (bisschop van Bommel), in de brieven van TIELEMANS, *Procès*, II, p 70, waarin genoemde bisschop meermalen voorkomt.

Blz. 687, r. 16 v. b. "Commissie benoemd". De leden van deze commissie waren, volgens de *Konst- en Letterbode*, 1829, II, blz. 35: A. C. MEMBREDE, minister van Staat, voorzitter; Jhr. R. J. W. VAN PABST TOT BINGERDEN, Baron DE KEVERBERG VAN KESSEL, J. VAN TOERS, R. J. METELERKAMP, TH. DOTRENGE en Mr. D. J. VAN EWIJCK, met den referendaris MACPHERSON als secretaris. Het personeel van die commissie werd zeer afgekeurd in de clericale brochure bovengenoemd: *Trois Chap.*, p. 87.

Blz. 688, r. 1 v. b "Milde regen van ridderorden". Algemeen werd dit gebruik afgekeurd. In de clericale brochure bovengenoemd, *Trois Chap.*, blz. 89, leest men: "A Dieu ne plaise que nous prétendions mettre ici sur la même ligne tous les nouveaux chevaliers: il se trouvent parmi eux des noms honorables; mais, tout le monde en a fait l'observation, la plupart d'entr'eux avaient acheté ce petit ruban par quelque acte de servilisme devant le ministère, et beaucoup d'autres s'en sont vus décorés, sans que personne, excepté sans doute les ministres, puisse deviner pourquoi."

Maar zou de pauselijke Stoel tegenwoordig minder misbruik maken

van de ridderorden dan de wereldlijke magt onder WILLEM I? Het speculeren op de ijdelheid vindt men zoowel op kerkelijk als op wereldlijk gebied.

Blz. 688, r. 4 v. o. "Lithographische plaat". Men vindt haar in het eerste deel van het *Procès de de Potter*.

Blz. 689, r. 7 v. b. "Verzoenende pogingen mislukken altijd tegenover rigtingen", enz. Tot verduidelijking van onze meening, willen wij er bijvoegen: dat de verzoenende staatkundige rigting zich kenmerkt door een opregte zucht om de waarheid overal te erkennen en het regt overal te eerbiedigen, maar dat de zwakke en wankelende staatkunde door onvoorzigtigheid en zorgeloosheid aanleiding geeft, dat allerlei partijschappen ontstaan, terwijl zij daarna vergeefs verzoening beproeft, waar geen verzoening meer aangenomen wordt, omdat de hartstogtelijke partijzucht telkens meer begeert, en het eene illusie is te vertrouwen, dat hare heerschzucht zal bevredigd worden.

Blz. 687, r. 11 v. b. "Zelfstandige volksgeest, en die ontbrak". In de MS. aanteekeningen van ACKERSDIJCK staat op 4 Julij 1829: "Het is zonderling dat zoowel in Frankrijk als bij ons onder de liberalen zoo weinig mannen van eerlijkheid en standvastigheid gevonden worden. Het is alsof zij alleen hun eigenbelang tot rigtsnoer namen en liberaal zijn om op het volk te werken. Het schijnt bijna, dat onder de priesterpartij nog meer lieden ter goeder trouw zijn."

Blz. 689, r. 16 v. o. "Ten gunste der oppositie". ACKERSDIJCK schrijft op 11 Julij 1829, ten opzigte van de verkiezing van COLLET en D'OMALIUS, in plaats van LECLERCQ en LOOP: "Het is een zeer slecht teeken voor den geest der Provinciale Staten, de leden die zij doen uitvallen zijn waardige mannen, die bekwaamheid met eerlijkheid vereenigden; men doet ze uitvallen, omdat zij niet blindelings tegen het ministerie gestemd hebben. Men heeft vele slechte streken aangewend om het doel te bereiken, kwade trouw zonder eenige schaamte."

Blz. 689, r. 13 v. o. DE MEULENAERE". Zie de biographie van TH. JUSTE, boven aangehaald. De afbeelding van de medaille vindt men in *Procès de de Potter*.

Blz. 689, r. 6 v. o. Ontslag". Zie het Kon. besluit van 10 December 1829, bij TEN ZELDAM GANSWIJK: *Bijdragen*, I, blz. 222.

Blz. 690, r. 1 v. b. "De geest op allerhande wijze tegen de regering opgehitst". Op 17 Julij 1829 teekende ACKERSDIJCK aan: "In Brussel verspreidde men ongunstige geruchten omtrent het zedelijk gedrag van den Kroonprins. In het paleis heeft een diefstal van juweelen der Prinses plaats gehad. Men verspreidt dat de Kroonprins zelf die zou gestolen hebben om zijne schulden te dekken. Zouden deze geruchten niet laster zijn, met opzet verspreid om den invloed van den Prins weg te nemen en hem in de oogen van het volk gehaat te maken? Dit ware een trek der Jezuiten waardig." Hetgeen ACKERSDIJCK vermoedde is later gebleken. De gestolen juweelen zijn in Noord-Amerika teruggevonden, en de dief, CONSTANT POLARI, is, na verkregen uitlevering, te 's Gravenhage, in 1834, tot 12 jaren tuchthuisstraf veroordeeld. Zie het uitvoerige *Procès de Constant Polari*, uitgegeven door Mr. ARNTZENIUS, 2 vol., 1835. Het proces is ook uit een regtsgeleerd oogpunt belangrijk, wegens de competentie. Zie mijne verhandeling over het *Wetboek van Strafvordering*, Dl. I, blz. 192.

Blz. 690. r. 3 v. b. "LIBRY BAGNANO". De geschriften van dezen beruchten man zijn zeer geschikt om onderscheidene min bekende bijzonderheden te leeren kennen. Hij verkeerde tot 1827 onder de liberalen en was een vriend van DE POTTER, c. s. De liberale fractie, die de *Biographie contemporaine* uitgaf, gaf dan ook een levensberigt van hem in die verzameling (Zie *Supplement* in voce) en wel met zijn voorkennis. Zie *Les Crimes d'un honnête homme*, par LIBRY BAGNANO; buiten dit geschrift en de *Autocratie de la Presse*, reeds vroeger vermeld, verscheen nog: *Appèl de Libry Bagnano à l'opinion publique en reponse à ses calomniateurs, avec pièces justificatives*, Amsterdam, 1835, waarin uit eenige briefjes van den minister VAN MAANEN de ondersteuning door de regering van het dagblad *Le National* blijkt. Kort na de uitgave van zijn *Appèl* is de beruchte man te Amsterdam overleden. Zijn zoon, een beroemd bibliograaf, is wegens diefstal van boeken en manuscripten mede crimineel veroordeeld.

Blz. 690, r. 12 v. b. Ook andere vreemdelingen". CHARLES FROMENT, in de *Sentinelle*; DURAND, in het *Journal de Gand*, enz.

Blz. 690, medio. "*De lans van Achilles*". Van deze uitgave verschenen drie nommers in het licht. Verg. mijn *Levensberigt van A. G. A. van Rappard*, (Amst. bij E. S. WITKAMP, 1870) die er in schreef.

Blz. 690, medio. "*De Noordstar*". Het weekblad verscheen van Vrijdag 4 September 1829 tot 31 December 1830. J. VAN HALL, F. A.

VAN HALL, C. A. DEN TEX, OP DEN HOOFF, STERLING en A. HUIDECOPER schreven er in.

Blz. 690, r. 15 v. o. "*De Standaard* in meer liberale rigting". De schrijvers waren met hunne beginselen den tijd vooruit, maar gaven ook te weinig acht op de positive staatsregtelijke beginselen der grondwet van 1815. Zij gaven ook uit: *Proeve over de verantwoordelijkheid van ministers* enz., waarvan eene beoordeeling voorkomt in de *Bijdragen tot regtsgeleerdheid*, 1831, blz. 520, waarin Prof. DEN TEX hulde brengt aan de kennis, het oordeel en de groote bedrevenheid, waarmede *de Standaard* geschreven werd. Onder de schrijvers in dat weekblad behoorde in de eerste plaats BOUDEWIJN DONKER CURTIUS, later advocaat te Amsterdam; zijn oom DIRK DONKER CURTIUS, en zijn broeder FRANS, alsmede G. W. VREEDE leverden daarin bijdragen.

Blz. 690, r. 14 v. o. "De *Nederlandsche gedachten*". Zij verschenen op onbepaalde tijdstippen, en zijn verzameld uitgegeven in drie deelen, met een register. Mr. GROEN VAN PRINSTERER is de eenige bekende schrijver. Het eerste nommer verscheen 2 October 1829, het laatste 16 Mei 1832. Zij vormen als het ware de inleiding tot de vele staatkundige geschriften van dit door talent uitmuntende hoofd der antirevolutionaire rigting in ons Vaderland.

Blz. 691, r. 11 v. b. "Niet altijd consequent". De klagten over onhandige en zwakke maatregelen komen telkens voor bij onderscheiden schrijvers. Zoowel in de *Nederlandsche gedachten* als in *de Standaard* en *de Noordstar*, alsmede in de MSS. aanteekeningen van ACKERSDIJCK, op 17 October 1829.

Blz. 692, r. 6 v. b. "Mr. P. A. BRUGMANS". Over de quaestie zelve verg. men *de Noordstar* en de *Nederlandsche gedachten*.

Blz. 692, r. 11 v. o. "Gemotiveerd besluit". Wij deelen den inhoud daarvan mede, als een curieuse bijdrage van de vroegere staatsregtelijke meeningen:

"Wij WILLEM, enz.

"Op het adres van den Heer Mr. P. A. BRUGMANS, door de Staten der provincie Holland gekozen tot, en door Ons beëedigd als lid van de Tweede Kamer, niettegenstaande de regelmatigheid zijner benoeming, niettegenstaande de grondwettelijke bevoegdheid van zijn persoon, niettegenstaande de precedente aanneming en erkenning van leden van het Amortisatie Syndikaat, en zelfs van de Permanente

Kommissie uit hetzelve, als leden der beide Kamers, niettegenstaande de door hem, ten allen overvloede, overgelegde, onbetwistbare bewijsstukken, niettegenstaande zijn geloofsbrief volgens art. 94 der Grondwet door de Kommissie tot onderzoek der geloofsbrieven bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal is onderzocht en in orde bevonden, (blijkens het aangeboden extract uit de notulen dier Kamers van de 20 October 1829) en er alzoo geene termen aanwezig waren, om eenig geschil deswege te beslissen; — de Tweede Kamer echter, (blijkens het mede overgelegd extract uit de notulen van den 12 dezer), heeft kunnen goedvinden, om met 41 leden vóór en 45 tegen zijne eenvoudige admissie te stemmen, alzoo den adressant afgewezen, en hem belet, aan zijn wettig verkregen en in orde bevonden lastbrief te voldoen, — dat hij, hoe diep ook door dat toeval getroffen, echter de belangen van zijn vaderland steeds naar zijn vermogen en met alle zelfopoffering wenscht te behartigen, en alzoo in dien geest althans, geen hinderpaal wil zijn, is het nood, dat zijne plaats in de Tweede Kamer kan vervuld worden; — wendende hij zich derhalve tot Ons, met verzoek, dat het Ons moge behagen in dezen te voorzien, en des goedvindende, hem zijn eervol ontstag te verleenen.

"Gezien het rapport van onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 23 dezer n°. 3;

"Den Raad van State gehoord;

"En in aanmerking nemende, dat hoezeer de onderwerpelijke zaak uit haren aard, in minder spoed vereischende omstandigheden, eene andere voorziening onzentwege zoude kunnen vorderen, het algemeen belang thans vereischt, dat de Staten der provincie Holland, zonder verwijl, in de gelegenheid worden gesteld, om door het kiezen van een ander lid voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal in de voltalligheid harer Afgevaardigden in dezelve Kamer te voorzien;

"Hebben goedgevonden en verstaan:

"1°. Het door den Heer Mr. P. A. BRUGMANS aangeboden ontslag, als door de Staten van Holland gekozen tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, bij dezen aan te nemen, met betuiging aan denzelven, dat Wij het in dezen door hem gegeven blijk van belangelooze vaderlandsliefde met erkentenis ontvangen hebben en op hoogen prijs stellen; en

"2°. Den Hr. Mr. P. A. BRUGMANS mitsdien bij dezen te ontslaan van den door hem in de bovengemelde betrekking in onze handen afgelegden eed."

Blz. 692, r. 9 v. o. "DE SECUS". Zoowel door zijn waardigheid, verkregen kennis en hooge (71) jaren was hij als het ware "le Doyen"

van de oppositie, die echter ook wel eens door de oppositie voorop werd geplaatst als instrument. TIELEMANS vermeldt in de briefwisseling, dat hij een discours voor DE SECUS opstelde.

Blz. 692, r. 6 v. o. "BARTHÉLEMY". Verg. LASTDRAGER, II, blz. 508

Blz. 692, r. 3 v. o. "Petitie van FONTAN". Verg. LASTDRAGER, II, 507.

Blz. 693, r. 4 v. b. "Conceptwet op het onderwijs". A. G. A. VAN RAPPARD, die in 1857 de wet op het lager onderwijs voordroeg en zoo uitmuntend verdedigde, nam onder den administrateur VAN EWIJCK ook deel aan de zamenstelling van de conceptwet van 1829, waarvan hij ten verzoeke van zijn chef de beginselen toelichtte in het *Dagblad van 's Gravenhage.* Zie mijn *Levensberigt van van Rappard*, blz. 34. Verg. verder over deze conceptwet de *Nederl. gedachten*, van 29 Dec. 1829, 23 Febr. en 11 Maart, of Dl. I, blz. 95, 138 en 150, waarin *toen* krachtig de bestaande instellingen van lager onderwijs verdedigd werden. Zoo las men in het nommer van 15 October het volgende:

"Bij de overdrevenheid van veler zucht om te hernieuwen, moeten wij meer dan ooit bedacht zijn om tegen onbesuisde aanvallen, al wat in den lande goed en nuttig is, te beschermen. Daaronder staan de instellingen van onderwijs, welke zich in onze Noordelijke Gewesten zoo schoon ontwikkeld hebben, met alle regt boven aan. Begeert men elders daaromtrent eene volstrekte vrijheid; wij beseffen, dat dezelve zeer ligt op volstrekte slavernij van den menschelijken geest uitloopen zou, en door velen welligt alleen met dat oogmerk ingeroepen wordt. Door de rede en de ondervinding van de voortreffelijkheid hunner instellingen overtuigd, kan het den Noord-Nederlanderen niet onverschillig zijn *te behouden hetgeen zij bezitten.* Zij miskennen de waarde van verbeteringen niet; maar zij vreezen, dat het geene verbeteringen zijn, die uit afgetrokkene bespiegelingen of zelfs uit verwarring van denkbeelden en beginselen afgeleid worden. De heilrijke vruchten van het onderwijs, gelijk het in deze Gewesten op echte kennis en verlichting doelt, zijn openbaar Ware dat zelfde onderwijs reeds in het Zuiden zoo diep geworteld als in het Noorden, de voorstanders eener vrijheid, zonder eenige beperking, zouden met hunne hersenschimmige stellingen weinig opgang hebben gemaakt. Wat ons betreft, wij begeeren te dezen aanzien geene verandering. Onze overtuiging moet daaromtrent, is het nood, luide spreken; onze wil, gevoegd bij den wil van een Nederlandsch Gouvernement, zich tegen ondragelijke aanmatigingen verzetten. Het is niet alleen ons regt, maar ook onze pligt, ons de zege-

ningen van het verbeterd onderwijs niet te laten ontrukken; niet te gedogen, dat vreemde invloed zijne verdervende hand uitstrekke over onze scholen, die de bewondering van den wijsgeerigen vreemdeling zijn. Neen! hier zullen, daarvan houden wij ons verzekerd, de belangen van alle gezindheden dezelfde zijn; en de zegepraal der ware, der Godsdienstige verlichting, boven dwaasheid en bijgeloof, zal eene volkomene zegepraal zijn!"

Van de zijde der Belgische oppositie deelden in betrekking tot het onderwijs hunne gedachten in geschriften mede: de Heeren DE BROUCKÈRE en BOSCH. Zie over beide deze geschriften *Nederlandsche gedachten*, I, blz. 50. Deze geschriften werden ook besproken in het gezelschap te Luik, alwaar wij in het MS. van ACKERSDIJCK lezen:

"Er werd ook gesproken over het stukje van de BROUCKÈRE betrekkelijk het onderwijs. Elk vond het zeer aanmatigend geschreven en de grootste onkunde verradende, maar hetgeen mij verwonderde, VAN REES en LEVY zeiden, dat er uit bleek, dat hij niets van Mathesis verstaat; dit meende ik juist dat het eenige vak was, waarvan hij kennis had. Zulke mannen zijn aan het hoofd der oppositie. De Heer BOSCH heeft ook een stukje over het onderwijs geschreven. Dit bevat noch goede gedachten, noch orde of zamenhang van opstel, noch stijl, noch taal. En dat jong mensch is of was de hoofdredacteur van den *Belge*, een der voornaamste bladen der oppositie, dat den Koning en de Staten-generaal en de natie wil voorlichten en zelfs voorschrijven hoe te handelen; en de inwoners van de Zuidelijke provinciën laten zich door zulk een geschrijf opwinden. O op welk een lagen trap van kennis en zedelijkheid staat dit volk!"

Blz. 693, r. 4 v. o. "ROËLL". Uit zijne MSS. aanteekeningen. Hiermede moet vergeleken worden het volgende, voorkomende in de *Bijdragen* van ELOUT, 1863, blz. XXV: "In 1829 vond een der Ministers, uithoofde van vertrek, in den vroegen morgen toegelaten, den Koning vermoeid en bleek en vraagde naar de oorzaak. Z. M. antwoordde, den avond te voren eene beschuldiging betrekkelijk zijne regeringsmaatregelen in een dagblad gelezen te hebben, geen rust te hebben kunnen smaken, te zijn opgestaan, den nacht te hebben doorgebracht met zich rekenschap af te vragen en met het opmaken van een staat, die èn den toestand bij de aanvaarding der regering èn dien van het oogenblik aantoonde. De uitslag van dien nachtelijken arbeid werd daarop den minister overhandigd. — Deze trek uit dat Koninglijk leven zal zonder aandoening niet worden gelezen."

Blz. 697, r. 12 v. b. "Zuidelijk lid". Het verslag van dat onderhoud

p. 21. Verg. een dergelijk gesprek met LE HON bij JUSTE, p. 11.

Blz. 697, r. 12 v. b. "Ik ben in mijn regt". Verg. de aanteekening van Mr. VAN EWIJCK, in diens levensberigt door Mr. H. J. KOENEN, M. v. Lett.

Blz. 697, medio. "GROEN VAN PRINSTERER". Men vergelijke hier vooral de belangrijke stukken in zijne *Verspreide geschriften*, uitgegeven in 1859, I, blz. 70—120. Onlangs heeft hij in *Nederlandsche gedachten* van 19 April 1871, blz. 268, vermeld, dat hij wel betrekking had op de boodschap van 11 December 1829, maar dat hij er de steller niet van was.

Blz. 701, r. 12 v. b. "Een dichter". H. H. KLIJN. Verg. het hier vermelde in *de Noordstar*, van 24 December 1829.

Blz. 701, r. 16 v. o. "Tegenovergestelde zin". Om overtuigd te worden van den hoogst ongunstigen indruk, dien de boodschap in de Zuidelijke provinciën maakte, zie men de uittreksels der dagbladen in de *Documens* van BARTELS.

Blz. 701, r. 7 v. o. *In eventum paratus*". Uit de MSS. aanteekeningen van ROËLL.

Blz. 701, r. 2 v. o. "Een exemplaar van de boodschap". Verg. de aanschrijving van VAN DER DUYN, in de *Bijdragen* van TEN ZELDAM GANSWIJK, II, 495.

Blz. 704, r. 7 v. b. "Tienjarige begrooting". Verg. LASTDRAGER, en de beschouwingen in *de Noordstar*, en de *Nederlandsche gedachten*.

Blz. 704, r. 10 v. o. "PELICHY". Bij zijn benoeming was hij officier van justitie te Amsterdam en algemeen geacht. In de *Catholique* werd echter zijne benoeming afgekeurd, omdat men een directeur voor de zaken van de R. K. kerk strijdig hield met de grondwettige vrijheid van godsdienst, welk gevoelen later ook voortdurend in de *Catholieke stemmen* is voorgedragen.

Blz. 704, r. 9 v. o. "LA COSTE". Het oordeel over dien staatsman is zeer ongunstig bij VAN RAPPARD. Zie zijn *Levensberigt*, blz. 35.

Blz. 704, r. 9 v. o. "Gobbelschroy — Elout koloniën". Over het ministerie van koloniën van Gobbelschroy, dat slechts zoo kort geduurd heeft, valt weinig op te teekenen. Over het verzocht ontslag van Elout zie men *Bijdragen tot de kennis van het koloniaal beheer van den minister Elout*, 1851. In bijzonderheden treden wij hierover niet, daar de gevolgen van dat ontslag geheel te zamen hangen met de invoering van het cultuurstelsel, dat eerst na 1830 belangrijke gevolgen gehad heeft.

Blz. 765, r. 1 v. b. "Lebeau". Verg. over dezen staatsman de *Biographie* van Th. Juste.

Blz. 706, r. 12 v. b. "Tweede petitionnement". Verg. hier vooral Bartels: *Documens*, p. 105.

Blz. 706, r. 4 v. o. "Proces". Uitgegeven te Brussel, bij Brest van Kempen, 3 Mei 1830.

Blz. 707, r. 4 v. o. "Donker Curtius". Over deze en de volgende handelingen zie men de *Staatscourant* en de korte verslagen bij Lastdrager.

Blz. 707, r. 6 v. o. "Gematigde Belgische opposanten begonnen zich af te scheiden". Verg. Bartels: *Documens*, p. 203: "Depuis notre depart, l'opposition était presque complétement amortie. Plusieurs griefs, notamment ceux du langage et de l'enseignement avaient été redressés par ordonnance, c'est-à-dire que l'arbitraire s'enracinait de plus en plus, sous le voile des réparations. On bénissait la sagesse royale, sans tenir compte de la nécessité où nous l'avions mise d'accorder quelque chose avant que nos successeurs, poussant nos principes à leurs dernières conséquences, fussent en mesure de renverser, par sa base, la domination hollandaise. Ce n'est pas tout, la proposition d'un impôt sur le café faillit transporter en Hollande le terrain d'une opposition bien autrement radicale que la nôtre: "Une mesure de ce genre disait naivement le *Nieuws- en Advertentieblad*, si elle vient à être couronnée de succès, fera perdre au roi ses meilleurs amis."" Verg. ook *de Noordstar* en de *Ned. Gedachten*, in het begin van Febr. 1830.

Blz. 707, r. 4 v. o. "Donker Curtius". Over dit voorstel en de verdere adviezen zie men de *Staatscourant* van 1830 en de korte uittreksels bij Lastdrager, II.

Blz. 713, r. 12 v. o. "Geestelijkheid; vrees voor de revolutionaire bewegingen in Frankrijk". Zie BARTELS: *Documens*, p. 211; DE GERLACHE, II.

Blz. 713, r. 8 v. o. "Amortisatie-Syndicaat". De voordragt werd bestreden in *de Noordstar*, hetgeen nog al opmerkelijk is in vergelijking met de latere conversie-wetten.

Blz. 714, r. 14 v. o. "Belasting op de koffij". Zie *Staatscourant*; LASTDRAGER, II; *de Noordstar.*

Blz. 716, r. 14 v. o. "Ingetrokken de conceptwet op het onderwijs". Het besluit van 27 Mei 1830 wordt in de *Ned. gedachten* sterk afgekeurd. "Het gevaar, dat het nationaal erfgoed bedreigde, nam aanmerkelijk toe."

Blz. 717, r. 3 v. b. "Petitie van DE POTTER". Verg. bij de beraadslagingen in de Kamer hetgeen DE POTTER omtrent die petitie mededeelt, *Souvenirs*, I, p. 83 en 289.

Blz. 717, r. 14 v. b "Aanspraak". Bij de uitgave van het *Constitutioneel archief*, in zijn zeer heftige liberale phase in 1846, eindigt Mr. LIPMAN zijne voorrede met de volgende woorden: "Deze verzameling eindigt met een wet van beteugeling, de volgende begint met eene omwenteling." De regtvaardigheid eischt te herinneren, dat de wet werd aangenomen met 93 tegen 12 stemmen en dat in Junij 1830 de gemoederen minder vijandig waren tegen de regering dan eenige maanden vroeger.

Blz. 718, r. 8 v. b. "Wetgeving voltooid". Het besluit van 5 Julij 1830 wordt medegedeeld in het *Staatsblad* n°. 41. Door de opvolgende omwenteling is weinig bekend de officiële uitgave van de nieuwe wetboeken in 1830.

Blz. 718, r. 10 v. b. "Zetel van den Hoogen Raad". De vraag waar de zetel zou gevestigd worden, te Brussel, te Mechelen, te Amsterdam, te 's Gravenhage of te Breda, gaf aanleiding tot vele opstellen en geschriften. Prof. VAN ASSEN verdedigde in zijne brochure *de Hooge Raad*, 1830, de vestiging te 's Gravenhage. Na de concessiën in de belastingzaken, zou eene nieuwe concessie aan de Belgen een hoogst ongunstigen indruk gemaakt hebben.

Blz. 719, r. 6 v. b. "De tentoonstelling te Brussel was allezins luisterrijk en gaf stof om de tevredenl triëlen te vermeerderen. De toevloed van vreem groot, en het vereenigd Nederland vertoonde zich bloeijend rijk.

Blz. 719, r. 8 v. b. "Geene onrustbarende berigt dagbladen was wel ontevreden wegens de veelvuldi gingen, die nog plaats hadden, en het besluit om van den Hoogen Raad te 's Gravenhage; maar de meest weinig bezorgd voor de omwenteling in Frankrijk, do clericalisme gerigt was, en de Belgen voor een ged waren, terwijl ook de industriëlen eene geweldige o den; dit scheen het gevaar van een omwenteling in wijderen dan te bevorderen. In *de Noordstar* van den 1 las men nog: "De omwenteling in Frankrijk gaat ons niet aan.... De dagen zijn God dank! voorbij, dat e zakelijk eene Europesche of alhans eene Nederlands worden moet. Daarom behooren wij er het harna trekken, als eenige weinige onzer landgenooten de nissen in Frankrijk uit een ander oogpunt beschouw gelooven niet, gelijk de *Nederlandsche Gedachten*, d Nederlanden aan de beurt ligt." De *Nederlandsche* tegen waren bij het eerste uitbreken der omwenteli vol zorg, dat de revolutionaire beweging zou oversl echter in het oog gehouden worden, dat de *Nederl* in het algemeen het regeringsstelsel hadden verdedigd, voor de omwenteling was bezweken, en dat zij daaro Zij hadden het systeem van het ministerie MARTIGN. optreden van den minister POLIGNAC als eene toenad beginselen beschouwd; — de door alle liberalen troonrede onder dat ministerie van 2 Maart als een wil tot bescherming van Staat en maatschappij gepre mer van 11 Maart 1830 werd in betrekking daarva geüit: "Eene regering die wil en weet wat zij wil, v haar regten verdedigt, wordt niet ligt overwonnen". deze beginselen, was door de *Nederlandsche Gedachten* krachtige beteugeling der drukpers aangedrongen, e België eene factie genoemd en voortdurend van l sproken. Nu het gezag in Frankrijk overwonnen w natuurlijk, dat de *Nederlandsche Gedachten* ook eene gië te gemoet zagen.

geweest zijn, wanneer de regering in overeenstemming met de verzoenende sluitingsrede van 2 Junij, een verzoenende staatkunde had begonnen, den Hoogen Raad te Breda gevestigd, eene algemeene amnestie verleend en een meer vrijzinnig minister van justitie benoemd had. Misschien zou door die concessiën het Vereenigd rijk der Nederlanden in stand zijn gebleven. Het gevaar zou echter zeer groot zijn geweest, dat het Belgische element, door concessie op concessie overmoedig geworden, het Nederlandsche geheel had verdrongen.

Blz. 719, r. 11 v. b. "Er is geschreven". Zie de *Notice* van SIRTEMA VAN GROVESTINS, p. 181. De anecdote, in den vorm gelijk zij wordt medegedeeld, is even belagchelijk als die andere anecdote, vroeger uit de *Notice* vermeld: dat de Koning aan VAN DE CAPELLEN zou gezegd hebben: "Waarom kwaamt gij ook niet eens overvliegen." Dat WILLEM I met zijn horologie in de hand een gesprek zou hebben aangehoord, is geheel in strijd met zijne gewoonte en karakter; en toch wordt zulk een anecdote op het nietswaardige gezag van een enkelen persoon, uit het eene boek in het andere overgenomen.

Blz. 719, r. 11 v. o. "Aan de politie onbekend gebleven". Zoo er strenge drukpersvervolgingen onder WILLEM I en zijn minister van justitie VAN MAANEN hebben plaats gehad, eene naauw toeziende policie op bijeenkomsten enz. werd geheel strijdig met de vrijheid geacht. — Reeds onder Koning LODEWIJK had de minister VAN MAANEN geweigerd minister van policie te zijn.

Blz. 719, r. 10 v. o. "Bijeenkomsten van Belgische en Fransche revolutionairen". De zucht naar annexatie met Frankrijk, vroeger reeds meermalen geüit, openbaarde zich in 1829 in eene brochure van den generaal ALIX voor de vereeniging van België met Frankrijk, waartegen uitkwam: JOTTRAND: *Garanties de l'existance du Royaume des Pays-Bas.* Verg. *le Conservateur* van Prof. VREEDE, I, p. 72. In de *Etudes historiques* van den bekenden Franschen minister DE POLIGNAC, ed. de Brux. 1845, Tom. III, p. 46, leest men het volgende:

"Sur ces entrefaites (de gebeurtenissen in April), une dépêche de Bruxelles m'apprit l'entrée prochaine de trente mille prussiens dans le royaume des Pays-Bas. La Belgique était mécontente de son gouvernement; les traités de 1814 l'avaient placée, elle catholique, sous la domination d'un prince protestant, et le souverain avait froissé, par des mesures imprudentes, les sentiments religieux de ses nouveaux

sujets; aucun intérêt historique ne créait des li
ceux-ci et le monarque qu'on leur avait donné; i
frais. La propagande française sut exploiter un
morale et politique; elle réussit dans ses projets
tard..... La présence d'un corps de troupes pruss
tières de la France, eût pu à elle seule provoquer
lutionnaire que nous cherchions à comprimer; il fall
Avec la permission du roi, j'enjoignis aussitôt au m
sidant à Bruxelles, d'exprimer au gouvernement que
un projet d'intervention de la part de la Prusse,
déclarer que, si un seul soldat prussien foulait le
deux camps de Saint-Omer et de Luneville serai
levés, et ordre leur serait donné de se diriger à r
Bruxelles. Ces vives représentations produisirent le
tion n'eût pas lieu."

Het is niet zeer waarschijnlijk, dat het Nederlan
in het voorjaar van 1830 reeds de hulp van Pruisse
ofschoon wel aan Pruissische hulp, zoo noodig, sch
Verg. den brief van den referendaris TIELEMANS aan
II, p. 118; brief van 18 Dec. 1829.

Dat de Fransche revolutionaire propaganda voort
België gevestigd had, blijkt uit het werk van LOU
des dix ans 1830—1840, ed. de Brux. 1846, Ton
61, alwaar wij lezen:

"Malheureusement la politique propagandiste ma
puissants par leur position sociale. A l'exeption
que, du général de Richemont, et de M. Mangui
avec les partisans de la France en Belgique une c
due, aucun homme haut placé ne se présentait po
gueur aux tendances ultrà-pacifiques de la cour...

"Toutefois, le parti propagandiste mit activem
d'hésitation où la révolution de juillet venait de p
l'affaiblissement momentané de tous les pouvoirs.
émissaires partirent pour la Belgique. Ils y écha
et y jetèrent parmi le peuple la semence des passio
animés eux-mêmes, si bien que dans la nuit du 2
ce cri avait retenti dans les rues de Bruxelles: *Imi*

Onder de Belgische opposanten, die gerekend w
het oog naar Frankrijk gerigt te hebben, behoorde
DEBIEN, die, daaromtrent in het Congres national
leerd, verklaard heeft:

"La Belgique *ne veut pas être réunie à la France*,

pliquer une fois pour toutes, de manière à n'avoir plus à revenir sur ce point, dont on a fait tant de fois une texte d'accusation contre moi. Dans diverses réunions à Bruxelles, les 7, 13, 15 et 17 août, dont faisaient partie plusieurs des membres ici presents, et qui avaient pour but d'examiner le parti à tirer de la révolutioon française pour secouer le joug, nous étions tous d'accord, un seul excepté, que le seul moyen était la réunion à la France. Nous avions alors à combattre l'administration et l'armée hollandaises; nous connaissions le pacte de famille entre la Prusse et la Hollande; il n'y avait pas alors déclaration de la France du principe de nonintervention. Nous considérions la réunion comme moyen, *jamais comme but*. La révolution a éclaté plus tôt que nous ne l'avions pensée."

Zie JUSTE: *Histoire du Congrès national*, ed. 1861, Tom. II, p. 272. Verg. ook BARTELS: *Documens*, p. 430, en JOTTRAND: *Vie de de Potter*. Zoowel DE POTTER als de meeste Belgen waren anti-Franschgezind.

Blz. 719, r. 2 v. o. "Geene maatregelen noodig". Verg. BOSSCHA: *Neerlands Heldendadên te land*, III, blz. 551, die uit onuitgegeven bescheiden zijne berigten heeft geput. De kolonel EVERTS, kommandant van het bataillon jagers, onder welken uitmuntenden bevelhebber ik in 1830 als vrijwilliger diende, heeft mij meermalen verzekerd, dat de Koning bepaald gelast had, voor het geval, wanneer eene oproerige beweging mogt uitbreken, zoo min mogelijk bloed te vergieten. Zoo deze gematigdheid het oproer al tot omwenteling heeft doen aangroeijen, zoo strekt het toch aan de andere zijde tot lof aan den Koning, dat hij spaarzaam wilde zijn in het storten van bloed.

Blz. 720, r. 4 v. o. "Adres". Zie hetzelve bij VAN DER MEULEN, II, blz. 319.

Blz. 721, r. 6 v. b. "De Koning ontving met waardigheid". Verg. DE GERLACHE, II, p. 258.

Blz. 721, r. 13 v. o. "De Prins te Brussel". Verg. de beschrijving in het *Leven van Willem II*, door BOSSCHA, blz. 436.

Blz. 721, r. 8 v. o. "Van Belgische zijde geschreven". DE LEUTRE, I, 97. Verg. JOTTRAND: *Des Rapports politiques et commerciaux de la Belgique et de la France*, p. 10, en BOSSCHA: *Leven van Willem II*, blz. 457.

Blz. 722, r. 3 v. b. "Proclamatie" van 2 Sept. DE LEUTRE, I, 94; VAN DER MEULEN, II, 335.

Blz. 722, r. 7 v. b. "Naauwelijks", enz.
de Noordstar, *de Standaard* en de *Nederl*
eene afscheiding wenschelijk werd geacht,
voorwaarden en de wijze, waarop die sche
gebragt, zeer uitéén, gelijk blijkt uit
VAN HOGENDORP, Mr. LIPMAN en anderen
volgend tijdvak behooren, daar wij onze g
proclamatie van 5 October 1830.

Blz. 722, r. 14 v. b. "Proclamatie van
n°. 58, en LUTTENBERG, blz. 64.

Blz. 723, r. 1 v. o. "Ten huize van den
leven van DE GERLACHE, door JUSTE, p.
het volgende leest:

"On lit dans les *Aperçus de la part q*
révolution Belge de 1830: "Le soir, M.
nous rendîmes à la réunion des députés ch
tombant au milieu d'eux n'eût pas fait pl
M. de Sécus, qui présidait l'assemblée, fi
et très-laconiquement. Il y avait evidemm
pas discuter..... Personne ne prit la parol
Weyer; M. de Sécus se borna à dire: "Nous
dis: "Réfléchissez-y bien, Messieurs, votre
une fuite honteuse, comme une trahison dev
tion à l'ennemi. Si la Belgique succombe, s
repondrez devant l'histoire.... Même sile
M. vande Weyer; mêmes paroles de M. de

Blz. 724, r. 16 v. o. "De Belgische lede
gen." Zie DE GERLACHE: *Histoire*, II, 26

Blz. 724, r. 7 v. o. "Buitengewone zittin
van het verhandelde in de buitengewone zit
der Staten-generaal, *betrekkelijk de Koni*
13en *September* 1830, door Mr. F. H. G
commies griffier bij gemelde Kamer, 1830.
de aanteekeningen in den tekst overgenom

Blz. 741, r. 12 v. b. "Commissie benoemd
dragen: "het ontwerpen der wettelijke bepa
dig zijn om in de Grondwet en in de bestaa

de twee groote afdeelingen van het Koningrijk, de veranderingen daar te stellen, welke de algemeene belangen en elk der gezegde afdeelingen vorderen." Tot leden werden benoemd: R. W. J. VAN PABST TOT BINGERDEN, C. L. G. J. Baron VAN KEVERBERG VAN KESSEL, Mr. A. J. BORRET, J. D'OLISLAGER, leden van den Raad van State; — K. G. Baron VAN LIJNDEN VAN HEMMEN, J. PRINS VAN CHIMAY, Jhr. F. C. DE JONGE, Mr. P. F. NICOLAI, leden der eerste Kamer; — en Jhr. P. J. M. G. HUYSMAN D'ANNECROIX, E. C. DE GERLACHE, Jhr. J. VAN CROMBRUGGHE, C. LE HON, Jhr. G. G. CLIFFORD, Mr. W. B. DONKER CURTIUS VAN TIENHOVEN, Mr. H. M. A. J. VAN ASCH VAN WIJCK en Mr. P. T. SYPKENS. leden der Tweede Kamer. Zie *Bijdragen* van TEN ZELDAM GANSWIJK, I, blz. 232.

Blz. 742, r. 1 v. b. "Hovelingen". SIRTEMA VAN GROVESTINS en VAN DER DUYN. De oordeelvellingen van dezen laatste waren echter dikwijls zeer tegenstrijdig. Op p. 56 van de *Notice* leest men bijv.: "dat de abdicatie van WILLEM I de scheuring had kunnen voorkomen," en elders, p. 129: "dat de vereeniging van de meest ongelijksoortige bestanddeelen niet in stand kon blijven," enz.

Blz. 742, r. 13 v. b. "De liberalen". Wij hebben hier inzonderheid op het oog het geschrift: *Gemeenzame brieven*. Zie boven, blz. 606.

Blz. 742, r. 5 v. o. "Misdragingen eener factie." Dit was de populaire voorstelling in de eerste maanden en jaren na de gebeurtenissen van Sept. 1830, waartoe de voorstelling in de *Nederlandsche Gedachten* en gedeeltelijk ook in *de Noordstar* veel voedsel heeft gegeven.

Blz. 742, r. 2 v. o. "Zelfs hartstogtelijke Belgische publicisten". De beide meest bedrijvige hoofden van de *Union Catholique liberale*, waren wel DE POTTER en BARTELS, die te zamen ook de hoofdbeschuldigden in het groote proces zijn geweest. Uit de *Souvenirs personels*, p. 11, van den eerste nemen wij het volgende over:

"Et, j'en conviens volontiers, Guillaume n'était ni un tyran, ni même un despote ordinaire. C'était tout bonnement un roi progressif, qui ne se contentait pas d'être roi de nom, roi constitutionnel, pour manger, oisif, au râtelier de la liste civile, mais qui, se posant le seul véritablement éclairé et vertueux au millieu de cinq à six millions de mineurs sans moralité ni raison, prétendait règner sur eux, c'est-à-dire diriger leur esprit et leur conscience, les gouverner, c'est-à-dire disposer d'eux et de leur avoir, pour leur plus grand avantage, comme il l'entendait, et sans responsabilité envers personne.

fait, pour autant que sa position le lui permettait,
aussi éclairé que peu méchant: et il l'aurait fait po
pour les Hollandais, pour les Catholiques comme
car il ne mettait réellement entre eux d'autre disti
les circonstances l'obligeaient momentanément à y
les Pays-Bas n'avaient été peuplés que de troupe
eussent difficilement, dans l'Europe entière, pu t
maître que Guillaume, ni un maître plus disposé
constamment jouir des pâtures les plus grasses et d
tenues, à les défendre contre les attaques des anin
même à les caresser de la main et de la voix com
êtres raisonnables et perfectibles.

"Mais il avait affaire à des hommes, c'est-à-dire
tiellement libres, ne pouvant être heureux d'un bo
lant cependant être heureux, et devant par consé
manière."

In de *Documens* van BARTELS lezen wij p. VIII,

"La révolution belge n'est pas comprise à l'étrar
core en France, que partout ailleurs. Peu de Bel
par les auteurs, ou plutôt les acteurs de l'insurrecti
eux mêmes. La force des choses a créé une séri
quels les volontés particulières n'ont contribué qu
sonne, ou peu s'en faut, ne voulait de révolution,
paré, chacun à sa manière, celle qui s'est accompl
pour la plupart où nous allions, et c'est pourquoi
allés si loin. Quand l'oeuvre de destruction serait
1815, avec l'expérience de ce qui s'est passé depui
sonne n'agirait-il ou ne pourrait-il agir, quoi qu'il
qu'il ne l'a fait. C'est que la réunion de la Belgi
lande violait fondamentalement la loi des affinités.

"Religion, moeurs et coutumes; histoire, indust
tout se heurtait dans cette monstrueuse association.
l'institution du royaume des Pays-Bas, et beaucou
caractère de son premier chef. Guillaume n'aura
griefs dont se plaignait la Belgique, sans soulever la
en même temps la brèche à la fraction révolutionnai
qui se fût fait une arme de chaque concession, po
nouvelles, et se garantir des empiétemens de la roy
lissant pièce à pièce."

Uit het slot van het werk, p. 447, nemen wij no
sneden over:

"De même que le mérite littéraire d'un drame sera fort indépendant de la manière dont les acteurs l'auront rendu, de même la justice d'une révolution ne dépendra nullement de la moralité ou de la capacité des interprètes qui auront propagé la clameur publique. Ex ore lactantium perfecit laudem suam Dominus.

"Plus donc j'ai montré les Catholiques, étroits et timides; les libéraux, divisés et irrésolus, les journalistes, intrigans et corrompus; les petitionnaires, accroupis et tremblans; mieux j'aurai prouvé que l'opposition belge, victorieuse par ou plutôt malgré de pareils champions, représentait la volonté générale du pays, et que la révolution belge, par conséquent, réunit toutes les conditions voulues de justice, s'il est vrai que les gouvernemens sont faits pour les peuples et non les peuples pour les gouvernemens."

Blz. 743, r. 8 v. b. "Vereeniging moeijelijk". Wij willen hiermede niet te kennen geven, dat de nationale antipathie geheel en in alles bestond, want in werkelijkheid zijn de Noord- en Zuid-Nederlanders door taal en trouwhartige godsdienstigheid te zamen meer verbonden, dan vele staatsburgers in andere landen. Maar de anti-nationale antipathie ontstond ten gevolge van het drijven der ultramontaansch-gezinde geestelijkheid, en door dat men te veel gevoelde, dat men niet door vrije keus, maar door het magtwoord der diplomatie aan elkander gekoppeld was. Daarom moet ook thans elke poging tot hereeniging opgegeven worden; bij broederlijke toenadering moet de geschiedenis steeds waarschuwen tegen alle voorbarige politieke combinatiën.

Blz. 744, r. 10 v. b. "Internationale vriendschap". Verg. het schoone artikel van L. JOTTRAND: *Solidarité politique de la Belgique et de la Hollande* in *le Conservateur. Revue de droit international*, van Prof. VREEDE, p. 71.

Blz. 744, r. 4 v. o. "Telkens wordt in het vrije volksleven meer zamenwerking van individuele overtuiging gevorderd". Zie *Wetenschap der zamenleving*, § 34 en volg.

REGISTERS

1. CHRONOLOGISCH REGISTER VAN DE NI
VORSTEN EN EERSTE STAATSMINISTE
TOT 1830 [1].

2. ALPHABETISCH GESCHIEDKUNDIG REG
STAATKUNDIGE GESCHIEDENIS EN LI
AANTEEKENINGEN.

3. ALPHABETISCH LETTERKUNDIG REGI
AANTEEKENINGEN.

---

[1] De datums in dit Overzigt zijn die van de In
Rijksarchief aanwezig, ons met bijzondere welwillend
Rijksarchief door den Heer FREDERIKS medegedeeld, a
bijzondere dank wordt gebragt.

	HOOFDEN EN KAPITEINS-GENERAAL DER VEREEN. NEDERLANDEN.	PENSIONARISSEN VAN HOLLAND.	EERSTE GRIFFIERS STATEN-GENERA
1568	Prins **WILLEM I.**	Jacob van den Eynde, adv. v. Holl. Paulus Buys, adv. v. Holl, 1572.	
1579	Unie van Utrecht.		Mattheus de Heuss
1584	**MAURITS**, lid van den Raad van State	Oldenbarneveld, idem 1584. Instructie 5 Maart 1586.	C. Aerssens, 9 Junij
1585	**LEICESTER** als Landvoogd.		
1588 — 1624	**MAURITS**, Kapitein-generaal. (facto. Zie KLUIT, III, 86.)	Andries de Witt a. i. 1619. Anthonie Duyck, 22 Jan. 1621.	J. van Gogh, 6 Oct. Cornelis Musch,
1624 — 1647	**FREDERIK HENDRIK.** (KLUIT, III, 194.)	Adriaan Pauw, 12 April 1631. Jacob Cats, 8 Julij 1636.	
1647 — 1650	**WILLEM II.** (KLUIT, III, 197.)		Nicolaas Ruisch, 17 Dec.
1650 — 1672	Zonder Kapitein-generaal der Unie.	Adriaan Pauw, 27 Sept. 1651. Johann de Witt, 23 Julij 1653.	
1672 — 1701	**WILLEM III.** (KLUIT. III, 341.)	Casper Fagel, 4 Aug. 1672. Anthony Heynsius, 20 Junij 1689.	Caspar Fagel, 5 Nov Hendrik Fagel, 27 Aug François Fagel, mede eenig 13 Febr
1701 — 1748	Zonder Kapitein-generaal der Unie.	Isaak v. Hoornbeek, 12 Spt. 1720. Simon v. Slingelandt, 17 Jul. 1727. Anthony v. d. Heym, 15 Maart 1737. Jacob Gilles, 23 Sept. 1746.	Hendrik Fagel Cz., Mrt. 1742. eenig

NEDERLANDSCHE GEWESTEN,

…MBER 1830.

…AURIERS-GENERAAL DER UNIE.	ONTVANGERS-GENERAAL DER UNIE.	SECRETARISSEN VAN DEN RAAD VAN STATE.
…Bie, 4 Julij 1588.	Philips Doublet, 4 Julij 1588.	Gijsbert van Zuilen en Christiaan Huygens } 26 April 1588.
	Johann Doublet, 15 Dec. 1618.	
		Maurits Huygens, 9 Jan. 1624.
…ogh, 27 April 1628.		
	Philip Doublet van St. Annaland, 1 Jan. 1629.	
…rasser, 12 Mei 1637.		
		Joh. Eyckbergen, 8 Oct. 1642.
	Philips Doublet van Groeneveld, 12 April 1653.	
…mus van Beverninck, 30 April 1654.		
		Govert v. Slingelandt, 7 Mei 1664.
…l Burch, 9 Jan. 1666.	Jacob v. Volbergen, 2 Dec. 1666.	
	Cornelis de Jonge van Ellemet, 30 Julij 1674.	
		Simon v. Slingelandt, 4 Aug. 1690.
…lop, 3 Dec. 1699.		
	Gijsbert van Hogendorp, 11 Junij 1707.	
…. Slingelandt, 27 Oct. 1725.		Nicolaas ten Hove, 27 Oct. 1725.
… v. d. Heym, 22 Julij 1727.		
… ten Hove, 4 April 1737.		Adriaan v. d. Hoop, 4 April 1737.
… Bassecour, 1 Febr. 1738.		
	Joh. François van Hogendorp, 10 Mrt. 1740.	
…n der Does, 30 Sept. 1746.		

	HOOFDEN EN KAPITEINS-GENERAAL DER VEREEN. NEDERLANDEN.	PENSIONARISSEN VAN HOLLAND.	GRIFFIERS DE[R] STATEN-GENER[AAL]
1747 / 1750	**WILLEM IV.** (KLUIT, III, 403.)	Pieter Steyn, 21 Julij 1749.	
1750	Prinses **ANNA**, Voogdes.		
1759	Hertog van **BRUNSWIJK**, Voogd.		
			François Fagel, toegevoegd 5 Nov ... mede 11 M... alleen 28 Oct ...
1766	**WILLEM V**, meerderjarig.		
		Pieter v. Bleiswijk, 28 Nov. 1772.	
		Laurens Pieter v. d Spiegel, 6 Dec. 1787.	

STAATSMI[NISTERS]

1795 Bij de omwenteling bestonden de Staten der Provinciën en de Staten-genera... vervangen.

1796 1 Maart Bijeenkomst der eerste Nationale vergadering. De Committés ...

1797 8 Aug. Verwerping van het eerste ontwerp van staatsregeling.

1798 22 Jan. Omwenteling. Provisioneel Uitvoerend bewind. Pieter Vreede, S. van La...

..... 28 April Staatsregeling aangenomen.

12 Junij Omwenteling, waarbij het Uitvoerend bewind door een ander vervangen ... door J. H. van Swinden), A. W. Hoeth (vervangen in 1801 door C. J. ...

AGENTEN VAN [H...]

	Oorlog	*Marine*	*Financiën*	*Justitie*	*Pol...*
1798 / 1801	Pijman. Cambier.	Spoors.	Gogel.	Tadama. Reuvens.	La P...

1801 Staatsregeling met het Staatsbewind. Vergelijk blz. 302.

1805 Raadpensionaris R. J. SCHIMMELPENNINCK. Secretarissen van Staat. Vergelijk b...

MIN[ISTERS]

1806 Constitutie met Koning **LODEWIJK NAPOLEON**,

	Oorlog.	*Marine.*	*Financiën.*	*Justitie.*	*Kolon...*
1806	Pijman. Bonhomme.	Ver Huell.	Gogel.	Van Hooff.	Van der H...
	D. v. Hogendorp. Janssens			Van Maanen.	Cambier.
1809	Kraijenhoff.	Van der Heim.	Appelius.	Hugenpoth.	bij Mar...

1810 *Inlijving in het Fransche Keizerrijk.*

Lebrun, Duc de Plaisance, Gouverneur-gen. d'Alphonse, Intendant voor Binnen...
Prefecten: de Celles, de Stassart, Verstolk, Andringa de Kempenaer, Hofstede, ...

Jan Hop, 2 Febr. 1748.

: la Bassecour, 25 Jan. 1750.

an Hop, 27 Julij 1753.

David, van Royen, 13 Aug. 1753.

Paulus Abraham Gilles, 23 Febr. 1764.

Mr. J. J. v. Hees, 10 April 1769.

s Abraham Gilles, 5 Ap. 1769.

Wijkerheld Bisdom, 20 Jan. 1758.

Quirijn van Strijen, 1779.

J. H. Mollerus, 22 April 1785.

ois v. d. Hoop, 25 Oct. 1787.

W. v. Citters, 29 Jan. 1790.

ınymus v. Alphen, 3 Jan. 1793.

S NA 1795.

ıionele Representanten, terwijl de Admiraliteiten en de Raad van State door Comittés werden ıissiën uit de vergadering vervangen.

Fijnje, Fokker, Wildrik.

. v. Hasselt (in 1799 vervangen door A. G. Besier), J. F. R. van Hooff (vervangen in 1800 E. van Haersolte en T. Ermerins.

VOEREND BEWIND.

Onderwijs	*Nationale Oeconomie*	*Buitenl. Zaken*	*Algem. Secretaris*
v. Kooten.	Goldberg.	W. Buys.	S. Dassevael.
v. d. Palm.		v. d. Goes.	Hultman.

nteekeningen, blz. 405.

S.

tenl. Zaken.	*Binnenl. Zaken.*	*Waterstaat.*		*Eeredienst.*	*Algem. Ministerie v. Staat.*
ın der Goes.	Mollerus.	....		....	Roëll.
ıëll. 08	Van der Capellen.	Twent.	1808 1809	v. d. Capellen. bij Binnenl. Zaken gevoegd.	In 1808 opgeheven.

. Gogel, Intendant voor de Financiën.

VORSTEN EN MINISTERS NA DE VEREENIGIN[illegible]

VAN 1568 T[illegible]

	HOOFDEN EN KAPITEINS-GENERAAL DER VEREEN. NEDERLANDEN.	PENSIONARISSEN VAN HOLLAND.	EERSTE GRIFFIERS DER STATEN-GENERAAL.
1568	Prins **WILLEM I.**	Jacob van den Eynde, adv. v. Holl. Paulus Buys, adv. v. Holl, 1572.	
1579	Unie van Utrecht.		Mattheus de Hennin, 15[illegible]
1584	**MAURITS**, lid van den Raad van State	Oldenbarneveld, idem 1584. Instructie 5 Maart 1586.	C. Aerssens, 9 Junij 15[illegible]
1585	**LEICESTER** als Landvoogd.		
1588 **1624**	**MAURITS**, Kapitein-generaal. (facto. Zie KLUIT, III, 86.)	Andries de Witt a. i. 1619. Anthonie Duyck, 22 Jan. 1621.	J. van Gogh, 6 Oct. 1[illegible] Cornelis Musch, 29 April 16[illegible]
1624 **1647**	**FREDERIK HENDRIK.** (KLUIT, III, 194.)	Adriaan Pauw, 12 April 1631. Jacob Cats, 8 Julij 1636.	
1647 **1650**	**WILLEM II.** (KLUIT, III, 197.)		Nicolaas Ruisch, 17 Dec. 16[illegible]
1650 **1672**	Zonder Kapitein-generaal der Unie.	Adriaan Pauw, 27 Sept. 1651. Johann de Witt, 23 Julij 1653.	
1672 **1702**	**WILLEM III.** (KLUIT. III, 341.)	Casper Fagel, 4 Aug. 1672. Anthony Heynsius, 20 Junij 1689.	Caspar Fagel, 5 Nov. 167[illegible] Hendrik Fagel, 27 Aug. 1[illegible] François Fagel, mede 3 Spt. 1[illegible] eenig 13 Febr. 1[illegible]
1702 **1748**	Zonder Kapitein-generaal der Unie.	Isaak v. Hoornbeek, 12 Spt. 1720. Simon v. Slingelandt, 17 Jul. 1727. Anthony v. d. Heym, 15 Maart 1737. Jacob Gilles, 23 Sept. 1746.	Hendrik Fagel Cz., [illegible] Mrt. 1742. eenig 20 Ja[illegible] 17[illegible]

ER DUYN VAN MAASDAM; secretaris A. R. FALCK.
IS SCHOLTEN.
epen.

:R SECRETARISSEN VAN STAAT

:nciën.	*Marine.*	*Oorlog.*	*Koloniën.*	*Secret. v. Staat.*	*Vice-Pres. van den Raad v. State*
ıneman, /. 1813.	J.C.v.d.Hoop, 7 Dec, 1813.	B. H. Bentinck, 29 Nov. 1813.	......	A. R. Falck, 31 Dec. 1813.	
ix v. Oter- Apr.1814.		Prins v. Oranje.			
		J. H. Mollerus, 6 April 1814.	G. A. G. Philip v. d. Capellen, 6 April 1814.		
		J. W. Janssens, 2 Dec. 1814.			
		F. A. v. d. Goltz, 16 April 1815.			

DEPARTEMENTEN.

x v.Oter- 5 Spt.1815.	J.C.v.d.Hoop, 16 Sept. 1815.	4)	J. Goldberg, 16 Sept. 1815.	A. R. Falck.	G. K. v. Hogendorp, 16 Spt. 1815
		Marinus Piepers, 1 Maart 1818.			J. H. Mollerus,
		A. J. G. d'Aubremé, 6 Mrt.1818.	A. R. Falck, 19 Mrt.1818. (5	J. G. de Mey van Streefkerk, 19 Mrt. 1818.	
Elout, i 1821.					
Appelius, art 1824.	Met Koloniën vereenigd 5 Ap.1824. 8)		C. T. Elout, 30 Mrt. 1824. 7)		
		Prins Frederik der Nederlanden, 15 Junij 1826.			
J. van Tets Goudriaan, :i 1828.					
	Prins Frederik d. Nederlanden, 29 Dec. 1829.		v. Gobbelschroy, 1 Jan. 1830.		

Staat voor de Buitenlandsche Zaken af te treden, benoemd werd tot Secretaris van Staat zonder departement, tot president van den Raad van State en tot president der Staten-generaal. De zaken der Eeredienaten bleven aanvankelijk bij Binnenl. zaken.

3) Den 16den Sept. 1815 werden tevens tot Ministers van Staat, zonder departement en met zitting in den Ministerraad, benoemd de graven G. K. van Hogendorp en de Thiennes de Lombize, en bij eene splitsing van het departement van Binnenlandsche zaken, den Hertog van Ursel tot Minister voor den Waterstaat en de Publieke werken terwijl aan O. Repelaer van Driel werd opgedragen het commissariaat voor het Onderwijs de Kunsten en Wetenschappen. Nevens den Minister van Financiën of Minister van schatkist, werden tot Directeurs-generaal benoemd Appelius voor de directe en indire belastingen, en Wichers voor de convoijen en licenten.

[4]) De opperdirectie van den Prins van Oranje over de zaken van Oorlog bestond slechts in naam, zie blz. 503 in den tekst, hetgeen deze bewoog zijn ontslag te nemen. Na dat verleende ontslag bestond het departement van oorlog uit twee groote afdeelingen: de administratie, waarvan de directie aan Piepers was opgedragen, terwijl de voordragt van benoemingen en bevordering bij het leger was opgedragen aan den generaal d'Aubremé, totdat de algemeene directie van Oorlog den 15den Junij 1826 werd opgedragen aan Prins Frederik der Nederlanden.

[5]) Bij besluit van 19 Maart 1818 is het departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, aan welks hoofd stond O. Repelaer van Driel (zie de voorlaatste noot) opgeheven en met het bestuur vau Koophandel en Koloniën in een nieuw departement opgedragen aan Falck,

[6]) Bij besluit van 1 Jannarij 1820 is het departement van den Waterstaat, waarin in Junij 1819 O. Repelaer van Driel den Hertog van Ursel was opgevolgd, bij Binnenlandsche zaken gevoegd, waarbij het tot 1829 is gebleven.

7) Bij besluit van 30 Maart 1824 werd, bij de benoeming van Falck tot Ambassadeur te Londen, het departement van Onderwijs overgebragt naar het departement van Binnenlandsche Zaken, Waterstaat en Publieke Werken.

[8]) Bij besluit van 5 April 1825 werd het departement van Marine opgeheven en met Koloniën vereenigd, totdat het in 1829 als afzonderlijk departement werd hersteld en onder de opperdirectie van Prins Frederik opgedragen aan C. J. Wolterbeek.

[9]) Bij hetzelfde besluit van 5 April 1825 werd het departement van Nationale Nijverheid van Koloniën afgenomen en bij Binnenlandsche Zaken gevoegd.

[10]) Bij besluit van 10 Julij 1826 werd het departement voor de R. K. Eeredienst opgeheven en bij Binnenl. Zaken gevoegd, totdat het bij besluit van 4 December 1829 werd hersteld.

[11]) Bij het besluit van 30 Dec. 1829 werd het Ministerie van Binnenlandsche Zaken gesplitst, en terwijl de la Coste tot Minister van Binnenlandsche Zaken werd benoemd bleef van Gobbelschroy de directie van den Waterstaat en de Nationale Nijverheid behouden, terwijl hij tevens Elout als Minister van Koloniën opvolgde.

Verg. verder het belangrijk proefschrift van Mr. W. M. DE BRAUW: *De departementen van algemeen bestuur in Nederland sedert* 1795, Utrecht 1864.

GESCHIEDKUNDIG REGISTER.

De grootere cijfers verwijzen naar de Aanteekeningen.

LETTERKUNDIG REGISTER.

